De Tijdspiegel. Jaargang 28

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 28. D.A. Thieme, Arnhem 1871

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008187101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

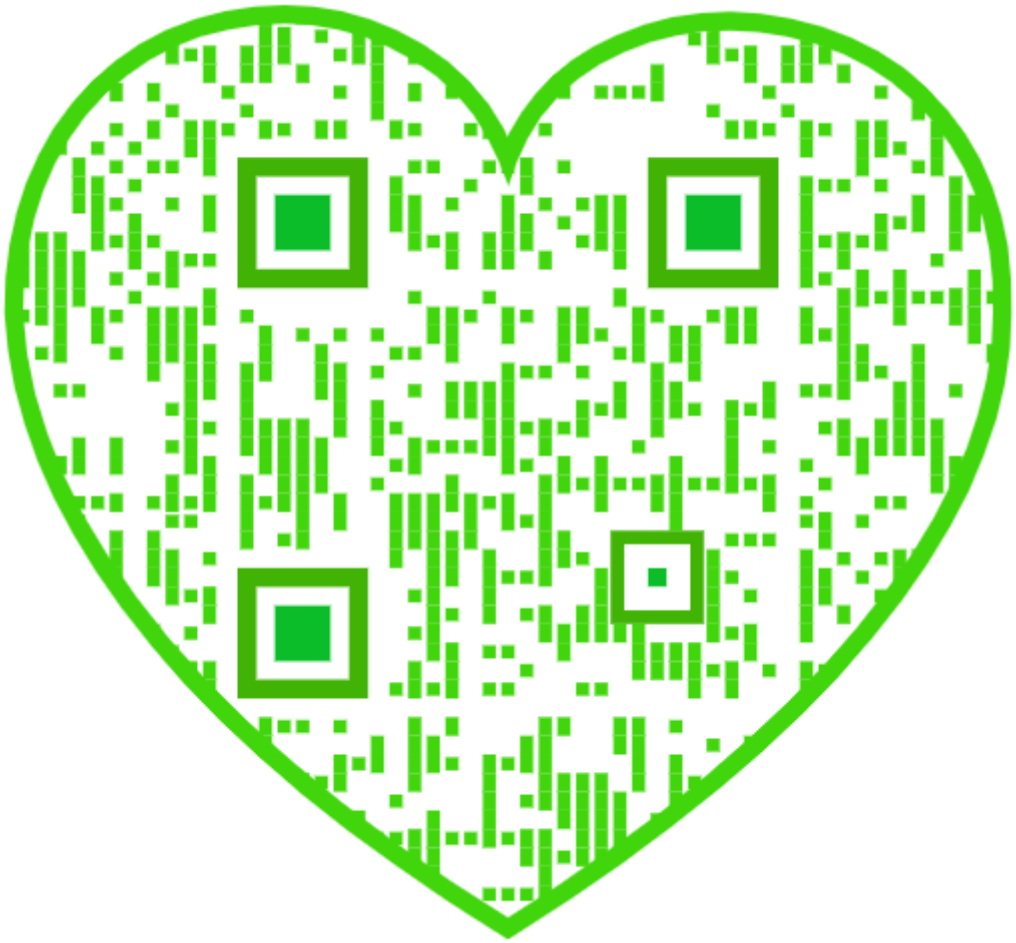

Inhoud.

Godgeleerdheid en Onderwijs.

	Blz.
D[r]. H. van de Stadt, Voor de jeugd?	1
Het water, zijne werking, en het nut en voordeel dat de menschen er van trekken. Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd door G. van Sandwijk, op nieuw bewerkt door F.G. Braner.	
M[r]. J. Léon, Voor de jeugd niet alleen	4
Schets van het Nederlandsch staatsbestuur en dat der overzeesche bezittingen, door Mr. L.E. Lenting. Tweede, vermeerderde uitgaaf.	
D[r]. H. Oort, Wie ingesloten is moet zich door den vijand heenslaan of - capituleeren	229
Dr. J.W. Bok, Korte schets van den Israëlietischen godsdienst, tot aan den ondergang van den Joodschen Staat.	
Historische theologie	237
Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie, verzameld door W. Moll en J.G. de Hoop Scheffer.	
H.E. Stenfert Kroese, De eischen aan den geschiedschrijver	321
Geschiedenis van Jezus' Tijd en Tijdgenooten door A. Hausrath, Professor aan de Hoogeschool te Heidelberg. Naar het	

Hoogduitsch bewerkt door D. Lodeesen.

De wet tot regeling van het lager onderwijs 461

D[r]. J.J. K e r b e r t , Nieuwe rigting 570

Allereerste beginselen van de natuurkunde van den mensch. Leerboek ten gebruike bij het lager en bij het middelbaar onderwijs, door G.H. van der Leij.

Staatkunde en Geschiedenis.

	Blz.
C. Hooijer, Het geestelijk kantoor van Delft	6
Het geestelijk kantoor van Delft, eene bijdrage tot de geschiedenis der geestelijke goederen en van den vroegeren kerkelijken toestand van onderscheidene gemeenten in een gedeelte van Holland, met eenige onuitgegeven staatsstukken daartoe betrekkelijk, door W. van Beuningen.	
H.A.C. Denier van der Gon, Roger Williams en de scheiding van Kerk en Staat	19
Noorman, Geschiedenis van den dag	31, 172, 249, 376, 480, 583
Dr. J.A. Wijnne, De Boheemsche Majesteitsbrief van het jaar 1609 en zijn gevolgen volgens de nieuwste nasporingen	133
Een edel man aan een edel werk	147
Wilhelmus de Berchen, Rector Parochialis ecclesiae Nyell. Duyflie, - de Principatu Gelrie et ejus origine. - e Codice archetypo, qui Noviomagi servatur, descripsit, vulgavit breviterque annotavit L.A.J.W. Sloet van de Beele J.U.D. Gubernator quondam Generalis in India Orientali etc. etc. - d.i.	
Willem van Berchen[m] e.z.v., Over het landschap Gelderland en deszelfs oorsprong. - Naar het handschrift, dat te Nijmegen wordt bewaard, beschreven, met korte	

aanteekeningen voorzien, en in 't licht gegeven, door L.A.J.W. baron Sloet van de Beele, doctor in de rechten, oud-gouverneur-Generaal van Neêrlandsch Indië e.z.v. 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1870.

D[r]. P.L. M u l l e r, De eenheidsbeweging in Italië en Duitschland 150

M[r]. J. L é o n, Delegatie van magt 243

Een Nederlandsche legende 246

Herman de Ruijter naar uitgegeven en onuitgegeven authentieke documenten door Dr. J.G.R. Acquoij.

Wat nu? 337

Een woord over legerorganisatie en defensie.

De Moderne maatschappij. Neêrlands redding 352

Q u a l i s. Geen spreekgezelschap 475

De wetenschap der geschiedenis 575

Een verkeerde kaart 580

Letterkunde.

		Blz.
D[r]. A. de Jager, Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal		49
Beter dan zijn titel		77
	Nieskruid, door P.J. Andriessen.	
Niets bijzonders		80
	Lorelei, Plaudereien über Holland und seine Bewohner von C.A.X.G.F. Sicherer.	
H.E. Stenfert Kroese, Een dichter uit het volk		83
	Vergeet-mij-niet. Eerste gedichten van F.H. van Leent.	
Een loffelijk werk loffelijk verrigt		189
	Thorvaldsen. Een romantische levensbeschrijving door Johanna, schrijfster van Twee Nichten, De Pleegkinderen, Het Huisgezin van den Philosooph, enz. Geïllustreerd met afbeeldingen naar de beroemdste werken van Thorvaldsen en een in staal gegraveerd portret.	
J. Hoek, wat veel belovend		193
	Joco-Alethes, Dichterlijke verscheidenheid, door Mr. L.C.F. Gasinjet.	
D.C. Nijhoff, Een Nederlandsche roman		265
	H.J. Schimmel, Het huisgezin van baas van Ommeren (voor dertig jaren). 2 deelen.	
J. Hoek, Amusant		269

De familie Schaffels door Johan Gram.
Schakels uit één keten door Johan Gram.

D[r]. A. de Jager, Een belangrijke avond van het Rotterdamsche Dichtgenootschap 392

J. Hoek, Oorspronkelijk en toch..! 406

Agnes. Door Francisca Gallé.

Dr. R.S. Tjaden Modderman, Een groot man gehuldigd 498

De Duitsche Eik. Historisch-romantisch verhaal door Catharina F. van Rees (Celestine). 2 deelen.

Vertalingen en herdrukken.

Eindelijk de mijne. Naar het Engelsch van Florence Marryat 85

De Amazone, door F. Dingelstedt 87

Op leven en dood. Naar het Engelsch van Frederik W. Robinson, schrijver van *Grootmoeders geld*, *In verzoeking*, enz. door C. van Hulstheim. 2 deelen 88

Een kruisdrager. Naar het Engelsch van Mevr. Duffers Hardy, vrij vertaald door B. de Heerdt. 2 deelen 271

Robert Halt. Een patient van Dr. Pontalais. Naar het Fransche werk: 'Une cure du docteur Pontalais.' Met een woord van aanbeveling van M.W. Scheltema, Ez. 273

Een dubbeld huwelijk. Naar het Engelsch van F.G. Trafford 274

Twee huisgezinnen. Een verhaal door de Zweedsche schrijfster Maria Sophia Schwartz. 275

L. Mühlbach, Brieven uit Egypte, vertaald door A.A. Deenik MLz., (door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen.) 412

Fides Gartney, een meisjesleven. Naar het Engelsch door C.E. Busken Huet. 2 deelen 414

Mengelwerk.

			Blz.
E.J.P. Jorissen, 'Naar Constantinopel.'			89
Celestine, Herinneringen aan 't Zuiden.			
	VI.	De Sixtijnsche kapel	110
	VII.	Paaschzondag	296
	VIII.	Tre Fontane en de Catacomben	510
	IX.	Aankomst te Napels	527
D.C. Nijhoff, een Duitscher uit Parijs			198
	Eene schets uit het oorlogsjaar 1870.		
J.P. de Keyser, Een wonde plek			277
Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer, Malati en Madhava. Een Indisch drama			418
Dr. R.C.H. Römer, Marco Kalergi en Bianca Muazza			600
Dr. E.J. Kiehl, Mortadella			619
	Twee vacanties in Midden-Italië, zomer 1869 en '70.		
Mevr. van Westrheene, Uit den vreemde.			
	Straatsburg		118
	De vondeling		216, 305
	Een vervelende dag in een vervelende haven der Middellandsche zee		536
Suum Cuique.			
	Stemmen over het onderwijs aan meisjes.		
	X.	Hein J. Burgers, Den heer J.P. de Keyser, te Arnhem	127
	XI.	Een prijsvraag	129
	XII.	De Arnhemsche school	447
	XIII.	De Meisjesschool en de Staatsbegrooting	450
	XIV.	Gemengde scholen	451
	XV.	J.P. de Keyser, Tegen een vrouw, voor de vrouw	545
	XVI.	De Tweede Kamer	650

XVII.	Mr. A.M. de Cock	659
Tweeledig verzuim		129
J.H. Maronier, Strauss, de tolk der duitsche theologen		224
W. Siemerink Schaap, Aan *den* man		317
H. Tollens Cz., Vrede en oorlog		445
Een gelukkige gedachte		559

Brievenbus.

I.	Over een lumineus idée	130
II.	Van een modernen Johanniter	227
III.	A.C. Oudemans, Sr., Aan de lezers van *de Navorscher*	319
IV.	W.H. van de Sande Bakhuijzen, Den heer Noorman, schrijver van de ‘Geschiedenis van den dag’ in het Maartnummer van dit Tijdschrift.	455
V.	H. Tillema, Den heer W.N. Dinger, leeraar aan de Handelsschool te Amsterdam	560
VI.	J.P. de Keyser, Aan de redactie van ‘onze Tolk’	565
VII.	W.G.C. Lohmann, Een staaltje van recenseren in ‘onze Tolk’	568
VIII.	Dr. J.J. Prins, Voor Indië en 't onderwijs	660
IX.	Dr. C.B. Spruijt, Aan den schrijver van het Politiek overzicht in *den Tijdspiegel*	665

[Eerste deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Voor de jeugd?

Het water, zijne werking, en het nut en voordeel dat de menschen er van trekken. Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd door G. van Sandwijk, op nieuw bewerkt door F.G. Braner. Leiden, D. Noothoven van Goor.

Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd! Een stoute titel! Een *leesboek* te schrijven is reeds iets, - een *leerboek* met oordeel te vervaardigen onderstelt eene uitgebreide kennis en een zeer juisten blik, - om een *leesboek voor de jeugd* te maken moet men zich in die jonge harten kunnen verplaatsen en met omzichtigheid door weten te zeilen tusschen de klippen van deftigheid en lafheid - tot het vervaardigen van een *prentenboek* behoort behalve dat alles nog kunstzin, - maar om dat alles: *leer-*, *lees en prentenboek voor de jeugd*, in één werkje te vereenigen, dat is een reuzenwerk, waarvoor menig anders begaafd schrijver zou terugdeinzen.

Hier nu wordt ons zulk een panacee aangeboden, laat ons zien, of het de proef der kritiek met bescheidenheid aangewend kan doorstaan.

De aanhef belooft niet veel.... voor de jeugd, - - ook als we het begrip *jeugd* wat ruim opvatten en den leeftijd der prentenboeken zoo hoog mogelijk opvoeren. Die aanhef luidt aldus: ‘Wanneer wij de ondoorgrondelijke inrichting der wereld willen leeren kennen en ons gemoed door de aanschouwing er van zoeken te verheffen, ('k heb nog nooit een schooljongen gezien, die zich dat ten doel stelde, maar enfin..) dan behoeven wij geene tochten op de Alpen te ondernemen, noch de geheimzinnige werkingen te beschouwen van de magnetische krachten, die, van de polen uitgaande, zich in kringen van zeer onderscheidene kromming om den aardbol bewegen (niewaar Jan, de isogonen, isoclinen, isodynamen en magnetische meridianen, je weet wel!), noch de vreeselijke krachten te berekenen, die de ingekerkerde onderaardsche waterdampen bezitten (je weet immers wel,

Piet, de theorie van Alexander von Humboldt omtrent de aardbevingen, die immers zoo veel waarschijnlijker is dan die van de Neptunisten) - maar dan is het voldoende ons een enkelen waterdroppel in zijne wording, bewegingen en werkingen voor den geest te roepen. - - - Deze enkele droppel geeft ons als in een spiegel de natuur te aanschouwen in hare oneindigheid, haar onmetelijk levenwekkend vermogen, haar onberekenbaren rijkdom aan zegen' (vindt je ook niet, Klaasje?).

Wat zullen we tot deze dingen zeggen? Is het boek niet door dat begin alleen, als leer- en leesboek voor de jeugd, onherroepelijk veroordeeld? Ik voor mij zou ten minste aan het gezond verstand mijner knapen wanhopen, wanneer ze b.v. op twaalfjarigen leeftijd, zulk een leesboek amusant vonden of zulk een leerboek begrepen. - Ofschoon het paard van den Schrijver (of bewerker) nu niet overal zóó hoog draaft als in die eerste zinsneden, zoo geldt toch het zoo even gezegde in meerdere of mindere mate van verreweg het grootste gedeelte van het werk.

Zoo leest men b.v. op bladzijde 5-7 eene beschrijving van de verschillende vormen der sneeuwsterren. 'Elke sneeuwster bestaat uit zes kruiswijs over elkaar liggende kristalnaalden of uit zes driehoeken, die een gesloten driehoek of ook wel eene ingesnedene ster vormen, uit welker insnijdingen dunne kristalnaalden uitsteken. Deze naalden zijn dikwijls gevederd, even als het achtereind der pijlen, of zij dragen in het midden aan beide zijden twee kristalblaadjes, niet ongelijk aan een uitspruitenden grashalm, of eindelijk is hun uiteinde sierlijk in knopjes of zakjes besloten. Deze grondvormen zijn op de meest verschillende wijze onderling verbonden en leveren eene reeks van sierlijke figuren. Nu eens bestaat de sneeuwster uit zes eenvoudige kristalstralen, die van één middelpunt uitgaan en door sierlijke zijkristalletjes gevederd zijn; dan weder ziet de sneeuwster er uit als een fijn, luchtig geweven kantwerk. Want om één middelpunt hebben zich zes kleine, nauwelijks zichtbare schijfjes in een kring geplaatst, achter welke zes korte, fijn gevederde kristalstralen te voorschijn komen, die eindigen in een sierlijk knopje, waarboven nog een ijspunt uitsteekt. Al weder een andere sneeuwster is uit zes gladde stralen gevormd, die in het midden nauwelijks merkbare kristalblaadjes dragen; aan het einde van elken straal heeft zich daarentegen een nieuwe, zesstralige ster gevormd. Nog andere straalsterren hebben een of twee knopjes in het midden van elken straal, doch eindigen met een hoedvormig knopje of met een zeszijdige zuil, niet ongelijk aan staande lantarens, wier palen elkaar in het midden aanraken. Zelfs vindt men sterren die uit twaalf blaadjes bestaan en op een windroos gelijken.

Nog veel kunstiger zijn de sneeuwsterretjes, die uit driehoeken of zeszijdige zuilen gevormd zijn, daar zij zich meestal als volkomen rechte sterren met omboorde randen en eene dunne schijf als middelpunt

voordoen. Deze sneeuwvormen bezitten òf gladde òf ingesnedene kanten en herhalen aan de einden hunner hoeken op kleine schaal de middenfiguur, waarbij zich aan deze kleine hoeksterren allerlei smaakvolle versierselen aansluiten. De eenvoudigste sterretjes van deze soort bestaan uit zes driehoeken, wier punten elkaar in het middenpunt aanraken, terwijl hunne grondlijn buitenwaarts gericht is. De afscheidingslijnen tusschen de afzonderlijke driehoeken zijn duidelijk te onderkennen, doch een middenpunt laat zich niet scherp bepalen. Andere sneeuwschijfjes' - - - - maar het begint u te vervelen, - mij ook; welnu, - in het leesboek voor de jeugd is 't nog lang niet uit. Zeg ik dan te veel, dat het boek voor zijn doel volkomen ongeschikt is?

Is het hier besproken werkje dus alles behalve een leesboek voor de jeugd, een prentenboek is het evenmin. Wel zijn er onder de plaatjes sommige, die met goed succes in een dergelijk werk eene plaats zouden kunnen vinden, maar in een kinderprentenboek behooren geene afbeeldingen t'huis van het celweefsel eener plant, van polypen, van het boren eener artesische put, van de microscopische vergrooting van een waterdruppel, enz.

Is nu daarom het geheele boek, zooals het daar ligt, afkeurenswaardig? Is het misschien niet voor andere lezers geschikt, als waarvoor het volgens den titel bestemd is? Die vraag is niet zoo heel gemakkelijk te beantwoorden. Er is veel goeds in het werkje, en menigeen zal er heel wat uit kunnen leeren, maar voor wien is 't nu eigenlijk geheel passend? De schooljeugd zal hier en daar wel van de lezing kunnen profiteeren, maar zij zal sommige gedeelten ook heel vervelend of onbegrijpelijk vinden, en de jongeling van wat rijperen leeftijd zal, als hij niet door den ongelukkigen titel wordt afgeschrikt, er met genoegen in kunnen lezen, maar hier en daar zal 't hem weer wat kinderachtig toeschijnen. Eigenlijke fouten en verkeerde voorstellingen zijn er niet heel veel in, hier en daar een paar machtspreuken, waardoor twijfelachtige zaken wel wat ex cathedra worden uitgemaakt. Zonder vlekken is het echter niet en ook de vertaling (want 't is zeer duidelijk, dat veel van den inhoud uit het Duitsch vertaald is) laat hier en daar wel wat te wenschen over. Zoo b.v. wordt op bladzijde 11, of liever op de bladzijde, die n°. 11 zou zijn, wanneer het boek gepagineerd was, gezegd, dat het ijs aan de oppervlakte drijft, omdat het door ingesloten luchtblaasjes lichter wordt dan water; zoo heet Volta op blz. 13 een Franschman en vindt men op blz. 40 de niet te begrijpen mededeeling, dat volgens zorgvuldige berekeningen de Garonne bij Toulouse 15 en de Seine bij Parijs 14 millioenen kub. voet water *heeft.* Wat de sporen van vertaling aangaat zij het voldoende om de uitdrukkingen zuurling (blz. 16), firnsneeuw (blz. 37), springkracht (van Sprengkraft) (blz. 42), vlotten, straten of lagen (blz. 48), en 'een geestig volk' te noemen.

Deze en dergelijke onnauwkeurigheden ontsieren het werkje wel,

maar zijn niet voldoende om een afkeurend oordeel per se te wettigen, en dat oordeel zou dan ook vrij gunstig kunnen uitvallen, wanneer het werkje nog eens goed werd nagezien en men er van afzag het als Universal-heilmittel voor de jeugd aan te kondigen.

Arnhem.

Dr. H. VAN DE STADT.

Voor de jeugd niet alleen.

Schets van het Nederlandsch staatsbestuur en dat der overzeesche bezittingen, door Mr. L.E. Lenting. Tweede, vermeerderde uitgaaf. Amsterdam, G.L. Funke. 1870.

> Hoe meer de leden van den Staat doordrongen zijn van hun regten en verpligtingen, des te meer zal ook de algemeene belangstelling toenemen voor de publieke zaak, en naarmate de ontwikkeling toeneemt, naarmate kennis en verlichting verspreid worden, des te gezonder zal het staatsleven worden.
> MR. LENTING, pag. 5.

't Is een oude klagt ‘dat bij hen die men gewoonlijk met den naam van het groote publiek bestempelt, over 't algemeen een zeer groote onbekendheid waargenomen wordt met de praktijk van het constitutionnele leven en met de Nederlandsche staatshuishouding.’ Een oude klagt, *en* een klagt die, helaas, maar al te gegrond is.

Om langzamerhand tot een beteren toestand te geraken, *bestaat* er behoefte - zegt mr. Lenting - *ik* zeg, nadat de ‘schets’ van den heer Lenting verschenen is, *bestond* er behoefte aan een *populair* handboekje voor de kennis van ons staatsbestuur.

Zoodanig handboek te leveren, bruikbaar voor het middelbaar onderwijs in de eerste plaats, maar ook voor hen die tijd, noch gelegenheid, noch *behoefte* hebben ons staatsbestuur in al zijn détails te bestuderen, - was niet gemakkelijk. Vooral niet om 't in *populairen* vorm te doen. Niets moeijelijker toch, dan een zaak zóó eenvoudig te behandelen dat ze van alle systematische behandeling ontdaan *schijnt.*

Is 't nu den heer Lenting gelukt in de leemte te voorzien? *Heeft* hij voldaan aan den moeijelijken eisch om een populair handboek te geven? Ik had het genoegen, de eerste uitgaaf van dit werk elders met een enkel woord aan te kondigen, en meende toen, op den meest stelligen toon *toestemmend* te moeten antwoorden. Deze ‘schets’ - zeide ik destijds - zal voor den leeraar een uitstekende leiddraad zijn, en onderscheidt zich - wat niet 't minste is - door zóó'n gemakkelijke, ja aangename voordragt, dat ik mij durf vleijen, dat de jongelingen die den cursus van de hoogere burgerschool afgeloopen hebben,

van Lenting's schets niet voor goed afscheid zullen nemen. Ik heb sedert het werk van den heer Lenting meermalen in handen gehad, en ben daardoor versterkt in de overtuiging, dat ik deze uitspraak mag handhaven.

Één opmerking moet ik mij echter veroorloven. De heer Lenting heeft zeer juist ingezien, dat de behandeling van eigenlijke regts- of politieke kwesties in het kader van zijn werk niet paste. Ik had zelfs gewild dat de schrijver zich aan dien regel nog strenger gehouden had dan hij gedaan heeft. Dergelijke kwesties in al haar omvang te behandelen en voor zijn gevoelen *voldoende* gronden te geven, is met de gedachte die aan het opstellen van een *leerboek* ten grondslag moet liggen, moeijelijk te rijmen. Men loopt dus gevaar, de zaak met een paar woorden te behandelen, bijna alsof het geen kwestie *was*. En *dat* heeft zijn nadeelige zijde, want de leerling zou al ligt geneigd zijn, als axioma aan te nemen wat bij velen nog aan - dikwijls gegronden - twijfel onderhevig is.

Op de klip die ik aanwees, is de geachte schrijver wel eens verzeild.

Een voorbeeld. Zij die zich buiten toestemming des konings in vreemde krijgsdienst begeven, verliezen hun burgerlijke en burgerschapsregten, in één woord *den staat van Nederlander.* Bij hun terugkeer in Nederland, hebben sommige jongelingen die zich in pausselijke krijgsdienst begeven hadden en door den paus begiftigd zijn met het kruis *fidei et virtuti*, of de medaille *hinc victoria* enz., van den koning vergunning gevraagd en bekomen - artikel 65 alinea 2 der grondwet(*) - om die eereteekenen aan te nemen. Tot het verleenen van dit verlof wordt de koning geleid door de overweging, dat als onderdanen, in artikel 65 alinea 2 genoemd, te beschouwen zijn allen die in het rijk zijn gevestigd; dat zij die zich buiten 's konings toestemming in vreemde krijgsdienst begeven hebben, wel den staat van Nederlander hebben verloren en als vreemdelingen beschouwd moeten worden, doch niettemin, wanneer zij hier te lande zijn gevestigd, onderdanen des konings zijn, volgens artikel 65 der grondwet. De heer Lenting meent echter (pag. 25) ‘dat het 2de lid van artikel 65 der grondwet alleen toepasselijk is op Nederlanders, en niet op hen die hun Nederlanderschap hebben verloren.’ Den grond waarop die meening steunt, geeft de heer Lenting niet op. Dit schijnt mij een kleine leemte. De geachte schrijver had - dunkt mij - dergelijke punten òf in hun geheel moeten behandelen, òf - en daaraan zou ik voor mij, bij het zamenstellen van een schets, de voorkeur gegeven hebben - geheel en al behooren achterwege te laten.

'*s Gravenhage.*

MR. J. LÉON.

(*) Deze bepaling luidt:
‘In geen geval mogen de onderdanen des konings vreemde ordesteekenen, titels, rang of waardigheid aannemen, zonder zijn bijzonder verlof.’

Staatkunde en geschiedenis.

Het geestelijk kantoor van Delft.

Het geestelijk kantoor van Delft, eene bijdrage tot de geschiedenis der geestelijke goederen en van den vroegeren kerkelijken toestand van onderscheidene gemeenten in een gedeelte van Holland, met eenige onuitgegeven staatsstukken daartoe betrekkelijk, door W. van Beuningen, predikant te Ameide en Tienhoven. Arnhem, D.A. Thieme, 1870.

De roomsch-katholijke geestelijkheid had oudtijds in ons vaderland overvloedige middelen van bestaan. Het gansche land was bijna bedekt met goederen aan de Kerk en hare dienaren geschonken. Deze goederen, eeuw in en eeuw uit vermeerderd, waren van alle belastingen verschoond en begonnen daarom zoo te drukken op de burgerij, dat door de hoogste overheid van het land en zelfs door de magistraat van sommige steden placaten werden uitgegeven, om den gestadigen aanwas van die goederen te beperken. Ook toen reeds Luthers stem in onze gewesten begon door te dringen, was de ijver onzer roomsche voorvaderen nog zoo groot, dat Karel V (19 Oct. 1520) het maken van nieuwe stichtingen in Brabant en het land van Overmaas verbood. Die stichtingen betroffen dikwijls kerken, kloosters, custoriën en scholen, maar zoovelen zij uit pastoriën, kanonisiën, beneficiën, memoriën, vicariën of capellaniën bestonden, werden zij meestal met den algemeenen naam van *geestelijke* goederen bestempeld, wijl zij voornamelijk strekten tot remuneratie en alimentatie der geestelijken. Zoo vond de hervorming onze gemeenten meest overal in het bezit van wat hare herders en leeraars behoefden. Toen nu zulke gemeenten, somtijds zelfs met hunne geestelijke leidslieden aan het hoofd, tot de nieuwe religie overgingen, was het heel natuurlijk, dat zij den man die in een gereformeerd predikant veranderd was, of ook die den pastoor verving, dezelfde inkomsten aanboden, welke de vroegere geestelijkheid genoten had. De arbeider is zijn loon waardig, en de gereformeerde leeraars, die hun werk vooral niet minder achtten dan van hunne roomsche voorgangers, hielden het er ook voor, dat zij van zelf traden in het gebruik der beneficiën van de plaatsen, die zij bedienden. Desgelijks

oordeelde de synode van Alkmaar in 1573 ook, maar wees sommige ijveraars te regt, die hunne aanspraken ook uitstrekten tot de recognitiën van plaatsen, die zij niet bedienden. (Zie de woorden van genoemde Noordhollandsche synode door van Beuningen aangehaald bl. 22). En nu, de hoogste overheid, de Staten van Holland, want van dezen zullen wij nu voortaan spreken, wat oordeelde zij? Zij oordeelde eveneens als de nieuwe gemeenten en hare eerste leeraars, want zij zag daardoor de kans geopend, dat de gereformeerde predikers bezoldigd zouden worden buiten bezwaar van 's lands kas. ‘De predíkanten zullen betaald worden uit de gereedste inkomsten van de goederen tot den kerkendienst binnen de steden of vlekken hunner woonplaatsen specteerende’, en als die inkomsten niet toereikende waren ter voldoening van het vastgestelde traktement, moest het te kort worden aangevuld uit de opbrengst van andere geestelijke goederen. Zoo besloten de Staten den 26 November 1574.

De ontvangers, met die uitbetaling belast, voldeden echter niet te best aan de verwachting, die men van hunne administratie gekoesterd had. Ook toen zij het volgend jaar op last van de Staten (12 Sept. 1575) hunne rekeningen en cohieren hadden overgeleverd, en beter orde verwacht werd in den verderen ontvang der geestelijke goederen en de combinatie van dien, konden de predikanten ten platten lande nog niet tot betaling van hunne toegezegde alimentatie geraken door ‘quade ordre ende kleine toesicht.’ De Staten besloten nu (10 Jan. 1577) al de inkomsten der pastoriën binnen elk quartier van Holland ten platten lande, als Zuidholland, Rijnland, Delftland, Schieland en de landen van Overmaas onder één ontvang te brengen, opdat daaruit in het gemeen al de predikanten binnen die quartieren ten gestelden termijne betaling ontvingen. Men scheen reeds tot de overtuiging gekomen, dat de geestelijke goederen niet zoo ruim rendeerden, als men verwacht had, en besloot dus, dat in geval de ontvangst niet genoegzaam was, het restant over de morgentalen van de verbruikers der hoeven en landen moest worden omgeslagen. Nog werden de inkomsten van beneficiën, vicariën en canonisiën, ten gevolge van het *jus patronatus laicalis* door patronen beheerd, ook voor een derde part aangewezen als zullende ten bate van de predikanten komen (5 Sept. 1578). En eindelijk is drie dagen daarna voorgeschreven, hoe in de steden van elk quartier de opbrengst der geestelijke goederen geïnd zoude worden, en niet suffisant bevonden, uit de gemeene inkomsten zal worden aangevuld, en dat in alle dorpen en plaatsen de kerkmeesters en andere ontvangers en ingezetenen den staat van inkomsten van alle beneficiën, proven en pastoriën zullen overleveren en voorts de penningen van die inkomsten en goederen te innen en te executeren als des gemeene landspenningen en over te leveren en te verantwoorden in handen van Cornelis van Coolwijck als ontvanger-generaal van de geestelijke goederen. Deze Cornelis van Coolwijck, ‘in materie van rekeningen be-

kwaem' moest de inkomsten van beneficiën, vicariën en andere geestelijke goederen administreren, alle betalingen doen op ordonnantie van de Staten, en was rekening en verantwoording schuldig, zoo dikwijls de Staten het verlangden. Hij hield zijn kantoor te Delft, waar in dien tijd de hoogste collegiën van het land veiligheidshalve gevestigd waren, - en zoo is dan het geestelijke kantoor van Delft ontstaan.

Het is niet te ontkennen, dat deze maatregel der Staten van Holland veel heeft toegebragt, om een aanzienlijk getal van geestelijke goederen te verzamelen en orde en regelmaat in de bezoldiging van predikanten te brengen. Maar hoe bekwaam van Coolwijck en zijne opvolgers ook geweest zijn en hoeveel ijver zij besteed hebben aan de gewichtige taak hun toevertrouwd, mogt het hun niet gelukken de geestelijke goederen zoo productief te maken, dat in het behoef en onderhoud der predikanten behoorlijk kon worden voorzien. Hetgeen nog overbleef te betalen van het volstrekt noodzakelijke, moest door omslagen over de morgentalen ten laste van de verbruikers der hoeven en landen gevonden en gedragen worden. Maar daaraan schijnt de hand slecht gehouden, misschien omdat er de betaling der zware landsbelasting door in gevaar werd gebragt. Alleen het besluit der Staten van 26 Februarij 1576 hield zich staande, waarbij van het rantsoen van één stuiver van den gulden der verpachte middelen twee oortjens of de helft van dien stuiver werd geëxtradeerd voor den ontvanger generaal van de geestelijke goederen tot onderhoud der predikanten, en daar naderhand de traktementen moesten verhoogd worden, hebben de Staten bij resolutie van 29 September 1657 nog één duit van den rantsoenstuiver, en zestien jaren later wederom één duit toegestaan, zoodat zes duiten uit den stuiver van het rantsoen, als subsidie, telkens voor vijf jaren waren geaccordeerd en werden gecontinueerd.

Hierdoor vooral is het kantoor generaal der geestelijke goederen in staat gebleven de predikantstraktementen geregeld te voldoen en bovendien nog andere subsidiën van allerlei aard aan kreken, pastoriën, custoriën, schoolhuizen, aan het kantoor der conventuale goederen in den Briel en vooral ook aan de staatskas op ordonnantie van de Staten te verleenen.

Een ieder weet, wat het lot van dit geestelijk fonds, met alle andere van dien en dergelijken aard, bij de omwenteling van het laatst der voorgaande eeuw geworden is. Bij decisie van Koning Lodewijk Napoleon (6 April 1808) is het als eigendom van het rijk aan de amortisatie-kas toegevoegd, en bij decreet van Napoleon I (31 Jan. 1811), waarbij de ontvanger generaal honorabel ontslagen werd, verdween het laatste spoor van het groot Delftsche kantoor der geestelijke goederen.

Van dat geestelijk kantoor van Delft kende men niet meer dan de algemeene strekking, voor zooveel die uit de resolutiën der Staten van Holland was op te maken. Hoe groot de kapitalen waren door de al-

gemeene ontvangers beheerd, wist niemand. Hunne rekeningen kwamen alleen onder het oog der Staten en hunne gedeputeerde raden en bleven voor het publiek verborgen. Na de opheffing van het fonds werden zij in de archieven van Financiën en Domeinen bewaard, waar zelden een nieuwsgierige ronddwaalde of toegang verkreeg.

Er waren, die vruchteloos naar de rekeningen van het Delftsche kantoor hadden gevraagd of gezocht, en het is geen wonder dat het vermoeden somtijds geuit werd, of die stukken ook met opzet verborgen gehouden en misschien wel vernietigd waren, uit vrees, dat openbaar zou worden, hoeveel de staatskas van de geestelijke fondsen genoten had. Dit schijnt echter niet het geval te zijn geweest, en na lange rust in de duisternis en het stof der archieven van het amortisatie-syndicaat te Amsterdam en van de domeinen te 's Gravenhage, werden zij in 1860 en 1861 aan den rijksarchivaris overgegeven. In dat rijksarchief verkregen zij wel niet dadelijk het volle licht, maar er werd toch langzamerhand plaats voor ingeruimd, en eindelijk belastte zich de kundige commies-chartermeester, J.H. Hingman, dezelfde die voor een paar jaren den inventaris van het oud archief van 's Gravenhage (van 1313 tot het begin dezer eeuw) heeft uitgegeven, - met het in orde stellen van al wat tot het geestelijk kantoor van Delft heeft behoord. Het moeijelijk werk van dien chartermeester ging echter in stilte voort, zonder dat het bijzonder werd opgemerkt of ruchtbaarheid verkreeg. De lijvige boekdeelen, gerangschikt naar de jaren, waarover de rekeningen liepen, stonden reeds in lange gelederen op de planken, van den vloer tot aan het hooge plafond, zonder dat nog iemand, zelfs in den Haag, bevroedde, welke lang gezochte bescheiden thans door iedereen konden worden gelezen en geraadpleegd.

De heer van Beuningen behoorde tot de weinigen, die er al spoedig kennis van schijnen gekregen te hebben, en dat de zaak hem veel belang inboezemde, kan men afleiden uit zijne Brieven over geestelijke goederen reeds vroeger door hem uitgegeven. Hij zag hier eene verzameling van bescheiden over allerlei soort van geestelijk goed, zoo als nooit iemand had gezien, en besloot zich een weg te banen door dien berg van geschreven rekeningen, betaalsrollen, adressen en adviezen en wat niet al. Na veel arbeid en moeite kreeg hij het geheel voor zijne oogen en heeft er een algemeen overzicht van uitgegeven. Ieder nu die de vele en breede banden heeft gezien, die hij doorgelezen en met elkander vergeleken heeft, en die dan zijn boek ter hand neemt, waarin hij niet slechts opsomt, wat hij vond, maar er ook zijne menigvuldige opmerkingen en belangrijke toelichtingen bijvoegt, zal hem gaarne de eere geven die hem toekomt. ‘Eene volledige geschiedenis, zegt hij, van het geestelijk kantoor van Delft heb ik niet kunnen schrijven,’ maar wij zijn hem toch dankbaar voor hetgeen hij geleverd heeft, en achten het voldoende, om ieder, die het een of ander nader onderzoeken wil, op het spoor te brengen. Het geldt hier de geschiedenis van een groot

kantoor, in 1577 opgericht en in 1811 opgeheven, en de vele bijzonderheden van die tweehonderd vier en dertig jaren konden slechts kort worden aangewezen; maar sommige gebeurtenissen, vooral die het einde van het fonds betreffen, worden met authentieke en nooit publiek gemaakte bescheiden in het helderste licht gesteld. Onder deze belangrijke bescheiden tellen wij vooral het: *Tableau van diverse effecten ten laste van de publieke schatkist in de kantoren der zoogenaamde geestelijke en kerkelijke goederen in de onderscheidene departementen van het rijk aanwezig.* Wij leeren er, naast het kantoor van Delft, nog vele andere geestelijke kantoren met hunne ontvangers en fondsen uit kennen, en van Beuningen geeft hier meer, dan de titel van zijn boek belooft.

Op een werk als dit, waaraan zooveel arbeid is besteed, maken wij ongaarne aanmerkingen, maar hebben toch het een en ander dat wij in overweging wenschen te geven.

Van Beuningen schrijft op bladzijde 40: ‘Ik laat van de stukken, [het woord *behoorende* is hier in de pen gebleven] tot de archieven van het voormalig geestelijk kantoor van Holland, gevestigd te Delft, hier eene *korte opgave* volgen.

Voorloopig moet ik opmerken, dat het geestelijk kantoor van Delft in het jaar 1577 is opgerigt en in het jaar 1811 opgeheven. [Deze historische mededeeling zou men eer op eene andere bladzijde, dan hier in dit verband verwacht hebben.]

Aan het rijks-archief zijn overgegeven en daar thans berustende. [Deze zinsnede schijnt na de eerste alinea vrij overtollig].

Verschillende *rekeningen van het geestelijk kantoor van Holland te Delft.* Niet alle rekeningen zijn echter volledig en onderscheidene ontbreken. Zij loopen over de jaren 1579, 1610-1612 (2de vol.) 1627-1630 (2de en 4de vol.), 1631-1634 (1ste en 4de vol.), 1646-1649, 1650, 1652, 1656-1790 en 1792-1808.

De allereerste loopen soms over twee of meer jaren, de latere sinds 1646 ieder over een jaar. Sommige rekeningen zijn in twee, andere in een volumineus boekdeel vervat.

Journalen van de inkomsten van het geestelijk kantoor, van af de helft der 17de eeuw.

Journalen van uitgaaf van de ontvangers generaal, 1656-1810.

Rekeningen van *verkochte perceelen* behoorende aan het geestelijk kantoor.

Rollen van *verpachtingen van landerijen*, 1653-1725.

Rollen van *tiendverpachtingen*, 1654-1724.

Portefeuilles *requesten en adviezen.*

Stukken rakende *vicariën.*

Blafferts van de goederen onder het kantoor behoorende.

Stukken betreffende de abdij van Bern, etc.’

Dit *etcetera* wil mij in de opgaaf van de stukken, die tot het archief behooren, niet bevallen. Als de opgaaf van de stukken beloofd is, mag zij niet eensklaps door een *enzoovoorts*, dat het bestaan van nog vele andere stukken aanduidt, worden afgebroken.

De eerste rekening van 1578 is verloren gegaan. De tweede van 1579 is volledig voorhanden, maar dan volgt eene gaping van een en dertig jaren.

Behalve deze en meerdere gapingen, zijn vele rekeningen onvolledig, zoodat die van 1656 de eerste volledige is na die van 1579 (zie v. B. bl. 51). In de opgaaf der stukken had met een enkel woord kunnen worden aangeduid, welke rekeningen al dan niet volledig zijn.

Daarna volgen de *journalen van inkomsten en uitgaven*, *rekeningen van verkochte perceelen* en *rollen van verpachtingen van land en tienden.*

Hier zijn de volumina of banden niet opgegeven als bij de optelling der rekeningen. Staan deze stukken nu in dezelfde orde als zij hier worden opgegeven en hoeveel banden beslaan zij? Ik had dit gaarne duidelijk aangewezen gezien voor ieder, die het archief raadplegen wil.

Eindelijk wordt de opgaaf besloten met het noemen van *portefeuilles* [hoeveel?] *met requesten en adviezen*, van stukken [hoeveel?] rakende *vicariën. Blafferts*, *abdij van Bern etc.* Als wij ons niet bedriegen heeft de opgaaf ons nu in eene andere zaal gebragt op de gaanderij regts van den ingang. Maar waarom dit niet gezegd ten dienste van anderen? Wij begrijpen thans waarom v. B. zijne opgaaf zoo schielijk afbreekt, want hier is alles van het Delftsche kantoor nog niet geregeld. Men vindt daar portefeuilles met de opschriften *vicariën* (vijf stuks); *geestelijk kantoor varia, resolutiën van Holland* (drie stuks); *documenten rekening* (vier stuks); *abdij van Bern* (vier stuks); *blafferts van de pastoriegoederen onder veertien dorpen* (een stuk); tien portefeuilles getiteld, *geestelijk kantoor varia;* vijf dunne losse banden, waarvan twee met *resolutiën*, *rakende de kerkelijke goederen van* 1604 *tot* 1751 en *van* 1752 *tot* 1805; wederom een lossen band met extract uit de resolutiën der Staten van 19 Julij 1684 en advies van den ontvanger-generaal Bleijswijck op het verzoek tot verhooging van de predikantstraktementen, en nog zulk verzoek met advies van den ontvanger-generaal van Vredenburgh in 1769 en dito advies van gedeputeerde raden aan de Staten. Wij nemen maar wat voor de hand ligt, want het is hier, zooals men in de archieven zegt, nog een vuile boel, maar wij hebben er genoeg van opgegeven, om aan te toonen, dat dit zoo maar met geen *en zoo voorts* mag worden afgedaan.

Het spreekt van zelf, dat in een werk als dit, waarin het vereenigen van geestelijke goederen na de hervorming onder één ontvang beschreven wordt, het een en ander voorkomen zal over het schandelijk *verduisteren en veraliëneren* van die goederen door onze vrome vaderen. De predikanten en de Staten klaagden er bitter over, en hoe de laat-

sten ook scherpe placaten er tegen uitgegeven, en hoe zij tevens de assistentie van alle officieren, magistraten, rentmeesters, thesauriers en ontvangers tot het recouvreren van de verdonkerde schatten ingeroepen hebben, het baatte maar weinig. Geene genoegzame hoeveelheid geestelijke goederen kon worden bijeengebragt, om er de schrale traktementen der leeraars van het platteland door te voldoen. Waar zijn dan die rijke goederen gebleven? Ja, voor velen onzer vaderen, hoe gereformeerd zij anders ook waren, scheen in die troebele tijden de verzoeking te groot, om niet 'onder sich te slaen, te incorpereren, en voor hen eygen te blijven besitten,' wat hun niet toebehoorde. Zoo schrijven meest allen, die dat punt behandelen, en wij kennen ook wel zooveel van onze voorouders, dat wij ongaarne het zwaard zouden willen trekken voor hunne onkreukbare eerlijkheid. Maar wij hadden van v. B. verwacht, dat hij ook minder laakbare oorzaken van dit verdwijnen der geestelijke fondsen, al was het ook maar met weinige woorden, billijkheidshalve, had aangewezen. In 1587 was immers in Holland het meerendeel der bevolking nog van harte roomschgezind en zij behoorde tot het rijkste en deftigste deel der natie (Dr. Fruin, tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, bl. 273 verv.). Het is daarom hoogst waarschijnlijk dat het beheer van vele geestelijke goederen in hunne handen was, en dan was het geen oneerlijkheid, maar zeer verklaarbare onwil, als zij de rijke inkomsten hunner geestelijkheid aan hunne bitterste vijanden, de Gereformeerden, niet overleverden.

Daar komt nog bij dat onder de Gereformeerden eene partij bestond, die sterk aangroeide, eene partij van strenge Calvinisten, die voor en na de oprichting van het Delftsche kantoor het regt van den Staat tot seculariseren van parochiale goederen en het beheeren daarvan door politieke ontvangers bestreden en hevig bestreden, want alles was hevig in dien tijd. Zooveel dan de administratie dier goederen door zulke streng Gereformeerden gehouden werd, was het ook geen oneerlijkheid, maar zeker soort van geloofsijver, dat zij het geestelijk goed aan geen Staten, noch politieke ontvangers wilden afstaan. Sommigen hielden den schat verborgen, maar anderen, steunende op hun regt, of ook op hun politiek gezag, weigerden openlijk alle overgaaf of verantwoording, soms stout en brutaal genoeg.

En wat de vicariegoederen betreft, waarvan de Staten een derde part der inkomsten voor de predikanten verlangden, weet men, dat collatoren er zich bijna overal sterk tegen opponeerden en de ridderschap er niet in toestemmen wilde, zoodat die betaling dan ook zeer ongeregeld geschiedde en verscheidene personen er van verschoond werden (zie de uitmuntende verhandeling van Mr. F.C.W. Koker, onderzoek naar den aard en de geschiedenis der vicarie-goederen in Nederland, bl. 45 en bijlage A). Men ziet ook dit bevestigd in de rekening van 1579, waar v. B. een uittreksel van geeft.

Te Wilsveen of Stompwijck weigerde de heer van Swyeten van het inkomen der pastorie ‘eenighe kennisse te doen ofte yet te verantwoorden.’

De heer van Asperen en de drost van Heukelom beweerden, dat hun in hunne dorpen de kennis van geestelijke goederen, als vrije heeren, gifters en patronen, alleen competeerde.

De ontvanger-generaal der geestelijke goederen, Coolwijck, beklaagt zich bitter, dat hij hierin geen absolute resolutie van de Staten heeft kunnen verkrijgen. En wat den derden penning van het inkomen der beneficiën, vicariën en canonisiën aangaat, klaagt dezelfde rendant in zijne rekening over het jaar 1579 (v. B. bl. 80), dat hij, in weerwil van de statenresolutie van 6 September 1578, niet altoos het verschuldigde ontvangen heeft, wegens de oppositie der edelen en ander obstakel. Meermalen heeft hij het aan de Staten geremonstreerd, zonder dat hij eenige assistentie verkreeg. Sommige beheerders der geestelijke goederen antwoordden hem, dat hij zijne moeite wel sparen mogt, want dat zij niet zouden gedogen, ‘dat yemandt in heur-luyder poth soude commen kijken, maer souden metten voornoemde incommen handelen naer haer luyder believen.’ - Het was dus allemaal geen oneerlijk verduisteren, als slechts een klein deel van de geestelijke goederen in Holland op het kantoor van Delft werd aangegeven.

Kennelijk is v. B. ingenomen met de zorg der Staten voor het onderhoud van predikanten en hij spreekt roemenderwijs van de geconsenteerde rantsoenpenningen en van andere belangrijke geldelijke subsidiën (bl. 175). Zoo doen Ypeij en Dermout met vele andere schrijvers ook. Wij betwijfelen dan ook niet, dat de eerste Staten, zooals die van 1574, uit goede devotie voor het onderhoud van de dienaren des goddelijken woords gezorgd hebben. Maar als men goed toeziet, zal men bevinden, dat die lof aan al hunne opvolgers niet dan onder menige reserve kan worden toegekend.

Het rantsoen was één stuiver op den gulden van het rendement der gemeene landsmiddelen, die, zooals men weet, verpacht werden. Van dien stuiver ontving het geestelijk kantoor twee oortjens; een derde oortje strekte tot ondersteuning van de armen, en het laatste oortje diende tot goedmaking van de onkosten op de respectieve verpachtingen. Zoo was de algemeene regel, maar er waren eene menigte exceptiën op. Die stuiver moest, naar ik meen, boven de pachtsom worden betaald, zoodat de pacht zuiver in 's lands kas kwam. Nu kan de opbrengst van dien halven stuiver van een gulden voor de predikanten bestemd eenigen invloed op de pachten hebben gehad, maar dat was dan ook al de schade die de staatskas er bij leed. En nu mogen de sommen van de vier duiten uit al de rantsoenen aanzienlijk zijn geweest, wij geven dit toe, maar zij moeten geene subsidiën worden genoemd door den Staat verleend, die gelijk zouden staan met de subsi-

diën, door het geestelijk kantoor bijvoorbeeld, aan de staatskas geschonken.

Deze laatste noemt de ontvanger-generaal van Vredenburgh met regt veel ‘reëelder’ dan de zoogenaamde rantsoensubsidiën. De Staten bevonden er zich dan ook zoo goed bij op den duur, dat zij er niet meer aan dachten om hetgeen aan de predikantsbezoldiging te kort kwam, bij omslag over de morgentalen te vinden.

Ypeij en Dermout zeggen te regt, dat van het geestelijk kantoor de 100ste en 200ste penning werd geëischt, en zij trekken er het gevolg uit, dat de Staten daardoor toonden het Delftsche fonds aan te merken als niet aan den Staat te behooren (Gesch. d. herv. Kerk I aanteek. 234). Ik weet het niet. Wel weet ik, dat de Staten, hoe zuiver regtzinnig zij ook mogen geweest zijn op vele punten van het gereformeerde geloof, in zake van de Kerk en hare goederen innig remonstrantsch zijn geweest, niets minder dan Grotius en anderen. Het lag dus niet in hun geest veel onderscheid tusschen een geestelijk en een landskantoor te maken, maar zij hebben het geestelijk kantoor van Delft den 100sten en 200sten penning opgelegd eenvoudig omdat hun dit jaarlijks *f* 18.000 opbragt. De ontvanger-generaal Gerard van Vredenburgh merkt aan in zijn advies aan gedeputeerde raden, dat als die 100ste en 200ste penningen niet gevorderd waren en gedurende de dertig jaren van zijn dienst stil gelegen hadden à 2½ percent, het geestelijk kantoor bijna een millioen rijker zou zijn geweest. Zoo duur moest het geestelijk kantoor zijn voorregt dan betalen, dat het geen landskantoor heette. Het heette geen landskantoor, maar werd, behalve dat het belasting betaalde, geheel als een landskantoor behandeld. Waren in sommige steden de gelden der stichtingen vermorst, dan moest het ontbrekende, volgens resolutie van 8 September 1578, uit de gemeene inkomsten worden aangevuld, maar dan bevalen de Staten, in wier midden de vertegenwoordigers dier steden zaten, dat het geestelijk kantoor er in moest voorzien. Waren pastoriën bouwvallig, dan moest het Delftsche kantoor de reparatiekosten leveren, ofschoon die lasten ter plaatse en gerechten stonden, die op conditie van goede woning beroepen hadden. Desgelijks moest het kantoor gelden voor op- of verbouw van kerken geven, hoewel dat zaken waren van geheel andere natuur, wier administratie bij kerkmeesters behoorde. En om nu niet te spreken van de toelagen aan kosters, schoolmeesters en schoolhuizen, moesten ook op ordonnantie van de Staten (1 Aug. 1654) ‘alle de landerijen en andere goederen tot het voorz. comptoir specteerende - successivelyk by parthyen’ worden verkocht. Zij werden dan ook verkocht voor zeer ‘modique prys’ tot groote schade van het geestelijk fonds, maar de Staat kreeg er ruimte van middelen door, wijl al de penningen der verkochte goederen moesten belegd worden in rentebrieven ten kantore-generaal van hun Ed. Gr. Mog., terwijl er ook dit nog bij gewonnen werd,

dat die verkochte goederen niet als *in manu morte* bleven, maar bij verkoop en versterf circuleerden. Het besluit der Staten eindigt dan ook met de bepaling, dat deze verkoopingen niet anders mogen geschieden, dan dat het inkomen van den Staat er door gebeneficeerd worde. En ten slotte geven wij dit bewijs nog van het ontzag, waarmede de Staten het geestelijk kantoor als zoodanig behandelden, dat gedeputeerde raden in een advies van 1770 aan de Staten te kennen gaven, ‘dat het overschot [want dat was toen juist in de kas van het geestelijk fonds ad *f* 27.000 voorhanden], uithoofde van den inhoud der resolutiën van 29 September 1657 en 17 December 1678, eerder moest gehouden worden tot 's lands kas, dan wel tot die van het kerkelijk kantoor te behooren.’

Het is goed, dat v. B. van de geldelijke subsidiën gewaagt door de Staten aan het geestelijk kantoor verstrekt. Niet minder dan *f* 40.000 toen het kantoor in 1673 wat ten achtere was, werd door de staatskas gegeven, en drievierde eeuw daarna nog eens bij provisie eene subsidie van *f* 20.000. Maar v. B. verzuimt er bij te voegen, dat door het Delftsche kantoor tusschen de jaren 1673 en 1678 de gemelde *f* 40.000 zijn gerestitueerd, en bovendien in October van laatstgenoemd jaar nog *f* 25.000 aan de staatskas zijn gefourneerd. En wat aangaat de subsidie, wegens het cesseren van het revenu der rantsoenen ten gevolge der afschaffing van de pachten in 1748, door de Staten verleend, merken wij aan, dat zij met *f* 20.000 bij provisie begon, maar meermalen is herhaald; dat zij echter niet lang heeft behoeven te duren, daar in 1750 de pachten reeds op eene andere manier weder zijn ingevoerd, en dat het geestelijk kantoor ook toen al het voorgeschotene heeft gerembourseerd. Het verwondert ons ten hoogste, dat v. B. wel van de twee genoemde subsidiën spreekt door de Staten verstrekt, maar geheel en al zwijgt van de enorme subsidiën die het geestelijk kantoor lange jaren achtereen aan 's lands kas geschonken heeft. Wij mogen niet veronderstellen, dat hem dit geheel onbekend is geweest.

Meergenoemde Gerard van Vredenburgh geeft in een *memoriaal*, gevoegd bij zijn advies tot verhooging der predikantstraktementen aan gedeputeerde raden een lijst van de subsidiën in contanten, gedurende zijn dertigjarig beheer van het geestelijk kantoor, aan de staatskas, natuurlijk niet uit pleizier, maar op bevel van de Staten geschonken.

Wij zullen die lijst hier afschrijven, opdat men er uit zien kan, dat de Staten, ijverig gebruik makende van het geestelijk fonds ten bate van 's lands kas, er geene kleinigheid, maar ruim achtmaal honderd duizend gulden uit genomen hebben. En die lijst loopt maar over dertig jaren. Wie weet, hoeveel tonnen gouds dan nog in vroegere en latere jaren op dezelfde wijs in 's lands kas zijn overgegaan, voor dat het geestelijk kantoor er geheel in verdween.

Anno 1746 -	ƒ 25.000.
Anno 1754 -	ƒ 25.000.
Anno 1755 -	ƒ 25.000.
Anno 1756 -	ƒ 25.000.
Anno 1757 -	ƒ 25.000. }
Anno 17 - -	ƒ 25.000. }
Anno 1759 -	ƒ 25.000,
Anno 1760 -	ƒ 30.000, }
Anno 17 - -	ƒ 29.000. }
Anno 1761 -	ƒ 25.000.
Anno 17 - -	ƒ 25.000.
Anno 1762 -	ƒ 30.000.
Anno 1763 -	ƒ 25.000.
Anno 1764 -	ƒ 20.000.
Anno 1765 -	ƒ 40.000. }
Anno 17 - -	ƒ 20.000. }
Anno 1766 -	ƒ 50.000.
Anno 1767 -	ƒ 50.000.
Anno 1768 -	ƒ 60.000.
Anno 1769 -	ƒ 50.000.
Te zamen	ƒ 629.000.
Hij heeft er later nog bijgeschreven:	ƒ 50.000.
Volgens resol. v. Ged. Raden van 4 April 1770 nog	
In 1772 nog	ƒ 40.000.
In hetzelfde jaar nog in twee partijen van 50 en 30 duizend	ƒ 80.000.
In 1773 nog	ƒ 30.000.
Alles te zamen	ƒ 829.000.

En dit, zegt van Vredenburgh, zijn subsidiën van gemis, wijl er geene renten van genoten werd als van belegde gelden.

Zoo hebben de Staten ja gegeven met de eene hand, maar nog veel meer teruggenomen met de andere. Dat was hun respect voor de geestelijkheid van het geestelijk kantoor.

En dat deden de Staten toen er een kreet van broodsgebrek opging uit vele pastoriën van het platte land. De synode van Zuid-Holland, die lang gezwegen had om de moeijelijkheden, waarin de republiek gewikkeld was, wendde zich eindelijk bij eerbiedig adres van 15 September 1779 tot de edelgrootmogenden om verhooging van de trakte-

menten der dorpspredikanten, die toen van geen ƒ 650 meer leven konden, al was dat vroeger mogelijk geweest. De ontvanger-generaal van Vredenburgh, in wiens handen het adres gesteld was, rekende het uit, dat, even als de synode zeide, van dat traktement geen predikants huishouden kon bestaan. Wij voegen hier zijne uitcijfering bij.

Een leeraar met één meid betaalt in lasten aan het gemeene land:

Reëele voldoening.			***Belasting.***
Meidenhuur	ƒ 30	Heerengift	ƒ 4: 0; 0.
		Redempsie	ƒ 1: 16: 0.
		Koffij- en theegeld	ƒ 4: 0: 0.
	ƒ 50	Statenimpost van een heel of half beest gerekend in inkoop op ƒ 50	ƒ 8: 6: 2.
	ƒ 25	Dito een varken à ƒ 25	ƒ 4: 2: 8.
	ƒ 30	Twee ankers wijn	ƒ 7: 6: 12.
	ƒ 24	Zes vaten bier	ƒ 10: 10: 0.
	ƒ 60 {		
	ƒ 14 {	Honderd ton turf en twee voer hout	ƒ 23: 16: 0.
	ƒ 44	Twee kinn., 160 pond boter	ƒ 3: 9: 0.
	ƒ 28: 18.	Drie sakken tarw en één sak rog	ƒ 12: 5: 14.
	ƒ 12	Met de zegels één sak zout en 2/4 seep	ƒ 5: 19: 8.
	ƒ 317: 18.		ƒ 85: 11: 13.

Aan uitgaven dus:

Voor meidenhuur, vleesch, spek, wijn, bier, turf, hout, boter, brood, zout, zeep, tien jaren dooreen gerekend en de inkoop ten naauwste berekend	ƒ 317: 18: 0.
Voor impositiën	ƒ 85: 11: 12.
Voor thee en koffij, 14 pond in 't geheel	ƒ 25: 0: 0.
Nieuwe kleeren en slijtagie van tafel- en beddegoed	ƒ 125: 0: 0.

Kaars- en lamplicht 's jaars	*ƒ* 20: 0: 0.
Zoutevisch, rijst, gort, erwten, boonen, groenten, appelen, peren, melk, specerijen, olij, azijn, potten, pannen, reisgeld, docter, apothecar en andere kleinigheden (zonder nog te rekenen, dat hij ook iets moet contribueren aan de armen, waartoe hij geobligeerd is vermaning te doen). Dit alles bijeen is onmogelijk voor minder te bekomen, dan	*ƒ* 70: 0: 0.
Te zamen	*ƒ* 643: 9: 12.

Er schiet dan van het traktement ad *f* 650 nog over *f* 6: 10: 3. Dan heeft hij nog niets voor boeken, en al was hij met de kunst en wetenschap geboren, wat heeft hij dan voor al zijn arbeid, *pro studio ac labore?* Honderd dertig stuiver en twee duiten in een geheel jaar, en nog geen drie duiten daags.

De ontvanger-generaal meent dat het fonds, als het op geene te groote contributiën wordt gesteld, wel eene matige traktementsverhooging zou kunnen dragen, maar gedeputeerde raden vragen hem: of het land [niet het geestelijk kantoor] daardoor niet te veel in zijne revenuen lijden zou? De kordate man antwoordt met een wedervraag: of het een stokregel is, dat het land maar altoos moet trekken en belasten? Gedeputeerde raden vragen verder: hoeveel het land gedurende zijn dertigjarigen dienst wel van de geestelijke goederen onder zijne administratie genoten heeft? Van Vredenburgh antwoordt: Het genotene bij de overgifte door de erven van Slicher zijn voorganger [toen was namelijk *f* 80.000 in 's lands kas gestort]; de 100 en 200ste penning van de kleine renten; subsidiën door mij voor 's lands kas gegeven, en dito subsidiën aan de steden en andere kantoren, loopen ver boven de *vijftien tonnen gouds.* Eindelijk wordt hem gevraagd: hoeveel het geestelijk kantoor jaarlijks rendeert? Het antwoord is: Gedurende mijn tijd jaarlijks door den andere *f* 328.982: 18, en als men daar een hoofdkapitaal van maakte ad 2½ percent monteert dat tot *dertien millioenen.* De revenuen van het kantoor in 1769 worden gerekend op *f* 328.000.

Zijnde dit sufficient om er de geestelijkheid uit te betalen.

De jaarlijksche noodige uitgaven zijn	*f* 321.000.
Er rest alzoo nog	*f* 27.000.

De gedeputeerde raden konden evenwel in hun advies aan de Staten van 29 Maart 1770 niet tot verhooging der traktementen van het platteland adviseren. Bij het introduceeren van de reformatie was het maar *f* 250 geweest. Door successieve verhooging was het in 1675 reeds tot *f* 650 geklommen, en als men nu acht gaf op de kinder-, schoolen academiegelden, en de douceur van *f* 50 voor elken predikant, die met vier kinderen belast was, en ook nog het weduwen-pensioen van *f* 100 's jaars, dan was de belooning der predikanten op het platteland zoo gering niet, als men zich verbeeldde. Zij stellen voor, aan elken dorpspredikant een douceur van *f* 50 te geven voor den tijd van vijf jaren.

Ons doel met al dit geschrijf is geweest om duidelijk aan te toonen, dat de Staten van Holland, inzonderheid die der voorgaande eeuw, het Delftsche kantoor ten bate van 's lands kas van vele honderd duizenden guldens hebben beroofd, en dus gelden gebruikt, die zoowel om

de instelling der rantsoenpenningen, als om den aard der geestelijke goederen, tot onderhoud van de predikanten moesten strekken.

Alles, wat wij mededeelden is aan het archief van het Delftsche kantoor ontleend, en wij raden v. B., bij zijn voortgezet onderzoek, vooral de adviezen van de ontvangers-generaal niet ongelezen te laten.

Wij zouden ten slotte nog wel eenige aanmerkingen op de correctie kunnen maken. Wij lezen bl. 16 van Kluyt's historie der Hollandsche staatsregeling. Het moet zijn *staatsregering*, maar dit is een fout, die zeer dikwijls wordt gemaakt; somtijds wordt ook naar eene verkeerde bladzijde verwezen, en in de *errata* is weder een *erratum* ingeslopen. Maar dit zijn kleinigheden, die in een zoo moeijelijk en verdienstelijk werk als van Beuningen geleverd heeft niet in aanmerking komen.

Papier, letter en druk zijn onberispelijk, zooals te wachten is van den uitgever D.A. Thieme te Arnhem.

Op de Heest.

C. HOOIJER.

Roger Williams en de scheiding van kerk en staat.

'Scheiding van Kerk en Staat'; ziedaar de leus van onze dagen! 'Scheiding van Kerk en Staat', ziedaar den eisch, die in onze kamers door velen, niettegenstaande de door hen bezworen grondwet, vermoedelijk weldra weder gedaan zal worden. 'Scheiding van Kerk en Staat', ziedaar ook den eisch, dien wij in Zuidelijk Europa allerwaarschijnlijkst telken dage met steeds toenemenden aandrang zullen zien uitbrengen, als een der eerste gevolgen van het in het jongste concilie tot kerkelijk dogma verheven beginsel der pauselijke onfeilbaarheid.

Wat zullen wij echter van die leus, van dien eisch zeggen? Dit, dat als twee personen hetzelfde zeggen, zij daarom nog geenszins hetzelfde bedoelen. Er zijn er, die scheiding van Kerk en Staat verlangen, omdat zij Kerk en godsdienst haten, en omdat zij verwachten, dat, zoo de Staat zijne ondersteuning aan Kerk en godsdienst onttrekt, deze beide als van zelve zullen te gronde gaan. Er zijn er, die de heerschappij van de Kerk, of liever van hunne Kerk, op ieder gebied des levens wenschende uit te breiden, aan de Kerk de geheel *vrije* hand gelaten willen zien om overal en in alles in te grijpen. Er zijn er, die voor den Staat duchtende den magtigen invloed eener officiëel erkende en bij alle dingen geraadpleegde geestelijkheid den Staat zoo

ver mogelijk buiten het bereik van de aanmatigingen van het clericalisme geplaatst willen zien. Maar er zijn ook nog anderen, zulken, die uit liefde èn tot de Kerk èn tot den Staat, èn tot de godsdienst zelve bovenal, de scheiding voorstaan. Een van deze, de eerste misschien wel niet die deze leuze uitsprak, maar de eerste zeker die haar tot de leuze zijns levens gemaakt heeft, die bovendien door de Voorzienigheid in zulke omstandigheden zich geplaatst zag, dat hij, wat zijn hartewensch was, wat zijn onvermoeid streven uitmaakte, heeft mogen realiseren, op dien mensch wenschte ik thans de aandacht te vestigen.

Men gelieve zich daartoe te verplaatsen in de eerste helft van de zeventiende eeuw naar de zuidelijke kust van Nieuw-Engeland in de streek Seekonk genaamd. Dáár heeft zich nedergezet een eenzaam vlugteling. Half Januarij 1636 om menigerlei gevoelen, dat als wangevoelen uitgekreten werd, om velerlei onrust, die hij gesticht zou hebben, door de hooge overheid te Boston uit stad en land gebannen, had hij evenwel verlof ontvangen om, wegens het barre jaargetijde, zijn vertrek zes weken uit te stellen. Maar daar hij ook nu nog voortging zijne denkbeelden te verbreiden, besloot men hem op te ligten, naar Engeland in te schepen, en zou dat voornemen zeker ook volvoerd hebben, ware hem daarvan niet mededeeling gedaan. Met achterlaten van vrouw en kinderen begaf hij zich nu op de vlugt, zwierf veertien weken in den dit jaar strengen winter door ongebaande bosschen rond, ziende al dien tijd bed noch brood, en zijne nachten doorgaans doorbrengende in den een of anderen hollen boom, tenzij hij eenige toevlugt vond in de vuile en berookte hut van een Indiaan. Eindelijk vindt hij een plaats, waar hij meent het hoofd veilig te kunnen nederleggen, en, als enkelen zijner aanhangers zich bij hem gevoegd hebben, begint men den grond te ontginnen en te bezaaijen. Maar ook hier mag hij niet blijven. Hem wordt aangezegd, dat hij zich nog altijd bevindt op het grondgebied van den Staat Massachusett, en zoo moet hij weer voort. Met een vijftal vrienden zet hij zich alzoo in een boot, laat zich de rivier afdrijven, totdat hij meent zich ver genoeg te hebben verwijderd. Aan land gegaan vindt hij de plaats ter bewoning geschikt, treedt hij met de Narragansett's, wier hoofd, de sachem Canonicus hem genegen is, in onderhandeling over den hun toebehoorenden grond, koopt daarvan eene groote uitgestrektheid, waartoe hij zijn woning te Salem verpandt, en als hij alzoo een veilige plaats voor zich en de zijnen verkregen heeft, doopt hij, het hart vervuld met dank jegens Dengene, die hem in al zijn kommer en ellende heeft bijgestaan, de plaats zijner nederzetting: *Providence.*

De aanvankelijke bedoeling van den balling was geweest zich eenig en alleen met zijn gezin onder de Indianen neder te zetten om door den handel met dezen en voorts door landbouwbedrijf zich een bestaan

te verschaffen. Maar velen, die zich niet schikken konden in de puriteinsche instellingen der naburige volkplantingen, niet schikken konden in den dwang hun en hun geweten daar soms aangedaan, toonden zich genegen, ja begeerig om zich bij hem te voegen, en zoo kwam hij er toe om op den hem toebehoorenden bodem een asyl te stichten voor allerlei belijdenis, voor elke godsdienst-overtuiging.

Doch wie was de man, die in het Puriteinsche Nieuw-Engeland eene vrijplaats openstelde voor alle dissentieerenden, anders hier gelijk overal elders niet, of noode slechts geduld?

't Was Roger Williams, geb. 1599, en om den gunstigen aanleg, dien zeker advocaat bij den knaap ontdekte, op diens kosten, aanvankelijk in de regten, daarna voor predikant opgeleid. Gedurende eenigen tijd bekleedde hij dan ook het leeraarsambt in de Anglicaansche Kerk, maar daar hij, volbloed puritein, zich in die Kerk niet schikken kon, of misschien ook wel daarin niet met vrede gelaten werd, verliet hij zijn betrekking, verliet hij zijn vaderland, om zich te begeven naar het geheel puriteinsch-gezinde Massachusett. Dáár werd hij met groote welwillendheid ontvangen en, daar men hem van uit Engeland had aanbevolen om zijne vroomheid en ijver, om zijn karakter en talenten, zag hij zich weldra ook geroepen naar Salem om er een der leeraars ter zijde te staan. Maar intusschen had hij toch al ergernis gegeven. Hij had zich te Boston niet willen aansluiten aan de gemeente, daar hare leden, toen zij vroeger in Engeland woonden, gemeenschap hadden gehad aan het Anglicanisme, dat zij in hun hart verfoeiden, doch tot dus ver niet, zooals hij, openlijk en met verklaring van leedwezen, hadden afgezworen. Ten anderen had hij beweerd, dat de burgerlijke overheid wel het misdrijf, niet de zonde, te bestraffen heeft en dat zij dus niet bevoegd is kennis te nemen van overtredingen van de eerste tafel der wet.

Op het eerste punt schijnt Williams daarna van lieverlede milder en meer toegevend geworden te zijn, doch aan het tweede hield hij ten allen tijde onverwrikt vast, het meer en meer ontwikkelende in al zijn consekwentiën. Toch, al kende hij der overheid het regt niet toe zich als zoodanig op godsdienstig gebied te doen gelden, al handhaafde hij steeds het regt van elken vrijen mensch om de handelingen en de beginselen van de overheid openlijk te beoordeelen en te berispen; dat hij de overheid zelve en het burgerlijke in het algemeen niet minachtte, toonde hij door in 1631 voor den algemeenen raad te Boston den eed af te leggen, ter verkrijging van het burgerregt.

Voortdurend zag men hem echter met eenig wantrouwen aan, ontdekte al ligt, ook in het onschuldigst woord, een boozen zin en Williams zelf mag ook wel bij voortduring uit den schat zijns harten hebben voortgebragt wat nieuw was, wat zonderling klonk. Zoo voelde hij zich te Salem, waar hij anders bemind en geacht was, niet zóó vrij en gelukkig als hij wel wenschte, en vertrok hij naar Plymouth, eene

naburige kolonie, waar hij met open armen ontvangen werd, en weder als leerend opziener der gemeente werd aangesteld. Hier was hij inderdaad te huis, en, in den meer vrijzinnigen kring, in welks midden een milder toon heerschte, kan hij, schoon zonder verzaking van beginselen en overtuiging, zijne meeningen in zachter vormen hebben uitgesproken. Zonderlinge invallen mag die man hebben, dacht men er welligt, maar in elk geval is hij een uitstekend burger en christen.

Twee jaren bleef Williams hier, de gemeente dienende met zijn gaven, met zijn handen voor zich en de zijnen het brood winnende, en telkens den tijd uitbrekende om, door den omgang met de Indianen in den verren omtrek, de taal van deze en zoo met één den weg tot hun hoofd en hart te leeren kennen. Maar andermaal wordt hij naar Salem geroepen, andermaal gaat hij en weêr ook begint het oude leven. Hij wordt telkens weer beschuldigd, en al werden zijn woorden niet altijd juist teruggegeven, al werden de beschuldigingen niet alle even juist geformuleerd, men had toch meestal gronden voor hetgeen men van hem zeide. Hij wordt achtereenvolgens beschuldigd zich bezwaard verklaard te hebben over de bijeenkomsten, door eenige leeraars uit den omtrek om de 14 dagen gehouden, daar deze zouden kunnen leiden tot eene te naauwe verbinding der verschillende congregatiën en zoo met één tot opheffing van dezer zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Hij werd beschuldigd gezegd te hebben, dat de vrouwen alleen gesluijerd de godsdienstoefeningen mogten bijwonen, en dat het kruis uit de Engelsche vlag behoorde verwijderd te worden. Hij werd gezegd aangaande de kolonisten en de kroon van Engeland beweerd te hebben, dat zij aan de Indianen hun grond en land op onregtmatige wijs ontnomen hadden. Hij werd beschuldigd in de overheid gelaakt te hebben, dat zij den eed liet afleggen door ongodsdienstige d.i. niet-wedergeboren menschen, en dat zij zulken alzoo verpligtte den naam van God ijdelijk te gebruiken. Terwijl hij eindelijk nog gezegd werd geleerd te hebben, dat men niet met een niet-wedergeborene, al ware 't eigen vrouw of kind, bidden mogt, en dat men de gewone dankzegging nà den maaltijd behoorde na te laten.

Om zich op deze en op dergelijke bezwaren te verantwoorden moest Williams, die drie malen 's weeks predikte, die bovendien voor zijn gezin dag en nacht arbeidde, zich telkens naar Boston begeven. Daaronder leed zijne gezondheid, verloor hij ook wel eens zijne bedaardheid, zoodat, hangende de procedure, nieuwe kwestiën ontstonden. Het einde van alles was, dat hij veroordeeld en gebannen werd tenzij hij bereid ware terug te nemen of te verbeteren wat hij gezegd had. Dat mogt hij niet, dat kon hij dan ook niet doen. Er bestond wel, zegt Astié in zijne *Histoire de la République des Etats-Unis*, geen fundamenteel geschil tusschen Williams en zijne tegenstanders. Zelfs op de punten, waarover zij met elkander twistten, bestond het verschil eigenlijk slechts in den meerderen nadruk, dien de een op dit, de ander op iets an-

ders leide. En toch, hoe *futiel* de kwestiën dikwijls wezen mogten, in den grond waren zij gevolg van een diep dissentiment. Niet alleen, dat Williams was een man van de theorie, 't nieuwe mogelijk wel eens te zeer zoekende, te graag aannemende, te spoedig verbreidende, terwijl zijne tegenstanders bovenal praktische menschen, bedachtzame en verstandige conservatieven waren; maar twee beschouwingen van de Kerk en den Staat, tweeërlei opvatting van het christendom, tweeërlei rigting en ontwikkeling stonden hier regtstreeks tegenover elkander. Williams was, zooals de uitkomst later geleerd heeft, trots zijne puriteinsche fraseologie, de vertegenwoordiger, in den beginne zeker niet ten volle bewust, van de modern-liberale beginselen. Terwijl hij de tusschenkomst van den Staat wenschte te beperken binnen den engsten kring, eischte hij daarentegen de grootst mogelijke individueele vrijheid waar het de gewetens gold, eischte hij de scheiding van Kerk en Staat en de vervanging van de bestaande uiterlijke, wettelijke theokratie door eene theokratie gebouwd op den geest.

Hij stelde een vast en onbepaald vertrouwen op de alvermogende kracht der waarheid en hield zich dien ten gevolge verzekerd, dat zij haar weg wel vinden zou al werd zij niet geëscorteerd door geregtsdienaars, al werd zij niet geïntroduceerd door de overheid. En daar hij zich evenzoo overtuigd hield, dat het christendom een volstrekt vereischte is voor den bloei en het welzijn der staten, wenschte hij, in het belang van de godsdienst en den Staat beiden, slechts één ding, volstrekte vrijheid, want vrijheid was het uitmuntendst middel om der waarheid dien levenwekkenden invloed in de maatschappij te verzekeren dien zij verdient en behoort te oefenen. Van geheel tegenovergestelde meening was toen de geheele wereld, ook en vooral het Puriteinsche Nieuw-Engeland. Het moest daar dus wel ergernis geven, dat hij den Staat slechts het regt toekende om zich in de tijdelijke dingen te doen gelden, dat hij dezen niet eens vergunnen wilde om tusschen beiden te treden als b.v. een gemeente in de grofste ketterij verviel.

Zoo kon men, althans in die eeuw, niet zamengaan. Zoo moest Williams wel heengaan. En zóó tevens werd hij, daar verscheidene van zijne aanhangers zich aan hem aansloten, de stichter van Providence. Aan zijne vrienden, d.i. aan hen die zich bij hem vervoegden, deelde hij, zonder daarvoor eenige vergoeding te verlangen, mede van de gronden door hem gekocht, voor zich zelven behoudende niet meer dan hij aan ieder ander schonk. En toen daarop nog een aantal anderen, uit Europa overgekomenen of misnoegden uit de naburige koloniën, zich mede te Providence gevestigd hadden, toen dus de kolonie gerekend kon worden een bestaan verkregen te hebben, teekenden de ingezetenen deze overeenkomst: Wij ondergeteekenden, verlangende de stad Providence te bewonen, belooven actieve en passieve gehoor-

zaamheid aan alle wetten en verordeningen, welke in het algemeen belang, op behoorlijke wijs, worden ingevoerd met toestemming van de meerderheid van de tegenwoordige ingezetenen, hoofden der gezinnen, die zamen een Staat uitmaken, maar *uitsluitend in burgerlijke zaken.*

Vrij voorspoedig ontwikkelde zich nu de kolonie, die daarenboven al spoedig eene zusterkolonie in hare buurt verrijzen zag. Antinomianen namelijk, die Massachusett, als dáár niet geduld, hadden moeten verlaten, vestigden zich, na eenigen uit hun midden te Providence achtergelaten te hebben, door Williams bemoeijing en bemiddeling in denzelfden omtrek en stichtten de kolonie Rhode-Island, die straks, bij de vereeniging der beide nederzettingen, aan den jeugdigen staat haren nog heden ten dage met roem bekenden naam gegeven heeft. Tot die vereeniging echter, in 't algemeen tot voortdurend ongestoord bestaan van den jeugdigen Staat, werden vereischt de erkenning en de guarantie van het Moederland, en opdat deze op gunstige voorwaarden verkregen mogten worden, vond men goed Williams naar Engeland af te vaardigen. Hij gaat dan ook scheep, niet te Boston, waar hij niet passéren mogt, maar te New-York, waar hij nog gelegenheid vond de onzen, toen nog in 't bezit van die stad (Nieuw-Amsterdam) en juist door de inboorlingen belegerd, door den grooten en weldadigen invloed, dien hij bij bijna alle stammen bezat, van een wissen ondergang te redden.

In Engeland aangekomen, verkreeg hij al spoedig wat hij verlangde. Rhode-Island werd als zelfstandige Staat erkend, de constitutie bekrachtigd, terwijl groote regten en vrijheden aan de kolonisten werden toegekend. De *akte*, die een en ander vermeldde en waarborgde, zond hij op, maar zelf bleef hij achter om den druk te bezorgen van zijn *sleutel tot de Indiaansche taal*, een boek, dat ook nu nog waarde moet hebben, en vervolgens van een vlugschrift, waarin hij even als in een twee jaren later verschenen stuk, de ware verhouding van Kerk en Staat, de regten van het individu en van den Staat trachtte aan te wijzen en te ontwikkelen.

Hierop keerde hij terug. Met triumf werd hij ingehaald en met de blijdste verwachtingen ging men thans de toekomst te gemoet. Maar helaas! ook hier weder rekende men buiten de driften en hartstogten der menschen. De naburige koloniën zagen met wangunst den bloei der jeugdige mededingster aan, vreesden bovendien voor de toekomst het ergste van een staat, waarin allerlei geloofsbelijdenissen werden geduld en alle misnoegden uit haar eigen midden een veilige toevlugt vonden. Zoo stookten zij de toch reeds bestaande oneenigheid aan, zóó zeer aan, dat Williams eindelijk, des twistens moe, Providence verliet en op eenige uren afstands zich onder de wilden nederzette. Maar nu dreigde de Staat, uit vier nederzettingen, Providence, Newfort, Portsmouth en Warnick, reeds bestaande, uit één te spatten. Daartoe

verzocht, besluit Williams, ofschoon niet zonder aarzeling, niet zonder grooten strijd met zich zelven, zijn gezin en zijne bezigheden op nieuw te verlaten, en weder naar Engeland te vertrekken, ten einde er beter en bepaalder regeling van zaken te vragen. Terwijl hij dáár is, wordt hem in den mond gegeven voor zich zelven de betrekking van gouverneur der kolonie aan te vragen; immers dan kan hij met krachtige hand zelf den vrede herstellen en vestigen. Maar niet alzoo is zijn wensch. Geen oogenblik denkt hij er aan ten behoeve van de vrijheid geweld te oefenen. Wat van beneden moet komen wil hij niet van boven hebben. Vrijheid is in zijn oog de eenig goede school der vrijheid. Moet men, opdat ten laatste de vrijheid heersche, daartoe komen langs den weg van harden strijd, en zelfs van eenige wanordelijkheden, welnu men getrooste zich dat, want niets is natuurlijker, niets ook billijker dan dat men, zal men leeren zich zelven te regeren, ook eenig leergeld geve; en mogt men in den beginne het magtig werktuig der vrijheid eenigzins links hanteeren, ten laatste zou toch de geoefende hand er wonderen meê verrigten. Zoo wilde hij dan ook dat de Staat, welks grondlegger hij was, verrijzen zou op de grondslagen eener onbepaalde vrijheid. Het volk behoorde zich zelf te regeeren, dus ook zijn eigen hoofden te kiezen.

Na groot bezwaar - Williams moest intusschen in zijn eigen onderhoud voorzien, en deed dat voor een deel door les-geven in 't Hebreeuwsch, Grieksch, Latijn, Fransch, Hollandsch, - gelukt het hem de opheffing te verkrijgen van hetgeen de oneenigheid bovenal bevorderd had, terwijl hij bovendien nog gunstiger bepalingen verwierf dan vroeger reeds waren toegekend. Maar, hoe goed alles nu ook op het papier geregeld mogt zijn, de oneenigheid bleef bestaan. Williams alleen kon haar stuiten, haar doen wijken. Hij keert dus, op de treurige berigten die hem toegezonden worden, plotseling terug, zoo plotseling terug, dat hij bij zijn overhaast vertrek geen gelegenheid had gehad om de hem toekomende gelden te innen. Maar wat hij, in Rhode-Island teruggekeerd, spreke of doe, 't baat hem niets. De strijd klimt steeds en hooger steeds klimt de nood. Daar grijpt hij een laatste middel aan. Hij schrijft een brief aan ééne der partijen, aan de bevolking van Providence. In dien brief, zegt Astié teregt, voelt men het hart kloppen van een edel mensch, die bezwijkt onder een zwaren last en toch geen oogenblik er aan denkt zijne grootsche onderneming op te geven. Hij schildert zich zelven daarin af als iemand, die bij mistig weder verdwaald geraakt is, niet weet in welke rigting hij zich bewegen moet, maar vreest, dat hij door een enkelen ongelukkigen stap, zal doen mislukken wat ten allen tijde is geweest de dierbaarste wensch van zijn hart, het verrijzen van een waarachtig vrijen Staat. En wat is de vrucht nu van al zijn inspanning? Verdriet en bitterheid! ‘Ik heb mij een dwaas laten schelden, omdat ik er aanhoudend aan arbeidde om de vrijheid en de gelijkheid onder u te vestigen; ik

heb mij laten bespotten omdat ik in uw belang van mijne regten afstand had gedaan; ik heb mij zelven opgeofferd voor eene bevolking, die twistziek is en zich niet wil laten regeeren, en met dat alles is het, alsof ik mij thans in ballingschap bevind. De beide partijen, die tegenover elkander staan, stemmen in één ding overéén, in den wensch namelijk, dat ik niet teruggekeerd mogt zijn, opdat het vuur der tweedragt zich onbelemmerd had kunnen verbreiden. Zoo ver is het thans tusschen mij en sommigen uwer gekomen, dat ik mij ten laatste gedrongen zag te verklaren, dat zoo ik van mijn kant begon te klagen mijne stem de hunne zou overschreeuwen. Heb ik mij niet aan mijn arbeid laten ontrukken? Heb ik mij niet laten zenden verre van mijn gezin? En waartoe? Om uwe belangen te behartigen; daaraan heb ik dagen, weken, maanden gewijd; terwijl ik ten aanzien van mijn onderhoud geene andere aanwijzing had dan óm te komen van gebrek of te stelen, te bedelen, te leenen. Maar Gode zij dank, die mij in de gelegenheid stelde nu te leenen, dan te arbeiden en die mij zoo tevens in staat stelde uwe schulden in Engeland af te doen. Ja Gode zij dank, Hem, die nooit iemand beschaamd maakt; dank zij zijner wonderbare besturing, ten gevolge waarvan deze stad en kolonie, die verheven banier der waarheid en der gewetensvrijheid, zich tot den huidigen dag heeft kunnen staande houden.' En daarop een teederen en hartelijken toon aanslaande, als van een vader die spreekt tot zijne kinderen, wekt hij op tot het vergeten van het verledene, tot wederkeerige concessies, tot die liefde die menigte van zonden bedekt, hen smeekende om de zaak der menschheid toch niet te onteeren door hun gedrag.

En zie, die goede woorden vinden nu ook gereeden ingang. Hadden de partijen van geen schikken willen hooren, toen en zoo lang er gesproken werd van een overeenkomst volgens het strengste regt, zij lieten zich vinden toen een beroep werd gedaan op hunne betere gevoelens, op edeler en verhevener gezindheden. Elke van de vier nederzettingen vaardigde zes personen af om te zamen een algemeenen raad uit te maken, terwijl Williams daarvan voor twee jaren voorzitter werd. En nu trad men dan ook inderdaad een blijde toekomst in, gekenmerkt wel is waar door nog menigen storm, maar na elken storm bleken de eenheid en de vrijheid in den Staat Rhode-Island des te vaster geworteld.

Met zijn woord, met de daad heeft William steeds voorgestaan de scheiding van Kerk en Staat. En dat uit het schoonst en verhevenst beginsel. Wilde hij den band tusschen Staat en Kerk verbroken hebben, wilde hij in den grond dat ieder op eigen wijs, naar eigen zin, ook op eigen kosten de zaligheid zoeken zou, 't was niet omdat hij onverschillig geweest zou zijn ten aanzien van den naasten. Den naaste - en ook in den Heiden, in den vijand eerde hij den naaste - had hij lief. Om den Indiaan de kennis van het Christendom te kun-

nen brengen, getroost hij zich de lastige beoefening van hunne taal, getroost hij zich een telkens herhaald verblijf in hunne wildernissen, in hunne ellendige hutten. En wat al welwillendheid bezielt hem tegenover zijne tegenstanders! Men werpt hem uit, snijdt, alle gemeenschap met hem af, weigert hem kruit en lood, die men aan de wilden verschaft; men tracht door tweedragt te stooken, zijne colonie, zijn werk, met zoo veel moeite en bezwaar opgebouwd, te gronde te rigten. Maar zijne liefde voór zijne tegenstanders, zijne zucht zelfs om hunne wederliefde te winnen, verkoelen niet en nooit ook doet men te vergeefs een beroep op zijne welwillendheid en hulpvaardigheid. - Hij heeft zich pas te Providence gevestigd. Hij is dag en nacht arbeidende om zich daar voor goed te vestigen en de grondslagen te leggen voor een broodwinning. Daar komt men hem afroepen van den zoo dringend noodigen arbeid. De woeste Pequots namelijk hebben besloten den Engelsche kolonisten den oorlog aan te doen, en zoo het hun gelukt de andere Indiaansche stammen over te halen om met hen mede te doen, dan is het gedaan met de kolonisten. Reeds hebben zij zendelingen uitgezonden naar alle kanten. Maar nu herinneren de overheden te Boston zich den balling, en verzoeken den onruststooker als vredestichter of althans als bemiddelaar op te treden bij die stammen, met welke hij bevriend is. En hij aarzelt geen oogenblik. Voor zichzelven behoeft hij geen vrees te koesteren, want hem dragen de Indianen geen kwaad, enkele stammen zelfs een zeer goed hart toe. Maar zijne landgenooten! - Bij de ontvangst van die brieven, teekent hij aan, was God mij aanstonds nabij. Ik neem mijn leven in mijne hand en naauwelijks mij den tijd gunnende om mijne vrouw mede te deelen, wat ik ga doen, spring ik in een wrakke boot, grijp ik de riemen en zoo bij hevigen storm, ieder oogenblik in gevaar het leven te verliezen, spoed ik mij naar het verblijf van den met mij bevrienden Sachem. Drie dagen en drie nachten ben ik verpligt met de bloeddorstige zendelingen der Pequots zamen te zijn; 't is mij alsof van hunne handen de geur mij tegenkomt van het bloed mijner landgenooten door hen op de grenzen van Connecticut reeds vermoord; en 's nachts meen ik het koude bloedige staal aan mijn eigen hals te voelen. Maar God bewaarde mij verwonderlijk. Hij hielp mij de onderhandelingen der Pequots af te breken, en hunne plannen te verijdelen. Door inspanning van al mijn krachten, door gedurig heen en weer reizen, bragt ik de Narragansett's en de Mohikanen zóó ver, dat zij besloten de kolonisten tegen de Pequots bij te staan.' - Dat was eens, maar meermalen sprong Williams zoo in de bres voor zijne tegenstanders. Gedurende vele jaren was hij scheidsregter tusschen de Engelschen en de Indianen!

En ook de waarheid, of wat hem waarheid toescheen, had hij lief met al de krachten zijner ziel. Voor haar leed hij vervolging. Voor haar verbanning. Voor haar offerde hij zijn bestaan, de gunst, de liefde soms van door hem anders hooggewaardeerde personen op.

Treffend bleek zijn ijver voor hetgeen hem waarachtig toescheen ook nog in later jaren. In 1656 verschenen de eerste kwakers in Nieuw-Engeland. Zij werden al dadelijk uit de orthodoxe koloniën verdreven, zoodat zij een toevlugt moesten zoeken in Rhode-Island en te Providence; maar ook daar wilde Massachusett hen niet geduld zien. Men eischte dus, dat Williams en de zijnen hen mede uitwerpen zouden. De kolonisten echter antwoorden: dat eene onbepaalde Godsdienstvrijheid voor elke belijdenis de hoeksteen was van hunnen staat, dat, daar zij op die vrijheid den hoogsten prijs stelden, zij ja zorgen zouden, dat de kwakers de openbare orde niet verstoorden, maar overigens hen in hun midden zouden laten wonen, dat zij hen als burgers zouden beschermen, en dit te eer omdat de kwakers niets liever wenschten dan als martelaars beschouwd te worden. Dat antwoord bevredigde natuurlijk niet. Men eischte dus andermaal, men dreigde de kolonie, als besmet met de grofste ketterij, onder den ban te leggen, en zou, daar Williams niet toegaf, die bedreiging gewis volvoerd hebben, ware het Moederland niet tusschenbeiden getreden. - Nu zou men kunnen meenen, dat William ter wille van zijn eerste liefde, gewetensvrijheid, datgene, wat anders ook in zijn oog onwaarachtig en verderfelijk moest zijn, maar den vrijen loop wilde laten. Maar zóó was het niet. Hij bestreed, hij vervolgde, ofschoon alleen met het woord, met het wapen des geestes, die dwaling, waar hij maar kon. Toen George Fox Rhode-Island bezocht, noodigde Williams hem dadelijk uit tot een openbare redetwist. Later, in 1672, toen hij reeds drie en zeventig jaren telde, zette hij zich in een boot, roeide een geheelen nacht door ten einde 's morgens bij tijds een dergelijke conferentie te kunnen bijwonen. Schoon zijn gezondheid zeer geschokt was, stond hij onverwrikt op zijn post, alleen den last der discussiën dragende. Wel wil zijn broeder hem te hulp komen, maar daar de tegenpartij dit niet vergunt, schikt hij zich geduldig in zijn lot en hervat weinige dagen daarna den strijd. Ja, zoo ver ging zijn ijver, dat, daar zijn laatste geschrift tegen de kwakers niet in Amerika gedrukt kon worden, hij er nog ernstig aan gedacht heeft of hij niet, trots zijn ziekelijkheid en zijne hooge jaren, de vermoeijenissen en de ontberingen van een laatste overvaart naar Engeland zich getroosten zou.

Williams had den Staat en de Kerk, de godsdienst en bovenal het geweten lief. Wij zouden over te veel ruimte beschikken, zoo wij ter bevestiging van die bewering eene analyse gaven van de beide geschriften, waarin hij zijn gevoelens ten aanzien van Kerk en Staat uiteenzette. Maar wat hij in aller belang wenschte daarvan toch eene proeve.

Men wendt voor den Staat te verheffen, zegt hij o.a., door hem aan de Kerk te verbinden, in der daad verlaagt men hem. Want zoo hij al wat hij is wordt ten gevolge van zijne vereeniging met de Kerk, dan sluit dat

ook in, dat er buiten de Christelijke maatschappij geen staat is, en het begrip van den Staat zich daar niet realiseren kan. Maar dat is geenszins het geval. Het Christendom doet niets af of toe aan de natuur van den Staat; op zich zelf is hij in zijn geheel. Een Christelijk overheidspersoon is niet méér overheidspersoon dan een ander die niet gelooft. 't Mag wenschelijk zijn dat de leden eener regeering uit de Christenen gekozen worden, volstrekt noodig is het niet. Men make onderscheid tusschen eene natuurlijke en Christelijke zedelijkheid. Een zekere burgerlijke eerzaamheid, braafheid kan zeer goed gepaard gaan met eene gesteldheid des harten die niet regt is voor God en Jezus Christus. Zeker de Godsdienst is tot alle dingen nut. Zij spoort o.a. krachtig aan tot trouw, tot al wat goed is, maar 't kan toch ook niet ontkend worden, dat men braafheid, gehoorzaamheid, eerlijkheid en trouw bij zulken aantreft, die den naam van Jezus Christus niet belijden. De overheid is evenzeer *de droit divin* buiten als te midden van de Christelijke natiën. Of kan de scheepskapitein de koers van zijn schip niet regelen en de orde aan boord niet handhaven zonder dat zij, die andere godsdienstige overtuigingen hebben, gedwongen worden deel te nemen aan de godsdienstoefeningen hunner kameraden?

Maar vooral voor de regte, geestelijke opvatting van de Kerk is die zamenvoeging verderfelijk. De Christelijke maatschappij wordt daarbij aangetast in haar wezen, hare werkzaamheid, in haar leer en moraal. Haar karakter en haar geheele streven ondergaan daarbij eene geheele verandering. In plaats van eene geestelijke gemeenschap wordt zij een aardsche, tijdelijke, uiterlijke instelling, wordt zij de kampplaats voor al die driften die zich van de Godsdienst willen bedienen ter bereiking van aardschgezinde bedoelingen. Daar hebt gij de Godsdienstige huichelarij, de hatelijkste en verfoeijelijkste van alle veinzerijen, die in al de kaders eener officieele godsdienst zeer zeker binnensluipt. Niet de Joden, de Turken, de Katholieken, die zich trouw aan hunne leerstellingen houden, maar de hypocrieten, die uit vreeze of om gunst der menschen zich bekleeden met het gewaad der godsdienst, dezen zijn het, die der Kerk de grootste schade aandoen. En in 't gevolg van dwang en gunst groeit het aantal van zulke menschen noodzakelijk aan. Toen de uiterlijke voorspoed, de uiterlijke regten en eereambten voor de Christenen vermeerderden, toen werden diezelfde Christenen met den dag onverdragelijker, hoogmoediger, gewelddadiger tegen diegenen, die hunne overtuiging niet deelden, en zoo verwijderden zij zich ook telkens meer van God, van zijne waarheid, van de reinheid, de eenvoudigheid en de kracht des Christendoms. Elke vordering in uiterlijken en stoffelijken voorspoed ging steeds gepaard met te kortkoming en achteruitgang op religieus en geestelijk gebied. Zoo de godsdienst magtig wordt, wordt de magt - godsdienst. Ter kwader uur stonden dan ook Constantijn, en die andere keizers, die hem opvolgden, op. Door hun ijver zonder verstand hebben zij der Kerk meer kwaad

berokkend dan de Nero's met hun bloeddorst. Met Constantijn viel de Kerk in het slijk en Jezus in slaap. - En Engeland, zie wat de vereeniging van de Kerk met den Staat van Engelands bevolking maakte! Hendrik VII vindt het koningrijk papistisch en laat het zijn opvolger zoo ook na. Hendrik VIII maakt er een mengsel van, half papistisch, half protestantsch. Eduard VI geeft het overwigt aan het protestantisme, maar koningin Maria weet zijn werk binnen weinige jaren te gronde te rigten. Zij laat het land, papistisch als ten tijde van haar grootvader en vader, na aan koningin Elisabeth die weer treedt in de voetstappen van haar broeder Eduard. En al die veranderingen, al die omkeeringen, de eene evenzeer als de andere bijna compleet, hadden plaats binnen een twaalftal jaren!

Het punt evenwel, van waar Williams in zijn geschriften telkens uitgaat, waartoe hij telkens terugkeert, het groote argument, waarmeê hij alle bedenkingen, alle moeijelijkheden uit den weg ruimt of te niet maakt, is de eerbied, een onbepaalde en volkomen opregte eerbied, dien men verschuldigd is aan het geweten. Hij stelt dat geweten voor onder de gedaante van eene reine kuische maagd; raak haar niet aan, zegt hij, doe haar geen dwang aan, want gij zoudt de grootste van alle gruweldaden bedrijven; verkrachting van een menschelijk geweten is in Gods oogen afschuwelijker dan verkrachting van de ligchamen van al de vrouwen der wereld. Laat gij het parlement in de lucht springen, laat gij het hoofd van een keizer of koning onder den moordbijl vallen, zeker gij staat schuldig aan een misdaad; maar er is grooter misdaad, 't is als gij de kostelijkste van alle juweelen, van hooger waarde dan het leven en het ligchaam van alle menschen, doodt; 't is als gij u schuldig maakt aan zielemoord. En zoo ligt komt men daartoe, als men, zij het met de beste bedoelingen en ter meerdere eere Gods, een geweten wil *dwingen* tot het goede. Dwingt men het geweten zaken op, waarvan het een innerlijken afkeer heeft, of die het niet goed keuren kan, dan verzwakt men het, dan ondermijnt men het, zoodat het zijn energie verliest, zoodat het datgene verliest, wat het maakt tot een eerlijk, tot een behoorlijk geweten. Van daar dan ook, dat, gelijk Engelands geschiedenis geleerd heeft, toen het zwaard en de vleeschelijke arm in de dagen van Maria de bloeddorstige, algeheele godsdienstverandering hadden teweeg gebragt, zonder rekening te houden met de uitspraken, met de sym-, en antipathiën der gewetens, die gewetens daarna ook verstompt, door en door bedorven bleken, aan elke tyrannie met schandelijk slaafsche gezindheid zich onderwerpende.

Bij zijn leven werd Williams doorgaans miskend. Velen zeker hadden hem lief. Enkele uitstekende mannen waardeerden hem hoog,

niettegenstaande zijne ook hun doorgaans zonderling voorkomende denkbeelden; maar over het algemeen miskend, gelasterd, gehoond, daalde hij ten grave. En zoo bleef het lange jaren na zijn dood. Werd zijn naam genoemd, 't was meestal als die van een nieuwigheidzoeker, als die van een onrustigen geest.

De asch van dien man is sedert lang vergaan, maar het door hem uitgestrooide zaad, het onder vele tranen en smarten in vruchtbaren grond uitgestrooide zaad, is vervolgens welig opgeschoten, heeft zich verduizendvoudigd, heeft zich verspreid door al de staten der Unie en overal rijken zegen aangebragt. Is er een volk meer kerkelijk dan het Amerikaansche, méér over hebbende voor Kerk en godsdienst? - Dáár is eene werkelijkheid geworden wat de Cavour voor Italië eens wilde: ‘eene vrije Kerk in den vrijen Staat,’ en meer nog: een bloeijende Kerk in een bloeijenden Staat.

Zou ook in deze streken de Kerk op haar eigen wieken kunnen drijven? Of zou zij, die draagster is van de sleutelen van het koningrijk der hemelen, zij die de magt heeft om op aarde te binden en te ontbinden, hier niet kunnen bestaan zonder de ondersteuning van de magten dezer wereld, niet kunnen zegenen zonder dat hare hand eerst gevuld wordt door de Overheid? - Zeker, in den beginne zou zij meermalen dreigen te kort te schieten, dreigen te vallen. Maar zou zij, verwezen naar haar eigen kracht en zich meer en meer inspannende, niet zachtjes aan leeren zich in de vrijheid te bewegen en straks, van alle banden ontslagen en harer krachten bewust, zich niet hooger verheffen gaan dan ooit?

H.A.C. Denier van der Gon.

Geschiedenis van den dag.

Het jaar '70 reikt ons de hand ten afscheid, wij zien het nog eens aan, en overleggen wat het ons bracht, welk een indruk het na zal laten, wanneer het voor goed tot zijn vaderen verzameld is, behooren zal tot de geschiedenis in eigenlijken zin des woords.

Vredelievend stond de politieke gezichteinder bij den aanvang des jaars; 't was rustig op de receptie van den Keizer der Franschen; geen onweerswolk rimpelde dat gelaat, waarop geheel Europa tuurde, als ware hij de God, waarvan aller lot en leven, althans aller welvaart afhing. Zoo er een kronkel soms zichtbaar was in die spitse, wonderlijk sluwe trekken, men kon het toeschrijven aan den min gun-

stigen, min zekeren toestand van Frankrijk zelf. Algemeen was de overtuiging dat er aan het liegen en bedriegen met de ‘kroning van het gebouw’ een einde moest komen, en Napoleon om de natie te bevredigen eerlijk het parlementaire regeeringsstelsel zou invoeren. Frankrijk had dus den blik binnen's lands gericht, en 't was immers waar: ‘als Frankrijk tevreden was, was Europa in rust’? 't Ging echter niet voorspoedig met die ‘kroning;’ den 27 November was Ollivier belast met samenstelling van een wezenlijk nieuw kabinet, maar alsof het wantrouwen stond gegrifd op den bodem van het ronde, opene Fransche hart, het lukte niet; ook Nieuwjaar bracht niet, tegen alle verwachting in, het verbeide geschenk. Was er daarom wellicht iets mats in de toespraken van den Keizer, in de woorden waarmede hij het corps diplomatique begroette: uwe tegenwoordigheid en de door u gesproken woorden zijn mij een nieuw bewijs van de goede verstandhouding tusschen mijne en uwe Regeeringen. Ik hoop en vertrouw, dat het jaar 1870 in het belang der algemeene beschaving die banden van vriendschap nog nauwer zal toehalen.’ Een voorgevoel toch dat dit het laatste Nieuwjaar zou zijn, dat men aan de woorden van dien man eenig meer gewicht zou hechten dan aan die van een gewoon burger, kan men moeielijk veronderstellen. Bestaat bij sommige menschen een geheimzinnige *ahnung* van de toekomst, Napoleon III heeft nooit tot die fijne zenuwwezens behoord, dat wij bij hem de gave der divinatie in de verte zouden kunnen vooronderstellen. Sommige wisselingen zijn ook zoo grillig en grievend, dat de geringste schaduw van gedachte daaraan, niet post kan vatten, geen enkele plaats vindt om in hersenweefsel eenige trilling te weeg te brengen.

Mocht de keizer der Franschen zijn moeilijkheden hebben en tobben om het roer van het woelige Fransche schip recht te houden, niemand ondervond als hij zoo zeer den steun van de pers, door geheel Europa. Al de bladen, die gewoonlijk geacht (!) worden de vertegenwoordigers te zijn der publieke opinie in de verschillende landen, spraken steeds met bijna onverdeelde goedkeuring van Napoleon III; vooral toen men hem met datzelfde ‘overleg’, dat steeds de daden van dien man had gekenmerkt, nu den parlementairen loopbaan zag betreden, kon men wel niet anders dan hem voor het wonderlijk vernuft houden, dat eindelijk de oplossing van het moeilijk raadsel had gevonden: de Franschen in rust te houden. En onder al de bladen van Europa muntten juist de gewone Duitsche min of meer officieuse bladen, als de *Nordd. Allg. Zeit.*, *Köln. Zeit.* uit door uitbundigen lof voor den Franschen Keizer. Velen meenden, en voor een deel niet ten onrechte, dat, wat ook de naijver tusschen de Fransche en Duitsche natie mocht zijn, er een intiem, onzichtbaar verbond bestond tusschen Lodewijk Napoleon Sr. en Otto von Bismarck. Wat hadden die mannen al punten van overeenkomst! Beiden autocraten, waren zij helderziende genoeg om in de democratie voor den vorm hun steun te zoeken en daardoor

hun evenwicht te bewaren; beiden waren van zekere zijde gezien liberale mannen, al zag de dieper denkende - de meerderheid denkt niet diep in de wereld, - dat hun adem al wat vrijheid was, vergiftigde.

De 3e Januari bracht Napoleon een ministerie, dat werkelijk berekend was op een parlementaire meerderheid in het Wetgevend Lichaam; '70 scheen werkelijk een nieuwen tijdkring voor Frankrijk te openen; aan liberale maatregelen geen gebrek; de prefect der Seine, de kundige maar dure Haussmann, een der creaturen van Napoleon, trad af; de censuur op de buitenlandsche bladen werd opgeheven, een commissie benoemd tot voorbereiding van maatregelen van decentralisatie onder.... Odillon Barrot; de wet op de openbare veiligheid, die Caesars politie werd afgeschaft.

De lezer herinnert zich hoe spoedig de droom in rook vervloog; hoe Napoleon, half berouw hebbend over zijn komedie, zich zelf en zijn autrocatisch gezag in veiligheid wilde stellen door de volksstemming tot grondslag te houden van zijn regeering, terwijl hij met de andere hand het liberale geschenk toediende van de vorming van een Kamer, met werkelijk constitutioneel gezag bekleed. De aftreding van de ministers Daru en Buffet was voor de niet Keizerlijke Franschen het teeken der ontgoocheling. Alweer die sphinxen- of die slangennatuur van Napoleon! En de dagen sleepten zich voort onder de worstelkunsten van den buigzamen, lenigen Ollivier; indien men de verwarring indacht, die in Frankrijk was ontstaan, begreep iedereen, dat er een of andere oplossing moest komen; een coup d'état wellicht, om de half gegeven vrijheid weer te vernietigen, maar dan moest men zeker zijn van het leger, en in weerwil van het hooge toezicht en de hooge pressie waren 40000 stemmen in dat leger tegen de Keizerlijke regeering uitgebracht. Aan oorlog, het middel van Napoleon om de aandacht van het binnenland af te leiden, dacht niemand. Men hield een oorlog tusschen de meest beschaafde natiën, alleen uit ijverzucht, zonder eene of andere directe aanleiding, voor iets onmogelijk in het jaar '70, en den 30sten Juni verzekerde Napoleons premier, de heer Ollivier in het Wetgevend Lichaam *que le maintien de la paix n'a jamais été aussi assuré.* Neen, oorlog was niet denkbaar; veel waarschijnlijker was het dat Napoleon en Bismarck hun eigenbelang zouden inzien, en voortgaan samen te spannen om te bereiken wat zij hoogere politiek noemen, en de volkeren blijven drukken door hun ijzeren militaire vuist.

En toch kwam de oorlog; 15 Juli, 14 dagen na de verzekering, dat de vrede nooit meer verzekerd was, legde de heer Ollivier in het Wetgevend Lichaam de verklaring af, dat Frankrijk tot den oorlog besloten was, en 23 Juli had de overgave plaats van de oorlogsverklaring te Berlijn.

Zonderling is het, hoe telkens het denkbeeld ons wordt opgedrongen, dat Otto von Bismarck en Lodewijk Napoleon Sr. in weer-

wil daarvan nog altijd goede vrienden zijn, en zij zelven verheven boven den ellendigen naijver, die de volken verslindt, die zij zeggen te regeeren. Telkens ontdekken wij de draden van ingewikkelde intrigues tot een restauratie van Napoleon, zoo fijn gespannen, dat zij bij aanraking breken en wij het spoor bijster raken; wij weten alleen dat in Pruisens officieuse en officieele bladen van tijd tot tijd herinnerd wordt, dat Napoleon III nog altijd de wettig erkende regeering van Frankrijk is, en er voor Bismarck geen andere bestaat, ja Graaf Otto is de eerste geweest, die den handschoen heeft opgenomen voor den gevangen Keizer en beweerd, dat hij het niet helpen kon, dat hij door zijn volk tot den oorlog was gedwongen. En wanneer Bismarck dat zegt, dan heeft dat *volk* bij hem een bijzondere beteekenis; hij sprak nooit van het *volk* zonder de diepste minachting.

De vraag, wie de meest schuldige is, de keizer of zijn volk is hoogst moeilijk uit te maken met de bescheiden, die de geschiedenis tot heden heeft aan de hand gegeven, inzonderheid bij Napoleon, wiens besluiteloosheid bekend is, en die ten allen tijde personen in zijn omgeving had, die hem in zijn zwakke oogenblikken steunden en een bepaalde pressie op hem uitoefenden. Zoo was het, toen het aankwam op de uitvoering van den coup d'état van 2 December, zoo was het ook omstreeks de helft van de maand Juli; men zou gerust Napoleon voor de eene helft en den hertog de Gramont voor de andere helft de schuld van de oorlogsverklaring kunnen geven.

Wat het Fransche volk betreft, men zou het de woorden van Faust in den mond kunnen leggen:

Zwei Seelen wohnen ach, in meiner Brust!

Als het Fransche volk bedaard en kalm over den oorlog nadacht, dan verafschuwde het dien niet minder dan de Duitschers; de volksstemming van 8 Mei was door velen, inzonderheid door de plattelandsbevolking, opgevat als een stemming over oorlog of vrede.

De telegrafische berichten in de eerste dagen van Juli door de prefecten naar Parijs gezonden, de Duitschers naderhand te Versailles in handen gevallen en door hen openbaar gemaakt, bevestigen bovendien dat de stemming van Frankrijk althans niet van dien aard was, dat de oorlog onvermijdelijk was. Wie den oorlog het meest noodig had, wiens belang dien het meest meebracht, dat was de dynastie van Napoleon en de omgeving, de aanhangers welke deze zich in Frankrijk had gevormd. Maar men herkent dienzelfden vrede-Franschman niet meer, wanneer gij een middel hebt gevonden om zijn hartstocht te prikkelen en hem op te winden; hij lijkt dan spoedig een onzinnig wezen, een dolle man, kenmerkt zich door die ongelukkige drift, die men zoo eigenaardig gedoopt heeft met den naam van chauvinisme; het denkbeeld van *grande nation*, van *gloire de la France* bedwelmt hem, en hij

zal met dat zonderlinge, half krankzinnige lied, de *Marseillaise*, den meest onberedeneerden en ongemotiveerden oorlog voeren.

Die tweestrijdigheid van het Fransche volkskarakter heeft ook bij de stemming in het Wetgevend Lichaam over het oorlogskrediet gewerkt. Vandaar de overgroote meerderheid, waarmee men zich voor den oorlog verklaarde, terwijl de oppositie nog meer gold den vorm dan het wezen van de zaak, en de heer Thiers, de groote vertegenwoordiger van het jammerlijke chauvinisme, meer uit parlementair beginsel en uit vrees voor de overijling der Regeering, dan uit overtuiging en uit afkeer van den oorlog met '*les Prussiens*' tegen de Regeering opkwam.

Vandaar dat de Franschen voor een goed deel in oprechtheid kunnen verklaren, dat zij den oorlog niet hebben gewild, dat het heele verschil een quaestie geweest is tusschen Wilhelm von Hohenzollern en Lodewijk Napoleon, die met de gevangenneming van den laatste van zelf was opgelost. Men kan, zich op het standpunt der zelden diep denkende, zelden zich helder bewuste Franschen stellend, de verontwaardiging, de woede begrijpen, die zich van hen meester maakte, toen zij, eerst voor een goed gedeelte machteloos gemaakt door de gevangenneming van hun leger, de Duitsche krijgers zagen voortrukken om ook den oorlog tegen het Fransche volk te voeren, dat zoolang de rust van Germanië heeft bedreigd. Die oorlog is in hun voorstelling werkelijk het alleronrechtvaardigste feit uit de geschiedenis, waarover geheel Europa van schaamte zou moeten blozen en uit gevoel van zedelijke eigenwaarde zich haasten om de Franschen te hulp te komen, terwijl niemand er aan twijfelt, dat Napoleon III door al de Franschen weder voor een groot man zou zijn gehouden, wanneer hij de 'Pruisen' overwonnen had, en geen Franschman er eenig bezwaar in zou hebben gezien om de Pruisische Rijnprovincie op te steken. Een aanbeveling van de les der ouden: ken u zelven! zou in de tegenwoordige omstandigheden niet goed worden opgenomen, maar zij mocht anders werkelijk door de Fransche machthebbers wel eens overwogen worden bij de onderhandelingen over de vredesvoorwaarden; van de Franschen wordt eenvoudig geeischt datgene te ondergaan, waarin zij tegenover andere volken nooit bezwaar hebben gezien.

Aan den anderen kant moet ter eere van de Franschen gezegd worden, dat hun karakter minder aanleiding geeft tot dien diep ingewortelden haat, die door den tijd niet slijt maar veeleer aangroeit. De Franschen hebben in vergelijking van de Duitschers minder aanleg voor den strijd der rassen; zij zijn gevoelig voor elke beleediging, en in dat opzicht zeer opvliegend van aard, - en men kan hen gemakkelijk beleedigen bij het hoog gevoel van eigenwaarde, van superioriteit onder de volkeren, dat hen kenmerkt, en dat hun van eeuwen her door hun regeerders is ingegeven, - maar zij zijn als ras niet onverdraagzaam.

De staatslieden hebben zich van de minder gelukkige eigenschappen bediend voor hunne bedoelingen; zij hebben voor een goed deel op

hun geweten die politieke trotschheid om zich zelf te willen maken tot een lichtende grootheid, waarbij de macht van de andere volken droevig moest afsteken. En toch ligt in het Fransche karakter weder iets universalist nobels, dat hen bewaart voor den blijvenden rassenhaat.

Merkwaardig is in dat opzicht het onderscheid met de Duitschers, of laat ons liever zeggen, hetgeen de Duitschers meer en meer door de Hohenzollernsche militaire opvoeding blijken te worden. De volksstem in Duitschland beschouwde den oorlog in het begin als een aanval op eigen grond, voornamelijk bewerkt door den man, die gewetenloos genoeg was om aan het behoud van zijn dynastie het bloed van duizenden op te offeren. Van daar de geestdrift, de zelfopoffering waarmee men ten strijde toog; gesteund door de sympathie van geheel Europa, maakten zij zich gereed om den roofaanval af te slaan; *Die Wacht am Rhein* werd niet alleen in Duitschland gezongen, maar vond overal weerklank. Dat Duitsche volksbewustzijn sprak onwillekeurig zich uit in de blijdschap van het Duitsche leger, toen bij Sedan het gerucht van mond tot mond ging: *der Kaiser ist da!* achtervolgd door het verheven koraalgezang: *Nun danket Alle Gott;* men beeldde zich in: de aanval was afgeslagen; Duitschlands heilige grond gered, - de vrede moest gesloten worden.

De staatkunde echter had het niet alleen anders besloten, maar ook Duitschlands meest gevierde mannen zouden een karakterstempel ontvangen van den treurigsten aard. De meerdere intelligentie van de Duitschers bracht hen tot een meer diepe beschouwing van hun verhouding tot de Franschen. Het chauvinisme, waarvan men toch moeilijk bewijzen kan, dat het aan de geheele Fransche natie eigen was, een chauvinisme, dat bij een verstandige regeering niet behoefde te blijven leven, werd onder Duitsche handen een stelsel, een theorie, *wissenschaftlich bearbeitet;* men ging gelooven aan een voortdurenden strijd die er bestaat tusschen het Germaansche en het Latijnsche ras, een strijd, die slechts kon eindigen met de superioriteit van het eene ras boven het andere. Van daar dat de annexatie plannen van von Bismarck ongeveer geen tegenstand vonden; de Moezellinie met de vestingwerken van Metz, de toppen van de Vogezen, maakten Duitschland niet alleen meer veilig voor de invallen der Franschen, zij gaven tevens metterdaad aan Duitschland de superioriteit boven Frankrijk. Bismarck moge op het stokpaardje van het Fransche chauvinisme rijden zooveel hij wil om zijn politiek te rechtvaardigen, - feitelijk komt zijn staatkunde daarop neder, dat hij de verhouding wil omkeeren: was de Fransche grens vroeger een bedreiging voor Duitschland, hij wil nu omgekeerd de Duitsche grens een bedreiging doen zijn voor Frankrijk in Duitschland; de Duitscher moet *ebenbürtig* zijn met den Franschman; hij moet ook zijn chauvinisme hebben.

Dat denkbeeld zweeft de Franschen voor den geest in hun onverzettelijken, wanhopigen tegenstand; het geldt voor hen niet alleen niets

af te staan, van hetgeen slechts gedurende de laatste eeuwen hun eigendom was, - zoo het bezit niet was verjaard door den tijd, dan was het dit in elk geval door het karakter van de bevolking, - en wat door de Duitschers ‘roof’ wordt genoemd, maar het geldt bovenal hun minderheid niet te onderteekenen tegenover dat Duitschland, dat een halve eeuw geleden door hun grooten veroveraar slechts een geographisch begrip werd genoemd.

't Is niet alleen, dat wij het beginsel, door de Duitschers in dezen oorlog gehuldigd en op den voorgrond gesteld, betreuren, omdat de strijd tusschen het Germaansche ras en de Gallische afdeeling van het Latijnsche ras, niet met dezen oorlog zal zijn afgeloopen, - daartoe zijn beide kampers te zeer tegen elkander opgewassen, - maar ook omdat de huldiging van dit beginsel de moedwillige schending is van die humaniteit, die beschaving, dien godsdienst, die men voorgeeft te huldigen. Ware dat beginsel, de openlijke erkenning van den rassenstrijd, overeenkomstig met het denken en gevoelen van het Duitsche en andere volkeren, wij zouden er vrede meê kunnen, althans moeten hebben; de ervaring had slechts te constateeren, dat de mensch het meest verfijnde roofdier is, - maar wanneer men in Duitschland en elders hecht aan een ideale beschouwing van het menschenleven, wanneer Duitschland niet alleen wil optreden als vertegenwoordiger van de humaniteit, maar zich daarbij nog beroemt het meest verlichte godsdienstige land te zijn, dan kan de opvatting van den oorlog, het volgen van de staatkunde van von Bismarck niets anders zijn dan een nieuwe phase in het Fariseïsme. Of zal men beweren, dat de verschillende nationaliteiten zijn even zoovele karakters in het grootere volkeren-huisgezin, die ieder hunne eenzijdigheid hebben, maar daardoor juist wederkeerig elkander aanvullen, en voor elkanders ontwikkeling noodzakelijk zijn, maar.... de Franschen met den volkeren-ban moeten worden belegd, op grond van die eigenschappen, die uit hunne geschiedenis zoo geheel verklaarbaar zijn, en die wel gewijzigd zouden kunnen worden, maar niet uitgeroeid? Er wordt in Duitschland tegenwoordig zooveel onzinnigs gezegd en geschreven, dat het ons waarlijk niet verwonderen zou, indien wij er ook zulk een dolzinnigheid vonden.

Een jaar kan bloedig, maar gezegend zijn; een oorlog kan den dampkring gezuiverd hebben van allerlei drukkende, besmettende dampen, een oorlog kan de zegepraal zijn van de zaak der rechtvaardigheid, - maar het bloedige jaar '70 voorspelt ons voor de toekomst weinig zegen, omdat naarmate de oorlog door zijn langen duur wreeder is geworden, menschonteerender, naar die mate ook een wereld- of volksbeschouwing is in zwang gekomen, die getuigt van een zeer laag zedelijk standpunt, een standpunt, dat in de oudheid werd gehuldigd, toen men ook sprak van Grieken en Barbaren. De hartstocht, de drift, die de oorlog opwekt, kan tijdelijk zulke denkbeelden doen oprijzen, en deze ook met den oorlog weder verdwijnen, maar die zedelijke

verachtering verdwijnt niet, wanneer die denkbeelden in een volk zijn gezaaid door de meer ontwikkelden, en zij welig opwassen, omdat zij door de machtige zon der ijdelheid worden beschenen.

Kan men krachtiger bewijs vinden voor de onmacht, voor de ontaarding van het Christendom, dan waar men de Bismarcksche politiek zóo ziet gevolgd, en de nieuwe Duitsche wereldbeschouwing oprijzen zonder één protest van de zijde van hen, die zich voor geroepen verklaren het vuur van dat Christendom brandende te houden in den boezem der menschheid? De verhevene zijde van het Christendom - en het heeft vooral in de Middeleeuwen hierdoor een onberekenbaren invloed uitgeoefend, - is, dat het het verschil van nationaliteit opheft, de volkeren verbroedert en ze roept tot den wedstrijd der waarachtige humaniteit. Welnu, de Germaansche geest is nog godsdienstig, maar geen Christenzin ademt ons tegen in de Duitsche plechtige koraalgezangen, 't zijn zangen, die worden opgezonden ter eere Tioe, den Germaanschen krijgsgod, omhangen met den mantel van den Israëlietischen ‘Heer der Heerscharen,’ wien Wilhelm von Hohenzollern in de telegrammen aan zijn ‘godsdienstige’ Augusta gedenkt. Geen enkel protest is nog opgegaan noch van de kerkelijke, noch van de niet-kerkelijke christenen, en zelfs de *Protestantenverein* was slechts bezorgd voor het toenemen der orthodoxie, niet voor de verachtering, die de Christelijke godsdienst zelf door dezen oorlog ondergaat.

Men versta ons wel; het hindert ons in 't minst niet, dat Wilhelm von Hohenzollern zijn God aanbeveelt aan zijn echtgenoote, wanneer hij daar lust in heeft; iedereen - Strauss heeft het terecht weder opgemerkt - moet op zijn eigen manier zalig kunnen worden, maar wat wij afkeuren is, dat daardoor voor 't volk een Christelijk godsdienstig stempel op de daden van dezen oorlog wordt gedrukt, dat geheel daaraan ontbreekt, en dat daaraan niet mag worden toegekend, indien wij er prijs op stellen, dat ongelijksoortige zaken niet met elkander worden verward en het ideale niet wordt bezoedeld en dooreengemengd met de wellicht gewone politieke, maar daarom niet minder diep verachtelijke beginselen.

't Is of men de Duitschers niet meer herkent, en zij, 't zij bedwelmd door de ongedachte schitterende overwinningen, 't zij verzwakt door het verlies hun zelven berokkend in den slag Frankrijk toegebracht, onvermogend zijn het hoogere te vatten en te grijpen, ook op staatkundig gebied; de oppositie is verstomd en als kinderen laten zij zich leiden door hun oppermachtigen gebieder.

Eindelijk, kort voor het bijeenroepen van den Noordduitschen Rijksdag, werden de verdragen bekend, die te Versailles in de grootste geheimzinnigheid met Baden, Zuid-Hessen, Wurtemberg en Beieren waren gesloten. Vooral het verdrag met Beieren - wij komen later op de Duitsche eenheid terug - verwekte groote teleurstelling in de nationale kringen; men achtte het rondweg onaanneembaar, en het

eenigste, waar men zich mee troostte, was de gedachte, dat men door amendeering vooral het laatste verdrag meer in overeenstemming zou kunnen brengen met de nationale wenschen; 't zou ten minste een niet onbillijke vergoeding geweest zijn voor de autocratische wijze, waarmeê men over die verdragen had onderhandeld zonder zelfs den schijn aan te nemen van de volksopinie te willen inwinnen. Maar zie, de minister Delbrück verklaart in den Noordduitschen Rijksdag, dat de Regeering geen amendementen duldt, en het hier geldt: ja of neen. En van dat oogenblik af was de oppositie verdwenen; de toekomst was onzeker, luidde het in de Nationaal-liberale bladen, men moest maar nemen, wat men krijgen kon, en het verdere aan den tijd overlaten; zeer praktisch zonder twijfel en juist zooals Bismarck zijn volkje verlangt, maar niet vrij van beginselloosheid!

Schapen-eigenschap moet men geen deugd noemen in een liberaal staatsman. De gedweeheid van de conservatieven, die nog grooter bezwaren hadden van een andere zijde en voor alles een aristocratisch Heerenhuis wilden om de kracht van den demokratischen, door directe verkiezingen gekozen Rijksdag te breken, - was verklaarbaar; zij wilen een Regeering volgen, blindelings volgen, die zoo kennelijk door ‘de Goddelijke Voorzienigheid’ werd bijgestaan, - maar de Duitsche liberalen hebben op nieuw den spot verdiend van den dichter, die zijn eigen volk hekelde om zijn dienstwillige volgzaamheid.

Niet weinig droeg tot die volgzaamheid bij, de verrukking, waarin men in Duitschland verkeerde over den brief van den kunstlievenden Koning van Beieren, waarbij werd voorgesteld aan de Duitsche Vorsten om aan het hoofd van den Duitschen Bond den titel van keizer toe te kennen; natuurlijk hebben de Vorsten hun toestemming gegeven en hebben wij eerstdaags te Versailles het vermakelijk schouwspel te wachten, dat de Duitsche Vorsten hun roemrijken broeder Wilhelm tot keizer slaan. Men moet Duitscher zijn om de groote beteekenis van dien titel te kunnen gevoelen - een zeer kenmerkend onderscheid tusschen ons en onze voorspoedige buren is, dat wij weinig met *Von* en al wat titulatuur is, op hebben, - en wij zouden de zaak als iets van minder beteekenis beschouwen indien hiermee niet op nieuw de vrees werd aangewakkerd voor Duitschlands toekomstige vrijheid. Imperialisme en militairisme zijn voor ons nu eenmaal dreigende spoken, en 't moge kinderachtig zijn er ons bang door te laten maken, wij hebben er maar al te zeer onze redenen voor.

De sympathie, die Duitschland in de laatste jaren in Europa gevonden heeft met betrekking tot zijn politieke ontwikkeling, was voorwaardelijk. Zij ging uit van een onderstelling, namelijk dat Pruisen in Duitschland zou opgaan en met de Duitsche eenheid de vrijheid ook in Pruisen zou herleven. In Duitschland zelf zijn vele nationalen van dat denkbeeld uitgegaan, en hebben voorloopig het Pruisische regime voor lief genomen. Want Pruisen zelf is nergens bemind; men erkent, dat het militaire

stelsel, de inrichting der administratie voorbeeldig is, maar er is daar voor het individu zoo weinig plaats, dat wij in weerwil van al de voortreffelijke eigenschappen, onwillekeurig een kruis slaan en zeggen: God beware ons voor die voortreffelijkheid. Politiek leven kent Pruisen met; zijn voortreffelijke instellingen zijn een gevolg van uitnemende dressuur, van strenge discipline; voor overtuiging is in den Pruisischen Staat geen plaats; Bismarck spot met zoo'n ding. En naarmate de Pruisische Staat zich in de laatste jaren heeft ontwikkeld, is dat verschijnsel toegenomen. De conservatieven zijn gebleven wat zij waren, volgzame schapen; de Fortschrittspartij, doctrinair en onbruikbaar soms, had de partij kunnen worden, die het staatkundig leven in den boezem des volks onderhield en ontwikkelde; maar na '66 is een deel van die partij overgegaan tot de nationaal-liberalen, die zich tot beginsel gesteld hebben om eerst te trachten den strijd aan te binden; wanneer het op stuk van zaken komt, beproeven tusschen de klippen door te zeilen, en als Bismarck de wenkbrauwen fronst, eindigen met bij te draaien; voorzoover de Fortschrittspartij bleef bestaan, zijn haar gelederen telkens gedund, en vooral bij de laatste verkiezingen van den Pruisischen Landdag heeft zij weder merkelijk moeten inboeten.

Tegenover dit verschijnsel heeft het imperialistische militairisme gewonnen spel, en dreigt de voorwaarde niet vervuld te worden, waarop de sympathie aan Duitschland is verleend.

Strauss, die in dezen oorlog zich met de staatkunde onledig hield, en zijn theologisch-kritische veder voor een oogenblik nederlag, Strauss, Zuid-duitscher en een man, dien niemand wel van anti-liberalisme zal verdenken, verlangt, dat het Pruisische stelsel in de eerste jaren nog in Duitschland zal blijven bestaan, omdat het land voor zijn politieke organisatie het zoo zeer noodig heeft. Er is oppervlakkig veel waars en veel praktisch in dien wensch; toch is er zooveel gevaarlijks in, dat wij dien bezwaarlijk zouden durven onderschrijven. Juist omdat de Pruisische staatsinstellingen zijn gemaakt, omdat zij niet geworden zijn ten gevolge van een gezonde, historische ontwikkeling, maar van bovenaf opgeplakt, kunnen zij nergens den grond leggen voor gezonde politieke ontwikkeling; zij organiseeren, ja, en brengen uiterlijk een voorbeeldige orde, een krachtigen Staat, maar zij werken vernietigend, doodend. En de Staat zoo opgevat, als een machine, die van bovenaf wordt in elkander gezet en in beweging gebracht, een machine, waarin de parlementaire lichamen de raderen zijn, die zich in de voorgeschreven richting hebben te bewegen, is niet de Staat, waarin een vrij individu waarlijk leeft. Wordt die machine nu overal in werking gebracht, waakt over haar het militairisme om haar vasten bodem te doen verkrijgen, dan vreezen wij maar al te zeer, dat de tijd nooit zal komen, dat de Duitscher zich aan dat logge gevaarte ontworstelt. Het Duitsche Keizerrijk lijkt ons veeleer volgens den thans ingeslagen weg, een rijk te worden dat een vergroot Pruisen is, een politie-staat,

die door de bourgoisie wordt gesteund om zijn uitnemende politie-inrichting, en waarin slechts oppositie gevoerd wordt door de democratie, die te vergeefs den door gebrek niet meer gespierden arm uitstrekt om de helsche machine te verbrijzelen.

Het jaar '70 heeft Duitschland ongekende zegepralen verschaft en het opgevoerd tot een toppunt van macht, zoodat het de eerste Mogendheid van Europa is geworden, en met welgevallen maakt de Duitscher zich gereed dat jaar met dikke letters in het geschiedboek aan te teekenen: 't is de vraag of het nageslacht reden zal hebben met dezelfde zelfverheffing op dat jaar terug te zien. Bij het afscheid nemen van dit jaar, zeggen wij althans: wel het jaar der Duitsche eenheid, maar niet het jaar der vrijheid!

De Fransch-Duitsche oorlog is een gebeurtenis, die niet alleen deze beide landen geldt, en waarover wij ons niet verder behoeven te bekommeren dan voor zoover onze sympathie of antipathie betreft met betrekking tot die landen, - neen, de afloop van dezen oorlog en alles wat met dien oorlog samenhangt is een feit, dat ook zeer sterk op geheel Europa moet terugwerken. Het staatkundig overwicht dat Frankrijk zoolang in Europa uitoefende, dreigt over te gaan op Duitschland, en indien werkelijk dat Duitschland met zijn verheven denkers het stugge militaire Jonker-Pruisen had hervormd en het land der echte gezonde constitutioneele ontwikkeling was geworden, - wederom, al wat de vrijheid in Europa lief heeft, zou de suprematie van Duitschland hebben begroet als een nieuw tijdperk van ontwikkeling voor gansch Europa. Maar nu het schijnt dat het Duitsche keizerschap de vleeschwording zal zijn van het theocratisch conservatisme, nu de Duitschers slechts oogen blijken te hebben voor het klatergoud, waarmee dat Keizerrijk en de Duitsche eenheid wordt bedekt, lacht de toekomst ons niet tegen. Hebben de Duitschers genoeg aan deze overwinning en trachten zij niet naar de grootere en moeilijkere, naar vrije staatsinstellingen, dan kan het moeilijk anders of dit volk zal door zijn overmoed straks de wereld vervullen en ergeren. Frankrijk heeft zonder twijfel de sympathie in Europa voor een goed deel verbeurd; en toch, eenmaal, zij 't ook in den meest ruwen vorm, was dat Frankrijk de wegbaner der vrijheid, verbrekend de kluisters van het absolute koningschap en van de geestelijkheid; wel heeft het aan den anderen kant getoond door zijn herhaalde omwentelingen, dat het minder dan eenig volk de vrijheid kon dragen, en verloor het 't meest de achting toen het boog onder het juk van den dwingeland en de meerderheid de vergulde ketenen bewierookte, waarmeê het werd vastgeklonken, - maar 't kon zijn dat wij bij de Pruisische suprematie over Europa, de gebreken van het Fransche volk vergaten om met weemoed te denken aan de traditie van het oude Frankrijk, toen de schoone driekleur, maar in gezonden zin sprak van *liberté*, *egalité*, *fraternité.* Frankrijk heeft leergeld betaald voor het buigen voor den dwingeland, en 't kon zijn, dat het na de dagen zijner

vernedering schooner verrees, in ernst de hand sloeg aan het ideaal, waarvan het weleer droomde, en het land werd, waarop weder aller oogen zich richten, die met walging zich afwenden van het schouwspel, hoe Duitsche gedienstigheid den triomf der autocratie gemakkelijk maakt!

Wij laten het gevaar waaraan kleinere Staten tegenover een militair Pruisisch hervormd Duitschland bloot staan, nog buiten rekening. De Duitschers hebben het zonder twijfel aan zich zelf te wijten, dat zij na de annexatie van den Elzas en Lotharingen, na de brusque wijze waarop Luxemburg over het niet genoegzaam handhaven zijner neutraliteit is aangesproken, niet meer zoo grif meer op hun woord geloofd worden, dat het hun alleen te doen is om meester te zijn in hun eigen land. Wij kunnen nog moeilijk gelooven, dat in het geheime programma van Bismarck's politiek werkelijk andere-grenzen dan de Duitsche en... de Fransche defensie-linie zijn getrokken. Wij zouden er ook zulk een misdaad niet in zien, dat dezelfde strategische beweegredenen aanleiding gaven tot het doen ophouden van den onmogelijken toestand van Luxemburg, dat wel de voordeelen van de vereeniging met Duitschland wil genieten door het Tolverbond, maar als een razende tiert en zich een afzonderlijke nationaliteit (welke?) inbeeldt, wanneer het aan de Pruisische algemeene dienstplichtigheid zal moeten gelooven.

Duitschland blijkt echter in de eerste dagen van zijn grootheid reeds een groote mate van lichtgeraaktheid te bezitten; evenals Frankrijk in de dagen van zijn kracht zich het monopolie toeëigende van beschaving, schijnt nu de beurt voor die verwaandheid aan Duitschland te zijn gekomen, en het was reeds kleingeestig genoeg om aanmerkingen te laten maken op de Franschgezinde houding van de Belgische pers, in een Fransch land toch niet meer dan natuurlijk. Ook onze Nederlandsche Regeering kan nu nog een herinnering ontvangen aan haar inderdaad vrij zonderlinge houding in 1867 met de Luxemburgsche quaestie. En zullen nu daarom noch Belgie noch Nederland worden geannexeerd, zoo ligt het toch in den aard der zaak, dat zulk een buurman het leven niet vrijer en gemakkelijker maakt, en de Regeering half gedwongen wordt een houding aan te nemen, die haar zelve tegen de borst stuit, gedachtig aan de spreuk: voorzichtigheid is de moeder der wijsheid.

Wij zien in één woord onze maatschappij, die dringend behoefte heeft aan rust en vrede, voor het drijven van het groote raderwerk, dat ons in het leven houden moet, de industrie, en die bovenal haar kracht dient te wijden aan de oplossing van de sociale en godsdienstige vraagstukken, bestendig geprikkeld tot onrust en gejaagdheid tengevolge van allerlei politieke.... haast zouden wij zeggen, nesterijen, die tot het ware leven van den mensch toch eigenlijk niet veel afdoen, en veeleer behooren tot dat staatsspel der diplomaten, waarmeê de maatschappij in

hare ontwikkeling steeds de grootste ondienst werd bewezen. In waarheid, de erfenis van het jaar '70 lijkt ons nog niet begeerlijk.

Merkwaardig is het jaar '70 niet alleen om den Fransch-Duitschen oorlog en alles wat daarmeê samenhangt, maar ook om een andere overwinning, die niet minder glorieus is dan die van Otto von Bismarck. Wij bedoelen de overwinning van de Jezuïten-orde in de Roomsch-Katholieke Kerk door de vaststelling van het dogma der Pauselijke onfeilbaarheid. Wij laten de kerkelijke waarde van dit leerstuk geheel onaangeroerd; het is wellicht de consequente ontwikkeling van de inrichting der Roomsch-katholieke Kerk, die ook zonder de intrigues der Jezuïeten zou zijn tot stand gekomen. Wij wijzen er echter allereerst op hoe de felle oppositie, die tegen dit leerstuk op het Concilie is gevoerd, voornamelijk door de Duitsche prelaten, langzamerhand is gesmoord, en de opposanten van weleer, toen het dogma eenmaal was vastgesteld, zich gehaast hebben om het te propageeren niet alleen, maar overal verplichtend te stellen. Ook daar die geest van lamheid!

Wel had men te Rome op de vertoogen der buitenlandsche gezanten te kennen gegeven, dat het hier meer de vaststelling gold van een theoretisch beginsel, waarvan men in de toepassing geen gebruik dacht te maken, maar de ervaring leerde al spoedig, dat men ook hier de volgers van Loyola niet moest beoordeelen naar hun woorden. Gaarne gelooven wij dat de hoofden van de Roomsch-katholieke hierarchie vooreerst nog geen consequenties uit het dogma zullen trekken met betrekking tot de staatkunde der verschillende Staten: de tijd is daarvoor nog niet geschikt; men kan wachten, en... voorbereiden. Het groote voordeel voor de Katholieke hierarchie met dit dogma is meer gelegen in de nog sterkere concentratie en daardoor de meerdere kracht die aan dat reusachtige lichaam wordt gegeven. Bekend is de opmerking die Macauly heeft gemaakt over de kracht, die in de organisatie van de Roomsch-katholieke hierarchie is gelegen, welke volgens hem den val van Europa zal overleven. Die opmerking, zoo volkomen waar, wordt veelal beaamd, maar te spoedig uit het oog verloren. Men beoordeelt de Roomsch-katholieke Kerk naar den maatstaf van den vooruitgang en de beschaving en komt dan al spoedig tot de overtuiging, dat van haar geen leven meer uitgaat en het de moeite niet waard is op haar het oog te vestigen. En onder die onverschilligheid wekrt dat ontzettende raderwerk voort, en maakt zich meester van het leven, van de bezittingen van duizenden en duizenden. Indien wij voor ons zagen in ronde getallen de menschen, waarover de Katholieke hierarchie beschikt, de domme krachten in hare hand, gereed om blindelings te doen wat hun wordt geboden, indien wij het kapitaal kenden, waarover die hierarchie vrijelijk beschikt, en dat hetzij als Pieters- of andere penningen, hetzij als erflatingen onder verschillende vormen op haar is overgegaan, zouden wij verbaasd staan. En zeg nu, dat de ideën de wereld regeeren, en een dom mensch een mensch zon-

der invloed is, - dat een man, die als een pop door een priester zich laat besturen, geen man is, - dan begrijpt ge toch, dat al die domme individuen, door één vinger in beweging gebracht, een logge, maar toch daadwerkelijke kracht vertegenwoordigen, die u met uwe verhevene ideën van vooruitgang en beschaving vertreden kan.

En indien het met de menschelijke dommekracht niet gelukt om de tooverkracht uwer ideën te verbreken, dan zal men die steunen met den scepter, waarvoor geen aardsche macht is bestand, met geld, het alvermogende geld!

Welnu, terwijl vroeger die macht van de Roomsch-katholieke hierarchie betrekkelijk nog was gedeeld door de macht, die de bisschoppen bezaten in hun gebied, is die macht thans in één hand, althans in één lichaam overgebracht.

Hebben wij op maatschappelijk en staatkundig gebied geen gevaar van die macht te vreezen? Niet door pauselijke uitspraken of banvloeken, men weet te Rome maar al te goed dat dit wapen met voorzichtigheid moet worden aangewend en het niet het meest geschikte middel is tot meerdere machtsverkrijging in de 19de eeuw. Maar zie, gelijktijdig met de vaststelling van het dogma der onfeilbaarheid openbaart zich in de verschillende staten een eigenaardige beweging onder de Roomsch-Katholieke staatsburgers. Geen verkiezing voor een of ander staatslichaam, of zij volgen het wachtwoord van de hierarchie, en door die zoogenaamde dommekracht, door stemmenmeerderheid brengt deze hare getrouwste aanhangers in de volksvertegenwoordiging, in alle takken van bestuur. Het geloof wordt het schibboleth der verkiezing En de verkozenen verloochenen hun afkomst niet; vast sluiten zij zich aaneen op het voorbeeld van hun geestelijken, en zij komen er rond voor uit, dat de belangen hunner Kerk, van hunnen godsdienst hun het hoogste zijn; zij stemmen voor elken maatregel, die den invloed van hun Kerk kan verhoogen, en boven aan hun programma staat geschreven: confessioneel onderwijs, want zij weten het, en als zij het niet weten, dan weten hun priesters het, die zij blindelings volgen: *les hommes s'instruisent comme des perroquets*, het opkomend geslacht reeds moet worden gedresseerd, de vaste, onuitwischbare stempel der geloofsgetrouwheid op den geest afgedrukt, en met het onderwijs - regeert men de wereld, - indien men slechts wat geduld heeft.

Merkwaardig is het, dat men in gewone beschaafde kringen zooveel moeite heeft om iemand te overtuigen van de vreeselijke macht van het clericalisme van welke Kerk ook. De overwinningen van de ultramontanen zijn dan ook inderdaad verrassingen voor onze maatschappij, en verrassingen, die men voor een oogenblik verwonderd aanstaart om ze straks weer te vergeten en te houden voor voorbijgaande phantomen, staartsterren, die slechts de minder ontwikkelden vrees inboezemen; dan hoort men van die algemeene phrazen: gelooft ge dan niet aan den vooruitgang? enz. Gelooven is zeker gemakkelijk, maar de werkelijk-

heid leert gansch wat anders; die werkelijkheid zegt mij, dat juist door invloed van den priester de Fransche dwingeland ongeveer 20 jaren in stand bleef door volksstemmingen, van den priester die met dezelfde stem het Te Deum zingt voor den keizer, wadend door bloed, als voor den democratischen regeeringsvorm, wanneer die maar ook hem vrijheid laat om zijn heerschappij door onderwijs en biechtstoel uit te breiden. De werkelijkheid wijst mij op het vrije België waar de gewone constitutioneele regeeringsvorm de ultramontanen aan het bestuur heeft gebracht, al had het volk kort geleden de financiëele zwendelarij gezien, waar de vrome clericale staatslieden in betrokken waren.

In zuiverder gedaante treedt dat eigenaardig verschijnsel op bij de laatste verkiezingen voor de Landdagen in Oostenrijk. De overwinningen, welke de ultramontanen daar bij de verkiezingen hebben behaald, grenzen aan het ongeloofelijke. Bij den eersten veldtocht reeds, waar de ultramontanen als leiders zijn opgetrokken, wisten zij zulk een beslissenden slag te slaan, dat zij in den Rijksraad optraden als eene partij, waarmeê de Regeering verplicht is te rekenen.

Hoe ver de ultramontanen het gebracht hebben in Beieren is bekend en werd reeds vroeger door ons uitvoeriger besproken(*).

Een nieuwe ‘verrassing’ was ons kort geleden bereid. Men schreef den invloed van het ultramontanisme toe aan den treurigen toestand, waarin het lager onderwijs in vele van die landen verkeerde, en vooral wat Frankrijk en Oostenrijk betreft, was men daartoe volkomen in zijn recht. Maar hoe? in een staat, die in Europa als de eerste staat aangeschreven wat het lager onderwijs betreft, waar de algemeene schoolplichtigheid bestaat, ook in Pruisen behaalde de clericale partij een schitterende overwinning bij de verkiezingen voor den Landdag. En niet zooals vroeger, toen de geestelijkheid in enkele districten hare aanhangers deed verkiezen om bij voorkomende gelegenheid de liberale partij te steunen in die maatregelen, die ten voordeele van de ‘vrijheid der Kerk’ was, de gekozenen treden thans bepaald op als confessioneele partij, komen er rond voor uit, dat de belangen der Kerk bij hen op den voorgrond staan, en het onderwijs zoo na aan die Kerk grenst, dat het er als één meê is.

Ziedaar een nieuw erfstuk van het jaar '70, dat in volgende jaren zal worden uitgemeten. De invloed van het ultramontanisme is als een sneeuwlawine, die toeneemt in omvang, naarmate zij langer voortrolt. En is dat verschijnsel zoo vreemd, de onmacht van de liberalen daartegen zoo onverklaarbaar? Och neen, voor de groote meerderheid der menschen is nog de godsdienst, ook in zijn minst ontwikkelden vorm, de krachtigste hefboom, en wie door het gezag van den priester of de godsdienstige overtuiging niet gewonnen wordt, die volgt uit zwakheid, uit belang, omdat zijn positie onder ‘geloovigen’ er meê

(*) Zie Tijdspiegel, Febr. 1870, blz. 189.

gemoeid is. En wie weet welke ‘verrassingen’ nog voor ons zijn weggelegd; het is nog maar de lente van het clericalisme, die onder de groote zon der pauselijke onfeilbaarheid, de sterkste centralisatie, nog veel vruchten in den schoot verbergt.

Maar - zal men geruststellend beweren, - de clericale partij moge aanzienlijk toenemen, het is bijna ondenkbaar, dat zij de meerderheid zal vormen. Wellicht niet, - althans niet in sommige landen. Maar een ander verschijnsel komt die partij ten goede, het verbond met de conservatieven. Vooral in protestantsche landen heeft dat hand aan hand gaan van de conservatieven en clericalen iets stuitends; zijn dat niet, vraagt men walgend, de vijanden van gisteren, wanneer wij de geschiedenis lezen? Dat is waar, - maar de tijden veranderen, en de sympathie van de conservatieven en clericalen kan, dieper gezien, zeer goed oprecht en welgemeend zijn. Op kerkelijk gebied althans, - en ook hier beslist in den grond der zaak de godsdienstige of kerkelijke overtuiging veel meer dan zij meenen, die wanen, maar het bewijs schuldig blijven, dat onze tijd den godsdienst ontwassen is, - is het niet te ontkennen, dat beiden aan die ‘hoofdwaarheden’ vasthouden, die voor de liberalen geen waarde meer hebben en reeds lang zijn prijs gegeven. Voor zoover de clericaal een staatkunde heeft, - alles lost zich bij hem op in de Kerk, - deelt hij met den conservatief het beginsel van het gezag der traditie; hij is tot op zekere hoogte anti-revolutionair. Ook op het gebied van het onderwijs moet de toenadering steeds grooter worden; beiden *moeten* confessioneel onderwijs willen, en de tijd is wellicht niet ver meer, dat men ook in Nederland zich te dien opzichte met elkander zal hebben verstaan; men moge nog eenigen tijd schermutselen, loven en bieden, de transactie zal weldra zijn gevonden, en een conservatief-clericale meerderheid dunkt ons zelfs in Nederland slechts een quaestie van tijd.

Ook bij de liberale partij is veel dat die aansluiting van alle conserveerende elementen kan verklaren, of om billijk te zijn, het is de verdeeldheid in den boezem der liberale partij, die de conservatieven en clericalen uitnemend te stade komt. Men kan de beginselen der gewone liberalen niet verouderd noemen, maar hun scheppingen zijn niet gelukkig; de instellingen die zij na '48 in het leven hebben geroepen zijn niet populair geworden, omdat zij het voortbrengsel zijn van de school, en men met de vastheid van het doctrinairisme aan die instellingen vasthoudt, ook waar zij toonen geen levensvatbaarheid te bezitten. Verdiept in hun theorie hebben zij geen begrip van het

> Grau, lieber Freund, ist jede Theorie
> Und grün des Lebens goldner Baum.

Daar naast staan de radicalen met hun geestdrift, hun andere behoeften, hun behoefte aan meer leven, aan werkelijkheid, maar onver-

mogend om datgene te geven wat zij van anderen verlangen; de radicalen, die zich voorstellen, dat de wereld er overal uitziet en *moet* uitzien, zooals dat in hun zeer beperkten kring het geval is. Zij vergeten allereerst dat de wereld overal, op welk gebied ook, als bij instinkt, in de eerste plaats conservatief is; snelle overgangen, afbreken om in plaats daarvan iets anders te bouwen en de proef te nemen, of het dan beter gaat, omdat het volgens de regelen der kunst is, het is zeker niet *natuurlijk.* De overgangen zijn in den regel in de natuur geleidelijk.

Het meest stooten echter de liberalen terug en geven aanleiding tot aaneensluiting bij andere partijen door dat zij in verhoogde mate bezitten wat men het ongelukkigste verschijnsel van onzen tijd mag noemen, - de onverdraagzaamheid. Merkwaardig in dit opzicht is vooral de geschiedenis van het liberalisme in Oostenrijk.

Onder de Katholieken in Oostenrijk, ook onder de geestelijken, zijn een groot aantal mannen van vrijen zin, die hun godsdienst liefhebben en een groote mate van sympathie koesteren voor vrije staatkundige instellingen. Het is hun echter onmogelijk om eenigen invloed uit te oefenen. Door de zoogenaamde liberalen worden zij teruggestooten, omdat men hier oordeelt dat zij nog te bekrompen zijn en behebt met verouderde vooroordeelen; zij moeten het geheele, voor een goed deel negatieve programma der liberalen onderschrijven, willen zij genade vinden in de oogen dier heeren. Aan de andere zijde vinden zij de onverbiddelijke ultramontaansche dwepers, met wie zij in 't geheel niet overweg kunnen, die hun slechts weerzin inboezemen; van beide zijden worden zij dus verdacht gemaakt, gewantrouwd, en de minder sterken eindigen ten laatste met zich in de armen van de ultramontanen te werpen. De heerschzucht van de liberalen in Oostenrijk, hun eenzijdige, beperkte menschenbeschouwing kent paal noch perk; overal propageeren zij hun dogma, en met de arbeidende klasse in de steden is hun dit vrij wel gelukt; deze is rijp om de verzengende toorts der omwenteling te ontsteken. Met de bevolking van het platteland is de propaganda echter niet gelukt, en heeft zij in de toekomst weinig kans van slagen; integendeel, daar heeft de werkzaamheid der liberalen een reageerenden invloed teweeggebracht; de steden worden overstemd en - de clericale afgevaardigden treden zegevierend de stadspoorten binnen.

Wellicht niet in zoo sterke mate, vinden wij toch overal dit treurig verschijnsel terug; liberale Katholieken en liberale Protestanten zijn den liberalen van professie niet liberaal genoeg; de gevolgen kunnen en zullen niet uitblijven.

Zal de ervaring van '70, die waarlijk niet zoo moeilijk is waar te nemen, allen, die de vrijheid liefhebben, op elk gebied, in Staat en Kerk, hun verschil in bijzonderheden doen vergeten om de hoofdzaak te redden? Zal men daar, waar men waarlijk liberale beginselen hul-

digt, eindelijk komen tot de ware humaniteit om te leven en te laten leven? Of gaan wij den tijd te gemoet, dat de groote partijen, waarop, wèl bezien, het leven en de ontwikkeling berust, zich verdeelen in allerlei fracties, om de meest onnatuurlijke vereeniging aan te gaan, die naderhand weder met bitterheid uiteenspat, alleen om persoonlijke eerzucht te bevredigen en eigen beginsel te ondermijnen?

21 Dec. '70.
NOORMAN.

Letterkunde.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal. VII.

Tweede Reeks, Eerste Aflevering (Julij 1869). Achtste Aflevering (Oct. 1869). Tweede Reeks, Tweede Aflevering (April 1870).

Als gewoonlijk geef ik in deze Bijdrage wederom, wat, sedert het sluiten der vorige in Dec. 1868, door mij is bijeengebracht. Zij behelst eene nalezing, zoowel op de drie bovenstaande nieuwe Afleveringen van het Woordenboek, als op den inhoud van die vroeger het licht zagen. Mogen deze Aanteekeningen met dezelfde welwillendheid ontvangen worden, als de vorige!

1. Aanmerkingen en toevoegselen.

AAF (voor *Naaf*). Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Van 's Gravenweert, De Ilias, D. IV. bl. 141:

> *Gestaâg zij 't linker (paard) op den renpaal aangedreven*,
> *Zoo*, *dat uw wagenrad te raken schijne aan de* aaf.

AALMOES. Hier wordt gezegd, dat dit woord bij Bilderdijk ook *almoes* luidt. Die schrijfwijze komt dan ook voor in zijne Verklarende Geslachtlijst. Doch men ontmoet ze reeds vóór hem, b.v. bij Schutte, Stichtel. Gezangen, D. I. bl. 100:

> *Maar dat gij...*
> *Barmhartig*, *geen voordeel*
> *Voor* almoessen *telt.*

Olivier Schilperoort, in zijn Kort Begrip van het Zamenstel onzer Taal, bl. 258, zegt, dat aalmoes ‘voorheen *almoes* geschreven’ werd; dit was echter niet altijd het geval.

AANBAKKEN. In den eigenlijken zin des woords ontbreken voorbeelden. Men vindt ze bij Berkhey, Natuurl. Hist. van Holland, D. I. bl. 313: *de harde korst*, *die aan het glas* aangebakken, *en vastgedroogd was.* D. II. bl. 1054: *een geheelen... Wezel.. hard en taai*, *als leder*, *ingedroogd*, *inwendig met zand* aangebakken. En D. IV. St. II. bl. 219: *het* aanbakken *der drekklonteren.*

AANBIDDEN (Kol. 70). Den hier vermelden en goedgekeurden deelwoordsvorm *aanbeden* vindt men ook bij Vrouwe Van Ackere, geb. Doolaeghe, Madelieven, bl. 153:

> 't Aenbedene *wicht was een schat voor hun harten.*

Voorts heeft het werkwoord eene door de Redactie niet vermelde beteekenis in de volgende regels uit Coornhert, waar tevens eene fraaije woordspeling is op te merken; Wercken, D. I. fol. 160: *Ick... vermoede dat die Vader oock gebeden zijnde*, *sijnen sone sulcx van zelf soude aanbieden ja* aanbidden.

AANBIEDING. In de tweede der hier vermelde beteekenissen ontbreekt een voorbeeld. Dus Modderman, Geloofsgetuigenis, bl. 49: *De zonde begon... met te beproeven of zij door vriendelijke lokstemmen*, *schoone beloften en schitterende* aanbiedingen, *hem voor zich winnen kon.*

AANBLAZEN. In plaats van *blies aan* vindt men ook *bloes aan;* Zeeus, in de Uitlegging vóór zijnen Wolf in 't Schaepsvel:

> *Haer razende yver* bloes *al lang zyn dichtvier* aen.

Men weet, dat ook het enkele *blazen* in de vorige eeuw door sommigen op deze wijze vervoegd werd.

AANBONZEN is ook anders gebezigd; Berkhey, Wintersche Tegenzang, bl. 13 (van de zee):

> *Laat zy* haar borstpansier, *uit klinkklaar ys gehouwen*,
> Aanbonzen *teegen 't duin of op het wellend strand.*

AANDISSCHEN komt mede in proza voor; Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 347; *terwijl Alwaardij... een gerecht van ooft...* aandischte.

AANDOENLIJK. Niet vermeld is de toepassing op stoffelijke voorwerpen, als bij Berkhey, Natuurl. Hist. van Holland, D. II. bl. 644: *eene voor het vuur* aandoenlijke *stoffe.* Ald. bl. 669: *De zanden zyn zeer* aandoenlyk *voor de Mineraalsappen.*

AANEENBLIJVEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het a.w. D. IX. bl. 344: *zoo dat de melkdroppen*, *als aan een verbonden*, *rond* aan een blijven.

AANEENBRENGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Vondel, Virgilius Wercken in Ned. Dicht. bl. 233:

> - *'t volck van Tyrus en van Troje* aen een *te* brengen,
> *Door onderling verbont*, *als burgers van een stadt.*

AANEENGESCHAKELD Dit woord komt toch met den trap voor, bij Van der Palm, Al de Leerred. D. I. bl. 99: *om helderder*, *zuiverder*, aaneengeschakelder, *waardiger begrippen... te koesteren.*

AANEENGROEIJEN. Hier ontbrekende voorbeelden treft men aan bij Bekker, Betoverde Weereld, D. IV. bl. 297: *dat milt en lever wel* aan een *kan* groeijen. Berkhey, a.w. D. II. bl. 463: *het rotten en* aaneengroejen *van de planten en bladeren.*

AANEENGROEIJING. Een voorbeeld van dit woord vindt men in het l.a.w. D

II. bl. 852: *eene* aaneengroeijing *van allerleie steenen.* Aldaar lager: *de* aaneengroeijinge *van het zand zelve tot steenen.*

AANEENHOUDEN, als bedrijvend werkwoord, heeft geen voorbeelden. Men vindt die a.w. D. I. bl. 123: *naar dat de plantgewassen den bodem min of meer* aaneen houden. Dez. Eerbare Proefkusjes, bl. 76: *waar het zand*, *door bloeijende hanevoet en kruipwilg* aan een gehouden *wierdt.*

AANEENKETENEN komt voor bij Brandt, Poëzy, D. III. bl. 224:

> *Heiloze palen*, *die in 's Konings ogen rookten*
> *Met levend lyk op lyk*, aen een geketent.

Ockerse, Ontwerp tot eene Alg. Characterkunde, D. I. bl. 29: *De daden der menschen* zijn aan één geketend. - Een ander voorbeeld gaf ik in de *vijfde* Bijdrage.

AANEENKLUISTEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Berkhey, Oud Holl. Vriendschap enz. bl. 219: *balk aan balk van mastboomhout* aaneengekluisterd.

AANEENKNOOPEN. In de *tweede* en *vijfde* Bijdrage gaf ik voorbeelden uit onze dichters; hier volge er een in proza; Van Oosterzee, Mozes, bl. 20: *Met eigen hand* knoopt *hier de God des hemels en der aarde de draden* aan een.

AANEENNAAIJEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bekker, a.w. D. IV. bl. 191: *de moedwil en dertelheid*, *te samenstemmende om een bedrogh* aan een *te* naayen.

AANEENNAGELEN komt voor in Van 's Gravenweerts Odyssea, D. I. bl. 137:

> *Met spijkers* nagelt *hij de naden vast* aaneen.

AANEENRIJGEN mist een voorbeeld in den eigenlijken zin; dus leest men in De Toekomst, D. XII. bl. 281: *degene*, *die paarlen wilde* aaneenrijgen *zonder daartoe een snoer te gebruiken.*

AANEENSCHAKELEN. In den eigenlijken zin leest men dit woord bij Bekker, a.w. D. IV. bl. 10: *dat de Lucht alle lichamen des weerelds* aan een schakelt.

AANEENSNOEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Voet, Stichtel. Gedichten, D. II. bl. 80: *vrienden om hun hart* aan een *te* snoeren.

AANEENZETTEN. Nog een' anderen dan den hier vermelden zin heeft dit woord bij Berkhey, Natuurl. Hist. van Holland, D. II. bl. 343: *de fynste deelen*, *die*, aaneengezet *zijnde*, *zig in het water zoo niet ontbinden als de fyne klaideelen.* Ald. bl. 977: *Deze soort (van druipsteen)...* zet *zig meestal*, *als golvende nederhangende platronde bladen*, aan een.

AANFLUITEN komt nog in deze eeuw en buiten den Bijbel voor; Stuart, Nagel. Redev. D. II. bl. 133: *degenen*, *die hem* aanfloten, *aan de mishandeling... bloot te geven.*

AANFOKKEN is ook overdrachtig gebezigd; Jan Zoet, den Adel. Huisvader, van Torq. Tasso, bl. 131: *een gewis middel... om de schadelijke ledigheid* aan *te* fokken.

AANGAANDE. Als samenstelling kan men hier nog opnemen *daaraangaande*, gebezigd door Prof. Willems in zijne uitgave van de Nederl. Gedichten, met Aantt. van den Hoogl. David, Voorrede, bl. 49: *ik heb mij veroorloofd mijne gedachten* daaraangaande *zonder omwindsels neer te schrijven.*

AANGETROUWD. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft David, Vaderl. Historie, D. XI. bl. 114: *den* aangetrouwden *neef des Konings.*

AANGIEREN. In eenen anderen dan den hier vermelden zin ontmoet men dit woord bij Loosjes, Leven van Maurits Lijnslager (druk bij Kruseman) bl. 121: '*t Zou voor mij niets beteekenen*, *om daar eens even* aan *te* gieren.

AANGROEI. Meer in den eigenlijken zin komt dit woord voor bij Berkhey,

Natuurl. Historie van Holland, D. V. bl. 10: *zoo kennen wy (der zenuwen)* aangroei *en hoofdstoffelijke zamenweving.*

AANHECHTING. Hier ontbreekt een voorbeeld, dat men vindt a.w. D. VI. bl. 97: *bijzondere* aanhechtingen *of banden.*

AANHEFFEN is ook sterk vervoegd; dus bij Zeeus, Gedichten, bl. 135 en 282: *op den* aengeheften *toon.* - Zoo ook *opheffen* bij denz. bl. 321: *wort ik* opgeheft *in Pindus hemelkooren?* - Het werkwoord komt ook wederkeerig voor; Rens, Gedichten, bl. 37:

> *Een dof gemompel* heft zich aen.

Het is eene navolging van het fransche *s'élever.*

AANHOOGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam, D. I. fol. 76: *losse aarde*, *die meest* aangehoogd *is uit mest*, *vuilnis.*

AANHOOGING komt voor bij Berkhey, a.w. D. II. St. I. bl. 136: *de* aanhooging *der klaibeddingen door de Rivieren en de Zee.* Ald. bl. 618: *men gebruikt die aarde tot* aanhooging *der Ringdijken.*

AANHOUDEND. Dat dit woord niet ‘zonder trappen’ is, bleek in de *derde* Bijdrage uit de werken van Bilderdijk; zie hier voorbeelden uit andere schrijvers. Berkhey, a.w. D. VI. bl. 6: *het* aanhoudendste *geloei.* Van der Palm, Al de Leerred. D. VI. bl. 347: *Welk een arbeid*, *waardig de* aanhoudendste *en vurigste inspanning van alle onze krachten!*

AANHOUDENDHEID. Eene andere beteekenis heeft dit woord bij Van Alphen, Dichtwerken, D. II. bl. 320: *de verwarring te verhinderen*, *welke de* aanhoudendheid *van het volle geluid zoude veroorzaken.* - Wij zeggen daarvoor *het aanhouden.*

AANHOUDER beteekent ook een kalf, dat niet verkocht of vetgemest, maar *aangehouden* wordt; zie Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 165.

AANKLEEF. Van de uitdrukking *met den aankleve* is geen voorbeeld aangevoerd. Men leest ze bij Bekker, Betoverde Weereld, D. III bl. 79: *Toverye...* metten aenkleve.

AANKLEMMEN is ook onzijdig; Schutte, Stichtel. Gezangen, D. II. bl. 149:

> *Ik kan geen antwoord krijgen*,
> *En de angst* klemt *feller* aan.

AANKLEVING heeft geen voorbeeld in den eigenlijken zin; dus Berkhey, a.w. D. II. bl. 401: *dog haare brosheid en* aankleving *aan de Aarde... belet dit grootelijks.*

AANKNOOPEN komt ook onzijdig voor; Beets, Stichtel. Uren (2^{e} dr.) D. IV. bl. 199: *Zy* (d.i. *de waarheden*) knoopen *aan het menschelijke*, *aan de menschelijke ervaring*, *aan de menschelijke behoefte* aan.

AANKOMEND, in den zin van opgroeijend, wordt niet alleen van ‘personen’ gezegd; Zeeus, Gedichten, bl. 126: *hoe* 't aenkomend *vee is aan zijn stal te wennen.*

AANKOPPELEN. Een hier ontbrekend voorbeeld hebben de Levens van Plutarchus, fol 542 verso: *alle synen lust was te strijden*, *achtende veel te winnen*, *so hy mocht* aencoppelen *eer de hulp der Lacedemoniers aengecomen ware.*

AANKORSTEN leest men bij Berkhey, a.w. D. V. bl. 368: *traanvochten... die* aankorsten.

AANKRIJTEN. Nevens het voorbeeld uit Vondel voeg ik er een uit de tegenwoordige eeuw en in proza; Van Oosterzee, Mozes, bl. 73: *diep in het stof* krijt *een handvol slaven den hemel om deernis* aan.

AANKRUIPEN. Niet vermeld is de beteekenis van bekruipen, besluipen; Erasmus, Lingua, Dat is de Tonge, bl. 131: *waert saecke dat* (*het quaet*) *ons van eeniger zyden* aengekropen *waer*, *hoe sou dat mogen worden verdreven.*

AANKWEEK. In den eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld; Vrouwe van Ackere, geb. Doolaeghe, Madelieven, bl. 37:

Wat wonder, *kan de vrucht zoo smaken*,
Bij Serafs aenkweek *opgegroeid?*

AANHECHTEN mist, in den eigenlijken zin van aanhechten, een voorbeeld; men leest het bij Bekker, Betoverde Weereld, D. IV. bl. 208: *hy had' er den stok niet sien* aanmaken (t.w. *aan de trap*).

AANMARCHEEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft het Aanhangsel op Bekker en Deken, Willem Leevend, bl. 141: *dat hy*, *als Chef*, *de* aanmarcheerende *armée gecommandeerd heeft.*

AANMATIGEN. Dit werkwoord komt bij ons ook bedrijvend voor; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven.

AANMENGEN. Een voorbeeld in proza gaf ik in de *vijfde* Bijdrage; zie er hier een in poëzie. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. I. bl. 130:

- *waar 't schuimend druivennat*,
Met water aangemengd, *in feestbokalen spat.*

AANNEMEN. Vermelding verdient de wortel van dit werkwoord, als zelfst. naamw. in den genitief, bij Mostart, Mariamne, bl. 5:

Hy is goed aenneems, *licht zal laster op hem hechten.*

AANNEMER. Ook buiten de drie hier vermelde beteekenissen komt het woord voor; Coornherts Wercken, D. I. fol. 100 verso: *den recht boetvaerdighen...* aennemers *synre... genade.* - Zie ook mijne *vierde* en *zesde* Bijdrage.

AANPLANTEN. In eenen hier niet vermelden figuurlijken zin treft men dit woord aan bij Bekker, a.w. D. IV. bl. 311: *biddende om Gods wil den genen die ons sulke dingen soude willen* aanplanten, *dat hy ons met vreden late.*

AANRANDEN. De vorm *aanrannen* komt ook buiten het rijm voor; G. Brandt, Veinzende Torquatus, bl. 43:

- '*k Schrik voor geen pyn*, *kom* ran *Popil vry* an.

Bl. 48:

Ey ran *my* aan -

en bl. 52:

- *zeg wie dat my* aanrant.

Aanrant is hier wel een rijmwoord op *gekant;* doch *aanrandt* zou het evenzeer geweest zijn.

AANROEIJEN. Niet vermeld is de beteekenis van tegen inroeijen; Levens van Plutarchus, fol. 419: *also de vyanden in slachtoorden tegen hem* aenroeyden.

AANRUISCHEN. Reeds in de vorige eeuw komt dit woord voor; Zweerts, Zedeen Zinnebeelden, bl. 67:

Zo ras de Reiger...

- '*t dondrende onwêer hoort* aenruischen *met den regen.*

AANSCHEMEREN komt niet alleen bij dichters voor; Van Koetsveld, Fantasie en Waarheid, D. I. bl. 56: *De morgen lichtte aan - of* schemerde aan.

AANSCHENNEN. Tot de voorbeelden van het oneigenlijk gebruik dezes woords in het einde der achttiende eeuw (Kol. 292) behoort ook dit; Ockerse, Ontwerp tot eene Algemeene Characterkunde, D. II. bl. 210: *meer dan een millioen avonturiers*, *meestal van het slechtste ras*, *de wapenen te doen* aanschennen, *en te doen medewerken*, *tot eene wanhopige onderneming.* - De beteekenis zal zijn: met drift aangrijpen.

AANSCHIETEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van de eigenlijke beteekenis vindt men in Erasmus a.w. bl. 128: *nu* schieten *wy onsen naesten* aen *metten pijl der tongen.*

AANSCHOUW. Niet alleen in het mannelijk en vrouwelijk geslacht: ook in het onzijdige is dit woord gebezigd; Coornhert, Wercken, D. I. fol. 49: int aanschou *van 't bouwen.* - Op *Aanschouwen* zegt de Redactie, dat *ten aanschouw* jonger van dagteekening is dan *ten aanschouwen*; doch reeds de genoemde Schrijver heeft de eerste uitdrukking, a.w. fol. 68: *Argernissen*, *die* ten aanschou *van die alghemeyne Regeringhe des werelts noodigh zijn.*

AANSCHREEUWEN. Met een persoon als voorwerp ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat bij Van 's Gravenweert, De Ilias, D. III. bl. 176:

> - *dan* schreeuwt *hun in 't verschiet*
> *En hond en herder* aan, *maar 't nadren waagt men niet.*

AANSCHROEVEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het a.w. D. II. bl. 74 *zijn lier*, *met zilver* aangeschroefd.

AANSCHUIVEN. In den onzijdigen zin van ‘schuivend naderen’ ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat bij Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. IX. bl. 249: *dat... de lutsen of ringen der halstouwen niet tegen elkander* aanschuiven *kunnen.*

AANSLAG. In den zin van Kol. 317 C ontbreken voorbeelden. Men vindt die a.w. D. II. bl. 592: *dewijl de Engelsche koolen te zwarten* aanslag *afgeeven.* Ald. bl. 599: *deezen* aanslag *van den rook op de huissieraaden.* D. V. bl. 401: *een vertrek of huis*, *dat vol* aanslag *van rook is.*

AANSNUIVEN. In geheel anderen zin komt dit woord voor bij Vollenhove, Poëzy, bl. 190:

> - *als 't onwêer* aan *komt* snuiven,
> *Dat stenen aan dun stof verstuiven.*

AANSPINNEN. Een hier ontbrekend voorbeeld vindt men bij Van 's Gravenweert, De Odyssea, D. I. bl. 179:

> *Al wat de Schikgodin...*
> *Heeft* aangesponnen *om zijn lot te zijn op aarde.*

AANSPOEDEN komt hier alleen onzijdig voor; het woord is echter vroeger en later ook wederkeerig gebezigd; zie mijn Woordenb. der Frequentatieven op *Spoedigen.*

AANSPRAAK. Over de afl. *aansprakeloos* (Kol. 342) deelde ik het een en ander mede in de *derde* en *zesde* Bijdrage. 'k Voeg daarbij de opmerking, dat zij ook door Bilderdijk is gebezigd, achter de Gedaantverw. van Ovidius, bl. 207:

> *Gy*, *wie ge ook zijt*, *die in dees* áánspraaklooze *zangen...*
> *Den laatsten ademtocht eens levens moogt ontfangen*, enz.

De toonteekens, door den Dichter boven de eerste lettergreep geplaatst, behoeden den lezer voor de uitspraak tegen de voetmaat, doch doen hem eene fout begaan tegen den eisch van het woord.

AANSPREKELIJK heeft bij David eene andere beteekenis dan de hier gemelde, t.w. van gestemd om aangesproken te worden, waarvoor wij gewoonlijk zeggen: te spreken; en dan in den vergrootenden trap; Vaderl. Historie, D. IX. bl. 515: *De Groot-Baljuw... meende dat het werkvolk*, *zynen moed thans gekoeld hebbende*, aensprekelyker *wezen zou.*

AANSPREKEN, in de bedrijvende beteekenis, Kol. 346, II. 2, komt nog anders toegepast en dichterlijk voor bij Schutte, Nagel. Ged. bl. 236:

> *Pluk bloemen van den grond*, *haal gloed van zeekoralen*,
> Spreek *vrij natuur en kunst*, *en berg*, *en mijnen* aan.

AANSTICHTEN komt ook buiten de Bijbelvertaling voor; S. van Hoogstraten, Den Eerl. Jongeling, bl. 5: *daar de helsche furien... schalkheydt en verradery* aanstichten.

AANSTOOTING. In vorige Bijdragen vindt men voorbeelden van het enkelvoud dezes woords. Sedert kwam het mij meervoud voor; Levens van Plutarchus, fol. 328 verso: *de heerschappie*, *de welcke gheduert heeft*, *niet teghenstaende ontallijcke veel* aenstootinghen, *veel hondert jaren.*

AANSTRIKKEN leest men bij Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 205: *met de grootste omzigtigheid de neus- en hielbanden (der schaats)* aanstrikkende.

AANSTUREN vindt men bij Heyns, Bartas' Wercken, D. II. St. II. bl. 193:

> *Den slincker vleughel nam Venier om* aan *te* stieren;
> *Het lichaem van de Vloot wou self Don Jan regieren.*

AANSTUWEN komt niet alleen bij dichters voor, maar ook in proza. Dus Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. I. bl. 438: *wanneer de wind eene wolk* aanstuwt.

AANSUKKELEN. Een voorbeeld van dit woord geeft Hooft; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Sukkelen.*

AANTASTING, in den zin van ‘aanranding’, mist een voorbeeld. Men leest dat in de Levens van Plutarchus, fol. 517: *beschuldicht van tyrannie ende ongherechtighe* aentastinghe. - De Redactie oordeelde derhalve onjuist, dat dit woord in het gebruik onbekend is.

AANTRAPPEN heeft geen voorbeeld. Dus Berkhey, a.w. D. II. bl. 569: *begint hy... het Veen* aan *te* trappen.

AANTREK is niet ‘door Bilderdijk ontworpen.’ Vóór hem was het woord reeds in gelijken zin gebezigd door Van Alphen, Dichtwerken, D. III. bl. 311:

> *Daar uw vreugd verandring wacht*,
> *Ken ik nog geene* aantrek-kracht
> *Voor haar wassen vederbeugels!*

En na hem door Blieck, Mengelp. D. II. bl. 8:

> *Vreest dien onmeetbren afgrond niet*,
> *Noch* d'aentrek *van al 't Sfeergevaerte.*

AANTREKKEN, in de bedrijvende en eigenlijke beteekenis met eene zaak als

voorwerp en een' persoon als onderwerp, heeft geen voorbeeld. Men vindt bij Van 's Gravenweert, De Ilias, D. II. bl. 46:

(*Teucer*, *die*) *op zijn kar geplaatst*, *de boogpees* aan *blijft* trekken.

AANTREKKER. Dit woord ontmoet men bij S. van Hoogstraten, Den Eerlijken Jongeling, bl. 98: *hare enge broeken met een* aantrekker *op te halen.* - Een voorbeeld van eene eeuw vroeger gaf ik in de *derde* Bijdrage.

AANVANGER voor beginner van den oorlog enz. leest men Levens van Plutarchus, fol. 475 verso: *den eenighen* aenvangher *des oorlochs.* Ald. fol. 485 verso: *de* aenvanghers *des oproers.* - Zie voorts de *vierde* en *vijfde* Bijdrage.

AANVLAMMEN. In bedrijvenden zin komt dit werkwoord ook in proza voor; Ockerse, Ontwerp tot eene Alg. Characterk. D. I. bl. 143: *Romans*, *die de driften* aanvlammen.

AANVLOEIJEN. Het voorzetsel *aan* heeft eenen anderen dan den hier vermelden zin, in deze plaats bij Berkhey, a.w. D. I. bl. 209: *Wanneer de Zee op onze Kusten begint* aan *te* vloeijen.

AANWELLEN, dat een voorbeeld mist, leest men ald. bl. 198: *de* aanwellende *slibber.*

AANWENSEL komt ook voor in 't begin der vorige eeuw en in gunstigen zin; Della Casa, Galateus, (Amst. 1715) bl. 113: *de lieffelykheid der aangenaame* aanwenselen.

AANWERPEN. Dit woord komt ook onzijdig voor; Loosjes, Maurits Lijnslager (bij Kruseman) bl. 225: *men rustte niet voor dat zij met haar zakdoek tegen die bekkens had* aangeworpen.

AANWERVEN. Het deelwoord vindt men zwak vervoegd bij David, Vaderl. Historie, D. X. bl. 341: *alwaer... nieuwe benden* aengewerfd *worden.* Ald. bl. 417: *krygsbenden... in de Overrhynsche streken* aengewerfd.

AANWIJZER voor ‘een persoon, die iets aanwijst’ komt toch voor; Berkhey, a.w. D. II. bl. 1155: *vertoont de* Aanwijzer *der zeldzaamheden den steen.*

AANWOEDEN komt niet alleen bij Hooft voor; ook nog bij Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 31:

Gezind om tegen God, *en 't heiligste* aan *te* woên.

AANWUIVEN. Een hier ontbrekend voorbeeld vindt men in de Bydragen der Gazette van Gend, D. II. bl. 84:

De reizersschaer, *bly aengezeten*,
Wuift *ons met doek en vaendel* aen.

AANZETSEL. Hier ontbrekende voorbeelden vindt men bij Berkhey, a.w. D. I. bl. 456: *het water geeft eindelyk een groen* aanzetsel. D. II. bl. 976: *die oppervlakte is... door uitsteekende afgebroken* aanzetsels, *wat scherp.* Ald. bl. 977: *Indien men dit* aanzetsel *in Vitriool-oly* werpt, enz.

AANZWEEPEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geven de Herstelde Uitgel. Gedigten, bl. 30:

Ten zy hy aangezweept,
Of aangemoedigt van dat paar,
Zijn bende derwaart sleept.

AARDE. (Kol. 548, 2). Van den meervoudsvorm ontbreekt een voorbeeld. Dus

Berkhey, a.w., D. II. bl. 641: *die* Aarden, *welke alle Natuurkundigen eenstemmig als de bovenkorst van onzen Aardbol aanmerken.* - Tot de samenstellingen behooren ook die, welke voorkomen ald. bl. 84: *kavel-* of *kabelaarde;* en bl. 99: *zavel-* of *zaveraarde.*

AARSGAT. Merkwaardig is de spreekwijs, van dit woord ontleend, bij Coornhert, Wercken, D. I. fol. 167 verso: *Laat men het moetwillighe kint onghestraft*, *het sal van den beudel ghedoot ende* met sijn aarsgat verloren gaan.

AARTSLEUGENAAR. Voor den Booze komt dit woord voor bij Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 44:

> d' Aardsleugenaar *legt loos daar op alleen te loeren.*

AARZELEN. Ongewoon is de afleiding *inaarzelen* voor ‘al deinzende intrekken’ bij Brandt; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven.

ACHTEL. Van den vorm *agchel*, als maat, ontbreekt een voorbeeld. Men leest het bij Berkhey, Dichtm. Redev. over de Plichten der Weezen, bl. 67:

> *Geen Boomooft werde meer bij* Agch'len *vol vergaard!*

ACHTERDEEL. Van de hier uit Kiliaan overgenomen afleiding *achterdeelig* vindt men een voorbeeld in de Levens van Plutarchus, fol. 507: *siende de plaetse* achterdeelig *ende gevaerlijc om eenen strijt te hasaerden.*

ACHTERJAGEN. Van deze ‘sierlijk’ genoemde uitdrukking mag wel een voorbeeld in poëzie worden aangevoerd; dus Van 's Gravenweert, De Ilias, D. II. bl. 38:

> *Hoe 't Frygiaansch genet ten oorlog ijlen kan*,
> *En benden* achterjaagt, *door hem van 't spoor gedreven.*

ACHTERKLAPPEN. De bedrijvende vorm van dit werkwoord komt ook buiten den Statenbijbel voor; Levens van Plutarchus, fol. 503: *als de Griecken* hem gheachterclapt *hadden*, *zijne vrienden seyden dat zulcke lieden een sware straffe verdienden van* hem *also te* achterclappen.

ACHTERKLAPPER. Alle hier gegeven voorbeelden zijn van het mannelijke *achterklapper;* 'k voeg er een bij van het vrouwelijke *achterklapster;* Erasmus, Lingua, Dat is de Tonge, bl. 171: *Jae die klapachtighe*, *die lichtveerdighe... die* achterklapstere.

ACHTERNA. Bij de onzijdige werkwoorden, hier Kol. 693 vermeld, kan nog gevoegd worden *achternadolen;* Van Duyse, Ged. bl. 87:

> *Vergeefs! de jongling komt niet weêr;*
> *Ik* dool *hem* achterna.

ACHTERSTEL. Dit woord heeft nog eene andere beteekenis dan de hier vermelde, b.v. Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. IV. St. II. bl. 183: *zullen wy... nu liever onze beschouwing van het Middelstel en* Agterstel *(der Paarden) hier laaten volgen.* Ald. bl. 187: *Zulk een Paard... wordt volstrekt voor mismaakt aan* 't Agterstel *gehouden.*

ACHTERVOLGING. Dit zelfst. naamw. (zie Kol. 738) is voor opeenvolging toch nog in deze eeuw gebezigd; Stuart, Nagel. Redev. D. II. bl. 13: *de* achtervolging *van woorden en volzinnen.*

ADEM. Men vindt dit woord ook bij ons *athem* gespeld; Coornherts Wercken, D. I. fol. 91 verso: *of God ons... verboodt onsen* athem *te halen.* - Dus ook het werkwoord aldaar: *als sy... soo lange moeten* athemen.

AF (Kol. 835). Voor de gewone uitdrukking *van... af aan* leest men *van... af op*, bij Zeeus, Gedichten, bl. 260:

> *Twee konsten op een zelven tijdt gebaert*,
> Van *jongs* af op *aen eene borst gezogen.*

Men bemerkt, dat de op zijne taal vrij keurige Dichter hier *op* verkiest, wegens het opvolgende *aan.* - Niet ongewoon was ook de uitdrukking *van jongs op;* Statenbijbel, Spreucken 29, vs. 21: *Als men synen knecht van* joncks op *weeldrich houdt.*

AFARBEIDEN. In den zin van 'door arbeid afmatten' ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat in de Levens van Plutarchus, fol. 443: *soo moede ende* afghearbeyt *als hy was.* Ald. fol. 480: *niet willende sijn soldaten te vergeefs* afarbeyden. - Uit deze plaatsen blijkt tevens, dat het werkwoord ook bedrijvend voorkomt.

AFBAKENING is vermeld in zijne abstrakte beteekenis; het komt ook concreet voor in De Toekomst, D. XII. bl. 342: *Van nu af kan men echter sommige groote* afbakeningen *maken*, *die het verschil... in het oog doen springen.*

AFBEITELEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. II. bl. 1162: *dewyl tot het* afbeitelen *of afbikken van steen ook meermaals zulke wiggen gebruikt worden.*

AFBEUKEN. In den eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld; dus Zeeus, Gedichten, bl. 450:

> *Dit is de vryheit der mishandelde Romeinen:*
> *Van vagebonden zich gestaag te zien omheinen*,
> *Te worden* afgebeukt, *en zonder tanden weer*
> *Te durven bieden.*

De Herstelde Uitgelezene Gedigten, bl. 246:

> *Joost roemde*, *dat hy had zyn wyf digt* afgebeukt.

De figuurlijke beteekenis leest men mede bij H. Meijer, Gedichten, bl. 62:

> *Europa*, afgebeukt *en 't oorelogen moe.*

AFBEZIGEN. In den eigenlijken zin van afslijten komt dit woord voor bij Bekker, Betoverde Weereld, D. II. bl. 25: *het gereedschap word* afgebesigd; *een schip slijt af met varen.*

AFBINDEN. Met eene andere toepassing dan 1, *a* vermeld is, leest men dit woord bij Van 's Gravenweert, De Ilias, D. II. bl. 35:

> *De ontzaglijke Opperheer...*
> Bindt *hier zijn klepper* af.

AFBOENEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Berkhey, a.w. D. VIII. bl. 242: *dat ook de emmer*, *waaruit het zieke vee gedronken heeft*, *met heet zeepwater moest* afgeboend *worden.*

AFBUIGEN. Men vindt het deelwoord zwak vervoegd, Levens van Plutarchus, fol. 329: *een crommen wech*, *een* afgebuychde *linie.*

AFDAUWEN. In de onzijdige beteekenis ontbreekt een voorbeeld; H.H. Klijn, Gedichten (tweede druk) D. I. bl. 114:

Nu dauwt *er heil op Holland* af.

Dez. Nagel. Gedichten, bl. 143:

- *Zijn gunst* dauwde *op ons* af.

AFDOEND. Den vergrootenden trap van dit bijv. naamw. bezigt Dr. J. van Vloten, Levensbode, D. III. bl. 428: *dat ik geen* afdoender *rechtvaardiging... verlangen kan* - Vergelijk de *zesde* Bijdrage o.h.w.

AFDOPPEN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 292: *den top der horenen in jonger vee* afdoppen.

AFDRAGEN. In de bedrijvende beteekenis n°. 2 behoeft het dragen juist niet altijd ‘van boven naar beneden’ te zijn; Van 's Gravenweert, De Ilias, D. II. bl. 24:

Om al wat de oorlog trof van 't slagveld af *te* dragen.

AFDRAVEN, in de beteekenis van ‘al dravende zekeren afstand afleggen’, mist een voorbeeld. Men vindt het bij Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 270: *de Winner... word zoo lang op stal gebragt*, *tot dat de overige ritten* afgedraafd *zijn.*

AFDRIJVEN. In de eigenlijke beteekenis als bedrijvend werkwoord (Kol. 918) mist men dit voor ‘op zee doen wegdrijven;’ dus Van 's Gravenweert, De Odyssea, D. III. bl. 207:

- *Van Sicieljes stranden*,
Dreef *mij een Godheid* af, *om in dit oord te landen.*

AFFUIT. Het jongste voorbeeld uit onze dichters is van de eerste helft der vorige eeuw. Ook lateren hebben het woord; Arntzenius, Nagel. Gedichten, D. I. bl. 41:

Herstellend werkzaam aan de ontrampeneerde affuit.

Uit deze plaats blijkt ook het vrouwelijk geslacht, wat met geen der aangehaalde het geval is.

AFGAAN. Van afgaan op iets voor ‘zijn ongenoegen lucht geven’ (Kol. 944 *c*) komt een voorbeeld voor uit Van Effen. 'k Voeg er een bij uit Ockerse, Ontwerp tot eene Algem. Characterkunde, D. I. bl. 80: *Ik heb menschen... hevig hooren* afgaan op de onmatigheid.

AFGANG. In den zin van ‘stof, die men bij den stoelgang loost’ ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat bij Bekker, Betoverde Weereld, D. II. bl. 17: *dat gene somtijds op des menschen* afgang *en vuiligheid moet sien*, *om te oordeelen wat siekte dat hy heeft.*

AFGESCHEIDENE. Dit woord heeft ook de beteekenis van ‘iemand, die door den dood van ons is afgescheiden’; Van der Palm, Al de Leerred. D. VI. bl. 196: *opdat wij*, *getroost in Gods bestellingen*, *onze* afgescheidenen *met kalmte naoogen.*

AFGEZANT komt ook nog wel ‘in proza’ voor buiten de bepaalde beteekenis van afgezondene door eenen Vorst; a.w. D. I. bl. 208: *waren zij vergezeld van twee Apostolische* afgezanten, *Judas en Silas geheeten.*

AFGIEREN is ook gebezigd van zaken en buiten de gemeenzame spreektaal; Van 's Gravenweert, De Ilias, D. III. bl. 164:

Terwijl hij...
Den breeden oorlogshoed ten schedel af *doet* gieren.

AFGIFTE heeft eenen hier niet vermelden zin bij Ockerse, a.w. D. II. Voorber. bl. 3: *door eene vrij spade* afgifte *van het (tweede stukje).* Ald. bl. 8: *dat de tegenwoordige* afgifte *wat meer gezuiverd moge zijn van dat onkruid.*

AFGODSDIENSTIG. Dit op *Afgodsdienst* uit Vondel aangehaalde bijv. naamw. komt ook voor bij Bekker, a.w. D. I. Inl. bl. 26: afgodsdienstige *koningen.* D. III. bl. 147: afgodsdienstige *waarseggingen.*

AFGRAZEN. Nevens het voorbeeld uit Hoogvliet sta er hier een uit de tegenwoordige eeuw, in proza; Van Oosterzee, Mozes, bl. 283: *In zijne verbeelding ziet hij reeds zijne welige weiden* afgegraasd. - Van het werkwoord zelf vindt men een voorbeeld bij Berkhey, a.w. D. V. bl. 469: *zij zouden het gras zoo kort niet kunnen afbijten en* afgrazen *als zij nu doen.*

AFHEINING, in den zin van heining of schutting, wordt gestaafd door het Burgerlijk Wetboek. Men leest het woord in Erasmus, Lingua, Dat is de Tonge, bl. 13 verso: *met een slechte* afheyninghe *besloten tegen alle ongebreydelde wulpsheyt.*

AFHUREN. Dit werkwoord voor ontleenen heeft niet altijd een persoon bij zich; Van Duyse, Gedichten, bl. 11:

> *Geen woord* huurt *ge immers* af, *hoe schittrend dit ook schijn.*

AFJAGEN. Voor afschieten leest men dit werkwoord bij den letterkundigen dichter Blommaert, Gedichten, bl. 50:

> *Dan verhief de dappre Siegfried*
> *Gunthers zwaerbeslagen staf,*
> *En, met omgekeerde spitse,*
> Joeg *hy dien op 't maegdlijn* af.

Alsmede bij Van 's Gravenweert, De Ilias, D. III. bl. 32:

> *Nu* jaagt *Déïfobus uit onverzoenbren haat*
> *Zijn wapen op hem* af. -

Ald. bl. 34:

> *(Hij)* jaagt *zijn wapen* af, *dat hem den buik doorsnijdt.*

De beteekenis, Kol. 1034, I. 1, *a*, als verouderd beschouwd, leest men nog aldaar D. II. bl. 130 (van paarden gesproken):

> *In toomelooze vaart ter rustplaats uitgevlogen*
> *En door Ulysses boog naar 't leger* afgejaagd.

AFKAMMEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van dezen vorm geeft Berkhey, a.w. D. VIII. bl. 122: *door het uitrukken en* afkammen *dezer diertjes is de kwaal weg.*

AFKANTELEN heeft nog eenen anderen zin dan hier vermeld is; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven op *Kantelen.*

AFKNAKKEN, waarvan een voorbeeld gemist wordt, ontmoet men bij Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 274: *de geheele pit wordt gekneust, ja ook wel geheel* afgeknakt.

AFKNAPPEN. In de figuurlijke beteekenis, die genoemd wordt eene ‘gemeenzame uitdrukking, thans weinig meer in gebruik’, werd het woord onlangs ge-

bezigd door Jonckbloet, Geschied. der Nederl. Letterkunde, D. I. bl. 58: *dat al spoedig de band... verslapte om weldra geheel* af *te* knappen.

AFKOOP, in beteekenis 1 komt ook buiten het Wetboek van Koophandel voor; Van 's Gravenweert, De Ilias, D. IV. bl. 201:

> - *uw schim zij niet verstoord*,
> *Wanneer ge in 's afgronds schoot van Hectors* afkoop *hoort.*

AFKORTEN. Met toepassing op eene tijdruimte leest men dit woord bij Bekker, Betoverde Weereld, D. III. bl 20: *wanneer (God) 's menschen leeven* afkort.

AFKUSSEN. In den zin van ‘door kussen afgemat of uitgeput worden,’ aan het slot des artikels vermeld, ontbreekt een voorbeeld; men leest dat in Thirsis Minnewit, D. II. bl. 116:

> *Zy lagen in de rust*,
> *Door 't kussen* afgekust.

AFLAAT komt ook voor in den zin van aflating, nalating; Coornherts Wercken, D. I. fol. 36 verso: *dat sijn rechtschapen* aflaat *van zonden niet soo wel als sijne zonden ghesien en was in die eeuwighe Voorsienigheydt Godes.*

AFLATING. In Coornherts Wercken leest men D. I. fol. 208: *ernstige begheerte van ghenade*, aflatinghe *van 't quade.* - De Redactie meende dus onjuist, dat deze afleiding ‘alleen in de bedrijvende beteekenis bestaat;’ zie Kol. 1120. Daar ook van die beteekenis geen voorbeeld is gegeven, teeken ik er een op uit het Vervolg op Wagenaars Vad. Historie, D. XLI. bl. 86: *zo de Leden' er eenige bijvoeging of* aflaating *in begeerden* (t.w. *in het ontwerp*).

AFLEIDER. In den figuurlijken zin van dit woord ontbreekt een voorbeeld. Men vindt het op eene fraaije wijze gebezigd in eene aanspraak van Ockerse, in het a.w. D. XXXIX. bl. 272: *het brandpunt*, *waar uit de warme vonken van het Patriotismus*, *ontgloeid op het Altaar der Constitutie*, *langs den* afleider *der wijsheid en voorzigtigheid zich alomme verspreiden.* - Bovendien komt het woord ook voor in den zin van etymoloog; in het Leeskabinet van den heer Frijlink, 1868, n°. 1, bl. 11 van het Bibliogr. Album. *Men ziet het*, *een gelukkig* afleider *van plaatsnamen is de heer... niet.*

AFLEKEN. Bij het voorbeeld uit de zeventiende eeuw, voegt er een uit de tegenwoordige; Arntzenius, Dichtliev. Uitspann. bl. 138:

> *Ja*, leekt *van myne ontgloeide wangen*,
> *O Dankbre tranen! welig* af.

AFLEZEN. Van de afleiding *aflezing*, aan het slot van dit artikel vermeld, komt geen voorbeeld voor. Men vindt dat in het Vervolg op Wagenaars Vad. Historie, D. XXVI. bl. 436: *zes weeken naa de* afleezing *van dit Vonnis.*

AFLIJVIGHEID. Als afleiding of samenstelling had hier vermeld moeten worden *vooraflijvigheid*, dat voorkomt bij David, Vaderlandsche Historie, D. VIII. bl. 58: *in geval van* vóóraflyvigheid *des hertogs*, D. IX. bl. 625: *in geval van* vóóraflyvigheid *van des landheers wettigen erfgenaem.*

AFLOKKEN werd reeds eene eeuw vóór Schermer gebruikt; Coornherts Wercken, D. I. fol. 12: *Menschen... die 't volck* aflocken *van de Godtlijcke tot haer schriften ende Predicatien.*

AFMATTEND. Hier is verzuimd op te merken, dat de klemtoon van *af* verplaatst wordt op *mat*, zooals ook blijkt uit het ééne aangebrachte voorbeeld in

poëzie, waar eene andere uitspraak tegen de versmaat zou strijden. Dus leest men ook bij H.H. Klijn, De Driften, bl. 28:

Ontzetbre woestenij! waar, *bij 't* afmattend *snellen*,
De driften, *koelend nat doen uit den zandgrond wellen.*

AFMELKEN. In den eigenlijken zin van het woord komen geene voorbeelden voor; men vindt die bij Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. IX. bl. 324: *de* afgemolken *melk.* Ald. 343: *de melk*, *welke men nog van zoo eene koe kan* afmelken. - Niet vermeld is volgende beteekenis, ald. D. IV. St. I. bl. 312 *kwaalijk bereide melk*, *die nog door een ontiegen Jood...* afgemelkt *word.*

AFMERGELEN. Op de hier gegevene afleiding, volgens welke *afmergelen* (zoo dit bestaat) en *uitmergelen* geene frequentatieven zouden zijn, heb ik bedenking ingebracht in De Taal- en Letterbode, D. I. bl. 110 en volgg.

AFNEMEN. Dat Kol. 1220 Van Effen wordt aangehaald als een schrijver der zeventiende eeuw, zal wel eene vergissing zijn. - Kol. 1222 wordt *afname* zeer te recht afgekeurd. Dat *inname*, van 't welk tevens gewaagd wordt ‘in het spraakgebruik is aangenomen’ was mij onbekend. Ik zie ook, dat Bomhoff en Kramers het woord niet hebben opgenomen. Het verwondert mij, dat de Redactie zich te dezer, anders zoo gepaste, gelegenheid niet uitlaat over *aanname*, waarvan ik in mijne *tweede* Bijdrage een voorbeeld aanvoerde uit een werk van één' onzer hoogleeraren.

AFNEMING. Ook in de abstracte beteekenis heeft dit woord een meervoud; Van der Roest, Leerred. o.d. Genoegens v.d. Godsd. bl. 506: *voor* (*den Christen*) *zijn de* afnemingen *van zijne krachten... wijze bestellingen van zijnen hemelschen Vader.* - In de beteekenis van *afnemer*, G, voer ik nog een voorbeeld aan uit het Vervolg op Wagenaars Vad. Historie, D. XXXIII. bl. 187: *dat het... schip... aangehouden was*, *met* afneeming *zijner Papieren.*

AFOOGSTEN is ook buiten en na den Statenbijbel gebruikt; Van der Palm, Salomo, D. III. bl. 300: *De nalezing op de* afgeoogste *velden.*

AFOORLOGEN. In het gebruik van dit woord is Vondel nagevolgd door G. Brandt, Poëzy, D. III. bl. 235:

- *de vreê*, *die 't* afgeoorlogd *Spanje*
In 't endt zal smeken van het heldenryke Oranje.

De hier gebezigde vorm voor *afgeoorloogd* is echter minder goed.

AFPALING is niet alleen in de zeventiende eeuw gebezigd: ook in de negentiende; Van Oosterzee, Mozes, bl. 138: *buiten de* afpalingen *van den heiligen berg.*

AFPEILEN is niet altijd ‘de diepte meten’; het is ook ‘hoogte meten’; althans bij Huygens, Korenbl. D. I. bl. 111:

Heb ick eens der Zuyder-landen
Steilste spitsen afgepeilt.

AFPEINZEN. Hier is, zooals ik toevallig bemerkte, eene vergissing in de aanhaling uit Van Alphens Dichtwerken; er staat ‘bl. 135’ in plaats van ‘183.’

AFPELLEN. Hier ontbrekende voorbeelden kan men ontleenen aan Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 266: *zoo dat men dikwijls het uitwendige van den horen als een dopje*

kan afpellen. D. V. bl. 304: *in de gekookte Schelvisch kan men de laagjes (der kristalbuisjes)* afpellen. Ter Gouw, Amsterdamsche Kleinigheden, bl. 145:

Menige huismoeder hoort men nog in het dagelijksch leven van afpellen *spreken*, *wanneer 't 's avonds tijd is om de kinderen uit te kleeden.*

AFPLUNDEREN. Hier ontbrekende voorbeelden vindt men in mijn Woordenb. der Frequentatieven op *Plunderen.*

AFPOOZEN. Het hier als dichterlijk geprezene werkwoord van Feith is nagevolgd door den vlaamschen dichter Rens, Gedichten, bl. 74:

> *Dit plekje had Rudolf verkozen*
> *Om zorg en arbeid* af *te* poozen
> *Met zijne dierbre zielsvriendin.*

AFPRENTEN. In den eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld. Dus Zeeus, Gedichten, bl. 272:

> *Toen ik aan 't kunstpenseel myn hant begon te slaan*,
> *Om vrou Natuurs gezicht naar 't leven* af *te* prenten.

AFRABBELEN. Dat het werkwoord *rabbelen* uit het mlat. *rabulare* moet gehaald worden, is niet waarschijnlijk. Er zijn in de germaansche talen vormen voorhanden, die als het primitief er van kunnen aangemerkt worden. Zie mijn Woordenb. der Frequent, o.h.w.

AFRADER. Dit woord ontmoet men reeds in het begin der zeventiende eeuw, bij Van Nievelt, Discoursen van Machiavel, bl. 305: afraeders *en beletters van dit oorloch.*

AFREGENEN. Ook door anderen is dit woord figuurlijk gebezigd; Don Quichot door L.v.B. I. 317: *als wy nu de hoop verlooren gaven wegens meer goude regens van dien hemel te sien* afregenen. Udemans, Verkeerde Werelt, bl. 44:

> *Wie sag hier oyt een vyer ten Hemel* afgeregent?

O (Letter). Bij de zegswijzen, Kol. 14 n°. 44 van de O ontleend, behoort nog de *cijfer-o*, eigenlijk dus eene benaming der *nul;* Udemans, Geestel. Gebouw, bl. 106:

> *- al waer hy in zijn dingen*
> *Soo bespraeckt als Cicero*,
> *Soo en is 't maer ydel singen*
> *En een enckel* cijfer - o.

In plaats van de gewone spreekwijs ‘een *nul* in 't cijffer’ heeft ook Van Swanenburg, Arleq. Distelateur, bl. 267: *de opregtigheid*, *die* een ootje in 't cijfer *is by alle diegeene*, *die... een glimp van middelmatigheid vertoonen.*

O. (Tusschenwerpsel). Te recht wordt Kol. 17 no. 11, aangemerkt, dat de uitroep *o* niet altijd dient ter uiting eener bepaalde aandoening, maar alleen om meer nadruk bij het aanspreken te geven. 'k Zou daarbij willen opgemerkt hebben, dat vooral bij het luide roepen van iemand bij zijnen naam die *o* dienstig is, om dezen naam zelven des te meer te doen uitkomen. Men beproeve slechts in eens af *Jan! Willem!* te roepen, en men zal ervaren, dat het gemis der *o* in dat geval het roepen minder gemakkelijk maakt. Die letter geeft den overgang, om tot den luiden roep te komen.

OCH. Bij de vermelding, Kol. 26, dat dit woordeke in de zeventiende eeuw eens of meermalen herhaald werd ter uitdrukking eener bittere weeklacht, had ik verwacht de plaats opgenomen te zien, die zeker wel de bitterste aller wee-

klachten van deze soort zal zijn, t.w. bij Vondel, in zijn' Peter en Pauwels, bl. 55, waar de uitroep anderhalven alexandrijn inneemt, en 't woord dus achttienmaal achter elkaâr voorkomt; zie mijn Taalk. Magazijn, D. IV. bl. 355.

OCHTEND. Bij den rijken voorraad van samenstellingen, Kol. 29 met groote vlijt bijeengebracht, voeg ik nog *ochtendlach*, dat voorkomt bij Mevr. Van Ackere, geb. Doolaeghe, Madelieven, bl. 71.

OEFENEN. Met genoegen zag ik, Kol. 41, het misbruik afgekeurd, dat sommigen van het voorzetsel *uit* bij dit werkwoord maken, en waarop vroeger door Siegenbeek herhaaldelijk is gewezen. Ik merk dit op, niet omdat de Redactie hier juist oordeelt - want waar zou dan het begin en het einde mijner aanteekeningen wezen! - maar omdat Siegenbeeks bedenking indertijd bestreden is geworden.

OEFENING. Kol. 46, regel 35 staat '*Burg.* 22'. Men leze: '*Burg.* I. 22.'

OEI. Met herhaling komt dit tusschenwerpsel voor bij Oudaan, Uytbr. over het Boek Jobs, bl. 52:

> Oey! oey! *de pijn beneemt my die gedachten.*

OELE. De afleiding van dit tusschenwerpsel, naar welke het eigenlijk een zelfst. naamw. zou zijn, dat riem of band beteekent, komt mij onwaarschijnlijk voor. Ook blijkt niet voldoende de identiteit van dit *oele* met *olle.* Het laatste kwam vroeger, en meermalen dan de Redactie schijnt te meenen, als zelfst. naamw. voor. Het zou dan ook eene breedere behandeling in een afzonderlijk artikel vereischen. De behandeling er van zou hier te breed uitloopen; 'k behoud mij daarom voor, er elders op terug te komen.

OER. Samenstellingen van dit woord zijn nog, Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. IV. bl. 60 en 945: *oehrbeddingen;* ald. bl. 388: *oehrgraverij;* en bl. 950; *oerbonk.* Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 289: *ijzeroer.*

OEROS. Bij onze schrijvers heeft dit woord nog andere vormen, dan de hier vermelde. Simons, Verhand. bl. 113: *auerochs.* Blommaert, Ged. bl. 64: *auwerossen.*

OESTER. De vorm *woester*, uit het middelnederlandsch aangehaald, komt mede voor in het geldersch van 1412, bij Van Hasselt, Geld. Maaltijden, bl. 42: *enen Boden geseynt... om* woesteren *te copen.* - Bij den zeeuwschen dichter Hofferus, uit de zeventiende eeuw, vindt men nog een derden, Nederd. Poemata, bl. 391:

> *Voorwaer voor sulcken spijs soud ik niet willen eten*
> *Noch* oeghsters *die zijn versch*, *noch hoenders van de speten.*

Het werkw. *veroesteren*, uit Potgieters werken aangehaald, komt bij dien Schrijver meer voor; dus in De Gids van 1860, D. I. bl. 250: *zoo groote onverschilligheid voor het schoone... doet bijwijlen gansche besturen* veroesteren. - 'k Meen echter, dat Mevr. Bosboom-Toussaint dezen Auteur in het gebruiken van dit woord vóór was. Van Dr. J.J. Van Oosterzee sprekende zegt zij ergens - de plaats vind ik thans niet weêr - dat Rotterdam hem niet moet laten *veroesteren.*

OGIEF. Voorbeelden uit onze schrijvers ontbreken; dus Berkhey, a.w. D. II. bl. 1197: *zoodat de deuren aan een schuin aangehaald* ojief *uitstaken.*

OKER. Bij de samenstellingen voege men *okervlok;* Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 57: *Achter het boschje vloeide eene kleine duinbeek*, *langs wollige* okervlokken *nederwaards.* En voorts uit deszelfden Schrijvers Natuurl. Historie van Holland, D.

II. bl. 365 en 395: *okeraarde;* bl. 385: *okerader;* bl. 387 en 392: *okerbedding;* bl. 391: *okerboom;* bl. 872: *okergroeijing;* bl. 400: *okergrond*; bl. 383

en 386: *okerkluit;* bl. 386: *okerkorst;* bl. 387: *okeroer;* bl. 1139: *okerspruchtel;* bl. 389: *okersap;* bl. 398: *okerslibber;* bl. 395: *okersoort;* bl. 393: *okersteen;* bl. 396: *okerstof;* en bl. 385 en 396: *okerzand.*

OKSEL. Van dit woord in den eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld uit de tegenwoordige eeuw; dus Westerman, Gedichten, D. III. bl. 128;

> *Ja, tast fortuin uw liev'ling ook*
> *Tot de* okslen *toe in 't geld.*

Bij de samenstellingen voeg ik nog *okselkussen;* Tuinman, Beg. Van Hemelwerk, bl. 152:

> *Weg met uw'* oxelkussen!

Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 30:

> *Ik zie, hoe zeer gy voor alle* okzelkussens *vreest.*

OLIE. Het meervoud is door eene dichterlijke vrijheid *olies* bij Van Walré, Heksluiting, bl. 66: *de Apotheek, met al de kruiden*, olies, *zout.*

Bij de samenstellingen, Kol. 114 vermeld, moet nog *aard-*, *peter-* en *steenolie* gevoegd worden, vermeld bij Berkhey, Nat. Historie van Holland, D. II. bl. 251.

OLIEDOM. De welbekende zucht der Nederlanders, om in den gemeenzamen stijl woordspelingen te maken, pleit zeer voor de meening, dat het woord gezegd is voor *oolijkdom.* Dit had te veel overeenkomst met *olie* om niet tot eene speling in dien trant aanleiding te geven. Zoo zong dan ook Kortebrant - ik zal niet zeggen op geestige wijze - in zijn Tweede Eeuwgetijde der Rotterd. Vrijheit, bl. 50:

> *De steene Erasmus moest van bovenneer in 't water,*
> *Hy was een ketter naar het zeggen van een' Pater:*
> *Dit was niet* waterdom, *maar* olijdom; *dit 's wis,*
> *Dat* olijverf *zoo ligt niet uit te wissen is.*

OLIËN. Dit werkwoord is verkeerdelijk geplaatst tusschen *Oliedop* en *Oliegat*, in plaats van achter *Oliemolen.* - Als voorbeeld voeg ik hier nog bij, Berkhey, a.w. D. II. bl. 1201: *zelfs zou ik.. het geheele beschot doen* olyen. Voorts als afleiding, a.w. D. VII. bl. 333: *Dan voelt men, met de wel* beöliede *hand, naar binnen.*

OMBEDELEN. Een voorbeeld hiervan geeft Berkhey, Vaderl. Afscheid, bl. 51:

> *Men laat de Moer en 't Kind* ombeedlen *langs de straat.*

OMBOLWERKEN. Behalve in de plaats van Beets, naar de Bijbelvertaling gevolgd, komt het woord voor bij H.H. Klijn, Nagel. Gedichten, bl. 251:

> *- ik zag 't* (*oord*) *van alle kanten*
> Ombolwerkt *en omstuwd met zwermen vloektrawanten.*

OMFLADDEREN is gebruikt door Prudens Van Duyse; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Fladderen.*

OMGORDEN (klemtoon op *om*). Bij de dichtregels uit Van Lennep aangehaald:

Dan schoon zij daar geloften deed
Als non, en 't heilig ordekleed
Omgordde, *toch* enz.

had moeten opgemerkt worden, dat de klemtoon op het voorzetsel hier in strijd is met de maat van het vers. De Dichter heeft bedoeld, den toon te leggen op het werkwoord. - 'k Voeg hier nog een voorbeeld bij van het deelwoord *omgegord.* Ampzing, Heylig Dankoffer, bl. 27:

- die te grond lag neergeveld
Is omgegord *met sterk geweld.*

OMHAAL. In de concrete opvatting van het woord mist men een voorbeeld in eigenlijken zin; dus Ockerse, Ontwerp tot eene Algem. Characterk. D. I. bl. 25: *terwijl de fijnere* omhalen *en liniamenten het grof verzinlijkt oog... ontsnappen.*

OMHANGERIG. Dit woord komt voor met de beteekenis: 'geneigd om zoo maar wat om te hangen; niet opgewekt om zich geregeld bezig te houden, maar in eene lustelooze houding nu hier dan daar staande of zittende, uit zwakte, vermoeidheid of verveling.' Het wordt afgeleid van het werkw. *omhangen*, dat Kol. 258 in den genoemden zin vermeld wordt. Ik moet bekennen, noch *omhangerig*, noch *omhangen* in de gemelde beteekenis te hebben ontmoet. Voor zooveel ik weet, zegt onze gemeenzame taal daarvoor *hangen* en *hangerig*, en onze Woordenboeken bevestigen dit. Bij Weiland vindt men op *hangen* de verklaring: 'Scheef staan, leunen, *wat staat gij daar te hangen*?' Welnu, dit *hangen* is het, waarop de omschrijving der Redactie past, mits men er het denkbeeld van leunen aan toevoege. Dat zulks *omhangen* zou heeten, is mij nog niet gebleken.

OMJUBELEN (klemtoon op het werkw.) Een voorbeeld hiervan vindt men bij Büser, Klaroengalmen, bl. 9:

Maar spoedt gij, met lauwren gekranst om de slapen,
Verwelkomd omjubeld, *terug naar uw land.*

OMKAPPEN (eerste artikel). Dit wordt niet alleen van 'houtgewas met dunne stammen' gezegd; ook van scheepsmasten; Berkhey, Rhynlandsch Wedspel, bl. 61:

De Stevens zinkende....
Vertoonden overal hun Neerlaag op de Wrakken;
Hunn' Wimpels afgescheurd, de Masten omgekapt.

OMKEER. In den meest eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld. Dus de Levens van Plutarchus, fol. 129: *hy dede het peert schielicken sijn hooft na de vijanden omkeeren... om dat de Romeynen also een* omkeer *gewoon zijn te doen als sy de Goden groeten ende aenbidden.*

OMKEEREN. De wederkeerige vorm van dit woord in eigenlijken zin (Kol. 310) wordt door één voorbeeld gestaafd. 'k Voeg er een, dat niet minder gepast is, bij uit den dichter Schutte, Stichtel. Gezangen, D. II. bl. 177:

Een vlammend lemmer keert zich om.

2. Ontbrekende artikelen.

AANBESTEMMEN. Levens van Plutarchus, fol. 316 verso: *de strijdtbaerste Gallen die van dese* aenbestemde *wederspannicheyt waren.*

AANBOEIJEN. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. III. bl. 42:

- zwarte stieren, *van gelijke drift doorgloeid*,
Den opgelegden ploeg in 't braakland aangeboeid.

AANBRENGING. Levens van Plutarchus, fol. 530: *de nijdicheyi*, *de valsche* aanbrenginghen... *en de leughen voeghen sich van ter zijden daer by.*

AANDIENING. Coornherts Wercken, D, I. fol. 62: *Dus en bedrieght... hy niemandt met* aandieninghe *van gheschildert Broot.*

AANDOBBEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Dobberen.*

AANDOLEN. Verbiest, Klucht van 't Wynvaatje, bl. 19:

Wel Melis Jansz, *hoe komje soo vroegh* aendoolen *met schroomen!*

AANDRIESCHEN. Zeeus, Gedichten, bl. 36:

Verlaet Bethanië, *d' aertsvyant* driest *te fel*
En driftigh op u aen, *doorluchte Emanuël.*

Ald. bl. 140:

Daer gy...
d' Arkadische offeraers...
Zaegt drieschen *op u* aen.

AANDROOGEN. Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. V. bl. 311: *dat de bodem van het glas* aandroogt.

AANDRUIPEN. A. w. D. II. bl. 973: *waardoor het water... gereedlyk verdikt word; terwyl het vast* aandruipende *te gelyk zyne fyne vlugge vloeibaarheid uitwaassemt.*

AANEENBAKKING. A. w. D. II. bl. 1186: *Zy weeten door* aaneenbakking... *verscheiden soorten (van metalen) samen te verbinden.*

AANEENBOUWEN. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. I. bl. 211:

- ruime voorportalen...
Die allen, *rijk versierd*, *en digt* aaneen gebouwd.

AANEENDUREND. Coornherts Wercken, D. I. fol. 36; *om sulck lanck ende* aan een duyrende *gheduyren... eeuwigh ghenoemt.*

AANEENDURIG. Ald. *Het beteeckent hier dan eenen langhen* aan een duyrigen *tijd.*

AANEENGEBONDENHEID. Della Casa, Galateus, bl. 36: *de droomen... zijn zonder eenigen zin*, *zonder eenige gedaante en zonder eenige* aaneengebondenheid.

AANEENHECHTING. Berkhey, a.w. D. VII. bl. 42: *die zelfde* aaneenhechting *der bloed- en andere vaten.*

AANEENHUWEN. Geel, Onderz. en Phant. bl. 147:

Om het doode te bezielen,
Huwt zich *geest en stof* aan één.

Als bedrijvend werkwoord komt het voor in de *tweede* Bijdrage.

AANEENKLONTEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Klonteren.*

AANEENKNELLEN. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. I. bl. 43: *een bijenzwerm*, *nog vast* aaneengekneld.

AANEENLIJMING. Berkhey, a.w. D. II. bl. 1186: *Zy weeten door* aaneenlyming.... *verscheiden soorten* (*van metalen*) *samen te verbinden.*

AANEENSMELTING. Ald.: *Zy weeten door* aaneensmelting.... *verscheiden soorten van Metalen samen te verbinden.*

AANEENSTOLLEN. A. w. D. II. bl. 330: *die plaats daar zy* (t.w. *de sappen*) aaneenstollen.

AANEENVERKNOCHTEN, A. w. D. II. bl. 51: *aarde*, *welke... met wortelen van boomen* aan een verknogt *was.* Ald. bl. 53: *even zoo als goed en slegt klailand onmiddelijk* aan een verknogt *is.* - In de *vierde* en *vijfde* Bijdrage komen voorbeelden uit onze dichters voor.

AANEENVERKNOCHTHEID. A. w. D. II. bl. 456: *deese samenzetting en* aaneenverknochtheid, *welke door... taaie en vasthoudende Houtvezelen veroorzaakt word.*

AANEENVESTIGEN. Erasmus, Lingua, Dat is de Tonge, bl. 111: *gheen gheselschap* (*is*) *vaster* aen een gevesticht, *dan de vereeninge des lichaems ende der zielen.*

AANEENWASSEN. Bekker, Betoverde Weereld, D. IV. bl. 291: *dat de milt en de longe* aan een wiessen.

AANEENWASSING. Berkhey, a.w. D. VIII. bl. 8: *dat dit soort van* aaneenwassing *vrij gemeener bij de herkaauwende dieren*, *dan wel bij anderen is.*

AANEENWEVEN. Ockerse, Ontwerp tot eene Alg. Characterk. D. I. bl. 9: *De fijne draden... waarmede een zamenstel... konstig is* aan een geweven.

AANERVING. Stuart, Nagel Redev. D. I. bl. 148: *dat eigen bezit echter geene* aanerving, *noch eerlijke aanwinst buitensluit.*

AANFOKKING. Berkhey, a.w. D. IV. St. I. bl. 96: *Men agt deeze Paarden niet zeer goed ter* aanfokkinge.

AANGEDACHT. Deelwoord als bijv. naamw. gebruikt. A. w. D. II. bl. 183: *de boven* aangedagte *beddingen.* Ald. bl. 541: *wegens den* aangedagten *aart van den Barnsteen.*

AANGEHOORIGE. Görlitz in zijne vertaling van Niemeijers Grondbeg. D. III. St. I. Voorb.: *hunne betrekkingen tot de ouders en* aangehoorigen *hunner kweekelingen.*

AANGEKLEEFDHEID. David, Vaderl. Historie, D. X. bl. 398: *betuigingen van dankbare* aangekleefdheid.

AANGELEIDEN. Dullaert, Gedichten, bl. 60.

> *- speurende uit het licht van een genadestarre,*
> *Dat hier de leydstar was die derwaarts* aangeleid.

AANGERAAK. Udemans, Verkeerde Werelt, bl. 272:

> *Siet hier die handen nu doornagelt en doorsteken,*
> *Die met een* aengeraeck *geneesden de gebreken.*

AANGRENZING. Ockerse, a.w. D. III. bl. 132: *hunne* (t.w. *der Vlamingen*) *nadere* aangrenzing *aan Duitschland en Frankrijk.*

AANGRIJPING. Levens van Plutarchus, fol. 524 verso: *een ontallijcke menichte van aenvallen ende* aengrijpingen *om ter neder te vellen de ondeucht.*

AANGROEIJING. Berkhey, a.w. D. V. bl. 10: *de bijzondere* aangroeijingen *bij het herstel van gebroken en afgescheiden beenderen.*

AANHAALDER. A. w. D. III. bl. 895: *Hiertoe gebruiken de Zoutmeisjes korte en*

lange houte Schoffels... waarom deeze Schoffels ook wel den naam van Aanhaalders *draagen.*

AANHAREN is gebruikt en tevens verklaard a.w. D. IX. bl. 191: *Behalve het maaiseise*, *hebben de Maaijers altoos ook nog zeker werktuig bij zich*, *aan het welk zij den naam van* Haarspil *geven*, *omdat zij de Seisen daarop* aanharen, *dat is aanscherpen.*

AANHEIJEN. A. w. D. I. bl. 167: *een rei paalen*, *drie aan drie tegen elkander*, *in de breedte*, aangeheid.

AANHITSER. Ockerse, a.w. D. III. bl. 289: *heethoofdige* aanhitsers.

AANHOOGSEL. Wagenaar, Beschr. van Amsterd. St. I. fol. 76: *Zyn de straaten... zeer aangehoogd; welk* aanhoogsel *eerst weggedolven moet worden.*

AANHOUDELIJK. Levens van Plutarchus, fol. 494 verso: *versoeckende dat de steden vant lant van Beotien begrepen werden onder die van Theben: 't welc die van Athenen zeer* aanhoudelijc *tegenspraken.* Ald. fol. 538: *hy badt haer* aanhoudelijc *hare droef heydt te matigen.*

AANKABBELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Kabbelen.*

AANKEEREN. Levens van Plutarchus, fol. 307: *Elephanten... in slachtoordeninge*, *met de hoofden tegen de vyanden* aengekeert.

AANKLAPPEN. Erasmus, a.w. bl. 143 verso: *dese (groote meesters) sullen altoos van haer practijcke ende konsten vermanen*, *ende den hoorders so verwonderinge* aanklappen.

AANKLEVELIJK. Coornherts Wercken, D. I. fol. 94 verso: *een* aenclevelijcke *Traegheydt.* Ald. fol. 167 verso: *duysentrelye lanckduerighe ende* aenclevelijcke *pijnlijckheyden.*

AANKLONTEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Klonteren.*

AANKLOP. David, Nederl. Gedichten met Aantt. enz. bl. 156: *De* aanklop *der Hoop wordt zelfs niet meer gehoord.*

AANKLOPPER. Coornherts Wercken, D. I. fol. 189: *Dood ende Leven verbeydende tot* aencloppers *aen sijnder deuren.*

AANKOESTEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Koesteren.*

AANKONDIGER. Domela Nieuwenhuis, Twaalf Preken ov. het O.T. bl. 166: *In de verloopene week is door de straten onzer stad een* aankondiger *van den dood omgegaan.* - In een anderen zin is dit woord vermeld in de *zesde* Bijdrage.

AANKUSSEN. Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 275: *dit was zeker*, *dat geen knaap haar* aankuste, *dan met eene houding van eerbied en achting.*

AANKWEEKSTER. G. Brandt, Poëzy, D. II. bl. 108 (van de genade gezegd): aanqueekster *der godtvruchticheit.*

AANLOKKER. Udemans, Verkeerde Werelt, Voorwerk, bl. 2: *wat al kale en loose aenhangers en* aenlockers *dat* (*de Werelt*) *daartoe gebruyckt.* - Van *aanlokster* gaf ik een voorbeeld in de vorige Bijdrage.

AANLUISTEREN. Van 's Gravenweert, Odyssea, D. III. bl. 109:

> *Hij zegt en lagchend wordt zijn voordragt* aangeluisterd.

AANMATIGER. Stuart, Nagel. Redev. D. I. bl. 129: *de nooit bestaanbare regering van weinige* aanmatigers. D. II. bl. 192: *hem mogt men... eenen* aanmatiger *noemen.*

AANMETIGEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Metigen.*

AANMOEDEN. Het bestaan van dit ww. dat vermoed wordt Kol. 249, zal in het a.w. blijken.

AANMOEDIG. S. van Hoogstraten, Den Eerl. Jongeling, bl. 101: *vriendelijkheid*, *en* aanmoedige *dienstwilligheid.*

AANMOEDIGER. Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. I. Inl. bl. 22:

dat ik de voorbeelden van zoo veele waardige aanmoedigers, *om hen... te volgen*, *beschouw.*

AANMONDEN. Loosjes, Maurits Lijnslager (bij Kruseman) bl. 250: *Kom! oudje! laten wij nu ook eens* aanmonden, D. i. *kussen.*

AANPERSING. Berkhey, a.w. D. VIII. bl. 339: *het aartsgat*, *hewelk by* aanpersing *openstaat.*

AANPIKKEN. Berkhey, Vaderl. Afscheid, bl. 13:

> *Terwyl de Fransche Haan al koklend stond te mikken*,
> *Om hem* (t.w. *den Leeuw*) *in zijnen staart tot weerwraak* aan *te* pikken.

AANPRALEN. Vollenhoves Poëzy, bl. 55:

> *Daar dees Isaak*, *'t rechte lam*,
> *Met zyn kruishout* aan *komt* pralen.

AANPREDIKEN. De Toekomst, D. XII. bl. 287: *verbeteringen*, *die sedert jaren...* aangepredikt *zijn geworden.*

AANRECHTING. Levens van Plutarchus, fol. 300: *ghy veracht de* aenrechtinghe *van mijn tafel*, *siende vissen daer op stellen.* Stuart, Nagel. Redev. D. II. bl. 55: *Het eigenlijke avondbrood... werd nu slechts als eene hartsterking gebruikt*, *maar zonder eenige* aanregting.

AANSCHILDEREN. Handel. der Jaerl. Vergad. van het Gen. *Kunst* enz. te Leiden, 13 Mei 1779, fol. 4: *Volgens het medegedeelde Bericht... waren bestemd om voor het Pan Poetican* aan *te* schilderen, *de Dichteresse* enz.

AANSCHUREN. Berkhey, Nat. Historie van Holland, D. IV. St. II. bl. 59: *wanneer dan een wilde koe... zich tegen zulk half gezaagde boom met kracht* aanschuurde.

AANSLAGIG. Levens van Plutarchus, fol. 408 verso: *omdat hy hem kende voor een* aenslagich *man*, *ende een goet ende vroom crychsoverste.* Fol. 455 verso: *listich*, *ende* aenslagich *om eenighe stadt met verrassinge in te nemen.*

AANSLIB. Ten Kate, De Schepping (3e. dr.) bl. 94:

> *Gezegende* aanslib, *meê dien Heerscher toegezeid*,
> *Die eenmaal uit hun leem zijn prachtpaleizen kneedt.*

AANSMEEKEN. Van Haeften, Dichtluimen, bl. 41:

> *Dus* smeek *ik u*, *o hoofd der goden*
> *Jupijn! om uwen bijstand* aan.

AANSPAN. Mostart, Mariamne, bl. 5.

> *In deze vaste burght haer houdende geslooten*,
> *Als twijflend' aan haer trouw*, *en* aanspan *met den grooten.*

AANSPANNING. David, Vaderl. Historie, D. IX. bl. 365: *zulke afval en zulke* aanspanning *met Frankryks vyanden.*

AANSPIEREN. Berkhey, a.w. D. IV St. II. bl. 197: *de lendenen* (*moeten*) *regt*, *niet scherp* aangespierd *zijn.*

AANSTAPPER. Volgens Martinet, Het Vaderland, bl. 372, beteekent *aanstapper* in Westfriesland een doodgraver.

AANSTORMING. Cassianus, der Ouder Vader Collacie, fol. 102 verso: *die in veel* aenstorminghe *hem onbeweghelic houden can.*

AANSTOVEN. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. IV. bl. 154:

> - *vruchtbelorende aren*,
> *Tot rijpheid* aangestoofd -

AANSTREEK. Ockerse, a.w. D. III. bl. 283: *alle driften beroeren het Character*, *doen deszelfs ware strooming stilstaan*, *en verbergen er de fijnere* aanstreeken *van voor ons oog.*

AANSTRIJD. Bekker, Betoverde Weereld, D. I. bl. 154: '*s Heeren* aanstrijd *met den Duivel.* Ald. bl. 236: *door geestelijken* aanstrijd *op 't gemoed.*

AANSTRIJDING. Cassianus, a.w. fol. 87 verso: *der vianden* anstridingen *die zware waren weken.* Ald. fol. 88: *die* aenstridinghe *der vianden die van buten aenvallen.*

AANSTUWING. Berkhey, a.w. D. I. bl. 404: *dewyl de (Hoofdwinden van den tweeden rang) uit de ontmoeting en gelyke* aanstuwing *der (Hoofdwinden van den eersten rang) geboren worden.*

AANTONDEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Tonderen.*

AANTROOSTEN. Bij hetgeen nopens dit woord in de *derde* Bijdrage is opgemerkt, voege men, dat het in Friesland gebruikt wordt voor aanporren, prikkelen; zie Weiland op *Troosten.*

AANVAARDIGEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent op *Vaardigen.*

AANVALBOTS. Blieck, Mengelp. D. II. bl. 94:

> *Zie dat schokken*, *wanklen*, *tuimelen*,
> *By elk' davrend*' aenvalbots.

AANVALLIJKHEID. G. Brandt, Poëzy, D. III. bl. 98: *Bruit... met* aanvallykheden *verciert.* - Men weet, dat *bevallijk* vroeger niet ongewoon was en zelfs nog bij Bilderdijk voorkomt.

AANVALLING. Levens van Plutarchus, fol. 516 verso: *sommighe* aenvallinghen *ende ghevechten alwaer Pompejus altijt het voordeel hadde.*

AANVERWANTSCHAP. Levensber. der Maatsch. van Ned. Letterk. 1868, bl. 137: *de betrekking van* aanverwantschap *waarin ik de eer had tot den overledene te staan.*

AANVERWEN. Berkhey. a.w. D. II. bl. 947: *ronde*, *schubachtige deeltjes... ongelyk van gedaante*, *en de vingers roodagtig of roestig* aanverwende.

AANVLEUGELEN. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. III. bl. 151:

> - '*t Myrmidoonsche volk zijn hijgend span beteugelt*,
> *Na 's Konings ondergang tot wijken* aangevleugeld.

AANVLEIJEN. Berkhey, a.w. D. VII. bl. 94: *dat deze beenderen voornamelijk tegen de darmen* aanvleijen. - De spelling is hier verkeerd, doch de verwarring van *vlijen* en *vleijen* is, ook bij keuriger schrijvers dan Berkhey, niet zeldzaam.

AANVLOEIJING. A. w. D. II. bl. 972: *deeze druipswijze gedaante behoud de Steen altoos; zoodat hy de waterachtige* aanvloeijing *steeds ten klaarsten vertoone.*

AANVLONDEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Vlinderen.*

AANVERKONDIGEN. Berkhey, Oud Hollands Vriendschap, bl. 53:

> *De vreê-trompetters*, *op de hooge paviljoenen*,

Verkondigen *weldra der Volk'ren Vriendschap aan.*

AANVOLGEND. Berkhey, Natuurl. Historie van Holland, D. VII. bl. 138: *het afgebeelde kalfshoofd... met de* aanvolgende *armbeenderen*, *schouderbladen* enz.

AANWELLING. A. w. D. I bl. 190: *de sterke* aanwelling *van den Rhyn.*

AANWREKER. Het leven van Marcus Aurelius, bl. 86 verso: *dat de schoonheyt vanden vrouwen niet en is dan... een* aenwreker *vanden lichtveerdighen.*

AANZET. Berkhey, a.w. D. IV. St. I. bl. 299: *een spoorslag of een* aanzet *met de hiel.*

AANZOEKER. Levens van Plutarchus, fol. 520: *vrygemaeckten knecht ende* aensoecker *vande saecken van Augustus.*

AANZUIGER. Berkhey, a.w. D. VII. bl. 45: *de ligging en aanhechting der beijen of* aanzuigers... *in het helpen der Koe.*

AANDACHTIGHEID. A. w. D. II. bl. 424: *Deeze vereenigde klomp nu verschilt... in weekheid*, *hardheid*, aardachtigheid.

AARDSLIB. A. w. D. II. bl. 407: *Men vind de waare bitumineuse* Aardslibbe *bykans nooit anders dan in de zoute Zeewateren.*

AARDSLIBBER. A. w. D. II. bl. 1006: *het Zand en de* Aardslibber.

AARTSBEKROMPEN. Jonckbloet, Geschied. der Ned. Letterkunde, D. I. bl. 312: *als wij hem tegelijkertijd hoogstvrijzinnig vonden en* aartsbekrompen *tevens.*

AARTSBOELIN. Blieck, Mengelp. D. I. bl. 68:

> *Zie*, *zie hem de* aerdsboelin *in streelende armen kleven!*

AARTSBOUWHEER. Voet, Nagel. Stichtel. Gezangen, bl. 100:

> *De* Aardsbouwheer *had zijn eigen beeld*
> *Aan 't jonggetrouwde paar ten huwelijk gegeven.*

AARTSDEFTIG. Jonckbloet, a.w. D. II. St. I. bl. 13: *Is Hooft* aartsdeftig *en niet zelden gemaniëreerd.*

AARTSDOMHEID. Van Duyse, Gedichten, Voorr. bl. 8: *niet zelden klimt hunne* aartsdomheid *tot die hoogte.*

AARTSGEWELD. Vollenhoves Poëzy, bl. 18:

> - *beukelaar en wapen*,
> *Daar list en* aartsgeweld *voor zwicht.*

AARTSHEILAND. Ald. bl. 14:

> d' Aartsheilant, *die ter tafel zat*
> *Met menig booswicht by zyn leven.*

AARTSLASTERAAR (van den Booze gezegd). Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 115:

> Aartslasteraar! *uw booze geest*
> *Zal daar niet meer myn ziel beroeren.*

AARTSMOORDENAAR. Vollenhoves Poëzy, bl. 59:

> *U kruist men by 't met recht gevloekte paar*,
> *Twee moordenaars*, *als een*' aartsmoordenaar.

AARTSPLONDERAAR. Zeeus, Gedichten, Opdr. bl. 6:

Terwyl uw strenge tucht aertsplonderaars *en fielen*
Als landontheistraars met de straf zit op de hielen.

AARTSPRINS. Heyns, Bartas' Wercken, D. II. St. II. bl. 22:

- die op seven berg' geseten met den wijn
D' aertsprincen *droncken maeckt -*

AARTSVERDELGER. H.H. Klijn, Gedichten (2e druk), D. I. bl. 88:

- d'aartsverdelger *wordt hun buit.*

AARTSVERWOESTER. A. w. D. I. bl. 123:

- *de* Aartsverwoester *is, o wellust! thans hun buit.*

AARTSWONDER. Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 90:

Zoo 'k Jezus als een' mensch my voorstel, en 't gewigt
Van dat aartswonder *op myn beevend hart voel drukken.*

ABELLIJK. Coornherts Wercken, D. I. fol. 130 verso: *hoorende sijnen zoone Alexander* abelijck *zinghen.* - Zie ook de *vierde* Bijdrage.

ABTELIJK. David, Vaderl. Historie, D. X. bl. 98: *bisschoppen... in hunne* abtelyke *hoedanigheid.*

ACHELSMAND. Berkhey, a.w. D. VI. bl. 120: *eene (netbreuk) welke ik gezien heb, was wel zoo groot als een* agchelsmand.

ACHTERAANKLEVEN. Voet, Stichtel. Gedichten, D. I. bl. 232:

Laat my, ik kleeve *u* agter aan,
Uw vlugt toch niet bezuuren.

ACHTERAANLOOPEN. Bekker, Betoverde Weereld, D. II. bl. 280: *wy, die soo verre in 't spoor der ongerechtigheid* achter aan loopen.

ACHTERAANROEPEN. Udemans, Geestel. Gebouw, bl. 144:

Laet ons dencken dat de sonden ons al roepen achter aen.

ACHTERDIJ. Berkhey, a.w. D. VII. bl. 159: *De* achterdijen *en heupen der koe*

ACHTERDROM. Van 's Gravenweert, De Ilias, D. I. bl. 129:

(Die) Door held Meriones den achterdrom *doet leijen.*

ACHTERKLAPPERIJ. Levens van Plutarchus, fol. 486 verso: *al de* achterclappery *der benyders.*

ACHTERKLAPPERNIJ. Erasmus, Lingua, bl. 127: *dat... onder ulieden niet en zijn kijvagien...* achterklappernij... *Siedy wel met wat geselschap de* achterklappernij *verknaept wordt.*

ACHTERLOOT. Van der Hoop, Het Nationaal Congres, bl. 31:

Het Huis van Nassau met zijn voor- en achterloten,
Is van 't bezit des throons voor eeuwig uitgesloten.

ACHTERMOND. Bancket der Ghoden (Amst. 1645), bl. 35: *Janus*, *die*, *om hen te toonen*, *dat an zijn ghestalte niets te berispen was*, *ghing Venus met zijn* achter-mondt *kussen.*

ACHTEROOG. Ald. bl. 34: *dat men (Saturnus) doet zitten an de zijd na de richttafel*, *opdat hy met zijn* achteroghen *acht op de Wijn en Nectar nemen magh.*

ACHTERUITSTELLING. De Toekomst, D. XII. bl. 293: *de* achteruitstelling *onzer taal in de lagere scholen.*

ACHTERVOLGER. David, Vaderl. Historie, D. IX. bl. 122: *hadde niet de heer van Gruthuse met een handvol kloeke borsten de* achtervolgers *gestuit.*

ACHTERVOLGING. Levens van Plutarchus, fol. 529 verso: *door de* achtervolginghe *van te lesen de oude historiën.*

ACHTERWIJKEN. Blommaert, Gedichten, bl. 79:

> *De vorst gaf slag op slag*, *en hieuw en stak*
> *Zoo woedend dat de breede lemmer brak*,
> *En 't ondier* achterweek, *by onverpoozend karmen.*

ACHTZAAMHEID. Bekker, a.w. D. III. bl. 187: *de Lucht... wiens gelijke tekenen ook in de wateren... door naawkeurige* achtsaamheid *vernomen worden.* D. IV. bl. 79: *door beradenheid en wijse* achtsaamheid. - Vandaar bij Cats *grootachtzaamheid;* zie mijne Latere Verscheid. bl. 256.

ADAMISCH. Coornherts Wercken, D. I. fol. 180: *dat duystere* Adamische *ooghe des Vernufts.* - In de *vijfde* Bijdrage vermeldde ik dit woord als in Kramers' Woordenb. voorkomende.

ADELING. Op *Adel* is deze afleiding vermeld als bij Hofdijk voorkomende voor adellijk persoon; de Redactie keurt het woord in dezen zin af. In De Toekomst, D. XII. bl. 122 leest men: *de* adeling *des harten.* Hier heeft men het woord voor de daad van het werkw. *adelen*, dat ook door de Redactie is aangenomen, en dus als wettige afleiding.

ADELRIJK. Vrouwe Van Ackere, Geb. Doolaeghe, Madelieven, bl. 27:

> *Niet strafloos hebt gij de eer gekwetst*
> *Van de* adelrijke *tael der Vaderen.*

AFBEELTENIS. G. Brandt, Poëzy, D. II. bl. 113:

> *Hy schonk den wyn*, *hy heeft het broot gebroken*,
> d' Afbeeltenis *van zyn aanstaande doot.*

AFBINDING. Berkhey, a.w. D. VIII. bl. 14: *ik vermoede dat... eene allengsche* afbinding (t.w. *van het hoofd des kalfs*) *geen vergeefsch middel zoude zijn.*

AFBOLSTEREN. Ockerse, a.w. D. III. bl. 177: *de ruwe schors van die Nationale verkeerdheden is* afgebolsterd.

AFBRIJZELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Brijzelen.*

AFFNEZEN. Zie ald. op *Fnezelen.*

AFGEBROKENHEID. Ockerse, a.w. D. I. bl. 74: *wegens derzelver* (d.i. *der gedachten*) afgebrokenheid *en verschillenden aart.* Ald. bl. 110: Afgebrokenheid *van spreken.*

AFGELEEFDHEID. Van der Palm, Al de Leerred. D. VI. bl. 191: *Telt ze op in uwe gedachten*, *die door* afgeleefdheid *ten grave dalen.*

AFGESCHEID. Levens van Plutarchus, fol. 269: *hy gaf... alle de andere ghesanten der Griecken verlof*, *met sulcken* afghescheyt *dat sy met vrientschap hen gheschillen... souden verdraghen.* Van Nievelt, Discoursen van Machiavel, bl. 145:

aenghesien op een tijdt... hen Stadt onversien bleef van ghewoonlijcke Rechters ende Regenten, *soo dat indien daer eenige noodt overquam*, *men gheen* afghescheydt *daer van konde hebben*, *als omkoopende ende bedrieghende dit gheheele gheselschap.*

AFGEVOCHTEN. Bijv. naamw. Zeeus, Overgebl. Gedichten, bl. 160:

> - *hy magh het Bergen vragen*,
> *Dat zich aen hem eerbiedigh overgaf*,
> *Niet moedeloos*, *maer loflyk* afgevochten.

AFGEWERKTHEID. Bilderdijk, Aanteekk. op Huygens' Koren bl. D. VI. bl. 380: *het* dulce desipere *is eigen aan elk*, *ja in oogenblikken van* afgewerktheid *een behoefte.*

AFGIETING. Berkhey, a.w. D. I. bl. 244: *verzamel dus een goed deel van dat slym*, '*t welk door voorzigtige* afgieting... *kan geschieden.*

AFGLANS. Lesturgeon, Verstrooilingen, bl. 93:

> *Nooit den* afglans *zien van Gods gezicht!*

AFGLOOIJEN. Berkhey, a.w. D. IX. bl. 209: *waardoor het regenwater... langs de*, *in de rondte* afglooijende, *kanten afsijpelt.*

AFGLOOIJING. Ald. bl. 115: *dat de egger of effenmaker altoos eene zekere* afglooijing *naar de greppels in het oog houdt.*

AFGODSDIENSTIGHEID. Bekker, a.w. D. I. bl. 45: *De Canibalen... verspreiden hunne* afgodsdienstigheden *mede over die eilanden heen.* D. III. bl. 119: *D' oorsaken hunder* afgodsdienstigheden *waren meer dan eene.*

AFGRONDIG. Cassianus, der Ouder Vader Collacie, fol. 92 verso: *op dat hi ons totter* afgrondigher *dueghet der lijdsamheit... mochte brenghen.*

AFGRUIZEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Gruizelen.*

AFHAALHAAK (verloskundig werktuig). Berkhey, a.w. D. VII. bl. 307: *Wanneer men*, *behalve de kromme* afhaalhaken, *ook*, *ter verligting der verlossing*, *den hefboom gebruiken moet.*

AFHANGSEL. De Toekomst, D. XII. bl. 162: *Oosterloo maakt geene gemeente op zich zelve uit*, *maar is een* afhangsel *van Geel.*

AFHEERSCHEN. G. Brandt, Veinzende Torquatus, bl. 43:

> - *soo moet Quirinus waagen*
> *Uw godtheit*, afgeheerscht, *uit deese weerelt draagen.*

Dez. Poëzy, D. III, bl. 223: *Haar* afgeheerschte *Vorst de Vlaamsche Karel.*

AFHOBBELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent, op *Hobbelen.*

AFKABBELING. Berkhey, a.w. D. I. bl. 184: *de* afkabbeling *van den vasten en ouden Rivieroever.*

AFKEERLIJKHEID. Coornherts Wercken. D. I. fol. 21 verso: *een hatelijcke* afkeerlijckheyt *van sulck quaet.*

AFKLEIJEN. Berkhey, a.w. D. II. bl. 37: *de slegte klai*, *die onder den goeden* afgeklaiden *grond overblyft.*

AFKNOKKEN. Ald D. V. bl. 8: *de* afgeknokte *koeschenkels.*

AFKNOOPEN. Ald. D. VI. bl. 163: *dat een slagter... dadelyk de (pens) van de darmen afbindt*, afknoopt *en afzondert.*

Afkoking. Ald. D. V. bl. 27: *deze wervel is in de koeijen... niet dan met groote kracht*, *of door lange* afkooking *of rotting af te knotten.*

AFLAATVENTE. Ockerse, a.w. D. II. bl. 227: *om tegen de* aflaatvente *der Dominikanen... heftig uittevaren.*

AFLATER. Coornherts Wercken, D. I. fol. 113 verso: *dese ware* aflater *van zondighen.* Ald. fol. 24: *dit hebben van sonde en werdt sulcke* aflaters *van zondighen niet toegherekent.*

AFLATING. Ald. fol. 36 verso: *sijn ware* aflatinghe *van zonden.*

AFLEG. Vervolg op Wagenaars Vad. Hist. D. XXI. bl. 86: *het verzoek tot remboursement der* Afleg *aan de Stad en groote Kerk.* - Uit het vervolg des verhaals blijkt, dat die 'afleg' bedroeg de som van 'negen honderd guldens.'

AFLIJNEN. Zeeus, Gedichten, bl. 409:

> *De winkbraeuw* afgelynt *met Indiaanschen int.*

AFMALING. Berkhey, a.w. D. IV. St. I. bl. 267: *Ter beetere* afmaelinge *hiervan hebben wy... den wedloop der Harddravery... doen tekenen.*

AFMENGEN. Zie Bomhoffs Woordenboek.

AFNAGELEN, en

AFOLIËN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFPASSING. Vervolg op Wagenaars Vad. Hist. D. XXIII. bl. 55: *eene afmeeting en* afpassing *te doen*, *op den Haagestynschen Schoordyk.*

AFPELLING. Berkhey, a.w. D. IV. St. II. bl. 261: *de koeijen hebben nooit afvallende horenen... ten zij eene* afpelling *in een eenjarig kalf.* D. V. bl. 290: *ofschoon ik van deze vliezen en de* afpellingen *van deselven spreek.*

AFPENSEELEN. Dez. Wintersche Tegenzang (1769) bl. 10:

> *Kom boschwaards*, *daar zal 't dor geboomte u* afpenceelen
> *Wat al verrukkelyks uw aandacht kan voldoen.*

AFPINKEN. Elliot Boswel, in den Geld. Volksalm. 1868, bl. 2:

> *T'huis rookt hij pijpjes*, *maar op straat rookt Jan gaarn' zijn cigaar*,
> *Hij* pinkt *er de asch* af, *met veel ernst.*

AFPRANGEN. Van Wijn, in de Byvoegs. op Wagenaar, St. XVIII. bl. 71: *de drukkende tollen*, *die op allerleie soort van Koopwaaren... de Luiden* afgeprangd *wierden.*

AFPUTTEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFRADING. Letteroeff. van Dilig. Omn. bl. 295: *manlyke taal... ter* afraading *om de vastgestelde regeeringswijze... te verwisselen.* Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIV. bl. 354: *dat men den Prince de redenen tot aanradinge en* afraadinge... *behoorde over te zenden... Zierikzee stemde* tot afraading. Broes, Leerred. D. III. bl. 324: *die* afrading *van bange*, *onverstandige leerlingen.* - Weiland had reeds dit woord.

AFRAFFEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Raffelen.*

AFREINIGEN. Zie ald. op *Reinigen.*

AFREKKEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

OBLIEBEEN. Berkhey, Natuurl. Hist. van Holland, D. V. bl. 368: *het uiterste einde van het* obliebeen. Ald. bl. 368: *zoowel het neusbeen als het* oblie- *of ingedraaid* been. En elders. Het woord schijnt van des Schrijvers maaksel. Bl. 364 leest men: 'Deze buizen hebben eene gedaante als ineengerolde papieren, en men zoude dezelve volkomen kunnen vergelijken bij *obliewafeltjes*, naar welke gelijke-

nis wij niet aarselen, om deze neusbeenderen (der koe) *obliebeenderen* te noemen.'

OEFENCEL. Zeeus, Gedichten, bl. 21:

- dan moet men uwe boeken
Niet in uwe oefencel, *maer op de vliering zoeken.*

OELTJE (?). Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 250:

De blonde Kloris...
Neemt net en hengel uit mijn hut,
En kuijert zachtjes, *waar in* 't oeltje *visjes schieten.*

OESTEN. Bilderdijk, Elius, bl. 20: *laurieren te* oesten. Dez. Najaarsbl. D. I. bl. 108: *Door 't snijdend seissen weg doen* oesten. Ald. bl. 172: *Om 't nakroost vrucht te laten* oesten.

OEVEL, voor *euvel* nog in de zeventiende eeuw voorkomende, had, evenals andere woorden uit dat tijdvak, opneming verdiend. Zie het b.v. bij Oudemans, Woordenb. op Bredero.

OLIËNT (olie-ent, olijftak). Six van Chandelier, Poësy, bl. 16:

De kooningh luchtigh op de faame alom bekent,
Rechts met een oorloghsstaf, *slinks met een* olient,
Alsof men krijgh of vreê kon uit sijn handen haalen.

OLIETEIT. Berkhey, a.w. D. VII. bl. 214: *allerhande gedisteleerde wateren*, olieteiten, *gommen.*

OLLE. Zie boven op *Oele.*

OMBOEL. Berkhey, a.w. D. VI. bl. 166: *deze bekleedsels van het gehemelte der maag te gelijk met andere spieren*, *vliezen of* omboel, *zoo als zij het noemen.* - In het dagelijksch leven wordt dit woord nog dikwerf gehoord. Kramers heeft het dan ook opgenomen.

OMBRAAIJEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

OMDEINE. Van Paffenrode, Gedichten, bl. 52: *Die meenen zou*, *dat mijn wijf van licht* omdeine *zou wesen*, *die zou sig selve bedriegen.*

OMEENSTRENGELEN. Berkhey, Eerbare Proefkusjes, bl. 72: *Dit zeggende*, *kuste zy heur Taalrijk zo hartig*, *dat zij*, *met de armen* omeen gestrengeld, *als stokstijf stonden.*

OMHOOGBONSEN. Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo, D. I. bl. 25:

Nog bonst *hem 't hart* omhoog *van blakende oorlogsvlam.*

Rotterdam, September 1870.

Dr. A. DE JAGER.

Beter dan zijn titel.

Nieskruid, door P.J. Andriessen. Amsterdam, Jan Leendertz.

Wie dit keurig ingebonden boekske op den titel af koopt, zal wel niet vermoeden wat er in te lezen gegeven wordt. De begaafde schrij-

ver zoekt in zijn ‘Voorbericht’ dien titel in zoover te rechtvaardigen, dat hij ‘Nieskruid’ in plaats van ‘Een snuifje’ gekozen heeft. Wij stemmen het den bescheiden man toe dat het een boven het ander de voorkeur verdiende, als minder reden gevende aan zijn lezers en lezeressen om zich te ergeren, alsof hij door het toedienen van ‘een snuifje’ hem of haar aan de kaak had willen stellen.

Toch wilde ons de titel, na het lezen van het boekje, niet bevallen, omdat wij bij ‘Nieskruid’ dachten aan pikanten scherts of scherpe tentoonstelling van personen of zaken. Te minder nog, omdat niemand op den titel af zal vermoeden, dat hij, schoon de schrijver ook een protest wilde inleveren tegen de gebreken onzer eeuw, hier zal aantreffen als het door hem zich voorgestelde doel: verbetering in het stelsel van opvoeding der kinderen.

Zoo weinig wij ingenomen zijn met den titel, zoo hoog waardeeren wij echter den inhoud van dit geschrift.

Wat de schrijver zich als doel voorstelde, heeft hij, naar onze meening, op voortreffelijke wijze bereikt. Hij is genoeg bekend in de letterkundige wereld om iets anders van hem te verwachten.

Wij vinden hier vier verhalen, waar de verdiensten van eenvoudigheid en waarheid, van helderheid en degelijkheid niet aan kunnen ontzegd worden. Laten zij zich geleidelijk lezen, zij houden niet minder aangenaam-boeiend bezig.

‘Negen Photographietjes’ is het opschrift van het eerste stukje. 't Zijn ‘photographietjes’ die een opvolgende reeks vormen, aan welke een historie verbonden is, terwijl ze verschillende tafereelen uit een menschenleven voorstellen. 't Zijn tegenstellingen die de gelukkige en de droeve gevolgen van een goede en slechte opvoeding in het licht stellen. Ella Lariks, die eene ijdele moeder en een zwakken vader had, wordt het rampzalig offer eener bedorven opvoeding; Maria Horn, door verstandige ouders verstandig opgevoed, wordt eene goede dochter en gelukkige vrouw. Hoe meer men die ‘photographietjes’ beziet in de opvolgende reeksen, des te meer treden ze als levende wezens te voorschijn; gaat men met ze mede; deelt men in het verschillend lot dat beiden te beurt valt; weent men over het beklagenswaardige van het eene, en verblijdt men zich over het gelukkige van het andere.

Als de moeder in haar ‘mooi’ kind de zucht naar opschik en om te schitteren wekt en prikkelt, dan ondervindt zij het dikwijls te laat, dat zij hartstochten en driften heeft opgewekt en aangevuurd die een diepen val en de treurigste ellende na zich slepen. Ella's moeder, de arme verdoolde vergat, ‘dat er eene andere moederliefde is dan die, welke er slechts op uit is, om hare dochter schoon op te tooien en de zaden van ijdelheid en trotschheid in haar hart te werpen, een moederliefde, die met angstvallige bezorgdheid het hart van die dochter bespiedt, om te onderzoeken, of daar op den bodem van dat hart soms verderfelijke neigingen en driften sluimeren, welke haar later

noodlottig kunnen worden en op haar tijdelijk en eeuwig verderf kunnen uitloopen.'

Hoeveel gelukkiger was Maria eene moeder te bezitten die van haar dochter geen pronkster of modepop wilde vormen, maar zorgde dat zij nederig bleef en zich niet boven haar stand verhief en haar zoo opvoedde tot eene stille, zedige maagd, geschikt om eenmaal een man uit haar stand gelukkig te maken.

In het tweede stukje, getiteld: 'Op welke twee wijzen men naar de Oost-Indiën komt' vinden wij belangrijke opmerkingen omtrent volksverlichting en volksbeschaving door het verbeterd onderwijs met name ook op de armenscholen. Nadat die kwestie van de volksbeschaving tegenover nog heerschende middeleeuwsche ideën tusschen twee vrienden besproken is, zegt een van hen, verdediger van het volksonderwijs: 'Geen grooter zegen voor ons lieve land, dan juist het volksonderwijs. Waarom is 't hier in 't jaar 30 en 48 zoo rustig gebleven en heeft het volk van Nederland zich als één man om den troon van zijn koning geschaard, terwijl andere natiën hun vorsten wegjoegen en de hechtste troonen deden schudden? Was 't niet, omdat er meer ware volksbeschaving onder ons woonde en dat juist onze armenscholen den minderen man tot menschen hadden gevormd? enz.' Verder treffen we in dit verhaal wenken en opmerkingen over opvoeding aan, die door voorbeelden opgehelderd, niet kunnen nalaten indruk te maken. 't Zijn weêr tegenstellingen die wij hier ontmoeten. Een voormalige leerling van de armenschool gaat, voorzien van het volle vertrouwen zijner patroons *via Marseille;* de wel goed onderwezen, maar bedorven opgevoede zoon van niet onbemiddelde ouders *via Harderwijk* naar de Oost-Indiën.

Het derde stukje ten titel voerende: 'Altijd pret' leert, dat er behalve de in onzen maatschappelijken toestand heerschende ziekte: de zucht, om zich boven den stand, in welken men geplaatst is, te verheffen, nog een andere bestaat: de algemeene zucht van pret houden. Die ziekte, zich ook over het aankomend geslacht uitgebreid hebbende, is oorzaak, dat onderwijs en studie lijdt, als de hoofden vervuld zijn met allerlei pret. - Op nieuw aanschouwen we hier twee typen op onderwijs en opvoeding betrekking hebbende in verband met het hoofdonderwerp. Waar het verband tusschen huis en school gemist wordt, daar zien we al te veel de treurigste afwijkingen. Waar de ouders alles slechts aan den onderwijzer overlaten, daar kan het beste onderwijs zijn doel missen. Waar de ouders slechts naar genot en uitspanning haken, daar moet wel een verderfelijke invloed op de kinderen overgaan.

Wij hebben dit verhaal met klimmende belangstelling gelezen en deze bijdrage tot de opvoedkunde, zoowel als die in de vorige verhalen, hebben ons op nieuw overtuigd van de hooge waarde en de noodzakelijkheid eener verstand en hart meer ontwikkelende opvoeding der vrouw,

die bestemd is den hoogen rang van moeder en opvoedster harer kinderen te bekleeden. Een glimlach moge de gemeenplaats: de emancipatie der vrouwen afpersen, waar de zaak: de hoogere ontwikkeling der vrouw in het oog gehouden wordt, wordt het hooge doel bereikt, dat van onmiskenbaren invloed op het maatschappelijk leven moet zijn.

En als wij in het laatste verhaal: 'Al te kort' de nadeelige gevolgen van een te stijve en te strenge opvoeding levendig zien voorgesteld, dan besluiten wij met den heer Andriessen geluk te wenschen met zijn welgelukte poging om verbeteringen aan te wijzen in het stelsel van de opvoeding der kinderen, die, naar onzen welgemeenden wensch, gezegende vruchten moge dragen.

Tegenover den titel staat een plaatje. A quoi bon? vroegen wij bij een werkje van zulk een inhoud. En dan, welk een plaatje? We zouden lust gevoelen om den ontwerper eens duchtig te laten niezen. Op een badplaats aan of in den omtrek van den Rijn, zien wij op een bovenkamertje eene lijderes, bezocht door een voormalig schoolkameraadje; in dat kamertje bevindt zich een echt Hollandsche klaptafel met gedraaide pooten, een echte Hollandsche trekpot, een echte Hollandsche koperen keukenlamp!

Druk en uitvoering, behalve het plaatje, zijn, zooals wij het gewoon zijn van Jan Leendertz.

H.

Niets bijzonders.

Lorelei, Plaudereien über Holland und seine Bewohner van C.A.X.G.F. Sicherer. Leiden Druck und Verlag von H.A.W. Sythoff, 1870.

Wij hebben het wel gezegd: te Beilen zijn er al twee Duitschers geweest, die ons land uitteekenden en me dunkt sterker bewijs dan dit is wel niet noodig om te doen beseffen dat men plan heeft ons bij het groote vaderland te annexeren. Waarom toch zou men een land uitteekenen indien het niet ware met het plan om het in te lijven - tenzij, en dit zou ook nog mogelijk kunnen wezen, tenzij men vond, dat dit land eenige merkwaardigheden had, die de moeite en de kosten van eene afbeelding beloonden.

Gij zult het mij evenwel ten goede hebben gehouden, mijn waarde redacteur, dat ik de *Lorelei*, die gij mij in den loop van den voorzomer toezondt, tot hiertoe liet liggen, om niet betrokken te worden in den strijd tusschen hen, die van gedachten wisselden of Pruissen al dan niet voornemens of geneigd was Nederland bij Duitschland te

voegen. Als ik kwaad van het boek zeide, zou men mij rangschikken onder de alarmisten, die zóó beducht zijn voor den Pruissischen invloed dat zij zelfs een onschuldig werk over Nederland, wanneer het door een Duitscher geschreven is, wantrouwen en afkeuren. Had ik er iets goeds van gezegd, dan zou men mij verdenken dat ik gemeene zaak maakte met hen, die de annexatie voorbereiden en door hunne welwillendheid de Pruissen in het land halen.

Voor geen van die twee misvattingen behoef ik thans beducht te zijn, want zoo ooit het denkbeeld van eene vereeniging tusschen Nederland en Pruissen op den achtergrond stond, dan is het in dezen tijd, nu de Fransch-Duitsche oorlog èn Duitschland èn Frankrijk wel voor vele jaren genezen zal hebben van den lust om krijg te voeren en het streven naar uitbreiding van grondgebied zeer zal hebben verminderd. Duitschland zal jaren noodig hebben eer het weder op zijn verhaal komt en in zulk een tijdperk zal men zich wachten nieuwe verwikkelingen te weeg te brengen, nieuwe offers aan zijn volk op te leggen.

Hoe men over eene naauwere aansluiting bij Duitschland denke, voor het oogenblik, bijna zouden wij zeggen voor het thans levende geslacht, is die eventualiteit bijna niet te denken en ik kan dus veilig zeggen, dat de Lorelei een mooi boek of een leelijk boek is zonder verdacht te worden, dat ik mij door politieke consideratien heb laten leiden.

Een mooi boek is echter de '*Lorelei*' *niet.* De schrijver stelt zich voor Nederland te doen kennen. Hij heeft begrepen, dat eene drooge beschrijving niet in den smaak zou vallen; hij heeft er eene *causerie* van gemaakt, hij heeft *geplaudert* over ons land, meenende, dat in dezen vorm de inhoud gemakkelijker naar binnen zou gaan.

Voor eene *plauderei* echter is een voornaam vereischte: geest, en dit ontbreekt den auteur. De onophoudelijke kwasi-vergissingen met Hollandsche woorden in plaats van Duitsche, zullen toch wel niet voor geestigheden moeten doorgaan en de enkele tusschengevoegde anecdotes verdienen dezen naam ook niet.

Die vergissingen zijn zelfs vervelend, door hare herhaling, vooral door de eentoonige, nooit variërende wijze, waarop zij die er zich aan schuldig maakt - want de hoofdpersoon die over Holland praat is eene dame - haar weder herstelt. Wil men plauderen over eene zaak, welnu, *tous les genres sont bons hors le genre ennuyeux*, maar men prate dan levendig, vrolijk, geestig, en boeije daardoor den hoorder of lezer. Maar dat van den hak op den tak springen bij het mededeelen van dingen, die in Holland gevonden worden, dat rigtingloos rondzwerven door Nederlandsche toestanden en instellingen, twee dikke deelen lang, is wat zwaar, zoowel voor den Duitscher, die er niets van weet, als voor den Hollander die er alles van weet.

Maar zal de Duitscher, na de *Lorelei* gelezen te hebben, er nu ook alles, of althans veel van weten. Dit betwijfelen wij: die ordelooze

aaneenrijging van mededeelingen over Holland is niet gemakkelijk te onthouden voor hem, die ze voor het eerst hoort. Was het des schrijvers doel ons land aan zijne landgenooten bekend te maken, dan kon hij geen lastiger vorm voor hen kiezen. Men zou een meer dan buitengewoon geheugen moeten hebben om dien chaos te bewaren. Men vergelijke hiermede eens de wijze, waarop Esquiros ons land schetste. 't Is waar, deze beschouwde zijn onderwerp uit een meer wetenschappelijk oogpunt, maar was het den heer Sicherer alleen te doen om zoo wat over Holland te vertellen, dan, wij verhalen het, zijn twee deelen te veel. Een uur ja zelfs een paar uur met iemand te praten over alle dingen en nog eenige, dat gaat, maar drie dagen lang is wat veel van het geduld gevergd.

Het oordeel van den Duitscher over de *Lorelei* zal dus, van dit standpunt gezien, waarschijnlijk niet zeer gunstig zijn. De Hollander zal het werk meer lezen als controleur om te zien wat een vreemdeling wel van zijn land vertelt. Met dit doel het boek lezende, zal hij het zeker zeer voldaan ter zijde leggen, want gaarne erkennen wij, dat de schrijver onze taal en onze toestanden goed kent. Een verkeerden indruk van ons land en onze zeden geeft de *Lorelei* volstrekt niet. Wat de schrijver verhaalt is volkomen waar en de Hollandsche lezer mist de voldoening die hij zoo vaak geniet bij de kennisneming van hetgeen de buitenlander over zijn land schrijft, dat hij hem kan uitlagchen over zijne domheid of naïveteit. Sicherer offert de waarheid niet op aan eene geestigheid, trouwens wij hebben reeds gezegd, dat van geest in dit boek geen sprake was. Ook van gemoed, overtuiging of hartstogt is dit werk volkomen ontbloot. Land- en volkenkennis is dan ook geen wetenschap waarvan de behandeling eischt, dat men die hoedanigheden der ziel doet doorstralen; maar een boek zonder humor, zonder gevoel, zonder individualiteit, zonder passie - voor de scholen is het misschien zeer aanbevelingswaardig, om het ernstige, neutrale karakter van deze niet te schenden, vóór den volwassene is het te saaije kost. Wij ergeren ons liever, als wij dan niet bewonderen kunnen en medegesleept worden, dan dat alle snaren van ons gemoed in rust worden gelaten. Alleen dan, wanneer het zuiver wetenschap geldt, verlangen wij dit, maar de auteur zal zelf de eerste zijn om toe te geven, dat hij juist heeft willen vermijden een *wetenschappelijk* boek over Nederland te schrijven. Zijn titel reeds getuigt het en de inhoud nog veel meer, want, zeven achtste van hetgeen hij omtrent ons land verhaalt, had veilig onbekend kunnen blijven in het buitenland. Wij zeggen dit niet met het oog op de vlekken in het Nederlandsch karakter welke door den schrijver gereleveerd worden, integendeel het kan geen kwaad, dat wij daar op gewezen worden, maar omdat het details geldt, die van alle belangrijkheid zijn ontbloot en die alleen te regtvaardigen zouden zijn door den behagelijken vorm, waarin zij worden ingekleed.

Het doel van plauderen is amuseren en amuseren doet ons *Lorelei* niet, want wij behooren niet tot hen, die met dubbele belangstelling kennis nemen van eenig oordeel over ons land, indien het door een vreemdeling wordt uitgesproken. Ergeren doet *Lorelei* ons evenmin; en allerminst zien wij eenig verband tusschen dit werk en de Nederlandsch-Duitsche verhouding. Het is een volkomen *harmless book*, dat onzes inziens zeer wel ongeschreven had kunnen blijven, maar, nu het geschreven is, noch kwaad noch goed zal doen.

De uitvoering ter drukkerij van den uitgever, den heer A.W. Sythoff te Leiden, is zeer netjes.

K.

Een dichter uit het volk.

Vergeet-mij-niet. Eerste gedichten van F.H. van Leent. Arnhem, D. A Thieme. 1869.

Het vorig n^{o}. van dit Tijdschrift heeft ons voor het eerst of bij vernieuwing kennis doen maken met het dichterlijke talent van den heer F.H. van Leent, wiens vertolking van *De Wacht aan den Rijn* door ons als de verdienstelijkste van allen, die ons onder de oogen kwamen, beschouwd wordt. Op poëzy, ook van hem afkomstig, wil ik hier de aandacht vestigen, gebruik makende van de welkome gelegenheid, die ik mij daartoe geboden zie door de toezending van zijn *Vergeet-mij-niet.* Ook in dezen bundel heeft hij getoond, dat hij de kunst verstaat om zangen uit den vreemde in zoetvloeiend Hollandsch over te brengen. Oorspronkelijke verzen maken echter verreweg het grootste gedeelte van deze gedichten uit. Daaronder is er meer dan één, dat in zijn geheel alleszins hulde verdient. En waarlijk, waar ik ten bewijze hiervan een enkele proeve wil leveren, sta ik verlegen in mijne keus. Het is dan ook niet, omdat ik dit het gelukkigst geslaagd acht, wanneer ik met dat doel hier het volgende gedicht afschrijf, dat getiteld is *Tevredenheid:*

Hoe blijde rolt my 't leven heen;
Wat smaak ik een genot!
Ik ruilde, zij mijn staat ook kleên,
Zelfs met geen koningslot!

Ik heb een onwaardeerbren schat;
Een gade lief en goed,
Ter dierbre heilstar op mijn pad,
Bij 's levens zuur en zoet.

Mijn hofstoet is een kindergroep,
Geadeld door haar jeugd,
Die, als ik tot gespelen roep,
Mij 't hart verheft van vreugd.

De dag is lang en de arbeid zwaar,
En 't loon niet overgroot;
Maar is het blijde rustuur daar,
Dan kent ons hart geen nood, -

Dan straalt Gods vriendlijk liefdelicht,
Door 's levens zorgen heên,
En glanst de vreugd op 't aangezicht
Van allen, groot en kleên, -

Dan is het feest in de enge kluis,
Na welvolbrachten dag,
En luider klinkt het feestgedruisch,
In lied en kinderlach.

Men klautert langs mijn knieën op
En eischt een kus tot straf,
Of springt met mij in een galop,
De kamer op en af.

Men juicht en schatert bij de pret,
- Geen vorm, die ons bedwingt -
Vrij, als bij 't gindsche bloemenbed
De vrije vogel zingt.

Of wel men schaart zich om mij heen,
Met open hart en oor,
En 'k maal hun beelden van 't verleên,
Of speel hun liedjes voor.

En als ons fluks, na spel en disch,
Het avondoffer beidt,
Is 't harte vol erkentenis,
Voor 't heil ons toebereid.

Neen rijker is geen Vorst dan ik
Door 's Hemels gunst bedacht;
Getuige 't ieder oogenblik,
Dat zooveel zegen bracht!

Dus zing ik blij van hart en zin,
Al derf ik overvloed;
Ook aardsche zorg heeft zegen in,
Die hooger leven voedt!

En is mijn woning slechts een kluis,
Bevolkt door vrouw en kind,
'k Ben Koning in mijn eigen huis,
En door mijn volk bemind!

De hulde, die wij den heer van Leent brengen, mag echter geene onverdeelde zijn. Achten wij, behalve het aangehaalde, *Het avondpijpje*, *Elfriede*, *Het gebed in nood*, *Huisselijk lief en leed*, *Op den Stolzenfels*, *In 't Niederwald*, *Viooltje*, *Meiklokjes*, *Alpenroos*, *Vergeet-mij-niet*, *Zonnebloem*, *Lelie*, *Rozemarijn*, *Altijd groen* onder de beste van deze zangen, wij moeten bekennen dat zijn bundel niet in waarde zou verloren hebben, indien hij het gedichtje: *Albumblad* getiteld in zijne portefeuille had gehouden. Ook zijn er anderen, die den toets der critiek niet geheel kunnen doorstaan. Niet overal heeft hij den regel genoeg in acht genomen, die toch ieder dichter moet eerbiedigen, dat namelijk hetgeen in poëtischen vorm is gehuld, zoo het in proza wordt overgebracht, een goeden zin behoort op te leveren. Ook heeft hem een enkele keer de noodzakelijkheid, die hij zich zelf heeft opgelegd, om te rijmen, de part gespeeld.

Het zal mij zeer verblijden, wanneer ik verneem dat deze zijne eerstelingen een ruim debiet hebben gevonden. Besluit hij om ze door anderen te laten volgen, dat geen er van in waardij onder doe voor die, welke, naar onze meening, in dezen bundel de voorkeur verdienen!

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Vertalingen en herdrukken.

Eindelijk de mijne. Naar het Engelsch van Florence Marryat, schrijfster van: *Liefdestrijd. Is hare bede verhoord?* enz. 2 deelen. Amsterdam, J.D. Sybrandi, 1870.

Alweder een vertaalde Engelsche roman, dien wij hebben aan te kondigen. Wij zullen de klacht niet herhalen: waarom ons hollandsch-lezend publiek zooveel op de vruchten van buitenlandsche letterkunde moet teren. Bereikte zij het oor onzer letterkundigen, 't schijnt wel, dat óf het aantal onzer helden en heldinnen op romantisch gebied niet groot is, óf dat het aan genoegzame aanmoediging ontbreekt om in de behoefte aan vaderlandsche voortbrengselen in dit genre te voorzien. 't Is waar, de gelijkmatige gang van zaken hier te lande; de gelijke rechten waarin allen deelen; de ingeklemde staatkundige positie, waarin we tegenover het buitenland verkeeren; de inwendige vrijheid die wij genieten; de materialistische strekking die het maatschappelijk leven meer en meer doordringt; de koele bedaardheid die den Nederlander karakteriseert - zijn oorzaken, dat de prozaïsche werkelijkheid van onzen tijd niet zooveel poëtische stof oplevert als de dagen onzer voorvaderen met de groote deugden en grove gebreken, met den moed en de aan vertwijfeling grenzende volharding, met den ernst en de uitspattingen aan die dagen eigen. 't Is ook waar, dat degelijke schrijvers hier te lande het *multum* boven het *mutta* op prijs stellen en zich liever niet wagen aan dat oppervlakkige, breedsprakige, weekhartige en ziekelijke, dat, onder veel goede en gezonde vruchten uit het buitenland, op onze markt wordt ingevoerd. Toch zouden we niet

weten, waarom de tegenwoordige maatschappelijke en huiselijke toestanden geen stoffe zouden opleveren voor degelijke romantische litteratuur, die de strekking heeft om in levende schilderingen te verbeteren, te veredelen en den goeden smaak te verheffen. Het zou ons niet moeielijk vallen hier namen te noemen van mannen en vrouwen, die aan die vereischten trachten te voldoen, maar in weerwil daarvan kunnen wij niet anders dan de klacht herhalen zoo even geuit.

Doch voor het tegenwoordige hebben we met een vertaalden roman te doen. Hij verzaakt zijn landaard niet. De handelende personen, de lokaal-schetsen, de toestanden behooren in Engeland te huis. Toch ontmoet men hier menschen, karakters, driften en hartstochten zooals men ze overal elders kan vinden.

De begaafde schrijfster heeft zich reeds vroeger gunstig bekend gemaakt en is als zoodanig hier te lande niet onbekend.

De inhoud van het boek beantwoordt aan den titel, al schijnt het onder het lezen van den gang der gebeurtenissen, dat dit het geval niet zal zijn. De schrijfster heeft er slag van hare lezers in spanning te houden.

Wij kunnen echter niet ontveinzen, dat haar werk hier en daar aan gerektheid lijdt en van langdradigheid niet geheel is vrij te pleiten. Ook hadden wij gewenscht, dat het kiesch gevoel der schrijfster de passages op bl. 130 (le Deel) eenigzins gewijzigd had.

Mr. Gerald Estcourt, de hoofdpersoon in het verhaal, die zijn eigen levensloop ons mededeelt, blijft ons belang inboezemen, en wij verblijden ons, dat we bij hem vaster beginselen aantreffen, dan we aanvankelijk zouden verwachten van een jong mensch, dat zijn opvoeding moest genieten van een ouderenpaar, dat gescheiden van elkander leefde. De oorzaak van die scheiding bestond voor een deel in de ongelijkheid van het huwelijk: Parton Estcourt, uit den vermogenden burgerstand, vol illusies en bezield romanschrijver, lady Mary Portsdowne, van hooge patricische familie, op de parvenus van uit de hoogte nederziende; maar voor een grooter deel in de heerschzucht van Mary's schoonmoeder mrs. Estcourt, die lastig en bemoeivol, nijdig en jaloersch zich indrong tusschen man en vrouw, terwijl daar nog bij kwam de zwakte van Parton tegenover zijn kwaadstokende moeder en het gebrek aan inschikkelijkheid van lady Mary, haar wrevel en het opzetten der kinderen tegen hun grootmoeder. Vinden we hier tafereelen, geheel uit het leven gegrepen, Geralds levensgeschiedenis is niet minder natuurlijk geschetst. Zijn eerste liefde voor Ada Rivers zou hem een schutsengel geweest zijn om hem voor veel ligtzinnigheid te bewaren, indien hij door haar engagement met mr. Penrijker niet bitter ware teleurgesteld. En toen voor de tweede maal zijn huwelijksvereeniging met de weduwe Penrijker door een samenloop van omstandigheden mislukte, beging hij een groote dwaasheid, die zijn levensgeluk nagenoeg geheel zou verwoest hebben, als niet eindelijk zijn eenige hoop, zijne vurigste wenschen waren vervuld geworden.

Ada is een beminnelijke persoonlijkheid, een verstandige, een lijdzame, een krachtige vrouw, even standvastig in haar liefde als onwrikbaar het hoofd biedende aan de stormen des levens; een vrouw die zich zelve wist te verloochenen en waar het moest, zich zelve op te offeren.

Vele personen treden in dat boek op, die onze belangstelling wekken, uitstekend gekarakteriseerd zijn en ons beurtelings met deelneming, medelijden, bewondering en afgrijzen vervullen. De intrigue is goed, al mogen wij het niet voorbijzien, dat er wel eens tot geforceerde kunstgrepen de toevlucht genomen wordt. En daar wij niet

aarzelen dit boek onder de degelijke voortbrengselen der engelsche roman-literatuur te rangschikken, vertrouwen wij, dat het zijn weg wel zal vinden.

H.

De Amazone, door F. Dingelstedt. Uit het Hoogduitsch. Deventer, A. ter Gunne.

Gingen wij af op hetgeen de vertaler in zijn voorbericht ons van den bovengenoemden auteur en bijzonder van dit zijn werk mededeelt, dan kregen wij hier een juweel van het eerste water. Hij steunt en schraagt zijne uitspraak met aanvoering van ‘de Gids’ en van een gedeelte eener recensie uit de *Europa-Cronik.* In de laatste roemt de Recensent Dingelstedt's vindingsgave en talent van voorstelling, zijn bevalligen stijl en treffenden humor en een en ander niet geheel ten onregte.

Hoewel het werk op zich zelf een geheel uitmaakt, is het tevens [zie bl. 261] het begin eener serie, het eerste gedeelte eener trilogie, waarvan het tweede deel, als wij op de accuratesse en spoed van Brockhaus' *sensche Zeit* mogen vertrouwen, het licht nog niet zag. Zullen wij naar de voortzetting verlangen, of niet? Wat ons betreft, ja! Dingelstedt levert ons hier schetsen uit eene wereld en uit kringen, die de belangstelling boeijen, waarmede de theater-directeur van Munchen, later te Weenen, bekend en vertrouwd is; en hij is iemand met opmerkingsgave, die het belagchelijke en het degelijke helder onderscheidt. Uit die kringen geeft hij ons van menschen en dingen voorstellingen, die los en toch niet zonder diepte zijn wedergegeven, vlug daarheen geworpen trekken, geen moeite verradend, doch waaraan men ziet, dat er vroeger studie was gemaakt, terwijl hij nu en dan toegeeft aan een luim, die eene gelukkige vereeniging mag heeten van scherts en ernst, des te pikanter, naarmate men door zijne verdichting heen, werkelijkheid en daadzaak ziet schemeren, het adres soms zelfs tamelijk leesbaar wordt.

En dan zien wij Dingelstedt hier kittelen, knijpen, prikken, geeselen op eene manier, dat wij het hun wie het aangaat overlaten om te weten, hoe zij zich daaronder houden. Nietsdoende diplomaten, handige bankiers en kooplieden, lastige touristen, dichters en componisten, de geheele tooneelwereld, allen worden daarin gehavend, dat is ter hand genomen, gelijk lieden van hun stempel dit verdienen. In dezen toont Dingelstedt zich met de pen te wezen, wat hij van Roland laat zeggen, namelijk, ‘dat hij dier-, genre-, portret- en historieschilder is terzelfder tijd.’ Trouwens, hij had, zijne carrière in aanmerking genomen, alleen zijn meesterschap in de beide laatste vakken noodig, om waarlijk goed werk te leveren. Evenwel, de geest die wat ook beschouwt, is als het onderscheiden licht dat op de dingen valt, waarbij deze goed, gunstig of ook ten hunnen nadeele gezien worden, ja niet gezien worden, wanneer de nacht van de domheid er over gespreid wordt.

De situaties waarin hij zijne personen brengt, geven hem aanleiding om over schilderkunst en muziek opmerkingen mede te deelen, die verdienen te worden ter harte genomen, en waarbij de menschen der onwaarheid en overdrijving treffelijk op de vingers worden getikt. Men leze de dithyrambische satire op Wagner's muziek der toekomst, bl. 104. De journalistiek krijgt het hare op bl. 109, waar onze publicistische smousen [joden- en christensmousen] behoorlijk worden gekapitteld. Doch wel nergens worden wij zoo achter de coulisses gelaten als op het tooneel. Daar bespeurt men telkens, dat men te doen heeft met een die uit de school klapt. Voor onze aanzienlijke jongeluî recommanderen we bl. 146; wij loopen gevaar toch om ook geforceerd te raken, in die ‘puriteinen die aan niets gelooven behalve aan hun voorspoed, geen anderen godsdienst kennen dan het egoïsme, dweepers van de ergste soort, namelijk, zonder gevoel.’ De kroon spant evenwel de nu en dan wat

excentrieke actrice, die, bij al haar kracht en onafhankelijkheid, toch vrouw blijft. Als wij van haar [bl. 40] lezen: ‘Wij reiken u onze hand *au naturel* toe, ontdaan van dit Deensche leder, waarop heden reeds

ontelbare geverfde en niet geverfde knevelbaarden een kus hebben gedrukt. Zij bood hem nu het liefste, zachtste pootjen aan, met vijf klauwtjes van paarlemoer, naar de nieuwste mode, lang en spits,' dan zeggen wij voor ons, dat de zet onbetaalbaar is. Nog nooit zagen wij eene echte *prima donna* van dat slag zoo geteekend.

Soms slechts heeft de Witz van Dingelstedt iets *kneipe*achtigs, en zouden we met Shakespeare zeggen: '*bad humour* b.v. van eene gestorven dikke bakkerin: 'Vrede zij haar vet en smeer; want slechts daarin, niet in vet en calumel op bl. 44, moet kalumiturrin, eene drukfout zeker, dus, kan haar edel lichaam zijn veranderd.' *Sat humor.*

Ch.

Op leven en dood. Naar het Engelsch van Frederik W. Robinson, schrijver van *Grootmoeders geld*, *In verzoeking*, enz. door C. van Hulstheim, 2 deelen. Amsterdam, Gebroeders Kraay, 1870.

Een recht boeiend boek is ons in het bovenvermelde ter beoordeeling gezonden. Boeiend niet alleen om de steeds levendig gehouden belangstelling onder het lezen, om den geleidelijken gang dien het verhaal der gebeurtenissen in dit boek neemt en om den gemakkelijken, natuurlijken en lossen stijl, maar ook om de bizondere en merkwaardige karakters die we hier geschetst vinden.

De lezer van dit boek mag niet vergeten dat hij hier met een zuiver Engelschen roman te doen heeft en dat de toestanden die voorgesteld, de personen die ten tooneele gevoerd, de karakters die geschetst worden in het door de zee omspoelde land te huis behooren, opdat hij wat er vreemds en zonderlings in voorkomt niet terstond als onwaarschijnlijk beoordeelt en als onaannemelijk verwerpt.

Wij gelooven dat dit boek in vele opzichten aan de eischen van een roman voldoet. Er komen dramatische en tragische scènes in voor die de belangstelling wekken en levendig houden. We treffen er geen zieke weekelijkheid in aan, maar wel natuurlijke uiting van verschillende karakters; menschen met de gebreken van hunne deugden, met de vooroordeelen aan stand en rangen die zij in de maatschappij bekleeden eigen, met krachtige zelfbeheersching, maar ook met al de uitspattingen van hartstochten en zinnen.

Engelsche adeltrots met al zijn kleingeestige zwakheden en kinderachtige gestrengheid, maar toch ook voor het edele niet onvatbaar en zelfs in sommige opzichten edel handelend; schotsche geestkracht en degelijkheid zich uitend in onafhankelijkheid en strenge zedelijke beginselen; fransche wuftheid en ligtzinnigheid edeler gevoelens versmorende, niet echter geheel doodende; flauwheid in afhankelijken, brutaliteit van zich noodzakelijk gemaakt hebbende ondergeschikten; zich zelf verloochenende liefde van een medeminnares, die haar gevoel in den reinen boezem versmoort en hevige strijd ten bloede toe van een medeminnaar, die zijn hartstochtelijke liefde niet beantwoord ziet, maar haar opdringt en in de gelegenheid is haar af te persen, en die eindelijk, na een hevige worsteling, zijn prooi moet afstaan aan een beurtelings beminden en gehaten broeder, voor wiens zedelijke overmacht hij moet bukken, maar dien hij voor altijd ontvliedt. Ziedaar de hoofdkarakters en hoofdzaken die we in Robinson's werk, goed genuanceerd aantreffen.

De heer van Hulstheim is een bevoegd vertaler. De correctie had nauwkeuriger kunnen zijn, inzonderheid door meerdere oplettendheid ten opzichte van uit gevallen letters.

H.

Mengelwerk.

‘Naar Constantinopel’.
Door E.J.P. Jorissen.

Mevr. Agénor de Gasparin is in enkele kringen van ons vaderland, gelijk in Frankrijk en Zwitserland, sedert jaren door eene reeks van godsdienstige en zedekundige schriften bekend. Niet als zoodanig, maar als schrijfster van een reisverhaal: *A Constantinople*, is zij aanleiding van het volgende stuk. Omdat haar naam ook buiten den betrekkelijk kleineren kring van hen die ascetische lectuur waardeeren een goeden klank heeft, kan dat met vertrouwen op een goeden uitslag geschieden. Naar aanleiding van een harer vroegere werken (*Les Tristesses humaines*) zegt een fransch schrijver van den eersten rang: ‘Dit nieuwe geschrift zal eene merkwaardige plaats onder de werken innemen, waardoor de schrijfster van *Les Horizons prochains* voor eene talrijke klasse van lezers zich dierbaar heeft gemaakt. Waar gevoel bezielt haar, de dichterlijke vorm, de warme toon harer denkbeelden hebben haar lezers doen vinden ook onder hen, wier gemoed voor elke andere manier van stichtelijke lectuur gesloten zou zijn gebleven. Maar, hoe verhard of lichtzinnig, hoe ook op zijne hoede tegen elken preekvorm: de dichterlijke zwier, de droomende en bijna romantische trant van hare kleine stukjes verschalken den lezer. Eenmaal in dat fijne net gevangen, doolt hij voort langs paden vol bloemen en zonnelicht, en staat eensklaps, onverhoeds voor *het evangelie* en bespeurt, dat men hem daarom met zooveel tact en hoffelijkheid bejegend, en met zulk eene overgroote zachtheid heeft medegesleept, om hem onder vier oogen eens goed onder handen te nemen: ten einde hem “de blijde boodschap van genade” te brengen. Wie zou nu zoo stoutmoedig willen zijn, om er zich over te beklagen? of ondankbaar genoeg, om niet geduldig de zorgvuldigheid van die edelmoedige ziel op prijs te stellen, die

van begeerte brandde om hem tot die heilbron te leiden, waaruit zij zelve rust en kracht had geput?'

Mevr. Agénor de Gasparin neemt onder schrijvers van den eersten rang met waardigheid plaats, en aan hare geschriften valt behalve de liefde dergenen die stichting begeeren, ook de belangstelling van het kunstlievend publiek ten deel. Zij verstaat het een boek te schrijven, dat door den inhoud, en niet alleen om de goede bedoeling gelezen wordt.

Natuurlijk en frisch van gevoel is zij een zwerfster met groote onafhankelijkheid van zin, hoezeer dan ook wat al te zeer geneigd, 'bij het aan wal stappen te Corinthe, of het bezichtigen van het Parthenon 't voor en tegen der zendelinggenootschappen te overwegen.' (Deze aanhaling is van Ste. Beuve, gelijk de vorige van Prévost de Paradol.) Zij is eene godsdienstige en wel eene op het stuk der leer zeer rechtzinnige natuur, maar eenigermate van schalken aard. In vroegere jaren goochelde zij, in den ijver voor hare leer, de niets kwaads vermoedende conducteurs der diligence's in Boven-Italië tractaatjes in den rokzak, en ook nu nog is zij ondeugend genoeg, met bijzonder welgevallen, een type der 'ongeloovige wijsbegeerte' te teekenen in een levantijnschen cosmopolite, dien zij nader beschrijft, als 'point d'accent, civilisé jusqu'a en être blasé.' Hij is de woordvoerder der hedendaagsche verlichting, die even aan den beker der wijsheid zijn lippen heeft gezet, en in een gesprek met Mr. Agénor de Gasparin, (op de stoomboot die van Pesth langs den Donau, door de Zwarte zee, het reisgezelschap naar Constantinopel brengt) twee, drie namen om zich heen gooit, en met deze drie: Darwin, Colenso, Renan de zaak afdoet. Wees gerust, lezer, er volgt geen cours de Theologie; Monsieur, haar echtgenoot, domine tout! Hij werpt den onbesuisden ridder spoedig uit het zadel, en behaalt na een korten kamp eene zeer gemakkelijke overwinning. Het Christendom is gered, eenen der reisgenooten straalt de blijdschap de oogen uit... 'Mr. de Gasparin, roept hij, gij zijt een edel man.'

Dit prettige bijmengsel van opgeruimdheid en levenslust maakt haar als zij ernstig is doorgaands zeer aantrekkelijk, en hebt gij soms wat lang naar hare meer getinte leerstellige ontboezemingen moeten luisteren, onverwachts en daarom des te aardiger vertoont zich haar ondeugd.

Gelijk het vorige zoo speelt ook dit tooneeltje op de Donau-stoomboot. In de 'dames slaap-kajuit hebben wij eene nieuwe medereiziger ontdekt, eene lange, schrale dame, die tekenmale als wij inkomen zwakjes lacht, en wat men haar ook vraagt niet anders als met ja of neen beantwoordt. Zij schijnt uit eigen verkiezing zich zelve op te sluiten, althans zij zit al 14, 15 uren achtereen in de kajuit, druk bezig met kappen of het haar weer los te maken, een andere japon aan te trekken, van mantille, hoed of handschoenen te verwisselen. Deze eenzame vrouw, die alles alleen doet; alleen eet, zich van alle

menschen aftrekt en in niets ter wereld belang toont, boezemt ons een diep medelijden in. Wij willen haar wat afleiding geven; 't is moeite te vergeefs, zij maakt er zich van af, weet aan elk gesprek te ontkomen, en biedt ons als éénig antwoord haar strakken lach, haar schuwen blik aan, en begint weer aan het een of andere deel van hare kleeding te tarnen, of zet er zich toe om een dutje te nemen.'

Goed beschreven! Maar hoor nu verder! 'Hebt gij,' vraagt onze reiziger, 'bij zulke wezens, die letterlijk toegemuurd zijn, niet eene onmetelijke behoefte aan gebed gevoeld? O het gebed dringt overal door. Gij wantrouwt mij, misschien jaag ik u een zekeren schrik aan. Ik-zelf ook ken u niet, doch ik zie maar al te wel, dat gij met een last van verveling door de wereld wandelt! Welnu 'ik neem u in mijne armen en draag u naar den hemel.' De overgang is zeker vrij stout; intusschen de lezer denkt misschien, waarom zou ik die goede Mevrouw de Gasparin niet laten bidden voor eene onbekende, zich vervelende vrouw?... maar ziet verbijsterd op, als de ondeugd onze schoone biddende middelares bevangt, en nog midden in haar verheven stemming, alzoo doet besluiten:

'Geloof mij, vertrouw ze niet, die voor u bidden, gij *moet* hun eenmaal toebehooren!'

Bedrijvig en vrolijk, is ze overal op haar gemak, en haar gezelschap evenzeer. Dit bestaat uit den graaf Agénor de Gasparin, het hoofd, onze schrijfster en nog vijf andere dames. De Turken verbazen zich eenigermate over zulk een optocht, en weten het personeel niet goed tehuis te brengen.

'Kom', wij zullen het u uitleggen, '*die* (zegt mevrouw en wijst naar haar echtgenoot) is de man, C o d j a , en *deze* (met den vinger naar zich zelve) is de *vrouw.*' De Turken buigen, maar zien daarop de vijf andere dames aan, en vragen: 'De éenige?' Onze vriendinnen schieten in een lachtbui. De Turken zijn verlegen en voelen bij instinct, dat zij iets zots gezegd hebben. Als het lachen bedaard is, zegt een van hen: 'dan zijn het vriendinnen?' Zij hebben den staat van zaken begrepen.

Maar hunne beleefdheid, die werkelijk groot is, zal de Europeesche vrouw niet belezen, zij laat tegenover deze heeren der schepping hare vrouwelijke fierheid gelden. 'In het oog ook van den meest beschaafden Muzelman, door zijne onverstoorbare deftigheid heen, leest men de minachting waarmede hij over de vrouw oordeelt.'

'Wij Europeeschen mogen, zooveel wij willen ons van eene verstandige zijde doen kennen, de Muzelman zal zich over onze kennis verbazen, toch blijven wij als vrouwen in zijne oogen tot een lager orde behooren. Zie, die Turk die voor Mr. de Gasparin uit den weg gaat, wijkt voor geen enkele vrouw. Eene van ons heeft dat ziende zich-zelve eene gelofte gedaan, al zou zij ook duizend Turken tegenkomen, ze zullen beleefd voor haar uitwijken. Trouw aan haar voornemen stapt zij flink voor-

aan, en houdt de baan. Daar komt een Turk aan, zij stapt voort, hij houdt op ten einde haar den tijd te geven om op zijde te gaan, zij gaat niet op zijde, de Turk is verbaasd, kijkt haar aan, zij staat met haar groot zwart oog den verbijsterden blik door: de Turk wijkt verslagen ter linker zijde uit, de fiere Europeesche houdt de hoogerhand. Elke Turk dien wij van nu af aan tegenkomen is een vernederde Turk.'

Mevrouw de Gasparin is echter geen geëmancipeerde vrouw. Het is de vrije, beschaafde vrouw die zich van haar recht als zoodanig bewust is, en overigens de liefhebbende, gehoorzame echtgenoot in persoon. 'Ziet ge dáár (ergens in den omtrek van het paleis des Sultans) die mannen onder in hun houten kramen tegen den muur op de hurken neergezegen? Dat zijn opiumschuivers! Zullen wij er naar toegaan! Welneen! mijnheer de Gasparin kan zich zelfs niet voorstellen, dat men zoo nieuwsgierig zou willen zijn, om eene dierlijke verlaging te gaan bekijken.' De dames gaan dus voorbij!

Haar vrouwelijk gemoed komt tegen de Oostersche zede op, die van de ééne helft des menschelijken geslachts een speelgoed of een werktuig voor de andere maakt. Met warmte roept zij uit: 'O, die vrouwen van het Oosten voelen wat wij gevoelen, dezelfde aandoeningen roeren haar gemoed, haar lijden is het onze, maar onze rechten zijn ook de hare. Neen, die harten kunnen zich aan de kwellingen van eene met anderen gedeelde liefde niet wennen, hare wanhoop komt tegen de wet van menschelijke willekeur in opstand.' Een toeval bracht in hare handen een brief door een Turkschen groote aan eene zijner Odaliskes geschreven, eene jonge, bevallige schoone en teeder door hem bemind. 'Geef u,' zoo schrijft de man, tijdelijk aan een der Europeesche hoven als gezant gevestigd, 'geef u niet zoo aan uwe droefheid over, mijne afwezigheid moet u geen bron van smart en zorg wezen! De bode van dezen brief heeft vele mijlen af te leggen, en vele gevaren te doorstaan. Arme man, zal 't hem gelukken uwe deur te bereiken? die deur welke uw pacha zelf zoo gaarne zou willen opensluiten, om persoonlijk de tolk zijner liefde te kunnen zijn. In zijn verbannen staat noemt hij menigmaal uwen naam; menigmaal ziet hij, door zijn tranen heen die zalige tijden, vol lust en geluk, waarin zijne slavin zijn meesteres werd, en hij aan hare voeten, vreugdedronken alles en allen vergat. Wat de menschen betreft, deze overladen hem tegenwoordig met eerbewijzingen. Ieder beijvert zich om hem te dienen, zijne wenschen te voorkomen, zijne eigenliefde te streelen, maar niets daarvan haalt bij een enkelen kus van zijne lieve Melek.'

'Hoewel niet zoo schoon als het erfdeel der Moslems is het land nu door uw pacha bewoond toch rijk aan breede stroomen. Wat zou ik er gaarne met u, mijn welbeminde, op dobberen, gelijk vroeger, in die heerlijke dagen, toen ik verkleed, om de wet des Profeten gehoorzaam te blijven, met u aan mijne zijde, in eene lichte Caiq over de blaauwe

golven van den Bosporus henen gleed. De grooten van het rijk, waar 't bevel van den Padishah mij henenvoerde, richtten ter mijner eer, in de vorige week een kostbaren maaltijd aan. De fijnste spijzen, de door onzen Profeet verboden wijnen prijkten op eene prachtig versierde tafel. De gouverneur gaf uwen pacha de eervolle plaats, tusschen den Minister van Oorlog en den Ambassadeur van een groot Westersch koningrijk. De vorst zelf was bij het feest tegenwoordig en vol goedertierenheid voor uw meester, maar deze wenschte de rijst en de schapenbout weder die hij vroeger naast zijne dierbare gade nuttigde, en zijne gedachten zwierven onder het eten naar de oevers van den Bosporus en diens bontgekleurde heesters!'

'Beste Melek, zoo deze verzekering u aangenaam kan wezen, geniet haar ten volle en zonder bijgedachte! Ja, uw pacha wordt gevierd, maar gij ontbreekt hem, en hoe ver ook van u verwijderd, zoekt hij zijn troost niet elders, kan hij u niet vergeten; en hoe grooter de afstand is die hem van zijn liefde scheidt, des te menigvuldiger staat uw beeld hem voor den geest. Hij verbeeldt zich, dat gij ziek, bedroefd of in gevaar zijt. Dan weder ziet hij u glimlachen, en een uwer zonen hem voorhouden, zoo'n echte spruit van osmannischen stam. Melek lief, waarom zijt gij zoo ongerust; uw pacha heeft u echter lief, en zal niet ophouden u te minnen. Gij moet niet vergeten, dat liefde die zoo hartstochtelijk is niet de duurzaamste kan zijn'.

'Ik heb het nieuws gelezen, wat gij mij van Stamboul, 't geen Allah behoede! vertelt. De vrouw van den vizier, zegt ge, lieve Melek, had eene leelijke slavin! Waarom moet de slavin leelijk zijn? Dat komt mij niet waarschijnlijk voor, zij heeft immers de aandacht van den Heer en Meester, van duizenden tot zich getrokken? En leert onze Profeet niet, dat wij zachtmoedig en inschikkelijk voor onze naasten moeten zijn? Herinnert gij u niet, o goede Melek, dien heerlijken tijd, toen ik u begon te beminnen, toen was er die oude Alaïk (slavin), aan uwen pacha verkleefd wien zij had geboren zien worden, en die hield u ook voor eene leelijke slavin! En evenwel, bij Mohammed, gij waart zeer schoon en wel waardig bemind te worden! Vaarwel, de schoone zomernachten mogen u liefelijke droomen brengen, en indien de droomen, als van Allah afkomstig, niet bedriegen: dan zullen zij u uwen meester doen zien, nog altijd van zijne slavin verrukt, wier beeld hem overal vergezelt.'

Wat is die brief teeder, en echt muzelmansch tevens! Onder het week gevoel klopt het hart van een meester! De man blijft pacha, ook als vurig minnaar. Vriendelijk en teeder giet hij den balsem zijner liefde in het onrustige hart. Maar als een echt Muzelman vleit hij zijne welbeminde niet met droombeelden, de souverein laat geen zijner rechten vallen, zijne beminde is en blijft zijne slavin, en onder de bloemen van deze fijne en warme liefde heeft Melek den scherpen doorn gevoeld. 'Waar-

om moet die slavin leelijk zijn, welke de oogen van haren meester tot zich heeft getrokken?' Alsof het niet juist dáarom was, dat zij haar onuitstaanbaar vond! Die arme Melek, zij is, alleen door de voorstelling van een dergelijk lot, bang geworden! Dat kwelt haar als een nachtmerrie, in hare radeloosheid had zij bij haren heer en meester troost gezocht, aan zijn boezem steun: 'die leelijke slavin! niet waar, gij lieve, mijn meester, nooit zal iemand mij bij u verdringen, geene odaliske zal mij uit uw hart verjagen? Ik kan mijne slavinnen zonder zorg aanzien, niet eene van haar zal mij mijn gebieder ontrooven?' Een Westersch minnaar zou hemel en aarde tot getuigen van zijne trouw oproepen! Maar een Muzelman? - wel neen! 'Die slavin is stellig niet leelijk, want haar meester heeft haar aangezien!' De kilheid van dit woord jaagt mij doodskou aan! Het is en blijft de meester die de slavin verheft, ook als hij tot haar nederdaalt, en haar morgen verstooten zal, als eene andere zijne aandacht trekt.

Neen! zegt de verontwaardigde Westerlinge, die zich evenknie van den man gevoelt, neen, wetten kunnen de natuur des menschen niet naar willekeur kneden. Men kan het werk van God beleedigen, kwetsen; maar 't schepsel komt er tegen in opstand, want de ziel spreekt! Zij protesteert door hare smart, door hare pogingen om zich te verheffen, ja zelfs protesteert zij tegen het opgelegde lot door hare ondeugden, wrange vrucht van den mishandelden stam. Hoort dezen trek uit het Harem-leven. Eene Circassische had het oog van haren heer bekoord, en moedervreugde zou haar weldra tot den rang eener echte vrouw, eener cadine, verheffen. Maar haar eerstgeboorne sterft in eene ziekte van weinige uren, en de arme heeft slechts één kreet, één noodschreeuw 'slavin, wederom slavin'! De vrouwen van den harem beuren haar op, pogen hare droefheid te lenigen, maar zij vliegt met loshangende haren, opengescheurd kleed, de armen in de hoogte, het hoofd naar achter, van kamer tot kamer gillende: 'ik was uwe koningin, weent over mij, ik ben weêr aan u gelijk geworden!'

Beschuldig de ongevoelige moeder; maar vergeet niet hoe haar hart lijdt; dit hart klopt evenzoo, als overal elders - en vloek liever de slavernij die de moeder in de vrouw doodt!

Ik heb òf eene zeer verkeerde keuze uit hare opmerkingen gedaan, òf men ontvangt den indruk door mij bedoeld, dat nl. eene levendige, geestige en fijngevoelende gids in den persoon van Mevr. Agénor de Gasparin den weg naar Stamboul wijst. Zij geeft zich zelve aan den indruk van het schoone in natuur en kunst over, en hoewel niet altoos, onvoorwaardelijk, elke openbaring van het schoone op haren bijval mag rekenen, de poorten harer ziel, waardoor de stralen van het Eeuwige en Onvergankelijke binnenvallen, zijn vele en wijd geopend.

Voor de Hollandsche en Vlaamsche kunst (in Weenen beschouwd) maakt zij vrij wat voorbehoud in haar waardeering. Zij kent haar 'het

geheim der kleur' toe, ook de trouwe waarneming van de kleine ellenden des menschelijken levens, 'zij bezit en bewaart (zegt ze) als kostbaarheden in een juweelkistje, de lichtspiegeling van elke leelijke ondeugd.' Men moet haar bewonderen, tegen wil en dank zelfs! Maar, desniettemin, ik voor-mij zou voor geen geld ter wereld mij met dit grijnzend proza willen omringen, 't zou mij den dood aandoen! Bij den 'Ecce Homo' van Correggio komt hare ziel in vervoering; breed en ongedwongen vloeit de stroom harer bewondering. 'Wie dit stuk ziet, wordt door dat machtige penseel aan den bodem vastgezet en belooverd. Een vloed van gedachten neemt hem in zijne deining op, beurt hem ten hemel of sleept hem in een afgrond van angst en vrees. Indien het kon zou men voor dit beeld in diepe stilte blijven staan, vastgeketend door eerbied en vrees.'

't Is voorbarig, of liever eenzijdig, geoordeeld, wanneer men meent dat het voorgesteld onderwerp hier de bewondering verklaart, dat de vrome Christin zich zelve, hare eigene denkbeelden medebrengt, en in het zoo hooggevierde kunstwerk overgiet. Ik voer u aanstonds naar een geheel ander tooneel, waar leerstellige sympathie stellig niet den adem der bezieling heeft gewekt. Het is in Broussa bij de warme bronnen, in het badhuis. 'Een groote zaal, aan de vier zijden door een gaanderij omgeven, aan de wanden divans. In het midden is een groot wit marmeren bekken. Uit een der aangrenzende badstoven is een jong meisje in de zaal binnengekomen. Ik zag nooit zoo iets schoons. De lendenen omgord, borst en schouders bloot, staat zij bij het marmeren bekken en dompelt hare blanke armen met bloedkoralen banden omwonden in het nat. Zij is blond, hare digte hairlokken in vlechten om het hoofd gewonden slingeren om haar gelaat een schitterenden stralenkrans, eene glorie van een koninklijke jeugd. Alles aan haar lacht, hare koolzwarte oogen met haar boordsel van lange omgebogen wimpers, de mond met die frissche lippen en schitterend witte tanden, het effen voorhoofd, de wangen met den gezonden en doorschijnenden purpergloed. Op het hoofd draagt zij een achteloos geslingerden tulband van mousseline. Het is eene sibylle van Guido, zij giet water over hare schouders als een beek uit, met volle hand plast zij het over zich heen, terwijl zij ons aankijkt. Ik heb haar nog altoos voor mij, ik zie haar daar nog staan, recht op haar voeten, maar lenig en los, het hoofd een weinig achterover; een beeld uit de Grieksche kunst, niets weekelijks, niets onachtzaams, veêrkrachtig en vrij, in den bloeitijd van hare twintig jaren en jongen levenslust, een kind der lentevreugde, met evenveel zorg voor den dag van morgen als de leeuwrik die in het luchtruim schatert.' Er is plastisch talent, er is poëzy in deze beschrijving. Geen wonder, de poëzy ligt in de ziel van onze schrijfster. Men sla haar slechts gade. Zij is aan den Gouden Hoorn, den zeeboezem van Stamboul. 'Aan den oever gekomen zoeken wij een der ligte, zachte, en zeer gevaarlijke Caïqs uit. Wij mogen niet bang zijn, de bootslui zijn bij de hand,

en de boot *kan* niet kantelen; - 't is waar, als men zich beweegt, *zal* zij kantelen, maar wat behoeft men zich te bewegen? Ik voor mij, ik zou zoo eeuwen lang willen voortgaan, half liggende, met half gesloten oogen, beneden het blauwe water, boven de blauwe lucht; schepen in allerlei vorm, van het lage bootje af, tot jachten en jollen en barken schieten voorbij. Wij vliegen over de baren, en drijven den spot met ieder die ons wil bijhouden, onze caïq dartelt op de zee en stoeit met de golven! - Zie, nu heb ik de plek gevonden, waarnaar ik altoos heb gezocht, het vreedzame en lieflijke hoekje om te droomen! Dat is de caïq, de ranke boot op de golven gewiegd! Naar luim en ziel gestuurd, naar Azië, naar Europa, den gouden Hoorn in, en langs zijn kronkelende bochten, bij de altoos ruischende beeken! Gij hebt slechts te spreken en het geschiedt.'

Naar Constantinopel! Dat wachtwoord der hedendaagsche politiek is de titel van het werk, en niemand zal zich zijn vertrouwen schamen, die met de schrijfster medegaat. Men reist werkelijk en voelt den indruk van het oogenblik, de verrassingen, de afwisselende gewaarwordingen, de zorgelooze uitgelatenheid, gevolg van geheel in den vreemde te zijn, de zachte neerslachtigheid, als men aan huis en aan de zijnen denkt: - deze geestige, hoogst beschaafde en schalke Française zal het u alles doen smaken. Zij vlecht eene prettige vertelling in de keten van beschrijving of ontmoeting, en vult er de gapingen van het reisverhaal mede aan. Als een staaltje van zeer vele, een juweeltje tevens van muzelmannische legende, strekke het volgende sprookje, waarmede ik het inleidende deel van mijn stuk besluit.

In 't zomerverblijf van een der Turksche grooten was brand ontstaan; na de halve woning verteerd te hebben was ze echter gebluscht. Eene oude negerin zit in het vrouwenverblijf, te midden van de gered de paccotille en zegt zuchtend: 'ik weet wel, waarom of de brand ons bezocht heeft!' - Weet gij het? - Hoofdschuddend zeî de negerin 'er waren geen zwaluwen onder het dak!' - Wat hebben zwaluwen met brand uit te staan? 'Wat! wilt gij het weten?' - Ja - 'welnu dan, zet u neder en luister. Eens, lang geleden, nog vóór den tijd van den profeet, bedekten de heidenen de wereld. Dag aan dag beleedigden zij Allah, jaren lang had Allah ze verdragen, eindelijk raakte zijn geduld uitgeput. Hij zocht een profeet op en zeide: "ik wil al de heidenen ombrengen, maak u een boot voor uwe redding." De profeet maakte eene groote boot! Hij plaatste er zijn harem in, verder deed hij er de dieren en insecten in gaan. Toen viel de regen neder, de wateren bedekten de aarde, al de heidenen kwamen om, en het schip dreef over den afgrond. De profeet evenwel was zeer mistroostig, want de dieren kregen twist met elkander, en niet alleen de dieren, ook in den harem ontstond tweedracht. Hij had geen oogenblik rust. De caïq, door die twisten aan het schommelen gebracht, dreigde om te slaan; ieder beest deed naar zijn eigen believen; de profeet was dood

verlegen. Tot overmaat van smart begon een rat, van de algemeene verwarring gebruik makende, aan den bodem te knagen, en maakte er een gat in. De profeet is ten einde raad. Het water drong naar binnen, de caïq zonk, men ging naar den grond. Toen was het, dat de slang vlug van beraad naar de voeten van den godsman kroop, en zeide (in die dagen spraken de dieren nog): "als gij belooft mij te geven, wat ik vraag, dan wil ik de boot redden." - Gij zult hebben, wat gij wilt - antwoordde de profeet. Toen rolde de slang zich boven het gat stevig in elkander en sloot het luchtdicht. De boot werd leeggepompt en dreef voort.'

Twaalf maanden verliepen, de regen heeft opgehouden, en de boot is op een hoogen berg aan den grond gezet. 'Kom, zeî de slang, geef mij nu wat gij mij belooft hebt.' - Wat moet gij hebben, antwoordt de profeet - 'Ik begeer het beste bloed, dat er op aarde is.' - Bij Allah, riep de godsman, hoe kan ik weten, wat het beste bloed op aarde is? - 'Zend een neefje (of mug), die moet dan maar overal gaan zuigen, en het ons zeggen!' Een neefje wordt gezonden. Maar de godsman, niet gerust op de listen der slang, gelast de zwaluw te gaan zien wat het neefje doet. De zwaluw vliegt heen en weêr, en ontmoet eindelijk de mug, die zich vliegenssnel rept om naar huis te gaan. - Broeder, vroeg de zwaluw, wat is het beste bloed op aarde? 'Het bloed van den mensch!' Hemel! laat het mij eens zien en proeven. Het neefje steekt zijn tong uit, om aan de zwaluw een druppel menschenbloed te geven. Krak! de zwaluw heeft zijn snavel toegeknepen, en de tong der mug in stukken gebeten. Van tong beroofd kan de mug niet meer spreken; onder het geroep van Bzze, Bzze vliegt ze naar den profeet terug. De slang is er ook. 'Welnu, wat is het beste bloed op aarde?' Bzzz! Bzzz! antwoordt het neefje! De godsman strijkt de hand over den baard en glimlacht. De slang richt zich overeind: 'Zeg mij terstond, Sivrisinek (cousin, neefje) wat het beste bloed is?' Bzzz, Bzzz, Bzzz! De slang ontsteekt in woede, hare oogen fonkelen! De profeet nam daarop het woord, en vroeg: 'Sivrisinek, wat is het beste bloed op aarde?' Bzzz, Bzzz! 'Zult gij spreken!' riep de slang zich zelve van toorn niet meer bezittende. Het neefje opent den bek en laat zijn verhemelte zien, zonder tong. 'Wie heeft dat gedaan?' De mug wijst naar de zwaluw. De slang schoot omhoog, en greep met haar tanden den staart van de zwaluw aan, maar de zwaluw ontvlucht nog, hoewel zij de helft van haar staart in de tanden der slang moest achterlaten. Vandaar haar gespleten staart.'

Zoo is de legende. Wil men nu nog weten, waarom of zwaluwennesten een voorbehoedmiddel tegen brand zijn, dan moet men het maar aan die oude negerin vragen.

Hiermede sluit ik de inleiding, en ga tot de taak over, die ik mij zelf heb opgelegd.

Want niet toevallig nam ik dit schoone werk in handen, en deelde het een en ander er uit mede. Wie reist toch zonder plan? Zelfs 't geestig geleide van Mevr. A. de Gasparin zou mij niet naar Constantinopel gebracht hebben, indien ik er niet had willen heengaan.

Er is geen plek ter wereld schooner gelegen, en ook niet eene, die meer in haar vreedzaam genot is gestoord en driftiger door mededingers besprongen.

Met hare verleidelijke schoonheid lokt zij geslacht aan geslacht, en zingt hun het tooverlied van rust en weelde voor. Het eene volk gaat en het andere komt, en zij maakt allen aan elkander gelijk. Allen droomen aan de boorden van den Bosporus, met het oog op twee werelddeelen vergeten zij de aarde, en verweekelijken, ieder op zijne beurt. Zoo is het met den Griek, den Goth, den Latijnschen kruisvaarder, met de gansche reeks der in purper gehulde Byzantijnsche keizers gegaan. Hier genieten de zinnen en dommelt de geest. Zelfs het kromzwaard van Mohammed heeft hier zijn scherpte verloren, en de Padishah, ‘de vader der geloovigen’, de ‘geesel van Allah’ is hier de bleeke schim geworden, die koelte en verademing zoekt onder de boschaadjes van Europa's kusten of Azië's groene dalen. Wel terecht zegt Fallmerayer: ‘wat van oude dagen af de verbeelding der stervelingen tot zetel der grootste zaligheid op aarde verhief: het ruischen van stille beken, smaragdgroene dalen, warme weeke lucht, schaduwrijke eilanden door de zee besproeid, dat is hier te vinden. Daarom koos Constantijn de Groote het oude Byzantium tot zijn verblijf; hij hield zich overtuigd, dat de verplaatsing van den keizerlijken zetel van Rome derwaarts hem door eene goddelijke openbaring was ingegeven. Nog heden ruischt de zee haar lied, de lucht is met balsemgeuren vervuld, gelijk in de dagen van Chrysostomus, en de sultan noemt zijne stad met volle recht Konstantinye mahruse dere Saadet, *de welbewaarde stad*, *de zetel der zaligheid.* De natuur heeft hier haren hoorn des overvloeds uitgestort, de brug van Europa en Azië met bloemen bestrooid, deze plek tot wereldmarkt uitgekozen, waar oosten en westen hunne schatten van stoffelijken en zedelijken aard aanbrengen. De muziek der golven lokt derwaarts, als een eeuwige zang der Sirenen.’

Stamboul te noemen is de Oostersche kwestie te spellen, de Sphinx van dezen tijd. Er zijn drie mededingers, welke naar de Oedipus-rol streven. Godsdienstig zelotisme, edel humanisme, en listige politiek. Ieder wil het raadsel, wat er voor de toekomst van dezen hoek der aarde moet verwacht worden, oplossen.

De godsdienstige ijver heeft het bezit dezer ‘aardsche gelukzaligheid’ tot de waardigheid van een leerstuk verheven. Er had eens in Constantinopel het volgende gesprek plaats tusschen drie Fransche reizigers, twee katholieke geestelijken en een protestantschen leek. Een der beide priesters liet eenige stukken van het mozaïk uit de Aya Sofia zien, op eene zeer gemakkelijke manier door hem verkregen. Bij het

bezichtigen der kerk had een der wachters een stuk steen tegen het gewelf der gaanderijen gegooid, het mozaïk had los gelaten, en was in een regen van vergulde en gekleurde stukken naar beneden gevallen, ‘Ik heb er een handvol van opgenomen, zeî een der priesters, maar ik gaf er geen cent voor!’

‘Hoe, mijnheer?’

‘Welneen, dat mozaïk behoort aan ons, 't is het eigendom van “de Kerk”, ik nam eenvoudig het onze terug.’

‘Zoo spraken de kruisvaarders ook, toen zij Constantinopel plunderden.’

‘De priester deed alsof hij de opmerking niet hoorde, en zeî zuchtend: waarom heeft Frankrijk zijne roeping zóó miskend, het moest hier zijn!’

‘Hoe? Waarom?’

‘Wel, wat deed het in de Krim?’

‘Turkije helpen!’

De priester lacht smadelijk: ‘Constantinopel is het erfdeel der Kerk, wanneer men eenmaal de oudste zoon der Kerk is, dan laat men het erfdeel der vaderen niet weêr los!’

‘Bij zulk een leer, mag men wel zeggen: Je prends mon bien où je le trouve!’

‘Als *wij* het niet nemen, zullen anderen 't ons voor den neus weghalen.’

‘Wie? De Grieken?’

Eene vreemde flikkering schittert in de oogen van onzen priester: ‘wat, de Grieken! Nu ja, op voorwaarde dat zij in den boezem der Kerk wederkeeren!’

‘Dat zullen ze wel niet doen!’

‘Constantinopel in handen der ketters!!!’

‘Maar, mijnheer, gij zoudt de eerste zijn om de Grieken te verachten, als zij om Constantinopel te herwinnen hun geloof verzaakten!’

‘Constantinopel aan de ketterij, nimmer!’

‘Kom, geloof mij, laat de stad dan aan wien zij is: aan de Turken!’

‘Neen, Constantinopel zal, wat vroeger, wat later, katholiek zijn! Moet het met oorlog, het zij zoo! Ten koste van een millioen menschen, ze zullen geleverd worden! van 10 millioenen guldens, zij zullen gevonden worden.’

Niet waar, dat is eene vurige liefde, die alles veil heeft!

Toch is zij verre van alleen te staan, en ook de andere minnaars verdienen onze aandacht.

Het was in 1853 en Czar Nicolaas zat in zijn gewoon schrijfvertrek, in het paleis van Czarskoe Selo (K i n g l a k e , War of Crimea, 1207). De keizer was zeer ontevreden, zijn gezant, prins Mentschikoff, had ruw maar onhandig spel in Stamboul gespeeld. Zonder iemand te raadplegen, nam hij zijn besluit. Hij trok aan de schel; een officier van de garde verscheen en ontving het bevel tot het bezetten van de beide Donauvorstendommen, die onder de gehoorigheid van den sultan waren.

De liefdesverklaring nam ditmaal den vorm van een oorlogsmanifest aan. Eene gloeiende oproeping aan zijne landgenooten volgde en werd in al de kerken van het heilige Rusland voorgelezen. Aldus sprak de keizer: ‘Alle getrouwe onderdanen weten dat eerbied voor de orthodoxe religie van onheugelijke tijden af de eer en de roem van mijne voorouderen was. Van het oogenblik af, dat het der Voorzienigheid behaagde de erfelijke kroon ons toe te vertrouwen, was de handhaving van die heilige zaak der religie het voorwerp van onze zorg en rusteloozen ijver. De verhevene Porte maakt inbreuk op die rechten van ons, en dreigt door allerlei willekeurige daden de eeuwenheugende rechten der orthodoxe Kerk omver te werpen. Alle middelen van zachte overreding zijn uitgeput, tenzij dan dat de verhevene Porte, nu nog, zich plechtig wil verbinden om de onschendbaarheid onzer Kerk te versterken. Maar zoo verblinding en stijfhoofdigheid tot het tegenovergestelde besluiten, dan zullen wij, met Godes almachtige hulp, en in ongeschokt vertrouwen op zijne rechterhand, voorwaarts gaan, ter eere van de orthodoxe Kerk’.

Wat brandende minnenijd! Wat een godvruchtige jaloezy! - Die goede Czaar, 't is hem alleen om Gods eer te doen! Gewis, het haperde niet aan den lust, de muziek der ruischende Bosporusgolven noodigden van Sebastopol naar Stamboul! Indien maar niet het Westen van Europa den ijver des orthodoxen keizers had uitgebluscht en zijn minnevuur voorloopig althans in een bloedbad uitgedoofd. Aan Ruslands zonen lag het niet. Zingt niet het Russisch volkslied - door den boer Nitikin vervaardigd? -(*)

Doch kaum rief der Czar,
Auf sein Volk zum Streit:
Als in Sturm ringsum
Russland hoch aufwogt.

Sammelt seine Söhne,
Auf steht Jung und Alt;
Und empfing die Gäste
Zu dem blutgen Mahl.

Wohl verdienst du es
Mächtges Russenland!
Dass man liebet dich,
Stolz dich Mutter nennt.

Dass für deine Ehre
Fest dein Sohn eintritt;
Dass den Kopf er hinlegt
Wenn die Ehr es heischt!

Het is niet anders! Wie van Constantinopel spreekt heeft met harts-

(*) Men vindt dit lied in Petermanns *Mittheilungen.* Ergänz. Heft. no. 21, 25 Sept. 1867.

tocht te doen, Ziehier een gelukkige zoon van het herboren Griekenland in het Bataafsch Atheen zijne litterarische studiën drijvende. In een geleerd, wetenschappelijk vertoog zoekt de schrijver K u r i o s k o n t o s de beoefening van de oude letterkunde zijns volks op te beuren, maar denkt daarbij aan zijn vaderland en zijn betrekking tot de macht, welke in Stamboul zetelt. Dat volk der Turken weg te jagen, op alle denkbare wijze uit te stooten is hem eene lofwaardige taak. ‘Is het niet, vraagt hij, 't meest barbaarsche, trouwelooze, 't dierlijkste aller volkeren? Is het niet 't zwijnenbroedsel van Mohammed, ruw, zonder recht of trouw? Geen geloof, geen altaar, geen eed is hun heilig!’

De gelukkige bezitters van de betwiste plek geven in vurige gezindheid niets toe, en betalen de hun smadelijk toegeworpen lonken met een grimmigen blik. Overigens hullen zij zich in de kalme waardigheid van heer en meester, en hun grootste staatsmansbeleid bestaat in het toedienen van bedarende dranken aan de reeks dezer lastige en indringende minnaars. Wat aan alle oosterlingen zoo bij uitstek eigen is, 't van nature iederen Levantijn aangeboren gevoel van eigenwaarde spiegelt zich in het gedrag der verheven Porte af. Beleefd nemen zij van elk aanzoek kennis, toonen geen ongeduld, de vredegroet Salem Aleikum ‘vrede zij ulieden!’ drupt als zoete balsem van hunne lippen! ‘Tot de helft huns koningrijks’ bieden zij u aan, maar blijven, trots Navarino, trots Diebitz Sabalkanski, trots Sebastopol en Creta, rustig waar ze zijn.

Wanneer zullen ze weggaan? Het ‘wanneer’ moge nog in den schoot der tijden verborgen liggen, zeker is het ‘hoe!’ Gelijk bij het zwichten van de Byzantijnsche keizersmacht wonderen geschiedden, zoo zullen ook bij het ondergaan der Halve Maan teekenen plaats grijpen. Hoort de legende! Aan de zuidwestzijde der stad, een kwartier uur gaans van de poort staat het armenische klooster van Balouclu. Op het oogenblik dat Mahmoud (1453) den beslissenden aanval deed, was een monnik bezig met het bakken van sardijnen. Op eens klinkt het geroep: ‘Byzantium is ingenomen!’ - Ik zal het gelooven, zeî de monnik, wanneer ik mijne vischjes uit de pan zie springen! - Zij sprongen... Nog altijd kan men die visschen gaan kijken. Langs eenige trappen daalt men in een gewelf af, waar het wonder zwemt. Een Sakristijn met uitgestreken en listig gezicht beweegt een brandende waskaars over het water heen en weêr, de vroeger gebakken vischjes schieten nu lustig in het nat rond. Alles is hier heilig: water en sardijnen! Het water reinigt de ziel en heeft geneeskrachtige eigenschappen, de brave monniken helpen er de lijdende menschheid mede... en moyennant...! Als deze visschen tot den gebraden staat wederkeeren: dan wordt Stamboul weêr van den Turk bevrijd!

Evenzoo zal die u een teeken zijn. In de Aya-Sofia wijst men den reiziger een vlakken muur. Door dien muur verdween met de miskelk in de hand de priester, die de mis bediende, op het oogenblik dat Mahmoud den tempel binnendrong. Toen ter tijde was er eene deur,

maar zij sloot zich niet alleen van zelve achter den priester, zij verdween bovendien.

Men kon haar niet meer terug vinden; maar zij zal zich weer ontsluiten, en de priester keert terug, ten dage dat de Heilige Sofia-kerk op nieuw Christelijk zal zijn geworden!

Het is niet onmogelijk, dat deze profecijen nog weinig licht geven, en dat men naar meer tastbare aanduidingen rondziet, waaruit met eenige zekerheid de nadere toekomst van het Ottomanniesche rijk kan worden opgemaakt. De Moslem zelf stoort zich niet veel aan die voorzeggingen, hij laat ze u rustig en kalm, in het hart zijner weidsche hoofdstad, aanhooren en verder vertellen. Wordt hij - zelfs voor zijn phlegma - wat veel gekweld, en begeeft hem zijn rustige houding, dan laat hij de tanden zien en strijdt onvervaard. De zieke man heeft dan nog krachts genoeg, en beschikt niet minder dan zijne heethoofdige bekampers over een tooverwoord, om den sluimerenden hartstocht en de diepe jaloezy zijner ingezetenen in laaijen gloed en rosse vlammen te ontsteken. Ieder geloovige voelt de beet van den gloeienden minneijver, als de Padishah hem in deze taal ten strijde roept:

'Als het waar is - en ieder zal dit toegeven - dat de Muzelmannen van nature de ongeloovigen verfoeijen, dan is het ook niet minder waar, dat deze geboren vijanden der Muzelmannen zijn, dat de Rus de aartsvijand van de Porte is! Zal nu onze machtige natie bang worden, en uit vrees voor krijg hare godsdienst door die ongeloovigen laten onteeren? Onze voorouders hebben nooit hunne vijanden geteld, maar de ongeloovigen bij honderdduizenden in stukken gehouwen, en met de sabel in de vuist dit rijk veroverd. Al was geheel Europa tegen ons in de wapenen, dan zullen wij, aan de spreuk indachtig: "dat alle ongeloovigen slechts één volk zijn", ons in massa verheffen, en het kromzwaard voeren.'

Leuze tegen leuze, in den naam van Allah en zijn profeet tegen Het Kruis!

Deze zoogenaamde Oostersche questie oefent een bijna daemonischen invloed op Europa uit. Wie misschien uit onwil voor het drijven der godsdienstige jaloezy liever niet aan haar denkt, of wel haar een schandvlek onzer beschaving acht, wordt door andere toonen uit zijn onverschilligheid gewekt, en voelt met de bevende hand naar de oogen, waarin het vocht van geestdrift en edele aandoening parelt. Ieder, die aan vrijheid van volken gelooft, en de herleving van eene gezonken natie als een der verhevenste schouwspelen op aarde begroet - en zoo zijn er gelukkig nog zeer velen in deze 19de eeuw - heeft zijne bepaalde gedachte, zijn onwrikbare sympathiën in deze Oostersche tijdvraag. Griekenland, zegt hij, moet als de fenix uit hare asch herrijzen, de lang getaande glorie zijner voorouders herwinnen, en haar gloed in de golven van den Bosporus zich weêrspiegelen.

Allen die zich een halve eeuw in de historie van ons geslacht kun-

nen terugdenken, weten bij ondervinding wat vurige geestdrift toen de ziel van de vrijheidsmannen vervulde. Wie kon toen anders, wie wilde niet liever met de wakkere beoefenaren der klassieke letterkunde aan de herrijzing der telgen van Leonidas en Epaminondas, aan de opstanding uit den doode van Athene en Sparta gelooven, dan, met Metternich en de groote mogendheden te Verona, in den strijd van Mainoot en Palikaar, van Maurokordato en de verdedigers van Missolonghi, het drijven eener godvergeten revolutie zien, die tegen het goddelijk recht van den Heerscher der Muzelmannen zich vermat op te treden.

Eere, onvergankelijke eere aan die mannen van het studeervertrek, die den vrijheidademenden geest der oudheid niet alleen leerden spellen, maar ook in zich opgenomen hadden, en die zich door geene valsche schaamte lieten terug houden, maar geestdrift, vurige opgewondenheid dorsten te openbaren. Ten tweeden male bewees de oudheid van Griekenland hare macht. Aan het morgenrood der Nieuw-Europeesche beschaving was het de studie van Grieksche philosofie en geschiedschrijving geweest, die den kloostergeest en de bijgeloovige monniken-wijsheid te machtig, de eerste lichtstralen uitschoot van zelfstandigheid des menschelijken geestes, van mannelijken moed en burgerzin. Eerst nadat Europa in den stroom van Plato's wijsheid den vrijheidsdoop had ontvangen, vermocht het hervorming op hervorming aan te vangen, en den leiband der priesters ontloopen, een eigen weg naar waarheid in te slaan. In de negentiende eeuw betaalde westelijk Europa den tol harer dankbaarheid, en onder de priesters dezer billijke offergaven stonden de geleerde philologen en de dichters vooraan. Mannen wier leven in de zangen van Pindarus voorbijvloot, die met Homerus in de frissche atmosfeer van onverschrokken moed en kloek beleid ademhaalden, op wier rustig en vast gelaat, door studie met rimpels doortrokken, iets van den gloed begon te lichten, die Sokrates in het hart zijner jongeren opwekte, zij waren de onvermoeide beschermers van het zoo lang verdrukte Hellas. Met name mag één hunner vermeld worden, die in zijn kunstlievenden koning Ludwig I van Beieren een aanverwanten geest begroeten mocht, de onvermoeide Friedrich Thiersch, die in de vierde nationale vergadering des Griekschen volks (10 Aug. 1832) plechtig het burgerschap van Hellas ontving. Aan dezen edelen vrijheidsman gaf Metternich, Oostenrijks verderfengel en Europa's kwade geest, de eer van eene beleediging. Hij zeide van Thiersch's bemoeingen ‘dieses Mannes Streben wäre ein Verbrechen, wenn es nicht lächerlich wäre!’

Uit dien tijd bezit onze vaderlandsche letterkunde een vrij goed geslaagd Sapphisch lied, dat als teeken des tijds der vermelding waardig is.

Ruischt het zilveren graan nog van den ademtocht
Dien in zaliger tijd Ceres ontslippen liet,
Als hare zwevende schreden
Over de velden van Hellas waarden?

Klinkt de lier van Apoll hoog van den Helikon;
Leeft nog Pindarus' zang in de gedachtenis
Van de zonen van Thebe,
Op de heuv'len van Attica?

Straalt Leonidas' geest, even als d' avondster
In den duisteren nacht, 't kroost van Lykurgus voor?
Leert de Pylische denkzuil
Nog in de neêrlaag onsterflijk worden?

Waar is 't heldengeslacht dat zich bij Marathon
Zelf vergoodde? Waar blinkt Salamis' zegepraal?
Waar de wapp'rende vanen?
Waar de beelden der Halvegoôn?

Alles zonk in het niet! - Tengere schaduwen
Sluipen rond door het puin, waar zich de muren nog
Van vervallene tempels
Over de graven der oudren buigen!

Delphi's heilige stem zwijgt; en de Pythia
En de drievoet, en ach, 't heiligdom zijn niet meer.
Op de Apollische lauwer
Krast de nachtuil het ak'lig wee.

Wee, o Griekenland, u, want de gezegende
Dagen vloden daarheen; en zij verloren zich
Als een stroom van de bergen
Die in het slijk en in poelen versterft.

Rust, verheven geslacht, heerlijke vaderen!
Jaagt uw schimmen niet op. Vliedt uw geboortegrond,
Ach uw kruipende zonen
Kennen vrijheid noch heldendood.

Mahmouds vreeslijke stem dondert de velden door,
't Zonlicht zwijmde vermat: duistere hellenacht
Kleeft op bergen en tempels,
Spoken verbijstren 't geketend nakroost.

Maar, wat zie ik, een schicht breekt door de duisternis,
Flikkert hel in den nacht! Bliksems doorkruisen zich!
Is 't nog mooglijk! een vuurstraal
Brengt nog redding, nog licht terug?

Ja, de fakkel des roems gloeit op de tinnen neêr!
Heerlijk schatert de lucht: Vrijheid van 't Slavenjuk,
Vrijheid, dood en vernieling,
Dood aan de dwingers van Pelops erven!

Zie, geen landlijke ploeg snijdt door de voren heen;
Tot een wrekende speer vormt zich de spade nu,
En d' ontstokene landman
Wreekt den smaad van het vaderland.

Zie, daar buldert de dood op de geleedren los,
Die, met woede bezield, Griekenland teisterden;
Als 't kaf voor den windstroom
Stormen de drommen van Griekschen bodem.

Pelops, Solon rijst op, rijs o Miltiades!
Hellas heft weêr het hoofd op; en de gezaligde
Beeldtenissen der vad'ren
Wenken 't edele nageslacht.

Juicht, de vorige roem leeft en bezielt u weêr!
Vrij en zalig en groot schittert de grieksche naam
Hoog op ruischende vanen
Als eene zon in de hemeltransen.

Van niemand minder dan van Byron had de dichter Ph. van den Bergh zijne bezielende klanken afgeluisterd. In den tweeden zang van Childe Harold had deze aan zijne overkropte smart lucht gegeven. De invloed dier onnavolgbare poëzy was grenzenloos geweest. Gervinus stelt haar wat invloed betreft, op ééne lijn met de een of andere diep ingrijpende politieke gebeurtenis, of met den greep van eene revolutie.

Childe Harold zwerft door Thessalië en daalt naar Morea af. Hij ziet, hij voelt en beschrijft als het tweede ik van Byron-zelf. Diep gevoel voor het schoon der groene dalen, de blaauwe tint der beken en meeren, de ruwe naaktheid der kloven, huwt zich aan de ligte ontvlambaarheid voor het schoone menschengeslacht, met zulk een frisschen levenslust en zulk eene vriendelijke gezindheid. Maar overal, ook onder het schilderachtig kleed van tulband of sluier, door en onder de welige boschjes van olijf en wijngaardranken speurt hij de overblijfselen van lang vergane grootheid. De zwerver mijmert, zoo als slechts Byron kan; weemoed en toorn dingen met bitteren spot en grijnzend leedvermaak, dat 's dichters theoriën over het ijdele menschenleven ook op den klassieken bodem van Griekenland bewaarheid worden, om den voorrang. Weemoed is echter de blijvende indruk, die heeft aan de beroemde strophen: ‘Fair Greece, sad relic of departed worth! Immortal, though no more; though fallen, great! de onsterfelijkheid verzekerd. Schoon, als van een der Homerische helden, is de houding van dezen Engelschen zanger eener onderdrukte vrijheid. Weinige jaren later, toen de nazaat van Leonidas, tegen Byron's verwachting aan, getoond had, dat hij ‘ofschoon alleen de woede zijner haatren dorst te tarten, toen hij naar 't schendblad greep, waarop zijn slaventitel stond’ - - - toen hij getoond had Harold te begrijpen die hem toegeroepen had:

Hereditary bondsmen! know ye not
Who would be free themselves must strike the blow?

sprong Byron in luide geestvervoering op, en eer hij de lier uit de handen legde, en als beschutter van Griekenlands vrijheid naar 't zwaard had gegrepen, heft hij - als een nieuwe Tyrtaeus - dit krijgslied aan!

Sons of the Greek arise!

Toch lag in deze geestdrift, door edel humanisme gewekt, de bron van alle latere teleurstellingen, wederwaardigheden en dwalingen. Byron is de dichterlijke woordvoerder van een opgewonden, maar zich zelf vergissend Europa geweest. In de revolutie van 1821 zag dat Europa - en zelfs na 50 jaren is de meening nog niet uitgestorven, eene noodzakelijke, zeer wettige openbaring van de herlevende kracht eener natie, die een langen tijd gesluimerd, maar evenwel nooit opgehouden had te bestaan. De Grieken van Morea waren immers de oude Hellenen van den klassieken voortijd, wel is waar van hunne oude majesteit zeer vervallen, maar toch nog datzelfde volk van de kunst en de wijsheid, aan geen ander volk gelijk; een volk waaraan de natuur als onvervreemdbaar erfgoed een fijnen smaak en een zin voor het schoone had verleend.

Men meende dat deze kunstzin in zijn scheppend vermogen en veerkracht slechts was onderdrukt, en dat zijn oorspronkelijke glans, als maar eens de bezoedeling der Muzelmannen was weggevaagd, in al zijn luister zich vertoonen en in wijden ommering onder de volken der aarde zich verspreiden zou. In angstige spanning hoopte men eerlang de eeuw van Perikles op aarde te zien wederkeeren. De gisting der tijden moest zonder twijfel uit den schoot van dit bijzonder volk veldheeren en staatslieden baren, die 't verdoold Europa aan de heldeneeuw van vroeger herinnerden. Maar de toenmalige Grieksche beweging bracht niet één werkelijk buitengemeen man op het tooneel, het Grieksche volk bleef dood; de Helleensche natie van onzen tijd is zoo vreemd aan hetgeen wij, bij de Muzen van Homerus en Plato, geleerd hebben zóó te noemen, dat er zelfs geen vonk van klassiek leven glimt.

Indien men somwijlen met weemoed aan dien ondergang van het verhevenste, althans het rijkst gezegende en 't geestigste volk der oudheid denkt, en noode de gedachte verdraagt, dat de nazaat van die helden, wier namen sedert eeuwen onze jonkheid met geestdrift vervulden voor al wat schoon is en goed, tot een listigen, laffen, barbaarschen stam is afgedaald, dan geeft de historische wetenschap ons den kelk der vertroosting. Ja, het nakroost van Leonidas ging te gronde, maar niet in den half beschaafden Levantijn van deze dagen te loor. De oude Griek is g e s t o r v e n . De tegenwoordige bewoners - zoowel van het Turksche, als van het sedert 1831 vrije Griekenland, zijn Slaven, behooren tot die velerlei stammen en volken, wier gemeenzame groep, door

nog onbekende oorzaken in Azië mobiel geworden, onder den naam van *De Volksverhuizing*, aan de oude wereld een einde heeft gemaakt. De hedendaagsche Griek is een afstammeling van Alaric, Genserich, zooals ook de Wenden, de Czech, de Hongaar en de Moskoviet. Onbedriegelijke sporen van dezen ommekeer liggen den reiziger in Griekenland overal op den weg, vooral in de namen van plaatsen, dorpen, rivieren en bergen. Met weinige verandering voeren deze namen den zwerveling in Moréa naar Noord-oostelijk Duitschland, naar Boheme en Hongarije en Rusland. Moréa zelf, dat het overoude Peloponnesus heeft verdrongen, verraadt zijn slavischen oorsprong; het woord is nog terug te vinden in den naam van *Pommeren*, eigentlijk *Po-Mor-ania*, in Morim en Moravia! Men vindt er bovendien Rachau, Krakau, Warschau (Varsova), Kamenz, Granitza, Lützena, Tschermova, Skutari, Tschekona, Pukranika.

De historische berichten staven dezen ommekeer. Fallmerayer heeft op voldoende gronden, met getuigenissen uit de beste der byzantijnsche schrijvers en uit verschillende kloosterkronijken ontleend, deze stelling bewezen. De ploegschaar heeft den ouden klassieken bodem omgewoeld en den voormaligen plantengroei tot op den wortel toe afgesneden. Onder Theodosius den Groote die aan de Gothen toegang verleende, onder Justinianus die geheel Thessalië en Albanië aan Albanezen en later aan de Bulgaren inruimde, is de uitroeiing der zonen van het echte Grieksche volk begonnen en voortgezet.

Het is alzoo een ander volk dat in het ‘Fair Greece’ van Byron zijn zetel heeft opgeslagen. Niet de erven van Epaminondas, maar de telgen van Etzel der Hunnen koning, strijden sedert vier eeuwen tegen de overheersching van Turkije. De teleurstelling door Europa ondervonden, groot als de weedom van de moeder, die haar geliefd kind te vergeefs tot een kunstenaar had gevormd, en in stede van aesthetische ontwikkeling bij haar zoon een koopmansgeest en wilden lust naar avonturen ontdekt, moet voor de uitkomst van het historisch pleidooi zwichten. Wij hebben in den Helleen een nieuw lid van die groote familie van volkeren te begroeten, die later dan de westelijke Europeanen, later dan de Franken, Saksers of Germanen den staat der beschaving nabijkomt. De gruwelen, waardoor zijn voorzaat zich in de erven der klassieke Grieksche wereld heeft ingedrongen, de wildheid en de bloeddorst, waarmede de Goth, de Albanees, de Hun en Bulgaar de vriendelijke landouwen van Plato's muze en de tempels van Zeus of Athene hebben ontwijd, kunnen den tegenwoordigen afstammeling niet meer geweten worden. Hij heeft tot heden nog eerst zijne leerjaren gehad, en daarin als menig onbedreven jongeling veel schulden gemaakt. Gelukkiger dan menig andere stam in dergelijken toestand heeft het toeval, dat hij Griekenland bewoont, en de omstandigheid, dat hij Grieksch spreekt, hem de sympathie van Europa verzekerd, hetwelk zijne blauwe Grieken, azuurkleurig als de golven der Aegeïsche

zee, even vruchtbaar tevens, als klinkende bewijzen dier belangstelling mag bewaren.

't Is echter een andere Griek. Deze Nieuw-Griek is niet de zoon van Zeus, maar de zoon eener Kerk. De Pope heeft hem voortgebracht. Taal, zeden en denkbeelden, alles wat het gemeenschappelijk leven van de niet-Mohammedaansche bewoners van Turkije uitmaakt, is van kerkelijken oorsprong. Van daar ook de verbazende invloed van Rusland. Al ware ook aan de taal zijner diplomaten geloof te slaan, en de Russische invloed niet in de woelingen van de Grieksche onderdanen des Sultans aan het werk, toch is de overeenstemming van nature groot: omdat op den tegenwoordigen trap van ontwikkeling voor beide, Hellas en Moskowa, 't zwaartepunt des levens gemeen en wel een kerkelijk is. De Grieksche Kerk is beider moeder.

Daarom wil ik toch de hoop van Griekenlands eindelijke heerschappij niet uitblusschen, maar ik verbind haar aan vele voorwaarden. Ik ben een te goed Nederlander, om niet van zelf de ooren te spitsen, als er van opstand eens onderdrukten volks wordt gesproken. Met de herinnering aan onze Nederlandsche zeventiende eeuw, zie ik, onder welken verdrukten hemel ook, met een kloppend hart de kimmen blauwen en de purperen banden van de zon der vrijheid doorbreken. Maar, het moet een volk zijn dat zich verheft, een vrij, een wakker volk, dat niet aan de eene, staatkundige, dwingelandij ontsnapt, om in eene andere, kerkelijke, te vallen.

Ik wil niet beweren, dat van het tegenwoordige Griekenland, en van den Griek in 't algemeen, nooit iets beters kan verwacht worden. Er zijn enkele bewijzen, dat er wat meer geestkracht en kennis onder hen ontwaakt. Straffeloos ook kan niemand, al geschiedt het dan ook bij aanneming of aanmatiging, zulk een verleden als dat der oude Grieksche wereld het zijne noemen. Een volk, dat Homerus en Plato onder zijne dichters en wijsgeeren noemt, moet wel voor den Pope te machtig worden. Toch zijn vooralsnog de sporen van herstel zeer weinige, en naar luid ook van de onpartijdigste getuigenissen staat de Griek, de Levantijn, moreel noch intellectueel boven den Turk Nog geldt het woord, door een, ik beken het, knorriger schrijver hun toegeworpen: ‘kleed u Grieksch, geloof Grieksch, maar laat u op Turksche wijze regeeren!’

De diplomatie is hiervan zoo doordrongen, dat zij weinig andere maatregelen neemt dan palliativen, en de Oostersche kwestie liefst smoort. Zij wacht. Laat men dat voorbeeld volgen.

Zal Hellas regeeren ook aan de boorden van den Gouden Hoorn, - welaan! als het maar niet zij als handlanger van Ruslands blinkende orthodoxie en verniste onbeschaafdheid, en nog veel minder als de worgengel van ‘het zwijnengebroed van Mohammed.’ Het regeere dan, gelijk in het zalig verleden de mannen van Attika de wereld beheerscht hebben, door den adel des geestes, den staatszin zijner vrije burgers, de kunstliefde zijner dichters.

Ik ben geen voorstander van de redding der volken door het zwaard. De punt van deze recht-schrijvende en wet-stellende macht is mij te scherp, en zij wondt zoovelen, die niets liever wilden dan rustig te werken en vreedzaam den plicht des levens te vervullen. Ook de zoon van Mohammed heeft recht op het leven. Zijns ook is de plek, waar eens zijn wiegje op stond en eens zijn graf zal zijn. Men zal toch niet in ernst willen beweren, dat hij als zoon van Azië in Europa een indringer moet heeten. Zijn Griek en Romein, zijn de Germanen en Slaven soms autochtonen? Zijn wij Europeanen niet allen geboren Aziaten? Laat ons den jongstgekomene uit het wijde moederland niet de herkomst verwijten, die onze eigene eerkroon uitmaakt.

Vooral boezemt mij het flikkeren van het zwaard eene huivering in, als ik bedenk wat tegenstrijdige driften om Stamboul woeden. 't Is hartstochtelijke geloofsijver, die sedert 1200 jaar nog niet het oogenblik van bezinning weet te treffen. Al twaalf eeuwen wordt het stout duel, met ongeëvenaarde heftigheid en verbijsterende hardnekkigheid tusschen Het Kruis en De halve Maan gevoerd. Heden nog, als toen ze voor de eerste maal in het krijt afdaalden, staan deze ridderlijke kampioenen, meer in tijdelijke rust, dan verzoend tegenover elkander. Beiden behaalden glansrijke overwinningen. Karel Martel, der Christenheid voormuur! de palmen der kruisvaarders wuiven u haar groet tegen en ruischen Castiliës en Arragon's echtpaar toe! Grenada is verlaten, en in Afrika's Berberstammen klinkt nog het lied der ridderlijke Mooren, weêr over Gibraltar's zeestraat teruggedreven. Maar de wraak bleef niet uit, en dwars over land heen stevende Mahmoud's vloot naar de groote stad van Konstantijn den Groote, en weder steeg de Halve Maan omhoog!

Ziet, de strijdlustigen gaan schijnbaar voor elkander uit den weg - maar het is slechts schijn. Op nieuw terrein zoeken ze elkander op, aan Indus en Ganges, tot in het zoete Insulinde.

Wat zal het einde zijn? Natuurlijk verblijft de zegepraal aan de waarheid, maar laat, in naam der eeuwige rechtvaardigheid, die niet door het zwaard bevochten worden.

Tot nog toe is de zaak onbeslist, en onverrichter zake keeren de zendelingen terug, gelijk ten dage van den Perzischen Shah, voor wien eenige Christen-monniken, naar hunne meening met alle hoop op goeden uitslag, hunne leer hadden ontwikkeld. Midden in hun betoog, ontvangt de Groote Heer een geheel onverwacht bericht, dat hem kennelijk met verslagenheid vervult. Deelnemend vragen de monniken, wat droevig nieuws Zijne Majesteit zoo bedrukt maakt? ‘Ik ontvang daar het verpletterend bericht, dat de aartsengel Michaël overleden is!’ luidt het antwoord. Sire, laat het u niet wijs maken; dat is onmogelijk: de zalige engelen zijn onsterfelijk! ‘Hoe! spreekt de Shah, en gij verhaalt mij daar juist dat God gestorven is?’

Ik wensch dat Europa voor den gruwel van een godsdienstoorlog be-

waard worde! Spanje heeft door zijn geloofsijver de gouden roos van trouw aan de Kerk verdiend, maar die met de ongeneeslijke bigotterie van zijn land en de eer van zijn volk wat al te duur betaald!

Laat het in Stamboul zoo niet wezen. Op den dag dat de Muezzin ten laatsten male van Aya Sofia's minnaret den vromen Muzelman tot het laatste gebed oproept, en de Rayah meester wordt, bezoedele geen bloedbad de zege! De teruggekeerde priester brenge in plaats van den miskelk, of daar benevens, den olijftak des vredes voor Christen, Jood en Mohammedaan, en de nieuwe keizer van het oude Byzantium zij geen geloofsheld, maar een man van den geestesstempel eens Nathans den wijze.

Misschien een luchtkasteel! Ik weet het niet. Althans ik meen zijne tinnen zich te hebben zien spiegelen in de golven van den Bosporus, nog beschenen door het licht van de zon der gerechtigheid en de stille avond goot er ook het zilveren wit der halve Maan op uit.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

VI.
De Sixtijnsche Kapel.

Bij hun eerste bezoek aan Italië vallen alle reizigers in hetzelfde euvel door hun eerste oponthoud te Rome in de Paaschweek vast te stellen.

De ongeloofelijke menschenmassa, die er zich in die week verzamelt, verhoogt de duurte en bemoeijelijkt het verkrijgen van logies.

Buitendien vindt men er de voornaamste museums gesloten.

Niets is natuurlijker.

De paus is de koning van den dag. Van heinde en ver stroomt men toe om dien koning in al zijn glans en majesteit te aanbidden, en kon men ook al billijkerwijze in het belangwekkende Rome, andere vragen verwachten van de lippen der duizenden vreemdelingen die men ontmoet op treinen, aan stations, in koffijhuizen enz., ze bepalen zich gewoonlijk tot deze enkele: ‘Hebt ge den paus reeds gezien?’

De ruïnes zijn verlaten, de omstreken worden niet doorkruist. Ter naauwernood kan men een huurrijtuig bemagtigen; men vindt ze bij

honderden op het reusachtige Pieters-plein zamengeschoold, waar ze tegen ongehoorde prijzen hunne vrachten hebben afgezet, om deze weder tegen nog ongehoorder prijzen naar hun logies terug te voeren.

Ofschoon ik na den eersten feestdag reeds volkomen verzadigd was van de feesten, waarheen mij voornamelijk de begeerte om fraaije muzijk te hooren gedreven had, bemerkte ik toch duidelijk aan mevrouw Preston, dat ze voor haar meer waarde hadden dan alle bijzonderheden van Rome te zamen. Ik schikte mij dus in mijn lot en volgde haar gedwee van de Pieterskerk naar de St. Jan Lateraan, en van de St. Jan Lateraan naar de Pieterskerk, waar ik altijd met even weinig stichting, dezelfde praalvertooning van de hooge geestelijkheid aanstaarde.

Op éenen feestdag echter verheugde ook ik mij. Die dag was nu aangebroken. De Heilige Vrijdag waarop het beroemde Miserere in de Sixtijnsche kapel zou worden uitgevoerd. Van dit Miserere had iedereen den mond vol, en geen wonder dat de ambassadeurs van alle zijden aanzoek kregen om toegangskaarten voor de kapel, die zij dan ook met kwistige hand uitdeelden, ofschoon ze zeer goed wisten dat de kapel onmogelijk zóoveel menschen kon bevatten.

Ter eere van onzen Hollandschen ambassadeur, mijnheer de Chastel, moet ik echter getuigen dat hij mij sterk afraadde om plaats te zoeken in de kerk, een raad waarvoor ik hem nòg dankbaar ben. De benaauwdheid, verzekerde hij, was van dien aard, dat vele dames bewusteloos werden weggedragen; vóor de kapel echter was een groot portaal waar men den zang zeer goed kon hooren.

Toen ik dit aan mevrouw Preston meêdeelde en er bijvoegde, dat we gedwongen zouden zijn om ons een aantal uren vóor het begin der dienst naar de kerk te begeven, 't geen onnoodig zou zijn als we ons met een plaats in het portaal vergenoegden, gaf ze voor het eerst zeer duidelijk haar afkeuring te kennen. Ze wilde den paus zien, en dit was alléen mogelijk wanneer ze zich in de kapel bevond, en daar nu ook Mary, die geheel met mij instemde, mij door een knipoogje te kennen gaf ‘gij hebt gelijk, maar... doe het maar om harentwille,’ zoo onderwierp ik mij verder zonder tegenspraak aan beider verlangen.

De Sixtijnsche kapel bevindt zich in het Vaticaan.

Ze is beroemd om hare frescoschilderingen aan den muur nabij het altaar tot aan den ingang, en om haar geschilderd plafond, met de kolossale, nooit volprezen scheppingen van Michel Angelo.

De korte geschiedenis van dit prachtwerk dat nu nog ieders verbazing en bewondering afperst is deze: Paus Leo X, die van zijn vader Lorenso de Medicis een bijzondere kunstliefde had overgeërfd, droeg Michaël Angelo de taak op om de kapel - door zijn oom Sixtus IV gebouwd - met een reeks van tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis te versieren. Michaël Angelo wilde liever het praalgraf van dezen paus voltooijen en sloeg hem daarom voor dit werk aan den

jongen Raphaël op te dragen, die het schilderen in fresco beter verstond dan hij. Dit strookte echter niet met het verlangen van den paus.

Het schilderwerk, waarmede vorige meesters deze kapel versierd hadden, werd dus ijlings uitgewischt, en Michaël Angelo begon zijn ontwerpen aan de zoldering uit te werken. Daar hij echter te weinig vertrouwen in zichzelf stelde omtrent het werktuigelijke van deze kunst, ontbood hij verscheidene schilders van Florence en onder anderen Granacci, Julius Bugiardini, Jakob dì Sundro, Indugo de oude, Angelo dì Domino, en Aristoteles dì San Gallo, die allen een tijd lang onder zijne leiding werkten, maar de ideën van hun meester niet vermogten te bereiken. Voorgelicht door den raad van Julius da San Gallo aanvaardde Michaël Angelo nu nogmaals alleén zijn reuzentaak. Hij sloot de deur der kapel en verbood iedereen den toegang. In het jaar 1511 had hij zijn werk half voltooid en de paus verlangde dat het openlijk ten toon zou worden gesteld. De kapel werd dus geopend, de steigeringen weggenomen, en het publiek vergund zich in den aanblik der eerste proeven van dezen meesterlijken arbeid te verlustigen. De bewondering die dit schilderwerk inoogstte, bewoog den paus om den kunstenaar tot meerderen spoed aan te manen.

Het ongeduld van den paus werd echter nog op een zware proef gesteld. Toen het werk eindelijk zijn voltooijing nabij was, wendde zich Leo toornig tot den kunstenaar met de vraag ‘wanneer hij toch dacht gereed te zijn?’ ‘Zoodra ik kan’, antwoordde deze bedaard. ‘Zoodra ik kan!...’ barstte de paus los. ‘Gij wilt dus, dat ik u van de steigering doe afwerpen?’

Deze bedreiging joeg Michaël Angelo niet weinig schrik aan; op den 1sten November van het jaar 1512 kon dan ook zijn arbeid ter bezigtiging worden gesteld. Twintig maanden had hij aan dit werk besteed en daarvoor drie duizend kroonen ontvangen.

De onderscheidene vakken der zoldering zijn elk met een bijzondere bijbelsche geschiedenis voorzien, en aan de wanden der kapel ziet men in majestueuse houdingen, de vreesselijk verheven beelden der profeten en profetessen, wier omvang en karakter iets bovenmenschelijks uitdrukken. Boven het altaar ziet men een groot tafereel van het laatste oordeel, het meesterstuk van Michaël Angelo; doch dit verwonderlijk voortbrengsel van genie werd eerst onder de regering van Paulus III en dus bijna dertig jaar later dan het overige werk aangevangen.

Ofschoon de dienst in de kapel eerst te zes uur 's avonds een aanvang nam, begaven we ons reeds te twaalf uur daarheen. De toe vloed was ontzettend. De dames die met toegangskaarten voorzien waren, genoten het voorregt om de militaire wacht beneden in den zuilengang te passeren. De heeren mogten eerst drie uur later den trap op en schoolden intusschen op onrustbarende wijze voor de militaire wacht te zamen, 't geen den doortogt der dames niet weinig bemoeilijkte.

Buiten adem van het dringen geraakten wij in het portaal. Eenige pauselijke soldaten bewaakten den ingang der kapel. Wij vertoonden onze kaarten. Zij keerden ons vrij onbeschoft met de kolven hunner geweren af.

- Perché non? - vroeg Mary.

Een hunner wees op onze hoeden.

- Een jonge Duitsche dame trad ons op zijde.

- Het toilet der dames is voorgeschreven; gij moet in den rouw gekleed en gesluijerd zijn, anders laat men u niet binnen - sprak ze.

Mevrouw Preston verbleekte.

De Duitsche, die ons eerst met naijver had nageoogd toen we, vrij trotsch, moet ik zeggen, gewapend met onze kaarten, naar de kapel traden, kon zich volkomen met mevrouw Preston's teleurstelling vereenigen.

- Die dame - ze wees op mevrouw Preston - is in 't zwart. Zij behoeft slechts haar hoed af te zetten en mijn sluijer om het hoofd te slaan.

Mevrouw Preston aarzelde.

- En gij dan, Mary?

- Het kan nu niet anders, mama! Gij gaat naar binnen en wij blijven hier.

Mevrouw Preston kon de verzoeking niet langer weêrstaan.

Door de zwarte gordijnen die voor den ingang der kerk hingen en telkens door nieuwe bezoeksters werden opgeheven, had zij een blik in het met rouwfloers behangen heiligdom geslagen en ook den pauselijken troon ontdekt.

Zonder dralen ontdeed ze zich nu van haar hoed en nam met een dankbaren blik den sluijer der Duitsche aan.

- Gij wacht mij dus hier?

- Zeer zeker.

De soldaten weken op zijde en mevrouw Preston betrad de kapel.

- Hebt gij ook kaarten? - vroeg de Duitsche.

- Ja.

- Als.... als...

Zij stokte, maar ik had haar begrepen. Reeds waren wij omringd van dames die, naar hare blikken te oordeelen, niets liever wenschten, dan ons de kaarten uit de handen te rukken.

- Gij kunt mijn kaart krijgen! - zeide ik, - maar uw sluijer...

- Geef mij de voile van uw hoed, dat is voldoende.

Ik gehoorzaamde.

- Hier is mijn tabouret - sprak ze - die zal u van dienst zijn.

En ook zij verdween vlug als een hinde in de kapel.

Intusschen had Mary haar kaart aan een statige Engelsche matrone afgestaan.

- Dan zal die dame u haar tabouret wel willen laten, - zeide ik.

De dame wierp mij een ijskouden blik toe, vouwde bedaard haar tabouret in elkander en verdween zonder Mary ook zelfs met een ‘dankje’ te verwaardigen, in de kerk.

- Weder een beminnelijk Engelsch streekje! - mompelde ik verontwaardigd.

Mary lachte tranen. Daar ze echter niet tot bedaren kwam, bemerkte ik dat haar vrolijkheid nog een ander voorwerp gold. Ik volgde de rigting van haar blik en zag, hemelhoog boven de vrouwenmassa verheven, miss White met onbewegelijk gelaat nevens den ingang der kapel zitten. Ze had haar tabouret op de bank tegen den muur geplaatst en troonde in al haar praal en uiterst voldaan over deze nieuwe uitvinding, tot boven den pauselijken soldaat, die haar nu en dan met zijn rug lastig viel. Aan hare voeten bewoog zich haar welgedane boezemvriendin, die door ontelbare maçonnieke teekenen te kennen gaf dat ze ons bespeurd had.

- Laat ons in 's hemels naam uit die buurt blijven, Mary! anders zijn wij er van daag weder mede opgescheept zooals op Palmzondag.

Mary kon niet antwoorden, maar volgde mij, steeds tranen lagchend, naar de andere zijde.

- Weldra was de kapel bezet. Dit veroorzaakte niet weinig misbaar. De met kaarten voorziene dames die aanhoudend toestroomden en allen even gejaagd schenen, verhieven hare stemmen tegen dezen gruwel, en drongen murmurerend vóor de kapel te zamen.

- Ik heb een kaart en ik *wil* er in! - riep een kolossale dame.

- 't Is ongehoord.

- 't Is bedrog.

- Is dat een behandeling van vreemdelingen!

Mary en ik, die ongaarne iets van dit schouwspel wilden verliezen, traden naderbij.

De soldaten maakten gebruik van hunne geweerkolven, de toornige en opgewonden amazones weken achteruit en veroorzaakten hierdoor een algemeene verwarring bij de zittende dames, die met hare tabouretten als een knibbelspel door elkander vielen.

Alléén miss White had op haar hoogen troon stand gehouden en staarde met zelfvoldoening op de verwarring beneden haar.

- Schrecklich! Schändlich! Und dasz in einer Kirche!

- Very bad indeed!

- Ces dames s' oublient!

- Mi dispiace! (Dat spijt mij.)

- Zijn het Engelschen? (Sono Inglesi?)

- Ja, van de minste soort. (Si, bassèzza!)

Dergelijke uitroepen in alle toonsoorten en talen geuit, strekten tot muzijkale begeleiding dezer omwenteling, en daar de oproerige vrouwen nog genoeg gevoel schenen te bezitten om het laakbare dezer onstich-

telijke opgewondenheid in te zien, zoo ontstond er, nadat de gevallenen zich weder hadden opgerigt, verder een diepe stilte, waaraan de treurmuzijk ontbrak.

Zóo verliepen eenige uren. Mary had een plaatsje op de bank bemagtigd en ik zat op de tabouret der Duitsche aan hare zijde, tamelijk goed voorbereid om door de eerste botsing, met mijn zwak gestoelte omver te tuimelen.

Mary was stil geworden. Ik denk dat ze over Dumbal peinsde. Wij hadden hem na Palmzondag niet meer gezien, maar Mary wist dat hij Ahlding naar Napels vergezelde; ze wist nog meer, dat ze voor mij verborgen hield, maar dat ik nogtans zeer goed kon raden; hij zou terug komen.

Een vervaarlijk gedruisch wekte ons uit onze gepeinzen.

De deuren van het portaal vlogen open en het heerenpersoneel, drie volle uren beneden aan den trap ingehouden, stormde als razend naar de kapel.

Bloedrood, hijgend en met dreigende blikken, geleken ze meer op een troep wilde dieren dan op menschen, die de plegtige viering van Christus' dood wilden bijwonen. Vóoraan herkende ik den strijdlustigen Engelschman van wiens krachtigen handdruk ik Mary door mijn parapluiestok had bevrijd.

De aanval der Engelschen op de soldaten was zóo onstuimig, dat deze terug weken en de Engelsche voorhoede de kapel binnendrong. In de kapel had nu dezelfde verwarring plaats als in het portaal. De kleine ruimte was eivol en tot stikkens toe benaauwd.

Mary begon zich over hare moeder te verontrusten; daar deze echter vroeg genoeg gekomen was om niet aan den ingang te zijn geplaatst, oordeelde ik haar buiten gevaar.

De indringers werden spoedig teruggedreven en nu volgde een verwoede strijd tusschen de soldaten en de oproermakers, die geheel ten nadeele der laatsten afliep, maar waarvan toch de beangste dames haar deel kregen. Ook miss White werd nu het slagtoffer harer spitsvindigheid. Na herhaalde pogingen om zich op de bank staande te houden, zagen we haar plotseling pijlsnel van haar hoog standpunt nederdalen en in een allerbelangwekkendsten toestand op den schoot harer kermende en gesticulerende vriendin neder tuimelen.

De ongevoelige Mary beweerde dat deze val voorzeker aanleiding zou hebben gegeven tot een schermutseling van Dear me's en O Yessen.

Onze strijdlustige Engelschman alléen had, naar het scheen, een plaats in de kapel veroverd, althans wij zagen hem niet meer; daarentegen wreekte een der soldaten zich, zooals het gewoonlijk bij dergelijke gebeurtenissen gaat, op een onschuldige die nolens volens in het gedrang was geraakt en door een krachtigen vuistslag op de borst getroffen neêr smakte. Dit, en de zekerheid dat er in de kapel geen

enkele staanplaats meer beschikbaar was, bedaarde den strijdlust der anderen.

De verslagene werd bewusteloos weggedragen en de rust hersteld.

Welk een stichtelijke inleiding voor het Miserere!

Bij tusschenpoozen wandelend en zittend, langzamerhand gekweld door honger, dorst, vermoeidheid en benaauwdheid, sleten wij nog eenige uren voordat de dienst aanving.

Nu en dan droeg men eene bewustelooze dame uit de kapel, 't geen ons met zorg voor mevrouw Preston vervulde.

Eindelijk werd het zes uur en de eerste noot van den plegtigen psalm drong tot ons door. Een doodelijke stilte verving het gemompel en geschuifel. De vrouwen verbleekten, de mannen namen hunne hoeden af. Ik luisterde met gespannen aandacht.

Er bestaan drie verschillende composities op dezen psalm. De eerste Miserere is van Gregoire Allegri (1638), de tweede van Thomas Bai (1714) en de derde van Joseph Baini (1821).

Welke van deze drie composities nu werd uitgevoerd kan ik niet bepalen, want toen ik er een pastoor fluisterend naar vroeg, antwoordde hij op plegtigen toon en met ten hemel geslagen blik ‘C'est le beau Miserere!’ Hieruit maakte ik op dat hij het evenmin wist als ik en Mary - dat de drie Miserere's onder het motto ‘beau!’ bij den pastoor bekend stonden, en hij het heiligschennis achtte naar deze muzijk met een kritisch oor te luisteren.

't Zij nu dat mijn verwachting te hoog gespannen was, of wel, dat ik mij een voller koor met begeleiding van orchest had voorgesteld, zeker is het, dat dit beroemde Miserere, waarvoor ik zooveel ongeriefelijkheid verduurde, mij bitter tegenviel. Na verloop van tien minuten scheen dan ook de eerste indruk van den zang op het publiek geheel uitgewischt, en het liet zich aanzien dat de toevloed naar buiten even onstuimig zou zijn als straks de vaart om binnen te komen. Voor het grootste gedeelte toch was het niet de muzijk, maar enkel het beroemde Miserere dat de meesten aantrok. Nu ze tien minuten naar dit Miserere geluisterd hadden, waren ze meer dan voldaan; ze konden er van meêspreken als het te pas kwam. Aller oogen vestigden zich dus met ongeduldig verlangen naar de deur, waar reeds weder eenige soldaten hadden post gevat met oogmerk nu het gedrang naar buiten te keeren en het publiek slechts bij gedeelten en bij tusschenpoozen te laten vertrekken. Dit verontrustte mij, en ik kon niet nalaten om Mary, die naar haar uiterlijk te oordeelen evenveel behoefte aan frissche lucht had als ik, voor te slaan ons bij tijds te verwijderen. Mary meende echter niet ten onregte, dat wij ons aan de afspraak met hare moeder moesten houden. Tot overmaat van ramp zwegen nu de stemmen, die werkelijk veel poëzy aan onzen overigens weinig benijdenswaardigen toestand verleenden, en de dienstdoende kardinaal hief een half uur lang zijn eentoonig gezang aan. Dit gaf aanleiding

tot een vernieuwd gemompel en geschuifel onder de toehoorders in het portaal.

Ongeduldig en wrevelig over dit ongewenscht intermezzo waagde ik een poging om uit het gedrang te geraken, maar voelde mij teruggehouden. Meenende dat een ander mij den doortogt wilde betwisten, keerde ik mij wrevelig om, doch ontstelde over Mary's doodelijke bleekheid.

- Spoedig, Mary! de benaauwdheid bevangt u; wij moeten naar buiten!

Zij antwoordde niet, maar wees met de hand naar de overzijde.

Ik verroerde mij niet meer.

Dáar stond zij - Alice's moeder! Wie dat gelaat maar eens aanschouwd had kon het niet vergeten. Maar o! hoe vervallen zag het er uit en hoe strak stonden de groote blaauwe oogen; dezelfde oogen als van het kind dat ik had zien wegkwijnen smachtend naar moederliefde.

Mary had mijn arm gevat en drukte dien krampachtig.

Evenals de mijne bleef haar blik als gekluisterd aan het koud en schoon gelaat der beklagenswaardige. Maar zie, plotseling verwden de doodsbleeke wangen zich met een hoogroode kleur. De schoone oogen verloren hun strakheid en staarden ingespannen in de verte.

Er moest iets zijn dat de aandacht dezer vrouw in hooge mate trok. Ja, geen twijfel meer, ze had een ontdekking gedaan, een ontdekking die haar gansche ziel in oproer bragt en haar met haat en afkeer scheen te vervullen; haar fijne bovenlip krulde zich vol verachting, hare oogen schoten vonken, onwillekeurig deed ze een schrede vooruit. Op hetzelfde oogenblik ontstond eenige beweging in den volkshoop achter mij. Iemand baande zich stootend en stompend een weg door de menigte en drong ons rakelings voorbij.

Mary sidderde.

't Was Dumbal, maar - bijkans onherkenbaar.

- Wat doet *zij?* vroeg Mary naauw hoorbaar.

Ik staarde naar de overzijde. *Zij* had haar zelfbeheersching herwonnen en haar vroegere koele, fiere houding hernomen. Een blik op den aanzienlijken jongman, die nevens haar stond en onrustig scheen, verklaarde mij haar gedrag. Zij *moest* veinzen en ze kon het. Maar toch - eenmaal had ik in haar ziel gelezen; ik wist welk een verwoesting er in dat hart was aangericht en hoe het onder dien rijken maar duur gekochten dos tot stikkens toe klopte.

- Wat doet *zij?* - herhaalde Mary dringender.

Hare oogen zwommen in tranen.

Gevoelde ze even als ik meer medelijden dan af keer voor Alice's wreede, ongevoelige moeder?

Ik hoopte het, vooral nu Dumbal's vlugt zulk een zware getuigenis tegen hem aflegde.

Nogmaals staarde ik uitvorschend op het belangwekkend gelaat daar ginds; het was welsprekend.

- Mary, *zij veracht hem!* - fluisterde ik.

Dat was een forsche slag der arme toegebragt. Ze wankelde en hing zwaar aan mijn arm.

- Daar bezwijmt de tiende, geloof ik! - mompelde een Engelschman die Mary oplettend door zijn lorgnet gadesloeg.

- En ginds ligt de elfde, - sprak zijn buurman lagchend. - Welk eene beeldschoone vrouw! -

Mary hief het hoofd op en uitte een kreet van smart.

Alice's moeder lag bewusteloos.

Edele Mary! Ik kon, neen, ik wilde haar niet terug houden.

Zij drong door de menigte heen. Voor haar ontroerd gelaat opende zich de kring die de bewustelooze omringde.

Zij knielde neder, bevochtigde haar zakdoek met eau de cologne en wies de polsen en slapen der bezwijmde. Zij verrigtte dit werk met zóoveel ijver en teederheid, dat het de toeschouwers versterkte in hun vermoeden van haar bloedverwantschap met die schoone vrouw en met dien fraaijen jongman naast haar, die eveneens in de grootste spanning scheen te verkeeren.

De ongelukkige opende weldra hare oogen. Bij het ontmoeten onzer deelnemende blikken, kleurde een zacht rood hare marmerwitte wangen; zij wendde hare oogen verlegen af, rigtte zich snel op, prevelde een woord van dank, wees den arm van haar geleider koel af en was in één oogwenk verdwenen.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.

Straatsburg.

Wij wachtten te Müllheim op den spoortrein van Bazel naar Kehl. Er was een oponthoud met den trein ontstaan, waardoor ons de aankondiging, dat de trein, nu die eindelijk aangekomen was, een paar minuten voór het station moest stil houden, tot dat alle wagens onderzocht zouden zijn, dubbel onaangenaam werd

Aan ieder portier kwam een Pruisisch luitenant der kurassiers met twee Ulanen, keek al de reizigers nauwkeurig aan en verzocht eindelijk een van dezen uit te stappen. Het was een deftig man met rood haar; daaraan was hij herkend geworden. De staf van het in Müllheim liggende bataillon had namelijk een telegrafisch bericht ontvangen dat er met den volgenden trein een adjudant van den kommandant van Belfort, als burger vermomd, zou aankomen, om verkenningen te doen in die streek, waar een groote legermacht bijeen trok om den Opper-Elzas te bezetten. Nu was de arme drommel gevangen. Zijn houding alleen verried hem reeds, zou men zeggen. Hij werd hoe langer zoo bleeker en kon nauwelijks de enkele vragen beantwoorden welke de als politie fungeerende luitenant hem deed. Zijne lippen begonnen stuipachtig te beven; er was geen twijfel aan. Hij had prachtige papieren bij zich, die hem in Bern bezorgd waren, waarin hij als dokter werd gesignaleerd en waarin als het doel zijner reis het bezoeken der Duitsche lazareths werd opgegeven. De luitenant verzocht den ‘armen zondaar’ zijne bagage uit den wagen te nemen en hem te volgen; alles met de uitgezochtste beleefdheid. Toen dat afgeloopen was, mochten de andere reizigers uit- en wij instappen. Wij vlogen voort en in mijne gedachten zag ik den ‘armen zondaar’ reeds aan een boom bengelen.

‘Gruwelijk,’ dacht ik; ‘de kerel die hem verraden heeft en nu gerust in Bazel zit, terwijl deze man hangen moet, is eigenlijk de galg even goed waard als hij of eigenlijk nog meer!’

Daarop kwam de gedachte bij mij op: ‘gave God dat hij zich vergist had; de luitenant der kurassiers namelijk, die den armen duivel zoo beleefd, zoo voorzichtig, zoo *gentlemanlike* mede nam om hem aan de galg over te leveren.

De oorlog is iets vreeselijks!

Dat was het voorspel onzer reis.

Er was een zeer gemengd publiek in den trein. Het bestond gedeeltelijk uit gewone reizigers, zoo als die ten allen tijde samenstroomen, doch ook voor een deel uit menschen die door de groote gebeurtenissen onzer dagen bij elkander waren gebracht. Er waren veel officieren onder, van de legerafdeeling (de vierde reserve-divisie) die zich in het Markgraaflandje tot bezetting van den Opper-Elzas verzamelde; twee wagens waren vol met naar huis gezonden pauselijke Zouaven, Duitsche jongens, als Afrikanen verkleed. Als zij nu maar een klein beetje gezond verstand meê naar huis gebracht hebben, zal de geestelijke heer die hen naar Rome gezonden heeft, niet veel pleizier meer van hen hebben.

Het onderscheid tusschen dat verkleede gespuis en de dappere Noord-Duitsche landweer die wij voorbij kwamen, was merkwaardig.

Een ander gedeelte onzer medereizigers waren Straatsburgers, door de telegrafische dépèche die hun den vorigen dag de overgave der stad bericht had, uit hunne ballingschap verlost. Onze buren in den wagen waren twee van die gelukkigen die, toen zij hoorden dat ook wij met eene welwillende bedoeling naar hunne vaderstad gingen, ons hun geheele hart openden.

De een was een bejaard man, die na eene moeielijke loopbaan in het practische leven zich van nu af aan theoretische studiën wijdde; de ander was een jong artist; beiden beminnenswaardige en verstandige menschen die zich weldra niet meer ontzagen hunne *Duitsche harten* in het Duitsch lucht te geven.

Ik had lang in Straatsburg gewoond, had in den Elzas gereisd, het volk in alle opzichten leeren kennen en wist hoeveel Duitschgezindheid er nog in den Elzas leeft.

Het was mij derhalve geene kleine verrassing toen ik bemerkte dat de eerste Straatsburgers welke ik na de verovering der stad door de Duitschers ontmoette, goede Duitschers waren. De oude heer vertelde veel van zijn leven in den Elzas en Lotharingen onder ‘de Franschen’; hij klaagde bitter over de wijze waarop zij er huis gehouden hadden; over Napoleon en de priesters, die met

elkander het volk achteruit hadden geholpen; over de slechte scholen en vooral over den verwilderden toestand van het oorspronkelijk zoo goede volk, en die het gevolg was van een tweehonderdjarig wanbestuur. Hij beschouwde de herovering van den Elzas als eene verlossing van een overal gevoeld, al was het ook zelden erkend juk.

'Wanneer men nu van daag liet stemmen,' voegde de jonge kunstenaar er bij, zouden de meeste Elzassers nog zeggen: 'Wij willen Fransch blijven.' Maar als de Elzas eerst weder eens tien jaren lang Duitsche orde, Duitsch leven, Duitsche tucht, Duitsche zeden gehad heeft kunt gij gerust nog eens laten stemmen; dan zal alles, op weinig uitzonderingen na, van harte uitroepen: 'Wij zijn Duitschers en willen Duitschers blijven!'

Mijn metgezel, een officier die bij Metz gewond geworden was, en daar overal Franschgezindheid en Duitschen haat onder het volk had gezien, hoorde verbaasd toe. Voor mij was hetgeen de brave Straatsburgers zeiden geen nieuws. Mijne ervaringen in steden en dorpen, mijne studiën over den Elzas hadden mij reeds lang de overtuiging gegeven die nu door mijn reisgezelschap bevestigd werd. De Elzas is het meest verwaarloosde brokje land dat onder Fransche heerschappij staat. In de Fransche statistiek van misdaden is, onder negentig departementen de Opper-Elzas in den regel het vierde, de Neder-Elzas het zevende, of achtste. Zoo is ook op de zwart en wit geteekende statistische kaart van het volksonderwijs de Elzas een van de donkerste gedeelten van geheel Frankrijk. Slechts een paar van de armste, ellendigste departementen winnen het in dat opzicht van den Elzas. De Elzassers hebben geene beschaafde taal meer; zij verstaan met sommige uitzonderingen, die echter zeldzaam zijn, noch Duitsch, noch Fransch, al kunnen zij in die beide talen hunne behoeften kenbaar maken. Doch een hooger woord, eene verhevene gedachte kunnen zij noch in het Duitsch, noch in het Fransch uitdrukken; evenmin verstaan zij die, wanneer ze door Franschen of Duitschers worden uitgesproken. Zoo als ik zeide, er zijn uitzonderingen, doch die zijn zeldzaam. Wie nu geen beschaafde taal spreekt of verstaat, heeft ook geen deel aan de beschaving dier taal en die van het volk dat haar spreekt. Vandaar de achteruitgang, de ruwheid, de verwildering van het oorspronkelijk zoo flinke Elzasser ras, wat overigens helaas geen privilegie van den Elzas is, maar een ongeluk dat die landstreek met alle deelen van een volk gemeen heeft, dat de beschaafde taal van hun volk niet verstaat. In Ierland, ja zelfs in menigen Duitschen volksstam, deels ook in Zwitserland en Nederland heeft dezelfde oorzaak dezelfde gevolgen.

De Elzas zal eerst weder de mogelijkheid tot beterschap, tot beschaving terug krijgen, wanneer hij weder Duitsch leert spreken, weder Duitsche scholen heeft en dan weder aan den vooruitgang der Duitsche natie kan deel nemen.

Dat waren onze Elzasser medereizigers met mij eens, zooals ongetwijfeld iedere Duitsche Elzasser, die in staat is onbevooroordeeld en oprecht over de zaak na te denken.

Zoo waren wij, al pratende, goede vrienden geworden eer wij in Kehl aankwamen. Hier zouden de arme Straatsburgers bijna nog eens uit hunne vaderstad buitengesloten zijn, indien de officier die met ons reisde hen niet in zijne bescherming, en zoo mede in den sneltrein genomen had, die anders geen burgers mag opnemen dan met bijzondere vergunning van het militaire bestuur. Daarom gevoelden de naar huis terugkeerenden zich dubbel aan ons verplicht en boden ons een nachtverblijf bij hen aan, als - hun huis nog overeind stond. Wij namen het aanbod gaarne aan, want wij

wisten dat het moeielijk zou zijn een onderkomen voor den nacht te vinden. En het huis stond nog; doch alles was er zoo door elkander dat wij allen, onze gastheeren niet uitgesloten, slechts op matrassen op den grond konden slapen. Wij hadden daardoor echter nog beter gelegenheid de beminnelijke gastvrijheid der brave Straatsburgers te leeren kennen, die ons eerst bij het af-

scheid naar onze namen vroegen. Des avonds aten wij nog gevangenen- of belegerden kost; wat paardenvleesch en droog brood met heerlijke Elzasser 'bordeaux-wijn;' doch den volgenden morgen kreeg men voor het eerst in vele weken weder melk en boter bij het ontbijt.

De dienstmaagd was eene *Française* en verklaarde de Duitsche officieren zoodra wij binnenkwamen den oorlog, om een half uur later eene tot overgave bereide vesting te zijn, namelijk zoo vriendelijk en welgemeend met ons te schertsen alsof wij geboren Franschen waren. Met anderen zal het zoo veel moeielijker niet gaan.

In het huis van onzen gastheer, dat wel is waar nog stond en er gelukkig af gekomen was, had een kogel, die door het venster was binnengekomen, de tusschenmuur van twee vertrekken vernield. Van het huis zijns buurmans was het dak vernield en een kogel van boven tot beneden, door al de verdiepingen heen gedrongen. Niet ver van het huis waarin wij logeerden, had een granaat een voorbijganger den halven schedel afgenomen, zoodat de sporen zijner uiteenspattende hersens nog aan den muur zichtbaar waren.

Dienzelfden avond kwamen wij den dom reeds voorbij en konden wij reeds tot onze groote geruststelling zien dat hij nog fier en wel overeind stond. Doch den volgenden morgen brachten wij hem een plechtstatig bezoek en zagen toen, helaas, dat het heerlijke werk op vele plaatsen erg geleden had. Het dak van het koorschip is geheel afgebrand, doch het gewelf van het schip slechts op eene plaats vernield door eene bom, die zoo ongelukkig doorbrak dat hij het fraaie orgel vermorzelde; de reusachtig groote orgelpijpen lagen gedeeltelijk op den grond en gedeeltelijk hingen zij, even als de houten omlijsting, in splinters naar beneden. Het uurwerk stond stil; een raam er boven was stuk geschoten; het ijzeren traliewerk dat dat venster beschermde, was als in een kluwen verward en de bom die daar gehuisd had, kan het uurwerk wel beschadigd hebben; doch uiterlijk was er niets aan te zien.

In het algemeen zou men binnen in de kerk weinig van de belegering gemerkt hebben. Daarentegen was de schade van buiten zeer groot. Overal lagen de puinhopen er om heen. De steunpilaren van het schip waren voor een groot gedeelte vernield, hier en daar waren er groote stukken uitgebroken. De toren staat nog even fier als te voren overeind; doch gehavend als een soldaat die den moorddadigsten slag heeft mede gemaakt. Hier is er een hoek uitgebroken, daar een beeld verpletterd; ginds staat eene zuil nog ten halve, de andere helft ligt op den grond. Zoo vertoont de oude reus honderde wonden, de hemel zij dank geen doodelijke. De ergste is de ontworteling van het kruis, het uiterste punt van den toren. Het is van zijne grondvesten gerukt en zweeft, op zijde hangende, en slechts vastgehouden door de vier ijzeren stangen die het stutten, alsof het ieder oogenblik vallen zal.

Wie lust heeft, make er gevolgtrekkingen uit of zie er voorteekenen in; ons was het aangenamer toen wij, eer wij afscheid namen van dat reuzenwerk van Duitsche kunst nog éenmaal een oog sloegen op het geheel en toen boven in den hoek des torens de witte vlag des vredes, der verzoening zagen. Het was de vlag die den belegeraars het einde van hun harden dag- en nachtarbeid verkondigde. Inderdaad dat is de vaan, de banier des doms, het moest die van alle kerken zijn. En misschien is het een goed teeken voor de toekomst, dat in de dagen toen de paus in Rome zijn ondergang als wereldsch vorst hierdoor bezegelde, dat ook hij meende bloed te moeten vergieten en de krijgseer zijns legers te moeten redden, eer hij Rome aan de

Romeinen en Italianen afstond - dat juist in die dagen de beschoten kerktoren te Straatsburg de vredevaan ontplooide.

Moge dat symbool begrepen worden door Katholieken en Protestanten, door Christenen en Philosophen, door Duitschers en Franschen! Dat geve God!

Vervolgens trokken wij de straten door. Wij hadden veel van branden en verwoestingen gelezen; doch wat wij zagen, overtrof verreweg onze verwachting; in de Brevil, de Steenstraat, de Steenpoort, tot aan de Nationale poort lagen huis aan huis, zes à zeven duizend en meer misschien, in puin. De verwoesting van Jeruzalem, volgens de gruwelijkste afbeeldingen en de vreeselijkste schildering van Josephus, kan niet afschuwelijker geweest zijn. Overal verhieven nog slechts de kale muurbrokken der huizen hunne vernielde overblijfselen; hier en daar zag men een voorgevel zonder huis, met doorboorde muren, vier, vijf verdiepingen hoog, die ieder oogenblik dreigde in te storten. Hier lagen de ijzeren ledikanten tusschen het uitgebrande huisraad; dàar strekten uit de diepten, uit een voormaligen grooten wijnkelder de ontzaglijke hoepels van groote uitgebrande vaten hunne verroeste armen boven het puin uit. Op enkele plaatsen rookte het puin nog, verderop kwam ons de reuk van verbrand vleesch, menschenvleesch, te gemoet. Op vele muren waren de namen der voormalige bewoners nog leesbaar; andere huizen, geheele straten, lagen zoo geheel onder het puin bedolven, dat men de grenzen der respectieve woningen bezwaarlijk zal kunnen wedervinden. Voor een van die huizen stonden nog als spookachtig groote spinnewebben, de ornamenten van gevlochten ijzer voor de vensters van den geheelen gevel, terwijl de muren voor het grootste gedeelte er achter verdwenen waren. Tooneel voor tooneel, de vreeselijkste verwoesting.

En tusschen die ruïnen woonden de geruïneerden. Op éene plek, waar een brandende puinhoop lag van verscheidene voeten hoogte, kon men door eene opening in een donkeren kelder zien. Juist kwam er een grijsaard, met zijn bed op zijne schouders uitkruipen; achter hem zijne dochter, met haar kind, zijn kleinzoontje, aan hare borst. Er lag eene uitdrukking van diepe ellende en bitter verdriet op het gelaat der arme menschen. De vader van het kind was door een granaat verscheurd toen hij uit den kelder trad om brood voor vrouw en kind te halen. Toen de oude man het bed op het wagentje gelegd had, zeide hij, als bij zich zelven: ‘En dat verwoeste huis dáar was al wat ik bezat.’

Die bouwvallen moeten ontzettend veel rampen verbergen. Een Straatsburger bankier verzekerde ons dat er voor dertien millioen wissels in de filiaalbank der staatsbank lagen, welke hij voor geen millioen zou willen koopen. De debiteuren dier wissels waren kort geleden nog welvarende hoofden van huisgezinnen: nu waren zij bedelaars geworden.

Wij kwamen aan eene brug. Onder aan den oever waren planken aan den muur der kade bevestigd. Daar woonden de ongelukkigen. Drie stangen in den grond gestoken, waaraan een ijzeren ketel hing, vormden hun haard. En die haard en een bed achter die planken was alles wat hun overgebleven was van de welvaart welke zij bezaten op den dag toen Napoleon zijne dynastie door den oorlog, en het Duitsche bloed een vaster grond meende te kunnen verzekeren. Het is verschrikkelijk!

Men vertelde ons de geschiedenis, of liever de uitdrukking der wanhoop, eens welgestelden burgers, wien met zijn huis, zijn winkel, zijn magazijn, alles wat hij bezat, verbrand was. ‘Weet gij nu wat ik wou?’ vroeg hij aan een vriend. - ‘Nu, wat dan?’ - ‘Dat de geheele wereld, tot aan de laatste splinter in brand stond.’ Dat is een vreeselijke uitbarsting van wanhoop. Ik rilde toen ik het hoorde. Mij dacht er kon een vloek tegen de geheele wereld in die woorden liggen. En in mijne ziel antwoordde eene stem op dien vloek als om hem te bezweren, met de bede; ‘O Heer, geef vrede!’ - ‘Vrede, vrede!’ roepen al die puinhoopen, al die ellende, al die jammer, al die

rookende bouwvallen en etterende wonden. ‘Vrede! vrede!’ Gij trotsche heerschers der aarde, als gij den wereldbrand niet op uw geweten hebben wilt! VREDE! VREDE! om den wil der menschen en der menschelijkheid!

Doch op de wallen zag men eerst recht de vreeselijke verwoesting door de kanonnen aangericht. Van daar uit zagen wij een vijfde gedeelte der stad in puin aan onze voeten liggen. Zelfs de wallen waren het tooneel der wilde woede der stormloopers geweest. Overal zagen wij de sporen der verwoesting. Eindelijk stonden wij bij de hoofdbres, aan onze rechterhand was de tweede bres in den ‘dooden hoek’ van het bastion; den hoek dien de kanonnen rechts en links niet kunnen bestrijken, die het leven beschermt en die daarom door de dood zoekende krijgskunst ‘den dooden hoek’ genoemd wordt. Hier konden wij de vree selijke macht van het geschut ten volle waardeeren. De gehouwen steenen waren gebarsten, de muur lag omver, de wal zonk in; de hoofdbres zal dertig, veertig schreden breed geweest zijn.

Later lazen wij op een aanplakbiljet van den burgemeester van Straatsburg, dat eene vesting zich, volgens krijgsgebruik, mag overgeven, als er twee bressen geschoten zijn, en dat de kommandant nadat dat het geval geweest was, in de overgave bewilligd had. Ook hoorden wij later vertellen dat men in de laatste dagen letterlijk naar die tweede bres verlangd had. Zooveel is zeker dat die bres nauwelijks gemaakt werd, toen de overgave plaats had.

Wij hadden den generaal Ulrich aan het station Dinglingen, waar hij op den eerstvolgenden trein wachtte, gezien. Hij is eer klein dan lang, niet grooter dan bij voorbeeld Napoleon; hij is gezet en ziet er meer als een vijftiger, dan als een zestiger uit; hij heeft iets gebiedends in zijn gang en in zijne manieren; doch zijn uiterlijk doet meer aan een hoogen ambtenaar bij de politie denken dan aan een oorlogsheld. De Straatsburgers, althans degenen welke wij gesproken hebben, waren hem niet genegen. Zij begrepen niet dat men te Marseille reeds eene inteekeningslijst voor een eeresabel opende, eer de belegering uit was en dat niemand er intusschen aan gedacht had iets voor de Straatsburgers zelf te doen, om hun de geleden schade eenigszins te vergoeden. In alle geval maakt het laatste woord dat de generaal over de belegering gesproken heeft, niet bijzonder veel indruk. Eene ellenlange proclamatie aan de gansche wereld, die nu naast de proclamatie des burgemeesters op de stadsmuren te lezen was, eindigde met deze *phrase:* ‘*Fermons les yeux*, *si nous le pouvons*, *sur le triste et douloureux présent*, *et tournons-nous vers l'avenir*, *là vous trouverez ce soutien des malheureux*, *l'espoir.*’

Alle kanonnen, honderden in getal, waren op de wallen vernageld. Vele Fransche soldaten hadden zelfs, bij de overgave, hunne wapenen in het aangezicht der Duitsche soldaten op den grond stuk geslagen. De Duitsche soldaten hadden dat niet mooi, niet flink gevonden; doch zij hadden het oogluikend toegelaten.

Onze gastheer had ons ten eten genoodigd. Ik kwam vóor de anderen en zat eenige oogenblikken alleen in de eetzaal. Op een tafeltje lagen verscheidene plaatwerken; het boek dat ik toevallig in handen nam, was een album voor Duitschlands vrouwen.

De Elzassers hebben nu nog eene geheele school van Duitsche dichters; ik geloof niet dat één Elzasser dichter ooit een Fransch vers gemaakt heeft. En dat is natuurlijk; want het hart in den Elzas waarin dichtvuur blaakt, is Duitsch gebleven. Wel heeft de Elzas goede prozaschrijvers in het Fransch opgeleverd. Het verstand kon er wel Fransch leeren. Daar zit 'em de knoop. Het Duitsch is hun van nature eigen; het Fransch is aangeleerd.

Zoodra de Elzassers weder Duitsch zijn, zullen zij dat Franschmannetje spreken wel weer afwennen. Dat waren mijne medegenoodigden, die juist binnen gekomen

waren, volkomen met mij eens. Doch zij voegden er bij dat de echt beschaafde Elzasser in dat opzicht niet veel af te wennen heeft.

Na het diner, waarop het laatste glas op het welzijn van Duitschland geledigd werd, ging ik de straat weder op en gaf mij aan de indrukken over die het leven op de straten op mij maakte.

Van het Guttenberg-plein tot aan het Kleberplein vindt men de hoofdader der straatdrukte. ‘Guttenberg! Is die misschien een Franschman geweest? Doch wat behoef ik dat te vragen.’

De drukte op straat deed aan een feest denken. Niemand zou gedacht hebben dat wij in eene pas overgegevene, in puin liggende stad liepen; overal opgewekte gezichten, vroolijk gesnap, vlug en zorgeloos heen en weêr loopen.

Doch het was een wonderlijk contrast toen wij toevallig de Duitsche soldaten, mannen van de Noord-Duitsche landweer en een paar Fransche soldaten bij elkander zagen. Het onderscheid was treffend; hier kalme bedaardheid, daar zenuwachtige onrust. Men had slechts van den een naar den anderen te kijken, om zeker te zijn wie van beiden bij de eerste botsing op leven en dood overwinnaars zouden blijven. Dien indruk kreeg ik telkens op nieuw, als ik Duitsche en Fransche soldaten bij elkander zag. Op eens schoolde de menigte samen, en alles keek naar een tooneel dat op straat voorviel. Er werd een gevangene, door eene patrouille van zes landweermannen voorbij gevoerd. ‘Wat heeft hij gedaan?’ was de algemeene vraag? - En de soldaten lieten twee revolvers zien, waarmede de ‘arme zondaar’ na de overgave der stad op Pruisische soldaten geschoten had. Ik weet niet wat er van hem geworden is; doch den dag te voren was een man die zich aan dezelfde misdaad had schuldig gemaakt, onmiddellijk opgehangen. Na verloop van vijf minuten was het weer dezelfde levendige drukte op straat en niemand dacht meer aan den armen man die misschien in dat oogenblik ter dood ging.

Daar hoorde ik op eens de regimentsmuziek aan het einde der straat klinken. Een bataillon Badensche linietroepen trok onder ‘*Die wacht am Rhein*’ door de hoofdstraat. De vensters gingen open, de dienstmeisjes kwamen op straat, de vrouwen bleven staan en ook de mannen keken nog eens naar het schouwspel om. Kortom, in Karlsruhe, in Manheim, Kassel of Berlijn zou eene regimentsmuziek volkomen dezelfde uitwerking gehad hebben als nu in Straatsburg.

Juist toen het regiment voorbij was, kwam er een troep gevangen zouaven uit eene zijstraat; allen echte Zigeuner, boeven gezichten; zij werden door Pruisische landweermannen vervoerd; niemand bekommerde zich om hen; men scheen hen nauwelijks te zien. Maar ja, daar op de stoep van het koffiehuis stonden verscheidene Fransche officieren; eenige van hen gingen in huis toen de troep voorbijkwam; een paar bleven er staan en keken de gevangenen met een weemoedigen blik na; dat was alles.

Er was geen ernst in den geheelen strijd, in de geheele beweging waaraan Frankrijk ten offer werd gebracht, waarvoor Frankrijk zoo zwaar moet boeten.

Met die gedachte sloeg ik den hoek om, die naar den Dom voerde, waarvan ik nog eens afscheid wilde nemen. Daar zag ik een sierlijken winkel vol galanteriën en weelde artikelen. Inzonderheid werd mijne aandacht getrokken door eene rij van photographiën. Het was altijd een heer naast eene dame, de helden en heldinnen van den dag vertrouwelijk naast elkander. Peletan naast Lionie, Thiers en Gabrielle, Rochefort met Patti Marie, die mij door een lorgnet zoo vermetel aankeek als eene dame naast Rochefort past. Fionville en Helene, Jules Ferry en Mademoiselle Block. En zoo verder nog een half dozijn helden van den dag naast de heldinnen van den demi-monde.

Dat was de hedendaagsche smaak. Wanneer een philosophische Cuvier na verloop van eeuwen die paartjes in een of andere vergane villa of winkel van het jaar 1870 vindt, zal hij daaruit den tijd kunnen karakterizeeren en klassificeeren en hij zal zeggen: Bederf en Ondergang.

Zooals wij op onzen weg naar Straatsburg Duitschgezinde Elzassers ontmoetten, hadden wij de gelegenheid op onzen terugweg een paar Fransche Elzassers te leeren kennen.

Een jong mensch, die officier bij de mobile garde was geweest, maakte, hoewel hij een gevangene was, in onze tegenwoordigheid geen geheim van zijne Franschgezindheid; hij liet zich in tegendeel daar zeer sterk over uit: 'Als de Elzas en Straatsburg Duitsch worden, zet ik nooit meer een voet in Straatsburg.' Eene Duitsche dame met wie hij in gebroken Duitsch praatte, meende hem te moeten bekeeren, door hem te zeggen dat Straatsburg en de Elzas immers vroeger Duitsch geweest waren.

'Nooit,' antwoordde de jonge mensch, op beslissenden toon. 'Straatsburg was eene vrije stad; had geen keizer of Koning! En dus; is zij Fransch!'

En toen de dame hernam: 'Maar het behoorde toch tot het Duitsche rijk!' keek hij de dame aan en zeide vriendelijk lachende.

'Gij vergist u, mevrouw, Straatsburg is nooit Duitsch geweest!'

En daarmede was het uit.

Later kwam er een bejaard heer in onzen coupé. Wij waren in gesprek. Hij was een geacht handelaar van Straatsburg, die door de belegering ontzaglijk veel geleden had. Hij maakte zich bekend als een Fransche Elzasser, namelijk als iemand die zich voor een Franschman hield.

Ik antwoordde hem dat de Elzassers Duitschers waren en bleven. Niemand is een Franschman alleen omdat hij er een zijn wil, evenmin als een arend een valk, of een kraai een raaf kan worden naar verkiezing.

'Maar waartoe dient het dan dat de Elzas weer Duitsch moet worden? Zou Duitschland niet veel gemakkelijker de vriendschap van Frankrijk winnen, als het den Elzas aan Frankrijk liet. Zou het niet veel humaner zijn dat Duitschland zich op het hooge standpunt stelde van in het geheel geene veroveringen te willen maken?'

Ik was het ten opzichte van dat 'hooge standpunt' volkomen met hem eens. Maar dat standpunt ligt niet in den aard der zaken. Evenmin als een adelaar een gier wordt, evenmin kan een volk zijne geschiedenis, zijn geheele wezen, zijne geestesrichting verloochenen. De Duitsche geschiedenis zit het Duitsche volk in het bloed. Het weet dat Frankrijk den Elzas en Straatsburg op de onrechtvaardigste manier aan Duitschland ontrukt heeft; dat het Duitschland sedert jarert mishandelt, dat Duitschland door allerlei streken aanleiding ontving die mishandeling gedeeltelijk zelf in de hand te werken, dat tot 1813 het Rijnverbond het eerste leger van Frankrijk tegen Duitschland was; dat tot aan het jaar 1870 de Elzas de keurbenden van het Fransche leger tegen Duitschland heeft moeten leveren. Dat alles is nooit in Duitschland vergeten en heeft aan de harten van alle denkende Duitschers geknaagd.

Eindelijk is Napoleon III, met de toestemming, met de hulp van geheel Frankrijk en ook weer met Elzasser keurtroepen zonder eenige aanleiding den oorlog om den Rijn begonnen! Toen werd het sluimerende gevoel in Duitschland overal wakker, ieder slagveld, ieder bloedveld met Duitschers bedekt, riep het in Duitsche zielen levendig:

'Nu moet het uit zijn; nu moet Frankrijk den Elzas teruggeven!'

'Ja', antwoordde de Elzasser Duitscher die een Franschman meende te zijn, 'maar als wij nu geen Duitschers zijn willen?'

‘Adelaars zijn geen gieren, al wilden zij dat,’ herhaalde ik lachende. Doch ernstiger voegde ik er bij: ‘Gij zult het willen, en dat spoedig. In tweehonderd jaren zijt gij geen Franschen geworden, over tien jaren *wilt* gij geen Franschen meer zijn.’

‘Zooveel is zeker dat als gij het ons vraagt, als gij alle Elzassers vraagt, zal

de overgroote meerderheid zeggen: “Wij willen Franschen zijn!” hernam mijn buurman.

Daar twijfel ik niet aan!’

‘En daarom wilt gij geen stemming!’ viel mijne tegenpartij in.

‘Gedeeltelijk daarom niet, dat is waar. - Maar er zijn nog andere redenen voor. Men laat kinderen en onmondigen zelden over hun lot beschikken. En gij Elzassers zijt onmondig!’

De man lachte en haalde zijne schouders op.

‘Ik weet zeker dat gij dat later zelf zult toestemmen. In alle geval zult gij mij wel toestemmen dat wie geene taal kan spreken, niet mondig is. De Elzassers, tot op zekere hoogte zelfs de fijnst beschaafden onder u, spreken noch Duitsch, noch Fransch!’

‘O! geen Fransch!’ lachte mijn buurman.

‘Nu ja, toen de heer Humann, de minister van finantiën van Louis Philippe zeide: “*Tous mes brochets sont des truites*” terwijl hij zeggen wilde: *Tous mes projets sont détruits*, zult gij toch niet beweren dat hij Fransch kon spreken!’

Mijn buurman begon nog eens medelijdend te lachen.

‘En gij zelf, mijn waarde reisgenoot, spreekt zeer goed Duitsch maar kunt geen Fransch spreken. Gij hebt mij zoo even nog gezegd dat de geheele *Rue de bière* is afgebrand!’

‘Dat is ook zoo!’ antwoordde hij.

‘Gij vergist u; niet de *Rue de bière*, maar de *Rue de pierre*, niet de Bierstrasse, maar de Steinstrasse is afgebrand.’

Hij lachte niet meer.

En onmondig zijn toch inderdaad zeer vele Elzassers; althans alle Elzasser boeren, op weinig uitzonderingen na, want - neem mij niet kwalijk, ik draag niemand een kwaad hart toe en de Joden staan in veel opzichten hoog bij mij aangeschreven.’

De man keek mij met groote oogen aan; hij was een Israëliet. Ik ging voort.

‘Gij zult toch zelf wel weten dat iedere boer feitelijk zijn voogd heeft, en dat die voogd zijn huisjood is, die zelfs de acte voor hem opstelt, welke de boer aan zijn *maire* brengt, wanneer hij zijne dochter wil laten trouwen of zijn jongste kind wil laten doopen.’

De Straatsburger die Franschman wilde zijn, zeide niets meer.

‘Laat uwe boeren,’ besloot ik, ‘eerst tien jaren lang in Duitsche scholen Duitsch geleerd hebben, dan zullen zij mondig zijn, mondig om het priester- en jodenjuk af te schudden, waaronder zij nu bijna alle gebukt gaan!’

Toen ik mijn buurman vertelde dat de verwoestingen van de Franschen op de bergen van half Duitschland in ruïnen geschreven staan, antwoordde hij: ‘Die van de Duitschers in Frankrijk even goed. In Straatsburg zullen zij nooit vergeten worden. De halve stad is platgeschoten; de dom is vernield en de prachtige bibliotheek tot op het laatste stuk papier verbrand.’

Ik beken dat dit verwijt mij diep trof. De verwoestingen mogen onvermijdelijk geweest zijn, zij blijven toch eene vreeselijke herinnering in den geest van het volk. Stond het in mijne macht, dan liet ik het geheele Duitsche volk voor Straatsburg offeren. Door liefde alleen kunnen wij onze verlorene broeders weder winnen.

Toen wij in Müllheim uitstegen, was onze eerste vraag naar den ongelukkigen adjudant van Belfort. De oorlog brengt somtijds ontzettende noodzakelijkheden meê.

Deze gevangene was echter voortreffelijk door zijn ‘examen’ gekomen en was *summa cum laude* als *doctor medicinae* vrijgelaten. In het hoofdkwartier aangekomen, had hij koelbloedigheid genoeg terug om zich te verdedigen. Nu boezemde zijne bedaardheid vertrouwen in. De commandeerende officier liet den

regimentsdokter ontbieden en den gevangene door dezen examineeren. Toen bleek het dat hij inderdaad een geleerde *doctor medicinae* was. Hij mocht zijne reis voortzetten: ‘Of nu de adjudant van Belfort werkelijk in den trein geweest is? Dan heeft hij zijne redding te danken aan de omstandigheid dat hij roodhaar had; want de dokter was om zijn roode haren gevangen genomen.

Eind goed, al goed! Moge het eind ook goed voor den Elzas, voor Straats burg, voor Duitschland, en waarom ook niet voor Frankrijk zijn!

Het arme Frankrijk, dat zoo edel en ridderlijk placht te zijn, was toch deerlijk verminderd. Mogt het door de harde slagen beter worden en beter dagen te gemoet gaan!

Suum cuique.
Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

X.
Den heer J.P. de Keyser, te Arnhem.

Hooggeachte Heer!

Zoo het U aangenaam zijn kan, zal ik althans trachten mijn gedachten over het besproken onderwerp neer te schrijven. Daar het Uw streven is, door *beter* en *hooger* onderwijs den maatschappelijken en zedelijken toestand van de betere helft onzes geslachts te verheffen, gevoel ik levendig welke bezwaren Gij op dien weg moet ontmoeten. Het is onnoodig U hierin te troosten, het was U vooraf bekend dat men niet straffeloos den vooruitgang voorstaat; maar ik wil U alleen zeggen dat ik met U geloof, dat op dien weg nog een tal van schatten te vinden zijn, en daar Gij de zedelijke schatten meer bepaald op het oog hebt, wil ik slechts met een enkel woord van de stoffelijke gewagen.

Wees ik op het geluk dat er voor de wereld in zou gelegen zijn als wij meer ontwikkelde, fijner beschaafde vrouwen bezaten, men zou misschien van eigenbelang spreken, en het is dus beter de zaak meer bepaald uit het ander oogpunt, der vrouwen persoonlijke waarde, afgescheiden van haar betrekking tot den man, te beschouwen.

Zeker heeft zich ook aan U de vraag wel eens opgedrongen, hoe het toch komt, dat de schoone kunsten in 't algemeen zoo weinig, en dan nog zoo dikwijls met weinig goed gevolg, door onze vrouwen worden beoefend.

Wij zijn, hoop ik, allen overtuigd van hare betere hoedanigheden en rijker gaven van hart; en het fijner weefsel van haar bouw, waarop (volgens Dixon) zich zelfs een deel der Amerikaansche vrouwen beroemt, zou ons doen besluiten, dat zulke naturen bij uitnemendheid voorbeschikt waren om priesteressen te worden van

die kunsten althans, waartoe minder spierkracht (naar het gewone begrip daarvan) vereischt wordt. En toch heeft de ondervinding ons, helaas! tot nu toe teleurgesteld; want vooral in de muziek die ik voornamelijk op het oog had, zoekt men te vergeefs, onder de reeks van groote namen, uit het verleden zoowel als uit onzen tijd, één van zoeter klank. Ik bleef dan ook niet in gebreke, de eerste maal dat ik het genoegen had in persoonlijke aanraking te komen met den beroemden schrijver van *L'ami des femmes*, hem hierop te wijzen, daar ik vooral van hem een op ondervinding en studie gegrond antwoord hoopte te ontvangen. Dit kreeg ik dan ook, en naar zijn gevoelen, was de oorzaak onzer teleurstelling, zoo niet alleen, dan toch voornamelijk hierin te zoeken, dat de vrouwen, den *aard* harer eigen gaven zich onbewust, te vergeefs en dikwijls met heldenmoed gepoogd hadden zich in een richting te ontwikkelen, waarvoor het eerste vereischte, de natuurgave haar ontbreekt.

Volgens hem is de vrouw in de eerste plaats bestemd, m o e d e r te worden, dus een plastisch voortbrengend wezen, en zijn bijgevolg de plastiesche kunsten, dat voortbrengen eener zichtbare en tastbare natuur, meer dan eenige andere, strookende met haren natuurlijken aanleg. Ziedaar, dunkt mij, een denkbeeld, dat wel eenige overweging verdient. Het zal toch wel het best zijn, ook hier bij de natuur ter school te gaan. En mogt deze beschouwing ook al niet terstond door ons praktisch volk worden gedeeld, dan nog is het volgend feit in 't voordeel zijner bewering. Nadat het te voren ongekend succes van Rosa Bonheur, dat haar zoowel zedelijk als stoffelijk een aanzienlijke en onafhankelijke positie in de maatschappij had doen verwerven, anderen van hare kunne had aangespoord om dat met doornen en lauweren bestrooide pad in te slaan, en zij ook werkelijk geslaagd waren, zag men een opmerkelijk verschijnsel. Het aantal vrouwelijke exposanten klom op het laatste Parijsche salon reeds tot zeshonderd. Dat er om tot die tentoonstelling te worden toegelaten reeds een zekere mate van talent noodig is, hiervan getuigen de duizenden ongelukkigen wier werken telken jare worden teruggezonden.

Dat Rosa Bonheur, die zich gewijd heeft aan voorstellingen uit de dierenwereld, niet de éénige is, die zich een grooten naam verwierf, getuigen Henriette Brown in het genre, Nelly Jaquemart in de portretten, Marie Collard in de landschappen. Voeg bij Marcello in de beeldhouwkunst nog een reeks van anderen die in den betrekkelijk korten tijd na het verschijnen der eerstgenoemde, nog niet tot die Europesche vermaardheid konden geraken. Dit althans zijn feiten die onomstootelijk zijn, en mogt men aanmerken dat alleen Frankrijk en zijne maatschappelijke gesteldheid hiertoe gelegenheid aanbieden, dan hebben wij in één genre ten minste voortreffelijke schilderessen, namelijk in dat der bloemen; in eenig ander genre is, zoover mij bekend is, nog geene vrouw glansrijk mislukt en is ook daarvan nog alles te hopen.

Men heeft dus alle reden om de heilrijkste uitkomsten te verwachten indien het onderwijs de vrouw op dien nog weinig door haar betreden weg ondersteunt. En zij vooral wie dit in de eerste plaats ten goede moet komen, zullen zich, dunkt mij, toch meer voelen aangetrokken tot de onafhankelijke loopbaan der schoone kunsten, dan het dikwijls tot vervelens toe voorgedreunde *middel van bestaan*, dat door de voorstanders of voorstanderessen van vrouwen-emancipatie wordt voorgespiegeld, en te vinden zou zijn in het vlechten van *stroo*- of *mandwerk.*

Met U ben ik dus van oordeel, dat de ontwikkeling van den kunstzin der vrouw bij het middelbaar onderwijs geenszins verwaarloosd mag worden, en onderrigt in

Aesthetiek en Kunstgeschiedenis een noodzakelijk bestanddeel van iedere middelbare meisjesschool zijn moet.

Arnhem, 4 Dec.

HEIN J. BURGERS.

XI
Een prijsvraag.

De volgende prijsvraag is uitgeschreven door de Vereeniging ter bevordering van fabrijk- en handwerksnijverheid in Nederland.

De Vereeniging vraagt:

‘*Door welk onderwijs en langs welken weg kan de aanstaande vrouwelijke bevolking in staat worden gesteld om (buiten den stand van dienstbode) vóór het huwelijk in eigen onderhoud te voorzien*, *en in gehuwden staat zegen en welvaart in den huisselijken kring te helpen ontwikkelen?*’

De Vereeniging looft haar *groote* g o u d e n *Vereenigings-Medaille* uit voor het beste en voldoend gekeurde antwoord op deze vraag.

De antwoorden zullen worden beoordeeld door eene commissie, door het hoofdbestuur te benoemen.

Zij moeten door eene andere hand, dan die van den opsteller, zijn geschreven. Geen antwoord zal ter beoordeeling worden aangenomen, hetwelk blijkt door den opsteller te zijn geschreven. Zelfs zal de toegewezen medaille niet worden afgegeven, wanneer na de toewijzing de hand des schrijvers in het bekroonde stuk duidelijk wordt herkend.

De antwoorden mogen niet onderteekend en alléén met eene spreuk onderscheiden worden. Zij moeten vergezeld zijn van een verzegeld briefje, dezelfde spreuk ten opschrift hebbende, en van binnen den naam en de woonplaats van den opsteller bevattende.

De naambiljetten der onbekroonde antwoorden zullen ongeopend worden vernietigd.

Alle ingezonden stukken zijn het eigendom der Vereeniging.

De antwoorden moeten in de Nederlandsche taal, duidelijk geschreven, en *franco vóór den* 31*sten December* 1871 ingezonden zijn aan

Den Sekretaris van het Hoofdbestuur voornoemd te 's Gravenhage,
's Hage, November 1870.
J.Th. Mouton,
Spuistraat 28.

Tweeledig verzuim

pleegden we onwillekeurig; aan twee mannen bezondigden we ons, van wie de een, nog levend - lang nog levend! - ons vergeve, terwijl de schim van den andere ons den vriendelijken glimlach gunne, die ons heugt uit onze vroege jeugd.

De Volksdichten van Heije werden, Al de gedichten van Tollens worden gebragt waar ze behooren: bij het volk.

Op de prachtuitgave van zijn gedichten heeft Heije een andere doen volgen(*), smaakvol nog altoos en keurig net, maar voor niet noemenswaarden prijs verkrijgbaar: 12 losse bundeltjes, waarin het gelijksoortige bijeen is gevoegd, elk tegen 25 cents verkrijgbaar, geven elk wat wils, en ze geven flinks en goeds, helders en warms, en

(*) Amsterdam, G.L. Funke.

bovenal doen ze 't Hollandsche hart goed. Er is in Heije van het oude, krachtige bloed; er zit pit en merg in hem, en zoo lang we mannen hebben van zijn soort, annexeert men ons nog niet zoo ligt.

We spreken met volle vrijmoedigheid de overtuiging uit, dat Heije den rang van volksdichter met eere bekleedt. Het volk leere hem beter kennen en hooger waarderen.

‘Meer dan vijftig jaren de lust en de liefde der Nederlandsche natie’, was Tollens toch bij een overgroot deel der natie slechts zeer onvolledig bekend, bekend uit de *Echtscheiding*, *Nova Zembla*, *de Koning Leef! De Bededag*, het Volkslied vooral; maar zijn dichtschat lag begraven onder een zwaren steen; want de werken van Tollens waren keurig uitgegeven, zooals een Nederlander van smaak 't gaarne ziet, maar zooals Tantalus zien moest.

Ook toen de nette uitgave in het bekende Tollens-formaat zeer aanmerkelijk in prijs verminderd was, bleef die prijs nog voor menigeen te hoog. Thans heeft de heer Suringar gedaan wat een halsbrekend waagstuk zou zijn, wanneer Tollens niet Tollens was; voor den spotprijs van drie gulden geeft hij in netten, goed leesbaren druk een completen Tollens. Dat zou men naauwelijks in Duitschland, Frankrijk of Engeland aandurven.

Het Nederlandsche volk mag den heer Suringar dankbaar zijn èn voor de gave èn voor het vertrouwen, waarvan zij getuigt.

Mogen beide uitgevers, van Heije en van Tollens, hunne stoute verwachting zien vervuld, overtroffen!

Brievenbus.

I.
Over een lumineus idée.

Waarde Redakteur!

Dat men in een mesthoop soms een kostbare parel vinden kan, leert ons de kippen-litteratuur van La Fontaine; maar dat het mogelijk is om in een dorre zandwoestijn eensklaps een kristalhelder beekje te ontdekken, weet ik bij eigen, nog zeer versche, ondervinding.

Onlangs, in een verloren oogenblik, viel mijn oog toevallig op een nommer van het ‘Evangelisch tijdschrift’ *Stemmen voor waarheid en vrede.* ‘Goede Hemel! zegt gij, hoe kwaamt gij, gij - *of all men* - daarin verzeild?’ Ja, hoe komt iemand te Kootwijk, of op de Luneburger heide, of in de Landes van Frankrijk? Zoo von Ungefähr. Asmodée's of Maasbode's zult gij bij mij niet vinden. Van kwispedoren en vuilnisbakken heb ik een onverwinnelijken afkeer. En om in mest hoopen te wroeten, daartoe moet men meer landbouwers- of hanennatuur hebben dan ik bezit. Maar zoo'n Stemmetje, och, dat ziet er nog al stemmig en onschuldig uit, men zegt zelfs dat er somtijds geest in steekt.

Om 't even, ik had dat nommer en wel het Decembernommer nu eenmaal in de hand, en het eerste wat mijn aandacht trok was een artikel getiteld ‘ter Synode door dr. A.W. Bronsveld.’ De auteur van dat stuk zegt zelf dat het vervelend is; en hij heeft gelijk, het *is* vervelend, archi-vervelend, een woestijne Sahara's, zonder een enkele oase. Zoo pruttelde ik bij mij zelven, toen ik op eens den helderen, kristalhelderen waterstraal ontdekte, waarvan ik zoo even sprak, en die weldra voor

het oog mijner verbeelding de kolossale proporties aannam van een reuzenfontein.
Van een rapport sprekende, beurtelings door drie leden uitgebragt

voegt de vervelende, maar nu eensklaps geestige, auteur er in een noot bij: ‘Dat “beurtelings” zou stof kunnen geven tot vermakelijke illustraties’. *Per Bacco!* riep ik uit (want om de drooge lektuur door te spoelen had ik een glas wijn genomen, en mijn uitroep was dus noch ongepast noch ongemotiveerd) *per Bacco*, dat is een idée, een lumineus idée. Illustraties, dat is het wachtwoord onzer eeuw, het *summum bonum* onzer uitgevers. Met illustraties slikt men alles, en alles *kan* geïllustreerd worden. Als men Munchausen's avonturen, Bunyans pelgrimstogt, en des Schoolmeesters gedichten met illustraties uitgeeft, waarom dan ook niet de Handelingen der Synode? Dat moet van orthodoxe zijde geschieden, dan kan het vroom, geestig, gemoedelijk en kwaadaardig zijn. Dan is het misschien onder hoogeren zegen een middel om meer en meer te geraken tot die ‘vrije Kerk in het vrije Nederland,’ dat ideaal van dr. A. Kuyper c.s. (die er echter al een rare soort van vrijheid op nahouden). Komt, wie helpt mij? Heeren Redakteuren der ‘Stemmen’, en gij vooral, auteur van het ‘vervelend’ artikel, op u mag ik immers in de eerste plaats rekenen?

Toch - er is wel eenig bezwaar in. De Handelingen der Synode van 1816 tot 1870 geïllustreerd uit te geven, 't is wat al te kolossaal. En om zoo'n uitgaaf aan den man te brengen, daartoe zou een nóg vrij wat energieker kolporteur noodig zijn dan voor den bijbel van Doré. Voor den bijbel heeft elk, ook de modernste onder de modernen, nog groot respekt, maar voor de Synode?... Daarenboven, wie zou de scènes van die eerste Synodale vergaderingen nog in het leven kunnen roepen? De tijdgenooten zijn dood, of hun hand is te stram om nog de teekenstift te kunnen voeren. Men zou dus zijn toevlugt moeten nemen tot het spiritisme; maar of in de synodale tafel ook geest of geesten zitten, wie zal het ons zeggen? Heeft er ooit een *medium* (niet te vertalen door *middenman*) aan gezeten?

Ik heb dus een ander plan. Geen ‘geïllustreerde Handelingen,’ maar een ‘geïllustreerde synodale courant’ worde er uitgegeven. Ik weet wel, dat de zittingen der ‘hooge kerkvergadering’ niet publiek zijn, maar even als er een ‘weekberigt’ wordt gegeven, zou er ook een ‘wekelijksche illustratie of illustraties’ bij kunnen gevoegd worden. En even als de vice-president met de redaktie van het berigt is belast, waarvoor hij daags twee gulden extra ontvangt, zou men aan den vice-voorzitter de taak kunnen opdragen, dit te illustreeren, en daarvoor de bepaling maken, dat de extra fooi tusschen de pen- en teekenstift-voerders zou verdeeld worden. Men zegt dat er onder de synodale leden altijd ten minste één karikaturen-teekenaar is, en er onder de beraadslagingen altijd tijd genoeg gevonden wordt om de noodige *croquis* te vervaardigen. Zulk een talent zou men dan altijd bij voorkeur moeten roepen tot den gewigtigen post van plaatsvervangend vice-voorzitter.

Ik haast mij, mijnheer! u dit plan mede te deelen en u te verzoeken er de noodige publiciteit aan te geven, opdat, zoo er uitgevers zijn die dezen *filon d'or* willen exploiteeren, zij nog met den aanvang des jaars hun prospectus in de wereld kunnen zenden, en aldus zoo spoedig mogelijk ‘een leemte in onze kerkelijke litteratuur’ aanvullen.

Ofschoon ik natuurlijk in mijn betrekking van synodale zaken niets af weet dan door geruchten die mij wel eens zijn ter oore gekomen, ben ik toch, daar ik over de zaak heb nagedacht, in staat eenige onderwerpen op te geven, die door bekwame teekenaars in beeld gebragt, den prospectus zouden versieren en zoo ik mij niet bedrieg het publiek doen watertanden. - Vergun mij dat ik u ten minste vier ontwerpen of groepen mededeel.

1e groep. - *Eerste zitting der synode.* Midden voor de tafel zit een president van jaren. Tegenover hem een dikke professor, een dunne professor, een

lange professor (om 't even welke, 't komt altijd uit). Links en regts van hem vijftien personen, die straks als planeten om de zon en haar twee bijzonnen zullen draaijen, vier grijshoofden, drie pruiken, drie kalen, een heele, of halve kwart grappenmaker, en vier stillen in den lande. Aller gelaat is ernstig en - niets-beteekenend. Op één gezigt slechts ontwaart men eenige zenuwachtige trilling, 't is van hem, die met regt meent te zullen benoemd worden tot president, en toch vermoedt dat er ‘kabaal’ tegen hem gemaakt is.

2e groep. - *In de koffijkamer.* (NB. het kopje koffij speelt, of speelde ten minste in 1844, een groote rol in de synode, zie Hooijer's Handboek). Zestien lange pijpen in even zooveel monden, de namen staan op de pijpekoppen, zoodat men zich in de zuigelingen niet vergissen kan. De vier ‘stillen in den lande’ kaauwen nog op hun broodje. De halve grappenmaker heeft een sigaar aangestoken. Op den achtergrond een buffetjufvrouw, die schijnt te lagchen om een aardigheid van den dikken professor (schrik niet, lezer, of maak geen kwade gevolgtrekkingen; 't is slechts een aardigheid over floreenpligtigen of over art. 23, waaraan de jufvrouw sedert jaren gewend is).

3e groep. *Uit den voortijd.* Een synodaal diner bij een Minister van Eeredienst, of een Minister belast met enz. Een president, zich noemende een boerendominé, leidt een gravin op; daarachter de dikke, de dunne en de lange professor, elk geflankeerd door een minister; *de* minister bij uitnemendheid drijft de overige gasten binnen, met een aanminnig lachje op zijn gelaat. Op het gezigt van sommige der grafelijke lakkeijen ziet men ook een glimlach, maar deze is niet aanminnig.

Men zou hier nog een groep kunnen bij voegen: laatste gedeelte van het diner; maar - dit gelijkt op het einde van alle heeren-diners.

4e groep. *Beeld der toekomst.* Synodale vergadering van het jaar 19-, als wanneer *alle* gemeenten zullen hebben opgehouden de klassikale quota te betalen, waaruit de reis- en verblijfkosten der synodale leden moeten vergoed worden. - De secretaris treedt de kamer binnen. Boeken, papieren, alles is in orde, maar - geen enkel lid vertoont zich. Hij slaat in wanhoop de handen boven zijn hoofd te zamen en roept uit: *Tohuwabohu!!*

enz. enz. enz.

Mijnheer! In het December-nommer van uw ‘Tijdspiegel’ heb ik met verbazing gezien, dat er een uwer korrespondenten is, die den lust en den tijd en den moed en de kracht heeft om synodale Handelingen door te lezen en zóó te lezen, dat hij ze kan kritiseeren en er allerlei rare gevolgtrekkingen uit maken. Dat is een lastig en gevaarlijk mensch voor dikke en dunne professors zoo wel als voor gewone stervelingen. Maar toch is het in mijn oog een groot, een bewonderenswaardig man. Kunt gij hem niet met mij in kennis brengen, opdat ik hem mijn plan mededeele en zoo mogelijk zijn medewerking zoeke te verkrijgen?

Hiermede, evenzeer als met de plaatsing van dezen brief, zult gij ten hoogste verpligten

Uw trouwen lezer

Q.N.

Staatkunde en geschiedenis.

De Boheemsche majesteitsbrief van 't jaar 1609 en zijn gevolgen volgens de nieuwste nasporingen.

Weinige jaren zijn voor den gang der zaken op het groot tooneel der geschiedenis van meer beteekenis geweest, dan het jaar 1609. In dat jaar verleende keizer Rudolf II aan Bohemen den zoo vermaarden majesteitsbrief. Dit feit had niet alleen een beslissenden invloed op het lot van Bohemen, maar was een gebeurtenis van groot gewicht voor gansch Europa en alzoo voor de geheele wereld. Uit de vijandige verhouding tusschen de stenden van Bohemen en hun' koning, welke verhouding in de nauwste betrekking stond tot den majesteitsbrief, sproot de opstand der Bohemen in 1618 voort. Die opstand is een van de schakels der keten van met elkaâr in innig verband staande gebeurtenissen, waarvan de dertigjarige oorlog, de wijziging, aangebracht in de politieke rol van Duitschland, het ontstaan van Frankrijks overwicht en zooveel meer de overige schakels uitmaken.

Bekende zaken zijn het, dat de majesteitsbrief van Rudolf aan den stand der heeren en ridders, alsmede aan de koninklijke steden het recht toekende, om kerken en scholen te bouwen; dat, op last van den abt van Braunau, een protestantsche kerk in die plaats werd gesloten en op bevel van den aartsbisschop van Praag een andere, staande te Kloster-Grab, geslecht; dat hierop de protestantsche stenden, aangevoerd door den graaf von Thurn, in grooten getale naar het slot te Praag trokken en er twee keizerlijke stadhouders, von Slawata en von Martinitz, met hun' geheimschrijver uit een bovenvenster wierpen. Alwie deze algemeenheden in eenig boek heeft gelezen - en zij staan in menig werk, Duitsch en Nederlandsch, niet zelden nog, hoe beknopt ook, vrij averechts voorgesteld, - moet bij zichzelven de bekentenis hebben afgelegd, dat de kiem en de zaden van den grooten worstelstrijd, dat de aanvang van het vreeselijk drama, hetwelk met een zoo goed als volledige zegepraal der vrijheid van godsdienstoefening en der

verdraagzaamheid sloot, dat, zeg ik, deze dingen voor hem nog tot de verborgenheden behooren. Wie zijn het, aan wie die majesteitsbrief werd geschonken; hoe kon uit dit stuk de eene partij hare bevoegdheid tot het bouwen van kerken afleiden, de andere haar verzet tegen het optrekken dier gebouwen er op gronden? - deze en zooveel andere vragen rijzen onwillekeurig op bij hem, die zijn aandacht bij dit hoogst belangrijk punt heeft bepaald. Nog in den jongsten tijd is het daarom het onderwerp geweest van meer dan één zorgvuldige nasporing. Naar aanleiding dier navorschingen volgt hier een korte uiteenzetting van alles, wat op dit gewichtig vraagstuk betrekking heeft.

Johannes Husz was ten vure gedoemd, en zijn aanhangers hadden, toen de langdurige strijd ten einde liep, niet veel meer kunnen verkrijgen, dan het vrij gebruik van den kelk bij 't avondmaal. Toch waren, met Husz, zijn werken geenszins teniet gegaan. De oorlog der Hussieten was een kamp geweest tegen een tienvoudige meerderheid, tegen alle geestelijke en wereldlijke machten, tegen datgene, wat er tot dusverre op kon bogen, de onverdeelde sympathie der wereld te bezitten. Die krijg had den edelman ertoe gebracht, den boer als zijn' gelijke, zijn' broeder aan te merken, den priester verplicht, waarde te hechten aan den bijval van den leek bij de verdediging van hetgeen de zaken van 't geloof betrof. Geen rang of stand, geen leeftijd of bedrijf, die buiten de groote beweging was gebleven. En het zwaard, dat men aangreep, had men gevoerd niet voor een vreemde, maar voor zijn eigen zaak. In den Hussietenoorlog had ieder Boheem medegestreden, en wat men had gewonnen, had elk mede verworven door 't zwaaien van dorschvlegel en knods tegen den goed uitgerusten vijand zijner godsdienstige meeningen. Geducht waren de pijnigingen geweest, die men had doorgestaan, afgrijselijk de manieren, waarop men was ter dood gebracht. Doch groot was het loon geweest, de kelk, het zinnebeeld van der Bohemen overtuiging, hun leuze in den krijg. Daarom bleef de strijd der Hussieten een nationale zaak, waaraan dichters en schilders hun stof ontleenden. Daarom is er nog op den huidigen dag geen oord van eenige beteekenis in Bohemen, waarin niet een overlevering uit die tijden leeft. Daarom was de duizendmalen bezongen kelk als de kern van het godsdienstig geloof der Bohemen.

Dit was niet het eenigste gevolg. De oorlog der Hussieten maakte het nadenken en het spreken over de aangelegenheden van den godsdienst tot een zaak, die niet alleen de geestelijkheid, maar alle standen aanging. Op zijn landgoed terneergezeten, wijdde de ridder zich aan nasporingen omtrent punten des geloofs en velde een oordeel over zijn' geestelijke. Eveneens oefenden de raden der steden een toezicht over hun' herder, dat zeer afstak bij de voormalige onderdanigheid. Behalve de belijders van het utraquisme, de voorstanders van 't bezigen van den beker bij het avondmaal, doken allengs allerlei nieuwe sekten,

wederdoopers en andere, op. Daar elke dier sekten haar vrienden en aanhangers kreeg, gewenden zij de natie aan het schouwspel van een in velerlei schakeeringen uiteenloopend geloof. Zoo was Bohemen een paar eeuwen lang door den strijd der godsdienstige meeningen als een door een' storm fel bewogen zee.

Maar ook in dien chaos kwam mettertijd eenige orde. Vooreerst ontstond in de 15de eeuw de vereeniging der Boheemsche broeders, die, ontevreden over de toenadering der Hussieten tot het catholicisme, zich van de Utraquisten afscheidden. Het waren grootendeels lieden uit den boerenstand, eenvoudig van zeden en bijbelvast. Zij vormden een vast verbond, dat, behoorlijk ingericht, zijn bestuurders, priesters, diakenen en synoden had.

Het ligt verder in den aard der zaak, dat, toen, op weinig mijlen afstands van de grenzen van hun land, Luther zijn stem verhief tegen paus en Kerk, de kerkelijke toestand der Bohemen een weerstreven der nieuwe meeningen geenszins in de hand werkte. Weldra telde het protestantisme er dan ook tal van belijders, die evenwel de leer van Luther geenszins zoo maar overnamen, maar ze aan de aanvulling en wijziging der beginselen van Husz dienstbaar maakten. Namen zij b.v. het leerstuk van Luther omtrent het avondmaal aan, zij stelden daarentegen den ongehuwden staat voor de geestelijkheid vast en verwierpen de leer der rechtvaardiging van de Duitsche Lutheranen. Zooals dus in Engeland, in Schotland en elders de hervormde Kerk een eigenaardige tint aannam, zoo ging het ook in Bohemen, weshalve men ze hier de Boheemsche leer of belijdenis zou kunnen noemen.

Terwijl nu gaande weg het cijfer der tallooze sekten, waarin de Bohemen waren verdeeld, afnam en de overgroote meerderheid van dit volk was te brengen onder de vier afdeelingen Katholieken, Utraquisten, Boheemsche broeders, Protestanten, openbaarde zich van lieverlede bij de beide laatstgenoemden een zucht tot samensmelting. Verreweg de minderheid vormden de Utraquisten; ook de kracht der Katholieken groeide niet aan: zij mogen een vierde of een vijfde van de bevolking hebben uitgemaakt. Het talrijkst waren de Broeders en de Protestanten of Lutheranen, die zich echter, gelijk gezegd is, in menig opzicht van Luthers volgelingen in Duitschland onderscheidden. Wat deze twee sekten nu verlangden, was een vaste regel, een voor allen geldende geloofsbelijdenis, een hechte grondslag zoowel voor kerkelijke gemeenschap als voor 't bestuur over de Kerk. Werkelijk werd een dusdanige belijdenis opgesteld, die de beginselen èn van de Broeders èn van de Lutheranen behelsde; doch verder kwam het vooreerst niet. Steeds bleef de band ontbreken, die zoo vurig werd gewenscht.

Hoe vreemd het verschijnsel zich moge voordoen, dat, in tegenstelling met de overige staten van Europa, in Bohemen ten aanzien van den godsdienst een volslagen regeeringloosheid heerschte en ieder deed, wat recht was in zijn oogen, een blik op den staatkundigen en maat-

schappelijken toestand van dat koninkrijk is voldoende, om het te verklaren. De Boheemsche staatsregeling kende in de 16de en 17de eeuw de wetgevende macht toe aan den koning en den landdag. Aan den landdag namen de drie stenden, de heeren, de ridders en de koninklijke steden, deel. Het recht van initiatief hadden zoowel de leden van den landdag als de koning. De geestelijkheid werd sinds den tijd van den Hussietenoorlog in die vergadering niet vertegenwoordigd. Den toon gaven de heeren, d.i. de voornaamste adellijken, aan. In 1605 bedroeg het getal hunner familiën ongeveer 250, dat der ridderlijke familiën ruim 1400. Toch verschenen zelden meer dan honderd, somtijds tweehonderd leden op den landdag, de afgevaardigden uit de steden daaronder begrepen. Het aantal der koninklijke steden beliep 42, waarvan slechts twee konden worden geacht katholiek te zijn. ‘Koninklijke steden’ heetten zij in tegenstelling met diegene, welke tot de goederen der Roomsch-katholieke Kerk behoorden. De vertegenwoordigers der koninklijke steden op den landdag werden gekozen door den raad, de leden van den raad echter door den koning benoemd.

Wanneer men, behalve het zooeven aangevoerde, nog bovendien overweegt, dat de koning van Bohemen over geen staand leger had te beschikken en dat, zonder goedvinden der stenden, geen belastingen konden worden uitgeschreven, geen krijgsvolk gelicht, zal men gemakkelijk kunnen inzien, dat nog hij, noch de geestelijkheid der Roomsch-katholieke Kerk aan den stroom der hervorming veel hinderpalen in den weg kon leggen. De door velen gewenschte ineensmelting van hen, die met de Boheemsche confessie instemden, mocht de koning kunnen verhinderen, dat men toonde hetzij het geloof van Husz, hetzij dat van Luther of van Calvijn te zijn toegedaan, - hiertegen vermocht hij niets. De eigenlijke heerschappij over 't land was voor een goed deel in handen van den adel, en daar deze, ten opzichte van den godsdienst, onderling zeer verdeeld was, kon ook de bevolking en elk Boheem op zichzelf de inspraak van zijn geweten volgen. Van oudsher was te Praag een utraquistisch consistorie gevestigd, hetwelk het recht van toezicht op de kerkelijke aangelegenheden had. Doch dewijl de koning in 't midden der 16de eeuw de bevoegdheid, oorspronkelijk den stenden toekomend, had aan zich getrokken, om de leden van dat college te benoemen, had het grootste gedeelte van den adel en der koninklijke steden de gewoonte aangenomen zijn eigen predikers te benoemen en elk, voorzoover zijn gebied reikte, zelf het bestuur der kerk in handen te nemen.

Op Ferdinand, den broeder van Karel V, was, als keizer van Duitschland en koning van Bohemen, Maximiliaan II gevolgd; op Maximiliaan II volgde in 1576 Rudolf II. De aard van dezen vorst laat zich niet beter beschrijven, dan met dit ééne woord, dat zijn gansche wezen, naar lichaam en ziel, in het streven opging, tot geenerlei werkzaam-

heid, evenmin in als tegen zijn belang, te worden gedrongen. Hij koesterde een hevigen wrok tegen hen, die er hem toe poogden te brengen, metterdaad het bewind te oefenen. Zoo zwak was hij, dat hij zelfs op zijn bezittingen aan de verbreiding van 't protestantisme geen perk en paal stelde. Nogtans is 't moeielijk uit te maken, of hij eer afkeerig was van de nieuwe leerstellingen, omdat zij, die ze waren toegedaan, afvielen van 't geloof zijner vaderen, dan wel, omdat zij hem wilden verplichten tot het maken van veranderingen in de staatsregeling.

Sinds Rudolf den troon had beklommen, verliep het ééne tiental jaren na het ander, en alles bleef bij het oude. Doch toen de leden van het Habsburgsch huis eindelijk begonnen in te zien, dat, bij de voortdurende werkeloosheid en de neiging voor beuzelingen en onvruchtbare liefhebberijen van 't hoofd hunner dynastie, de belangen dier dynastie ernstig gevaar gingen loopen, en met hun toestemming Rudolfs broeder Matthias in 1608 een begin maakte met de regeering over de Oostenrijksche landen aan zich te trekken, bespeurden de protestantsche leden van den Boheemschen landdag weldra, dat thans het oogenblik was gekomen ter vervulling hunner wenschen. Voorloopig kozen de stenden, in den strijd tusschen Matthias en Rudolf, wel partij voor hun' koning; maar op de landdagen, die Rudolf in 1608 en 1609 bijeen riep, weigerden zij hardnekkig, over een der door hem ingediende ontwerpen te beraadslagen, tenzij hij aanving met te voldoen aan 't geen zij sedert jaren opzichtelijk de kerkelijke verbintenis hadden verlangd. Doch even hardnekkig als de stenden was de koning. Hij begeerde, dat alles bleef, gelijk het was. Te vergeefs vatteden de protestantsche stenden hun eischen in uitvoerige stukken, door eenigen uit hun midden opgesteld, samen; te vergeefs wemelde het van vertoogen, memoriën, adressen of hoe anders de naam moge zijn, die de eene der twistende partijen de andere toezond, er kwam niets tot stand.

Hierom meenden de protestantsche stenden, overtuigd, dat God helpt, wie zichzelf helpt, niet langer te moeten vragen en wachten, maar maatregelen te moeten nemen, ten einde zichzelven te verschaffen, wat zij van hun' koning niet konden verwerven. Hoewel de landdag was verdaagd, kwamen zij in Mei 1609 te Praag bijeen, en wel tegen het uitdrukkelijk verbod van Rudolf. 't Gebruik wilde, dat op dergelijke vergaderingen de leden slechts met den degen op zijde verschenen. Thans zag men hen als in de legerplaats in volle wapenrusting uitgedost en van een talrijk gevolg vergezeld. Hun volharding werd met den gewenschten uitslag bekroond. Rudolf gaf in zoover aan hun verlangen toe, dat hij tegen den 25sten Mei een' landdag uitschreef, die alleen aan de behandeling van de zaak der kerkelijke vereeniging zou zijn gewijd.

Intusschen werden ook op dien landdag niet veel vorderingen ge-

maakt. Hoewel de katholieke leden der vergadering de gezindheid aan den dag legden, om de Protestanten niet tegen te werken, anders stond het geschapen met het gevoelen des keizers en zijner raadslieden. Zij waren van oordeel, zoo min mogelijk te moeten toegeven. Zij hadden menig bezwaar tegen een ontwerp-regeling, door de Protestanten ingediend, welk stuk, behoudens de verandering van één enkelen term, woordelijk de latere zoo beroemde Majesteitsbrief is geworden. Wederom baatten de onderhandelingen niet: Rudolf weigerde het ingediend ontwerp tot wet te maken. Nu braken de protestantsche leden van den landdag de onderhandelingen af en namen een reeks van besluiten, waardoor zij de wettelijke baan verlieten en tot formeelen opstand oversloegen. Zij bepaalden, dat men een krijgsmacht op de been zou brengen, stelden vast, hoeveel manschappen en geld de bevolking had op te brengen, en benoemden dertig directeuren, die met de leiding der beweging werden belast. Het eerste, dat de directeuren deden, was een bende huurlingen van eenige duizenden manschappen te werven.

Eindelijk begreep de koning, dat slechts een geheel toegeven hem uit zijn benarde omstandigheden kon redden. Hij verklaarde zich bereid, den Majesteitsbrief uit te vaardigen en dien onder de wetten des lands te laten opnemen. Den 9^{den} Juli 1609 onderteekende Rudolf het stuk. De eenigste wijziging, waaraan hij bleef vasthouden en die dus werd gemaakt, kwam hierop neer, dat hij in plaats van de benaming ‘evangelische stenden’, welke in het ontwerp stond, die van ‘utraquisten’ stelde. Desniettemin spreekt het vanzelf, dat hiermede de Broeders en de Lutheranen werden aangeduid. De voornaamste bepalingen van den Majesteitsbrief zijn, dat allen Bohemen, zonder onderscheid, een volkomen vrijheid van godsdienst wordt toegestaan en alzoo ieder zich bij de belijders der Boheemsche confessie mag aansluiten; dat de stand der heeren en ridders, alsmede de koninklijke steden de bevoegdheid zullen hebben, waar het hun behaagt, kerken en scholen te bouwen; dat het consistorie ter bevestiging der predikers en de hoogeschool te Praag uitsluitend onder toezicht en bestuur der protestansche stenden zullen staan; dat dit bewind zal worden gevoerd door een commissie van vier en twintig defensoren of verdedigers, door de protestantsche stenden te benoemen, die voor de belangen hunner geloofsgenooten in den ruimsten zin hadden te waken en wien zelfs het recht werd toegekend, om, indien zij die belangen bedreigd achtten, een vergadering bijeen te roepen van meer dan honderd personen, deels leden der stenden, deels ambtenaren des konings.

Doch het inwilligen van vrijheden op 't gebied van den godsdienst was geen zaak, die Rudolf alleen met de Protestanten kon in orde brengen. Ook de toestemming der katholieke stenden was een vereischte. Deze toestemming werd verworven in den vorm van een verdrag, hetwelk de katholieke leden van den landdag op denzelfden 9^{den} Juli 1609

met hun protestantsche medeleden sloten. Dit verdrag, dat als een verklaring van den Majesteitsbrief is aan te merken, werd eveneens onder de wetten des lands opgenomen. Een zijner artikels luidt aldus: ‘Overeenkomstig den inhoud van den Majesteitsbrief zal het aan de protestantsche bewoners van elke stad of oord, ja zelfs aan die der koninklijke goederen, vrijstaan, kerken te bouwen.’ De zin en beteekenis dezer plaats kan niet zijn, dat de Majesteitsbrief aan de bewoners der koninklijke goederen, alzoo aan boeren en lijfeigenen, vergunt om kerken te bouwen - iets, hetwelk door het straks aangevoerde lijnrecht wordt weersproken. Integendeel, die zin kan geen andere wezen, dan deze: Zooals de Majesteitsbrief aan de stenden, zoo kent het verdrag, bij wijze van uitbreiding, aan de bewoners der koninklijke goederen het recht toe, om kerken te bouwen.

Het valt moeielijk te ontkennen, dat het dralen van Rudolf zoo niet gerechtvaardigd, dan toch verklaard kan worden, indien men bedenkt, hoe wijd de omvang is der macht, welke hij afstond. Tegen de billijkheid van sommige bepalingen van den Majesteitsbrief moge niet veel zijn in te brengen, hetzelfde kan niet volmondig worden getuigd van die, welke betrekking hebben op het consistorie en op de Praagsche universiteit. Hierdoor trokken de protestantsche stenden de leiding en het bestuur van alles, wat met kerk en school in verband stond, aan zich. Het toezicht op de geestelijken, het benoemen van hoogleeraren, de beschikking over de fondsen, enz. - dit alles kwam aan hen. Wat bleef den koning nu over te regeeren, wien alle inmenging in de kerkelijke aangelegenheden zijner onderdanen werd ontzegd, die geen staand leger had, dat zich op zijn' wenk in beweging stelde, noch een reeks van ambtenaren, die hem als rechters, burgerlijke bestuurders of beheerders der financiën ter zijde stonden, daar overal de adel de macht in handen had, welke de souverein in de staten van den nieuweren tijd door zijn dienaren laat uitoefenen? En al die verliezen moest Rudolf zich getroosten, nadat hij, de vijand van al wat naar redetwist en regeeringsbeslommering geleek, zich de voor hem onuitstaanbare verveling had moeten laten welgevallen, aan afgevaardigden, in grooten getale opgekomen, gehoor te verleenen, urenlange voordrachten aan te hooren en te luisteren naar de met den ellestok uit te meten adviezen van de raadslieden der kroon.

De Majesteitsbrief was als de doos van Pandora: hij verborg in zijn' schoot zegen en verderf, vrede en oorlog. Dat hij metterdaad den koning van de natie heeft vervreemd en een verdrukking ter zake van 't geloof in 't leven heeft geroepen, die hij juist was bestemd tegen te gaan, heeft de geschiedenis geleerd van de negen jaren, die op de uitvaardiging van dit privilegie volgden. Nu de Majesteitsbrief tot wet was verheven, had de keizer het recht van bestaan der Protestanten met een eigen geloofsbelijdenis wel in beginsel erkend; doch zoovaak de vraag was, hoever de rechten der nieuwe sekte reikten en deze

aan den brief moesten worden getoetst, deed zich dikwerf verschil van gevoelen op.

Twee jaren na het tot stand komen van den Majesteitsbrief, in 1611, zag Rudolf zich verplicht, ook Bohemen aan zijn' broeder Matthias af te staan. Hetzij het is toe te schrijven aan den leeftijd van 54 jaren, dien Matthias toen reeds had bereikt, hetzij aan natuurlijker oorzaak, hij had den karaktertrek, gebrek aan veerkracht en neiging tot werkeloosheid, met zijn' broeder gemeen. Inzoover stond hij hooger dan Rudolf, dat hij er nooit tegen opzag, wanneer het werd gevraagd, een stuk te onderteekenen. Maar zij, die de acten, onder zijn regeering uitgevaardigd, hebben nagevorscht, hebben geen' brief of ander geschrift kunnen vinden, van zijn hand afkomstig. Even weinig verneemt men van een persoonlijk deelnemen van dezen vorst aan de beraadslagingen der hoogste collegiën van bestuur. Voor hem dacht, sprak, schreef en handelde één zijner vertrouwde raadslieden. Ook hij was het best geluimd, wanneer men hem in zijn rust en liefhebberijen niet stoorde. Maar hierin verschilde hij van Rudolf, dat hij, minder dan deze, ertoe overhelde, ter wille van zijnen afkeer van regeeringsworstelingen, de Protestanten hun' gang te laten gaan. Met blijdschap gaf hij zijn toestemming tot al zulke maatregelen, die aan de uitbreiding der Protestanten hindernissen in den weg konden leggen.

In 't zelfde jaar 1611, waarin Matthias koning van Bohemen werd, één jaar voordat hij de keizerskroon verwierf, brak het eerste van die geschillen uit, welke in betrekking stonden tot den Majesteitsbrief en onmiddellijk tot den dertigjarigen oorlog voerden. Reeds sinds jaren lag een goed deel der bevolking van de stad Braunau, uithoofde hunner overhelling tot het protestantisme, overhoop met den abt van het klooster der Benedictijnen, waartoe de stad behoorde. Nauwelijks was de Majesteitsbrief uitgevaardigd, of de meerderheid der inwoners volgde de roepstem van hun geweten. Kort hierop beriepen zij een' predikant. Deze kon echter zijn ambt geenszins aanvaarden, daar de abt, als grondheer, hem niet wilde toelaten. Daardoor niet afgeschrikt, begonnen de inwoners van Braunau, na tevoren eenige gelden te hebben bijeengebracht, een eigen kerk te bouwen. De abt beklaagde zich hierover bij Matthias, die het verder bouwen verbood. Tegen dit besluit kwamen de protestantsche stenden op, hetgeen de bevolking van Braunau den moed gaf, om met den bouw hunner kerk voort te gaan. Weldra was zij gereed en werd de dienst er regelmatig door een' predikant waargenomen. Tevergeefs gelastte Matthias eenige der burgers als afgevaardigden te Praag te komen en liet ze gevangen zetten. En toen in 1618 keizerlijke commissarissen te Braunau verschenen om, in gevolge 's keizers meermalen herhaald bevel, de sleutels der kerk op te eischen en de raad genegen was te gehoorzamen, legerden zich de burgers met hun gansche huisgezin voor de kerk, en gaven, door

zich van wapenen en steenen te voorzien, genoegzaam te kennen, dat zij niet van zins waren, zelfs voor geweld terug te deinzen. De afloop was, dat de commissarissen onverrichter zake vertrokken.

Aleer het te Braunau zoover was gekomen, had deze twist een' tegenhanger gekregen te Klostergrab. Ook hier bouwden de inwoners, die van de katholieke leer waren afgevallen, een kerk. Maar in 1614 liet de aartsbisschop van Praag, die het vruchtgebruik had van de goederen van een naburig klooster, waaronder Klostergrab behoorde, de kerk verzegelen. Vervolgens dwong hij de burgers, den dienst in de katholieke kerk weder bij te wonen. Eindelijk liet hij in December 1617 in een tijdsbestek van drie dagen de kerk tot den grond toe slechten.

Terwijl dit alles voorviel, hadden de defensoren nog in 't jaar 1611, alzoo terstond na het begin van den strijd te Braunau, overeenkomstig hun bevoegdheid, een uit ongeveer honderd personen bestaande vergadering bijeen geroepen, die de bevolking van Braunau in haar verzet steunde. Van weerszijden werden de gronden aangevoerd, waarop men zich beriep. Een verwijzing naar den Majesteitsbrief, die het recht om kerken te bouwen aan den stand der heeren en ridders, alsmede aan de koninklijke steden toekende, kon niet baten. Daarom verwezen de Protestanten naar het met de Katholieken gesloten verdrag van 1609, volgens hetwelk dezelfde bevoegdheid werd gegund aan de bewoners der koninklijke bezittingen. De tegenwerping, door de Katholieken gemaakt, lag voor de hand: Braunau en Klostergrab zijn geen koninklijke, maar geestelijke goederen. Verkeerd gezien, antwoordden de Protestanten, want sinds lang, althans sedert de dagen van Husz, is de koning eigenaar van de goederen der Kerk en heeft de geestelijkheid slechts het vruchtgebruik. Tot staving van dit gevoelen haalden zij meerdere artikels van het landrecht aan, o.a. een, waarin den koning de bevoegdheid werd toegekend, goederen van kloosters of andere kerkelijke gestichten voor onbepaalden tijd aan leeken te schenken of ze, bij wijze van onderpand, met schulden te bezwaren, waarvan de betaling ten laste moest komen van den geestelijken bezitter. Ook toonden zij aan, dat de koningen van Bohemen overvloedig gebruik hadden gemaakt van deze artikels van 's lands oude costumen, ja zelfs zoover waren gegaan, dat zij geestelijke bezittingen hadden verkocht.

Tegen de opvatting der Protestanten brachten de Katholieken in, dat, nu de Majesteitsbrief en het verdrag van de bewoners van kerkelijke goederen zwegen, men het er niet voor kon houden, dat zulk een gewichtig recht, als dat, waarvan hier sprake is, stilzwijgend was afgestaan aan een niet onbelangrijk gedeelte der onvrije bevolking. Bovendien, zeiden zij, is het hier niet de vraag, wie het eigendomsrecht heeft, maar welke rechten de heer of bezitter van den grond op zijn gebied mag uitoefenen. En te dien aanzien, luidde hun bewering, kan tusschen de goederen van een' edelman en die van een

klooster geenszins zoodanig onderscheid bestaan, dat op de bezitting van een' leek een onderdaan geen kerk mag bouwen zonder vergunning der overheid, op die van een' geestelijke het tegendeel zal mogen plaats hebben.

Na alles, wat door de beide partijen werd aangevoerd, wel gewikt en gewogen te hebben, moet het ook den meest ervaren rechtsgeleerde of staatsman niet licht zijn gevallen, een billijke uitspraak te doen. Van den eenen kant is het voorzeker waar, dat de Protestanten terecht konden beweren, dat het vreemd was, hun, wien men geheele vrijheid van godsdienst toestond, de bevoegdheid te weigeren, om kerken te bouwen, waarin zij dien godsdienst konden uitoefenen. Doch van de andere zijde werd evenzeer terecht daartegenover gesteld, dat de Katholieken niet konden worden verplicht, in den Majesteitsbrief en het verdrag, die in een aantal gevallen hadden voorzien, meer te lezen dan er in stond, met andere woorden, de voorschriften, in die privilegiën vervat, toe te passen op gevallen, daarin niet vermeld. Zelven hadden immers de Protestanten den Majesteitsbrief opgesteld. Dezelfde reden, die hen noopte, den katholieken koning de verplichting op te leggen, den bouw eener protestantsche kerk op zijn bezittingen toe te laten, moest hen ertoe hebben gebracht, de katholieke geestelijkheid aan dergelijken band te leggen.

Maar het was niet de verklaring alleen, van de zijde der Katholieken aan den Majesteitsbrief en het verdrag gegeven, die de Protestanten in het harnas joeg. Zij wantrouwden de gansche politiek van koning Matthias en diens hof. Het was duidelijk, dat de keizer sinds 1612 van zins was, een hervorming in katholieken zin op zijn uitgestrekte bezittingen in te voeren. Zij werd hierdoor ingeleid, dat den aartsbisschop van Praag de uitoefening aller rechten op 's konings goederen werd opgedragen. Hij had dus van nu aan de bevoegdheid, ook in protestantsche gemeenten de leeraren aan te stellen. De wijze, waarop hij zich van zijn taak kweet, was deze: Ternauwernood was in een protestantsche gemeente een vacature ontstaan, of hij zond er een' Katholiek als priester heen. Elders verwijderde hij den protestantschen predikant, die er was, en stelde voor hem een' pastoor in de plaats, die zich haastte, eerst in het kerkgebouw zelf, vervolgens in de meeningen zijner kudde een geheele omkeering teweeg te brengen. Zoolang intusschen slechts de prediker katholiek, maar het meerendeel der gemeente protestantsch was, bleef de hervorming onvoldoende. Vandaar dat men aanving, hier protestantsche burgers te dwingen hun woonplaats te verlaten, dáár hen te noodzaken, het katholiek geloof weder aan te nemen. Een andere maatregel, dien de regeering nam, was te Praag en in andere steden, waar het grootste gedeelte der bevolking protestantsch was, Katholieken tot leden van den raad te benoemen.

Het waren dus geen op zichzelf staande verschijnsels, die men zag, maar het stelsel der regeering was kennelijk, den Majesteitsbrief

een doode letter te laten blijven. En dat Matthias zelfs hiermede tevreden zou zijn, werd door velen betwijfeld. Men vernam, dat 's keizers kabinet tot alle mogendheden, bij welke eenige kans van slagen scheen te zijn, aanvragen om hulp in geld of troepen richtte, zooals het heette, tegen de Turken, gelijk men meende, tegen de Protestanten. Er kwam bij, dat 's keizers neef Ferdinand, de toekomstige troonopvolger in Bohemen, gelijk hij het in de overige Habsburgsche landen was of werd, reeds vroeger in zijn erfland Stiermarken bewijzen had gegeven van hevige vooringenomenheid tegen de Protestanten. Terwijl deze alzoo in 't algemeen de bedoelingen van den keizer en 't hof wantrouwden, koesterden zij inzonderheid een fellen wrok tegen een paar van Matthias' hoogste dienaren, Slawata en Martinitz, die sedert jaren, bij alle voorkomende gelegenheden, een grooten afkeer van 't protestantisme hadden aan den dag gelegd. In 1609 hadden zij hun onderteekening onthouden aan een besluit van Rudolf, houdende vaststelling eener algemeene amnestie, hetwelk niet alleen de keizer, maar alle aanzienlijke ambtenaren hadden geteekend. Toen men op een' landdag in 1617 de noodzakelijkheid der bekrachtiging van den Majesteitsbrief door 's keizers vermoedelijken opvolger Ferdinand ter tafel bracht, hadden zij alleen te kennen gegeven, dat hun aan dien brief weinig gelegen was.

Zóó was dan de stand der zaken in 1618. Wederom achtten de defensoren zich gedrongen, de meermalen aangeduide vergadering bijeen te roepen, die men als een protestantschen landdag kan aanmerken. Hij kwam den 6^{den} Maart te Praag bijeen. Op dat tijdstip was Matthias niet meer in de stad, waar hij in de laatste jaren doorgaans placht te vertoeven. Een sterrewichelaar uit Mantua had hem voorspeld, dat hem een zware ramp boven 't hoofd hing, wanneer hij niet vóór Februari uit Praag vertrok. In zijn plaats stelde hij tien stedehouders, o.a. Slawata en Martinitz. Lang bleef de protestantsche landdag niet bijeen. Nadat graaf Hendrik Matthias van Thurn, uit een Italiaansch geslacht gesproten, de ziel der defensoren, alle verongelijkingen, den Protestanten aangedaan, had opgeteld, stelde men een adres aan den keizer op. Het adres werd verzonden, en de vergadering ging uiteen, na te hebben bepaald, dat zij op nieuw zou bijeenkomen, zoodra men een schrijven van den keizer terug zou hebben erlangd. Dit kwam binnen eenige dagen. De rechtmatigheid van alle handelingen, waartegen de Protestanten bezwaren hadden ingediend, werd staande gehouden, zijzelven met processen bedreigd en een vernieuwd bijeenkomen ten stelligste verboden. Men kan zich voorstellen, tot welk toppunt de verontwaardiging der Protestanten klom. Tevergeefs trachtten zij te vernemen, wie Matthias den raad had gegeven, hen op die wijze te trotseeren. Thans staat het vast, dat de kardinaal Khlesl hiervoor verantwoordelijk is, hij, die sedert jaren de voornaamste leidsman van den keizer was. De Protestanten echter vermoedden, dat de

tien stadhouders het stuk hadden opgesteld en konden dit vermoeden niet van zich zetten.

Ras naderen wij nu de ontknooping. Plechtig was de opening van den tweeden protestantschen landdag, in weerwil van 's keizers herhaald verbod in Mei 1618 te Praag saamgekomen. Eerst deed een predikant een gebed. Daarop hief de gansche vergadering den 91sten psalm aan:

Hij, die op Gods bescherming wacht,
Wordt door den hoogsten koning
Beveiligd in den duistren nacht,
Beschaduwd in Gods woning.
Dies noem ik God, zoo goed als groot
Voor hen, die op hem bouwen,
Mijn' burg, mijn toevlucht in den nood,
Den God van mijn' betrouwen.

Met welk een wisseling van aandoeningen zal de schare dit verheven lied ten einde toe hebben gezongen. Hoe fier moet hun voorkomen zijn geweest bij 't uitspreken der woorden, dat Gods waarheid hun ten beukelaar en tot rondas zou verstrekken of toen zij aan 't slot van het zesde vers zich aldus lieten hooren:

Gij zult op jonge leeuwen treên,
Op giftige adders trappen,
Maar, door gevaar, noch vrees bestreên,
Den leeuw en draak vertrappen.

Gelukkig voor hen, dat zij toen nog niet in staat waren, de bittere ironie te beseffen, die, zooals geen al te verre toekomst toonde, ook het zevende vers zoo toepasselijk maakte op hun omstandigheden:

Dewijl zijn ziel mij teêr bemint
(Dus laat God zelf zich hooren)
Heb ik voor hem, als voor mijn' vrind,
Een heilrijk lot beschoren.
Omdat hij mijnen naam erkent,
Zal hem mijn gunst verzeilen;
Ik zal hem redden uit d' ellend
En op een' hoogte stellen.

Die hoogte was voor den een' het schavot, dat heilrijk lot voor den ander een smadelijke ballingschap, vol van allerlei ontbering.

Weldra werd de vergadering in kennis gesteld van een keizerlijke boodschap, waarbij zij werd verzocht uiteen te gaan. Men besloot hierop schriftelijk te antwoorden en dit antwoord in vollen getale aan de stadhouders te brengen. Het stuk was een protest tegen het bevel

van Matthias en bevatte aan 't slot de regtstreeksche vraag aan de stadhouders, of zij, en zoo ja, welk aandeel hadden aan 's keizers dreigenden brief van Maart. De stadhouders hielden hun zittingen in het slot te Praag. Dit gebouw bestaat uit twee gedeelten, een oud en een nieuw. In het oude bevindt zich de zaal, waar de stadhouders, ten getale van vier, op den morgen van Woensdag den 23sten Mei 1618 bijeen waren. Nog heden is de inrichting dezer zaal gelijk op dien dag. De namen dier vier stadhouders zijn: Adam von Sternberg, von Lobkowitz, Slawata en Martinitz. Bij hen was een schrijver, geheeten Fabricius.

Onder de ruim honderd gewapende edelen en burgers, die, voorzoover de ruimte hen kon bevatten, het vertrek binnendrongen, waar zij de stadhouders zouden aantreffen, waren maar weinigen, die wisten, wat er stond te gebeuren. Wel had den vorigen dag door de stad een donker gerucht geloopen, dat er iets buitengewoons zou plaats hebben. Doch aan dergelijke mare was men in den laatsten tijd tezeer gewoon geworden in het druk bezochte Praag, om er veel aan te hechten. Slechts één man, de secretaris Michna, die de maatregelen ter bevordering van het catholicisme zeer in de hand had gewerkt, de volle mate van haat kennend, die de Protestanten hem toedroegen, was in allerijl naar Weenen gevlucht.

Wat de weinigen, die in 't geheim waren, voor hadden, was een demonstratie. Het plan was in 't brein van von Thurn opgekomen. Het oogenblik scheen hem thans gekomen, om voor goed met de heerschappij van het Habsburgsch huis te breken Hij wilde het sein tot den opstand geven en een' terugkeer tot de oude orde van zaken voor goed afsnijden. Het beste middel om tot dit doel te geraken was, naar hij meende, de stadhouders, althans de twee met een zwrarte kool geteekenden onder hen, uit den weg te ruimen. Den dag tevoren had hij zijn gedachte aan een achttal leden der vergadering medegedeeld en was men het onderling eens geworden, dat men de bedoelde personen, overeenkomstig oud Boheemsch gebruik, uit het venster zou werpen. Van de acht had deze en gene iets van het voornemen laten verluiden. Toch was de zaak op verre na geen door allen goedgekeurd ontwerp.

Aanvankelijk weigerden de vier stadhouders de vraag, wie bij 's keizers schrijven van Maart de raadsman was geweest, te beantwoorden. Zij zeiden, dat deze vraag tot den keizer zelven moest worden gericht. Zij, die zijn' raad vormden, mochten den eed van geheimhouding, eens afgelegd, niet verbreken. Dit doet niet ter zake, hervatte von Thurn, wij verklaren, dat wij niet vanhier wijken, eer wij een ja of neen tot antwoord hebben bekomen. Luide betuigingen van bijval en tal van, als tot het afleggen van een' eed, omhoog gestoken vingers bekrachtigden het woord, door von Thurn gesproken. Nu volgde een hevige woordenwisseling, waarin men Slawata en Martinitz alle

grieven voor de voeten wierp, die men sedert jaren had, terwijl de beide beschuldigden zoo goed mogelijk hun verdediging poogden voor te dragen. Zoo begon de strijd tot enkele punten, zelfs tot sommige van ondergeschikt belang, af te dalen en een wending te nemen, die aan de leiders der beweging geenszins behaagde. Nogmaals vroegen zij, wie dan toch den brief des konings had gesteld. De woeste blikken, de dreigende gebaren en de uitgetogen zwaarden deden de vier stadhouders inzien, dat zij een' stap nader dienden te komen. Een van hen zeide, dat zij, door 't geweld gedrongen, hun' eed schendend, thans plechtig verklaarden, dat zij in geenerlei opzicht tot het bewust schrijven hadden medegewerkt.

Het was, gelijk wij heden ten dage zeker weten, de waarheid. De stenden geloofden het intusschen niet. Maar hoezeer zij het niet geloofden, begrepen zij, geen onbewezen vergrijp op gewaande misdadigers te kunnen verhalen. Daarom wendden zij het over een anderen boeg. Zij herinnerden Slawata en Martinitz eraan, dat zij in 't jaar 1609 de door Rudolf uitgevaardigde amnestie niet hadden willen teekenen en dat de protestantsche stenden toen hadden verklaard, zoo immer de Majesteitsbrief mocht worden overtreden, dit op deze beide heeren, als op de vermoedelijke bewerkers der overtreding, te zullen wreken. Hiertegen viel niets in te brengen. Op de vraag, door een' der Protestanten gedaan, of men de twee genoemde mannen dan niet voor vijanden van 't vaderland behoorde te verklaren, antwoordde men eenstemmig: ja. Een paar leden der vergadering drongen hierop de twee stadhouders, wien men niets had te verwijten, uit de zaal en de lang verschoven wraakneming werd volvoerd.

Thurn greep Slawata, een paar van de andere heeren Martinitz aan, en men wierp hen, den een' uit het een, den anderen uit een ander venster. Hen volgde de schrijver Fabricius, een geheel onbekend en onschuldig man, doch wiens tegenwoordigheid de protestantsche stenden aan den bij hen slecht aangeteekend staanden secretaris Michna herinnerde. De hoogte, vanwaar deze personen werden neergestort, was 28 el tot den zoom der gracht. Slawata, die in de gracht viel, legde nog een' afstand van twee el meer af. Zij deden den val, met den mantel om en den degen op zijde, maar zonder hoofddeksel. Onder 't neerdalen stiet Slawata met zijn hoofd tegen een ergens vooruitstekende ijzeren punt en kreeg een vrij erge wonde; Martinitz en Fabricius kwamen heelhuids beneden. Het was tien uur, toen het feit alreede was gepleegd.

Het eerste, dat Martinitz deed, was zijn' vriend, die bewusteloos in de drooge gracht lag, met behulp van een fleschje reukwerk, dat hij steeds bij zich droeg, weder bij te brengen. Daarop versterkten zij zich door een gebed. Wat Fabricius aangaat, hem bezielden, zoodra hij ongedeerd in de nabijheid van de edele heeren grond onder zijn voeten kreeg, niet zoozeer gevoelens van dankbaarheid jegens het Op-

perwezen, als wel ergernis en verwondering over de ongelijkmatige behandeling, die hem, den schrijver, tegelijk met twee zoo hoog geplaatste dienaren des konings was wedervaren.

Deze gewaarwordingen gaf hij lucht door aan Martinitz te vragen: ‘Wat heb ik hun toch gedaan, dat zij mij er ook uitgeworpen hebben?’ Martinitz voegde hem toe: ‘Mijnheer, het is nu geen tijd, dit te vragen en het antwoord van de stenden daarop af te wachten.’ En hij had waarlijk gelijk. Want nauwelijks had hij deze woorden geuit, of van alle kanten vielen schoten, zoowel uit de vensters, als van den wal van 't slot. Martinitz ontkwam als door een wonder aan den dood, want drie kogels streken rakelings bij hem langs. De een trof zijn das, de tweede doorboorde zijn gewaad boven den linker arm, de derde raakte hem even aan den arm.

Weldra waren zij alle drie gered. De inderdaad verwonderlijke redding zelve werd door de Katholieken voor een wonder verklaard, terwijl onder de Protestanten althans één geschiedschrijver het breken van den val toeschrijft aan een' hoop zand en allerlei afval, waarop de heeren neerkwamen. Hoe het zij, Slawata werd door zijn haastig toegeschoten bedienden in veiligheid gebracht in een naburig huis, Martinitz vluchtte naar Regensburg, Fabricius naar Weenen. Maar deze redding, hoe gelukkig ook voor de betrokken personen, bracht in den stand der zaken in 't algemeen geen verandering teweeg. De teerling was geworpen. De Boheemsche Protestanten riepen een' landdag bijeen, waarop ook vele Katholieken verschenen en zich bij hen aansloten; zij stelden een voorloopig bewind aan van dertig directeuren, brachten geld bijeen en rustten een leger uit. De dertigjarige oorlog barstte los.

Dr. J.A. WIJNNE.

Een edel man aan een edel werk.

Wilhelmus de Berchen, Rector Parochialis ecclesiae Nijell. Duijflie, - de Principatu Gelrie et ejus origine. - e Codice archetypo, qui Novismagi servatur, descripsit, vulgavit breviterque annotavit L.A.J.W. Sloet van de Beele J.U.D. Gubernator quondam Generalis in India Orientali etc. etc. - d.i.
Willem van Berchen [m] e.z.v. Over het landschap Gelderland en deszelfs oorsprong. - Naar het handschrift, dat te Nijmegen wordt bewaard, beschreven, met korte aanteekeningen voorzien, en in 't licht gegeven, door L.A.J.W. baron Sloet van de Beele, doctor in de rechten, oud-gouverneur van Neêrlandsch-Indië e.z.v. 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1870.

Een wel vreemd verschijnsel op het gebied onzer letterkunde, wat in het oog van sommigen nog meer bevreemdend zal schijnen, als zij

den schrijver en zijn werk nader beschouwen. Het zij in Engeland minder vreemd, dat er onder zijne eerste staatslieden zijn, die van onderscheidene vakken van letterkunde hun werk blijven maken en de vruchten hunner studiën der oude of nieuwe litteratuur aan het publiek ten beste geven; - dat is bij ons eene zeldzaamheid. Daarvoor is bovenal een hart voor zulke zaken een eerst vereischte, maar een vereischte dat in onze dagen, met hunne meer realistische richting en de veelzijdiger bemoeijingen waartoe zij aanleiding geven, en ook bij de trage onverschilligheid van velen, minder dan weleer in ons vaderland is aan te treffen. - Of is het niet meer nog onmiddellijk aan de menschen, dan aan den geest des tijds toe te schrijven?

Genoeg; onder de uitzonderingen, en in onze schatting eervolle uitzonderingen, behoort de heer Sloet van de Beele, dien noch geboorte en rang, noch een leven vol bemoeijingen, noch hooger geklommen jaren weêrhouden om zijne krachten te wijden aan meer dan één tak van wetenschap en letteren, en die het *gaudium in litteris* behartigt, al behoeft hij haar *solatium* niet. En dat Gelderland dan den Gelderschman digt aan 't hart ligt, wie zal hem dit euvel duiden? Waar dat hart nu in 't spel is kent het geen klein, of liever, daar is ook het schijnbaar kleinere, even als bij onze liefde jegens menschen, ons niet onverschillig. Wij brengen dit niet bij als eene verontschuldiging, alsof men recht had om te meenen, dat de heer Sloet hier had toegegeven aan eene onschuldige maar luttelbeteekenende liefhebberij, of aan blinde vooringenomenheid - integendeel. Dán rekenden wij de inderdaad groote moeite aan dit werk besteed, slecht beloond; maar het diene om hen, die bij 't doorbladeren van dit werk daarin luttel nieuws meenen te vinden, zoodanige beschuldiging te doen terughouden.

De uitgever van het boven vermeld handschrift zal trouwens mede de eerste zijn, om te erkennen, dat van Berchen ons minder geheel onbekende zaken mededeelt. Hier en daar, gelijk b.v. ten aanzien van Nijmegen's kerkgebouw (bl. 69), vermelde hij het een en ander, wat bij geschiedschrijvers niet geboekt wordt gevonden; in den regel krijgen wij hier geen voor den ietwat ervarene nieuwe feiten te weten. Daarvoor was van Berchen's werk te weinig monographie. Belangrijker waren voor ons zijne eigen beschouwingen van dingen en voorvallen, waardoor hij als een spiegel wordt van de voorstellingen en de denkwijs der menschen van zijn stempel in die dagen. Op die zienswijs en op het karakter van van Berchen wijst de heer Sloet ons ook in de belangrijke voorrede, in zuiver en welgeschreven Latijn, dat bij den middeneeuwschen poespas in het werk vooral gunstig afsteekt. Daar maakt hij ons opmerkzaam op den religieuzen geest van het boek, met aanwijzing van een paar plaatsen, - een geest waarvan het boek, dunkt ons, doortrokken is, zoodat wij den Schrijver, hoe gunstig hij ook in dezen bij velen zijner tijdgenooten afsteke, van partijdigheid en ligtgeloovigheid niet vrij kunnen keuren. Wij hebben daarbij minder het

oog op een stuk of wat mirakelen, waarvan hij gewaagt; deze waren toenmaals *reçu.* Maar men zie zijne voorstelling van de Albigenzen (bl. 55), waar ook het geloovig vroom-onmenschelijk: ‘God kent de zijnen,’ dat de hooggeplaatste geestelijke sprak, wordt aangevoerd, en leze zijne opmerkingen aangaande de Stedingers (bl. 63), die zich tegen geestelijke en wereldlijke overheersching en geweld durfden verzetten.

Doch wordt zoodoende van Berchen's werk meer belangwekkend, dan mogen wij inderdaad den moed, de nauwlettendheid, de ijzeren vlijt bewonderen, als ook de kennis van zaken, waarmede de heer Sloet dezen arbeid ter hand nam en volvoerde. Het was een taak welke wij, en menig ander met ons, zeker niet hadden durven aanvaarden, en die we, hadden wij ze aanvaard, hoogstwaarschijnlijk zouden hebben laten steken. Het kwam er hier op aan, om niet enkel een honderd veertig bladzijden, vrij eompres gedrukt, te kopieëren, - dit was de *outside;* maar om die te kopieëren met al de ortho- of kakographische eigenaardigheden van het origineel, waaronder menig barbarismus, dat Cicero wonder zou hebben doen opkijken en een glimlach op ons gelaat te voorschijn riep, soms een waar middeneeuwsch taalkundig gehaspel. Daar mag wel telkens niet enkel gezien en gelezen, maar gekeken, getuurd en nog eens nagezien worden. Wel mag men hart voor de zaak hebben, om dit - en dan om 't zoo nauwlettend te doen; gelijk men andere kronijken en legenden van monniken en geestelijken van die dagen onder de oogen moet hebben gehad, om den waarheidszin en de historische sobrieteit van van Berchen naar verdienste te schatten.

De aanteekeningen, van bl. 144-161 aan het werk toegevoegd, verhoogen de waarde en getuigen van de rijke belezenheid des schrijvers. Wij verlangen zeer de belofte vervuld te zien, welke hij deed, en die ons het uitzicht opent op de aanvulling van sommige leemten in de geschiedenis van anders minder bekende tijdvakken onzer historie. Ook nu vonden wij op bl. 7, waar 't heet: ‘Nihil aliud’ etc. weder aanleiding om het te beklagen, dat er zoo weinig licht is verspreid over den vóorgrafelijken tijd, waarin hier evenwel zooveel werd gedaan, en waaruit de oorsprong van zoo vele plaatsen in deze gewesten dateert.

Mogten niet- of minder bekende geschriften uit vroegere dagen in het licht worden gegeven, dat het dan even conscientieus geschiede, als de heer Sloet zulks deed. Worde hem nog lang het *otium* (dat is niet ‘ledigheid’) gegund, voor het *cum dignitate* hebben we geen zorg!

Ch.

De eenheidsbeweging in Italie en Duitschland.

Europa staat tegenwoordig voor een verschijnsel, dat zich vroeger nooit heeft vertoond. Sinds een dertigtal jaren doet zich in een aantal landen een beweging voor, die blijkbaar niet denzelfden oorsprong heeft als de groote beweging, die reeds sinds bijna een eeuw de wereld schokt, het streven der volken naar zelfregeering, of zooals men haar veelal noemt, de Revolutie.

In die landen, welke door volken van eenzelfde afstamming, eenzelfde taal, eenzelfde beschaving worden bewoond, maar die verdeeld zijn in verschillende staten, bestaat een neiging bij de bevolking om die staten te vernietigen en de grenzen van de natie ook te maken tot de grenzen van den staat, die de geheele natie omvat.

Dit verschijnsel wordt op de meest verschillende wijzen opgevat. Terwijl sommigen het houden voor een nieuwen vorm, waarin zich de revolutiegeest, volgens hen de geest van vernietiging van het bestaande, openbaart, beweeren anderen stoutweg dat ieder volk, dat binnen de grenzen zijner nationaliteit meer dan één staat bezit, door de natuur gedwongen wordt, om zich tot één staat te vereenigen, dat dus ieder natie, welke dan ook, één staat moet vormen.

Beide meeningen stuiten op groote, ja onoverkomelijke bezwaren. De voorstanders van de eerste, de strenge conservativen, de antirevolutionairen van elke kleur, zien dat duizenden tot de beweging medewerken, die overigens vijanden der revolutie zijn; zij trachten zich dan ook te redden door te verklaren dat de geheele beweging slechts een kolossaal bedrog is, door enkele slimme, heerschzuchtige menschen ontworpen. Daarentegen zien zij, die de tweede meening voorstaan, dat de beweging slechts bij zeer enkele volken resultaten heeft, zij ontdekken dat het toepassen hunner leer bij velen stuit op het onoverkomelijk bezwaar van het wijd en zijd verspreid zijn der deelen van de natie, welke zij tot een volk willen vereenigen; velen der al te ver gaande voorstanders eener op zich zelve juiste theorie eischen dan ook de heerschappij van den eenen stam over den anderen, of willen groote sociale revolutiën, ja volksverhuizingen uitlokken, die voor de geheele beschaving allerverderfelijkst zouden zijn.

Daarenboven zijn er nog velen die zich niet vergenoegen met van elke natie een staat te maken, maar die ook alle deelen van een menschenras daartoe willen vereenigen, zij maken daardoor als het ware een caricatuur op de geheele beweging, en verwekken deze nog een menigte nieuwe vijanden.

Zoo wordt de verklaring der beweging hoe langer hoe moeielijker. Maar toch bestaat zij ontegenzeggelijk, en juist bij de meest intellec-

tueele volken, en brengt zij soms met, soms zonder zich te vereenigen met de revolutie, de gewichtigste gebeurtenissen in Europa te weeg. Hoe komt dat?

Wij zullen trachten hier een meer bevredigende verklaring te geven. Wij gaan daarbij uit van de volgende grondstelling: ieder volk, of om het geijkte woord te bezigen, ieder nationaliteit moet om een volk te kunnen zijn eigen behoeften, eigen zeden en gewoonten, een eigen taal, een eigen letterkunde, kortom een eigen cultuur en daarenboven een eigen land bezitten; moet door taal, beschaving en woonplaats één zijn; het moet daarenboven zijn gekomen tot bewustzijn van zijn éenheid, wil het aan de vereischten voldoen om een nationalen staat te vormen. Die taal, beschaving en woonplaats moeten daarenboven allen deelen meer of min gemeen zijn en het geheel duidelijk afscheiden van andere natiën. Dit zal, hopen wij, niemand ontkennen. Voor den vreemdeling zijn de Groninger en de Zeeuw in de eerste plaats Nederlanders, de Pommer en de Beijeren Duitschers, de Napolitaan en de Genuees Italianen.

Die nationaliteiten nu hebben behoefte volgens haar eigenaardigheid te leven: om dit te beter te kunnen doen, zoeken zij zich te vereenigen, omdat de verschillende staten, waarin zij verdeeld zijn, in de eerste plaats hun belang en niet dat der natie behartigen, omdat het belang van staat en volk niet identiek is.

Want de verschillende deelen van een natie wenschen, daar zij gelijke zeden en dus ook gelijke behoeften hebben, gelijkelijk geregeerd te worden, zij wenschen gelijkelijk aandeel in de regeering te hebben, zij wenschen die achting bij het buitenland te verwerven en die plaats in de wereld in te nemen, waarop een volk in de groote maatschappij aanspraak mag maken. En dit wordt door de regeeringen belet, die het nationaal belang achterstellen bij het bijzondere van den staat, nog veel meer helaas bij het dynastieke belang. Om nu die vrijheid en die macht welke noodig is tot het bereiken dezer nationale wenschen te verwerven, is het volk in verzet gekomen tegen de regeeringen, heeft het volk middellijk of onmiddellijk de verschillende staten en regeeringen, die geen raison d'être hadden in het nationaal belang, omvergeworpen.

Hadden de regeeringen niet in haar kortzichtigheid de nationale belangen overal achtergesteld, niet bij die van de inwoners van den staat, maar bij die van de vorsten en regeerders, de beweging ware nooit ontstaan of althans nooit zoo heftig, zoo revolutionair geworden.

Dat de beweging eerst sedert zoo korten tijd is begonnen is o.i. daaraan toe te schrijven dat het zelfbewustzijn der volken eerst door de Fransche Revolutie en de daarop volgende veroveringsoorlogen van Napoleon is opgewekt. Vroeger was de politieke ontwikkeling der volken te gering, gevoelden deze nog niet wat hun belangen waren, gevoelden alleen de individuën en niet de natiën.

De meeste vrienden der vrijheid hebben de eenheidsbeweging steeds

toegejuicht omdat zij daarin een krachtigen steun voor de vrijheid zagen. Maar de zoogenaamde democraten, die spoedig zagen dat de twee natiën, bij wie zich de beweging het sterkste voordeed, de Duitsche en de Italiaansche, hun denkbeelden niet aannamen, daar zij hinderlijk waren voor hun belang als natie, zijn sedert lang begonnen haar tegen te werken. En thans beginnen ook vele voorstanders van meer beperkte vrijheid haar te vreezen, omdat zij zich verbindt met machten, die de vrijheid meer tegen- dan in de hand gewerkt hebben, omdat zij steun zoekt bij militaire macht in plaats van bij hetgeen men veelal het volk noemt, dat wil zeggen bij de lagere klassen, omdat zij door middel van buitenlandsche oorlogen de vereeniging zoekt te bereiken. Zij vreezen dat de beweging daarom leiden zal tot de vorming van machtige staten, die Europa in slavernij zullen houden en de militaire autocratie vereeuwigen.

Wij erkennen dat de schijn voor dat gevoelen spreekt. Maar wij willen niet toegeven dat er werkelijk grond voor bestaat. Wij willen hun aantoonen dat zoowel Duitschland als Italië de leus ‘Door eenheid tot vrijheid’ *moesten* aannemen, dat zij geen anderen weg hadden om hun nationaal leven te redden.

Daarom wenschen wij een kort overzicht te geven hoe in beide landen de beweging is ontstaan, hoe zij meer en meer in kracht is toegenomen, en hoe zij eindelijk haar doel heeft bereikt.

I.

De Italiaansche natie is ontstaan in de tijden toen het Duitsche Keizerrijk en het Pausdom beide hun macht verloren. De verschillende stammen, die Italië in den aanvang der middeleeuwen hadden bevolkt, groeiden langzamerhand te samen tot één volk in denzelfden tijd dat twee aan het idee natie geheel vreemde beginselen op den bodem van Italië strijd voerden. Noch de Kerk, noch de Staat waren nationaal; van daar dat een natie er kon opwassen terwijl alle inwoners, hetzij voor de Kerk, hetzij voor den Staat krijg voerden. Toen de strijd geeindigd was door de volkomen machteloosheid van beide, toen de Pausen eerst in Avignon, later in Rome zonder macht of invloed waren, en de keizers soms buigen moesten voor hunne vasallen, waren er in Italië een menigte onafhankelijke staten, die bijna altijd in oorlog en strijd met elkander waren om de hegemonie, maar die zich toch tegenover den vreemdeling als broeders beschouwden. Het was als Hellas na den Peloponnesischen oorlog. Hoewel gewoon rusteloos met elkander te kampen, gevoelden zich toch Spartanen en Atheners, Thebanen en Aegaiers in de eerste plaats als Hellenen, zoodra zij stonden tegenover den barbaar. Maar evenals met de Hellenen, toen zij in hun binnenlandsche twisten hun krachten hadden verbruikt, ging het ook met de Italianen. Een ontzenuwd geslacht,

met al de hartstochten, maar met bijna geen der mannelijke deugden van de strijders uit den grooten kamp der Guelfen en Ghibellijnen was opgestaan, een geslacht, dat gewoon slechts te denken aan geringe plaatselijke belangen, met echt oud Italisch municipalisme geen oor had voor de stemmen die ze vermaanden den plaatselijken naijver ter zijde te stellen en als één man op te staan tegen den vreemdeling. Macchiavelli was als de Demosthenes der Italianen; zijn woord werd evenzeer in den wind geslagen. De vreemdeling kwam over Italië, van twee zijden, van het zuidwesten de Spanjaard, van het noordwesten de Franschman. Vijftig lange jaren kampten zij om het bezit van het schoone land, tot dat eindelijk Spanje den heerlijken buit won. Geen Italiaan was er bijna die den smaad van zijn land gevoelde; slechts één, Paus Julius II, trachtte de voorvechter te zijn, trachtte alle Italiaansche machten tegen den vreemdeling te vereenigen. Milaan, de heerlijke trotsche hoofdstad van Lombardijë, die eens geheel Noord-Italië had beheerscht, ging, als ware zij ziel- en gevoelloos geweest, van de hand van den eenen in die van den anderen veroveraar over. En toch was hetzelfde geslacht, dat niets gevoelde van den smaad der heerschappij van den vreemdeling, het geslacht waarin het nationaal karakter ten sterkste sprak, het geslacht van Michael Angelo en van Rafael, van Tasso en Ariosto. Als cultuurvolk toonde het zijn krachtig leven, op het oogenblik dat zijn onafhankelijkheid verdween. Maar de invloed van de Spaansche heerschappij was ook hier doodend voor het nationaal leven, en het pausdom, vroeger een nationale macht, verkreeg wel nieuwe kracht, maar alleen door het jezuïtisme; de geest werd in Italië uitgedoofd; het geheele volk lag in diepen slaap. Zelfs in die landen, waar een nationale regeering was, in Piëmont, in Genua, in Venetië en in Toscane, onderdrukten die regeeringen elke vrije beweging van den geest. In de geheele 17de eeuw was Italië als dood.

Met den Spaanschen successieoorlog brak een nieuw tijdvak voor het ongelukkige land aan, Oostenrijk en de Bourbons kampten om de erfenis en beiden droegen een deel weg. Onder de verlichte en welwillende despoten van de 18de eeuw begon in Italië weder een soort van leven. De litteratuur ontwaakte op nieuw en zij bleek een Italiaansche te zijn gebleven. Het volk was een volk gebleven. En tevens vertoonden zich enkele voorteekenen dat het volk tot bewustzijn kwam hoe het misbruikt werd voor vreemde belangen. De 18de eeuw liet de doffe apathie der 17de niet toe; men begon te haken naar verbeteringen, men zag hoe de oude regeeringen veelal weigerachtig waren die in te voeren. Op Karel III volgde in Napels Ferdinand, de koning, die in niets belang stelde dan de jacht, op Leopold in Toscane een andere Ferdinand, die even reactionair was als zijn broeder Frans II van Oostenrijk. Zelfs in Piëmont werden door Victor Amadeus III de krachten van den staat, altijd zoo zorgvuldig door zijn voorgangers gespaard, verspild. Het geheele land werd rijp voor een omwenteling.

Toen kwam de Revolutie. Bonaparte verdreef de Oostenrijkers uit Lombardijë en vernietigde Venetië. Er werden republieken opgericht, met classisch klinkende namen. Herinneringen aan den ouden tijd van Rome werden opgewekt. Doch het door Bonaparte opgerichte gebouw had geen kracht of innerlijk gehalte. In een enkelen veldtocht werd Italië in 1799 door Suworow weder onderworpen. Voor het eerst voelde Italië de reactie. De Oostenrijksche en Napelsche regeeringen woedden zinneloos tegen alles wat republikeinsch en liberaal was. In 1800 werden de Franschen als verlossers ontvangen.

Dertien jaren bleven de Italianen onder Fransche heerschappij. Na vele veranderingen werd het geheele land in drie deelen gesplitst. Napels bleef onder Murat een vasal-koningrijk, het noordoosten van Ancone tot de Sevia, vormde het koningrijk Italië, het noordwesten was Fransch grondgebied. Alleen Sicilië werd door de Engelschen voor de Napoleontische heerschappij bewaard. Onder het verlichte bestuur van Lord William Bentinck genoot het voor het eerst een liberale, constitutioneel regeering. Er werden zaden gestrooid die later goede vruchten zouden opleveren. Voor het overige Italië was de Fransche heerschappij ontegenzeggelijk ten zegen. Het streng centralistische bestuur vernietigde veel van de hinderpalen, die het municipalisme aan een verdere ontwikkeling der moderne denkbeelden in den weg legde. De Italianen, het wapen dragen ontwend, en gewoon slechts vreemde legers op hun bodem te zien, leerden voor het eerst prijs stellen op krijgsroem. Al drukte het Fransche juk loodzwaar, het drukte gelijk, voor het eerst was er orde en recht voor allen, en de groote naam koningrijk Italië, het weder opgewekte denkbeeld van één natie te zijn vergoedde bij velen de lasten, die het Fransche bestuur meêbracht. De Napoleontische officieren werden een kern, daar later zich velen om heen schaarden. Het Fransche bestuur viel in 1814. De Europeesche diplomatie herstelde alles zooals het was vóor 1797, op dat na, wat voor de Italianen waarde kon hebben als een grootsche herinnering. Sardinië, de Kerkelijke staat, Parma, Toscane, werden hersteld, maar de republieken Genua en Venetië niet. En tegelijk begonnen enkele regeeringen een onverstandige reactie. Die van het Lombardijsch Venetiaansch koningrijk was niet het zachte bestuur, dat vroeger in Milaan had geheerscht. Keizer Frans beweerde dat geen andere band zijn onderdanen mocht vereenigen dan de gehoorzaamheid jegens hun vorst. Alle nationale herinneringen moesten worden uitgewischt. Zij moesten geen Lombarden, geen Venetianen, nog veel minder Italianen zijn, maar Oostenrijkers. Alles wat er aan het koningrijk Italië herinnerde werd weggenomen behalve de strenge politie- en militaire regeering en de drukkende belastingen.

In Piëmont ging het nog veel erger. Daar wilde koning Victor Emmanuel I eenvoudig alles herstellen zooals het vóor 1796 was geweest, even als de keurvorst van Hessen dat in Duitschland deed,

en evenals deze, met één uitzondering, de belastingen. Dit verwekte een onbegrijpelijke verwarring, duizenden werden arm, de geheele maatschappij was geschokt. Er werd stof genoeg opgehoopt voor een nieuwe revolutie. In Napels ging het evenzoo. Na Murats val waren de Bourbons weder meester onder bescherming van Oostenrijk; al was de reactie van het jaar '15 ook minder bloedig, toch werden zooveel verbeteringen vernietigd dat het geheele land in ellende verzonk.

Zoo hoopte de reactie een geweldige massa brandstof opeen, een groot deel van den adel, de geheele burgerstand en in vele plaatsen ook het volk snakten naar een revolutie. Oostenrijk, welks heerschappij de reactie had te weeg gebracht, werd weldra algemeen in Italië gehaat en gevloekt. Slechts de priesters en jezuïten had het voor zich. En daar elk teeken van leven, elke roepstem om verbetering als een poging tot opstand werd gestraft, werd de druk met den dag zwaarder.

De revolutiën in Napels en Piëmont in 1820, die door de onbekwaamheid en oneenigheid der leiders zoo ellendig eindigden, zonder dat de Oostenrijksche legers bijna een schot behoefden te lossen, dienden slechts om de reactie te verzwaren. Vooral in Napels woedde de nu tweemaal meineedige koning op de heftigste, ja onzinnigste wijze tegen al wat liberaal of Muratist was. De opstand in den Kerkelijken staat in 1830 en de pogingen om revolutie in het Lombardijsch-Venetiaansche koningrijk te veroorzaken hadden geen beter gevolg. Zij gingen alle uit van geheime genootschappen, die weldra een hoogst radicale en democratische kleur aannamen.

In 1820 had men nog gestreden voor een constitutie, in 1830 vocht men voor de republiek. Nergens zag men een Italiaanschen vorst geschikt de rol van constitutioneel koning op zich te nemen; alle stonden min of meer onder invloed van Oostenrijk en de priesters. Velen beschouwden alle vorsten als de vijanden van Italië's onafhankelijkheid van den Paus af tot den geringsten hertog toe. Maar daardoor kwam er een zeer gevaarlijk element onder de leiders der nationale beweging. In plaats van tevreden te zijn met de nationale onafhankelijkheid, met de verdrijving van den vreemdeling, die Italië gekneveld hield (want ieder wist dat zonder Oostenrijk geen Italiaansch vorst een oogenblik zijn despotische heerschappij kon handhaven), ijverden velen, bovenal Mazzini, voor een hersenschim, voor een algemeene democratische Italiaansche Republiek, waar geen Latijnsch volk, waar allerminst het luije, genotzuchtige, lichtzinnige, alle zelfregeering en zelfbeheersching ontwende Italiaansche, geschikt voor is. Bij de revolutie van 1848 droeg dit kracht krijgen van het democratische element wrange vruchten; ja het is waarschijnlijk dat zij alleen daardoor even klagelijk eindigde als zij schitterend begonnen was. De ware vrijheid heeft veelal nog meer te vreezen van de democraten dan van de reactionairste regeering.

In 1847 was Pius IX Paus geworden. Hij begon een quasi libe-

rale regeering. Hij meende het goed, maar hij wilde twee onvereenigbare dingen, een goede regeering en een priesterregeering. Maar zijn poging tot hervorming riep in geheel Italië een sterke beweging in het leven. Overal kookte het. In 1848 brak Sicilië het eerst los.

Dit eiland hechtte bijzonder aan zijn zelfstandigheid, het zag zich echter overal terug gezet bij het gehate en verachte Napels. Het was meer haat tegen de Napolitaansche heerschappij en tegen de naamloos slechte regeering dan ijver voor Italië's onafhankelijkheid die dezen opstand veroorzaakte, hoewel reeds toen ook daar het denkbeeld wortel schoot dat geen redding uit de ellende mogelijk was eer zich het éene Italië had gevormd. De opstand was in Februarij geëindigd, behalve de forten van Messina was geheel Sicilië bevrijd. Tegelijkertijd viel in Napels de absolute regeering zonder slag of stoot, de koning bezwoer een constitutie.

In Piëmont en Toscane was de hervorming reeds in de voorlaatste jaren van de regeering uitgegaan; onder den indruk der gebeurtenissen in Napels en Sicilië gaven zoowel Karel Albert als de groothertog Leopold II constituties. Ook de Paus begon daartoe geneigd te worden, hoezeer dit ook streed met het innerlijke wezen van de priesterregeering.

Men is veelal gewoon de Italiaansche Revolutie van 1848 als een gevolg van de Fransche voor te stellen. De data spreken dit tegen; slechts het uitbreken van den strijd tegen Oostenrijk was daar het gevolg van. Want eerst nu, nu tevens in Oostenrijk zelf overal woelingen en opstanden begonnen, waagde het Karel Albert zich toe te rusten tot den strijd met den gewapenden reus die Italië onderdrukte.

Piëmont was de éenige staat van Italië die een leger bezat. De soldaten van de overige regeeringen waren de spot van Europa; die van Piëmont daarentegen al sedert eeuwen begeerlijke bondgenooten. Het huis van Savoie, dat daar op den troon zat, bezat een erfelijke, brandende heerschzucht. Van de Alpen nedergedaald in de Povlakte, streefde het sinds eeuwen er naar om zich daarin uit te breiden. Victor Amadeus en Karel Emmanuel hadden groote stukken van het Milaneesche verkregen, waren voortgedrongen tot de Tessino. Hun geographische positie maakte de koningen van Sardinië tot de natuurlijke vijanden van Oostenrijk, zoodra dit geheel Noord-Italië bezat, evenals zij zijn natuurlijke bondgenooten waren geweest, toen het slechts een smalle, niet met de overige erflanden verbonden, strook lands bezat, en de Bourbons geheel Italië trachtten te beheerschen.

Karel Albert was sinds 1831 koning, de eerste uit de jongere linie Savoie-Carignan. Hij was eerst door den nood gedwongen liberaal geworden, toen hij zag dat hij zonder hulp der bewegingspartij onmogelijk zijn doel kon bereiken. Dat doel was verdrijving der Oostenrijkers, en verkrijgen van den eersten rang onder de Italiaansche vorsten. Aan den éenen Staat Italië dacht noch hij noch een zijner ministers, noch Caesar Balbo, de eerste echt liberaal en nationaal gezind,

minister van Sardinië, noch de ijverigste penvoerders der liberale richting Azeglio, Gioberti, noch de Patriotten van Venetië of Rome.

Zoo kon Karel Albert de hand reiken aan alle vrijheidsvrienden, want zij wilden hetzelfde, de verdrijving der vreemden, al was het ook niet geheel uit dezelfde beweegredenen. Maar men doet Karel Albert onrecht, als men hem van louter zelfzuchtige bedoelingen beschuldigt. Hij was doordrongen van een sterk Piëmonteesch en Italiaansch patriotisme, hij voelde diep den smaad van den vreemden druk en van de ellendige, door de vreemden beschermde regeeringen in het overige Italië. Niet alleen voor Sardiniës grootheid, ook voor Italië's onafhankelijkheid stortte hij zich in den kamp.

Het is hier niet ons doel dien kamp en het verloop der Italiaansche revolutie van 1848 te schilderen. Karel Albert bezweek, want het overige Italië ondersteunde hem slechts zwak, de Kerkelijke Staat alleen deed zeer tegen den wil van zijn hoofd, zijn plicht voor Italië. De schuld ligt aan de democraten, die den koning niet vertrouwden, die geen heil zagen dan in de Republiek. Helaas, het geheele jaar 1848 heeft nergens andere vruchten gedragen dan een reactie in 1849 en 1851, omdat een groot deel der bewegingspartij, in Frankrijk, in Italië, in Duitschland, in Hongarije niets wilden dan de Republiek, omdat zij aan dien naam alles ten offer brachten. Hoeveel bloed en jammer zou der wereld niet gespaard zijn gebleven, als men niet in dien waan ware verzonken geweest. Waren het niet de democraten die tegen Cavaignac ijverden voor Lodewijk Napoleon? waren het niet de democraten, die beletten dat de Lombarden de Sardiniërs krachtig ondersteunden? waren het niet de democraten, die een groot gedeelte van den burgerstand in Italië dwongen hun heil te zoeken bij de oude regeeringen? waren zij het niet, die bijna overal, in Rome uitgezonderd, alle discipline en orde omverwierpen, die zoodra zij zagen dat Karel Albert Radetsky niet in eens over de Alpen dreef, verraad schreeuwden en eerder tegen dan voor hem werkzaam waren? Meer nog dan door Radetsky's zwaard en de trouweloosheid der Napolitaansche regeering is de vrijheid van Italië toen vermoord door de democraten, die alles, zelfs den burgeroorlog, verkozen boven een zich rustig onderwerpen aan een constitutioneel koning. Hoeveel malen nog zal de vrijheid het offer worden van het woord Republiek?

In 1849 waren in Italië de oude regeeringen hersteld. Absoluut regeerde weder de koning der Beide Siciliën, de schandelijke koning Bomba, de meineedige, die den koningstitel geschandvlekt had, erger dan eenig tyran der Middeleeuwen; absoluut regeerde weder Pius IX, thans onder de machtige bescherming van Frankrijk; absoluut heerschten weder de hertogen van Toscane, Parma en Modena, en Lombardije en Venetië werden in nog zwaarder boeien geslagen dan voorheen. Maar over één land verloor de reactie haar macht: Piëmont was te ver gegaan om terug te keeren. De strijd aan de Mincio in 1848

en bij Novarra in 1849 had op dit kleine land den stempel gedrukt van voorvechter voor Italië's vrijheid. De voorvechter kon niet anders dan een liberale staat zijn. Piëmont werd het, het vond een leidsman op den weg van constitutioneelen vooruitgang, zooals maar weinige landen het geluk hebben gehad te bezitten. Dat was Cavour. Met echt Piëmonteesche taaiheid hield deze het denkbeeld vast, waarvoor Karel Albert gestreden en geleden had, de uitbreiding van Piëmont over geheel Noord-Italië en zijn verheffing tot den eersten staat van Italië. Het was het oude idee dat de vorsten uit het huis van Savoië had bezield, maar het was gelouterd. Het was niet meer dynastiek, het was nationaal. Want Piëmont was niet meer alleen een militaire, het was ook een constitutioneele staat bij uitnemendheid. De duizenden ballingen uit geheel Italië, Sicilianen, Napolitanen, Romeinen, Romagnolen, Toscaners, Lombardijers, Venetianen, zij allen vonden daar een toevluchtsoord, ja een vaderland. Piëmont, de minst zuiver nationale staat van het geheele schiereiland, werd een klein Italië. Alle verdrukten, en dat was de geheele bevolking van het overige schiereiland, zagen op naar den koning van Sardinië, naar Victor Emmanuel, als naar hun natuurlijken verlosser.

Was er vrijheid mogelijk onder Oostenrijk? In 1848 en '49 heette Oostenrijk een constitutioneele staat. Onder Pius IX? Slechts Fransche bajonnetten hadden Rome kunnen dwingen zijn priesterkoning weder op te nemen. Onder de Napelsche Bourbons? Zij waren sinds vijftig jaren de beulen van hun volk geweest. Wat bleef er dus over? Vereeniging tot een constitutioneel koningrijk Italië, volgens Cavour, tot de algemeene Italiaansche Republiek volgens Mazzini.

De Italianen hadden maar te kiezen, en zij kozen het eerste.

Nog was het misschien mogelijk geweest, hoewel wij het betwijfelen, dat de eenheidsbeweging werd gestuit, die thans na 1849 met de vrijheidsbeweging gepaard ging, ja die vooruitsnelde, en dat was, wanneer de herstelde regeeringen concessiën hadden gedaan.

Maar met blindheid geslagen gingen zij voort op den weg der reactie. Nog oneindig veel harder en bloediger dan vóor '48 drukte deze op het geheele volk. De meest schuldelooze uiting van gevoelen werd verschrikkelijk gestraft; het geheele volk, van de laagsten tot de hoogsten, letterlijk tot wanhoop gebracht.

Toen kwam de eerste Januari 1859. Napoleon III verkondigde, en thans niet in orakeltaal, dat hij van plan was voor Italië met Oostenrijk een lans te breken. Het was duidelijk, dat Cavour de trotsche spreuk van Karel Albert: l'Italia fora da se liet varen, dat hij met vreemde hulp den vreemden verdrukker wilde verdrijven. Het was een gevaarlijk spel, Frankrijk, den beschermer van den paus, te maken tot den bondgenoot tegen Oostenrijk. Maar kon Cavour anders? was er uitzicht dat Italië zich met eigen krachten kon vrijmaken? 1848 had daarop een beslissend neen geantwoord.

En het bleek dat hij zich niet verrekend had. Eenmaal in beweging gebracht, liet zich de revolutie niet ophouden. Frankrijk wilde alleen Oostenrijk krachteloos maken en in Italië een vorstenland onder Fransch patronaat oprichten, waarbij burgerlijke en een zekere mate van politieke vrijheid aan het volk gewaarborgd was. Maar de Italianen waren gesteld noch op het Fransch patronaat, noch op de regeering hunner vorsten, die zij geen van allen meer vertrouwden. Het volk wilde één staat onder Victor Emmanuel als koning.

Dit werd bovenal bewezen door de stemming in de middenstaten. Nauwelijks was de oorlog begonnen of de vorsten van Toscane, Parma en Modena werden door bloedelooze revoluties verdreven. Na de ontruiming van Ancona door de Oostenrijkers verjoegen de Romagnolen de pauselijke autoriteiten en verklaarden zich overal voor aansluiting aan Sardinië onder Victor Emmanuel. Slechts een gedeelte werd gewapenderhand weder onderworpen. Maar Napoleon weigerde de inlijving dezer steden bij Sardinië goed te keuren. Bij den vrede van Villa Franca en Zurich werd slechts Lombardije en Parma aan Sardinië gegeven, en de terugkeer der vorsten van Toscane en Modena bepaald, terwijl bij den paus op het invoeren van hervormingen zou worden aangedrongen. Noch Oostenrijk, noch Frankrijk namen echter op zich de bepalingen met geweld uit te voeren en zoowel de Legatiën als de Hertogdommen bleven onafhankelijk. Niettegenstaande de pressie, die Napoleon in den beginne uitoefende, bleef de bevolking der middenstaten zoowel als de Sardinische regeering den weg naar de eenheid opgaan. Bij elke gelegenheid gaf de eerste te kennen dat zij haar onafhankelijkheid gaarne wilde veranderen in een aansluiting aan Sardinië. Volksstemmingen en nationale vergaderingen boden Victor Emmanuel de heerschappij aan, en feitelijk waren deze landen reeds in het najaar van 1859 Sardinische provinciën, hoewel zij ieder een afzonderlijke regeering hadden. Er werd zelfs geen poging gedaan om de locale zelfstandigheid te bewaren, noch om gezamenlijk een Midden-Italiaanschen staat te vormen. Het denkbeeld bondstaat vond niet den geringsten weerklank.

Om Frankrijks toestemming te verkrijgen besloot Cavour tot een voor het huis van Savoie zware opoffering. Het stond het oude stamland der dynastie Savoie tegelijk met Nizza aan Frankrijk af. Toen hield de Fransche tegenstand op en de aansluiting der middenstaten van Sardinië werd voltrokken. Het merkwaardigst bij dit alles was dat de democratische partij, die in 1848 zoo veel had gedaan, zich niet roerde, of liever dat zij op dit oogenblik niet bestond. Mannen, die vroeger en later ijverden voor de democratische republiek, waren thans aanvoerders der beweging ten gunste van het constitutioneel koningschap van Victor Emmanuel. Het gezonde verstand, het instinct des volks wees den waren weg tot de vrijheid, die slechts in de eenheid

was te vinden. Zoo ooit een volk getoond heeft te hebben geleerd door de geschiedenis dan is 't het Italiaansche geweest.

Evenzoo ging het toen de beweging werd voortgezet door den koenen tocht van Garibaldi naar Sicilië. De nationale beweging won met elken dag in krachten. Toen in het najaar- van 1860 Sicilië in Napels door de Garibaldini, het overige gedeelte van den Kerkelijken Staat, op Rome's onmiddellijke omgeving na, door de Sardiniërs was veroverd, vertoonden zich wel hier en daar sporen van de democratische partij, maar toch zonder eenigen invloed te oefenen. De eenheid was volbracht. Wat er nog aan Italië ontbrak waren betrekkelijk kleine stukken grondgebied, die door Franschen en Oostenrijkers werden in bedwang gehouden. Maar één voor één vielen zij Italië toe, bij de eerste gelegenheid, dat deze staten hun krachten niet meer voldoende achtten om die deelen te behouden.

Wij meenen te hebben aangetoond dat de Italiaansche eenheid niet dan het natuurlijk gevolg der omstandigheden is. Niet de heerschzucht van het huis van Savoie, niet de revolutionaire beweging der 19de eeuw heeft haar tot stand gebracht, maar de noodzakelijkheid: voor de Italianen was geen middel om tot de vrijheid te geraken dan door de eenheid. Alle pogingen om de vrijheid alleen te grondvesten waren mislukt. In 1848 verkozen zij deze boven de eenheid en daardoor bereikten zij geen van beide. En het was onmogelijk dat het éene Italië niet een vrije Staat bleef. Het door de stem des volks, niet alleen door de volksstemming, op den troon geroepen vorstenhuis kon geen eeden breken, op straffe van dadelijk te vallen, want geen band is er tusschen volk en vorst dan die van gemeenschappelijk belang. Er was slechts één middel geweest het in eens tot stand komen der eenheid van Italië tegen te gaan, dat was dat de verschillende regeeringen de meest mogelijke vrijheid aan het volk gaven; maar nu zij dit niet deden, nu zij alle in meerdere of mindere mate het volk verdrukten, moest dit in de éene die de vrijheid begunstigde den verlosser zien. Door de revolutie werkte in alle volken van Italië het vroeger sluimerende gevoel van bij elkander te behooren, door den gelijken druk werd dit gevoel voortdurend opgewekt en aangeprikkeld. Wat anders jaren, ja eeuwen zou hebben noodig gehad, geschiedde thans in een jaar.

Wenden wij ons nu tot den tegenhanger van Italië, tot Duitschland en trachten wij de vraag te beantwoorden: Hoe is daar de eenheidsbeweging ontstaan en algemeen, nationaal geworden.

II.

Duitschland is vroeger een eenheid ook in staatkundigen zin geweest. In de tijden der Hohenstaufen was het heilige Römische Reich Teutscher Nation even goed een feodale monarchie als Frankrijk en Engeland. Alleen bezaten de vasallen nog meer macht dan in de andere landen

van Europa. Tegen het einde van de middeleeuwen werden deze in alle landen aan het staatsgezag meer en meer onderworpen, maar in Duitschland ging het juist omgekeerd. Niet alleen bleven de groote vasallen, maar ook een groot gedeelte van den lageren adel onafhankelijk. Het keizerlijk gezag zonk onder de Luxemburgsche keizers op het laagste pijl. En toen kwam het aan een huis, dat spoedig zulk een menigte bezittingen buiten Duitschland kreeg, dat het ophield zelf een Duitsche macht te zijn. De koningen van Frankrijk en Engeland waren in de eerste plaats de vertegenwoordigers van den Staat, van de eenheid der natie, de Duitsche keizers uit het Oostenrijksche huis voor alles die van hun eigen landen, van hun eigen huis. Zij ijverden veel meer voor la illustriana casa de Austria dan voor het Duitsche rijk. Spoedig bleek het dat de dynastieke belangen der Habsburgers en de nationale der Duitschers meestal lijnrecht tegenover elkander stonden, terwijl bij alle andere volken de groote belangen van vorst en volk dezelfde waren. Het rijk kon dus onmogelijk een eenheid worden.

De groote vasallen gingen ongestoord hun gang en namen de rol op zich, die het hoofd der natie niet kon vervullen. Zoo ontstonden in Duitschland een menigte staten, die sterk genoeg waren om op zich zelf te staan.

De Hervorming, die het geheele land en de geheele natie in twee vijandige kampen schaarde, voleindigde wat de verzwakking der keizerlijke macht na de Hohenstaufen in de exceptioneele positie van het huis Oostenrijk had begonnen. En het volk, dat bij de verschillende landsheeren hulp vond tegen zijn tyrannen, den lageren adel, en in vele opzichten ook tegen de pogingen om het met geweld tot het katholicisme terug te brengen, sloot zich nauw aan hen aan. In de 17de eeuw, na den dertigjarigen oorlog, was het Duitsche rijk een schaduw, een complex van landen dat nauwelijks meer een statenbond kon genoemd worden. En dit was nog maar het geringste ongeluk. In den tijd der verzwakking van het rijksgezag waren een aantal leden van het rijk als van zelf afgevallen of onder vreemden invloed gebracht. Door den onafhankelijkheidsoorlog tegen Oostenrijk schudden de vroeger tot dat rijk behoorende Zwitsers zich daarvan onwillekeurig af, en begonnen, verbonden met hun Latijnsche naburen, met de Fransch-Romaansch of Italiaansch sprekende bewoners der overige westelijke Alpenlanden, een afzonderlijk volk te vormen, dat de vatbaarheid om tot het groote moederland terug te keeren verloor. Evenzoo ging het met een gedeelte van den aan de monden van Rijn en Maas wonenden Nederduitschen stam. Door geheel bijzondere toestanden ontstond daar het Nederlandsche volk; reeds onder de Bourgondische heerschappij zich een geheel voelende, meer verbonden met hun Waalsche naburen dan met de Duitschers van het binnenland, werd de bevolking der westkust van Duitschland onder de Habsburgers reeds als een geheel af-

zonderlijk volk aangezien. De Duitsche landen Holland, Friesland en Vlaanderen werden voor de Duitschers vreemde landen, zoo goed als het Waalsche Luik, dat zonderling genoeg zijn verbinding met het rijk behield. En Duitschland deed niets om ze te herwinnen. Toen Nederland zijn worsteling met Spanje begon, hoopte het hulp van het groote stamland. Maar daardoor verlaten, zocht het overal elders steun en verloor het alle gevoel van samenhang. Het voelde zich veel meer tot Engeland aangetrokken, dan tot het stamland. Zoo vormde zich daar een eigen nationaliteit, een eigen cultuurvolk, dat alle eigenschappen, welke den Neder- van den Hoogduitscher afscheidden bezat en die, welke beide stammen verbonden, verloor. Bij den vrede van Munster in 1648 erkende het Duitsche rijk plechtig het verlies van deze twee uiterste leden, Nederland en Zwitserland.

Maar bij dien vrede erkende het nog andere feiten, die oneindig veel schadelijker waren voor het nationaal leven des volks. Duitsche landen werden daarbij afgestaan aan vreemde staten. De Elzas aan Frankrijk, Pommeren en Bremen aan Zweden. Het laatste was echter niet sterk genoeg zich in het bezit te handhaven, laat staan de bevolking haar nationaliteit te ontnemen. De landen, die in handen van Scandinavische staten vielen, bleven Duitsch, zoowel Pommeren, (Bremen werd na 30 jaar weder heroverd) als Holstein, dat met Denemarken verbonden was. Maar met de door Frankrijk veroverde landen was het anders.

Het Fransche volk, een aan Duitschland geheel vreemde nationaliteit, want de Germaansche elementen waren daar volkomen vernietigd en als opgelost in de Kelto-Latijnsche, was uit ijdelheid geneigd tot verovering.

Frankrijk was een machtige eenheid, een sterke nationale monarchie, waar geheel in tegenstelling met Duitschland de centralisatie zoo sterk was dat zij schadelijk werd voor de nationale belangen.

Eeuwig in oorlog met den nabuur, gelukte het aan Frankrijk dezen een stuk lands te ontrukken dat uitstekend gelegen was om als basis te dienen voor verdere veroveringen. Onder een vorst als Lodewijk XIV konden deze niet uitblijven. Terwijl met alle kracht gearbeid werd aan het onderdrukken van het Duitsche nationaal gevoel in den Elzas, werden één voor één de landen, die tusschen dezen en Frankrijk in lagen, en die grootendeels tot den Latijnschen stam behoorden, door Frankrijk veroverd en tevens gedurig nieuwe stukken grondgebied aan Duitschland ontrukt. En de hoofden der Duitsche natie, de keizer en de vorsten, deden niets. De keizer had slechts dynastieke, Oostenrijksche belangen, de vorsten zorgden slechts ieder voor zijn eigen grondgebied. Het viel Mazarin niet moeilijk met een aantal Duitsche vorsten een verbond te vormen, dat de Fransche belangen diende tegen de Duitsche.

Het particularisme schoot diepe wortels. Vele Rijnvorsten, uit vrees

voor hun naburen of uit nog onedeler beweegredenen, en Beijeren uit vrees voor het op een gedeelte van zijn landen beluste Oostenrijk, sloten zich aan Frankrijk aan. Want de Duitsche keizer trachtte in plaats van voor het geheele rijk te zorgen, met alle macht zijn erflanden te vergrooten op kosten zijner naburen. Hij trachtte Oostenrijk sterk te maken ten koste van Duitschland.

Ondertusschen begon zich in het Noorden een staat te ontwikkelen uit een menigte wijd en zijd uiteen liggende landen. Het was Brandenburg. Zijn bezittingen lagen zoowel aan de Russische als aan de Nederlandsche grenzen, de kern er van lag in de zandige vlakten tusschen Elbe en Oder. Door erfenissen en veroveringen breidde het zijn macht uit, bracht het de deelen dichter bij elkander. Het trachtte blijkbaar naar de hegemonie in Noord Duitschland, die aan Saksen ontvallen was. Onder den grooten keurvorst en onder zijn beide opvolgers werd uit Brandenburg de Pruissische Staat, die hoewel hij deelen bezat, die niet Duitsch waren, toch bij uitstek de nationaal Duitsche Staat werd.

Oostenrijk stelde alle middelen in het werk om dien staat in zijn opkomst te verstikken. Het gevoelde dat het met zijn hegemonie gedaan was, zoodra een staat ontstond, die de macht en den wil bezat om Duitschlands belangen beter te beschermen.

Doch de vorsten uit het huis Habsburg waagden zich niet aan den open strijd, en de Hohenzollerns vermeden elke aanleiding tot dat er aan het hoofd van beide staten vorsten kwamen, die energie genoeg hadden om den strijd op leven en dood te beginnen. Frederik de Groote en Maria Theresia bestegen den troon, beiden grooter regenten, krachtiger, genialer naturen dan sinds eeuwen op eenigen Duitschen troon gezeten hadden.

De strijd op leven en dood om de hegemonie in Duitschland begon. Het instinct des volks wees het den rechten weg. Terwijl het Duitsche rijk den koning den oorlog verklaarde en de Duitsche vorsten zich met Oostenrijk, Frankrijk, Rusland en Zweden tegen Pruissen, dat hun bestaan in gevaar bragt, verbonden, zag het Duitsche volk in Frederik den nationalen held. Oostenrijk gaf na zeven jaren den strijd op: bij den vrede van Hubersburg erkende het dat nevens het huis Habsburg-Lotharingen ook het huis Hohenzollern aan het hoofd van Duitschland zou staan.

Juist in dezen tijd ontwaakte de Duitsche litteratuur. De Duitsche volksgeest begon zich sterker te openbaren dan hij nog ooit gedaan had. Het geheele volk gevoelde dat het één was. De Wurtemberger Schiller, de Frank Göthe en de Sakser Lessing, zij waren Duitschers; zij behoorden tot geen afzonderlijken staat, maar tot hetzelfde Duitsche volk. De geest der 18de eeuw droeg er veel toe bij om dat gevoel te verlevendigen. Voor het eerst werd het Duitsche volk in Duitschland geëerd, voor het eerst werd de rampzalige staatkundige toestand diep gevoeld. De Duitsche vorsten werkten ijverig mede om dit gevoel

aan te kweeken. Ieder vorst wilde zijn geleerden, zijn dichters, zijn kunstenaars hebben, en toch begunstigden zij slechts Duitsche wetenschap, Duitsche poesie, Duitsche kunst. Was het mogelijk dat een volk, dat tot het besef van zijn eigen waarde begon te komen, op den duur zijn krachten liet gebruiken voor uitsluitend vreemde belangen?

Toen kwam de Fransche revolutie. Meer nog dan eenig land werd Duitschland er door geschokt. Onmiddellijk had het er niet dan nadeelen van. De erbarmlijkheid der kleine Duitsche vorsten vertoonde zich in een helderder licht dan ooit te voren. Zij bogen zich, de trotsche tyrannen, keurvorsten en hertogen en gefürstete graven en hoe zij meer mochten heeten, voor de Fransche democraten, zoodra hun voorvechters, Oostenrijk en Pruissen, ze voor een oogenblik niet met hun machtig zwaard beschermden. En deze, de hegemonie voerende staten, zij deden weinig ter verdediging van Duitschland uit naijver en haat op elkander. Beide zeggen wij, want ook Pruissen had den waren weg verlaten en had een uitsluitend Pruissische politiek boven een nationaal Duitsche gesteld. Van het Pruissen van Frederik Wilhelm II, het Pruissen van Haugwitz en Lacchesini, zou de herstelling van Duitschland evenmin uitgaan als van het Oostenrijk van Frans II en van Thugut. Zoo zegevierde Frankrijk. De kleine Duitsche vorsten wierpen zich als haaien op de kleine visschen, op hun nog kleiner naburen. Bij den vrede van Luneville, bij de saecularisatie der geestelijke vorsten begon een schandelijk tooneel van roofzucht en eigenbaat. Zoo ging eindelijk in 1806 het Duitsche rijk onder. Groote stukken werden afgescheurd en aan Frankrijk gegeven. Wat er overbleef werd onder eenigen der meest begunstigde satelliten verdeeld en tot het Rijnverbond gevormd. Oostenrijk en Pruissen waren als het ware buiten gesloten. En toch, in dien donkeren nacht schitterde het licht van Duitsche beschaving helder. Als cultuurvolk stond het Duitsche volk ver boven zijn overwinnaar.

Zoo brak het jaar 1806 aan. Pruissen werd vernietigd; in geheel Duitschland heerschte Napoleon en de Duitsche vorsten aanbaden hem. Hij, de parvenu, het kind zijner eigen werken, was de schutsengel geworden der Duitsche vorsten, der mannen van honderd voorvaderen. Maar hij was tevens de tyran van het Duitsche volk. Dat haatte hem en Frankrijk en het Rijnverbond met een stillen maar ontzettend diepen haat.

Toch waren er twee mannen in Duitschland, die, toen de vorsten zich onderwierpen, het volk trachtten te bevrijden, Stein en Stadion. De eerste wilde de bevrijding van Pruissen doen uitgaan, de tweede van Oostenrijk. Maar Oostenrijk was daartoe niet in staat, het was er niet Duitsch genoeg voor, en de beweging was te vroeg, Napoleon nog te machtig. Voor een goed deel met Duitsche soldaten werd het Oostenrijksche leger verslagen, en het huis Habsburg-Lotharingen verbond zich met het huis Bonaparte.

Stein slaagde beter; onder zijn leiding werd Pruissen weder een Duitsche Staat, niettegenstaande koning en regeering. Zij moesten volgen, want het volk wilde het. In 1813 stond het Pruissische volk op, niet tot herstel van Pruissen, maar van Duitschland. En het Duitsche volk hoorde het, en hielp mede waar het kon. De geheele wereld, maar vooral Duitschland rekende met Napoleon af. En de Duitsche vorsten van het Rijnverbond, de slaven, die het stof van zijn voeten hadden gelekt, zij wierpen mede hun steen op den gevallen Caesar, en het huis Habsburg-Lotharingen trok het zwaard tegen den schoonzoon. Zoo, door de krachten der volken werd Duitschland en de wereld bevrijd.

De oorlog van 1813 en '14 is geen gewone oorlog. Te vergeefs zochten de regeeringen hem er toe te maken. Maar zij konden niets dan volgen, waar het volk voorging.

Maar zij hadden het nog juist bijtijds gedaan om de vruchten te plukken. De diplomaten zouden aan het Duitsche volk den sluwen staatsvorm geven. Een ding moest men toegeven, men moest tusschen de Duitsche staten een verbond maken, maar men zorgde dat dit verbond zoo onpractisch mogelijk was. Dat was vooral het werk van Oostenrijk, dat, nu het niet langer het Duitsche keizerschap kon bezigen om zijn dynastiek belang, het éenige dat zijn staatslieden kenden, te bevorderen, de kunsten van Frankrijk, van Lodewijk XIV en van Napoleon gebruikte om de onmacht van Duitschland te bevestigen. De Duitsche Bond van 1815 kwam zoo tot stand, een statenbond, zoo zwak als er maar weinige geweest waren, een uitstekend werktuig om het volk in eeuwige slavernij, de regeeringen in eeuwige tweedracht te houden. Het Duitsche volk gevoelde het, het had zijn krachten beproefd, het wist dat het een groot, sterk, edel volk was, dat bovenaan in de rij der volken stond, als cultuurvolk. En het zou het zwakste blijven als staatsvolk!

De regeeringen begrepen haar netelige positie, maar zij zagen bijna geen van allen een ander middel om die te handhaven dan geweld. Sommige, b.v. de Pruissische en de Beijersche deden hun uiterste best om een Pruissische en Beijersche nationaliteit te scheppen, maar te vergeefs. De Pruissische vooral kon geen middelen vinden om haar gezag tegenover Oostenrijk te handhaven, dan die tevens den Duitschen volksgeest begunstigden. Het Zollverein, voor Pruissen een wapen tegen Oostenrijk, werd de grond voor een engeren Duitschen Bond. En in 1840 de dreigende oorlog met Frankrijk, die den strijd tusschen de twee erfvijanden opwekte, hij diende tevens om het nationale bewustzijn, de nationale beweging nieuwe kracht te geven. Zoodra er gevaar van Frankrijk dreigde, stond Duitschland als één man op. Want de heerschappij van den vreemdeling, de druk van twee eeuwen, de begane roof, zij waren nooit vergeten. Duitscher beteekent vijand van Frankrijk.

De revolutie barstte in 1848 ook in Duitschland overal uit en gaf aan de nationale beweging een nieuwen stoot. Maar de democraten die de leiding der beweging op zich namen, bedierven ook hier alles. Een groot gedeelte der bevolking trok zich terug; de vrees voor de sociale revolutie deed tallooze vrienden van de vrijheid en ware beminnaars van het Duitsche vaderland de regeeringen ondersteunen, die met allerlei listen, door hier een weinig toe te geven en daar de nationale beweging vrijen loop te laten (zooals in Sleeswijk-Holstein), tijd wisten te winnen tot betere tijden voor haar kwamen. De kleine vorsten, altijd vreezend voor de revolutie en voor Pruissen, waartegen zij een instinctiven, door Oostenrijk altijd aangewakkerden haat koesterden, hielpen, zoodra dit de revolutie en de nationaliteitsbeweging met hulp van Rusland en de democraten (altijd en overal onwetend als in Hongarijë) had ter neder geworpen, den ouden toestand weder herstellen. Pruissen had het oogenblik voorbij laten gaan om in den tijd van Oostenrijks zwakheid zich van de hegemonie meester te maken, thans werd het gedwongen ook bijna het geheele aandeel dat het er vroeger aan had gehad op te geven. De oude bond werd hersteld.

De Duitsche regeeringen waren door de revolutie van 1848 in zoover wijzer geworden, dat zij het niet waagden langer zonder constitutie te regeeren. Alleen in Oostenrijk werd de landsvaderlijke regeering van de vorige eeuw hersteld. In alle Duitsche staten was een constitutioneele regeeringsvorm, althans in schijn. Overal ontbrandde de in alle staten, die dezen regeeringsvorm gedwongen aangenomen hebben, onvermijdelijke strijd tusschen regeering en vrijzinnigen. Maar daar de macht overal in handen der conservatieve regeering was, werd de vrijzinnige partij, zelfs waar zij in de parlementen de meerderheid had, toch geslagen. Duitschland, het eerste land van beschaving, van kunsten, wetenschap, werd overal uitgelachen of beklaagd wegens zijn staatkundige onrijpheid. Meer dan ooit beschouwde men den Duitscher als den meest onpractischen mensch, alleen goed voor philosooph of dichter. Een stille toorn maakte zich van het Duitsche volk meester, het zou eenmaal toonen wat het kon. Maar het wilde geenszins een revolutie als in 1848, het wilde zich niet weder onderwerpen aan de leiding der democraten. Het wilde niet, dat de eene regeering de rust herstellen zou in den staat van de andere. Overal tegelijk een revolutie te beginnen ging nog minder. De mannen des volks wilden geen revolutie. Daarbij kwam dat de krachtigste Duitsche staat, Pruissen, een echt militaire staat was. De geheele volksgeest streed tegen het denkbeeld revolutie. Iedereen wist dat in Pruissen de geest van discipline ten allen tijde de overhand zou behalen, en iedereen wist ook dat zonder hulp van Pruissen een revolutie in het overige Duitschland een onmogelijkheid was. Zoo voegde men zich zelfs onder zwaren druk zooals in Hessen en Hannover. Pruissen, hoewel alles behalve liberaal geregeerd, was toch nog een toevlucht voor menigeen, die elders verdrukt werd.

In 1859 werd eindelijk voor het eerst Oostenrijk geslagen; Rusland was reeds door den Krimoorlog van zijn stelling aan het hoofd van Europa verdreven, Frankrijk stond in zijn plaats aan de spits: het had thans in Italië de revolutie tot bondgenoot gekozen en begunstigde de eenheidsbeweging.

Op Duitschland had dit den krachtigsten invloed. Het in zijn politieke ontwikkeling door de regeeringen terug gehouden volk vatte meer en meer het denkbeeld, dat de Italianen bezielde: door eenheid tot vrijheid. Vroeger door enkelen voorgestaan, bezielde thans dit denkbeeld een geheele partij, de zoogenaamde nationaal liberalen.

En tegelijkertijd kwam de regeering in Pruissen in handen van een man, die vast besloten was Pruissen de hegemonie in Duitschland te verschaffen, en zoo de vorsten zich daartegen verzetten den eenheidsstaat te verkondigen. Bismarck en de nationalen, in alle opzichten natuurlijke vijanden, hadden één belang, al was het einddoel ook verschillend, al wilde de een Pruissen, de anderen Duitschland door Pruissen grootmaken. De strijd begon in 1864 toen Pruissen den strijd met Denemarken over Sleeswijk Holstein den Bond uit de handen nam, die er niet mede klaar had kunnen komen, en Oostenrijk dwong op straffe van zijn invloed te verliezen, de impulsie van Pruissen te volgen. Het was voor het eerst sinds 1672, toen ook Brandenburg den keizer op het sleeptouw nam in den eersten strijd tegen Frankrijk, dat Pruissen vooraan ging en Oostenrijk volgde. Wij behoeven het verloop der zaken niet te verhalen. Zij liggen nog versch in ieders geheugen. De democraten, ja zelfs een deel der overige liberalen, de Fortschrittspartei, was over den afloop van den Sleeswijk-Holsteinschen oorlog van 1864 ontsticht. Zij vreesden, dat slechts een vergrooting van Pruissen, van het militaire, aristocratische, der vrijheid vijandige Pruissen en van de macht van het koningschap van Gods genade en het jonkerdom het gevolg van den oorlog zou zijn. Maar het volk noemde dien den Duitsch-Deenschen, een echt nationalen oorlog; dit bleef vast overtuigd dat deze een eerste stap was tot verkrijging der eenheid en het geloofde in zijn natuurlijk instinct dat de eenheid het eerst noodig was. Zoo kon het Bismarck bestrijden in de binnenlandsche en steunen in de buitenlandsche en Duitsche politiek. Het Nationalverein gaf de leiding der beweging met vertrouwen aan hem over.

Het sprak van zelf dat de oorlog van 1864 als gevolg moest hebben een oorlog om de hegemonie in Duitschland. Oostenrijk en Pruissen kregen nu nog een tal van nieuwe twistpunten. Bismarck hakte den knoop door en stelde voor den Bond te veranderen. Daardoor kwamen de Duitsche liberalen in eens op zijn zijde. Oostenrijk daarentegen zocht de democraten te vleijen. De regeeringen waren op zeer enkele na op de hand van Oostenrijk. Dat spreekt van zelf. Oostenrijk kampte voor haar behoud; Pruissen wilde ze vernietigen, althans onderwerpen

Oostenrijk haar de macht laten die zij hadden. Ware in Pruissen een liberale regeering geweest, het Duitsche volk had zich overal aan Pruissen aangesloten, maar thans, nu het een veelal met onwettige middelen regeerend ministerie aan het hoofd van den staat had, nam het volk geen deel aan den strijd. De nationale beweging zag zich het werk uit de handen genomen en zij hield zich stil. In 1866 zegevierde het Pruissische leger over de legers van Oostenrijk en de Zuid Duitsche staten. Zonder smart zag de Zuid-Duitscher of de Oostenrijker de legers zijner regeeringen verslaan; enthousiasme ontstond slechts bij de Pruissen, toen er overwinningen behaald waren, die den roem van den zevenjarigen- en van de bevrijdings-oorlogen hernieuwden. Maar zelfs in Pruissen versterkten geen vrijwilligers het leger, was nergens iets dat herinnerde aan de beweging van 1813 of dat zich vergelijken laat met die van 1870. Sleeswijk-Holstein, Keur-Hessen, Nassau en Hannover werden Pruissisch; de bevolking liet het lijdelijk geschieden, maar gaf bijna nergens zijn ingenomenheid te kennen, de Noord-Duitsche Bond werd opgericht, Oostenrijk zag af van elke inmenging in Duitsche zaken en kreeg weldra in zijn binnenste zoo veel te doen, dat het waarlijk zich met geen andere zaken kon ophouden. Maar de boven alle verwachting geslaagde onderneming gaf niet alleen aan Pruissen, ook aan geheel Duitschland een geheel andere stelling in Europa dan ooit te voren. Voor het eerst werd Duitschland door zijn naburen gevreesd, voor het eerst werd het Duitsche volk geëerbiedigd, voor het eerst rekende het mede als een politieke factor. Het gevoel van fierheid op zijn nationaliteit, het gevoel van te behooren tot een groot volk, dat vroeger den Romein en thans den Engelschman onderscheidt, begon ook den Duitscher te bezielen. De nationale eenheid werd niettegenstaande het illiberale bestuur, en de wanhopige pogingen van particularisten en democraten meer en meer bevestigd. En alles wat liberaal was in Zuid-Duitschland begon de aansluiting aan den Noord-Duitschen Bond te eischen, terwijl de Ultramontanen en conservativen zich onder den schoonen titel van patriotten daartegen verzetten, natuurlijk ondersteund door de democraten en de Grootduitsche partij, die wij liever de Pan-Germanisten noemen, een partij, die hoewel schijnbaar slechts de uiterste consequentie van de beginselen der nationalen voorstaande, inderdaad hun ergste vijanden zijn, omdat zij hun plannen onmogelijk en belachlijk maken. Zoo had van 1866 tot '70 de eenheid van Duitschland een geweldige schrede voorwaarts gedaan; meer dan ooit te voren werd deze het groote beginsel, waar voor en tegen gestreden werd. De meeste omliggende staten zagen haar ongaarne, vooral omdat een machtige, bij uitnemendheid militaire staat de leiding der beweging had op zich genomen, omdat zij werd bestuurd door een staatsman, die voor niets hoegenaamd scheen terug te deinzen, en omdat het Duitsche volk de eenheid verlangde, niet alleen als de Italianen om zijn vrije ontwikke-

ling te kunnen verkrijgen, maar vooral om die plaats in Europa in te nemen, waarop het aantal en de hooge graad van beschaving des volks het recht gaf. Iedereen was bevreesd voor die geweldige, goed georganiseerde macht, die zelfs voor zij haar tegenwoordige uitbreiding had gekregen, in staat was geweest binnen eene enkele maand Oostenrijk zoo geheel te vernederen, als nooit, zelfs niet door Napoleon was geschied. Men vergat al te licht hoe innerlijk zwak dat schijnbaar zoo sterke Oostenrijk was, hoe het slechts één kracht had, zijn leger, hoe de bevolking van den grooten Keizerstaat met geheim en soms ook met onverholen leedvermaak dat leger zag vallen. Men vreesde dat Bismarck die macht, thans nog zoo geweldig versterkt, zou gebruiken tot het berooven der naburige staten, vooral, wanneer zij als Denemarken deelen Duitsch grondgebied bezaten. Van daar die koortsachtige stemming in geheel Europa na 1866, die kwalijk verborgen vijandschap tegen Duitschland, die den Duitscher streelde maar hem tevens met kracht deed voortwerken aan de eenheid van zijn staat, omdat ook hij van zijn kant een aanval duchtte.

De aanval kwam onverwacht. Frankrijk had met verontwaardiging gezien dat een andere staat een macht ontwikkelde, die de zijne evenaarde; dat Duitschland, welks verdeeldheid zijn kracht was, één werd. Het zag zich half van zijn plaats als eerste Europeesche mogendheid afgedrongen. De verbazende nationale ijdelheid deed een sterke nationale antipathie, eindelijk een nationalen haat ontstaan, die wel voor de leus alleen tegen Pruissen, in werkelijkheid tegen het éene Duitschland gericht was. En Duitschland, nu het machtig was, was vervuld met gloeiende verontwaardiging om de schande, die het vooral van Frankrijk geleden had en die zelfs 1813 en '14 nog niet hadden uitgewischt, want nog altijd behield Frankrijk de landen die het eens, voor tweehonderd jaren aan Duitschland had ontroofd, en die het, al had het Duitsche cultuur en taal niet kunnen vernietigen toch bijna geheel Fransch had gemaakt. Voor Duitschland was het Fransch zijn van den Elzas als een monument van vroegere schande. Vier jaren lang stonden de beide natiën gewapend tegenover elkander, en met moeite gelukte het de regeeringen ze uit een te houden, daar noch Bismarck noch Napoleon den strijd wilde beginnen. Eindelijk deed een geringe twist den brand uitbarsten.

Voor den strijd met den erfvijand der Duitsche natie weken alle twisten in haar midden. Alle partijen zonder onderscheid, behalve de heftigste ultramontanen en sociaal democraten, die geen vaderland kennen, dan de Kerk en de algemeene republiek, schaarden zich om den koning van Pruissen, den veldheer van Duitschland. Toen Frankrijk het den handschoen toewierp, sprong geheel Duitschland toe om dien op te rapen; in het noorden en in het zuiden, in het door Pruissen slecht behandelde Hannover en in het Katholieke en op zijn afzonderlijke, onafhankelijke, wij zouden haast zeggen, onduitsche stelling, zoo trotsche Beijeren. In den oorlog met den erfvijand vond Duitschland

op eens zijn staatkundige eenheid weder, die bijna zonder twijfel door de regeeringen moet worden erkend en bezegeld.

Wij resumeeren hier in het kort. Even als de Italiaansche eenheid is ook de Duitsche een gevolg van den drang der omstandigheden. Zoolang het verdeeld bleef, had Duitschland niet dan schande en ellende te verduren. Zijn naburen, Frankrijk, Zweden, Denemarken Polen, zelfs Nederland, vertrapten het. Nederland en Spanje b.v. voerden hun oorlog voor een gedeelte op Duitschen grond, bezetten er steden en gaven die na den vrede niet terug aan den Duitschen landsheer. Waren de overige naburen al zwak geworden of door den éenigen tot macht gekomen Duitschen staat Pruissen bedwongen, Frankrijk bleef zijn druk bij voortduring uitoefenen. Dat volk, dat zoo mishandeld werd, kwam intusschen tot het bewustzijn zijner kracht, tot zijn gevoel van eigen waarde. Maar de verdeeldheid zijner regeeringen belette die kracht zich te ontwikkelen, drongen het volk zich steeds als den nederigen dienaar zijner naburen te toonen. Staatkundig werd het Duitsche belang nergens voorgestaan. Was het dus te verwonderen, dat in dat volk een geweldige neiging ontstond om één staat te worden, dat het instinctmatig de hand aangreep, die een staat, die meer dan een derde der Duitschers omvatte, het aanbood; dat het zich om Pruissen schaarde, toen het bleek dat geen ander middel hielp? Was het te verwonderen, dat het zijn vrijheid achterstelde bij zijn eenheid, dat het even als het Italiaansche volk, geen acht sloeg op de waarschuwende stem van hen die vóor alles de vrijheid willen?

Het is waar, de Pruissische regeering is tot nu toe een streng militaire en conservative, het Pruissische parlementaire stelsel een schijn-constitutionalisme geweest. Maar moest daarom het Duitsche volk, toen Bismarck het de hand bood, roepen non tali auxilio, en den Oostenrijkschen en Russischen invloed laten bestaan, en den ouden smaad onuitgewischt laten?

Moest het misschien liever revolutie beproeven en zich zelf verzwakken door inwendige worstelingen? of moest het zich met afkeer afwenden van den man die het van zooveel ellende had verlost en hem bestrijden, omdat hij zonder budget Oostenrijk had ter nedergeworpen, dat Duitschlands kwade engel was geweest, en den koning van Hannover en den keurvorst van Hessen had verdreven, die niet veel beter dan tyrannen waren uit de school van de 18de eeuw en het Rijnverbond?

En daarenboven, talrijke teekenen doen zich voor dat het verbond van de regeering met de feodalen en strenge conservativen ten einde loopt, dat het den koning en den minister die Duitschland hebben verlost met behulp van het gewapende volk, niet mogelijk zal zijn te blijven regeeren zooals zij dat vóor 1866 deden. En daarenboven dat éene Duitschland is niet zoo gemakkelijk te bedwingen en onder het juk te houden als Pruissen en Hannover en Saksen en hoe zij meer heet-

ten, die staatjes van den ouden Bond, die overblijfselen niet zoozeer van het Römische Reich Teutscher Nation, als wel van de Heilige Alliantie en het Rijnverbond.

Neen, op den duur kan de Duitsche eenheid even weinig een gevaar voor de vrijheid wezen als de Italiaansche. Daartegen spreekt de geheele geschiedenis, daartegen spreekt bovenal de hooge ontwikkeling en de eigenaardigheid van het Duitsche volk.

En nu nog een enkel woord over nationaliteit in het algemeen.

Er waren in Europa twee natiën die, terwijl zij één waren door cultuur en woonplaats, staatkundig verdeeld bleven: Italië en Duitschland. Beide natiën hebben daar zooveel nadeel van ondervonden, dat zij zich met geweld hebben vereenigd. Maar die natiën voldeden aan een voorwaarde, waar de andere nationaliteiten, waar thans ook die beweging bestaat of althans wordt gewekt, niet aan voldoen. Zij waren geographiesch één, of althans het vreemde, niet nationale element in hun midden was zoo klein dat het geen gewicht in de schaal legde. Maar daar voldoen noch de slavische stammen in den Oostenrijkschen keizersstaat, noch de Slaven en Grieken in het Ottomannische Rijk aan. Het moge hard voor hen zijn, maar deze volken kunnen niet bereiken wat Italië en Duitschland konden verkrijgen. In het oosten kan de nationaliteits-beweging tot niets leiden, dan tot eeuwige woelingen zonder bevredigend resultaat. Daar moeten de volken zoeken te komen tot vrijheid, voor zooveel die met den trap waarop zij in beschaving staan, is overeen te brengen.

Er is nog een nationaliteit in Europa, die aan de eischen, die wij voor een natie stelden, voldeed, de Poolsche. Die natie wordt verdrukt, langzamerhand vernietigd. Waarom? omdat zij innerlijk bedorven is, omdat zij geen kracht heeft om wederstand te bieden. Het is niet de overmacht van Rusland, Oostenrijk en Pruissen, het zijn niet de duivelsche listen der diplomatie geweest, die Polen hebben ten val gebracht, maar de Polen zelven. Waar een natie een zelfmoord pleegt, daar kan men medelijden gevoelen, maar niemand kan den doode weder in het leven roepen.

Een natie kan slechts bestaan als zij een natie *wil* zijn, als haar beschaving haar in staat stelt als zelfstandig volk op te treden, en eindelijk als zij één land bewoont. Alleen omdat het aan die drie eischen voldoet, ook het Nederlandsche volk.

Leiden, November 1870.

P.L. MULLER.

Geschiedenis van den dag.

Nog staart Europa met ingehouden adem op den grooten oorlog, die ondenkbaar lang voortwoedt tusschen de twee machtigste en invloedrijkste volkeren van ons werelddeel. Een gevoel van beklemming heeft zich daarbij van ons meester gemaakt; er moet een einde aan komen, is reeds lang gezegd; niet alleen Frankrijk en Duitschland lijden onder den druk, maar alle landen deelen in meerdere of mindere mate in de ramp, die sinds een half jaar de beschaafde volkeren teistert.

Alles rust en wacht op den vrede; de wijsgeer ziet den draad zijner gedachten afgebroken, ook in zijn eenzaam vertrek treedt de furie des oorlogs binnen, belet door haar schrikbre gestalte den rustigen gang der gedachte. De handel werd in haar loop gestremd, de zaken sleepten zich voort, hier en daar zelfs tot een treurig einde, en wie dacht aan nieuwe plannen, waar de naaste toekomst zoo onzeker was - als eerst de vrede maar gesloten was! De rijzing en daling der hoop werd weergespiegeld in de effecten-beurs, die den invloed onderging van elk eenigszins beteekenend feit, dat den afloop van den oorlog zou kunnen verhaasten. Een ongekend felle koude trad in; men kon rekenen, dat de behoeften onder de armen vele waren; er was weinig verdiend in het najaar; de levensmiddelen en brandstoffen gestegen; op vele plaatsen was nijpend gebrek; maar de oorlog nam aller gedachten in; men gaf ja, veel, ontzettend veel, maar voor het Roode Kruis, om het groote monster dat menschen eet en vrouwen en kinderen verteert, het kleed der menschelijkheid om te hangen en zijn afgrijselijk gelaat minder afzichtelijk te maken. De krijgsgevangene zelfs, die het oneindig veel beter heeft dan menige gewone arme, werd een voorwerp der liefdadigheid, alsof de honger en het gebrek minder sterk dan anders ondermijnden in de huisgezinnen der armen, alsof deze verlichting ondervonden en werden verwarmd en verzadigd van het vuur des oorlogs!

Wellicht is deze inderdaad soms zonderlinge opvatting der philanthropie een gevolg van de zenuwachtige spanning, door den oorlog veroorzaakt, en die tot den zonderlingsten gedachtenloop aanleiding geeft. 't Is of de denkkracht minder is geworden; ook in het oordeel over de strijdende partijen openbaart zich een oppervlakkigheid, alleen verklaarbaar door den kinderlijken indruk van het moordtooneel ontvangen; evenals 't kind zou men de schijnbare aanleiding tot de voortzetting van den oorlog willen wegdoen.

En die aanleiding is Pruisen, beweert men. Na den slag van Sedan, zoo redeneert men, is de oorlog geheel van gedaante veranderd; Frankrijk bood den vrede aan, Pruisen weigerde, en het bleek dat

Bismarck verborgene, veroveringszuchtige bedoelingen koesterde. Het Fransche volk, dat zich met ongehoorden, bewonderingswaardigen moed tegen de veroveringsstaatkunde van Pruisen verzet, verdiende nu bovenal de sympathie en de hulde van Europa.

Aan overtuigen dat deze voorstelling minstens zeer eenzijdig is, is geen denken in deze dagen van hartstocht, althans bij de meerderheid niet.

Wanneer, vragen we, zijn door Frankrijk vredesvoorstellen in een behoorlijken vorm gedaan? Na den slag van Sedan, toen de heer Jules Favre op hoogen toon aan den overwinnaar beval terug te trekken, om..... op Duitsch grondgebied wellicht af te wachten wat de Republikeinsche regeering zoo goed zou zijn aan den overwinnaar als vredesvoorwaarden voor te schrijven, - in geen geval afstand van één duim Franschen grond, in geen geval één steen van de vestingen! Was niet die circulaire van Favre van den 6^{den} September eer een bedreiging dan een stap tot den vrede? Wat had de voorloopige Regeering, wat hadden de Fransche bladen voor de overwinnaars anders over dan woorden van hoon, waarbij de eene beschuldiging op de andere werd gestapeld, die alleen reeds daarom ongepast en ongemotiveerd waren, omdat Frankrijk de aanvallende partij was geweest, de oorlog aan Duitschland reeds ontzettende offers had gekost!

Maar de vredesvoorwaarden, zegt men, door von Bismarck in zijn circulaires van den 13^{den} en 16^{den} September aangegeven, doen alles af; zij hebben het karakter van den oorlog veranderd en wettigen geheel het verzet en de wijze van oorlog voeren van de Franschen.

Wij hebben reeds vroeger ons oordeel gezegd over deze nieuwe soort van annexatie op strategische en historische gronden; wij toonden aan dat in Duitschland, al is het met meer recht, dezelfde beweringen worden gebruikt, die men vroeger in het Fransche Napoleontische regime veroordeelde; wij betreurden bovenal die annexatie, omdat zij in strijd is met de wenschen der betrokken bevolking en vooral ook omdat wij maar al te zeer vreezen, dat de toestand van onrust, van spanning, van dreigend oorlogsgevaar daardoor in de eerste jaren althans wordt bestendigd; het militairisme vindt in dien toestand aanleiding om zijn heerschappij uit te breiden en zich als onmisbaar voor te stellen, en de maatschappij wordt op nieuw in den geregelden loop van haar raderwerk belemmerd.

Men verdenke ons echter niet van partijdigheid, wanneer wij er bij voegen, dat wij de handelwijze der Duitschers betreurenswaardig, maar verklaarbaar vinden. Men verplaatse zich een oogenblik in den toestand van den Duitscher, - zijn dan de Duitsche vredesvoorwaarden zoo afschuwelijk, als men die soms wel voorstelt? De Duitscher heeft recht: Frankrijk heeft van jaren her tegenover Duitschland het beginsel in toepassing gebracht: *divide et impera*, Frankrijk heeft zich ten allen tijde bemoeid met de Duitsche zaken en zich aangematigd, dat in

Duitschland niets kon tot stand komen zonder hem; Frankrijk is daarbij steeds een bedreiging geweest van den vrede tegenover Duitschland; eindelijk heeft het die bedreiging waar gemaakt, iets wat zou zijn toegejuicht door de Franschen, wanneer de afloop gunstiger ware geweest. Ook de vurigste Franschman-aanbidder kan dit niet ontkennen, - en is het dan niet verklaarbaar, dat het Duitsche volk een grensscheiding wil hebben, die het voor de toekomst meer beveiligt, - al erkennen wij tegelijkertijd dat Duitschland daarmee niet beantwoordt aan het ideaal, dat velen zich van dat volk hadden gevormd?

Men vergete daarbij niet, dat de handelwijze van Pruisen een zeer gewone is in de geschiedenis van ons werelddeel, en volstrekt niet zoo vreemd als oppervlakkig wel schijnt, en het minst vreemd op dat Fransche grondgebied, waar de bloedige strijd wordt gestreden. Bij beslissende oorlogen is afstand van grondgebied een zeer gewoon verschijnsel; de overwonnene wordt onderworpen aan een aantal vernederende bepalingen; zedelijke eischen bestaan niet in de gewone, tot heden gevolgde staatkunde; de voorwaarden waaraan Rusland zich moest onderwerpen na den Krim-oorlog, de beperking die dit land onderging in de Zwarte zee, het servituut, dat werd gelegd op zijn grond, was vernederender in die omstandigheden, als de eischen die thans aan Frankrijk worden gesteld. Toen gaf men als reden op de bescherming van het Turksche rijk, voor het ‘evenwicht van Europa’ noodzakelijk; hier wijst Pruisen op het even billijke op politiek gebied: beveiliging zijner grenzen tegenover de bedreiging, waaraan het jaren lang heeft blootgestaan.

Dat Frankrijk zich verzet tegen dien eisch met al de kracht, die in hem is, niets natuurlijker; alleen een ontzenuwd en verwijfd volk onderwerpt zich aan zulk een eisch, zonder tot het uiterste te hebben weerstand geboden, maar daarmede verdient Frankrijk nog niet onze hoogste sympathie. Frankrijk, dat van jaren her de vertegenwoordiger was van die staatkunde, die het ongeluk is der volken, Frankrijk moge voor het oogenblik zijn onschuld betuigen, zijn geschiedenis getuigt tegen hem, en de onpartijdige beoordeelaar kan in den strijd niets anders zien dan den kamp van twee krijgers, die aan elkander zijn gewaagd, die een zaak voor hebben, waarvoor de weldenkende mensch geen sympathie kan gevoelen, en die in de geschiedenis van onze volken, helaas, zeer gewoon is.

Wij zien geen heil in den dikwerf met hartstocht gevoerden twist, wie der beide strijdende partijen gelijk of ongelijk heeft; vruchtbaar wordt de diepe smart, de zedelijke verontwaardiging over het moordtooneel eerst, wanneer zij ons dwingt de oorzaak dieper te zoeken, wanneer zij er ons toe brengt den sluier op te lichten, waarmee de geschiedenis van ons werelddeel is bedekt, wanneer zij ons onthult het spelen met het bloed en het leven en de welvaart der volkeren door vorsten en staatslieden, wanneer zij ons tot die kennis der waarheid

brengt, die zegt: die geschiedenis is overal gemeen, laag, menschonteerend; de volkeren zijn hier het slachtoffer van den wil van enkelen, de menschen zijn als onmondigen, als kinderen, die geen wil hebben, die opgevoed worden en gedresseerd om wat zij aan wil hebben, te smoren, en hoera! te roepen bij het schitterend soldatenspel.

Men spreekt van een scheidsgericht, dat door de staten van Europa zou moeten worden gevormd, een commissie bestaande uit de keur der staatslieden. Neen, neen! wie roept den leeuw en den tijger en den hyena en den wolf en den sperwer om gericht te houden? Laten de volkeren zelven hun scheidsrichters worden; voed het volk op, niet volgens de beginselen van het militairisme, leer dat volk niet geschiedenis te lezen met den sluier der traditie voor de oogen, maar toon aan hoe laag en hoe verachtelijk die geschiedenis is, en zeg: dat gemeene is ook uw schuld, omdat gij kind genoeg zijt om het u te laten welgevallen. Breng het beginsel van rechtvaardigheid in den boezem des volks tot zijn recht, en laat het protesteeren tegen de constitutie, die het recht van vrede en oorlog laat bij een enkel persoon, laat het den militairen eed weigeren van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid.

Idealisme, zegt ge, de verhouding tusschen de volkeren en de vorsten en staatslieden is geen wanverhouding, maar veeleer een natuurlijke; te zamen worden zij geleid door den grondtrek van 's menschen wezen, hartstocht, - en het walgelijke leven, dat zij leiden, is hun gewone, natuurlijke leven. Zie het aan Duitschland, *die erste Kulturnation*, zooals het zich noemt. Vindt niet de staatkunde van von Bismarck weerklank bij alle partijen, wordt de oorlog niet gehuldigd door de eerste mannen? geen spoor van verzet, althans niet om die redenen, die wij alleen kunnen billijken als rechtmatige en goedgemotiveerde, niet voortgebracht door partijziekte zooals bij de ultramontanen en sociaal-democraten. En gij herinnert u het lot van Jacoby, zijn gevangenneming en zijn verwerping bij de verkiezingen te Berlijn, door de vertegenwoordigers van den vooruitgang!

't Is waar, de laatste bladzijde van de geschiedenis van Duitschland is de treurigste, hoe groot men ook die geschiedenis moge noemen; maar geeft de oppervlakkige beoordeeling van 't geen enkele zoogenaamde leiders van het volk, verwant aan de ‘hooge staatkundige kringen’ over den oorlog spreken en schrijven, recht om het volk zelven te meten naar dien maatstaf? Ja, nog meer; men weet, dat de kruitdamp een bedwelmende en tevens opwekkende kracht heeft, die het gevoel bij de strijders verdooft; even bedwelmend en verdoovend werkt de overwinning, de toestand van hartstocht en opgewondenheid, waarin een volk als het Duitsche in deze dagen verkeert. Niet naar de oppervlakte beoordeeld maar dieper gezien, is het aantal van hen, die smachten naar den vrede in Frankrijk en Duitschland even groot, maar men gevoelt de kracht niet, wellicht ten gevolge van de uitput-

ting, om zich zelf te zijn en uit te komen voor zijn ware meening. Op deze dagen van overspanning en opgewondenheid, zal, niet bij de dagbladschrijvers die de conventioneele publieke opinie vertegenwoordigen, niet in den kring der staatslieden met hun nasleep van aanbiddende nationaal-liberalen, maar bij het wezenlijke volk een tijdperk van kalmte volgen en daarmee van reactie van den tegenwoordigen onzuiveren toestand.

Bij de eenzijdigheid, waarmee men Pruisen, dat in elk geval den oorlog niet is begonnen, aansprakelijk stelt voor den langen duur van den oorlog, wordt een even eenzijdige beschuldiging gevoegd, deze namelijk, dat Pruisen's wijze van oorlog voeren aanleiding heeft gegeven, dat de oorlog een in waarheid barbaarsch karakter heeft aangenomen. Waarlijk, zoo eene beschuldiging, is deze oppervlakkig en overdreven. De oorlogswetten van Pruisen op Frankrijks grondgebied zijn streng, 't is waar; een aantal huizen, waar de burgers op de soldaten geschoten hadden, zijn met den grond gelijk gemaakt; dorpen werden om die reden aan de vlammen prijs gegeven, de burgers, op heeterdaad betrapt, met den dood gestraft. Maar men bedenke in welk een gevaarlijken toestand een leger verkeert in 's vijands land, wanneer het niet alleen het vijandelijk leger maar ook de burgers tot vijand heeft. Boezemde de strenge oorlogswet geen vrees in aan de bevolking, duizenden zouden weldra door sluipmoord, vergift, alle ten dienst staande middelen, het slachtoffer worden van het fanatieke patriotisme. Waren de Fransche burgers niet zelven begonnen persoonlijk deel te nemen aan den oorlog, en dat wel, niet in het open veld, maar uit hunne huizen, uit hinderlagen, van waar de Duitsche soldaat hen niet bemerken kan, de ervaring zou hebben bewezen, dat koning Wilhelms woord waarheid was: ‘geen oorlog tegen de Fransche burgers’. Daarvoor staat ons borg de door ieder geroemde strenge krijgstucht van het Duitsche leger, en buitendien het gehalte van het Duitsche leger, dat tengevolge van de algemeene dienstplichtigheid beschaafde elementen bevat, die bij geen ander leger in Europa in die mate worden aangetroffen.

Het barbaarsche karakter van den oorlog is naar ons inzien allereerst te wijten aan de Fransche regeering zelve, de Keizerlijke door de wildste horden uit Afrika in de gelederen te stellen, de Republikeinsche door haar *levée en masse*, door het volk op te winden tot het vreeselijkste fanatisme, door den oorlog te maken tot een volksoorlog. Men kan van opinie verschillen over de vraag hoe ver men in een oorlog mag gaan door gebruik te maken van de krachten des volks. Het opwekken tot een volksoorlog, zooals dit door de Republikeinsche Regeering is geschied, komt ons niet wenschelijk voor, omdat de oorlog dan noodzakelijk een meer moordend, een slachters-karakter moet aannemen. Laten de burgers, die de wapenen kunnen dragen, vluchten en zich vereenigen om als soldaten den krijg te beslechten; maar loert

de burger uit elke hinderlaag om den vijand verraderlijk aan te vallen, tracht hij den vreemden soldaat, zooals meermalen is geschied, in zijn bed te worgen, dan wekt men bij den vijand een mate van verbittering op, die noodzakelijk tot wreedheden aanleiding moet geven; geen krijgstucht, ook de Pruisische niet, is in staat onder zulke omstandigheden de wet te handhaven van eerbied voor het leven en de bezittingen der burgers.

Men doet door de *levée en masse* den vijand zonder twijfel afbreuk, het is een scherp wapen, maar een dat veel meer hem kwetst, die het gebruikt dan hem, die er door getroffen wordt. Honderdmaal hebben de Franschen ondervonden dat de daden van den burger tot het beloop van den oorlog niets afdeden en het nadeel dat zij den vijand berokkenden, in de verte niet in verhouding stond tot de weerwraak die er genomen werd, of zoo men wil, de krijgsstraf, die er het gevolg van was. Men heeft buitendien ook in den oorlog nog een wet van eerlijkheid; een Chinees is het onverschillig waar hij zijn vijand treft, en hij doodt hem liefst onverhoeds en van achteren; maar een loyaal krijgsman zal het beneden zich achten zijn vijand door sluipmoord te treffen.

Wij willen niet alles goedkeuren wat door de Pruisische soldaten en met name door de Beiersche, die tot de ruwste behooren, is geschied; maar men zij billijk; indien de mate van schuld in het barbaarsch voeren van den oorlog en de redenen die er aanleiding toe gegeven hebben, moesten gewogen worden, dan komt het grootste deel voor rekening van de Fransche natie, en het eenigste wat deze tot verontschuldiging kan strekken, is de bitterheid die zich van hen meester moest maken, wanneer zij ervaren, dat de inspanning van al hun kracht zoo weinig tegenover het Duitsche leger op den duur vermag en zij door het noodlot als achtervolgd worden om telkens de nederlaag te lijden. Waarlijk, hun edelmoedige zelfopoffering maakte hen een overwinning waard.(*)

(*) De ervaring leert overigens dat die *levée en masse*, het opwekken van den volksoorlog volstrekt geen verschijnsel is, waarvan Frankrijk alleen en bij uitzondering gebruik maakt. Het schijnt in den regel te volgen in tijden van hartstocht en wanhoop; bekend is 't, dat Oostenrijk in '66 er een oogenblik aan gedacht heeft om een volksoorlog op te roepen ten einde zijn nederlagen te herstellen. Gelukkig heeft het bij nader indenken liever den vrede gesloten, zij 't ook op hoogst nadeelige voorwaarden, dan de toevlucht te nemen tot dit vreeselijke, in ons oog steeds afkeuringswaardige middel.
De Duitschers hebben tegenwoordig geen woorden genoeg om het opwekken tot den volksoorlog door de Republikeinsche Regeering te veroordeelen. Wij moeten echter een beroep doen op hun geheugen; in den vrijheidsoorlog tegen Napoleon I deed Duitschland hetzelfde. Hoe toen de Duitschers tot den volksoorlog werden aangespoord kan men b.v. zien in eenige regelen van het gedicht van Heinrich von Kleist, *Germania an ihre Kinder*, geschreven in 1809:

Zu den Waffen, zu den Waffen!
Was die Hände blindlings raffen!
Mit dem Spiesse, mit dem Stab
Strömt in 's Thal der Schlacht hinab,
Wie der Schnee aus Felsenrissen:
Wie auf ewger Alpen Höh'n
Unter Frühlings heissen Küssen,
Siedend auf die Gletscher geh'n:
Katarakten stürzen nieder,
Wald und Fels folgt ihrer Bahn,
Das Gebirg hallt donnernd wieder,

Verder schrijve men het barbaarsche karakter, dat de oorlog heeft aangenomen, voor een goed deel niet toe, noch aan de Duitsche, noch aan de Fransche natie op zich zelf, maar aan het treurig handwerk, dat met den dag, met het uur den mensch meer verlaagt, verwildert, hem eindelijk alle menschelijkheid doet uitschudden. Hoe langer de oorlog duurt, des te wreeder en ruwer zal hij worden; dat is een vaste wet, waaraan niemand weerstand kan bieden. En die verwildering zal helaas, nog jaren lang blijven bestaan, en de verminkten naar den geest zullen talrijker zijn dan de verminkten naar het lichaam; de statistiek van de misdaden in Duitschland en Frankrijk in de eerst volgende jaren zal daarvan het sprekendst bewijs leveren.

En toch, al hadden wij niets dan lof voor de wijze, waarop Duitschland onder Pruisen's leiding den oorlog voert en dien wenscht te eindigen, is onze sympathie voor Duitschland sterk gedaald. Er is een tijd geweest, dat wij met een Duitscher ons vleiden, *dass Deutschland*, *wie es die Probleme der religiösen und ästhetischen Freiheit gelöst*, *auch das der politischen und socialen lösen wird*, - maar wat wij in den laatsten tijd van Duitschland hebben gezien op staatkundig gebied, was er geheel op berekend om alle verwachting ons in dat opzicht te ontnemen. Wij bedoelen het ontstaan der Duitsche eenheid.

Het oude denkbeeld der eenheid is hemelsbreed verschillend van die welke in werkelijkheid op dit oogenblik bestaat; men had op het oog een bondgenootschap van de Duitsche staten, een foederalistisch Duitschland, ongeveer op dezelfde wijze als dit bondgenootschap bestaat in Zwitserland en Amerika; van daar dat in vroeger jaren het zoogenaamde

Fluren sind ein Ozean.

So verlasst, voran den Kaiser,
Eure Hütten, eure Häuser,
Schäumt, ein uferloses Meer,
Ueber diese Franken her!
Alle Triften, alle Stätten
Färbt mit ihren Knochen weiss!
Welchen Rab' und Fuchs verschmähten,
Gebet ihn den Fischen preis!
Dämmt den Rhein mit ihren Leichen,
Lasst, gestäuft von ihrem Bein,
Schäumend von die Pfalz ihn weichen,
Und ihn dann die Gränze sein!

Eine Lusfjagd, wie wenn Schützen
Auf der Spur dem Wolfe sitzen!
Schlagt ihn todt! *Das Weltgericht*
Fragt euch nach den Gründen nicht.

nationale streven, de driekleurige Duitsche kokarde zich alles behalve verheugde in de sympathie der Duitsche vorsten en wel het minst van het autocratische Pruisen. Bismarck echter, die een merkwaardige gelijkenis daarin toont met den man, die thans op Wilhelmshöhe zich verveelt, verstond uitstekend de kunst om zich van het volksidee meester te maken, het door middel van zijn ijzer en staal-politiek te verwezenlijken maar het tevens zoo te plooien en te verwringen, dat alleen het uiterlijk omhulsel, de schijn bleef bestaan, terwijl het lichaam, de kern zelf geheel iets anders werd dan het volk ooit had bedoeld. Bismarck sprong in '66 met de Duitsche staten en de Duitsche eenheid om zooals von Moltke met de kogels; hij bracht ze waar hij ze hebben wilde; annexeerde, vernietigde, sloot of- en defensieve verbonden met het zwaard van Damocles boven het hoofd van den belanghebbende, en zie, de Duitsche eenheid was geboren; de Mainlinie toch was een fictieve grens, een tijdelijke vorm ten behoeve van de politiek. Oostenrijk met zijn 8½ millioen Duitschers werd uitgesloten.

Men herinnert zich den tegenstand, dien Bismarck's werk aanvankelijk ondervond; de oorlog werd een broeder-, een burgeroorlog genoemd, en de Duitsche vromen meenden, dat geen zegen kon rusten op een werk, op zulk onrechtvaardig vergoten bloed gegrond. Dat veranderde na het op Oostenrijk behaalde succes; Bismarck, dagen geleden de meest gehate man in Duitschland, was op eens de meest gevierde, de halfgod waarvoor alles boog. Europa volgde voor een goed deel de Duitschers op den wispelturigen weg; onze tijd, zoo begeerig naar groote scheppingen, juichte den Noordduitschen Bondskanselier toe, die een einde had gemaakt aan het praten en weer praten over de eenheid van Duitschland, en die gekneed had in zijn ijzeren vuist. Misschien zouden allen zich met het werk van von Bismarck hebben verzoend, - gedachtig dat de geschiedenis aan geen menschelijk recht is gebonden, indien de nieuwe organisatie van Duitschland of van den Noordduitschen Bond eenigszins beantwoord had aan de meest bescheiden verwachting der vrijheid. Maar dat deed de Constitutie van den Noordduitschen Bond niet; die Constitutie bezat wederom al den schijn, niets van het wezen der vrijheid; de Rijksdag werd verkozen door algemeen stemrecht, maar de leden genoten geen vergoeding van reisen verblijfkosten; in plaats van een verantwoordelijk Bonds-ministerie verkreeg men een Bondsraad; de organisatie was in één woord foederatief-monarchaal. Buitendien werd het, tegenwoordig in ons werelddeel gewichtigste deel der begrooting, het budget van oorlog voor geruimen tijd, wellicht voor goed aan de overweging van de volksvertegenwoordigers onttrokken.

Hoeveel bezwaren die Constitutie ook aanbood, zij werd tot wet verheven; de gelederen der oppositie, in Pruisen zelf weleer een ondoordringbare phalanx, werden gedund; er vormde zich een nationaal liberale partij, een partij die ter wille van de zoogenaamde eenheid,

steeds transigeert en door von Bismarck door dik en dun wordt meegesleept.

De nationaal liberalen gingen daarbij van het beginsel uit, dat men de zaken nemen moet zooals zij zijn en.... op de toekomst bouwen; de Constitutie was vatbaar voor wijziging, zij kon verbeterd worden, enz. 't Is in alle zaken treurig, wanneer men het heden er aan geeft en zich met de toekomst gaat tevreden stellen, de toekomst die niemand kent, en die maar al te dikwerf geheel andere toestanden brengt dan wij hadden verwacht en berekend; maar vooral op politiek gebied geldt het: één vogel in de hand is beter dan twintig op het land; wij zijn wat de handhaving van ons beginsel, ons karakter aangaat verantwoordelijk voor het heden, en de toekomst mag geen vijgenblad zijn om onze naaktheid te bedekken. Maar laat ons de nationaal-liberalen wat toegeven; vier jaren zijn sinds hun ontstaan als partij voorbijgegaan en wat leert de ervaring? De nationaal-liberalen hebben verbazend lange redevoeringen gehouden, maar van den strijd voor de vrijheid is weinig gekomen. Soms hebben zij zich in positie gesteld tegenover den vijand, maar de verschijning van von Bismarck, een enkele pijl afgezonden in het leger, en zij stoven uiteen. Slechts in zeer enkele gevallen, b.v. bij de quaestieuse punten van het strafwetboek was de houding van de nationaal-liberalen van dien aard, dat de Regeering zich tot eenige concessie liet bewegen en in transactie kwam.

Men kan niet zeggen, dat die beginsellooze toegeefelijkheid de eigenschap is van den Duitscher als zoodanig, en hij op politiek gebied niets bezit van hetgeen hem op elk ander gebied onderscheidt, het bezit van *Ausdauer*, volharding; wij behoeven slechts te herinneren aan de geschiedenis van het conflict in den Pruisischen Landdag. Wij moeten die oorzaak veeleer zoeken in de verblindende kracht, die op den mensch in het algemeen, en op den Duitscher in het bijzonder wordt uitgeoefend door het succes; 't zijn sterke beenen, die de weelde dragen; maar vooral ook hebben wij de oorzaak van dat verschijnsel te zoeken in de monomanie, waaraan de Duitschers lijden, het idee fixe der nationale eenheid. Op die eenheid staren zij tot krankzinnigheid toe en alle andere overwegingen treden bij hen op den achtergrond. Vandaar ook het streven in den Noordduitschen Rijksdag om de centrale macht van den Bond uit te breiden. Vooral bij de macht, die Pruisen in dien Bond bezit, was dit dubbel gevaarlijk; met het jaar '66 voor zich kon men moeilijk anders dan Pruisen verdenken, dat het met militaire hand streefde naar de uitsluitende hegemonie en de verschillende Bondslanden even zoovele Pruisische provinciën moesten worden, deelen van dat Pruisen, dat steeds de vrijheid had getrapt. Maar de monomaan ziet geen gevaren, geen afgronden; voor hem stond vast: was de krachtig georganiseerde eenheid van Noordduitschland geen volle werkelijkheid, dan dreigden bij de toetreding van de Zuidduitsche staten de foederatieve, centrifugale

elementen weder de overhand te verkrijgen. 't Kwam niet in de gedachte op, dat juist de meest mogelijke decentralisatie het middel moest zijn om de nationale eenheid te verkrijgen, die de vrucht was van een natuurlijk wordingsproces, terwijl de eenheid door middel van streng doorgevoerde militaire centralisatie slechts een kunstmatige, een staatkundige, geen werkelijk levende kon zijn. Bij al het spreken en schrijven en dichten vertrouwden de Duitschers zich zelven niet met hun eenheid, en vooral om tegenover het buitenland, in de rij der 'groote Mogendheden,' een schitterende positie in te nemen, en in de staatkunde mede het hooge, hoogste woord te voeren, moest en zou de eenheid worden doorgedreven, ook tegen de natuur, tegen de traditie van het Duitsche volk in.

In de laatste dagen weder hetzelfde verschijnsel; wij wezen reeds op de wijze, waarop te Versailles in het geheim de Duitsche eenheidsverdragen zijn gemaakt en onder welke pressie aan de zijde der Regeering deze zijn aangenomen; noch de conservatieven waren met die verdragen ingenomen, maar zij volgden omdat volgzaamheid tegenover de regeering van Gods genade, hun beginsel is; - noch de liberalen, die oordeelden, dat te veel concessies waren gedaan aan het particularisme; de nationale eenheid bleef de manie, en men zag voorbij, dat vóor alles het constitutioneel, het parlementair karakter van de Bondsregeering niet was vooruit gegaan. Ook de Duitsche Rijksdag zal geen recht hebben om zich bezig te houden met de begrooting van oorlog; het ijzeren budget, 1 percent der bevolking en 225 Thlr. per man zal tot 72 aan de Bondsregeering blijven, en hoogst waarschijnlijk na dien tijd, wanneer Pruisen zich verklaart voor het behoud van het bestaande. Van de instelling van een verantwoordelijk Bondsministerie is geen sprake; het meer monarchale dan foederatieve staatslichaam, de Duitsche Bondsraad, heeft een kleine wijziging ondergaan, maar meer van conservatieve dan van liberale strekking. Van 43 is het aantal der Bondsregeeringenvertegenwoordigende stemmen op 58 gebracht; Beieren heeft 6, Wurtemberg 4, Baden 3, Hessen 3 stemmen; de nationale liberalen hopen nog altijd op de toekomst, op de verbetering der Constitutie, maar wijzigingen in die constitutie moeten de goedkeuring wegdragen van ¾ van de stemmen van den Bondsraad; vroeger was de eisch ⅔. De macht van Pruisen in den Bond moet niet alleen afgemeten worden naar het aantal stemmen (17) en die van de onmiddellijk van hem afhankelijke leden, maar vooral ook naar de privilegies, die aan hem als presideerende regeering zijn toegekend; de stem van het Bondspresidium is beslissend in zaken van het leger, de vloot, de invoerrechten en de indirecte belastingen, wanneer dit zich verklaart voor het behoud van het bestaande. In schijn van veel waarde is de bepaling dat de toestemming van den Bondsraad noodig is tot het verklaren van den oorlog; vrij krachteloos wordt deze bepaling echter gemaakt door het toevoegsel: 'uitgezonderd wanneer het een aanval op Duitschland geldt;'

Bismarck is staatskunstenaar genoeg om aan elken oorlog het karakter te geven van een aanval op Duitschland.

De overige bepalingen in de verdragen van de Zuidduitsche staten, het recht van Wurtemberg en Beieren om zelf de belasting te bepalen op brandewijn en bier, het uitstellen of de gedeeltelijke invoering van de reeds tot stand gebrachte Bondswetten, de afzonderlijke administratie van het post- en telegraafwezen in Wurtemberg en Beieren, in het laatste Bondsland ook van de spoorwegen, het gedeeltelijk behoud van Beieren van zijn diplomatieke vertegenwoordiging, de instelling van een commissie van diplomatieke zaken, bestaande uit gevolmachtigden van Beieren, Saksen en Wurtemberg, waarin Beieren met het voorzitterschap is belast; de gedeeltelijke zelfstandigheid aan Beieren toegekend in zijne militaire administratie, doen tot den geest van de nieuwe Duitsche Constitutie in den grond der zaak niets af; 't zijn of schijnrechten of bijzaken, die mettertijd kunnen worden opgeheven in ‘nationalen’ zin. Niet zonder beteekenis is, dat de wet op de drukpers en op het recht van vereeniging universeel zal zijn; de ultramontanen en sociaal-democraten, de eenigste opposanten in het Duitsche rijk, zullen het weten.

Zelfs de meest bescheiden liberaal kan zijn zegel niet hechten aan zulk een organisatie; hij moet zulk een constitutie veroordeelen, omdat de grondslag niet deugt; hij moet in den Bondsraad het door zijn natuur conservatieve staatslichaam zien, waarvan evenals onder een Napoleontisch regime, de Rijksdag door algemeen stemrecht verkozen, zooveel mogelijk krachteloos gemaakt door het onthouden van reis- en verblijfkosten, als 't ware een aan- of bijhangsel van vormt.

Zoover wij weten heeft slechts éen partij geprotesteerd tegen deze Constitutie, de Fortschrittspartij, die partij, welker gelederen na '66 steeds zijn gedund, en die afgedaald is tot een gewone kleine fractie. De sociaal-democraten toch kunnen wij nauwelijks als een staatkundige partij noemen; zij hebben daarvoor te weinig een programma en vervullen slechts met hun algemeene, vage republikeinsche beginselen de rol van *der Geist der stets verneint*, wat evenwel niet wegneemt, dat de weinige sociaal-democratische woordvoerders die in den Rijksdag zitting hebben, treffende en juiste waarheden hebben gezegd. Nog minder kan de oppositie van de ultramontanen in aanmerking komen; zij volgen een anderen weg; bij hen is niet de vraag: zijn de beginselen van de Duitsche Constitutie van dien aard, dat een vrij man daarin heil kan zien, maar - is de organisatie van den Bond van dien aard, dat zij, hetzij monarchaal, hetzij constitutioneel, mij een middel aan de hand geeft om de belangen van de alleenzaligmakende Kerk te bevorderen. Vandaar dan ook dat de ultramontanen hier en daar rechtsomkeer maken, in Baden b.v., de oppositie tegen de nationale eenheid laten varen en verklaren den strijd te zullen overbrengen naar den Duitschen Rijksdag, waar hun kansen met den geest van het Pruisische

regime nog zoo slecht niet staan; een der ultramontaansche Beiersche bladen verklaarde zelfs liever een onderwijswet te hebben, die te Berlijn dan een die te Munchen was gemaakt. Dit zal ook de troost zijn van de ultramontanen, die daar met de uiterste volharding tegen de aanneming van het verdrag met den Noordduitschen Bond gestreden hebben; de telegraaf berichtte ons gisteren avond dat eindelijk de vereischte meerderheid van ⅔ der stemmen is verkregen; 't stond 102 tegen 48.

Juist die geschiedenis van de Beiersche verdragen is weer een merkwaardig staaltje tot kenschetsing van de Duitsche manie van nationale eenheid. Men zal, gelooven wij, in geen land van Europa, misschien zelfs in Rumenie niet, zoo weinig begrip vinden van constitutioneel recht, als door de Duitsche liberalen - de conservatieven komen weder niet in aanmerking, omdat zij geen eigen beginsel hebben in Duitschland, als alleen dat van de Regeering volgen evenals de herdershond den schapendrijver, - is aan den dag gelegd. Onze sympathie is niet bij de Beiersche ultramontanen, omdat zij het onzuivere standpunt innamen van voor de Kerk te strijden op een terrein, waar dit niet thuis behoort en dan nog wel een politieke leus aannemende - de zelfstandigheid van Beieren - om hunne bedoelingen des te beter te bereiken. Dit neemt echter niet weg, dat zij in den Beierschen Landdag in het bezit waren van een constitutioneel recht, dat geëerbiedigd behoorde te worden. In plaats van dat recht te erkennen, werd in de vrees voor de verwerping der verdragen in liberale Duitsche bladen, o.a. ook de *Augsburgsche Allg. Zeit.* dat recht betwist, en op een wijze die in den regel bestempeld wordt met den naam van Jezuïetisch; maar ook hier was het: het doel heiligt de middelen, en voor de nationale eenheid moest alles zwichten, ook recht en vrijheid.

Veranderingen van de Constitutie, bepaalt de Beiersche grondwet (Afdeeling X art. 7) kan alleen plaats hebben met tweederden van de stemmen van den Landdag; het verdrag met den Noordduitschen Bond bracht meer dan éene wijziging in die Constitutie, de rechten van de afgevaardigden werden zelfs voor een aanmerkelijk deel door dat verdrag verminderd, - wat was natuurlijker dan dat voor dit verdrag de goedkeuring noodig was van den Landdag. Maar, spraken en schreven de liberalen, was het noodig dat dit artikel werd gehandhaafd? De Rijksraad of eerste Kamer had reeds (tegen den regel in) de verdragen goedgekeurd; de verdragen waren gesloten door den Koning....

Indien de liberalen hadden aangedrongen op een ontbinding van den Landdag, op grond dat deze niet meer de openbare meening des lands vertegenwoordigde, niemand had recht hun iets te verwijten, maar zoo het constitutioneel recht te vertreden, - door hen zelven zoo dikwijls ingeroepen, - daarvoor kan slechts één verklaring gevonden worden, monomanie, alles opgelost in het denkbeeld nationale eenheid!

En wij spreken nog niet eens van de inconstitutioneele rol, die de Koning van Beieren heeft gespeeld in deze zaak door telkens zich partij

te stellen voor de verdragen en zooveel mogelijk pressie uit te oefenen.

Het meest ergerlijke van dien aard is wel de brief van den Koning aan den aartsbisschop van Munchen, waarin de Koning bijna met even zooveel woorden den aartsbisschop verzoekt zijn onderhoorige ultramontaansche geestelijken tot hun plicht te brengen en voor de aanneming van de verdragen te winnen. Nog eens, de ultramontaansche kampvechters verdienen niet onze sympathie, maar wij brengen desniettemin hulde aan den Roomsch-Katholieken priester Westermayer, die na dien brief onmiddellijk zijn mandaat als afgevaardigde nederlegde en verklaarde geen volksvertegenwoordiger te kunnen zijn, indien zijn ja werd beschouwd als veroorzaakt door den invloed van den bisschop, zijn neen, als verzet tegen het hooge geestelijk gezag, waaraan hij gehoorzaamheid was verschuldigd.

Indien zulke kunstgrepen moeten worden gebezigd om de eenheid van Duitschland tot stand te brengen, indien dit gepaard moet gaan met zooveel rechtsverminking, is de grond waarop die eenheid rust, te walgelijk om iets degelijks te kunnen voortbrengen.

Wil men een duidelijk bewijs van den geest, die voorzit bij het nieuwe Duitschland, die op al de instellingen zijn stempel heeft afgedrukt, men neme de proclamatie aan het Duitsche volk, waarbij koning Wilhelm van Pruisen verklaart de keizerlijke waardigheid aan te nemen; ‘nadat,’ zoo luidt de aanhef, ‘nadat de Duitsche Vorsten en vrije steden den eenstemmigen wensch tot ons gericht hebben enz. en nadat in de Constitutie van den Duitschen Bond de noodige bepalingen zijn opgenomen, betuigen wij bij dezen, dat wij het als een plicht jegens het geheele vaderland beschouwen om aan die roepstem der vereenigde vorsten en vrije steden gevolg te geven en de waardigheid van Duitsch Keizer aan te nemen.’ Men ziet regeeren en alles wat daarmee samenhangt, is Vorstenzaak; het volk vormt een aanhangsel van die vorstelijke zaken, en mag zich wellicht gelukkig rekenen en op de eer zich verheffen, dat de vorsten het willen regeeren, en dat het in zijn vorstenijver zijn bloed mag vergieten op het slagveld!

Tellen wij een twintigtal jaren terug in de geschiedenis; den 28 December 1848 verklaarde Oostenrijk aan het Duitsche Rijksministerie, dat ‘de eenheid van Duitschland alleen in overleg met de Duitsche regeeringen (l. vorsten) kon verkregen worden’; het Rijksministerie antwoordde echter den 5 Januari daaraanvolgende, dat de Nationale vergadering zoodanig een beginsel van gemeenschappelijk overleg niet mocht erkennen.’ Pruisen bezat nog niet de macht, die het nu heeft; Frederik Wilhelm IV ontving de deputatie van het Frankforter parlement, die hem de keizerskroon kwam aanbieden, in de ridderzaal van zijn paleis, betoonde zich zeer gevoelig voor het door de vertegenwoordigers des volks hem bewezen vertrouwen, en verklaarde, dat hij zonder de vrijwillige toestemming der vorsten en vrije steden van Duitschland niet in staat was een besluit te nemen. De minister Manteuffel moest later die verkla-

ring in de 2e Kamer nog toelichten, want in '48 moest men wel het volk ontzien; hij verklaarde, ‘dat men slechts in zooverre het voorstel kon aannemen, als men het parlement te Frankfort voor gerechtigd(!) hield om het te doen. Dit was geschied, maar bovendien nog alles gedaan wat daar toe leiden kon om het aan die competentie ontbrekende aan te vullen.’

De vorsten zijn dezelfde gebleven, de wensch der Hohenzollern is vervuld, de vorsten en vrije steden van Duitschland hebben den broeder van Frederik Wilhelm IV gevraagd om keizer te zijn, en thans heeft hij toegegeven. Maar het volk, het Duitsche volk, wat is dat veranderd in de laatste 20 jaren! Het heeft ja, zijn wenschen behouden, maar als ware 't volk kind geworden, dat slechts naar het uiterlijke vraagt, heeft het den wensch der vorsten toegejuicht, en zich tevreden gesteld, dat het als een aanhangsel der vorsten zijn toestemming mocht geven en juichen: leve de Keizer!

Gervinus, de bekende geschiedschrijver, een der weinige overgeblevenen uit den dage van '48, de man die mede aan het hoofd stond en arbeidde voor de vervulling van den wensch van Duitschland, - één nationale vertegenwoordiging, - verklaarde dezer dagen in de *Augsburgsche Allg. Zeitung*, dat de mannen van '48 zich zouden omkeeren in hun graf, wanneer hun oogen zagen wat Pruisen van de eenheid van Duitschland heeft gemaakt, en welke eenheid door het volk wordt toegejuicht. En waarlijk, hij heeft niet teveel gezegd; het tegenwoordig geslacht is een ander dan dat van '48; toen ja was er veel dweperij, maar onder den soms dwazen vorm verschool zich vastheid van beginsel, kracht van handelen, het edel bewustzijn om niet langer zich te laten leiden en drijven als slaven aan de vorstenketenen; maar de mannen van '70 bezitten noch vastheid van beginsel, noch kracht van handelen, zij kunnen slechts transigeeren en juichen, die vorsten en staatslieden toejuichen, die hun een regeeringsvorm opdringen, waaraan in '48 geen der vorsten durfde denken, zonder zijn troon te hooren kraken.

Maar zij hebben gezegevierd die vorsten; het werk der beteugeling, het bloedig werk der reactie na '48 heeft vruchten gedragen; de Donau en de Weichsel en de Seine zijn niet te vergeefs rood gekleurd door het bloed des volks om te verstikken wat men revolutie noemde, maar wat metterdaad niets anders was dan het streven naar vrijheid, dat goed geleid, van Europa een statenrij had kunnen maken, vol leven en kracht.

Na de ervaring van de laatste jaren, en inzonderheid van de laatste maanden mogen wij op grond van de ervaring aannemen, òf het Duitsche volk is door zijn manie voor de nationale eenheid of wellicht meer nog door nationale macht blind geworden en gevaarlijk door dat het zich verlaagt tot het slachtoffer van de militaire autocratische staatkunde van het Pruisische regime, òf het ontbreekt het Duitsche volk

ten eenemale aan zin voor het staatkundig leven, niet zoozeer in de theorie, als wel in de praktijk.

In het laatste geval hebben wij van Duitschland niets meer te wachten, maar veeleer reden op onze hoede te zijn; het Duitsche volk, indien het voortgaat op den weg, dien het met zooveel succes betreedt, moet meer en meer het slachtoffer worden van het Pruisisch militairisme; het weinige gevoel voor vrijheid, dat er nog bestaat, zal men verdooven bij de uitwendige schittering van grootheid, die verkregen is langs den meest revolutionairen weg, en een revolutie, die ontsproten is uit een laag, onedel beginsel, de zucht tot onderdrukking der volken, terwijl de omwenteling van '48 althans in haar beginsel gerechtvaardigd en edel was.

In het eerste geval bestaat nog altijd de mogelijkheid, dat op de overspanning en den blinden hartstroht van den laatster, tijd, een even groot tijdperk van sterke reactie zal volgen, die kan worden voorbereid door ernstige overweging van de beginselen waarvan de mannen van '48 uitgingen. Voor het oogenblik is van zoo iets geen spoor nog zichtbaar; Gervinus wordt gesmaad en gehaat; vooreerst zelfs hebben wij niets van dien aard te verwachten; de kansen voor de Pruisische conservatieven staan schooner dan ooit; Bismarck heeft het Duitsche volk op een hoogen berg gevoerd en het getoond al de koninkrijken der wereld en hunne heerlijkheid en gezegd: Dit alles zal ik u geven zoo gij nedervalt en mij aanbidt; en het volk heeft geantwoord: geef, en wij zullen u aanbidden. En Bismarck en de Duitschers hebben sedert een verbond gesloten.

Het is vrij onverschillig of de leden van den nieuwen Duitschen Rijksdag, die weldra zullen verkozen worden, den naam van conservatief of nationaal-liberaal dragen; in zedelijke verachtering staan zij op dezelfde laagte en het succes van Bismarcks politiek zal hen beiden even bereid maken om te doen wat 's Heeren hand over hen beschikt. De conservatieven zullen hoogst waarschijnlijk de hulp der nationaal-liberalen niet noodig hebben; zij hebben krachtigen steun in de Ultramontanen, die voor wat vrijheid aan de Kerk trouw de hand zullen leenen. Heeft de Heilige Vader zelf in zijn nood niet zijn toevlucht gezocht bij koning Wilhelm, en is niet door de eigen hand des graven von Bismarck de belofte gevolgd, dat des noods voor den aftocht met eere van den Vorst der Kerk zou worden gezorgd?

Het spreekt van zelf dat de sociale quaestie onder deze omstandigheden geheel op den achtergrond treedt. Buitendien hebben wij van de Duitsche sociaal-democraten op dit punt wel het minst te verwachten: zij hebben totnogtoe weinig anders vertoond dan vergaderingen houden, die steeds met oneenigheden eindigden; en zoo hun vergaderingen, zoo ook hun onderlinge verhouding; steeds verdeeld, naijverig en wantrouwend onder elkander maken zij zich zelven machteloos. Merkwaardig is dat de Duitschers over 't geheel op sociaal gebied tot heden wei-

nig oorspronkelijks hebben aan den dag gebracht; alle hervormingsplannen zijn een navolging geweest van de Fransche socialisten en communisten; geen land trouwens waar men op een grooter aantal mannen kan wijzen, die met meer vast geloof en vurigen ernst met het maatschappelijk probleem zich hebben bezig gehouden en in hoe beperkte mate ook zich tijdelijk een school wisten te vormen; men denke aan Baboeuf Saint-Simon, Fourier, Cabet, Blanc, Proudhon.

Die namen wijzen op oorspronkelijkheid. Zou het soms, vragen we, op den weg der.... neen van Voorzienigheid kunnen wij niet meer spreken, nu de Keizer van Duitschland zich op haar beroept, - zou het op den weg van Frankrijk liggen om den draad zijner geschiedenis sedert de groote omwenteling weder op te vatten, dien draad zoo treurig afgebroken door een smadelijk tijdperk van slavernij gedurende twintig jaren? Tegenover den triomf van het militairisme in Duitschland wordt dit door velen, die het wel meenen met het volk gewenscht. Maar wenschen en werkelijkheid zijn twee. Frankrijk is minder republikeinsch dan het geweest is, en het groote feit, dat met den val van Napoleon III niet is weggenomen, is dat de boerenstand nog altijd in de republiek het roode spook ziet der verschrikking; Frankrijk is tevens veel meer Ultramontaansch geworden door de neigingen van de lagere geestelijkheid, en het Ultramontanisme deelt in de boerenvrees. Meer waarschijnlijkheid bezit het constitutioneele koningschap in Frankrijk, zegt men, en oppervlakkig gezien, ligt hierin veel waarheid.

Verstandiger is het voorloopig onze voorspelling van Frankrijks toekomst wat op te schorten; van een volk, dat weinig handelt in den regel naar systematische berekening, naar een wetenschappelijke theorie, maar bovenal zich laat besturen door den indruk van het oogenblik, is weinig te zeggen, wanneer dit volk geheel in den smeltkroes der beproeving wordt geworpen, alle maatschappelijke verhoudingen worden omgekeerd, en geheel nieuwe toestanden geboren. Welke houding zal het leger aannemen, dat straks uit Duitschland wederkeert, de soldaten van beroep, die door den man van Sedan zijn vertroeteld? Niemand weet hierop antwoord te geven. Dat zij partij zouden kiezen voor hun weldoener, lijkt ons onwaarschijnlijk, daarvoor heeft de Fransche soldaat te veel eergevoel, daarvoor is vooral in Frankrijk een restauratie van dat ongelukkige, niet te desinfecteeren geslacht te veel een onmogelijkheid geworden, tenzij men die heerschappij wilde vestigen op stroomen bloeds, in een burgeroorlog vergoten.

In weerwil van de ongeloofelijkste energie blijkt de Republikeinsche regeering het lot van Frankrijk niet te kunnen keeren. Na hardnekkigen en heldhaftigen strijd hebben al de legers moeten bukken voor de Duitsche gedisciplineerde, wetenschappelijk gevormde krijgers. De uitslag was te voorzien, en nooit hebben de kansen der Franschen slechter gestaan dan op dit oogenblik. De overgave van Parijs, voor Frankrijk de grootste ramp en de vreeselijkste vernedering, is slechts

een quaestie van dagen. En dan? zal het voor het oogenblik uitgeputte, afgestreden Frankrijk den harden vrede aannemen, of den strijd voortzetten, - den strijd waardoor in 't eind Duitschland evenzeer als Frankrijk geruineerd wordt? Wij hopen het eerste, omdat er weinig kans bestaat dat Frankrijk onder de tegenwoordige omstandigheden voordeeliger voorwaarden zal verkrijgen.

Met den Elzas en Lotharingen, met strategische grenzen meent Bismarck den strijd met Frankrijk te hebben gestreden. Hij kan zich vergissen. Krijgt de vrijheid in Frankrijk vasten voet na het rusten van het oorlogszwaard, verrijst in Frankrijk, hetzij onder republikeinschen, hetzij onder constitutioneel-monarchalen vorm datgene wat Duitschland thans ontbeert, de ware vrijheid, dan is dat Frankrijk dra een veel gevaarlijker vijand, die het Bismarcksche regime kan ten val brengen. Niet door staal of lood zal die vijand der maatschappij vallen - hij is meester in het staal en lood - maar door de stille propaganda der vrijheid, niet in woorden, maar in daden.

22 Jan. '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Een loffelijk werk loffelijk verrigt.

Thorvaldsen. Een romantische levensbeschrijving door Johanna, schrijfster van Twee Nichten, De Pleegkinderen, Het Huisgezin van den Philosooph, enz. Geillustreerd met afbeeldingen naar de beroemdste werken van Thorvaldsen en een in staal gegraveerd portret. Amsterdam, Gebroeders Binger. 1870.

In de ‘danske Vaerker’ (deensche schriften) van den vermaarden dichter Jens Baggesen vindt men een: ‘Under Thorvaldsens Portrait (onder het portret van Thorvaldsen), een: ‘Ved Thorvaldsens Gjensijn’ (bij het wederzien van Thorvaldsen) en een: ‘Skaal for Thorvaldsen, den 28 October 1819’ (toast voor Thorvaldsen, den 28sten October 1819). Alleen van het tweede laat ik de vertaling volgen:

> 'k Zie *hoog*- en *stilheid* in den *Phidias van 't noorden dagen*:
> Warm wat hij denkt in 't hart, koel wat hij voelt in 't hoofd;
> 't Bedwelmt hem niet, al wierook hem uw volk, o Kopenhagen!
> Gehouden heeft hij meer, dan hij u heeft beloofd.
> Gij bent! wier eeuwge roem vergaat, eer 't jaar ons wordt herboren,
> Zie toe, dat uw rumoer zijn eere niet ontsier'!
> Weet hij is *deensch* en *groot* - o laat geen tromgeroffel hooren -
> Dat dubbel is in hem *bescheiden*, maar ook *fier*.

De beste levensbeschrijver van den zóó bezongen man is J.M. Thiele. Behalve een grooter prachtwerk in vier kwarto deelen met afbeeldingen van de werken des kunstenaars, gaf hij in de jaren 1851-1856 in octavo-formaat:

Thorvaldsens Ungdomshistorie 1770-1804. Efter den afdöde Kunstners Brevvexlinger, egenhändige Optegnelser og andre efterladte Papierer (de geschiedenis van Thorvaldsens jeugd 1770-1804. Naar de briefwisseling, eigenhandige aanteekeningen en andere nagelaten papieren van den overleden kunstenaar).

Thorvaldsen i Rom. Med Thorvaldsens Portrait. (Thorvaldsen te Rome. Met het portret van Thorvaldsen).

Thorvaldsen i Kjöbenhavn (Thorvaldsen te Kopenhagen).

Gelijk er voor den dichter meer dan voldoende aanleiding bestond tot dichtregelen, zooals hij die vervaardigde, zoo had de biograaf stof te over voor werken, uitvoerig als de zijne.

In het jaar 1770 te Kopenhagen geboren, bragt Thorvaldsen dáár zijne eerste levensjaren door, deelende in de behoeftige omstandigheden, waarin zijne ouders verkeerden. Aan de Academie van Kunsten zich oefenende, wijl zijn vader, die beeldsnijder was, wenschte, dat hij voor hetzelfde beroep zich bekwamen zou, gaf hij reeds spoedig blijken van zijnen aanleg, zoodat hij in 1787 en 1789 de kleine en groote zilveren medaille won.

Abildgaard, de vader der deensche schilderschool, die voornamelijk te Rome zich gevormd had en later directeur der Academie werd (1802), was er toen als leeraar werkzaam. In Eckersberg en Thorvaldsen vormde hij twee mannen, waarvan de eerste als schilder, de laatste als beeldhouwer de roem van hun vaderland geworden zijn, ja! eenen europeeschen naam zich verworven hebben.

Nadat Thorvaldsen in 1791 en 1793 de kleine en groote gouden medaille der Academie verdiend had en met de laatste het gewone stipendium tot eene buitenlandsche reis, vertrok hij in 1796 naar Italië.

Dáár had gedurende de 17^{e} en de eerste helft der 18^{e} eeuw de beeldhouwkunst een tijdperk doorleefd, hetwelk zou hebben kunnen doen meenen, dat er nooit een Michelagnolo Buonarroti, om van anderen te zwijgen, gearbeid had en loftuitingen als deze geregtvaardigd:

> Gij tweede schepper van het eeuwge en grootsche(*)

en:

> Aardsche engel(†), die onze eeuw voor jaloezij bewaart,
> Dat zij geen Polykleet. heeft op te kweeken
> En geen Apell - die steenen zóó doet spreken,
> Dat niets wat gij gewrocht hebt, evenaart.(§)

De zin voor plastiek was geworden overdreven uitdrukking van hartstochten, geaffecteerde weekheid en valsche gratie.

Maar met het midden der 18^{e} eeuw was de dageraad van een beter tijdperk doorgebroken. Antonio Canova onder anderen betrad de beeldhouwers loopbaan en wist zich deze ook al niet geheel vrij te maken van het gebrekkige, dat den mannen van voorheen had aangekleefd, veel meer dan zij toch hield hij zich aan de natuur en aan de oudheid.

Die te gelijker tijd als hij te Rome toefde en werkte, Thorvaldsen, slaagde beter, slaagde bij uitnemendheid.

Bewijzen daarvoor zijn de standbeelden en basreliefs, die hij vóór het jaar 1819 vervaardigde en waarvan het onderwerp meestal uit der Grieken en Romeinen geschiedenis en godenleer genomen was. Men denke aan zijne uitvoerige fries voor het Quirinaal, Alexanders zegetogt naar Babel voorstellende. Of men den kameel beschouwt, die de eerste figuur er van uitmaakt, de schapen, leeuwen en tijgers, die volgen, of de rossen met telkens andere bedoeling en daarom in telkens

(*) Van Giovanni della Casa, eenen florentijnschen edelman en dichter.
(†) Met toespeling op Buonarrotis voornaam.
(§) Van Francesco Maria Molza.

anderen stand er voorkomende - of men het oog vestigt op den visscher, wien de gevangen visch meer ter harte gaat, dan de naderende overwinnaar, de geleiders van den kameel, bij wie het tegendeel plaats grijpt of de over de muren der stad uitziende Babijloniers en den buiten de muren weidenden herder, leunende op zijnen staf benevens de herderin met het kind op haren arm, op Bagophanes, Mazaeos, Hephaestion, Parmenion, Amyntas of Alexander op den door de gevleugelde Nike bestuurden zegewagen - of men acht geeft op de gelaatstrekken en houding of op de kleeding, wapenrusting, offergereedschappen enz. gedurig weder ontsnapt een: hoe natuurlijk en ook uit het oogpunt der oudheid waar heeft de groote man, wat hij dacht en gevoelde, terug gegeven.

Evenzeer zijn bewijzen voor het gezegde de kunstgewrochten, door Thorvaldsen in het leven geroepen, nadat hij van een bezoek in Kopenhagen gedurende de laatste weken van het jaar 1819 en de eerste van 1820 te Rome was teruggekeerd; kunstgewrochten, nu meerendeels bijbelsche personen en feiten, als anderzins voorstellende of in kolossale openbare gedenkteekenen bestaande.

Men ga naar de 'Frue Kirke' (Vrouwenkerk) te Kopenhagen en zie dáár het frontispice: 'Johannes, som praediker i örkenen' (Johannes die predikt in de woestijn) boven den ingang en binnen het gebouw, in het koor, het beeld van Jezus, benevens het engelbeeld met de doopschelp en vóór de zes pilaren aan beide zijden van het vierkant, dat aan het koor zich sluit, de twaalf apostelbeelden. Of men den Dooper ziet met den kruisstaf in de linkerhand en de regterhand ten hemel rigtende; den Johannes der Openbaring met de pen, waarmeê hij de dingen der toekomst beschreef, tusschen de vingeren en den gloeijenden blik naar omhoog of den heiland zelven, den verrezene in het ruime gewaad, met de rijke lokken, de liefdevolle trekken en de uitgestrekte handen, of men let op den in nadenken verzonken Thomas, den tot het gebed zich schikkenden Thaddeus of de figuren van die allen van verschillenden leeftijd, verschillende kunne en verschillenden stand, die verkeeren onder den indruk van de met geestdrift gesproken taal: 'het koningrijk der hemelen is nabij gekomen', gedurig heeft men het gevoel - en dit getuigt zoowel, als van het grootsche der opvatting, van het ware in de uitvoering - dat het marmer dáár leeft.

Aan Thorvaldsen is het: 'geen profeet aangenaam in zijn vaderland', niet bewaarheid.

Met reikhalzend verlangen heeft Denemarken zijne komst te gemoet gezien, toen die in 1838 andermaal en in 1842 na eene afwezigheid van eenige maanden, die hij te Rome doorbragt, voor het laatst zou plaats hebben. En telkens, als het met ongeduld verbeide tijdstip dáár was, heeft het geen eerbewijs, dat in zijn bereik was, hem onthouden. Toen hij in 1844 plotseling gestorven was en zijn lijk van Char-

lottenborg naar de Frue Kirke gebragt werd, omgaf een bloemkrans, door de koningin gevlochten, zijn hoofd en volgde de koning met den kroonprins het stoffelijk overschot van den ingang van het gezegde heiligdom tot waar de vóór het koor bereide rustplaats het beidde. Met de aanzienlijken wedijverden al Kopenhagens inwoners, hoe verschillend ook van stand en jaren, in het hartelijkst vereeren. En nog toont de Deen met eenen trots, die regtmatig is, in het Thorvaldsens-museum den vreemdeling niet slechts de plek, die de beenderen van den beroemden landgenoot bewaart, maar ook den schat van kunstwerken dien deze aan den geliefden geboortegrond bij uitersten wil geschonken heeft. Misschien spreekt hij daarbij met ingenomenheid, behalve van zijne schitterende geestvermogens, van de edele hoedanigheden zijns karakters, zoo hij niet 's mans portret te voorschijn haalt en uitroept: zie hier en zeg zelf of niet dat voorhoofd, die oogen, die mond, die kin groots, goeds, edels aankondigen!

Denemarken heeft in zijne bewondering en vereering van Thorvaldsen niet alleen gestaan. Waar hij was, ontving hij tal van proeven van hoogschatting, vriendschap, liefde, zoowel van mannen en vrouwen van aanzien, als van de zoodanigen, die op zulken hoogen rang in het maatschappelijk leven niet geplaatst waren. Naar elders noodigde men hem met krachtigen aandrang. En bevond hij zich op reis, dan kostte 't hem vaak overleg en moeite huldeblijken te ontgaan waardoor men hem aan de plaats te ketenen zocht, althans zijne kostbare uren hem ontroofde.

De twee regels, die Baggesen tot bijschrift voor Thorvaldsens portret bestemde en die het denkbeeld uitdrukken: dat hij, die in zijne jeugd aan het noorden, te Rome aan Europa toebehoorde, eens der wereld zal toebehooren, zijn ver van gelogenstraft.

Is 't niet prijzenswaardig, dat Johanna zulk eenen man, juist honderd jaren na zijne geboorte, onder onze landgenooten meer en beter bekend wilde doen worden, dan hij was? Ik aarzel geen oogenblik de vraag te beamen en voeg er den wensch bij, dat het door haar opgevatte en volvoerde voornemen den kunstzin bij ons volk wekken en aankweeken moge, zoodat wij ook eens in onze openbare en bijzondere gebouwen en voor zooveel de eersten aangaat, met name in onze kerken, in plaats van het schrale, onoogelijke, walgelijke, het reine, weldadig aandoende, verheffende te aanschouwen krijgen, zoo het ons al niet gegund wordt in de reeks van beroemde beeldhouwers van vroeger en later dagen eenen nederlandschen Thorvaldsen eene plaats te doen innemen.

In negentien korte hoofdstukken heeft de schrijfster het merkwaardigste uit Thorvaldsens leven zamengevat, op deze wijze: Eerste Hoofdst.: De Knaap, 1784; Tweede Hoofdst: De Academie 1784-1787; Derde Hoofdst: De Medaille 1787-1791; Vierde Hoofdst: Strijd 1791-1795; Vijfde Hoofdst: Beslissing 1795; enz. En niet als getrouwe, maar

dorre opsomming is het dáár: integendeel ontleent het leven, gloed aan den romantischen vorm, waarin het gestoken is en die toont, dat hij niet door eene ongeoefende hand is aangelegd.

Boven en aan den voet van ieder hoofdstuk is de afbeelding van een van Thorvaldsens kunststukken en aan het slot van het werk wordt van deze eene ophelderende beschrijving gegeven. Verdient de uitvoering dezer afbeeldingen allen lof, niet minder heeft er aanspraak op het portret van Thorvaldsen tegenover den titel, genomen naar het hoogst voortreffelijke, dat Eckersberg in het jaar 1814 te Rome vervaardigde en in de Academie zijne plaats vond.

Of ik geene aanmerkingen, althans opmerkingen heb? Zeer weinigen mogen hier eene plaats vinden!

Op bladz: 253 staat de afbeelding van den visscher uit de Alexander-fries. ‘Terwijl hij zijnen visch optrekt’, lees ik bladz: 330, ‘blaft een hond hem vinnig aan.’ Dien hond nu bespeur ik noch op bladz: 253, noch op mijne afbeeldingen.

In het veertiende Hoofdst: noch elders is sprake van Mercuur den Argusdooder, een standbeeld door Thorvaldsen in 1818 vervaardigd en toch was het ‘en af sine meest om tal te Statuer’ (een van zijne meest besproken standbeelden).

Eindelijk ware mij en anderen met mij gewis eene dienst bewezen, indien aan een gedeelte van de fries: ‘Christi Indtog in Jeruzalem’ (de intogt van Christus in Jeruzalem) of van die, waarop ‘Christi Gang til Golgotha’ (het gaan van Christus naar Golgotha), de plaats ware ingeruimd, die nu aan andere voorstellingen van den kunstenaar is afgestaan.

Doch niet meer, al is het weinig. Vrij mag de schrijfster voortaan haren: ‘Thorvaldsen’ noemen bij de overige geschriften, waardoor zij, haren naam verzwijgende, zich kenbaar maakt.

D.
F.A.E.P.R.E.

Wat veel belovend.

Joco-Alethes. Dichterlijke verscheidenheid, door Mr. L.C.F. Gasinjet. Naar volgorde des tijds. 1868/69. Te Purmerend, hij L.C. Post. 1870.

> *Liegend* niet, *jokkend* der waarheid hulde biên! -
> Mag het niet lustig in *dit* geval geschiên?

Een Latijnsch Grieksch uithangbord! En dan een berijmd Hollandsch onderschrift!.... Dat belooft wat, dacht ik, toen deze ‘dichterlijke verscheidenheid’ mij toegezonden werd. In deze weinig ‘lustige’ dagen van afgrijselijk akelige, plat prozaïsche werkelijkheid is 't een buitenkansje zoo iets onder de oogen te krijgen! Lach en luim (geen boert, alleen geschikt voor een ploert!) maar humor, gulle, geestige

scherts, geschikt voor gevoelvolle vrouwen en voor mannen van smaak!.... 'k Moet bekennen, dat onwillekeurig de vraag bij mij oprees: wie ben ik, dat de redactie van *de Tijdspiegel* mij den primeur geeft van het genot, dat in dezen dichtbundel door dien veel zeggenden titel wordt beloofd?.... Die voorproef toch scheen zij mij te gunnen, want ik kon niet veronderstellen, dat zij een dubbel exemplaar ter aankondiging gekregen had, en het mijne was nog onopengesneden. Ware dit het geval niet geweest, had zij zelve het boekske eerst gelezen en mij dan toegezonden, ik zou hebben gedacht aan mystificatie, omdat ik, na vol verwachting opengesneden en een poosje gelezen te hebben, mij vreeselijk teleurgesteld gevoelde. Neen, niet die redactie maar de schrijver en uitgever van deze ‘verscheidenheid’ hadden mij beet gehad door hun weidschen titel of dat veelbelovend uithangbord. Om mij hierover te wreken kon ik nu ook wel op mijne beurt het *de Tijdspiegel* lezende publiek er laten inloopen, hemelhoog opgeven van al het ‘dichterlijke’ dezer ‘verscheidenheid’, of van al de ‘verscheidenheid’ dezer ‘dichterlijke’ jokkernij, of van al de ‘waarheid’ aan welke hier wordt ‘hulde’ geboden, of van al wat ‘niet liegende’ in deze bladen ‘lustig geschiedt’, maar dan zou dit voor den dichter, indien hij eenige waarde aan mijn oordeel hecht, al te streelend en voor den uitgever misschien voordeelig kunnen zijn, en ook ik ben verplicht ‘*liegende* niet’ der waarheid ‘hulde te biên’, ik heb een aankondigers- of verslaggevers-geweten te ontzien, ik blijf gaarne gezien onder alle eerlijke liên en ben boos op die beide heeren bovendien! (onwillekeurig zou men aan 't rijmen raken als men met zulke dichterlijke verscheidenheden bezig is, al zijn rijmwoorden als ‘biên’ en ‘liên’ evenmin mooi als ‘verzen’ en ‘persen’, ‘policie’ en ‘parenthesi’ en meer dergelijke, waarvan ‘Joco-alethes’ zich bedient.)

Hadden zij hun werk wat minder luidruchtig aangekondigd, ik ware geen dupe geweest en zou op mijne beurt gunstiger hebben kunnen aankondigen; nu moet ik zeggen, dat ik van het *ridendo dicere verum* hier beloofd, niet veel gevonden heb. Echte humor, scherpe, degelijke satire? Neen, Mr. Gasinjet duide het mij ten kwade of niet, zij zijn geen hoofdbestanddeel van deze dichtproeven. Hier en daar iets humoristisch, een enkel satiriek of eenigszins puntig gezegde, maar overigens verzen, gedichten, zooals men ze in den regel in onze prachtalmanakken en andere jaarboekjes vindt. Ik wil niet zeggen, dat het allen onbeduidende stukken en stukjes zijn, maar veel beduidend zijn ze evenmin. De schrijver schijnt de kunst van rijmen zich eigen gemaakt te hebben, heeft misschien op menige studenten-jool zekere gemakkelijkheid verkregen van.... doorslaan, had ik haast geschreven, maar wilde zeggen: voor de vuist spreken, improviseeren. Waarschijnlijk maakte hij reeds toen hij nog thuis was lieve gelegenheidsversjes, en zoo is hij door het een en ander er toe gekomen om ettelijke onderwerpen te bezingen (of te berijmen?), ook gedichten van buitenlandsche dichters

te vertalen, en heeft hij nu eenige stalen en staaltjes hiervan laten drukken. Indien gij, waarde lezer! met deze ligte soort van poëzie tot tijdpasseering zoo nu en dan u wel eens bezig houdt, kunt gij hier van uwe gading vinden, maar diepen zin en hooge vlucht moet gij er niet in zoeken. Den meesten zin zult gij waarschijnlijk nog in de vertaalde stukjes vinden; 't geen wel van zelf spreekt waar het een Byron geldt; maar de keus der stukjes juist van dezen dichter is niet bijzonder gelukkig; en of de vertaler wel altijd den zin of de meening van den Engelschen bard - ik zeg niet: verstond, maar - uitdrukte, betwijfel ik, terwijl hij de versmaat willekeurig veranderde en de krachtige taal van den lord soms veel te flauw teruggaf. De drie puntdichten of hatelijke stukjes, die op zijn huwelijk en zijne echtscheiding betrekking hebben, hadden bijv. gerust onvertaald mogen blijven, even als ‘Het armen-bal’.... En waar blijft Byrons antwoord op de vraag naar den oorsprong der liefde (bl. 77) als de vertaler zegt:

..... Waarom de (die) vraag aan mij gedaan,
Daar gij de zekerheid geniet,
Dat elk u mint, die u maar ziet?

terwijl wij in 't oorspronkelijke lezen:

When thou may'st read in many eye
He (*love*) *starts to life on seeing thee?*

dat ten naastenbij in 't Hollandsch luidt:

Daar menig oog aan u verried,
Dat zij ontstaat bij ieder die u ziet....

Ik vermeet mij niet de poëzie van een van Engelands grootste, althans meest dichterlijke poëten in verzen over te brengen, maar die er zich aan waagt moet zijne gedachte wedergeven. Ook zou ik meenen, dat hij de maat niet mag veranderen als deze een eigenaardigen stempel drukt op eenig gedicht, of den toon reeds aanduidt waarop het voorgedragen of als lied gezongen worden moet. Zoo mag men een opgewonden drinklied niet tot een deftig gezang omscheppen; wat Mr. Gasinjet bijv. deed met Byrons *Fill the goblet again!* De maat van zijn ‘De beker weêr gevuld!’ doet den snellen rythmus van het schier onvertaalbare opgewonden gedicht geheel verloren gaan. Men leze slechts de vertaling van Mr. G.:

De beker weer gevuld! Wat overtreft den gloed,
Het vuur der vreugd, dat hij verspreidt door 't hartebloed?

't Is alsof men een hoog ernstig man hoort:

De bijbel in de hand! Wat overtreft den gloed
Van heilig vuur, dat hij verspreidt door 't vroom gemoed?

Byron daarentegen roept met het glas in de hand zijne makkers tot drinken op:

> Sche□nk den□ bek□er□ we□er in□! Wa□nt no□g noo□it hee□ft de□ gloed□
> Van 's werelds geneugt zoo doen bruischen mijn bloed!
> Laat ons drinken! - Wie niet? - Heel de wereld in 't rond
> Is 't de beker alleen die beloften nooit schond.

Zeker heel iets anders (al is 't ook eene hoogst gebrekkige vertaling!) dan zooals Mr. G. zijn deftigen aanhef vervolgt:

> Wij zullen drinken! - Wie niet? - de aarde moog verblinden,
> De beker? - neen! In hem is geen bedrog te vinden.

De ernstigste voorlezer zou met kleine wijziging zijne opwekking, om den bijbel ter hand te nemen, kunnen voortzetten met:

> Wij zullen lezen! - Wie niet? - de aarde moog verblinden,
> De bijbel? - neen! In hem is geen bedrog te vinden.

Ik behoef zeker hier niet bij te voegen, dat noch Byron, noch 't zingen van lustige drinkebroers aan ernst doen denken en zij niet met het volle glas in de hand tot elkander zouden zeggen op weemoedigen toon:

> Ik heb mijn deel gehad van 't geen de wereld biedt;

maar mooglijk wel met den opgewonden lord:

> *I have tried in its turn all that life can supply;*
> *I have bask'd in the beam of a dark rolling eye;*
> (Ik heb beurtlings genoten wat 't leven ons biedt;
> Mij gebaad in het licht dat uit meisjes-oog schiet;)

Ik herhaal, kreupele rijmelarij wordt al ligt de vertaling van zulke gedichten en 't was mijn doel niet Mr. G. te verbeteren; maar wie voor het groote publiek komt met zulke proeven, geeft onwillekeurig aanleiding tot vergelijkingen en aanmerkingen, waarbij het niet genoeg is te verzekeren, *que l'art est difficile et la critique aisée*, want dat weet iedereen wel en is eene aardigheid waarmede een conscientieus referent zich niet afschepen laat.

Als Mr. Gasinjet, wien men onrecht zou doen als men hem allen aanleg ontzeide, zich in de edele verzenmakerskunst en vooral in het overbrengen van buitenlandsche poëzie wil blijven oefenen, zouden wij hem raden juist niet Byron tot model te kiezen. Hij moge verzekeren, dat hij

> .... was geheel verdiept in Byron's schoone zangen

en betuigen:

> Sedert mijn studententijd
> Bestendig mij ten gids, word' mijn hulde hem gewijd!
> Hij leschte mijn kennisdorst, - ik blijf er dankbaar voor;
> Ik leerde - 't genot was groot en 'k werd er beter door.

ik geloof, dat hij juist niet de bron is, tot welke men gaat om den dorst naar kennis te lesschen, veel min de man door wiens principes te bestudeeren men ‘beter’ wordt. Dichters zijn ook in den regel de leermeesters der wetenschap niet en hunne moraal is wel eens zeer gevaarlijk.....

Is nu deze bundel volgens het ‘Slotwoord’ een eersteling en vraagt de bescheiden schrijver ‘verschooning voor 't begin’, met de belofte:

> Verschijn ik voor de tweede maal,
> Mijn rijm zal spreken schooner taal,
> En meer voldoen aan d' eisch der maat....

onder conditie, dat hij vooral deze laatste belofte nakomt, willen wij hem zeker die ‘verschooning’ wel schenken, omdat juist in zijne verzen de maat het meest te wenschen overlaat.

> Ex pectore heb ik den bundel zaam gegaard.

zoo lezen wij aan 't slot van ‘L.S.’ welnu: *pectus est quod disertos facit!* Hij volge zijn eigen les, bl. 176:

> Ik eisch, dat hij in eigen boezem ziet!

en als ‘gunst bedelen’ niet ligt in zijn ‘aard’, zal hij 't ook mij niet euvel duiden, dat mijn oordeel over ‘het werk’ dat door zijne hand ‘binnen Amsterdam geschied’ is, minder gunstig was, dan hij misschien wel verwacht had. Het boekje zal echter hierdoor geen schade lijden en zijn weg wel vinden. Wie geeft er nog om 't oordeel van recensenten, aankondigers, verslaggevers? Ieder vermeent zelf wel te kunnen oordeelen, en in onze zoo hoog verlichte negentiende eeuw gaat men op zijn eigen oordeel af.

Kampen, Jan. 1871.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Een Duitscher uit Parijs.
Eene schets uit het oorlogsjaar 1870 door D.C. Nijhoff.

I.
Van Frankfort naar Parijs.

Reeds gedurende twintig jaren had Wiegel, een Duitscher van oorsprong, in Frankrijks hoofdstad gewoond. De handel, die door de firma Wiegel en C^{o}. sints jaar en dag in Frankfort gedreven was, had zich destijds zoo uitgebreid, dat de vestiging van een der zonen in Parijs noodzakelijk geworden was. De dertigjarige koopman, die tot dien tijd de gestrenge tucht van het ouderlijk huis willig had gedragen, greep met beide handen deze lotwisseling aan, die hem van zelf meerder vrijheid schenken zou, en hem een ruimer blik in het leven zou toestaan.

Het was niet de ijdele begeerte naar zingenot en vermaak, die den jongen mensch zoo spoedig deed besluiten, om zijn vaderland met den vreemde te verwisselen; neen het zeer verklaarbare en redelijke verlangen lag hierbij ten grondslag, om in verhouding tot den leeftijd, dien hij bereikt had, zelfstandig mensch te worden.

Bij deze echt natuurlijke begeerte, die wij in geenen deele in den dertigjarigen zoon zullen misprijzen, voegden zich nog twee andere motieven, die hem nog des te gereeder den wensch zijns vaders deden opvolgen. Vooreerst was hij met hart en ziel den handel toegedaan en het kon niet anders, of het stemde hem tot groote blijdschap, dat de zaken zijns vaders zulk eene uitbreiding hadden gekregen, dat de

oprichting van een handelskantoor der firma in Parijs zelf noodzakelijk geworden was. Doch behalve deze reden, bestond er nog eene, die op zich zelve reeds genoegzaam ons zou kunnen verklaren den lust, die den jongen Duitscher bezielde, om naar den vreemde heen te gaan.

Het jaar 1848 toch met zijn wenschen en verzuchtingen, met zijn vragen en angsten was pas kort geleden voorbijgegaan. Bekend is het, hoe dat jaar in alle landen ten gevolge der Fransche Februari-revolutie, maar vooral in Duitschland, droombeelden van vrijheid had wakker geroepen, die voor een korte poos den mensch en inzonderheid de jeugd betooverden; maar niet minder bekend is het, dat juist ten gevolge van het radicalisme, waartoe de vrijheidszucht voerde, de reaktie des te heftiger binnen kort haar scepter zwaaide. De stormachtig begeerde vrijheid en eenheid van Duitschland was in het jaar 1850 geen voetstap nader tot hare verwezenlijking gebracht, ja na den korten maar zoeten droom der vrijheid, die men voor een wijle gedroomd had, drukte het juk der aristokratische en despotische vormen dubbel zwaar.

De dertigjarige Wiegel had met gansch het jongere geslacht mede gedweept en gedroomd. Ook zijne borst had hoog geslagen en zijn hart koortsachtig geklopt bij het denkbeeld van vrijheid, en nu, terwijl hij zoo straks nog met heilig enthousiasme het excelsior mede had aangeheven; terwijl hij zoo straks nog in den geest Duitschlands geheelen staatkundigen en maatschappelijken toestand had verbeterd gezien en opgetrokken op ruimeren grondslag; moest hij thans weder zien, hoe ten spijt van alle vurige wenschen van het jonger geslacht alle gehate bureaucratische vormen van den ouden tijd in nog veel scherper trekken weder werden ingevoerd. O! wanneer nu en dan zijn kantoorwerk was afgeloopen, dan kon men den jongen Wiegel menigmalen aantreffen, in droef gepeins verzonken over den diep ongelukkigen toestand van zijn vaderland. Zal dan nooit - zoo mijmerde hij - een nieuwe dageraad aanbreken voor mijn ongelukkige natie? Is het dan onvermijdelijk, dat ten eeuwigen dage mijn volk blijft gebogen gaan onder den vloek van het verleden? Wel was zijn dagelijksche arbeid, waarvoor hij goddank! den lust niet verloor, een heilzame afleiding voor zijn gebroken hart. Maar toch zijne ledige uren maakten hem steeds droef, peinzend en stil.

Als wij dit alles indenken, dan kunnen wij ons nog beter begrijpen, waarom de dertigjarige Wiegel zoo gretig de gelegenheid aangreep om een ander vaderland te zoeken.

Niet dat in Frankrijk de revolutie van 1848 meer aan het doel beantwoord had. Neen - ook daar begon zich in dienzelfden tijd reeds de reaktie te openbaren, die in den misdadiger van den 2^{den} December 1851 haar geweldigsten vertegenwoordiger vond. Ook daar werd spoedig elke vrijheidszucht in de kiem gesmoord en elke poging, om den maatschappelijken toestand te verbeteren, met gevangenis en deportatie gestraft.

Maar de verbeelding van den jongen Wiegel stelde zich - en dat was recht natuurlijk - der vreemden toestand voortreffelijker voor, dan den eigen. Zijn onmiddelijke omgeving, waarvan hij dagelijks de ellenden aanschouwde, mocht hem tot vertwijfeling stemmen; wat hij te vergeefs in zijn vaderland zocht, zocht zijne fantasie in den vreemde en al wat hem nog aan hope was overgebleven, bracht hij over op Frankrijk en bovenal op Frankrijks hoofdstad, die toch immer als het middelpunt van alle schoone en edele gedachten der 19de eeuw kon worden beschouwd.

Daar in Parijs, die stad der steden zou zijn geest in frisscher, ruimer dampkring kunnen ademen dan in zijn domperig vaderland, dat gedoemd scheen, om zijn beste krachten bij toasten op en speeches over Duitschlands eenheid te verliezen en onderwijl de slaaf te blijven van alle mogelijke middeleeuwsche instellingen. Daar in Parijs zou hij onder den heilzamen invloed der republikeinsche instellingen 's menschen vrijheid en onafhankelijkheid naar waarde leeren schatten, terwijl in zijn vaderland de eerbied voor alle hooggeplaatsten zoo diep in het hart was gegrift, dat men ook zelfs bij alle vrijheidszucht zich als slaven krommen bleef onder het juk aller aristocraten en jonkers.

Zes jaren geleden, in het jaar 1844 had Wiegel zich vreeselijk geergerd aan het Wintermärchen Deutschland van Heine. Zelf met hart en ziel aan zijn geboortegrond gehecht, had hij het toen een gruwel gevonden, dat een Duitscher, al stroomde er ook bloed van Abrahams geslacht door zijn aderen, op zulk een bittere en sarcastische manier zijn vaderland kon bejegenen. Met het gansche jongere Duitschland, dat nog vol enthousiasme was, had hij Heine een verrader van het vaderland, een vriend der Franschen genoemd. Thans echter begreep hij den geest, waaruit dat gedicht was gevloeid. Het was geen haat tegen Duitschland, maar wel haat tegen alles wat zijn vaderland verachtelijk maakte en nietswaardig, die aan Heine dat gedicht had in de pen gegeven. Hij mocht uit de onuitputbare bron van zijn humor hier en daar bittere sarcasmen tegen zijn vaderland hebben ontboezemd, toch meende Wiegel thans, dat er aan die veeltijds bijtende satyren meer liefde tot Duitschland ten grondslag lag, dan in menig hooggezwollen nationaal gezang. O! nu kon hij de voorliefde van dien dichter voor Frankrijk en Parijs verklaren en uit zijn hart gegrepen was het woord van Heine tegen Duitschland in het Vorwort van 't genoemde Wintermärchen: ‘Ik zal uwe nationale kleuren achten en eeren, als zij het verdienen, als zij geen ijdel en slaafsch spel meer zijn. Plant het zwart-rood-gouden vaandel op de hoogte der Duitsche gedachte, maakt het tot den standaard der vrije menschheid en ik zal mijn kostbaarst hartebloed voor haar geven.’ Of wanneer hij dan in het tweede hoofdstuk van dien zang, die onbetaalbaar geestige satyre las op de Pruissische douanerie:

Ihr Thoren, die Ihr im Koffer sucht!
Hier werdet Ihr nichts entdecken
Die Contrabande, die mit mir reist
Die hab ik im Kopfe stecken.

dan voelde hij maar al te zeer de diepe waarheid van die gedachte en vol Sehnsucht strekte hij zich naar dat Parijs uit, waar Heine en andere ballingen getuigden, dat ze eerst in vrijen dampkring ademden.

Onder deze indrukken verliet Wiegel het ouderlijk huis. Niemand meene, dat deze Fransche sympathiën in den jongen man hem het hoofddoel van zijn vertrek naar Parijs deden vergeten. Neen onze vriend behoorde tot die zeldzaam gelukkige naturen, in wier geest twee hoofdgedachten, zonder elkander in 't minst te schaden, even krachtig konden werkzaam zijn. Zijn lust tot den handel leed in het geheel niet onder zijn politieke gevoelens. Nu moet het ook gezegd worden, dat verschillende deelen van zijn geestelijk leven door het een en het ander werden in beslag genomen. Was zijn verstand meer op zijn handelszaken gericht, zijn politieke sympathiën waren meer uitingen van zijn gemoed. En toch was er één punt, waarop die beide als het ware samenkwamen, één punt, dat een hooger eenheid vormde tusschen die twee belangen, die hem beide zeer na aan het hart lagen. Dat was de staathuishoudkundige kwestie, die een uitvloeisel zijnde van de politiek, op hare beurt den handel bezielen of verlammen kon.

Een der grootste grieven was voor hem in zijn vaderland het Tolverbond geweest, waarvan men wel bij de stichting hoog had opgegeven en waaraan men, tot onderdrukking van andere rechtmatige wenschen, van hooger hand de grootste verwachtingen had vastgeknoopt, dat ook in schijn wel een band vormde tusschen de verbrokkelde deelen van het vaderland, maar dat in werkelijkheid voor handel en nijverheid zooveel beperkende bepalingen en lastige tolliniën bevatte, dat een veelzins ontwikkeld koopman, die niet uit een kwalijk geplaatste zelfzucht, maar uit het ruim oogpunt van den vrijen handel zijn zaken beschouwde, zich daarin niet vinden kon. Onkundig met de Fransche toestanden in dit opzicht, maakte zijne verbeelding ook hierin van Parijs een Eldorado.

We zullen thans zien, hoe een en ander aan zijne verwachtingen beantwoordde.

Het afscheid van zijn gezin had reeds spoedig plaats. Slechts enkele dagen verliepen tusschen de beraming en de uitvoering van het reisplan van den zoon. De Frau Mutter maakte zich zeer bezorgd over haar lieveling; zij vergat bij die bezorgdheid geheel, dat haar zoon reeds den mannelijken leeftijd had bereikt. De vader, die met blijdschap zijn klimmende belangstelling in de handelszaken had ontdekt, zag hem met gerustheid niet alleen, maar ook met groote verwachting vertrekken. En toch, het moet gezegd worden, Wiegels vertrek uit zijn vaderland naar Parijs was met grooter gevaren voor hem zelven

verbonden dan de vader zich kon voorstellen. Het was toch maar de vraag, of zijn zoon werkelijk in zijn nieuw vaderland een geestesatmosfeer zou aantreffen, waarin hij ruimer kon ademen en werken. De vader, die alleen het handelstalent van zijn zoon had bespied, maar die zijn zoon te weinig kende om te weten, dat zijn geheele geestesrichting iets anders en beters begeerde, dan zijn vaderland, zag het gevaar voorbij; de moeder had er een duister voorgevoel van. Trof hij eene omgeving aan in Parijs, waarin de aspiratiën van zijn ziel zouden worden bevredigd, dan was alles goeds van hem te wachten. Maar waren hem daar teleurstellingen te wachten, zou hij in Parijs soms geen voedsel aantreffen voor zijn rijken geest, kwam hij m.a.w. bedrogen uit, dan stond het werkelijk te vreezen, dat de jonge Wiegel, ook met zijn beste hart, voor een poos in de een of andere platte levensbeschouwing zou vervallen, waartoe de weelderige stad meer dan overvloedig gelegenheid aanbood. En helaas! dit is werkelijk voor een wijle geschied.

De eerste indruk toch, dien onze jeugdige koopman van Parijs ontving, mocht alles te boven gaan, wat hij daarvan had gedroomd; verstomd mocht hij staan over de pracht der gebouwen, over de trotschheid der paleizen, over de grootschheid des levens; naauwelijks had hij er eenige weken doorgebracht, of de verschillende gesprekken, die hij hier en daar aanknoopte, overtuigden hem, dat ook hier de stroom der vrije gedachte in zijn vaart werd gestuit door allerlei dwangmaatregelen en bedreigingen.

Reeds was de toenmalige president der Republiek bezig, om zijn systeem als keizer voor te bereiden. Reeds was hij bezig, om in het aangezicht van alle liberale mannen zijn monsterverbond te sluiten met de beide even onzedelijke machten, het leger en de geestelijkheid; en de duidelijke sporen waren reeds te ontdekken van den aanstaanden overmoedigen, meineedigen coup d'état, dien Napoleon, gesteund door die beide machten binnen kort zou tot stand brengen. Daartoe moesten alle vrije uitingen worden tegengegaan; daartoe werd de drukpersvrijheid weder met kracht bestreden, de censuur weder ingesteld, het recht van vereeniging belemmerd en eene honderdoogige politiemacht in 't werk gesteld, die overal en nergens tegelijk, elke vrijheidszucht met ballingschap en gevangenis strafte.

Was dat dan het beloofde land, waarmee hij gedweept had in de uren zijner vertwijfeling? Bittere teleurstelling! Wat hem in zijn eigen vaderland zoo tegen de borst stootte, die drukpersslavernij, die censuur, die vestingstraffen en de grondslag van al deze dwangmaatregelen, het gemis aan echte constitutionele staatsinstellingen, dat alles, hij vond het in dezelfde gedaante in Frankrijk terug.

De gevolgen van deze diep bedroevende ervaringen werden voor een poos uiterst gevaarlijk voor den bedrogen Wiegel. Daar zijn geest, wel verre van voedsel te vinden in de stad zijner idealen, in zijn hooge

vlucht werd belemmerd en nu ook in den vreemde uit de wolken zijner droombeelden met geweld naar omlaag werd gedreven, ging hij elders zijn troost zoeken. Parijs was volleerd in de kunst om ontmoedigde, verslagene zielen te troosten. Die stad van weelde en zingenot ontsloot voor elken gebrokene van hart duizendvoudige middelen, om afleiding te vinden en verstrooiing. Komt tot ons - zoo klonken de Sirenenzangen van verschillende zijden den droefgeestigen Wiegel in de ooren; wij, wij alleen zijn in staat de donkere wolken van uw voorhoofd te verdrijven en u het genot des levens terug te schenken. En Wiegel - ofschoon hij ten allen tijde een afkeer had gehad van al wat hem als mensch kon verlagen en verachtelijk maken in eigen oog - en Wiegel gaf gehoor aan de stem der verlokking, niet omdat zijne zinnen daarin behagen hadden, maar alleen om de stem der vertwijfeling in zich te smoren.

Het behaagt ons niet de ijskoude werkelijkheid van het leven der zinnen in Parijs te beschrijven. Wij hebben de kunst te lief, dan dat wij haar zouden verlagen tot de naakte tentoonstelling van het dierlijke in den mensch. Hoewel niet bevreesd, om de realiteit te schetsen, is onze geest toch te idealistisch dan dat wij de objectieve kunstschool in het beschrijven der gemeenste toestanden zouden willen navolgen. Doch voor ons doel is dit ook volkomen onnoodig. Genoeg, Wiegel werd ten gevolge van zijn grievende teleurstellingen voor een tijd een platte realist, die het leven nam voor hetgeen het was en die in zingenot en verstrooiing de eenig heilzame geneesmiddelen meende te vinden voor zijn ontstelden geest. Doch voegen wij er aanstonds bij; hij ging daarbij niet verloren. Zulk een geest als de zijne kon voor een poos 's levens doel in den roes van het zingenot zoeken, ten eenenmale onmogelijk was het, dat hij bij die cynische levensbeschouwing volhardde. Hij, die dat genot niet om dat genot zelf maar alleen tot ontspanning van zijn geest najaagde, zou ook aanstonds weer bereid zijn, een hooger levensdoel te kiezen, zoodra zijn geest maar op iets anders gericht werd.

Dit geschiedde ten gevolge van eenen brief van zijnen vader, die tot zijn groote verwondering zoo weinig van de handelszaken van zijn zoon in Parijs vernam en die hem daarom naar den stand dier zaken dringend vroeg. Deze brief gaf Wiegel aan zich zelven terug. Hij had - het moet bekend worden - ten gevolge zijner politieke teleurstellingen, te weinig voor het eigenlijke hoofddoel van zijn tocht naar Parijs geleefd. Nu echter greep hij zich aan - zijn oude liefde voor den handel ontwaakte weer en ernstig nam hij zich voor, om het ijdele spelder zinnen te laten varen en zijne zaken weer met ernst op te vatten. Wiegel was er de man niet naar, om het bij dit voornemen te laten. Zijne verbeelding mocht voor overprikkeling vatbaar, zijn gemoed mocht wel wat eenzijdig ontwikkeld zijn, aan een sterken wil ontbrak het hem niet. En zoo diep hadden de voren van het tijdelijk genot,

dat hij najaagde, zijn ziel niet doorsneden, dat zijn wil aan kracht zou hebben verloren. Willen en doen was ten allen tijde één bij hem geweest. Het zou het ook nu zijn.

Hij wijdde zich van nu af geheel alleen aan den handel. Overal werden door hem in de wereldstad, die hij bewoonde, nieuwe connectiën aangeknoopt, waardoor zijn zaken tot hooger bloei konden komen. En het gevolg daarvan was èn voor zijn maatschappelijken werkkring èn voor zijn persoonlijk geluk allerverrassendst. De ernst en ijver, waarmede hij zijn zaken bestuurde, trokken reeds spoedig de aandacht van verscheidene groote handelshuizen en inzonderheid van den Parijschen handelaar Lagré, die niet alleen zijn kantoor, maar ook zeer spoedig zijne woning voor den degelijken Wiegel openstelde. Dat laatste werd inzonderheid de oorzaak van zijn persoonlijk geluk, omdat de eenige dochter van Lagré, Josefine geheeten, het voorwerp van zijne liefde werd en hij ras bemerkte, dat hij ook haar niet onverschillig was. Zijn kort daarop volgend huwelijk maakte hem in zijn nieuw vaderland spoedig nog meer inheemsch. En zoo werd langzamerhand in hem geboren, vooral door den invloed zijner beminnelijke vrouw dat edele kosmopolitisme, dat schoone gevoel van wereldburgerschap, dat het deel moest zijn van elken beschaafden man van onzen tijd. Dat kosmopolitisme van Wiegel ging bij hem niet gepaard met onverschilligheid omtrent of haat tegen eigen vaderland; maar was dat schoone gevoel, dat bij oprechte liefde tot eigen geboortegrond toch ook in den vreemde zich te huis weet te gevoelen. Welk een eerbied Wiegel ook had voor Duitschlands grootsten dichter Goethe, welk een rein en verheven kunstgenot hij smaakte, als hij een zijner werken ter hand nam; hoe hij bovenal ook waardeerde het algemeen menschelijk karakter van alle zijne scheppingen; hij vond het bijna onvergeeflijk in dien koning aller dichters, dat hij voor het gevoel van patriotisme geheel onvatbaar was; en alleen de geringe historische beteekenis, die Duitschland in Goethes dagen nog had, maakte voor Wiegel verklaarbaar die hoogst prozaische en ijskoude uitspraak van dien dichterkoning: ‘Als wij een plaats in de wereld vinden, waar wij met onze bezittingen kunnen rusten, een veld, om ons te voeden, een huis om ons te dekken; hebben wij dan geen vaderland?’ Neen, dacht Wiegel, zoo menigmalen hij die passage van Goethes werken las, neen, dacht hij - dan heeft de mensch nog geen vaderland! Om een vaderland te hebben, is nog iets meerder noodig, dan brood om ons te voeden, dan woningen om ons te beschutten. Het gevoel, om tot eene natie te behooren, hoe menigmalen ook bekrompen opgevat, is op zich zelf een rechtmatig gevoel. En hij, die, al was het zonder onmiddelijk resultaat, de jaren mede had doorleefd, dat Duitschland naar het vormen van zulk een natie onder bitter lijden had gestreefd, al had hij met zijn geheele aanzijn zich overgeplant in een ander land, al sprak hij thans dagelijks een andere taal, dan zijn eigene, hij kon

het nationaliteitsgevoel onmogelijk prijs geven. Noch oneindig minder dan onverschilligheid, woonde er haat omtrent zijn vaderland in zijn hart. Een tijd lang mocht hij, nog onkundig van de Fransche toestanden en geheel terneer geslagen door de bittere teleurstellingen zijns volks, met Heine hebben gedweept, toen hij Frankrijk had leeren kennen, kon hij zich onmogelijk meer de voorliefde van dien dichter voor dat land verklaren, zonder daarbij te denken aan een persoonlijken wrok, die hem telkens zijn sarcasmen in de pen gaf.

Neen; Wiegel mocht zich geheel te huis gevoelen in zijn nieuwe omgeving; hij mocht met een vrouw van echt Gallisch bloed zijn in het huwelijk getreden; hij mocht de gewoonten en gebruiken van zijn nieuwe vaderland alle hebben aangenomen, toch kon hij niet anders dan met weemoed, maar toch met stille hope terugdenken aan de tot nu toe te vergeefs gezochte Germaansche nationaliteit.

II.
De oorlog van 1870 *en de vlucht naar Holland.*

Het was zomer. De lachende velden prijkten met de vruchten der zaadkorrels, die voor enkele weken aan den schoot der aarde waren toevertrouwd. Alles groeide en bloeide. Alles leefde en werkte. En uit al die planten en kruiden, die allen als om strijd aan hunne bestemming trachtten te beantwoorden, steeg een halelujah ten hemel, een lofzang aan God.

En de landman - hij beijverde zich, om van dag tot dag zijne velden te zuiveren en onkruid en distelen en doornen te beletten, dat zij de tengere scheutjes van koren en graan verstikten. En blijde keerde hij 's avonds weder terug naar zijne woning, omdat hij medegewerkt had met den Schepper der aarde, omdat ook door zijn zorgen alles zich naar zijnen aard zou ontwikkelen.

En het onkruid verdween en de lachende gaarden kregen iederen dag al liefelijker aangezicht en beloofden zooveel voor de toekomst.

Doch de nijvere landman had er niet op gerekend, dat er nog een ander onkruid bestond, veel verschrikkelijker dan doorn en distel, een ander onkruid, dat niet met mes en met spade uit den akker kon worden verwijderd. Nog slechts veertien dagen en de oogstmaand was daar en hij zag reeds de tarwe binden tot schoven en de schuren gevuld met het kostbaarste graan. Doch ook die korte tijd was voldoende, om door dat andere onkruid al zijn vurigste wenschen in rook en vlammen te doen opgaan.

Wij weten helaas! wat er geschied is. De lang verwachte, en gevreesde oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland barstte uit in het midden van den zomer. Wij zullen niet beschrijven wat ieder versch

in de herinnering ligt. Wij zullen niet trachten de woeste oorlogskreten na te bootsen, die de aarde deden daveren sints dien stond, noch een echo doen weêrklinken van dat donderend kanongebulder, dat helaas! van dat oogenblik tot nu toe nog niet van ons geteisterd werelddeel is geweken. Evenmin ligt het in ons bestek, den sluijer op te lichten van dat naamlooze wee, dat sints dien heilloozen stond als een nieuwe doos van Pandora over de menschheid is uitgestort; noch ook, om u de englendaden te verhalen van die barmhartige Samaritanen, die hun olie en wijn hebben gegoten in de wonden dier tienduizendtallen, die zonder die liefderijke verpleging insgelijks in de armen van dood en verderf waren gevoerd. Ons oogmerk is alleen den indruk te beschrijven, dien deze rampzalige krijg op den held van ons verhaal teweegbracht en de wisseling u te melden, die daardoor in zijn leven ontstond.

Door zijn gevoel van wereldburgerschap was Wiegel bij uitnemendheid geschikt, om zich een onpartijdig en billijk oordeel over dezen rampzaligen oorlog te vormen. Door oorsprong en opvoeding aan Duitschland verwant, maar door werkkring en huwelijk in Frankrijk als het ware ingelijfd, met zijn sympathiën voor de Duitsche nationaliteit, maar tevens met zijn verheven kosmopolitisme, was hij meer dan iemand in staat, om dezen broederstrijd uit het rechte oogpunt te beschouwen. Hij liep geen gevaar, van een der beide zijden, door den roes van het krijgsgeluk in zijn oordeel te worden verblind. En toch kwam er nu een tijdperk in zijn leven, waarin zijn ziel door een bitteren tweestrijd werd gefolterd. Zijn oordeel mocht uit den aard der zaak billijker zijn, gemakkelijker was het niet. Zeker, wat aangaat de regering van den Franschen keizer, daaromtrent bestond bij hem geen de minste twijfel. Deze vond hij met één woord verachtelijk. Nog daargelaten den misdadigen staatsgreep, waardoor hij zich van den keizerlijken troon meineedig had meester gemaakt, nog daargelaten den valschen grondslag, waarop zijn geheele regering berustte, had Wiegel reeds jaren terug met de grootste verontwaardiging gadegeslagen, die geheime alliantie tusschen de kroon aan de eene zijde en het zwaard en het kruis aan den anderen kant, om zich zelven door die beide machten staande te houden. Menigmalen had hij zich zelven daarbij afgevraagd, of het de roeping was van een regerend vorst, om sommige nationale zonden tot eigen voordeel te exploiteren of de deugden zijns volks tot hooger ontwikkeling te brengen. Des te meer drong zich deze vraag aan hem op, omdat hij de Fransche natie ook in hare deugden had leeren waardeeren. Zijn naauwe verbindtenis met Josefine Lagré en daardoor met hare geheele familie en al hare bekenden had hem overtuigd, dat er in die veelszins wulpsche maatschappij toch ook edeler bestanddeelen te vinden waren, waaruit de goede geesten van deugd en reinheid, van oprechtheid en waarheidsliefde niet waren verdwenen. Ja, hoe meer hij onder de Fransche natie had verkeerd,

des te meer had hem ééne deugd getroffen, die hij maar zelden in die sterke mate in zijn eigen vaderland had ontmoet. Die deugd was de hartstocht voor het goede. O! wanneer hij daarmede vergeleek die ijskoude zelfgenoegzaamheid, die koele zelfberekening, die veeltijds het karakter der Duitschers uitmaakte, dan kon hij zich bijna met het oordeel van een tijdgenoot vereenigen over het Fransche en Germaansche volkskarakter, dat het laatste zelfs in zijn deugden niets aantrekkelijks, terwijl het eerste zelfs in zijn ondeugden iets beminnenswaardigs heeft. Gestrenge zedemeesters mochten hun uitsluitend hardvochtig oordeel uitspreken over de Fransche maatschappij. Wiegel had de deugd hunner ondeugden leeren kennen, Wiegel had de hartstochtelijkheid van het Fransche volk, al verlaagde deze zich dikwijls tot de schandelijkste voorwerpen, toch ook tevens als de bron leeren kennen van al die toewijding en onbaatzuchtigheid, die hij ook onder hen aantrof.

Daarbij kwam het volgende. Als staatsburger mocht hij het keizerlijk gouvernement verachtelijk vinden, als koopman kon hij niet ontkennen, dat Napoleon III veel voor Frankrijk had gedaan. Veel werd er onder zijn regering voor de maatschappelijke vraagstukken verricht. Reusachtige ondernemingen kwamen er tot stand, om den inwendigen toestand van Frankrijk te verbeteren. Wereldtentoonstellingen, zooals die in 1854 en in 1867, bevorderden zeer de welvaart en nijverheid en door verschillende handelsverdragen werd er door den keizer een groote schrede voorwaarts gedaan tot den vrijen handel. Zeker al deze lichtzijden werden wel in de schaduw gesteld door den ellendigen leugen van zijn geheele regeringssysteem - maar als koopman kon Wiegel niet anders getuigen dan dat Frankrijk was vooruitgegaan.

Ondertusschen meene niemand, dat de twintig jaren, die Wiegel in Frankrijk had doorgebracht, hem geheel van zijn geboortegrond hadden vervreemd. Het tegendeel is waar. Al was hij slechts zelden meer in zijn vaderstad geweest, en al hadden deze enkele bezoeken alleen zijn handelszaken ten doel gehad; met hart en ziel was hij Duitscher gebleven. Evenwel niet in den bekrompen zin van het woord. Hoogen prijs bleef hij stellen op zijnen Germaanschen oorsprong en alles wat hij uit zijn vaderland vernam, boezemde hem steeds de grootste belangstelling in. Inzonderheid bleef het zijn vurige wensch, dat nog eenmaal het schoone Duitsche volkslied van Arndt

> Was ist das Deutsche Vaterland?

werkelijkheid worden zou; en hij bleef met zijn gansche ziel begeeren de eenheid van dat Germanië, waar wel dezelfde taal werd gesproken, waar wel dezelfde heilige banden van kunst en letterkunde aan één vaderland herinnerden; doch waar tevens door allerlei traditionele begrippen de meest noodlottige scheuring bestond. Toch was het hem

gansch niet onverschillig, op welke wijze die lang begeerde eenheid zou tot stand komen. Met wantrouwen sloeg hij gade de wijze, waarop Pruissen te werk ging, om die eenheid daar te stellen. Hij kende dien staat uit eigen ervaring als een militairen staat bij uitnemendheid en hij vreesde zeer, dat de eenheid, zoo zij door Pruissen moest worden bereikt, niet anders dan ten koste van de vrijheid zou tot stand komen.

Deze vrees werd helaas! in het jaar 1866 bewaarheid. Dat destijds Oostenrijks noodlottige invloed op den gang der Duitsche zaken, werd geneutraliseerd, achtte hij een zegen, maar dat de Pruissische Staat aan het eind van dien oorlog zich de vrijheid toekende om dood eenvoudig verschillende landen te annexeren, hij vond deze politiek allergevaarlijkst voor de toekomst van zijn vaderland; en toen kort daarop van denzelfden autocratischen kant zijn vaderstad Frankfort de grootste smaadheid werd aangedaan, die men een vrijstad kon aandoen, toen kromp zijn hart ineen van bittere verontwaardiging over den loop, dien de zaken in zijn dierbaar vaderland namen. Neen, wanneer hij nu en dan met Fransche burgers over staatkunde van gedachten wisselde, dan kon hij niet anders, dan hun toestemmen, dat de Pruissische hegemonie voor Duitschland, ja voor Europa gevaarlijk was en het bedroefde hem alleen ten zeerste in die gesprekken, dat zijn tegenwoordige landgenooten zoo weinig onderscheid wisten te maken tusschen den Germaanschen en den Pruissischen volksgeest.

Zoo was de zomer van het jaar 1870 genaderd en de oorlogskreet werd vernomen. Zijn oordeel omtrent het recht in dezen oorlog was aanstonds gevormd. Ook al was hij niet ingewijd in alle diplomatieke bescheiden, die den oorlogstoestand voorafgingen, zoowel het nietige voorwendsel, dat de keizerlijke regering te baat nam, om den oorlog te verklaren, als het opstaan van alle Germanen rondom één banier overtuigde hem, dat het recht hier volkomen aan de zijde van Duitschland, van zijn vaderland was. O! mocht ten gevolge van dezen noodlottigen strijd eindelijk de volkswensch van Duitschlands eenheid in vervulling komen! zoo bad hij vurig maar toch hij vreesde. Het jaar 1866 had hem geleerd, dat Pruissens oppermacht in Duitschland zeer te mistrouwen viel. Zijn landgenooten stelden zich dan ook naar zijn meening veel te veel voor van den invloed van dezen oorlog op de eenheid van hun vaderland. Het was mogelijk ja, zoo Duitschland overwinnaar bleef, dat er werkelijk meer eenheid komen zou tusschen de verbrokkelde deelen van het eene vaderland; maar hij kon ‘den oorlog van 1870 niet als een reusachtige spons beschouwen, die het diep onbevredigende in de inwendige toestanden van Duitschland met ééne veeg zou uitwisschen. Want hoe bewonderenswaardig mogelijk de daden van Duitschland zouden zijn, hem, die de geschiedenis van den dag niet met het oog van den dag, maar met het oog der geschiedenis beschouwde, zouden die daden zwanger voorkomen van on-

berekenbare gevaren, omdat zij Duitschland op een weg zouden voeren, die in een volkomen andere richting liep, dan de aard van het volk en wat veel erger is, dan de geest der eeuw.'

Deze woorden, waarmede Gervinus den vijfden druk van zijne geschiedenis der Deutschen Dichtung eenige maanden later uitgaf drukten volmaakt de gedachte uit die ook leefde in Wiegels geest. De Germaansche volksgeest, was de geest van stillen vrede, van ontwikkeling en beschaving, van letterkunde en wetenschappen, van dichters en toonkunstenaars en deze geest dreigde uitgebluscht te worden door het oorlogsgeweld, door de kracht der wapenen, door het militarisme, door de zucht naar verovering. O! ongelukkige natie! zoo zuchtte Wiegel, dat gij door de onverbiddelijke logica der geschiedenis, door het despotisme van sommige uwer bestuurders, door de onvergeeflijke ijverzucht, die er tusschen u en Frankrijk bestaat, zoo aan den rand van een afgrond gebracht wordt, waarin gij gevaar loopt al de edelste uitingen van uwen geest voor een onberekenbaar tal jaren te verliezen. En Wiegels harte bloedde. Hij verheugde zich over den voortgang der Duitsche legerscharen, omdat de Germaansche geest tot verdediging van eigen geboortegrond was opgestaan - maar met elke schrede voorwaarts, die hij de legers in Frankrijk maken zag, zag ook zijn verbeelding den oorspronkelijken Duitschen volksgeest steeds dieper vallen van zijn waren glorietroon.

Een en ander bracht den held van ons verhaal in een dergelijken treurigen en somberen gemoedstoestand als hij eens had doorleefd, toen hij voor twintig jaar ontwaakte uit den schoonen droom van Frankrijks vrijheid, waarin hij zich zoo bitter zag teleurgesteld. Die dubbele tweestrijd omtrent zijn oorspronkelijk en zijn tweede vaderland en daarbij het diepe inzicht, dat hij had in al de ellenden van een krijg, die de welvaart van twee volken slechts vernietigen kon, stemde hem diep mistroostig. O! in die oogenblikken kon hij zich verklaren den zelfmoord van een Prévost Paradol, die met de schoonste denkbeelden en verwachtingen den gezantschapspost in Amerika had aanvaard en die in die verwachtingen geheel werd teleurgesteld, toen de eerste mare, die hem op Amerikaanschen bodem werd bericht de uitgebroken oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk was. En waarlijk Wiegel zou tot een dergelijke daad in staat zijn geweest, zoo niet zijn huisgezin hem nog met sterke koorden aan het leven gebonden had.

In dat huisgezin hadden sints de laatste jaren treffende veranderingen plaats gehad. Enkele jaren geleden waren zijne vrouw en een eenige zoon hem door den dood ontrukt en hij was alleen in het bezit gebleven van eene eenige dochter, die thans den leeftijd van achttien jaren had bereikt. Deze dochter, wier schoonheid en reinheid van ziel zich afspiegelde op hare vriendelijke gelaatstrekken, in haar helderen blik, was na het droevig verlies zijner beminde vrouw, nog meer

dan vroeger de appel zijner oogen geworden. Zij was dan ook sints dien vreesselijken slag de troost geweest van haren vader. Zoo menigmalen hij, treurend over het verlies van zijne getrouwe gade, peinzend en in gedachten verzonken ter nederzat en zich zelven het ondoorgrondelijk raadsel trachtte op te lossen, waarom hun beider zielen, die zoo aan elkaâr waren verkleefd, van elkander waren afgescheurd, terwijl zoo menig huwelijk werd voortgesleept, dat den grondslag dier liefde miste; dan kwam zijn achttienjarige Adelheid achter hem, nam zijn bonzend hoofd in hare armen, kuste de tranen van de wangen weg en schonk den weemoedigen vader door hare liefkozingen aan het leven weder. Of zoo menigmalen hij, vermoeid en afgemat van de zorgen van zijnen handel, van kantoor of beurs in het woonvertrek terugkwam, dan wist zij altijd door hare vriendelijke woorden, door hare verhalen en gesprekken de sombere wolken der zorgen voor een wijle van haars vaders voorhoofd te verwijderen en hem voor de opvatting van zijn levenstaak weer met nieuwen moed te bezielen.

Inzonderheid was zij in de crisis, die thans door haar vader doorleefd werd, hem tot troosteres. Natuurlijk was het aanvallige kind niet ingewijd in de diepe zielesmart, die haar vader thans folterde. En toch wierp zij een bemoedigenden lichtstraal in het duister, waarin Wiegel leefde. Niet alleen, dat zij ook thans door allerlei afleidingen den ontstelden geest van haren vader den onmisbaren balsem schonk; maar in deze bijzondere smart haars vaders was zelfs haar aanzijn op zich zelf, den ongelukkigen Wiegel tot troost. In haar toch zag hij de hoogere eenheid tusschen de beide natiën, aan welke hij was verbonden en die elkander met vernietiging bedreigden. Adelheid vereenigde in zich de deugden van het Germaansche zoowel als van het Gallische volkskarakter. Zij had het bevallige der Fransche vrouw, maar haar Duitsche oorsprong behoedde haar tegen de lichtzinnigheid, die zoo ligt het Fransch vrouwelijk karakter bezoedelt. Haar vader kon haar niet alleen als zijn beminnelijke dochter, maar menigmalen alleen uit *dat* oogpunt met welgevallen aanzien en bij den reuzenstrijd tusschen de twee beschaafdste volken van Europa, bij welker beider lot hij ten hoogste geinteresseerd was, en van welke hij noch het een, noch het ander onvoorwaardelijk wilde veroordeelen, was de aanblik van haar, die als het ware de beide volken in zich vereenigde, hem ten hoogste vertroostend. Met den blik op haar geslagen dacht hij in sommige oogenblikken: Niet altijd zal de haat tusschen die beide natiën bestaan - eenmaal zullen uit den smeltkroes alleen de reine bestanddeelen van beider volkskarakters te voorschijn komen; dan zullen beider edele hoedanigheden in de meest harmonische Wechselwirkung verkeerend, elkander aanvullen - daarvan is *zij* mij de profetie. En op zulke oogenblikken droomde Wiegel in het aangezicht der afgrijselijkste werkelijkheid zijn schoonsten droom - en hij gevoelde zich zalig.

Eens, toen hij wederom aldus zich zelven een betere toekomst zat

af te schilderen, met het oog op zijn dochter geslagen, trof hem van de straatzijde van de Rue Rivoli, waar hij woonde, een meer dan bizonder gerucht. Hij zag op en terwijl een hoop volks zich rondom een fatsoenlijk gekleed man verdrong en eenige sergeants de ville zich onder de menigte begaven, hoorde hij de kreet: 'A bas les Prussiens!' Verbleekt van schrik naderde hij zijne dochter en deze, die slechts zeer zelden om den Duitschen oorsprong van haar vader dacht, zag zeer verwonderd op toen zij uit den mond van haar vader de woorden vernam: Nous partons demain!

Reeds lang geleden had Wiegel aan het mogelijke gevaar gedacht, dat hem als Duitscher, in Parijs woonachtig, kon treffen en zijne plannen gemaakt, hoe en waarheen hij dan met zijne dochter de wijk zou nemen. Dit plan zou nu worden ten uitvoer gebracht - want de plotselinge onverhoedsche aanval, die het Parijsche gepeupel, daar op een zijner bekenden, mede een Duitscher van oorsprong, deed, vervulde hem vooral ter wille van zijn kind met zulk een vrees, dat hij aanstonds besloot gevolg aan zijn plan te geven. Hij kon toch nu niet langer in een stad blijven, waar hij, niettegenstaande een twintigjarig verblijf hem tot een ingezetene had gemaakt, het voorwerp zou kunnen zijn van wantrouwen en achterdocht. En hoeveel het hem dan ook zou kosten, van zijne omgeving te scheiden, beter was het in den treurigen staat van zaken eigen leven te redden, dan een dag langer in doodsgevaar te verkeeren. En waarheen zou de vlucht plaats hebben? Dit was ook een punt van rijpe overweging voor Wiegel geweest. Het meest had hem aangetrokken het denkbeeld, om naar dat land zich te begeven, dat, al moest het menigmalen de bespotting van andere natiën verdragen, toch zoo menigmalen in de geschiedenis de veilige haven geweest was voor vluchtelingen van vreemden bodem. Waren niet de Hugenoten na de opheffing van het edict van Nantes in Holland met geopende armen ontvangen? Had dat land niet hun de vrijheid van geweten geschonken, die zij te vergeefs in hun eigen vaderland hadden begeerd? Was dat land ook niet op ander gebied het land der vrijheid geweest? Hadden Descartes en Bayle daar niet met vrijmoedigheid hunne wijsbegeerte kunnen verkondigen? Had een Spinoza, al werd hij dan ook door zijn joodsche synagoge vervloekt, daar niet rustig kunnen leven? Was de grondlegger der godsdienstvrijheid zelf niet de vorst geweest van dien aan de zee ontwoekerden bodem en werd nog niet immer onder de banier van het edele vorstenhuis van Oranje de vrijheid daar hoog vereerd? Ja - dat was het land, waarheen Wiegel vluchten wilde. Dat land, dat voor alle martelaars van godsdienst en wetenschap zijn poorten ontsloten had, zou die poorten evenmin sluiten voor de martelaars der staatkunde en der vrijheid. En het besluit werd tot daad en eer wederom de tijd 2 etmalen had zien voorbijsnellen, hadden Wiegel en Adelheid in Amsterdam hunne woning gevestigd.

III.
Een nieuw levensdoel.

De Amsterdamsche familiën die gewoon waren nog al eens gebruik te maken van de menigvuldige gelegenheden, die de hoofdstad aanbiedt, om kunstgenot te smaken, konden in den afgeloopen zomer nog al eens menigmalen dezelfde twee personen bij die gelegenheden terugvinden, die blijkbaar vreemdelingen waren. Het was een man van middelbaren leeftijd en een jeugdige dame, die altijd hem vergezelde. Zelfs in die tamelijk groote hoofdstad van ons vaderland kan men het niet nalaten, vreemdelingen met kleingeestige nieuwsgierigheid op te nemen en allerlei vragen en onderstellingen te doen omtrent menschen, die een weinig anders dan alledaagsch zijn in hunne manieren.

Zoo werden er ook omtrent die beide vreemdelingen allerlei onderstellingen gedaan en vermoedens geopperd, die allen even zeer bezijden de waarheid waren.

Nu - zoo sprak een jong heer, die met de grootste onbescheidenheid de beide vreemden reeds eenige avonden had opgenomen - dat heer daar weet wel wat hij gedaan heeft. Zeker is dat beeldschoone meisje door dien half-ouden heer geschaakt en is hij met haar hier in den vreemde gekomen, om aan zijne vervolgers te ontsnappen.

- Neen - sprak een ander - in zulk eene verstandhouding staan ze niet tot elkaâr. Men kan duidelijk zien, dat het vader en dochter is. Doch weet gij, waar ik het voor houd. Ik geloof, dat het een Franschman is, die het denkbeeld niet verdragen kon, dat met de aanstaande belegering van Parijs alle gelegenheid om zich te amuseren zou zijn voorbijgegaan en die nu hier zoolang in Amsterdam is gekomen, om, zijn vaderland vergetende, hier voor het genot te leven.

- Wat gij daar zegt geloof ik ook - zeide een derde - maar een Franschman is hij niet. Mij dunkt, hij ziet me er meer uit als een Duitscher. En vraagt gij, waarom hij dan niet om de overwinningen van zijn volk wat vrolijker ziet, waarom hij zoo bedrukt voor zich staart - ik geloof zeker - en hierbij dacht stellig de spreker aan zijn eigen moed bij oorlogsgevaar - dat hij uit vrees van nog te worden opgeroepen bij de landweer, zich uit de voeten gemaakt heeft.

Zoo oordeelt de wereld, uit enkele oppervlakkige verschijningsvormen dadelijk besluitende over iemands geheele persoonlijkheid. En die wereld, zij weet niet, hoe zij door dergelijke oordeelvellingen dikwijls het reinste en verhevenste sleept door het slijk. Die wereld zij vermoedt niet, hoe dikwijls zij het meest tragische lijden eener edele ziel met den maatstaf harer eigene onbeduidendheid beoordeelt.

Zoo was het althans hier. Wie golden toch die nietswaardige oor-

deelvellingen, die wij daareven hebben hooren uitspreken? Die beide vreemdelingen - het waren Wiegel en zijne dochter Adelheid. Niet juist tot hun vermaak zochten ze des avonds in hunne nieuwe woonplaats de gelegenheid op, waar de muze der kunsten zetelde. Neen; het was hoofdzakelijk ter wille van den zwaarmoedigen vader, dat zijne dochter hem telkens daar henen troonde, om zijnen geest eenige heilzame ontspanning te geven. Het is ons bekend, wat dien vader zoo ter nederdrukte. Het was de bange tweestrijd in zijn gemoed over zijn oorspronkelijk en zijn tweede vaderland, welker beider deugden en ondeugden hij bij ervaring had leeren kennen en die het hem moeijelijk, ja onmogelijk maakten bij geheele verwerping van de eene, onvoorwaardelijk partij te kiezen voor de andere natie. Het meest hing zijn ziel wel aan zijn eigen vaderland - maar eensdeels kende hij het Fransche volkskarakter uit te goede oogpunten, dan dat hij de geheele vernietiging van dat volk zou begeeren en anderdeels vreesde hij dat de zegepraal der Duitsche wapenen niet ten voordeele, maar ten nadeele van den Duitschen volksgeest zou werken.

O! wanneer wij ons dat een en ander te binnen brengen, wanneer wij ons herinneren al die bittere teleurstellingen, die van jongs af het deel van den ontwikkelden Wiegel geweest waren; wanneer wij nogmaals Wiegels levensloop met al zijn klimmingen en dalingen, met al zijn idealen en grieven voor onzen geest doen voorbijgaan, dan kunnen wij ons het tragisch lot van den man begrijpen en wij kunnen het ons verklaren, dat bij het eerste binnentreden van zijn derde vaderland zijne ziel van troostelooze gedachten tot stikkens vol was; en nog wreeder komen ons dan de oordeelvellingen voor dier niets beduidende personen, die in den pijnlijken glimlach van zijn gelaat, in den somberen blik van zijn oog geen weemoed, maar angst of zingenot hadden gelezen.

Zeker, de eerste dagen, die Wiegel in de hoofdstad van ons vaderland doorbracht, waren weken van het zwaarste lijden. En dit was recht natuurlijk, omdat, nu al zijn handelszaken stil stonden, zijne gedachten uitsluitend op de staatkunde der beide volken, waartoe hij behoorde, gericht was. Doch, gelijk eertijds in zijn jongelingsjaren eene uitwendige omstandigheid de oorzaak geworden was, dat hij tot zich zelven terugkeerde, zoo was thans het treffend doodsbericht van zijnen vader te Frankfort het middel, waardoor hij aan zich zelven werd terug gegeven.

Hij was altijd zeer aan zijne ouders gehecht geweest en het was alleen zijn wankelende overtuiging omtrent het heil van den oorlog voor Duitschland geweest, die hem bij zijn vlucht uit Parijs aan Holland boven zijn eigen vaderland de voorkeur had doen schenken. De vrees, om zijn geliefde betrekkingen te midden van het gloeiend patriotisme van Duitschland door zijne pessimistische beschouwing te kwetsen, had hem doen afzien van zijn kinderlijke wensch, om onder het

ouderlijk dak zijn toevlucht te zoeken. Geen gebrek aan liefde, maar mannelijke pieteit omtrent zijne ouders was dus de oorzaak geweest, dat hij geen getuige had kunnen zijn van den dood zijns vaders.

Het was natuurlijk, dat te midden van zijne diepe droefheid over het bericht van dien dood het volle levensbeeld zijns vaders hem weer helder voor den geest trad. Bij dat werk van kinderlijke vroomheid, der stille nagedachtenis aan den afgestorvene traden de goede hoedanigheden zijns vaders in verheerlijkte gedaante voor zijnen geest; doch te midden van al die edele eigenschappen, die zijn kinderlijke liefde rondom het voorhoofd zijns vaders vlocht als een aureool, was er één zwarte stip in die nagedachtenis, die hij, welke moeite hij daartoe ook deed, maar niet kon uit het oog verliezen. Dat was - en wij merkten zulks reeds vroeger op, - dat zijn vader, met hoeveel belangstelling hij ook in zijn jeugd het handelstalent van zijn zoon had bespied, vergeten had acht te slaan op de geheele ontwikkeling van zijnen geest en het was geen verwijt, dat hij de nagedachtenis zijns vaders aandeed - maar toch de vraag kwam in hem op, of bij een betere algeheele opvoeding van de zijde zijner ouders die ziekelijke, eenzijdige richting van zijn geest wel zou ontstaan zijn, die hem reeds zoo menigmalen tot zulk een uiterste van zwaarmoedigheid, tot zulk een diepen Weltschmerz had doen vervallen. En deze gedachte bij het beeld van zijn afgestorven vader werd voor hem zelf het geneesmiddel.

Hoe - zoo dacht hij - zal ik dan omtrent mijn eenige dochter tot dezelfde dwaling vervallen? Zal ik, toegevende aan mijne politieke droomerijen, mij zelven en haar het leven vergallen en nog daarenboven het zelfverwijt bij mij omdragen, dat ook ik haar niet genoeg heb geleid in de wording en ontwikkeling van haar geestelijk leven? Zou dan daarom mij het leven zijn geschonken? En op hetzelfde oogenblik ging er een nieuw licht voor hem op over de beteekenis van het leven in het algemeen en van zijn levensdoel in het bizonder. Inniger dan ooit werd hij sints dat oogenblik aan zijne Adelheid verbonden. Had hij tot nu toe meest in een wereld van gedachten geleefd, thans greep hij de werkelijkheid aan. Was zijn geheele leven tot nu toe gekenmerkt geweest door diepe verzuchtingen over den afstand tusschen ideaal en werkelijkheid, over de gruwelijkste tegenstrijdigheden en bitterheden des levens, over de grievendste teleurstellingen in het leven der volken, over de ellendigste verhoudingen tusschen de natiën onderling; over de politieke weeën van elke nationaliteit, om tot eenheid en vrijheid te komen; thans bande hij al die verzuchtingen weg uit zijne ziel, omdat hij elk oogenblik zijns levens, daaraan besteed, verloren achtte voor de ontwikkeling van zijne dochter. De arbeid, daaraan besteed, werd het geneesmiddel zijner kranke ziel. Door de opvatting van de levenstaak werd hij als het ware wedergeboren.

En ziet! daartoe was het niet noodig, dat hij met alles uit zijn verleden brak. Dan was wellicht zijn verandering onmogelijk geweest.

Neen, dat half Germaansche, half Gallische bloed, dat daar stroomde door de aderen van zijne Adelheid, over welker hooger eenheid hij reeds vroeger meer dan eens zulk een schoonen droom had gedroomd, werd voor hem het aansluitingspunt van zijn verleden en van zijn toekomst. De deugden van het Germaansche en het Fransche volk in het gemoed zijner dochter meer en meer aan te kweeken, dat werd zijn ideaal. Noch het eene, noch het andere volk had de volmaaktheid in pacht. Elk had zijn dwalingen en eenzijdigheden, maar ook elk zijn deugden en edele hoedanigheden. De hoogere eenheid tusschen het goede in beider volkskarakter vormde den waren mensch.

Om dat doel te bereiken besteedt hij zijne dagen van nu af, om zijne dochter in te leiden in de edelste scheppingen op het gebied der letterkunde van beide volken. Racine en Corneille, Molière en Rousseau maken met Lessing en Herder, Schiller en Körner hun dagelijksch geestesvoedsel uit en als zij gezamenlijk een der scheppingen van Goethe lezen, dan zeker maakt hij er altijd in stilte nog wel dien vorst der dichters een verwijt van, dat zijn patriotisme zoo weinig ontwikkeld was, maar deze stille aanklacht verstomt, wanneer zij gezamenlijk dat ideaal van menschzijn met verheffing des harten begroeten, waartoe Goethe door al zijne helden zijne lezers brengen wil.

En aan deze leiding en wijding, die hij langs dien weg aan het gemoed zijner dochter wil geven, is hij niet met overspanning maar met onwankelbaar vertrouwen bezig. Hij weet, dat het waarachtig goede in den volksgeest van Duitschland en Frankrijk niet voor eeuwig kan verloren gaan en dat, al wordt dit tijdelijk door de blinde hartstochten van oorlog en traditie nog ten onder gehouden, het eenmaal zeker zal zegevieren over den boozen volksgeest, die nog in beiden spookt. En dit vertrouwen is zoo vast in zijn ziel geworteld, dat, al blijven van dag tot dag nog de afzichtelijkste en gruwelijkste daden geschieden, al stierven er (hetgeen God genadig verhoede) nog eens zoovele tienduizendtallen ten gevolge van het woeste en barbaarsche oorlogsgeweld, dat hij innig gelooft, dat de goede geest beider natiën, die hij in Adelheid aankweekt, de onsterfelijke zijn zal. Zelf is hij nu reeds een drietal maanden aan dien geloofsvollen arbeid bezig en zijn eenige vurige wensch daarbij is, dat, mochten er anderen zijn, die met hem het tragische lijden doorworstelen van een door de verschrikkelijke wereldgebeurtenissen verbroken hart, deze allen wel verre van daardoor tot vertwijfeling omtrent de menschheid te vervallen, integendeel met hem zich zullen uitstrekken naar zulk een levenstaak, al is het maar voor één persoon, die de belofte heeft van de toekomst.

Meer weet ik omtrent Wiegel op dit oogenblik niet te verhalen. Alleen dit ééne nog, dat, zoo hij ooit zijn dochter die nu reeds zooveel betooverends heeft, ten huwelijk zal geven, het zeker alleen zal zijn aan een man, harer waardig, haar minder of meerder gelijk in

edele gaven des geestes, opdat zulk eene nakomelingschap de zijne zoude worden, waardoor zijn denkbeelden zouden worden voortgeplant. Overigens is het hem gansch onverschillig, tot welk volk deze a.s. uitverkorene zijner dochter zal behooren - want Duitscher of Franschman, Hollander of Zwitser het zijn immers alle slechts verschillende namen voor een en hetzelfde wezen, *den mensch.*

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De vondeling.

Breed en diep en somber rolt de geele Theisz door de vlakten van Neder-Hongarije. De blonde Tesza noemt haar de Magyaar. Alles is hier vlak en effen. Nog eenmaal slechts komt het met wijngaardloof bekroonde gebergte, waaraan de Theisz zijn oorsprong dankt, zijn kind bezoeken, bij Tokay; maar dan rolt de Theisz, breed en traag, door eindelooze vlakten, langs weinige boomen, nog zeldzamer dorpen. Aan den horizon verdwijnt ginds eene centaurische gedaante die op een - misschien gestolen - paard de vlakte doorjaagt; elders klinkt de Zigeuner muziek, verdwaalde toonen uit het verre zuiden, hier door bedelende vioolspelers weergevonden.

Doch wij zijn aan het doel van onzen tocht, dat landgoed daar, in de rijkst bedeelde streek van Neder-Hongarije, nauwelijks duizend schreden van den rechter oever der rivier verwijderd. Het is het voorouderlijk kasteel der baronnen Madenyi, van den tijd van Rakoczy af in het bezit der familie - tot voor weinige maanden. Toen ging het in vreemde handen over. De weduwe des laatsten barons ontvluchtte na den dood haars gemaals de plaats van vele treurige herinneringen en belette den koop van het goed door een verren bloedverwant niet.

Wie zou dat tien jaren te voren gedroomd hebben, toen de laatste baron in de kracht van zijn mannelijken leeftijd, in het genot van zijn vollen rijkdom verkeerde? Toen zijne echtgenoot met hare geheele ziel hing aan haren eenigen zoon? Reeds droomde zij verder; reeds zag zij verlangend naar eene schoondochter uit; reeds hoorde zij in hare verbeelding de muziek die van de lippen van rozige kleinkinderen klonk - toen er plotseling uit een onbewolkte lucht een bliksemstraal viel die in één hoofd allen trof. De Theisz daar ginds weet er van te verhalen. In het voorjaar, als zij, mijlen ver, alles overstroomt, zou men het aan haar bruischen kunnen hooren. Het is het lied der ontboeide elementen dat zijne offers vraagt en, niet tevreden met kleine, gaarne gebrachte schatting, de parel uit de kroon verlangt van wie zij willig placht te dienen.

Het was in het begin van Mei. De uitgestrekte tuin, die tusschen het hee-

renhuis en den dijk der Theisz lag, was in eenige lauwe nachten vol groen en bloesem geworden. De dijk waardoor hij van de rivier gescheiden was, en die den tuin even als de landerijen voor overstrooming bewaarde, kwam stevig en breed boven zijne met gras begroeide flanken uit. De linker oever der rivier moet die bescherming missen; daar staan de landerijen gestadig aan de overstrooming van het rijzende water bloot. Dan is de gemeenschap gestremd en heeft men soms uren bij uren noodig om een dorp te bereiken welks toren men op korten afstand voor zich liggen ziet.

Om die reden was ook het vierspan, dat den met verlof te huis gewachten zoon des barons van het naaste poststation moest halen, reeds dagen geleden op reis gegaan, om langs groote omwegen naar eene bruikbare brug over de rivier, en van daar op den straatweg te komen. Het was in den namiddag en de jonge officier kon ieder uur komen. De onrustige bedrijvigheid waarmede de barones nu nog een laatste oog over de kamer des reizigers liet gaan, dan weder voor het venster der huiskamer naar de oprijlaan uitkeek, of met onmiskenbare bezorgdheid de pendule raadpleegde, toonde duidelijk met welk een ongeduldig verlangen zij haren zoon te gemoet zag. Zij was nogtans de eenige niet, die alles om zich heen vergat om slechts te denken aan het oogenblik dat den lang verbeiden zou aanvoeren.

Aan een van de steenen pilaren voor het heerenhuis leunde een jonkman en keek met onafgewenden blik naar de poort; hij was donker van gelaatskleur en had krullend haar; hij zag er bevallig uit in zijn sneeuwwit overhemd, zijn buis met zilveren knoopen, zijne nauw sluitende, op de heupen rustende broek en hooge laarzen met sporen; zijn korte met zwart bont omzette mantel hing over zijn schouder en de lange bos van grasbloesems wuifde als de luchtigste marabout op zijn hoed. Ondanks zijn donkere tint was het hem aan te zien dat hij bleek was en hem het bloed naar het kloppende hart stroomde. Er sprak verlangen en onzekerheid uit zijn blik, uit zijn geheele wezen, alsof hij in het volgende oogenblik de beslissing van zijn lot te gemoet zag.

De barones kreeg den jonkman in het oog, zij opende het venster waarvoor zij stond en riep hem toe:

‘Nu, Mischka, nu komt uw jongeheer; nu moogt gij uwe viool tot een welkomstlied stemmen!’

De jonkman scheen verwonderd over die vriendelijkheid en met eene beweging half van onderdanigheid half van beleefdheid zijn hoed afnemende, trad hij naar het venster zijner gebiedster.

‘Ik kus uwe genade de handen, maar mijn spel zal mijn jongen heer niet meer behagen.’

‘Zijt gij bang dat hij boos op u is, omdat gij het te Weenen niet bij hem hebt kunnen uithouden en ondankbaar weggeloopen zijt?’

Op zachten toon antwoordde Mischka:

‘Hoe kan mijne genadige vrouw van ondankbaarheid spreken? Ik kreeg het heimwee, omdat men mijne muziek niet meer hooren wilde. Dat was mijne schuld niet. Zij hebben daar ginds eene geheel andere muziek en daaraan heeft mijn jonge heer zijne ziel verloren. Hij zond mij naar concerten en comedies en dan moest ik spelen wat ik daar gehoord had. Het klonk mooi genoeg, maar ik kon...’

‘Wat kondt ge?’ vroeg de barones, ziende dat hij bleef steken.

‘Ik kon er niet levend in worden. Ik bleef als een stuk hout als ik speelde; alles kwam uit mijne vingers; maar hier’ (en hij wees op zijn borst) ‘klonk geen enkele

toon meer. Toch prezen zij mij, maar ik schaamde mij over hun lof, en als ik in mijne slaapkamer kwam, had ik geen rust eer mijne viool met mij verzoend was; want gij moogt mij gelooven, genadige vrouw, zij was boos op mij en ik moest haar zoo lang aan mijn hart drukken en kussen tot wij weer vrede had-

den. Dan speelde ik mijne vaderlandsche liederen, voor de sterren, dezelfde sterren die mijn vaderland beschijnen.'

'De menschen hebben geen ongelijk als zij u mal noemen,' zeî de baronnes minachtend.

'Mal?' mompelde Mischka. 'Ja, in Weenen'.... hier bleef hij in zijne rede steken en vroeg: 'herinnert uwe genade zich nog den ouden Ferko die den jongen heer en mij viool spelen leerde? De jonge heer mocht den ouden Zigeuner niet lijden en leerde geen noot bij hem. Maar ik die zelf ben wat de oude was, wist al alles eer hij het mij goed gewezen had. Dan zeide de oude man: 'ja, zulk fijn bloed als dat van den jongen heer deugt niet voor een muzikant. Onze muziek kan alleen een Zigeuner, een dronkenman of een gek spelen; het best iemand die dat alles te gelijk is.'

'Nu, mijn jongen,' antwoordde de barones, 'in éen opzicht waart gij toch een gek dat gij van Weenen van daan liept en hier terugkwaamt.'

'Terug kwam?' riep Mischka. 'Ik bid uwe genade het niet zoo te noemen, wil de genadige vrouw dat terugkomen heeten, als een onzichtbare geest een mensch den eenen voet voor den anderen zet, hem van voren trekt en van achteren duwt, tot dat hij is waar hij zijn moet? De menschen praten van heimwee en weten niet wat zij daarmeê bedoelen. Ik heb geweten wat het was, al had ik het woord nog nooit gehoord. Mijn jonge heer zag dat ik van dag tot dag magerder werd en, goedig als hij is, liet hij mij door een dokter onderzoeken. En wat zeide die? - Mijn zoon, gij verlangt naar huis; gij hebt het heimwee; toen hoorde ik dat vreeselijke woord voor het eerst, maar ik verstond het, zooals men den donder verstaat als hij over het dal heen rolt. Ik wist in een oogenblik dat een droppel bedorven Theiszwater mij beter den dorst lesschen kon, dan al de bevroren wijn waarvan ik in Weenen zoo dikwijls de gasten van mijn jongen heer bedienen moest.'

'En gij kwaamt terug om hier weer ziek te worden van verlangen naar den jongen heer, zooals gij daar ziek werdt van verlangen naar Theiszwater?'

Mischka schudde zijn hoofd; er lag een zonderlinge glans in zijne oogen toen hij ze groot en geheimzinnig tot zijne gebiedster opsloeg. Nauw hoorbaar fluisterde hij.

'Ja, naar den jongen heer zooals hij vroeger was, maar waar zal ik dien vinden?' En zeer zacht voegde hij er de woorden van een zijner volksliederen bij: 'Andre Rozen zijn ontloken, andre sterren opgegaan.'

De barones luisterde niet meer. Met eene ongeduldige beweging had zij het venster toegeworpen, alsof zij eensklaps begreep hoe weinig haar die gemeenzaamheid pastte. Zij was tegen niemand van hare onderhoorigen trotsch, dan jegens Mischka. Het was een zeer bijzondere rang waarin deze, de muzikant, de halve Zigeuner onder het talrijke personeel verkeerde. Dat hij ondanks de geringe gunst welke de barones hem betoonde, boven al de bedienden stond, ja, eigenlijk niet tot hen behoorde, bewees de wijze waarop de baron hem altijd de hand boven het hoofd hield. En waar deze iets wilde, kon niemand, zelfs de barones niet, een anderen wil doen gelden. Mischka was om zoo te zeggen een schepsel van den rijken grondbezitter. Hij was een vondeling. De baron zelf had den bruinen schreeuwer van den weg opgeraapt en na een snellen rit aan zijne gemalin toevertrouwd. Dat was drie en twintig jaren geleden, op een guren winterdag en de deftige edelman had zich genoodzaakt gezien zijn van koude bevenden beschermeling onder zijn eigen pels te verwarmen, wilde hij hem onbeschadigd thuis brengen.

Hoe nam de barones het zonderlinge geschenk aan?

Het was nauwelijks een gelukkig huwelijk te noemen, waarin zij, sedert vijf jaren, met den baron leefde. Hun huwelijk, meer uit *convenance* dan uit liefde

gesloten, bleef kinderloos bovendien. De barones gevoelde dat gemis van kinderen te dieper, wijl zij hare teleurstelling nooit in woorden uitte; terwijl haar echtgenoot geene enkele gelegenheid liet voorbijgaan om zijn verdriet over het gemis van een erfgenaam lucht te geven. Zoo werd zij ook door den toon en de wijze waarop de baron haar den vondeling overgaf, diep gekwetst. Hij had haar niet eens geraadpleegd, eer hij haar zijn plan te kennen gaf den kleinen vondeling in zijn eigen huis, onder zijne hoede te laten opgroeien. Naar de opmerking dat de donkere oogen en gelaatskleur van het kind zijne Zigeuner afkomst verriedden, werd nauwelijks geluisterd. Zij had eenvoudig aan te nemen wat haar gebracht werd, en nam het aan; ja, goedhartig als zij was, zou zij zelfs op den duur aan het denkbeeld hebben kunnen gewennen den zich prachtig ontwikkelenden knaap als een geliefkoosd speelgoed, als eene vergoeding voor hetgeen zij missen moest, te beschouwen, indien niet de blijkbare Zigeuner afkomst van het kind het hart der volbloed Magyare had verwijderd en ook de wijze waarop haar echtgenoot zijne voorliefde voor den knaap te kennen gaf, haren tegenzin opgewekt. Hoe weinig schuld het kind aan die beide bijzonderheden had, zou het toch bijna een wonder geweest zijn indien hij er niet eeniger mate voor had moeten boeten. De gebeden der barones om een eigen kind waren in dien tijd vuriger dan ooit en - zij werden verhoord. Eer er weder twee jaren verloopen waren, lag er een mooie blonde jongen aan het hart der gelukkige moeder en er was een feestdag op het oude heerengoed, als er in geen jaren geweest was.

Wij zouden de barones ten onrechte beschuldigen, met de bewering dat hare moedervreugde gemengd was met eene zekere voldoening omdat het haar opgedrongen pleegkind nu in het niet verdween. Integendeel, de afkeer van het vreemde kind verminderde, vooral toen zij van verschillende kanten de engelachtige schoonheid van haar zoontje hoorde roemen, en zij er opmerkzaam op gemaakt werd hoe zich op zijn gelaat, ondanks het verschil der rassen, dezelfde lijnen ontwikkelden als bij Mischka; toen gevoelde zij zelfs eene zekere welwillendheid voor den bruinoogigen knaap in haar hart opwellen, en er was vrij wat noodig eer die nieuwe welwillendheid weder voor den ouden afkeer bezweek. Met moederlijke ijverzucht merkte zij op dat er in het hart des barons altijd nog plaats genoeg overbleef voor den kleinen vreemdeling; zij achtte dat een roof aan haren Karoly gepleegd en te vergeefs verzette zij zich met alle macht tegen het plan dat de beide kinderen met elkander zouden opgroeien. Ook haar zoontje zelf vatte al spoedig eene groote liefde op voor zijn drie jaren ouderen makker en geen moederlijke liefkozing kon hem de toevallige afwezigheid van den speelgenoot doen vergeten. Eerst wanneer hij zijn rozig gezichtje tegen de donkere wangen van zijn Mischka drukte, schitterden zijne oogjes weder van kinderlijke blijdschap. Daardoor gevoelde de barones maar al te spoedig een dubbelen angel in hare borst en zij wendde zich streng en strak van de onschuldige oorzaak harer ergernissen af.

Jaren verliepen. De knapen groeiden in onafscheidbare vriendschap op. Het was een geluk voor de barones dat het verstand van haren zoon zich oneindig sneller ontwikkelde dan dat zijns ouderen speelmakkers. Een voldoening die haar te aangenamer was, wijl de baron zijn plan had te kennen gegeven om hen samen te laten onderwijzen. Lichamelijk ontwikkelden beiden zich even flink. Een grooter contrast van schoonheid dan die der beide knapen, kon men, ondanks de treffende gelijkenis der lijnen van hun gelaat, zich moeielijk voorstellen. Een wonderlijk toeval, die gelijkenis! Doch de barones had immers altijd de zuivere en edele vormen van

Mischka's gelaat voor zich gehad, toen zij in de zalige hoop verkeerde op de vervulling van haar dierbaarsten wensch.

Het eerste onderwijs begon. Karoly leerde spelende, wat men maar immer van zijn leeftijd verwachten kon. Mischka bleef niet slechts achter, maar begreep

letterlijk bijna niets. Hij droomde zijn leven door. Zijne oogen zweefden over de voorwerpen zijner naaste omgeving heen en schenen naar het verre, nevelachtige onbekende te zoeken. Zijn geheele leven loste zich op in twee dingen: liefde tot zijn jongen heer en tot zijne viool. Reeds in zijne kinderjaren was deze laatste hem tot tolk wier hulp hij noodig had om duidelijk uit te drukken wat er in hem omging; na verloop van eenige maanden had hij zijn meester, den ouden Zigeuner Ferko, niet meer noodig en werd van toen af zijn eigen meester. Reeds in die dagen was het hem een genot in het hooge gras aan den oever der Theisz te zitten, met klagende toonen het slaan der geele golven tegen den oever te accompagneeren, of met schrille dissonanten de vogels op te jagen uit het riet. Had hij zich dan moede gespeeld, dan ging hij achterover liggen, drukte met gekruiste handen zijne viool tegen zijne borst en staarde naar den hemel tot dat die met sterren bezaaid was, even helder en raadselachtig als de oogen waarin zij terug spiegelden.

Jaren waren verloopen. De jonge baron was geworden wat men zich van hem beloofd had. Met bevalligen overmoed dresseerde hij zijn paard, en wiegelde hij zijne gestalte op de maat van den nationalen dans. Als een zwaan gleed hij door de golven van den vloed en werd met zijn geoefenden arm ook de sterkste strooming meester en op de jacht werden zijn zeker oog en zijne nog zekerder hand door niemand overtroffen. Hadde eene strenger leiding, een onbevangener oordeel de verstandelijke opvoeding des jongelings even goed behartigd als zijne uiterlijke ontwikkeling, hij ware de trots van zijn geslacht, een zegen voor zijn land geworden. Doch die strenge, die verstandige hand ontbrak om hem voor de gevaren te behoeden die zoo licht den door te groote moederliefde bedorven zonen ten vloek worden. De baron was tevreden met het ontzag dat hij inboezemde; daarin deelde Karoly, deels uit eigen ondervinding, deels omdat allen het deden en wijl de heer des huizes niets meer verlangde, vond zijn telg in hem geen streng rechter van het kwaad dat hij aan anderen berokkende. De tijd kwam toen het huisonderwijs niet meer voldoende heeten mocht en de vijftienjarige knaap een instituut in de hoofdstad moest bezoeken. Wijl de jongeling eene onweerstaanbare neiging voor den militairen stand gevoelde, beloofde de baron hem dat hij op zijn negentiende jaar voor eenigen tijd in een keurregiment zou mogen dienen. Tot dien tijd zou hij zich te Pesth al de kundigheden verwerven welke hij voor den rang van officier noodig had. Mischka ging met hem. Het viel moeielijk te zeggen in welke hoedanigheid; als speelmakker, ging niet meer; dien tijd waren de jongelieden ontwassen; als deelgenoot zijner studiën nog minder, want Mischka bekommerde zich slechts om zijne viool; als bediende het allerminst, daarvoor was de liefde te groot welke de jonge baron hem toedroeg. Hij ging mede omdat de baron het zoo beschikte en was óvergelukkig omdat hij niet van zijn jongen heer behoefde te scheiden. Hij bracht te Pesth zijn tijd, als vroeger, droomende en spelende door, en bleef eenmaal een geheele week lang, dag en nacht achtereen voor het ziekbed van Karoly waken, toen deze door eene hevige koorts werd aangetast. Toen kwam de barones zelve. Toen hij daardoor in de ziekenkamer overbodig geworden was, vond hij zijne viool, met stof bedekt, als eene doode die naar opwekking wacht, terug. Hij bracht een enkelen toon uit hare snaren voort en viel toen uitgeput in onmacht neder. Doch zijne ziel bleef bij zijn kranken vriend, het was hem alsof er eene hand op zijne borst drukte, hij zag eensklaps wat er op een afstand gebeurde, hij hoorde hoe zijn jonge heer zacht zijn naam uitsprak; geen ademtocht van den zieke ontsnapte hem. Toen zag hij ook den geneesheer, zag hoe diens bezorgd gelaat

geruster werd, terwijl hij de barones aankondigde dat het gevaar geweken was. Terstond voelde hij de raadselachtige hand van zijne borst verdwijnen, zijne ziel keerde in haar omhulsel terug - en het was nacht om hem heen.

Zoo was het. Mischka bezat eene ziel, diep, onbestemd schemerachtig, als de nachten aan die kusten van waar zijne voorouders gekomen waren en gloeiend en vurig, als de middag in het hart der woestijn. Doch, nog eer er een half jaar verloopen was, moest Mischka ondervinden dat de nieuwe wereld waarin hij zich bewoog, niet *zijne* wereld was; was hij hier de eenige vriend en makker van Karoly geweest, hij moest nu met medescholieren, en jongelieden van rang diens liefde deelen. En wat kon erger zijn voor den Zigeuner vondeling. De scheuring welke de barones in vroeger jaren zoo gaarne tusschen haren zoon en den vondeling gezien had, kwam hier van zelf; eerst naauwelijks merkbaar, doch weldra werd zij eene diepe kloof, en wel door Mischka's eigen schuld, want zijne eens gekrenkte liefde gevoelde als zoovele knodsslagen, de gedachtelooze aanrakind eener hand, die vergat dat zij vroeger slechts liefkozingen had gegeven. En zoo sloot Mischka's hart zich toe, er ontstond eene onheelbare breuk, waarin Mischka als van zelf de houding eens verwaarloosden speelmakkers en van onderhoorige aannam, en het duurde niet lang of uit Karoly en Mischka de beide kameraden, was Karoly de meester en Mischka de vondeling, de arme schelm geworden. En toen Karoly na verloop van twee jaren als officier te Weenen in garnizoen lag en Mischka op bevel des barons met hem ging, was de vioolspeler niets anders meer dan de bediende van den genadigen jongen heer. Was het wonder dat de arme verwaarloosde op zekeren dag in het kasteel aan de oevers der Theisz aankwam, met zijne viool op zijn rug en bloedende voeten en een verarmd hart? Het was zooals hij aan de barones gezegd had, eene onzichtbare macht had hem naar huis gedreven en hij had geen rust gehad eer de Hongaarsche zon hem op het hoofd geschenen had en hij zijne brandende voeten in de Theisz kon afkoelen. Maar de barones had ook gelijk gehad, toen zij zeide dat hij te huis ziek was van verlangen naar den jongen heer, zooals hij te Weenen ziek geworden was van verlangen naar huis. Was hij het nog, nadat er een jaar na zijne wonderlijke vlucht verloopen was? Hij was in den eersten tijd wel twintig brieven aan den jongen heer begonnen, doch geen van die brieven werd voltooid of weggezonden. Daarna schreef hij nog slechts in gedachten en eindelijk ook zelfs dat niet meer. Karoly had hem nooit zijne vlucht verweten, en hem in het begin nu en dan een groet gezonden, doch niet voor de barones verborgen dat de vlucht van den mallen Mischka hem eigenlijk welkom was geweest. Malle Mischka zoo heette hij voortaan, en zelfs de dienstboden noemden hem zoo als hij het niet hoorde.

Er zou zoo iets als eene vernedering, een val in dat alles gelegen hebben, ware niet de liefde des barons voor zijn pleegzoon dezelfde gebleven en hadde hij den muzikant niet tegen elke beleediging beschermd.

Hij, die anders geen ledigganger op zijne goederen dulden kon, liet het geheel aan Mischka over zich verdienstelijk te maken waar hij verkoos. Een weinig tuinwerk, nu en dan een dienst als koetsier, naar het naaste station, was alles wat er van den jonkman gevergd werd. Wat hij noodig had, werd hem even rijkelijk als vroeger gegeven en de giften welke hij met zijn spel verdiende, zouden hem veel meer verschaft hebben dan hij behoefde, ook indien de baron al minder mild voor hem gezorgd had. Hij was om zijn spel langzamerhand eene merkwaardigheid van het heerenhuis geworden en niet zonder grond vergeleek een Pesther gast den wonderlijken vioolspeler en diens verhouding tot den baron, met een troubadour en zijn ridder uit de middeleeuwen. Mischka speelde echter niet bij voorkeur tafel- of dansmuziek; het liefst lag hij, als toen hij nog een knaap was, aan den oever der

Theisz. Dan keek hij door de over zijn gelaat hangende halmen naar de lucht; het dicht voor zijne oogen wiegelende gras en de aren wiessen in optisch bedrog tot reusachtige palmen en fabelachtige reuzenplanten. Een bonte kapel werd hem een monstervogel uit de duizend en één nacht, die met uitgesponnen

vlerken den halven hemel verduisterde. Doch eensklaps stortte die geheele denkbeeldige plantenwereld ineen en hij rees op en stak verre boven de gedroomde tropengewassen uit. Dan greep hij zijne viool en bracht beurtelings de snijdendste, klagelijkste of liefelijkste toonen voort.

Zoo was het den vorigen zomer gegaan en het was in den herfst en den winter niet anders geworden. Nu was het weder lente. Had zij verandering aangebracht in den zonderling? Was het toeval of was het de hoop op het wederzien van den jongen heer die hem sedert kort het hoofd hooger en vrijer deed oprichten, met meer zorg op zijne schilderachtige kleederen letten deed en hem meer met zijne viool deed praten dan ooit te voren? Waren de woorden die in zijn gesprek met de barones zijne lippen ontvloeid waren, niets beduidende klanken geweest of waren de woorden: ‘Andre rozen zijn ontloken, andre sterren opgegaan’ iets meer dan eene muzikale herinnering?

Wat dreef hem telkens weder op de breede onherbergzame watervlakte?

Waar ging hij heen, of van waar keerde hij terug? Hij kwam van den overkant der overstrooming. Daar, bijna een halve mijl van den eigenlijken oever der rivier verwijderd, doch nu aan den rand van het in een zee herschapen water stond, of hing op eene onbeduidende hoogte eene hut aan den straatweg, die van het heerenhuis naar de Theisz voerde. Nu scheen het huisje nauwelijks zichtbaar, aan alle kanten door het water omringd.

Dat huisje was het doel van Mischka's watertochten. Hoe dierbaar het hem was, bleek uit iets dat omstreeks tien dagen geleden was voorgevallen.

De overstrooming was dit jaar heviger geweest dan ooit. Met regen en storm was April begonnen; daarop volgden zachte zomerachtige dagen. Op lauwe vleugelen kwam de Sirocco, dat kind der Sahara aangevlogen. De groote sneeuwmassa's der vlakten en de nog grootere van het gebergte smolten onder zijnen adem. In stortvloeden stroomden de nieuwe wateren naar de Theisz en hare nevenrivieren toe. Al sneller en sneller rolde de gele vloed voort, al hooger en hooger steeg de waterspiegel en had welhaast de hoogte van den linkeroever bereikt. En sterker waait de Zuidenwind weer nieuwe wateren van hunne sneeuw en ijsbanden bevrijdend; gedurig breeder wordt de stroom, die zich reeds over de weilanden aan zijn linker oever uitstrekt. Ter achterzijde wordt hij door een stevigen dijk in bedwang gehouden, waartegen hij in dolle woede aanslaat. Op eene enkele plek biedt de dijk minder weerstand en reeds is het aan het gorgelende water bijna gelukt zich een weg te banen. De bevende landlieden, die het gevaar zien naderen, staan radeloos om de bedreigde plek heen. Zij die het minst hunne bezinning verliezen, snellen naar het heerenhuis ten einde om hulp te smeeken. De stormklokken luiden in de omliggende dorpen; van alle kanten komen er paarden en wagens aanvliegen met de noodige aarde om de dreigende dijkbreuk te herstellen, en er begint een strijd op leven en dood met het woedende element. Eindelijk is het onheil bedwongen en huilend om den haar ontsnapten buit raast de zee verder.

Op den dijk zit de baron te paard; hij houdt het opzicht over den arbeid en deelt, door zijne opzichters omringd zijne bevelen uit: van verre, bijna aan den horizon, steekt een wit huisje met een schuin leien dak in scherpe omtrekken tegen de donkere lucht af. Het lag schijnbaar zoo dicht aan den stroom dat het als boven het water scheen uit te komen. Daarheen richtte de baron zijn blik nadat het meest in de nabijheid liggende gered was, en met zijne rijzweep op het huisje wijzende, zeide hij:

‘Nu, de oude Schari mag ook zorgen dat zij haar huis uitkomt, anders drijft zij nog met hare dochter weg, eer zij het weet.’

Een donker gelaat vlak bij den spreker verbleekte, een hart hield op met kloppen; doch slechts één oogenblik; in het volgende sprong eene vlugge gestalte

den dijk af, naar de boot, die woest op het water lag te dobberen. De ring waaraan het bootje in gewone tijden vast lag, was nu wel twintig voet onder de oppervlakte van het water. Met die boot wilde Mischka, want hij was het die van den dijk afgesprongen was, den strijd met de losgelaten elementen aangaan. Met gevleugelden voet ijlde hij naar de boot, met stalen vuist greep hij de riemen. Driftig, verschrikt riep de baron hem toe terug te komen; hij hoorde het niet. Hij ging dwars tegen den stroom in, die woest tegen den zijkant der boot aansloeg, als verbaasd over den tegenstand dien hij hier zoo onverwacht ontmoette. Doch die woestheid alleen is het niet die den waaghals bedreigt; de stroom voert ijs schotsen en boomstammen met zich, welke hij in zijne vaart heeft uitgerukt. Daar ginds drijft eene omgestorte boot, waar is hij, die haar stuurde? Hier ligt zelfs een molen, half in puin, losgerukt van den grond waarop hij gebouwd was.

Doch zonder om te zien roeit Mischka voort. De teugellooze natuur kan niet erger om hem heen razen, dan het in zijn binnenste woedt. Weldra was de vermetele roeier aan den overkant, op de plek waar de stroom bedaarder werd en eindelijk geheel ophield. Het was eene zonderlinge vaart. Ontelbare malen had de vondeling op de plaats waar hij nu voer, in het hooge gras gelegen, droomend en spelend als naar gewoonte. Tusschen de kronen van statige esschen en olmboomen door waarom het water heen spoelde, schoot Mischko's boot vooruit. Recht stuurde hij op zijn doel af; het huisje met het schuine leien dak, aan den rand des strooms. Eindelijk had hij het bereikt en nooit haalde menschelijke borst ruimer adem dan de zijne, toen hij aan de grenzen der overstrooming gekomen, ontdekte, dat de baron in overdrijving gesproken had; want het huisje liep volstrekt geen gevaar, ja, zou waarschijnlijk nooit gevaar loopen.

Dat huisje en zijne bewoners! Wie waren zij? De oude Schari en hare Therka, Zigeuner halfbloed zooals men dat in Hongarije menigmaal vindt, zooals Mischka zelf was, die om harent wil dat ongehoorde gevaar had getart. Dat huisje was der weduwe, door den baron, bij wien haar man jaren lang in dienst geweest was, ter bewoning afgestaan. Daar zou zij, wijl het in gewone tijden aan den straatweg lag, eene kleine herberg voor de voorbij komende boeren houden en van het omliggende land mocht zij zooveel in gebruik nemen als zij als tuin bebouwen kon. Therka was hare dochter en tevens de magneet, die Mischka's boot door den hevigen stroom heen tot zich had gelokt. Zigeuner bloed stroomde er in zijne aderen zoowel als in de hare en terwijl zij, meer kind nog dan jonge maagd hem met dankbare onderdanigheid aanhing, ontstond er in zijne ziel een hartstocht die van geen weerstand wist.

Sedert eene maand woonde Schari in het huisje en Mischka moest er voorbij, wanneer hij met de boodschappen of de brieven des barons naar de stad reed. Daar had hij de vrouwen voor het eerst gezien en wel toevallig in het oogenblik toen zij met hare armelijke have aankwamen. Dienstvaardig als hij was, had hij zijn paard vastgebonden en de verlaten vrouwen een paar uren geholpen. Met de treurende weduwe had hij deernis, doch de klagende blik van het meisje was hem tot diep in de ziel gedrongen en toen hij er des avonds weder voorbij kwam, had hij, terwijl een donkere blos zijne wangen bedekte, zijne nieuwe vriendin een pakje met een bont gekleurde rokkenstof in de hand gegeven. Van toen af was hij er dagelijks heengegaan en als hij vertrok, stond Therka voor de hut en keek hem na totdat zijn gestalte uit hare oogen verdween, zijn spel aan hare ooren onttrokken werd. Er lag iets als een langzaam opluiken in haar wezen, dat den dag verbeidde. Was Mischka die dag?

Zijne liefde ontstak welhaast in licht laaien gloed. Kon het anders dan dat het zachte kind, dat hij zonder dat zij het zelve begreep, reeds als zijn eigendom beschouwde, slechts bevend zijne omarming duldde? Zacht onttrok zij zich dan aan die hartstochtelijke omhelzingen en was niet gerust eer zij hem in de tegenwoordigheid harer moeder had gebracht. Speelde

hij, dan hing zij, als door eene onwederstaanbare macht gedreven, aan zijne muziek. Zij behoorde hem toe; maar het was als een ban die op haar lag, eene toovermacht welke zij niet kon weerstaan; haar eigenlijk leven was het niet.

In geen vier dagen had Mischka, wegens de overstrooming, zijne geliefde gezien; maar nu ook was hij vast besloten dat geen scheiding hem meer van het leven zijner ziel zou afhouden. Hij had aan de vrouwen gezegd dat zijn jonge heer verwacht werd en dat zijn eerste woord aan hem de bede zou zijn om voorspraak bij den baron, dat deze hem eene kleine woning inruimde en vergunde zijne Therka daar tot zich te nemen.

Met die bede op de lippen en de volle blijdschap in het hart bij het vooruitzicht van den lang verbeiden weder te zien, stond Mischka nu in de zuilen galerij voor het huis, waar hij den reiziger met nog grooter ongeduld afwachtte dan zelfs de moeder bezielen kon. Het was de beslissing van zijn lot welke hij te gemoet zag.

(Vervolg en slot hierna.)

Suum cuique.

Strauss, de tolk der Duitsche theologen.(*)

Gelijk weleer Sainte-Beuve de lezers van de *Constitutionel* op zijne Causeries de Lundi placht te vergasten, zoo is de hoogleeraar Quack sedert eenigen tijd gewoon de lezers der Nieuwe Rotterdamsche Courant zijne Causeries de dimanche te doen hooren; en de boeiende vorm, waarin hij over het algemeen zijne beschouwingen weet voor te dragen, doet menigeen met verlangen naar het blad van den zondag uitzien. Maar het kan niet anders, of nu en dan wordt wel eens iets door den schrijver beweerd, waarbij menig lezer in zijne gedachten een vraagteeken zet of zijne aanmerkingen maakt. Zoo zal het velen gegaan zijn met het artikel van Zondag 25 December.

Het was Kerstmis; en wij kwamen in verzoeking om te meenen, dat de schrijver ons een *kerstsprookje* ging verhalen, toen wij, aan zijne hand, den welbekenden David Friedrich Strauss zagen optreden als *den tolk der Duitsche theologen.* O sancta simplicitas! riep mijn vriend uit, die over mijn schouder keek, kent de Utrechtsche hoogleeraar zoo weinig den toestand der theologie en der Kerk in Duitschland, om iets dergelijks in ernst te kunnen zeggen? De Duitsche theologen sprekende ‘bij monde van een (sic) Strauss.’ Wat zou de goede man vreemd opzien, als hij zoo iets onder de oogen kreeg! Mocht hij ooit de bisschopstad bezoeken, dan zou hij heel wat anders van de Duitsche theologen vertellen. Een boekje zou hij van hen open doen, en een zwart boekje ook. Het is immers wereldbekend, hoe zij hem hebben veracht, verfoeid, geplaagd, vervolgd, van allerlei kwaads beschuldigd, hoe hij genoegzaam alleen heeft gestaan met zijn *Leben Jesu* in de hand, maar daarmee sterker dan al zijne geleerde en ongeleerde bestrijders.

(*) De Nieuwe Rotterdammer courant, waaraan dit artikel werd toegezonden, weigerde de opname, omdat het te lang en te theologisch was. We hadden iets beters van dit Blad verwacht.

Heeft de theologie in Duitschland sedert 1835 zulke reuzenschreden gedaan, dat nu, in 1870, de ketter van weleer haar heraut, haar von Moltke is geworden? Geloove het, wie kan.

En wat hebben nu de Duitsche theologen 'bij monde van e e n Strauss' verklaard? - Dat de spreuk van Jezus: zalig de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven - een *paradox* is. Ziedaar hunne zonde, of liever de zonde van e e n Strauss. Wij slaan het *Leben Jesu*, für das deutsche Volk bearbeitet, in 1864 verschenen, op, en vinden daar op pag. 204 van de oorspronkelijke uitgave het volgende. De schrijver stelt een onderzoek in naar het godsdienstig bewustzijn van Jezus, zooals wij dat uit de eerste drie evangeliën leeren kennen. Hij vestigt in de eerste plaats op de bergrede het oog, 'aan welker begin reeds de nieuwe christelijke wereldbeschouwing, als een vruchtbare lenteregen, wordt uitgestort.' Daarop gaat hij voort: 'Die sogenannten acht Seligkeiten bestehen wenigstens von vornherein aus jenen christlichen Paradoxen, durch welche die neue Betrachtung der Dinge mit der sowohl auf jüdischer als heidnischer Seite hergebrachten in Gegensatz trat.' Het woord *paradox* heeft bij den heer Quack blijkbaar een ongunstige beteekenis, want hij voegt er bij, wat Strauss niet had gezegd, 'een paradox, *niet op aarde te verwezenlijken.*' En dan verder deze, voor een hoogleeraar nog al zonderling klinkende woorden; dubbel bedenkelijk, omdat hier werkelijk de grondigheid des schrijvers iets te wenschen overlaat: 'De stichter van het christendom wist zeker zoo weinig van deze aarde, en de Duitsche grondige geleerdheid weet het zooveel beter. Wij, die niet zoo grondig zijn, houden ons aan de paradox, en vervloeken den oorlog, waarbij het vieren van het Kerstfeest heiligschennis is.'

Dat Strauss *in het minst niet*, bij het woord *paradox*, heeft gedacht aan iets dat *niet op aarde te verwezenlijken is*, blijkt uit al wat er volgt: 'Der alten Welt gegenüber ist dies eine verkehrte Welt' enz. en op pag. 205: 'und in der That muss ja auch der Widerspruch des Innern und Aeussern zich lösen; das in der Menschheit geweckte neue geistige Leben auch den äuszern Weltzustand sich angemessen gestalten; aber das folgt natürlich und allmählig, wenn auch nie vollkommen, in dieser Welt, und wird nur von der religiösen Vorstellung als wunderbare Ausgleichung in einer künftigen erwartet.'

Trouwens, ieder theoloog kent de beteekenis van het woord *paradox.* In den loop van dit jaar verscheen een keurig boekske van Dr. H. Oort, pred. te Harlingen, over twaalf *Paradoxen van Jezus.* Heeft dit boekje nu ten doel, den grondlegger van het christendom te beschuldigen van ongerijmdheden, van eischen, die niet op aarde zijn te verwezenlijken? - Integendeel, het wil toonen, dat de uitnemendheid van Jezus' prediking juist in die paradoxen gelegen is. *Wonderspreuken* plegen wij ze te noemen, die bij het hooren ongerijmd klinken, maar bij dieper nadenken een schat van wijsheid bevatten. De zaligspreking der zachtmoedigen is dus werkelijk een paradox, ook nu nog, tegenover hetgeen in Frankrijk gebeurt - maar het is een paradox, die een heilige waarheid predikt, al schijnt nog in onze dagen het ruw geweld en de macht van ijzer en staal het aardrijk te beërven. Die paradox zal op nieuw bevestigd worden, wanneer eens het Duitsche keizerrijk, gelijk nu het Fransche, in duigen stort. Er is dus volstrekt geen reden om 'e e n Strauss' te verwijten, dat hij die zaligspreking zoo heeft genoemd. Het is de volkomen juiste uitdrukking van een der schoonste van Jezus' onsterfelijke spreuken. En wat hebben de Duitsche theologen den heer Q. gedaan, dat hij ze zoo hard valt?

Zullen wij het een hoogleeraar in de rechten nu euvel duiden, dat hij zich aan een dergelijke dwaling schuldig maakt? Immers neen; maar wel, dat hij zich waagt op een terrein, waarop hij niet te huis is, en over mannen oordeelt, die hij niet kent. Hoe gevaarlijk dit wezen kan, blijkt o.a. uit het slot van hetzelfde artikel.

Daarin wijst de schrijver op den godsdienststrijd, die zich, naar zijne meening, uit dezen oorlog zal ontwikkelen, en profeteert aldus: ‘het materialisme, een even fanatieke sekte, zal zich in dezen kamp mengen. De wijsgeeren en modernen, die het onsterfelijkheidsbegrip loochenen, zullen de lagere standen verbijsteren.’ Over het fanatisme der materialisten is, dunkt me, tot nog toe niet te klagen. Ik stel mij deze lieden veeleer voor als uiterst bedaard en koel. Of het een doorgaand kenmerk der hedendaagsche wijsgeeren is, dat zij niet alleen de onsterfelijkheid, maar zelfs het onsterfelijkheidsbegrip loochenen, is mij niet bekend. En de modernen? zijn deze gewoon te loochenen, wat de hoogleeraar met het onsterfelijkheidsbegrip bedoelt? In Duitschland misschien! maar daar zijn de modernen met een lantaarntje te zoeken. En hier te lande? een aantal geschriften van modernen bewijst het tegendeel, daaronder een lijvig boekdeel van dr. Hoekstra, hoogleeraar in de theologie, gansch geen antiek man, over de *hoop der onsterfelijkheid.* Wat de modernen wèl loochenen, is de voorstelling der oude orthodoxie, met haar hel en verdoemenis en eeuwige straffen; daarvan willen zij niet weten; prof. Quack wel? - Misschien zal deze mij antwoorden: ik heb alleen *die* wijsgeeren en modernen bedoeld, die het onsterfelijkheidsbegrip loochenen. Maar dan is de uitdrukking op het minst hoogst dubbelzinnig en zeer geschikt om wantrouwen te zaaien bij het onkundige publiek tegen een schaar van mannen, die den naam van modernen dragen en door hun zedelijken invloed wel iets tot bevordering van het goede in de wereld meenen te vermogen.

Mij dunkt, het godsdienstig probleem der toekomst zal niet uitgaan van de mannen, door den hoogleeraar Quack met een zwarte kool geteekend, maar veeleer van hen, die thans in Duitschland den boventoon voeren op kerkelijk gebied; en het groote probleem, dat nu reeds aan de orde is, zouden wij misschien aldus kunnen formuleeren: ‘hoe is het geloof in een Heer der legerscharen, die zijne uitverkorenen de vrijheid geeft om te plunderen en te moorden, met het christendom, dat zachtmoedigheid predikt, overeen te brengen?’ Wie weet, of in de praktijk dier leer de zoogenoemde materialisten en wijsgeeren en modernen het niet reeds verder hebben gebracht dan de rechtgeloovige Christenen in Duitschland!

Zalig zijn de zachtmoedigen, dat zeggen ook wij; en achten het niet met de ware zachtmoedigheid in tegenspraak, als wij een ernstig protest indienen tegen beweringen, die op een dwaling rusten en zeer geschikt zijn om de onkundige menigte te verbijsteren. Wij hopen daardoor te voorkomen, dat zulke meeningen het aardrijk beërven.

Utrecht, 28 Dec. 1870.

J.H. MARONIER.

Brievenbus.

II.
Van een' modernen johanniter.

Mijn portret heb ik al gezonden aan Dr. Verweij; wel zeker, Mijnheer de Redacteur, dat heb ik niet vergeten, en Dr. Verweij zal in den Haag wel een geschikt biograaf voor mij vinden. Wat zoudt gij denken van Mr. d'Engelbronner? Misschien wel wat *bourgeois*, he? Anders - met het monument heeft hij zich wel eenige aanspraak verworven.

In elk geval, meer dan eenige heldin der liefde meen ik regt te hebben op de dankbare hulde van tijdgenoot en nakomelingschap.

Een drie, vier nieuwe Kruis-vereenigingen heb ik op touw gezet.

Vooreerst het Z w a r t e K r u i s: dat wil liefdegaven inzamelen om Engelsche steenkolen aan te koopen voor de Pruisische locomotieven. Ruhrgruis is waarlijk schier niet meer te krijgen: de mijnwerkers staan in de Pruisische gelederen, en hoe zal men ammunitie voor het bombardement van Parijs aanvoeren, wanneer de Pruisische treinen niet loopen kunnen?

Dan het W o l l e n K r u i s, dat polsmofjes zal breijen voor de Pruisische artilleristen, wier handen in de bittere kou zooveel te lijden hebben bij hun werk.

Mogen ze een wijle verademen van den zwaren arbeid, dien ze met zooveel christelijke naauwgezetheid volbrengen, dan sta het S a a i j e n K r u i s ter hunner hulp gereed: het verschaffe warme wanten voor hunne verkleumde handen en dikke slaapmutsen, opdat ze bij hun biddend belegeringswerk geen koû in 't hoofd vatten.

Het V e r l a k t e K r u i s heeft te zorgen voor de glimmende laarsjes van de officieren op de receptie bij den Keizer te Versailles en voor glacé-handschoenen bij de bidstonden tot den Heer der heerscharen.

Eindelijk zal het N a a m l o o z e K r u i s moeten voorzien in al de behoeften, welke door de, nog maar al te schaarsche Kruisvereenigingen in Nederland onbevredigd gelaten worden.

Want, inderdaad, we hebben nog maar zeer weinig gedaan om de eer der Nederlandsche weldadigheid op te houden.

Gedaan? De gekwetsten op 't slagveld opgezocht en verbonden - dat kan ook een liberaal en misschien een Jood wel doen.

Maar daarenboven? Wát, bid ik u, wát is er gedaan, dat nu eenmaal den naam van iets buitengewoons, van iets schitterends, van een in 't oog loopend liefdewerk verdient, iets daar men meê voor den dag kan komen?

We hebben misschien de Pruisische schatkist voor een nestige honderd duizend thaler gebaat door hun gekwetsten en hun zieken in hun land voor onze rekening te nemen; we gaan nu, met ons B l a a u w e K r u i s, hun gevangenen verplegen, opdat zij al hunne beschikbare middelen kunnen gebruiken om er nieuwe te maken. Maar wat hebben wij overigens gedaan om hun den oorlogslast te verligten en in den heldenkamp voor Europa's vrijheid en beschaving hen te steunen?

Immers niets, niets - laat ons 't met schaamte erkennen.

Mij althans laat de christelijke liefde geen rust; ik moet wat doen, ik moet veel doen, ik moet door mijn voorbeeld tot navolging wekken.

Ik ga Kruis-vereenigingen oprigten.

Van allen zal ik de secretaris zijn, secretaris en administrateur en staftrompetter.

Reeds heb ik eenige vertegenwoordigers van den echten, ouden adel gewonnen. Helaas! dat Nederland, het burgerlijke Nederland geen hertogen bezit! Tot jonkheeren zelfs, tot nieuwbakken jonkheeren moest ik afdalen. Maar mijn ultramontaansche medebestuurders zijn boven allen twijfel verheven, en de orthodoxie van mijn dominees is zonder vlek of rimpel. Mijn conservatieven zijn door den Haagschen Leeuw beproefd.

We zullen den wagen wel in 't regte spoor houden.

En die wagen - wat is het toch zoet een menschenvriend te zijn! - wordt onze triumfkar, die langs den kortsten weg, nog bij ons leven, ons tot de onsterfelijkheid voert.

Als gij nog eens op een nieuw Kruis mogt komen, houd ik mij aanbevolen.

TAPHOS KEKONIAMENOS.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Wie ingesloten is moet zich door den vijand heenslaan of - capituleeren.

Dr. J.W. Bok. Korte schets van den Israëlietischen godsdienst, tot aan den ondergang van den Joodschen Staat. Amsterdam, IJ. Rogge, 1871. - 84 bladzijden.

Een voorbericht is toch soms een onmisbaar gedeelte van een boek! In den regel niet gelezen, geeft het den beoordeelaar vaak eene hoognoodige inlichting. Het voorbericht voor deze ‘schets’ bijv. verklaart ons, hoe de heer Bok er toe gekomen is om haar saam te stellen, en plaatst ons daardoor op het rechte standpunt om haar billijk te beoordeelen. Eenige moderne predikanten hadden het plan opgevat, dat zij nu reeds gedeeltelijk volvoerd hebben, om voor belangstellende gemeenteleden een cursus over godsdienstgeschiedenis en godsdienstleer te houden. Om dit goed te doen hebben zij de vakken onder elkaar verdeeld, en den heer Bok werd opgedragen de oorkonden van Israëls godsdienst te behandelen. Doch hij zag geen kans dit in het klein aantal uren, die hem waren afgestaan, grondig en volledig te doen en nam daarom het besluit, slechts een gedeelte van zijn taak mondeling te behandelen, terwijl hij van het overige de resultaten in druk zou meedeelen.

Deze maatregel is, dunkt me, zeer verstandig te noemen, ja, het is zelfs de eenig mogelijke, indien namelijk het opgegeven onderwerp volledig moest behandeld worden. Immers het is veel nuttiger om een gedeelte van een vak grondig met de leerlingen te bespreken en hun daarbij een staaltje te geven van de wijze, waarop de resultaten verkregen worden, zoodat zij voorgoed overtuigd zijn, dat daarbij geen willekeur in het spel is, dan, aan de volledigheid de nauwkeurigheid opofferend, de hoorders te overstelpen met allerlei resultaten, waarvan toch weinig of niets in het geheugen blijft hangen, daar het een het andere verdringt.

Maar - en ziehier eene vraag, die wij naar aanleiding van dit geschrift eens wenschen te stellen, - was het noodig dit onderwerp volledig te behandelen? Was het zelfs wel goed de bespreking der oorkonden van den Israëlietischen godsdienst als afzonderlijk vak aan de orde te stellen? Op beide vragen antwoord ik ontkennend. Op de eerste, of de volledige behandeling noodzakelijk was, met vaster overtuiging dan op de tweede. Doch ook voor eene ontkennende beantwoording van deze wensch ik eenige redenen bij te brengen.

Te streven naar een volledige behandeling der oorkonden van den Israëlietischen godsdienst, wel te verstaan voor een gehoor van niet-theologen, schijnt mij bepaald onraadzaam, omdat men dan tracht naar het onbereikbare, tenzij men het zich met dien eisch der volledigheid zeer gemakkelijk maakt. Het boekje van den heer Bok bewijst dat reeds op de eerste bladzijde. Immers het heft aldus aan: ‘De *voornaamste* bronnen voor onze kennis van Israëls godsdienst enz. zijn, waarop eene aanmerking volgt, dat bij een volledige optelling ook de oudste bestanddeelen van den Talmud en de boeken van het N.T. niet zouden mogen ontbreken. Volkomen waar. Het N.T. bijv. is een hoogst belangrijke bron voor onze kennis van het Jodendom in Jezus' tijd. Wat Farizeërs en Sadduceërs zijn, leeren wij voor een groot deel uit de Evangeliën en de “Handelingen”. Doch dan hadden deze geschriften ook evenzeer aanspraak op eene behandeling gehad als menig boek van het O.V., en ten minste veel meer dan de Joodsch-Alexandrijnsche letterkunde. Immers van den “dichter” Ezechiël, van Theodotus, Eupolemus, Artapanus enz. weet eigenlijk wel is waar bijna niemand iets af, maar zij gaan ons ook bedroefd weinig aan. Zelfs Philo moet als bron van onze kennis van Israëls godsdienst zeer verre bij het N.V. achterstaan.

Ook de behandeling der verschillende (is dat een goede vertaling van *singuli?*) boeken in Bok's werkje toont telkens weer, hoe onbereikbaar in dezen de volledigheid is. Om bij het begin te beginnen. De heer Bok leert ons, zooals vanzelf spreekt, dat de Pentateuch uit onderscheidene bestanddeelen is samengesteld. Hij telt ze aldus op: “De Decalogus en misschien enkele liederen - uit den Mozaïschen tijd; stukken uit het boek der oorlogen van Jehovah - uit het einde der Richterperiode of Davids tijd; verschillende profetische verhalen, de zoogenaamde Jehovah-oorkonde - uit den na-Salomonischen tijd; de Deuteronomische wetten en toespraken (Deut. IV: 44 - XXVI, XXVIII) ten tijde van Manasse of Jozia; eindelijk en vooral het boek der Oorsprongen - na de Babylonische ballingschap en vóor Ezra's vertrek naar Judea.” - Ziedaar eene rijke optelling, voldoende om een niet-theoloog te doen duizelen, doch volstrekt niet volledig genoeg om hem eenig begrip te verschaffen van de samenstelling dier boeken. Daartoe had hij vooreerst eene opgave noodig van hetgeen tot de verschillende bestanddeelen behoort. Immers of ik al weet, dat in de boeken van

Genesis tot Deuteronomium eene Jehovah-oorkonde schuilt en een Deuteronomist, dat baat mij niet veel, want met die wetenschap gewapend kan ik mijn weg door die boeken nog niet vinden. Slechts indien ik weet: Gen. 1: I-II: 3, enz. behoort tot het boek der Oorsprongen, Gen. II: 4 enz. tot de Jehovah-oorkonde, dan kan ik die reeksen achter elkaar gaan lezen en zoo werkelijk oorkonden van den Israëlietischen godsdienst onder de oogen krijgen. Doch zonderdat geeft mij eene optelling der bestanddeelen even weinig inzicht in die oorkonden als de wetenschap, dat er in onze Tweede Kamer een radicale, een liberale, een conservatieve en een anti-revolutionaire partij bestaat mij den weg leert vinden in het Bijblad der Staatscourant. Verder is de optelling zelve nog bij langen-na niet volledig. Waar bijv. de overige hoofdstukken van Deut. thuis behooren, blijft den lezer een raadsel. Hij moet ze, in de veronderstelling, dat de lijst der oorkonden volledig is, onder een der opgenoemde rangschikken en raakt dus in de war. Dat de Deuteronomist zijn eigen boek na de wegvoering onder Jojachin omgewerkt of een zijner geestverwanten dit gedaan heeft, is niet vermeld en had toch volledigheidshalve vermeld moeten zijn. Uit Bok's opgaaf schijnt ook te volgen, dat na het jaar 458, dat van Ezra's vertrek naar Judea, niets meer aan de zoogenaamd Mozaïsche wetten is toegevoegd. Dat meent hij toch niet? Er had bij de lijst nog gevoegd moeten zijn: Een groot aantal wetten, die eerst door de priesters na Ezra zijn opgesteld.' De opgaaf is zóo onvolledig, dat zij zelfs noodwendig de lezers in dwaling brengt; bijv.: 'De Decalogus is uit Mozes' tijd.' Welke Decalogus? Die van Exodus, naar het schijnt. Ei, die Decalogus, met haar vereeniging van het verbod der afgoderij en dat van den beeldendienst, met haar toespeling op het eerste scheppingsverhaal? Neen, dat is zeker de bedoeling van den heer Bok niet. Een zeer korte optelling van 10 Woorden, waaruit later onze Decalogus is gegroeid, is waarschijnlijk uit Mozes' tijd herkomstig, meer niet. Doch indien dit zoo is, dan had de omwerking van de Decalogus volledigheidshalve vermeld moeten zijn.

Men zegge toch, deze aanmerkingen lezende, niet: 'Dat is vitten! De schrijver kon toch niet iedere interpolatie en iedere omwerking aanstippen?' Want daarop antwoord ik: Waarom niet? Het zou m.i. zoo dwaas niet zijn aan de belangstellenden, wanneer men hun de resultaten der onderzoekingen op dit gebied wenscht mede te deelen, zoo naauwkeurig mogelijk op te geven, uit welke hoofdstukken en verzen iedere oorkonde bestaan heeft. Het zou waarschijnlijk verrassend genoeg zijn, indien men het publiek eens de 'Jehovah-oorkonde' of het boek der 'Oorsprongen' achtereen kon laten lezen. Bij gebreke van zulk een uitvoerig werk zou men ten minste eene lijst kunnen geven van alle plaatsen, die tot de verschillende oorkonden behooren; dan eerst had men werkelijk een resultaat. - 'Maar al die interpolaties dan! Al die verzen, die uit stukken van twee oorkonden saamgesteld

zijn! Hoe moet men daarmee aan?' Dat alles moet men opgeven, en anders - bekennen, dat volledigheid onbereikbaar is.

De opmerking, op Bok's behandeling der Pentateuch gemaakt, geldt van die der geheele schets. Zij heeft niets van een volledige opgaaf. 'De boeken Samuels zijn saamgesteld uit zeer verschillende oorkonden, van zeer onderscheiden waarde en geloofwaardigheid, waarvan de jongste uit Jozia's tijd is, door eene profetische hand saamgesteld.' Deze inlichting is wel voldoende om mij de geloofwaardigheid van het geheele werk sterk te doen wantrouwen, maar verder brengt zij mij niet. Bij de Psalmen wordt van geen enkelen de tijd zijner vervaardiging vermeld. Wij hooren slechts, dat ⅔ na de Babylonische ballingschap gedicht zijn. Doch zij hadden allen zooveel mogelijk met eene tijdsbepaling moeten voorzien zijn; dan was het werkje een ligger geworden. Alleen bij Joël hooren wij, dat het nog onuitgemaakt is, of hij uit de 9de eeuw dan wel uit de 6de dagteekent. Arme broeder leek! uw kennis van de oorkonden blijft dus wel pover, en wanneer gij zegt: 'Ik wil met die oorkonden niets meer te maken hebben,' kan ik het u niet kwalijk nemen. Van de overige profeten schijnt echter de tijdsbepaling volkomen zeker te zijn en van interpolaties is, zou men bij de lezing der schets zeggen, in hunne geschriften geen sprake. Maar de twee laatste hoofdstukken van Jeremia dan, om slechts iets te noemen? Zijn die van dien Godsman?

De schets van den heer Bok geeft den niet-theoloog den indruk, dat het O.V., uit een letterkundig oogpunt bezien, een warboel is. Die indruk nu is wel niet geheel onjuist, maar de niet-theoloog heeft aan de kennis dezer waarheid niet veel. Om volledig de resultaten te hebben van de onderzoekingen aangaande de oorkonden van den Israëlietischen godsdienst, behoeven wij niets minder dan een boek, waarin alle geschriften, die zoo mogen heeten, voor zoover men ze in den Bijbel of elders goed vertaald in hun geheel vinden kan, opgegeven worden, met nauwkeurige tijdsbepaling voorzien, en waarin daarenboven alle werken, die uit verschillende oorkonden bestaan, overgenomen zijn, gesplitst in die oorkonden en naar tijdrekenkundige volgorde gerangschikt. Dan blijft den onderwijzer nog over, den leerlingen zoo goed hij kan duidelijk te maken, hoe men aan die resultaten komt, opdat zij niet denken, dat die splitsingen en rangschikkingen willekeurig zijn; maar dit, en niets minder, mag men een volledige opgave der oorkonden noemen. Wil men daarvan een schets vervaardigen, rekenende op eene ZEER groote mate van liefhebberij in de leerlingen, dan moet men ten minste de aanduiding van ieder vers, ja, van ieder half-vers, geven, dat in die verschillende oorkonden een plaats ontvangt.

Eene volledige behandeling der oorkonden van den Israëlietischen godsdienst zou dus zooveel tijd kosten, dat nagenoeg alleen godgeleerden van beroep er dien voor over konden hebben. Doch nu gaan

wij een stap verder en vragen: Moet men in een cursus over den godsdienst, voor niet- godgeleerden te houden, de behandeling der oorkonden van den Israëlietischen godsdienst als afzonderlijk vak opnemen? - Ik geloof, dat dit een misgreep is. Laat mij trachten uiteen te zetten, waarom.

Het spreekt vanzelf, dat de geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst geen onbelangrijke plaats in zulk een cursus inneemt. Wie het karakter en de geschiedenis van den godsdienst goed wil begrijpen, moet in de lotgevallen van dezen vorm van godsvereering thuis zijn. Ook erkennen wij gaarne, dat het niet aangaat, die geschiedenis eenvoudig maar mee te deelen, zonderdat men de bronnen, waaraan men de feiten ontleent, noemt en behandelt. De leerlingen kennen het O.V. min of meer, en wanneer men dus, om een voorbeeld te noemen, stilzwijgend de geheele inrichting van den tabernakel en den eeredienst zooals die in Exodus staat, bij de behandeling van den Mozaïschen tijd oversloeg, om die na de ballingschap als een priesterideaal te vermelden, dan zouden de leerlingen in de war raken. Zij moeten hooren, dat de Pentateuch uit zeer onderscheiden deelen is saamgesteld, o.a. uit een boek der Oorsprongen, dat priesterlijke verhalen en wetgevingen bevatte; maar hiervan moet hun niet meer dan het hoognoodige en alleen bij gelegenheid, wanneer het bij de behandeling der geschiedenis te pas komt, meegedeeld worden. En dit wel omdat zij er anders geen de minste belangstelling voor voelen en er niets van onthouden.

Stel eens: een der zake kundig man wil ons goed inlichten omtrent den godsdienst der Grieken. Hij zal daartoe ook over Homerus handelen en ons aan de hand van dien dichter den Olympischen godenkring schilderen. Bij deze gelegenheid zal hij ons doen opmerken, dat de Ilias en de Odyssea op onderscheiden godsdienstig standpunt staan, en dat er in de Ilias oudere en jongere gedeelten zijn, waarin zeer verschillende opvattingen van de wereld der goden zijn op te merken. Dit mag hij niet achterwege laten. Ja, hij moet de zaak zelfs eenigszins uitvoerig bespreken, want wij, leeken in dit vak, weten niet veel van dat vraagstuk over Homerus. Wij hebben hem gelezen, kennen er verhalen uit, maar merkten dat verschil niet op. Wij willen nu aandachtig hooren. Weldra immers krijgen wij de vruchten van dien boom der kritiek. Het was te wenschen, dat de heer van Oordt in zijn werk over den godsdienst der Grieken wat meer opzettelijk bij dit vraagstuk, en bij menig ander, onze aandacht bepaald had. Doch verbeeldt u nu eens, dat een onderwijzer in den godsdienst der Grieken in zulk een cursus de oorkonden van dien godsdienst als afzonderlijk vak behandelde en ons dan achtereen bezig hield over Homerus, Hesiodus, al de Tragici, Comici, Oratoren, Historici en Wijsgeeren der Grieken tot aan de Neo-platonici toe, zonderdat dit onderricht rechtstreeks in eenig verband stond met de uiteenzetting der ge-

schiedenis van dien godsdienst. Wie zou daarbij zijn aandacht kunnen bewaren? Niet velen, denk ik.

Welk leek in het vak zou een werk kunnen doorworstelen, waarin achter elkaar de samenstelling der wetten van Manu, de ouderdom van de Veda, de bestanddeelen der Ramajana en Mahabharata, benevens de tijdsbepalingen der Vedanta enz. besproken werden? Niemand zeker dan een droog kamergeleerde, die zijn hoofd oppropt met onverteerde wetenschap. Wanneer daarentegen een Indoloog mij uitvoerig en grondig met het verloop van het Brahmanisme zal bekend maken, dan wil ik gaarne, waar het te pas komt, iets van die kritische vraagstukken hooren; want dan is die wetenschap mij niet geheel onverteerbaar. Het fijne van de zaak vat ik wel niet; alle gronden, waarop de oordeelvellingen der geleerden rusten, kan ik ook niet beproeven; maar ik begrijp zeer goed, van hoeveel belang de onderscheiding dier bestanddeelen is, en ik zie, dat een verschillende geest uit hen spreekt en hunne schrijvers tot verschillende tijden behooren.

Van meer belang dan de godsdienst van Grieken of Hindu's, en zelfs dan die van Israël, is voor ons de Christelijke. Maar een werk over ‘de oorkonden van den Christelijken godsdienst,’ waarin de kerkvaders en scholastieken, de werken der wijsgeeren en de geloofsbelijdenissen der kerkgenootschappen kritisch behandeld en kronologisch gerangschikt werden, zou ongenietbaar zijn, hoewel het daarin besprokene, zoo noodig, bij gelegenheid ter sprake komen en dan met belangstelling gevolgd worden zal.

Hoe komen wij aan dat vak: Oorkonden van den Israëlietischen godsdienst? - Op eene zeer eenvoudige wijze. Namelijk uit de polemiek tegen de Orthodoxie met haar begrip van de ingeving der Schrift. Oudtijds maakte men zich zeer gemakkelijk af van het geven eener tijdsbepaling voor de boeken des. O.V., evenals van de handhaving hunner geloofwaardigheid. De overlevering heerschte op dit gebied met looden schepter. Genesis tot Deuteronomium was van Mozes en al de opschriften der Psalmen waren echt. Van een tweeden Jezaja wilde men niet weten en de Spreuken waren van Salomo. Met Job en een enkel ander boek mocht men een weinigje omsollen; maar wat de meeste geschriften betreft, de tijd hunner vervaardiging stond even vast als hunne geloofwaardigheid, die genoegzaam gewaarborgd was door de opmerking, dat de schrijvers vrome menschen waren geweest, die de waarheid hadden kunnen weten en willen meedeelen. Eenige vrijdenkers rafelden dat kleed wel uit elkander en wezen op verschillende oorkonden in één boek, maar deden dit meestal alleen om de geloofwaardigheid der Schrift te kunnen aanvallen. Hunne kritiek stond in den dienst der polemiek. Eenige harer resultaten werden echter gaandeweg overgenomen door de liberale apologeten, die bijv. het bestaan van verschillende bronnen van Genesis aannamen en zelfs erkenden, dat hier en daar onnauwkeurigheden voorkwamen; maar dat bleef een oppervlakkig

werk. En geen wonder; want men kon met de resultaten niets doen. Het vak heette: de ‘Inleiding’, en diende volgens de theorie en de benaming om de lezers op de hoogte te brengen, van waar zij een geschrift konden overzien en begrijpen; inderdaad echter voldeed het aan dien eisch zeer weinig, en in den regel kon men het vak best missen. Nu evenwel staat het geheel anders met de zaak. Nu wordt het onderzoek naar de bestanddeelen der geschriften van het O.V. en den tijd hunner vervaardiging hoogst belangrijk, want zij zijn bouwstoffen voor onze kennis van Israëls geschiedenis en het verloop van zijn godsdienst. Het vak der ‘Inleiding’ is vergroeid tot dat van het ‘Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan der geschriften’, maar is nu ook zoo rijk en moeilijk geworden, dat alleen een godgeleerde van beroep het kan beoefenen, en deze zelfs zich gewoonlijk niet behoeft te bedenken om sterk-ontkennend te antwoorden op de vraag, of hij volledig bekend is met de oorkonden van den Israëlietischen godsdienst, al bepaalt hij zich slechts tot de boeken des O.V. s.

Op twee wijzen kan en moet m.i., wanneer men grondig godsdienstonderwijs aan meer ontwikkelden geeft, gebruik worden gemaakt van de onderzoekingen der geleerden naar de oorkonden van den Israëlietischen godsdienst. Vooreerst moeten de hoofdresultaten telkens bij de behandeling der geschiedenis gegeven worden, zooals bijv. Kuenen dat heeft gedaan in zijn laatste werk. Wanneer de bundels der Spreuken en de Psalmen, de Deuteronomist en het boek der Oorkonden, de Prediker en Daniël geschreven zijn, boezemt ons bij het lezen van dit meesterlijk werk een levendige belangstelling in; want wij begrijpen, waarom wij dat moeten weten en zien er dadelijk de vruchten van. De boeken gaan leven voor ons.

Doch het spreekt vanzelf, dat bij deze gelegenheid de gronden, waarop die kritische gebouwen rusten, niet, of niet dan zeer oppervlakkig, blootgelegd kunnen worden. De historicus toch kan niet telkens uitweidingen maken, die veel meer ruimte zouden innemen dan de uiteenzetting der geschiedenis zelve. Hij moet naar andere geschriften verwijzen, waarin de resultaten, die hij meedeelt en gebruikt, zijn bewezen. Nu is echter ten tweeden de vraag: Kunnen de leeken ook hiervan niet iets te zien krijgen, dat hun belang inboezemt en waaruit zij nut trekken? Zeer zeker is dit m.i. mogelijk en wenschelijk; maar dan moet de onderwijzer zich, dunkt me, *zeer* beperken. De heer Bok zegt in zijn voorbericht, dat hij met zijne hoorders alleen de Pentateuch en Jezaja mondeling zal behandelen. Ik zou vreezen, dat hij zich aldus nog veel te weinig beperkt, en hij voor een onderwijs van verscheidene uren alleen aan het boek Genesis overvloed van stof heeft. Immers wat is zijn taak? Te laten zien, hoe een geschrift in elkaar zit en hoe de verschillende Oorkonden saamgeweven zijn. Daartoe moet hij het met zijne hoorders geheel lezen en herlezen. Hij begint dus bijv. met Gen. I: 1-II: 3. Wij zullen maar stellen, dat hij

de vraag, of II: 4[a]: 'Dit zijn de geboorten des hemels en der aarde' niet oorspronkelijk vóor I: 1 stond, onaangeroerd laat, hoewel dat een proeve is, hoe de redactor te werk ging. Dan moet hij laten zien, hoe V: 1 onmiddellijk volgt op II: 3, en hoe bij dat geslachtregister van Adam een gedeelte der zondvloed-legende behoort. Die legende moet hij ontleden en aantoonen, welk gedeelte tot het Boek der Oorsprongen behoort. Dan leest hij met zijne leerlingen Gen. II: 4-IV: 26 en daarna de 'Jehovah-oorkonde', die in het verhaal van den zondvloed opgenomen is. Vervolgens laat hij duidelijk opmerken, hoezeer die twee oorkonden van elkaar afwijken, o.a. in de voorstelling van het scheppingswerk en in het godsbegrip. Hij wijst op de overeenstemming in namen van de twee registers, dat der Kaïnieten en dat van Adam volgens den Elohist, op het gebruik der godsnamen, op den verschillenden ouderdom, dien de schrijvers aan de vereering van Jahwe, aan den offerdienst, aan de Joodsche spijswetten, aan het gebruik van vleeschspijzen enz. toegekend hebben. Kortom hij pluist die beide verhalen goed uit; want hij moet immers laten *zien*, hoe zij saamgeweven zijn? Een goed historisch-kritisch onderzoek moet steunen op eene nauwkeurige uitlegging der geschriften, en men moet met zijn leerlingen dus zulk een gedeelte doorkruipen, voordat men de samenstelling er van volkomen duidelijk gemaakt heeft. Maar al besteedt men ook verscheidene uren aan eene nauwkeurige behandeling van weinige hoofdstukken, die tijd is niet verloren; want alleen langs dien weg krijgen de leerlingen een goed begrip van de manier, waarop verschillende Israëlietische oorkonden ineen geweven zijn. Indien zij dit, al is het van slechts éen gedeelte goed vatten en het duidelijk gezien hebben, dan is het vooroordeel voor goed overwonnen, en dan zullen zij eerbied verkrijgen voor de hechtheid der grondslagen, waarop de beschrijving der geschiedenis van Israëls godsdienst opgetrokken wordt. -

Eere den Amsterdamschen predikanten, die het godsdienstonderwijs, dat vaak zoo jammerlijk in een hoek geschoven wordt, trachten op te heffen en door eene degelijke behandeling der rijke stof de belangstelling van het ontwikkeld publiek er voor zoeken te winnen! Eere ook den heer Bok, die in zijne verlegenheid, hoe hij het ontzettend groote vak, hem toegewezen, bemeesteren en voor zijn hoorders genietbaar maken zou, de hand er niet mee wou lichten, maar getracht heeft volledig te zijn! Hij zal het mij vergeven, wanneer ik beweer, dat hij niet geslaagd is. Hij stond tegenover de moeilijkheden zijner taak als tegenover een duizendmaal sterkeren vijand. Hij zag geen kans om dien te overwinnen en besloot dus er zich doorheen te slaan. Maar dat is een forsch redmiddel. Daarbij verliest een leger veel volk en bagaadje. Dat middel mag alleen aangegrepen worden, wanneer men bepaald er door heen *moet.* Anders is het beter eene eervolle capitulatie te sluiten. Dit moest hij gedaan hebben. De Amsterdamsche heeren zullen mij, hoop ik, vergeven, wanneer ik het stellen

van het vak: ‘Oorkonden van den Israëlietischen godsdienst’ op hun programma een misgreep genoemd heb. Eerlijk wil ik bekennen, dat mij dit eerst bij het onderzoek naar de redenen, waarom Bok's geschriftje niet aan het doel beantwoordt, duidelijk is geworden. In een tijd als den onzen, waarin zooveel onderst-boven gaat, moeten de bakens gedurig verzet worden, en ook de inhoud van ons godsdienstonderwijs ondergaat van lieverlede veranderingen. Wij tasten allen vaak mis in het zoeken naar den weg, waarlangs wij de moeilijkheden, bij dat onderwijs zoo ruimschoots gestrooid, trachten te overwinnen. Wie meent, dat hij iets ziet van hetgeen daarbij behandeld worden of onbesproken blijven moet en van de wijze, waarop wij dat het best kunnen doen, moet het dunkt me, zeggen. Anderen denken er wellicht anders over en hebben dan gelegenheid te weerspreken. Daarom nam ik de vrijheid mijne meening, ik hoop op niet onbescheidene wijze, te ontvouwen.

Den Amsterdamschen predikanten en ook den heer Bok zij toegewenscht, dat hun de lust niet verga om onder de moeilijke taak, die tegenwoordig ons, modernen godsdienstonderwijzers, opgelegd is, te volharden.

Harlingen, Jan. '71.

H. OORT.

Historische theologie.

Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie, verzameld door W. Moll en J.G. de Hoop Scheffer, hoogleeraren te Amsterdam. Eerste deel, tweede stuk. Amsterdam, G.L. Funke, 1869.

Dit tweede stuk - het is mij eerst laat en het derde tot heden niet ter hand gekomen - wordt op waardige wijze geopend door het tweede hoofdstuk van de Hoop Scheffers ‘Geschiedenis der Hervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531’, ten opschrift hebbende: ‘de strijd der Hervorming (29 April 1522 - 15 September 1525).’

Eindigde het vorige met de vermelding van het edict, dat op den eersten der gezegde datums van wege den keizer door Holland en Zeeland uitging, dit begint met het toe te lichten. Uitkomen doet het, hoe het Oostenrijksche huis sedert lang getracht had de wassende magt der Noord- en Zuidnederlandsche geestelijkheid te fnuiken en hoe het daarmede in overeenstemming was, zoowel dat de keizer zelf voor zijne erflanden eenen inquisiteur aanstelde, als dat hij dit Mr. François van der Hulst deed, aangezien hij door het eerste pauselijke inquisiteurs en geestelijke regtbanken als ignoreerde en in van der Hulst eenen wereldlijke koos, wiens antecedenten van dien aard waren, dat men

van hem, ware het noodig, den meest mogelijken ijver voor de keizerlijke belangen tegenover der geestelijken aanmatigingen verwachten kon.

Dit nam niet weg, bespreekt het verder, dat het den keizer met hetgeen het edict in het leven riep: de uitroeijing der ketterij, volkomen ernst was, zooals dit bleek uit de eerlang elkander volgende maatregelen in die rigting, al werd er inschikkelijkheid betoond voor zooveel de klagt der Staten van Holland betrof ten aanzien van de terugwerkende kracht van het edict enz.

Niet anders was het bij de bestuurders van het Sticht en van Gelderland; bij die van het eerste, althans bij Filips van Bourgondië, uit vrees voor 's keizers ongenade, bij Karel van Egmond ten gevolge van overeenstemming met den keizer, in zake de handhaving van het wereldlijke gezag tegenover de geestelijken.

Bij dien ernst schenen de dagen der Hervorming geteld. En toch greep het tegendeel plaats van hetgeen voor haar te duchten was. ‘Dankte zij het eenig en alleen aan hare innerlijke kracht, aan de waarheid der beginselen, waarvan zij uitging, aan de volharding, waarmee ze die voorstond? Waarlijk niet. Moet ongetwijfeld 't mislukken der geweldige pogingen van staatswege ingesteld voor een goed deel worden toegeschreven aan de volstandige trouw der vervolgden, die bovendien buiten 's lands op menigerlei wijze ondersteuning vond, toch zag de wereldlijke overheid hare maatregelen vooral ook belemmerd door hen, op wier medewerking zij had mogen hopen: de keizer door 't gedrag van zijnen inquisiteur, de keizer en de hertog in gelijke mate door de tegenwerking der geestelijkheid; de keizer eindelijk, de hertog en de bisschop door de ondergeschikte staatsmachten.’

De keizer door 't gedrag van zijnen inquisiteur.

Had het den laatstgenoemde diep gegriefd, dat de uitgebreide magt, bij zijne aanstelling hem gegeven, illusoir gemaakt was door de bepaling, dat hij niet mogt vonnissen enz. dan ‘bij advise, raide ende deliberatie’ van den voorzitter van 's keizers grooten Raad te Mechelen, wegneming van hetgeen hem griefde zocht hij in eene benoeming tot inquisiteur-generaal door den paus, bij het verkrijgen waarvan hij eene magt bezitten zou, door geenen invloed van eenen keizerlijken raadsheer begrensd en zelfs door den keizer te ontzien. Op het punt van bij zijnen vriend, paus Adriaan, te slagen, hield hij zich niet meer, als te voren, in, maar liet te 's Gravenhage Mr. Cornelis Hoen in zijne woning gevangen nemen en naar Geertruidenberg voeren. 't Was niet slechts de achting, waarin Hoen bij velen stond, maar ook de schending van 's lands priviligiën, die in zijne gevangenneming plaats greep waardoor de Staten zich gedrongen gevoelden hunne toevlugt tot de landvoogdes te nemen. Niet te vergeefs. Hoen moest naar 's Hage teruggebragt worden, besloot zij. Dáár moest een raadsheer van het hof van Holland met van der Hulst de aanklagt tegen hem onderzoe-

ken, waarna men met zijne zaak zou kunnen voortgaan. Van der Hulst verklaarde van wege de stemming in Holland ten zijnen aanzien niet te durven gaan, en toen hij eindelijk zich door de landvoogdes bewegen liet naar Holland, maar naar eene zijner grensplaatsen, Gorinchem, te vertrekken en dáár de zaak ter hand te nemen, kwamen de Staten daartegen zóó krachtig in verzet, dat daarvan, zoowel als van de houding, die hij van wege zijne aanstelling tot 's pausen inquisiteur-generaal ook tegenover de landvoogdes en zelfs tegenover den keizer aannam, het gevolg was, dat Margaretha eerst voorloopig in zijne bediening hem schorste en daarna bij den paus op zijne afzetting, die ook volgde, aandrong.

Hoe onder dit alles de uitvoering van 's keizers edict leed, behoeft niet nader aangetoond te worden.

En de keizer *en* de hertog werden verder in hunne plannen ten aanzien der Hervorming gedwarsboomd door de geestelijkheid.

Met betrekking tot den hertog blijkt dit uit den twist, waarin hij met de proosdij der Lebuinuskerk te Deventer gewikkeld werd van wege zekere goederen op de Veluwe, behoorende tot zijn ouderlijk erfgoed, maar door gezegde proosdij wederregtelijk hem ontnomen - eenen twist, waarbij hij, de ijverige ketterbestrijder de beschuldiging niet ontging met ketterij besmet te wezen. Maar meer dan met betrekking tot den Geldersman, blijkt het met betrekking tot den keizer, nu eens uit de gebrekkig geregelde verhouding der rechtsmacht, uit interdict en evocatio, dan weêr uit het wangedrag, uit de geweldenarij, uit het onverstand van den clerus. Eéne enkele bijzonderheid! De landvoogdes meende aan den paus te mogen schrijven: ‘Sommigen, zoowel van hen, die met de zielzorg belast zijn, als van de monniken, roeren in hunne predikatiën onderscheiden zaken aan, die meer afbreken, dan opbouwen en behandelen voor het volk diepzinniger onderwerpen, dan de hoorders bevatten kunnen, ook weêrspreken zij somtijds elkander, zoodat de één het tegendeel beweert van hetgeen de andere gezegd heeft, en zullen deze schandalen en verkeerdheden veel en snel toenemen, indien er niet spoedig in voorzien wordt.’

Eindelijk werden den keizer, den hertog en den bisschop bij hun streven moeijelijkheden in den weg gelegd door de hun ondergeschikte staatsmagten.

Men denke aan het Hof en aan de Staten van Holland bij 't geen gebeurde met Hoen en anderen. Niet minder denke men aan de stedelijke regeeringen, als de Deventersche, vreemde inquisiteurs werende en dit uitsprekende: dat verdachten bij den burgemeester of wie daartoe door den raad gedelegeerd worden, moesten worden aangeklaagd; als de Delftsche, ligter straf toepassende, dan de schout overeenkomstig de keizerlijke voorschriften geeischt had enz.

Intusschen meene men niet, dat uit den tegenstand, dien het bovenstaande kennen deed, het feit, dat drie jaren na de uitvaardiging van

het edict het getal der Hervormden niet afgenomen, maar sterk toegenomen was, zich geheel verklaren laat. ‘Hij doet wel vermoeden, hoe gemakkelijk zich menigeen schuil kon houden bij een onderzoek, dat alleen voor de leus werd ingesteld, of zich onttrok aan de oogen zijner zoogenoemde bespieders, omdat zij hem liever niet wilden zien, dan genoodzaakt te zijn, indien zij hem ontdekt en gevat hadden, hem uit te leveren: de clerus aan den wereldlijken rechter, de mindere staatsmachten aan 't Hof of aan den inquisiteur. Maar hoe zij van honderden tot duizenden aangroeiden, hoe allerwegen de conventiculen trouwer bezocht en talrijker werden, hoe in weerwil van het dreigend gevaar de geest der Hervorming de geheele natie gedurig krachtiger aangreep, daarvoor bestonden andere oorzaken, vermogender redenen, dan de altijd nog wisselvallige kans, dat de waakzaamheid der overheden kon, ja misschien wel wilde bedrogen worden. Bij den strijd der Hervorming mocht de verdeeldheid, 't gemis aan samenwerking onder de geloofsvervolgers, voor de Sacramentisten een niet onbelangrijk voordeel zijn, hunne kracht was het niet. Elders school die kracht; van elders ontving ze voedsel. Wie haar voorbij ziet zou zich den voortgang der Evangelischen, overal op tal van onderscheidene plaatsen in Noord-Nederland niet kunnen verklaren.’

Het geheel is - reeds gaf ik dit te kennen - een waardig vervolg van een belangwekkend begin. Ontleenende ook aan geschriften, waarvan nog in het geheel niet of slechts weinig gebruik gemaakt is, geeft het met groote klaarheid de toestanden, die het behandelt. Natuurlijk valt dit bij het lezen van het opstel zelf meer, dan door het korte overzigt, dat in het bovenstaande er van gegeven is, in het oog.

Nog twee uitvoeriger, stukken behelst dit gedeelte der ‘Studiën,’ namelijk:

De duitsche ‘Gottesfreunde’ en de nederlandsche ‘devoten’ door C.J. van der Kemp, predikant te Noordwijkerhout,

en:

Noordholland in 't Geuzen-jaar (naar de verhooren in 't Belgische Rijks-archief) door J. van Vloten.

In het eerste spreekt de schrijver over het mysticisme, dat zich door de gansche geschiedenis der menschheid heen en in die der christelijke Kerk van den aanvang af voordeed en zich ontwikkelde, toen zich allerwegen een frisch en krachtig leven onder de germaansche volken begon te openbaren. In de 4de eeuw riep het onder anderen de vereeniging der ‘Gottesfreunde’ in het leven, die vooral van Bazel en Straatsburg uit haren invloed heinde en verre deed gelden. Haar stichter was Nicolaas van Bazel (geb. 1308), een harer merkwaardige leden Rulman Merswin (geb. omstreeks 1307). Ingenomen met het ‘schouwende leven,’ waren zij en wie zich aan hen aansloten, phantasie- en gevoelsmenschen, behagen scheppende in ecstatische toestanden, visioenen en dergelijks; zich gevende aan eene gestrenge ascese; afkeerig van het bedrijvige leven. Toch weenden zij niet slechts over

den nood en de zonde van hunnen tijd, maar verbetering ook trachtten zij in beide opzigten aan te brengen. Spot en vervolging werden hun deel en zelfs hunne martelaren hadden zij te noemen, maar van den anderen kant oefenden zij grooten invloed op hunne tijdgenooten uit, stonden met velen ook buiten 's lands in vriendschappelijke betrekking en telden mannen als Tauler, Suso enz. tot de hunnen. Na den aanvang der 15e eeuw verliest men hen uit het oog.

Menig punt van overeenkomst ontmoet men, wanneer men hen met onze nederlandsche devoten in de 15e en 16e eeuw vergelijkt. Wel stonden de laatsten niet zoo onafhankelijk tegenover de Kerk, als de eersten, maar als bij dezen bij hen ook het gevoel van ellende, als het gevolg van de zonden hunner dagen en het bedoelen door prediking als anderzins, verbetering aan te brengen. Verder hadden de ‘devoten’ met de ‘Gottesfreunde’ het schouwende leven met al den aankleve van dien gemeen enz. Er heeft dan ook vermoedelijk onderling verkeer tusschen hen bestaan. In literarisch opzigt is dit zeker. Immers zijn in ons vaderland exemplaren in de wandeling geweest eener nederduitsche bewerking van Merswins boeksken ‘Von den neun Felsen.’

Met eenige mededeelingen betrekkelijk en uit twee handschriften daarvan wordt het opstel geeindigd.

Men is den schrijver voor de vervaardiging, den redacteuren der ‘Studiën’ voor de opname er van dank verschuldigd, ook al onderschrijft men niet wat de eerste uitte, nadat hij verhaalde van Merswin, op vrij potsierlijke wijze tot het geloof aan de drieeënheid gebragt: ‘menigeen wellicht zou het hem in onze dagen kunnen benijden’ en al is men, geleerd door het ‘devotisme’ en ‘Gottesfreundliche’ van onze dagen met al hunne ongeregtigheden, huiverig den vrienden en vriendinnen van beiden in de middeleeuwen den lof te geven, dat zij ‘zich de achting en liefde van het nageslacht hebben waardig gemaakt.’ ‘Zeg niet: wat is er, dat de vorige dagen beter geweest zijn, dan deze? want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen’ (Prediker n.d. Statenvert.).

De heer v. Vloten voldoet in het door hem gegeven stuk aan zijne vroegere belofte van namelijk op zijne aanteekeningen betrekkelijk de voorvallen te Hoorn in 1566, zooals hij die te Brussel gemaakt had, anderen te doen volgen, toen mede opgeschreven en voor Alkmaar, Beverwijk enz. behelzende wat de eerst medegedeelde voor Hoorn hadden. Alkmaar, Beverwijk, Wijk op Zee, Uitgeest, Assendelft, Castricum, Heemskerk, Limmen, Heiloo, Akersloot, Crommenie, Westzanen, heerlijkheid van Petten, graafschap van Egmond en omstreken zijn de plaatsen en oorden, waaromtrent zij tal van bijzonderheden, voor zooveel de woelingen van het gezegde tijdsgewricht betreft, doen kennen. Zoo schaars deze in de ‘Sententiën’ door Marcus verzameld en uitgegeven b.v. bladz. 118, 126 voorkomen, zoo veelvuldig doen zij het hier. Inderdaad is er eene rijke bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming in ons vaderland door geleverd.

Korter opstellen in dit stuk der ‘Studiën’ zijn de volgende:

Overgang tot het Jodendom door de H.S.; Rijmspreuk uit een HS. van de 15^{e} eeuw; Geert Groote de ketterhamer door W. Moll; Geert Groote een edelmoedig boekverzamelaar door W.M.

en:

Brief van rectoren en professoren der akademie van Wittenberg aan den magistraat van Zutphen over de verwoesting en het herstel hunner kerk door Dr. Huberts.

Het eerste bestaat in eene aanteekening uit de Notulen der waterlandsche Doopsgezinde gemeente te Amsterdam van 11 Mei 1615, die betrekking heeft op twee vrouwen ‘beruchtight van het jodendom.’ Voor ‘de broederen’ geroepen, weigerden zij te verschijnen en zich over hare zienswijze te verklaren; alleen gaven zij te kennen, dat zij reeds lang zich van hen gescheiden hadden en daarin volhardden. De broederen besloten hierop als zoodanig haar aan te merken.

De ‘Rijmspreuk’ behelst in twee zesregelige coupletten Joh: 15:13 als geldende van ‘den Heer.’

Is het geschrevene over ‘Geert Groote den ketterhamer’ naar aanleiding van eene levensbeschrijving des genoemden mans door Petrus Horn of Hoorn, in H.S. berustende in de Bourgondische bibliotheek te Brussel, uit hetzelfde geschrift is de aanteekening genomen, die, Geert Groote ‘als een edelmoedig boekverzamelaar’ doet kennen.

Eindelijk is de ‘brief van rector en professoren’ enz. uit het archief van Zutphen medegedeeld. Hij werd in 1765 geschreven, nadat eenige jaren te voren het kerkgebouw der academie ‘in urbis expugnatione ictibus tormentorum atque injectis flammis’ verwoest was en doet een beroep op den Zutphenschen magistraat, dat hij bij zijne burgers giften tot herstelling van den gedenkwaardigen tempel verzamele en aan schrijvers overmake.

Het is overbodig ten slotte de verzekering, dat het tweede stuk der ‘Studiën’ veel belangrijks te lezen geeft, in vele woorden uit te spreken. Zoo niet het gegeven overzigt alleen, dan zal toch ongetwijfeld dit overzigt met de namen der schrijvers, die vermeld konden worden, den indruk maken, die het éénige motief van zulke verzekering zou kunnen wezen.

D.

F.A.E.P.R.E.

Staatkunde en geschiedenis.

Delegatie van magt.
(*Art.* 49 *van het Regeringsreglement.*)

> De delegatie van magt is bij ons ongeoorloofd. Noch de Koning, noch eenige andere overheid mag haar werk door een ander doen verrigten; elke magt in de staathuishouding heeft haar eigen taak, welke, uitsluitend aan HAAR opgedragen, alleen door HAAR vervuld kan worden.
> Olivier, proeve over de beperkingen enz.

De lezing van de discussiën in de Tweede Kamer over de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1871, heeft mij doen zien, dat in Indië een groote ongeregeldheid gepleegd en een der gewigtigste en heilzaamste beginselen van het publiek regt miskend wordt.

Niettegenstaande art. 49 van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië voorschrijft:

'Behoudens de uitzonderingen bij dit reglement bepaald, worden de ambtenaren benoemd, ontslagen en op pensioen gesteld door den gouverneur-generaal, overeenkomstig regel, bij algemeene verordening gesteld;'

blijft men in Indië verbindende kracht toekennen aan een besluit van den gouverneur-generaal, antérieur aan het tegenwoordig regeringsreglement en waarbij aan zekere ambtenaren de vervulling wordt overgelaten van alle betrekkingen, waaraan zekere bezoldiging verbonden is.

De heer Sloet van de Beele noemde dit een verkeerdheid, omdat, naar zijn inzien, de gouverneur-generaal, bij het stellig voorschrift van art. 49, voor een deel geen afstand kan doen van het hem bij dat artikel gegeven regt.

De afwijking van den regel, dat, behoudens de uitzonderingen bij het reglement bepaald (zie bijv. de artt. 4, 8 en 94) alle benoemingen behooren uit te gaan van den gouverneur-generaal, vond echter verdedigers in den heer Stieltjes en den minister van koloniën, den heer de Waal.

De eerste beriep zich op den bijzonderen toestand van Indië, de ander op het belang der dienst.

Wanneer ik - zeide de heer Stieltjes - dat regt (de aanstelling van ambtenaren tot een bezoldiging van *f* 120 's maands toe) in der tijd niet gehad had, dan zou ik met al het personeel dat ik uit Europa naar Indië medegebragt had, maanden lang hebben moeten stilzitten; want maanden en maanden, ja soms een jaar, duurt het eer men antwoord krijgt van het bestuur; de zaak gaat dan eerst naar den raad van Indië of naar een massa directeuren, en inmiddels staat alles stil.

En de heer de Waal sprak aldus:

'Ik geloof niet, dat men uit het regeringreglement de bedoeling kan afleiden, *dat de gouverneur-generaal*, *die de magt heeft om benoemingen te doen*, *die benoemingen niet aan zijn agenten mag opdragen*(*). Wanneer toch de gouverneur-generaal bijv. alle klerken zou moeten benoemen, dan zou dit groote stagnatie in de dienst veroorzaken, en toch geenerlei waarborg geven, omdat de gouverneur-generaal, bij al hetgeen hij reeds te verrigten heeft, niet onderzoeken kon, of elke benoeming van een ondergeschikt ambtenaar wel overeenkomt met de regelen van dienstbelang, billijkheid enz.'

Ik voor mij zou meenen, dat wij ons de moeite kunnen besparen om uit art. 49 van het regeringsreglement iets 'af te leiden.' Dat artikel zegt toch, in bewoordingen die zoo duidelijk en zoo stellig mogelijk zijn, dat, behoudens de bij het reglement bepaalde uitzonderingen, de ambtenaren - d.i. ALLE ambtenaren - benoemd worden door den gouverneur-generaal. 't Is waar, de gouverneur-generaal kan in zóóver niet voldoen aan het voorschrift van art. 49 dat hij onmogelijk kan handelen *overeenkomstig regels*, *bij algemeene verordening gesteld*, omdat de voorgeschreven verordening nog altoos tot de vrome wenschen behoort en - naar zich laat aanzien - nog lang zal blijven behooren(†). Maar 't spreekt van zelf, dat het gemis van de bedoelde regels niets ontneemt aan de kracht van het voorschrift, dat de gouverneur-generaal de ambtenaren benoemt. En nu mag - zoo schijnt het mij althans toe - de gouverneur-generaal die magt tot benoeming aan niemand ter wereld overdragen. Om deze eenvoudige reden: de bevoegdheid die de wet den ambtenaar geeft, is geen *verhandelbare* zaak - 't is geen *mooi* woord, doch het heeft de verdienste dat 't het denkbeeld kort en duidelijk uitdrukt - maar een *publiek* regt; een regt, den ambtenaar niet in zijn *eigen* belang gegeven, maar in dat van het algemeen. De wet gaat van de gedachte uit, dat die ambtenaar, dat hij alléén *en geen ander*, de noodige geschiktheid heeft

(*) *Ik* onderstreep.

(†) De heer de Waal noemde de vaststelling van de in art. 49 bedoelde verordening 'een zeer moeijelijke taak; sedert '54 hebben zeer ijverige gouverneurs-generaal en zeer ijverige ministers vergeefs getracht die verordening in de wereld te helpen.'

om de hem opgedragen magt behoorlijk uit te oefenen. Hieruit volgt, dat de ambtenaar de uitoefening van de hem gegeven magt niet mag overdragen op anderen, die de wet te regt of ten onregte - dat doet er niets toe - daartoe *on*geschikt geacht heeft.

't Is dus de gouverneur-generaal, en hij alléén, die, behoudens de uitzonderingen bij het reglement bepaald, alle ambtenaren moet benoemen. Geen ander, zelfs de koning niet, mag zich dat regt tot benoeming arrogeren. Maar óók: op geen ander mag de gouverneur-generaal de uitoefening van dat regt delegeren.

Er zijn er hier die, niettegenstaande het duidelijk voorschrift van art. 49 en met miskenning van het heilzaam beginsel, dat magtsdelegatie ongeoorloofd is, van oordeel zijn, dat de gouverneur-generaal het regt tot benoeming wèl mag delegeren. Ik zou hun willen vragen - 't zijn, mutatis, mutandis, de woorden van Olivier, wiens voortreffelijk werk, óók om den even helderen als eenvoudigen betoogtrant, door de beoefenaars van het administratief regt niet genoeg kan worden in eere gehouden - ik zou willen vragen: kan de gedelegeerde zijn bevoegdheid nu weder subdelegeren aan wien hij wil? Waar zijn de grenzen beschreven die het delegatie-regt beperken? In welke wet of wetboeken staan zijn regels opgeteekend? Of is de delegatie geheel willekeurig? Kan de gouverneur-generaal *al* zijn bevoegdheden of slechts *sommige* delegeren? Kan hij zijn gedelegeerde bevoegdheid, zoodra het hem lust, weêr tot zich nemen? Kan men zich van den gevolmagtigde van den gouverneur-generaal beroepen op den gouverneur-generaal lastgever?

Tot nu toe beriep ik mij op de woorden van art. 49.

Maar laat ons ook even een blik slaan in de geschiedenis van de vaststelling van het regerings-reglement.

In de wetsontwerpen van 1851 en 1852 kwam, overeenkomstig den toen bestaanden regel, deze bepaling voor:

‘Behoudens de aanstellingen, door den koning, van ambtenaren voor de Indiën bestemd, en de uitzonderingen bij dit reglement bepaald, worden de ambtenaren door den gouverneur-generaal benoemd en ontslagen, *voor zoover de magt daartoe door hem niet aan collegiën en gewestelijke gezagvoerders wordt opgedragen.*’

Maar in de latere ontwerpen en in de wet van 2 September '54, houdende vaststelling van het tegenwoordig reglement, zijn de woorden: ‘voor zoover... opgedragen’ *weggelaten*, en vindt men van die bevoegdheid van den gouverneur-generaal om de benoeming aan anderen op te dragen, *geen spoor hoegenaamd meer.* De regering zelve heeft dus van haar oorspronkelijk denkbeeld, om den gouverneur-generaal die bevoegdheid te laten, afgezien, en de wetgevende magt heeft zich, zonder éénige tegenspraak, bij haar aangesloten.

Spreekt dit historisch feit niet zóó duidelijk, dat alle toelichting overbodig is?

Na hetgeen is voorafgegaan, zal het wel geen betoog behoeven, dat geen kracht hoegenaamd meer kan worden toegekend aan het, in den aanvang door mij bedoelde en in Indië nog altoos toegepaste, besluit van den gouverneur-generaal van 6 October '52 (Indisch staatsblad n°. 65), waarbij de gouverneur-generaal Duymaer van Twist - 'willende doen ophouden zijn dagelijksche bemoeijing met zoodanige zaken, als vatbaar zijn om, in den regel, buiten die bemoeijenis te worden afgedaan' - bepaalde, dat voortaan de vervulling van alle betrekkingen, zonder onderscheid, waaraan een bezoldiging van *f* 120 en minder 's maands verbonden is, zou zijn overgelaten aan de chefs der departementen en aan de hoofden van gewestelijk bestuur, voor zooveel die benoeming niet *uitdrukkelijk* voorbehouden was aan den gouverneur-generaal of aan andere autoriteiten, hetzij bij het reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie, hetzij bij eenig ander dergelijk organiek voorschrift.

Of het besluit van '52 zich liet verdedigen met het oog op het regeringsreglement van 1836, kunnen wij daarlaten, - *zeker* is het, dat het thans, na het regeringsreglement van 1854, geen kracht hoegenaamd meer heeft, omdat er tusschen het beginsel waarop dat besluit rust - gedeeltelijke overdragt van het regt van benoeming - en art. 49 van het tegenwoordig reglement, een onverzoenlijke strijd bestaat.

Ten slotte.

Hetgeen door de heeren Stieltjes en de Waal is aangevoerd - argumenten van utiliteit en convenientie - had men kunnen doen gelden, toen het de vraag gold, of men een bepaling als art. 49 in het regeringsreglement *zou* opnemen, en had den wetgever welligt moeten bewegen, om hetgeen in '52 door den gouverneur-generaal bepaald werd, in het reglement over te nemen. Maar dat het niets vermag tegen het jus constitutum, schijnt mij onbetwistbaar.

'*s Gravenhage*, Nov. '70.

MR. J. LÉON.

Een Nederlandsche legende.

Herman de Ruijter naar uitgegeven en onuitgegeven authentieke documenten door Dr. J. G R. Acquoij. 's Hertogenbosch G.H. van der Schuijt, 1870.

Men gelooft tegenwoordig aan niets meer, klaagt deze of die, wanneer ontkend of ook maar betwijfeld wordt wat hem in zijne jongere jaren als waar is ingeprent.

Onder andere oorzaken van de wrevelige stemming, aangaande welke zulk klagen getuigenis aflegt, behoort traagheid des geestes genoemd te worden. 't Is zoo gemakkelijk zich te houden aan hetgeen op school of catechisatie medegedeeld werd en 't kost zooveel moeite tot het daarvan afwijkende, maar betere zich door te worstelen.

Opmerkelijk, hoe klagers als de bedoelden zich inconsequent betoonen. Ontken of betwijfel den St. Nicolaas, zooals die heilige onder de hand der knutselende eeuwen geworden is, hun toestemmend hoofdknikken waarborgt u, dat zij u, indien ge anders deedt, regt kinderachtig vinden zouden; maar doet hetzelfde met betrekking tot den door den roman in bezit genomen Herman de Ruijter b.v., hoe de oogen van onder de gefronste wenkbrauwen u bedenkelijk zullen aanzien!

Om 't even, der traagheid en inconsequentie mag niet uit den weg gegaan worden en goed deed de heer Acquoij, dat hij den man, van wien ik het laatst gesproken heb, wenschte te zien en aan anderen te zien te geven, zooals hij in der daad geweest is, zelfs al zou hij voortaan met minder instemming lezen en doen lezen dichtregelen, als de bekende van onzen Tollens:

> Hij wijkt en ziet geen uitkomst meer,
> Maar neemt een kort besluit;
> Hij wijkt en grijpt een gloende lont
> En vlamt ze driewerf om en rond
> En werpt ze neêr in 't kruid.
>
> 't Vat vuur en kraakt en barst en slaat
> En gruist het hecht arduin
> En hagelt neêr op huid en kop
> En vliegt met vriend en vijand op
> En graaft ze zaam in 't puin.

en misschien ook wel de volgende:

> Die donder sloeg verschrikklijk neêr
> Op Alvaas overmoed
> En stoorde hem in 't helsch vermaak,
> Terwijl hij zat en zon op wraak
> En wetten schreef met bloed.

Laat ons zien hoe zijn wensch met betrekking tot hemzelven vervuld is en door hem met betrekking tot anderen vervuld wordt.

Hij heeft ten gevolge zijner onderzoekingen bevonden, dat de Ruijter eene geschiedenis had vóór het tijdstip, waarop voor de landgenooten, die na hem leefden, zijne geschiedenis gemeenlijk aanvangt, d.i. dat der verrassing van Loevestein. De bijzonderheden dier geschiedenis: zijne geboorte- en woonplaats, zijn geslacht, zijn vermogen, zijn bedrijf, zijne handelingen, zijn vertrek, zijn vonnis zijn hem in meerdere of mindere mate duidelijk geworden. En hij geeft ze ten

beste met de verzekering niet alleen, maar ook met de bewijzen, dat hij ze ontleende aan authentieke documenten en alleen dan, als deze niet toereikten, naar de werken onzer meest geloofwaardige geschiedschrijvers en dit zoo nauwkeurig mogelijk.

Verder heeft hij bevonden, dat de geschiedenis der verrassing van Loevestein door de Ruijter eene aan wetenswaardigheden rijkere is, dan veelal gedacht werd en nog gedacht wordt. De aanleiding tot het feit, zijne toedracht, zijn datum, zijn afloop zijn hem in zoovele belangwekkende bijzonderheden voorgekomen, als zij het geenen onzer vroegere geschiedschrijvers deden. En maakt hij anderen deelgenooten van zijne bevinding, al weder de vrucht van het raadplegen van oorspronkelijke bescheiden, althans grootendeels, hij doet het niet zonder de vraag voor hen te beantwoorden: of Loevestein's inneming als een mislukt heldenstuk of als een onverantwoordelijk waagstuk te beschouwen zij?

Eindelijk heeft hij bevonden, dat de legende van de geschiedenis der verrassing zich heeft meester gemaakt, niet om al de bijzonderheden er van te versieren, maar alleen de ééne, die is in het buskruid, dat in een der vertrekken door de hand van de Ruijter gestrooid werd en voor hem het middel zou geworden zijn om met vriend en vijand om te komen, gelijk het nog in onze dagen een van Speijk gedaan heeft. Hem bleek het legendarische karakter van dit laatste, al heeft het als alles van dien aard eene kern van waarheid, ja! hem werd duidelijk, hoe dat karakter het oorspronkelijke kon vervangen en zich handhaven, totdat het eindelijk in zijne twijfelachtige waarde begon erkend te worden. Dit voor zijne lezers blootleggende, ontwikkelt hij aangaande de legende dit: ‘ze werd geboren te Parijs, grootgebracht te Amsterdam, vestigde zich in Nederland en verdrong hare echte zuster van Hollandschen huize.’

Kan er na dit korte verslag geen twijfel resten, of hem kome de lof toe, behalve van een flink onderzoek, van groote vrijgevigheid in 't mededeelen, van de laatste zijn nadere proeven de door hem aan het slot van zijn geschrift gegeven dertien Bijlagen, waaronder zijn afdrukken van gewigtige oorkonden, als: de commissie, instructie en open brief, door prins Willem van Oranje aan Herman de Ruijter meêgegeven, enz. maar ook toelichtende opstellen, als: ‘op zijn Oostersch gekleed’ enz.

Het boekje vinde vele lezers en wijzige niet slechts, voor zooveel noodig, de voorstelling, die velen van het Loevesteinsch feit zich maken, maar stichte ook nog het niet mindere nut, dat men leere met rustiger gemoed, dan dikwijls het geval is de kritiek, op welk gebied van 't menschelijk weten dan ook, aan 't werk te zien, dat zij het onware uitvinde, afscheide, uitwerpe om het ware en dit alleen te behouden.

Eéne enkele opmerking houd ik niet achter. De heer Acquoij hecht

er aan, dat de 9de December als de dag, waarop Loevestein verrast werd, bekend zij. Onze geschiedschrijvers, hem niet noemende, schijnen hem niet geweten te hebben en gewaarborgd toch is hij door het gerechtelijk verhoor van de twee Hedelsche schippers, die acht gewapenden op Loevestein bragten, nadat dit door de Ruijter was ingenomen, als waarbij bleek, dat gezegde varensgezellen tot het vervoer waren aangenomen ‘den tienden Decembris’ ‘op sonnedach;’ dat zij het vervoer bewerkstelligden ‘des sanderen daechs’ en dat zij, te Loevestein gekomen, de Ruijter tot hen, die zij vervoerd hadden, deze woorden hadden hooren spreken: ‘waer blijft ghij sus lang? wij hebbent al zedert en Saterdach inne gehadt.’ 't Neemt niet weg, dat ik ook hecht aan de mededeeling in ‘die Chronieke vander vermaerder ende vromer stadt van Tsertogenbosch’ door A. Cuperinus St. II bladz. 306: ‘ende opten VIIIen en IXen December anno voors. (1570) worden het huijs van Loevesteijn ingenomen met omtrent dartich borgers van den Bossche, die eertijds vuyter stadt geweecken waren om de voors. trouble, waer aff overste capiteijn was Herman de Ruijter van 's Hartogenbossche voors.’ Men ziet uit de tijdsbepaling zelve, dat de schrijver van zijne nauwkeurigheid bewust geweest is en zal haar op deze wijze kunnen honoreren, dat men de Ruijter zich voorstelle als op den 8den Dec. tegen den avond op Loevestein gekomen, doch eerst den 9den, om welke reden dan ook, in het tijdelijk onbetwist bezit van het kasteel.

D.

F.A.E.P.R.E.

Geschiedenis van den dag.

Wat is ons geheugen toch kort, hoe snel gaat het vermogen der herinnering verloren, wanneer hartstocht de overhand heeft en den blik benevelt! Leest men hetgeen dezer dagen over den oorlog geschreven wordt, dan is het, of de Duitsch-Fransche zaak iets geheel nieuws is, en niet iets dat reeds vier jaren lang voor 't minst is overdacht en besproken. Zoo denkend viel mijn oog op het steeds aantrekkelijke werk van Vilbort, *L'oeuvre de Bismarck;* het is als geschreven op den vooravond van de laatste gebeurtenissen, al verscheen het twee jaren vóor de oorlogsverklaring door Napoleon aan Wilhelm werd verzonden. Niet zonder aandoening kan men die laatste bladzijden lezen, waarin hij met de helderheid van den Franschman het vreeselijke, verderfelijke, menschonteerende van een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland bespreekt; helaas! het noodlot, of liever de

vorsten en staatslieden hebben het anders gewild, en gebukt als de volkeren nog altijd zijn onder dat noodlot, wisten wij wel, dat de krachtigste redeneering van het gezond verstand niet zou baten, de oorlog slechts een quaestie van tijd was. Nu dan, in Gods naam, zeiden wij, toen de oorlog ging aanvangen, indien het dan toch moet, dan maar hoe eer hoe beter; als er dan maar vrede komt, een blijvende vrede, de toestand van onzekerheid ophoudt, die sinds jaren knaagt aan de welvaart van Europa.

Wat hadden Pruisen en Frankrijk elkander weinig te verwijten! Beiden militaire Staten, heerschte in beiden het despotisme, door de weldenkenden veracht, een despotisme, hier gebouwd met allerlei list en gegrond op bloed, daar steunende op het middeleeuwsche jonkerdom, en tot walgens toe omhangen met het kleed van het verouderd christelijk geloof. Ook de volkeren geleken op elkander als een draad ten opzichte van hunne vooroordeelen. ‘Wil men aanmerking maken op zijn buurman,’ zegt Vilbort, ‘men beginne met aanmerking te maken op zich zelf; spreken de chauvinisten aan gene zijde van den Rijn om ons den Elzas en Lotharingen te ontnemen, - roept men bij ons niet van de dagen, dat wij de Rijnprovincie en België moeten veroveren?’

En werkelijk, zoo stond de quaestie; van Duitsche zijde niet zoo open, want de *Wiedererwerbung* van Elzas en Lotharingen was toen nog bierkneipen-politiek, en Bismarck was te voorzichtig om zich uit te laten, wat hij doen zou, indien de overwinning aan hem verbleef. De ervaring heeft echter geleerd, dat het Duitsche volk op het punt van annexatie al de zwakheden van de Franschen bezat; de omstandigheden brachten die aan het licht; niet zoo open traden zij op, omdat de Duitscher gewoon was vernederd te worden op politiek gebied, de druk hem zwijgend had gemaakt, het hoofd gebukt onder zijn machteloos verleden. De zege, de voorspoed bracht aan den dag, wat in hem sluimerde, wat helaas ook zijne natuurlijke geaardheid was. De Duitscher en de Franschman, blijkt nu, zij gaven elkander niets toe, zij waren aan elkander gewaagd, en het gold de Rijnprovincie of Elzas en Lotharingen, op of onder, en de krijgers wentelden zich in bloed, zij zagen niets dan bloed en vuur en rookdamp om zich henen, en zij vochten met de woestheid en de verwildering van het roofdier, totdat de een machteloos nederzeeg, en.... hij wist den prijs, dien het kosten zou: Elzas en Lotharingen.

Zonderling is dat gevoel van trotschheid dat Favre deed spreken: ‘geen duimbreed gronds, geen steen van onze vestingen!’ Zoo mag iemand alleen spreken, die eens anders grond heeft geacht en zich niet met de steenen van eens anders vesting heeft verrijkt.

't Kost moeite den blik onbeneveld te houden in deze dagen van hartstocht! Is de verontwaardiging van Europa gerechtvaardigd over den eisch van een veranderde grensscheiding, - dat Europa, dat gezwe-

gen heeft, toen Napoleon Nizza nam als loon voor zijn dienstvaardigheid tegenover een bevrienden bondgenoot, die, zoo het heette, alleen uit edele bedoelingen was bijgestaan, alleen om Italië vrij te maken tot aan de Adriatische zee. Alsof men iets anders verwachten kon in een werelddeel van dynastiën, die Polen hebben verdeeld, zooals de roovers den buit verdeelen. Alsof.... maar waartoe voorbeelden opgenoemd; neem de geschiedenis van elken staat in Europa, die machtig was, en vraag of hij ooit eenig recht heeft erkend als macht,.... als ja, om het recht in bescherming te nemen, wanneer de macht ten deel viel aan den buurman, zooals de eene jongen twijfelt aan de eerlijkheid van den andere, wanneer hem een vlieg is afgesnoept.

Die arme Elzassers en Lotharingers! O ja, zoo'n vlaag van humaniteit kleedt van tijd tot tijd. Maar die Elzassers en Lotharingers zullen zich na verloop van tijd vrij wat beter in hun lot schikken dan de Sleeswijkers en de Polen, die een afzonderlijke taal spreken, die niet de moedertaal is van de overheerschers, en na eenigen tijd zullen ook wij aan de wijziging van de kaart van Europa gewennen, en de geschiedenis zal over eenige jaren de gebeurtenissen van deze dagen beschrijven met een kalmte, die wij niet kennen, en het nageslacht zal den oorlog van '70 wel groot vinden, omdat er zooveel menschen bij gesneuveld zijn, maar overigens er niets vreemds in zien, een zeer gewone geschiedenis, die in Europa, en de verhouding van die twee volkeren in aanmerking genomen, precies zoo moest afloopen, als hij afgeloopen is.

En na al die vreeselijke verhalen van moord en brand en hongersnood, - ‘de Heer heeft het wèl gemaakt’, zegt Wilhelm von Hohenzollern - staan wij thans op den drempel van den vrede, en wij herinneren ons onzen kreet: in Gods naam, als het dan maar vrede wordt, een blijvende vrede, en de toestand van onzekerheid ophoudt, die knaagt als een kanker aan de welvaart der volken. O optimisten, die wij zijn! ‘Maar zij,’ zegt Vilbort, ‘die aldus denken en spreken over de noodzakelijkheid van den oorlog, hebben zij nagedacht over de gevolgen? Wil men het vereenigd Duitschland voor een eeuw brengen onder het militaire juk van de Hohenzollern? Wil men het militairisme in Europa bestendigen, de vrijheid der volkeren ketenen, hun welvaart verwoesten en hen uitmergelen door twee belastingen, waarvan de eene even improductief en onzedelijk is als de andere, de bloedbelasting, die den burger wegsleurt van zijn woning, den arbeider van zijn werkplaats, den broodwinner van zijn huisgezin; de belasting veroorzaakt door het staande leger, die aan de maatschappij het beste deel ontrukt, van den arbeid? Is dat het doel dat men najaagt, - de uitbreiding van het despotisme? De oorlogen zijn noodzakelijk voor de despoten, want indien zij nog leven, het is alleen bij de genade van de staande legers.’

En die Franschman, die den oorlog tusschen zijn vaderland en

Duitschland in naam des rechts, der beschaving, in naam van het eigenbelang verafschuwde, hij heeft juist gezien. In plaats van rust heeft de oorlog de onrust vermeerderd. Een belangrijke quaestie, het recht van inmenging van Frankrijk in de zaken van andere volkeren, en met name van Duitschland is uitgemaakt, en zal in de eerste tien jaren althans niet weer oprijzen, en toch, het is alsof het zenuwstelsel der volkeren is overprikkeld door het moordtooneel, of het gezond verstand is geweken, en een toestand van vreesachtige gejaagdheid is ontstaan. In schier alle landen - alsof het schouwspel van den oorlog zoo verleidelijk heeft gewerkt, - zijn verhoogde begrootingen van oorlog aan de orde; algemeene dienstplichtigheid, nieuwe defensie-werken, getrokken kanonnen, zijn de wachtwoorden, en ook de bedaarden en kalmen worden door de wapeningskoorts aangetast en beschouwen dit bloedig speelgoed als onmisbaar en noodzakelijk; men bezit geen gevoel van nationaliteit meer, volgens velen, wanneer men niet meeschreeuwt in het algemeene koor: te wapen! Rusland is reeds begonnen, toen de eerste veldslagen waren geleverd, en als een epidemie, die zich voortplant, sloeg de ziekte over naar Zweden, waar een begrooting van oorlog werd ingediend, door het land niet te dragen, terwijl de troonrede als memorie van toelichting een voorstelling van den toestand van Europa gaf, alsof men voor goed verplaatst was in een der bosschen van Afrika, waar het gehuil der roofdieren nimmer rust. Het anders zoo praktische Engeland geeft zijn volle sympathie aan de voorstellen van den Minister van oorlog, waarbij eveneens millioenen meer zullen worden ten koste gelegd aan leger en vestingwerken.

Ons vaderland zal wel niet achterblijven. De volksvertegenwoordiging, die moe van 't kibbelen en harrewarren, niet van 't werken, ons zoo lang verschoonden van refutatiën van ‘geachte sprekers’, en vakantie houden, maanden lang, waren nog niet in de gelegenheid om zich daarover uit te laten, maar de dagbladen, eveneens aan 't ijlen in de wapeningskoorts, meenen, dat de Minister van oorlog de eerste persoon is geworden; wellicht echter dat de Hollandsche zuinigheid groote uitspattingen voorkomt, maar zoo ooit, dan is thans de meest geschikte tijd om het militairisme opgang te doen maken; de geprikkelde toestand, waarin het volk verkeert, wordt gevoed en versterkt door het dagbladen-geschrijf over allerlei gevaren in de toekomst. Leest men sommige Hollandsche bladen, dan zou men gelooven dat de annexatie van Nederland eigenlijk een quaestie is van dagen, niet eens meer van jaren. Men kan niets uitdenken, of het is in de handen van de wapenprofeten een reden geworden om de onrust te verhoogen.

Men vreesde, toen de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland ging aanvangen voor een algemeenen Europeeschen oorlog; de voorzichtigheid van de groote Mogendheden, de bezadigdheid van Engeland bovenal, heeft dit ongeluk voorkomen; het beginsel van non-interventie, al zijn tegen de consequente toepassing vele bezwaren in te brengen,

heeft in dit geval een zee van rampen voorkomen, den oorlog bekort, beperkt, gelocaliseerd. Maar neen; de rol der groote Mogendheden is volgens velen trouweloos geweest, en een reden te meer voor de volkeren om ieder voor zich, van top tot teen zich te wapenen en zijn batterijen op de grenzen te plaatsen om zijn buurman te verschrikken.

Behoeven wij te herinneren hoe schadelijk deze toestand terug moet werken op handel en nijverheid, die bij gebrek aan vertrouwen hun kwijnend bestaan op nieuw zullen voortzetten; de ondernemingsgeest, toch reeds zoo groot niet in onzen materieelen tijd, wordt nog meer verlamd en trekt zich weldra geheel terug. En welke zaken, ook van letterkundigen en wetenschappelijken aard, van de kunst bovenal, lijden niet, wanneer het wapengekletter en de zoogenaamde politiek het éene noodige wordt?

En is dan werkelijk, vragen we met bescheidenheid, de reden tot onrust en misbaar zoo groot? Ik weet, men zal wijzen op de reusachtige macht van Duitschland, op het militairisme van Pruisen, den landendorst van de Hohenzollern, men zal spreken van katheter-wijsheid van dezen of genen professor, van de annexatie-manie van de bierknijpers in Duitschland. En wij zijn volstrekt niet blind voor het betrekkelijk gevaar, dat ons van die zijde zou kunnen duchten; het minst zijn wij blind voor de slaafsche volgzaamheid door de Duitschers in het werk der nationale eenheid aan den dag gelegd, - maar zouden wij na dit alles kunnen vragen: is de duivel werkelijk zoo zwart als hij wordt voorgesteld en kan de toekomst niet geheel anders zijn dan de pessimisten zich voorstellen?

Als er van daag een ongeluk gebeurd is, kunt ge morgen veilig reizen, zegt men, en iets dergelijks is het geval met den oorlog. Juist de hevigheid van dezen oorlog, de schatten aan bloed en geld, die hij heeft gekost, voorspellen eenige jaren rust; wanneer men over eenige maanden, tot kalmte wedergekeerd, al de offers overziet, dan zal het volk een rilling door de leden gaan bij de gedachte, waaraan het bloot staat tegenover het diplomatenspel en ook de Bismarcken zullen huiverig worden om het volk zoo geheel uit te putten en te verminken; Duitschland heeft te veel geleden, is te veel verzwakt om in de eerste jaren aan een oorlog te kunnen denken. En in nog meerdere mate is dit het geval met Frankrijk; men berekent dat Frankrijk minstens tien jaren zal noodig hebben om zich te herstellen van de wonden, die het in dezen oorlog heeft ontvangen. De kreet van wraak is in Frankrijk algemeen op dit oogenblik, en wordt nog meer gedacht dan uitgesproken; maar vooreerst heeft men daar wat anders en wat beters te doen; een derde gedeelte van Frankrijk ligt verwoest en vertreden; de burgers zijn er verarmd; een half jaar lang heeft handel en nijverheid stil gestaan en alleen de weinige legerleveranciers hebben zich, helaas voor een deel op een schandelijke wijze verrijkt: door roekelooze vernieling van spoorwegen, door de enorme oorlogslas-

ten, die het zich zelf heeft opgelegd en die het aan Pruisen moet betalen, is het miliarden bij miliarden armer geworden; Frankrijk is rijk, rijk boven al de landen van Europa, maar geen rijkdom zoo groot of er is een einde, en de rente van den verschrikkelijk en schuldenlast, veroorzaakt door al de leeningen, moet op Frankrijk drukken. En wij spreken nog niet eens van de vraag, of Frankrijk weder zoo spoedig tot een vasten regeeringsvorm zal komen, en er die orde en die veiligheid zal bestaan, die voor den bloei van handel en nijverheid onmisbaar zijn.

Hoe hevig de haat ook moge zijn van Frankrijk tegen Duitschland, hoe sterk ook de gedachte aan wraak allen mogen bezielen, er zal tijd zijn om die wonde te doen verkoelen en wellicht heelen. Fel als de haat tegen Pruisen, was eenmaal die tegen Engeland, het eenige land dat de Fransche roemzucht niet had kunnen vernederen, maar de tijden veranderden, het eigenbelang, meer nog dan het gezond verstand kwam tusschen beiden, en die haat behoort nu sinds eenige jaren tot de geschiedenis.

't Is de vraag zelfs of Frankrijk op militair gebied ooit die hoogte zal bereiken waarop Duitschland staat; de Franschman is ja, geboren soldaat en men behoeft, om een traditioneele spreekwijs te gebruiken slechts op den grond te stampen om een leger te zien te voorschijn komen. De Franschman is een uitnemend soldaat, inzooverre hij lust heeft in het avontuurlijke, hartstochtelijk is, opgewonden, eerzuchtig, vaderlandslievend, dapper, en al die eigenschappen komen uit in de stoutheid, de kracht van den eersten aanval, waaraan de Fransche legers meest hun overwinning te danken hadden. Maar bij den Duitscher geschiedt die aanval met den vasten tred, het standvastig overleg en de koele berekening der wetenschap, der ontwikkeling. Een leger als het Duitsche is niet enkel een industrie-quaestie, de vraag, welke ingenieur de beste kanonnen kan maken en de sneltreffendste geweren, maar vooral ook een quaestie van verstandelijke ontwikkeling, en de beter ingelichte Franschen zien in, wat zij op dit punt bij de Pruisen, die ‘barbaren’, achterstaan. Het Pruisische leger is het werk van een aantal jaren, waarin men het meesterschap van de intelligentie, aan dit volk eigen, geheel terug vindt. En bezit de Franschman die volharding, die behoefte aan intelligentie, om een werk als het Pruisische tot stand te brengen? Hoe fel de haat ook moge zijn, zal de vrees, niet openlijk erkend, maar des te dieper gevoeld niet terugwerken op plannen om wraak te nemen over den oorlog van '70?

Maar, zegt men, daarlatend of Frankrijk alleen, voortaan als militaire Mogendheid tegen Duitschland zal zijn opgewassen, Frankrijk zal bondgenooten zoeken, en een coalitie-oorlog tegen Duitschland zal het gevolg zijn van dezen oorlog. 't Is mogelijk; 't gaat met de volkeren als met de menschen in den beperkten kring der samenleving; de machtsverheffing van den een gaat gepaard met de sympathie en aan-

eensluiting van alle niet opgeklommen en daarom nijdige elementen. Maar, zelfs aan een coalitie-oorlog tegen Duitschland deel te nemen is een gewaagde zaak voor rijken, die minder in kracht, alleen niet tegen Duitschland zijn opgewassen. De trouweloosheid in de staatkunde is een axioma geworden, en wie zal zich kombineeren met Frankrijk op dien grond, waarop alleen een politieke samenwerking mogelijk is, op eigenbelang? Italië heeft zijn nationaal programma verwezenlijkt en heeft alle reden met het oog op den Paus te Rome en de agitatie, die er bestaat onder de Katholieke onderdanen van andere Mogendheden, zoo mogelijk met elk op een goeden voet te zijn. Oostenrijk heeft zich nedergelegd bij zijn overlijden in Duitschland, en een terugkomen op de dagen van '66, op den vrede van Praag, is daarom onmogelijk, omdat die staatkunde niet gedeeld wordt door de meerderheid van de bevolking van de Oostenrijk-Hongaarsche monarchie, de Slaven en Hongaren. Wat zou Frankrijk Italië of Oostenrijk kunnen bieden voor hun medewerking? En 't gaat eenmaal zoo, - geen koopprijs, geen handel!

Men spreekt van Rusland, en de haat van de oud-Russische of Moscovitiesche partij tegen al wat Duitscher is, is groot genoeg om een oorlog in vereeniging met Frankrijk tegen Duitschland in Rusland populair te doen zijn. Maar de staatkunde van het Russische hof herinnert zich nog al de grieven tegen Frankrijk, en de vijandige rol, die Frankrijk steeds in de Oostersche zaak heeft gespeeld. Was de Krimoorlog, was de smadelijke vrede van Parijs niet het werk van Frankrijk? Richt niet al wat Pool is steeds den blik naar de Seine, en vindt in Frankrijk steeds een veilig toevluchtsoord? Een oorlog van Rusland tegen Duitschland, - er wordt veel over gefabeld als een zaak, die mettertijd niet kan uitblijven, maar vergeet men dan dat er geen Mogendheid is, die minder onmiddellijk belang heeft bij de Oostersche quaestie dan Duitschland en dit land om die reden eer de natuurlijke bondgenoot is van Rusland, en althans het zwaard niet zal trekken om den Rus aan de Pruth den voet dwars te zetten? Een verbond van Frankrijk en Rusland is buitendien een zaak, die wel denkbaar is bij een Napoleontisch, d.i. een geketend Frankrijk, maar nooit bij het vrije Fransche volk. 't Is de vraag wat er grooter zou zijn bij den echten Franschman, - de natuurlijke, ingeschapen antipathie tegen Rusland, of de zucht naar wraak tegen Pruisen. De vrees, de afkeer van Rusland was een der redenen, waarom de oorlog met Duitschland in Frankrijk ontraden werd door die Franschen, waar het oude, echte, vrijheidslievende Frankrijk nog in leeft. Men leze b.v. wat de straks genoemde Vilbort in 1869 schreef over de rampzalige gevolgen van den oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland. ‘Wien’ vraagt hij, ‘zou de verdelging ten goede komen van twee groote volken, die aan het hoofd staan van de beschaving? Aan een Mogendheid, in welke het politieke en kerkelijke absolutisme is geincarneerd, aan die Mogend-

heid, die is voortgedrongen uit de steppen van Azië naar het Noorden, Zuiden en Westen, die als een vampyr zich gevoed heeft met het bloed van al de volken, die zij ontmoette op haar weg: aan het Moscovitische caesarisme. Een geheel geslacht van Franschen, Pruisen en Duitschers, uitgestrekt op het slagveld, welk een overwinning voor de beulen van Polen! Welke vreugdekreten zou die Mongoolsch-Tartaarsche horde slaken, wanneer zij de weg geopend zag, die leidt naar de rijke vlakten en steden van het Westen!'

Had Frankrijk niet een telg van dat ongelukkig geslacht der Napoleons op den troon gehad, die echte chevaliers d'industrie op het gebied der staatkunde, wellicht had die taal weerklank gevonden en ware de oorlog voorkomen. Maar indien Frankrijk weder een vrije natie wordt, vinden wij in het volkskarakter van de Franschen wellicht een waarborg tegen het verbond met Rusland.

Er is nog een andere reden, waarom wij een tijdperk van politieke oorlogen niet voor aanstaande houden, en de geduchte wapeningen niet als een onvermijdelijke noodzakelijkheid beschouwen; het is omdat de binnenlandsche toestanden in de verschillende landen weldra al de aandacht van de staatslieden zullen bezighouden. De beweging der geesten in onzen tijd is hoogst merkwaardig; wij zien twee verschillende stroomen, die altijd bestaan hebben, zoodra er van een geregelde maatschappij sprake kon zijn, zich van elkander afscheiden en tegen elkander inbruisen; aan den eenen kant de hardnekkige vasthoudendheid in Staat en Kerk aan het oude en overgeleverde, die als door een natuurlijke aantrekkingskracht de Conservatieven en Ultramontanen bij elkander doet aansluiten. Aan de andere zijde de partij, die doordrongen is van de levendige behoefte aan hervorming, diep ingrijpende verandering, de partij, die beseft dat de traditioneele vormen in Staat en Kerk eigenlijk slechts de dekmantel zijn om het gebrek aan leven en geest, aan innerlijke ledigheid te bedekken. En toch, hoe zeer deze partij de aspiratiën vertegenwoordigt van de meest ontwikkelden, de helderst denkenden, zij schijnt de minst sterke door haar verdeeldheid; een deel van die partij heeft de sympathie van velen verloren door het niet diep genoeg opvatten van het ideaal, door haar tevredenheid met uiterlijke vormen van liberaliteit; 't is de bourgeoisie, die rijk is geworden en ten gevolge van dien rijkdom eenzijdig beschikt over de macht in den Staat door den geld-grondslag van de verkiezingen, de bourgeoisie die geen andere behoefte kent dan die welke juist aan haar zeer middelmatige wenschen en verwachtingen voldoen, en blind en doof is voor de klachten van anderen; door haar breedsprakigheid, door haar langwijligheid, heeft zij zich gestempeld met het meest ondermijnende stempel, dat der verveling. Het radicalisme heeft daarin recht van bestaan, dat het gevoelt, dat 't het gewone slag van liberalen ontbreekt aan kracht en geest en leven. Is het te verwonderen, dat de radicalen van het doodsche doc-

trinaire van de liberalen afkeerig, en door dezen teruggestooten, zich dreigen te verbinden met de ontbindende krachten, die de maatschappij in haar boezem verbergt, met de vertegenwoordigers van het socialisme? Die parlementaire grond, waarover de gewone constitutioneelen zoo rustig en zoo kalm heen wandelen, peinzende en polijstende hunne lange redevoeringen, die grond is ondermijnd, het kookt en gloeit en brandt daaronder, en ernstige tijden zijn aanstaande. Wij wijzen op de reusachtige organisatie van den Internationalen arbeidersbond, die zich overal uitbreidt en een macht wordt, sterker dan het raderwerk van Bismarcks politiek. Juist deze groote politieke oorlog, waarin het bloed van duizende zonen des volks is vergoten voor een vorstelijke diplomatieke onderneming, kan niet anders dan de sociale beweging bevorderen. Spot met die radicalen, die Internationalen, die sociaal-democraten, zwijg hen dood, omdat zij niet fatsoenlijk genoeg zijn om mee te zingen in het gewone langdradige koor der liberalen, - zij vertegenwoordigen een werkelijke macht, de eenige die opgewassen is tegen het monsterverbond van conservatieven en clericalen, terwijl de liberalen in hun opvatting dikwerf bekrompen zijn, eng; wat begrip van nationaliteit b.v. betreft, vindt men bij de zoogenaamde republikeinen het ruimere begrip van mensch, en het is merkwaardig, dat toen in Duitschland tijdens den oorlog alles meewerkte om de klove van nationaliteit diep en breed te maken tusschen Duitschland en Frankrijk, de Duitsche sociaal-democraten zich tegen den oorlog verklaarden, omdat hij gevoerd werd tegen hun broeders en geestverwanten.

Zal de tijdelijke nederlaag van de liberalen tegenover de Conservatieven-Ultramontanen zuiverend, aansporend werken en hun programma breeder, frisscher maken, ruimer opgevat, zoodat er ook plaats is voor de wenschen en behoeften van anderen? Zal een versmelting plaats hebben van de liberalen en radicalen? In Duitschland is dit niet onwaarschijnlijk. Met gespannen verwachting zien wij den uitslag van de verkiezingen voor den Duitschen Rijksdag te gemoet; zooals de zaken op dit oogenblik staan, is de zegepraal van de combinatie der Conservatieven en Ultramontanen zeer waarschijnlijk. Maar men stelle zich echter niet voor, dat de aldus verkregen meerderheid het gewillige werktuig zal zijn in de hand van von Bismarck. De quaestie der nationaliteit heeft - wij wezen het vroeger reeds aan, - beginseldoodend gewerkt zoowel op de conservatieve als op de liberale partij. Jaren lang - te beginnen met de geschiedenis van het conflict in den Pruisischen Landdag - zijn de Conservatieven de geheel van alle zelfstandigheid ontbloote, volgzame partij der Regeering geweest. Indien de liberalen in de nationale manie hun beginsel hebben ingeboet, in niet mindere mate is dit het geval geweest met de Conservatieven; men denke aan zoo menige discussie in het Pruisische heerenhuis, en vooral aan de stemming over sommige artikelen van het Strafwetboek

voor den Noordduitschen Bond in den Noordduitschen Rijksdag. Welnu, nu de nationale zaak is tot stand gekomen, nu de Conservatieven gevoelen, hoe dit vooral te danken is aan den steun, dien zij de Regeering hebben verleend, hoe zij voor het oogenblik gesteund door de clericalen, de meerderheid kunnen vormen, begint zich bij hen weder een zelfstandigheid te openbaren, die de Pruisische Regeering moeilijkheden genoeg kan veroorzaken. Wat de Pruisische Conservatieven willen en verlangen, daarvan kunnen de Hollandsche Conservatieven zich nauwelijks een denkbeeld vormen; 't zijn echte ridders van de middeleeuwen, maar zonder hun poëzie.

Wat bij de Conservatieven nog slechts doorschemert, dat ziet men duidelijk bij de liberalen; de nationaal-liberalen hebben hun reden van bestaan verloren, nu de nationale zaak is voltooid. Niemand zal hen ooit terugwenschen en hun tweeslachtigheid zal hen gedurende het levende geslacht worden nagehouden en steeds een hinderpaal zijn voor het herwinnen der sympathie. Reeds heeft de waarschijnlijkheid van een conservatief-clericale meerderheid ontnuchterend op hen gewerkt, enkelen teruggebracht tot hun eerste beginsel. Daar komt bij dat de liberale partij uit het Zuiden, uit Beieren en Baden en Wurtemberg versterking ontvangt van meer zuivere elementen, die geen deel hebben genomen aan de voortdurende transacties met de Regeering, ter wille van het nationale werk. De heer Stauffenberg uit Munchen, wiens verkiezing voor den Rijksraad verzekerd is, zal wat minder praten dan de langwijlige nationaal-liberalen - wij hopen er spoedig van wijle bij te voegen - maar zijn woorden zullen als mokerslagen vallen op het Bondstelsel, dat von Bismarck heeft gebouwd, en hij is de man niet om zich door het cynisme en den vlijmenden spot van den Bondskanselier te laten uit het veld slaan. 't Is de Fortschrittspartij, die haar eervolle plaats weder zal innemen, en tot welke de meeste nationaal-liberalen thans zullen wederkeeren. Haar eischen zijn: een verantwoordelijk Bondsministerie, recht van begrooting, ook voor oorlog, en daarmee vermindering van de oorlogsbegrooting door verkorting van den diensttijd, niet op eens, maar langzamerhand, volkomen vrijheid van vereeniging en van drukpers. Te Berlijn hebben eenige arbeidersvereenigingen, niet behoorende natuurlijk tot de volgelingen van Schweitzer, zich bij dit programma van de Fortschrittspartij aangesloten.

Laten dan voor 't oogenblik de Conservatieven en Ultramontanen onder de glorie ‘der groote daden Gods’, onder de afmatting en uitputting, die elken oorlog achtervolgt, de overwinning behalen, - wij zouden het haast wenschen, omdat een tijd van verdrukking niet anders dan heilzaam op de liberale partij kan terugwerken. Wij zien weldra den ouden strijd weder aanbinden, omdat er goed bloed ook zit in de Duitsche liberalen, leert de geschiedenis van het Pruisische conflict. De tegenstand tegen de Regeering, die na '48 is ter neder

geworpen en gesmoord in het bloed des volks, smeult nog in het verborgen voort, en zich geheel aan den binnenlandschen toestand wijdend kan het Duitsche volk 't Bismarck lastig genoeg maken, en hij heeft niet meer het nationale stokpaard om de gelederen der oppositie overhoop te rijden.

't Spreekt van zelf dat de gedachte aan oorlog en annexatie daarmee op den achtergrond geraakt, en men zal zich in Duitschland waarschijnlijk over een jaar met geheel andere zaken bezighouden als die waarover tegenwoordig zooveel geschreven en gewreven wordt. Zouden wij hetzelfde niet kunnen verwachten van Frankrijk? De verkiezingen voor de Nationale Vergadering zijn over het geheel genomen in gematigden geest uitgevallen, en strekken gelukkig weinig om voor den man van Sedan nog iets te doen hopen; juist die gematigde zin beneemt ons tevens veel van de vrees, dat men Napoleon zal terugroepen als prefect van politie, als eenig redmiddel om de orde te bewaren. God behoede Frankrijk voor dat doodsteeken! Merkwaardig is, dat de Nationale Vergadering geheel andere mannen telt dan vroeger onder de officieele candidaturen; zij dragen veel meer den stempel van gekozen te zijn door den vrijen wil des volks; men telt er grondeigenaars, industrieelen, velen zijn mannen van ouden adel, en men heeft er.. weinig advocaten; men kan derhalve aannemen, dat zij gekozen zijn door den persoonlijken invloed, dien zij in hun kring uitoefenden. En toch, welk een strijd zal het zijn voor Frankrijk om weder een vaste Regeering te vinden; in gewone omstandigheden reeds een zware taak, na een tijdperk van twintig jaren waarin de politieke vorming en ontwikkeling geheel stilstond en alle takken der Regeering den demoraliseerenden invloed ondervonden, die van het hoofd van den Staat uitging, is die taak dubbel zwaar onder de tegenwoordige omstandigheden, onder den druk der nationale vernedering, en de zware lasten tengevolge van den oorlog opgelegd. Wij zouden aan het gezond verstand van de Franschen moeten twijfelen, indien zij zelven niet inzagen, dat zij in de eerste jaren althans de gedachte aan wraak verre van zich moeten verwijderd houden, want dat er veel, veel te doen is om Frankrijk weder sterk te maken. En wie weet, of zij in later jaren geen zachter oordeel zullen vellen over het onrecht aan hen gepleegd, een onrecht grievend en hard, maar waartegen zij zelven door hun eigen landslieden zijn gewaarschuwd, vóor de oorlog werd ondernomen.

Zullen wij ons nog bezig houden met de verhouding van Duitschland tot ons vaderland, met het gehaspel der dagbladen en de politieke tinnegieters over onze aannstaande anexatie, als een reden om onze begrooting van oorlog te verhoogen en de volkskracht uit te mergelen door soldatenspel? Ook al werd Duitschland niet beziggehouden door zijn binnenlandschen toestand, al was het niet verzwakt tengevolge van den oorlog, ook dan nog zien wij geen annexatie, behalve in de verhitte verbeelding van sommige vreesachtige kortzichtigen, eenvoudig

omdat het belang van Duitschland onze annexatie niet eischt, eer het tegendeel. Bismarck is te verstandig om een dosis politieke wijsheid op te doen bij den Duitschen bierknijpen-professor, die door zijn nationaliteit wil uitmunten. En waar vragen wij, aan de annexatie-vreezenden, waar is de grond, waarop ge beweert, dat de annexatie van Nederland thuis hoort in het politiek programma van von Bismarck? Toch niet in de kastijding door hem toegediend aan Luxemburg, dat de koning-Groothertog nu even trouw beloofde te beschermen, als hij vroeger bereid was het Frankrijk, en nog wel aan een Napoleon, te verkoopen? Wij herhalen, en het bewijs van het tegendeel is ons nooit geleverd, - dat Bismarck's politiek door en door Duitsch is en tot Duitschland zich beperkt. De annexatie van Nederland zou tegen het belang zijn van Duitschland, want Nederland vormt als zelfstandige neutrale Staat een voortreffelijken westelijken zeemuur voor Duitschland. Wij gelooven dat wij het verstandigst doen om de Duitsche professorenbierknijpers te laten wouwelen, zooals Bismarck ze zal laten praten; in plaats van ons ongerust te maken, willen wij er ons mee amuseeren. O gij hooggeleerde heeren, die uit uwe hooge wetenschappelijke sfeeren wilt afdalen tot ons lage, waterige Nederland en ons vereert door van ons lauwe, koude stervelingen notitie te nemen, wij danken u; wellicht hebt gij gehoord, dat wij rijk zijn, en dat zijn wij ook, er is veel geld in Nederland, en vele van uwe landgenooten komen daarop af; maar houdt ons niet voor zoo lummelachtig als wij er uitzien; die rijke Hollanders zijn niet zoo gemakkelijk; al hebben wij geen voortreffelijke legerorganisatie en weinig soldaten, onder dat schijnbaar levenlooze gelaat, die soms tergende kalmte en langzaamheid verbergen wij een onverzettelijke geestkracht; wij hebben de zee overwonnen, die elken dag onze stranden beukte, en wij zullen elk volk overwinnen dat ons overheeren wil, door ons geduld, door onze nooit geevenaarde koppigheid. Als gij weer over ons schrijft of spreekt, dan raden wij u eerst inlichtingen te gaan nemen; wij weten een goed adres; vraagt Napoleon I, het heugt hem nog, wat een last die Hollanders hem veroorzaakt hebben.

Maar laat ons nu niet zoo dwaas zijn en gaan schreeuwen voor wij geslagen worden. Laat ons minder twisten over het bestaan van onze nationaliteit, maar toonen dat wij een volk zijn, een taal hebben; laat ons zoo min Duitsche als Fransche taal- en zedenverbastering dulden. Maar zoo lang ons nationaal Hollandsch zoo slecht geschreven wordt, - men leze b.v. onze couranten - en de goede Hollandsche boeken zoo spoedig zijn geteld, en het bewijs van aristocratie moet zijn, dat men zijn eigen taal hard en leelijk vindt en dommer dan een Duitscher en een Franschman is in de geschiedenis van onze letterkunde, zoolang dunkt ons valt er op onze nationaliteit niet zooveel te roemen. Het verbeteren van deze zaken zal dan ontwikkeling van onze nationaliteit beter bevorderen, dan het brengen van eenige kruppkanonnetjes naar de gren-

zen om te toonen, dat wij ook mee kunnen doen. Laat ons in overspanning en overijling geen dingen doen, die ons in kalmer dagen, die waarschijnlijk spoedig zullen volgen, zouden berouwen. De vlucht van onze hersenen gaat wellicht niet zoo hoog als die van onze oostelijke buren, die veelal in de wereld der abstractie verkeeren, maar wij hebben, wat meer afdoet en wat betere, bruikbare waar is, wij hebben een goede dosis gezond verstand, en met dat gezond verstand moeten wij begrijpen, dat onze krachten te kort schieten om in een ernstigen strijd met een der groote Mogendheden de overwinning te behalen, in weerwil van onze voortreffelijke waterwerken; wij kunnen daarmee den vijand een tijd lang ophouden wellicht, maar ons lot niet keeren. Maar daaruit vloeit niet voort, dat wij, wanneer wij werden aangevallen, ons voetstoots hebben over te geven. Met die inrichtingen, die wij bezitten, met het verbeteren van het bestaande, kunnen wij ons eervol verdedigen. Een legerorganisatie en een begrooting van oorlog boven onze krachten is niet noodig om onze eer te redden; de volkswapening van de Fransche republiek heeft de eer van Frankrijk gered, meer dan het leger van Napoleon III.

Het bewustzijn van onze werkelijke nationale kracht moet ons tevens terughouden om onzen volksgeest te prikkelen, zoo gevoelig op dit punt, door annexatie-gepraat, en van het opwekken van den volkshaat tegen Duitschland, die gevaarlijk zou kunnen worden. De middelen van gemeenschap door onzen handel zijn te talrijk dan dat daardoor op den langen duur geen wrijving en botsing uit zou moeten ontstaan in ons eigen nadeel. Laten de Duitschers houden wat zij hebben, hun voortreffelijke legerorganisatie en hun Bismarck en hun nationale politiek en hun luchtspiegelingen over de toekomst, wij benijden hen noch het een noch het ander. Wij behoeven die zaken noch te prijzen noch over te nemen, niemand dringt ze ons op. Maar indien wij de gebreken der Duitschers breed uitmeten, laat ons een open oog hebben voor het vele goede en voortreffelijke, dat hun eigen is, op gebied van kunst en wetenschap. Ons levensgenot zou vrij wat minder zijn, indien er geen Duitschers waren, en ondankbaarheid zou het zijn te vergeten, dat wij voor onze intellectueele ontwikkeling veel aan hen hebben te danken.

Maar dat betreft slechts enkele individuen, zal men zeggen. Volkomen waar, maar zijn zij ook niet de vertegenwoordigers van hun volk, en moeten wij een volk alleen afmeten naar de minder gunstig uitgevallen. exemplaren, die wij in den regel alleen kennen naar de uiterlijke oppervlakte? De meerderheid der Duitschers maakt wellicht geen aangenamen indruk, - maar, onze nationaliteit zal ons toch wel niet blind maken voor de gebreken van ons eigen volk; een oppervlakkige kennismaking met den Nederlander is, dunkt ons, al zeer weinig geschikt om hoogachting of sympathie voor ons volkskarakter in te boezemen; vooral voor een vreemdeling moet ons volk al zeer weinig aantrekkelijks hebben.

Met dat begrip van nationaliteit wordt tegenwoordig verbazend veel geschermd; in gezonden zin moeten wij daaronder verstaan het bijzondere karakter, dat een volksstam in den loop der eeuwen tengevolge van zijn geschiedenis en zijn woonplaats heeft aangenomen; als zoodanig heeft de nationaliteit evenzeer een recht van bestaan, als dat zij volkomen verklaarbaar is. Het is met de nationaliteiten als met het verschillend karakter van de individuen in een huisgezin of in een grooter of kleiner vereeniging; de oorspronkelijke aanleg is dikwijls tengevolge van een tal van levenservaringen zoo gewijzigd, dat wij nauw onderscheiden kunnen, wanneer wij alles konden nagaan, wat oorspronkelijk is, of geworden tengevolge van de omstandigheden. Nu heeft in het gewone leven het individueel karakter slechts een betrekkelijk recht van bestaan; indien ieder zijn eigen karakter vergoodde en het uitgaf voor het toonbeeld van volkomenheid en volmaaktheid, dan ware het maatschappelijk en huiselijk leven onverdragelijk en nog veel zotter en dwazer dan het dikwijls toch reeds is. Zoo heeft evenzeer de nationaliteit slechts een betrekkelijk recht van bestaan; ik vind het cosmopolitisme vervelend dat alle onderscheid wil uitwisschen, en de hemel beware ons voor dat gemengde karakter, dat een samensmelting zou zijn van alle nationale eigenaardigheden, - juist een idée voor een Duitsch professor, - maar, nog daargelaten het schandelijk spel dat door de staatkunde met die nationaliteiten wordt gespeeld, indien men de nationaliteit wil maken tot een spiegel, waarin een volk steeds zich zelf moet aanschouwen en bewonderen, dan vinden wij dit een walgelijke ijdelheid, die een volk evenzeer misstaat als het individu, en vinden wij volkomen waar, wat Renan zegt: ‘De vaderlandsliefde is bij de volkren wat de ijdelheid is voor de individuen, d.i. de volmaakte zelftevredenheid, die geen behoefte heeft noch om iets van elders te ontleenen, noch zich door anderen te volmaken.’(*)

Niet vijandig moeten de nationaliteiten tegenover elkander staan; zij moeten ook in hare gebreken elkander verdragen; uit het verschil van bestaan, van denken en zijn kan een wrijving ontstaan, die de wederzijdsche ontwikkeling bevordert. Niets natuurlijker, dan dat de volkeren, die één taal spreken, één letterkunde hebben, en dientengevolge ook in denken en zijn veel overeenkomst met elkander hebben, zich tot elkander voelen aangetrokken en daardoor de behoefte aan nationale en politieke eenheid wordt geboren, waarvan wij in Italië en in Duitschland de voorbeelden zien, een behoefte die ook onder de Slavische volkeren meer en meer toeneemt; maar het vijandelijk tegenoverstellen van de verschillende nationaliteiten, het wederzijdsch afsluiten, en het aankweeken van vijandschap en haat, is een der treurigste en meest bedenkelijke verschijnselen van onzen tijd. Wij kunnen daarin niets anders zien dan een zedelijke verachtering, een terugvoeren tot de voor-christelijke tijden, toen dezelfde afscheiding

(*) E. Renan, *Essais de Morale et de Critique.* Paris. Levy. p. 114.

tusschen de volkeren bestond, een breken met den godsdienst der waarachtige humaniteit, die het verschil tusschen de volkeren uitwischt.

Waarlijk, indien wij de verhouding van de volkeren onderling, kenbaar in de algemeene zucht om te wapenen en soldaten te maken bij honderdduizenden, zoo moeten opvatten, indien er geen plaats is voor eene andere beschouwing, laat ons dan het woord beschaving maar uitwisschen, en allen strijd voor ontwikkeling van ons zelven en anderen opgeven. Het menschelijk leven, ook dat der volkeren is dan toch niets anders dan een noodlottig natuurproces, waarbij de een den ander verslindt, een proces waarvan het eindresultaat eenmaal zal worden opgemaakt door dat roofdier, dat den grootsten muil en den scherpsten klauw heeft.

Het vorige jaar is in vollen ernst de vraag geopperd, of Europa voorof achteruit ging, of na dit tijdperk van gisting en onvoldaanheid een nieuwe toekomst zou aanbreken, waarin de verhevene ideën of droomen zouden verwerkelijkt worden, dan of de lauwheid en lamheid, die men haast overal opmerkt, zou voortduren en wij in het eerste begin waren van die periode van verval, die wij met zooveel zorg bestudeerd hebben bij de volken van den ouden tijd; vooral de Engelsche bladen hielden zich bezig met deze vreemde quaestie, waarbij men zich zelf moest vonnissen. Het meer en meer toenemend militairisme, steunend de despoten, die als de vampyr het beste bloed des volks uitzuigen, de vrijheid, - de slaafsgezindheid van de volken om zich te laten tyrannyseeren en zelfs de vergulde ketenen te prijzen, die de gekroonde mannen van de ‘Gratie Gods’ goedvinden aan te leggen, waren redenen om de quaestie ten onzen nadeele uit te wijzen. De vraag is met den oorlog in het vergeetboek geraakt. 't Was ook te dwaas; de oorlog, gevoerd op die reusachtige schaal, met die krachtsinspanning en die volharding, is ten minste een bewijs van genoeg levenskracht.

Maar over één ding zal men het wel eens zijn gebleven: de staande legers van de laatste jaren, de geduchte wapeningen, knagen aan de welvaart der volkeren; alle bezwaren van zedelijken aard wegdenkend, is het bewijs niet moeilijk te geven, dat deze wapeningen, die Europa herscheppen in een militaire werkplaats, in betrekkelijk korten tijd op den materieëlen ondergang der volken moeten uitloopen. Welnu, zij die in de koortsachtige overspanning van onzen tijd meenen, dat geen staat bij Pruisen kan achterblijven en overal algemeene en jarenlange dienstplichtigheid moet worden ingevoerd, hebben zij wel ernstig nagedacht over 't geen uit die wapen-manie moet voortvloeien? Heeft dan geen staat in Europa den moed om neen te zeggen, en met een Oostenrijksch afgevaardigde in den Rijksraad het gezond verstand te laten spreken: 't is *mogelijk* dat wij zonder een leger volgens de hoogste eischen van het militairisme te gronde gaan; maar dat wij met een opgedreven begrooting van oorlog aan uitputting zullen sterven, is niet alleen mogelijk maar *zeker* en gewis?

En indien wij den weg van het gezond verstand willen, dan moeten wij ook den praktischen willen. Onze volksvertegenwoordigers zijn geroepen om elke verhooging van de begrooting van oorlog af te stemmen. De Vredebonden moeten geen protesten of adressen opzenden aan de vorsten en diplomaten, die in de eerste plaats de oorzaak zijn van de oorlogen, - wie zal bij den wolf te rade gaan over de quaestie of roof gerechtvaardigd kan zijn, - neen, wil men petitioneeren, men dwinge de volksvertegenwoordiging om wijziging te vragen van de grondwet, die het recht van vrede en oorlog in handen stelt van een vorst. In het maatschappelijk leven moet men het militairisme bestrijden, dat zich aanmatigingen veroorlooft, die wij laf genoeg zijn om te dulden. Men verandere de leesboeken over de geschiedenis, waarin elke daad, ook de onrechtvaardigste, meest ruwe en lage en woeste wordt verheerlijkt, wanneer zij maar diende tot vergrooting van het vaderland. Men dosse de kinderen niet in militaire kleeding, het eerste begin, waarmee men den grond legt voor het vergulden van een nietsbeteekenend leven.

En wat de zaak bovenal ernstig maakt, is dat men door het militairisme te bevorderen, de omwenteling van den zoogenaamden vierden stand in de hand werkt. Waar het geheel lijdt en kwijnt en kankert, lijden al de deelen, maar het ruimst deelt in het verminderen der welvaart de mindere stand. Terwijl bij de zoogenaamde hoogere klassen der maatschappij de beschaving meer en meer wordt verfijnd en overbeschaving ontzenuwt en krachteloos maakt, zinkt de dusgenaamde mindere stand al dieper en dieper; hoe zelden treffen wij hier meer aan dat instinkt van trouw, dat die individuen aan hun meesters verbond. De ontevredenheid, de minachting, de haat tegen hun meerderen neemt met den dag toe. Steeds stijgen de levensmiddelen in prijs, de nood, het gebrek wordt grooter, de kreet der wangunst, der begeerlijkheid, der wraak wordt menigmaal gehoord, en men kon dien kreet lezen, indien men niet de treurige gewoonte had aangenomen om van niets wat van die zijde komt, kennis te nemen, meenend het dood te zwijgen. Een krachtige stoot is nog slechts noodig, en de dicht opeen gepakte, ontvlambare massa vat vuur en de sociale omwenteling is daar, waarin al de lang verkropte woede en haat van den minderen stand zich zal ontlasten.

Er is wat beters te doen in onze maatschappij dan nieuwe militaire organisaties te bestudeeren en vast te stellen.

19 Febr. '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Een Nederlandsche roman.

H.J. Schimmel. Het gezin van Baas van Ommeren (voor dertig jaren). 2 dln. Schiedam, bij H.A.M. Roelants, 1870.

Wie heeft zich eenigen tijd geleden niet geërgerd aan het bericht, dat in een Duitsch tijdschrift geweigerd is de opname van een overzicht der Nederlandsche literatuur van het jaar 1870, omdat dit te particularistisch zijn zou? Als ooit de publieke meening in Duitschland zich omtrent ons vaderland heeft kenbaar gemaakt, dan is het wel in dit saillant feit. Wat ligt er toch in dat feit opgesloten? Immers geheele verloochening van onze taal en onze literatuur. Het Hollandsch is niet meer dan een dialekt van het Duitsch, even goed als het Saksisch, het Beijersch, het Hannoversch enz.; en daarom kan er geen afzonderlijk overzicht van de literatuur in dat dialekt in een jaar worden gegeven, waarin de eenheid van Duitschland tot stand kwam en waarin dus zooveel mogelijk elk onderscheid tusschen de verschillende stammen van het eene Duitsche volk moet worden uitgewischt. Zietdaar het feit in al zijn naaktheid. Het behoeft niet gevraagd te worden, waarom dit aldus geschiedt? In allen ernst gemeend kan het niet zijn. Of zouden wij de redaktie van dat Duitsche tijdschrift voor zoo onnoozel moeten houden, dat zij niet eens bekend was met den oorsprong van de Duitsche en de Nederlandsche taal? Zou een tijdschrift aan de literatuur gewijd, zoo weinig bekend zijn met de onderzoekingen van Grimm e.a. op dat gebied? Dit kunnen wij immers niet onderstellen. En zoo blijft er dan niet anders over, dan dat wij hier te doen hebben met een afschuwelijk staaltje van kwade trouw, dat wij hier te doen hebben met een dier lage middelen van het leugensysteem, dat tegelijk met het imperialisme, van Frankrijk naar onze oostelijke naburen schijnt te zijn verhuisd. Nederland moet vroeg of laat geannexeerd - welnu dan moet ook geen middel ontzien worden, om de publieke opinie in Duitschland omtrent ons land op het dwaalspoor te brengen. En wat is daartoe geschikter, dan een-

voudig verloochening van onze literatuur. Daardoor wordt toch het best de grondslag van een geheele natie ondermijnd.

Wij zullen echter de vergeefsche moeite sparen, om in dit tijdschrift onze Duitsche broeders, die door den roes van hun krijgsgeluk geheel zijn bedwelmd, van hunne dwaalbegrippen omtrent ons land te genezen. Het zal ons genoeg zijn, wanneer wij door de aankondiging van den roman van Schimmel in onze Hollandsche lezers het gevoel hunner nationaliteit hebben verhoogd.

Veel bedroevender verschijnsel toch, dan de miskenning, die de Hollandsche literatuur van den kant der Duitschers ondervindt, is het feit dat er volbloed Nederlanders zijn, die uit dwaze ingenomenheid met al wat vreemd is en uit minachting van het kleine in de wereld, het eigenaardige van de Nederlandsche letterkunde ten eenenmale ontkennen. Omdat de produktie op het zuiver gebied der literatuur van den tegenwoordigen tijd in ons land niet vergeleken kan worden bij vroegere tijden zoo min als bij andere landen, hoort men uit den mond van velen in koelen bloede het geheele bestaan der Nederlandsche literatuur op zich zelve in twijfel trekken.

Tegen dit bedroevende verschijnsel verheugt het ons, dat wij met den voor ons liggenden roman van Schimmel ten krachtigste kunnen protesteren, en dat wij met het oog op dezen romanschrijver het ons volk luide kunnen toeroepen, dat de geest van onzen van Lennep met hem niet is gestorven.

De roman toch: het gezin van baas van Ommeren, die onder den titel van ‘Voor dertig jaren’ in het tijdschrift Nederland gestaan heeft, is de aandacht van allen, die belang stellen in den gang der Nederlandsche letterkunde ten volle waard. Daar zullen er zijn, die dezen roman uit de hoogte zullen beoordeelen, omdat daarin niet gevonden wordt de objectivering van de een of andere machtige ideé van den tijd, dien wij beleven, omdat zij daarin missen de behandeling van een der kwestien, die onzen tijd bewegen. En zeker, wanneer men uitgaat van de meening, dat in elken hedendaagschen roman een dergelijk probleem van socialen, politieken of religieusen aard op den voorgrond staan moet, dan beantwoordt deze roman niet aan dat vereischte. Doch heeft het kleine in het leven dan ook niet zijne groote waarde? En het is juist in dat opzicht, dat deze roman van Schimmel uitmunt. Gij moogt te vergeefs daarin zoeken stoute denkbeelden over den geest onzes tijds, gij zult er des te meer in aantreffen die fijne en kleine trekken van het leven, die toch ook waarlijk niet over het hoofd mogen gezien worden.

Ik denk hier o.a. aan de beschrijving van vrouw Moes, de ruwe en toch zoo door en door goedhartige bleekster, die met al de ruwheid aan haar stand eigen en in het trotsche gevoel van haar eigen eerlijk verdiend geld dikwijls op den verachtelijksten toon zich uitlaat over de schandelijke praktijken van haren neef Stuffken; maar die, waar de on-

gelukkige Clara in nood was, haar redster zich betoonde en jegens Lize op haar sterfbed een onovertroffen adeldom van ziel openbaarde. Die vrouw Moes is een van de best geslaagde figuren; om dat te begrijpen, is het alleen noodig, haar sterfbed bij te wonen (pag. 224 dl. 2). Met meesterlijke hand is dat geschetst.

Niet minder goed is ook het beeld van de vrouw van Reaal geteekend, die zich ten gevolge van het ellendig gedrag van haren echtgenoot in de armen der orthodoxie had geworpen; die het eene oogenblik zich ten gevolge van haar zenuwlijden ten doode toe krank gevoelt, om een oogenblik later de plannen te maken voor een diner, aan hare vrienden te geven; die voor haar vermoorden echtgenoot op zijn graf gebeden komt slaken en een oogenblik later met den liberalen dominé Stins, die heftig tegen het separatisme uitvoer, een twistgesprek over de godsdienst houdt. En zoo zijn er verscheiden figuren in dezen roman, die allen bewijzen, dat Schimmel een helder oog heeft voor het kleine in het leven, dat hij een uitnemend opmerker is.

Wij kunnen dan ook dit werk met den grootsten aandrang aan het lezend publiek aanbevelen en wij zijn overtuigd, dat allen, die prijs stellen op de kleine schakeringen in het menschelijk leven menig nuttig en aangenaam uur onder het lezen zullen doorbrengen.

Vraagt men mij, of ik daarom geene aanmerkingen heb. Ja zeker en ik wensch ze ook, zonder aarzeling uit te spreken.

Wat vooreerst aangaat de verandering van titel; de schrijver heeft, dunkt mij, zelf gevoeld, dat deze bij een afzonderlijke uitgave noodig was. Waarom? Oorspronkelijk luidde de titel: ‘Voor dertig jaren’ en men zou dus met reden hebben mogen verwachten, dat deze roman, die ons dadelijk in het hart van ons vaderland verplaatst, ook met nauwkeurigheid de vaderlandsche toestanden van voor dertig jaren zou hebben geteekend. Van den historischen romanschrijver Schimmel zou men dit vooral wachten. Dit geschiedt echter in geenen deele. Uitgenomen den strijd van den predikant Stins tegen de afgescheidenen en een enkele opmerking ontleend aan de toenmalige Rijksvertegenwoordiging, hooren wij van ons vaderland in die dagen nagenoeg niets en kon alles, wat er in verteld wordt, even goed voor 50 jaren als gisteren hebben plaats gehad. Deze fout heeft de schrijver zonder twijfel zelf gevoeld en het is dan ook zeker daaraan te wijten, dat in de afzonderlijke uitgaaf de roman een anderen titel heeft gekregen, ontleend aan de hoofdpersonen van zijn werk. Het is ook de vraag, of ons vaderland voor 30 jaren wel belangrijk genoeg was voor een historischen roman.

Een andere opmerking, die ik tegen den roman in het midden zou willen brengen, is deze, dat hij al te realistisch is. Wat versta ik daaronder? Komen er in dezen roman tooneelen voor, zoo als wij gewoon zijn uit de objectieve kunstschool van Frankrijk te ontvangen, of zooals Lidewyde van Busken Huet, onzaliger gedachtenis, ons heeft te aanschouwen gegeven? Komen er scènes in voor, aan den meest dierlijken

toestand van den mensch ontleend? Neen, aan die zonde van de objectieve kunstschool maakt Schimmel zich niet schuldig. Doch er is nog een ander soort van realisme, dat ons evenmin bevredigt. Ik bedoel dat realisme, dat zich tevreden stelt met het schetsen van alledaagsche menschen, zonder ons een eenigszins ideale persoon daar nevens te teekenen, op wien ons oog telkens met de grootste bewondering staart. Zeker, ik weet, ook dit kan worden overdreven. Die ideale persoon mag niet boven lucht en wolken zweven maar moet vleesch van ons vleesch zijn en been van ons been. En ziet! zulk een ideale persoon mis ik in het gezin van baas van Ommeren. Zeker de schrijver heeft getracht aan dien eisch te voldoen door zijne teekening van van Ommeren zelf, van Klaartje, van Kornelis en Lize tegenover de donkere schaduwen, die een Reaal en Stuffken op ons doen vallen. Maar wanneer die genoemde edele naturen op den keper worden beschouwd, dan beantwoorden ze geen van allen aan de vereischten van die ideale persoon, die ons met de overige concrete toestanden verzoenen moet. Denkt aan van Ommeren - zeker met berusting draagt hij zijn lot, hij de vroeger welvarende man, om ook in lager stand werkzaam te zijn voor zich en de zijnen. Maar die berusting hindert ons toch, waar we hem als een slaaf zich zien krommen voor zijn afschuwelijken meester Reaal en reeds lang voor den aanslag van Reaal op zijn dochter Klaartje hadden wij gehoopt, dat hij dat ondraaglijk juk zich van de schouders zou hebben geworpen.

En Lize Stuffken? Zou zij soms aan dien eisch voldoen? Zonder twijfel - die persoon wekt onzen eerbied op, waar zij duldt en draagt, waar zij zich zelven arm maakt, om de misdaden van haren vader uit te wisschen, waar zij hopende op de eindelijke terugkomst van Kornelis, in alle opzichten zich een kind betoont van Kornelis ouders. En toch, liefde is het woord niet, dat ons boeit aan die figuur. Zij blijft altijd min of meer koud. Noch hare houding tegenover Kornelis, dien zij dwingt tot de vlucht, om haar ontaarden vader te sparen, noch haar dagboek doet ons denken aan zulk een ideale natuur, die door den strijd des levens geheiligd geworden is. Het lijden gaat bij haar niet diep - en haar levenstaak wordt meer uit plichtsgevoel dan uit liefde verricht.

Maar wellicht heeft de schrijver ons zijn ideaal in Klaartje en in Kornelis geschetst. Zeker, deze beide hebben van huis uit zulk een ideale natuur. Doch zij komen zelden ten tooneele. In het schoonste harer dagen huwt Klaartje met een goeden sukkel van een man en men hoort bijna niet meer van haar. En Kornelis zit in Algiers en treedt bijna nergens handelend op. Toch komt het mij voor, dat de schrijver van deze twee ideale naturen ook hoofdpersonen had moeten maken. Eene vergelijking zij mij vergund met een der meest bekende en schoonste romans van George Eliot, ik bedoel Adam Bede. Kornelis en Klaartje doen hier en daar denken aan Adam Bede en Hetty,

de twee schoonste figuren in genoemden roman. En toch, waar is in Kornelis iets te vinden van dien edelen aard van den timmerman Adam Bede? Voor zijn vlucht naar Algiers is Kornelis eigenlijk een onbeduidende jongen, die alle mogelijke flinkheid mist, en die in geenen deele inziet, dat Stuffken, zijn patroon, een schoelje is. Op Adam Bede daarentegen rust ons oog van zijn jeugd af met het grootste welgevallen. Die flinke timmermansgestalte moet elk lief krijgen. En Klaartje, die hetzelfde slachtoffer was als Hetty van den gemeenen man uit den adelstand, wat vinden wij bij haar van dat zielelijden van de gebrokene Hetty, dat ons in Adam Bede met zulke schoone kleuren geteekend wordt? Ook al was Klaartje totaal onschuldig, gelijk ze was, dan moest toch op zulk een ziel dat grievend leed loodzwaar blijven drukken; - al haar zieleleed begraaft ze echter aanstonds onder het meest prozaische huwelijk.

Van waar dat gemis dier hoogere idealiteit? Het komt mij voor, dat dit voortspruit uit het gemis van een allesbeheerschende idée. Althans de romanschrijver, die tot de objectivering van zulk een idée zijn figuren gebruikt, zal ligter dan een bloote waarnemer zulk een ideale natuur ons schetsen. En het is dan ook die reden, dat die soort van romans de ontwikkeldsten het meest aantrekken. Zij zijn aangrijpender, zij laten meer achter in de ziel, zij zijn onsterfelijk.

Toch blijf ik dit werk zeer aanbevelen aan de aandacht mijner lezers, zij zullen er zonder twijfel door geboeid worden. En al moet als het beste kenmerk der schoone litteratuur worden genoemd, dat zij de menschelijke ziel met denkbeelden verrijkt; toch is een niet minder groot vereischte van een roman, dat hij weet te boeien door zijn concrete beelden. Dit laatste doet Schimmel bij uitnemendheid.

D.C. NIJHOFF.

Amusant.

De Familie Schaffels door Johan Gram. Arnhem, D.A. Thieme 1870. (Een deel gr. 8o.) Schakels uit een keten door Johan Gram. Arnhem, D.A. Thieme 1870. (Guldens-editie No. 79.)

In ernst gesproken! Men vindt in het eerst hierboven genoemde werk al heel veel bestanddeelen van een roman bijeen. Zeer begeerlijk voor romanlezers en verslinders van den echten stempel. De hoofdpersoon is een lief mooi meisje, maar tevens een onecht kind, dat zijne ouders niet kent, aan tegenspoed, verleiding en laster wordt blootge-

steld en eindelijk aan den man komt. Dan vindt men hier een echten melodramatischen fielt, een huichelaar met de zeven hoofdzonden, een intrigant, die ontmaskerd wordt. Een paar *jeunes premiers*, die beide het geluk hebben op het juiste oogenblik ten tooneele te verschijnen om de benarde schoone uit het gedrang te helpen, de een, die de ware Jacob blijkt te zijn, bij herhaling, zelfs toen het water tot aan de lippen gekomen was, als een ware Deus ex machina. Ook een rijkaard die geëxploiteerd wordt, maar wiens kolossaal vermogen ten laatste toch in de rechte handen komt. De *premier amoureux* heeft bovendien het buitenkansje de hollende paarden van zijn aanstaanden schoonvader in de teugels te grijpen en de redder te worden van den vader, zooals hij het telkens van de dochter was. Een ander onmisbaar ingredient wordt hier, evenmin als deze wonderbare reddingen, gemist, nl. een *petit crevé* van adel en tegenover hem een edelman die inderdaad een edel mensch heeten mag, NB! zoon en vader!

Met deze personen nu, benevens eenige anderen, die minder gemakkelijk te classificeeren en met al hunne slechts oppervlakkig aangeduide eigenschappen in het dagelijksche leven genoeg te vinden zijn, wordt eene romanintrigue opgezet, welker vinding pleit voor het talent van den schrijver, maar welke hij niet tot eene goede ontknooping schijnt te hebben kunnen of willen brengen zonder die *tours de force*, die al te toevallig zijn om de illusie, dat men geen verdicht verhaal leest, te onderhouden. Al is het ook nog zoo waar, dat in het werkelijke leven zoogenaamde toevalligheden plaats hebben, die romantischer schijnen, dan de romandichters verzinnen kunnen, toch verraadt het n.m.i. eene zwakheid, als zij door onwaarschijnlijkheid aan onmogelijkheid laten denken, of bij herhaling tot den uitroep dwingen: ‘dit is toch al heel toevallig!’ Dit is hier het geval en is jammer, want het boek is werkelijk flink en frisch en, behalve eenige jachtmaking op effect en vooral op satire, die door overdrijving in 't water valt, prettig geschreven. Die Meneer Schaffels, de Indische Oudgast-suikercontractant met zijne vette ega en coquette dochter zijn allervermakelijkst. Ook de timmermanszoon, clarinettist, jurist, straks Mr. Herman Meerkamp, en zijne moeder zijn goed geschetst, maar ook geschetst alleen, want van deze figuren kon veel meer gebruik gemaakt zijn... Evenwel, dit mag geen verwijt worden, want het is den schrijver met geen zijner personen om wezenlijke karakterteekekening te doen geweest, hij geeft slechts eenige omhalen, maar doet dit toch zoo dat zij allen zeer goed herkenbaar zijn. Bovendien heeft hij zijn roman hierdoor binnen de grenzen van één deel gehouden. Hij schijnt slechts zijn verhaal om het verhaal zelf te geven; hij doet dit op zijne bekende manier; en ik houd mij verzekerd, dat menigeen het met genoegen zal lezen. Ik kan er bijvoegen, dat men voor opoffering der kunst aan de strekking volstrekt niet bang behoeft te zijn; tendenz vond ik in 't heele boek niet, tenzij men zoo wil noemen

de afgezaagde waarheid, die maar half waar is, dat de deugd hier op aarde wel eens met tijdelijke zegeningen gekroond en de ondeugd naar verdienste met tegenspoed gestraft wordt.... ik spreek met opzet niet van geluk of ongeluk, omdat deze van geen uiterlijke omstandigheden afhankelijk zijn.

Wat, echter met eenig voorbehoud, van *De familie Schaffels* gezegd kan worden, dat zij zeer amusant is, geldt ten volle van de *Schakels uit een keten.* De onder dezen, eenigszins gezochten titel bijeengevoegde schetsen en novellen geven een nieuw bewijs, dat zulke losse stukken dikwijls beter slagen dan een meer afgerond geheel verhaal. Wie ze vroeger in Tijdschriften reeds gelezen heeft zal dit met plezier nog eens doen, en wie ze nog niet las zal in verloren oogenblikken er zich aangenaam mee bezig kunnen houden. Johan Gram schrijft los, dikwijls jolig en heeft slag van vertellen. Hij weet zeer goed de uiterlijke eigenaardigheden der menschen op te merken en weer te geven en vermoeit u volstrekt niet met het beschrijven van in het verborgen werkende hevige hartstochten, noch met uitvoerige karakterteekening. In dit bundeltje vond ik echter meer humor dan in den roman; en ettelijke meer fijne, ietwat sarkastische opmerkingen, nu en dan ongezocht in het verhaal gemengd, verhoogden mij het genot dezer overigens zeer ligte lectuur.

De prijs van een enkelen gulden is ook meer geëvenredigd met den inhoud, dan de *f* 3,25 van het zoo fraai uitgevoerde royaal octavo deel met dien van den roman.

Kampen, Jan. 1871.

J. HOEK.

Vertalingen en herdrukken.

Een kruisdrager. Naar het Engelsch van mevr. Duffers Hardy, vrij vertaald door B. de Heert. 2 deelen. Amsterdam, gebroeders Kraaij. 1870.

Wij herinneren ons niet de schrijfster van ‘Een kruisdrager’ reeds op het letterkundig gebied bij ons te lande ontmoet te hebben. Mocht het de eerste kennismaking zijn die het Nederlandsch-lezend publiek met haar maakt, wij achten die niet onbevredigend.

Mevrouw Duffers Hardy heeft de wereld en de menschen goed bestudeerd, in de verschillende levenstoestanden een scherpen blik geslagen en verstaat de kunst om treffende tooneelen te schetsen, waaronder die wegslepend schoon zijn te noemen.

Naar ons inzien mag het boek onder den vloed van vertaalde - ook Engel-

sche - romans niet verzinken. Er hadden wel wat minder toevalligheden in kunnen voorkomen, en mogen we hier en daar wat overdrevens aantreffen, het hoek lijdt niet aan die ziekelijke en slappe godsdienstigheid, waardoor zoo menige Engelsche roman zich kenmerkt. Neen, over het geheel ligt een frissche tint en een gezonde levensbeschouwing met haar kritiek van het valsche en onreine.

Het werk beantwoordt aan den titel. De hoofdpersoon, dokter Wynter - een pseudoniem - wekt beurtelings ons medelijden, onze sympathie, onze bewondering, ja onzen eerbied op. Zijn geheim - dat wij voor den lezer niet willen ontsluieren - is de oorzaak van zijn martelend leven, dat hij als een waar kruisdrager doorleeft totdat het kruis hem afgenomen wordt en de kroon der overwinning hem siert. Hij draagt zijn lot met die echte wijsbegeerte, die in het hoogste beginsel haar wortel heeft. Zijn redeneringen zijn kalm en getuigen van een vast, door niets uit zijn voegen te rukken karakter. In geheel het verhaal straalt de reinheid van zijn hart, de zuiverheid zijner beginselen, de adel zijner bedoelingen door. Hij weet, waar het moet, zich zelf te verloochenen en op te offeren. Verstand en hart staan in de zuiverste harmonie tot elkander en in zijn zwak, eenigzins misvormd lichaam leeft een adel der ziel, die ons in hem de waarde van den mensch leert eerbiedigen en waardeeren. Aan zulk een kruisdrager die balsem zocht voor zijn eigen lijden in het verlichten van anderer smarten kan de lijdende menschheid zich met het meeste voordeel spiegelen.

Om den hoofdpersoon groepeeren zich vele andere, die hoofd- en ondergeschikte rollen vervullen. Wij noemen ze niet met name, omdat wij anders het gansche beloop van den roman zouden moeten aangeven. Genoeg, wij vinden hier de vrouw geschetst in haar edele grootheid, haar verhevene en verschoonende liefde, maar ook in haar zwakheid en niet verschoonende hardheid; - den man in zijn heldenmoed, zijn grootheid van ziel en karakter, maar ook in zijn vermetelheid en diep gezonken karakterloosheid en gemeenheid, terwijl nogtans niet voorbijgezien wordt het goede dat er in een diep bedorven ziel nog sluimert.

De schrijfster laat de ware aristocratie recht wedervaren, maar geeselt ook hare afdwalingen en verkeerde uitbottingen in een hooghartige vrouw, vol bemoeizucht en achterdocht, die ook met hare bekrompen godsdienstige begrippen haar adeltrots zoekt te verheffen, maar daarom scherp en dikwijls onmeedoogend wordt.

Het ontbreekt in dit boek niet aan goede en gezonde opmerkingen, b.v. over de vroegere of latere ontwikkeling van het genie; het zich verheffen boven zijn stand; familie-oudheid en glans; beschaving enz. Jammer, dat de schrijfster het door haar aangevoerde onderwerp: of de verlichting door het christendom inderdaad gelukkiger maakt, niet meer heeft uitgesponnen en de kwestie eigenlijk onopgelost laat. Het ware beter, als de opgewonden uitgesproken phrasen over dit onderwerp waren achterwege gelaten.

Van de karakters die ons aantrekken en afstooten is veel te leeren. Door den vorm, waarin dat onderwijs gegoten, en den stijl waarmede het voorgesteld is, kan en, wij hopen het, zal het indruk maken.

De titelplaten willen ons niet bevallen. Ze hadden, vooral wat de plaat betreft voor het tweede deel, karakteristieker kunnen zijn.

De vertaling is zeer goed.

H.

Robert Halt. Een patient van dr. Pontalais. Naar het Fransche werk: 'Une cure du docteur Pontalais.' Met een woord van aanbeveling van M.W. Scheltema Ez. Sneek, H. Pijttersen Tz. 1871.

't Is een merkwaardig ziekteproces, waarvan het beloop ons in deze bladen wordt geschetst.

De patient is een jong roomsch-katholiek geestelijke, een opregt, vroom, eerlijk mensch, maar daarom juist lijdende onder den druk zijner geloofsvormen en van zijn kerkleer. De geneesheer die hem een kuur doet ondergaan is doktor in de wis- en natuurkunde. Ook hij is een regtschapen mensch met edele beginselen, maar een bepaald vijand van alle godsdienstvormen en leerstelsels, hij is zelfs geen lid van eenig kerkgenootschap. Die beiden komen met elkaâr in aanraking en botsing, zij vatten beiden het plan op elkander te bekeeren.

U ontbrak de gedachte, mij de ziel, zegt later de doktor tot den ex-geestelijke. Eene verzoening alzoo tusschen godsdienst en wetenschap moet hier worden tot stand gebragt. En of nu de schrijver den regten weg daartoe heeft ingeslagen? Wij gelooven, ja. Dr. Pontalais begint niet met zijn patient te vertellen, dat hij o, zoo ziek, dat hij stervenskrank is. Neen, hij heeft het éenig levensvonkje ontdekt, dat nog gloort in den schier verstorvene, een lijk bijna. 't Is zucht naar kennis, die men maar niet in hem heeft kunnen dooden. Dat blaast hij aan, en hij voedt het, en er komt weêr adem en bewustzijn in het levenlooze. De denkkracht en het oordeel breken zich uit hun kluisters los, de oogen ontsluiten zich, tot het licht der waarheid er in doordringt en allengs diepe schaduwen en vlekken aantoont, op wat hem zoo rein en vlekkeloos was boven alles.

In de reactie, die daarop volgt, - het weêr instorten van den patient - dat de genezing voorafgaat, heeft de schrijver een gelukkigen greep gedaan in de natuur des menschen, die zich zonder vertwijfeling en smart, zonder worsteling en fellen strijd, niet los kan rukken van wat haar het meest dierbaar was en heilig. Hij - de schrijver - voelt zich te huis op het gebied der zielkunde evenzeer als op dat der theologie en der natuurkundige wetenschappen. Het middenpunt van het verhaal, de eigenlijke intrigue, vertoont een getrouwe karakterschets van het katholicisme in zijn onbegrensde heerschzucht, van dat zijner zonen en dienaren, in hunne slaafsche onderworpenheid, in hun dweepzucht, die toch zoo opregt soms is en ter goeder trouw.

Jammer, dat een werk van zoo degelijken inhoud zich ook niet door een even schoonen vorm aanbeveelt.

Maar Robert Halt was minder gelukkig in het schetsen der uitwendige toestanden van zijn verhaal. De gang daarvan is niet levendig, niet genoeg uitgewerkt. De meeste karakters niet helder, niet scherp genoeg afgeteekend. Er is gemis aan plasticiteit. Ook de stijl is niet aangenaam, wat dor, vooral de dialoog die het karakter van *zamen*spreking vaak verloochent.

Van de vertaling hebben we evenmin veel loffelijks te getuigen. Ze is niet wat men vloeijend noemt. Op veel stootends en stroefs zouden we kunnen wijzen, hier en daar op wat niet bepaald helder is. De schrijver van 'een woord van aanbeveling' heeft ons de moeite bespaard, den vertaler op het ongelukkige 'van af' attent te maken. Wij zouden hem ook nog wel in bedenking willen geven, of het woord 'katholiesche' bl. 6 en 14, wel zuiver Hollandsch is.

Ondanks de vele aanmerkingen die we verpligt waren op ‘een patient van dr. Pontalais te maken, noemen we het echter in gemoede een aanbevelingswaardig boek, waarvan de lectuur den ontwikkelden, degelijken lezer gewis meer genots zal geven, dan menige boeijende, wegslepende roman.

L - E.

Een dubbel huwelijk. Naar het Engelsch van F.G. Trafford. Leeuwarden, A. Akkeringa.

‘Ieder stand heeft zijn geschiedschrijver gevonden. De smarten van gouvernantes worden op de markten als scheurpapier gebruikt. De lotgevallen van overgevoelige menschen, die geen schelling in het jaar verdienen kunnen, zijn zoo vaak herhaald, dat zelfs jonge dames moede worden ze voor helden te houden. Goudgravers, landverhuizers, landontginners, allen vinden woorden, waarmede zij het oor van het publiek boeijen. Het is alleen de handel, de wervelkolom van Engeland, die erfdochters aan jongere zonen van den adel verschaft; die vloten van koopvaardijschepen uitzendt en de voortbrengselen aller landen te huis brengt; die de armen voedt en den middenstand opvoedt en die den adel van het land behoedt om naar die onmetelijke diepte te zinken, waarin de adel van andere landen gezonken is; deze alleén, zeg ik, is de stand die geen schrijver zijner waardig kan vinden, geen enkele die de bedrijvigheid niet uitjouwt en met verachting behandelt wat heilig is in Gods oog, omdat het nuttig is en zich voordeelig toont aan millioenen en millioenen van schepselen.’

Een dergelijke hulde aan den handel moet, dunkt ons, de Hollandsche kooplieden tot de lectuur van bovengenoemden roman aansporen, als ze ten minste meer oogenblikken kunnen afzonderen van hun kostbaren tijd, dan George Geith, de held der geschiedenis. ‘Hij leefde bij zijn werk, sliep in de kamer achter zijn kantoor, gebruikte zijn ontbijt onder het lezen van brieven en slurpte zijn thee, van alle kanten omringd door boeken en koopmansrekeningen en doolhoven van cijfers.’

Voor zulk een prozaïschen romanheld sympathie opwekken, daartoe behoort moed, veel moed! We willen aan de verdienste van den handel niet te kort doen - ieder stand heeft zijn nuttige zijde, - maar het bejammeren dat de handel niet vaak de stof van een roman uitmaakt, kunnen we niet. Is er wel iets vervelender dan een kassier onophoudelijk te zien optellen? Er is iets zoó eentoonigs in het leven van den armen George, dat we altijd geneigd zijn om te gapen als we zijn onfrisch kantoor binnen treden. Ook de schrijfster met al haar eerbied voor het nuttige en Gode welgevallige handelsvak, al oordeelt zij ook de stof volkomen geschikt om breedvoerig in romans te worden behandeld, schijnt de mogelijkheid te betwijfelen om voor den prozaïschen kassier sympathie op te wekken.

Zij heeft het gevoeld en begrepen dat een doodsch kantoor op den duur geen uitlokkend lokaal voor den lezer kon zijn, en zij riep dus haar fantasie te hulp om een intrigue te scheppen, die het fiasco van haar boek moest voorkomen. Werkelijk herschiep zij het daardoor in een aangename en belangwekkende lectuur, die wint, naarmate de ingewikkelde intrigue langzaam maar zeker tot haar ontknooping geraakt.

De tweede hoofdpersoon Beril de Molozane, wier levensloop zoo noodlottig werd aaneengeschakeld met die van den zwaar beproefden George, is een aantrekkelijke en goed volgehouden type, in wier tegenwoordigheid men zich als het ware voelt opgefrischt van de muffe kantoorlucht, die de schrijfster, zeker uit eerbied voor den handel, ons zoo vaak doet inademen. Haar vader, de regtgeaarde Engelsche landedelman, sir Mark de verkwistende baronet, in 't kort alle nevenpersonen, waarmede de twee hoofdpersonen in betrekking staan, zijn natuurlijk geschetst en verhoogen de waarde van een verhaal dat van een denkenden geest en een begaafde pen getuigt.

Zijn we ook geen bewonderaars van het gebied waarop de heer George Geith zich met rusteloozen ijver beweegt, van de sfeer waarin het gouden kalf met onverdeelde liefde wordt aangebeden, toch gevoelen we eerbied voor zijn volharding en medelijden voor de drijfveer die hem noodzaakt tot dit geestdoodend en ziel-

loos bestaan. Er is werkelijk iets groots in het streven van den ongelukkigen man, die een doel najaagt dat hem telkens en telkens weêr ontglipt. Is dit doel ook prozaïsch, bij hem is de geldzucht te vergeven, daar geld alleen hem tot Beril kan voeren.

Waarom echter George niet aan een scheiding dacht van iemand wier slecht gedrag genoeg zou zijn te bewijzen geweest, en waarom of tegenover Beril het stilzwijgen bewaarde over zijn onbezonnen huwelijk, toen hij waande dat de dood den knellenden band had verbroken, die zijn vrijheid belemmerde, zijn vragen waarin we ons bescheidenheidshalve niet willen verdiepen. Liever willen we de lectuur van het boek aanbevelen; mogelijk dat de diepzinnige lezer beter dan wij in staat is dergelijke raadselen te ontwarren. Het hoofd dezer recensie kan hem over de minder gelukkige vertaling doen oordeelen.

CELESTINE.

Twee huisgezinnen. Een verhaal door de Zweedsche schrijfster Maria Sophia Schwartz. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker.

De ontwikkeling der vrouw is het thema van den dag. Men heeft lang gepeinsd, lang gewikt en gewogen of die ontwikkeling wel aan de vrouwelijke natuur zou beantwoorden, of ze niet een hors d'oeuvre was, of ze wel met de christelijke godsdienst, die bij voorkeur der vrouw het huisselijk element aanbeveelt, overeenkwam. Men heeft de geschiedenis van het menschdom nagegaan, men heeft geput uit oude fragmenten; overal gezift, en bevonden, dat de vrouwelijke geest even als de mannelijke zijne regten heeft, die niet te verkrachten zijn, hoe ze ook door alle tijden werden miskend en genegeerd. Sprekende voorbeelden, te veel om op te noemen, hebben aangetoond, dat de vrouw even goed als de man voor ontwikkeling vatbaar is, en daarom regt heeft op die ontwikkeling. Gereed om het onregt te herstellen, heeft de man zijn egoisme verloochend, zijn vooroordeel overwonnen en streeft er naar om het pad dat der vrouw zoo hobbelig en doornig werd gemaakt, te vergemakkelijken. Meisjesscholen worden opgerigt; het onderwijs, vroeger der vrouw zoo karig toebedeeld, wint dagelijks in omvang; men ontziet kosten noch moeite. Wiskunde, meetkunde, natuurkunde, aardrijkskunde worden aan meisjes onderwezen, met belangeloozen ijver legt men zich op de vrouwelijke opvoeding toe en erkent onpartijdig, dat dit streven met beteren uitslag wordt beloond, dan men aanvankelijk durfde veronderstellen. De negentiende eeuw heeft met hare verlichting de vrouw dus een stap nader tot den man gebragt. Als ze wil kan ze zich kennis verzamelen. Wèl blijft een geheel wetenschappelijke opvoeding - zooals in Amerika - vooralsnog buiten haar bereik, maar de slagboom die haar den weg tot kennis afsloot, is opgeheven.

Ze mag weten.

Heeft nu de maatschappij geheel afstand gedaan van haar onbillijkheid tegenover het zwakke geslacht?

Geenszins.

Er bestaat nog altijd onbillijkheid.

Wat baat der vrouw haar ontwikkeling? Zij is toch veroordeeld om een slavin te worden, wier geheele waarde en onafhankelijkheid door den man wordt bepaald,

zoolang de tegenwoordige inrigting der maatschappij niet wordt veranderd. Buiten het vak van onderwijzeres is er voor haar geen middel om partij te trekken van hare kundigheden. Tot ambten en betrekkingen verklaart men haar on-

bevoegd, ofschoon men er in het buitenland toch anders over begint te denken. Duizenden ongehuwde vrouwen zoeken te vergeefs naar een haar waardigen arbeid. De couranten zijn opgevuld met aanvragen om gouvernantes- of huishoudstersplaatsen, zelfs zonder beding van salaris. De steden wemelen van meisjes, die als naaisters van den ochtend tot den avond haar ongezonde en slecht betaalde bezigheid verrigten, in het droevig vooruitzigt om dit levenslang te mogen doen, terwijl hare broeders eervolle en winstgevende betrekkingen vervullen en hooger en hooger de maatschappelijke ladder opstijgen, van waar ze dan met mannelijke zelfvoldoening op het misdeelde zustertal neêrzien, zonder er aan te denken dat er onregt, groot onregt bestaat in zulk een verschillende en ongegronde maatschappelijke lotsbedeeling.

Van waar dit onregt?

Hierin eenvoudig, zegt Maria Sophia Schwartz, 'de man wil de vrouw niet erkennen als een wezen dat dezelfde aanspraken heeft op dezelfde regten die hij bezit. Zij is onmondig, zij is een kind, zoolang zij niet haar lot aan dat van den man verbindt en daardoor eenige weinige regten verkrijgt. Er ligt iets verachtelijks, iets der menschheid onwaardigs in de rol, die de man in zijn dwaze zelfvergoding der vrouw toedeelt.'

Zulke waardige kampvechters treden in onze dagen voor de regten der vrouw op. Ze vragen uitredding en bijstand in den dringenden nood. Men hoort ze aan, sommigen met medegevoel, anderen met onverschilligheid, velen (en niet het allerminst vrouwen) met een spotachtig schouderophalen. 'Men kan toch de vrouwen geen zitting in de regtbank toestaan!' heet het, 'men kan ze toch niet de deuren der colleges ontsluiten, men kan ze toch niet denzelfden weg laten bewandelen als den man?'

Alsof er niet ontelbare middelen bestonden om ze voort te helpen, zonder in uitersten te vallen. Alsof ze b.v. ook om der kieschheidswille, niet uitnemend geschikt zouden zijn tot het uitoefenen van geneeskunde, zooals de Amerikaansche vrouwelijke doktoren kunnen getuigen.

Zal er een einde komen aan deze aarzeling? Zal het van bijgeloof gezuiverd christendom de vrouw eindelijk in hare waarde en kracht herstellen?

Niet, zoolang de vrouw zelve de grootste tegenstandster blijft van de emancipatie van haar geslacht; niet, zoolang ze zich onverschillig en onmeêdoogend betoont voor het ongelukkig lot van hare duizenden ongehuwde zusteren; niet, zoolang ze waant, dat de ongehuwde vrouw een wezen is, dat nonens volens niet aan haar bestemming beantwoordt, en het daarom beter oordeelt, dat ze zich uit vrees voor armoede aan den eersten den besten man die haar wil huwen, zonder liefde, zonder achting overgeeft.

Maar wel, als ze de handen in elkander slaan om verbetering aan te brengen daar, waar de nood het eischt, daar waar eergevoel en geestkracht en talent door tegenwerking, miskenning en verguizing worden onderdrukt. Wel, als ze de talentvolle pleitsters voor deze billijke zaak ter zijde staan en een ieder, volgens bevoegdheid, medewerkt tot het groote doel om de hulpbehoevende menigte betere middelen van bestaan te verschaffen. Wel, als er schrijfsters opstaan zooals Maria Sophia Schwartz, begaafd met een helder verstand, een gezond oordeel, een warm hart voor al wat goed en edel is, en een schat van idéën, die haar in staat stellen om de feilen en tekortkomingen der maatschappij op boeijende en treffende wijze door voorbeelden op te helderen.

Met regt kunnen wij dan ook weder de lektuur van bovengenoemden roman aanbevelen, die de rei van schrijfsters-boekwerken op een waardige wijze aanvult en benevens de hoofdstrekking, door een ingevlochten bij-intrigue, nog een beroep doet op de billijkheid der maatschappij ten behoeve der vrouw.

CELESTINE.

Mengelwerk.

Een wonde plek.
Door J.P. de Keyser.

Eindelijk was het mij dan toch gelukt, maar 't had heel wat moeite gekost om het vertrouwelijk uurtje te veroveren, mij toegezegd door den ouden speelmakker, dien ik als achtbaar burger had weêrgevonden in de hoofdstad.

Daags was er geen oogenblik te vinden. Kantoor en beurs namen elk uur in beslag.

's Avonds had ik mij bij herhaling, maar altijd te vergeefs, aangemeld, en reeds begon ik te vermoeden, dat, zoo al zijn stadgenooten op mijn' vriend geleken, de bewoners der groote steden al nergens minder t'huis moeten zijn dan t'huis.

Eindelijk toch vond ik hem op een' avond te negen ure op zijn kamer.

Gelukkig getroffen, riep hij mij toe; gelukkig, omdat ik 't zoo ongelukkig getroffen had. De verveling heeft me uit een vergaderzaal gejaagd, waar 'k weet niet welke onbekende grootheid uit de provinciën misbruik maakte van het spreekgestoelte, dat men in een onbewaakt oogenblik hem had afgestaan.

- 'k Vermoed, dat de hoofdstad de reserve uit de provinciën, zijn 't ook maar rekruten of remplaçanten zelfs, wel eens moet oproepen, als de oude garde afgemat is. Ge schijnt het hier dan toch magtig druk te hebben.

- Inderdaad! zelden hebben we een avond vrij. De letterkunde vraagt haar tol, de toonkunst vordert onze hulde. En daarbij maakt zoo menig maatschappelijk belang aanspraak op onzen tijd en onze kracht. Gemeente, gewest, vaderland eischen onzen arbeid; sociale vraagstukken dringen zich op: men is wereldburger, en tal van ver-

eenigingen vragen om medewerking. Heeft er één uitgediend, twee anderen treden er voor in de plaats.

Het Anti-dagbladzegelverbond is den eervollen dood gestorven: het had zijn doel volkomen bereikt. Dan, 't is waar, de bepaald godsdienstige genootschappen kwijnen: het streven van het tegenwoordige geslacht heeft een meer algemeen humanitaire rigting. Blinden- en doofstommen-instituten hadden dat al, het Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen insgelijks, Nederlandsch Mettray, en 't Nut bovenal. Maar terwijl deze allen blijven voortwerken, kwam daarbij het Afschaffingsgenootschap, de Vereeniging voor de belangen der weezenverpleging, het Schoolverbond, de Vereeniging tot verbetering van de inkomsten der onderwijzers, die tot bescherming van de dieren, en nu de Vredebond.....

- Die wil?

- Wel natuurlijk den oorlog onmogelijk maken.

- Loffelijke bedoeling voorzeker. En de middelen?

- Zijn zoowel van stoffelijken als van zedelijken aard. Tot deze reken ik: verlicht volksonderwijs en algemeene beschaving; vestiging van de overtuiging, dat een volk eerst dan gelukkig is, wanneer ook andere volken gelukkig zijn; voorts bevordering van het internationaal verkeer, bestrijding van al wat naar volkshaat zweemt. Onder de stoffelijke middelen rangschikken wij in de eerste plaats de afschaffing der staande legers.....

- Gij zult dan, wanneer een annexeerlustig nabuur ons wil inlijven, de poorten uwer vestingen maar voor hem openzetten?

- Veeleer denk ik er ernstig aan om een Bond op te rigten tot handhaving van onze nationaliteit.

- Geen overbodig werk misschien. Als de nabuur dan maar betamelijk ontzag heeft voor de statuten van uwen Bond, zult gij het leger zeker wel kunnen missen. Mogt hij echter - en 't is niet zonder voorbeeld - de voorkeur geven aan argumenten van staal en ijzer, dan zou uw vreugde over de afschaffing van het staande leger zeker niet onvermengd zijn. Of ge moest de algemeene dienstpligtigheid willen invoeren. En dan zoudt gij wel weêr een paar maatschappijen noodig hebben tegen de gevaren van het militairismus en tot bescherming van de vrijheid tegen den korporaalstok.

Wat de zedelijke middelen betreft, zou uw Vredebond wel eenige aanspraak kunnen maken op den eeretitel van: Maatschappij tot veredeling van het menschelijk geslacht. Den roemrijken dood van het Anti-dagbladzegelverbond zal hij vooreerst wel niet sterven.

- Daarop heeft meer kans een vereeniging, waaraan we nu beginnen te denken. De telegram- en briefkaartenstijl heeft het lastige en dwaze van onze titulaturen doen uitkomen: we leggen den grondslag voor een Anti-titelverbond. -

Zoo ging het heel den avond voort.

Nooit had ik vermoed, dat mijn vaderland zóó rijk was aan instellingen en maatschappijen voor alles en voor allen; nooit had ik de gezegende veelzijdigheid van ons volksleven zoo leeren waarderen.

Met zeer gemengde aandoeningen verliet ik den grooten man, dien ik naauwelijks mijn vriend meer durfde noemen. Hij stond zoo ver van mij, omdat hij zoo hoog boven mij stond. Toen ik hem wederzag, verrezen uit het lang verleden geliefde gestalten voor mijn' geest, en met den tooverstaf der herinnering wilde ik ze op nieuw bezielen en het tintelend bloed weêr te voorschijn roepen op de verbleekte kaken. Maar het gelukte mij niet. Het verleden was dood voor mijn' vriend, en het heden leefde alleen nog om plannen te baren voor de toekomst. Veelomvattend en grootsch waren die plannen. Van mijn eigen lief en leed durfde ik daarbij niet gewagen, en slechts in 't voorbijgaan kon ik opvangen, dat mijn oude makker gehuwd, maar zijn vrouw uit logeren was en zijn paar kinderen op een kostschool.

Tot afscheid droeg hij mij het Correspondentschap op voor een paar nieuwe maatschappijen, en toen hij mij met een blik, die over mijn hoofd heen in de verte iets scheen te zoeken, de hand reikte, gevoelde ik, dat wij elkander niet moesten weêrzien. Die man was te groot geworden voor mij. Ik had een' vriend verloren; maar - zwijg egoïst! - de menschheid had een' vriend gewonnen.

Smartelijk gevoelde ik den afstand tusschen de alomvattende liefde van den menschenvriend en de bekrompenheid van mijne alledaagschheid, die niet meer dan een half dozijn belangen tegelijk aandurft.

Wat een zegen, zoo'n man, peinsde ik, wat een onuitputtelijke zegen voor zijn stad, voor zijn vaderland, voor Europa, voor de menschheid! En welk een zelfvoldoening moet hij niet smaken! Nu bevrijdt hij de gedachte van knellenden boei, dan wekt hij zijn broeder uit de bedwelming der dronkenschap; scholen bevolkt hij en voedt den onderwijzer; den verwaarloosden straatbengel kweekt hij op tot een bruikbaar lid der maatschappij en tuchthuisboeven hervormt hij tot nuttige burgers. Den wees wijdt hij vaderliefde, den heiden brengt hij de godsdienst des lichts en der liefde, terwijl hij het zwaard tot ploegijzer versmeedt en den druk der Pruisische belastingen verligt door als Blaauwe-kruis-ridder de krijgsgevangenen in Duitsche vestingen te voeden en te kleeden.

S e i d t u m s c h l u n g e n , M i l l i o n e n , dat is zijn leuze, terwijl hij den broederband vlecht tusschen Kelt en Germaan. Met volle handen strooit hij het zaad uit der humaniteit, en niet maar in zijn' naatsten kring; zijn liefde klimt naarmate de afstand zich uitbreidt; bij voorkeur buiten de palen van zijn vaderland, liefst ver over de grenzen van Europa verspreidt hij zijn zegeningen.

En die man is maar één uit velen: honderden, duizenden staan hem ter zijde om, door menschenmin gedreven, met heldenmoed de vijanden van ons geluk te bekampen. Met scherpen blik bespieden zij de maat-

schappij om hare wonden te ontdekken; met vaste hand weten zij die wonden te peilen; aan de schatkameren der wetenschap ontleenen zij de geneesmiddelen voor het kranke menschdom, en - gelukkige gedachte! - door onderlinge zamenwerking vermenigvuldigen zij hunne kracht. Heil u, Nederland! waar zoo het zaad der liefde rijpt, waar zoo lieflijk de bloemen des vredes geuren. Heil u, mijn goed, mijn weldadig vaderland!

Ziet, daar ginds, in den vreemde, wat droevig treurspel daar wordt gespeeld.

In den naam van den Heer der heerscharen roept daar de Vorst bij Gods genade de zonen des volks ten bloedigen kamp. 't Geldt immers de eer, de veiligheid, de eendragt des vaderlands; de overmoedige Galliër gunt Germanje den zegen der éénheid niet: hij leere het regt van zijn nabuur eerbiedigen!.... Maar de schijnbare verdedigingskrijg wordt een veroveringstogt, een verdelgingsoorlog. De volkshaat wordt geprikkeld, de bloedbelasting ingevorderd tot den laatsten drup: aan de moeder haar zoon, aan de bruid haar geliefde, aan de gade haar steun, aan het kroost zijn vader ontrukt.

Door duizend beken gevoed, groeit de stroom al aan en stuwt zijn breede golven voort; vertienvoudigd worden de tienduizenden, vermenigvuldigd de honderdduizenden. Koopman en kunstenaar, geleerde en dichter, wijsgeer en daglooner, ze staan daar nevens elkander geschaard, opeengedrongen, ineengesloten als een muur van levend vleesch en been.

Op een wenk beweegt zich de muur; hij dringt voorwaarts en wordt vooruitgestuwd, den vijand te gemoet. Daar dondert een knal, en tientallen, honderdtallen storten neêr, zielloos, of - erger - verminkt, verscheurd, verpletterd. Die staande bleven, ze hebben den mensch uitgeschud, de duivel der wraakzucht ontwaakt in de ziel van wijsgeer en dichter; met tijgerwoede werpt hij zich op zijn tegenstanders: hij kwetst en kneust, hij doorboort en verbrijzelt, hij moordt en wordt gemoord - en over pas bestorven lijken en over kermende en krimpende gekwetsten wordt het pletterend kanon heen gejaagd, beenderen vermorzelend, schedels verbrijzelend, met bloedige raderen voort, altijd voort om dood en verderf te brengen onder de scharen, die in wanhopige vlugt het veege lijf pogen te redden.

Straks als de dagvorstin haar gelaat van al die gruwelen heeft afgewend, en de nacht haar vale vlerken uitbreidt over het moordtooneel, terwijl de hyena's van het slagveld uitgaan op lijken en halve lijken, gaat daar een stemme op des geweens, en zuchten, en smartkreten, en vervloekingen, en gebeden mengen zich met het gereutel der afgeslagte offers. En als de morgenstond weêr graauwt, verzamelt zich het roofgevogelte bij het menschenaas.

Of - de bevelhebber heeft gesproken: deze veste moet bestormd, die versterking genomen worden.

Een andere muur, weder van levend vleesch en been, stelt zich in

beweging, snelt in den stormpas op het bolwerk aan: één bliksemstraal, en de muur ligt in puin, de menschenmuur: allen, allen sneefden onder het moordend vuur der uitgebraakte granaten.

Een tweede muur rukt aan en wordt tot puin geschoten als de eerste: tot puin van stuiptrekkende ledematen en lillend menschenvleesch.

Een derde muur rukt aan, een muur wederom van levend vleesch en been, en deze, door de opgetaste lijken beschut, wordt slechts ter helft tot puin geschoten.

En een vierde muur rukt aan, en een vijfde, altijd van levend vleesch en been, en eindelijk, als de lijken hoog genoeg opeen gestapeld zijn om den bestormers tot voetstuk te strekken, wordt, als nog honderden door het lood der belegerden getroffen, door de wanhoop der bestormden van de muren naar beneden geslingerd zijn, eindelijk wordt de vesting genomen, en de Vorst bij Gods genade dankt den Heer der heerscharen voor zijn zegen op den godgevalligen arbeid, en, teeder echtgenoot als hij is, verkwikt hij zijne gemalin met de gevleugelde mare, dat, onder begunstiging van het fraaiste weder geheele vijandelijke regimenten zijn in de pan gehakt.

En de honderden die daar vielen, de duizenden die nog verbloeden zullen aan hun wonden, 't is niet de heffe des volks, die gedachteloos of in den roes der bedwelming den dood in de armen snelt. 't Is de keur en de kern der natie: het hoofd van een achtbaar handelshuis, de ziel van een nijverheidsonderneming, die aan duizenden brood geeft, de kunstenaar, die in zijn werk zich vereeuwigde, de dichter van onsterfelijke gezangen, de wijsgeer die op de vleugelen der bespiegeling zich verhief tot het oneindige, de geleerde die uit de ingewanden der aarde en de puinhoopen van vergeten talen de geschiedenis van den voorhistorischen tijd wist op te delven, de geletterde, die in het sanskriet zijn krijgsavonturen beschrijft. Want Duitschland is het vaderland der denkers, de bakermat der wetenschap, de kweekschool der wijsbegeerte, de lustwarande der poezy. 't Zijn de naneven van Lessing en Goethe, van Schiller en Rückert, van Ranke en Humboldt, 't zijn de dragers der wetenschap, de zonen van het groote cultuurvolk, die daar op Fransche moordvelden tot spijs strekken aan het vratig kanon, die daar zich den schedel te barsten loopen tegen Fransche vestingwerken. Het zijn de edelste kinderen van ons geslacht, die daar als een nommer geteld worden op de lijst der gesneuvelden.

Wat denken die denkers, als ze daar het moordend lood worden tegemoetgedreven?

Zij denken niet. Von Moltke denkt.

Von Moltke denkt, hij alleen voor al die duizendtallen.

En die duizendtallen doen wat von Moltke heeft gedacht, en zij ondergaan wat von Moltke over hen heeft beschikt.

Ze moorden, als hij ze tot moorden heeft bestemd; ze sneven, als hij ze tot sterven heeft gedoemd.

Die bestorming kost vierduizend man, denkt von Moltke.

Hij wijst de offers aan.

En de vierduizend gaan als schapen ter slagtbank.

Zij denken niet. Hun éénige roeping is: regelmatige, ongevoelige werktuigen te zijn.

Bij den ridderkamp was de zege aan den dappere. Maar persoonlijke moed en al wat er nog edels was aan den onedelen krijg, is van het slagveld geweken. Men kampt niet, men worstelt niet; men wordt bij massa afgeslagt of helpt bij massa afslagten. Moed heet nu de koele doodsverachting, moed het lijdelijk afwachten, wien het pletterend lood zal kneuzen, wien de uiteenspattende granaat zal verscheuren.

Geen zieleadel meer, geen grootheid van geest.

Ja, toch. 'De veldheer die zijne gewapende legerscharen door zijn magtwoord geketend houdt of loslaat, naar de ingeving van zijn schranderen geest, bevindt zich in de hoogste spanning van het menschelijk levensgevoel, en op het oogenblik dat hij mag uitroepen: "De slag is gewonnen!" staat hij op den hoogsten trap van zelfvoldoening dien een man kan bereiken'(*).

Met deze woorden heeft een onzer Nederlandsche geschiedschrijvers den oorlog gebrandmerkt, terwijl hij hem verheerlijken wilde.

De scharen, door dat magtwoord geketend of losgelaten, zijn menschen, en der menschen bestemming is een andere dan geketend te worden door hun medemensch; een andere, dan losgelaten te worden tot moord en verdelging; een andere, dan door hun bloedigen dood één' enkele de hoogste spanning van het menschelijk levensgevoel te verschaffen; en voor den man is er reiner zelfvoldoening dan de vreugde over den gewonnen veldslag d.i. over een moord op groote schaal.

De krijg is de slavernij in den afschuwelijksten vorm.

Ziedaar de edelste zonen van het groote dichter- en denkervolk tot blinde werktuigen gemaakt, tot werktuigen zonder vrees, maar ook zonder wil, *perinde ac cadaver* in de handen van den strategist. Ziedaar, nevens den schipbreukeling op de levenszee, die het soldatenberoep als de laatste reddende plank heeft aangegrepen, het edelste hart doorboord en het helderste hoofd vermorzeld door de splinters van dezelfde granaat: beiden, de verworpeling en het sieraad der maatschappij, straks neêrgesmeten in denzelfden grafkuil: want ook voor een geregeld corps doodgravers heeft de veldheer gezorgd.

En wie daar gespaard werden door het moordend lood, in welk een stemming zullen zij na den slag het hoofd ter ruste leggen? Ze kunnen zich gelukwenschen, dat ze den veldheer ten hoogsten trap van zelfvoldoening hebben opgevoerd.

En wanneer straks de soldaat-machine weêr mensch is geworden, zullen de bloedige schimmen niet verrijzen voor zijn ontroerden geest;

(*) J. Bosscha, Het leven van Willem II.

zullen de verwrongen gelaatstrekken van die verminkte lijken zich niet dringen tusschen hem en zijn gade; zal die lijklucht haar kuischen kus niet vergiftigen; zal zich met de vriendelijke stemmetjes zijner kleinen niet het doodsgerogchel der stervenden mengen, der stervenden, die hij - er kleeft bloed aan zijn hand! - zelf heeft geveld; zal het dier, dat in hem ontwaakte en woedde, weêr in slaap zijn te sussen; zullen de demonen, die hem voortzweepten op het slagveld, hem voor altijd verlaten? Zal de gewetenlooze brandschatter en plunderaar op eens weêr de gemoedelijke burger, de eerlijke koopman zijn? Zal het hartelooze en blinde oorlogswerktuig weêr de zelfstandige man kunnen zijn, die pal staat voor de vrijheid, en de rechten des volks handhaaft tegenover een aanmatigende aristokratie, een onbeperkte regeringsmagt, een overmoedige soldateske?.....

Gelukkig Nederland, waar de vredepalm groent; gelukkig Nederland, waar de vrije burger met reine handen voortbouwt aan den tempel der menschheid en, na een' wèlbesteden dag, nog met zijne avonduren woekert om de vrijheid en de welvaart, de verstandelijke ontwikkeling en den zedelijken vooruitgang zijner broederen te bevorderen!

Wat het Duitsche leger zoo geducht maakt voor zijne vijanden, wat het maakt tot een onweerstaanbare magt, die als een stormwind alles neêrwerpt in haar vaart; wat in dat leger den voorrang waarborgt aan de Pruisische scharen, 't is de onverbrekelijke band, die al de deelen vereenigt tot één geheel, allen, die met volkomen verzaking van eigen wil gehoorzamen aan één enkelen wil; het is de onderdrukking van de vrijheid, van de zelfbepaling, van het persoonlijke leven, van de individualiteit. In één woord, men verstaat daar het geheim om al de vereenigde krachten van geheele benden dienstbaar te maken aan den wil van één enkele. Die enkele vermenigvuldigt zijne krachten: hij heeft niet twee armen, maar duizend, honderdduizend, een half millioen; hij strijdt niet met één zwaard, hij vuurt niet met één zündnadelgeweer, 't is niet maar één monstermortier van Krupp dat hij losbrandt: hij is gewapend met geheel een arsenaal.

Twee gegevens komen in aanmerking bij den oorlog, zoo als hij thans gevoerd wordt; de wil van den aanvoerder en de som der fysieke krachten, die hij aan zijn wil dienstbaar maakt.

Alleen als drager van een deel dier fysieke krachten heeft de persoon nog waarde: zijn verstand en zijn gemoed, zijn zieleadel en zijn wetenschap en alles wat hem tot mensch maakt blijft buiten rekening. Of er een schurk sneuvelt dan wel een menschenvriend, of er een domkop valt dan een Humboldt, 't is een man dien men verliest d.i. een drager van een geweer, een bezitter van zóó- en zóóveel menschenkracht, een klomp vleesch, een stuk steen uit den menschenmuur, een slagtmachine, eenige kilo's kanonvoêr.

Hoe wordt de mensch tot zoo een werktuig verlaagd? Wat is het geheim dier onzalige toovermagt, waardoor duizenden zich laten gebruiken om te slagten en geslagt te worden?

Eenig licht geeft ons het bekende woord: De slag van Sadowa is door den Pruisischen schoolmeester gewonnen.

Waarmede heeft de Pruisische schoolmeester die hulde verdiend?

Door zijn twee-éénig karakter.

Hij is korporaal in politiek en kapelaan zonder ambtsgewaad.

Door een gezaghebbende officiele staatskerk wordt hem de katechismus ingestampt, opdat hij straks zijn jongens den katechismus instampe.

Dat is zijn kapelaanswerk.

Als korporaal zonder uniform boezemt hij der jeugd onbeperkten eerbied in voor haren 'Allerdoorluchtigsten en Grootmagtigsten Vorst, haren Allergenadigsten Koning en Heer.'

Zoo wordt de knaap gedresseerd. Denken leert hij, ja, maar willen, vrij, zedelijk willen leert hij niet: zijn godsdienst is de katechismus-dogmatiek, stug en streng als een exercitiereglement, dor als een korporaalstok; de katechismus is hem de voorschool voor de krijgsartikelen: daar hel en verdoemenis, hier kogel en strop.

Uit de handen van den korporaal incognito gaat hij over in handen van den korporaal in uniform, die slechts heeft voort te zetten wat zijn voorganger begon.

Zóó heeft de Pruisische schoolmeester den slag bij Sadowa gewonnen: kweekte hij al geen vrije burgers voor den staat, hij dresseerde goede rekruten voor het leger. Inderdaad, als het de bestemming van den redelijken en zedelijken mensch is, een goed soldaat te zijn, dan is de Pruisische schoolmeester de beste opvoeder van de wereld. En als het militairismus het laatste woord van het moderne staatsleven is, geen beter burger dan hij. En als het christendom is, in den naam van den Heer der heerscharen stroomen bloeds te vergieten, dan zijn de Pruisische School en de Pruisische Kerk uitnemende kweekplaatsen van het christendom.

De koning gebiedt den oorlog, hij gebiedt dien in den naam Gods en ter eere Gods. Het geldt hier niet de verheffing van Hohenzollern; 't is niet te doen om de grootheid van Pruisen; men beoogt niet de onderwerping van de Zuid-Duitsche staten; 't is niet, omdat de plannen van Bismarck rijp zijn voor de uitvoering: heeft hij met Benedetti onderhandeld over de herziening der kaart van Europa, is een concept-tractaat daarvan de vrucht, zelf verklaart hij immers, dat het slechts was voor de leus. Is die verzekering overeenkomstig de waarheid - en immers Bismarck alleen kan getuigenis afleggen van de bedoelingen, waarmede hij zich met verdachte onderhandelingen heeft ingelaten? - dan is Duitschlands oorlog tegen Frankrijk een edele verdedigingskrijg tegen den erfvijand. Ja, 't geldt de eer des volks, door den vreemde-

ling gehoond, de éénheid van Duitschland, door den vreemdeling gedwarsboomd, de veiligheid der grenzen, door den vreemdeling bedreigd.

Door klinkende leuzen en schetterende frases wordt de vaderlandsliefde opgewekt, maar ook de nationale hoogmoed geprikkeld, de volkshaat aangeblazen en de soldaat in den burger wakker gemaakt. Een gedienstige pers windt het volk op; de bedwelming deelt zich meê; de beweging plant zich voort; de lawine groeit steeds aan onder 't nedervallen, en gelijk de lawine brengt de gefanatiseerde menigte dood en verderf over alles wat zij op haren weg ontmoet.

En is de oorlog eenmaal ontvlamd, dan doet de oorlog zelf het overige. De volkshaat gloeit, de woede stijgt met den dag, de verwildering wordt algemeen, onweêrstaanbaar de vernielingszucht, onleschbaar de bloeddorst, grenzenloos de verachting van menschenlevens. Het regtsgevoel zwijgt, het geweten wordt overschreeuwd, de veroveringszucht ontwaakt.

En eene groote, edele natie vergeet haar hooge roeping.

Gebrek aan zelfstandigheid, aan persoonlijk leven, aan eigen, krachtigen wil, ziedaar de eerste oorzaak van den oorlog, en de tweede: hartstogtelijke prikkelbaarheid, opgewekt door klinkende leuzen, waarbij het verstand blind wordt voor de werkelijkheid. Het zelfbedrog speelt daarbij zijn rol: redelooze onderwerping heet burgertrouw en krijgsmanspligt; verzaking van eigen geweten heet gehoorzaamheid aan de magten, door God gesteld; vernieling en plundering is wettige krijg; annexatie is beveiliging van eigen grenzen; blinde moordlust noemt zich heldenmoed; door schrootvuur zich te laten verpletteren, dat is den heldendood sterven op het veld van eer; de armelijke schop aarde over het lijk heengeworpen, wordt een praalgesteente, en de povere graszode een onvergankelijke lauwerkrans.

Inderdaad, er moet iets haperen aan de opvoeding van den Pruis.

Tusschen dat militaire Pruisen en het burgerlijke Nederland, tusschen dat bloedig oorlogsbedrijf en de werken der liefde van onze Maatschappijen en Vereenigingen gaapt een klove, zoo breed en zoo diep, dat een vergelijking ongerijmd schijnt en het vinden van overeenkomst onmogelijk. Er is inderdaad meer aanleiding om aan tegenstelling te denken. Daar dwang, hier vrije keuze; daar onedele staatszucht, hier zelfverloochenende liefde; daar vernieling en dood, hier opbouwen en bezielen; daar de blinde hartstogt, die tot verderven drijft, hier kalme werkzaamheid, op redding gerigt.

Het kan ook wel niet in mij opkomen, de eer mijns volks aan te tasten en een blaam te werpen op zoo menige heilzame vereeniging, waarin zich de adel van het Nederlandsche volkskarakter openbaart. Ik eer ze nog als ze haar doel voorbijstreven, zelfs in haar afdwalingen wil ik haar beginsel waarderen, en nog zou ik het hart verstaan,

dat meêgevoel heeft voor het lijden van het stemmelooze vee, wanneer de een of andere Vereeniging tot bescherming der dieren besluiten mogt om parasols aan te koopen voor nuchtere kalveren, die op open wagens worden vervoerd, of waterlaarsjes aan te schaffen voor schapen, die over een beslijkten weg naar het slagthuis worden geleid.

Ik hoop niet blind te zijn voor de vruchten, door den gemeenschappelijken arbeid gedragen. Hoog vereer ik de grijze Maatschappij, aan wie wij onze volksschool danken. Zou ik de liefde niet waarderen, die in den kerker den mensch zoekt om hem op te heffen uit het slijk der misdaad? Men behoort verder te gaan en toe te stemmen, dat menig loffelijk doel alleen door genootschappelijke verbindtenis bereikt kan worden. Wanneer een miskende waarheid tot volksovertuiging moet gemaakt worden; wanneer alleen door vereenigde kracht oude slagboomen verbroken kunnen worden; wanneer de uitvoering van een grootsch plan de maat der krachten van den enkele te boven gaat, dán en dán niet alleen is de stichting eener Vereeniging een behoefte.

En wanneer wij tot vorming van den smaak, tot verspreiding van nuttige kennis genootschappen zien verrijzen of zich staande houden, behoeven wij den wensch van een geestig landgenoot niet te deelen, die een genootschap tot afschaffing van genootschappen wilde stichten; ook dáárin kunnen wij de openbaring erkennen van den menschelijken trek naar gezelligheid, van de menschelijke behoefte aan samenwerking.

En toch, ze hebben haar schaduwzijde, die Vereenigingen, haar donkere schaduwzijde, en misschien wel meer dan ééne.

't Komt er zoo toe, dat iedereen alles wil doen niet alleen, maar ook meent inderdaad van alles te doen, en de wereldhervormers beginnen ons wel wat in den weg te loopen. En dan, er zijn vergaderingen, die een anderen dan hoog ernstigen indruk maken.

Ziet, daar is kalmte gekomen onder de bewogen menigte, die bij dampende cigaren zich voorbereidde tot het groote werk van Europa's bevrediging. De hamerslag van den voorzitter heeft den aanvang der werkzaamheden aangekondigd. De notulen der vorige zamenkomst zijn gelezen. Een geacht lid wenscht op te merken, dat zijn woorden, toen gesproken, niet in hun volle kracht zijn weêrgegeven. Hij heeft toch niet maar gezegd, dat de oorlog *onmogelijk* moet gemaakt worden; veeleer - zijne geëerde medeleden zullen 't zich herinneren - hij heeft de uitdrukking gebruikt *volstrekt onmogelijk*, en hij hecht er aan dat aan zijne bedoeling volle regt weêrvare, want, mijneheeren, het is geen voorbijgaande bewering, die hij uitsprak, geen waan van een dag; het is zijn levensovertuiging, zijn innigste, onwankelbare levensovertuiging, die hij belijdt met volle vrijmoedigheid, waarvoor hij zal pal staan, waarvoor hij bereid is op te offeren zijn..... enz.

Een der geëerde medeleden meent verstaan te hebben, niet juist: *volstrekt onmogelijk*, maar *bepaald onmogelijk.* Nadrukkelijk herhaalt

echter de spreker, dat hij *volstrekt onmogelijk* heeft gezegd, en hij kan het regt niet erkennen om zijne woorden te verzwakken of.... enz.

Het spreken schijnt dezen man te behagen, want ter naauwernood zijn de notulen, naar zijn wensch gewijzigd, door de vergadering vastgesteld, of hij vraagt het woord, en stroomen van gloeijende lava overstelpen de hoorders. Het geldt den oorlog, dien geesel des menschdoms, dien onverzadelijken vampier, die hyena, tuk op lijken, dat bloedig spel van de grooten der aarde.... enz. Als de krachten hem begeven, besluit de spreker met het voorstel, dat de vergadering eenparig verklare: de staande legers moeten afgeschaft worden.

Luide toejuiching.

Een tweede luitenant, bij ongeluk hier verdwaald, vraagt het woord; maar zijn pieperig stemmetje wordt verdoofd door handgeklap en voetgetrappel.

Meer gehoor vindt de docent in de geschiedenis aan de hoogere burgerschool: hij treedt in eene historische beschouwing van de staande legers, en geeft der vergadering ten slotte in bedenking om, alvorens een zoo gewigtig besluit te nemen, met het oog op den tegenwoordigen toestand des vaderlands, wel in overweging te nemen, dat...

Maar nu zijne rede deze wending neemt, vertoonen zich onmiskenbare teekenen van ongeduld. ‘Stemmen, stemmen!’ roept men van alle kanten.

De voorzitter vermaant tot kalmte.

‘Stemmen!’

‘Stemmen!!’

‘Stemmen!!!’

Bij acclamatie verklaart de vergadering, dat de staande legers moeten afgeschaft worden.

Een tweede voorstel wordt gedaan door een ander geacht lid, voorzitter der vrijzinnige kiezersvereeniging. Wel terecht heeft zijn geëerde vriend, de vóórlaatste spreker, den oorlog gebrandmerkt als ‘het bloedig spel van de grooten der aarde.’ Het is door de vorsten en voor de vorsten, maar het is tot verderf der volken, het is met het bloed en merg der natiën, dat de oorlog wordt gevoerd. Het zijn de tirannen, die hun troon vestigen op lijken, terwijl zij zwelgen in bloed. Daar moet een eind aan komen. Het moet gezegd worden, dat de vorsten er zijn om de volken, en niet de volken om de vorsten. Hij beveelt daarom der vergadering aan, met indrukwekkende, met verpletterende eenstemmigheid te verklaren, dat het regt van oorlog en vrede alleen aan de vertegenwoordigers des volks toekomt.

Een jong advokaat veroorlooft zich de bescheiden opmerking, dat dan de Nederlandsche Grondwet zou herzien moeten worden.

Die Grondwet moet dan maar herzien worden, roept een stentorstem.

Daverende toejuiching.

Bij acclamatie verklaart de vergadering, dat het regt van oorlog en

vrede uitsluitend aan de volksvertegenwoordiging toekomt, en dat de Grondwet in dien zin gewijzigd behoort te worden.

- Die besluiten zijn uwer waardig, Mijne heeren, zegt de voorzitter op innemenden toon, en met een fijnen glimlach gaat hij voort: wat echter de vervulling dier wenschen betreft....

- Het reglement belast het bestuur met de uitvoering van de besluiten der vergadering, roept de stentorstem, en voegt er grommend bij: waar hebben we anders een bestuur voor?

Donderende toejuiching.

- Maar, Mijne heeren, het kan toch wel de bedoeling van het reglement niet zijn.... De Voorzitter kan zich niet meer doen verstaan. De vergadering gaat uiteen en laat het bestuur achter, bezwaard met de meer grootsche dan uitvoerlijke taak om de staande legers in Europa af te schaffen en de Nederlandsche Grondwet te herzien.

De leden van den Bond vlijen straks het hoofd ter ruste met het zalvend bewustzijn, dat zij den grondslag hebben gelegd voor den eeuwigen wereldvrede.

Inderdaad, het is geen onschadelijke waan, dat men redekavelend en besluiten nemend, de wereld hervormt.

En die waan is aanstekelijk.

Wie daar een wenschelijke zaak in 't oog krijgt of een maatschappelijk kwaad opmerkt, hij komt alligt in verzoeking om een Maatschappij of Vereeniging te stichten, waarmede hij zijn doel ontwijfelbaar zal bereiken. Dan wordt door circulaires en dagbladreclames de aandacht op die zaak gevestigd; de lieden worden zaamgetrommeld tot een bijeenkomst.

Dan verklaart, betoogt, declameert de gelukkige ontdekker, dat zaak A. zoo wenschelijk, zoo noodig, zoo onmisbaar is; een raadsel is 't hem, hoe de wereld zoolang zonder zaak A. staande bleef. Of op denzelfden toon wordt de dwaasheid, de snoodheid, de verderfelijkheid, de afschuwelijkheid van zaak X. in 't licht gesteld. Met klem van redenen, met krachtige uitroepingen althans, worden de aanwezigen opgewekt om zich toch te vereenigen vóór zaak A. of tégen zaak X.

De Vereeniging komt tot stand.

Twee, drie vergaderingen worden besteed aan de behandeling van het concept-reglement, waarbij advokatenwijsheid wordt getapt met okshoofden. Men gaat contributies heffen, afdeelingen oprigten, allereerst een hoofdbestuur benoemen, waarbij de hoogverdienstelijke, de scherpzinnige, de menschlievende, de welsprekende ontdekker van de heilzame A. of de verderfelijke X. natuurlijk den voorzittersstoel als zijn regtmatig deel verkrijgt.

Nu is de machinerie in beweging. Vergadering op vergadering wordt gehouden, waarin verklaard, betoogd, gedeclameerd en op nieuw verklaard, betoogd en gedeclameerd wordt, dat zaak A. zoo wenschelijk,

zoo noodig, zoo onmisbaar, of zaak X. zoo dwaas, zoo snood, zoo verderfelijk, zoo afschuwelijk is; omkranst met de aureole van den menschenvriend loopt de presidiale wereldredder en maatschappijvernieuwer u van de kleine steentjes af, terwijl de leden van zijn' Bond hem als schapen volgen in de aangewezen rigting en om strijd verklaren, betoogen, declameren, dat zaak A. zoo wenschelijk, zoo noodig, zoo onmisbaar of zaak X. zoo dwaas, zoo snood, zoo verderfelijk, zoo afschuwelijk is. Straks wijst men u op de steeds veldwinnende volksovertuiging vóór zaak A. of tégen zaak X. en vraagt, wánneer men toch aan die overtuiging eens regt zal laten weêrvaren?

Zóó waant men de wonden der maatschappij te heelen, zoo de demonen te bannen, die het menschdom kwellen.

Gaat dan voort op dien weg, o wereldhervormers! Nog is er lijden genoeg, waarvan het menschdom verlost mogt worden, nog is er genoeg te bedenken, waardoor levensgenot bij levenskracht te verhoogen ware. Waarom stilgestaan op dat welgebaande pad? Komt, sticht een Antirhumatiekmaatschappij, rigt een Antiwinterhandenbond op, verklaart, dat de handwerker dringend behoefte heeft aan krachtig voedsel en sticht een Gebraden-vleesch-genots-bevorderingsvereeniging.

Maar het is niet zóó, dat men de ongeregtigheid overwint en het goede voortplant en de menschheid nader brengt tot haar bestemming. Daartoe wordt méer vereischt dan ijdele klanken en holle vormen, méer dan krantenrumoer en vergaderingschuim, méer dan een schare van onzelfstandige volgelingen, die onnadenkend uw leuzen en frases nabaauwen.

Daartoe wordt vereischt: eerst, dat gij goed zijt, en dan dat gij wijs zijt, voorts, dat gij krachtig zijt, bovenal, dat gij liefderijk zijt. Woorden en klanken niet maar, uw tijd en uw geld niet slechts, uw persoon, geheel uw persoon moet gij er aan geven. Volkomen toewijding, inspanning van al uw krachten, zelfverloochening wordt er gevorderd; geen hunkeren naar een krans, maar stille zijn onder een kruis. Als gij dat wilt, en bedenkt, dat het zedelijk gebied voet voor voet veroverd moet worden in onafgebroken kamp, en wel weet, dat de menschen niet bij massa verlicht en verbeterd worden, maar dat elk mensch voor zich opgevoed wil zijn, - dan, als gij, met uw aanleg, met uw geestesrigting te rade gaande, u één bepaalde taak kiest in een engen, in uw eigen kring, dan zult gij in het oog van den wijze allengs kunnen worden wat gij nu in de schatting der oppervlakkige menigte zijt.

Dat werken op de massa met leuzen en frases, dat farizeïsme, 't welk hoogmoed en baatzucht achter fraaije woorden verbergt, in den krijg daar ginds niet alleen, ook hier in vollen vrede oefent het zijn' verderfelijken invloed uit.

En magtig is die invloed.

Kent ge schooner, vriendelijker gedachte dan die van het *Roode*

Kruis? Tegenover den haat de liefde; tegenover den roover den barmhartigen Samaritaan; tegenover de kunst van wonden en kneuzen de kunst van verbinden en heelen; tegenover den volkshaat de algemeene menschenmin. O, 't moet wel een heerlijk kind Gods zijn, in wiens ziel het eerst die gedachte is opgerezen. En eere zijn echte volgelingen! Eerbiedig buigen wij ons voor den man, die uit het ware beginsel daar ginds zijn wetenschap wijden ging aan den vreemdeling, en wij ontdekken het hoofd voor de pleegzuster, die, door liefde gedrongen, den onbekenden broeder de doodspeluw zacht ging schudden. Hadde ze al niets meer gedaan dan vriendelijker aandoeningen wekken in de borst van den stervenden krijgsman, reeds daardoor had ze haar rang gehandhaafd onder de weldoende engelen Gods. Met dien eeretitel zijn nevens den hare in het gedenkboek van den Hartenkenner de namen opgeteekend van zoo velen als onbekend en ongezien de milde gift van den overvloed of het penningske der weduwe offerden op het altaar der liefde.

Maar, wil ik allerminst de wesp zijn, die aan de schoone vrucht durft knagen, met vrijmoedigheid wijs ik op den worm, die in de vrucht zelve zich wist te verschuilen.

Hebben we niet het hoofd geschud bij zooveel vertoon, bij zoo luidklinkende bulletins, bij zooveel officiëele barmhartigheid, bij zooveel schitterende titels als er op den voorgrond traden, bij opzienbarend uitgeleide en geruchtmakend wellekom? Hoe was het u te moede, nederige zusters van liefde, toen men u den hoon niet spaarde van uw beeldtenis en levensschets te veilen voor een gapend publiek?

Maar nog iets anders hebben wij op 't oog. Was 't niet vreemd, dat die beweging plotseling zoo algemeen werd? Pleegt de deugd dan eensklaps epidemisch te worden? Rijpt het edelste zaad in één nacht op honderd akkers te gelijk?

Zou de algemeenheid dier beweging, zou die koortsachtige drift om wèl te doen ook de vrucht kunnen zijn van de navolgingszucht der menigte? Werd niet het hoogste en reinste voor menigeen modezaak?

Is dat oordeel te streng?

Mogt het alzoo zijn!

Maar is het dan gebleken, dat sedert de stichting van het *Roode Kruis* de zelfzucht een minder groote rol speelt in de zamenleving en het eigenbelang minder de drijfveer is van zoo velen? En toch, ware 't alles liefde geweest wat toen liefde scheen, niet maar in die ééne rigting had zich de liefde geopenbaard. Niet maar in die ééne rigting: we herinneren ons toch niet, vernomen te hebben, dat de gaven voor den arme binnen de grenzen des vaderlands zooveel ruimer vloeiden sedert de stroom der weldadigheid zich zoo overvloedig uitstortte naar buiten. Wel meenen wij vernomen te hebben, dat het *Blaauw*, op 't *Rood* naijverig, den vreemden soldaat verkwikking toedacht, door duizenden van Nederlandsche burgers smartelijk ontbeerd.

Toch, hier was het genootschappelijk *zamen*werken nog *werken;* men *deed* wat, vermoeden we ook dat onzelfstandige navolgingszucht minstens evenveel deed als zelfstandige liefde. Maar juist dat *werken*, 't welk in elk geval van eenige kracht getuigt, juist dat *werken* zoekt men te vergeefs bij velen onzer Maatschappijen en Vereenigingen.

Men laat zich vangen door een klinkende leus, men durft geen weerstand bieden aan een indringenden en zich opdringenden menschenvriend van beroep; men geeft dan - zich zelf? neen; zijn' geest? neen; zijn kracht? neen. En toch verbindt men zich onnadenkend tot één doel, en om het te bereiken *doet* men niets. Het *doen* laten de leden in den regel over aan het bestuur, en het bestuur aan den secretaris, wiens doen bestaat in het notuleren dat anderen niets gedaan hebben.

En toch, zonder eigen initiatief, zonder zelfstandige werkzaamheid, zonder eenige deelneming zelfs aan de werkzaamheid van anderen, meent menigeen als lid van zóó- en zóóveel genootschappen, al een zeer verdienstelijk burger der maatschappij te zijn, of, erger nog, door naam en bijdrage bevordert hij pogingen, wier strekking hij niet doorgrondt, werkt mede tot bedoelingen, die haar éénige aanbeveling hebben in haar masker.

We tellen ze niet eens mede, ofschoon ze wel meêtellen, die er voor uit komen, dat ze aan deze en die zaak meêdoen (zonder *doen* altijd) omdat ze er niet best af konden.

Legden we werkelijk den vinger op een wonde plek, we vreezen, dat die wonde slechts één der verschijnselen is van een ernstige ziekte, waaraan ons volk lijdt.

We denken er niet aan om de tot gemeenplaatsen geworden klagten over het karakterloos volgen der mode in kleederdragt nog eenmaal te vergeefs te herhalen. Slechts in het voorbijgaan wijzen wij op de eenvormigheid, de doodsche regtlijnigheid, het gebrek aan alle oorspronkelijkheid en karakter, waardoor de meeste voortbrengselen onzer nieuwste bouwkunst elkander op een haar gelijken. Met een enkel woord maar gewagen we van mode-orthodoxie en mode-liberalismus op het gebied, waar het individu zich met alle kracht moest laten gelden; op de wèlgeslaagde pogingen om daar eenvormigheid en eensdenkendheid (d.i. eens*on*nadenkendheid) te herstellen met onderdrukking van het persoonlijke geestesleven. De vraag is minstens geoorloofd, of de zucht tot couponknipperij wel getuigt voor krachtigen ondernemingsgeest. En zeker zijn we niet de eersten, die klagen over de examen-manie, die, met voorbijzien van persoonlijke eigenaardigheid en individuele geestesrigting, allen meet met denzelfden maatstaf en allen dwingt tot dezelfde kennisinpomperij. In de toomelooze jagt op ambtje en postje en baantje verraadt zich toch wel niet veel beters dan de zucht om, zonder ernstige inspanning, zonder zelfstandige werkzaam-

heid, in rustige rust zijn brood te eten in plaats van door eigen krachtsinspanning zich een' nieuwen weg te banen, nieuwe velden te ontginnen.

Dat gebrek aan pit en merg, dat gemis van eigen, krachtig leven openbaart zich maar al te veel in geheel het volksleven. Al vrij kalm kan men het aanhooren, dat wij een uitgeleefde natie zijn. Ons nationaal karakter wordt uitgewischt. Of kent het volk zijn taal, weet het zijn letterkunde te waarderen? Is ons tooneel niet tot het laagste peil gezonken, terwijl de burgers op belasting worden gesteld om een Fransche opera te doen bloeijen. Men is geen beschaafd Nederlander meer zonder zuivere uitspraak der Fransche en verfranschte uitspraak der moedertaal bij onberispelijke Fransche manieren. Bij voorkeur door vreemden worden de dochteren van de edelen des lands opgevoed, opdat er toch geen smetje van nationaliteit aan haar kleven zou. Is 't misschien een bewijs voor de kracht van ons volkskarakter, dat we jaar op jaar teerden op de millioenen van Java en onze spoorwegen bouwen voor het onthouden loon van den koffijplanter? Of openbaart zich die kracht welligt dáárin, dat de Nederlandsche natie het met de handen in den schoot aanzag, hoe kleingeestige partijtwisten en persoonlijke veeten het land maanden lang zonder ministerie lieten, en lijdelijk afwachtte, wat het kwanselen met portefeuilles eindelijk zou opleveren? Leeft het volk nog, wanneer het rustig blijft bij de herhaalde verklaring, dat ons defensiewezen in desolaten toestand is; leeft het nog, wanneer het de zwevende geruchten over den annexatielust van den overmoedigen nabuur beantwoordt met benaauwde zuchten en angstvallige vragen, in stede van de hand aan het zwaard te slaan met een vastberaden: Zij zullen het niet hebben!?

De wonde plek, waarop wij den vinger leggen, is: het gebrek aan zelfstandigheid, aan eigen, persoonlijk leven, 't gemis aan eigen overtuiging, aan krachtigen wil, aan zedelijken moed.

Bij de Duitsche krijgsheeren meenden we dat gebrek op te merken, in den jongsten oorlog zagen wij een ziekteverschijnsel.

Is 't omdat onze sympathiën voor Frankrijk zijn? Op ons mededoogen moge Frankrijk aanspraak hebben, de verdediging van Parijs moge stemmen tot verzachting van het vonnis, dat Europa gereed stond over Gallië te vellen - op vrijspraak kan het volk niet rekenen, dat twintig jaren bukte voor den slechtsten man van Europa, dat - de rapporten der prefecten hebben het bewezen - tegen zijn wil zich door dien man liet medeslepen in een' oorlog, die het arme volk aan den rand van den afgrond voerde. Frankrijk allerminst mag op vrijspraak rekenen: door zijn centralisatie, door zijn vergoden van den vorm, door zijn mode-tiranny, door zijn nivellerende quasi-beschaving, door zijn huldigen van de frase heeft Frankrijk allereerst zich schuldig ge-

maakt aan het uitwisschen van persoonlijke eigenaardigheid en sprekende nationaliteit.

Voor u klopt ons hart, Germanje; broedervolk, vleesch zijn wij van uw vleesch en geest van uwen geest: uw Schiller heeft onze jeugd geadeld, uw Goethe onzen geest doen rijpen; uw wijzen hebben ons denken geleerd, uw toondichters in zalige harmoniën ons gewiegd; uw Wartburgstemming heeft ons hart doen jagen, ons oog doen fonkelen.

We hebben u lief, Duitsche broeders, loten van éénzelfden stam en daarom treuren wij over u, wanneer gij in een ziekteverschijnsel als in een levensteeken juicht. We hebben u lief, en daarom zijt gij ons te goed voor kanonvoêr; we hebben u lief, en daarom willen we u vrij zien en krachtig, en de wereld veroverend, maar door de magt van den geest.

> 'Lief vaderland, steeds sluimerlauw,
> Hef toch uw oogleên op!
> De warme slaapmuts af!.....'

Nederland, Nederland, dát hebt gij aan uw krachtigen zanger verdiend.

Op slechts een enkel verschijnsel van uw jammerlijke kwaal wezen we u: uw bondsziekte en maatschappijen-manie, waarbij het persoonlijke leven wordt prijs gegeven en de mensch, in plaats van een krachtig levend, zelfstandig individu, een geesteloos bestanddeel wordt van een ligchaam, dat door één hoofd - waterhoofd vaak - wordt geleid, gedreven in een rigting, waarvan de meesten zich geen rekenschap geven - een ligchaam, dat met de frase zich voedt en met ledigen schijn zich tooit.

Europa is niet gezond; maar gij zijt krank, ernstig krank, mijn arm vaderland.

Zijt gij nog te helpen?

Welligt komt morgen een uwer verdwaasde zonen op den inval om een Maatschappij te stichten tot bevordering van zelfstandigheid en geestkracht.

We zullen den Jan-Salie-ridder tegemoet komen met een reglement. 't Kan kort zijn:

Art. 1.

De Maatschappij beoogt de bevordering van zelfstandigheid en geestkracht bij hare leden.

Art. 2.

Het bestuur, dat zich zelf benoemt, denkt en beslist en handelt voor de gezamenlijke leden der Maatschappij.

Art. 3.

De voorzitter kiest zichzelven uit de leden des bestuurs.

Art. 4.

De notulen van elke vergadering worden vóór de opening door den voorzitter vastgesteld.

Art. 5.

Alleen de voorzitter is bevoegd tot het gebruik der contributiën en het dragen van een decoratie, enz. enz.

Maar de vraag is hoog ernstig: zijt gij nog te helpen?

't Kwam ons voor, dat er in Pruisen iets hapert aan de opvoeding. Nu schijnt het te blijken, dat dit niet in Pruisen alleen het geval is.

Wat er aan ónze opvoeding ontbreken zou? Wie weet, de opvoeding misschien.

Onze schoolmeester is korporaal noch kapelaan.

Hij is onderworpen aan de wet, en de vertegenwoordigers der wet heeft hij te eerbiedigen; maar slaafsche gehoorzaamheid mag niemand van hem vergen.

Van de Kerk is hij vrij, en hij zie toe, dat hij vrij blijve.

Bij het twisten der partijen over Art. 23 vergete hij - geen partijman - niet, dat volgens dit artikel het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden niet *doel* is, maar *middel*, en dat het doel is: opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke *deugden.*

Vorming van het *karakter*, ontwikkeling van *geestkracht*, dáárop moet zijn onderwijs aangelegd zijn.

Aan de natuurwetenschap haar regt bij het onderwijs, haar volle regt, zonder eenige kleingeestige vrees, dat ze de godsdienst ondermijnen of materialismus kweeken zal. Maar men vergete niet, dat zij den mensch stelt tegenover een objectieve waarheid, een onbuigzame realiteit, die hij moet erkennen krachtens de wet van zijn denkvermogen en waarbij zijn w i l buiten spel blijft. Men vergete niet, dat er ook een z e d e l i j k e wereldorde is. De school verwaarlooze de geschiedenis niet, de geschiedenis schatte de biografie niet gering.

Maar de school zal toch wel 't meest o n d e r w i j z e n .

En in de wetenschap schuilt het geheim niet van de genezing der volkskwaal, die wij betreuren. Is 't niet juist het wetenschappelijkste volk dat zich thans vergeet in den bloedigen krijg?

De wetenschap maakt niet vrij.

Maar de Kerk?

Schaamrood bedekke zij het aangezigt. Zij bovenal heeft den geest onderdrukt, de zelfstandigheid gedood, knechtelijke zin als vroomheid geroemd. Zoo lang ze gezagskerk is, zoolang ze dogmatiesche Kerk is, kan zij de opvoeding tot vrijheid en zelfstandigheid alleen bevorderen door haar werkeloosheid.

Als ze eens gezindheidskerk, beginselkerk werd, dan - maar de adel van den vrijen Menschenzoon is voor haar nog een verborgenheid.

Het *Huisgezin* voede op; het huisgezin, dat het groote werk niet

overlaat aan de school, dat niet, geesteloos en liefdeloos, opga in de school.

Het Huisgezin voede op - tot soldaat niet, tot burger niet, maar tot *mensch*.

Elk dier is een vleesch geworden gedachte Gods, sprak een van Neêrlands beste zonen.

Elk mensch is een vleesch en geest geworden gedachte Gods, waagt een van Neêrlands minbeteekenende zonen er bij te voegen.

En de gedachtenwereld Gods is onuitputtelijk rijk. Elke gedachte is oorspronkelijk. Nooit herhaalt zij zich.

Elk mensch is een p e r s o o n , met eigen aanleg, met het regt op ontwikkeling van geheel dien aanleg. De individualiteit van elk persoon moet geëerbiedigd worden, moet zich vrij kunnen ontplooijen.

Dat kan onder den schoolmeester weinig en onder den korporaal in 't geheel niet.

Daartoe moet van ieder kind, van elken wordenden mensch de aanleg bespied, het eigenaardig individueele geëerbiedigd, het karakter gevormd worden. Tot zelfstandigheid moet hij opgevoed worden.

Het kind leere denken, zelf denken; maar ook w i l l e n , zelf willen, z e d e l i j k - v r i j w i l l e n , en - d u r v e n , durven zich zelf te zijn.

Opvoeden, dat kunnen de mannen niet: onderwijzen kunnen ze en pedante geleerden vormen; afrigten kunnen ze ook en tot soldaat dresseren. Maar opvoeden? Och, we hebben 't er ook te druk voor. Onze belangrijke vergaderingen vorderen te veel van ons; we hebben handen vol werks met de hervorming der wereld en de reorganisatie van het heelal; maar onze kinderen - och, moeders! zoudt gij daar niet wat aan kunnen doen?

Vreest niet op uw huisgezin uw eigen stempel te drukken; vraagt niet te veel, ‘wat de menschen er wel van zeggen zouden.’ En dan, scherpzinnig, kunt gij den aanleg van ieder uwer kinderen opmerken met verwonderlijke naauwkeurigheid. Liefderijk kunt gij u indenken in hun denkwijze, hun gezindheid, hun behoefte.....

Als gij die kennis regt weet te gebruiken; als gij vordert, dat men u leere, wat opvoeden is - een onderwijs u tot nog toe, als zoo veel met hardnekkigheid geweigerd -; als gij u op de hoogte stelt om uw zonen te begrijpen, - van u, moeders zullen zij 't willen hooren, dat de vrouw in den man bovenal kracht en zelfstandigheid waardeert; van u zullen zij kunnen leeren m a n n e n te zijn.

Nederlandsche vrouwen, men begint u te erkennen in uw regt.

Gij, toont gij te erkennen uw pligt.

Van de degelijk ontwikkelde Nederlandsche vrouw verwachten wij de herschepping van den Nederlandschen man, van het Nederlandsche volk.

Van haar verwachten wij een nieuwe maatschappij, waarin geregtigheid woont en de vrijheid de waarheid kust, een nieuwe maat-

schappij, die elken oorlog, welke niet gevoerd wordt voor haardstede en altaren, brandmerkt als slavenwerk en menschenmoord; die den mensch zal waarderen als vrije persoonlijkheid, en de menschen verbinden, door vrees niet, door leugen niet, door de frase niet, door karakterlooze volgzaamheid niet, maar door de vrije liefde, die de hoogste kracht van het individu openbaart in zijn zelfverloochenend leven en werken voor het groote geheel.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

VII.
Paaschzondag.

Had niet Dumbal's tusschenkomst een schaduw geworpen op de dagen die ik met mijne reisgenooten sleet, dan zou ik die tot de aangenaamste mijns levens rekenen, maar zeer zeker zou dan ook de lezer met mijne reisindrukken onbekend zijn gebleven. Immers Italië wordt tegenwoordig, door ons Hollanders, vrij wat meer bezocht dan vroeger, en al het oude en bekende verliest zijn aantrekkelijkheid. Ook kan ik onmogelijk mijn verhaal met rooversgeschiedenissen opluisteren, want hoeveel men er mij ook van vertelde, roovers heb ik niet ontmoet, ofschoon bedelaars en afzetters in getale; maar daarvoor behoeft men niet naar Italië te gaan.

In 't kort, men verwachte in deze hoofdstukken geen breedvoerig verslag van al het bezochte en bezienswaardige te Rome, maar alléen het vervolg en den afloop eener intrigue, die reeds romanesk van aard, nog romanesker schijnen moet te midden eener wereld vol afwisseling in het land van belofte.

Dumbal had zich niet meer aan ons vertoond en ik maakte hieruit op, dat hij van zijne plannen op Mary afstand had gedaan.

Na zijn ontvlugting in de Sixtijnsche kapel had Mary haar aantrekkelijke vrolijkheid verloren. In dit jeugdig onbedorven meisjeshart was de liefde welig opgeschoten, maar ze wist het nu dat hij schuldig was, en zij streed den eersten moeijelijken strijd.

Voorzeker was het verblijf in zulk een stad als Rome uiterst geschikt om door de meest mogelijke afleiding Mary's hartewonde minder

pijnlijk te maken; ook kon men vermoeden dat zulk een geest als die van Mary, gretig van deze afleiding zou gebruik maken om haar smartelijk teleurgestelde liefde te overwinnen, en hierin bedrogen wij ons niet.

Mevrouw Preston had het na hare lange en geestdoodende (zij verzweeg het niet) zitting in de Sixtijnsche kapel noodig geacht om een dag rust te nemen, ten einde zich op Paaschzondag te kunnen voorbereiden. Mary en ik besteedden dien dag tot het bezigtigen der voornaamste ruïnes. Ik kon mij geen beter Cicerone wenschen dan Mary zich betoonde. Ze had de Romeinsche geschiedenis grondig bestudeerd en voelde zich spoedig zoo goed thuis in het oude Rome, als ware zij er geboren en opgevoed. Ik, die veel van Rome gehoord had en er nogtans weinig van wist, had alle reden om mij daarover te verheugen.

Het Coliseum, de Termae van Titus, Nero's goúden huis en de verschillende Forums begonnen kleur en leven voor mij te krijgen. Uit de diepte van het verledene rezen, door Mary's levendige verbeeldingskracht en duidelijke voorstelling, de stichters van deze reusachtige steenhoopen in al hun grootheid en magt voor mij op, en mogten ook al de vervallene overblijfselen reeds op, zich zelven niet van belang ontbloot zijn, mogt men zich hier en daar in de half opgegraven paleizen, ook zonder kennis der geschiedenis, verbazen over de onvergelijkelijke pracht van fresco-schilderingen en beeldhouwwerk, in vloeren en wanden aangebragt, voorzeker wordt de indruk daarvan omvattender, dieper en aangrijpender, wanneer men zich geheel kan verplaatsen in den tijd hunner eerste bewoners, wier gruweldaden nog het bloed in de aderen doen verstijven, al maakt het graf hen reeds eeuwen lang onschadelijk.

Wij besloten dezen belangwekkenden dag met een wandeling naar de Pincio, Rome's pantoffelparade, waar 's avonds de Romeinsche burgers te voet, de Engelschen te paard en de aanzienlijken in hunne rijtuigen komen genieten van het heerlijk uitzigt op de stad en van de militaire muzijk.

Mary en ik plaatsten ons op een bank aan het uiteinde van den heuvel en staarden langen tijd sprakeloos op de belangwekkende stad aan onze voeten.

Daarna bepaalden wij onze aandacht op de wandelende en rijdende menigte.

- Weinigen zullen er aan denken dat zij hier in Nero's nabijheid ronddwalen! - zeide Mary peinzend.

Ik moest bekennen dat ik er ook niet aan gedacht had en wel om de eenvoudige reden dat ik het niet wist.

- Nero's lijk werd door eenige vrouwen in het graf van de familie Domitius bijgezet - antwoordde Mary, die reeds gewoon was de rol van onderwijzeres bij mij te vervullen. - De villa dezer familie lag aan het uiteinde dezer wandeling.

- Hoe kon men dit na zulk een langen tusschentijd met zekerheid bepalen?

- Zeer eenvoudig op deze wijze. Men volgde de muren van Rome en vond de overblijfselen van de villa benevens den grafkelder. De fraaije bogen en de gelijkvormige orde die ze kenmerkten, veroorloofden niet ze met de muren van Rome te verwarren. Deze zijn veel later gebouwd.

- Nero's schim zal hier te middernacht dan wel ronddwalen!

- Dat geloofde men in de middel-eeuwen.

- Ik kom dus met de naschuit, merk ik.

Mary glimlachte.

In onze realistische eeuw hebben we buitendien nog duivelen genoeg overgehouden die ons kwellen of onze rust verstoren.

- En die zijn?

- Vooroordeel, baatzucht, zelfzucht.

- Vergeet de ijdelheid niet, Mary! Men kan deze veelal als de aanvoerster dezer bende beschouwen.

- En de hartstogt. Hebt ge wel immer hartstogt gevoeld, Celestine?

Dàt was een benaauwende vraag, waarop men zeer veel of niets moest antwoorden. Ik verkoos het laatste.

- Ik vraag u dit niet uit bloote nieuwsgierigheid - vervolgde Mary - maar ik zou gaarne willen weten in hoeverre men toegevend mag zijn voor iemand, die zich door den hartstogt had laten vervoeren.

Arme Mary! Ik meende dat zij weder aan Dumbal dacht en verontschuldiging voor hem zocht.

- Gij hoopt te vernemen, Mary, dat men iemands schuld niet altijd moet afmeten naar de gevolgen zijner overtreding, niet waar?

- Ik wil alleen hooren hoe gij er over denkt, anders niet.

- Welnu, ik veroordeel niemand voordat ik volkomen bekend ben met zijn karakter. Sterke hartstogten vinden bij mij grootere verontschuldiging.

- Ook vergeving?

- Dat kan er naar zijn.

Mary staarde peinzend in de diepte en zuchtte.

- Wat beteekent verontschuldiging zonder vergeving? - hernam ze na eenige oogenblikken.

- Spreken wij zonder omwegen, Mary. Ik raad wiens vergeving gij bedoelt. Gij houdt Dumbal voor schuldig, en nogtans wenscht gij.....

- Neen, - riep Mary verschrikt opspringend, - gij verstaat mij verkeerd. Ik dacht niet aan Dumbal, ik dacht aan *haar* - de *paria der maatschappij!*

God loone Mary voor deze onzelfzuchtige opwelling!

Ik vatte haar hand en trok haar weder nevens mij op de bank.

- Sinds gisteren is alles mij duidelijk - fluisterde zij ontroerd - haar gansche geschiedenis.

- En de zijne?

- Dàt is het juist wat mij kwelt. Ik kan niet raden in hoeverre hij schuld heeft aan de afdwaling dezer vrouw; maar dit weet ik, want ik heb het gezien en gevoeld - *zij bemint hem!*

- Althans zij heeft hem bemind.

- Neen, neen!... nòg bemint ze hem. Van haat en afkeer valt men niet in zwijm. Eerlijk wil ik het u bekennen, sinds gisteren plaatst zich haar bleek, wanhopig gelaat tusschen mij en.... Dumbal. O waarom moest ik juist aan hèm mijn leven verschuldigd zijn!

- Waarom moest ik juist hem....

- Beminnen, Mary?

Zij antwoordde niet, maar drukte de hand voor de oogen.

- Vindt ge het zwak? - vroeg ze toen.

Neen, ik vond het zeer natuurlijk, maar tòch deed het mij leed.

Plotseling zag ze op.

- Zoudt gij meenen dat hij mij de waarheid zal zeggen als ik hem daarnaar vraag?

- Ja; maar zonder daarnaar te vragen is ze ook duidelijk genoeg.

- Wat bedoelt gij?

- *Hij* heeft haar bemind, verleid en verlaten; *haar* heeft men veroordeeld, veracht en verworpen, en zoo heeft ze zich uit nood, uit wanhoop welligt, in de armen der ontucht geworpen. *Hij* bleef geacht, gezien en bemind en heeft nu alle kans op een nieuw levensgeluk aan de zijde eener lieve, jeugdige gade. *Zij* zinkt dieper en dieper in den afgrijsselijken kolk der zinnelijkheid, zonder dat één vriendenhand zich uitstrekt om haar te redden, totdat ze gruwend van zichzelve en geschuwd door een ieder het leven, de wereld, de menschheid, ja, God vervloekend, haar rampzalig leven voortsleept, of een ellendigen en vroegtijdigen dood vindt. 't Is de gewone geschiedenis.

Ik had Mary's hand losgelaten en wilde opstaan.

Zij hield mij terug.

- Hoe bitter en koel spreekt gij daarover.

- Ik spreek er bitter en koel over omdat de maatschappij mij door hare koelheid ten dezen opzigte verbittert.

- Gij hebt gelijk, volkomen gelijk, - antwoordde Mary kleurend. - Dàt onregt zal ik de hand *niet* leenen.

Onder den indruk van dit gesprek begaven wij ons naar huis.

Den volgenden ochtend bevonden we ons vroegtijdig op het Pietersplein.

De loge in den voorgevel van de Pieterskerk was met kostbare draperiën versierd en door een groot linnen zeil voor den wind beschut.

De tribunes voor de vorsten en diplomaten waren nevens het Vaticaan op het terras voor den zuilengang in gereedheid gebragt. Bij

de Obelisk, in de openingen van den zuilengang en op alle plaatsen waar men den paus zou kunnen zien, stonden huurstoelen gerangschikt. Van den breeden kerktrap tot aan de Obelisk, schaarden zich de pauselijke troepen met de muzijk in 't midden.

Duizenden menschen stroomden toe en schoolden rond de Obelisk te zamen. Honderden rijtuigen rolden aan en stelden zich nevens elkander; de eenvoudige fiacre naast de rijke équipage, alléen de kardinaalskoetsen genoten de eer eener bijzondere standplaats.

Mevrouw Preston, Mary en ik verlieten onzen wagen en doorkruisten eenigen tijd de bonte menigte.

Om niet van elkander te geraken liepen we gearmd; daar we echter met ieder oogenblik moeijelijker vooruit kwamen, besloten wij tot den terugtogt.

Vóor dat we echter ons rijtuig hadden opgespoord, sloeg het twaalf uur en kanongebulder en klokkengelui kondigden het uur der plegtigheid aan. Aller blikken wendden zich nu naar de loge. In dit belangwekkend oogenblik voelde ik mij plotseling door een troep ruwe Italianen van mijne reisgenooten gescheiden en achteruit gedrongen. Onmiddellijk waren ze uit mijn bereik en gezigt. Ik troostte mij met de gedachte haar straks wel te zullen wedervinden en bepaalde al mijne aandacht op de loge.

Men had het pauselijk kruis en de teekenen zijner waardigheid, de driedubbele pauselijke kroon en den mijter in de loge gebragt; nu, na nog een oogenblik van groote spanning, vertoonde zich voor het geopende venster der loge 's pausen eerwaardig gelaat.

Bij die verschijning zonken allen op de kniëen. De klokken staakten haar gelui, het kanongebulder hield op en een indrukwekkende stilte verving het rumoer.

Dit oogenblik was werkelijk plegtig.

Nu rigtte de paus zich in al zijn lengte op en breidde zegenend de armen uit. Ik stond nabij genoeg om zijn stem te kunnen hooren:

‘Dat de apostelen Petrus en Paulus, wier magt en gezag ons met vertrouwen bezielen, onze middelaars zijn bij God! Amen.

Dat uit kracht der gebeden en verdienste van de gelukzalige maagd Maria, van B. Michel Archangel, Johannes den Dooper, de apostelen Petrus en Paulus en alle heiligen, de Almagtige God u genadig zij, en Jezus Christus, na vergeving uwer zonden u tot het eeuwige leven moge voeren! Amen.

Dat de Almagtige en goedertieren God u vergiffenis verleene, ontheffing en kwijtschelding van al uwe zonden, tijd voor een opregte en vruchtbare boetedoening, een altijd berouwvol hart, verbetering van levenswandel, de genade en den troost van den Heiligen Geest en volharding in het doen van goede werken! Amen.

En dat de zegen van den Almagtigen God -Vader, Zoon en Heiligen Geest op u nederdale en altijd op u blijve, Amen!!’

Op dit 'Amen'(*) volgde weder een kanongebulder van het kasteel St. Angelo en een oorverdoovend klokkengelui van de groote torenklok der Pieterskerk, waartusschen duizenden stemmen het 'Leve de Paus!' aanhieven. De mannen zwaaiden met hunne hoeden, de vrouwen wuifden met hare zakdoeken, de geestdrift was algemeen.

Bij dit huldebetoon aan den koning, strekte nogmaals de paus stilzwijgend zijne armen uit, boog herhaaldelijk en verdween.

- Wilt ge mij een oogenblik te woord staan?

Dumbal's hand had beslag op mijn arm gelegd.

- Vergeef mij, zonder u vast te klemmen ben ik niet zeker u lang aan mijne zijde te houden.

Dit had allen schijn van waarheid, de plegtigheid was afgeloopen en de ontzaggelijke menschendrom drong terug, maar stuitte op de militairen, de rijtuigen en de stoelen. De verwarring was grenzenloos en werd nog vergroot door eenige onhandige cavalleristen, die de orde moesten bewaren, maar tegen zulk een toevloed niet opgewassen schenen. Ook hadden wij weinig kans om spoedig uit het gedrang te raken, daar er slechts drie naauwe straten van het plein naar de stad voerden, waardoor de gansche massa zich een uitweg moest banen.

Dumbal betoonde zich weder een reddenden engel. Hij sloeg zijn arm om mij heen, beschermde mij zoo goed mogelijk voor al te hevige botsingen en week achteruit naar het Vaticaan, waar we weder voor het eerst ruim adem haalden.

- Hoe vind ik nu mijn rijtuig terug? Ik ben van mevrouw Preston afgeraakt.....

- Bekommer u daar niet over; zij moeten met den stroom mede, maar zijn over u gerust gesteld.

Dumbal had ze dus reeds gesproken. Waarschijnlijk was hij op haar wensch mij ter hulpe gesneld. Er was evenwel nog een andere reden die hem daartoe had aangespoord.

- Het beste is om hier op ons gemak het uiteengaan der menigte af te wachten, - sprak hij, en bood mij een stoel in den zuilengang aan.

Ofschoon weinig gesticht over dit tête à tête, moest ik toch van den nood een deugd maken. Ik zette mij neder en Dumbal plaatste

(*) Sancti Apostoli Petrus et Paulus, de quorum potestate et auctoritate confidimus, ipsi intercedant pro nobis ad Dominum. Amen.
Precibus et meritis B. Mariae semper Virginis, B. Michaelis Archangeli, B. Joannis Baptistae, et Ss. Apostolorum Petri et Pauli, et omnium Sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, et dimissis omnibus peccatis vestris, perducat vos Jesus Christus ad vitam aeternam. Amen.

Indulgentiam, absolutionem, et remissionem omnium peccatorum vestorum, spatium verae et fructuosae poenitentiae, cor semper poenitens et emendationem vitae, gratiam et consolationem Sancti Spiritus, et finalem perseverantiam in bonis operibus tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus. Amen.
Et benedictio Dei omnipotentis, Patris, Filii et Spiritus Sancti descendat super vos, et maneat semper. Amen.

zich naast mij. Ontgaan kon het mij niet, dat hij zijn gewone stoutmoedigheid miste en zijn donkere oogen nog geen oogenblik met den hun eigenaardigen trotschen glans op mij gevestigd had. Ook bespeurde ik twee rimpels op zijn voorhoofd en een pijnlijken trek om zijn mond, die van strijd getuigden. Op het oogenblik echter dat ik deze ontdekking deed, keerde Dumbal zich plotseling naar mij toe en greep mijn hand.

- Gij weet alles! - riep hij hartstogtelijk, - Gij staat tusschen mij en Mary! Waarom wilt ge ons beiden ongelukkig maken?

Ik deed een poging om mij van die krachtige hand te bevrijden, maar hij klemde de mijne slechts te vaster. Hij had zijn zelfbeheersching verloren. Zijn verwrongen gelaat was nu geheel de spiegel van den geweldigen hartstogt die zijn hart gevangen hield en waaraan hij zijn trots ten offer bragt; men zocht er te vergeefs de hoogmoedige uitdrukking op die het gewoonlijk kenmerkte, en nóg scheen het mij toe dat hij zich geweld aandeed om zich te beheerschen.

- Neen, weer mij niet van u! Voor u gevoel ik achting genoeg om mij te kunnen vernederen!

Hij boog zich dieper naar mij toe.

- Gij weet het..... ik heb een misstap begaan..... Is dit welligt de oorzaak waarom Mary hare en mijne liefde weêrstand biedt? Bedenk, ik was jong en..... *die vrouw kon toch nooit mijn gade worden!....*

- Nu was ik door een forschen ruk mijn hand weder meester.

- Gij kondt haar alléen verderven, - antwoordde ik bedaard.

Hij staarde mij scherp aan en verbleekte.

- En gij hebt dit zóo goed ingezien, dat ge haar nabijheid ontvlugt.

- Die pijnigt mij.

- Dat is een goed bewijs voor uw gevoel, maar een slecht bewijs voor uw geweten.

- Ik verontschuldig mij niet. Zwaar heb ik jegens haar misdreven.

- Welnu, dan is mijn vermoeden gegrond.

Weder trachtte hij mijn hand te vatten. Zijn krachtig ligchaam trilde van ontroering.

- Wees mijn voorspraak bij mevrouw Preston, uw invloed op haar en Mary is blijkbaar.

- Daarvan zal ik geen misbruik maken, dat beloof ik u.

- Het gedane kan ik niet ongedaan maken, maar ik heb Mary's geluk in handen en zij het mijne.

Een onaangename gewaarwording beving mij! 't Scheen mij duidelijk dat Dumbal's ontroering meer de vrees gold door mevrouw Preston te worden afgewezen, dan het bewustzijn dat hij iemand ten verderve had gevoerd.

Hiervan wilde ik mij overtuigen.

- Herstel liever het bedreven onregt.

Dumbal's gelaat werd gloeijend rood. Trots en gekrenkt eergevoel streden er om den voorrang.

- Er zijn vormen en grenzen in de maatschappij, die een man van geboorte niet mag overschrijden, mejufvrouw!

- Ik begrijp u niet goed.

Weder boog hij zich naar mij toe.

- Er was een klove tusschen haar en mij die geen liefde vermogt te dempen. Ik ben de toekomstige erfgenaam van een hoogen titel; dien door een huwelijk beneden mijn stand ontwijden, mogt ik niet en.... *nu*, in ieder geval.... maar kieschheidshalve wil ik liever dit punt niet verder aanroeren.

Kieschheidshalve!

Op mijne beurt gloeide ik van verontwaardiging.

- Mijnheer, gij hadt liever de kieschheid moeten hebben *mij* niet tot bemiddelaarster te kiezen voor uwen nieuwen hartstogt. De klove tusschen u en uw slagtoffer, waarvoor uw hartstogt blind was, maar die na de voldoening daarvan, door uw trots, hoogmoed en *pligtsgevoel* weder ontdekt werd, is mijns inziens ook de klove die u van iedere regtschapene en kiesch gevoelige vrouw moet scheiden. Ja, er zijn vormen en grenzen in de maatschappij die de hooggeborene niet mag overschrijden, en gij hebt ze dan ook ontzien ten koste van de eer en het geluk eener verleide vrouw. Gij hebt haar overgelaten aan haar lot en haar den weg ten verderve doen ophollen, en acht u nogtans geregtigd op uw hoog standpunt, om u met verachting van haar af te keeren en u ook op zedelijk gebied oneindig ver boven haar verheven te achten! Gij hebt u verbonden geacht aan de instellingen uwer maatschappij, en nogtans die maatschappij gehoond door de kwaal te voeden die aan haar kern knaagt. Gij hebt u eerbiedig gebogen voor het wapenbord dat boven uw naam prijkt, en nogtans dit wapenbord bevlekt met het slijk waarin uw slagtoffer zich wentelt. En niemand die het u verwijt, niemand die het u ten kwade duidt, niemand die u heeft uitgeworpen zooals men *haar* uitwerpt! Maar bij God! ik zeg u, gij zijt schuldiger dan zij!....

Dumbal scheen getroffen. Herhaaldelijk streek hij met de hand langs het voorhoofd, waarvan hij de rimpels niet kon verdrijven. Een sombere droefheid had hem overmeesterd. Langen tijd bleef hij sprakeloos. Ik meende dat hij tot inkeer kwam.

- Hebt ge ook zoo over mij tot Mary gesproken? - vroeg hij toen zacht.

Ik stond op. Hoe kon ik ook verwachten zijn egoïsme op de vlugt te jagen!

Door een smeekend gebaar hield hij mij terug.

- Nog één oogenblik, bid ik u. Ik beken dat uw redenering eenige waarheid bevat; maar daarover peinst de jongman niet, en ik heb u gezegd dat ik *toen* jong was. Meent ge niet dat mevrouw Preston

hierin eenige verontschuldiging voor mij zal vinden? Gij kent de wereld. Stem toe dat er slechts weinigen zijn, die met een blik op het verleden van den minnaar, hem zullen verjagen, zoodra hij rang en rijkdom en bovendien een hart gloeijende van liefde aan de voeten zijner uitverkorene nederlegt.

- Ik kan dit niet ontkennen.

Welnu, spaar mij! Verzwijg dit gesprek. Laat mij hoop voeden!. Ik kan geen afstand doen van Mary. Heb ík niet eenig regt op haar?..

- De moeder van uw kind had meer regt op u.

- Mijn kind!...

Dumbal staarde mij ontzet aan.

- Ja, uw kind, verstooten door den vader, verwaarloosd door de moeder, verwelkt, verdord en afgevallen uit gebrek aan liefde, met een gebroken hart bezweken in mijne armen!

- Alice!.... - mompelde Dumbal naauwelijks hoorbaar. - O nu begrijp ik alles!...

Als verlamd zakte hij terug tegen de leuning van zijn stoel.

Wat begreep hij?

De noodlottige gevolgen eener ligtzinnige liefde?

De erbarmelijke verwoesting die hij had aangebragt in het hart eener vrouw? De geestelijke en ligchamelijke verlaging waaraan ze zich, uit wanhoop welligt, had prijs gegeven en die haar zelfs hare moederlijke pligten deed verloochenen?

Niets van dit alles.

Hij begreep alléen dat de vrucht der schande in mijne armen had gerust en dat het droevig en beklagenswaardig uiteinde van een onschuldig wicht, waarvan hij de schuldige vader was, een overwegenden invloed zou uitoefenen op het besluit van twee zulke regtschapene en gevoelige vrouwen als mevrouw Preston en Mary.

En deze kwellende gedachte was het die hem meer en meer verontrustte bij het aanhooren van mijn aandoenlijk verhaal.

Bleek en stil, maar toch altijd vol vertrouwen op Mary's liefde, geleidde hij mij naar huis.

Immers hij had het ervaren hoe de wereld de schuldige vrouw kon vertrappen en vertreden en den schuldigen man kon blijven achten en bewonderen.

Hij had ze geproefd en goedgekeurd, die maatschappelijke voorregten van den man boven de vrouw, en er zich met mannelijke zelfzucht niet over bekommerd of het lot der zwakkere ook bitter was - immers zij was de mindere!

Ik kon het hem niet euvel duiden; Dumbal was een kind zijner eeuw.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De vondeling.
(Vervolg.)

II.
De zoon des huizes.

Nog verscheidene uren lang na haar korte gesprek met Mischka, bleef de barones angstig wachten op haren zoon die nog altijd niet kwam. Hoe rijkelijk men den tijd berekend had dien de reis, in tijd van overstrooming, moest kosten, die tijd was reeds dubbel voorbij en eerst de ondergaande zon zag de koets van baron Karoly het voorplein oprollen. De reden dier vertraging bleek reeds bij den eersten oogopslag; want in plaats van een jongen officier, die vlug uit het rijtuig sprong, kwam er een officier met verbonden arm en gehavende uniform voor den dag, en die zich slechts moeielijk met zijne éene vrije hand uit het hooge rijtuig kon helpen. In een oogenblik lag hij in de armen zijner toegesnelde ouders; doch eer de barones nog haren schrik over den gekwetsten arm haars zoons en zijn gehavend voorkomen kon uitspreken, riep deze:

‘Het is niets; volstrekt niets! En al ware het iets, dan zou het niets meer zijn dan de rechtvaardige straf voor mijne dwaze eigenzinnigheid en onverantwoordelijke gril.’

‘Nu,’ vroeg de oude baron, met zware, doch onduidelijke stem, ‘hoeveel van die straffen zullen er nog noodig zijn om mijn overmoedigen jongen voorzichtiger te maken?’

En hij sloeg hartelijk zijn arm om zijn zoon heen, zorgvuldig oppassend dat hij diens gekwetsten arm niet raakte. Doch de barones had Karoly's hand gegrepen; zijne vroolijkheid stelde haar niet gerust en angstig riep zij uit:

‘Om 's hemels wil, wat is er gebeurd en hoe is het gekomen?’

Juist wilde Karoly zijne moeder de verlangde opheldering geven, toen zijn oog op Mischka viel, die in voorover gebogen houding, met ingehouden adem, slechts op een wenk scheen te wachten om op zijn jongen heer toe te snellen.

‘Ha, ha!’ riep de jonge officier: ‘Mischka, mijn jongen! Hoe gaat het, deserteur?’ En den toesnellenden jonkman vriendelijk op den schouder kloppende, voegde hij er bij: ‘Speelt gij nog altijd even vlijtig op uw viool, mijn malle Mischka? Nu, wijl ik u in lang niet gehoord heb, zal het mij weer een genot zijn naar uwe liederen te luisteren!’ En hij wierp den vondeling zijn mantel toe en trad tusschen zijne ouders het heerenhuis binnen.

‘Malle Mischka,’ herhaalde de koetsier verachtelijk lachende, reed zijn vierspan naar den stal en keek daar aangekomen, den muzikant nog eenmaal na. ‘Malle

Mischka,' herhaalde deze zelf, terwijl hij als een slaapwandelaar, met den mantel over den arm, zijn meester volgde.

Met de vertraging van Karoly's tehuiskomst had het zich aldus toegedragen: ongeduldig om thuis te komen, had hij, ondanks de overstrooming, den koetsier gelast den gewonen korteren weg te rijden en hem te brengen tot een inham bij de rivier, die tegenover het heerengoed zijner ouders lag. Hij meende met zekerheid te kunnen aannemen dat daar, bij het huisje der oude Schari, een bootje liggen zou, waarmede hij de rivier zou kunnen oversteken en zoo doende veel vroeger bij zijn ouders zijn zou dan hij gewacht werd. De tegenwerpingen des koetsiers waren vruchteloos geweest, en weldra bleek het hoezeer de man gelijk gehad had. De in dat jaargetijde nooit gebruikte weg was, door al den regen, een ware moeras geworden. Ieder oogenblik zakte het rijtuig tot aan de as der wielen in den modder. Dikwijls moest Karoly, hoe licht het rijtuig ook was, en hoe moedig het vierspan trok, er uit gaan, wilde het vooruit komen. De leelijkste plek was dicht bij het einddoel van den tocht, ongeveer vijf honderd schreden van het huisje der Zigeuner vrouw en de lang verwachte grens der overstrooming verwijderd. Het ongeduld van Karoly bij dien laatsten tegenspoed, was onbeschrijfelijk. Reeds zag hij aan gene zijde van den breeden waterspiegel de boomtoppen zijner ouderlijke bezitting en, in de moeras uit het rijtuig springende, ging hij zelf aan het werk en zette zijn schouder tegen een der in den grond gezakte wielen aan. Hij deed dat met al de kracht zijner jeugd en zijner onbeteugelde drift. In hetzelfde oogenblik trokken de paarden met eene vereende inspanning, waarvan de jonge man de uitwerking niet berekend had. Te laat achteruit springende, kreeg hij zulk een slag van het wiel tegen zijn schouder, dat hij achterover tuimelde. Een vreeselijke pijn aan den gewonden arm ontnam hem in het eerste oogenblik het bewustzijn; in het volgende druppelde het warme bloed hem reeds door de mouw. In weinig minuten was de gekwetste jonkman naar de hut gevoerd, wier bewoonster, even als de meeste harer stamgenooten, in de heel kunde niet geheel onervaren, hem de eerste hulp bood. Zorgvuldig wiesch Schari de wond. Naast hem, knielde Terka met een schotel vol lauw, van heelende kruiden doortrokken water neder, en voelde de ademhaling des jonkmans hare wangen voorbij gaan. Haar gelaat had de uitdrukking van iemand die een vizioen heeft. Doch toen Karoly, bij eene onverwachte beweging van zijn schouder, een schreeuw van pijn gaf, liet het meisje, over al hare leden bevende, van schrik den schotel vallen en keek den mooien, gekwetsten jongeling met zulk een doodsangst aan, dat hij zijn eigen lijden vergat en haar, de gezonde, ongekwetste, glimlachend moed insprak. Spoedig was het eerste verband gelegd, en de nette, doch nu erg gehavende uniform des jongen officiers, zooveel mogelijk van modder gezuiverd. De warme melkspijs, welke het slanke Zigeunerkind inmiddels gekookt had, werd met een vriendelijk woord van lof voor de kookster gebruikt, en, in plaats van wrevelig over zijn pijn en het lastige oponthoud te knorren, scheen baron Karoly behagen te scheppen in de eigenaardige schoonheid en het eenvoudige gekeuvel zijner jonge gastvrouw. Met de welwillendste dankbetuigingen en een rijk geschenk in geld, nam de jonge baron afscheid van zijne verpleegsters. Volgens landsgebruik wilden zij de hand, die de rijke gift toereikte, kussen. Van Schari liet Karoly het toe, doch hare dochter streek hij met zijne ongekwetste hand, half liefkozend, half spelend, over de diep blozende wangen. Daarop klom hij, door den koetsier en zijn knecht geholpen, in het rijtuig, niet zonder nog eenige malen om te zien naar de donkere oogen, die ook hem als droomend

nakeken. Het sprak van zelf dat Karoly afstand doen moest van zijn plan om de verdere reis in de boot af te leggen, en goedschiks, kwaadschiks, moest hij besluiten den eerst versmaden weg nu dubbel af te leggen.

Van dat alles deelde Karoly zijne angstig luisterende moeder zooveel mede

als op zijn ongeluk betrekking had. Doch éene bijzonderheid verzweeg hij, namelijk dat hij het beeld van het donkeroogige, uit medelijden met zijne pijn, als verstijfde meisjesgezicht, gestadig voor oogen hield; daarvan zeide hij niets. Door al de zorgende oplettendheden zijner moeder heen, onder al de liefkozingen waarmede zij hem overlaadde, klonken hare eenvoudige woorden en straalde haar geheimzinnige blik, en dat hij meermalen midden in een zin bleef steken, als hij met zijne moeder sprak, was niet het gevolg van hevige pijn aan zijne wonden.

Zijne moeder was een en al zorgende liefde voor haren afgodisch beminden zoon. En wel had zij recht trotsch te zijn op haar éengeborene. Hij was zelfs in zijn regiment, onder zijne kameraden, wegens zijne ideale schoonheid een bedorven kind; door de dames werd hij om die schoonheid en zijne onweerstaanbare beminnelijkheid geheel verwend; van aanzienlijken stand en door de mildheid zijns vaders van alles ruim voorzien om de rol van een groot cavalier te kunnen spelen - zou zulk een gelukskind zich een 'halt' toeroepen, waar hij iets begeerde en niet veeleer onmiddellijk de hand uitstrekken om het zich toe te eigenen?

Nu was Karoly na eene afwezigheid van meer dan een jaar in het ouderlijke huis teruggekeerd. Als een kind door zijne zorgende moeder verpleegd, lag hij in zijne fraaie kamer, terwijl zijn, anders weinig met schertsen ingenomen vader met blijkbaar welgevallen naar zijne verhalen uit het leven der residentie luisterde. Intusschen leunde buiten in den gang eene andere jongelingsgestalte; zijne donkere oogen hingen aan het vriendelijke door het lamplicht verhelderde tooneel daar achter die ruiten en er straalde geen geluk in zijne oogen.

Het was Mischka, die door de aankomst van Karoly voor eenige oogenblikken had kunnen vergeten wat zijn nieuw leven innam. Maar ach, was Karoly ook voor Mischka gekomen? Zijn mantel had hij zijn vroegeren speelmakker toegeworpen; hem neêrbuigend vriendelijk op den schouder geklopt en hem zijn mallen Mischka genoemd. - Was dat dan alles? -

Waar was de tijd gebleven toen hij als kind met Karoly in hetzelfde bed geslapen had en deze geen appel zou hebben gegeten, indien zijn Mischka er niet de helft van had gekregen.

En daar binnen ligt hij nu, Mischka, en gij wordt niet geroepen om hem op te passen.

Karoly zelf verlangt niet naar u!

Hij zou nogtans gerust naar binnen hebben kunnen gaan; het zou Karoly zelfs genoegen gedaan hebben hem te zien; misschien verwonderde het hem zelfs dat Mischka niet kwam. Doch hij liet hem niet roepen, en voor geene schatten wilde Mischka ongeroepen komen. Hij werd niet geroepen, en zijn gevoel van smart nam met elke minuut toe. Ja, er drong zelfs een gevoel van nijd in zijne borst, toen een van de bedienden ontboden werd om Karoly den een of anderen kleine dienst te bewijzen.

Meer dan een uur bleef hij op zijn post, voor het venster staan; daarna ging hij zuchtend heen. Eerst toen hij buiten den lichtkring van dat venster gekomen was, begon hij zich zelven en wat de wereld nog buiten Karoly voor hem had, terug te vinden. Hij haalde zijne viool uit zijne kamer, en ging er mede naar den oever der rivier. Door het welbekende venster der hut aan den overkant scheen geen licht meer, zooals Mischka gehoopt had. Zijn hart alleen zeide hem waar die hut lag, en in halve toonen stemde hij een liedje in, dat hij dikwijls op den dorpel der hut gespeeld had.

Met allerlei variatiën het lied herhalende, keerde hij door het park naar het heerenhuis terug. Men was daar die zonderlingheid van hem gewoon, en niemand verwonderde zich over den nachtelijken vioolspeler. Daar bleef hij bij den stam eener oude akazia staan en keek naar twee flauw verlichte vensters in de eerste verdieping. Daarachter lag, zooals hij wist, zijn jonge heer. Peinzend

ontlokte hij eenige verdwaalde toonen aan zijne viool. Zij vielen van de snaren als droppels van de boomtakken lang na dat de regenbui heeft uitgewoed. Eensklaps viel hem iets in en zijne viool vaster tegen zijne kin drukkende, liet hij een muziek hooren, zoo zacht, zoo zangerig, dat zij zelfs op de oogleden eens moordenaars den slaap van een kind had moeten neer tooveren. Het was een sluimerlied voor den terug gekeerden vriend zijner jeugd.

En deze? In de sneeuwwitte kussens dommelend, hoorde hij het lied en herkende de Zigeuner wijs, en met een glimlach op de lippen sliep hij in en - droomde van het schoone Zigeunerkind en strekte in den slaap zijne armen naar haar uit.

Drie dagen waren verloopen. De chirurgijn, die terstond na de aankomst van Karoly ontboden was geworden, had den ontwrichten schouder gezet en de grootste voorzichtigheid aanbevolen. Doch wat zijn de voorschriften van een geneesheer voor zulk een vurig gestel?

Zonder afwisseling aan de liefkozingen zijner al te teedere moeder overgegeven, in zijne kamer gebannen, waar hem zelfs de geringste afleiding ontraden werd, kon het niet anders of eene drukkende verveling kwelde den jonkman in zijn ouderlijk huis. Toen werd Mischka geroepen om hem afleiding te geven door zijn spel; doch die afleiding duurde niet lang en praten als van ouds kon de jonge baron niet meer met den vondeling.

Mischka gevoelde den afstand die hem van Karoly scheidde nog dieper dan noodig was; van het praten over zijne plannen kwam niets; de eerste avond was voldoende geweest om zijne lippen voor altijd te verzegelen. Hij was er meer dan eens toe in de gelegenheid; en wij zouden den jongen officier grootelijks verongelijken met de bewering, dat hij zich tegen het verzoek van Mischka verzet zou hebben. Maar het was nu eenmaal zoo: Mischka zag geen brug meer tusschen zijn hart en zijn jongen meester.

Hoe meer hij in dat opzicht alles verloren gaf, hoe vuriger hij zich hechtte aan het geluk, dat hij aan de overzijde van den stroom bezat. Iederen schemeravond maakte hij de boot los en roeide met zijn sterken arm door de nog onverminderde watermassa. En als hij dan de bevende lijdelijke figuur van zijne koningin omvatte, en haar de zoetste namen gaf, dan kende hij geen verleden meer, dan had hij niets verloren.

Zijne hartstochtelijke ziel vermoedde zelfs niet, dat zijne liefde onbeantwoord bleef, noch dat de lijdelijke onderwerping waarmede Terka zijn omhelzingen duldde, gepaard ging met eene soort van vrees voor zijn woesten hartstocht. Als hij haar op zijne knie trok en haar vast in zijne armen sloot, dan werd als het ware iedere gedachte in haar verlamd en zij hield op te willen, eer nog het denkbeeld van vluchten in haar tot rijpheid gekomen was. En wanneer zij van die levende boeien ontslagen werd, was Mischka het middelpunt harer gedachten niet. Er was eene nieuwe phaze in haar ontluikend leven gekomen, geene enkele vraag naar den schitterenden gast, die drie dagen geleden in hare hut verschenen was, kwam over hare lippen; doch wanneer hare moeder aan Mischka vroeg hoe het zijn jongen heer ging, moest Terka haar vlammend gelaat afwenden. Wat die nieuwe macht over haar leven beteekende, wist zij zelve niet. Doch dit wist zij, dat zij levenslang aan den dag zou denken waarop de jonge baron bleek en bloedend in de hut harer moeder werd binnen gebracht.

De genezing van Karoly maakte, ondanks zijne ongeduldige rusteloosheid, snelle vorderingen en reeds op den vijfden dag na zijne tehuiskomst, kon hij aan den arm

zijns vaders, de breede rijlaan voor het huis op en afloopen. Nog een paar dagen, en Karoly zette alleen zijne wandelingen verder voort; het park door, naar den oever der rivier. Wat lokte hem daar heen? Het gezicht der overstroo-

ming? Neen, want zijn oog tuurde over de breede watervlakte heen; het was het beeld van het schoone Zigeuner meisje, dat hem daar heen getrokken had. Hoe dikwijls had hij hare donkere oogen in zijne verbeelding reeds wedergezien! En zoo stond hij daar aan den oever van den stroom en keek naar den overkant. Een innig medelijden greep hem aan; een verlangen om wel te doen en met vorstelijke mildheid die armoede te lenigen. Meer dacht hij in die oogenblikken niet. Aan zijne voeten danste de boot op het kabbelende water; hij luisterde, en na eenigen tweestrijd in zijn binnenste, wenkte hij een arbeider uit de nabijheid en beval hem zijn mantel van het heerenhuis te halen. Toen dat gebeurd was, en de boer de vraag, of hij roeien kon, bevestigend beantwoord, doch voorzichtigheidshalve den veerman geroepen had, sprong de jonge man het eerst in de boot, en reeds dreef de riemslag van twee sterke armen haar midden door den stroom.

In zijn witten mantel gewikkeld, zat de jonkman in de vooruitschietende boot. Hij floot halfluid eene melodie; dezelfde, waarmede Mischka hem dien eersten nacht in slaap had gespeeld.

En weder waren er drie dagen verloopen, en dagelijks doorklieft de boot de nog altijd even breede watervlakte. Nog menigvuldiger vliegen er vurige gedachten van het heerenhuis, naar de hut der Zigeuner vrouw. De aandoenlijke schoonheid der jonge Terka had de zinnen des jongen officiers gestreeld. Zonder de minste bedenking strekte de verwende lieveling van het geluk zijne hand uit naar de bloem, die daar nederig geurde en bloeide; zonder te weten, dat hij daarmede de oudere rechten schond van den speelmakker zijner jeugd en toen Terka hem eindelijk met aarzelende lippen bekende dat zijne wenschen voor de grootere, rechtmatiger aanspraken van Mischka moesten onderdoen, toen scheen hem reeds de zelfverloochening onmogelijk. En waarom zou hij ook afstand van Terka doen, vroeg hij zich na een hevigen zielestrijd; was hij niet de heer?

Arme Mischka!

De eerste beide dagen toen Karoly zijne tochten over de Theisz ondernomen had, was Mischka afwezig geweest. Eene boodschap voor den ouden baron had hem mijlen ver weg gevoerd. De verstoorde gemeenschap had ook hem tot omwegen gedwongen, waardoor hij bijna het dubbele van den tijd had besteed, dien zijn opdracht hem anders gekost zou hebben. En zoo kwam hij eerst terug op den dag, toen Karoly den veerman voor den derden keer belast had hem naar Schari's hut te roeien. Die roeipartijtjes van den jongen baron werden in het heerenhuis slechts in het voorbijgaan opgemerkt; toen Mischka er bij zijne tehuiskomst nogtans vluchtig over hoorde spreken, doortrilde hem een zonderling gevoel; doch argwaan koesterde hij nog niet. Maar de volgende dag zou een onverbiddelijk licht in zijne ziel werpen, en iedere volgende dag de schipbreuk van zijn geluk zeker en zekerder maken. Als gewoonlijk, doch ditmaal met eene onverklaarbare onrust, snelde Mischka den volgenden middag naar den oever der rivier, om den tocht naar zijne geliefde te aanvaarden. Den jongen officier had hij dien morgen even gezien, doch sinds niet meer; en welk een akelig voorgevoel maakte zich nu van hem meester, toen hij de boot niet vond. Hij vloog naar het veermanshuis en hoorde daar hoe zijn jonge heer dagelijks naar den overkant roeide.

‘Waarheen?’ vroeg Mischka.

‘Wel, naar Schari,’ antwoordde de vrouw, die den jongen heer immers pas bij zich opgenomen en zijn gebroken arm genezen heeft?’

Mischka herademde. In zijne ziel jubelde het: ‘dankbaarheid heeft er hem heen gevoerd! ‘Doch toen hij zich omkeerde, hoorde hij hoe de vrouw hem achter zijn rug uitlachte en op nieuw maakte een wilde angst zich van hem meester. Hij snelde naar de plaats terug waar zijne boot gewoonlijk placht te liggen. Met voorovergeboven bovenlijf en op elkander gedrukte lippen, tuurt hij

naar den overkant. Hij ziet de boot en den wachtenden veerman, hij ziet Schari met dezen praten, doch Karoly ziet hij niet; Terka evenmin. Eensklaps ziet hij niets meer, eene vreeselijke benauwdheid beklemt hem de borst en een dichte sluier bedekt zijne oogen.

Wat hij gezien had, was hem genoeg. Als een pijl uit den boog snelt hij naar het dorp om daar eene boot te leenen. Achter zich hoort hij niets dan het lachen der veermansvrouw en als met slangentongen hoort hij sissen: 'Malle Mischka!'

Na een gevaarlijken tocht, waarbij de strijd met de elementen dien in zijn eigen boezem bedaren deed, landde Mischka op eenigen afstand van Schari's huisje aan den anderen oever. Een gastvrij licht blonk hem door het venster te gemoet. De boot van Karoly lag er niet meer; hij snelde op het venster toe en keek, met ingehouden adem, door de ruiten. Hij zag hoe de oude Schari met kennelijk welbehagen geld in stapeltjes op elkander legde, en een diepe haat tegen de vrouw en haren schat bezielde hem. Doch zijn oog zocht verder. In de donkerste schaduw van het vertrek zat Terka, feestelijk uitgedost, onbewegelijk bij den aarden kachel. Hare oogen staarden ver voor zich uit en het was alsof er een straal van licht uitkwam.

Een half verstikte klaagtoon ontsnapte Mischka's borst - hier het feestelijk gekleede meisje, daar de geldtellende moeder! Doch Mischka moest zekerheid hebben. Een eigenaardig denkbeeld schoot hem door het hoofd en hij legde zijne viool onder zijne kin. Met bevende hand speelde hij het bekende lied, waarmede hij zoo dikwijls zijne komst had aangemeld.

Oogenblikkelijk klonk er een gil van schrik door het kamertje, Terka was bij den eersten toon opgevlogen en achter hare moeder gevlucht als om zich te beveiligen. Daar wachtte zij bevend, met de handen voor de oogen. En wel had zij reden voor dien angst. De toonen van Mischka rukten haar uit den hemel van zalige fantasieën, in eene vreeselijke werkelijkheid terug.

Mischka wist genoeg. Zonder op het roepen van Schari acht te slaan, die op den dorpel verschenen was, ijlde hij, als door de furiën vervolgd, heen en reeds kliefde de boot door den stroom, nu even donker als de ziel van hem dien hij draagt.

III.
De broeders.

Het was tegen den avond van den volgenden dag. De oude baron reed langs den dijk naar het heerenhuis terug en liet, in gedachten verdiept, de teugels op den nek van zijn paard hangen. Doch eer hij den oever verliet, sloeg hij nog eens een blik op de overstrooming en ontdekte tot zijne verbazing midden op den stroom den witten officiersmantel van Karoly, die zich naar den overkant liet roeien; eenige oogenblikken later zag hij de boot bij Schari's huisje vastleggen, en hoofdschuddend en nadenkend vervolgde hij zijn weg.

Doch hij was de eenige niet geweest die de boot van Karoly met gespannen opmerkzaamheid had nageoogd. Ook Mischka had zich sedert den middag bij een groep boomen aan den rivieroever verborgen, en in angstige spanning afgewacht of de jonge heer zou komen. En hij kwam. Met vlugge beweging sprong Mischka achter een boomstam, hij stond tot aan zijne knieën in het borrelende water, hij merkte het niet en zag slechts den naderenden Karoly; met de fraaie Uhlanenmuts op één oor,

den sierlijken witten mantel om de slanke leden, met opgekrulden knevel, verscheen de jonge officier op den dijk en floot een liedje, overmoedig en welluidend te gelijk. Toen hield eensklaps Mischka's hart op te kloppen en onder een dof gerochel drukte hij zijn hoofd tegen den boomstam aan. Weinige minuten later roeide hij de boot na; als bezwerend strekte hij er de handen naar uit, met een lach om den mond, bitter als de dood, uit de handen van het geliefde wezen.

Intusschen reed de oude baron in diep gepeins verloren naar huis. Hij vermoedde wat zijn zoon naar den overkant dreef; dat vermoeden werd versterkt door eene herinnering uit zijn eigen leven. De oogen van een Zigeunerkind! Hij zelf wist welke bekoorlijkheid zij eenmaal hadden voor zijn hart.

Nu was de omstandigheid, dat hij zijn zoon denzelfden weg zag opgaan dien hij, jaren geleden, bewandeld had, op zich zelf voor den ouden baron geen reden tot zulke bezorgde nadenkendheid. Maar, hij herinnerde zich tevens het tooneel bij het begin der overstrooming, toen de vondeling Mischka, als door wilde geesten gedreven, dezelfde vaart had ondernomen, als die welke hij thans zijn zoon Karoly zag doen. Mischka om de schijnbaar in gevaar verkeerende vrouwe te helpen en Karoly om.... Ja, waarom??

Vóor alles moest de baron zekerheid hebbben. Hij zette zijn paard aan, reed naar het veermanshuis, en vernam er dat Karoly dagelijks de rivier overstak. Wel had de barones haren zoon gedurende die tochten gemist; doch Karoly had haar altijd gerustgesteld met de verzekering, dat hij aan lichaamsbeweging gewoon was en niet zonder buitenlucht leven kon. Alles was den baron nu opgehelderd en het was hem aan te zien hoe hem die opheldering ter harte ging.

En waarom?

Ja, ook hij was eenmaal onder de betoovering geweest van schoone Zigeuner oogen. Jaren lang, was een jong Zigeuner meisje het voorwerp van zijn onbedwingbaren hartstocht geweest. Jaren lang, want zijn huwelijk met de barones had hem niet aan de armen der bruine bekoorster kunnen onttrekken. Doch niet lang mocht die zondige verhouding duren; was zijn plichtgevoel jegens zijne echtgenoot onmachtig om hem aan zijn hartstocht te ontrukken, het noodlot nam het op zich zijne verwaarloosde vrouw te wreken. In hetzelfde uur waarin het toen negentienjarige Zigeunerkind den baron een zoon schonk, werd zij hem door den dood ontnomen. Vol ontzetting had hij het licht harer oogen zien uitblusschen en haar schoonen mond voor altijd zien verstommen. In doffe wanhoop was hij heengegaan, om nog slechts éens terug te keeren. Dat was eene maand na den dood der geliefde; toen nam hij het kind mede, en bracht het naar het op mijlen afstands liggende heerenhuis.

Dat kind was Mischka.

Het was te begrijpen, dat het verledene den ouden baron helderder dan ooit voor den geest stond, toen hij den hartstocht der beide jongelingen voor hetzelfde voorwerp meer dan vermoedde.

Altijd gewoon snel te handelen, en geen oogenblik langer in onzekerheid te leven dan onvermijdelijk was, besloot hij ook nu niet aan de toekomst te denken, eer hij omtrent het tegenwoordige volkomen zekerheid had. Nauwelijks in het heerenhuis aangekomen, liet hij Mischka bij zich ontbieden. Het duurde geruimen tijd eer de uitgezonden knecht den vondeling op zijn post aan den oever der Theisz ontdekte, en toen kostte het nog groote moeite den jonkman, die slechts van éene gedachte vervuld was, tot gehoorzaamheid te bewegen. Minuten lang hoorde hij den knecht aan, als iemand die zich niet aan eene andere gedachte onttrekken kan. Doch eindelijk, na eene hevige inspanning, sloeg hij zich woest tegen zijn voorhoofd; sprong den dijk op, sloeg nog één blik op de donkere watervlakte en snelde, langs den kortsten weg naar het heerenhuis.

Het was donker in de kamer des barons, toen Mischka er binnentrad, anders zou deze de verschrikkelijke bleekheid des jonkmans opgemerkt hebben.

‘Wel, Mischka, mijn jongen,’ riep de baron hem te gemoet, ‘wat hebt gij toch in de laatste dagen uitgevoerd, en waarom hooren wij uwe viool niet meer?’

‘Ik studeer op een nieuw stuk, en dat mag niet op mijne viool leven eer ik het geheel in mijn hoofd heb.’

De baron liep in de kamer op en neder, zoozeer vervuld van hetgeen hij we-

ten wilde, dat hij niet eens bedacht dat het er donker was. Eensklaps bleef hij voor den muzikant staan, en zeide zoo vriendelijk als nooit een zijner onderhoorigen hem had hooren spreken:

'Gij zijt een knappe jongen, mijn Mischka, en het is tijd dat er voor u gezorgd wordt. Gij zijt nu oud genoeg; zoudt gij niet gaarne een eigen huis en een eigene vrouw hebben?'

Bij de laatste woorden legde hij goedig zijne hand op Mischka's hoofd. Doch deze rilde bij die aanraking en meer nog bij de woorden waarmede zij vergezeld ging. Eindelijk stiet hij uit:

'Een eigen huis? Wilt gij mij wegzenden, heer?'

'Gij hoort het immers; niet alleen. Ik dacht dat gij oud genoeg waart om uwe eigene huishouding te hebben. En eene vrouw, hoe staat het daarmeê? De dochter van Schari, wat zegt ge, mijn jongen?'

Het duurde een heelen tijd eer Mischka kon antwoorden, doch eindelijk zeide hij met eene doffe stem waarin een diepe smart lag.

'Terka bedoelt gij, heer? Die? Al zat zij midden in het goud, zooals zij nu in het water zit, ik zou haar niet willen hebben!'

'Maar gij kent haar toch, en waart doodelijk ontsteld toen wij, bij het begin van de overstrooming, dachten dat haar huisje zou wegspoelen?'

'Neen,' antwoordde Mischka, en zijne stem klonk nog heescher, want zijne tong kleefde aan zijn verhemelte. 'Neen! Mijnheer kan zich zoo niet voorstellen wat een arme Zigeuner voor zijns gelijken voelt! Zij zijn immers maar halve menschen en moeten elkander daarom dubbel helpen!'

'Gij zijt een brave jongen!' riep de baron, wien een pak van het hart viel; 'dus Terka is het niet?'

In dat oogenblik bracht een knecht de brandende kaarsen binnen en het licht viel op Mischka's gelaat. Doch zich in zijne volle lengte oprichtende en met eene uitdrukking van fier martelaarschap, riep de muzikant:

'Neen!'

En zonder een woord meer af te wachten, vloog hij de kamer uit, naar buiten, al verder en verder, totdat hij eindelijk, onder het onstuimige bonzen van zijn hart, ineen zonk.

Dienzelfden avond had Terka haren aanzienlijken gast voor het eerst van Mischka's liefde gesproken. Gewoon alles te nemen wat hem het nemen waard was, had hij hare bezorgdheid weggeschertst en weggekoosd; en het gelukte hem maar al te goed, maar al te gemakkelijk.

En daar buiten lag Mischka, op den vochtigen grond, en verging om den wil harer trouweloosheid. - Zij? - zij had slechts één wensch, dat hij haar haten mocht en nooit meer terugkomen!

Op den natten grond lag hij, de arme Mischka! Toen hij eindelijk half verstijfd opstond en zich de natte haren uit het aangezicht streek, keek hij naar boven en tuurde verschrikt in den helderen sterrenhemel. Verschrikt door de tegenstelling van die kalmte, met den strijd in zijn hart.

En weder waren er dagen voorbij gegaan. Van Mischka had men weinig gehoord of gezien. Ziek, koortsig, vertered door inwendig vuur, lag hij in zijn kamertje.

Hij werd opgepast als iemand die tot de huishouding behoorde, en aan wiens goede verpleging de baron zich veel liet gelegen liggen. Verscheidene malen daags toch

kwam deze zelf naar boven, om te zien hoe het met zijn vioolspeler ging en gaf telkens zijne uitdrukkelijke bevelen, dat het hem aan niets mocht ontbreken. Den derden dag kwam ook Karoly naar den zieke omzien.

Hij sprak hem vriendelijk aan en boog zich deelnemend over zijn vroegeren speelmakker heen, die hem met groote oogen aankeek. Wat zou Karoly in die oogen hebben kunnen lezen, indien hij de taal der oogen had kunnen verstaan!

Eer hij weder heenging, streek hij met zijne gezonde hand - zijn gekwetsten arm droeg hij nog in een draagband - over het hevig kloppende voorhoofd des lijders. Mischka's oogen keken den heengaanden jongeling strak na; en toen hij verdwenen was, sloten zij zich als wegstervende sterren. Hoe woest, hoe jammerlijk was het gesteld in dat van koorts kloppende hoofd! Allerlei verwarde beelden joegen elkander in woeste vaart achterna. Doch in dien maalstroom van fantaisieën kwamen altijd weder dezelfde gedaanten op den voorgrond: de blonde Karoly en het zwartoogige Zigeunerkind.

Maar watgaat er eensklaps in hem om? Wat wil hij? Hij staat zachtjes op; waggelend beproeft hij te staan, totdat zijne voeten hem dragen willen; nu staat hij en loopt naar eene kast en haalt er zijne beste kleederen uit; die welke hij droeg op den dag der tehuiskomst van den jongen heer; langzaam en zorgvuldig kleedt hij zich; ijverig borstelt hij zijne haren glad en krult zijn knevel op. Den hoed met de pluimen drukt hij op zijn éene oor; een laatste strijd tegen nacht en duizeling, en hij wil gaan. Naast de deur, op een tafeltje, ligt zijne viool, met stof bedekt. Zijn oog valt er op en hij blijft staan. Hij strekt er de hand naar uit, doch eer hij de snaren heeft aangeraakt, trekt hij haar met eene stuipachtige beweging terug. Klonk daar niet eene wijs in zijne ooren? De laatste welke hij aan die snaren ontlokt heeft?

Hij loopt een gang door, een trap af. Nu staat hij voor de kamerdeur van Karoly. Hij hoort de vroolijke stem des jongen officiers en die der barones. Hij keert terug en sluipt stil den trap weder op; op de hoogste treê blijft hij zitten; met voorover gebogen hoofd, luisterende ooren, en de handen op zijn kloppende borst gedrukt. Na tien minuten hoort hij de barones de kamer van haren zoon verlaten. Hij wacht totdat zij geheel verdwenen is, gaat dan weder den trap af en treedt, na zacht geklopt te hebben, in Karoly's kamer. Hij vindt hem op de canapé, met een plaatwerk in de hand, terwijl de rook eener geurige sigaar hem om de lippen krult.

‘Mischka,’ roept Karoly hem half geschrikt, half boos toe. ‘Zijt gij daar? Nu, dan moet gij gek zijn of gij wilt het worden. Moet gij u met geweld den dood aandoen? Keer oogenblikkelijk naar uwe kamer terug!’

Hij was van de canapé opgesprongen om door zijne gebaren zijn bevel kracht bij te zetten.

‘Ik zal den jongen heer niet lang ophouden,’ antwoordde Mischka en trad op den officier toe. In hetzelfde oogenblik had hij de hand van Karoly gevat en drukte haar woest, hartstochtelijk aan zijne lippen.

‘Ik ben ziek,’ zeide hij met trillende stem, ‘en alleen mijn trots heeft mij zoo ver gebracht. Weet mijn jonge heer niet dat ik op donkere wegen ga? En als hij het weet, zal hij het niet bejammeren, zal hij het vergeven, dat ik niet al lang bij hem kwam met mijne gansche ziel, zooals voorheen!?’

Hij streek zich over het hoofd alsof hij niet meer wist wat hij zeide, en herhaalde:

‘Zooals voorheen... voorheen!’

Hoe langer zoo sterker begon de koorts, de waanzin hem in de oogen te flikkeren en toen hij nu voor zijn jongen heer op de knieën zonk, kon deze evenmin zijn schrik als zijne aandoening bedwingen. En Mischka ging voort, aan alle leden bevende, en ieder woord klonk als de noodkreet eener in haar innigst leven getroffene ziel:

‘O, Karoly, mijn jongeheer - het is mijn dood als Terka mij ontnomen wordt!’

‘Terka!’ riep de officier, die met eenige inspanning zijne bedaardheid teruggekregen had; ‘wie wil u dan Terka afnemen?’ Hij ging eenige malen de kamer op en neer en trad toen weder volkomen bedaard naar Mischka toe.

‘Terka zult gij hebben; niemand dan gij. Op het heerengoed zult gij met haar wonen en het zal u aan niets ontbreken...’

‘Zij is nog, wat zij was?’ viel Mischka hem onstuimig in de rede. En hij greep Karoly's hand en drukte haar aan zijn hart en herhaalde:

‘Zij is nog, wat zij was? Kan mijn jonge heer zijne eer daarop verpanden?’

‘Gekke jongen, gij...’

‘Ook een gek heeft een hart! Kan mijn jonge heer zijne eer daarop verpanden?’

Doch nog eer Karoly op die met alle woestheid der koortshitte uitgebrachte vraag kon antwoorden, stortte de vrager inéen. Nog éene stuipachtige beweging zijner lippen, en hij lag onbewegelijk aan Karoly's voeten.

De schielijk geroepen bedienden brachten den bewustelooze naar zijn bed terug en reeds na verloop van eenige minuten wist ieder op het heerengoed te verhalen, dat de vioolspeler nu stapel gek geworden was en doodziek lag.

Doodziek, dat was hij; doch stapelgek nog lang niet. Toen zijne geschokte levensgeesten zich weder begonnen te herstellen, sloeg hij zijne oogen stil en wijd open. Wat hij nu zag, was geen droom en toch was hij niet wakker. Hij meende duidelijk de stem des ouden barons te hooren en toch was deze niet in de kamer; hij zag hem onrustig op en neer loopen, zoo aangedaan als hij hem nog nooit gezien had. Ook had hij een oogenblik het gevoel alsof de hand des barons op zijn voorhoofd gelegen had. Daarop hoorde hij hem bevelen met het snelste paard om een dokter te zenden. Duidelijk zag hij de bevelende hand des gebieders. Een machtige stroom ging uit zijn hart naar die hand over; hij opende de lippen, als of hij haar teeder en vurig kuste; hij gevoelde eensklaps eene liefde, een eerbied, zooals hij nog nooit had gevoeld. Hij zou zich onbevreesd aan de borst des barons hebben kunnen werpen.

Langzamerhand verdween dat heerlijke visioen. Hij zag de boomen van het park en hij zelf liep er onder naar den oever der rivier. Hij hoorde voetstappen achter zich en hij zag Karoly in zijn witten mantel voorbij gaan; als had de veerman hem reeds gewacht, kwam deze toeschieten en Mischka zag hen beiden in de boot gaan. Daarop zag hij Terka fraaier uitgedost dan ooit, wachtende op den milden gever van al die pracht; Karoly trad den drempel over en Schari nam eene mand om, op dat late middag uur, nog huishoudelijke benoodigdheden uit het dorp te gaan halen.

In dat oogenblik verdween het magnetische spooksel en Mischka sprong overeind en zag weder de muren van zijn kamertje, zijne viool, de waakster bij zijn bed. Hij voelde zich vrij van koorts; het was alsof er eene ijzige kalmte over hem gekomen was. Hij begon tot verbazing der vrouw een even bedaard als verstandig gesprek met haar. Daarop verzocht hij haar naar eene bepaalde plek in het park te gaan, waar de viooltjes nog bloeiden en er een ruikertje van te halen. Hij hield zooveel van dien geur en die zou hem meer goed doen dan alle medicijnen. De vrouw was wel verwonderd over dat verzoek, doch men was nu eenmaal allerlei zonderlingheden van ‘den mallen Mischka’ gewoon, en zij haastte zich aan zijn verzoek te voldoen.

Nauwelijks was Mischka alleen, of hij sprong overeind, in een oogwenk had hij zich gekleed en zijne viool omgehangen en was de kamer uitgeslopen. Hij snelde door het kreupelbosch van het park en langs den dijk naar het dorp en sprong daar in de eerste boot welke hij zag liggen. Doch wat wilde hij met het zakje zilvergeld, dat hij uit zijn kist gehaald en bij zich gestoken had, eer hij uit zijne kamer vluchtte? Het waren zijne spaarpenningen, geschenken welke hij met zijn spel van vreemde gasten op het heerenhuis verdiend had. Nog slechts weinig dagen geleden had hij gepeinsd wat hij zijne Terka daarvoor koopen zou; *zijne* Terka! En nu? Wat dacht hij er nu mede te doen?

Met eene kracht alsof nooit eene koorts zijne zenuwen doortrild had, dreef hij de boot door den stroom. Doch toen hij bij de hut van Schari aankwam, was reeds de schemering over land en water verspreid.

Het licht scheen door de vensters van Schari's woning. Ondanks het verbod van Karoly, had Terka het aangestoken. Moest het beschermen wat toch reeds verloren was? Zou het haar niet beter geweest zijn indien zij den gloed van haar gelaat voor hem, voor zich zelve had kunnen verbergen?

Van buiten gluurde een bleek, hartstochtelijk gelaat in het lage vertrekje. Bloedelooze lippen drukten tegen de ruiten aan en een paar gloeiende oogen schoten een onheilspellend vuur.

Smeekend, half afwerend klinkt Terka's stem bij de al woester wordende omarming van haren gast, en nog eens rukt zij zich los en ontvlucht hem; doch achter de tafel struikelt zij en zinkt zij neder en de gezonde arm des jongen officiers heft haar weder op. In de worsteling is de tafel omgeslagen, de lamp om ver geworpen en weldra is er niets meer in het kamertje dan nacht...

De veerman lag in zijne boot uitgestrekt op zijn jongen heer te wachten. Daar vertoont zich eene zonderlinge gedaante voor zijne oogen.

'Mischka!' roept hij.

'Stil,' fluistert deze. 'Wilt gij mij een pleizier doen? Ik zal het u rijkelijk vergelden.' En hij hield hem het medegebrachte geld voor. 'Laat mij met den jongen heer naar huis varen en ga gij met mijne boot terug. Ik moet hem spreken, en dat liever van daag dan morgen.'

De veerman sloeg Mischka zijn bonten mantel om de schouders, nam het geld en liet zich door Mischka naar de plaats brengen waar diens bootje lag. Hij stiet van land en verdween in de duisternis.

Ware het minder donker geweest, of had de veerman de uitdrukking van Mischka's gelaat gezien, hij zou hem voor geen geld ter wereld zijn post bij den jongen heer hebben afgestaan.

Mischka luisterde werktuigelijk naar de zich verwijderende riemslagen en keerde toen naar de boot terug. Hij sloeg den bonten mantel dicht om de schouders en hurkte, met onafgewenden blik op de hut starende, in de boot neder. En nogmaals zag hij in waanzin en koortshitte wat voor hem het ontzettendst schouwspel moest zijn.

Zoo was er misschien een half uur voorbij gegaan. Toen werd hij door den lichten tred en het gewone fluiten van Karoly uit den staat van bedwelming, waarin hij nu verkeerde, opgewekt. Zonder zich om den roeier te bekommeren of aan de richting te denken, in welke deze de boot stuurt, zit Karoly in de boot neder. Met volle teugen slurpt hij de zachte nachtlucht in. Van wie er tegen hem overzit, heeft hij geen het minste denkbeeld, eer hij, door het eensklaps door de wolken dringende maanlicht, uit zijne zoete bedwelming wordt opgewekt. Huiverig slaat hij zijn mantel dichter om zich heen; daarop kijkt hij rond en ziet terstond de zonderlinge richting, waarin zijn roeier de boot stuurt. Dezen was de mantel van de schouders, de hoed van het hoofd gevlogen. Het zilveren maanlicht viel op zijne donkere gedaante, op zijn doodsbleek gelaat. Verbaasd, verschrikt, als bij den aanblik van een akelig spook, staart de jonge officier hem aan.

'Mischka!' riep hij eensklaps, 'gij hier!'

Juist schoot de boot langs een woedenden maalstroom, tusschen de boomen. Mischka sprong op, zijne viool hing hem over den rug. Hij hief de roeispaan op en hij riep met eene stem die niets menschelijks meer had: 'Waar is Terka?'

De officier zag oogenblikkelijk het gevaar van zijn toestand in. Hij zag dat de waanzin in al hare vreeselijkheid voor hem stond. Hij wilde zijn gebonden arm losrukken; het gelukte hem niet. Met zijne gezonde hand greep hij naar zijn sabel.

'Wat wilt ge?' riep hij op trotschen, dreigenden toon en, opspringende, stond hij vlak tegenover den verschrikkelijken krankzinnige.

'Terka terug of u zelven!' Doch met een gillenden lach viel Mischka zich in de rede: 'Zoo als zij nu is - neen! Maar gij zult haar ook niet meer hebben! Gij ook niet!'

In de eerste kringen van den maalstroom geslingerd, begon de boot te waggelen en te schudden.

‘Hoort gij het water? Dat is voor ons beiden. Gij zijt immers mijn broertje geweest - dat zijt ge nog! Weer zullen wij in hetzelfde bed slapen, als voorheen. Weet ge 't nog, mijn Karoly, mijn jonge heer, zoo als voorheen!’

‘Keer om met de boot!’ schreeuwde Karoly en zijn opgeheven sabel schitterde in het maanlicht.

Hij wilde toe slaan, doch Mischka voorkwam hem met een riemslag van zijn woedenden arm. Zwaar, verpletterend trof hij den gezonden arm van Karoly. Deze stiet een akeligen gil uit van pijn; de sabel ontviel zijne gebroken, bloedende hand en het blinkende wapen zonk in den vloed. Een korte worsteling volgde nog en Karoly stortte, door de hand des Zigeuners, zijns broeders, uit de boot gestooten, in de diepte.

En waar bleef Mischka?

Reeds in het volgende oogenblik sloeg de boot om. Doch met ongehinderde armen kon hij den strijd met het woedende water volhouden. Hij worstelde met de laatste krachten, die hem nog overbleven, door den stroom heen, en kwam eindelijk half zwemmende, half wadende aan den oever, sleepte zich naar Schari's huisje voort, en viel op den dorpel neder.

En daar binnen zit Terka in den donkeren hoek bij den haard gedoken. Vermoedt zij wie daar op den drempel den laatsten adem uitblaast? Ach, zij vermoedt nauwelijks de verwoesting, welke zij in dat leven heeft aangericht.

Zij vermoedt niets; zij denkt niets. Zij hoort niet eens de akelige toon die daar buiten klinkt en toch vaart een stervende hand over de natte, bedorven snaren. Als vallende tranen vielen die laatste toonen uit het instrument; toen ontzonk het de ijskoude hand des spelers. Zwaar viel zijn hoofd op den grond.

‘Jezus Maria!’ klonk weinige minuten later de stem der naar huis gekeerde Schari, toen zij bijna over het lichaam van Mischka struikelde.

Hij herkende haar nog.

‘Schari,’ fluisterde hij, ‘in het water ligt de jonge heer; om Terka's wil heb ik hem omgebracht. Maak dat gij ver weg komt, anders doet de baron met u wat ik met Karoly gedaan heb. Voort, voort!’

Met eene laatste krampachtige beweging drukte hij zijne viool aan zijn hart en de laatste toon, die uit hare donkere houten borst opsteeg, nam de ziel van haren meester met zich voort.

Wat blijft er nog over te zeggen? In het heerenhuis heerschte weldra hevige angst over het uitblijven van Karoly; er werden boden uitgezonden, de veerman werd verhoord, en toen de oude baron hoorde hoe zijn zoon met Mischka, wiens zonderlinge vlucht van zijn ziekbed inmiddels ontdekt geworden was, alleen den overtocht met de boot had gedaan, maakte een vreeselijk voorgevoel zich van hem meester.

‘Naar Schari's huis!’ beval hij en het eerste wat men daar ontdekte, was het lijk van Mischka, dwars voor den drempel.

De vrouwen waren verdwenen; waarheen wist niemand.

Van Karoly werd niets ontdekt.

Wanhopig zwierf de barones door de vertrekken van het heerenhuis; te vergeefs. De eene dag na de andere verliep, en bracht geen spoor van den verloren zoon aan het licht! Daarna liep de overstrooming af. Groote waterplanten kwamen uit de rijk gedrenkte aarde te voorschijn, daar tusschen werd het lijk van Karoly gevonden.

Suum cuique.

Aan *den* man.

Bekend is het gedicht van onzen H.J. SCHIMMEL:

Lief Vaderland.

Lief vaderland, steeds sluimerlauw,
Hef toch uw oogleên op!
De warme slaapmuts af! en schouw:
De bloedvlag waait in top!
Lief vaderland, wees 't samlen moê,
Drijf 't water uit uw bloed!
Wij tellen u millioenen toe,
Zachts dat ge er iets meê doet.
Lief vaderland, heel Java wacht
En Suriname beidt;
Ge roept steeds beiden: ‘goede nacht!’
Of ge eens: ‘goê morgen’ zeit.
Lief vaderland, waar is uw vloot,
Waar is uw strijdbaar heir?
Oraties geven niet veel schroot,
Debatten niet veel meer.
De golven spatten op uw boeg,
Hijsch toch uw eigen kleur,
Wij hebben veel meer dan genoeg
Van 't politiek gezeur,
Van liberaal, conservatief,
Of clericale brij.....
Wij hebben u alleenig lief,
Al de andren haten wij.
Het droevig antwoord klinkt wel ras:
- Ons krimpt het hart er van -
‘'k Zal wezen wat ik vroeger was,
Maar, geeft mij dan.... een man!’

bekend ook het *Antwoord*, in *het Noorden* geplaatst:

Antwoord.

Ach, of er ook zulk een man al was,
Het zou toch voor die bloeden niet baten,
De leden van dit verbasterde ras
Ze lieten hem stilletjens praten.

Deze nachtuils-kuikens, dit vleermuisgeslacht
Dit oudewijven-gebroedsel,
Dit kroost van Jan Salie, dat liever versmacht
Dan zich sterkte met degelijk voedsel.

Een dominee, of hij liegt of niet,
Is de eenige, waar ze naar hooren;
En wie hun de eenvoudige waarheid biedt,
Dien sluiten zij oogen en ooren.

Hun hart en verstand, daar spreek ik niet van;
Waar zouden we die moeten zoeken?
Wat had dan dat volkje aan een ‘man’,
Al kwam hij voor hen uit de hoeken?

Geloof mij, Schimmel, mijn goede vriend,
Zij zouden hem toch maar verstooten;
Maar acht gij in ernst van een ‘man’ hen gediend,
Hier is hij, en schrijft zich

Van Vloten.

Een wederwoord ontvangen wij; 't luidt:

Zijt gij die man?
Vraag aan Dr. Van Vloten.

Daar komen zij aan! Daar komen zij aan,
De Pruisen! Wie zal hen weêrstaan?
‘Wie zal hen weêrstaan? Och, vent, ben je mal?
Één man tegen tien geeft toch niemendal!’
Roept Salie, bevangen door schrik.
‘Haal de vlag naar omlaag, gij vermeetle knecht!
Val neêr op je knieën, een dwaas die nog vecht,
Je leven gered, zoo als ik.
o Was ik *een man*, in het schelden zoo kloek
Als Doctor Van Vloten, - ik kroop in geen hoek!’

Daar komen zij aan! Daar komen zij aan,
De Pruisen! - Wie zal hen verslaan?
‘Wie zal hen verslaan?! Ik schoot hen gauw neêr,
Had ik als zij een zündnadelgeweer
Met goede patronen daarbij!’
Dus roept er een man van den weerbaarheidsbond,
Die zoo weinig bijval in 't vaderland vond
Met zijn leening in spijt der lootrij.
Wij hebben een man *èn* - een man van fatsoen,
Die scheldt en - - wat hebben wij méer nog te doen?

Daar komen zij aan! Daar komen zij aan!
Arm Neêrland, hoe zal 't u nog gaan?
Hoe zal 't u nog gaan?! Wees rustig, mijn land,
Wij hebben een wachter, bij Meerenbergs zand,
Hij spreekt, en dan is hij geducht:
‘Komt, nachtuils-kuikens en vleermuisgeslacht,
Oudwijven gebroedsel, dat liever versmacht
Als kroost van Jan Salie berucht!’
Vrees niet! Door dat schelden des Doctors alléen
Wordt gij sterk en vlieden de Pruisen dra heen!

Daar komen zij aan! Daar komen zij aan,
Met schroot en met bommen belaân.
Maar wie mitrailleuse of zündnadel schroomt,
Met hoe veel wehrmannen Wilhelm ook koomt,
Bataven! wij hebben een man!
Een man niet verbasterd, zijn voorgeslacht waard,
Een man, zoo geheel naar der vischwijven aard,
Die krabben en kibbelen kan.
Voorzeker is hij in den *oorlog* een held
Die in *vrede* zijn volk zoo verachtlijk scheldt.

Doctor! o Doctor, wat hebt gij gedaan?
Zeg, vuurt gij dus 's volks geestkracht aan,
Of hebt gij de laatste vonken gedoofd,
Ten spot des vreemdlings ons de eere geroofd?
Gij wondt, ja, nog wreeder dan 't staal
Eens verraders, uw volk, uw vrienden, uw bloed!
Naakt de ure des strijdens, toon dan uwen moed,
In 't schimpen zoo vreeslijk brutaal.
Of zal 't dan weer blijken, - o, het heeft heel veel schijn,
Dat de keffers slechts blaffers - geen bijters zijn?

W. SIEMERINK SCHAAP.

Alkmaar.

Brievenbus.

III.
Aan de lezers van de navorscher.

Ik kan niet dan dankbaar zijn voor de belangstelling, die mijne bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch woordenboek ondervindt, ook blijkbaar uit de nalezingen en aanmerkingen, die van tijd tot tijd in De Navorscher worden opgenomen.

Dat er in een werk als die bijdrage, waarin zooveel duizende woorden behandeld worden, geene misvattingen zouden voorkomen, grenst, zulks zal elk erkennen, aan het onmogelijke, en daarom reken ik ook op de welwillendheid en toegeeflijkheid van allen, die met de zwarigheden en moeilijkheden, aan de samenstelling van zulk een woordenboek verbonden, bekend zijn.

De titel van dit werk belooft bovendien geen *volledig* woordenboek, maar slechts eene *bijdrage* daartoe, en in het voorbericht wordt vermeld, dat, als mijn leeftijd zulks toelaat, de later opgezamelde woorden in een supplement zullen vereenigd worden.

In afwachting hiervan dacht ik, op het geduld mijner lezers te mogen rekenen, maar hierin heb ik mij, zoo het schijnt, vergist, want al aanstonds heeft de heer Molenaar de moeite genomen, eenige door hem gevondene woorden in De Navorscher op te sommen en dus getracht mij voor te zijn.

Wat nu de recensie van den heer Leendertz aangaat, ik dank hem zeer voor de woorden, waarvan hij een betere verklaring gegeven heeft dan ik, en zijne aanmerkingen, *voor zoover zij gegrond zijn*, kunnen mij ter nadere volmaking zeer te stade komen.

Dat er hier en daar in mijn werk eene onnauwkeurigheid voorkomt, zal ik de eerste zijn om te erkennen. Dat ook de heer L. intusschen evenmin onfeilbaar is, zou niet moeilijk te staven zijn. De gelegenheid daartoe kwam reeds voor op het artikel BETRECKEN, blz. 649 en 650, en nu verwijs ik op de woorden *Walmt* (Hoofts. ged. D. I, bl. 162) en *sonder fael* (Mloep. Gloss, op *Fael*), waarvan het eerste door *walm*, in plaats van door '*gloed*, *vuur*' en het tweede door *zonder misslag*, in plaats van door '*zonder missen*' verklaard wordt.

Dit in aanmerking nemende zou men wellicht in de kritiek van den heer L. den toon wat minder apodictisch mogen wenschen.

Ik heb echter eene grootere grieve. De heer L. verliest uit het oog, wat door mij in de voorrede, bl. VII, is gezegd. Men leest daar: '*Ik heb mij niet ten doel gesteld om de woorden etymologisch te behandelen of mij in taalkundige beschouwingen te verdiepen*, *daar mijn oogmerk slechts is*, *om door mijn voorraad van verzamelde woorden de tijdroovende moeilijkheid van het opzoeken in de vele voorhanden zijnde glossaria onnoodig te maken*, *en daardoor mede te werken tot de beoefening eener grondige taalkennis en der Oude Schrijvers.*

Na deze mededeeling heeft de heer L. het recht niet, om al de gegevene verklaringen, als van mij zelven afkomstig, te doen voorkomen.

Op deze wijze vinden wij *baeck*, door prof. Meijer, *baelgie* en *bedacht zijn* door dr. Verwijs verklaard, afgekeurd; het woord *baelgien*, zooals ik het in den Seghelijn van Jheruzalem gevonden heb, afgekeurd. Daarvoor wilde hij *bataelghien*,

door mij ia de plaats gesteld zien. Maar het ligt volstrekt niet in mijn plan, woorden eigendunkelijk te veranderen, als ik daartoe niet dan onvoldoende bewijzen kan bijbrengen.

Wil de heer L. zich het onuitsprekelijk genoegen verschaffen, jacht te maken op al de onnauwkeurigheden, in de vele glossaria voorkomende, en wil hij met dezen arbeid de letterkunde verrijken, zoo zou eene afzonderlijke tekstkritiek, zooals prof. de Vries ons van tijd tot tijd schenkt, den beoefenaars onzer taal bijzonder welkom zijn.

Van het woord *banden* in:

En *bandt* het bloedigh sweirt toch eewigh in de schee,

gaf ik de volgende verklaring: *binden*, *vast doen zijn*, of *bannen* in de beteekenis van *op eene bepaalde plaats doen blijven.*

Het eerste wordt door den heer L. verworpen, en zeer apodictisch zegt hij: '*Men bindt geen zwaard.*' Ik voeg hier bij: 'zeker met geen touwtje;' maar in eenen figuurlijken zin kan *binden* voor *vast doen zijn* zeer goed verdedigd worden, of zou men niet kunnen zeggen: 'ik *bind* u aan uw woord; ik wil mij aan die belofte niet *binden?*

Op het woord *baren* heb ik drie bijbelplaatsen aangehaald, zij zijn de volgende:

> Sy ontvangen moeyte ende *baren* ydelheit.
> Wie *baert* den rijm des hemels?
> Gy en weet niet wat de dagh sal *baren.*

Ik heb dit *baren* verklaard door *voortbrengen*, *veroorzaken.* De heer L. keurt dit weder af en wil daarvoor in de plaats gesteld hebben '*ter wereld brengen.*' Ik betuig ronduit, dat ik voor die plaatsen het woord *voortbrengen* blijf verkiezen, ver boven *ter wereld brengen*, en ik geef elken deskundige in bedenking of het laatstgenoemde woord het denkbeeld daarvan beter teruggeeft dan het eerste?

Met een staaltje van kritiek, die niet van de eerlijkste soort is, wil ik voor dezen keer mijne aanmerkingen besluiten.

In Der Minnenloep, een werk door den heer L. uitgegeven, leest men B. I, vs. 1549 en vv. van Ariane, die op Naxos in haren slaap door Theseus verlaten was, het volgende:

> Dese eerbaer vrouwe van hogher love
> Heeft haer van den slape bedaert
> Ende is ghegaen ter haven waert,
> Daer si schip noch mensche vant.

Slaan wij nu het glossarium op, dan vinden wij voor *hem bewaren*, als hoofdbeteekenis, '*bedaard worden*' aangegeven.

Ik heb deze verklaring woordelijk overgenomen, niet vermoedende, dat iemand van zulke uitgebreide taalkennis hierin eene onnauwkeurigheid zou hebben kunnen begaan, en echter het is zoo. In zijne recensie komt de heer L. tegen deze verklaring op en zegt: *bedaard worden* kan het daar niet beteekenen, maar wel *zij ontwaakte.* Hadde hij deze onjuistheid nu op zich zelven toegepast, en ruiterlijk erkend dat de fout aan hem lag, dan ware zulks eerlijk geweest, maar nu laat ik het aan het oordeel van anderen over, een naam aan eene kritiek te geven, die eigen misslag verbloemt, om dien op een ander over te brengen.

Arnhem, Februari 1871.
A.C. OUDEMANS Sr.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De eischen aan den geschiedschrijver.

Geschiedenis van Jezus' Tijd en Tijdgenooten door A. Hausrath, Professor aan de Hoogeschool te Heidelberg. Naar het Hoogduitsch bewerkt door D. Lodeesen, Predikant. Amsterdam, G.L. Funke, 1869.

De auteur van het boek, welks titel wij hierboven afschreven, verdient hoogen lof wegens het vele uitstekende, hetwelk dit zijn werk bevat, maar tevens ernstige terechtwijzing om de groote gebreken, waaraan het lijdt.

In deze weinige woorden zouden wij kunnen samenvatten al wat wij over dit geschrift van den Heidelbergschen Hoogleeraar hebben te zeggen; maar wij zouden toonen al heel weinig begrip te hebben van de verplichting, die wij op ons hebben genomen, indien wij ons hiermede vergenoegden.

Wij behooren dit ons oordeel te rechtvaardigen.

Dit willen wij ook doen en hieraan zullen de volgende bladzijden gewijd zijn. En daar het dit is wat men hier heeft te wachten, koesteren wij de hoop, dat ook zij onder onze lezers, die met dit boek - dat reeds in '69 in onze taal is in 't licht gegeven en waarop dus, hoewel buiten onze schuld, heel laat hier de aandacht wordt gevestigd - reeds kennis maakten, toch wel eenige oogenblikken ons gehoor zullen willen verleenen.

Een boek, hetwelk onderwerpen behandelt, zoo als in dit werk van Prof. Hausrath worden besproken, mag in een tijdschrift, dat zich *Tijdspiegel* noemt, niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan. En al is reeds een tweetal jaren verloopen, sinds het door de zorg van den heer Lodeesen op onzen bodem werd overgebracht, de overweging dat het geenszins behoort tot die geschriften, welke spoedig na hun verschijnen hunne beteekenis hebben verloren, en dat we misschien, door

het nu nog te bespreken, een goed werk zouden kunnen verrichten, heeft ons echter doen besluiten, om aan het verzoek dat wij er hier ons oordeel over zouden zeggen, gehoor te geven.

Het is daarbij, om nog dit hierbij te voegen, volstrekt ons plan niet eenvoudig te herhalen wat reeds in andere beoordeelingen van dit werk gezegd is.

Ja 't is een voortreffelijk, een allervoortreffelijkst boek, hetwelk Hausrath ons heeft geleverd. Een boek, dat wetenschappelijk en toch echt populair is. Een boek, hetwelk onderwerpen bespreekt, die zoo licht dor worden behandeld, en dat toch alle dorheid mist. Een boek, zoo frisch en zoo boeiend, dat de wensch niet overdreven is: mochten toch alle boeken, die zulke interessante onderwerpen als dit behandelen en die tevens, gelijk dit, voor het beschaafde publiek bestemd zijn, er aan gelijken!

Interessante onderwerpen, zeggen we. En dat wij deze uitdrukking mogen toepassen op den inhoud van dit boek, blijkt reeds uit zijn titel: ‘Geschiedenis van Jezus' Tijd en Tijdgenooten.’ Want wij behoeven het toch wel niet te zeggen, dat, zoo wij Jezus zelven, dien éénige onder de menschenkinderen, recht willen kennen en waardeeren, wij ook met den tijd, waarin hij leefde en de menschen, in wier midden hij werkzaam was, bekend moeten zijn.

Maar dat wij recht hebben, om zoo den inhoud van Hausrath's geschrift te kwalificeeren, willen wij nog meer in het licht stellen, door van dien inhoud het een en ander mede te deelen, waarbij wij dan tevens de wijze, waarop de auteur zijne onderwerpen heeft behandeld, nader willen kenschetsen.

Het boek vangt aan met eene beschrijving van het *land*, waarin Jezus is geboren en geleefd heeft. Aan de hand van den schrijver doet gij een wandeling door het overschoone Galilea, Samarië, Judea en het Overjordaansche; om daarna te toeven onder de *volken*, die in in Jezus' tijd Israël's naburen waren en met wie gij hier bekend wordt gemaakt.

Een der beoordeelaars van dit werk, wien wij gaarne als een hoogst verdienstelijk Recensent huldigen, heeft van dit gedeelte van Hausrath's boek gezegd, dat het ‘den lezer zeer sterk boeit.’ Toch zal hij misschien toestemmen, dat deze eerste afdeeling - want alles, wat wij daar refereerden heeft de schrijver onder ééne Afdeeling samengevat, die hij *het heilige land ten tijde van Jezus* heeft getiteld - niet de boeiendste is. Wat het bekoorlijke der schildering betreft, waarvoor hier, vooral bij de beschrijving van het wonderschoone Galilea, zoo ruimschoots gelegenheid bestond, staat de Heidelb. Hoogleeraar verre ten achter bij Renan, die ons van dezelfde streken in Palestina eene voorstelling heeft ge-

geven. Gaarne willen wij echter erkennen, dat ook deze Afdeeling recht onderhoudend geschreven is en dat de auteur, gelijk in geheel zijn werk, reeds hier getoond heeft, dat hij van zijne rijke belezenheid, van zijne verdienstelijke bronnenstudie, van zijne bewonderenswaardige bekendheid met allerlei historische of legendarische bijzonderheden zeer goed wist partij te trekken, om zijne lezers aangenaam bezig te houden.

Nadat de schrijver u het land, waarin Jezus heeft gearbeid en zijne naburen heeft doen kennen, waarbij hij, om nog dit op te merken, eene belangrijke beschrijving van Jeruzalem en zijn tempel heeft geleverd, vestigt hij uwe aandacht op hetgeen hij '*de openbare toestanden*' noemt. De heerschappij der Herodeërs; de waardigheid, die door de Hoogepriesters werd bekleed; de verhouding van beiden tot de Romeinen; het Synedrium (de joodsche Raad) en de plaatselijke Synedriën; de Schriftgeleerden; de geest van het rabbinisme; de schriftverklaring der joodsche geleerden; hunne geheimleer (waartoe de Kabbalah behoort) en hare practische toepassing zijn de onderwerpen, welke hier worden besproken.

Zoo als men ziet, al te maal gewichtige onderwerpen, die ook wel niet onder de algemeen bekende zijn te rangschikken en die de schrijver op eene wijze heeft weten te bespreken, die zoowel om het aangename van den vorm, als om het degelijke van den inhoud alleszins lof verdient.

Op gelijke hulde maakt de Afdeeling aanspraak, die op de beide genoemden volgt en die eene schets bevat van de *partijen*, die op godsdienstig gebied onder de Joden bestonden: de Sadduceërs, Phariseërs en Esseërs.

Te meer bevelen wij dit gedeelte van Hausrath's boek in ieders aandacht, omdat de voorstelling, die men van deze godsdienstige richtingen of partijen over het algemeen zich vormt, zoo onjuist is. Men weet vaak nog niet anders dan het traditioneele gevoelen te huldigen, volgens hetwelk de Pharizeërs de geveinsde orthodoxen en de Sadduceërs de ongeloovige en lichtzinnige liberalen van hunnen tijd waren. Onjuister waan kan omtrent hen bezwaarlijk gekoesterd worden. Wil men beter worden ingelicht, men leze wat de Heidelb. Hoogleeraar zoo veel juister en tevens zoo onderhoudend aangaande hen gezegd heeft.

In een vierde Afdeeling, waaraan de schrijver zelf den titel heeft gegeven: '*Toestand en geest des volks onder de Romeinen*' maakte hij u bekend met het contrast, dat zich tusschen het Joodsche volk en de Romeinen vertoonde; de voorstellingen, die de laatstgenoemden zich vormden van de Joden en van hunnen godsdienst; de botsingen, die tusschen beiden, tijdens de inlijving van Palaestina in het Rom. rijk en later (totdat Judea onder den proconsul van Syrië kwam te staan) uitbraken; den maatschappelijken toestand van Judea onder de Romeinen, d.w.z. de belasting, waaraan Judea onderworpen werd en de verarming der

Joden, die er mede in verband stond; de messiaansche verwachtingen, die door laatstgenoemden vóór Jezus (te beginnen met den schrijver van boek Henoch), in Jezus' tijd en nà hem tot op den ondergang van hunnen staat gekoesterd werden, alsmede den invloed, dien deze verwachtingen uitoefenden.

Deze Afdeeling behoort tot de schoonste en belangrijkste gedeelten van het geheele boek.

De *vijfde* heeft tot titel: *Herodes* en bevat eene uitvoerige beschrijving van het leven en de bedrijven van dezen Vorst, met al de gruwelen en wreedheden door hem bedreven. Maar het behelst nog veel meer. Er wordt ook in verhaald wat aanleiding gaf tot de tusschenkomst der Romeinen in Palaestina; op wat wijze hun veldheer Pompejus de Joden bejegende; hoe Antipater, Herodes' vader, in het bestuur kwam; welke beschikking Caesar omtrent de Joden nam. Ook vindt men er het onzedelijk gedrag in geschetst van Antonius en Cleopatra, de kabalen aan het hof van Herodes en meer andere bijzonderheden.

Wil men nu met een tijdperk bekend worden, dat zich heeft gekenmerkt door vreeselijke gruweldaden, gepleegd door Joden en Heidenen, en dat nog wel door hen, die maatschappelijk het hoogst stonden, men kan een uitstekenden gids vinden in Profess. Hausrath, die in zijne voorstelling van Herodes getoond heeft als onpartijdig geschiedschrijver te kunnen te werk gaan. Hij verbergt de gebreken van zijn held niet, maar doet evenzeer hulde aan zijne verdiensten. Allerprachtigst is de schets, door hem gegeven van de tegenstrijdigheden, die het leven van Herodes hebben gekenmerkt, van de huiselijke bezwaren, waarin hij zich zelven gestort heeft en van zijn woeden tegen zich zelven. Ja! het kost ons moeite om het paar bladzijden, welke daaraan gewijd zijn, hier niet in haar geheel af te schrijven.

De laatste Afdeeling, waarboven de schrijver zelf als opschrift heeft geplaatst*: Aanrakingspunten met Jezus' levensgeschiedenis* maakt u vooreerst bekend met de verdeeling van het joodsche land na den dood van Herodes onder zijne zonen; de verandering in de regeeringsvormen, welke hierop gevolgd zijn, tot den ondergang van den staat; de personen, die, onder de opperheerschappij van de Romeinen, de Joden bestuurden; de verhouding tusschen hen en de Joden; de godsdienstige bewegingen, welke onder dezen in dit tijdvak hebben plaats gegrepen. Daarop volgt eene beschouwing van Johannes den Dooper, dien merkwaardigen tijdgenoot van Jezus. En dan eene voorstelling van Jezus zelven, van zijne prediking, van de beginselen, waarvan hij is uitgegaan, van het rijk, dat hij wilde stichten, van de wijze, waarop hij zijn doel tot verwezenlijking trachtte te brengen, van zijne beschouwing van zich zelven in verhouding tot de Messiasverwachting, van de reden, waarom hij Galilea heeft verlaten en naar Jeruzalem is opgegaan, van zijne verwachting aangaande het eind van zijn leven en de toekomst,

van zijn sterven, alsmede van zijne lotgevallen in de tempelstad tot dat hij ter dood werd veroordeeld.

Bevat het eerste gedeelte van deze Afdeeling wat voor de kennis van Jezus' tijd en van zijne tijdgenooten onmisbaar is en wordt hier meer dan ééne bijzonderheid medegedeeld, die aan velen onbekend is, niet minder belangrijk zijn de bladzijden aan Johannes den Dooper gewijd, die de aandacht verdienen van ieder, die zich van dezen grooten man een recht begrip wil vormen. Maar vooral gewichtig is het laatste gedeelte. Al kan men zich misschien ook niet met alles, wat wij hier omtrent Jezus hooren zeggen, vereenigen, toch kan het nuttig zijn, daaraan zijne aandacht te wijden. Er valt hier veel te leeren. De schrijver geeft u stof tot ernstig nadenken. Wij zullen de laatsten zijn, om te zeggen, dat Prof. Hausrath op de vraag: wie was Jezus en hoedanig was zijn leven? een antwoord heeft gegeven, waarbij wij het hoofd kunnen nederleggen; maar toch allen, die aan het voldoende antwoord op die vraag behoefte hebben - en wie zou het niet gaarne ontvangen? - moet het ten dringendste worden aanbevolen zijn boek te raadplegen.

Het behoort tot de groote verdiensten van dit werk van den Heidelb. Hoogleeraar, dat hij, waar hij over Jezus handelt, daarbij is uitgegaan van twee beginselen, welke door ieder, die eene juiste voorstelling van Jezus wil geven, moeten gehuldigd worden, t.w. dat er niets mag te kort gedaan worden aan de waarachtige menschheid van Jezus, en dat met de boeken des N.T., als bronnen voor het leven van Jezus op dezelfde wijze moet gehandeld worden, als men dat met ieder ander boek doet.

Het is kennelijk zijn streven om Jezus in zijne waarachtige menschheid voor te stellen. Zoo schrijft hij hem wel het vermogen toe om te genezen, om demonen uit te drijven. Wij hooren hem zeggen: ‘Het is een feit, waarvan al de verschillende takken der Evangelische overlevering getuigenis afleggen, dat Jezus de genezingen en demonen-uitdrijvingen, welke het toenmalige Jodendom van zijne rabbijnen eischte, en welke de profeten der Esseërs en de kabbalisten door geheime middelen, door exorcisme en door allerlei tooverkunsten placht uit te oefenen, ook volbracht heeft’, hij laat er echter in éénen adem op volgen: ‘maar alleen door den krachtigen indruk zijner persoonlijkheid en door de macht zijns woords.’ Waar hij van de genezingen spreekt, die Jezus, volgens hem, het eerst heeft verrricht, brengt hij die in verband met de groote godsdienstige beweging, die Jezus had doen geboren worden. Hij zegt zelfs dat Jezus ‘bij deze genezingen blijkbaar zeer opgewonden was, dreigde, zich vertoornde, met deernis was bewogen, opzag naar den hemel’ en ‘zuchtte.’ Er werd, volgens hem, een zeker rapport vereischt tusschen den kranke en Jezus, zoude eene genezing kunnen geschieden. ‘Eene dergelijke stemming bij het volk,’ laat hij volgen en hij bedoelt hiermede als die van Jezus, was ‘de voorwaarde,

waarop deze teekenen' konden 'geschieden. Want waar deze electrische stroom van opgewondenheid niet door het volk' liep 'en de kranke, door Jezus aangeraakt, de vonken des geloofs, de heilige ontroering der aanbidding' niet vertoonde, 'daar' weigerde 'ook de wonderkracht te werken.' Hij neemt dan ook aan dat Jezus' pogingen om te genezen soms mislukten. En hij beschouwde dan ook, zooals men reeds heeft opgemerkt, die gave om te genezen geenszins als een persoonlijk praerogatief van Jezus. 'Jezus,' zegt hij, 'stelt zelf zijn genezingen onder dezelfde categorie als die der rabbijnen. - Hij leert ook zijnen volgelingen demonen uitdrijven, kranken met olie zalven, hun de handen opleggen en voor hen bidden.' En elders: 'Hij koos zich twaalf mannen, opdat ze bij hem zouden zijn, en opdat hij hen uitzond om te prediken, en opdat zij macht zouden hebben, om kranken te genezen en om de demonen uit te werpen.' Hij doet ook in zoover Jezus' ware menschheid uitkomen, dat hij veranderingen in zijne denkwijze en ontwikkeling bij hem aanneemt. Hij stelt hem voor, als iemand die gelijk ieder mensch, een kind van zijn tijd, afhankelijk van zijne omgeving was. Wij hooren hem verklaren: 'Het spreekt van zelf, dat Jezus' optreden een ander karakter aangenomen zou hebben, wanneer hij in plaats van onder de palmen van Nazareth onder de eiken van Germanië opgegroeid was; dat de onderdaan van Arminius of Marbod anders geweest zou zijn dan de onderdaan van Antipas, de tegenstander der Druïden dan de tegenstander der rabbijnen. Maar omgekeerd is het positive daarvan ook onbetwistbaar, dat Jezus' bewustzijn zich ontwikkelen moest in die vormen en voorstellingen, die in het algemeen in het Joodsche denken gegeven waren. Het is een zijsprong der verbeelding te onderstellen, dat een historische persoonlijkheid zich zijn innerlijk wezen ook even goed in andere vormen en begrippen bewust kan worden, dan dezulke, die in den tijdgeest lagen.' En elders: 'Het behoort tot de ware menschelijkheid van Jezus, dat hij in de taal van zijn tijd spreekt en in de voorstellingen van zijn tijd denkt. Ook hij deelt in het lot van allen die onder de wet der menschelijkheid liggen: het raadsel hier slechts als in een spiegel te aanschouwen en eerst later van aangezicht tot aangezicht (1 Cor. 13:12).' Jezus heeft volgens hem, zijn dood voorzien, maar hij wil hier zoo weinig van een ander dan een menschelijk voorzien weten, dat wij hem hooren zeggen: 'Wie nu echter dat helder vooruitzien van de noodzakelijke ontwikkeling der gebeurtenissen als een profetisch vooruitweten opvat, die rukt den geschiedkundigen samenhang uit het verband en miskent den ganschen toestand, die noodwendig daarop moest uitloopen. Het is niet eens noodig om ter verklaring van dat vooruitspreken over zijn dood, het bloedige hoofd van den Dooper te bezweren, dat een gelijken dood aan Jezus voorspeld zou hebben. Want er behoefde geen geest meer uit het graf te verrijzen, om dat te zeggen. Hij die reeds door het volk verworpen was, kon, als hij de hand naar

de kroon des Messias uitstrekte, zich daarover geen illusie maken, allerminst wanneer hij nog bovendien naar Jeruzalem trekt, dat reeds lang en ook bij hem zelf als "het graf der profeten" bekend stond (Luc. 13:33). Hebben Bethsaida, Chorazin en Kapernaum hem verloochend, wat kon hij verwachten in de stad die de profeten doodt en steenigt die tot haar gezonden zijn? Wie in Galilea reeds bijna vogelvrij verklaard is, zou die zich met andere vooruitzichten aan het volk in den tempel als Messias voorstellen, dan die waarop Jezus in zijn laatste toespraken doelt: dat het volk naar de steenen zal grijpen en hem dooden, even als hun vaderen aan Sacharja, den zoon van Jojada in het voorhof gedaan hadden (Matth. 23:35, 37). Het kruis zal wel op de berichten der jongeren zijn schaduw geworpen hebben, eerst toen Golgotha lang achter hen lag. Want niet het kruis der Romeinen zal hem voor het geestesoog gestaan hebben, ook niet de dood van den Dooper, voor wiens moordenaars hij in het land van zijn tegenstander Pilatus beveiligd scheen te zijn; maar wel een einde *door het volk.*'

Hieruit, om er niet meer bij te voegen, is ook reeds gebleken, dat hij zich tegenover de schriften des N.T. dezelfde vrijheid heeft veroorloofd, welke ieder historicus tegenover de boeken van de Grieken en Romeinen zich geeft. Hij toont het gevoelen te omhelzen dat er onderscheid moet gemaakt worden tusschen het vierde Evangelie en die der Synoptici. Immers, waar hij gewaagt van de gezindheid der Joden jegens de Samaritanen, zegt hij: 'Men ontkende dat de Samaritanen, die eenmaal vijf afgoden hadden aangebeden, thans deel konden hebben aan Jehova. De schrijver van het Johannes-evangelie' - men lette op dezen vorm van uitdrukking - 'die op symbolische wijze de Samaritaansche aan de bron als vertegenwoordigster van haar volk met den Messias samen brengt, laat Jezus daarom van Samarië zeggen: 'vijf mannen hebt ge gehad en dien ge nu hebt is uw man niet.' Wat de Synoptici betreft, hij is blijkbaar niet geheel onbekend met het onderzoek omtrent de bronnen, die door hen gebruikt zijn. Wij hooren hem spreken van eene 'oorspronkelijke verzameling van Jezus' uitspraken', waaruit vooral Mattheus, van een 'oorspronkelijke historische oorkonde', waaruit inzonderheid Marcus zou geput hebben. Ook hooren wij hem gewagen van een oudste Evangelie. Bovendien komt hij er voor uit, dat er tusschen de Evangelisten hier en daar een onoplosbare strijd bestaat en dat een deel van hunne verhalen legendarisch is, of tot het gebied der sage behoort.

Maar hij is niet een scepticus, die alleen in de ontkenning behagen schept,

> ein Geist, der stets verneint.

Het is hem niet te doen om af te breken. 'Voorliefde', zegt hij dan ook in zijne voorrede, 'voor negative resultaten zal niemand in dit boek bespeuren.'

Wat tot de voortreffelijke eigenschappen van dit boek bovendien behoort: het verdient niet alleen geraadpleegd te worden, om de geschriften des N.T., die in de eerste plaats bij het onderzoek naar Jezus en het oudste Christendom in aanmerking komen, recht te verstaan, maar de schrijver heeft zelf gedeelten des N.T. uit de geschiedenis van Jezus' tijd toegelicht. En hij heeft meer dan ééne plaats van datzelfde N.T. in een verrassend licht geplaatst.

In één woord, het boek van Professor Hausrath kenmerkt zich door zoo vele uitmuntende hoedanigheden, dat wij het veilig onder de belangrijkste geschriften, die in de laatste jaren verschenen zijn, kunnen rangschikken.

Maar..... 't heeft ook groote gebreken.

Het spreekt van zelf dat het een fout is, indien een auteur als hij zich tot schrijven zet, zich wel een doel voorstelt, dat hij wil verwezenlijken, maar zich daaraan niet houdt bij de uitvoering.

Heeft Prof. Hausrath zich ook aan deze fout schuldig gemaakt?

Wat was het doel, waarmede hij zijn boek wilde schrijven? De hollandsche titel luidt: ‘Geschiedenis van Jezus' Tijd en Tijdgenooten’ en de duitsche ‘Die Zeit Jesu’. Hij heeft dus den tijd en de tijdgenooten van Jezus willen schetsen? Maar, indien dit zijn oogmerk was, had hij meer moeten geven. Om slechts iets te noemen, hij had dan zijne lezers ook met den godsdienst der Romeinen moeten bekend maken. Hiervan treffen wij echter niets aan in zijn boek. Waaruit ook blijkt dat de titel door hem gekozen voor zijn werk, evenmin als die van den Vertaler juist is. Trouwens Hausrath heeft geen proeven geleverd van groote bekwaamheid in het formuleeren van opschriften. Van al de titels, die hij zelf boven de verschillende Afdeelingen van zijn boek heeft geplaatst, beantwoorden slechts twee aan haren inhoud. En ja! van de Romeinen zwijgt hij niet volkomen, maar hij bespreekt hen bijna niet dan in verband met het volk der Joden, daar dit noodig was om het N.T., voor zoover het Jezus' leven beschrijft, recht te doen verstaan en dat leven zelf juist te doen waardeeren.

Dus zal het zijn doel geweest zijn, om ons Jezus' tijd te doen kennen, voor zoover dit vereischt wordt, om die gedeelten van het N.T. waarvan we daar spraken, juist te begrijpen en Jezus behoorlijk te kennen en te beoordeelen? Wij hooren hem dan ook werkelijk in de voorrede zeggen: ‘Onze taak vangt aan met den tijd, waarin de algemeene toestanden zich begonnen samen te trekken tot die vormen en gestalten, die in de Evangeliën afgespiegeld zijn. We moeten dus tot aan den eersten tijd der Romeinsche heerschappij in Judea opklimmen. Voor zoover die tijd met de groote religieuse feiten van het Nieuwe Testament in rechtstreekschen of meer verwijderden samenhang staat, moet hij voorwerp van ons onderzoek zijn.’ En verder: ‘Niet al wat voorviel in de twee eeuwen die we met den naam van Nieuw-Testa-

mentischen tijd aanduiden, kan onderwerp onzer beschouwing zijn, maar alleen datgene wat met de Nieuw-Testamentische geschiedenis in verband staat'. En in het boek zelf, waar hij de schriftverklaring der joodsche godgeleerden wil in 't licht stellen, laat hij daaraan de opmerking voorafgaan: 'Wij grijpen uit dit wijde gebied slechts datgene uit, wat geschikt is om de Nieuw-testamentische literatuur van de een of andere zijde toe te lichten.'

Maar dan heeft hij te weinig en te gelijk te veel gegeven. Te weinig; want daarvoor was het, dunkt mij, ook noodig geweest, dat hij den godsdienstigen en zedelijken toestand van het joodsche volk in de dagen van Jezus schetste, en hiervan treffen wij niet veel aan in zijn boek. Te veel; want hiervoor is hij, vooral in de beschrijving van Herodes' leven, dat zulk een groot gedeelte van zijn boek inneemt, maar ook in andere opzichten, veel te uitvoerig.

Tot Jezus' tijd behoort ook Jezus zelf. Was het ook zijn oogmerk om Jezus zelven, zijn leven en zijne werkzaamheid te doen kennen? Wij zouden het bijna beweren, daar zijn boek zooveel omtrent Jezus bevat; maar hiervoor is het in dit opzicht toch weer te onvolledig.

Nu hooren wij hem in de voorrede verklaren: 'Maar deze' (de Nieuw-testamentische geschiedenis) 'zooals ze daar ligt is ons onderwerp niet, maar we hebben slechts met die zijde van haar te doen die geschiedenis van dien tijd kan genoemd worden. De geschiedenis van het zedelijk en religieus proces in haar vervat, de eigenlijke heilsgeschiedenis, ligt buiten ons bestek. Nemen we een voorbeeld. Jezus heeft een beteekenis voor de wereldgeschiedenis, die zich in den loop van achttien eeuwen openbaart; hij heeft een plaats in de heilsgeschiedenis, die millioenen harten kennen; en evenzoo had hij voor den tijd, dien we behandelen willen, ook een plaats in de tijdgeschiedenis, die slechts op het toenmalige geslacht betrekking had. In het verband van onze taak nu hebben we hem niet als den Heiland der wereld, niet als den Zaligmaker der harten, maar als den onderdaan van Antipas, als den tegenstander der rabbijnen, als den aangeklaagde bij het synedrium te beschouwen.'

Maar hiervoor had hij zich wel niet behoeven te begeven in de kwestie: 'Hoe Jezus er toe kwam God als Vader te erkennen' en weg kunnen laten wat wij hem daar tot beantwoording dier vraag hooren zeggen.

Wij beweren daarom ook - niet, zooals men gedaan heeft, dat Hausrath het doel, dat hij met dit werk beoogde 'zeer nevelachtig' voor oogen stond - maar, dat hij zijn doel niet steeds nauwkeurig genoeg in 't oog heeft gehouden, dat hij niet altijd getrouw zijn eenmaal vastgesteld plan gevolgd is.

Uit dit gebrek, waaraan zijn boek lijdt, laat zich ook verklaren dat hij sommige zijner onderwerpen niet met de noodige nauwkeurigheid en ook niet critisch genoeg behandeld heeft. Ik breng daartoe wat wij hem hooren zeggen van de Samaritanen. Wij treffen dit alles

hoofdzakelijk aan in de eerste Afdeeling, waar hij het *land* beschrijft, hetwelk door dit volk bewoond werd. Nu is die beschrijving er boeiender door geworden, maar wellicht zou hij, zoo hij zijn doel scherper in 't oog had gehouden, een afzonderlijke plaats aan de voorstelling van dat volk zelf hebben gegeven en daarbij, in de beschrijving van hunne verhouding tot de Joden, wat regelrecht tot zijn plan behoorde, nauwkeuriger en critischer zijn te werk gegaan, dan nu het geval is geweest

Gebrek aan de noodige nauwkeurigheid en critiek komt meer in zijn boek voor.

Dikwerf valt het moeilijk te ontwaren, of hij iets al of niet als historisch beschouwt. Men heeft gezegd, dat dit soms geen kwaad kon. Maar met het oog op hen, voor wie dit boek bestemd is, d.i. ook en wel vooral voor niet-geleerden, meen ik dat het beter zou geweest zijn, indien hij overal, gelijk hij dat ergens heeft gedaan - 't had met een enkel woord kunnen geschieden - waar hij iets vermeldt, dat hij zelf als legende of sage beschouwt, dit ook had doen uitkomen.

Terecht heeft men opgemerkt dat het erger is, uit het onhistorische ‘gevolgtrekkingen te maken ter bepaling van het karakter van een volk of een persoon’ en dat Hausrath deze fout begaan heeft. Laat ik een enkel voorbeeld als bewijs aanvoeren. Op grond van 't geen wij elders in zijn boek aantreffen, mogen wij, dunkt mij, aannemen dat hij het verhaal der voetwassching, dat alleen in het vierde Evangelie (hoofdstuk XIII) voorkomt, niet als het bericht van een historisch feit beschouwt, maar slechts als een verdicht verhaal, waarin de schrijver op symbolische wijze Jezus zijne discipelen de voeten laat wasschen, om daardoor zijn sterven tot reiniging van zonden af te beelden, t.m. dat het door hem voor een verdicht verhaal wordt gehouden. Maar mag dan, zooals hij doet, op hetgeen diezelfde schrijver in dat verhaal Petrus laat doen en zeggen het bewijs voor het eigenaardige van diens karakter, mag dan daarop het bewijs gebouwd worden, dat Hausrath er uit afleidt, dat Petrus de jonger was ‘die oogenblikkelijk met hartstochtelijke onstuimigheid begeert te doen wat hij even te voren ronduit geweigerd heeft’?

Wat ik vooral tegen dit boek van den Heidelbergschen Hoogleeraar heb in te brengen is dit, dat het zijn schrijver te weinig ernst met de geschiedenis is geweest.

Hij laat meermalen zijne bronnen zeggen wat ze bij geen mogelijkheid behelzen en wat hij, om eene door hem zelven gebezigde uitdrukking, te gebruiken ‘zoo maar uit zijn duim heeft gezogen?’ Hoe weet hij b.v. dat het huis van Petrus en zijne broeders ‘*aan het strand lag*’*?* Uit Marcus 2:13, 4:1, waarop hij zich beroept, laat zich dit toch wel niet opmaken. Of dat Jezus, toen hij zijne bergrede wilde houden ‘*de bevriende huisgezinnen tot een samenkomst noodigde op den berg*’*?* Eene voorstelling, die door zijne bronnen volstrekt niet

wordt gerechtvaardigd. Of dat Zaccheus, de overste der tollenaren, niet alleen klein van gestalte, maar ook '*mismaakt*' was? Het bekende verhaal bij Lucas heeft het hem niet geleerd. 'Of dat '*elke dienstmaagd in Jeruzalem zich vroolijk maakte over de spraak der Galileërs*'*?* Uit Mattheus 26:73, dat hij aanhaalt, kan hij het toch wel niet bewijzen. Of dat er niet alleen werkelijk een herberg stond op den weg van Jeruzalem naar Jericho, als bewijs waarvoor hij zich NB. op eene *gelijkenis* (die van den barmhartigen Samaritaan) beroept, maar ook dat die herberg '*ter halverwege*' was te vinden? Tot deze gevolgtrekking geeft die gelijkenis wel volstrekt geen recht. Of dat *Jezus zelf gezegd heeft*, *dat de doop van Johannes uit den hemel was?* Uit zijne bekende vraag tot de Overpriesters en Ouderlingen in den tempel gericht (Matth. 21:25), die Hausrath aanhaalt, blijkt het toch wel niet. Of dat Jezus eerst toen hij naar Galilea was teruggekeerd, het bericht van Johannes' overlevering ontving. In Matth. 4:12 wordt juist het tegendeel gezegd. En toch beroept hij zich hierop tot bewijs, dat '*tot in de verste dalen van het verre Galilea de treurmare doordrong*, *dat de Dooper gevangen was.*'

Hieruit dat hem dikwerf die ernst ontbrak, waarop ik hierboven de aandacht vestigde, verklaar ik ook dat hij bij de uitlegging van zijne teksten wel eens met zich zelven in strijd is gekomen. Op de eene plaats toch vat hij de getuigenis, die in de Evangeliën van Jezus' prediking wordt gegeven, dat 'hij leerde als machthebbende en niet als de schriftgeleerden' in dien zin op, dat hier de 'machtige indruk', bedoeld wordt dien zijn optreden teweegbracht. Maar elders is die macht, waarvan alhier gesproken wordt 'een volmacht', die Jezus als Messias bezat.

En als ik dit in aanmerking neem, dan vind ik vrijmoedigheid tot de onderstelling dat hij ook het een en ander uit den Talmud heeft opgedischt, hetwelk hij zelf niet voor historisch hield, en dat hij toch voordraagt alsof hij het als zoodanig beschouwde. Indien wij bij het gebruik van ééne bron voorzichtig moeten te werk gaan, dan behooren wij dat ten opzichte van den Talmud te doen. Hierin wordt meermalen wat tot lateren tijd behoort tot een vroegeren teruggebracht, of wat zuiver fictie is als historie voorgesteld. Men denke hier slechts aan hetgeen de Talmud behelst omtrent het Sanhedrin der Joden en de rechtspleging van Jezus. En ik kan het mij in een geleerde als Prof. Hausrath niet anders denken, of hij heeft ook zoo over den Talmud geoordeeld. Hij heeft het dan ook niet geheel aan critiek op deze joodsche bron laten ontbreken. Maar hij heeft haar veel te weinig geoefend; of liever niet genoeg doen uitkomen, dat niet alles voor echte munt moet gehouden worden wat de Talmud voor zoodanig wil laten doorgaan.

Nu geef ik toe dat in een boek, waarvan de auteur zelf getuigt, dat hij het heeft opgesteld, niet om historie te leveren, maar louter om zijne le-

zers aangenaam bezig te houden, dat niet onderscheiden tusschen werkelijkheid en fictie niet als een fout moet worden aangemerkt. Ook dat wanneer in een roman, novelle, of drama een anachronisme of iets anders voorkomt, hetwelk met de historie in strijd is, dit aan deze als *kunstproducten* geen kwaad doet. De Wilhelm Tell b.v. van Schiller verdient steeds een meesterstuk op het gebied der dramatische poëzie genoemd te worden, ook al moet men erkennen dat de Tells geschiedenis naar het gebied der legende is te verwijzen. Evenzoo blijven wij, al houden wij den inhoud van de Ilias en de Odyssea voor louter verdichting, die zangen onsterfelijk heeten. Maar geheel anders wordt het geval, wanneer iemand een boek schrijft, met het doel om personen, die werkelijk hebben bestaan, voor te stellen, zooals zij inderdaad zijn geweest en feiten mede te deelen, die werkelijk dezen naam verdienen. Zulk een boek verliest zijn waarde als de auteur zijn programma niet uitvoert. Nu is Prof. Hausrath met de verklaring opgetreden, dat hij ons van Jezus' tijd een juiste voorstelling wilde leveren. Hij heeft het echter niet gedaan. Of laat ik liever zeggen: hij heeft het niet altijd gedaan. Met de historie heeft hij vereenigd wat onhistorisch is. En toch wilde hij zijn boek beschouwd hebben niet als een *romantisch*, maar als een *geschiedkundig* werk. Hij is dus vervallen, wel lang niet zoo erg, maar toch in dezelfde fout, waaraan Renan zich heeft schuldig gemaakt. En dat heeft schade gedaan aan zijn boek, dat anders in vele opzichten zoo voortreffelijk is.

Welke o.a. de gevolgen kunnen zijn van dat vrij spel laten aan de fantasie in een boek, dat zich voor historisch uitgeeft, wil ik met een enkel voorbeeld ophelderen. Wie herinnert zich niet het uit een aesthetisch oogpunt beschouwd zoo prachtige hoofdstuk van Renan's Vie de Jézus, hetwelk getiteld is: Pédications du lac.? Als men dit nu leest, dan heeft het den schijn, alsof men in Galilea in de dagen van Jezus letterlijk schier alleen leefde van ‘rozengeur en maneschijn’; zoodat men daar volstrekt geene zorgen voor het tijdelijke kende. Laat ik in herinnering brengen wat wij op de bedoelde plaats Renan hooren zeggen: ‘Une totale indifférence pour la vie extérieure et pour le vain appareil de “confortable” dont nos tristes pays nous font une nécessité, était la conséquence de la vie simple et douce qu'on menait en Galilée. Les climats froids, en obligeant l'homme à une lutte perpétuelle contre le dehors, font attacher beaucoup de prix aux recherches du bien-être et du luxe. Au contraire, les pays qui éveillent des besoins peu nombreux sont les pays de l'idéalisme et de la poésie. Les accessoires de la vie y sont insignifiants auprès du plaisir de vivre. L'embellissement de la maison y est superflu; on se tient le moins possible enfermé. l'Alimentation forte et régulière des climats peu généreux passerait pour perante et désagréable. Et quant au luxe des vêtements, comment rivaliser avec celui que Dieu a donné à la terre et aux oiseaux du ciel? Le travail, dans ces sortes de climats, pa-

raît inutile; ce qu'il donne ne vaut pas ce qu'il coûte. Les animaux des champs sont mieux vêtus que l'homme le plus opulent, et ils ne font rien.' Maar indien wij ons nu de bewoners van Galilea in Jezus' tijd alzóó moeten voorstellen, gelijk Renan het hier doet, wat zin heeft dan de vermaning, die door Renan zelven als tot die bewoners door Jezus gesproken beschouwd wordt: Daarom zeg ik u: weest niet bezorgd, en wat wij hem verder, zooals men zich herinnert, in de bergrede (Matth. 6:25 verv.) hooren zeggen? Dan zou zij geheel overbodig zijn geweest. Jezus' opwekking verliest daardoor al hare kracht. Zeer naïef laat Renan volgen: 'Ce mépris, qui, lorsqu'il n'a pas la paresse pour cause, sert beaucoup à l'élévation des âmes, inspirait à Jésus des apologues charmants: C'est pourquoi je vous le dis: Ne soyez pas inquiets etc.' Maar hiermede is toch niet verklaard, hoe Jezus die vermaning tot zijne hoorders, die zij niet behoefden, toch kon richten. Wij komen er toe om, de voorstelling, die Renan ons geeft van Galilea in Jezus' tijd voor historie houdende, die woorden van Jezus voor onecht te verklaren en te zeggen: ze zijn zeker door iemand, die met het Galilea van die dagen geheel onbekend was, Jezus in den mond gelegd. Maar wat is nu het geval? Wat blijkt uit het boek van Hausrath? Hij stelt ons de bewoners van datzelfde Galilea geheel anders voor. Hij heeft aangetoond, dat in de dagen van Jezus eene verarming (die het gevolg was van de groote finantiëele crisis van het jaar 33 en van de belasting door de Romeinen in Palaestina ingevoerd) over *geheel* het joodsche land zich had uitgebreid, en dat juist 'het zorgen en vragen "wat zullen we eten en wat zullen we drinken en waarmede zullen we ons kleeden?" de gewone levensstemming van den gemeenen man' was. Hieruit laat zich ook verklaren dat, zooals Hausrath opmerkt 'het meest voorkomende beeld van Jezus' redenen de schuldenaar, de schuldeischer en de gevangenis voor schulden is.' En nu verschijnt ons het aangehaalde woord van Jezus in de bergrede in een geheel ander licht en wij verstaan het hoe verrassend het zijn tijdgenooten in de ooren moet geklonken hebben, toen zij, te midden van dat zorgen, hetwelk ieder vervulde, zich hoorden toeroepen: Daarom zeg ik u, weest niet bezorgd enz.

Hieruit kan blijken dat het niet maar eene zoo gansch onverschillige zaak is hoe met de historie gehandeld wordt.

En wat ook kan voortvloeien uit dat toegeven van de verbeelding, waarop we de aandacht vestigden? Wanneer het eenmaal blijkt, dat een boek, hetwelk zich voor een *historisch* geschrift uitgeeft, in plaats van de werkelijkheid, fictie levert, dan wordt uw vertrouwen op den schrijver geschokt en gij loopt gevaar ook als niet historisch te beschouwen wat toch inderdaad dien naam verdient. Zelfs al verwijst de auteur naar de bronnen, waaruit hij geput heeft. Menigeen is toch niet dikwerf in staat zijn bronnen zelven te raadplegen en hem te controleeren.

Ik heb nog eene gewichtige bedenking tegen het boek, dat wij hier bespreken.

Wij hebben gezien, dat hij is uitgegaan van het prijzenswaardig beginsel, dat er niets te kort mag gedaan worden aan de waarachtige menschheid van Jezus. Hieruit laat zich verklaren wat wij hem omtrent de genezingen, die hij aan Jezus toekent, hoorden zeggen. Nu gelooven wij niet, dat het hem gelukt is, om de realiteit van al die genezingen, die hij als door Jezus werkelijk volbragt, voorstelt, te handhaven. Door iemand bij de hand te vatten geneest men hem niet van de koorts, zooals Jezus, volgens Hausrath, zou gedaan hebben. En wanneer hij alleen ‘door den machtigen indruk zijner persoonlijkheid en door de macht zijns woords’ invloed heeft uitgeoefend, dan zal wel geen kranke, zooals Marc. 6:34 wordt verhaald, en wat Hausrath als een feit voorstelt, door eenvoudig Jezus aan te raken gezond zijn geworden, en nog veel minder, wat hij ook als inderdaad gebeurd aanneemt, ‘een verlamde’ door hem genezen zijn. Maar dit daargelaten, waarom heeft hij, indien, naar zijne eigene verzekering, Jezus' genezingen langs natuurlijken weg hebben plaats gegrepen, de kracht, waarmede Jezus ze verrichtte, *wonder*kracht geheeten? Waarom heeft hij tevens gezegd, ‘dat Jezus zelf van zijn woord, van zijn gebed, van zijn bedreigingen uitwerkingen zag, welke hij niet kon afleiden uit den *natuurlijken*’ (wij onderschrappen) ‘samenhang der dingen’? En waarom, zoo Jezus' waarachtige menschheid moet gehandhaafd worden, zooals hij gedaan heeft, gewaagd van een ‘*geheimzinnigen* omgang’ van Jezus ‘met God’? Of van ‘de goddelijke scheppingsmacht’, als waaruit het eigenaardige van Jezus' geest moet verklaard worden? Of, met het oog op Jezus' geboorte, van een ‘zoo duidelijk *ingrijpen*’ (wij spatieeren weder) ‘van hooger macht in aardsche toestanden, zooals er geen tweede bestaat.’

Is dat niet met de eene hand geven, wat men met de andere had genomen?

Is het niet vreemd dat wij bij den schrijver, die in zijne voorrede verklaart, dat ‘het’ door den vooruitgang der wetenschap ‘is gekomen, dat tegenwoordig veel in verband met tijdsbegrippen en tijdsomstandigheden begrepen wordt, wat voorheen als bijzondere openbaring gold’, en die aldaar aan de ‘moderne voorstellingen’ van onzen tijd hulde doet, het bovenstaande aantreffen

Is het ook niet raadselachtig dat het boek, hetwelk doorgaans een geest aan den dag legt, die van geen mysterie in den godsdienst wil weten, met de verklaring eindigt: dat in de ‘eeuwige beteekenis en den absoluten inhoud der geschiedenis van het ideaal’ (hij spreekt hier van het sterven van Jezus aan het kruis) ‘ieder individu ook voor zich zelven een verborgenheid der genade te vereeren heeft’?

Hoe hebben wij dit te verklaren?

Ik weet het met geen anderen naam te bestempelen dan met dien van een zwak toegeven aan de orthodoxie, waarvan zich niets goeds laat verwachten. Terwijl de modernen zich met dat werkelijk huldigen van het supranaturalisme niet kunnen vereenigen, zal de partij van het behoud daardoor niet voor de vrijzinnige resultaten van den schrijver gewonnen worden.

Prof. Hausrath is, in plaats van flink door te tasten, ter halverwege blijven staan. Wij zien in hem een dubbel wezen. En dat strekt hem niet tot eer.

In de voorrede van zijn werk, hooren wij hem, zooals wij er opmerkten, zeggen: ‘Voorliefde voor negative resultaten zal niemand in dit boek bespeuren.’ Nu achten wij het natuurlijk volstrekt niet wenschelijk slechts *zulk een* voorliefde te bezitten. Maar moet ons dan voorliefde voor *positive* resulaten bezielen? Als die positiven slechts de uitdrukking der dwaling zijn? En hoe als de negatie hare ontkenning en dus de uitdrukking van de waarheid is? 't Is een groot woord, dat schijnen kan veel te beteekenen: ‘Voorliefde voor negative resultaten zal niemand in dit boek bespeuren.’ Maar 't zegt niets. De schrijver had het gerust kunnen achterwege laten. Even als hetgeen hij er op heeft laten volgen: ‘In des schrijvers oog plegen de negative beelden der kritiek zich aanstonds weder in positive om te zetten; misschien dikwijls al te snel.’ Dus hij vertrouwt zich zelven niet. Beter ware het geweest, indien hij gezegd had: door liefde tot de waarheid alleen heb ik mij laten leiden. En nog beter, zoo hij aan de waarheid meer recht had laten wedervaren.

Maar toch, in weerwil van al deze bedenkingen, die wij, vooral met het oog op het publiek, waarvoor Hausrath zijn boek in de eerste plaats geschreven heeft, meenden te moeten uitspreken, blijven wij het een uitnemend boek noemen en is het onze oprechte wensch, dat het door velen ter hand worde genomen.

Dan zal ook de geachte vertaler zich de moeite beloond zien, die hij zich getroost heeft.

Wat hem betreft, hij verdient allen lof.

Wel zouden wij voor ons, indien wij dit boek voor het nederlandsche publiek hadden bewerkt, misschien anders zijn te werk gegaan. Wij zouden, gelooven wij, ons nog meer vrijheid tegenover den schrijver veroorloofd en ten minste meer critiek op zijn arbeid geleverd hebben. Maar dit staat in verband met onze *subjectieve* beschouwing van den inhoud van zijn werk. Wij willen het daarom in den heer Lodeesen niet veroordeelen, dat hij anders heeft gehandeld. Te minder, omdat hij volstrekt niet slaafs zijne taak volvoerd heeft. Hij heeft het niet geheel aan bedenkingen tegen het door den schrijver beweerde laten ontbreken. En wat het teruggeven van het oorspronkelijke betreft, hij heeft zich in dit opzicht zeer verdienstelijk gemaakt. Zijne vertaling is vloeiend. Dat hij met zorg en con amore zijn werk heeft

verricht, kan o.a. hieruit blijken, dat hij er over met Hausrath zelven in correspondentie is getreden en zoo het boek, dat hij heeft geleverd, verrijkt heeft met aanteekeningen door den auteur hem schriftelijk medegedeeld en die in het oorspronkelijke niet voorkomen.

Wij betreuren het dat het uitzicht in het prospectus geopend, dat namelijk een alphabetisch register aan het slot zou worden bijgevoegd, niet is verwezenlijkt.

Mocht - iets, waarover wij ons zeer zouden verblijden - een tweede uitgave het licht zien, dan ontbreke zulk een register niet. Het boek zal er in bruikbaarheid door winnen. En zou het dan ook niet goed zijn, indien er, gelijk b.v. in de uitgave van Eisenlohrs: 'Het Israëlietische volk onder de regeering der koningen' is geschied, een kaart van Palaestina werd bijgevoegd?

Bij zulk eene uitgave zal de vergissing, die in het begin van het eerste hoofdstuk der 6de Afdeeling voorkomt, waar *Antipater* driemalen, in plaats van *Antipas* staat (eene vergissing, die in het oorspronkelijke niet wordt aangetroffen) en enkele drukfouten, die wij ontmoet hebben, b.v. aan het eind van hoofdstuk 4 dierzelfde Afdeeling, waar abusivelijk *Ctesipton* wordt gevonden, vermeden worden. En misschien zal de vertaler dan wel uitdrukkingen als: onreinheidsangst, woordgevechten, eerbiedvol, onbedaarlijk, die hij zelf wel niet schoon zal vinden, de vraag daargelaten of ze allen zuiver hollandsch zijn, door andere vervangen.

Ook de uitgever verdient lof. Letter, papier, formaat 't is alles onberispelijk.

Moge dit boek, dat zulk een bekwamen vertaler gevonden heeft en waardoor de heer Funke zijn goeden naam als uitgever gehandhaafd heeft, bijdragen tot de rechte kennis en waardeering van hem, dien wij als den grootsten van allen, die van vrouwen geboren zijn, eerbiedigen!

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Staatkunde en geschiedenis.

Wat nu?..
Een woord over legerorganisatie en defensie.

Wanneer de Tijd een blik werpt in zijn spiegel, moet hij van schrik terugdeinzen, zoo hij slechts één oogenblik zijn koud en afgemeten karakter verloochent, en de beelden, welke het jaar '70 in dien spiegel weerkaatst, met aandacht waarneemt. Ook ons staan die beelden levendig voor den geest. Met schrik wenden wij ons af en vragen in vertwijfeling: zal het volk dan nimmer wijs worden; zal het zich altijd op nieuw ter slachtbank doen leiden, jubelend, terwijl het alom dood, verwoesting en verderf verspreidt en zich en de zijnen diep rampzalig maakt? Is er dan geen vrede mogelijk op aarde?

Waar zijt ge nu, gij, profeten, die ons het liefelijk beeld liet zien van een algemeenen vrede, waarbij dat van den profeet Jesaja kinderspel is.

De reuzenschreden, waarmede op het gebied der wetenschap, de mannen der 19de eeuw voorwaarts gingen, waren de aanleiding tot uwe profetie. En ziet, die wetenschap heeft zich in dienst gesteld van den daemon der verwoesting, en een verbond gesloten met den oorlog. Wat goeds daaruit voort zal komen, weten we niet. Maar wat wij wel weten, het is, dat voor het oogenblik, het gevaar om oorlog te moeten voeren ook voor ons land is toegenomen. Wij mogen daarover treuren en klaagliederen aanheffen; onze klaagliederen zullen het onheil, zoo het over ons moet komen, niet afwenden.

Hiervan zijn velen overtuigd. Zij letten op de teekenen des tijds en begrijpen, dat het vraagstuk der defensie aan de orde van den dag moet gesteld worden en dringend voorziening vereischt.

Een enkel woord over legerorganisatie en defensie vinde daarom zijn plaats in *de Tijdspiegel.*

Het is een onderwerp van den dag en van algemeen belang.

Het is een brochure, in België uitgekomen, welke mij deed besluiten een woord te zeggen over onze legerorganisatie en defensie.

Die brochure 'où nous en sommes!...' werd geschreven te Brussel, den 20sten November 1870.

Veel van wat daarin voorkomt is ook van toepassing op ons land.

De oorlog van '70 heeft de groote waarde van het Pruissische, of wilt ge liever van het leger van den Duitschen Bond, in een schitterend licht geplaatst. Weinigen zullen verwacht hebben, dat het Fransche leger in zulk een korten tijd en zoo geheel verslagen zou worden. Het vertrouwen dat men in dat leger stelde was groot. Nog steeds was het omgeven door het aureool, dat het zich, gedurende het eerste keizerrijk, verworven had. En dat leger moge in '70 ongelukkig gestreden hebben, gebrek aan moed kan men het niet verwijten. Daarbij de generaals, welke dat leger aanvoerden, hadden vroeger overwinningen, behaald, en bewezen dat zij legers, aan hunne zorgen toevertrouwd, wisten te gebruiken. Het gaat niet aan, nu het ongeluk die Fransche legers heeft vervolgd, steeds het woord verraad te gebruiken. Er zijn andere oorzaken, welke hier zulk een verrassend gevolg hebben te weeg gebracht.

Sints 1813 is men in Pruissen steeds voortgegaan het krijgswezen op te trekken op de grondslagen door Scharnhorst gelegd. Het gevolg daarvan is, dat men een leger verkregen heeft, hetwelk uit de kern der natie bestaat. Daardoor is een groot deel der intellectueele kracht van het volk in dat leger opgenomen. De voorbeeldige krijgstucht, welke bij dat leger inheemsch is, vindt zijn oorsprong in de feodale traditiën, welke nog in Duitschland voortleven. De adellijke officieren voeren met middeneeuwsche ridderlijkheid hun onderhoorigen ten strijde. De eerbied, welke overal in Duitschland het 'von' inboezemt vervult den eenvoudigen soldaat met ontzag en vreeze. Reeds voordat hij soldaat is, erkent hij in den officier zijn meerdere. Daardoor is de subordinatie meer inheemsch in het Pruissische leger dan in het Fransche met zijne traditiën van '89.

Overtuigd dat kennis macht is, en dat dit ook waar is voor het leger, heeft men in Pruissen steeds naar dit beginsel gehandeld. Het is de leidende gedachte bij de samenstelling en de werkzaamheden van den generalen staf. In dezen oorlog is het gebleken dat die staf uitmuntend is samengesteld, dat hij zich de dagen van vrede heeft ten nutte gemaakt, want zoowel de strategie als de taktiek waren gewijzigd naar de groote technische uitvindingen op krijgskundig gebied. De wijzigingen, welke daardoor in het gebruik der verschillende wapensoorten ontstaan, zijn door de Pruissen oordeelkundig toegepast. Zij hebben partij getrokken van de meerdere uitwerking en daardoor grooten invloed van het getrokken geschut; zij hebben de taktiek èn van de cavalerie èn van de infanterie gewijzigd en in overeenstemming gebracht met de verbeterde vuurwapens. Dit hadden de Franschen verzuimd.

Te recht zegt dan ook de schrijver van de brochure. ‘Où nous en sommes!...’:

‘L'idée première du canon rayé et de la mitrailleuse vient de l'armée Française; c'est elle qui trouva le chassepot que l'armée Prussienne reconnaît être supérieur à tout autre; l'armée Française possedait une cavalerie chevaleresque et inépuisable; c'est la marine Française qui inventa le vaisseau cuirassé à éperon; et cependant l'armée Française est annéantie et la marine Française n'a rien produit. Où donc est le vice organique?

Dans la routine!

On n'a pas assez prévu que l'emploi des engins nouveaux devait amener une transformation complête dans la stratégie; et l'on n'a point en France travaillé en conséquence. L'armée Française a puissamment contribué à sa perte, par ce qu'elle n'a pas su se servir de ses canons rayés, de ses chassepots, de sa cavalerie. S'est on préoccupé seulement de perfectionner la création première? S'est-on demandé, par exemple, si l'art de la fortification, plus encore que celui de la guerre, de campagne, devait être adopté à l'artillerie nouvelle? L'état des fortifications de Strasbourg et de Paris prouve assez que rien n'avait été prévu. La marine Française s'est-elle seulement demandé ce qu'on pouvait faire d'une flotte cuirassée?’

Voegt men, bij dit alles, nu nog de macht, welke ontstaat door persoonlijkheden als een von Moltke, von Roon, von Bismarck; terwijl Frankrijk op dit oogenblik zulke mannen niet schijnt te bezitten, dan kan men de nederlagen der Franschen verklaren zonder van verraad te spreken.

Het ‘kennis is macht’ wordt ook hier bevestigd. De wet der causaliteit heerscht ook op het gebied van het ruw geweld, den oorlog. De geschiedenis van het jaar '70 levert daarvoor de bewijzen.

Het gevolg van het tweegevecht, tusschen die volken van verschillenden stam, is, dat er in Midden-Europa een groot en machtig rijk is ontstaan; en dat voor vele jaren het Duitsche element in Europa overheerschend zal zijn.

De nationaliteit der kleine staten geraakt daardoor erg in het gedrang.

Geen wonder dat zij, welke die nationaliteit liefhebben, zich zelven angstig afvragen, wat daartegen te doen? Geen wonder, dat zij naar de middelen omzien, welke het land moeten vrijwaren voor het verlies der onafhankelijkheid, en die middelen toetsen aan die welke den grooten nabuur ten dienste staan.

Het eerste wat hun, bij dit onderzoek in het oog valt, is de in Pruissen bestaande *algemeene dienstplichtigheid.* De invoering daarvan, in ons land, is niet alleen wenschelijk maar noodzakelijk. Het is de éénige oplossing van het vraagstuk om een leger te verkrijgen dat goed en bruikbaar is. Die oplossing is daarenboven tot in zijn uiterste toe-

passing billijk en rechtvaardig. Is uwe nationaliteit u *iets* waard - om welke reden dan ook - dan moet zij u meer waard zijn dan een handvol guldens; dan moet gij zoo noodig ook uwe moreele en physieke kracht ten beste geven. Dit doet ge niet wanneer ge dien plicht door een ander laat vervullen. Ge zult er geen schade door lijden, wanneer ge eenigen tijd in het leger doorbrengt, en voor velen zal een winst ontstaan door de eigenaardige en degelijke plooi, welke het karakter gedurende dat verblijf zal aannemen.

Ik weet wel dat deze woorden velen eene dwaasheid zullen zijn; ik weet wel dat het invoeren der algemeene dienstplichtigheid, in ons land, veel tegenkanting zal ontmoeten; toch geloof ik, dat het de plicht is van een ieder, die daar invloed op kan uitoefenen, de zaak nauwgezet en eerlijk te onderzoeken, zonder zich door iets anders te laten beheerschen, dan door de zucht naar waarheid. Meent men de waarheid gevonden te hebben, dat men dan ook al zijne krachten inspanne om haar te doen zegepralen.

Ik ben overtuigd dat, zoo men niet spoedig de handen aan den ploeg slaat, anderen het voor ons zullen doen. Het ‘wij willen niet geannexeerd worden’ heeft alleen beteekenis, wanneer men de middelen bezit om dit tegen te gaan. Daartoe heeft men noodig een goed en bruikbaar leger en goede verdedigingsliniën.

De organisatie van een leger van den tegenwoordigen tijd moet zoodanig zijn, dat in korten tijd, eenige weinige dagen, de troepen benoodigd voor de verdediging van het land, vereenigd en in alle deelen uitgerust, op de voor hen bestemde standplaatsen kunnen aankomen. Het moeten geoefende troepen zijn, terstond voor den vijand te gebruiken. De ondervinding van de laatste jaren heeft geleerd, dat oorlogsverklaring en vijandelijkheden elkander met eene verbazende snelheid opvolgen. Men heeft geen tijd meer om het ontbrekende aan te vullen of het verzuimde in te halen. Men moet geheel gereed zijn als men aangevallen wordt, of men wordt overvallen. Alle uitvindingen van den lateren tijd werken mede om deze snelheid van handelen te bevorderen.

Voldoet de organisatie van ons leger aan deze vereischten?

Dat leger bestaat uit vrijwilligers, militie en schutterij. Aan kader en vrijwilligers bevat het 13000 man - waaronder de officieren niet zijn begrepen - er ontbreken 7300 vrijwilligers.

In de memorie van beantwoording, gevoegd bij de staatsbegrooting voor het dienstjaar '71, ingediend door den M.v.O. van Mulken, leest men:

‘Nu werd op den 16^{en} Julij bevolen dat de miliciens van al de ligtingen onder de wapens moesten opkomen; zij waren den 20^{en} Julij aanwezig en op den 22^{en} Julij had het leger, verdeeld in drie divisiën, elk van twee brigades, benevens nog drie afzonderlijke brigades, op eene gezamenlijke sterkte van 35000 hoofden, 2800 paarden en 86 stukken geschut, als observatieleger de aangewezen standplaatsen in-

genomen, terwijl in de vestingen en forten de noodige bezettingen waren gelegd ten getale van ruim 21000 hoofden (waaronder 7000 man vesting-artillerie.)'

De gezamenlijke sterkte van het leger, zonder de schutterij, was dus ± 56000 man.

Dat leger bestond voor het grootste gedeelte uit militiens, welke slechts korten tijd onder de wapenen waren geweest, en waarvan de lichting van '70, bij de infanterie, eerst in Mei was opgekomen.

Den toestand, waarin dat leger zich bevond, wat oefening en uitrusting aangaat, kan men leeren kennen uit het voorloopig verslag en de *uitgebreide* memorie van beantwoording, gevoegd bij de staatsbegrooting voor het dienstjaar '71, Hoofdstuk VIII.

De memorie van beantwoording moge de donkere tint van het voorloopig verslag eenigzins temperen; eene grondige weerlegging van de gebreken, daarbij opgesomd, bevat ze niet.

Worden wij aangevallen, dan moet het leger van om en bij de *zestig duizend* man door de schutterij aangevuld worden.

Nemen wij aan - zooals door het comité van defensie, zaliger gedachtenis, is vastgesteld - dat wij, ter behoorlijke verdediging van ons land, moeten kunnen beschikken over een macht van ± 95000 man; dan zouden er ± 35000 schutters aan het leger moeten worden toegevoegd.

Dat bij de thans vigerende wet op de schutterij, de bruikbaarheid dier schutterij te wenschen overlaat, zal niemand ontkennen. Eerst later, wanneer die schutterij eenigen tijd naast het leger heeft gestaan, aan krijgstucht gewend en goed geoefend is, vermeerdert zij de kracht van het leger. Maar daartoe is tijd noodig. En juist die tijd zal ontbreken. Dat hebben de gebeurtenissen van de laatste dagen duidelijk bewezen.

Verrassend is de snelheid geweest, waarmede von Moltke, met een goed *uitgerust* en deugdelijk leger Frankrijk binnentrok.

Onze tegenwoordige organisatie, welke te veel steunt op de schutterij, zoude, om aan de eischen hierboven gesteld, te kunnen voldoen, gewijzigd moeten worden.

De militie zoude uitbreiding moeten ondergaan en de schutterij anders ingericht moeten worden.

Het militie-contingent dat nu 11000 man bedraagt - waarvan 600 kunnen bestemd worden voor de zeedienst - zoude moeten gebracht worden op 12000 man; - de diensttijd zoude 10 jaren moeten zijn, waarvan 5 bij de militie en 5 bij de schutterij; - de plaatsvervanging en nummerverwisseling zoude afgeschaft en de vrijstellingen beperkt moeten worden. Dat is nog geen *algemeene dienstplichtigheid*, maar slechts eene gedeeltelijke toepassing van dat stelsel. Voor een land, dat slechts verdedigende oorlogen behoeft te voeren - ten minste zoolang het onafhankelijk blijft - is deze gedeeltelijke toepassing voldoende.

Door de vermeerdering der militie, zoude het leger, zonder de schutterij, tot een sterkte gebracht worden van ± 70000 man, het aantal vrijwilligers niet toenemende. Door de schutterij samen te stellen uit hen, die aan hun militieplicht voldaan hadden, zoude men eene schutterij verkrijgen, welke zich, zoo noodig, onmiddellijk bij het leger kon aansluiten en de kracht van dat leger aanzienlijk vermeerderen(*). Men verkreeg dan eene schutterij van ± 50000 man. Daaruit zoude de aanvulling tot 95000 man, van de 70000 of eigentlijk ± 60000 man - daar de lichting van het loopend jaar niet altijd voldoende geoefend zal zijn om voor den vijand gebruikt te worden - kunnen geschieden.

Het zoude doelmatig zijn, wanneer dan het beheer der schutterij overgebracht werd bij het ministerie van oorlog.

De schutters zouden, bij mobilisatie, toegevoegd worden aan de korpsen waartoe zij eenmaal behoord hadden en daarbij als zelfstandige onderdeelen worden ingedeeld. Een groot deel van het kader, daarbij noodig, zoude gevonden kunnen worden uit de schutterij zelve, wanneer men de dienstplichtigheid invoerde en plaatsvervanging en nummerverwisseling afschafte. De dienstplichtigheid zoude dus niet alleen het gehalte van het leger in waarde doen toenemen, maar ook het vraagstuk der aanvulling van het ontbrekende kader *gedeeltelijk* oplossen. Men moet en kan die dienstplichtigheid zoo min drukkend mogelijk maken.

Ik weet wel, dat de regeling van dit alles met veel moeielijkheid gepaard gaat; - ik weet wel, dat ons volk zich groote offers, zoowel wat hun persoon als hun goed betreft, zoude moeten getroosten; - ik weet wel dat de regeering, door de te vragen offers zich kan laten terughouden om den algemeenen dienstplicht voor te stellen en dat zij daardoor tevens alle moeielijkheden van zich afschuift; - ik weet wel dat door zoodanige inrichting het historisch karakter der schuttrij verloren gaat; - en toch is het mijne innige overtuiging, dat de bestaande organisatie van ons leger niet meer deugt, dat daarin wijziging moet gebragt worden, en dat dit zoude kunnen geschieden op de wijze, hier boven aangegeven, zonder uitputtende offers van het volk te eischen.

Men moet niet vergeten, dat, zoo we te jansalieachtig zijn om ons die offers te getroosten, ze ons later ongevraagd kunnen opgelegd worden. *Nog* is het waar, dat hij, die zich ten strijde uitrust, meestal den strijd voorkomt.

(*) De plannen der regeering met de schutterij, zoo als we ze leeren kennen uit het bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp, komen mij geheel onvoldoende voor. De daarbij voorgestelde meerdere oefening en betaling der bewezene diensten - hoe billijk het laatste ook is - zullen de schutterij niet vormen tot hetgeen ze wezen moet, een *ten allen tijde en onmiddellijk bruikbare macht.* Het is hier weer het zetten van een nieuwen lap op een oud versleten kleed; het nemen van halve maatregelen; het iets doen en niets doen, dat voor velen zoo aantrekkelijk is, omdat het bij weinig inspanning dikwijls veel vertoon maakt.

Het denkbeeld om het contingent der militie te vermeerderen is reeds eenmaal bij de regeering opgekomen. Het was in '67 tijdens dat de generaal van den Bosch minister van oorlog was. Hij wenschte eene vermeerdering van 15000 man.

Frankrijk bezat een leger, dat uit goede bestanddeelen bestond, maar dat gebrekig schijnt uitgerust en nog gebrekkiger aangevoerd te zijn. Daar stond een leger tegenover dat in allen deele goed was uitgerust en voortreffelijk aangevoerd werd. Het is de strijd geweest tusschen kennis en onkunde. De kennis, welke zulke gewichtige resultaten opleverde, berustte bij den generalen staf van het pruissische leger.

Het is van algemeene bekendheid dat deze bestaat uit de beste bestanddeelen van het officierskorps; dat de officieren daartoe behoorende een degelijke praktische school doorloopen; dat zij alle vraagstukken, welke de oorlog kan opwerpen, in vredestijd trachten op te lossen; dat zij nu in dezen oorlog bewezen hebben, dat ze al het nieuwe een juiste plaats wisten te geven in het kader van het oude, en datgene in de strategie en taktiek gewijzigd hebben, wat wijziging behoefde, door de vele toepassingen van de natuur- en werktuigkunde ook op militair gebied. Dikwijls worden die officieren in commissie naar het buitenland gezonden, om daar met hetgeen zij zien en opmerken hun kennis en daardoor die van den staf te verrijken. Het archief van dat wapen is rijk en bevat vooral op topographisch gebied al wat men verlangen kan. Men is in Pruissen even goed op de hoogte van de topographische gesteldheid, vooral uit een militair oogpunt, der omliggende rijken, als van het eigen land. Men ontziet moeite nog kosten, om zich de gegevens tot die kennis, rechts en links, ook door persoonlijke waarneming te verschaffen.

De gebeurtenissen van dezen zomer hebben bewezen dat de sterkte van *onzen generalen* staf te gering is. Toen heeft men verscheidene officieren daarbij tijdelijk dienst laten doen. Daardoor heeft men de dienst weten gaande te houden. Maar hoe moet men zijne stafofficieren aanvullen, wanneer reeds bij de eerste gevechten velen der officieren sneuvelen of buiten gevecht worden gesteld? En dit zoude onvermijdelijk plaats vinden, want er zou dan veel van hen *moeten* en *kunnen* gevergd worden. Vult men bij opkomend oorlogsgevaar, dien staf aan met officieren uit den troep, dan berooft men dien troep van zijne beste officieren, welke daar ook zeer noodig zijn, en brengt die officieren, op een gewichtig oogenblik in een vreemden toestand en eene vreemde omgeving. Later kan de stafschool, misschien, goede vruchten afwerpen en ons tal van degelijke en bruikbare stafofficieren bezorgen.

Uitbreiding van onzen generalen staf achten wij niet alleen wenschelijk,

maar noodig. Nauwere vereeniging tusschen de intendance en den generalen staf wordt ook gevorderd, daar toch al wat de intendancedienst betreft in nauw verband staat met en van grooten invloed is op den werkkring van dien staf. Verder zoude men de officieren van dien staf moeten ontheffen van alle bureauwerk en adjudanten-diensten en weder de voormalige adjudantuur in het leven moeten roepen.

De generale staf kan en moet alle vraagstukken oplossen, welke zich voor kunnen doen bij een verdedigingsoorlog in ons land - en andere oorlogen zullen we zoolang we onafhankelijk blijven niet voeren - hij moet daarvoor alle gegevens verzamelen en voorbereiden wat voor voorbereiding vatbaar is. Het geldt hier vraagstukken met gegevens welke men zoo kan stellen dat zij de waarschijnlijkheid zeer nabij komen.

De minister van oorlog van Mulken heeft als eene nalatenschap, in zijne memorie van beantwoording aangegeven ‘welke verbeteringen hij bij zijne voorgenomen legerorganisatie op het oog had.’ Daartoe behoorde ook de vermeerdering van den generalen staf en de intendance. De nalatenschap is aanvaard door een ander. Of deze zal uitvoeren, wat zijn voorganger van voornemen was, weten we niet. Maar we hopen dat de tegenwoordige minister overtuigd zal wezen van de intellectueele kracht, welke een leger verkrijgt door een goed ingerichten generalen staf.

Onze generale staf bevat vele goede elementen en het leger biedt ruimschoots de stof aan om dat goede aan te vullen en uit te breiden. Zoo zal men dien staf in de mogelijkheid stellen aan al zijne verplichtingen te *kunnen* voldoen.

Wanneer de getalsterkte van het leger voldoende en de generale staf uitmuntend is, komen er nog andere gegevens in aanmerking, wanneer men over de kracht van het leger wil oordeelen. Deze zijn de indeeling, de geoefendheid van het leger en de deugdelijkheid der doode strijdkrachten.

Wat de indeeling betreft zal men terug moeten komen tot de vroegere indeeling in divisiën en brigaden. Verder zal men er op moeten letten dat de verhouding der wapensoorten dient gewijzigd te worden, naar de ondervinding opgedaan bij de gedeeltelijke mobilisatie van ons leger in '70, getoetst aan hetgeen de fransch-duitsche oorlog leert. Zoo zal men zoowel de artillerie als de genie-troepen moeten uitbreiden; zoo zal men moeten rekenen met de belangrijke diensten door het wapen der kavalerie in Frankrijk, voornamelijk vóór den slag, bewezen - zoo zal het noodzakelijk zijn afzonderlijke kompagniën op te richten, uitsluitend belast met al wat betrekking heeft op het vervoer per spoor, het vernielen en herstellen van spoorwegen en al wat het telegraafwezen betreft; - zoo zal men de ondervinding, opgedaan bij het

aanschaffen van paarden gedurende de mobilisatie, zich ten nutte moeten maken.

Om het leger te kunnen oefenen, zoude men de versnippering van dat leger, in de talrijke garnizoensplaatsen - waarvan er slechts zeer weinigen voor eenige degelijke oefening geschikt zijn - moeten vervangen door een concentreeren der troepen in weinige groote plaatsen achter of in de liniën van defensie.

Dan had men de gelegenheid om de verschillende wapens vereenigd te oefenen, en dit zoude een degelijke school voor onze hoofdofficieren zijn welke zij nu missen. Dan ook zoude het mogelijk zijn, om wanneer de miliciens met verlof waren gezonden, toch nog troepengedeelten bij een te brengen van een behoorlijke sterkte, waarmede oefening mogelijk was. Er zijn nu verscheidene garnizoenen, waar, al was er geschikt terrein in den omtrek, toch nog *degelijke* oefening door gebrek aan manschappen onmogelijk is.

Zoude het ook niet goed zijn, onze hoofdliniën van defensie, de Utrechtsche en Amsterdamsche, steeds volledig bewapend en bezet te houden? Men kon de detachementen, welke de verschillende forten bezetten, telkens aflossen. Oefeningen op groote schaal konden dan plaats hebben, met het oog op de verdediging dier liniën en in verband met de bezetting van verschillende forten.

Ook het vraagstuk der oefening lost zich op in een vraagstuk van geld. En wat zoude men voor dat geld verkrijgen?

L'âme pour la bête, den dood van veel routine, het verdwijnen van veel gemakzucht en jansalieachtigheid, de opwekking van de levensgeesten.

Men zoude wakker geschud worden en geen tijd meer hebben om in te dommelen. De persoonlijkheid van een ieder zoude zich scherper afteekenen, en misschien zoude daardoor een juiste maatstaf verkregen worden voor een ruime toepassing van de bevordering bij keuze. En last not least men zoude een beter en degelijk geoefend leger verkrijgen.

En nu de doode strijdkrachten. Dat zijn de kanonnen, geweren, torpedo's, vaartuigen ter verdediging van onze kusten en vaarwaters, vestingen, verdedigingsliniën enz.

De natuur- en werktuigkunde zijn, in de laatste jaren, in dienst getreden van de krijgskunde, en daardoor is de vernielingskracht der oorlogswapenen steeds toegenomen.

Men denke slechts aan het van trekken voorzien der geweerloopen en vuurmonden, aan het pantseren der schepen en forten, aan het aanbrengen der rammen aan de oorlogsvaartuigen, aan de torpedo's en mitrailleuses, aan de omwenteling door stoom en telegrafie in taktiek en strategie teweeg gebracht.

Al is het uit de verte, toch moeten de kleine staten deze beweging volgen en de verbeteringen invoeren, welke elders ontstaan. Dat is geen

weelde, maar plicht. De aanschaffing vereischt aanzienlijke sommen en verhoogt de begrooting van oorlog aanmerkelijk. Geen minister van oorlog kan daarvoor aansprakelijk gesteld worden.

Het is eene dwaze toepassing van het menschelijk vernuft, in de laatste helft der verlichte 19e eeuw, welke de schuldige is. De wetenschap toch, welke alleen welvaart en ontwikkeling moest aanbrengen, wordt gebruikt om het vernielingsvermogen te vermeerderen en schrik verwekkend te maken. Het is de schuld van de volksvertegenwoordiging der groote rijken, welke den moed niet bezit om aan te dringen op algemeene ontwapening, maar zich slaafs buigt voor het faitaccompli en het aanbidt. Het is de schuld van het volk dat zich gewillig en zonder verzet ter slachtbank laat leiden.

Maar hoe ook, de kleine staten zijn genoodzaakt om de groote van verre te volgen. Zij moeten trachten zich daarbij te vrijwaren voor iedere overdrijving. Dit is voor hen, die over het meer of minder noodzakelijke te beslissen hebben, geen gemakkelijke taak. Men kan in ons land, op dit punt, de regeering noch van overhaasting, noch van weelde beschuldigen. De vertegenwoordiging is overtuigd van de noodzakelijkheid dezer hervormingen. Wij lezen toch in het voorloopig verslag:

'Niettegenstaande alle verklaringen, vroeger door den minister gedaan, was het nu, naar enkele leden meenden, onbetwistbaar gebleken, dat de voorraad patronen te gering was en de hoedanigheid te wenschen overliet. De voorraad hulzen enz. dient zeker 20 millioen te zijn. Volgens de opgaven des ministers zal de voorraad hulzen en patronen echter op 1 Januarij 1871 slechts 9 millioen bedragen. Dit cijfer is veel te gering, en onder die hulzen zijn denkelijk nog vele gebruikten. Met den meesten ernst werd er in alle afdeelingen op aangedrongen, dat de minister voor 't minst voor eene voldoende hoeveelheid patronen zou zorgen. Desnoods konden dan andere uitgaven van minder dringenden aard achterwege worden gelaten.'

Verder:

Art. 20. 'De wensch is uitgesproken, dat de zorg voor de torpedo's geheel aan de marine mogt worden overgedragen. Van eene andere zijde werd gevraagd, of het departement van oorlog reeds over een zekeren voorraad torpedo's beschikte, en hoe de minister dacht over de aanschaffing van mitrailleuses. Is de prijs der mitrailleuses ook bij benadering op te geven.'

Art. 54. 'Terwijl enkele leden van meening waren, dat met de aanschaffing van dit geschut (zwaar geschut tot kustverdediging) te weinig spoed werdt gemaakt, vroegen anderen, of niet nu reeds voor kustgeschut een grooter kaliber noodig was.'

Art. 56. 'Door vele leden werd verlangd, dat grooter spoed zou worden gemaakt met de aanschaffing van Beaumont-geweren. Het is volstrekt noodig het leger spoedig geheel met de nieuwe geweren te bewapenen, opdat de schutterijen het tegenwoordige snider-geweer

zouden kunnen ontvangen. Er zijn nu geen achterlaadgeweren in voorraad om de schutterijen te bewapenen, en daarenboven, in geval van oorlog, wapens uit te reiken aan allen die daarom vragen. De toestand in ons land zou in dit opzigt, ware onze onafhankelijkheid dezen zomer bedreigd geworden, erger zijn geweest dan in Frankrijk. De minister zegt, in de memorie van toelichting, dat in dit opzigt niet met overhaasting moet worden gehandeld, maar tusschen deze en de langzaamheid, waarmede het gouvernement te werk gaat ligt nog eene groote klove.'

Het ontwerp van wet tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel, met de daarbij gevoegde memorie van toelichting, doen tot in de minste bizonderheden de inzichten van de regeering, ten minste van de ministers van Mulken en Brox kennen. Daarbij is een staat gevoegd, 'houdende opgaaf der werken, alsnog uit te voeren tot voltooijing van het vestingstelsel, met eene raming der kosten.'

Het totaal der kosten bedraagt volgens die raming *f* 10.400.000 (tien millioen vier maal honderd duizen gulden.)

Ziedaar de plannen der regeering. Er zijn echter stemmen, welke zich daartegen verzetten en welke aandringen op een meer geconcentreerd stelsel van verdediging. Een voorstander van zulk een stelsel van verdediging is de schrijver van 'het vraagstuk van defensie' in de 'Politieke beschouwingen' ('s Gravenhage, 1860). Daardoor zouden de kosten minder kunnen worden. Maar toch blijven ze aanzienlijk.

Zoowel voor onze legerorganisatie als voor onze doode strijdkrachten wordt geld, veel geld geëischt.

Zou het geld dat daarvoor opgebracht werd rente kunnen afwerpen, dat is onze onafhankelijkheid kunnen vrijwaren? Zoude die onafhankelijkheid zoo veel guldens waard zijn?

Alle deskundigen, zoowel eigene als vreemden, zijn het daaromtrent eens, dat ons land door zijn topographische gesteldheid, een groot verdedigingsvermogen bezit, dat het tegen overmacht te verdedigen is. Men behoeft geen krijgskundige te zijn om de waarheid daarvan in te zien.

Het grootste gedeelte van ons land bestaat uit doorsneden, laag gelegen terrein, dat gemakkelijk onder water kan gezet en daardoor onbruikbaar gemaakt worden voor iedere troepenbeweging. Is het land onder water gezet, dan kan men niet anders dan langs eenige weinige smalle wegen en dijken naderen. Die wegen en dijken worden afgesloten door forten, waarvan de meesten niet dan door een geregeld beleg te nemen zijn; hetgeen door de inundatie wel niet onmogelijk, maar toch zeer bemoeielijkt wordt. Ook de dorpen, boerenwoningen, kanalen, vaarten, evenwijdig loopende dijken, waarmede ons land als het ware bezaaid is, vermeerderen het verdedigings-vermogen, door de vele sterke stellingen, welke daardoor bij voor- of achterwaartsche bewegingen kunnen bezet worden. Ons land is in dat opzicht een verbeterde uitgaaf van de Vendée. En welk een moeite

het aan de legers der Fransche republiek van '89 gekost heeft, om dat kleine gedeelte van Frankrijk te onderwerpen, leert de geschiedenis.

Maar de natuurlijke sterkte van het land baat niet, wanneer men geen leger bezit om die sterke stellingen te bezetten; wanneer de forten gebrekkig bewapend en uitgerust zijn; wanneer onze geweren en ons geschut te ver ten achter staan bij die van den aanvaller.

Noodzakelijk zal het ook zijn - zooals we reeds vroeger opmerkten - dat onze Utrechtsche en Amsterdamsche liniën steeds volledig bewapend en uitgerust zijn. Dan heeft men bij dreigend oorlogsgevaar niets te doen dan de forten door het bepaald getal troepen te doen bezetten. Veel tijds zal ons niet gelaten worden en ook buiten de forten zal dan genoeg werk overblijven. De inundatie moet gesteld, al wat zich binnen den verboden kring bevindt opgeruimd worden enz. enz.

Dat zóó uitrusten en bezetten der liniën zoude veel gelds kosten aan onderhoud, maar de veiligheid van den Staat zoude daardoor aanzienlijk vermeerderd worden.

Is onze onafhankelijkheid al dat geld waard?

Geen frazen over vaderlandsliefde, roemrijk verleden, eigen taal en al het overige wat de nationaliteit vormt, behoeven we, om hierop te antwoorden. Het is ons een *voordeel.* Wanneer we onze onafhankelijkheid kunnen bewaren, zullen we minder lasten hebben op te brengen; - zal de dienstplicht minder drukkend wezen; - zullen we niet gedwongen zijn onze landskinderen verre van hun haardsteden te zenden, om daar, voor een hun vreemde zaak te sterven; - zullen we gevrijwaard worden voor den ondragelijken druk van het militairisme; - zullen onze welvaart en ontwikkeling niet opgaan in die van den Duitschen of eenige anderen bond; - zullen we geen gevaar loopen om in onze vrijheid van spreken en schrijven belemmerd en even als een Jacobi en zoovele anderen daarvoor vervolgd en benadeeld te worden.

De kleinere staten zijn tot nog toe, zoo leert de geschiedenis, de voedsters geweest der vrijheid. In ons land is de vrijheid altijd geëerd en geliefd. Wij hebben gestaan aan de spits van den vooruitgang en anderen den weg gewezen. Daarom zou het te betreuren zijn wanneer wij voortaan aan den leiband van die anderen moesten gaan. Zijn wij niet langer in staat een waardige plaats in te nemen in de rij der volken? Is de weinige geestkracht en voortvarendheid, welke betoond wordt bij de doorgraving van Holland op zijn smalst, de stoomvaart op Amerika en zooveel andere ondernemingen van grooten omvang, een teeken van verval? Getuigt de dikwijls ziekelijke spreekmanie van onze vertegenwoordiging, ondanks de vele aangelegenheden welke dringend voorziening vereischen, tegen ons? Is het uitsterven van het vorig kabinet en de langzame wijze, waarop een nieuw tot stand kwam, een teeken van gebrek aan levenskracht? Is ons land dan zóó arm aan menschen van talent, kennis en moed, dat men slechts met moeite,

mannen kan bijeenbrengen, welke de grootsche maar moeitevolle taak op zich durven nemen om het land te regeeren?

Het zijn bedenkelijke teekenen. Mochten we daardoor, bij tijds gewaarschuwd, al onze geestkracht inspannen, om ons staande te houden en voor achteruitgang te behoeden. Dat we er verre af zijn van une nation éteinte te zijn, kunnen we ook nu bewijzen door de regeling van ons krijgswezen. Het is de groote verdienste van mannen als Stieltjes en de Roo van Alderwereld, dat zij hunne medeleden, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, overtuigd hebben van het bestaan van het vraagstuk der defensie. Zij hebben dat vraagstuk duidelijk gesteld en in verband gebracht met ons finantiewezen. Dat zij ook buiten de Kamer invloed hebben uitgeoefend; dat ook daar al het gewicht van dat vraagstuk erkend wordt, bewijzen de woorden uit de *Arnhemsche Courant* van 27 en 30 Januari 1871, overgenomen door verscheidene andere dagbladen. Wij willen die woorden hier aanhalen, ook om de juiste omschrijving, welke daarin voorkomt van hetgeen een minister van oorlog *nu* moet zijn.

De *Arnhemsche Courant* bevat het volgende:

'De *Staats-Courant* brengt ons een nieuwen minister van oorlog, den heer Engelvaart, één der 9 of 10 kolonels der infanterie, welke Nederland rijk is. De kolonel Engelvaart is gekomen op de wijze van: *Le roi est mort! Vive le roi!*

Wij vernamen achter elkander:

Kolonel Engelvaart heeft bedankt minister van oorlog te zijn! Kolonel Engelvaart is benoemd tot minister van oorlog!'

'Even bekend als kolonel Booms ons was, even onbekend is ons kolonel Engelvaart. Wij kunnen dus niets van hem zeggen of voorzeggen; wij kunnen alleen gissingen over hem maken. En dan meenen wij te mogen komen tot de conclusie, dat deze keuze eene goede keuze moet zijn. Kolonel Engelvaart heeft, door zijn aannemen van de portefeuille, bewezen een man van moed, van zedelijken moed te zijn. Iemand die de nalatenschap van kolonel Booms aanvaardde en op zich neemt ons defensiewezen op nieuwe en betere grondslagen in te richten, en dat in een tijd als deze, nu onze verdediging de eerste eisch van het oogenblik is, de man die voor deze moeielijke, alle krachten inspannende taak niet terugdeinst, die man is geen gewoon man.

De kolonel Engelvaart was "gouverneur der koninklijke militaire academie", en dat de keuze op een man in deze betrekking gevestigd werd kan niet toevallig zijn. Wij maken er uit op, dat het gouvernement de behoefte gevoeld heeft niet alleen aan een man van wapenen, maar aan een man van wetenschap, die van hetgeen het land en het leger behoeft eene bepaalde studie heeft gemaakt, die, als een Von Moltke, optreedt om thans deze juiste theoriën in praktijk te brengen, welke hij voor zich in de studeerkamer uitgewerkt en in zijn hoofd reeds geformuleerd heeft. Een organiseerend hoofd, een man

die met een wel doordacht en bewerkt plan van organisatie de portefeuille opneemt, die spoedig en doortastend handelt, is de man dien wij thans noodig hebben. Wij vertrouwen dan ook dat de man, die in dit kabinet zitting neemt om het werk over te nemen, dat kolonel Booms gekomen was om te doen, in elk opzicht aan de verwachtingen van het land zal beantwoorden. Het is een zware taak, die heden ten dage op een Nederlandschen minister van oorlog rust en eene zware verantwoordelijkheid, voor welke weinigen berekend zijn.

Maar een groote en verdiende roem zal ook hem ten deele vallen die eindelijk, na zoovele jaren van nietsdoen dan demoraliseeren en desorganiseeren, aan Nederland een deugdelijk defensie-stelsel verschaft en eene organisatie van onze weerbaarheid waarin leger, militie en schutterijen, als zelfstandige, maar tot het gemeenschappelijk doel samenwerkende krachten, zich aan elkander sluiten en een harmonisch geheel uitmaken.'

Het is te bejammeren dat de kolonel Booms zijn ontslag gevraagd en verkregen heeft als minister van oorlog. Het leger heeft veel vertrouwen in het beleid van dien hoofdofficier. Het kent hem als een man met een ijzeren wil, een onvermoeide werkzaamheid en een doortastend karakter. Het weet dat zijn kennis degelijk is en dat het altijd zijn streven is geweest, om die kennis vrucht te doen dragen voor de praktijk.

Met recht zegt de *Arnhemsche Courant:* 'Het is een zware taak, die heden ten dage op een Nederlandschen minister van oorlog rust en eene zware verantwoordelijkheid, voor welke weinigen berekend zijn.'

Maar wij gelooven tevens, dat iedere minister van oorlog, welke NU bij de volksvertegenwoordiging, volledige en goed doordachte begrootingen indient, welke blijk geven van zijn organiseerend vermogen en zijn helder inzicht in het defensiewezen van ons land, veel kans heeft dat zijne begrootingen met eene groote meerderheid van stemmen worden aangenomen.

Voor alles begeert de volksvertegenwoordiging licht. Zij wil wel de gelden toestaan, benoodigd voor ons defensiewezen, maar zij wil tevens overtuigd worden, dat die aangevraagde gelden noodig zijn en goed besteed zullen worden. Die volksvertegenwoordiging is volkomen in haar recht.

Maar wanneer de minister van oorlog met zijne denkbeelden omtrent legerorganisatie en defensie optreedt, niet stuksgewijze maar volledig, en de volksvertegenwoordiging weet te overtuigen, dat die denkbeelden waar en goed zijn, dan is het haar plicht de daarvoor noodige gelden toe te staan. Doet zij dat niet, dan wordt de zware verantwoordelijkheid verplaatst en is het de vertegenwoordiging, die haar draagt.

En weet men dan wat men wil, dan ook moet met kracht en voortvarendheid de hand aan het werk geslagen worden. Dat men dan ook den verantwoordelijken minister in staat stelle, zoo spoedig mogelijk

ons defensiewezen in orde te brengen. Waarom zoude het dan noodig zijn in zes jaren ons defensiestelsel te voltooien, zooals voorgesteld is bij de ingediende wet?

Wij beoordeelen die wet niet, en kunnen noch willen beslissen of de daarbij vastgestelde som van *f* 10,400,000 (zegge tien millioen vier maal honderd duizend gulden) ook te groot is.

Maar wel vragen wij: zoude het niet beter zijn, wanneer met alle kracht het werk op alle punten, aangevangen en doorgezet werd, totdat men gereed was?

Zoude het rijke Nederland geen leening kunnen sluiten om het defensiewezen te regelen en te voltooien?

Zijt ge van meening dat we toch niet in staat zijn onze onafhankelijkheid te handhaven; dan moet ge ook eerlijk zijn en iederen gulden weigeren, welke voor ons defensiewezen gevraagd wordt.

Maar heb dan ook den zedelijken moed om eene opname in den Duitschen bond te vragen.

Zijt ge daarentegen overtuigd van het groote verdedigingsvermogen van ons land, doet dan ook alles, om, getrouw aan het noblesse oblige, uwe onafhankelijkheid krachtig te kunnen verdedigen, wanneer deze bedreigd wordt. *Deinst dan niet terug voor het sluiten van eene leening.*

De schrijver van ‘het vraagstuk der defensie’ zegt:

‘Zelfs volgens onze raming, waarbij de uiterste zuinigheid is betracht, zijn de buitengewone uitgaven op 18 millioen te stellen, terwijl aan vermindering van het budget van oorlog, nu het staande leger uitgebreid moet worden, niet meer valt te denken; integendeel, eene verhooging van het budget is niet te vermijden. Wij staan dus voor een verhoogd budget van oorlog en eene buitengewone uitgave van 18 millioen, of van 3 millioen 's jaars gedurende zes jaren. Die gelden zijn op verschillende wijze, maar denkelijk het best door eene leening, te vinden; men moet echter de zaak onder de oogen durven zien en, zonder verbloemen, aan de natie kenbaar maken wat er noodig is om de onafhankelijkheid des lands te waarborgen. De uitgaven voor de defensie als weinig beteekenend voor te stellen en intusschen telkens met nieuwe aanvragen te voorschijn te komen, waardoor een goed overzicht wordt belet, is een stelsel dat lijnrecht voert naar te-korten en op het bederf van ons finantiewezen - maar tevens van ons krijgswezen - moet uitloopen.’

Wij beamen die woorden en zijn overtuigd, dat op die wijze en op geene andere het vraagstuk der defensie kan opgelost worden.

11 Februari '71.

W^{r}.

De moderne maatschappij.
Neêrlands redding.

It is not that I adulate the people:
Without me, there are demagagues enough,
And infidels, to pull down every steeple,
And set up in their stead some proper stuff.
Whether they may sow scepticism to reap hell,
As is the christian dogma rather rough,
I do not know; - I wish men to be free
As much from mobs as kings - from you as me.

LORD BYRON.

I.
Nationaliteit.

In stille afzondering nadenkende over de oorzaken van den politieken chaos waarin ons land verkeert, het verleden voor den geest roepende en al de lotswisselingen van het Nederlandsche volk overwegende, in de hoop van in die schakel van gebeurtenissen een leiddraad te zullen vinden in den politieken doolhof waarin wij verdwaald zijn en eene kracht om ons te brengen uit den maalstroom van tegenstrijdige begrippen, die verdeeldheid onderhouden waar zamenwerking onmisbaar is, werd dat stil gepeins plotseling afgebroken door den raauwen kreet: 'Oorlog tusschen Frankrijk en Pruissen', die weldra overging in: 'oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk.'

De lang verwachte oorlog was onverwachts uitgebroken. Overal hoorde men 'te wapen' roepen, van aller lippen klonk het tooverwoord *nationaliteit* en schaarde men zich onder een banier om de krachten tot een bundel te vereenigen. Het scheen alsof dat tooverwoord de fijnste zenuwen van het gemoed had doen trillen, waardoor eensklaps eenstemmigheid ontstond waar vroeger verdeeldheid heerschte.

Van waar die tooverkracht? Wat is nationaliteit?

Is het een balsem voor diepe nationale wonden, een kracht die bestand maakt tegen nationale rampen, of die alleen sterkte geeft in oorlogsgevaar? Is het een *idee*, dat zich tijdelijk van den volksgeest meester maakt, hem beheerscht en voor een oogenblik verbijstert, of is het iets werkelijks, iets duurzaams, een blijvend werkzaam element, dienstig tot ontwikkeling der moderne maatschappij?

Die vragen leidden den afgebroken stroom der overpeinzingen tot het onderzoek naar den aard van die geheimzinnige kracht der nationaliteit, en of daarin welligt het geneesmiddel te vinden zoude zijn voor de krankheid van onzen toestand.

Het resultaat van dat onderzoek, in de volgende bladzijden zamengevat, wordt uit warme vaderlandsliefde aan het Nederlandsche volk ter overweging aangeboden.

De taal is het volk, wordt gezegd, en bijgevolg al wie dezelfde taal spreken behooren tot één volk en hebben dezelfde nationaliteit; van daar de roep: één Italië, één Duitschland, één Frankrijk.

De taal zou dus het kenmerk zijn der nationaliteit.

Maar hoe dan in Amerika? Bezit men daar geen nationaliteit, of is die daar alleen bij de Roodhuiden te vinden? Hebben de Noord-Amerikanen, de Engelschen, de Mexicanen en Zuid-Amerikanen de Spaansche of Portugeesche nationaliteit, naarmate van de taal, welke er gesproken wordt? Niemand zal dat durven beweren. Het is dus niet mogelijk dat de taal het kenmerk der nationaliteit is.

De stamverwantschap, zeggen anderen, daarin ligt het kenmerk der nationaliteit, b.v. de Magyaren, Slaven, Latijnen, Germanen, enz. Ook dan stuit men op hetzelfde bezwaar als met de taal, want ook daaruit zou voortvloeijen dat de Amerikanen, die uit al die stammen voortgekomen zijn, geen eigen nationaliteit konden bezitten.

De meest verspreide meeningen, dat de taal, of de stamverwantschap, of beide het kenmerk der nationaliteit zijn, zijn dus onaannemelijk.

Laat ons dan in het woord zelf zijn beteekenis zoeken, en die is: NATIE-achtigheid, bijgevolg de kenmerkende eigenschap eener natie. Men moet dus in de eerste plaats natie zijn, of het geweest zijn om nationaliteit te kunnen bezitten. Zoolang er geen natie is bestaat er geen nationaliteit. Wanneer bijvoorbeeld in Californië landverhuizers uit alle oorden der wereld gebragt worden, die niet dadelijk eene natie vormen, al spraken zij allen dezelfde taal, kunnen zij ook niet het eigenaardige eener Californische natie bezitten. De landverhuizers brengen hunne taal, zeden, gewoonten en gebruiken, - hunnen landaard - uit het land van herkomst mede, doch door onderlinge wrijving, zamenleving, vermenging, onder den invloed van de wetten en door de bedrijvigheid onder den invloed van de natuurlijke gesteldheid van den grond en van het klimaat, en door langdurige zamenwerking tot een gemeenschappelijk belang verkrijgt na verloop van tijd in volgende geslachten het volk van Californië een eigen karakter, wanneer de Californische natie zich gevormd zal hebben.

Het karakter der natie, de nationaliteit, is dus het voortbrengsel eener tot een gemeenschappelijk belang langdurig zamenwerkende maatschappij, en de stelling is onjuist: dat allen die Engelsch, of Fransch, of Duitsch, of Italiaansch spreken, dezelfde nationaliteit bezitten. De taal moge een krachtig middel zijn om nationale eenheid tot stand te

brengen, maar zij is niet het kenmerk der nationaliteit, evenmin als de stamverwantschap, die tot zamenwerken geschikt maakt. De nationaliteit is het maatschappelijk produkt der natie.

Het is niet noodig hier te onderzoeken, hoe of wanneer in den nacht der eeuwen het begrip van natie in de wereld gekomen is, noch van de Mozaische wetten af de ontwikkeling en toepassing van dat begrip te volgen door al de lotswisselingen heen, die de burgermaatschappij heeft doorstaan in den eeuwigdurenden strijd voor de vrijheid, welke de natie tot hare ontwikkeling vorderde. Het zij genoeg er op te wijzen dat de *magna charta* in Engeland, de Unie van Utrecht, daarna de onafhankelijkheids-verklaring in Amerika en eindelijk de groote beginselen der Fransche revolutie in 1789 de voorname mijlpalen zijn op den weg, die geleid heeft tot de moderne maatschappij, waarin de natie één en ondeelbaar geworden is.

In de 17de eeuw was het begrip van natie reeds zoodanig ontwikkeld, en zoo levendig in den volksgeest der Noordsche stammen aanwezig, dat de pelgrimvaders, die het eerst in Massachusets aan land stapten, een vooraf gemaakt verbond sloten om elkanders levensgeluk te verhoogen. In dit gevel werd het doel der maatschap, van de natie van den aanvang af, bij het ontstaan van een volk als politiek ligchaam op den voorgrond geplaatst.

Doch hoeveel eeuwen strijds had het niet gevorderd en welk een gelukkige zamenloop van omstandigheden was er noodig om dat mogelijk te maken!

De NATIE is, volgens de moderne begrippen, een coöperatief verbond, eene maatschap die zich ten doel stelt om met vereende krachten de meeste bedrijvigheid te ontwikkelen en door onderlinge aantrekking en eendrachtige zamenwerking aan elk deelgenoot zooveel mogelijk levensgeluk te verschaffen. Om dat echter te kunnen doen behoort de natie in den Staat, of als Staat wettig erkend te zijn. De Staat is de volkenregtelijke vorm, die de natie behoeft om zich te kunnen ontwikkelen, en het verkregen levensgeluk te bestendigen, maar die vorm kan omgekeerd ook dienstig zijn om de natie aan te kweeken.

Hoe meer overeenstemming in taal en stamverwantschap er tusschen de ingezetenen van den Staat gevonden wordt, des te gemakkelijker zal men kunnen zamenwerken om eene natie te worden.

Zoolang die algemeene zamenwerking niet bestaat is er geen natie. De Staat, als in Californië, kent dan slechts publiek- maar geen nationaal-belang. De bevolking moet dan nog leeren zamenwerken, ten einde van het publiek- langzamerhand een nationaal- belang te maken.

Wanneer er meer dan ééne wettig erkende natie in een Rijk vereenigd zijn, dan heeft elke natie haar eigen nationaal belang, en het publiek belang van het Rijk is een *compromis* tusschen de onderscheidene nationale belangen. Zoodanig *compromis* kan een bron van agi-

tatie en twist, dus van verzwakking en ondermijning van het publiek belang zijn, wanneer de nationaliteiten veel van elkander verschillen.

Het publiek belang in Zweden en Noorwegen is een gemakkelijk tot stand te brengen *compromis* tusschen de nationale belangen van Zweden en die van Noorwegen, en toch is het nationaal karakter in beide landen verschillend.

De Denen, Oost- en West-Friezen, de Nederlanders en Vlamingen, de Schotten en Engelschen behooren allen tot dien Noordschen stam, want de taal van het volk is van Scandinavischen, niet van Duitschen (Schwabischen) oorsprong, zooals onder anderen ten onregte uit de onjuiste benaming van Plat-duitsch voor het Nederlandsch wordt afgeleid.(*)

Al de genoemde kustlanden werden door Nooren bevolkt, door geharde zeelieden en niet door het volk uit de binnenlanden. Er is een even groot verschil tusschen de bevolking der kust in België, als in Nederland en Oost-Friesland met de bevolking uit het achterland. Het verschil tusschen Vlamingen en Walen is niet grooter dan dat tusschen Nederlanders of Friezen en Hoog-duitschers.

Maar welke overeenstemming er ook tusschen al de genoemde kustbewoners moge bestaan, hunne nationaliteit is zeer verschillend, omdat zij op verschillende wijzen maatschappelijk ontwikkeld en bijgevolg verschillende natiën geworden zijn met een eigen karakter.

In Groot-Brittanje en Ierland is het publiek belang een compromis tusschen de nationale belangen van Engeland, van Wales, van Schotland en eindelijk ook van Ierland, waarvan het laatstgenoemde het moeijelijkst te bevredigen is, omdat het eene ontbonden natie is, die zich weer vormen moet.

Het publiek belang in de Vereenigde Staten van Amerika was, vóór de afschaffing der slavernij, een *compromis* tusschen de nationale- of publieke- belangen van de afzonderlijke staten.

In Oostenrijk is men nu bezig het publiek belang te vinden in een *compromis* tusschen de verschillende nationale belangen in het keizerrijk, en zoo men daarin slaagt zal Oostenrijk krachtiger worden dan het geweest is, toen men te vergeefs naar nationale eenheid streefde.

Zoo had ook het publiek belang van het vereenigd koningrijk der Nederlanden een *compromis* tusschen de nationale belangen der Noorden Zuid-Nederlanders behooren te zijn. De pogingen in het werk gesteld om nationale eenheid aan te kweeken gaven aanleiding tot de scheuring en splitsing van het Rijk.

Het huisgezin, niet het individu is de eenheid der maatschappij, welke eene vereeniging van huisgezinnen is. Vereenigingen van individuen, zooals bijvoorbeeld kloosters zijn, kunnen geen natie vormen. Zij verstoren de nationale eenheid en zijn daarom schadelijk. Huisge-

(*) Het Plat-duitsch wordt alleen in de kust- en niet in de binnenlanden gesproken. Het is ook van Scandinavischen oorsprong.

zinnen zijn als het ware de moleculen, die, onder bepaalde omstandigheden vereenigd, een kristalvorm aannemen, waaraan de zelfstandigheid, welke er door gevormd wordt, haren naam en haar karakter verschuldigd is. Zoo ook ontleent de natie haren naam en haar karakter - hare nationaliteit - aan de omstandigheden waaronder eene vereeniging van huisgezinnen zich maatschappelijk ontwikkeld heeft. Wat het molecule voor het kristal is, dat ook is het huisgezin voor de natie.

In het gevoel der nationaliteit, in de behoefte aan onderlinge aantrekking en in de zucht tot zamenwerken ligt de veerkracht der natie. Een volk zonder nationaliteitsgevoel is gelijk aan een slecht zamengesteld werktuig dat zich stuk werkt zoodra er beweging in komt. Zoolang er geen behoefte aan onderlinge aantrekking, geen zucht tot zamenwerken aanwezig zijn vindt het publiek belang geen steun, geen kracht in de bevolking, die de aandrift mist om mede te werken ter bevordering van het algemeen belang. Die aandrift doet elkeen met argusoogen waken over het belang der natie. De nationaliteit zet er toe aan, maakt het tot pligt, want in het nationaal belang vindt men de toepassing van alle deugden binnen de maatschap waartoe men behoort. Daarom is nationaliteit een hoogst zedelijk gevoel, volgens de overleveringen van het volk van Israël van goddelijken oorsprong.

In de moderne maatschappij is het meer dan ooit noodzakelijk, door onderlinge aantrekking en door eendrachtige zamenwerking tot een gemeenschappelijk doel, de nationale eenheid te bevorderen, en daarin de toepassing te vinden van de deugden in kerk en school geleerd.

Het aandeel dat elk lid der natie heeft in het bevorderen van het algemeen-, van het nationaal- belang geeft de maat en het gehalte aan zijner nuttigheid. Hoe meer nut er gesticht wordt, des te sterker is de nationaliteit, des te krachtiger is de natie; doch die sterkte en die kracht nemen duizendvoudig toe, wanneer het nationaal belang, ook het publiek belang van een Staat zijnde, met heldere kennis en zuiver oordeel, met wijsheid en goed staatsbeleid behartigd wordt.

De kracht eener natie hangt dus niet af van den omvang van het Rijk, of van het aantal zijner inwoners, maar van hunne nationaliteit en de wijze waarop zij die uitoefenen.

Tot op den tegenwoordigen tijd werd de nationaliteit alleen ingeroepen bij een dreigend gemeenschappelijk gevaar tot aanval of verdediging, onverschillig van welken aard de vijand was, dien men te overwinnen had. Oorlogvoeren en andere nationale rampen riepen tot zamenwerking en wekten de nationaliteit op; doch naauwelijks waren de wapenen neergelegd en de nationale rampen gestuit, of elk een trachtte zijn eigen belang te bevorderen zonder dat er aan het gemeenschappelijk, het nationaal belang gedacht werd.

In de moderne maatschappij, die zich ten doel stelt het meeste le-

vensgeluk aan al de deelgenooten te verschaffen, behoort de nationaliteit voortdurend werkzaam te zijn en is het noodig dat het publiek belang ook nationaal belang zij.

Wanneer het ons gelukt is het onderscheid tusschen publiek- en nationaal-belang duidelijk te maken, dan zal men beseffen welk groot verschil er bestaat tusschen politieke en nationale eenheid. In politieke eenheid moge militaire kracht te vinden zijn, maar in nationale eenheid ligt zedelijke kracht, die zoowel in oorlogs- als in vredestijd sterk maakt.

Het sterkst zullen zij zijn, die de meest volkomen nationale eenheid verkregen hebben, en dat is veeleer in kleine dan in groote natiën te verwachten.

Het is een van ouds erkende waarheid dat voor het behoud der vrijheid kleine staten meer waarborgen opleveren dan groote. Dewijl nu vrijheid en gelijkheid onmisbare elementen zijn tot bevordering van het algemeen welvaren en tot verhooging van het levensgeluk van alle leden der natie door onderlinge aantrekking en eendrachtige zamenwerking, zoo zijn kleine staten daartoe meer geschikt dan groote. Bovendien is het veeleer te verwachten dat een klein volk geheel doordrongen zal worden van één, zich in onderlinge ondersteuning, hulpvaardigheid en liefdadigheid uitend nationaliteitsgevoel, dan eene groote natie, die verspreid is over een uitgestrekt grondgebied, waarvan de natuurlijke gesteldheid en het luchtgestel zeer verscheiden zijn en dus verschillende invloeden hebben op het karakter der bewoners, waardoor niet de politieke- maar de nationale-eenheid geschonden wordt.

In de moderne maatschappij, die een zoo hoog ontwikkeld nationaliteitsgevoel behoeft, zal het veel gemakkelijker zijn eene kleine dan eene groote natie tot het hoogste levensgeluk op te voeren, en daarom ook zou een mozaiek van kleine nationale staten veel wenschelijker zijn, dan dat zij allen in één Rijk werden opgelost.

Wij beschouwen het als een terugtred op de baan der maatschappelijke ontwikkeling dat het beginsel van '*State Rights*' in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, vermoedelijk door den invloed der Duitsche éénheidsvoorstanders, die naar Amerika zijn geëmigreerd, heeft moeten plaats maken voor de *unificatie.* Één Vereenigde Staten-nationaliteit is even ondenkbaar in de 19de eeuw als één Duitsche nationaliteit, terwijl eene unie van nationale staten, door een juist gesteld en geregeld *compromis* verbonden, zeer wenschelijk zoude zijn en meer waarborgen voor de vrijheid en voor den vrede zoude geven.

Men zal het in de groote Rijken ondervinden, dat nationaliteit iets anders is dan taal- of stamverwantschap en dat eenheid van haat tegen den gemeenen vijand geheel iets anders is dan eenheid van liefde tot elkander.

Wanneer dus het kleine, rustig bedrijvige Nederlandsche volk ééne natie kon wezen, met een volgens de moderne begrippen ontwikkelde

nationaliteit, en van de gunstige ligging van ons land gebruik wist te maken om de oplossing te vinden van de groote sociale vraagstukken van onzen tijd, dan zou het zich andermaal aan het hoofd stellen der maatschappelijke ontwikkeling, en andermaal de wereld verbaasd kunnen doen staan van de kracht, die een naarstig, eensgezind, vrij volk aan de goede werking zijner nationaliteit ontleent.

Wat is er dan dat ons belet ééne natie te zijn, of de ontwikkeling onzer nationale krachten tegenhoudt of tegenwerkt?

Om die vraag te beantwoorden moeten wij eerst een blik werpen op de wording onzer natie en de daaruit voortgesproten nationaliteit.

Het begrip van onderlinge aantrekking en van zamenwerking is met ons land ontstaan, door onze vaderen aan de zee ontwoekerd. In de eerste waterschappen lag reeds de kiem der Nederlandsche natie, van zamenwerking in het belang der nijverheid - en landbouw - van het volk. Later kwamen de gilden, die zoo krachtig de fabrieken en trafieken deden opkomen en bloeijende steden deden ontstaan. Zij waren de bakermat waaruit eenmaal de Nederlandsche natie voort zou komen; doch die eerste zamenwerking bleef beperkt, hier binnen de stadswallen, ginds binnen de dijken van het waterschap. Het waren zoovele kleine nationale groepen, die elk een gemeenschappelijk belang hadden, dat zij eensgezind bevorderden, terwijl de groepen zoo al niet elkander vijandig dan toch zeker niet in gemeen overleg handelden. Dat geschiedde eerst later in de steden, zoodra aan deze privilegiën werden toegekend waardoor zij een politiek ligchaam werden, en de verschillende gilden met elkander zamenwerkten om het plaatselijk belang te bevorderen. Niettemin waren de waterschappen, de gilden en stedelijke regeringen het menigmaal oneens en kan men niet zeggen dat tijdens de graaflijke regering, de inwoners van elk graafschap eene nationale groep vormden. De verdeeldheid was in elk gewest groot, en dat vermeerderde niet weinig toen er ook verschil in religie ontstond; doch vóór dien tijd scheen het welvaren der nijvere bevolking dezer gewesten met den dag toe te nemen. Het kwam daarvan daan, dat men toen op kleine schaal in beperkten kring eendrachtig zamenwerkte aan het gemeenschappelijk belang van de stad, van het gild of het waterschap waartoe men behoorde. Het eigenbelang werd het best en het meest gebaat in de bevordering van het gemeenschappelijk belang; daarin was men het eens, maar er werd voor de gemeenschap strijd gevoerd om meer privilegiën, meer vrijdom, meerdere regten en meer voordeelen te verkrijgen.

Al die kleine, onderling verdeelde nationale groepen werden tijdens de republiek, door de zelfstandigheid der provinciën tot gemeentelijke groepen gevormd en werd het provincialisme ontwikkeld, dat nog zeer veel door de plaatselijke belangen, de waterschappen en de gilden werd tegengewerkt.

Holland, de grootste en rijkste der aan zee gelegen provinciën, waarin het grootste aantal bloeijende steden gevonden werd, had noodwendig den boventoon in de geunieerde provincien, maar de belangen der generaliteit kwam pas op den voorgrond, vaak wanneer het te laat was, als de nood drong en de gemeene vijand voor de deur stond, zooals men gewoon was bij dijkbreuken, overstroomingen en andere rampen elkander dan eerst bij te staan wanneer de toestand hoogst bedenkelijk was.

Het publiek belang was een compromis tusschen de gewestelijke belangen der provinciën onder het overwigt van Holland, dat overheerschend was. Nationale eenheid bestond er niet. Men sprak tijdens de republiek steeds van de Hollandsche - zeldzaam van de Nederlandsche - natie.

Toch was men van den aanvang onzer onafhankelijkheid af aan er op bedacht geweest middelen aan te wenden om nationale eenheid te verkrijgen. Daarvoor hadden de grondleggers onzer onafhankelijkheid, als protest tegen het universeele der naar oppergezag strevende Roomsch Katholieke kerk, een Protestantsche staatskerk aangenomen, en de praktische eenheid der natie, boven die ideale eenheid van het menschdom stellende, getracht, in navolging van Engeland, door de Kerk eenheid van nationaliteit te verkrijgen.

Men stuitte echter dadelijk op het bezwaar: van in een republiek het hoofd van den staat niet met het hoogste geestelijk gezag te kunnen bekleeden, zonder gevaar te loopen dat het misbruikt werd. Waarschijnlijk is het daaraan toe te schrijven dat Prins Willem van Oranje, de Vader des Vaderlands, niet even als koningin Elisabeth in Engeland met het hoogste geestelijk gezag bekleed werd. De staatskerk in Nederland ontving, niet als in Engeland eene episcopaalsche, maar als in Zwitserland eene presbyteriaansche inrigting, die onze Protestantsche Kerk thans nog bezit, en die veel er toe heeft bijgedragen om aan de door haar gekneede oud Hollandsche-nationaliteit een republikeinschen aard te geven, die ook thans nog, door de zich noemende anti-revolutionairen, welligt onbewust, wordt onderhouden.

Alleen zij die tot de Staatskerk behoorden mogten aanspraak maken op waardigheden, ambten en bedieningen in den Staat, omdat zij alleen in staatsregtelijken zin beschouwd werden te zijn deelgenoten der natie. Even als men geen bedrijf mogt uitoefenen tenzij men tot het gild behoorde, of geen stem in het waterschapsbelang mogt uitbrengen zonder ingeland te zijn, zoo mogt men geen ambt uitoefenen tenzij men tot de Staatskerk behoorde, die de nationale eenheid zou tot stand brengen.

Protestant te zijn was niet voldoende, men moest tot de Staatskerk behooren, anders werd men uitgesloten van de leiding der natie.

Het aantal *dissenters* onder de Protestanten was groot; daarbij voegden zich de Israelieten, die natuurlijk ook uitgesloten waren en be-

schouwd werden als genaturalizeerde vreemdelingen, die gelijke regten bezaten als de *dissenters*.

Doch de Roomsch-Katholieken, die ook talrijk waren en die buiten het Rijk een opperpriester erkenden, de bondgenoot van den grootsten vijand der Republiek - den koning van Spanje - werden als vreemdelingen behandeld, die te midden der Hollandsche natie hun voordeel zochten, zonder de burgerlijke of burgerschapsregten van een vreemd geboorteland te verliezen, waarmede de natie in oorlog konde zijn; dus als Romeinen zouden behandeld geweest zijn, terwijl de Paus in oorlog was met de Vereenigde Provinciën. Bij voorbeeld zooals de Duitschers in Frankrijk behandeld werden toen de oorlog in 1870 uitbrak. Liever Turksch dan Paapsch was toen een gebruikelijk gezegde, en drukte zeer juist de toen heerschende meening uit, dat de universeele Kerk, waarvan de met wereldlijk gezag bekleede Paus het hoofd was, uit den aard van haar wezen, als het geheele menschdom omvattende, vijandig aan elke afzonderlijke natie en bijgevolg hare onverzoenlijke vijandin moest zijn. Men was dan ook niet zoo zeer tegen de Katholieke godsdienst als tegen de *militante* Roomsche geestelijken, die het belang der natie aan dat der Kerk opofferden.

Al de uitgeslotenen van waardigheden, ambten en bedieningen in den Staat vormden te zamen eene zeer aanzienlijke minderheid, die, hoe onderling verdeeld ook, de nationale eenheid tegenwerkte en eene voortdurende bron van agitatie onderhield.

Voegt men daarbij de zelfstandigheid der Provinciën en de uitsluiting van geheele gewesten van het bestuur der natie zoodat de generaliteit niet eens in de Staten Generaal vertegenwoordigd werd, dan is het gemakkelijk te verklaren waarom de nationale eenheid tijdens de republiek niet tot stand kwam. De Vereenigde Provinciën werden meer zamengehouden door de voordeelen welke de O.I. Compagnie opleverde dan door de Staatskerk, want de band, die haar zamenhield, verslapte meer en meer bij het opdroogen van de bronnen van het volksbestaan, toen ook de O.I. compagnie te gronde ging. Het nationaal belang was langzamerhand met de belangen dier Compagnie zamengesmolten, en toen deze te niet ging was de nijverheid, vroeger zoo bloeijend, naar den vreemde verloopen, de handel verlamd, de visscherij vernietigd; alle takken van het volksbestaan waren verdord of geknakt door dat het gemeenschappelijk belang in eene verkeerde rigting geleid was en men de wakkere nijverheid en den ondernemingsgeest verloren had door gemakkelijk te behalen winsten in of uit Indië.

Bij het verloop van handel en nijverheid, bij het toenemend verval der nationale bedrijvigheid, nam de verdeeldheid toe, die de republiek ten val bragt, waarin zij te midden van den grootsten voorspoed meermalen onrust gebaard had.

Toen de natie door de omwenteling verwoest was, werd zij even als in Frankrijk één en ondeelbaar verklaard.

De Staatskerk heeft ontegenzeggelijk het nationaliteitsgevoel opgewekt en het begrip eener zamenwerkende maatschap, eener natie, doen herleven, dat was uitgedoofd door de algemeenheid der Roomsche Kerk en de machinatiën der Roomsche hooge geestelijkheid die geen natiën erkenden en in het menschdom slechts kinderen van éénen Vader zagen, waarvan de Paus stedehouder op aarde is.(*) Die Latijnsche algemeenheid vond bij de Noordsche stammen, die meer huisselijk, meer zakelijk, meer aaneengesloten en in beperkten kring, meer zamenwerkend waren, weinig bijval. Hun vroegtijdig ontwaakt nationaal gevoel verzette er zich tegen en na zich van Rome losgemaakt te hebben wilde het zich geen dwang meer laten opleggen.

De Staatskerk stond dan ook de nationale eenheid in den weg, die zij tot stand wilde brengen.

Met den ondergang der Republiek verdween de Staatskerk om plaats te maken voor de groote beginselen waarop de moderne maatschappij zou opgerigt worden: op vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Niet wederom in den algemeenen geest van den Latijnschen stam, waaruit die beginselen voortkwamen, maar volgens onze Noordsche begrippen van vrijheid naar den aard der natie, dus van nationaliteit door gelijkheid en broederschap in de natie geteeld. Men ga de geschiedenis van den Latijnschen stam in onze eeuw na en men zal in Italië, Spanje, Portugal en Frankrijk voortdurend de nationale beweging van het volk met de algemeenheids-theorie der Roomsche Kerk in strijd zien. Alleen aan Italië is het gelukt die nationale beweging te doen zegevieren, door aan Rome den oorlog te verklaren, en te trachten van de Katholieke Kerk eene nationale te maken. Zal het daarin slagen?...

Toen het Koningrijk der Nederlanden werd opgerigt was de godsdienst vrij en konden alle ingezetenen van het Rijk, zonder onderscheid van godsdienst, gelijke aanspraak maken op de bekleeding van waardigheden, ambten en bedieningen in den staat. De oud Hollandsche nationaliteit was nog krachtig in wezen, ofschoon de natie uiteengespat was en op nieuw gevormd moest worden. De O.I. compagnie was aan den Staat overgedragen, die als souverein in Indië zou optreden.

Handel, nijverheid, zeevaart, visscherij, de nationale rijkdom, kennis, wetenschap, ervaring, alles had verschrikkelijk geleden in de rampspoedige 25 jaren van verdeeldheid en oorlog.

Veel werd door koning Willem I gedaan om de bevolking tot eene zamenwerkende natie op te leiden door zooveel in zijn vermogen lag handel en nijverheid te bevorderen en de bedrijvigheid der natie te vermeerderen, en waarschijnlijk zou hij daarin boven verwachting geslaagd

(*) Wanneer al de Generaals, hoofd- en mindere officieren van het Nederlandsche leger door den Duitschen Keizer werden aangesteld, en bevorderd naarmate zij zich meer beijverden de soldaten Pruissisch gezind te maken, zou men dan mogen verwachten een nationaal leger te bezitten? Is het met de Roomsche geestelijken anders gesteld?

zijn, ware in 1815 niet de onder de Protestantsche Staatskerk gevormde Hollandsche natie zamengeklonken met de talrijker bevolkte Roomsch-Katholieke zuidelijke Nederlanden, waarmede zij zoovele jaren in vijandschap geleefd had.

Zoodanig huwelijk kon noch gelukkig, noch bestendig wezen, tenzij men den wederzijdschen aard van het volk in het oog hield. Aan de eene zijde toch vond men diep gewortelde volksbegrippen steunende op eigen onderzoek en op een roemvol verleden, dat zooveel had bijgedragen tot ontwikkeling der maatschappij door de vrijheid; aan de andere zijde minder zelfstandigheid, doch meer Katholieke eenheid, maar zonder nationaliteit, meer naderende tot den Latijnschen stam en in zaken van geloof onderworpen aan het gezag van den opperpriester te Rome, waarvan men in het toen nog republikeinsche Noord Nederland zooals van elk ander, maar vooral van vreemd gezag afkeerig was.

Het was, zou men zeggen, onmogelijk zoodanige vijandige elementen tot eene natie zamen te stellen.

Het werd nogthans beproefd en daartoe nu niet de Kerk, maar de wijsbegeerte ingeroepen.

Van de groote verscheidenheid van kerkgenootschappen is het niet te verwachten, zeide zij, als allen zich in de moderne maatschappij in eigen richting ontwikkelen, dat zij er in zullen slagen de zoo gewenschte eenheid van nationaliteit voort te brengen welke noodig is om alle bondgenoten tot eene zamenwerkende natie te vormen, ten einde aan alle deelgenoten het meeste levensgeluk te verschaffen.

Dat eenstemmig gevoel, hetwelk door de staatskerk niet was verkregen en eenzijdig was opgewekt, moet de vrucht zijn van de verstandelijke ontwikkeling van het geheele volk, en kon, nu de godsdienst vrij was, volgens haar, alleen door den Staat worden aangekweekt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen.

De pogingen daartoe aangewend waren naauwelijks tot uitvoering gekomen of zij hadden de scheiding van België ten gevolge.

De opstand dezer zuidelijke provinciën deed de oud Hollandsche nationaliteit nog eenmaal ontwaken om de smet op de nationale eer geworpen uit te wisschen, maar tevens daardoor de scheiding te bevorderen. De nationale beweging in 1831-32 deed aan de schoonste dagen der Republiek denken, en zoo men in die dagen van opgewondenheid de Staatskerk hersteld en aan koning Willem I het hoogste geestelijk gezag had toegekend, zou er welligt kans bestaan hebben dat zij was aangenomen. Het zou ontegenzeggelijk een terugtred geweest zijn op den weg der maatschappelijke ontwikkeling en bovendien, evenmin als tijdens de Republiek, hebben kunnen leiden tot nationale eenheid in al de Provinciën.

Onze Katholieke landgenoten hadden zich echter de vrijheid ten nutte gemaakt om, gesteund door de groote meerderheid hunner geloofsgenoten in de zuidelijke Provinciën, hunne belangen te bevorderen en

zich een welvaren te verschaffen, dat zij vroeger bezwaarlijk hadden kunnen verkrijgen. Onder de zegeningen van het welvaren, vrucht der vrijheid, hadden zij welig getierd, zoodat hun aantal in de Noordelijke Provinciën geklommen was tot een aanzienlijke minderheid. Aan het herstellen der Staatskerk werd dus niet gedacht, waartegen zich de dissenters of andersdenkenden even sterk zouden hebben verzet. De moderne maatschappij moet op vrijheid gegrondvest zijn en op gelijkheid op elk gebied der menschelijke ontwikkeling, waarvan de Kerk niet uitgezonderd mag worden, doch steeds binnen de palen van gehoorzaamheid aan de nationale wetten van den Staat. Om die zegeningen te kunnen genieten wordt alleen geeischt van nationaal te zijn, en anders de natie te verlaten, zooals de Puriteinen in Engeland deden, die naar Amerika gingen.

De Nederlandsche staat werd na 1830 binnen zijne oude grenzen teruggedrongen en moest er toen uit de verbrokkelde oud Hollandsche natie met de daarbij gevoegde Katholieken en andersdenkenden eene nieuwe natie gevormd worden, met behulp eener oude nationaliteit.

De nijverheid was bijna dood, de zeevaart kwijnde, doch was door aanmoediging wat opgebeurd, de handel miste kennis en ervaring. Het scheen onmogelijk om noord Nederland tot werkzaamheid en bedrijvigheid te brengen en zonder dat kon er geen zamenwerking tot een gemeenschappelijk belang plaats hebben, waardoor langzamerhand de natie zich moest vormen.

Uit dien beklagenswaardigen toestand en uit den daarmede gepaard gaanden geldnood sprong het koloniaal systeem op, en andermaal werd het nationaal belang geleid op een weg, waarop vroeger de nijverheid en de ondernemingsgeest van het Nederlandsche volk waren uitgedoofd of verloopen. Ook nu weder ging alles goed zoolang de koloniale baten aanzienlijk waren en de bedrijvigheid van het volk toenam; maar toen die baten verminderden, terwijl de behoeften aangroeiden en de bedrijvigheid niet gestâag toenam, toen begon het volk meer over zijne belangen na te denken, stak het lokaal belang het hoofd op en nam de verdeeldheid toe, uithoofde de Regering de leiding der nationale belangen had losgelaten.

De politieke verwarring steeg dien ten gevolge ten top.

Wij staan nu andermaal voor hetzelfde vraagstuk als toen wij met België vereenigd waren: op welke wijze is nationale eenheid met verscheidenheid en vrijheid van godsdienst te krijgen?

De anti-revolutionairen zeggen nog steeds: door de Staatskerk; de wijsgeeren gesteund door de meerderheid der bevolking zeggen: door de openbare school.

Wanneer de moderne nationaliteit, de algemeene behoefte aan onderlinge aantrekking en de zucht tot algemeene zamenwerking kon aangeleerd worden, zoodat de praktijk op de theorie volgde, dan zeker zou de natie in de Kerk of op School gevormd kunnen worden. Doch dat is zoo niet.

De School is dienstig om te leeren zamenwerken en zoodoende de nationale eenheid te bevorderen.

De Kerk is dienstig om onderlinge aantrekking te bevorderen door de nationaliteit op te wekken, want nu de godsdienst vrij is, behoort de nationaliteit door alle kerkgenootschappen levendig gehouden te worden, anders zouden zij vijandig aan de natie en bijgevolg niet G o d dienstig wezen, want de natie is in de eerste plaats het veld tot toepassing van alle deugden in kerk en school aangekweekt.

Door zedelijken dwang is echter de nationale eenheid niet te verkrijgen. Onze Staatskerk heeft het geleerd en de Engelsche, die zooveel langer bestaat, heeft geen beter resultaat opgeleverd. Toen de Staat in 1815 de taak der Kerk had overgenomen, heeft hij, strevende naar eenheid van nationaliteit tot de scheiding van België aanleiding gegeven.

De ondervinding heeft dus geleerd, wat zij daartoe ook mogen bijgedragen hebben, dat nationale eenheid noch in de Kerk noch in de School kan verkregen worden; maar dat zij alleen kan voortspruiten uit de zamenwerking tot een gemeenschappelijk belang waarop de natie zich vormt.

Het bevorderen, leiden en bewaken, gegrond op kennis en wetenschap, van de stoffelijke belangen der natie, is dus een eerste pligt harer regering, dewijl daardoor het veld van den gemeenschappelijken arbeid in het nationaal belang wordt aangewezen, dat leiden kan en leiden zal tot nationale eenheid, tot eene zamenwerkende natie, want met het toenemend volkswelvaren zal dan de band sterker worden die ons zamenbindt, waartegen inwendige verdeeldheden zullen afstuiten.

Het Nederlandsche volk is in zijn aard door het gemeenschappelijk gevaar waaraan ons land ten allen tijde blootgesteld was, nationaal geworden. De behoefte aan onderlinge aantrekking en de zucht tot zamenwerken zijn in het volkskarakter aanwezig, men heeft die slechts op te wekken en door aanwijzing en leiding van het nationaal belang, het anti-nationale te doen weerstaan, het uitsluitend provinciaal- en plaatselijk- of particulier belang te doen verslappen, doch ze te versterken in de bevordering van het nationaal belang, ten einde daarin aller belangen het best bevredigd te zien.

Het nationaal gevoel is bij de vrouwen in Nederland levendiger dan bij de mannen. De roeping der vrouw in de moderne maatschappij is: voor ‘de liefde tot den evennaasten’ in de eerste plaats *in de natie* het praktische veld te vinden; haar streven moet zijn meer en meer tot zamenwerking op te wekken en tot deelneming in nationale ondernemingen aan te sporen.

Het huisgezin is de eenheid der natie waarop het kiesstelsel gegrond behoort te zijn en waardoor de natie zuiver vertegenwoordigd kan worden, zelfs al moest na verloop van tijd eindelijk de census verdwijnen.

Het gevaar van dijkbreuken en overstroomingen, dat ons land steeds bedreigt, heeft in het Nederlandsche volk de vruchtbare kiem gelegd

van onderlinge aantrekking en van eendrachtige zamenwerking: van nationaliteit. Zij uitte zich steeds voortreffelijk in armenverzorging en liefdadigheid; doch in de moderne maatschappij behoort zij zich in nationalen arbeid en in nationale bedrijvigheid te uiten, tot bevredigende oplossing van het sociale vraagstuk, tot bestrijding van den vijand, die er uit kan voortkomen en die ons minder gevaarlijk toeschijnt dan de Z e e , welke onze vaderen nogthans door eendrachtige zamenwerking beteugeld en grenzen gesteld hebben.

Eene wijze staatkunde schrijft dus voor niet vruchteloos te trachten nationale eenheid te verkrijgen uitsluitend door de Kerk, of door de School, maar te zorgen dat ze ontstaat uit de voorbereiding in Kerk en School tot onderlinge aantrekking en zamenwerking, en hoofdzakelijk uit de zamenwerking tot een gemeenschappelijk nationaal belang, tot bevordering der bedrijvigheid van de geheele natie.

II.
Nationaal belang.

Charity begins at home.

De moderne maatschappij heeft ten doel aan alle leden der natie het meest mogelijke levensgeluk te verschaffen. Dewijl nu het grootste aantal onzer landgenoten, die verondersteld worden allen tot ééne natie te willen behooren, daglooners zijn, en dat steeds zullen wezen, zoo zal men ten allen tijde uit den toestand der daglooners het best kunnen oordeelen over de nationaliteit, over hare werking en de daardoor verkregen resultaten.

Levensgeluk wordt verkregen door vrijheid binnen de palen der nationale wetten, door gelijkheid voor die wetten en door eene gelijkmatige, zedelijke, verstandelijke en stoffelijke ontwikkeling van het volk.

Wanneer een dier factoren niet aanwezig is, of in wanverhouding staat tot de andere factoren, is levensgeluk in het algemeen niet bestaanbaar. Dan wordt de maatschap ongesteld en zullen zich ziekteverschijnselen voordoen, waarvoor eene wijze nationale staatkunde het geneesmiddel behoort aan te geven.

Het regt van vereeniging is noodzakelijk om den aard van de kwaal te leeren kennen, en niets is meer geschikt om den publieken geest op te wekken dan de openbare behandeling van de publieke zaak, maar vooral wanneer die handelingen leiden tot bepaalde besluiten, waardoor de zamenwerking een praktisch resultaat verkrijgt.

Men constateert den aard der kwaal en geeft tevens eene geneeswijze aan.

Maatschappelijke kwalen worden in den regel juist daarom zoo moeijelijk genezen omdat de wetenschap onvolkomen en de geneesheer zelf patient is en geen onbevangen oordeel heeft. Bovendien werken alle geneesmiddelen zeer langzaam, zoodat men veilig mag aannemen dat eene maatschappelijke ziekte eerst in de volgende generatie genezen wordt.

Eene nationale staatkunde waakt daarom voortdurend over de gesteldheid der natie, zoowel de zedelijke als de stoffelijke en haast zich bij elk ziekteverschijnsel, dat zich voordoet, den aard der kwaal op te sporen en daarvoor geneesmiddelen aan te wenden, omdat het steeds een langen tijd duurt voor dat genezing volgt, vooral wanneer de kwaal van ernstigen aard is.

Wanneer het nationaliteitsgevoel wordt opgewekt, dan zal de geheele natie waakzaam zijn, duizenden oogen zullen op het nationaal belang toezien, fouten en gebreken in het licht stellen, terwijl gelijktijdig het middel tot verbetering wordt besproken en aangegeven.

Dat het bij ons nog weinig en dan nog uiterst schroomvallig geschiedt is het beste bewijs voor de slaperigheid onzer nationaliteit, zelfs in de Staten-Generaal, wier taak het is over de nationale belangen te waken.

In Engeland heeft het parlement vaste dagen in de week, tijdens de zittingen, waarop door de leden wetsontwerpen kunnen worden ingediend en vragen tot de regering gerigt ten aanzien der leiding van het nationaal belang en de verkregen resultaten. Bij ons gaan zeer zelden wetsontwerpen van de 2de Kamer uit en moet een lid aan de Kamer verlof vragen om eene interpellatie tot de regering te rigten. De vergunning daartoe wordt in den regel gegeven op een bepaalden, of nader te bepalen dag, waarop de interpellatie gedaan, de interpellant met een kluitje in het riet gezonden, en der regering dank gezegd wordt voor hare welwillende bereidvaardigheid van, op al dan niet bevredigende wijze, te hebben geantwoord. Ja, enkele malen heeft men een storm in een glas water, wanneer de vergramde Kamer hare bliksems slingert en met donderend geweld door eene motie van orde, of van wantrouwen de regering verplettert, maar in den regel wordt daardoor het nationaal belang meer geschaad dan bevorderd.

In één opzigt, geeft de 2de Kamer voortdurend haar verlangen te kennen en wel om alles, zelfs het regeren, bij de wet te regelen, omdat zij geen ander middel schijnt te kennen om invloed uit te oefenen op den gang der zaken(*).

Het gevolg er van is dat er welligt goed, althans veel gelegisleerd, maar zeker niet goed geregeerd wordt, en de genezing der maatschappelijke kwalen bij ons nog veel trager geschiedt, dan anders uit den aard der zaak toch reeds het geval zoude zijn.

(*) Zou het onpraktische van de Staten-Generaal niet hierin gelegen zijn, dat de voorbeelden voor de orde harer werkzaamheden gekozen zijn in landen alwaar het parlementair systeem niet goed werkt, en niet in Engeland of Amerika? of is het toe te schrijven aan het groot aantal regters en advokaten die er in zitten?

De geneeswijze nu der maatschappelijke krankheden geeft tot verschil van opinie aanleiding, en op dat verschil vormen zich de staatkundige partijen, die allen het nationaal belang wenschen te bevorderen, maar elk volgens eigen inzigt. Zij trachten, wanneer de krankheid van ernstigen aard is, eene meerderheid in de natie voor hare opinie te winnen ten einde regeringspartij te worden.

Elke staatkundige partij behoort zich dus niet op algemeenheden te gronden, maar ten minste op één voornaam ziekteverschijnsel in de natie, en is verpligt de behoefte van het oogenblik duidelijk te formuleeren. Zij mag in de minderheid zijnde ijveren en drijven en veel misbaar maken om meerderheid te worden, altoos met inachtneming van de regels der moraliteit; maar eenmaal regeringspartij geworden, behoort zij waardig en gematigd te wezen, er zich op toe te leggen de krankheid te genezen waarop hare partij gegrond is, en zeker niet het tegendeel te doen, zooals wij bij ons zagen gebeuren.

Nu is het voornaamste maatschappelijk ziekteverschijnsel van onzen tijd het Sociale vraagstuk, en van ons land de achterlijke toestand van handel en nijverheid in verhouding tot die onzer naburen. Daarvoor geneesmiddelen te vinden is voor het levensbehoud der natie, vooral in den tegenwoordigen tijd een gewigtig staatkundig vraagstuk en dus geschikt om daarop eene politieke partij te vormen, althans waardig in een politiek programma te worden opgenomen.

Het is voor politieke partijen even waar als voor natiën: dat stilstand achteruitgang is. Zij moeten zich telkens verjeugdigen en zich in overeenstemming brengen met de nieuwe eischen en behoeften van den tijd. De ziekte der liberale partij in Nederland spruit voort uit verval van krachten. Haar programma van 1848 is afgewerkt. De Sociale quaestie ligt nu voor de hand.

Wanneer wij van de Sociale quaestie de oplossing zoeken en het voorbeeld der toepassing geven, zijn wij zeker onze onafhankelijkheid te zullen behouden, want niet alleen dat wij door onze nationale werkzaamheid, en een meer opgewekt nationaal leven meer eensgezind, meer krachtig, meer weerbaar zullen zijn, maar wij zullen door onze internationale nuttigheid, het nationaal belang onzer naburen bevorderen en daardoor achting en genegenheid verwerven. Deden wij het niet, verzuimden wij voortdurend van de gelukkige ligging van ons land gebruik te maken, dan zouden wij een hinderpaal blijven of worden voor de nationale ontwikkeling onzer naburen, die zeer spoedig dien slagboom zouden opruimen.

De nationale arbeid en de nationale bedrijvigheid zijn voorname voorwerpen van publiek belang, want daaruit moet het hooger loon der daglooners voortspruiten en eene meer levendige geldcirculatie door alle standen der maatschappij, waartoe elk lid der natie het zijne behoort bij te dragen in het belang der maatschappij.

Even als een goede bloedsomloop door alle deelen van het mensche-

lijk ligchaam den mensch gezond doet zijn, zoo maakt eene goede geldcirculatie door de geheele maatschap, de natie welvarend.

Ophooping van kapitaal in een deel en onthouding van geld in een ander deel kunnen even gevaarlijk voor de maatschappij zijn als ophooping van bloed in een deel en onthouding in een ander deel van 's menschen ligchaam.

Groote kapitalen zijn hoogst wenschelijk in de natie, maar dan alleen zeer heilzaam, wanneer zij veel arbeids in de natie teweeg brengen en daardoor de geldcirculatie doen toenemen, die aan de maatschap een bloedrijk in plaats van een geest- of slijmrijk gestel zal geven.

Al wat strekken kan om de geldcirculatie te bevorderen door den arbeid en de bedrijvigheid der natie te vermeerderen is de pligt der regering, een voorwerp der staatkunde, is publiek- en in de moderne maatschappij nationaal-belang.

Kennis van het nationaal belang ten einde maatregelen te kunnen nemen om de nationale bedrijvigheid te vermeerderen is dus een voornaam vereischte in alle staatkundige partijen, en het is juist die kennis, welke bij al onze staatspartijen het meest gemist wordt. Daarentegen is er aan de algemeene leer der staathuishoudkunde geen gebrek; maar dat is slechts de wetenschap waarop de staatkunde (waarom zegt men niet meer zooals eertijds staatkunst?) steunt om geneesmiddelen te vinden voor hetgeen aan ons nationaal gestel ontbreekt.

Regeren is een kunst steunende op wetenschap, even als oorlog voeren een kunst is steunende op wetenschap, maar de wetenschap kan de kunst niet vervangen, noch de kunst de wetenschap. Waar zij hand aan hand gaan mag men in de praktijk op succes rekenen. Te veel wetenschap kan voor het nationaal belang even schadelijk zijn als te veel kunst in het regeringsbeleid.

Omgekeerd is er van eene natie niets te maken zonder nationaliteit. Daaruit moet de veerkracht voortkomen om rampen af te weren of maatschappelijke kwalen te genezen.

Wanneer een patient door de veerkracht van zijn zenuwgestel niet tot de genezing medewerkt, zullen de beste en doelmatigste voorschriften van den geneesheer slechts zeer langzaam, zoo ooit, beterschap aanbrengen.

Evenmin zal de beste regering de krankheden der natie kunnen heelen, wanneer de nationaliteit niet medewerkt, en die kan niet medewerken zoolang het nationaal belang onbekend is, de nationaliteit zich dus ook niet in de staatkunde openbaart en de natie niet door hare regering geleid wordt, hetgeen alleen mogelijk is, wanneer het nationaal belang duidelijk te voorschijn komt.

Vóór 1848 werd de natie door hare regering met te veel kunst en met te weinig wetenschap in eene verkeerde, de uitsluitend koloniale rigting geleid. Daarop volgde reactie, en zoo als gewoonlijk plaats heeft, verviel men van het eene in het andere uiterste, de kunst werd

bestreden, de wetenschap vermeerderd en de natie zoodanig met een laag wetenschappelijkheid overgoten, dat zij er blind van werd en het bijna een misdaad was geworden over nationalen arbeid te spreken, want dan werd de voorvaderlijke regering, de bescherming die doodend is, en de ondersteuning die verlamt opgehaald, dan werden al de batterijen der *free traders quand même* op den ongelukkige afgeschoten, alsof die door de wetenschap veroordeelde middelen verlangd werden, zoodra er van nationalen arbeid of nationale bedrijvigheid gesproken werd.

Het gevolg van al die wetenschappelijkheid en van het smooren der waarheid onder het gerommel van groote woorden is: dat wij eindelijk bespeuren dat onze naburen ons in handel en nijverheid voorbijstreven.

Aan de natie, die vóór 1848 geheel en al aan den leiband der regering geloopen had, werd door de *doctrinairen* na 1848 toegeroepen: *help yourself*, leert op eigen beenen staan, terwijl de schatkist zich de winsten van het koloniaal systeem, waarin de natie nu eenmaal geleid was, bleef toeëigenen, die de prikkel van den ondernemingsgeest hadden kunnen zijn. Het natuurlijk gevolg er van was, dat toen de regering eensklaps den leiband losliet en aan de natie den spoorslag tot loopen onthield, zij, als een kind, op den neus viel en bont en blaauw door geleden verliezen, zonder leiding in den blinde scharrelende eindelijk toch nog op haar beenen te regt gekomen en een weinig vooruit gesukkeld is. Het strekt de natie tot eer, en is wel een bewijs hoeveel verder zij het onder goede leiding zoude gebragt hebben.

De regeerkunst van vóór 1840 had Java dienstbaar gemaakt aan de vermeerdering der nationale bedrijvigheid op Java en in Nederland, en het nationaal belang daarop gevormd. Toen nu de regering na 1848 aan de volgzame natie geen nieuw veld van bedrijvigheid aanwees, beter geschikt tot ontwikkeling van handel en nijverheid dan Java scheen te zijn, bleef de natie zoo goed en zoo kwaad zij kon op de oude wijze voorthaspelen. Zij scheen als in een kunstmatig net verward, waaruit zij zich blindelings trachtte los te werken zonder dat de regering haar door de opening leidde. Wat erger is, de regering wilde niet eens de hand reiken om het haar gemakkelijk te maken.

Onze tegenwoordige toestand zou welligt niet veel beter geweest zijn dan die van 1840, toen er, in weerwil van het koloniaal systeem, zooveel *malaise* in ons land heerschte, ware de stoomvaart, door de toepassing van de schroef, niet aanzienlijk toegenomen, waardoor Engeland een zoo voortreffelijke markt voor onzen landbouw en voor onze veeteelt geworden is, waaraan het platteland en al de bedrijven welke er van afhangen hun welvaren te danken hebben. En hoe veel meer zou de bedrijvigheid geweest zijn wanneer het verkeer met Engeland meer onder nationale- dan Engelsche vlag was geschied. Ook de doorvoerhandel nam daardoor toe, doch niet in gelijke mate als bij onze

naburen, die niet in een koloniaal net verward waren en voor wie het handtastelijk lokaal belang het nationaal belang was, zooals in Bremen, Hamburg en Antwerpen.

Ware gelijktijdig met de wijziging der scheepvaartwetten al het mogelijke aangewend om de nationale stoomvaart aan te moedigen; ware bij het verleenen der vrije doorvoerregten aan het Tolverbond tot voorwaarde gesteld de dadelijke aansluiting van een onzer zeehavens aan het Duitsche spoorwegnet; hadden wij eerst een spoorweg gemaakt van Duitschland tot aan zee, dan zouden wij in handel, in nijverheid en in stoomvaart onze naburen ver achter ons gelaten hebben en andermaal aan de spits gestaan hebben van den vooruitgang in nationale bedrijvigheid.

Doch de nationale bedrijvigheid was voor de *doctrinairen* geen voorwerp van publiek belang.

De materieele belangen van het volk moesten buiten de politiek gehouden worden, want daar moest het partikulier belang voor zorgen. De Staat had zich daar reeds veel te veel mede ingelaten. Dientengevolge drongen de partikuliere en stedelijke belangen zich meer en meer op den voorgrond.

Het gevolg van dat alles was, dat wij met zeer veel moeite de aansluiting van een onzer spoorwegen met het Duitsche spoorwegnet verkregen, dat geheel Nederland met een net van spoorwegen overdekt is voor dat onze meest gunstig gelegen haven, Vlissingen, door een spoorweg met Duitschland verbonden is; dat onze gemeenschap met Engeland grootendeels door Engelsche stoombooten wordt onderhouden; dat wij in 1871 nog niet één transatlantiesch stoomschip bezitten, en dat nog steeds de handelaars ontbreken om de débouchés aan te wijzen en de nijverheid voor te lichten om den nationalen arbeid winstgevend te maken, hetgeen thans door de industrieelen zelf wordt nagevorscht, die zoodoende meer onkosten maken, meer risico's beloopen en gelijktijdig aan den drang om hooger loon der daglooners moeten toegeven of weerstand bieden.

Treurig resultaat voorwaar! van het ontwaakt politiek leven, geleid door de doctrinairen van allerlei rigtingen doordien zij geen van allen het oog gevestigd hadden op de bronnen van ons volksbestaan en de materieele belangen van de natie geen voorwerp waren van de aanhoudende zorg der regering. Dientengevolge is er nationale verdeeldheid in plaats van nationale eenheid ontstaan, en in dat troebel water doet de ultramontaansche geestelijkheid haar voordeel.

Zoowel de industrieelen als de handelaars zijn bij ons afkeerig geworden van het gouvernement, waarmede men liefst niet te maken heeft, omdat de ondervinding leerde dat men er meer tegen- dan medewerking van te verwachten heeft. De zoo noodzakelijke zamenwerking van regering en volk is verbroken, juist in hetgeen het volk het meest ter harte gaat: zijne stoffelijke belangen.

De doctrinairen van alle rigtingen zeggen: dat is geen regeringstaak; het volk moet zelf voor zijn eigen belang zorgen en kan dat het best zelf doen. Die stelling is volkomen juist; maar boven het eigenbelang staat het nationaal belang, waar de leidster der natie, de regering voor te zorgen heeft en het best voor zorgen kan, ten einde het daarheen te leiden, dat het eigenbelang het best bevredigd wordt in de bevordering van het nationaal belang. Neemt de waterschappen tot voorbeeld, en zelfs het koloniaal systeem, hoe gebrekkig het dan ook gewerkt heeft.

Zoolang de zelfstandigheid en de onafhankelijkheid der natie, als Staat, nog eenige waarde heeft kan men dat voorregt slechts behouden door het eigen en plaatselijk belang aan het nationaal belang dienstig te maken. Die het niet doen zijn niet nationaal; zij ondermijnen de natie en den Staat.

De Koning is in de moderne maatschappij de verpersoonlijking van het nationaal belang en daarom met majesteit bekleed en onschendbaar. Door het nationaal belang te bevorderen wordt het *prestige* van de kroon verhoogd, en de Koning het best gediend. Eene regering die de persoon des Konings en niet het nationaal belang dient is noch *royalist*, noch nationaal. Eene regering die tusschen zelf doen en niets doen geen middenweg weet te vinden en de algemeene bedrijvigheid niet weet te bevorderen is niet nationaal.

Een kapitalist, die aan rentabele ondernemingen binnen 's lands zijn geld onthoudt en het in vreemde actiën belegt, daardoor den arbeid in den vreemde bevordert en het geld onthoudt aan den arbeid van de natie waartoe hij behoort, is niet nationaal.

Een handelaar, die aan niets denkt dan aan eigen voordeel zonder aan de nationale belangen te denken is gelijk aan den vreemdeling, die bij ons komt om zijn voordeel te zoeken, hij is niet nationaal.

Het nationaal belang eischt het bevorderen van de nationale werkzaamheid, ten einde een goede geldcirculatie door alle leden der natie teweeg te brengen.

Er ontbreekt bij ons hoogere leiding van het nationaal belang. Dat is niet aanwijzing van hetgeen elk individu te doen heeft, maar voorlichting op het veld der nationale bedrijvigheid, het helpen openen van nieuwe handelswegen, het helpen verbeteren van gemeenschapswegen en vervoermiddelen zoo te land als ter zee, het deugdelijk regelen der internationale betrekkingen en van het internationaal verkeer gegrond op het nationaal belang.

Er ontbreekt zamenwerking tusschen regering en volk. Dat wil niet zeggen, dat de regering handel moet drijven, of deel moet nemen, of zich moet mengen in de partikuliere bedrijvigheid, want elke winst die de Staat maakt knakt den ondernemingsgeest van de natie en benadeelt hare bedrijvigheid.

De keerzijde van het Koloniaal systeem is: dat het in zijn voor-

naamste oogmerk gefaald heeft, om handelaars te vormen, hetgeen niet geschied is omdat de Staat zelf handelaar is en de natie eenmaal verkeerd geleid was om het nationaal belang alleen in het koloniaal systeem te zien.

Wanneer de Regering na 1848 aan de natie, die eenmaal gewend was tot haar op te zien, een nieuw veld van bedrijvigheid had aangewezen, langzamerhand het nationaal belang in een nieuw spoor gebragt had door daaraan leiding en steun te geven, zou het *prestige* van het gezag verhoogd en niet verminderd zijn, en met het toenemend volkswelvaren zou de regering meer en beter bekend geraakt zijn met de nationale werkzaamheid, en nijverheid en handel zouden zich spoedig zelfstandig vrij ontwikkeld hebben en toch tot de regering hebben opgezien in plaats dat zij er nu afkeerig van zijn.

Er is thans in de staatkundige partijen spraakverwarring en wat de stoffelijke belangen der natie betreft volslagen regeringloosheid ontstaan.

De eene partij wil, wat de stoffelijke belangen betreft, de regering op Java alles en gelijktijdig in Nederland te dien aanzien niets laten doen. De andere wil het niets doen der regering in Nederland ook op Java toepassen.

In Nederland worden staatsspoorwegen van Java's overwinsten aangelegd, terwijl op Java spoorwegen door partikulieren gemaakt worden. Daar worden stoomvaartmaatschappijen gesubsidieerd, hier wordt het denkbeeld bestreden om aan partikuliere ondernemingen van algemeen belang ondersteuning van het Rijk te geven.

Terwijl de regering op Java welligt te lang stelselmatig en regtstreeks de arbeidzaamheid van het volk bevordert, sluit zij in Nederland het oog en het oor voor alles wat de nationale bedrijvigheid kan doen toenemen.

Voor haar is het belang der schatkist het éénige staatsbelang, alsof zij slechts geroepen was de huishouding van staat zoo zuinig mogelijk te voeren.

In plaats van de nationale bedrijvigheid te bevorderen en daardoor de belastingopbrengst te doen toenemen en toch gemakkelijk te maken, was alleen haar streven - door velen zeer teregt lofwaardig genoemd - om den arbeid van den druk der belastingen zooveel mogelijk te ontheffen.

In Nederland bestond er eigenlijk geen ander regeringsbeleid in het stoffelijk belang der natie dan het koloniaal systeem, en daaraan werd met conservative anti-nationale voorliefde vastgehouden, zonder er aan te denken dat het slechts een geneesmiddel was voor de maatschappelijke gebreken der Javanen en der Nederlanders in den tijd toen het werd voorgeschreven, en dat even als de geneesheer zijne medicamenten verandert naarmate de toestand van den patient gunstiger wordt, men ook geleidelijk van het koloniaal systeem had moeten afgaan naarmate er beterschap in de wederzijdsche kwalen te bespeuren was.

Ware dat geschied, dan zou men zoodra uit het consignatiestelsel

eene koopvaardijvloot geboren was, dat stelsel hebben afgeschaft ten einde handelaars te krijgen. Wanneer men ook het oog gevestigd had op de nationale nijverheid in Nederland, zoude men vroegtijdig gezien hebben dat Java daarvoor een gebrekkig débouché was en of maatregelen genomen hebben om het daartoe meer geschikt te maken, door de inlandsche huishouding daarop te vormen, of naar een ander veld hebben uitgezien tot afzet van den nationalen arbeid, en dan zou Amerika reeds vroeg de aandacht tot zich getrokken hebben. Dan ook zou men opgemerkt hebben dat wij eene vloot van zeilschepen hadden gesticht op het oogenblik waarop andere natiën de zeilschepen door stoomschepen vervingen, en aangezien de ondervinding van eeuwen ons geleerd heeft, dat uit de zee alleen ons welvaren ontleend wordt en dat het nationaal belang van Nederland door eigen zeevaart ten hoogste bevorderd wordt, zou de regering ten einde van onze zeer gunstige geografische ligging het meeste voordeel te trekken, er als van zelf toe geleid zijn alles aan te wenden wat strekken kan om de nationale stoomvaart te ontwikkelen.

Niets van dat alles geschiedde omdat de hoogere leiding van het nationaal belang ontbrak en de regering te kort schoot in waakzaamheid over de stoffelijke belangen der natie.

Wij missen eene instelling zooals de *Board of trade* in Engeland, die belast is met de waakzaamheid over de nationale werkzaamheid.

Het hoofd van den *Board of trade* is lid van het Engelsche ministerie, waaruit de politieke belangrijkheid dier betrekking kan worden afgeleid. Kortelings nog stond John Bright aan het hoofd dier instelling, en de naam van dien leider der *free traders* verbant elk denkbeeld van protectie of gunstbetoon in het partikulier belang.

Het doel der staatkunde is op wetenschappelijke gronden en met juiste kennis geneesmiddelen te vinden voor de gebreken van den nationalen toestand in het nationaal belang. Wat baat het medicamenten voor te schrijven wanneer men niet zorgvuldig de uitwerking er van gadeslaat? En is het niet dwaas alle geneeskundige hulp te versmaden uithoofde er wel eens verkeerde medicijnen worden toegediend? Alleen door voortdurend waken over den toestand der daglooners, over de nijverheid en den handel kan men over de uitwerking van politieke maatregelen in het nationaal belang een goed oordeel vellen. Daarvoor is een *Board of trade* een noodzakelijk vereischte, die steeds het nationaal gestel onderzoekt.

Er is geen gemeenschap, geen band tusschen de kamers van koophandel en fabrieken en de regering. Om duidelijker te spreken is er geen centraal bureau waarin al de lokale belangen tot een gemeenschappelijk belang gesmeed worden. Thans loopt men gevaar dat die kamers van koophandel de lokale belangen op den voorgrond brengen, hetgeen niet zou geschieden bij het bestaan van een centraal bureau, zooals de *Board of trade.*

Het komt ons voor een gebrek in onze grondwet te zijn, dat zij over alle onderwerpen van publiek belang handelt, maar over de nationale nijverheid het stilzwijgen bewaart; welligt is het geschied uit vrees dat het tot protectie en al den aankleve van dien zoude aanleiding geven.

Wanneer het noodig was in de grondwet over onderwerpen van politiek belang te spreken, om als het ware mijlpalen te stellen op den weg van de monarchale tot de monarchaal-constitutionele regering, dan had men niet alleen moeten handelen van de justitie, van de godsdienst, van de finantiën, van de defensie, van den waterstaat, van het onderwijs en het armbestuur, maar dan had men ook een hoofdstuk moeten wijden aan de nationale bedrijvigheid, waarvan het lot der daglooners en de nationale eenheid afhankelijk zijn.

Voor het minst zou de grondwet hebben kunnen zeggen: ‘De nationale nijverheid en handel zijn voorwerpen waaraan de regering voortdurend hare aandacht schenkt. De wet regelt de wijze waarop hare waakzaamheid wordt uitgeoefend.’

Vermoedelijk zou dan eene soortgelijke instelling als de *Board of trade* in het leven geroepen zijn. Een minister van openbare werken en van koophandel en nijverheid zou er aan het hoofd van kunnen staan. Waterstaat, openbare werken, postwezen, telegrafie, statistiek en al wat op de nationale en internationale werkzaamheid betrekking heeft zou in zoodanig ministerie vereenigd kunnen worden, ten einde tot de kennis te komen van het nationaal belang, dat door onze gezanten en consuls in den vreemde behartigd moet worden.

Het was een bewijs voor het helder inzigt van Koning Willem I, dat hij in 1829 een ministerie van nijverheid en koloniën schiep. Na 1830 verdween het omdat er in Noord-Nederland toen bijna geen nijverheid bestond.

Hadden wij eene zoodanige instelling als de *Board of trade* waarin al de gegevens van binnen 's lands en door de gezanten en consuls van buiten 's lands verzameld werden, en waarin, in overleg met de kamers van koophandel, het gemeenschappelijk belang gevormd werd, dan zou de regering met helder inzicht van het nationaal belang en juiste kennis van het internationaal verkeer al die aanwijzingen en voorlichtingen kunnen geven, die nijverheid en handel behoeven en voor de Staten-Generaal noodzakelijk zijn om over politieke maatregelen een goed oordeel te vellen.

Men staat tegenwoordig verbaasd over de weinige kennis te dien opzichte van de regering en van de vertegenwoordiging.

Ten einde daarin verandering te brengen in het belang van het Nederlandsche volk, van de natie, van den Staat, van den Koning zelf, is het gebiedend noodzakelijk, dat eene staatkundige partij zich ten doel stelt, door hare werking en door haren invloed de stoffelijke belangen der natie te bevorderen, de nationaliteit

op te wekken en eendrachtige zamenwerking te doen ontstaan waar nu verdeeldheid heerscht.

De partij, welke het doen zal, kan op den meesten steun van het volk rekenen.

Wanneer talentvolle en krachtige stemmen zich doen hooren, voor het heilzame *laisser faire*, maar tegen het heillooze, tot nu toe gevolgde *laisser aller*; voor de voortdurende waakzame zorg der regering over de nationale bedrijvigheid, maar tegen monopoliën, bescherming of regeringsinmenging in de partikuliere bedrijvigheid en ook tegen het bekrompen inzigt van het belang der schatkist, dan zal men spoedig den weldadigen invloed er van ondervinden. En wanneer eindelijk regering en volk weder zamenwerken, dan zal men bespeuren, dat wij met heldere kennis van het nationaal belang, met vereende krachten en met eene verlevendigde nationaliteit in nijverheid, in handel en in stoomvaart onze naburen weer vooruit streven, dat de arbeidsloonen zullen stijgen, het welvaren in de geheele natie zal toenemen, de nationale eenheid verkregen zal zijn en dat het prestige en het gezag van de kroon en de inkomsten van de schatkist er bij gewonnen hebben.

Zonder zamenwerking van regering en volk in den aangegeven zin, zonder onze nationale werkzaamheid te bevorderen en onze internationale nuttigheid te verhoogen, zal de verdeeldheid in ons land bestendigd en de nationale eenheid niet verkregen worden. Wij zouden daardoor aan de ontwikkeling onzer naburen in den weg staan, wie het dan niet moeijelijk zou zijn het betoog der noodzakelijkheid te leveren om die hinderpalen op te ruimen.

Wij moeten onze nationale kracht zoeken in de verlevendiging onzer nationaliteit, waardoor wij ons zoowel tot verdediging als tot ontwikkeling sterk kunnen maken, en onze politieke weerbaarheid zal uit onze internationale nuttigheid voortspruiten.

De daglooners-quaestie, in den wijdsten omvang, is een quaestie van nationaliteit, van nationaal belang, van eigenbelang voor den Koning. In de goede oplossing van dat vraagstuk ligt onze kracht, onze eer en onze onafhankelijkheid.

Geschiedenis van den dag.

Of het in den ‘goeden’ ouden tijd ook zoo was, weten wij niet, maar thans, zouden wij haast zeggen, leven wij te snel. Het onderteekenen van de vredespreliminairen, door Duitschland aan Frankrijk voorgeschreven met het recht - wij vergissen ons, dat woord herinnert aan een oud, in onbruik geraakt begrip - met de macht en de kracht van den overwinnaar, - op den 26 Februari, het goedkeuren van die harde voorwaarden door de Fransche Nationale Vergadering op den 1 Maart, - hoe kort ligt dit achter ons, welk een diepen indruk maakte vooral die eerste tijding, ontspannend en opwekkend, - maar hoe lang lijkt 't ons niet reeds geleden in onze verbeelding!

En van 't begin af werd de blijde indruk van vrede verminderd door een anderen, de hardheid van de voorwaarden; 't was of een aantal journalisten gereed stonden om zoo niet elkander, dan toch de Pruisen in 't haar te vliegen en met hun pennen het gezicht te bekrabbelen van die Fransche beulen. Die goede lieve Franschen, die zoo aardig en zoo humaan altijd oorlog voerden, het volk, dat, zooals met republikeinen altijd het geval is, zulk een diepen eerbied heeft gehad voor eens anders grond, was plotseling het thema geworden van allerlei dwaze klaagliederen, nu Bismarck de schaar gezet heeft in hun opgekamde wol. Maar aan alle overdrijving komt een einde en ook aan deze, grootendeels gemaakte verontwaardiging.

De vredesvoorwaarden zijn bekend aan onze lezers; Bismarck heeft geëischt wat Duitsch was en van Duitschland vervreemd en bovendien, om zich tegen een toekomstigen aanval van Frankrijk in veiligheid te brengen, de sterke vesting Metz - *la pucelle*, zooals de Franschen nu niet meer kunnen zeggen - en omstreken. Ook Belfort stond als sleutel van den Elzas, op het programma van den Duitschen Rijkskanselier, maar hij heeft het laten vallen, omdat de onderhandelingen dreigden af te springen op al die wreede eischen. Een goed gedeelte van Duitschland en vooral van Zuid-Duitschland is niet tevreden over die inconsequentie van zijn politieke Godheid - niet zoo zeer uit Duitsche hebzucht zooals onze anti-Germanen willen beweren, - maar omdat het volk weet, wat het van Frankrijk heeft te wachten, - hetzelfde van vroeger, en daarom liefst steen en ijzer heeft om een dam op te werpen tegen een nieuwen aanval. De krachten van Duitschland echter in aanmerking genomen, en gelet op den staatkundigen gezichteinder, - zou interventie altijd zoo botweg zijn af te slaan, - Bismarck sloeg af, en het zal hem heel wat hebben gekost.

Slechts één Duitsch blad heeft, zoover wij weten, van terzijde zijn mindere ingenomenheid te kennen gegeven over de vredesvoorwaarden, -

de *Köln. Zeit.* Het beginsel van dit nationaal-liberaal blad, - dat trouwens meer een courant is volgepropt met allerlei nieuws dan wel een politiek blad, - is steeds geweest om alle annexatie goed te keuren waar Duitschers gevonden werden, maar zich te verklaren tegen elke *Wiedererwerbung* van vreemde gewesten, ook indien strategische gronden er voor pleiten. Wij zouden verkeerd doen met veel gewicht te hechten aan het gevoelen van dit blad, want indien één zaak in Duitschland volkszaak is, dan is het wel de door von Bismarck tegenover Frankrijk gevolgde staatkunde. Een der beste dagbladen in Frankrijk, de *Temps*, wijst met zeker welgevallen op die ontboezeming van de *Kölnische* en laat doorschemeren, dat het niet onmogelijk was, dat de verdeeldheid in Duitschland, Frankrijk nog eens ten goede kwam; wij zouden de Franschen raden zich op dat punt niet meer te laten misleiden; wellicht zouden wij bij persoonlijk onderzoek in Duitschland nog even zooveel verschillende opinies vinden over de nationale eenheid als er Duitschers zijn, maar over de eenheid tegenover het buitenland en met name tegenover Frankrijk bestaat geen quaestie meer, en wij kunnen niet anders dan de Duitschers te dien opzichte geluk wenschen.

Ook wat de financieele quaestie betreft, heeft Bismarck wat laten afdingen - de Bondskanselier zal toch niet naar de erfelijke gewoonte van Abrahams zonen overvraagd hebben om te kunnen schacheren? - met 6 milliard, zes duizend millioen francs is hij begonnen, en heeft op 5 milliarden toegeslagen. Het is onzeker of hiervan in mindering zullen komen het gedeelte van de Fransche schuld, dat op den Elzas en Duitsch-Lotharingen naar zielental rust; uit Berlijn bericht men, dat dit niet het geval is; alleen de waarde van de spoorwegen op het geannexeerd gebied zal in rekening worden gebracht.

Die som is zonder twijfel verbazend hoog en zonder voorbeeld. 't Is waar, men is in Duitschland *gewissenhaft* aan het rekenen gegaan en is tot de slotsom gekomen, dat men Duitschlands schade, het een met het ander, wel ongeveer tot die som van vijf à zes milliarden kan brengen. Die rekeningen zijn natuurlijk zeer rekbaar; men kan er behalve de gewone militaire kosten bijrekenen het verlies aan arbeids-kracht gedurende al de maanden van den oorlog, men kan voor het verlies van elk soldaat een som kapitaliseeren enz. en zoo een getal verkrijgen, waartegen geheel Europa zou opzien. Maar die maatstaf is totnogtoe niet gebruikt bij de bepaling van de vergoeding van oorlogskosten en de Pruisische rekening opent bepaald een nieuw tijdperk voor volgende oorlogen. Wellicht heeft Bismarck een voorbeeld willen stellen en voor goed van den oorlog tegen Duitschland willen afschrikken. Of neen, zijn bedoeling was kennelijk een andere bij de bepaling van de vredesvoorwaarden: Frankrijk beschouwend als den onverzoenlijken erfelijken vijand van Duitschland, die vóor en na Sedan, reeds na de eerste nederlaag, op wraak zou be-

dacht zijn, was het doel der Duitsche staatkunde om Frankrijk zooveel mogelijk krachteloos te maken en daardoor zich zelf te beveiligen. Van daar dan ook dat men Frankrijk niet één vernedering heeft bespaard; het prestige van Frankrijk moest gebroken worden, het spelen van de eerste viool op het Europeesche concert voortaan onmogelijk gemaakt; daarom moest een gedeelte van Parijs worden bezet, de vernedering van de trotsche hoofdstad volkomen zijn.

En alles wat Bismarck van dien aard heeft verricht, wordt in Duitschland schier zonder uitzondering toegejuicht. Vraagt men, of wij sympathie hebben voor die handelwijze, dan antwoorden wij volhartig: neen. Maar men trachte de Duitschers eerst te begrijpen, vóor men hen veroordeelt met die holle klanken, waarvan vele politieke beschouwingen in onze dagen overvloeien. Men stelle Frankrijk en Duitschland voor als twee concurreerende buurlieden, die reeds lang met elkander in vijandschap hebben geleefd, een vijandschap die eindeljjk op een groot proces is uitgeloopen, - 't gebeurt meer in de wereld. Welnu, is het geheele verloop van de staatkunde niet een weerspiegeling van hetgeen wij op kleiner schaal tusschen twee individuen als zeer gewoon en natuurlijk zouden beschouwen? Die onverzettelijkheid, die kwaadaardigheid om elkander geen vernedering te besparen, elkander zooveel mogelijk te ‘plukken,’ zooals het volk het noemt, is dat geen dagelijksch verschijnsel, en hebben wij eenige reden om te veronderstellen, dat men op staatkundig gebied door eenig ander beginsel zich zal laten leiden dan in het gewone dagelijksche leven? Immers, neen, eer het tegendeel.

Maar men klage in Duitschland na den afloop van dit proces niet, dat Frankrijk even onverzoenlijk blijft en men van de Duitschers niets meer wil weten. Ook dit is een gewoon gevolg van een zeer natuurlijke oorzaak, en indien het niet blijvend is, dan ligt dit alleen daarin dat volken in een andere verhouding verkeeren dan de individuen; de laatste kunnen zich geheel en onverdeeld aan wrok en wraak wijden en dien tot hun levensbestemming maken; bij de volkeren slijt de wraak lichter, omdat men zich niet zoo geheel kan isoleeren en de werkelijkheid dwingt om zich geheel en met geheel andere dingen bezig te houden dan hetgeen het gevoel voor het oogenblik ingeeft. De tijd alleen kan de aan Frankrijk geslagen wonden heelen en het gevoel van bitterheid wegnemen; dit op dit oogenblik te eischen ware dwaasheid. Wij kunnen veel van de onzinnigheden verklaren, door de Franschen in dit tijdperk van hunne vernedering begaan, - en even zeer achten wij het volksbewustzijn begrijpelijk in Duitschland dat zich in de Fransche vernedering verheugt en de schoonste feesten viert over zulk een vrede, omdat men zich tegenover den ouden tegenstander eindelijk veilig acht, zoowel door de strategische grenzen als door de wijze, waarop dat Frankrijk ‘geplukhaard’ is. Zoo zijn de menschen en zoo zijn de volken!

Het geldt in onze dagen bij velen voor een gebrek aan onpartijdigheid, voor bedekt germanisme - alsof sympathie met het Duitsche volk een misdaad ware! - wanneer men uit een algemeen menschelijk, - ik zeg *niet* ideaal standpunt, - de houding en de handelingen van de Duitschers met hun Bismarck verklaarbaar vindt, wij willen nog twee vrij onpartijdige getuigen aanhalen, die waarlijk niet verdacht kunnen worden van vooringenomenheid met het Pruisisch-Duitsche regime, en die toch Duitschland geheel in het gelijk stellen, en althans niet veroordeelen met die hoogdravende termen, die mede hier in Nederland in zwang zijn gekomen en pleiten voor vlugheid van stijl maar in nog meerdere mate voor vluchtigheid en oppervlakkigheid van gedachte.

In de eerste plaats het getuigenis van drie democraten of republikeinen van het zuiverst allooi, uitgeweken Duitschers, Karl Blind, Ferdinand Freiligrath en dr. Eduard Brauner. In de vorige maand richtten zij uit Londen een schrijven ‘aan het Fransche volk en zijne Nationale Vergadering,’ waarin aan de hand der geschiedenis wordt aangetoond hoe ook de Fransche republikeinen zich hebben doen kennen als annexeerders en veroveraars van de eerste soort, hoe men van Duitsch republikeinsche zijde de vraag naar de natuurlijke grenzen liefst heeft laten rusten, maar men van die zijde gedwongen is zich met die zaak bezig te houden, terwijl in het Fransche Wetgevend Lichaam onder Louis Napoleon slechts 10 leden zich verklaarden tegen den oorlog, die op de Rijnprovincie was gemunt, - 10 leden, die niet eens allen democraten waren, en die bij de eindstemming samensmolten tot één, zegge één persoon. En tegenover dat Frankrijk, dat slechts schelden kan voor barbaren, Hunnen, enz., wanneer het verloren heeft in den strijd, dien het zelf heeft ingeroepen, heeft Duitschland recht, volle recht, wanneer het waarborgen eischt voor de toekomst en een grensscheiding verlangt, die werkelijk dien waarborg in vele opzichten verleent.

Maar 't zijn Duitschers, die democraten, zal men zeggen, en de aanbidding van 't succes zit in 't bloed van dat volk - alsof de vereering van het succes niet een algemeen menschelijke eigenschap ware, die wij overal aantreffen, niet het minst in ons zich voor nationaal uitgevende Nederland, men denke b.v. aan de geschiedenis van het cultuurstelsel. Welnu, laat een andere getuige spreken, een man bij wien niet de minste aanleiding kan bestaan om met het tegenwoordige Duitschland te dweepen, - wij bedoelen Mazzini, een zonderling wezen, een phantast, een onmogelijk man in de Europeesche maatschappij, maar een man eerlijk van overtuiging, en wel het minst conventioneel van alle Europeanen.

In zijn nieuw orgaan *La Roma del Populo*, waarvan het eerste nummer door de Italiaansche Regeering - een goed begin - werd in beslag genomen, behandelt Mazzini den Duitsch Franschen oorlog

en begint met een klacht, dat men in Italië evenals overal elders een partijzaak gemaakt heeft van den oorlog, zonder zich tot eene eenigszins objectieve, historische beschouwing van de zaak te verheffen; men is Franschman of Duitscher, spreekt van voor en na Sedan, alsof, zegt Mazzini, 'toen de oorlog eenmaal onder Louis Napoleon was verklaard, deze niet van zelf het karakter moest aannemen van een strijd tusschen twee natien, alsof het doel van elken oorlog niet alleen de overwinning is, maar vooral ook de verkrijging van vredesvoorwaarden, die zooveel mogelijk de noodzakelijkheid wegnemen om op nieuw te strijden en te overwinnen. Wij hoorden van de eene zijde een beroep op historische herinneringen, die het bewijs moesten leveren, hoe Duitschland herhaalde malen door Frankrijk was gekrenkt en beroofd, alsof niet alle natien even schuldig waren uit dit oogpunt en alsof de Teutonen niet in onze dagen nog in het veroverd bezit waren van aanzienlijke landstreken, aan Slavische, Italiaansche, Magyaarsche bevolking behoorende. Aan de andere zijde hoorden wij niets anders dan dwaze onzinnige taal over de in Parijs geworpen bommen, alsof de Fransche soldaten 22 jaren geleden Rome niet gebombardeerd hadden, - alsof zij niet van harte bereid zouden geweest zijn Berlijn te bombardeeren, wanneer de krijgskans hun gunstig geweest ware; wij hoorden de onzinnige scheldnamen 'Barbaren,' 'nieuwe Hunnen,' die den Duitschers werden toegeworpen om enkele op zich zelfstaande voorvallen, die onvermijdelijk zijn in een oorlog tusschen twee millioen mannen, en dit niettegenstaande de door de Duitsche opperbevelhebbers gegeven voorschriften ongetwijfeld van een eerlijke, dikwijls zelfs grootmoedige wijze van oorlogvoeren getuigden. Elke oorlog is in meer of mindere mate een vreeselijk duel.

'Wanneer het Duitsche leger uit eerbied voor een kathedraal of een kunstgalerij Straatsburg of Parijs had ontzien, of tevreden met de overwinning van Sedan, het zwaard had opgestoken en was teruggekeerd, dan hadden duizende van weduwen en moeders het recht gehad den opperbevelhebber toe te roepen: wij hebben u het leven onzer mannen en zonen toevertrouwd, niet opdat de Duitsche trots zich in de overwinning zou verheugen, maar opdat waarborgen zouden veroverd worden, die de noodzakelijkheid van de herhaling van zulke offers in de toekomst voorkwamen.'

Men ziet dus, dat men niet partijdig behoeft te zijn, niet behoeft te lijden aan overdrevene Duitschgezindheid, aan gebrek aan gevoel van eigen nationaliteit, en wat men meer wil, om het verloop van den oorlog, ook van Duitsche zijde geheel natuurlijk, menschelijk te vinden, al beantwoordt dat gewoon menschelijke volstrekt niet aan het ideaal van hetgeen wij gaarne ook in de staatkunde, in de verhouding der volkeren zouden verwezenlijkt zien, evenzeer als in het dagelijksch leven der maatschappij.

Zeer waarschijnlijk zijn al die scheve oordeelvellingen zeepbellen, maar geen fraaie, - van het oogenblik, die, wanneer de vrede straks

te Brussel voor goed gesloten is, uit een bersten en vergeten worden, 't eerst door hen, die eigen en anderer hoofden er mee warm gemaakt hebben.

De opmerkzaamheid wordt trouwens geheel afgeleid van de vredesvoorwaarden door den toestand waarin Frankrijk verkeert, en de vraag, die daarbij op de lippen komt: waar moet het heen? wat zal er van worden? En niet enkel uit koele staatkundige berekening wordt die vraag gedaan, niet alleen uit eigen belang, omdat geheel Europa belang heeft bij den gezonden toestand van zulk een belangrijk deel, maar vooral ook uit sympathie. De gebreken van het Fransche volk zijn zoo bekend, dat ieder ze weet, zooals dat doorgaans is met eens anders gebreken, en toch, wij idealiseeren zoo gaarne dat volk, dat zooveel edels en grootsch, in elk geval zooveel aantrekkelijks verbergt onder den bonten schors.

Met gulden letteren heeft de historie die verheven beginselen bewaard, door de Nationale Vergadering van '91 neder gelegd in de constitutie, die beginselen waartoe de maatschappij telkens op den weg der hervorming wederkeert. Nog grijpt een andere geest ons aan, wanneer wij dien plechtigen aanhef lezen: ‘De vertegenwoordigers van het Fransche volk, overwegende dat de onbekendheid, het vergeten of de verkrachting van de rechten van den mensch, alleen de oorzaak zijn van de algemeene rampen en van het bederf der regeeringen, hebben besloten in een plechtige verklaring saam te voegen de natuurlijke rechten, even onvervreemdbaar als heilig voor den mensch, enz.’

Maar, voegen wij er terstond bij, die beginselen zijn door het Fransche volk zelf allereerst herhaalde malen vertrapt; nog bluft men, om het zoo uit te drukken, met den geest van '891 die geheel Europa eenmaal aantrok, - maar ter zelfder tijd, dat men toont in de praktijk van die beginselen niet het minste begrip te hebben; de vraag zou zelfs kunnen gedaan worden, of wij hier te doen hebben met dat eigenaardig verschijnsel, dat wij ook bij enkele individuen waarnemen, dat zij namelijk door hun verbeeldingskracht allerlei schoone zaken zeggen en schrijven, waarvan zij zelven echter in de werkelijkheid het scherpst contrast vormen.

Of zal men beweren, dat de Franschen ten gevolge van den invloed, dien zij eeuwen geleden van de oude Romeinen hebben ondergaan, ook het ongelukkige denkbeeld dat deze hadden van de vrijheid, hebben overgenomen, een vrijheid, waarbij aan de bevoorrechte burgers de uitoefening van het souverein gezag werd toevertrouwd, maar zonder de erkenning van het individueel recht, dat bij de Germanen zoo sterk op den voorgrond trad en dat den grondslag vormt van het moderne denkbeeld van vrijheid?(*) De strijd van de partijen in Fran-

(*) Men vergelijke wat Laurent hierover zegt in zijn: *La philosophie de l' Histoire* p. 148, 149: Quant aux peuples de civilisation latine, ils sont restés imbus de l'idée que les Romains faisaient de la liberté; ils se croient libre quand ils sont souveraines, et confondent volontiers la liberté avec l' égalité. Il en est ainsi du moins de la France.

rijk is nooit geweest een strijd voor de ‘onvervreemdbare en heilige rechten van den mensch,’ voor de vrijheid van denken, gelooven en zijn, maar een strijd om de souvereiniteit, die in republikeinsche handen niet minder tyranniek was dan in die der oude monarchen. Daarbij hebben de republikeinen een instinctmatigen afkeer van dien grondslag, waarop alleen de vrijheid, de republiek, d.i. samenwerking van alle krachten en vermogens tot de regeering van een land, kan zijn gevestigd: de eerbied namelijk voor orde in de maatschappij.

Het is inderdaad dan ook niet te verwonderen, dat de republikeinsche beginselen in Frankrijk zoo weinig wortel geschoten hebben; de republiek vermoordt er zich zelf, en zelfs na de reactie, die het zedeloos despotisme van Napoleon III noodzakelijk zou hebben moeten teweeg brengen, verkrijgt men door het algemeen stemrecht een nationale vergadering, waarin de monarchalen verreweg de meerderheid vormen, en de legitimistische en de orleanistische partij elk op zich zelf bijna even talrijk is als de republikeinsche in haar schakeering van ‘eerlijke mannen’ en ‘rooden’.

Toch verzekert men, en 't wordt voor goede munt opgenomen, dat de republiek de regeeringsvorm is, die het minst verdeelt. Waarom? Omdat de ijverzucht van de monarchalen van dien aard is, dat zij zich liever bij de republikeinen aansluiten dan de handen ineen slaan om dien regeeringsvorm te vestigen, die volgens hun overtuiging de beste is. Iedereen begrijpt echter terstond, dat men daarmee niet staat op gezonden bodem, en de uitdrukking dat de republiek het minst verdeelt, slechts een phrase is, een praatje, waarmee men kinderen in slaap sust. Is het niet een opvatting van het gezond verstand, dat de werklieden van Montmartre en andere voorsteden van Parijs, de samenstelling van de Nationale Vergadering in aanmerking genomen, beducht zijn voor hun utopische republiek en hun wapenen weigeren af te geven, met hun republikeinsch geloof, dat de republiek de beste regeeringsvorm is en de meerderheid zich op dat punt aan de minderheid moet onderwerpen? En waar de partijen zoo met elkander scharrelen, zoo weinig den rechten ronden weg hunner overtuiging volgen, kan daar met eenige waarschijnlijkheid over de naaste toekomst van een land worden gesproken?

Zoo weinig als de Franschen met hun denkbeeld van vrijheid deugen voor een republiek, zoo onmogelijk lijkt aan den anderen kant de monarchale regeeringsvorm. Het voordeel van een constitutioneele monarchie, - een voordeel dat zeker duur genoeg wordt betaald, - is gelegen in het vaste punt, dat de verschillende partijen ontmoeten, wanneer zij buiten de grens willen treden, die de partij gesteld is overeenkomstig haar gehalte of haar getalsterkte. De monarch heeft alleen de roeping om te waken tegen de overheersching van de eene partij door de andere, tengevolge van de aanwending van geweldadige middelen. Van daar dat de monarch moet staan boven de partijen.

Om die functie echter uit te oefenen moet hij wat zijn roeping betreft, geëerbiedigd worden door de verschillende partijen; de monarch moet een prestige bezitten, dat in het land is gevestigd, door geen der partijen wordt betwist. Dat prestige bezitten de monarchen, helaas, zeer zelden in hun persoon, in hun ontwikkeling, in hun karakter, maar door de traditie, door hun afstamming, omdat hun naam saamgeweven is met de geschiedenis van een land. Dat is zoo waar, dat men koningen niet kan overplanten; in den regel mislukt die bouwerij geheel en al. België is er mee geslaagd, wellicht omdat Leopold I meer dan traditioneel prestige bezat, maar in Griekenland b.v. heeft men den eersten koning naar zijn land teruggejaagd; de tweede vertoont zich weinig om niet hetzelfde lot te ondergaan. In Rumenie heeft men voor niemand minder ontzag dan voor den Vorst, en het schrijven van een goedaardigen brief, heeft het medelijden van de Rumeniers opgewekt om hem vooreerst maar te laten blijven. Wat de overplanting van den spruit van Victor Emanuel in Spanje zal leveren, zal de tijd nog moeten leeren; voorloopig hebben de verkiezingen doen zien, dat de Regeering alle middelen en allen dwang moest gebruiken om een gunstig gezinde volksvertegenwoordiging te krijgen. Het ligt ook geheel in den aard der zaak; de traditioneele grond is onmisbaar om monarchen in het leven te houden; zijn zij niet daarin geworteld, dan verliezen zij voor het volk dat hooge standpunt, waarop hun naam, zelden hun persoon wordt gesteld; zij zijn gewone menschen geworden, die om hun fortuin staande te houden, zich bij een of andere partij moeten aansluiten en derhalve niet meer kracht bezitten dan het gewone partijhoofd. In Frankrijk zijn de pretendeerende monarchen wel inheemsch, maar de revolutie heeft daar het traditioneel prestige weggenomen, en doet hen in zoover met vreemdelingen gelijk staan. Er ligt dan ook iets komisch in het reizen en trekken van de pretendenten om hun belangen aan te bevelen; indien er één was, ja, dan ging het nog; men kon dan voor het volk nog optreden met de bewering, dat de ‘gratie’ der traditie eigenlijk de ‘gratie Gods’ was en velen zouden naif genoeg zijn om het te gelooven. Maar nu gaat het niet; hetzij de gematigde republikeinen zich bij de orleanisten aansluiten en den graaf van Parijs op den Franschen troon plaatsen, hetzij de monarchalen, legitimisten en orleanisten, in een transactie treden om hun rechten ineen te smelten, steeds is de nieuwe monarch, hoe onpartijdig ook, en hoe ook trachtend aan de ware roeping van een monarch te beantwoorden, het hoofd van een bepaalde partij, wiens bestrijding en wiens onttrooning de eerste plicht is van de andere machtige partijen, die tegenover hem staan.

Is het te verwonderen, dat de beste stuurlieden in Frankrijk niet weten waarheen, en zij zich behelpen met de tijdelijke waarheid, de republiek is die regeringsvorm die *'t minst* verdeelt? De regeeringsvorm, die voor Frankrijk het best past, zou echter mettertijd zich zelf wel aanwijzen,

indien in Frankrijk die gezindheid bestond, die voor alles wenschelijk is om zich te herstellen van de wonde, die het geslagen is. De Nationale Vergadering te Bordeaux, vereenigd om de vredespreliminairen te bespreken, gaf blijken te over, dat men erkende, wat nog niet van de lippen had gewild: wij zijn overwonnen en tegenstand te bieden ware waanzin. Van daar dan ook de groote meerderheid, - 546 tegen 107 stemmen, - waarmee de vredespreliminairen werden aangenomen, maar de discussie, in die vergadering gehouden, de verwijten, die de verschillende partijen elkander nu reeds naar het hoofd wierpen, dikwijls het totaal gebrek aan waardigheid en erkenning van de vrijheid van anderen, is ons een niet zeer gelukkig voorteeken van hetgeen volgen zal; ook in de volgende vergaderingen merkt men met droefheid op, dat het ongeluk niet de kracht schijnt te bezitten om de Franschen te verêenen en hen de handen te doen ineenslaan om die hervorming tot stand te brengen, die dringend wordt vereischt. Men wijt het ongeluk aan de *regeering*, of aan bepaalde personen, wacht verbetering alleen van een nieuwe *regeering*, wier hoofddoel moet zijn wraak te nemen op de Duitschers, maar men verwacht of doet *niets van zich zelf.* Laat ons dan ook erkennen, dat wij tot heden deerlijk zijn teleurgesteld in de verwachting, die wij hebben gekoesterd van den invloed, dien het ongeluk op Frankrijk zou hebben en de reorganisatie, die daarvan het gevolg zou zijn.

Slaan wij een blik op de Regeering, zooals die op dit oogenblik is samengesteld, dan prijzen wij Frankrijk nog gelukkig, dat het in deze omstandigheden in die handen is gevallen. Onze sympathie voor het hoofd van het uitvoerend bewind, den heer Thiers, is uiterst gering. Nog meer dan Napoleon III is hij welbezien een der voornaamste oorzaken van den oorlog tegen Duitschland. Thiers is door en door Franschman, ook wat ijdelheid en kleingeestigheid betreft; men herinnert zich zijn oppositie tegen de staatkunde van de keizerregeering, die de eenheid van Italië had helpen tot stand brengen, die Sadowa had laten passeeren, zonder onmiddellijk het zwaard in de schaal te werpen en de eenheid van Duitschland te voorkomen. Frankrijk groot, omgeven door zwakke, onmachtige naburen, ziedaar de staatkunde van Thiers, de stokebrand tegen elk land, dat het groote licht van Frankrijk dreigde te verduisteren; Thiers stelde zich steeds van Frankrijk en van Parijs weinig minder voor dan de Joden in der tijd van hun Palestina en hun Jeruzalem, dat de Heidenen uit alle oorden der wereld zouden komen aanbidden. Dat de Orleanistische overtuiging van Thiers voor het oogenblik schade zou doen aan zijn werkzaamheid voor de Republiek, gelooven wij niet; Thiers is, - en dat is nog minder vergeefelijk dan zijn bekrompen Fransch fanatisme, - een man, die elke opgaande zon aanbidt, en hij is reeds druk bezig zijn vroegere Orleanistische overtuiging te versmoren, omdat de republiek het minst verdeelt!

Maar omdat Thiers door en door Franschman is, ook in de minder

gunstige beteekenis, is ook hij een man, die evenals de republiek, op 't oogenblik Frankrijk het minst verdeelt. Aan zijn oprechte vaderlandsliefde, die hem nog op zijn hooge jaren met vuur en kracht bezielt, twijfelt niemand. Een andere onmisbare eigenschap: hij is een prachtig redenaar, en aan zijn stem heeft men het te danken, dat de Nationale Vergadering den middelweg insloeg en zich niet verplaatste naar een of andere provincie-stad en ook niet naar Parijs, maar naar Versailles, zoo goed als de voorstad van Parijs. Hij is bovendien een geroutineerd staatsman, en het besturen van een staat, vooral in die omstandigheden, waarin Frankrijk verkeert, vereischt meer kennis en wetenschap dan de republikeinen in den regel wel wanen en hebben.

De kracht der Fransche regeering ligt wellicht nog meer in de mannen, waarmee Thiers zich omgeven heeft als ministers, dan in hem zelven. Het zijn gedeeltelijk Orleanisten evenals Thiers, - Dufaure, minister van justitie, een oud vriend van Thiers, die hem in 1826 tot staatsraad benoemde, en Felix Lambrecht, minister van koophandel, van 63-69 lid van het Wetgevend Lichaam, - en mannen van gematigd republikeinsche beginselen, die tot de oude linkerzijde van het Wetgevend Lichaam behoorden, - Favre, buitenlandsche zaken, Picard, binnenlandsche zaken, en Simon, onderwijs. Het zijn mannen, die in de twintigjarige dwinglandij van Napoleon III hun karakter trouw hebben bewaard en hun knie niet gebogen voor de schitterende eerbewijzen, die hen aan het Keizerlijk hof wachtten. Zij zouden voor de Nationale Vergadering kunnen optreden met het wachtwoord - indien het in de dagen van Ollivier niet in miskrediet was gekomen, - ‘wij zijn eerlijke lieden.’

Maar aan welke bekwame en eerlijke mannen de regeering ook zij toevertrouwd, hun zijn waarborgt nog niet het welslagen van hun onderneming. Zoo diep als Frankrijk is geschokt, lijkt het haast ondenkbaar, dat het een vasten regeeringsvorm zal vinden zonder vele inwendige beroeringen. De aanwezigheid van den vijand in het land, de wanhopige toestand, waarin de staats- en niet minder de particuliere financien zich bevinden, houdt zonder twijfel de partijen nog terug om al hun krachten in te spannen. De aanvaarding van de regeering op dit oogenblik is dan ook niet verleidelijk. Wat ons èn voor de republiek èn voor de inwendige rust des lands weinig goeds voorspelt, is dat de laatste gebeurtenissen zonder twijfel de macht van de clericalen hebben doen toenemen. Frankrijk is in de laatste jaren veel Katholieker geworden; de lagere Roomsche geestelijkheid is voor een goed deel ultramontaansch; welk een voortreffelijk onderwerp voor een predicatie ten platten lande, dat Frankrijk in het verderf moest worden gestort, zoodra het de hand wegtrok van de bescherming van den heiligen Vader; de tijden van druk en vernedering zijn ten allen tijde de krachten geweest, die het voorvaderlijk geloof deden ontwaken, ook daar waar het in den boezem scheen verstorven;

zwakke en verzwakte gemoederen zoeken steeds hun troost in het verledene. Nu zijn er in de tegenwoordige regeering elementen, die van den steun der clericale partij volstrekt niet zoo afkeerig zijn, en in staat om bij gelegener tijd, bij gunstiger omstandigheden, uitzicht te openen op bescherming van den heiligen Vader; - maar de clericalen hebben één eisch, die vóor alles op den voorgrond treedt en waarop zij niets laten afdingen, - heerschappij over het onderwijs, en de minister Jules Simon met zijn heldere verlichte denkbeelden is een struikelblok, waarop elke toenadering van de clericale partij moet afstuiten. En kan eenige regeering in het Frankrijk van onzen tijd rust hebben, die niet, zij 't dan ook door wissels op de toekomst, in stilte een transactie heeft getroffen met de clericale partij?

Men ziet, hoe moeilijk het is de kaart te leggen van Frankrijk, wanneer men de werkelijkheid nagaat. Het grootste gevaar in Frankrijk is altijd het groot aantal werkeloozen, en dit aantal wordt vermeerderd door de 350.000 krijgsgevangenen, die thans uit Duitschland wederkeeren; het grootste gedeelte is aan het soldaten-leven gewoon, het zijn de verwende soldaten van het Keizerrijk, die als bij instinct afkeerig zijn van de republiek. De crisis moet voor Frankrijk nog komen, die in de eerste jaren over de toekomst van het schoone, rijke, zwaar beproefde, overal verdeelde land zal beslissen. Eens greep het in wanhoop de hand van den despoot; wanneer wederom een omwenteling dreigt, zal de behoefte aan rust en orde in de maatschappij, niet dezelfde vingerwijzing geven? wie weet? In zekeren zin denkt men bij Frankrijk nog altijd: *le premier roi fut un soldat heureux.*

De graaf von Bismarck is over de toekomst van Frankrijk dan ook lang niet gerust. De Pruisische officieuse bladen bepleiten de noodzakelijkheid om voorloopig zich niet te ontwapenen, alleen de landweer en de vestingartillerie naar huis te zenden en langs de bezettingslinie, bij het vredesverdrag aangewezen, (loopende van Rouaan tot Dijon langs den noorder-Seine oever) door een aanzienlijk aantal troepen te doen beschermen. Wellicht komt het de Fransche regeering voor het oogenblik zoo ongelegen niet, dat de Pruisische kanonnen op de Noorderforten van Parijs nog altijd de onrustige kwartieren van de hoofdstad bestrijken.

Keizer Wilhelm is intusschen met de als de Voorzienigheid onvergetelijke graven von Moltke en von Bismarck teruggekeerd. De laatste heeft minder dan ooit last van zijn zenuwen; de omgeving van ijzer en bloed heeft hem verjongd en verfrischt, en hij zal zich met al zijn kracht wijden aan de zitting van den eersten Duitschen Rijksraad, die overmorgen te Berlijn zal worden geopend. De verhouding der partijen in dien Rijksdag laat zich nog slechts bij benadering bepalen, daar de staatkundige geloofsbelijdenis van een aantal leden nog niet bekend is. Slechts gedeeltelijk is onze verwachting van de verkiezingen bewaarheid; de vrees voor een sterke reactie, tengevolge van de krachts-

inspanning en daarop gevolgde uitputting door den oorlog, - een gewoon verschijnsel, - heeft zich ditmaal niet verwezenlijkt. Van beide zijden, conservatieven en liberalen schrijven zich in Noordduitschland de overwinning toe; met welk recht zullen we eerst later kunnen beoordeelen, wanneer de leden van den Rijksdag zich ter zitting geschaard hebben. In Zuidduitschland hebben de liberalen een even schitterende als onverwachte overwinning behaald op de Patriotten, een uitslag dien men eensdeels heeft toe te schrijven aan de populariteit, waarin de nationale zaak zich ten gevolge van den oorlog verheugt, deels aan de gebleken onwaarheid van de ultramontaansche voorspellingen, en de onbekwaamheid der Patriotten in zaken van staatkunde. Ook in Wurtemberg en Baden zijn bijna uitsluitend mannen gekozen, die de nationale zaak gunstig zijn gezind. Daarentegen heeft de clericale partij in Noordduitschland volkomen aan de verwachting beantwoord en men berekent het aantal stemmen, waarover zij in den Rijksdag zal kunnen beschikken op 70 à 80. Van de zijde der Katholieken gaan echter stemmen op, die waarschuwen tegen het vormen van confessioneele partijen, niet alleen omdat men daarmede van zelf aanleiding geeft tot het oprakelen van den ouden, onzaligen geloofsstrijd maar ook, omdat men de staatkunde in de kerk brengend, de gemoederen van den godsdienst vervreemdt en afkeerig maakt. Voor goeden raad zijn echter de clericalen doof, zooals men weet. Merkwaardig is de uitslag van de verkiezingen voor den Duitschen Rijksdag om de nederlaag van de sociaal-democraten; in weerwil van de uiterste krachtsinspanning hebben zij niet meer dan twee leden in den Rijksdag kunnen brengen. De sociaal-democraten hebben het aan zich zelf te danken; hun oppositie tegen de nationale zaak daargelaten, hebben zij telkens, waar zij zich met de publieke zaak bemoeiden, de overtuigendste bewijzen gegeven, dat zij onder vrijheid hetzelfde verstaan als het mindere soort van hun Fransche geestverwanten: doordrijving van hun eigen denkbeelden en overheersching, dwingelandij, desnoods met stem en stok, tegen elk die van hen durft te verschillen.

Over het geheel genomen mogen wij Duitschland derhalve geluk wenschen met den afloop van de verkiezingen. Vooral uit het Zuiden komen een aantal mannen, die een liberale staatkunde zullen voorstaan, en een tegenwicht geven tegen de autocratie van den heer von Bismarck.

Eindelijk - 28 Februari, acht weken na de benoeming van het nieuwe Ministerie, - kwam onze Volksvertegenwoordiging weder bijeen. Het moet wel een zonderlinge gewaarwording geweest zijn, waarmee de Kamerleden thans in die zaal zitting namen; langen tijd hadden zij rust gehad, want lang duurde de ministerieele crisis en lang was het tijdperk van voorbereiding, dat de nieuwe Ministers noodig hadden niet zoozeer om nieuwe wetsontwerpen gereed te maken, zooals weldra bleek, maar om de oude, ontworpen, half voltooide, half mislukte

wetsontwerpen, die in het ministerie waren opgestapeld, op te ruimen. Maar die lange rust kon weinig versterkends of verheffends hebben; immers zij moest gepaard gaan met een gevoel van onvoldaanheid, van malaise. Beide partijen, zoowel de conservatieve als de liberale waren onmachtig gebleken om een ministerie samen te stellen. Eindelijk om aan de gekke positie een einde te maken, zou de heer Thorbecke dan maar een ministerie vormen, en dit geschiedde, het derde ministerie Thorbecke was geboren. Wie zou jaren geleden voorspeld hebben, dat de grijze staatsman onder omstandigheden als de tegenwoordige nog eenmaal voor de Kamer zou optreden? Schepper van het afgetreden Kabinet, dat niet aan zijn verwachtingen beantwoordde, zegt men, dat hij na het aanbieden van ontslag van het vorige ministerie, ter genezing van de catarrhe der liberale partij wellicht, den raad gaf om een conservatief ministerie te vormen. Dat de conservatieven, hoe zetelbegeerend ook, voor de eer bedankten, wie zal het hun ten kwade duiden?

Immers, de meerderheid der Kamer was liberaal, en regeeren was voor een conservatief Kabinet dus een onmogelijkheid, tenzij men den noodsprong wilde doen om de Kamer te ontbinden en af te wachten of de kiezers er evenzoo over dachten als de heer Thorbecke. De ondervinding, die de conservatieven echter hebben opgedaan van Kamerontbinding is niet zoo uitlokkend, en stonden niet de verkiezingen in Juni voor de deur, die wellicht, nu de liberalen weer moeilijk met het onderwijszwaard kunnen schermen, van zelf de regeering in conservatieve handen zouden brengen?

Maar waarom slaagden dan niet de pogingen van liberale zijde aangewend om een tal heilige mannen te vinden, die moed genoeg hadden om met een liberale meerderheid minister te zijn? Is het waar, dat de heer Thorbecke de hinderpaal geweest is op dien weg, zij 't niet direct, dan toch indirect? 't Is wenschelijk, dat de zaak geheel worde opgehelderd, dat men tot helder inzicht kome van de slepende kwaal, waardoor het parlementaire leven schijnt aangetast. In afwachting dat bij de aanstaande behandeling van de begrooting daarover genoegzaam licht zal worden verschaft en het ministerie Thorbecke, zoo het geen programma geeft, althans de reden van zijn optreden meedeelt, geven wij onze voorstelling; wij hebben daarbij voor, dat niets ons noopt, om de waarheid zooals zij zich aan ons voordoet, te verzwijgen.

Men heeft gezegd, dat de heer Thorbecke een te groot staatsman was voor zulk een klein land; het gezegde is natuurlijk van een vreemdeling; Thorbecke heeft zich waarschijnlijk niet te groot gevoeld voor ons klein landje, anders ware hij verhuisd; voelde hij zich werkelijk zoo oneindig verheven boven het gewone Nederlanders-peil, dan zouden wij als Nederlander eergevoel genoeg hebben om tot hem te zeggen: ga! - Opgevat als hulde aan de buitengewone bekwaamheden van den

president-minister als staatsman onderschrijven wij dat vreemde gezegde ten volle. De conservatieve of de liberale die zou willen ontkennen, dat ons land aan dien staatsman onbegrijpelijk veel is verplicht en wij zonder 'de kalme veerkracht en de glimlachende onverzettelijkheid' van dien man, zooals Groen het zoo eigenaardig uitdrukt, met vele oude instellingen nog zouden voortsukkelen, is partijziek of onzinnig. Minder ingenomen zijn wij met de wijze, waarop de heer Thorbecke als hoofd van de liberale partij, dit heeft tot stand gebracht, en de invloed, dien hij op die partij heeft uitgeoefend. Bij eenig nadenken moest de heer Thorbecke weten, dat het niet genoegzaam is liberale instellingen tot stand te brengen, maar het voor een staatsman bovenal er op aan komt een partij te vormen, die op hetzelfde voetspoor voortgaande, met zelfstandig inzicht toegerust, de goede zaak voortzet. Een werk, hoe voortreffelijk ook, heeft zijn gebreken, die met den tijd aan het licht komen, en de heer Thorbecke zelf zou moeilijk kunnen beweren, dat men in het jaar onzes Heeren 1971 nog dezelfde hooge gedachte zal hebben van onze tegenwoordige instellingen als nu. Het schijnt echter dat de groote staatsman over dit waarlijk niet kleine punt nimmer ernstig heeft nagedacht. Hij is niet alleen het hoofd van de liberale partij geweest, maar hij heeft ook de hoog-leermeester willen zijn en blijven; schoon het den liberalen staatsman, die boven alles het gezag het *autos epha* moest schuwen, allereerst vreemd moest wezen, heeft de heer Thorbecke steeds de autocraat gespeeld en het *ipse dixi*, ligt als op zijn lippen bestorven. Groote geesten kunnen dikwerf zeer kleingeestig zijn, en de heer Thorbecke heeft zoowel aan het een als aan het ander ruim zijn deel. Het is een zwak, dat op den professoralen katheter zoo licht ontwikkelt; wij herinneren ons nog menig hooggeleerde, die bij het afnemen van examen wonderwel in zijn schik was, wanneer de examinandus de schoolsche uitdrukkingen en anecdoten wist te pas te brengen, - zoo wonderwel dat er volstrekt geen onderzoek werd gedaan of er zelfstandig gedacht en onderzocht was; en wij herinneren ons er bij, dat die studenten, die bijzonder zich toelegden om aangenaam te zijn in de oogen der heeren, naderhand bitter weinig hebben gepresteerd.

De vorming nu van de liberale partij onder Thorbecke vertoont een zelfde verschijnsel met het noodzakelijk gevolg. Een gedeelte zweert nog even trouw bij de woorden van den meester, ziet hem naar de oogen en durft zonder hem nauw een vinger verroeren. De heer Thorbecke is echter vrij oud geworden, te oud eigenlijk voor hem zelven; een ander gedeelte van de liberale partij is, zonder het openlijk en luide uit te spreken, de dressuur van den oud-hoogleeraar moede, heeft uit eigen oogen leeren zien; de tijd brengt andere behoeften meê; die een vroeger geslacht niet als werkelijk bestaande wil erkennen en van daar het stil werkend conflict in den boezem der liberale partij, dat naar ons inzien openlijk erkend moet worden. Verzekerd van de stille

tegenwerking van den heer Thorbecke en van hen die nog altijd bij zijn naam zweren, kan een liberaal kabinet, wellicht door den heer Groen van Prinsterer, ‘geavanceerd-liberaal’ genoemd, op geen langdurig bestaan rekenen en zich op een onaangenamen last voorbereiden. Wij vinden het billijk, dat de liberalen den heer Thorbecke, die zulk een sterke hand heeft gehad in de ministerieele crisis, hebben genoopt om, nu de conservatieven van zijn raad niet wilden gediend zijn, zelf de teugels in de hand te nemen. De tijd zal leeren met welk gevolg.

Wie nu verwachtte, dat de heer Thorbecke zijn taak met oude ‘veerkracht’ zou aanvatten, vond zich deerlijk teleurgesteld. Een programma kon men den premier schenken, al ware 't alleen om straks de algemeene discussien over de begrooting niet tot in het oneindige te doen uitzetten, maar met de meeste bescheidenheid had men toch van dit ervaren ministerie iets meer kunnen verwachten, dan de beloofde wetsontwerpen aanboden. Maar wellicht dat de heer Thorbecke, die de liberale partij te ziek achtte om te regeeren, als Hippocrates denkt: door rust en onthouding worden de meeste ziekten genezen.

Onze premier is tevens precies van gevoelen als alle andere premiers in Europa, dat ‘de gebeurtenissen der jongste jaren den plicht opleggen om de middelen onzer verdedigbaarheid meer en meer te verzekeren’. 't Zou ook jammer wezen, indien Nederland in dat opzicht ten achter bleef bij andere staten. Welke plannen het ministerie verder hebben moge met onze wapening, weten we niet en zullen we geduldig afwachten, niet onwaarschijnlijk dat de Bismarckiophobie in dien tusschentijd wat bedaard is, hier en elders. Meten wij de plannen echter af naar het wetsontwerpje, dat nu reeds is ingediend, de oefening van den eersten ban der dienstdoende schutterijen gedurende de maanden April, Mei en Juni, dan krijgen wij van de plannen geen zeer gunstigen indruk. Immers, ook de niet militair moet inzien, dat de drie ton die jaarlijks hieraan worden besteed, zuiver weggeworpen zijn, want die oefening kan onmogelijk onze schutterij tot een bruikbaar wapen maken in tijd van oorlog. Wil men het voorbeeld van Pruisen volgen wat de wapening betreft, welnu, men vatte de zaak flinkweg aan en reorganiseere ons leger naar hetgeen in Duitschland gebleken is het best aan de eischen te beantwoorden. Met de kosten voor de schutterijoefeningen wijst de begrooting van Oorlog nu reeds een verhooging aan van bijna één millioen; het subsidieeren van het middelbaar-onderwijs voor meisjes is echter een zaak, waarop ‘nader onderzoek is voorbehouden’, en het plantloon van den Preanger Javaan kan onder de tegenwoordige omstandigheden onmogelijk *f* 13 bedragen, de ex minister van financiën kan goed uitgerekend niet meer dan *f* 10 geven. Het moet echter gezegd worden, dat deze Minister de hervorming in de Preanger met kracht en klem heeft verdedigd tegen den zondvloed van welsprekendheid der conservatieven, die den Javaan liefst bij de oude

christelijke heerediensten houden en fatsoenlijke behandeling van den Javaan voor een soort van apenliefde verklaren.

Op het gebied van hetgeen men de sociale quaestie noemt, begint zich in ons vaderland meer en meer een verblijdende belangstelling te openbaren. De zaak wordt ijverig besproken en beschreven, en zij het ook, dat het niet veel resultaten afwerpt, - wie kan zulks verwachten bij een vraagstuk, zoo ingewikkeld, in theorie zoo onoplosbaar, het is reeds veel, dat de aandacht er op gevestigd is, en de Internationale Arbeidersbond, die ook hier zijn vertakkingen krijgt, ons niet onvoorbereid, onwetend en daarom schuldig aantreft. Het kan niet anders dan goed doen, dat velen bekend worden met de behoeften, met den nood van den werkman, en herinnerd aan de eischen, die elk mensch heeft of stelt tegenover het leven; men leert den werkman met een ander oog beschouwen, de groote afscheiding van stand, de zedelijke verwijdering wordt minder. Langs dien weg alleen kan de gevaarlijke invloed gebroken worden, die opruiende toespraken en tot haat en woest geweld prikkelende bladen ook hier kunnen oefenen, een invloed die niet afhankelijk is van het gehalte dier bladen, wat zeer schraal is, - maar van de voorspiegelingen van een materieel welvaren, dat de arbeider ten onzent tot heden als een onbereikbaar ideaal beschouwde.

Zonderling dat in onze Volksvertegenwoordiging niemand gevonden werd, die bij gelegenheid van de interpellatie van den heer van Houten, een woord van belangstelling, van sympathie over had voor dit onderwerp, dat meer en meer een quaestie van den dag wordt, en dat, terwijl deze afgevaardigde de stilzwijgendheid, die men steeds in de Kamer tegenover dit onderwerp in acht nam, constateerde. Om dit verschijnsel te begrijpen, moet men in aanmerking nemen, dat wij leven in een klein land, en kleine landen evenals kleine plaatsen hebben altijd veel kleingeestigs. Men dacht wellicht te meer, naar mate er minder gesproken werd, niet over de zaak zelve, over het lot van den werkman, in vergelijking b.v. ook tot een lid der Staten Generaal, maar over den heer van Houten. Wat kwam die man weer aandragen met zich zelf in den vorm van de arbeidersquaestie? Wat zet die man zich zelf op den voorgrond, en meer van die overwegingen, die in Abdera en in Nederland overgewoon zijn. Te vragen naar de zaak, die aan de orde is, zonder aanzien des persoons of der partij, is een eisch, die echter te hoog schijnt voor onze Tweede Kamer.

19 Maart '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Een belangrijke avond van het Rotterdamsche dichtgenootschap.

Het lot van alle menschelijke inrichtingen komt met dat van den mensch zelven dáárin overeen, dat in beiden steeds afwisseling heerscht van toe- en afneming, van opkomst en verval. Bewijzen voor die stelling aan te voeren mag wel nutteloos geacht worden. De geschiedenis van alle ons bekende instellingen, vereenigingen of maatschappijen kan haar staven; ja de aanwijzing van zulke afwisseling maakt eigenlijk voor een goed deel die geschiedenis uit. De Maatschappij, in welke ik thans het woord voer(*), is van dien regel niet uitgesloten, en bepaaldelijk niet de Afdeeling, die aan deze plaats hare bijeenkomsten houdt en die omtrent vijf en twintig jaar ouder is, dan de Maatschappij zelve. Voor wie dit eenigszins vreemd mocht voorkomen, zij herinnerd, dat de instelling, die thans den titel voert van 'Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen,' en vroeger van 'Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde,' in het jaar 1800 is ontstaan uit de samenvoeging of ineensmelting van drie toen bestaande dichtkundige genootschappen, te weten: *Kunst wordt door arbeid verkregen* van Leiden; *Wij streven naar de volmaaktheid* van Amsterdam, en *Studium scientiarum genetrix* van Rotterdam, waartoe nog in 1818 het haagsche Genootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt*, en in 1850 het dordsche *Diversa sed una* zijn toegetreden.

Onze tegenwoordige Afdeeling der Hollandsche Maatschappij mag alzoo, naar ik meen, altijd beschouwd worden als de voortzetting van het vroegere rotterdamsche Genootschap. En zoo men dan van schrede tot schrede die instelling wilde volgen gedurende de bijna honderd jaren van haar bestaan(†), zou er zeker op menige afwisseling van

(*) Deze schets werd voor eenige jaren voorgelezen in de Rotterdamsche Afdeeling van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen.

(†) Het Genootschap werd in 1776 opgericht.

voor- en tegenspoed, van bloei en kwijning, bijna zelfs van leven en sterven te wijzen zijn. Zoo iets ligt thans echter buiten mijne bedoeling. Meer gepast zal dit de taak zijn van den Redenaar, die bij het aanstaande eeuwfeest onzer Afdeeling voor u zal optreden, en in den schat der officiëele Aanteekeningen, door zooveel achtereenvolgende in ijver steeds wedijverende Secretarissen gehouden, zonder twijfel daartoe eene zoo volledige als nauwkeurige bron aantreffen. Ik wilde thans uit dat groote boek voor u slechts een zeer klein gedeelte opslaan, door de aandacht te vestigen op eene bladzijde uit de geschienis van *Studium scientiarum genetrix*, eene der schitterendste, waarop zij mag bogen.

De dichtgenootschappen der vorige eeuw staan over het algemeen in de openbare meening der letterkundigen niet hoog aangeschreven. Men beschouwt ze als kweekplaatsen van middelmatigheid, ongeschikt om op het gebied van taal- en poëzie iets degelijks en goeds uit te richten. Op de meeste dier inrichtingen moge zoodanig een oordeel toepasselijk zijn: er waren uitzonderingen. Evenals de vroegere rederijkerskamers over het algemeen poëtischen wansmaak huldigden en de taalbastaardij in de hand werkten, doch de amsterdamsche vereeniging *In liefde bloeijende* desniettemin onder hare leden de voorloopers telde van het schitterendste tijdperk onzer letterkunde: zoo onderscheidde zich het leidsche dichtgenootschap, en voorts mede het haagsche en het rotterdamsche, op eene gunstige wijze. Dichters, later als van den eersten rang beschouwd, zooals Feith, Bilderdijk, de Lannoy, Staring, Schenk en anderen, zongen daar hunne eerste liederen. In eenen tijd, zoo weinig dichterlijk gestemd als de tegenwoordige, mogen de helden dier gezelschappen wel geacht worden te verdienen, dat we hun eene wijl het oor leenen.

Het is de veertiende dag der maand Augustus van het jaar 1783. Het rotterdamsche Dichtgenootschap houdt zijne jaarlijksche Algemeene Vergadering. Daar vindt gij vereenigd wat onze stad wegens rang of geboorte, wegens talent in kunst of wetenschap, aanzienlijks kan aanwijzen. De bank der Beschermheeren wordt onder anderen ingenomen door de Groot-achtbare Heeren Burgemeester Izaäk van Alphen, Mr. Cornelis Groeninx van Zoelen, Heer van Ridderkerk, Mr. Jakob Reepmaker, Heer van Strevelshoek. Onder de Leden van Verdiensten bemerkt gij Joannes van Spaan, predikant te 's Gravenhage en oprichter van het haagsche Genootschap; Cornelis van Hoogeveen, oprichter van het leidsche Genootschap; Mr. Willem Bilderdijk, praktiseerend advocaat te 's Gravenhage. Voorts doen zich uit de gewone en honoraire Leden aan u voor (uit de stad zelve) Lambertus van Oyen, later onze welbekende Stads-Secretaris; Philip Jakob van der Goes, regeerend Burgemeester en Bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie; Mr. Adri-

aan Gevers Deynoot, Oud-Raad in de Vroedschap; Dr. François Willem de Monchy, Oud-Schepen; Hendrik Adriaan Hoffmann, Oud-Schepen; Jan George Fauchey, Cornelis van der Pot, Abraham van Rijkevorsel en David van Stolk, kooplieden; Adriaan Johan Obreen, Oud-Schepen; Cornelis van Reyn, Med. Doctor; Rudolf Mees, Oud-Schepen en veel andere ingezetenen van den eersten rang. Uit de Buitenleden onderscheidt gij Petrus Weiland, remonstrantsch predikant te Utrecht; Mr. Rhijnvis Feith, van Zwolle; Johan Baron Meerman, Vrijheer van Dalem; Jan de Kruyff, van Leiden, en anderen.

Aan den luister van zulk een gehoor zijn de helden van het feest niet onevenredig. De Voorzitter, een der oprichters van het Genootschap, is een man van middelbaren leeftijd, van eene rijzige, achtbare gestalte; zijn naam is Kornelis van der Palm; zijn beroep kostschoolhouder, vroeger te Rotterdam, thans te Delfshaven. Zijne verdiensten zijn uitstekend. Hij is schrijver van meer dan één werk over de opvoeding en het onderwijs, op welker gebied hij de gebreken van zijnen tijd onbewimpeld in het licht stelt en den weg ter verbetering aanwijst. Zóó helder zijn zijne inzichten, zóó verstandig zijne voorslagen, dat de hervormers van het lager schoolwezen, in het begin onzer eeuw, om wél te slagen, die slechts hadden over te nemen en ten uitvoer te leggen. 's Mans proza is zuiver van taal, keurig van stijl, en verraadt eene groote mate van beschaafdheid; geen wonder, dat hij, in de eeuw der dichtgenootschappen, ook dichter was. Intusschen, hoewel hem als zoodanig niet de eerste rang mag worden toegekend en, althans in mijne schatting, zijn proza verdienstelijker is dan zijne poëzie, zou hij in elke eeuw onder de nette en welluidende zangers zijn geteld.(*)

Tegenover den Voorzitter hebben twee jeugdige leden plaats genomen, van jongs af vereenigd door den band der vriendschap, weldra daarenboven door dien des bloeds.(†) Een hunner is des Voorzitters zoon, Johannes Henricus, thans student in de Theologie te Leiden, en bestemd om later een der grootste sieraden van zijn land te worden. Bij zijn leven noemde men hem doorgaans ‘Nederlands eerste Redenaar.’ Ik weet niet of tegenwoordig allen met dien titel nog instemmen; doch, wat mij onbetwistbaar voorkomt, is dat Van der Palm in onze schatting zal moeten blijven de man bij uitnemendheid van gekuischten smaak, van schoone vormen, van welluidende taal; de man van regelmaat en orde. Zijn nu in de laatste tijden de begrippen van wat tot eenen goeden smaak behoort wellicht gewijzigd; hebben losheid en vrijheid in stijl en taal onder ons meer veld gewonnen: laten wij niet vergeten, dat de wansmaak en de regelloosheid

(*) Over Kornelis Van der Palm en zijne verdiensten handelde ik in eene Voorlezing, gehouden in de Algemeene Onderwijzers-Vereeniging te Rotterdam, geplaatst in *De Unie*, D. IV. bl. 120-166.

(†) Den veertienden November 1786 trad J.H. van der Palm in den echt met Alida Bussingh, zuster van Johannes Wilhelmus, kinderen van Jan Willem Bussingh, predikant te Delfshaven.

van de laatste helft der vorige eeuw juist mannen als Van der Palm en Siegenbeek behoefden, om langs den weg van regel en gezag tot de vrijheid te geraken, welke wij thans, zonder tegen den goeden smaak of de gezonde wetenschap aan te druischen, mogen huldigen; laten wij niet vergeten, dat zonder Van der Palm wij geen Beets, zonder Siegenbeek geen De Vries zouden bezitten, en dat zij, die u den grond zuiveren en effenen, niet mogen achtergesteld worden aan hen, die daarna voor u er bloemen en vruchten uit doen spruiten.

Aan het tegenwoordige geslacht staat Van der Palm alleen als prozaschrijver voor den geest: hij begon zijne letterkundige loopbaan met als dichter te schitteren. Spoedig echter heeft hij de poëzie vaarwel gezegd, omdat hij, zooals men beweert, de overtuiging had, dat de beoefening der dichtkunst aan die der welsprekendheid schaden zoude. Inderdaad heeft Van der Palm zich in dien geest uitgelaten. ‘Zelden of nimmer bijkans (zegt hij ergens) ziet men, dat de waarlijk groote Dichter eenen vloeijenden prosastijl schrijft... Men kan te gelijk middelmatig Dichter en middelmatig Redenaar, of in één der beide vakken groot, in het andere middelmatig wezen, maar in beide te gelijk uit te munten, is een verschijnsel, hetwelk wij in de geschiedenis der Letteren vruchteloos zoeken.’(*) En elders: ‘Men merkt het terstond aan den prosastijl des echten dichters, dat hij zich niet in zijn element bevindt; en men weet naauwelijks, waaraan het zij toe te schrijven, dat de zoetvloeijende zanger zoo hard en stootend wordt, wanneer hij zich in ondicht krachtig en verheven poogt uit te drukken.’(†) Bij het nederschrijven van deze opmerking kan Van der Palm aan Bilderdijk gedacht hebben, die trouwens zelf erkende ‘nooit het prozaschrijven te hebben verstaan;’(§) doch overigens mag op de algemeenheid van den gestelden regel wel wat afgedongen worden. Heeft men groote dichters ontmoet, die gebrekkig proza schreven, zulks bewijst nog niet, dat de oorzaak daarvan in hun dichttalent lag. Bovendien ontbreekt het, ook in onze vaderlandsche letterkunde, niet aan schrijvers, die in gebonden en ongebonden stijl tevens uitmuntten. Onder de vroegeren wijs ik op Vondel, die een der beste prozaïsten van zijnen tijd was; onder de lateren op Bogaers, bij onze Maatschappij zoowel wegens den *Tocht van Heemskerk* als wegens de *Verhandeling over de Welsprekendheid* bekroond.

De andere Jongeling, van een even gunstig uiterlijk als zijn Vriend, is Johannes Wilhelmus Bussingh, predikant te Vinkeveen, in later tijd te Gouda, doch bij het geheele vaderland bekend als warm vereerder van het stamhuis van Oranje, als vervaardiger van menig stichtelijk kerklied en als bevorderaar van veel schoons en goeds op letterkundig gebied.

(*) Salomo, D. IV. bl. 355.
(†) Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, D. IV. bl. 156.
(§) Briefwisseling met de Hoogleeraren Tydeman, D. I. bl. 85.

Het Genootschap zal in dit uur aan zijne twee jeugdige leden een openlijk blijk van hulde bieden. Voor twee jaren opende het eenen wedstrijd tot het bezingen van den Oorlog. In de vorige Algemeene Vergadering was Van der Palm als de eerste, Bussingh als de tweede overwinnaar afgekondigd, en nu staan zij gereed, den prijs uit des Voorzitters hand te ontvangen. Verwondert het u, dat de oude Van der Palm, als minnaar der schoone kunst, als voorganger in zijne eigene stichting, als vader en vriend der bekroonden, zich uitermate gelukkig gevoelt? Hij onthaalt de Vergadering op eenen lierzang, getiteld: ‘de Invloed der Dichtkunste op het menschelijk hart,’ naar mijne schatting één der beste dichtvruchten, die we van hem kennen. De vroeger zoo geliefkoosde Ode moge thans niet zeer gezocht zijn, coupletten als de volgende zullen hunne waarde behouden en in ieder geval van de kunstvaardigheid des makers getuigen.

‘Zing Dichter, en 't gevoelig hart
Wordt ijlings door uw tael bewogen;
Gij schreit, het schreit met uwe smart',
Uw invloed kan de tranen droogen;
Uw lagchen brengt ons blijschap aen;
Uw scherts doet ons verwonderd staen;
Gij leert, verbetert, sticht of heft, door lofgezangen
De ziel van hier ten hemel' op:
Verrukking staet u bij, gij klimt ten steilsten topp',
Dan blijven oor en geest aen uw vermogen hangen.

Dat juigchen stijgt voor 's Hoogsten troon,
Daer mengt de stem der hemellingen
Zich met dien godge wijden toon',
Om de eeuwige Almagt loftezingen.
Zoo volgt de kunst het glansrijk spoor,
Gebaend door 't zalig geestenkoor
Der morgenstarren, die te samen vrolijk zongen,
Toen de aerde op haer kanteelen zonk,
En op 't al scheppend woord, dat door den bajert klonk,
De hemelbollen in de luchtgewelven hongen.

Die englenzang komt ons te staê,
Ons menschen, die op 't aerdrijk wonen:
Verheven dichters, volgt dien na,
Schroomt niet, al zingt ge op lager toonen.
Is 't waer, is een onzigtbre rij
Dier geesten ons gestaêg op zij,
Om door hunn' invloed ons te leeren of te schragen:
Dan moet uw dicht den sterken gloed,
Het serafijnenvuur, dat ons gevoelen doet,
Die echte teekens van een hemelsche afkomst dragen.’

De uitreiking der eerepenningen ging mede van toespraken in dichtmaat vergezeld, tot den Zoon onder anderen met deze regels:

‘'k Ben Vader - ik gevoel de nooitverbreekbre banden
Der kinderliefde, die in kragt hier werking doen,
Zoo meenigwerf, door deugd of vlijt, die huwlijkspanden
Op 't glansrijk spoor der eer', met heldenschreên zich spoên.
Voelde ik, door menschenminne of de eer der kunst gedreven,
Mij aengespoord om zelf naer eertrofeen te staen,
En werd mij 't blozend goud of zilver vaek gegeven?
De lauwer van mijn' Zoon brengt grooter lof mij aen.
Ik vlecht, met eigen hand, de krakende festoenen,
En sticht, in 't letterperk, voor hem deze eertrofeen;
Mijn reeds vervlogen jeugd schijnt, op deez' daed, te groenen,
De nakende ouderdom weêr achterwaerds te treên.’

De Zoon bleef niet achter, zijn gevoel in schoone dichterlijke taal te ontlasten. ‘Zou mij’ (zegt hij):

‘Zou mij dat goud niet dierbaer wezen,
Door uwe hand mij toegedeeld?
Gij kunt vrij in mijn harte lezen,
Door laffen hoogmoed nooit gestreeld,
Wat wensch mij in den boezem zweefde,
Toen ik naar frissche lauwers streefde,
Of mij een doelwit heeft bekoord,
Danze aan uw voeten neêr te leggen,
Mij zelf den prijs eens roems te ontzeggen,
Die u, die u alleen behoort!

Ja zoo ik ooit een toontje slaekte,
Gekenmerkt door der braven gunst,
Uw zorg, die voor mijn welzijn waekte,
Wrocht in mijn hart het zaed der kunst?
Mijn Vader! 'k heb het u te danken,
Zoo ooit mijne ongeveinsde klanken
Een traentje ontpersten aan de deugd -
Die deugd, waer gij mijn ziel voor vormde,
Toen haer 't geweld der drift bestormde,
ô Vriend en Leidsman mijner jeugd!

Zie, Vader, zie mijn' boezem gloeijen
Door de aendrift van het sprekend bloed.
Zie tranen - zuivre tranen vloeijen,
Die mij de erkentnis storten doet -
Vloeit af, vloeit af, ô tranenbeken!
Besproeit, besproeit dit eereteeken;
Zoo wordtge, ô streelster mijner zinn',
De baek, waerdoor ik 't dwaelspoor misse,
Het pand van mijne erkentenisse,
En 't zegel van mijn ondermin!’

De betuiging van kinderlijken eerbied, in deze regels vervat, heeft te hooger waarde, omdat zij uit het hart voortkwam; omdat zij niet werd afgeperst door de gelegenheid des tijds, niet in wederspraak was met des Sprekers gewone denk- en handelwijze. ‘Van zijnen Vader (zegt Dr. Beets) sprak Van der Palm altijd met den meesten eerbied niet

alleen, maar ook met de hoogste ingenomenheid.'(*) En aandoenlijk is de wijze, waarop de Zoon, tot rijpen leeftijd gekomen, zich in een zijner werken uit: 'Ik had het geluk ouders te hebben, geacht wegens hun verstand en hunne deugd: en het is met een hart, gloeijende van dankbaarheid en kinderlijken hoogmoed, dat ik deze openlijke hulde breng aan hunne nagedachtenis.'(†)

Tot zijnen vriend en mededinger Bussingh richt de jeugdige Zanger in de Vergadering, die we voor een oogenblik in den geest verlieten, de volgende regels:

'Mijn Vriend! wij hebben saem gestreden,
En de overwinning was ons deel -
Dat dan de zuivre vriendschap, heden,
Twee harten met verrukking streel'.
Gloeit, gloeit niet, gouden eereloovren,
Of gij mijn jeugdig hart betoovren,
't Zijn vriend onwaerdig maken zoudt -
Ik koos, ten prijs van mijn gezangen,
Het zilver aen zijn zij' te ontvangen,
Dan zonder hem het blinkend goud.'

Hierop antwoordt Bussingh, in eenen niet minder warmen lierzang, aldus:

'Mijn dierbre! staek uw noodloos blozen,
Ik immers weet wat gij gevoelt;
'k Had, zonder u, geen goud gekozen,
Gij, zonder mij, geene eer bedoeld.
Kom, dat wij dan de lauwers menglen,
Die, beurtlings, om den schedel strenglen,
En krijge ik, op mijn beurt, het goud;
Mijn zangtoon klinke als de uwe teder,
Dan krijgt uw hart meer waerde weder,
Dan 't grootst metael in waerde houdt.

Zie ginds het perk des krijgs ontsloten,
Daer klinkt de schorre bloedtrompet,
En Edgar, een der tochtgenooten,
Heeft 't zwaerd op 's Konings hoofd gewet.
Cleant, de trouwste zijner vrinden,
Poogt zich met Edgar te verbinden,
Doch snelt hem onverhoeds vooruit.
Hij velt den vorst; ontrooft zijn' degen,
Hij vliegt zijn besten Edgar tegen,
En roept, mijn vriend, gij wont deez' buit.

Die zelfde trouw houdt ons verbonden;
Wij deelen 't glinstrend' eermetael;
Uw hart heeft zijnen wensch gevonden,
En 't mijn' juicht in uw zegeprael.
ô Dat die trouw ons eeuwig boeie!

(*) Leven en Karakter van Joh. Hend. van der Palm, bl. 2.
(†) Salomo, D. III. bl. 378.

Dat ééne drift ons hart ontgloeie!
Blijf lotgemeen in mijn geluk;
Niets moete ons immer onderscheiden,
Dan dat de rampspoed van ons beiden,
In dit ons lot, alleen mij drukk'.'(*)

Tot de dichtergroep, die we leerden kennen als door vriendschap en kunstzin verbonden, behoorde, onder andere leden der Vergadering, ook Willem Bilderdijk, die hunnen naam in zijne werken heeft vereeuwigd. Ter vorige Algemeene Vergadering had hij, nadat de bekrooning zijner twee jeugdige vrienden was aangekondigd, zijne ingenomenheid met het rotterdamsche Genootschap door een fraai vers doen blijken, dus aanvangende:

Begaafde Dichters, die uw snaren,
By 't kabblen van de Rottebaren
Op onnavolgbre tonen stelt!
Vergunt ge, o wakkre Kunstenaren!
Dat zich mijn zwakke zang aan uwen zang zou paren,
Die van een hemelsch Dichtvuur zwelt?

Hoe moet me uw gunst de ziel niet treffen?
Dan ach, hoe moet ze zich verheffen,
Op dat ze uw grootheid niet onteer'!
Bedenkt gy 't dat gy van mijn zangen
's Genootschaps luister af doet hangen?
En ach! wat is die luister teêr!

't Voegt hun, wien versche prijslauwrieren
Het gloriedragend voorhoofd sieren,
Te pralen in uw eedlen kring:
Maar ik, wiens cyther reeds verstramde,
Wiens hand te lang een rust verlamde,
Ik bloos, wanneer ik met u zing.'(†)

En pas negen dagen geleden zong hij, op den maaltijd van het haagsche Genootschap, Kornelis van der Palm, in een zoogenaamd kniedicht, dus toe:

'Indien, ô Van der Palm!
Mijn kunstelooze halm
Uw lof wist uit te drukken,
De schoonheid van mijn lied
Kon niet
Dan streelen en verrukken.

Maar hoe! betaamde 't my,
Door kreuple Poëzy
De lauwerblaân te honen,
Waarmeê gy 't Haagsche Dicht -
gesticht
Uw schedel dwongt te kronen?

(*) De aangehaalde regels van de beide Van der Palmen en Bussingh vindt men in het Vijfde Deel der Dichtoefeningen van het Kunstlievende Genootschap enz. (Leyden 1785).
(†) Verspreide Gedichten, D. II. bl. 192.

Ik zwijg dan, en mijn drift
Zal, door de yvoren stift,
U hier geen hulde wijden:
Maar spraakloos blijf ik me in
't Gewin
Van Uwen roem verblijden.

Doch laat dees gulle dronk,
Die ons de Vriendschap schonk,
Mijn hart ten tuige strekken!
Dat Hollandsch hart, dat vrind-
schap mint,
Zal valschheid nooit bevlekken.

Dat hart, voor eeuwig vrij
Van laffe veinzery,
Kan nooit beschaming duchten:
Het geeft, door 't gloeiend oog,
Betoog
Van zijne oprechte zuchten.

Leef lang, de Kunst ter eer'!
En doe ons, keer aan keer,
Aan uwe tonen hangen:
Verlok de brave jeugd
Ter deugd,
Door Vaderlandsche zangen.

Zoo ons des arbeids last,
Op onze hals getast,
Der Dichtkunst af deed sterven;
Der vaadren roem zal nu
In u
Toch geen bezinger derven![*]

Vooral echter was het de jonge Van der Palm, die benevens Bussingh door nauwe vriendschap met Bilderdijk waren vereenigd; het waren academie-vrienden te Leiden. Toen deze den negentienden October 1782 tot meester in de beide rechten werd bevorderd, was Bussingh zijn paranimf en wijdde, zoowel als Van der Palm, aan hunnen vriend eenen lierzang, die achter de Theses gedrukt staan. Bussingh zingt daar:

'Wat eer, mijn Vaderland!
Dees rechtgeaarde telg, dit achtbaar puikverstand,
Dit wonder onzer eeuw, zaagt ge op uw' erfgrond teelen....

(*) Aldaar bl. 188.

Geluk, mijn teedre ziel!
Dat immer zulk een heil aan u te beurte viel:
Gij vondt, bij zulk een drift, dit hart voor u ontsloten.
Treed nader, blijde Zangeres!
Ken in dees besten mensch, het puik der Lettergrooten,
Mijn Pylades.'

Kort daarop - in Januarij 1783 - sprak Bilderdijk Bussingh bij diens huwelijk dus aan:

'o Bussingh, waardigste aller vrinden,
In wiens voortreflijk hart de Vrijheer van ons lot
My 't hoogste gunstbewijs deed vinden,
Te ontfangen van de hand van d' Aartsweldoenden God.'(*)

Deze vriendschap schijnt nimmer verstoord te zijn geworden. Zij moge in de eerstvolgende jaren door Bilderdijks veelvuldige bezigheden niet druk, en na 1795 door zijne uitlandigheid in het geheel niet onderhouden zijn: nauwelijks is deze in 1806 op vaderlandschen bodem teruggekeerd, of zijn eerst invallende verjaardag - het was de vijftigste zijns levens - wordt den zevenden September met zijn gezin te Gouda ten huize van Bussingh gevierd. De Gastheer gaf bij dit feest eenige gedichten ten beste, uit welke enkele regels hier volgen:

'Zo moogt Gij 't gouden feest thans van uw leeftijd vieren,
En 'k zie, mijn beste Vriend! door u mijn vriendendisch,
Met eene lieve Gade, en dierbre telgen sieren,
Wier heil voor u en mij de grootste wellust is.
Komt, Vrienden! nu dan 't leed vergeten,
Dat zo veel jaren heeft gedrukt!
Nu durve ik eerst met recht, mijn Dierbre! u welkom heeten,
Daar, in dees blijden kring, met gade en kroost gezeten,
Eerst nu de ware vreugd uw en mijn hart verrukt.
Dees feestdag is mij waarlijk heilig!
'k Mag hem dan wederzien, dien Vriend, die me alles is,
Maar God hebb' dubbeld dank, dees dag is dubbeld heilig,
Daar 't ook het gouden feest van zijn verjaren is.....
Wij mogten dan op nieuw elkaâr nog wedervinden,
Mijn Halsvriend! die zo wreed van mij wierd afgescheurd;
Hoe vaak heeft u mijn hart, en mij uw hart betreurd:
Maar nu triomf! daar wij elkaar nog wedervinden,
Daar Vriendschaps zachte hand op nieuw ons wil verbinden,
Nu 't matte hangend hoofd weer vrolijk opgebeurd!'(†)

(*) Mengelingen (Amst. 1804), D. II. bl. 90.

(†) Naar het (zoo ik meen) onuitgegeven handschrift des Dichters, onder mij berustende. Zie ook Bilderdijks Brieven (door Messchert uitgegeven) D. II. bl. 110, waar men leest: 'Mijne Dochter uit het eerste huwelijk, die te Gouda thands is, wilde my gaarne, by mijn ouden Vriend Bussingh aldaar (de Predikant) eene fête geven op mijn vijftigsten verjaardag, 't geen ik haar niet weigeren kan aan te nemen.' Uit het gemelde handschrift deel ik hier nog het *Ex tempore* mede, dat door den Gastheer aan Bilderdijks dochter, Louise Sibille, aan het slot van het vriendenmaal werd gewijd:

'Zo wisslen, bij de vreugd zo wel als 't leed, de dagen!
De Feestdag voor mijn Vriend liep vrolijk, juichend af:
Het uur van middernacht, zo 'k meen, is reeds geslagen,
Maar, met een nieuwe vreugd, komt de achtste Herfstdag dagen,

Bilderdijk, van zijne zijde, toonde toen en later zijnen vriend niet te vergeten. In 1808 bezong hij diens zilveren bruiloft, in 1810 diens vijftigste jaarfeest en in 1822 diende hij hem, naar het schijnt in kommerlijke omstandigheden, troost toe.(*)

Een even gunstig getuigenis kan niet worden gegeven van de voortduring der vriendschap tusschen Bilderdijk en Jan Hendrik van der Palm. Wel had deze zijnen vriend bij diens promotie toegezongen:

‘Vaar wel - denk soms aan mij - misschien was Van der Palm
Een' Bilderdijk niet gansch onwaardig...
Dat vrij mijn gansche leven kwijn,
Zoo iets de gloênde erkentenisse
Aan u, mijn dierste Vriend! uit mijn gedachten wissche...
Maar, Hemel, zou dit mooglijk zijn!’

Wel schreef Bilderdijk, den elfden November daarop, in Van der Palms album:

‘Waar 't warm gevoel van 't hart in staat, zich meê te deelen
Aan 't levenloos papier,
Geen naam van Van der Palm zou in mijn trekken spelen,
Of 't blad smolt weg in vier.
't Smolt weg, gelijk mijn oog tot tranen waant te vloeien,
Als 't denkbeeld van uw trouw
Mijn borst van dankbre zucht voor uw belang doet gloeien,
't Gene ik voor 't mijne hou:
Wanneer ik in mijn hart het uwe waan te voelen,
Voor deugd en maatschappy,
Voor God, voor Vaderland, en 't edelste bedoelen,
Waar 't hart voor vatbaar zij.
Wanneer ik 't voor de kracht der vriendschap voele aan 't branden,
En hevig aangedaan,
Door d'engsten knoop geklemd in haar gewijde banden,
Van vreugd aamechtig slaan:

Daar hij dien braafsten man de beste Dochter gaf.
Duld, Edele Vriendin! dat op dees blijden morgen,
Mijn hart U, met dees dronk, nu 't vriendenoffer bied!
Beleef nog lang dees dag in vreugd, bevrijd van zorgen,
En, waar ook 't lot u voer, vergeet, vergeet ons niet.’

Uit deze regels blijkt, dat Bilderdijks dochter geboren was den *achtsten* en niet den *zevenden* September (1785) zooals prof. Tydeman opgeeft, in de Bijlagen der Gedenkzuil, (Amst. 1833) bl. 3.

(*) Mengelingen, D. IV. bl. 151 en volgg.; Nalezingen, D. II. bl. 6 en volgg., en Krekelzangen, D. I. bl. 170 en volgg.

Dan schreie ik, gansch vervoerd, en als my zelv onttogen,
Der Godheid staamlende aan:
Gij schonkt me in dezen vriend, weldadig Alvermogen,
Het allerhoogste goed, een stervling toe te staan.'(*)

Wel onderschreef hij dit albumvers met de zinspreuk 'semper idem,' en herhaalde in 1784 dergelijke betuigingen, toen hij zijnen vriend, bij gelegenheid van eene bekrooning, eenen dronk bracht, dien hij, niet zonder eedzwering, dus besloot:

'De Vriendschap mocht ons eens in de engste snoeren klemmen;
Zij geve uw teder hart verzeekring van het mijn:
En, waar en tong en hart niet eeuwig samenstemmen,
Daar moog de vriendschapsdronk een wreede giftdrank zijn.'(†)

Wel, eindelijk, mochten, een vierde eeuw later, de beide groote mannen in koning Lodewijks Instituut nog met elkander omgaan en te zamen aan letterkundige werkzaamheden deel nemen: met dien Koning scheen het gevoel van vriendschap, althans van Bilderdijks zijde, voor altijd geweken. Schampere zetten, hier en daar in zijne werken voorkomende, deden dit vermoeden; doch dat de Dichter in 1827 zijne vroegere betrekking, zijn' eigen' eed, ja zich zelven zóó verre kon vergeten, dat hij in staat was, onder de afbeelding zijns voormaligen vriends een bijschrift te plaatsen, waarin, onder veel ander hatelijks en lasterlijks, van 'een duivlenlach op 't huichlend aangezicht' wordt gewaagd, dit zou ons, zoo we de zekerheid daarvan niet hadden, met Van der Palm doen vragen: 'Hemel, zou dit mooglijk zijn?'

Dat Bilderdijk bij Van der Palm 'zoo zeer in ongunst geraakt zou zijn' zooals Da Costa zegt(§), ware zekerlijk niet te verwonderen geweest; doch het is tot hiertoe nog nergens uit gebleken. Men hoore daarentegen, hoe verschoonend de Hoogleeraar zich in het jaar, dat op het genoemde volgt, ter Algemeene Vergadering uitlaat over eene eigenaardigheid van den Dichter, die door velen minder gunstig werd beoordeeld. 'Waarom zouden wij het onzen grootsten dichter als eene veinzende plichtpleging te laste leggen, wanneer wij hem bij ieder grooter meesterstuk, dat hij ons levert, over achteruitgang en uitputting van zijn dichtvermogen hooren klagen? Alsof men niet bij elke schrede, die men vorderde op het veld der volmaking, zich zelf te meer

(*) 'k Geef hier dit gedicht zooals het door Dr. Beets, uit Van der Palms Album, is medegedeeld in het aangeh. Leven, bl. 136. Bij vergelijking met de uitgave in de Nalezingen, D. I. bl. 15, blijkt dat daar ter plaatse feilen zijn ingeslopen, bijv. *onttoogen* voor *onttogen* (reg. 17), vooral *in 't vier* voor *in vier* (reg. 4), waarvan de eerste lezing onzin oplevert. De uitgave door Da Costa (D. X. bl. 259) laat niet alleen de fouten onverbeterd, maar voegt er nog eene aan toe, door onder het stukje 1781 te plaatsen, in stede van 1782.

(†) Verspreide Gedichten, D. II. bl. 191.

(§) De Mensch en de Dichter Willem Bilderdijk, bl. 33.

verloor in deszelfs onmetelijke uitgestrektheid; alsof de eindpaal, naar mate men voorwaarts ging, zich niet gedurig op verder afstand vertoonde, zoodat men kleiner werd in zijne eigene oogen, naarmate men grooter werd in die van anderen!'(*) Zulke uitingen zetten het zegel op de verklaring, door Dr. Beets afgelegd: 'Van der Palm sprak tot het laatst zijns levens toe met veel eerbied van Bilderdijks voortreffelijke gaven en vergaf hem gaarne al het ongelijk dat hij hem had aangedaan.'(†)

Het tijdvak van het Genootschap, hetwelk ik door het laten optreden van eenige hoofdpersonen heb doen kennen, mag met recht het 'dichterlijke' tijdvak genoemd worden; het voerde trouwens alleen de 'poëzie' in zijn schild. Zóózeer was het dichterlijk element bij de leden, met name bij de bestuurders, doorgedrongen, dat de nagalm van dien tijd zich nog deed vernemen, toen de Maatschappij reeds de 'taalkunde', en zelfs alle 'fraaije kunsten en wetenschappen' in haar blazoen had opgenomen. Tot in het jaar 1809 toe kon geen bestuurder benoemd worden of aftreden, geen secretaris of penningmeester zijne portefeuille aanvaarden of nederleggen; geen hamer worden ter hand genomen of overgereikt; geen echtgenoot of kroost worden verkregen of verloren, geen maaltijd begonnen of geëindigd: of het feit werd door één, ook wel door twee, ambtgenooten bezongen of berijmd(§). Welk een onderscheid, toen en nu! Thans is het uiterst zeldzaam, de Muzen op den katheder te zien; toen schaarden zij zich telkens aan den voet dier verhevenheid, rondom de groene tafel. 't Is zoo, het waren niet altijd verheven tonen, die zij lieten hooren: aan het speeltuig der gelegenheid ontlokt men die niet licht. Dat er toch ook wel geleverd werd, wat het nahooren niet onwaardig is, mogen, ten besluite dezer schets, een paar stukjes bewijzen. Toen de voorzitter Scharp in 1806, wegens treffende sterfgevallen, ter Vergadering optrad met eenen treurzang, diende Tollens hem met deze troostregelen:

'Hef, van uit den drang van 't lijden,
't Neêrgebogen hoofd omhoog;
Wisch de schreijende oogen droog,
Stelp de tranen, die ze ontglijden,
Welk een bron ze plengen moog'.
Dierbre Scharp, ons waard en waardig!
Zoek hier heul in 't gift der smart;
Grieft u elders 't lot wreedaardig,
Vindt een schuilplaats in ons hart.
Hier zal troost uw leed verpozen,

(*) Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, D. IV. bl. 167.
(†) Aang. werk, bl. 19.
(§) Deze stukjes zijn alleen 'gedrukt voor de Leden' onder den titel van *Mengeldichten bij bijzondere Gelegenheden*, loopende over de jaren 1792 tot 1794; en van *Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden door de Rotterdamsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*, eerste Bundel 1807, tweede Bundel 1810, te zamen loopende over 1801 tot 1809.

Heelen zal hij de open wond:
Hier spreidt kunst haar lenterozen,
Vriendschap strooit hier bloemen rond.
Kunst en vriendschap, zoete namen!
Streelsters, waar de rampspoed treurt!
Wie toch zou uw' troost zich schamen,
Als hem 't lot het hart verscheurt?
Dierbre Scharp! breek af dan 't weenen;
't Wee niet langer bot gevierd,
't Oog met nieuwen lach gesierd!
Eenmaal zal zich zaam hereenen
Wat te wreed gescheiden wierd.
Hier zal kunst, door zacht vermogen,
Balsem, uit haar overvloed,
Storten in 't verscheurd gemoed;
Vriendschap zal hier tranen droogen,
Die de liefde schreijen doet'.

Nadat, in het volgende jaar, Tollens, gedurende de ziekte van Scharp, den post van voorzitter had bekleed, sprak deze een gedicht uit, dat met deze coupletten aanvangt:

'Laat de faam van Dichters melden,
Maar hoe zelden
Vindt men dat oorspronklijk vuur,
En dat kunstloos kunstvermogen,
Waar een kenner op mag bogen,
Als op d' indruk der natuur!

Gij, mijn Tollens, door wiens haren
Lauwerblaren
Onverdord zijn vastgesnoerd,
Die, door uw dichtkunstig toovren,
Zilveren en gouden loovren
Op den jongen schedel voert!

Gij zijt een dier schaarsche Dichters,
Wonderstichters,
Waar de Pindus trotsch op roemt;
Wien natuur, als opgetogen
Door uw scheppend alvermogen,
Eigen zoon en troetling noemt.

Schildert gij, in heldenbladen,
Heldendaden,
Minnekozing, zielesmart;
Gij blijft treffen en bekoren,
Want de taal, die gij doet hooren,
Is de taal van ieders hart.'

DR. A. DE JAGER.

Oorspronkelijk en toch.....!

Agnes. Door Francisca Gallé. Arnhem, J. Heuvelink. 1871. 2 dln. roy. 8°.

> ‘Verachte keine Religion, denn sie ist dem Geist gemein und du weiszt
> nicht was unter unansehnlichen Bildern verborgen sein könne.’
> MATTHIAS CLAUDIUS.

Gerard Keller brengt in ‘Een woord vooraf’ hulde aan het talent van ‘Mejuffrouw Francisca Gallé,’ en nu ik er mij toe gezet heb om dit haar werk aan te kondigen, begin ik met de verklaring, dat het werkelijk getuigt van talent en wel van wat men noemt dichterlijk talent. Ik neem dat woord ‘dichterlijk’ hier in de aangenomen beteekenis, niet in die van scheppend vermogen, en wil er onder verstaan hebben de gaaf om het waargenomen, of het van anderen gehoorde en geziene in zich op te nemen, te verwerken, te idealiseeren en dan in zulk een vorm weer te geven, dat het bij den lezer op de verbeelding en het gevoel werkt, aangename fantasiebeelden voor den geest toovert en de aandacht boeit. In dezen zin is er naar mijn oordeel veel dichterlijks in dezen roman en tot op zekere hoogte is hij oorspronkelijk. Vertaling zoo min als overgenomen of gestolen van anderen is er in, volstrekt niet; geen der personen of toestanden herinnerde mij eenig prototype; het geheele werk is van de schrijfster of ik moet mij schromelijk bedriegen; zij zelve is het die geeft wat zij fantaseerde met hetgeen zij er bij dacht en gevoelde; en toch is het niet oorspronkelijk, toch is er te veel in van het conventioneele der romanwereld, te veel dat aan andere romanciers en romancières is afgekeken, en hierdoor te veel fantasie, te weinig waarheid en werkelijkheid. Het is mij onder het lezen onophoudelijk voorgekomen, alsof Mejuffrouw Gallé de menschen meer heeft leeren kennen uit boeken, bepaald dichterlijke en romantische boeken, dan uit het werkelijk leven. Waarschijnlijk heeft zij van die soort van boeken een groot aantal gelezen en de toestanden, waarin zij hare personen brengt of handelende optreden laat, uit diezelfde denkbeeldige wereld genomen. Tot het schrijven van een goeden roman behoort studie; zeker ook met behulp van boeken; maar meer nog bestudeering van den mensch zelven en vooral van het huiselijke, gezellige en maatschappelijke leven in het tijdperk waarin het drama geacht wordt gespeeld te zijn, van den eigen tegenwoordigen tijd, zooals van zelf spreekt, als men het in onze dagen plaatst. Om mijne gedachte met een voorbeeld op te helderen neem ik Frederik Schild, een der hoofd figuren van het boek. Hij moet een predikant voorstellen van de Ned. Hervormde Kerk, die hier of daar nog op zijn dorp staat, dus een hedendaagsche Dominé. Ik wil gaarne bekennen, dat het een lief fantasiebeeld is, eene

incarnatie van wat de schrijfster onder liefde verstaat; in romans komen meer zulke wezens voor; maar hoevele edele mannen en voortreffelijke ‘herders en leeraars’ ik ook in mijn leven onder mijne collega's ontmoet heb, zulk eene persoonlijkheid, zelfs als ik den beste, den getrouwste, den religieuste dien ik ken, eenigszins idealiseeren wilde, vond ik onder hen nooit. Schild heeft van den Predikant dan ook niets dan den naam; hij heet Dominé op zijn dorp, maar wat hij er doet, wat hij gelooft, wat hij leert, hoe hij onder wijs geeft of zijn herderlijk werk verricht.... gij verneemt er niets van. Hij schijnt alleen te leven voor de herinnering van zijne overleden Agnes, zoolang de kleine Agnes, die hij gevonden en naar haar genoemd heeft, nog een kind is, en voor laatstgenoemde als zij tot het bekoorlijkste meisje van de wereld (de denkbeeldige nl.) opgegroeid is. Och, als Mejuffrouw Gallé een type had willen geven van een echten, in haar oog godsdienstigen Dominé, bij wien liefde (niet verliefdheid!) het beginsel en het heil van zijn evenmensch het levensdoel is, had zij toch iets van zijne dagelijksche werkzaamheid voor en in de gemeente dienen te zeggen. Maar ik houd mij overtuigd, dat zij volstrekt geen plan had zulk een type te schilderen en Schild alleen Dominé moest wezen - omdat in eene andere maatschappelijke betrekking zijne verhouding tot Agnes al te vreemd zou geweest zijn. In eene dichterlijke pastorie, op een dichterlijk dorp - in een dichterlijk leven, met één woord, is alleen denkbaar wat de fantasie der schrijfster van haar verdichterten Dominé maakte.

Hetzelfde zou ik kunnen zeggen van Agnes met hare goud-blonde krullen als een engelenvleugel en van Rose, hare moeder, de ongelukkige harpspeelster. 't Zijn even als Schild allerliefste persoontjes, allerbekoorlijkst van vorm en met de subliemste innerlijke hoedanigheden, maar geen menschen van vleesch en bloed, geen exemplaren van de nu eenmaal gebrekkige menschheid. Dit drietal met nog een paar iets minder *idealisch gehalten*, zijn van de goede soort, (Godert is zelfs een bovenste beste en meer natuurlijk, dan al de overigen) zooals men tot op zekere hoogte zou wenschen dat er werkelijk bestonden - altijd onder voorbehoud dat zij wat meer practisch waren en zich wat meer met de buitenwereld bemoeiden! - maar er is ook in dit boek behalve deze fantasie-menschen een troepje van oneindig minder gehalte, en dat bij hunne schildering ook meer de verbeelding dan de waarneming het penseel heeft bestuurd, lijdt bij mij geen twijfel. Ook zulke aangekleede ondeugden en platte, leelijke misgeboorten, als die Molens en van Zon, komen wat de hoofdtrekken betreft meer in de boeken voor dan stellig zeker onder de menschen, met wie de schrijfster in aanraking kwam. Las zij of hoorde zij ooit van zulke ellendelingen, dan heeft zij zich de moeite niet gegeven hen te bestudeeren, en alleen hare verbeelding laten borduren op het patroon, dat óf romans óf die oppervlakkige kennismaking haar aan de hand gaven.

De beide belagchelijke vrouwenbeeldjes van Helene en Petra zijn bovendien niets dan carricaturen van nare modellen en volstrekt niet vermakelijk om te zien of te hooren.

Ik vind het daarom vreeselijk jammer, dat de schrijfster haar tafereel, waarop zij een bekoorlijk landschap met de fraaiste stoffeering penseelde, door deze allerleelijkste figuren heeft ontsierd. Had zij die heele Molens-familie weg gelaten of alleen een enkelen ellendeling, die noodig was om het feit der te vondeling legging, voor een oogenblik bij het begin en later bij de ontknooping laten optreden om hem en de zijnen verder geheel op den achtergrond te houden, het boek zou veel, zeer veel gewonnen hebben, want dat akelige familietafereel is een hors d' oeuvre en geen integreerend deel van den eigenlijken roman; om de daarin betrokken personen te laten uitkomen of in de gelegenheid te stellen om wel te doen, waren zulke nietswaardige of belagchelijke wanschepsels niet noodig....

Behalve het reeds aangevoerde heb ik nog eene andere reden, waarom ik het woord ‘oorspronkelijk’ niet ten volle op dit werk durf toepassen: het is niet geheel Hollandsch, of wilt gij, Nederlandsch. De beide jonge mannen, die tot de hoofdpersonen behooren, hebben ‘een zuidelijk type.’ Waarom? Waartoe? Vindt Mej. Gallé ons Noordsch type niet mooi? Of was zij bang dat onze volbloed Nederlandsche jongelieden te ijdel zouden worden, als zij een paar van hen als mooije mannen voorstelde? Zit in haar oog dat ‘mooije’ (ik denk hierbij altijd aan de figuren in de glazen kasten van kapperswinkels) in het donkere krulhaar en het zuidelijke ‘teint’?..... Maar ik herhaal, het zijn waarschijnlijk herinneringen van vreemde romans; en zou hieraan ook niet toe te schrijven zijn, dat de schrijfster eene Duitsche nam voor de moeder van hare Agnes en eene *would-be* Française voor een aristocratische dame, met eene Fransche kamenier tot vertrouwde, even als in vele oude tooneelstukken? Ook de priester, die hier voorkomt, is een buitenlander, NB.! een Fransch edelman, die zijn eigen roman heeft, in een klooster gaat en - pastoor wordt op een Nederlandsch dorp, waar eenige Roomsch Katholieken onder de Protestantsche meerderheid eene kleine gemeente vormen! Bovendien komt er een excentriek exemplaar op het tooneel van de Amerikaansche drijfsters der emancipatie van de vrouw, wel een Hollandsch meisje, maar die hare emancipatiewoede zoo ver drijft, dat ik mij onder mijne landgenootjes zulk een gek wicht niet voorstellen kan. Zij heeft alleen iets Hollandsch, als zij in Amerika zelf, in een brief aan hare moeder, iets over het onvrouwelijke of onnatuurlijke van de in hare onwetendheid opgevatte meening over die emancipatie nederschrijft..... Overigens is deze Petra een der onbehaaglijkste figuurtjes van den geheelen roman en dient, geloof ik, alleen om die emancipatie belagchelijk te maken. Nu in den zin van Petra mag dat ook wel.

Liet nu de schrijfster al hare personen nog maar Hollandsch spre-

ken, al vertelde zij er bij, dat zij zich van hunne moedertaal of van de aangeleerde uitheemsche spraak bedienden; maar neen, de Duitsche spreekt Duitsch en de gefranciseerde Fransch, de laatste met hare kamenier bladzijden vol. Waartoe dit?..... Ik heb meermalen op mijn brood gehad omdat ik in mijn geschrijf dames en heeren, even als in de werkelijkheid, hunne discoursen liet doorspekken met vreemde woorden - 't was mij te doen om realiteit, daar wij Hollanders nu eenmaal deze dwaasheid hebben en ik al zeer weinig menschen ken die er zich geheel van vrij houden. Maar ik ben mededirecteur van een Leesgezelschap van een 60tal leden, meestal families. Wij lezen in dat gezelschap zoowel wetenschappelijke als andere Tijdschriften, de *Gids* zoowel als het *Humoristisch Album* en de beste oorspronkelijke en vertaalde romans die van de pers komen, - Agnes gaat al lang rond, - maar alles Hollandsch; en in mijne verbeelding hoor ik reeds ettelijke lezers pruttelen over al dat Duitsch en Fransch, omdat zij het niet verstaan. Hebben zij nu eenmaal in hunne jeugd geen vreemde talen geleerd, men zou hen toch deerlijk miskennen, als men meende, dat zij daarom een goeden roman niet zouden weten te waardeeren of geen genot zouden hebben van het dichterlijk schoone dat er in te vinden is. Ik kom dus om hunnentwille op tegen het inmengen van onvertaalde stukken in een Hollandsch boek, zonder de partij op te vatten voor een purisme, dat zelfs geen bastaardwoord of vreemde uitdrukking toelaat in de taal onzer zoo weinig puristische landgenooten, als zij hardop denkende of sprekende worden voorgesteld. Men kan zeer goed in merg en been Hollander zijn, al bedient men zich van allerlei uitheemsche termen; maar oorspronkelijk noem ik den schrijver niet, die voor zijn drama de toevlucht moet nemen tot bastaard-Nederlanders of tot slechts voor een deel ten onzent genaturaliseerde vreemdelingen. Tot stoffeering kunnen ze zeer goed dienen; met een beetje geest of vernuft kan zoo'n halve Fransche dame of in Holland haar brood zoekende Duitsche heel aardig zijn; maar zooals zij in de geschiedenis van Agnes voorkomen zijn ze misplaatst en verraden haar ‘oorsprong,’ die in Fransche en Duitsche romans te zoeken is.

Hoe weinig de schrijfster met de werkelijkheid te rade gaat, zou reeds kunnen blijken, als men leest van een vaderlandsch tijdschrift, dat 100 Hollandsche guldens honorarium geeft voor eene verhandeling over de emancipatie der vrouw van een meisje, dat niemand kent en van wie niemand ooit iets gehoord of gezien heeft, en, nog dwazer, van het verdienen van *f* 300 door in eene gehuurde zaal diezelfde verhandeling voor te lezen à *f* 1 entrée! De reden waarom de vader en moeder bij het trouwen van Petra niet mede naar het raadhuis gaan om de toestemming te geven tot het huwelijk hunner nog niet ‘geémancipeerde’ dochter, blijkt evenmin als wie aan Leen vergund heeft uit den faillieten boedel van haar en haar man (zij zijn in gemeenschap van goederen getrouwd) allerlei kostbaarheden mede te nemen,

in weerwil dat notaris en vendumeesters enz. reeds tot inventarisatie en verkoop in huis zijn. Men kan dit kleinigheden noemen, die aan het verhaal zelf geen schade doen, maar zoo is er veel in dit boek, dat alleen in die dichterlijke of denkbeeldige wereld plaats heeft, waarin de fantasie der schrijfster zich beweegt, en dat, zoo niet geheel onmogelijk dan toch hoogst onwaarschijnlijk wordt, als het in het wezenlijke leven geschieden moest. Gewone romanschrijvers achten zich hierboven verheven; als hetgeen zij verhalen maar op de verbeelding werkt, treft en boeit is het voldoende; maar Mejuffrouw Gallé heeft te veel talent om zich te laten verleiden door de gemakkelijkheid waarmede men allerlei dingen vertellen kan en intrigues opzet en afspint, als men zich aan geen realiteit heeft te storen. Haar boek verraadt zelfs zoo veel aanleg, om eenmaal wat goeds te leveren, dat ik om deze reden reeds mij gedrongen gevoelde en vrijheid vond, bovenstaande aanmerkingen ten beste te geven. Ik schat haar te hoog, om niet te veronderstellen dat zij naar welmeenenden raad zou luisteren; die raad, ik zeide het boven, is dat zij menschen en toestanden - vooral zeden en gewoonten, wetten en gebruiken - bestudeere, voordat zij hare verbeelding aan 't werk en eenig uitvoerig of samengesteld verhaal op het getouw zet. Ook de godsdienst is door haar nog niet in al hare hoogte of diepte doorgrond, en hoe schoon ook veel moge zijn, dat zij als wezenlijke religieusiteit aanmerkt, hoe vrij zij zich ook gevoelen moge van kerkelijke zoowel als leerstellige banden, (het voorrecht van alle modernen) zij vergete niet, dat wij arme menschen nu eenmaal niet bloot gevoelswezens maar ook redelijke wezens zijn; zij bedenke, dat zonder vorm of zonder het vermogen om uit te spreken wat in het hart omgaat, die zoogenaamde poëzie of ‘dat geloof in eene bloeijende roos op een graf’ ligt een onbestemd gevoel en een bijgeloovig dweepen wordt. In haar motto op den titel spreekt Claudius van *die Religion* als *dem Geist gemein* en een geest is zoowel denkend als gevoelend. De man zou dan ook vreemd opzien als hij poëzie en godsdienst zoo zag verwarren met elkaar, zelfs laatstgenoemde nu en dan à la Pierson voor enkel poëzie verklaren, zooals in dit boek hier en daar geschiedt. De schrijfster vergeve het mij, maar ik heb volstrekt niet kunnen opmaken uit het geheele werk, wat bij haar eigenlijk godsdienst of religie is; en uit de wijze waarop zij ergens in één adem even afkeurend spreekt over ‘modern’ als over ‘orthodox’ leid ik af, dat zij den dorst naar den levenden God van vele hedendaagsche (moderne?) voorstanders der godsdienst van Jezus even weinig begrijpt als het verlangen naar het verwezenlijken van het ideaal, dat niet buiten maar binnen in ons is. Zijn het die als ongeloovigen gebrandmerkte modernen, van wie zij misschien heeft geleerd, die het althans geheel met haar eens zijn, dat men ‘*unter unansehnlichen Bildern*’ Religion kan vinden; - zijn m.a.w. juist de predikers van het geloof van Jezus of van zijne godsdienst - ge-

heel iets anders dan het zoogenaamd Christelijk geloof met leerstellingen door de eene of andere Kerk geijkt, of de Christelijke godsdienst, waarvan de groote hoop spreekt als middel tot eigen zaligheid of als samenstel van zedelijke voorschriften - zijn die mannen het, die onder allerlei vormen het religieuse in den mensch werkzaam zien en daarom niemand om die vormen veroordeelen, Mejuffrouw Gallé wachte zich dan wel hen te miskennen en te helpen verdacht maken. Waarlijk, er is nog veel, ook en vooral op godsdienstig gebied, waarvan zij wellicht nog niet gedroomd heeft in hare 'philosophy'!....

Wat nu, - om mijne aankondiging van Agnes niet alleen voor haar auteur maar ook voor de lezers van *de Tijdspiegel* te laten dienen, - wat nu het aanbevelenswaardige van dezen roman betreft, geloof ik dat hij zich reeds aanbevolen en vele lezers gevonden heeft. De vorm, waarin de heer J. Heuvelink hem uitgaf - gedrukt bij den heer G.J. Thieme op dezelfde wijze als de bekende Thiemensche royaal 8° romans - is alleszins uitlokkelijk; en er is zoo veel poëzie, er zijn zoo veel wezenlijk fraaije passages in, dat men zich het minder mooije van die Molens c.s. wel getroosten zal. Over de intrigue zeg ik niets dan dat het hoofddenkbeeld, de verhouding van Schild tot zijn vondeling, zeer belangwekkend is; en wat de strekking betreft, ik geloof dat zij zoo kunstig in het geheel is ingeweven, dat geen oppervlakkige lezer bemerken zal dat het verhaal om iets anders dan om het verhaal is geschreven; als het motto er niet voor stond zou zelfs menig nadenkend lezer er geen erg in hebben, al begreep hij al voortlezende dat de schrijfster voorstandster is van de godsdienst des harten die liefde is, en tegenstandster van clericalisme en dogmatisme. Van stijl en taal wil ik niets dan goeds zeggen. De aanmerkingen die men zou kunnen maken zal de schrijfster zelve wel vinden, als zij zich ook op taalstudie meer toelegt. Hare beschrijving is los, die der natuurtafereelen bevallig als die tafereelen zelven, die van gemoedsaandoeningen liefelijk als de harten waarin ze opwellen, alleen die platte, akelige menschen als de Molensen c.s. met hunne akelige, platte gesprekken hinderden mij; maar het kon ook niet anders, wanschepsels kunnen er niet uitzien als gewone - Mejuffrouw Gallé zou zeggen 'natuurlijke' (bl. 1 van het eerste deel) - menschen en evenmin praten als de zoodanigen. Hiervan heb ik echter reeds genoeg gezegd, en ik mag niet eindigen dan met de verzekering, dat, behoudens het minder goede, de begaafde schrijfster hier te veel wezenlijk schoons heeft gegeven om haar niet aan te moedigen tot verdere ontwikkeling van haar niet alledaagsch talent.

Kampen, Februari 1871.
J. HOEK.

Vertalingen en herdrukken.

L. Mühlbach, Brieven uit Egypte, vertaald door A.A. Deenik MLz. Haarlem, Erven Loosjes.

Een boeijend geschreven boekje, zooals men het van L. Mühlbach kon verwachten, en vooral merkwaardig door de beschrijving van de bezoeken der schrijfster aan den harîm van den Khedive en van de moeder van Zijn Hoogheid, plaatsen, die natuurlijk door geen der mannelijke invités van den Khedive gezien, noch beschreven zijn. Overigens straalt in het geheele werkje wel eenigzins de jacht op effect en de neiging door om den Khedive wat al te zeer te prijzen, iets, dat zich door een verwacht wordende tweede uitnoodiging om ook Boven-Egypte te bezoeken, wellicht laat verklaren. In het historisch gedeelte nu en dan verbazende onjuistheden, iets dat helaas! ook in Louise Mühlbach's andere werken niet zeldzaam is. Zoo lezen wij op bldz. 19, dat de zoogenaamde zuilen van Kleopatra werkelijk de laatste overblijfsels van de pracht en heerlijkheid dier Koningin zouden zijn; nu dateren echter die naalden, zooals door de daar staande hieroglyphische opschriften bewezen wordt, geenszins uit den tijd van Kleopatra maar uit veel oudere tijden. Op bladz. 21 lezen wij van Alexandrië: ‘Ver de woestijn in breidt zich heden de stad uit, en daar ginder aan den oever der zee, waar vroeger de prachtigste gebouwen verrezen, bruischt en klotst de zee nu alleen maar tegen de bouwvallen en zandhoopen aan.’ Wederom volkomen onjuist. De oude stad toch nam bijna de geheele breedte der landtong in, die de Middellandsche Zee van het meer Mariotis scheidde, voor de stad in zee lag het eiland Pharos, door oen dam met de stad verbonden. Die dam is in den loop der eeuwen tot een breede landtong aangeslibt en op die landtong ligt het grootste gedeelte der nieuwe stad, die dus meer zeewaarts verplaatst is, terwijl de oude stad zich in de woestijn tot ver buiten de grenzen der nieuwe uitstrekte. Op bldz. 25 lezen wij, dat op een schilderij van Appelles een meisje voorkwam, dat in haar linkerhand een ‘brandende kaars’ hield, dit zal wel een fakkel moeten wezen. Op bldz. 27 wordt nota bene verhaalt, dat ‘het huwelijk van Ptolemaeus-Soter en Berenike het eerste voorbeeld van *polygamie* is geweest, dat de vorsten aan hunne volken gegeven hebben.’ En Salomo met zijn 1000 vrouwen en bijwijven dan, die vele eeuwen vroeger leefde? Ja, zal men zeggen, maar Salomo was geen Egyptisch vorst, en deze alleen worden hier bedoeld. Het tegendeel blijkt uit het woord volken, dat in het meervoud staat. Op bladz. 28 wordt gezegd: ‘Nog een andere nieuwigheid heeft de wereld aan Ptolemaeus-Soter te danken. Hij was het, die het eerst munten liet slaan.’ Volkomen onjuist, de munten van Cyzikum, Aegina en Athene zijn b.v. veel ouder; men heeft er in het Groothertogdom Posen gevonden, die uit de 8ste eeuw voor J.C. dagteekenen en ongetwijfeld door den barnsteenhandel derwaarts gebracht zijn. Men kan niet beweeren dat hier bedoeld is, dat Ptolemaeus-Soter de eerste was, die in Egypte munten liet slaan, want dan zou immers wel Egypte, maar geenszins de *wereld* hem iets nieuws te danken hebben. Op bl. 36 zien wij dat Mühlbach geloof hecht aan het sprookje, dat Kleopatra een kostbaren parel zou hebben *opgedronken*, hetgeen onmogelijk is, daar parelen in geen enkele drinkbare vloeistof, ook niet in azijn, waarvan de overlevering gewaagt, oplosbaar zijn. Op bldz. 55

wordt gezegd, dat in oude tijden de ‘Atheners’ bang waren voor de vriendschap der ‘Danaërs, zelfs als zij geschenken brachten.’ Danaërs is oudtijds, zooals bekend is, identiek met Grieken. De Atheners waren Grieken, ergo! O schim van Virgilius, keert gij U niet om in uw graf, Uw Timeo Danaos et dona ferentes,’ het was immers een *Trojaan*, dien ge het in den mond gaaft! Op bldz. 73 wordt verhaald, ‘dat het meer Mariotis thans eene zandwoestijn geworden is;’ ik beroep mij op elke kaart van Egypte om het tegendeel te bewijzen. Op bldz. 86 leest men van de *trappenpyramieden van Sakkara*; ik ken nabij *Sakkara* vele pyramieden, doch maar ééne enkele trappenpyramiede. Het zotste van alles is, dat op bldz. 103 de buitengewone gelijkenis van den Khedive op zijn grootvader Mohamed- (waarom niet Mohammed-)Ali wordt uiteengezet, terwijl het overbekend is, dat de vader van den Khedive, Ibrahim-pasja slechts een *aangenomen* zoon van Mohammed-Ali was. Op bldz. 175, wordt beweerd, dat de Mohammedanen, nota bene de sterkste tegenstanders van afgoderij en vooral van vuur- en zonnedienst, die er bestaan, de zon aanbidden; op bldz. 235, dat zij veel eerbied hebben voor honden, dat nota bene bij hen onreine dieren zijn, en, omdat niemand ze in huis wil hebben, verwilderd in groote troepen door de straten zwerven; op bladz. 236, dat Mohammed geleerd heeft, dat Christus grooter was, dan hij. Op bldz. 252 wordt van Duitsche en Engelsche vertalingen van Duitsche boeken gesproken; dit is klaarblijkelijk een vergissing, en zal wel moeten zijn Fransche en Engelsche.

Louise Mühlbach heeft zich beijverd om in dit boekje de uit het Grieksch afgeleide namen volgens de Grieksche (en niet volgens de Latijnsche) wijze te spellen. Wij juichen dit zeer toe. Het gaat echter niet, om in eenen adem van Phoinikië en Cyprus (bldz. 38) of van Ptolemaeus en Berenike (bldz. 27) te spreken. Zegt men Phoinikië en Berenike, dan moet men ook Kupros en Ptolemaios zeggen. Zegt men daarentegen Cyprus en Ptolemaeus, dan behoort men ook Phoenicië en Berenice te zeggen. Spellingen als Broecheion, Moeseion (Brief 3 en 4), Koelosyrië (bldz, 38) zijn natuurlijk absoluut af te keuren. Men behoort te lezen: Broucheion, Mouseion, Koilosurië, of Bruchium, Museum, Coelosyrië. Verkiest men de Grieksche spelling, dan moet men ook Papuros, niet Papyrus (bldz. 27), polugamie, niet polygamie (bldz. 27) zeggen.

De vertaling is over het geheel uitnemend geslaagd. Wij hebben echter ééne algemeene opmerking. Louise Mühlbach geeft zeer vele Arabische woorden met Duitsche letters terug en die Duitsche spelling is door den vertaler behouden. Hierdoor vindt men telkens *u* 's, waar in het Nederlandsch *oe* moet worden gelezen, en komt ook in andere gevallen de behoorlijke uitspraak niet met de spelling overeen, b.v. *Tarbusch* (bldz. 15 enz.), lees *Tarboesj*, *Bukra* (bldz. 62 enz.), lees *Boekra*, *Muski*-straat (bldz. 71 enz.), lees *Moeski*-straat, *Muskj* (bldz. 80), lees *Moeski*, *Kufieh* (bldz. 80 enz.), lees *Koefieh*, *Schubra* (bldz. 104 enz.), lees *Sjoebra*, *Czibuk* lees *Tsjiboek* enz. Ook schijnen enkele Duitsche woorden door den vertaler voor Arabisch te zijn gehouden en daarom onvertaald gelaten te zijn. Zoo lezen wij op bldz. 15 enz. *turban*, op bladz. 77 enz. *altan*, op bldz. 151 enz. *dolmetscher*, waarom niet *tulband*, *plat* of *groot balkon*, *tolk?* Evenzoo lezen wij op bldz. 136 het woord *frontespice* op zijn Fransch, waarom niet flinkweg frontespies gespeld?

Eenige blijkbare drukfouten, zooals bldz. 2 *Thérèse* voor *Thérèse*, bldz. 4 *alris* voor *abri*, bldz. 18 *leiden* voor *leidden* bldz. 38 *Partiesche* voor *Parthische* enz. en de op verschillende plaatsen verschillende spelling van hetzelfde woord, b.v. de

zevende brief nu eens Taufik-Pacha, dan weder Tawfik-Pacha zullen wij onopgemerkt voorbijgaan.

Ook kunnen wij niet ontveinzen, dat reeds bij het lezen van de eerste bladzijde de tusschen haakjes geplaatste woorden: ‘Carl Vogt moge het mij vergeven,

dat er voor mij nog plaats in de schepping is voor een schepper, voor een God,' ons onaangenaam aandeden. Deze ironische, hier zonder eenige aanleiding hoegenaamd geplaatste zinspeling op de gevoelens van een groot geleerde, een diep denker, die in zijn meening waarlijk niet alleen staat, deed mij denken aan de woorden van Dr. A. van der Linde(*): 'Het godsgeloof of het atheïsme van den wijsgeer, die de geschiedenis van het menschelijk weten en denken heeft doorleefd, wordt in doodelijke onwetendheid beoordeeld door den gedachte- en harteloozen filister'.....,.. maar ik bedacht spoedig dat dit denkbeeld niet zeer galant was, daar de 'filister' hier een dame was, en wellicht niet volkomen juist, daar die dame door haar geschriften bewijst, dat zij denkt en een hart heeft.

DR. H. HARTOGH HEIJS VAN ZOUTEVEEN.

Fides Gartney, een meisjesleven. Naar het Engelsch door C.E. Busken Huet. 2 deelen. Bij P.N. van Kampen, te Amsterdam.

Een meisjesleven, beschreven door eene vrouw, vertaald door eene vrouw, dat kon een belangrijk boek zijn. Maar het zal overvloeien van teedere, sentimenteele scènes, van liefdesverklaringen, teleurgestelde verwachtingen, mannenvergoding en mannenverguizing enz.

Zeker, een meisjesleven, waarin Amor geen hoofdrol speelt, zou een der eigenaardige kenmerken van zulk een leven derven, en terecht zou men bij 't gemis daarvan der schrijfster vragen: 'Weet ge dan niet wat de ziel is van een meisjesleven?' De schrijfster van Fides Gartney weet het wel. De liefde treedt in haar roman op in verschillende phasen, en dat eeuwig oude en altijd weer nieuwe thema der liefde blijft zijne aantrekkelijkheid behouden, zelfs voor hen die zich als vrouwen- en mannenhaters voordoen. Alles hangt er echter van af, hoe dat oude, we schreven bijna afgezaagde, thema, is uitgewerkt. Al kunnen wij nu der schrijfster geen onverdeelden lof toezwaaien, over de fijnheid der nuanceering, wat de liefde aangaat; al vinden wij hier bij wijle ietwat weeks en ziekelijks in hare voorstellingen, vooral kennelijk in die gezochte hoogere beteekenis in de meest gewone dingen als b.v. in *een partij schaak*, in vele gesprekken; al schenken we haar gaarne den zalvenden toon, die dikwijls bij de meest alledaagsche dingen wordt aangeslagen, en die ons hindert even als het 'Gottes Gnade' van koning Wilhelm bij de *slachtvelden*, toch zouden wij der waarheid te kort doen, indien wij niet getuigden dat haar boek het kenmerk draagt van groote kennis van 't menschenhart in 't algemeen en van 't vrouwenhart - voor zoover er ten dien opzichte van kennis sprake kan zijn - in 't bijzonder.

Menige treffelijke bladzijde biedt het boek aan. Zeer dikwijls is het met groote losheid geschreven. Van walchelijke verliefdheid en brievenstijl voor minnende harten vindt men geen spoor.

Verre verwijderd van die sceptische en bloot materieele opvatting van het huwelijk, - helaas! aan onzen tijd gansch niet vreemd - spreekt uit haar verhaal

(*) 'De Haarlemsche Kosterlegende,' bldz. 18.

eene vaste overtuiging aangaande de groote en reinigende kracht eener door godsdienst geheiligde liefde.

Treffen wij hier en daar op godsdienstig gebied een sentimentaliteit aan, schadelijk voor de gezonde ontwikkeling van het godsdienstige leven, is de aanhaling uit de preek 'zalig zijt ge,' wel wat lang, zeer juist kent zij den godsdienst zijn eigenaardige plaats in 't leven toe, deel II, pag. 20: 'Zijn zulke bladzijden te ernstig en te plechtig voor een verdicht verhaal? Ernstig en plechtig is ook ons leven, en de verheven gedachten komen onwillekeurig, en geen vertelling kan waar zijn in de feiten, die zij mededeelt, of het doel dat zij beoogt, indien zij daarin achterwege blijven - - Gode zij dank, heeft *zijn* waarheid zich zelf reeds zoover uitgebreid, dat noch in de werkelijkheid, noch in de wereld der verdichting, een cirkel kan getrokken worden, al is hij nog zoo klein, zonder er een deel van te vatten. Geen leven is zoo beuzelachtig of eenmaal in de zeven dagen wordt het een heilige dag aangeboden. Zullen wij boeken schrijven, die van jaren spreken, en er de sabbatdagen uit laten?'

De interessante, vrome, practische tante Henderson, krachtig tot aan het randje der ruwheid toe; de altijd reisvaardige pleegzuster jufvrouw Sampson; de arme Gloria Macwhirk, met haar onbestemd, meisjesachtige gevoel 'dat er iets gebeuren zou', zijn typen die uitnemend zijn volgehouden en die met groot talent zijn geschetst. Het hoofdstuk, *daar gebeurt iets*, zal zeker door iederen lezer nog eens herlezen worden. Met de beide hoofdpersonen Fides en den predikant Armstrong dweepen wij niet onverdeeld. Zonder iets te kort te doen aan hunne deugden, hindert ons iets in hen; wij willende reden dier mindere ingenomenheid mededeelen, vooral omdat deze twee blijkbaar de troetelkinderen der schrijfster zijn, en met een zekere aureole zijn omgeven.

Wij zouden vrouw moeten zijn, om met juistheid te kunnen beoordeelen of er plaats is in een vrouwenhart voor die tweeërlei soort van liefde, die Fides voor Paul en Armstrong gevoelt.

Sympathie zal Fides wekken door hare vele goede eigenschappen, haar opofferende liefde voor haar ouders; medelijden kan zij ons inboezemen, als wij haar den strijd zien voeren tusschen hare toegenegenheid voor Paul - werkelijk geen verwerpelijke persoonlijkheid - en hare liefde voor ds. Armstrong; maar wat ons hindert, het is dit, dat de schrijfster ons niets van het *hoogst verkeerde* laat gevoelen van hare *verhouding* als *geëngageerd meisje* tegenover den *ongehuwden* predikant. Wat dunkt u van de volgende scène als Armstrong, aan de met Paul *geëngageerde* Fides, zijn rampen heeft verhaald?

'Innig medegevoel, gepaard aan een gevoel van een onbeschrijfelijke vreugde vervulde Fides ziel. Met de eene hand bedekte zij haar gelaat dat schreiend voorover gebogen was. De andere lag in die van haar metgezel (ds. Armstrong) die zij onder het uitspreken der laatste woorden gegrepen had. Zoo bleef het een oogenblik en toen liet Fides haar tweede hand volgen, en hield die van Roger Armstrong schroomvallig (sic) tusschen de hare vast, terwijl haar lief, betraand gelaat tot hem opzag.'

Waarlijk, 't is al te naif (l'excès partout est un défaut) als de schrijfster eenige regels verder laat volgen:

'Hij (Armstrong) had haar (Fides) zelfs bij Meriam vergeleken, haar met deze gelijk gesteld! Hoezeer hunne wegen ook mochten uiteenloopen, *hij* had *haar* verzocht *hem* niet te vergeten. Wat zou er kunnen gebeuren waardoor haar die vreugde

ontnomen werd? Voortaan zou zij krachtig genoeg zijn voor elk leven, voor iederen plicht.

Geen oogenblik kwam het *vermoeden* bij haar op, dat haar *hart* in het spel kon zijn, zelfs niet bij de herinnering aan Paul, die een zekere teederheid ont-

leende aan de gedachte, hoe ook hij haar vriend zou kunnen liefhebben en van hem leeren' (prettig voor Paul).

'Met ongekende welwillendheid gevoelde zij zich jegens elke andere liefde gestemd gelijk het geval pleegt te zijn na een gebed.'

Als Fides eindelijk haar engagement verbreekt met Paul, omdat de liefde voor Armstrong, - *gekweekt tijdens haar engagement met Paul* - haar geheel had overmeesterd, wordt die handelwijze door de schrijfster onder de categorie van verheven plichtsbetrachting geplaatst. Geen enkele betuiging van schuld voor Paul, dat ze haar jawoord gegeven had zonder dat ze het eigenlijk geven *mocht;* dat het niet zijn schuld, maar *haar* schuld was dat ze dien band verbrak omdat ze de plaats die hem toekwam reeds aan een ander geschonken had, tijdens haar verbindtenis met hem. Neen, een verheven plichtsbetrachting!! 'De machtige en door haar macht heilige waarheid rees uit het hart naar de lippen - sterk door de *reinheid* van haar besluit', zegt ze.

'Paul, ik *mag* u niet misleiden. Met mijn kinderhart heb ik u liefgehad - - maar met mijn *ziel* heb ik een ander liefgekregen'. Wat een modderklare tegenstelling! Een kinderhart tegenover een ziel!!

Tot dat bewustzijn is ze gekomen, door een visite bij gelegenheid van een brand!!!

Die overtuiging grondt zich mede op een plaats uit Paulus' brief, over de verhouding tusschen man en vrouw, van welke verhouding Paulus bij al zijn groote gaven zeker al zeer onchristelijke denkbeelden koesterde.

Bij zulke idealen roepen wij uit: Eilieve haal den docter. Dien heeft in vele opzichten de predikant Armstrong ook noodig, die door de schrijfster, als een *groote* en *verhevene geest* wordt voorgesteld. Eere aan 's mans deugden, maar die predikant is in zijn dagelijksche gesprekken, veel te preekerig, veel te onnatuurlijk behalve in zijn toegenegenheid voor Fides, hoe zalvend ze ook wordt bemanteld. Genestets verzuchting: Verlos ons van den preektoon, Heer! Geef ons *natuur* en *waarheid* weêr! kwam ons telkens in de gedachte.

Tegenover dat *geèngageerde* meisje had die *groote* en *verhevene geest* anders moe ten *handelen.* Die menschelijke zwakheid, hoe begrijpelijk en verschoonbaar ook, past niet in het kader van zulk een *verhaven* geest. Zulk een man met zooveel menschenkennis, zóó vroom, moest tegenover de *geèngageerde Fides* de ontvliedingstactiek in practijk gebracht hebben. Er loopt van St. Anna onder dat 'ik zal altijd vriendelijk jegens u zijn' en 'lieve vriendin, ik heb u dit verteld, omdat ik meer sympathie bij u gevonden heb, dan bij iemand anders in al die jaren van vreemdelingschap en diepe smart. Door uwe reine onschuld en den ernst uwer ziel, hebt gij mij zoozeer aan Meriam herinnerd!'

Dat predikanten soms iets voor hebben in 't vertrouwen en de uitingen van sympathie bij jonge meisjes, is maar al te waar; maar even waar is het, dat er tusschen die geestelijke sympathie en zeer vleeschelijke uitingen - adres aan den geestelijken kus - als maar één schrede is; even waar, dat de predikant zich bij dergelijke verhoudingen op een hoogst gevaarlijke en gladde baan bevindt, en dat *een ideaal* als ds. Armstrong, dat had *moeten* gevoelen en in geen verhouding tot de *geèngageerde* Fides had *mogen* treden als waarin wij hem telkens aantreffen, en geen taal tot haar had *mogen* voeren, als wij zooeven aanhaalden. De schrijfster had voor die gebreken niet blind mogen zijn, en als ze het is, getuigt het van ziekelijkheid harer denkbeelden, waaraan de kroon wordt opgezet als eindelijk Armstrong, op

grond van een zelfde *droom* als Fides, bij gelegenheid van *denzelfden brand*, uitroept: ‘Fides, voor 't aangezicht van God, geloof ik dat gij mij toebehoort.’

Men kan niet sterk genoeg te velde trekken tegen dat gevaarlijke phariseïsme. Dat het bestaat is niet te ontkennen; dat vele menschen, die in ande-

re opzichten veel goeds hebben er mede bevlekt zijn, leert de ervaring; dat men er in een roman de opmerkzaamheid op vestigt is goed; doch de auteur die dat niet als een gebrek, en een *zeer groot* gebrek doet uitkomen, maar integendeel een zoodanige verbindtenis als 't moeielijk verkregen loon na zware beproeving voorstelt, verkondigt zeer ziekelijke en gevaarlijke denkbeelden.

Een ongeoorloofde toegenegenheid wordt niet geoorloofd door een godsdienstig vernisje.

Hoe gelukkig Fides en ds. Armstrong door hunne onderlinge toegenegenheid ook mogen geweest zijn, schamen moesten ze zich ten allen tijde, als ze nadachten onder welke omstandigheden die toegenegenheid zich ontwikkelde; maar helaas! daarvan vinden wij in 't boek geen spoor: dat is een *gebrek*, en een *zeer gevaarlijk gebrek.*

Deze opmerkingen nemen niet weg dat wij het boek in vele opzichten ter lezing aanbevelen.

De lezer zal dan zelf over de meerdere of mindere juistheid onzer kritiek kunnen oordeelen. Al noemen wij dat boek dan ook niet '*Een Juweeltje*' gelijk het vroeger in 'de Gids' genoemd werd, toch zal men den tijd niet betreuren aan de lezing besteed.

Kan de stijl der vertaalster nog in losheid winnen, ze heeft zich over 't geheel op zeer verdienstelijke wijze van hare taak gekweten.

De nette uitgave strekt den heer uitgever P.N. van Kampen tot eer.

A.

F-x.

Mengelwerk.

Malati en Madhava.
Een Indisch drama.
Door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer.

Sinds de hoogleeraar Kern zijne voortreflijke vertaling van Kâlidâsa's met regt beroemde Çakoentalâ in 't licht gaf, en later ook steller dezer regelen, in het Tijdschrift ‘de Gids’, een overzigt aanbood van het metaphysisch tooneelstuk De Maan der Kennis, mag het oud-Indisch tooneel niet geheel vreemd meer heeten in ons vaderland. En vermits het eerstgenoemde werk grooten bijval vond bij velen, en de schets van het tweede niet zonder belangstelling werd ontvangen, schijnt het vermoeden ook niet ongegrond, dat ons letterlievend publiek zich nog wel eens nader met eenig ander voortbrengsel der Indische tooneeldichtkunst bekend zal willen maken, ten einde de verschillende rigtingen te leeren waardeeren, in welke zich deze voornamelijk heeft bewogen.

De thans mede te deelen, zeer verkorte en hier en daar ook vrije bewerking van het drama Mâlatîmâdhavam van Bhavabhoeti kan als proeve van die soort van spelen worden beschouwd, die zich geheel tot het gebied van het gewone leven blijven bepalen, zonder inmenging van mythologische voorstellingen, - zooals Çakoentalâ, - of van wijsgeerige allegoriën, - gelijk de Maan der Kennis, - maar daarom toch ongetwijfeld niet minder belangrijk mogen heeten voor het regt verstand van de zeden en de heerschende begrippen in den tijd, waarin ze vermoedelijk zijn zamengesteld (hier omstreeks de achste eeuw onzer tijdrekening). Ook uit deze proeve zal voorts, naar wij vertrouwen, weer kunnen blijken hoe merkwaardige overeenstem-

stemming, behoudens alle eigenaardigheid en oorspronkelijkheid wederzijds, er tusschen de wijze van zijn en denken der voormalige Indiërs en onze eigene Westersche bestaat, eene overeenkomst soms, vooral bij het drama, zoo in 't oog vallend, dat zich wel laat verklaren, hoe het eerste Indische tooneelstuk 't welk in Europa bekend werd, daar in den beginne nog door sommigen voor een letterkundig bedrog en eene kunstige nabootsing van ons eigen, zoogenaamd romantisch drama werd aangezien. Over de betrekkelijke kunstwaarde van het hier meer in 't bijzonder bedoelde stuk verblijve inmiddels het oordeel geheel aan den lezer zelven, althans voorzoover hij daartoe door eene navolging als de tegenwoordige in staat kan worden gesteld.

Aanmerkelijke bekorting scheen, om niet te veel van 's lezers geduld te vergen, bij die navolging bepaald noodzakelijk. Het stuk zelf toch bestaat in 't oorspronkelijke uit niet minder dan tien bedrijven, en is, gelijk zich, vooral bij de eenvoudigheid der eigenlijke intrige, dan ook wel denken laat, met niet weinig uitweidingen en verscheidene ter zake inderdaad niet veel afdoende tusschenepisoden opgevuld. Die buitengemeene gerektheid is waarschijnlijk toe te schrijven aan de gewoonte om soms nagenoeg een ganschen dag aan de opvoering van één tooneelstuk te besteden; en de menigmaal zelfs hinderlijke breedsprakigheid heeft misschien ook hare oorzaak hierin, dat de schouwspelen geschreven waren in eene taal (of liever, in twee talen, het Sanskrit voor de belangrijker mannenrollen en het Prâkrit voor de meeste vrouwen en mindere personen), welke de toeschouwer niet als gewone taal des levens verstond, eene verklaring, die alligt te waarschijnlijker mag heeten juist met het oog op dit stuk, waarvan de stijl menigmaal buitengewoon ingewikkeld en ook voor de pandits zelven lang niet altijd gemakkelijk te begrijpen is(*). Hoe dit zij, de toegepaste bekorting zal, gelooven we, aan den gang van het drama niet geschaad, maar dien veeleer bevorderd hebben, terwijl ook, behoudens sommige verschikkingen en ligte wijzigingen ter wille van den zamenhang, niets wezenlijks aan het oorspronkelijke is veranderd of daaraan toegevoegd. Wie overigens, zonder den Sanskrit-tekst te kunnen raadplegen, toch ook kennis zou wenschen te nemen van de hier uitgelaten stukken, kan Wilson's Specimens of the theatre of the Hindus opslaan, waarin hij eene nagenoeg volledige vertaling van het drama zal aantreffen(†). De daar gevolgde gewoonte om bij de overzetting

(*) De hier bij de bewerking gebezigde Calcutta-editie draagt hiervan de voldoende blijken. Daaraan toch zijn verscheidene verklaringen der moeilijkste gedeelten in ligter verstaanbaar Sanskrit, ten dienste van de Indische geletterden zelven, toegevoegd. - Malati and Madhava, a Sanscrit drama bij Bhavabhûti, with translations (in sanscr.) of the prâkrita passages and short explanatory notes (in sanscr.) where necessary. Ed. by Kailasa Chandra Dutt (Kailâsa Tjandra Datta). Calcutta 1866.

(†) Zoo verdienstelijk deze overzetting anders ook zijn moge, haar onvoorwaardelijk te vertrouwen schijnt ons eenigzins gewaagd. Sommige, en zelfs niet gansch onbelangrijke gezegden toch meenden wij, met alle bescheidenheid en behoudens beter oordeel, anders te moeten verstaan dan de beroemde Engelsche Indoloog.

meerendeels het gebruikelijk dramatische metrum en hier en daar proza te bezigen, scheen ons ook verkieslijk boven eene hier vooral uiterst bezwaarlijke, zoo niet uit een aesthetisch oogpunt nagenoeg onmogelijke nabootsing der Indische, in dezen menigmaal zeer gekunstelde, versmaat.

Gelukkig zullen veel aanteekeningen hier niet noodig zijn, doch op enkele bijzonderheden dient met een woord de opmerkzaamheid te worden gevestigd. Namelijk wat de verschillende eerediensten betreft, waarvan wij de belijders ten tooneele zien treden. Blijkbaar bestond in den tijd waarin het stuk speelt, het Boeddhisme, schoon geen dienst van staat, toch vreedzaam nevens de overige, en werd zelfs door de magthebbenden in eere gehouden. Welke voorts de bijzondere belijdenis van deze laatsten was en van het volk in 't algemeen, 't zij dan Çivaïsme of Vishnoeïsme, vernemen wij niet nader; de vereering echter van de gewone goden uit het nieuwere Indische pantheon, zooals Kâma en anderen, treedt duidelijk genoeg op den voorgrond. Maar nevens dat alles schijnen ook, zoo dan al min of meer heimelijk, de schandelijke praktijken van die secte der Çivaïeten te zijn uitgeoefend, die in 't bijzonder de echtgenoote van Çiva, de vreeselijke Doergâ, - hier onder den naam van Tjamoenda, - door menschenoffers vereerden, en ook hier, even als in de Maan der Kennis, met de benaming van Kâpâlika's of Schedelmannen zijn aangeduid. Het tooneel, waarin wij een paar van deze sectarissen zien optreden, kan dus mede als eene historische bijzonderheid worden beschouwd. Einlijk blijkt nog uit de poging van den held der geschiedenis om hulp te zoeken bij geesten die op begraafplaatsen heeten rond te waren, dat het geloof aan dergelijken bijstand zelfs bij hooger beschaafden door dichter en toeschouwers nog niet onwaarschijnlijk werd geacht, ook al geloofden zij zelven er niet aan. De oproeping van die geesten der duisternis wordt hier ‘verkoopen van menschenvleesch’ (mâmsavikraya) genoemd, en de held verschijnt dan ook in het bedoelde tooneel met een stuk van een lijk in de hand; onnoodig scheen echter die onsmakelijke bijzonderheid in de navolging op te nemen; de geestverschijning zelve is toch al genoegzaam gekleurd; en voldoende zij derhalve, ter wille van de getrouwheid aan het oorspronkelijke, de bovenstaande vermelding.

De plaats van handeling in ons drama is Padmâvatî, voormalige hoofdstad van het tegenwoordige Oedjein, de tijd eenige dagen. De dramatis personae duidt de navolgende opgave aan, waarbij de, soms ongelukkig alweer erg lange namen met aanwijzing der lange vokalen zijn vermeld, terwijl deze laatste in het stuk zelf niet nader door ons zijn onderscheiden; het onophoudelijk terugkeeren van al die accenten schijnt vermeden te mogen worden waar het, als in dezen, na voorafgaande eens vooral geldende naauwkeurige opgave, zonder bezwaar geschieden kan. Men lette echter wèl op den klemtoon.

Mâdhava, een jong edelman, zoon van Dêvarâta, den Minister des Konings van Vidarbha.
Mâlatî, geliefde van Mâdhava, dochter van Bhoerivasoe, den Minister des Konings van Oedjayinî (Oedjein).
Makaranda, vriend van Mâdhava.
Lavangikâ, vriendin van Mâlatî.
Kalahansa, dienaar van Mâdhava.
Kâmandakî, priesteres en abtdis van een Boeddhistisch klooster.
Avalokitâ, Boeddhistische non.
Sâudaminî, voormalige leerlinge van Kâmandakî.
Aghoraghanta, priester van Doergâ.
Kâpâlakoendalâ, priesteres van Doergâ.
Mandarikâ en andere dienstmaagden. Boden, wachten, enz. -

I.
Lusthof nabij het klooster.

Kamandaki en Avalokita.

Kamandaki.
De regte tijd schijnt, Avalokita!
Mij thans nabij voor 't plan door mij beraamd.
Het echtverbond der kindren mijner vrienden,
Van Madhava, den zoon van Devarata,
En Bhoerivasoe's dochter, Malati,
Zij binnen kort door onze hulp gesloten!
Een gunstig teeken heeft mij reeds voorspeld,
Dat goed geluk mijn wenschen zal bekroonen.

Avalokita.
Doch, meesteres! hoe kan een man, zoo hoog
Van rang en stand, een magtig staatsminister,
Als Bhoerivasoe, bijstand ooit verlangen
Van wie als gij in 't boetekleed zich hult
En aardsche zorg lang heeft vaarwel gezegd?

Kamandaki.
Mijn dienst verlangt, o dochter! hij uit achting
En vriendschap. Ligt ook is hem mijn gebed
En boete nog van nut. - Herinner u,
Hoe onze school uit vreemde en verre landen
Door velen werd bezocht, en onder hen
Ook Devarata was, de trouwe vriend
Van Bhoerivasoe. Hun beloofde ik, eens
Hun kinderen door het huwlijk te verbinden.
En, naar ik hoor, komt uit Koendinapoera
Thans Madhava, om, naar zijns vaders last,
De wetenschap hier aan Padmavati's
Beroemde school te hooren onderwijzen.

Avalokita.
Maar waarom dan geeft de Minister zelf
Zijn dochter niet aan Nadhava? Waartoe
Uw hulp gezocht, als bij geheime liefde?

Kamandaki.
Des Konings gunstling, Nandana, vraagt ook
De hand van Malati, en door den Vorst
Wordt hij gesteund. Dus blijft geheim wel noodig.

Avalokita.
Doch Bhoerivasoe kent niet eens den naam
Van Madhava.

Kamandaki.
Zoo schijnt het in der daad;
Maar wijslijk houdt de staatsman voor zijn dochter
En Madhava het gansche plan verborgen,
Omdat de jeugd ligt onvoorzigtig is.
Laat nu een elk gelooven, dat de liefde
Alléén hun echt tot stand bragt, dan ontgaan
Wij 's Konings toorn en Nandana's verwijt.

Avalokita.
Een wijs besluit! Nu, Bhoerivasoe's woning
Gaat Madhava thans vaak genoeg voorbij.

Kamandaki.
Ja! en, gelijk Lavangika verhaalt,
Heeft meer dan eens uit haar vertrek de jonkvrouw
Hem, schoon als Kama(*) zelf, ontwaard, en sinds
Ziet daaglijks zij verlangend naar hem uit.

Avalokita
Zelfs heeft zij reeds zijn beeldtenis geschetst.
Ik zag 't portret bij onze kloostermaagd,
Aan wie 't gebragt was door Lavangika.

Kamandaki.
Zeer goed! De dienaar toch van Madhava
Mint de bediende van ons klooster. Deze
Speelt dan door hem 't in handen van zijn meester.

Avalokita.
En ik, ik heb gezorgd dat Madhava
Bij Kama's feest zich naar den hof begaf,
Waar hij gewis ook Malati ontmoette.

Kamandaki.
Zeer wèl gedaan! Het jonge paar ten zegen
Zij middlerwijl ons beider stil gebed!
Eens loone dan haar liefde zijne deugd,
En dale op hem als 't herfstlijk maanlicht neder,
Dat zacht van glans de lotusbloem bestraalt!

Madhava. Makaranda.
Later: Kalahansa. Mandarika.

(*) De Indische Amor, ook menigmaal Madana, Ananga, enz. genoemd. Hier is steeds de ééne naam Kâma gebezigd, om den lezer niet telkens naar noten te moeten verwijzen.

Madhava

(alleen).

Hoe zonderling is heden mij te moede!
Ik heb geen wil, geen geest, geen denkkracht meer;
En rustloos zwerven mijn gedachten. Haar
En haar alleen, der schoone jonkvrouw beeld,
Zoo lieflijk, zoo aanminnig, zie ik vóór mij.
O wondere aanblik! hoe ge mij het hart
Ontgloeijen doedt, als had een vlam 't gekust!

Makaranda

(naderend).

Kom, Madhava, mijn vriend! De zon brandt heet
Ons reeds op 't hoofd. Dus laten we in de schaduw
Daar ginds een wijl ons nederzetten!

Madhava.
Gaarne!

Makaranda.
Hier onder 't hoog geboomte, waar met geur
Van bloemen ons de ligte wind verkwikt,
Hier is het goed een oogenblik te rusten. -
En nu, vertel mij! Liet die rijke stoet
Van vrouwen, jong en schoon, die naar het feest
Van Kama zich uit onze stad begaf,
U ganschlijk onverschillig? Zie, mij dunkt
Een enkle pijl heeft wis uw hart getroffen.
Nu, schaam 't u niet! en zeg mij uw geheim.
Wij allen toch, de Goden(*) als de menschen,
Zijn immers hem, den God der min, gehoorzaam.

Madhava.
Welaan! waartoe het ook verheeld? Zoo luister!
Met Avalokita begaf ik mij
Naar Kama's tempel. In den lusthof doolde ik
Een tijdlang om, tot eindelijk ik vermoeid
Mij neervleide onder 't lommer van een boom,
Door frissche bron gedrenkt, en nijvre bijen
Door bloesemgeur tot jagt op honing lokkend.
Een tijdlang speelde in ledigheid ik daar
Met afgevallen bloemen, tot een krans
Ze vlechtend, toen uit 's Goden heiligdom
Met vorstelijk gevolg eene eedle jonkvrouw
Daar in dien hof op eens te voorschijn trad.
Fier was haar gang, maar toch bevallig ook
Als Kama's wereldwinnende banier,
En hare jeugd wel passend 't rijk gewaad,
Dat om haar leest met lossen zwier zich plooide:

(*) De deva's, de schitterenden, onsterfelijken, hemelbewoners, enz., niet te verwarren met de Godheid, het Absolute Wezen der Indische theologie en wijsbegeerte.

Blank ook haar kleur als 't glanzend elpenbeen,
En zacht 't gelaat als 't zilverlicht der maan.
De schutsgodin van 't hoogaltaar der schoonheid
Geloofde ik haar, zoo kwistig had natuur

Met rijkste harer gaven haar bedeeld,
Of Kama zelf, die 't aanzijn haar verleende. -
Daar, meêgevoerd door dartle gezellinnen,
Kwam speelsch zij van mijn rijkbeladen boom
Een bloem zich plukken. Vlugtig slechts aanschouwde
'k Haar van nabij; toch had ik reeds bespeurd,
Dat hartstogt ook, voor hem wien 't gunstig lot
Zoo rijk een prijs bestemmen mogt, haar wezen,
Hoe zedig 't scheen, ter tijd ontroeren kon.
Had ze aanstonds reeds mijn oog bekoord, nu werd
Mijn ziel tot haar als 't ijzer aangetrokken,
Dat de magneetstaaf lokt. Doch waartoe meer?
Haar, haar alléén behoort voortaan dit hart
In lief en leed, wat ook het lot beschikke,
Dat wisslend ons met vreugde en smart bedeelt!...

Makaranda.
Doch verder?

Madhava.
Schalksch, met steelsche blikken mij
Beschouwend, spraken fluistrend, maar toch hoorbaar
Der jonkvrouw dienaressen, - of ze mij
Reeds kenden: - 'Ja! hij is het wèl!' - en lachten.
Maar hoe de taal, die uit haar oogen sprak
En, schoon ze zweeg, toch liefde mij verkondde,
Te malen met het woord? Geen wijsgeer zelfs
Weerstond den gloed, die in dat lotus-oog
Verholen lag. Dien blik zoo zacht van glans
En toch zoo vurig ook, die helle stralen
Van onder zijden wimpers schoot, zag ik,
Was 't ook ter vlugt, op mij gevestigd. Toen
Sloeg zij bedeesd weer de oogen neer, zoodra
Zij half verschrikt ook mijnen blik ontmoette.
Doch 't was genoeg! Zoo vlugtig ook het licht,
Dat mij bestraald had, 't roofde mij voor immer
Mijn slecht gewapend hart. Wel zocht ik nog
Te raden wat zij dacht, maar tevens ook
Zoo goed ik kon mijne onrust te verheelen,
En nam op nieuw mijn bloemenkrans ter hand. -
Niet lang meer of, gevolgd door hare vrouwen
En door een drom van wachten wèl gewapend,
Toog zij van daar, besteeg haar olifant,
En keerde stadwaarts. Maar nog onder 't gaan
Zag vlugtig ze om, het hoofd bevallig wendend,
Gelijk de bloem zich op haar stengel wiegt;
En nogmaals trof, in 't gif der min gedoopt,
Me een wèlgewette pijl. Sinds brandt die wonde;
En frissche stroom noch heldre maanstraal koelt
Den koortsgloed af, die in mijne aadren gloeit.

Makaranda

(ter zijde.)

o Liefde vol gevaar! Wat nog te doen

Dat hem weerhoudt? Mijn raad en daad is ijdel!

(tot Madhava.)

Doch kent ge ook, vriend! haar naam en haar geslacht?

Madhava.
Nog eer zij ging was ééne uit haar gevolg
Mij snel genaderd, en, den krans dien ik
Gevlochten nad, beschouwend, sprak zij snel: -
'Fraai is die arbeid! waard den hals te sieren
Van Bhoerivasoe's dochter, Malati!
Vertrouw me uw werk! Ik ben Lavangika,
Haar zuster sinds ons ééne moeder zoogde.'

Makaranda.
Ja, Malati, de dochter des Ministers!
Haar naam noemde ons ook vaak Kamandaki.
En een gerucht meldt, dat de Koning haar
Voor Nandana, zijn gunsteling, bestemt.

Madhava.
Nu, gij begrijpt! ik gaf den krans terstond
Aan haar vertrouwde, en juist op 't oogenblik
Dat Malati nog vlugtig naar ons omzag.

Madhava

(optredend en Makaranda een blad overhandigend)

Heer! zie dit beeld!

Makaranda.
Hoe? Madhava's portret!
Zeg; Kalahansa! wie heeft dat geteekend?

***Kalahansa*(*).**
Zij die het hart mijns meesters heeft geroofd.

Makaranda.
Dus Malati?

Kalahansa.
Zij zelve!

Makaranda.
Maar hoe kwam
't In uw bezit?

Kalahansa.
Mij gaf 't Mandarika,
Die 't van Lavangika ontving.

Makaranda.
Doch heeft

(*) In den tekst heet hij eigenlijk Kalahansaka; de naam schijnt echter ook zonder het suffix al lang genoeg.

Mandarika niet tevens u verteld
Wat Malati tot deze schets bewoog?

Kalahansa.
't Was tot verzet van leed.

Makaranda

(tot Madhava.)

Welnu, mijn vriend!
Dat geve u moed! Het licht toch uwer oogen
Verbond zich reeds door liefdebond met u.
Wat twijfel nu, wat aarzling nog of vrees?
God Kama won; het lot zelf heeft beslist! -
Doch thans, laat me ook der schoonste beeld aanschouwen.
Kom, neem dit blad en schets haar trekken mij!

Madhava.
Welaan, als gij 't verlangt! Hier, Kalahansa!
Reik me een penseel en kleuren!...

(Teekenend tot Makaranda.)

Waarlijk vriend!
Die arbeid valt mij zwaar... Mijne oogen dekt
Een floers, een nevel mijne zinnen, nu
'k Haar lieflijk beeld weer oproep voor mijn geest,...
Ook beeft mijn hand... slecht zal de proef gelukken,...
Doch zie, en oordeel zelf!

Makaranda

(het blad aannemend.)

Voortreflijk! Haar,
Die gij bemint, voorzeker overwaardig!

Mandarika

(haastig aankomend, tot Kalahansa.)

Zoo! vind ik u dan eindelijk?

(De anderen ontwarend.)

Ach! vergeef mij!...

Makaranda.
Welnu, Mandarika! kom nader!

Mandarika.
Heer!
Ik zocht een blad... Waar hebt ge 't, Kalahansa?

Kalahansa

(geeft haar Malati's portret.)

Hier is het, beste!

Mandarika.
Malati! Hoe nu?
Wat moet dit hier? Wie teekende dat beeld?

Kalahansa.
Dezelfde, dien zij maalde.

Makaranda.
Uw lief spreekt waarheid!
Maar gij, vertel ons! Waar zag Malati
Voor 't eerst mijn vriend?

Mandarika.
Haar riep Lavangika
Om hem te zien toen hij 't paleis voorbijging.

Makaranda.
Dat dacht ik al! Wij gingen vaak dien weg.

Mandarika.
Vergunt gij, Heer! dat ik Lavangika
Thans weder opzoeke?

Makaranda.
Ik weerhoud u niet!

(tot Madhava.)

En wij, mijn vriend! laat ook ons huiswaarts keeren!
't Is volle middag reeds; ons zendt de Heer
Der duizend stralen thans zijn heetste. Kom,
En wees goedsmoeds! Schijnt ook de toekomst duister,
Met raad en daad steunt ons Kamandaki!

II.
Paleis des ministers.

Twee Dienstmaagden.

Eerste.
Nu! wat nieuws vertelde u Avalokita?. Ik zag u met haar, daar bij de muziekzaal.

Tweede.
Makaranda, de vriend van Madhava, heeft aan de wijze Kamandaki meegedeeld wat er in den hof van Kama was voorgevallen. De wijze vrouw verlangde daarop, Malati te spreken, en zond Avalokita vooruit. Ik heb aan deze gezegd, dat de jonkvrouw alleen was met Lavangika.

Eerste.
O ja! Lavangika zou keçara-bloemen gaan plukken, maar was straks nog niet terug.

Tweede.
Zoodra zij op het terras kwam, nam de jonkvrouw haar bij de hand en zond haar gevolg weg.

Eerste.

Waarschijnlijk had Lavangika haar verblijdend nieuws van Madhava mee te deelen.

Tweede.
Ach! wat zou het geven? Die genegenheid zal wel hopeloos blijven. Morgen verlooft de Koning onze jonkvrouw aan Nandana; althans de Minister heeft zijne toestemming reeds verleend.

Eerste.
Wat zegt gij? Is 't mogelijk?

Tweede.
Ja, hij betuigde den Vorst, dat hij, de Koning, te beschikken had over zijn eigen kind.

Eerste.
Nu, wij willen zien wat Kamandaki nog vermag.

Tweede.
Ei, wat zou zij? Kom, laat ons gaan!

Malati. Lavangika. Later Kamadaki.

Malati.
En toen? Vertel mij verder!

Lavangika.
Dezen krans
Toen gaf hij mij voor u.

Malati

(den krans aannemend)

Voor mij?... Doch, liefste!
Zie toch! Die krans is niet gelijk gevlochten.

Lavangika.
Aan u de schuld!

Malati.
Hoe dat? Hoe kan dat zijn?

Lavangika.
Wie anders was van zijn verwarring de oorzaak?

Malati.
Gij vleit mij?

Lavangika.
Vleijen? Neen, ik spreek de waarheid!
Of kon bedaard hij voortgaan met zijn werk,
Toen eenmaal hij zijne uitverkoorne aanschouwd had,
En met dien blik, zoo teeder, zoo vol gloed,
Die uit zijn donker, vurig stralend oog
U tegenblonk, zijn hartstogt u verkondde?

Malati.
Gelooft gij dat? Doch hoe, na eene ontmoeting
Zoo vlugtig slechts, te weten of 't hem ernst
Dan enkel spel mogt zijn?

Lavangika.
Vertrouw mijn woord!
Ik weet nog meer...

Malati.
Wat dan? Ga voort, mijn beste!

Lavangika.
Snel met den krans verdween ik onder 't volk,
Dat huiswaarts keerde, en zocht Mandarika
Toen op, om haar te vragen naar 't portret,
Dat heden morgen zij ontving.

Malati.
Waartoe?

Lavangika.
Een dienaar van den eedlen jongling is
Haar minnaar. Hem, zoo dacht ik, zou zij 't beeld
Wel laten zien, en mij dan 't verdre melden.

Malati.
Dan zag ook hij 't gewis!

Lavangika

(Malati haar portret toonend).

En zocht zijn troost
In liefste's beeld, bij haar afwezigheid!

Malati

(het blad beziende.)

Wat twijfelt gij nog langer, o mijn hart!
Of is ook dit slechts een bedrieglijk teeken?...
Doch wat, helaas! wat nog verblijde ik mij,
En droom van een geluk, dat nimmermeer
Mijn deel vermag te zijn?... Laat mij, vriendin!
Laat mij alléén!... Doch ach! ik doe u leed!
Vergeef het mij! Als 'k aan het lot weer denk,
Dat straks mij wacht, en al 't geluk verstoort,
Waarop ik hopen mogt, dan waarlijk, ja!
Dan worde ik hard, onbillijk, eigenzinnig
Zelfs jegens u, mijn zuster, mijn vriendin!

Lavangika.
Helaas! wist ik slechts raad! Maar ach!...

Een dienaar.

De eerwaarde
Kamandaki verlangt gehoor.

Malati.
Ze is welkom!

(Kamandaki te gemoet gaande.)

Eerwaarde! wees gegroet!

Kamandaki.
Heil u, mijn dochter!

Lavangika.
Neem plaats, vereerde! En zien we in welstand u?

Kamandaki

(zuchtend.)

Mij is het wel, o ja!

Lavangika.
Maar toch, die zucht
Past, dunkt mij, slecht bij uw betuiging...

Kamandaki.
Zie
Dit boetekleed! Getuigt het niet van rouw?

Lavangika.
Doch wat geeft thans dan reden tot droefheid?

Kamandaki.
En zou ik niet met reden mij bedroeven,
Wanneer ik denk aan dien onzaalgen echt
Van een zoo schoone en minnelijke jonkvrouw,
Als onze Malati, met een gemaal
Haar gansch onwaardig?

Lavangika.
Ja, voorwaar! zoo spreekt
Een elk, en keurt 's Ministers handling af,
Die, enkel om den Koning te believen,
Zijn dochter aan dien Nandana verlooft!

Malati.
Helaas! ten offer brengt mijn vader mij
Den Vorst!

Kamandaki.
Wel vreemd mag 't heeten, inderdaad,
Dat hem ontging hoe slecht dat huwlijk past.
Maar welk belang in 't welzijn van zijn kind
Ook stelt een man, gewoon de kromme wegen
Der staatskunst slechts te gaan? Zijn doel is enkel
Behoud van 's Konings gunst.

Malati.

Ja, dat alléén,
Niet Malati's geluk!

Lavangika.

Wel hebt gij regt,
Eerwaarde vrouw! Een bruidegom, die oud
En onbehaaglijk is, past voor geen jonge maagd
Als Malati. En toch wil men haar dwingen
Tot zulk een echt, zoo haatlijk, zoo gevreesd!
Kom, hoogvereerde! ons dan te hulp, en red,
Zoo gij 't vermoogt, van erger dan den dood
Haar die gij steeds als dochter hebt bemind!

Kamandaki.

Wat kan ik doen? Gehoorzaamheid verlangt
Haar vader, en het noodlot. Ja, 't is waar,
Çakoentala, naar dichters ons verhalen,
Nam Poeroeravas zelve zich tot man,
En evenzoo Doeshmanta Oervaçi;
Ja, 's vaders keus niet achtend zelfs, ontvlood
Met Vatsa's Koning eens Vasavadatta(*).
Doch zie, dat waren stoute daden, ons
Ook niet verhaald opdat wij onbezonnen
Ze volgen zouden. Neen! laat Bhoerivasoe,
Zijn plan volvoerend, eigen magt en eer
Met 's Konings gunst, zich winnen, door als bruid
Aan 's Vorsten vriend zijn dochter weg te schenken!
En zij, zij lijde, als 't willig duldzaam offer,
Der maan gelijk als Rahoe(†) haar verslindt! -
Doch 't wordt reeds laat. Ook wenschte ik vóór den nacht
Nog Madhava, mijn jongen vriend, te ontmoeten.

Lavingika

(Malati een wenk gevend.)

Hoe? Madhava! Wie is dat, wijze vrouw!

Kamandaki.

De zoon van Devarata, den Minister
Des Konings van Vidarbha. Herwaarts zond
Zijn vader hem om zich, aan onze school,
Der wetenschap te wijden. Ieder roemt hem
Als een voortreflijk ridder, moedig, kloek
En schoon gelijk de dag. Ook geldt hem menig
Verholen blik uit dartel vrouwenoog
Als 't van balcon of hoog terras hem waarneemt.

(Hoorngeschal buiten.)

Maar thans genoeg! De klank die in deez' hallen

(*) Çakoentalâ en Oervaçî zijn de heldinnen van Kâlidâsa's beide beroemde drama's. De geschiedenis van Vâsavadattâ vindt men in de vertellingen van Somadeva (Kathâ-sarit-sagara. Ed. Brockhaus. vol. 1. p. 95. v. en 31 v.). Of er hier eene finesse in de vermelding door Kamandaki schuilt? 't Zou kunnen zijn, daar Vâsavadattâ eigenlijk juist naar den zin haars vaders handelde, schoon zij het tegendeel meende.

(†) Rahoe is een daemon, die uit niets anders dan een hoofd bestaat, en gezegd wordt de maan-eclipsen te veroorzaken door de maan geheel of gedeeltelijk te verslinden.

Weergalmt, heeft reeds het avonduur gemeld.

Lavangika.
Zoo is het tijd, te scheiden.

Malati

(Kamandaki groetend en met Lavangika zich verwijderend, tot deze.)

Ja, ten offer
Ben ik bestemd! En toch geeft mij weer moed
Diens eedlen jonglings hoog geslacht en aanzien.
Goedgunstig nog is ons welligt het lot! -

Kamandaki

(alleen.)

Zóóver gaat alles wèl. Den bruidegom
Haat Malati uit 't diepste van haar hart.
In 's vaders liefde stelt zij geen vertrouwen.
En Madhava, die reeds haar had bekoord,
Rees door zijn stand nog hooger in haar oog,
En door mijn lof. Herin'ring aan gevallen
Van vrije keus eens echtgenoots brengt voorts
Haar tot gedachten, die ons straks van nut zijn.
Dus wees gerust, mijn waarde Bhoerivasoe!
Reeds voorbereid is 't naaste voor ons plan!

Madhava. Kamandaki.

Madhava

(Kamandaki niet ziende.)

Zoo brak dan ras de lang gesponnen draad
Der hoop als 't ligt en onbestendig weefsel
Van lotusvezels af! Kom dan, gij smart,
Gij onbegrensde jammer! Kom, en leg
Uw juk mij op! Doch schenk mij ook genadig
De laatste rust! Voleind, o Kama! 't werk,
Dat ge ondernaamt en 't nijdig lot begunstigt!
Helaas! wat ommekeer! Nauw won ik mij
Den schoonsten prijs in haar genegenheid
Of 't wreed bevel eens onbarmhartgen vaders
Treft mijn geluk en 't hare!...

Kamandaki

(naderbij komend.)

Madhava!
Gij wacht dan niet dat ooit u de Minister
Zijn dochter schenken zal?

Madhava.

Eerwaarde! neen,
Dat wacht ik niet.

Kamandaki.
Dan is u 't geen er voorviel
Toch slecht bekend.

Madhava.
Hoe dat? Wat kunt gij meenen?

Kamandaki.
Herinner u 't berigt! Toen Nandana
De hand van Malati kwam vragen, gaf
Haar vader toe, dat aan den Vorst de magt was,
Zijn eigen kind te schenken wien hij wilde(*).
Doch merkt gij niet, hoe dubbelzinnig 't woord
Van Bhoerivasoe luidt? Is Malati
Dan 's Konings eigen kind? Toch niet voorwaar!
Of ook, wat meent gij dan? Een Vorst kon ooit
Naar willekeur als waar 't zijn eigendom
Eens anders dochter geven wien 't hem lust?
Die magt, voorwaar! leent hem noch wet, noch regt,
Noch ook gewoonte. Weg dan met die dwaasheid!
En wees verstandig! Of gelooft gij soms
Dat ik niet waak? Vertrouw op mij, mijn vriend!
De liefste wensch mijns leveus toch is de echt
Van u en Malati; en wat dit doel
Bevordren kan, dat zal ik niet verzuimen.

Madhava.
Wat, wijze vrouw! door u besloten wordt,
Dat is gewis het beste. Ook ben ik dankbaar
U voor den troost, dien gij uw leerling biedt.
Houdt uw gelofte en boetekleed u vèr
Van 's werelds zorg, toch wekt uw deernis 't leed
Van hem die trouw, zij 't hopeloos, bemint.

Een dienaar

(tot Kamandaki.)

De Koning wenscht, eerwaarde priesteres!
Dat eerlang gij 's Ministers eedle dochter
Ten hove begeleidt.

Kamandaki.
Ik volg terstond! -

Madhava

(alleen.)

Ach! restte mij nog hoop! Maar neen, de troost,
Dien zij mij gaf, de goede vrouw! is ijdel,
En sproot alleen uit medelijden voort.
Niets baat ons meer! Of... is er toch een middel,
Een uiterst nog welligt? De duistre magt,
Wie 't stille graf zijn vreeslijke offers biedt,
Schenkt mooglijk hulp, waar andre bijstand faalde...
Welaan! de proef, hoe hachlijk ook, gewaagd!

(*) De dubbelzinnigheid in de bedoelde woorden des Ministers (‘Prabhavati nidjasya Kanya kâdjanasya Mahârâdja’ - iti) is in onze talen bezwaarlijk volkomen weer te geven, doordien wij het woord ‘eigen, zijn eigen’ (nidja) niet zóó kunnen aanwenden als dit hier in het sanskrit gedaan wordt. Door eenige omzetting hebben wij echter getracht den dubbelen zin althans eenigermate te doen uitkomen.

III.
Woud- en bergstreek. (nacht).

Kapalakoendala.
Hier is mijn weg, dwaalt mijn geheugen niet;
De reuk althans der houtmijt reeds verraadt
Nabijheid der begraafplaats en van Doerga's(*)
Verborgen heiligdom, nog als van ouds
Ook ongezien wel aan dien wierook kenbaar. -
Een plegtig uur genaakt! Straks vieren wij
De heilge dienst van Çiva's gemalin
Door 't edelst offer dat haar ooit gebragt werd.
Aghoraghanta voert uit gindsche stad
't Juweel der vrouwen, eene maagd zoo schoon
Als zelden 't oog eens stervelings aanschouwde,
Straks herwaarts om de gunst zich der Godin
Door haar te winnen. Mij, als steeds, de taak
Om tot ons feest het offer te bereiden.

(Luisterend en rondziende.)

Doch hoe? Wie sluipt er in dit nachtlijk uur
Ginds door 't geboomte? Een jongling, rijk gekleed,
Met uitgetogen zwaard... Voorwaar! ik ken hem!
Dat is de zoon van den voormaalgen vriend
Der priesteres... Wat hier in 't eenzaam woud
Hij zoeken mag?... Doch wat ook deert het mij?
Ik heb mijn werk, en reeds verstrijkt de tijd.

(Verwijdert zich.)

Madhava.
Onzalig oord! met schrik vervult den geest
Uw aanblik bij het weiflend licht, dat ginds
Den rossen gloed der half gesmoorde vlammen,
Nog lekkend aan gebeente ras verkoold,
Met matten schijn ontstraalt, en nauw den nacht
Een wijl verbant. Daemonen huizen hier,
Zoo zegt men ons, en vieren er hun feest...

(Gedruisch in de verte.)

Daar naadren zij met akelig gejuich,
Verworpen geesten, die met gril'ge spooksels
Onheilig spel bedrijven. Luider klinkt
Allengs hun toon, door berg en dal weerkaatst.

(Luid gedruisch nabij.)

De lucht vervult 't naargeestig wild misbaar
Van 't schril doch onverstaanbaar krijschend heir

(*) De gemalin van Çiva, wier dienst ook in nauw verband stond met die der geesten op begraafplaatsen. Verg. overigens de inleiding.

En wonderbare, onooglijke gestalten
Gaan sluipend rond. Hun breed van oor tot oor
Gespleten en met lange en scherpe tanden
Bezette mond verspreidt een vaalrood schijnsel,
Dat aan hun oogen ook en wenkbrauw, baard
En rossig haar ontglimt. Op beenen, lang
Als jonge palmen, schrijden zij daar voort,
Geraamten allen, rammelende knoken,
Met dorre spieren vastgehecht, en nauw
Gedekt nog met een zwart verdroogde huid.
Gelijk de slang, die om den dooden tak
Zich kronkelt, lilt hun dunne en spitse tong,
Nog druipend van het bloed... Doch zij ontwaren
Mij, naar het schijnt. Zij vlieden haastig voort
En laten zelfs het onverteerde brok
Den wolf tot aas...

(Rondziende.)

Weer is het stil en donker.
Alleen de nachtuil krast nog, en van ver
Beantwoordt hem de jakhals met gehuil,
Terwijl met dof gemurmel ginds de stroom
Een weg zich baant door half vergaan gebeente.

(Noodkreten op een afstand.)

Een kreet om hulp! Wat mag dat zijn? De stem
Deed, naar 't mij dacht, zich hooren in de rigting
Van Doerga's tempel, vaak genoeg getuige
Van snood bedrijf... Zij roepe niet vergeefs!

(Snelt haastig het bosch in.)

Aghoraghanta. Kapalakoendala. Malati. Later: Madhava.

Malati

(als offer gekleed met donkerrood gewaad en krans.)

Vaartwel dan allen! Vader, dien ik liefhad,
Schoon onvergolden! Wijze vrouw, die mij
Een moeder waart! En gij, Lavangika!
In droom alleen ziet Malati gij weer!

Aghoraghanta.
Heil, Doerga! heil, o magtige Godin!
U roem ik luide, als ge in den wilden dans,
Die Çiva's hof met heilge vreugd vervult,
De wereld siddren doet, en de aardbol dreunt
Door 't stampen uwer voeten! Elke pas
Beweegt de huid des olifants, die u
De schouders dekt, als waar 't een ligte sluijer;
Al spelend grijpt met scherpgewette klauw

Uw magtige arm, waar langs de slang zich kronkelt,
't Maandiadeem, dat u het voorhoofd tooit,
En helle vlammen schiet; wild rolt uw oog,

Waaruit de nectar druppelt; grijnzend lagchen
De holle schedels, wier gewijde krans
Uw hals versiert; en 't somber geestenheir
Ziet siddrend toe, schoon luid de bijval klinkt.
En onder 't woest en oorverdoovend tieren
Der helbewoners, juichend u ter eer,
Leidt u ten dans, verblijd door uwe omhelzing,
Der wereld Heer, uw vreeslijke gemaal!

Kapalakoendala

(tot Malati.)

Zeg vrij vaarwel die u zijn lief geweest!
U wacht de dood.

Malati.
o Madhava! wien ik
Eens dierbaar was, gedenk ook mijner nog
Als 'k niet meer zijn zal! Sterven is geen dood
Voor wie in 't hart van den geliefde voortleeft.

Aghoraghanta

(zijn zwaard opheffend).

Godin! wil thans het offer u gewijd
Door mijne hand genadiglijk ontvangen!

Madhava

(toesnellend met uitgetogen zwaard.)

Verworpeling! Laat af!

Malati

(valt in Madhava's armen)

O, red mij!

Madhava.
Vrees
Niets meer! Een vriend, een trouwe vriend beschermt u,
En gindschen booswicht toeft geregte straf.

Aghoraghanta.
Wie waagt vermetel 't offer hier te storen?

Kapalakoendata.
Haar minnaar en de vriend der priesteres
Kamandaki.

Madhava

(tot Malati.)

Doch zeg mij, jonkvrouw! hoe
Kwaamt ge in hun magt?

Malati.

Ik weet het niet; ik rustte
Straks op 't terras; 'k ontwaakte ginds, gevangen.

Aghoraghanta

(tot Madhava.)

Gij zoekt den dood, verwaten knaap! Zoo tracht
Ook 't arme hert het wijfje nog te redden,
Dat hem de tijger rooft: doch te vergeefs!

Straks velt mijn zwaard ook u, die mij den buit
Te ontrukken waant; en rijklijk stroome uw bloed
Ter eere der Godin!

Madhava.

Verworpen ketter!
Gij waagdet haar, de schuldelooze maagd,
Te dreigen met den dood? Zoo treff' mijn arm,
Als Yama's knods, dan uw vloekwaardig hoofd!

Malati

(tot Madhava.)

Onthoud u van geweld! Verijdeld werd
Toch reeds de misdaad.

Kapalakoendala

(tot Aghoraghanta.)

Moge uw hand den dwaas,
Die ons weerstaat, verslaan!

Stemmen (achter het tooneel.)

Hierheen! hierheen!
Bezet het bosch, omringt den tempel!

Kapalakoendala.

Ha!
Wij zijn verraden!

Madhava

(tot de naderende wachten.)

Gij! beschermt de jonkvrouw!

(Tot Aghoraghanta.)

En thans, vergelding! Mij de pligt der wraak!

(Beide vechtend af.)

IV.
Tempel te padmavati.

Madhava. Makaranda. Kalahansa.

Madhava.
Weer heeft, o vriend! Kamandaki mijn hart
Met hoop vervuld. Nog heden, zegt zij ons,
Kan alles zijn beslist. En toch, ik twijfel
Nog soms aan haar beleid. Welligt zien straks
We ons weer teleurgesteld. Doch, mogt het plan,
Dat zij beraamt, tot gunstige uitkomst voeren,
Wat dankbaarheid mij dan ware opgelegd!
Want van den dag, toen eerst ik de eedle jonkvrouw
Aanschouwen mogt, verhoogde elk voorval steeds

Mijn hartstogt, en voorzeker niet het minst
't Gebeurde van dien nacht.

Makaranda.
Wat kwelt gij, vriend!
U telkens weer met noodeloozen twijfel?
De wijze vrouw bedriegt zich niet zoo ligt!

Kalahansa

(uitziende naar buiten.)

Daar komen zij! Daar nadert de stoet, die de jonkvrouw naar den tempel geleidt, om bij haar aanstaand huwelijk den zegen van de Schutsgodin der stad in te roepen.

Makaranda.
Hoor! nader komt, als 't vèr verwijderd onweer,
Het tromgeroffel, zwakker toongeluid
Nog overstemmend. Doch, kom hier! Hier zien wij,
Zelf onbemerkt, den ganschen optogt aan.

Kalahansa.
Zie, Heer! Als wiegelende lotusbloemen drijven de witte zonneschermen op de luchtzee, en golvend wapperen de veelkleurige vaantjes in den wind. Daar komen de olifanten met hun klinkende klokjes; schoone vrouwen dragen zij, schitterend van edelgesteenten en glanzend als waren ze uit den blaauwen hemel gesneden en alle omhangen met een stukje van Indra's boog(*). Nu scharen de dienaren en wachters zich in een kring en houden met hunne vergulde en verzilverde staven de aandringende menigte terug. En daar nadert zij, de schoone Malati, op haar fraaijen olifant met scharlaken dekkleed, en trekt aller oogen tot zich, bleek en liefelijk als het licht der nieuwe maan.

Makaranda.
Voorwaar! de feesttooi kleedt haar goed, al toont
De bleeke wang en 't moedloos hangend hoofd
Dat smart de jonge pas ontloken bloem
Reeds boog. Doch zie, daar knielt haar olifant.

Madhava.
Daar stijgt zij af; en met de priesteres
En haar vriendin betreedt zij reeds den tempel.

Makaranda.
Verbergen we ons hier achter deze zuil!

De vorigen. Kamandaki. Malati. Lavangika.

Kamandaki

(ter zijde).

(*) De regenboog. Indra is de god des hemels en van den regen. Een bijzondere, mede reeds Vedische regengod is ook Pardjanya. - Yama, boven vermeld, is de doodengod, of doodenrigter.

Een gunstig lot bekroone thans den wensch,
Zoo lang door ons gevoed! Der Goden zegen

Ruste op den echt, die straks het minnend paar
Verbinden gaat, hen loonend met geluk
Voor trouwe liefde, deugdelijk beproefd.

Eene dienares.

Eerwaarde! De Minister zendt mij met dezen bruidstooi voor de jonkvrouw zijne dochter. Op 's Konings verlangen beveelt hij dat zij daarmede zich versiere na de aanroeping der Godin. Hier is het kleed van witte zijde en het roode opperkleed, en hier voorts parelsnoer, sandel en bruidskrans.

Kamandaki.

Meld uwen heer, dat aan zijn wensch voldaan wordt!

(Gaat ter zijde, terwijl de dienares zich verwijdert.)

Malati

(met Lavangika.)

Waartoe, helaas! bleef 't leven mij gespaard?...
Vriendin! gij die van de eerste kindsheid af
Steeds mijn vertrouwde waart, verhoor mijn bede!
Gun mij een plaats nog in uw minnend hart
Als mij de dood bevrijdt. En dan.. ga dan
Tot hem. tot Madhava, mijn redder!.. Zeg hem,
Wanneer hij hoort dat ik gestorven ben,
Dat hij blijv' leven, ook om mijnentwil,
Opdat ook ik, schoon in eene andre wereld,
Toch nog voor hem en in hem voortbesta...

Madhava

(half verborgen achter een der zuilen.)

Met diepe smart vervult die droefheid mij,
En toch met blijdschap ook!

Lavangika.

Neen, Malati!
Neen, spreek zoo niet!

Malati

(knielend zonder op te zien.)

Beloof mij wat ik vraag!

Lavangika

(Madhava wenkend om haar plaats in te nemen.)

Welaan! Doch thans omhels ook uw vriendin!

Malati

(gehoorzamend, doch verschrikt hare dwaling bemerkend.)

Lavangika! gij pleegdet dan verraad?

Madhava.
Vergeef, geliefde! 't spel, dat geen gemis
Aan mêegevoel met uwe droefheid ingaf!
Niet u alleen, geloof mij! sloeg ook 't leed
Ter neder, dat ons treft. Ook hem, die thans
Zijn liefde u mag belijden, bragt de smart,
Die gij gevoelt, vertwijfeling nabij!

Makaranda.
Wel spreekt mijn vriend, o eedle jonkvrouw! waarheid!

Een droeven tijd doorleefde ook hij. En toch
Een blijde hoop ook rest nog hem als u!

Lavangika

(lagchend tot Malati.)

Zoo werdt gij dan, en wèl verdiend, gevangen!
Doch ook uw schrik verklaar ik mij zeer goed,
Wie zou dien man niet duchten, die alléén
In 't eenzaam woud bij donkren nacht 't geweld
Trotseerde van dien vreeselijken priester,
En d' onverlaat om uwentwil versloeg?
Doch zie, de Eerwaarde nadert.

Kamandaki

(tot Malati.)

Thans, mijn kind!
Verban die blooheid! Zie vertrouwend op
Tot hem, den eedlen jongling, die met u
Der liefde smart reeds deelde, en u alleen
Zijn hart gewijd heeft! Hem behoort gij thans. -
Gij, Madhava, mijn zoon! De rijkste schat
Des magtigen Ministers, die van Vorsten
De kroonen zelfs aan zijne voeten zag,
Zijn eenig kind, zijn teergeliefde dochter,
Wordt thans door mij aan uwe zorg vertrouwd.
In naam der vriendschap, die sinds langen tijd
Mij bond aan uw geslacht, roep ik u toe:
Bewaak dien schat, blijf trouw haar die u mint,
En zorg voor haar als zij geen andren steun
Meer vindt dan u alleen! - En, Malati!
Moogt ge ook mijn woord, als hij, indachtig zijn!
Verwanten, vrienden, rijkdom, liefde, leven,
Dat alles zij, als voor den man de vrouw,
Ook voor de vrouw de man die trouw haar liefheeft. -
Tot handlen echter dringt ons thans de tijd!
Hoor, Makaranda! Ginds vindt gij den tooi,
Voor Malati bestemd. Neem dien, en ga
Straks, in haar plaats, tot Nandana als bruid!

Makaranda.
'k Gehoorzaam uw bevel!

(Verwijdert zich.)

Madhava.
Een stout bestaan,
Welligt gevaarlijk ook! Doch uw beleid,
O wijze vrouw! blijft alles wèl betrouwd.

Kamandaki

(tot Malati en Madhava.)

Gaat thans, mijn lieven! en begeeft van hier
Een wijl u in den lusthof van het klooster.
Gij vindt er 't geen verliefden welkom steeds
Te zijn pleegt, bloemengeur en zang van vogels
In 't loofdak van het lommerrijk geboomte.
Straks zien we elkander weer, om dan naar eisch

De plegtigheid van 't huwlijk te voltrekken.
Naar mijn bevel heeft Avalokita
Wat noodig is daartoe reeds voorbereid.

Makaranda

(in vrouwenkleeding terugkomend.)

Aanschouw, o vriend! thans uwe Malati!

Madhava

(lagchend.)

O schoone jonkvrouw! wel gelukkig is
Die Nandana, die straks met u mag kozen!

Kamandaki.
Komt nu mijn vrienden, laat ons gaan!

Malati.
Ook gij,
Lavangika?

Lavangika

(glimlagchend omziende, terwijl zij de anderen volgt.)

Ik laat u wèl bewaakt!

Madhava

(langzaam met Malati ziek verwijderend.)

Gelijk op slanken, ligt bewogen stengel
De teedre lotus, door den dauw besproeid,
Soms beeft, zoo siddert thans ook deze hand,
Die 'k in de mijne vat, en op wier vingren
De paarlen vielen, straks uw oog ontlokt.
Toch neem ik haar met zacht geweld gevangen,
Gelijk voorzigtig de olifant de lelie,
Die hem bekoort, omhoog heft uit het meer.

V.
Kloosterhal.

Avalokita. Malati. Madhava. Lavangika. Kalahansa.

Avalokita

(uitziende.)

Waar nu Malati en Madhava zijn mogen? Ah! daar zie ik hen op het marmeren terras bij den vijver, de koelte zoekend na de hitte van den dag. Ik moet hen hier roepen, want Kamandaki zal zoo aanstonds wel zijn teruggekeerd. Doch daar komen zij reeds.

Lavangika

(binnentredend terwijl Malati en Madhava van de andere zijde aankomen.)

Tot dus ver ging alles nog al goed. Makaranda was uitmuntend verkleed, en speelde zijne rol, die de wijze Kamandaki hem goed vooraf geleerd had, ook voortreffelijk. In het paleis van den Minister werd de huwelijksplegtigheid voltrokken zonder dat iemand onzen vriend verdacht. Ongelukkig echter verkoos Nandana niet te wachten met zijne bruid het hof te maken, maar begon er terstond mede, en viel haar, - dat is dan onzen Makaranda, - zelfs te voet; doch toen hij eindelijk wat te na kwam werd hij op eene manier ontvangen die hem heugen zal. Vloekend en tierend liep hij daarop het huis uit, en zwoer in zijne woede, dat hij niets meer met zulk een manwijf te maken wilde hebben.

Malati.
Doch verder nu? Wat de afloop wel mag zijn?

Avalokita.
Zoo even nog ging heimlijk Kalahansa
Naar Nandana's paleis, om, zoo hij nieuws
Vernam, het ons te melden.

Madhava.
Goeden moed
Behoude ik nog op 't slagen van het plan.

Avalokita.
Wat zoudt gij twijflen, vriend?

Madhava.
Ha! Kalahansa!

Kalahansa

(in haast.)

Te hulp! te hulp! De wacht heeft Makaranda tegengehouden terwijl hij hier heenging. Ik haastte mij reeds om 't u te melden toen er op eens een gerucht werd vernomen dat er van den anderen kant nieuwe versterking van gewapenden kwam; en die zullen nu wel in aantogt zijn.

Malati.
Wee ons! Geluk en tegenspoed op eens!

Madhava.
Wees onbezorgd! Zoo ligt is nog mijn vriend
Niet voor dat volk vervaard. Al zijn er velen,
Hij staat ze wel alléén. Maar 'k wil toch zien
Of hij alligt nog mijne hulp behoeft!

(Verwijdert zich met Kalahansa.)

Avalokita.
Laat ons gerust zijn! Zeker keeren beiden
Straks ongedeerd terug.

Malati.
Wij willen hopen!
Doch, Avalokita! breng snel berigt
Van wat er voorviel aan Kamandaki.
En gij, Lavangika! volg mijn gemaal
En zeg hem, dat hij denken moet aan ons
En noodloos niet zich in-gevaar begeve!...

(Terwijl beide anderen zich verwijderen).

Wat onrust thans! Mij laat geen rust noch duur

De onzekerheid, waarin ik mij bevind.
Indien 't kon zijn, ik zelve ging op weg...
Doch neen! mij voegt geduldig slechts te wachten.

De vorigen. Kamandaki. Makaranda. Later: Saudamini.

Malati

(naar buiten ziende.)

Hoe? keert daar reeds Lavangika terug?

(Tot Lavangika die terugkomt.)

Welnu! vernaamt gij iets?

Lavangika.
Onzeker nog
Schijnt de uitkomst. Juist den kloosterhof verlatend,
Zag Madhava ik snel met Kalahansa
Zich spoeden naar de plaats, van waar 't gerucht
Vernomen werd. Eerst trachtte ik hen te volgen,
Maar door 't gedrang werd mij de weg versperd.
Wel hoorde ik nog den een en ander melden,
Dat Makaranda door den Koning zelf
Werd opgeëischt, en met hem Madhava;
Doch niemand wist het regte, en mij scheen 't best,
Het volksgewoel op de open straat te ontwijken.
Ook brengt ons Kalahansa wis berigt.

Kalahansa

(haastig terugkeerend, terwijl een oogenblik later ook Kamandaki binnentreedt.)

Goed nieuws! Wij zijn er best afgekomen! Makaranda was al bezig den troep uiteen te jagen toen Madhava er bij kwam en het zijne deed om de straat schoon te vegen en zijn vriend den aftogt te verzekeren. Intusschen kwamen ook weer anderen hunne makkers te hulp; doch de Koning, die zelf op het terras van zijn paleis het schouwspel stond aan te zien, begreep waarschijnlijk dat het nu genoeg was en zond zijne dienaren om er een eind aan te maken. Toen nu de beide vrienden vóór hem werden gebragt zag hij met welgevallen hen aan, en ontving hen, - blijkbaar van de gansche toedragt der zaak reeds onderrigt en hunne verdiensten op prijs stellend, zeer vriendelijk. Daarop zich tot Bhoerivasoe wendend, terwijl Nandana met een gezigt zwart als inkt er bij stond, vroeg hij: - ‘Nu, wat zegt gij wel van uw schoonzoon en zijn vriend? Mij dunkt, gij hebt alle reden tot tevredenheid!’ - En nadat de Koning in zijn paleis was teruggegaan werden beiden terstond ontslagen. Ze zijn herwaarts reeds op weg, en ik ben vooruit geloopen om den uitslag dadelijk aan de Eerwaarde en aan u lieden te berigten.

Madhava

(binnenkomend met Makaranda.)

Nu, dapperheid, gelijk ons wel bekend was,
Ontbrak niet aan mijn vriend! Doch, Makaranda!

Uw kracht en vlugheid heeft mij toch verbaasd,
Toen regts en links dat volk gij daar uiteen dreeft
En nedersloegt al wat er weerstand bood,
Terwijl de rest slechts heil zocht in de vlugt.

Makaranda.
Gij liet toch ook u geenszins onbetuigd,
Mijn waarde! en 'k vrees dat menig van die helden,
Die van uw arm de kracht gevoelde, straks
Geen fraai vertoon zal maken bij zijn lief

Die bij het maanlicht met gevulden beker
De blijde komst des dapperen verbeidt!

Madhava

(lagchend.)

't Kan zijn! Doch wij, vergeten wij ook niet,
Hoe gunstig ons de Koning straks ontving
En aanstonds reeds wat wij alligt misdreven,
Zelfs ongevraagd, genadiglijk vergaf!

Avalokita

(tot Kamandaki.)

Eerwaarde vrouw! uw leerlinge van ouds,
Saudamini, verlangt gehoor.

Kamandaki.
Zij naadre!

Saudamini.
Eerwaarde! u groet zij, die altijd uw leerling
Zich noemen bleef!

Kamandaki.
Wees welkom ons, vriendin!

Saudamini.
Mij zendt de Vorst, met last dat u dit schrijven,
En wien 't betreft, zij overhandigd. Lees!

Kamandaki

(neemt den brief en leest)

'Gij allen, zijt gegroet! Wij doen u weten,
Dat, Ons gehoord, de wijze Bhoerivasoe
Den zoon van Devarata, Madhava,
De hand verleent van Malati, zijn dochter,
Die zelf hij reeds door trouwe liefde won,
En door zijn moed, toen uit gevaar haar reddend,
Hij haar belager, 't land ten heil, versloeg.'

Lavangika.
Voorbij dan alle vrees!

Malati.
En ons geluk,
Mijn Madhava! verzekerd!

Madhava.
Niets dan staat
Meer in den weg aan de eindlijke vervulling
Van dien zoo vuurgen wensch!

Saudamini.

En wel te vreden
Ziet Devarata met zijn ouden vriend
Het werk voltooid, zoolang reeds voorbereid.

Malati. Madhava.

Hoe nu? - Wat zegt dit woord?

Kamandaki.

De waarheid, lieven
Toen Devarata hier met Bhoerivasoe
Door vriendschap zich verbond, beloofde ik hun,
Dat mijne zorg, waar 't mooglijk, hunne kindren
Eens in den echt verbinden zou. Door mij
Is, naar 'k vermogt, thans aan dat woord voldaan.

Malati. Madhava.

U onze dank! - Heil u, Kamandaki!

Makaranda.

Zoo kroone steeds, als nu, ten spijt van de afgunst,
't Regtvaardig lot der vroeden wijze list! -

Suum cuique.

Vrede en oorlog.

De voorzanger.

Nu zal 't lied van Vrede schallen:
Mannen, hoort naar mij!
Neen, geen zegen - geen van allen,
Is van meer waardij.
Oorlogvoeren, bloedverkwisten,
Past den duivel - niet den Christen.
Al wie 't hoort,
Zegg' het voort!

Allen.

Neen, geen zwaard beslecht' de twisten:
Menschenbloed
s tot plengen veel te goed.

De voorzanger.

Heldenpraal begoochel' dwazen,
Schijn' aan kindren schoon:
Valsch en nietig, vechtersbazen!
Is uw zegekroon.
't Zwaard te zwaaijen over de aarde
Geeft geen grootheid, heeft geen waarde:
Al wie 't hoort
Zegg' het voort!

Allen.
Weet het, mannen van den zwaarde!
Menschenbloed
Is tot plengen veel te goed.

De voorzanger.
Waar de vorst des burgers leven
Meer dan lauwren telt;
Waar geen vrouw behoeft te beven
Voor haar man in 't veld;
Waar de kindren veilig slapen,
Daar is zegen... Mannen, knapen!
Al wie 't hoort!
Zegt het voort.

Allen.
Lieve koning! zwaai geen wapen:
Menschenbloed
Is tot kwisten veel te goed.

De voorzanger.
Maar als roof en onregt dagen,
Dreigen in 't geweer,
Haardsteê en altaar belagen,
En ons erf en eer:
Dan de zwaarden uitgetogen
En de roovers aangevlogen!
Al wie 't hoort
Zegg' het voort!

Allen.
Zulk een strijd wil God gedoogen:
Menschenbloed,
Mannen, is dan niet te goed.

H. TOLLENS, CZ.

Met hooge ingenomenheid herlazen wij dezer dagen dit gedicht van onzen Tollens, met aandrang vestigen wij er de aandacht op. Het drukt uit wat in Europa allen gevoelen, wier brein niet beneveld is door den roes der overwinning of door wraakzucht verbijsterd: de oorlog is een misdaad, een gruwel, den mensch onwaardig, den Christen een schandvlek. Het drukt uit wat de Vredebond wil, maar wacht zich voor 't geen den Vredebond onaannemelijk maakt voor den Nederlander. De Nederlandsche natie is eene der weinigen, voor wie de oorlog een pligt kan zijn. Een aanvallende oorlog, kon Nederland er al aan denken, ware ook voor Nederland een misdaad, een gruwel. Maar wordt onze nationaliteit bedreigd, loopt ons volksbestaan, onze taal, onze vrijheid gevaar, dan is Nederland geroepen ook met het zwaard zich te verdedigen tot den laatsten man:

Dan de zwaarden uitgetogen
En de roovers aangevlogen!
Ja, wij zeggen het vader Tollens na:
Zulk een strijd wil God gedoogen.
Menschenbloed,
Mannen, is dan niet te goed.

Het bloedig soldatenspel der groote mogendheden verfoeijen wij; het beuzelend soldatenspel, dat aan uniformen, aan strepen en kwasten knutselt, bespotten wij; maar voor Nederlands zelfstandigheid achten wij millioenen schats niet te kostbaar en het bloed van de beste zonen onzes volks niet te kostelijk.

Tollens spreke tot de kinderen zoo als hij tot de vaderen gesproken heeft, en de Nederlandsche volksdichter wekke den echten volksgeest uit zijn sluimerziekte op.

Inderdaad, voor de herleving van ons volk verwachten wij veel van den huiselijken, gemoedelijken, maar tevens krachtigen dichter, en hartelijk verblijden wij ons, dat vernieuwde, zoowel meer kostbare als hoogst eenvoudige, uitgaven hem weder brengen onder de oogen van alle standen des volks.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XII.
De Arnhemsche school.

Den 6^{den} Februarij l.l. is de Middelbare school voor meisjes te Arnhem geopend. Het onderwijzend personeel bestaat voorloopig uit de directrice, twee leeraressen voor de letterkundige vakken, twee leeraren voor de wis- en natuurkundige wetenschappen, een voor den zang, een voor de staatswetenschappen en eene leerares voor de vrouwelijke handwerken. Der Directrice is de Directeur der Hoogere burgerschool als Mede-directeur ter zijde gesteld.

Met 37 leerlingen, verdeeld over 3 klassen, is de cursus begonnen. Eenige leervakken, welke men voor de 4de en de 5de klasse bestemd heeft, worden dus nog niet onderwezen, zoo het Boekhouden en de Staatswetenschappen.

Over den omvang van het onderwijs, dat men aan deze school zal geven, laat het programma der lessen ons echter niet in het onzekere: ook die vakken worden daarop vermeld, waarin nog geen onderwijs gegeven wordt, maar die voor de hoogere klassen zijn bewaard. Dat programma is in meer dan één opzigt regt gelukkig. Maar de ontwerpers zullen wel de laatsten zijn, die 't voor volmaakt zullen houden.

Wij geven hier eene vergelijkende tabel van het programma dezer school met de programma's van Haarlem, Steyn-Parvé, de Keyser en de Arnhemsche Kweekschool, allen voor de drie eerste klassen.

LEERVAKKEN. Eerste klasse.

	Arnhem.	Haarlem.	Steyn-Parvé.	de Keyser.	Arnhemsche Kweekschool.
Nederl. taal- en letterkunde.	3	4	4	3	3
Fransche taal- en letterkunde.	4	4	4	4	2
Engelsche taal- en letterkunde.	2	2	-	-	1
Duitsche taal- en letterkunde.	5	1	4	-	5
Geschiedenis	3	3	4	4	4
Aardrijkskunde	2	2	2	2	2
Wis- en meetkunde en kosmographie	3	4	4	4	5
Natuurlijke historie	1	-	1	2	-
Natuur- en scheikunde	-	-	-	-	-
Staathuishoudkunde	-	-	-	-	-
Boekhouden	-	-	-	-	-
Teekenen	2	2	2	4	2
Handwerken	4	4	4	1	4
Zang	1	1	1	2	1
Gymnastiek	2	2	2	2	2
Schoonschrijven	-	1	-	2	1
Lezen en stijloefening	-	-	-	2	2
Kennis der klassieke oudheid	-	-	-	-	-
Kennis van het	-	-	-	-	-

menschelijk ligchaam en gezondheidsleer					
Opvoedkunde	-	-	-	-	-
Kunstgeschiedenis	-	-	-	-	-

LEERVAKKEN. Tweede klasse.

	Arnhem.	**Haarlem.**	**Steyn-Parvé.**	**de Keyser.**	**Arnhemsche Kweekschool.**
Nederl. taal- en letterkunde.	3	3	3	3	2
Fransche taal- en letterkunde	3	3	3	3	5
Engelsche taal- en letterkunde.	4	2	4	-	4
Duitsche taal- en letterkunde.	3	3	3	5	2
Geschiedenis	3	2	3	3	4
Aardrijkskunde	2	2	2	2	2
Wis- en meetkunde en kosmographie	3	3	3	3	4
Natuurlijke historie	2	2	2	2	2
Natuur- en scheikunde	-	-	-	-	-
Staathuishoudkunde	-	-	-	-	-
Boekhouden	-	-	-	-	-
Teekenen	2	2	2	2	1
Handwerken	4	4	4	3	4
Zang	1	1	1	1	1
Gymnastiek	2	2	2	2	2
Schoonschrijven	-	1	-	1	1
Lezen en stijloefening		-	-	2	2

Kennis der klassieke oudheid	-	-	-	-	-
Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer	-	-	-	-	-
Opvoedkunde	-	-	-	-	1
Kunstgeschiedenis	-	-	-	-	-

LEERVAKKEN. Derde klasse.

	Arnhem.	**Haarlem.**	**Steyn-Parvé.**	**de Keyser.**	**Arnhemsche Kweekschool.**
Nederl. taal- en letterkunde.	3	3	3	3	2
Fransche taal- en letterkunde	3	3	3	2	5
Engelsche taal- en letterkunde.	3	2	3	5	4
Duitsche taal- en letterkunde.	3	3	3	3	3
Geschiedenis	2	2	2	3	4
Aardrijkskunde	2	2	2	1	1
Wis- en meetkunde en kosmographie	3	2	3	4	3
Natuurlijke historie	2	} 3	2	1	} 2
Natuur- en scheikunde	2	} 3	2	2	} 2
Staathuishoudkunde	-	-	-	-	-
Boekhouden	-	-	-	-	1
Teekenen	2	2	2	1	2
Handwerken	4	4	4	3	3
Zang	1	1	1	1	1

Gymnastiek	2	2	2	2	2
Schoonschrijven	-	1	-		1
Lezen en stijloefening	-	-	-		1
Kennis der klassieke oudheid	-	-	-		-
Kennis van het menschelijk ligchaam en gezondheidsleer	-	-	-		-
Opvoedkunde	-	-	-		1
Kunstgeschiedenis	-	-	-		-

Tot twee opmerkingen bij deze vergelijkende tabel bepalen wij ons. De eerste betreft hetgeen men te Arnhem geeft, de andere wat men te Arnhem nog onnoodig acht.

Men geeft er Gymnastiek, terwijl men vroeger, beducht voor het vooroordeel van sommige ouders, dit vak facultatief had willen laten. Dat is vooruitgang; de school moet de vooroordeelen, bovenal waar ze zoo ongegrond zijn en zoo verderfelijk, niet ontzien, maar overwinnen.

Men geeft er, nevens de Nederlandsche, in drie vreemde talen onderwijs, reeds aan de 1e klasse: Fransch, Engelsch, Hoogduitsch. Het Engelsch krijgt weinig, veel het Fransch, het meest het Hoogduitsch. Tegen deze rangschikking hebben wij geen bezwaar, maar wel achten wij het bedenkelijk, reeds in de 1e klasse kinderen van 12 jaren te verpligten om, nevens die van de moedertaal, nog drie grammatica's te leeren: dat eischt overspanning en baart verwarring. De programma's Steyn-Parvé en de Keyser slaan een' anderen weg in. Zij hebben tot beginsel aangenomen: onderwijs in ééne klasse weinige talen, maar onderwijs ze goed; en is de leerling in die klasse tot op zekere hoogte gebragt in een taal, houd die taal aan in de volgende klasse, maar meer niet, en vat dan een andere taal krachtig aan. Dit stelsel is ook gevolgd (en alleen dáárom wordt zij vermeld op onze tabel) op de Arnhemsche Kweekschool, die daarenboven van de overtuiging uitgaat, dat het Fransch, als bij de meeste leerlingen (wat we verfranscht zijn!) reeds eenigzins bekend, beter bekend vaak dan de moedertaal, niet met zooveel kracht behoeft aangevat te worden. Eéne Engelsche les wordt ja op de Kweekschool gegeven aan de 1e klasse, maar uitsluitend in de uitspraak. Er schijnt overigens geen voldoende grond te zijn om het onderwijs in de Engelsche taal op een school met 5jarigen cursus aan te vangen vóór het tweede jaar, zooals Steyn-Parvé wil, of zelfs vóór het derde jaar, zooals de Keyser voorstelt.

Maar in elk geval zijn vier grammatica's op eens te veel voor menig kinderhoofd.

De verhouding tusschen het taalonderwijs en dat in de wis- en natuurkundige wetenschappen wordt door die opeenhooping ook minder gelukkig. Wis- en natuurkunde krijgen 4 uren, de taalkunde 14 in de 1e klasse; te Haarlem is de verhouding 4 tot 11, bij Steyn-Parvé 5 tot 12, bij de Keyser 6 tot 7, op de Kweekschool 5 tot 11. In de 2e. klasse te Arnhem wordt het beter; de verhouding van wis- en natuurkunde tot de taalkunde wordt: 5 tot 13; te Haarlem 5 tot 11, bij Steyn-Parvé 5 tot 13, bij de Keyser 5 tot 11, op de Kweekschool 6 tot 13; in de 3e. klasse wordt de verhouding te Arnhem 7 tot 12, te Haarlem 5 tot 11, bij Steyn-Parvé 7 tot 12, bij de Keyser 7 tot 13.

Het schijnt dus te blijken, dat de Middelbare school te Arnhem reeds in de eerste klasse uitnemend veel zorg wijdt aan het taalonderwijs, meer nog dan aan de wiskunde, onder welken deftigen naam, men vergete het niet, op die klasse zich het rekenen verschuilt, het rekenen, op de meeste meisjesscholen zoo bitter verwaarloosd.

Maar kunnen drie uren rekenen 's weeks wel voldoende geacht worden voor kinderen, bij wie juist dit vak in den regel schromelijk veronachtzaamd of, erger, verkeerd onderwezen is? En op die kennis van de rekenkunde zal immers straks Algebra, Meetkunde, Natuurkunde, Boekhouden moeten gebouwd worden.

De leeraren der school en haar Mede-directeur, die als specialiteit in de natuurwetenschappen juist de man is om de waarde der wiskunde te erkennen, zullen op dit punt vooral hunne aandacht wel willen vestigen. We zijn ten dezen opzigte volkomen gerust: op de Hoogere Burgerschool, welke is toevertrouwd aan de goede leiding van den Mede-directeur der Meisjesschool, ontvangen de jongens der 1ste klasse 7 uren 's weeks onderwijs in de Wiskunde.

Dat Lezen en Stijloefening onder Nederlandsche taal- en letterkunde begrepen zijn, mogen wij aannemen; maar dat dit vak, hoofdvak voor Nederlandsche meisjes, dan met 3 uren niet ruim bedeeld is, zal men moeten toestemmen. Haarlem en Steyn Parvé hebben 4 uren, de Keyser stelde er 5 voor; in Duitschland wordt op goede meisjesscholen aan de moedertaal nog meer gegund.

Men vergete niet, dat de Middelbare meisjesscholen het doel niet hebben om onze kinderen nog meer te verfranschen of te verduitschen, maar om den Nederlandschen volksgeest krachtig te ontwikkelen. We zijn al ver genoeg gegaan, en veel te ver ook, in de verloochening van ons volkskarakter. Eene herleving van dat volkskarakter moet uitgaan van de Nederlandsche vrouw: daartoe stelle haar de school in staat.

Het Schoonschrijven missen we noode; Kunstgeschiedenis en Kennis der klassieke oudheid zagen we gaarne voor memorie vermeld; Gezondheidsleer (zij de kennis van het menschelijk ligchaam tot de Zoölogie gebragt) moet niet te vergeefs gezocht worden, en Opvoedkunde - we zullen niet nalaten er telkens en telkens weêr op aan te dringen - Opvoedkunde is onontbeerlijk, onontbeerlijk in den vollen zin van het woord voor jonge menschen, wier levenstaak het vooral zal zijn op te voeden.

Zoolang Gezondheidsleer en Opvoedkunde geen deel uitmaken van het programma onzer Middelbare meisjesscholen; zoolang men de meisjes daar niet goed leert rekenen, zullen wij in die scholen slechts een verbeterde uitgave kunnen zien van de Fransche school, onder wier heerschappij wij zoo lang hebben gezucht. Maar dit willen de bekwame Arnhemsche directrice en de geleerde Mede-directeur wel allerminst. In het uitnemend besturend en onderwijzend personeel dezer school zien

wij veeleer een degelijken waarborg voor een goede toekomst, allereerst voor een nog beter programma. Het tegenwoordige is zeker niet meer dan een proef voor den eersten (maar halfjarigen) cursus; eene proef, waarbij men door omstandighaden alligt gebonden was. En bij de aanwijzing der leervakken

heeft de Arnhemsche Gemeenteraad wijselijk bepaald: ‘Aan deze leervakken kunnen in het vervolg nog andere worden toegevoegd, zooals met name Kennis der klassieke oudheid.’ Het onderwijs op de Arnhemsche school heeft in zich de kiemen van een rijke ontwikkeling. Bij de goede leiding, die wij verwachten, kan deze school een modèl worden. En we zoeken immers nog altijd naar de beste inrigting van een middelbare school voor meisjes?

XIII.
De meisjesschool en de staatsbegrooting.

In zijn Nr. van 21 Maart geeft *het Vaderland*, dat steeds warme belangstelling toonde in de verbetering van het meisjes-onderwijs, de volgende critiek op een wijziging, door den Minister Thorbecke gemaakt in de begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken:

‘Een bijna niet toegelichte wijziging der begrooting is de vermindering van art. 138 met *f* 7500, die daarbij aanvankelijk waren uitgetrokken voor subsidiën aan vier middelbare scholen voor meisjes. Deze som werd 23 Dec. 1870 van de credietwet verwijderd op voorstel van den heer Blussé, wien het echter alleen te doen was om de zaak niet in 't voorbijgaan te beslissen, en die herhaaldelijk verklaarde er zeer op gesteld te zijn, dat het onderwijs voor de vrouw beter zou worden ingericht. Bij den bekenden achterlijken toestand van het onderwijs voor meisjes mocht men dus verwachten, dat deze subsidiën bij de definitieve begrooting opnieuw zouden worden voorgedragen, tenzij onverhoopt een bepaald tegenstander der verbetering van het onderwijs voor meisjes als minister mocht optreden. Het subsidie is echter op deze begrooting weggebleven, en in den toelichtenden staat leest men daaromtrent alleen: “Over het verleenen van subsidiën voor middelbare scholen voor meisjes, naar aanleiding der daartoe betrekkelijke aanvragen, wenscht de Minister zich een nader onderzoek voor te behouden.”

Is het verleenen van subsidie voor middelbare meisjesscholen dan een zoo ingewikkelde, een zoo ongehoorde zaak? Is het groot maatschappelijk belang der verbetering van het meisjes-onderwijs dan aan de overdenkingen van den heer Thorbecke vreemd gebleven? Immers neen, want in beginsel heeft hij de zaak uitgemaakt, door als lid der Kamer herhaaldelijk vóor het subsidie ten behoeve der meisjes-burgerschool voor middelbaar onderwijs te Haarlem te stemmen, en door het subsidie thans weder op zijn begrooting voor te dragen. Ook in de afdeelingen der Tweede Kamer, terwijl hij daarvan deel uitmaakte, is het voorstel van den Minister Fock om aan vier middelbare meisjesscholen subsidie te verleenen ter sprake gekomen.

Waartoe dan een nader onderzoek? Het verleenen van subsidiën door den Staat is voor het tot stand komen van middelbare meisjesscholen een levensquaestie. Zonder die subsidiën zullen de gemeentebesturen zich tot haar oprichting niet opgewekt gevoelen. Op verschillende plaatsen heeft reeds het uitzicht op een subsidie plannen tot oprichting van zoodanige scholen doen beramen. Door geen subsidie te verleenen, ontneemt men aan die plannen den grond. Onder de scholen, welke de Minister Fock voorstelde te subsidiëeren, waren er buitendien twee die zonder subsidie met geen mogelijkheid konden tot stand komen, namelijk die te Goes en te 's Hertogenbosch.

De gemeente Goes kan de kosten eener middelbare meisjesschool zonder subsidie niet dragen. En te 's Hertogenbosch gaat het plan tot oprichting eener zoodanige school uit van de afdeeling der

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, wier financiëele krachten zonder rijkssubsidie niet tegen het plan zijn opgewassen. Dat geval zal zich ongetwijfeld op meer plaatsen voordoen. In verschillende gemeenten zal het zonder tusschenkomst van den Staat met den besten wil onmogelijk zijn een middelbare meisjesschool op te richten, omdat de kosten te hoog loopen.

Blijven deze subsidiën dus achterwege, dan zullen hier geen middelbare meisjesscholen worden opgericht omdat er geen prikkel toe bestaat, en ginds niet omdat er geen geld voor is. Dan zal het onderwijs voor meisjes even onvoldoende blijven als het thans is. Dan zal de onbillijkheid bestendigd worden, dat voor het onderwijs voor jongens betrekkelijk veel, voor dat voor meisjes niets van regeeringswege gedaan wordt. Dan zal een steeds wijder gapende klove de beide geslachten van elkander scheiden.'

Wij brengen onze opregte hulde aan het onafhankelijke blad, dat alzoo den liberalen Minister eene daad verwijt, welke zijns niet waardig is.

Inderdaad, van den schepper van ons Middelbaar Onderwijs hadden wij allerminst dat uitstel (afstel?) verwacht.

Is het Middelbaar Onderwijs voor meisjes niet een dringende behoefte? Is die behoefte niet tot in Goes erkend en nog maar alleen te Delft miskend? Is *f* 7500 te veel om aan die behoefte te gemoet te komen, terwijl schatten besteed worden voor het middelbaar onderwijs der mannelijke jeugd? Heeft de Regering - of bestaat er geenerlei solidariteit meer tusschen de elkander opvolgende Ministeriën? - niet tegenover eenige gemeenten de zedelijke verpligting op zich genomen om die subsidiën op de begrooting te brengen? Weet de Minister het niet, dat te Arnhem de middelbare school voor meisjes is gesticht in vertrouwen op de belofte der regering; dat de regering zich tegenover den Arnhemschen Gemeenteraad reeds als subsidie gevende heeft gedragen, wijziging van de verordening gevorderd en de gewijzigde verordening toegepast? Kan de eerbied voor de hooge regering er bij winnen wanneer stellige belofte zóó worden gehouden?

Ter wille van den Minister zelven wenschen wij dat zijn 'nader onderzoek' weldra ten einde zal zijn gebragt en tot resultaat hebben, dat de *f* 7500 weder op de begrooting worden uitgetrokken. Of - moet ook onder een Ministerie Thorbecke het onderwijs van de groote helft des Nederlandschen volks een voorwerp blijven van de aanhoudende verwaarloozing der Regering, dan verdwijne ook het subsidie van de Haarlemsche middelbare meisjesschool van de begrooting.

Dan gelijkheid van verwaarloozing voor allen.

Van Thorbecke echter verwacht men betere dingen.

XIV.
Gemengde scholen.

De *Zaanlandsche Courant* van 4 Februarij brengt het volgende artikel van den heer Mr. E. van Lier te Amsterdam:

'Wat zullen kleinere plaatsen doen voor het onderwijs der vrouw? Wat zal Zaandam doen? - Mijn antwoord is eenvoudig: de Zaandamsche ouders zenden hunne dochters, na goed volbracht lager onderwijs, naar de bestaande Hoogere Burgerschool! -

Immers, noch in het reglement, noch in het huishoudelijk Reglement voor de Hoogere Burgerschool is eene enkele bepaling te vinden die voor de meisjes den toegang tot die school sluit. Mij althans is geene bepaling bekend, die het recht zou geven om aan het meisje, dat zich daartoe aanmeldt en

in het toelatings-examen slaagt, dien toegang te weigeren. Dus van den kant der gemeentelijke onderwijswetgeving geen bezwaar. - Niet te ontkennen is het echter, dat er eenige wijziging in de inrichting der school zou moeten gebracht worden; - onder den directeur, zou naar mijne meening, eene onderdirectrice moeten aangesteld worden. De aanstelling van andere onderwijzeressen (of leeraressen, om het leelijke woord te gebruiken, dat in den laatsten tijd in zwang is gekomen) acht ik om redenen straks te vermelden volstrekt onnoodig, ook met het oog op het aanleeren van vrouwelijke handwerken; het onderwijs daarin toch is op de middelbare school niet op zijne plaats en ik zou het zelfs van de lagere school (behalve van de armenschool) willen verwijderd zien. Is men het met deze zienswijze niet eens, men geve dat onderwijs dan buiten de gewone schooluren en drage het aan eene bijzondere daarvoor aangestelde onderwijzeres op. -

Maar, zoo hoor ik mij tegenwerpen, op die wijze verkrijgen wij geene afzonderlijke Hoogere Burgerschool voor meisjes. - Wij moeten ons dan behelpen. - Ik antwoord: op die wijze verkrijgt gij het ideaal!

Het is algemeen bekend, dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het onderwijs het meest voortreffelijke is. Geen wonder! ook op dit gebied had de nieuwe wereld niet te worstelen met de eeuwen lang ingekankerde vooroordeelen der oude. Daar kent men geen afscheiding der geslachten op het gebied van het onderwijs.

Maar ook bij ons is de vereeniging van jongens en meisjes op dezelfde school, de lagere namelijk, niet vreemd, en tot algemeene en billijke klachten heeft die vereeniging dáár, voor zoover mij bekend is, nooit aanleiding gegeven.

Onmiskenbaar is de invloed, dien de omgang met beschaafde vrouwen op den man uitoefent; waarom dan die waarheid vergeten bij de opvoeding, die ook op de school niet uit het oog mag verloren worden? Is dan onze maatschappij zoo verdorven, dat wij elke aanraking tusschen onze zonen en dochters moeten afsnijden? Is onze maatschappij zooveel slechter, dan de Amerikaansche, zoodat wij hier niet kunnen toelaten, wat men daar met het beste gevolg in toepassing brengt? Of is de Amerikaansche maatschappij ten gevolge van dat systeem zooveel onzedelijker dan de onze? De strenge afscheiding tusschen de twee geslachten sticht integendeel bij ons, naar mijne innige overtuiging, veel kwaad. Het vooroordeel, dat daaraan ten grondslag ligt, miskent ten eenenmale het zedelijk beginsel, dat men als regel, niet als uitzondering moet aannemen. Die afscheiding bevordert juist dat, wat men voorkomen wil. Laat onze dochteren en zonen te zamen opgroeien, en zich gewennen aan eenen fatsoenlijken omgang met elkander, - de jongen leere van het meisje wat meer zachtheid en lijdzaamheid, het meisje van den jongen wat meer kracht en zelfstandigheid! ook hier worde eenzijdigheid bestreden, - ook hier scheide men niet wat ter wederkeerige veredeling zoo eigenaardig bij elkaar behoort. - En nu mogen er in groote steden bezwaren van plaatselijken aard bestaan tegen de toelating van meisjes en jongens op dezelfde school, in Zaandam bestaan die bezwaren zeker niet, in Zaandam, waar men elkander kent en waar de strenge afscheiding gelukkig in het dagelijksch verkeer ook niet bestaat. -

Laat dan Zaandam voorgaan! Laat Zaandam hier aan Nederland een voorbeeld geven, en het zal zich een monument stichten in de harten van allen, die het wèl meenen met de beschaving van het Nederlandsche volk, van allen die de scheidsmuren willen nederhalen, door vooroordeel en bekrompenheid opgetrokken tusschen hen

die geroepen zijn door harmonische ontwikkeling van hart en verstand elkanders waar geluk te bevorderen.

Zal het een nadeel zijn, dat het onderwijs aan leeraren wordt toevertrouwd? Ik acht dat niet het geval. Zeer zeker bestaan er uitstekende vrouwen, aan wie veilig het onderwijs kan worden toevertrouwd, maar zij behooren tot dusverre tot

de uitzonderingen. En geen wonder! De vrouw werd tot dusverre, wat hare opleiding betreft, in ons land zeer stiefmoederlijk behandeld! - Goede gelegenheid daartoe was en is nog schaarsch! Zelfs onze wetgeving veronderstelt, dat de vrouw niet geschikt is om even degelijke en soliede kennis op te doen als de man of gaat althans van de meening uit, dat de vrouw niet zoo ontwikkeld als de man *behoeft* te zijn, getuige de programma's van hetgeen vereischt wordt om als hoofd- of hulponderwijzeres te worden toegelaten, die van de vrouw veel minder bekwaamheid dan van den man eischen, welk voetspoor, ofschoon in veel geringere mate dan zulks bij het lager onderwijs het geval is, men eenigzins heeft gevolgd bij het vaststellen van enkele der examenprogramma's voor het middelbaar onderwijs, zonder twijfel als overgangsmaatregel en met het oog op de lagere eischen die men aan de vrouwelijke candidaat bij het examen voor het lager onderwijs stelt. In dezen toestand zal met der tijd wel verbetering komen, maar zoolang die verbetering *nog niet aanwezig* is, geef ik met het oog op den *tegenwoordigen* toestand *in het algemeen* (en zonder onrecht aan te willen doen aan haar, die uitgezonderd moeten worden) de voorkeur aan het onderwijs door mannen boven dat door vrouwen gegeven.'

* * *

Van onderscheiden zijden is in de laatste maanden dit denkbeeld ter sprake gebragt, het eerst, zoo wij ons wel herinneren, door Marie Delsey, en steeds met een beroep op Amerika.

Als bepaalde bestrijders van dit denkbeeld wenschen wij niet op te treden. Het vindt weerklank bij velen, die verbetering van het meisjesonderwijs ernstig begeeren, en zij hebben regt te verwachten, dat zij niet met klinkende frases zullen afgescheept worden.

De discussie over het middelbaar onderwijs van meisjes neemt toch al een' minder aangenamen toon aan. Als ze zich nederzetten om hunne meening uit te spreken, achten sommigen zich verpligt vooraf te verklaren, dat zij niet tot holle klanken of algemeenheden de toevlugt zullen nemen, ze zullen niet zoo dwaas zijn als A. en niet zoo oppervlakkig als B. en niet zoo veeleischend als C.

Zij zullen nu eindelijk eens zeggen, hoe 't wezen moet.

Och, we moesten wat meer bescheidenheid leeren. We moesten minder opzien tegen de bekentenis, dat we nog steeds zoekende zijn.

Het denkbeeld om beide geslachten op een Hoogere burgerschool gemeenschappelijk onderwijs te geven, wij veroordeelen het niet op hoogen toon.

We erkennen, dat het in Amerika in praktijk wordt gebragt, en, naar het schijnt, met goeden uitslag en zonder de nadeelen te vertoonen, die men er hier van ducht.

We stemmen toe, dat kleinere plaatsen, zoo als Mr. van Lier teregt opmerkt, zonder aanmerkelijke verhooging van uitgaven, het onderwijs der meisjes zouden kunnen verbeteren, door ze eenvoudig naar de Hoogere burgerschool te zenden.

We gelooven, dat nog een ander, en zeer degelijk, motief sommigen, wie de verbetering van het meisjesonderwijs ernst is, in de rigting der gemengde school drijft. Anders, zeî ons Marie Delsey, krijgen we nooit deugdelijk meisjesonderwijs.

Inderdaad is deze bezorgdheid niet ongegrond. Ook op voorstanders van verbeterd meisjesonderwijs heeft nog maar al te veel invloed het vooroordeel, dat de vrouw een zwakhoofd is.

Dít kunnen meisjes niet leeren, en dáárvoor zijn zij niet geschikt, en als men een nieuw vak op het programma plaatst, haast men zich, ter geruststelling er bij te voegen, dat men er niet aan denkt om een meisje die wetenschap zoo

grondig te leeren als aan jongens; ze moet er zoo maar eens een kijkje van nemen. Het is verwonderlijk, hoe stellig velen, die nooit meisjes onderwezen en zelden met andere dan gebrekkig onderwezen meisjes in aanraking kwamen, durven verzekeren, dat een meisje voor dit of dat leervak geheel ongeschikt is.

We moesten allen eerlijk genoeg zijn om te bekennen, dat we nog niet weten, wat er van een meisje te maken is.

Niet onverklaarbaar is de vrees, dat het middelbaar onderwijs voor meisjes zal verloopen in de oude oppervlakkigheid, dat het *Schöngeisterei* in de hand zal werken, en dat men weêr zal verzuimen de meisjes te leeren denken en haar degelijke kennis mede te deelen.

Zoo laat zich de wensch verklaren: Het meisje geniete hetzelfde onderwijs met den jongen op dezelfde school.

Wij begrijpen dien wensch en hebben eerbied voor zijn motieven.

Maar deelen kunnen wij dien wensch toch nog niet.

Wederom moeten wij herhalen: achten wij de vrouw niet minder mensch dan den man, ze is toch een ánder mensch. ‘Meisjes zijn geen jongens’: zoo werd het dezer dagen geformuleerd.

Zijn ze ándere menschen, dan hebben ze ook ánder onderwijs noodig: inhoud zoowel als methode van het onderwijs zal voor het meisje een andere moeten zijn dan voor den jongen

Heeft de vrouw een ándere bestemming dan de man, ze zal dan ook een ándere voorbereiding noodig hebben.

Een tweede bezwaar: de ontwikkelingsgang van het meisje is niet geheel gelijk aan dien van den jongen. Deze kent niet de periode van stilstand, welke bij 10-12jarige meisjes veelal wordt opgemerkt.

Een derde: we zijn geen voorstanders van kloosterlijke afzondering der geslachten; we gelooven niet, dat onze maatschappij zoo verdorven is, dat wij elke aanraking tusschen hare zonen en dochters moeten afsnijden; we wenschen het zedelijk beginsel niet te miskennen; maar wij meenen, dat er in het leven van jongens een tijdvak is, waarin de lagere mensch krachtig ontwaakt, de dierlijke drift nog niet door zedelijke kracht wordt beheerscht, en in dat tijdvak, ja, achten wij de gevaren, die men ducht, niet geheel denkbeeldig.

Men vergete ook niet, dat bij het stelsel van gemengde scholen de vrouw weder van haren rang als onderwijzeres zal verstoken worden, en, zij 't waar, dat menige onderwijzeres niet aan hare roeping kan beantwoorden, de verheffing der vrouw willen wij niet beginnen met aan haar te wanhopen en haar ontwikkeling niet met een verklaring van ongeschiktheid voor de taak, haar door de natuur aangewezen.

Met de voorstanders der gemengde school blijven wij echter met allen ernst aandringen niet slechts op ánder, maar op béter, op dégelijk onderwijs voor meisjes, en wij protesteren tegen elke voorbarige beslissing over 't geen een meisje al dan niet leeren kan.

Brievenbus.

IV.
Den heer Noorman, *schrijver van de 'Geschiedenis van den dag' in het Maartnummer van dit Tijdschrift.*

Weledele Heer!

Het ministerie Thorbecke is opgetreden met de verklaring dat het in de eerste plaats zorg wil dragen voor de verdediging des lands, en, hoezeer ik ook betreur dat hier en elders zooveel millioenen aan oorlogszaken moeten worden ten koste gelegd, meen ik toch dat die verklaring in overeenstemming is met den eisch van dezen tijd en begrijp ik dat de regeling eener zaak, die volgens het oordeel van deskundigen zooveel verbetering behoeft, niet langer mag worden uitgesteld.

Maar daarom deed het mij leed hier en daar beschouwingen te vinden, die het publiek versterken in den waan dat die verbetering onnoodig is en het rechtmatig afgrijzen van den oorlog met al zijne ellenden doen overgaan in een afkeer van alles wat tot verbetering onzer defensie strekken kan.

Ik heb het oog op hetgeen door u geschreven werd in de 'Geschiedenis van den dag' in het Maartnummer van dit tijdschrift.

Gij wilt bewijzen dat 'onze volksvertegenwoordigers geroepen zijn om elke verhooging van de begrooting van oorlog af te stemmen' en voert onder andere deze gronden aan: dat het gevaar voor ons land betrekkelijk zeer gering, zoo niet denkbeeldig is en dat wij in allen gevalle wel wat beters te doen hebben dan geld voor krijgszaken uit te geven.

Vergun mij de vastheid van deze gronden te onderzoeken.

Er bestaan twee, mijns inziens, onjuiste beschouwingen die scherp tegenover elkander staan en toch tot hetzelfde besluit leiden; volgens de eene is het dwaasheid nog over handhaving onzer onafhankelijkheid te spreken, daar wij toch zonder twijfel binnen eenige jaren bij het Duitsche rijk worden ingelijfd, volgens de andere is het niet noodig daarover te spreken, daar wij vooreerst nog niets hebben te duchten.

De laatste vind ik in uw artikel terug. Gij grondt die, vooreerst op de groote verliezen die deze oorlog zoowel aan Duitschland als aan Frankrijk veroorzaakt heeft. 'Duitschland heeft te veel geleden en is te veel verzwakt om in de eerste jaren aan oorlog te denken' zoo schrijft gij 'en Frankrijk zal minstens 10 jaren noodig hebben om zich te herstellen van de wonden, die het in dezen oorlog heeft ontvangen'; 'juist de hevigheid van dezen oorlog voorspelt eenige jaren rust.'

Gij onderstelt dat de haat der Franschen tegen hunne vijanden mogelijk wel weer verkoelen zal, even als die, welke eens Franschen en Engelschen verdeelde, en hun, die vreezen dat de overwonnenen bondgenooten zullen zoeken en een coalitie-oorlog tegen Duitschland in het leven roepen, antwoordt gij dat geene mogendheid een zoo hachelijke onderneming zal aandurven, die door het eigenbelang ontraden wordt. Een oorlog tusschen Duitschland en Rusland 'waarover men fabelt als eene zaak, die mettertijd niet kan uitblijven' behoort niet tot de waarschijnlijkheden, zoo lees ik vervolgens, want deze beide staten zijn elkanders

natuurlijke bondgenooten, en een verbond van Frankrijk met den Czaar ‘is eene zaak wel denkbaar bij een Napoleontisch, d.i. een geketend Frankrijk, maar nooit bij het vrije Fransche volk,’ en ‘indien Frankrijk weder een vrije natie wordt, vinden wij in het volkskarakter van de Franschen wellicht een waarborg tegen het verbond met Rusland.’ Verder wijst gij op de vele groote vraagstukken die de maatschappij beroeren, ‘de sociale beweging’ vooral, die de volken bezig zal houden en de gedachten van den oorlog zal afwenden en op de partijen in Duitschland, zooals die der Conservatieven en Ultramontanen, die wel geen gewillig werktuig zal zijn in de hand van Bismarck, die der Fortschritt-mannen, wier eischen zijn: ‘een verantwoordelijk Bondsministerie, recht van begrooting, ook voor oorlog en daarmee vermindering van oorlogsbegrooting door verkorting van den diensttijd, niet op eens, maar langzamerhand, volkomen vrijheid van vereeniging en van drukpers,’ aan welk programma zich eenige arbeidervereenigingen te Berlijn hebben aangesloten.

‘Dit alles’, zegt gij ten slotte, ‘zal het Bismarck lastig genoeg maken, en hij heeft niet meer het nationale stokpaard om de gelederen der oppositie overhoop te rijden.’

Wat mij nu aangaat, ik zou al deze beschouwingen en onderstellingen vrij onschuldig achten, wanneer ons land daarin niet rechtstreeks betrokken was, wanneer Nederland bijv. in Noord-Amerika was gelegen. Maar, nu zij dienen moeten om de tijdigheid en de noodzakelijkheid van maatregelen ter verdediging van ons land te bestrijden, verandert de zaak.

Op gissingen berust uwe meening. Het behoeft niet veel moeite te kosten daarnaast andere te stellen van hetzelfde gehalte, die juist het tegenovergestelde bewijzen.

Het is zeer onwaarschijnlijk, zoo kan ik onderstellen, dat in den eersten tijd Duitschland werkelijk zijne oorlogsuitgaven inkrimpen en zijn leger verminderen zal; de bewering is immers niet geheel uit de lucht gegrepen dat de nu voorbereide of reeds gesloten vrede niet meer dan een wapenstilstand is, en zeker zal de zucht naar wraak, welke bij het Fransche volk vooreerst wel niet zal worden uitgedoofd, den Duitschen keizer eene reden of een voorwendsel zijn om tegen alle wezenlijke ontwapening zich te verzetten. De mogelijkheid van een oorlog tusschen Rusland en Pruisen laat zich niet met een paar woorden weg redeneeren; of kunnen niet de Oostzee-provinciën als Duitsch land worden teruggeeischt? Zullen die beide mogendheden natuurlijke bondgenooten blijven, nu de toestand van Europa zoo veranderd is, eene verandering, die de verhouding van Frankrijk tot Oostenrijk, vroeger elkanders natuurlijke vijanden, ten eenenmale heeft omgekeerd? En wanneer eens een oorlog ontbrandde, waarin Engeland betrokken was, hoe licht kan dan eene groote mogendheid uit krijgskundige redenen noodig achten ons land, onze havens te bezetten!

In uwe wandeling door Europa aan Duitschland gekomen voert gij gronden aan, waarvan ik niet kan begrijpen dat gij ze in ernst gebruikt. Bismarck's polilitiek, zegt gij ‘is door en door Duitsch en beperkt zich tot Duitschland.’

Wat zal dat beteekenen?

Dat geen andere staat zorg behoeft te hebben? Maar diezelfde politiek heeft dan toch de verovering van Deensch-Sleeswijk en van de Fransche gewesten, Elzas en Noord-Lotharingen mogelijk gemaakt. In het belang van Duitschland natuurlijk.

Van annexatie van Nederland praten alleen eenige Duitsche bierknijpen-professoren, beweert gij verder, ‘lieden die wij maar liefst laten wauwelen, zooals Bismarck ze zal laten praten.’

Maar laat ik u herinneren dat gij even te voren met dezelfde woorden eene ‘politieke tinnegieterij’ hadt beschreven, die toch niet zoo onvruchtbaar is gebleven.

Korten tijd geleden, lees ik, ‘was de Wiedererwerbung van Elzas en Lotharingen nog bierknijpen-politiek.’

En nu dan?

Men make zich toch geen verkeerde voorstellingen, noch vorme stroopoppen, die gemakkelijk te verslaan zijn.

Wat kleine staten te duchten hebben is niet dat zij zoo maar in eens worden geannexeerd, maar dat zij, om de veiligheid van eene andere mogendheid te verzekeren, worden bezet, zooals bijv. Duppel bezet werd en blijft; ook zou Duitschland ons te eeniger tijd het voorstel kunnen doen om lid te worden van het Duitsche rijk en den band weder aan te knoopen, die in 1648 (het jaar waarin de Elzas Fransch werd) werd verbroken, een voorstel, dat, aangenomen of verworpen, voor ons land hoogst gevaarlijk zou zijn.

Dat zijn de bezwaren, die gij hadt moeten ontzenuwen, indien gij een krachtig betoog hadt willen leveren.

Denk slechts aan de velen, die vóór 1866 ook over oorlog spraken als eene onmogelijkheid!

Maar dat zijn toch ook niets dan gissingen, zult gij mij te gemoet voeren, die van mogelijk en misschien aan elkaar hangen. Ik geef het dadelijk toe. Het was ook geenszins mijn doel wat politieke wijsheid te verkoopen. Slechts noode zette ik den voet op een gebied, dat het mijne niet is. Ik wilde alleen doen uitkomen dat men, voortgaande op de wijze van uwe ‘Geschiedenis van den dag’ kan blijven gissen, onderstellen, voorspellen, jaren lang, en.... niets bewijzen.

Maar laten wij aannemen dat uwe beschouwingen waar zijn; tot welk besluit leiden zij dan? De grootste troost, dien gij er uit put, is ‘dat de hevigheid van dezen oorlog, de schatten van geld en bloed, die hij gekost heeft, ons eenige jaren rust voorspellen.’

Eenige jaren! Maar waren dan *daarvoor* al die optimistische gissingen noodig? Gij komt tot volkomen dezelfde conclusie, als diegenen die gij bestrijdt. Zij zeggen: wij zullen nu eenige jaren rust hebben; juist daarom willen wij niet wachten, maar den tijd gebruiken om voor onze verdediging te zorgen.

Met ernst vraag ik u, of gij dan wel recht hebt, tegenover eene zoo onzekere toekomst staande, van de zoodanigen te verklaren dat zij spreken als ‘ijlenden in de wapeningkoorts’ en het in orde brengen van het leger ten toon te stellen als de vrucht van onzinnige ijdelheid? Gij schrijft: ‘In schier alle landen - alsof het schouwspel van den oorlog zoo verleidelijk heeft gewerkt - zijn verhoogde begrootingen van oorlog aan de orde, algemeene dienstplichtigheid, nieuwe defensiewerken, getrokken kanonnen zijn de wachtwoorden en ook de bedaarden en kalmen worden door de wapeningkoorts aangetast en beschouwen dat bloedig speelgoed als onmisbaar en noodzakelijk..... Ook ons vaderland zal niet achter blijven.’

Meent gij dan werkelijk dat die wapening ter verdediging niets dan eene aardigheid is?

Juist die voorbeelden, die gij aanvoert, van kalme volken, als de Engelschen en Zweden die voor gepaste wapening zorgen, voorbeelden als van België, dat, voor eenige jaren reeds, de Antwerpsche linie opwierp naar de laatste eischen der krijgswetenschap, bewijzen ons dat wij hier niet te doen hebben met een spel, maar met eene treurige noodzakelijkheid.

Maar wij behoeven die voorbeelden niet na te volgen, beweert gij, want wij hebben andere waarborgen. Niemand toch zal onze onafhankelijkheid belagen, daar wij, als

overwonnenen, het den overwinnaar veel te lastig zouden maken ‘door onze onverzettelijke geestkracht, ons geduld, onze nooit geëvenaarde koppigheid’, en gij wijst, om dit te staven, op de dagen van Napoleon I.

Voorwaar, een schrale troost! De Polen hebben zich toch ook nog al koppig

getoond en de Elzassers niet minder. En uw voorbeeld is al zeer ongelukkig. Prof. Jorissen leert ons, in zijne geschriften over 1813, wat die 'geestkracht' is geweest, en put juist uit de wankelmoedigheid, waarvan die dagen getuigen, de les: als het voor een volk zoo moeielijk is zijne onafhankelijkheid te herwinnen, laat het dan dubbele zorg dragen dat het die niet verlieze.

Wij hebben geen nood, maar is het dat wij toch worden aangevallen, zoo luidt het bij u verder, 'dan behoeven wij ons niet voetstoots over te geven. Met die inrichtingen, die wij bezitten, met het verbeteren van het bestaande, kunnen wij ons eervol verdedigen.'

Het verbeteren van het bestaande wordt zoo maar even als eene kleinigheid aangestipt; maar hoe zal zelfs die kleinigheid mogelijk wezen? Want eenige bladzijden verder schrijft gij dat 'onze volksvertegenwoordigers geroepen zijn om elke verhooging van de begrooting van oorlog af te stemmen.' En denkt gij ooit voor zulk eene verbetering of zelfs voor het behoud van het bestaande het publiek te zullen winnen, dat van u geleerd heeft de wapenen ter verdediging bloedig speelgoed te noemen en erop neer te zien als op een scherp mes, of een pistooltje, dat een verstandig vader zijn zoontje afneemt?

Maar er is meer.

De toestand van ons krijgswezen blijve dan zooals hij is. Zoudt *gij* dan, bij het uitbreken van een oorlog, wanneer u de macht in handen gegeven ware, den moed hebben onze krijgslieden, gering in aantal, onvoldoende gewapend en beschermd, ten strijde te zenden 'om ons eervol te verdedigen'? Zou *uw* geweten dan gerust zijn, wanneer gij hen naar het slagveld zaagt oprukken, waar duizenden het leven zullen laten, zonder het minste nut, zonder eenige de minste kans op goeden uitslag?

Ik geloof het niet. En toch, welke keus zou u overblijven? Gij zoudt het leger ook te huis kunnen laten; maar *dat* doel is goedkooper te bereiken, dan door eene uitgave van 14 of 15 millioen, onze jaarlijksche begrooting voor oorlog.

Niet dit is het doel van zulk eene begrooting: eene eervolle vermelding te verdienen, ten koste van het bloed van duizenden. Gesteld eens dat die begrooting niet bestond, zou het dan iemand in de gedachte komen eene krijgsmacht in te richten op gebrekkigen voet? Ieder verstandig mensch zou meenen dat men haar *of* zoo goed moest maken, als de krachten des volks toelieten, *of* geheel weglaten.

Dat is het dilemma, waarvoor wij staan. Er is geene enkele reden om het bestaande te behouden, dat zooveel kost, alleen omdat het nu eenmaal bestaat. Richt het leger zoo in, dat wij er nut van kunnen hebben, of schaf het af, met behoud van enkele manschappen om de orde te helpen bewaren; en zulk eene afschaffing, niet alleen van het staande leger, maar van alle wapening hier te lande hadt gij moeten voorslaan, als gij zoo zeker weet dat verdediging toch natuurlijk onmogelijk is. Gij wilt echter behoud van het bestaande, maar verwacht tevens meer van een zuiver spreken van onze taal, van betere kennis der letterkunde, van een grooter aantal goede Hollandsche boeken, dan van 'eenige Krupskanonnetjes.' Behoef ik u te verzekeren dat ik een goed gebruik der taal, goede voortbrengselen der letterkunde van overgroot gewicht acht voor een volk? Wat ik alleen zonderling vind, is dat zij de zorg voor de verdediging overbodig zouden kunnen maken. Die twee zaken kunnen elkaar moeielijk vervangen. Het is mij alsof ik hoor beweren dat de regeering niet zooveel moeite moet doen om een nieuw strafwetboek samen te stellen, en de menschen liever zorgen moeten dat zij goed te eten hebben. En wat taal en boeken ons zullen baten, wanneer

onverhoopt, na de ‘eenige jaren rust’ een vijand de Utrechtsche linie of den Helder mocht bedreigen, verklaar ik niet te begrijpen.

Iets dergelijks over die Krupskanonnen - mochten zij met al hunne medeka-

nonnen vergaan! - maar sterker uitgedrukt, vind ik in een opstel van den heer Katz in het Tijdschrift: *Onze eeuw*, die allen, welke voor de verbetering van het leger willen zorgen, aan de billijke verachting zijner medeburgers prijs geeft, en verscheidene zaken opnoemt, waardoor men onze onafhankelijkheid beter zal verzekeren, dan ‘wanneer men Nederland maakte tot eene mogendheid van den eersten rang, die een staand leger van een millioen kannibalen, honderdduizend mitrailleuses en Krupskanonnen bezat.’ Vreeselijk! Hoor het, volk van Nederland! en schaf aanstonds uw staande leger af! Welk een denkbeeld! Millioen kannibalen, honderd millioen mitrailleuses en Kruppskanonnen! Ik vergis mij; het zijn er maar honderd duizend, maar het is ook al akelig genoeg, om allen in den lande eene huivering door de leden te jagen.

Verschooning voor dezen zijsprong! Ik was genaderd aan het punt, waarom eigenlijk alles draait, uwe overtuiging dat verdediging toch niet baten zal.

Gij stelt, geloof ik, de zaak niet geheel en al juist voor, als gij schrijft ‘dat wij in geen ernstigen strijd met eene der groote mogendheden de overwinning zullen behalen. Van een aanvallenden oorlog is geen spraak. De vraag is of wij met eenig goed gevolg eene verdediging kunnen volhouden. Gij antwoordt met eene ontkenning. Maar gronden voert gij niet aan, gij verzekert alleen.

Ik voor mij kan de zaak niet beoordeelen, maar wanneer mannen als Knoop en Stieltjes ons verzekeren dat wij niet behoeven te wanhopen, wanneer men slechts ernstig de hand aan 't werk slaat, dan hebben wij geen recht het tegendeel voor bewezen te houden. *En laten wij vooral niet vergeten dat wij niet zoo licht aangevallen zullen worden*, *wanneer al wat tot de verdediging behoort*, *goed in orde is.* Schort dan liever uw oordeel op. Werk niet mede om allen moed uit te dooven en ondermijn niet den grond, waarop het betere kan worden gebouwd.

Veelgelezen artikelen als de uwe hebben grooten invloed op de publieke opinie, maar daarom ook wordt er van geeischt dat zij niet oppervlakkig zoo ernstige vraagstukken behandelen; een haastig uitgesproken oordeel laat soms een verkeerden indruk achter, dien verscheidene andere bladzijden niet vermogen uit te wisschen.

Behalve op het reeds genoemde heb ik het oog op sommige gedeelten van uw opstel, waarin gij, naar het mij voorkomt, uw doel zijt voorbijgesneld.

Tegen militarisme wilt gij ijveren, en vele lezers zullen al lezende gaan denken dat alle zorg voor verdediging ijdel militarisme is.

Tegen het dwaze schermen met nationaliteit treedt gij krachtig op. Gij schrijft: ‘indien men nationaliteit wil maken tot een spiegel, waarin een volk steeds zich zelf moet aanschouwen en bewonderen, dan vinden wij dit een walgelijke ijdelheid..... en vinden wij volkomen waar, wat Renan zegt: de vaderlandsliefde is bij de volken wat de ijdelheid is voor de individuen.’ En voorzeker, in het kastijden van die laffe ingenomenheid, die gij bedoelt, wil ik gaarne uw bondgenoot zijn; maar dit is, dunkt mij, nu niet aan de orde. Waar gesproken wordt over niets anders dan handhaving, zoo mogelijk, van onze onafhankelijkheid, maken uwe woorden, tegen uwe bedoeling, een zonderlingen indruk. Hoe zoudt gij 't vinden dat iemand, bij het beoordeelen bijv. van een voorstel tot wijziging van het cultuurstelsel in Indië, krachtig ging uitvaren tegen die laaghartige baatzucht, die zich telkens en telkens bij de regeling van politieke aangelegenheden openbaart?

Ieder heeft het recht zulke zonden te brandmerken, maar zorge tevens dat hij niet daardoor, zonder reden, iets anders verdacht of belachelijk maken.

Het is bedroevend dat dit alles ter sprake moet komen, dat zooveel geld en zooveel handen onttrokken zijn en onttrokken worden aan werken des vredes. Maar naast die klacht staat de vraag of het toch niet beter is bijtijds geld uit te geven, dan later wellicht veel meer te moeten wegwerpen. Eenvoudig alles te la-

ten zoo als het is, is de handelwijze van den man, die voor de noodige herstelling van zijn huis niets besteedt en later tienmaal grootere onkosten heeft, later groote vergoeding moet betalen voor de schade, die zijn ingevallen schoorsteen zijnen buurman heeft veroorzaakt. Zulk eene politiek is bij slot van rekening de duurste van alle, en daarbij geloof ik dat juist dat gevoel van weerloosheid, dat besef dat wij toch niets kunnen en hier te lande toch niets goed in orde komt, verlammend moet werken op geestkracht en ondernemingszucht.

Maar, hoe dit zij, klachten over den toestand van Europa 'die zoo schadelijk moet terugwerken op handel en nijverheid, kunsten en wetenschappen' baten ons weinig. Hoeveel liever zou ieder verstandig mensch millioenen zien vloeien naar onze hoogescholen, naar onze havens, naar Indië! Maar geen vrome wenschen geven ons het recht zorgeloos te zijn, en, hoe wij ook den oorlog verfoeien, wij zullen dien geen oogenblik afwenden door over de akelige gevolgen te zuchten.

Niet ons volk heeft dien toestand in het leven geroepen. Niet wij kunnen dien veranderen.

Van militarisme heb ik een afschuw, maar niet dat is de kwaal, waaraan onze natie vooreerst zal lijden; een ander ziekteverschijnsel doet zich voor: het is dat wij maar al te zeer geneigd zijn, na aanmerkingen gemaakt en het bestaande afgekeurd te hebben, de zaken te laten zooals zij zijn en er liefst niet veel meer van willen hooren, om niet uit onze rust te worden opgejaagd.

En daarom schijnt het mij veeleer noodig, de burgers van ons land, die iets meer dan het noodige bezitten, er op te wijzen dat zij zich wellicht ten behoeve hunner onafhankelijkheid - die niet maar eene ijdelheid is, maar waaraan kostbare rechten en vrijheden verbonden zijn - eenige opofferingen zullen moeten getroosten of eenig genoegen ontzeggen.

Dat zulk een denkbeeld somwijlen - niet in uw opstel - als al te dwaas, alleen met een medelijdend schouderophalen of met een spottenden lach beantwoord wordt, dat meer dan één over landsbelangen spreekt, alsof zij hem niet aangingen, en alsof belastingen werden opgebracht, alleen om aan de liefhebberij van ministers of ontvangers te voldoen, dat is een gebrek dat, mijns inziens, meer dan het nog geschiedt, moet worden bestreden.

Ziehier, Weledele Heer, eenige bezwaren, die ik aan uw oordeel onderwerp.

Ik meende dat het Nederlandsche volk niet moet worden afgeschrikt van het vervullen van een lang verzuimden plicht. Gij haalt in uw opstel het Hollandsche spreekwoord aan: dat men niet moet schreeuwen, voor men geslagen is. Maar gij zult mij toegeven dat het schreeuwen om goede verdediging des lands wel wat laat zou komen, wanneer wij geslagen zijn.

Met de meeste hoogachting noem ik mij

Utrecht, 10 Maart 1871.

UEd. Dw. Dienaar,

W.H. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De wet tot regeling van het lager onderwijs.

De inrigting van het openbaar onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld, luidt al. 2 van art. 194 der grondwet, 14 October 1848 afgekondigd. Eerst in 1857 kwam de wet tot regeling van het lager onderwijs tot stand.

Verschillende pogingen om aan het voorschrift der grondwet gevolg te geven waren mislukt, de onderwijsquaestie was toen al even gevaarlijk voor ministerieele levens als nu de koloniale. De godsdienstige zijde van het vraagstuk beheerschte alles, de praktische regeling van het onderwijs in het algemeen werd opgeofferd aan de vrij onvruchtbare discussie over den aard van het onderwijs in het bijzonder: sekte-scholen of staats-scholen, dogma of geen dogma, kerkgenootschappelijke of alleen burgerlijke scholen, hoeveel strijd is daarover gedurende de wording der wet niet gevoerd, welke bittere discussiën heeft die quaestie niet uitgelokt! Eindelijk strijdensmoede hebben de gematigden, en die vormen immers in ons land steeds de overgroote meerderheid? de wapens neergelegd, en de wet tot regeling van het lager onderwijs van 13 Aug. 1857 kwam tot stand.

Ruim 10 jaren is die wet in werking, is nu reeds de tijd daar om een oordeel over haar uit te spreken? Is het nu reeds blijkbaar of het onderwijs onder haar heerschappij al of niet vooruitgegaan is? Zijn veler illusiën verwezenlijkt, of als zoovele illusiën in rook vervlogen?

Van verschillende zijden is op die vragen reeds geantwoord. De godsdienstige zijde van het vraagstuk werd spoedig na de invoering der wet met vernieuwde hevigheid ter sprake gebragt, en maakte de zuiver sociale tot een politieke quaestie.

Art. 23 bleef bij voortduring het hoofdpunt van het debat over het onderwijs, en tal van bijzondere scholen zijn aan dien strijd het leven verschuldigd.

Het ligt volstrekt niet in de bedoeling thans op het beruchte artikel terug te komen; de discussie is uitgeput, en ieders overtuiging zal althans omtrent dit punt gevestigd zijn: men is voor of tegen de zoogenaamde godsdienstlooze school. Zoolang bovendien het corps onderwijzers blijft, en zoolang de tegenwoordige onderwijzers belast blijven met de vorming hunner opvolgers zullen wetsartikelen wel zeer weinig verandering in den geest en de rigting van ons onderwijs kunnen brengen.

Maar er zijn bezwaren tegen andere bepalingen der wet, die rijpelijk overweging verdienen, en al moge nu de tijd nog niet gekomen zijn, om reeds tot herziening van eenige bepalingen over te gaan, daar het ook thans nog te vreezen is, dat de godsdienstige zijde van het onderwijs even als bij de zamenstelling der wet de meeste belangstelling zoude wekken, kan het toch reeds zijn nut hebben op sommige dier bepalingen de aandacht te vestigen; misschien kan het strekken om gemeentebesturen van hun bekrompen opvatting der wet terug te brengen, misschien kan de mildere uitvoering der wet reeds hier en daar den weg banen tot toekomstige verbeteringen.

Ons onderwijs, zoolang het voorwerp der nationale ijdelheid, dat men na de uitvoering der nieuwe zooveel besproken wet, volmaakt mogt wachten, is in veel opzigten gebrekkig. De verkregen resultaten blijven verre beneden veler misschien te hoog gespannen verwachting; van verschillende zijden is daarop reeds gewezen; de toelatings-examens tot het middelbaar onderwijs hebben hier en daar treurige feiten aan het licht gebragt. Hoevelen nog moeten de vraag bij de inschrijving voor de nationale militie, of zij kunnen lezen en schrijven ontkennend of slechts gedeeltelijk toestemmend beantwoorden, en al is het antwoord bevestigend, hoe weinigen zouden voldoen voor een commissie van onderzoek! Hoe weinigen zouden een eenvoudigen brief behoorlijk kunnen stellen, hoe weinigen weten iets, dat buiten den kring hunner gewone werkzaamheden valt! Is het in dit opzigt treurig gesteld met de jongelingen des volks, nog treuriger is het met Neêrlands dochteren!

Kennis en innerlijke beschaving laat veel, zeer veel te wenschen over, en iemand, die door zijn betrekking veel omgang heeft met de mannen en vrouwen uit het volk, zal zeker geen lofrede houden op ons onderwijs.

Zij toch hebben bijna zonder uitzondering ons zoo hoog geroemd onderwijs genoten, zij hebben in hun jeugd somtijds getrouw de school bezocht, misschien waren zij wel in hun tijd de beste leerlingen der school en na verloop van slechts weinige jaren is veel van het geleerde verloren, en grove onkunde in de meest gewone zaken heerscht, waar men kennis mogt verwachten!

Is dit de schuld van den onderwijzer? Maar al te dikwijls is het veler stokpaardje, het gebrekkige luide aan te wijzen, en daarvan den man te beschuldigen, die voor karig loon zijn leven gewijd heeft aan de vorming van het opkomend geslacht.

De Nederlandsche onderwijzersstand, de jaarlijksche verslagen kunnen het getuigen, is bewust van zijn roeping, van de pligten, tot wier vervulling hij geroepen is. Met ijver vervult de onderwijzer zijn pligt, niet zelden treurende over de gebrekkige resultaten van zijn werk, niet zelden ontmoedigd door tegenwerking van hen, van wie hij met het meeste regt ijverige medewerking had mogen verwachten. De Nederlandsche onderwijzersstand verdient voor verre de grootste meerderheid, de beschuldiging niet, dat zijn traagheid, of onverschilligheid of onkunde dien treurigen toestand veroorzaakt. De oorzaken daarvan liggen grootendeels buiten hem; kan men die niet zoeken in de algemeen bestaande onverschilligheid des volks, in alles wat ontwikkeling en beschaving betreft; hoe slecht worden over het algemeen de herhalingsscholen en zelfs de volksvoorlezingen bezocht en in hoe weinig medewerking kunnen zich andere nuttige inrigtingen tot ontwikkeling des volks verheugen!

Maar ook de wet zelve is in sommige harer bepalingen de oorzaak van veel gebrekkigs, dat in ons onderwijs bestaat.

Door de nieuwe wet is veel verbeterd, niemand zal het ontkennen, maar al wat daarin nieuws was is juist in de praktijk geen verbetering gebleken, terwijl vele zaken, die dringend verbetering eischten, onveranderd zijn gebleven.

Een korte vingerwijzing op een en ander zal dit nader in het licht stellen; bij de onderwijzers zelven moge omtrent vele zaken op paedagogisch gebied een gevestigde overtuiging bestaan, bij het publiek is dit nog volstrekt niet het geval, en dit toch is noodzakelijk wil men bij een eventueele herziening der wet tot andere en naar veler inzien, betere resultaten komen.

Non schola sed vita, een oude spreuk, die bij het volk in dien vorm onbekend, niettemin zeer gewaardeerd wordt.

Is ons onderwijs praktisch genoeg? Geeft het den leerlingen wat zij in hun volgend leven noodig hebben? Leeren zij o v e r a l voor het leven, met het oog op hun toekomstige positie in de maatschappij? Voldoet het onderwijs aan de eischen der menigte, die onbekend met de eischen der paedagogie, alleen weet, dat de kinderen op de lagere school alles moeten opdoen, wat ontwikkeling en kennis betreft, wat zij naderhand zullen noodig hebben?

Art. 1 der wet bepaalt, dat het gewoon lager onderwijs omvat het onderwijs in:

a. lezen; *b.* schrijven; *c.* rekenen; *d.* de beginselen der vormleer; *e.* die der Nederlandsche taal; *f.* die der aardrijkskunde; *g.* die der geschiedenis; *h.* die der kennis van de natuur: *i.* het zingen.

Tot het meer uitgebreid lager onderwijs wordt gerekend het onderwijs in:

k. de beginselen der kennis van de levende talen; *l.* die der wiskunde; *m.* die der landbouwkunde; *n.* de gymnastiek; *o.* het teekenen; *p.* de handwerken voor meisjes.

Ongelukkige indeeling, die of te veel of te weinig geeft voor de gewone lagere school, de eenige plaats, waar het overgroote deel des volks onderwijs ontvangt. Toch is de onderwijzer bij die vakken bepaald. Het schooltoezigt kan eischen, dat die vakken onderwezen worden, niets meer maar ook niets minder. De onderwijzer moge verklaren, dat hij blijde is, wanneer de leerlingen bij het verlaten der school, den korten schooltijd en het ongeregeld schoolbezoek in aanmerking genomen redelijk lezen, schrijven en rekenen kunnen en iets van den zang weten, het schooltoezigt wijst hem ook op de andere verpligte vakken en ofschoon overtuigd dat met de geringe hulp die hij gewoonlijk heeft, weinig of geen vruchten van dat onderwijs zijn te verkrijgen, moet de onderwijzer toch tijd besteden aan een veeltijds onvruchtbaar onderwijs, een tijd die nuttiger konde besteed worden aan verstandsontwikkeling.

Maar voor vele scholen geeft het programma ook te weinig.

Waarom het teekenen, de gymnastiek, de handwerken voor meisjes niet onder de verpligte vakken der lagere school opgenomen of waarom geen klassen van lagere scholen, dat ook nog om andere redenen uitmuntend zoude zijn en de bepaling der klasse, waartoe een school zoude behooren, overgelaten aan de gemeentebesturen, in overleg met het schooltoezigt, onder goedkeuring van het hooger bestuur?

Dan zoude men in staat zijn naar de lokale omstandigheden, en de behoeften der leerlingen de vakken van onderwijs voor iedere school te bepalen en een voor de leerlingen onvruchtbaar onderwijs voorkomen. Dan zoude men voor scholen van de laagste klasse als programma kunnen stellen: lezen, schrijven, rekenen en zingen, en tot die klasse alle plattelandsscholen met minder dan 70 leerlingen kunnen brengen, waar één onderwijzer alleen in alle klassen het onderwijs moet geven.

Voor scholen van de tweede klasse zoude men behalve de opgenoemde vakken ook gymnastiek, teekenen en handwerken voor meisjes verpligtend kunnen stellen.

In scholen der derde klasse zoude men als programma kunnen stellen alle vakken van art. 1, de beginselen der vreemde talen uitgezonderd, terwijl eindelijk in scholen der vierde klasse alle vakken van art. 1 zouden behooren onderwezen te worden.

Maar is dit niet onbillijk tegenover kleine gemeenten?

Wordt in de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs anders gehandeld? Slechts enkele gemeenten des lands zijn met hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus begiftigd, moeten zich andere gemeenten niet met scholen met driejarigen cursus behelpen, en zijn niet honderden gemeenten in ons land geheel van middelbaar onderwijs verstoken?

Bovendien behoefde die classificatie slechts een minimum te zijn, en de gemeentebesturen konden de vrijheid behouden de school in een hoogere klasse te brengen, als de behoefte der leerlingen dit vorderde

en men daarvoor gelden wilde beschikbaar stellen. Dan zoude onderwijs gegeven worden in hetgene de leerlingen het meest voor het leven behoeven, en waren nu overal goede herhalingscholen, die hetzij des avonds, hetzij op andere geschikte tijden gehouden werden, waarop alleen leerlingen toegelaten werden, die met goed gevolg de lagere school bezocht hadden, dan konde op die inrigtingen met vrucht op de gelegde grondslagen worden voortgebouwd. -

In elke gemeente wordt lager onderwijs gegeven in een voor de bevolking en de behoefte voldoend getal scholen, toegankelijk voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, zegt art. 16 der wet.

Hoe is na een tienjarige werking der wet aan dit voorschrift door de gemeentebesturen voldaan? Niemand zal ontkennen, dat veel, zeer veel goeds in dien tijd is tot stand gebragt, maar niemand zal ook durven beweren, dat reeds genoeg is gedaan. Hoeveel is na de krachtige oproeping der heeren Harting reeds ter bestrijding van het schoolverzuim gedaan! Het Nederlandsche schoolverbond wil het schoolverzuim krachtig bestrijden, maar al die pogingen zullen op vele plaatsen vruchteloos zijn, indien niet in ruime mate voldaan wordt aan art. 16 der wet.

Een VOLDOEND aantal scholen, in hoeveel gemeenten laat dit ook nu nog veel te wenschen over! Ga in dorpen, langs dijken uitgebouwd, die dikwijls een uur en langer zijn. Slechts één school ontvangt meestal de kinderen van de geheele gemeente, die door weer en wind langs den barren onbeschutten dijk dikwijls meer dan een half uur moeten loopen om onderwijs te ontvangen; voor zwakke kinderen is het ondoenlijk, en ook gezonde kinderen halen zich niet zelden ziekten op den hals; dit bedenkende, moet men zich daar veeleer verwonderen over het getrouw schoolbezoek dan klagen over het bestaande schoolverzuim.

Het getal scholen kan men in zulk een gemeente zeker niet voldoende noemen, en ware dit slechts ten platten lande in weinige gemeenten het geval, men zoude het kunnen verontschuldigen met den *adat*; ook de ouders der leerlingen hebben immers in vroeger jaren denzelfden weg geloopen, om de school te bezoeken, maar welk slecht voorbeeld geeft zelfs de hoofdstad des rijks niet, waar steeds een aanzienlijk getal kinderen niet op de voor hen bestemde scholen kunnen toegelaten worden, omdat plaats ontbreekt. De wet moge een voldoend getal scholen voorschrijven, de gemeentebesturen passen die bepaling niet zelden kleingeestig toe, en zijn daardoor de oorzaak van schadelijk schoolverzuim en het daardoor veroorzaakte gebrekkig onderwijs.

Een imperatieve bepaling omtrent het getal scholen voor een bepaald aantal zielen en op bepaalde afstanden van elkander is dringend noodig, *voldoend* is gebleken volstrekt niet voldoend te zijn.

Werd dan tevens bepaald, dat een school hoogstens 200 leerlingen

mogt bevatten, dan zouden wij tevens verlost worden van die groote scholen, die in veel opzigten voor het onderwijs en in alle gevallen voor de onderwijzers nadeelig zijn, maar het geld, het geld.....

Juist het geld, dat is de hoofdoorzaak van de gebreken der wet op het lager onderwijs. Men heeft de belangen der gemeentekassen in overeenstemming willen brengen met de eischen van het onderwijs, men heeft hier gegeven, daar genomen, en zoo doende een wet gemaakt, die in de praktijk niemand bevredigt; voor de gemeentebesturen is het onderwijs nu een bezwarende lastpost, voor het onderwijs wordt toch niet genoeg gedaan; zoolang dit niet verandert, zoolang men zooveel mogelijk op de post *onderwijs* zal trachten te bezuinigen, zoolang men een vacature bij het onderwijzend personeel met het oog op de gemeente finantiën als een voordeeltje beschouwt, zoolang zal het onderwijs in weerwil van alle loftuitingen niet zijn wat het zijn moet, en gebrekkig blijven.

Blijkt dit reeds uit de rekbare bepaling omtrent het aantal scholen, het blijkt nog meer uit de bepaling omtrent het onderwijzend personeel. Het wordt slecht bezoldigd, het aantal is te gering. Hoevele scholen tellen meer dan 70 leerlingen, waar slechts één onderwijzer dag aan dag bezig is om in alle klassen onderwijs te geven.

Kan dat onderwijs voldoende zijn? Behoeft men zich dan te verwonderen over gebrekkig onderwijs, al wordt de onderwijzer in zijn werk ook geholpen door een leerling, die onder den deftigen naam van kweekeling niet zelden met de laagste klasse belast is. En in meer talrijke scholen is het weinig beter. Eenige gemeenten mogen in den laatsten tijd begrepen hebben, dat het cijfer door de wet voorgeschreven slechts een minimum is, en dit op de gemeentescholen verhoogd hebben, de roep, die daarover is opgegaan, bewijst maar al te zeer dat dit uitzonderingen zijn, en men zich in het algemeen aan het bekrompen cijfer der wet houdt.

In een school met 240 leerlingen werkt gewoonlijk de hoofdonderwijzer met 2 hulponderwijzers. Het gemeentebestuur heeft aan de eischen der wet voldaan; om de resultaten van het onderwijs, die niet anders dan hoogst gebrekkig kunnen zijn, bekreunt men zich niet.

Herziening der wet is in dit opzigt dringend noodig.

Zoolang deze bepaling blijft bestaan, zal in de meeste scholen het onderwijzend personeel verre beneden de behoefte zijn; vergelijkt men hiermede de klassen ten opzigte van het aantal leerlingen op de middelbare scholen dan is het verschil aanmerkelijk. Eenigzins talrijke klassen worden spoedig gescheiden, nieuwe leeraren worden daar aangesteld; de lagere onderwijzer vraagt meestal te vergeefs om meerdere hulp.

Had ieder onderwijzer hoogstens een veertigtal leerlingen, men zoude goede vruchten van het onderwijs kunnen verwachten, nu kan op

vele scholen niet veel meer dan werktuigelijk lezen, schrijven en rekenen onderwezen worden.

Maar niet slechts vragen de cijfers, die het minimum onderwijzend personeel aangeven, dringend revisie, ook de bepaling van het traktement der onderwijzers vordert verandering. Hoeveel is niet reeds over de minimum-traktementen geschreven en gesproken. Deze geeft een uitvoerige berekening van de uitgaven en inkomsten van zulk een gezegende, om daaruit het door niemand betwiste gevolg te trekken, dat dit traktement niet in de meest noodige behoeften kan voorzien; gene wacht heil van associatie, en een vereeniging tot verbetering der onderwijzers-traktementen is daarvan het gevolg; een ander wacht verbetering van grève; men zoekt allerwegen naar middelen om den ellendigen toestand, die aan allen bekend is, te doen ophouden: alleen verhooging der minimum getallen in de wet zal een algemeene verbetering teweeg brengen; vrijwillig zullen de gemeentebesturen daartoe niet overgaan; met hoeveel medelijden was men niet bezield voor de behoeftige gemeentekassen, *f* 400 was in het algemeen te veel, er moesten zelfs hoofdonderwijzers op *f* 200 traktement kunnen benoemd worden, zeker een traktement, waarvan men in het meest afgelegen gehucht niet kan leven.

Men klaagt wel eens en dikwijls te regt, dat de aspirant-onderwijzers over het algemeen te onbeschaafd zijn, zij kunnen zich niet beschaafd uitdrukken, zij doen zich onbeschaafd voor en wat dies meer zij.

Verhoogt men de traktementen, maakt men dat de onderwijzer behoorlijk kan leven, de beschaving zal van zelf komen. Hoeveel leerlingen der burgerscholen zouden wel plan hebben onderwijzer te worden?

Misschien wenscht een enkele de lagere school als ladder te gebruiken om tot een leeraars betrekking te geraken, maar om lager onderwijzer te worden op een traktement van *f* 800 à *f* 1000, daaraan wil men niet eens denken, en toch hoe weinig lagere onderwijzers hebben *f* 1000 traktement!

Hoofdzakelijk de mindere standen leveren het contingent voor den onderwijzersstand, en hoe kan men van deze aspiranten, die hun jeugd blokkende in hun studieboeken doorbrengen, algemeene kennis en beschaving verwachten?

Het is waar, ook onder de vroegere wet waren de traktementen der hulponderwijzers of liever ondermeesters gering, toen waren zij echter bij den meester te huis, hadden in zijn gezin ten platten lande omgang met de meer beschaafde leden der gemeente; nu zijn zij gewoonlijk in kosthuizen, veelal in kringen, die niet door beschaving uitmunten. Maar ligt dan de schuld niet aan de hoofdonderwijzers? Zijn die niet gehouden in het belang van het onderwijs de hulponderwijzers in hun gezin op te nemen? De ondervinding heeft reeds geleerd, dat dit niet altijd in het belang van het onderwijs is, en in veel gemeenten, waar ook na de invoering der wet, de hulponderwijzer huisge-

noot van den hoofdonderwijzer gebleven was, is dat later veranderd. De hulponderwijzer is een zelfstandig ambtenaar; werd hij vroeger door den meester aangesteld, bezoldigd en ontslagen, nu berust het ontslag bij den gemeenteraad, zoodat het zeer gemakkelijk kan gebeuren dat de hoofdonderwijzer verpligt is met een hulponderwijzer te werken, die in de school zijn pligt doende, alleronaangenaamst is in den huiselijken omgang. Hoe gemakkelijk kan men te huis eenige onaangenaamheid met elkander gehad hebben, die nadeelig op het onderwijs terug werkt! Bij de tegenwoordige regeling is daarom in het algemeen inwoning bij den hoofdonderwijzer niet te verkiezen.

Een andere vraag is het evenwel of ook wijziging dier bepalingen niet wenschelijk is, en b.v. den hoofdonderwijzer meer directe invloed op de aanstelling en het ontslag van hulponderwijzers werd gegeven, dan nu door de uitdrukking *in overleg* het geval is. Vroeger, niemand met de zaak bekend zal het ontkennen, was de toestand van vele hulponderwijzers juist niet aangenaam; het is en voor den onderwijzersstand in het algemeen en voor de hulponderwijzers in het bijzonder gelukkig, dat daarin door de wet verandering is gebragt, maar welk bezwaar zoude het zijn, om de keuze der hulponderwijzers onder goedkeuring van het schooltoezigt aan den hoofdonderwijzer op te dragen, even als dit met kweekelingen het geval is. De gemeenteraad konde dan de bezoldiging vaststellen, en de hoofdonderwijzer konde bij mindere orde of geringe vorderingen der leerlingen de schuld daarvan niet geven aan hem opgedrongen hulponderwijzers. Het *in overleg* beteekent toch niet meer, dan burgemeester en wethouders het willen laten beteekenen. Is men wel met den hoofdonderwijzer, men laat de keus geheel aan hem over, en voordragt aan en benoeming door den gemeenteraad zijn bloot vormen; is evenwel het tegendeel het geval, en door zooveel punten van aanraking van het onderwijs met de finantien der gemeente kan dit ligt voorkomen, dan benoemt men niet zelden tot schade van het onderwijs een hulponderwijzer, die den hoofdonderwijzer niet welgevallig is.

Het pensioen voor de onderwijzers is voor velen een lichtpunt in de wet.

Na veertigjarigen dienst en vijf en zestigjarigen ouderdom heeft de onderwijzer aanspraak op pensioen. Met behoud van ⅔ van zijn traktement kan hij in vrede zijn dagen slijten. Met het oog op de ellendige traktementen, die sparen onmogelijk maken, is het zeker geruststellend, dat men den onderwijzer, zat van dagen en afgeslòofd niet langer uit medelijden tot schade van het onderwijs behoeft werkzaam te laten, toch is die lofrede, op die pensioensbepaling ook door onderwijzers aangeheven, wel eenigzins vreemd.

Zonder nu het geheele stelsel van pensioenen ter sprake te willen brengen, moet ik toch opmerken, dat bij die juichtoonen te veel is vergeten, dat de onderwijzers zelf de fondsen tot het schenken van een pensioen aan weinige uitverkorenen bijeenbrengen.

Jaarlijks wordt het meestal zoo schraal inkomen verminderd met de stortingen voor het pensioenfonds, terwijl bovendien nog moet gezorgd worden voor vrouw en kinderen, indien hij dezen onverhoopt mogt ontvallen. Door de instelling der pensioenen gaat een gemeentebestuur bovendien te spoediger over om een oud onderwijzer te ontslaan; hij toch krijgt pensioen, maar men vergeet dat hij daardoor niet slechts ⅓ van zijn inkomen verliest, maar ook vrij woning enz. zonder eenige tegemoetkoming, zoodat ook nu nog de oud onderwijzer in weerwil van zijn jaarlijksche stortingen op zijn ouden dag niet voor gebrek gevrijwaard is.

Had men de traktementen behoorlijk geregeld, dan had men gerust aan de onderwijzers de zorg kunnen overlaten om voor zich en hun achterblijvende betrekkingen te zorgen. Nu heeft men hoogstens half werk gedaan, en de geheele bepaling omtrent het pensioen verdient de lofredenen niet, die nu en dan daarop gehouden zijn.

Maar reeds genoeg geldzaken.

De hoofdonderwijzers worden benoemd door den gemeenteraad uit een voordragt van minstens drie en hoogstens zes personen opgemaakt door burgemeester en wethouders in overleg met den districts-schoolopziener na een vergelijkend examen, door hem of onder zijn opzigt afgenomen ten overstaan van burgemeester en wethouders enz.

Na gehouden vergelijkend examen. Hoeveel is niet reeds tegen die examens geschreven? De vergelijkende examens, zegt men, zijn vernederend voor den onderwijzer, schadelijk voor het onderwijs. Waartoe na de afgelegde examens nogmaals een vergelijkend examen, waarvan de afneming niet zelden veel te wenschen overlaat, en dikwijls een tasten in den blinde is. ⅝ geluk en ⅜ kennis doen de overwinning bij den wedstrijd behalen; de gelukkigste, zelden de bekwaamste, wordt n°. 1 der voordragt; heeft men nu nog eenige protectie, dan heeft men kans als hoofdonderwijzer benoemd te worden. En al stelt men ook dat de afneming van het examen niets te wenschen overlaat, dat de meest wetenschappelijke wordt uitgevonden en de gemeenteraad hem benoemt, dan kan die keuze nog nadeelig zijn voor de gemeente, en the right man on the right place volstrekt niet gevonden zijn.

Een hulponderwijzer, die alleen in een stad is werkzaam geweest, die daar zijn klasse uitmuntend in orde hield, die zich steeds bevlijtigde zijn kennis te vermeerderen, zal niet zelden in een plattelands gemeente geheel misplaatst zijn, en zeker geruimen tijd noodig hebben om zich eenigzins te orienteeren.

Maar zeggen de voorstanders der vergelijkende examens, die de grieven daartegen niet geheel kunnen wegcijferen, hoe dan? Kan de benoeming van den hoofdonderwijzer wel aan het bon plaisir van den gemeenteraad worden overgelaten? Knoeijerijen en kuiperijen zonder tal zouden daarvan het gevolg zijn, familie relatien, godsdienstige ja

misschien wel politieke beweegredenen zouden de zaak beslissen, en de jeugd zoude het slagtoffer zijn. Alsof ook nu een en ander bij sommige benoemingen geen groote rol speelt! Het is waar, men is aan een zestal gebonden, maar dit zestal wordt toch ook mede opgemaakt door burgemeester en wethouders.

Knoeijerijen kunnen dus door vergelijkende examens niet gekeerd worden; daarom behoeft men ze niet in bescherming te nemen.

Van tijd tot tijd zijn reeds verschillende plannen tot wijziging voorgesteld. Kreeg men klassen van scholen met een geregelde opklimming van traktementen, dan zoude men voor de eerste klasse het examen verpligtend kunnen stellen, maar voor de hoogere klassen het al of niet houden van een vergelijkend examen aan den gemeenteraad kunnen overlaten.

Dan werd een voornaam bezwaar opgeheven, dat gevestigde onderwijzers, uitmuntende schoolhouders, die zich niet willen wagen aan een vergelijkend examen, op die wijze een meer uitgebreiden en voordeeligen werkkring konden krijgen, niet slechts tot hun eigen voordeel maar ook ten nutte van het onderwijs.

Dan ook konden de aspirant-hoofdonderwijzers zich in scholen der eerste klasse praktisch bekwamen om naderhand met succes als hoofd eener grootere school op te treden.

Het moge een bemiddelings-voorstel zijn, het zal de wet, die op zooveel punten met geven en nemen is tot stand gekomen, volstrekt niet ontsieren.

Maar reeds genoeg over de onderwijzers.

Nog eenige andere punten vereischen in het belang van het onderwijs wijziging.

Art. 35 zegt: Voor de kinderen van dezelfde klasse eener school is het schoolgeld gelijk.

Veel is teregt of te onregt geklaagd over de groote kosten, die het onderwijs veroorzaakt zonder nog voldoende te zijn; veel geld wordt uitgegeven en dit vele is nog niet genoeg.

De school geeft niet, wat zij moest geven. De opbrengst der schoolgelden is bovendien gering. Uit een lofwaardig beginsel wordt het zoo gering mogelijk gesteld om den kleinen burger, den ambachtsman, den arbeider in staat te stellen zijn kinderen van het onderwijs te doen gebruik maken.

Art. 35 doet ook den meer bemiddelde in dit voorregt deelen. Ook hij betaalt voor zijn kind slechts een gering schoolgeld, hoewël hij zeer goed veel meer zoude kunnen en niet zelden ook zoude willen betalen, indien dit meerdere zijn kinderen ten goede kwam, door uitbreiding van het personeel en vermeerdering van de leermiddelen.

Werd voor het schoolgeld ook ieder aangeslagen naar zijn vermogen, werd het geregeld als de gemeente-omslagen, dan konden de kosten van het onderwijs voor een groot deel, indien dit noodig was, gedekt

worden door de schoolgelden, veel gebrekkigs zoude dan kunnen verbeterd worden, en de eeuwigdurende klagten tegen het onderwijs in verband met de gemeentefinantiën zouden ophouden.

Titel V der wet, van het toezigt op het onderwijs heeft den vroegeren toestand geheel veranderd.

Volgens art. 52 zijn onder oppertoezigt van den minister van binnenlandsche zaken met het toezigt belast:

a. Plaatselijke schoolcommissiën.
b. Districts-schoolopzieners.
c. Provinciale inspecteurs.

Aan toezigt ontbreekt het dus niet; de kleinste gemeente heeft haar schoolcommissie, die een nauwkeurig toezigt moet houden op de scholen; zij moet die ten minste twee malen 's jaars bezoeken; zorgen dat de verordeningen op het lager onderwijs stipt worden nagekomen, zij houdt aanteekening van het onderwijzend personeel, van het getal leerlingen en van den staat van het onderwijs, zij doet verslag, zij verleent den onderwijzers, die haar voorlichting, hulp of medewerking vragen, bijstand, en beijvert zich den bloei van het onderwijs naar behooren te behartigen.

Voorzeker een gewigtige werkkring!

Hoe groote verwachtingen kon men niet van dit toezigt koesteren, en toch hoe weinig heeft de praktijk die verwachtingen verwezenlijkt! Wat toch leert de ondervinding? In gemeenten beneden de 3000 zielen kunnen burgemeester en wethouders, met het toezigt belast, meestal moeijelijk de belangen van het onderwijs rijmen met die der gemeentekas, en voorstellen, waartoe de schoolcommissie het initiatief moest nemen, worden niet gedaan, omdat de commissie in haar qualiteit als gemeentebestuur de gemeente-finantiën zoo min mogelijk wil bezwaren. Bovendien is de burgemeester meestal als secretaris met te veel werkzaamheden overladen om zich bijzonder met het onderwijs en de school te kunnen bemoeijen en wat de wethouders betreft, wie eenigzins bekend is met de zamenstelling der gemeenteraden in kleine gemeenten zal in de meeste gevallen de wethouders, al zijn zij dan ook de gekozenen uit de gekozenen niet bevoegd achten om in onderwijszaken een juist oordeel te vellen. Die schoolcommissiën bestaan dan ook meestal slechts voor den vorm, om aan het voorschrift der wet te voldoen.

In gemeenten boven de 3000 zielen heeft men een bijzondere schoolcommissie, door den gemeenteraad benoemd.

Veel hebben deze commissiën in enkele gemeenten ten nutte van het onderwijs verrigt, vele verbeteringen zijn door haar, in overleg met de respectieve onderwijzers tot stand gebragt. Toch kan men over het algemeen de werking dezer commissiën niet roemen. Of de leden beschouwen de betrekking, in weerwil van den afgelegden eed als een soort eerepost, waaraan geen bepaalde werkzaamheden verbonden zijn;

zij pareeren in al hun waardigheid bij een examen, en meenen dan genoeg voor het onderwijs gedaan te hebben, of zij beschouwen zich als beëedigde controleurs van de onderwijzers, zij zoeken als het ware naar vergrijpen en overtredingen; met allerlei beuzelingen vallen zij den onderwijzer lastig, en zijn het meest in hun kracht als zij hem eens regt het hooge gewigt hunner betrekking kunnen doen gevoelen. Niet slechts in de hoofdstad vindt men Keeren c.s.; wilden vele onderwijzers spreken over deze zaak, hoevele kleingeestige plagerijen en chicanes zouden niet vermeld worden, welke dwaze instructiën, door schoolcommissiën opgesteld, door gemeenteraden vastgesteld en door Gedeputeerde Staten goedgekeurd zouden bekend worden! Konde men de notulen van vele vergaderingen van schoolcommissiën nagaan, hoe weinig zoude men vermeld vinden, dat in het waarachtig belang van het onderwijs was, hoe weinig zouden die notulen aan de gekoesterde verwachting beantwoorden! Mogen enkele commissiën een gunstige uitzondering maken, de meeste werken bepaald nadeelig, daar zij den herhaaldelijk teleurgestelden onderwijzer den lust ontnemen om iets nuttigs voor te stellen, omdat hij bij de commissie zelden of nooit de medewerking vindt, die hij mogt verwachten.

Vele schoolcommissiën begrijpen haar roeping niet. In plaats van met de onderwijzers mede te werken om het onderwijs te doen worden wat het moet zijn, in plaats van hem te steunen of tegen den gemeenteraad of tegen de ouders, laten zij Gods water over Gods akker loopen, of toonen hun waardigheid in het uitoefenen van een kleingeestige controle over het onderwijzend personeel, en over ondergeschikte punten. Hoevele schoolgebouwen zijn gedurende dit tienjarig tijdvak op het initiatief van een schoolcommissie afgekeurd? Hoevele minimumtraktementen zijn op verzoek van commissiën verbeterd? Hoevele onderwijzers kunnen zich in een krachtige medewerking verheugen?

Het antwoord op deze en vele dergelijke vragen zou zeker treurig zijn; de schoolcommissiën bestaan, maar na tien jaren is het nut nog volstrekt niet bewezen.

Slechts weinige schoolopzieners kunnen hun betrekking naar eisch vervullen. Tot die betrekking toch worden gewoonlijk mannen geroepen, die reeds met werkzaamheden overladen zijn, en noch tijd noch gelegenheid hebben zich naar behooren van de pligten, die door de aanneming der betrekking op hen rusten, te kwijten. De examens, zoowel provinciale als vergelijkende, nemen zooveel tijd weg, dat het velen schoolopzieners hoogst moeijelijk valt ook slechts eenmaal 's jaars de scholen van hun district te bezoeken, en er zullen zeker meer scholen zijn dan men oppervlakkig zoude denken, die in geen twee ja in geen drie jaren door een schoolopziener bezocht zijn.

De schoolopzieners vertrouwen misschien op de schoolcommissiën, en deze verschoonen haar onverschilligheid door te wijzen op den schoolopziener, die zich evenmin om het onderwijs bekommert.

De inspecteurs zijn bezoldigd, zij kunnen zich uitsluitend aan het onderwijs wijden, toch leeren zij hoofdzakelijk de scholen hunner provincie uit de jaarlijksche verslagen kennen. De tijd tot geregeld schoolbezoek ontbreekt hun.

Examens en administratieve werkzaamheden vorderen zooveel tijd, dat aan geregeld en herhaald schoolbezoek in de groote provinciën niet te denken valt, en worden nog scholen bezocht, dan is het niet meer dan een vlugtig bezoek, dat volstrekt geen regt geeft om met grond over den toestand eener school te oordeelen.

De regeling van het schooltoezigt heeft dan ook niet aan de verwachting beantwoord. Behoorlijk bezoldigde schoolopzieners, die het opzigt hadden over kleine districten, zoodat zij in staat waren minstens viermaal 's jaars de scholen van hun district naauwkeurig te onderzoeken zouden wenschelijk zijn.

Die mannen, met oordeel ook uit de onderwijzers gekozen, konden waarlijk toezigt uitoefenen, en den onderwijzer krachtig steunen in de verbetering van veel wat verbetering vordert.

En inspecteurs en schoolopzieners zijn tegenwoordig niet in staat naar behooren hun betrekking te vervullen.

Hoe weinigen zijn er overgebleven van die oude schoolopzieners, die men met volle regt de vrienden van de onderwijzers in hun district kon noemen; die als vriend in de scholen kwamen, daar geruimen tijd vertoefden, en door vriendelijken raad krachtig medewerkten om het onderwijs te verbeteren.

Hoe dikwijls zijn nu de schoolopzieners alleen controleerende ambtenaren, die zich slechts dan met de scholen bemoeijen, als de jaarverslagen klagten behelzen of bepaalde klagten worden ingediend!

Blijkt uit het bovenstaande voor den onbevooroordeelde, dat de wet tot regeling van het lager onderwijs nog volstrekt niet volmaakt is, en vele bepalingen wijziging behoeven, nog andere zaken zouden tot meerdere bevestiging kunnen worden aangehaald! Hoe dikwijls hebben niet reeds de provinciale acte-examens aanmerkingen van verschillende zijden uitgelokt; reeds is er op aangedrongen om die te vervangen door staatsexamens, af te nemen door een rijks-commissie, jaarlijks door den minister te benoemen, die in drie of vier plaatsen achtereenvolgens zitting kon houden; daardoor toch zouden en schoolopzieners en inspecteurs meer tijd krijgen om meer geregeld toezigt te houden op de scholen aan hun zorg toevertrouwd, en wat vooral wenschelijk is, de examens zouden meer gelijkvormig zijn.

De uitkomsten toch bewijzen dat op de gelijkvormigheid dier examens nog vrij wat schijnt af te dingen. Terwijl toch in de eene provincie meestal ruim de helft der aspirant-hoofdonderwijzers slagen, zijn de cijfers in andere provinciën waarlijk bedroevend.

De oorzaak van dit verschil kan toch onmogelijk alleen gezocht worden in de mindere ontwikkeling der aspiranten. Voor Noord-Holland

in het algemeen en voor Amsterdam in het bijzonder zoude het een treurig getuigenis zijn. Limburg mogt zich trotsch onder haar zusteren verheffen.

Het kweekelingenstelsel zoo streng en teregt onlangs in de kiesvereeniging Burgerplicht te Amsterdam gecritiseerd, zoude stof tot velerlei op- en aanmerkingen kunnen geven; ook omtrent de opleiding der onderwijzers en de inrigting der rijks kweekscholen was na een ruim tienjarige werking der wet veel te zeggen.

Maar reeds genoeg opmerkingen die bewijzen dat niet alleen art. 23 de eer der bestrijding verdient, en dat het in het belang van het onderwijs en dus van de Nederlandsche jeugd te wenschen ware, dat alle partijen, de quaestie omtrent art. 23, en wat daarbij behoort lieten rusten, dit is toch waarlijk geen levensquaestie, zoolang men dezelfde onderwijzers houdt, dan zoude men gelegenheid hebben zich meer te bepalen tot praktische verbeteringen.

Ons onderwijs is nog gebrekkig, in veel opzigten zeer gebrekkig. Dit gebrekkige te verbeteren, moge het doel van allen meer en meer worden, die het Nederlandsche volk wenschen te verheffen tot een verstandelijk ontwikkeld volk, die de kracht van een volk zoekende in ontwikkeling, kennis en beschaving alle beschikbare middelen tot bereiking van dit doel wenschen aan te wenden. Mogen allen daartoe medewerken, van bevoegd en onbevoegd kan daarbij geen sprake zijn, het is ons aller zaak, en verhindert de wet de invoering van noodzakelijke verbeteringen, men aarzele niet uit vrees voor hernieuwden strijd om die verbeteringen tot stand te brengen.

Heeft men zich steeds beroemd op ons nationaal onderwijs, die roem moge steeds meer en meer op waarheid gegrond zijn. Het bijzonder onderwijs bloeije naast het openbare! Mogen beiden, elkander aanvullende, zich verbroederen, en te zamen krachtig bijdragen om een goed onderwijs, dat allen voldoet en voor allen voldoende is tot stand te brengen!

A.

A.J.L.

Staatkunde en geschiedenis.

Geen spreekgezelschap.

‘’t Politiek leven is hier onbeduidend. Allemaal kooplui, kleine en groote, die van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op 't bureau zitten of achter de toonbank staan, tijd noch lust hebben om daarna voor wat anders, vooral voor iets dat geen winst geeft, zich een beetje intespannen.’

'k Meende dat 't anders was. Je stad heeft den naam van nog al wat over te hebben voor de politiek en echt liberaal te zijn.

‘Dat zal ik je verklaren - 't zijn altemaal kooplui, ergo allen voorstanders van den vrijen handel. De vrije handelspolitiek behoort tot de liberale politiek, en zoo komen onze kooplui aan den naam van liberalen.’

Dus niet om politiek inzicht en politieke overtuiging, maar enkel uit handelsbelang?

‘De meesten. Denk je dat er velen zijn, die zich ooit met de politiek 't hoofd breken, voor zoover zij den handel niet raakt, die onze staatsinrichting kennen, de verschillende beginsels van staatsbeleid hebben overwogen? Vrije handel is een liberaal beginsel - “leven de liberalen!” roepen onze lui. Zeg hun: “dit of dat is liberaal” ze zijn er voor: “Stem P. of C. hij is liberaal” ze doen 't. De aanbeveling van een paar mannen, die voor politici doorgaan, en een liberaal etiketje - dat is hier genoeg.’

Dan is 't pover gesteld.

‘Juist en daarom - of eigenlijk om die oligarchie van een tweetal onmogelijk te maken - hebben we een kiesvereeniging opgericht, die onze luidjes aan 't politiseeren moet helpen. De een of andere advokaat - we hebben hier een boel jonge - leidt een politieke quaestie in, daarover wordt dan gedebatteerd, en zoo leeren onze eerzame burgers over politieke zaken nadenken. Dat is de vereeniging die van avond vergadert, en nu zult ge begrijpen, dat ik er moeielijk kan wegblijven. Maar ga meê. X spreekt van avond - een vlugge vent dien ge met plaisir zult hooren.’

Wat zou ik doen? In Q. kende ik geen sterveling, komedie was er dien avond niet. Ik moest wel meê.

't Was een net zaaltje. Aan 't eene einde zat 't bestuur, aan een ronde tafel met een groen kleed. In 't midden zaten de leden aan een langwerpige dito zonder kleed. Bij de kachel, die aan 't andere einde der zaal tegenover het bestuur stond, warmden eenige personen hunne handen.

Gedachtig aan het gewicht, waarmeê soms was verkondigd, dat de kiesvereeniging Y. te Q. Mr. die of die had aanbevolen als candidaat voor de Tweede Kamer: gedachtig aan hetgeen mijn vriend mij even te voren had gezegd over de grootsche roeping der vereeniging tot ontwikkeling van politiek leven in Q. - keek ik een beetje verwonderd van 't klein getal aanwezigen.

Is hier wel, fluisterde ik, één vijfhonderdste percent van de mannelijke bevolking tegenwoordig?

'De belangstelling is klein - *tandem fit surculus arbor*,' antwoordde mijn optimist.

Ik hield me nog bezig op de gelaatstrekken afgaande te gissen wie waarschijnlijk tot de sprekers behoorden, en had juist berekend, dat er een twintig burgerlieden, een viertal personen van voornamen rang en een aantal advocaten waren, toen de spreker begon.

Het convocatie-briefje had gemeld, dat de vraag zou behandeld worden, of het wenschelijk was dat het recht om oorlog te verklaren en tractaten te sluiten aan den Koning alleen bleef toegekend. Die quaestie boezemde mij volstrekt geen belangstelling in. In ons land en in den tegenwoordigen toestand is het denkbeeld, dat onze vorst een aanvallenden oorlog of een krijg tegen den zin der natie voeren zou, een hersenschim. En ik betreurde 't dat men aan dergelijke onbeduidende zaken aandacht schonk en tijd verspilde, ten nadeele van veel belangrijker en gewichtiger aangelegenheden.

De spreker dacht er evenwel anders over. Hij sprak eerst aangrijpend, vervolgens plechtig en sloot oratorisch. Met mitrailleuse-geknetter en kanonnendonder begon hij. Een slagveld met lijken bezaaid beschreef hij, een verwoeste stad, een in den ijskouden nacht eenzaam stervenden Pruis, die een afscheidskus drukte op den laatsten brief, dien hij van zijne vrouw ontvangen had - twee kruideniers werden onder hunne bakkebaardjes bleek.

'Vreeselijke oorlog, hebt gij recht van bestaan?' galmde hij, de spreker, uit - en liet eensklaps, in den plechtigen toon vallende, volgen: Neen Mijne Heeren, in onze, negentiende eeuw heeft de oorlog dat recht niet. De volken van Europa, en gij Mijne Heeren, hebt 't hem ontzegd. In de middeleeuwen behoort de oorlog t'huis - hij strijdt met onze behoeften, belangen, begrippen en beginselen. Daarom heeft de oorlog geen recht van bestaan in dezen tijd.

‘Spreken wij dat uit, M.H. Laten wij dat verklaren in het aangezicht van gansch Europa, van geheel de wereld. Terwijl het kanon in gindsche oorden dondert en duizenden daar vallen door het zwaard - is 't een schoone, heerlijke roeping voor Nederland die verklaring af te leggen. We zullen daarmeê trouw blijven aan onze geschiedenis.’ - [Volgde een betoog dat Nederland den vrede liefhad van het ‘ontwoekeren aan de zoute golven’ af]. ‘Laten wij iets doen, dat ons land verheft, het plaatst aan de spits der volken, die den vooruitgang liefhebben. Want het geldt een beginsel, van welks waarheid ieder overtuigd is, maar dat nog slechts een mond behoeft, die het uitspreekt. Laat Nederland die mond zijn. Gunt het die eer. Herinnert u hoe onze voorouders nimmer er voor terugdeinsden een beginsel in hun banier te schrijven, al werd 't door geen ander volk gehuldigd.’ [Volgde een uiteenzetting hoe de Nederlanden het recht van onderdanen tegenover hunne vorsten hadden gehandhaafd in hun strijd tegen Spanje en de vrijheid der zee tegen Engeland, de eerbiediging van particulier eigendom ter zee in oorlogstijd hadden verdedigd] - ‘Roem en eer zie ik voor ons volk weggelegd, als gij M.H. en, door uw voorbeeld medegesleept het geheele volk’ - [mijn buurman, die te veel naar laurierbladen rook om geen apotheker te zijn, sprong bijna van de bank] - ‘verklaart van geen oorlog meer te willen weten, verklaart dat de tijd van den oorlog voorbij is. 't Zal een verklaring zijn, grootscher dan die der Fransche revolutie, toen zij de rechten van den mensch verkondigde. Wij zullen de baanbrekers zijn, M.H. de stichters van een nieuwen tijd. Dat zullen wij zijn - als gij M.H. aan mijn voorstel gehoor geeft: Laat alles wat op oorlog betrekking heeft, uit onze grondwet wegvallen. Tractaten zijn soms noodig voor grensregeling en dergelijke. Maar oorlog is niet noodig; oorlog is een onding, een gruwel. Over oorlog spreken in onze grondwet, is den oorlog erkennen. Den oorlog erkennen is hem uitlokken. - Schrapt den oorlog met al wat tot hem behoort, uit onze grondwet - dan verklaart Nederland: dat het geen oorlog wil, dat de oorlog geen recht heeft van bestaan.’ Enz. enz. De oorlogzuchtigheid der vorsten, de voorkeur der dames voor heeren in uniform, de improductieve uitgaven voor leger en vloot, het soldaatje spelen der jeugd, en de hemel weet wat - werd door den spreker aangevoerd - tot aanbeveling van zijne conclusie. Hij schilderde vervolgens den gelukkigen tijd, waarin zwaarden tot kouters en bajonetten tot zeisen zouden zijn omgesmeed. Eensklaps hield hij op.

‘M.H., - hernam hij op somberen toon na een oogenblik zwijgens - M.H. gij verwerpt mijne conclusie. Ze schijnt u een illusie. Ze is u al te schoon en verheven, vermetel en lichtzinnig misschien: gij verwerpt haar. - Wat doet gij dan? - Dan M.H. erkent gij het recht van den oorlog. En als uw huis in brand geschoten is, uw vrouw beleedigd, uw kind vermoord, uw welvaart verwoest - dan zult gij op uw ouden dag, zoo eenzaam en ellendig, dezen avond her-

denken en zeggen: ‘mij is dit overkomen, omdat ik mijn stem niet verhief toen 't tijd was.’

‘Razend handig’, hoorde ik achter mij fluisteren, zeker door een collega van den spreker. De eene helft van 't publiek barstte los in toejuichingen, de andere helft rilde.

‘Is dit tot politieke ontwikkeling van 't volk?’ vroeg ik mijn vriend.

‘Wie van de heeren verlangt het woord?’ vroeg de praeses en liet zijn blik over de vergadering weiden. - Plechtige stilte. - ‘Wie van de heeren?’ luidde het nogmaals. Een oogwenk van den praeses aan een jong mensch, door mij in de rubriek advocaten geplaatst, volgde.

‘Mijnheer de voorzitter, ving deze plotseling opstaande, aan, hoewel ik niet voornemens was dezen avond het woord te voeren, kan ik toch niet nalaten van de aangeboden vrijheid gebruik te maken, nu ik den geachten spreker, die het debat geopend heeft, op de welsprekendste wijze de gevaarlijkste denkbeelden heb hooren ontwikkelen. Niet zoozeer bij zijne conclusie, als bij hetgeen door hem tot aanbeveling daarvan werd aangevoerd, wensch ik een oogenblik stil te staan. De argumenten zijn de steunsels van de opgeworpen stelling, - gelukt het mij die steunsels te ontwrichten, dan zal ik, naar ik hoop, het mijne hebben bijgedragen om onze vereeniging te behoeden, dat zij zich verklaart voor denkbeelden, die, zoo zij ingang vonden bij ons volk, ons land in een zee van jammeren zouden storten, ja daaronder zouden begraven. De spreker heeft zich beroepen op de liefde voor den vrede, welke onze natie kenmerken zou. Maar ik vraag den spreker, of hij dan onzen roemrijken tachtigjarigen oorlog is vergeten, onze oorlogen ter zee tegen Denemarken en Engeland, tegen Lodewijk XIV en Karel II, en wil hij die oorlogen rekenen tot de middeleeuwen, waarin alleen volgens hem, de oorlog recht van bestaan had - dan wijs ik zegevierend op den tiendaagschen veldtocht, waarin ons volk zich met roem overlaadde, op het bombardement van Algiers en de expeditie tegen Bali.

Maar er is meer, mijnheer de voorzitter; spreker erkende, dat het sluiten van tractaten soms noodzakelijk was. Weet hij dan niet dat tractaten juist de aanleidingen tot de oorlogen zijn? Welke krijg, vraag ik hem, is niet uit een tractaat ontstaan? Welke natie trok het zwaard, dan om zich van het juk, door tractaten haar opgelegd, te ontslaan? Spreker noemde tractaten noodzakelijk o.a. voor regeling van grenzen; weet hij niet dat de meeste oorlogen ontstonden, omdat men andere grenzen wilde, dan bij tractaten geregeld waren? Spreker erkent dus zelf, als hij recht van bestaan toekent aan tractaten, dat ook de oorlog recht van bestaan heeft.

Hij zelf heeft krachtiger gepleit tegen zijne conclusie, dan ik het zou vermogen, M. de V., en ik heb de vergadering slechts te herinneren aan hetgeen de spreker zelf dienaangaande in het midden heeft

gebracht, om te mogen verwachten, dat zij sprekers conclusie met algemeene stemmen zal afwijzen.'

'Razend handig,' klinkt het weer achter mijn rug. De glimlach, die op eenige aangezichten verscheen, sprak dezelfde meening uit. Op het gelaat der anderen stond nog minder te lezen dan te voren - hoogstens iets van de gewaarwordingen van de eend, die bemerkt dat zij in een vreemde bijt is geraakt. De president zag met aanmoedigenden blik het publiek rond: 't ware jammer, dacht hij, als het debat zoo spoedig hokte.

Daarvoor begreep iemand te moeten zorgen, die er uitzag als een candidaat-notaris of commies bij de posterijen. De woorden wilden hem niet zoo vlug van de tong, maar de inhoud was al evenzeer ter zake als hetgeen gezegd was door de vorige sprekers. Dit jong mensch had zeker ergens gelezen, dat oorlogen aderlatingen der menschheid zijn, en dat diezelfde menschheid geen enkelen stap voorwaarts deed of zij plaste 'in bloed.' Dat elk van die beweringen wat anders bedoelde, scheen bij den spreker niet te zijn opgekomen. Hij mengde de bloederige aderlatingen en de bloederige plassen door een, dat 't walgelijk werd, en scheen het ideaal bereikt te achten, wanneer de laatst overgebleven mensch den laatsten stap voorwaarts had gedaan door zijn éénigen medemensch te vermoorden, en zich zelf een duchtige aderlating had toegediend om recht gezond te zijn. Zooals ik zeide - het lag misschien aan de citaten - vloeijend sprak de man niet.

Misschien werkte dit er toe mede, dat een der heeren aan de lange tafel, die al eenigen tijd wat onrustig was geweest, en van kleur gewisseld had - eensklaps, zonder opstaan, uitriep:

'Mijnheer de president, 'k wou maar even vragen, mijnheer' [hij wees op advocaat X] 'wil dat we verklaren zullen dat we geen oorlog meer willen voeren, maar als 't er nou eens toe komen moest, als de een of andere potentaat ons net zoo lang tempteerde en trapte, dat we wel moesten - wat dan?'

De man zag voor zich, hij voelde den strakken blik, dien X. op hem sloeg, en was zelf verbaasd over zijn stoutheid. Deze scheen zijne buren geducht te verrassen, want ze keken hem aan alsof ze zeggen wilden: 'wat doe jij met je klompen op 't ijs?'

'Wie van de heeren verlangt nog het woord? Niemand? Dan geef ik het aan mr. X. ter verdediging van zijne conclusie.' Van zijn speech kan ik onmogelijk verslag geven. Daartoe was ik te verontwaardigd over de brutaliteit, waarmee hij den eigenwaan der opponenten versterkte door het roemen van hunne oppositie, en zelf over een der ingewikkeldste vragen van het staatsrecht durfde spreken, ja daarover een stemming uitlokken, zonder aan die vraag ook maar eenige aandacht te gunnen. Alsof hij als pleiter was opgetreden in een kwade zaak, ontdook hij de quaestie, beantwoordde hij de tegen hem aange-

voerde argumenten - hoedanig hun gehalte ook zijn mocht - met excepties, gebruikte enkele uitdrukkingen van zijne bestrijders om zich met een aardigheid van hen af te maken en stelde soms hetgeen zij gezegd hadden, geheel verkeerd voor. De zaak was hem geen ernst, met handigheid meende hij te kunnen volstaan. De lachers op zijne zijde te krijgen en een zekeren indruk, vooral van zijn vlugheid en welbespraaktheid, teweeg te brengen, was zijn éénig doel. Was 't minachting voor het publiek, overschatting van eigen kracht of enkel jongensachtige lichtzinnigheid; - was 't, dat dit jonge mensch, de advokatuur in haar minder gunstigen zin opvattend, in haar verkeerde praktijken zijn kracht zocht, en reeds zoozeer daaraan gewoon was geraakt, dat hij deze te pas bracht, waar ze buiten kijf geheel misplaatst waren?

Ik weet 't niet, maar ik was blij toen de hamer van den praesis 't einde der vergadering verkondigde.

Dat ik wassen neuzen en goochelaarstoeren te zien zou krijgen, had ik niet vermoed. Het schouwspel, hoe men van ernst spel maakte, een goede zaak bedierf, griefde mij. Ons volk is, naar mijne meening, zeer weinig ontwikkeld in de politiek. De meesten stellen zeer weinig belang in het belang van allen. Omdat zij er geen oog voor hebben, hebben zij er ook geen hart voor. Bijeenkomsten, die bevorderlijk kunnen zijn voor ons politiek leven, vind ik dus een uitmuntende zaak. Doch daarom acht ik 't te meer een gruwel, wanneer die bijeenkomsten verlaagd worden tot een vertooning, als hierboven door mij beschreven werd.

‘Ge hebt 't slecht getroffen,’ zeide mijn vriend, toen ik hem mijne indrukken mededeelde.

Dat hoop ik - ja, dat geloof ik ook.

QUALIS.

Geschiedenis van den dag.

Ons voorgevoel werd bewaarheid, droeviger dan wij het ons hadden kunnen voorstellen. Zelfs de vijand in het land, de vijand met zijn vreeselijke kanonnen de hoofdstad, het trotsche Parijs bedreigend, kon Frankrijk niet behoeden voor den burgeroorlog.

Zonderling patriottisme van die Franschen! Terwijl overal elders de diepste smart, de nog bloedende wonden vast aan een zouden verbinden, en al ware 't maar tijdelijk de handen eendrachtig in een doen slaan om het hoofd fier te verheffen in den storm en den vijand althans geen

ooggetuige te doen zijn van de grootste aller tragediën, den burgeroorlog, den vijand niet te doen spotten: zij hebben nog niet genoeg gehad; wat zij tegenover ons niet hebben vermocht, dat zullen zij tegenover elkander beproeven, - neen, geen overweging had vat meer op den Franschman. De vaan van den opstand werd te Parijs ontrold, een tweede belegering, thans door eigen landgenooten, teistert het centrum der zoogenaamde beschaving.

En toch, niet geheel den Franschman kunnen wij dien opstand wijten; de mannen, die hem hebben gestookt, zijn lieden zonder natie, zonder vaderland; 't zijn internationalen, socialisten, communisten, hoe men ze ook 't liefst wille noemen, die zich een doel voorstellen geheel verschillend van hetgeen al de staatkundige partijen in alle landen bezig houdt. Evenals voor de Katholieke kerk in de middeleeuwen bestaat voor hen niet de scheidsmuur der natiën, zij vormen één bond; *ubi bene ibi patria* zingen zij, en zij droomen van het vaderland, waar de goederen des levens, weelde en overvloed, volop en met geringe moeite voor een iederéen verkrijgbaar zijn; zij haten regeering, staatkunde, alles, wat wij als noodzakelijk en onmisbaar hebben leeren beschouwen, wat de vrucht is van eeuwenlange ontwikkeling, - want de regeeringskunst heeft niet het middel uitgevonden om aan elk mensch een zekere mate van stoffelijk geluk en welvaart te verzekeren.

Van zuiver communistischen aard is de opstand te Parijs; de overgang was te groot voor die duizende werklieden, die maanden lang waren gevoed met het brood, waarnaar zij slechts de hand behoefden uit te steken, die wapenen hadden gekregen, die hun twintig jaren lang waren onthouden. Hadden zij niet altijd gedroomd, was het hun niet voorspeld dat er een verandering moest en zou komen in hun treurigen toestand, de honger en het gebrek elken dag, elk uur soms hen aangapend, dreigend hen te verslinden, neen te martelen, zoo langzaam als geen inquisitie ooit een marteltuig heeft uitgedacht.

Nooit kon de kans schooner staan om een poging te wagen de daad te voegen bij het woord: gelijkheid in leven en genietingen op de wereld, en het ontbrak immers niet aan voorwendsels! wat deed de Regeering voor hen! wat zou er geschieden wanneer zij weder de wapenen hadden afgegeven en zich weerloos laten maken! Had men niet Parijs vernederd en gegriefd door te weigeren de nationale vertegenwoordiging daar te doen vergaderen waar het behoorde! Was de ontevredenheid daarover in Parijs niet algemeen!

Als men alles indenkt, dan moet men zich verwonderen, dat de vaan van den opstand niet vroeger is ontrold, en de beweging eerst begonnen is, toen de Regeering beproefde aan de nationale garden uit de voorsteden de wapenen te ontnemen, althans de kanonnen. En eenmaal begonnen, was het aan den anderen kant vreemd dat de beweging zoo weinig tegenstand ondervond. Tegen de kwaadwillige nationale garden stonden betergezinde, en zij lieten toe, dat de eerste

meester werden van de stad. De dagbladen schreven tegen de verrijzende commune met onverschrokken moed, en.... men trachtte de muitende nationale garden te ontwapenen door een vredelievende manifestatie.

't Is waar, ook de betere klasse te Parijs had haar grieven tegen de regeering der Nationale Vergadering, eene Regeering, die, het wantrouwen tegen hare reactionaire bedoelingen nog daargelaten, allereerst geen sympatie had ingeboezemd door haar gebleken zucht om te schipperen en te middelen. De Regeering bestond meerendeels uit oude mannen en wat zij deed, was oudmanachtig, - maar waren de Parijzenaars dan de dagen vergeten, toen in beginsel dezelfde beweging bestond, de strijd tusschen de niet bezittende en de bezittende klassen en op bloedige wijze de strijd werd beslecht, die de welgestelde burgers van de vrees voor het roode spook verloste, een vrees die zoo sterk nawerkte, dat men zich straks in de armen wierp van het caesarisme om rust te hebben en de rust te kunnen genieten.

Ziedaar wat ons altijd nog raadselachtig is in de Parijsche beweging: de weinige weerstand, die feitelijk door het welgezinde deel der bevolking is en wordt aan den dag gelegd tegen het schrikbewind der Commune. Maar vergeten we niet dat die Parijsche bevolking maanden lang al de ellende heeft getorscht van een Pruisisch beleg. De maanden lange overspanning, en eindelijk die onlijdbare vernedering, zij hebben wellicht de kracht van de Parijzenaars verdoofd; de mindere man verkwam in een zeker opzicht tijdens het beleg; hij had geregeld brood bij spelend werk; de gegoede klasse ontbeerde en leed.

Met afwisselend geluk hebben de beide partijen, de opstandelingen van Parijs en de troepen der Nationale Regeering elkander bestreden; toch is het einde te voorzien; Parijs zal moeten bukken. De beste Fransche soldaten worden uit Duitschland teruggevoerd, door Mac-Mahon georganiseerd en straks vernemen wij dat Parijs voor de tweede maal heeft gecapituleerd, of wat nog waarschijnlijker is, dat de stad stormenderhand is ingenomen.

Maar dan? of de quaestie daarmee ware opgelost! Wat de socialistische zijde van den opstand betreft, kan elke groote stad van Europa hetzelfde schouwspel vertoonen als Parijs; te Berlijn en te Weenen b.v. wordt onderdrukt, wat te Parijs aan het licht komt; de groote steden zijn tevens het rijkst van proletariërs, die met een weinig agitatie even gemakkelijk zijn te bewegen om de wapenen op te vatten tegen de Regeering en bovenal tegen de bezittende standen. Maar voor een deel gaat de beweging dieper; ook als geheel beschouwd, staat Parijs, de hoofdstad, tegenover het verdere Frankrijk. Het is het antagonisme, dat eveneens bijna overal bestaat, de afscheiding tusschen stad en land; hier, in het stille buitenleven wordt als bijna een plantenleven geleid en gevoelt men dien drang naar vooruitgang en ontwikkeling, dikwijls

alleen naar verandering, die in de groote steden als door stoomkracht wordt aangezet, niet, hier is men derhalve in den regel behoudend, daar liberaal tot afbrekens toe. En nu is bij de Parijzenaars een gevoel van vervreemding gekweekt van het overige Frankrijk; indien men de uitersten wil: hier een goedgeloovig Katholiek Frankrijk met een lagere geestelijkheid, die bij den Syllabus zweert, vol monarchale aspiratiën en overleveringen, het Frankrijk, dat Pius IX weer te Rome zou willen brengen, - daar nog altijd de groote woorden van '89 of '48, het Parijs, dat van staatkundige utopien droomt, dwaas, dol soms, maar toch naar verlichting zoekend, naar vrijheid hakend, den priester hatend, die zijn geweten wil binden en de Regeering, een monarch bovenal vloekend, die de voogd over hem wil spelen.

Nog eens: wat dan? Wie zal de kaart van Frankrijk leggen, wie zeggen, wat er voort zal komen uit die tegenstrijdige bestanddeelen? Ware Parijs niet alleen gebleven, had de opstand blijvenden wortel geschoten ook in de andere steden, de dagen der Nationale Vergadering, waren wellicht reeds voorbij geweest, en had de Commune van Parijs haar schrikbewind over Frankrijk uitgebreid. Nu zal de Commune straks vallen, en haar fouten, haar misdaden zullen even zooveel wapenen zijn in de hand der reactie. Thiers zweert nog bij de republiek maar de veranderlijkheid van den grijzen, in deze dagen waarlijk niet te besnijden staatsman daargelaten, kan hij noch iemand anders instaan voor hetgeen de meerderheid der Nationale of van een straks verkozen Constitueerende Vergadering zal eischen op grond van haar meerderheid.

En wat ons het meest vrees voor Frankrijk inboezemt, is de klove die er telkens tusschen de partijen blijkt te bestaan, en die wijder in plaats van nauwer wordt. Vergissen wij ons niet, dan is de partijvorming in Frankrijk van dien aard geworden, dat elke partij het monopolie van Frankrijk te zijn en van alleen vaderlandsliefde te bezitten, voor zich in beslag neemt, en het vaderland straks het strijdperk zal zijn, waar de verschillende partijen haar krachten beproeven en onder welker hartstochtelijken voet het vaderland vertreden wordt.

Wij denken bij de toekomst van Frankrijk wel eens aan de opmerking van een Duitscher, dat de Romanische volken het verkeerde dat hun eigen is, volkomen inzien en erkennen, maar zij het vermogen missen om het verkeerde door iets beters te vervangen.(*) Van daar dat Spanje en Italië jaar in jaar uit aan dezelfde kwalen voortsukkelen maar zonder dat er merkbare verbetering intreedt. Zou dat ook de toekomst van Frankrijk zijn?

Een opstand te Parijs heeft op zich zelf niets bevreemdends, al is de laatste reeds 20 jaren ruim geleden. Merkwaardig is het echter dat die opstand thans niets verontrustends heeft. Welk een paniek vroeger wanneer de mare door Europa weerklonk: opstand te

(*) F. von Hellwald, Zur Geschichte der Germanischen Race. A. Allg. Zeit. 15 Oct. '70.

Parijs! 't Was of de geregelde toestand in elk rijk daarmee werd bedreigd, en alles in ons werelddeel op losse schroeven stond, wanneer 'Frankrijk niet in rust was', zooals Louis Napoleon Sr. zeide. Nu echter boezemen die zaken bij sommigen belangstelling in, bij niemand vrees. Voor een deel hebben wij deze verandering daaraan toe te schrijven, dat in den laatsten tijd in Europa zulke tooneelen hebben plaats gehad, dat het gevoel als is afgestompt. Wat beteekent een opstand te Parijs bij die reusachtige veldslagen, die geleverd zijn tusschen de twee machtigste rijken. De groote schok bovendien, dien oorlogsbrand, in welk gedeelte van ons werelddeel dan ook, veroorzaakt heeft, maanden lang reeds plaats gehad, wij zijn dien nog niet te boven. Voor een wellicht nog grooter deel hebben wij echter die verandering toe te schrijven aan de vorming van het Duitsche rijk, dat met zijn troepen een gedeelte van Frankrijk nog bezet houdt en als een ijzeren muur vormt, waardoor de verspreiding van de gloeiende lava van het vuurspuwende Parijs wordt belet. Met zelfverheffing wijzen de Duitschers er op, dat dit voor Duitschland en voor Europa de eerste vrucht is van Duitschlands eenheid en macht; dat Duitschland zal voortaan met zijn machtige, krachtige ontwikkeling het bolwerk zijn voor den vrede en de rustige ontwikkeling van Europa.

Kunnen wij onze naburen op dit punt gelooven? Zou het hun werkelijk ernst zijn met deze opvatting van de roeping van het Duitsche Rijk? De eerste vergaderingen van het Duitsche parlement zouden wel in staat zijn iets van het wantrouwen tegen *l'empire c'est la paix* weg te nemen. Verlangend werd uitgezien naar de woorden, waarmee Keizer Wilhelm den eersten Duitschen Rijksdag te Berlijn zou openen; en de troonrede ademde een zekere kalmte, en 't was als ware zij er op aangelegd om van Europa de vrees weg te nemen, dat Duitschlands eenheid en Duitschlands macht een bedreiging zouden zijn voor den vrede van Europa. 'De geest,' sprak Wilhelm, 'die in het Duitsche volk leeft en zijn beschaving en zijn zeden doordringt, niet minder de Constitutie des Rijks en van zijn leger, behoeden Duitschland te midden van zijn zegepralen voor elke verzoeking misbruik te maken van zijn door eendracht gewonnen kracht. De eerbied, dien Duitschland voor zijn eigen zelfstandigheid eischt, *geeft het ook bereidwillig aan de onafhankelijkheid van de andere Staten en volken*, *zoowel de zwakke als de sterke.*' Men zou den indruk van die woorden al aanstonds kunnen verzwakken door op te merken, dat het een Hohenzollern is, die zoo spreekt, en de natuur hier blijkens de ervaring boven de leer kan gaan, - maar wij voegen er bij: 't is waar, de Hohenzollern zijn geen beminnelijk geslacht, zij zijn heerschzuchtig en hebben alle macht in Duitschland aan zich weten te trekken, maar, de Hohenzollern zijn bigot en spreken over hun God of het familie van hen was, maar het zijn geen huichelaars, geen leugenaars in den strikten zin des woords.

Maar al hechten wij niet meer aan vorstelijke woorden, ook de

Rijksdag heeft de verwachting te leur gesteld van hen, die meenden dat de Duitschers, thans tot macht en aanzien gekomen, een stouten toon zouden aanslaan tegenover andere rijken en volken; het huldigen van het beginsel van niet-interventie, het eerbiedigen van de nationaliteit en de zelfstandigheid van de andere volken, vond weerklank bij al de leden, en niet één stem ging er op om een andere staatkunde aan te geven; de commissie voor het adres van antwoord op de troonrede stelde voor van de instemming met het beginsel der Regeering op duidelijke, ronde wijze te doen blijken en nam de volgende zinsnede aan: '*de dagen der inmenging in het inwendige leven van andere volken*, *zullen*, *naar wij hopen*, *onder geen voorwendsel*, *onder geen vorm wederkeeren.*' Zestig stemmen verklaarden zich tegen die uitdrukking, maar 't waren niet de stemmen der Duitschers, die de tradities der Hohenzollern ook buiten Duitschland wenschten gevolgd te zien en een uitbreiding van het Duitsche Rijk verlangden ten koste van andere, niet Duitsche volken, neen, 't waren de clericale leden, die gekozen, niet om de ontwikkeling van hun vaderland te bevorderen maar om te waken voor de belangen van de Katholieke Kerk, een interventie wilden om den 'gevangene' te Rome te verlossen en aan het hoofd der Katholieke Christenheid zijn rijk weder te geven van '*deze* wereld'. Al de andere partijen echter hadden zich vast aaneengesloten om vooral tegenover het wantrouwen in Italie, in Zwitserland, in Nederland het luide en duidelijk uit te spreken: Duitschland is een Duitsch Rijk, het beschouwt als zijn roeping, als zijn streven den vrede van andere volkeren niet te bedreigen, maar te bevorderen.

Wij wijzen met welgevallen op dit verschijnsel, omdat het overeenstemt met hetgeen wij reeds vroeger over de Duitsche eenheid in verhouding tot Europa, en met name ook tot ons vaderland hebben gezegd. Van verschillende zijden echter werden bezwaren tegen onze beschouwing ingebracht. Men vreesde bovenal dat door die vredelievende beschouwing de wapeningsplannen hier te lande zouden kunnen schipbreuk lijden. De heer Spruijt noemde in de *N. Rotterdamsche Cour.* van 16 Maart onze geheele voorstelling optimistisch. De heer Van de Sande Bakhuijzen schreef in ons vorig nummer een brief, waarin onze bestrijding van de hooge wapening onverantwoordelijk werd genoemd. Beide heeren zijn zonder twijfel tot het geloof aan de noodzakelijkheid van onze verhoogde wapening gekomen door Pruisen-, door Bismarckvrees; zij houden het voor waarschijnlijk, dat wij over eenigen tijd den strijd zullen moeten voeren voor onze onafhankelijkheid, en aangezien wij bij behoorlijke wapening in dien strijd de overwinning kunnen behalen, moeten wij tegen geen offers opzien en ons alle ontberingen en opofferingen getroosten. De belangen van het onderwijs, van onzen handel, moeten op den achtergrond treden.

Hulde doende aan de humane wijze, waarop die heeren hunne bezwaren ten berde hebben gebracht, - een humaniteit, die vooral bij

het bespreken van deze quaestie dikwijls ver te zoeken is, en die toch alleen in staat is om de discussie vruchtbaar te maken, - moeten wij echter erkennen dat zij ons niet overtuigd hebben.

De grond der quaestie is: hebben wij van het éenig Duitschland onder Pruisen's leiding gevaar te vreezen voor onze onafhankelijkheid? Wij antwoorden neen. De eenige grond, dien de heer Spruijt voor het tegendeel weet bij te brengen, is een artikel uit de *Norddeutsche Algemeine Zeitung*, een artikel, waarmede de *Arnhemsche courant* in haar Prussophobie zoozeer was ingenomen, dat zij het artikel tot tweemalen toe overnam, wel niet om haar lezers te amuseeren maar om het nationale vuurtje nog eens - en dat op zulk een vervelende wijze - aan te stoken. Maar, zou men kunnen vragen: hebben wij reden zooveel gewicht te hechten aan de artikelen uit dat officieuse blad? De *Nordd. Allg. Zeit.* behoort zonder twijfel tot de best geredigeerde bladen in Duitschland; het blad wordt somwijlen gebruikt tot ministerieele mededeelingen, die zich echter steeds onderscheiden door haar stijl en inhoud. Meer nog tracht de redactie van dit blad de staatkunde der Regeering te ondersteunen in haar eigen artikelen, en doet dit soms op zulke een onhandige wijze als ten onzent het *Dagblad;* het let meer op het doel, dat het voor heeft, dan op de juistheid en de kieschheid van de aangewende middelen. Was de heer Spruijt meer bekend met de journalistiek, hij zou weten met hoeveel omzichtigheid men dagbladartikelen, - die kinderen van éen dag, - als bronnen van bewijsvoering moet gebruiken. Wij zouden iets meer aan zulk een artikel hechten, wanneer het verschenen ware in de *Prov. Corresp.*, die haar mededeelingen in den regel ontvangt van de hand van Von Bismarck zelven.

De onhandige argumentatie van de *Norddeutsche* valt in het oog, wanneer wij het artikel eenigszins van naderbij beschouwen. De annexatie van Metz wordt o.a. verdedigd, omdat de Duitsche helden niet in vreemden bodem konden rusten. 't Is zeker wel het gekste dat er nog is uitgedacht om de annexatie te rechtvaardigen. Het bewijst ongelukkig te veel; indien Pruisen allen grond wilde annexeeren, waar Duitsche harten *ganz gemüthlich* rusten, dan kon het bijna half Frankrijk annexeeren; in het Noorden van Frankrijk en aan de Loire in het Zuiden zijn ook niet weinig Duitschers begraven.

Maar al ware het een ernstig argument, gaat de heer Spruijt nu dus redeneeren: wanneer de Pruisen nu eens komen vechten aan onze Utrechtsche linie en daar Duitschers worden begraven, dan zullen die graven eveneens tot annexatie-argument moeten dienen. Men ziet, dat zulk een redeneering niet snijdt; de heer Spruijt heeft zich laten verleiden door zijn Pruisenvrees, die bij hem een geloofsartikel, een dogma geworden is, en in zijn verbeelding ziet hij van Utrechts dom de Pickelhaube-mannen al aanrukken om zich te laten dooden, begraven en - te laten annexeeren!

Handiger is de heer Backhuijzen in het bijbrengen van bezwaren tegen onze beschouwing; Nederland heeft alle reden om op zijn hoede te zijn, beweert deze, en spiegele zich aan het lot van Sleeswijk en Elzas en Lotharingen; Duitschland kan ons b.v. voorstellen lid te worden van het Duitsche Rijk, een bedekte term voor annexatie.

Mogen wij opmerken, dat de annexatie-voorbeelden niet opgaan. In Sleeswijk bestaat een aanzienlijke Duitsche bevolking, die tegenover de Deensche Regeering gegronde reden had tot klachten. De teruggave van Noord-Sleeswijk volgens den vrede van Praag, is niet gevolgd, omdat Denemarken te veel wil terughebben en Pruisen te weinig wil geven. Bovendien wil de Deensche Regeering geen waarborgen geven voor de eerbiediging van de nationaliteit der Duitschers in Noord-Sleeswijk. Niemand zal de handelwijze van Pruisen billijken, dat geschiedt ook in Duitschland niet algemeen; de *Köln. Zeit.* o.a. heeft jaar en dag reeds aangedrongen op den afstand van Noord-Sleeswijk. Onpartijdigen erkennen overigens, dat de grensquaestie tusschen Noord- en Zuid-Sleeswijk hoogst moeilijk is uit te maken, daar de bevolking overal sterk Deensch en Duitsch is(*).

Wat den Elzas en Lotharingen betreft, niemand kan met meer leedwezen het vredesprogramma van Von Bismarck hebben vernomen dan wij. Duitschland zou in ons oog veel grooter geweest zijn, indien het zijn waarborgen voor de toekomst had gezocht in ontmanteling van de Fransche vestingen, de uitvalspoorten tegen Duitschland. Maar daargelaten de moeilijkheid voor Duitschland om een servituut te leggen op Franschen grond, - dat hoogst waarschijnlijk spoedig tot een nieuwen oorlog zou aanleiding geven, waarbij Duitschland zijn defensielinie weder in het hart van zijn eigen land moest zoeken, moeten wij bij ernstige overweging de staatkunde van Duitschland wel niet billijken, maar verklaarbaar vinden.

Men moet om niet onbillijk te worden, zich in den toestand der Duitschers verplaatsen. Jaren lang en onder elke Regeering is Frankrijk een bedreiging geweest voor Duitschland; Frankrijk heeft alle pogingen aangewend om twist en tweedracht te zaaien in Germanië, om de eenheid en de macht van Duitschland te verhinderen; het heeft de meester willen spelen over Duitschland, het telkens schrik aangejaagd door te dreigen met den oorlog, en het verdeelde Duitschland wist dat een oorlog met Frankrijk de nederlaag was en de afstand van een zijner schoonste provinciën. Is het dan zoo vreemd, dat de Duitschers, nu zij overwinnaars waren, en bekend met het haat- en wraaksnoevende

(*) Een onpartijdig getuigenis vindt men o.a. bij W. Rüstow, De Duitsch - Fransche oorlog van 1870. Vrij vertaald door H.M.F. Landolt, blz. 89, waar we lezen: ‘de vraag is moeilijker dan men gewoonlijk aanneemt. Er is in Sleeswijk geen gemakkelijk te onderscheiden natuurlijke grens, daar het Deensch Noordsch slechts een Germaansche tongval is, die zich in Sleeswijk in ontelbare schakeeringen en in alle mogelijke overgangen vertoont, waarbij nog veel Duitsch en Deensch dooreengemengd gesproken wordt. De steden zijn tot in het hoogste Noorden van Sleeswijk doorgaans Duitsch.’

Fransche karakter, op een strategische positie hebben aangedrongen, die het hen mogelijk maakt, om met de helft van een leger als zij nu onder de wapenen hebben moeten brengen, gemakkelijk een Franschen aanval af te slaan?

En van die redenen, die aanleiding gegeven hebben tot de annexatie èn van Sleeswijk, èn van Elzas en Lotharingen kan ik ten opzichte van ons vaderland niets ontdekken; wij hebben geen Duitsche bevolking in onze Nederlandsche provinciën, wij zijn geen bedreiging voor Duitschland, zoodat het tegenover ons een strategische positie zou moeten zoeken.

Wat het voorstel betreft van de Duitsche Regeering om ons lid te maken van het Duitsche Rijk, - wij gelooven meer dan een gissing uit te spreken, een gissing in elk geval, waarvoor nog al wat te zeggen valt, wanneer wij dit gevaar niet duchten en wel omdat de politiek van von Bismarck door en door Duitsch is, - wij herhalen de uitdrukking omdat men die niet heeft kunnen begrijpen.

Inderdaad, de Duitsche beweging is een nationale, d.i. zij beperkt zich tot Duitschland, en de veroveringszucht van de Hohenzollern vindt ook daar haar grens, waar de Duitsche taal ophoudt. De eenige Staten derhalve, waarvoor de Duitsche nationale beweging moeilijkheden en gevaren zou kunnen in hebben, zijn Oostenrijk en Rusland; het laatste waarschijnlijk het minst, naarmate het machtiger is dan Oostenrijk.

Wij kunnen aan Duitschland zelf de quaestie overlaten of het de Oostenrijksche en Russische Duitschers wil laten waar zij zijn, of hen annexeeren. Wij zien niet in, waarom wij ons met die zaak zouden bemoeien.

Het miskennen van de nationale beweging in Duitschland, ook ten onzent, bevreemdt ons en is onbillijk. Met onverdeelden bijval heeft men hier de nationale beweging in Italië gevolgd, en geen afkeurend woord is er gerept, toen in strijd met het tractaat van Zürich Italië geen Staten-Bond werd, maar eenvoudig de Italiaansche vorsten, eindelijk ook Pius IX, werden verdreven en hun landen even koelbloedig werden geannexeerd als Bismarck die kunst verstaat. Van waar nu dat men voor het werk van Cavour steeds sympathie heeft gehad en het uitbundig geprezen, terwijl op Von Bismarck steeds werd gesmaald? Men heeft gezegd, dat de Nederlanders in '66 liever den triomf van Oostenrijk hadden gezien, om de millioenen Oostenrijksche effecten, die in Nederlandsche handen waren; het heeft er zeker niet weinig toe bijgedragen, maar meer nog, dunkt ons, ligt de oorzaak van de tegenstrijdigheid in de opinie van vele Nederlanders over Italië en Duitschland, in de antipathie bij een deel van ons volk tegen de Duitschers en het vrees verwekken tegen onze annexatie, waaraan sommige dagbladen een ruim en slecht deel hebben.

Nog een ander argument zouden wij kunnen aanvoeren om onze be-

wering te staven; onze bezwaarders zullen het echter niet toelaten. Wij bedoelen de rondheid van den leider der Duitsche politiek, den heer Von Bismarck. En Cavour èn Bismarck zijn geheel mannen van hun tijd; steunend op den wensch en den wil eener geheele natie hebben zij een programma gegeven, dat vóor de verwezenlijking velen een droom, een bespiegeling toescheen, een schoon idée, maar toch slechts een idée. Met niets ontziende middelen hebben zij, brekend met alle traditioneel recht, doorgewerkt, en zelden heeft de fortuin haar kinderen meer begunstigd dan met deze mannen het geval is geweest. Noch Cavour was, noch Bismarck is een man om zich buiten het vastgestelde, rondborstig ontvouwde programma te bewegen; zij zijn te scherpziende staatslieden om niet te begrijpen, dat zoodra zij buiten hun programma treden, zij het beginsel afbreken, waaraan zij hun kracht ontleenen, - het beginsel der nationaliteit. Mogen al sommige Duitsche heethoofden over het begrip van nationaliteit gaan *philosophiren* en het uitrekken van Indië tot de Noordzee, - ik zie niet in, dat wij ons daarover ongerust behoeven te maken; onze buren houden nu eenmaal van stelselmakerij en luchtbespiegelingen, en niet naar die enkele heethoofden meten wij de staatkunde van Duitschland maar naar zijn wezenlijken politieken leider, Von Bismarck, en het wettige, op vrijen grondslag verkozen Parlement.

Wij beweerden, dat Duitschland in plaats van bedacht te zijn op onze annexatie, veeleer belang heeft bij ons onafhankelijk voortbestaan. Nederland vormt als 't ware de oostelijke muur, die Duitschland van deze zijde beschermt. De ervaring heeft geleerd in dezen oorlog hoe moeilijk de Duitsche kusten zijn te genaken en hoe weinig een vijandelijke vloot kan uitrichten. Met Nederland zou Duitschland een zeemogendheid van den eersten rang moeten worden, en vooreerst schijnt het niet het plan der Duitsche Regeering te zijn om zich zulk een geduchte vloot aan te schaffen; de meeste en invloedrijkste Duitsche bladen verklaren zich voor de uitbreiding der vloot om de kusten te beschermen, en den handel, maar tegen de vorming van een Engelsche of Fransche zeemagt; men houdt die uitgaven voor improductief, en sprekende van het bezwaar, dat Duitschland buitendien geen zeevolk genoeg zou hebben voor zulk een vloot, is daaraan nooit een argument ontleend voor de annexatie van Nederland. 't Zou ook te dwaas zijn: een vloot bemand door onwillige Nederlanders! Wat zouden er schepen stranden! Een aantal andere bezwaren, die uit het oogpunt van Duitschlands belang tegen de annexatie van Nederland pleiten, en die bijna ondenkbaar maken, laten wij voor 't oogenblik buiten rekening.

Maar, beweren de bezwaarders, die voorstelling is volstrekt ongemotiveerd, want..... ‘bij een mogelijken oorlog met Engeland zou de westelijke zeemuur *wellicht* tegen Pruisen gewapend kunnen zijn, terwijl dezelfde zeemuur, onder Pruisisch bevel, een uitnemend middel zou kunnen zijn ter bestrijding van Engeland,’ - zoo de heer Spruijt,

en op diezelfde wijze oordeelt de heer Bakhuijzen: '*wanneer* eens een oorlog ontbrandde, waarin Engeland betrokken was, *hoe licht* kan dan een groote mogendheid uit krijgskundige redenen noodig achten ons land, onze havens te bezetten!' Denken de heeren dat Nederland een coalitie oorlog tegen Duitschland moet in de hand werken? of oordeelen zij, dat de toestand van Europa van dien aard is geworden, dat elke kleine Staat, die neutraal wil blijven in de groote mogendheden-intrigues, eenvoudig tot bruggehoofd wordt gebruikt om een anderen vijand te benaderen? 't Is waarlijk of de Fransch-Duitsche oorlog zoo uitlokkend is voor Duitschland en Frankrijk zelf, en voor de andere Staten, dat oorlogen zoo maar tot de dagelijksche gebeurtenissen gaan behooren en Bismarck een tweede editie van Napoleon I is geworden! Men plaatst ons tusschen twee vuren; aan den eenen kant Duitschland, dat ons wil annexeeren, aan den anderen Engeland, dat Duitschland wil beoorlogen en daartoe den kortsten weg kiest, dien over Nederland. Wij konden - altijd in de veronderstelling, dat het pessimistische oog hier het profetische is - in 't eind op geen ongelukkiger plaatsje ter wereld te recht komen. Juist de sprongen, die men doen moet, de combinaties die men uitvindt, doen meer dan elk argument zien, dat men alleen te doen heeft, met een brein, dat door de laatste gebeurtenissen - zeer verklaarbaar - is geschokt en ten gevolge van de vrees niet zuiver meer waarneemt en oordeelt.

Maar aangenomen voor een oogenblik, dat werkelijk het lot ons zoo ongunstig is, doen wij dan het verstandigst onze wapening op die wijze te gaan inrichten, dat wij met vrucht tegen een der groote mogendheden den ongelijken strijd met goed succes kunnen volhouden? Wij betwijfelen het. Wij geven ons niet uit voor ingewijden in de militaire wetenschap, maar met een weinig gezond verstand, dunkt ons, dat de zaak nu eenmaal dus gelegen is, dat wij een overmachtigen vijand, dank zij onze waterwerken, een tijd lang zouden kunnen tegenhouden, maar aan even weinig twijfel kan het onderhevig zijn, dat wij tegenover een leger als Duitschland op de been kan brengen, in 't eind het zouden moeten opgeven, in weerwil van al onze dapperheid. Het is vervelend en onaangenaam om met dat denkbeeld zich te moeten wijden aan de organisatie onzer strijdkrachten, maar het is nu eenmaal zoo, en er is wel bezien niets vernederends in gelegen. De trekhond beklage zich niet, dat hij geen paard is, en het paard niet, dat het geen olifant is. Met de uiterste, met de overdrevenste inspanning van al onze krachten zullen wij dus weinig meer kunnen doen dan eenige weken, wellicht eenige maanden winnen. Vroeger jaren beweerde men, dat niet meer dan dit werd vereischt en wij ons slechts zoolang behoefden te verdedigen, totdat andere en groote Mogendheden ter onzer hulpe waren toegesneld. Ook Denemarken dacht zoo eenmaal, en nam een uitdagende houding

aan tegenover Duitschland, rekende op Engeland en kreeg Engelsche... nota's maar niet één schip, niet één soldaat; wij weten nu eenmaal, dat niemand meer voor dat zoogenaamde evenwicht van Europa in de bres treedt, en andere Mogendheden alleen dan zich met de zaak bemoeien, wanneer er voordeel te behalen is; is dat niet het geval, dan gaat het als bij den brand: een ieder zoekt zoo mogelijk op een eerbiedigen afstand te blijven.

Is het nu, vragen wij, tegenover het resultaat, dat binnen het bereik van ons vermogen ligt, wenschelijk, dat wij meê gaan doen aan hetgeen men met volle recht den 'gewapenden vrede' van Europa noemt, die door iedereen wordt beschouwd als een der grootste kankers van onzen tijd?

De heer Bakhuijzen wil ons dwingen om consequent te zijn en anti-militairistisch als wij zijn, ons elke wapening, het bestaan zelfs van een leger laten afkeuren. Wij hebben in die consequentie-drijverij geen lust; het leger is een noodzakelijk kwaad, helaas, maar, waartegen wij onze stem verheffen, is het opdrijven van dat noodzakelijk kwaad tot die hoogte, die wij niet anders kunnen noemen dan wapeningskoorts, het opdrijven van de uitgaven voor oorlog tot boven onze krachten. In theorie kan men gemakkelijk redeneeren: laten de belastingen verhoogd worden, een volk dat zijn onafhankelijkheid niet betalen wil, is zijn vrijheid niet waard! Maar men weet hoe het in de praktijk gaat: de belastingen drukken ongelijk, en nu reeds is het zichtbaar aan onze begrooting, dat er voor zeer wenschelijke uitgaven geen geld is; het onderwijs in de eerste plaats, het onontbeerlijkste van alles, wordt besnoeid, en wat zal het gevolg zijn, wanneer op de volgende begrooting een aantal millioenen meer worden uitgetrokken voor onze defensie. Let wel, dat reeds sinds jaren het evenwicht tusschen ontvangst en uitgaaf in onze financiën niet hersteld is, en de Javaan moet bijpassen wat er tekort komt.

Om al het verderfelijke van de wapeningskoorts in te zien, behoeft men eenvoudig een blik te werpen op de oorlogsbegrooting van Europa. De gezamenlijke staande legers in Europa worden berekend op 2800000 man; maar wij willen aannemen, dat een gedeelte alleen op papier bestaat en zeggen om een rond getal te hebben, twee, zegge twee millioen. De oorlogsbegrootingen bedragen gezamenlijk ongeveer 1365 millioenen gulden, bijna 35% van de staatsuitgaven, terwijl voor al de andere diensten op ruim 992 millioen of 25% kunnen worden gesteld. Men zou in billijkheid althans kunnen eischen, dat de verhouding gelijk stond.

Er is meer: men weet dat de enorme staatsschulden in Europa bijna uitsluitend veroorzaakt zijn door leeningen, voor de oorlogen aangegaan. Tot betaling van den interest van die schulden staat op de gezamenlijke begrootingen een som uitgetrokken van bijna 1460 millioen, zijnde ruim 37% der gezamenlijke uitgaven. Neemt men de oorlogsbegroo-

tingen en die voor de staatsschulden bijeen, dan wordt in ons werelddeel 72% van de gelden besteed voor den oorlog en de gevolgen daarvan.

Er is meer; die twee millioen mannen van het staande leger zijn meerendeels mannen in de kracht van hun leven; de maatschappij derft dagelijks hun arbeid; stel de waarde van dien arbeid zoo gering mogelijk, op 50 centen b.v. per man en per dag, dan verliezen wij dagelijks ten gevolge van de wapeningskoorts 1 millioen gulden en per jaar zooveel millioenen als er werkdagen zijn(*).

Nu willen wij de overige bezwaren aan het soldatenleven verbonden daarlaten; de nadeelen zijn vooral groot in landen waar de algemeene dienstplichtigheid niet bestaat, waar het soldaat zijn als iets vernederends wordt beschouwd, als iets voor den 'minderen man' en waar dientengevolge de zedelijke atmosfeer van de kazerne op een lagen trap moet staan, - wij vragen slechts tegenover deze cijfers: volgen wij den weg van het gezond verstand, wanneer wij op den oppervlakkigen indruk van de macht van Duitschland besluiten om de oorlogsbegrooting nog hooger op te voeren, nog meer soldaten te maken? Wij herhalen nog eens het gezegde van den Oostenrijkschen afgevaardigde Rechbauer, die eenmaal het hooge budget van oorlog in den Rijksraad bestreed met de woorden: 'mijne heeren, of Oostenrijk ten gevolge van zijn mindere wapening zal ondergaan is *mogelijk*, maar dat met zulk een hooge oorlogsbegrooting onze ondergang niet alleen mogelijk is, maar *zeker*, staat vast.'

Of het nieuwe Duitsche rijk een vrederijk zal zijn, of dat de Duitschers ook dit van de Franschen zullen overnemen, dat zij een veroverings -, oorlogszuchtige natie zullen worden, moge nog onbeslist zijn, een onpartijdige beschouwing leert, dunkt ons, dat wij eer grond hebben voor het eerste dan voor het laatste. De veroveringszucht, ook tegenover vreemde natiën, zooals zij een tijd lang het kenmerk was van de Franschen en ook schijnt te zijn van de Russen, - schoon ook hier meer verklaarbaar door de ligging van Rusland, - is naar ons inzien te zeer in strijd met het karakter van het Duitsche volk, dat nooit zoo diep door het Pruisische kan worden gewijzigd, dat een Duitsch Keizer zou worden gevolgd en aangebeden, zooals de Franschen dat Napoleon I hebben gedaan.

Zou het dan zoo dwaas zijn, als Nederland aan de andere staten van Europa het voorbeeld gaf en deed wat vrij wat meer de rol van een beschaafde natie waardig is: de hoofdzaak te blijven stellen in de werken des vredes, de bevordering van welvaart en ontwikkeling?

Liefst zagen wij buitendien de quaestie van onze legerorganisatie en van onze defensie behandeld, afgescheiden van alle Prussophobie. Acht men de verandering van onze wapening noodig na de ervaring van

(*) Vgl. Handbuch der vergleichenden Statistik von G.F. Kolb, Leipzig '68, S. 517, 510, 520.

den laatsten oorlog, men onthoude zich een verhoogde begrooting of het opleggen van zwaardere militaire lasten voor te stellen als gewettigd en noodzakelijk tegenover de mogelijke plannen van Duitschland. Wij zien in den toon, dien sommige bladen tegenover Duitschland aanslaan, gevaar voor onzen volksgeest; onze natie, zoo eenzelvig, zoo afkeerig van al wat vreemdeling en derhalve ook van wat Duitscher is, zou bij het aanblazen van het nationale vuur om een verhoogde begrooting van oorlog er door te sleepen, licht die prikkelbaarheid kunnen aannemen tegenover Duitschland, die bij het groot aantal Duitschers in ons vaderland, en bij de menigte van handelsbetrekkingen met Duitschland, aanleiding zou kunnen geven tot onaangenaamheden, die beter waren voorkomen. Lang voor onze verhouding tot Duitschland op zulk een hartstochtelijke wijze werd besproken als dit tegenwoordig het geval is, hebben wij er op gewezen, van hoeveel belang het is zoowel om onzen handel als door onze ligging, dat wij in een vriendschappelijke houding tot het Duitsche rijk blijven. Wij zijn lang niet blind voor de gebreken van onze oostelijke buren, maar zien ook niet in, dat wij ons over de vriendschap met Duitschland zouden behoeven te schamen. Bij de ontwikkelde standen is ons de antipathie tegen Duitschland onverklaarbaar; vergeet men dan met hoevele intellectueele banden wij aan de Duitschers zijn verbonden?

Zoo veel belang als Duitschland, naar ons inzien, heeft bij ons onafhankelijk voortbestaan, zoo weinig kan Duitschland toelaten, dat wij anti-Germaansch geworden, ons inlieten met speculaties met andere Mogendheden tegen Duitschland. Werd dit het geval, dan kon ons eind zijn het lot van Elzas en Lotharingen en wij hadden het zelf ons op den hals gehaald. De bevordering en ontwikkeling van onze nationaliteit is van het hoogste gewicht; een ander zoeke die allereerst in een verhoogde wapening, wij trachten die eerder te bevorderen door Nederlandsch te leeren zijn en spreken en schrijven. Wachten wij ons bij het behandelen van deze inderdaad moeielijke en teedere quaestie voor die hartstochtelijkheid, die ons het grootste wapen ontneemt, onze eendracht.(*)

(*) Een der zonderlingste phasen van het spiegelgevecht: voor- of tegen- Duitschland, is, dat men daarmee verbindt de voor- of tegenliefde tegenover Frankrijk. Wij hebben hierover niet willen spreken, omdat dit met de staatkundige verhouding tusschen Duitschland en Nederland volstrekt niet samenhangt. Wij zouden anders aan de Franschenvoorliefde aan de anti-Germanen een bewijs hebben kunnen ontleenen voor hunne verbijstering. Hoe! wij zullen uit Franschgezindheid partij trekken tegen Duitschland, wij, wien de vloek onzer vaderen over de Fransche dwingelandij, den Franschen roof en hebzucht nog in de ooren klinkt! Wij herinneren ons nog het naieve woord van een overigens hoogst conservatieve vrouw bij den aanvang van den oorlog, toen de quaestie besproken werd van Duitschof Franschgezind, 'Wat' zeide zij, 'wat wij van de Franschen te wachten hebben, dat weten wij bij ondervinding, en van de Duitschers moeten wij het nog afwachten; zij hebben ons nooit kwaad gedaan.'
Fransche sympathiën zijn in Nederland, naar ons inzien, alleen mogelijk, in één stad, de hofstad, waar over het geheel genomen het leven die oppervlakkigheid, die wuftheid, dat gebrek aan huiselijkheid openbaart, dat de Franschen zoo bijzonder eigen is. Het *Dagblad* toonde dan ook hier weder het zuivere reukorgaan naar eigenbelang te bezitten, toen het als hof-blad voor Frankrijk partij koos, maar daarom dan ook moest ondervinden, dat vele niet Haag- en hofsche lezers, schoon conservatief, hier niet van wilden gediend zijn. Het prestige van dat blad is bij zijn eigen partij sinds sterk gedaald, het verlies aan abonné's nog daargelaten.

Maar keeren wij terug tot den Duitschen Rijksdag. De eerste zittingen waren niet alleen merkwaardig om het kenbaar streven van Regeering en Volksvertegenwoordiging om het vredelievend karakter van het Duitsche rijk te doen uitkomen tegenover de inwendige aangelegenheden van andere volken, maar vooral ook om de verhouding van de partijen in den Rijksdag.

Twee zaken waren hierbij van het hoogste gewicht: zou ten gevolge van het voltooien van de nationale eenheid een andere vorming der partijen plaats hebben, m.a.w. zou de ongelukkige nationaal-liberale partij zich oplossen en de partijvorming plaats hebben op gezonden en levensvatbaren bodem; en de tweede: zou het verschil tusschen Noord- en Zuid-Duitschland, een verschil zoo groot in zeden, gewoonten, dialect en godsdienst, ook in den Rijksdag uitkomen en den grond wellicht leggen voor nationale tweedracht, die zoo al niet de nationale kracht naar buiten verlamde, dan toch de ontwikkeling van het rijk inwendig stremde.

Wat de eerste zaak betreft, luidt het antwoord niet gunstig; de clericalen uit het Zuiden hebben natuurlijk zich aangesloten bij hun broederen ‘in den geloove’ in het Noorden, maar verder zijn de oude partijen, die als 't ware de geschiedenis weerspiegelen van het Pruisische constitutioneele leven, blijven voortbestaan. Er hebben onderhandelingen tusschen de verschillende geestverwante partijen plaats gehad, maar zonder tot een resultaat te leiden. Wellicht deed men verkeerd de nieuwe partijvorming reeds terstond te verwachten met den nieuwen Rijksdag. Partijen, willen zij op gezonden bodem staan, levensvatbaar zijn, worden niet gemaakt, zij moeten worden. Ware de partijvorming nu reeds tot stand gekomen onder de wel wat broeikasachtige warmte van het nationaal gevoel, zij ware wellicht te kunstmatig geweest om stand te houden. Vele Duitschers zijn teleurgesteld, dat de voorloopige bespreking geen beter resultaten heeft opgeleverd, en schrijven het toe aan het ongelukkig beginsel, dat personen boven partijen gingen, en de vrees dat de partijleiders hun prestige zouden verliezen bij de nieuwe partijvorming, het meest heeft bijgedragen tot de mislukking.

De weinig talrijke vrij-conservatieve partij scheen wel het meest van al de partijen geneigd om de oude banier te laten vallen en tot een nieuwe partijvorming hare gelederen te ontbinden. Zij scheen hoop te voeden, dat een groot gedeelte van de liberalen uit Beieren zich bij hen zou aansluiten. Werkelijk zijn dan ook vergaderingen gehouden, waarin over een gemeenschappelijk programma is beraadslaagd. De Beieren trokken zich echter ter elfder ure terug en den vrije-conservatieven schoot weinig anders over dan met een nieuwe banier we-

der met ongeveer dezelfde personen op het staatstooneel te verschijnen; zij noemden zich voortaan ‘Rijkspartij,’ en zagen zich weinig dagen later nog gedwongen om er een woord bij te voegen en van de ‘Duitsche Rijkspartij’ te gaan spreken. Dit onderscheid was noodig door de vorming van de ‘liberale Rijkspartij,’ die ontstond uit de leden voornamelijk, waarmee de oud-vrij-conservatieven het niet eens hadden kunnen worden. Schoon slechts 28 leden tellend schijnt deze fractie een gewichtigen invloed op den loop der zaken in den Rijksdag te zullen uitoefenen; grootendeels liberale Beieren, mannen als Barth, Bernuth, von Hohenlohe, hebben zij niet geleden onder de transacties, die de Noord-Duitsche liberalen telkens hebben moeten aangaan, en hoe practisch zij hierin wellicht ook gehandeld hebben, transigeeren leidt altijd tot verzwakking, althans tot vermindering van het prestige eener partij. Bismarck noemde deze fractie ‘de partij der verlegenheid’; de tijd zal moeten leeren, of zij den prins Bondskanselier werkelijk geen verlegenheid zal baren.

Men kan eenigszins over de verhouding der partijen, beschouwd in haar groote schakeering, oordeelen, wanneer men de stemming tot grondslag neemt voor den tweeden vice-president. Van de 295 stemmen waren 150 uitgebracht op den liberalen Wurtembergschen afgevaardigden Weber, 78 op den conservatieven candidaat, Blanckenburg, en 64 op den clericalen candidaat Reichensperger. Enkele conservatieven hebben waarschijnlijk met de liberale fracties gestemd om nationale redenen, - de eerste vice-president was de heer Von Hohenlohe, een Beier, der clericalen ergernis om zijn anti-Concilie-circulaire, - en het feit is nog niet uitgemaakt, of de conservatieven en clericalen te gader de liberale partijen kunnen overstemmen.

Trouwens, de vrees voor dit monsterverbond is geheel geweken. De clericalen hebben, zonderling genoeg, in den Rijksdag voor een verandering weer eens de liberale vaan in top geheschen, in de verwachting waarschijnlijk, dat de Katholieke Kerk daar nog het best mee zou gediend worden. Zij hebben het echter zoo onhandig overlegd, dat zij zich bij alle partijen in een kwaad daglicht hebben gebracht, en gelukkig de partij zijn geworden van het algemeen wantrouwen.

Het eerste werk van den Rijksdag was de vaststelling der nieuwe Constitutie. In de laatste zitting van den Noordduitschen Rijksdag waren de verdragen met de Zuidduitsche Staten aangenomen, die daarop waren onderworpen aan de goedkeuring van de Landdagen der Zuidduitsche Staten. Men moest derhalve de Constitutie zoeken in de Noordduitsche grondwet, gewijzigd en aangevuld door drie verschillende, afzonderlijke grondwetten als 't ware. Niet alleen uit een rechtsoogpunt - een verdrag scheen altijd nog voor opzegging of wijziging vatbaar, - maar ook voor den vorm was een nieuwe redactie noodig, waarin de verschillende bepalingen tot een geheel werden gebracht, en men kon spreken van de grondwet van het Duitsche Rijk. Het liet zich dan

ook aanzien, dat over de nieuwe redactie geen ernstige discussie zou worden gevoerd; een paar punten, die nog waren veranderd, waren van geheel ondergeschikt belang. Voorzichtigheid gebood de clericalen hun plan de campagne tot later uit te stellen. Maar.... hun kerkliefde maakte hen blind. Zij bedachten een plan waarop oogenschijnlijk niemand iets kon hebben aan te merken. Zij stelden voor de bepalingen over vrijheid van drukpers, van vereeniging, van godsdienst uit de Pruisische Grondwet terstond in de nieuwe constitutie op te nemen. Ziedaar een stokpaardje, waarop ten minste de Fortschrittsmannen wel meê moesten rijden. Zoo onhandig waren deze echter niet. Eenige dagen achtereen streden de kampvoerders der vrijheid in het zwarte, clericale kostuum, met politieke en ook kerkelijke wapenen; de bisschop von Ketteler beweerde o.a. dat men Gode d.i. Pius IX meer moest gehoorzamen dan de menschen, maar het regende van alle kanten geeselslagen op de zwarte pij van de bewaarders der kerkelijke belangen om hen tot zeer onvrijwillige boetedoening te bewegen. Men wees hen op het ontijdige van hun voorstel, hun willekeur om kerkelijke vrijheid te eischen, met vrijheid van vereeniging en drukpers als aanhangsel; waarom, vroeg men, had men uit de Pruisische grondwet ook niet overgenomen het artikel (19) over de instelling van het burgerlijk huwelijk? Vermakelijk werd de discussie, toen een der afgevaardigden een gedeelte voorlas uit den Syllabus, de grondwet van de clericalen; hoe, die heeren konden vragen om vrijheid van godsdienst, van drukpers, van vereeniging, zaken, die hun opperhoofd zoo sterk mogelijk had veroordeeld en ten eeuwigen dage verdoemd!

Waarlijk, de clericalen hebben geen reden van tevredenheid; de vrees dat het onderscheid van Kerk tusschen Zuid en Noord ook op staatkundig gebied zou uitkomen en als een dreigende schim boven de Duitsche eenheid blijven zweven, is niet bewaarheid. Ruim 60 stemmen tellen die ultramontanen bij een bevolking van 13 millioen Katholieken tegen 24 millioen protestanten in de volksvertegenwoordiging, verkozen met algemeen stemrecht, terwijl kansel, biechtstoel, laatste oliesel, hemel, hel en aarde door de geestelijken zijn bewogen om de kiezers goedgeloovige mannen te doen verkiezen.

En ook buiten den Rijksdag schijnen de zaken een ongunstigen loop te nemen voor de ultramontanen.

Men kent de geschiedenis van het Concilie, men weet hoe, na de proclameering van het dogma der onfeilbaarheid onder protest van de intelligente meerderheid van het Concilie, toch later de hoogere geestelijkheid ook in Duitschland het hoofd in den schoot lag, zweeg of zich onderwierp. Hier en daar slechts een enkele pastoor die moed genoeg had om zich te verzetten, en leeken, die protesteerden in de dagbladen. De oppositie scheen van zoo weinig beteekenis meer, dat in allen ernst gedacht werd aan een vergadering van de hooge geestelijkheid te Fulda om ook het laatste verzet te smoren. De stoute verklaring tegen de

onfeilbaarheid, een Luthers-verklaring, van den domproost te Munchen, den hoogleeraar Döllinger heeft echter onverwacht een schok gegeven, waardoor ook de onverschilligen worden meegesleept. Overal worden vergaderingen gehouden om te protesteeren tegen de verminking van het Katholieke geloof door de Jezuïeten, en het zou niet zoo geheel onmogelijk zijn, dat den Jezuïeten weldra hun onfeilbaarheids-stoutigheid berouwde. Het gevaar is voor Rome te grooter, omdat het Katholicisme in Duitschland nog diepte van godsdienst bezit, een diepte die het elders mist. Het plan om een Duitsche nationale kerk op te richten ligt voor de hand en kan zeer licht uit de anti-onfeilbaarheidsbeweging voortvloeien.

Merkwaardig is daarbij, dat de houding van de ultramontanen op den Duitschen Rijksdag ook de Pruisische Regeering heeft ontstemd. Hier, waar men jaren lang de oogen sloot voor de woelingen der ultramontanen, waar tengevolge van de niet omschreven vrijheid, bij de Pruisische grondwet gewaarborgd, de geestelijke inrichtingen als paddestoelen oprezen, hier waar, naar men zeide, zelfs een soort van mystieke sympathie bestond voor Rome, - trouwens verklaarbaar in de Pruisische regeeringskringen, - heeft men stelling moeten noemen tegen de eischen der ultramontanen, - en wat van veel gewicht is: de Pruisische traditie is geweken voor den indruk van den Duitschen geest, - de eerste stap op een weg, die niet kan uitblijven.

18 April '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Een groot man gehuldigd.

De Duitsche Eik. Historisch-romantisch verhaal door Catharina F. van Rees (Celestine). In twee deelen. Arnhem, D.A. Thieme, 1870.

De bovenstaande titel herinnerde mij aan den eik op de *Eichplatz* te Jena, geplant na den noodlottigen slag van 1806, als een beeld van het herlevend Duitschland. Zou deze eik, die in 1858 nog weinig ontwikkeld was en zichtbaar kwijnde, ook sedert het trouwe beeld van Duitschland gebleven zijn en thans door de kunstmiddelen van een behendigen boomkweeker het geheele plein overschaduwen? Zoo mijmerende sloeg ik het boek van Celestine op en zag spoedig dat de titel niet op Duitschland, maar op één van diens beroemdste zonen zinspeelde: op Georg Friedrich Händel.

Het kwam mij voor dat het beeld goed gekozen was, en dat zij die het bezigde een verdienstelijke taak verricht had, waarvoor zij wegens hare talenten als schrijfster en musicienne geheel berekend zijn moest.

Er stond evenwel iets op den titel, dat mij minder beviel: de bijvoeging ‘historisch-romantisch verhaal.’ Ik houd veel van verdichting en behoor tot de talrijke bewonderaars van de Duizend en één Nacht. Maar hooger stel ik de geschiedenis; althans bij het lezen van een historischen roman concentreert zich al mijn belangstelling op het werkelijk gebeurde en dringt zich onophoudelijk de vraag aan mij op: wat is nu waar en wat is verdichting? Uit vrees van mij te laten verschalken, breek ik elk oogenblik de lectuur af om de vermelde feiten in geschiedkundige werken op te sporen. Deze wijze van lezen is zoo verbazend tijdroovend, dat ik sedert lang geen historische romans meer inzie, uit welke beroemde pen ze ook gevloeid mogen zijn. Om ze te kunnen genieten zou ik òf oneindig knapper in de geschiedenis moeten zijn, dan helaas het geval is, òf onbepaald vertrouwen moeten stellen in de kennis en de waarheidsliefde van de schrijvers. Maar tot historische studie ontbreekt mij de tijd, en een

droevige ondervinding heeft mij helaas geleerd, dat zelfs novellisten van naam grove geschiedkundige feilen begaan.

Zoo ontving ik - om mij bij de geschiedenis der muziek te bepalen - voor eenige jaren een bundeltje novellen van Elise Polko ter inzage. Verleid door den gunstigen naam, dien deze schrijfster zich in Duitschland gemaakt heeft, besloot ik het boekje eens even in te zien. Mijn oog viel op een verhaal over Scarlatti.

Nu zijn er vele musici van dien naam geweest (de Scarlatti's zijn in de Italiaansche muziek even talrijk als de Bach's in de Duitsche), waarvan twee meer algemeen bekend zijn: Alessandro en diens zoon Domenico. Ik weet niet meer welken voornaam de Scarlatti van Polko droeg, maar wel dit, dat hij sommige avonturen van den vader en andere van den zoon beleefde en uit de ineensmelting van beiden ontstaan was. Ik had genoeg van Polko.

In het bovenstaande heb ik mij over den historischen roman opzettelijk zoo subjectief mogelijk uitgelaten. Het is niet aan mij om te beslissen, of dat genre recht van bestaan heeft. Ik constateer alleen mijn antipathie. Overigens weet ik zeer goed dat Walter Scott en Bosboom-Toussaint beroemde namen zijn, en dat zelfs de romans van L. Mühlbach door zeer velen met graagte gelezen worden. En al is de inkleeding nu niet naar *mijn* smaak, ik wensch de schrijfster van ‘de Duitsche Eik’ daarom niet hard te vallen. De vorm dien zij koos is uit een praktisch oogpunt te verdedigen.

Een leven van Händel in twee octavo-deelen zou vermoedelijk in ons land niet veel lezers gevonden hebben. Daarentegen zullen de talrijke liefhebbers van historische romans ‘de Duitsche Eik’ ongetwijfeld met genoegen lezen, want Celestine heeft er slag van om prettig te vertellen. Zelfs zou ik van mijn weerzin tegen den historischen roman geheel gezwegen hebben, vreesde ik niet in het volgende, waarbij ik van de veronderstelling uitga dat het genre goed is, nu en dan uit de rol te zullen vallen. Maak ik soms, uit overdreven eerbied voor de waarheid, aanmerkingen die een voorstander van den historischen roman niet maken mag, de lezer weet thans wat hij er van te denken heeft.

Maar wellicht zal men zich verwonderen dat ik dit boek niet alleen gelezen, maar zelfs zóo gelezen heb, dat ik mij aan een beoordeeling wagen durf. De zaak is deze, dat de geschiedenis der muziek een liefhebberij-studie van mij is, dat ik dientengevolge belang stel in alles wat daarover ten onzent het licht ziet (die literatuur is trouwens gemakkelijk bij te houden) en eindelijk door het lezen van de even uitvoerige als nauwkeurige biographie van Händel door Friedrich Chrysander de hoop mocht koesteren ‘de Duitsche Eik’ zonder al te groot tijdverlies te kunnen lezen. En daarin heb ik mij niet bedrogen.

Veel, zeer veel, dat ik bij Chrysander gelezen had, vond ik bij Celestine terug, ja niet zelden in geheel dezelfde bewoordingen. Ik hoop geen onbescheidenheid te begaan door dit hier mede te deelen. Men

kan onmogelijk het leven van een persoon beschrijven, die reeds meer dan een eeuw overleden is, zonder geschriften te raadplegen, en van de vele werken over Händel is dat van Chrysander zonder tegenspraak het degelijkste en geloofwaardigste.(*) Wel zou men het der schrijfster euvel kunnen duiden, dat zij met geen enkel woord de bron noemt, waaruit zij zoo kwistig geput heeft. Maar in een romantisch verhaal citeert men niet.

Over het algemeen heeft de schrijfster haar held getrouw geschetst, zijn karakter gelukkig weêrgegeven en ook zijn lotgevallen en levensbijzonderheden bijna geheel zoo medegedeeld, als zij werkelijk gebeurd zijn.

De voornaamste afwijkingen van de waarheid, die ik aangetroffen heb, komen in het volgende ter sprake.

In ‘de Duitsche Eik’ is Händel het oudste kind uit het tweede huwelijk van zijn vader. Zijne moeder Susanna is de dochter van den predikant Johannes Faust, die bij de geboorte van zijn kleinzoon nog in leven was. De waarheid is, dat de moeder van Händel Dorothea heette, dat haar oudste zoon kort na de geboorte overleed, dat zij Georg Friedrich een jaar later ter wereld bracht en dat eindelijk haar vader, Georg Taust geheeten, eenige weken vóor die heuchelijke gebeurtenis overleden was. Van die historische onjuistheden vind ik éene begrijpelijk, nl. die dat de schrijfster den bejaarden predikant nog de geboorte van zijn later zoo beroemden kleinzoon laat beleven. Wij hebben daaraan de welgeslaagde schets te danken van de gemoedsaandoeningen van den grijsaard bij de bevalling zijner dochter. Maar waarom moest hij, Georg Taust, herdoopt worden in Johannes Faust? En waarom mocht Händel's moeder niet onder haar waren naam aan de Hollandsche lezers worden voorgesteld? Groote mannen hebben in den regel veel te danken gehad aan de verstandige leiding hunner moeders en alles duidt aan dat Händel hierop geen uitzondering heeft gemaakt. Dorothea Händel, geb. Taust heeft als de moeder van een groot man aanspraak op onze erkentelijkheid en deze verbiedt ons om variaties op haar eerlijken naam te maken.

Maar met namen neemt de schrijfster het zoo nauw niet; althans in dit boek heeft zij zich weinig moeite gegeven, die behoorlijk te spellen. Men oordeele uit het volgende lijstje, waarin ik kortheidshalve de juiste spelling *in parenthesi* plaats:

Dl. I p. 27 *Keizer* (*Keiser*), p. 28 *Matthison* (*Mattheson*), p. 85 *Glück* (*Gluck*, zonder *umlaut*(†)), p. 135 *Michaëlson* (*Michaëlsen*),

(*) Ook in onze taal verscheen voor eenige jaren een wel is waar beknopte, maar goede biographie van den beroemden componist, getiteld: ‘George Friedrich Händel. Een leven door F.J. van Kempen. Leiden, A.W. Sijthoff, 1868.’

(†) De meeste Nederlanders spreken dezen naam met onzen u -, in plaats van met onzen oe - klank uit. Zoo hoort men ook Goethe's naam veelal met onzen g-klank. Ook zijn er die Mozart tot een Franschman maken door hem Mosàr te noemen. Misschien is het kleingeestig, maar ik erger mij, als ik zulke beroemde namen hoor radbraken.

p. 181 *Smalett* (waarschijnlijk *Smollett*, er is althans van Engelsche romanschrijvers sprake), p. 213 *Tadler* (*Tatler*, d.i. het tijdschrift van *Steele*, den voorlooper van *the Spectator.* De schrijfster spreekt er op deze en vele andere plaatsen over, alsof beide tijdschriften *gelijktijdig* verschenen, wat Chrysander trouwens ook doet), p. 228 *Steele*, *Clayton* en *Dieuport* (blijkens *The Spectator* n°. 258 en 278, die ik de nieuwsgierigheid gehad heb na te lezen, moet dit zijn: *Clayton*, *Haym* en *Dieupart*, de laatste naam met een *a*, niet met een *o*), Dl. II p. 102 *Attilio Ariosti* (lees: *Pippo*), p. 104 *Gussoni* (*Cuzzoni*), p. 107. De woorden, hier aan *Steele* in den mond gelegd, zijn van *Gay*, in een brief aan *Swift* (zie *Chrysander* II. 97), p. 85 *Pistochi* (*Pistocchi*), p. 87 *Willem I* (*Willem III*), p. 153 *Haijm* (*Haym*) id. *Groft* (*Croft*), p. 191 *Milton* (*Byrom*, met een *m.* De naam herinnert aan dien van een bekend Engelsch dichter, van daar wellicht de vergissing), p. 180 *Kraftman* en p. 192 *Kraftsman* (lees beide keeren: *Craftsman*), p. 215 *Torpora* (*Porpora*). Maar ik heb reeds genoeg voorbeelden aangehaald, om mijn bewering te staven. Vele van die namen komen dikwerf voor en worden consequent foutief gespeld. *Hannover* daarentegen wisselt af met *Hanover*, *Scarlatti* met *Scarlati*, *Senesino* met *Cenesino* en *Schmidt* met *Smidt.*

Keeren wij tot Händel terug. De anecdotes uit zijne kinderjaren worden door de schrijfster goed verteld. Wij vernemen ook dat Zachau zijn leermeester in de toonkunst werd en dat hij op uitdrukkelijken wensch van zijn vader, die een rechtsgeleerde van hem maken wilde, het gymnasium in zijn woonplaats (Halle) bezocht. Daarentegen niet, dat hij in 1702 - toen zijn vader reeds overleden was - toch als *studiosus juris* werd ingeschreven (wat trouwens van weinig belang is, daar het niet blijkt dat Händel meer dan in naam student was) en in hetzelfde jaar, op 17jarigen leeftijd, tot organist van de *Königliche Schloss- und Domkirche* benoemd werd. Deze betrekking, die hij ruim een jaar bekleedde, was voor de ontwikkeling van Händel van groote beteekenis. Niet alleen dat hij zich daardoor voortdurend oefende in het orgelspel, waarin hij later zoozeer uitmuntte, maar zij gaf hem ook aanleiding tot het componeeren van talrijke cantates, die door zijn voormalige medeleerlingen van het gymnasium op de vrije Woensdag- en Saterdag-middagen onder zijne leiding werden ingestudeerd en des Zondags de godsdienstoefeningen opluisterden. Daar nu de blijvende roem van Händel in de eerste plaats gegrond is op zijn onnavolgbare koren, was deze bijzonderheid uit zijn leerjaren wel een kleine vermelding waard geweest.

In den zomer van 1703 gaat Händel naar Hamburg, waar hij weldra kennis maakte met Keiser en Mattheson.

De schrijfster brengt hem bovendien in aanraking met Vittoria Tesi, eene in haren tijd beroemde zangeres, die ons voorgesteld wordt als actrice aan de Hamburgsche opera, waarvan Keiser destijds directeur

was. Die Vittoria Tesi speelt in ‘de Duitsche Eik’ een voorname rol. Zij wordt Händel's eerste liefde, maar ofschoon hij weder bemind wordt, krijgen zij elkander niet. Tesi heeft tot Keiser in een ongeoorloofde betrekking gestaan, zij vindt zich daardoor Händel onwaardig, die haar tot zijn dood toe betreurt. Op het aesthetische van dezen roman, dien de schrijfster met talent door de ware lotgevallen van Händel heeft gevlochten, zal ik mij niet verstouten aanmerkingen te maken. Ook zal ik het der schrijfster niet euvel duiden, dat zij Vittoria Tesi, die in 1703 nog een kind was(*), minstens een jaar of zes ouder maakt, haar 16 jaar te vroeg naar Duitschland laat komen en een liefderoman tusschen haar en Händel uitdenkt. Wie A zegt, moet B zeggen, en wie eens het historisch-romantische genre toelaat, moet den auteurs eenige historische vrijheden veroorloven. Wanneer beroemde personen en belangrijke feiten er zonder kleêrscheuren afkomen en de toestanden getrouw geschilderd worden, dan moet men in 's hemels naam maar tevreden zijn. Ik offer Vittoria Tesi dus op. Maar toch bevalt het mij maar half, dat zij te Hamburg *vast* aan het tooneel verbonden was en in de opera's van Keiser zong. De lezer wordt daardoor in den waan gebracht, dat die opera eene Italiaansche was, evenals b.v. die te Dresden onder Hasse. De Hamburgsche opera in het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw heeft nl. voor de ontwikkeling der Duitsche muziek eene bijzondere beteekenis, die door Lindner (*Die erste stehende Deutsche Oper*, Berlin, 1855) uitvoerig in het licht is gesteld. Te Hamburg zongen voor het eerst Duitsche zangers op woorden van Duitsche dichters de muziek van Duitsche componisten. Het is waar dat men nu en dan in de Duitsche teksten Fransche of Italiaansche woorden inlaschte, soms zelfs geheele aria's op Italiaansche woorden zong, maar het geheel was toch niet uitvoerbaar voor Italianen. Eerst in 1739, toen de Duitsche opera te niet gegaan was, trad te Hamburg een Italiaansch gezelschap op. Door een Italiaansche actrice in 1703 aan de opera van Keiser te verbinden, doet de schrijfster derhalve te kort aan de historische beteekenis van het Hamburgsch tooneel.

In 1707 werd Händel's vurige wensch vervuld, die om Italië te zien, het beloofde land der kunstenaren. Zijn wedervaren daar, de bijval dien zijne opera's verwierven, de roem dien hij inoogste als virtuoos, zijne ontmoeting met Scarlatti, dat alles is door de schrijfster goed geschetst en met te kleine afwijkingen van de waarheid om daarbij stil te staan.

In het najaar van 1710 ging Händel naar Engeland, dat zijn tweede

(*) De zangeres was in 1690 te Florence geboren. Zij zong in 1719 voor het eerst in Duitschland en wel te Dresden. in 1707 maakte zij in haar geboorteplaats kennis met Händel. Chrysander deelt eenige aan *Mainwaring* (den eersten biograaph van Händel) ontleende bijzonderheden mede, waaruit blijkt dat de zangeres bekoord was van Händel's muziek en persoon. Händel schijnt die neiging evenwel niet beantwoord te hebben, in elk geval is het zeker - zegt Chrysander - dat hij niet voor de verzoeking bezweek.

vaderland worden zou. De schrijfster beschrijft in haar 15de hoofdstuk een kunstavond bij mevrouw Vanhomrigh, waar Händel kennis maakt met adellijke heeren en beroemde letterkundigen. Daar Händel nog slechts korten tijd te Londen is, moet die soirée in het laatst van 1710 of het begin van 1711 hebben plaats gehad. Niettemin is Samuel Johnson (geboren 18 Sept. 1709) één der genoodigden. Hij verschijnt er evenwel niet op de armen van een *bonne*, zooals men van een kind van nog geen anderhalf jaar zou verwachten, maar als volwassen man, een 'van de schitterende sterren van den letterkundigen hemel', o.a. bekend door zijn woordenboek (verschenen in 1755). Wij vernemen, dat mej. Burney hem als haar *vader* vereert en dat de geschiedschrijver Gibbon (geb. 1737) naijverig is op zijn gezelschap. Baby Johnson gedraagt zich vrij onbehoorlijk op die partij. Het grootste gedeelte van een hazenpastei, die hij aan een knecht ontrukt, verdwijnt in een oogwenk in zijn maag, waarna hij hijgend en snorkend een aantal kopjes thee naar binnen slurpt. Daardoor gesterkt maakt hij zich meester van het diskoers en spreekt den banvloek uit over den godloochenaar Jean Jacques Rousseau (geb. 1712).

Zonderling, de schrijfster die zich zulke anachronismen veroorlooft ten aanzien van Johnson, Rousseau en Gibbon, schetst Pope (geb. 1688), die ook op de soirée is, juist zoo als hij destijds moet geweest zijn. Zijn *Essay on criticism* (geschreven 1709) is reeds aan eenige uitverkorenen bekend en zal eerdaags het licht zien.

Ook Swift wordt juist voorgesteld, zijn *tale of the tub* (uitgegeven 1704) is bekend, zijn *Gulliver* (1727) nog niet. Daarentegen spreekt lord Bolingbroke over de romans van Richardson (geb. 1689; zijn eerste roman verscheen 1740), Fielding (geb. 1707), Smollett (geb. 1720), Sterne (geb. 1713) en Goldsmith (geb. 1729), zoodat het bevreemdend is dat hij niet van Thackeray en Dickens gewaagt. De schrijfster doet dezen beroemden auteurs daardoor onrecht, want wanneer men over Engelsche romans spreekt, mogen deze namen niet ongenoemd blijven.

Lord Bolingbroke is ook met *the Spectator* bekend, Swift daarentegen voorspelt aan Händel wat men eerlang in *the Tatler* van hem zeggen zal.

In één woord het gaat er op dat partijtje vreemd toe. Sommige gasten gedragen zich zóo als zij dat in 1710 konden doen, andere daarentegen zijn geschetst met diepe verachting voor de chronologie.

Maar wellicht zal men beweren, dat ik na mijn concessie over Vittoria Tesi het recht verloren heb zulke aanmerkingen te maken. Inderdaad, ik voel daarover dan ook reeds berouw. Want waar zijn de grenzen, als men eens begint te knoeien? Een van beiden, òf een romanschrijver is gebonden aan de chronologie, òf hij is het niet. Ik voor mij wil met genoegen den laatsten regel aannemen, als ik maar weet waaraan mij te houden. Want wat er niet door kan is dat men nu eens het eerste beginsel huldigt en dan eens het tweede. Lord

Bolingbroke mag wat mij aangaat *the Spectator* gelezen hebben van A-Z, nog vóor dat het eerste nommer verschenen is, maar dan eisch ik voor Swift hetzelfde.

De naam van de gastvrouw is niet uit de lucht gegrepen. Van Swift vind ik aangeteekend, dat hij tusschen 1710 en 1712 een liefdesbetrekking had aangeknoopt met Esther van Homrigh, die in zijn geschriften onder den naam van Vanessa moet voorkomen. Volgens Celestine heeft mevrouw Vanhomrigh twee schoone dochters: de éene noemt zij Vanessa, de andere Marie.

De laatste vat een hartstochtelijke bewondering voor Händel op, die haar muziekles geeft en... zich beminnen laat. Hij schenkt haar zelfs zóo veel van zijn hart, als Vittoria nog beschikbaar heeft gelaten. Ja hij doet meer en declareert zich, omdat hij zijns inziens te ver gegaan is, maar doet het op een manier, dat Marie wel genoodzaakt is voor zijn *edelmoedig* aanbod te bedanken. Zij komt evenwel op dat bedankje terug, want 'de hartstocht der liefde heeft haar trots gebroken' en de zaak zou haar beslag gekregen hebben, zonder de moeder, die eens naar de pianoles komt kijken en den 'muziekant' de deur wijst.

Marie sterft van hartzeer.

Ik beoordeel wederom deze liefdegeschiedenis niet, waarin de moeder m.i. nog de mooiste rol speelt, maar deel voor den belangstellende den historischen grondslag daarvan mede. Bij Chrysander vindt men (deel II, 118) het volgende, ontleend aan een anoniem uitgegeven geschrift van Coxe: *Andecdotes of Handel and Smith*:

'Toen hij (Händel) nog jong was werden twee zijner leerlingen, dames van een aanzienlijk vermogen, zoo zeer op hem verliefd, dat elk van haar een huwelijk met hem wenschte aan te gaan. De eerste zou, naar men zegt, het slachtoffer van hare liefde geworden zijn. Händel wilde haar trouwen, maar zijn eigenliefde werd gekwetst door de ruwe verklaring van hare moeder, dat zij nimmer zou toestemmen in het huwelijk van hare dochter met een muziekmeester; verontwaardigd over die uitdrukking, brak hij alle verdere gemeenschap met de familie af.

Na den dood der moeder vernieuwde de vader de kennismaking met hem en gaf te kennen, dat alle hinderpalen uit den weg geruimd waren, maar hij antwoordde, dat nu de tijd voorbij was. De jonge dame raakte aan het kwijnen en bezweek weldra. Zijn tweede liefde was een dame uit den hoogen stand, wier hand hij had kunnen verwerven, wanneer hij zijn beroep had willen opgeven.'

Zooals men weet, is Händel nooit gehuwd geweest.

Ik vrees dat men uit de historische onjuistheden, die ik verplicht was aan te wijzen, ongunstiger denkbeeld over 'de Duitsche Eik' heeft opgevat, dan het boek verdient. De kunstavond bij mevrouw van Homrigh is stellig het ongelukkigste hoofdstuk, en het zou onbillijk zijn daarnaar het geheel te beoordeelen. Het Hannoversche hof

onder den keurvorst en het Engelsche onder Anna, George I en II, waarmede Händel veelvuldig in aanraking kwam, zijn, voor zooverre ik dit beoordeelen kan, naar waarheid geteekend.

Van 1710 tot 1740 was Händel voornamelijk werkzaam voor de opera. In die lange periode werd te Londen bijna elk jaar een nieuwe opera van hem opgevoerd, een enkele maal zelfs twee of drie. Van Kempen geeft in het aangehaalde werk een lijst van 45 opera's, waarvan evenwel 8 reeds vóor zijne komst in Engeland geschreven zijn. Daarentegen zijn van zijne 26 oratoria de grootste helft (14) tusschen 1740 en 1751 gecomponeerd en daaronder de Messias, Simson, Judas Maccabaeus, Josua en Jephta, die voor zijn meesterstukken doorgaan. Als opera-componist had Händel met groote moeielijkheden te kampen. De S. heeft ze uitvoerig en nauwkeurig beschreven, waarbij Chrysander haar tot een getrouwen gids strekte. Van Händel's oratoria vernemen wij betrekkelijk weinig (alleen de Esther, de Jephta, de Messias en de Debora komen vluchtig ter sprake, en de laatste compositie wordt deel II, 192 abusievelijk als opera vermeld) en wel doordien deze veel minder met zijn uitwendig leven in verband staan, dan zijne opera's. Want juist daartoe heeft de S. zich bijna geheel bepaald. Over Händel als musicus vernemen wij uiterst weinig. Wel wordt er overal, waar het pas geeft, in algemeene termen met geestdrift over zijne grootsche scheppingen gesproken, maar het karakteristieke van zijne muziek, datgene wat hem van andere componisten onderscheidt, in één woord, zijn beteekenis als kunstenaar wordt nergens uiteengezet.

Trouwens de vorm van het werk verbood de S. in muzikale bijzonderheden te treden. Ook blijkt het niet, dat haar doel geweest is om Händel te karakteriseeren en het verstaan zijner werken gemakkelijker te maken. Zij heeft geleverd wat zij op den titel belooft: een historisch-romantisch verhaal, en ik heb reeds gezegd dat wie van het genre houdt haar boek niet onvoldaan uit de hand zal leggen.

Men leert bovendien uit haar boek een tal van wetenswaardige bijzonderheden uit de geschiedenis der toonkunst en *last not least* Händel vereeren en hoogschatten. Wellicht dat ingenomenheid met den persoon dezen of genen verlokt om ook met den componist nader kennis te maken.

Taal en stijl zijn over 't algemeen zeer goed en menig tafereeltje is met talent geschetst.

Natuurlijk komen er hier en daar germanismen voor, want welke Nederlander bezondigt zich daaraan niet, althans als men de taalgeleerden gelooven mag?

Ik zou daarvan dan ook geen melding maken, maar: *est modus in rebus*, en onder de germanismen van Celestine zijn er, die zelfs voor een weinig kieskeurigen leek wat heel kras zijn. Daaronder reken ik: deel I, p. 144: *tuchtmeester*; deel II, p. 61 en 261: *beroeren* voor *aanraken*, p. 83: *passionsmuzijk*, p. 138 en 179: *inname* voor: op-

brengst eener tooneelvoorstelling, p. 223: *de satzen die Sätze*, afdeelingen in een muziekstuk), en p. 229: *de betere toonkunst.* Zeldzamer zijn anglicismen, z.a. deel II, p. 144: *rond dit middenpunt.*

Boven is gezegd, dat de S. zeer veel aan Chrysander ontleend heeft. Doorgaans heeft zij dat goed gedaan, maar op eenige plaatsen is haar vertaling verre van onberispelijk.

B. v. deel I, p. 119: ‘Händel had met deze opera zijne medecomponisten den (lees: de) loef afgestoken door haar aan te vangen met een ouverture.’ Derhalve begonnen de opera's van Händel's mededingers *niet* met een ouverture. Chrysander zegt: ‘Händel gewann mit seinem Werke den andern Componisten... den Vorsprung ab, schon mit der Ouvertüre,’ wat een geheel anderen zin geeft. Deel I, p. 214: ‘Romeinsche ligtzinnigheid’ vertaling van ‘*romanische Leichtsinn*’, wat niet precies hetzelfde is en den zin onbegrijpelijk maakt. Deel II, p. 63: ‘gij Händel beleedigt hem door uwe terughouding en Farinelli torscht zijn ongenade.’ De S. heeft hier in een dialoog gebruik gemaakt van de opmerking van Chrysander dat koning George niet gelukkig was met zijn twee beste musici, want zegt hij: ‘der eine beleidigte ihn durch seine Zurückhaltung, der andere durch seine Zudringlichkeit.’ Behalve dat niemand in een gesprek de uitdrukking ‘iemands ongenade torschen’ bezigen zal, is bij de S. de antithese geheel verloren gegaan.

Deel II, p. 153: ‘Geen muzijk die den lauwerkrans verdient, luidt Apollo's uitspraak, maar daar uwe zangen lief zijn geef ik u de vrijheid om die in de *Altstadt* te laten zingen.’ Tot opheldering dezer plaats diene het volgende: Chrysander geeft (deel II, p. 133) een uittreksel van een Engelsch gedicht: *The session of Musicians*, waarin Apollo de musici oproept om hunne aanspraken te doen gelden op een lauwerkrans, die aan den meest waardige zal worden uitgedeeld en ten slotte aan Händel, die niet eens uit eigen beweging opkomt, wordt uitgereikt. De aangehaalde woorden, door Apollo tot één der mededingende musici gericht, luiden bij Chrysander aldus: ‘Keine Musik für den Lorbeer, sagt Apoll; doch sind deine Ariën mitunter recht nett und ich gebe dir Erlaubniss sie in der Altstadt zu singen.’ Wanneer men nu nog weet dat Apollo zitting houdt in een der theaters van Engeland's hoofdstad, dan begrijpt men dat die Altstadt niets anders is dan het oudste gedeelte van Londen, d.i. de City. Ten overvloede kan dit blijken uit het oorspronkelijke gedicht, waar de overeenkomstige plaats aldus luidt:

> ‘The God replied - your musick's not to blame,
> But far beneath the daring height of Fame,
> Who wins the prize must all the rest out-strip,
> Indeed you may a conjurer equip;
> I think your Airs are sometimes very pretty,
> And give your leave to sing 'em in the City.’

Waarom behielp de S. zich met het uittreksel van Chrysander en raadpleegde ze niet het origineel? Daarvoor was geen reis naar Londen en een bezoek aan het Britsch museum noodig, waar het gedicht te vinden is, want Chrysander zelf deelt het geheel in een bijlage van zijn tweede deel mede.

Deel II, p. 217: ‘Ten tweede. Ik wed dat ge nimmer de Euclide hebt gelezen. Gij zijt een verklaard vijand van al de andere toonaarten, vormen en hier overgebrachte muziek-theoriën.’ De S. houde het mij ten goede, maar hier heeft zij Chrysander overgeschreven, terwijl haar gedachten aan het dwalen waren. De plaats luidt bij dezen aldus: ‘Zweitens, weiss ich, sie haben niemals den Euclid gelesen und sind ein erklärter Feind all der alten Tonarten, Formeln und hergebrachte Systemen der Musik.’

Met ‘den Euclid’ wordt niet een heldendicht bedoeld, maar den Griekschen wiskundige *Euclides.* ‘Gij hebt *Euclides* niet gelezen’ wil zeggen: ‘gij zijt geen mathematicus.’ *Hergebracht* wordt gezegd van 't geen door onze voorouders tot ons gekomen is. Het had hier door ‘van ouds gebruikelijk,’ of nog beter door ‘ouderwetsch’ kunnen vertaald worden, want de spreker is ironisch en wil Händel niet laken, maar integendeel zijn verdiensten doen uitkomen.

‘Toonaart’ is een gruwelijk germanisme en met *alte Tonarten* worden de zoogenoemde kerkelijke of Grieksche toonsoorten (de Ionische, Phrygische, Lydische, enz.) bedoeld, die tot in de 16de en 17de eeuw algemeen gebruikelijk waren en zelfs ten tijde van Händel nog tot grondslag bij het elementaire onderwijs dienden. Uit een in het Fransch geschreven brief aan Mattheson van den 14^{den} Februari 1719 blijkt dat Händel daarvan het nut niet inzag.

‘Quant aux modes Grecs - schrijft hij - je trouve, Monsieur, que vous avez dit tout ce qui se peut dire lá-dessus. Leur connaissance est sans doute nécessaire à ceux qui veulent pratiquer et exécuter la Musique ancienne, qui a été composée suivant ces modes; mais comme on s'est affranchi des bornes étroites de l'ancienne Musique, je ne vois pas de quelle utilité les modes Grecs puissent être pour la Musique moderne.’

Ofschoon mijn recensie reeds lang genoeg is, wil ik mij ten slotte het genoegen niet ontzeggen ook eens iets goeds uit ‘de Duitsche Eik’ te citeeren. Bovendien is dat niet meer dan billijk. Tot dusverre was ik kort waar ik prees, en uitvoerig waar ik laakte.

Het laatste was wel is waar noodzakelijk, want ik reken mij verplicht te motiveeren wat ik afkeur, maar ik vrees dat de lezer daardoor ongunstiger indruk ontvangen heeft, dan billijk is. En met al zijn gebreken bevat het werk toch veel goeds. Ten bewijze laat ik hier een fragment volgen uit het 9de hoofdstuk. Ik kies dat, dewijl wat daarin verhaald wordt in de hoofdzaak historisch is en de verdienstelijke inkleeding geheel aan de S. schijnt toe te behooren. Bovendien

is het een van de plaatsen waar de muziek van Händel althans eenigermate gekaraktiseerd wordt.

De S. verplaatst ons op een muzikale soirée bij den kardinaal Ottoboni te Rome, waar de jeugdige Händel een door hem gecomponeerd stuk zal dirigeeren.

> Ik geloof dat het tijd wordt om te beginnen; - zegt de kardinaal.
> Gehoorzaam aan dezen wenk, begeven zich de artisten naar het orchest waar reeds het zangpersoneel zich heeft vereenigd. De kardinaal geeft aan zijne gasten het voorbeeld om zich neêr te zetten. De gesprekken verminderen allengskens en weldra plaatst zich onder diepe stilte, de Saksische toonkunstenaar voor den vleugel.
> Reeds bij den aanvang heeft Händel in zijn kompositie zulk een kracht en vuur aangebragt, dat de verlegen musici, die aan Corelli's zachte, liefelijke en sierlijke muzijk gewoon zijn, fout op font, misslag op misslag begaan. Ottoboni glimlacht, Scarlati schudt bedenkelijk het hoofd. Händel, geheel en al vervuld met zijn muzijkaal onderwerp, heeft alles om zich heen vergeten. Het publiek, de kardinaal, Scarlati, Corelli, hoe ze ook straks zijn vrijmoedigheid beperkten, oefenen niet den minsten invloed meer op hem uit. Dapper slaat hij met de hand op den vleugel om stilte te gebieden. Het orchest zwijgt en luistert aandachtig naar zijne aanmerkingen en teregtwijzingen; een oogenblik later ruischt weder de krachtige melodie door de zaal.
> Daar spingt Händel plotseling op en stampvoet van ongeduld.
> - Het deugt niet! Het lijkt er niet naar! - roept hij verstoord. - Meer gloed, meer leven, meer uitdrukking! weg met die weekelijkheid!! -
> - Ma caro Sassone, questa musica é nel stile Francese, di ch'io non m' intendo! - antwoordt Corelli bedaard. (Mijn lieve Sakser, uw muziek is in den Franschen stijl en dien ben ik niet magtig.)
> - Wat, Fransche stijl! - herneemt Händel en grijpt hem ruw de viool uit de hand.
> Na voert hij zelf de passage die Corelli's struikelblok uitmaakt, zóo warm, zóo voortreffelijk uit, dat Ottoboni een luid ‘bravo’ niet kan onderdrukken. Sinds zijn vertrek uit Hamburg heeft Händel geen viool meer in handen gehad, maar nu heeft de muzijk hem in geestvervoering gebragt en als een bekwaam violist heeft hij zich gekweten van zijn taak. Voor het eerst tintelen Corelli's donkere oogen van ongeveinsde bewondering.
> - Bravo ma caro Sassone! roept hij tevreden.
> - Nu begrijp ik u beter, geef maar hier! -
> Zonder zich in het minst bewust te zijn van de opschudding, die zijn wonderlijk gedrag heeft te weeg gebragt, reikt Händel den violist weder de viool over en geeft voor de derde maal het sein tot beginnen. Zijn gelaat gloeit van edele geestdrift, zijn groote blaauwe oogen schitteren. De kracht, het vuur die hem bezielen deelen zich als het ware mede aan het orchest. Zóo warm, zóo grootsch ruischten nog nimmer de toonenreijen door de zaal, waarin toch reeds zoo menig uitmuntend kunstgewrocht had geklonken. De kardinaal trilt letterlijk van genoegen. Händel's succes is bedwelmend. De oude Alexander Scarlati heeft hem omarmd. Corelli heeft

zich als voor zijn meerdere, nederig voor hem gebogen. De kardinaal wijkt geen voetpas van hem af. Aller oogen en daaronder de schoonste, staren vol bewondering op hem.
- Domenico! - dus wendt zich Ottoboni tot den vier-en-twintigjarigen Italiaan, die Händel als zijn schaduw volgt. - Gij zijt de eenige dien ik hier in staat acht om dezen Saksischen leeuw het hoofd te bieden. Houd de eer van Italië op, mijn jonge vriend! en plaats u voor het klavier. -

Domenico gehoorzaamt. Voor dat hij heengaat fluistert hij Händel toe: ‘denk aan onze afspraak.’ Weldra is Händel overtuigd dat Domenico's roem welverdiend is. Zijn spel is even aangenaam als sierlijk en smaakvol; op echt Italiaansche wijze spreekt hij in zangrijke mélodiën zijne schoone gedachten uit, en ontwikkelt daarin zóoveel gevoel, zóoveel onberispelijke virtuositeit, dat Händel met voorover gebogen hoofd in diepe aandacht verzonken zijne fantasiën gretig opvangt. Een daverende toejuiching valt den gevierden Italiaan ten deel. Zijn donker oog zoekt Händels goedkeurenden blik en glinstert van voldoening nu deze met ongegekunstelde geestdrift naar hem toe komt en hem de vleijendste loftuitingen toevoegt.
- Nu uwe beurt, Händel! - zegt de kardinaal, nadat de opgewondenheid door Domenico's spel teweeg gebragt is bedaard. Händel laat zich niet tweemaal gebieden en neemt zonder schroom de plaats voor het klavier in. Het gefluister en gemompel in de zaal verstomt oogenblikkelijk. Geen aandachtiger publiek is denkbaar. Voor den kardinaal, Corelli en Scarlati is het duidelijk, dat Händel's spel voller, krachtiger is, en dat hij bij zijn verbazende vingervlugheid iets schitterends in zijn voordragt heeft; maar wien van beiden de palmtak der overwinning toekomt, is moeijelijk te beslissen. De gevoelens zijn daaromtrent verdeeld; twee partijen vormen zich en terwijl de twee pianisten elkander lagchend geluk wenschen met den goeden afloop hunner gevaarlijke onderneming, twisten de toehoorders onderling over de vraag, wie van hen beiden de meeste is. De kardinaal is zeer tevreden over Domenico. Hij heeft gevreesd dat Händel hem zou overschaduwen, en zijn nationaal eergevoel is ditmaal gered. Händel en Domenico geven elkander niets toe; zij zijn aan elkander gewaagd, dit is de slotsom. Alexander Scarlati's borst zwelt van vadertrots.
- Wij willen nog een tweede proef nemen - zegt Ottoboni, wien even als het publiek, de zeldzaamheid van twee zulke jonge kunstenaars met elkander te laten wedijveren ten hoogste amuseert en belang inboezemt.
- Uw beider orgelspel is beroemd.
Domenico, hebt ge lust en moed? -
De Italiaan beklimt nogmaals het orchest en is weldra in zijn fantaisie op het orgel verdiept. Ook nu kwijt hij zich meesterlijk van zijn taak, maar toch.., als Händel zijn plaats heeft ingenomen, is de uitslag niet twijfelachtig meer. Domenico's liefelijke mélodiën worden tot reusachtige harmoniën onder den magtigen organist die nu het instrument beheerscht. De kracht, de rijkdom van Händel's spel houdt de toehoorders als ademloos aan dien kolossalen geest gekluisterd, die hen op de reusachtige wieken zijner verbeelding in een, wel is waar onbekend, maar toch van schitterend licht stralend oord voert, waar het hun onuitsprekelijk wonderlijk te moede is. Zacht en vloeijend sterven de toonen weg, tot dat de laatste klank door de zaal trilt.

Papier en druk zijn uitmuntend, en de fraaie uitvoering, geheel gelijk aan de eerste uitgave van *Klaasje Zevenster*, draagt niet weinig bij om het genot der lectuur te verhoogen.

R.S. TJADEN MODDERMAN.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

VIII.
Tre fontane en de catacomben.

Met Paaschzondag liepen de feestdagen ten einde, en mevrouw Preston, die buitendien de eer had genoten van een privaat onderhoud met den Paus, kon nu ook haar onverdeelde opmerkzaamheid aan Rome wijden.

Tot onze geliefkoosde uitgangen behoorde het Vatikaan. Daar ik er ontelbare aangename uren heb gesleten, is het niet meer dan pligt er eenige oogenblikken aan te wijden.

Het Vatikaansche paleis werd door Paus Symmachus in het begin der zesde eeuw gesticht en door Nikolaas III, die het vergrootte, tot een gepast verblijf voor het hoofd der Kerk ingerigt. Eerst in 't midden der vijftiende eeuw vormde Nikolaas V het groote plan, om de stad Rome te verfraaijen en haar niet alleen tot zetel van de Kerk, maar ook van kunsten en wetenschappen te maken. In dit plan was natuurlijk de vergrooting van het Vatikaan begrepen; 't moest met zóoveel smaak worden verfraaid, dat men het als het prachtigste paleis der Christenheid kon aanmerken. Daarom werd het niet alleen ingerigt tot een gepaste woning voor den Paus, maar tevens tot een verblijf voor de Kardinalen die zijn Raad uitmaakten. Ook wilde men het van toereikende gebouwen voorzien voor personen en familiën der leden van alle geestelijke en wereldlijke Regerings-collegiën. Er moesten prachtige vertrekken zijn, ter behoorlijke ontvangst van koningen en voorname personen, die ter verrigting van hunne zaken of met godsdienstige oogmerken naar Rome kwamen; voor de krooning der Pausen

moest insgelijks een grooter zaal of Amphitheater worden aangelegd.

Deze reusachtige gebouwen waren echter niet meer dan een gedeelte van het ontwerp, dat deze Paus gevormd had; hij wilde ook den geheelen berg van het overige der stad afzonderen en met een muur omringen. Ongelukkig overviel hem de dood voor dat hij zijn plan had ten uitvoer gebragt. De gebouwen in het Vatikaan werden later vergroot door Pius II, Paulus II en Sixtus IV, die de kapel stichtte welke naar zijn naam genoemd is, benevens de gebouwen, waar de bibliotheek geplaatst was en het conclave bijeen kwam - eindelijk ook door Innocentius VIII, die verscheidene uitgestrekte galerijen en vertrekken deed aanleggen, welke hij met schilderstukken en mozaïk versierde. Alexander VI liet een fraaijen toren bouwen, waarin hij de schoonste stukken der toenmalige schilders plaatste; maar aan Julius II komt de eer toe, dat hij het grootste gedeelte van het ontwerp, door Nicolaas V gevormd, heeft uitgevoerd.

Terstond na het aanvaarden der regering besloot Julius om tusschen de pauselijke tuinen van het Belvedere en zijn paleis, een gemakkelijker gemeenschap tot stand te brengen door middel van twee fraaije overdekte galerijen, waarvan hij de uitvoering aan Bramante opdroeg.

De zoogenaamde *loggia*, die vier honderd ellen lang zijn en nu nog een eerste sieraad van het Vatikaan uitmaken, waren van deze ontzaggelijke gebouwen slechts een gedeelte. De ongelijkheid van den grond waarop deze gebouwen moesten staan, zou naar de schets van Bramante, door kunstig aangebragte trappen verholpen en het geheel met rijen van Dorische, Ionische en Korinthische zuilen omringd worden. 's Pausen overlijden en de dood van den bouwmeester, die spoedig daarna inviel, belette ook hier weder de voltooijing van het grootsche plan.

Het doel van Nicolaas V om het Vatikaan niet enkel tot zetel van de Kerk maar tevens van kunsten en wetenschappen te maken, is evenwel ter harte genomen en bereikt, en de rijke Museums van dit Pauselijk paleis boezemden ons dan ook zooveel belangstelling in, dat wij er acht dagen lang den ganschen voormiddag in doorbragten. Immers aan de verfraaijing der kamers van dit paleis arbeidde een Raphaël, wiens meesterstukken de blijken dragen van zijn groot genie en zijn rijke verbeelding.

Alleen de Camera della Segnatura, waarin deze onvergelijkelijke kunstenaar zijn eerste tafereel heeft afgemaald, ‘de twist over de Sacramenten’, is herhaalde bezoeken waard, terwijl zijn meesterstuk ‘de verheerlijking van Christus op den berg Tabor,’ den aanschouwer veelal als gekluisterd houdt op de plek, zoo boeijend is de aanblik van deze gevoelvolle, rein verhevene schilderij.

Dat niet iedereen daarvan denzelfden indruk ontvangt, bleek al weder duidelijk bij mijn laatste bezoek aan Raphaël's geniale scheppingen.

Mary en ik stonden zooals gewoonlijk in de beschouwing der bewuste schilderij verdiept, toen ik plotseling achter mij Hollandsch hoorde spreken.

Niemand kan het mij kwalijk nemen dat ik scherp toeluisterde.

- Dat is toch warempel een mooije schilderij, niet Johan?

Naar haar accent te oordeelen moest de spreekster een Rotterdamsche zijn.

- Meen je deze met al die poppen? - vroeg haar begeleider, die naar zijn luiden geeuw te oordeelen geen groot bewonderaar van de schilderkunst was.

- Juist.

- Niet mooi!

De dame sloeg haar catalogus op en raadpleegde het nummer van de schilderij.

- Wel heere, Johan! 't Is er nog wel een van Raphaël!

- 't Kan wel zijn! - antwoordde de Hollander onvervaard. - 't Kan wel zijn, maar ik vind het *ding* leelijk!

Daarop gingen zij voorbij.

Na dit laatste oponthoud in het Vatikaan bezochten wij bij afwisseling het Kapitool, de voornaamste paleizen en villa's, de kerken enz. of lieten ons, als we te vermoeid waren, per rijtuig den omtrek doorkruisen.

Geen weg voorzeker, die meer beantwoordt aan de hoog gespannen verwachting der vreemdelingen dan de Appische. Niet ten onregte noemt men dien dan ook den koning der wegen. Begrensd door het Albanisch gebergte, biedt het uitgestrekt en woest terrein ter linkerzijde, met zijn vervallen waterleidingen en ontelbare met mos begroeide ruïnes, een verrassenden aanblik, terwijl de beide rijen kolossale graftomben aan weêrszijden van den weg, waarvan slechts weinige nog in een goeden staat verkeeren, volkomen strooken met den treffenden verlaten indruk van het geheele landschap. Men zou deze streek uitgestorven wanen, zoo niet nu en dan de spoortrein naar Albano, die haar doorsnijdt, er eenig leven en beweging aan gaf.

Een andere weg die voor de poort Capera van den Appischen weg afwijkt - De Latijnsche weg - is eveneens van weêrszijden met graftomben bezaaid en dankt zijn beroemdheid aan twee grafkelders, rijk aan belangwekkende bas-reliefs, die zeemonsters, nimfen, geniën, landschappen en mythologische onderwerpen voorstellen. In een dezer kelders ziet men door een kleine opening in de marmeren tombe de geraamten van een der aanzienlijkste Romeinsche geslachten (De Valère), man, vrouw en kind, die bij hun leven zeker niet konden gissen dat ze in hun laatste kostbare aardsche woning, den bezoeker op zoo afzigtelijke wijze zouden herinneren aan het memento mori.

Met het bezigtigen van al deze merkwaardigheden waren reeds weder een veertien dagen verloopen, en daar het weder guur en regenachtig bleef en Mary's gestel niet langer tegen het klimaat bestand scheen, zoo vormden wij het plan om na verloop van nog een acht dagen onze reis naar Napels voort te zetten. Wij hoopten tevens op deze wijze van miss White en hare vrienden bevrijd te raken, die ons meer dan

wij verlangden met hun gezelschap lastig vielen. Voor de dames White en Fletcher moest het echter geen geringe teleurstelling zijn dat Dumbal ons verlaten had. Een paar regels aan Mary deelden haar mede, dat hij naar Napels was teruggekeerd en met ongeduld haar komst te gemoet zag. Uit die regels bleek duidelijk, dat hij op mijn stilzwijgen rekende, welligt ook op mijn voorspraak; maar zonder zijn vertrouwen te schenden, voelde ik mij toch volstrekt niet geroepen zijne belangen bij Mary te bepleiten, en het kon met regt verwondering baren dat Dumbal, na ons gesprek, dit nog scheen te verwachten. Voor mij was het zoo goed als zeker dat Mary alle hoop op een vereeniging met den Engelschman had laten varen en dat mevrouw Preston, die bovendien in Dumbal's verschillende geloofsrigting een onoverkomelijk bezwaar zag om hare dochter aan hem uit te huwelijken, hierover ten uiterste verheugd was. Beide Amerikaanschen betoonden zich dan ook weinig ingenomen met het vooruitzigt Dumbal weder in Napels te ontmoeten, te meer omdat een tweede schrijven van hem haar de zekerheid gaf, dat hij nog altijd bouwde op de vrucht eener nadere kennismaking. Het gevaarlijke hiervan voor een hart dat reeds niet meer vrij was - zooals dat van Mary - deed mevrouw Preston aarzelend voorstellen om Napels buiten ons reisplan te laten. Ik moet echter bekennen, dat ik met dit voorstel weinig was ingenomen, en het dan ook met zóoveel warmte bestreed, dat mevrouw Preston er niet meer op terug kwam.

Wij hielden ons dus aan ons vroeger besproken reisplan en stelden den dag onzer afreize vast zonder miss White hiervan in te lichten. Het drukkend gezelschap van miss Fletcher noopte er ons toe. Is stilzwijgendheid een feil, praatzucht is een nog grootere. Tevens schonk miss Fletcher ons alle gelegenheid om nog andere onaangename karaktertrekken in haar op te merken, die mogten ze ook al vaak onzen lachlust opwekken, nogtans een bezwaar te meer werden voor onze goede verstandhouding. Miss Fletcher maakte aanspraak op den naam van geleerde vrouw. In hoeverre ze regt had op dien naam kan ik moeijelijk beoordeelen, daar men zelf geleerd dient te zijn om de geleerdheid van anderen naar waarde te kunnen schatten. Bestaat echter de geleerdheid in woordenrijkheid en in het opzamelen van geologische voorwerpen, dan voorzeker was miss Fletcher de geleerdste vrouw die ik immer ontmoette. De laatste neiging vooral boezemde ons den meesten schrik voor de dame in; ze gaf ons herhaaldelijk stof tot ergernis, want eerstens, hield ze ons daardoor overal veel langer op dan noodig was, en ten tweede dwong ze ons ten slotte onze zakken en zakdoeken voor een chaos van steenen en ertsen beschikbaar te stellen, waaronder zij zelve als een lastdier gebukt ging. Bij die gelegenheden betuigde dan ook haar *would be* geestige broeder dat de Italiaansche spoorwegactiën zeker zouden rijzen door het kostbaar vervoer van miss Fletcher's natuurkundig Museum.

Mary en ik zouden ons spoedig genoeg aan deze lastige kennissen hebben onttrokken, maar mevrouw Preston was tegen miss Fletcher's overredingskracht niet opgewassen en voelde bovendien eenig zwak voor miss White als haar togtgenoote over den Osteria Barraca; reden genoeg voor mevrouw Preston om haar ter wille te zijn.

Onder de vele plannen die wij gezamenlijk ten uitvoer bragten behoorde ook een bezoek naar Tre Fontane. Ofschoon miss Fletcher zich krachtdadig verzette tegen den wensch van Mary om in hetzelfde rijtuig bij mij plaats te nemen, waardoor ze ook gevaar liep het gezelschap van miss White en haar broeder te ontberen, had zich Mary toch niet laten verjagen, en het noodlottig gevolg daarvan was dat mevrouw Preston in den tweeden wagen uitsluitend het gezelschap der geleerde dame te beurt viel.

Ik zou onwaarheid spreken wanneer ik mijnheer Fletcher's tegenwoordigheid in ons rijtuig aan Mary toeschreef. De goede man, getrouw aan zijn eenmaal opgevatte hooge meening over mijn uitstekende kookkunst als Hollandsche, vereerde mij met zijn onderscheiding. Mary misgunde mij dit voorregt geenszins en ook miss White betoonde zich in dit geval vrij van alle baatzucht.

Of ze nog altijd een ander beeld in hare jonkvrouwelijke ziel omdroeg, dan wel ongevoelig was voor de verouderde aantrekkelijkheden van haar Londenschen vriend, laat ik in 't midden.

Links van den Appischen weg geleidt de Ardeatina Novische weg in een half uur naar de Abbaye delle tre Fontane (ad aquas Salvias). De heer Fletcher, die zeer bezorgd was voor zijn aardschen tabernakel, meende al dadelijk den invloed der ongezonde lucht te gevoelen en beweerde dat hij alleen ter wille van ons dames zich aan zulk een ongezonde expeditie bloot stelde. Mary antwoordde hierop, dat wij dames het niet met ons geweten konden overeenbrengen om zooveel van zijn galanterie te vergen en we hem dus liever zagen uitstijgen; wij zouden hem bij de catacomben wel weder vinden.

Ware zijn zuster niet van de partij geweest, dan zou de heer Fletcher alligt aan Mary's voorstel hebben gehoor gegeven, nu echter voorzag hij een langer oponthoud in de Abbaye dan met zijn geduld bij de catacomben strookte. Met een zwaren zucht schikte hij zich dus in zijn lot.

Weldra hadden wij het klooster bereikt. Een jonge monnik, in een donker grijze pij gehuld, wiens bleek en ziekelijk voorkomen maar al te zeer getuigde dat hij even als vele zijner broederen, weldra het slagtoffer zou worden van de Mal-aria, liet ons binnen.

- Dear me! - dus begon miss Fletcher haar redevoering, - wat ziet die man er slecht uit! Is dat nu de uitwerking van de lucht? Ja, ik heb er veel over gelezen. En hoeveel monniken zijn er van 't jaar bezweken? Legio, hè! Maar die worden weder geremplaceerd; altijd voorraad van bedelaars die hier een plasdankje aan den hemel denken te verdienen. Welk een dwaasheid!

Dear me, 't is zelfmoord, 't is bigotterie, 't is....

- De Basiliek S. Vincenzo ed Anastasio, - dus viel de monnik met zachte heesche stem de levendige woordvoerster in de rede.

- Juist, de Vincenzo Anastasio - hernam miss Fletcher naijverig op den blik van den monnik naar Mary. - Ik heb er veel over gelezen. Dear me, wat een oud gebouw! Hier hebben de eerste Christenen kerk gehouden, de pilaren zijn in den ouden stijl. Dear me, die man vertelt ons niets. Een stomme gids. Hij behoort tot de orde der Trappisten en die spreken niet onder elkander. Ik heb er veel over gelezen... ze deden beter hier een spraakzamen gids aan te stellen ten gelieve der vreemdelingen.

Miss Preston, wat vertelt die man u, 't schijnt dat gij alleen het weten moogt.

- Maar als gij er zooveel over gelezen hebt, Ellen.... De kwaadaardige blik die den broeder trof, benam hem den moed om zijn zin te voltooijen.

- De Basiliek is door Honorius I gesticht en in 1221 door Honorius III hersteld - antwoordde Mary.

- Ginds aan de linkerzijde van het koor kunt ge het opschrift lezen en hier boven den ingang ziet ge het portret van Honorius III - dus wendde zich de monnik tot mij.

- Waar is het opschrift en waar is het portret? - vroeg miss Fletcher, rood van ergernis omdat de monnik haar zijn aandacht onwaardig scheen te keuren.

Dear me, ik denk dat ge het mij even goed kunt zeggen. Ik behoor niet tot de orde der Trappisten!

Een spotachtig lachje bezielde voor een oogenblik het kwijnend gelaat van den jongman. Hij strekte zijn hand uit en wees naar het koor en naar den ingang, toen keerde hij zich om en ging ons voor naar de tweede kerk.

Miss Fletcher had echter in de eerste kerk nog lang niet genoeg haar weetlust bevredigd, ze bleef dus achter; maar in plaats van de kerk aan een nadere beschouwing te onderwerpen, wendde zij al de kracht harer nagels aan om een steentje uit den vloer te krabben, dat later, volgens Mary, een zeer voorname plaats in haar natuurkundig museum te Londen zou innemen, als zijnde afkomstig uit de Vincenzo ed Anastasio, van il campagna di Roma, waar de Mal-aria de stomme, onbeleefde Trappisten doodde.

De monnik maakte van haar afwezigheid gebruik om ons haastig mede te deelen dat deze tweede kerk haar naam S. Maria Scala coeli, verschuldigd was aan een visioen van den heiligen Bernardus, wien door Innocentius III het klooster was toevertrouwd. Deze heilige zag namelijk, even als Jakob in vroegeren tijd, een ladder die van den hemel tot de aarde reikte, van waar de engelen nederdaalden om op zijne bede, de bevrijde zielen hemelwaarts te voeren.

Niet meer beheerscht door de tegenwoordigheid zijner zuster, merkte de heer Fletcher, die een grappenmaker was, hierop droog komiek aan, ‘dat zulk een ladder wel noodig was als er zoovele ligchamen door de Mal-aria van hunne zielen werden bevrijd;’ een aanmerking die den Trappist weder even stroef maakte als te voren, ofschoon het hem niet kon ontgaan dat Mary door verdubbelde vriendelijkheid den indruk daarvan zocht te verdrijven.

Een knekelhuis van menschenbeenderen die volgens den monnik de stoffelijke overblijfselen waren van verschillende martelaars van het christendom, hield ook hier weder miss Fletcher langer op dan ons en gaf den heer Fletcher aanleiding om zonder door zijne zuster verstaan te worden een tweede aardigheid te uiten.

- De bevrijde zielen hebben hier hare beenderen afgeschud. Ellen aast zeker op een knar die ze die later voor een stofje van den heiligen Bernardus verslijt.

Nu volgde de derde kerk. S. Paolo alle tre fontane, het eigenlijke doel van onzen togt.

Ofschoon de schrift ons in het onzekere laat omtrent het uiteinde van den apostel Paulus, zoo heeft de Roomsche Kerk toch uitgemaakt dat hij op deze plek onthoofd werd en er dien ten gevolge de kerk opgebouwd.

Mevrouw Preston geloofde dit onvoorwaardelijk en maakte onwillekeurig het teeken des kruises toen de Trappist haar de onuitwischbare bloedvlek op den vloer aanwees.

- En nu wil die bedelaar ons wijs maken dat het hoofd van Paulus driemaal opsprong en bij iedere aanraking met den grond een fontein deed opborrelen - zeide de heer Fletcher met een knipoogje tegen mij.

De Trappist boog toestemmend, schepte een glas water uit de eerste fontein en reikte het mevrouw Preston toe.

- Hoe koud!... - prevelde ze na het geproefd te hebben.

- Het kan moeijelijk meer verkoelen dan de grove leugens die hier verteld worden - bromde de heer Fletcher.

Een donker rood verwde de wangen van den Trappist. Een oogwenk flikkerden zijne oogen onheilspellend, doch even spoedig beheerschte hij zich en boog demoedig het hoofd. Maar toch scheen het mij toe dat in dit demoedig oogenblik een vreesselijke vloek naar het blond gekrulde hoofd van den spotter werd geslingerd.

- Dear me, wacht nog een oogenblik, George! Gij haast u altijd meer dan noodig is. Welk nut trekt gij van het reizen? Gij bepaalt ter naauwernood uw aandacht op de belangwekkendste zaken. De dames?... O de dames zullen wel begrijpen dat ik meer tijd moet besteden aan het bezigtigen der merkwaardigheden dan zij. 't Is geen bloote nieuwsgierigheid die mij hierheen drijft. Dear me, al heb ik er veel over gelezen - ik verlang het gelezene aan de werkelijkheid te toetsen, dat doet een ontwikkelde vrouw, een vrouw die voor de we-

tenschap ijvert - dus deed miss Fletcher haar intrede in de derde kerk.

- Miss White, wilt gij dit fleschje eens vast houden? Ik heb zwak om iets van dat fonteinwater mede te nemen. Dear me!...

- Miss White verroerde zich echter niet.

Haar protestantisme verzette zich tegen het bijgeloof der Roomsche Kerk. Ze keurde het fonteinwater geen plaats waardig in het natuurkundig museum harer vriendin.

- Welk een dwaasheid, Ellen! gij hecht immers geen geloof aan den onzin die hier verhaald wordt?

- Dear me. Het fonteinwater komt in ieder geval uit de Paolo. En dat is op zich zelf belangwekkend genoeg, George.

Miss Preston, wilt *gij* dan de goedheid hebben? miss White heeft zoo haar eigen idéen... George, houd mijn zakdoek vast, maar voorzigtig... verlies er niets uit; dear me, gij zijt zoo onhandig. Monnik, een glas water!....

De Trappist, Mary en George voldeden aan haar verlangen. Miss Fletcher vulde al voortratelende en vuurrood van opgewondenheid haar fleschje en kurkte het daarna zorgvuldig digt.

- Zijt ge bevreesd dat de Mal-aria er uit verdampen zal? - vroeg Mary schalksch.

- O yes, - prevelde miss White, die voor het eerst Mary's spotternij vatte en daarover glimlachte.

Nadat nu miss Fletcher nog een kwartier lang op den wit marmeren pilaar had gestaard, waaraan men Paulus tijdens zijn regtspleging had vastgebonden, en daarbij de onzinnigste vragen aan den monnik had gerigt, waarop deze zich niet verwaardigde te antwoorden, konden wij haar eindelijk bewegen tot den terugtogt.

De Trappist deed ons uitgeleide tot aan de poort en ontving het entreé-geld.

- Grazia Signor, - zeide Mary met haar vriendelijksten blik en ten diepste begaan met zijn lot reikte ze hem haar hand tot afscheid.

Getroffen over dit ongewoon gunstbewijs, aarzelde de arme een oogenblik, toen tastte hij toe en boog zich diep.

Voor dat wij instegen toonde Mary mij hare hand.

Er glinsterde een traan op.

Sinds dien dag beoordeel ik de monniken minder gestreng.

- Zouden wij nu mama niet eens van miss Fletcher's gezelschap verlossen? - fluisterde Mary mij toe.

De bewuste dame was nog niet ingestegen, maar in druk gesprek met den koetsier, door wiens inlichtingen zij den schat harer kennis zou verrijkt hebben, had zij niet altijd het woord alleen gevoerd. Daar nu de heer Fletcher het waagde eenige blijken van ongeduld te geven, veranderde zij plotseling van rigting en overlaadde haar broeder met

zulk een stortvloed van verwijtingen, dat we van die gelegenheid gebruik maakten om ijlings bij mevrouw Preston en miss White in te stijgen en den koetsier bevel gaven onmiddellijk voort te rijden.

- Dear me - zeide Mary lagchend - broeder en zuster hebben nu den tijd om hunne zaak in der minne te schikken.

- O yes!

- Welke catacomben zullen we bezoeken? Die van Sebastiaan of St. Calixtus?

- De catacombes van St. Calixtus zijn meen ik belangwekkender.

- Dan behoeven we niet ver af te dwalen. We houden den Appischen weg.

Terwijl Mary opstond om den koetsier onzen wensch te kennen te geven en mevrouw Preston haar gelaat van ons hield afgewend, voelde ik de aanraking van miss White's vingertoppen.

- Waar is de... gentleman?

Ze hield hare oogen neêrgeslagen en hare lippen vast op elkander geklemd - een toonbeeld van schuchterheid!

- Mijnheer Dumbal is te Napels.

- O yes... spreek niet zoo luid.... heeft hij.... heeft hij.... O yes?!?....

Een goed verstaander heeft slechts één woord noodig.

Dit vragend en tevens smeekend o yes en de daarbij gepaarde waterachtigen blik, verklaarde mij duidelijk den hartewensch der dame.

- Wel zeker, hij liet u groeten.

Miss White kleurde van blijdschap en haalde in een geniale opwelling haar teekenportefeuille te voorschijn om, bezield als ze was, een schets te nemen van het Albanisch gebergte. Uit de zonderlinge wijze waarop zij mij bij wijlen aanstaarde, maakte ik op dat zij mij nu als bondgenoote beschouwde eener geheime liefdesgeschiedenis tusschen haar en Dumbal.

Het tête à tête met zijne zuster had de goede luim van den heer Fletcher voor goed op de vlugt gejaagd.

Aan zijn roodgespikkeld gelaat en gefronste wendbraauwen toen hij uitsteeg, kon men dit duidelijk bespeuren.

Een aantal rijtuigen die bezoekers hadden aangebragt stonden en file in de straat geschaard en wij moesten nog een geruimen tijd wachten voordat men een gids ter onzer beschikking stelde.

Het terrein waar vroeger het oude Oratorium S. Callixti in arenariis zich bevond en nu de wijngaard bloeit, werd door Pius IX aangekocht. Weldra ontdekte men door opgravingen den ingang der catacomben, die zich even als alle anderen, in verschillende rigtingen uren ver diep onder den grond uitstrekken. Mijnheer Fletcher, die nu zijn best deed om onaardig te zijn, beweerde dat hij oneindig liever een goed breakfast woû nuttigen, dan in die onderaardsche moordkuilen af te dalen; maar ofschoon hem de vrije keus werd gelaten, besloot hij met

zich ten tweede male op te offeren, uit louteren dienstijver voor ons dames.

Vooraf gegaan door een gids en ieder met een brandende vetkaars gewapend, doorkruisten we weldra de naauwe, dompige doode gangen, die aan weêrskanten het stof der eerste Christenen schapsgewijze bevatten en luisterden aandachtig naar de toelichtingen van den gids, ofschoon ze even als te Tre Fontane onophoudelijk werden afgebroken door de overbodige vragen van miss Fletcher.

- Dear me. En is dit de camera papale, cubiculum pontificium? Ik heb er veel over gelezen. Vele pausen moeten hier begraven liggen. Juist, hier zijn de graftomben. Neen George, haast toch zoo niet. Die man haast ons reeds genoeg... Miss Preston, wilt gij mij een handje helpen? Ik zou gaarne...

De verdere woorden der spreekster gingen voor ons verloren, want Mary, die zich had voorgenomen om der wetenschappelijke dame niet meer tot mineralogische en geologische vergaderbak te dienen, volgde den gids op den voet. Na de aanwijzing der pauselijke graftomben toefde hij niet langer, maar bragt ons verder door een chaos van gangen naar een soort van kapel, waar de heilige Cecilia begraven lag. Het ontmoeten van een ander gezelschap en de beschouwing van een half tot stof vergaan geraamte in een der gangen, waren oorzaak dat we miss Fletcher's tegenwoordigheid niet zoo spoedig misten. De doodelijke stilte die echter hierop volgde, herinnerde ons plotseling aan onze praatzieke en lastige gezellin. Haar stilzwijgen was zóo opvallend dat ik verrast het hoofd omkeerde ten einde dit raadsel te doorgronden.

Miss Fletcher ontbrak.

- Waar is uw zuster? - vroeg ik aan den nog altijd slecht geluimden heer Fletcher.

- In de achterhoede, denk ik. Er valt hier genoeg te grabbelen.

Mevrouw Preston en miss White, die de achterhoede uitmaakten, keerden zich om.

De duistere gang was ledig.

- Ze zal wel volgen - bromde de heer Fletcher.

Hij scheen in 't minst geen begrip te hebben van het gevaar waarin zijn zuster verkeerde en wilde voortgaan.

- Mary, wachten! - riep ik - miss Fletcher is achtergebleven.

Mary vertolkte het den gids, die onmiddellijk terugkeerde.

Hij hief zijn kaars boven het hoofd en sloeg een onderzoekenden blik door den gang. Groote bezorgdheid teekende zich op zijn gelaat.

- Per l'amor del cielo quanto tempo è? - vroeg hij.

Niemand wist dit met zekerheid te bepalen.

- Smarito!!.... Trendiamo la corridore più corta.

(Verdwaald!.... Wij zullen den kortsten weg nemen).

- No, no! lo stesso cammino, Abbiate la bontà!

(Neen, denzelfden weg, wees zoo goed) - zeide Mary die zich herinnerde dat ze miss Fletcher het laatst in de camera papale had gezien.

- Si signora, se le piace. (Ja, dame als gij het wenscht) - antwoordde de gids - Per Dio, bisogna ben guardarsi qui! (bij God men moet zich hier in acht nemen).

Zonder toeven nam hij den terugtogt aan. Wij konden hem naauwelijks bijhouden.

- Ella va troppo presto, bisogna andare più piano! (Gij loopt te snel, gij moet langzamer gaan) - riep Mary, die aan de gejaagde ademhaling harer moeder hoorde dat ze boven hare krachten liep.

- Avanti! avanti! - klonk de stem van onzen gids.

Zijn bezorgdheid scheen met ieder oogenblik toe te nemen en deelde zich eerst regt aan ons mede toen wij de camera papale bereikten, zonder er miss Fletcher aan te treffen. Waarschijnlijk had ze ons willen volgen en was in den doolhof van gangen verward geraakt.

- Dat heb ik al lang verwacht! - mompelde de heer Fletcher, nu door dezelfde paniek aangetast en bleek van schrik.

- Maledetti! Bisogna allora voltarsi alla destra o alla sinistra? (Verwenscht! Moet ik mij dan regts of links wenden?) - riep de gids met een wanhopigen blik op de ontelbare dwarsgangen.

- Laat ons in Godsnaam hulp inroepen, spoedig! - smeekte de heer Fletcher, dien ik verdacht van niets liever te wenschen dan weder behouden in de vrije lucht te geraken.

- O yes! - stemde miss White toe.

Daarmede gaat te veel tijd verloren - sprak Mary gejaagd - ze kan nog niet veraf zijn:

- Laat *ons* hier wachten - meende mevrouw Preston - de gids kan sneller voort zonder ons, mijnheer Fletcher zal hem zeker willen vergezellen.

Mary bragt het den gids over.

- Si signora, se vuole aspettare un momento, andrò con lei suo fratello. (Ja, dame, als gij hier een oogenblik wilt wachten, ik ga mede met haar broeder).

Tot mevrouw Preston's verontwaardiging betoonde de heer Fletcher niet den minsten lust om den gids te vergezellen.

- Ik wil de dames niet alleen in dezen moordkuil achterlaten - riep hij - Eén ongeluk is genoeg, wij behoeven er ons geen tweede op den hals te halen.

Welk verbazend gevaar ons dames in de veelbezochte camera papale bedreigde, begrepen wij niet.

In dit hagchelijk oogenblik drongen naderende voetstappen tot ons door. Een tweede gids, gevolgd door een enkel jongman, verscheen aan den ingang der doodenzaal. Zijn begeleider werd onmiddellijk door diens collega ingelicht van het ongeval dat ons was overkomen en zijn uitdrukkingsvol ‘corpo di Dio’ getuigde maar al te duidelijk dat ook hij dit zeer ernstig inzag. Mary had zich bij hen gevoegd en kwam

ons weldra meêdeelen dat de gidsen waren overeengekomen om ieder een verschillende rigting te volgen en dat zij zich binnen een half uur, met of zonder de vermiste, bij ons zouden vervoegen.

- Wat is er gebeurd? - vroeg de jongman (een Duitscher, ons op zijde tredend.)

Hij scheen naauwelijks de jongelingsjaren te boven, maar toch was er iets krachtigs in zijn gelaat en houding dat den man kenmerkt.

- Er is een dame van ons afgeraakt, - antwoordde ik.

- Andro con lei! - riep hij den gids toe.

Dit voorbeeld bezielde plotseling den heer Fletcher met heldenmoed.

- Ik laat u ongaarne hier alléen, maar *uw* wil is mij een bevel! - fluisterde hij mij toe.

Daar ik nu in dezen mijn wil volstrekt niet geuit had, klonk mij dit op nieuw zeer raadselachtig.

De heldenmoed van den heer Fletcher geraakte echter weder aan 't wankelen, toen hij bemerkte dat de ontdekkingsreis in drie afdeelingen zou plaats hebben. De onverschrokken houding van den Duitscher had hem aan diens zijde gelokt, maar in zijn ijver om de vermiste op te sporen en ons van dienst te zijn, liet deze zich niet van zijn voornemen afbrengen om een derde rigting te volgen, indien slechts zijn gids hem naauwkeurig de gangen wilde opgeven die hij moest inslaan, ten einde elkander weder op het bepaalde punt aan te treffen.

Na eenige tegenspraak stemden de gidsen hiermede in en voorzagen hem van een tweede kaars in geval van nood.

- Passate per questa strada, e poi per la prossima, a destra, e dopo esserne uscito, parimenti a destra, una, due, tre, quattro corridore, sempre destra - dus luidde de inlichting van den gids. (Ga dezen gang door en dan den volgenden regts, en als gij dien uitkomt eveneens regts, een, twee, drie vier gangen altijd regts.)

De Duitscher teekende deze opgave in zijn notitieboekje aan en begaf zich toen, na ons een vriendelijk ‘auf wiedersehn’ toegeroepen te hebben, in het gevaarlijke labyrinth.

Met een zwaren zucht en een wanhopigen blik op mij wankelde de heer Fletcher de gidsen na, die bij den eerstvolgenden kruishoek van elkander weken. Een oogenblik stond de zwaar beproefde Engelschman besluiteloos, aan welk van beiden hij zijn kostbaar leven zou toevertrouwen, toen volgde hij den grootsten en krachtigsten voorganger.

Zijn lafhartigheid perste Mary en mij een glimlach af.

- De hemel geve dat ze gevonden worde! - zeide mevrouw Preston huiverend bij de gedachte aan den reusachtigen somberen grafkelder waarin onze togtgenoote alléen ronddwaalde.

Miss White's strakke blik rustte onafgebroken op mij.

Waarschijnlijk trachtte ze mij op die wijze deelgenoote te maken van hare gedachte en wachtte op een teeken van verstandhouding. Dit teeken bleef echter achterwege en miss White voelde zich gedrongen

haar gevoelen op natuurlijker en begrijpelijker wijze kenbaar te maken.

- De gentlemen alléen kan haar redden, o yes! - sprak ze op doffen toon.

Mary, zigtbaar geschokt, wendde zich snel af en verdiepte zich in het bezigtigen der graftomben.

- Ik vertrouw haar redding in dit geval beter aan de gidsen toe - antwoordde mevrouw Preston koeltjes.

- Alléen de gentleman, o yes!! - hield miss White vol, maar zóo zacht dat ze alleen door mij verstaan werd.

Nu volgde er een diepe stilte, bij wijlen afgebroken door een diepen zucht van miss White, die met een sissende S eindigde. Ik maakte hieruit op dat miss White, even als Mendelssohn, slechts een kleinen kring behoefde om naar hartelust te fantaseren en men dus in geval ze hare gedachten op muzijk bragt, gemakkelijk aan den eigenaardigen geest daarvan, uitgedrukt in de prédominant-akkoorden ‘gentleman en yes’ de componiste zou herkennen.

Met het oog op miss White's ongerijmde speculaties in het rijk der liefde, durf ik echter beweren, dat ze ook op muzijkaal gebied volkomen fiasco zou maken en Mendelssohn's roem, van éenig te zijn in zijn soort vooralsnog gered is.

Hoort gij niets? - met deze woorden verbrak mevrouw Preston plotseling het stilzwijgen.

Miss White was juist aan het einde van haren zucht en kon dus gevoegelijk het ‘yes’ aanvullen.

Mary en ik snelden naar den gang waaruit een gemompel van stemmen tot ons doordrong.

- Zouden ze reeds terug komen? - vroeg ze verheugd.

Haar vreugde was echter voorbarig. Bij de flaauwe flikkering der kaarsen ontdekten wij aan het uiteinde van den gang een nieuw gezelschap, waarvan de gids niet weinig verbaasd was ons alléen aan te treffen.

Mary deelde hem met een paar woorden ons wedervaren mede. De gids schudde bedenkelijk het hoofd en zijn gezelschap, drie Engelsche dames en twee heeren, betoonden ons de meeste deelneming. Zij wilden de terugkomst onzer gidsen in de Camera Papale afwachten en in geval de vermiste niet gevonden werd, andere hulp schaffen, 't geen miss White gelegenheid gaf om een lang uitgerekt ‘o yes’ te plaatsen.

Hun begeleider meende evenwel dat het verkieselijker was onmiddellijk de catacomben te verlaten; de avond zou spoedig invallen, hoe eerder men dus meerdere hulp inriep des te beter.

Wij beaamden dit ten volle, maar lieten ons niet overhalen hen te vergezellen, daar we de zoekers beloofd hadden in de Camera Papale hun terugkomst af te wachten.

Miss White, die reeds lang haar boezemvriendin had opgegeven, nu volgens haar, de éenige redder ontbrak, verschilde hierin van gevoelen met ons.

- Den gentleman telegraferen. O yes!? - fluisterde zij mij in 't oor.

Mijn ongeduldige beweging verjoeg haar. Zij sloeg een theatralen blik ten hemel, als riep ze dien tot getuige van mijn verstoktheid en dook terug in haar schuilhoek.

- Wilt ge niet medegaan, miss White? - vroeg mevrouw Preston die ons gefluister verkeerd had opgevat.

De blonde krulletjes maakten een ontkennende beweging.

Het nieuwe gezelschap vertrok en de stilte viel weder in.

Nadat we een kwartier in angstige spanning hadden doorgebragt, verschenen onze gidsen met hun gevolg onverrigter zake terug.

De kwade luim van den heer Fletcher had plaats gemaakt voor ontzetting. Groote droppels zweet parelden op zijn gelaat, zijn oogen stonden verwilderd.

- Er is geen tijd te verliezen, - sprak de Duitscher. - Laat ons de dames eerst naar buiten brengen, dan keeren wij terug met een aantal gidsen.

- Terug keeren! - jammerde de heer Fletcher. Mijzelf ook in dezen moordkuil begraven zooals die arme Ellen... dat nooit, nooit!...

Uitgeput zonk hij tegen een graftombe aan.

Een meêwarig glimlachje vertoonde zich op des Duitschers gelaat.

- De schrik heeft hem geheel van streek gebragt, - zeide mevrouw Preston op goedigen toon.

- Avanti! avanti! - klonk het uit den mond der gidsen.

De Duitscher trad op mijnheer Fletcher toe en voerde hem mede.

Eenige minuten later ademden wij weder frissche lucht in en weldra hadden wij den uitgang bereikt.

- Hier is geld! - zeide mijnheer Fletcher die weder bij scheen te komen, - spaar geen onkosten, mijnheer! die arme Ellen... de wetenschap kost haar het leven.....

Niet langer in staat zijn aandoening te bedwingen, hield hij de hand voor de oogen en snikte luid.

De Duitscher beijverde zich onmiddellijk om hulp in te roepen en Mary moedigde de gidsen aan om geen enkele poging onbeproefd te laten tot het opsporen der verdwaalde; de toezegging eener groote belooning scheen de mannen met nieuwen ijver te bezielen.

De schemering was reeds ingevallen en de bezoekers die een oogenblik getoefd hadden om getuigen te zijn van des heeren Fletcher's wanhoop, verwijderden zich achtereenvolgens met een ‘Hoe vreesselijk!... die arme man!’... en meer dergelijke uitdrukkingen die men gewoonlijk voor iemand bij de hand heeft, wanneer men geen voet wil verzetten om hem van dienst te zijn.

Ofschoon ik voor miss Fletcher weinig sympathie gevoelde, kon ik toch onmogelijk besluiten om haar wedervinden geheel aan vreemden toe te vertrouwen. Ik deelde dus aan Mary mijn voornemen mede om de gidsen te vergezellen.

- Meent ge dat ook ik hierop geen plan heb? - vroeg ze.

Ik bragt haar echter aan 't verstand, dat het raadzamer was om haar moeder, die er zeer vermoeid uitzag, naar huis te begeleiden, daar deze zeker weigeren zoude om alléen te vertrekken.

Mary maakte eenige tegenbedenkingen, maar gaf eindelijk toe.

Nu keerde de Duitscher terug met een aantal gidsen.

- Andrò con lei! - riep ik.

- Zoudt ge die taak niet aan mij alléen willen opdragen? - vroeg hij half verlegen, - er kan veel tijd mede verloren gaan en...

- Ik ben niet vermoeid.

- Op mijn woord, ik zal geen poging onbeproefd laten om de vermiste op te sporen.

Zonder te antwoorden was ik reeds den eersten trap afgedaald.

Voordat echter de gidsen met hunne beraadslagingen over het nemen der verschillende rigtingen ten einde waren, hoorde ik Mary's stem.

- Keert terug! miss Fletcher is gevonden!

In één oogwenk was ik weder den trap opgesneld.

Mary viel mij lagchend om den hals.

- Met den schrik vrij! - juichte zij, - zie toch... ginds!

- Maar ik zie niets.

- Kom mede en gij ook, mijnheer! Gij hebt u veel moeite voor ons gegeven.

Wij volgden.

Aan de andere zijde van het terrein, op een muurbrok, zat, omringd van welgevulde reiszakken, miss Fletcher. Een klein manspersoon stond naast haar; beide schenen verdiept in de beschouwing van de maan.

Op het oogenblik dat Mary ons mededeelde hoe ze daar door miss White was ontdekt, met den nieuwen bekende aan hare zijde, die, volgens haar verhaal, juist de Camera Papale was binnen getreden, toen ze zich over hare eenzaamheid begon te verontrusten en ons achterna wilde snellen, wendde deze nieuwe kennis het hoofd om.

Wie schetst mijn verbazing!

't Was professor Pöllschner.

Er zijn personen, die zonder ons een bepaalden tegenzin in te boezemen, zóo weinig punten van aanraking met ons bezitten, dat hun gezelschap ons volkomen onverschillig laat.

Tot die personen behoorde professor Pöllschner.

Te Nice had ik hem nagenoeg dagelijks ontmoet; ik had hem leeren kennen als een mengelmoes van verwaandheid, goedhartigheid en baatzucht, als een van die lieden, die het werkelijk goed met de wetenschap meenen, maar door persoonlijke belangen gedreven, die tot een dekmantel gebruiken van verfijnde baatzucht, en dit alles in het vaste vertrouwen, dat ze als apostelen der waarheid alle regt hebben op ieders ondersteuning en onderscheiding.

Zijn opgeschroefde wijze van spreken, zijn ingenomenheid met zichzelf, zijn pralen op een geleerdheid waarop nog veel viel af te dingen, hadden mij echter meer vrolijk gemaakt dan geërgerd, want er is zeker niets dat ons toegevender stemt voor anderen dan wanneer ze, met het doel om ons een hoogen dunk van hen te doen opvatten, zichzelven bespottelijk maken.

De professor die zich een groot man waande, werd in die oogenblikken zoo nietig klein, dat hij mijn medelijden opwekte, en hieraan was het dan ook te danken dat wij te zamen op zulk een goeden voet waren geraakt. De man ondervond over 't algemeen meer afkeer dan toegevendheid; de mijne moest hem dus wel aantrekken, ofschoon hij die gewis aan geheel andere beweegredenen toeschreef.

Professor Pöllschner was echter geen persoon die men lang gedacht zoodra hij zich niet meer aan ons vertoonde, en ik had hem dan ook zoo goed vergeten, dat de belofte om hem mijn adres op te geven mij zeker niet meer te binnen zou geschoten zijn, ware hij daar niet plotseling ten tweedenmale op mijn weg geplaatst.

Zeer zeker oefende dit onverwachte wederzien een zeer verschillenden indruk op ons uit. Ware het mogelijk geweest dan zou ik hem gaarne ontvlugt zijn, hij daarentegen sprong fluks van de maan, waarvan hij juist de nevelvlekken verklaarde, op de aarde terug, bleef een oogenblik als bedwelmd door den schok en gaf toen zijn verrassing en blijdschap op onmiskenbare wijze lucht.

- Verbazend! Merkwaardig! Allerbelangwekkendst!

Hier, juist hier.... waar wetenschap en geschiedenis elkander de hand reiken, waar de geleerde bij iedere schrede zijn dorst naar kennis kan lesschen en door kan dringen in de diepten van het verleden... 't is een merkwaardig verschijnsel!...

Daar des professor's gelaat van vreugde straalde en hij mij zóo hartelijk de hand drukte als ware ik de geschiedenis in eigen persoon, zoo gevoelde ik al dadelijk berouw over mijn eerste terugwijkende beweging en beantwoordde zijn welkomstgroet minder koel dan ik aanvankelijk van plan was.

- Dear me, zijt gij kennissen? - viel miss Fletcher in, - dàt verheugt mij. Ik ontmoette mijnheer in de catacomben, waar ge mij alléen liet. 't Is een groot geleerde, dàt kan ik u verzekeren, - liet zij er zacht op volgen.

- Een allerbelangwekkendste vrouw! - fluisterde de professor, - vol ijver voor de groote zaak. Merkwaardig verschijnsel!

- Geen oogenblik verveeld in de catacomben, Dear me, - hij weet alles te verklaren!

- Een alleraangenaamste ontmoeting in het hart der aarde. Een vrouw geheel vervuld met de stof van het verledene! Uiterst verrassend!

- Astronomie en geologie zijn zijne hoofdvakken!

Dear me, hoe kan 't zoo treffen, ik vergood ze!

- Ze heeft een onderzoekenden geest die vrouw, en smacht naar kennis; ook heb ik haar eenige bloempjes toegeworpen..... uitmuntend, dat begrip!

- Wat zegt mijnheer u? - vroeg miss Fletcher, die met al haar begrip tòch het kushandje niet verstond dat met het woord ‘bloempjes’ gepaard ging.

Het viel mij op dat ze in blik, toon en houding oneindig bescheidedener was geworden.

Geen wonder, zij had haar meester gevonden.

- Wat vraagt die merkwaardige dame u? - hernam de professor fluisterend.

Tusschen deze twee geleerden, die nòg een paar ooren schenen te behoeven om elkander hunne wederzijdsche vereering te betuigen, en met Mary in 't vizier, die naauwelijks haar lachlust kon bedwingen, werd het mij al spoedig zóo benaauwd, dat ik de tusschenkomst van den heer Fletcher ditmaal zegende, die mij met een: ‘Eerst eten en daarna praten!’ den arm aanbood en naar het rijtuig geleidde.

Miss Fletcher volgde met den professor, dien zij zooal niet in geleerdheid, dan toch in corpulentie geheel overschaduwde.

Broeder noch zuster hadden er aan gedacht den beleefden Duitscher te bedanken voor zijne welwillende bemoeijingen. Nadat hij mevrouw Preston en Mary naar het rijtuig had geleid, wilde hij zich met een beleefde buiging verwijderen.

- Holà! - riep nu de heer Fletcher - er is nòg een plaatsje beschikbaar, mijnheer! 't Is reeds donker, zoudt ge niet meêrijden?

De jongman aarzelde. De verzoeking was groot.

De professor was ongevraagd reeds ingestegen.

Het beschikbare plaatsje naast Mary scheen hem bijzonder verleidelijk toe.

- Dear me, bedenk u niet langer, mijnheer! Gij hebt u ook niet bedacht om *mij* te zoeken. Wees zoo vriendelijk en gebruik het middagmaal met ons.

Miss Fletcher werd werkelijk belangwekkend.

De Duitscher waagde een blik op Mary.

Haar lief gelaat en vriendelijke blik overwonnen zijne aarzeling. Hij steeg in.

- O yes! - prevelde miss White, die zich zooveel mogelijk inkrimpte om den Duitscher voorbij te laten stappen. ‘O yes!...

Miss White had tot haar verbazing in den Duitscher weder een echten gentleman herkend.

IX.
Aankomst te Napels.

Een der grootste voorregten onzer eeuw is voorzeker de snelheid waarmede wij de afstanden kunnen afleggen. Ze heeft echter ook haar keerzijde.

Opgewondenheid, gejaagdheid zijn het natuurlijk gevolg van dien spoed. Duizenden menschen gaan denzelfden weg; dit veroorzaakt een zekere onrust en een ongeduldig gedrang bij de plaats- en goederenbureaux. Men meent dat er geen tijd genoeg zal overschieten om zulk een massa te helpen; iedere minuut verhoogt de spanning en de vrees om achter te blijven. Naauwelijks is men van plaats- en goederenbiljetten voorzien of de zorg om een goede plaats in den wagon te bekomen verontrust ons op nieuw. De reisgids, dien men trouw raadpleegt, vermeldt dat de regterzijde van den trein de schoonste gezigtspunten oplevert. Iedereen aast nu op een plaatsje regts. Het uur van vertrekken breekt aan. De glazen deuren die naar het perron geleiden, worden geopend en de reizigers rennen als bezeten naar buiten op den trein los. Eerst als zij zich behoorlijk voor den langen togt hebben geinstalleerd, geraken ze weder tot kalmte.

Bij al deze gelegenheden ziet men de Engelschen vóóraan. Meestal hebben ze dan ook de regterzijde van den trein veroverd. Ze hebben ondervonden dat onbeschoftheid en zelfzucht op reis twee vereischten zijn om het zich *comfortable* te maken en blijven dan ook niet in gebreke om beide uitstekende eigenschappen zoo krachtig mogelijk toe te passen.

De trein geraakt in beweging, de locomotief zucht zwaar onder den ongewonen last; een schril en snerpend gefluit doorklieft de lucht... nog eens en nog eens. Daar zet de stoom zijn kracht uit, sneller en sneller wordt de lange wagenreeks voortgesleept. Ontelbare menschenhoofden vertoonen zich voor de zijraampjes. De natuur is schoon, goddelijk schoon, maar toch.... de rid is lang, één oogenblik oponthoud zou niemand onwelkom zijn. De trein stopt; een koor van stemmen vraagt naar den duur van het oponthoud. Niemand slaat er acht op. De conducteurs hollen langs de wagens, rukken hier en daar een portier open om een reiziger uit te laten, die de plaats zijner bebestemming heeft bereikt, werpen het fluks weder digt en op hun ‘fatto’ geraakt de trein weder in beweging.

De reizigers staren elkander bedenkelijk aan en verdiepen zich in gissingen waar men hun den tijd zal gunnen, het middagmaal te gebruiken. Totale misrekening! Het langste oponthoud is vijf minuten en niemand waagt het, zich die vijf minuten ten nutte te maken.

Die er den moed toe bezitten worden teruggehouden door de tegenbedenkingen hunner reisgenooten. De naauwelijks herkregen bedaard-

heid geraakt weder op de vlugt. Men wil zich ten minste eenige versnaperingen verschaffen. Eenige knechts die met de servet onder den arm, ten teeken van hun voedingsbedrijf, voor de deur der restauratiezaal verschijnen, worden door de schreeuwende reizigers als om strijd met bestellingen bestormd. Van de algemeene opgewondenheid en begeerigheid weten ze goed partij te trekken, maar kunnen toch onmogelijk allen bedienen. Van den trein draven ze naar het station en van het station naar den trein, tot dat ze hijgend en bezweet het verlossingsuur begroeten in het snerpend locomotief-gefluit en elkander glimlagchend geluk wenschen met het *surplus* dat ze den uitgehongerden reizigers hebben afgeperst of met de teruggehouden penningen, waarnaar de eigenaar, half uit het raamje gebogen, reikhalzend de handen uitstrekt.

Op deze wijze geraakt men in acht uur tijds met den sneltrein van Rome naar Napels.

Men heeft in korten tijd een verbazend eind weegs afgelegd, waarover men vroeger vrij wat meer tijd besteedde, maar ook, men heeft alle ongeriefelijkheden verduurd die aan het snelle reizen verbonden zijn. Men heeft zich ondanks de beste voornemens om onder alle omstandigheden bedaard te blijven, even gehaast en gejaagd gevoeld als de trein en bemerkt dat het genot slechts matig is zoodra de tijd een dreigende houding aanneemt. Bovendien heeft men slechts een gebrekkigen indruk ontvangen van het schoone land dat men doorsnelde. Te veel zien beteekent eigenlijk weinig zien, want overmaat werkt altijd nadeelig zoowel op onzen geest als op ons ligchaam. Kan de maag slechts een zekere hoeveelheid voedzame spijzen verdragen, de geest is aan dezelfde wet onderworpen; hij raakt vermoeid, over-verzadigd door de verschillende natuurtafreelen, hoe treffend ook, die hem achtereenvolgens treffen en bij gevolg onvatbaar om ze naar waarde te genieten.

Zoo ging het mevrouw Preston en Mary, zoo ging het ook mij.

Wij hadden ons met de beste voornemens om de reis te genieten, tevreden gesteld met onze minder gelukkige plaatsen en gemeend dat we toch nog genoeg konden zien van de fraaije streken die we voorbij stoomden. We hadden ons lagchend geschikt in de onmogelijkheid om ons één oogenblik onder weg te vertreden en waren verstandig genoeg geweest onze reiszakken vóor onze afreize met proviand te voorzien, maar toch.... we slaakten een zucht van verligting toen de plaats onzer bestemming bereikt was. Vermoeidheid, dofheid, slaperigheid hadden ons meer en meer overmand en ons in de laatste uren volkomen onverschillig gemaakt voor de reisroute.

Den overigen reizigers was het niet veel beter gegaan. Indien de voorstanders van trekschuiten en diligences eens de tallooze zuchten van verligting konden opvangen die bij het aankomen van een sneltrein worden geslaakt, ze zouden alle reden hebben om zich te verheu-

gen over hun vasthouden aan het oude, en hun vraag: ‘Zijn dit waarlijk lieden die voor hun genoegen reizen?’ heeft dan ook alle regt van bestaan.

In een land waar iedere plek waard is gezien te worden, valt dus op het groote voorregt onzer eeuw nog al iets af te dingen, en zij die vroeger per extra-post Italië doorreisden, kunnen dit het best getuigen. De trein heeft in Zwitserland en Italië menig bezoeker gelokt, die er vroeger niet aan zou gedacht hebben zich zoover uit de buurt van zijn land te wagen, maar de trein heeft ook menig reiziger beroofd van het voorregt om meer te zien dan met de vaart en rigting van dien trein overeenkomt.

Dit is de keerzijde.

Het was reeds avond geworden. Niet zonder moeite gelukte het ons tusschen de menigte van fiacres, omnibussen en lieden van allerlei soort en bedrijf den omnibus van het hôtel Victoria te ontdekken. Wij hadden oneindig liever het hôtel di Roma betrokken, dat volgens onzen reisgids het fraaist gelegen was, maar Dumbal had zijne brieven van dit hôtel gedateerd, en mijne reisgenooten wenschten zoo min mogelijk met hem in aanraking te komen.

Weldra doorkruisten wij het volkrijke en helder met gas verlichte Napels. Het gejoel was oorverdoovend en deed ons aan Frankrijk's hoofdstad denken. Wij wierpen ter loops een blik op het San Carlotheather, waarheen zich de menigte spoedde, bewonderden de Piazza del Plebiscito, een fraai plein, versierd met standbeelden te paard gedeeltelijk van Canova, begrensd door het koninklijk paleis, het Foresteria, een publiek gebouw, het paleis van den prins van Salerno en de koepelkerk St. Francesco di Paola met zijne kolonnades; reden de St. Luciakaai voorbij, waar de vrouwen op straat haar arbeid verrigten, zich kleeden en hare half of geheel naakte kinderen reinigen, en de mannen hunne oesters, krabben en verfrisschingen (frutti di mare) verkoopen, en ontvingen al dadelijk zulk een eigenaardigen indruk van dit alles, dat we in geen vergelijking meer konden treden met de vele steden die wij reeds bezocht hadden en Napels den roem lieten van éenig te zijn in haar soort.

Het hôtel Victoria kon ons niet opnemen; in verschillende andere hôtels slaagden wij niet gelukkiger. De zwerm vreemdelingen was na afloop der feesten te Rome, verhuisd naar Napels, en dit versterkte ons in onze overtuiging dat we den onvoordeeligsten tijd voor onze Italiaansche reis gekozen hadden. Eindelijk gelukte het ons in het duurste en daarom minder bezochte hôtel Washington onder te komen voor 10 frank per kamer. Trouwens dit hôtel liet wat de ligging betreft, niets te wenschen over. 't Bezat geen prachtig versierde eetzaal, geen leeskamer, geen ruime slaapvertrekken, maar 't grensde onmiddellijk aan zee, en dit was het voornaamste.

't Was een goddelijk schoone avond.

Een heldere maneschijn verzilverde de schuimende golfjes, wier harmonisch geruisch over de steenbrokken en geklots tegen de kaai oude herinneringen bij mij opwekten.

Op geringen afstand, door een dijk aan het vaste land verbonden, verhief zich het oude kasteel dell 'Ovo, verder in zee kon men zeer duidelijk het eiland Capri ontwaren, zoo schrikkelijk beroemd door het verblijf van den afschuwelijken keizer Tiberius; van weêrskanten strekte zich de boogvormige kust uit, regts begrensd door de Capo di Miseno, links door de punta della Campanella, terwijl een weinig meer achterwaarts de statige Vesuvius met zijn rookenden krater dit aangrijpend natuurtooneel ernst en grootschheid bijzette.

De warmte, de donkerblaauwe, met millioenen flonkerende sterren bezaaide lucht, de grootsche, geheimzinnige natuur, de poetische zang van eenige huiswaarts keerende visschers, die op de maat van hun lied voortroeiden, de vrolijke kreten van eenige knapen, die half naakt in het water plasten, en het gejoel op de kaai en straat van de levenslustige en onbezorgde volksmenigte, dat ons uit de verte tegenklonk - dit alles was zóo nieuw, zóo vreemd en tevens zóo opwekkend dat we, zelfs na zulk een vermoeijenden dag, niet de minste behoefte aan slaap gevoelden.

Mevrouw Preston en Mary, wier gezondheid door het aanhoudend gure weder te Rome veel geleden had, loken zigtbaar weder op en beweerden dan ook, dat zij met iederen ademtogt frissche kracht opdeden; iets wat haar met de vermoeijende togten die wij nog in het vooruitzigt hadden, zeer te stade moest komen.

Langzamerhand verflaauwde het gejoel in de verte. De visschers hadden den wal bereikt, de knapen verdwenen één voor één. Iedereen begaf zich ter ruste, alleen de zee ruischte onvermoeid met hare golven tegen het strand, en de Vesuvius, wiens krater nu en dan lichtte, rookte voort.

't Was middernacht.

Plotseling werden de blinden van de kamer nevens ons ontsloten, de vensterdeuren geopend en een slanke, in het wit gehulde vrouwengestalte verscheen op het nevenbalkon; ze werd op den voet gevolgd door een zwaarlijvige vrouw, die een stoel naar haar toe schoof en weder in de kamer verdween.

Hare meesteres boog zich half over de leuning van het balkon, verdiepte zich eenige oogenblikken in het aangrijpend uitzigt en plaatste zich daarna met een diepen zucht rugwaarts van ons.

Mevrouw Preston noch Mary schenen deze verschijning op te merken. Zij verkeerden in een droomerigen toestand en zouden alligt den nacht op het balkon hebben doorgebragt, had ik beiden niet herinnerd aan het wenschelijke om onze krachten voor den anderen dag te sparen. Mevrouw Preston toefde niet langer, maar Mary hield mij nog een oogenblik staande.

- Morgen zou ik het alweêr vergeten - ving ze aan. -

Hoe verscheen die professor zoo plotseling te Rome, daar ge hem te Nice waandet?

De professor nu was op dit oogenblik weder zóo ver van mijne gedachten verwijderd, dat ik Mary's vraag niet dadelijk kon beantwoorden.

- Hoe haal ik nu dien man voor mijn geest, zult ge wel zeggen! - vervolgde Mary.

- Ik moet erkennen dat mij dit onbegrijpelijk is, Mary.

- Wel, 't is toch zoo onbegrijpelijk niet als gij meent, - hernam Mary peinzend. Bij den aanblik van deze verhevene natuur, stelde ik de grootheid van het Opperwezen tegenover de nietigheid van het schepsel, dat zich zijn evenbeeld noemt, en daar rees het bespottelijk exemplaar voor mijn verbeelding op, dat gij mij als professor Pöllschner hebt voorgesteld. De man, die de raadselen der schepping tracht op te klaren en ons wil voorlichten op het gebied der wetenschap, schijnbaar met het oogmerk om ons belangstelling in te boezemen voor de harmonie van het geschapene en de groote wijsheid die er den grondslag van uitmaakt, maar zóo vervuld met zijn eigenwaarde en met de kennis die hem daartoe in staat stelt, dat hij zichzelf met de Godheid zou verwarren, indien niet de behoeften zijner menschelijke natuur hem op de naïfste wijze der wereld herinnerden aan zijne menschheid en hij het dus billijk achtte de *groote zaak* aan te wenden tot bevordering van een legio kleine zaakjes - met andere woorden - tot eigen profijt. Ik bedoel hiermede geenszins een smet te werpen op lieden die hun kundigheden tot broodwinning aanwenden, maar veroordeel alleen de dwaasheid om zich schijnbaar verheven te achten boven de stof, als men dagelijks tot de conclusie komt dat de stof ook hare regten heeft. Hierdoor geraakt men in disharmonie met zichzelf en men huichelt aldra een grootheid die onhoudbaar is en ook volstrekt niet te pas komt bij een wetenschap die ons in eigen oogen voor het Opperwezen verkleint. Zie, zulke exemplaartjes versterken mij altijd in de overtuiging dat de kennis der wetenschap nòch veredelt, nòch verbetert, als ze niet gepaard gaat met een diep, godsdienstig gevoel. Ik weet niet of ik mij juist uitdruk. Ik bedoel dat gevoel van diepe vereering en innige liefde voor het Opperwezen, dat ons hart als 't ware vergroot en verteedert voor de gansche menschheid en alle baat- en zelfzucht op de vlugt jaagt. Zijt ge dit niet met mij eens?

Werktuigelijk had ik Mary aangehoord. De naam van den professor had mij op eenmaal weder in een doolhof van gissingen verward, die ik juist omdat het slechts gissingen waren voor mijzelve had behouden. De professor namelijk had mij medegedeeld, 1°. dat de leergierige vrouw, waarin wij beiden zooveel belang stelden, nadat ze de hulp der vreemde dame onvoorwaardelijk had afgewezen, koel en terughoudend was geworden en eindelijk niet onduidelijk had te kennen gegeven dat ze van zijne bezoeken wenschte verschoond te blijven.

2°. dat het hem gelukt was een voordeelige briefwisseling aan te knoopen met den markies de Savès - (iemand die bij nader onderzoek niemand anders bleek te zijn dan de reisgenoot van de schoone dame die zich de Markiezin de Savès noemde), 3°. dat hij in die briefwisseling zijn verlangen had te kennen gegeven om het éénige Rome te bezoeken (natuurlijk in 't belang der wetenschap), waarop de markies hem de middelen had verschaft om de reis daarheen te ondernemen, 4°. dat hij bij zijn aankomst te Rome den markies onmiddellijk had opgezocht, maar tot zijn leedwezen had ervaren dat deze reeds weder met de markiezin naar Napels was vertrokken, 't geen hem niet weinig in verlegenheid bragt, omdat de markies zijn adres niet had achtergelaten en de geleerde zich van een lezing te Rome geen gouden bergen voorstelde.

Uit deze mededeelingen nu maakte ik op dat de gewaande markiezin de Savès uit erkentelijkheid of belangstelling voor des professors astronomisch onderrigt aan de onaanzienlijke leerlinge, waarbij hij tevens werd aangemaand om haar van al het noodige te voorzien - den professor een wederdienst had willen bewijzen door hem de gewenschte wetenschappelijke briefwisseling toe te staan, en het haar zeker niet zou zijn ingevallen hem naar Rome te ontbieden, indien hij niet op zijn gewone onbescheidene wijze daarop had gezinspeeld.

Haar plotseling vertrek versterkte mij in 't vermoeden dat ze den professor, na dit staaltje van zijn vrijmoedigheid, liefst op een afstand hield. De ontmoeting met miss Fletcher in zulk een benaauwd oogenblik was dus voor den professor een gewenschte uitkomst, en hij bleef dan ook niet in gebreke zich die ontmoeting ten nutte te maken. De diepe indruk dien zijn geleerdheid op deze merkwaardige vrouw maakte was te opmerkelijk om dien niet in beider belang en tot heil der menschheid aan te wenden. Reeds na verloop van twee dagen had de professor zich zoo volkomen met broeder en zuster bevriend gemaakt, dat men hen onafscheidelijk te zamen zag en er alle kans voor den geleerde bestond om op de goedkoopste wijze der wereld zijn aardkorstonderzoek nog verder Zuidwaards uit te strekken.

Of miss White in den professor een derden gentleman had ontdekt, kan ik niet met zekerheid bepalen, daar die dame op dringend verzoek van een andere boezemvriendin, onmiddellijk naar Napels was vertrokken. Daar nu de brief dier boezemvriendin van het hotel di Roma was gedateerd en het miss White bekend was, dat de gentleman par excellence ook in genoemd hôtel zijn intrek had genomen, zoo kon ik mij den spoed dier dame gemakkelijk verklaren. Welligt hoopte zij dat in het hôtel di Roma haar levenslot zou beslist worden, en deze gedachte was overwegend genoeg om het verzoek der tweede boezemvriendin meer gewigt toe te kennen, dan met miss White's flegmatische opvatting der vriendschap was overeen te brengen.

Onze spoedig daarop gevolgde afreize had mij belet te onderzoeken in hoeverre de professor op de hoogte was van de betrekking, waarin

zijn schoone beschermster tot den markies de Savès stond. Het scheen mij bijkans onmogelijk dat hij niet even als zoovele anderen te Nice reeds de ware toedragt der zaak zou hebben vernomen

Haar vertrouwelijke omgang met ligtmissen van het ergste soort had het vermoeden bevestigd, dat ze tot die klasse van vrouwen behoorde, waaraan de Franschman glimlagchend den naam van ‘femmes du demi-monde’ geeft, ook ontbrak het niet aan anecdotes die deze of gene uit de rubriek harer chronique sandaleuse had opgezameld.

Ik vermoedde dus dat de geleerde, met zijn gewone taktiek om zich niet over dagelijksche zaken te bekommeren, liever hare belangstelling voor *de groote zaak* in aanmerking nam, dan haar afdalen in de diepte der menschelijke verdorvenheid, te meer omdat die belangstelling hem bij alle voordeelen nog de gelegenheid schonk Rome te bezoeken. In hoeverre ik dit den professor tot deugd toerekende, kan ik moeijelijk bepalen, daar dit alles, zooals ik straks getuigde, slechts gissingen waren en men naar gissingen geen karakter mag beoordeelen.

Een tweede reden waarom ik mevrouw Preston noch Mary over des Professor's verstandhouding met Alice's moeder had ingelicht was deze: Beiden hadden in den laatsten tijd opzettelijk vermeden het teêre punt aan te roeren, dat sinds den togt over den Osteria Barraca een schaduw had geworpen op haar geluk.

Zij wenschten te vergeten.

Alice's moeder was de klove tusschen Dumbal en Mary; zelfs het uitspreken van haren naam maakte gewoonlijk een pijnlijken indruk op het hart dat langzamerhand van den eersten wreeden schok bekwam. Ik sprak er dus niet over.

Waarom antwoordt ge niet? - vroeg Mary op ongeduldigen toon, nadat zij mij langen tijd vragend had aangestaard.

- Ik deel uwe overtuiging - haastte ik mij te antwoorden.

- Zeer zeker is professor Pöllschner niet de geschikte persoon.....

Een beweging op het balkon nevens mij leidde op nieuw mijn aandacht af. Ik wierp een vlugtigen blik op onze buurdame, ze zat weder onbewegelijk met den rug naar ons toe.

Mary vatte mijn arm en schudde die krachtig heen en weder.

- Gij zijt wonderlijk verstrooid, maar ik raad de oorzaak. Uw kiesch gevoel heeft u doen verzwijgen wat ik ondanks mij zelve toch gehoord heb. De professor staat in goede verstandhouding met den markies de Savès, en deze markies is de deelgenoot der schande van Alice's moeder!

Was het waarheid of inbeelding? 't scheen mij toe alsof de zware ademhaling onzer buurdame zich verried door de golvende beweging van haar wit opperkleed. Een benaauwd gevoel overstelpte mij.

- Laat ons toch die arme niet te streng veroordeelen! - uitte ik onwillekeurig.

- Wie spreekt er van iemand te veroordeelen! - riep Mary ver-

drietig stampvoetend. - Gij schijnt heden avond geen geregeld gesprek met mij te kunnen voeren en hoort ter naauwernood wat ik zeg.

Haar veroordeelen? God weet hoe gaarne ik haar uit den poel gered zag waarin ze zich, blindelings geworpen heeft, al ware het alleen....

- Om Dumbal, Mary?

- Neen, neen, niet om hem, althans niet alleen om hem!.....

Een oogenblik zweeg ze om tot bedaren te komen, toen vervolgde ze half fluisterend:

- Ik wenschte het om den wille van het kind dat stervend voor hare ontaarde moeder bad. Zou niet die bede van onschuldige lippen zijn doorgedrongen tot den troon des Allerhoogsten?

- Ik geloof het. Gij zaagt de ongelukkige door wroeging verteerd bij het lijk van haar kind..... dat was de eerste schrede tot bekeering, maar de vloek der wereld plaatst zich op haar weg.

Eén vriendelijk woord, één blijk van liefde voor haar die allen slechts afkeer en walging inboezemt en.....

Mijn hand drukte Mary's lippen toe. De witte gedaante op het nevenbalkon was opgestaan en wankelde naar binnen.

- Maar wat deert u dan toch van avond? - riep Mary, zoodra ze haar mond weder vrij voelde.

- Wij werden beluisterd, Mary!

Mary sloeg een blik in het verlichte vertrek dat op het neven-balkon uitkwam en waarvan de glazen deur nog open stond.

- Dat hadt ge mij vroeger moeten zeggen, maar in ieder geval spraken wij niets of het mogt gehoord worden.

- Zeker, - antwoordde ik, - maar we kunnen ook in ieder geval een geschikter uur kiezen om dit thema te behandelen.

Mary raadpleegde haar horlogie en verweerde zich niet langer.

't Zal nagenoeg drie uur geweest zijn, toen ik uit mijn eersten vasten slaap werd gewekt door een zonderling geluid in mijn nabijheid. Ik rigtte mij op en luisterde aandachtig. 't Was een snikken, een pijnlijk kermen, waarvan mij het hart toeneep.

Ik sloop naar de vensterdeuren; mijn oog viel op de ranke gestalte in 't wit, die, half over het balkon gebogen met de beide handen tegen het gelaat gedrukt, aan de vreesselijkste wanhoop ter prooi scheen.

- Alice!... Alice!... mijn arm kind!... - jammerde de ongelukkige.

Ach, ik had het maar al te duidelijk gevoeld! Zij was het, de afgedwaalde, de verdorvene, de paria der maatschappij.

Zoo als ze daar stond, had ik haar gezien aan de doodsponde van het kind dat ze verstiet en daardoor vermoordde.

Nu rukte ze de handen van 't gelaat. Zielsangst, vertwijfeling sprak er uit. Ze strekte den arm uit en schimpte en vloekte den verleider, ze sloeg zich op de borst en rukte zich de haren uit het hoofd, ze was den waanzin nabij.

Het werd tijd.

Beneden dartelden de onschuldige golfjes vrolijk tegen het strand, ze oefenden een noodlottige aantrekkingskracht uit op den verwarden geest der wanhopige. Ze staarde in de diepte... nog één blik dien ik nooit vergeten zal naar den flonkerenden sterrenhemel.....

Ik opende de deur en verscheen op het balkon. De witte gedaante deinsde terug. De vensterdeuren van het aangrenzend vertrek werden digtgeslagen, de luiken gesloten. Ze was gered.

Ik ademde weder vrijer en boog mij nu op mijne beurt over de leuning van het balkon. Alles vertoonde zich zoo rustig, zoo stil, zoo kalm aan mijn blik, en toch woelde daar ginds onder de aardkorst, een hel van vuur dat ieder oogenblik haar schrikkelijk verdelgingswerk kon aanrigten, en toch kon op het onverwachts die zacht kabbelende watermassa zich tot een heirleger van reusachtige golven ontplooijen, die schuimend en bruisend alles in haar vaart zouden verzwelgen. In 't hart der menschen, in 't hart der aarde, in den afgrond der wateren een kiem van verderf die met dood en verwoesting bedreigt.

‘Voor den mensch een rustelooze strijd tegen den hartstogt, voor de natuur een rustelooze strijd tegen de elementen. Waartoe? Waarvoor als het einde vernietiging is?’ had welligt de vrouw gevraagd wie daareven het leven tot pijniging werd.

- Sterven zal ik niet... Dearest!... Ik heb gehoord... dat alles leeft... alles!... Kon mama het maar hooren... dan zou ze mij ook kunnen verstaan als ik van verre... tot haar spreek... en... wie weet... of ze... dan niet... bij mij mag komen...

O had ze 't gehoord, dat fluisterend kinderstemmetje, welligt had ze, even als ik, het harmonieuse golfgeklots uitgelegd in den geest van dat kind.

In 't brooze uitgeteerde ligchaam woonde een voorspellende geest, waarvan de zee de fluistering scheen weêr te geven door het bemoedigend: Misschien!... misschien!...

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Een vervelende dag in een vervelende haven der Middellandsche zee.

‘Hofmeester, hoe laat is het?’ vroeg ik, uit mijn onrustigen slaap gewekt, door het ophouden van de beweging der raderen.

‘Bij vijven, signora.’

‘En waar zijn wij?’

‘In de haven van * * *, signora.’

‘Nu al! En het is nog geen dag en de boot blijft tot van avond half elf voor dit vervelendste van alle vervelende stadjes liggen, en ik heb geen enkel boek om te lezen! Hoe kom ik dien langen tijd nog door! En wat is het al drukkend warm!’

‘De signora moest nog wat zien te slapen,’ antwoordde de hofmeester bedaard. ‘De politie komt nog in geen uur aan boord en er mag niemand aan den wal gaan eer die weer weg is.’

‘Weer gaan slapen! Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan, mijn goede hofmeester, in die benauwde kajuit, met dat leven op het dek.’

‘Van twee kwaden moet men het beste kiezen,’ zeî de hofmeester wijs. ‘Komaan, ik zal een raampje openmaken, dan zal de signora de zon als een gouden bloem uit de zee zien opkomen!’ hernam de hofmeester dichterlijk.

Middelerwijl waren de andere passagiers in de dameskajuit, door mijn gesprek met den hofmeester wakker geworden en kwamen overeind; eene Grieksche dame met hare drie dochtertjes, welke laatsten luid om hare *cameriera* begonnen te roepen, om haar aan te kleeden. Het scheen dat moeder noch kinderen een hand konden uitsteken eer de *cameriera* verscheen. Toen deze eindelijk gekomen was, vielen de drie kinderen op haar aan om gekleed te worden, alsof zij pratende poppen waren, die zich zelven niet helpen konden, terwijl de moeder zwijgend haar lang zwart haar losmaakte, met een bevallig en kwijnend gebaar, en met den rug naar de kamenier gekeerd ging zitten.

Toen de kinderen gekleed waren, en mooi ook, merkte ik met verbazing op dat er niet de minste notitie genomen was van de kommen, kannen en handdoeken, die in overvloed gereed stonden voor de dames die er gebruik van wenschten te maken. Toen de Grieksche dame evenwel de kajuit wilde uitgaan, viel haar oog op een van de lampetkommen, schonk er water in, nam een puntje van een handdoek om twee vingers, doopte die in het water en veegde er zacht haar gezicht mede af, met een verontschuldigenden glimlach tegen mij, zeggende dat het zeer warm was. De *cameriera*, door dat voorbeeld aangestoken, greep de kom, smeet haastig iets van den inhoud in de gezichten van de kinderen, en smoorde den schreeuw over die onverwachte verfrissching in een fermen wreef met den hand-

doek. Ik begon hartelijk te lachen bij dat tooneel, hetgeen haar volstrekt niet beleedigde, want zij liet mij lachende twee rijen fraaie tanden zien en zeide: '*Cosi si rinfrescano*' (Nu zijn ze frisch.)

Zoodra de Grieksche familie vertrokken was, stond ik op en kleedde mij zoo langzaam mogelijk aan; doch hoe ik ook treuzelen mocht, het was toch eerst zeven uren toen ik gereed was, en nog eens vroeg ik wanhopig: 'Hoe kom ik dien vreeselijken dag door!'

Ik kon natuurlijk aan den wal gaan; maar wat had ik er aan door de witte, zonnige straten en pleinen te loopen, die ik van *a* tot *z* kende. Ik besloot dus aan boord te blijven en ging op het dek, waar ik eerst nog eene schets van den vuurtoren en de haven beproefde te maken, welk plan ik echter spoedig moest laten varen, wijl het, door het slingeren van de boot op een aanval van zeeziekte dreigde uit te loopen.

Ik werd vroeger dan gewoonlijk aan het ontbijt geroepen, wijl de kapitein den dag in de stad wilde doorbrengen. Ontbijt is een krachtig hulpmiddel tegen verveling, vooral als er zulke heerlijke druiven en perziken zijn als dien morgen op de ontbijttafel prijkten; maar men kan niet altijd blijven ontbijten, en het vertrek van den kapitein scheen mij de laatste kans op eenige afleiding welke ik dien dag hebben zou; ik keek dan ook het bootje waarmede hij naar den wal roeide na, totdat ik niets meer zag dan een zwarte stip, die eindelijk op hare beurt verdween.

Ik ging in een hoekje van de canapé, achter de piano in den ledigen salon zitten, sloeg een groene voile over mijn hoofd, om mij tegen vliegen en moskito's te beschermen en vergat welhaast verveling en hitte in den slaap.

Ik werd echter weldra wakker door het zachte openen van de piano en door de wel bekende aria *Ernani*, die met onzekeren toets en ontzaglijk eenvoudige harmonie werd uitgevoerd. Door de voile heenziende, zag ik dat de speler een kleine kajuitjongen was, in een allerkortst blauw broekje en rozenkleurig overhemd, met een kraag die boven zijne oogen uitstak. Toen ik zijn gezicht in het oog kreeg, zag ik er de grootste verrukking op over zijn spel, dat hij zoo zacht mogelijk had doen hooren om mij niet wakker te maken. Toen hij het *adagio* twee keeren, met zeer weinig fouten, gespeeld had, ging de kleine muzikant, stouter geworden, tot het *allegro* over; doch nu liep de melodie, deels ten gevolge van het spelen van al die snelle passages met één vinger, deels uit gebrek aan geheugen, zoodanig in de war, dat er een stroom van spottende toejuichingen op volgde van sommige passagiers tweede klasse, die van de afwezigheid des kapiteins gebruik gemaakt hadden om tot den aristocratischen salon der eerste klasse door te dringen.

De kleine speler nam terstond de vlucht, met een blos op de wangen, veel hooger dan de kleur van zijn overhemd; het spijt mij dat ik hier moet bijvoegen dat ik na dien dag nooit iets meer van het kind heb gehoord. Na zijne verdwijning ontstond er een algemeen geroep om een sergeant van de schutters, die eenige reputatie als pianist onder de passagiers scheen te hebben. Toen hij kwam, zeide hij, dat hij gaarne spelen wilde, maar dat hij de *signora*, waarbij hij mij van ter zijde aankeek, niet met zijne muziek kon plagen. De 'signora' zeide natuurlijk, dat zijn spel haar hoogst aangenaam zou zijn, zoodat hij na eenige aarzeling voor de piano ging zitten en eenige walsen en polka's met talent speelde.

Onder de laatste polka zag ik een lange, kloeke figuur, van top tot teen in het wit gekleed, met de traditioneele witte muts op, zonder welke geen Italiaansche kok denkbaar is, en die hem zoo nauw over het hoofd sloot dat er geen haartje van zijn

hoofd te zien was, in de deur staan; hij leunde er met achteloos bevallige houding tegen aan, ondanks het ernstige verzet van den hofmeester, die fluisterend tegen zijne tegenwoordigheid opkwam en hem zelfs terugduwde,

Ik vond het zonderling dat *ik* juist de reden van het protest des hofmeesters was; want elke duw, dien hij den kok gaf, ging vergezeld van een hoofdgebaar naar de canapé waarop ik zat; hoewel ik niet begreep waarom hij dacht, dat de tegenwoordigheid der matrozen, die ook al op de muziek afgekomen waren, mij minder hinderlijk zou zijn dan die van den kok. De vermaningen van den hofmeester schenen nogtans zonder gevolg te blijven; want de kok bleef lachende, met over elkander gekruiste armen staan.

Intusschen was het repertoire des sergeants uitgeput en hij zeide dat hij niets meer wist. De hofmeester, die bedaard op eene tafel was gaan zitten, stelde voor dat hij het koor van de *Lombardi O signore del tetto natio* zou spelen. De sergeant deed zijn best, doch zijn goede wil bleek sterker dan zijn geheugen en het ging zóo slecht dat de kok, die er een poos had bijgestaan als iemand die op gloeiende kolen stond, het niet langer kon uithouden en op de piano toeliep met de woorden: '*Lasciate fare a me*'. (Laat mij het doen). De sergeant stond op en de kok nam, na even voor mij gebogen te hebben, op het muziekstoeltje plaats en sloeg zijne mouwen op.

'Welke zonderlinge handen voor een kok!' dacht ik, terwijl ik naar zijne lange, blanke dunne vingers keek, die volstrekt niet bij zijne corpulente gestalte pasten. Doch mijne verwondering zou nog grooter worden; want reeds de eerste akkoorden welke de man hooren deed, verrieden den geboren kunstenaar. Ik kon nauwelijks gelooven dat die breede krachtige toonen uit hetzelfde instrument kwamen, waarop de sergeant zijn krachtelooze vingers had gezet. Met het artistieke gevoel voor kunst, dat de Italianen zoo eigen is, scheen de geheele verzameling aanstonds te begrijpen, dat zij nu muziek van eene geheel andere soort zouden hooren, en zij stonden zoo zacht om de piano, dat ik een oogenblik het tikken van mijn horologie hoorde.

Na eenige grootsche, plechtige modulatiën om ons op het thema voor te bereiden, klonk het prachtige koor met een verheven pathos dat ik nooit door eenig orchest had hooren overtreffen; de toonen zwollen en daalden, alsof de bede welke zij uitdrukten, op engelenwieken ten hemel gedragen werden.

Toen eindelijk de laatste toonen wegstierven, heerschte er een oogenblik van diepe stilte, gevolgd door een luid *bravo! ma bravissimo!* van al de hoorders, terwijl de opgewondenste uit den troep den speler met vervoering omhelsden.

'Wat kan zulk een genie als die man ontwijfelbaar is, bewogen hebben om het beroep van kok te kiezen,' dacht ik; 'welk eene zonderlinge verschijning!' Eensklaps keek hij op en zag mijne verwonderde oogen op zich gevestigd; hij kreeg een kleur en, als om zijne eigene verlegenheid te verbergen, begon hij een woesten galop te spelen.

Een klein meisje, dat tot nog toe onbewegelijk op haar moeders schoot gezeten had, worstelde zich los, en begon, alsof het door de tarentula gebeten was, op den grond in het rond te draaien. Haar voorbeeld stak den sergeant aan, die zijn arm om de leest der moeder sloeg en met haar begon te walsen, onmiddellijk gevolgd door de overige passagiers der tweede klasse, ondanks het driftige verbod van den ongelukkigen hofmeester, die hen allen voor krankzinnig verklaarde, en verzekerde dat de signora boos zou zijn, dat hij alles aan den kapitein zou zeggen, enz. enz. De toorn des hofmeesters scheen de speelwoede van den kok nog meer aan te wakkeren, want hij keek hem met een ondeugenden glimlach aan en begon hoe langer zoo woester te spelen; de eene grillige variatie volgde op de andere, totdat de sergeant, wiens danseres uitgeput op de canapé neergezonken was, eensklaps op den hofmeester

toeschoot en als de wildste onder den wilden troep in het rond begon te draaien. Nu konden ook de matrozen zich niet langer goed houden; de laatste zweem van gehoorzaamheid aan de gestelde macht was verdwenen en ook zij begonnen als dollemannen te dansen. En nog altijd nam

de *furore* des spelers toe; de galop werd nog altijd sneller, roekeloozer, duivelscher, zou ik bijna zeggen, totdat de dansers eindelijk uitgeput neerzonken, onder het luide gelach en de daverende toejuichingen der anderen.

Nauwelijks zweeg de muziek, of de meesten kwamen, met de beleefdheid die den Italianen ook der mindere klassen eigen is, zich bij mij verontschuldigen; zonder '*quel diavolo del nuovo cuoco*' zouden zij nooit '*il buon senso ed il decoro*' zoo uit het oog verloren hebben.

Ik verzekerde hun dat ik den kok en hun zeer verplicht was voor het origineelste ballet dat ik ooit had bijgewoond, en alle werden weder even ernstig als de Italiaan veelal is.

Doch nu wachtte mij weer eene nieuwe verbazing over den geheimzinnigen kok. Terwijl ik de verontschuldigingen van het gezelschap beantwoordde, had hij een knoop van zijn witten jas losgemaakt, om zijn zakdoek te krijgen en had hij er, zonder dat iemand anders dan ik het opmerkte, de punt van een wit katoenen kussen mee uitgehaald, waarin duidelijk het ware bestanddeel van zijne vooruitstekende maag en buik bestond. Hij stopte het terstond behendig weer weg en ik hield mij alsof ik niets gezien had en keek een anderen kant uit.

'Nu is het genoeg!' zeide hij, en met eene beleefde buiging voor mij wilde hij den salon verlaten, toen de hofmeester eensklaps opsprong, onder den uitroep:

'Daar is de kapitein! Hij zou den geheelen dag aan wal gebleven zijn. Waarom zou hij terugkomen? Gauw naar beneden, Matteo', zeide hij angstig en haastig tot den kok. 'Maakt allen dat gij weg komt, zeide hij tot de anderen. Doe mij het vertrouwen en de achting van mijn kapitein niet verliezen!'

In een oogwenk was de salon ontruimd; de hofmeester sloot de piano en wilde juist op zijne beurt heengaan, toen de stem des kapiteins boven aan den trap gehoord werd. Bij de deur gekomen, keerde de hofmeester zich nog even naar mij om en zeide met bezorgde stem:

'Signora!'

'Wat is er?' vroeg ik, verwonderd over zijn plegtigen toon. Hij antwoordde met geen enkel woord, maar keek mij ernstig aan, hief een waarschuwenden vinger op en verdween.

Een oogenblik later kwam de kapitein binnen, met een anderen heer. Hij zag er zeer slecht gehumeurd uit.

'En weigert gij bepaald?' vroeg zijn metgezel.

'Natuurlijk! Ik kan mijne passagiers niet aan zulk een gruwelijk iets, ja mogelijk aan gevaar blootstellen.'

'Maar het arme mensch moet toch geholpen worden.'

'Laat hen met den spoortrein reizen, daar kunnen zij een heel compartiment voor zich hebben, en behoeven hunne medepassagiers er niet onder te lijden, als het noodig werd geweld te gebruiken.'

'Maar gij weet dat de dokter de reis met den spoortrein als nadeelig voor hem heeft afgeraden.'

'Ik weet dat ik hem niet meênemen mag; dat moet genoeg zijn,' antwoordde de kapitein. - '*Diamine!*' riep hij terstond daarop, door een raampje kijkende 'daar komt die dame zelve! Zij mag niet aan boord komen. Ik wil haar niet zien,' en hij liep naar boven.

Een half uur later zag ik de boot, waarmede de dame, tegen wier komst de kapitein zich had willen verzetten, gekomen was, naar de stad terugkeeren; doch zonder haar. De kapitein kwam weer beneden en zeî half knorrig:

'Nu, het is gedaan; ik kon het de arme ziel niet weigeren. Maar de hemel weet hoe het zal afloopen.'

'Bravo, kapitein!' riep de heer die met hem aan boord gekomen en sedert

in den salon gebleven was. ‘Gij zult er geen berouw over hebben; gij hebt een goede daad gedaan.’

‘Hm!’ antwoordde de kapitein op twijfelachtigen toon: ‘het staat te bezien of de passagiers er ook zoo over zullen denken.’

‘Nu kon ik mij niet langer stil houden en vroeg: “Wat is er toch voor gevaar waarmeê wij bedreigd worden, kapitein?”

Volstrekt *geen* gevaar, signora, wil ik hopen; want ik heb alle mogelijke voorzorgen genomen. De zaak is dat ik er in bewilligd heb een gek aan boord te nemen, die somtijds vlagen van woede heeft. Ik heb er genoeg tegen gestribbeld; maar toen zijne jonge vrouw mij zelfs hierheen gevolgd is en zoo bitter schreide, en vertelde dat de dokter gezegd had, dat de zeelucht waarschijnlijk de uitwerking van een slaapdrank op haar man zou hebben, en dat haar eenige hoop bestond op het gesticht te A., heb ik geen weerstand kunnen bieden; ik vond mij verplicht den man op te nemen, het is een goed werk en het zal wel goed afloopen.’

Al ware ik nu geneigd geweest den kapitein zijne handelwijze kwalijk te nemen, dan zou mijne ergernis over de onrust die met den krankzinnige aan boord zou komen, geweken zijn, bij den aanblik van het jonge vrouwtje, dat met hare kindertjes op het dek zat, wachtende op de boot die haren echtgenoot aan boord zou brengen. Ik heb nooit zulk een wanhoop op een fraai vrouwengelaat gezien, als er nu op het hare lag. De kinderen speelden om haar heen, onbewust van hun ongeluk; doch hunne moeder nam alleen dan notitie van hen, als zij vreesde dat hunne wilde sprongen andere passagiers zouden hinderen. Ik wilde haar wel aanspreken, maar de vrees van onbescheiden te schijnen, weerhield mij.

Eensklaps stond zij op en liep schielijk naar den kant van de boot; de kapitein kwam bij haar en weldra zag ik, de richting hunner oogen volgende, eene boot naderen, oogenschijnlijk met karabiniers bemand; nog eenige oogenblikken, en ik zag den ongelukkige in hun midden.

Zoodra de boot bij het trapje stil lag, riep de jonge vrouw haren man toe, doch te vergeefs. Drie karabiniers kwamen eerst aan boord; toen een jong volontair, die zijn arm liefderijk om zijn voormaligen kapitein geslagen had, dien hij den trap op leidde, en eindelijk volgden de beide andere karabiniers.

Het was een akelig gezicht! Het vervallen uiterlijk van den man scheen alle denkbeeld van angst bij zijne verschijning uit te sluiten. Ik kon mijne oogen niet van hem afwenden. Het was aandoenlijk om te zien hoe de goede vrouw alles aanwendde om eenig bewijs van bewustheid van hem te krijgen. Hij bleef onbewegelijk in dezelfde houding en staroogde onophoudelijk op hetzelfde punt. Een van zijne kinderen sprong naar hem toe en wilde op zijne knie klimmen, maar hij weerde het, zonder om te zien, met zijne hand af, zooals men een lastig insekt verjaagt. Ik zag hoe de tranen de moeder in de oogen sprongen en ik zelve moest mij afwenden, om de mijne te verbergen.

In dat oogenblik kwam de hofmeester ons aan tafel roepen, en ik was verwonderd over den trek van gespannen onrust die er op zijn gelaat lag. Wijl de vrouw des krankzinnigen en ik de eenige passagiers der eerste klasse waren, en zij reeds gegeten had eer zij aan hoord kwam, was ik met den kapitein alleen.

‘Dat is de ellendigste soep die ik ooit gegeten heb!’ riep de kapitein, ‘als dat alles is wat uw hooggeroemde Napelsche kok kan, moet hij hoe eer zoo liever heengaan.’

‘Ja, kapitein,’ antwoordde de hofmeester, ‘gij werdt niet aan boord gewacht, en de signora verlangde geen soep, zoodat die eigenlijk niet klaar was.’

Ik keek den man verbaasd aan, want niemand had mij naar mijn verlangen gevraagd. Ik zweeg echter.

‘Bij alle heiligen, wat zijn dat voor coteletten!’ riep de kapitein, toen die nieuwe schotel op tafel was; ‘zij zijn nauwelijks op het vuur geweest.’

‘Gij weet, kapitein,’ antwoordde de onverstoorbare hofmeester, ‘dat de Engelschen hun vleesch gaarne zoo rauw hebben. Matteo dacht de signora pleizier te doen.’

‘Voor mij zijn zij oók veel te rauw,’ zeî ik, en begreep zelve niet waarom ik den hofmeester niet ontmaskerde.

‘Zij zullen in een oogenblik gaar zijn,’ hernam de hofmeester, en nam den schotel weg. Eenige oogenblikken later kwam hij er mede terug, maar zijn verhit gelaat verried dat hij de coteletten nu zelf gebraden had, en mijne verwondering werd gedurig grooter. ‘Hoe zal hij de tekortkomingen van zijn onbekwamen kok goed maken, als de “signora” weg is?’ dacht ik.

Toen het onsmakelijke maal afgeloopen was, ging ik naar de dameskajuit en vond er de nieuwe passagier bezig hare kinderen te bed te brengen. Zij gaf beleefd hare hoop te kennen, dat de kleinen mij niet hinderen zouden en toen ik daarop zoo vriendelijk antwoordde als ik kon, raakten wij met elkander in gesprek. Zij vertelde mij de lange treurige geschiedenis, van den oorsprong der kwaal van haren echtgenoot; huiselijke rampen en eene onaangename garnizoensverandering; zij vertelde mij hoe lang zij alles in stilte gedragen had, zoo lang zij nog hoop op beterschap had; doch hoe eindelijk haar leven en dat harer kinderen gevaar begon te loopen; hoe zij toen eerst hulp had gevraagd en hoe nu hare laatste hoop op het beroemde gesticht van A. gevestigd was.

‘Maar waarom zijn al die mannen bij hem?’ vroeg ik; ‘hij is dunkt mij te zwak om iemand te deeren, al wilde hij.’

‘Signora, als hij door zijne vlagen van woede overvallen wordt, zouden zelfs die vijf mannen hem niet kunnen bedwingen, zonder dwangbuis en de lassen om zijne enkels, die ieder oogenblik aangetrokken kunnen worden. Maar ik hoop nog al dat dokter C. gelijk heeft gehad in zijne voorspelling van de uitwerking der zeelucht. Mijn arme man is bedaard en gewillig aan boord gekomen en heeft een beschuit aangenomen, en opgegeten; terwijl hem nu twee maanden lang alle voedsel met geweld in de keel gegoten moest worden.’

Op dat oogenblik werd ons gesprek gestoord door de komst van den hofmeester, die allervriendelijkst kwam zeggen:

‘De dames worden verzocht in de groote kajuit te komen, en zich aan de politie te vertoonen, die daar wacht.’

‘De politie!’ riepen wij; ‘wat kan die met ons te maken hebben?’

‘De vertegenwoordigers van eene geliefde en geëerbiedigde regering zijn ons altijd welkom,’ antwoordde de hofmeester met nadruk.

Ik keek hem aan, en ondanks den glimlach op zijn gelaat, kon ik de gedachte niet van mij weren: ‘Die kerel haat zijne regeering als de pest.’

Wij kwamen in de groote kajuit, waar wij niet slechts den kapitein en al de passagiers, maar ook het scheepsvolk verzameld vonden voor een inspecteur van politie en vier agenten.

‘En zijn dit al uwe passagiers en uwe geheele equipage, kapitein?’ vroeg de inspecteur.

‘Ja, alle,’ antwoordde de kapitein, rond kijkende, terwijl de inspecteur twee van zijne mannen wenkte de wacht bij de deur te houden en aan de twee andere beval de

boot te onderzoeken. ‘Wacht eens!’ riep de kapitein eensklaps; ‘de kok! - hofmeester; waar is de nieuwe kok?’

‘O ja!’ zeî de hofmeester, met een air van spottende verwondering. ‘Die kerel merkt van níets als hij aan zijne potten en pannen is,’ zeide hij, tot den inspecteur. - ‘Matteo! kom dan toch hier!’ riep hij naar beneden, ‘en maak uw compliment voor de politie!’

Aanstonds kwam Matteo den trap opstommelen en vroeg met een verward gezicht: ‘Wat is er aan de hand?’

Ik kon mijne oogen niet gelooven toen hij binnen kwam, en ik zag duidelijk dat de meeste tweede-klasse-passagiers even verbaasd waren als ik. Er ontstond een hartelijk gelach, waarin zelfs de inspecteur deelde, zoó zag de kok er uit. Zijne witte muts had hij zoo diep over zijn hoofd getrokken, dat zijn éene oog er nauwelijks uitkwam; en zijn gezicht zat zoo vol roet en allerlei vlekken, dat zijn knap uiterlijk geheel verdwenen was, zijne eene hand hield hij in eene sauspan, welke hij met een vuilen doek stond af te droogen.

‘Zijn zij nu allen hier?’ vroeg de inspecteur.

‘Ja,’ antwoordde deze; ‘behalve de krankzinnige die door de karabiniers bewaakt wordt.’

Nu nam de inspecteur de lijst van den kapitein in de hand; nadat hij allen ondervraagd had op den kok na, bleef hij met dezen langer bezig dan met een van allen.

‘Gij heet Matteo Giora, en waart kok op zijner Majesteits *Vuurvlieger*.’

‘Ja, mijnheer,’ antwoordde de man, met een sterk Napelsch dialect, dat ik dien morgen niet van hem had opgemerkt.

‘En wanneer hebt gij dat schip verlaten?’

‘Van morgen, mijnheer.’

‘Zijt gij toen onmiddellijk hier gekomen?’

‘Na verloop van twee uren, mijnheer. Ik ben eerst mijn geld aan mijn vader gaan brengen.’

‘En waarom zijt gij van de *Vuurvlieger* ontslagen?’ vroeg de inspecteur, die telkens de aanteekeningen of instructiën welke hij bij zich had, raadpleegde.

‘De scheepsjongen was brutaal, ik gaf hem een oorveeg; hij beklaagde zich bij den kapitein die mij in het ongelijk stelde en mij mijn ontslag gaf. Ik had al lang verlangd met mijn vriend Stefano hier te varen; ik kwam hem op de markt tegen, hij had juist zijn kok afgedankt, ik heb hem mijn kookkunst aangeboden, en hier ben ik, tot uw dienst, mijnheer.’

En Matteo maakte eene lompe buiging; van een geheel anderen aard dan die waarmede hij mij des morgens gegroet had.

De inspecteur scheen tevreden; hij bleef nog met den kapitein praten totdat zijne onderhoorigen terug waren en vertrok toen met het air van iemand die zich bewust is, zich op de ware manier van eene moeielijke zending gekweten te hebben.

De kajuit werd nu spoedig ontruimd; het was laat geworden en al de passagiers verlangden naar bed.

Ik keerde naar de dameskajuit terug, waar ik mijn best deed om het vrouwtje van den krankzinnige moed in te spreken en op te vroolijken door over hare kinderen te praten, en zij was reeds minder neergedrukt, toen de jonge volontair haar kwam zeggen, dat haar man na het gebruik van een kop bouillon zoo zacht als een lam was gaan slapen, zonder opium.

‘Goddank!’ riep de arme vrouw, en sloeg hare handen in elkander.

Ik vermaande haar nu op hare beurt te gaan rusten en had weldra de voldoening van haar gerust in slaap te zien.

Ik voor mij was zoo opgewonden door alles wat ik dien dag beleefd had, dat ik wist dat het mij onmogelijk zou zijn haar voorbeeld te volgen; ik ging dus naar den

salon om een paar couranten te halen, welke de kapitein medegebracht had en had reeds eenigen tijd gelezen, toen de hofmeester de vrijheid nam mij te komen herinneren, dat iedereen aan boord reeds te bed lag.

Ik gaf den man een onvriendelijk antwoord en stond op om de deur van den salon te sluiten om een einde aan zijne aanmerkingen te maken.

Wijl ik kort daarna echter niets meer te lezen had, besloot ik naar bed te gaan, nog nadenkende over de reden die den hofmeester bewogen kon hebben om mij in slaap te wenschen. Er was bepaald iets gejaagds in zijn gezicht geweest: zou de arme krankzinnige een vlaag van woede hebben? Dat denkbeeld deed mij ijzen en ik sprong weer op, om de deur van binnen af te sluiten. Toen ik op was, hoorde ik buiten de deur fluisterende stemmen. Ik liep zacht naar een raampje en zag dat de trap neergelaten werd en er een bootje op zij van onze boot lag, waarin eene witte gedaante iemand op het dek stond te wenken. Toen het bootje vlak tegen de boot aanlag, herkende ik gemakkelijk in die witte figuur onzen geheimzinnigen kok. Hij stond op, hield zich met eene hand tegen den kant onzer boot staande, en reikte de andere aan iemand die zacht het trapje afkwam. Met moeite hield ik een uitroep van verbazing in, toen de man die in het bootje stapte wel de dubbelganger geleek van hem die er in stond; ook een kok, met hetzelfde costuum, hetzelfde figuur en blijkbaar evenzeer op stilte en geheimhouding bedacht. Ik wreef mijne oogen uit en, ja, nu zag ik toch onderscheid; de nieuw aangekomene was een veel minder deftige personage, dan hij die de boot verliet; hij die nu in het bootje stapte, was *onze* kok, de musicus van dien morgen; niet meer vuil of lomp, maar levendig en vlug in al zijne gebaren. Zoodra hij van de boot af was, trok hij zijne witte kleederen uit, en liet de valsche maag vallen, die door zijn ander ik glimlachende opgeraapt en zijn onzichtbaren vriend op het dek werd toegeworpen. Doch de gedaanteverwisseling werd eerst volkomen toen de zoogenaamde kok zijne muts aftrok, en er een rijkdom van kastanjebruin, krullend haar te voorschijn kwam, dat door het flauwe licht der lantaarn van den nu zeker echten kok beschenen werd. De gewaande kok trok nu een schippersbuis aan, zette een matrozenhoed op en scheen nog eens de richting te vragen waarin hij roeien moest, waarschijnlijk naar een schip, dat op eenigen afstand voor anker lag. Na een handdruk tot afscheid klom de ware kok op het dek, en de muzikant van dien morgen roeide door de duisternis beschermd, eenzaam heen.

Ik keerde naar mijn bed terug, doch ik behoef nauwelijks te zeggen dat ik niet slapen kon. Eindelijk begon ik echter onrustig te droomen van den inspecteur van politie, die onophoudelijk met zijn knokkels op de tafel tikte, en het duurde eenigen tijd eer ik tot het bewustzijn ontwaakte, dat het kloppen niet een spel mijner verbeelding was, maar werkelijk plaats had. De hofmeester namelijk klopte totdat hij antwoord kreeg en riep ons toe in de groote kajuit te komen, wijl de politie nogmaals aan boord gekomen was.

Ik maakte haastig mijne reisgenoot wakker, sloeg eenmantel om en opende de deur.

‘De politie! Maar dat is nu de derde maal! Wat wil die nu weer?’

‘Het is ditmaal de hoofdcommissaris zelf,’ antwoordde de hofmeester, met een spottenden trek om zijn mond; hij voegde er echter deftig bij: ‘de vertegenwoordigers onzer geliefde en geëerbiedigde regering zijn ons altijd welkom.’

Toen wij in de groote kajuit kwamen, aanschouwden wij weder hetzelfde tooneel van den avond, behalve dat er nu in plaats van een inspecteur die er niet zeer schrander uitzag, een streng man met doordringende oogen voor ons stond. Toen wij allen bij elkander waren, werd het schip op nieuw doorzocht; ditmaal door vier manschappen, en de twee die bij de deur der kajuit wacht hielden, waren zwaar gewapend.

Toen de beurt van antwoorden aan den nieuwen kok kwam, werd hem door verscheidene passagiers en matrozen een compliment gemaakt over zijn goed

gewasschen gezicht. Hij gaf nagenoeg dezelfde antwoorden welke de kok des middags gegeven had; zijn Napelsch accent kwam niet zoo sterk uit als den vorigen keer. De commissaris was echter niet voldaan; hij wendde zich tot zijne agenten en beval:

‘Doe zijn jas open; hij heeft een valsche maag.’

‘Ik! Heilige Maagd! Ik een valsche maag!’ riep de kok, rukte zelf driftig zijn goed open, en vertoonde eene breede harige borst.

Er ontstond een algemeen gelach, doch de commissaris deelde in die vroolijkheid niet; ‘het is geen zaak om te lachen, dames en heeren!’ zeide hij strak.

- ‘Haal een kom met warm water,’ voegde hij er bij, ‘dan zullen wij die roode verw van zijne blanke handen wasschen.’

Doch de handen waren rood en bleven rood.

De commissaris was nog niet voldaan. ‘Neem die muts af, Signor Matteo,’ beval hij, ‘en laat mij uwe fraaie bruine lokken zien.’

‘Mijne fraaie bruine lokken!’ riep de kok, schijnbaar met nieuwe verbazing, en nam de muts af, welke hij, even als zijn dubbelganger, bijna tot over zijn oogen had getrokken; en nu vertoonde hij een hoofd, met eenige glimmende zwarte haren, waarin geen menschelijke macht ooit krul had kunnen krijgen.

Nu was zelfs de commissaris overtuigd dat hij op een dwaalspoor was; hoewel hij toornig het gelach dat er oprees, verbood. Hij wendde zich van Matteo af, sprak nog eenige woorden met den Kapitein en verdween met de ergernis van iemand, die zich tegen zijn wil heeft laten overtuigen.

Wij gingen nogmaals te bed; ik bleef echter slapeloos liggen, verwonderd dat niemand dan ik de persoonsverwisseling van den kok scheen opgemerkt te hebben. Toen de morgen aanbrak, stond ik op, deed de deur der dameskajuit een kier open, en zag den hofmeester en den kok vroolijk pratende bij elkander zitten.

‘Leve de politie!’ zeî de hofmeester spottend, terwijl hij zijn glas in de hoogte hief.

De lust bekroop mij om hem een schrik aan te jagen, ik stak mijn hoofd tusschen de deur en voegde hem toe:

‘Goed en wel, hofmeester; maar er zijn er meer die den kok met de valsche maag hebben zien wegroeien!’

De uitwerking was eene geheel andere dan ik verwacht had. Zij werden bleek als dooden en waren een oogenblik als verstomd. Doch onmiddellijk daarop vloog de hofmeester op en, terwijl de tranen hem uit de oogen sprongen, riep hij hartstochtelijk:

‘De Signora heeft alles geweten en toch gezwegen! Wees gezegend voor de redding van een onschuldige; er is zoo weinig noodig om hier achterdocht bij de politie te wekken; ik ben alles aan den man verschuldigd, die nu, zooal sik hoop, in veiligheid zal zijn; hij heeft niets gedaan wat tegen zijn geweten streed en hij werd met een schandelijken dood bedreigd.’ En nu stroomden den hofmeester de tranen langs de wangen.

‘Laat ons er dan over zwijgen,’ was alles wat ik op zijne ontboezeming kon antwoorden. - ‘Ik kwam eigenlijk om te vragen: Hoe laat is het, hofmeester?’

‘Vier uren, Signora;’ antwoordde hij; ‘maar wij zijn twee uren te laat van den wal gegaan, om die vervl.... maar de vertegenwoordigers onzer geliefde en geëerbiedigde regeering moeten ons altijd welkom zijn!’

‘Vier uren,’ dacht ik en sloot de deur weder achter mij. ‘Nu,’ dat is de ze nuwachtigste dag van mijn leven geweest; *verveeld* heb ik mij stellig niet!’

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XV.
Tegen een vrouw, voor de vrouw.

't Was blijkbaar een niet onbegaafde vrouw, door wie '*De vraag:* "*hoe moet eene hoogere burgerschool voor meisjes zijn ingerigt?*" *beantwoord*' werd (Deventer, Brouwer, 1870), en haar geschrift gaf, bij menige juiste opmerking, wenken, der overweging ten volle waardig.

Toch was het oordeel over dat boekje niet zeer gunstig: met uitzondering van een paar reclames, waarvoor twee onzer bladen hun kolommen leenden, toonde de pers weinig sympathie voor een geschrift, waarin men ons volk miskend achtte en een beslissend, en zoo ongunstig, oordeel werd uitgesproken over Nederlandsche toestanden.

Ook toen het gebleken was, dat Bertha in de voorrede niet zelve dat harde vonnis over het Nederlandsche volk had geveld, maar alleen de zwakheid gehad van Jan Holland's sarcasmen voor hare rekening te nemen - ook toen nog bleef men Bertha onbarmhartigheid jegens haar geslacht verwijten. En de aandrang, waarmede zij de Duitsche *höhere Töchterschule* met haar mannelijke docenten en haar eenzijdige aesthetische vorming aan Nederland aanbeval, moest ernstige tegenspraak uitlokken van een ieder, die overtuigd is, dat wij andere en betere scholen noodig hebben.

Misschien was de strenge kritiek niet altijd even billijk, en vergat men wel eens tegenover de eenzijdigheid der schrijfster, dat er ook zooveel waars en goeds en schoons uit hare pen gevloeid was. Een van de beoordeelaars schijnt zelfs de vormen te hebben geschonden, welke de beschaafde maatschappij tegenover de vrouw gebiedend voorschrijft. De schrijfster beklaagt er zich over, zonder - en dat is wel jammer - den man aan te wijzen, die een vrouw openlijk durfde hoonen.

Terwijl onze beoordeeling in *de Tijdspiegel* (de eerste, meenen we), die misschien streng was, maar zeker billijk wilde zijn, hare aandacht schijnt ontgaan te zijn, treedt de schrijfster op tegen twee harer bestrijders. Zij doet dat in een geharnast artikel in *Onze Tijd* (April-nommer). Daarbij werpt zij het schild der anonymiteit weg en maakt zich bekend als Mevr. A.W. Kroon-Star Numan.

Zij treedt nu bepaald polemisch op en zet daarmede den voet op een terrein, dat voor een vrouw niet zonder gevaren is.

Gevaarlijk reeds voor den man, aan het publieke leven gewoon, is de polemiek hoogst bedenkelijk voor de vrouw, die van zich zelve verklaart: 'Wij missen de samenvattende kracht der mannen, wij missen den ruimen blik, het heldere overzicht..... wij zijn alligt te warm en te hevig....'

'Te warm en te hevig': en dan aan discussie niet gewoon, niet geoefend in de zelfbeheersching, zoo onmisbaar bij het debat; dan zoo gevoelig en kwetsbaar - loopt de vrouwr groot gevaar om in een wetenschappelijke discussie zich te gedra-

gen als bij een scène met haar kamenier; tegenspraak verbittert haar ligt; kritiek neemt in haar oog dra het karakter aan van personaliteit. Groot is voor haar de verzoeking om, wanneer zij zich den grond onder de voeten voelt wegzinken, zich te hullen in den wijden mantel der vrouwelijke onschendbaarheid, en een argument te weerleggen met het woord der schijnbare verontwaardiging: *Ne touchez pas à la reine.*

Zoo lang de opvoeding der vrouw geen andere is dan ze tot nu toe was, moeten wij op dergelijks voorbereid zijn, wanneer wij ons met dames in discussie begeven. Maar we mogen ons daardoor niet laten verlokken om van den regten weg af te wijken. 'Vervuld met een achting voor de vrouw, die verbiedt Laar als porseleinen popje te behandelen,' behooren wij haar die achting te betoonen door het debat met haar ernstig te voeren, haar argumenten te toetsen, haar beweringen te onderzoeken, en wanneer zij eens te onpas een beroep mogt doen op haar vrouwelijke onschendbaarheid, ons door die krijgslist niet te laten verschalken, maar het ernstig debat met waardigheid en kalmte voort te zetten. Zoo zal de vrouw de pligten van het openbare leven leeren erkennen, terwijl zij haar aanspraak doet gelden op het genot der regten.

Een dwaling wordt geen waarheid en een verkeerde raad geen levenswijsheid, omdat zij uitgesproken worden door bekoorlijke vrouwenlippen. Daarom gaat het niet aan, dat een vrouw, openlijk zich mengende in openbare zaken, zich hevige aanvallen veroorlooft en, wanneer die aanvallen worden afgeweerd, pruilend uitroept: die wreedaard vergeet dat ik een zwakke vrouw ben.

Zijt gij niet bestand tegen den strijd, waarom u dan den aanval veroorloofd? Opent gij een discussie, dan moet gij tegen het vuur der discussie bestand zijn. Wij eeren u genoeg om u niet te sparen.

Het debat zij een ernstig debat.

Blijkbaar wil de begaafde schrijfster dat ook. Zij schertst niet met haar tegenstanders, en wil daarom ook wel niet, dat ze met haar schertsen.

Zij beschuldigt hen van *Halfheid.*

'Halfheid, meer dan halfheid zie ik in de handelwijze van hen, die de verheffing der vrouw zien in hare aanstelling als onderwijzeres aan hoogere burgerscholen, terwijl haar daartoe veelal nog de wettige bevoegdheid ontbreekt.

Halfheid vind ik er in, het onderwijs door vrouwen gelijk te stellen met dat door mannen, of zelfs daarboven, en tegelijkertijd te juichen over het Koninklijk Besluit van den 11^{den} October 1869 (Staatsblad N°. 156), waarin de welwillende bepaling gemaakt wordt, dat de vrouw ook voor dit geval weer, evenals bij de wet op 't lager onderwijs, minder behoeft te weten dan de man.

Halfheid, door te protesteeren tegen het benoemen van docenten en het oneigenaardige van hun onderwijs voor meisjes in het licht te stellen, terwijl men toch voor de exacte vakken terstond *leeraars* benoemt. Voor de letterkundige vakken immers ontbreekt het even goed nog aan bevoegd vrouwelijk personeel.

Halfheid, door te spreken over het voegzame en niet voegzame van onderwijs door leeraren, ze voor de letterkundige vakken af te keuren en ze voor gymnastiek - *zegge gymnastiek* - voor te dragen.

Halfheid zie ik in de bewering, dat eene vrouw aan 't hoofd eener inrichting voor meisjes moet staan, terwijl aan die vrouw terstond hare machteloosheid wordt bewezen

door haar naast d.i. in vele gevallen *onder* eene mannelijke autoriteit te plaatsen. De vrouw is voor den post van directrice berekend, of ze is het niet. Een derde is niet denkbaar.'

Dat is verstaanbaar gesproken.

De beschuldiging is goed geformuleerd; maar waar is de beschuldigde te vinden?

Mevr. Kroon bestrijdt de *Groninger raadscommissie* en het *Weekblad van burgerlijke administratie.*

Zoover ons gebleken is, ook bij een herlezing van het rapport der raadscommissie en het artikel in het Weekblad, heeft het een noch het ander verklaard, dat het de verheffing der vrouw ziet in hare aanstelling als onderwijzeres aan hoogere burgerscholen, terwijl haar daartoe de wettige bevoegdheid ontbreekt. 'Voor onwettige benoemingen te Groningen' is Mevr. Kroon zelfs 'niet bevreesd', en toch maakt Groningen zich aan halfheid schuldig door de verheffing der vrouw te zien in de benoeming van onbevoegden. Min juist schijnt ook de bewering, dat de Groningsche raadscommissie zich verblijd heeft in 'de welwillende bepaling, dat de vrouw ook in dit geval weer, evenals bij de wet op 't lager onderwijs, minder behoeft te weten dan de man'; de commissie verklaarde wel, zich te verblijden in het vooruitzigt 'dat ten gevolge van het Koninklijk Besluit van den 11^{den} Oct. 1869 hoe langer hoe meer onderwijzeressen in Nederland de vereischte bekwaamheden zullen bezitten. En de 'theoretische dilettant', zooals de schrijver in het Weekblad, die mij van dilettantisme beschuldigde, op zijn beurt door Mevr. Kroon genoemd wordt (het kwade voorbeeld van magtspreuk en hoogen toon zou de goede manieren zelfs van een Dame kunnen bederven) heeft van geenerlei blijdschap eenig bewijs gegeven.

Van halfheid wordt de Groningsche commissie beschuldigd, omdat zij voor de gymnastiek een' leeraar voordraagt - en tot staving van die aanklagt dient een frase in het programma van - Mevr. van Calcar, terwijl Mevr. Kroon zelve toestemt: 'Zoolang er nog te weinig onderwijzeressen in de gymnastiek zijn, moet men tot de beste leeraars in dat vak zijne toevlucht nemen', en de Groningsche commissie zeker even als wij met den wensch van Mevr. Kroon zal instemmen, 'dat men voor meisjes meer den weg opene zich tot onderwijzeressen in gymnastiek te bekwamen' (of liever, dat meer meisjes den geopenden weg inslaan).

Het schijnt wel, dat de geëerde schrijfster allen, die met woord of daad toonden haren wensch, dat het onderwijs aan de meisjesschool aan mannen zou toevertrouwd worden, niet te kunnen deelen, beschouwt als één gesloten legerbende die in een beslissenden slag moet overwonnen worden.

Maar gaat dat wel aan?

Men zou toch bezwaar kunnen hebben tegen het denkbeeld, door Mevr. Kroon met zooveel warmte en talent bepleit, zonder zich verantwoordelijk te willen stellen voor argumenten, door andere tegenstanders gebruikt, voor daden, berispelijke daden welligt, door weder andere tegenstanders gepleegd.

Wij voor ons b.v. zijn met de Groningsche raadscommissie bepaalde voorstanders van het onderwijs door vrouwen, en toch kunnen wij evenmin als de Groningsche commissie verantwoordelijk gesteld worden voor benoemingen, welke b.v. te Haarlem gedaan mogten zijn. Al keurden wij (wat we niet doen) die benoemingen bepaald af, we zouden daarmede nog geenszins het pleit tegen Mevr. Kroon gewonnen geven.

Maar gaarne vermijden we de woorden strijd en pleit en tegenstander, te hard ligt voor een vrouwenoor; we hebben zelfs hoop op een minnelijk vergelijk.

Het komt ons voor, dat Mevr. Kroon reeds ééne schrede gedaan heeft; wie zou niet gaarne met een tweede haar tegemoet komen?

Hare brochure maakte den indruk, dat zij het middelbaar onderwijs der meisjes, zoo niet uitsluitend, dan toch bij voorkeur wilde toevertrouwd zien aan mannen onder het bestuur van een constitutionelen directeur: 'Ik moet dus', heette het toen, 'voor 't grootste gedeelte heil van bevoegde *mannelijke* docenten verwachten, die, meer

boven de stof van het onderwijs staande, deze beter zullen weten zaam te vatten: behalve daar, waar - tot nog toe is dit geval zeer exceptioneel - de bevoegdheid der onderwijzeres met die van den docent door kennis, oordeel, en talent van mededeeling, zoowel als door karakter en zelfstandigheid, volkomen gelijk staat.'

Voor het vrouwelijk personeel was toen een zeer ondergeschikte rol bewaard: ‘De leiding der meisjes tusschen en onder de lesuren, het toezigt op alles, wat vormen en inachtnemen van manieren betreft, het acht geven op een behoorlijken toon in het spreken, het ordelijk ter schole komen en verlaten van het gebouw, alle opmerkingen over den omgang met elkander, de netheid van werk, boek en schrift wenschte ik aan *vrouwen* te zien toevertrouwd.... Die *Klassendamen*, zooals zij bij onze buren worden genoemd, moeten dan tevens bevoegd zijn om op het spreken der moderne talen bij het komen en gaan en in de kleine tusschenuurtjes te letten, en bij ontstentenis van den leeraar het opengevallen uur door conversatie of andere lessen aan te vullen.’

Arme *Klassendamen!* riepen wij uit.

De onderwijzeressen in Nederland kwamen er al heel slecht af: ‘Er is toch iets zeer onbillijks in, dat men voor knapen hoe langer hoe meer de beste wetenschappelijke krachten des lands zoekt te winnen, en het onderwijs voor meisjes overlaat aan personen, die, wat de hoofdvakken betreft, met de bewijzen van bekwaamheid kunnen volstaan, die ook gevorderd worden van hen, die de armenen boerenjeugd tot haar 12^{e} levensjaar moeten onderwijzen. Ik breek hiermede niet den staf over alle onderwijzeressen; wanneer er uitstekenden onder haar zijn, dat men ook haar eene waardige plaats aanwijze; maar dat men niet haar toelate, bij wie de grenzen van haar weten door iedere ontwikkelde leerling worden gevoeld; die niet de vrije, algeheele beschikking hebben over de verworven kennis; die zoo vele woorden moeten gebruiken om te bedekken, hoe weinig zij zeggen. Waarlijk, ik heb menige secondante ontmoet, die ik, ofschoon zij aan de eischen der wet had voldaan, gaarne, wat hare algemeene ontwikkeling betrof, naar de laagste schoolbanken zoude hebben terug geëxpedieerd.’

De vrouwen over 't algemeen schenen toen al even onbeminnelijk als onkundig te zijn. Wanneer een bewijs van paedagogischen tact van een directeur was vermeld, moesten de vrouwen het hooren: ‘En deze handeling, zóó fijn en doordacht, zóó geschikt om ons de wetenschap om haar zelfs wil nader te brengen en niet om er uiterlijke eere mede in te leggen, heb ik nergens gezien, waar eene vrouw aan 't hoofd stond, maar wel, waar een man de leiding had. Ieder is het hardvochtigst tegen leden zijner eigene sekse. Eene vrouw zal wreeder wezen tegen meisjes, een man tegen jongens.’

Toen heette het: ‘Dankbaarheid bezielt mij jegens alle die onderwijzers en ja, ook enkele onderwijzeressen...’

‘Ja, ook enkele onderwijzeressen’!

Maar wij hadden Bertha misverstaan en de *Klassendamen* miskend. We leeren nu die *Klassendamen* beter waarderen. Hoort:

‘En nu zoude ik nog een oogenblik willen spreken over de ‘Klassendamen’, waarover zulk een kreet van verontwaardiging is opgegaan, toen ik dit denkbeeld mededeelde. Die kreet van verontwaardiging bewijst niets dan dat die toestand in ons land nog volmaakt onbekend was, en die kreet heeft zelfs eene zeer amusante zijde, wanneer men ziet, hoe weinig de scheeve opvatting hier strookt met de werkelijke dáár. Een enkele, de eenige, die wellicht de zaak kende, zeide tot mij: ‘dáárvoor zijn *onze* onderwijzeressen niet berekend.’ Ik heb dit vrij sterke oordeel niet toegestemd, maar zeker is het, dat ze er niet *allen* voor berekend zijn, die thans eene betrekking als *onderwijzeres* bekleeden. De ‘Klassendamen’, die ik heb gekend,

waren alle zeer ontwikkeld naar verstand en hart, en stonden in maatschappelijke positie meest boven ons. Ik weet het, er is eene wellevendheid, geboren uit goedheid des harten, die zich niet aan rang en stand stoort en hooger staat dan de beschaafdheid der hoogste kringen, maar *die* wellevendheid is zeker een onmisbaar vereischte in eene Klassendame. Waar die wellevendheid bestaat, zal zij ook een behoorlijken toon aankweeken. Ik kan in alle oprechtheid

verzekeren, dat ik nooit een onbetamelijk antwoord aan eene Klassendame heb hooren geven. 't Is echter te denken, dat het toch wel eens is gebeurd, omdat er altijd ontembare geesten onder kinderen van alle natiën zullen zijn; maar dat het niet veelvuldig was, blijkt zeker daaruit, dat het nimmer in mijne tegenwoordigheid is geschied in den tijd van bijkans vier jaren. 't Is met kinderen als met dienstboden; wanneer ze altijd met zachtheid worden bejegend, zullen zij 'de aardigheid' aan drift en brutaliteit verliezen, ook al wordt er streng aan orde en regel vastgehouden. Dit was zoo sterk, dat wij wel eens verzuchtingen slaakten: ''t is jammer, dat wij zooveel van de menschen houden, nu kunnen wij nooit eens ondeugend zijn.' Wat onrust en opgewondenheid, wat onoplettendheid of luiheid zelfs was wel eens aan onze klasse te verwijten, maar brutaliteit - nooit. Buiten de lessen kwamen wij slechts uiterst zelden met onze leeraars in aanraking, veel met onze Klassendame. In de vrije kwartiertjes gaven wij concerten onder elkander, waarbij wij om beurten voorspeelden voor 3 penning entrée, en van de opbrengst hielden wij met onze Klassendame eene buitenpartij. Met haar hadden wij allerlei kleine ondernemingen van loterijen of andere dingen voor weldadige doeleinden, o.a. het verschaffen van kleêren aan arme aannemelingen en van schoolmeubelen of schoolbehoeften aan scholen van arme gemeenten. Ten haren huize hadden wij leesavonden, waarin wij werden bekend gemaakt met die producten der nieuwere letterkunde, die niet direct in het schoolonderwijs werden opgenomen. Wij vroegen haar in zeer vele dingen om raad, die volstrekt niets met de schoolwereld te maken hadden. Bij eene andere Klassendame hadden wij soms muzikale avonden, alle 14 dagen, waar wij om beurten werden gevraagd, waar wij vele echt degelijke en ontwikkelende muziek hebben gehoord van goede musici of uitstekende dilettanten. Zij was eene Fransche van geboorte en haar vader een bekend componist. Alle Klassendamen, met uitzondering van deze, wier ouders leefden, hadden een onafhankelijk te huis, eene eigene huishouding met eigen dienstboden. Wij hebben er nimmer aan gedacht haar niet te respecteeren, want wij zagen, dat zij zoowel door directeur en leeraren als door de maatschappij werden geacht. Van beide zijden werd er veel genegenheid gegeven en ontvangen, en, al konden wij haar niet bepaald tot onze onderwijzeressen rekenen, toch wisten wij genoeg, hoe hoog zij in ontwikkeling boven ons stonden.'

'Veel genegenheid' hadden de jonge dames voor haar *Klassendamen.*

- En toch maar enkele onderwijzeressen worden met dankbaarheid herdacht?

- Ja, maar die *Klassendamen* 'konden wij niet bepaald tot onze onderwijzeressen rekenen', weet u?

- O, zoo!

De onderwijzeressen zijn er nog niet beter op geworden, in Nederland althans niet. 'Eene leerling der vijfde klasse eener hoogere burgerschool staat, niet in geheugenwerk, maar stellig in ontwikkeling van denk- en begripsvermogen verre boven onze hulponderwijzeressen; evenzeer als een jongen uit de vijfde klasse staat boven eenen hulponderwijzer.'

't Kan wel zijn, maar dan moeten de meisjes 't op háar hoogere burgerschool verder brengen dan de jongens op de húnne: in de vakken, waarin zij beiden onderwezen worden, staat nu een kweekeling van de 4de klasse der Arnhemsche Kweekschool boven een jongen van de 5de klasse der hoogere burgerschool, niet in geheugenwerk,

maar in ontwikkeling van denk- en begripsvermogen. En die meisjes moeten nog hulponderwijzeressen wórden.

‘De hoofdonderwijzeressen aan lagere scholen hebben te kampen gehad met secondantes, die geen secondantes hadden moeten zijn, met onkunde en halfslachtigheid.’

Dien toestand wil men nu verbeteren ‘door eenvoudig datzelfde personeel van secondantes, die nooit secondantes hadden moeten zijn, over te brengen naar an-

dere localen, door het aan te moedigen zich op een haar tot nog toe vreemd vak toe te leggen, en zich tot een examen voor te bereiden, maar tevens met de verplichting terstond in dat bijkans onbekende vak les te geven.'

Dat is iets anders dan halfheid; dat is waanzin of gewetenloosheid.

Ja, gewetenloosheid, dat zal wel de regte naam zijn: want men handelt in openbaren strijd met de wet.

Daar komt het eigenlijk op aan.

Dat men onderwijzeressen aanstelt, Mevr. Kroon kan er vrede meê hebben.

Maar men stelt onbevoegden aan.

Dat is wetsovertreding, en de benoemden stellen zich aan vervolging bloot.

Wetsovertreding, gepleegd door aanbevelende commissiën van toezigt, voordragende burgemeesters en wethouders, adviserende inspecteurs, benoemende gemeenteraden.

'Dit is het hoofdpunt der geheele quaestie, het punt van recht of onrecht.'

Staan wij een oogenblik stil voor een verblijdend verschijnsel.

'Ware 't zoo overbodig, een poging aan te wenden om onze dames eens te leeren wat een wet is, en waarom een wet gehoorzaamd moet worden?' durfden wij vragen bij de beoordeeling van Bertha's brochure.

Toen wij die vraag stelden, stonden ons enkele, niet zeer bemoedigende tooneelen uit gemengde vergaderingen voor den geest. Een dame uit den hoogeren stand, opmerkzaam gemaakt, dat hetgeen zij wilde in strijd was met het reglement, riep uit: 'Wat reglement! Ik ben mijn eigen reglement.' Eene andere, een intelligente vrouw, drukte dezelfde gedachte in fijner vorm uit: 'Ik gehoorzaam aan de wetten, die goed zijn.'

Hoor daarentegen de geëerde schrijfster in *Onze Tijd:* 'Dit is het hoofdpunt der geheele quaestie, het punt van recht of onrecht.'

Zou een minister van justitie in de 2de Kamer beter kunnen spreken?

Die vrouw kunt gij afvaardigen naar het parlement - wanneer ze even naauwgezet de feiten onderzoekt en waardeert als ze op strenge handhaving der wet aandringt.

Welke zijn die feiten?

Er zijn slechte secondantes.

'En nu brengt men datzelfde' (onkundige, halfslachtige) 'personeel over naar andere lokalen';

'men neemt bij voorkeur het personeel van de lagere scholen over';

'men moedigt het aan zich op een haar tot nog toe vreemd vak toe te leggen';

'men verplicht haar terstond in dat bijkans onbekende' (zoo even 'vreemde') vak les te geven:'

en dat alles in strijd met de wet.

Dat zijn zeer ernstige beschuldigingen, en geen verschooning zij er voor wie zich zoo bezondigt tegen de maatschappij.

Maar onderzoek der feiten moet aan het vonnis voorafgaan.

Dat onderzoek kan niet moeijelijk vallen.

Er zijn twee openbare middelbare meisjesscholen in Nederland; toen Mevr. Kroon schreef, was er één; de andere werd geopend in de maand nadat zij geschreven had.

De HH. secretarissen der commissiën van toezigt op het middelbaar onderwijs te *Haarlem* en te *Arnhem* hebben de goedheid gehad mij eene naamlijst te geven van

de onderwijzeressen en leeraressen, aan de beide inrigtingen verbonden, met vermelding van de acten, welke zij bezitten en de vakken, door haar onderwezen. Zie hier de opgave:

Middelbare school voor meisjes te Haarlem.

	onderwijst:	heeft acte voor:	
Mej. Visser	Geschiedenis, Aardrijkskunde.	*Hoofdonderw.*,	Fransch, Engelsch, Hoogduitsch.
Mej. Verkerk	Hoogduitsch.	*Hoofdonderw.*,	Fransch, Engelsch, Hoogduitsch.
Mej. Josset	Nederl. taal, Schoonschrijven.	*Hoofdonderw.*,	Fransch, Engelsch, Hoogduitsch.
Mej. Eshuys	Engelsch.	*Hulponderw.*,	Fransch, *Middelbaar*-Engelsch.
Mej. Schuberth	Nederl. letterk., Fransch.	Schoolhouderes. - Nederl., Fransch en bijbehoorende wetensch. - Engelsch *oude wet.* - Volgens de nieuwe wet *art.* 72 Fransch en *Hoofdonderwijzeres.*	

Middelbare school voor meisjes te Arnhem.

	onderwijst:	heeft acte voor:	
Mej. Westerman Holsteyn	Vaderlandsche en Algem. geschied., Engelsche taal- en letterkunde.	*Hoofdonderw.*,	Fransch *art.* 72, *Middelbaar*-Engelsch, Hoogd., Handwerken.
Mej. Cohen Stuart	Staatk. aardrijksbeschrijving, Fransche taal- en letterkunde.	*Hoofdonderw.*,	Fransch, *art.* 72, Engelsch *art.* 72, Hoogd., Handw.
Mej. Verdam	Nederland. taal, Hoogd. taal.	*Hoofdonderw.*,	Fransch, Hoogd., Engelsch, Handwerken.

Uit deze opgaven blijkt, dat met ééne uitzondering, al de onderwijzeressen aan de beide bestaande middelbare scholen voor meisjes den rang bezitten van Hoofdonderwijzeres. Herinnere men zich daarbij, dat de regering in haar memorie van toelichting tot het (tweede) ontwerp van wet tot regeling van het middelbaar onderwijs verklaarde:

'De eischen, die de wet van 1857 doet aan haar die zich tot onderwijzeres bestemmen, zijn zoo hoog dat zij op de acte van bekwaamheid als Hoofdonderwijzeres wel tot het geven van middelbaar onderwijs kunnen worden toegelaten'; dat art. 78 der wet op het middelbaar onderwijs (een art. dat aan Mevr. Kroon's oog schijnt te zijn ontsnapt: zij verwijst ten onregte naar art. 25) bepaalt: 'De acte, vermeld in art. 45 der wet van den 13^{den} Augustus 1857 (Staatsblad N°. 103)' [acte als hoofdonderwijzeres] 'maakt bevoegd tot het geven van het aldaar omschreven onderwijs aan middelbare scholen voor meisjes';

dat tot het ‘aldaar omschreven onderwijs’ behoort dat in de Nederlandsche taal, geschiedenis, aardrijkskunde, schoonschrijven:

dan volgt daaruit, dat zoowel te *Arnhem* als te *Haarlem* Nederlandsche taal, geschiedenis, aardrijkskunde, schoonschrijven onderwezen worden door daartoe bevoegde onderwijzeressen.

Een tweede blik op bovenstaande tabellen overtuigt ons:

dat de éénige Hulponderwijzeres aan een der middelbare scholen uitsluitend onderwijs geeft in dat vak, waarvoor zij eene m i d d e l b a r e acte bezit; dat het min juist is, wanneer Mevr. Kroon beweert: ‘Op eene andere plaats’ (Arnhem) ‘bezit de nieuw aangestelde directrice alle gewenschte bevoegdheid, maar zijn de overige aanstellingen der vrouwelijke docenten evenmin volgens de bedoeling der wet’, daar Mej. Cohen Stuart als Hoofdonderwijzeres de bevoegdheid heeft om middelbaar onderwijs te geven in de aardrijkskunde, en als bezittende eene acte volgens Art. 72, om m i d d e l b a a r onderwijs te geven in de Engelsche zoowel als in de Fransche taal, terwijl Mej. Verdam, in het bezit eener acte als Hoofdonderwijzeres, bevoegd is tot het m i d d e l b a a r onderwijs in de Nederlandsche taal.

Het blijkt dus, dat op de b e i d e o p e n b a r e m i d d e l b a r e s c h o l e n in Nederland door w e t t i g b e v o e g d e onderwijzeressen onderrigt gegeven wordt in:

Nederlandsche taal,
Geschiedenis,
Aardrijkskunde,
Schoonschrijven,
Engelsche taal- en letterkunde,
Fransche taal- en letterkunde. -
Rest het Hoogduitsch, het Hoogduitsch alleen.

Maar dat Hoogduitsch? Dát wordt dan toch aan beide scholen onderwezen door vrouwen, aan wie dat vak tot nog toe ‘vreemd’ was.

Wij twijfelen, of deze bewering wel volkomen juist is. Beide onderwijzeressen bezitten eene acte voor de Hoogduitsche taal volgens de wet op het lager onderwijs.

Op deze acten zie men niet al te laag neder. Wat de Arnhemsche leerares althans betreft (over de Haarlemsche mag ik mij geen oordeel veroorloven), zij heeft die acte verkregen na zeer degelijke voorbereiding onder de leiding van een' man, die, naar wij meenen ook door Mevr. Kroon, onder de uitnemend bevoegden mag gerekend worden, en zij heeft die niet verkregen zonder kennis gemaakt te hebben met de Hoogduitsche letterkunde. Zij heeft later een beroemde school in Duitschland bezocht. Heeft zij nog niet de bevoegdheid verkregen om die letterkunde aan eene middelbare school te onderwijzen, tot dat onderwijs wordt zij ook nog niet zoozeer geroepen: de drie klassen, waartoe de Arnhemsche school zich vooralsnog moet bepalen, zullen zich nog wel het meest met het grammaticale onderwijs moeten bezig houden. En doet Mevr. Kroon hooge eischen aan de docenten in de letterkunde, - wanneer de leerares der Arnhemsche school haar niet gewone krachten aan één vak kan wijden, - wie het voorregt heeft haar te kennen zal aan Mevr. Kroon gaarne de verzekering geven, dat ook de hoogste eischen voor haar niet te hoog zullen zijn.

Maar waarom de opening der middelbare scholen niet uitgesteld totdat een genoegzaam personeel van bevoegden beschikbaar was?

Omdat de gewone gang van zaken deze is, dat eerst de behoefte zich openbaart en dan personen zich gaan voorbereiden om in die behoefte te voorzien. Toen de wet op het middelbaar onderwijs de hoogere burgerscholen in het leven riep, moesten ook vele onbevoegden en halfbevoegden door een wettelijke fictie of een zeer vrijgevige toepassing der wet worden toegelaten. Ten gevolge daarvan zijn nu nog

aan jongensscholen leeraren werkzaam, die een vergelijking met de leeraressen der beide meisjesscholen bezwaarlijk zouden kunnen doorstaan.

Daarbij, toen de middelbare meisjesschool te Arnhem werd opgerigt, was er reeds een voldoend aantal bevoegden. Behalve de benoemden stelde zich nog beschikbaar eene dame voor het Fransch, eene voor het Engelsch, eene voor de Geschiedenis, allen in het bezit van acten voor het middelbaar onderwijs, en

wat het Hoogduitsch betreft, de stichters der Arnhemsche school konden niet vermoeden, dat geen der bevoegden tot het geven van middelbaar onderwijs in die taal en haar letterkunde zich beschikbaar zou stellen.

Heeft men toen de toevlugt tot minbevoegden genomen, een klagt daarover liet zich niet in de allereerste plaats verwachten van bevoegden, die door haar terughouding eene wettige benoeming onmogelijk hebben gemaakt.

Minbevoegden - zelfs dit woord is nog te sterk: immers de wet geeft vrijheid aan de benoemde leerares te Arnhem om gedurende zes maanden onderwijs in de Hoogd. taal- en letterkunde te geven: en toen Mevr. Kroon haar artikel schreef, had die leerares dat onderwijs nog niet één enkel uur gegeven: de school was nog niet geopend.

Maar waarom, bij ontstentenis van eene bevoegde onderwijzeres, niet, ware 't maar tijdelijk, de hulp ingeroepen van een' mannelijken docent? Welligt vreesde men te veel te vergen van de krachten van één man, wanneer men hem, reeds belast met het onderwijs aan drie inrigtingen, nog met de zorg voor een vierde ging bezwaren.

‘Bij verdere oprichtingen’, vreest Mevr. Kroon, ‘zal men bij consequente volharding van het aangenomen beginsel van onderwijs door vrouwen, voorloopig eveneens tot benoemingen moeten komen, die lijnregt in strijd zijn met de wet.’

Wij hebben gezien, wat er van dien strijd met de wet is.

En daarbij mogen wij niet vergeten, dat men in 't vervolg nog ruimer keuze zal hebben. 't Is bekend, dat vele onderwijzeressen zich voorbereiden voor eenig middelbaar examen. Wij achten het niet zoo vreemd, dat na het koninkl. besl. van 11 Oct. 1869 ‘nog weinig middelbaare acten aan vrouwen uitgereikt’ zijn: want na dat besluit is nog maar éénmaal de gelegenheid tot verkrijging dier acten opengesteld, en slechts eenige maanden had men toen den tijd gehad om zich op dat examen voor te bereiden. Toch meenen wij, dat reeds een acte van bekwaamheid in de Zoölogie door een Dame is verkregen.

Wij vleijen ons zelfs met de hoop, dat eenmaal ook de exacte wetenschappen aan meisjesschoolen door vrouwen zullen onderwezen worden.

Tot dus ver kon hieraan nog niet gedacht worden, en vreemd is het, dat Mevr. Kroon er een inconsequentie in ziet, wanneer men aan de middelbare meisjesscholen mannelijke docenten benoemt voor de exacte wetenschappen.

Het vooroordeel is toch algemeen dat de vrouw voor exacte wetenschappen minder aanleg heeft.

Zeker is het, dat die aanleg tot dus ver weinig ontwikkeld werd. Mevr. Kroon zelve scheen van dien aanleg en van de behoefte aan ontwikkeling van dien aanleg geen hooge gedachte te koesteren toen zij op haar middelbare school aan 't rekenen, gedurende maar twee jaren, één enkel uur afstond: voor meisjes nog wel die Physica, Chemie en Astronomie moesten beoefenen.

Een feit is 't in elk geval dat er nog veel zal moeten veranderen, alvorens vrouwen de bevoegdheid bezitten om in exacte wetenschappen onderwijs te geven, en wij hopen bewaard te blijven voor docenten (mannelijke en vrouwelijke), die ‘met een duidelijk geschreven handboek les geven in natuurkunde en natuurlijke historie.’

De aanstelling van leeraren voor de exacte wetenschappen was volstrekt onvermijdelijk, en wanneer Mevr. Kroon beweert, dat men even goed een vrouw met het onderwijs in wis- en natuurkunde had kunnen belasten als de

Hoofdonderwijzeres, te Arnhem benoemd, met het onderwijs in de Hoogduitsche taal, denken wij 't liefst aan een niet al te gelukkige poging om te schertsen.

Het ideaal van Mevr. Kroon blijft: onderwijs door mannen.

Een oogenblik als ik u verzoeken mag. Daar treedt de docent de leerzaal binnen, en met tintelend oog en gloeijende wangen begroet de leergierige jeugd dien

blijden oogenblik. 't Is immers de ‘hoogste en diepste, de meest omvattende ontwikkeling, een zin voorde fijnste beginselen der zedelijke wereld, het helderste bewustzijn van allen zegen en allen vloek, van alle zonde der menschelijke samenleving, de grondigste kennis der maatschappelijke toestanden, een diep dóórdringen in den menschelijken aard, in alle fijne schakeringen van het opgroeijen en wegsterven van 't gevoelsleven, het voelen der uitgestrektheid en der grenzen van 't menschelijk weten en vermogen,’ 't is al die geestelijke heerlijkheid, welke de jeugd daar beligchaamd voor zich ziet.

- 'k Heb weêr wat nieuws voor u meêgebragt, daar moet ge eens kennis meê maken, zoo laat het orgaan der hoogste en diepste, der meest omvattende ontwikkeling zich hooren.

En een splinternieuw boek wordt opengeslagen, en gelezen wordt voor 't ingespannen gehoor - gelezen, een uur, een vol uur lang, zonder eenige opmerking, zonder eenige verademing, en wanneer de onverbiddelijke schoolklok het uur van scheiden aankondigt, ontsnapt een smartelijke zucht de borst der leerlingen, die zoo gaarne nog wat meer hadden gehoord.

Want de docent heeft het heele uur, en nu niet voor 't eerst, voorgelezen uit een vertaalden roman van Fritz Reuter.

Dat was een les in de *Nederlandsche* letterkunde.

De docent was geen onbeholpen en onbevoegde secondante, 't was een leeraar aan een hoogere burgerschool, wettig bezitter van alle wenschelijke bevoegdheid.

- Doceren zoo de mannen?

- Wel neen; maar zoo doceerde toch een man.

Maar in Duitschland zal 't veel beter zijn. Laat ons hooren.

‘'t Was aan eene bijzondere school te Bonn. De bijzondere scholen dáár, en in andere academiesteden, die scholen, die zich zelf moeten bedruipen en nog voordeel afwerpen, kunnen niet uitsluitend gepromoveerde onderwijzers aanstellen, maar kiezen van het ruime aantal philologen en theologen der academie de beste candidaten, om geschied-, letterkundig en grammaticaal onderwijs te geven...’

Hier hebben we dan een feit.

Stel u voor, dat iemand ons toeriep: wat zijt ge toch verdwaasd, dat gij het onderwijs in de talen en de letterkunde toevertrouwt aan Hoofdonderwijzeressen, die na een vierjarige studie van die talen de bevoegdheid hebben verkregen om ze te onderwijzen, en nog maar alleen op de lagere scholen.

Neen, letterkunde is geen vak om als bijzaak op te vatten; om letterkunde goed te onderwijzen is er kennis noodig van vele dingen, waarvan uitstekende Hoofdonderwijzeressen en dikwijls ook uitstekende mannen wellicht nooit hebben gedroomd. Daartoe is het niet genoeg te weten, wanneer Schiller en Göthe hebben geleefd, en wat zij hebben geschreven; niemand zal wanen, dat de kennis der namen van Galileï, Newton, Kepler, Humboldt, de datums hunner geboorte, de opsomming der werken, die zij schreven, der wetten, die zij ontdekten, een natuurkundige vormt.

‘Om de literarische voortbrengselen der volkeren goed te verstaan, acht ik voor mij het onmisbaar, in den geest der oudheid te zijn doorgedrongen, even als een vonk van dien geest in *alle* nieuwere groote coryphaeën leeft, zoowel in Vondel, als in Shakespear, zoowel in de Fransche klassieken, als in Lessing, Göthe en Schiller. Anderen oordeelen over dit punt anders, en 't is niet mijn doel hierover nu in discussie te treden. Maar dit zal mij iedereen moeten toestemmen, die niet willens en wetens

door ze te vertreden den invloed der ideale vakken tegenover de reale wil vernietigen, dat de hoogste en diepste, de meestomvattende ontwikkeling, een zin voor de fijnste beginselen der zedelijke wereld, het helderste bewustzijn van allen zegen en allen vloek, van alle deugd en alle zonde der menschelijke samenleving, de grondigste kennis der maatschappelijke toestan-

den, een diep dóórdringen in den menschelijken aard, in alle fijne schakeeringen van het opgroeien en wegsterven van 't gevoelsleven, het voelen der grenzen van 't menschelijk weten en vermogen, juist voor het verstaan en dus dubbel voor 't meêdeelen van de letterkundige vakken noodzakelijk is.

De letterkunde trekt alles onder haar bereik, en om met het eerste hoofdpunt te beginnen, er is om haar te begrijpen zelfs eene veel grondiger kennis der taal noodig, dan die bij 't examen van het lager onderwijs wordt vereischt.

Voor mij is het een volkomen raadsel, hoe iemand, toegerust met de kennis gevorderd bij Art. 1 der wet op 't lager onderwijs, Shakespear kan *lezen*, hoeveel minder dan verklaren, of ook maar ééne bladzijde van Schiller kan lezen, zonder dat er onverklaarde woorden in blijven. Of leest men voor 't gemak de schrijvers maar niet, en is men tevreden als de leergierige jeugd slechts verneemt, wanneer ze zijn geboren en gestorven, en waar ze bij voorkeur de jaren huns levens doorbrachten?'

- Hoe moet het dan? Hoe zullen wij aan de letterkunde volle regt laten weêrvaren?

- Zie, te Utrecht, te Leiden, te Groningen, daar zijn bijzondere meisjesscholen, die zich zelf moeten bedruipen en nog voordeel afwerpen daarbij. Daar heeft men het geheim gevonden om 'de hoogste en diepste, de meestomvattende ontwikkeling enz.'...

- Maar wat is dat geheim dan toch?

- Wel, men laat daar de letterkunde onderwijzen door een paar studenten. Ge begrijpt, theologen, die Mattheus bestuderen, zijn de aangewezen verklaarders van de *Nibelungen*, en de philologen hebben in Cicero en Horatius de leidslieden tot Göthe en Lessing en Rückert gehad.

- En als die studenten heengaan?

- Dan neemt men een paar andere. Er zijn altijd wel jongelui, 'die aan nieuwe literatuur doen.'

- Onverbeterlijk! Maar waar men nu geen academie heeft?

Waar geen academie is, moet men op een andere manier zich redden.

Mevr. Henschke heeft op de *Frauen-Vereins-Conferenz* te Berlijn gezegd hoe 't daar gaat: 'Die wichtigsten Disciplinen des Unterrichts an den Töchterschulen liegen in den Händen von Geistlichen, Elementar-, Real- oder Gymnasiallehrern. Wenn nun die Herren, abgespannt von den Anstrengungen des eigenen Amtes, in den späten Vormittagstunden zur Töchterschule eilen, um den gleichfalls abgespannten Mädchen eine Literatur- oder Geschichtsstunde zu geben, so ist - milde gesagt, kein rechter Gewinn dabei. Das Lehrfach erfordert die volle, frische Geisteskraft des ganzen Menschen, und schon ein altes Sprüchwort sagt:

Man kann nicht zweien Herren dienen.'

'En toch', voert Mevr. Kroon ons tegemoet, 'een groot gedeelte van de personen van naam en ondervinding, wien men het recht van spreken niet kan ontzeggen, erkent deze opinie als de hunne: 'Am schlimmsten steht es mit der Frauenerziehung unzweifelhaft da, wo dieselbe *ausschliesslich oder hauptsächlich in der Hand von Frauen beruht.*'

Wij weten niet, of deze verklaring in het *Vierteljahrsschrift f. höh. Töchterschulen* afkomstig is van een der kandidaten uit Bonn of een andere academiestad, dan wel van een der heeren, die 'abgespannt von den Anstrengungen des eigenen Amtes, in den späten Vormittagstunden zur Töchterschule eilen.' 't Kan zeer wel zijn, dat die

verklaring van een bevoegde komt. Ook op de *Conferenz* te Berlijn werden luide klagten gehoord over het onderwijs op de meisjesscholen.

Men zoekt de oorzaak in het privaat karakter dier scholen, in de gebrekkige opleiding der onderwijzeressen, welke in de verte niet beantwoordt aan de eischen van den tijd, en men zoekt redding - in het benoemen van mannelijke docen-

ten? Neen, dezelfde vrouw, die deze klagten liet hooren, verklaarde: ‘Es scheint mir im Interesse der weiblichen Erziehung, dasz zich der Einfluss gediegener Lehrerinnen mehr und mehr geltend mache. Es wird von den Gegnerinnen unser Bestrebungen das Wort “Weiblichkeit” stets wie ein schützender Schild gebraucht, um sich dahinter vor den andrängenden Forderungen der Zeit zu flüchten. Wer aber sind denn die von Natur bestimmte Hüterinnen und Vorbilder der Weiblichkeit? Wenn irgendwo, so lasse hier der Mann’ (und die Frau, voegen wij er bij) ‘der Frau ihr naturliches Recht.’

Op dezelfde vergadering bad de bekende Louise Büchner uit Darmstadt reeds uitgeroepen: ‘Was ich hier laut und auf's Tiefste beklage, ist, dass in unseren Mädchenschulen durchschnittlich jeder weibliche Vorbild fehlt, das die Mädchen ausschliesslich von Männern unterrichtet, aber dabei keineswegs erzogen werden. In Preussen ist es besser, wenigstens in den vier untersten Klassen, wiewohl bekannt ist, dass man auch hier von weiblichen Lehrern nicht viel wissen will, unter dem Vorgeben, dass nur wenige etwas Tüchtiges leisten; aber eben nur diese mangelhafte Vorbildung ist daran schuld. Die Frau ist dazu berufen, die Lehrerinn ihres eigenen Geschlechts zu sein - zu dem Beruf, welcher dem der Mutter am nächsten kommt - aber nicht wie jetzt nur als Vorleserinn und Gouvernante’

Zoo spreekt de vrouw in Duitschland.

Een Nederlandsche vrouw meent dat wij nog den langen weg moeten afleggen, dien men nu in Duitschland als een' verkeerde wil verlaten.

Zij meent zelfs, dat we, door de ervaring geleerd, straks den weg wel zullen inslaan, door haar nu reeds als de éénig ware erkend.

Immers waar men eenige ervaring opdeed, werd men reeds in die rigting gedrongen: ‘De kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem’, zegt Mevr. Kroon ‘heeft ook niet terstond een directeur bekomen, eerst gaandeweg heeft men de noodzakelijkheid er van ingezien. Ook dáár wordt het hoofdonderwijs door leeraars verstrekt.’

Wij zijn in staat hier een meer juiste voorstelling te geven. De Directeur der Arnhemsche Kweekschool is benoemd niet zonder de medewerking van den schrijver dezer regelen.

Feitelijk had de Kweekschool een' directeur, van het oogenblik harer geboorte tot op September van het vorige jaar; maar die directeur was onbevoegd, en hoogst gebrekkig was zijn werk. Zijn plaats is nu ingenomen door een' bevoegde, die zijn' helderen blik en juisten tact ook dáárdoor bewijst, dat hij arbeidt in volkomen overeenstemming met de Directrice en aan de vrouwen gaarne haar deel aan de taak van het onderwijzen gunt.

Men dwaalt zeer, wanneer men die Kweekschool, die zich haar geschiedenis niet behoeft te schamen, de neiging toeschrijft om der vrouw haar rang van onderwijzeres te betwisten. Toen vóór tien jaren de Kweekschool was gesticht, bestond het onderwijzend personeel geheel uit mannen; thans zijn vier onderwijzeressen aan haar verbonden, die tot in de hoogste klassen onderrigt geven: er zijn takken van het onderwijs, die aan de Kweekschool geheel in handen van vrouwen zijn, en men heeft nog geen reden gehad om er zich over te beklagen.

Bij herhaling en met bijzondere warmte polemiseert Mevr. Kroon tegen menschen, die zich, naar 't schijnt, bekommerd hebben betoond over de gemoedsrust van meisjes, welke aan een mannelijk onderwijzerspersoneel zouden toevertrouwd worden. Het schijnt, dat men te *Bonn* en in andere academiesteden daar niet over te klagen heeft.

Een openbare discussie over een punt van zoo kieschen aard achten wij minder gepast, en wij veroorloven ons, in antwoord op al wat Mevr. Kroon daaromtrent

aan het oordeel van het publiek onderwerpt, de bescheiden vraag te herhalen, waartoe wij ons ook vroeger bepaalden:

‘Heeft Bertha nooit bij eenige kweekeling van hare school bespeurd, dat een mannelijk onderwijzend personeel gevaarlijk kan zijn voor de gemoedsrust van een meisje?’

We kunnen ons niet tevreden stellen met het antwoord:

> ‘Willst du genau erfahren, was sich ziemt,
> So frage nur bei edlen Frauen an,’

want niet van edele vrouwen, maar van onervaren meisjes in de ontwikkelingsperiode is hier sprake.

Nog één punt hebben wij aan te roeren.

‘Halfheid’, zegt Mevr. Kroon, ‘zie ik in de bewering, dat eene vrouw aan 't hoofd eener inrichting voor meisjes moet staan, terwijl aan die vrouw terstond hare machteloosheid wordt bewezen door haar naast d.i. in vele gevallen *onder* eene mannelijke autoriteit te plaatsen. De vrouw is voor den post van directrice berekend, of ze is het niet. Een derde is niet denkbaar.’

De geachte schrijfster zal de eerste zijn om bij eenig nadenken dezen redeneertrant ietwat - jeugdig te vinden.

Zoo zouden we kunnen zeggen:

Mevr. Kroon spreekt de waarheid, of zij spreekt de waarheid niet. Een derde is niet denkbaar.

Nu is 't ons gebleken, dat Mevr. Kroon, niet genoegzaam ingelicht, omtrent het onderwijzend personeel aan de Middelbare meisjesschool en de Kweekschool in hare woonplaats min juiste mededeelingen heeft gedaan.

Wie zal zich daarom geregtigd achten om tegen een achtenswaardige vrouw de beschuldiging in te brengen: Zij spreekt de waarheid niet? Doorgaande zal Mevr. Kroon zeer zeker de waarheid spreken, en toch kan zij, zelve niet goed onderrigt, een enkele maal haar lezers geheel onwillekeurig in dwaling brengen.

Ook rigt men voor nadenkenden niet veel uit met die groote woorden ‘Halfheid’ enz.

Wil men er mede zeggen: Gij, voorstanders van het onderwijs door vrouwen, moet, zult gij aan uw beginsel getrouw zijn, aan 't hoofd der middelbare meisjesschool eene directrice plaatsen - wij stemmen het volkomen toe.

- Inconsequent is het dan, haar een lid der commissie van toezigt of een' mededirecteur toe te voegen.

- Inconsequent, wanneer wij in normalen toestand verkeerden; maar wij zijn in een overgangsperiode.

Er zijn nog geen Directrices van meisjesscholen; tot dusver waren er Hoofdonderwijzeressen met hare secondantes.

De Directrices moeten zich nog vormen, zooals de Directeurs der hoogere burgerscholen zich ook moesten vormen.

Nu kon het zijn, dat de Directrice, zoo even nog Hoofdonderwijzeres, niet terstond de verhouding der leeraars en leeraressen tot de Directrice (een geheel andere dan van secondantes tot haar Hoofdonderwijzeres) juist wist te bepalen; dat zij aan de docenten b.v. te veel vrijheid liet om den gang van 't onderwijs in ieders speciale vak

eigenmagtig te regelen, of aan de andere zijde leeraressen als haar secondantes wilden gebruiken. Een vriendelijke wenk van een' man, met het middelbaar onderwijs bekend, zou der Directrice dan van nut kunnen zijn.

Vakken, waarmede de Directrice tot dusver minder vertrouwd was, moeten nu in het leerplan worden opgenomen: eenige voorlichting van een' man, met die vakken en hun methode bekend, kan dan niet schaden. Een gemengd personeel

van mannelijke en vrouwelijke docenten is vooreerst onvermijdelijk. Bij het dirigeren van leeraars, leeraars in vakken, waarin zij minder ervaren is, kon het vrouwelijke hoofd der school bezwaren ontmoeten. Ook dan kan 't haar goed zijn, eenigen steun te hebben.

Wil men dat ‘Halfheid’ noemen, over woorden twisten we ongaarne, en meent men den indruk van zoo harde woorden noodig te hebben om zijn zaak te verdedigen - wij geven de voorkeur aan een meer kalme behandeling van zaken. In de benoeming van een' mededirecteur of de toevoeging van een lid der commissie zien wij een' overgangsmaatregel, die, zeker, ook wel verkeerd werken kan, maar in menig geval gunstig werken zal.

Een nieuwe toekomst voor het meisjesonderwijs moet, naar wij in bescheidenheid meenen, met kalme beradenheid worden voorbereid.

Dat eene talentvolle vrouw, die zoo helder hare overtuiging weet uit te spreken en met zooveel warmte ze te verdedigen, krachtig wil medewerken tot verbetering van het onderwijs der vrouw, wij verheugen er ons hartelijk in. Met genot hebben wij menige uitspraak van Mevr. Kroon herlezen, en alle behartiging verdient haar ernstig woord over den aandrang van onbevoegden naar het hooge en heilige werk van opvoeding en onderwijs. De school mag geen toevlugt worden voor meisjes, waar men geen raad meê weet.

Moeten wij omtrent de middelen, waardoor het gemeenschappelijk doel bereikt kan worden, eenigzins van Mevr. Kroon verschillen, wij hebben haar een en andermaal bestreden met al den ernst, dien het gewigt der zaak eischt, met al de achting welke wij aan een gemoedelijke overtuiging verschuldigd zijn, met al den eerbied, dien wij tegenover de vrouw nimmer uit het oog wenschen te verliezen.

Hebben wij minder bezwaar tegen hare hoofdstelling: dat de mensch door den mensch moet opgevoed worden, groot bezwaar hebben wij tegen de toepassing: de vrouw moet bij voorkeur door den man opgevoed worden. Onze overtuiging is niet geschokt, dat de vrouw bovenal tot den moeijelijken, maar heerlijken arbeid der opvoeding geroepen is.

Meent men, dat de vrouw nog niet geheel aan onze hooge verwachtingen beantwoorden kan, wij gelooven, dat zij trachten zal het vertrouwen te verdienen, waarmede wij haar tegemoet komen.

Ware 't in het afgetrokkene wenschelijk, dat men eerst onderwijzeressen voor de middelbare school gevormd en dan de middelbare school gesticht had, nu de werkelijkheid zich eenmaal niet naar onze wenschen pleegt te schikken, achten wij het geraden, ons naar de werkelijkheid te voegen. Het kan Mevr. Kroon ook niet onbekend zijn, dat er groot verschil bestaat over de vraag, of een kweekschool van onderwijzeressen bij het middelbaar onderwijs wenschelijk en mogelijk is. In zijn bekend artikel in de *Economist* vindt Dr. Steyn Parvé er groot bezwaar in; daarentegen werd in No. 4, 1870, van *Ons Streven* het plan van Haarlem om vrouwelijke docenten ook voor het middelbaar onderwijs te vormen toegejuicht. Hoe 't zij, voor een degelijke kweekschool, waarin elk vak niet door één, maar door onderscheiden specialiteiten werd vertegenwoordigd, zouden offers vereischt worden, welke men in de eerste jaren in Nederland nog wel niet voor het onderwijs der vrouw zal over hebben. Men zal zich moeten helpen zoo goed men kan.

Het middelbaar onderwijs voor meisjes heeft nog op verre na de overwinning niet behaald. Met veel tegenstand heeft het voortdurend te worstelen. In den afgetreden minister van binnenlandsche zaken verloor het een warm vriend. Wij vreezen, dat het van het tegenwoordige ministerie niet veel te hopen heeft. Ultra-

montanen en Antirevolutionairen, Conservatieven en Reactionairen blijven het bekampen. Zoo er wantrouwen werd opgewekt tegen de enkele middelbare meisjesscholen, die onder zoo ongunstige omstandigheden tot stand worden gebragt, - wij zouden het ernstig betreuren, en zeer ongaarne zouden wij de vrouwen ontmoedigen, die een nieuwe en zware taak met edelen ijver pas hebben aanvaard.

't Ware misschien goed, dat de vrienden van het verbeterd vrouwenonderwijs hunne onderlinge geschilpunten konden vergeten, elkander verdacht maakten noch van onkunde beschuldigden, maar de handen ineen sloegen om gemeenschappelijk te arbeiden voor een zaak, die al hun liefde verdient, en die zoo naauw zamenhangt met de toekomst der vrouw, met de toekomst des vaderlands. Nog menigmaal hopen wij Mevr. Kroon voor die zaak te zien ijveren, en dan wenschen wij aan hare zijde, niet tegenover de begaafde vrouw te mogen staan.

Arnhem, 17 April 1871.

J.P. DE KEYSER.

Een gelukkige gedachte.

Het Leesgezelschap te Diepenbeek vond een onthaal, als weinige boeken in ons vaderland, en dat niet alleen, omdat het de kerkelijke partijen (er schuilt in de Nederlanders een goede dosis kerkelijkheid) zoo naar waarheid schetste, neen, met zoo uitnemend talent schilderde; maar niet minder, omdat het boek overvloeide van gezonde luim, van echten humor, van snijdende sarcasmen.

Niet ligt zal de schrijver van 'Diepenbeek' vergeten worden bij het groote publiek.

Maar wat dat groote publiek niet wist, wat alleen in meer uitgelezen kringen bekend was, 't was, dat de schrijver van 'Diepenbeek' niet alleen de auteur was van een geleerde geschiedenis der Grieksche beschaving, maar ook de schepper van een reeks geestige werken, die allen getuigen van een klassiek gevormden, fijn georganiseerden geest. Voor het groote publiek was hij de man van 'Diepenbeek', en dat hij nog zooveel méer was, wisten de minsten.

Een van onze groote uitgevers wil een poging wagen (maar 't waagstuk is immers niet zoo groot?) om ook Limburg Brouwer meer te doen kennen, hooger te doen waardeeren.

In flink formaat, en voor betrekkelijk lagen prijs krijgen we reeds van Lennep, Toussaint, Schimmel, Conscience in handen: aan die reeks wil de heer Sijthoff nu ook Limburg Brouwer toevoegen.

'Diepenbeek' waarborgt hem een goeden ingang bij onze ruimere leeskringen, en deze zullen, wanneer ze den geestigen landgenoot ook uit zijn andere schriften leeren kennen, den uitgever dankbaar zijn, die het Nederlandsche volk een schat leerde kennen, tot nog toe veel te weinig gewaardeerd.

Brievenbus.

V.
Den heer W.N. Dinger, leeraar aan de handelsschool te Amsterdam.

Mijnheer!

Onder de handleidingen, welke in ons vaderland over het boekhouden zijn uitgegeven, bekleedt de door u geschrevene een eerste plaats. Bij de herdrukken hebt ge gezorgd, dat uw werk niet enkel uitgebreider, maar tevens, dat het belangrijker is geworden.

Van harte wensch ik, dat uwe handleiding weldra een vierden druk zal beleven. Beschouw het nu als een bewijs, dat ik ingenomen ben met uw belangrijken arbeid, zoo ik de vrijheid neem, u te wijzen op eenige posten, welke in uw werk voorkomen en, volgens mijn meening, voor verbetering vatbaar zijn. Daar ge voor 't publiek geschreven hebt, zal het u zekerlijk niet bevreemden, dat ik door middel van dit tijdschrift mijn opmerkingen voor het publiek ten beste geef.

Mijn geschrijf komt dan tevens onder de oogen van leeraren en onderwijzers, die, evenals ik, uw belangrijk boek bij hunne lessen in 't boekhouden gebruiken.

Memoriaalpost. 36.

Op pag. 123. 17 Febr. staat:

‘Gekocht van P Mijdrecht en aan hem betaald

per kas	*f* 9000.
per Associatie-Cassa	*f* 2666.67
	———
	f 11666.67

———

een wissel groot fr. 25000. -, op P. Lyonnais te Parijs in dato 21 Dec. 1867 op 2 maanden à *f* 56.- *f* 11666 67

Deze wissel is heden door mij geremitteerd aan Ferrère Laffitte, te Parijs, met order het Netto Pr^{o}, daarvan voor mijne rekening aan F. de la Gironde, te Marseille, over te maken.’

Tot mijn leedwezen moet ik zeggen, dat ik zoo'n handelwijs, als de boven omschrevene, eenigzins onnatuurlijk vind.

Mij dunkt, 't was de eenvoudigste weg geweest, dat men zoo'n directe remise aan den crediteur remitteerde.

Hij kon ze verdisconteeren, of ons rente op de Rekening-Courant in rekening brengen.

Waarom bedient ge u hier van de tusschenkomst van iemand, die met de zaak niets te maken heeft? Laat ons trachten om voor den leerling zoo eenvoudig mogelijk te zijn.

Nu schijnt de door ons in Fransch geld naar Parijs gezonden wissel, in Hollandsche Valuta veranderd te zijn, zoodat ons aan provisie fr. 62.50 en aan Courtage fr. 24.88 in rekening worden gebracht.

Memoriaalpost 39, waar de rekening van F. Laffitte over den wissel ontvangen is, luidt:

24 Febr. Rekening ontvangen van Ferrère Laffitte, te Parijs, over de Remise groot fr. 25000. - op P. Lyonnais hem den 17 dezer overgemaakt, als:

Remise aan F. de la Gironde te Marseille, voor mijne rekening	fr. 24879.52		
Wissel-Courtage 1%	fr. 24.88		
Verlies tusschen Parijs en Marseille ⅛%	fr. 31.10		
Briefport	fr. 2.-		
Zijne Provisie à ¼%	fr. 62.50		
	fr. 25000.00		
	à *f* 56.-	*f* 11666	67

Er wordt hier een verlies geleden van fr. 120.48 à *f* 56.- is *f* 56.23. Op welke rekening zal men nu het verlies of de winst, door arbitreeren verkregen, plaatsen? Waaraan is gewonnen of verloren? Niet aan den gecommitteerde, noch aan den crediteur, en daarom behoort, volgens mijn meening, het niet als winst of verlies op de M/r te worden gebracht.

Op de Wisselrekening, waarvan ge het batig saldo, ‘men moge er van zeggen wat men wil’ op de Intrestrekening wilt overgebracht hebben, behoort het, volgens de dubbele methode evenmin te huis.

In uwe aanteekening op post 36 lees ik: ‘De wissel groot fr. 25000.- waarover in deze post gehandeld wordt, kan men behandelen, als bleef hij in portefeuille, tot op het oogenblik, dat men afrekening daarover ontvangt.’

't Is zoo, men kan zoo handelen, doch of men niet beter doet door anders te handelen, laat ik gaarne aan de beslissing van bevoegde beoordeelaars over.

Volgens u zou men post 36 Journaliseeren:

Wisselrekening aan diversen.

Voor een wissel enz.		
Aan Kassa	*f* 9000.00	
Aan Associatie-Cassa	*f* 2666.67	
		f 11666.67

En post 39:

Diversen aan wisselrekening.

Voor rekening van Ferrère Laffitte ontvangen enz.

F. DE LA GIRONDE TE MARSEILLE M/R	fr. 24879.52	*f* 11610.44
ONKOSTEN OF WAT?	fr. 120.48	*f* 56.23
	fr. 25000.-	*f* 11666.67
	56.-	

Post 39. Journaliseert gij op pag. 275:

F. DE LA GIRONDE TE MARSEILLE M/R. AAN WISSELREKENING		*f* 11666	67
Voor fr. 24879.52 aan hem geremitteerd door Ferrère Laffitte te Parijs als het Netto Provenu van fr 25000, op P. Lyonnais te Parijs per 21 Febr. volgens Memoriaal fol. 2			

Hoe kunnen nu fr. 24879.52 à *f* 56.- herleid worden tot *f* 11666.67? Bovendien de M/r. moet immers in vreemd geld worden gehouden. Men kan in den door u gestelden post F. de la Gironde M/r. voor slechts fr. 24879.52 debiteeren, terwijl hij op Z/r. den remittant ook voor fr. 24879.52 crediteeren zal. Er is hier *f* 56.23, als ik mij zoo uitdrukken mag, aan de maat en den strijkstok blijven hangen. De vraag blijft derhalve: op welke rekening zal men dit bedrag brengen? Ik stel voor, om zulke posten, van welke soort er meer in uw handleiding voorkomen te journaliseeren:

Memoriaal post 36.

WISSELS IN CONSIGNATIE
AAN DE VOLGENDEN.

f 11666.67. Voor een Wissel groot *f* 25000.- geremitteerd aan F. Laffitte te Parijs met order het N°. Pr°, aan F. de la Gironde te Marseille, over te maken.

AAN KASSA.

Voor betaald *f* 9000

AAN ASSOCIATIE-CASSA.

Voor mijne kwitantie	*f* 2666	67		
	_____		*f* 11666	67

En post 39:

DE VOLGENDEN AAN
WISSELS IN CONSIGNATIE.

f 11666.67. Voor rekening ontvangen over den Wissel groot *f* 25000.- enz.

F. de la
Gironde te
Marseille M/r.

Voor hem geremitteerd	fr. 24879.52	*f* 11610	44		

ARBITRAGEREKENING.

Voor verlies	fr. 120,48	*f* 56	23		
	_____	_____		*f* 11666	67
	fr. 25000.-				
	à *f* 56.-				

De door mij voorgestelde wijziging is geen haarkloverij.

Het boekhouden volgens de dubbele methode stelt zich ten doel om aan te toonen op welke zaak of rekening gewonnen of verloren is. En daarom is 't voor iemand, die dikwerf arbitreert, van belang te weten, hoeveel hij, bij het eind des jaars, op de door hem ingestelde arbitrages gewonnen of verloren heeft. Volgens mijn inzien, behoort men met den wissel, welken men als handelsobject naar een vreemde plaats zendt, wat de boeking betreft, op dezelfde wijze te handelen als men met ‘Goederen in Consignatie’ gewoon is. Over beide verzendingen ontvangt men later de afrekening, al is 't ook, dat de wissels spoediger vernegotieerd, dan de goederen verkocht worden.

Nemen we nu een tweetal andere posten:

Memoriaal post 267. 23 Nov.

‘Getrokken op J. Neuhans en Sohn te Hamburg, voor mijne rekening aan de order van mij zelven.

B°. M. 6500 -	3/d. zigt.	
B°. M. 6500 -	dito.	
B°. M. 6500 -	dito.	
B°. M. 19500 -	à *f* 35.60	*f* 17355.-

Deze wissels heb ik heden geëndosseerd aan Gefferson & C°. te Londen, om door hen voor mijne rekening te worden verkocht, en het Netto beloop daarvan aan mij over te maken.'

In de aanteekening op dezen post schrijft ge:

'Betreffende deze post zie men de aanteekening op post N°. 36 en brenge hier in toepassing hetgeen we daar hebben aangegeven, met *dit* onderscheid, dat wij daar hebben vermeld, als te *kunnen* geschieden, hier *moet* geschieden.'

Zoo positief mogelijk wordt ons hier verzekerd dat men hier moet beschouwen, dat de wissel in portefeuille bleef enz., en dat men met de boeking moet, wachten totdat men de afrekening over de aan Gefferson gezonden wissels heeft ontvangen. Ik houd, in 't voorbijgaan gezegd, in 't boekhouden van geen beschouwingen.

De vraag blijft bestaan: 'Waarom moet men dit zoo beschouwen?'

Ik stel voor den post onmiddellijk te Journaliseeren op de volgende wijze:

WISSELS IN CONSIGNATIE.			
Voor aan Gefferson geremitteerd		*f* 17355	-
AAN J. NEUHAUS & SOHN TE HAMBURG M/r.			
Voor op hen getrokken 3 wissels E/o. enz. B° M. à *f* 35.60.	19500 -	*f* 17355	

De methode van den heer L. Droogleever Fortuijn verdient, bij posten als de bovenstaande, waar het voor sommigen moeilijk is de omschrijving van den Journaalpost op den debiteur te doen slaan, om haar duidelijkheid en eenvoudigheid, aanbeveling.

Memoriaalpost 274; waar we de afrekening van Gefferson over de hem geremitteerde Wissels ontvangen, luidt:

4 December.

Rekening ontvangen van Gefferson & C°. te Londen, over B°. M. 19500,- hun in dato 23 November toegezonden om voor mijne Rekening te verkoopen.

B°. M. 13000,- Verkocht à 13.3,	£ 985.15.8

B^{o}. M. 6560,- Verkocht à 13.2½		£ 394. 1.3
Af Provisie ¼%	£ 3.14.-	
1 0/00 Wissel-Courtage		
over £ 1479.15.11	£ 1. 9.7	
over £ 1472.18. 6	£ 1. 9.6	
Briefport	£ 0.5.4	
	_____	£ 6.18.5
		_____
Netto Provenu		£ 1472.18.6

Hetwelk zij mij remitteeren à *f* 11.19 st. als volgt:

Op K. Apeldoorn,	28 Febr.	1869	*f* 5950,-	
Op R. Elburg,	28 dito	dito	*f* 5950.-	
Op P. Nijkerk,	28 dito	dito	*f* 4760,-	
Op C. Oldemarkt,	2 Maart	dito	*f* 867.81	
			_____	*f* 17527.81

Journaliseert men nu dezen post, volgens de door mij voorgestelde manier, zoo ziet men, dat door de ingestelde Arbitrage verloren is. Doen we dit volgens de door u gevolgde methode, en om mijn meening goed te doen uitkomen, eenigzins omslachtig.

DIVERSEN AAN DIVERSEN.

Voor rekening ontvangen van Gefferson & C°., te houden over de hun 23 Nov. toegezonden wissels bedragende B°. M. 19500.- à *f* 35.60. is *f* 17855.-			

REMISEREKENING.

Voor de Remise op K. Apeldoorn d. 28 Febr. 1869	*f* 5950.-		
Voor R. Elburg 1869 Apeldoorn	*f* 5650.-		
Voor P. Nijkerk 1869 Apeldoorn	*f* 4760.-		
Voor C. Oldemarkt, 2 Maart	*f* 867.81		
	f 17527.81		
Af 3/m. Intrest à 4%	*f* 175.27		
		f 17352	54

INTRESTREKENING.

Voor 3/m. Intrest v. *f* 17527.81		*f* 175	27

ARBITRAGEREKENING.

Voor verlies		*f* 11	77	*f* 17539	58

AAN WISSELS IN CONSIGNATIE.

Voor de ontvangen Remises	*f* 17527.81			
Af 3/m. intrest à 4%	*f* 175.27	*f* 17352	54	

AAN INTRESTREKENING.

Voor 97/d. van *f* 17355.	*f* 187	04	
	———	*f* 17539	58

't Zal overbodig zijn te doen opmerken, dat we den 23 Nov. Wissels hebben geremitteerd, welke we toen voor *f* 17355.- konden vernegotieeren, en dat we 4 Dec. Remises ontvangen, welke eerst over drie maanden vervallen zullen. Het verlies, dat hier geleden is, is ontstaan door een mislukte arbitrage en behoort dus op die rekening vereffend te worden.

In het vertrouwen, dat ik door een viertal posten, die in uw Handleiding voorkomen, mijn meening genoegzaam zal toegelicht hebben, blijf ik met de meeste hoogachting

Uw Dv. Dienaar,
H. TILLEMA.
Leiden, April 1871.

VI.
Aan de redactie van ‘onze tolk’.

‘Zijne keuze getuigt van den fijnsten smaak; de meest ontwikkelde en innigst gevoelende vrouw had geen kiescher en weldadiger richting aan den inhoud kunnen geven dan door den ijverigen vriend van het vrouwelijk geslacht hier gedaan werd.... Als de uitgever het met een bandje voorzien heeft, moge het vele jonge dames als een keurig cadeautje welkom zijn.’

Vriendelijker beoordeeling van mijn ‘*Bloemkrans. Leesboek voor meisjesschool en huisgezin*’ kon ik wel niet wenschen, en regt dankbaar ben ik voor de waardering van de zorg, waarmede ik een ‘weldadige richting aan den inhoud’ van het bescheiden boekje poogde te geven.

Maar daarom doet het mij te meer leed, dat er bij U een treurig misverstand bestaat omtrent de bestemming van het boekje.

Gij stelt het tegenover de werken over Nederlandsche letterkunde van de Groot, Leopold en Rijkens, van van Vloten, van Dozy en de Stoppelaar (in der haast zelfs tegenover Susan's Sammlung *deutscher* Dichtungen).

Gij roemt die werken, omdat zij uws ‘inziens beantwoorden aan den eisch dien men leerboeken over letterkunde stellen moet. Hunne voortreffelijkheid boven alle mogelijke bloemlezingen danken zij daaraan vooral, dat zij schrijvers en dichters naar tijdsorde rangschikken, en door de biographische schetsen ook persoonlijk bekend maken. Het eerste bevordert een klaar begrip, het tweede verhoogt de sympathie bij den leerling. Alle deze in de laatste jaren uitgekomen werken werden bestemd voor het gebruik op de hoogere burgerscholen voor jongens, en hebben hun ontstaan te danken aan het inzicht dat alle willekeurig (met hoeveel smaak dan ook) gekozen brokjes en stukjes niet voorzien kunnen in de thans gevorderde degelijker en volledige kennis.’

Vergeef mij, dat me bij het lezen dezer regels terstond weêr voor den geest kwam uw woord:

‘De eerste opwelling in ons gemoed, toen wij deze boven aangekondigde werken’ (waarvan mijn bloemlezing er een is) ‘ontvingen, was een soort van wrevel.’

Die opgewelde wrevel heeft uw blik beneveld.

Wanneer gij in kalme gemoedsstemming, en met uw gewone helderheid, een' blik wilt slaan in den bundel ‘Proza en poëzie, verzameld door dr. G.J. Dozy en F. de Stoppelaar,’ zult gij eens zien, welke parten die wrevel u gespeeld heeft.

De voortreffelijkheid ook van dit boek acht Gij daarin gelegen, ‘dat het schrijvers en dichters naar tijdsorde rangschikt, en door de biographische schetsen ook persoonlijk bekend maakt.’

S c h r i j v e r s e n d i c h t e r s n a a r t i j d s o r d e?

Zie hier de volgorde:

De Wereldbol,
Dr. Jonckbloet,
Mr. I.A. Nijhoff,
Streckfuss,
J.J.L. ten Kate,
Joh. van Gram,
W.A. van Rees,

J. Vosmaer,

Johan Gram,
P. van Limburg Brouwer,
P. de Wacker van Zon,
W.A. van Rees.
W.A. van Rees,
Dr. L.A.J. Burgersdijk,
Dr. L.A.J. Burgersdijk,
De Wereldbol,
J. de Vries,
P. de Wacker van Zon,
H.G. Roodhuizen,
B. ter Haar,
B. ter Haar,
M. Stuart,
Mr. I.A. Nijhoff,
Mr. J. van Lennep,
Dr. G.J. Dozy,
Dr. F. Kaiser,
A. Drost.

Dat 's de inhoud van het Proza.

Wat dunkt U van een tijdsorde, waarin Jonckbloet gaat vóór Nijhoff, ten Kate en van Rees vóór Drost, Johan Gram en B. ter Haar vóór M. Stuart?

In de Poëzie is 't niet anders:

Bilderdijk, Staring, Simons, weêr Bilderdijk, nog eens Bilderdijk, Immerzeel, ten tweeden male Staring, van der Hoop, da Costa, Bax, ten vierden male Bilderdijk, ten vijfden male Bilderdijk, nog eens van der Hoop, ten derden male Staring, ten vierden male Staring, vrouwe Bilderdijk, weder van der Hoop, nog eens Immerzeel, straks weder Bax, Staring ook nog eens, eindelijk zelfs Feith ná Elliot Boswell!

Hebt Gij 't gezien?

Zijn de beide geachte leeraren van Deventer's hoogere burgerschool dan verdwaasd.....

Zij maken de schrijvers en dichters door de b i o g r a p h i s c h e s c h e t s e n ook persoonlijk bekend, meent gij.

Inderdaad?

Eilieve, mag ik uw exemplaar een oogenblik ter inzage? In het mijne staat niet ééne biographische schets, niet ééne enkele, zelfs niet van de Nederlandsche letterkundigen Wereldbol en Streckfuss.

En waarom geen tijdsorde en waarom geen biographische schetsen?

Eenvoudig omdat de geachte verzamelaars evenmin als ik een geschiedenis der Nederlandsche letterkunde wilden geven.

Zij wilden een l e e s b o e k geven.

Dat wilde ik ook. Ik zeî het uitdrukkelijk in mijn Voorbericht: ‘Het wil allerlereerst een leesboek zijn.’

En daarom bij mij ook geen strenge tijdsorde en geen biografische schetsen.

Zij wilden een l e e s b o e k geven voor jongens.

En ik een l e e s b o e k voor meisjes.

Ik meende dat aan een leesboek voor meisjes nog andere eischen moeten gedaan worden dan aan een leesboek voor jongens.

Dat ik in mijn poging om een leesboek voor meisjes te geven niet ongelukkig geslaagd ben, hebt gij zelf in vleijende termen erkend.

Een l e e s b o e k .

Waarlijk, ik ben niet van meening, dat de geschiedenis der Nederlandsche let-

terkunde begint met van der Palm. Ik geloof inderdaad, dat Vondel en Bilderdijk, Cats en Hooft en Huygens (allen met zoovelen meer door mij voorbijgegaan) in een geschiedenis der Nederlandsche letterkunde niet mogen verzwegen worden; evenzeer als Dozy en de Stoppelaar overtuigd zullen zijn, dat de heeren Wereldbol en Streckfuss niet bepaald behooren in een geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.

Het kan u toch niet onbekend zijn, wáárvoor men een leesboek gebruikt op de school. Het voorberigt van de heeren Dozy en de Stoppelaar zal 't u anders herinneren.

Met mijn leesboek kon ik nog een ander doel bereiken. Het voortreffelijk boek van de Groot, Leopold en Rijkens, dat ik gaarne op elke middelbare meisjesschool zag ingevoerd, kon uit de werken der jongste auteurs slechts karige proeven geven, en dat om twee redenen: 1° moesten zij geheel onze letterkunde behandelen, en de ruimte, aan de nieuwste toegestaan, moest toch in eenige evenredigheid staan tot den omvang van geheel hun werk; 2° waren zij in hunne keuze beperkt door de kopijregten, welke onze groote uitgevers juist van de werken onzer nieuwste letterkunde bezitten.

Het eene bezwaar bestond voor mij evenmin als het andere. Voor een leesboek had ik met de oudere literatuur niet te maken; mijn uitgever bezit zelf het kopijregt van een aantal onzer eerste auteurs, en de vriendelijke betrekking, waarin ik mag staan tot andere groote uitgevers, baande mij een' weg, die niet voor iedereen openstaat.

Ik kon dus mijn l e e s b o e k , zonder aan zijn karakter van l e e s b o e k in 't minst te kort te doen, tevens doen strekken om onze meisjes wat nader bekend te maken met eenige van onze beste auteurs. Daarom zeide ik in mijn Voorbericht: ‘Daarbij moet onze bloemlezing strekken om de lezeressen bekend te maken met eenigen (let wel) van onze beste prozaïsten en dichters van den j o n g s t e n tijd.’

Waren anderen genoodzaakt slechts ‘brokjes en stukjes’ te geven, ik kon daarentegen - hoe hebt gij 't kunnen voorbijzien? - van onze beste auteurs heele stukken geven, heele stukken, die aan 't l e e s b o e k hoogere waarde geven en de auteurs in hun eigenaardigheid beter in 't licht stellen dan ‘brokjes en stukjes.’ Nog veel meer had ik kunnen en willen geven; maar de omvang van het boekje mogt niet te groot worden.

Zoo is mijn eenvoudig boekje volstrekt niet bestemd om werken als die van het Groningsche drietal overbodig te maken. Zijn hoofddoel is een geheel ander dan het hunne, en in zoover mijn nevendoel met hun hoofddoel zamenvalt, zal mijn boekje kunnen strekken tot aanvulling van hun verdienstelijk werk.

Jammer, dat ik U nu dat alles zeggen moet. Maar die wrevel! En dan - een weinig overhaasting misschien.

Ik wil er U niet hard over vallen; maar, waarde Tolk (of Tolkin?) Gij moet het toch niet weêr doen.

J.P. DE KEYSER.

Arnhem, 22 April.

VII.
Een staaltje van recenseren in ‘onze tolk.’

‘*De eerste opwelling in*’ mijn ‘*gemoed*,’ toen ik nommer 14 van 20 April 1871 van bovengenoemd Centraalblad voor kunst en letternieuws ontving, ‘*was wrevel*’. Ik lees dit weekblad anders nooit. Heel toevallig was het, dat ik juist dit nommer in handen kreeg, door tusschenkomst van een' vriend die mij mededeelde, dat het door mij uitgegeven ‘*Lesebuch für höhere Töchterschulen*’ er in gerecenseerd was. Uit den glimlach op zijn lippen bij deze mededeeling kon ik genoegzaam afleiden, wat mij te wachten stond, maar hij zeide niets.

Ik had niet lang te zoeken. Mijn ‘*Lesebuch*’ vond ik in goed gezelschap, de ‘Bloemkrans’ van J.P. de Keyser prijkte er boven. Reeds bij het lezen van den titel werd mijn ‘*gemoed met een soort van wrevel*’ vervuld.

‘Deutsches Lesebuch für höhere T*o*chterschulen herausgegeben von W.G.C. Lohma*n*, Lehrer an der höheren B*u*rgersch*ü*le in Arnheim, 1ste deel, compleet 2 deelen à *f* 1,25. Reeds dadelijk dacht ik: die recensie kan niet van iemand zijn die Duitsch verstaat; of zoude wezenlijk de titel van het boek zonder mijn weten zoo verbasterd zijn? Wel neen, daar staat duidelijk ‘Töchterschulen’, daar staat duidelijk ‘B*ü*srgersch*u*le. En hoe de geachte recensent er toe komt, om een letter van mijn naam te annexeeren, dat begrijp ik evenmin. Mijne *twee* n's zoude ik toch gaarne houden. Ook wist ik nog niet, dat het eerste deel van mijn boek al voltooid was, en dat het in 2 deelen kompleet zoude zijn. Want tot nu toe is pas de *eerste helft* van het *eerste* deel verschenen. Mij dunkt, het exemplaar van den geachten recensent zal dit alles duidelijk aanwijzen. Van den recensent? Ik weet niet, of ik mij zoozeer vergis, als ik onderstel, dat eene vrouw het is, die het vonnis uitspreekt over mijn eersteling. Het gemoed van een man kan bij het zien van een nieuw schoolboek niet zoo *opwellen* en nog minder *een soort van wrevel* voelen. In mijn onderstelling werd ik bevestigd, toen ik verder las. De opwelling van wrevel werd bij mij medelijden, medelijden met iemand, die met zijn onwetendheid zoo openlijk te koop loopt. Immers de schrijfster van de recensie (ik ben er nu zeker van, dat eene vrouw ze schreef) weet niet eens, wat letterkunde is, al redeneert zij er over, alsof zij de wijsheid in pacht had. Onder anderen wordt het boek van de heeren dr. G.J. Dozy en F. de Stoppelaar ‘Proza en poëzie’ als een *leer*boek over letterkunde aangehaald! Ook een ‘*Sammlung Deutscher Dichtungen für Schule und Haus*, *gewälht von S. Susan*’ wordt door de schrijfster als een boek geprezen, dat haars inziens aan den eisch beantwoordt, dien men aan *leer*boeken over letterkunde stellen moet. Het boek van den heer Susan is een verzameling van gedichten, en geen leerboek, en wat de voortreffelijkheid van dit boek als schoolboek boven alle mogelijke bloemlezingen betreft, die zal wel daarin te zoeken zijn, dat het bij den heer Zwaardemaker uitgegeven is. Ik voor mij vel hier geen oordeel over de ‘*Sammlung*’, omdat ik haar daarvoor niet genoeg ken, maar de naam van den heer Susan laat verwachten, dat de ‘*Sammlung*’ voortreffelijk is, maar niet als *leerboek* over letterkunde.

Toch ik bemoei mij daar met dingen, die mij niet aangaan en om niet verder den schijn van een bemoeial op mij te laden, stap ik heen over hetgeen over den ‘Bloemkrans’ van J.P. de Keyser gezegd wordt, die naar ik vertrouw, ook weinig lust zal hebben om zijn ‘Bloemkrans’ tot een leerboek der letterkunde gestempeld te zien. Ik ga over tot mijn eigen boekje, waaraan naar de meening

van de schrijfster der recensie de smaakvolle keuze ontbreekt, om als leerboek over letterkunde te kunnen dienen. Medelijden, ik zeg het nog eens, diep medelijden heb ik met een vrouw, die zich zelve zulk een slag in het aangezicht geeft; die zoo duidelijk het bewijs levert, dat een emancipatie, die '*überstürzt*' wordt, zich altijd belagchelijk maakt. Ook dat is een kenteeken van zoodanige emancipatie, dat zij alleen op uiterlijke dingen let, dat zij zelfs bij het lezen van den titel van een boek als *eerste opwelling een soort van wrevel* gevoelt. De recenserende vrouw schijnt over het algemeen het op titels van boeken voorzien te hebben; ik zie dat ook in een recensie van een roman van L. Mühlbach, waar de titel 'historische roman' bij haar een gevoel *van wrevel doet opwellen*, en zij dien in 'geillustreerde geschiedenis' wenscht veranderd te zien. Maar misschien heeft zij dat in een Duitsche letterkunde gelezen, daar doet men ook een soortgelijk voorstel. Doch dat gaat mij weêr niet aan. Ook de titel van mijn boek is der schrijfster een doorn in het oog, en de inhoud geeft haar volstrekt geen licht, wáárom juist dit *boekje* (verkleinwoord, ten gevolge van minachting of van opwellenden wrevel) voor *höhere Töchterschulen* is bestemd. Ik heb er eigenlijk nog niet over nagedacht, waarom ik den titel gekozen heb, waardoor het *boekje* voor *höhere Töchterschulen* bestemd is. De vraag is zoo gemakkelijk en het antwoord ook. Waarom dit boekje voor *höhere Töchterschulen* bestemd is? Opdat daar, waar het gebruikt wordt, de meisjes er Duitsch uit zullen leeren, en ik hoop beter Duitsch, dan de vrouw kent, die zich verbeeldt, een Duitsch boek te kunnen beoordeelen, maar wie ik den raad geef, maar op de eerste bladzijde met lezen te beginnen en het *boekje* door te werken. Voor dat zij er doorheen is, zal de tweede helft lang verschenen zijn, en als zij ook die nog doorworstelt, dan zal ze wel zooveel speciaal vrouwelijks in de richting der leesstof vinden, als haar noodig is, om te weten, dat bescheidenheid een groote deugd is, en nog andere dingen meer kan zij uit de '*Erzählungen*, *Mährchen u.s.w.* leeren, die eene vrouw weten moet, om voor altijd voor zulk een pedanterie bewaard te blijven. Maar als zij er letterkunde in zoekt, dan zoekt zij te vergeefs.

Misschien heeft zij die niet eens gezocht. Zij houdt ieder boek ten dienste van het onderwijs in de Hollandsche taal voor een *leerboek* der letterkunde, waarom niet ook een boek in een vreemde taal, waarvan zij blijkbaar zoo weinig weet? En daarom verwondert het mij des te meer, dat zij aan het einde harer recensie het '*Lesebuch*' als 'gewoon *Lesebuch* voor eerstbeginnenden de aandacht waard' vindt. Dat woord *gewoon* herinnert mij aan eenen kleinen vriend van mij, een zwartharigen flinken jongen, die altijd, als hij niet meer weet wat hij zeggen wil, zich met het woord 'gewoon' uit de klem redt; die alles 'gewoon' noemt, waarvan hij geen rekenschap kan geven. Dat dit hier ook gebeurd is, wil ik daarmede niet zeggen. - Maar waarom is het als gewoon *Lesebuch* voor eerstbeginnenden goed? 'Vooral om den goedkoopen prijs.' Het verblijdt mij, toch iets goeds te hooren. Zoude de recenserende vrouw misschien de bladzijden geteld hebben van het boek, zoude het om zijn goedkoopte voor eerstbeginnenden goed zijn? Ik had het ook tot leesboek voor eerstbeginnenden bestemd, trouwens de woorden op den omslag '*für die untere Stufe*' wijzen het aan, en daarom verheug ik mij, dat wij het aan het slot toch eens zijn. *De eerste opwelling van mijn gemoed*, toen ik begon te schrijven, *was een soort van wrevel.* Die opwelling is bij mij verdwenen, en ik hoop, dat dit ook bij haar het geval moge zijn, wie ik zonder het te willen of te weten, door mijn '*Lesebuch*' mede zulk een opwelling van wrevel op het lijf gejaagd heb.

Arnhem, 25 April 1871.
W.G.C. LOHMANN.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Nieuwe rigting.

Allereerste beginselen van de natuurkunde van den mensch. Leerboek ten gebruike bij het lager en bij het middelbaar onderwijs, door G.H. van der Leij, leeraar aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem. Haarlem, A. W, Bruna. 1871.

Een der grondbeginselen van de nieuwe rigting bij het onderwijs is: dat door opvoeding en veelzijdige ontwikkeling, naar verstand en hart, de mensch tot een zelfstandig, vrijdenkend en vrijwerkend wezen gevormd moet worden. Aldus, meent men, zal de gezondheid van gevoelen en denken, van leven en werken, bij iederen individuelen mensch het zekerste worden gewaarborgd; hiervan vooral is een natuurlijker en beter leven der menschheid en der maatschappij te verwachten. Onderwijs, uitgebreid en verbeterd onderwijs, zoo algemeen mogelijk gemaakt, over beide seksen en alle standen uitgestrekt, is het belangrijkst hulpmiddel hiertoe.

In dien geest is in de laatste jaren ijverig en met geestdrift gearbeid; in alle beschaafde landen der wereld. Veel werd afgebroken, doch veel ook op nieuw gebouwd, of in modernen stijl hernieuwd, op het gebied der Kerk, van Staat en maatschappij. Immers niet op het gebied der godsdienst en Kerk alleen, maar op elk gebied van het maatschappelijk leven, grijpt aldus de nieuwe rigting, bij haar algegemeene strekking, krachtig hervormend in.

Is zij de ware rigting bij opvoeding en onderwijs, de weg des heils voor het tijdleven der menschen? Moeijelijke vraag! Een schokkende beweging, als die eener aardbeving op tellurisch gebied, ontstond bij haar eerste optreden en duurt nog voort, op elk gebied van kennis en kunst.

Wij zouden het niet wagen een antwoord op die vraag te beproeven; gelukkig ligt zulks niet op onzen weg. Slechts dit moeten wij verklaren: dat de nieuwe rigting bij het onderwijs in het bijzonder,

ons nuttig voorkomt omdat zij de praktische eischen voor het tijdleven der menschen in het oog houdt.

Ook hebben wij achting voor den bezadigden en eerlijken apostel der nieuwe leer, omdat hij eerbied heeft voor de natuur en het vrij en zelfstandig onderzoek der zigtbare dingen aanmoedigt. De natuur toch, als de zigtbare openbaring van het omsluierd godswezen, is een rijke mijn voor waarheid en nuttige wetenschap. Van die natuur is de mensch een deel, met haar is hij door de wet der wederzijdsche noodzakelijkheid innig verbonden. Verachting van wat men de zinnelijke dingen heet, leidt zeker tot dweepzucht of bijgeloof. Aan opvoeding voor de levenspraktijk hebben de mensch en de maatschappij, naar wij meenen, de dringendste behoefte.

Men leeft om te waken en te werken, niet om te droomen en in bespiegeling zich te verliezen.

De nieuwe rigting begrijpt dit evenzóó; zij is daarom bij uitnemendheid eene reeele, praktische. Aan haar heeft men het te danken dat de natuurwetenschap een gewigtigen invloed verkreeg bij de opvoeding terwijl haar eene plaats bij het onderwijs werd aangewezen. De praktische uitkomsten bleven niet achter; in spoor- en stoomwezen, electrische telegraphie enz., liggen zij klaar voor oogen. En zoo men uit de vruchten den boom zal kennen, dan voorzeker kan daarom de nieuwere rigting des tijds niet op goeden grond worden veroordeeld. Men zij billijk! al heeft ieder streven en dus ook dat der nieuwere rigting haar eenzijdigheid of overdrijving, het strooit kiemen van waarheid en bruikbare kennis in den akker des tijds.

Zal die nieuwe rigting bij het onderwijs, niet slechts voor het algemeen, maar ook voor iederen individuelen mensch in de toekomst goede vruchten afwerpen? Wij gelooven ja! van het anthropologisch standpunt gezien. Ge weet dat op den tempel aan Apollo gewijd, te Delphi, de spreuk geschreven stond: *Ken u zelven.* Welnu, bevordering van zelfkennis door natuurkundig onderwijs, ligt immers ook in het doel en de strekking der nieuwe rigting bij het onderwijs.

Is dit goed gezien? oordeel zelf. Zie rondom u in de woelige menschenwereld, en merk op hoe het met de zelfkennis staat, bij aanzienlijken en geringen, geleerden en ongeleerden, ouden en jongen; in het bijzonder wat hun stoffelijk wezen betreft. Hoe weinigen weten iets van den bouw en de zamenstelling, de wetten en krachten, het leven en de verrigtingen van die kunstige levensmachine, welke menschelijk ligchaam heet. En zonder die kennis moet de zedelijke zelfkennis in groote duisternis blijven gehuld.

Immers het hooger, geestelijk leven is ten naauwste met dat ligchaam verbonden voor dit tijdleven. En is dat werktuig ook niet onmisbaar voor de vervulling der dringendste behoeften van ons bestaan, bron en oorzaak tevens van veel smart en veel vreugde? Kunnen de wetten en voorwaarden van gezondheid en leven worden begrepen en

beheerscht ook zonder begrip te hebben van het ligchaam? Verdient het ook niet, als een krachtige getuige der onpeilbare en onfeilbare wijsheid van den ongeziene, onze ernstige belangstelling? Voorzeker, en toch, trots dit alles, het staat in dit opzigt met de meesten slecht wat hun weten betreft. Wel was men er steeds op bedacht alle denkbare leervakken bij het onderwijs op te nemen, de geographie tot in de kleinste bijzonderheden te doen onderwijzen; doch de natuurkunde van den mensch behoorde naar men meende niet te huis op de lagere en middelbare scholen! Die was uitsluitend voor de dokters!

Eerst toen van gymnastisch onderwijs sprake begon te komen, werd ook de aandacht geleid op dit tot hiertoe vergeten en onbekende leervak.

Onbegrijpelijke kortzigtigheid der oude rigting bij het onderwijs! Iedere provincie, iedere eenigzins beteekenende hoofdstad of rivier, in eigen land of daar buiten, werd in het geheugen geprent; doch van het menschelijk ligchaam weinig meer geleerd dan oppervlakkige en theoretische noties over de zintuigen, of eenige verwarde speculative, philosophische begrippen over zielkunde.

En nu vragen wij aan ieder onbevooroordeelde: zijn dan schedel, borst en buikholte ook geene belangrijke provinciën; hart en longen, maag en lever geene merkwaardige hoofdplaatsen; en is die purperen levensstroom welke door onze aderen vloeit, geen stroomgebied, even merkwaardig als de Rijn of de Wolga? Een stoomwerktuig en telegraaftoestel trekken de aandacht en nopen tot onderzoek en bewondering - doch men vergeet, of weet niet, dat een veel kunstiger telegrafennet door zijn eigen ligchaam is geweven, dat gedachten en wil ten dienste staat.

Wij zien daarom een goede vrucht der nieuwere rigting ook hierin, dat de natuurkunde van den mensch meer en meer in hare waarde, voor volksverlichting en volksbeschaving, in hare beteekenis voor opvoeding en onderwijs zal worden erkend.

Wij meenen dus dat het streven moet worden toegejuicht van allen, die door bevattelijke voorstelling, openbare voordragt en demonstratie, beknopte leerboeken of populaire geschriften, eene algemeene kennis van het menschelijk ligchaam en zijne verrigtingen trachten te bevorderen en tot gemeen goed te maken. Aldus zal de ware zelfkennis, naar wij meenen, worden aangekweekt bij het thans nog ietwat krom en verdraaid menschengeslacht, en daarmede een juister begrip van vrijheid en zelfstandigheid.

Matigheid en ordelijkheid in leefwijze en leefregel, bescheidenheid en ware ernst, zij zullen minder tot de uitzonderingen beginnen te behooren, zoo niemand meer vreemdeling blijft in zijn eigen huis, de woonplaats van zijn geest. Ook de religieuse mensch zal daarbij winnen.

Verschillende geschriften verschenen sedert de laatste jaren tot bevordering van dit doel, in de meest praktische landen, vooral in Engeland en Duitschland. Ook in ons vaderland, en dat waarvan de titel hierboven is vermeld, verdient daaronder een onbetwiste plaats in te nemen.

Het geschrift van den heer P.H. van der Leij, leeraar aan 's Rijks kweekschool voor onderwijzers te Haarlem, getuigt gunstig voor hem als docent. Als onderwijzer in de wis en natuurkundige vakken aan 's Rijks kweekschool is hem ook het onderwijs in de physiologie van den mensch opgedragen. Dit gaf aanleiding tot het zamenstellen van zijn leerboekje. Het is, volgens Schr., een verzameling van gedicteerde hoofdpunten, die hij na afloop van iedere les in de physiologie liet opteekenen. Deze, systematisch tot een geheel vereenigd, deed hij, vermeerderd met eenige aanteekeningen en geïllustreerd door twee uitslaande steendrukplaten, voor het algemeen door den druk verkrijgbaar stellen.

Beknoptheid en betrekkelijke volledigheid hield hij bij de zamenstelling voor oogen.

De wijze waarop zijn boekje is ontstaan verklaart dan ook eenigzins den minder aantrekkelijken, aphoristischen vorm en de paragraphische bewerking. Het onderscheidt zich overigens door eenvoud, helderheid, voldoende volledigheid, ordelijke uiteenzetting der verschillende onderwerpen, juistheid van voorstelling en onberispelijkheid van terminologie.

Met tact heeft Schr. zijn onderwerp afgebakend binnen de grenzen van het doel en de strekking der uitgave. Ziehier ons algemeen oordeel over dit leerboekje. Het is in drie groote afdeelingen gesplitst. De *eerste* behandelt de *zamenstelling* van het menschelijk ligchaam; de tweede bespreekt de organische *verrigtingen;* terwijl in de derde de animale verrigtingen worden beschouwd. Ieder dezer afdeelingen heeft de volgende onderverdeelingen: I. a) over het geraamte; b) over de spieren en andere deelen van het ligchaam; c). iets over de weefsels; d) iets over de scheikundige bestanddeelen der weefsels. II a) Algemeen overzicht; b) over de afscheidingen; c) over de spijsvertering; d) over de opslorping (absorptie); e) over den bloedsomloop; f) over de ademhaling; g) over de stofwisseling (voeding en stofverlies); h) over de ontwikkeling der dierlijke warmte; i) nog iets over de afscheidingen (excretie en secretie); k) over de onwillekeurige bewegingen. III. a) Het animale zenuwstelsel; b) de zintuigen; c) bewegingswerktuigen; d) verband tusschen ziel en ligchaam; e) de slaap, Verband tusschen verschillende verrigtingen. Eenige scheikundige aanteekeningen. Ziehier de schets van den inhoud. Of wij daarop geene aanmerkingen hebben? Meer op- dan aanmerkingen. En naardien de bescheiden schrijver zich hiervoor bij de vakmannen aanbeveelt, en bij een eventuele tweede uitgave zij hem van nut zouden kunnen zijn, willen wij die niet terughouden. Zij hebben hoofdzakelijk betrekking tot den aanleg van het boekje.

Het komt ons namelijk voor dat Schr. zijn onderwerp had moeten *inleiden*, door eene beschouwing der vraag: welke plaats neemt de mensch in binnen de rei der natuurwezens? Hij was dan niet zóó 'met de deur in huis komen vallen', en op de eerste pagina van zijn boekje zoude dan niet zoo direct 'het geraamte' ons hebben tegengegrijnsd.

Ook zoude hij aldus zijn onderwerp met juistheid hebben omschreven en bepaald; misschien ook reeds vóóraf den lezer met warmte en geestdrift voor dat onderwerp hebben vervuld. Wij vergeten wel niet dat Schr. zijn boekje bestemde voor leerboek en niet voor leesboek; maar toch, zóó als het dáár ligt, hoeveel goeds wij er ook van hebben kunnen zeggen; heeft het zoo iets van een anatomisch-physiologischen catalogus rerum. Na de voorafgegane behandeling der genoemde vraag zouden wij dan een hoofdstuk hebben willen zien volgen: over de ontwikkeling van het dierlijk leven in het algemeen, dat eenvoudig en duidelijk genoeg te behandelen is. Voorts, dunkt ons, zoude de opeenvolging waarin door Schr. de organische verrigtingen worden behandeld, logischer hebben kunnen zijn. Wij meenen dat met de spijsvertering had begonnen moeten worden, en het hoofdstuk over de afscheidingen, na dat over stofwisseling had moeten volgen, waarbij dan tevens plaats was geweest om de opslorping te bespreken. Eindelijk vragen wij: waarom de geslachtswerktuigen en geslachtsverrigtingen geheel van de behandeling werden buiten gesloten? Is het boekje dan niet bestemd voor onderwijzers? Daar waar Schr. de dierlijke warmte behandelt, komt het ons verder voor, dat de meening te veel op den voorgrond wordt gesteld, dat zij ontstaat door verbranding - of verbinding van de zuurstof met andere stoffen. Dit nu komt ons voor physisch en physiologisch minder juist uitgedrukt: op grond namelijk der nieuwere ontdekkingen in betrekking tot de leer van de omzetting der krachten. Ten slotte willen wij den geëerden bewerker van dit overigens zeer bruikbaar leerboek wijzen op twee geschriften, die hem bij zijn onderwijs en ook bij een eventuele tweede bewerking van zijn leerboek van belangrijk nut kunnen zijn, en die hem wellicht onbekend bleven. Het *eerste* is: *Leçons élémentaires d'Anatomie et de Physiologie* par le Dr. Auzoux, 2 edit. Paris, Labé, 1858. Het *tweede* heeft tot titel: *Die Gesundheitslehre nach dem neuesten Standpunkte der Physiologie, populär dargestellt* von D. Wilhelm Sklorek, Berlijn 1868.

En hiermede schrijver en uitgever heil!

Arnhem, 5 Mei 1871.

D^{r}. J.J. KERBERT.

Staatkunde en geschiedenis.

De wetenschap der geschiedenis.

In eenen tijd als den onzen, waarin de wetenschappelijke methode een zoo grooten invloed verkregen heeft, dat men die op alles toepast, en dus niet alleen eene wetenschap der natuur, der godsdiensten, der kunst en der staatkunde (‘Sociologie’) gevormd heeft, kon het niet anders of er moest ook eene wetenschap der geschiedenis ontstaan. Men moet deze wetenschappen wel onderscheiden van de bijzondere natuur-, godsdienst-, kunst- en staatkundige wetenschappen, die ieder hare verschillende wijzen van behandeling bezitten, even als men hiermede de ‘wijsbegeerte der natuur’ en die der ‘geschiedenis’, die beide sedert de laatste vijf en twintig jaren in een groot miskrediet geraakt zijn, niet moet verwarren.

Men moet het erkennen dat dit miskrediet niet geheel onverdiend is, vooral wat de zoogenoemde ‘wijsbegeerte der natuur’ betreft. Deze wijsbegeerte, van eene bespiegelende methode ‘a priori’ uitgaande, stelde vrij willekeurig zekere grondbeginselen vast, waardoor zij de natuur poogde, of liever vermeende te verklaren, zonder zich genoegzaam op de feiten der ervaring te beroepen dan in zooverre zij konden strekken om deze grondbeginselen te bevestigen: eene methode geheel in strijd met de echt wetenschappelijke, die met de naauwkeurige waarneming der feiten en verschijnselen aanvangt, om daardoor tot de kennis der natuurwetten te geraken, daarop theoriën te gronden en eindelijk tot de grondbeginselen te kunnen opklimmen.

Dit is de wetenschappelijke analysis, aan de wijsgeerige synthesis tegenovergesteld, welke laatste op geenen vasten grond steunende soms tot de ongerijmdste uitspraken en uitkomsten kwam.

De ‘wijsbegeerte der geschiedenis’ heeft, vooral in het begin onzer eeuw, dezelfde methode van de ‘constructie a priori’ aangenomen; de schriften en de stelsels van Schelling over de natuur, van Hegel over de geschiedenis, hebben dezelfde strekking en zijn volgens dezelfde methode zamengesteld.

Te gelijkertijd namen de eigenlijk geschiedkundige onderzoekingen een groote vlugt, door de schriften en studiën van Guizot en Augustin Thierry, gevolgd door de historische werken van Ranke, Gervinus en Macaulay. Zij grondden zich niet op aprioristische bespiegelingen, maar op een naauwgezette waarneming en onderzoek der geschiedkundige feiten en gebeurtenissen hetwelk gemakkelijker en noodzakelijk werd gemaakt door de ontdekking van eene menigte tot nog toe onbekende documenten, die de staatsarchieven en de publiekmaking van brieven en correspondenten, niet langer meer geheim gehouden, in hunne handen hadden gesteld.

Zij volgden in hun onderzoek en voorstellingen de wetenschappelijke methode en kunnen als de grondleggers der geschiedkundige wetenschap aangemerkt worden.

Even als de natuur, zegt men, vertoont ons de geschiedenis des menschdoms het bestaan van vaste wetten, welke eindelijk tot de ontdekking van de algemeene wet, die in de zedelijke zoowel als in de stoffelijke wereld heerscht, kan geleiden. Het doel van de wetenschap der geschiedenis is dus het onderzoek van de wetten die de gebeurtenissen en lotgevallen bepalen om daardoor tot de kennis der algemeene wet te geraken, die zoowel deze, als de ontwikkelingen der natuur tot regel verstrekt. Hier doen zich ernstige vraagstukken op, die tot nog toe verre van opgelost zijn en die men stilzwijgend heeft ter zijde gesteld, of door beslissende magtspreuken heeft gemeend te kunnen beantwoorden.

Heeft men in onzen tijd de wetten van den vooruitgang, van den onwederstaanbaren invloed van het klimaat, van de voedingsstoffen, van het ras en de bloedmenging niet bij de verklaring der wereldgebeurtenissen op den voorgrond gesteld? Heeft men niet met de Sint-Simonisten, op eene beslissende wijs, de algemeene geschiedenis in organische en kritische tijdvakken verdeeld, even als Vico in goddelijke-, helden-, en menschelijke tijdkringen? De positieve wijsbegeerte verklaart nog op het voetspoor van Auguste Comte de opvolging der drie toestanden, de theologische, de metaphysische en positieve of wetenschappelijke, als de algemeene wet waardoor de geschiedenis des menschdoms onherroepelijk wordt beheerscht. Maar vergeet men thans niet tevens een voornaam bestanddeel, den zedelijken mensch, in rekening te brengen, en ziet men niet voor het schouwtooneel den schouwspeler te veel over het hoofd? Evenals bij de voorstelling der natuurwetten, de opperste wetgever waarvan zij afkomstig zijn, wordt in de geschiedenis de voorzienigheid over het geheel niet meer als de grondslag der natuurlijke en zedelijke orde aangenomen. Het is eene hoofdvraag in de geschiedenis, of de wetten die haar regelen, van denzelfden aard zijn als die welke in de orde der natuur bestaan, in één woord, of de zedelijke wetten dezelfde zijn als die der natuur? Wij gelooven zulks niet.

Er zijn in onzen tijd geschiedschrijvers en onderzoekers, die vast-

stellen, dat de volken, natiën en staten aan dezelfde onherroepelijke wetten onderworpen zijn als de ondeeligen, die zich vrij en verantwoordelijk wanen en toch niet anders zijn dan kleine radertjes die draaijen, door den stoot welken zij van de beweging van het groote wereldrad ontvangen.

De loop der gebeurtenissen en het lot des menschdoms zijn die niet anders dan aan de noodzakelijke mechanische wetten ondergeschikt? Wij kunnen ons hiermede niet vereenigen. Hoewel verdienstelijke en zeer gevierde schrijvers in onze dagen, zooals Buckle in zijne 'geschiedenis der beschaving' en de Amerikaansche professor Draper in zijne 'geschiedenis der verstandelijke ontwikkeling van Europa,' ons niet genoegzaam doordrongen schijnen van het zedelijk bestanddeel der wereldgebeurtenissen, geven zij echter met oorspronkelijke en diepzinnige inzigten eene juiste voorstelling hoe men tegenwoordig de geschiedenis der menschheid beschouwt. Men moet een groot belang in deze werken stellen, al was het dan ook slechts om ze te wederleggen, waar ze te eenzijdig zijn.

Er bestaan verscheidene wijzen van de geschiedenis te behandelen. Zonder van den eenvoudigen kronijkstijl te gewagen, ontmoeten wij vooreerst de schilderachtige en welsprekende manier der groote geschiedschrijvers van Griekenland en Rome, waar het indivudeel en zedelijk bestanddeel den boventoon heeft zonder dat zij de uitwendige toedragt der zaken en den invloed der omstandigheden daardoor geheel uit het oog verloren. Na Herodotus, Thucydides en Xenophon, was Polybius de eerste die de algemeene oorzaken der gebeurtenissen, den invloed der staatkundige instellingen, der zeden en burgerlijke wetten in zijn geschiedverhaal opnam. De Romeinsche geschiedschrijvers Titus Livius, Sallustius en Tacitus volgden het voetspoor van hunne Grieksche voorgangers. Na de middeleeuwen, die zich niet boven den kronijktrant konden verheffen, werden bij de herleving der letteren de oude geschiedschrijvers met meer geestdrift dan kritiek nagevolgd, waarop echter een Commines, Machiavelli en Guichardini een eervolle uitzondering maken, tot dat Voltaire, Montesquieu, Hume, Robertson en Gibbon de pragmatische methode van Polybius aannamen, welke de kritische en wetenschappelijke van onze hedendaagsche geschiedschrijvers heeft voorbereid. Hoevele wetenschappen leveren thans hare schatting niet aan de geschiedenis: de geologie, de ethnologie, de philologie en de vergelijkende ontleedkunde, de statistiek en staathuishoudkunde met de wetenschap van het regt en der regterlijke instellingen. Eene onafzienbare overvloed van bestanddeelen die het voor de hedendaagsche geschiedschrijvers zeer moeijelijk maakt, om de welsprekende eenvoudigheid van de geschiedschrijvers der oudheid te bewaren of te berei-

ken, die, niettegenstaande hunne onkunde in alle die wetenschappen welke men in onze dagen gevormd heeft, wel altijd onze meesters in de kunst der voorstelling zullen blijven. De eeuw waarin wij leven onderscheidt zich echter door hare diepe historische studie, en dit is misschien wel een der redenen, dat zij die meesters, in dit opzigt waarin zij het meest uitblonken niet kan overtreffen ja zelfs niet kan evenaren.

Men wil de wet der noodzakelijkheid of een zeker fatalisme, met die van het optimisme, in de geschiedenis doen heerschen, in tegenspraak met den beslissenden invloed dien de oude geschiedschrijvers aan de groote daden der uitstekende mannen toeschreven. Dit fatalisme en optimisme, doen die niet de denkbeelden van het bestaan eener wijze voorzienigheid en de verantwoordelijke vrijheid der individuen verdwijnen? De orde die in de opvolging der gebeurtenissen zich vertoont, is die een blinde noodzakelijkheid of heeft ze een verheven en heilzaam einddoel?

Alles wat gebeurt, is dat goed, zonder acht te slaan op de slechte daden en verfoeijelijke misdrijven, op de rampen die de oorlog en de overheersching over het menschdom hebben uitgestort, en moet men slechts het ‘wee den overwonnenen’ uitroepen, als zij die manmoedig hunne onafhankelijkheid en vrijheid tegen hunne tyrannen en overweldigers verdedigden, het onderspit delfden?

Wanneer men met onpartijdigheid, zonder een voorafgenomen besluit, de gebeurtenissen der geschiedenis nagaat, is het antwoord op deze vragen niet zoo gemakkelijk als diegenen beweren welke alles willen verklaren door de wetten die zij zelven hebben gesmeed. Wij erkennen het, er is eene algemeene orde welke zich in den loop der dingen en in de ontwikkeling der omstandigheden openbaart, die over de handelingen der menschen zweeft welke niet zoo vrij zijn als zij wel denken, die veeltijds medegesleept worden tegen hunnen wil en zonder dat zij er zich van bewust zijn, door den drang der omstandigheden en der tijden waarin zij leven; maar zijn zij daarom slechts enkel werktuigen en automaten, even als de dieren bij Descartes, die op geenerlei wijs op deze algemeene orde eenen invloed hoe gering ook kunnen uitoefenen of die eenigzins wijzigen? Door alles aan één éénig beginsel te willen onderwerpen, zijn wij genoodzaakt, het onmiddellijk gevoel te ontkennen en te versmoren, dat wij hebben van te kunnen kiezen tusschen goed en kwaad, en tevens te verklaren dat deugd en ondeugd niet dan ijdele woorden zijn, terwijl onze handelingen geheel in tegenspraak zijn met onze stelselmatige gevoelens.

Er bestonden voorzeker algemeene oorzaken waardoor de Grieken de ontelbare legers en vloten der Persen versloegen, maar hunne persoonlijke dapperheid kan hierbij niet vergeten worden.

Zoo de omstandigheden niet gunstig medegewerkt hadden, zou Alexander weinig bekend koning van Macedonie, Cesar een gewoon Romeinsch veldheer en consul, Napoleon een uitstekend artillerie officier gebleven zijn; maar hebben deze uitstekende mannen niets door hunne persoonlijke eigenschappen en daden toegebragt om zich tot die hoogte van grootheid en magt te verheffen? Zij die de Fransche omwenteling in een bloedbad deden eindigen, werden voorzeker door den onwederstaanbaren loop der hartstogten en der gebeurtenissen medegesleept, maar zijn zij daarom onschuldig aan de stroomen bloeds die zij met een stoïsche onverschilligheid deden vloeijen, of uit vrees van ook eenmaal hun hoofd op het schavot te verliezen? Heeft het nageslacht geen roeping, bezield door het onuitdoofbaar gevoel van regt en onregt, om diegenen te veroordeelen welke het overtreden, en de uitvoerders van deze afschuwelijke daden aan de diepste verachting en strengste veroordeeling prijs te geven?

Al hetgeen gebeurt zou goed en noodzakelijk zijn? Men moet zich dan verheugen dat de onafhankelijkheid en de vrijheid van Griekenland te Cheronea den doodsnik heeft gegeven, en dat de roemrijke Romeinsche republiek voor altijd in de velden van Pharsalia is ten onder gegaan. De overheersching van Napoleon heeft voor Europa voorzeker eenige heilzame uitkomsten gehad; maar moet men hem prijzen dat hij de onafhankelijkheid der natiën en de individuele vrijheid der burgers met voeten heeft getreden, dat hij stroomen bloeds door zijne onvruchtbare overwinningen heeft doen vlieten en dat hij alles aan zijne heerschzucht heeft opgeofferd? Laten wij dus deze ‘a priori’ vooropgestelde wetten voor hetgeen zij zijn, om ons vooreerst te bepalen bij het naauwkeurig en oordeelkundig onderzoek der feiten en gebeurtenissen welke de geschiedenis oplevert, om daaruit de besluiten op te maken die men er logisch kan uit afleiden, en wij zullen daardoor de historie tot den rang eener wetenschap verheffen; terwijl wij door eene gedwongene toepassing van voorgewende wetten, in plaats van de wetenschappelijke methode te volgen, door deze willekeurig aangenomen beginselen in dezelfde dwalingen zouden vervallen, die men met regt aan de voorstanders van de ‘wijsbegeerte der geschiedenis’ verwijt welke het voetspoor van Hegel gevolgd hebben. Eerbiedigen wij in de feiten en gebeurtenissen de vrijheid en verantwoordelijkheid der menschen, zonder den loop der zaken en de algemeene oorzaken te veronachtzamen. Het is hierdoor dat zich de voortreffelijke geschiedschrijvers gevormd hebben die onze eeuw eer aandoen.

Hij die de geschiedenis van zijn tijd of die der vorige eeuwen wil beschrijven, moet in de wetenschap der historie ingewijd zijn; maar dit alleen maakt hem niet tot een geschiedschrijver. Te veel uitweidingen welke den draad des verhaals af breken, verduisteren het tafereel der gebeurtenissen en van de lotgevallen der natiën, der daden en van den invloed dergenen welke grootelijks op hunne tijdgenooten gewerkt hebben. Aan eene uitgebreide en grondige kennis moet hij eene levendige verbeelding paren, een zekeren takt van te raden hetgeen twijfelachtig is uit hetgeen zich als zeker voordoet, maar vooral moet hij een gezond en verlicht zedelijk gevoel bezitten, om met onpartijdigheid de menschen en de zaken te kunnen beoordeelen. Hij zal dan eene geschiedenis schrijven die zoowel eene letterkundige als eene wijsgeerige waarde bezit, want de historie is zoowel eene kunst als eene wetenschap, rust zoowel op eene zedelijke philosophie, als op eene staatkundige en economische kennis, een tafereel dat zoowel aesthetische als wetenschappelijke eigenschappen moet bevatten, zonder dat het in geleerde of zedelijke bespiegelingen vervalt. Voorzien van al die hulpmiddelen welke de wetenschappen hem tegenwoordig aanbieden, zal hij de onsterfelijke voorbeelden van de schilderachtige manier die hem de groote geschiedschrijvers der oudheid en der latere tijden opleveren, niet uit het oog verliezen, hun juisten takt om de gebeurtenissen en de menschen te doen uitkomen, hunne onpartijdigheid in het beoordeelen der daden, hunne vaderlandsliefde en verlichte vrijheidszucht.

Hoewel zelf geleerd en wijsgeerig gevormd, zal hij vermijden om geleerde en wijsgeerige vertoogen in plaats van eene geschiedenis te leveren. Een heldere en duidelijke verhaaltrant is de eerste pligt van den historieschrijver, hij zal daarvan gebruik maken om zijne soms schilderachtige tafereelen voor de beschaafde lezers aantrekkelijk te maken, zoodat zij door de kennis van het verleden voor het tegenwoordige leeren zich wel te gedragen, en op de toekomst te hopen.

J.A.B.

Een verkeerde kaart.

Er is wel geen onzer lezers, die zich den diepen indruk niet herinnert van Gortschakoffs verklaring, te midden van den Fransch-Duitschen krijg, dat Rusland zich niet meer gebonden achtte door de bepalingen van het tractaat van 1856. De vrijmaking van de Zwarte Zee en de opening van de Dardanellen was het loon voor de neutraliteit, door den Czaar in den oorlog gehandhaafd, en voor de overigens weinig dank-

bare taak van politiewacht, die hij in de tweede helft des vorigen jaars jegens Oostenrijk vervulde. Zoo oordeelde de publieke opinie; en zij wees, om de juistheid dezer opvatting te staven, op de passieve houding, ook in woorden door Duitschland jegens den Czaar in acht genomen. Kon èn de stoutmoedigheid van Rusland èn de toegevendheid van Pruissen beter en vollediger worden verklaard, dan door aan te nemen, dat voor den krijg zamensprekingen hadden plaats gehad, waarbij ieder der verbondenen zijn deel in den roof zich had verzekerd?

Van den aanvang echter der diplomatieke verwikkelingen zijn er eenige sceptische geesten geweest, die een weinig minder zeker van de zaak waren, dan de groote menigte van het publiek. Zij ontkenden niet de mogelijkheid, ja hooge waarschijnlijkheid van dergelijke afspraken, maar zij meenden toch, dat de loop van zaken niet volkomen in overeenstemming met het bepaalde was. De opzegging van het tractaat van Parijs moest het loon voor Rusland zijn, na den geheelen afloop van den oorlog. Doch de keizerlijke regeering, Bismarck en zijn gezindheid wantrouwende, zou begrepen hebben, dat het voorzichtiger ware niet zoo lang te wachten. De bondgenoot kon wel eens gemoedsbezwaren hebben: koningen en ministers van Gods genade zijn niet van gewone compositie. Wat gemakkelijk te verkrijgen scheen op 't oogenblik, dat de Pruissische legers in Frankrijk moesten strijden, zou wel eens onbereikbaar kunnen blijken, als de vrede geteekend ware. Een goed staatsman rekent niet op de eerlijkheid van een ander: vooral, als die ander antecedenten als die van 1866 tot zijn last heeft.

Die pessimistische beschouwingen zijn indertijd uitgesproken, hebben bij dezen en genen weerklank gevonden, maar haar juistheid is tot dusver niet gebleken. Pruissen's verhouding tot Rusland is te weinig opgehelderd, om met zekerheid het een of ander gevoelen te staven. Doch er zijn thans eenige kleine verschijnselen, die als ‘teekenen der tijden,’ de openbaring van heerschende stemmingen, beschouwd, er voor pleiten, dat werkelijk Rusland den sluwen eersten-minister van Duitschland een weinig heeft verschalkt.

Door de vernedering van Frankrijk zijn de Westersche Mogendheden in dezen oogenblik machteloos in de Oostersche geschillen. Zonder Frankrijk kan Engeland de aanslagen van den Czaar tegen de zelfstandigheid van het Turksche rijk niet afweren. Onze overbuur heeft eene marine, aanzienlijker dan die van Frankrijk, maar hij heeft geen leger. Dit is de raison d'être van de Fransch-Engelsche alliantie, die zooveel heeft bijgedragen om den Franschen invloed onder den gevallen keizer over Europa te verbreiden en versterken.

Bevrijd van de lastige controle dezer twee Mogendheden mocht Rusland nu hopen, zijn invloed in de zaken des Turkschen rijks, met hulp van den Duitschen bondgenoot, dien hij zoo wakker heeft geholpen, te zien toenemen. En juist het tegendeel is het geval. Ja, de con-

ferentie van Londen heeft toegestaan, wat het vorderde, en dit is een winst voor het vervolg, in meer of min verwijderden tijd. Maar bij de eerste kwestie, die zich in de zaken van Turkije voordoet, is Pruissen tegen zijn belang opgetreden en heeft hij zijn beschermende hand over de bedreigden uitgestrekt. Karel van Hohenzollern, in een opwelling van princelijke ambitie vorst van Rumanië geworden, heeft met de leeftijd van zijn koningschap de bezwaren, die hij te overwinnen had, zien stijgen. In een vlaag van vorstelijk ongeduld verklaarde hij, liever het land te verlaten, dan den staat van wanorde en verdeeldheid langer te zien voortduren. Voortreffelijke gelegenheid voor Rusland, zou men zeggen, om zijn invloed over de Donauvorstendommen te bestendigen en te versterken. Maar Bismarck is tusschenbeide gekomen. Terwijl hij aan de eene zijde de Rumaniers deed gevoelen, dat zijn arm lang en krachtig genoeg was, om hen het vertrek van den neef van Keizer Wilhelm pijnlijk te doen bezuren, heeft hij van den anderen kant met de Porte eene overeenkomst gesloten, die den Czaar buiten de vorstendommen sluit. De Turk zal, als onverhoopt de prins van Hohenzollern den toestand ziet verergeren, in plaats van verbeteren, Rumanië bezetten. Rusland heeft zijn toestemming tot deze schikking moeten geven, die zijn kansen van een nieuwe verwikkeling in 't leven te roepen vooreerst zeer vermindert.

Een tweede feit van nog grooter beteekenis is de toenadering tot Oostenrijk. Wat niemand voor een jaar nog waarschijnlijk achtte, is geschied. Van Beust en Bismarck hebben elkander vriendelijk toegeknikt en zijn diplomatieke vrienden geworden.

Zulk een stap is van de zijde van Oostenrijks kanselier te begrijpen. Oostenrijk heeft steun noodig, tegen den binnenlandschen vijand, die steun vindt bij den buitenlandschen. Het is weinige jaren geleden, dat de leus van het Panslavisme het voorwendsel dreigde te worden voor Ruslands inmenging in de Oostenrijksche aangelegenheden. Bij het beruchte Panslavistisch congres te Moskou werd de Czaar als hoofd der Slavische stammen ook door onderdanen van den heerscher te Weenen begroet. En nu? De officieele bladen te Petersburg weten geen woorden, krachtig genoeg, om hun afkeer van het Panslavisme uit te drukken: het is een pure illusie, een droombeeld, dat slechts in de hersenen van zwakhoofden kan opkomen. De Slavische bevolking onder Oostenrijks bestuur is zoo zeer vermengd met Germaansche elementen, en door Germaansche beschaving vervreemd van haar oorsprong, dat het een, dwaasheid is, ook maar een oogenblik, aan de mogelijkheid van een Panslavisch rijk te denken.

Men ziet, de hekkens zijn verhangen. De Russische regeering begint het gevaar in te zien. Zij heeft geprofiteerd van den Fransch-Duitschen krijg, maar de winst is voor het oogenblik gering. Zij heeft vijanden verzoend, die vijanden moesten blijven, zoo hare plannen zouden slagen. Zij is een stap nader tot haar doel gekomen, maar heeft

de hinderpalen vermeerderd. Zij heeft als fijn speler van Bismarck een slag afgewonnen, maar begint thans te gevoelen, dat het toch de verkeerde kaart was, die zij uitwierp. Met groote zelfbeheersching trekt zij zich thans terug, met het onschuldigste gelaat van de wereld, als had zij niets meer dan het verkregene beoogd. Men wane echter niet, dat het gevaar voor goed of zelfs maar voor langen tijd is afgeweerd. Want Rusland heeft te lang zijn prooi beloerd, om het ooit vrij te laten:

> Als onze kat
> Die uren lang gedoken zat,
> Op eene muis te loeren,

weet het Russische gouvernement zich in te toomen en te wachten, tot zijn tijd gekomen is. Eerst dan zal het blijken, wie eigenlijk de verkeerde kaart heeft uitgespeeld, de Russische staatsman, die zoo veel vroeg, dat hij aller achterdocht wekte en Herodes en Pilatus vrienden deed worden, of de premier van Pruissen, die met milde hand weggaf, wat hij niet weigeren kon, vast vertrouwende, dat Duitschland altijd groot en machtig genoeg zou zijn, om de noodlottige gevolgen van zijn Nessusgift te voorkomen of te keeren.

C.

Geschiedenis van den dag.

De groote oorlog van de 19de eeuw, waardoor de oplossing werd verkregen van een schrikbare quaestie, die van de pedante suprematie van Frankrijk in Europa, - en de oplossing is van dien aard als wij die in het belang van Europa wenschelijk achten, - heeft zoozeer aller aandacht bezig gehouden, dat de gewichtige feiten, die elders in ons werelddeel voorvielen, bijna aan de opmerkzaamheid ontsnapten of althans geen indruk maakten. Toch verdienden zij dat in volle mate. Er werd een koning gevonden, na lang zoeken, voor het arme romaneske Spanje; er ging een koning verloren, de zoogenaamde koning der ‘geloovigen’: Paus Pius IX werd verdreven en betreurt zijn ‘gevangenschap’ in zijn paleizen, dagelijks herdacht door duizenden Christenen, die welbezien hun wereldsch bestaan gaarne met zulk een gevangenschap zouden willen ruilen en toch nog van hun armoede een penningske wijden aan den ‘ongelukkigen’ man, dien zij voor nog armer houden dan zich zelf. O wonderlijke inbeelding, o wonderlijke lichtgeloovigheid!

Er is een zonderlinge samenvoeging in de geschiedenis van die beide landen, Spanje en Italië. Hier is het de vader, Victor Emmanuel, die van den verwarden toestand van Europa gebruik maakt om aan den nationalen wensch te voldoen van zijn volk, het bezit van het 'eeuwige Rome' als hoofdstad, een wensch waarvoor hij zelf bijna terugbeeft, beangst als hij is in het diepst zijner ziel voor de gevolgen van dien stap, den nieuwen roof door hem gepleegd aan de bezittingen van den ouden goeden man, die hem nooit eenig kwaad heeft berokkend en voor wiens stem en voor wiens traditioneele geestelijke macht hij terugbeeft als de bijgeloovige zondaar voor het woord van den priester. Maar hij kan niet anders; hij zou willen afdanken en den scepter, dien hij heeft in zijn hand, afstaan aan een anderen telg uit zijn weleer zoo goed geloovig-Katholiek, zoo bigot huis van Savoije; maar hij moet voort, gedreven door de staatslieden, die al zijn bezwaren kunnen wegpraten, maar zijn geest niet verlossen van dat geheimzinnige spook, dat hem in de oogenblikken der eenzaamheid vervolgt, verontrust en kwelt. Arme koning, wat kunt gij weinig u zelf zijn!

En terwijl Victor Emmanuel peinst of de ban in onzen tijd nog wel een wapen is, dat iemand zou behoeven te duchten, ploegt een prachtig schip de blauwe wateren van de Middellandsche zee, dragend zijn tweeden zoon, Amedeo, hertog van Aosta, en richt den steven naar het Spaansche strand om den verlaten troon te beklimmen van het aller-Katholiekste land. Is het aanvaarden van een koningschap in onzen tijd steeds een waagstuk, de jeugdige 25jarige man moet bijna zijn teruggeschrikt, toen hij op Spaansch grondgebied vernam onder welk somber, bloedig voorteeken hij de reis moest maken naar de hoofdstad. Generaal Prim, de man die zijn opkomst had te danken, zijn titels en zijn rijkdom aan de verdreven vorstin, en die sedert de ziel was van de omwenteling, die met onbezweken ijver, met onspaansche standvastigheid, het loffelijk doel had nagejaagd een vrije monarchale Regeering in zijn vaderland te vestigen, Prim was gevallen door sluipmoord; de koning komt, maar de koningsjager is reeds van het tooheel afgetreden. Zal Amedeo zich verheugen over den loop der zaken, waardoor hij ontslagen werd van een man, die schoon hij zich bereid had verklaard zich in het ambtelooze leven terug te trekken, toch steeds de leider zou blijven met zijn bekende eerzucht van de staatsgebeurtenissen, en de voogd of de vijand zijn van den nieuwen koning, - geen van beiden gewenscht, - òf zal hij in het lot van zijn troonbouwer zijn eigen toekomst zien? Licht rees op den weg naar Madrid bij wijlen de zucht bij hem op: ware ik in mijn vaderland, het schoone Italië gebleven! Maar de jeugdige koning is schoon en innemend, de Spanjaarden vinden hem naar het uiterlijk te oordeelen een koning, waarmee men voor den dag kan komen, en de luidruchtige ontvangst van de op spektakel beluste bewoners van Madrid verdrijft de wolk van het jeugdige koningshoofd.

En aan dezelfde weifeling over de toekomst is de vader ter prooi. De wateren van den Tiber zijn gezwollen en buiten hun oevers getreden; wat zelden geschiedt, Rome wordt geteisterd door overstrooming. Een welkome gelegenheid, een ongezochte reden voor Victor Emmanuel om te Rome te verschijnen, waar hij nog altijd tegen opziet. Hij komt om bedrukten te helpen, en het doel van zijn reis zal wellicht den ouden man wat zachter stemmen. En hij gaat, niet over dag, opdat de vreugdekreten der Romeinen den 'gevangene' niet zouden ontstemmen, maar des nachts, om aan zijn komst niet den schijn van een koningsintocht te geven, - in het holst van den nacht, zoodat zijn komst nauw wordt opgemerkt; 'als een dief' zeggen de trouwe aanhangers van Pio Nono. Een dag blijft Victor Emmanuel op het Quirinaal; of hij veel aan de overstrooming en aan de noodlijdenden zal gedacht hebben? - Hij schrijft een brief aan den Paus, zoo gemoedelijk als koningen weinig schrijven, hij groet den H. Vader, en smeekt om den zegen van den kerkvorst. Maar - en was het te verwonderen in Pius IX? - geen antwoord volgt, geen zegen, en wat Victor Emmanuel had verwacht, althans mogelijk gedacht, - het ijs is niet gebroken tusschen hem en den Paus, hij blijft de gebannene, de vervloekte; hoe zal hij ooit rust kunnen vinden op Rome's Quirinaal?

Bezien wij de zaken van naderbij. Of werkelijk voor Spanje, dat thans een der meest vrije staatsregelingen heeft, een koning geheel onmisbaar is, is een moeilijk uit te maken quaestie. 't Schijnt zonder die waardigheidsbekleeders in Europa niet te gaan, indien men Zwitserland uitzondert; werkelijk, indien men de ervaring raadpleegt, dan is in ons werelddeel het koningschap de onmisbare grondslag van de orde, de teugel, die de verschillende partijen in 't gelid houdt; men moge afgeven op den vorstenstand zooveel men wil, - en 't is waar, geen stand wordt over 't geheel genomen zoo slecht vertegenwoordigd, geen stand waar het *noblesse oblige*, adel eischt adel, zoozeer wordt vertreden, - het schijnt nog altijd dat het verlies van een nationale dynastie voor een land de oorzaak moet zijn van een partij-beroering, die den ondergang van een land na zich sleept. De republikeinsche ervaringen zijn bij ons van een meest zeer treurigen aard. De reden is niet ver te zoeken; wij zijn in Europa gewoon geregeerd te worden, en de centralisatie, die aan den monarchalen regeeringsvorm onafscheidelijk is verbonden, vindt haar grond niet zoo zeer in het egoïsme en de belangzoekerij van de vorsten en hun omgeving als wel in onze eigene opvoeding, onze traditioneele behoeften. Het zit in ons bloed om het initiatief van de meeste zaken te wachten van de Regeering, met het recht haar te bedillen, te verachten des noods, zonder er aan te denken zelf de handen uit te steken. Een centraliseerende republiek, - een andere kent men niet - is een onding; men kan haar vergelijken bij een raderwerk dat uit één middelpunt wordt in be-

weging gebracht; maar indien nu bij dat middelpunt tevens het brandpunt is gevestigd van den partijstrijd, moet het raderwerk slecht loopen en in de war geraken. Bij een republiek daarentegen in den waren zin, de republiek zooals wij haar voorstellen als het ideaal van den regeeringsvorm, hebben wij een raderwerk, dat vanonderaf, door de beweging van elk zijner deelen wordt voortbewogen. En juist dat bewustzijn, dat beginsel van zelf-help, zooals het in Amerika de geheele maatschappij, elke gemeente doordringt, ontbreekt bij ons. De republikeinen willen de republiek instellen, zooals men een monarchie vestigt, en dat gaat niet, en dat kan het minst gaan in Spanje, waar het volk weinig is ontwikkeld, verstompt, gekenmerkt door groot gemis aan energie, aan het nemen van het initiatief, tengevolge van het eeuwenlange monarchale en kerkelijke despotisme.

Meer door instinct dan door helder bewustzijn waren dan ook schier alle partijen in Spanje het eens, dat men zonder koning niet leven kon. Progressisten, Unionisten, Democraten, alles wilde een koning; men was het slechts oneens over den persoon, niet over de zaak; de een wilde een vreemde, en reeds had men in alle hoeken en gaten van de Europeesche hoven gezocht, de candidaten geproefd en gemonsterd, Thomas, den kleinen Savoijaard, den prins von Hohenzollern, rampzaliger nagedachtenis, en was eindelijk weder aan het Italiaansche hof aangeland; een ander wilde Montpensier, half vreemdeling, half burger, verwant door zijn vrouw aan de verdreven dynastie; een derde verlangde een volbloed Spanjaard, een der generaals, Espartero, en in 't eind won de Italiaan, dank zij Prim's onvermoeide werkzaamheid, de meeste kansen en werd met een niet zeer talrijke meerderheid door de Cortes goedgekeurd. Vooral de republikeinen spartelden voortdurend tegen; maar wat was er met die menschen in Spanje aan te vangen? Hun hartstochtelijkheid was even groot als hun programma vaag en zwevend; zij wilden niet alleen de republiek voor Spanje, maar tevens de universeele republiek voor geheel Europa, het droombeeld van alle phantastische democraten en socialisten, het thema, waarop - zonderlinge samenvoeging - de mystiekste der Christenen de verwachting bouwen van het einde der wereld, van het eindoordeel Gods, de wederkomst van hun ‘Heer.’ Slechts diepe, en laat ons het erkennen, gerechte ontevredenheid met het bestaande kan zulke partijen doen ontstaan en haar een zekeren aanhang verschaffen; de phantasie des menschen wordt eerst recht vruchtbaar, wanneer het heden zijn vurigst verlangen met voeten treedt, wanneer hij slechts dorheid en armoede en gebrek ontwaart voor zijn naar idealen dorstend hart.

En de koning, dien de meerderheid verlangde en met welken de meeste ontevredenen met edele zelfverloochening genoegen namen, mocht werkelijk een gelukkige keuze worden genoemd. De neef van Thomas, den kleinen Savoijaard, Amedeo Ferdinando Maria, hertog van Aosta, tweede zoon van Victor Emmanuel II, koning van Italië,

had veel voor. De candidaat was Katholiek; trouwens, men weet hoe gemakkelijk vorsten van geloof veranderen, wanneer er een kroon of kroontje op 't spel staat; ook daar is de godsdienst vorm, en men eischt slechts vormelijken godsdienst van een vorst; Amedeo was een man, een jongeling bijna, in de kracht van zijn leven; slechts 25 jaren, maakte zijn persoonlijkheid een gunstigen indruk; hij was een schoon man, voor zijn aanstaande betrekking een zaak van gewicht, want een koning, die er mismaakt, ietwat ploerterig uitziet, komt in strijd met alles wat de phantasie van een koning zich voorstelt.

De moord van Prim kunnen wij dan ook niet op rekening schrijven van zijn koningsvangst, althans daarvan niet alleen. Veel meer is die moord een gevolg van de overwinning, die Prim in het Spaansche Parlement behaalde, weinige dagen vóor de komst des konings. Romero Robledo, in dezen woordvoerder van Prim's partij, de Progressisten, stelde voor, dat de Cortes het besluit zouden nemen, waarbij met 31 December de vergadering zich ontbonden zou verklaren en *de Regeering voor de niet afgedane wetten volmacht verleenen.* Het voorstel getuigde van groote onhandigheid, het stond gelijk met het verleenen van bijna dictatoriale macht aan de Regeering, en dat terwijl de koning werd verwacht, die zou komen als de vertegenwoordiger van de eerste waarlijk vrije staatsregeling in Spanje! Wilde Prim, beangst voor de feitelijke vervulling van zijn lang gekoesterden wensch, het herstellen der monarchie, de handen vrijhouden om naar de omstandigheden te kunnen handelen, naar eigen goeddunken? Zeker is het dat die laatste dagen van de Cortes al de hartstochten in beweging brachten en Prim het voorwerp was van de felste aanvallen. Vinader in naam van de Carlisten, Figueras in naam van de Republikeinen, verklaarden, dat de maatregelen door de Regeering onder deze omstandigheden genomen, door hunne partij nooit als wettig zouden worden erkend en zij zich het recht voorbehielden om des noods gewapenderhand zich te verzetten. Ook de conservatieven, waaronder vooral Castillo en Rios Rosas kwamen met alle kracht tegen het besluit op. Topete, de unionist, schaarde zich aan de zijde van hen, die in de aanneming van dit voorstel een schending zagen der Constitutie. De bitterste der strijders was Pé, die in vlijmende woorden het verleden van Prim ontsluierde, hem zijn toomelooze eerzucht verweet, zijn karakterloosheid, waarmede hij de Regeering had vervolgd, waaraan hij zijn steun had beloofd, waaraan hij zijn opkomst had te danken en die toch naderhand door hem verraden en bestreden werd. En toch, Prim zegevierde, dank zij zijne behoorlijk gedresseerde Progressisten, maar die overwinning was het voorspel van den moord.

Men moet, om Prim niet onbillijk te beoordeelen, zich verplaatsen in de Spaansche toestanden. Veel van hetgeen die man verrichtte, zou in elk ander land het verlies van naam, van het geheele prestige tengevolge hebben gehad. Tegenover de onttroonde Isabella was Prim de

ondankbare, de verrader; zijn intrigues boezemen slechts weerzin in en maken hem verachtelijk; maar.... andere landen, andere zeden; dat een generaal zich nu bij de eene, dan bij de andere omwentelingspartij aansluit, is in Spanje zoo vreemd niet; militaire samenzweringen, of plannen daartoe, zij waren in Spanje sinds jaren gewone ondernemingen, waarbij het ging: de een zijn dood, de ander zijn brood; op standvastigheid, eerlijkheid van beginsel kwam het minder aan, dan op het welslagen. En onder de Spaansche generaals was Prim zonder twijfel de meest energieke, en daargelaten of de edelmoedigheid waarmee hij zijn besluit te kennen gaf om af te treden en zich in het ambtelooze leven terug te trekken na de komst van den Koning, oprecht of geveinsd was, is hij door zijn onvermoeide Spaansche intrigueerende werkzaamheid in 't eind voor zijn vaderland een weldaad geweest, hij is de grondlegger van de Spaansche vrijheid, en zonder hem ware de Spaansche omwenteling zeer waarschijnlijk het begin geweest van een burgeroorlog, door de restauratie van het ongelukkige geslacht der Bourbons gevolgd.

De moord van Prim maakte een ontzettenden indruk; op de houding der partijen was deze indruk geen ongunstige; men schrikte als 't ware terug, nu de daad eenmaal was gepleegd, die toch in zulk een nauw verband stond met de hartstochtelijke discussie van de laatste dagen in het parlement; de Cortes trokken de dictatoriale macht aan de Regeering verleend, terug, de ultra's sloegen een bezadigder toon aan en schenen thans wars van alle gewelddadige maatregelen; de partijen, die Straks tengevolge van het voorstel van Romero Robledo zich van elkander dreigden te verwijderen, sloten zich weder bij elkander aan; de unionisten, oude voorstanders van de candidatuur van Montpensier, toonden, voorgegaan door Topete, meer bereidwilligheid om den nieuwen koning te erkennen. De omstandigheden, waaronder de nieuwe koning kwam, waren werkelijk zoo ongunstig niet.

Aan tact om zich zelf en het koningschap op de schoonste wijze te vertoonen, ontbreekt het den koning niet; hij vermeed terstond alle overdreven praal en pronk, en zijn eerste optreden doet denken aan de gemaniereerde burgerlijke manieren van Louis Filippe, zaliger gedachtenis. Wetend dat het leger in Spanje eigenlijk de spil is, waarom de Staat zich helaas beweegt, gaf hij bewijzen de belangen der soldaten te willen bevorderen en hen in de eerste plaats tot vriend te houden, ja de daden van den koning zijn van dien aard, dat indien ooit het vestigen van een vreemde dynastie op den Spaanschen troon mogelijk is, hij daartoe de meest geschikte, de uitgezochte persoon schijnt te zijn. Wij zeggen *indien*, want de loop, dien de zaken langzamerhand nemen, nu het nieuwtje van den koning af is, zijn niet geschikt om vooralsnog aan den heer Amedeo een gunstige toekomst te voorspellen. In schijn gaat alles nog vrij goed; bij de nieuwe verkiezingen voor de Cortes heeft de Regeering de overwinning be-

haald, maar... niet zonder bedenkelijke pressie van de zijde der Regeering op de verkiezingen; ook dit nog daargelaten is de meerderheid van een niet zeer vast gehalte; immers het is een ministerieele meerderheid, en de samenstelling van het Ministerie berust nog altijd op een compromis tusschen de partijen, niet op een gezonde partijvorming. En is iets kunstmatigs in die samenvoeging der partijen; het is het werk van Prim voornamelijk geweest om aan het hoofd der meest talrijke partij, de progressistische, de Unionisten, de gematigden, te overvleugelen en de monarchale democraten tot zich te trekken; het steunpunt van de samenwerking dezer drie partijen was de strijd tegen de republikeinen, die met echte partijwoede werden bevochten, en tegen de reactie.

Ook het tegenwoordige Ministerie is nog altijd in beginsel het oude coalitie-ministerie; drie Progressisten, drie Unionisten, twee Democraten, ziedaar het mengsel; het Ministerie beschikt over twee derden van de stemmen in de Cortes, *zoolang* de coalitie blijft bestaan; de zwenking van een der partijen stelt terstond het kunstmatige werk bloot aan vernietiging, en nu reeds zijn verschillende verschijnselen voorhanden, die doen zien, dat de coalitie zeer los is en aan samensmelting der partijen niet te denken valt. Toen de koning kwam, meenden de ministers dat het voegzaam zou zijn een proclamatie te richten tot het Spaansche volk; dat was zoo de gewoonte en het stond goed bij een nieuwen koning, het kleedde. Maar hoe men ook praatte en weer praatte, men kon het maar niet eens worden; het eene programma was te progressestisch of te democratisch, het andere weer te unionistisch, en in wanhoop besloot men eindelijk van de gewoonte van andere volken af te wijken en geen proclamatie te geven. Topete heeft zich in het ambtelooze leven teruggetrokken, een zware slag voor de Unionisten, en de meest conservatieve onder dezen, zooals Rios Rosas en Canovas dos Castillo hebben verklaard de Regeering niet te kunnen steunen.

Links en rechts van deze gecoaliseerde partijen vindt men de republikeinen, de Alfonsisten (aanhangers van Alphonso, Isabella's zoon, ten wiens behoeve de moeder den 25^{en} Juni van het vorige jaar afstand deed van den troon) en de Carlisten (aanhangers van Don Carlos); allen zijn de onverzoenlijken, de eersten vinden hun steun in alles wat ontevreden is met de antieke en moderne wijze van regeeren, zonder nog bepaald te weten wat zij willen, onder de phrase ‘republiek’ en nog wel de ‘universeele’ hun gebrek aan een duidelijk, uitvoerbaar programma bedekkend, - de laatsten zijn de vertegenwoordigers der legitimiteit, der reactie. Tegenover de tegenwoordige Regeering staan republikeinen, Alphonsisten en Carlisten in de oppositie, een oppositie geheel van dien aard als men die bij uitnemendheid aantreft bij de Romaansche volken; de partij onderwerpt zich niet aan de wettige meerderheid, maar waant alle middelen geoorloofd om het bestaande omver

te werpen en desnoods op de puinhoopen van het vaderland haar eigen idee te verwezenlijken, onverschillig of dat idee door velen of door weinigen wordt gedeeld. En vooral in Spanje, waar de guerilla-oorlog een traditioneel recht bezit, zijn zulke partijen de bron van voortdurende onrust, de kanker van het land.

Voeg hierbij de wolken, die dreigend boven het hoofd van de Regeering, en vooral van den koning zich samenpakken, een oude Spaansche adel, die in den koning den vreemdeling ziet, wien geen Spaansch bloed - alsof dat een eer was, - door de aderen bruist, een aantal generaals die geweigerd hebben den eed af te leggen en, in ongenade gevallen, met echt Spaansche intrigues woelen en werken voor het eerste het beste pronunciamento, dat hen verlost van een Regeering, die zij haten, - en wat van nog meer gewicht is in een land, dat dom is en bigot, een geestelijkheid, die meerendeels nog altijd geweigerd heeft de nieuwe orde van zaken te erkennen, die de nieuwe staatsregeling vloekt, omdat haar privileges zijn gekort en de vrijheid van godsdienst in het Katholieke Spanje is erkend, en in den koning slechts den zoon ziet van den eer- en Godvergeten kerkroover, den geëxcommuniceerden Victor Emmanuel. Waarlijk, zoo van eenig land, is de toekomst van Spanje nog duister en de onderneming van Amedeo lijkt ons nog altijd een zeer gewaagde.

Men heeft natuurlijk zooals altijd in benarde dagen van volken en menschen een schat van goeden raad, - indien hij maar te verteren ware. De jeugdige koning, zegt men, heefteen schoone, heerlijke, edele roeping; hij zal een oudtijds zoo grootsch volk op nieuw op den weg der vrijheid en der ontwikkeling leiden en een heerlijke toekomst openen voor het oude, thans herboren Spanje; hij moet de roeping van het koningschap goed begrijpen, zich boven de partijen stellen, beginnen met het onderwijs te regelen en vooral zijn steun zoeken bij den ontwikkelden burgerstand, - die nog geboren moet worden, - hij moet de rijke hulpbronnen van Spanje ontwikkelen en het volk den geregelden arbeid leeren op prijs stellen, - maar het volk heeft zin noch lust om te werken, daar is een Spanjaard te groot voor, - kortom men heeft een geheel abc gereed voor den koning, schoone theoriën, waarin misschien iets bruikbaars was, indien Spanje niet - Spanje was. Wee het land, waarover de publicisten aan het moraliseeren gaan.

Het lijkt echter een onmogelijkheid dat Spanje na deze laatste omwenteling weder voor goed het slachtoffer wordt van de Bourbonsche en Roomsch-Katholieke vampyrs, maar de beginselen van vrijheid, arbeid en ontwikkeling, zij 't ook zeer gematigd en getemperd door de Zuiderzon en het Romaansche volkskarakter, zullen in elk geval geen vasten wortel schieten als na zwaren strijd, een strijd wellicht te zwaar voor het arme Spanje; de partijbrand kan van dien aard worden, dat hij als een vuurspuwende berg door zijn gloeiende lava verzengt en vernielt, en ten laatste de volkskracht te gering is om den voet voorwaarts te

zetten op den moeielijken weg van vooruitgang. Volken en menschen hebben hun tijd van komen en van gaan, al wanen zij zich in hun verbeelding met de onsterfelijkheid toegerust.

Spanje behoort tot die landen, wier grensscheiding in de laatste jaren niet veranderd is; het denkbeeld van vergankelijkheid dringt zich alleen aan ons op, wanneer wij het grootsch verleden van dit land ons voor den geest roepen. Welke verandering daarentegen wanneer wij de kaart voor ons nemen, die wij in onze schooljaren gebruikten van Italië! Het weleer zoo machtige Oostenrijk terug gedreven tot daar waar de Slavische tongval ons herinnert, dat wij een geheel andere wereld, die van het Oostersch-Europa, zijn binnen getreden. De vorsten van Parma en Modena, van Napels verdreven, en op het Vaticaan te Rome alleen zetelt nog de eerbiedwaardige grijsaard, Pio Nono, met het schamel overblijfsel, dat hem van zijn in vergelijking uitgestrekte bezittingen is overgebleven. Wij behooren niet tot die kleingeestige en kleinhartige Protestanten, die, omdat die goede oude man toevallig het hoofd is van een ander kerkgenootschap, geen sympathie voor hem kunnen gevoelen. Pius IX is integendeel voor ons een der belangwekkendste en deerniswaardigste personen uit onzen tijd. Een man eenmaal van grootsche verwachting, wiens hart warm klopte voor zijn vaderland en voor de vrijheid, heeft hij, teruggeschrikt voor de revolutionaire woestaards, bijna vertwijfelend aan zich zelven, zich in de armen geworpen, zooals zoo menige zoon onzer eeuw, van het conservatisme. De beweging, die hij eenmaal trachtte te leiden, de stroom, dien hij dacht te besturen, wordt thans, in andere gedaante voor hem opgetreden, door hem gevloekt: dat Italië, dat hij liefhad, innig lief, is hem een hel geworden waar roovers en dieven den toon aangeven. En toch, bij al de bitterheid, die zich van hem meester maakt na het aanschouwen van de werken van de kinderen der 19de eeuw, men kan als Pius IX niet gedweept hebben, zonder daarbij voor den geest te zien verrijzen het ideaal dat ook hij zich vóor '48 van een nieuw Italië had gevormd. Er moet door dat leven soms een weemoed ruischen als die van de gebrokenen van hart. 't Is waar, de openbare taal die uitgaat van dat machtig hoofd van het grootste christen-kerkgenootschap ademt een vastheid, een beslistheid, die geen schijn of schaduw zelfs van weifeling in de verste verte doet vermoeden, en wij gelooven gaarne, dat Pius IX met de meest hechte overtuiging gelooft wat hij zegt en schrijft; wellicht is die weifeling - het woord is te sterk - zoo diep verscholen in zijn eigen ziel, dat hij er zich zelf niet meer van bewust is. Sedert hij afstand deed van zijn eigen ideaal, is hij geheel onder den indruk gekomen van zijn omgeving; zie dat ronde goedhartige gelaat, al dat gemis van scherpe trekken, rechte lijnen, en gij begrijpt dat hij daarvoor vatbaar is, meer dan eenig mensch. En met die omgeving heeft hij zich vereenzelvigd, zoo-

dat hij er zich niet meer van weet te onderscheiden; in het geloof, dat de Jezuïeten de eigenlijke steunpilaren zijn van de Kerk, - de wonderen door deze heilige, vaak miskende en verguisde Orde gewrocht, hebben hem steeds daarin bevestigd, - heeft hij bijna blindelings de ingeving van die Orde gevolgd; hij bezwoer nog onlangs dat dit niet het geval is; maar zelfkennis is voor den goeden Pius al even moeielijk als voor de overigen der menschenkinderen, die het *qui s'excuse*, *s'accuse* steeds op anderen, niet op zich zelf willen hebben toegepast. Met al de naïveteit van het godsdienstig geloof vermeide Pius zich in de grootsche plannen, waarmede de wereld op nieuw aan den scepter van den driewerf gekroonden koning van Rome zou worden onderworpen. Wie zal beweren, dat hij al het menschelijke zoo zeer had uitgeschud, dat de gedachte aan zijn onfeilbaarheid hem niet bekoorde tevens, zij 't dan ook onder de gedaante van de heerlijkheid van Petrus' Kerk? Dat dogma der dogma's, dat bij Pius IX geworden was het middelpunt, waarom de wereld zich zou bewegen, de wereld lette er niet op in het gedruisch van het oorlogsgewoel, ja alsof zij wilde beproeven hem op nieuw zijn ideaal te ontrukken, - te gelijkertijd, dat hij meende het toppunt zijner wenschen te hebben bereikt, dat hij door het vergaderd Concilie werd onfeilbaar verklaard, ontnam die wreede wereld hem de kleene bezitting, die hem nog was overgebleven, en zij dwong hem om te vluchten, of zich op te sluiten als een gevangene in zijn paleis. Pius' geloof is te groot om aan een noodlot te gelooven.

En toch, hoe verklaarbaar is niet het lot van dien grijsaard, waarvan de somberheid alleen kan worden getemperd door zijn kinderlijk geloof. Het brandpunt geworden, waarin de stralen van zijn omgeving zich samentrekken, is hij als de belichaamde antithese van onze eeuw. Hij weet dit; daarom vloekt hij die eeuw en alles wat haar eigenaardig kenmerkt; zijn onderdanen zuchten onder de middeleeuwsche kerkelijke administratie, - Pius, hoe gevoelig ook voor elk lijden, heeft geen oor voor die klachten; de vreemde Mogendheden, die herhaaldelijk met haar bajonetten hem moesten beschermen tegen de volgers zijner eigen Kerk, waarschuwen hem de dringendste hervormingen in te voeren en vredestichter te zijn voor zijn onderdanen; met een tergend geloovigen glimlach worden zij de een voor de andere na afgescheept, en eindelijk mede begrepen in den algemeenen vloek over deze eeuw. Is het te verwonderen dat niemand hem bijstond in den ongelijken wereldlijken strijd en men nauwelijks een woord van sympathie over heeft voor zijn ongeluk? Men zegge van den tijdstroom wat men wil, - hetzij hij leidt tot vooruitgang of tot verachtering, - die stroom is onweêrstaanbaar; op zijn hoogst kan men hem leiden voor een deel, maar hem niet keeren, niet terugdringen; de beste en edelste krachten bezwijken in dien wanhopigen strijd, alle wapenen worden bot geslagen, en het minst stoort hij zich aan klagen of vloe-

ken of zuchten. Zedelijkheid kent hij niet; recht is voor hem een verouderd begrip; wanneer hij het nationaliteitsbeginsel wil toepassen, wanneer hij het zelfsbestuur der volken wil invoeren, dan maakt hij een Bismarck of een Cavour tot de uitvoerders van zijn wil, en zij wentelen zich in bloed en rooven en stelen, of de omwenteling rijdt op haar verpletterenden wagen door het land en jaagt de vertegenwoordigers der legitimiteit op de vlucht. Steeds zijn de Jezuïeten de vijanden geweest van die vreeselijke, die onzedelijke macht; strijd daartegen is van de eerste ure af de leuze geweest van de kinderen van Loyola.

Het verraadt dan ook een groote mate van oppervlakkigheid, wanneer men zich verwondert, dat Pius IX zich niet in zijn lot schikt en, rekening houdend met de werkelijkheid, van Italië de meest gunstige voorwaarden bedingt voor de uitoefening van zijn kerkelijk ambt. Als de Curie te Rome hiertoe medewerkte, zou zij eenvoudig ophouden te zijn wat zij is. Het behoud van de wereldlijke macht des Pausen wordt daarbij gewoonlijk door vele Protestanten scheef beoordeeld; zij stellen zich voor, dat het eigenlijk een groote verlichting moet zijn voor den Paus, dat hij geen koning meer is, geen leger meer heeft te onderhouden en zich niet meer behoeft te bemoeien met een administratie, die tijd en kracht ontrooft aan de ‘geestelijke’ bezigheden; maar men vergeet dat het denkbeeld van Kerk bij de Protestanten van geheel anderen aard is; de godsdienst is hier teruggebracht tot de ideeën-wereld en bestaat ook zonder verwerkelijking in de stoffelijke wereld. Rome daarentegen maakt aanspraak op de heerschappij over het stoffelijke, het heeft het reuzendenkbeeld de wereld in zich op te nemen; het hangt samen met de geschiedenis, en hetgeen het als zoodanig beschouwt in traditie en legende. Voor den geloovigen Katholiek staat of valt de Kerk van Christus met de geheele vrije beschikking over het patrimonium van Petrus, en hetgeen daaruit geworden is. Schoon niet geformuleerd en door geen Concilie ooit vastgesteld, is de wereldlijke macht des Pausen een dogma voor den Katholiek, en de beweging onder de Katholieken tengevolge van de gebeurtenissen in Italië is daarmee verklaarbaar en natuurlijk. En omdat de wereldlijke macht van den Paus-Koning een dogma is, baten ook geen redeneeringen. De gronden, die men daarvoor van de zijde der Katholieken aanvoert, zijn slechts de uiterlijke bolster, niet het wezen van de zaak; de Paus, zegt men, moet onafhankelijk zijn van elken invloed van de wereld, en dat is alleen mogelijk wanneer hij zelf souverein is; de Paus kan niemands onderdaan zijn, en waar kan hij anders souverein zijn dan te Rome, de plaats, geheiligd door de overlevering, de plaats waarnaar de ‘geloovigen’ zich noemen. De Roomschkatholieken kunnen dan ook niet anders dan in de bezetting van Rome een voorbijgaande phase zien van de wereldgeschiedenis en zij zoeken hun troost door middel van hun phantasie in de toekomst, zooals de

Christenen dat alle eeuwen door op zulk een benijdenswaardige wijze hebben gedaan. Daarom blijft Pio Nono te Rome, als een voortdurend protest, dat elken dag door millioenen Katholieken wordt herhaald.

Men kan de Regeering van Italië den lof geven, dat zij gedaan heeft en doet, wat zij kan om den Paus en de Curie bij de verandering der tijden zooveel mogelijk te gemoet te komen. Zij kan zich natuurlijk niet ophouden met de quaestie van het traditioneel recht, zij kan alleen vragen wat is, wat werkelijk bestaat tengevolge van den drang des tijds, geworden uit oorzaken, die zij niet in haar hand heeft; wees verzekerd dat zoowel Victor Emmanuel als menig Italiaansch staatsman die Romeinsche quaestie dikwijls genoeg heeft verwenscht, en gewild dat het Pauselijk Rome overal elders lag behalve in Italië. Het gaat niet aan, zou men van deze zijde de Curie kunnen toevoegen, altijd geschiedenis te spelen en het heden te fatsoeneeren of te reconstrueeren naar het verledene; gelijk de geschiedenis geen begin heeft, heeft zij ook geen einde, en wat heden is, is slechts de voortzetting van een keten, waarin elke schakel evenveel recht heeft van bestaan; pruttelaars voor en over het oude zijn er altijd geweest, en men behoeft daarvoor geen Paus te wezen en niet Roomsch; het komt er slechts op aan een toestand te scheppen, die het best mogelijk aan de eischen der werkelijkheid beantwoordt, en al pruttelende groeien dan de beminnaars van antiquiteiten in het nieuwe in.

Het is inderdaad opmerkelijk - en wel niet enkel een gevolg van zekere huivering van de Italiaansche staatslieden tegenover den Paus, die met al zijn vervloeken in 't eind vrij machteloos is, - dat al de aanvallen van de Curie te Rome, de kleingeestige hatelijkheden, die in bijna elke Roomsche circulaire voorkomen, niet den minsten invloed hebben uitgeoefend, en zoowel de Italiaansche Regeering als het Parlement geen oogenblik er aan gedacht hebben om dezelfde wapenen, waarmee de Curie te Rome strijdt, ook eens te bezigen; geen schijn zelfs van haat of zucht tot weerwraak. Indien de Italiaansche Regeering de wet betreffende de waarborgen van den Paus had moeten maken voor twee andere partijen en zij zelve niet bij de zaak was betrokken, had zij het niet loyaler kunnen doen, Ook de partijgeest scheen in het Italiaansche Parlement geboeid bij het behandelen van de Romeinsche quaestie. Het Regeerings-ontwerp werd eerst in de Kamer gewijzigd, daarna door den Senaat op nieuw geamendeerd, en door wederzijdsche toegevendheid is een wet tot stand gekomen, waarbij aan de Kerk, en ook aan den Paus, een mate van vrijheid wordt toegekend, zooals zij in geen anderen staat bezitten, een vrijheid zoo uitgebreid, dat zij wel eens gevaarlijk zou kunnen worden voor den Staat.

De titel van dat wetsontwerp luidt in zijn geheel: ‘Wet betreffende de waarborgen van de praerogatieven van den Paus en van den heiligen Stoel en betreffende de verhouding tusschen Staat en Kerk’ en is verdeeld in twee hoofdstukken. Het eerste handelt over de per-

soonlijke rechten en praerogatieven van den Paus; het tweede over de verhouding van den Staat tot de Kerk. In het eerste wordt de persoon van den Paus voor heilig en onschendbaar verklaard; misdaden en vergrijpen tegen den Paus worden gelijk gesteld met die tegen den persoon des Konings. De Regeering kent aan den Paus koninklijke eer toe, zooals de andere Katholieke souvereinen hem die toekennen. De Paus kan een garde houden tot bescherming van zijn persoon en zijn paleizen, zoo groot en van welken aard hij wil. De Paus verkrijgt een jaarlijksche dotatie van 3.225.000 Lire (ongeveer 1½ millioen gulden), de som die op de begrooting van den Kerkelijken Staat was uitgetrokken voor de H. Apostolische paleizen, het H. College, de geestelijken, Congregraties, Staats-secretariaat en buitenlandsche diplomatie. Deze dotatie is vrij van alle staats-, provincie- en gemeentelasten. De Paus blijft in het bezit van de paleizen van het Vaticaan en van het Lateraan en het kasteel Gandolfo met alle onderhoorigheden; al deze gebouwen en wat daarbij behoort zijn onvervreemdbaar, vrij van alle lasten en kunnen nimmer ten algemeenen nutte worden onteigend. De kunstverzamelingen en bibliotheken in die gebouwen zijn eveneens voor onvervreemdbaar verklaard; wel had de Kamer deze kunstverzamelingen en de Vaticaansche bibliotheek voor nationaal eigendom verklaard, maar de Senaat heeft deze bepaling verworpen, en zoowel de Kamer als de Regeering hiermee genoegen genomen. Een der belangrijkste artikelen, waarover lang gediscussieerd is, is de bepaling, dat geen staatsambtenaar tot het verrichten van ambtsbezigheden, de Pauselijke paleizen of de tijdelijke residentie van den Paus zonder diens toestemming mag binnentreden. Dezelfde bepaling is van toepassing op alle plaatsen, waar een Conclave of een Concilie is vergaderd, terwijl eveneens aan de geestelijke omgeving van den Paus, aan de bij hem geaccrediteerde gezanten uitgebreide praerogatieven in dezen zin zijn verleend. De Paus is volkomen vrij in zijn briefwisseling met het episcopaat en de geheele Katholieke wereld, zonder eenige inmenging van de Italiaansche Regeering; hij zal beschikken over een eigen posterij en telegraafdienst. Alle Pauselijke seminariën, academiën, universiteiten en welke geestelijke inrichtingen ook voor onderwijs in Rome blijven uitsluitend onder het gezag van den Paus; de diploma's daar uitgereikt hebben dezelfde kracht als die door buitenlandsche faculteiten verleend.

Het tweede gedeelte van de wet, handelende over de betrekkingen van den Staat tot de Kerk is bijna nog gewichtiger dan het eerste. De Italiaansche Regeering doet afstand van haar rechten op de Apostolische legatie op Sicilië, op de benoeming van, de voordracht tot geestelijke ambten of bedieningen, welke zij totdusverre tengevolge van concordaten, wetten of overleveringen bezat, evenwel onder dat voorbehoud, dat alleen burgers van het Koninkrijk Italië in het bezit kunnen treden van de beneficiën; uitgezonderd hiervan is weder het gebied

van Rome, waar de bepaling niet kan worden toegepast om het college van kardinalen. De Italiaansche Regeering ontheft de bisschoppen van de verplichting om den eed te doen aan den Koning; afgeschaft zijn het *exequatur* en het *placetum regium* voor alle acten en publicaties van de geestelijke autoriteit, met uitzondering van dezulke, die betrekking hebben op de geestelijke eigendommen; hierin zal voorzien worden door een bijzondere wet. In geestelijke zaken en die betreffende de kerkelijke tucht is geen appel tegen de geestelijke autoriteiten geoorloofd; de Staat biedt daarentegen ook geen hulp tot uitvoering van kerkelijke vonnissen en de burgerrechterlijke kracht van die vonnissen is afhankelijk van de uitspraak van de gewone rechtbank; de kerkelijke vonnissen zijn nietig wanneer zij in strijd zijn met de staatswetten. Over de erkenning van geestelijke corporaties als rechtspersoon zal een latere wet beslissen.

Men ziet, de Curie te Rome heeft alle redenen van tevredenheid; de bepalingen in deze wet opgenomen zijn zoo gunstig als men immer had kunnen hopen en verwachten, gunstiger dan men in eenig land zou hebben kunnen verkrijgen. Voor een deel heeft men dit toe te schrijven aan de vrees van de Italianen, dat de Paus-quaestie aanleiding zal geven tot interventie van buitenlandsche Mogendheden; zij willen die voorkomen, en geen beter middel daartoe dan het verleenen van waarborgen aan den Paus in dien vorm, dat iedereen terstond moet toestemmen: hier in alles geboden wat er ooit gegeven kon worden; de Paus *kan* niet meer vragen. Maar vrees is niet alleen de hefboom geweest van deze toegevendheid; men draagt in Italië noch den Paus noch de geestelijken een kwaad hart toe, in weerwil van al hetgeen deze op de nationale beweging hebben gescholden; men wil de geestelijkheid op haar eigen gebied volkomen vrijlaten en de meeste loyaliteit tegenover de Kerk in acht nemen; men wil - en daar schuilt ook nog eigenbelang onder, - den Paus gaarne te Rome houden en zich daarvoor zelfs wel opofferingen getroosten. Wellicht is Italië ook het éénige land, waar men het beginsel: de vrije Kerk in den vrijen Staat, zoo consequent kan toepassen, zooveel concessies doen aan de Kerk, die zulk een groote mate van vrijheid verleenen; men weet toch dat deze vrijheid, telkens door de Curie geëischt, nooit aan slechter handen is toevertrouwd; daar gelaten nog dat zij met die vrijheid den mensch in het kerkelijk keurslijf perst, tot het menschelijke is verwrongen of gedood, de boa constrictor, die vurige oogen werpt op de menschelijke ziel, haar betoovert door het bedriegelijk lokaas der zaligheid, om haar te worgen en te verslinden, wil Rome alleen de vrijheid om den modernen staat te bestoken, tegen hem te intrigueeren, en alle heerschappij aan zich te trekken; leven en laten leven, het kerkelijk geloof kan het niet, en vooral het Roomsche niet. Maar in Italië, waar de zetel van de Roomsche Kerk is gevestigd, is de Kerk het minst gevaarlijk, reden waarom de vrijheid

het minst kwaad kan; de meer ontwikkelden in Italië zijn ongeloovigen of ten minste twijfelaars, die met kerkelijke zaken zich nooit ernstig bezig houden; het eigenlijke volk is weinig ontwikkeld, maar veelal ook onverschillig op het punt van godsdienst; bij alle kerkelijkheid heeft het weinig ontzag voor de geestelijken, juist omdat deze in Italië talrijker zijn dan elders, hebben zij dien glans van heiligheid verloren, dien de priester als zeldzaam verschijnsel en door zijn afzondering elders opwekt; men kent de priesters te goed en weet dat zij, terwijl het volk arm is, zich zelven hebben rijk gemaakt; een anti-clericale omwenteling zooals de nationale beweging in Italië voor een goed deel is, kon ook alleen in Italië met zoo weinig schokken gepaard gaan. Overtuigd derhalve dat de invloed van den geestelijke op het volk over het geheel zeer gering is, meenden de Italiaansche Regeering en het parlement, zonder bezwaar het beginsel van de vrije Kerk in den vrijen Staat, de leuze van den grooten Cavour, praktisch te kunnen toepassen.

Dat de Paus en de Curie te Rome van de edelmoedigheid der Italianen niets willen weten, verwondert ons niet; behalve de innerlijke noodzakelijkheid, die, zooals wij straks aantoonden, den grond daartoe legt, wantrouwt men de Regeering van Victor Immanuel zooals men den dief en den roover wantrouwt. Terwijl ieder nadenkende begrijpt, dat alleen het eigenbelang Italië reeds noopt om stipt de wet op de waarborgen van den Paus ten uitvoer te leggen, blijft men te Rome alle vertrouwen weigeren, behalve op het Italiaansche geld; den eersten termijn van de dotatie heeft men namelijk stilzwijgend opgestoken. Pius IX houdt vast aan zijn: *non possumus* en zijn omgeving beschouwt de tegenwoordige gebeurtenissen als een beproeving van hooger hand opgelegd, maar die juist daarom voorbijgaande is; de organen der Curie, de *Unita Cattolica*, de *Univers* bulderen elken dag tegen de roovers van Florence, en dreigen nu met d' een dan met d' andere interventie. Ja, indien papieren interventiën, indien adressen, en Kamerinterpellaties, indien de dwaze weelde van buitenlandsche gezanten kon baten tegen de soldaten van Victor Emmanuel! En de zwaarste slag is zeker de troonrede van keizer Wilhelm geweest en het votum van het Duitsche Parlement, omdat men zich, en niet ten onrechte vleide, dat het onderhoud van keizer Wilhelm te Versailles met den bisschop Ledochowski iets goeds zou uitwerken. Wij wezen vroeger reeds op de verandering van stelling door de Pruissische regeering tegenover de Curie. Op Oostenrijk, machteloos in zich zelf, heeft men de hoop laten varen om nu zich weder te vleien met de hulp van Frankrijk, dat in de eerste jaren wel niet meer dan diplomatieken steun zal kunnen geven. Nergens hulp, nergens bijstand, en de tijd nadert dat de zetel van de goddelooze regeering te Rome onder de muren van het Vaticaan zal worden gevestigd, en wanneer die eenmaal voor goed derwaarts is overgebracht, welke macht zou er dan zijn, die een oorlog zou willen aanvangen met een rijk van ruim 26 millioen zielen, waar wel evenals

overal elders de partijschap woedt, maar waar men één is, waar het aankomt op het lievelingsdenkbeeld: Rome de hoofdstad van Italië. Die oorlog, door de Curie gewenscht, zou reeds op dit oogenblik niets anders tengevolge hebben, dan dat met Rome het Vaticaan werd verwoest, en naast de puinhoopen van het Romeinsche Keizerrijk die van de Pieterskerk verrezen, waarmee men de geschiedenis zou vooruitloopen.

Het *non possumus* zal derhalve ook nu weder een ledige klank blijven en ook zonder erkenning van de zijde des Pausen zal de wet op de waarborgen feitelijk worden ingevoerd. Het is de vraag echter, of daarmee alle moeilijkheden zijn opgelost en, het booze gelaat der Curie daargelaten, het afgeknotte Pausdom en de moderne Staat te zamen te Rome zullen kunnen leven. Een der gevaarlijkste bepalingen in de wet is de onschendbaarheid van het grondgebied van de pauselijke residentie; men weet, dat sinds lang de Kerkelijke Staat, en met name Rome het broeinest was van alle tegen de Italiaansche Regeering gerichte reactionaire kuiperijen; dat zal er natuurlijk niet op verbeteren; en volgens de letter der wet is de Italiaansche regeering machteloos tegen zulke ondernemingen in 's Pausen paleizen. En welke houding moet de Regeering aannemen, wanneer werkelijk te een of ander tijd door de vreemde gezanten op het Vaticaan aanslagen worden gesmeed tegen Italië? zal dan de Italiaansche Regeering niet op grond van zelfbehoud haar toevlucht moeten nemen tot andere maatregelen, die niemand haar ten kwade zou kunnen duiden, maar waardoor de vrijheid des Pausen wordt verkort? Toch is dit gevaar wellicht meer schijnbaar dan wezenlijk; welken invloed hebben de protesten en verwenschingen van den Paus en de reactionaire intrigues op de Italianen tot heden uitgeoefend? Indien men het ontstaan van deze of gene rooverbende uitzondert, die de wegen eenigen tijd onveilig maakte en de goede burgers zonder onderscheid van staatkundige geloofsbelijdenis geld en goed afzette, niets, - letterlijk niets. En wat kan de Paus ooit ter wereld uitrichten met al zijn schrijverij, indien de Italianen zelven niet verlangen van hem en de zijnen gediend te zijn op staatkundig gebied? Gelijk men buiten Rome, buiten Italië zich altijd meer bekommerd heeft om het Roomsche geloof dan in de bakermat zelve, lijkt het ons, dat men ook thans over den toestand van den Paus in den vreemde veel meer beweging maakt dan te Florence; die quasi ernstige debatten over den gevangene op het Vaticaan, die het waarlijk zoo kwaad niet heeft, in de verschillende Kamers, ook ten onzent, zij zijn weldra voor de Italianen een onderwerp, meer om zich meê te amuseeren dan om er zich over te verontrusten. Men kan over de Paus-quaestie heel wat woorden zoek maken, en den kerkelijken hartstocht aanblazen, - de werkelijkheid ligt te veel op de oppervlakte om het lang vol te houden: de Italianen zijn nu evenwel te Rome en verlangen den Paus wel als geestelijk herder, maar niet als koning, en het gaat niet aan in onzen tijd hen daartoe te dwingen, omdat een aantal Katholieke

niet-Italianen, die nooit de genoegens van het middeleeuwsche kerkelijke staatsbestuur hebben gesmaakt, nu eenmaal zich voorstellen, dat dit onmisbaar tot het Roomsche geloof behoort. De Italianen, hoezeer ook op het verblijf van den heiligen Vader te Rome op het Vaticaan voor zijn eigen zaken gesteld, zouden denzulken licht kunnen toevoegen: welnu, neem dan zelf den Paus en maak hem koning bij u, wij hebben er geen lust in.

Men zegt, dat het vaststellen van het dogma der onfeilbaarheid de eerste onvoorzichtigheid geweest is van de Jezuieten, - wij zouden de exploitatie met het wereldlijk gezag van den Paus de tweede kunnen noemen. Immers, het moet op den duur, ook bij minder ontwikkelden, schade doen aan het kerkelijk geloof, dat men daaronder opneemt een punt, dat men gerust kan beschouwen als een verloren post; de kansen op de herstelling van het wereldlijk gezag toch zijn zoo uiterst gering, dat men van de phantasie wel wat te veel eischt; men moet om het geloof in zijn kracht te bewaren zoo weinig mogelijk de verwezenlijking van aardsche zaken daarin betrekken. Reeds nu verkeeren de Katholieken in een bedenkelijke spanning tengevolge van de opwinding door de geestelijkheid met die wereldlijke macht; en die overspanning doet geheel die bedachtzaamheid, die voorzichtigheid uit het oog verliezen, die anders zoo zeer het kenmerk is van alles wat van de Curie te Rome uitging; nooit kwamen de Ultramontanen zoo open met hunne eischen voor den dag, nooit sloegen zij een stouter toon aan. Ook al behalen zij ten gevolge van hun meesterlijke organisatie meer overwinningen op het slagveld der verkiezingen, zij verliezen aan den anderen kant, - en meer dan zij weten, - door hun overvragen, door hun voorbijzien van alle werkelijkheid; de Ultramontanen doen met hun drukte tegenwoordig wel eens denken aan den man, die in zijn opgewondenheid zijn eigen glazen inwerpt.

21 *Mei* '71.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Marco Kalergi en Bianca Muazza.
Door D^r^. R.C.H. Römer.

Over de oude hoofdstad van Kandia, dat de eilandengroep tusschen Griekenland en Klein-Azië naar het Zuiden als afsluit en tevens over het bekoorlijke landgoed in hare nabijheid daalde de avond. De zon, schoon reeds ten halve weggedoken achter den heuvel, aan wiens voet het laatste lag, vergulde toch nog als de veste in 't verschiet en de zee, die haar bespoelde, de olijven, granaten en moerbeziën niet alleen, die hier en ginds op korten afstand van het landhuis zich verhieven, maar ook den wijngaard, die er tegen leunde en met zijne weelderige takken en breede bladeren aan de voorzijde er van eene allerliefste veranda vormde.

Onder dit looverdak toefden te dier stonde eene vrouw van ietwat rijper leeftijd en een man, die nog nauw de jongelingsjaren achter zich had. De kleeding van moeder en zoon - want dit waren zij - duidde aan, dat zij tot de aanzienlijken van het eiland behoorden. Zij droeg eene tuniek van donker blauwe zijde over een onderkleed, dat wel van dezelfde stof, maar van grijze kleur was. Een gaasachtig doek, dat van onder de korte en wijde mouwen der eerste te voorschijn kwam, hing ruim om hare onderarmen; waar het laatste de borst niet verder bedekte, was van hetzelfde doek, maar dáár met kunstig stiksel belegd. Haren hals omgaf een snoer van paarlen, haar middel een gordel, waarop eveneens paarlen gehecht waren. Hij had op het hoofd eene muts van roode zijde, die met gouddraad omslingerd was en waarvan een zwarte kwast naar beneden hing. De blauw-

zijden mantel, die met rood gevoerd was, liet boven den zwarten gordel het gele kamizool en er onder het onderkleed van nanking-kleur zien. Versiering van gouddraad eindelijk, als de muts, had het roode schoeisel, waarin de voeten staken. Wat het overige van haar uiterlijk betrof, zij had onder de donkere lokken een paar oogen, dat even goed den levenslust wist uit te drukken, die een oorspronkelijke trek van haar karakter was, als den weemoed, die er later in opgenomen werd. Sprak zijn voorhoofd van schranderheid, zijn blik, iedere trek van zijn gelaat deden het van geestdrift voor wat schoon was en edel. Bij dat een en ander hadden beider houding, gebaren, toon iets gevormds, iets waardigs, iets, dat evenzeer innam, als het achting inboezemde.

Ofschoon de moeder zich ijverig bezig hield met het handwerk, dat zij met zich bragt, hield zij toch nu en dan op om het oog te laten weiden over het schilderachtig landschap vóór haar of het te vestigen op den innig geliefden zoon. Zoo vaak zij het laatste deed, ontging haar niet, dat zijn gelaat telkens op nieuw gerigt was naar de plek, waar op de reede der hoofdstad de scheepswimpels te beter zigtbaar werden, naar mate zij bij het worden en toenemen der avondkoelte zich meer ontplooiden en overtuigde zij zich te gelijker tijd, dat daarbij een lach van vergenoegdheid om zijne lippen speelde. Het deed haar met iets bewogens in hare stem tot hem zeggen:

- Marco! zoo vergenoegd, ofschoon ge voor langen tijd mij verlaten zult?

Als ware hij op eenig kwaad betrapt, wendde hij snel het gelaat af van die bodems ginds en beantwoordde hare vraag, terwijl hij met teederheid haar aanzag:

- Moeder, dierbare moeder! zou de gedachte van wie weet hoe lang van u gescheiden te zijn mij niet aandoen? Maar die schepen brengen mij naar de keizerstad eerst en van dáár naar die der dogen en beiden zijn mij dier, als die zooveel bezitten wat mijne kunstliefde bevredigt - dier, al vergeet ik niet, hoe de laatste reeds meer dan twee eeuwen onzen geboortegrond overheerschte en hoe ten aanzien der eerste de voorspelling geschied is, dat in hare wijken de wreede Turk zich nestelen en van haar uit op zijne beurt dien geboortegrond overheerschen zal, als nog eens twee eeuwen zullen weggezonken zijn in den oceaan des tijds. Toen ik vóór twee jaren door Bijzantiums monarch - gij weet op wiens aanbeveling - geroepen en daarna naar het Westen gezonden werd, toen heeft, onder meer, de Sophiakerk ‘de aardsche hemel,’ zooals zij genoemd wordt, ‘het tweede firmament, het voertuig der cherubim, de troon van Gods glorie’, toen hebben later in Venetie de Marcuskerk en het dogepaleis met hunnen rijkdom van hetgeen de kunst uit iedere kostbare stof door beitel of penseel of ander werktuig in het leven roept, zulk eenen onuitwischbaren indruk op mij gemaakt, dat ik er niet aan denken kan, of ik

vergelijk ze bij de slang, waarvan verhaald wordt, dat wie haar aanziet, haar niet ontvlugten kan, ook schoon hij het wille, niet. 't Verheugt mij, 't brengt mij in verrukking, dat ik ze weêr zal zien, al zal ik ze niet zien kunnen, zonder binnen de muren er van en daar buiten voor mijne verbeelding te zien rijzen, in het Westen de mannen, die vóór zeventig jaren den moord mijner voorzaten, der Kalergis bevalen, toen deze, als te voren de Cortazzis en Gradenigos, 't Venetiaansch juk trachtten af te schudden en in het Oosten hen, die zoo de voorspelling niet faalt, misschien aan het bloed van mijn nageslacht zich vergasten zullen.

Zij had des jongelings woordenstroom niet gestuit, de moeder, maar nauwelijks hield hij stil, of zij hernam:

- Behoorde niet uw vader, die ons te vroeg ontviel, tot de vurige beminnaren en verdienstelijke beoefenaren der kunst? En ik zou het niet op prijs stellen, dat zijn eenig kind ook daarin op hem gelijkt? Toch is er wat mij bij het zien van uwe vergenoegdheid wegens den aanstaanden togt doet huiveren - wat den wensch bij mij doet opkomen: hadde niet de kunst, die hem van mij verwijdert, zijne liefde, maar die hem mij laten zou, de natuur hier: deze heuvelen en deez korenvelden, deez boomen en deez bloemen, deez hemel en deez zee - wat mij zou kunnen doen smeeken: blijf, Marco! blijf....

- Spreek, moeder! deed Marco geroerd zich hooren.

- Uwe liefde tot uw vaderland, mijn zoon! hervatte zij. Als in uws vaders borst bruist zij in de uwe. Eén onvoorzigtig woord uit eens Kalergis mond, één twijfelachtig gebaar van eens Kalergis hand en - Venetie kent geen vergeven.

- Stel u gerust, sprak Marco kalm. Weet, dat ik bij mijn vroeger verblijf in de stad, die u vrees aanjaagt, in de schatkamer der Marcuskerk de gouden kroon gezien heb, die met paarlen, robijnen, saffieren en smaragden versierd is en tot omschrift heeft: koningrijk van Kandia - gezien dat geen trek van mijn gelaat den bewaarder verried, wat bij 't aanschouwen van 't vernederd sieraad in mij omging. Bovendien kom ik er niet in het gevolg van den keizer?

- De Madonna zal ik voor u bidden, mijn kind! beloofde de moeder, dat zij u veilig over de golven voere, aan land voor gevaar u behoede en u met haar, welker naam ge niet uitspreekt, maar die nog wel meer, dan de kunst, de oorzaak uwer vergenoegdheid zal te achten zijn, met Bianca Muazza keeren doe, opdat wij hier te zamen dagen slijten, zooals ze in Eden alleen gesleten zijn, totdat ge - zij 't eerst na jaar en dag! - mij de brekende oogen toedrukt en ter ruste legt bij uwen vader.

- Amen! riep Marco, zij 't eerst na jaar en dag! Als zij de mijne zijn zal, Bianca, de schoone met haar helder hoofd en warm gemoed, dan lokt mij Konstantinopel noch Venetie weg van den bodem, waar ik het levenslicht aanschouwde. 'k Wil dan nog le-

ven voor de kunst, maar leven 't meest voor hare en voor uwe liefde.

Met eenen kus, der moeder op de lippen gedrukt, bezegelde de spreker zijn voornemen.

Den volgenden morgen rukte hij uit hare armen zich los en begaf zich aan boord van een der vaartuigen, waarvan een gedeelte van Venetie gekomen, een ander gedeelte op Kandia was uitgerust, maar die allen eerst Konstantinopel, daarna Venetie tot bestemming hadden.

't Mogt eerst de 9e Februarij wezen, toch was op dien dag in het volgende, het jaar 1438, voor de Lagunenstad de lente reeds aan 't keeren.

En feest vierde Venetie - dubbel feest, wijl niet slechts een aanzienlijke met zijnen stoet kwam om voor eene wijl haar gast te wezen, maar tevens het zachtere jaargetijde aan dat komen eenen blauwen hemel, eene gouden zon en eenen kristallen waterspiegel leende.

Op den Griekschen keizerstroon zat sedert dertien jaren Johannes Paléologus, maar die troon, die reeds ineengestort ware geweest, indien der Turken sultan, Bajazet, niet door Tamerlan, den koning der Mongolen, ware verhinderd geworden hem te sloopen, waggelde voort, ja! meer dan te voren, nadat deze, gereed om ook China voor zijnen scepter te doen buigen, op den togt derwaarts den geest gegeven had. Johannes, het gevaar bevroedende, dat zijnen zetel bedreigde, gordde zich aan om, zoo mogelijk, het af te wenden. Had hem zijn vader Manuel met regt Grieksche sluwheid dit voorgehouden: ‘onze laatste toevlugt tegen de Turken is hunne vrees voor onze vereeniging met de Latijnen, voor de krijgshaftige natiën van het Westen, die zich tot onze ondersteuning en tot hunnen ondergang zouden kunnen wapenen. Zoo vaak ge door de ongeloovigen bedreigd wordt, breng dit gevaar onder hunne oogen. Doe het voorstel tot een concilie, raadpleeg over de middelen, maar zorg altijd, dat gij het zamenroepen eener vergadering verschuivet en ontwijket, wijl zulk eene noch in het geestelijke, noch in het tijdelijke ons van nut kan zijn. De Latijnen zijn trotsch, halstarrig de Grieken; geene van beide partijen zou willen toegeven of herroepen en de poging tot eene volkomen vereeniging zou de scheuring bevestigen, de kerken van elkander vervreemden en ons, zonder hoop of hulp, prijsgeven aan de genade der barbaren’ - had zijn vader dit hem voorgehouden, hij oordeelde de omstandigheden, waarin hij zich geplaatst zag, van dien aard, dat hij den bijstand van het Westen zich verzekeren wilde, ook al kon dit niet geschieden, dan tot den prijs van niet in schijn, maar in de daad zich te leenen tot de vereeniging der Oostersche met de Westersche kerk.

Er waren in de laatste omstandigheden, die der onderneming gunstig schenen. Te Bazel was sedert het jaar 1431 een algemeen con-

cilie bijeen, dat even als de vroegere te Pisa in 1409 en te Constantz in 1414, hervorming der kerk in hoofd en leden in zijne banier voerde, 't Smachtte naar de eer, die Grieksche kerk met de zijne te vereenigen, die reeds vroeger, behalve door meer, inzonderheid door in de gemeenschappelijke geloofsbelijdenis op te nemen, dat de heilige geest ook van den zoon uitgaat, van deze verwijderd, ten jare 1053 geheel van haar gescheiden was, omdat zij het gebruik van ongezuurd brood bij het avondmaal als Joodsch beschouwde. Ook paus Eugenius IV wenschte de vereeniging, minder om de eer, die er bij te winnen scheen, dan omdat hij daarin een voorwendsel bezitten zou, hetwelk de verlegging van het concilie uit eene vrije naar eene stad, die dit niet was, in veler, zoo niet in aller oog moest regtvaardigen - het concilie, dat hij, als zijne voorgangers die van hunne dagen, wel met leede oogen zien moest, begonnen als het was met te besluiten, dat algemeene concilien boven pausen staan en niet ontbonden, verdaagd of verlegd mogen worden, dan met eigen toestemming. Zoo noodigden beide kerkelijke magten Paléologus uit, de ééne, dat hij met zijne geestelijken naar Bazel, de andere dat hij met hen naar Ferrara komen mogt tot gemeenschappelijk beraadslagen en besluiten over de hoogst belangrijke aangelegenheid. Ja! zij boeleerden om de voorkeur. Behalve schepen voor den overtogt, bood het concilie hem aan: acht duizend dukaten voor de uitrusting zijner geestelijken, reiskosten voor hemzelven en een gevolg van zevenhonderd personen, tienduizend dukaten gedurende zijne afwezigheid uit zijne residentie, benevens eenige galeijen en driehonderd boogschutters om haar te beschermen. Negen galeijen wilde de paus tot zijne beschikking stellen en vijftien duizend dukaten zouden slechts een eerste termijn wezen van de aanzienlijke som door hem voor de onkosten van uitrusting, enz. te voldoen.

Een tijdlang woog Paléologus de aanbiedingen van concilie en paus tegen elkander, maar ten slotte dachten hem die des laatsten 't wigtigst. Al waren zij 't al op zich zelven niet, zij werden het daardoor dat hij den man, die ze deed, te Ferrara zich voorstelde aan het hoofd van al de vorsten en prelaten van Europa en deze gereed om op zijn woord niet alleen te gelooven, maar ook zwaard en lans te grijpen en den door de Turken benarde bij te springen. Zoo ging hij op de pauselijke galeijen scheep en bereikte, de Turksche wateren uit, den Archipel door, Morea om en de Adriatische zee opgevaren, met zijne togtgenooten op den 8^{en} Februarij de haven van Santo Niccolo di Lido aan den noorder uithoek van eene der smalle strooken lands, die de genoemde zee scheiden van de Lagune: het moeras, waarin Venetie als op het water drijft.

Dáár moest hij tot den volgenden dag toeven, opdat hij er begroet en voorts naar de stad gebragt mogt worden met de eerbewijzen, waarop zijn rang hem deed aanspraak hebben.

Honderd twee en tachtig jaren later kwam ridder François van Aerssen, heer van Sommelsdijk, enz. als buitengewoon gezant van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Venetie. Was hij er binnengeloopen op een vaartuig, door de overheid hem naar Padua te gemoet gezonden, hij vond er voor zich en de zijnen een paleis in gereedheid gebragt, zelfs een maaltijd aangerigt. Maar - ik gebruik zijne eigen woorden - ‘niemand is hem verschenen, omdat hij eerst met solemniteit moest ingehaelt worden.’ Daartoe begaf hij zich een paar dagen na zijne aankomst naar Santo Georgio d' Aliga, een eiland, ‘een cleyn uijre roeijens buijten de stadt.’ Hij werd er begroet door zes-en-twintig personen ‘die de hoochste bedieninge inde republicque becleedden’ en die in even zoovele gondels gekomen waren. Nadat dit geschied was - doch ik laat weder hemzelven verhalen van den togt naar de stad en verder naar zijn paleis: ‘mijn gondola heeft vooraen gevaren, daer naer d'andere ende hebben expres een stuckweechs inde stadt te voet gemarcheert om de ceremonie publicquer te maecken. In mijn paleijs hebbe ick gevonden de trompetten, trommelen, hautbois ende violons, die op mijn aencomen met beurten speelden ende malcanderen verpoosden.’

Zien wij de ceremonie, zooals zij op den 9^{en} Februarij 1438 voor den Griekschen keizer op grooter schaal plaats had, dan op den 16^{en} Junij 1620 voor den Nederlandschen ambassadeur.

't Was vijf uur in den ochtend en toen de nevel, dien de nacht als eenen sluijer over land en zee gelegd had, was weggenomen en de zon als korlen gouds in het rond strooide, leverde de waterplas, die tusschen de landingplaats en Venetie zich uitstrekte, een schouwspel op, dat zich in al zijne bijzonderheden niet beschrijven laat, maar toch in sommige verdient beschreven te worden.

Als eene breede vlugt zwanen, voortdobberend op de baren, maar sneller, dan die vogelen met hun blinkend dons, streefden tallooze gondels voorwaarts, nu elkander vooruit, dan langs elkander heen schietend. Zong Engelands dichter Byron in zijnen *Beppo* van die soort vaartuigen, onmisbaar in eene stad, waar de straten kanalen zijn, dus:

> Zaagt ge ooit een gondel, zeg? Zoo niet,
> Hoor deez' beschrijving dan: een ligte boot,
> Die aan den boeg gekromd, door 't water schiet,
> Die overdekt is, somber als de dood,
> Geroeid wordt door twee gondeliers, verzot op 't lied,
> Vlug, krachtig en met de armen half ontbloot,
> Juist een kano, waarin een koffer staat
> En niemand zien kan, wat ge doet of laat.

zong dus Albions zanger, bij gelegenheid van dit, als van andere feesten, had de zwarte bekleeding, door de bestuurders van het ge-

meenebest voorgeschreven, opdat de weelde geweerd wierde, voor behangselen van kostbare stof en schitterende kleur plaats gemaakt en werd de gewone vorm afgewisseld door andere in de rijkste verscheidenheid. Zij droegen, die gondels, menschen van beide kunnen, uit elken stand en van iederen leeftijd. Omhulde niet allen het gewaad der voornameren, waren er ook, die het minder kostbare van den handwerksman of de koopvrouw om de leden schikten, allen hadden een kleed aangeschoten, dat niet het alledaagsche, dat een feestkleed was. En met zich genomen hadden allen versnaperingen, velen hetzij de harp, waarvan men beweerde:

Tous instruments passe,
Quand sagement bien en joue et compasse,

hetzij de luit met hare vijf snaren, in de 13^{e} eeuw zeer gezocht en in de 15^{e} haren aanhang vernieuwend, hetzij de guitar, die sedert uit Italie naar Frankrijk en andere oorden van ons werelddeel overgebragt is geworden.

Als reuzen te midden van de pygmeën vertoonden zich onder de gondels een twaalftal galeijen, niet door den wind, maar door de riemen voortgestuwd. Sprak later een onzer vaderlandsche dichters, de niet het minst door zijn uitvoerig gedicht *de Ystroom*, bekende Joannes Antonides van der Goes, gedachtig aan Veneties oorlogsgaleijen, lange driemasters, die soms met twaalfhonderd koppen bemand waren, gezegde stad in zijnen *Zeetriomf der Venetianen* op deze wijze aan:

Doorluchte waterkoningin
Venetie, die uw galeien,
Tot roem en eer eeu uit, eeu in,
Haar vlugge wieken uit laat spreien,

niets oorlogszuchtigs had het twaalftal, waarvan ik spreek. 't Zag er integendeel regt feestelijk uit. Als van binnen waren zij van buiten met helle kleuren bestreken. Gouden wimpels hingen aan den top der masten en aan het touwwerk en elders gouden vlaggen. Aan roode en met andere kleuren bedekte draperiën van zijde en dergelijke stoffen ontbrak het er niet. Voorname waardigheidbekleeders van het gemeenebest bevonden zich aan boord, allen in het gewaad, dat bij plegtige gelegenheden door hen gedragen werd. Bij hen andere muzijkinstrumenten, dan bij de feestvierenden in de gondels: trompetten van verschillende benaming naar gelang zij de gedaante van eenen vogel, eene slang of eenen hoorn hadden.

Eene der galeijen was geheel anders, dan de overigen uitgerust. Hare roeijers beneden hadden met goud omzoomde kleederen aan het lijf en het wapen van de republiek met dat des keizers op het hoofd. Bovenop zag men overal de keizerlijke kleuren en op den achtersteven

bij tal van gouden vlaggen vier mannen in een met goud bewerkt gewaad en met verguld hoofdbedeksel. In hun midden bevond zich een persoon van een schoon uiterlijk, die nu zat, dan stond, in een kleed van gouddraad stak en als scheepsbevelhebber eenen staf in de hand hield. Andere bevelhebbers, die als waren zij uit andere landen, anders gekleed waren, schenen met eerbied hem te dienen. Vóór den steven stond eene hooge zuil, op deze zuil eene vierhoekige tafel en op deze tafel een man van top tot teen gewapend, schitterend als de zon en met een groot schild in de hand. Aan zijne regter- en aan zijne linkerzijde had hij twee kinderen als engelen gekleed en met engelen vleugelen aan de schouders. Behalve dit alles, vielen er twee gouden leeuwen en daar tusschen een gouden arend met twee koppen niet weinig in het oog.

Een koning, door zijne vasallen omgeven en gevolgd, scheen onder de galeijen en gondels Veneties staatsieschip, de Bucentoro. Al liep het niet uit, als jaarlijks op den Hemelvaartsdag tot de plegtigheid van het huwen der zee, het was daarom niet minder prachtig dan bij die gelegenheid. Aan den steven had het gouden leeuwen, het wapen van Venetie, dat misschien wel onzen Joost van den Vondel voor den geest was, toen hij het in een zijner schoone liederen toeriep:

> Gekroonde Zeeleeuwin, gij bouwde uw heerlijk nest
> In 't Adriatisch meer.

Met schitterende kleur was ieder deel van 't vaartuig beschilderd en rood-zijden behangselen en met goud doorstikte tapijten waren er overal op aangebragt. Wat stoet ook op den bodem onder bevel van den admiraal van het arsenaal met het violette boven- over het lange roode ondervest: de doge met zijn gevolg niet alleen, maar mede van wie naast hem de hoogste rangen in het staatsbestuur bekleedden, velen en dezen allen gekleed, zoo als 't met deze rangen strookte.

Ook al brengt men niet in rekening de *batelli* en de *peotti* met hunne *remurchi*, vaartuigen voor het vervoer van een grooter of kleiner aantal nieuwsgierigen geschikt en ten deele van muzijkinstrumenten voorzien, allen met goud, zilver, bloemen en vederen getooid, moet men erkennen, dat de Grieksche schrijver, die het schoone schouwspel met eigen oogen gadesloeg, regt had opgetogen te zijn en de verzekering op het papier te zetten: ‘gelijk niemand de sterren des hemels, de bladeren der boomen, de zandkorlen der zee, de druppelen van den regen tellen kan, zoo waren ook die vaartuigen niet te tellen.’

Nog sprak ik van de negen galeijen niet, die de Grieksche gasten uit hun vaderland overgevoerd hadden. Haar mogt aan te zien zijn, dat zij eenen voor die dagen langen weg afgelegd hadden, haar uiterlijk liet toch geenen twijfel of de afzenders hadden in het oog gehouden, dat hunne bodems de bloem van het Grieksche staatsbestuur en

de Grieksche geestelijkheid te dragen hadden. Vooral die was met zekere weelde ingerigt, waarop de bevelhebber der vloot, Condolmieri, 's pausen neef, zich bevond en die gedurende den overtogt den keizer en wie tot zijn onmiddelijk gevolg behoorden, te Santo Niccolo di Lido in het feestelijk oogenblik zoo velen aan boord had, als strookte met 's keizers bedoeling om door groot vertoon den Italianen een magtig vorst te schijnen. Wie tot het inwendige ware toegelaten, zou verbaasd gestaan hebben van wege de massa goud, die er verwerkt was, zoodat het in geenen deele eene onwaardige bergplaats was voor de legerstede, het rijtuig en andere voorwerpen van dien aard, waaraan de keizer eene andere massa goud had doen aanbrengen, alvorens zij werden scheep gebragt. Gestaroogd zou hij hebben bij het aanschouwen van de vazen der Sophiakerk, die medegevoerd werden, opdat de patriarch de eeredienst met den noodigen luister mogt kunnen verrigten, vazen, uit goud en zilver gewrocht en met paarlen en juweelen opgelegd. Wat in het oog viel ook aan hem, die alleen het dek betrad, was een troon, waarvan de hemel met roode, met goud belegde zijde bekleed was, een eindweegs afhangende en dan met kunstig bewerkte vatsels opgenomen en waarvoor een tapijt was uitgelegd, dat met de schoonste van dien tijd kon vergeleken worden, zonder te duchten te hebben, dat bij die vergelijking de lauwer aan die anderen zou worden toegekend.

Naast deze galei legde zich de Bucentoro, terwijl de vaartuigen, die hem vergezelden, in eenen halven cirkel zich om hem schaarden en de overige grootere en kleinere zoo digt mogelijk naderden, waarbij letterlijk waar werd wat de zooeven vermelde Grieksche schrijver verhaald heeft: ‘dat van wege de opeengedrongen schepen en scheepjes de zee niet te zien was.’

De ontmoeting en begroeting gingen plaats hebben.

Op den troon zat Johannes Paléologus, der Grieken keizer. Om zijne leden hing een purperkleed, op zijn hoofd was eene kroon, aan de voorzijde waarvan een buitengemeen prachtig juweel was vastgehecht. Vóór zijne voeten lag rustig de jagthond, die later hierdoor vermaard is geworden, dat door geene goede of kwade woorden, zelfs door geene zweepslagen zijn gehuil te stillen was, toen de acte der afgeperste en valsche vereeniging der Grieksche met de Latijnsche kerk werd voorgelezen, hoe zeldzaam hij anders aan blaffen zich schuldig maakte. 's Keizers gelaat vertolkte wel zijn inborst, die hem van den éénen kant den nood van Staat en Kerk kon doen vergeten, als hij, gezeten op het vurig Russisch ros, het wild nazettede, maar die ook van den anderen kant hem lust deed hebben zich aan de bekeering van eenen Jood te wijden en hem tot eenen goeden monnik zou gemaakt hebben, indien hij aan zijne bedreiging gevolg gegeven hadde van in een klooster te gaan, zoo de geestelijkheid niet toeliet, dat hij zijne gemalin verstootte en de schoone prinses van Trebisonde huwde.

Aan zijne regterzijde was op ietwat lageren zetel zijn broeder Demetrius. Ook zijn gewaad was een vorstelijk. Zijn uitzigt, bij dat zijns broeders vergeleken, had iets onbeduidends, waarbij het, indien althans zijn karakter er zich in afspiegelde, niet bevreemden kon, toen later Mahomed II, der Turken sultan, hem in een klooster zijn leven eindigen deed, ofschoon hij zijne dochter tot vrouw genomen had.

Minder onbeduidendheid, dan zwakheid, verried het gelaat, geheel het voorkomen van den ouden man, die eenige schreden van Demetrius af gezeten was en op het hoofd eene zwarte kap, in de hand een met edelgesteenten ingelegd kruis en over het tot aan de voeten hangend ondergewaad met wijde mouwen eenen mantel droeg, die zoowel onder den langen baard, als op de voeten door juweelen haken gesloten werd. 't Was Jozef, ten tweeden male reeds Konstantinopels patriarch. O! indien hij niet ijdel genoeg geweest ware te gelooven wat hem verzekerd werd: dat het Westen als naar een orakel naar hem luisteren zou en niet dwaas genoeg te meenen, dat hem de paus in staat zou stellen de kerk te bevrijden van het juk, door den wereldlijken arm haar opgetast, hij zou niet ver van zijn vaderland, op den vreemden grond, een graf gevonden hebben.

Laat mij intusschen niet voortgaan met mijne eenigszins uitvoerige beschrijving van dezen der vreemdelingen en van dien. Waartoe zelfs dat ik hunne namen uitspreke, als: Dositheus van Monembazie, Macarius van Nicomedie, Sophronius van Anchialos en anderen? Of hunne waardigheden vermelde: die van metropolitaan, aartsbisschop, bisschop, aartsdiaken, diaken of die van skeuophulax (schatbewaarder), chartophulax (archivaris), staurophoros (kruisdrager), protekdikos (kerkregter) en dergelijken meer?

Ik veroorloof mij slechts enkele uitzonderingen, *deels* voor een paar mannen van wetenschappelijke vorming, *deels* voor eenen man van karakter. De laatste was Marcus van Ephese, die daarna met standvastigheid weigerde zijne overtuiging prijs te geven, zoowel voor het drijven van den paus en de zijnen, als voor het staatsbelang van zijnen keizer; de eerste waren de groot-ecclesiarch Silvester Suropoelos, van wiens hand eene beschrijving van de kerkvergadering met de Grieken en hetgeen haar vooraf ging, het nageslacht bereikte en Bessarion, de aartsbisschop van Nicea, die wel wat zijne trouw aan zijne kerk betrof, het tegenovergestelde van Marcus van Ephese geweest is, maar die overigens tot de verbreiding van klassieke beschaving in ons werelddeel niet weinig heeft bijgedragen.

Mij nu tot de Venetianen wendende, die van den Bucentoro op de keizerlijke galei overgingen, zal ik, als zooeven ten aanzien van de Grieken in mijne voorstelling mij matigen. Ik zou kunnen spreken van den groot-kapitein met zijnen staf, den groot-kanselier en diens secretarissen, de leden der signorie, de voorzitters der criminele quarantie, de tienmannen, de avogadoren en procuratoren, de senaatsleden,

maar ik bepaal mij bij den doge en wie ik zijn gevolg genoemd heb. Francesco Foscari heette, wie reeds vijftien jaren het doge-ambt bekleedde en die het langer dan eenig ander vóór of na hem bekleed zou hebben, als na negentien jaren familiehaat hem dwingen zou er afstand van te doen. Hij was een zestiger, toen hij Paléologus ging ontvangen.

Zijn voorkomen legde getuigenis af van meer dan gewone geestvermogens, meer dan alledaagsche zielshoedanigheden. Op zijn hoofd was de hertogelijke muts, de gehoornde, zooals zij heette, met edelgesteenten op den rand en over het sluitend buis de mantel van goudstof met hermelijn.

Rood was de kleur van zijn schoeisel en zijne verdere beenbekleeding. Voor hem uit gingen trompetters in hemelsblauwe gewaden met roode mutsen en zilveren trompetten, benevens pijpers in roode zijde. Verder droegen andere begeleiders, deze gouden sporen, die de mantelslippen, deze eenen prachtigen zetel, die een gouden zonnescherm om van meer te zwijgen.

Zóó naderde Foscari den Griekschen monarch en de overigen, die met hem in Staat en Kerk in eere waren. Hij en wie hem vergezelden, stonden met ontbloote hoofden dáár, verzekerende, dat Venetie zich gelukkig achtte zulke gasten te mogen herbergen.

Paléologus greep Foscaris hand en deed hem op eenen zetel, even hoog geplaatst als die van zijnen broeder, zich nederzetten. Vriendschappelijk zamenspreken volgde, zoowel tusschen het gevolg van beide hooggeplaatsten, als tusschen die hooggeplaatsten zelven.

't Ging zóó voort, totdat later op den dag het tijdstip kwam, waarop men den steven naar de stad kon wenden. Toen sloegen de roeijers de handen aan de riemen en voerden de hun toevertrouwde bodems hunne bestemming tegen. Wimpels en vlaggen ontplooiden hunne banen, muzijkinstrumenten lieten zich hooren. Luide *evvivas* en vrolijke liederen klonken over de golven en de versierde galei, nu voor, dan naast, straks achter die des keizers zich bevindend, vertoonde van alle zijden wat zij verrassends aan boord had.

Venetie naderende, bereikte de stoet van schepen het niet breede kanaal tusschen het grootere eiland: le Giudecca en het kleinere: Santo Giorgio Maggiore, die er vóór liggen.

Dáár bleef een gedeelte er van achter, wijl het Kamaldulenserklooster van Santo Giovanni op het eerste en de adelijke Benedictynerabdij op het laatste bestemd waren de Grieksche geestelijken op te nemen. Het overige deel liep den Canalazzo: het groote kanaal, dat de stad in tweeën scheidt, binnen. Schoon tafereel, dat er zich voor ontrolde! Ter regterzijde handhaafden door de geheel eenige versiering, die er was aangebragt, de Santo Marco Basilica (de kerk van den H. Marcus) en de palazzo ducale (het dogepaleis) de eereplaats, die door alle eeuwen heen, wel ook om het uitwendige, maar meer nog om het

inwendige aan beiden is toegekend. En verderop ter weêrszijden van het kanaal, hoe de op zich zelven prachtige paleizen, die er als uit het water oprijzen, met ongewone pracht zich vertoonden door het kostbare doek, dat van de vensters en balcons der verschillende verdiepingen nedergolfde en door de tallooze, in feestgewaad gestoken toeschouwers en toeschouwsters, die iedere geschikte plaats tot zelfs op de platte daken vulden. Voegt hierbij, dat de reeds ondergaande zon eene tint op alles legde, waardoor het ver van te verliezen, integendeel in niet geringe mate won en het kan u niet bevreemden, dat een ooggetuige, die voor zooveel Venetie's ligging betreft ‘van oordeel was, dat van haar de profeet in den 24^{en} Psalm zeide: God heeft ze gegrond op de zeeën en heeft ze gevestigd op de rivieren’, aangaande haar in de ure der feestviering verklaarde: ‘indien iemand de stad een tweede land van belofte noemen mogt, hij zou niet zondigen’ en: ‘wat schoon en wat schooner dan schoon was, werd er gezien.’

Eéne brug slechts verbond de beide oevers van den Canalazzo. Ponte della moneta (Muntbrug) heette zij, maar meer bekend is zij geworden als Rialto-brug. Toen was zij de marmeren nog niet, naar het plan van Antonio da Ponte gebouwd, maar eene houten, die van het jaar 1264 dagteekende. Voor den keizer geopend, zooals een oud handschrift heeft medegedeeld, liet zij dezen en de overigen door, terwijl op het belendende Rialto-plein de daar opeengestuwde menigte van onder de gulden vlaggen bij het klinken der muzijkinstrumenten met daverend gejuich hem begroette.

Nu was spoedig het paleis van den markies van Ferrara, waar Paléologus zijnen intrek nemen zou, bereikt. Aan den watertrap werd uitgestegen. Nieuwe pracht en herhaalde akkoorden. Weder eerbetoon en weder vriendschap-betuigen. Dan afscheid nemen van den doge en wie met hem waren.

En enkele uren later, terwijl Veneties bevolking tusschen hare in eene zee van licht zich badende paleizen en in hare verlichte gondels haar feestvieren rekte en rekte, de vreemdelingen van de zoete vermoeijenis des daags uitrustend op het gastvrije leger.

De Venetiaansche republiek heeft eene instelling bezeten, die in weerwil van de verdediging, waaraan het haar niet ontbroken heeft, niet anders dan afschuw wekken kan: de staatsinquisitie.

Zij bestond uit drie leden, gekozen uit den raad der Tienmannen. Haar jurisdictie strekte zich uit over allen zonder onderscheid. Om haar uit te oefenen kon zij in briefwisseling treden met gezanten, veldheeren, vlootvoogden en andere waardigheidbekleeders en hun bevelen geven, maar ook en zonder eenige verantwoording beschikken over der Tienmannen kas. Hare eigen wetten schreef, hare eigen vor-

men koos zij. Ter dood veroordeelende, kon zij haar vonnis *of* in het openbaar *of* in het geheim voltrekken en zoo min hierbij, als bij eenige andere van hare beslissingen, mogt de avogador der burgerij, die overigens de regten en vrijheden des volks tegen iedere willekeur der overheden in bescherming nam, tusschen beiden komen.

Zie hier enkele artikelen van de 48, die zij eerst en van de 55, die zij later voor hare handelingen op het papier stelde:

'De regtbank zal zoovele verspieders mogelijk hebben, zoowel van den adel, als de burgers, het volk, als de geestelijken.'

'Men zal zich eenige verstandhouding verschaffen in het huis van elken gezant, inzonderheid in den secretaris, aan wien men honderd kroonen in de maand zal kunnen geven, indien hij wil kenbaar maken, zoo eenig venetiaansch edele met den minister relaties onderhoudt.

Het voorstel daartoe zal aan den secretaris gedaan kunnen worden door eenigen monnik of Jood, personen, die met ieder zonder onderscheid gemakkelijk onderhandelen.'

'Indien wegens eenig misdrijf, zwaar of ligt, een patriciër eene wijkplaats zoeken mogt in het paleis van eenen vreemden minister, zal men zorgen, dat hij er zonder uitstel gedood worde.'

'Wanneer de regtbank iemands dood noodig keurt, zal deze nooit in het openbaar hem worden aangedaan. De veroordeelde zal in het geheim, des nachts, in het kanaal Orfano verdronken worden.'

''t Gebeurt somwijlen, dat een man van rang moet gevangen genomen worden, als die moeijelijk zich schikt in den toestand van onderdaan te wezen en dien ten gevolge aan de overheid onophoudelijk zorg baart. Straft men zulk eenen niet met den dood, hij wordt er door gedreven om uit wraakzucht te doen, hetgeen hij te voren alleen uit verkeerdheid deed. Doet men hem sterven, de haat deswege ontstaat en duurt voort bij zijne aanhangers en betrekkingen. Doet men hem gratie, hij zal als heilig verklaard zijn in zijne gedragingen en tot publiek schandaal onbeschaamd in zijne laatdunkendheid. Daarom..... zal men, nadat het proces zijne doodsschuldigheid zal hebben uitgewezen, met de meeste zorg bewerken, dat eenige gevangenbewaarder, veinzend op zijn voordeel uit te zijn, hem de middelen aanbiede uit den kerker te breken en des nachts te vlugten en op den dag, aan dien der ontvlugting voorafgaande, zal hem in zijn voedsel vergif gegeven worden, dat als onmerkbaar werkt en geene sporen achterlaat: zóó zullen *en* het algemeen *en* het bijzondere belang behartigd zijn en zal de justitie wel langs eenen ietwat langeren, maar tevens meer zekeren weg haar doel bereikt hebben.'

Doch genoeg: de staatsinquisitie bestond sedert het jaar 1454.

Zestien jaren te voren intusschen, in den tijd, waartoe mijn verhaal behoort, was reeds sedert lang de raad der Tienmannen dáár. Eerst bestemd om slechts tijdelijk, later om voortdurend te bestaan, eerst met beperkte lastgeving, later zijnen werkkring zóó uitbreidend, dat veel

van hetgeen uit de geschiedenis der staatsinquisitie te boeken is, mede uit de zijne te boeken ware. Mijn voortgezet verhaal behelst hiervan eene enkele proeve.

Had ik, van 's keizers begroeting door den doge sprekende, mindere personen, dan ik noemde, genoemd, Marco Kalergi hadde ik zeker niet vergeten.

Zoo ééne borst van verrukking klopte, toen Venetie aan het zoekend oog zich vertoonde, toen men den Canalazzo binnen liep, dan was het de zijne. Was zij, was Bianca niet onder de duizenden, die in hunne gondels de vreemdelingen uit het Oosten te gemoet kwamen of onder hen, die hunne komst van balcon of venster bespiedden? Die gestalte ginds op het water? Of die voor het venster dáár? Doch neen! Immers zou zij dan hem zien en hem ziende, hem toewuiven, althans toewenken? Eerst als de volgende dag ten avond neigen zou, zou 't hem gegund worden haar te ontmoeten, haar aan het hart te drukken. Morgen, maar eene eeuwigheid, eer 't morgen wezen zou. Zij scheen hem niet om door te komen en wie ter ruste zich vleijen mogt, 't werd in Kalergis binnenste te onrustig, dan dat hij het dede. Hij koos, de voor hem bestemde woning te verlaten en als te gaan dolen, niet waar de feestelijke toonen der bevolking wanklanken in zijn oor moesten zijn, maar waar de stille majesteit van den nacht hem zou verkwikken.

Eene gondel verscheen om hem op te nemen. Van de beide gondeliers had de oudere geen, de jongere daarentegen een zeer gunstig voorkomen. Lustigheid, in goeden zin genomen, sprak uit 's laatsten oog en bewegingen, 't gelaat en de houding van den eerste gaven volkomen vrijheid hem aan te zien voor eenen der *buli* of *bravi*, die sommige Venetiaansche edelen in hunnen dienst hadden, opdat de persoon, die hun in den weg was, door eenen dolksteek voor immer schadeloos gemaakt wierde of wel voor eenen der duizenden verspieders, waarvan zich, als later de staatsinquisitie, toen de Tienmannen bedienden.

- Waarheen, cavaliere?

vroeg aan Marco de man met het ongunstig uiterlijk, nadat die in zijne gondel zich gezet had.

Kalergis antwoord was:

- Naar Santo Clemente.

- Uw wil moet geschieden, viel de jongere gondelier in, maar vergun mij u te zeggen, dat ik, zoo ik ware als uwe *Zellenza* (Excellentie), dat nest van een eiland, dat niet veel meer dan een stip in de Lagune is, liet voor hetgeen het is en tot mijne gondeliers sprak: waarheen? vraagt ge nog? waar de gondels krioelen met Veneties dartelheid aan boord, daarheen! Ik, voor mij, hoeveel eerbied ik heb voor de koorheeren van Santo Clemente, ik zeg met het spreekwoord: *la mattina una messetta*, *l'apodisnar una bassetta e la*

sera uno donnetta ('s morgens 't gebed en 's middags en 's avonds de pret).

- *Maledetto goffo*! (Vervloekte dwaas!) bromde de andere; hardop zei hij:

- Op uwe plaats, en voort! Weet ge niet, dat dienen u goed, raden u kwalijk staat?

't Was genoeg voor hem, die zóó toegesproken werd, zijne plaats aan den voorsteven van het vaartuig in te nemen, terwijl wie gesproken had, die aan den achtersteven, de eereplaats, bezette.

Toen ging het den Canalazzo af, weder tusschen la Giudecca en Santo Giorgio Maggiore door, doch verder niet in de rigting van Santo Niccolo di Lido, maar in die van Malomocco, dat wel op dezelfde strook lands, als Santo Niccolo, doch zuidelijker gelegen is.

't Mogt voor den *goffo*, zooals diens makker hem noemde, geen begeerlijke togt zijn, waarbij Venetie met al zijne geneuchten weldra teruggebragt was tot eenige lichtpunten, die boven den waterspiegel fonkelden, in de daad was het toch een schoone togt. De maan dreef weeker, wellustiger dan ooit aan het azure gewelf. Haar zilver weêrkaatsten de golven, alleen door den boeg en de riemen, niet door den wind, zelfs door de koelte niet gerimpeld. 't Geheel had iets betooverends, dat nog toenam, toen de gondeliers hunne lippen ontsloten tot het geliefkoosde gezang. Nog mogten zij niet, als later hunne nazaten, de heerlijke stanzas uit de *Gerusalemme liberata* (Verlost Jeruzalem) van Italies heldendichter, Torquato Tasso, kunnen doen hooren, het recitatief uit Petrarchas *Sonetti*, waartoe zij zich plooiden, kon niet anders, dan bewegen, roeren, boeijen, overweldigen, waar het weêrklonk door de diepe, majestueuse stilte in het rond, in den Venetiaanschen tongval, dien men om zijne zachtheid, zijnen ernst en zijne welluidendheid ten allen tijde geroemd heeft. *Deels* sprak, *deels* zong de oudste der gondeliers de vier eerste regels van *Laura in Cielo* (Laura in den hemel):

> Zij stierf, mijn Laura - boven gindsche bogen
> Van onbezoedeld blauw omgaven haar
> De englen, zaalgen, beel de hemelschaar
> En staarden haar verbaasd, verrukt in de oogen.

Toen viel op dezelfde wijze de jonge gondelier in:

> Wat licht, zóó riepen zij, wat onvolprezen schoon!
> Van de aard, de dolende, kwam in geen jaren
> Iets zóó bekoorlijks, zóó verhevens opgevaren
> Tot hier, tot vóór des Eeuwgen glorierijken troon.

- Bianca! riep Marco, die in eenen toestand van zien en niet zien, hooren en niet hooren tot hiertoe het tooneel had aanschouwd, dat om hem was, het lied gehoord, dat in zijne nabijheid vernomen werd. Hij verbeidde het vervolg; maar - waarom zweeg de andere gondelier

nadat de jongere zijne regelen geeindigd had? Wat beduidde 't, dat hij, juist toen Marco den blik op hem sloeg of hij de reden van zijn zwijgen uit kon vorschen, een kruis sloeg en het hoofd op de borst liet zinken?

In zijne mijmering had Marco niet opgemerkt, dat de gondel het kleine eiland le Grazie voorbij schoot en weldra hare reis voortzettede in de nabijheid van de plek, waar zoowel het opschrift: 'hier mogen geene netten uitgeworpen worden,' als het Madonnabeeld der gondeliers met zijne des nachts brandende lantaren de verschrikkingen van het Orfano-kanaal voor de verbeelding rijzen deden. Den anderen gondelier was dit evenmin ontgaan, als het kleine vaartuig, dat met zijne drie mannen aan boord en niet door het zachte schijnsel van lantarens, maar den rossen gloed eener toorts verlicht, van daar zich snel verwijderde en naar de stad zijnen koers rigtte. 't Verklaarde zijn kruis en de beweging van zijn hoofd volkomen.

Wat aan Marco toescheen, toen zijn oog van den gondelier zich afwendde en over het watervlak weidde, was dat ginds, ginds iets dreef.

- Daarheen, riep hij onstuimig opspringend, met krachtige, bijna donderende stem den gondelier toe, daarheen. -

- Voor al het goud van Venetie niet, kreeg hij ten antwoord.

- Goud of geen goud, bulderde Marco, daarheen, of....

Hij greep den dolk.

- *Per ogni santi*! (Bij alle heiligen!) smeekte de gondelier, *i de sora* (de hoogen). Het roer was aan zijne hand ontschoten.

't Had ten gevolge, dat Marco aan de bedreiging de daad niet behoefde toe te voegen. De jonge gondelier toch maakte van 's makkers werkeloosheid gebruik en gaf den gondel de rigting, die Marco begeerde en ook met zijne inborst strookte. Dit doende, duwde hij met eenen ietwat boosaardigen lach den andere de vraag toe, die hem deze gedaan had:

- Weet ge niet, dat dienen u goed, raden u kwalijk staat?

Eenige riemslagen en nog eenige en men was het drijvend voorwerp ter zijde, 't Bleek een mensch te wezen - eene vrouw.

Haar te grijpen, op te tillen en in de gondel neêr te leggen, was een werk voor vier stevige mans armen niet te zwaar. Zwaarder zou het zijn in de drenkeling de levensvonk, zoo die nog niet geheel was uitgebluscht, aan te blazen.

Gelukkig was Santo Clemente zeer nabij. Het hospitaal, dat er te voren bestond, mogt sedert verplaatst zijn, 't kon in het klooster aan de gewenschte hulp niet ontbreken.

Bij de aankomst bleek, dat men niet te veel gehoopt had. Toen de gondeliers, na eenig oponthoud, zich verwijderden om naar Venetie terug te keeren, hield zich hij, die in het klooster met de ziekenverpleging belast was, bezig met onvermoeide pogingen tot redding der schijnbaar doode, terwijl Marco in eene cel, die niet ver van het zie-

kenvertrek verwijderd was, in gespannen staat den afloop der zaak verbeidde.

Eer toe dan af nam zijne spanning bij de mededeelingen, die daarna van tijd tot tijd hem geschiedden. Eenige warmte scheen zich voor te doen; ligte trekkingen der spieren deden zich bespeuren; de oogleden bewogen zich en meer andere. Eerst ging zij over in hoop na het berigt van een zich telkens meer ontwikkelend ademhalen en een blij:

- God zij geloofd!

kwam uit zijnen mond, toen de boodschapper met een:

- Behouden!

bij hem binnentrad.

't Was eerst in den loop van den morgen, dat de redder haar, die hij redde, zien zou. Hare begeerte, dat hij kwame, deed hem tot haar gaan: zij wilde hem dankzeggen, den onbekende.

Behoedzaam trad hij binnen, maar hij kwam niet van achter het scherm, dat tusschen de deur en de legerstede geplaatst was, te voorschijn, of hij vernam het:

- Marco!

der verrassing en wierp zich met het:

- Bianca!

der blijde verwondering vóór de sponde neder en overdekte de hem toegereikte hand, die hij gegrepen had, met zijne vreugdetranen.

't Bleef niet lang onbesproken, wat haar in den toestand bragt, waarin hij haar gevonden had.

Der Tienmannen raad was kenbaar geworden, dat zij met eenen Kandiër in betrekking stond. De verspieder, door wien dit geschied was en die haar persoonlijk vijandig was, had te ligter eenen glimp van misdadigheid daaraan kunnen geven, naarmate iedere verbindtenis met iemand van het tot oproer maar al te geneigde eiland meer als verdacht, zelfs in hooge mate verdacht beschouwd werd. Zij was in ééne der afschuwelijke gevangenissen geworpen, die onder het Santo Marco-paleis zich bevonden. Na eenige dagen ter vierschaar gebragt, had zij bij het zien der gemaskerden, die haar vormden en voorts van het marteltuig, dat in het vertrek, waar zij vergaderd waren, aanwezig was, zich zóó ontroerd gevoeld, dat de antwoorden, door haar op de tot haar gerigte vragen gegeven, verre van voor hare onschuld te spreken, het vermoeden harer schuld bij hare regters tot zekerheid had doen worden. Met deze bewustheid was zij in haren kerker teruggekeerd. In den jongsten nacht op nieuw afgehaald, had zij gedacht weder voor de Tienmannen ter verantwoording te zullen verschijnen. 't Was niet geschied. De zwarte sluijer, die haar over het hoofd geworpen was, had wel de gelegenheid tot zien haar benomen, maar gevoeld had zij, dat zij een minder aantal trappen, dan de vorige keer besteeg en dan in eene gondel geplaatst werd. Muzijk en zang hadden onder het varen hier en daar haar in het oor geklonken; ook had het haar toegesche-

nen, of nu en dan eenig licht door het doek heen haar oog bereikte. Allengs was het stiller, geheel stil, doodstil geworden en niet meer geweken was het donker van voor haar gelaat. Eindelijk had ze ook de riemslagen der roeijers niet meer vernomen - sterke armen hadden haar opgetild en, besloot zij:

- Nu weet ik, wat het was, dat zachte, dat kille, waarin ik bijna bewusteloos weg zonk en dat mij ten graf geweest ware, indien de hemel mijnen Marco niet tot mijne redding gezonden hadde.

Eene rilling liep Marco door de leden, toen zij, dit zeggende, het hoofd boog en zweeg.

Na eenige oogenblikken gezwegen te hebben, was het, of zij zich vermande.

- En nu, Marco! sprak zij op eenen toon, die getuigde van eenen strijd in haar binnenste tusschen vrees voor hetgeen hem bedreigde en smart om de scheiding na zoo kort hereenen; en nu voort van hier en uit Venetie, eer der Tienmannen wrake u achterhalen kan.

- Stel u gerust, Bianca! hernam hij, wat zij verspieden mogen, den bodem van het Orfano-kanaal doen zij het niet. En zoo zij het deden, ben ik niet veilig in 's keizers hoede?

Zij zuchtte, maar hield niet aan.

Te spoedig ondervond hij, dat geene onregtmatige vrees zijne Bianca bekropen had.

Wie eenen korten tijd, nadat de gondel, die naar Santo Clemente hem gebragt had, in de stad geland was, in het dogepaleis gestaan hadde bij éénen der *bocchi parlanti*: open leeuwenmuilen van marmer, waarin men beschuldigingen werpen kon tegen wien men wilde, zou er den oudsten der beide gondeliers bespeurd en gezien hebben, hoe zijne hand, terwijl het gelaat grijnsde, een stuk papier wierp in eene der noodlottige holten. De handeling had ten gevolge, dat Marco, toen hij een paar avonden later door Venetie voer, niet aan den watertrap van de voor hem bestemde woning, maar aan dien van het dogepaleis werd afgezet en na weinige uren stond in de zaal, waar als duizenden ongelukkigen, zijne Bianca gestaan had en tegenover den raad, die haar, als zoo velen, tot sterven gedoemd had.

Die het woord nam, was de voorzitter, Foscari, de doge. Eene stem uit het graf scheen de zijne van onder het masker, toen hij zeide:

- Marco Kalergi van Kandia! zoo het lot uwer voorzaten, dier oproerigen, u niet overtuigd mogt hebben, dat wij den misdadige naar verdienste te straffen weten, zie hier....

Op eenen door hem gegeven wenk ligtte een der aanwezige dienaren het kleed op, dat een voorwerp, op den vloer uitgestrekt, bedekte en te voorschijn kwam - het lijk van den jongeren gondelier.

Onwillekeurig trad Marco bij 't aanschouwen eene schrede terug. Maar hij bedwong zijn afgrijzen en luisterde met bedaardheid toe, toen de doge vervolgde:

- Gij kent uwe misdaad: aan de geregtigheid hebt gij een zoenoffer ontroofd - verantwoord u wegens dat wanbedrijf.

- Kort kan dit verantwoorden zijn, hernam Marco kalm, dat wie ik redde, door den regter tot sterven gedoemd werd, hoe zou ik het hebben kunnen weten? Maar - ik spreek dit vrijmoedig uit - ook al ware 't mij niet onbekend geweest, zou ik God vurig danken, dat hij mij ten redder deed wezen voor wie ik bemin en die de regter niet zou veroordeeld hebben, zoo 't niet der wraakzucht des vijandigen gelukt ware, aan schuld hem te doen gelooven, waar geene schuld bestond.

- Het is ons gebleken wat ge daar zegt, jonge man, vervolgde Foscari op min straffen toon. Daarom wordt u en wordt haar te leven gegund. Maar niet hier; gij keert naar Kandia terug en zij vergezelt u. Vooraf geschiede door u, ook voor haar, de plegtige eed, dat het gebeurde nooit van uwe lippen komen zal. Zweer!

- Ik zweer 't! sprak Marco diep bewogen.

Een andere wenk van Foscari volgde. De deur van het belendende vertrek ging open. Binnen trad Bianca, bleek en verzwakt, maar met den glans des geluks op het gelaat, in het oog. Een priester volgde haar. Hem en haar had de raad der Tienmannen van Santo Clemente doen overbrengen, hem en haar aangaande zijne bedoelingen ingelicht.

Tot Marco rigtte de doge 't eerst de vraag:

- Marco Kalergi! begeert ge Bianca Muazza tot uwe gade?

- Ja! luidde het antwoord des verrukten.

- Begeert ge, vroeg de doge, tot Bianca zich wendend; begeert ge, Bianca Muazza! Marco Kalergi tot uwen echtgenoot?

Zachter klonk haar ja! dan het zijne, al was haar gemoed niet minder, dan het zijne, van reine weelde vol.

- Gij hebt beider verklaring gehoord, priester! gebood Foscari; volvoer uwe taak.

Hij legde der jeugdigen handen zamen, de man der kerk, sprak eene bede, gaf den zegen.

Op de plek, waar zoo menigmalen zuchten des angstes gehoord en tranen der smarte gezien werden, waren in dien nacht verzuchtingen des danks en vreugdetranen. Waar de hechtste banden, die de aarde kent, meêdogenloos vaak werden stukgereten, dáár werd in dien nacht een band gelegd, die duurde tot aan het graf.

De keizerlijke vergunning, dat Kalergi in de dienst der republiek naar Kandia zou keeren, behoefde niet meer gevraagd te worden. Eene Venetiaansche galei nam het jeugdige echtpaar aan boord. Kandia werd bereikt. In de armen zijner moeder voerde Marco zijne gade. Hij hield de belofte, vóór zijn vertrek gedaan: voor de kunst leefde hij op den geboortegrond, maar 't meest voor de liefde zijner gade en zijner moeder.

Ook den eed, dien hij den Tienmannen zwoer, hield hij ongeschon-

den. Hoe desniettemin het gebeurde ter kennis van anderen kwam?

Toen in het jaar 1669 Kandia den Turken in handen viel, werd het, behalve door anderen, door nazaten van Kalergi verlaten. Onder meer bragten deze naar de plaats, waar zij zich vestigden, een geschrift mede, dat van hunnen voorzaat tot hen gekomen was. Toen zij het zegel, tot op dat tijdstip ongeschonden, openden, vonden zij er de bijzonderheden, die ik eenigszins uitvoeriger mededeelde, door de hand van Kalergi zelven opgeteekend. Wat daarbij in het oog viel, was: dat hij in het gebeurde minder de verhooring der moederlijke bede tot de Madonna gezien had, dan liefderijk beschikken van Hem, in wiens hand der menschen tijden zijn.

Deil.

Mortadella.
Twee vacanties in Midden-Italie, zomer 1869 en '70.

Ich hab' in meinen Jugendtagen
Wohl auf dem Haupt einen Kranz getragen.
Die Blumen glänzten wunderbar,
Ein Zauber ia dem Kranze war.
Der schöne Kranz gefiel wohl Allen,
Doch der ihn trug.....?
HEINES *Waldeinsamkeit.*

Sic transit gloria mundi! - 'La Samaritaine n'existe plus', waren al mede de eerste woorden van mijn ouden kennis, den logementhouder van *la Poste* (niet langer *et de Londres*) te Saint-Michel in het Mauriennedal, toen hij ons dezelfde kamer binnenleidde van waar ik, twee jaar geleden, met groote en welbeloonde verwachting naar de werken van den Mont Cenis was getrokken. De Samaritaine was zijn oude, hem voorgetrokken concurrent. Hij zelf had zijnen productiven omnibus van 1868 niet meer, 'wegens den oorlog', die wel te verstaan reeds volle tien dagen oud was, maar verhuurde toch nog altijd, blijkens zijn uithangbord, 'chevaux et voitures pour tous pays', zoodat wij er een tot het naaste station van hem konden krijgen. Dat naaste station was Modane, want wij braken onzen spoortogt af om, wat dit jaar 1870 voor 't laatst kon, te Fourneaux de werken aan den tunnelmond te zien, immers dat is zevenmaal zoo ver van St. Mi-

chel als van Modane. Met nieuwjaar 1871 zou de berg doorboord,(*) midzomer 71 de tunnel berijdbaar wezen, zeide ons de sectie-ingenieur; derhalve zullen de werken wel in den volgenden zomer worden opgeruimd.

Een hoog open wagentje, niet al te gemakkelijk noch te goedkoop, voerde er heen. Langs den weg overal nieuwe woningen, ververschingsplaatsen, groote steenen kunstwerken van den spoorweg, den grooten wel te verstaan, die door den tunnel voeren zal; daarnaast, zediglijk, de kleine 'Amerikaansche' spoorweg op drie rails, en het drukke vervoer op de stoffige heerbaan. De poëtische vlaggetjes op de hoogten, trigonometrische merken van weleer, schenen geheel verdwenen. Daar vertoonde zich Fresnelles, 13 kilometer van St. Michel en 3 à 4 van Modane, het eenige plaatsje aan den grooten weg tusschen die twee, tenzij men Fourneaux zelf wil mederekenen dat vóór de tunnelwerken al zeer onbeduidend moet geweest zijn. Fresnelles is dus zeker de plaats waar het laatste tooneel der *Sentimentele reis* voorviel: tusschen St.-Michel en Modane, zegt Sterne. 'The lady was a Piedmontese of about thirty, with a glow of health in her cheeks. The maid was a Lyonese of twenty, and as brisk and lively a French girl as ever moved.' Maar wij kennen het geval. Te Fourneaux zouden we ons verfrisschen. Een krachtig mannenkoor klonk uit de gelagkamer, zeker wel twaalf werklieden van den tunnel, met daverende stemmen; een van hen wees ons met de hand, lagchende, 't opschrift aan den muur der kamer: '*difesa di cantare*', het zingen is verboden. Het gezang duurde bijna een uur. Het tweede verbod, tegen het *mora*spel, zagen wij niet overtreden. Twee spelers steken éénen of meer vingers op, en noemen een getal: wiens getal met dat der opgestoken vingers van beide partijen overeenkomt die heeft een punt gewonnen: 16 punten zijn eene partij. Een werkman deed 't ons voor: de vingers gingen met goochelaarssnelheid op en neder. Nu naar 't bureau, maar de *ridder* was 'aan tafel' en zou eerst na één ure te spreken zijn. Echter waren er 'avec le tunnel des accommodements.' Wij gingen eerst omhoog en zagen de opening en de ventilatieklokken, van boven en van binnen, en ditmaal begreep ik.. De 'kwade' lucht, die men den tunnel uitpompt, scheen bij inademing geheel zuiver: denkelijk had in de laatste uren geene kruidontploffing plaats gehad, want die geschieden slechts driemaal in een weinig meer dan 24 uur, telkens trouwens eene geheele lange reeks. Daar was de tunnelmond, nog altijd met zijne kleine witte stalaktiten, maar geene kans er van te krijgen: ze hingen veel te hoog. Een wagen met werktuigen moest het hellend spoorvlak worden opgetrokken: wij zagen nu op het andere spoor, boven, een ledigen wagen vol water pompen en hem zóó 't overwigt op den eersten geven: langzaam rees deze terwijl de ander daalde.

(*) Men weet dat dit schitterend is bewaarheid.

Die wagens zijn bijna driehoekig van beloop; het bovenvlak waterpas, het vlak naar den berg toe schuinsch, overeenkomende met de helling van den spoorladder, het derde loodregt. Voorts wees men ons de *courbe*, den 'waren' tunnelmond. De berg moet volstrekt regtlijnig doorboord worden, anders zouden de tunnelhelften elkaar niet ontmoeten; maar in die regte monden zelve kan de spoorweg niet binnenloopen, die te Fourneaux nog bijna 300 voet te laag ligt. Hij maakt dus eene kromming tot nabij Modane, twintig minuten gaans en evenveel terug, waarin hij die helling overwint en dan, *in den berg*, door eenen korten draai in de regte lijn komt. Dien korteren draai, 'la courbe', doorliepen wij voor een gedeelte; de steen was hier mul, niet hard, en dat was bij het boren zeer hinderlijk geweest. Naar beneden weêrgekeerd werden we in 't zelfde kamertje van 1868 gelaten, bij dezelfde photographiën en dezelfde monsters van rotssoorten, en al verscheen onze vriendelijke ridder Copello niet zelf, zijn plaatsvervanger de sectie-ingenieur Boëlla gaf precies hetzelfde antwoord. De *cavaliere* was naar Turin, en *in* den tunnel kon men ons niet laten, iets wat we ditmaal ook volstrekt niet begeerden. We zagen de buiten gelegen werken, hetgeen gelegenheid gaf één en ander te verifiëren, waaromtrent de herinnering hare scherpte verloren had, o.a. in het groote compressiehuis met de zes waterraderen. De tunnel wordt gemaakt en de rots doorboord door middel van onophoudelijke stooten van stalen staven, niet door een voortdurend groeven. Die staven worden bewogen door zamengeperste lucht, en deze, van 7 atmospheren drukking, wordt zaamgeperst door water. Dit laatste geschiedt in het compressiehuis. Een klein kanaal voert het Arcwater aan, om te zorgen dat het zuiver aankomt en zonder takken noch steentjes die de machinerie zouden kunnen bederven: nu heeft men de raderen in het huis zóó laag gelegd dat een vrije val van 6 el verkregen wordt: dit water perst de lucht ineen en zendt haar, door de hoofdbuis, thans reeds bijna een uur gaans den tunnel in. Er zijn zes raderen, en elk voedt twee *compresseurs à pompe*, twaalf in 't geheel. Vier daarvan zijn kleiner dan de anderen: deze vindt men beschreven in Rueffs werk en in het mooije artikel van Hudry-Menos in de Revue des deux Mondes, *Il traforo delle Alpi*(*). De vier grootere beschrijven, zooveel ik weet, alleen de heeren Gernaert en Witmeur in hun *Rapport*: 'les travaux de percement du tunnel sous les Alpes', 1869, bl. 14-27, het verschil is niet groot, zeî ons de heer Boëlla. Bij de oude, kleinere, heeft men éénen zuiger, die zich b.v. regts bewegende de lucht in den éénen cylinder zamendrukt en den anderen vrijlaat, en dan andersom werkt. Bij de nieuwere heeft men

(*) *Les grandes industries*, Brussel, Lacroix en Verboeckhoven, afl. 1-3 (afzonderlijk als *Le percement du Mont Cenis*, 3 franc) met zeer goede afbeeldingen, Revue des 2 M. 1865, I bl. 894 vv., en het artikel in den *Gids* van Dec. 1868, *Een dag aan den Mont-Cenis-tunnel*, bl. 452 vv.

het praktischer geoordeeld aan elken cylinder zijn eigen zuiger te geven, waardoor elke cylinder onafhankelijk van den ander kan worden bewerkt (eveneens G. en W. 29). Nog vroeger had men het water opgepompt, om even als aan de Italiaansche zijde de kracht eenvoudig door den val zelven van het water te verkrijgen. Aan dien kant ging dat ook zeer goed, want daar beschikt men over den Mélezet en enkele andere beken die hoog boven de werken loopen. Maar te Modane loopt de Arc diep beneden de eigenlijke werken en naauwelijks hooger dan het tegenwoordige compressiehuis; dáár pompte men dus op om een val te verkrijgen, dubbel werk. Van het oogenblik af dat Sommeiller dan ook den *compresseur à pompe* of *à piston* had uitgevonden werd de andere toestel verlaten. De heeren Gernaert en Witmeur beschrijven bij voorkeur de inrigting te Bardonnèche aan de Italiaansche of zuidoostelijke zijde, die inderdaad interessanter moet wezen, maar moeijelijk te bereiken is: Modane en Fourneaux liggen aan straatweg en spoorweg, maar naar Bardonnèche moet men zich, uren vèr, opzettelijk van Susa uit laten brengen. De tunnel zal gereed zijn, zeî de heer Boëlla, maar de spoorwegmaatschappij(*) zal niet klaar wezen. Zooveel te beter voor Fells bergspoorweg, die dan nog een of twee jaar langer zijne magere verdienstjes zal genieten(†): ditmaal ontmoetten we éénen goederentrein, uit twee wagons bestaande, maar het groote goederenvervoer gaat na als voor per as, op zware wagens in stofwolken gehuld, met drie paarden en *flèche* bespannen, 't een vóór het ander, en *Service du Mont Cenis* op de dekkleeden. Naar boven: de Lion d'Or te Modane, die voorgaf ons te voeden, moge zijne vette geregten zelf opeten als hij er tegen kan. De oprid wordt zeer interessant op drie punten: voor het fort de l'Esseillon, achter het plaatsje Termignon en achter Lans-le-bourg: de *London News* heeft er, ik meen in de eerste maanden van 1869, zeer mooije en naauwkeurige platen en kaarten van gegeven. Het fort de l'Esseillon was grensvesting van Savoye tegen Frankrijk: 't is zeer natuurlijk, dat zwakke staten zulke vaste punten tegenover magtige naburen bezitten, het Deensche Duppel, het Dappendal dat aan Genève moest behooren, maar wat nut dat die magtiger naburen ze innemen? Toen Frankrijk Savoye verwierf werd bepaald dat het fort zou gesloopt worden, maar het staat er nog steeds en bestrijkt het geheele Fransche gebied tot Modane toe. Fort Bramans l'Esseillon is zijn volle naam, en het dorpje Bramans is 't naaste station: toen we terugkeerden werd daar eene kolossale baal opgeladen: ‘du linge, un don de la commune pour les blessés’; 't was tien dagen na Gravelotte. Men ziet het fort

(*) De Paris-Lyon-Méditerranée. De Victor Emmanuel spoorweg-maatschappij schijnt niet meer te bestaan: de P.L.M. loopt tot St. Michel, dan volgt de bergspoorweg tot Susa en van daar af de groote maatschappij der Ferrovíe dell' Alta Italia, d.i. geheel Noord-Italië tot aan Florence.

(†) Volgens de couranten was hij op 't laatst van 1870 in staat van faillissement, werkte echter nog in 't voorjaar van 1871.

bergenhoog boven zich van Modane uit, passeert het dan gelijkvloers en ziet het nog even in de diepte. Voort, de vallei van den Arc op, die nu eens naast u, dan honderde voeten lager voortruischt, naar het hospice aan het meertje du Mont Cenis welks lekkere forellen wij op de terugreis te St. Michel proefden, dan ‘Frontière’, het toppunt van den pas, voorts afdalen naar Susa. Dat afdalen geschiedt grootendeels onder zinken galerijen, hier en daar zelfs steenen gewelven, tegen de sneeuwstortingen: gelijk overal aan de zuidzijde der Alpen is 't veel steiler dan de noordkant. Men volgt de vallei der Dora Ripera, de kleine, zuidwestelijke Dora, die van Susa, niet die van Hannibal en Napoleon in 't val d'Aosta, de Dora Baltea. De ‘Dora Susa’ slingert zich als een zilveren lint in de diepte der vallei, dan volgt Susa, dan Turin. Italië ligt vóór u: ge hebt slechts te kiezen. Onze keus was spoedig gedaan: zelfs Napels' betooverende schoonheid is geene mededingster voor Rome. Maar over Rome is alles gezegd. Wij waren er als zoovele anderen, gingen van 't Capitool naar 't Colosseüm als zoovele anderen,

> passimque armenta videmus
> Romanoque foro et lautis mugire Carinis.(*)

't Forum heet nog altijd *koekamp*, campo vaccino. De opgravingen zijn van Franschen tijd. Wèl zeî Cobet in zijne akademische openingsrede: ‘ook ik zag Rome, maar noch dat Rome “van slijk” dat Augustus vond, noch dat marmeren dat hij achterliet.’ Wat zoo tegenvalt, is dat men slechts zulk een nietig deeltje ziet van hetgeen men wenscht. De boog van Septimius Severus, de tempel van Vespasiaan, d.i. drie kolommen er van, *zooals die na eenen brand hersteld is*, de kolom van den byzantijnschen dwingeland Phokas, de vloer der curia Julia, de colonnade der twaalf goden uit de 4e eeuw na Christus, de onbekende en onbeduidende zoogenaamde schola Xantha; spreken die tot ons? Enkele andere overblijfselen zeggen meer: men heeft nog de plaats van den Concordiatempel waar Catilina 't laatst den senaat bijwoonde, de kern van den ‘gouden mijlpaal’, van ‘Rome's middelpunt’, een eirond muurtje van het spreekgestoelte des keizertijds, toen niet gesproken werd, acht kolommen van den gerestaureerd en Saturnustempel, en verder? Zoo men alles wil medetellen, nog den tempel van Faustina de vrouw van Marcus Aurelius, en het ronde gebouwtje, dat thans als kerk is gewijd aan de Santi Cosma en Damiano, die met hun beiden één wonder hebben verrigt. Slechts twee gebouwen herinneren aan de republiek, ieder aan één uiteinde der lengte. Die drie prachtige kolommen op ééne rij, met een klein stuk entablatuur

(*) Virgilius laat den held zijner Aeneïs de plek bezoeken waar *eenmaal* Rome *zou gebouwd worden.* ‘Hiervandaan *zien* we 't rundvee loeijen op Forum en hoofdstraten.’ VIII. 360. De echte dichter ziet toch veel, tot loeijen toe!

er op, zullen toch hoop ik niet van een Chalcídicum of wat dan ook afkomstig wezen, maar wel degelijk van den beroemden, zij 't dan ook onder Tiberius hernieuwden Kastortempel. En hoog boven 't Forum, onder 't paleis van den burgemeester of 'senator' van Rome, verraden immers die groote vierkante blokken van Gabijnsche *tufa*, die steile onderbouw van het Capitool, dat dáár een oud republikeinsch gebouw stond, het tabularium of archief, waarvan nog vrij veel is overgebleven. Laat ons niet over 't hoofd zien, dat de oude straat er nog ligt, afgeronde polygonen als plaveisel, de Capitolijnsche *clivus* of oprid bij den Saturnustempel, en onder den Severusboog die andere - was dat inderdaad Rome's Sacra via? 'Ik ging eens op den Heiligen Weg, zooals ik meer doe', zegt Horatius: ''k weet niet welke bagatelle ik in 't hoofd had, maar geheel er in verdiept.' Aan den hoek is de kerker der HH. apostelen Petrus en Paulus, thans beneden de kerk van den H. Joseph, den patroon der timmerlieden. Petrus, hoe die naar Rome kwam, moet ge natuurlijk te Rome niet vragen. Ze hebben er immers de plaats zelve waar hij is gekruisigd, boven op den Janiculus, in of liever vlak naast de kerk San Piëtro in Montorio van waar men zulk een schoon gezigt op Rome heeft, en niemand minder dan Bramante heeft rondom die plek een tempeltje gebouwd dat de architekten bijzonder prijzen: ik stond er voor en begreep niet. Eerst te Milaan werd ik warm voor Bramante: daar heeft hij koepel en dwarsschip van het kerkje gebouwd waarnaast Leonardo's avondmaal is, Santa Maria delle Grazie, en wèl hebben alle gratiën dien bouw bezield. Petrus dan, zegt de legende, zat in den Mamertijnschen kerker gevangen en bekeerde er zijne cipiers, thans de HH. Processus en Martinianus; hij leunde 't hoofd tegen de rots der gevangenis en de rots kreeg den indruk dien men thans nog toont: hij verwekte eene bron en doopte de cipiers met het water. Ach! anderhalve eeuw vroeger was reeds Jugurtha voor die ijskoude bron weggekrompen, ja men wil den ouden naam Tullianum verklaren als *fonteinhuis*. 'Er is in den kerker eene plaats', zegt Sallustius, 'die Tullianum heet': Eerst komt eene onderaardsche vierkante kamer: in haren vloer is eene ronde opening, juist groot genoeg om een mensch door te laten, dááronder is eene tweede kamer, het Tullianum, oudtijds alleen door die opening toegankelijk. In dat onderste gewelf vloeit de bron. Dáárheen werd Catilina's medestander Lentulus neêrgelaten en hem 'de strot gebroken', zegt de ruwe Romeinsche taal, daarna evenzoo de vier andere gevangenen. De consul Cicero zelf riep toen met zijne welbekende stem over het forum heen: *vixerunt*, 'zij *hebben* geleefd.' Het euphemisme is niet van den welsprekenden consul: Rome's taal verbloemt en wil van harde *woorden* niet weten, dezelfde taal met dat al die wij zoo pas hoorden. En nu? zal ik verder herhalen wat ieder weet, wat ieder zag of hoopt te zien voor wien het woord Rome, het voorchristelijk Rome, een anderen klank heeft dan New-York of Manchester? Zeker

niet, maar geeft toch een blik aan den Palatijn, waar ge zien kunt wat men vinden kan zoo men graaft als Rosa en Fiorelli, en daarnaast in de pausselijke opgravingen, via San Bonaventura, dat zoo men anders graaft men wel stapels steen en stukken van standbeelden kan opeenhoopen, maar slechts door zelfs de herinnering te vernielen aan hetgeen men heet te ontdekken. ‘Mentre che si fa, si disfa’, zeide mij Rosa wrevelig; terwijl men 't maakt, *ontmaakt* men het, als ik dat woord mag vormen. 't Geheele forum ligt open, men *kan* er graven maar men *wil* niet, en zoolang ze 't zóó doen, is dat ook verreweg 't best(*). De Serviuswal bij 't station wordt moedwillig vernield: ik heb de groote steenblokken, genummerd, ten verkoop zien liggen. De groote steenblokken zeg ik, want hoewel hier, op de hoogvlakte, 't Serviusbolwerk uit een *agger* of wal bestond, was toch zijn kern of buitenrand, de *escarpe* (schoeijing), een steenen muur van juist denzelfden bouw als bv. op den Aventijn, in dien eindeloos langen wijnberg achter Santa Prisca, 't Capitool lag er juist binnen, en de Aventijn ook, gelijk we thans stellig weten; maar waar is, naauwkeurig, Tarpeja's rots? De portier van 't ‘hospitaal der Pruissen’ zegt: in onzen tuin; hij leidt u tusschen heggen heen en wijst u naar beneden, waar ge niets ziet, maar 't kost een kwartje en hij is ‘custode della rupe Tarpea.’ Van beneden, via del *monte* Tarpeo n°. 18, zoudt ge 't wel willen zien maar dat willen de huisbewoners niet hebben. Ook geloof ik niet aan die rots. Eerder zou de andere authentiek kunnen zijn, vicolo della *rupe* Tarpea, in de straat Tor de' Specchi aan de andere helling van den ZW. bergtop. Die ziet men goed van beneden, en er is iets verleidelijks in het denkbeeld dat de landverrader, hostis iudicatus, niet enkel *neêr*geworpen maar ook *uit*geworpen werd, van den ringmuur *naar buiten.* De *arx* of citadel trouwens moet, om de vele bekende redenen en omdat dáár de bron is, op den NO. top Araceli hebben gelegen, wat ook de Italiaansche geleerden zeggen. De Duitschers hebben gelijk, maar waarom moest dat een strijd van nationaliteiten worden? Ook de rigting van den Capitolijnschen oprid, van den kerker af langs den Saturnustempel dwars onder den tegenwoordigen oprid, via del Campidoglio, en dan zeker in de rigting zelve van het tegenwoordige straatje del *monte* Tarpeo, pleit er voor: de triumphator beklom reeds het eigenlijke Capitool of den ZW. top, terwijl de pas achtergelaten gevangenen in den kerker, aan den voet des noordoostelijken, werden omgebragt. Maar 't kaleidoskoop is naauwlijks wisselender dan Romeinsche plaatsbepaling. Welk eene teleurstelling, als men ziet hoe hopeloos de stukjes antieken plattegrond zich voordoen die men langs den muur van den trap in 't Capitolijnsch museum heeft ingemetseld, en hoe bijna alles van die fragmentjes copie is, en hoe weinig geloofwaardige copie?

(*) Sedert Rome ‘Italiaansch’ is, zijn opgravingen op 't forum onder Rosa's leiding begonnen.

Vidimus *flavum* Tiberim, den blonden, lichtbruinen Tiber, de oude Albula, 't *witje*, zooals Virgilius zegt, die hem toch donker noemt, coeruleus. Virgilius heeft anders geen gelukkig oog: behalve bv. bij de Nera, waar hij 't trouwens gemakkelijker had dan wij. *Nera* beteekent *zwart*, en Macaulay heeft zich er door laten misleiden:

> from that grey crag, where girt with towers,
> the fortress of Nequinum lowers
> on the *dark* waves of Nar.

Neen, de Nera heeft lichtgeel water, Nar albus aqua, zooals Virgilius met juistheid zegt, en *Nera*, dat ‘zwart’ *schijnt*, is enkel eene verbastering van den antieken naam Nar. Zoo spreekt Macaulay van de *white* streets of Tusculum, zeker omdat het vlak bij *Alba* ligt. Ach, de rotsen van Alba Longa, de glad afgehouwen rotswand die er alleen van overig is, de ruïnes van Tusculum zelve, zijn donkere peperino of Gabijnsche tufa: van wit geen zweem. Een ander, gelukkiger denkbeeld, zeker eene inspiratie voor de Lays of Ancient Rome, trof mij op 't Conservatorenpaleis. Daar heeft zekere Laureti op een der wanden den Regillusslag geklad, Castor en Pollux vooruit op witte paarden, elk met eene ster boven 't hoofd, dan volgt de Romeinsche dictator. Maar in de vorige zaal, en hij met waar talent, schilderde de ‘cavaliere d'Arpino’ den slag die wel doorgaat voor dien van Tullus tegen de Albanen, maar die toch Macaulay geïnspireerd heeft tot het Regilluslied: de dictator Aulus Postumius op zijn zwarten renner Auster (Zuidewind) commandeert de beslissende charge:

> Then the fierce trumpet-flourish
> from earth to heaven arose;
> the kites know well the long stern swell,
> that bids the Romans close.
> Then the good sword of Aulus
> was lifted up to slay,
> then, like a crag down Apennine,
> rushed Auster through the fray.
> But under those strange horsemen
> still thicker lay the slain,
> and after those strange horses
> black Auster toiled in vain.
> Behind them Rome's long battle
> came rolling on the foe,
> ensigns dancing wild above,
> blades all in line below.

Elke trek is op 't schilderij van Geppeius, den ‘cavaliere’, elke trek in 't gedicht. Maar dan gaat het stormende voort en laat de beeldende kunst achter zich:

So comes the Po in flood time
over the Celtic plain,
so comes the squall, blacker than night,
over the Adrian main.
Now, by our sire Quirinus,
it was a goodly sight
to see the thirty armies
Swept down the tide of flight.
So flies the spray on Adria,
when the black squall does blow,
so corn-shelves in the reaping time
hurl down the whirling Po.

Men gaat door die zalen om de wolvin te zien. Hier geeft de aesthetica 't op. Mommsen bewondert het beeld, de meeste antiquarii vinden 't eene vormlooze massa.

Het Capitolijnsche Museum is zeer merkwaardig. Te Rome, vergeleken met het Vaticaan, *schijnt* het klein, maar zelfs dáár valt in het oog, hoeveel en welke meesterstukken er zijn. De ‘stervende gladiator’, t.w. een zeer duidelijk te herkennen stervende Gallier, is algemeen bekend: de Venus, hoe bekend ook, wordt toch te weinig naar waarde geschat, de duifjes van Sosos zijn slechts in beperkten kring bekend, en het fijne relief der tabula Iliaca nog minder. De stukjes plattegrond, de onschatbare lijsten van overheden, de buste van Brutus (de beide laatste in 't Conservatorenpaleis) met hare oogen van émail, de beide Kentauren, zoo menig ander stuk, wie kan ze vergeten die hen ooit gezien heeft? En toch, wat is die ééne Brutuskop naast de geheele zalen Napelsche bronzen uit Herculanum? Men neme slechts twee, niet eens de allerbeste: wat leven de oogen van die diskoswerpers daar tegenover elkaar, die oogen van émail? Welke affectatie zou 't wezen, dat af te keuren omdat het eene andere stof is dan het brons! de beeldende kunst moet nabootsen, en dat eenvoudige hulpmiddel geeft leven aan 't geheele beeld. Eene andere zaal te Napels bevat de gekleurde marmers, in 't midden eenen prachtigen ‘Apollo den citherspeler’ van lelieblank marmer, gelaat en handen wel te verstaan, maar 't geheele gewaad met stoel, cither en speelstok uit purperen porphyr. Daarachter een andere Apollo, deze geheel uit groen basalt, en onder andere beelden ook eene prachtige ephesische Artemis (Diana), de vleeschdeelen uit zwart marmer, de rijke versierselen uit oosterschen albast, chimaera's, leeuwen, sphinxen, alles allerfijnst bewerkt en allernaauwkeurigst bewaard. Maar ook de gewone witte marmers, de Juno, de Pallas van Velletri, de zoogenaamde Flora van Farnese, de Hérakles, zij 't dan ook dat de anatomie er van niet deugt, de Hannibalskop, de kolossale Caesarskop, de heerlijke zittende Agrippina, het jammerlijk geschonden overschot der schoone Psyche, waar houdt men op? Daar is het mosaïk van den Alexanderslag. Hoe jammer dat de afdruk in Overbeck's tweede uitgaaf mislukt is.

Maar zelfs de zeer goede afdruk in de eerste uitgaaf van zijn *Pompeji* blijft verre beneden het origineel. De kop van koning Daríus toont gevoellooze kalmte in plaats van deelneming: de verpletterende schrik in 't gelaat van den wagenmenner, de wilde schuwheid van het vierspan, de moed van den ruiter die nog strijden wil, zijn slechts op 't origineel te bespeuren, en de doodstrijd van den doorstoken man, zijne stuiptrekkingen rondom Alexanders lans zijn toch in 't oorspronkelijk nog geheel iets anders. Hoe onvolkomen middel is het mosaïk, en toch verkreeg men er zulke uitkomsten meê! - De ‘stier’ laat koud. Vooreerst blijkt dadelijk dat bijna alles nieuw is: men had voor eene afbeelding of model van dat ontredderde deel moeten zorgen wat inderdaad antiek is. En dan de voorstelling!

De ‘Farnesische stier’ stelt eene vrouw voor, die aan den kop van een steigerenden stier wordt gebonden, of, gelijk men thans zegt, er van losgemaakt! 't Is het verhaal van Dirke, eene plaatselijke legende van Thebe in Griekenland. Koning Nacht en koning Licht, Nykteus en Lykos, waren broeders, en Antíope Nykteusdochter vergat zich met een derden koning, of - dat staat beter - met vader Zeus, den oppergod. Na den dood van haren vader en de geboorte van tweelingen, Zethos en Amphíon, den lierspeler, werd Antíope die door koning Lykos was gevangen gemaakt door diens echtgenoote Dirke telkens mishandeld. Met de jaren liep dat zóó erg, dat eindelijk Dirke last gaf haar aan de horens van een wilden stier te binden en zoo ter dood te doen sleuren. Reeds werd dat bevel uitgevoerd toen Amphion en Zethos, thans krachtige jongelingen, toevallig op die plek kwamen: ze bevrijdden hunne moeder en bonden in plaats van haar de wreede Dirke aan de horens van den stier, die haar ter dood sleurde. Haar bloed werd eene bron, het beekje Dirke dat vlak ten W. van Thebe noordwaarts vloeit.

Nu stelle men zich de groep voor en de tegenwoordige verklaring. Stout en flink zijn de grootendeels gerestaureerde, staande figuren van Amphion en Zethos, bezig met het enkele touw dat, van de ééne zijde, om de horens van den steigerenden stier (met modernen kop) is geslagen en zich, aan den anderen kant, in het kapsel der knielende, half liggende Dirke verliest. De lijderes, eene nog jonge vrouw, is van de mannen afgewend en naar den toeschouwer heen gerigt: dus smeekt noch dankt ze, maar berust in haar onvermijdelijk lot, althans zoover nog eenige uitdrukking in het, overigens schoone moderne gelaat te vinden is; de bovenhelft der figuur is, met de overige restauraties, van Michel Angelo's jongeren tijdgenoot Bianchi. Links achter den stier staat eene vrouwenfiguur met helm en lans, precies eene stijve Minerva op schildwacht. Met de drie andere figuren, die haar niet eens kunnen zien, heeft zij geenerlei ander verband dan het louter materiële van het piëdestal. Alleen de voeten zijn antiek. Dat zou nu Antíope wezen, die van hare zonen vergiffenis voor Dirke vraagt en

verkrijgt! Maar Dirke heeft geene vergiffenis gekregen. De legende zelve ontstond immers uit de beek waarvan zij de personificatie is: de bron welke ieder Thebaan dagelijks kon zien kan niet van de geredde maar slechts van de gedoode vorstin afkomstig wezen. Schoon was het daar, in Sóphokles' tijd, of veeleer in den tijd dien hij bezingt, den morgen na Thebe's bevrijding van Argivische overmagt:

> Straal der zon, gij schoonste licht,
> boven allen die vroeger ooit
> Thebe's zeven poorten beschenen.
> Daar verschijnt ge, 's gulden dags
> oog, *over Dirke's vloeden heen....*

Wel neen, dichter der Antígone. Over Dirke's vloeden *komt* de zon niet, ze gaat er over heen als ze Thebe voor 't westen verlaat. Maar zorgeloos als gewoonlijk heeft hij de beken verward: den Isménos plaatst hij westelijk, Dirke ten Oosten! Le coeur qui est à droite, le foie qui est à gauche, nous avons changé tout cela, 't Is trouwens niet de eenige keer dat vader Sóphokles zich vergist heeft. Iedereen kent, van de pathetische zijde, 't verhaal van den ondankbaren zoon, die hem onder curatele wilde stellen, maar de ware verklaring schijnt vrij wat minder ernstig. Er was slechts ééne manier om den vrolijken ouden verkwister onder curatele te *kunnen* stellen, wat hoog noodig schijnt geweest te zijn: om regtsingang te kunnen krijgen moest men curatele vragen *wegens zwakheid van geestvermogens;* dat nam nu de beschuldigde letterlijk, las aan de verbijsterde jury zijn overschoon pas geschreven Kolónoslied(*) voor, en kwam vrij: die dat kon maken was zeker niet zwak van geest. Me dunkt, hij zal in 't naar huis gaan, opgeruimd als altijd, Iöphon op den schouder hebben geklopt en gezegd hebben: jongenlief, uw oude vader is u weêr te slim af geweest. Merkwaardige trek voor 't komische, die bij Athenaeos en anderen van Sóphokles uitkomt, bij iemand dien men naar 't overschot zijner werken voor een ernstig gemoed bij uitnemendheid, voor een Griekschen Schiller zou houden.

Boven de zalen waar de stier en 't Alexandermosaïk en de bronzen Nero te paard staan, en de geheele familie Balbus uit Herculanum, vindt men allerlei zeer gewigtige verzamelingen: de bibliotheek, de ongeëvenaarde vasenverzameling, de papyri met de merkwaardige machines om te ontrollen, terracotta's, de schilderijenverzameling en natuurlijk geheel Pompeii: van dit laatste zijn echter de muurschilderijen en de groote voorwerpen beneden. De verboden kamer is klein en bevat weinig voorwerpen: 't is zeer goed dat men die achter slot houdt. Kunstwaarde heeft slechts de geit uit Herculanum. De schoone Venus is sinds lang weêr voor ieder te bezien, en bevindt zich digt

(*) Zie hierachter bl. 647 in de noot.

bij den citherspelenden Apollo uit marmer en porphyr. Ook is de ‘verboden’ kamer voor iedereen te zien, behalve voor dames, kinderen en geestelijken.

Een kamertje bevat de modellen. Dat zijn vooral de drie tempels van Paestum, in modellen geheel gelijk aan de Leydsche, voorts het ‘huis van den tragischen dichter’ uit Pompeii, zeer goed en doelmatig, op groote schaal, gerestaureerd, en zóó, dat men het in twee helften langs de lengtedoorsnede uit elkaar kan schuiven, enkele andere stukken, daaronder de bekende boezem van ‘Arria Diomedes dochter.’ Wat is niet al over dien afdruk geschreven en gephantaseerd! Die 14 menschen in den kelder der villa, gestikt tusschen het fijne stof van den vulcaan: het water dat er indringt en het stof rondom de lijken verbindt en verhardt, het vergaan der lijken in de thans steenharde, maar naar hunne omtrekken gevormde omgevende materie, de onhandige eerste opgravers, die dat alles vernielen behalve den afdruk van dien éénen boezem welke natuurlijk aan de (zeker beeldschoone!) dochter des huisheers werd toegeschreven, voor welke even als voor haar vader men zelfs een naam verzonnen heeft, en dan sentimentele dichters in extase over de nooit overtroffen vormen van dien boezem, wie heeft het niet gehoord? Misschien ligt het aan mijne botheid, maar ik kon aan den afdruk evenmin iets schoons ontdekken als dat het meisje juist Arria en haar vader, wat wel zeker niet zoo wezen zal, juist Diomedes zou hebben geheeten.

Tegenover de villa, aan den anderen kant der begraafstraat, staat eene tombe met het opschrift:

ARRIAE M.F.
DIOMEDES L. SIBI SVIS

d.i. Voor Arria Marcusdochter haar vrijgelatene Diomedes, (tevens) voor zich en de zijnen.

Dat die tombe iets met de villa te maken zou hebben blijkt uit niets. Intusschen de guides en Bulwer hebben het huis de villa van Diomedes genoemd, de eerste locomotief van den spoorweg Napels - Pompeii heette Diomedes, het hôtel tegenover 't station ‘Pompei’ heet Diomède, op zijn fransch. In 't vreemdenboek stond deze beoordeeling:

A l' hôtel Diomède
s'il y avait un remède,
pour écarter les mouches
et des mets et des couches,
on y serait très bien.
Et la chère et le vin
y sont recommandables,
patron et gens aimables,
bref, on y est très bien,
si je n'ajoute rien;

en inderdaad heb ik zelden zooveel vliegen bijeen gezien. De hospes, een man die allengs op jaren komt, scheen eene soort van wijsgeer: hij informeerde zeer naar den oorlog en onthaalde ons toen op philosophische beschouwingen, waarlijk pas mal pour un aubergiste. Naar den oorlog vroeg iedereen, maar de mindere man in en bij Napels was volstrekt niet op de hoogte: 't was drie of vier dagen na Weissenburg en de eerste vraag dezer politici was geregeld of de oorlog inderdaad begonnen was. Een koppel kerels, die hunne pogingen om ons een paar franc af te zetten zagen mislukken, wreekte zich op eigenaardige manier door uit te gillen Viva la Francia: ze zagen ons zeker voor Duitschers aan. Pompeii zonder gids te gaan zien, wat 's zondags vrijstaat, zou ik alleen aan hen durven aanraden die 't door en door kennen: men verliest veel te veel tijd zonder gids, m.a.w. men doet niets af. Op enkele plekken kan het geen kwaad, want de gids rent er over heen: Baedekers recept, hem telkens voor te zeggen wat men nu zien wil, is probaat, natuurlijk mits men Baedekers orde volgt. Aan de ‘nieuwe opdelvingen’ was toevallig niets te zien. Het geheele geheim, behalve in de grootere zorg, bestaat daarin dat Fiorelli van boven naar beneden laat graven, zoodat hij kan stutten al wat men vindt: vroeger groef men van beneden naar boven, d.i. men scholfelde in de diepte langs de opengelegde oude straten, waardoor alles als puin nederkwam wat niet meer de kracht heeft op zich zelf te staan. Het denkbeeld om voortaan bovenal te Herculanum te graven, in die gedeelten waar dat mogelijk is zonder dat Resína van boven op u neêrkomt, verdient alle aanbeveling: het is onlangs opgeworpen. Van het bekende theater van Herculanum, thans diep onder Resína, is geen overzigt meer te krijgen, zóózeer is alles gestut gebleven of geworden: alleen het proskenion, een zeer gewoon proskenion, ligt open, wel te verstaan in 't onderaardsch donker. Een zeer aardig model staat in het voorhuis boven de opgravingen, en vlak over het theater is de slechtste en duurste wijn te krijgen dien ik in mijn leven gedronken heb. Te Napels staat in 't Museum het ruiterstandbeeld van M. Nonius Balbus, den vader, uit het theater te Herculanum. Ja, maar het echte opschrift bestaat nog daar in 't donker te Herculanum zelf, en hoe luidt dat:

AP. CLAVDIO. C.F. PVLCHRO
COS. IMP
HERCVLANENSES POST MORTEM

d.i. Aan Appius Claudius Pulcher Gaïuszoon, den consul en overwinnaar te velde, de Herculanensers na zijnen dood. Ik heb het opschrift zelf gecopieërd van het voetstuk in het Herculanensische theater en de zeer geschikte custode zeî herhaaldelijk, dat deze opschriften de echte oude waren.

We reden, ditmaal over Eboli, naar Paestum. Eboli is het eindpunt van den Napelschen zuiderspoorweg, één station verder dan de

gewone plaats van vertrek, Battipaglia, waar de zoo noodzakelijke escortes van carabinieri te krijgen waren(*). De weg over Eboli is nog *gevaarlijker* dan die over Battipaglia, en de militaire post op de laatste plaats is met zoovele andere ingetrokken; bovendien was 't kort geleden na den thans reeds vergeten moord van Márathon; maar de verschrikkingen van Paestum hadden nu eenmaal alle werkelijkheid voor mij verloren, en een paar informaties te Napels en te Salerno, die trouwens zeer weinig licht gaven, was al wat we aan voorzigtigheidsmaatregelen deden; de praefect van Salerno, een allerbeleefdst man, die de moeite nam ons persoonlijk in te lichten, verzekerde stellig dat er geene *briganti* in zijne provincie waren, maar er kon, dat was nèt mogelijk hoewel onwaarschijnlijk, uit speculatie een overval geschieden. Z. Exc. dacht blijkbaar aan Marathon, en ik dacht er aan welk eene slechte speculatie dat in ons geval zou wezen, en nam briefjes naar Eboli. Dit is de plaats van de mooije prinses, velen zeker bekend uit Schillers Don Carlos, de maîtresse van Philips II en echtgenoote van Ruy Gomez. Ze had slechts één oog, even als Louis XIV. Het linker ontbrak haar, en dat ééne gemis stond haar in den weg om eene geheel volmaakte schoonheid te zijn: ‘Acon mist het regter oog,’ zeî 't couplet(†), ‘Leonída 't linker, en beiden zijn schooner dan de goden. Lieflijke knaap, wil het oog dat ge hebt aan het meisje afstaan, dan zijt *gij* de blinde Amor, dan is *zij* Venus.’ De patiënt zou misschien toch eenig bezwaar hebben gemaakt. Het ruw leven met oogen was overigens in Philips' tijd lang niet alleen voor het madrigal bewaard: het schijnt al te waar, dat hij zijn dapperen krijgsgevangene la Noue in vrijheid wilde stellen mits deze, als een andere Gulliver, zich vooraf de oogen liet uitsteken, en dat dat voorstel in vollen ernst aan la Noue gedaan is. Wilhelm I behoeft den krijgsgevangene van Sedan de oogen niet te laten uitsteken - die is immers, sedert 6 Julij, reeds stekeblind, en nu hij gevallen is, mogen we allen naar hartelust kwaad van hem spreken. Mij dunkt, degeen die over ons allen twintig jaar lang den baas heeft gespeeld en zóó gespeeld was meer dan een vogelschrik, en die kwaad van hem spreken wil doet dat het fatsoenlijkst op de wijze van Kinglake, toen de imperator nog twintig legioenen commandeerde. Helaas, waar zijn de legioenen nu? Quomodo cecidisti de coelo, Lucifer? Hoewel, als hij uit den hemel gevallen is, hij daar altijd een regt wunderlicher Heiliger moet geweest zijn. We waren te Napels met enkele Duitschers toen 't berigt van Weissenburg kwam, en hoor-

(*) Zie hier en vervolgens *De laatste roos van Paestum*, in den *Tijdspiegel* van Februarij 1870, bll. 208 vv.

(†) Lumine Acon dextro, capta est Leonida sinistro,
et poterat forma vincere uterque deos
Blande puer, lumen quod habes concede puellae,
sic tu caecus Amor, sic erit illa Venus.

den hen jubelen. Maar we moeten naar Eboli, waar we 's avonds laat kwamen en allerlei onderhandelingen hadden, de laatste en voornaamste over 't rijtuig. Dat zou er weêr een met drie paarden zijn, voor een ridje van derdehalf uur 's ochtends en 's namiddags terug, en kostende 't noodige en meer dan noodige aantal franken, want de *strada* was *cattiva*, de weg was slecht. Slecht! zeiden wij. De eerste helft, van Eboli naar den Sele, kennen we niet, maar de tweede best, van den Sele naar Paestum, en die rijdt als eene kolfbaan; van Battipaglia naar den Sele is ook een zeer goede weg; zou *deze* zoo lastig zijn? Onze driespanmenner trok af, en de active hospes van 't hôtel della Ferrovía praesenteerde ons dadelijk een ander, die in de deur staande 't geheele gesprek had aangehoord, en met dien we 't dadelijk omtrent een rijtuig met één beest eens werden, in eenvoud denkende aan die open rijtuigen die in elke Italiaansche plaats, en trouwens reeds te Parijs en Brussel, onze gesloten vigilantes vervangen. In plaats dáárvan kwam echter dat verfoeijelijke ding, een *corricolo.* Dat is een open voertuig met twee plaatsen, zeer hoog en daar van daan, bij zwakke veêren, zeer schommelend, de koetsier zit lager, vlak aan de *croupe* van 't paard. Leuning is er naauwlijks. Onderaan hangt, aan een touw, eene soort van netwerk, waarin men meêneemt wat men noodig heeft, eene flesch wijn, eene flesch water, proviant uit de ‘Ferrovia’ en een levend jongetje. Waarvoor dat laatste dient heb ik niet kunnen vatten, maar 't is *de rigueur.* 't Halfnaakte schepseltje behoort eigenlijk achter op de bank voor de *lakeyen*, maar vond dat het netwerk vrij wat geschikter was om er in te slapen, ondanks het doodelijk gevaar van zulk een slaap waarvoor ons, voorleden jaar, de custode van Paestum zoo aandoenlijk had gewaarschuwd. Indien iets mijn genoegen bedierf de tempels weder te zien was het de gedachte aan 't gedwongen bijzijn van dien ruïnenuil. De weg was volstrekt niet *cattivo*, alleen moesten wij een onbeduidenden heuvelrug over. Het woud van Persáno, waarvan de guides spreken, blijft vrij vèr links liggen. Na den overtogt over den Sele, waar de brug er nog precies zoo uitzag als 't vorig jaar, vertoonden zich langs den weg alom teekenen van vooruitgang, nieuwe huizen, velden thans bebouwd die bijna precies 365 dagen geleden woest lagen - er is nog zeer veel te doen, maar ik wensch aan iedere plek in de beste buurten eene zoo sterke verbetering toe. Binnen de oude ringmuren van Paestum was die trouwens zeer weinig te bespeuren; 't was alles op den straatweg er heen. Weder de Cerestempel in 't gezigt, en vlak binnen den ingang der oude stad de villa Bellelli (niet Belletti); waar de opgegraven oudheden zijn. Met groote verwachting er heen, maar helaas, de *padrone* was te Salerno, waar de *signora* de baden gebruikte, zeiden ze aan de boerderij; het hoofdgebouw was geheel gesloten en de familie had den sleutel mede. Dat is zoo Italiaansche gewoonte, en dan is er, natuurlijk, niets aan

te doen. Of ge al van de Noordzee komt en misschien van uw leven niet weêr zult kunnen komen is eene consideratie die u volstrekt niet helpt, en nergens minder dan in die driewerf verwenschte vigna Sassi te Rome, waarbinnen we eindelijk gedrongen waren daar er volstrekt nooit iemand te vinden was, die we doorzochten van begin tot eind, en waar toch het graf der Scipio's niet te vinden was. In de villa Bellelli ging 't niet beter en we moesten naar de osteria om uit te spannen, en helaas om ons, door onzen koetsier, een zeer praktisch bewijs te laten geven dat osteria wijnhuis beteekent. Wij kregen 't proviant van de Ferrovia uit het netwerk - 't was maar al te verschillend van hetgeen, 't vorig jaar, de uitstekende Vittoria te Salerno ons bezorgd had - en trokken er meê naar Poseidon's tempel, in de schaduw der travertijnkolommen, eerst aan de voorzij en later aan 't achterfront, met Poseidon's blaauwe wateren aan den gezigteinder. Daar zijn we voor 't hek, en alleen. Hurrah! de custode is er niet. De hulp van een paar Paestumers, die zich voor guides of custodes uitgaven en sleutels praesenteerden, was eenvoudig en te regt afgewezen: het hek was open. De bewonderaars van den Neptunustempel zeggen niets te veel: ik zag rond en vergeleek en had het genoegen mijne herinneringen trouw te vinden, zoo hier als later er naast in de 'Basilica.' Van daar naar den zuidelijken, zeer nabijgelegen wal. Een uitzigt op de tempels, dat ze in hun ensemble toont heeft men alleen van daar behalve misschien van de zeezijde, waar wij niet geweest zijn: dit gezigt op 't ensemble is een der schoonste die men te Paestum heeft. In de Basilica bleek al weder hoe noodig *herhaalde* beschouwing van oude monumenten is. De vreemdsoortige middenrij bestaat thans nog uit de drie eerste kolommen, en wordt voortgezet door twee.... voetstukken zou men zeggen, en wie weet bij hoevelen ze als voetstukken zijn doorgegaan, maar Paestums kolommen hebben natuurlijk geene voetstukken. Kapitelen zijn het, die onderst boven zijn gelegd of waarschijnlijker gevallen, en zoo dat laatste waar is, dan kunnen ze nog op de oorspronkelijke plaats der kolommen liggen. Aangenamer was de vergissing die ik in den Cerestempel opmerkte. Geene enkele kolom ontbreekt, zoo min in 't origineel als in 't Napelsch model: 't is slechts het Leydsche model dat er ééne mist. Het gevallen stuk kapiteel ligt hier, niet in den veel gewigtiger Neptunustempel, waar men ook geene ijzeren banden heeft aangelegd; die zijn alleen in de Basilica, rondom twee kapitelen, en in den Cerestempel, drie, twee elk rondom één kapiteel en het derde rondom twee, eene noodige verbinding en moeijelijk voor onweêr toegankelijk. De overblijfsels van huisjes daarentegen, die èn het Leydsche èn het Napelsche model vóór den Cerestempel hebben, met overschotten van kolommen er in, zijn òf geheel verdwenen òf althans tot bijkans den grond toe, waar een weelderige plantengroei overdekt wat er misschien nog van bestaat. In de hoofdkerk te Salerno, San Matteo, vindt men

kolommen, misschien uit Paestum maar zeker niet uit de drie tempels, en sarkophagen, sommige er van stellig uit Paestum, maar die mij zoo oppervlakkig gezien Romeinsch werk schenen te wezen en in geen geval eenig licht omtrent architectuur geven. Rozen waren ook ditmaal niet te vinden. Maar, maar.... hoeveel malen is het, en hoe ter loops, dat die vermaarde rozentuinen inderdaad bij oude schrijvers vermeld worden? Vanitas vanitatum, moet dat zelfs hier gelden?

Het gold althans voor de snelheid van den corricolo. Onze Autómedon was vol zuren wijns, en zijn paard zonder kracht noch magt noch heerlijkheid, gelijk.... En daarbij had hij nog wel, 't geen wij onwetenden uit loutere menschlievendheid dadelijk toestemden, onderweg een tweede halfnaakt jongetje opgenomen, dat alleen in de brandende namiddagzon die paar uur naar Eboli te loopen had. De twee miniatuurstervelingen kropen in het netwerk en lagen daar, met het overschot van onzen wanproviant, in zeer schilderachtige houding en zeer onschilderachtig stof. Halfweg Persano en Eboli weigerde Rossinante hare diensten, en Autómedon, wien de wijn tot een ganschen philoloog in de beteekenis van praatgraag gemaakt had, bragt al bluffende derdehalf uur door op den weg van één uur, zoodat we bij tijds, maar ook niet meer dan dat, het station bereikten. De active hospes van de Ferrovia gaf zijne rekening slechts bij monde, en toen ik ze op schrift vroeg: ‘ik kan niet lezen noch schrijven, *per la mia disgrazia.*’ De bijvoeging beviel me, ja 'k begunstigde hier de beschaving zoo weinig, dat ik eenig displeizier gevoelde bij 't bespeuren hoe goed deze arme *disgraziato* kon cijferen. Enfin, hij had ons, met zijn verwenschten corricolo, vrij wat meer francs uitgehaald dan hij nu beurde voor 't hôtel della Ferrovia, waarschijnlijk aldus genoemd omdat het 10 minuten van 't station af ligt. Doodaf bereikten we dien avond onze vriendelijke Vittoria te Salerno, een hôtel zoo als ik er nooit een beter verlang, en waar we, als de eenige gasten dien nacht, als prinsen behandeld werden, zelfs vrij goede thee kregen. En dáár waren de eerste belangrijke oorlogsberigten, Wörth en Forbach, die mij dadelijk als beslissend voor den oorlog voorkwamen, zij 't dan ook dat zulke successen als Gravelotte en Sedan natuurlijk nog buiten alle berekening bleven. Heil Dir im Siegerkranz! er is dus nog eene Nemesis op aarde. Die 't zwaard getrokken heeft zal door het zwaard omkomen blijkt hier een waar woord. Wèl heeft Carlyle 't gezegd van Duitschlands blijdschap over Rossbach dat het zulk eene ware, ongekunstelde vreugde was van dat arme Duitsche volk, steeds vertrapt en gehoond door die andere natie, *a luckier*, *not a braver.* Hoe weinige oorlogen zijn er, waar regt en onregt zoo gedecideerd ieder aan eenen kant staan, en nu kiest godin Victoria ook partij. Natuurlijk wemelde Salerno van gedienstige geesten die ons weder naar Paestum wilden brengen. Dat deden we niet, maar bezochten den volgenden dag in

de vlugt Sorrente, overnachtten te Napels en keerden zoo naar Rome terug.

Santa Maria Maggiore, na de Pieterskerk en 't Lateraan de voornaamste der ‘zeven kerken van Rome’, d.i. der vijf basiliken waarvan San Paolo fuori le mura en San Lorenzo fuori le mura de overigen zijn, staat vrij eenzaam op den Esquilijn en is met haren koepel en twee puntige torens van verre zigtbaar. Vóór het achterfront staat een van Romes grootste obelisken, echt aegyptisch gelijk allen, vóór het voorfront eene rijke korinthische kolom, met eene leelijke bronzen Madonna er boven. Die kolom is de eenige overgeblevene van Constantijns basilica bij den Titusboog. Constantijn heeft er slechts half regt op, want Maxentius had ze voor zich gebouwd, maar diens overwinnaar kreeg ze par droit de conquête, gelijk toen en later 't geheele rijk. Zeer lang hield men die basilica voor Vespasiaans beroemden, maar reeds onder Cómmodus afgebranden Vredestempel. Zoo dacht ook de Paus die, gelijk een lang opschrift aan de ééne zijde der kolom vermeldt, de Madonna er op plaatste. Aan den anderen kant spreekt de kolom zelve aldus:

> Impura falsi templa quondam numinis
> iubente moesta sustinebam Caesare.
> Nunc laeta veri perferens matrem Dei,
> te Paule nullis obticebo saeculis.

‘Eertijds heb ik, bedroefd, op 's keizers bevel den *onreinen* tempel eener valsche godheid’ (die van den Vrede) gesteund. Thans blijmoedig de moeder van den waren God dragende, zal ik u, Paulus, aan geenerlei eeuwen verzwijgen.’

De Paulus in quaestie is niet de apostel, maar Paul V, de bovengenoemde Paus. Enfin, in S. Maria Maggiore wordt jaarlijks, op 15 Augustus, Mariae Hemelvaart (Assomption), eene plegtige mis gelezen en daarna, van 't balcon aan het voorfront, door den Paus zelven de zegen gesproken. Er was niets buitengewoons aan de plegtigheid van 1870, behalve 't geen men toen nog niet kon weten, dat zij de laatste was die Pius IX als ‘paus-koning’, *Papa-re*, verrigt heeft: 't was de dag vóór Mars-la-Tour, daags na den eersten der drie slagen voor Metz, die te Rome allerwaarschijnlijkst nog volstrekt onbekend was. Na eenig wachten, vlak in de buurt der *Sagrestia* of consistoriezalen, verscheen Z.H., uit de Sagrestia tredende in zijne gewijde kleedij. Wij zagen hem regt goed, maar vonden in de plegtigheid zelve niets anders dan men had kunnen verwachten. Het gelaat van Pius IX kwam me voor zekere ontevredenheid te teekenen: inderdaad waren ook juist in de laatste dagen de Fransche troepen afgetrokken. Na den zegen op het plein ging de menigte langzaam uiteen, en de pausselijke stoet, rijk vergulde en andere prachtige koetsen, volgde door de

naauwe straten Santa Maria Maggiore, San Lorenzo in Paneperna en della Consulta heen, naar 't pausselijk paleis op den Quirinaal.

's Avonds was er, hier en daar door de stad heen maar vooral in de naaste wijken rondom Santa Maria, verlichting. Die geschiedde op zeer eigenaardige en indrukmakende manier, al was het licht zeer zwak. Slechts enkele geöliede lantarens van wit papier met breede roode randen, elk eene kaars omgevende, waren voor de meeste huizen buiten geplaatst, gewoonlijk boven het rez-de-chaussée, in enkele gevallen in twee of zelfs drie rijen, ééne per verdieping, maar zelden meer dan zes per rij of geheele breedte van het huis. De toestel is niets meer dan hetgeen men in menige Hollandsche stad des avonds op iederen kruiwagen kan zien, enkel vierkant van beloop, en niet rond van onder; de reeds genoemde roode randen zijn regtstandig en vormen de einden van iedere zijde, zoodat men vier roode regtstandige hoeken krijgt met de witte zijden er tusschen: licht geeft het natuurlijk niet veel, maar toch is de indruk zeer groot, en volstrekt niet beneden dengenen dien zelfs schitterende gazverlichtingen maken, terwijl de Venetiaansche schelpen, die veel eleganter van vorm naar hetzelfde *a giorno* beginsel illumineren, lang niet dien indruk maken welken ik van die eenvoudige romeinsche middelen ontving.

Reeds des avonds te voren hadden we die verlichting gezien, destijds te treffender omdat we schoon vroeger gewaarschuwd er niet meer aan dachten. We kwamen van Tivoli, waarheen we getrokken waren, omdat 's zondags te Rome geene musea te zien zijn en de custodes, dat wil zeggen ook de sleutels, bij die zeer vele ruïnes ontbreken waar men sleutels noodig heeft. Wat de uitdrukking: *desolate Campagna* zeggen wil, die zoo menigeen voor en na Bulwer gebruikt heeft, wordt daar voor het dofste oog duidelijk: van Rome tot de Sabijnerbergen ziet men uren ver geenen boom, geene struik. De weg voert door Porta San Lorenzo, waar Riënzi de edelen sloeg, hoewel men volstrekt niet begrijpt, het terrein ziende, hoe de partijen er toe konden komen juist die plaats tot slagveld te kiezen: elke van beiden moest er in eene allerongunstigste positie aankomen. Nabij is het kerkhof, het eenige aanmerkelijke van Rome, naast de kerk San Lorenzo *fuori le mura*, de laatste in rang der vijf basiliken, die wij echter niet bezochten; Tivoli vordert een geheelen dag. Zeer kort daarna kruist men den spoorweg die van Rome over Orte, destijds nog grensstation, Terni en Foligno regts naar Ancona en links naar Florence voert. En dan is er niets, letterlijk niets behalve den stoffigen straatweg in al die 4 uren rijdens. Alleen op één punt, langs den Anio dien men op de brug ‘Ponte Mámmolo’ genoemd overschrijdt, kruist men het smalle strookje laaghout langs zijne oevers, en 2 uur verder eenen luchtstroom van ondragelijken stank: de verwaarloosde zwavelmeertjes van de Solfatara zijn in de buurt, de aquae Albulae der ouden. Anders.... is er niets, alleen links in de verte

drie vreemdsoortige bergtoppen met de eerste dorpjes der Sabina, Santangelo, Colle Cesi en Monticelli: in Tivoli wil men, 'k weet niet waarom, niet tot Sabijnerland gerekend worden. Dan vertoont zich, na den zijweg regts naar Hadriaans villa, de eindelooze zacht hellende met olijven begroeide berg van Tivoli: daarachter het stadje, met alle klokken aan 't luiden. Wèl zeggen de Romeinen, geheel anders dan wij vreemdelingen praten:

> Tivoli di mal conforto
> O piove, o tira vento, o suona a morto.

'Incomfortable Tivoli, het regent er, of het waait er, of 't luidt er voor een doode.' We reden het stadje door, de markt over die bijna aan 't eind ligt, eene of twee vuile naauwe straten door en 't rijtuig hield in eene er van stil. Is dat nu 'Sibilla in schönster Lage bei den Tempeln', gij misbruik van vertrouwen begaande Baedeker? Het 'hôtel' door, een zonnig, verlaten binnenpleintje met kippen, dat opent op een grooter plein: bravo, dáár staat het rondtempeltje voor ons, en het prachtigste gezigt opent zich over het dal van den honderde voeten dieperen Anio.

't Is Terni niet, maar een waardige mededinger, en Terni heeft geenen tempel. De Sibylla trouwens heeft er niet meê te maken, en aan alle Sibyllen, oude en nieuwe, heb ik steeds hartgrondigen hekel gehad. 't Is een Vestatempeltje geweest, wanneer men dat uit den ronden vorm mag opmaken; anders is er niet. 18 allerliefste korinthische kolommen vormen een buitenomgang of cirkel, althans toen ook de vernielde 8 er nog waren: binnen in is de muur behouden, met eene deur, een venster en sporen van een tweede venster. Grootsch is hier niets, tenzij men vlak aan eene kolom gaat staan en zoo naar boven ziet, maar de winnende, betooverende bekoorlijkheid van dit juweeltje van bouwkunst is niet ligt overtroffen. De tweede tempel er naast is zoo goed als geheel verloren: 't is thans eene kerk van S. Giorgio en heeft nog wel in 't algemeen den bekenden tempelvorm van de maison carrée en zoovele andere, maar naauwelijks iets antieks meer, behalve dat vier kolommen nog met een deeltje harer ronding buiten den voormuur uitkomen waardoor men ze verbonden en verborgen heeft.

Naast dit kerkje van S. Giorgio, want ook dit is miniatuur, daalt men af naar de oude vallen, grotta del Nettuno en della Sirena, nog zeer interessant, al is er geen noemenswaard water meer in, mooije rotspartijen en mooi hout: in dat laatste opzigt winnen ze 't van Terni. Men heeft de rivier wel moeten verleggen, want ze was bezig 't geheele stadje te ondermijnen. De wandeling verlaat het mooiste gedeelte, de oude vallen, en bereikt eenen kunstmatigen, dubbelen tunnel, in elken van welks evenwijdige armen behalve eenen tak der rivier

een zijpad is overgelaten, breed genoeg om elkaar te voet *even* te kunnen voorbijkomen. Leuning aan den waterkant is er niet, maar langs de rots loopt op manshoogte eene doorgaande reeks ijzeren stangen, waaraan men zich dan maar moet vasthouden, want onder 't lage gewelf, op 't smalle pad en naast den snellen stroom heeft men minstens zooveel kans duizelig te worden als op aanzienlijke hoogte. Men ziet hier den grooten, door Paus Gregorius XVI in 1834 geopenden waterval èn van beneden èn van boven, en trekt dan langs grooten omweg de vallei rond om hem van den overkant te zien, een enkelen, op de rotsen schuimenden straal, regt schoon, vooral wanneer men Terni noch den Giessbach gezien heeft. Een eindje verder ziet men van den overkant ook de Cascatellen: speelgoed. Maar boven den ouden val en de Cascatellen lacht het liefelijk tempeltje u toe, waar we 's ochtends een gezelschap Engelschen binnen hadden gevonden en dus zelf tusschen de omgangen ons brood gebruikt en onze onrijpe fruit vruchteloos beproefd hadden - fruit schijnt in Italië niet te mogen rijp worden: hoe eer men ze afplukt des te eer kan men ze verkoopen. Terug langs denzelfden weg, waarom? Allengs bleek dat onze kleine handige gids, om redenen die hij zelf best weten zal, halt en regtsom had gecommandeerd, de antieke waterleiding der aqua Marcia weder voorbij, die juist gerepareerd werd en ons daardoor beide malen gelegenheid tot een heerlijken dronk ijskoud water gaf.

De zondaar werd in 't verhoor genomen, bezwoer natuurlijk zijne roomwitte onschuld, en beloofde ons langs een anderen weg, ‘die veel nader was’, naar 't voornaamste der ontbrekende monumenten te zullen brengen, naar den *tempio della Tossa*, tempel van den Hoest! Maar er in komen zouden we wel niet. En dáárin had hij gelijk: we kwamen er vlak voor op den weg, slechts een voet breed beekje en een met bramen begroeiden muur tusschen beiden, maar niet er in, want de eigenaar was er niet en de deur gesloten wegens de *doménica*, den zondag.... De geheel verdichte ‘villa van Horatius’, werd ons gespaard. In de ‘villa van Maecenas’ kwamen we ook al niet, evenmin als Maecenas zelf er ooit geweest is; immers met den zondag stond de ijzerfabriek stil, die thans te midden van die gewelven gevestigd is. We zagen nog de moderne villa d'Este, van den eertijds wonderdoenden, in die conciliedagen vergelijkenderwijs liberalen cardinaal Hohenlohe (een vorstelijk cadeau van den hertog van Módena, die wel geen betoon van liberalisme zal hebben beloond), gingen dan terug en hadden een redelijk middageten in den tempel, maar toch altijd Italiaansch, d.i. er is altijd iets gekunstelds aan, een of andere schotel met een bijsmaak en zonder vastheid, geene eigenlijke pièce de résistance, voorts bedelpartijtjes, ditmaal de gids en een paar groote honden. De wind, intusschen opgestoken, scheen lust te hebben in een stormpje over te gaan, en 't was maar goed dat het waaide, anders kwam er stellig regen. Maar 't was voorbeschikt, dat wij ook de derde aange-

naamheid van Tivoli zouden proeven, want allengs kwam de regen voor den dag, en toen we juist begonnen waren de villa Hadriani te bezoeken, werd hij zoo hevig dat het op schuilen en wegrijden uitliep zonder dat wij van de ‘villa’, een groot zamenstel van openliggende ruïnes, iets noemenswaards hadden kunnen zien. 't Was een echt Tiburtijnsche regen volgens het romeinsche spotvers, de hoofdstad had er volstrekt geen deel aan, want het laatste uur gaans der Campagna was kurkdroog terwijl 't onderweg allerstevigst was neêrgekomen. De spoorweg buiten porta San Lorenzo hield ons ditmaal niet weder, gelijk des ochtends, geheel onnoodig een klein half uur aan de osteria di Piëtralata op, omdat zoo even een trein voorbijgegaan was! 't Is waar dat na eenigen tijd weder een trein moest komen, en dien hebben we dan ook, in alles behalve tevredene gelatenheid, moeten afwachten, maar er zijn meer spoorwegen op aarde waar 's morgens, als een trein voorbij is, later nog een andere voorbij moet komen. 's Avonds droeg het gouvernement minder zorg voor onze veiligheid en we kwamen nog vóór poortsluiten binnen, dat zeer goed was, anders hadden we immers, zeker voor onze veiligheid, buiten de eeuwige stad mogen overnachten, tenzij we Aureliaans torenhoogen muur wilden overklimmen, waar geene kat tegen op kan. Tegen geschut natuurlijk is die muur volstrekt niet bestand, en dáárop kon de *restitutor orbis* moeijelijk rekenen - kende hij toch zoo velen in zijn tijd, die het buskruid niet hadden uitgevonden - maar op het oog en voor alle aanvallers zonder buskruid is 't een ontzaggelijk bolwerk, die muur dien Aureliaan in zijne snipperuren gebouwd heeft: de man was slechts vijf jaar keizer, had evenmin spoorwegen als buskruid, maar heroverde de wereld van Edinburgh tot Palmyra met niet meer magt, dan waarmeê zijne voorgangers 't rijk in duigen hadden laten vallen, en drukte in zijne verloren oogenblikken die kolossale muurkroon op de slapen der eeuwige Roma. Goeden nacht, Aureliaan, gij keizer in waarheid, volgens Zenobia's woord: wie telt Gallienus en dergelijke gekroonde schimmen? Maar er ligt een vloek op den keizertijd: de grootste ‘figuren’, zoo als onze geäffecteerde luî zeggen, zelfs ‘tragische’ figuren, zijn niets meer dan juist ‘figuren’, figuranten, Aureliaan, Probus, Diocletiaan, Julianus Apostata; zelfs onze arme Marcus Aurelius wordt thans voor niet veel meer gehouden dan een ‘sul onder den pantoffel’ van de demi-monde-godin Faustina, en Trajaan, in 't Louvre, ziet er uit als de gepersonifieerde domheid. Dat komt er van wanneer men de vrijheid vertrapt, zouden onze republikeinen zeggen, Beulé en de anderen, de man die *le Procès des Césars* voor het publiek schreef met de overbekende republikeinsche partijdigheden, en vleijende brieven aan den derden *césar* om een exemplaar van 't leven des eenigen Caesar. Trouwens hij had ‘het handje’ van dergelijke vertooningen *à la Janus.* De man begon zijne loopbaan met het openleggen der propylaeen en den overigen toegang tot de akrópolis van Athene, gaf eere wien eere toekomt in een

bilingue opschrift in fransch en grieksch aan weêrskanten van de opengelegde propylaeen, en contrasigneerde bescheiden, *in 't fransch*, in een hoekje van 't opschrift, Beulé! Maar in 't grieksch deed hij dat ook, misschien ook met kleine lettertjes, maar met ééne bijvoeging, aldus:

BEYAE EYPEN

en die nu grieksch kan lezen - op die alleen natuurlijk komt het hem aan - die zien dat BEULÉ 'T VOND en dat hij dus, met alle modestie, wel degelijk aan de lieden verteld heeft dat niet koning Ptolemaeos en Bereníke, maar heusselijk de verachte Sóstratos Dexipharies' zoon uit Knidos de man was.

Een ander stokpaardje wordt thans afgereden door de zelfstandige geschiedvorschers. Zij hebben ontdekt dat Tacitus knoeit, dat zij 't beter weten, dat alle goede keizers slecht zijn geweest en alle slechten goed, en dergelijke fraaije dingen meer. Niet enkel Tiberius, een gluipert die inderdaad niet kwaad schijnt geregeerd te hebben, maar Caligula, Nero, Domitiaan, Messalina (!) en bovenal de pedante gek Claudius worden alleruitstekendste lieden, terwijl Vespasiaan, Titus, Hadriaan, Marcus Aurelius, Alexander Severus *n'ont qu' à bien se tenir*, als dat hen nog helpt. Zoo 'k iemand van die ‘slechte keizers’ een klein weinigje afslag van straf zou gunnen dan zou 't... Nero zijn, de man wien immers de romeinsche ‘demokratie’, met het prachtig instinct der massa's om gewoonlijk den allerslechtste tot lieveling uit te zoeken, als haren modelkeizer vóór en na zijn dood heeft uitverkoren. Nero was een akelig karakterloos insect, maar zoo een paste hun best, een die hun te eten gaf, te kijken gaf, zich zelven voor heel mooi en knap hield, zoo als zij zich zelven voor heel mooi en knap hielden, iemand wiens naam was ijdelheid, dat is leêgheid, en die, even als zij, wanneer 't anders niet ging en het eigen geld op was dat van anderen weg nam en de eigenaars kopje korter maakte omdat ze de waardigheid en de majesteit zijner keizerlijke nietigheid niet genoeg waardeerden. En Nero had smaak: hij bouwde zijn berucht paleis met den Laokoön en den Meleáger van 't Vaticaan en de modellen van Rafaëls *loggië* er in, en de ‘lieveling van 't menschdom’, Titus, deed dat alles met puin digt gooijen! Als men den keizertijd wil kritiseren, laat men 't dan toch niet doen om een *procès des Césars* te kunnen verzinnen of om zich 't pleizier te geven alle zwarte keizers wit te verwen en andersom, maar om te vinden wat waar is: zoo veel te beter als men dan, gelijk Mommsen onlangs met Otho deed, ongezocht in de gelegenheid komt aan een ellendeling zijn eenig ooilam van gloriestraal te mogen afnemen. Maar er rust een vloek op den keizertijd. Probus, Aureliaan en de overige helden van dien tijd

illacrimabiles
urguentur ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro,(*)

(*) ‘Onbeweend en onbekend drukt hen de lange nacht, want zij missen een heiligen dichter’, of, letterlijk, een ‘heiligen waarzegger’. Horatius in de *Oden*, IV. 9 vs. 26.

en zelfs als zij er een vinden wordt het naauwelijks beter, want als ge iets echt vervelends wilt lezen, neem dan Calderons ‘groote Zenobia.’

Of de dichters inderdaad nog de kunst verstaan, te maken dat men niet in de ‘uiterste duisternis’ te regt komt? Wij gelooven 't niet. Ten minste de slimme Oostenrijksche commandant die Filicaja als ‘Italianissimo’ wilde doen arresteren, en 't Parijsche publiek dat na de voorstelling van Sóphokles' Elektra in geestvervoering uitschreeuwde *l'auteur*, *l'auteur*, waren niet ver op dat gebied. *Moi qui vous parle*, zonder juist een ‘heilig waarzegger’ te wezen, ben ik niet als ‘de heer van Thielen’ genotuleerd door iemand die mij een jaar te voren, wegens mijne uitstekende verdiensten en trouwens *moyennant finance*, d.i. de contributie, lid van een ‘geleerd genootschap’ gemaakt had? Nog slechter trof ik 't, jaren vroeger, met een vriendelijken ritmeester, die mijn naam wel gehoord maar weder vergeten had, en zich belangstellend er naar informeerde. Toen ik had herhaald wat Heine *diesen berühmten Namen* zou betitelen peinsde hij een oogenblik zeer diepzinnig, en prevelde half luid en in zich zelven gekeerd: ‘ja, ja, Kiel, een stad in Holstein; Altona, Glückstadt, Rendsburg’; de militaire akademie had op dat oogenblik meer regt van voldoening om 't geheugen van haren oudleerling dan *moi chétif*, die hier als bok Hazazel met ritmeesters geographie beladen naar de woestijn werd gestuurd. Dat zijn echter egoïstische mijmeringen. Maar 't neemt niet weg dat er weinig volmaakts is op aarde:

> Ich glaube gar, die lieben guten Engel
> im Himmel selber sind nicht ohne Mängel.
>
> Der Tulpe fehlt der Duft. Man sagt am Rhein:
> auch Ehrlich stahl einmal ein Ferkelschwein.
> hätte Lucretia sich nicht erstochen,
> sie wär' vielleicht gekommen in die Wochen.
>
> Die beste, klügste Kuh kein Spanisch weiss,
> wie Massmann kein Latein....

we breken af, want de opmerkingen over Canova's Venus zouden zelfs in de vreemde taal al zeer ‘vreemd’ klinken. En toch hebben we een stuk uit de oudheid wat juist beroemd is wegens de voortreffelijkheid van hetgeen Canova te ‘glad’ had afgebeeld, de Venus Kallipygos te Napels. Canova's model was Pauline Bonaparte, Napoleons zuster; 't geval met al wat er bij behoort is bekend, al te bekend. Pauline, *que voulez-vous*, hoe schoon ook, was niet volmaakt, en de Herinneringen uit Italië in den Gids zijn dat ook niet. Als herinneringen aan den Gids kunnen ze waarde hebben. Maar dat zijn de geheimenissen der goden: Een Wiens Naem Ter Saeke Niet En Doet kan dáárover

met voordeel worden nagelezen; *non sunt membri nostri bendi*, zeî Braga, dus hebben zij *nullum bel..... de litteris.* Trouwens litterarische onregtvaardigheden zijn overbekend. Piron wreekte zich op de Académie door op zich zelven dit grafschrift te maken

> Ci-gît Piron, qui ne fut rien,
> *Pas même* Académicien,

wat hij zoo graag had willen wezen, en van Vloten in een dergelijk geval door zekere heeren bij wijze van 'doopklucht' voor 'koningsgeleerden' uit te maken. 'Il signor di Vloten' en zijn deventer ontslag zijn nu, dank zij Limburg Brouwer(*), ook aan Italië bekend gemaakt, te gelijk met 'Stuet', wiens kansen op Italiaanschen roem die lompe zetter dusdoende vooreerst tot *pastei* heeft gemaakt. Die van den cardinale Maï daarentegen staat nog vast, en de innemende *profetto* der Ambrosiaansche bibliotheek te Milaan verzekerde mij, dat Naber het toch al te erg met den armen man gemaakt had. Dat was à-propos van Fronto, den pedanten meester van Marcus Aurelius: ik heb uren lang op dat perkament zitten turen, waaruit toch niets anders te halen is dan juist de brieven van Fronto, in stille bewondering voor degenen die dat zonder chemisch reägens kunnen lezen en met gepaste verachting voor Maï, wiens pruledities naast mij lagen en die de reägentia ter zijner beschikking had. 't Is eene stille, tot werken zeer goed geschikte bibliotheek, die Ambrosiana. In Milaan is veel moois, de Dom, over wien 't beginnen even moeijelijk is dan 't uitscheiden, de Simplonboog en zooveel meer, maar bijna al wat men er kan gaan zien zijn kerken: van dat kolossale speelgoed, Napoleons naar antiek model gebouwde Arena, spreek ik niet. Milaan koestert zich, nog veel meer dan Napels, in de gevolgen der eenheid en van 't *fuori i stranièri*: 't is ook zonder hof eene werkelijke hoofdstad wat Florence nooit zou geworden zijn. Bijzonder liefelijk is de verschijning der dames, wier natuurlijk schoon verhoogd wordt door de zeer algemeen gedragen, uiterst fijne en allerelegantst in de ligtste kleuren geverfde zijde die men bedenken kan: ook de devantures de magasin zijn prachtig, en schijnen voor die van Lyon niet onder te doen, trouwens zag ik van laatstgenoemde slechts hier en daar een stukje, want dáár was 't zondag. Ook de Dom schijnt begrepen te hebben dat hij zich in 't fijnste, ligtstgekleurde gewaad moest steken, marmerblank van buiten, *gris-de-fer* met geheel en al misleidende nabootsing van beeldhouwwerk binnen in 't gewelf. Jammer dat ook de Alpen meêdeden in die mode, want behalve enkele toppen der Monte Rosa groep hadden zij haar wolkengewaad aan, hoe vroeg in den morgen 't ook was, en dat werd hoe langer hoe erger. De kerken te Milaan zijn van zeer

(*) Met den obligaten, iemand als Brouwer onwaardigen schop aan onzen besten staatsman. Afgezien er van dat ondank 's werelds loon is, hebben wij er soms te veel?

verschillenden bouwstijl maar worden beheerscht door ééne gedachte: de vorm is een kruis met een bovenwerk op het middelpunt, dikwijls een koepel, somtijds een toren, gelijk bij den Dom: dáár is nu de toren zoo bovenmatig hoog uitgerekt, dat de kruiskerk er laag bij toont en men zijn gezigtspunt op het geheel zóó moet nemen, dat niet de geheele hoogte van den toren vrij te zien is, anders gelijkt die eenen steel waaraan men 't geheel zou kunnen optillen. Maar toch is 't waar dat voor dien heerlijken Dom alle kritiek zwijgt, zelfs die over 't jammerlijk verknoeijen der gemasqueerde zijportalen en het baroque denkbeeld ieder puntje niet natuurlijkerwijs als steenen bloem met steel te laten uitloopen maar met een staand heiligenbeeld te kroonen, zoodat die 4500 standbeelden daar als even zooveel akrobaten elk op den punt eener marmeren naald paraderen, en dan vergt men nog wel uwe bewondering omdat de kern van elke dier naalden door eene metalen stang gevormd wordt, welke tevens binnen 's Heiligen marmeren ligchaam doorloopt en verhindert dat hij er afwaait, armen en beenen breekt en op een ongelukkigen tot nog toe levenden Milanèse te regt komt! De gothiek moge zeggen wat ze wil, Milaans Dom moge niet zoo statig wezen als de Keulsche, hij behaagt meer. En dat ligt... de kunstenaars zullen 't me nooit vergeven maar 'k zie er geen heil in de dingen anders te zeggen dan men ze meent.... het ligt aan 't materieel. Laat iemand die smaak heeft ter goeder trouw beweren dat Milaans Dom uit ander materieel dan wit marmer denzelfden of een vergelijkbaren indruk zou kunnen maken - als dat kunststuk is uitgevoerd moge mijn gevoelen van zoo even verketterd worden.

De magt van de gothiek blijkt in Milaans Dom. Hij is niet zuiver, maar de romanische kerken zinken er bij weg, en 't ensemble zelfs van St. Pieter heeft er behalve zijne kolossale grootte weinig tegenover te stellen. Dat hier de spanning van den koepel zoo groot is - maar de antieke van 't Pantheon is nog iets grooter - moge als *difficulté vaincue* in aanmerking komen, maar voor 't schoonheidsgevoel immers niet. De onafzienbare rei kolommen in 't herbouwde San Paolo *fuori le mura* geeft ook eenen indruk van oneindigheid zoo goed als de gothische kolommen, maar horizontale ontwikkeling is toch iets geheel anders, is veel meer aardsch dan loodregte. En voor 't effect was mij de keulsche Dom in onafgewerkten vorm nog bijna liever dan thans. De muur die 't koor afscheidde van 't schip, bovenal de houten vloer die regthoekig de pilaren doorsneed als waren het levende wezens, hemelhooge boomen of zelfs voorwerpen met menschelijk gevoel, die maakten juist door dat pijnlijke gevoel eenen indruk der oneindigheid van 't geen ze verborgen, wekten eene levendige, *sehnsüchtige* begeerte op naar die nog onvolmaakte, afwezige, nog slechts mogelijke schoonheid - en nu ze er is blijft de werkelijkheid van 't effect ten achter bij 't geen de phantasie uit de gemutileerde deelen had opgemaakt.

De Dom te Florence is leelijk. Hij ziet er uit als of hij in stijve ruiten, wit, grijs en zwart, geverfd ware. Spoedig merkt men dat die kleuren echt marmer zijn, maar zij worden er niets te mooijer om, en het kakelbonte gebouw ook niet. Tegenover is het Battisterio met de bronzen poorten van Ghiberti, welke Michel Angelo de ‘poorten van 't paradijs’ noemde. Hij bedoelde zeker de noorderpoort en vooral die aan de Domzijde, niet die in 't Zuiden, en tot zijn gezegde zal wel hebben bijgedragen, dat die prachtige poort juist oudtestamentische onderwerpen vertoont, tien tafereelen van de schepping af tot Salomo. Maar Michel Angelo had een warm hart en was mild met dergelijke blijken van bewondering voor het waarlijk schoone. Hij wist misschien waaraan het lag, dat zelfs de voortreffelijkste nieuwere werken, zelfs zijn eigen Mozes, niet bestand zijn zelfs naast blijkbare copiën uit den antieken tijd. Hoe anders te verklaren, dat hij die eenvoudige ééne hand van den Meleager niet heeft durven restaureren? Van zijne gezegden laat dat aan 't bronzen paard van Marcus Aurelius op 't Capitolijnsche plein zich het best *lezen:* hij zeî aan het dier ‘Vooruit,’ *Cammina*, maar men stelle zich den indruk van zoodanig gezegde voor op een gehoor, dat minder in geestdrift ontstoken was dan de groote kunstenaar. Van paus Adriaan is een gezegde bekend dat als pendant kan dienen. Van een nieuw gevonden beeldhouwwerk wendde hij zich af met de woorden *sunt idola paganorum*, 't zijn afgoden der heidenen. De verachte groep was de Laókoön.

Ja die is schoon, zooals hij daar in zijne koele nis staat, naast de brandende zon op 't binnenplein van den Belvedere, regts en links begrensd door de beide andere *gabinetti* welke den Mercurius en den Apollo bevatten. Waaraan ligt de overweldigende indruk? De Mercurius (Antinöus) wordt door de kenners niet zoo ver beneden den Apollo gesteld, maar wie bekreunt zich om hem? Den Apollo heeft men, even als met goed gevolg zijne koningin de Venus van Medicis, van zijnen koningstroon onder de beeldhouwwerken willen afrukken, maar men kan elken verachter gerust toeroepen: ga heen, zie en val neder voor zijne godheid, vraag hem excuus op uwe knieën en beloof dat ge 't nooit weder zult doen. Over den Laokoön wordt op dergelijke wijs geoordeeld, ten onregte, naar 't me toeschijnt. Vooreerst moet de arme Rhodische school voor den draad komen: wat voor goeds kan men uit dat Nazareth hebben? Een raar argument zoodra men niet in 't algemeen vraagt: was de Rhodische school de beste? maar: is dit beeld, dat we voor ons zien, mooi of niet? Dan toont hij te veel passie, heet het. Hij is, inderdaad, niet in de stemming om in eene hoogst fatsoenlijke, dood bedaarde receptiezaal aan mevrouw te worden gepraesenteerd. Het onderwerp brengt waarlijk die passie mede. Maar dan moet, zegt men, de beeldhouwkunst zulke onderwerpen niet kiezen. Met uw verlof en al zij 't niet fatsoenlijk 't zoo maar te zeggen,

dat is eene dwaasheid. In dit opzigt heeft Lessing niet enkel 't ware maar ook 't laatste woord gezegd: het ware te wenschen dat zijn *Laokoön*, aangevuld met aanteekeningen van iemand die geheel op de hoogte der tegenwoordige kunstarchaeologie staat, eens afzonderlijk werd uitgegeven, om zijne treffend ware hoofdregelen uit hunne verouderde omgeving te bevrijden en in 't volle licht der tegenwoordige kennis des te beter te doen uitkomen. Gaarne beken ik sterker te wezen in 't bewonderen dan in 't beoordeelen der beroemde groep. De redenering geef ik toe, dat Laokoöns regterarm oorspronkelijk anders moet hebben gezeten, en nu men 't mij gezegd heeft, meen ik ook te zien dat die twee opgestoken handen der zoons op zich zelve stijf zijn en den algemeenen indruk benadeelen, maar dien regterarm van Laokoön met het stuk slang, dat hij met alle magt naar boven drukt kan ik maar niet leelijk vinden, al ware dat gedeelte honderdmaal onecht en van Montórsoli. Après la tragédie la petite pièce. Toen we in 1869 de groep het eerst bezochten, had iemand, zeker een *italianissimo*, met potlood op het voetstuk geschreven: *la fine dei profani sacerdoti*(*). Een ander, zeker een *papalino*, had het laatste woord uitgevlakt: 't was echter nog duidelijk te herkennen. Denk eens hoe koddig het staat, wanneer de liberalen en de *neri* elkander op die manier met den ‘zwarten man’ bedreigen, met deze toespraak: Als ge u niet verbetert, dan komen de boa's en eten u op. In 1870 terugkeerende zocht ik naar dat potloodopschrift, maar 't was weg. Virgilius heeft wonderlijk met dat verhaal rondgesprongen. ‘Laocoön, ductus Neptuno sorte sacerdos;’ waar ter wereld werd ooit een grieksch priester *door het lot* aangewezen? De geleerden schijnen zich er niet aan te hinderen.

Den Apollo van 't Belvedère hebben ze nu, eindelijk, op een weinigje na te regt gebragt. Otto Jahn's *Aus der Alterthumswissenschaft* maakt de zaak uit, en 't zou erge chicane wezen hem te verwijten, dat het vinden van den Apollo Stroganoff noodig is geweest om dat te doen. Men leze veeleer de prachtige wijze waarop hij dat bronzen Stroganoff-beeldje in verband met den te gelijk gevonden en vermelden maar weder verloren Medusakop brengt, d.i. met de afgebroken aegis der linkerhand van Stroganoffs Apollo. Dat het beeld van den Belvedere de aegis in de linkerhand heeft gehouden mag sedert het vinden van 't bronzen beeldje wel voor uitgemaakt gelden. Hij had dus niet pas geschoten op de slang Python - en dat had men moeten weten, want als beeldhouwwerk zou iemand die eene reuzenslang *met pijlen* bestrijdt altijd den indruk van magteloosheid maken: eer Turner de zwarigheid had opgelost zou 'k gezegd hebben een schilderstuk ook, maar diens overschoon stuk voldoet geheel, althans in de prachtige gravure van 't *Art-Journal.* Maar wat deed Apollo met die aegis, en

(*) *Het einde der goddelooze* [priesters], m.a.w. zoo zal 't hun gaan.

hoe kwam hij er aan? Dat heeft Jahn even eenvoudig als overtuigend aangewezen(*):

Phoebos, gehe, Geliebter, zum erzgepanzerten Hektor,
Denn bereits entwich ja der Erderschüttrer Poseidon.
Auf, du nimm in die Hände die quastumbordete Aegis;

(*) Ter vertaling kies ik, uit Jahn, het Duitsch, de eenige moderne taal waarin antieke stukken met eenige waarheid kunnen teruggegeven worden. Men leze de beste Hollandsche en Engelsche vertalingen in maat, Pope's Ilias, Opzoomers Antígone, Bulwers stukken uit grieksche tragici, zelfs bv. zijne heerlijke omschrijving, *in lyrische maat*, van de vuurteekenen die Troje's val aan Agamemnon's echtgenoote berigten, om van zijn ongelukkigen Horatius niet te spreken, en men zal zien hoe oneindig ver zij van 't origineel afwijken en er bij achterblijven.
Dat heeft dus de kunstenaar willen teruggeven:

□φρα □ α□γ□δα χερσ□ν □χ□ □τρ□μα Φο□βος □π□λλων.

Zóólang, als nog Apollon de aegis stil in de hand hield
(zoolang troffen de schoten van weerszij en vielen de strijders.
Maar toen hij regt haar in 't aanschijn der snelbereden Achaeers
Schuddende, zelf zijnen kreet luid aanhief, zonk hun de moed weg).

Met hexámeters gaat het des noods. Een Nederlandsch publiek zou, vrees ik, eene getrouwe vertaling in de oorspronkelijke maat niet dulden, al ware zij beter geslaagd dan onderstaande van het Kolónoslied (zie bl. 629):
Eerste couplet of *strophe*, begeleid door muziek en dans:

Vreemde vriend, naar het lieflijkst oord
zijt ge van dit geheele land gekomen,
naar den blanken Kolónos, waar
helder slaande de nachtegaal
't vaakst haar lied onder 't groene loof
der olijven doet hooren.
Donker slingert zich 's klimop's rank
naast der tallooze vruchten tak
die door den stralenden zonnegod nimmer
verdort, noch door de winters,
wijl hem zwelgend de god des wijns
als een krans om de slapen slaande voortholt
met zijn godlijk gevolg van vrouwen.

Tweede couplet, *antístrophe*, als boven.

Bloeijend onder des hemels nat
heft zijn prachtige trossen steeds Narkissos,
van oudsher de geliefde tooi
grooter godheden, en daarnaast
't goud der krokussen; rusteloos
zwerven ruischend de waat'ren,
bronnen van den Kephísos, die
steeds den velden vernieuwden vloed
brengen uit krachtige regens ontspruitende,
die spoedig vrucht zal telen
uit den weligen grond; ook houdt
zich der Muzen rei niet van hier verwijderd
noch de bezielende liefdegodheid.

En zoo gaat het voort, nog een derde en vierde couplet.

Diese mit Macht her schütternd erschrecke das Heer der Achaeer.

Nadat Apollo Hektor genezen heeft gaan beiden weder in den slag:

> Vor nun drangen die Troer mit Heereskraft: Hektor voranging
> Mächtigen Schritts, vor ihm selbst dann wandelte Phoebos Apollon,
> Eingehüllt in Gewölk, und trug die stürmische Aegis,
> Grauenvoll, rauhumsäumt, hochfeierlich, welche Hephaestos
> Schmiedet' und Zeus dem Donnerer gab zum Entsetzen der Männer:
> Diese trug in den Händen der Gott und führte die Völker.

En nu de plaats die 't beeldwerk teruggeeft:

> Weil noch still die Aegis einhertrug Phoebos Apollon,
> Haftete jeglichen Heeres Geschoss und es sanken die Völker.

Eerst straks, wanneer de god zijne in 't beeld teruggegeven stelling zal veranderen, dàn

> Aber sobald er sie gegen der reisigen Danaer Antlitz
> Schüttelte, laut aufsckreiend und fürchterlich, jetzo verzagte
> Ihnen im Busen das Herz und vergass des stürmischen Muthes.

Dus Apollo met de aegis, de straks verderfelijke maar thans nog rustende, niet de ‘treffer van verre’ met den boog. Wat zou die boog, in de linkerhand, ook beteekenen? Tot zoover te regt, maar heeft de god van den Belvedere dan geenen boog gevoerd? Ik denk veel te hoog van den kunstenaar, die hem den pijlkoker heeft omgehangen, dan dat die m.i. een ijdel wapentuig, zonder boog, aan zijnen bijna naakt voorgestelden god zou hebben gegeven. Dus in de regterhand? Hooren wij den naauwkeurigen Jahn:

‘Een herhaald, zorgvuldig, onlangs aan 't origineel in het werk gesteld onderzoek heeft doen blijken dat de boomstam’ (waarop de regterhand thans rust) ‘tweemaal gebroken is geweest: vooreerst daar, waar het slangenligchaam achter het standbeeld verdwijnt wanneer men het van voren beschouwt, en waar van den anderen kant het scheenbeen van den god tegen den stam leunt, en ten tweede daar, waar het bovendijbeen hem aanraakt.... De regterarm, die aan den elleboog gebroken is geweest, is antiek, de hand ook, behalve de vingers die van gyps zijn; *het vlakke der hand is geheel glad en er is geen spoor dat ze iets heeft vastgehouden.*’ Zooveel mogelijk heb ik dat in 1870 geverifieerd: de benedenste breuk schijnt mij een weinig lager, maar overigens is de waarneming zeer juist en althans de volkomen gladheid der hand ontwijfelbaar. *Deze* Apollo, het marmeren beeld, heeft dus den boog niet in de handen gehouden, en 't beeldje van graaf Stroganoff voert er ook geen. Maar dat bronzen beeldje is vrij ruw, *mit mässiger Geschicklichkeit und Sorgfalt ausgeführt*, zegt Jahn, en het wijkt zelfs in de beroemde houding van den mantel af, is ook

zonder den boomstam. Die boomstam zelf kon voor den copist in marmer reden wezen den boog aan de godheid te ontnemen, daar de regterhand niet tevens eenen boog kon houden en toch op den stam rusten, maar de oorspronkelijke kunstenaar in brons had den boomstam niet noodig. Jahn zegt wel *Dass dieser Apollo den Bogen gehalten habe*, *ist ohne alle Gewähr; man muss weiter gehen und sagen*, *er kann ihn nicht gehalten haben*, maar dat zegt hij in 't vuur zijner redenering, en *van de linkerhand.* De consideratie, dat die den pijlkoker voert niet zonder boog mag zijn, schijnt overwegend, en op de plaats uit de Ilias zelve zijn vier, trouwens niet beslissende zinspelingen op Apollo's boog.

'k Herinner mij eens, weken lang, in eene courant telkens als motto eener eindelooze reeks van artikelen te hebben opgemerkt: *de Roma numquam satis*, over Rome is nooit genoeg gezegd. Indien dat spreekwoord *kon* worden gelogenstraft, schrijver zou 't gedaan hebben gekregen, even als wijlen Hektor Troje zou hebben gehouden, indien directeuren *du theâtre olympien* Jupiter en Co. niet gevonden hadden dat het stuk nu al mooi lang had geduurd en hunne slotscène met bengaalsch vuur en het afgereden paard van Troje nu eindelijk aan de beurt was. Eene van die zaken welke mij te Rome 't meest getroffen hebben was onze aankomst zelve. 't Was avond en we waren, van 's ochtends elf af, gestoofd op den Maremmaspoorweg van Pisa over Livorno en Civita Vecchia op Rome, toen zich eindelijk, na een grooten draai der baan die voortaan NO.lijk in plaats van gelijk tot nogtoe ZO.lijk loopt, aan onze regterzijde in 't licht der volle maan eenmaal en andermaal de Tiber vertoonde, de tweede keer met de gebouwengroep der statige onlangs herbouwde basilica San Paolo fuori le mura als eene duistere massa in den onbepaalden achtergrond. Op nieuw draait de baan, ditmaal pal O. waarts: eene lange spoorwegbrug, zeer geschikt om den Tiber heel wat breeder te doen voorkomen dan hij is, links de monte Testaccio vlak bij maar aan onbekenden niet in 't oog vallende, dan dadelijk sterk afstekende de Cestruspyramide, in den muur zelven, iets verder vlak daarbinnen de tempel van Minerva ‘Medica’, 't station, en voortrijdende door onverschillige straten, plotseling omhoog een kleine obelisk met de marmeren Dioskuren: Monte Cavallo! Steeds voort door de ons toen nog onbekende straten: daar breekt de Trajaanszuil den achtergrond met de overblijfselen van 's keizers forum in de laagte: nog enkele straten verder, en hier in volle glorie regts de Severusboog, de Vespasiaanstempel, de Saturnustempel, 't moderne senatorenpaleis op antieken onderbouw alles beheerschend, links vlakbij de Phokaszuil en vèr af maar in den maneschijn goed zigtbaar de drie kolommen van den Kastortempel: we zijn op 't Forum. De steeg di monte Tarpeo op, den weg der triumphatoren: la roche Tarpéienne est si près du Capitole. Deze trouwens houd ik voor de valsche Tarpejische rots: er zijn er immers t w e e ! Maar ge-

noeg, meer dan genoeg als antwoord, zij 't dan nog zoo onvolkomen, op die blijvende vraag van elk dichterlijk gemoed aan den nordischen Wanderer:

Kennst du das Land, wo die Citronen blühen,
Im dunkeln Laub die Goldorangen glühen?
Dahin, Dahin!

E.J. KIEHL.

Middelburg, 25 April 1871.

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XVI.
De tweede kamer.

Zeker is het een verblijdend verschijnsel, dat de Nederlandsche volksvertegenwoordiging zich drie dagen heeft bezig gehouden met het middelbaar onderwijs voor meisjes. Is er niet terstond een practisch resultaat verkregen, eene zaak, waarover drie dagen lang een warme discussie gevoerd werd, kan niet meer doodgezwegen worden. Wij koesteren met den heer van Kerkwijk de innige overtuiging: ‘dat het beginsel van het amendement, om de vrouw, het sieraad der schepping, te ontwikkelen en geschikt te maken, den man bij te staan en voor de opvoeding der kinderen te waken, dat men dat beginsel van regt en liefde wel voor een tijd kan begraven, maar dat het spoedig als een Phenix uit zijne asch zal verrijzen.’

Dat het amendement-Jonckbloet-van Kerkwijk verworpen zou worden, was te voorzien.

De geschiedenis is bekend: twee inrigtingen van middelbaar onderwijs voor vrouwen zijn door het Rijk gesubsidieerd: de Amsterdamsche Industrie-school voor vrouwelijke jeugd en de middelbare meisjesschool te Haarlem. De behoefte aan dergelijke scholen als de laatste had zich ook elders geopenbaard, en bij onderscheiden gemeentebesturen bestond het voornemen om in die behoefte te voorzien. Maar de kosten, aan de oprigting en instandhouding van zoodanige scholen verbonden, zijn groot. Zoo veel had de Staat gedaan voor het middelbaar onderwijs van het eene geslacht, zou hij niet een klein offer willen brengen voor het andere? De Minister Fock, warm vriend van het onderwijs, gaf een toestemmend antwoord. Op de begrooting voor 1871 werd de som van *f* 7500 uitgetrokken voor nieuwe subsidiën aan middelbare meisjesscholen.

Daardoor bemoedigd, gingen gemeentebesturen voort met de voorbereidende maatregelen om dergelijke scholen te stichten; een, wakker boven anderen, Arnhem, opende reeds zijn school.

't Was in het stellig vooruitzigt, dat de subsidie (hier van *f* 2000) zou toegestaan, althans - meer kan geen minister beloven - zou voorgedragen worden. En mogt die voordragt niet op een goed onthaal rekenen? Het beginsel van middelbare meisjesscholen was aangenomen; aan onderwijzeressen waren acten voor het middelbaar onderwijs uitgereikt; de wet gaf op subsidie uitzigt; aan twee scholen

was reeds subsidie verleend. De éénige vraag kon zijn, of *f*7500 een te groot offer van de staatskas was voor dat erkende staatsbelang.

Het antwoord op die vraag kon wel niet twijfelachtig zijn.

Maar het ministerie Fock viel.

In plaats van eene definitieve begrooting werd er een kredietwet vastgesteld. Ook op die kredietwet was de post uitgetrokken. Maar hij werd toen niet aangenomen. Men wilde de zaak niet in het voorbijgaan behandelen. De Kamer wilde een ernstige discussie. Die kon gehouden worden bij de behandeling der definitieve begrooting.

Het derde ministerie-Thorbecke trad op; de *f*7500 verdwenen van de begrooting. De minister wenschte zich een nader onderzoek voor te behouden. Immers 'de Tweede Kamer heeft in hare vergadering van 23 December jl. met groote meerderheid het gevoelen uitgesproken, dat de quaestie omtrent het subsidieeren van middelbare scholen voor meisjes een voorafgaand nauwkeurig overleg behoefde, ten blijke waarvan zij den voorgedragen post uit de begrooting heeft verwijderd.'

Inderdaad, niet onverklaarbaar is de verbazing, waarmede dit woord van de regering werd vernomen.

Had de Kamer dan verklaard: gij, minister, draagt een post op uwe begrooting voor, zonder voorafgaand naauwkeurig overleg; gij weet niet, wát gij vraagt, wáárvoor gij vraagt? Geen lid der Kamer heeft er aan gedacht. Ieder zag in de voordragt der regering de rijpe vrucht van naauwkeurig overleg; maar de Kamer zelve wilde zich ernstig beraden, of zij de regering mogt volgen op den weg, door haar ingeslagen.

Sedert men deze vreemde verklaring van de regering vernomen had, was echter de zaak beslist. Conservatieven, antirevolutionairen, ultramontanen moesten tegenstanders zijn van de ontwikkeling der vrouw, omdat ontwikkeling beweging is en een beweging, die tot vrijheid leidt, - nu de Minister zelf, een krachtig minister, de schepper van het middelbaar onderwijs, zich den tegenstander toonde van hunne vijanden - nú was de zaak beslist, en beter dan wij, die andere dingen van Thorbecke verwachtten, zag de man, die ons waarschuwde: van dit ministerie hebt gij voor het ouderwijs der vrouw niet veel te verwachten.

Maar was de nederlaag te voorzien, de strijd mogt niet ontweken worden. In dien strijd zou men althans zijn krachten meten en - zich het bondgenootschap der publieke opinie verwerven.

De HH. Jonckbloet en van Kerkwijk stelden aan de Kamer voor om bij amendement de *f*7500 weder op de begrooting te brengen.

Wij huldigen den moed, dien zij betoonden, den ijver, waarmede zij hun beginsel verdedigden.

En toch hebben wij ons afgevraagd, of met name de heer Jonckbloet wel evenveel beleid heeft getoond als moed. Wij gevoelen, dat is een gewaagde beschuldiging, ingebragt tegen een man, die verklaart: 'Ik heb een warm hart voor alles wat onderwijs heet en met dubbele belangstelling heb ik altijd de vraagstukken nagegaan, die op het onderwijs voor meisjes betrekking hebben,' vooral wanneer die man Jonckbloet heet.

Maar de vraag dringt zich zoo onweêrstaanbaar op, of de heer Jonckbloet zich wel ernstig had voorbereid op het debat, dat we hare behandeling niet kunnen ontwijken.

Wel verzet hij zich ernstig tegen de zonderlinge opvatting van den minister, dat de Kamer 'naauwkeurig overleg' van de regering had gewild, als gold het een nieuwe zaak - en toch heeft het al den schijn dat de spreker zelf zich heeft gesteld op het min juiste standpunt, door de regering gekozen. Zoo alleen kunnen wij ons verklaren, dat de geëerde volksvertegenwoordiger eerst zich beijvert om te betoogen: middelbaar onderwijs voor meisjes is noodig, en dan: het Staatsbelang brengt mede dat, wanneer op goede gronden hulp van den Staat tot oprigting van middelbare scholen voor

meisjes wordt ingeroepen, daaraan behoort te worden voldaan en dus zulke scholen van Staatswege moeten worden gesubsidieerd.

Middelbaar onderwijs voor meisjes is noodig.

De spreker kon er op rekenen, dat hij voor doove ooren zou prediken. Het

was te voorzien, dat men hem tegemoet zou voeren: middelbaar onderwijs voor meisjes is niet noodig, want onze vrouwen staan hoog genoeg in ontwikkeling; te hooge ontwikkeling is voor de vrouw niet gewenscht; het bestaande onderwijs voldoet volkomen aan de behoefte; uw middelbaar onderwijs begeeren wij niet; de zedigheid, de godsdienst, het gemoed der vrouw zouden er onder lijden. In elk geval, 't moge een maatschappelijk belang zijn, dat gij voorstaat, een Staatsbelang is het niet.

Werkelijk heeft men hem dit alles tegemoet gevoerd. En het amendement is er onder bezweken.

De heer Jonckbloet maakte den indruk, dat hij een nieuwe positie ging veroveren; men zette zich schrap, en de aanval werd afgeslagen.

De behoefte aan middelbare scholen voor meisjes behoefde naar onze bescheiden meening niet meer betoogd te worden; dat betoog kon althans een meer ondergeschikte plaats innemen.

De wet had die behoefte erkend. Ook voor meisjesscholen was het middelbaar onderwijs geregeld.

Gebrekkig geregeld, zou men kunnen aanvoeren.

Maar het antwoord kon zijn: verbeter de wet, maar begin met ze te eerbiedigen en uit te voeren.

Art. 21 alinea 2 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs bepaalt: 'De inrigting van middelbare scholen voor meisjes, door gemeentebesturen, provinciën of bijzondere personen met of zonder subsidie te stichten, wordt aan de stichters overgelaten, behoudens voorwaarden, aan verleende subsidiën te verbinden.'

Aan dit wetsartikel heeft men zich te houden.

'Men zou eerst een wet op de middelbare meisjesscholen moeten maken.'

Die wet is er.

'Men zou een schema voor zoodanige scholen moeten vaststellen.'

De wet verbiedt het. En van volle toepassing op alinea 2 van art. 21 is wat de regering antwoordde op de bedenkingen tegen de 1^{e} alinea gemaakt:

'Op dit gebied komt geene alleenheerschappij van een eenvormig model te pas; in het belang van het middelbaar onderwijs zelf moet verscheidenheid van behoefte en inzigt zich ongehinderd kunnen doen gelden.'

'Maar rijkssubsidie kan alleen verleend worden, wanneer de school in de praktijk deugdelijk blijkt, dus, wanneer ze reeds eenigen tijd bestaan heeft.'

Neen, de wet heeft reeds bij de oprigting subsidie ondersteld; want zij verklaart: 'De *inrigting*... wordt aan de stichters overgelaten, behoudens voorwaarden, aan verleende subsidiën te verbinden.'

Die subsidiën kunnen dus voorwaarden verbinden aan de inrigting.

De vraag, of er rijkssubsidie aan middelbare scholen voor meisjes kan gegeven worden, is door de wet beantwoord.

En het is een feit, dat dit wetsartikel reeds uitgevoerd is, zoowel te Amsterdam als te Haarlem.

Wij meenen inderdaad, dat het amendement er niet door verzwakt ware, had men kunnen goedvinden het alzoo te motiveren.

De heer Jonckbloet schijnt echier geen gelukkig oogenblik te hebben gehad.

Hij betoogt b.v. dat de Nederlandsche vrouw achterstaat bij de vreemdelinge. Dat moet wel; want haar onderwijzeres staat niet hoog. Voor deze stelling worden drie

bewijzen aaugevoerd: aan de hulponderwijzers worden hoogere eischen gesteld dan aan de hulponderwijzeressen, van de hoofdonderwijzers meer gevorderd dan van de hoofdonderwijzeressen, en eene begaafde vrouw heeft verklaard, dat bekwame, goed ontwikkelde onderwijzeressen in Nederland zeldzaam zijn.

Het tweede bewijs is niet moeijelijk te voeren.

Maar het eerste en het derde?

Het eerste?

‘Wanneer men nagaat de voorschriften, die de wet op het lager onderwijs bevat, dan zien wij dat aan hulponderwijzers veel hoogere eischen worden gesteld dan aan hulponderwijzeressen. De hulponderwijzer moet bewijs geven van kennis in zekere vakken, die ook de hulponderwijzers zich moet hebben eigen gemaakt, en daarenboven in aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur, theorie van zingen, beginselen van onderwijs en opvoeding. In geen dezer laatste vakken wordt de hulponderwijzers geëxamineerd....’

Inderdaad, dat is verkondigd in het Nederlandsche parlement, door een der uitnemendste volksvertegenwoordigers, door een specialiteit in het onderwijs, en niemand heeft hem weersproken.

En toch schrijft art. 44 van de wet op het lager onderwijs voor, dat dezelfde eischen gedaan moeten worden aan de hulponderwijzers als aan den hulponderwijzer, met deze éénige uitzondering, dat van den laatste gevorderd wordt kennis van de leer der evenredigheden, en met deze éénige uitzondering, vorderen de Programma's van 1858 en van 1865 dezelfde bekwaamheid van de hulponderwijzeres als van den hulponderwijzer.

En het derde bewijs?

Eene begaafde vrouw verklaart, dat de Nederlandsche onderwijzeressen over 't algemeen niet hoog staan.

Is die begaafde vrouw bevoegd om dit vonnis uit te spreken? Voorzeker, zegt de heer Jonckbloet:

> ‘Willst du genau erfahren wie dem sei,
> ‘So frage nur bei edlen Frauen an,

Zeg ik met geringe wijziging met Goethe.’

Kon Goethe zich rustig houden in de *Fürstengruft* te Weimar en heeft de witte valk op de borst van den heer Jonckbloet den kop niet geschud bij die mishandeling van den duitschen reus?

> ‘Willst du genau erfahren, was sich ziemt,
> So frage nur bei edlen Frauen an,’

heeft Goethe gezegd, in de overtuiging, dat de vrouw boven den man een aangeboren gevoel van welvoegelijkheid bezit. Maar als het op vragen aankomt, of de Nederlandsche onderwijzeressen bekwaam zijn, en hoeveel pikois koffij de Handelmaatschappij bij de laatste veiling aan de markt gebracht heeft, dan is er sprake van kennis, die alleen door onderzoek of ervaring kan verkregen worden, - en dat de beslissende uitspraak der begaafde vrouw werkelijk op onderzoek of ervaring berust, moet nog bewezen worden.

Ongaarne vertoeven wij zoo lang bij de misgrepen van een hoogst begaafd man, die zijne plaats in de volksvertegenwoordiging even waardig inneemt als op den leerstoel en in de literatuur. Maar wij mogen den indruk niet verbergen, dien zijne rede, en de zijne niet alleen, op ons maakte, dat de belangrijke zaak niet met genoegzamen ernst was voorbereid.

Breed was de stroom der discussie wel; maar ook altijd even diep?.....

Toch heeft de heer Jonckbloet aanspraak op onze hulde voor menig goed, en waar, en krachtig woord. Zelfs bij niet geheel voldoende voorbereiding, moet een man als hij hoog gewaardeerd worden door de partij, aan wier zijde hij staat. En wij zouden hem van harte dankbaar zijn, hadde hij ook maar alleen deze woorden gesproken: 'Is de verhouding tusschen de som, voor de defensie geraamd, en die, bestemd voor de intellectuele ontwikkeling des volks, zoo te regt *de morele defensie* genoemd, van dien aard dat men kan zeggen dat eene bezuiniging op het onderwijs gewettigd is? Integendeel, die verhouding is beschamend

voor ons. Op deze begrooting is voor Oorlog en Marine ongeveer 23 millioen uitgetrokken; voor hooger, middelbaar en lager onderwijs, kunsten en wetenschappen en al wat daartoe behoort, 19 ton; voor Oorlog en Marine dus 21 millioen meer, ot bijna 11½ maal meer dan hier voor de zaken van den geest wordt uitgegeven; en dan vraag ik, met het oog op het onderwijs: moeten de intellectuele belangen nog verder voor de militaire zaken wijken?'

Dat zijn mannen-woorden, den Nederlandschen volksvertegenwoordiger waardig, en geen ministeriele aardigheid vermag den indruk van deze woorden vol geest en kracht te verzwakken.

De bestrijders van het amendement voerden de bekende argumenten aan, die elkander weerleggen. De klericale oppositie had schoon spel. De heer Lenting had zich een weinig openhartiger getoond dan in de Nederlandsche Tweede Kamer gebruikelijk is. Een ultramontaansche insinuatie had den eerlijken man blijkbaar geërgerd en, welligt al te 'openhartig', antwoordt hij: 'dat de meer uitgebreide kennis door het middelbaar onderwijs verkregen, vooroordeelen zal doen wegvallen en dus invloed zal kunnen uitoefenen op wijziging van godsdienstige meeniugen.'

Dat was eerlijk gesproken. Wanneer men de godsdienst opvat als een alles omvattend dogmatisme en allesbeheerschend gezag; als 't een godsdienstig vraagstuk is, wanneer en in hoeveel tijd de wereld geschapen werd, en wat de beste vorm van staatsbestuur is, vraagstuk dat door bijbeltekst of syllabus moet uitgemaakt worden, zeer zeker, dan moet het onderwijs invloed uitoefenen op wijziging van godsdienstige meeningen.

Dat weet het ultramontaansche en het protestantsche klericalisme zeer goed, en uit deze wetenschap laat zich geheel de strijd verklaren, dien zij tegen het openbaar onderwijs met zooveel hardnekkigheid voeren.

Maar men zegt dat in den regel zoo niet, en wanneer het eens gezegd wordt, dan staan er terstond liberalen op om te verklaren, dat zij dergelijke uitdrukkingen niet voor hunne rekening nemen; dat zij verdraagzaam zijn. In andere parlementen achten de liberalen het van hun pligt de beginselen der vrijheid en der ontwikkeling krachtdadig te handhaven tegen het ultramontanisme, dat dreigend den kop opsteekt in Europa; maar een Nederlandsch liberaal heeft zeer veel consideratie voor de teedere, en zeer teedere en allerteederste belangen, en onder de vlag van gemoedsbezwaren is elke lading veilig.

Ook nu meende dan ook menig liberaal kamerlid zich openlijk tegen den heer Lenting te moeten verklaren. Als het godsdienstig vooroordeel een mengsel is van godsdienst en onkunde, dan is het blijkbaar dat door verbeterd onderwijs de onkunde zal verdwijnen en de godsdienst - niet ook zal verdwijnen, maar - van de onkunde bevrijd, een edeler vorm zal aannemen. Vele lieden toonen zich echter zeer bezorgd, dat gij hun niet evenveel ontzag voor de onkunde als voor de godsdienst zult toekennen. Vrome onkunde schijnt dubbele aanspraak te hebben op hunnen eerbied.

Ultramontanen en Antirevolutionairen hieven nu hun klaagliederen aan en het conservatisme moest de derde zijn in den edelen bond.

De heer vanWassenaervan Catwijck is wel een groot voorstander van de ontwikkeling der vrouw; maar de bevordering dier ontwikkeling moet aan de bijzondere krachten over gelaten worden. 'De Staat heeft geen verder belang bij de ontwikkeling der vrouw, omdat in het maatschappelijk verband de ontwikkelde vrouw hem geen dienst doet.'

Dat het Staatspligt is, tegenover de vrouw, die de lasten mede draagt, haar ook in de lusten te laten deelen; dat de vrouw regt heeft van den Staat te vragen gelegenheid om zich ten volle te ontwikkelen; dat de Staat belang heeft bij de vermeerdering van het intellectuele kapitaal der natie, belang heeft bij de geschiktheid der opvoedsters van de toekomstige Staatsburgers, schijnt den heer van Wassenaer niet voor den geest gekomen te zijn.

De heer Heydenrijck vraagt den voorsteller van het amendement: ‘Is niet uwe eigenlijke intentie die, welke ik bij de algemeene beraadslaging caracteriseerde als *de liberalistische propaganda*; dat gij ook de vrouw veredelen wilt *buiten verband met het bovennatuurlijke*, *het hoogere*, *ik zou haast zeggen buiten het dogmatische?*’ - hetwelk overgezet zijnde in het Nederlandsch beteekent: Gij wilt immers vrije ontwikkeling van den geest, zonder priestergezag, gij wilt immers niet, dat de kerkleer natuurkunde en geschiedenis beheerscht - dan ben ik uw tegenstander.

Dáárop sprak de Hr. Lenting zijn al te openhartig woord.

De Hr. Saaymans Vader kent aan de vrouw een verheven roeping toe: op het huiselijk en het maatschappelijk leven oefent zij den grootsten invloed uit. Waar de vrouw onderdrukt wordt, daar kwijnt de maatschappij, die bloeit, waar de vrouw door het christendom is vrij gemaakt. Dat christendom nu - eischt ook voor de vrouw menschenregt en volle vrijheid van ontwikkeling? Wel neen, *de vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid*, en daar men op de middelbare school geen onderwijs in de godsdienst geeft, moet de Hr. Saaymans, uit vrees, dat de vrouw weder zou terugzinken in den toestand, waaruit het christendom haar had gered, tegen het amendement stemmen.

De Hr. van Loon is overtuigd, dat de vooroordeelen, welke ten gevolge van het middelbaar onderwijs zouden verdwijnen, ‘de zoodanige zijn, die èn Roomsch-Katholijken èn Protestanten, die allen, die aan eene geopenbaarde godsdienst gelooven, gemeen hebben.’ Allen die aan eene geopenbaarde godsdienst gelooven en de vrouw niet aan het ongeloof willen prijs geven, moeten zich met hem vereenigen om de middelbare meisjesschool te bestrijden.

De Hr. van Kuyk achtte het niet onnoodig te verklaren; ‘ik ben een groot voorstander van ontwikkeling op elk gebied, ook op dat van onderwijs.’ Hij is zelfs ‘in vele opzigten zeer met het middelbaar onderwijs ingenomen.’

Maar dat onderwijs is hoofdzakelijk *technisch.*

Opleiding en opvoeding geeft het niet; het karakter wordt er niet door gevormd.

Terwijl de Hr. van Kuyk nu vrij kalm aanziet, dat de opvoeding der knapen verwaarloosd wordt en deze 't maar zonder karakter moeten doen; terwijl hij met dit karakter verwaarloozend onderwijs zeer ingenomen is, wil hij voor de meisjes wat beters. Dat ware te vinden door nog grootere uitbreiding van het meer uitgebreid lager onderwijs.

De behoefte aan hooger onderwijs is ook meer kunstmatig in het leven geroepen. Onze vrouwen staan zoo laag niet. Onbillijk ware 't, aan eenige weinige gemeenten middelbare meisjesscholen (met jongensscholen zoo als te Delft is dat wat anders) te geven, op algemeene kosten. Die scholen zouden ook voor de hoogere standen zijn, en de lagere hebben er 't meest behoefte aan - kortom, de wèlbekende ‘groote voorstander van ontwikkeling op elk gebied, ook op dat van onderwijs’ is niet voor het amendement. Als men eens verband brengt tusschen de drie wetten, op het lager, het middelbaar en het hooger onderwijs, dan wil hij er wel eens over denken.

De heer van der Does de Willebois meent, dat de verhouding tusschen de ontwikkeling der vrouw en die van den man in Nederland niet ongunstig is. Onze vrouwen weten meê te spreken over vragen van den dag, over natuurkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, politiek, astronomie, botanie.

En toch zijn die lang niet allen opgevoed op kostbare instituten.

En desniettegenstaande weten zij 't.

Zonder het geleerd te hebben! Want op de scholen voor meer uitgebreid onderwijs wordt dat *niet* geleerd.

Wonderbare gave der intuitie! Onze eerbied voor de hedendaagsche Velleda's dreigt iets bijgeloovigs te krijgen.

De heer van Nispen van Sevenaer is met de rigting van het onderwijs op de hoogere burgerscholen niet ingenomen; hij twijfelt of de Nederlandsche vrouw wel bij de buitenlandsche achterstaat, en als ze nog meer kennis vergaart, zal ze in aanminnigheid en zedigheid niet winnen. Bij verkeerd geleid onderwijs zou er zelfs uit haar levendige verbeelding veel kwaads kunnen voortkomen. Hier is nog familieleven, wel een bewijs, dat de Nederlandsche vrouw den man weet te boeijen.

En welke zonderlinge denkbeelden komen er al niet voor over dat middelbaar onderwijs van meisjes. Men spreekt er zelfs van om de jongensscholen maar eenvoudig voor meisjes open te stellen. En het middelbaar onderwijs voor meisjes moet vooroordeelen wegnemen, vooroordeelen, die als godsdienstige overtuiging anderen dierbaar zijn: deze moeten hun kinderen dan maar t'huis houden. Is dat in overeenstemming met wet en grondwet?

Moet het hier worden zooals daar ginds, waar de citoyennes vrouwenlegioenen oprigten om de Commune te verdedigen? Moet de vrouw even slecht worden als gij mannen zijt? vroeg de bisschop van Orleans aan Duruy, die ook de vrouw wilde ontwikkelen door kennis zonder godsdienst. In Amerika heeft de vermeerdering van de kennis der vrouw onzedelijke gevolgen, - welke wij niet met den heer van Nispen in parlementaire taal pogen uit te drukken.

Het voorgestelde amendement zou subsidie verschaffen aan een instelling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dat kan niet: die Maatschappij bekroont geschriften, welke de strekking hebben om het onderwijs dienstbaar te maken aan de ondermijning van 't geloof.

Op zijne wijze het debat resumerende kwam straks de heer Heydenrijck tot deze slotsom: ‘De grondtoon in het debat was: *naauw verband tusschen onderwijs en opvoeding.* De beschouwing van het heelal, de opwekking van het hart tot den grooten Bouwmeester enz. moesten op de middelbare scholen worden aangekweekt. Is dat nu alleen onderwijs? Of is het opvoeding - en godsdienst - tevens? De waarheid, dat zonder opvoeding geen goed onderwijs denkbaar is, moet ook na dit debat *in confesso* worden geacht. Maar nog eens, als onderwijs en opvoeding onafscheidelijk zijn verbonden, hoe kunt ge het godsdienstig element - het meest gewone menschenverstand spreekt hier voor mij - hoe kunt ge het godsdienstig element er buiten houden? Althans in elke opvoeding geldt het de beslissing “òf dogmatiek òf niet, òf leerstukken òf geene.” Beslist gij nu in uwe openbare scholen in den eenen of anderen zin, gij kwetst de *neutraliteit.* Wanneer dus bij alle openbaar middelbaar onderwijs, en speciaal voor meisjes, èn opvoeding èn godsdienst betrokken zijn en gij onmogelijk de neutraliteit kunt handhaven, dan grijpt ge - door uwe openbare scholen *regtstreeks* of *zijdelings verpligtend* te maken - in op de *teederste* regten van andersdenkenden..... De heer Lenting is de meest consequente van zijne rigting geweest.’ -

Welk regt heeft de oppositie tegen de middelbare meisjesschool? Gedeeltelijk is het alleen het aangematigde regt van het vooroordeel en der inertie. Men is aan eene overoude eenzijdige beschouwing der vrouw en opvatting van hare bestemming gewoon; door sleur en overlevering verblind, heeft men geen oogen voor het onregt, dat haar geschiedt.

Maar wie billijk wil zijn moet erkennen, dat er betere beginselen in verzet komen tegen dat onderwijs: men vreest, dat het vrouwelijk karakter er onder lijden zal. En laat ons eerlijk toestemmen, dat juist ‘begaafde’ en ‘rijk begaafde’ en ‘hoog begaafde’

vrouwen niet altijd even beminnelijk zich toonden: en zoo men zich wel eens beklaagde over dier ‘begaafden’, beslissendentoon, ook over zaken, die zij niet genoegzaam kenden, 't kan niet geloochend worden, dat er eenige aanleiding tot die klagten gegeven was. Maar - tegenover deze staan andere voorbeelden van eenvoud, beminnelijkheid en bescheidenheid van niet minder ‘rijk begaafde’ vrouwen. 't Waren ook bij voorkeur de meer gedecideerde karakters onder de vrou-

wen, die met de oude sleur durfden breken; niet al te veel moeite kostte het om zich boven het gewone peil te verheffen; de ijdelheid werd gestreeld; oppervlakkige kennis maakt opgeblazen. Bij een algemeene verhooging van het standpunt der vrouwelijke ontwikkeling, bij degelijk onderwijs, bij veelzijdige vorming zal het vrouwelijke in de vrouw geen schade lijden - wanneer maar aan de vorming, van haar smaak niet slechts, maar van haar hart gelijke zorg wordt besteed. En hier erkenne men, sta men overigens ook lijnregt tegenover hen, het goede in de oppositie van katholijke kleriealen en protestantsche anti-revolutionairen; zij duchten eenzijdig realismus; zij vreezen verstandelijke ontwikkeling zonder zedelijk-godsdienstige vorming; zij willen, dat de godsdienst een hoofdelement zij in de opvoeding, van de vrouw bovenal. Dat willen ook wij, wij willen het ernstig: maar niet de dogmatische godsdienst, wel de godsdienst der edele gezindheid; dat kan geen leervak op school zijn, maar het moet het bezielend beginsel zijn van onderwijzer en onderwijzeres. We bedoelen - maar we zullen niet herbalen wat honderdmalen gezegd is over art. 23 van de wet op 't lager onderwijs. Dit vergete men in elk geval niet, dat de school vooral dat gedeelte der opvoedingstaak moet volbrengen, dat bestaat in het onderwijzen.

Verdediging vond het amendement o.a. bij den Hr. van Blom, die de finantiele bezwaren ontzenuwde en aantoonde, dat de inrigting van eene middelbare school met vakdocenten veel beter aan het doel kan beantwoorden dan ook het meest uitgebreide meer uitgebreid lager onderwijs, waarbij altijd door één docent vele uiteenloopende vakken onderwezen worden. Zal de godsdienst onder dat middelbaar onderwijs lijden? Neen: wel zal het meer ontwikkelend onderwijs het verstand en oordeel scherpen, ‘en dit zou welligt gevaarlijk kunnen worden voor het gemakkelijk aannemen van enkele kerkelijke begrippen. Doch dit bezwaar is gerigt tegen elk onderwijs, tegen alle ontwikkeling, en een dergelijk bezwaar kan ik niet laten gelden.’

Een' eersten rang onder de verdedigers van het amendement bekleedde de Hr. Moens, die reeds meermalen belangrijke diensten aan het onderwijs bewezen heeft.

In afwijking van den Hr. Jonckbloet stelt hij zich op het regte standpunt. Had de Hr. Jonckbloet willen beslissen de vragen: Is middelbaar onderwijs voor meisjes noodig? en Mag de Staat dergelijk middelbaar onderwijs ondersteunen? de Hr. Moens verklaart terstond: Is het middelbaar onderwijs voor meisjes noodig? dat is geen vraag meer na de aanneming van de wet van 1863. Deze wet heeft aan de vrouw middelbaar onderwijs gewaarborgd, en het verder uitgebreid onderwijs, dat vroeger op meisjesscholen gegeven werd en gegeven mogt worden, is na die wet onwettig geworden. De gemeentebesturen, die beter onderwijs willen verschaffen aan de vrouwelijke jeugd, moeten nu wel middelbare scholen stichten. Van de methode van onderwijs op die scholen heeft men en geeft men een voorstelling, die zoo onwaar mogelijk is. Het onderwijs is er evenzeer klassikaal als elders; maar de onderwijzeres komt er in een geheel andere positie: zij onderwijst haar bepaalde vak. Reeds heeft men zoodanige scholen gesticht te Haarlem en te Arnhem. ‘Men heeft daar eene *Hollandsche* middelbare school opgerigt, niet eene school naar 't Duitsche model, hier geroemd, die ik niet begeer, ook niet eene school op Fransche leest geschoeid, die hier evenmin voegen zon, maar eene school, ontworpen en ingerigt door mannen, die met de Hollandsche toestanden vertrouwd, in de behoeften van Hollandsche vrouwen willen voorzien. Men behoeft dus niet te wachten totdat er een begin gemaakt worde. Men is begonnen. Men kan oordeelen. Wanneer men de programma's dier scholen inziet, zal men ontdekken, dat daar zulke vreesselijke dingen aan de leerlingen

niet geleerd worden, dat voor haar het wis-en natuurkundig onderwijs geen hoofdzaak is, evenmin als de omvangvan 't litterarisch en het historisch afschrikkend zou wezen.'

Mag de Staat dat onderwijs steunen?

Ja, dat heeft de wet voorzien. En waarom niet? De Staat zou wel den man,

die het hoofd heet, niet de vrouw, die het hart heet, mogen ontwikkelen? Bij man en vrouw moeten hoofd en hart ontwikkeld worden. Wel degelijk kunnen die scholen aan de opvoeding dienstbaar gemaakt worden. ‘Die school wordt eene propaganda voor het liberalisme, d.i. voor het ongeloof.’ Neen. De wet schrijft aan de leeraars voor, geen ergernis te geven. En buiten de schooluren hebben de godsdienstleeraars toegang om het godsdienstonderwijs te geven, dat de gesubsidieerde school niet geven kan.

Moet de Staat subsidieeren? Ja, de regtvaardigheid gebiedt het, waar zooveel voor het jongensonderwijs wordt gedaan. Vooral kleinere gemeenten, middelpunten van een' grooten om trek, komen daartoe in aanmerking.

De heer van Voorthuysen betoogde, dat er behoefte bestaat aan middelbaar onderwijs voor de vrouw, voor de ongehuwde zoowel als de gehuwde.

‘In vergelijking met andere landen, zoude de beschaving van onze vrouwen niet ten achteren zijn..... Maar dat is de vraag niet. De vraag is, of van den uitmuntenden aanleg waarmede onze vrouwen begaafd zijn (en dien wij nog gisteren hoorden prijzen, toen gezegd werd dat de meisjes op school dikwijls de jongens de loef afsteken) zooveel partij wordt getrokken als mogelijk is. 't Is niet de vraag, of zij bij anderen achterstaan, maar of zij die mate van beschaving bereikt hebben, die voor haar wenschelijk is.

Het is inderdaad alsof sommige mijner geachte medeleden bevreesd zijn, dat onze vrouwen, als zij nog kundiger wierden, *ons* te knap zouden worden.’

Men behoeft niet te vreezen, dat de ontwikkelde vrouw niet meer zal willen huwen, ook niet, dat zij hare godsdienst zal inboeten. De natuurwetenschap bevordert de godsdienst. ‘Is de twijfel zelfs of de godsdieust bestand is tegen de wetenschap, wel een bewijs dat die heeren ten volle verzekerd zijn.... Hebt gij dan de uitspraak vergeten, voor bijna 2000 jaren door den Stichter onzer godsdienst gedaan, dat zelfs de poorten der hel niet bij magte zouden zijn de gemeente te overweldigen? En als nu de poorten der hel dit zelfs niet vermogen, waarom zijt ge dan zoo bevreesd voor de deur van eene meisjesschool?’

De heer van Kerkwijk weêrlegde de bestrijders; wees aan, dat men door uitstel tot afstel wilde komen, handhaafde het regt der vrouw, die men alleen als huishoudster beschouwde, en toonde aan, dat de ontwikkeling der vrouw Staatsbelang is. De bezwaren, welke tegen den vorm van het amendement zijn ingebragt, poogt hij te ontzenuwen, maar de vrees voor verwerping en het vermoeden, dat niet alle voorstanders van ontwikkeling en vooruitgang zich onder de voorstemmers zullen scharen, schemert toch reeds genoegzaam door.

Door zijn' medevoorsteller Jonckbloet werd de heer van Kerkwijk ondersteund, en als de heer Jonckbloet op zijne hoorders denzelfden indruk heeft gemaakt als op den lezer van het Bijblad, dan zullen zij getuigd hebben dat hij in 't weerleggen gelukkiger was dan in het stellen.

De eerst begane dwaling was echter niet meer te herstellen, en de bestrijding van het amendement kon den minister niet moeijelijk vallen.

Men heeft die ministerieele rede hoog geroemd.

Gaarne brengen ook wij onze hulde aan den welsprekenden Staatsman.

Die rede is een meesterstuk van stijl en van - taktiek.

Met niet te overtreffen tact plaatst de minister zich terstond op het standpunt, door de voorstellers zoo ongelukkig gekozen.

‘Zijn middelbare scholen voor meisjes noodig?’

Als men dat vraagt, ligt de wedervraag op de lippen: Wat moeten middelbare scholen voor meisjes zijn? En op die wedervraag geeft de vrager zelf het antwoord: dat weten wij nog niet, we zullen er eens naar zoeken. Laat men hier en daar de proef maar eens nemen, en het resultaat van die proefnemingen zal ons op weg helpen om het antwoord op de vraag te vinden.

Geen overhaasting dus, Mijne heeren. Wij hebben al den tijd.

Maar die wedervraag kon niet gedaan worden, wanneer men op den voorgrond gesteld had:

de middelbare school voor meisjes is noodig;

dat heeft de wet van 1863 uitgesproken;

de inrichting dier scholen moet zijn, zeker in dea geest dier wet, toegepast op de eigenaardige behoefte der vrouw;

maar die inrigting verder te formuleren, dat verbiedt de wet, die vrijheid geeft van inrigting;

alleen dan, wanneer rijks-subsidie gevraagd wordt, kan de regeering voorwaarden stellen.

Welke? Dat is háar taak, haar door de wet aangewezen.

Dit standpunt ignoreert de minister, die vooreerst nog geen rijkssubsidie geven wil.

De minister behandelt de zaak als een geheel nieuwe die men eerst moet leeren kennen, en het schijnt hem geheel onbekend te zijn gebleven, hoe ver de Minister van binnenlandsche zaken (toen heette de titularis Fock) zich reeds met de zaak had ingelaten.

De Minister had de bepaalde verklaring afgelegd, dat hij bereid was b.v. voor Arnhem *f* 2000 rijkssubsidie op de begrooting te brengen;

tegenover die rijkssubsidie stonden pligten voor de gemeente Arnhem;

De Concept-verordening op de middelbare meisjesschool werd op offiieiele aanmerkingen gewijzigd, de aanwijzing van leervakken daarbij anders geformuleerd.

De bepaling werd straks op officieel verlangen opgenomen, dat de Inspecteur zou gehoord worden over de voordragt van leeraren en leeraressen;

deze regten tegenover de reeds als gesubsidieerd aangemerkte gemeente *heeft* de regering reeds uitgeoefend.

Maar de minister treedt af, en zijn opvolger vraagt heel naif: middelbare meisjesscholen, hé, wat zijn dat? en hij schrapt de subsidie van de begrooting.

Dat is misschien hooge politiek.

Daarin zijn we gelukkig niet ervaren.

Maar van Arnhem's onverdiende teleurstelling zwijgen wij: bijzondere belangen moeten op den achtergrond treden.

Dat het verbeterd onderwijs der vrouw een zoo twijfelachtigen vriend vindt in den man, wiens naam eens de leus was van vooruitgang en ontwikkeling, dat betreuren wij diep.

Zoo gaarne hadden wij met hem en onder zijn vaste leiding ook dit belangrijke vraagstuk zien opgelost.

Kan het niet mét hem, dan zal het zijn zónder hem, desnoods tégen hem.

Ook de krachtigste man is niet bestand tegen de waarheid en tegen het regt.

Met 47 tegen 27 stemmen werd het amendement verworpen. Onder de tegenstemmers zijn erkende liberalen, waaronder ook, die warme voorstanders zijn der verbetering van het onderwijs der vrouw, zooals de heer Sloet. De oorzaak daarvan moetgezocht worden in den vorm van het amendement of in de wijze, waarop het verdedigd werd.

Maar dit beletsel is voorbijgaande.

Wij rekenen er op dat het middelbaar onderwijs der vrouw voortaan een hoofdartikel zal uitmaken van het liberale programma, en vol goeden moed gaan wij de toekomst tegen.

XVII.
Mr. A.M. de Cock

spreekt over *het doel van hei middelbaar onderwijs voor meisjes* (Rotterdam, H.A. Kramers) gezonde woorden. Op drie punten, hier behandeld, vestigen wij bepaaldelijk de aandacht. Als regtsgeleerde bespreekt de geachte schrijver den wettelijken toestand, waarin de Nederlandsche vrouw verkeert, en tegenover de

frase van Beets en de declamaties in de Tweede Kamer maakt deze eenvoudige aanwijzing van den gedrukten staat, waarin de vrouw verkeert, een' pijnlijken indruk. Het woord van Stuart Mill is een hard woord, maar ook in Nederland minder ongepast dan velen zich wel opdringen.

Een tweede wenk, hier gegeven, betreft de bestemming der middelbare meisjesschool: niet uitsluitend, niet bij voorkeur worde ze toegankelijk gesteld voor kinderen der weelde; de burgerstand heeft behoefte aan middelbaar onderwijs voor zijne dochteren; deze moeten daarheen gelokt worden.

Eindelijk, dat onderwijs moet een doel hebben: zonder bepaald professionele school te zijn, geve de middelbare meisjesschool eene opleiding, die bekwaam maakt voor den maatschappelijken werkkring, en de roeping van den Staat is het, dien werkkring voor de vrouw te ontsluiten. Bepaaldelijk heeft de schrijver hier de telegrafie op het oog.

Wij koesteren voor deze denkbeelden veel sympathie.

Wanneer wij voor middelbare meisjesscholen ijveren, dan - bij herhaling is het door ons verklaard - bedoelen wij rijker ontwikkeling van de vrouw als individu en beter opleiding tot het maatschappelijk leven. Maar dat maatschappelijk leven moet dan ook voor de vrouw open staan; men moet haar niet terugdringen door wettelijke bepalingen, haar niet verlammen door ouwaardigen spot. En als spotternij klinkt het, wanneer men beweert, dat de opvoeding der vrouw uitsluitend moet aangelegd zijn op het huwelijk (waarop ze intusschen al zeer weinig aangelegd is), terwijl duizenden die zoogenaamde éénige bestemming nooit bereiken; als spotternij klinkt het, wanneer men hoog opgeeft van den eerbied voor de vrouw, van haar hooge waardering, maar daarbij uitsluitend denkt aan dames van den eersten stand, die in't salon een goed figuur maken, terwijl men de talloos velen vergeet, die, met aanleg voor wat beters begaafd, tot geesteloozen, onwaardigen arbeid gedoemd zijn, of in werkeloosheid zich zelf verteren, terwijl haar geest braak ligt of zij voor hare krachten geen arbeidsveld vinden.

Veelzijdige beschouwing van de zaak door wakkere mannen en vrouwen, die van goeden wille zijn, is hoog noodig, zal er een degelijke volksovertuiging ontstaan omtrent den aard, de grenzen en het doel van het middelbaar onderwijs voor meisjes. Meenen we maar niet te vroeg, het al gevonden te hebben; leenen wij veeleer een open oor aan allen, die met eenige kennis van zaken hunne gemotiveerde stem uitbrengen over een zoo aangelegen volksbelang, - Staatsbelang, houden we met volle overtuiging tegenover Thorbecke staande.

Brievenbus.

VIII.
Voor Indië en 't onderwijs.

Geachte Redacteur!

Gij stelt hoog belang in goed schoolonderwijs en zijt, zoo ik meen, omtrent de zending op verre na niet onverschillig. Wat dunkt U, zou dan de opname in uwen *Tijdspiegel* van het nevensgaande stuk, door het Hoofdbestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap dezer dagen uitgevaardigd, niet gepast en nuttig zijn? Dat gij

ons daardoor een waren dienst bewijzen zoudt, behoef ik U wel niet te zeggen, daar wij niets vuriger verlangen, dan dat onze stem door velen gehoord worde. Ook is de zaak wel van dien aard, dat zij verdient ter harte genomen en begunstigd te wordeu. Wie weet, of zich onder uwe lezers niet

bevinden die bereid zijn, om ons te bulp te komen? Hoe het zij, ik wend mij tot U met vrijmoedigheid en houd mij overtuigd, dat gij niet dan na rijp beraad mijn verzoek inwilligen of afwijzen zult. In het laatste geval echter zou ik mij grootelijks teleurgesteld gevoelen; want het Nederlandsche Zendelinggenootschap treedt voor een deugdelijk belang op, waarbij de eer onzer gansche natie gemoeid is, en het verdient meer aangemoedigd en voortgeholpen dan teruggezet of aan zich zelf overgelaten te worden. Het is daarom met den meesten ernst, dat ik mijn bescheiden verzoek aan U toezend en aanbeveel, terwijl ik met ware hoogachting mij noeme

U Ed. Dw. Dienaar

J.J. PRINS.

Aan diegenen onder het Nederlandsche volk, die belangstellen in de bevolking van een merkwaardig deel onzer Oost-Indische bezittingen.

Tot u komt het Nederlandsche Zendelinggenootschap met eene gewigtige en dringende vraag en met het zeer ernstig verzoek, haar wel te willen overwegen. Het is de vraag; hoe moet het gaan met de scholen in de Minahasa? Het is eene vraag, waarmede Bestuurders van het Genootschap zich sints lange jaren bezig hielden, en die zij nu ten slotte aan u doen, omdat ons Nederlandsch volk alleen beslissen kan, of het antwoord zal zijn; het bestaande kan behouden blijven en verbeterd worden, òf: wat bestaat moet tot kwijning vervallen en eindelijk verloren gaan. Het geldt hier het onderwijs van de inlandsche bevolking in de Minahasa, en dus eene zaak, wier gewigt wel door weinigen zal worden miskend in een' tijd, waarin de belangstelling in Indië algemeen is ontwaakt en de noodzakelijkheid van onderwijs met name overal erkend wordt.

Het Nederlandsche Zendelinggenootschap heeft het regt, met die vraag te komen tot een' kring, veel ruimer dan die van zijn leden en begunstigers. Sedert de oprigting van het Genootschap in 1797, - lang vóór dat het Gouvernement zich de belangen der inlandsche bevolking had aangetrokken of het groote publiek zich daarover bekommerde, - bestond bij Bestuurders van het Genootschap de overtuiging, dat onderwijs onmisbaar is. Sints meer dan 70 jaren hebben zij in dien geest gesproken en gewerkt. Geen zendingpost, waaraan geen scholen waren verbonden; geen zendeling, die het onderwijs niet ter harte nam; geen kweekeling, die niet met het oog ook op deze behoefte en deze bestemming werd opgeleid. Als de oudste vrienden en voorstanders van het inlandsch onderwijs, hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap regt tot spreken. Zij hebben het ook door eene 70jarige ervaring, opgedaan door den arbeid van vele en daaronder voortreffelijke zendelingen, op zeer verschillende plaatsen en onder zeer onderscheidene volksstammen, een' arbeid te midden van het volk zelf, anders voor de meeste Europeanen een bijna ontoegankelijk terrein. Daardoor, en door menige mislukking en teleurstelling ook, heeft het Genootschap zich eene voorstelling kunnen vormen van wat goed inlandsch onderwijs is, en zeer zeker kan niet zonder groote schade zijn ondervinding op dit gebied door vooroordeel miskend of door onkunde voorbijgegaan worden. Inlandsch onderwijs toch is alleen theoretisch goed, als leerstof en methode beantwoorden aan de behoeften en de vatbaarheid van dat deel der inlandsche bevolking, waarvoor het bestemd is; en practisch, als het gegeven wordt

door geschikte personen en met de noodige hulpmiddelen. Goed onderwijs voor den Alfoer in de Minahasa zal dus ligt gansch anders zijn dan bijv. voor den Javaan, omdat vatbaarheid, trap van beschaving, maatschappelijke toestand er verschillen, en, zoo natuurlijk, de volmaaktheid in dezen nog geenszins is bereikt. In de Minahasa is sints circa 40 jaren zóó ijverig gewerkt, zóó volhardend naar het beste gezocht, dat, naar het oordeel van deskundigen en onpartijdigen, het onderwijs er betrekkelijk g o e d

mag worden genoemd, voor zoover het gegeven wordt naar gezonde paedagogische beginselen, en het oog voortdurend wordt gehouden op alles, wat in de toepassing van die beginselen verbetering behoeft. Met vertrouwen rigten daarom Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap tot u de vraag: h o e m o e t h e t g a a n m e t d e s c h o l e n i n d e M i n a h a s a?

Die scholen verkeeren in gevaarlijken toestand, want zullen zij waarlijk g o e d zijn, dan moet er ook gezorgd worden voor een geschikt onderwijzers-personeel, dan moeten de noodzakelijke leermiddelen niet ontbreken. En om in die behoeften naar eisch en voortdurend en bij toeneming te voorzien, daarvoor ontbreekt ons niet de wil, maar de kracht.

Het Genootschap heeft in de Minahasa 117 scholen, en dit getal alleen getuigt reeds van groote belangstelling in het onderwijs. Immers, in diezelfde streek zijn slechts 12 gouvernements- en 18 negerijscholen, terwijl op geheel Java niet meer dan omstreeks 100 openbare inlandsche scholen worden gevonden. En dat de Minahasa in dit opzigt in zeer gunstigen toestand verkeert, blijkt te meer bij de herinnering, dat daar hoogstens 113000 inwoners zijn, tegenover circa 15000000 op Java! Maar terwijl op Java de bevolking *f* 20000, d.i. iets minder dan de helft der kosten bijdraagt, zijn die 117 scholen in de Minahasa geheel voor rekening van het Genootschap. Alleen komt de oprigting van de meeste gebouwen door vrijwilligen arbeid tot stand, en wordt een deel der leermiddelen betaald. Met dat al kosten de scholen jaarlijks niet meer dan *f* 6200. Meer k a n het Genootschap er niet aan besteden, maar daarin ligt juist oen groot kwaad. Er zijn onderwijzers, die niet meer dan *f* 40 jaarlijks hebben, de best bezoldigden genieten *f* 120. Dat is v e e l t e w e i n i g, te meer, omdat de onderwijzers tevens voorgangers in de gemeente zijn. Vroeger, toen het onderwijzersambt meer een eerepost werd gerekend, toen de levensbehoeften goedkooper waren en de onderwijzers van den hatstil, (het hoofdgeld van *f* 5. -) waren vrijgesteld, kon een dergelijk tractement misschien voldoende worden gerekend, allengs is dat anders geworden. De onderwijzer moet te veel van zijn' vrijen tijd besteden tot den arbeid in zijn' tuin, studie ter ontwikkeling blijft achterwege, lust en moed gaan verloren met het prestige van zijn' stand; en voor personen, die juist als meesters zeer gewenscht zouden zijn, is tegenwoordig overvloedige gelegenheid om beter bezoldigde betrekkingen te verkrijgen. Aanmerkelijke verbetering van tractementen is noodig, of het onderwijs komt hoelanger hoe meer in handen van onbevoegden; ook de beteren worden onverschillig, en wat moet er dan van de scholen worden! Het Genootschap zag sints lang het onhoudbare van dezen toestand in, en beproefde verbetering aan te brengen. Het wendde zich tot de Regering, die immers zelve in het regeringsreglement het onderwijs als eene der eerste en heiligste verpligtingen had erkend. In 1863, en sints nog herhaaldelijk, zeven jaren lang, achtte het zich verpligt en geregtigd, voorstellen te doen, dat de Regering de scholen (onder zeker voorbehoud) over zou nemen, of op andere wijze den last verligten, dien het Genootschap in 't belang der bevolking onbaatzuchtig had op zich genomen, maar op den duur niet naar eisch kon blijven dragen. Maar geen antwoord kwam, de zaken bleven slepend, maatregelen ter voorziening konden niet genomen worden bij de onzekerheid omtrent alles. Eindelijk kwam in September 1870 het bepaald a f w i j z e n d antwoord, en nu is de tijd gekomen, waarop het Nederlandsche Zendelinggenootschap de hand aan het werk kan en moet slaan. Nu komt het met allen ernst tot het geweten van het Nederlandsche

volk, met de vraag: hoe wilt GIJ, dat het gaan zal met de scholen in de Minahasa? Wilt gij ook, als uwe Regering, eenvoudig zwijgen en weigeren en op de schouders van een Genootschap de gansche zwaarte laten van eene taak, die de uwe is, die het Genootschap vervullen wil, maar bij ontoereikende krachten nog niet ten halve vervullen kan?

Het vraagstuk omtrent de scholen is, helaas! nog niet afgehandeld met de

tractementen der onderwijzers. Daar is nog een tweede punt van hoog belang. De onderwijzers moeten worden o p g e l e i d . Daartoe bestaat sints 16 jaren eene kweekschool te Tanawangko onder leiding van den zendeling GRAAFLAND.

Graafland staat in Indië als onderwijzer gunstig bekend. Van zijne methode wordt met grooten lof gesproken. Ook uit ons tijdschrift ‘Mededeelingen’ is hij te kennen als degelijk paedagoog. Maar zijne kweekschool lijdt mede zeer onder 't gebrek aan behoorlijke middelen. Zij kan niet genoeg onderwijzers leveren, en de opleiding van hen, die zij nog levert, m o e t gebrekkig zijn. Zal zij aan haar doel beantwoorden, dan moeten er 40 kweekelingen kunnen worden opgenomen, waarvan jaarlijks 10 beschikbaar moeten zijn. Daartoe moet het oude woonhuis vergroot of een nieuw gebouwd worden. Er moet een schoollokaal zijn. GRAAFLAND gaf tot nog toe onderwijs in de voorgalerij van zijn huis! Het hulppersoneel moet worden uitgebreid, o.a. door de aanstelling van een' nederlandschen hulponderwijzer. Deze eischen zijn zoo gematigd mogelijk. Op de begrooting voor Nederlandsch-Indië voor 1871 is bijv. de gouvernements kweekschool te Soerakarta, voor 36 kweekelingen, geraamd op *f* 22000. Behalve den directeur, zijn daar drie nederlandsche docenten en drie inlandsche hulponderwijzers. Het Genootschap kon niet meer dan *f* 3820 aan de kweekschool besteden, en met zóó gebrekkige middelen is de uitslag gebrekkig, de arbeid ontmoedigend. Sints zeven jaren werd bij de Regering aangedrongen op maatregelen, om in de Minahasa eene kweekschool voor onderwijzers op zulk een' voet te brengen, als het belang der zaak en het ontwikkelde schoolwezen aldaar het eischen. Geen antwoord, tot eindelijk het zelfde regeringsbesluit op alle vertoogen en voorstellen van het Genootschap besliste met een eenvoudig: g e w e z e n v a n d e h a n d . Een vorig Resident alleen had het in der tijd billijk gevonden, dat het Gouvernement iets bijdroeg voor eene kweekschool, waarop ook de onderwijzers voor de gouvernements- en negerijscholen werden opgeleid; hij had eene subsidie verschaft van *f* 500, die evenwel in Maart 1870 zonder meer werd ingehouden. De kweekschool m o e t verbeterd worden, de Minahasa heeft er regt op, het naburig Gorontalo, de nabijgelegen Talaur- en Sangi-eilanden, met hun 20 scholen en hun 1000 leerlingen, hebben er mede eene dringende behoefte aan. Het Genootschap k a n het alleen niet doen, en nu het gebleken is, dat van de Regering niets in dezen is te wachten, wilt gij nu helpen, of wilt gij, dat de kweekschool gesloten worde, die de 147 scholen in de Minahasa van inlandsche onderwijzers moet voorzien?

Voor de kweekschool wordt gevorderd: *f* 8000, waarop de Inspecteur van het inlandsch onderwijs de kosten voor een kweekschool in de Minahasa schijnt geschat te hebben, omdat vooreerst de inrigting zoo eenvoudig mogelijk is, en ten andere, het onderwijzend personeel uit liefde voor de zaak zich met geringe bezoldiging vergenoegt. GRAAFLAND doet het werk van directeur en eersten en tweeden onderwijzer voor hetzelfde tractement, dat te Soerakarta de onderwijzer in het handteekenen ontvangt! Voor de scholen moet *f* 15000 besteed kunnen worden. Blijven de inkomsten van het Genootschap op de tegenwoordige hoogte, dan kan het van die *f* 22000, als tot nog toe, *f* 10000 voor zijne rekening nemen. Van onze gewone leden en begunstigers, die betrekkelijk weinig in getal zijn, kan niet worden verwacht, dat zij alleen in 't ontbrekende voorzien. Zal de ernstige vraag, om *f* 8000 voor eens en *f* 12000 jaarlijks, te vergeefs aan het nederlandsche volk worden gedaan? Zal deze l a a t s t e poging, om het onderwijs in de Minahasa te behouden en te

verbeteren, zonder vrucht blijven? Zal dit eenvoudig beroep op het geweten der natie geen gehoor vinden?

't Is geen g u n s t, die wij vragen, 't is een r e g t, waarvoor wij pleiten, een regt, der bevolking gewaarborgd door het regeringsreglement, der bevolking onthouden door het regeringsbeleid. De Minahasa heeft regt op onderwijs en waar zij van de *f* 500000, die zij jaarlijks opbrengt, niets voor hare geestelijke behoeften

mag besteden, daar rust op ons volk de verpligting er in te voorzien. Of zal men zeggen, die verpligting rust niet op particulieren, maar op de Regering? Maar de Regering doet het niet en zal het ook niet doen, tenzij de openbare meening zich zeer krachtig uitspreke, en haar dringe, - en vergunne, - het, noodige te doen voor het inlandsch ouderwijs. Bovendien, wat van de Regering uitgaat, volgt uit den aard der zaak een' langen en omslagtigen weg; de onzekerheid in de koloniale politiek belemmert de uitvoering van de beste plannen; tusschen besluiten en uitvoeren ligt menige hinderpaal. Tot het oprigten van kweekscholen te Probolinggo, te Koepang, op Ambon, te Makassar is reeds lang besloten, aan eene goede kweekschool op Sumatra is dringende behoefte, maar zij zijn er nog niet, en wanneer zullen zij komen? Hier, in de Minahasa is een kweekschool, hier, waar zij, bij den aanleg en de reeds verkregen ontwikkeling der bevolking, ten minste even noodig is en even goede vruchten belooft als elders. Hier is een kweekschool, die reeds jaren bestaat, die met betrekkelijk weinig kosten kan worden goed gemaakt en goed gehouden. Zal het bestaande worden opgeofferd voor de zeer onzekere kans op iets anders? - Of zal dit het groote bezwaar of het welkom voorwendsel zijn, dat het onderwijs in de Minahasa grootendeels van een zendelinggenootschap uitgaat? Zullen velen zóó zeer vreezen voor het schrikbeeld van ‘dogmatisch’ onderwijs, dat zij liever geen onderwijs willen? Er wordt op scholen geen dogmatisch onderwijs gegeven. Daarvoor zijn de zendelingen te goede paedagogen. Doet hier of daar een meester het, dan wordt het afgekeurd. ‘Maar de bijbel wordt toch gelezen.’ De bijbel, wordt, gelijk op scholen van een christelijk zendelinggenootschap te verwachten is, gelezen, - maar alleen die gedeelten, waarvoor de leerlingen vatbaar zijn. ‘En de bijbelsche geschiedenis wordt er geleerd!’ Ja, en als de kinderen geschiedenis moeten leeren, welke is dan beter dan de bijbelsche? Hunne eigene, die zij niet hebben? Die van ons vaderland? Die van ons bestuur in Indië? Die van eenig volk, dat zij niet kennen? Aan welke andere geschiedenis kan de onderwijzer zooveel ontleenen tot vermeerdering van kennis, tot ontwikkeling van het verstand, bovenal tot vorming van het hart, dat dan toch wel het hoofddoel van alle onderwijs zal zijn? In de Minahasa is de bijbelsche geschiedenis niet alleen niet gevaarlijk, maar dringend noodig, en schoolonderwijs, waarvan zij was uitgesloten, zou een zeer kostbaar element ter ontwikkeling missen. Laat het belang der inlandsche bevolking toch niet worden opgeofferd aan misverstand of vooroordeel! Verwart ook de toestanden in de Minahasa niet met de onzen, zelfs niet met die van Java. Dáár moge zoogenaamd neutraal onderwijs noodig zijn met het oog op de mohammedaansche bevolking, in de Minahasa bestaan geen bezwaren van dien aard. En het volk, dat van de scholen alles, wat naar godsdienst zweemt, geweerd ziet, dat neutraliteit niet begrijpt, maar daar eenvoudig onverschiligheid vindt, het volk, dat behoefte heeft aan godsdienst, werpt zich inde armen van het in vele opzigten zoo aantrekkelijk Mohammedanisme. Wordt het christelijk element van de scholen gebannen, of verkeeren zulke scholen in kwijnenden toestand, voor den Islam wordt een wijde deur opengezet.

Het is dan ook niet alleen om een leervak te doen! Het is te doen om den godsdienstigen geest van alle onderwijs, om de zedelijkheid van den onderwijzer, die zoo grooten, zoo beslissenden invloed moet uitoefenen op het opkomend geslacht. De Regering, die 100 scholen voor Java genoeg rekent, zal zeker in de Minahasa geen 147 onderhouden, en hoeveel zou verloren gaan van den zegen, dien een goed

onderwijzer ook in de kleinere negerijen verspreidt! Bovendien, de Regering kan en mag alleen naar b e k w a a m h e i d vragen; het toezigt der zendelingen op de opleiding der kweekelingen, op het onderwijs en levensgedrag der meesters, levert althans beteren waarborg, dat

zij dien vromen zin niet missen, die vooreerst ten minste nog noodiger is dan velerlei kennis. En ook met het oog daarop hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap volle vrijmoedigheid, a l l e n , die op de gezonde ontwikkeling der bevolking in de Minahasa prijs stellen, op te roepen, om hen te steunen bij hunne pogingen ten goede.

Zij hebben gedaan, wat zij kunnen. Zij zullen blijven arbeiden, tot dat het voortgaan hun o n m o g e l i j k blijkt. Moeten zij ten slotte de kweekschool en de scholen aan haar lot overlaten, de verantwoording komt niet voor hen, die beproefd hebben, te doen wat noodig is, maar voor hen, die niets wilden doen, toen het nog tijd was. En dan zal GRAAFLANDS kwijnende verlaten kweekschool, dan zullen de gesloten of gebrekkig werkende scholen daar staan, als bedroevende en diep beschamende teekenen, dat ons Nederland voor dat volk van goeden aanleg niet wilde doen, wat regt en pligt was. En gij, tot wie mede dit woord komt, dit eenvoudig, ernstig woord, waarin u de toestand wordt blootgelegd, zoudt gij dat kunnen verantwoorden voor het buitenland en voor het nageslacht, voor uw geweten en voor God?

Het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

B.J. ADRIANI.
J. CRAANDIJK.
F. DEKKER.
W. FRANCKEN, Az.
W. TH. VAN GRIETHUIJSEN.
H. HIEBINK.
H. KRUIJFF.
L.V. LEDEBOER, Bz.
J.C. NEURDENBURG.
G.K. NIEMANN.
W. VAN OORDE.
C. PLAAT.
C.W. VAN DER POT.
J. HERMAN DE RIDDER.
J.J. PRINS.
D. PIJZEL.
W.P. SCHEUER.
J. TIDEMAN.
D.H.H. TIJSSEN.
J.C. VELTCAMP HELBACH.
H.L. VINKE.

Gaarne worden giften in eens, liever nog jaarlijksche bijdragen ontvangen, hetzij in het algemeen voor het werk van het Genootschap, hetzij met bepaalde bestemming voor de scholen. Ieder lid van het Hoofdbestuur belast zich met het ontvangen van gelden en toezeggingen, terwijl ieder lid des Genootschaps in uwe nabijheid tot het overmaken er van bereid zal zijn.

Zeer wordt aanbevolen, in kleiner of grooter kringen van wie in Indië belangstellen, de zaak der scholen opzettelijk ter sprake te brengen. Het Hoofdbestuur en met name

de Secretaris, zal natuurlijk gaarne op aanvrage zooveel mogelijk inlichtingen verstrekken.

Nadere bijzonderheden over kweekschool en scholen zijn te vinden in de Jaarverslagen van het Genootschap en in het Tijdschrift d e M e d e e l i n g e n : Jaarg. 1, blz. 122, 3, blz. 282 e.v. en 354 e.v., 6, blz. 93 e.v. en 318 e.v., 7, blz. 99 e.v. en 200 e.v., 9, blz. 241 e.v., 10, blz. 297 e.v. en 12, blz. 85 e.v.

IX.

Aan den schrijver van het politiek overzicht in den *tijdspiegel. (Maart-en Mei-nommer.)*

In uw laatste politiek overzicht beschuldigt gij mij van eene groote onnoozelheid. Ik zou een argument, dat blijkbaar niet ernstig gemeend was, als een ernstig argument hebben opgevat, en daarop eene redeneering gebouwd hebben, die

volgens uwe meening ‘niet snijdt.’ Waarschijnlijk berust uwe bewering op eene flauwe herinnering aan mijn artikel in den Nieuwen Rotterdammer. Hadt gij de moeite genomen mijn artikel nog eens te lezen, voordat gij het gingt wederleggen, dan zoudt gij bemerkt hebben, hoe het met mijn ernstig argument staat. Zooals ik in mijn gansche artikel er naar streefde *ridendo dicere verum*, zoo was mijne beschouwing over de begraven Duitschers niets anders dan eene satire op de onbeschofte en onverstandige argumenten der courant, die het orgaan is van den staatsman, van wien gij zooveel goeds schijnt te verwachten. Mijn wantrouwen tegen dien staatsman berustte niet op de onzinnigheid der redeneeringen van zijn orgaan, maar op de annexatie van den Elzas en van Lotharingen, die zoo geheel strijdig is met de voorschriften der billijkheid, dat hare verdedigers zich op ongerijmdheden moeten beroepen.

Doch ik laat deze persoonlijke zaak rusten. Ik zou gaarne bij al de lezers van den *Tijdspiegel* bekend willen zijn als een onnoozel mensch, zoo ik hen allen overtuigen kon, dat gij met de beste bedoelingen zeer verderfelijke denkbeelden verspreidt. De overtuiging, dat uw overzicht in het Maart-nommer een uiterst nadeeligen invloed zou hebben, dreef mij tot het schrijven van mijn artikel in de *Nieuwe Rotterdamche Courant.* Ik wensch nog eenmaal te beproeven of ik U niet kan overhalen in het vervolg, wanneer gij de belangen verdedigt die in uw oog de meest gewichtige zijn, geen steenen te werpen op den weg van anderen, die met even goede bedoelingen in eene andere richting werkzaam zijn.

Wat mij in uw overzicht in het Maart-nommer zeer onaangenaam aandeed, was uw aanval op den krijgsmansstand en op het krijgmansleven, welke beide begrippen door U op niet zeer logische wijze met het begrip militairisme worden dooreengeward. Ongetwijfeld was het uw billijke afkeer tegen het laatste die U de onrechtvaardigheid deed begaan van te schrijven: ‘Men dosse de kinderen niet meer in militaire kleeding, het eerste begin, waarmede men den grond legt tot het vergulden van een nietsbeteekenend leven.’ Gij zult mij toegeven, dat een dergelijke volzin alleen aan uwe pen ontsnappen kon, toen gij het groote verschil tusschen militairisme en krijgsmansstand uit het oog hadt verloren. Een zoo hevige aanval tegen militairen, militaire studiën en militaire uitgaven scheen mij vooral in dezen tijd een zeer bedenkelijk verschijnsel. Het kan U toch niet onbekend zijn, dat, hoe hoog de militaire uitgaven bij ons te land ook zijn mogen, de toestand van ons leger zeer onbevredigend is. Wij bezitten niet de helft der strijdkrachten, die wij voor dezelfde som zonden kunnen bezitten, als zij op verstandige wijze besteed werd. Welke is nu de oorzaak van het feit, dat de verspilling van 's lands gelden door eene reeks van opvolgende ministers tot nog toe zoo weinig aanleiding gegeven heeft tot beklag en verzet? Die oorzaak is alleen hierin te vinden, dat het grootste deel van het Hollandsche volk uw weerzin tegen het krijgmansleven deelt. Zij betalen zuchtend de millioenen die de minister vraagt, en willen er verder liever niet van hooren. Zij kunnen er niet toe besluiten de kleine moeite te nemen, die noodig is om in te zien, dat er ongelooflijke dwaasheden zijn in de inrichting van onze defensie. Zij laten een man, zoo eerlijk en zoo bekwaam als Stieltjes, dertig jaren lang zijne meening verkondigen, dat het Carthago, dat ons telkens weder voorziet met onbekwame ministers van oorlog, moet vernietigd worden, zonder dat zij de moeite nemen naar hem te luisteren. Zij doen dit alles waarschijnlijk op grond van de volgende redeneering, die door U in het Mei-nommer van den *Tijdspiegel* wordt medegedeeld.

‘Wij geven ons niet uit voor ingewijden in de militaire wetenschap, maar met een weinig gezond verstand dunkt ons, dat de zaak nu eenmaal zoo gelegen is, dat wij een overmachtigen vijand, dank zij onze waterwerken, een tijd lang zouden kunnen tegenhouden; maar aan even weinig twijfel kan het onderhevig zijn, dat wij tegenover een leger, als Duitschland op de been kan brengen, in 't

eind het zouden moeten opgeven in weerwil van al onze dapperheid. Het is vervelend en onaangenaam om met dit denkbeeld zich te moeten wijden aan de organisatie onzer strijdkrachten; maar het is nu eenmaal zoo en er is wel bezien niets vernederends in gelegen.'

Met U vinden velen onder ons niets vernederends in het denkbeeld, dat hunne onafhankelijkheid afhangt van de willekeur van den eersten veroveraar den beste. Zij verzetten zich met al de kracht hunner inertie - en dat is de grootste kracht in Nederland - tegen ieder, die hen aanspoort om het leger te verbeteren. De onmogelijkheid der verhooging onzer militaire uitgaven is maar een voorwendsel, want ook zonder die verhooging is er zeer veel te doen.

Vergun mij U, die hier optreedt als de woordvoerder van een talrijk gedeelte van ons volk, te wijzen op de onhoudbaarheid van uwe meening. Volgens uw wensch wil ik de zaak van onze defensie scheiden van wat gij mijne Prussophobie noemt. Over de eerste zaak kunnen wij het misschien eens worden, over de laatste is geen vergelijk tusschen ons mogelijk. Het Duitschland, dat U voor den geest zweeft, verschilt al te veel van het Duitschland, aan welks bestaan ik geloof. Gij ziet met Carlyle in het Duitsche volk een uitverkoren ras, en verlangt dat wij even onverstandig zullen zijn als uwe consersatieve jufvrouw, die er aan twijfelde of eene Duitsche overheersching ons zooveel schade zou brengen als eene Fransche. Ik daarentegen meen, dat het Duitsche volk voor ons een veel gevaarlijker nabuur is dan het Fransche zijn zou, en zie in de vereeniging van voortreffelijke eigenschappen en groote gebreken, die in het Duitsche volkskarakter wordt aangetroffen, eene ernstige bedreiging voor onze toekomst.

Doch ik sluit deze onvruchtbare uitwisseling van tegenstrijdige meeningen, en keer terug tot de vraag van onze verdediging. Gij meent, dat onze verdediging op den duur onmogelijk is, en beroept U ter staving van die stelling niet op uw krijgskundige kennis, maar op ons gezond verstand. Ik moet de geloofwaardigheid van uwen getuige ten sterkste betwijfelen. Met het gezond verstand heeft men ten allen tijde alle mogelijke dwalingen verdedigd. Te oordeelen volgens zijn gezond verstand beteekent niets anders dan te oordeelen volgens de algemeen heerschende meeningen, die zeer dikwijls vooroordeelen zijn. Lees de geschriften der mannen, die kunnen oordeelen over de mogelijkheid van onze verdediging, en zie daaruit wat Nederland zou vermogen, als wij de bekwaamsten aan het roer plaatsten. Er is bijna geen land ter wereld zoo goed te verdedigen als Nederland. Kunnen wij de forten van onze Utrechtsche linie bezetten met goede artilleristen, dan zou deze linie reeds in haar tegenwoordigen, on volmaakten toestand, kunnen opwegen tegen de versterkingen voor Parijs, die zich over dezelfde lengte uitstrekken. Vier maanden lang hebben deze laatste weerstand geboden aan het geoefend leger der Pruisen. Toen is Parijs bezweken, niet voor het zwaard maar voor den honger. Daar wij het vruchtbare Holland achter ons en waarschijnlijk ook den zeeweg naar Engeland vrij zouden hebben, kan er van uithongering bij ons geen sprake zijn. Zijn onze forten met goede kanonnen bewapend, met goede munitie voorzien, door geoefende kanonniers bezet, dan kan geen vijand de Utrechtsche linie nemen zonder eene zoo groote opoffering van manschappen, als waarvoor zelfs von Moltke zou terugdeinzen.

Ik wijs U slechts op eene onzer verdedigingsliniën. Niet omdat ik meenen zou zelf eene autoriteit te zijn op dit punt, maar om U op te wekken kennis te nemen van wat er over dit onderwerp geschreven is, voordat gij uw gezond verstand laat beslissen

tegen de meening van weldenkende en bekwame mannen. Er wordt van U en van de anderen, die niet willen gelooven, dat Nederland te verdedigen is, niet gevorderd, dat gij U zult begeven aan de studie van diepzinnige haarkloverijen. Een weinig vlijt in het bestudeeren van de heldere geschriften der mannen, die sedert jaren betoogd hebben, dat Nederland te verdedigen is, als

het zijn leger maar goed inricht - ziedaar alles wat van U gevraagd wordt. Hebt gij de moeite genomen om te onderzoeken of de IJssel verdedigbaar is? Op welke gronden betwijfelt gij de meening, dat de tallooze wateren in het Noorden ons de gelegenheid aanbieden tot een onweerstaanbaren volksoorlog, wanneer wij eindelijk maar eens wijs genoeg worden om onze militie te localiseeren en overal manschappen te gebruiken, die het terrein volkomen kennen? Waarlijk, zoolang gij U uitsluitend beroept op ons gezond verstand, zullen wij verstandiger doen de heeren Stieltjes en de Roo van Alderwerelt te gelooven, die geen oogenblik twijfelen aan de mogelijkheid der verdediging van Nederland.

'Het leger is een noodzakelijk kwaad, helaas', zoo luidt uwe verzuchting. Vergun mij de opmerking, dat uit deze stelling niets anders volgt, dan dat wij verplicht zijn dit noodzakelijk kwaad zoo goed mogelijk in te richten, en dat wij hoogst onverstandig doen met het in zoo onbevredigenden toestand te laten, als waarin, het verkeert. Ook onze rechterlijke organisatie is in zekeren zin een noodzakelijk kwaad. Waren alle menschen welwillend en verstandig, dan zouden wij zoowel ons leger als onze rechterlijke macht kunnen afschaffen. Of meent gij, dat het leger een noodzakelijk kwaad is, in dien zin, dat het *uitsluitend* dient om een grooter kwaad te voorkomen en zelf niets goeds voortbrengt? De eenvoudigste beschouwing der bestaande toestanden werpt die stelling omver. Onze rekruten leeren in de kazerne verschillende zeer nuttige dingen, zindelijkheid, orde, gehoorzaamheid, gezonde lichaamsoefening, om van de andere niet te spreken. Het is waarlijk onverstandig het leger stiefmoederlijk te behandelen, omdat het een noodzakelijk kwaad is. Veel beter is het onze landgenooten op te wekken om nauwkeurig kennis te nemen van militaire zaken, met het doel om eindelijk eens de groote fouten te zien verdwijnen, die aan onze militaire organisatie kleven. Het is veel beter aan te dringen op afschaffing of aanmerkelijke beperking van de plaatsvervanging, op veraangenaming van het soldatenleven, op doeltreffend onderwijs voor militairen. Waarlijk, indien ons volk de zaak ter harte wil nemen kan het leger nog iets anders worden dan een noodzakelijk kwaad. Zonder dat wij onze begrooting voor oorlog behoeven te verhoogen kan het eene inrichting worden, waarin burgers van alle rangen en standen eenige maanden lang gewend worden aan orde en tucht, gehard worden door gezonde lichaamsoefening waar zij daarenboven tot het bewustzijn geraken van den plicht, die op iederen burger rust, om de groote voordeelen, die de Staat hem aanbiedt, met zijn leven te betalen, zoo de nood mocht dringen. Ook dit schijnt gij mij al te veel te vergeten, dat een volk zijn doodvonnis teekent, als het rustig kan blijven bij het vooruitzicht van zijne onderwerping. Een voik, dat gezond is, sterft liever, dan dat het overwonnen wordt. Gij zult mij tegenwerpen, dat een zoo Spartaansche geest zelden gevonden wordt in onze negentiende eeuw. Des te erger voor die eeuw, want die geest alleen geeft aan een volk recht van bestaan. Waar hij aanwezig is, zijn ontboezemingen tegen den krijgsmansstand, zooals de uwen, eene onmogelijkheid. Want daar begrijpt men dat de eerste plicht van ieder burger is een deugdelijk krijgsman te zijn, als het vaderland zijne diensten vraagt. Ons volk heeft dien Spartaanschen geest sedert eeuwen vergeten. Vóór de heerschappij van Napoleon verdedigden wij ons met huurlingen, na dien tijd dwingt het schandelijk stelsel der plaatsvervanging onze mindere klasse tot het verdedigen der rechten en vrijheden, waarvan de meer gegoeden het grootste voordeel trekken. Hopen wij, dat de krijgshaftige geest bij ons volk nog weder gewekt zal kunnen worden. Is hij werkelijk zoo geheel verdwenen, dat de meerderheid van ons

volk met U instemt, dat onze verdediging onmogelijk is, dan kan het niet lang uitblijven, of een zoo bedorven staatslichaam moet verdwijnen voor den eisch van de groote natuurwet, die slechts aan den gezonde en den krachtige een recht van bestaan geeft.

Utrecht, Mei 1871.

C.B. SPRUIJT.

[Tweede deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een gewenscht verschijnsel op het gebied der moderne richting.

Het geloof en de geloofsgronden van een modern christen. In Brieven door T. Roorda, doctor in de Godgeleerdheid en in de Letteren, lid van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Hoogleeraar te Leiden. Leiden, 1871.

Niemand in ons Vaderland die niet weet, dat de heer Roorda sedert vele jaren hoogleeraar is in de Javaansche talen en vroeger de Arabische en Hebreeuwsche talen met de wijsbegeerte onderwezen heeft aan het Athenaeum te Amsterdam. Al neemt hij onder de wetenschappelijke godgeleerden zijn plaats in de voorste rijen in, hij is toch van professie geen theologant, en behoort dus tot de gemeenteleden die de moderne richting volgen. Hieraan ontleent de uitgave van deze Brieven hare eigenaardige belangrijkheid. Met deze geloofsgronden van een modern christen voegt de heer Roorda zich bij geleerden als de heeren de Bosch Kemper en Opzoomer, die alleen door den drang van overtuiging en plichtsgevoel en niet tevens door hunne maatschappelijke betrekking worden gedreven tot verdediging van die opvatting van het christelijk leven, welke uit de philosofische en historische inzichten van onzen leeftijd voortvloeit. Zelfs de gamins van de drukpers moeten tegenover dergelijke voorstanders van de moderne richting de aantijging terughouden, die de ‘moderne theologen’ wel eens kunnen hooren, dat zij voornamelijk zouden ijveren om den wil van den maatschappelijken werkkring, waarin zij nu eenmaal werkzaam zijn. En ook in Prof. Roorda treedt een verdediger van een godsdienstige levensbeschouwing op, die bij alle nadenkenden wel zooveel gezag mag hebben, dat zij hem aandachtig hooren.

‘Het geloof en de geloofsgronden van een modern christen.’ Deze titel drukt den inhoud van deze Brieven uit. Eerst schetst de heer Roorda wat een modern christen gelooft en daarna op welke gronden dit geloof rust. De schrijver verzuimt niet op te merken, dat hij wel

zijn geloof en *zijn* geloofsgronden beknopt en eenvoudig kan ontwikkelen, maar niet kan optreden als tolk van de overtuiging en opvatting van alle moderne christenen. Toch zou het, naar zijn gevoelen, niet onmogelijk zijn om ‘een *formulier van eenigheid* te vinden, waarmeê allen zich zouden kunnen vereenigen’. ‘En wel om deze reden, dat het eigentlijke *godsdienstig geloof* van de moderne Christenen zoo *eenvoudig* is, en dat al hetgeen, waaromtrent zij verschillen mogen, eigentlijk niet tot het *godsdienstig geloof* behoort, maar er wel zóó meê verbonden kan worden, dat de *uitdrukking* van het godsdienstig geloof daardoor eenigszins verschillend wordt, en de één dat eenigszins anders, dan de ander, zal voorstellen’.

De christelijke geloofsbelijdenis, waarmede Prof. Roorda meent, dat alle moderne christenen zouden kunnen instemmen, is deze:

‘Ik geloof in God als het eenig van zich zelf bestaande, eeuwig, oneindig wezen, dat de grond en zelfbewuste oorzaak is van alle eindige dingen en wezens, van al wat bestaat en ontstaat, - den overal in zijn eindelooze schepping als oneindige geest tegenwoordigen en altijd scheppenden Schepper, in wien wij leven, ons bewegen en zijn, - den almagtigen en alwijzen Albestuurder van het heelal, den Vader van zijn met zelfsbewustzijn begaafde schepselen, zijn kinderen, de menschen; op wiens wijsheid en vaderliefde ik mij in alle omstanheden van het leven, in lief en leed, met kinderlijke onderwerping en blijmoedig vertrouwen verlaten mag.’

‘Ik noem mij een Christen als volgeling van Jezus van Nazareth, door zijn volgelingen Christus genoemd, omdat in hem de vervulling gezien werd van de vrome verwachtingen der oude Israëlitische propheten omtrent een toekomstigen Messias of Christus, dat is een van God gezalfden of verkoren Verlosser en Koning, en stichter van een nieuw verbond. Hem erkent mijn verstand en mijn hart, Hem vereer ik, als den grootsten propheet, den waren tolk van het godsdienstig en zedelijk gevoel, door wien het eerst de ware kennis van God en de ware godsdienst geopenbaard werd. Hem geloof ik, die leerde, God als onzen Vader te eeren, en dat het hoogste gebod het gebod der liefde is: God, ons aller Vader, met een kinderlijk gemoed lief te hebben boven alles, en alle onze medemenschen als kinderen van denzelfden Vader, als onze broeders en zusters.

‘Ik geloof, dat de mensch in dit leven zijn bestemming niet bereikt, maar dat wij in dit tegenwoordige leven door onzen Schepper en Vader tot een hooger leven hier namaals, tot onze ware bestemming, worden opgevoed en opgeleid.’

Na de mededeeling van deze geloofsbelijdenis volgt nu eene beknopte nadere verklaring daarvan. De schrijver spreekt liever niet van *God in den hemel* of van den *hemelschen Vader* ‘al wil men aan die uitdrukkingen ook alleen maar een figuurlijke of dichterlijke beteekenis gehecht hebben’, want die uitdrukkingen geven zoo ligt aanleiding

tot een verkeerde voorstelling van een God *buiten* de wereld of het geschapen heelal. Volgens de nieuwe wereldvoorstelling is God de eeuwige Schepper *overal* in zijn oneindige schepping als oneindige geest tegenwoordig, werkelijk en inderdaad tegenwoordig.' En hij eindigt die nadere verklaring van zijne geloofbelijdenis met deze woorden: 'Ja, Vriend! ik twijfel niet, of gij zult het met mij erkennen: dat eenvoudig geloof van een modern Christen aan den eeuwigen en oneindigen Schepper als onzen Vader bevredigt volkomen ons godsdienstig en zedelijk gevoel; - beantwoordt volkomen aan alles, wat in dat gevoel tot den mensch spreekt; - en in datgeen, wat in dat door den Schepper ons ingeschapen gevoel tot ons spreekt, erkennen wij Gods stem, Gods openbaring, of, volgens een bijbelsche uitdrukking, het getuigenis van den heiligen Geest.'

Overgaande tot de ontvouwing van *de gronden*, waarop dat geloof van een modern christen rust, herinnert hij ons nog, dat zijn geloof als christelijk en hervormd gerechtvaardigd wordt door het protestantsch beginsel, hetwelk in art. 7 van de Nederlandsche geloofsbelijdenis wordt gehandhaafd. Hieraan wordt dan een beknopte herinnering vastgeknoopt aan de historisch-kritische resultaten van den nieuweren tijd. Hoogst belangrijk is de nu volgende rechtvaardiging van het geloof aan God tegen de bedenkingen van de atheïsten, waarvan de slotwoorden deze zijn: In de *regelmatige*, door geen hindernis gestoorde, ontwikkeling van alle organische wezens is nog nooit iets opgemerkt, dat aan iets anders kan doen denken, dan aan een schepping van een zelfbewusten, alwijzen Schepper.' Ter voorkoming van misverstand stelt Prof. Roorda nu nog in het licht, dat wij aan *dien grond* van het geloof aan God geen hoogere waarde moeten toekennen dan hij verdient. 'Die *grond* is wel de grond, waarop dat geloof van den christen *berust - die het voor wankelen bewaart:* - doch het is niet *de grond* of *bodem*, waaruit het *kiemt* en *ontspruit*, waarin het *wortelt* en *leeft.* Neen, in dezen zin van het woord is de *grond* van zijn godsdienstig geloof het *godsdienstig gevoel*, zooals het door zijn opvoeding in de christelijke maatschappij opgewekt en ontwikkeld wordt.' En wat het godsdienstig gevoel betreft, Roorda de degelijke psycholoog komt voor den dag in deze weinige woorden: 'Ik spreek hier van de inspraken van ons *gehééle gevoel.* Trouwens het *godsdienstig gevoel* is wel op zich zelf beschouwd niets anders dan *het gevoel van afhankelijkheid van hooger magt*: maar, ofschoon wij het zoo op zich zelf en in het afgetrokkene beschouwen kunnen, in ons binnenste staat het toch niet zoo alleen en op zich zelf. Het is in de wezentlijkheid niet meer dan een gedeelte van ons *zelfsgevoel.* In dit zelfde zelfsgevoel hebben wij ook het *zedelijk gevoel* of *geweten*, dat niet alleen onze gevoelens en daden goedkeurt of afkeurt, en ons alzoo leert, wat wij als goed te doen en als kwaad te vermijden hebben, maar dat ons dit ook voorschrijft en gebiedt als *pligt en onvoorwaardelijk gebod.*'

Ik kan zelfs niet voortgaan met vermelding van het voornaamste dat Prof. Roorda al verder ontwikkelt als gronden voor zijn geloof aan God als *Vader*, van zijn geloof aan een onsterfelijkheid van het individu, en voor den hoogen rang dien hij aan Jezus op het gebied van 't godsdienstige leven toekent.

Het beknopte betoog is zoo zaakrijk, dat men niet weet, wat men al dan niet in een korte schets daarvan zal opnemen. Hij zelf resumeert aldus: 'Die geloofsgronden zijn eenvoudig deze twee overtuigingen: vooreerst, dat de eeuwige en oneindige grond en oorzaak van het heelal, van alles wat bestaat en ontstaat, niets anders zijn kan, dan een *zich zelf bewuste* grond en oorzaak, *een alwijze Schepper*; en, ten andere, dat de zelfbewuste Schepper omtrent zijn zelfbewuste, tot persoonlijke zelfstandigheid bestemde schepselen niet anders gezind kan wezen, dat als een *vader* jegens zijn kinderen. Al het overige, ook het geloof aan een toekomend leven, berust op die twee grondslagen.'

Na de ontwikkeling van zijn geloofsgronden wijdt de schrijver nog een brief aan de bestrijding van de zoogenaamde *supranaturalistische* wereldbeschouwing, en bespreekt hij de quaestie van de *wonderen*, van *het bidden* en van het *determinisme.* Men leze en herleze wat Prof. Roorda daarover in het midden brengt. Hier en in deze gansche brochure straalt dezelfde wijsgeerige geest door, dien wij uit zijne 'zielkunde' kennen. En het is in den geëerden schrijver wederom bewaarheid, dat vergevorderde en werkelijk degelijke philosophische beoefening van natuurwetenschap, menschkunde en geschiedenis een godsdienstige levensbeschouwing onderhoudt en veredelt, indien maar het persoonlijk zelfsgevoel aandoenlijk zij voor godsdienstige gewaarwordingen. Hierop vestigt Prof. Roorda nog opzettelijk de aandacht. 'Door *redenering* en *bewijs* zal men den godloochenaar of ongodist, den materialist of ongeloovigen en ongodsdienstigen wereldling, niet tot het geloof aan God kunnen brengen. Op zijn best zal men hem daardoor tot een *scepticus* maken, zooals de geleerden het noemen, dat is tot een meer of min stelselmatigen twijfelaar, die zegt, dat hij daardoor toch niet overtuigd wordt; want dat het bestaan van zulk een bovenzinnelijk wezen een zaak is, die boven het bereik of buiten de grenzen van de menschelijke kennis ligt, en voor geen positive, klaarblijkelijke en feitelijke bewijsvoering vatbaar is. Tot *geloof*, dat is tot *vaste overtuiging in zijn gemoed*, zal hij niet gebracht kunnen worden, omdat het in zijn gemoed ontbreekt aan een levendig gevoel van afhankelijkheid van hooger magt en een levendig besef van verpligte en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de inspraken of geboden van zijn zedelijk gevoel.' Ook kan het geschieden, dat het godsdienstig en zedelijk gevoel verdoofd wordt en er onverschilligheid voor alle godsdienst ontstaat ten gevolge van opgewekten twijfel aan voorstellingen en leerstellingen, die geen anderen grond hebben dan de over-

levering en het kerkelijk gezag.' Gelukkig wie dezen twijfel door ernstig voortgezet onderzoek kan te boven komen. Daartoe kunnen deze Brieven van den hoogleeraar Roorda de beste diensten bewijzen.

Met mijn aanbevelend verslag meen ik voor mijne lezers genoegzaam gerechtvaardigd te hebben wat ik zeide, dat wij in de uitgave van deze brieven een gewenscht verschijnsel op het gebied van de moderne richting mogen opmerken. Met die geloofsbelijdenis van Prof. Roorda zullen zich alle moderngezinde christenen, althans wat het wezenlijke van de voordragen overtuigingen betreft, wel kunnen vereenigen. Ik voor mij heb er geen bezwaar tegen. Alleen zou ik er willen bijvoegen een beknopte omschrijving van het algemeene karakter van een christelijk gemoedsbestaan, van de geestverwantschap met Jezus, met de bijgevoegde verklaring, dat men dien zin en wil des gemoeds voor het eigenlijk wezen van het christelijk geloof en van de daarmede verbonden overtuigingen houdt.

Mocht dit geschrift in veler handen komen, vooral in de handen van jonge menschen. Onder het aankomend geslacht zijn er zoo velen die over het bovenzinnelijke, over het bestaan van de Godheid, over onsterfelijkheid en het onderscheid van goed en kwaad *improviseeren*, zonder dat zij ooit eenig ernstig onderzoek of nadenken aan die hoogst aangelegen onderwerpen hebben gewijd. Zij hebben hier een geschrift in klein 8° van maar 74 bladzijden. Maar men leze het met wikkend en wegend oordeel, want Prof. Roorda heeft in weloverlegde uitdrukkingen meestal de uitkomst saamgevat van diepzinnig en veelzijdig onderzoek en van rijke levenservaring. Wij zijn er den hoogleeraar dank voor verschuldigd, dat hij het aantal grootere en kleinere geschriften, die het voorrecht van een christelijke levensopvatting kunnen doen stand houden of doen ontstaan in harten, die aan de gevaren van heillooze twijfelzucht lijden, weder met een zeer uitstekend heeft vermeerderd.

F.W.B. VAN BELL.

Staatkunde en geschiedenis.

De vereischten en de pligten van den wetenschappelijken geschiedschrijver.

In een vorig artikel hebben wij over de wetenschap der geschiedenis gehandeld en aangetoond dat deze nog iets anders is dan de geschiedenis zelve, even als de wetenschap der godsdienst nog verschillend van hare geschiedenis is.

In de voorlaatste eeuw is de geschiedenis op verscheiden wijzen behandeld. De schilderachtige wijze der oude historieschrijvers, de pragmatische, waarvan Polybius het eerste voorbeeld gaf, werd met ijver en goed gevolg door Hume, Robertson en Gibbon aangewend. Doch tegelijkertijd ontwikkelde zich eene andere methode, men poogde de wijsbegeerte meer onmiddellijk op de geschiedenis toe te passen. Vico en Herder waren de stichters van de zoogenoemde ‘wijsbegeerte der geschiedenis,’ die in onzen tijd door Hegel tot een hoogen graad van ontwikkeling werd gebragt. Wat de schilderachtige en pragmatische methoden aanbelangt, men heeft deze in onzen tijd op eene gelukkige wijs weten te vereenigen, gebruik makende van de vele authentieke bronnen en documenten die in de laatste jaren aan het licht gekomen zijn, waarin voornamelijk Augustin Thierry en Ranke uitblonken, wier voorbeeld door zoo vele schrijvers gevolgd is, dat met regt onze eeuw den naam van geschiedkundige eeuw mag dragen.

Doch wat de zoogenoemde wijsbegeerte der geschiedenis betreft, hiertegen heeft men de gegronde aanmerkingen gemaakt, dat zij van ‘a priori’ aangenomen en vastgestelde beginselen uitgaande, de historische feiten daarnaar verwringt en die alleen doet dienen om deze beginselen te bevestigen. Door haar wordt de geschiedenis niet onderzocht maar als het ware geconstrueerd. Men heeft eene andere wijze van behandeling beproefd, en de empirische methode der natuurwetenschappen ‘a posteriori’ daarop beginnen toe te passen, door eerst de feiten en gebeurtenissen, den aard en de levenswijs der volken, het klimaat dat zij bewonen, het voedsel dat zij gebruiken, enz. naauwkeurig na te gaan, om daaruit de wetten op te sporen, volgens welke de ontwikkeling in de geschiedenis zoowel als in de natuur plaats heeft. Deze methode

kan men de ‘wetenschap der geschiedenis’ noemen; even als in onze dagen Emile Burnouf zijne ontwikkeling van de wetten volgens welke de godsdiensten zich in eene vooruitgaande beweging voordoen, de ‘wetenschap der godsdiensten’ genoemd heeft.

De te vroeg gestorven Engelsche geschiedschrijver Buckle heeft in zijne ‘geschiedenis der beschaving van Engeland’ daarvan in hare in. leiding, die helaas! nog onvoltooid gebleven is, gebruik gemaakt en daardoor een belangrijke bijdrage tot de wetenschap der geschiedenis geleverd. Hij heeft daarin over de vereischten en pligten van den wetenschappelijken historicus gehandeld en krachtig aangetoond, dat deze een veelomvattende en naauwkeurige kennis van de wretten der natuur zoowel als van de feiten der geschiedenis moet bezitten, om tot die welke in de verstandelijke en zedelijke wereld heerschen te geraken, dat eene onomkoopbare waarheidsliefde hem moet bezielen en een onversaagde moed, om trots allen tegenstand alle vooroordeelen te bestrijden. Hoe men over zijne poging moge denken, zij is en blijft toch overwaardig om met zijne eigene woorden meer algemeen bekend gemaakt te worden.

Buckle zegt op het laatst zijner inleiding met volle overtuiging:

‘Er is geene anomalie in de wetenschappelijke opvatting der geschiedenis, die al het toevallige uitsluit. In de zedelijke zoowel als in de zigtbare wereld is niets bovennatuurlijks, niet vreemds, alles is hier ook regelmatig en in de onverbrekelijke schakel van oorzaken en gevolgen zamengevat. Er zijn daarin wel tegenstellingen maar geen tegenstrijdigheden. Dit wordt over het algemeen nog weinig begrepen, zelfs door hen die dit noodwendig verband in de zigtbare wereld en in de natuur aannemen.

Het is de pligt van den wetenschappelijken geschiedschrijver, om dit wanbegrip en vooroordeel te doen ophouden dat de opvolging der gebeurtenissen en de beweging der natuur niet volkomen regelmatig zouden zijn, en niet even als alle andere opvolgingen en bewegingen, door de voorgaande alleen noodwendig zouden bepaald zijn. De geschiedschrijver die dezen pligt niet vervult en zulks niet duidelijk aantoont is dien naam niet waardig. Hij kan een jaarboek-, levens- en kronijkschrijver zijn, maar hooger kan hij zich niet verheffen, tenzij hij met den wetenschappelijken geest vervuld is welke als een eerste geloofsartikel leert, dat er een onverbrekelijke algemeene zamenhang bestaat, met andere woorden, dat zoo er zekere gebeurtenissen voorafgegaan zijn andere, die daarmede overeenkomen, noodzakelijk moeten plaats hebben. Het is in het begin zeer moeijelijk dit denkbeeld vast in den geest te houden en in alle omstandigheden toe te passen, hetgeen echter noodig is om de studie der geschiedenis uit den staat der verwarring en onzekerheid op te heffen, waarin zij nog somtijds verkeert, om haar aan het hoofd der wetenschappen te plaatsen, wat

haar regtmatig zoude toekomen. Maar zelfs met deze begeerte, kan de geschiedschrijver zijne taak niet vervullen zonder de menigvuldige bouwstoffen ter zijner beschikking te hebben welke uit de echte bronnen zijn voortgevloeid.

Maar als deze bouwstoffen menigvuldig zijn, wanneer zij zich onderling laten vergelijken en beoordeelen, en hij die ze gebruikt den aanleg der algemeene zamenvatting heeft, zonder welke niets grondigs kan voortgebragt worden, kan het niet missen of hij moet, ten minste, in een gedeelte van zijn werk slagen, onder die voorwaarde alleen dat hij al zijne krachten aan deze ééne onderneming ten koste legt en daaraan alle eerzuchtige voornemens en alle belangen die aan den mensch dierbaar zijn, opoffert. Het is noodig dat hij van de aangename aanmoedigingen en van de belooningen afziet, die zijne inspanning in andere vakken van studie zouden verdiend hebben, zoowel als van de toejuichingen van het publiek; hij moet van de weelde der magtsuitoefening, van zijn aandeel in de beraadslagende vergaderingen van zijn land, van elke eervolle en voordeelige betrekking die hij zou kunnen verkrijgen afstand doen, hij kan geen deel nemen in den grooten strijd, noch hopen daarin den prijs te behalen, hij kan zelfs de opwinding die de algemeene voorstelling veroorzaakt niet ondervinden. Voor hem is dit strijdperk gesloten. Het is in hem zelven dat hij zijne belooning moet zoeken, en hij moet leeren zich niet te storen aan den bijval van zijne tijdgenooten noch aan de eerbewijzingen die men hem zoude toewijden. Wel ver van zich met dit alles bezig te houden, moet hij zich voorbereiden om den blaam te ondergaan, die altijd diegenen wacht welke nieuwe wegen aan de gedachte openen, en die daardoor de vooroordeelen schokken welke in hunnen tijd nog heerschende zijn. Men zal hem van onkunde beschuldigen, men zal zijne bedoelingen verdacht maken en hem van onopregtheid beschuldigen, hem verwijten dat hij de grondbeginselen der zedelijkheid en die van alle godsdiensten loochent en ondermijnt, men zal hem als een openbaar vijand uitmaken wiens doel het is om de maatschappij te bederven, en wiens geluk bestaat in het onheil te aanschouwen dat hij gesticht heeft. Maar terwijl deze beschuldigingen hem naar het hoofd geworpen worden, en van mond tot mond herhaald, moet hij in staat zijn om in stilte zijn weg te vervolgen, zonder aarzeling, zonder ophouden; zonder van het regte spoor af te wijken, zonder acht te geven op het geschreeuw, dat hij het hoorende, moet verachten. Dit zijn de hoedanigheden en de grootsche voornemens, die onontbeerlijk zijn voor hem die den weg wil verlaten welke zoolang reeds plat getreden is en die voor hem op niets uitloopt, en een nieuw pad wil inslaan. Hij zal door deze poging misschien zijne krachten uitputten, maar nog daarenboven den haat zich op den hals halen van hen die het oude stelsel als de heilige ark beschouwen waaraan men niet raken mag. Om het groote vraagstuk op te lossen, dat het heelal ons voorstelt, om de

verborgen omstandigheden te ontdekken, die de ontwikkeling en de bestemming der natiën regelen, en om in de gebeurtenissen van het verleden den sleutel van het toekomende te ontdekken, moet men al de zedelijke en natuurlijke wetten in ééne wetenschap vereenigen. Hij die daartoe kan geraken zal hare verschillende gedeelten volgens een nieuw plan regelen, en hare schijnbare tegenstrijdigheden in overeenstemming brengen. De menschelijke geest is misschien nog niet rijp genoeg voor zulk een alles omvattende onderneming. In ieder geval zal hij, die de uitvoering daarvan beproeft, weinig bijval ondervinden en weinig medewerkers gezind om hem te helpen. Hij mag werken zooveel hij wil, de morgen en de middag van zijn leven zullen voorbijgaan, de avond, misschien de dood zal hem overvallen en hem noodzaken het tooneel zijner werkzaamheid te verlaten, terwijl hij zijne onafgewerkte taak aan zijne opvolgers moet overlaten; hij heeft echter de eerste steenen gelegd waarop zij het gebouw verder kunnen optrekken. Zij die dit zullen afmaken, zullen den roem daarvan inoogsten, men zal zich hunne namen blijven herinneren terwijl de zijne zal vergeten zijn. Het is echter maar al te waar, dat zulk een taak niet alleen de medewerking van verscheidene geesten maar de opvolgende ondervinding van meerdere geslachten vereischt.

Het is zeker dat hij die zich door bijzondere overwegingen laat tegenhouden om deze algemeene beginselen der beschouwing van de natuurlijke en zedelijke wereld aan te nemen, zich genoodzaakt ziet die te bestrijden, niet omdat zij valsch maar omdat zij gevaarlijk zijn, nimmer tot de echte wijsgeeren zal gerekend worden. De wijsgeer en de wetenschappelijke geschiedschrijver moeten slechts één doel hebben, de waarheid, en zij behoeven zich niet om de praktische strekking der denkbeelden te bekommeren. Zijn zij waar, dat zij leven; zijn zij valsch, dat zij verdwijnen!

Wat de vraag aangaat, of zij aangenaam of onaangenaam zijn, vertroostend, heilzaam of schadelijk, dit is aan de godsdienstleeraars en staatsmannen overgelaten, de wijsgeer en de wetenschappelijke geschiedschrijver hebben hierover niet te beslissen. Er is geen nieuwe waarheid, die hij hare verschijning geen storing en moeite met zich voert, en die niet een zekere onrust zelfs dikwijls ongelukken veroorzaken kan, somtijds door de maatschappelijke en godsdienstige orde te verstoren, soms door eenvoudig oude verbindingen van denkbeelden te verbreken, waaraan men gehecht was. Voor den geschiedschrijver zoowel als voor den wijsgeer heeft de waarheid alleen wezenlijke waarde, omdat zij eindelijk alle tegenspraak overwint en slechts schijnbaar gevaarlijk of schadelijk kan zijn.’

Deze sombere, ernstige en plegtige woorden van den te vroeg gestorven wetenschappelijken geschiedschrijver Buckle moeten ons met achting voor den man vervullen, die zich uitsluitend aan de moeijelijke en

vaak ondankbare taak van het onderzoek der waarheid in de historie heeft toegewijd, niettegenstaande den tegenstand dien hij van bijna alle kanten ondervond, die in zijne jeugd van alle maatschappelijke onderscheiding afzag, om zich geheel aan die taak die hij zich had voorgeschreven te kunnen overgeven. Zelfs al kan men zich niet met de beginselen en gevoelens van hem vereenigen die hij in deze woorden als op den rand van het graf uitsprak, kan men hem den eerbied niet ontzeggen die aan ieder onvermoeid onderzoeker der waarheid toekomt.

Buckle is aan deze taak te midden van de kracht des mannelijken leeftijds bezweken, nadat hij naauwelijks het voorportaal had afgewerkt en waaraan nog twee kolommen of hoofdstukken ontbreken. Dit was het lot van verscheidene voortreffelijke geschiedschrijvers van onzen tijd, van Macaulay, van Prescott, die hunne laatste werken onvoltooid hebben gelaten, van den diepzinnigen geschiedschrijver der wijsbegeerte Röth, die ook onder zijn arbeid bezweek.

Die martelaren der wetenschap hebben ons het wetboek der pligten van den geschiedschrijver voorgeschreven, en den onbegrensden eerbied voor de waarheid ingeboezemd, en voor niets anders dan haar; van niet te vragen of onze beginselen gevaarlijk zijn, of zij de ingewortelde vooroordeelen schokken en tegen het algemeen gevoelen strijden, en hunne openbaarmaking ontijdig zou wezen; de geschiedschrijver heeft slechts te onderzoeken of zij ‘waar’ zijn.

Eene groote waarheid is door de wetenschap in het licht gesteld, dat in de zigtbare wereld alles aan een oneindig vast plan onderworpen is, en immer volgens vaste wetten in de rigting van den vooruitgang, door een onafgebroken schakel van oorzaken en gevolgen van het min tot het meer volmaakte voortgaat, dat tevens de bestaande toestand het noodwendig gevolg van den voorgaande is, dat alles zich volgens eene onverbrekelijke orde ontwikkelt, zonder storing en buitengewone bovennatuurlijke tusschenkomst. Eene enkele kracht, die der aantrekking en zwaarte, houdt de orde der beweging in stand van milioenen bollen welke in het onmetelijk ruim des heelals rondwentelen.

Voor den wetenschappelijken geschiedschrijver bestaat in de ontwikkeling der gebeurtenissen en in de zedelijke orde, evenmin als in de stoffelijke wereld voor den natuurkundige, eene bovennatuurlijke tusschenkomst, er is daarin voor hem ook geene plaats, noch voor het bovennatuurlijke (‘le surnaturel’), noch voor het wonder, noch voor eene zoogenaamde goddelijke tusschenkomst, omdat deze volstrekt niet noodig zijn om het oneindig zedelijk wereldplan te bevorderen.

De verstandelijke en zedelijke orde en de opvolging der geschiedkundige gebeurtenissen is even als de natuur aan vaste wetten onderworpen. De geschiedkundige toestand van het tegenwoordige is het natuurlijk gevolg van al de toestanden die het voorafgegaan zijn. De zedelijke vrijheid en de verantwoordelijkheid der menschen die op het wereldtooneel een rol vervullen, is op eene voor ons nog onverklaarbare wijs,

in het grootsche plan van eene oneindige voorzienigheid ingeweven; eene voorzienigheid welke door hare almagt, wijsheid en alwetendheid, niet noodig heeft, om even als een onbekwaam werkman de slecht draaijende raderen zijner machine door hare tusschenkomst te smeren of te herstellen. Het is de pligt van den geschiedschrijver, zooals Buckle aanmerkt, om het wezenlijk Gode waardig standpunt tegen het theologisch vooroordeel te handhaven en te verdedigen. Het een doet de oneindige grootheid en onveranderlijkheid van het godsbestuur aan het licht komen, terwijl het andere de vermenschelijking van het Opperwezen (anthropomorphismus) bevordert. Het is met eene welsprekendheid die uit de innigste overtuiging voortkomt, dat Buckle zijn gevoelen verdedigt en uiteenzet. Wij moeten erkennen, dat zijne beginselen van één algemeenonveranderlijk wereldplan in het zedelijke zoowel als in het natuurlijke (monismus), tot fatalismus zou schijnen te leiden. De zedelijke vrijheid en verantwoordelijkheid blijft echter voor den mensch op eene betrekkelijke wijs bestaan, en het is voor ons onmogelijk het absolute godsbestuur, uithoofde van de doorkruising zijner tallooze bestanddeelen, volledig te verklaren. Des menschen vrijheid is er op eene voor ons onnaspeurlijke wijs in gevlochten, en komt daarin meer uit dan in het stelsel dat door de theologische vooroordeelen wordt voorgestaan, die van den mensch slechts een werktuig maken zonder oorspronkelijke kracht, en dat alleen door een van buiten aankomende beweegoorzaak bewogen wordt. In één woord, de pligt van den wetenschappelijken geschiedschrijver is om de werking van het oneindige wereldbestuur volgens vaste en onveranderlijke wetten, als eene regte lijn te doen beschouwen, die noch ter regter-, noch ter linkerzijde kan afwijken zonder op te houden zulk eene te zijn, en dat eene zoogenoemd tusschenbeide komende ‘zedelijke regeering’ volgens omstandigheden van strekking veranderende, in openbaren strijd is met de almagt en alwetendheid Gods, die nimmer iets aan de wetten, welke uit zijne natuur voortvloeijen, iets behoeft te wijzigen of te veranderen.

Buckle ontwikkelt deze denkbeelden, welke tot rigtsnoer van den wetenschappelijken geschiedschrijver moeten strekken, op eene duidelijke en overtuigende wijs: ‘Wat de kennis der natuur aangaat, deze streeft hoe langer hoe meer naar eenheid; de hooge opvatting die thans de onvernietigbaarheid der kracht even als die der stof vaststelt bezit eene groote belangrijkheid buiten hare wetenschappelijke waarde, hoe gewigtig die ook moge zijn; zij toont aan dat niets verloren gaat, maar dat integendeel de geringste beweging van het kleinste ligchaam in het afgelegenste gedeelte van het heelal altijd blijvende gevolgen veroorzaakt, die zich over de geheele uitgebreidheid van het wereldruim uitstrekken, en die wel vervormd maar niet vernietigd kunnen worden. Deze opvatting geeft ons zulk een hoog denkbeeld van den noodzakelijken en

geregelden loop der natuurlijke ontwikkeling, dat nog meer verheven studiën daarvan den invloed moeten ondervinden.

Onze gewoonten van denken zijn zoo verbonden en afhankelijk van elkander, dat de denkbeelden van wet en noodzakelijke aaneensluiting niet in een gedeelte van ons onderzoek kunnen gebragt worden zonder dat zij gelijktijdig de daarmede verwante onderwerpen hunnen invloed doen gevoelen. Wanneer nu de nieuwere theorie van de onvernietigbaarheid der kracht zich meer overtuigend met de oude van die der stof zal gaan verbinden, kunnen wij verzekerd zijn dat de menschelijke geest in plaats van daar op te houden, de daarmede overeenkomende besluiten, dat dezelfde wetten welke in de natuur geldig zijn, ook op de studie van den mensch zal gaan toepassen.

Na te hebben erkend dat de toestand van het stoffelijk heelal op ieder gegeven oogenblik eenvoudig gevolg is van hetgeen er in al de vorige oogenblikken heeft plaats gehad, en dat de geringste storing daarin zoodanig het algemeen wereldplan zoude aandoen dat de verwarring onvermijdelijk zou worden; na dus aangetoond te hebben, dat door een gedeelte, hoe klein ook van de algemeene massa weggedacht te hebben, dit de zamenstelling van het geheel zou verbreken en tot een algeheelen ondergang zou leiden, moet men aannemen dat er eene volkomene zamenstemming van alle deelen van het groote geheel bestaat.

Men ziet daarin het groote doel van den goddelijken bouwmeester, die door de onophoudelijke ontwikkeling, zijne almagt en alwetendheid openbaart, en waarvan zich het wereldplan met stille majesteit ontrolt, met zulk eene onfeilbare zekerheid, dat geen steen van het grootsche gebouw der natuur- en zedelijke wetten zou kunnen losgerukt worden zonder dat het gevaar zou loopen van geheel in te storten. Na dit alles overwogen te hebben, door ons op deze hoogte van gedachten te plaatsen, zien wij nieuwe gezigteinders voor ons oog verrijzen en wij zullen hoe langer hoe meer overtuigd worden, dat de volgende geslachten de oude en wezenlijk ongodsdienstige leer van eene buitengewone tusschenkomst eener bijzondere voorzienigheid zullen verwerpen, die thans nog zoo vele aanhangers telt, niet alleen onder de volksklassen, waar onkunde en bijgeloof nog zoo zeer heerschen, maar zelfs onder de hoogere en beschaafde standen der maatschappij. Tegen dit godsdienstige vooroordeel moet de wetenschappelijke geschiedschrijver door de voorstelling der wetten van ontwikkeling, waarschuwen en strijd voeren, zoo hij aan zijne roeping wil beantwoorden.

Hij moet niet alleen met een scherpzinnigen waarnemingsgeest maar bovendien met eene dichterlijke verbeelding begaafd zijn, die hem den zoogenoemden historischen takt geeft waardoor hij uit het bekende het onbekende kan verklaren. De dichters zijn op hunne wijs zeer juiste opmerkers, en hunne vereenigde waarnemingen maken een schat van waarheden uit, die in waarde aan die der wetenschappelijke gelijk te stellen is, en waarvan de wetenschap gebruik moet maken, wil zij

door deze achteloosheid geen schade lijden. Zonder twijfel is het eene moeijelijke taak om deze dichterlijke waarheden met juistheid toe te passen en die aan de eischen van de natuurkundige en historische waarheden te laten voldoen, omdat men hier wel eens aan de soms tegenwerkende strekking van het gevoel en het oordeel gehoor kan geven. Even als alle andere groote ondernemingen, is deze vol gevaren; en zoo een gewone geest die beproeft zal hij gewis schipbreuk lijden. Evenwel zijn er twee omstandigheden die haar thans minder gevaarlijk doen zijn dan in een vroeger tijdperk. De eerste is dat nu de heerschappij van het menschelijk verstand, en het regt dat het bezit om alle theoriën zelf te beoordeelen, meer algemeen dan ooit erkend worden; waardoor het minder te vreezen is, dat wij tot den tegenovergestelden kant zouden overhellen, door aan het dichterlijk vernuft toe te staan op de regten der wetenschap inbreuk te maken. De tweede is daarin gelegen dat wij omtrent de wetten der natuur eene veel uitgebreider kennis bezitten dan al de voorgaande eeuwen, dat derhalve wij minder gevaar loopen dat de verbeelding ons op den dwaalweg zou brengen, te meer daar wij nu in het bezit zijn van een aanmerkelijk getal onwedersprekelijk gestaafde waarheden, die wij gereedelijk met iedere theorie kunnen vergelijken en daaraan toetsen, hoe waarschijnlijk, aanlokkelijk en geestig gevonden zij ons ook moge toeschijnen. Het gevoel heeft zijne regten even als het verstand, maar moet toch daaraan ondergeschikt blijven.

De wederlegging door Buckle van het theologisch leerstuk van de buitengewone tusschenkomst der voorzienigheid is merkwaardig door den strengen en overtuigenden betoogtrant:

‘Er was altijd, volgens hem, een hevige strijd tusschen de theologie en de wetenschap, toen deze zich van het juk der eerstgenoemde poogde los te maken; een strijd die met de vervolging der wetenschap en het martelaarschap der wetenschappelijke en wijsgeerige mannen begon, doch ten slotte met de zegepraal over den ouden theologischen geest geëindigd is, die zoo vele rampen en ellende heeft veroorzaakt. Het verjaarde bijgeloof, dat vroeger algemeen heerschte en dat thans langzaam maar zeker verdwijnt, beschouwde de godheid als altijd in gramschap, een welbehagen vindende in de vernedering en pijniging harer schepselen, zich verlustigende in hunne offeranden en boetedoeningen, en hen niettegenstaande dit alles, de verschrikkelijkste straffen doende ondergaan, waaronder de verschillende vormen van besmettelijke pestziekten zich vooral deden opmerken. Deze monsterachtige dwaalbegrippen konden niet dan door de wetenschap weggeruimd worden. Men weet thans dat zekere gebeurtenissen, die voorheen als bovennatuurlijke werkingen werden aangezien, slechts de gevolgen van natuurlijke oorzaken zijn, en door natuurlijke middelen kunnen worden tegengegaan of ten minste in zekere mate verzacht en getemperd. De mensch kan

die soms voorspellen en kan dus op haar werken. Zij zijn de onvermijdelijke uitkomsten van hare voorbereidende oorzaken, en kunnen geenszins als bijzondere op zich zelven staande buitengewone rampen aangemerkt worden. Deze groote verandering in onze zienswijze is doodelijk voor de theologie, maar eigenlijk voordeelig en heilzaam voor de godsdienst, want daardoor wordt deze in plaats van de vijandin de vriendin der wetenschap. De godsdienst van ieder individu is in verhouding met de verstandelijke verlichting waarmede hij is begaafd. Zij neemt dus verschillende vormen in de verscheidenheid der karakters aan, en kan derhalve nooit aan eene algemeene en willekeurig bepaalde wet onderworpen worden. Maar de theologie die zich een volkomen gezag over alle geesten aanmatigt en weigert hunne wezenlijke verscheidenheid te erkennen, wil allen aan een onfeilbaar en onveranderlijk geloof onderwerpen, en een typus der absolute waarheid welke zij waant te bezitten, op te dringen, waaraan zij de gevoelens van ieder individu toetst, onherroepelijk veroordeelende allen die zich van dezen éénigen typus verwijderen. Eene zoo verregaande aanmatiging heeft krachtige hulpmiddelen noodig, zij vindt die in de bedreigingen, waaraan in duistere tijden allen en nu nog velen geloof hechtten en welke de onderwerping door vrees en schrik veroorzaken (b.v. de afschuwelijke schildering der helsche straffen). Het is daarom dat de boeken der verschillende theologische stelsels daden en gebeurtenissen van de grofste wreedheid verhalen, die zonder aarzelen aan de onmiddellijke tusschenkomst van God worden toegeschreven. De zachte en menschelijke karakters hebben een afschrik van deze wreedheden, terwijl zij zich geweld aandoen om daaraan te gelooven. Het komt der wetenschap toe om de theologie van dat onkruid te zuiveren door aan te toonen dat er zoo min wreedheid als bijzondere tusschenkomst bij God bestaat. De wetenschap schrijft aan natuurlijke oorzaken toe hetgeen de theologie aan eene bovennatuurlijke tusschenkomst toekent.

Op het wetenschappelijk standpunt zijn de rampen, welke het menschdom bedroeven, meestal het gevolg van de onkunde der menschen zelven van de middelen om die uit den weg te ruimen of te lenigen, omdat zij de natuurlijke oorzaken daarvan niet kunnen ontdekken, en geenszins van eene buitengewone goddelijke tusschenkomst.

Men moet niet aan God toeschrijven hetgeen het gevolg is van onze eigene dwaasheid, onkunde en ondeugden. Men moet het Opperwezen niet lasteren door aan zijne wijsheid en liefde de ellendige hartstogten die ons bewegen toe te schrijven, door daaraan gramschap, naijver en wraakzucht toe te dichten en te onderstellen dat zijne goedertierenheid vermaak zoude vinden om het lijden des menschdoms te verzwaren en de ellende die de menschen ondervinden nog drukkender te maken.

Het valt niet tegen te spreken, dat de verheldering der godsdienstige begrippen, die men algemeen ziet doordringen, voornamelijk aan de vorderingen der natuurwetenschappen te danken is; wij hebben er het

bewijs van in de meer waardige voorstelling van de oorzaak aller dingen, die ons tot deze gewenschte uitkomst verder zal opvoeren en geleiden; maar bovendien nog in het geschiedkundig feit dat de langzame verdwijning der vooroordeelen van de oude theologie altijd door de vermeerdering en verspreiding der natuurkundige waarheden is voorafgegaan. Hoe grooter onze kennis is van de wetten der natuur, des te meer zullen wij hetgeen in de stoffelijke wereld omgaat, zooals pest, oorlog, aardbeving en hongersnood of andere rampen, als de noodwendige gevolgen en uitkomsten aanzien van andere gebeurtenissen en omstandigheden die daaraan zijn voorafgegaan. De oorzaak brengt noodzakelijk het gevolg voort, en het gevolg wordt op zijn beurt de oorzaak van andere uitwerkselen. In de ontwikkeling van dit beginsel zien wij geene storing en kunnen er geene gaping van aannemen of onderstellen. Voor ons is de schakel onafgebroken voortdurend, de standvastigheid der natuur houdt nimmer op. Wij worden gewoon om alle natuurlijke verschijnselen als in een gelijkvormigen stroom die zich door hem inwonende kracht beweegt en in eene regelmatige bedding onafgebroken doorloopt, te beschouwen. Dit is het wetenschappelijk standpunt dat tevens het ware godsdienstige is. Het heeft tegen de theologische meening een voortdurenden strijd te voeren; maar deze meening die reeds haren invoed op 's menschen verstand heeft verloren, begint thans ook haren invloed op zijn gemoed te verliezen, en zij is onherroepelijk veroordeeld om een langzamen dood te sterven, terwijl thans reeds geen mensch van een beschaafde en verlichte opvoeding het meer waagt ze te verdedigen.

Hoewel de bekrompen begrippen die men voorheen algemeen had betreffende de natuurlijke wereld, thans bijna geheel bij de verlichte standen der beschaafde maatschappijen verdwenen zijn, moet men erkennen dat zulks nog geenszins het geval is ten opzigte der zedelijke wereld, en de vordering der verhelderde denkbeelden daaromtrent een langzamen gang heeft. Dezelfde menschen die gelooven dat de orde der natuur door geene wonderdadige tusschenkomst kan verbroken worden, weigeren te gelooven dat zulks in de zedelijke wereld geen plaats heeft. De oorzaak daarvan is, dat de bewegingen in de natuur eenvoudiger en minder zamengesteld zijn dan die in de orde der gebeurtenissen en handelingen der menschen; het is daarom dat zij in de eerste de leer van de regelmatigheid door de wetenschap bewezen aannemen, en van de andere die der theologische onregelmatigheid bleven vasthouden. Omdat de natuurverschijnselen minder elkander doorkruisen kan men die gemakkelijker waarnemen en spoediger begrijpen.

Zoo bevinden wij dat de geschiedkundige wetenschap naauwelijks bestaat, terwijl de natuurkundige reeds sedert lang met het beste gevolg algemeen beoefend is. Onze kennis van de omstandigheden welke den gang van het menschdom bepalen is nog zoo onvolkomen en is over het algemeen zoo gebrekkig waargenomen, dat zij nog geen den

minsten invloed op de volksbegrippen heeft kunnen uitoefenen. De wijsgeeren weten wel dat hier, zooals overal, een noodzakelijk verband tusschen de verst verwijderde, minst met elkander overeenkomende gebeurtenissen moet plaats hebben. Zij weten dat dit verband zou kunnen aangetoond worden, hoewel wij hiertoe nog onbekwaam zijn uithoofde van de nog bestaande beperktheid onzer kennis. Dit is hunne vaste overtuiging waarin zij niet kunnen geschokt worden.

De wetenschap heeft een onnoemelijk getal natuurlijke verschijnselen verklaard, en derhalve zijn deze verschijnselen niet bovennatuurlijk zelfs in de oogen der menigte, die ze aan natuurlijke oorzaken toeschrijft. Maar de wetenschap heeft nog niet dan weinige geschiedkundige verschijnselen opgelost: van deze omstandigheid maakt de theologische geest gebruik ten voordeele van zijne zaak. Het is daardoor dat hij de oude en beroemde theorie staande houdt waaraan men den naam van ‘zedelijke wereldregering’ gegeven heeft, een titel die een goeden klank heeft en die aan velen ontzag en geloof inboezemt, die zich echter daardoor niet zouden laten wegslepen indien zij de zaak beter inzagen. Want even als de buitengewone tusschenkomst in de natuur, is deze regeringstheorie in tegenspraak niet alleen met de wetenschap maar voornamelijk met de godsdienst. Zij is een wezenlijk vergrijp tegen en de ontkenning van een der verhevenste eigenschappen der godheid, namelijk van hare alwetendheid. Het is de bewering dat het lot der volken, in plaats van het noodzakelijk gevolg te zijn der voorafgaande en de hen omringende gebeurtenissen, op eene bijzondere wijs aan het bestuur en de tusschenkomst der voorzienigheid onderworpen is, en dat deze tusschenkomst noodwendig is in groote en beslissende omstandigheden; dat zonder deze tusschenkomst en bijzondere leiding, de gebeurtenissen op deze wereld eenen verkeerden gang zouden gaan, en de harmonie van het geheel zoude verstoord worden. Het is aldus dat zij die zeggen aan de alwetendheid Gods te gelooven, eene theorie voorstaan die deze alwetendheid geheel opheft en vernietigt, doordat zij de oneindige wijsheid afhankelijk maken van den loop der dingen en de handelingen der menschen, die somtijds niet naar hare bedoeling uitvallen (een loop waarvan God van het begin af al de uitkomsten en gevolgen heeft moeten kunnen voorzien); en daarvoor een zoo gebrekkig plan in de plaats stelt, dat het onderhevig is om geheel in wanorde te geraken; dat de Voorzienigheid, ziende dat de zaken een niet door haar begeerden weg opgaan, dat zij door hare eigene schepselen bedrogen is, tot eene krachtige tusschenkomst moet besluiten, om de orde te herstellen en haar gezag te handhaven, en verder een wakend oog te houden tot dat de regelmatige gang weder begonnen is.

Eene dergelijke valsche en bekrompene theorie vergelijkt den grooten bouwmeester des heelals, den beschikker en uitvinder van de zaken en hare verwikkeling, met eenen onhandigen werkman, die zijn werk gebrekkig verstaat, zoodat men hem dikwijls moet terugroepen, om nood-

zakelijke veranderingen aan zijn werktuig te maken, en in de onvolkomenheden en gebreken daarvan te voorzien.

'De tijd is gekomen om een eind te maken aan deze Gode onwaardige meeningen, en tevens dat de geschiedschrijvers overtuigd worden van hetgeen de wijsgeeren reeds lang wisten. Het is meer dan tijd dat de geschiedenis des menschdoms van deze wanbegrippen gezuiverd wordt, en men ophoudt die te verwringen naar opvattingen welke aan wetenschappelijk gevormde beoefenaars en schrijvers geheel ongegrond moeten voorkomen. Men kieze eindelijk tusschen de alwetendheid van den schepper en de ontkenning daarvan. Zoo men die ontkent, is er geene wetenschap der geschiedenis mogelijk, zoo men die aanneemt doet men afstand van het oude theologische gevoelen. Want als men de zoogenoemde 'zedelijke regering' der wereld verkondigt, lastert men de alwetendheid, in dien zin dat men verklaart dat het oneindige wereldplan, waarin de natuurwetten en de handelingen der menschen begrepen zijn en dat door de hoogste wijsheid is vastgesteld, niet in allen deele aan de vereischten voldoet, zoodat deze wijsheid genoodzaakt is om van tijd tot tijd tusschenbeide te komen.

Men verkondigt dus dat de alwetendheid zich heeft bedrogen en de wijsheid schipbreuk heeft geleden. Voorzeker moesten zij, die het geluk hebben en zich beroemen van te gelooven dat er eene opperste magt bestaat die alles geschapen heeft en alles weet, niet in zulk eene bekrompene dwaling vervallen. Zij die zich boven de zinnelijke indrukken pogen te verheffen, kunnen met een weinig nadenken, dadelijk zien hoe grof en stoffelijk het theologisch vooroordeel is, dat aan deze opperste magt de begrensde menschelijke vermogens van een tijdelijken bestuurder toeschrijft, die met den vorstelijken mantel omhangen, op zijn troon gezeten, hem voorstelt als hier en daar tusschen beide komende, dreigende, straffende en beloonende. Dit zijn Gode en mensch onwaardige begrippen, de gevolgen van onkunde en der duisternis uit de oudheid en de middeleeuwen overgebleven. Er is slechts ééne schrede van deze lage en bekrompene opvatting tot de afgoderij. Zij is het overschot en het bezinksel van de onkunde der vorige eeuwen, en wij moeten die zoo spoedig mogelijk opruimen. Het kwam geheel met de zeden der oude barbaarsche tijdperken overeen, waarin de mensch buiten staat was om zijn geloof te zuiveren, omdat hij onbekwaam is om zijne denkbeelden te verhelderen. Maar thans stuit ons deze opvatting, en zij is onvereenigbaar met onze kennis en heeft geen reden van bestaan meer. Alles is tegen haar en zij stemt met niets meer overeen. De moderne gedachte neemt thans niet dan regelmatige begrippen, dan vaste en bewezene wetten aan, waartegen deze oude voorstellingen regtstreeks aandruisen. Zij die zich nog daaraan vastklemmen, worden meer door den invloed der overlevering beheerscht dan dat zij met een wezenlijk en volledig geloof vervuld zijn. Het ongerijmde geloof waarmede men voorheen de leer van de buitenge-

wone tusschenkomst der Voorzienigheid aannam, is in eene koude hartstogtelooze toestemming overgegaan, die veel van de geestdrift der vorige tijden verschilt. Deze toestemming zal eindelijk ook verdwijnen, en de menschheid zal dan van de schrikbeelden verlost worden die zij zelve door hare verbeelding heeft voor den geest geroepen.

Onze eeuw zal misschien deze groote bevrijding niet aanschouwen, maar de menschheid gaat vooruit en deze bevrijding komt voorzeker. Zij kan eerder komen dan men verwacht, want wij gaan snel en ver voorwaarts. De teekenen des tijds omringen ons van alle zijden, en zij die ze willen lezen kunnen zulks gemakkelijk doen. De schriftkarakters zijn op den muur geschreven, het vonnis is uitgesproken; het rijk der duisternis zal omver geworpen worden: de magt van het bijgeloof, reeds zoozeer verzwakt, zal worden verbroken en in stof vervallen; een nieuw leven aan de menigte, als aan een verwarden chaos ingeblazen, zal duidelijk doen worden, dat er nimmer tegenstrijdigheid, noch gemis van regelmaat, noch storing, noch tusschenkomst in het oneindige wereldplan kan bestaan; maar dat al de gebeurtenissen die plaats hebben gehad en die wij zien voorvallen, zelfs die welke zich in de verste gedeelten der schepping voordoen, slechts gedeelten zijn van een onmetelijk en éénig geheel, waarvan het wezen een schitterend beginsel van algemeene regelmaat is dat zich nimmer verloochent'..... Dit waren Buckle's laatste woorden.

Buckle stelt hier het oneindige wereldbestuur op eene absolute en objective wijs voor, en verliest misschien het eindige en subjective gezigtspunt in betrekking tot den mensch te veel uit het oog, welligt omdat hij dat niet als wetenschappelijk aanzag.

Volgens hem valt het geloof daar buiten, en echter zegt het zedelijk en godsdienstig gevoel den mensch dat hij vrij en verantwoordelijk is in de keus zijner handelingen en dat eene wijze en liefderijke Voorzienigheid over hem waakt, hetgeen evenwel nog geene buitengewone tusschenkomst vereischt, alhoewel het in tegenstelling schijnt met het verstandelijke absolute gezigtspunt van Buckle; bij God zullen zij voorzeker beide, wetenschap en geloof, in een hoogere eenheid opgelost worden, die tegelijk aan de eischen van het oneindig en onveranderlijk wereldplan en aan de behoeften van 's menschen zedelijk en godsdienstig gevoel voldoet.

Er is echter door Buckle een nieuwe weg aan de beoefening der geschiedenis aangewezen, waardoor zij in een nader verband met de natuurwetenschap wordt gesteld, en waardoor het dualismus, of de tegenstelling der orde in de stoffelijke en de zedelijke wereld, zal ophouden.

J.A. BAKKER.

Een nieuwe gast.

Onze eeuw op het gebied van Geschiedenis en van Staatkunde. Veertiendaagsch Tijdschrift onder leiding van H. Tiedeman, onder medewerking van.... (een menigte Heeren of namen).

Het komt mij voor, dat, nu de gewoonte bestaat, de Couranten en Tijdschriften als personen voor te stellen, de beleefdheid, welke welopgevoede menschen elkander in de samenleving bewijzen, ook ten plicht wordt voor en jegens die gedrukte menschen. Vandaar dit schrijven, waarmede de *Tijdspiegel* 'Onze eeuw' verwelkomt. Het is niet wellevend, wanneer iemand er is, te doen, alsof hij er niet is. Het is ook niet verstandig. Doordien de begroeting niet eerder heeft plaats gehad, heeft Nederland zich al weer door het Buitenland de loef laten afsteken.

Er is dan met 1 Januari 1871 een nieuw Tijdschrift verschenen. Het is getiteld 'Onze eeuw' en gewijd aan Geschiedenis en Staatkunde. Het eerste is voorzeker geen overtolligheid, want een Tijdschrift voor geschiedenis in 't algemeen bestaat niet in ons land. Of de samensmelting van die twee elementen mettertijd geen hinderpaal voor 't gedijen van een der twee zal wezen, heeft de toekomst te beslissen. Nu reeds wordt in het Prospectus en in de 1ste aflevering de Geschiedenis, slechts in zekeren zin, als bestanddeel voorgesteld.

Te oordeelen naar 't zelfde Prospectus en de negen Afleveringen, die in 't licht zijn gekomen, omvat de inhoud de binnenlandsche politiek, de buitenlandsche politiek, varia, Bibliografie, andere artikelen van historischen aard. In de rubriek, die den naam 'Bibliografie' draagt, vindt men niet alleen titels van werken, maar ook beschouwingen of beoordeelingen dier werken of naar aanleiding er van.

De stijl is levendig. Zoowel hierin, als in de denkbeelden is iets jeugdigs, een frischheid, die aantrekt. De spelling heeft veel eigenaardigheden. M. i. had de Redactie liever alleen op 't overige van haar gebied haar oorspronkelijkheid moeten toonen. Zeer verstandig heb ik het altijd gevonden van de Franschen, dat zij, die anders zooveel prijs stellen op individualiteit, de spelling van de Academie Française zoo lang eendrachtig zijn gevolgd. Het te veel uiteenloopen der spelling maakt dikwerf, dat de lezer hieraan meer hecht, dan aan de gedachten, waarvan het woord, in zijn uiterlijken vorm, toch maar het voertuig is.

Het plan der Redactie is, van dit Tijdschrift langzamerhand datgene te maken, wat de Preussische Jahrbücher, het Historische Zeitschrift, de Grenzboten, de Revue des questions historiques en het Historical Magazine zijn geworden. Blijft zij hieraan getrouw, dan zal vervallen wat zij tevens aankondigt, dat zij slechts Historie zal opnemen, voor

zoover deze in eenig opzicht in betrekking staat tot onze eeuw. En waarom zou die wijziging ook niet worden ingevoerd? Zooals 't nu is, is 't maar een lastige beperking voor hen, die de geschiedenis beoefenen. Misschien moet dan evenwel de naam veranderd worden van het Tijdschrift.

De prijs zal stellig op den duur bevonden worden te laag te zijn, ook na de vóór kort plaats gehad hebbende verhooging. Inzonderheid zal men dit bespeuren, indien de aankondigingen, beoordeelingen, verhandelingen eenige uitbreiding erlangen, hetgeen bij grondige behandeling van historische vraagstukken zoo moeielijk is te vermijden.

Ten aanzien van de Historie is 't mij tot dus ver niet duidelijk geworden, of de Redactie beoogt lectuur voor 't zoogenoemd beschaafd publiek of vertoogen en verhandelingen, die hun karakter van 't geen men geleerdheid pleegt te heeten niet behoeven te verloochenen, of zij ook vermelding van bronnen wil, ja dan neen. Oordeel ik naar 't geen is geleverd, dan schijnt het mij, dat zij meer overhelt tot de eerstgenoemde stof.

Inzonderheid is de afdeeling ‘Bibliografie’ zeer aanbevelenswaardig. Zij voorziet in een wezenlijke behoefte. De uitdrukking moge zoo alledaagsch zijn, als zij wil: het is zóó. Op kernachtige wijze wordt hier dikwijls de inhoud van nieuw verschenen werken in korte trekken weergegeven, en niet zelden zóó, dat meteen het gevoelen van den aankondiger doorstraalt of wordt uitgedrukt. Dat ‘Ons streven’ van Agatha en ‘De eeuwige vrede’ daarin zijn verdwaald, is zeker een geringe vergissing. Deze geschriften toch behooren niet tot het gebied der geschiedenis en staatkunde, in den gewonen zin. Onder de aankondigingen, die de meeste aandacht verdienen, zijn vooral die van de Heeren Soutendam en Roest niet voorbij te zien. Minder behaagde mij die van de laatste brochure van Prof. Vreede. Op zulk een' toon moest men, dunkt mij, niet spreken tot een schrijver van zooveel verdiensten in een land, waar, tegenover zooveel onbekookt geschrijf, zoo weinig degelijks in 't licht komt. Bovendien trekt men hier te velde tegen één punt en laat het overige van de ‘Reconstruction de l'empire’, enz links liggen.

In de Veertiendaagsche kroniek treft men korte mededeelingen aan over allerlei belangrijke bijzonderheden, die in getal en gehalte zoozeer uiteenloopen, dat dit onderwerp hier moeielijk nader kan worden uiteengezet. Te bewonderen is het, dat de Schrijver van een levensbericht van Prim, zoo kort na den dood van den generaal, hem reeds zóó in zijn geheel weet te doorzien en te schilderen.

Het Binnenlandsch overzicht is telkens van de hand van den heer S. Katz, Jz. Het behelst de feiten van den dag op het terrein der binnenlandsche staatkunde, op aangename wijze voorgesteld. Aan groote vrijmoedigheid ontbreekt het den steller dier artikelen het minst. Over hetgeen er staat matig ik mij intusschen geen oordeel aan.

Boeiend geschreven is mede het Buitenlandsch overzicht. De Hoofdredacteur zelf levert het in ieder nummer. Het spreekt vanzelf, dat de zoo boven alles uitstekende aangelegenheid van den jongsten tijd hem meer dan iets anders bezig houdt. Ook hier ware het, bij de betrekkelijke onzekerheid van het hoe en het waarom, oneigenaardig te zeggen, of men met hetgeen wordt beweerd en aangevoerd altijd instemt. Twee opmerkingen zal ik mij slechts veroorloven: 1°. of niet een zekere vooringenomenheid tegen de Fransche natie hier en daar uitkomt; 2°. of de stelling juist is, dat, volgens het zuivere recht, omdat de Elzas en Lotharingen vroeger ten gevolge van oorlog aan Frankrijk zijn gekomen en eenmaal integreerende deelen van het Duitsche keizerrijk waren, Duitschland ze gerust mag terugvragen. Als roof behoorde, nu de vredebonden in hun doel nog niet verder zijn, dan zij zijn, geenszins gekenschetst te zijn, wat, naar de tot op heden geldende terminologie, uitkomst van een wettigen of rechtmatigen oorlog heette. Daarbij een bescheiden vraag. Is niet, wellicht omdat de hoofdzaak zooveel plaats vereischte, het een en ander, rakende het Buitenland, te veel uit het oog verloren?

Eindelijk de overige artikels. Zij zijn van verschillende schrijvers, alzoo van verschillend gehalte. Vraagt iemand, die ‘Onze eeuw’ nog niet kent, welke hij, naar mijn meening, het eerst zal opslaan en nagaan, ik zou hem wijzen op: De grondbeginselen der nieuwere geschiedkunst door Dr. J. van Vloten, Holland in nood door Ds. M. Buys, Iets over de diplomacie en onze diplomaten door Dr. H. Martin, Oorsprong van enkele historiesche gezegden door H. Tiedeman, Een bescheiden vraag door Dr. J. van Vloten.

Zóó in een paar uren, ten behoeve van dit Verslag of deze nederige aankondiging, de negen afleveringen van het Tijdschrift nog eens doorloopend, kon ik de gedachte niet onderdrukken, die zich telkens aan mij opdrong, dat de feiten van den dag er over 't geheel meer op den voorgrond staan, dan de Geschiedenis, d.i. wat gebeurd *is*.

Ook zijn de meeste artikels, mede die, welke het uit den aard der zaak niet behoeven te zijn, zoo kort, dat men van tijd tot tijd waant niet een Tijdschrift, maar een Courant in handen te hebben. Nog verwonderde het mij, dat zoo weinig eigenlijk historische vraagstukken in de in 't licht gekomen nummers het onderwerp der ingezonden of van de Redactie afkomstige stukken uitmaakten. Hoe dit zij, de *Tijdspiegel* wenscht door 't orgaan van mijn kort woord, of wel, in dit orgaan van den dag wensch ik aan ‘Onze eeuw’, dat zij groeie en bloeie tot in secula seculorum.

D^r^. J.A. WIJNNE.

Val van recht, dat onrecht is.

La Reconstruction de l'Empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe par G.G. Vreede, professeur de droit public en des gens à l'Université d'Utrecht. Utrecht, J.L. Beijers.

Dit merkwaardig boekske is aan de buitenzijde reeds versierd met een aanhaling van Corneille:

> Quand par le fer les choses sont vidées,
> La justice et le droit sont de vaines idées,

die uitnemend past bij den geheelen inhoud, beter dan de titel, die niet volkomen juist is; men oordeele, wanneer men de opschriften van de hoofdstukken nagaat: Introduction (?): La diplomatie transigeant avec l'homme du deux Decembre, p. 1-18; Chap. I. L'Empire d'Allemagne renaissant. Opinion de Guillaume de Humboldt, p. 18-24; Chap. II. L'Empereur d'Allemagne sera-t-il reconnu purement et simplement, ou sous réserve? p. 24-31. Chap. III. Ce que c'était que la splendeur de l'Empire d'Allemagne, p. 31-42. Chap. IV. Le Parlement britannique restera-t-il spectateur oisif de la destruction de la France? p. 42-62.

De heer Vreede blijkt ook hier weder een zeer hartstochtelijk man te zijn, die zijn overtuiging niet onder stoelen of banken steekt; zoo is Napoleon III, de oude heer op Chislehurst, *le scelerat couronné*, die in den Krim-oorlog *un compère peu conscientieux* te Londen vond in den heer Palmerston; de heer Vreede dweept met tractaten, die tallooze malen blijkens de geschiedenis zijn gesloten door de 'Groote Mogendheden' en haast even dikwijls verbroken; de wijze waarop, hing af van de omstandigheden, waarin de verschillende contractanten verkeerden. Gelooft men echter den Utrechtschen rechtsprofessor, dan zijn eigenlijk alle rampen en kwalen, die de staatkunde van Vorsten en Ministers over ons bracht en brengt, een gevolg van.... het schenden der in naam der Heilige Drieeenheid gesloten Weener tractaten, en het is nog niet te zeggen, wat het einde zal zijn van al die rechtsverkrachting, misschien het Laatste Oordeel, ten gevolge van de groote verdorvenheid van het menschelijk geslacht. Men verbaast zich over de belezenheid van den heer Vreede, die uit brieven en circulaires van reeds gestorven of den dood schier elken dag verwachtende staatslieden gezegden, aanhalingen, - het boekje bestaat voor drie vierden gedeelte uit zulke aanhalingen - opdiept, die strekken kunnen om de tegenwoordige orde van zaken in Europa, vooral de Duitsche zaken te veroordeelen. Er is echter in den laatsten tijd reeds zooveel over de Duitsche eenheid gezegd, dat wij een kritiek veilig kunnen achterwege laten; zij baat buitendien niet, want de Prussophobie is een manie ge-

worden, die evenals alle maniën toeneemt door bestrijding. Alleen dit: het boekske van den heer Vreede is van het begin tot het einde een merkteeken van zeldzame eenzijdigheid; Napoleon en Bismarck zijn de groote steenen des aanstoots, maar de groote veranderingen b.v., die elders in Europa plaats hadden, de eenheid van Italië, de ontbinding van Oostenrijk, mede een gevolg van den nieuwen tijd, waarin wij leven, worden met geen woord vermeld. Wij stemmen den heer Vreede toe dat veel van de veranderingen, die in de laatste jaren in Europa hebben plaats gehad, oppervlakkig een onaangenamen indruk maken om de 'rechts'verkrachting, waarmee zij gepaard gingen, - en dat moet te erger treffen wanneer men zooveel jaren '*het* recht' heeft gedoceerd, - maar hebben wij recht om de volken te dwingen tot datgene wat zij nu eenmaal niet willen, en wat strijdt met hun geheele zijn? Is de klacht over rechtsschennis niet onbillijk? Scheiden wij de zaken af van de personen, Louis Napoleon, Palmerston en Bismarck van de tractaten, kunnen wij dan in deze laatste op zich zelf beschouwd iets anders zien dan onrecht knoeiwerk, waarmeê men kluisters smeedde voor de volken en de natuurlijke ontwikkeling belemmerde? Zijn die tractaten iets anders dan de uitdrukking zoo niet van de macht van den sterkste dan toch van den slimste? Wie niet het traditioneele, het doctrinaire recht voorstaat, maar streeft naar het ware recht, dat wij slechts als ideaal kennen, treurt niet over den val van éen tractaat, maar ziet daarin de hoogst natuurlijke en noodzakelijke ineenstorting van een gebouw, dat op een zandgrond was gebouwd.

NOORMAN.

De commune.

Eindelijk is dan het vreemdste en wildste bestuur gevallen, dat de 19de eeuw tot dusver weet aan te wijzen. Begunstigd door een zamenloop van omstandigheden, heeft de Commune van Parijs gedurende twee maanden de volle beschikking gehad over de hulpbronnen der hoofdstad, de krachten en de levens der ingezetenen.

Napoleon III gaf het sein tot den krijg, zonder toegerust te zijn. De overgaaf van Sedan baande den weg voor de Septemberrevolutie, en de oprichting van een republikeinsch gouvernement leidde tot de wapening van de meest gevaarlijke klasse van de hoofdstad. Geslagen in een krijg, dien zij niet had uitgelokt noch begeerd, was de republiek gedwongen tot een vrede, zoo ongunstig als Frankrijk sedert eeuwen niet onderteekende. Bij de onderhandelingen wilde Bismarck, zegt men,

de ontwapening der Nationale Garde en van de gewapende bevolking bedingen; Jules Favre zou het tegengehouden hebben. Indien het verhaal waarheid bevat, hoe bitter zal de welsprekende republikein zijne dwaling betreurd hebben! welk een stroom van jammeren ware door de tijdige ontwapening gekeerd! Want toen het gouvernement eindelijk begreep, dat de nationale garde niet langer in het bezit mocht blijven van de middelen om Parijs te beheerschen, bleek het niet bij machte te zijn om aan zijn wil uitvoering te verzekeren. Een hoop vermetele lieden maakte zich meester van het bestuur der hoofdstad: het gouvernement verliet Parijs, dat zich om niets bekreunde, wat Thiers en zijne ambtgenooten betrof, dan om zich tegen hen te verzetten.

De hoofdgrond van Thiers zwakheid was gelegen in den twijfel aan zijne bedoelingen. Niemand geloofde, dat het dit bestuur met de republiek ernst was. De meerderheid van de vergadering te Versailles was stellig royalistisch gezind. Ter nauwernood te zamen gekomen, had zij niets haastigers te doen gehad, dan Parijs op de schimpendste wijze te beleedigen. De hoofdstad, die alleen de eer van Frankrijk in den oorlog had gehandhaafd, ontving tot belooning slechts smaad en hoon. Vandaar de steun, die aanvankelijk van de zijde der bevolking aan het bestuur der Commune ten deele viel. Waren Felix Pyat en consorten werkelijk de politieke mannen geweest, waarvoor zij zich uitgaven, de uitslag van den strijd zou een geheel andere geweest zijn.

Het gouvernement der Commune was het gouvernement der Roode Republikeinen, die onder de Fransche natie een partij vormen, gelijk de imperialisten en de royalisten. Door een handgreep en een gelukkige combinatie van toevallige omstandigheden meester geworden van de hoofdstad des lands hadden zij een versterkte stad en een schat van oorlogsbehoeften, om zich tegen den vereenigden aanval van alle andere politieke partijen te verdedigen. Maar de overwinnaars van Parijs wilden meer dan zich verdedigen: hun tegenstanders uitroeien. Dit verklaart de groote bitterheid, die de strijdende legers in dezen krijg hebben betoond. Het was om weerzijdsche vernietiging te doen. Vraagt men, wat de roode republikeinsche partij onderscheidt, het antwoord kan kort zijn: het socialistisch karakter hunner denkbeelden. De republiek is in hunne oogen niet alleen de staatsvorm, die het groote beginsel van gelijkheid voor de wet handhaaft, maar tevens het almachtig werktuig, waardoor de materiele ongelijkheid in de maatschappij moet worden weggenomen. Vandaar hun bittere haat tegen ieder, die door stand, vermogen of betrekking zich boven anderen onderscheidt. Vrees evenzeer, misschien meer nog dan haat, bezielt hen jegens de ontwikkeling van de militaire strijdkrachten van een volk. Zij neemt de gelijkheid der physische krachten te veel weg, die bij de worsteling van individuen zoo beslissend is. De militaire orde en tucht geven een macht, waartegen de physieke kracht gewoonlijk te kort

schiet. Onder de leus, dat de militaire ontwikkeling van een volk slechts de onderdrukking der volksvrijheden dient, wilde de Commune dat geen militairen dan de nationale garde in Parijs zouden worden toegelaten. Met deze garde tot hare beschikking, zoude de rood republikeinsche partij ten allen tijde meester zijn van het lot der stad, en daarmede van geheel Frankrijk.

Op welke wijze die macht door haar zou worden gebruikt, heeft de Commune in haar heerschappij en bij haar val getoond. Zelden heeft een volk zich zelf dieper in het aangezicht geslagen, dan thans te Parijs geschiedt. Het schrikbewind van 1793 heeft de personen vermoord, die de vertegenwoordigers waren van het ancien regime, de uitdrukking van een gehaten en overwonnen staat van zaken. Het absolute koningschap van Gods genade besteeg in Lodewijk XVI, de heerschappij van hofintriguen en de willekeurige beschikking over het goed en bloed der natie in Marie Antoinette het schavot. Een stroom van bloed scheidde voortaan het ancien regime van de nieuwe wereldorde.

De Commune van Parijs in den jare 1871 mag zich niet op zulk een diepe politieke beteekenis van haar werk beroemen. Kinderen breken het speelgoed, dat hen verveelt, en slaan stoel en tafel, waaraan zij zich stooten. Het domme onverstand leidt tot haat van de onbezielde dingen. Paleizen en musea te verbranden is geen politieke handeling. Monumenten van volksroem te verbreken, administratiegebouwen in vlam te doen opgaan verwezenlijkt geen staatkundige gedachte. Het is kinderwerk van groote menschen, maar die verantwoordelijk zijn en blijven, omdat hun leeftijd en de hoogte der ontwikkeling, die men het recht heeft van hen te eischen, hen verplicht te weten wat kinderen niet weten en nog leeren moeten. Politici, die zich wreken op steen en ijzer, betoonen hun onvermogen om de denkbeelden, die zij voorstaan, langs den weg van overreding te doen aannemen. Bovendien: tot dezelfde wapenen grijpende, die ze hun tegenstanders tot verwijt rekenden, onderdrukking van de vrijheid der drukpers, executiën zonder vorm van proces enz., rechtvaardigen zij hun vijanden, die gisteren hunne vervolgers waren en nu hunne slachtoffers zijn.

Het gouvernement van Versailles heeft in den aanvang der worsteling in vele opzichten misslagen begaan. Het miskennen van de verdiensten der hoofdstad, het niet erkennen der rechten van Parijs, de weigering om de door een beleg van vier maanden uitgeputte bevolking te hulp te komen, het niet onmiddellijk schenken der gemeenterechten aan de hoofdstad - dit en meer zijn fouten, die op het bestuur van Thiers drukken. Maar de Commune, die in haar bitteren wrok vergat, dat zij een vaderland bezat en plichten jegens dat vaderland had te vervullen, heeft al die misslagen op den achtergrond doen treden.

Men heeft gezegd, dat deze uitbarsting de eerste openbaring is van

de kracht van den vierden stand. Wij willen het niet gelooven. Zoo de vierde stand op het politiek gebied zijn aanspraken wil handhaven, zal hij toonen door geestesontwikkeling de gelijke van den derde te zijn. Brandstichting en moord mogen betrekkelijk eenvoudige en machtige middelen zijn om haat te openbaren, zij zijn weinig geschikt om convictiën te grondvesten. De misdaden van het absolute koningschap, de Bartholomeusnacht en de dragonnades, hebben het ancien regime ondermijnd. Physieke kracht heeft nog nooit een overtuiging tot de blijvend heerschende gemaakt.

Er zijn waarheden zoo eenvoudig, dat zij dikwerf vergeten worden, omdat ieder meent ze steeds zich te herinneren.

De herhaling is daarom niet overbodig Wil de vierde stand zijne rechten zien erkend, hij breke met de mannen des bloeds, die niets vermogen dan hun haat te koelen. Want, wie maatschappelijke orde en recht lief heeft, wordt gedwongen zich tegen hen te keeren, die slooping en niet opbouw der maatschappij najagen, en om zelfs de hand te leenen tot maatregelen, die, in een andere orde van zaken, onverbiddelijke bestrijders in hen zouden hebben gevonden.

De vergadering te Versailles was van den aanvang voor een groot deel royalistisch gezind. Toch zou de meerderheid hare plannen niet zoo openlijk durven uitspreken, veel min zoo openlijk de verwezenlijking najagen, indien het schrikbeeld der Parijsche Commune niet de eerlijke republikeinen verlamde. De republikeinsche staatsvorm is gecompromitteerd door deze onwaardigen, die Frankrijks verleden, roem en toekomst gering hebben geschat, zoo zij hun haat slechts konden bevredigen. De terugkeer tot de monarchie schijnt ieder, die veiligheid en orde lief heeft, het eenig redmiddel tegen de woeste uitbarsting van haat en vernielingszucht toe.

Oppervlakkig beschouwd is het een onverklaarbaar feit, dat mannen als die der Commune zoo langen tijd op zulk een wijze hebben kunnen heerschen. In het wezen der zaak is de verklaring niet moeijelijk. Ieder schrikbewind is een tijdlang sterk, omdat het de elementen van tegenstand niet, gelijk in een gewone orde van zaken geschiedt, poogt onschadelijk en machteloos te maken, maar ze vernielt. De dooden vechten niet.

Maar de levenden toch wel, zal men zeggen. Hoe hebben zulke individuen een oogenblik het vertrouwen der Parijsche bevolking kunnen winnen? Het antwoord geeft de geringe beschaving en ontwikkeling der bevolking. Zij kan niet onderscheiden, wie vertrouwen verdienen en wie niet, omdat zij den maatstaf der kennis niet bezit. Vandaar, dat zij wordt medegesleept door de begoocheling van schoonschijnende redenen.

Dit is het lot van alle volken, wier opvoeding onder de curateele der geestelijkheid staat. Opgevoed tot eerbiediging van het gezag der

Kerk, dat zij langzamerhand leert haten, omdat de dagelijksche ervaring hen leert, hoe weinig het kerkgezag tot volksgeluk leidt, is de groote massa een blinde zonder eerlijken leidsman, en stort zij in den afgrond neer, voor dat zij het weet. De Katholieke Kerk in Frankrijk heeft na 1813 alles gedaan, om het volk onder haar juk te krijgen en onkundig te houden. Volksonderwijs, onafhankelijk van de Kerk, bestaat er bijkans niet. En geen enkel bestuur heeft het Fransche volk in deze eeuw gehad, dat de geestelijke kluisters voor goed heeft verbroken. De Commune van Parijs volgde daarom haar nobel voorbeeld, de Kerk, na die de bloedbruiloft van Parijs (1572) en de dragonnades van Lodewijk XIV heeft in het leven geroepen. De slachtoffers thans - dit is een klein verschil - zijn de geestverwanten van de moordenaars van vroeger eeuwen. De rollen zijn een weinig verwisseld, maar het beginsel is hetzelfde: zegepraal van beginselen door het ruw geweld, door moord en vernietiging. Het ultramontanisme ziet in de euveldaden van 1871 de vrucht van zijn principes en van zijn voorbeeld. De leerlingen volgen den meester. Welk recht hebben zij om te klagen en te jammeren? Of staat er niet geschreven ook voor hen, dat wie het zwaard trekt, door het zwaard zal vergaan?

Maar klagen en jammeren mogen zij die, geen ultramontanen, het noodlottig kerkgezag den vloek der maatschappij achten. Hoe veel jaren, ja hoe veel eeuwen wellicht, moeten er nog voorbij gaan, voordat de biechtvader zijn invloed zal hebben verloren, om de hand van den eenen mensch tegen den anderen te wapenen, ter wille van de onbekende waarheid, die in de handen van God alleen is?

C.

Nog iets in zake het ultramontanisme.

Een paar opmerkingen over de adressen der Roomsch-katholieken en de pausselijke onfeilbaarheid, door Mr. A.J.W. Farncombe Sanders. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871.

Het is een droeve tijd, ja waarlijk! Hij die in niets meer behagen zou hebben dan met al zijne medeburgers in goeden vrede te leven en één van hart en ziel met hen te wezen, wordt, zoo het hem althans niet ontbreekt aan eerlijkheid en trouw, tegenwoordig elk oogenblik uit dien zoeten droom wakker geschud. Wat is er heerlijkers en schooners, dan met alle menschen, van welken godsdienst ook, bevriend te zijn en met hen als burgers van één land, als inwoners van één stad, te bedenken al wat goed is en schoon. Maar ach! wanneer men nu weet, dat deze onze medeburgers onverbiddelijk staan onder een be-

ginsel, dat ons vaderland te gronde voert en ons de dierbaarste zegeningen der vrijheid ontneemt, hoe dan? Wij zullen de laatsten zijn, om tegenover onze katholieke medeburgers onverdraagzaamheid aan te kweeken. Wij kennen helaas! de wrange vruchten van den godsdiensthaat genoeg, dan dat wij dezen in het minst zouden willen bevorderen. Doch, wanneer Rome optreedt met eene stoutheid, die alle perken te buiten gaat, wanneer Rome gesteund wordt in die stoutheid door partijen in den lande, die alleen in dien steun kracht tot zelfbehoud meenen te vinden, zullen wij dan nog zwijgen? Die vraag heeft ook de schrijver van de voor ons liggende brochure zich zelven gedaan en op kalmen, maar tevens flinken toon heeft hij gesproken.

Over twee zaken spreekt hij vooral. Hij bespreekt de adressen van de Roomsch-katholieken, om interventie ten gunste van den Paus te doen, opdat deze zijn verloren Rijksgebied zou hernemen - en hij bespreekt de Pausselijke onfeilbaarheid en haar gevolgen, met het oog op de verhouding van de Kerk tot den Staat. Wij zijn den heer Farncombe Sanders grooten dank verschuldigd voor de uiteenzetting zijner bedenkingen. Hij vergenoegt zich niet met theoretisch de gevolgen te bespreken, die de ultramontaansche theoriën zullen hebben; maar wijst ons op tal van historische bescheiden, die ons bevestigen dat Rome werkelijk praktisch wil, wat theoretisch is vastgesteld, al verloopt er dan ook vaak eenige tijd tusschen de theorie en de praktijk. Ziet het zijn kans schoon, dan treedt het ook altijd handelend op.

Dat dit laatste zoo is, dat het ultramontanisme geen wijsgeerige theorie alleen is, maar in de praktijk de doodsteek voor elken nieuweren Staat - wordt reeds voldingend bewezen door de adressen der Roomsch-katholieken aan de Regeeringen, ook aan de onze, ten gunste van den Paus.

Zietdaar een feit, dat niet genoeg in al zijne kleuren aan onze landgenooten kan worden voor oogen gehouden, ook al mede daarom, omdat de conservatieve partij in de tweede Kamer zulk eene dubbelzinnige rol daarbij gespeeld heeft. De heer Farncombe Sanders wederlegt op zeer grondige wijze de beide motieven, die de Roomsch-katholieken tot hunne adressen hebben geleid. Nederlandsch belang en katholiek belang beide hadden hen tot dien stap gebracht - beide motieven worden door den schrijver geheel ontzenuwd. Of waarom - zoo vraagt hij op pag. 7 - niet op protest aangedrongen, toen door het schandaal der inlijving van Krakau het eerste voorbeeld gegeven werd van verovering in vollen vrede van een wakkeren Staat?

Het klinkt zeer schoon, uit den mond van Nederlanders te hooren: ‘Laat ons protesteeren tegen de inlijving van een onafhankelijken Staat - want ziet! welk een gevaarlijk antecedent voor de onafhankelijkheid van uw eigen vaderland.’ Maar bij nader bezien blijkt dit slechts quasi-vaderlandsliefde te zijn en is ook dit motief zuiver katholiek. Dit alles doet de schrijver onzer brochure ons ten diepste ge-

voelen, door het eenvoudig stellen van zulke vragen als ik er daareven een aanhaalde.

Wat aangaat het zuiver katholiek belang, dat de adressanten dreef, daaromtrent wordt door den schrijver zonneklaar aangetoond, dat geheel ons tegenwoordig Staatsrecht en vooral het beginsel daarvan, dat alle gezindheden gelijk, worden gesteld, een dergelijke interventie onmogelijk maakt. Of mag onze Regeering tot uitgangspunt harer handelingen nemen den door de katholieken geloofden goddelijken oorsprong van het Pausdom? Zou dit niet zijn een geweldige slag in het aangezicht van alle niet-katholieken in den lande?

Doch genoeg, om aan de lezers van den *Tijdspiegel* het geschrift van den heer Farncombe Sanders met kracht aan te bevelen. Het is mijn innige overtuiging, dat dergelijke geschriften, die zoo den vinger leggen op de kranke plekken van onzen tijd, door alle weldenkenden gelezen moeten worden. Nog staan we pas aan het begin der katholieke stoutheden. In het dogma der onfeilbaarheid ligt alles opgesloten, wat een kind van onze eeuw, een burger van het vaderland ten diepste grieven moet. Er zal nog veel van die zijde gehoord worden. Maar dit is zeker: hoe zwakker en lafhartiger de Regering zich houdt, des te grooter zullen van ultramontaansche zijde de aanmatigingen worden. Dat daarom allen die wezenlijk hun vaderland en de vrijheid liefhebben, het godsdienstig vraagstuk dat de katholieke Kerk beweegt, onder de oogen zien. Want waarheid is het, wat de heer Sanders aanhaalt uit de Revue Génerale van Nov. 1870: L'agitation religieuse ne fait que commencer; elle grandira, et la guerre terminée elle prendra des proportions que l'on ne soupçonne pas en ce moment.

N.

Geschiedenis van den dag.

En het geschiedde in het jaar onzes Heeren 1871 den 13 Juni dat er in Nederland gestemd zou worden, wie er lid moest zijn van de Vergadering, die volgens het stelsel van de 19de eeuw naast God, den Koning en zijn raadslieden het land mede helpt besturen. De beweging echter evenaarde niet de drukte welke de dagbladen van de zaak hadden gemaakt, die in opgeschroefde taal, welke maar al te dikwerf gebrek aan ernst verried, hun uiterste best hadden gedaan om de kiezers op te roepen voor de stembus.

Immers ongeveer de helft van de kiezers kwam slechts op in de meeste plaatsen. Toch was de zaak niet zonder belang, ten gevolge van het

veranderd standpunt, dat de partijen innamen. Meer dan anders was het geloof gemengd in den staatkundigen kamp en de Ultramontanen met hun overmoedige openhartigheid, de conservatieven met hunne angstvallige voorzichtigheid hadden het kerkdijk vlaggetje gezwaaid om den kiezerstrein te lokken. Velen verbaasden zich over die manoeuvre van de laatsten, en vroegen zich af hoe de conservatieve partij in het traditioneel Protestantsche Nederland, ooit had kunnen afdwalen van haar natuurlijken grondslag, behoudster te zijn van het Protestantsche geloof in zijn antithese tegen al wat Katholiek was. Wie in het afgetrokkene nadacht met de geschiedenis van Nederland voor zich, hoe een conservatieve partij zou moeten wezen, vond deze veel meer terug in de zoogenaamde anti-revolutionaire richting of, zooals zij zelf zich beter noemt tot kenschetsing van haar eigenlijk wezen, de Christelijk-historische partij, welker vertegenwoordigers echter op staatkundig gebied zoo uiterst gering in aantal waren, dat men - en ook dit kenschetst die partij bij uitnemendheid - een orthodox predikant candidaat stelde. Indien eerlijkheid en vastheid van beginsel de kroon verwierven in den staatkundigen kamp, dan had men bij voorbaat deze partij menige overwinning voorspeld.

Van de liberale partij verwachtte men geen groote dingen; zij verkeerde kennelijk in een gistingsproces, dat steeds van een gevoel van *malaise* vergezeld gaat. Men zag de wording van twee fracties, de doctrinaire, het versteenende liberalisme, dat aan het oude stelsel van liberaliteit bleef vasthouden en de alleenzaligmakende kracht vond in hetgeen eenmaal was tot stand gebracht, zonder te vragen of het beantwoordt aan het ideaal dat men zich van den modernen Staat moet voorstellen, en een meer radicale richting, een uiterste linkerzijde, die overeenkomstig den geest des tijds hervormingen wilde, overtuigd dat ook het nieuwe veroudert en oud wordt; vooral de laatste gebeurtenissen in de Volksvertegenwoording hadden dat gevoel van ongestemdheid doen klimmen. Een liberaal ministerie, dat wel niet aan uiterste linkerzijde-neigingen leed, maar toch aan het afgemeten doctrinair-liberale kringetje zich niet hield, was gevallen tengevolge van de verborgen tegenwerking van het eminente hoofd, van den schepper van het voormalige liberale stelsel, die meende dat een conservatief kabinet - was het als stortbad? - voor de buiten bands dreigende te springen liberalen niet ondienstig was, en toen dit niet ging, zelf het roer in handen nam om de liberalen op nieuw te dresseeren. Verklaring van dit zonderlinge feit was in de Kamer niet gevraagd van het hoofd van het kabinet, dat als van ouds weigerde om een programma te geven, omdat iedereen het moest kennen. Ook waar het andere vragen gold van belang, waarover het vooral tegenover de verkiezingen wenschelijk was het gevoelen der Ministers te kennen, stelde men zich tevreden met de categorisch ontwijkende, soms sarcastische antwoorden van den *premier*, en trachtte men door woordenrijkheid bij de

discussiën over de begrooting te vergoeden, wat de meerderheid der volksvertegenwoordigers aan waarheid, waardigheid en ernst had ingeboet.

Wie had onder die omstandigheden een zegepraal van de liberale partij kunnen verwachten? Trouwens zij zelve geloofde er niet aan, en had gaarne willen teekenen voor het behoud van de oude zetels. En toch behaalde de liberale partij de overwinning; zij verloor, wel is waar in 2 kiesdistricten, maar verdrong de conservatieven in 6, en kon dus 4 stemmen meer rekenen. De ultramontaansche partij won 1 stem; de christelijk-historische richting, die zoo zeer met een overwinning zich had gevleid, verloor de éénige plaats, die zij te verliezen had, en bleef overal in de minderheid.

Eenige feiten willen wij uit dezen afloop constateeren en die zooveel mogelijk in het licht stellen. De vooruitgang van de ultramontanen allereerst is een verschijnsel, dat ons volstrekt niet bevreemdt. Door geheel ons werelddeel heen leven de Katholieken in zekere agitatie, die door de geestelijkheid kunstmatig is opgewekt. Het woord dat Pio Nono sprak - of de generaal der Jezuïeten, wie zal dat beslissen - in zijn Syllabus, heeft weerklank gevonden; de moderne staat, d.i. onze tegenwoordige maatschappij met haar vrije instellingen, haar afscheiding van Kerk en Staat, haar onkerkelijk onderwijs, haar vrijheid van drukpers, enz. werd voor een goddelooze instelling verklaard, en zoo men al van de zijde van de Curie te Rome de gewetens niet ontbond van gehoorzaamheid aan de wetten van den modernen Staat, werd toch duidelijk te kennen gegeven, dat strijd op leven en dood tegen die maatschappij de plicht was van den geloovigen Katholiek. Die strijd wordt onder een schoone leuze gestreden. Daar waar de Katholieke Kerk nog in het bezit is of onlangs was van privilegies, die den Staat in zijn ontwikkeling belemmeren, b.v. voorrechten aan de Katholieke Kerk toegekend ten nadeele van andere kerkgenootschappen, welker leden als burgers dezelfde verplichtingen en dus ook dezelfde rechten hebben tegenover den Staat, is het een strijd voor de zaak der rechtvaardigheid, voor verkregen bezit. Of dat traditioneel bezit ook al op zich zelf een onrechtvaardigheid is tegenover andersgeloovigen, daarover bekommert zich de Katholiek niet; hij erkent geen ander geloof; elke geloofsbelijdenis buiten die van den generaal der Jezuïeten, zelfs in Katholieke kringen, is ongeloof, ketterij, die met alle ten dienste staande middelen moet worden uitgeroeid. Rome is in dat opzicht nog geheel dezelfde als in de middeleeuwen; snijden haar wapenen niet meer tengevolge van de macht, die de Staat thans bezit, en omdat de Staat zijn arm niet leent tot uitvoering van de kerkelijke vonnissen, zij hanteert ze nog met evenveel vlugheid; men denke slechts aan de vastberadenheid, waarmeê de Katholieken in Duitschland, en inzonderheid in Beieren, in den ban worden gedaan.

Daar waar de Katholieke Kerk in haar alleenheerschappij wordt belemmerd en zjj teruggebracht is tot de rechten, die de Staat aan elke

godsdienstig-zedelijke vereeniging kan toekennen zonder zijn eigen bestaan, zijn beginsel van zelfbehoud prijs te geven, daar treedt de Katholieke Kerk op met den eisch van vrijheid. Nu is er zeker wel geen woord, dat tot zooveel misleiding kan aanleiding geven. De Katholieke Kerk eischt vrijheid: d.i. vrije beweging voor de ontwikkeling van al haar beginselen en vermogens; zij eischt dat niets haar tegenstand zal bieden in de ontvouwing van haar macht. Of de Staat of andere burgers in die vrijheid worden benadeeld en onderdrukt, in hun kring van werkzaamheid belemmerd, die vraag stelt Rome zich niet, omdat zij, het echte beginsel van egoïsme, niemand anders recht van bestaan toekent als zich zelve.

De vrijheid echter opgevat in de letterlijke, absolute beteekenis van het woord bestaat niet, zij kan niet bestaan. In de maatschappij, zooals die eenmaal is, waar een groot aantal belangen, hemelsbreedte verschillend soms, zich kruisen, is de absolute vrijheid van den een niet mogelijk zonder de volkomene onderdrukking van het bestaan van anderen. De éénige mogelijke vrijheid - en het woord is eigenlijk al zeer onjuist - is een verdrag, waarbij men van weerszijden overeenkomt zich slechts binnen zekeren bepaalden kring te bewegen, ten einde elkander het leven en werken niet onmogelijk te maken; voor elke vrijheid is dus transactie noodig, en Rome transigeert nooit!

Ergelijk wordt het beroep op de vrijheid van de Katholieken, wanneer men op hun stelsel van opvoeding let. De opvoeding bij de Katholieken is een dressuur van het individu, om al wat individueel in hem is te vernietigen en den mensch te persen, te vormen naar een model, en dat niet door te werken op de vrije overtuiging, op eigen wilsbeschikking, maar door het individu van jongs af zijn gevoel voor vrijheid te doen beschouwen als het booze dat in hem is, dat moet worden bestreden en uitgeroeid. Vernietiging van het individueele, van het vrije van de menschelijke persoonlijkheid, dat is de draad die door de Katholieke opvoeding heenloopt. Wie ooit een Katholieke school heeft bezocht - Protestanten zien haar zoo zelden - wordt getroffen door dat machinale, dat alles doordringt. Het is een stelsel, dat zich op de vernietiging van het menschelijke d.i. van het individueele, vrije toelegt. Een mensch, die geen eigen wil bezit, geen eigen gedachte, maar de Kerk, den priester voor hem laat denken, dat is de ideaalmensch voor den Katholiek. En zoo iemand durft vragen om vrijheid!

En juist het onderwijs is het, waarvoor de Katholiek ‘vrijheid’ vraagt.

Het gezond verstand geeft dit trouwens reeds van zelf aan. De macht, die de Katholieke Kerk in den loop der eeuwen heeft verkregen, vond haar oorsprong inzonderheid in haar eeredienst; haar zinnebeeldige plechtigheden, haar pracht en praal oefenden een machtigen invloed uit en trokken de verbeeldingskracht aan van de jeugdige, weinig ontwikkelde volkeren van het Westen; maar sedert lang is de indruk van haar plechtigheden verminderd en geen middel meer van propa-

ganda; naarmate de verstandelijke ontwikkeling toeneemt, neemt de werking en ook de behoefte der verbeelding af. De gehechtheid van de Katholieken zelven aan hun eeredienst is in onze dagen meer te verklaren uit de macht der traditie, dan uit die der verbeelding. Wij Protestanten kunnen over de werking van dien eeredienst slecht meer oordeelen, omdat wij er niet in zijn opgevoed. Nu is er maar één middel om een geloof, dat zijn innerlijke aantrekkingskracht heeft verloren, dat niet meer beantwoordt aan een werkelijke behoefte van het menschelijk wezen, in stand te houden, namelijk het kunstmatig op te kweeken, en dat geschiedt het best door zoo vroeg mogelijk met den mensch te beginnen. Zijn de herinneringen aan onze eerste jeugd, aan het geheimzinnig tijdperk onzer eerste ontwikkeling verbonden met de heilige beelden en den eeredienst van een Kerk, dan blijft steeds een voorliefde voor die Kerk, zooals iedereen steeds een eeredienst behoudt van zijn moeder. De groote meerderheid der menschelijke individuen is daarbij bijzonder kneedbaar; individuen toegerust met een sterke zucht naar oorspronkelijkheid, met een groote behoefte aan eigenaardigheid zijn schaarsch; in den regel zal de stempel op den mensch blijven afgedrukt en met hem ten grave gaan, die in de jeugd er werd op gezet. En stempelen, dat zagen wij straks, tot verminkens toe, is het stelsel van Rome. Alles is er op ingericht. Zoodra het kind is geboren, wordt het, in strijd met de moderne wetenschap, hier de hygiène, naar de kerk gebragt om te worden gedoopt; de priester eigent door den doop het kind zich toe, legt er beslag op ten bate zijner Kerk. Van dat oogenblik af begint de strijd tegen het menschelijke, individueele, vrije. Door middel van de moeder - de priester is immers haar biechtvader - is der Kerk een bijna onbegrensde invloed verzekerd. Maar de schoone vrucht van dat eerste tijdperk dreigt verloren te gaan, wanneer het onderwijs zich daarbij niet aansluit.

Verstandelijke ontwikkeling op zich zelve en om haar zelve is geen noodzakelijk vereischte bij den Katholiek; de geestelijken laten zich daar ook volstrekt niet aan gelegen liggen, als er geen bijbedoelingen in het spel zijn; kan men den ‘catechis’ niet lezen, men leert hem toch van buiten. Maar in de maatschappij waarin wij nu eenmaal leven, in den modernen Staat, bepaalt de mate van iemands verstandelijke ontwikkeling voor een goed deel ook zijn mate van bruikbaarheid en daarmeê ook van zijn welvaren, zoowel voor den Katholiek als voor den niet-Katholiek. Dit onderwijs, dat men onderscheidshalve het materieele zou kunnen noemen, heeft de Staat zich toegeëigend, niet alleen op grond van zijn recht, omdat hij belang heeft bij de bruikbaarheid van zijn leden, maar vooral ook omdat de Kerk, waaraan vroeger het onderwijs was toevertrouwd, daarin achterlijk was, het materieele onderwijs verwaarloosde, door uitsluitende en dan nog gebrekkige zorg voor het geestelijk, kerkelijk geloofsonderwijs. Het materieele onderwijs over te laten aan den Staat, mag en kan de Kerk echter

niet; oppervlakkig zou men zeggen: niets eenvoudiger; laat de Staat door zijn ambtenaren onderwijs geven in die kundigheden, die voor hem worden wenschelijk geacht, daar naast de Kerk door haar ambtenaren het geestelijk onderwijs regelen bij een contract, dat de uren aanwijst, die daartoe aan beide zijden het geschiktst voorkomen; laten de onderwijzers verder zich ieder op hun eigen terrein houden, dan is de vrijheid het best verzekerd. De Staat kan dit, of liever wil dit, omdat hij de inwendige overtuiging bezit, dat zijn onderwijs het ware, menschelijke is, en bovenal omdat de Staat niet tyranniek de materieele ontwikkeling wil opdringen; hij stelt zooveel mogelijk ieder in de gelegenheid om er gebruik van te maken. Wilde de Staat absolute schoolplichtigheid invoeren, hij heeft daartoe geen recht, of hij zou een beginsel huldigen dat in de katholieke Kerk wordt veroordeeld, dat van dwang; alleen die schoolplichtigheid zou te rechtvaardigen zijn, waarbij men aan hen, die dematerieele ontwikkeling verwaarloosden, een zekere boete oplegde om het leveren van een minder bruikbaar contingent aan staatsburgers. Maar de Kerk kan en wil de vrijheid niet erkennen, d.i. een contract met den Staat aangaan tot verdeeling van onderwijs; in het staatsonderwijs zijn onderwerpen opgenomen, die de Kerk slechts voorwaardelijk wil hebben onderwezen; de natuurwetten b.v. kunnen worden verklaard, maar altijd met de geloofsreserve, dat het wel eens anders geschied is en nog anders geschieden kan. Ook elders liggen voor den Katholiek op het gebied van het staatsonderwijs voetangels en klemmen; hoe b.v. met de geschiedenis, waarvan de opvatting bij de verschillende kerkgenootschappen een dogmatisch apriorisme is? Terwijl de Protestant in Nederland den tachtigjarigen oorlog zal opvatten als een theodicee en daaraan een groot deel van zijn geloofskracht ontleenen, zal de Katholiek in dien oorlog de treurige zegepraal zien van de heillooze revolutie en aan het verleden zijn kracht ontleenen om het heden te bestrijden: *vindicamus haereditatem patrum nostrorum*, wij ambieeren de erfenis van onze voorvaderen, die allen Katholiek waren. En een zuiver politieke geschiedenis te geven van dien tijd is eene onmogelijkheid. Maar al bestonden al deze bezwaren niet, ook dan nog is het staatsonderwijs het verderfelijkste wat de Katholiek zich kan denken; de geest die het moderne onderwijs doordringt, is de ontwikkeling van het individueele, oorspronkelijke, vrije, en tegenover het stelsel van gezag, van onvrijheid, van binden, buigen, verwringen, verminken, verworgen van het menschelijke, individueele, vrije is niets denkbaar dat gevaarlijker is. Tegen de leerstellingen van de moderne wetenschappen kan de Katholiek zich nog wapenen, de priester kan een andere leerstelling daartegenover plaatsen, waardoor aan gene de schijn van waarheid wordt gelaten, maar de geest van vrijheid is de hefboom, die het geheele kolossale lichaam van de Katholieke Kerk in beweging brengt en met één oogenblik van krachtsinspanning doet kantelen en werpen in den afgrond.

Hetzij uitdrukkelijk uitgesproken, hetzij ingeweven in de opvoeding, geen vijand heeft Rome zoozeer te vreezen als dien geest, die Göthe deed zeggen:

> Ursprünglich *eignen* Sinn
> Lass dir nicht rauben!
> Das, was die *Menge* glaubt,
> Ist leicht zu glauben.

Geen onderwijs zonder voogdij van den priester, zegt derhalve de ultramontaan, en van zijn standpunt te recht. En om den Staat het wapen te ontwringen, dat zijn levensader aantast, worden de geloovigen opgezweept om die volksvertegenwoordigers te kiezen, die de behulpzame hand leenen om het onderwijs aan den Staat te ontwringen en onder de leuze van vrijheid van onderwijs het oude stelsel van dwangonderwijs in de bijzondere scholen te handhaven. De kruistocht gaat evenals in de middeleeuwen onder den kreet: God wil het, en dank zij het Katholieke stelsel van onderwijs, dank zij de voogdij, zoo uitnemend georganiseerd, de kiezers volgen blindelings, zonder eigen oordeel, zonder de diepte en de vervooruitziende gevolgen der quaestie te kennen - *Roma locuta est*, Rome heeft gesproken, en de overwegend Katholieke provinciën van Nederland zenden mannen naar de Tweede Kamer, die met de leuze: vrijheid van onderwijs, moeten goochelen om eerst het onderwijs en daarna den Staat, den modernen demon te kluisteren.

Wij verbazen ons over den uitslag der verkiezingen van deze zijde volstrekt niet; waar de verkiezingen in Oostenrijk, Beieren, Pruisen, België reeds lang een zelfde resultaat hebben opgeleverd, hebben wij in Nederland het minst reden om er ons over te verwonderen. Immers, de Katholieken in Nederland behooren voor de groote meerderheid tot het minst ontwikkelde, minst beschaafde, minst welvarende deel der natie; de priester heeft dus gemakkelijk gewonnen spel; het liberale deel der Katholieken is zoo gering, dat het gemakkelijk door overmacht wordt verpletterd of door pressie gedwongen om ter wille van eigenbelang de Curie-vlag in top te hijschen. En wat die Curie door het onderwijs vermag en beoogt, daarvan levert het tegenwoordig Frankrijk duidelijk de bewijzen. Men weet, dat Louis Napoleon een der steunpunten van zijn verguld absolutisme zocht in de vriendschap der clericalen, en het onderwijs in Frankrijk hoofdzakelijk in handen was van de Roomsche geestelijkheid. En wie staat nu niet verbaasd, dat diezelfde geestelijkheid de restauratie van de Bourbons openlijk kan prediken, en die prediking op het platteland en bij een niet onaanzienlijk deel van de Volksvertegenwoordiging ingang vindt? De Duitsche nederlagen kan Frankrijk te boven komen, en men kan aan Napoleon vergeven, dat hij bukken moest voor het genie van een von Roon en een von Moltke, maar dat hij uit laag eigenbelang tot steunpunt voor den troon, zijn volk overgaf aan de beulshanden van den priester om den

geest te verminken, het gevoel voor vrijheid te verdooven, dat maakt dien man tot den vloek van Frankrijk.

Nu heeft men, wel is waar in Nederland van de werkzaamheid van den priester minder te vreezen, omdat de staatkundige macht van de Katholieken, de tegenwoordige kieswet in aanmerking genomen, nooit het overwicht kan verkrijgen; de ultramontaansche partij kan door zich te voegen bij deze of gene partij slechts nu en dan een spaak in 't wiel steken, en den gang der zaken op staatkundig gebied belemmeren, maar dien niet tegenhouden. Maar daardoor zal reeds haar invloed heilloos genoeg worden, en is het wenschelijk, dat het volk, Protestantsch en Katholiek, worde ingelicht, en wete dat geen reactie denkbaar is, die niet in de gedachte ligt van de ultramontaansche partij, hier en elders.

Het tweede feit, dat opmerking verdient, is het bondgenootschap van de conservatieven en ultramontanen, waarvan het contract ontworpen, maar nog niet vastgesteld is, voorloopige samenwerking evenwel afgesproken, of stilzwijgend overeengekomen.

Die samenwerking is voor een deel volkomen verklaarbaar; daar waar ultramontanen en conservatieven het staatkundig terrein verlaten en op kerkelijk gebied treden, daar kunnen beiden tot zeker einde varen onder één vlag, de geloofsvaan; beiden worden dan met volle recht bestempeld met den naam van clericalen. Plaatst men de conservatieven tegenover de moderne richting in de Protestantsche Kerk en de godsdienstloze of indifferentistische partij, dan gevoelen zij zich hier afgestooten en van zelf aangetrokken tot de Katholieken, die althans de hoofdwaarheden van het traditioneele kerkelijke Christendom hebben bewaard. Mystieke traditioneele Christenen houden er van om tegenwoordig te meenen, dat zij Katholiek zijn, niet Roomsch-Katholiek. Nu maken echter de gewone politieke conservatieven terstond den indruk, dat zij tot die Katholieke sympathie niet gekomen zijn langs den weg van geloofsverwantschap en gemoedservaring, maar dat zij de geloofsvaan alleen opheffen als partijmanoeuvre, en ieder zal toestemmen, dat het bondgenootschap in dat geval van den walgelijksten aard is. De houding van de conservatieven in de Tweede Kamer, hun verlegenheid om zich b.v. in de onderwijsquaestie rond en eerlijk uit te laten, rechtvaardigt geheel dat hard vermoeden. Dat zij door de ultramontaansche partij dan ook niet geheel vertrouwd werden, en deze haar eigen weg ging, waar zij dacht beter te slagen door zelfstandig te werk te gaan, blijkt èn uit de wijze waarop de ultramontaansche bladen zich over het conservatieve hulpgeschrei uitlieten, èn uit enkele feiten bij de verkiezingen voorgevallen, b.v. te Amersfoort, waar de ultramontanen tegenover den heer Hardenbroek ter elfder ure den heer Alberdingk Thym stelden. De conservatieven zullen dan ook wel gevoelen, al erkennen zij het niet, dat zij meer moeten bieden om het bondgenootschap hecht en duurzaam te maken.

Maar ook indien wij aannemen, dat wij hier slechts met de eerste proeve van samenwerking te doen hebben van conservatieven en ultramontanen, een proeve die voor verbetering en volmaking vatbaar is, rijst de vraag, of de conservatieven zich niet meer van het bondgenootschap voorstellen dan het hun in Nederland ooit zal kunnen opleveren. Wij zagen wel onder de aanbevelingen van conservatieve candidaten Roomschen en orthodoxe Protestanten vreedzaam naast elkander; maar machtiger nog dan het gevoel van geloofsverwantschap in enkele zoogenaamde hoofdwaarheden, is de werking van de historische traditie. ‘Liever Turksch dan Paapsch’, de geschiedkundige antithese van Roomsch en Protestant, waaraan ons vaderland zijn bestaan eenmaal ontleende, is wel verzwakt, maar leeft in vele gemoederen nog steeds voort. De geschiedenis van de Hervorming is nog niet lang genoeg verleden, is nog steeds onder de rechtzinnige Protestanten te zeer geliefd, om de samenwerking algemeen te doen zijn.

De laatste partijmanoeuvre pleit van die zijde niet voor het doorzicht van de conservatieven. Voor politieke quaesties is ons land moeielijk in beweging te brengen; maar roer de kerkelijke snaren, dan ontwaakt ook de traagste Nederlander uit zijn sluimer en is in staat om zich over te geven aan een hartstochtelijkheid, die men nooit achter hem zou hebben gezocht. Hoe, vragen wij, hebben de conservatieven het succes vergeten, dat zij te danken hadden aan de Aprilbeweging? hoe, hebben de conservatieven, die steeds schermden met het huis van Oranje, vergeten, dat de populariteit van de prinsen van Oranje bij het volk haar oorsprong heeft in de vereering van dat Huis als den handhaver van de gewetensvrijheid tegenover de aanmatigingen van Rome? En honderd artikelen van het *Dagblad* om op de overeenkomst tusschen Roomsch en Protestant te wijzen in hun strijd tegen het moderne ongeloof, zullen het instinctmatig gevoel van afkeer niet tot zwijgen brengen, dat zich van het Nederlandsche volk meester maakt, wanneer het de Oranjevlag, als zinnebeeld van het conservatisme, versiert ziet met den Pauselijken wimpel, - zooals men dat dezer dagen bij de Piusfeesten aanschouwde.

De aanwinst, die de conservatieve partij door als clericale partij op te treden, verkregen heeft in enkele districten, weegt niet op tegen het verlies dat zij lijden moet door de verdachtmaking van ‘paperij,’ die zoo licht ingang vindt bij ons volk. 't Ware wellicht wenschelijk, om de quaestie voor goed op te lossen of het bondgenootschap tusschen ultramontanen en conservatieven bestaanbaar is in ons vaderland, dat de conservatieven succes hadden behaald op hun onderneming en de liberalen waren geslagen. Een conservatief Ministerie zou hebben moeten optreden, maar dan? Der conservatieven wensch moest zijn door uitbreiding van het stemrecht zich ook voor de toekomst de overwinning te verzekeren; de ultramontanen echter hebben allereerst belang bij de wijziging van de onderwijswet en de protectie van de

bijzondere school, een punt waarop de conservatieven zich totnogtoe getracht hebben te redden door uitvluchten en door halve beloften. Dit laatste punt zou de conservatieven steeds in de klem brengen, en wat te doen, indien de ultramontanen eens geheel het masker afwierpen, rond voor hun eischen uitkwamen en b.v. op grond van betoonde hulp en in naam der ‘vrijheid’ wijziging eischten van de wet op de kerkgenootschappen? Wij spreken nog niet eens van hetgeen op het gebied van de buitenlandsche staatkunde door de ultramontanen zou worden gevraagd, - de daareven genoemde punten zijn reeds genoeg om te doen zien, dat de conservatieven door met de ultramontanen aan te leggen, zich gestoken hebben in een wespennest, waaruit zij in elk geval gehavend en verminkt moeten wederkeeren. De eischen van de ultramontanen zijn van dien aard, dat in overwegend Protestantsche landen, zooals Duitschland en Nederland, geen partij met hen in overleg kan treden zonder zich zelf te schaden, en allerminst de conservatieve partij, die haar steun voor een goed deel moet zoeken in de sympathie van de rechtzinnige partij in de Protestantsche Kerk, die echter, hoe anti-modern ook, voor een verbond met de ultramontanen onwillekeurig nog terugdeinst.

Wij achten het bestaan van een eerlijke conservatieve partij in 's lands belang te zeer wenschelijk, hebben voor ware conservatieve overtuiging te veel achting om de compromitteerende gedragslijn van de conservatieven van het *Dagblad* niet te betreuren. Wij hopen dat er weldra bewijzen zullen worden gegeven, dat deze conservatieven niet *de* conservatieven zijn; de jong-conservatieve partij, van welker toerusting men spreekt, maar van welker werkzaamheid wij de bewijzen nog niet gezien hebben(*), haaste zich om zulke handelingen, die in naam der conservatieve partij bedreven worden, niet alleen openlijk te desavoueeren, maar ook een meer werkzaam aandeel te nemen in den staatkundigen strijd, vóor dat de conservatieve naam bij de meerderheid des volks in discrediet geraakt is. Twee zulke verkiezingen, geleid door de *Dagblad*-polemiek, en de conservatieve partij is in de eerste jaren voor goed geslagen.

Het derde feit is het zelfverkozen isolement van de Anti-revolutionaire of beter gezegd Christelijk-historische nationale partij; het woord partij of zelfs fractie is eigenlijk onjuist; beide toch bestaan slechts in een enkel persoon, in het eminente hoofd, den heer Groen van Prinsterer, een hoofd echter groot genoeg om tegen een aantal leden op te wegen; de heer Groen is zoo zeer overtuigd, dat hij op staatkundig gebied geen geestverwanten heeft, dat hij hen, die zich dien eerenaam - want dat is het zonder twijfel - aanmatigden, heeft gedesavoueerd en geheel met zijn schijn-vrienden gebroken om

(*) Bij de Redactie is van het bestaan en de werkzaamheid dezer nieuw-conservatieven niets bekend.

zijn steun te zoeken in die kerkelijke richting, die het zeldzaam vermogen bezit om door een rijk gemoedsleven de oude Protestantsche vormen en leerstukken met een nieuw leven te bezielen en zoo mogelijk ook voor anderen uit den doode op te wekken. Het orgaan van de Christelijk-historische richting is dan ook de *Heraut*, een blad, dat kennelijk alleen op kerkelijk gebied te huis behoort, bestuurd wordt door een predikant, dr. A. Kuiper, die evenals de meeste scheppers van deze merkwaardige mystieke richting, in renegaten-ijver de kracht put van bestrijding van alles wat modern is en voor de beoordeeling van staatkundige zaken, niet de Grondwet maar den Bijbel tot uitgangspunt neemt.

Beoordeelt men den heer Groen van het gewone dagelijksche standpunt, dan is hij een onmogelijk man, de onhandigheid zelve, onbruikbaar in de hoogste mate. De bedenkelijke dooreenhaspeling van Staat en Kerk nog daargelaten, begaat hij de onhandigheid om die partijen, die hem het naaste zijn, van zich af te stooten; men weet hoe hij het enfant terrible is van de conservatieve partij, door hem niet geheel ten onrechte de staart van de liberalen genoemd; erger maakte hij het door thans zijn 'vrienden' te negeeren, omdat zij volgens hem geen mannen genoeg zijn, die de zedelijke kracht van hun beginsel bezitten. De niet-gewone beoordeelaar echter ziet in deze eeuw van transactie, van overleg, van praktijk met verwondering op tot dien man, die den moed heeft om aan eigen overtuiging te blijven hechten, ook waar allen hem verlaten hebben.

Men weet, dat de heer Groen zich gemakkelijk zijn isolement op staatkundig gebied troost, omdat hij zich gesteund gevoelt door het volk achter de kiezers, d.i. door het volk, dat tengevolge van de tegenwoordige verkiezingswet van de stemming is uitgesloten. En Groen heeft waarlijk geen ongelijk; het tegenwoordig kiesstelsel verzekert de meerderheid aan de rijke burgerklasse, die schier overal de liberale beginselen op gebied van Staat en Kerk is toegedaan. Die zelfde klasse beschikte vroeger ook over alle macht in de Hervormde Kerk, en men weet, hoe de invoering van de algemeene verkiezingen in één veldslag de volkomene nederlaag van dezen stand heeft ten gevolge gehad, niet alleen op het platteland maar ook in de groote steden. Wel een resultaat dus om den heer Groen te doen watertanden; maar zoolang de algemeene verkiezingen ook niet op staatkundig gebied zijn ingevoerd, zal de heer Groen verstandig doen zich geen illusies te maken. Het protest, dat hij verlangt dat in de volksvertegenwoordiging zal worden uitsproken, zal door die heeren, die hij daartoe heeft uitverkoren, moeilijk gebracht kunnen worden met onze tegenwoordige kieswet en het verkozen isolement, ja bestrijding van de conservatieven; het best was nog, dat de heer Groen dat protest zelf bracht in de Kamer, omdat hij de éénige is, wiens verkiezing ten gevolge van het prestige van zijn naam, kans van slagen heeft.

Wij zeiden straks, dat de Christelijk-historische partij de Nederlandsche conservatieve partij moest wezen tegenover de geschiedenis; zou zij dat kunnen worden, wanneer ooit te eenigen dage in Nederland het algemeene stemrecht wordt ingevoerd en de kerkelijke hartstocht van de minder ontwikkelde volksklasse ontketend voor staatkundige doeleinden? Zal het ooit gelukken om, zooals Groen nu zelf heeft aangegeven, onze volksvertegenwoordiging te stoffeeren met rechtzinnige predikanten om daar de beginselen van de ware, d.i. de bijbelsche staatkunde te verkondigen?

Wij gelooven niet, dat daarvoor zooveel vrees behoeft te bestaan als oppervlakkig beschouwd en afgemeten naar het resultaat der kerkelijke verkiezingen wel schijnt. Op kerkelijk gebied ontleende de rechtzinnige partij haar veerkracht voornamelijk aan de onderdrukking door de liberalen; maar nu reeds zien wij teekenen, die er op wijzen dat zij geen levenskracht genoeg bezit in zich zelf om aan de haar gestelde verwachtingen te beantwoorden. Ons volk is kerkelijk, maar daarom nog niet godsdienstig, en wanneer de rechtzinnige partij over de volkomene heerschappij in de Hervormde Kerk beschikt, zal haar onmogelijkheid aan den dag komen. Waagt die partij zich op staatkundig gebied, dan moet met elken stap, dien zij doet, haar onmacht aan het licht treden; het is in zeer zeker opzicht te bejammmeren, dat ds. Kuiper nergens de meerderheid heeft behaald, dan zou men ingezien hebben, wellicht ook de heer Groen, dat zulke mannen negatieve protesten kunnen geven of afpreeken, maar volkomen onbekwaam zijn tot eenig positief goed op staatkundig gebied. De toepassing van de Christelijk-historische beginselen op het maatschappelijk leven druisen zoo geheel aan tegen al het bestaande, dat de verwezenlijking niet denkbaar is. ‘Erkenning van Gods woord, ook als beginsel van staatkunde en van Gods leiding, in onze volksgeschiedenis, als regel voor ons volksleven,’ - de heer Groen hecht er volkomen zijn zegel aan; een gevolg is hiervan o.a. herstelling van de streng gereformeerde Kerk als Staatskerk, de proclamatie van den Koning als den door God gewilden beschermer van het Protestantisme tegenover de aanmatiging van het Roomsch-Katholicisme; de volksschool moet geheel van deze heilige beginselen doortrokken zijn, en de geschiedenis des vaderlands de theodicee worden van de wonderbare leiding van Gods Protestantsche Nederlandsche volk. Iedereen ziet in, dat men over de verwezenlijking van zulk een programma kan spreken, maar dat het in de werkelijkheid zou smelten als sneeuw voor de zon. Of de heer Groen zelf ernstig heeft nagedacht over de toepassing van zijn beginsel op staatkundig gebied, de volkomene verwezenlijking van het Protestantsche clericalisme, willen we daarlaten; maar dat zij, die thans door hem als zijn nieuwe vrienden worden aanbevolen, werkelijk tot zulke toepassingen zouden komen, is te zekerder te verwachten naarmate hunne staatkundige ontwikkeling op een lager peil staat. Het cleri-

calisme, hetzij van ultramontaansch, hetzij van protestantsch gehalte is een zuivere onmogelijkheid geworden, en deze lieden deden veel beter om den modernen Staat te laten voor hetgeen hij is, een maatschappelijke organisatie, waarin de opperheerschappij van elken godsdienstvorm geheel is uitgesloten, een inrichting, in het leven geroepen door wederzijdsche behoefte om te leven en te laten leven, een overeenkomst als 't ware om zich te vereenigen onder die voorwaarden, waarbij de vrijheid van allen het minst mogelijk wordt belemmerd. Een ultramontaanschen of protestantschen Godsstaat te vormen in navolging van de wanhopige pogingen van de oude Israëlieten, - men kan het aan de Joodsche geschiedenis genoeg verleeren.

't Is daarom ook dat de Staat de school niet kan prijsgeven; het neutraal onderwijs is het fondament, waarop de Staat rust: de voorbereiding voor het gemeenschappelijk leven en werkzaam zijn op maatschappelijk gebied. En de clericalen van alle kerkgenootschappen zouden een open oog hebben voor deze onmisbare voorwaarde der maatschappij, indien zij niet, zonder het zich te bekennen, zonder er zich wellicht van bewust te zijn, - hun hooge toon doet dit laatste vermoeden, - de zwakheid gevoelden van hun eigen geloof, dat inplaats van zich zelf aan te bevelen aan de vrije overtuiging, door allerlei kunstmatige middelen moet opgekweekt en in het leven gehouden worden. Is de Kerk met haar traditioneel prestige, met haar kolossale geërfde middelen dan nog niet machtig genoeg om dat geloof in het leven te houden? Moet ook de volksschool nog worden opgeofferd? Maar begrijpen onze clericalen dan niet, dan het een onmogelijkheid is in onze maatschappij om den mensch te doen opgroeien in die hermetisch afgesloten kerkelijke geloofssfeer, die hun het ideaal is van opvoeding? Zoodra het geloof zich zelf niet meer vertrouwt, zal het ook onmachtig zijn om geloof te kweeken. En toch, wij hebben nog meer eerbied voor den blinden wanhopigen ijver van Katholieke en Protestantsche clericalen, dan voor het oneerlijke streven van de conservatieve partij, die op dit oogenblik den toon aangeeft onder de conservatieven, om ter wille van stembejag met de eersten te heulen, met het inwendig besef, dat het onmogelijk is om hun eischen in te willigen, ja terwijl men er niet eens aan denkt om er aan toe te geven, slechts peinzend op kromme sprongen en bochten om zich straks uit de netelige positie te redden.

En eindelijk de liberale partij; zij overwon, ook waar zij een coalitie tegenover zich had, waar haar eigen omstandigheden niet van dien aard waren om op veel krachtsbetoon te hopen. Op zich zelf is het vooruitzicht haar dus gunstig en heeft zij alles wat een partij kan verlangen: gelegenheid om werkzaam te zijn en haar denkbeelden te verwezenlijken. Hebben wij echter reden om onder dit Ministerie veel van haar te verwachten? Wij betwijfelen 't; veeleer bestaat er gevaar, dat het Ministerie zijn steun zal zoeken bij die stemmen-meerder-

heid, gevormd uit oud-liberalen en gematigd conservatieven, die zich stelselmatig zal verzetten tegen elke verandering van het eenmaal bestaande en onder dus genaamd liberale vlag het reeds verkregene conserveeren, en de quaesties van den dag eenvoudig ecarteeren, waarvoor zonder twijfel niemand zoo uitstekend geschikt is als de heer Thorbecke, met recht en in overdreven zin het *hoofd* van het kabinet; de persoonlijkheid van den *premier* toch laat voor de zelfstandige werkzaamheid van anderen weinig ruimte over. Wat hebben wij b.v. te wachten van dit Ministerie op het gebied van het onderwijs, waar van de begrooting verwijderd werd de som voor de subsidie van het middelbaar onderwijs voor meisjes? Is de heer Thorbecke de man bij uitnemendheid voor het hooger onderwijs, zooals men zegt? Wij vreezen, dat het al even schraal bedeeld zou worden, als de meisjesscholen; het is bekend, dat de *premier* uiterst traditioneel is, waar er spraak is van het oprichten van nieuwe leerstoelen, waaraan in *zijn* tijd niet werd gedacht, en die volgens *hem* ook thans niet noodig zijn. Zal de liberale partij met hem mede gaan op dezen weg? Een stiefmoederlijke behandeling van het onderwijs zou bij haar gelijk staan met zelfmoord. Wij weten wel dat de heer Thorbecke de beschuldiging van een stiefmoederlijke behandeling van het onderwijs verre van zich zal werpen, en met de statistiek der begrooting in de hand aantoonen hoeveel er tegenwoordig meer in vergelijking van vroeger wordt uitgegeven. Maar, vragen wij, is hiermede bewezen, dat de uitgaven voor onderwijs in evenredigheid zijn tot de andere diensten?

Indien echter de meerderheid der liberale partij al beginselloos genoeg mocht zijn om deze zaken te laten rusten, de oppositie zal het Ministerie geen rust laten in de quaestie van den dag, de wijziging van de kieswet. De heer Thorbecke kan moeilijk beweren, dat deze zijn oudste dochter, bijna tot den tijd van meerderjarigheid gekomen, nog veel aanbidders bezit. Een volksvertegenwoordiging, door vrije verkiezingen verkozen om een werkzaam aandeel te nemen aan de regeering des lands, is een kenmerk van den modernen Staat, een huldiging van het beginsel van zelfbestuur; om die reden moet de conservatief het verkiezingsstelsel veroordeelen; het is, afbreuk doen aan het beginsel van aartsvaderlijk, traditioneel gezag, de regeering van het land door den Koning bij de gratie Gods; maar aangezien ook de conservatief gedwongen is met den tijdstroom meê te drijven, neemt hij voor het uiterlijke het verkiezingsstelsel aan, maar om het zooveel mogelijk te bestrijden; hij komt op voor de rechten van de Kroon en spreekt van aanmatiging van de Volksvertegenwoordiging. De beperking van het kiesrecht is bij de liberalen een tijdperk van overgang, een voorloopige toestand; hun streven is een vertegenwoordiging, die het ge-geheele volk vertegenwoordigt, en niet slechts enkele standen, aristocratie en middel-klasse. Is nu de grondslag, waarop de verkiezingen rusten volgens de eerste Nederlandsche kieswet, overeenkomstig

de liberale beginselen? Immers, neen. De liberalen moesten volgens hun beginsel dien grondslag gezocht hebben in de intellectueele ontwikkeling, maar in plaats daarvan ging men uit van het zeer eenzijdige beginsel, dat de ontwikkeling wordt afgemeten naar den maatstaf van materieel bezit. In het algemeen moge het waar zijn, dat waar de mensch zwoegt voor zijn dagelijksch brood, hij ook niet in de gelegenheid is zich om de ontwikkeling van zijn verstand te bekommeren, op de wijze waarop dit is toegepast in den census, is het onwaar. Men heeft bij de kieswet een groot aantal van de meestontwikkelde burgers uitgesloten, die allereerst aanspraak hadden op het recht om zich te doen vertegenwoordigen; onder de klasse, aan welke thans hoofdzakelijk het kiesrecht is geschonken, vindt men een groot deel, dat volmaakt onverschillig is, dat oog noch hart heeft voor zaken, waarbij men niet onmiddellijk antwoord krijgt op de vraag: wat geeft het, wat is er aan te verdienen? van daar de slechte opkomst der kiezers; waar geen ontwikkeling is, is ook geen bewustzijn van roeping en van plicht tegenover den Staat.

Indien de theorie het dus al niet leerde, de praktische ervaring moest de liberalen dringen een wijziging van de kieswet tot een der eerste punten van hun programma te maken: men is dan ook zoozeer van het gebrekkige van het kiesstelsel overtuigd, dat men daaraan voor een deel heeft willen tegemoet komen door de niet kiesgerechtigden tot de kiesvergaderingen toe te laten. Dat wijziging van de Grondwet noodzakelijk is voor de vereischte wijziging van de kieswet, kan, dunkt ons, geen overwegend bezwaar zijn; de liberalen zullen toch die Grondwet niet beschouwen zooals de Protestanten den Bijbel, de Roomschen den Paus, de Mohammedanen den Koran, - als een heilig, onfeilbaar, onweersprekelijk boek? De wijziging is alleen wat omslachtiger, tengevolge van de meerdere vormen bij de verandering van de Grondwet in acht te nemen; zelfs de vreesachtigsten voor wijziging der Grondwet, de fetisch-dienaars van '48, zijn overtuigd, dat die wijziging slechts een quaestie van tijd is. Maar.... bij het betrekkelijk recht, dat in het aannemen van den census als maatstaf van kiesrecht is gelegen, zullen bij een verandering der kieswet, ook de conservatieven, de antirevolutionairen en ultramontanen hun eischen doen gelden en op aanmerkelijke verlaging van den census aandringen. De eersten zullen het doen als partij-manoeuvre, in strijd met hun werkelijk beginsel, dat slechts noode het stelsel van vertegenwoordiging verdraagt, een stelsel dat bij hen een noodzakelijk kwaad *moet* zijn, waaraan men op die wijze grooter uitbreiding zou geven. De natuur gaat echter bij de tegenwoordige, toonaangevende conservatieven boven de leer, en zij hopen door uitbreiding van het kiesrecht stemmen te werven en ministerieele zetels. De anti-revolutionairen en ultramontanen zijn voor uitbreiding van het stemrecht onder den minderen stand, omdat tengevolge van de mindere ontwikkeling van dien stand, het

kerkelijk geloof daar nog het meest in zwang en mode is. Maar zal nu de liberale partij, omdat de verandering van de kieswet *wellicht* - de ervaring zou dit altijd nog moeten bewijzen, - de tegenpartij ten goede zal komen, afstand doen van haar programma in dit opzicht? Het zou een zeer bedenkelijke zedelijke zwakheid verraden; neen, zij moet ook in weerwil van de mogelijkheid dat zij als leidende, als meerderheids-partij, op den achtergrond trad, haar programma trachten te verwezenlijken, met alle macht en kracht den intellectueelen maatstaf verdedigen bij het toekennen van het verkiezingsrecht, en zich ook niet te streng verzetten tegen uitbreiding van dit recht tot hen, die blijkbaar daarvan niet het zelfbewuste gebruik kunnen maken. Zij verdubbele haar pogingen, indien het verkiezingsrecht word geëischt door den lageren stand, om volksontwikkeling te verspreiden en make rijp tot oordeel ook hen, aan wien zij thans die eigenschap nog niet kan toekennen.

Weigert de liberale partij dien weg te bewandelen, dan zien wij mettertijd hier geschieden, wat in België reeds heeft plaats gehad, met wijziging van de uiterlijke omstandigheden, die het verschil van bevolking oplevert. Wij zien een doctrinair-liberale partij zich angstvallig vastklemmen aan het eenmaal bestaande, doof voor alle stemmen des tijds, die op hervorming aandringen; wij zien de liberale partij, thans nog in een tijdperk van gisting verdeeld; de ware liberalen, de radicalen zoo men wil, zich afscheidend van de doctrinairen, en zoo wordt de weg gebaand voor de gecoaliseerde clericale partij, die eenmaal aan 't roer zich de heerschappij zal verzekeren door zulk een uitbreiding van de kieswet, waarbij al het voordeel aan haar zijde is, maar de wezenlijke liberale grondslag van de verkiezingen, de intellectuele ontwikkeling, wordt miskend.

Liberaal is niet het krampachtig vasthouden en verheerlijken van hetgeen de liberalen ooit hebben gedaan en gesteld, maar het toepassen van de beginselen, het invoeren van die hervormingen, die na nauwgezette overweging het bestaande blijken te overtreffen. De liberale ministers en liberale leden van de Kamer zullen spoedig een proef leveren, in hoeverre zij aan het ware liberale beginsel getrouw zijn. De tijdsomstandigheden en de eigen wil van den heer Thorbecke hebben aan de orde van behandeling gesteld de wapening. Na de ervaring van den laatsten oorlog is het nauw twijfelachtig, in welken zin de volkswapening moet worden toegepast; de algemeene dienstpligt verleent aan een volk een ongekende kracht, en neemt tevens de stuitende onrechtvaardigheid weg, dat de rijkeren zich aan ‘den eersten plicht van elken burger van den Staat’ onttrekken en voor hun geld den arme laten dienen.

Het oefenen in den wapenhandel alleen van de minder gegoede klasse heeft buitendien in onze dagen een gevaar te meer, tengevolge van den geest van ontevredenheid, die onder den minderen stand tegenover

den meer gegoede bestaat, en die door de Parijsche gebeurtenissen verre van verminderd is; integendeel, dat deel van den minderen stand, dat zich aan het hoofd stelt van de schier algemeene ontevredenheid, gevoelt zich door den indruk, welken Commune-daden hebben gemaakt, veeleer aangespoord op denzelfden weg voort te gaan. Terwijl de leden der Internationale, - ook zij hebben hun officieele taal - elk deelgenootschap aan de Parijzer gruwelen ontkennen, beweren elders de sociale democraten, dat zij de Commune in haar handel en wandel geheel in bescherming nemen en gereed zijn alles te verdedigen, wat door de bezittende klasse wordt gebrandmerkt als vandalisme. De algemeene dienstplicht heeft meerdere voordeelen: hij bevordert het gevoel van nationaliteit, verbindt de verschillende standen nauwer aan een door den gemeenschappelijken wapendienst; een groot deel van de schaduw van het soldatenleven zou door den algemeenen dienstplicht worden gewijzigd en weggenomen. Men passe het Duitsche stelsel op ons land toe in beginsel, gewijzigd naar de omstandigheden en overeenkomstig onze krachten.

Van het Ministerie schijnen wij echter in dit opzicht weinig te wachten te hebben; de verandering in het leger zal, de defensiewet daargelaten, voornamelijk weder daarop neerkomen, dat de begrooting van oorlog wordt verhoogd: het eenmaal bestaande wordt door den heer Thorbecke behoorlijk geconserveerd, en de hoofdzaak gezocht in de meerdere oefening der schutterij; terwijl de schutterijwet nog tusschen hemel én aarde hangt, werd een wetsontwerpje tot oefening van den eersten ban der schutterij ingediend. Nu is er, - en men behoeft geen man van het vak te zijn om dat te beoordeelen, - wel geen twijfel, dat met behoud van het tegenwoordige stelsel van plaatsvervanging, de schutterij steeds hoogst gebrekkig zal blijven; die oefeningen konden alleen haar nut hebben, wanneer althans het meerendeel van de officieren en manschappen der schutterij gedurende minstens één jaar diensttijd den grond gelegd hadden voor die militaire kennis en vaardigheid, die onmisbaar zijn om een goed begrip zich te kunnen vormen van de krijgskunde. Alleen na de invoering van de algemeene dienstplichtigheid kan een schutterij worden gevormd, waaraan oefeningen besteed zijn.

Overzien wij den toestand, dan is de overwinning, door de liberale partij bij de verkiezingen behaald, alles behalve een reden om zich rustig en vredig neer te leggen, in de overtuiging dat Nederland liberaal is en wel liberaal zal blijven. Leidt het verkregen resultaat niet tot verhoogde krachtsinspanning, tot ernstig onderzoek, slaat die partij geen acht op de kaart des tijds en des lands, ook achter de verkiezingen, dan kon de overwinning wel eens haar nederlaag worden.

20 Juni '74.

NOORMAN.

Mengelwerk.

XVII-XXIV, onze oppervlegeltijd.
Door Aart Admiraal.

XVII.

De hoogste berg, dien ik ooit heb beklommen, is de ‘Platte’, - ieder reiziger in Nassau wel bekend. Menigeen ontzegt aan die hoogte den naam van berg, en ontneemt mij alzoo een der liefste begoochelingen uit mijn knapentijd. Volgens dien strengen, aardrijkskundigen menigeen zou ik slechts op een heuveltop gestaan hebben. Het zij zoo. Ik zou blij zijn als de wereld het bij die eene ontnuchtering liet blijven. Toen ik de ‘Platte’, die lustwarande van den ‘toenmaligen hertog van Nassau’ - 't was in '59 - was opgestegen en mij boven op het terras bevond, overzag ik het geheele schoone hertogdom naar de rijnzijde; zag de rijngauwen; zag in de verte de bergtoppen: ‘Trompeter’, ‘Loreley’; zag een groot gedeelte van den, door mij op drievierderleiwijze afgelegden weg. 't Zij ik dan stond op een heuvel of op een berg, ik zag met eenig gevoel van zelfbehagen neêr op de trouwgevolgde kronkelingen en stond in den geest nog eens stil bij enkele punten, die mijn aandacht op de reis getrokken hadden. Daar ginds regts, bijna op het raakpunt van den hemel en Duitschland; gelijk er zeer velen zijn moeten volgens dat volk; ligt Bingen tegenover het Niederwald. In het midden van dat donkergrijze stipje is de plaats, waar ik een onvergetelijken nacht in het midden der kamer in plaats van op mijn bed doorbragt, ter wille van een reusachtige rat. Zulke fantasmagorische afmetingen krijgt geen Parijsche rat ooit in het oog des heeren von Moltke, als deze duitsche rat te middernacht voor mij. Maar even achter de donkere stip moet het beekje vloeien, dat ik in den traag aanbrekenden morgen na dien worstelnacht verhief tot de Lethe mijner teleurstelling - teleurstelling tegenover een ‘wald’, hoe

kan het bestaan! - een ‘wald’, vroeger en soms nog door velen beschouwd als een walhalla voor kinderen; tegenover en in de onmiddelijke nabijheid van een elizeesch veld mogt ik alles verwachten behalve den major domus van het onderaardsch Parijs. Inderdaad had zijn geraas en geweld in mijn kloppende trommelvliezen zulke dreigende verhoudingen aangenomen, dat ik het verblijf ontvlood....

De boot komt, strijdende met den koppigen stroom, al nader. Ik heb op het dek verdiept gezeten in de aanschouwing van oude en nieuwe lustverblijven aan den Rijn. Daar hebben de legenden, aan sommige ruïnen verbonden, mijn denkkracht een weinig verschalkt, - en zocht ik nog, als wij ze reeds lang voorbijgevaren waren, naar de helden dier verhalen. Triomf voor de sage! ik zag ze gehelmd en geharnast de toppen afhollen op de briesende hengsten en onder de aarde door terugkomen en elkander ontmoeten. Hoe vochten zij zwaard tegen zwaard en dan weder borst tegen borst tot een van beiden viel, of wel beiden nedertuimelden van de rotsen in het snelvlietende water - voor altijd verdelgd van deze schoone aarde. O ja, wijze sage! het leed dezer aarde zou bijna nihil worden na aftrek van der menschen onderling krakeel! 't Is waar, wat ge eenmaal hebt gezongen, brave Kamphuyzen: ‘Och waren alle menschen wijs...’ enz.

Wat ik daar nog zag? - En dit behoort tot het gebied der waarheid, dit zou een hoofdstuk uit de wereldgeschiedenis behelzen -: ik zag op een smal pad aan den oever van den Rijn, aan den voet van steile rotswanden, een man aanhouden. De man was een reiziger gelijk die van Jeruzalem naar Jericho. Hij had vele goederen bij zich en zou hier overgezet moeten worden. Daar komen van alle kanten nog meer roovers aanrennen. De rotswanden weêrklinken van het ‘holla! ho! weg met den jood, naar boven met den buit!’ En over den effen waterspiegel glijden onverhoord de klagten van den beroofden vreemdeling met den stroom weg - naar Nederland - naar den oceaan. En wel hem nog als hij 't laat bij gesmoorde klagten, dan zal hij misschien het leven behouden, dat anders in den regel door deze rotsbuiters, dit edele voorgeslacht van de graven von Bismarck, von Moltke, Wilhelm en al de hooge clephtomanen onzer eeuw, als ter hunner beschikking beschouwd wordt. Ditmaal laten zij hem leven. In wild geschreeuw, met woest gerucht - als om nog nader te toonen dat de helden geen regter vreezen - hoort men de hoeven der paarden tegen de steenen slaan; zag ik den buit langs vele kronkelpaden naar boven dragen; daar stond een huis - een rooverhol, weleer een ridderwoning. Hier wordt onder vreeselijk geraas en felle slagen de roof gedeeld; - o duitsch verleden! o beeld van Duitschland's toekomst! - daar beneden tracht de beroofde zijn leven in veiligheid aan den anderen oever te brengen, zelf boot, zelf schipper voor het veege lijf.

Nog verzonken in dit middeleeuwsch tafereel, nog in de verte naar

die puinhoopen heenstarende, ontwaakte ik plotseling uit dit onaangenaam maar wegslepend vergezigt, daar de boot te Biebrich aan den wal werd vastgesjord. Op eenmaal, plotselinger dan ooit, was ik overgeplaatst in den nieuwen tijd, op een nieuwe aarde: in het volle midden van het gewoel des levens onzer eeuw. En ik had nog te worstelen met de sombere herinneringen mijns drooms, toen ik, boven op den wagen naar Wiesbaden gezeten, het schoone slot des hertogs achter mij en den liefelijken Neroberg voor mij, en de heerlijke natuur om mij, bij beurten al bewuster aanschouwde. Welke tegenstelling! Welk een toovermedalje van een eeuw vier, vijf. Want voor de geschiedenis, evenals voor mijn droom, gold het immers maar één etmaal: 'het was avond geweest, het was morgen geweest!...'

Zoo zag ik dan, van het terras af, reeds niet zoover meer van mij af om 'mijzelven de reis te zien voltooien' - zou Scherer zeggen. Zeer nabij den voet des Nerobergs, onder de grieksche kapel, waar de jonge Russin, eerste gemalin des hertogs, ligt begraven, stond de Kaltwasserheilanstalt van den heer Löwenherz. Van daar kon men van twee zijden den berg beklimmen en langs allerlei slingerpaden den top bereiken. Boomgaarden, gevende veel soorten van ooft; beekjes, neêrstroomende in het dal met liefelijk ruischend, zeer helder, voedzaam water; het gezang der vogels en der ezelmenners uit de stad; herten, die schuw en schichtig uit de bosschen der hellingen in het dal kwamen kijken om dadelijk te vlugten op het minst gerucht; de grieksche kapel met haar europeesche vermaardheid en gladden vloer en kostelijk praalgraf; in de schaduw van het hout het vallen der snelvlietende beekjes over wortel en tak en stok en steen - dit alles zien wij van het terras al nader en nader komen, tot wij ons eensklaps bij den man bevinden, die de wilde zwijnen voedt.

Nogmaals een groet aan Cassel, Mainz, de Sonnenberger Warte, de fontein van het Kurhaus, de schoone, breede wegen en lanen, de kleine smalle hobbelpaden langs de wanden der bergen en eindelijk - aan de ondergaande zon....

Zoo is in herinnering en vergezigt, in vlugtig genot en huppeldans, maar meest in kommerlooze kindervreugd, die de dagen niet telt en den dood slechts in praalgraf wil zien, de gewigtige reis volbragt van 1 naar 17. *Heden*, zoo heette het leven. Werd er al van het verleden gerept, het was niet ouder dan een jaar; werd er al in de toekomst gezien, niet dieper echter dan hoogstens veertien dagen. Heden, heden, heden. De jeugd behoort als godsdienstsekte tot de Sadduceën. Geen appel voor morgen bewaren, vriendje! Niet praten van dat natte pak en annex strafgerigt van verleden week, want we weten er niets meer van. Nu, in het gras; nu, naar buurman Ooftrijk. Nu meê met de brandspuiten, want er mogt eens geen brand meer komen. Nu naar het honden- en apenspel, want ze mogten de kermis eens afschaffen. Nu afrekenen met hem daarginder, want morgen kon hij weggeloopen

zijn. Nu met de vliegers op marsch, schoon het stormt, want morgen waait het soms in 't geheel niet. Nu naar het ijs. Nu! Nu! Nu!

Naar het staatkundige is de jeugd een Republiek. Ouderen van dagen beklagen zich wel eens over de verklaarde vijandschap, die de kinderen tegen de school voeren en tegen de kerk. Zij kunnen die hardnekkigheid niet begrijpen en slaan ontzet de handen samen of om de ooren dier Spartanen. Maar is dan ook het dienderras niet mede het slagtoffer van de vijandige stemming der jeugd tegen alle overheersching? Ook u, eerwaarde oom of grootvader! zullen zij niet sparen, als gij heerschen wilt; zij houden u voor een neef van den diender of een broêr van een boekemaker. Deze laatste soort van monarchen vooral is het mikpunt van den spotzuchtigen moedwil der jeugd: al die 'kindervrienden', die niet uit hun republiek maar van de pers zijn gekomen, loopen groot gevaar, te worden doodverklaard. Dat zijn die vogels, volgens de hoofden der republiek, die, door de eenden uit vreemde eieren gebroed, hun bastaardschap verklappen door hun blijvende onbedrevenheid in de zwemkunst: opgedrongen voorzitters van het gemeenebest, even snel verstooten als gezeten. Maar de jeugd heeft niet tot allen prijs de handschoen opgevat tegen allen, die haar leeren en leiden willen. Het tegendeel is waar. In den regel hebben kinderen graag te doen met dezulken buiten hun republiek, die, daarvan de regten erkennende, weten wat noodig is. Een bekwaam onderwijzer bv. heeft al spoedig op veel knapen grooten invloed. Maar die knapen noemen niet bekwaam (*knap*) alleen hem, die een moeilijk vraagstuk helder voor hen oplost, - maar hem vooral, die hun taal weet te voeren zonder de leerlingen of zichzelven tot het lurentijdperk terug te brengen; die de grondwet der republieken toont te kennen en te eerbiedigen. Een onderwijzer, die pas aan het hoofd eener afdeeling was geplaatst en wiskunde leerde, werd door een moedwilligen knaap onder de les eensklaps een tol onder den neus gehouden met de vraag of hij daarmeê teregt kon en de tolwetten kende.

'Dat speeltuig heeft zijn bijzondere regelen, zeî de jonge man, terwijl hij het ding in zijn eigen zak stak; daar wil ik straks wel eens opheldering van geven.' En zoo deed hij ook, namelijk in het speeluur van den republikein. Zulke onverstoorbare strengheid, gepaard met kunde en goedheid, is op de jeugd van veredelenden invloed en van alle gareelen draagt de jeugd den zulken de minste vijandschap toe. De heftigste jeremiaden over den moedwil der *Spes* worden dan ook uit den mond van Wouter Pieterse's broêr vernomen. De wakkere hollandsche knaap is onverbiddelijk voor dengene, die zich opgeworpen heeft als zijn gids en zelf loopt sukkelen langs den weg. Daarentegen heeft hij den man lief, die hem erkent en van wien hij in gaan en staan altijd wat leeren kan; bij wien hij niet te veel is; die nog jongensbloed heeft en zijn eigen spel als knaap niet is vergeten.

't Zijn drie scherp afgescheiden scholen: die van van Anslijn, die

van van Alphen en die van Jakob van Lennep: zelfs wonderdokters als Marten Westerman maken ze niet tot één. En wie belet hun dat? De school des laatsten van de drie. Onoverwinnelijken tegenstand zal zij weten te bieden. Daar heeft in Nederland geen patriciër ooit geleefd en gearbeid, die zoozeer den republikeinschen geest heeft ontwikkeld en verstaald in de nederlandsche jeugd, als van Lennep, haar onvergetelijken vriend, zoolang er op vaderlandschen grond nog één echte hollandsche knaap rondloopt.

Voorts is zij het meest optimistische volk op aarde. Alles is groen, alles bloem; alles blinkt er als goud, en glas is smaragd. Zij groeit van den meiregen, nog zoo hagelachtig; zij frischt op van een windvlaag, nog zoo vol zand. Alles is waar, wat in boeken staat geschreven; vooral de koerant is het voorwerp harer eerbiedige verbazing. Zij gaat in de 'handelingen' der Staten-Generaal de met vette letter gedrukte namen der sprekers na en vindt er weldra haar lievelingsnamen, dien bv. van den eigen afgevaardigde.

Welk een Cicero!

O, als er een Catilina te ontmaskeren ware, hij zou dit door zijn toespraken bewerken. Onze jonge eerbiedige koerantenlezers, die hoe onzijdig van zichzelven ook, toch door geboorte en familieleven reeds hun vrienden hebben, hun afgoden in 's lands raadzaal, zien hem daar staan, den regterwijsvinger opgeheven, de linkerhand op de borst, den vasten, strengen blik op de luisterende vergadering gerigt, terwijl de stille tooverzaal weêrklinkt van zijn afdoende redenen! Als ik nu ook in die vergadering ware, zegt een dier knapen, dan zou ik Cato van Utica willen zijn om hem te ondersteunen en alle booze menschen te helpen bannen!

De jeugd voelt haar bloed warm worden voor de bepleite zaak; o Cicero!...

Daarna volgt de bijbel in de optimistische beschouwingen der jeugd. Een eerbied van een andere soort, maar toch ook onvoorwaardelijke eerbied grijpt haar aan op het hooren van die wet daar ginder van dien geheimvollen Horeb. Zij zou Gods eigen stem ook wel eens willen hooren - niet zooals Kaïn die eens moet vernomen hebben, maar zooals Abraham bv. en zooals Mozes.... Welk een voorregt! En hoe was 't mogelijk dat Isrel toch nog ongehoorzaam was.

En die Elia, dat was een kerel. Geheel alleen Jehova's eer en heiligen naam te handhaven tegenover drie honderd Baälspriesters. Dat was sterk.

Evenzoo zijn Jesaja, Jeremia, Daniël de mannen, wien de jeugdige bijbellezers hun gloeiend geestdriftig hart onvoorwaardelijk schenken. Van Demosthenes mag 't hun helderder zijn, hoe hij geheel Athene deed beven door zijn felle redevoeringen tegen den schepter van Macedonie, - hier gevoelen zij een wonderbare beving, want die bijbelsche mannen *voorspellen!* Zie, dat zegt meer. Demosthenes, Socrates,

de oude Cato, Cicero, - die allen zeiden ronduit hoe het was - en dat was moedig en edel - maar deze hier - zij zeggen hoe het wezen zal! Hierop sidderen zij naar de maat van het geheimvolle, heilige, onbegrepene.

En bij Jezus? 'Hij ging te midden van hen door en niet een hunner durfde hem aanraken.' Zwijgend zien zij elkander aan met de vraag op de lippen: 'Hoe kwam het dat zij de steenen niet op hem wierpen, die zij in de hand hadden gegrepen?' Maar zij spreken de vraag niet uit en zien in hun verbeelding den magtigen man te midden van de beleedigers ongedeerd voorbijgaan met opgeheven hoofde maar zonder hoogmoed, - de menigte beheerschende maar zonder heerschzucht; hen ditmaal streng aanziende maar met het hart vol menschenmin.... Zij zijn verbijsterd - gelijk de schare die om Jezus stond.

Wat ooit op het gebied der opvoeding worde ondernomen, men rake deze beginselen van heilige geestdrift nooit aan! Toch reeds zoo vroeg en menigmaal zoo streng wordt de jongeling aan zijn optimisme ontscheurd - de wereld is vaak zoo hard: het zij zoo; zij doet hem opschrikken en nog menigmaal krijgt hij dat gevoel van een nat pak in een bijt, - maar als hij daarbij slechts op bovengezegde wijze de koerant en den bijbel blijft lezen, dan zijn wij gerust voor hem. Ingeënt is hem daarmede in het bloed onvergankelijke eerbied voor het goede. Dreig hem dan, noordpoolwereld van vormen, dreig hem met uw stelsels en gareelen - de idealen zijner jeugd verlaten hem niet en behouden hem zeker. Velen hebben ook de godsdienst naar de beurs verplaatst, pilaar No. 3, onbekend met die heilige doorvaart door het bloed van den invloed des ideaals: als Moses Primrose, maar niet zoo onschuldig, zullen zij eenmaal beschaamd staan over hetgeen zij van de markt naar hun stal zullen terugbrengen. Ik bid voor hen om dat rijke 1-17, dat zij met al zijn vreugd en idealen hebben verspild.

Wat verder onder het jonge volk de aandacht zeer kan spannen, ja waardoor het ook in verrukking gebragt wordt - is het tooneel. Dit behaagt aan de jeugdige wereldburgers in alle vormen. De tooverlantaarn en de chinesche schimmen hebben tot portaal gestrekt. Polichinel heeft hen verder geleid; heeft hen ongemerkt, onder hevige debatten en gevechten, in de volle tooneelwereld binnengesmokkeld. Carré, Crosso, Dassi zijn voor hen geheimzinnige grootheden, niet van deze wereld. Wat er in hun toovertenten geschiedt, gaat het menschelijke zelfs te boven. Sprong op sprong is voor hen vuurpijl op vuurpijl; iedere kwinkslag werkt op hun ligtbewogen gemoed veel sterker dan attisch zout. Zij springen op van de plaats, waar zij zitten, of proesten het uit van 't lachen bij alle gezegden en kapriolen der clowns, en ballen de vuisten van spanning bij een stouten gymnastischen kunstgreep, die stuk voor stuk in hun oog salto mortale zijn. Dan hebt gij daar *de lustige vagebonden.* De jongeluî doen niets dan lachen, zacht en luid, gebonden en ongebonden, al naar

de gegeven voorbeelden, of staan verbaasd, dat er nog zooveel kwade streken onder hen onbekend gebleven waren. Daar hebt gij *het glazen muiltje*, *de schoone slaapster* en tt. qq. Welk een afwisseling van vergezigten, wat al schoonheid en pracht! Indien er gedacht wordt over den toovenaar, die dit alles uit de duizend-en-een-nacht op de planken bragt, dan zien zij in den geest W.N. Peypers op de wolken.

Dit tijdperk van 's menschen leven eindelijk is arkadisch.

De maatschappij, zoo gewoon haar eigen grondslagen te ontkennen, zoo gewoon haar beginselen te verloochenen, heeft haar 1-17 vergeten, anders zou de maatschappij zoo niet doen. Daar zijn vele dwaze paedagogen, die toch vooral de geslachten scheiden op de scholen, maar zij hebben 1-17 niet genoten, anders zouden zij dat niet doen. Die zijn in ééns zoo wijs geworden en hebben waarschijnlijk dat tijdperk met de luchtpost afgelegd. Het is in deze, alsof de samenleving met zekeren hartstogt haar eigen historie verzaakt of die beschouwt als een gestolen ding - als iets, dat haar oneer zal aandoen. Maar vergeefs, o maatschappij! De stenografen, die gij in uw nieuwsgierigheid gekweekt hebt, zijn u te handig af: zij geven u ook veel nieuwtjes, maar nu en dan ook verpozen zij zich met wat ouds - uw jeugd van 1-17 bv. - in kortschrift weêr te geven.

De meisjes bakken er niet alleen de kostelijkste broodjes van zand, maar zij berispen door leer en voorbeeld den tragen jongen, die het aan bakstof laat ontbreken. Daar ginder, ver op den achtergrond van den heuveltop 17 gezien, springen zij touwtje, en de jongens en meisjes, kleine kleuters allemaal, lossen elkaâr in het draaien en springen eerlijk af.

Iets meer naar boven zijn zij in het bosch bij het dorp en dwalen uiteen en zoeken bessen, bloempjes, bramen; een kleine knaap huilt als een piepjong wolfje, hij is het spoor bijster; daar komt geritsel op het huilertje af, wild slaan de takken tegen elkaâr, bladeren vliegen naar beneden; de vogels zijn opgeschrikt; een vlugt patrijzen maakt een rumoer als een watermolen bij een hevigen wind; - 't is toch maar een kleine meid, die daar nu haar verwilderd hoofdje uit het hout naar den verdwaalde uitstrekt. Zij pakt hem en kust hem hevig en zegt:

'Kom, huil niet meer, ga maar gauw meê, wij zijn dadelijk bij de anderen! Ik weet den weg.' Zij weet den weg, het handige maar ook liefderijke kind; zie, hoe snel zij met hem door het kreupelhout en de struiken jaagt, en den verloren, hijgenden dreumes terugvoert en hem een braampje of zeven geeft in zijn bevend petje, dat hem als een tafeltje op haar schoot wordt vóórgezet. Welk een rijkdom van vertrouwen en erkentelijkheid, als de kleine knaap in haar lokjes woelt en overal om haar hoofd heen kust!

Nog iets verder naar voren zit een groep van knapen en meisjes in huis met boeken en legdoozen. Een is er bezig met een tafereel uit

de geschiedenis van Schotland. 't Is een flinke knaap, - hem wordt nu de les overhoord door een meisje. Hij mist geen vraag, hoe slim zij wenden mag. Teleurgesteld door zooveel knapheid, slaat zij troosteloos het boek digt maar zegt eensklaps, dat zij iets er van weet, wat hij niet weet. ‘Dat kan best wezen, zegt hij goedig, vraag op maar, mits over Maria Stuart.’

‘Waar vindt ge iets dergelijks in de geschiedenis van Israël?’

‘Bij Saul, zegt hij ondeugend en gevat; David met de harp, gelijk hier David met de cither.’

‘En wie loonde de muziek beter, Saul of Stuart?’

Hij zit er een oogenblik voor; zij ziet hem zoo vast aan als een valk, want daar ligt het boek, waarin hij niet meer kijken mag. Zij maakt dadelijk gebruik van zijn positie en schrijft haastig met potlood:

‘Saul stond zijn hofzanger naar het leven; Stuart beschermde haar David. Saul was meer krijgsman dan kunstenaar en bovendien half gek; Stuart was een gevoelvolle vrouw, die zelf verzen maakte. Saul verloor, al luisterende naar de muziek een koningrijk; Stuart....’

Hij ziet over haar schouder dat zij er over denken moet en fluks krabbelt hij met haar eigen hand het woordje *ook* er bij.

Zij zijn het nu samen eens, maar de jonge heer bedankt haar toch.

Inderdaad behoeft men dan ook niet tot de fabelleer of tot arkadidische droomerijen van dichters zijn toevlugt te nemen, om overtuigd te zijn van het reine leven der jeugd. Zij geeft een beschamende les aan dezulken, die alleen in den onmondigen staat der vrouw het heil der samenleving zien. Immers reeds in den prillen levenstijd zoekt het meisje, zoo in de les als in haar spelen, het liefst bescherming bij den knaap, die haar waardeert.

XVIII.

‘Theseus wist de liefde te winnen van Ariadne, de dochter des kretenser konings, die iedere negen jaar zeven Atheensche jongelingen en zeven Atheensche maagden als belasting opeischte. Ditmaal onder de slagtoffers, gevoelde de sterke, levenslustige Theseus weinig lust, zoo vroeg te sterven. Had hij niet reeds vóór zijn zeventiende jaar van zijn vader, koning Aegeus, diens zwaard en een paar sandalen gekregen, door die onder een zwaren rotssteen weg te nemen? Hij deelde Ariadne heimelijk mede, dat hij den stier, den Minotauros, die hem en zijn lotgenooten moest verslinden, wilde dooden. De prinses geloofde wel, dat de sterke, geoefende en vermetele jongeling het dier zou dooden, maar hoe zou hij uit het labyrinth komen?... Zij beminde hem echter en gaf hem een kluwen garen mede, waarvan zij het einde aan den ingang vastknoopte. Hij versloeg het monster; vond den terugweg, voerde Ariadne meê als bruid en...’

Welk een oud sprookje!

Ik beken dit, jongeling van achttien jaar, maar daarom geen uitgediende sprook; Ze is een der vele immortellen uit de grieksche fabelleer. De liefde van Ariadne, haar raad en bijstand bevestigen welsprekend de beteekenis der vrouw in het leven. Hebben wij op dezen leeftijd in zooveel opzigten Theseus tot voorbeeld te nemen, niet het minst in zijn gang tot den Minotaurus, in zijn liefde voor Ariadne.

Hoevelen onzer staan op hun achttiende jaar eensklaps alleen in de wereld, zonder dat wij van haar weten, dat zij een labyrinth is. Hoezeer hebben wij behoefte aan een Ariadne en een kluwen!

Daar ligt de wereld voor ons met alles wat zij begeerlijks en verrassends heeft. Wij weten niet te onderscheiden. De eerste de beste dichter, die den triomf der wolken zingt, wikkelt ons in het voorwerp zijner zangen, ons het weinigje licht ontnemende, dat we uit onszelven bezitten mogten. Zijn wij zelf dichter, dan loopen wij nog grooter gevaar. Wij worden mager en droevig van de maan en de schemering; het vrolijke, het edele der wereld gaat ons achter den rug voorbij en neemt den gulden leeftijd mede, - heel snel, want niets veroudert den mensch zoo snel als de nachtlucht en slootkanten.

Daar komt een dichter en prijst het leven van straat- en woudroovers boven al: Marsch, meê in dat vrije leven, - in dat groote nachtkwartier der vrije lucht, dat is heerlijk! Men behoeft niet te arbeiden in de benauwde lokalen van kantoor of school of werkplaats: o neen, men schiet een reiziger dood en kleedt hem uit en leeft van den welgevulden buidel, die zulk een dwaze bestemming had. Karel Moor is zijn lust; het bestendig onderwerp zijner droomen; voor heele maanden levens zijn ideaal. Ik noem den jongeling een Herkules, een Periphetesdooder, die deze verbeeldingswereld met haar aanlokkelijke doodslag- en gelagfeesten overwint. Maar daar spookt hem nog meer in het brein. Nadat hij tot inkeer is gekomen aangaande de roovers, en heeft ingezien dat zulk een leven tot niets leidt dan verderf, krijgt hij het met den zeeroover en Lara te kwaad. ‘List, 't is the bugle!’ dat dringt hem door de ziel al is het dan de bel van een kaperschip. ‘She rose, she sprung - she clung to his embrace!’ dat vergeet hij nimmermeer al is het dan de omhelzing van een zeerooversbruid. Zooveel liefde, zooveel edele gevoelens bij menschen van dat beroep - dit doet hem twijfelen aan de ondeugd dier menschen. Hij zou ook wel zeeroover willen zijn op die wijze. Zoo zijn ook Zigeuners zijn vrinden, gelijk de geheele geschiedenis des troebadoers hem wegsleept. Zijn vijanden zijn nog altoos dienders en kommiezen; de eersten vreest hij niet maar hij veracht ze en loopt ze bij alle gunstige gelegenheden omver; de laatsten behandelt hij met een hoog medelijden. Maar wil hij heden een inbreker verlossen uit diendershanden, morgen zal hij den grootsten boef van zijn tijd opwachten om hem een pak ransel te geven voor den diefstal van de eenige koe van een weduwvrouw. Ieder oogenblik is zijn ontferming, zijn toorn, zijn vroomheid, zijn zin voor

avonturen gaandegemaakt. Hij kan dat gemoed niet in zijn bedding houden, het kookt elk oogenblik. Hij zal daarom eens gaan wandelen, maar wacht tot het letterlijk stormt; het gehuil van den wind, de buitelingen van het woeste element behagen hem en zijn gemoed buitelt naar hartelust meê; de boomen kraken; de kruinen tuimelen er splijtend en piepend af.....

'Holla, ho! roept hij, haal mij ook eens door, lustige, grillige wind!'

De storm nijpt soms het gansche bosch ineen, dat het kermt; dan laat hij weêr alles op eenmaal los en een groote, sterke boom ploft over het lagere hout neder met wortel en tak: hij werd in de helsche omhelzing losgezogen, de reus; wijl hij de grootste was, wilde hij den storm bezweren en werd geveld. Zoo valt Aeolus in zijn woestheid aarde en wolken beurtelings aan en scheurt ze los en smijt ze in brokken door de lucht en op den grond. En de achttienjarige, die nog geen zoo trouw beeld aanschouwd had van den toestand zijns gemoeds, laat onder 't razen van den storm zijn lied weêrgalmen.

En gevoelt zich werkelijk verligt.

Zoo heeft hij steeds een lied, maar meestal een hartstogtelijk lied. Helmers is zijn man; hij vraagt niet of de onweêrswoorden van dien Amsterdamschen metselaar van kalk blijken als ze gedroogd zijn, - 't zijn onweêrswoorden en zij teekenen. In 't algemeen zijn dezulken, die stelligerwijze spreken en schrijven, toongevers voor hem. Weg met twijfelaars, weg met voorzigtigen, weg met zifters, schifters en concilianten.

Zoo'n kolenbrandersklub, ha, dat moet een voorregt zijn, zoo'n lidmaatschap!...

Daar is welligt geen jongen van achttien jaar in geheel Europa, die niet eens Zouaaf heeft willen zijn of Garibaldist of Fenian of Cabstriker of iets oproerigs van dien aard. Niet om het *fidei et virtutis*, waarom hij hartelijk lacht; niet om een rood hemd; niet om buit; niet om een aandeel in het koetsiersfonds; volstrekt ter wereld niet om een of andere streeling van zinnen, maar om het avontuur. Reeds de vereeniging van opgemelde vier beroepen in één brein, - en alle vier zoo tijdelijk als een efemeride ooit was, - bewijst het avontuurlijke der begeerte.

Verbeeld u, in een rood hemd bij een rood vuur om een rood stuk paardenvleesch bij de roode lucht van den zonsondergang in de calabrische gebergten!

Verbeeld u, ten strijde te trekken voor den opvolger van Petrus zelf, met een knuppel in de hand en de meestkleurige uniform aan!

Verbeeld u, als Fenian in 't geheim niets minder omver te gooien dan Gladstone en de engelsche kroon!

Verbeeld u, als Cabstriker geheel de wereld te dwingen te voet te reizen gelijk hijzelf: Fenian-Cabstriker-Garibaldist-Zouaaf!

Is 't niet een lust? Zou er één knaap zijn, die hem niet heeft gekend - als men de Christelijke jongelingsvereenigingen uitzondert? Ik geloof het niet en ik hoop het niet. Wij schatten hen hoog en hebben hen lief als de hoop des vaderlands, als de aanstaande landsregering. Het geheel is woest, een chaos; de stoffen zijn als vuur en lava en liggen verward dooreen en kunnen elk oogenblik ontvlammen en zullen gewis ontvlammen. Zij hebben gedweept met het uitvaagsel der wereld; zij hebben gehaakt naar een toestand, die geen ander regt geeft dan om uitgestooten te worden, - maar onder dat alles zij een grond; de grond van het godsdienstig karakter. Dat doet eenmaal het wildst gemoed in zijn bedding wederkeeren, daar het de adeldom van iederen leeftijd is. Luistert, opvoeders! naar de luchtkasteelen der achttienjarige jongelingschap - helpt bouwen ook; hoort naar haar dolste wenschen en ondenkbaarste avonturen, maar laat er den zegen van het edel karakter, het godsdienstig element, niet aan ontbreken.

XIX.

Waar dwaalt zoo'n knaap al heen? Zijn verbeelding, en soms zijn verbeelding niet alleen, voert hem verre. Sommige kooplieden klagen over de negentienjarigen van hun tijd en meenen, dat zij onoplettende, vlugtige, wilde, onhandige, vergeetachtige, lompe, ongehoorzame, ondankbare, verkwistende, slordige vlegels zijn; dat zij beter als dierentemmer of als Gerard's en Aimard's knapzakdrager zouden dienst doen, dan op hun kantoor.

Waarom verwonderen de kooplieden zich niet veeleer, als die heeren nu en dan nog iets goeds uitvoeren? Dat zij onder hun dak of aan de gewijde lessenaar geen oproermakers, omwentelaars, democraten, barikadeurs hebben zitten?...

Want de volwassenen der aarde, de zoogenaamde meerderjarigen, vergeten, of denken er niet aan, dat de negentienjarige zulk een droevig denkbeeld moet erlangen van die groote menschen, - die zich bv. ten getale van miljoenen laten beheerschen door één zwak vat, - die zich ten getale van tienduizenden ter slagtbank laten voeren. Dit kan zijn eerbied voor de maatschappij niet verhoogen, veel minder zijn tuimelgeest bedwingen, die veeleer nog meer tuimelend en zwijmelend met sardonischen lach de samenleving binnenstormt. Weg koningen, weg knoeiers van staatslieden, weg alleenheerschappij van elke soort! welkom republiek in alle dingen! Weg met wat men volk noemt en waarachter de heerschzuchtige diplomaat zich maskert met de beste bedoelingen om het te beter te kunnen jukken. Volk! wat doet het volk en wat is ‘volk’? Het volk zou pestbuilen kroonen, met lauweren omgeven en er voor kruipen; den edelsten man ter wereld zou het kruisigen, als het dit bij drank en spel werd wijsgemaakt. 't Is een fantoom, waarop de eergierige, heerschzuchtige volksmenner door de

samenleving rent en doet, wat hij verkiest. Of heeft niet het Spaansche 'volk' op den 14^{den} Mei 1814 Ferdinand, zijn beul, jubelend binnengehaald - dien Bourbon, die als de inktvisch de zee om hem henen, den ganschen iberischen atmosfeer heeft bedorven? Heeft het nu niet weder een vreemdeling binnengehaald op het zelfde oogenblik, dat het een waar vaderlander, een helderdenkenden, karakteristieken Spanjaard, Don Juan Prim, vermoordde. Zwijg van 'volk' roept de negentienjarige jongeling uit, 'en toon mij mannen, individuën van vleesch en geest. Zwijg van volk, dat heden een von Bismarck wil doodschieten omdat zijn slangenaard door enkelen is doorgrond, - maar hem morgen toejuicht omdat hij met bloedigen glans duizenden uit hun midden laat dooden. Zwijg van volk, dat heden met millioenentallen een keizer op het schild heft en zegepralend rondvoert en morgen tot de ontdekking komt, dat hij een ellendeling is, die met zijn gansch gebroed hoe eerder hoe beter van de aarde verdelgd moet worden.

'Maar vooral zwijg van koningen, van alleenheerschers,' roept hij uit. 'Te vroeg heeft Frankrijk de doodstraf afgeschaft: één moet er nog teregtgesteld worden door de republiek: Napoleon III.

Te vroeg heeft Pruisen de doodstraf als wet gehandhaafd, anders had het de brutaalste wetschenders kunnen vatten: het ellendig rot in zijn hoofdkwartier; of heeft de hoofdmoordenaar zelf niet gezegd, dat wie doodslag begaat, met den dood gestraft moet kunnen worden?'

Maar er moet nog meer weg volgens het negentienjarig Europa.

Iberië is nu tamelijk zuiver, zeiden de dagbladen destijds, en *als* de hoofdleiders der omwenteling het eens blijven, inziende dat de eenhoofdige regering niet op eenmaal moet afgeschaft worden, dan is voor Spanje een tijdperk van vrij en beter leven aangebroken.

Die koerantiers kunnen ook, evenals de diplomaten, zulke mooie volzinnen maken, zoodra zij maar eenmaal over een 'als' heen zijn. Kluchtig is het te zien, hoe weinig zij van den lezer meer vergen, waar deze maar eenmaal '*als*' heeft goedgekeurd. 'Spanje,' roept de negentienjarige verontwaardigd uit, 'moet een republiek zijn en zal dat zijn, gelijk al die rijken, waar de voorraad van goede koningen, zelfs goede grondwettige koningen, is uitgeput gelijk in Spanje. Met welk regt wilt gij daar den monarchalen regeringsvorm voortzetten? Omdat daar ten allen tijde vlegels monarchen waren? Gij kunt edele vorstenhuizen in Europa noemen - maar ook vorstentelgen? Monstert de thans regerende vorsten in Europa - maar onafhankelijk en billijk en naar den maatstaf der 19de eeuw. Durft daarna eens tot den uitslag: "redelijk" komen. Durft eens zeggen, dat 200 à 250 millioen Europeanen "redelijk" geregeerd worden - door een dozijn monarchen. Durft eens beweren, dat er een goede verhouding heerscht tusschen de kracht der maatschappij en de magt der koningen.'

En bij de staatkunde, in zijn eigen vaderland sinds 1813 gevolgd, kookt zijn bloed. Het bruischt en beeft hem van binnen als hij ver-

neemt, hoe verkeerd Europa in 1815 werd verdeeld en hoe daarvan het natuurlijk gevolg was, dat een Willem I een volkje van 6 millioen niet kon regeren en de Nederlandsche staatsmagt, voor altoos welligt, in het jaar 1831 knakte. Dientengevolge sukkelen wij nu voort met koloniën, die ons zoo langer zoo meer te magtig worden naarmate het moederland de nationale krachten gaan begeven.

Ouden van dagen halen welligt de schouders op over den staatshervormer van negentien jaar. Hij is onstuimig, dat is waar en vooreerst zal hij wel niet tot volksvertegenwoordiger worden verkozen. Maar in het 'liberale' Nederland heeft hij er aanspraak op te worden gehoord; het burgerbewustzijn leeft in hem en zal gestalte krijgen, wanneer niet de vermoeienis van het maatschappelijk leven ook hem straks overmeestert en hem doet zwijgen. En waarom zou hij zich niet van het eene op het andere werpen, nu, wijl het nog zijn kapellentijd is? Straks komt de ernst, de zorg des levens en zijn edele drift voor regt en vrijheid wordt in boeien geklonken. Nu is hij vrij en moedig; nu is hij in het hart van zijn don Quichottentijd; nu kan hij zich nog ongedeerd bewegen. Hij maakt daar een ruim gebruik van, zegt wat er scheef is, en tracht het dadelijk - schoon vaak vergeefs - regt te zetten. Ach, mogt dit loffelijk streven wat kunnen voortduren, dan, geloof ik, zouden geen kafferveten het oude Europa vernederen en zijn grijze haren doen te berge rijzen door wreede tooneelen, bedreven door menschen, beneden het gedierte des wouds, dat toch *eenmaal* verzadigd is. Mogt het negentienjarig woelen van dit gehalte zich voortplanten door de samenleving - er ware zeker niet minder adeldom, stellig meer liefde onder de menschen.

XX.

'Wij gingen opwaarts, zegt Dante; en reeds de eerste der trappen was zulk schitterend gepolijst wit marmer, dat ik er mij in spiegelen kon, geheel zooals ik ben.'

Deze ontmoeting wensch ik u toe, twintigjarig jongeling! en als gij dan uzelven ziet, zooals gij zijt, vergeet dan die weêrspiegeling nooit. Gij zijt in een tijdperk van verbazende knapheid, groote geleerdheid, onwederstaanbaarheid, ook in die van onbegrensd zelfbehagen. Indien gij dit erkent, zoo kan u later het genot van een glimlach over uw volmaaktheid van heden niet ontgaan. Het is onder anderen een weldadigheid der photographie, dat zij dit tijdperk meestal onberispelijk konterfeit, - gelijk de trappen uit Dante's reize. Gij, die het voorregt hebt, student te zijn, gij meent welligt dat dit het portret van een ondermeester is, maar zie digt om u heen en overtuig u dat het minstens partijdig is, de volmaaktheid onder één gilde te willen houden en het uwe van het voorregt uit te sluiten. Want een voorregt is het. Wie zich nooit eens volmaakt heeft gevoeld, die kent

de weelde van het bluffen, de zoetigheid der twintig jaar niet voor hem is de wellust van alles aftekeuren een gesloten paradijs en de verheerlijking door bovenbedoelden glimlach is voor hem derhalve niet weggelegd.

'Slechten smaak hebt gij, o volwassen menschdom! dus roept hij uit, in uw dagbladlitteratuur, en het is uw geluk, dat ik vader Stuart Mill niet ongehoorzaam ben en dus de regten en de groote waarde der minderheid erken - anders zou ik u *allen* voor smakelooze grootheden houden. Spreken niet het Dagblad en Asmodée het zelfde Idioom en zijn zij niet kinderen van het zelfde huis - en wordt nogtans het eerste niet onder de patricische kleinen geleerd en het laatste door hun vaderen veracht? Wanneer zult gij oordeel des onderscheids erlangen en het ware boven het valsche, het reine boven het onreine, het schoone boven het wanstaltige verkiezen?

En wanneer, o wanneer zult gij mij en mijn makkers toch eens gaan opleiden in de politieke geloofsovertuiging, dat onze nationale grootheid langzamerhand wegsterft tegen den muur van 1832, dat deze muur moet vallen en met hem alle de handfesten van Willem den Eerste, Koning der Nederlanden, die, helaas! al te goed zich op het heden - het heden van Vader Willem I - en *volstrekt niet* zich op het toekomende scheen te verstaan?'

'De verregaande vereering van het administratieve papier neemt met ieder nieuw ministerie, d.w.z. jaarlijks, vreeselijk toe. Tabellen en modellen worden vastgesteld, en mis of raak, anakronisme al of niet, men heeft ze maar blindelings te volgen en men klimt in het oude Europa tot het toppunt van administratieve heerlijkheid. Vooral aan de papieren modellen kan ik zien, Europa, dat gij oud wordt; het doet mij denken zelfs aan zekere curatele. Ik zou liever zien, dat een staat geregeerd werd zonder papier: ik begin de zaken al meer en meer te wantrouwen; want diplomaten zijn ellendelingen - maar hun papieren vertegenwoordigers zijn beneden dat. Het papier is de ondergang der wereld.'

'Dat onze teekenaars - den eenigen Rochussen en een enkelen anderen uitgezonderd - zoover achterstaan bij die van menig geillustreerd weekblad uit den vreemde (bv. bij die van het Journal d'Education et de Récréation; le Tour du Monde, enz.), - dat de schilder van zooveel verdienstelijke stukken als de heer Burgers is, in het teekenen van prentjes zulke ongelukkige fouten maken kan, is hoogstwaarschijnlijk aan niets anders te wijten dan hieraan, dat het land, waarin het Nederlandsch magazijn moest sterven en het humoristisch album blijft leven!, - aan deze kunst zoo weinig werk verschaft.' Hartelijk dank, mijnheer Gorter! Gij hebt daar een nationale ramp bij de leelijke vlerk. Houd ze vast! Maar, vragen wij, welk denkbeeld heeft zoo'n uitgever van het Humoristisch album van zijn land en volk? dan luidt het antwoord: het regte denkbeeld, want hij verkoopt

er veel van, hoewel het de natie met lafheden als overgiet, - en levert er zelfs nog een ‘hollandsch’ *journal pour rire* bij, zonder dat hij tot heden gedwongen is, den titel te veranderen of het plagiaat voor anderen dan zichzelven te verantwoorden. Nu is deze heer-uitgever-zelf nog al geestig; met het aplomb van een clown verklaart hij, zonder deswege de Letterkunde te raadplegen, den heer George, den heer redacteur, voor een auteur van gevestigden roem, een clownerie, waarvoor gezegde George hem zeker den een of anderen dag zwaar zal doen boeten, - voorzoover een uitgever en boekverkooper van dat allooi het waard is.’

‘Onze letterkunde, en met name onze romanpoëzie, is tegenwoordig bijna tot nul gedaald. Daar is straks geen romanheldin meer in Nederland te vinden, en de romanhelden, die daar gevonden worden, zijn als een Philip van Erlen, zonder ziel, zonder eenig excelsior.

Ieder schrijft novellen, - vormlooze, geestelooze vertelsels, die men de litteratuur der onnoozelheid zou noemen, indien zij niet zoo akelig erotisch waren.’

Aldus gaat de twintigjarige voort; hij laat aan niets regt van bestaan en houdt in de wereld niets anders over dan zijn eigen volmaakt persoon.

XXI.

Eerbied voor God en de vrouw, - ziedaar wat wij den jongeling in zijn waan toewenschen. Gelijk Theseus zonder Ariadne (wij komen zonder schroom op deze zinrijke fabel terug) den dood zou gevonden hebben in de kaken van den Minotaurus, zoo zou de jongeling in zijn verder leven ongelukkig zijn, indien hij zich niet als gindsche koningszoon, met den moed, dien de zedelijkheid schenkt, tot de vrouw durfde wenden. Dante, de man, door wien de middeleeuwen ophouden, de ijzeren eeuwen te zijn, de groote kunstenaar, de priester der wetenschap, de stoute ridder van het zelfbedwang, de florentijnsche zon, wier licht tot ver over Alpen en Karpaten drong, Dante plaatste de vrouw boven alles: Beatrix was haar naam. BEATA VIRGO: zoo heette ook de groote beschermvrouw der kerk. Zij, die gelukkig maakt. Van dichters, schilders en toonkunstenaars was zij ten allen tijde het ideaal, onder allerlei vormen en namen. ‘Ginds is de poort’ (waar zij de wacht houdt) zegt Dante; ‘moge die vrouw uw schreden leiden tot uw heil!’

In het voorwaartsgedrang van den tegenwoordigen tijd wordt dit ideaal in de opleiding der jongelingschap verwaarloosd. Daar zijn lieden, die altijd maar spreken van vooruitgang, maar als zij met behulp van knieën en ellebogen naar voren zijn gedrongen, zien zij verlegen om en vragen stom aan de menigte, die hen blindelings volgt: ‘waarheen?’ Zijn deze lieden, pierrots des vooruitgangs, met hun idio-

tisch gezigt in het verleden en in de toekomst, zijn zij de leiders des volks?

Terug met hen in de eerste eeuw der Christelijke kerk of in de dertiende, Dante's eeuw! Dat zij daar de wording aanschouwen dier groote, magtige verbindtenis, *de kerk* of die harer overzetting in den toon des tijds door Dante, en hooren welke stemvork hij daartoe smeedde, welken diapason hij daarvoor bestemde. De mensch moet de dingen zien worden om ze lieftehebben. Zoo is het met de magt der vrouw.

De droomen der jeugd gaan voorbij met haar leeftijd en keeren niet dan in onschuldige, vaak weldadige herinnering weder. De wijsheid der jongelingen verdwijnt, als de nevel voor de middagzon, voor hun eigen krachtiger mannelijker denken; de gouden draden geven nog op een afstand genoegen, gelijk alle eigen maaksel, niemand zal dit wraken, die ooit zelf iets wrocht en die alleen heeft regt van spreken. Hun geleerde samenspraken, hun saamgezworen voornemens de maatschappij te beladderen, te bestormen, in te nemen of als een pannekoek om te gooien - duiken als de konsulten van Rehabeam in de vergetelheid weg en laten niets na dan eenig schuim van beiersch bier. Zij houden zittingen en raadslagen als wijlen de amphiktionen - maar bij het eerste kraaien van den haan stuiven zij uiteen en zetten zich leergierig neder op de schoolbanken des levens. De onderwijzers der volwassenen, der meerderjarigen zien toe, dat den jongeling bij al deze woelingen godsdienst in het bloed zij gegoten; dat hij eerbied bezitte voor de vrouwelijke leiding die hem wacht. Heeft hij dit ideaal voor oogen, zoo komt het ranke, vlugge vaartuig zijner wilde maar onbedorven ziel nog teregt, nog in veilige haven of ten anker in kalme zee; zoo niet, ziet toe, of het gebeurt voor uw oogen, dat hij in deze woelingen en tooverkringen vergaat. Een ander is de jongeling, die als zoodanig op zijn eigenaardige wijze ronddoolt op zijn eigen terrein, - een ander is zulkeen, die strooptogten waagt op het gebied der mannen. Deze laatste immers bezit nevens de ondeugden die vergeven worden, dat gemis van ideaal door Dante aangewezen, dat niet vergeven kan worden maar slechts streng gestraft. Wie dit ideaal zich niet heeft gesteld, eerbiedigt noch de goddelijke, noch de wereldlijke magt. Hij heeft den sleutel verloren of nooit bezeten, die alleen tot de samenleving den toegang opent. Hem gaat de algemeene amnestie van de maatschappij jegens haar aannemelingen voorbij. Hij is de verrader bij uitnemendheid, de kanker van zijn reisgezelschap. Het lot van Ephialtes zal dat van dezen jongeling zijn. Ziet dan toe, onderwijzers, dat dezulken tot de zeldzaamheden behooren.

Hoe doet gij dit? Daar is een eenvoudige weg - maar hij wordt hoe langer zoo minder betreden, - waarschijnlijk omdat hij zoo eenvoudig is. - Gebed is de naam van het miskende pad. Dan, wanneer gij bidt, ouders! heeft uw zoon van 21 jaar, die alles afkeurt en nogtans over alles in het onzekere verkeert, eerbied voor u.

Uw zelfstandig opgaan voor het aangezigt Gods, met uw eigen zielsbezwaren, - met uw eigen blij en dankbaar hart, - dat behaagt hem. Die aanblik verruimt zijn gemoed. Getuige te zijn van uw zielskracht - want bidden is krachtsbetoon - maakt hem sterk en geeft hem tevens gezonder, edeler denkbeelden aangaande het leven der meerderjarigen. Met eigen oogen ziende de zorgen zijner moeder; den strijd zijns vaders; de moederlijke kracht bij hulpbetoon aan zijn vader of aan de kinderen; haar tegenwoordigheid van geest en wakker beraad in tijden van tegenspoed, die ieder huisgezin treft, - wordt zijn gemoed vervuld met liefde en vertrouwen; het wordt vooral vervuld met eerbied voor het vrouwelijk vermogen. Wel dezen gelukkigen zoon! Een Beatrix zal eens zjjn deel zijn. Maar wat is dat tegenwoordig? Gebed? De band die vader, moeder en kinderen onderling verbindt en met God? Die aan het patriarchale leven der vroegste tijden in den verhevensten vorm de wedergeboorte schenkt?

Of is 't een dubbeltje in het kerkezakje? Een penning in de bus des kerkportaals? Een uiterlijk offer.... Gebed! Welk een idiotisme! Welk een schromelijk verzuim van het: *go-ahead!*

Hoe menigeen ziet reeds in eigen huiselijken kring, noch de moeder, noch het gebed gewaardeerd. Gij, droomer van het gebed, roept die knaap later, - gij dweeper met de voortreffelijkheid der vrouw, ik zal u anders leeren! Tachtig ten honderd, beschouwen dezulken de groote maatschappij als een tempel van Milytta. Zij werpen de vrouwen het offergeld in den schoot en gaan met haar ten dans. In die sferen leeren zij de vrouw ten diepste verachten. Zij maken zich omtrent haar een wijze van beschouwen, denken en handelen eigen, die hen straks onvatbaar maakt voor hetgeen goed en schoon is. Wat zou dat wezen eerbied voor de vrouw, ontwikkeling van het schoonheidsgevoel, wat anders dan de bruiloft van den zieken jongeling?... Neen, zij zijn gezond. Zij kennen de vrouw beter en hun kennis neemt toe met elken schop, dien zij haar geven.

Hoort gij dat, menschenvriend? Zie, een schoone, jonge vrouw in de lagere standen, wordt meer en meer uitzondering. 't Is niet genoeg, dat die standen arbeiden moeten, maar zij moeten ontberen. Ik zie ze dagelijks de vrouwen des volks en beschouw haar als het beklagelijk voorwerp van den terugslag der oneerbiedigheid jegens vrouw en gebed, straks besproken. Gij ziet bv. in uw nabijheid een vrouw staan, een arbeidster; zij roept een kind uit de verte toe; dat kind kan twee jaar oud zijn, en uw eerste indruk is, dat de vrouw zijn grootjen zijn moet. Maar het kind roept: ‘ja, moêtje! wachten moêtje!’ Zij is dus de moeder. Maar 't is niet onmogelijk, dat een kind van twee jaar een moeder heeft van veertig à vijftig jaar, gelijk de vrouw zich laat schatten. Nu daar komt een jonge vent aan; hij groet vrouw en kind als de zijnen en later blijkt u tevens, dat de man acht en twintig en de vrouw een maand jonger dan haar man is.

Gij verbaast u? Dit voorbeeld is regel. Van arbeid mag de kloekste vrouw des avonds wel moê zijn - maar deze bv. werkt niet en kon frisch zijn, daar zij mooi was geweest. Maar die zwijmel der jonge jaren! die lust voor het lieve dansen en de viool! Noch de dans, noch de viool kan nogtans een meisje verflensen of verfletsen, noch het vrolijke omspringen in de openbare vreugde; zoo teêr is de jeugd niet; zoo los en dun ligt de blos der frissche meisjesjaren niet op haar lachend gelaat, dat één kermisdans dat zou wegvagen of doen verwelken....

Ziet toe, leiders der jeugd, dat die dappere jongelingen 'die zoo gezond zijn' niet het ideaal worden van die beneden de zeventien jaar. Tabak- en rumfilozofen als zij tevens zijn, redeneren zij zwaar. Zij leggen er zich op toe, dat ieder weten zou, wie zij zijn - en voor den fijnen opmerker gaat dat opzet allerminst verloren. Zij zijn voor hem de trouwe fotogrammen van hun huiselijk leven. Hij behoeft er enkel maar voor een poos zijn zintuigen aan te wagen om dit natuur-verschijnsel in zijn volle waarheid en werking te aanschouwen.

Maar laten de jongeren - al is het dan slechts met het zintuig van den Maleier, zij kunnen al haast niet minder dan dat instinct - uit den omtrek dezer oepasboomen blijven.

Chateaubriand is dood; Réné ook. Bernardin de St. Pierre is dood; Paul ook; maar het doel, dat die arkadische vertellingen beoogden, heeft nog bezieling op aarde gevonden in twintig van de honderd huisgezinnen. In die huisgezinnen wordt geloofd aan het groote aandeel, dat Danäus, de Egyptische volkplanter in het oude Griekenland, aan de grootheid van het Grieksche volk heeft gehad, omdat hij daar met vijftig dochters landde en zich durfde nederzetten onder enkel goden.

In die gezinnen wordt met onpartijdigheid opgemerkt dat er, ja een Helena was die den Trojaanschen krijg deed ontbranden, voorts een Medea en een Medecis hebben bestaan, - maar ook een Alcmene, een Judith, een Esther, een Aspasia, een Semiramis, een Cornelia. De zeven dochters van Jupiter en Mnemosyne hebben voldingend bewezen, van welken veredelenden invloed de vrouw op het leven is.

In die gezinnen wordt gezongen en gedanst, Arkadia vertoond, wat Thalia zoo goed verstond; in die gezinnen vieren de schoone kunsten haar hoogtijden als eenmaal op het Muider slot. Men vindt er Göthe en Hooft; Dante, Petrarca en Tasso; Vondel en zelfs Schopenhauer; alleen Heine wordt in die gezinnen niet aangetroffen. Men zou zeggen, niet waar? De dichter der vrouwen, de lier van het vrouwelijk schoon bij uitnemendheid. - de door Jupiter bestemde makker van Erato, en voor Euterpe als tekstenmaker onmisbaar. - Het is zoo, tot onzen diepen rouw voor zulk een parel van kunst. Zing zijn zangen, leer zijn liederen, verkeer met hem in uw ernstigste, reinste oogenblikken, mijn zoon! maar denk niet aan een kring, waar Göthe en Heine, veel minder waar Tesselschâ en Heine zouden samentreffen.

Uit deze gezinnen dan komen voort, die levenslustige, ethisch sterke knapen, die met den krachtigen, straks homerischen lach de blijde gevallen der wereld teekenen; die met hun edele maar sterke oogen, waaruit de blik van eerbiedige vrouwenvereering straalt, vertrouwen inboezemen aan de vrouw, wier trots en vreugd zij later zeker zullen zijn.

XXII.

Een namens de twee en twintigjarigen spreekt:

'Gij zegt, dat wij tijdig huwen kunnen, als wij ons eenige opofferingen willen getroosten. Maar dan hooren wij van u: gij kunt nog wel wachten; en op een anderen tijd: haast u!

Wat beteekent die dubbelzinnigheid tot ons, die zoozeer vastheid behoeven? Wachten bv. willen wij juist wel. Onze aanstaande vrouw ook wel, als zij maar van een beurt verzekerd is, wat steeds kritieker wordt, als gij zooveel jonge mannen vermoordt, oud Europa!

Wij hebben, benevens onze moedertaal, nog vele andere talen geleerd. Wat loon ontvangen wij, gehuwde polyglottes, in de stad bv. waar de plekjes grond ons zullen worden toegemeten alsof we een paar duiven waren? Waar wij dat plekje grond of lucht betalen moeten alsof wij prins of prinses Goudvink waren? Wat loon, vraag ik, zullen wij ontvangen, als wij huwen?

Lees de koerant, mijnheer! waarin u zoo iemand vraagt, en als de redakteur uw vraag goed heeft doen drukken, dan vraagt gij in de koerant, die niet voor blozen vatbaar is: "Iemand, die benevens de vier levendste talen, de noordsche, iberische en transalpijnsche spraakkunsten verstaat; dubbel, enkel en omgekeerd boekhouden kan en niet ongeneigd is, 's nachts in het kantoor te slapen op zijn beurt." Salaris 479 gulden.

Er is geen fout ingeslopen, niet waar, mijnheer? Men heeft die vier niet van twee eentjes gemaakt? Neen, zegt gij, wat zou dat voor een krankzinnige geldverkwisting zijn aan een individu, zooals ik er bij de vleet kan krijgen. Maak u niet boos, mijnheer! en ook niet ongerust, - wij komen reeds gaarne en haastig op het viertje af. Zoo op de handelskantoren, zoo bij het onderwijs, zoo op de rijkskantoren, zoo bij de notarissen, op fabrieken, enz. Wij geven de voorkeur aan de eersten, omdat daar al ligt eens een stokvisch, een flesch levertraan voor den kleinen jongen, een sigaar, een rist klontjes of uien, een pakje koffijboonen, een pijp kaneel, een bamboes overschiet.

Gij zegt welligt: er zijn wel vetter postjes bij den handel. Gij spreekt bij ervaring, maar ik ook als ik beweer, dat groote traktementen geen bewijs zijn, dat er bij kleiner traktement geen behoefte aan het huwelijksleven bestaat.

Zeg liever, mijnheer! dat gij er geen raad meer op weet, als wij met den goeden wil om een weinig gebrek te lijden er nog niet kunnen komen. Derhalve: als wij tijdig huwen, loopen wij niet slechts gevaar, met ons beiden gebrek te lijden, - maar met ieder kind, dat ons geschonken wordt, treedt er een beschuldiging tegen ons op - en wat misdeden wij?

Deze kleine omstandigheid ziet gij over het hoofd. Gij hebt spreekwoorden als: "'s menschen zin is 's menschen leven!" "Mettertijd komt Harmen in 't wambuis!" en die zijn mooi, maar niet voedzaam. En hoe meer gij filosofeert, hoe meer kleinigheden er aan 't licht komen, bv. als wij 150 gulden verwonen, waarbij maar *f* 30 belasting komt omdat wij ons behelpen willen, houden wij - gesteld dat ik eens opgeklommen ben tot *f* 550, - omstreeks acht gulden over in de week om in al de behoeften van ons huisgezin te voorzien; al spoedig welligt moeten daar drie, vier menschen van eten, terwijl wij tevens moeten zorgen, uw kantoor niet te compromitteren door onbetamelijke kleeding.

Vraag dan niet eindeloos van ons "eenige opoffering". Gij laat de zon draaien: de kleinen zwoegen voor de grooten en dat willen de kleinen wel doen, daar zij niet in verzet willen komen tegen de wereldhistorie, die duidelijk leert, dat ieder op zijn beurt dienen moet, van dit vonnis is neigens beroep; maar honger lijden is niet behoorlijk en 't is waarlijk uw eenige eisch niet. Gij hangt aan uw patronaat en aan uw brandkist, maar wij zijn niet voornemens, ons daaraan te bezondigen, daar wij onze vrijheid liefhebben en nog eenigen eerbied voor onszelven, ons door u nog gelaten. Hoe gevaarlijk voor ons het kriterium zij: tot bandeloosheid te vervallen of pal te staan, schoon schuddende en gierende van eigen gisting en branding, behalve nog wat van buiten komt, - wij zullen ons handhaven op deze hachelijke wallen.

Niet uit zuivere zedelijkheid welligt: schoon wij trotsch zijn op een gezond lichaam en een helderen geest om u te dienen.

Niet uit een zuiver godsdienstig beginsel welligt: schoon wij van onze moeder leerden bidden en dit gebed kennen, woord voor woord.

Niet uit reine liefde voor onze vrouw welligt: schoon wij zoo gaarne met haar ten altaar gingen, met haar, de liefelijkste lenteteekens op aarde.

Uit hoogmoed dan, welligt, zullen wij onzen man staan: d.i.: het hoofd bieden aan de slechte toestanden.

Toen wij de opmerking maakten, dat het verdiend worden van groote traktementen volstrekt niet de behoefte aan het huwelijksleven wegneemt bij hen, die met minder tevreden moeten zijn, bedoelden wij geenszins, de middelmatigheid te verdedigen. 't Is integendeel de bescherming, door deze van u genoten, die in de allereerste plaats regt van bestaan geeft aan ons verzet. "Wie onzer ledig zijn, moeten

uitgeschoten worden, gelijk de minister van binnenlandsche zaken met in alle opzigten hinderlijke commiezen doet. Gij vraagt meêwarig: “ach, waar moeten zij blijven?” Dit is vermomde baatzucht, mijnheer! Hen te willen aanhouden is een belangstelling die door beteren wordt betaald. Laat hen naar de koloniën gaan; of naar de nieuwe drenthsche verveeningen of naar het leger.

Ten allen tijde waren middelmatigen goede volkplanters, goede turfboeren, goede soldaten, - die zich in den vreemde zeer welig tot genie, tot fidei, tot virtuti, tot het hoogste ontwikkelden - de wereld is zeer groot en oecumenisch zijn de pauselijke legerscharen. Nu houdt gij minder “volk” over, maar wees blijde deswege. De onderkoning van Egypte heeft “volk” noodig; von Bismarck heeft “volk” noodig; maar aan uw lessenaar is geen behoefte aan “volk”. Een helder hoofd, een warm hart voor uw zaak, dat hebt u noodig; aan wetenschap, aan krachtigen, goeden wil, daaraan hebt gij behoefte; en daarin wordt voorzien door jonge mannen, die o.a. niet gebukt gaan onder den kommer van een ontijdig huwelijk en onder de stomme beschuldiging van een kind.’

XXIII.

Menige wandeling heb ik gemaakt in den aanvang der lente naar den buitensingel onzer stad, om een kastanjeboom bladeren te zien krijgen. Die wandeling mogt wel een bedevaart heeten, want ik aanbad God in de natuur in die wordende, ontluikende knoppen. Ik werd met den wondervinger Gods meer vertrouwd. Ik wist, welke van die knoppen de oudste, welke de jongste was. Als de ziel der knop tot het buitenste, nog altijd zoo kinderlijk zich vastklemmend blaadje zeide: ‘Beproef uw vleugels!’ dan zag ik de gehoorzaamheid worstelen met nietdurvigheid en de gehechtheid aan de moeder met den trots ‘alleen te prijken’; maar dan kwam een schalke zonnestraal en lispelde en besliste tusschen moeder en kind. Dit hemelsch schouwspel, zoo vol liefde, zoo vol handeling, zoo vol zin, zoo rein volgehouden, volgde ik tot aan het slot, waarin dezulken het allereerst afvielen, die zich, vóór moeders wenk, hadden gewaagd in het woelig spel der winden. Maar eindelijk waren zij allen gevallen. Het schoone drama was afgespeeld. De werkman kwam de gele, verweerde bladeren wegrijven. Spoedig daarna stond ik op den drempel van het wintersaisoen. - Zoo is het levensdrama van den mensch, die een sterke, langdurige jeugd achter zich heeft! Een tegenspraak, dacht ik, op het tema van Börne: ‘Niets is duurzaam dan de wisseling, niets bestendig dan de dood!’

Bespied de natuur, mijn jonge vriend! en beschouw haar eeuwige kracht, haar voortbestaan, maar haar wisseling van saisoenen tevens. Bespied daarna den jongeling, gelijk hij daar uit zijn jeugd, hiervoren in zes saisoenen beschreven, de samenleving komt binnenrennen; aanschouw den jongeling en den man!

O, indien hij kwame met zijn onuitstaanbaren, microscopischen baard, met zijn onverschillige lummelachtigheid, waarin hij u, ernstig omberaar, de kaarten - juist de matadors - blind voor den gespannen blik slingert; met zijn brutale, lange voeten, waarmeê hij u, slag op slag, en met de onschuld op het gelaat, onder tafel zit zeer te doen; met zijn vervelende koketterie, die hij tot het oneindige schijnt te rigten bij gebrek aan een eindig voorwerp, maar waaraan ge u ergert omdat zij allen grond mist!

Indien hij kwame met zijn magtspreuken, waarmede hij uw beste stellingen verhakt alsof ze zeeuwsche kapkoek waren; met zijn politieke beschouwingen, die stuk voor stuk van zijn schemertoestand getuigen; met zijn wijsbegeerte, die tegelijk naar de wieg en naar het hoogste sterrebeeld dwaalt; met zijn altijd ledige geldbeurs en altijd vollen windbuidel....

Dan ontvlugtte al wat nog beenen had, den grond der vaderen, desnoods den aardbodem om het veld te ruimen voor die overweldigende immigratie die al de elementen heeft, waardoor de Mongolen en de Hunnen, de Noormannen en de Kimbren de schrik waren der volken, die zij indertijd met een bezoek dachten te vereeren.

Maar die schrik der samenleving komt niet alzoo en niet alléén. Die torpedo, die al wat volwassen is, doet rillen, die duivel in jongelingsgedaante, die pandoradoos in optima slungelforma nadert ons en onze dierbare bezittingen niet dan verwisseld van gedaante en vergezeld van een genius, wier naam is Beatrix. Want bij al zijn schrikinboezemende eigenschappen, in zijn ontrustende verschijning; - had hij één hoedanigheid, die minstens de volle helft des fenomeens in glansrijk licht zal hullen: liefde en eerbied voor Beatrix.

Daarom is zij zijn goede geleidegeest, en de een schrijft *mensa* voor den ander; tot zijn groote verbazing ontwaarde hij, vóór dezen niets van de eerste schoolwetenschappen te hebben begrepen: zij leert hem lezen, schrijven en rekenen. Hij verstaat menige taal, waaronder het wereldveroverend latijn, zij niet; maar zij kent de talen der volken, bv. de wereldtaal muziek en meer zulk spraakgebruik, waarnaar zelfs Leibnitz vergeefs heeft gezocht. Vreemd aan alle spraakkunst, verstaat en omvat zij een onderwerp, ook buiten haar moedertaal: dat is intuïtie der vrouwen en dichters. Zij leert hem de wereld beschouwen, zooals zij zijn moet, de eenig ware beschouwingswijze immers, anders ware er in de twintigste eeuw nog geen nieuws onder de zon. Realisme, vooral in kunstenaars en in vrouwen, is verderfelijk - en in den jongeling is die rigting zeer stellig een akeligheid. Zij boezemt hem veeleer eerbied voor dweepers in: deze bewijzen altans nog, zegt zij, het gemis te gevoelen van ideaal, ons door het realisme ontscheurd. Laat ons het verlorene pogen te herwinnen in de liefde, in het gebed, in de kunst, in de wetenschap, met een rein begeerig hart.

Zie, volwassen wereld! na zulk een opvoeding zult gij hem zeker

welkom heeten. Zijn armen en beenen zijn korter geworden. Merkbaar is hij niet zoo bang voor spoken meer; 't wordt ook meer licht om hem heen en spoken schuwen het licht van Beatrix. Er is zelfs heldenmoed in hem gekomen; hij waagt reeds een bescheiden voet op het gebied der helden - een voet, die er reeds niet meer naar uitziet, u onder tafel ten kwellenden voetzoeker te zijn. In zijn gang, weleer zoo lastig, daar hij u altijd naar den slootkant drong of tegen stoepkettingen, en dat nog wel zonder u aan te raken, dus op de wijze der aardgeesten, - is vastheid en adeldom gekomen. Hij gaat regt op zijn doel af, niet meer uitwijkende voor een lion, maar slechts meer voor iemand, die iets draagt, - of voor een oud mensch die niets draagt - dan den moeielijk te torschen bouwval des levens. Zijn baard is dragelijk geworden. Hij heeft voor zijn kleeding een losse zorg, die van goeden smaak en ernstige bezigheden getuigt. Hij krijgt meer en meer het voorkomen van den man, die niemand wenscht in verlegenheid te brengen met zijn tegenwoordigheid, in tegenstelling van vroeger, toen hij met wellust schrik aanjoeg. Zijn krachtsbewustzijn lijdt niet aan overschatting meer. Zijn vermogens wil hij in de eerste plaats doen dienen ter kwijting van dank aan haar, die hem ‘grootbragt’ ten tweeden male. Dit is zijn streven, zij aanvaardt het en daardoor zijn zij één. Deze eenheid eerbiedigt de wereld niet alleen, - maar het paar wordt met open armen door haar ontvangen. Hier zetten beiden de begonnen taak voort: Zij leert hem o.a. nog twee dingen meer volkomen: luisteren en lachen. Sinds zijn jeugd kent hij dit niet meer. Het eerste was ontaard in een alles omver gooiend babbelen, het laatste in een vermoeiend grijnzen, het meest om eigen geestigheid.

Wie kent hem niet, dien zachten fluistertoon, zoo vol en toegenegen; dien ademtogt, bevolkt van onvergetelijke woorden; dien boeienden verhaaltrant, al gold hij slechts een garenkluwen; die liefderijke, transparente toespelingen op uw ongeschiktheid van weleer voor alle dingen; die hartige scherts in gevleugelde spreekwijzen; die reine, godsdienstige beschouwingen, zacht uitgesproken of aannemende de gestalte der stille daad. En wie heeft daar niet het luisteren geleerd?

En hoe is het gekomen dat gij na eenigen tijd weer lacht als in de dagen uwer jeugd, toen deze fee in u opkwam en u klapwiekend verliet zonder dat gij wist hoe en van waar. Weet gij het nu? of is het gekomen, terwijl gij zat te luisteren? Hebt gij toen niet leeren lachen met den welklinkenden, diepgevoelden lach der vreugde. Daar zijn er - geef er acht op in de wereld - die alleen bij iets treurigs, bij iets onnatuurlijks lachen: let wel, het is een karaktertrek, die diep is ingebeiteld - en wacht u voor dien lach, maar vrees niet. Uw genius heeft u, in uw gezonden lach, den adelbrief geschonken, waarin geschreven staat dat gij geruild hebt ziel om ziel.

Het was, door dezen *Seelentausch* bezield, dat Schiller zich den

echten, uranischen dichter betoonde in het onvergetelijk lied: *vrouwenwaarde*, dat eeuwig ware, dat lieflijk reine lied, - het hooglied van den echt van ideaal en wereld.

‘Ewig aus der Wahrheit Schranken
Schweift des Mannes wilde Kraft;
Unstät treiben die Gedanken
Auf dem Meer der Leidenschaft;
Gierig greift er in die Ferne; -
Nimmer wird sein Herz gestillt;
Rastlos durch entlegene Sterne
Jagt er seines Traumee Bild.....

Aber mit zauberisch fesselndem Blicke
Wincken die Frauen den Flüchtling zurücke -
Warnend zurück in der Gegenwart Spur.’

Ik kon mij niet weerhouden dezen hemelschen galm te herhalen. Jongeling, die ware godsdienst- en vrouwenvereering in u hebt vereenigd, dat lied zij uw bruiloftzang, uw lied ten leven, het zij u altoos lied! Tot onderhoud van het altaarvuur der schoone kunsten zij het u de onuitdoofbare fakkel; houd aan dat vuur, waaraan de dood zijn ademtogt niet waagt.

Zoo treedt gij samen 't leven binnen, gij luistert en gij lacht, - gij zwijgt en spreekt, - gij handelt en ziet toe en altijd vindt de wereld in u samen welbehagen en in uw meerderjarigheid.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Pauline Lucca op het oorlogstooneel.

Verleden jaar, op den achttienden Augustus, stroomden de Berlijners als gewoonlijk naar de kolommen, waar de dépèches die de overwinningen verkondigden, waren aangeplakt.

Wel vijftig menschen, van allerlei leeftijd en stand, verdrongen zich om éene zuil; natuurlijk konden degenen die het verst achteraan stonden, niets van de op oranjepapier gedrukte dépèches zien.

‘Overluid lezen!’ riep eene stem uit den achtergrond.

‘Ja, já, voorlezen!’ riep het aan alle kanten.

‘Dring toch zoo niet, vrouwtje!’ vermaande een van allen eene jonge vrouw die, met haar kind op den arm, zich met hare ellebogen een doortocht baande. ‘Wat hebt gij er mede te maken!’

‘Wat ik er meê te maken heb?’ antwoordde de vrouw, ‘mijn man is bij de landweer en staat voor Metz.’

‘Plaats voor de vrouw van een landweerman!’ en onmiddellijk werd er een opening gevormd, om de vrouw bij de dépèches te laten komen.

Een heer met een gouden bril op zijn eenigszins platten neus, verzocht stilte en las met luider stem dedépèche, uit Pont à Mousson, de tijding bevattende, dat de vijand een uitval uit Metz gedaan had en na een hevigen strijd terug geworpen was.

‘Leve het leger! Leve prins Frederik Karel!’ juichte de menigte.

Het kluwen begon zich te ontwarren, toen er een open rijtuig kwam aanrollen. De smaakvol gekleede dame die er inzat, beval den koetsier dicht bij de zuil stilte houden, en gaf den daarop van den bok springenden jager last haar den inhoud der laatste dépèche mede te deelen.

‘Die moeite kan uw jager uitwinnen, mevrouw,’ zeide de voorlezer, terwijl hij naar het portier trad en de dame beleefd groette.

‘Goeden dag, dokter!’ riep zij blijkbaar verheugd; ‘ik heb u in lang niet gezien! Zeg mij eens gauw waar wij overwonnen hebben!’

‘Gij schijnt het als van zelf sprekende te beschouwen, dat wij eene overwinning behaald hebben,’ antwoordde de dokter lachende. ‘Nu dan, er is een beslissende slag geleverd bij Metz; de Franschen zijn in de vesting teruggeworpen, maar het heeft aan weerskanten veel bloed gekost.’

‘Maria en Jozef!’ riep de dame, in een onmiskenbaar Oostenrijksch dialekt. Daar staat immers prins Frederik Karel, onder wien mijn man dient. Als mijn Adolf maar niets overkomen is! Is er geen lijst van dooden of gekwetsten in de dépèche?’

‘De generaals von Döring en von Webel zijn gevallen; von Rauch en von Grüter gewond,’ antwoordde de dokter.

‘Staat er niets van luitenant von Rhaden in?’ vroeg de dame op angstigen toon.

‘Er wordt geen melding gemaakt van uwen echtgenoot, antwoordde de dokter, glimlachende om de naïve vraag.

Dan moet ik het aanstonds per telegram vragen! Wilt gij mij even terecht helpen, dokter? Och, sta mij in mijne verlatenheid bij!’

Het verzoek werd bereidwillig toegestaan en de dokter volgde het rijtuig, dat voor No. 30, in de Victoriastrasse stilhield.

‘Wie was die interessante dame?’ vroeg een heer, die blijkbaar op reis was, aan een van de omstanders.

‘Gij zijt dus niet hier van daan?’ was de wedervraag.

‘Neen, ik ben uit Dantzig.’

‘Een vreemdeling dus, nu, dat kon ik wel denken; anders zoudt gij onze Pauline wel kennen.’ Met die woorden keerde de man zich, zonder nadere opheldering, om.

De Dantziger keek hem verbluft na en wilde verder gaan, toen een heer, die zijne vraag gehoord had, zich tot hem wendde met de woorden: ‘Die kleine dame, met dat geestige gezicht en die levendige oogen, is de kamerzangeres van het hof en de prima donna van de groote opera, mevrouw Pauline Lucca, de echtgenoot van den baron

von Rhaden, die nu bij het leger is. De zangeres is zeer populair hier en wordt door aanzienlijken en geringen “onze Pauline” genoemd.’

De vreemdeling dankte voor de beleefde inlichting en zette zijn weg voort.

Nauwelijks was mevrouw Lucca haar huis binnen getreden, of de portierzeide: ‘Mevrouw, er is zoo even eene dépèche voor u afgegeven.’

Haastig brak zij het couvert open en las: ‘Luitenant von Rhaden gewond; doch niet gevaarlijk.’

‘Ik had er een voorgevoel van!’ riep zij ontroerd. ‘Ik heb drie nachten achter elkander van slangen gedroomd! Gewond is hij, en ik ben honderd mijlen van hem af! Johann mag niet uitspannen; ik rijd onmiddellijk door. Waar is mijne kamenier? - Gij komt juist bij tijds, Editha. Maak vlug alles klaar. Wij gaan op reis. Pak maar wat linnengoed in den kleinen koffer; japons heb ik niet noodig; daar ginds worden wij niet aan het hof gevraagd. Hier hebt gij geld; koop wat mijn zieke man tot versterking noodig heeft. Duiven, hoentjes in bussen; vleeschextract, geconserveerde groenten; als er al kaviaar is, moet gij een tonnetje van den Rus in de *Charlottestrasse* meêbrengen. Vergeet ook geen fijne cigaren en een dozijn flesschen van den besten wijn uit den kelder. Maar ik moet een pas hebben; eerst moet ik dus naar het ministerie van binnenlandsche zaken, naar graaf Eulenburg. Gauw, Editha! Laat alles in eene kist pakken en naar het Anhaltsche spoorwegstation brengen. Zoodra gij klaar zijt, gaan wij op reis!’

‘En waarheen?’ vroeg nu de dokter.

‘Waarheen? - Ik wil mijn man gaan halen om hem zelve op te passen.’

‘Maar er staat niet in de dépèche waar de baron zich op het oogenblik bevindt: dat zult gij, met de verwarring die er nu voor Metz heerschen moet, ook zoo gemakkelijk niet gewaar worden.’

‘Ik zoek den geheelen Elsas en Lotharingen door, tot dat ik hem gevonden heb.’

‘Gij laat uwe kamenier hoentjes en duiven koopen; maar vleesch zal de baron vooreerst niet mogen hebben.’

‘Hij moet toch eten!’

‘Zeker. Den voorgeschreven hospitaalkost.’

‘Watblieft? Hospitaalsoep? Loopgraven-bouillon? Daar is mijn Adolf niet aan gewend. Die moet wat krachtigers hebben.’

‘Gij maakt noodelooze moeite en kosten,’ verzekerde de dokter. ‘Als gij wat wilt meênemen, laat het dan geconserveerde groenten, gecondenseerde melk, Liebigs vleeschextract, koffie, thee en suiker zijn, die soort van dingen mogen de zieken hebben. Als gij het goed vindt, zal ik voor het noodige gaan zorgen.’

‘Hemelsche dokter, ik zou u willen omhelzen!’

‘Ga gerust uw gang!’

‘Nadat alles afgesproken was, ging mevrouw Lucca naar den minister Eulenburg, wien zij dringend om een pas naar het tooneel van den oorlog verzocht, voor zich en hare kamenier.

De minister was niet weinig verbaasd over dat verlangen, en zocht haar van haar voornemen af te brengen, op grond dat de spoorwegen door de militairen in beslag genomen waren en er evenmin particulier rijtuig te krijgen was.

‘Excellentie,’ antwoordde mevrouw Lucca, ‘ik beef voor geen gevaar terug en weet zwarigheden te overwinnen. Als er geen spoorwegen, geene rijtuigen en geene paarden voor mij zijn, zoek ik eene andere reisgelegenheid; ik moet weg, al zou ik eene koe laten zadelen.’(*)

(*) Hare eigene woorden.

‘Als gij er zóo over denkt,’ antwoordde de minister lachende, ‘moet ik u uwen zin geven. Ik zal u een pas in de Fransche en in de Duitsche talen laten bezorgen en er alle autoriteiten in verzoeken uwe wenschen zooveel mogelijk te bevredigen.’

* * *

Den 21sten Augustus vinden wij mevrouw Lucca met hare kamenier aan het Anhalter station, en weldra stoomden de beide vrouwen heen, in een wagen der eerste klasse en hare bagage met de noodige verkwikkingen en ververschingen bij zich.

Drie uren lang ging de reis onafgebroken voort.

'Ziet gij wel, hoe gauw het gaat, Editha? De dokter en de minister hadden mij niet behoeven terug te houden.'

'Wij zijn er nog niet, mevrouw!' antwoordde de moderne Cassandra.

Daar klonk het schelle fluitje der locomotief, de trein vertraagde zijn gang, en hield eindelijk bij een klein tusschenstation stil.

'Uitstappen! Uitstappen!' Klonk het commando der spoorwegconducteurs.

De inspecteur hielp mevrouw Lucca beleefd uit den wagen en zocht haar te troosten over het oponthoud, dat haar veroordeelde een paar uren in het kleine station, onder soldaten, telegrafisten, marketentsters en allerlei bij den oorlog behoorend volk op den eersten trein uit Berlijn te wachten. De trein dien zij hadden moeten verlaten, keerde met gevangenen naar Berlijn terug.

Mevrouw Lucca zat met Editha op haar koffer en kortte zich den tijd met het eten van een beschuitje, toen de trein uit Berlijn, vroeger dan hij gewacht werd, aankwam. Opspringen, en naar den trein loopen, was voor mevrouw Lucca het werk van een oogenblik.

'Waar is de inspecteur? Ik moet hem spreken!'

'Die ben ik; wat is er van uw dienst, mevrouw?'

'Ik heb twee kaartjes eerste klasse, voor mij en mijne kamenier. Maar wij hebben hier moeten uitstappen, om op den eerstvolgenden trein te wachten. Wilt gij zoo goed zijn ons plaatsen aan te wijzen?'

'Het spijt mij dat ik u niet helpen kan, mevrouw; maar de trein is vol paarden, soldaten, kanonnen, proviand en fourage, zoo als gij ziet; er kan geen muis meer in.'

'Maar, mijnheer, ik *moet* verder!' riep mevrouw Lucca bijna schreiende.

'Wij mogen geene burgers vervoeren,' hernam de inspecteur zeer beleefd, doch beslissend. 'Ik heb bovendien geen seconde tijd, de trein moet weg.'

En hij gaf het sein met het schrille fluitje.

In den hoogsten nood trad mevrouw Lucca hem in den weg en riep hem toe:

'Zult gij ook mijn pas niet eerbiedigen?'

De inspecteur keek dien vluchtig in, las toen oplettender verder en zeide eindelijk, met een diepe buiging:

'Mevrouw von Rhaden? Gij wilt naar uw gekwetsten man? Dat is iets anders; dan moet er raad geschaft worden; maar hoe en waar ik nog twee dames plaatsen zal, mag de Hemel weten!'

'Wie zit er in dien wagen?' vroeg zij, en wees op een wagen der eerste klasse.

'Dat zijn officieren-coupé's.'

'Krijgsmakkers van mijn man? Die zullen wel wat inschikken, als ik het hun verzoek.'

Daarop trad zij op den bedoelden wagen toe en zeide voor het openstaande portier:

'Heeren, hebt gij niet een plaatsje voor twee schipbreukelingen? Wij zullen ons heel smal maken.'

'Dat is immers onze Lucca!' klonk het uit één mond.

'Ja, ik ben het, de rampzalige, wie men wil achterlaten,' déclameerde zij met komischen pathos; want zij had haar vroolijken luim reeds weder terug.

De heeren waren met hun tienen, doch hadden oogenblikkelijk schikkingen gemaakt om twee plaatsen vrij te krijgen. Mevrouw Lucca en de kamenier stegen in; kisten en koffers werden den goedhartigen officieren tusschen de beenen geschoven, en voort ging de trein.

Uren verliepen, en nauwelijks was er eene pauze van de vroolijke gesprekken. Daar hield de trein weder stil.

'Zijn wij nu nog niet te Frankfort?' vroeg het reeds ongeduldig wordende Paulientje.

'Neen, mevrouw; wij zijn nog mijlen van de voormalige vrijstad af,' antwoordde de ritmeester.

'Hier houden wij waarschijnlijk vijf minuten op, en dan gaat het weer vooruit,' vermoedde er een; doch dat kwam anders uit. De trein hield stil, niet bij een station, maar midden op den weg, bij een baanwachtershuisje. Er was eene dépèche met bevel om den trein op te houden, tot dat de saniteitstrein van Saarbrücken kwam, die nieuwe bevelen zou brengen.

'Hoe lang moet dat nog duren?' vroeg mevrouw Lucca.

'Dat weet ik niet,' antwoordde de inspecteur.

'Ik heb sedert van morgen niets gehad,' riep een luitenant, 'mijn koninkrijk voor een paard - maar het moet gebraden zijn!'

'Heeren,' zeî Lucca, 'ook ik zal een offer brengen aan Duitschland's grootheid. In een half uur zult gij wat warms hebben.'

'Wat warms?' riepen allen te gelijk.

'Ja, koffie, echte koffie; ik heb twee pond in mijn reistasch. Editha, ga gauw naar dien baanwachter, leen een grooten ketel, als hij er een heeft, doe er water in - daar staat een pomp - en breng hem hier op het gras. Maar hoe staat het met vuur? Voor hout moeten de heeren zorgen.'

In weinig minuten lagen de poten eener oude tuinbank voor de voeten der voor Duitschland's grootheid koffie kokende Lucca.

'*Das ist Holz vom Fichtenstamme!*' declameerde luitenant von L.

Editha bracht een triangel en een koperen ketel; de luitenant wierp een handvol minnebrieven tusschen het hout en vroolijk knetterde de vlam om den ketel heen.

'Het zingt, - het raast - het kookt! Hoezee! Het kookt!' riepen de officieren.

Wijl er geen filter voorhanden was, schudde mevrouw Lucca den inhoud van haar blikken busje in het kokende water en spoedig was de lucht met den geur van het mokkavocht vervuld.

'Kopjes, kopjes! heeren!'

Doch de baanwachter bezat slechts twee van die artikelen van weelde, die door de officieren voor de dames bestemd werden; er werden glazen, drinkhorens, lederen bekers en kruikjes aangehaald, die door middel van een punschlepel door mevrouw Lucca gevuld werden.

De koffie was nog zeer warm, bekers en glazen werden, om af te koelen, op het gras gezet. Daar kwam eensklaps, met schel gefluit, de saniteitstrein aan.

Een majoor, die hem geleidde, sprong uit den wagen, liep op den reuk af, naar de nog altijd uit den Mokkastroom scheppende Hebe, met de bede om zijne gekwetsten, die in geen acht uren iets genoten hadden, een weinig koffie mede te deelen.

'Heeren!' riep Lucca, 'geeft als 't u blieft, uw koffie weer terug. - 'Wij zullen haar, met uw verlof, zelf naar de zieken brengen,' was het antwoord, en in de volgende seconde liepen allen met hunne koffie naar de wagens, om ieder een gewonde uit te zoeken.

'Ik dank u, mevrouw, uit naam van mijn zieken,' zeide de majoor. 'Mag ik u persoonlijk een zwaar gekwetsten in den wagen 245 aanbevelen? Hij is een

vrijwilliger, de eenige zoon van rijke ouders, referendaris in vredestijd, en geëngageerd. Hij heeft meer dan één van allen eene verkwikking noodig.'

Mevrouw Lucca liep met haar kopje naar de aangewezen coupé. Daar lag in eene hangmat een bleeke jonge man, tot aan de kin in dekens gewikkeld.

‘Ik breng u wat koffie, mijnheer,’ sprak mevrouw Lucca met hare helder klinkende stem. De zieke keek haar strak aan, zonder te antwoorden of zich te bewegen.

‘Mag ik u oprichten?’ vroeg zij, en schoof hare kleine hand onder zijn fraaien krulkop.

‘Neen, neen! Waar is mijn knecht?’ riep de zieke in den hevigsten angst.

‘Er is geen knecht hier, goede heer; laat mij u toch als barmhartige zuster mogen helpen,’ bad Lucca, met haar betooverend glimlachje.

De zieke schudde driftig met zijn hoofd en keek weer angstig om, alsof hij iemand zocht.

‘Gij zijt,’ begon mevrouw Lucca weder, ‘zooals de majoor mij gezegd heeft, zwaar gewond; maar misschien is de tijd niet ver dat gij uwe lieve bruid in gezondheid wederziet!’

‘Hier borst een stroom van tranen uit de oogen des gekwetsten en hij riep stuipachtig snikkend uit: ‘Ik heb immers geene armen meer!’

Mevrouw Lucca werd tot in het diepst harer ziel getroffen; zij moest zich vasthouden om niet te vallen.

‘Arme, arme jongen!’ zeide zij. ‘Gij brengt het vaderland wel een zwaar offer!’

Door dat medelijden won zij het hart des ongelukkigen en hij liet haar toe, hem even op te richten en de koffie in zijn dorstenden mond te gieten.

Nadat de overste zijne nieuwe bevelen ontvangen had, zette de trein met Lucca en de jolige officieren zich weder in beweging.

Haar verhaal van den jongen held zonder armen, wiens rozenkleurige toekomst door een granaat vernietigd was geworden, had het gezelschap blijkbaar ernstig gestemd, zoodat er gedurende de verdere reis weinig gesproken werd.

Bij de aankomst van den trein was het reeds laat in den avond. Mevrouw Lucca en hare kamenier stegen uit, de officieren namen beleefd afscheid, wenschten haar veel voorspoed in het vinden van haren echtgenoot, en spoedden zich weder naar het hun aangewezen kwartier.

Mevrouw Lucca vroeg aan een leverancier van het leger waar men in Saarbrücken het best zou kunnen logeeren.

‘Logeeren?’ herhaalde de man, haar met verbaasde oogen aanstarende. ‘Aan een logement valt er in Saarbrücken niet te denken; alles is door de soldaten bezet.’

‘En ik ben zoo moê!’ zeide de arme vrouw. ‘Kunt gij ons niet een onderkomen voor den nacht bezorgen? Al moet ik mij nog zoo behelpen; ik zal er u vorstelijk voor beloonen.’

De leverancier trok eens aan zijn pet en zeî: ‘ik ben zoo even bij mijn neef den schaapherder geweest, en.....’

‘Nu, laat ons daar naar toe gaan,’ drong mevrouw Lucca aan.

‘Neen, daar liggen twaalf man; de kerk is ook opgevuld met Fransche gevangenen. Het eenige lokaal dat nog niet bezet is.....’ hier bleef hij steken.

‘Nu, welk lokaal is nog vrij?’

‘Het brandspuithuisje, met verlof; daar zou ik u een bed van zindelijk stroo en geurig hooi kunnen maken, als gij dat niet al te schandelijk vondt.’

‘Waarom schandelijk?’

‘Omdat wij er in vredestijd de dieven in opsluiten.’

‘Dat zou mij minder kunnen schelen, goede vriend; maar zoo op stroo liggen, zonder dekens?’

‘O neen, aan wollen dekens, aan nieuwe zelfs, is geen gebrek; die krijg ik wel van de heeren officieren, als ik zeg dat het voor de dames is.’

‘Hier hebt gij een louis d'or, vriend. Haast u, eer ook dat nachtverblijf ons door de militaire macht ontnomen wordt.’

‘Mevrouw is mild. Gelief mij maar te volgen. - Hei daar, Frölens,’ riep hij een sjouwer na. ‘Hier staat nog een kist en een koffer. - Zijn die van u, dames?’

‘Breng dat naar het brandspuithuisje!’ beval Editha en volgde met hare mevrouw den geimprovizeerden kwartiermaker.

De leverancier was een man van zijn woord; in een kwartier tijds was er een vrij goede ligplaats gereed.

‘Zie zoo, dames, nu zal ik nog de lantaarn aansteken; de overste heeft mij eene waskaars voor u gegeven; hij heeft mij bevolen u te zeggen dat het hem speet, dat hij u geen beter kwartier kon bezorgen.’

‘Kent hij mij dan?’ vroeg mevrouw Lucca verwonderd.

‘Ja. Toen ik om dekens voor de dames verzocht, kwam er een luitenant naar hem toe, noemde uwen naam en vertelde dat gij koffie voor de gekwetsten hadt gekookt. “Die brave vrouw,” riep de overste, “wij zullen haar althans een wacht voor het brandspuithuisje zenden, opdat zij niet bestolen worde.” Nu, goeden nacht, dames!’

‘Nog een oogenblikje; goede man!’ riep Lucca op smeekenden toon. ‘Kan dit lokaal niet van binnen afgesloten worden?’

‘Neen, mevrouw; de laatste dief heeft het slot gebroken, maar daarvoor krijgt gij immers een wacht? Ga maar gerust op één oor liggen.’

‘Editha,’ fluisterde mevrouw Lucca, ‘wij mogen niet te gelijk slapen. Ik zal tot twaalf uren wakker blijven en dan lost gij mij af!’

‘Waarom toch, mevrouw?’

‘De deur kan niet gesloten worden, zooals gij gehoord hebt.. Wie weet wat ons overkomen kan!’

‘Ik weet er iets op, mevrouw!’ riep Editha verheugd. ‘Ik zal de kist met de groenten er voor schuiven en den koffer er op, dat is dan eene soort van baricade.’

In een oogenblik was het gedaan.

‘Een zwak bolwerk tegen een ernstigen aanval,’ zeide de primadonna met een weemoedig lachje; daarop legden zij zich beiden op het zachte bed van hooi en wol.

Morpheus had de dames reeds geheel in zijne armen genomen, toen er van buiten eerst zacht, en daarna hard op de deur geklopt werd.

‘Barmhartige hemel!’ riep de kamenier verschrikt, en voegde haar eigen, niet te versmaden gewicht, bij dat van koffer en kist. ‘Wie is daar,’ riep zij van de hooge zitplaats af.

‘Ik ben het, de luitenant von L., uw reisgenoot.’

‘Maar mijnheer, wat wilt gij hier bij nacht in het brandspuithuisje?’ vroeg Paulientje boos.

‘Niets anders dan de dames door een reet van de deur vertellen, dat zij gerust kunnen gaan slapen, want dat ik een wacht voor de deur gesteld heb.’ Daarna zong hij, uit den ‘*Barbier von Seville*,’ den Almaviva nabootsende: ‘*Wünsche Ihnen wohl zu schlafen!*’ en verdween heimelijk lachend.

‘Malle dweeper,’ gromde Editha, en ging gerustgesteld weder liggen. De vermoeienis der beide vrouwen was zoo groot, dat zij tot vier uren gerust door sliepen.

Daar werd buiten getrommeld en geblazen, men hoorde kanonnen en wagens over de straat ratelen; er moest iets bijzonders zijn. Schielijk was de baricade van de deur verwijderd en de primadonna trad naar buiten.

De luitenant von L. kwam op zijn vurigen vos aanrijden en rapporteerde haastig: ‘Wij moeten weg, mevrouw; de Franschen hebben geen rust meer; zij moeten weer

klop hebben. Tot wederziens.... Maar, wacht; daar zou ik vergeten u te zeggen, dat luitenant von Rhaden in het hospitaal te Pont à Mousson ligt.'

'Hoe ver is dat van hier?'

‘Op zijn minst tien mijlen. *A revoir.*’

Nadat de troepen uitgerukt waren, sprak mevrouw Lucca op straat een ouden man aan, met de vraag: ‘Mijnheer, zou hier geen rijtuig te krijgen zijn?’

‘Neen,’ bromde de oude, en wilde zijns weegs gaan.

‘Nog eene vraag, bad Lucca, “wie is er nog hier, van onze militairen?”

De groothertog van Oldenburg. Daar komt hij juist met zijn staf aan.’

‘Vlug, Editha! onze laatste hoop,’ riep de primadonna en de beide dames gingen midden op de straat staan.

‘Goeden morgen, Doorluchtigheid!’ groette mevrouw Lucca met luide stem.

De groothertog hield verwonderd zijn paard staande en keek haar verbaasd aan. - ‘Vergis ik mij? - Neen, Gij zijt toch de Berlijnsche primadonna, mevrouw Lucca! Ik heb een keer of wat het groote genoegen gehad u in de opera te hooren.’

‘Doorluchtigheid, het is mij aangenaam dat gij u mijn gering persoontje herinnert. Aan zijne Doorluchtigheid den groothertog van Meckelenburg werd ik aan het hof voorgesteld; hier doe ik het zelve, op straat; ik heb de eer... Pauline Lucca.’

‘Zeer veel genoegen!’ antwoordde de groothertog, met een beleefden groet. ‘Maar wat voert u in den oorlog hier heen?’

‘Ik wil mijn man naar huis hebben, die gewond te Pont à Mousson ligt. Tot Saarbrücken ben ik gekomen. Maar hier is de wereldgeschiedenis uit.’

‘Wat bedoelt gij?’ vroeg de groothertog lachende.

‘Ik zit hier vast en kan geen rijtuig krijgen; daarom bid ik uwe Doorluchtigheid mij te helpen.’

‘Dat is mij met den besten wil niet mogelijk,’ antwoordde de groothertog; ‘ik heb niets dan de huifkar, waarin mijne bedienden en mijne benoodigdheden zijn.’

‘Uwe Doorluchtigheid,’ antwoordde de primadonna, ‘uwe bedienden schijnen mij gezonde beenen te hebben; zouden er niet een paar van naar Pont à Mousson kunnen loopen? Dan zou er plaats zijn voor mij en mijne kamenier en mijne weinige bagage.’

‘Ik kan toch zulk eene beroemde zangeres geene plaats in een huifkar aanbieden!’

‘Slecht rijden is beter dan goed loopen, Doorluchtigheid. Hebt gij geen andere bedenking? Dan verzoek ik u drie man er uit te laten komen, opdat ik er in kan stappen.’

De groothertog voldeed lachende aan haar verzoek, gaf de zangeres de hand, en noodigde haar, na den afloop van den oorlog, om zijn hof te bezoeken. Daarop reed hij met zijne officieren op een draf voort.

Eerst laat op den volgenden dag kwamen de beide vrouwen met de huifkar te Pont à Mousson aan, nadat zij er zes en dertig uren in gezeten en menig gevaarlijk avontuur geloopen hadden, waarvan het verhaal ons te ver zon afleiden.

Waar nu den gekwetsten te vinden? Geheel Pont à Mousson was in een hospitaal veranderd. Mevrouw Lucca vroeg onverdroten, rechts en links en in het vijftiende huis kreeg zij eindelijk ten antwoord: ‘Luitenant von Rhaden, zwaar gekwetst, eerste verdieping, nommer 9.’

Bij die tijding ontzonk haar de moed.

‘*Zwaar* gekwetst?’ riep zij, en een bang voorgevoel beklemde hare borst.

‘Wij hopen hem te behouden,’ antwoordde de dokter op geruststellenden toon. ‘Wees bedaard, mevrouw, alles kan nog terecht komen.’

‘Zou het hem geen kwaad doen, als hij mij zoo onverwacht ziet?’

‘Dat zou het geval kunnen zijn; wakend en droomend noemt hij altijd uwen naam. Volg mij naar boven, dan zal ik den baron eerst voorbereiden.’

Zij volgde en na verloop van eenige minuten kwam de dokter terug en fluisterde: ‘Hij slaapt, kom maar zacht binnen.’

De zangeres trad binnen, hare oogen zochten den geliefden man; doch welk een ellendig schouwspel zag zij voor zich! In een klein vertrek een kinderledekant, en daarop een man van minstens zes voet, wiens beenen er uit hingen; hoofd en aangezicht waren bijna geheel met windsel en verbanden bedekt; neus en mond dik gezwollen en loodkleurig.

‘Is dat mijn man?’ vroeg de zangeres met onzekere stem.

Zij zonk op een stoel en bedekte haar gelaat met beide handen.

‘Mevrouw,’ zeide de dokter, op zacht verwijtenden toon, ‘ik zou u niet hier toegelaten hebben, had uw echtgenoot mij niet dikwijls verklaard dat gij eene vrouw van bijzondere geestkracht waart.’

De zangeres stond op; haar gelaat was bleek, doch zij was kalm.

‘Mijn man zal zich niet in mij vergist hebben,’ zeide zij, met vaste stem, en trad naar het bed toe. ‘Adolf,’ fluisterde zij. ‘Uwe Pauline is hier.’

‘Hij slaapt nog,’ zeide de dokter.

‘Hij heeft toch zijne oogen wijd open,’ antwoordde zij.

‘Het linker alleen; de spieren van dat oog zijn door het schot, gescheurd, hij kan het niet meer sluiten, zijne wimpers kan hij evenmin bewegen, aan zijn linker oor is hij doof, het geheele linker gedeelte van zijn gezicht is machteloos.’

‘En zal dat zoo blijven?’ vroeg Pauline angstig.

‘Wij willen het beste hopen;’ antwoordde de dokter en haalde de schouders op.

‘Pauline!’ mompelde de zieke, met dikke tong.

‘Kom hier achter het hoofdeinde, mevrouw. Hij zou te veel schrikken als hij u onverwachts zag.

De zieke bewoog zich, de dokter ging bij zijn bed zitten en voelde hem de pols.

‘Gij hebt lang geslapen, baron; voelt gij u verkwikt?’

‘Een weinig. - Ik heb prettig gedroomd.’

‘Van Pauline?’

‘Ja.’

‘En als die droom eens waarheid werd?’

‘Dat kan niet,’ antwoordde de zieke met een flauw lachje. Langer hield Pauline het niet uit. ‘Adolf’ riep zij, en knielde schreiende bij zijn bed.

Wij zullen het tooneel des wederziens niet verder beschrijven. De dokter had veel te vermanen, te troosten en gerust te stellen, eer de jonge vrouw de haar eigene opgeruimdheid terug had.

‘Mag mijn man iets gebruiken?’ vroeg zij. ‘Ik heb een kist met geconserveerde groenten meegebracht’ en zij zuchtte onwillekeurig bij het noemen van dien kost.

‘Nu niets dan koffie,’ beval de dokter.

‘O, daarin ben ik eene heldin!’ riep zij. ‘Gij zult zulke geurige koffie hebben als gij eens met mij bij Hiller gedronken hebt!’

De dokter liet onmiddellijk eene koffiekan komen en een kwartier later dampte de geurige koffie in de kopjes. De zieke liet zich, zooals mevrouw Lucca zelve met groote satisfactie vertelde, vijf kopjes door haar inschenken.

Haar tweede zorg was nu eene luchtige kamer, zachte bedden, voor den zieke zoo wel als voor haar en de kamenier. De dokter zeide haar dat er te Pont à Mousson nog slechts één huis was waar kamers en bedden te vinden waren, doch de eigenaar, een

Fransche ambtenaar, weigerde die af te staan onder het voorwendsel dat hij zelf zieken in huis had.

Toen stond Lucca met al hare énergie op.

‘Wat!’ riep zij, ‘wil de Franschman het beter hebben dan mijn man? Dan

zou ik geen pas van graaf Eulenburg moeten hebben!' En naar hoed en parasol grijpende liep zij naar de deur.

'Adolf, gij zult een betere kamer hebben. Ik zal een woordje Duitsch met dien Franschman praten. Laat dat maar aan mij over!'

Daarop stormde zij naar het haar aangewezen huis. Na dat zij lang en hard gebeld had, werd er eindelijk opengedaan, door den heer des huizes in persoon.

Monsieur,' zeide zij, 'ik verlang twee luchtige, zindelijke kamers en drie zachte bedden!... Ah, verstaat gij geen Duitsch? Très-bien, dan zal ik u laten zien dat mijn schoolgeld voor Fransche lessen niet in het water gesmeten is.'

Daarop bracht zij hem in het zuiverste Fransch, volgens het gemakkelijke systeem van Toussaint Langenscheidt, aan het verstand dat zij voor kamers en bedden betalen zou zooveel hij verlangde; maar dat het hem slecht bekomen zou als hij koppig bleef weigeren. Tot bewijs van hare macht liet zij hem den Franschen kant van haren pas zien. Dat werkte. De Franschman stelde onmiddellijk twee kamers en drie goede donzen bedden ter harer beschikking. Hij eischte er wel is waar eene ontzaglijk groote som voor, doch die werd hem, zonder afdingen, terstond in Friedrich d'or's betaald.

Het vervoeren van den baron von Rhaden, met zijne gezonde vrouw en hare kamenier, had nog dien zelfden avond plaats.

'Ziet gij, Adolf,' zeide zij tot haren echtgenoot, die overeind in zijn heerlijk bed zat, 'die weldaad zoudt gij misschien gemist hebben, als ik niet een beetje Fransch verstond.

Tien dagen achtereen paste zij haar zieken man met de grootste trouw op; ondanks zijn vreeselijk verminkt, door het etteren zijner wonden afzichtelijk gelaat, week zij niet van zijn bed.

De kamenier kookte iederen dag de door den dokter voorgeschreven ziekenkost jes, die echter alleen in vloeibaren staat door den patient gebruikt konden worden; onder die goede behandeling, verbeterde de toestand van den gekwetste met den dag.

(*Vervolg en slot hierna.*)

Suum cuique.

De bokjes van Dr. A. Pierson.

Sine ira et studio.

Dr. Pierson is weder tot een 'keerpunt' in zijne wereldbeschouwing gekomen. Bij zoodanige feestelijke gelegenheid pleegt hij enkele bokjes te schieten. Ook thans heeft hij zijn talent als schutter in dit opzicht doen kennen. Het Gidsnommer der vorige maand kan het bewijzen.

A. Op bl. 456 zegt dr. A. Pierson van de moderne theologen: 'Zij loochenden, niet het bestaan eener bovennatuurlijke wereld, maar elk *verband* tusschen deze en de wereld der eindige dingen.'

Op bl. 559 zegt hij: ‘Vooral de *immanentie* Gods werd door de moderne theologie sterk op den voorgrond geplaatst, een noodzakelijk gevolg van het bestaan dier theologie.’

Wie reimt sich das zusammen?

B. Op bl. 468 zegt dr. Pierson:

‘Is oorzakelijk de volstrekt algemeen geldende wet in het heelal, dan is al wat is natuurlijk, volkomen natuurlijk; dan is al wat is op elk gegeven oogenblik juist zoo als het zijn *moet*; dan is het onzinnig het bestaande ooit naar een idealen maatstaf te beoordeelen.’

Hier wordt Pierson door de dubbele beteekenis van het woord *moeten* om den tuin geleid. In de eerste beteekenis, die van *noodwendigheid*, moest de trein derailleeren, want er lag een balk op de rails en de dronken machinist was niet in staat te stoppen. In de tweede beteekenis, die van *behooren*, moesten alle passagiers heelhuids op de plaats hunner bestemming zijn aangekomen.

In de eerste beteekenis, die van *noodwendigheid*, *moest* de diefstal plaats grijpen, want de sterke en booze lust om te kapen werd door geen plichtgevoel bedwongen, de banknoten lagen onder het bereik van den dief, vrees voor straf kon hem niet weêrhouden, daar na zooveel koude en honger lijden zelfs een verblijf in de gevangenis hem een uitkomst scheen.

In de tweede beteekenis, die van *behooren*, zegt de rechter tot den dief: ‘Gij hadt de banknoten niet moeten opsteken.’

Er wordt eene goede dosis gezond verstand toe vereischt om op den duur de strikken te vermijden, welke de taal aan het denken spant. Het is duidelijk, dat dr. Pierson de vereischte dosis niet bezit. De term *moeten* lokt door dubbelzinnigheid zijn oordeel op het dwaalspoor. En ook over het woord *natuurlijk* struikelt hij. Men herleze slechts den reeds aangehaalden volzin:

‘Is oorzakelijkheid de volstrekt algemeen geldende wet in het heelal, dan is al wat is *natuurlijk*, volkomen natuurlijk, dan is al wat is op elk gegeven oogenblik juist zoo als het zijn moet; dan is het onzinnig het bestaande ooit naar een idealen maatstaf te beoordeelen.’

Stel dat alles gevolg van oorzaken en *in dien zin* natuurlijk, volkomen natuurlijk is, volgt dan daaruit, dat ook alles goed is en nu maar zoo blijven moet als het is?

C. Eigenlijk twee bokjes in één schot.

Op bl. 464 zegt dr. Pierson, dat men ‘de uitkomst der jongste fysiologische navorschingen, puntig maar niettemin volkomen juist, aldus kan teruggeven. Vroeger heette het: de mensch zou het licht niet zien, het geluid niet hooren, wanneer licht en geluid er niet waren; thans moet het heeten: licht en geluid enz. zouden er niet zijn, wanneer de mensch er niet was.’

Ik spreek hier van twee bokjes. De taal is het instrument van het spreken. Wie niet op de onvolkomenheden van dit werktuig let, loopt telkens gevaar zich dubbelzinnig en vaag uit te drukken. De aetheroscillaties heeten licht, de klankgolven heeten geluid. Maar ook de gewaarwordingen, door aetheroscillaties en klankgolven opgewekt, dragen die namen. Pierson vergeet te zeggen, in welken zin hij hier ‘puntig en juist’, van licht en geluid gewaagt.

Dat beide, als gewaarwordingen beschouwd, enkel in waarnemende wezens bestaan, is eene van ouds bekende zaak. Het is eene theorie, die reeds door Heraclitus en de Megarici, door Plato en Aristoteles werd ter sprake gebracht. Ten onrechte spreekt dr. Pierson alsof het idealisme geheel eene ontdekking der laatste veertien dagen was. Hij kent het niet uit de geschiedenis der wijsbe-

geerte en meent daarom, dat het enkel kan worden vastgeknoopt aan wat Helmholtz hem heeft geleerd. Zoo schoot hij dus twee bokjes te gelijker tijd.

D. 'De zintuigen, zegt dr. Pierson, op bl. 465, 'ontvangen slechts indrukken.' Die indrukken zijn stooten. 'Die stooten ontstaan door golvingen; de afstand tusschen de toppen dier golven is niet altijd even groot; maar dat is dan ook het *eenige* onderscheid, dat tusschen die golven bestaat.'

Het is alsof wij hier een blinde over de kleuren hooren praten. Zonderling, daar dr. Pierson toch de lessen van Helmholtz heeft bijgewoond en het dus wel beter kon weten. Neen, de golven verschillen niet enkel door hare lengte, maar ook door hare hoogte en door den vorm harer toppen. Van *de lengte* der luchtgolven, van den afstand harer toppen, hangt de *hoogte* der tonen af. De *hoogte* der golven, d.i. als we van de lucht spreken, de sterkte der afwisselende ver dichtingen en verdunningen, bepaalt de kracht of *intensiteit* van den toon. Aan den *vorm* der golven, aan de ronde of spitse gedaante der toppen, beantwoordt het *timbre* van een toon.

E. Tot dusverre meende men, dat het onderscheid tusschen wakenden en droomenden, ook tusschen gezonden van zin en krankzinnigen daarin bestond, dat de wakenden en gezonden in eene gemeenschappelijke wereld van aanschouwingen leefden, terwijl de droomenden en krankzinnigen er ieder zijn eigen wereld op na hielden. Maar dit alles is malligheid. Men hoore slechts wat dr. Pierson op bl. 469 zegt:

'De zoogenaamde zinnelijk-waarneembare wereld is van het begin tot het einde het werk van onzen geest.' Men zal vragen: van waar het dan komt, dat wij ons juist altijd dezelfde voorstellingen van de dingen vormen? 'Maar hierop moet geantwoord worden met eene wedervraag: wat weet men daarvan? wie zal ons ooit zeggen of iemand dezelfde voorstelling van een voorwerp heeft als zijn naaste?'

Het is dus zeer mogelijk, dat hetzelfde ding zich aan mij als een kalf, aan dr. Pierson als een leeuw voordoet. Maar waarom gedragen wij ons dan op dezelfde wijze, als het ding ons op eene wandeling tegemoet komt? Het is zeer mogelijk, dat waar dr. Pierson enkel water ziet, ik een vasten wal aanschouw. Het vreemde van de zaak is, dat we nogtans beiden met een droog pak te huis komen. Of is ook dat enkel schijn en is een van ons tweeën reeds lang verdronken?

F. Dr. Pierson vestigt de aandacht 'op hetgeen uit de leer van de instandhouding der kracht voortvloeit ten aanzien van het begrip *oorzaak.*' Hij zegt:

'Dat begrip valt weg.... Want zoodra het vaststaat, dat de kracht identisch blijft, wordt er niets uitgewerkt, en er is dus ook geen oorzaak. Alles wat wordt, heeft een oorzaak; maar, indien er niets wordt! Elk ondergaan heeft een oorzaak; maar, indien er niets ondergaat! En dit herhaald *indien* sluit juist in hetgeen door de natuurwetenschap toegegeven, verkondigd wordt. Die wetenschap bepaalt zich tegenwoordig, in zooverre zij reeds wetenschap is, tot de aanwijzing van v o l s t r e k t e e e n z e l v i g h e i d in de voor ons bewustzijn meest uiteenloopende verschijnselen..... Een voorbeeld is hier misschien niet overbodig. Een stuk hout wordt gewreven en wordt daarom warm. Na zegt men op natuurwetenschappelijk standpunt niet langer: de wrijving is oorzaak, en het warm worden is gevolg. Verre van dien, maar men zegt: wrijving is beweging, en warmte is evenzeer beweging: de laatste beweging is k w a l i t a t i e f en kwantitatief aan de eerste v o l k o m e n gelijk.'

Objectief geschiedt er dus niets. Massale beweging en moleculaire beweging,

wrijving en warmte zijn volkomen gelijk, dezelfde vorm van beweging. De eene kan daarom niet in de andere overgaan. Alles blijft bij het oude. Alles is zooals het geweest is en zijn zal. De natuurwetenschap erkent geen verandering. Maar als niets verandert, dan kunnen er ook geen wetten gelden, volgens welke veranderingen plaatsgrijpen. Het is voortaan dwaasheid van oorzaken en gevolgen te spreken.

Eene kleine moeilijkheid blijft er voor mij over. Ik vat niet, hoe zich de *volstrekte eenzelvigheid*, waarvan dr. Pierson gewaagt, met het feit der beweging zelve rijmen laat. Beweging is toch verandering.

Hoe jammer, dat de auteur zijn stukje niet aan dr. Helmholtz heeft laten lezen, voordat hij het *sine ira et studio* der redactie van *de Gids* toezond! Het is duidelijk: hij heeft de klok hooren luiden, maar..... weet niet juist, waar de klepel hangt.

Neen, dr. Pierson! de wet van het behoud van arbeidvermogen ontrukt ons het begrip van oorzaak niet. Zij leert, dat, zal eene nieuwe werking van zeker bedrag beginnen, er eene oude werking van datzelfde bedrag moet ophouden, dat dus het verdwijnen der oude werking de *conditio sine qua non* of, om duidelijk Hollandsch te spreken, de *oorzaak* van het optreden der nieuwe is.

G. Wanneer het begrip van oorzaak ons ontzinkt, vervalt het determinisme. Maar Pierson, de idealist, heeft nog een ander argument, waarmede hij dat stelsel in duigen doet storten. Hij weigert, ‘in de empirische wereld objectieve werkelijkheid’ te zien. Maar dan ligt er ook ‘in het populaire geloof aan het oorzakelijk verband der *natuur* geen enkele beweegreden, die ons tot het determinisme zou kunnen drijven; ja dan moet veeleer toegegeven worden, dat het aannemen van het determinisme om de genoemde reden een door elkander mengen van het inderdaad *zeer ongelijkslachtige* verraadt.’ bl. 477.

Welk een onzin! Ik heb gelezen en herlezen, voordat ik mijn oogen vertrouwen kon.

Het betoog komt hierop neder. Men meent op het gebied der stof de heerschappij der wet van oorzaak en gevolg aan te treffen. Zoolang de stof als iets zelfstandigs wordt aangezien, kan men zich verplicht gevoelen om op zedelijk gebied diezelfde wet der oorzakelijkheid te laten gelden. Maar nu blijkt het ‘dat hetgeen men gewoon is de stoffelijke, de zinnelijk-waarneembare wereld te noemen, inderdaad een geheel geestelijke natuur heeft.’ De stof bestaat niet buiten den geest, zij is enkel voorstelling van den geest. ‘Welke aanleiding is er dan nog om te onderstellen, dat de geest in al zijn uitingen gebonden zou zijn aan hetgeen in de wereld zijner voorstelling geldt?’ bl. 477.

In wil de dwaasheid der redeneering, opdat zij ieder in het oog valle, door een voorbeeld toelichten. Ik meen, dat een vleermuis geen zoogdier, maar een vogel is. Zoolang ik in die overtuiging pal sta, heb ik volgens Pierson recht te gissen dat zekere eigenschap, welke bij honden, katten en andere zoogdieren wordt aangetroffen, ook den vleermuizen toebehoort. Maar het recht daartoe ontzinkt mij, zoodra ik bespeur, dat vleermuizen met honden en katten ééne soort uitmaken.

Ik mag op x toepassen wat van y geldt, zoolang ik oordeel, dat x en y antithesen zijn. Maar als ik ontdek dat y een deel van x is, heb ik daar geen recht meer toe!

Ik mag op mijn geest toepassen, wat van den grond onder mijne voeten en van den hemel boven mijn hoofd geldt, zoolang ik oordeel, dat grond en hemel buiten

dien geest bestaan. Maar het ware dwaasheid dit te doen, zoodra ik ontdek, dat het stoffelijk universum eene schepping des geestes is.

Ziedaar eene vonkelnieuwe en hoogst oorspronkelijke logika. Wij verwachten dat Mill, bij eene volgende uitgave van zijn handboek, met haar zijn voordeel zal doen.

H. ‘Het determinisme is de wegcijfering van het geweten met zijn plechtig

getuigenis omtrent de tegenstelling tusschen het heilige en het onheilige, en het illusoir maken zoowel van aanbidding als van verachting.' bl. 477.

Het bewijs dier fraaie stelling luidt aldus:

'De mensch, wiens kwaad doen op rekening wordt gesteld van gewoonte, opvoeding, voorbeeld, duizend omstandigheden, hij ziet zijne adelsbrieven verscheurd. Maar wie, de macht dezer invloeden verloochenende, zich aan een noodlottig natuurverband ontrukkende, zelf en alleen opkomt voor hetgeen van hem uitging, en met nederige schuldbekentenis zich zelven verantwoordelijk stelt, hij heeft de menschelijke persoonlijkheid metterdaad bevestigd.' bl. 482.

Daar men niet mag aannemen, dat dr. Pierson te kwader trouw dit alles heeft neergeschreven, schiet er enkel over te onderstellen, dat hij aard en strekking van het determinisme nooit heeft gevat.

Ik zou wel eens willen weten, of hij, bij de opvoeding zijner kinderen, de macht van invloeden als gewoonte, opvoeding, voorbeeld buiten rekening laat. Hoe zou er dan van opvoeding sprake kunnen zijn?

Maar geen verstandig determinist heeft ooit aan die invloeden een *toover*macht toegekend, waardoor de mensch, ook tegen zijn heiligen en ernstigen wil, tot het plegen van zonde *gedwongen* wordt.

Er zijn dwazen, die zeggen: de dief, die steelt, *moet* stelen. Maar dit is eene valsche en ontzenuwende leer, welke met het determinisme niets te maken heeft. Eene leer, waardoor de schijn wordt gewekt, dat de lust om te stelen, de slechte gewoonte, het noodlottige voorbeeld *onweerstaanbaar* zijn.

Er zijn buiten twijfel krachten, aan welke de mensch geen weerstand kan bieden. Het is hem onmogelijk de aarde te stuiten in hare beweging om de zon. Het is hem onmogelijk, bij totaal gebrek aan lucht en voedsel, den dood te stuiten. Maar er zijn andere krachten, aan welke hij tegenwerkende krachten kan overstellen. Het is niet onvermijdelijk, dat de bal, dien ik loslaat, op den grond valt. Ik kan hem opvangen in zijn loop. Het is niet onvermijdelijk, dat zeker gift den dood na zich slepe. Men kan den schadelijken invloed door tegengift neutraliseeren. Het is niet onvermijdelijk, dat de lust in het booze zegeviere. Men kan hem bedwingen, *indien men wil.*

De slaaf zijner hartstochten kan zijn ketenen schudden, breken, *indien hij wil.* De zondaar kan zijn karakter veredelen, *indien hij wil.* Alleen hij is buiten staat uit het slijk overeind te rijzen, die niet wenscht zich op te beuren. Maar de zoodanige zal niet over onvrijheid klagen.

Het determinisme loochent dus de zedelijke vrijheid des menschen niet. Het predikt haar in tegendeel.

Wat is dan het onderscheid tusschen determinisme en indeterminisme? Het bestaat enkel daarin, dat volgens den determinist de wil om een beter mensch te worden niet bij toeval komt aanwaaien. De determinist leert dat de goede gezindheid veroorzaakt wordt. Dat zij door eene bittere levenservaring, door een indrukwekkend voorbeeld of iets dergelijks veroorzaakt wordt. Dat iedere verandering, iedere gebeurtenis, ook op zedelijk gebied, werking eener oorzaak is. Dat dezelfde antecedenten steeds dezelfde gevolgen na zich slepen. Dat, indien een individu weer geheel dezelfde werd, die hij vroeger was, hij, bij terugkeer van volmaakt dezelfde omstandigheden, volmaakt op dezelfde wijze handelen zou. Dat er ook in de wereld der geesten orde en regel heerscht. Dat men met dezelfde zekerheid als eene zonsverduistering ook het toekomstig gedrag van een mensch zou kunnen voorspellen, indien wij bij voorbaat

wisten, haarfijn wisten, op de wijze der Godheid wisten, wie hij thans is, welke invloeden op hem werken zullen, onder welke omstandigheden hij verkeeren zal.

Is dit eene onheilige, is dit eene noodlottige leer? Juister gezegd: is dit eene *valsche* leer? Kan zij voor de vierschaar der wetenschap niet bestaan?

Om deze laatste vraag bekreunt zich dr. Pierson niet. ‘Daar alleen toch bezitten wij volkomene zekerheid, waar deze het gevolg is van onze gezonde ontwikkeling, terwijl de wetenschappelijke adstructie van die zekerheid haar in geenen deele vermeerdert.’ bl. 486.

Op de wetenschappelijke adstructie komt het dus minder aan. Dr. Pierson is gereed de zee van het mysticisme in te zeilen. Wie weet, in welke haven hij ten slotte zijne ankers werpen zal!

I. Maar hij tracht zijn theorie aangaande het karakter der zekerheid te rechtvaardigen. Door een reeks van voorbeelden te rechtvaardigen, van welke ik alleen het eerste even beschouwen wil.

‘Ik wil uitspreken de letter *a*. Is mijn spraakvermogen in orde, zoo bezit ik de volkomene zekerheid, dat ik het vermogen heb om die letter uit te spreken. Welke vorm moet ik aan de mondholte geven om *a* te zeggen? Het is licht mogelijk, dat ik hoegenaamd niets daarvan weet. Maar het deert mij niet: mijne zekerheid blijft onafhankelijk van mijne kennis aangaande hetgeen den objectieven grondslag van mijn zekerheid uitmaakt.’

Ten onrechte tracht dr. Pierson door dat voorbeeld te staven, dat de mensch, ‘onafhankelijk van alle wetenschap,’ zekerheid bezit. Ik weet, dat ik de letter *a* tallooze malen *heb* uitgesproken. Het besluit, dat ik daaruit trek, is dat ik het nogmaals kan doen. Mijne overtuiging hangt dus niet in de lucht. Zij berust op wetenschap, op ondervinding van wat verleden is. Zonder die wetenschap, zonder die ondervinding zou ik evenmin vermoeden, dat ik geluid kan voortbrengen, als dat ik de maan in mijn mouw kan steken.

Natuurlijk behoef ik niet van de physiologie te leeren wat ik reeds van elders weet. Zij *kan* mij niet leeren, dat er spraakvermogen bestaat. Want de verklaring, die zij geeft, volgt *nadat* er reeds gesproken is. Zoo werd het onweder door Franklin verklaard, *nadat* het reeds eeuwen gedonderd en gebliksemd had. Pierson zegt: ‘Mijne zekerheid (dat ik spreken kan) blijft onafhankelijk van mijne kennis aangaande hetgeen den objectieven grondslag van mijne zekerheid uitmaakt.’ En met den objectieven grondslag bedoelt hij den vorm der mondholte enz. Hij verwart hier de oorzaken van een verschijnsel en de gronden eener overtuiging.

En zoo vervalt zijne leer, dat wij op geestelijk gebied, buiten de wetenschap om, zekerheid te zoeken hebben, bl. 486 en 487.

Helaas, het is een droevig werk te toonen, dat een man, als stijlist en redenaar uitnemend, de allerdwaasste bokjes schiet. Maar Pierson schijnt nu eens de hebbelijkheid niet te kunnen overwinnen om gezonde en juiste denkbeelden belachelijk te overdrijven. Dezen keer komt hij met gevolgtrekkingen voor den dag, van welke niemand droomde, dat zij in het idealisme verscholen waren. Op dergelijke manier heeft hij vroeger het lezend publiek reeds dikwijls verrast en verbaasd. Een paar voorbeelden.

In eene treffende kritiek van de kunstproducten van den grooten Ary Scheffer had Prof. Opzoomer gezegd, dat het de taak des schilders is, zoowel door kleuren als door lijnen en vormen tot den toeschouwer te spreken en dat Scheffer zich aan een verkeerd spiritualisme had schuldig gemaakt, telkens wanneer hij, de tooverkracht der kleuren gering schattende, vergeten had dat hij geen beeldhouwer maar schilder

was. Terstond zette zich Dr. Pierson neder om dit denkbeeld uit te werken en men werd met het bericht verrast, dat de Gothische kunst, daar zij te weinig zinnelijk is, veroordeeld moet worden, dat de goddelijke Keulsche dom een dor en akelig geraamte is.

En daar bleef het niet bij. Prof. Opzoomer had er op gewezen, dat bij een

kunstproduct de schoone *vorm* onmisbaar is, dat zijn afwezigheid door geen rijkdom van inhoud of beteekenis vergoed kan worden, dat enkel die gedachten *kunst*gedachten zijn, welke zich in een sierlijk kleed laten hullen. Ook deze theorie besloot dr. Pierson nader toe te lichten. Ook thans schoot hij het doel voorbij. Schoon, heette het nu bij hem, is 'al wat alleen door zijn vorm ons treffen kan.' De kunst is enkel vorm. 'De kunst is, bij wijze van spreken, zuiver materialistisch.' Zoo vergat hij, dat er onderscheid tusschen het aangename en het schoone is, dat het eerste enkel de zinnen streelt, terwijl het laatste, door middel der zinnen, tot den geest moet spreken; zoo vergat hij, dat er bij den sierlijken vorm een inhoud behoort, welk waard is daarmede getooid te worden; zoo vergat hij, dat het schoone, juist omdat het meer dan een bloote vorm is, niet enkel genoten wordt, maar op onze vereering aanspraak maakt.

Ik zou meer dergelijke staaltjes kunnen aanhalen. Ik zou er op kunnen wijzen, hoe hij eenigen tijd geleden voor het volgend dilemna stond: het onderscheid tusschen goed en kwaad wortelt òf in goddelijke, òf in menschelijke willekeur, vergetende dat het ook nog in de objectieve verhoudingen der werkelijkheid kon wortelen. Ik zou over zijne politieke brochures kunnen spreken... Doch genoeg reeds. Wij treffen bij dr. Pierson overal dezelfde lichtvaardigheid in de vorming der denkbeelden aan, welke hij ook op het gebied der praktijk ontvouwde, toen hij, wegens zoogenaamd gebrek aan vrijheid, de vrije Nederlandsche Protestantsche Kerk verliet om zich onmiddellijk daarna in de minder vrije Badensche Kerk te doen opnemen.

N.N.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XVIII.
Rotterdam,

dat teregt zoo goeden naam heeft in zake van het onderwijs, heeft het vraagstuk van het middelbaar onderwijs voor meisjes wel rijpelijk overwogen. We hebben voor ons liggen allereerst een advies der Commissie voor het middelbaar onderwijs, van 5 Maart 1870; daarin wordt de vraag: Is te Rotterdam eene openbare school van middelbaar onderwijs noodig? toestemmend beantwoord. De Commissie verlangt, 'dat de opvoeding der vrouw degelijker wordt dan tot dusverre het geval was; dat men haar die algemeene ontwikkeling, die veelzijdige kennis verschaft, die haar steeds tot voordeel zal wezen, in welke betrekking zij ook moge werkzaam zijn en onder welke omstandigheden zij zich ook moge geplaatst zien.' 'Degelijkheid en geregeld denken' zullen van die algemeene ontwikkeling de vruchten zijn. 'Deze zal de vrouw niet ongeschikt maken om later hare pligten als huismoeder en opvoedster harer kinderen te vervullen.'

Het onderwijs op de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs is niet meer voldoende. Reeds is men op deze scholen gegaan buiten de wettige grenzen. Maar al wilde men nog verder gaan, al wilde men aan die scholen nog eenige vakken toevoegen, dan nog zouden zij niet beantwoorden aan de eischen eener school van middelbaar onderwijs. 'Het verschil tusschen de school van meer uitgebreid lager- en middelbaar onderwijs ligt niet uitsluitend in de vakken, en ook niet daarin, dat men met het onderwijs wat meer of minder ver gaat. Het verschil ligt' (ook) 'in de

methode.’ We hebben op de middelbare school specialiteiten; op de lagere school geeft eene onderwijzeres onderrigt in alle vakken:

‘als onderwijzeres’ - zoo klaagde eene van de besten - ‘gaat men onder in al die vakken, en het onderwijs zelf blijft gebrekkig.’

Het is een pligt van het gemeentebestuur om gelegenheid te openen voor verbeterd onderwijs voor meisjes.

Hoe moet zulk eene school van middelbaar onderwijs worden ingerigt? vraagt de Commissie verder. En in overleg met de HH. Steyn Parvé, Francois en Dr Piaget (een oogenblik! zeker zijn deze HH. bij uitnemendheid bevoegd; maar - ware het toch zoo verwerpelijk, dat men ook eens raadpleegde mannen en vrouwen, die met het onderwijs van het vrouwelijk geslacht door eigen ervaring bekend zijn?) - in overleg dan met deze bekwame mannen heeft de Commissie het volgende programma ontworpen:

LEERVAKKEN.	**1e Klasse.**	**2e Klasse.**	**3e Klasse.**	**4e Klasse.**	**5e Klasse.**	**Totaal.**
Nederlandsche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
Fransche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
Duitsche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
Engelsche taal- en letterkunde	-	4	3	3	3	13
Geschiedenis	2	2	3	3	3	13
Aardrijkskunde, (te weten: wis-, natuur- en staatkundige aardrijkskunde)	2	2	2	2	2	10
Wiskunde, (daaronder voornamel. rekenen) en boekhouden	4	3	3	3	3	16
Natuurlijke historie, voornamel. plant- en dierkunde	2	2	2	2	1	9

Natuur- en scheikunde	-	-	2	3	3	8
Gronden van staatsinrigting	-	-	-	-	1	1
Teekenen	3	3	3	2	2	13
Geschiedenis van de beeldende kunst	-	-	-	1	1	2
Handwerken	3	3	2	2	2	12
Gymnastiek	2	2	1	-	-	5

Elke klasse wordt wekelijks 30 uren bezig gehouden: de vrije Woensdag- en Zaturdag-middagen laten de gelegenheid open om de Muziekschool te bezoeken.

Overigens geeft dit programma weinig aanleiding tot opmerkingen van eenig belang. De wiskunde is niet te stiefmoederlijk bedeeld; vermeden werd de dwaling van het opeenhoopen der vreemde talen in de 1ste klasse; de geschiedenis der beeldende kunst is in haar regt erkend; opvoedkunde en gezondheidsleer werden ook hier vergeten.

Omtrent de geschiedenis slaat de Commissie een' zelfstandigen weg in.

De inspecteur Steyn Parvé geeft aan de vijf onderscheiden klassen

4-3-2-2-2 uren 's weeks;

de Commissie daarentegen

2-2-3-3-3,

welke wijziging zij op dezen grond verdedigt: ‘Wij gelooven niet dat kinderen van hoogstens’ (1. minstens) ‘12 jaren genoegzaam den zamenhang der feiten kunnen vatten, er de waarde van weten te schatten, en zich eenig denkbeeld kunnen vormen van den politieken, maatschappelijken en godsdienstigen toestand der volkeren; althans, zoo lang zij niet eene zekere mate van ontwikkeling op het gebied van aardrijkskunde en talen verkregen hebben. Het aantal uren moet, naar ons toeschijnt, niet afnemen in de hoogere klassen, maar toenemen. Op die wijze zullen de leerlingen, die in eene lagere klasse topographische kennis hebben opgedaan, er toe kunnen overgaan om een historisch meesterstuk te lezen in deze of gene taal.’

Dat is voor 't minst rationeel. Beter, dan wat de Commissie laat hooren over 't Boekhouden: ‘De vrouw is zoo dikwijls geroepen om hare zaken, al is het dan ook in kleineren omvang (?), te administreren, dat eenige kennis van het boekhouden haar hoogst nuttig zal zijn. Wij bedoelen natuurlijk geen kennis van het Italiaansch boekhouden in al zijn omvang, met dien omslag, die aan een handelskantoor te pas komt, maar eenvoudig van datgene, wat voor de vrouw in haren meer beperkten werkkring nuttig is. Dit is dan ook de reden, dat wij in dit programma het boekhouden bij het onderwijs in rekenen hebben gevoegd, zonder er eene afzonderlijke rubriek voor aan te nemen.’

Dat is weêr een offer aan het vooroordeel; 't is een variatie te meer op het thema: daar kunnen meisjes niet bij; ge moet van die zwakhoofdjes niet te veel vergen. Toch heeft de ervaring reeds geleerd, dat juist het boekhouden de meisjes zeer aantrekt, dat zij er goede vorderingen in maken, en dat zij den onderwijzer naar het heiligdom van het Italiaansch boekhouden weten meê te troonen.

Aan de handwerken wordt niet al te veel ten offer gebragt.

De gymnastiek laat men in de beide laatste jaren varen - een maatregel, dien wij noode kunnen toejuichen, en waarvoor ook geen voldoende reden schijnt te bestaan, wanneer dit vak aan eene onderwijzeres wordt opgedragen.

Krachtig handhaaft de Commissie het stelsel van vijfjarigen cursus, en een ander hoofdbeginsel, dat er eene vrouw moet staan aan het hoofd der inrigting, en dat het onderwijs zooveel mogelijk door vrouwen moet gegeven worden.

Voor jaarwedden aan het onderwijzend personeel wordt gerekend op *f* 13100; men verwacht 120 leerlingen tegen *f* 60; bij het totaal der jaarlijksche uitgaven (zonder huur van het gebouw) ad *f* 14700 is gerekend op ééne parallelklasse.

Eindelijk beveelt de Commissie de oprigting van zoodanige school door de Gemeente ten sterkste aan: ‘Men zal aan de meisjes niet willen onthouden, wat men reeds voor ettelijke jaren aan de jongens gegeven heeft, en men zal erkennen, dat het vrouwelijk geslacht gelijke aanspraak heeft als het mannelijke, om in verbeterd onderwijs te deelen. Het komt ons billijk en regtvaardig voor, dat daartoe eene geldelijke opoffering door de gemeente gedaan worde.’

Der Commissie komt alle hulde toe voor haar verdienstelijk advies.

Den 7^{den} Dec. 1870 deden Burg. en Weth. aan den Raad het voorstel om eene school op te rigten overeenkomstig het advies der Commissie, onder voorbehoud, dat de *f* 3500 rijkssubsidie, welke van de Staatsbegrooting voor 1871 was afgenomen, op nieuw daarop worde gebragt.

Toen schijnt de Raad de zaak min gelukkig behandeld te hebben: De Commissie voor de huishoudelijke verordeningen beklaagt zich toch, ‘dat de Raad, zonder eenige beslissing hoegenaamd omtrent de hoofdpunten te nemen, de voorstellen deswege in dezen of genen zin geheel heeft overgelaten aan het initiatief onzer Commissie, die volgens den haar bij verordening afgebakenden werkkring daartoe minder geroepen en ook minder geëigend is.’

Het vraagstuk, waarover verschil bestond, was: vijfjarige of driejarige cursus?

Zelfs dit belangrijk punt schijnt de Raad niet uitgemaakt te hebben, en 't is wel niet zonder reden, dat de Commissie voor de verordeningen zich beklaagt, wanneer aan haar de beslissing van deze hoofdzaak wordt opgedragen.

De Commissie voor de verordeningen raadpleegde weder de Commissie voor het middelbaar onderwijs, die zich zeer bepaald verklaart voor een' vijfjarigen cursus en haar gevoelen ondersteunt door adviezen van den Inspecteur Steyn Parvé en de HH. François en Piaget.

Beide adviezen verdienen zeer de aandacht.

De Inspecteur verwijst allereerst naar zijn bekend opstel in ‘de Economist’. Maar hij voegt er deze opmerkingen aan toe, blijkbaar met het oog op hetgeen te Rotterdam, met name in den Gemeenteraad, was in 't midden gebragt:

‘dat de vestiging eener middelbare school van vijfjarigen cursus op de scholen van meer uitgebreid lager onderwijs invloed zal uitoefenen, is buiten twijfel; maar hetzelfde zal ook het geval zijn met eene school van driejarigen cursus, al is het dan ook in geringer mate.

Nu blijven de meisjes veelal tot haar 16e of 17e jaar op de lagere school, zonder in de laatste jaren veel meer kennis op te doen dan zij reeds op haar 13e jaar bezitten of althans konden bezitten, tenzij de onderwijzeressen buiten hare wettelijke bevoegdheid en buiten het karakter der lagere school een onderwijs geven, dat zich verder dan tot de beginselen der levende talen uitstrekt. Bij gebrek aan middelbare scholen voor meisjes zijn de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs feitelijk buiten hare wettelijke grenzen getreden; het is daarom wenschelijk deze daar binnen terug te brengen. Daaruit behoeft echter niet te volgen, dat op deze scholen geene leerlingen boven de 12 à 13 jaar zouden mogen zijn. Mijns inziens moeten de leerlingen dier scholen in twee soorten verdeeld worden:

1o. die welke geen middelbaar onderwijs behoeven en na haar 13de of 14de jaar geen onderwijs meer ontvangen;

2o. die welke nog tot haar 17de of 18de jaar onderwijs wenschen te ontvangen en wel een zoodanig, als thans van eene beschaafde vrouw wordt verlangd.

Voor de eerstgenoemde soort is het noodig dat zij in de lagere school alle kundigheden opdoen die zij behoeven, dat is, behalve de vakken van het gewone lager onderwijs, nog de beginselen der Fransche taal, alsmede die van het Duitsch of Engelsch, naar gelang van locale behoeften. Het is voor die meisjes noodig dat zij in den kortst mogelijken tijd daarvan zooveel mogelijk leeren; dat onderwijs moet vooral op de praktijk gerigt zijn.

Voor die meisjes zou het wenschelijk zijn zoo zij daarna eene industrieschool, zooals de te Amsterdam gevestigde, konden bezoeken.

Voor de tweede kategorie van leerlingen die de lagere school bezoeken is echter dat laatstgemelde onderwijs noch voldoende noch doelmatig; het staat in geen verband met dat van de middelbare school; het sluit er niet aan, en kan er geen geschikte grondslag van zijn. Daarom behooren die meisjes reeds vroeger de lagere school te verlaten, wanneer zij namelijk het gewoon lager onderwijs achter den rug hebben, hetgeen op ongeveer 12jarigen leeftijd kan geschieden; op welken zij dan ook van de beginselen der Fransche taal reeds eenige degelijke kennis kunnen verkregen hebben. Men behoort dan van haar voor de toelating tot de middelbare school een examen te vorderen.

..... Houdt men zich streng daaraan, evenals bij de hoogere burgerschool, dan zal de school voor meer uitgebreid lager onderwijs niet te niet gaan; integendeel zij zal beter worden, beter aan hare oorspronkelijke roeping voldoen en onmisbaar zijn als voorbereidingsschool voor het middelbaar onderwijs, zoowel als in hare hoedanigheid van eindschool voor die meisjes die geen middelbaar onderwijs begeeren of behoeven.

Omtrent de methode van het middelbaar onderwijs heerschen nog vele dwaze begrippen, waarvan de oorzaak veelal in onkunde moet gezocht worden.

Het onderscheid tusschen lager en middelbaar onderwijs is meer gelegen in de *regeling* van het onderwijs, in de *verdeeling* onder de verschillende leeraren of onderwijzeressen, in den *omvang* en in *hoogere* klassen in den meer *wetenschappelijken* tint, dan in de *methode;* hetgeen onder methode van onderwijzen

behoort verstaan te worden is aan de middelbare school nagenoeg hetzelfde als aan de lagere; aan de middelbare mag evenmin *voorgedoceerd* worden als in de lagere; zoo er docenten zijn, die het nog doen, dan toonen zij eenvoudig hunne taak niet goed op te vatten. Het onderscheid tusschen de hoogste klasse eener lagere school en de laagste eener middelbare is in dit opzicht uiterst gering; elk oogenblik moet de

leeraar zich overtuigen, of hetgeen hij gezegd heeft goed begrepen is; hij mag geen stap verder gaan, voor dat hij zich overtuigd heeft, dat de groote meerderheid zijner leerlingen zich het voorafgaande goed heeft eigen gemaakt.

Tevens echter moet hij zorgen dat zijne leerlingen langzamerhand minder leiding behoeven en meer zelfstandigheid verkrijgen, dat zij leeren op eigen gelegenheid, zonder hulp te studeren, opdat zij, als zij de middelbare school verlaten, zich niet in een onbeholpen toestand geplaatst zien, hetzij als zij overgaan tot het hooger onderwijs, hetzij als zij de maatschappij binnentreden.

Tusschen middelbaar en hooger onderwijs daarentegen is een groot verschil, daar bij laatstgemelde de hoogleeraar in den regel slechts voordrachten houdt, zonder zich tevens te overtuigen of hij begrepen wordt en of de leerlingen vruchten van zijn onderwijs plukken. Niet zelden wordt deze laatste methode, hoewel geheel ten onrechte, aan het middelbaar onderwijs toegeschreven, en daaruit dan afgeleid, dat dit voor kinderen van 12 jaar ongeschikt is. Was de bewering juist, het zou voor kinderen van 14 tot 16 jaar even ongeschikt zijn.'

Het grootste gedeelte van dat advies hebben wij overgenomen, omdat daarin zoo belangrijke vragen ter sprake worden gebragt, zooals de verhouding van het middelbaar tot het meer uitgebreid lager onderwijs en de methode, bij het laatstgenoemde te volgen.

De eerste vraag pleegt met eenige warmte behandeld te worden. Het uitgebreid lager onderwijs heeft zich zeer veel uitgebreid, en dat was een weldaad, zoolang dit onderwijs het hoogste was, dat onze meisjes konden genieten. Maar nu schijnt het wel eens minder genegen om zich binnen zijn wettige grenzen terug te trekken. Laat ons erkennen, dat voorstanders van het middelbaar onderwijs zich niet altijd even dankbaar betoond hebben voor de bewezen diensten en er wel eens aanleiding is gegeven tot het vermoeden, dat men het uitgebreid lager onderwijs wilde verdringen. Daarom achten wij de verklaring juist van den Inspecteur Steijn Parvé belangrijk, dat het uitgebreid lager onderwijs voor meisjes zijn regt van bestaan heeft en nog steeds goede diensten kan bewijzen zoowel ter voorbereiding voor het middelbaar onderwijs als om aan meisjes, welke niet geroepen of genegen zijn om de middelbare school te bezoeken, de noodige kennis mede te deelen.

Op het verband tusschen de eene en de andere school en de blijvende waarde der uitgebreid lagere, zoo als de Inspecteur ze hier voorstelt, vestigen wij bepaaldelijk de aandacht.

Ook omtrent de methode worden hier wenken gegeven, welke alle behartiging verdienen: worden ze opgevolgd, het vooroordeel tegen de middelbare meisjesschool zal verzwakt worden, die school zal rijpe vruchten voortbrengen, - en ook voor jongensscholen kunnen die wenken nog wel te pas komen: de methode van het onderwijs op hoogere burgerscholen schijnt nog wel eens te wenschen over te laten: ook wetenschappelijke mannen zijn niet altijd goede paedagogen.

De H.H. François en Piaget verklaren zich in hun advies zeer bepaald tegen het streven om het meer uitgebreid lager onderwijs nog verder uit te breiden en de middelbare school te maken tot eene met driejarigen cursus.

Het doel scheen daarbij te zijn 'niet om eene school met driejarigen cursus te stichten in den geest van de wet op het middelbaar onderwijs, maar om van den vijfjarigen cursus de twee hoogste klassen af te nemen en die te voegen bij de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs.'

‘Wij mogen niet ontveinzen’, verklaren de beide docenten, ‘dat zoodanig plan ons allervreemdst voorkomt, en wel omdat de acte van bekwaamheid voor lager onderwijs geen waarborg oplevert om het onderwijs in wiskunde en natuurlijke historie te kunnen geven. Men houde hierbij in het oog, dat de meer uitgebreide acten bij het lager onderwijs niet meer te verkrijgen zijn, sedert de invoering der wet op het lager (middelbaar) onderwijs.

‘Indien men dit bezwaar wenscht weg te nemen door het leerplan zoodanig te wringen, dat alles wat noodzakelijk tot het middelbaar onderwijs moet gebracht worden, uit de twee eerste jaren wordt weggelaten, dan zouden de drie laatste jaren zoodanig met nieuwe vakken worden opgevuld, dat het onmogelijk zou zijn, de lessen met vrucht te geven.

Wiskunde, natuurlijke historie en natuur- en scheikunde, dit alles zou gelijktijdig in de derde klasse moeten worden aangevangen. Bij de beoordeeling van dit bezwaar vergete men niet dat het doel van het onderwijs in de natuurkundige wetenschappen niet is om een tal van feiten of verschijnselen in te pompen, maar ontwikkeling; - en dat wat het onderwijs in wiskunde aangaat, dit ook dienstbaar moet zijn om oordeelkundig te leeren rekenen, en dat zulks noch door evenredigheden, noch door regel van drieën geschieden kan. Wat het onderwijs in het rekenen betreft, zal het wel geen betoog behoeven dat hij (of zij) die geen wiskunde kent, onmogelijk aan kinderen van twaalf jaar of daarboven ontwikkelend onderwijs in dat vak kan geven, al mogt hij (of zij) dan ook ingewikkelde vraagstukken door allerlei kunstgrepen kunnen oplossen.’

Ook voor het onderwijs in talen en geschiedenis zou een driejarige cursus groote bezwaren hebben.

De scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs worden door het middelbare onderwijs, blijkens de ervaring te Rotterdam opgedaan, niet bedreigd.

Het programma van de meisjesschool verschilt aanmerkelijk van dat der jongensschool. Maar op beide scholen moet het onderwijs steeds klassikaal zijn. -

In haar advies pleit de Commissie over de openbare scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs tegen een vijfjarigen cursus aan de middelbare school. Het meer uitgebreid lager onderwijs poogt zich in zijn tegenwoordige uitgestrektheid te hand haven tegenover de middelbare school.

Geklemd tusschen het middelbaar en het gewoon lager onderwijs zal het meer uitgebreid lager - vreest men - niet meer in staat zijn te voldoen aan de behoefte der praktijk, noch aan de eischen door de wet van 1857 gesteld.

Worden de meisjes op haar 12de jaar aan het lager onderwijs onttrokken, zij zullen niet tot dien graad van ontwikkeling kunnen gekomen zijn, die zij noodig hebben om van het middelbaar onderwijs behoorlijk partij te kunnen trekken. In zes jaren zal het lager onderwijs zijn taak niet kunnen volbrengen. Ontwikkeling is het doel van het lager onderwijs: die ontwikkeling moet behoorlijk gerijpt zijn, voor dat de kinderen aan het middelbaar onderwijs worden toevertrouwd, waar de algemeene ontwikkeling meer op den achtergrond treedt en het verkrijgen van kennis voornamelijk doel is.’

Men zoeke niet in een moeijelijk admissie-examen waarborg. Dit zoude den toestand nog verergeren; de lagere scholen zouden dan vormscholen voor de middelbare worden; ontwikkeling niet, maar afrigting tot een examen zou het doel worden; onbruikbaar zoude de lagere school worden voor haar die niet aan het middelbaar onderwijs deel zouden nemen, en ook wie aan de eischen van het examen voldeden zouden niet in staat zijn de lessen aan de middelbare school met vrucht bij te wonen.

‘De wijze van doceren van de leeraren bij het middelbaar onderwijs is uit den aard der zaak geheel anders, dan die van de onderwijzers bij het lager onderwijs. Ook al

wil men daar het cususische onderwijs niet toelaten, als van zelf zal het voor verschillende vakken meer daartoe overhellen, althans zal de leeraar niet in staat zijn telkens en telkens op het gedoceerde terug te komen, de minder ontwikkelde kinderen zullen met de meer ontwikkelden gelijken tred moeten houden, en maar al te zeer gevaar loopen in die overspanning geheel ten onder te gaan. Ook levert het vakken-onderwijs voor kinderen van 12 tot 14 jaar nog eigenaardige bezwaren op, daar elke leeraar met zekere eigenliefde voor zijn vak bezield,

de leerlingen voornamelijk daarin vorderingen wil zien maken, en zijn werk opgeeft zonder te weten hoe dit in verhouding staat tot de eischen zijner ambtgenooten, terwijl tegen het gevaar van te groote cumulatie van werk niet altijd behoorlijk gewaakt kan worden, eene vrees die bij het lager onderwijs niet behoeft te bestaan, - omdat dáár één hoofdonderwijzer alles regelt, en den omvang van het opgegeven werk behoorlijk kan overzien.'

Zegt men: het middelbaar onderwijs moet een geheel vormen, en daartoe is een tijdvak van 3 jaren te kort; ook het lager onderwijs moet een geheel vormen, en daartoe is de leeftijd van 14 jaren noodzakelijk, en wordt het middelbaar onderwijs gebouwd op een' onvoltooiden grondslag, het geheel zal instorten. Een tijdvak van 3 jaren zal voor het middelbaar onderwijs voldoende zijn, wanneer het lager vooraf zijn taak behoorlijk heeft volbragt. Het programma voor de middelbare school geeft den indruk, dat de twee eerste jaren zullen zijn eene voorbereiding voor het eigenlijk gezegd middelbaar onderwijs, dat zich eerst in de 3de klasse in zijn volle kracht ontwikkelt.

Halverwege van onderwijzeres of leeraar te veranderen, acht men niet wenschelijk; voort te bouwen op gebrekkige grondslagen bezwarend, uitroeijen van onjuiste begrippen geeft tijdverlies, beweert men.

Maar dit argument bewijst te veel; het is van toepassing op kinderen van 12 zoowel als van 14 jaar. Wilde men consequent zijn, men zou dan de kinderen, voor het middelbaar onderwijs bestemd, op den meest jeugdigen leeftijd moeten opnemen en hun van de eerste beginselen af alles leeren; zij, die niet voor het middelbaar onderwijs bestemd waren, zouden dan maar prijs gegeven moeten worden aan verkeerde begrippen. Men moet ook letten op de belangen der kinderen, die geen gebruik zullen maken van het middelbaar onderwijs. Bij 5jarigen cursus zal de middelbare school de kweekplaats worden waar *het* onderwijs gegeven wordt voor kinderen van 12-14 jaar; de scholen voor m.u.l.o. moeten dan het onderwijs niet verder brengen dan geschikt is voor kinderen van 12 j. De kinderen, die geen middelbaar onderwijs zullen genieten, moeten dan blijven op de lagere school, om het onderwijs *niet* verder te zien voortzetten, maar alleen het vroeger geleerde te herhalen; of voor korten tijd zullen zij de middelbare school bezoeken en al de nadeelen ondervinden, verbonden aan verandering van personeel en methode en onafscheidelijk van een niet afgerond onderwijs.

Ofschoon dit advies ons niet overtuigd heeft, dat de middelbare school zich tot een' driejarigen cursus moet beperken, achten wij het toch alleszins der overweging waardig. Het vestigt bepaald de aandacht op de belangen der kinderen, welke geen gebruik zullen maken van de middelbare school met 5jarigen cursus. Deze mogen niet opgeofferd worden: voor haar moet dan het m.u.l.o. ook na den 12jarigen leeftijd nog verder voortgezet worden, of ten haren behoeve eene middelbare school met 3jarigen cursus en onderwijs in een meer practische rigting zich aan de lagere school aansluiten. Eene Industrieschool als de Amsterdamsche, waarop het lager onderwijs tevens voortgezet wordt, zou daarvoor, gelijk Dr. Steyn Parvé wil, in aanmerking kunnen komen.

Omtrent het middelbaar onderwijs geeft het Advies belangrijke wenken: zal het de bezwaren, door de Rotterdamsche commissie ingebragt, niet verdienen, dan behoort het te zorgen, dat de algemeene ontwikkeling niet op den achtergrond treedt. De

docent aan de middelbare school zal telkens en telkens op het gedoceerde terug moeten komen en zich, zoo als bij alle klassikaal onderwijs noodig is, naar de middelmatige kinderen behooren te schikken. De eigenliefde van den docent, die hem aan zijn speciaal vak bijzonder gewigt doet hechten, zal moeten overwonnen worden door zijn eigen streven om een bescheiden, maar nuttig lid te worden van een goed geheel, of door den ruimen blik en de vaste hand der directie, die naauwlettend wake tegen cumulatie van werk.

We moeten eerlijk erkennen, dat we te dezen opzigte betere verwachting hebben van de middelbare meisjesschool dan van de hoogere burgerscholen. Aan eenigen van de laatstgenoemden heeft zich inderdaad de schaduwzijde van het vaksysteem reeds meermalen vertoond, het gebrek aan zamenwerking en eenheid wel eens pijnlijk doen gevoelen. Welligt zou 't een en 't ander te voorkomen zijn, wanneer men aan het hoofd der school geen specialiteit in een of andere wetenschap, alligt eenzijdig, maar een veelzijdig ontwikkeld man stelde. Wenschelijk ware het daarbij, dat de academische graad alleen dan bevoegdheid verleende tot het geven van middelbaar onderwijs, wanneer de gegradueerde van zijne paedagogische bekwaamheid had doen blijken. Aan de meisjesscholen zal men alligt van betere conditie zijn: onderwijzeressen zullen daar in den regel optreden, die reeds bij het lager onderwijs zich in de praktijk geoefend hebben. Maar ook daarbij zal door de Directrice ijverig gewaakt moeten worden tegen eenzijdig drijven van het een of ander vak; zelve weinig met leeruren bezwaard, zal ze geheel de school behooren te leiden, te bezielen, aan elk zijn plaats weten aan te wijzen en vooral toezien, dat algemeene ontwikkeling, geen opeenhooping van kundigheden beoogd worde.

De schoolopzieners in het 5de en het 11de district van Zuid-Holland berigten, dat het aantal meisjes tusschen 12 en 14 jaren op de verschillende scholen te Rotterdam bedraagt ± 107; de toestand van het m.u.l.o. is niet ongunstig; 't is nog zuiver lager onderwijs.

De vorderingen kunnen, altoos betrekkelijk, niet groot zijn op dien leeftijd. Zonder nadeel kunnen kinderen van die jaren moeijelijk onttrokken worden aan de methode, die het lager onderwijs volgt.

De Commissie voor de verordeningen zocht te vergeefs nog eenig licht bij de Plaatselijke Schoolcommissie, maar kwam toch in het bezit eener Tabel van het aantal leerlingen op de meisjesscholen voor m.u.l.o. op 15 Jan. 1871, waaruit bleek, dat op 7 openbare, 15 bijzondere scholen 1341 leerlingen onderwijs genieten, waarvan 511 boven de 12 j., een verhouding, waarbij eenige bezorgdheid van het lager onderwijs niet onverklaarbaar is.

De Commissie voor de verordeningen ontwierp nu een concept-verordening, waarbij bovenvermeld programma in hoofdzaak werd overgenomen: gymnastiek echter werd uitgesloten, geschiedenis der beeldende kunst facultatief gelaten, even als de gronden van staatsinrigting en gezondheidsleer. De Commissie mogt de leerstof niet te veel uitbreiden; ze had toch, schoon met 3 tegen 2 stemmen, het beginsel aangenomen van een 3jarigen cursus.

Het meer uitgebreid lager onderwijs had het proces gewonnen; maar nog niet in het hoogste ressort.

Het schoolgeld zou *f* 60 zijn.

En ‘ten einde de opvoeding der vrouw eene vrouwelijke te doen blijven, was onze Commissie, ook op paedagogische gronden door bevoegde deskundigen ontwikkeld, eenparig van oordeel dat het onderwijs voor zooverre de leervakken zich daartoe leenen, bij voorkeur aan vrouwen moet opgedragen worden, en dat eene vrouw als Directrice aan het hoofd der school behoort te staan.’

Nogmaals werd nu het gevoelen gevraagd der Comm. v.h.m.o. en eindelijk de zaak beslist na eene levendige discussie in de Raadsvergaderingen van 9 en 10 Junij.

Met 17 tegen 13 stemmen werd de 5jarige cursus aangenomen en de verordening vastgesteld, wier hoofdbepalingen dus luiden:

Art. 1. De openbare school voor middelbaar onderwijs voor meisjes is eene school met vijfjarigen cursus.

Art. 2. Er wordt onderwijs gegeven in: *a.* Nederlandsche, *b.* Fransche, *c.* Hoogduitsche en *d.* Engelsche taal- en letterkunde, *e.* geschiedenis, *f.* aardrijkskunde (te weten: wis-, natuur- en staatkundige aardrijkskunde), *g.* wiskunde, (daaronder

voornamelijk rekenen) en boekhouden, *h.* natuurlijke historie (voornamelijk planten dierkunde), *i.* natuur- en scheikunde, *j.* gronden van staatsinrichting, *k.* teekenen, *l.* geschiedenis van de beeldende kunst, *m.* handwerken, *n.* gymnastiek.

Art. 3. Aan het hoofd der school staat eene der leeraressen als directrice, die als zoodanig een afzonderlijke toelage zal genieten en vrije woning voor haar gezin.

Art. 4. Het onderwijs wordt bij voorkeur aan leeraressen opgedragen.

Na rijpen rade en ernstig onderzoek heeft Rotterdam dit belangrijk besluit genomen. Den goeden naam dien het zich door zijn onderwijs verworven had, heeft het krachtig gehandhaafd. Opmerkelijk, dat in den Gemeenteraad geen der banaliteiten, geen der *mucker*-argumenten, geen der teedere-belangen-consideraties zijn te berde gebragt, waarin de geconcentreerde wijsheid van Nederland zich weinige dagen vooraf had lucht gegeven. Opmerkelijk, dat eene jaarlijksche uitgave van 13 duizend niet te veel was voor de wakkere gemeente, terwijl 7 duizend te veel was voor het heele land: welsprekende weerlegging van de raauwe beschuldiging van 'bedelen om een subsidie', in de Tweede Kamer vernomen, eene beschuldiging, die de Minister van binnenlandsche zaken in weinig minder onparlementaire taal den moed had te herhalen in de Eerste Kamer.

Rotterdam hebbe eer van de vijfjarige meisjesschool - vergete men straks niet, dat Gezondheidsleer en Opvoedkunde voor de aanstaande vrouw dringende behoefte zijn.

D. K.

XIX.
Waarom het amendement jonckbloet-van kerkwijk verworpen werd. (*Ingezonden.*)

De bekende rede van den heer Jonckbloet - in de couranten en in het Bijblad der Staatscourant vel 205 vermeld - geeft mij aanleiding om eene poging te wagen tot beantwoording van bovenstaande vraag. Wij moeten, helaas, met den heer J.P. de Keyser vreezen, dat *het middelbaar onderwijs*, *dat in den afgetreden minister van binnenlandsche zaken een warmen vriend verloren heeft*, *van het tegenwoordig Ministerie niet veel te hopen heeft.* (Stemmen over het onderwijs aan meisjes N°. XIV in de Tijdspiegel, 'Tegen een vrouw, voor de vrouw'); maar we gelooven toch niet, dat die ééne hand de Tweede Kamer der Staten-Generaal zoo zeer in toom houdt, dat slechts door deemoedig autoriteitsgeloof de meerderheid tot verwerping van het amendement bewogen werd. Er moeten dieper liggende gronden voor bestaan. Het zij mij vergund, mijne denkbeelden daaromtrent hier kort uiteen te zetten.

Het streven om het onderwijs te bevorderen, hoe goed en loffelijk het op zich zelf ook zij, verleidt sommigen tot schreeuwende onrechtvaardigheden tegen het bestaande, en wel niet het minst tegen het onderwijzend personeel. Men bespeurt dat vooral bij hen, die tot het Middelbaar Onderwijs in meer verwijderde betrekking staan. In meer verwijderde betrekking, zeggen wij: want onze klacht geldt in de verte niet het practisch en grondig geschreven artikel des inspecteurs Steyn Parvé (Economist 1870), de welwillend geschreven artikelen des heeren de Keyser enz. Wij hebben anderen op het oog. Met terzijdestelling van alle ridderlijkheid jegens vrouw, moeder en zuster, jegens bruid en bloedverwant, schijnen sommigen er behagen in te scheppen

de gebrekkige beschaving onzer vrouwen aan de kaak te stellen. Denkt niet een van deze strijders voor Middelbaar Onderwijs er aan, dat het *zijn moeder*, *zijn zuster*, enz. is, die hij dit testimonium paupertatis geeft, en dat me-

nigeen gekrenkt en daardoor teruggehouden wordt van het ondersteunen eener zaak, die hij van harte toegejuicht zou hebben, zoo ze hem in anderen vorm ware voorgelegd? Hoeveel aanleiding geeft men onzen kinderen tot den pochenden waan: mijne moeder, tante en grootmoeder weten dat niet; dat kan ik veel beter; ik ontvang Middelbaar Onderwijs! Dat is niet de schuld van het Middelbaar Onderwijs, hetwelk ik tenzeerste toejuich, en waarvoor, gelijk gij, Mijnheer de Redacteur, weet, ik mij veel moeite getroost heb, maar het is de schuld van gedachteloos gestelde eischen. Wij allen weten, dat niet alle vrouwen beschaafd en ontwikkeld zijn, zoo min in Duitschland en Frankrijk als in de Nederlanden. En nu neemt men steeds de beste van de vreemdelingen tot maatstaf, en berekent daarnaar de algemeene beschaving van haar vaderland. En hoe valsch is toch een dusdanige gevolgtrekking! Waarom b.v., om van één vak te spreken, waarom vraagt een Berlijnsch geleerde in de voorrede zijner schooluitgave van de Gudrun: 'Gudrun? Vele mijner lezers zullen nauwelijks weten welk grammatisch geslacht zij dit woord geven zullen,' enz. Veronderstelt dat een zoo groote, algemeene bekendheid met dezen tegenhanger van het Nibelungenlied?

De ijverige voorstanders van het Middelbaar Onderwijs kunnen niet te hoog gewaardeerd worden door het volk, waaraan zij een wezenlijken dienst bewijzen; maar ook niet genoeg kunnen sommige redevoeringen en brochures 'over de weinige geestelijke ontwikkeling' onzer vrouwen afgekeurd worden. Het is mogelijk, dat zelfs onder de heeren van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zich eenigen bevinden, in wier kring de ontwikkeling der vrouwelijke familieleden veel te wenschen overlaat, - dat is echter nog geen reden om de stelling en bloc aan te nemen.

Ook wij willen verbetering van het onderwijs der vrouw, maar wij motiveren dien wensch niet door onverdiende miskenning van het tegenwoordige vrouwelijk geslacht. Vakonderricht wordt als noodwendig beschouwd ter verkrijging van degelijke kennis, die aan de eischen van den tijd beantwoordt, - ook wij wenschen dit vakonderrigt ingevoerd te zien. - De natuurwetenschappen zijn in de laatste jaren verbazingwekkend vooruitgegaan; als men de tijdschriften volgt, die aan deze wetenschappen gewijd zijn, is het, als deden zich dagelijks nieuwe wonderen op: dit vak van onderwijs werd tot nu toe op onze meisjesscholen te veel verwaarloosd, - ook wij wenschen dit onderricht te zien ingevoerd. - De vreemde talen moeten voor onze kinderen niet meer een middel tot conversatie zijn; zij moeten hun den toegang tot de geestesproducten van andere natiën banen, hun de litteratuur binnenleiden. - De wereldgebeurtenissen volgen elkaar steeds sneller en hoopen zich op; onze kinderen moeten den samenhang tusschen het verleden en het tegenwoordige leeren begrijpen. - Zij moeten verder leeren, in de werken der kunst behagen te scheppen, en zich de oorzaak daarvan bewust te worden. - Zij moeten leeren inzien, dat de gezondheid des lichaams met die der ziel in innig verband staat, en dat de verpleging des lichaams insgelijks een kunst is, die men moet aanleeren. Dat alles moeten onze *kinderen* leeren, niet, om dat hunne moeders in betreurenswaardige onwetendheid gebleven zijn, maar wijl de tijd gebiedend vordert, dat het opkomend geslacht dit alles leere, wijl wij met den wisselenden tijd ook veranderen, en ons met den tijd moeten voorwaarts bewegen, zoo we althans niet achteruit wenschen te gaan.

Het komt ons voor, dat, zoo *dit* slechts de argumenten geweest waren, waarmede de heeren J. en K. hun amendement aanbevolen hadden, zij van de zijde hunner medeleden krachtiger ondersteuning zouden gevonden hebben; ons dunkt, dat die

gronden deugdelijker waren, en meer indruk hadden gemaakt dan de aanhaling uit de brochure van mevrouw Kroon-Star Numan (een afdruk van een artikel uit *Onze Tijd*, getiteld *Halfheid*), en de voorstellers hadden zich niet hetzelfde verwijt op den hals gehaald, hetwelk men Mevr. Kroon met recht doen

kan, nl.: hunne eigen landgenooten niet te kennen. De redenaar bewees duidelijk zijn ingenomenheid met de brochure, door ze in een openbare Kamerzitting aan te halen, misschien wel om zijn oordeel over den lagen ontwikkelingstrap der vrouw door het: Geen regel zonder uitzondering, te bekrachtigen door het bekende: Uitzonderingen bevestigen den regel.

Ik heb niet noodig tegen de brochure van genoemde dame op te treden; de Hr. de Keyser heeft dit reeds even humaan als overtuigend gedaan. Veroorloof me nog slechts een enkel woord, mijnheer de Redacteur! Er zijn gewis enkele bevoorrechte geesten, welke een theorie uit de troebele verwarring der hypothesen in praktijk kunnen brengen, met andere woorden, bij wie een zaak, die in thesi houdbaar is, ook in praxi standhoudt; maar niet denkbaar komt mij het geval voor dat zonder eigene ervaring zulke vruchtdragende theoriën kunnen opgesteld worden. Om in eenig vak van onderwijs veranderingen of nieuwigheden voor te stellen, moet men leeraar (of leerares) zijn, òf men moet zijn krachten bij voorkeur aan de theorie der schoolvakken gewijd hebben. Grondige studie van het *bestaande* moet vooraf gaan, eer iemand als hervormer optreden kan.

En getuigt het werkelijk voor den in Duitschland bereikten trap van ontwikkeling, dat een daar gevormde jonge, in de opvoedingsleer geheel onervaren vrouw - hoe beschaafd overigens ook - in trotsche zelfverheffing den staf over haar landgenooten breekt? Der goede zaak kan wel geen grootere schade toegebracht worden, dan door zulk een, zeker goed gemeende, maar in den vorm zoo gebrekkige verdediging als het beroep op de uitspraak van die vrouw.

X.

Brievenbus.

I.
Den heere C. Hooijer, over het geestelijk kantoor van Delft en zijn legende.

Amice!

Het deed mij regt goed eene recensie van U, van het ‘geestelijk kantoor van Delft’, in dit maandschrift te lezen.

Ik had gehoord, dat ook door u een bezoek was gebragt in het Rijks-archief, en gij daar belangstellend het oog hadt laten gaan over die oude oirkonden die er zijn van dat Kantoor. Ik verwachtte dus dat gij mij uwe opinie over hetgeen er aanvankelijk door mij van was publiek gemaakt, wel eens zoudt doen weten.

Al aanstonds toen ik dat hoorde, had ik tweeërlei satisfactie. I°. u den weg te hebben aangewezen. II°. een flink navorscher op dien weg, juist in u te hebben aangetroffen.

Nu hoop en verwacht ik van u, dat gij 't bij die ééne visite van het Rijksarchief niet laten zult. 't Is, als ik mij niet bedrieg, ook voor u een goudmijn! Er ligt ook in dat archief voor ons wat een waarde verborgen. En de bewaarders van dien schat, wat maken ze 't u makkelijk om, zoo mogelijk, juist te vinden wat gij zoekt, onverschillig - ik heb 't ondervonden - of gij zijt een hooggeleerd, een beroemd man,

een lid van de synode of van hare commissie, of, zooals ik ben, maar een eenvoudig dorps-dominé! -

't Is mij hoogst aangenaam, dat gij na mijn boek gelezen, en het archief van het geestelijk kantoor van Delft te hebben gevisiteerd, de pen hebt in handen genomen om aan 't letterlievend publiek uwe opinie omtrent dat product van mij te leeren kennen. En, waarom juist zoo bijzonder aangenaam, dat *gij* 't gedaan hebt? Niet alleen, omdat uwe letteren de letteren zijn van een oud vriend, ambtsen ringbroeder, met wien ik zoo menig leerzaam en prettig uur heb doorgebragt,

maar ook, omdat ik u ken als een bevoegd beoordeelaar in het vak dat ik met eenige voorliefde beoefen. Gij kent mij genoeg om te begrijpen dat ik dit niet zeg, om u een compliment te maken. Gij weet, dat diergelijke dwaasheid mij evenmin eigen is, als vleijerij. Maar, ik mag dat van u zeggen, en zeggen in 't openbaar, met verwijzing naar uwe in 't licht gegeven werken, als uwe ‘kerkelijke wetten’, en uwe ‘oude kerkordeningen.’ Al heb ik die werken niet gerecenseerd, al weet ik niet, of ze aan de openbare critiek ooit zijn onderworpen geweest, dat wil ik er van zeggen, dat vooral dat laatste werk, die, ‘oude kerkordeningen,’ een krachtig getuigenis geeft voor uwe liefhebberij in, en kennis van kerkelijke archeologie, dat ik beide boeken met vrucht gebruik, en ook gebruikt heb bij het bewerken van het ‘geestelijk kantoor van Delft.’

Zoowel in de politiek als in de theologie heb ik u altoos gekend als een flink liberaal man. Gij zijt dat nog. Gij hebt om geldige redenen - zooals men oudtijds zeide - den steek wel aan den kapstok gehangen; maar toch uw rok niet omgedraaid! We waren, en we zijn zeker geestverwanten gebleven. Wat hebben we in onze jeugd niet gehoord en geleerd en geloofd, dat zoo velen met ons hebben gehoord en geleerd en geloofd en, dat ons later ten gevolge van meerder licht door de wetenschap ontstoken, door eigen onderzoek en nadenken is gebleken, onhoudbaar te wezen, en dat we nu hebben over boord geworpen. Zoo hebben wij - gij waarschijnlijk ook wel, ik zeker - terwijl van dat geestelijk kantoor van Delft nog eigenlijk weinig meer bekend was, dan dat 't er vroeger geweest was, en wat een lezer er in de gedrukte resolutiën der Staten van Holland van gevonden had, en dat was niet bijster veel, toch van dat kantoor al vreemde en niet mooije dingen gehoord. En, die werden vrij algemeen geloofd zonder aanschouwen; als, dat uit voornoemd Kantoor tonnen, ja, er werd van millioenen gouds gesproken, zouden geroofd zijn, en die gelden in 's rijks kas zouden zijn gestort, welk gestolen goed eigenlijk 't wettig eigendom der Hervormde Kerk of van hare predikanten zou zijn geweest! -

Ik moet u rondweg verklaren dat het doel van mijn schrijven volstrekt niet was eens na te gaan of er al dan niet uit het geestelijk kantoor van Delft vroeger of later werkelijk gestolen was; om die dieven nu nog eens aan de kaak te gaan stellen als ik ze betrappen mogt, of ze vrij te spreken als 't mij bijken mogt dat, wat van dat stelen van predikanten-goederen werd verteld, een sprookje was. 't Zou, dunkt mij, een weinig vruchtdragend werk geleverd hebben, als ik uitsluitend met dat doel het voornemen had opgevat om over het geestelijk kantoor te gaan schrijven. - Mijn oogmerk was, om als een *in casu* geheel onpartijdig mensch, van de geschiedenis van dat geestelijk kantoor zooveel ter kennisse van het belangstellend publiek te brengen, als waartoe vooral mijne nasporingen in het Rijks-archief mij aanvankelijk zouden in de gelegenheid stellen, daarbij, zooals ik gedaan heb, eenige toelichtingen en aanmerkingen te voegen ter verduidelijking noodzakelijk; en die, omdat de aard van mijn onderzoek medebragt, dat ik niet of weinig bekende bronnen raadplegen moest, ook mogelijk voor de kerkelijke archeologie van belangrijkheid niet geheel zouden ontbloot wezen. Ik heb dan ook in het boek, dat gij gelezen hebt, de aanvankelijke resultaten van dat onderzoek meêgedeeld.

Daar ik nu den historischen weg bewandelde, zou 't hoogst waarschijnlijk mijne aandacht niet ontgaan zijn, als ik daarop een roover of een complot roovers was tegen gekomen, vooral niet omdat er van roovers op dien weg van oudsher sprake was. - Geloof mij, als ik ze ontmoet had, ik zou ze als onpartijdig geschiedschrijver niet

hebben laten ontglippen aan de aandacht van het publiek. Integendeel 't ware mogelijk geweest - welligt ondeugend genoeg - dat ik er met den vinger, vooral in die dagen toen ik dat boek schreef, met eenige vrolijkheid op gewezen had, vooral als ik ze eens betrapt had in 't costuum der Edele Groot

Mogende Heeren, Staten van Holland, en dat ter beschaming van zekere partij in den lande, die zooals gij weet, zoo hemelhoog de vrijheid verheft, die de Hervormde Kerk vóór 1795 ook in het beheer harer kerkelijke goederen zou gehad hebben. Want, juist in die dagen waren de woordvoerders dier partij zoo ijverig bezig, om te beginnen met de vrijheid in het beheer der kerkelijke goederen, ons tot die heerlijke vrijheid weer terug te willen voeren, waarin onze vaderen vóór 1795 zich hadden mogen verheugen. En zou 't nu geen dooddoener voor die vrijheidskraaijers geweest zijn, als ik ze naar die vrome vaderen had kunnen verwijzen, die, in die vrijheidsdagen niet alleen het commando voerden over hetgeen een dominé bidden en niet bidden mogt; maar, die als het beheer voerende of doende voeren over gelden die aan de heeren predikanten wettig competeerden, de vrijheid zoo ver hadden gedreven, dat ze tot schade dier heeren, met die gelden 's lands schatkist hadden verrijkt?... Nu is mij wel gebleken, dat in het van wege de kerkberoeringen lang troebel water door particulieren, door personen zelfs van hooge geboorte en van veel invloed, vrij voordeelig is gevischt; dat door zulken ook nog later heel wat geestelijke goederen zijn verduisterd, veralieneerd, genaast, geroofd. 't Kan mogelijk zijn en tot sommiger verschooning worden bijgebragt, dat het streng Calvinistische begrip zich verzette tegen den maatregel om parochiale goederen door staatsbeambten te doen beheeren; maar, dan vraag ik u, waarom hebben de kinderen van die streng Calvinistische vaderen dan de gelden, die ze uit dat beginsel hadden in bescherming genomen, aan regthebbenden later niet teruggegeven; maar moesten juist predikanten dier gemeenten, die gezegend waren met zulke ambachtsheeren, door den nood gedwongen al zoo spoedig om ondersteuning kloppen aan de deur van het geestelijk kantoor?... Ik moet echter bekennen dat mij niet gebleken is, dat de Staten van Holland aan diefstal van predikanten-goederen of inkomsten zijn medepligtig geweest!

En gij, waarde Vriend! beweert het tegendeel! Gij schrijft in uwe recensie van mijn boek: ‘dat de Staten van Holland, inzonderheid die der voorgaande eeuw, het Delftsche kantoor ten bate van 's land kas van vele honderd duizenden guldens hebben beroofd, en en dus gelden gebruikt, die zoowel om de instelling der rantsoenpenningen, als om den aard der geestelijke goederen, tot onderhoud der predikanten moesten strekken.’ - Gij schrijft dit, nadat door u eerst, ten blijke hoe de Staten ijverig gebruik makende van het geestelijk fonds ten voordeele van 't lands kas, een stuk is medegedeeld van den ontvanger generaal van 't geestelijk kantoor, G. van Vredenburgh, een officieel stuk, berustende op het Rijks-archief, waaruit duidelijk blijkt, hoe gedurende een tijdsverloop van slechts dertig jaren de Staten uit het geestelijk kantoor ruim achtmaal honderd duizend gulden hebben genomen ten bate van 's lands kas.

Ik kende het hier medegedeeld advies van den heer Van Vredenburgh niet. Maar, nu gij mij in de gelegenheid gesteld hebt, er kennis van te nemen, is 't voor mij wel een bewijs te meer, dat de Staten van Holland uit de ontvangsten bij den ontvanger generaal van het geestelijk kantoor berustende, gelden deden storten in andere lands kantoren, waarvan gij ook in mijn werk andere voorbeelden vinden kunt, maar geen bewijs, dat door die storting de Hervormde Kerk werd beroofd van hetgeen haar voor hare predikanten wettig competeerde.

Het volgende wil ik alleen opmerken, en ik meen in mijn werk over het geestelijk kantoor van Delft, daarop ook vrij duidelijk de aandacht gevestigd te hebben: de Hervormde Kerk had niet het minste regt op alle inkomsten, die door de ontvangers

van het geestelijk kantoor in hunne rekeningen werden verantwoord. Als aan het kantoor alleen waren overgegeven of door de ontvangers verantwoord de pastorie-goederen en verdere inkomsten en beneficiën daar de cura animarum aan verbonden was, vroeger door de wereldlijke geestelijken genoten, dan zou het bewijs geleverd zijn, als er dan uit dat kantoor ten bate van 's lands kas gel-

den gestort waren, dat door de Staten van Holland, als zulks op hun last was geschied, gelden waren geroofd, die tot onderhoud strekken moesten der predikanten. Er zijn echter aan dat kantoor ook goederen overgegeven van geheel anderen oorsprong en bestemming. Dat heeft plaats gehad niet aanstonds bij de instelling van het geestelijk kantoor van Delft. De bedoeling was toen blijkbaar om door één persoon die goederen en inkomsten te doen beheeren, die voor de predikanten en tot andere kerkelijke doeleinden van sommige gemeenten waren bestemd. Dat heeft later plaats gehad. Wij vinden die goederen successievelijk in latere rekeningen vermeld en de inkomsten er van verantwoord. De Hervormde Kerk had op de inkomsten dier goederen niet 't minste regt voor hare predikanten. Zij had er evenmin regt op, als b.v. in onze vroegere classis de predikanten regt hadden op de inkomsten van alle goederen der abdij van Marienweerdt of op die van het Rossemsche kapittel en klooster, welke goederen ook door den zelfden rentmeeester of ontvanger werden beheerd die de pastorie- en vicarie-goederen der zestien *beursale predikanten van de Bommelsche classis* beheerde, en in dezelfde rekening werden verantwoord. De Staten van Gelderland beschikten over de opbrengst van diergelijke goederen, ofschoon door denzelfden rentmeester of ontvanger beheerd, en in dezelfde rekening verantwoord, geheel anders dan over die der pastorie- en vicarie-goederen, en deden de gelden, die ze verkocht zijnde, opbragten, storten in de Staatskas, tot algemeen voordeel van het gewest. Met de geestelijke goederen van Rossem, die door omstandigheden onverkocht waren gebleven, heeft de Staat, zoo als gij weet, zeer teregt, later op dezelfde wijze gehandeld. - Er zijn nog andere oorzaken geweest, die eene storting van gelden uit het geestelijk kantoor van Delft in andere landskantoren tengevolge hadden; maar de predikanten werden daardoor in hunne inkomsten nimmer benadeeld, of de Kerk er door van hare eigendommen beroofd. In den regel echter, waren die stortingen uit de geestelijke kantoren van Holland en Gelderland in andere kantoren, een gevolg van de vroegere of latere overgifte van geestelijke goederen van velerlei aard aan den ontvanger van hetzelfde kantoor, dat belast was met de verantwoording der pastorie-inkomsten, en die daarvan de verantwoording in dezelfde rekening deed. En, vraagt ge: of die vereeniging van velerlei andere geestelijke goederen met de goederen en inkomsten bestemd tot onderhoud der predikanten, zooals we die vinden in dezelfde rekening van de ontvangers van het geestelijk kantoor van Delft, voor de Hervormde Kerk is tot nadeel geweest? ik moet antwoorden, dat naar mijn oordeel van die meerdere opbrengsten de Staten van Holland dikwijls hebben gebruik gemaakt, om er de Hervormde Kerk belangrijk door te bevoordeelen. -

Mijn voornemen is, om het onderzoek omtrent de geestelijke goederen, zooveel ik tijd en gelegenheid heb, voort te zetten, en de resultaten er van dan wel eens weêr mede te deelen. Ik kom dan waarschijnlijk op het een en ander het geestelijk kantoor van Delft betreffende, wel weêr terug; ook op de zaak, die ik thans, naar aanleiding van uwe opmerking, voorloopig met een woord besprak.

Uwe goede raadgeving om vooral de adviezen van de ontvangers-generaal niet ongelezen te laten, zal ik opvolgen. En, mogt 't mij nu bij voortgezet onderzoek nog blijken, dat de Staten van Holland zich werkelijk, zoo als gij beweert, aan de zonde van kerkroof, al werd ze niet bedreven tot voordeel van eigen huis en haard, hebben schuldig gemaakt, ik zal er dan - dat beloof ik u - de ruchtbaarheid aan geven, gestaafd met flinke bewijzen, die er aan behoort gegeven te worden, want, ook die diefstal, al ware hij zelfs minder in 't groot gepleegd, zou behooren tot de geschiedenis van

't geestelijk kantoor van Delft. - Ik moet u echter zeggen dat die ontdekking mij spijten zou, en dat wel om de eer dier zoo hooggeplaatste mannen, die immers als de wachters stonden op Sions muren, ter bescherming en bewaring der goederen en inkomsten van hen, die 's Heeren

dienstknechten waren! - Als 't nu nog onder de Franschen geweest was, dat 't geestelijk kantoor was bestolen, zooals ik wel heb hooren vertellen, of, dat Napoleon I er orde toe gegeven had,.. dat liet zich nog zoo wat verklaren; - maar, die echt gereformeerde Staten van Holland, die deftige, ingetogen mannen, die steunpilaren der Kerke, dat die orde zouden gegeven hebben om de leeraars *hunner* Kerk van hunne goederen en inkomsten te gaan berooven.... dat geloof ik niet, of ik moet hunne ordonnantiën die ze gegeven hebben om met de goederen en inkomsten, die overeenkomstig hunne vroegere bestemming later voor het levensonderhoud der predikanten waren aangewezen, 's lands kas te stijven, zelf hebben gezien! - En, gij schrijft maar zoo van vele honderd duizenden guldens, of 't zoo niets is! Wel, als ik 't bewijs vind dat die Edele Groot Mogende Heeren Staten van Holland en West-Friesland, onder schijn van patronaat over de goederen en inkomsten der heeren predikanten, er, met voorbedachten rade maar enkele guldens van hebben geroofd, dan zou ik gerust durven zeggen, dat ze niets beter geweest zijn, dan Ananias met Saffira, zijn wijf; en dan verwondert 't mij, dat onze collega's, die in dien tijd hebben geleefd, en de roovers *in flagranti* hadden kunnen betrappen, daarvan òf niets gemerkt hebben, en zoo dom waren ze niet; òf, dat maar zoo zoetsappig hebben geduld, en zoo tolerant en onverschillig omtrent het aardsche, waren ze evenmin. -

Ik wil er nu verder niet over spreken. Deze brief werd ook al lang genoeg. Gij kent nu mijn voornemen. 't Zal echter wel een tijd lang duren eer gij de resultaten van mijn verder onderzoek leest. Ik put gaarne zooveel mogelijk uit de oorspronkelijke bronnen, en gij weet, dat 't werk dan zoo heel vlug en makkelijk niet gaat.

Nu zult ge wel zeggen, dat ik vrij laat kom met mijn epistel! In 't Januarij-nommer van dit tijdschrift stond uwe recensie of verslag van mijn werk al te lezen, en we zijn thans reeds in de laatste dagen van de maand Mei. Maar ik wilde, eer ik u schreef, nog eens nakijken wat zoo bij de hand lag. Dat heb ik gedaan. En, wil ik u nu nog eens wat zeggen?... Nu begin ik na bepaald mijne aandacht gevestigd te hebben op dat berooven der predikanten van hunne inkomsten door de Staten van Holland, zoodat de Staat ten gevolge daarvan in 't bezit zou zijn van goederen en inkomsten die eigenlijk aan de Hervormde Kerk voor hare predikanten zouden behooren... nu begin ik tot de conclusie te komen, hoe paradox ze sommigen die aan 't bestelen van 't geestelijk kantoor gelooven, ook in de ooren moge klinken, dat 't gansche verhaal er van ook al weer onder de legenden behoort. Maar die legende heeft dan hare geschiedenis. Zij zal hieruit ontstaan zijn, dat men niet wist of vergeten was, wat oorspronkelijk het geestelijk kantoor van Delft geweest is, en wat het na verloop van tweehonderd vier en dertig jaren geworden is. En, dat men de geschiedenis van het geestelijk kantoor niet kende, dat valt zoo kwalijk niet te nemen.

Ik hoop u wel eens spoedig te ontmoeten. Hebt ge tijd en lust, kom dan de rivier eens afzakken, en ik zal u hier, niet ver van de voormalige residentie van Brederode, welk geslacht in de zaken van geestelijke goederen ook nog al een rol heeft gespeeld, met genoegen ontvangen. Wat zijn de tijden toch veranderd! Onlangs bleek mij uit een oud manuscript, hoe de dominé van Ameide zich vereerd gevoelde, dat hij persoonlijk met een ouderling Brederode naderen mogt om over kerkelijke aangelegenheden te spreken, terwijl zijne genade, vermoeid van de jagt met ettelijke adellijke gezellen aan het veerhuis bij Tienhoven ter maaltijd was, waar zijne genade op voorspraak van zijnen neef, die op Herlaer woonde den dominé audientie gaf.

Die neven en andere familie-leden van zulke genadige heeren, ja die hebben niet weinig van de geestelijke goederen geprofiteerd!

Vaarwel, en geloof mij steeds

Ameide,

30 Mei 1871.

t.t.

W. VAN BEUNINGEN.

Staatkunde en geschiedenis.

De wet van vooruitgang.

De eerste Punische oorlog der negentiende eeuw - zoo als een hedendaagsch schrijver zich uitdrukt - is volstreden, maar gevolgd door een fellen strijd in Frankrijks eigen boezem, en het hart van zoo menigeen krimpt ineen bij de gedachte, dat wellicht binnen betrekkelijk weinig jaren op nieuw het zwaard zal worden getrokken en de monstermoordwerktuigen op nieuw hunnen vernielenden, inhoud zullen uitbraken, en op nieuw dorpen in puinhoopen en bloeiende landstreken in woestenijen zullen veranderd worden en de aarde wederom zal gedrenkt worden met het bloed van duizenden en tienduizenden, die op één enkel opontbod aan hunne betrekkingen worden ontscheurd. Mag het wonder heeten, dat aan meer dan één de kreet ontglipt: ‘mijn God! is dat dan die beschaving, die hooggeroemde verlichting der negentiende eeuw, van die eeuw, zoo prat op hare denkbeelden, zoo fier op haren vooruitgang, zoo trotsch op hare ontwikkeling?’ Kan het verwondering baren, zoo deze of gene zich twijfelmoedig afvraagt: ‘bestaat er inderdaad wel vooruitgang? staan wij dan werkelijk zooveel hooger dan onze voorvaderen, of beweegt het menschdom zich voortdurend in een cirkel, zoodat het telkenmale terugkeert tot een reeds vroeger ingenomen standpunt?’

Voorwaar, het is een zwakke troost, wanneer wij uit den mond van een onzer Nederlandsche geleerden vernemen, dat het eene algemeene natuurwet is: macht gaat boven recht(*). En toch, zien wij het niet dagelijks, dat het sterkere het zwakke verdringt, dat de krachtiger planten de zwakkere verstikken, dat de roofvogel uit de wolken neerschiet op de meer weerlooze dieren, en weten we het niet, dat de leeuw en de tijger hunne offers bespringen en meesleuren naar de wildernis? Is het niet waar, dat het Europeesche ras in Amerika het roodhuidige verdringt en dat overal, waar de blanken zich neder-

(*) Dr. P. Harting, de strijd des levens, 1870.

zetten en bodem of luchtstreek hunne voortplanting niet beletten, de oorspronkelijke bewoners allengs verdwijnen? Heerscht dan niet overal de strijd des levens, de strijd om het bestaan, waarin het zwakkere ras moet zwichten voor het sterkere en de zwakkere soort moet wijken voor de krachtiger ontwikkelde? En wanneer de koe het gras afmaait, dat zich niet kan verdedigen, en de slachter het rund ter slachtbank leidt, is dit dan niet dezelfde strijd? Moeten wij dan niet het beamen en er in berusten, wanneer de hoogleeraar zegt: 'Macht gaat boven recht. Het is eenmaal niet anders. Wij mogen het lot dier vele onschuldigen en ongelukkigen betreuren, wij mogen, indien de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, het zooveel mogelijk trachten te verzachten, - het te keeren staat niet in 's menschen hand. - De natuurwetten kennen geen mededoogen, en het is eene natuurwet dat het zwakkere voor het krachtigere bezwijken moet.'

Neen - wij kunnen ons niet neerleggen bij deze woorden. Daar is iets in ons, dat zich er tegen verzet. Is die wet, 'macht gaat boven recht', wel zóó algemeen, dat zij ook op den mensch tegenover den mensch van toepassing is? Kan het ook zijn, dat de schrijver een factor over het hoofd heeft gezien? Zijn er in den mensch geene hoogere eigenschappen aanwezig, dan in het dier? En kunnen niet juist deze hoogere eigenschappen oorzaak zijn, dat eene wet, welke op wezens van lagere organisatie van toepassing is, voor hem niet onbepaald toegepast kan worden?

Maar er is nog meer. Is die natuurwet, waarop de schrijver doelt, wel met juistheid weergegeven, wanneer wij zeggen: macht gaat boven recht? Als wij het begrip *recht* op de plantenwereld en op de dierenwereld buiten den mensch mogen toepassen, dan mogen wij ook spreken van den onrechtvaardigen leeuw, die zijne klauwen in den nek der antilope slaat; dan mogen wij den tijger onrechtvaardig noemen, die, zooals ter Haar in zijn St. Paulus-rots zingt,

> .... rustend op zijn boomstam troont,
> Of vleuglen aan zijn klaauw gaat binden,
> En hongrig langs het rijstveld dwaalt,
> Om voor zijn welpen roof te vinden; -

dan mogen wij het zoogenaamde onkruid van onrecht beschuldigen, wanneer het de bloemen verstikt, aan welke wij, door ze in onzen hof te zaaien, het recht hebben toegekend om daar te wassen en te tieren. Zoo niet, dan blijkt er uit, dat het begrip van recht is uitgegaan van den mensch. Hij heeft recht gesteld tegenover macht. Dat dit niet geschieden kon zonder strijd, ligt voor de hand. Recht en macht staan vijandig tegenover elkander. Zoo evenwel somtijds de macht zegeviert, dan wordt bij den onpartijdige de liefde tot het recht slechts te sterker opgewekt, en ons beter ik fluistert ons toe, dat het recht op den duur in den strijd niet bezwijken zal.

Wij wenschen twee andere natuurwetten te beschouwen, eerst in de natuur buiten den mensch, en vervolgens na te gaan in hoeverre zij ook op den mensch van toepassing zijn.

Alles, wat wij rondom ons zien, is onderhevig aan bederf en vergankelijkheid, en ook van ons zelven zal, na een korter of langer tijdsverloop, niets meer overblijven, dan stof en beenderen, welke laatste ook op hunne beurt aan de algemeene wet der ontbinding zullen gehoorzamen. De natuur toch is eene groote werkplaats, waarin onverpoosd hier stoffen zich vereenigen en verbinden, om het aanzijn te schenken aan nieuwe lichamen, ginds weder stoffen, welke te zamen een lichaam hebben gevormd, zich scheiden om elders in andere verbindingen weder op te treden. Als wij dat voortdurende stofwisselingsproces opmerkzaam gadeslaan, dan treft het ons, hoe spoedig datgene, wat wij dood noèmen, aan ontbinding onderhevig is. Jaren lang heeft de mensch geleefd, en reeds weinig dagen na zijn sterven zijn wij genoodzaakt, de kist te sluiten, waarin hij ten grave zal gedragen worden. Daar ligt een boom, geveld door de ontembare kracht van den orkaan. Jaren lang sierde hij het park, waarin de hand uws vaders hem had geplant. En nu? - gij zult hem sloopen en uwe arbeiders er heen zenden, om hem van zijne kroon te ontdoen en den stam tot planken of balken te zagen. Deedt gij het niet, de natuur zou het sloopingswerk wel buiten u verrichten. Daar valt in het bosch zoo menige boom, niet opgemerkt door het oog der menschen, en terstond zendt de natuur er hare arbeiders heen, om dien boom uit den weg te ruimen. Duizenden krachten staan haar daarbij ten dienste. De zuurstof uit den dampkring, welke zich met de schors verbindt en deze tot verrotting doet overgaan, - de kleine, verachte gedierten, die ijverig in de weer zijn, om het hout te doorboren, - de mossen en zwammen, welke zich op den stam ontwikkelen, ziedaar zoovele werklieden, bezig met de slooping. En als die boom geheel verteerd is en tot aarde wedergekeerd, dan trekken weer nieuwe planten daaruit haar voedsel en kiemen en ontspruiten en bloeien en groeien tot ook haar levenstijdperk is afgeloopen en het ontledingsproces op nieuw een aanvang neemt. Wij zien het in onze huizen, in onze kelders, in onze kleederkasten: wanneer men niet rusteloos zorg draagt, om het zijne tegen bederf te vrijwaren, hoe spoedig zijn dan champignons en schimmel en roest en mot aan het werk, om die doode voorwerpen met spoed terug te brengen tot hetgeen toch, vroeger of later, hun lot wordt, namelijk te vergaan en tot voedsel te strekken voor nieuwe levens.

En geen wonder! Wij zien de natuurkrachten in twee tegenovergestelde richtingen werkzaam: samenstellend en ontbindend, voedend en

sloopend. Ook bij het leven van mensch en dier en plant zijn beide richtingen merkbaar; maar als een lichaam het vermogen heeft verloren om voedende stoffen in zich op te nemen, kan slechts de ontbindende kracht werkzaam blijven, maar is het dan ook zonder mededingster, onbeperkt en alleen. Voor het doode blijft niets over dan ontbinding.

Zoo echter de natuur het doode, het improduktieve, als het ware haat en het ontbindt, ten einde de stof tot nieuwe levens te verwerken, het leven, dat zij schenkt, is een tijdperk van strijd. Een nader betoog schijnt onnoodig. Moge men al verzet aanteekenen tegen de woorden 'macht boven recht' als natuurwet in het algemeen, als wet voor den mensch in het bijzonder, den strijd des levens zal men niet loochenen.

Wij laten thans de ontbindende kracht rusten, om meer bepaald op de samenstellende onze aandacht te vestigen. Ieder weet, dat het aardrijk niet altijd in den tegenwoordigen toestand heeft verkeerd, dat er eenmaal een tijd was, toen de aarde noch plant noch dier droeg. Tusschen dat ver verwijderd tijdstip en het heden liggen tal van eeuwen. Uit dat geschiedboek van den aardbol wenschen wij een paar bladen op te slaan. Wellicht geeft ook dit aanleiding tot eene gevolgtrekking, welke ook voor den mensch niet van belang ontbloot is.

Er was eenmaal een tijdperk, dat de aarde in vloeibaren toestand verkeerde en in deze vloeibare massa hebben zich de onderscheidene aard- en steenlagen als zoovele bezinksels afgezet; zij zijn gedeeltelijk verhard en hebben zich tot vaste stoffen aaneengehecht, zij vormen de gebergten, welke soms hunnen top in de wolken verbergen; zij maken den bodem der zeeën uit en den grond van het land, dat de mensch bewoont. Vulkanische werkingen, geweldige natuurkrachten, hieven een gedeelte der langzaam stollende aardkorst omhoog en schonken zoo het aanzijn aan de trotsche berggevaarten, terwijl andere deelen in de diepte wegzonken en de verzamelplaats der wateren werden. De wetenschap, welke den naam van geologie of aardkunde draagt, geholpen en gesteund door plant- en dierkunde, heeft het tot zulk eene hoogte gebracht, dat men de geschiedenis der aardvorming met bewonderenswaardige nauwkeurigheid kan nagaan. Even als de geschiedenis van het menschdom wordt ook de geschiedenis van den aardbol in groote tijdperken afgedeeld, welke hunnen naam dragen naar het voornaamste, dat zich in die tijden heeft gevormd.

Over het algemeen zijn de geleerden het hierover eens, dat de aarde vroeger, toen zij nog in vloeibaren toestand verkeerde, een hoogen graad van warmte bezat. Onder den invloed dezer hitte vormden zich de zoogenaamde plutonische gesteenten, waartoe graniet, gneis en micaschiefer behooren. Toen was de aarde nog niet geschikt voor bewoning, onder zulk eene hitte was alle planten- of dierenleven eene

onmogelijkheid. Dieper dan die plutonische steenlagen, welke door smelting en afkoeling zijn gevormd, is men niet doorgedrongen; wat er boven ligt, is aan het licht gebracht; de lagen, welke zich niet door smelting maar door bezinking op de onderliggende steenmassa's hebben gehecht, zijn gepeild; ja, men weet zelfs, welke de schepsels uit het planten- en het dierenrijk zijn geweest, die in elk vormingstijdperk aanwezig waren. Zelfs in harde steensoorten heeft men de duidelijke afdrukken gevonden van voetsporen van dieren, daarin geprent, toen die stof nog week was; tusschen de onderscheidene lagen heeft men niet alleen beenderen ontdekt van vele thans uitgestorven soorten, maar ook volkomen bewaarde dieren, welke door eenig toeval er in beklemd waren geraakt en later in een toestand van versteening overgegaan. Men heeft er gevonden, in welker maag nog het laatste voedsel aanwezig was, dat zij genuttigd hadden, en andere, in wier lichaam zich nog het ongeboren jong bevond. Op dergelijke wijze is men ook tot de kennis der verschillende plantensoorten gekomen, welke in de onderscheidene tijdperken den aardbol sierden. Dit onderzoek nu heeft eene allergewichtigste waarheid aan het licht gebracht, n.l. deze: dat, naar mate de aardbol in meer volmaakten, meer afgewerkten toestand kwam, de natuur ook aan volmaakter schepselen het aanzijn schonk. De hoogste, de meest bewerktuigde klassen zijn de jongste, en in elke klasse zijn wederom de meer ontwikkelde soorten van jongeren oorsprong dan de lagere soorten. In den aanvang van het bestaan der plantenwereld, toen nog slechts weinige verhevenheden als eilanden boven den alles omvattenden oceaan zichtbaar waren, ontwikkelden zich het eerst in het water eenige soorten van wieren, planten, waarbij nog geen onderscheid was op te merken tusschen wortel en stengel en blad, van die soort, welke het laagst staat in de rij der gewassen. Op den rotsigen bodem van het weinige land ontsproten enkele korstmossen; daar was ook geene plaats, waar iets anders wortel kon schieten. Er was nog geen zand, geen klei, geen aarde: eerst moesten deze nog gevormd worden uit de langzamerhand verwerende oppervlakte van den steengrond en uit de verrotte en opgeloste overblijfselen van afgestorven plantjes. Zoo vormt zich allengs eene dunne laag aarde, waarin grooter planten kunnen wassen; die laag wordt dikker; vulkanische werkingen doen hier meer land uit den schoot der wateren oprijzen en ginds door verzakking van den bodem het peil der zeeën dalen, en als wij in het tijdperk der steenkoolvorming zijn gekomen, aanschouwen wij reeds dichte bosschen; maar het zijn geen wouden van eeuwenheugende eiken; het zijn schubboomen en pijpplanten en vooral varens, reuzen in hunne soort, soms ter hoogte van 30 voet en wellicht nog hooger, welker takken soms eene plek van 15 voet middellijn overschaduwen; doch in weerwil hunner hoogte en dikte en bladerpracht zijn het toch slechts planten van de laagste groep, welke noch bloeien noch zaad schieten,

maar zich door zoogenaamde zwermsporen voortplanten. En als wij zoo voortgaan, vinden wij in een volgend tijdperk voor het eerst de cycadeën, bloemdragende gewassen, maar toch weer tot de minsten onder hare zusteren behoorende. En weer later verschijnen naaldboomen en palmen en begint zich een verschil te openbaren tusschen de Flora van hoogere en lagere, van drooger en vochtiger streken. Het ééntoonige maakt plaats voor verscheidenheid. Daar beginnen ten slotte loofboomen te ontspruiten, eerst wilgen aan de boorden van den vliet, populieren, elzen, hazelaars; dan verrijzen eiken en beuken, en zoo komt ten slotte de aarde tot die pracht van boomen en bloemen, die in tallooze vormen en verscheidenheden getuigen van den onuitputtelijken rijkdom en de eeuwig jeugdige scheppingskracht der natuur.

Te midden dezer ontwikkeling evenwel verkeerde de aardoppervlakte niet altijd in rust. Er hadden meermalen vreeselijke beroeringen en omkeeringen van den bodem plaats; meer dan eens stortte de oceaan zich uit over het land en verzwolg het en scheen al wat leefde met vernietiging te bedreigen. De steenkoolperiode, het tijdperk van het zoogenaamde doodliggende(*), de schelpkalkperiode, het krijttijdperk leveren er den geoloog de bewijzen van; van honderden soorten van varens en andere gewassen uit den voortijd vindt men nog slechts de sporen; en toch - na elke omwenteling was de natuur vooruitgegaan; in elk tijdperk ontsproten gewassen van hooger bewerktuiging; - de scheppingskracht der natuur schreed gestadig voorwaarts.

Thans moeten wij een oogenblik onze aandacht vestigen op het dierenrijk. In die woestenij van water, waarvan zoo even gesproken is, - welke dieren zouden daarin hebben kunnen leven? Voorzeker geene sterk bewerktuigde dieren, die zoo veel behoeften hebben. Ook wel geen dieren, die behoefte hadden aan het inademen van zuivere lucht, want de dampkring moet toen wel rijk bezwangerd zijn geweest met koolzuur en andere gassen. De eerste dierlijke bewoners van het aardrijk waren dan ook van de laagste soort, infusiediertjes, waarvan de mikroskoop ons een aantal in een druppel water te aanschouwen geeft, diertjes, niet veel meer dan een cel of zak, die door dezelfde opening het voedsel opnemen en het overtollige ontlasten, die zich grootendeels voortplanten door deeling en scheuring, waarbij het moederdier zich als het ware splijt en in een aantal jongen verdeelt. Van later vorming en hooger ontwikkeling zijn de straaldieren, waartoe o.a. de zeesterren, zeenetels, zeeleliën en verschillende polypen behooren, en waarvan enkele zich reeds vermenigvuldigen door eieren en een darmkanaal bezitten, benevens bloedvaten en ademhalingswerktuigen. Eenige dezer schepselen, b.v. de zeeleliën, hoewel zij dieren zijn en hunne prooi met hunne talrijke vangarmen grijpen om ze te verslinden, zitten op een steel aan een of ander rotspunt vastgehecht.

(*) Het ‘doodliggende’ (Todtliegendes) is eene soort van ouden zandsteen.

Bij andere spruiten de jongen uit het lichaam der ouden uit als takken uit een boom, en brengen op dezelfde wijze op hunne beurt jongen voort. In lagen van weer later vorming treft men voor het eerst de weekdieren aan; daarna komen de ringdieren en de watervlakte begint zich allengs met visschen te bevolken. Deze zijn de eerste gewervelde dieren, een gewichtig verschijnsel, de eerste schepsels, welke beenderen hebben, al is het dan ook nog kraakbeen. Want de eerste visschen behooren weder tot de laagste orden dezer dierengroep; hun staartvin is nog ongelijk gespleten: de bovenste helft is nog langer dan de onderste, gelijk de haaien zulks nog hebben en gelijk men het kan waarnemen bij de jonge nog onvolwassen zalmen. Naarmate intusschen de bodem van het land meer uit het water oprijst, betreden viervoetige dieren het tooneel, maar nog slechts zulke, wier pooten geschikt zijn voor een vlakken en grootendeels weeken bodem, en daaronder zijn er vele, die zoowel in het water als op het land kunnen leven. De hoofdrol spelen nu de sauriërs of hagedisachtige dieren, waartoe ook de krokodillen behooren en waaronder men vervaarlijke gedrochten vond, zwaar met schubben gepantserd, met vreeselijke tanden gewapend en met pooten als van een olifant. Ook van watervogels en steltloopers vindt men de sporen in het tijdperk der sauriërs.

Wij mogen hier niet al te uitvoerig worden. De laatste groote dierengroep, welke op aarde verscheen, was die der zoogdieren, de jongste en hoogste orde dezer klasse was die der tweehandigen, dat is die der menschen. Zoo komen wij tot het besluit, dat in de natuur eene gestadig voortschrijdende ontwikkeling plaats grijpt in het te voorschijn brengen van nieuwe soorten. Eerst vinden wij slechts eene onbewerktuigde natuur, uit welke zich de bewerktuigde ontwikkelt. Dan verschijnen eerst planten, vervolgens dieren. Zoowel in het planten- als in het dierenrijk zijn de laagst ontwikkelde klassen de oudste, de hoogst bewerktuigde de jongste. In de onderafdelingen geldt weder hetzelfde beginsel. En als wij nu aan het eind van ons onderzoek nog eene retrospectieve beschouwing vastknoopen, dan kan het verkregen resultaat ons geene verwondering baren. Immers, eerst moest er een bodem van onbewerktuigde stoffen gevormd worden, alvorens planten en dieren plaats konden vinden om te leven. Zoolang de bodem steenachtig was, konden er slechts planten bestaan, welke weinig noodig hebben om te wassen. De hoogere soorten konden eerst te voorschijn treden, toen de aarde meer voor plantengroei geschikt was. De plantetende dieren konden eerst verschijnen, toen de aarde genoegzaam plantaardig voedsel opleverde, en de vleeschetende dieren konden niet optreden, alvorens er genoeg lagere soorten waren om hun tot voedsel te verstrekken. De hoogst bewerktuigde soorten zijn ook de gevoeligste, zij hebben de meeste behoeften; - behoeften, waaraan vorige tijdperken niet konden voldoen; zij zijn het

meest kwetsbaar en zouden tegen de vreeselijke natuurwerkingen, waarvan de oudste tijden der aardvorming getuigen waren, niet bestand zijn geweest. Snijd een polyp in twee stukken, elk stuk zal weder tot een polyp aangroeien. Laat het rad van uw rijtuig eene slak in tweeën scheiden: het voorste deel zal op nieuw aangroeien. Maar de afgesneden staart van uw hond en het afgezette been van een mensch groeien niet weder aan. Hoe minder ontwikkeld, hoe taaier leven, en met recht: hoe minder bewerktuigd het schepsel is, hoe minder het gevoelt en lijdt, hoe minder zenuwen en spieren het heeft.

En zoo de veranderde gesteldheid van bodem en klimaat planten en dieren deden uitsterven, en daaronder reusachtige gewassen en groote monsters, zoo als thans niet meer worden aangetroffen, dan bedenke men, dat de trap van ontwikkeling, waarop een schepsel staat, niet wordt afgemeten naar hoogte of dikte, naar grootte of spierkracht, naar bloemenpracht of bladerkroon, maar naar de bewerktuiging. De reusachtige drakenbloedboom, die reeds 400 jaar geleden het sieraad van Teneriffe was en nu vóór weinig jaren voor de kracht der stormen is bezweken, staat lager dan het viooltje in uw tuin, en uw huishond en uw rijpaard staan hooger dan de grootste en de sterkst gepantserde hagedis der voorwereld.

Het zou in ons oog tijdverspilling wezen, hier te betoogen, dat de mensch bovenaan staat, dat hij het hoogst bewerktuigde, het meest ontwikkelde schepsel op den aardbodem is. Zijne bewerktuiging brengt met zich, dat hij een ziel, een geest bezit, die hem ver boven alle dieren verheft. Thans ligt ons de vraag op de lippen: is die wet van vooruitgang ook zichtbaar in de uitingen van den menschelijken geest? Reeds bij voorbaat zouden wij geneigd zijn, deze vraag toestemmend te beantwoorden. Immers, het is niet waarschijnlijk - wij zouden bijna zeggen: niet denkbaar - dat een deel van het menschelijk organisme op de algemeene wet eene uitzondering zou maken, en dat dit juist het geval zou zijn met 's menschen meest verheven deel. Ware dit het geval, toonde zich de wet van vooruitgang en ontwikkeling niet op het gebied van den geest, dan zou het te bejammeren zijn, dat de mensch met dien geest begaafd is. Evenwel, de omstandigheid, dat onze kennis van den geest zoo onvolledig is, dat wij tot nog toe alleen het stoffelijk organisme beschouwd hebben en de geest zich als iets onstoffelijks voordoet, en bovenal, dat wij in den aanhef van dit opstel de toepassing bestreden hebben van datgene, wat een hooggeacht geleerde als natuurwet voorstelt, - dit alles noopt ons tot omzichtigheid en tot het instellen van een nader onderzoek.

Het moge vreemd schijnen, toch meenen wij nog een tweede voorloopig bewijs ten onzen gunste te kunnen ontleenen juist aan de voorstanders der reactie. Daar zijn er zoovelen, die geen vrede hebben met

hunnen tijd, die terug willen op het gebied van den menschelijken geest, in de waarachtige overtuiging, dat het in vroeger tijden beter was. Terug - tot waar? De een wenscht den tijd terug vóór 1848, een ander den tijd vóór de fransche omwenteling onder Lodewijk XVI. Een derde wil terug tot den tijd der Dordtsche synode van 1618, een vierde tot die dagen waarin een keizer van Duitschland op het burgplein van Canossa, in het gewaad eens boetelings, blootshoofds en barrevoets, drie dagen lang de vergiffenis van den paus stond af te smeeken. Waar ligt dan de waarheid, bij zooveel verschil van meening? Waarom niet terug tot de tijden der kruistochten? Waarom niet tot die der Grieken en Romeinen, of wel der Perzen en Meders? Waarom niet terug tot den natuurstaat der eerste menschen? Dat men niet zóóver terug wil, dat men die lang vervlogen eeuwen beschouwt als achterstaande bij een later tijdvak, sluit feitelijk de erkenning der wet van vooruitgang in; alleen erkent men die wet slechts tot op een zeker tijdstip en stelt grenzen aan deze wet. Daargelaten, dat dit den schijn van inconsequentie heeft, stelt de een de grens van den vooruitgang hier, de ander daar, en wordt alzoo het bewijs geleverd, dat deze grensbepaling geheel subjectief is. Vele oude plantensoorten, tal van dierengeslachten zijn uitgestorven, maar vele zijn blijven voortleven; tal van oude begrippen en oude meeningen zijn begraven, doch andere zijn nog steeds van geslacht tot geslacht voortgeplant. Gelijk de vogel in zijn kooi naar de vrije lucht verlangt, gelijk de visch naar het water snakt, gelijk het hert zich slechts te huis gevoelt in het woud, zoo wenscht ook ieder mensch, dat hij dien tijd mocht aanschouwen, waarin zijne denkbeelden en begrippen te huis behooren, en hij, die den teruggang wenscht, bewijst hierdoor slechts dit ééne, dat zijne denkbeelden niet te huis behooren in den tijd, waarin hij leeft.

Laat ons thans eenige duizenden jaren teruggaan, tot aan het tijdstip, waarop het menschelijk geslacht op aarde ontstond. Voor ons doel doet het er niets toe af, of wij dit tijdstip zes-, zestig- of honderdduizend jaar van ons verwijderd achten; want ook zij, die zich geheel aan de cijfers van het Mozaïsche geschiedverhaal vasthouden, zullen zich van het leven der eerste menschen geen zeer aanlokkelijk beeld kunnen vormen, al ware het slechts hierom, dat de bewerking der metalen hun ten eenenmale onbekend was. Hulpeloos ter wereld gekomen, door de natuur nagenoeg geheel verstoken van verdedigingswerktuigen, zonder schubbenpantser, zonder scherpgetanden muil, zonder klauwen, zonder horens, zonder dik behaarde huid tot beschutting tegen de afwisselingen der weersgesteldheid, wist de mensch zich nogtans spoedig te helpen en zich woning en kleeding en wapenen en werktuigen te verschaffen. Reeds vroeg moet hij in het bezit zijn geweest van gereedschappen, uit steen vervaardigd, waarmede hij weder andere stoffen bewerkte. De opgravingen der laatste jaren hebben honderden dezer voorwerpen aan het licht gebracht, dikwijls uit den bo-

dem der meren, waar vroegere geslachten hunne woningen op palen hadden gebouwd. Met hunne steenen bijlen velden die voorzaten de boomen; met hunne steenen pijlspitsen troffen zij de dieren, waarop zij jacht maakten; met hunne steenen messen bewerkten zij hoorn en been, ook tot voorwerpen van weelde en sieraden, waarop men zelfs ruwe teekeningen gegrift vindt, nabootsingen van voorwerpen der natuur. Op het steentijdperk volgt dat van het brons, een mengsel van koper en tin, waarvan men ook eene menigte van voorwerpen gevonden heeft, ja zelfs vormen om het brons te gieten. In een nog later tijdperk maakte de mensch kennis met het ijzer.

Wij gaan verder. Eeuwen bij eeuwen zijn verloopen, waarvan niemand de gebeurtenissen heeft te boek gesteld. Het tijdperk is aangebroken, dat onder den naam van oude geschiedenis bekend is. Eene groote schrede is voorwaarts gedaan, welke den mensch voor altijd zal verheffen boven de overige schepselen. Het middel is gevonden om de gedachten zichtbaar mede te deelen: het is het schrift. De ervaring, de levenswijsheid der voorgeslachten kan nu ook den nazaat tot leering en voordeel strekken; schatten van wetenschap en kennis kunnen worden opgehoopt. De uitvinding van het schrift is als de regenboog in het verhaal van den Noachischen zondvloed, - het onderpand, dat de ontwikkeling van den menschelijken geest niet zal te gronde gaan. Het schrift is de grondslag der historie.

Maar nog een ander blijk van vooruitgang trekt onze aandacht. Er zijn staten ontstaan en wetten gemaakt. De mensch, van nature tot samenleving geschapen, heeft ingezien, dat zijn egoïsme moest beteugeld worden, dat niet ieder straffeloos aan zijne lusten mocht voldoen ten koste van anderen, dat het recht des sterksten met een veilig en rustig samenleven onvereenigbaar was. Zoo ontstonden regeeringsvormen en wetten, doch even als de oudste scheppingen der natuur in vergelijking met latere gewrochten onvolkomen mogen genoemd worden, zoo waren ook de oudste uitingen van den menschelijken geest slechts zwakke en gebrekkige proeven. De regeerkunst, de maatschappelijke instellingen waren nog in hare kindschheid; van staathuishoudkunde was nog geen spraak, en daar in die ruwe tijden aan eene krachtige hand tot beteugeling der hartstochten behoefte scheen te zijn, verkreeg het uitvoerend bewind te veel macht en ontaardde in despotisme. De oudste staten, waarvan de geschiedenis ons iets mededeelt, Assyrië, Babylon, Medië, Perzië, Egypte zuchtten allen onder een bewind, waarbij de wil des volks niets, die des heerschers alles was, hier en daar alleen getemperd, omdat de vorst op de belangen moest letten eener even heerschzuchtige en trotsche priesterkaste. De roem der vorsten bestaat hoofdzakelijk in het doen uitvoeren van reusachtige werken tot voldoening hunner ijdelheid, in het doen van veroveringstochten tot uitbreiding van hun gebied. Hooger dan al die Oostersche rijken, welke toch in hunnen bloeitijd de zetels der toenmalige beschaving

waren, staat Griekenland. Dáár toch werd het erkend, dat het volk rechten had; dáár wilde men van geen despotisme weten; dáàr heerschte gloeiende vrijheidsliefde, en onder de beschermende wieken der vrijheid ontwikkelden zich kunsten, wetenschappen en uiterlijke beschaving tot eene nog ongekende hoogte; letterkunde en kunstzin namen te Athene eene vlucht, welke in later tijdperken niet is overtroffen. Toch stond de zedelijke ontwikkeling nog laag: zucht naar krijgsroem en heerschappij, wreedheid en slavernij gingen hand aan hand, en bij al de vrijheid der vrijheidlievende Atheners was de vorm van hun staatsbestuur despotisch: werd in het oosten het volk getyranniseerd door één individu, in Griekenland werd het individu getyranniseerd door het volk. Wij hebben zoo even gesproken van uiterlijke beschaving; de ware beschaving echter bestaat in de harmonische ontwikkeling van alle vermogens van den mensch. Dat was de fout der oudheid, dat de zedelijke ontwikkeling verwaarloosd werd. Hooger stond in dit opzicht Rome, ten minste toen het nog in zijne opkomst was, en bij al de gebreken, welke den Romeinschen staatsvorm aankleefden, had deze toch de overhand boven dien der Grieken, omdat het bestuur in handen van het meest ontwikkelde gedeelte des volks was. Toch zal ieder, die in Rome's geschiedenis geen vreemdeling is, zich herinneren, hoe despotiek de heerschende klasse jegens hare medeburgers zijn kon, hoe tyranniek Rome jegens de veroverde gewesten kon te werk gaan, en met wat minachting de Romein neerzag op hem, die het recht niet had de toga te dragen. Niettemin heeft Rome aan den vooruitgang den onschatbaren dienst bewezen, de slagboomen der natiën op te heffen en het Oosten te verbinden met het Westen. Maar eindelijk was het oud en afgeleefd, en toen het niet meer van dienst kon wezen, toen het op het gebied van vooruitgang improductief was geworden, toen het aan een ongeneeslijk verval van krachten leed, toen werd ook hier de stelling bewaarheid, dat de natuur een afkeer heeft van het doode, en gelijk zij een heir van werkers zendt om den ontwortelden eikenboom te sloopen en door ontbinding tot nieuwe levens te verwerken, zoo stortte zich een heir van noordsche volken, ruw maar krachtvol, als een zondvloed over het Romeinsche rijk, om uit zijne puinhoopen nieuwe staten te doen verrijzen. Hevig was de schok; lang duurde het eer uit dien bajert weer een tijdperk van orde en welvaart te voorschijn trad, eer alle bestanddeelen genoegzaam waren verwerkt. Dit tijdvak van worsteling, die nacht der geschiedenis, is het tijdvak der middeleeuwen. Ook in dit opzicht heerscht er eene bewonderenswaardige overeenstemming met de natuur. Op den dag volgt de nacht, een tijd, schijnbaar van stilstand, in werkelijkheid van rust en verademing. Op den zomer volgen herfst en winter, in schijn een tijdperk van teruggang, in werkelijkheid de voorbereiding tot een nieuw leven. De stormwind loeit en werpt omver, wat hem tracht weerstand te bieden, maar hij zuivert den dampkring. De bliksem flikkert door

het luchtruim en doet de hoeve van den landman, zijne graanschuren en hooibergen in vlammen opgaan, maar na het onweder is de natuur verfrischt en verkwikt. Meermalen openden zich de fonteinen des afgronds of sloegen de vlammen uit den schoot des aardrijks omhoog, en dreigden vulkanische werkingen alles met dood en verwoesting en waren toch slechts de voorboden van een nieuw ontwikkelingstijdperk. Ook de geschiedenis heeft hare dagen en nachten, hare zomers en winters, hare tijden van inspanning en uitputting, hare orkanen, hare zondvloeden, welke soms geheele staten wegvagen, hare vulkanische werkingen, hare aardbevingen, welke soms geheele werelddeelen doen trillen.

Onder de omstandigheden, welke het meest bijdroegen om een geheel nieuwen stand van zaken in het leven te roepen, behooren de uitvinding der boekdrukkunst en die van het buskruit. Over het nut der eerste te spreken, mag overbodig heeten. Wel hoort men somtijds, in dagen van fellen partijstrijd, de boekdrukkunst voor eene ramp uitkrijten; maar de weinigen, die dit doen, zouden haar gaarne voor zich alleen houden en zij betreuren het slechts, dat hunne tegenstanders zich evenzeer er van kunnen bedienen. Dat wij ook het buskruit en in het algemeen ook de volmaking der vernielingswerktuigen in den krijg als een middel van vooruitgang begroeten, schijnt eenige toelichting te behoeven. In de eerste plaats is het ondenkbaar, dat de menschelijke geest zich op wetenschappelijk gebied onledig zou houden met het nemen van proeven en het doen van uitvindingen en het vinden van nieuwe toepassingen, en één bepaald gedeelte zou uitsluiten, namelijk dat, wat op den oorlog betrekking heeft. Ten tweede echter, en dit is juist het voorname punt, gelooven wij, dat men den oorlog het best kan tegengaan door hem zoo vernielend en kostbaar mogelijk te maken. Zal de oorlog eenmaal tot het verleden behooren, dan moet hij vallen door overdrijving van zich zelven. De uitvinding van het buskruit was de doodsteek voor die krijgshaftige ridderschap, die altijd reikhalzend uitzag naar de gelegenheid om eene lans te breken of het zwaard te hanteeren. Wij zijn thans ten minste zoover gekomen, dat de krijg niet meer geroemd en verheerlijkt, maar gevloekt en verafschuwd wordt, en het mag vooruitgang heeten, dat de tijden voorbij zijn, waarin van Lennep Petronella van Lotharingen bittere tranen laat storten over de weigering van haren gemaal, graaf Floris van Holland, om deel te nemen aan den eersten kruistocht.

Wanneer men nu het tijdperk der nieuwe geschiedenis in het algemeen en onzen tijd in het bijzonder met het verleden vergelijkt, dan gelooven wij, dat de schaal ten volle naar onze zijde overslaat, en dat de negentiende eeuw niet slechts de dagen van Griekenland en Rome, maar ook alle andere eeuwen overtreft. De Phoeniciërs. waren de beroemdste en stoutste zeevaarders der oudheid, maar wat was hunne zeevaart in vergelijking van die, welke zich ontwikkelde na de uitvin-

ding van het kompas en van de waterwegen naar Indië en Amerika? En hoe zinkt ook de laatste weder in het niet, wanneer wij de trotsche zeekasteelen aanschouwen, die thans, door stoom gedreven, de golven van den oceaan doorklieven. Heeft de handel ooit zulk eene vlucht genomen, als in de laatste vijftig jaren? Stegen wis- en natuur- en scheikunde ooit tot zulk eene hoogte als thans? Welke uitvinding kan de oudheid aan wijzen, gelijkstaande met die van spoorwegen en telegrafie? Welke werken toont ons het verleden, die in nut en omvang tevens op ééne lijn te plaatsen zijn met de spoorwegbruggen over de Niagara, de Lek, de Nogat, den zeearm van Menai, met den Cenis-tunnel, met de droogmaking van het Haarlemmermeer, met de meermalen beproefde, thans eerst voltooide doorgraving der landengte van Suez? Steenblokken op steenblokken te stapelen tot eene reuzenpyramide getuigt van vorstendwingelandij en slavenarbeid, de grootsche werken onzer eeuw getuigen van den triomf der wetenschap en de kracht van het menschelijk genie. De oude Chaldaeën waren ervaren sterrekundigen, maar wat beteekent hunne kennis van den hemel naast die, waarvan wij de grondslagen aan Galilei en Copernicus en Kepler en Newton te danken hebben, die ons in staat stelt, niet slechts met juistheid de banen en de snelheid der hemellichamen te meten, maar zelfs door louter berekening de plaats van nog onontdekte planeten te vinden? Geeft niet thans de spectraal-analyse ons de middelen aan de hand, om na te gaan, uit welke bestanddeelen die verwijderde hemelbollen zijn saamgesteld? Slechts in letterkunde en kunstzin schijnen wij voor het oude Griekenland de vlag te moeten strijken; doch dit is niet meer dan schijn. Wel is Hellas hierin nimmer overtroffen; maar daarentegen is thans over duizenden van mijlen verspreid, wat voorheen het eigendom was van één enkel gewest. Is niet eene landouw van middelmatige vruchtbaarheid nog te verkiezen boven de liefelijkste oase te midden eener woestijn? - Hoe kan het ook anders zijn, nu alom een geest van studie is ontwaakt en wij de ervaring van het voorgeslacht voor oogen hebben? Er ligt eene groote waarheid in de meermalen als tegenwerping gebezigde bewering, dat wij slechts op de schouders der voorvaderen staan; maar wie op de schouders van een ander staat, staat toch hooger dan degene, op wien hij rust.

Eene beschouwing van het staatkundig leven leidt ons tot hetzelfde resultaat. Lodewijk XIV was een despoot, maar hoeveel verschilde zijn despotisme van dat der oude Aziatische heerschers. In den ouden tijd vinden wij onder despotieke regeeringen geen spoor van rechten des volks. De onderdaan met zijn leven en zijne bezittingen was het eigendom van den vorst. Het Fransche volk echter had rechten, al vertrapte Lodewijk ze ook, en het Nederlandsche volk had rechten, al werden ze ook door Filips vertreden. In de tijden van het leenstelsel zien wij het eigenlijke volk nog op den achtergrond gedrongen;

het is slechts een klein gedeelte, dat eenigen invloed kan uitoefenen op het bestuur: de adel, de grooten des rijks, de groote leenbezitters, hertogen, graven en baronnen. In het tijdperk der nieuwe geschiedenis zien wij het staatkundig leven ook onder het eigenlijke volk ontwaken. Er verrijzen parlementen en staten en stenden. Maar waar de regeerende vorsten zich tegen den vooruitgang aankantten en den tijd terug wilden dringen, in plaats van mede te gaan en zoo doende den band tusschen vorst en volk vaster te snoeren, waar zij de zucht tot vrijheid miskenden, den mensch, ja, al wat leeft, ingeschapen, - dáár openbaarde zich ook weer de natuurlijke afkeer van al, wat geene levensvatbaarheid meer bezit; nieuwe begrippen, nieuwe denkbeelden doemden op, ten einde de oude te sloopen; omwentelingen schokten den staat, soms met vreeselijke gruwelen gepaard. Zoo was het met de groote Fransche omwenteling in het laatst der vorige eeuw. Dáár werd de uitsluitende macht van enkele bevoorrechte standen gebroken en gesloopt, en uit dit sloopings- en hervormingsproces traden weer nieuwe toestanden te voorschijn, beter dan de vorige. De derde stand, de *roture*, werd niet langer beschouwd als eene spons, welke men slechts had uit te knijpen. Die worstelingen tusschen vorst en volk, om der vrijheid wille, dat ontwaken van het bewustzijn, dat het des vorsten taak is, het geluk des volks te bevorderen, maar dat het volk niet gedoemd is, om tot speelbal te strekken aan de grilligste luimen van den heerscher of de beurs te vullen van koninklijke minnaressen of van eene bevoorrechte kaste, dat besef van eigenwaarde bij de natiën, het zijn vruchten van den nieuweren tijd. Die scheiding der drie groote machten in den staat, de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht, wie sprak daarvan in vroeger eeuwen? Dit was de groote fout der oudheid, dat deze drie te veel in ééne hand vereenigd waren. Het streven naar vrijheid, niet naar teugelloosheid - deze toch verleent slechts vrijheid aan enkelen - maar naar zulk eene vrijheid, waarbij ieders rechten worden geëerbiedigd, - het streven naar verstandelijke ontwikkeling voor allen, de verbetering van het onderwijs, dit alles behoort tot den lateren tijd. Het streven naar éénheid, het besef, dat de menschheid geen knippatroon is, dat zich willekeurig in verschillende stukken laat snijden en aaneenpassen, zooals het Weener congres zulks beproefde, de verbroedering tusschen verschillende nationaliteiten door toenemend verkeer, zijn voornamelijk vruchten van onze eeuw. Wat te zeggen van den constitutioneelen regeeringsvorm, van de vrijheid van drukpers, van het stelsel van vrijen handel, van de opheffing of beperking van het beschermend stelsel, van de gelijkheid der burgers voor de wet, van de afschaffing der slavernij en nog zooveel andere dingen meer? Zij zijn geheel in overeenstemming met 's menschen aangeboren vrijheidszin, en wanneer die vrijheidszin den mensch van nature is geschonken, dan kan het toegeven aan dien zin geen kwaad, geen zonde geacht

worden, mits men binnen de perken blijve, welke de rede en de eerbiediging van anderer rechten hebben gesteld. Vrijheid is een kostbaar kleinood, dat elk tracht te verkrijgen en te bewaren, en waarop ieder een aangeboren recht heeft, mits hij ze niet ten nadeele van anderen misbruike. Zij, die de vrijheid van drukpers gispen, verkondigen zoo gaarne zelven onbelemmerd hunne meening. Zij, die de vrije concurrentie laken, koopen even gaarne als wij hunne benoodigdheden tot lagen prijs. Zij, die de verkondiging van de rechten des volks afkeuren, komen even goed in verzet, wanneer hunne ware of vermeende rechten van hooger hand worden gekrenkt; zij zoeken evenzeer heul bij de rechtbank, wanneer hunne gronden bij onteigening te laag worden geschat; zij trachten evenzeer eene regeering te ondermijnen en omver te werpen, welke niet in hunnen geest werkzaam is. Zij, die ijveren tegen godsdienstvrijheid, hoe zouden ze jammeren, indien hunne kerk onderdrukt werd. Zij, die de kerk willen doen heerschen over den staat, hoe bitter zouden ze klagen, indien eene andere kerk dan de hunne, de heerschende werd. Zij, die den opstand der Nederlandsche gewesten tegen Spanje betreuren, hoe zouden ze juichen, wanneer een andere opstand ons vaderland in den schoot der moederkerk terugvoerde. Zij, die het hevigst ijveren tegen vrije wetenschap, tegen vrije kritiek, ze kritiseeren niet minder den geest onzer eeuw. Wij hebben hier alleen degenen op het oog, die uit overtuiging handelen; van hen, die hunne richting bepalen naar hunne belangen, wenschen wij niet te spreken; maar wij beweren, dat elk individu voor zich zelf naar vrijheid streeft, en dat juist de felle strijd het bewijs levert, hoe hoog deze vrijheid wordt gewaardeerd.

Het zou te veel tijd vorderen, hier alle bekende vormen van oude godsvereering op te sommen, van slangendienst en boomenvereering af tot aan het anthropomorphisme der Grieken en Romeinen of de Jehova-vereering der Israëlieten toe. Het eerste schept de goden niet onder wanstaltige en onmogelijke vormen, maar onder den edelsten vorm, welken de mensch zich kan voorstellen, namelijk zijne eigene gestalte. Jupiter wordt afgebeeld met de uitdrukking der verhevenste majesteit, en Venus als de volkomenste schoonheid. In den Jehovadienst zegepraalde het monotheïsme. De leer van Christus was nogtans verhevener, dan alle vorige godsdiensten; zij leerde den eenigen God aanbidden als Vader; zij sprak het uit, wat nog niet te voren was uitgesproken: heb God lief boven alles en uwen naaste als u zelven. Toen echter de belijders der Christelijke leer zich hadden vereenigd tot een kerkgenootschap, toen de leer van dit kerkgenootschap onder Constantijn den Groote tot godsdienst van staat was verheven, beging de Christelijke kerk eene groote fout. Zij nam van hare voorgangsters juist datgene over, waaronder zij zelve het meest had te lijden gehad. De Heidensche godsdiensten der oudheid hadden onder bescherming en toezicht van den staat gestaan, geen nieuwe

eerdienst mocht worden ingevoerd, geen nieuw ritueel mocht worden ingesteld, dan met toestemming der staatsmachten. Waar eene priesterkaste bestond, oefende de priesterschap een overwegenden invloed uit. Dien band tusschen Kerk en Staat nam de Christelijke Kerk over; had zij van den staat zware en wreede vervolgingen ondergaan, zij wilde op hare beurt zijne bijzondere bescherming genieten, en van onderdrukte werd zij spoedig dwingeland. Dat Rome en Athene de oude godsdienstvormen trouw en onveranderd trachtten te bewaren, deerde niemand; want hunne godsvereering bestond slechts in vormen en gebruiken, offers en plechtigheden; de Christelijke godsdienst daarentegen was eene godsdienst van geest en hart, en toch wilde zij zich evenzeer aan onveranderlijke vormen binden. Den menschelijken geest, welken men zich onder geenerlei vorm denken kan, wilde de Kerk in bepaalde vormen schroeven; den geest, die in voortdurende ontwikkeling verkeert, wilde zij knellen in een keurslijf van leerstukken en geloofsartikelen. Even goed kon men beproeven, standbeelden van levend water te gieten. Terwijl de natuur ons eene eindelooze verscheidenheid van vormen biedt en evenzeer van karakters, eischte de Kerk éénstemmigheid van geloof. Terwijl niemand er aan zou denken, der natuur voor te schrijven, hoe zij de planten moet laten wassen, hoeveel takken aan elken boom, hoeveel twijgen aan elken tak, hoeveel bladeren aan elke twijg zij moet voortbrengen, wilde de Kerk haar toch dwingen, den menschelijken geest te vormen naar het model, door de Kerk gesteld. De zucht tot onderzoek moest gebreideld worden. Die kerkleer was de éénige ware, welke door de heerschende partij in de heerschende Kerk was vastgesteld. Bestendig, onveranderlijk moest die leer wezen, even alsof er iets op aarde bestendig en onveranderlijk ware. Jezus had gesproken: mijn rijk is niet van deze wereld; - en onder den naam van Christus' stedehouder op aarde matigden zich de opperpriesters der Kerk een gezag aan over vorsten en Staten. Daarom was het vooruitgang, toen het Protestantisme optrad met vrijheid van onderzoek en vrijheid van geloof. Terecht echter heeft de heer van Hugenpoth er onlangs in zijn ‘Revolutie’ op gewezen, hoe het Protestantisme in 1555 bij den Augsburger godsdienstvrede wel vrij verklaard werd van den Paus, maar daarentegen ter beschikking gesteld werd van den Vorst. Die noodlottige band tusschen Kerk en Staat was oorzaak, dat het hier aan banden gelegd werd, welke zijne vrije ontwikkeling belemmerden, ginds in de oude fout der heerschzucht verviel. Veel, ontzaglijk veel heeft de beschaving aan elke Kerk te danken gehad, zoolang die Kerk het overige menschdom in beschaving vooruit was; maar als zij den mensch tot haar standpunt heeft opgeheven en vervolgens het oor sluit voor de veranderde eischen en behoeften van den tijd, wanneer zij tegenover de nieuwere denkbeelden een onveranderlijk *non possumus* uitspreekt, dan spreekt ze tevens haar eigen doodvonnis uit; zij toont, dat zij niet meer in staat is,

om voort te brengen, dat hare levensvatbaarheid wegkwijnt, en zij zal eerlang aan de onveranderlijke wet moeten gehoorzamen, dat de natuur een afkeer heeft van het doode. Door een kunstmatig vernis moge zij hare zwakheid bedekken, haar leven rekken, aan de sloopende krachten tijdelijk den toegang versperren, toch dringt de worm in het hout en zij wordt gesloopt; maar het gesloopte wordt niet vernietigd, het wordt op nieuw verwerkt; de godsdienst gaat niet te gronde, want de mensch heeft behoefte aan godsdienst, maar hij wordt vernieuwd en verjongd. Uit dit oogpunt begroeten wij ook in de Hervormde Kerk het optreden van meer vrijzinnige richtingen; doch men beoordeele deze laatste niet naar enkelen, die onder de vaan der vrijzinnigheid eene laakbare onverschilligheid verbergen. Kan men in het genot der vrijheid beter Christen zijn, dan onder het juk van overlevering en wet, er volgt nog niet uit, dat ieder, die in vrijheid leeft, daarom altijd de beste Christen *is.* Doch ook op kerkelijk gebied is vrijheid eene behoefte, en het zijn twee der heerlijkste vruchten van den nieuweren tijd, dat in Nederland de band tusschen kerk en staat geslaakt en het maatschappelijk onderwijs aan de kerk onttrokken is.

En nu de zedelijkheid? Wij gelooven niet, dat de menschen thans slechter zijn dan vroeger, omdat wij nooit in de geschiedenis hebben kunnen ontdekken, dat zij vroeger beter waren dan thans. Integendeel, de liefde tot den naaste, de zucht om lijdenden en ongelukkigen bij te staan, heeft in onzen tijd dieper wortel geschoten dan ooit, en zoo men nog niet altijd den rechten weg inslaat, het is er aan te wijten, dat men nog geen voldoende ervaring heeft, dat het *humanisme* nog in zijne kindschheid is. Met allen grond mogen wij ook hierin op vooruitgang hopen. Nimmer heeft de stem der volken zich zóó krachtig tegen den oorlog verheven als in den jongsten tijd; nimmer werd barbaarschheid zóó zwaar door de openbare meening gebrandmerkt. Nimmer werd de spreuk: ‘macht boven recht’ zóó fel bestreden, zóó den mensch onwaardig verklaard. Nog zijn die stemmen zwak, maar ongetwijfeld zullen zij in kracht winnen en meer en meer de maatschappij doordringen. Wat de zedelijkheid in het private leven betreft, deze staat in nauw verband met de achting voor het vrouwelijk geslacht, en deze laatste weder met de vrijheid. Waar de burger zucht onder het recht van den sterkste, waar hij slaaf is en geen vrijheid kent, zal hij ook de vrouw als zijne slavin beschouwen; waar hij geene rechten bezit, zal hij ze ook der vrouw niet toekennen. Vandaar die grenzenlooze zedeloosheid onder de despotieke regeeringen van het Oosten; vandaar die vrouwenmarkten en die Melittadienst, waarvan Herodotus ons de schildering levert. En als wij dan het oog slaan op het ontwakend besef, dat de vrouw, al valt haar werkkring ook niet geheel samen met die van den man, toch hare rechten heeft, op dat streven om de vrouw te veredelen, dan mogen wij gerust spreken van vooruitgang. In de vrouw ligt de toekomst van

ons geslacht; zij is de opvoedster onzer kinderen; zij draagt meer dan de man de kiem in zich van het edele en reine.

En als men nu nog de vraag oppert, of ook het individu vooruitgaat, dan meenen wij ook deze vraag toestemmend te moeten beantwoorden. Als toch de soort vooruitgaat, moet ook het individu vooruitgaan. Wel komen dezelfde zonden voor als vroeger, wel herhalen zich dezelfde misdaden, maar toch in meer beperkten zin dan voorheen. Wat men vroeger in het openbaar schaamteloos bedreef, men tracht het thans uit schaamte te verbergen. Die schaamte is een blijk van vooruitgang.

Wanneer wij dan ten slotte onze overtuiging resumeeren, dan komen wij tot deze uitspraak: van de schepping af tot op den huidigen dag heeft de wet van vooruitgang gegolden. Gelijk echter dag en nacht elkander afwisselen, gelijk lente en zomer door herfst en winter worden gevolgd, gelijk men zich na den arbeid overgeeft aan rust en ontspanning, zoo wisselen ook op het gebied van den geest actie en reactie elkander gestadig af. Maar gelijk de dag, die op den nacht volgt, niet dezelfde is, als die, welke den nacht voorafging, gelijk op den winter een zomer zal volgen, die niet dezelfde is, als de afgeloopen zomer, gelijk wij, na rust te hebben genoten, den arbeid hervatten dáár, waar wij hem gisteren hebben gestaakt, zoo schrijdt ook elk tijdperk van actie verder op de baan van ontwikkeling voort dan het voorgaande. De vooruitgang der wereld beweegt zich wel als het ware zigzagvormig, met dagen en nachten, met ebbe en vloed; maar elke dag brengt ons verder dan de vorige. En kan het ook anders? Is niet 's menschen geest een voortbrengsel der onuitputtelijke scheppingskracht? Zou dan deze geest in disharmonie zijn met de overige schepping? Zou het schoonste, edelste, verhevenste, wat de natuur heeft voortgebracht, een wanklank kunnen zijn in diezelfde natuur?

Kan het ook anders zijn, of de menschelijke geest heeft een afkeer van het doode, een afkeer van hetgeen oud en versleten is, van instellingen en wetten, voorschriften en gebruiken, die uitgeleefd en uitgediend hebben, die, zonder verder nut aan te brengen, hem in zijne handelingen belemmeren en zijne vrijheid aan banden leggen? Bij elke wisseling echter zal strijd ontstaan, strijd tusschen het oude en het nieuwe, een strijd, voortvloeiende uit de krenking van bestaande belangen. Altijd zullen er menschen gevonden worden, gereed om als kampvechters voor het bestaande op te treden, hetzij omdat hun bestaan gevaar loopt, hetzij omdat zij bij het nieuwe zouden verliezen of hun invloed, macht, aanzien, zouden zien afnemen, hetzij door de sleur der gewoonte of omdat hun geest niet jeugdig of krachtig genoeg is, om met de zich ontwikkelende nieuwe denkbeelden gelijken tred te houden. Altijd zullen er voorvechters van het nieuwe wezen,

die in overdreven ijver een te plotselingen overgang in het leven willen roepen. Altijd zal de mensch feilbaar blijven; dikwijls zal hij dwalen in de aanwending zijner middelen. Menigmaal zal men den stroom te lang tegenhouden, tot hij als een vernielende stortvloed zich door de verbroken dammen heenstort. Maar al bedroeft ons vaak de wijze, waarop de strijd gevoerd wordt, waar strijd is, heerscht leven, waar leven is, is vooruitgang. Door alle eeuwen heen is het groote wachtwoord der menschheid: 'Voorwaarts!' Wanneer wij om ons zien, o, dan is er nog zooveel te verbeteren en te hervormen om ons en bij ons en in ons. Eeuwen bij eeuwen zullen nog voorbijgaan, eer de geheele aardbodem de zegeningen der beschaving deelachtig zal zijn geworden, en dan zullen weer nieuwe begrippen den strijd des levens voeren tegen de oude. Zoolang de natuur schepselen zal voortbrengen, zal er verscheidenheid van vormen zijn, en zoolang het menschelijk geslacht op den aardbodem zijn voet zal drukken, zal er verscheidenheid zijn van denkbeelden en begrippen, van leven en streven, van inzichten en belangen, en er zal strijd wezen, maar ook vooruitgang.

Tiel, Mei 1871.

J.G. SCHLIMMER.

Een niet genoeg overwogen en slecht gemotiveerd vonnis.

Dr. L. Beins, Jan de Witt en zijn buitenlandsche politiek tijdens den vrede van Westminster en de Noordsche kwestie (1653-1660), Groningen, 1871.

De heer Beins beveelt zijn geschrift in de aandacht aan van desbevoegden en verlangt alzoo, dat het niet onopgemerkt voorbijga.

De Redactie van de *Tijdspiegel* zond het mij ter beoordeeling. Ziehier, waarom ik, zonder de vraag te willen beslissen, of ik tot de 'desbevoegden' behoor, er toe werd gebracht, een enkel woord over het stuk in 't midden te brengen.

Oorspronkelijk schijnt de Schrijver het plan te hebben gehad, zich, gelijk hij het uitdrukt, te mengen in 'de de Witt-kwestie, die voor een paar jaar weer aan de orde is gesteld'; maar zijn voornemen later hebbende gewijzigd, sloeg hij, geheel onafhankelijk daarvan, een weg in, die hem tot een nieuwe zienswijze bracht ten opzichte van de Witts politiek leven tegenover het buitenland. Dit staat, onder meer, in de Inleiding.

Met die de Witt-kwestie, die aan de orde is gesteld, moet hij het boek van A.W. Kroon, J. de Witt contra Oranje, en - omdat hij het woord 'kwestie' bezigt - mijn aanmerkingen daarop in de *Tijd-*

spiegel van 1869 bedoelen, want een andere Recensie van dat werk is mij niet onder 't oog gekomen.

Tot het geschrift zelf van Dr. Beins overgaande, wijs ik er op, dat de eerste, door hem op blz. 1 vlg. nader uitgewerkte stelling deze is: ‘Over weinig onderwerpen is in ons land met meer hartstocht en minder waarheidszin geschreven dan over de vraag, welke de wezentlijke verdiensten van de Witt tegenover zijn vaderland zijn geweest. Bij deze beschouwingen, tot welken tijd die ook mogen behooren, is men steeds onder den invloed van partijzucht gebleven.’ - ‘Tot welken tijd die ook mogen behooren’: uit de bewijsvoering bespeurt men, dat de stelling zich hoofdzakelijk grondt op het twistgeschrijf in 't laatst der vorige eeuw. Immers, op blz. 3 komt de Schrijver reeds tot de erkentenis, dat: ‘in onzen tijd, die, wat dit betreft, minder onder den invloed van partijzucht staat, de Witt meer in zijne waarde wordt erkend.’ Deze uitspraak sluit zich op eenigszins vreemde wijze aan bij dat: ‘tot welken tijd die beschouwingen ook mogen behooren.’ Zij waardeert, ook voor 't overige, niet genoegzaam de waarlijk onpartijdige wijze, waarop b.v. in de laatste dertig jaren over de Witt wordt gesproken, n.l. in de merkwaardigste geschriften, zooals van Groen van Prinsterer, van Sypesteyn, enz. Want of er een enkel minder beteekenend werk zich anders over uitlaat, doet weinig af.

Twee opmerkingen in 't voorbijgaan naar aanleiding van die bewijsvoering mogen hier een plaats vinden. Ten tijde van den zeeoorlog van 1756 was er in ons land, zegt Dr. Beins, een machtige partij, gezind om aan Frankrijk den oorlog te verklaren. Ook was de Gouvernante zelf niet ongenegen zich bij deze opvatting aan te sluiten. - Zóó is de gewone zienswijze. Nu echter Horace Walpole ons heeft bekend gemaakt, dat de gouvernante, na den dood van Willem IV, zich, door toedoen van Dubacq en omdat zij in slechte verstandhouding was met haar vader, in de armen wierp van Frankrijk, ware het de moeite waard geweest, te onderzoeken, in hoever die vroegere zienswijze behoorde te worden gewijzigd. De stemming der gouvernante zelve in 't begin van den oorlog is het punt, waarop het hier aankomt. Dat zij kort vóór haar overlijden er krachtig voor heeft gewaakt, dat Nederland niet tot een oorlogsverklaring aan Engeland overging, is een omstandigheid, die daarbij geenszins in aanmerking komt. Toen immers verzette zij zich niet zoozeer tegen de door Dr. Beins bedoelde partij, als wel tegen hen, die verbitterd waren over 't opbrengen van schepen in de Britsche havens.

De Hr. Beins noemt de publieke opinie in 1672 die van de vijanden van de Witt. - Dit ‘de publieke opinie’ te noemen, nu er zooveel heele en halve bewijzen zijn van heimelijke samenspanning, intrigue, lagen afval van vroeger openlijk aan den dag gelegde gevoelens uit dat kommervol jaar dit gaat m.i. wat ver.

Hetgeen den Schrijver, na den aanloop in de eerste bladzijden, vervolgens bezig houdt is de vrede van Westminster en de acte van seclusie. ‘Het tot stand brengen van die acte was voor de Witt een triomf,’ meent hij. Over de wijze, hoe hem dit gelukt is, zijn in den laatsten tijd belangrijke bijzonderheden openbaar gemaakt door Kroon, voegt hij er bij (mij dunkt, meer door Sypesteyn, dan door Kroon.) - Hoe hem, d.i. de Witt, dit is gelukt? Maar het is immers niet aan de Witt gelukt. ‘Aan Cromwell’ heeft Dr. Beins zeker willen terneerschrijven. Ik ben wel verplicht hier met eenigen nadruk te herinneren niet alleen aan het uitvoerig betoog van den hr. van Sypesteyn, *Geschiedkundige bijdragen*, *Tweede Aflevering*, maar tevens aan mijn eigen opstel naar aanleiding van Kroons Jan de Witt, getiteld: Zuiver water dat troebel is gemaakt. Zelf zegt Dr. Beins, dat de poging van Kroon om uit te maken, dat Cromwell op deWitts geheime aansporing heeft gehandeld, als geheel mislukt is te beschouwen.

Terloops haalt Dr. Beins hierbij aan een gezegde van Karel II aan d' Estrades (Lettres, etc. I, 138), waarbij hij niet lang wil stilstaan. Hij heeft echter het gezegde van Karel evenmin goed begrepen, als d' Estrades, naar hij vermoedt, den koning van Engeland zal hebben verstaan. In de Editie, die hij schijnt te hebben gebruikt, die van 1743, staat geenszins, dat ‘de Witt in naam der staten Cromwell tegen het huis van Oranje trachtte te verbitteren’, maar ‘que ce de Witt étant ambassadeur pour Mrs. les états près de Cromwell se servait *sans charge de leur nom* pour l'irriter contre la maison d'Orange.’

Een andere onjuistheid in dit gedeelte van 't werkje is, dat op blz. 6 de eisch tot uitsluiting van den prins wordt gekenschetst als geheel in overeenstemming met de traditioneele politiek van de provincie Holland. Was dat reeds in 1653 de traditioneele politiek van Holland? Onnauwkeurig is ook de aanduiding van de Witts beroemd vertoog als ‘diductie.’ Uit boos opzet kwam de dwaling toch niet voort.

Doch dit en meer, waarop ik zou kunnen wijzen, betreft punten van ondergeschikt belang. De hoofdzaak, waarop het in deze bladzijden aankomt, is de meening van Dr. Beins over den vrede van Westminster zelven en over de wijze, hoe deze is tot stand gebracht. De titel van 't geschrift toont, dat de Witts houding, zoowel bij 't sluiten van dien vrede als later ten aanzien van den strijd tusschen Denemarken en Zweden, datgene is, dat den Schrijver heeft genoopt, de pen op te vatten. Hij zal een nieuwe zienswijze over de Witts houding tegenover het buitenland openbaren. Doch in dezelfde Inleiding, waarin men dit aantreft, vind ik, dat de Witt voor de politiek van ons land te zijner tijd en voor haar gevolgen niet mag worden aansprakelijk gesteld. Wie dan? vraagt men. En dit vraagt men met te meer nadruk, omdat overal in 't boekje de Raadpensionaris op den voorgrond komt.

Die tegenspraak verder latende voor 't geen zij is, kan ik niet verzwijgen, dat alles, wat op blz. 9 vlg. voorkomt en 't geen betrekking

heeft op den genoemden vrede, alsmede op de acte van seclusie, elk oogenblik gelegenheid biedt tot gegronde tegenspraak. Vooreerst wat er staat over de pogingen, door Frankrijk aangewend, om deel te nemen aan de onderhandelingen. Men vergelijke dit met Aitzema, Wicquefort, Groen van Prinsterers Archives en zooveel meer, en men zal tot het besef komen van de onjuistheid en de onvolledigheid van het hier medegedeelde.

Dan de volgende uitdrukking: ‘Cromwells voorslag, om den prins uit te sluiten enz., werd door de Staten van Holland en door de Witt zeer gunstig opgenomen’. - Het tegendeel is van algemeene bekendheid.

Of wel deze, dat de Witt niet genoeg voor 's lands belang heeft gewaakt doordien hij de acte van seclusie er niet dienstbaar aan heeft gemaakt, om beter vredesvoorwaarden te bedingen. ‘Ieder middelmatig staatsman zou er partij van hebben getrokken.’ - Hoe kan men toch zóó schrijven? Was de vrede dan niet het eenige noodige voor ons land en mocht men niet verheugd zijn, zoo men dien maar op dragelijke voorwaarden verwierf. Men sla alleen maar Simons eens op, die in 1832 zijn werk opstelde, toen nog zoo talrijke mededeelingen niet aan 't licht waren gekomen, met welke men nu bekend is, en men zal bespeuren, dat er zooveel termen zijn om met het dáár geuit gevoelen in te stemmen, dat men wel genoodzaakt is, wat hier wordt in 't midden gebracht, te verwerpen.

De kunst van in de door hem aangehaalde bronnen te lezen, wat er eigenlijk staat, brengt Dr. B. slecht in praktijk. De Witt schrijft niet aan Boreel, dat *hij* niets wist van hetgeen men in de jaren 1619 vlg. met Engeland was overeengekomen. Wel geeft hij toe, dat *de gezanten* er niet van kunnen hebben geweten. Ook het nadeelige van die onkunde overdrijft Dr. Beins. Men ga artikel 30 van het traktaat van Westminster maar na, benevens het schrijven van de Witt.

Soortgelijke overdrijving heerscht, naar mijn gevoelen, ten opzichte van de bezwaren, op blz. 12 tegen de Witts politiek ingebracht, naar aanleiding van 't gebrek aan bepalingen op de visscherij, de scheepsvisitatie en de wezenlijke beteekenis van den term: ‘Britsche zeeën.’ Het was inderdaad reeds moeielijk genoeg, om tot den vrede te geraken bij de geschillen, die er waren. Men behoefde geen artikelen op het tapijt te brengen, die eerst later verdeeldheid van ernstigen aard in 't leven riepen. Ten opzichte van de visitatie is mijn antwoord, dat de Raadpensionaris, in plaats van geen opheldering te kunnen geven (Beins, blz. 12), het tegendeel doet door aan Boreel te berichten, dat dit nader zal worden geregeld bij reglement, iets, waaromtrent reeds voorschriften zijn gegeven aan de gezanten, in Engeland vertoevende. Wat eindelijk den term ‘Britsche zee’ aangaat, deze komt slechts voor in art. 3 van het tractaat, waar sprake is van de rooverijen, die in de eerste zes weken na den datum van 't sluiten van 't verdrag zullen worden bedreven. Ook hier was dus nog geen reden, om voor de toekomst iets vast

te stellen, gelijk die er later was, toen men dan ook wel degelijk tot uitvoerige gedachtenwisseling is overgegaan over de uitgestrektheid van den omvang der Britsche zeeën. Overweegt men, dat het gewone euvel van hen, die tractaten opstellen, gelijk van de wetgevers, is, te veel te willen bepalen, dan verwondert men zich te meer, dat Dr. Beins nog zoo menige zaak in het verdrag van Westminster wil hebben opgenomen.

Mij is het on mogelijk, met hem eensdenkend te zijn en te groote overijling te zien, waar alleen ten allerhoogste van een zoodanig haast maken terecht kan worden gesproken, dat aan de beide landen de onwaardeerbare zegeningen des vredes te eerder verschafte. Maar bovendien, waarom wordt dit alles verweten aan de Witt, niet aan Cromwell en 't parlement? De laatsten waren beheerschers van den toestand.

Den brief van Nieuwpoort van 11 Aug. 1655, door Dr. Beins op blz. 13 vermeld, heb ik niet kunnen opsporen. Doch bij het doorbladeren der Brieven van en aan de Witt is mij gebleken, dat hij op dezelfde en de volgende bladzijde ten onrechte zegt, dat onze gezanten te Londen over het aanhouden van schepen tevergeefs klaagden en niemand zich er aan stoorde. Was dit de eene keer het geval, een andere keer was het anders. Wie het eene mededeelt, moet het tweede niet verzwijgen. Hoe men op dezelfde blz. 13 de uitvaardiging der acte van navigatie ‘als tot den oorlog hebbende geleid’ kan doen voorkomen, zal niet mij alleen bevreemden.

Genoeg van den vrede van Westminster. Ook over onze gespannen verhouding tot Frankrijk zwijg ik, hoewel niet, omdat ik geen bedenkingen heb tegen hetgeen wordt aangevoerd. Nog een woord over den door Dr. Beins met den naam ‘Noordsche kwestie’ gedoopten oorlog.

Vooraf ga deze verklaring, dat, naar mijn overtuiging, het grondgebrek van het werkje hierop neerkomt, dat de gansche beschouwing uitgaat van een vooroordeel; dat de Schrijver de vragen, die hier worden gedaan, niet vooraf grondig heeft bestudeerd en 't licht gezocht, waar het was; dat hij op verre na niet genoeg gronden en bewijzen aanvoert; opzettelijk onvermeld laat, wat tegen zijn redeneeringen pleit; te spoedig afbreekt, wanneer hij nog maar in 't begin is van zijn betoog van hetgeen hij als de waarheid ingang wil doen vinden; over 't geheel met groote onnauwkeurigheid te werk gaat; kortom, dat, terwijl hij in de Inleiding gewaagt van een ‘aangroeien van 't geschrift tot den tegenwoordigen omvang,’ de omvang op verre na niet groot genoeg is, om de stelling, die hij oppert, als bewezen te doen aanmerken.

Dit alles komt op nieuw uit in de bladzijden (16 vlg.), die op de Noordsche kwestie betrekking hebben. Van eigenlijk onderzoek is geen spoor te ontdekken. Men bespeurt niet, dat eenige andere bron op de tafel des Schrijvers heeft gelegen, dan de Brieven van en aan de Witt. En deze bron, verre van te zijn uitgeput, is niet eens - wat men noemt - gebruikt, slechts hier en daar opgeslagen. Hoe weinig Dr. Beins ook de geschriften van den tegenwoordigen

tijd heeft geraadpleegd, ziet men hieruit, dat hij de anecdote weder opdischt van 't gezegde van van Beuningen over de houten sleutels van de Sond, zich er niet om bekreunend, dat de Hoogleeraar Fruin het onhoudbare van dit verhaal in de Bijdragen van Nijhoff heeft aangetoond. Wat de Brieven van en aan de Witt betreft, deze worden nu eens bij horten en stooten aangehaald, dan weer verzwegen. En waren de aanhalingen maar altijd met nauwgezetheid geschied. Dit is echter niet doorgaande het geval. Blz. 23 leze men in plaats van II, 511: III, 511; blz. 25 in plaats van III, 595: III, 587; blz. 29 in plaats van VI, 350: VI, 259. Elders, b.v. in de plaats III, 602 (blz. 25), en waar, op blz. 27, van een bedreiging nopens 't over de grenzen zetten onzer gezanten melding wordt gemaakt, is de inhoud der bron onjuist wedergegeven. Ook maakt de Schrijver, geloof ik, van twee Vogelsangen één.

Zoodanige kleine feilen kan men aan onachtzaamheid toeschrijven. Maar hierbij bepaalt zich geenszins, wat de kritiek is gerechtigd, als uitkomst harer nasporing, in 't midden te brengen. Er waren, tegen 't einde van den Noordschen oorlog, eenige geschillen ontstaan tusschen de gezanten der Nederlandsche Republiek. Dr. Beins vergenoegt zich niet, met hiervan mededeeling te doen op blz. 23, maar op blz. 29 vlg. komt hij er op terug. De Witt, zegt hij, schrijft over die oneenigheden slechts met een enkel woord; hij geeft zijn verwondering er over te kennen, ‘daar hij zijn opinie in verschillende missives had medegedeeld.’ Dr. Beins vermeent, dat dit niet voldoende is. Hij had nu kort en precies eene uiteenzetting zijner meening moeten geven.

Zóó is het evenwel niet, zie *Brieven van en aan de Witt*, VI, blz. 355. Dáár leest men in een schrijven van den Raadpensionaris aan G. van Slingelandt van den 27sten Februari 1660: ‘Ik heb met bekommering vernomen de discrepantie, die zich tusschen eenige van de Heeren Gedeputeerden aldaar geopenbaard heeft, en had ik niet vertrouwd, dat het contenu van mijn missive in dato den 6den December l.l. daartoe voedsel zoude hebben gegeven, zoo ten aanzien van hetgeen ik in dezelfde missive, mitsgaders in verscheidene anderen daaraanvolgende, en voornamelijk in mijn missive van den 26sten derzelfde maand aan den heer Vogelsang geschreven heb, waarvan voor UEd. het dubbel onder n°. 1 hiernevens gaat.’ De Raadpensionaris voegt er bij, dat, naar hij hoopt, alle ‘materie van discrepantie zal wezen geprecideerd’ door de stukken, die hij met dezelfde post afzendt. - Alzoo geen ‘verwondering’ maar ‘bekommering’, en, in plaats van een korte uiteenzetting zijner meening te geven, wijst de Witt de gezanten op alle mogelijke documenten, waaruit zij zijn gevoelen en dat der Staten kunnen leeren kennen.

Aan die verdeeldheid, die de Nederlandsche gezanten min of meer van elkander vervreemdde, wijt Dr. Beins iets, dat daarmede in niet het

minste verband staat. ‘Er vielen (te lezen op blz. 30) soms tooneelen voor, die zoowel hun karakter als gezanten beleedigden, als de natie, die zij vertegenwoordigden, tot schande verstrekten.’ Men wordt verwezen naar VI, 460. Het is waar, dáár wordt een tooneel beschreven. Ja, dat tooneel was beleedigend voor hun karakter als gezant.

Doch wie waren de tooneelspelers? Slingelandt vertelt in een' brief van 15 Mei 1660 aan de Witt, dat zij, de Nederlandsche gezanten, te Koppenhagen op zekeren dag ten huize van den gezant van Frankrijk ten eten waren gevraagd en dat zij, aan tafel gezeten in gezelschap van den hertog van Holstein en vele heeren rijksraden, door de Fransche en Engelsche gezanten waren bejegend, *contra omnem humanitatem et fas mensae hospitalitatis plane barbare*, *imo plus quam barbare*, met kreeten, schelden, schreeuwen, dreigen, ‘niet anders, alsof wij door wilde beeren of tijgers werden besprongen en waren vervallen in de handen van Cyclopen en Laestrygones.’ Slingelandt betuigt vervolgens ten plechtigste, dat zij, hoewel niet hebbende stil gezwegen, het ‘moderamen inculpatae tutelae’ niet hebben geexcedeerd, geen ‘offensante of aanstootelijke termen’ hebben gebruikt, zich zorgvuldig hebben gewacht voor personaliteiten, enz.

Wat heeft het nu voor zin, deze beleediging, den Nederlandschen gezanten, die terecht op een welwillend en beleefd onthaal rekenden, zoo plotseling aangedaan, hun nog bovendien, als een daad, die van hen is uitgegaan, voor de voeten te werpen? Wat heeft het voor zin te zeggen (zie blz. 30), ‘dat de verwijdering zoo erg werd, dat men zonder onderling overleg van de eene zijde soms voorslagen deed, die geheel in strijd waren met hetgeen de andere ambtgenooten voor gepast hielden?’ Hier is niet *ééne zijde* en *de andere ambtgenooten*; hier zijn geen *voorslagen* gedaan. De geheele historie, waarop Dr. B. doelt en die in denzelfden brief wordt beschreven, is deze: Één der gezanten was gast aan den disch van den prins van Sultsbach in de Zweedsche legerplaats en liet zich, door den wijn bevangen, meer dan één ongepast gezegde ontvallen.

Doch ik vrees, dat de omvang van mijn geschrijf onder de hand mede te zeer aangroeit. Twee opmerkingen ten slotte. Ten einde een grondig oordeel te vellen over de politiek van Nederlands staatsmannen ten tijde van de Noordsche kwestie had men, onder meer, behooren zich te doordringen van 't gewicht van dit netelig en hoogst lastig vraagstuk; te vragen, welk belang Nederland er bij had en in hoever deze staat alzoo moest trachten, er invloed op te oefenen; vooral niet vergeten, dat Denemarken en Zweden de hoofdstaten waren, en evenmin, dat Engeland moest worden ontzien en Frankrijk niet kon worden ter zijde gezet. Had men, met het oog op die vragen, de gandsche aangelegenheid voet voor voet gevolgd, men zou niet zijn gekomen tot een zoo geheele verwerping en versmading van de Nederlandsche politiek dier dagen. ‘Vermindering van ons prestige, volsla-

gen vergissing, dubbelzinnigheid, groote misslag, miskenning van den stand der zaken, fouten,' enz. zouden geenszins schering en inslag van 't betoog zijn geweest. Weet Dr. Beins dan niet, dat de kronkelwegen der diplomatie van dien aard zijn, dat, hoewel de zaken dezelfde blijven, die aan de orde zijn, zij door de meest verrassende wendingen en door onverwachte grepen elken dag een nieuwe gedaante kunnen aannemen? Waarom poogt Dr. Beins zoozeer den lezer in te scherpen, dat naar Nederlands stem in de raadzalen der diplomatie destijds reeds niet meer werd geluisterd - iets wat immers onwaar is - en verzuimt hij daarentegen zich de vraag te stellen, of de Republiek redenen had, tevreden te zijn met de uitkomst der beraadslagingen, met den vrede?

De tweede opmerking. Volgens de Inleiding is de schuld van de verkeerdheden der Nederlandsche staatkunde geenszins de schuld van de Witt, elders wel. Volgens dezelfde Inleiding draagt onze staatkunde in dien tijd den stempel van kramergeest: vandaar ook de boven aangeduide tweedracht. Nu is deze tweeledige stelling vooreerst onbewezen op de 31 bladzijden der brochure. Maar, ten anderen, hoe gaat deze bewering samen met die van blz. 30: 'de Witts politiek bleek te zijn eerlijk en onbaatzuchtig'? Is dit geen inconsequentie van redekaveling, een inconsequentie, geheel passende bij die van blz. 17 en 18, waar Frederik Willem eerst karakterloos, dan vastberaden wordt genoemd?

Het bovenstaande breng ik met alle bescheidenheid onder de aandacht van den Schrijver. Mocht het hem kunnen dienen, om de taak, als een geheel nieuwe, weder op te vatten, doch dan met andere opvatting en breeder grondslagen.

Dr. J.A. WIJNNE.

Geschiedenis van den dag.

Wij konden Frankrijk de kaart niet leggen - 't was toen April, de strijd om Parijs was nog niet beslecht, alleen de uitslag te voorzien; in de Nationale Vergadering vond men een meerderheid van monarchalen, die, naar men meende, tot alle reactie zou bereid zijn; Bourbons en Orleanisten hadden, zoo sprak men, zich met elkander vereenigd; de kleine Thiers wankelde reeds op den troon en moest al zijn breedsprakigheid gebruiken, rechts en links buigen en knikken om het hoofd boven water te houden; de val van Parijs zou het sein wezen voor de oprichting van een koningschap bij de gratie van den

ultramontaansch Katholieken God, - welk een toekomst voor Frankrijk! -

Kortzichtigen die gij zijt, wordt ons geantwoord, onverbeterlijke zwartkijkers, die dat land van belofte niet begrijpt, geen denkbeeld hebt van die helderheid van verstand, die elasticiteit van geest, die het Fransche volk eigen is, zie eens hoe de uitslag van de laatste verkiezingen u logenstraft; van de 117 verkiezingen werden ongeveer 100 uitgebracht in republikeinschen geest, een profetie dat Frankrijk zijn roeping zal vervullen en aan Europa het voorbeeld geven hoe vrijheid aan orde te paren. En werkelijk, wij moeten het erkennen, voor het oogenblik is de toestand van Frankrijk onder het republikeinsch bewind vaster dan die nog is geweest; men telt thans in de Nationale Vergadering de gezamenlijke republikeinen, die van Thiers en die van Gambetta, tot 400 à 450, terwijl de vroegere meerderheid hoogstens 300 leden kon halen, namelijk 220 legitimisten en 50 Orleanisten, die in weerwil van de spookachtige verschijning van Hendrik V nog altijd een fusie trachten tot stand te brengen, waarop vooreerst alle uitzicht is vervlogen; daarbij treft men in die vergadering nog een dertigtal personen met Bonapartistische herinneringen, die weinig meer te doen hebben dan te dwarskijken en te intrigueeren en het water troebel te houden voor den smokenden hengelaar op Chislehurst. Maar dat de thans gehouden stemming iets voor de toekomst van Frankrijk zou beslissen, betwijfelen wij zeer; Frankrijk is en blijft voor ons in den eersten tijd het land, dat ons allerlei verrassingen en wel van treurigen aard kan bereiden. Hoe gaarne zagen wij meer licht in de toekomst van dit schoone land, van dit ja wispelturig, wufte volk, maar dat beschouwd naar zijn edelste vertegenwoordigers toch altijd nog zooveel aantrekkelijkheid bezit, - de werkelijkheid verbiedt het ons.

Wanneer wij allereerst de laatste stemming voor de leden van de Nationale Vergadering meer van naderbij bezien, dan is de uitslag lang zoo verblijdend niet als men dit oppervlakkig zou meenen. Het republikeinsche bewind heeft in strijd met zijn roeping en zijn belofte zich niet onzijdig gehouden, maar in een anderen vorm het Napoleontische regime gehuldigd om zooveel mogelijk pressie uit te oefenen op de verkiezingen. Men stelde de stemming voor als een beroep op de zucht naar orde, als een votum tegen den burgeroorlog; gelijk Napoleon het roode spook gebruikte om de kiezers te verschrikken, kwam thans het vandalisme van de Commune Thiers en de zijnen uitnemend te stade. Het schrikbewind, dat men tegenover de Communisten te Parijs en elders had toegepast, maakte dat deze partij zich bij de verkiezingen niet kon doen gelden; wrokkend en tandenknarsend onthielden de niet gevangene uiterste radicalen zich meestal van de verkiezingen. De stemming geeft derhalve geen zuiveren maatstaf van beoordeeling. Bij een volk, dat zich door zijn licht bewogen karakter onttrekt aan de gewone berekening, doet men nog het best de geschiedenis te raadplegen en

dan vragen wij wat is de loop geweest van de republiek in '48, vóor de listige fortuinzoeker uit het Corsikaansche geslacht zich had meester gemaakt van het gezag en Frankrijk boeide, zoodat het zich niet meer kon bewegen. Ook toen het communisme in Juni '48 was bedwongen na den vierdaagschen Moedigen strijd in de straten van Parijs, bleef het radicalisme voortgaan met zijn woelingen; een Nationale Vergadering niet ongelijk aan deze in samenstelling en keuze van middelen tot bestrijding der uiterste partijen, zag bij elke verkiezing het socialistische element toenemen in kracht en tal; schoon deze ultra's in de minderheid bleven, boezemden zij telkens meer vrees in, zoodat in Mei 1850 een kiesvorming werd noodig geacht om het kiesrecht te beperken, en Thiers als de vertegenwoordiger der liberale partij en Montalembert als de vertegenwoordiger der ultramontanen hand aan hand streden om voor alles de gemeenschappelijke orde te handhaven. De republiek d.i. de grondvesting van den Staat op de meest uitgebreide vrijheid bleek ook toen een herschenschim, een klank, waarvan men in de toepassing de onmogelijkheid inzag; men verkeerde in een land zonder republikeinen; wie nu den toestand van Frankrijk in den tijd van '48 tot '52 nagaat, het voortdurend streven naar reactie van de volksvertegenwoordiging, waarvan de in zichzelf verdeelde meerderheid slechts eensgezind was tegenover de socialisten, met de voortdurende opstanden en woelingen, komt tot het resultaat, dat op dien weg voor Frankrijk geen oplossing was te vinden; de draad van ontwikkeling, - indien dit woord niet te sterk is voor dien toestand - werd afgebroken door Louis Napoleon; ware dit niet geschied, Frankrijk zou zoekende zijn gebleven naar den regeeringsvorm, dien het eigenlijk zou moeten hebben. Het Fransche volk meent nu eenmaal dat het een bijzondere natie is, die iets moet hebben, wat andere volken niet hebben, en de republiek is de klank, waarvoor de meesten ooren maar de minsten zin en aanleg hebben; aan zich zelf overgelaten zal het hoogst waarschijnlijk zijn krachten uitputten en de partijschap evenals in Spanje het vuur worden, waarin de beste krachten verteren. Tegenover de bewering toch van den phrasenrijken Thiers, dat de republiek de regeeringsvorm is die het minst verdeelt, staat de ervaring, dat de republiek steeds in Frankrijk den staatkundigen atmosfeer tot kookhitte brengt, en de uitbarsting telkens het algemeen wantrouwen in de republiek teelt, dat naar een redder doet uitzien, die tweemalen werd gevonden in het Corsikaansche geslacht. Meent men in de afgeloopen stemming het bewijs te zien, dat Frankrijk thans zonder bezwaar aan de verwezenlijking van den republikeinschen droom zich kan overgeven, naast het feit, vooral niet over het hoofd te zien, dat de ultra-radicale partij zich niet heeft kunnen doen gelden, wijzen wij op de stemming van het leger, die in chauvinistischen en radicaal-republikeinschen geest uitviel. In het departement Isère b.v. verkreeg onder de militairen de ultra-republikeinsche kolonel Denfert

314 stemmen en de gematigde generaal Vinoy slechts 22; de militairen in het departement Rhône stemden bijna eenstemmig de radicale lijst van Lyon; meer dan 10,000 militairen uit de departementen Nord, Somme en Pas de Calais stemden voor generaal Faidherbe tegen de monarchaal-clericale coalitie. Te Parijs hebben de militairen grootendeels Gambetta gestemd. Die stemming onder het leger is veel beteekenend, want al hebben die soldaten tegen de Parijsche Commune gevochten, hun vertegenwoordigers nemen plaats aan die zijde van de Nationale Vergadering, waar de Commune-bewegingen worden voorbereid.

Een ander bezwaar om den tegenwoordigen toestand van Frankrijk voor een blijvenden te houden, is gelegen in het gebrek aan uitstekende persoonlijkheden en regelende krachten; mannen van degelijke kunde, die energie weten te paren aan overleg, staan in Frankrijk zelden op den voorgrond; overzien wij de rij van mannen, die op dit oogenblik zich doen gelden en aan het hoofd staan van de regeering of van de partijen, dan staan wij verbaasd over Frankrijks armoede. Wie slaat niet de handen ineen bij Thiers rozenkleurige redevoering over den toestand van 's lands financien, en over een volksvertegenwoordiging, waar dat alles voor goede munt wordt opgenomen en toegejuicht; wie, ook zonder een financieële specialiteit te zijn, kan een glimlach weerhouden, wanneer hij den minister van financien, Pouyer Quertier met de millioenen hoort spelen, die de nieuwe belastingen moeten aanbrengen in een land zoo zwaar geteisterd! In staatszaken te handelen met een *coeur léger* schijnt waarlijk niet alleen de eigenschap te zijn van de Napoleontische staatslieden; Pouyer Quertier werpt het geheele stelsel omver, waaraan Frankrijk in de laatste jaren zooveel rijkdommen had te danken - alsof een land een billard was, waarover men naar willekeur de ballen kon voortbewegen, en de stoutste desseins den besten speler verraden. En dezelfde oppervlakkigheid zien we bij de leden van de Nationale Vergadering; daar verzekert b.v. Trochu dat Frankrijk zijn rampspoed en zijn nederlagen te danken heeft... aan eigen onkunde en lichtzinnigheid, neen, aan Italiaansche lichtzinnigheid en Engelsche weelde. Het toppunt van glorie voor die vergadering is met opgerichten hoofde, plaats te nemen op de tribune te Parijs om de groote wapenschouwing te zien, waar Mac Mahon en Thiers elkander de hand drukken tot gelukwensching over het bedwingen van Parijs en den eersten roem door de Fransche wapenen weder behaald, zij 't ook in den burgeroorlog tegen slecht gedisciplineerde, grootendeels opgeraapte soldaten; - een wapenschouwing te Parijs, op den gedenkdag van den slag van Waterloo - of neen, zooveel nadenken bezat men toch nog om tegenbevel te geven, - terwijl de vijand de noorderforten van de hoofdstad nog bezet houdt en zijn granaten zou kunnen zenden midden onder de troepen op Longchamps; - men moet Franschman zijn om zoo iets in het hoofd te krijgen. En als

het onder deze omstandigheden ergerlijk, tegenover het vernederd Parijs bovendien onstaatkundige tooneelvertoon is afgeloopen, verzekert de president van de volksvertegenwoordiging: 'Wij hebben deelgenomen aan een schouwspel, zoo uitnemend geschikt om de harten te verheffen; wij hebben zien defileeren met de edele, krijgshaftige houding, die past aan het prachtig leger, dat kort geleden in de hoofdstad de heerschappij der wet hersteld en de beschaving gered heeft.' En als straks de leening is volteekend, waarvan het geld moet dienen om den vijand te betalen, twee milliarden die het ja rijke, maar toch verarmde, voor een deel verwoeste land worden uitgevoerd, een leening op hoogst nadeelige voorwaarden, dan verzekert de president van de volksvertegenwoordiging, dat Frankrijk weder het bewijs gegeven heeft, dat 'het is *la grande nation*, die wel gebogen maar niet verslagen is door den tegenspoed, en die onmiddellijk de groote plaats weder zal innemen, die het eeuwig zal behooren.'

En waar zulk een stemming heerscht, zulk een taal wordt gevoerd in de hoogere kringen, wat kan men daar van het volk verwachten. Zonder twijfel zijn er in Frankrijk ernstige mannen, die een open oog hebben voor de gebreken van het volk en die weten, dat de wonden van Frankrijk diep zijn, maar zij zijn weinig in getal, grootendeels zwijgen zij, en waar zij spreken, zijn zij de stem des roependen in de woestijn; men wil hen niet hooren; men heeft alleen ooren voor de telkens herhaalde onware verzekering: Frankrijk is onschuldig aan het gebeurde, het is verraden door de verdrevene regeering, verleid door Italiaansche lichtzinnigheid en Engelsche weelde. Frankrijk heeft in één woord niets geleerd van de allerbitterste ervaringen; het heeft gevoel ja voor het geledene; de nederlaag brandt nog in de ziel, en het is een wellust aan het chauvinisme den teugel te vieren, een armen Duitscher die wederkeert uit te schelden en te mishandelen, maar nergens een bewijs van zedelijken ernst; nederlaag noch opstand, bloed noch vuur hebben Frankrijk kunnen berooven van die oppervlakkigheid en die lichtzinnigheid, die met zijn bestaan zijn saamgeweven en den grond leggen voor zijn ondergang.

Een groote mate van zedelijken ernst en een even groote mate van kennis en ontwikkeling zou noodig zijn om Frankrijk te doen bereiken wat voor het oogenblik de leuze schijnt der meerderheid: een vrije en daarom republikeinsche staatsvorm en herstelling van de geleden rampen. Aangezien echter geen van beiden voorhanden zijn, zal Frankrijk weer den gewonen weg bewandelen: te midden van voortdurende verdeeldheid, onzekerheid, zal de republiek zich zelf onbruikbaar maken en op nieuw een heerscher doen inroepen als den vertegenwoordiger van de maatschappelijke orde en zekerheid. Trouwens, ook in Frankrijk zelf gelooven de minsten aan het voortbestaan van de republiek, in weerwil van den uitslag der laatste stemming, en het grootste gedeelte van de republikeinsche afgevaardigden houdt den toestand

voor voorloopig en ziet in de constitutioneele monarchie de beste oplossing. Gambetta zal beproeven de boeren te bekeeren van de monarchie en tot zelfverloochenende republikeinen te maken, maar daar niemand zich van zijn reis over het platteland iets voorstelt, houdt men liever zich bezig met de candidaten te monsteren voor den aanstaanden troon.

Gaat men de wijze na, waarop de Franschen gewoon zijn met hun monarchen om te springen, - zij mogen blijde zijn, wanneer zij na verloop van eenigen tijd heelhuids het ‘geliefde’ land kunnen ontvluchten, - dan kan men zich niet voorstellen, dat de pretendenten naar den Franschen troon nog altijd zoo ambitieus zijn; de prikkel der eerzucht moet wel groot zijn of het geldelijk voordeel aanzienlijk, dat de liefhebberij steeds blijft bestaan. De oudste tak van Frankrijk's heerschers, de Bourbons, had in de laatste tijden weinig aanhangers gehad; de graaf van Chambord kan dan ook zijn aanbevelingsbrieven alleen vinden in de oudheid van zijn ongelukkig vermaard geslacht en zijn aanhankelijkheid aan de Katholieke Kerk; juist omdat Frankrijk in de laatste jaren Katholieker is geworden en wellicht ook omdat de diepte van Frankrijks val de oudste voorvaderlijke herinneringen opwekt, werd thans die candidatuur besproken als een ernstige zaak. Een compagnieschap met de andere pretendenten, de Orleanisten, scheen echter geraden, en werkelijk hebben deze laatsten, in strijd met hun liberale traditie zich daarmee ingelaten. De vereeniging werd natuurlijk bewerkt met alle voorzichtigheid en overleg, zoodat voor het groote publiek de vereeniging nu eens gold als een feit en straks weder kon worden geloochend. Thiers meende het wel eerlijk met de republiek, maar niet eerlijk genoeg om zijn oude vrienden, de Orleanisten bepaald tegen te werken; een compagnieschap van de candidaten kwam ook hem niet ongewenscht voor, wanneer alles maar voorzichtig ging en men de agitatie niet te veel in de hand werkte. De eerste stappen schijnen te zijn uitgegaan van de Orleanisten; de graaf van Parijs en de hertog van Aumale en de andere Orleanistische prinsen schreven brieven aan tusschen-personen, waaronder o.a. genoemd wordt de hertog d' A., waarin zij eenige eerbiedsbetuigingen invlechtten aan den graaf van Chambord; de brieven moesten aan dezen worden voorgelezen, maar mochten niet worden afgegeven, opdat bij een eventueele verhindering door de omstandigheden, daarvan geen gebruik kon worden gemaakt om de liberale tradities van de Orleanisten afbreuk te doen. 't Was trouwens ook zaak; de uitdrukkingen in die brieven tegenover den graaf van Chambord gebezigd, waren veel beteekenend; hij werd als koning van Frankrijk erkend en gehuldigd.

Zoo schreef de hertog van Aumale, dat noch hij noch eenig lid van zijn familie er ooit aan dachten de geschiedenis van 1830 te herhalen, een reeks van gebeurtenissen, die in weerwil van de voortreffelijkheid van hun vader, Louis Philippe, zoo ongelukkig voor de geheele familie was

geëindigd. Zij waren thans allen overtuigd, dat er tegen de traditioneele vorstelijke familie niets blijvends in Frankrijk kon tot stand worden gebracht. Wat hem echter persoonlijk betrof, de hertog van Aumale verklaarde dat hij weigeren zou het presidentschap van de republiek te aanvaarden, ook wanneer hem dit werd aangeboden. Het eigenlijk hoofd van het huis van Orleans, de graaf van Parijs ging nog verder in zijn brieven en verklaarde, dat, wanneer de hertog van Aumale het voorzitterschap van de republiek aannam, dit voor hem volstrekt niet verbindend zou zijn en hij in elk geval gedurende dezen tijd geen voet zou zetten op Frankrijks grondgebied.

Toen deze brieven in goede aarde waren gevallen, wilde men verder gaan; het feit van het bestaan der vereeniging was wel algemeen bekend, maar moest verzekerd en officieel bekrachtigd worden door een bezoek van een of meer Orleanistische prinsen bij den legitimen koning van Frankrijk. De graaf van Chambord echter had Frankrijks grond nog nooit betreden en alle pogingen om hem te bewegen de grenzen over te gaan waren steeds afgestuit op zijn vasten wil om alleen als koning in zijn legitiem vaderland te verschijnen. De toekomstige Hendrik V hield zich op in Oostenrijk, maar een bezoek derwaarts scheen de Orleanisten te afgelegen en wellicht ook wilden dezen van hun kant, dat de Bourbon eenige schreden zou naderkomen. Dit geschiedde; de graaf van Chambord begaf zich naar Brugge en men liet de Orleanisten weten, dat hij bereid was daar bezoek te ontvangen.

De aanstaande verkiezingen voor de Nationale Vergadering maakten echter voorzichtigheid nog altijd geraden; de prinsen van Orleans gaven ten antwoord, dat de bevalling van de gravin van Parijs hun ernstige bezorgdheid inboezemde en men eerst die gewichtige gebeurtenis wilde afwachten; dan, verklaarde de hertog van Aumale, stond niets meer aan dat bezoek in den weg, dat voor geheel Frankrijk de vereeniging zou constateeren. En de gravin van Parijs beviel, zonder dat in Frankrijk iets plaats had, dat tot de officieele vereeniging drong; integendeel, een zekere reactie tegenover de fusie was merkbaar, en het bezoek werd weder uitgesteld. Zelfs goede legitimisten wantrouwden de kunstig gesmede plannen, die dan ook door den uitslag der verkiezingen geheel in duigen werden geworpen. Op zijn zachtst genomen moest men daaruit afleiden, dat men *thans* de monarchie nog niet verlangde.

Dat was te veel voor den graaf van Chambord; met zijn gedachte waande hij zich reeds op Frankrijk's troon, en de teleurstelling over den uitslag der verkiezingen schijnt een verwarrenden invloed op zijn hoofd te hebben uitgeoefend; hij breekt met zijn eed om nooit tenzij als koning, Frankrijks grondgebied te betreden; hij vaardigt een manifest uit tot het Fransche volk, dat de onhandigheid zelf, geheel scheen berekend om hem voor goed van de lijst der pretendenten te schrappen.

Hij belooft ‘het waar karakter van de nationale beweging van het einde der vorige eeuw (foei Bourbon!) weder op te vatten,’ de Fransche driekleur te doen vervangen door de witte onbevlekte vlag der Bourbons, de vlag van Hendrik V, Frans I en Jeanne d'Arc. Aan speculatie op de thans bestaande hartstochten in Frankrijk ontbreekt het niet: met die witte vlag ‘is die Elzas en dat Lotharingen veroverd, wier trouw ons in onze rampen vertroosten zal.’ De beste passage in het geheele stuk was de spoedig uitgevoerde verzekering, dat de graaf ‘geen nieuwe voorwendsels wilde geven voor de ontstemming der gemoederen’ en naar Brugge zou terugkeeren, en, het wachten op de prinsen van Orleans moede, van daar waarschijnlijk spoedig naar zijn residentie Frohsdorf in Oostenrijk.

Men heeft niet onjuist het bezoek van den graaf aan het kasteel van Chambord en aan Parijs en het publiceeren van het manifest vergeleken bij de bekende Chineesche strafoefening van verplichten zelfmoord, niet alleen aan zijn eigen persoon, maar ook aan zijn partij, de legitimisten, en wij kunnen gerust zeggen dat de candidatuur van Hendrik V een onmogelijkheid is geworden, al kwam de onfeilbare Paus zelf over om de heiligheid van den legitimen vorst te betoogen en de petitie van de Fransche bisschoppen in de Nationale Vergadering aan te bevelen.

De prinsen van Orleans plukken al de vruchten van hun overleg, zij hebben zich niet officieel gecompromitteerd en kunnen wachten op beter dagen. Bij het einde dat iedereen van de Fransche republiek verwacht, zoowel op grond van het verleden als het heden, moet men wenschen dat die ‘betere dagen’ spoedig komen en er niet veel bloedstorting zal noodig zijn om Frankrijk met den monarchalen regeeringsvorm die tijdelijke en betrekkelijke vastheid van bestuur te geven, die het na de teistering door Duitschland zoo dringend behoeft. Heeft het karakter van den Graaf van Parijs door de pogingen tot vereeniging met de legitimisten geleden, zijn kunde en bekwaamheden doen van hem nog het meest voor Frankrijk verwachten.

Van de candidatuur van Louis Napoleon Sr. of Jr. is nergens sprake geweest, en de pogingen van zijn partijgangers om in de Nationale Vergadering te worden verkozen, zijn wat de voornaamste betreft, slecht gelukt. Of dit echter ook een maatstaf aan de hand geeft voor de toekomst, mag zeer worden betwijfeld. Wanneer de maatregelen van het tegenwoordige bestuur goed beginnen te werken, wanneer de verhoogde belastingen zich met nadruk doen gevoelen, en het gevoel van de onzekerheid van den tegenwoordigen toestand zijn verlammende werking vertoont, zal het wellicht den Franschen gaan als den Joden naar luid der overlevering met de vleeschpotten van Egypte. Het twintigjarig tijdperk van dwinglandij zal voor de verbeelding verschijnen als de tijd van veiligheid en rust en van ongekende materieele welvaart, en met de zedelijke onmogelijkheden is men in Frankrijk niet

gewoon het zoo nauw te nemen. Het orgaan van den ex-vorst, de te Londen uitgegeven *Situation*, is ijverig bezig met den weg te bereiden, en evenals vroeger tracht de ex-keizer weder de lagere volksklasse te winnen, en de verbittering welke hier bestaat tegen de regeering van Thiers na het schrikbewind tegen de Communisten, komt hem uitstekend te stade.

Een reden eindelijk waarom de republiek geen stand kan houden in Frankrijk, is de werkzaamheid van de clerikale partij; men weet hoe zij getracht heeft vooral ten platten lande aanhangers te werven voor den legitimen vorst, en al te ijverige geestelijken schriftelijk bij de Nationale Vergadering aandrongen op een oplossing in dien geest; nu de Graaf van Chambord echter zich zelf onmogelijk heeft gemaakt, zullen zij niet langer op een beslissing in dezen zin aandringen; de clericalen zijn uiterst praktische menschen, zij nemen de zaken zooals zij zijn, en verkoopen hun invloed aan den meestbiedende; het tegenwoordige bewind echter biedt hun niets; Thiers is tot alles te bewegen, maar van een man als Favre is niets voor de clericalen te verwachten in de buitenlandsche staatkunde, in de interventie inde Romeinsche quaestie, en van een Jules Simon, den wijsgeerig geloovige, niets op het gebied van het onderwijs, - de beide eerste punten van het programma der clericalen, en ook al offerde Thiers deze mannen op om de gunst van de clericalen te verwerven, de republikeinsche partij in haar geheel zal zich nimmer laten bewegen om een clericale reactie in de hand te werken.

De diplomatieke betrekkingen tusschen Frankrijk en Duitschland zijn voorloopig hersteld; graaf Waldersee heeft als Duitsch zaakgelastigde zijn intrek genomen in het gezantschapshotel te Parijs, dat wonderbaar genoeg is staande gebleven, en de markies De Gabriac is als zaakgelastigde vertrokken naar Berlijn. Het uitzenden van gewone gezanten zal waarschijnlijk wachten, totdat de Duitsche troepen Frankrijk geheel zullen hebben ontruimd. De betrekkingen tusschen beide Regeeringen waren eenigen tijd geleden beter dan thans. Toen de Duitsche regeering het Fransche bewind allerlei voorkomendheden had bewezen tegen de Parijzer insurgenten, scheen het, dat de verhouding zelfs een zeer nauwe zou worden en de indruk van den oorlog spoedig uitgewischt. Na de bedwinging van Parijs, na de vlotte leening van 2 milliarden en de wapenschouwing te Parijs begon den Franschen haan echter de kam weder te zwellen, en het *la grande nation* in de nationale vergadering was het begin van allerlei beschuldigingen tegen de Duitschers, opdat het Fransche geweten bij voortduring zich vrij zou kunnen praten van alle schuld aan de ramp; men zeide dat de Duitschers de Commune te Parijs hadden ondersteund, en hoe onzinnig ook en in strijd met de feitelijke bewijzen van het tegenovergestelde, de Franschen geloofden het en de Regeering sprak het niet tegen; de afgevaardigde Jaubert hield daarop een philippica tegen de Duitschers, die naar Frankrijk terugkeerden; de stemming van de Fransche burgers tegenover de Duitsche

soldaten in de bezette departementen werd een zeer vijandige, en enkele Duitsche soldaten werden gesluipmoord.

Op de klachten uit Berlijn over een en ander volgde wel de officieele verklaring in de Nationale Vergadering, dat Frankrijk den gesloten vrede eerlijk zou naleven, en het verzoek aan de pers om zich te matigen, maar alles doet zien, dat de chauvinistische haat tegen de Duitschers in Frankrijk in de eerste jaren zal blijven leven. 't Zal onmacht zijn, wanneer Frankrijk geen wraak neemt over zijn nederlagen; de reorganisatie van het leger zal strekken om het aantal soldaten belangrijk te vermeerderen, en niet éene partij durft of wil zich tegen deze plannen verklaren, die vooral om financieele redenen zoo hoogst onwenschelijk zijn. Wij zouden echter verkeerd doen met ons over dit chauvinisme veel te bekommeren; het ligt geheel in het Fransche karakter, en de Franschen zouden allen wijsgeeren moeten zijn om zich ook met hun mond in hun lot te schikken. Voor de reorganisatie is tot stand gekomen en Frankrijk werkelijk een nieuw leger heeft, zal nog al eenige tijd verloopen, lang genoeg om de hoofden af te koelen en tot nadenken te brengen, dat een oorlog met het vereenigd Duitschland in het bezit van Metz en de Vogeezen noodzakelijk nog rampzaliger gevolgen moet hebben dan de laatste. Men kan over de voortreffelijkste legerorganisatie veel spreken en veel plannen maken op papier, maar als men in de werkelijkheid komt, dan blijkt dat een leger als het Duitsche een reuzenwerk is, dat in geen dag en geen jaar wordt gemaakt; om dat geheel te bezitten, dat werkt met de wiskunstige regelmatigheid van een machine, en bovendien die hoeveelheid kennis, die in het Duitsche officierenkorps is vereenigd, moet men niet alleen hebben Fransch verstand, maar ook Duitsche volharding, en voor het laatste zijn de Franschen niet gemaakt. Gunnen wij voorshands den Franschen na zooveel nederlagen het genoegen, van over de toekomstige herovering van Elzas en Lotharingen te praten, te schrijven en te droomen.

Het eerste halve milliard van de oorlogskosten is betaald en daarop volgt de ontruiming van de departementen Somme, Seine-Inferieur en Eure. Meer en meer begint Frankrijk den druk van die bezetting te gevoelen en wil trachten haar zoo spoedig mogelijk te doen eindigen; de ontruiming echter van de overige departementen is niet alleen afhankelijk van financiëele voorwaarden, maar ook van een zeer lastige bepaling: Bismarck moet namelijk oordeelen, of de tegenwoordige Regeering sterk genoeg is om de uitvoering van het vredestractaat van Frankfort te waarborgen, en na de wederzijdsche verkoeling is men te Berlijn weinig geneigd om Frankrijk tegemoet te komen. De inschrijving voor de leening van 2 milliarden blijkt tevens te hebben plaats gehad in een oogenblik van opgewondenheid en overspanning; na de vuurpijlen van Thiers en Pouyer Quertier is men aan het rekenen gegaan en de rekening valt meer en meer tegen. Leeningen van Parijs

en van andere steden staan voor de deur; millioenen zijn allereerst noodig om de schade te herstellen door den oorlog te weeggebracht, en al is Frankrijk rijk, zeer rijk, het geld zal er schaarsch worden.

Er ligt iets tragisch in de lotgevallen van het Fransche volk; een der belangrijkste deelen van de Europesche volkerenfamilie, kwam dat volk vroeg reeds tot aanzien, macht en rijkdom, en oefende op de geschiedenis van de andere volkeren een grooten, dikwijls heilloozen invloed uit; de macht evenwel, waartoe het vroeger dan andere volkeren geraakte, werd verkregen ten koste van zijn inwendige vrijheid, en van eeuwen her had de Franschman de ongelukkige eigenschap op eigen ketenen te roemen, wanneer zij schoon waren en voor de oogen van anderen schitterden. Frankrijk had zijn grootheid te danken aan die streng doorgevoerde centralisatie, die zijn grooten koning zeggen deed: *L'état c'est moi*, en toen het volk de dwingelandij van het absolutisme moede, in dolle woede zijn ketenen verbrak, en in bloed en vuur waadde, om wraak te oefenen over het onrecht, dat was gepleegd, bleef de vloek van de oude dwingelandij aan de banier der vrijheid kleven, en bleek in het volk van zooveel aanleg het gevoel voor vrijheid te veel verminkt om vruchten te kunnen geven. Het danste om den eersten vrijheidsboom, die inderdaad het zinnebeeld was van slechts erger tirannij. 't Minst van alle volkeren de vrijheid kunnende dragen, viel het telkens weder in handen van egoïstische beheerschers, wier hebzucht en zedeloosheid deden walgen, totdat hun val weder den ouden chaos schiep van verlangen, van dweperij met de vrijheid, zonder het begeerlijkst goed der menschheid te kennen. Terwijl zijne heldere denkers eens de ketenen van bijgeloof en onverdraagzaamheid door hun gezond verstand en hun vlijmenden spot vernietigden en uit Parijs de vrijheidskoorts kwam over ons werelddeel, buigt dat Frankrijk met elk jaar meer en dieper voor het gezag van den priester, en spookt in den strijd dezer dagen de middeleeuwsche monarchie met den geest van adel en geestelijkheid in verbond. En in onzen tijd, die in verstandelijke ontwikkeling zoo hoog wordt geschat, staren wij op het somber schouwspel van een van aanleg edel volk, dat in zijn tweestrijd, een tweestrijd verklaarbaar uit zijne lotgevallen, zich zelf uitput en verwoest en vernietigt.

Eindelijk nog een woord over de dusgenoemde Parijzer gruwelen. Nog versch ligt de indruk in het geheugen, dien de wanhoopsdaden van de Commune-mannen op ons maakten; de prachtigste gedenkteekenen van bouwkunst werden met dolle woede aan de vlammen opgeofferd en met baldadige wreedheid onschuldige gijzelaars vermoord. Weinig scheelde het, of geheel Parijs was in de asch gelegd. En die gruwelen werden niet gepleegd op het laatste oogenblik der vertwijfeling, zij werden niet gewettigd door eenigen schijn van recht van zelfverdediging, neen, het plan daartoe werd gevormd met bedaard overleg, al de toebereid-

selen langzaam in gereedheid gebracht, en aan de uitvoering nam schier de geheele mindere klasse van de Parijsche bevolking deel. Een kreet van afgrijzen en verontwaardiging ging op door geheel ons werelddeel, en ieder was even gereed die daden te brandmerken met het zwartste woord dat op de lippen kwam.

Wij zwijgen er van hoe partijlist zich van de Parijzer gebeurtenissen meester maakte om dit alles voor te stellen als een gevolg van de liberale beginselen; alleen dit: indien eenige staatkundige partij indirect schuld heeft aan deze gruwelen, dan is het juist de conservatieve partij, de reactie, die menigwerf steun zocht bij de socialisten in den strijd tegen den burgerstand, die het constitutioneele regeeringstelsel tot een werkelijkheid wilde maken; immers, juist die kapitaal-bezittende liberale burgers zijn het, die het meest door den vierden stand worden gehaat en daarin door de conservatieven versterkt.

Een andere vraag moet worden gedaan: heeft men de Parijzer gruwelen niet te veel beschouwd als een plaatselijke, op zich zelf staande gebeurtenis, die met die misdadigers was afgedaan, en is men niet te haastig geweest met zijn oordeel? De Parijsche opstand was in 't eind een zuiver socialistische beweging, en uit het karakter dat die beweging daar heeft aangenomen blijkt dat deze een nieuwe phase van ontwikkeling is ingetreden, de phase van toenemende verwildering. De daden van de Commune-mannen worden dan ook door de socialisten in bescherming genomen, en men roept van die zijde dat men gereed is al die gruwelen te verdedigen. Gij spreekt van de prachtige kunststukken, die aan de vlammen zijn opgeofferd, maar zie, die mannen en vrouwen, meerendeels grootgebracht bij gebrek, en verhard door den noodstrijd des levens, zij weten niet van kunst, zij hebben slechts gevoel voor dit ééne: ‘die gebouwen zijn de zinnebeelden van weelde, overdaad, brooddronkenheid, en wij, wij lijden gebrek.’ Bedenk, dat dit volk jaren lang getuige is geweest van de uiterlijke pracht en de innerlijke zedeloosheid van het Parijsche leven in de burger- en hoogere standen, en dat het alle achting heeft verloren voor zijn meerdere. En dat volk ziet, dat er geen redding mogelijk is, dat het straks overwonnen, op nieuw aan het gebrek en de ellende zal zijn gekluisterd, en met den vloek der wanhoop op de lippen en tandenknarsend van woede vindt het een wellust om de brandende toorts te zwaaien en te verwoesten en te vernietigen waar het kan. Is het niet voorspeld door hen zelven: ‘onze doodstrijd zal verschrikkelijk zijn!’

O, die dingen zijn niet vreemd; jaren reeds geleden zijn zij voorspeld, en men vond de voorspelling schoon, omdat zij als nieuw en verrassend in de ooren klonk, omdat er kracht was in die gedachte en leven in die woorden, en nu een flauw teeken slechts komt van de vervulling, wendt men het hoofd af, als had men te doen met de laatste stuiptrekkingen van het leven van enkele misdadigers. Neen,

die Parijzer gruwelen zijn ernstige teekenen des tijds, zij zijn het antwoord op de verklaring der wetenschap: de sociale quaestie is onoplosbaar; de verhouding tusschen arm en rijk is steeds dezelfde geweest op de wereld; niets nieuws onder de zon; het gebrek en de ellende worstelen met het leven, zooals de overdaad en de zedeloosheid met haar onafscheidbare kwalen.

De sociale quaestie wetenschappelijk onoplosbaar - 't is wel; maar die talrijkste klasse der maatschappij, de vierde stand, vraagt zijn deel aan de genietingen des levens, hij weigert langer een werktuig te zijn in de hand van den kapitalist, die hem vaak verachtelijk van zich stoot, wanneer hij hem niet langer kan gebruiken; die den werkman bij de bepaling van zijn loon wijst op de wet van vraag en aanbod, die geldt op de markt des levens, en meet, ten strengste meet in zijn eigen voordeel, maar den arbeider scheldt die niet met *al* zijn kracht, ook *zedelijke* kracht het voordeel van zijn meester beoogt. En als eerst het instinct van trouw in den arbeider is vernietigd en de zedelijke band is verbroken, die hem aan zijn meester bindt, en hij de weelde en brooddronkenheid ziet van de hoogere standen, dan wordt in zijn gemoed die haat en die wrevel aangekweekt, die hem tot een volger maakt van die dweepzieke volksleiders, die het geweld als de eenigste oplossing aangeven van de wanverhouding.

Het gevaar is denkbeeldig, zegt ge, die groote massa is met al haar woeste kracht niet bestand in den strijd tegen de met verstand en overleg begaafde, meer ontwikkelde klassen. Toegegeven, maar kan men mensch blijven met het daarop te laten aankomen? Neen, de treurige waanzin van de Parijsche socialisten zij een spoorslag om meer aan het lot van den werkman ons te laten gelegen liggen, door in onze persoonlijke verhouding hem den afstand niet te doen gevoelen die hem van ons scheidt, door hem tot ons op te heffen, door hem te ontwikkelen en hem meer het gebruik te leeren kennen van zijn eigen krachten en vermogens, en vooral ook door hem door middel van het kapitaal den weg te openen tot vermeerdering van eigen welvaart, wetend dat een mensch die niets bezit, een gevaarlijk wezen kan worden voor de maatschappij. De sociale quaestie is zeker onoplosbaar, wanneer de kapitalist alleen vraagt: waar verkrijg ik de grootste en zekerste rente, maar zal blijken minder moeielijk te zijn, wanneer daarbij ook de vraag wordt overwogen: op welke wijze wordt mijn geldbelegging tevens dienstbaar gemaakt aan de bevordering van het welzijn van mijn evenmensch, en in een Christen-maatschappij moest men althans van die vraag niet vreemd op zien. Er wordt veel over de belangen van den werkman gesproken, - goed, laat er evenveel voor hem *gedaan* worden, meer dan totnogtoe geschiedt.

16 Juli '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Insulinde.

Insulinde, het land van den Orang-oetan en den Paradijsvogel, door Alfred Russel Wallace. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door Prof. P.J. Veth. Iste Deel. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1870.

Het werk onder bovenstaanden titel, dat wij, dank zij der zorgvuldige vertaling en verrijking met belangrijke aanteekeningen, door prof. P.J. Veth, bij onze landgenooten inleiden, verdient in alle opzigten eene ijverige en naauwgezette studie.

Het is een van die werken, waarin zich hoofd en hart van den schrijver in het gunstigste licht aan den lezer vertoonen. Dit oordeel wordt niet verzwakt, ook daar waar men meent met reden van den schrijver te mogen verschillen of zijne opvatting te moeten wraken.

'Insulinde' is de titel voor eene uiterst boeijend geschrevene reisbeschrijving door gedeelten van Engelsch- en bijna geheel Nederlandsch-Indië.

Het hoofddoel van eene reis, gedurende 8 jaren in die streken ondernomen, was schrijvers begeerte om zijne kennis en de schatten der wetenschap te verrijken met onderzoekingen, nasporingen en vergelijkingen, hoofdzakelijk op het gebied van de Flora en Fauna van Insulinde, en de daaruit afgeleide en afteleiden geologische verschijnselen en stellingen.

Zijne, dikwerf zeer scherpzinnige en van diepe studie getuigende, combinatiën, omtrent de vroeger bestaan hebbende of vermoed wordende verbindingen van de eilanden des Maleischen Archipels (Wallace betitelt zijn werk: the Maley Archipelago) met het Vasteland, het vermoedelijk tijdstip der afscheuring, de oorzaken die daartoe hebben zamengewerkt, de invloed van die afscheidingen en verbindingen op de verscheidenheid of overeenstemming der soorten en rassen van dieren en planten, zijn allen getint met de kleur van het Darwinisme.

Och of onze lezers zich door dat woord niet laten weerhouden van

lectuur, van onderzoek. Of men het toch wilde gaan erkennen, dat onkunde of vooroordeel Darwin en zijne leer in een overdreven licht doen voorkomen en daardoor doen miskennen en veroordeelen, terwijl zijne stellingen, vooral in den vorm waarin ze door Wallace gekleed worden, over- en overwaardig zijn dat men er *ernstig* kennis van neme.

Het eerste deel van Wallaces Insulinde bevat:

Hoofdstuk I.	Inleiding. Physische geographie van Insulinde.	
Hoofdstuk II-IX.		de Indo-Maleische eilanden.
	Singapore, Malakka en de berg Ophir, Borneo (3 Hoofdst.), Java, Sumatra en Natuurlijke Historie van de Indo-Maleische groep.	
Hoofdstuk X-XIV.		Groep van Timor.
	Bali en Lombok, Lombok (2 Hoofdst.) Timor, Natuurlijke Historie der groep van Timor.	
Hoofdstuk XV-XVIII.		Groep van Celebes.
	Celebes, Natuurlijke Historie van Celebes.	
Hoofdstuk XIX en XX.		Moluksche Groep.
	Banda, Amboina.	

Reeds deze eenvoudige opgave doet zien dat het te behandelen onderwerp allezins de aandacht verdient.

Hier toch wordt ons het prachtig rijk van Insulinde voor oogen getooverd, niet als de begeerlijke twistappel tusschen partij en partij, coterie en coterie, clique en clique. De politiek blijft aan het eigenlijke doel van het werk vreemd, en waar Wallace zich op het gebied van politiek en staathuishoudkunde begeeft is het altijd met de oogen van den natuuronderzoeker of van den Engelschman.

Wij komen daarop later terug.

Verrijking van eigen kennis door onderzoek van de Flora en Fauna van Insulinde, verrijking van de wetenschap, door mededeelingen van de uitkomsten van dat onderzoek: ziedaar hetgeen Wallace zich voorstelde, ziedaar hetgeen hij in de werkzame achtjarige periode zijns levens, waarvan zijn boek getuigenis aflegt, m.i. heeft bereikt.

Wallace beklaagt zich herhaaldelijk, dat moeijelijkheden van terrein, van saisoen, van gezondheid, hem beletten in zijne taak, - jagt op belangrijke zoogdieren, vogels en insecten, alsmede verzameling van planten, zoo gelukkig te slagen als de vermoede of werkelijke rijkdom der plaats waar hij zich bevond, mogt doen hopen. Voegt daarbij de moeijelijkheden, die eene reis door Insulinde in 1855-62 moest ople-

veren voor eenen in zijne middelen betrekkelijk beperkten reiziger, en gij zult met mij erkennen, dat het afleggen van 14000 Eng. Mijlen en het verzamelen van meer dan 125600 exemplaren van natuurvoorwerpen, inderdaad den lof doen verdienen dat Wallace zijn tijd goed heeft besteed.

Nog zou op zich zelve èn de afgelegde afstand èn de massa verzamelde voorwerpen niets bewijzen, wanneer ons Wallace niet bij elken togt, bij elk verzameld voorwerp te denken gaf.

Hij weet uit de verhouding der verscheidenheden tusschen de verschillende groepen, uit het meer of min veelvuldig voorkomen van eigen plant- en diersoorten in elke groep, gevolgtrekkingen te maken, omtrent de geschiedenis der aarde, omtrent de voorwereldlijke tijdperken, waarin de groote omwentelingen geschiedden, die aan onze aarde een voorkomen gaven zoo verschillend thans bij hetgeen de tertiaire en vroegere perioden aanboden.

Hoogst belangrijk is hetgeen wij omtrent de Indo-Maleische groep in het IX^{de} Hoofdstuk lezen. Uit de groote menigte dieren, die uit hunnen aard niet geacht kunnen worden zonder hulp zeearmen te zijn overgestoken, en die op Java of Sumatra of Bornéo of op alle 3 deze eilanden bestaan, en die aan deze eilanden en het schiereiland gemeen zijn, leidt Wallace af dat in een niet al te verwijderd tijdperk die 3 eilanden met het Maleische schiereiland verbonden waren.

Ons bestek gedoogt niet dat wij in bijzonderheden treden, hoewel wij met moeite den lust daartoe bedwingen.

De gelijkheid, de naauwe verwantschap althans, of de aanwezigheid van vertegenwoordigende vormen van zeer verschillende soorten van dieren, toonen aan dat in vroegeren tijd, eene verbinding over land, tusschen Java, Sumatra en Bornéo met het Maleische schiereiland werkelijk bestond.

'Indien wij, zegt W. (bl. 247) de vleermuizen, die in hare vlucht een buitengewoon middel tot verbreiding bezitten, geheel buiten rekening laten, blijven er nog 48 soorten van zoogdieren over die aan het Maleisch schiereiland en een of meer der 3 groote eilanden gemeen zijn.'

Wat verder wijst W. op de omstandigheid, dat ondanks den grooten afstand van 215 Eng. Mijlen tusschen Sumatra en Bornéo, toch 36 soorten van zoogdieren gevonden worden aan beide gemeen. Java en Bornéo, 250 Eng. Mijlen afstand, hebben 22 soorten gemeen. In beide gevallen dieren die ongeschikt zijn om eenigen afstand over zee af te leggen. 'Deze feiten (bl. 248) schijnen het volkomen zeker te maken, dat er in eenig vroeger tijdvak een zamenhang heeft bestaan tusschen al deze eilanden en het vasteland, en het feit dat de meeste dieren die aan twee of meer van deze gewesten gemeen zijn, weinig of geen verscheidenheid toonen, en dikwijls volkomen identisch zijn, bewijst dat de scheiding tot een in geölogischen zin nog weinig verwijderd tijdperk

behoort, met andere woorden niet hooger opklimt dan tot het latere pliocene tijdvak, in welke periode de dieren van het land sterk op de thans nog bestaande begonnen te gelijken.'

Ook omtrent de vogels en de insecten worden gelijke opmerkingen gemaakt, waarbij Wallace de aandacht vestigt op het opmerkelijke feit, dat een zeer groot aantal vogelspecies, evenmin als de meeste viervoetige dieren, de grenzen overschrijden door watermassaas aan de landen gesteld.

Als slotsom der uiterst belangrijke opmerkingen en combinaties in het IX^{de} Hoofdstuk vervat, komt W. tot de conclusie, dat vroeger de Javazee, de golf van Siam en de straat van Malakka droog land waren, en te zamen met Borneo, Sumatra en Java een zuidelijke verlenging vormden van het vasteland van Azië.

Door vulcanische werkingen zouden zich allengs eerst Java, daarop Bornéo en later ook Sumatra van het vasteland hebben afgescheiden.

Niet minder opmerkelijk te dien aanzien is het XIV^{de} Hoofdstuk handelende over de groep van Timor.

De vogels aan Lombok, Flores en Timor eigen naderen tot Javaansche of Australische soorten, naarmate de eilanden zelven nader aan Java dan wel aan Australië gelegen zijn. Wallace geeft daarvan de volgende statistiek:

	Op Lombok.	**Op Flores.**	**Op Timor.**
Javaansche soorten	33	23	11
Naauw met Javaansche verwante	1	5	6
Totaal	34	28	17
Australische soorten	4	5	10
Naauw met Australische verwante	3	9	25
Totaal	7	14	36

geresumeerd als:

Javaansche vogels	36	Australische vogels	13
Nauw verwante soorten	11	Nauw verwante soorten	35
Van Java afkomstig	47	Van Australië afkomstig	48

Hieruit zou dus blijken, dat, aangezien de identische soorten de grootste som van gelijkheid met de Javaansche groep, en de vertegenwoordigende het grootste getal van gelijken met de Australische groep aanbieden, Timor, Flores en Lombok in *ver* verwijderde tijdperken hunne vogelbevolking van Australië, in *later* tijdperk van

Java moeten hebben ontvangen. Immers, komt verandering van soort uiterst langzaam tot stand. Groote verhouding van verandering doet dus tot aanvulling uit *vroegeren*, veelvuldige identiteit tot bevolking uit *lateren* tijd besluiten.

Wallace treedt hier verder in eene uitvoerige beschouwing van de

Fauna der Timoreesche groep, vergelijkt de aanwezige met de afwezige soorten, en komt tot de overtuiging dat die eilanden geen eigenaardige soorten opleveren, maar alleen zulke die hetzij aan Java hetzij aan Australië identisch zijn.

Dit voert hem tot de bevestiging van zijn gevoelen dat zoo de Timoreesche groep vroeger naauwer met Australië, later enger met Java verbonden was, toch hier feitelijk het bewijs gegeven wordt van het bestaan van zoogenaamde Oceanische eilanden*), 'wier voortbrengselen de karaktertrekken van die van echte Oceanische eilanden met geringe wijziging hebben bewaard. Deze karktertrekken zijn: het gemis van alle zoogdieren, vleermuizen uitgezonderd, en het voorkomen van bijzondere soorten van vogels, insecten en landschelpen, die, ofschoon ze nergens elders gevonden worden, klaarblijkelijk met die van het naastbijgelegene land verwant zijn.'

'Tegen Darwins theorie†), vervolgt W, omtrent Oceanische eilanden, die nooit met het vasteland zouden zijn verbonden geweest, heeft men de tegenwerping gemaakt dat hunne dierlijke bevolking geheel van het toeval zou afhankelijk zijn. Men heeft hunne Fauna, naar deze theorie, spottenderwijze met drijvende en op het strand geworpen goederen vergeleken, en volgehouden dat de verschijnselen der natuur niet uit zulke reeksen van toevalligheden plegen te bestaan. Maar in het geval dat ik hier heb beschreven, hebben wij de stelligste aanduiding dat de wijze waarop die eilanden zijn bevolkt, werkelijk zoo geweest *is*. Hunne voortbrengselen *hebben* dat gemengde karakter, dat wij van zulk een oorsprong zouden verwachten.'

W. besluit dit Hoofdstuk met het voorbehoud, dat zoo Timor en Australië nooit zamen verbonden waren, dit beweren alleen slaat op de jongere geölogische tijdperken, en dat hij de secundaire periode en zelfs de eocene en miocene afdeelingen der tertiaire periode buiten berekening laat.

Zijn beweren zou dan althans zien op de pliocene afdeeling der tertiaire periode.

Men zal mij ten goede houden dat ik mijn oordeel in dezen opschort. Grondige studie der geologische wetenschap lag tot dus verre niet op mijnen levensweg, en ik spreek ongaarne een oordeel uit waar ik dat zou moeten baseeren op hetgeen mij al dan niet waarschijnlijk voorkomt.

Gelijk voorbehoud zij mij vergund ten aanzien van de hoogst opmerkelijke mededeelingen in het XIX^{de} Hoofdstuk, aangaande Celebes.

Celebes is het middenpunt van den grooten kring, die het Malei-

*) Oceanische eilanden, teekent prof. Veth aan, is een term door Darwin ingevoerd tot aanduiding van eilanden, die nooit met het vasteland zijn verbonden geweest.

†) In het Engelsch staat dat die theorie de "*flotsam* and *jetsam* theory" genoemd is. *Flotsam* en *Jetsam* zijn oude Engelsche rechtstermen, waardoor op zee drijvende of op het strand geworpen goederen worden aangeduid. Aant. van Prof. Veth.
Verg. Victor Hugo, l'Homme qui rit. Barkilphedro.

sche schiereiland, Sumatra, Java, de groep van Timor, de Molukken, de Philippijnen en Bornéo omvat.

De vooronderstelling mogt dus voor de hand liggen, dat op Celebes een zeer groote menigte dier- en plantsoorten aanwezig zou zijn, respectieve aan alle omringende groepen eigen, en een betrekkelijk klein aantal eigene soorten.

En toch is juist het tegendeel het geval. Het tegenwoordig middenpunt der groep is juist het *armst* in het aantal soorten, het *rijkst* in eigenaardigheid.

Die afwezigheid van verwante soorten uit de omliggende groep, die aanwezigheid van eigenaardige vormen leidt in Wallaces sustenu tot de overtuiging dat Celebes het eerst is afgescheiden van de groep eilanden, die vroeger met het vasteland verbonden was, en dat die afscheuring in een zeer verwijderd tijdvak moet hebben plaats gehad. Wallace zegt daaromtrent: 'Het klimt waarschijnlijk niet slechts op tot een tijdvak ouder dan dat waarin Bornéo, Java en Sumatra van het vasteland werden gescheiden, maar tot dat nog meer verwijderd tijdvak waarin het land waarvan deze eilanden de overblijfselen zijn, nog niet boven den Oceaan was verrezen. Zoo hoogen ouderdom moeten wij aannemen om rekenschap te geven van het aantal dierlijke vormen op Celebes voorkomende, die noch met die van Indië, noch met die van Australië, maar veeleer met die van Africa in betrekking staan, en zoo dringt zich ons de vraag op, of het ook mogelijk kan zijn, dat er eenmaal een vastland in den Indischen Oceaan heeft bestaan, dat tot brug tusschen deze ver verwijderde landen kon strekken. Nu is het een opmerkelijk feit, dat het bestaan van zulk een land reeds is noodig geoordeeld om rekenschap te geven van de verbreiding der zonderlinge Quadrumana die de familie der Lemurs of half-apen uitmaken. Deze hebben hunnen hoofdzetel in Madagascar, maar worden ook gevonden in Africa, op Ceilon, op het Indisch schiereiland, en in den Indischen Archipel tot Celebes toe, welk eiland de uiterste oostgrens hunner verbreiding is. Dr. Sclater heeft voor het hypothetische vasteland dat deze uiterste punten met elkander verbond, en welks vroeger bestaan wordt aangewezen door de Mascarenhas en de koraal-groep der Maldiven, den naam Lemuria voorgesteld. Hetzij men nu aan zijn bestaan in den juisten hier aangewezen vorm al of niet geloof sla, zal ieder die zich met de studie der geographische verbreiding der dieren bezig houdt, in de buitengewone en op zich zelven staande voortbrengselen van Celebes een bewijs moeten erkennen van het vroeger bestaan van eenig vastland, vanwaar de voorouders dezer dieren en van menigen verloren geganen overgangsvorm afkomstig konden zijn.'

Mijne aarzeling om eenig gevoelen uit te spreken mag ik wel voor geregtvaardigd houden. Slaan wij een blik op den aardbol, dan zien wij dat thans een der grootste watermassas is, waar vroeger dat hypothetische vasteland zou geweest zijn, en hoewel de uitkomsten der

wetenschap soms zoo verrassend zijn, dat men (in den goeden zin des woords) wel geleerd heeft zich over niets meer te verwonderen, zoo acht ik toch mijnerzijds, het uitspreken zelfs maar eener hypothetische meening in dit geval gewaagd.

Het spreekt van zelf, dat de korte schets die ik boven gaf van de 3, als het ware resumeerende hoofdstukken van Wallaces werk, een zeer onvolkomen indruk geven van het geheel. Het volgende moge eenig overzigt geven van meer details. Planten en dieren van Insulinde vinden in Wallace eenen doorkundigen, schranderen en met geestdrift vervulden vriend en verzamelaar.

Op Singapore zijn het de varens en caladiums in het planten-, vooral de torren in het dierenleven, waarmede Wallace zijne kennis en zijne verzamelingen verrijkt. Op Bornéo is de Orang-oetan (Majas) het voorwerp van Wallaces jagt en studie, maar ook daar wordt de jagt op torren niet vergeten, en die op vlinders niet versmaad. Op Celebes is de merkwaardige Babiroesa (het hertzwijn) het dier dat Wallaces aandacht het meest trekt.

Vlinders, torren, ijsvogels, papegaaijen, viervoeters en vierhanders, planten en varens passeeren in schijnbaar bonte mengeling de revue. De bladvlinder, zoo min als de raketstaartige ijsvogel, de Babie-roesa zoo min als de eigenaardige torren van Borneo ontsnappen Wallaces blik. Ook voor de vegetabele voortbrengsels van de natuur is W. niet ontoegankelijk. Hij roemt u den mangista, en raadt u, laat u door den walgelijken reuk van den doerian niet afschrikken van een proef, die vrucht is overheerlijk; en met echt gastronomischen wellust roemt hij u het genot, gesmaakt bij het eten van de echte broodvrucht op Amboina.

Voor alles in één woord, heeft de natuuronderzoeker open oog en oor, uit alles weet hij rijke schatten te verzamelen voor zijne wetenschap. Eigenlijk is bij hem geheel de mensch opgegaan in den natuuronderzoeker. Overal (men vergunne mij de uitdrukking *zonder* zinspeling op het Darwinisme) overal komt bij W. ten dezen de aap uit de mouw. Een citaat als voorbeeld:

‘Gedurende mijn verblijf alhier had ik gelegenheid om de levenswijze der Europeanen in de Nederlandsche koloniën gade te slaan..... Wij gingen dus ook naar de woning van den Gouverneur, waar een groot gezelschap van dames en heeren bijeen was. Men presenteerde thee en koffie, zoo als gewoonlijk bij alle bezoeken geschiedt, alsmede sigaren; want in de Nederlandsche koloniën is het rooken bij geen enkele gelegenheid verboden, en zelfs aan den disch worden sigaren opgestoken, voordat de tafel is afgenomen, ook al zijn de helft der aanwezigen dames. *Ik zag bij deze gelegenheid voor het eerst den zeldzamen zwarten lori van Nieuw-Guinea*, *Chalcopsitta atra. Zijn gevederte is meer of min glanzig en een weinig geelachtig of purper getint*, *maar de bek en pooten zijn volkomen zwart.*’

Dit geheele opgaan in den natuuronderzoeker is dan ook m.i. eene der oorzaken waaraan Wallace's allerzonderlingste politieke beschouwingen moeten worden toegeschreven.

In Wallace's naar Darwins theorie gevolgde stelsel zijn de bewoners van tropische gewesten inferieure rassen, voor wier opleiding en ontwikkeling andere theoriën gelden dan voor Westersche volken.

Daarenboven Wallace is Engelschman, en als zoodanig geheel vervuld met de begrippen, die men althans 10, 12 jaar geleden in Britsch Indië nog van ‘onze Oost’ geliefde te verspreiden. Bij de vele dwaasheden omtrent Indië uitgestrooid, moest de werkelijkheid wel medevallen. Er is meer. Onbekendheid met de Hollandsche taal maakte dat Wallace met onze litteratuur over dat onderwerp onbekend was, en dat zijne voorbereidende politieke en economische studie schijnt te hebben bestaan uit de lectuur van Money's Java, or how to manage a colony. Voeg daarbij dat Wallace *zeer kort* op Java was, dat hij daar en elders, bijv. op Celebes en de Minahassa zag, door den gouvernementeelen, in 1859 nog al conservatieven bril, en het geheim is opgelost, hoe de revolutionaire natuuronderzoeker tevens een archi-behoudend oudgast is.

De staaltjes daarvan zijn te curieus om er niet een paar op te noemen. Zoo oordeelt Wallace bijv. over Max Havelaar: ‘Tot mijne groote verwondering bevond ik het een zeer vervelende en langwijlige geschiedenis, vol van niets ter zake doende uitweidingen, en waarvan de eenige strekking is, te toonen dat de Nederlandsche Residenten en Adsistent-residenten de oogen sluiten voor de afpersingen der inlandsche hoofden, en dat in sommige districten de inboorlingen moeten werken zonder betaling en zich hunne goederen zien ontnemen zonder vergoeding. Aan elke bewering van dien aard wordt kracht bijgezet door een ruime dosis van cursieve en kapitale letters; doch daar de namen allen verdicht zijn, en nergens dagteekeningen, cijfers of bijzonderheden vermeld worden, is het onmogelijk de beschuldigingen òf te bevestigen òf te weêrspreken.’ Nu is het genoeg bekend 1°. dat de feiten in den Havelaar medegedeeld, in hoofdzaak volkomen waar zijn, en slechts *in onze oogen* door de sterke locale kleur, een schijn van overdrijving aannemen; 2°. dat de letterkundige verdiensten van den Havelaar er een juweel van het eerste water van maken, aan welks schoonheden de engelsche vertaling van den heer Nahuijs niets heeft te kort gedaan.

Op bladz. 162/163 wordt de Javaan eenvoudig gelijk gesteld met ‘wilden’, en op dien vicieusen grondslag doorredeneerende, het stelsel door de Nederlanders ingevoerd om de bevolking, door tusschenkomst harer hoofden, te nopen een deel van haren tijd te wijden aan de teelt van koffie, suiker en andere producten van waarde, hemelhoog verheven. ‘Een bepaald dagloon,’ gaat hij voort, - ‘gering wel is waar, maar nagenoeg gelijk aan dat van alle plaatsen waar de mededinging der

Europeanen de loonen niet kunstmatig heeft opgedreven - werd betaald aan de arbeiders, die onder het toezicht der Regeering den grond ontgonnen en de plantages aanlegden. De opbrengst wordt tegen laag gestelde prijzen aan het Gouvernement geleverd.'

Dus uitsluiting van Europeërs, want, het ligt in de logica zijner redeneering, de mededinging der Europeërs drijft de loonen kunstmatig op.

Het is dus niet bij Wallace opgekomen om te onderzoeken of ook de kunstmatige verspilling van arbeidskracht, ten gevolge van massale oproeping voor heere- of cultuurdienst, oorzaak is, dat de weinige disponibele arbeidskracht voor de particuliere industrie (omdat het Gouvernement alles absorbeert, en in Wallaces tijd althans absorbeerde) noodwendig het loon bij de particuliere industrie moest opdrijven. W. heeft hier gevolg en oorzaak verward.

Ook zijn op verschillende plaatsen zijne opgaven hoogst onnaauwkeurig. Zoo vermeldt hij bijv. op bl. 427 dat de koffijboomen van Menado soms van 10 tot 20 pond (5 tot 10 kilogr.) zuivere koffij opleveren. Dit beweren nu is in strijd met de feiten, en zelfs als uitzondering te hoog. Prof Veth heeft reeds in zijne 7de aanteekening op het 17de Hoofdstuk daarop gewezen, en ik heb mij de moeite gegeven om de aanvoeren van Menado op onze markt*) na te gaan.

Die waren in	1855	9500 picols.	1861	1300 picols.	1866	23000 picols.
	1856	23800 picols.	1862	13800 picols.	1867	22000 picols.
	1857	18500 picols.	1863	7800 picols.	1868	11000 picols.
	1858	17500 picols.	1864	13000 picols.	1869	15000 picols.
	1859	25000 picols.	1865	20000 picols.	1870	38000 picols.
	1860	18400 picols.				

gemiddeld 18,000 picols van 125 ponden 's jaars of over 10,000,000 boomen gemiddeld ½ pond per boom, geheel gelijk aan hetgeen prof. Veth berekent.

Op Wallace's lof van ons koloniaal stelsel valt dus, met het wegvallen van zijne argumenten, nog al wat af te dingen. Trouwens, hij zelf levert onbewust de bouwstoffen tot critiek, waar hij bijv. den hoogen bloei van landbouw en veeteelt op Bali roemt, en daarbij uit het oog verliest 1°. dat Java evenmin als Bali door wilden bewoond is, 2°. dat de landbouw en industrie op Bali geen gouvernements-industrie zijn (niet onder het 'stelsel van gezag' vallen, zou Multatuli verbeteren, blijkens zijn betreurenswaardig 'Nog eens Vrije Arbeid') en dat dus de vraag mag rijzen, of het ideaal vruchtbare Java, onder gouvernements-industrie wel opbrengt wat er bij zorgvuldige vrije aanplant van te verwachten mogt zijn?

*) Waarheen de Menadakoffij uitsluitend geëxporteerd wordt.

Maar we zouden over de in Wallace's voortreffelijk werk slechts ter loops behandelde ‘koloniale quaestie’ in eene te uitvoerige, hier ongepaste beschouwing treden.

Sta ik in de koloniale staatkunde *tegenover* Wallace, ik ben met prof. Veth huiverig vóór of tegen Darwinisme partij te trekken. Tegenover den twijfel, dien eene uiterste consequentie van Darwins leer mogt doen ontstaan aangaande 's menschen hoogere bestemming, merkt men, zegt prof. Veth, in zijne voorrede, èn bij Darwin èn bij Wallace belangstelling op voor den arbeid der zendingszaak, ten behoeve dier betwijfelde hoogere bestemming.

Is de geleerde, de scherpzinnige denker ongenegen om zonder nadere ernstige studie te verwerpen, de mensch is huiverig om voetstoots de leer van Darwin te accepteeren, om der wille van de uiterste consequentiën, en wat prof. Veth zelven aangaat, de zwaar beproefde vader kan bij de geopende groeve, den grond van zijnen troost, het geloof aan 's menschen hoogere bestemming niet prijs geven.

Als slotsom. Het werk van Wallace is ondanks onze grieven op koloniaal politiek gebied, ondanks onze aarzeling op het gebied der natuurphilosophie, een van die werken, die elk beschaafd man moet lezen, een van die werken, die ons Insulinde leeren kennen als den gordel van smaragd, die zich slingert om den evenaar, en waarbij de door strijd en hartstogt verhitte en gevicieerde hoofden en harten verpozing vinden in leerrijke en boeijende lectuur.

Geldt onze aanprijzing natuurlijk allereerst Wallace, ook prof. Veth heeft door zijne vertaling en bewerking aller dank verdiend.

Heeft hij dien arbeid onder ramp en droefenis aanvaard en voortgezet, hij moge dien voltooijen, in het bewustzijn aan tal zijner landgenooten een rijke bron van kennis en genot te hebben geopend.

Dat bewustzijn helpe hem troosten in zijn leed.

Druk en uitvoering zijn keurig en doen der wèlverdiende reputatie van den heer van Kampen alle recht wedervaren.

Amsterdam, 26 Junij 1870.

A.C. JOOSTEN.

Een boek voor België dat ook in Nederland wel gelezen mag worden.

Le Catholicisme et la Religion de l'Avenir, par F. Laurent, Professeur à l'Université de Gand. Premiere Série. Paris 1869. 628 bl.

In dit omvangrijke werk, waarop de geleerde schrijver wenschte, dat ook de lezers van ‘*de Tijdspiegel*’ opmerkzaam zouden gemaakt worden, schetst hij de opkomst van de Reactie tegen het ongeloof,

waarmede de voorgaande eeuw eindigde; de ontwikkeling van die Reactie tot ultramontanisme; de strijd van dat ultramontanisme met de beginselen van de moderne maatschappij en met de werkelijke vrijheid, zooals die door het ‘geavanceerde Protestantisme’ wordt gebezigd. Volgens den hoogleeraar Laurent is de strijd tegen het Ultramontanisme in den boezem dor Roomsch-katholieke kerk een ijdele onderneming. Het katholicisme kan niet door liberale hervorming met de behoeften en de eischen van den nieuwen tijd verzoend worden. Er is voor de katholieke kerk evenmin als voor het orthodoxe protestantisme heil te verwachten van halfslachtige hervormingen. De meest waardige vertegenwoordigers van de moderne maatschappij willen wel godsdienst en met name de beginselen van het godsdienstig gemoedsbestaan, dat Jezus in zijn leven en woorden ten toon gespreid en aanbevolen heeft, maar zij willen geen godsdienst, die zich met de onwankelbare uitkomsten van het ontwikkelde intellectueele en zedelijke leven van onzen leeftijd niet verdragen kan. ‘In het Theologisch Tijdschrift’, dat uitgegeven wordt door de heeren van Bell, Hoekstra, Kuenen, Loman, Rauwenhoff en Tiele, werd in den jaargang voor 1870 de aandacht op dit werk van Prof. Laurent gevestigd door den hoogleeraar Rauwenhoff. Wij kunnen niet beter doen, dan hier over te nemen wat Prof. Rauwenhoff aldaar geschreven heeft. ‘Volgens den Gentschen hoogleeraar is er van het katholicisme voor de ontwikkelden niet meer te wachten. Zeker, het zal blijven voortbestaan; het zal zijne aanhangers, wezenlijke en schijnbare, bij millioenen kunnen blijven tellen; het zal niet ophouden een geduchte macht te zijn in den staat; maar zich op de hoogte te stellen van de moderne beschaving, vrede te maken met de wetenschap, een hulpmiddel te worden voor de ontwikkeling van het volksleven, in één woord weder de godsdienst te zijn van het best gedeelte der natiën, - daarvoor is het verloren, voor altijd.’

‘Laurent schrijft voor een belgisch publiek. Had hij een anderen kring van lezers, hij zou mogelijk minder uitsluitend alles brengen onder de tegenstelling van kerkgeloof en vrijdenken. Maar, al wordt ons volksleven niet zooals dat van onze naburen door die tegenstelling verscheurd, wij hebben toch ook reden om zulk een onvermoeiden, zulk een bekwamen en vooral zulk een onverzoenlijken bestrijder van het geestdoodend kerkgezag als Laurent hoog te waardeeren. Vooral in dit geschrift ‘le Catholicisme et la religion de l'avenir’ heb ik een bijzondere flinkheid van behandeling bewonderd. In breede, kloeke trekken wordt eerst de tegenwoordige toestand op godsdienstig en kerkelijk gebied geschetst en daarna volgt de aanval op het ultramontanisme, als onvereenigbaar met de belangen van den godsdienst, van de beschaving en van de vrijheid. Het zijn feiten, waarop door den auteur wordt gepleit, onwraakbare getuigenissen waarop hij zich tot verdediging zijner stelling beroept. Het geheel is een geharnast boek,

van een ernstigen mannelijken geest doordrongen. Daarbij, hoe hevig de strijd ook worde gevoerd tegen het ultramontanisme, het geloof aan de toekomst van den godsdienst wordt niet prijs gegeven. ‘Il faut à l'humanité une religion de vie et non une religion de mort,’ roept de schrijver aan het einde uit. Om dien waren godsdienst te vinden moet men uitgaan uit het graf van eene instelling als het tegenwoordig katholicisme. ‘Laissons donc là les morts et écoutons ceux qui ont des paroles de vie.’

Wij willen er nog bijvoegen dat de schrijver de gevoelens van het ultramontanisme en van het liberale katholicisme uit de authentieke bronnen in dikwerf uitgebreide citaten mededeelt, en zijn boek dus groote waarde heeft voor allen, die met kennis van zaken willen oordeelen over het werkelijke katholicisme, zooals dat op het jongste concilie gehandhaafd is.

Eene schets, maar nog geen schilderij.

Erasmus en zijn Tijd. Historische schets door H. Martin, Schrijver van ‘De Hedendaagsche Geldbelegging,’ enz. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1870. Een Deel gr. 80.

Of de tijd reeds daar is om eene volledige levensbeschrijving van Erasmus te geven, is eene vraag die door de beoefenaren der Historische kritiek zeker niet toestemmend beantwoord worden zal. Geen hunner, althans in ons land, heeft zich in onze dagen hieraan gewaagd; en in het vaderland van den beroemden man zelven zien wij noch in monographiën, noch in min of meer uitgewerkte geschriften over onderdeelen van zijn leven en zijne werken ook maar de voorloopers van zulk een echt wetenschappelijk boek verschijnen.

Het is wel mogelijk, dat hier of daar iets uitkwam, dat ik niet te zien kreeg; maar als men slechts de ‘opgaaf” inziet van de werken, welke de Hr. Martin ‘bij zijne behandeling geraadpleegd of gevolgd heeft,’ ontdekt men daarin weinig van late dagteekening. Misschien is een der coryphaeën op Kerkhistorisch gebied wel in stilte bezig met het bestudeeren der bronnen en het bijeen zoeken van wat noodig is om, even als voor andere groote mannen van vroeger tijd, door een getrouw beeld van hem te schilderen ook voor Erasmus een waardig monument op te richten, maar mij is niets hiervan bekend. Tot waardeering van de ‘Historische Schets,’ die ons door den Heer Martin aangeboden wordt, hebben wij dus weinig gegevens en moeten wij ons tot het oude en deels verouderde bepalen. In de verwachting, dat deze of

gene, die beter met den aparatus criticus bekend is of meer bepaald de geschiedenis van Erasmus en zijn Tijd bestudeerd had, een wetenschappelijk oordeel zou vellen over een werk, dat misschien praematuur maar daarom nog volstrekt niet verwerpelijk is, had ik mij met deze mijne aankondiging niet gehaast. Ik wilde zelfs den schijn van aanmatiging vermijden; ik wilde geen oordeel vellen voordat meer bevoegden dan ik dit gedaan hadden; en vormde het plan, het mij toegezonden exemplaar aan de Redactie terug te zenden met verzoek zijne aankondiging in de *Tijdspiegel* aan een geschikter beoordeelaar op te dragen. Maar al lezende vond ik er zooveel goeds, zooveel voor het groote publiek wetenswaardigs in, dat ik van dit plan afging. Ik laat het aan de geleerden over het boek in den eigenlijken zin te recenseeren of, als het den toets der kritiek niet mocht kunnen doorstaan, een beter te schrijven; maar zie niet in waarom niet in afwachting van eene echt historische studie met al wat hiertoe behoort, door bevoegde hand te geven, deze ‘schets’ zou mogen worden aanbevolen. Zij pretendeert niets meer dan eene schets te zijn; zij geeft wel niet alles wat eene uitgewerkte schilderij zou moeten bevatten, maar toch genoeg om én van Erasmus zelven, én van zijn tijd zich eene voorstelling te vormen. De mannen der historische wetenschap hebben zulke boeken niet noodig, hun geven zij niets nieuws; maar ik zou mij al zeer bedriegen als de Schrijver niet juist dat publiek op het oog had gehad, dat van historie geen bepaalde studie maakt en althans aan historische kritiek niets dóet. Jongelieden in 't algemeen, aankomende studenten, niet al te futiele jonge dames en heeren, die ook wel eens iets nuttigers en degelijkers lezen willen dan romans en belletristische geschriften van den dag, zullen het werk van den Hr. Martin niet onbevredigd uit de handen leggen. Zijne overzichten van den godsdienstigen, staatkundigen en wetenschappelijken toestand der 15de en 16de eeuw, kort, zakelijk en duidelijk, zijn voor bedoelde lezers belangrijk en uitvoerig genoeg; en wat overigens van Erasmus zelven, zijne levensomstandigheden, zijn karakter, zijne geschriften, zijn invloed op zijn tijd enz. gezegd wordt, moge voor ingewijden niet nieuw, moge zelfs hier en daar aan kritiek onderhevig zijn, het is voldoende om den man te leeren kennen dien Motley ‘den geleerdsten en geestigsten man van geheel Europa’ der 16de eeuw heeft genoemd. Ook wat de Hr. Martin ten slotte zegt van ‘de richting onzer eeuw,’ al bepaalt het zich tot het algemeen bekende en aangenomene, terwijl het - als vóór de gewichtige gebeurtenissen van 1870 geschreven - den val van het wereldlijk gebied des Pausen en den heftigen tegenstand tegen het onfeilbaarheids-dogma in de Roomsch-Katholieke Kerk buiten rekening laat, - al zouden wij het met het oog op de ook onder Protestanten heerschende gisting wat dieper wenschen, het kan tot nadenken en voortgezet onderzoek leiden. Ik aarzel daarom niet dit werk, in goed Hollandsch en in eenvoudigen maar daarom niet

dorren of al te droogen stijl geschreven, aan die lezers aan te bevelen, welke ik op het oog heb. Voor leesgezelschappen, die het nuttige met het aangename willen vereenigen, is het zeer geschikt. Romanlezers van alles verslindende natuur of liefhebbers van bloemrijke, dichterlijke lectuur kunnen het gerust laten liggen. Al voldoet het mogelijk niet aan al de eischen die de wetenschap stelt, voor geheel onwetenschappelijken, die van de geschiedenis niets weten willen, dan des noods wat een historische roman hun geeft, getroostte zich de Schrijver de niet weinig omvattende studie bij het raadplegen zijner bronnen evenmin als de moeite van het schrijven.

De Uitgever heeft voor een helderen druk en eene keurig nette uitgaaf gezorgd.

Kampen, Juni 1871.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

X.
Een pijnlijke ontmoeting.

In een vroeger hoofdstuk verklaarde ik dat het geenszins mijn bedoeling was in deze bladen een reisbeschrijving te leveren. Men houde het mij echter ten goede, indien ik nu en dan een oogenblik toef bij de nooit volprezen Italiaansche kust. 't Is waar, dichters hebben die kust als om strijd bezongen, begaafde schrijvers er hun talent aan gewijd, kunstenaren op ieder gebied er hunne indrukken van trachten weêr te geven; bij al die geniale ontboezemingen en beschrijvingen, moet mijne eenvoudige opvatting der werkelijkheid al een zeer armoedige figuur maken. Hiervan ben ik zóo goed overtuigd, dat ik tot nog toe, getrouw aan mijn voornemen, zoo weinig mogelijk gebruik maakte van de gelegenheid om mij in natuurbeschouwingen te verdiepen. Er zijn echter plaatsen, die ik niet met stilzwijgen mag voorbij gaan, tenzij ik den lezer in den waan wil laten, dat zij geen of weinig indruk op mij maakten. Op gevaar af dat ze als onbeteekenend wordt verworpen, waag ik er dus in dit hoofdstuk een pennestreek aan.

De uitstapjes der vreemdelingen te Napels bepalen zich gewoonlijk tot de kust der golf. Een afwijking daarvan naar het binnenland wordt veiligheidshalve zeer bedenkelijk. Zelfs het bezoeken der Grieksche tempels te Paestum vordert vele voorzorgsmaatregelen. Ten einde den reizigers hiertoe de gelegenheid te verschaffen heeft de spoorwegdirectie zich verstaan met eenige hôteliers te Napels en te Paestum.

Voor den prijs van 40 francs kan men 's ochtends van Napels vertrekken, te Paestum het middagmaal gebruiken, onder geleide van 40

gewapende gidsen de Grieksche tempels bezoeken, te Paestum overnachten en den volgenden ochtend naar Napels terugkeeren. In alle hôtels vindt men dit in de eetzaal aangekondigd. Een Duitsche familie, die het minder verkieselijk achtte om zich bij den stoet reizigers aan te sluiten, deed de ondervinding op dat een dergelijke voorzorgsmaatregel in de Paestumsche bergen noodzakelijk is. Naauwelijks hadden ze de bewoonde streek achter den rug of ze werden door roovers aangevallen De moedige tegenweer der heeren, die van sterke stokken voorzien waren, zou weinig gebaat hebben, had niet het hulpgeschreeuw der dames een aantal gidsen doen toesnellen, die juist met een ander gezelschap in aantogt waren en door eenige pistoolschoten de roovers verjoegen.

Over 't algemeen doet men goed, zich bij alle uitstapjes zonder onderscheid van een vertrouwden gids te voorzien. Overal krioelt het van bedelaars wier onbeschaamdheid alle perken te buiten gaat. Mist men den steun van een hunner landgenooten, dan vervolgen zij u overal, omringen u, leggen beslag op uw arm en noodzaken u de beurs te trekken, om aan hun geroep en geschreeuw van ‘Una buona mano, signor’ of ‘signora’ te voldoen. Een paar woorden van den gids zijn echter voldoende om hen op een afstand te houden. In Napels bedelt de gansche volksklasse; zelfs de fatsoenlijk gekleede strekt de hand uit naar den vreemdeling die hem voorbijgaat en mompelt glimlagchend het ‘una buona mano.’ Werken schijnt den Italiaan een straf. Hij behoeft slechts weinig voor zijn voeding en kleeding; kan hij daaraan voldoen, dan strekt hij zich liefst zoo lang mogelijk uit op een bank aan de zeezijde, om naar hartelust te genieten van het ‘dolce far niente’, zoo passend aan het klimaat en de natuur van zijn land. Deze afkeer van bezigheid is dan ook oorzaak, dat men bij de geringe klasse zoo weinig ontwikkeling aantreft en de minsten lezen of schrijven kunnen.

Onbezorgdheid, opgeruimdheid, goedhartigheid kenmerken voor 't overige den Napolitaan, en voelt men zich ook al onaangenaam getroffen door zijn luiheid en onreinheid, de kinderlijke vrolijkheid, die uit zijn donkeren schitterenden blik straalt, de vriendelijkheid waarmede hij u te woord staat, en zijn aangeboren kunstzin maken hem tot een veel aantrekkelijker type dan den grimmigen, boosaardigen en bedorven Romein.

De Napolitaan is een gevoelswezen. Hij leeft bij indrukken. Van daar dat de muzijk een overweldigenden indruk op hem uitoefent. Zijn melodieuse zang verbaast en ontroert, zijn smaakvol spel, zelfs op het eenvoudig houten blaasinstrument, getuigt van zijn kunstenaarsziel. Men hoort het duidelijk, die zang, dat spel zijn niet werktuigelijk, al tracht hij er eenige *centesimi* mede te verdienen.

't Is de dichterlijke ontboezeming van een warm, hartstogtelijk gemoed, dat van nature bevoegd is zijne gewaarwordingen in klanken te

brengen. Nu eens klagend, dan weder geestig, altijd smaak- en gevoelvol, vinden deze melodiën gereedelijk een weg tot ieders gehoor.

Dikwijls heb ik mij tegen het weekelijke der Italiaansche muzijk verklaard en nòg beweer ik, dat die weekelijkheid een gebrek is waarmede de Noordeling zich moeijelijk kan verzoenen. Nogtans moet ik bekennen, dat ze in Italië zelf volkomen op hare plaats is en een symphonie van Beethoven te midden dezer romaneske, geheimzinnige natuur een zonderling effect zou maken. De denkende Noordsche toonkunstenaar, met zijn plastische voorstelling en reele opvatting van het leven, kan onmogelijk voldoen aan de muzijkale eischen van een volk, waarbij de drang naar het romaneske en mystieke gekweekt wordt door de natuur zelve. Van daar dat de muzijk van geen der Duitsche toonkunstenaren het burgerregt in Italië verkreeg. Händel en Mozart, geniaal genoeg om een oogenblik te kunnen scheppen in den geest der Italiaansche componisten, hebben toch nimmer de voldoening gesmaakt er populair te worden. Hun muzijk is nimmer tot de lagere volksklasse doorgedrongen, terwijl de melodiën van een Cimarosa, Paesiello, Maijer, Paër, Scarlati, Donizetti, Bellini, Verdi en allermeest van een Rossini als om strijd door hen worden aangeheven.

't Is dus natuurlijk dat men te Napels den grooten Beethoven nagenoeg verloochent; minder natuurlijk is het dat men te Weenen een Rossini boven hem kon stellen. Hiertegen kan men echter aanvoeren dat de gevoelvolle, hartstogtelijke Italiaansche melodiën iets wegslepends hebben voor het groote publiek. Men behoeft geen deskundige te zijn om ze te verstaan.

Rossini's zangen overrompelen het gehoor, daarin bestaat zijn kracht. De ondervinding heeft echter geleerd dat ze op den duur niet voldeden aan de muzijkale behoeften van een volk dat iets meer van de muzijk verlangt dan een gehoorstreeling. Land- en volksaard verloochenen zich dus niet en zullen zich niet verloochenen, al beweren de voorstanders der klassieke muzijk ook het tegenovergestelde. De muzijk van iederen componist draagt den stempel van het volk waaruit hij geboren werd. Hij kan hooger stijgen dan zijn voorgangers, maar zich losmaken van zijn nationaliteit nooit!

Ik geloof niet dat er, althans op muzijkaal gebied, een voorbeeld van dien aard bestaat.

Mary bezat weinig muzijkaal gehoor. Ze had even als de meeste Engelsche en Amerikaansche dames gebrekkig op het klavier leeren tokkelen, maar van de hoogere bedoeling der toonkunst en hare gronden verstond ze weinig. Nogtans voelde ze zich onwederstaanbaar aangetrokken door de Italiaansche melodiën en verzekerde mij dat ze nimmer zóoveel van de muzijk *gevoeld* had als te Napels. Ze had er bij kunnen voegen dat de goddelijke natuur die ons omringde het gevoel verweekte en daardoor het gehoor vatbaarder maakte voor melodiën zoo geheel in overeenstemming met den romanesken indruk dier natuur.

Hieraan ten minste schrijf ik het toe, dat zoovelen plotseling als beheerscht worden door een sprake, waarvan ze vroeger met den besten wil der wereld geen woord verstonden. Bij de muzijk spelen de gevoelszenuwen een groote rol; worden ze geprikkeld door diepe, hevige indrukken, dan verkrijgen ook de zintuigen grootere bekwaamheid om dezen op te vangen en het *tekort* aan muzijkaal gehoor wordt daardoor aangevuld.

Weinig verkwikt door een verstoorde nachtrust, werd ik den volgenden ochtend vroegtijdig gewekt door mijne reisgenooten die reeds reisvaardig stonden.

- Gij verslaapt den schoonsten tijd van den dag! - riep Mary verontwaardigd, - mama en ik hebben reeds op het balkon ons ontbijt genuttigd, 't is er verrukkelijk! men kan nu de gansche kust afzien.

Ik verzweeg wat ik dien nacht nog meer op het balkon had aanschouwd, dat voorzeker een minder verrukkelijken indruk op Mary's gevoelig hart zou hebben gemaakt, ware ze er mede getuige van geweest. De jammer daar geleden, had mij, hoe vermoeid ik ook was, den slaap uit de oogen gehouden. Was het wonder dat ik mij minder opgewekt gevoelde dan mijne reisgenooten?

- Zijt ge geheel uitgerust? - vroeg ik om iets te zeggen.

- Volkomen, en gij ook, denk ik; gij hebt er ten minste tijd genoeg aan besteed! - antwoordde Mary lagchend.

- Als ge 't goed vindt, willen we een wagen bestellen om onzen togt naar Pouzzolles ten uitvoer te brengen, - zeide mevrouw Preston, - wij kunnen geen beter weder treffen.

- Uitmuntend!

Een uur later reden wij de stad uit. Wij hadden onzen gids de plaatsen opgenoemd die wij wenschten te bezoeken en gaven ons verder aan zijn leiding over.

Hij zag er zeer fatsoenlijk uit en sprak Fransch, 't geen mevrouw Preston en mij bijzonder beviel. Weldra bemerkten wij dat zijn tegenwoordigheid ons zeer nuttig was. Uit Bagnoli, een klein dorpje in de nabijheid van het Lac d'Agnano, was ons een troep bedelaars gevolgd, die zeker van ons uitstijgen wilden gebruik maken om ons op de gewone wijze lastig te vallen. Een barsche teregtwijzing van den gids, die hun evenwel eenige *centesimi* toewierp, hield ze terug, en wij konden ons ongestoord overgeven aan den indruk van dit heerlijk oord.

Diepe stilte heerschte er. Beneden schitterde de heldere gladde waterspiegel, schijnbaar onschuldig, maar op sommige plekken ziedend en kokend door de gloeijende ader die dit meer met den Solfatara verbindt. Overal de sporen, de onmiskenbare teekenen van het onderaardsch procès dat hier eeuw in eeuw uit zijne wonderen, ja, maar ook zijn onzalig vernielingswerk aanrigt. In deze klove een stikkende zwaveldamp die binnen tien minuten den dood aanbrengt, ginds een

grot waar de ondragelijke hitte u ijlings uit verjaagt. Iets verder een groot open vlak tusschen de bergen, waarboven geen vogeltje zich straffeloos waagt. Voorwaar! dood en verderf konden zich in geen verleidelijker gewaad hullen, dan deze bekoorlijke bergachtige natuur, die vriendelijk lonkend den onvoorzigtige op het onverwachts met haren giftadem bezwalkt.

Verraad schuilt in haar boezem. Een zee van vuur verbergt ze in haren schoot. Hoor, hoe het rommelt, beukt en hamert onder uwe voeten. Vlugt! Straks baant de gloeijende lava zich een uitweg door gindschen krater en overstroomt het dal. Bergen worden verzet, meeren gevormd. Een dikke aschregen verduistert het zonnelicht, al wat leeft wordt verstikt en verzengd. De bodem splijt en sluit zich weder boven de slagtoffers dezer schrikkelijke natuuromwenteling. Vlugt! nog is het tijd! De aardlagen zijn daar om het ontzettend verhaal van dezen verraderlijken bodem te bevestigen. De heldere, gladde waterspiegel waarop ge staart, de fraaije berg (Mont nuovo) die zich ginds verheft, ze hebben aan de laatste vreesselijke aardbeving het aanzijn te danken(*). De ruïnes, die somber en droevig half uit het water of uit de lavalaag te voorschijn treden, ze waren getuigen van de herhaalde omwentelingen van dezen vulkanischen bodem; alles wat u omringt wijst op de geheimzinnige, noodlottige kracht die in den schoot dezer bevallige, verrukkelijke natuur schijnbaar sluimert, maar onophoudelijk werkzaam is om straks gehoorzaam aan haar wenk, den sierlijken tooi af te schudden en in haar ware afzigtelijke gedaante zich schadeloos te stellen voor haar gedwongen rust.

- Hoe is het mogelijk dat hier weder menschen wonen! - prevelde Mary.

In de zoogenaamde hondengrot had ze zich verzet tegen de wreede proefneming met den hond, dien men ten genoege der vreemdelingen in de grot werpt, waar hij oogenblikkelijk bewusteloos nederzinkt en er dan weder uit gered wordt om straks dezelfde foltering te ondergaan.

- 't Komt er niet op aan, - had de gids gezegd, - het dier zoekt fluks zijne kruiden en is dan weder even gezond als vroeger.

Toch bleek het duidelijk uit de matheid en lusteloosheid van het arme dier dat het niet straffeloos aan dergelijke menigvuldige proefnemingen werd blootgesteld.

- Liever wil ik zelve de proef ondergaan! - had Mary geantwoord.

De gids haalde glimlagchend de schouders op en liet haar begaan. Ze had slechts één seconde noodig om zich van den stikkenden zwaveldamp te overtuigen en ontvlugtte hoestende en met betraande oogen de gevaarlijke plek.

- Dezen keer heb ik het voor u genoten! sprak ze, den hond streelend die, als begreep hij hare liefdedienst, hare hand likte.

(*) In 1538.

- Begrijpt gij het, waarom na al het gebeurde, de menschen hier weder onbezorgd hunne woningen bouwen? - dus wendde ze zich nu tot mij.

- In ons menschen leeft een groote mate van ligtzinnigheid, Mary! Ik denk dat het gelukkig is. Als we ons altijd moesten verontrusten over hetgeen gebeuren kan en moet, dan hadden we geen gelukkig oogenblik meer.

- Dat is weêr een ander uiterste! - meende Mary. - De gevaren die we niet kunnen afwenden, moeten we moedig het hoofd bieden, maar ik zie de noodzakelijkheid niet in om het gevaar op te zoeken. Het is zoo goed als zeker, dat iets vroeger of later de schrikkelijke catastrophe zich weder herhaalt, en toch verrijzen weder dorpen en steden op de ruïnes der vernielde en onder de lava bedolven woningen. Ik zou hier niet rustig kunnen leven.

- De gids vertelde u immers dat men de uitbarstingen van den Vesuvius vooruit kan bepalen? Als het gevaar daar is vlugt men.

- De geraamten die men te Pompeï en Herculanum opdelft getuigen het tegendeel. Niemand kan vooruit bepalen in hoeverre de uitbarsting zich schadelijk of onschadelijk zal betoonen, daarenboven vind ik het minder verkieselijk om bij ieder onrustbarend gerommel in den krater, op vertrekken bedacht te zijn.

Men geeft ongaarne have en goed zoo maar voetstoots prijs. Dit zal ook wel een reden zijn waarom zoovele menschen te lang hunne vlugt uitstelden.

- Waarschijnlijk. Op risico echter van u roekeloos toe te schijnen, wil ik hier wel eenige jaren vertoeven en ik verzeker u dat ik even gerust zal slapen als deze inboorlingen. Ook geloof ik niet dat gij van nacht u hebt verontrust over de nabijheid van den Vesuvius.

Mary lachte. Over hare nachtrust had ze zich niet te beklagen. Hare moeder was intusschen weder ingestegen.

Toen wij het rijtuig naderden en Mary zich met den gids onderhield over het bezoeken van Pouzzoles vóor of na den Solfatara, nam mevrouw Preston deze gelegenheid waar om mij met bezorgd gelaat toe te fluisteren:

- Wij volgen Dumbal op den voet!

- Hoe weet gij dat?

- Voor de grot lag een visitekaartje. De Italiaan raapte het op en meende dat het uit den hoed was gevallen van den fraaijen heer die zooeven hier was. Een bleek, ziek jongman had hij in het rijtuig achtergelaten en.....

- Mama, wij bezoeken eerst Pouzzoles en dan den Solfatara, vindt ge dat goed?

Mevrouw Preston staarde mij verlegen aan.

- Laat ons liever eerst den Solfatara bestijgen; wij kunnen er slechts door winnen wat het vergezigt betreft - meende ik.

Mary's schaterlach deed den gids omzien.

- Er is hoegenaamd geen vergezigt! - riep ze. - De krater ligt laag. Van Pouzzoles uit behoeven we slechts vijftien minuten te stijgen. We doen veel beter om het plan van den gids op te volgen.

Dit was voorzeker ook mijn gevoelen, maar ik begreep dat Dumbal niet van den gewonen regel zou afwijken, en beschouwde dus het bezoeken van den Solfatara vóor hem, als het éénige middel om hem te ontwijken.

- We doen nog beter ons de frissche krachten uwer moeder ten nutte te maken, Mary! Als ze te Pouzzoles alle ruïnes heeft bezocht, zal het klimmen haar minder goed afgaan dan nu.

- Ik kan dit niet ontkennen! - zeide mevrouw Preston, die haar hoofd afwendde om Mary's uitvorschenden blik te ontgaan.

't Moest Mary voor het minst vreemd toeschijnen, dat haar anders zoo onvermoeide moeder heden hare krachten gering genoeg schatte om mijne tegenbedenkingen te beamen.

Zonder verder op het volgen van haar plan aan te dringen, gaf zij den gids een tegenbevel en voegde er tot éénige verontschuldiging bij: ‘mijn moeder wenscht het.’

Het bestijgen van den Solfatara had werkelijk weinig te beteekenen.

Na verloop van een kwartier hadden wij den krater bereikt; een eivormige ruimte, omringd van puimsteenige heuvelen uit wier scheuren en spleten, Furnaroli genaamd, rook en zwaveldampen opstijgen. Een arme Italiaan die ons gevolgd was, hief een grooten steen op en wierp dien met kracht neder. De holle klank dien dit veroorzaakte, deed aan een kelder beneden ons denken; een dunne aardkorst scheidde ons van den vurigen oven. Mevrouw Preston vond dit zóo weinig geruststellend, dat ze onmiddellijk den terugtogt voorstelde, maar Mary, die ondanks haar tegenzin om in de nabijheid van vuurspuwende bergen te wonen, ze gaarne van nabij beschouwde nu de gelegenheid zich daartoe aanbood, moest nog een blik in den grooten oven werpen en daaruit een lavasteen bemagtigen - om zich bij miss Fledger te kunnen verantwoorden - voegde zij er bij. Ik volgde haar.

Een dikke rookwolk steeg uit den krater op en de hitte die er uitstroomde was zóo groot, dat we op eenige schreden afstands halt moesten houden. Een sissend geluid als van een locomotief, die stoom ontlaadt, gepaard met een dof gerommel en geraas overstemde ons gesprek. De Italiaan die Mary's wensch raadde, haalde met een grooten stok, aan het boveneinde voorzien van een langen ijzeren haak, een lavasteen uit de gapende vuurkolk en stuwde dien een eind voort. Wij traden terug.

- Die witte heuvelen daar ginds zijn de Colles Leucogaei, - dus vervolgde de gids zijn inlichtingen, zoodra hij weder verstaanbaar was. - Uit die heuvelen ontspringen warme beken, die zich in een

bergpad tusschen den Solfatara en het meer Agnano uitstorten. Ze spoelen aluin mede, men noemt ze Pisirarelli.

- Ja, en Plinius noemde ze Fontes Leucogaei - fluisterde Mary mij lagchend in 't oor. - Ik heb het u straks duidelijk voorgelezen, zijt ge het al weêr vergeten?

- Ze bezitten een genezende kracht voor huidzieken, - zeide ik om Mary te toonen dat haar lectuur niet geheel voor mij was verloren gegaan.

- Zeer goed, - merkte ze schalks aan - ik bemerk met genoegen dat gij oplettender wordt. Op die wijze zult ge weldra uw examen in de Napelsche aardkunde kunnen afleggen, maar dit raad ik u af, als ge althans op de blijvende vereering van den weledelen heer George Fletcher prijs stelt.

- Natuurlijk: ik zal mij dus liever bij de Hollandsche kookkunst bepalen.

Als we hier niet te lang toeven, zal er nog tijd genoeg overschieten om de Mont Nuovo te beklimmen, hernam de gids, die weinig giste op welk een nederig terrein onze gedachten waren afgedwaald.

- Is daar ook een krater? - vroeg Mary.

- De krater is uitgebrand, maar men heeft er een fraai uitzigt.

- Des te beter voor allen die heden daarvan zullen genieten, maar wij behooren daar niet onder - zeide Mary. - Later misschien, als mama minder tegen het klimmen opziet.

- Kind, ik zie er niet....

Mevrouw Preston hield nog bij tijds in en Mary scheen te zeer in de beschouwing van den lavasteen verdiept om acht te slaan op de inconsequentie harer moeder.

- Daar had ik mij bijna verklapt! - zeide mevrouw Preston lagchend, toen we buiten het gehoor harer dochter waren.

- 't Zou toch jammer zijn hare opgeruimdheid te benevelen.

Ik hoop niet dat we nog gevaar loopen.....

Mevrouw Preston voltooide haar zin niet. Het gevaar dat ze duchtte was reeds daar, mijn arm ontving er den eersten pijnlijken indruk van door haar krachtigen handgreep.

Aan de poort die den krater van den weg scheidt, vertoonde zich Dumbal's rijzige gestalte. Zijn linkerhand rustte op den ezel dien zijn vriend Ahlding bereed.

Hij had ons nog niet opgemerkt. Met vaderlijke bezorgdheid was hij Ahlding in het afstijgen behulpzaam; nu wenkte hij eene vrouw naderbij en voegde haar eenige woorden toe. Zij verdween in de woning en keerde terug met een stoel, waarop de kranke hijgend nederzonk.

- Arme jongman! - riep mevrouw Preston, bewogen over het vermagerd voorkomen van haar vroegeren reisgenoot, en geheel vervuld met dezen, ijlde ze naar hem toe. - Ik wendde het hoofd om.

Mary stond achter mij, maar scheen weinig verrast.

- Ik was op deze ontmoeting voorbereid - sprak ze, - mama kan niet veinzen. 't Is natuurlijk verre van aangenaam, maar uit vrees van hem te zullen zien ons reisplan te veranderen, acht ik overdreven.

Mevrouw Preston had de beide heeren reeds de handen gedrukt. Met een van vreugde stralend gelaat haastte zich Dumbal naar Mary toe. Een blik op haar was echter voldoende om zijn blijdschap te verjagen.

Mary beantwoordde met ongeveinsde hartelijkheid zijn welkomstgroet, maar toch.... er was iets in haar onbevangen blik en in de wijze waarop ze het kleine handje terugtrok, dat iedere toenadering verbood. Diep teleurgesteld over de verandering die er ten zijnen nadeele bij haar had plaats gegrepen en naar alle waarschijnlijkheid overtuigd, dat ik hiervan oorzaak was, verwaardigde hij mij naauwelijks met een groet en uit den blik vol minachting, dien ik ter loops van hem opving, las ik duidelijk: ‘Gij hebt mijn vertrouwen misbruikt. Hoe kon ik ook op het stilzwijgen eener vrouw rekenen!’

- Van miss White vernam ik dat gij hier waart. Heden ochtend spoedde ik mij naar u toe, maar gij waart reeds uitgereden. Is het mogelijk dat gij mij van uwe tegenwoordigheid onkundig zoudt hebben gelaten?

Zijn stem klonk ontroerd.

- Laat mij een oogenblik met hem alleen! - fluisterde Mary. Haar gelaat was welsprekend, ze wilde aan de pijnlijke zaak een einde maken. Beiden wandelden langzaam terug. Weinig ingenomen met dit tête à tête scheen mevrouw Preston geneigd om er door hare tusschenkomst een einde aan te maken. Ik hield haar terug.

- Nimmer zag ik zulk een belangwekkend man en... hij heeft haar het leven gered! - sprak mevrouw Preston gejaagd. Zonder zich van hare plaats te verroeren bleef ze het schoone paar naoogen. Welligt achtte ze even als vroeger, haar dochter niet bestand tegen de tooverkracht van zulk een minnaar.

Ik vervoegde mij bij Ahlding.

Reeds van verre werd mij de lange magere hand toegestoken. Hoe was hij veranderd! Een verraderlijk blosje prijkte op zijne ingezonken wangen, zijn oogen schitterden onheilspellend. Zijn borst was ingezonken. Een drooge kuch kwelde hem onophoudelijk, maar evenals de meeste teringzieken, was hij zich in 't minst niet bewust van zijn gevaarlijken toestand. Zelfs betoonde hij zich veel spraakzamer en opgeruimder dan vroeger.

- Ik ben magtig verheugd u weder te zien! - verzekerde hij bij herhaling. - Ik heb zeer naar u verlangd, met u kan ik zoo vertrouwelijk praten; vooral *nu* heb ik er behoefte aan.....

- Hoe gaat het u?

- Uitmuntend. Te Rome kon ik het niet uithouden. Ik zou er gestorven zijn..... maar hier voel ik mij oneindig beter.....

O oneindig beter!.... veel luchtiger.... als het zoo voort gaat.... keer ik over een maand naar Engeland terug.... Dumbal.. (hier daalde zijn stem tot een fluistering), Dumbal zal wel hier blijven.... of ten minste.... miss Mary's voetspoor volgen.... 't spijt me.... ik ben oneindig veel aan hem verpligt.... maar ge weet het.... zijn geluk hangt van die verbindtenis af.... geen wonder.... 't is een engel!....

Ahlding zuchtte diep. Zonderling dat ook Ahlding mij tot vertrouwde zijner geheime inclinatie had uitverkoren. Wij meer bedaagde vrouwen hebben dit voor. Evenwel moet ik bekennen dat mij zulk een vertrouwen altijd meer vleijend dan aangenaam was. Troosten kan ik in dergelijke gevallen zeer slecht en aanmoedigen nog minder.

Ik zweeg dus.

- Als het niet juist Dumbal was.... - dus ving Ahlding weder aan, nadat hij te vergeefs op antwoord had gewacht.

- Als het niet juist Dumbal was die mij dat hart ontstal.... ik zou hem haten.... gruwelijk haten.... maar *hij* is er te goed voor.... en die *hij* zijn liefde schenkt kan er slechts bij winnen.... denkt ge ook niet?....

Ik bleef zwijgen.

- Hoor eens - vervolgde Ahlding vertrouwelijk tot mij opstarend. - Gij hebt iets tegen hem, beken het maar.... vroeger heb ik het ook bemerkt.... toen kon ik het dragen.... nu, doet het mij leed. Ik zag zoo gaarne zijn hartewensch vervuld en ik denk dat *gij* hem den voet dwars zet.... mag ik raden waarom?....

- Jaloezie misschien?

- Dat dacht ik eerst, gulweg beken ik het u.... maar Dumbal zelf genas mij van dien waan... Hij acht u hoog.... nogtans moet er iets zijn dat u hiertoe drijft en.... (weder fluisterde hij) nu weet ik wat het is!....

De vertrouwelijke wending die het gesprek nam deed mij verlangend naar mevrouw Preston's tusschenkomst uitzien. Deze scheen echter vast besloten om zich niet van hare plaats te verroeren.

- Van morgen vroeg wordt er aan mijn deur geklopt - vervolgde Ahlding op heeschen toon. - 't Was iemand die mij een briefje overhandigde. Werktuigelijk scheur ik het couvert los en lees de weinige regelen die het behelst. Zonder het te willen was ik onbescheiden geweest.... Hier is het briefje, wat moet ik doen?....

Een rooskleurig biljet werd mij voorgehouden, op het couvert las ik Dumbal's naam.

- Lees het, en raad mij, ik weet niet wat ik doen moet.

Ik wenschte hem van dienst te zijn.

Ik aarzelde. Waarom weet ik niet, maar het was mij als konden deze regelen een nieuwe getuigenis tegen Dumbal afleggen. Nogtans weerde ik Ahlding's hand af.

- Met mijnheer Dumbal's geheimen heb ik evenmin te maken als gij.

- Voor u is 't reeds lang geen geheim meer.

- Hoe weet gij dat?

- Door eenige woorden die hij zich omtrent u heeft laten ontvallen en door dezen brief. Ik vermoed....

- Welnu, wat vermoedt gij dan?

- Miss Mary zou geen weêrstand bieden aan hare neiging, indien....

- Ga voort.

- Indien gij haar niet hadt bekend gemaakt met een zeker geval dat.... nu ja,.... dat Dumbal niet tot eer verstrekt.

't Was duidelijk, het rooskleurig biljet had Dumbal's geheim aan zijn vriend verraden.

En indien dit zoo ware! - hernam ik.

Ahlding geraakte in tweestrijd. De vergode vriend was plotseling van het hooge standpunt gedaald waarop hij hem stelde, en even als Mary had hij de meeste verpligting aan dien man.

- Lees het briefje! - sprak hij gejaagd - hem dreigt gevaar... en hij zal het veeleer trotseren dan ontwijken.... als hij er mede bekend is.... Ik weet niet wat ik doen moet!....

De verzoeking was groot.

Ahlding's kuch werd onrustbarend

- Wilt ge niet? - riep hij ten hoogste opgewonden.

- Neen!

Een hevige hoestbui overviel hem. Ik steunde zijn hoofd en voelde het zwaarder en zwaarder op mij drukken.

Een vreesselijke angst beving mij. Ahlding's oogen sloten zich, een lijkkleur verspreidde zich over zijn gelaat. Ik wenkte Dumbal, hij had reeds bemerkt dat er iets gaande was en haastte zich naar ons toe. Met beide armen omvatte hij den gefolterden lijder en trachtte hem zoo goed mogelijk te ondersteunen.

- Het spreken heeft hem te veel opgewonden, denk ik.

Dumbal's stem klonk weder even vriendelijk en vertrouwelijk als vroeger. De minachtende trek om zijn mond was geheel geweken. Welligt had hij door Mary vernomen dat er toch nog vrouwen zijn die zwijgen kunnen.

- Er is nog meer dat hem heeft opgewonden, antwoordde ik en wees op het briefje dat Ahlding nog altijd tusschen zijne vingers geklemd hield.

Dumbal's hand maakte er zich meester van op het oogenblik dat mevrouw Preston en Mary ontsteld naderbij traden. Mary verdween in de woning om een glas water te halen; mevrouw Preston, diep ontroerd, nam de plaats van Dumbal naast Ahlding in en bestreek diens slapen met eau de cologne. Het trof mij dat alle drie er bijzon-

der bedaard uitzagen, ondanks de pijnlijke zaak die tusschen hen behandeld was. Nu echter, terwijl Dumbal het briefje ontvouwde, zag ik hem bloedrood worden. Hij had de hand herkend. De inhoud moest niet opwekkend zijn, althans hij had eenige oogenblikken noodig om zich te herstellen. Nu trad hij mij op zijde.

- Hebt gij dit briefje gelezen?

- Neen, ik weigerde het. Een vergissing is oorzaak dat mijnheer Ahlding het las. Hij was met de zaak verlegen.

Dumbal greep mijn hand en drukte die krachtig.

- Vergeef mij, ik meende dat ik mij in u vergist had.

Er was iets grootsch en iets edels in de wijze waarop hij mij nu het briefje overgaf en er zacht bijvoegde: Dit zal in uwe oogen mijn schuld vergrooten, maar ik reken op uw billijkheid. Ik heb haar willen helpen, maar zij weigerde.

Mary was teruggekeerd. Ahlding dronk eenige teugen uit het glas dat ze hem voorhield en scheen langzamerhand bij te komen. Zijn eerste gedachte gold het briefje. Hij tastte in zijne zakken en bespiedde den grond, nu viel zijn blik op Dumbal, die mij met een welsprekend hoofdgebaar aanwees.

- *Zij* heeft het, ze was bescheidener dan gij - hoorde ik hem fluisteren.

De droevige uitdrukking van Ahlding's doodsbleek gelaat deed mij pijn.

- Ik wilde u van dienst zijn... stamelde hij,... zoo iemand, dan kan zij die vrouw verdrijven....

- Ik weet het! - luidde Dumbal's fluisterend antwoord, - maar het baat niet meer. *Ik ben afgewezen!*

Een oogenblik later werd Ahlding op een stoel den heuvel afgedragen. Dumbal volgde. Wij oogden beiden na zoolang we konden.

Een treurig voorgevoel overstelpte ons. Gewis, wij hadden Ahlding voor het laatst gezien.

Mevrouw Preston en Mary verlieten nu ook gearmd den Solfatara en onderhielden zich op gesmoorden toon.

Aan mijzelve overgelaten kon ik mij verdiepen in de gebeurtenis van daareven.

Ik peinsde over Dumbal en voelde mij zachter jegens hem gestemd. Een gewoon man zou na het gebeurde voorzeker eenigen wrok tegen mij gekoesterd hebben. De verliefde redeneert zelden billijk zoodra men zijne liefde in den weg staat. Dumbal was afgewezen, niet uit gebrek aan wederliefde, dit wist hij maar al te goed, maar omdat er een schuld op zijn geweten drukte, die hij onmogelijk meer kon aflossen. Het slagtoffer daarvan was plotseling als een dreigend spook tusschen hem en Mary verrezen, en ik had het aangewezen. Ik herhaal het, een gewoon man zou, hoe natuurlijk ook dit alles in zijn werk was gegaan, mij van allerlei kleingeestige nevenbedoelingen hebben verdacht en aangeklaagd, maar Dumbal was daarboven verheven;

hij had zich op mijn standpunt weten te plaatsen en de verpligtingen erkend, die ik billijkerwijze jegens mijne reisgenooten had te vervullen. Hij had eerbied betoond voor eene vaste overtuiging, al deelde hij die niet, en sympathie voor een geest die, vreemd genoeg, zijn overheersching wederstond. Hierin vooral had hij zich onderscheiden van de meeste mannen, die ik ontmoet heb. Overtuigd van zijne meerderheid op ieder gebied en gewoon om door een enkelen blik de harten tot zich te neigen en de geesten te beheerschen, trotsch en hoogmoedig op deze magt, wist hij toch, zelfs in een vrouw, die karaktertrekken te waarderen, die zijn toovermagt den oorlog verklaarden of van wilskracht en onafhankelijkheidsgevoel getuigden. Daarom voelde hij zich zoo sterk tot Mary aangetrokken, daarom had hij mij steeds met onderscheiding behandeld, ja, zelfs zijn hoogmoed geweld aangedaan om mij met zich te verzoenen. Gewis, die hoogmoed moest geboren en gevoed zijn door de vergoding waarvan hij het voorwerp was. Aan de vorming van zulk een karakter en aan het zelfzuchtige daarvan hadden zijne vergoders de meeste schuld.

Vroeger had ik anders geredeneerd. Ik had Dumbal's onderscheiding aan eigenbelang toegeschreven. Mary hing mij aan als een zuster, 't was dus natuurlijk dat ze groot gewigt moest hechten aan mijne opinie over iemand die naar hare hand dong, en deze opinie eenigen invloed op haar besluit zou uitoefenen. Even natuurlijk was het dat Dumbal later, toen hij wist welk een krachtig wapen ik tegen hem kon aanwenden, mij aan zijne zijde trachtte te lokken. Nu echter was de grond waarop ik deze hypothesen bouwde, onder mijne voeten weggezonken. Dumbal was afgewezen. Hij had nu rustig het masker kunnen afwerpen waarachter ik zijn zelfzucht verscholen waande, en reeds meende ik dat dit het geval was toen hij mij daareven de vernederende kracht zijner minachting deed gevoelen. Ik had mij bedrogen. Onder den indruk zijner verijdelde hoop, haast hij zich zijn fout jegens mij te herstellen en aarzelt niet mij een nieuw bewijs van zijn vertrouwen te schenken. Zulk een handelwijze kon wel niet anders dan een gunstigen indruk op mij te weeg brengen. Voor het eerst bejammerde ik het dat een onoverkomelijke hinderpaal zijn vereeniging met Mary in den weg stond, en ofschoon het tooneel van dien nacht mij geenszins toegevender had gestemd voor Dumbal's overtreding, geraakte ik toch van lieverlede tot de overtuiging dat hij, krachtens zijne voortreffelijke hoedanigheden alle aanspraak kon maken op mijne sympathie. Hier was geen sprake van een wellusteling, voor wiens bedorven gemoed niets te heilig is, of van een ligtzinnig genotzoeker, die deugd en pligt wegredeneert, zoodra het zijne schuldige genoegens geldt, maar van een man die in een zwak oogenblik had toegegeven aan den hartstogt der liefde, op een tijdstip dat hij daarvan den omvang en de gevolgen niet berekende. Gesteund door de maatschappij die gemakkelijker een feil tegen de zedelijkheid dan tegen rang en

geboorte vergeeft, had hij liever verraad gepleegd tegen een vrouw, wier lot hij in handen had, dan, door een wettige verbindtenis met haar, de aureole van zijn geslacht te verduisteren. Welligt had men er hem voor geloofd en geprezen, en gloorde ook in de diepste schuilhoeken van zijn hart een sprank van medegevoel voor de verlatene, ze werd zóo goed uitgedoofd door de algemeene achting en onderscheiding waarvan hij het voorwerp bleef, dat hij geheel gerustgesteld, de begane fout onder de rubriek zijner jeugdige afdwalingen op zijn zondenregister aanteekende en ze als zoodanig geen bittere wroeging waardig keurde. Wie was hier de schuldige?

Velt het vonnis, voorstanders van regt en billijkheid! Te lang hebt ge zwijgend het onregt aangezien dat nevens uwe Christelijke instellingen en wetten het burgerregt verkreeg! Gewis, de mantel der liefde - de banier van het Christendom - wordt vaak zonderling door ons aangewend, maar 't potsierlijkst prijkt hij voorzeker op de schouders van den sterke, terwijl men der zwakke zelfs de slippen daarvan betwist!

Eén feil - vaak uit liefde begaan - en ruw en onmeêdoogend drukt men de gevallene vrouw den stempel der schande op het van schaamte en hartzeer verwrongen aangezigt en jaagt haar voort uit iederen kring den weg des verderfs op. Aarzelt ze, sidderend voor den afgrond die haar aangaapt, men gruwt van haar - waarom ook niet van hem die haar tot zonde bragt? - men wijst haar met den vinger aan en dwingt haar daardoor tot het brood der zonde. Is dat billijk? Is dat eerlijk?

Neen, niet op háar rust de schande die ze over ons geslacht brengt, maar op de maatschappij die haar meêdoogenloos verstiet, die in alles den man als den steun der vrouw huldigt en hem nogtans rustig zijne schuld laat wentelen op de zwakke schouders zijner medeschuldige.

Weest grootmoedig, gij mannen! die bij zoovele maatschappelijke voorregten, zelfs in uwe feilen op de toegevendheid der maatschappij kunt rekenen. Gij behoeft geen dekmantel voor uwe overtredingen, zij dooden, zij verderven u niet. Daarom, schudt den mantel der liefde af en stelt ze het gevallen slagtoffer tot een Aegide voor den smaad en hoon harer zusteren. Dat is regt, dat is pligt! Doch neen.... op u doe ik een beroep, edelmoedige vrouwen! wier gevoelig hart en reine Christenzin zich uitspreken in rijke liefdewerken! Meent ge dat uwe pogingen om een gevallene van uw geslacht op te rigten schipbreuk zullen lijden op hare verdorvenheid?

Beproeft het - gij schroomt immers ook niet om den misdadiger in de gevangenis tot inkeer te brengen? Zelfs de moordenaar ondervindt de kracht uwer heilige menschenliefde, waarom zoudt ge een minder schuldige den troost uwer sympathie ontzeggen en haar den weg ten leven versperren? O zoo slechts één van die tallooze op de klippen der zinnelijkheid verongelukte wezens, reikhalzend de armen naar u

uitstrekt, wijkt niet met afschuw van haar terug als kon ze u door hare onreinheid bezoedelen, grijpt toe, redt haar uit den zondenpoel! Neen, doet beter! Wacht niet tot ze u wenkt - ze waagt het niet meer; hoon, smaad, afschuw hebben haar vertrouwen in de menschheid geschokt; gaat, betoont u ongeroepen haar reddende engel, en de vloek, die straks uit haar ter dood toe benaauwde ziel, als een beschimping voor u en de maatschappij van hare bevende lippen klonk, zal in een zegenbede verkeeren, die door jubelende engelenstemmen overgebragt, weêrklank vindt voor den toon des Almagtigen!

Ik voelde mij zachter jegens Dumbal gestemd. Had ook het wee van zijn slagtoffer mij dien nacht tot diep in de ziel getroffen, stond het mij nog levendig voor den geest, dit mogt geen overwegenden invloed uitoefenen op mijne beoordeeling van haar verleider. Beiden waren slagtoffers van den hartstogt, beiden hadden gezondigd, en dat de een door die zonde verpletterd werd en de andere met opgerigt hoofd, ongestraft de wereld doorging, was geen bewijs van de meerdere of mindere schuld van één hunner, maar enkel het noodlottig gevolg van een godtergende ongeregtigheid, waarvoor alléen de maatschappij aansprakelijk is. Heeft ze niet door duizend sofismen den man een standpunt toegekend, waarvan hij op de vrouw als zijn mindere neêrziet en drukt niet altijd de schuld van den meerdere op de schouders der mindere? De geschiedenis der eeuwen heeft het geleerd wat overheersching uitwerkt en de maatschappij is dáar om het te bevestigen. Onregt, wreedheid, zedeloosheid heeft ze de hand geleend in het zalig bewustzijn harer onfeilbaarheid.

Beschuldigt men mij van overdrijving?

Ik wijs op de vrouwelijke paria's der maatschappij.

Wie heeft ze gevormd? Wie heeft ze verbannen naar de holen der ontucht?

Het vooroordeel.

En wat heeft dit vooroordeel gekweekt?

Het afhankelijk standpunt der vrouw.

Schenk haar gelijke regten, stel haar op gelijke lijn met den man, beoordeel hare overtreding even liefderijk, en het getal der paria's zal helaas! wel niet geheel uit ons midden verdwijnen, maar toch aanmerkelijk verminderen. Want 't is een bewezen feit, de meesten heeft men door al te grooten zedelijkheidsijver, waar het, vreemd genoeg, de zwakkere betrof, reddeloos in den walgelijken poel der zedeloosheid gestort. En niet het minst betoont zij zich onverzoenlijk, wier roeping het was dit kwaad met wortel en tak uit te roeijen. Voorwaar, de man heeft een trouwe hulpe aan de vrouw! Dit moge hem een prikkel zijn om haar tot waardiger steun te strekken.

'Ik reken op uwe billijkheid!' - had Dumbal mij toegefluisterd, en zijn door tranen benevelde blik had mij zijn diepe droefheid verraden.

Ja, billijk wilde ik zijn, zelfs tegenover een man die te veel met het zuurdeesem zijner eeuw was doortrokken, om den omvang zijner fout naar waarheid te meten; zelfs tegenover een maatschappij die door hare onbillijkheid jegens de vrouw, weinig aanspraak kan maken op onpartijdigheid.

Ik haalde het rooskleurig biljet te voorschijn en las:

'Treed mij niet meer in den weg! Gij drijft mij tot het uiterste. Hij, met wien ik op dit oogenblik mijn verachtelijk leven voortsleep, slaat acht op u. Stapel geene nieuwe misdaad tusschen u en mij, er is genoeg gezondigd.

Hoor nu goed. Het kind der schande werd de wreekster harer moeder. Zonderling, niet waar? Hadt ge wel gedacht dat het uit het verledene zou oprijzen om tegen haar vader getuigenis af te leggen? Ha!.. gij zoekt nog geluk, en ik verteer van rouw en schande! Maar zij weten het en veroordeelen niet mij, maar u! Hoe dwaas!.. hoe dwaas!.. Ik lach er over... 't weenen heb ik verleerd. Van dat medelijden zal ik echter gebruik maken als ge de uitverkorene nog langer lagen legt. Ik ken u, gij waant u onwederstaanbaar. Maar als het u gelukt dit hart te verstrikken... zal ik, hoort ge 't wel, ikzelve optreden als *Alice's moeder*, de verachtelijkste vorm dien ik kan aannemen. Ik heb verpletterende bewijzen tegen u en zal getuigen dat het wicht willens en wetens door mij verwaarloosd en vermoord werd, eerstens omdat het mij dagelijks aan u herinnerde, vervolgens..... doch dat zou te fraai klinken voor uw gehoor... liever vertrouw ik het de golven toe die het mijn kind zullen overbrengen.

Mijn kind!... O waarom was het ook het uwe!... Vloek over u... gij hebt ons beiden verdorven! Zoek mij niet meer door zachte maar ijskoude taal tot bedaren te brengen. Uw geld behoef ik niet! Ha! wees gerust, ik word goed betaald... en de schuld die ik maak komt op uwe rekening. Gelooft gij aan een God? aan een eeuwigheid? Ik wenschte het te kunnen om uwe veroordeeling vurig af te smeeken. Maar er is niets... niets! een eeuwige nacht!

Alice.'

Ja, wel moest het nacht zijn in die ziel waaruit zóoveel wanhoop en verbittering sprak!

- Waar blijft gij zoolang? - riep Mary mij van verre toe. Zij stond nog aan het portier, hare moeder was reeds lang ingestegen.

Ik haastte mij naar beneden.

- Die zaak is nu gelukkig uit de wereld, - zeide mevrouw Preston op vergenoegden toon.

- Ik staarde Mary aan.

Tot mijn schrik ontdekte ik dat haar gelaat wonderlijk vertrokken was. Het scheen mij toe dat zij met geweld hare ontroering bedwong. Ik bedroog mij niet. Hare hand zocht de mijne en drukte die kramp-

achtig. Op deze stille, aandoenlijke wijze maakte ze mij deelgenoote van eene smart, die ze zorgvuldig voor hare moeder wilde verborgen houden.

- Wij zullen die nu maar voor goed uit de wereld laten, - vervolgde mevrouw Preston - ze heeft ons leeds genoeg berokkend.

Mary en ik bleven haar het antwoord schuldig. Mary, omdat ze nog geen geweld genoeg over hare stem had, ik, omdat ik zeer goed wist dat de zaak, waarover mevrouw Preston peinsde, nog niet geheel uit de wereld was.

Zwijgend reden wij voort. Ieder onzer schijnbaar verzonken in den onvergelijkelijken aanblik van de belangwekkendste en betooverendste natuur die zich denken laat, en toch geheel vervuld met tooneelen van een geheel anderen aard. Te midden eener wereld zoo rijk aan geschiedkundige overblijfselen, kon echter zulk een afgetrokkenheid moeijelijk stand houden en van lieverlede week dan ook, zooal niet onze ernst, dan toch onze onverschilligheid, om plaats te maken voor opregte belangstelling in de eeuwenoude gebeurtenissen, waarvan de grijze gedenkteekenen allerwege den tand des tijds hadden doorstaan. Hoe somber staarden ze op de blaauwe zee met hare schuimende golven, de éénig overgeblevene getuige van hunne vroegere pracht en grootheid. Welke tooneelen van menschelijke wreedheid en verdorvenheid had ze aanschouwd! Welke zedelooze monsters, afgemat van 't moorden, ligchamelijk en geestelijk verzwakt door buitensporig genot, had ze door haar frissche, opwekkende nabijheid verkwikt en tot nieuwe wandaden gesterkt. In de talrijke villa's, hier en daar langs de kust verstrooid, hadden ze geademd, die kwelduivels van duizenden, en onder die villa's was er eene, waaraan zich zulk eene barbaarsche herinnering paart, dat nog altijd de menschheid er van ijst(*). Gewis, al ware ze minder blaauw, die zee, en hare kust minder weelderig door de natuur bedeeld, dan nòg zou ze als getuige van zulk een gebeurtenisvol verleden, een bijzondere sprake voeren, die gevoelvol en tevens aangrijpend, roert en bezielt.

Langs hare rustig kabbelende golven keerden wij naar Napels terug.

Wij waren zeer vermoeid en toefden niet lang in de eetzaal.

Een zeker angstig gevoel beving mij toen ik mijn kamer betrad. Zou ik weder getuige zijn van de wanhoop dier vrouw?

Ik betrad het balkon. Alles was doodstil. De kamer nevens mij scheen ledig. Dit stelde mij gerust. Voordat ik echter den slaap had gevonden, ving mijn oor weder dat noodlottig snikken, dat pijnlijk kermen op, waarvan ik maar al te goed de oorzaak meende te kennen. Ik haastte mij naar het balkon. Een witte gestalte.... ach Mary! Mary! zijt gij het?

Zij sloeg de armen om mijn hals en drukte haar door smart verwrongen gelaat tegen mij aan.

(*) Villa Bauli, waar Nero zijne moeder Agrippina liet vermoorden.

- Verzwijg het voor mama...! 't is de laatste strijd... ik... ik... Die arme!

Acht dagen later ontvingen wij van Dumbal het berigt dat Ahlding overleden was.

XI.
De vinger gods.

Geen heilzamer middel voor smart van welken aard ook, dan een natuurreis. De natuur bezit tooverkracht, althans voor hen die nog voor edele indrukken vatbaar zijn.

De kalmte, de vrede die daar heerschen, de wonderen harer schepping, die zich zoowel in hare kleinste als grootste voortbrengselen openbaren, de oneindige magt die hare wetten heeft bepaald, ze oefenen een weldadigen invloed uit op het kranke gemoed. De driften, de togten die ons bloed straks met koortsachtige vaart door onze aderen joegen, trekken zich beschaamd terug in de schuilhoeken van ons hart; de zorgen die ons drukten, de ramp die ons der vertwijfeling nabij bragt, - ze schijnen ons dragelijker, zoodra de natuur ons in haar liefderijken schoot ontvangt en de engel des vredes die daar rondwaart hare beschermende vleugelen over ons uitbreidt. Uit den chaos van wereldsche beslommeringen, die ons denken en handelen geheel in beslag nemen, uit de jammerlijke nietigheden van een geheel materieel bestaan, worden we als het ware opgeheven tot een sfeer van licht en leven, waarin de verongelijkte geest zijne regten laat gelden en ons waarschuwend wijst op het eeuwige en onvergankelijke, waarvan de kiem vaak verwaarloosd, maar toch zelden geheel verstikt werd in onze ziel. Bij den aanblik der natuur voelen we het eerst regt dat we menschen zijn, wezens bevoorregt boven het dier. Al kweelen en gonzen vogelen en insecten lustig dooreen, al vereenigen zich millioenen natuurstemmen tot hetzelfde jubellied, al schijnt ook de uiting van hun bevredigd gevoel een hulde aan den Schepper, de mensch alleen is zich van dien Schepper bewust; één geestesvonk van dien Oneindige in zijn ziel uitgestort, verheft hem boven allen. Dood en verderf moge hem aangrijnzen, wat nood? De geestesvonk wordt er niet door uitgebluscht, een magtige adem wakkert die aan, lichtend zal zij verrijzen uit de stof, stralend zegevieren over het graf. De sprake des Oneindigen liegt niet.

De natuur brengt ons nader tot God.

Hoe grootscher en schooner ze zich aan ons oog vertoont, des te dieper voelen we ons doordrongen van eerbied, van bewondering voor haren Schepper, en ook, ja, van weemoed. Hoe nietig, hoe gering schijnen ons de belangen waarvoor we hier rusteloos ijveren en waar-

mede we ons ten slotte zóozeer vereenzelvigen, dat we plaats noch tijd hebben voor de ernstige gedachten die ons nu plotseling als overmannen. De geestesvonk, verstikt door werelddienst, flikkert op; wèl ons, zoo die flikkering tot een vuurbaken wordt, die ons de gevaarlijke klippen doet vermijden, waarop we dreigen te stranden.

Verscheidene dagen waren verloopen. We hadden die zóo goed besteed, dat er van de Capo di Miseno tot aan de Punta della Campanella nagenoeg geen enkel dorpje door ons onbezocht was gebleven. Ofschoon we onze kamers in het hôtel te Napels hadden aangehouden, vertoefden wij menigen nacht in het eene of andere kustplaatsje dat ons door de bekoorlijke ligging bijzonder uitlokte; dan doorkruisten wij 's avonds in een gondel den zilten blaauwen waterstroom, waaraan de gloed der ondergaande zon dubbele schoonheid verleende, en verdiepten ons zwijgend in het heerlijke schouwspel dat zich allerwege aan onzen blik vertoonde. Wij hadden den bekoorlijken togt van Napels per trein naar Castellamare en van daar per as naar Sorrente afgelegd, met het doel om te Sorrente te overnachten, en den volgenden ochtend de Grotta azzura van het eiland Capri te bezoeken. Volgens het programma van den dag, hadden we ook nu weder een gondel gehuurd, die door twee stevige gondeliers bestierd, vlug over de lustig kabbelende golfjes zweefde. Onder gemengde gewaarwordingen staarden we van de eivormige kust, aan welker inham het volkrijke Napels duidelijk zigtbaar was, naar de steile rots in zee, die door de laatste zonnestralen als in 't purper gedost, uit den donkerblaauwen vloed te voorschijn trad.

Mary's schoone oogen vulden zich met tranen. Evenals op den Osteria Barraca zocht hare hand die harer moeder. Mevrouw Preston glimlachte, maar er was iets bijzonder zachts en aantrekkelijks in dien glimlach, ik zou haast zeggen iets vrooms.

‘Van God kan men toch niets anders verwachten’ las ik er uit.

- ‘De grootste liefelijkheid en bevalligheid, de aantrekkelijkste schoonheid en harmonie en daartusschen die sombere engel des verderfs!’ sprak Mary zacht en wees op den Vesuvius, die onder een dof gerommel zijne rookwolken uitstuwde.

- Schijnt u die in disharmonie met deze natuur? - vroeg ik.

- Ja, ik wenschte dat die fraaije berg geen krater ware. Het wordt mij koud om 't hart als ik denk aan de verdelgende en verzengende kracht, die ieder oogenblik daarvan kan uitgaan. Dit verrukkelijk landschap, ondermijnd door een boosaardig element, reddeloos prijs gegeven aan de omarming van dien woesteling, - 't stemt mij weemoedig. Wonderlijke gedachten wekt het in mij op. 't Is mij alsof schoonheid, vrede, liefde en geluk afhankelijk worden gesteld van een vijand magtiger dan zij, een vijand die gelijken tred met hen houdt. Te vergeefs tracht ik mij voor te houden dat het niet zou strooken met de liefde en den eerbied die we den Schepper verschuldigd zijn,

wanneer we aan de harmonie in al het geschapene twijfelden; ik zie disharmonie hier en.... bij ons, mijn verstand staat stil bij de tegenstrijdige verschijnselen die zich in de natuur en bij den mensch voordoen.

- Kind, - sprak mevrouw Preston op ongewoon ernstigen toon - gij wilt met uw verstand de raadselen der schepping doorgronden, dat gaat niet.

- Maar lieve mama, waarvoor heb ik anders mijn verstand ontvangen dan om het te gebruiken als het te pas komt? - antwoordde Mary met iets van hare oude vrolijkheid in stem en blik.

Mevrouw Preston was echter in dit oogenblik weinig geneigd tot scherts.

- Mary, gij redekavelt als een ongeloovige! - sprak ze ontevreden het hoofd schuddend. - Is u niet geleerd dat de magt van den booze altijd in verzet is tegen de Goddelijke liefde?

Mary zweeg. Om een andersdenkende tot zwijgen te brengen, bestaat er zeker geen afdoender middel dan met het zwaard des geloofs fluks de keten zijner gedachten stuk te slaan. Of evenwel Mary's verstand hiermede genoegen nam, betwijfel ik. Niet zonder diep nadenken had ze de schakels dier keten verzameld en pasklaar bevonden voor haar systeem. Moeder en dochter, met hetzelfde edele hart bedeeld, verschilden aanmerkelijk in geloofsrigting. Die rigting deed echter weinig af tot den grond van haar wezen, en hier ook vertoonde zich weder het eigenaardig verschijnsel dat Mary's gedachten bezig hield, ‘éenheid in verscheidenheid.’

Op gevaar af van mevrouw Preston te mishagen, waagde ik het mijn opinie in 't midden te brengen, te meer daar Mary reeds eenige teekenen van ongeduld gaf, over wat ze bij dergelijke gelegenheden ‘mijne achterhoudendheid’ noemde.

- Wat u in verlegenheid brengt, Mary, heeft reeds menigen twijfelaar tot voorwendsel gediend om spoorslags tot een onzalig pantheisme of atheisme te hollen.

- Met pantheisten en atheisten wil ik niets te maken hebben! - antwoordde Mary lagchend, - ik wil alleen weten wat gij er van denkt.

- Als uwe moeder....

- Wanneer toonde ik door woord of daad mij afkeerig om u aan te hooren? - vroeg mevrouw Preston met haar vriendelijksten blik.

- Gij beschuldigt Mary van ongeloof, mevrouw! Ik kan niet anders dan in haar geest redeneren. Toch houd ook ik mij voor een geloovige.

- Lieve mama, daar hebben wij u in de val!

Mary's vrolijke lach klonk weder als van ouds.

Mevrouw Preston lachte mede.

- Toch niet, kind! gij twijfelt nog en zijt tot geen stichtelijk re-

sultaat gekomen. Ik ben overtuigd dat onze vriendin, al is het ook langs een omweg, zich aan mijne zijde voegt.

- Zoodra men het in het hoofdprincipe eens is, geraakt men langs de verschillendste wegen tot hetzelfde resultaat, mevrouw.

- Welk is dat principe? - vroeg Mary.

- God is Liefde.

- Juist, - mompelde mevrouw Preston, terwijl zij mij tevreden toeknikte. - Ik wist dat wij het daarover eens waren.

- Bewijs uit deze natuur dat God liefde is! - riep Mary met fonkelenden blik.

Ik moet bekennen dat deze vraag mij niet weinig in verlegenheid bragt en mevrouw Preston's tusschenkomst mij dus zeer te stade kwam.

- Hoe? - riep ze ontzet. - Wilt gij de liefde miskennen die uit de gansche schepping tot ons spreekt? die ons hart met wederliefde vervult en onze ziel in aanbidding voor den troon des Almagtigen doet nederzinken? Zie, hoe heerlijk daar ginds de zon ondergaat en zeg dan of het mogelijk is aan de Goddelijke liefde te twijfelen!

Mary sloeg haar arm om den hals harer moeder.

- Al had ik u alléen om op te staren, het zou mij genoeg zijn om de Goddelijke liefde niet in twijfel te trekken! - sprak ze bewogen, - maar ge moet niet vergeten, lieve mama, dat we nu redeneren, en ongeloovigen zullen zich niet laten overtuigen als men tot het verdedigen zijner stelling geen verstandelijke bewijzen kan aanvoeren.

- Wat behoeven wij met ongeloovigen te redeneren? - meende mevrouw Preston.

- Men kan niet weten, hoe dit vroeg of laat te pas komt mama. Ik tracht er naar om te verstaan wat ik gevoel. Voor mijzelve en anderen ben ik dan verantwoord, daarom laat C. uit de natuur bewijzen dat God liefde is.

Nu was het maar al te waar dat C. dit liever niet wilde bewijzen, en daar Mary dit giste, sprak het van zelf dat ze er halsstarrig op bleef aandringen. Uit haar schalkschen blik maakte ik maar al te duidelijk op dat ze mij bitter in het naauw dacht.

- 't Is waar dat er in de natuur evenveel disharmonie als harmonie bestaat - ving ik na eenige aarzeling aan, - en dat die disharmonie in volkomen tegenstelling is met de liefde, die we aan het Opperwezen toeschrijven. De statige berg die daar vóor ons zulk een verhevene majesteit aan het landschap verleent, kan in een vuurkolom ontaarden, en met verzengenden gloed deze bekoorlijke dreven in een woestenij herscheppen, en het vrolijk gejoel van millioenen schepsels in een angstgeschrei doen verkeeren. De engel des verderfs waart rond waarheen we onze blikken wenden en onze schreden rigten. Op materieel en geestelijk gebied dezelfde bedenkelijke verschijnselen, dezelfde vermoeijende en gevaarlijke strijd. Maar strijd

is nu eenmaal een voorwaarde van ons bestaan, hij is in volstrekte harmonie met het doel der schepping, en dat doel is ontwikkeling. Bij de beschouwing der natuur moeten wij ons dus dit doel voor oogen stellen en niet stil staan bij de afzonderlijke verschijnselen, die ons in disharmonie schijnen met de hoogste liefde, maar veeleer de groote éenheid bewonderen, waarmede al wat leeft in de verscheidenste vormen en karakters streeft naar datzelfde doel. Op deze wijze zal juist de vernielende en wederom scheppende kracht der natuur ons met de hoogste bewondering en het diepste ontzag voor den Schepper vervullen, die in zijn oneindige wijsheid zulk een verhevene harmonie door het gansche heelal tot leus van zijne liefde stelde.

Mary staarde mij peinzend aan. Mevrouw Preston, wier geloofsovertuiging op dogmatische gronden berustte, kon bezwaarlijk voldaan zijn over deze redenering, nogtans las ik geen afkeuring in haar blik.

- Strijd! - mompelde Mary, - overal strijd en bij den mensch niet het minst.

- Omdat er geen tegenstrijdiger wezen bestaat, Mary. Door zijn zinnelijkheid is de mensch aan het dier, door zijne geestelijke natuur aan God verwant. Ontneem hem deze, en wat blijft er anders van hem over dan een schooner en hooger bewerktuigde diersoort; of ontneem hem de zinnelijkheid, en hij behoort niet meer tot de aarde, maar tot die sferen, waar we vertrouwen dat de onstoffelijke geesten zich hun werkkring zien aangewezen. De geest is in tegenstelling met de zinnelijkheid, en de strijd die hiervan het noodzakelijk gevolg is kan pijnlijk en zwaar worden, maar ook welk een voldoening wanneer het Goddelijke in ons zegeviert!

- Zonder strijd schijnt mij die zegepraal verkieselijker! - meende Mary.

- De strijd, die het gevolg is van een tweeledig organisme, is onmisbaar tot het verkrijgen van die zegepraal, althans zonder strijd kan ik ze mij niet voorstellen. Want wat is het zegevieren van het Goddelijke in ons anders dan éenheid van willen en denken met God? Zoo kan de disharmonie der zinnelijke en der geestelijke natuur in harmonie worden opgelost door den triomf van onzen geest.

- Gij zijt heden avond bijzonder spraakzaam, - merkte Mary eenigzins verrast aan. - Waarom redeneert ge zoo zelden op deze wijze?

- Omdat ik gewoonlijk zeer weinig te zeggen heb. Ook ben ik er ver van af te meenen dat ik een overtuigende oplossing heb gegeven van het raadsel der schepping. De dogmaticus zal het veel logischer en rationeler vinden, den strijd dien we overal aanschouwen, toe te schrijven aan twee verschillende magten, die door God en den booze vertegenwoordigd worden. In dit geval ziet het er echter slecht voor ons uit, daar we, zooals Mary straks getuigde, overal het booze boven het goede zien zegevieren.

- Hier! Hier alleen!... - sprak mevrouw Preston gejaagd, -

maar dáar - en ze wees omhoog - heerscht uitsluitend de eeuwige liefde!

- Ik beweer dat die liefde overal heerscht, mevrouw! Ware dit bedrog, dan moest reeds lang hare aureole verduisterd zijn; den geweldenaar met wien ze voortdurend strijd voert, is het nogtans niet gelukt haar van hier te verdrijven. Rustig volgt ze hare roeping en onderwerpt zich aan de wetten der stof. Deze wetten kunnen ons hier en daar barbaarsch toeschijnen, ze werden door en voor haar in het leven geroepen en geleiden allen zonder onderscheid naar de Eénheid terug, vanwaar ze afstammen. Dit troost en bemoedigt mij bij den aanblik der namelooze ellende, die de strijd van twee verschillende magten allerwege aanrigt. Waarvoor en waartoe het zoo is laat ik ter bepeinzing van wijsgeeren over. Voor mijzelve heb niet meer noodig dan het vaste vertrouwen op Gods groote en onveranderlijke liefde, dat zich grondt op de verwonderlijke éenheid van willen en werken tot hetzelfde verheven doel in al het geschapene.

- Het verheugt mij dat ge ten minste daaraan gelooft! - zeide mevrouw Preston met een diepen zucht.

Ik denk dat zij mij van harte beklaagde als een zeer ver afgedwaald schaap van de alléenzaligmakende Moederkerk. Intusschen waren we een vooruitstekend rotsblok genaderd, waartegen de in hun loop gestremde golven schuimend opjoegen. Onze beide gondeliers die een niet minder levendig gesprek voerden dan wij, roeiden werktuigelijk al pratende voort, totdat ze plotseling bij het omdraaijen der vooruitstekende punt hunne roeispanen omhoog hielden en een ‘Maledetto’ uit stieten. Voordat we de oorzaak hunner plotselinge ontsteltenis konden vermoeden, ontvingen we een geweldigen schok en tuimelden van de bank. Een tweede gondel die van de andere zijde kwam en door de rots voor onze blikken was verborgen gebleven, had ons aangevaren en ons broos vaartuig lek gestooten, het water gudste door het noodlottig gat naar binnen.

- Maledetto! - schreeuwden onze roeijers nogmaals en met één sprong waren ze te water en lieten ons aan ons lot over. Als verlamd van schrik staarden wij elkander aan; wij zonken....

- Liefde! eeuwige liefde! ontferm u onzer! - riep Mary op hartverscheurenden toon. Mevrouw Preston sloot haar vast aan zich en sloeg een wanhopigen blik ten hemel.

Daar schoot de tweede gondel ons pijlsnel op zijde. Vier armen werden naar Mary en mevrouw Preston uitgestoken. Ik wilde volgen, maar kon niet meer.

- Red haar! o red ook haar!... - hoorde ik Mary jammeren.

Een vrouwenhand strekte zich naar mij uit. Ik greep toe en klemde er mij zinkend in doodsangst aan vast. Groote God! wie kan uwe raadsbesluiten doorgronden? De reddende hand.... het was die van Alice's moeder.

Men had ons zoo spoedig mogelijk aan wal gebragt. Toen we onze kleeding verwisseld hadden scheen het gebeurde ons een droom. Dit slechts herinnerde ik mij duidelijk: aan den schrikkelijksten doodsangst ten prooi, had ik een hand gevoeld, die naar mij werd uitgestrekt; terwijl het water om mij heen borrelde, mij in mond en ooren drong, had ik die hand krampachtig vastgeklemd; door krachtige armen was ik opgeheven. Toen had een schoon maar marmerwit gelaat zich over mij heen gebogen, een gejaagde ademhaling mijn voorhoofd aangeraakt, en met die laatste levendige herinnering aan het lieve kind te Nice was ik in een bewusteloozen toestand geraakt.

Wat er verder gebeurde vernam ik van Mary.

De jonge Duitscher, met wien wij in de Catacomben kennis hadden gemaakt, bevond zich benevens den markies en zijne reisgezellin in de gondel die ons zoo noodlottig was geweest.

Toen ze de twee Napolitanen in zee zagen springen, begrepen ze eerst welk gevaar ons dreigde en kwamen ons ijlings op zijde. Mary en mevrouw Preston waren in één oogwenk gered, maar ik zou gewis in de golven mijn dood hebben gevonden, zonder den onmiddellijken bijstand der markiezin. Met een kreet van ontzetting had ze mij hare hand toegestoken en de kracht waarmede ik die greep ware haar bijna noodlottig geweest: ze verloor haar evenwigt. Nu snelde de markies toe. Zijn eerste instinctmatige beweging was de hand zijner gezellin te bevrijden. Zij duldde het niet en stootte hem woest terug.

- Ellendelingen! - riep de markies verwoed tegen de Napolitanen die reeds behouden aan wal stonden - waarom helpt gij niet? Met een schouderophalen werd deze vermaning beantwoord. Hun eigen leven nogmaals in de waagschaal te stellen voor een vreemde begeerden zij niet. Intusschen had de bedaarde Duitscher zijne roeijers gelast de gondel in evenwigt te houden en op deze wijze gelukte het dezen en den markies met de uiterste inspanning, mij binnen boord te krijgen. Welk een zalig gevoel dit voor Mary en mevrouw Preston was laat zich ligt denken. Zonder acht te slaan op het bloeden van hare hand, die door den ijzeren band van het vaartuig een diepe wonde had bekomen, had de markiezin mij lang en oplettend aangestaard. Bezorgd was de markies naar haar toegetreden: waarschijnlijk met het oogmerk om hare hand te verbinden, daar hij zijn zakdoek in stukken scheurde, maar ze had hem weder door een ongeduldig gebaar verwijderd.

In betrekkelijk korten tijd waren wij te Sorrente aangekomen. De markies had de roeijers, wien reeds het zweet van het gelaat gudste, onophoudelijk tot spoed aangemaand. Mevrouw Preston, die volstrekt niet wist in welk gezelschap zij zich bevond, had den innemenden Duitscher, (voor wien ze een warme sympathie had opgevat) benevens zijne togtgenooten onder vurige dankbetuigingen verlaten, en hare behoefte uitgesproken om hen den anderen ochtend weder te ontmoe-

ten. Nu ze echter door Mary was ingelicht wie die schoone vrouw was, scheen ze bitter met de zaak verlegen. Men kon het der moeder niet ten kwade duiden, dat ze ongaarne hare dochter in aanraking bragt met deze beruchte courtisane, ofschoon de gedachte dat juist deze mij het leven had gered, dien dwang uiterst pijnlijk maakte.

Geheel onder den indruk van dit bedenkelijk geval staarden moeder en dochter onder ernstig zwijgen van het balkon, waarop alle bovenkamers aan deze zijde van het hôtel toegang verleenden, in zee. Beneden op het terras deden de overige gasten hetzelfde.

Onder ons balkon drong het luidruchtig gesprek van eenige Engelsche heeren tot ons door, die ons ongeval tot stof van hun gesprek maakten. Ik luisterde.

- Ik zag het duidelijk, - sprak een van hen, - de twee dames waren bij tijds door den markies en den Duitscher gegrepen, maar de andere zou verongelukt zijn, had niet de schoone markiezin de tegenwoordigheid van geest bezeten om haar een handje te helpen.

- Een fraaije markiezin!... - klonk een andere stem spotachtig. En nu volgde de chronique scandaleuse der ongelukkige vrouw, die haar als een wrekende Nemesis overal op den voet scheen te volgen.

Met de meeste vooringenomenheid werd dit thema door de heeren behandeld.

- Ik weet er alles van!.... - hernam de vorige spreker, - maar ik wilde haar niet aan de kaak stellen. Nu het u toch bekend is, kan ik er bijvoegen, dat er toevallig hier in Italië iemand rondzwerft, van wien ge nog betere berigten omtrent haar kunt inwinnen.

- Wie? Wie? - riepen verscheidene stemmen.

- De trotsche Dumbal, de erfgenaam van Lord Burney.

Een groote donkere gestalte was ongemerkt de sprekers genaderd. Een der heeren ontstak een lucifer, en wilde zijn sigaar aansteken; op hetzelfde oogenblik ontving hij een forschen slag in het aangezigt.

- Lafaard, kunt ge niet zwijgen?

Mary zonk ineen. Zij had Dumbal's stem herkend.

Mevrouw Preston voerde haar terug in de kamer.

Een ademlooze stilte volgde. Dumbal's verschijning was zóo onverwacht, zijn houding zóo indrukwekkend, dat allen een oogenblik als verstomd stonden.

- Ik ben geen lafaard en zal 't u bewijzen! - schreeuwde nu de aangevallene, heesch van drift. - Voldoening eisch ik voor deze beleediging! Voldoening en oogenblikkelijk! - Zijn handschoen vloog Dumbal in 't gezigt.

- Met uw welnemen, ik verzoek den voorrang! - klonk nu een andere stem in gebrekkig Engelsch.

Een slanke, tengere figuur had zich voor Dumbal geplaatst. Zijn stem klonk beleefd, maar haat en jaloezie hadden zijn gelaat akelig vertrokken.

Geen wonder, 't was de markies de Savès. Een vreesselijke angst overweldigde mij. De bedreiging in het rooskleurig biljet scheen vervuld te zullen worden.

- Gij zijt een nobel ridder, die zoo moedig de partij voor zijn vriend opneemt, - sprak Dumbal op honenden toon.

- Wiens partij ik op mij neem doet niets ter zake - antwoordde de markies met een goed gelukte poging om bedaard te blijven. - Ik heb lust om een pistoolschot met u te wisselen, en ten bewijze hiervan....

- Hola! gij vergist u!

Dumbal's krachtige hand hield den dreigend opgeheven arm nog bij tijds tegen.

- Wees toch niet dwaas, - vervolgde hij bedaard. - Ik heb mij verpligt gevoeld, de onkiesche taal van dezen lafaard, die zich vroeger mijn vriend noemde, te straffen. Gij zijt geen gentleman als ge in mijn plaats niet hetzelfde zoudt gedaan hebben.

- Mijnheer, de onkiesche taal die gij u aantrekt raakt mij alléen! - bulderde de Franschman nu geheel buiten zichzelf van woede. - Gij neemt den schijn aan of ge iemand verdedigt die ik alléen het regt heb te verdedigen.

- En wie is die iemand als ik vragen mag? Ik meende hier voor mijzelf partij te trekken, - klonk Dumbal's antwoord.

Op dit bedenkelijk oogenblik voelde ik een ijskoude hand op mijn schouder. Ik meende dat het Mary was en liet er mijn aandacht niet door afleiden.

- Mijnheer! - 't was Dumbal die sprak - laat ons bescheiden zijn, we hebben toehoorders.

- Bescheidener zou het van u geweest zijn hier geen schandaal te maken! - schreeuwde de markies, - maar gij zoekt een uitweg, anders niet, daarom verklaar ik hier voor allen dat ge een leugenachtige, nietswaardige....

- Genoeg mijnheer! Gij wilt den strijd, ik ben tot uwe dienst!

- In den naam van mijn kind dat u liefhad, belet dien moord! - fluisterde een heesche stem mij in 't oor.

Het duizelde mij. Welk een benaauwende rol werd mij in dit drama van een verwoest vrouwenleven toebedeeld!

Ik wendde het hoofd om. O die ongelukkige moeder! handenwringend stond ze daar, nu veinsde ze niet meer.

- Wilt ge niet? Belet die misdaad, er zijn er genoeg die mij dreigen te verstikken!

Woest had ze mijne hand gegrepen. Mijn oog viel op de verbonden regterhand waarmeê ze mij aan den dood had ontrukt. Ik ging.

Om tot het terras te geraken moest men de eetzaal door. Twee heeren stonden aan den ingang.

- Mijnheer Randorff, ik reken op u als mijn secondant. Morgen vroeg om zes uur is de afspraak, - sprak de markies op gesmoorden toon.

- Dat spijt mij, - antwoordde de jonge Duitscher koeltjes. - De zaak in questie bevalt mij niet, ik begeer er geen rol in te vervullen.

- Hoe? Gij weigert?

- Ja mijnheer. Ik wil er tot verklaring bijvoegen dat ik volstrekt onbekend was met de dame wie ge uw naam hebt *geleend.*

De markies uitte een verwensching en stoof den trap op. Randorff week op zijde, 't was voor Dumbal, die met somber gelaat langzaam den gang door naar buiten wandelde. Het oogenblik was gunstig. Men had mij niet opgemerkt. Ik sloop hem na en legde mijn hand op zijn arm. Verrast stond hij stil; 't was donker, hij kon mij niet herkennen. Bij den klank mijner stem ontstelde hij echter zigtbaar.

- Ik moet u spreken.

- Gij hier?

- Ja; van 't balkon waren wij oog- en oorgetuigen van uwen twist.

- Dat doet mij leed.

- Ik kom u een dienst vragen.

- Gij weet dat ik altijd bereid ben om u van dienst te zijn.

- Vertrek heden avond; ontvlugt dat duel.

- Onmogelijk, mijne eer....

- 't Is eervoller een vrouw te sparen aan wie ge veel vergoeding verschuldigd zijt. Zij heeft u gewaarschuwd....

- Eeuwig die vrouw! - mompelde Dumbal.

- Als ge den markies doodt of hij u, drijft ge haar tot een zelfmoord. Bedenk u.

- 't Zou buiten mijne schuld zijn. Ik heb dit duel niet uitgelokt, maar als gentleman ben ik verpligt zijn uitdaging gehoor te geven.

O dat belagchelijk mannelijk eergevoel! Als het spreken moest tegenover een zwakke, dommelt het rustig in, maar bij de minste toespeling van een ligtmis, rust het zich fier uit ten strijde, alsof bloed de smet kan uitwisschen die op iemands gedrag kleeft.

- Weigert ge?

- Het doet mij innig leed, maar ik kan niet anders.

- Ook als miss Mary er u om laat smeeken?

- Tegen de noodzakelijkheid vermag ik niets.

Ik liet zijn arm los. Langer wilde ik niet aanhouden. Dumbal's antwoorden klonken stroef en vastberaden. Wel zag ik dat zijn goede wil een zwaren strijd voerde met zijn gewaand pligtbesef, maar tevens dat al mijne betoogen daarop zouden afstuiten.

Ik wilde heengaan, hij hield mij terug.

- Het is opmerkelijk - sprak hij ontroerd, - in een drama hebben wij elkander voor het eerst ontmoet, in een drama scheiden wij. Het had zoo geheel anders kunnen zijn.

- Het zou geheel anders geweest zijn, wreekte zich niet uw vroegere feil in de gevolgen.

- Gij zijt streng.

- In naam van het kind dat u liefhad, belet dien moord! - sprak daareven de ongelukkige schuldige moeder tot mij. *Gij* hebt haar tot zonde gebragt, en *zij* lijdt de wroeging, is dat regt?

- Heeft ze gesproken? Heeft ze.... gij kent dus de geschiedenis? Hij scheen zeer opgewonden. Ik vatte weder moed.

- In naam van uw kind, verhoor hare bede. Vlugt, gij hebt niets te verliezen, zij daarentegen....

- Ik kan, ik mag niet! - riep Dumbal in vertwijfeling, en voort ijlde hij het hek uit.

Ik had niets gewonnen. Het eereduël moest plaats hebben. Verslagen keerde ik terug. Boven op den gang wachtte mij de schoone vrouw af, een eind verder stond de bejaarde oppasster van Alice. De toenadering harer gebiedster werd mij nu duidelijk. Die vrouw had gesproken en het bevroren moederhart was ontdooid.

- Wil hij niet? - vroeg ze gejaagd.

- Helaas neen.

Ze antwoordde niet, maar verdween met hare volgelinge in een der vele vertrekken.

Ik stond in tweestrijd.

Gaf ik gehoor aan de inspraak van mijn hart, dan moest ik dit oogenblik niet ongebruikt voorbij laten gaan; ik moest haar volgen, mij niet laten terughouden door bezwaren van welken aard ook. Geheel bedorven was die vrouw niet, kon ze niet zijn; immers ze leed wroeging, ze had een duidelijk besef van den afgrond waarin ze gestort was, ze verachtte zichzelve. Achter het masker van koude, trotsche onverschilligheid, had ze haar leed verborgen, haar afschuw van de zonden die ze beging. Had ze niet mogelijk ook dat masker voorgehangen uit minachting voor de wereld die haar verstiet zonder te weten of ze wel regt had haar te verstooten? Zij was slecht, o ja, ze wist het maar al te goed; maar wie had haar slecht gemaakt en wie had geweigerd zich haar lot aan te trekken? Gedacht ik de smeekende en pijnlijke uitdrukking van haar betraand gelaat, dan scheen het mij onmogelijk dat ze niet meer *afgedwaald* dan *schuldig* zou zijn, en dan mogt ook geen enkele reden mij terughouden om deze bedrukte ziel een uitweg open te stellen.

Reeds had ik den deurknop gegrepen. Daar klonk de stem van den markies luid tot mij door. Mijn hand zonk neder. De beleedigende woorden die hij haar toevoegde, drongen mij het bloed naar de wangen. Die dwaas! waande hij zich waarlijk beter dan zij?

- Gij wist wie ik was, - antwoordde ze op ijskouden toon. - Beschuldig niemand dan uzelf.

Langzaam verwijderde ik mij. Neen, in zulk gezelschap behoorde de

reine, onschuldige Mary niet thuis, mevrouw Preston had gelijk. Toch vond ik geen vrede bij dit besluit en lang nadat mijne reisgenooten zich ter ruste hadden begeven, bleef ik toeven op het eenzaam balkon, in de hoop dat nogmaals die koude hand mijn schouder zou drukken. Onvoldaan zocht ik eindelijk den slaap.

Een zonderlinge droom overviel mij.

Ik zag mijzelve dood. Bleek, stijf, met gesloten oogen, niet afschrikkend, maar toch indrukwekkend, zooals een pas gestorvene er uitziet. De vensterluiken der kamer waarin ik op het rustbed in het witte doodskleed lag uitgestrekt, waren gesloten; door de reten drong echter het heldere daglicht, dàarheen voelde ik mij onwederstaanbaar getrokken. Toch kon ik niet zoo dadelijk scheiden van de plek. Ik bleef op mijn overblijfsel staren, wel is waar zonder weemoed, zonder droefheid, maar toch als op iets wat mij behoorde, als op een kleed dat ik niet zonder moeijelijken strijd had afgelegd. Uit de aangrenzende kamer drong een zacht snikken tot mij door, het roerde mij niet, ofschoon 't mij versterkte in de overtuiging dat ik gestorven was. Hoe helderder dit bewustzijn mij beving, des te verder scheen ik mij van mijn ligchaam te verwijderen. Weldra was het geheel aan mijn blik onttogen, een onverklaarbare kracht dreef mij voort. Een ligte nevel omhulde mij alsof 't een wolk ware; 't was mij bijzonder luchtig en opgeruimd te moede.

Nu klonken stemmen tot mij door. Ik ontwaarde ligte, doorschijnende gedaanten in menschelijken vorm, waarvan velen mij bekend voorkwamen. 't Moesten afgestorvenen zijn zooals ik. Wat ze spraken kon ik niet verstaan, maar ze schenen onbezorgd en vol blijde verwachting. Plotseling omstraalde ons een verblindend licht. Waar waren wij? Ik giste het. Ons lot zou beslist worden. Een zilveren gedaante verscheen op den rand der wolk, ze wees naar boven. Ik staarde opwaarts. Ja, daar moest ze zijn, de poorte der eeuwigheid, in 't purper was ze gehuld, een geurig rozenpad geleidde er heen, een schaar van schoone engelen zweefde er bedrijvig heen en weder; met een blijden lach voerden ze de bevrijde geesten mede die de wolk had aangebragt. De rijen dunden zich, jubelend drongen allen den engel des lichts voorbij, den rozenweg op, de eeuwigheid te gemoet. Het gewoel verminderde, de stilte viel in, nog altijd stond daar de engel des lichts met zijn van liefde en schoonheid stralend gelaat, met zijn naar boven geheven arm. Nog één geest was achter gebleven, waarom draalde die? Met gebogen hoofd en zaam gevouwen handen, beschaamd, vernederd door schuldbesef, stond hij daar.

- Wilt ge ook niet gaan? - klonk het als harmonieuse muzijk van de lippen des engels.

De eenzame hief langzaam het hoofd op. Zij geleek op Alice's moeder. Lang en droevig staarde ze op den engel, haar hopelooze blik was welsprekend: ‘Herkent ge mij niet? Ik ben de gevloekte, de geschandvlekte, de paria der maatschappij!’

- Wilt ge ook niet gaan? - herhaalde de engel. Helderder glansde zijn gelaat, schitterender zijn blik.

- Heer! - sprak de arme, - ik durf niet, ik ben een zondares.

- Gij deedt boete, ga!

- Heer, wat baat het mij? De faam wees mij overal met den vinger aan, zij vervolgde mij ook hier. Allen keerden zich huiverend van mij af, en schenen elkander te vragen: 'Wat doet deze hier?' Zij zullen mij hier ontvlugten zooals ginds. Geef mij vernietiging, dat is de éénige weldaad die ik u af kan smeeken.

- Ga! - sprak de engel, - schuldiger dan gij werden geroepen, zoodra ze de Godsstem verstonden en door bittere wroeging verteerd, den weg ten leven zochten weder te vinden. Die u verstoot en beter weet, zal verstooten worden. Zie, gij wordt verwacht!

Boven de purperen hemelpoort, in een zilveren wolk teekende zich nu een engelenkopje, meer en meer trad het uit den lichtkrans te voorschijn, 'mijn lieve mamaatje, kom, o kom toch!...' klonk het jubelend uit de verte.

De geroepene breidde de armen uit en snelde toe. Ik wilde volgen, maar.... stond als vastgekluisterd. Waarom kon ik niet?

'Gij wist het beter!' lispte de engel.

Een schrikkelijke angst overviel mij; ik zag het kind met beide armen den hals der moeder omstrengelen, ik staarde op beider van vreugde schitterend gelaat..... Had ik dan geen deel aan hare vereeniging?

Neen, de liefde aan het kind bewezen stichtte het wonder harer bekeering, haar liet ik troosteloos.

Maar al die anderen, hadden ze haar niet meer verafschuwd en strenger beoordeeld dan ik?

Ja, *maar ik wist beter.* In die overtuiging lag mijn vonnis opgesloten. Pijlsnel zonk ik naar beneden, ik slaakte een kreet van ontzetting en.... ontwaakte.

Het angstzweet stond mij op 't gelaat. Mijn hart bonsde, mijne polsen joegen. Welk een beteekenisvolle droom!

Ik wist het beter. Was 't niet een waarheid die ik door kracht van sofismen had trachten te verminken?

Nu was ook mijn tweestrijd ten einde. Vooroordeel, smaad noch schijn zouden mij langer terughouden. Aan de sprake mijns geestes zou ik gehoor geven. Zóo sliep ik rustig in.

De dag was naauwelijks aangebroken, toen een gedruisch van voetstappen, waarbij zich weldra een verward rumoer van stemmen paarde, mij wekte. Ik sprong op en kleedde mij haastig aan. Als een bliksemstraal schoot mij Dumbal's duel te binnen. In dit oogenblik zou de zwaar gefolterde mijn bijstand behoeven. Ik ontsloot de deur, een tal van bedienden rende dooreen. Sommigen lachten en fluisterden te zamen.

- Wat is er te doen?

- De markiezin de Savès is haar man ontvlugt.

Weder een spotachtig lagchen en fluisteren.

Ik trad terug en zonk verslagen op een stoel neder.

- Zulk een geschandvlekte vrouw moest men in een fatsoenlijk hôtel niet dulden! - klonk een stem uit de aangrenzende kamer tot mij door. - Die verdorvenen zijn vervloekt, hier en hier namaals!

Vervloekt?.... ik wist het beter! maar.... te laat!....

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Pauline Lucca op het oorlogstooneel.
(Vervolg en slot.)

Mevrouw Lucca had haren echtgenoot in een kalm uurtje gevraagd, hoe hij gekwetst geworden was, doch wijl het spreken hem moeielijk viel, had hij haar naar een onderofficier verwezen, die in den slag van Metz bij hem geweest was en beter wist hoe alles zich had toegedragen dan hij zelf. Die onderofficier lag, aan zijn been gewond, in hetzelfde lazareth dat de baron von Rhaden verlaten had.

Toen de zieke op zekeren dag ingeslapen was, liet mevrouw Lucca den onderofficier, die reeds weder met behulp van een kruk kon loopen, verzoeken bij haar te komen, aan welk verzoek de man bereidwillig voldeed.

‘Het is eene slachting veeleer dan een slag geweest, mevrouw,’ vertelde de man, ‘de luitenant von Rhaden, uw echtgenoot, achtte de kogels niet die als een hagelbui op ons neervielen. Hij vuurde ons gedurig aan. ‘Niet wijken, mijne braven! Dat boschje moeten wij vóor den donker hebben.’ Maar eensklaps hield de luitenant op met vooruitdringen, de hand waarin hij den degen hield, zonk neer, hij keek strak in éene richting en scheen niets meer van het moordende werk om hem heen te zien. Ik vreesde al aanstonds dat het niets goeds was. Ik liep naar hem toe en zag toen dat het bloed hem uit het linker oog over de wang stroomde.

‘Luitenant!’ riep ik, en raakte zijn arm aan, ‘gij hebt een schot in uw gezicht.’

Maar hij hoorde mij niet. Hij bleef als in den grond geworteld staan en staroogde voor zich uit, hij hield zijn degen krampachtig vast, onbewegelijk als iemand die betooverd is. Ik sloeg zacht mijn arm om hem heen, wijl ik dacht dat hij ieder oogenblik in elkander kon zinken, en schreeuwde met een stem die boven

het kanongebulder uitkwam: ‘Luitenant, gij zijt gewond!’ Toen keerde hij langzaam zijn gezicht naar mij toe, en och, mevrouw, wat waren die mooie mannelijke trekken in een oogwenk veranderd! Nadat hij zich een oogenblik bedacht had, zeide hij, nauwelijks verstaanbaar, want zijne door den kogel gekwetste tong bloedde sterk:

‘Walter, ik geloof dat ik genoeg heb.’

‘Dat geloof ik ook, luitenant,’ was mijn antwoord. ‘De kogel is boven uw linker oog ingedrongen en er rechts bij de kin weer uitgekomen. Het is eene gevaarlijke wond! Hebt gij ook nog iets aan uwe familie te zeggen? Ik wil er mij gaarne meê belasten.’

‘Neem mijn horlogie en mijn ring, breng beide aan mijne vrouw en zeg haar dat mijne laatste gedachte....

‘Hier verloor hij zijn bewustzijn; zijn hoofd zonk langzaam op mijn schouder en ik moest al mijne krachten inspannen om hem staande te houden. Ik riep een paar kameraads te hulp, en zoo brachten wij hem naar eene plek, waar hij althans veilig was voor de paardenhoeven en de wielen van de kanonnen. Ik legde mijn ransel onder zijn hoofd dekte hem met mijn mantel, en stormde weer met verdubbelde woede op de Franschen los. Gij kunt denken, mevrouw, dat ik hen niet met chocolade begoten heb. Toen het donker was, hadden wij de overwinning aan ons; ik dacht al dat alles afgeloopen was, en rende naar de plaats terug waar wij den luitenant neergelegd hadden; maar juist in het oogenblik toen ik mij over hem heen boog, drong mij nog een laatste chassepotkogel in mijn been, zoodat ik oogenblikkelijk omviel, aan de voeten van mijn, zooals ik dacht, dooden luitenant.

‘Toen ik weer bijkwam, was ik onder geneeskundige behandeling in het lazareth te Pont à Mousson en hoorde tot mijne blijdschap, dat ook de luitenant von Rhaden zich, buiten levensgevaar, met mij onder hetzelfde dak bevond.

“Acht uren lang heeft de luitenant onder lijken en gekwetsten op het slagveld gelegen en ik vind het nog een wonder dat hij nog levend terug gevonden is.”

Mevrouw Lucca had in de hoogste spanning het verhaal aangehoord, zij vreesde nog altijd het ergste voor haren man.

De dokter trad juist binnen en stelde haar gerust met de stellige verzekering, dat het leven van haren echtgenoot althans geen gevaar meer liep en dat hij onder hare liefderijke verpleging, spoedig zijne vorige krachten terug zou krijgen.

Toen de onderofficier weg was, vroeg mevrouw Lucca: “Is mijn man al wakker?”

“Neen,” antwoordde deze: “hij slaapt nog vast, en ik heb den oppasser die bij hem is, verboden iemand bij hem te laten, wijl ongestoorde rust beter geneesmiddel voor hem is, dan de beste medicijnen. Ook u, mevrouw, moet ik verzoeken, den zieke een uur of drie geheel aan mij over te laten en niet bij hem te komen.”

“Ik wil mij gaarne onderwerpen, dokter,” antwoordde de prima donna, maar het is hier zeer vervelend op het oorlogstooneel als men niets te doen heeft. Hebt gij mij niets nieuws te vertellen?’

‘O, zeker,’ antwoordde de dokter, ‘eene mijl hier van daan heeft er gisteren een bloedig ruitergevecht plaats gehad; maar de Franschen zijn, als altijd, met verlies teruggeslagen.’

‘Kan ik het slagveld niet eens gaan zien? Ik heb niet zulke zwakke zenuwen als gij denken zoudt.’

‘Dat zou moeielijk gaan,’ antwoordde de dokter glimlachende; ‘vooreerst worden er geen vrouwen toegelaten....’

‘Wel zoo, zijn dan de pleegzusters geen vrouwen?’

‘Dat wel; maar die zijn er in haar beroep. Enkel om uwe nieuwsgierigheid te bevredigen zal men u bezwaarlijk toelaten.’

‘Och, lieve dokter,’ antwoordde mevrouw Lucca met een diepen zucht, ‘gij kunt u niet verbeelden hoe vurig ik verlang zulk een slagveld van nabij te zien. Ik ben buitendien zoo woedend op de Franschen, dat ik zoo dikwijls ik mijn man hoor kermen, wel op hen zou willen aanvliegen. Ziet zulk een slagveld er vreeselijk uit?’

‘Zoo vreeselijk dat gij beven zoudt bij de enkele beschrijving. Overal liggen dooden, gekwetsten, lijken van paarden, verpletterde wapens en helmen, en de stukken van onze granaten getuigen er van de verwoestende kracht onzer batterijen.

‘Zoo iets van wat gij mij daar vertelt, heb ik op mijne reis hierheen gezien’, antwoordde mevrouw Lucca, een weinig huiverend. ‘Maar waar zijt gij van morgen met de soldaten heengegaan?’

‘Ik ben met de troepen meegegaan die de uiterste voorposten betrokken. Alles getuigde daar nog van het woedende gevecht. Maar nu zijn alle bloedige sporen opgeruimd. De Franschen staan omstreeks achthonderd schreden van onze Duitsche voorposten af, zoodat men door een goeden verrekijker hunne sjako's herkennen kan.’

‘Ik heb een kijker uit Berlijn meegebracht,’ viel mevrouw Lucca hem snel in de rede, ‘zoo goed als er een is. Door dat glas zou ik gaarne de Fransche voorposten eens zien. Weet gij niet, dokter, waar ik de permissie daartoe halen kan?’

‘De vergunning om de voorposten te bezoeken, kan de ritmeester St...., die hier het kommando over de troepen heeft, alleen u geven.’

‘Is dat de eigenaar van die groote ijzer- en steenkolenwerken bij Saarbrücken?

‘Dezelfde.’

‘Dat is een millionair!’

‘In vredes tijd, ja; maar nu is hij eenvoudig ritmeester bij de Uhlanen, en nu kommandant er bij.’

‘Waar woont hij?’ vroeg mevrouw Lucca dringend.

‘Hij heeft zijn hoofdkwartier opgeslagen in het huis op den heuvel.’

‘Maar, dokter, zorg toch vooral goed voor mijn man; eer hij wakker wordt, heb ik door mijn kijker de voorposten van de Franschen gezien. Mijne kamenier mag hier blijven; die is wat bang van aard. Dus daar op den heuvel is het kwartier van den ritmeester? Dien zal ik verzoeken mij dan een bewijs van toegang te geven, en misschien wel eenige manschappen voor de veiligheid.’

‘Ik twijfel er aan,’ antwoordde de dokter.

‘Och, ik zal hem wel bepraten; adieu, doktertje! Zeg er niets van aan mijn man, want die zou zich angstig maken. Tegen koffietijd ben ik weer terug; de kamenier moet maar koffie zetten. Dan komt gij zeker ook een kopje drinken. *Addio*, *Signore Dottore!*’

En vlug als eene ree snelde zij naar het haar aangewezen kwartier des ritmeesters. De dokter keek haar hoofdschuddend na, en dacht: ‘Een kinderlijk hart, maar een klein koppig ding ook!’

De ritmeester had juist het rapport eener Uhlanen-patrouille ontvangen; een adjudant had hem het bevel overgebracht om de hoogten bij Pont à Mousson goed door de voorposten te bewaken, en het verzamelen der verstrooide Franschen zooveel mogelijk te beletten.

Daarop meldde zich een ordonnans aan, met de boodschap:

‘Ritmeester, eene dame uit Berlijn wilde u gaarne even spreken.’

‘Damesbezoek!’ vroeg de ritmeester verwonderd; ‘hier in dien kruitdamp? Heeft de dame haren naam genoemd?’

‘Mevrouw von Rhaden, ook bekend, zooals zij zegt, onder den eenvoudigen naam van Pauline.’

‘Pauline Lucca,’ riep de ritmeester, en sprong schielijk op om zelf de deur voor haar open te doen.

‘Mevrouw!’ zeide hij, met een beleefden groet, ‘ik ben verbaasd en verheugd beide, u in mijn hoofdkwartier te mogen ontvangen. Ik weet reeds sinds eenige dagen dat gij van Berlijn gekomen zijt, met het lofwaardige doel uwen echtgenoot naar huis te halen; het spijt mij dat ik nog geen tijd gehad heb om u mijne opwachting te komen maken.’ Met die woorden bood de ritmeester haar een stoel aan.

‘Als de berg niet bij mij komt, ga ik naar den berg,’ heeft Mahomed gezegd, en dat doe ik nu ook op zijn Turksch,’ antwoordde de zangeres, plaats nemende.

‘Voor alles, hoe gaat het met uwen echtgenoot?’

‘Dank u, hij betert met den dag; maar hij is nog niet genoegzaam hersteld om de verre reis te durven maken; dat zal evenwel, volgens de verzekering van den dokter, binnen weinig dagen het geval zijn, en dan ga ik met hem weg.’

‘Mevrouw.... maar vergun mij vooraf de vraag, welken titel mag ik u na uw huwelijk geven? mevrouw von Rhaden, of mevrouw de barones, of.....’

‘Noem mij barones,’ antwoordde zij eenvoudig: ‘dat klinkt goed en er ligt wat in. Op de affiches blijft het mevrouw Lucca.’

‘Zooals gij wilt, barones! Hoe maken het onze lieve Berlijners?

Die drinken koffie, dineeren, soupeeren en slapen voor de Litfass-zuilen, om geene seconde te verzuimen, als er eene nieuwe overwinnings-dépèche wordt aangeplakt. Om u evenwel niet al te lang op te houden, mijnheer de Ritmeester, wil ik u aanstonds zeggen dat ik met een verzoek tot u kom.’

‘Als de vervulling daarvan in mijne macht staat, is het u toegestaan. Mag ik dus vragen wat het is?’

‘Ik zou gaarne eens naar de voorposten gaan en de Franschen aan den overkant eens bezoeken.’

De ritmeester dacht dat hij verkeerd verstond.

‘Naar de voorposten!’ vroeg hij verbaasd.

‘Ja, maar eventjes, zoolang als mijn man slaapt.’

‘Barones, dat kan u geen ernst zijn. Een oorlogstooneel is geheel iets anders dan het tooneel eener opera.’

‘Dat weet ik wel! Op het oorlogstooneel zingen de chassepotkogels de sopraan, de mitrailleuses gorgelen bariton en de bommen brommen er de bas bij. Zulk een concert zou ik gaarne eens hooren, concerten van Beethoven kan ik thuis gauw alle dagen hebben.’

‘En als u eens een kogel trof?’

‘Och, dat doet er geen; daar zijn de Fransche kogels veel te galant toe. Ik bid u vriendelijk, ritmeester, geef mij een bewijs van toegang en een paar uhlanen mee. Als ik het oorlogstooneel verliet, zonder den vijand gezien te hebben, zou het zijn alsof ik naar Rome geweest was en den paus niet gezien had. Och toe! Ik heb niet lang tijd, om vier uren word ik met de koffie gewacht en dan zal mijn man ook naar mij vragen.’

‘Barones, hoe het mij ook spijt, dat verzoek kan ik u niet toestaan. Ik wil volstrekt de verantwoordelijkheid van zulk een gevaarlijken stap niet op mij laden.’

‘Als het anders niet is! Ik zal u zwart op wit geven dat ik alle verantwoordelijkheid op mij neem.’

En zonder verder te vragen greep zij een blad papier dat op de tafel lag en schreef wat zij beloofde; daarop gaf zij het geschrevene aan den ritmeester over met de woorden:

‘Hier hebt gij een aflaatbrief, en als dat nog niet genoeg is, hebt gij hier ook mijn pas, waarin de minister aan alle autoriteiten verzoekt zooveel mogelijk mijne wenschen te vervullen.’

‘Nu, ook ik zal gaarne aan dat verzoek voldoen; maar ik buk meer voor de overmacht...

‘Overmacht?’

‘Uwer beminnelijkheid.’

‘Zeer beleefd. - Laat ons dan marcheeren!’

Nadat de ritmeester de zangeres een bewijs gegeven had dat zij tot aan de voorposten passeren kon, kommandeerde hij een wachtmeester met tien uhlanen tot bedekking van de primadonna, waarna de karavaan zich in beweging stelde, naar de hoogten waar de voorposten stonden.

Het was den 30sten Augustus; de zon schoot vurige stralen neder; mevrouw Lucca, met den *en-tout-cas* in de eene, en den kijker in de andere hand, liep bedaard vooraan, en neuriede voor zich heen de aria uit *Figaro's Hochzeit:*

‘Dort vergisz leises Flehn, süszes Wimmern,

Da wo Lanzen und Schwerter dir schimmern.’

De uhlanen stapten dapper achter aan en zoo kwam de optocht na verloop van een half uur, door kuilen, en over hekken aan de eerste voorposten linië, waar de wachten zich als mollen in den grond begraven hadden om eenigzins tegen de vijandelijke kogels bedekt te zijn.

In den eersten kuil, in wiens nabijheid de ‘pleiziertrein’ halt hield, waren Saksers geposteerd. Een van hen bekeek nieuwsgierig het fijne dametje, dat, meende hij, haren parasol zeker voor een kogel-afweerder moest houden; daarop borst hij los:

‘*Gott Strambach!* Als de vrouwen in Pruisen zoo moedig zijn, is het geen wonder als de Franschen gedurig klop krijgen van de mannen.’

De zangeres antwoordde:

‘Dat hebt gij mis, held uit Berne, ik ben geen Pruisische; ik ben een Oostenrijksche; maar op en top eene echte Duitsche.’

Reeds op den weg hadden zij enkele kogels over hunne hoofden heen zien vliegen. Doch nu het troepje bleef staan, schenen de Franschen een vaster mikpunt te hebben, want de kogels kwamen talrijker en dichter en zelfs werd een van de uhlanen-vlaggetjes van den stok afgeschoten. De paarden der ruiters begonnen onrustig te worden.

‘Wat gebeurt er toch?’ vroeg mevrouw Lucca.

De wachtmeester kwam naar voren, sloeg op militaire wijze aan en zeide:

‘Mevrouw, als ik hier nog één kwartiertje met mijne uhlanen blijf, breng ik geen man gezond meer naar huis. De Franschen kunnen alles bedaard aanzien, alleen maar geen uhlanen-vlaggetje; zoodra zij dat zien, ontwikkelen zij eene reusachtige verkwisting van munitie.’

Hier steigerde zijn ros, want een kogel floot hem vlak langs de ooren.

‘Om Godswil,’ riep de zangeres verschrikt, ‘breng om mijnentwil geen menschenleven in gevaar. Keert terug, mijne heeren, en rijdt in galop naar huis. Ik laat den ritmeester vriendelijk bedanken.’

Zij behoefde haar kommando geen twee malen te geven. De uhlanen die bevel ontvangen hadden haar in alles te gehoorzamen, stoven snel als de wind heen en waren weldra uit het gezicht. Toen zij weg waren, hield ook het schieten op.

Mevrouw Lucca liep nu, rechts en links om zich heen kijkende, onbevreesd verder en kwam spoedig bij een van de voorste wachten. Hier zag zij een eenzamen, door kogels doorboorden boomtronk, dien zij, vermoeid, als fauteuil gebruikte. Van hier

uit kon zij inderdaad door haren kijker het flikkeren der Fransche bajonetten op geen al te grooten afstand zien. Het terrein tusschen de Duitsche en de Fransche voorposten scheen volkomen plat geschoten.

Een hier gestationeerde achtenveertiger, een echte Berlijner, had de zangeres reeds eenige minuten lang zeer verwonderd gadegeslagen, zonder uit hare ver-

schijning wijs te kunnen worden. Eindelijk verliet hij den aarden wal, die hem beschermde en naderde de slechts met een kijker gewapende vrouw.

'Mevrouwtje,' begon hij, 'wat wilt gij hier toch?'

'Ik wilde het oorlogsberoep eens van naderbij leeren kennen,' antwoordde zij, zonder de geringste verlegenheid.

'Hm!' bromde de soldaat en zeide toen verder; 'Bekijk den boomstam eens waarop gij zit.'

'Dat heb ik al gedaan eer ik ging zitten.'

'Waardoor denkt gij dat hij zoo gespleten is?'

'Ik denk dat het van de vijandelijke kogels zijn zal,' gaf zij zonder eenige vrees ten antwoord.

'En toch zijt gij er op gaan zitten?

"Als hier een canapé was, zou ik die liever gebruikt hebben."

Dat imponeerde den achtenveertiger.

"Nu gij zoo moedig zijt," riep hij op zijn krachtigsten soldatentoon, zult gij van mijne pruimen hebben!'

Bij die woorden greep hij naar zijn pas gewasschen broodzak, haalde er een handvol van de mooiste geele pruimen uit, welke hij de zangeres in den schoot liet vallen.

'Dank u vriendelijk!' zeide mevrouw Lucca lachende en wilde juist in een van de pruimen bijten, toen de soldaat riep:

'Bom! Bukken!'

In plaats van te bukken, keek de gewaarschuwde in de lucht en vroeg nieuwsgierig: 'Waar dan?'

In een oogenblik barstte er een granaat; misschien op honderd schreden afstands van waar de zangeres zat.

'Nu zou ik u toch raden,' zeide de soldaat op nadrukkelijken toon, 'zoo gaauw mogelijk te maken dat gij weg komt; de Franschen schijnen het op u gemunt te hebben, waarschijnlijk om *revanche* te nemen voor de door onze huzaren beleedigde hofdames van den Hertog van Magenta.'

Terwijl hij dat zeide, trok hij zich schielijk achter zijn aarden wal terug, en op zijn dringend verzoek volgde mevrouw Lucca hem, hoewel onwillig, daar heen. Zij wachtte een kwartier; doch er kwam geen schot meer.

'De *Parlevous* zijn weer tot rust gekomen, naar het schijnt,' zeide de soldaat, 'maar gij zoudt wèl doen, mevrouwtje, dien tijd van rust waar te nemen om u rugwaarts te concentreeren; want in de bouquetten die zij ons van daar toewerpen, zijn geen theerozen of koffieanjelieren.'

'Ik heb ook genoeg van het oorlogshandwerk gezien,' antwoordde de zangeres; 'maar gij moet mij vooraf een dienst bewijzen.'

'En waarin bestaat die?'

'Ik zou gaarne een paar scherven van den granaat hebben, die daar in mijne nabijheid gesprongen is, om die als eene gedachtenis meê naar huis te nemen.'

'Granaatscherven? die zult gij hebben!' antwoordde de achtenveertiger, en werkelijk bracht hij, na verloop van ongeveer tien minuten eenige met zorg bij elkander gezochte granaatscherven, welke hij de wachtende zangeres in een bonbondoosje met ridderlijke beleefdheid aanbood, en welke mevrouw Lucca den schrijver dezer schets met een triomfeerend gezicht heeft laten zien.

Op haren terugweg naar Pont à Mousson hoorde zij een soldaat halfluid zeggen:

‘Die is kogelvast! Dat is eene heks!’

Haar inmiddels ontwaakte echgenoot had haar met koortsachtigen angst gewacht.

‘Zijt gij al wakker, mannetje?’ vroeg zij, kinderlijk onschuldig toen zij binnen kwam.

‘Maar, Pauline, begon de zieke zijn sermoen’; doch zij viel hem schielijk in de rede.

‘Lieve Adolf, uwe tong is nog zoo dik, gij moet haar ontzien, heeft de dokter gezegd; niet waar, dokter?’

‘Ja, ja,’ antwoordde deze glimlachende: ‘Maar bedenk eens, mevrouw, welk een gejuich er in Parijs zou opgaan als er eene dépeche kwam van dezen inhoud: ‘De Duitsche barbaren hebben geene Lucca en de Berlijnsche *emballeurs de meubles* geene “Pauline” meer; wij hebben haar uit wraak doodgeschoten!’

‘Ja, Lientje,’ voegde von Rhaden er bij....

Doch zij viel hem weder in de rede: ‘Gij zult kiespijn krijgen, Adolf! ontzie u toch! - Editha zal aanstonds de koffie brengen. - Editha! de koffie!’ riep zij, buiten de kamer en de zieke deed geen moeite meer om zijn sermoen voort te zetten: te meer wijl hij vooruit wist dat het woorden in den wind waren; want wat ‘Paulientje’ zich eens voorgenomen heeft, dat drijft zij door, al stond haar hoofd er bij op het spel.

Eenige dagen na den slag van Sedan vinden wij luitenant von Rhaden goed ingepakt en zorgvuldig verbonden met zijne vrouw en hare kamenier op de terugreis naar Berlijn. De geconserveerde groenten waren gelukkig te Pont à Mousson opgebruikt en de kisten waarin zij geweest waren, tot asch verbrand.

Een bankier uit Berlijn, die mevrouw Lucca in Neundorf bij Mannheim vroeg, wat haar in deze gevaarlijke tijden daar heen voerde, ontving ten antwoord:

‘Ik heb mijn oudje zelve van het oorlogstooneel terug gehaald om hem thuis als barmhartige zuster spoediger te helpen genezen.’ -

Vier maanden na de hier verhaalde gebeurtenis, was mevrouw Lucca de gelukkige moeder van een lief dochtertje, dat na de, zij het ook slechts lijdelijk, mede beleefde oorlogsavonturen, wel iets van het karakter eener Bellona mede op de wereld gebracht zal hebben.

A. HOPF.

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XX.
Programma der middelbare meisjesschool te Haarlem. cursus 1870-71.

VAKKEN VAN HET ONDERWIJS.	KLASSEN.					Totaal.
	1e.	2e.	3e.	4e.	5e.	
	Uren 's Weeks.					
Nederlandsche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
Fransche taal- en letterkunde	4	3	3	3	3	16
Engelsche taal- en letterkunde	2	2	3	3	3	13
Hoogduitsche taal- en letterkunde	1	4	4	4	3	16
Aardrijkskunde,	2	2	2	2	2	10
Geschiedenis	2	2	2	2	2	10
Beginselen der Wis- en Meetkunde	4	3	2	2	2	13
Beginselen der Natuur- en Scheikunde			2	2	3	7
Beginselen der Plantkunde, ook met het oog op de behoeften van	1	1	1	1	1	5

huisgezin en tuin						
Beginselen der Dierkunde, ook met het oog op den bouw van het menschelijk lichaam, gezondheid en gezondheidsleer		1	1	1	1	4
Boekhouden				1	1	2
Beginselen der volkshuishoudkunde					1	1
Handteekenen	2	2	2	2	2	10
Handwerken	4	4	3	4	3	18
Gymnastiek	2	2	2			6
Zang	1					1
Schoonschrijven	1	1				2
	30	30	30	30	30	

Brievenbus.

II.
Over de doopsformule.

Amice!

Ge vraagt me, hoe ik er toe ben gekomen om de gebruikelijke formule bij het toedienen van den doop aan een paar kinderen te wijzigen. Ik zal het u vertellen, en wel in 't openbaar, omdat gij de eenige niet zijt, die mij die vraag heeft gedaan, omdat de dagbladen van mijn handeling hebben gewag gemaakt en omdat hetgeen bij mij is omgegaan eene kleine bijdrage is tot kenschetsing van den toestand der Kerk. Om die laatste reden zal *de Tijdspiegel*, naar ik vertrouw, niet weigeren dezen brief op te nemen.

Maar hoe kunt ge mij eigenlijk nog vragen, waarom ik het gedaan heb? Het *Nieuw Kerkelijk Weekblad* van 29 Juni zegt het u immers? Ik deed het louter om een daad van verzet te plegen, uit lust daarin, zonderdat de conscientie

daarmee iets te maken heeft. Het hangt samen met eene opwekking, die ik op de laatste vergadering der Modernen te Amsterdam gaf, om tegenover de orthodoxie aanvallenderwijs op te treden. Na dit gezegd te hebben, ging ik naar huis en veranderde de doopformule. Daar hebt gij het!

Doch dat kunt ge niet gelooven. Dank voor uw goed vertrouwen! Die opwekking tot het nemen van aanvallende maatregelen kwam, gelijk ge u wellicht herinnert, te pas bij het bespreken van den Protestantenbond. Wij modernen, klaagde ik, wachten de aanvallen maar af. In zake van de doopsformule, de aanneming der lidmaten en andere dingen worden wij bemoeilijkt, aangeklaagd. De Synode wordt van confessioneele zijde gedurig gedrongen de banden der belijdenis nauwer toe te halen. Intusschen doen wij, die in zoo menig opzicht de kerkelijke verordeningen veranderd wenschen te zien, niets. Op grond daarvan drong ik aan op het ondersteunen van den Protestantenbond. In de verste verte was het dus mijne bedoeling niet aan te sporen tot willekeurige daden van verzet. De kerkelijke verordeningen te breken alleen uit lust tot verzet noem ik, met de heeren van het N.K.W., een ongeoorloofde daad. Kleine dank dus voor hunne weinig broederlijke beoordeeling!

Hoe ik er toe gekomen ben? Dat is eene vraag naar hetgeen er in mij is omgegaan. Maar het is geen geheim. Ik wil het u getrouw opbiechten, zoo goed ik het zelf weet; want wat is het moeilijk, vindt ge niet? altijd precies te weten, waarom men iets doet of laat!

Langen tijd hebben wij - ik mag dit meervoud zeker hier gerust gebruiken, want èn orthodoxen èn modernen herkennen zonder twijfel zichzelven - langen tijd hebben wij de formule: ‘ik doop u in den naam des Vaders enz.’ vrij onnadenkend gebruikt. Zij behoorde bij den doop. Wij verklaarden ze zoo goed wij konden of lieten ze onverklaard, en gebruikten ze; dat sprak van-zelf, want wij hadden altijd zoo hooren doopen. Doch de kerkelijke strijd er over maakte ons wakker, zoodat wij dieper gingen doordenken, de formule nauwkeuriger uitleggen en onszelven rekenschap geven, waarom wij altijd dezelfde woorden bezigden.

Dit laatste werd bij mij de ernstigste vraag. Eigenlijk toch is het bespottelijk, dat wij dit doen. Hoe bespottelijk, zal ik u duidelijk maken door eene vergelijking. In ons Synodaal Reglement op het godsdienstonderwijs staat, na de vermelding van de vragen, die bij de bevestiging der nieuwe leden gedaan worden: ‘Na de toestemmende beantwoording dezer vragen, worden de aannemelingen plechtig en met gepaste aanspraken tot lidmaten verklaard.’ Stel nu eens, dat dit reglement heilig en onschendbaar verklaard werd en het door de gedachteloosheid der predikanten gewoonte werd, dat zij na de beantwoording der vragen, tot ieder der candidaten voor het lidmaatschap zeiden: ‘Na uwe toestemmende beantwoording dezer vragen, verklaar ik u plechtig en met gepaste aanspraak tot lidmaat!’ Hoe zoudt ge dat vinden? Maar wat doen wij anders bij ons doopen? Laat ons, de vraag naar de echtheid van Matth. XXVIII daarlatende, het 19de vers eens als een gebod Gods nemen! Wat wordt ons dan voorgeschreven? Dit, dat wij alle menschen, die wij tot onze leerlingen maken en onderwijzen kunnen, moeten doopen in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Maar dat beteekent toch niet, dat wij telkens moeten zeggen: ‘Ik doop u in den naam des Vaders enz.’ Dat is even zot als wanneer wij bij de bevestiging van lidmaten telkens zeiden: ‘ik verklaar enz.’ -

Ziet ge, dat is me gaan hinderen. Doopen, deed ik gaarne; dat wil zeggen, ik voelde wat voor de ouders en voor de beteekenis van het komen met een kind ter kerk. Niet slechts de verplichting, die de doop op de ouders legt, maar ook de vertroostende waarheid: God wil aan dit kind meer dan het tijdelijke geven! werd door mij met warmte verkondigd, omdat ik er hart voor had. Maar dit herhaald uitspreken dier onbegrijpelijke formule ergerde mij daarbij.

Een onbegrijpelijke formule - dat is zij. In de eerste jaren mijner bediening heb ik ze telkens verklaard als beduidende: ‘ik doop u tot de belijdenis van den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest.’ Later ben ik de juistheid dier vertolkinggaan betwijfelen en heb ik er dezen zin aan gehecht: ‘Door dezen doop stel ik u in gemeenschap met hem, die de Vader heet, met hem, die de Zoon genaamd wordt, en met hem, die met den naam van Heiligen Geest betiteld wordt,’ d.i. dus: ‘Ik verklaar u tot kind van God, volgeling van Jezus en verwant aan den geest Gods.’ Best mogelijk, dat dit de ware uitlegging is; maar wat een gewrongen zin! Wat een moeite om dit alles er uit te halen! Is het niet dwaas, dat wij, in plaats van goed Nederduitsche woorden en uitdrukkingen, klanken gebruiken, wier zin wij moeite hebben voor onszelven duidelijk te maken en die, trots alle daarbij gevoegde verklaringen, zonder twijfel niet verstaan worden door de bij de handeling betrokkenen? Verkrijgt die formule niet door het herhaald gebruik de waarde van tooverklanken?

Ziet ge, mijn vriend! een en ander is bij mij omgegaan. Nu heb ik in den regel slechts om de vier weken te doopen, en dan vervliegt telkens die indruk. Maar een maand geleden had ik toevallig drie weken achtereen een middagbeurt en dus de doopsbediening. Twee weken na elkaar deed ik, als gewoonlijk, mijn best om aan de gemeente duidelijk te maken, wat de woorden, bij den doop uitgesproken, beteekenden, en haar aan het verstand te brengen, welk een diepe zin er in die formule ligt; maar toen ik er den derden keer vóor stond, ging het niet meer. Het stuitte mij en - bij een tweetal kinders, wier ouders ik onderstelde, dat zij er niet tegen zouden hebben, sprak ik een zegenwensch uit in plaats van de formule.

De Kerkeraad, officiëel in kennis gesteld van het gebeurde, weigerde de niet met de formule gedoopte kinderen in te schrijven, waarop ik - gelijk vanzelf spreekt - den Kerkeraad heb aangeklaagd bij het Classicaal bestuur. De berichtgever van een der bladen, die slecht op de hoogte was, gaf van het gebeurde een scheve voorstelling aan zijn courant en schreef, dat ik aangeklaagd was door den Kerkeraad. De andere bladen namen dat bericht over. Wanneer ik nu een modernen collega ontmoet, is de eerste vraag, lachend gedaan: ‘Zijt ge nog niet afgezet?’ en de tweede, eenigszins ernstiger: ‘Hoe zijt ge daartoe gekomen?’

Veel sympathie vind ik niet. Het schijnt den meesten modernen eene zonderlinge zaak toe, dat iemand bezwaar maakt tegen het herhaald gebruik der formule, wat nog al vreemd is na al de beweging, over de zaak een jaar geleden gemaakt. De gewone opmerking is: ‘Ik zou er mijn hand niet om verdraaien!’ ‘De zaak is waarlijk de moeite niet waard!’

Gij weet nu, amice! hoe ik gedrongen ben de formule te wijzigen, en gij moet mij eens schrijven, of ge mijn gedrag goed- of afkeurt. Over gewetensvragen is niet te oordeelen, zegt men wel eens. Maar dat is onwaar. Ik wil mij ten minste in dezen volstrekt niet achter mijn geweten verschuilen. Ik weet maar al te goed, hoe moeilijk het is het rein te bewaren. De partijstrijd brengt het licht van streek. Het is daarom zeer denkbaar, dat ik dwaal en er meer onedele drijfveeren in mij werken dan ik mij bewust ben.

Vale!

t.t.

Harlingen, 5 Juli 1871.

H. OORT.

Staatkunde en geschiedenis.

Het oude en het nieuwe Duitsche rijk.

Op den 18^{den} Januari 1871 bood het koningslot te Versailles een zeldzaam schouwspel aan. Een drom van vorsten en krijgslieden, de gewapende vertegenwoordigers van het Duitsche volk, begroette hun aanvoerder met donderend gejuich met een titel, dien Romes legioenen plachten te geven aan den overwinnenden veldheer, met een titel, die eeuwen lang gedragen was door de beheerschers der geheele beschaafde wereld en die in het jaar 800 door het hoofd der christelijke kerk gegeven was aan den eersten koning, die Germanen en Romanen onder éen scepter vereenigde; met een titel, die daarop duizend jaar gevoerd was door vorsten, die aanspraak maakten op den eersten rang in Europa, en die eerst was afgelegd, toen die zelfde titel was aangenomen door den parvenu uit Corsica, die meer dan een van hen allen in werkelijkheid de beheerscher der wereld kon heeten. Wilhelm, koning van Pruissen werd door het Duitsche volk in wapenen in het slot, gebouwd door den vorst, die meer dan eenig ander Duitschland had klein gemaakt, uitgeroepen tot keizer. Het Duitsche Rijk, dat eenmaal de erfenis had aanvaard van Karel den Groote, die haar, naar het heette, had ontvangen als opvolger der Romeinsche Imperatoren, was hersteld onder vormen, die onwillekeurig doen denken aan de uitroeping van een Romeinsch consul tot imperator of aan de schildverheffing van een Germaanschen hertog.

Het Duitsche Rijk was hersteld, zoo heette het overal, zoo kon men in nieuwsbladen en vlugschriften overal in Duitschland lezen. Het denkbeeld was poetisch: dat werd nog verhoogd door de omstandigheden, door het enthousiasme, door de ongehoorde, de stoutste verwachtingen overtreffende overwinning, den nederlaag van den nationalen vijand, de hereeniging van het volk. Was het wonder, dat het overal verbreid werd, vooral daar het reeds sinds jaren als het bewijs van het einde der groote worsteling om de nationale eenheid was aangewezen? En toch was het geheele denkbeeld van het herstel van het oude rijk een dwaasheid. Het Duitsche Rijk, dat thans het symbool

werd waarmede het volk zijn herwonnen eenheid aanduidde, het heeft niets gemeen met het in het jaar 1806 onbeweend ten grave gedaalde heilige Roomsche rijk Teutscher Nation: niet daarvan aanvaardt het de erfenis, maar die van het nationale Duitsche koningrijk, dat in de 10e eeuw opkwam en, helaas, al te spoedig werd vereenigd met het Roomsche keizerrijk, een politiek monster, zooals de middeleeuwen er geen hebben voortgebracht, en dat door zijn lang en bijna altijd even ellendig bestaan het edele Duitsche volk trots zijn onverwoestelijke levenskracht, meermalen op den rand van het verderf bracht.

De in zijn soort eenige plechtigheid van den 18en Januari beteekende niet het herstel, maar het oprichten, van het Duitsche Rijk, het staatkundig één worden van het Duitsche volk.

I.

Toen door den slag bij Aktion aan de lange reeks van burgeroorlogen een einde was gemaakt, die den ondergang van de Romeinsche republiek vergezelden, erkende de oude wereld, dat wil zeggen de landen, waar Helleensche en Italiaansche beschaving in was doorgedrongen, één opperheer, den Imperator Augustus, die van uit Rome over de legioenen provinciën gebood, en die alle macht der Romeinsche magistraten, die de geheele Majestas Populi Romani in zijn persoon vereenigde. De oude wereld zag in elken gebieder in Rome den natuurlijken souverein van alle koningen en volken. Ook de christelijke kerk had dat denkbeeld overgenomen, en erkende, toen zij de heerschende kerk was geworden, in den keizer den wettigen, van God zijn gezag hebbenden beheerscher der gansche aarde.

Toen het Rijk voor goed in tweën was gesplitst, werd aan ieder deel in zijn gebied als het ware de volle souvereiniteit overgedragen, die het geheel bezat. Maar dat werd weldra een fictie. Niet de Imperatoren, maar de Germaansche stamkoningen werden de beheerschers van Europa. Maar zoodra hadden niet de koningen der Franken alles wat christen was in Europa, (het er toen slechts geographisch mede samenhangend, maar politisch en kerkelijk afgescheiden oostelijk schiereiland niet mede gerekend) onder één scepter gebracht, of de Kerk vatte de traditie weder op dat er, zooals er slechts één kerk was, ook slechts één rijk bestond, dat alle geloovigen in zich vereenigde.

Daarom begroette zij door haar hoofd, den Paus-Bisschop van Rome, koning Karel den Groote in het jaar 800 met den titel van Imperator Augustus. Zoo kwam het wereldrijk aan de Germanen.

In den toen volgenden chaos, dien men den Karolingischen tijd noemt, den tijd, waarin de eigenlijke wording der Europeesche volken en staten ligt, bleef de maatschappij en bovenal de kerk, de bewaarster van de intellectueele krachten, vasthouden aan het onder Karel verwezenlijkte denkbeeld, het bestaan van één Imperium, al bezaten de

keizers dier tijden ook niet meer dan den naam. Die erfgenaam van Karel, die Rome onder het juk bracht en de Kerk beschermde, werd door haar als diens opvolger, als den Imperator aangezien.

Het was de Duitsche koning Otto I, die dit deed, en in 962 werd door zijn kroning het Imperium vereenigd met het Duitsche koningschap, om niet weder er van gescheiden te worden tot dat in het jaar 1806, Keizer Frans I van Oostenrijk den titel van Romanorum Imperator Semper Augustus plechtig neder legde.

Het was een verschrikkelijke anomalie, die verbinding van het Duitsche nationale koningschap en het fantastisch, onmogelijk te verwezenlijken wereldrijk. De dragers van beide titels konden slechts in zeer enkele gevallen hun plichten ten opzichte van Duitschland waarnemen, die zij achterstelden bij hun plichten als keizer, als wereldlijk hoofd der christenheid.

Een hoogst tragisch lot wachtte de begaafdsten onder hen, een Hendrik IV, een Frederik I, een Frederik II, die de beteekenis van hun ambt in den vollen zin des woords opvatten. Al hun streven was te vergeefs, wat zij opbouwden stortte bijna oogenblikkelijk, als door daemonische machten geslagen, weder in. Zij kampten tegen het noodlot, tegen den geest hunner tijden; en hun ambt dwong hen tot dien wanhopigen strijd.

Het koningschap in de middeleeuwen vertegenwoordigde de staatseenheid tegenover de anarchie van het feodalisme. Het leven der koningen bestond in een voortdurenden strijd van souvereiniteit tegen liberteit, (het zij mij vergund hier een woord uit de 17de eeuw te gebruiken, dat alleen het denkbeeld teruggeeft) van den geheelen staat, van het geheele volk, van de natie tegen de naar onafhankelijkheid strevende beheerschers der deelen. Die strijd vindt men in alle landen in het groot en in het klein terug. De territoriale vorsten voeren hem even goed tegen den lageren adel, als de koningen tegen de territoriale vorsten.

In dien strijd, gevoerd door den koning en de natie tegen de aristocratie, die met het vestigen der nationale staatseenheid, in het eene land op geheel andere wijze dan in het andere, eindigde, in dien strijd is de Duitsche staat ondergegaan omdat de Duitsche koningen tevens waren keizers van het Romeinsche Rijk. Duitschland heeft zijn versnippering, zijn eeuwen durende onmacht aan die onzalige, onnatuurlijke verbinding te danken, die daarenboven nog de beste krachten der natie in een nutteloozen, haar belang niet rakenden strijd heeft doen te loor gaan.

Toen Otto I keizer werd, was zijn macht als koning niet geringer dan die der koningen van Engeland en Frankrijk, eerder nog grooter, was Duitschland, dat in dien tijd nog niet het toen slavische Oost-Duitschland omvatte, een meer afgeronde, gesloten staatseenheid dan de meeste andere staten dier dagen. Hoewel de koning gekozen werd, geschiedde dit uit één geslacht en bestond feitelijk de erfelijkheid. Otto's

vader, Hendrik I en hij zelf waren krachtige, van het besef van hunnen nationalen plicht doordrongen mannen, die de anarchie beteugelden en de vijanden des rijks overwonnen; Otto verdient met meer recht dan velen den naam van den groote. Zijn opvolgers waren bijna zonder onderscheid de plaats aan het hoofd van het Duitsche volk volkomen waardig. Het is niet gewaagd te veronderstellen dat zij, hadden zij al hun krachten kunnen besteden aan het belang van hun volk, een krachtigen nationalen staat hadden kunnen oprichten, zonder die geweldige omwentelingen en binnenlandsche oorlogen, die in Frankrijk met den strijd tusschen de nationale monarchie en de aristocratie gepaard gingen. Maar het keizerschap belette hen dit. Slechts enkelen gelukte het voor korten tijd den staat te doen zegevieren over de groote aristocratie, ja zelfs over den lageren onafhankelijken adel, den lateren rijksadel, die een ware plaag voor het land was. Want als keizers hadden zij van den beginne af een eindeloozen strijd met de Italianen, die geen vreemdeling als hun keizer erkennen wilden en die, reeds toen, in Noord en Midden Italië althans, in een menigte kleine staatjes en republiekjes verdeeld, met een later bij hen ongekende energie hun onafhankelijkheid verdedigden. En nauwelijks was een eeuw na Otto's verheffing verloopen, of er begon een veel gevaarlijker strijd, die in sommige landen nog voortduurt, al is het ook onder andere vormen, de strijd tusschen den Staat en de Kerk, tusschen de keizers en de pausen. Deze had niet alleen het vernietigen der keizerlijke macht in het algemeen, maar ook den ondergang van de nationale koninklijke macht in Duitschland en het opkomen van souvereine vorsten in haar plaats ten gevolge. Beide, zoowel de strijd tegen de Italianen als die tegen de pausen, kostten Duitschland ontzettend veel bloed en putten zijn beste krachten uit.

De heerschappij der eerste keizers, der Ottonen, over Italië berustte uitsluitend op het zwaard. Met kracht van wapenen moest Rome vooral, de stad aan wier bezit de keizerskroon eenigermate gehecht was, worden ingenomen, wanneer een keizer zich wilde laten kronen, en nauwelijks had hij den rug gewend of zij was weder in vollen opstand.

De keizer riep zijn volk, dat er trotsch op was dat zijn koning de eerste waardigheid der christenheid bekleedde, op om hem in het bezit van zijn keizerskroon te handhaven door de onderwerping van Italië, en de strijd-en buitlustige Duitschers, nog altijd als in de dagen der Kimbren en Teutonen en der Gothen en Longobarden door hoop op het bezit van Italië aangetrokken, volgden dien roep gereedelijk. Zoo ontstonden de Römerzüge. Weldra echter werd de diensttijd der vasallen in Italië een belasting, die zwaar drukte en die men zoo licht mogelijk zocht te maken door den veldtocht zoo veel men kon te verkorten. Want al was de verovering van Noord- en Midden-Italië bij den eersten aanloop ook een kinderspel voor de Duitschers, iets an-

ders was het zich in dat bezit te handhaven, daargelaten nog dat de krijgslieden uit het Noorden in menigte door het klimaat bezweken. De aangeboren strijdlust der Duitschers was nauwlijks sterk genoeg om den weerzin tegen den immer wederkeerenden kamp op te wegen. Erger echter was het dat, terwijl de keizer en het beste deel van de nationale strijdkrachten in Italië waren, de andere grenzen van het rijk open lagen voor de vijanden en dat grooter en kleiner dynasten daar hun heersch- of roofzucht den teugel konden vieren en reeds spoedig een grooter mate van onafhankelijkheid verkrijgen dan de overige vorsten; en het was slechts aan de groote krijgs- en staatsmans eigenschappen der eerste keizers en aan hun macht als territoriaal vorst toe te schrijven dat de anarchie telkens weder zoo krachtig bedwongen werd, wanneer zij voor eenigen tijd zelf in Duitschland tegenwoordig waren.

Hoe moest dit niet toenemen toen de strijd met de Kerk begon? Niet alleen moest de keizer voortdurend in Italië wezen, waar de anti-Duitsche, hier in vele opzichten de nationale partij zich natuurlijk met den paus verbond, maar deze verwekte hem ook een machtige oppositie in Duitschland. En hoe schadelijk moest het niet voor den staat zijn wanneer de Kerk den vasal opriep tegen den leenheer, wanneer zij iederen oproerigen hertog of graaf of baron, wien de quaestie op zich zelf onverschillig was, daar hij van niemand wilde afhangen dan van God en zijn zwaard, recht gaf tegenover den vertegenwoordiger van het staatsgezag, wanneer vooral de keizer, de Kerk met haar eigen geestelijke wapens bestrijdende, door kerkvergaderingen tegen-pausen deed kiezen, en de Kerk dit beantwoordde met het erkennen van tegen-keizers, zoodat niemand meer zeggen kon waar het wettige gezag in staat en kerk was?

Waarlijk het bewijst het sterke nationale gevoel en de levenskracht der Duitschers als volk dat zij gedurende dit tijdvak van twee honderd jaar, het tijdvak der Salische en Schwabische keizers, nog als de eerste en machtigste natie konden optreden, dat het Duitsche Rijk nog een groot, machtig, ja veroverend rijk was. Maar in hen leefde de echte onverwoestelijke volkskracht der Germanen, en in de Middeleeuwen waren de staten jong en bezaten meer veerkracht dan de kunstmatig in het leven gehouden staten van later tijd.

Maar met dat al, het staatsgezag in Duitschland nam niet in kracht toe, al gelukte het een enkelen keizer, als Frederik I, trouwens een man van zeldzame gaven, het voor een oogenblik te doen gelden; het hing voor een goed gedeelte reeds daarvan af of de keizer een groote eigene macht, een ‘hausmacht’ bezat, welke die der andere hertogen overtrof. Het was te voorzien dat, wanneer dit eens anders werd, de groote territoriale vorsten den keizer, dat de deelen het geheel zouden over het hoofd groeien. Zoodra het Schwabische huis, het huis der Hohenstauffen, viel, en de tot dusver bewaarde feitelijke erfelijkheid

werd weggenomen, moest de anarchie welig opschieten. Dit moest des te meer het geval zijn, omdat de Hohenstauffische keizers de groote hertogdommen hadden vernietigd, en niet alleen de hier en daar talrijke rijksvrije adel en steden, maar vooral de kleine, bij elk sterfgeval op nieuw verdeelde graafschappen en hertogdommen zeer waren toegenomen.

Reeds bij den dood van den laatsten grooten keizer, van den genialen Frederik II, den man die Duitsche kracht en Italiaansche list op zoo zeldzame wijze vereenigde, die de type was van een groot middeleeuwsch vorst, was Duitschland, want van de overige deelen van het rijk hebben wij hier niet te spreken, niet veel minder dan een verzameling feitelijk souvereine staten, in denzelfden tijd dat het nationale koningschap in Frankrijk en Engeland de groote en kleine aristocratie reeds overwonnen had, zoodat het de later volgende donkere dagen kon overleven en er sterker dan te voren uit te voorschijn komen. Met de keuze van Rudolf van Habsburg, den trouwen volgeling der Kerk, werd die verdeeldheid bezegeld. Niet meer groote eigen macht bezittende, maar kleine, door hun zwakheid voor de dynasten niet gevaarlijke en slechts door een partij op den throon te handhaven vorsten wilde men als keizer dulden, een stelsel, dat zich reeds had doen kennen door de van de Welfen uitgaande keuze van Heinrich Raspe, van Willem van Holland, Richard van Cornwallis en Alfonso van Castilië, mannen, die geen of bijna geen persoonlijken invloed hadden. Al vergiste men zich bij Rudolf, daar deze, versterkt door het bezit van het machtige hertogdom Oostenrijk, de nationale monarchie krachtig voorstond, het stelsel bestond, en bleef bestaan. De partij der liberteit had gezegevierd, de nationale eenheidstaat was onmogelijk gemaakt.

II.

Tot aan den val van de Hohenstauffen had er tusschen Duitschland en de overige staten weinig verschil bestaan. Eigenlijke keuze had alleen dan plaats gehad, als het niet doenlijk was een vorst uit het regeerend geslacht op den throon te heffen(*). Thans werd het anders. Duitschland werd een kiesrijk, de monarchie werd er volkomen afhankelijk van de erfelijke vasallen.

Want het is een merkwaardig verschijnsel dat de nationale monarchie, toen zij bij het geheel verdween, opkwam bij de onderdeelen, waar de vorsten ijverig kampten voor het beginsel dat zij tegenover den keizer hadden bestreden. De kleine staatjes, die zich in Zuid- en West-Duitschland door de menigte steden en geestelijke goederen en den sterk in aantal maar gering in macht zijnden rijksadel ontwikkelde,

(*) Natuurlijk komt de keuze van door den strijd der partijen op den throon gekomen keizers, als Philips van Schwaben en Otto IV, hier niet in aanmerking. Toen naderde de nationale monarchie reeds haar einde.

waren een aanlokkelijk voorbeeld voor den adel en de steden in menig hertogdom en graafschap, en de standen waren even jaloersch op hun liberteit tegenover hun landsheer, als deze als Rijksstand het was tegenover den keizer, en de onophoudelijke veten begunstigden dit zoozeer (vooral daar menig groot leen na het sterven van den bezitter gesplitst werd in zooveel deelen als deze zonen bezat, wat de zwakheid der vorsten en het aantal veten nog vermeerderde) dat de algemeene verwarring met den dag toenam, en het geschapen stond dat althans het westen en midden geen enkelen staat, groot genoeg om levensvatbaarheid te bezitten, meer omvatten zou.

Slechts enkelen der grootere vorsten gelukte het een eenigszins sterke macht te vereenigen, den drie aartsbisschoppen, den hertogen van Beieren, Saksen en Oostenrijk, den markgraaf van Brandenburg en den Paltsgraaf. De eens zoo machtige hertogdommen Franken en Schwaben bestonden sinds lang niet meer, de landgraven van Thüringen, de vorsten van Brunswijk, de afstammelingen van den grooten Welfenvorst, Hendrik den Leeuw, hadden alle macht verloren, die van Hessen begonnen pas eenige kracht te krijgen.

Het oude feodale rijk bestond niet meer, het was verzwolgen door de anarchie der stenden; het nieuwe bondsrijk, waar later het huis Habsburg over regeerde, was nog niet opgericht. Maar zelfs in die dagen zochten de beste keizers, zooals Hendrik VII en Lodewijk van Beieren, de heerschappij over Italië, die met Frederik II te niet was gegaan, te herstellen, aangelokt door den glans van het Imperium Romanum. Daaraan verspilden zij de weinige krachten, die Duitschland aan het hoofd van het rijk ter beschikking stelde, en het herstel der nationale eenheid, dat anders van hen had kunnen uitgaan, werd niet eens beproefd. Integendeel valt in dien tijd, het midden van de 14e eeuw, de erkenning van de oppermacht der groote aristocratie, die bezegeld werd door de Gouden Bul van Karel IV. Deze riep niet een nieuwen toestand in het leven, maar maakte een reeds langen tijd feitelijk bestaand gebruik tot een recht.

Ook daarin was de keuze van Rudolf van Habsburg het begin van een nieuwen toestand geweest, dat zij de eerste was die geschiedde door de keurvorsten, toen de machtigste, den toon aangevende hertogen en aartsbisschoppen, die optraden als de vertegenwoordigers van het geheele volk. Hetzelfde had bij de keuze der volgende keizers plaats; en zoo begon deze zonderlinge wijze van een keizer of liever van een koning te kiezen, (want keizer werd de koning eerst door de erkenning van de Kerk) niet door de rechtmatige vertegenwoordiging zijns volks, maar door de machtigsten zijner vasallen, een gebruik te worden, dat door de keizers zelven, met name door Lodewijk den Beier, erkend en gesanctioneerd werd.

Maar eerst Karel IV maakte deze wijze van kiezen tot een grondwet des Rijks, en regelde haar op Byzantijnsche wijze, waardoor hij een

laatsten stoot gaf aan de nationale monarchie en het onafhankelijk gezag der groote dynasten wettigde. Want natuurlijk waren de keurvorsten, wanneer de keizer ze niet door onwettige maatregelen dwong, of zooals Karel zelf deed, de keurstemmen aan zijn eigen huis bracht, de opperheeren van den keizer.

Wenzel ondervond dit, toen de meerderheid der keurvorsten hem evenzeer zonder tegenspraak afzette, als zij hem hadden gekozen.

Door dit gebruik werd de grond gelegd voor den nieuwen toestand, dien wij onder het huis Habsburg vinden, een toestand, dien Karel zelf door zijn wijze van regeeren hielp in het leven roepen, dat de keizer nl. niet de belangen van het Rijk, maar alleen die van zijn huis bezorgde, dat hij de natuurlijke vijand van de natie werd.

Die neiging om de belangen van hun huis te stellen boven die van het Rijk kan men bij de Luxemburgsche keizers en ook bij Lodewijk den Beier waarnemen, zij trad echter eerst op den voorgrond, toen het Oostenrijksche huis op den throon kwam. Onnatuurlijk was die neiging niet. De vorsten uit de tweede helft der middeleeuwen toonen bijna alle een sterken trek van despotisme, zij zoeken persoonlijk absoluut gezag, zij trachten er naar om over hun land even onbeperkt te regeeren als ieder edelman dit op zijn slot deed. Zulk een persoonlijk gezag was niet met het keizerschap overeen te brengen. Dit was een staatsgezag, een vertegenwoordiging van het geheel tegenover de deelen van den staat, het was een soort van constitutioneele monarchie, waarin het gezag van de kroon ieder dag kleiner werd en in de 14e eeuw bijna tot een niets beteekenende representatie werd verlaagd. Geen wonder dat de keizers daartegen steun zochten in een sterke eigen macht, die reeds in de dagen der Saksische en Schwabische keizers meer dan iets anders gediend had om de macht van den staat het overwicht te doen behouden over de vasallen. Maar wat toen middel was, werd thans doel, en het vroegere doel werd thans middel. De Luxemburgsche keizers maakten van hun keizerlijke macht gebruik om hun eigen macht uit te breiden, zij zochten vóor alles hun dynastiek belang; de vroegere keizers, die meestal tevens de machtigsten onder de vorsten des rijks waren, gebruikten hun macht slechts tot handhaving van het staatsgezag. Die verandering kwam voort uit de zegepraal der aristocratie. In zijn eigen landen was de keizer als koning of hertog een machtig vorst, doch in het rijk had hij weinig meer dan een schijn van gezag. Was het wonder dat hij deed wat allen deden, dat hij voor zich en zijn huis zooveel mogelijk land en macht zocht te verwerven, dat hij het belang van zijn eigen familie zocht te bevorderen boven dat van het rijk, waarin hij de hoogste waardigheid wel bekleedde, maar waar hij lang niet zeker kon zijn of die niet op een ander geslacht zou overgaan? Slechts groote mannen hadden aan de verzoeking weerstand kunnen bieden, om, in plaats van de algemeene plundering met moeite en gevaar tegen te gaan, zelf er aan deel te

nemen en het beste van den buit mede te nemen, en groote mannen waren zelfs de beste keizers uit dien tijd niet.

Met de tweede helft der vijftiende eeuw kwam er licht, ook in Duitschland begon de beschaving te zegevieren over de middeleeuwsche duisternis; vergeleken met den tijd der Luxemburgers is die der eerste Oostenrijksche keizers een tijd van orde en rust. De lagere adel had in de eeuwigdurende veten zijn beste krachten verloren, waar hij niet 'reichsunmittelbar' was, schikte hij zich in het lot om de eerste stand onder den vorst te wezen. In alle groote en kleine staatjes van Duitschland vindt men een regeering van den vorst en de standen. De reichsunmittelbaren, zoowel de keurvorsten en groote hertogen, bisschoppen en graven als de vrije rijkssteden en lagere geestelijke en wereldlijke edelen, zijn feitelijk souverein en onafhankelijk; tegenover het buitenland vormen zij een soort van bondstaat, of liever een statenbond, dat enkele groote rechten aan de centrale organen, den keizer, den rijksdag en de rijksgerechtshoven, overliet.

Want het Duitsche rijk in het begin van den nieuwen tijd, zooals wij het vinden in de laatste jaren van Maximiliaan, komt niet overeen met den modernen bondstaat, zooals bv. Zwitserland en de Vereenigde Staten, noch met den modernen statenbond als bv. de Duitsche Bond, treuriger nagedachtenis, het is even als later de Republiek der Vereenigde Nederlanden een bondstaat van souvereine staten, een levende anomalie, maar toch een feitelijk bestaande, waaronder zich het nationaal leven krachtig ontwikkelen kon. Want zoo onverwoestelijk was de Duitsche volkskracht, dat, toen eenmaal een meer geordende toestand in het leven trad, onder de regeering van Maximiliaan, den laatsten Duitschen keizer in den ouden zin van het woord, het Duitsche volk niettegenstaande zijn politieke verdeeldheid een sociale eenheid uitmaakte, een eenheid, die bewezen werd door de hervorming. Deze was een daad van het Duitsche volk, die aan het nationale leven een geheel nieuwe gloed en kracht bijzette. De uitdrukking Teutscher Nation, die toen aan de oude benaming van Heilige Römische Reich werd toegevoegd, was er als het ware het symbool van. In alle staten en staatjes ontwikkelde zich een Duitsche beschaving, Duitsche kunst, Duitsche letterkunde. De hervorming van Luther was in tegenoverstelling van die van Zwingli, Calvijn, Knox en Hendrik VIII, niet een Saksische, een Brandenburgsche, maar een bij uitstek Duitsche; Luther zelf was misschien de beste vertegenwoordiger van het Duitsche volkskarakter.

Wanneer niet juist toen de onzalige verbinding van het huis Oostenrijk met Bourgondie en Spanje had plaats gehad, wanneer toen dit huis niet was gedenationaliseerd, het Duitsche rijk had, niettegenstaande zijn foutive, met zich zelf in tegenspraak zijnde samenstelling, de nationale Duitsche staat kunnen worden. Want één zaak had het gewonnen in de verwarring van de 13e en 14e eeuw, het had het vreemde

element verloren, de Duitsche keizers streefden niet meer naar het bezit van Italië, en het denkbeeld, dat aan het rijk de erfenis van de Romeinsche imperatoren en van Karel den Groote toekwam, dat denkbeeld, dat het ten verderve had gestrekt, was voor goed verdwenen. Het rijk was weder geworden wat het altijd had moeten zijn, een nationaal Duitsch rijk, de erfgenaam niet van Karel den Groote, maar van de Duitsche koningen uit de 10e eeuw.

De keuze van Karel V, den aartshertog van Oostenrijk, die tevens koning van Spanje en bezitter der Bourgondische erfenis was, vernietigde echter de toekomst, die het Duitschland van Maximiliaan scheen te gemoet te gaan. De vorst, die de halve wereld beheerschte en zijn geheele leven er aan besteedde, om de andere helft onder zijn gezag te brengen, kon geen nationaal vorst zijn. Zijn doel, één staat, één kerk, streed tegen het levensbeginsel der moderne wereld, dat berustte op de individualiteit van menschen en volken.

Karel V wilde over Duitschland heerschen, zooals hij heerschte over Spanje, Italië en de Nederlanden, en hij riep daardoor den tegenstand in het leven zoowel van de nationale krachten als van de particularistische. Al de staten en staatjes vonden zich bedreigd in hun zelfstandigheid en het volk in zijn zich pas ontwikkelende godsdienstige en politieke vrijheid. Karel zocht en vond steun bij de Katholieken, daar de oppositie, zooals toen van zelf sprak, uitging van de Protestanten. Maar zijn zegepraal, door de verbinding van zijn eigen dynastieke macht met die der katholieke vorsten verkregen, duurde slechts kort. De staatseenheid, die hij zocht te vestigen, was niet de nationale eenheid, welke door een Frederik I zoo krachtig was gehandhaafd. Katholieken en Protestanten verlieten hem en het particularisme behaalde een volkomen overwinning, die in den vrede van Augsburg werd gesanctioneerd.

Maar allerschadelijkst was de werking van dien strijd tusschen den keizer en de Kerk aan de éene, de vorsten en de Protestanten aan de andere zijde. Uit zelfbehoud sloten de laatsten verbonden, vormden vereenigingen in den staat, die het reeds al te losse verband nog losser maakte, en de strijd voor het evangelie wettigde den strijd tegen de staatseenheid. Het was een tragisch lot, dat juist datgene, wat in Duitschland uit een zuiver nationale beweging voortkwam, moest dienen om de nationale eenheid, nu zij weder begon te herleven, den laatsten slag te geven. Sedert den godsdienstvrede van Augsburg woekerde het particularisme overal. De keizer, de vertegenwoordiger van de eenheid, werd de ergste particularist. Hij stelde, even als de Luxemburgers dat gedaan hadden, den vorsten het voorbeeld, dat dynastiek belang boven nationaal belang ging. Dat uitte zich bovenal in den dertigjarigen oorlog, in de politiek van Ferdinand II. Wat nog over was van de nationale eenheid ging te gronde in den stilstand van 1555 tot 1620 en in de revolutie van 1620 tot 1648.

De vrede van Westfalen was de bekrachtiging van een nieuwen, uit die revolutie geboren toestand, de uitvaart van het Heilige Römische Reich Teutscher Nation. Dat onzamenhangende lichaam, dat politiek wangedrocht, 't welk daarop nog 158 jaar lang een schijnleven leidde, bezat van het Duitsche rijk niets dan den naam, het bezat geen staatsleven, het was een dood lichaam, een nooit voor ontwikkeling vatbaar misgeboorte.

III.

Met den vrede van Westfalen begint de derde periode in de geschiedenis van het Duitsche volk. In de eerste had de nationale monarchie vruchteloos wortel zoeken te schieten, daarin verhinderd door de onnatuurlijke verbinding van het Duitsche koningschap met het Romeinsche Imperium.

Die verbinding belette zijn ontwikkeling, de veelheerschappij der groote en kleine territoriale dynasten was er het gevolg van, die in het volgende tijdperk zich bovenmate ontwikkelde en vermenigvuldigde.

In dit tweede tijdperk wordt uit een naamlooze verwarring, een waren chaos, een nieuwe nationale staat geboren, die den vorm heeft van een uit souvereine staten samengestelden bondstaat; maar ook deze duidelijke bewijzen van zijn levensvatbaarheid gevende staat gaat te niet door de pogingen van het huis Oostenrijk om de absolute monarchie te grondvesten, waardoor de veelheerschappij weder versterkt wordt, daar de nationale krachten het particularisme dienen. In het derde tijdperk is het niet zoozeer een reconstructie van den vernietigden staat, die langs een anderen weg dan in het tweede plaats heeft, maar terwijl de staatsvorm uit het tweede tijdperk wordt bewaard als dekmantel van aan het wezen van den staat geheel vreemde doeleinden, begint een der onderdeelen van den vroegeren nationalen staat, omdat het het nationaal karakter bewaart en daardoor zich uit alle nationale elementen versterkt, zooveel kracht te ontwikkelen dat het aanspraak kan maken op de hegemonie over de anderen.

De Revolutie, de algemeene herschepping der staten en volken in het einde der 18^{e} eeuw vernietigt echter alle oude staatsvormen, het doode lichaam zoowel, dat het Rijk heet, als zijn onderdeelen. Alleen de krachtigsten onder de laatste staan dien storm door.

Wij hebben zoo even gezegd dat de vrede van Westfalen niet, zooals men meende, een hernieuwing van het Duitsche Rijk bracht, maar dat hij slechts een dood misgeboorte baarde. Het Duitsche Rijk had tot nog toe enkele niet Duitsche landen omvat, met name het toen nog volkomen Czechische Boheme, maar er was toch aan geen vreemde, geen niet vooral Duitsche mogendheid deel gegeven aan het gezag in het Rijk. Zelfs de Duitsche tak van het huis Oostenrijk, hoewel een uitsluitend dy-

nastieke politiek volgende, had toch zijn zwaartepunt in Duitschland. Zijn Hongaarsche, Slavische en Italiaansche bezittingen maakten niet het voornaamste gedeelte zijner macht uit; die lag in de Duitsche erflanden. Hij kon dus nog een nationale politiek volgen, hij kon de door zijn hoofd beheerschte statengroep maken tot een nationalen Duitschen staat; dat hij een antinationale politiek aanhing, dat hij meer gewicht hechtte aan vermeerdering van zijn macht in Italië en Hongarije dan aan het verdedigen van Duitschland tegen den nationalen vijand, dat lag niet aan den aard zijner macht, maar aan de verderfelijke beginselen, die zijn hoofden, de keizers aankleefden. Maar met de mogendheden, die thans, de een in het westen de ander in het noorden, groote stukken van het rijksgebied verkregen, Frankrijk en Zweden, was dit anders. Zij hadden een eigen, Duitschland in vele opzichten vijandige politiek. Zweden beschouwde het als zijn roeping de Oostzee in zijn uitsluitend bezit te krijgen, en het zocht daarom natuurlijker wijze de Noord-Duitsche kustlanden te veroveren; Frankrijk trachtte zich uit te breiden tot aan den Rijn, het zocht zijn natuurlijke grenzen, die het in het zuiden en westen in de Pyrenaeen en den Oceaan zag, ook in het Oosten te verwerven. Het gebied dat zij in het rijk bezaten werd dus dienstbaar gemaakt aan een anti-Duitsche, aan een Zweedsche en Fransche politiek. Ook Denemarken verkeerde in dit geval, het zocht de monden van de Elbe in zijn macht te krijgen, en Holstein werd zoodoende gebezigd tot aan Duitschland vijandige doeleinden. De invloed, die deze staten in het rijk uitoefenden, moest dus dienen voor doeleinden, welke steeds met de belangen van Duitschland strijdig moesten zijn. Met den vrede van Westfalen nam dus het Rijk zijn ergste vijanden in zijn midden op. Frankrijk zocht de West-Duitsche staten tot zijn vasallen te maken. Zweden dat zich steeds, alsof Gustaaf Adolf nog met Tilly en Wallenstein had te strijden, opwierp als de beschermer der Protestanten, de Noord-Duitschers onder zijn vanen te vereenigen, en Oostenrijk, de natuurlijke, de aangewezen beschermer van het rijk, zocht de Zuid-Duitsche Katholieken aan zich te verbinden om het belang van het huis Habsburg en van de Kerk te bevorderen en langs slinksche wegen het absoluut gezag in het rijk te verkrijgen, dat het met geweld niet had vermocht te bemachtigen.

De overige staten, groot en klein, zochten zich alle op kosten van hun naburen te vergrooten. De steden, die er zich maar eenigszins toe in staat achtten, zochten haar onafhankelijkheid te verkrijgen, de vorsten daarentegen de vrije steden onder hun gezag te brengen; de successietwisten, de verpandingen wegens geleend geld, beide oude diep gewortelde kwalen in Duitschland, veroorzaakten daarbij een algemeene onzekerheid van recht en bezit, en de ontzettende verwoesting, aangericht door een dertigjarigen oorlog, gevoerd op een zoo barbaarsche wijze als nooit een in de nieuwe geschiedenis, had de beste krachten van volk en land vernietigd, zonder dat er eenige quaestie in was

beslist. Het recht van den keizer, van de keur- en andere vorsten, van de vrije steden, van den rijksdag, van de rijksgerechtshoven, was evenmin afgeperkt als te voren; nog jaren lang bestond er een katholieke en een protestantsche partij, die elkander bij instinct haatten, nog jaren lang kreten Lutheranen en Gereformeerden elkander voor ketters uit. De chaos was niet geringer dan in den tijd van het Interregnum, alleen met dat onderscheid dat vreemde mogendheden zich in Duitschland hadden vastgenesteld. Bij zulk een toestand was het niet mogelijk een verbetering te verwachten, die uitging van het oude rijk; de vormen, die de afzonderlijke staten nog beklemden, die hen in hun ontwikkeling dwarsboomden en die den naam droegen van plichten jegens keizer en rijk, waren ook beletselen voor de ontwikkeling van de Duitsche natie, die leven bleef, hoewel het rijk dood was. Want het leven, dat niet meer was in het geheel, in den ouden staatsvorm, dat ontwikkelde zich op het zelfde oogenblik krachtig in een der deelen, als ten bewijze dat de natie niet als de staat dood was. In het noorden begon zich juist in dien tijd een echt nationale Duitsche staat te vormen, uit de groep van gewesten, die de bezittingen uitmaakten van den keurvorst van Brandenburg. Nog geen twintig jaren had daar Frederik Willem de regeering gevoerd of het was een onmiskenbaar feit, dat er midden in het rijk een echte Duitsche staat was ontstaan, die niet als de andere mogendheden, die deel uitmaakten van het rijk, een voor de Duitsche belangen schadelijke politiek volgde, maar wier streven naar vergrooting en macht ten beste was van Duitschland, hoewel veelal niet van het rijk. Maar juist dat lokte de tegenstand uit van alle andere staten, die als bij instinct de gevolgen van het opkomen eener Duitsche macht vreesden.

Het is een zeer juiste opmerking van Droysen in zijn Geschichte der Preussischen Politik dat het staten-systeem na den vrede van Westfalen berustte op de zwakheid van Duitschland. Juist daarom wilde alle andere staten het rijk in het leven houden (als deze uitdrukking hier kan worden gebruikt, waar het geldt van een kunstmatig leven in een eigenlijk dood lichaam), omdat zij er allen een middel in zagen om hun eigen belang te bevorderen. De phrase van den eerbied, de liefde voor het rijk en den keizer, voor den roem en de eer en de onafhankelijkheid van de Duitsche natie woekerde welig in dien tijd; Frankrijk en Zweden vloeiden evenzeer over van betuigingen daarvan, als Oostenrijk.

Het Rijnverbond van Mazarin werd, zoo het heette gesticht ter verdediging van de vrijheid van het rijk tegen het despotisme van den louter Oostenrijksche belangen voorstaanden keizer. Deze zocht daarentegen zijn politiek, die slechts het belang van het katholicisme en het ‘doorluchtige huis’ op het oog had, te bemantelen met het voorwendsel dat de belangen van het rijk de versterking van het centraal orgaan vorderde, van de macht des keizers en van de bijna geheel van hem en de katholieke partij afhankelijke rijksgerechtshoven. Maar het

waren niets dan phrases, die slechts dienen moesten om het publiek zand in de oogen te strooijen, die slechts gebruikt werden in vlugschriften en officieele stukken: in de niet voor publikatie bestemde documenten ontmoet men er geen spoor van.

Die Reichspatriotische phrase (wij kunnen hier geen ander woord gebruiken) werd vooral aangewend tegen het streven van Brandenburg, welks politiek de ergste beschuldigingen te verduren had, van onvaderlandslievend, on-Duitsch, het rijk verscheurend, de goede zaak des Evangelies verradende en wat niet al meer te zijn. En het is niet te ontkennen, de politiek van den grooten keurvorst was Brandenburgsch, niets meer en niets minder, zij had louter het Brandenburgsche staatsbelang op het oog even als de keizerlijke politiek het Oostenrijksche dynastieke en de Fransche en Zweedsche het eigen nationale belang. Maar het onderscheid was dit dat de politiek van Oostenrijk, Frankrijk en Zweden de belangen van Duitschland, van de Duitsche natie altijd schaadde en die van Brandenburg deze altijd bevorderde. Misschien onwillekeurig, want wij kunnen het niet eens zijn met hen, die in den grooten keurvorst een ziener, een van een bijna mystiek idée van de roeping van den Pruissischen staat doordrongen politiek geloofsheld zien. Hij wilde, even als Richelieu en als Cromwell een krachtigen staat scheppen, een nationale monarchie, niets meer en niets minder, en met zijn zeldzame talenten als vorst en als staatsman gelukte het hem. Maar zijn nationale staat was zuiver Duitsch; daarom kruiste zijn belang bijna nooit dat van de natie, hoewel dikwijls dat van het rijk. Slechts één tijdperk in zijn acht en veertigjarige regeering meenen wij te kunnen aanwijzen, waarin de politiek van den grooten keurvorst het nationaal belang schaadde, en toen was zij, gelooven wij, evenzeer nadeelig voor het belang van den Brandenburgschen staat. Dat was in het tijdperk der Reunies, in den tijd tusschen den Nijmeegschen vrede en het Augsburger verbond. Maar overigens kwam alles wat hij en zijn opvolgers deden in het belang van Brandenburg en Pruissen, ook Duitschland ten goede.

Dat was niet het geval met de overige Duitsche staten, hoewel menig vorst trachtte te treden in de voetstappen van Frederik Willem. Want altijd waren zij te zwak om een eigen politiek te voeren, hetzij omdat hun macht te gering was, hetzij omdat de vorsten de bekwaamheid en energie misten van hun voorbeeld. Bijna zonder onderscheid zochten zij steun tegen Brandenburg, bij Oostenrijk, Frankrijk of Zweden, nooit bij Brandenburg tegen de drie andere in Duitschland den toon aangevende staten. De door Frederik Willem aangewende pogingen om een protestantschen Noord-Duitschen bond te vormen leden schipbreuk op hun jalousie. Oostenrijk, Frankrijk en Zweden wilden zij dienen, maar Brandenburg te erkennen als den ‘primus inter pares’ dat wilden zij niet.

Toen begon het particularisme dat anti-nationaal karakter aan te

nemen dat het sedert heeft behouden, dat Duitschland zoo oneindig veel heeft gekost en dat Pruissen heeft gedrongen op de baan van verovering, dat den Duitschen staat bij uitnemendheid tevens heeft gemaakt tot een militairen staat. Want Pruissens geheele leven was één 'Kampf ums Dasein'. Van den keurvorst en zijn opvolgers, de koningen van Pruissen, kan gezegd worden: Hun hand was tegen allen omdat de hand van allen was tegen hen.

Het rijk, kunstmatig in het leven gehouden, sleepte zijn treurig bestaan voort, vertrapt en vernederd door het buitenland, der gansche wereld ten spot. Wel ontbrak het niet aan pogingen om het te verjongen door beter organisatie maar vruchteloos; het belang der leden was niet dat van het geheel, niemand was er mede gediend, daar iedereen, hetzij keizer of keurvorst, hertog of bisschop, graaf of abt of vrije stad, zich slechts bekommerde om *zijn* belang en in den onzaligen toestand een gelegenheid zag om in troebel water te visschen. De voorgeslagen hervormingen werden met veel phrases van leed over den treurigen toestand en liefde voor het rijk en de natie ontvangen en ad acta gelegd: trouwens de rijksdag was het rechte middel om alles met veel phrases te laten zooals het was. Dickens zou er het ideaal van zijn circumlocution office in hebben gevonden.

De dringende nood bracht een andere wijze van verbetering in te voeren te weeg, het vormen van bijzondere allianties ter gemeenschappelijke verdediging. Maar deze allianties waren niet gunstig bekend, zij hadden in de dagen der godsdiensttwisten als een middel van oproer tegen het centraal gezag gegolden, vooral de keizer zag ze ongaarne. Slechts wanneer zij stonden onder de bijzondere bescherming van een machtigen nabuur, konden zij bestaan, en dan waren het waarlijk geen middelen van verbetering. Twee malen trachtte de man, die misschien meer dan iemand in de 17e eeuw werkte voor het nationale belang van Duitschland, trachtte George Frederik van Waldeck een nationaal verbond op te richten, eenmaal in 1655 in Noord-Duitschland onder aanvoering van Brandenburg, eenmaal in 1682 onder die van den keizer; de eerste maal kon hij het zelfs niet tot een begin van uitvoering brengen, de tweede maal, toen de nood hoog was, toen om zoo te zeggen, het water tot aan de lippen kwam, kon hij, na ontzettend veel bezwaren te hebben overwonnen, bezwaren die zelfs een Willem III onoverkomelijk achtte, slechts een verdedigend verbond voor drie jaren tot stand brengen dat niemand later wilde hernieuwen; en de 'Union der vorderen Reichskreisen', de basis van dit verbond, bleef bestaan als een onafgewerkt voetstuk, als de grondslag van een onafgebouwd monument. Tweemaal deed Pruissen in later tijd dezelfde poging, eens in 1785 en eens in 1806; maar het Fürstenbund van Frederik den Groote kwam slechts tot stand om, zoodra zijn schepper gestorven was, in het niet te verzinken, en de Noord-Duitsche Bond van Haugwits kwam nooit verder dan tot een ontwerp. Maar als het er op aan-

kwam om den vreemdeling te dienen en zich onder zijn bescherming te verrijken, ten koste van naburen en van het geheel, dan viel het gemakkelijk een alliantie op te richten, want dan deden de Duitsche vorsten het gaarne.

Zoo mislukten alle pogingen om het rijk tot een meer bruikbaar, meer aan zijn bestemming beantwoordend centraalorgaan der natie te maken, hetzij door rechtstreeksche verbeteringen, hetzij door het oprichten van verbindtenissen, die, beter georganiseerd, in staat waren eindelijk in de plaats van het rijk te treden, of het rijk, door haar opneming, nieuwe krachten te geven. Het Duitsche rijk bleef zijn schijnbestaan in de 18e eeuw bijna onbemerkt tot aan het jaar 1806 voortslepen. De opkomst in zijn midden van den Duitschen nationalen staat Pruissen had het alle kans van herleving afgesneden, want Pruissen moest in zijn worsteling op leven en dood met zijn tallooze vijanden voortdurend in botsing komen met het rijk. Voor Pruissen kon de keizer niet meer opperheer zijn, zooals hij dat was voor Pfalz Zweybrück of Saksen Hildburghausen, voor Pruissen was de keizer de beheerscher van de Oostenrijksche monarchie; het woord Oostenrijksch voor keizerlijk komt eerst op in den zevenjarigen en in de Silesische oorlogen. En dat gevoel dat het rijk en de natie twee volkomen gescheiden zaken waren, 't welk het eerst in Pruissen, waar men toch ook niet ophield zich als Duitscher te gevoelen, wortel schoot werd algemeen. Het rijk en den rijksdag had men evengoed vroeger kunnen afschaffen, geen mensch bekommerde er zich om, ieder, zelfs de meest ‘Teutsche’ bardensanger uit de school van Klopstock, lachte er om, en geen zucht werd er geslaakt, toen het werd begraven.

Het Duitsche rijk, hebben wij gezegd, viel door de revolutie. In een land, waar zooveel van de middeleeuwen was bewaard als Duitschland, waar zich een modern leven zoowel op politiek als sociaal gebied had ontwikkeld te midden van een officieelen middeleeuwschen toestand, was alles voor een omwenteling rijp. Toch droeg die omwenteling daar een geheel ander karakter als in Frankrijk, ging zij uit van de vorsten in plaats van het volk. De saecularisatie, die met den vrede van Luneville gepaard ging en de inlijving van bijna alle vrije steden en een groot gedeelte van den lageren rijksadel door de grootere dynasten bracht een geheelen omkeer in de politieke inrichting te weeg en vernietigde zelfs den eeuwenouden vorm van het rijk, dat nu niets meer bezat dan den naam. Want het zal niemand invallen te denken dat het lichaam in welks naam gehandeld werd te Rastadt en Luneville iets meer dan een vorm was. Maar nu die vorm verdwenen was, bleek het onmogelijk om de voor sommige staten zoo voordeelige fictie te laten voortbestaan; en de vorsten van het Napoleontische Rijnverbond

vernietigden die door een stap, welken hun voorgangers, de leden van het Bourbonsche Rijnverbond, niet hadden durven wagen. Zij traden uit het verband van het rijk, en de keizer, het wezen voor den schijn kiezende, legde zijn titel af.

Maar juist toen bleek het meer dan ooit hoe de natie, juist in den tijd van den ondergang van het rijk, nieuwe levenskrachten had gewonnen. Tegelijkertijd met het officieele einde daarvan begon de nationale, hoewel in den beginne slechts zeer zwakke tegenstand tegen Frankrijk.

Hoe die tegenstand zich uitbreidde, hoe het geheele Duitsche volk van één streven doordrongen werd, hoe het het vreemde juk afwierp, hoe de vorsten van Europa, met Oostenrijk aan de spits verhinderden dat de bevrijding vruchten droeg, hoe men het rijksverband verving door een even monsterachtige, reeds in zijn geboorte den kiem des doods bevattende schepping, die de Duitsche bond heette, hoe die bond in 1848 werd weggeveegd door den revolutiestorm, hoe de reactie hem, als middel tot verhindering van nationale ontwikkeling herstelde en hoe hij in 1866 voor goed werd vernietigd, dat alles ligt buiten ons bestek. Maar wij wenschen nog een oogenblik stil te staan bij het nieuwe Duitsche rijk.

Iedere staat moet, zal hij een natuurlijk gezond bestaan hebben, beantwoorden aan de behoeften der inwoners. Juist omdat het niet in het geringste die behoeften vervulde, ging het oude Duitsche rijk te gronde, of liever kwam het nooit tot ontwikkeling, eerst door de verbinding met het oude Imperium Romanorum, toen door de verbinding met Oostenrijk, en kon het eindelijk slechts een schijnbestaan leiden, omdat de vorsten, die toen niet volgens de behoeften der volken, maar volgens hun eigen persoonlijk of dynastiek belang regeerden, er voordeel in zagen. Zoo lang politieke eenheid geen nationale behoefte der Duitschers was, waren de verschillende staten in het rijk, Pruissen, Saksen, Beieren, Hannover enz. in vele opzichten nationale staten. Maar het wanbestuur, en de ellende van vroeger en later tijd, het door de revolutie weder opgewekte politieke leven maakte weldra de eenheid tot een behoefte, en de wijze, waarop in de meeste staten na 1814 werd geregeerd, vermeerderde die. Vandaar de weinige tegenstand in 1866, de spontane beweging van 1870.

Maar juist die nationale behoeften, welke soms zeer verschillend kunnen zijn en in een enkelen menschen leeftijd enorm kunnen toenemen, en welke goed te kennen een der grootste bewijzen van politieke scherpzinnigheid is, zullen het vormen van een enkelen staat vooreerst onmogelijk maken. De Noord-Duitsche Bond, waarin één staat de overige te samen verre overwoog en die samengesteld was uit elementen van dezelfde soort had dit veel eerder kunnen worden. Maar de vereeniging met het jaren lang een afgescheiden leven leidende Zuid-Duitschland, vooral met Beieren, zal misschien nog lang

noodig maken, dat aan de onderdeelen van het rijk een grooter zelfstandigheid wordt toegekend, dan de strenge eenheidspolitici zullen wenschen. Maar geheel Duitschland heeft behoefte aan een sterk centraal orgaan, aan een sterke vertegenwoordiging tegenover het buitenland.

Dat vond het vroeger niet in de keizers, omdat zij eerst door hun betrekking als hoofden der christenheid, later als hoofden van Oostenrijk, niet Duitsch genoeg konden zijn, dat vond het niet in den rijksdag omdat alle leden er van alleen voor zich, niemand voor het geheel zorgde, omdat er niet alleen zelfzuchtige, maar ook vijandige elementen plaats in namen. Thans is dat anders. De keizer is het hoofd van een staat, die alleen daarom de hegemonie heeft verkregen omdat hij zuiver Duitsch was, de rijksdag is de vertegenwoordiging niet van de vorsten maar van het volk, en het in den bondsraad vertegenwoordigde federalistische element is te zwak om verdeeldheid, te sterk om absolutisme te verwekken. Niet dat wij zouden wenschen voor Duitschland de voorloopige toestand, waarin het rijk thans verkeert, te behouden, maar voor het oogenblik, nu het in een staat van overgang verkeert, beantwoordt misschien een dergelijke ietwat anomale inrichting het best aan die behoeften van het volk, behoeften die zich met elk jaar kunnen wijzigen. Wanneer slechts de leidslieden van het Duitsche volk inzien wanneer en hoe de inrichtingen moeten veranderd worden om aan de behoeften te voldoen, wanneer zij dat volbrengen met dien tact, welke in Engeland de oude middeleeuwsche inrichtingen heeft vervormd tot de modelconstitutie van Europa, wanneer, even als daar een samenwerking van kroon, volk en aristocratie, in Duitschland een samenwerking van keizer, volk en territoriale vorsten ontstaat, zij het volgens het plan van graaf Münster, zij het op andere wijze, zoo zal het nieuwe rijk worden wat het oude nooit is geweest, een nationale en daarom een gelukkige staatsvorm.

Haarlem, Juli 71.

P.L. MULLER.

Vredewerk.

J.J. Cremer, De oorlog een noodzakelijk kwaad? Leiden, van den Heuvel en van Santen, 1871.
De eeuwige Vrede, door dr. A.L. Poelman. Noordbroek, J.J. Boelens, Jr. 1871.

Groot is de stroom niet van werken, waarin geprotesteerd wordt tegen de menschenslachterij, die men oorlog noemt; niet zoo groot als men zou verwachten in een werelddeel, waarvan de bewoners staan ingeschreven in de registers van de Christenkerkgenootschappen, van hen die zich noemen naar den man met het groote hart, den Galileeschen leeraar, Jezus van Nazareth, wiens overwegende karaktertrek was sympa-

thie te hebben voor al wat lijdt, die met vrouwelijke teederheid in deze ruwe wereld ‘het gekrookte riet niet verbrak en de rookende vlaschwiek niet uitbluschte’, die - de schoonste karakterschildering - steeds ‘met innerlijke ontferming werd bewogen’, en zoo weinig zich tehuis gevoelde in het gewone leven met zijn krassende wanklanken, met zijn wreedheid, met zijn bloedstrijd, dat hij zijn rijk terecht een rijk noemde niet van deze wereld. Neen, van de officieele Christus-vereerders ging geen protest uit; als een sarrende tegenstelling schrijft Keizer Wilhelm een dankdag uit voor het voltooide werk, zooals Keizer Napoleon een plechtig *te Deum* zou hebben verzocht, wanneer de zaken anders waren geloopen. Alleen de Europeesche Vredebond onderging een uitbreiding, niet ontmoedigd door het vruchtelooze van de aanbeveling van den vrede aan mannen als Napoleon en Wilhelm, toen het nog tijd was, - een uitbreiding die echter volstrekt niet in evenredigheid staat tot den algemeenen stuitenden indruk, dien de moordtooneelen op het gevoel maakten. Is het toe te schrijven, dat onze tijd meer denkt, dat men het onoplosbare van de tegenstrijdigheid van het menschelijk wezen dieper gevoelt, dat er zoo weinig tegen den oorlog geschreven werd? Of is het 't scepticisme, dat ook hier vreet aan de bloemen van het menschelijk hart, de idealen in nevelen hult en verduistert, en bewerkt, dat de arm, die weleer de vaan van het Excelsior zoo moedig en zoo krachtig omhoog hief, haar tegenover zulk een werkelijkheid weemoedig en bedroefd laat zinken? Indien dit laatste het geval is, des te meer hulde aan Cremer en Poelman, dat zij moedig en onvervaard die vaan nog hooger op steken en te midden van de quaestie van betere legerorganisaties, alom aan de orde gesteld, met het geloof der idealisten hun vredewoorden werpen, onverschillig of velen al medelijdend de schouders ophalen over hun pogen.

Wie Cremer kent, weet dat hij nooit ontbreekt, als de strijd voor de waarachtige humaniteit wordt gestreden; wij herinneren ons nog hoe hij zich in de bres stelde voor de arme fabriekskinderen, waarvoor de Staatscommissie geen raad wist. Er zijn er die hem zijn optreden als novellist in de sociale quaesties ten kwade duiden; waar men blijkbaar geen oplossing van de quaestie weet te geven, waar men zelfs de wetenschappelijke zijde vaak niet eens *au fond* heeft bekeken, daar, zegt men, behoort de novellist te zwijgen. Wij zijn van een ander gevoelen; de novellist als de dichter heeft recht de quaestie te stellen, uit te werken in een beeld, om haar levendig ons in het gemoed af te drukken; er zijn verschillende gaven, zegt een oude christenheilige. De novellist kan nu in de personen, die hij ten tooneele voert, de worsteling van het menschelijk hart weergeven met de eeuwige tegenstrijdigheden van het leven, den mensch voorstellen als langs den weg des geloofs met die tegenstrijdigheden verzoend, een oplossing gevend, waarmee de wetenschap lacht. Wat wij echter minder wenschelijk vinden, is dat de novellist zóo gaat moraliseeeren, dat de

inkleeding bijzaak wordt en hij den vorm gebruikt om een wetenschappelijk betoog te geven; immers, in dat geval stellen wij hem, en terecht, andere eischen, verlangen wij dat hij als ieder ander goed beslagen ten ijs kome. Wij zien het andere bezwaar, dat èn novelle èn betoog door die samenkoppeling beide dreigen te mislukken, voor het oogenblik nog over 't hoofd. Aan dat bezwaar herinnert trouwens al terstond de titel van Cremer's schetsen: *De oorlog een noodzakelijk kwaad*?

Nemen wij het boekske van den gevierden novellist voor ons. Het is Cremer allereerst te doen om al het afschuwelijke van den oorlog te doen gevoelen en zijn lezers, wellicht later zijn hoorders te doen walgen van de kunstmatige politieke menschenslachterij. Eerst stelt hij ons een landweerman voor, die met een geprangd hart afscheid neemt van vrouw en kind, en ‘heen ging, en, voor altijd’; dan zien we een weduwvrouw in een klein winkeltje met een éénigen zeventienjarigen zoon en een lieven trouwen hond, de mooie witte Mirza; en de jongen meegesleept door de geestdrift zijner makkers, verlaat zijn moeder, en deze vloekt den Koning, en Mirza sterft voor het bed van zijn jongen meester, ‘die niet wederkeert’. Deze schetsen zijn kort; welke verdienste ze ook mogen hebben door de plastische voorstelling, waarin het meesterschap ligt van Cremer, men merkt terstond wat hij verliest, wanneer hij niet de platte boerentaal van den Hollander tot zijn dienst heeft om meê te teekenen en verwen.

Langer worden wij bezig gehouden in het Fransche huisgezin van monsieur Toulemaire met vrouw en twee volwasssen dochters, die natuurlijk bekoorlijk zijn en reeds verpast. Om de tegenstelling met het akelige van den oorlog, die het huiselijk leven verwoest, nog meer te doen uitkomen, moet monsieur Toulemaire welhaast zijn zilveren bruiloft vieren, en zijn de beide dochters bezig aan twee fauteuils voor vader en moeder, waarop - dat kan men wel raden - naderhand Pruisische soldaten komen te zitten. Daar komt in de schets menige trek voor, die doet zien, dat Cremer het Fransche karakter scherp en juist heeft waargenomen; waar hij echter monsieur Toulemaire laat philosopheeren, dat ‘onder Gods leiding, zelfs bloedige oorlogen mee werken tot de opvoeding en beschaving van nog weinig ontwikkelde naties(!)’, en zijn dochters hopen, dat ‘uit dit schijnbaar kwade het goede zal geboren worden,’ daar speelt de zucht van Cremer om een moreel, bijna wijsgeerig betoog te leveren, hem leelijke parten, die zijn talent in de schaduw stellen.

Juist op den dag van het zilveren feest moeten de Pruisen het dorp binnenrukken, en de feestvlag de aanleiding geven tot de verwoesting van het huis van Toulemaire en de zijnen. In een oorlog zijn er natuurlijk veel hoekjes, waar de slagen vallen, maar Cremer heeft gezorgd, dat in het huis van monsieur Toulemaire geen enkele plek vrij was; het regent hier slagen; wat de kogel spaart in dat huisgezin, dat neemt de demon mee, daar treedt de krankzinnigheid op; het tooneel is zoo woest, er komt zooveel bloed, en nog eens bloed in voor, dat de auteur

zich zelf verraadt met de vragen: ‘Begint zij walging te baren der schets? Wordt zij kwetsend voor het gevoel?’ - maar die vraag is niet ernstig gemeend, en Cremer is hier onoprecht, want onmiddellijk laat hij er op volgen eenige volzinnen, waarin gesproken wordt van ‘een degen of bajonet, die na een krachtigen stoot, door het lillend ingewand glijdt (?), van bloed, dat uit den opgescheurden strot naar buiten perst, terwijl het ons lauw in 't aangezicht spat’ (!), en dan vragen wij - en Cremer staat te hoog om onze aanmerkingen niet te kunnen dragen - heeft de auteur zich niet in zijn lezers vergist? ook indien wij een goed deel des volks tot die lezers rekenen, ook dan nog vragen wij: is dat niet te grof, herinnert het niet aan den kermisman, die veel bloed, nog een streep, toe..., een volle kwast, plassen bloed.... wilde hebben in zijn schilderij, omdat het volk(?) er anders geen behagen in had, het half dronken, bewustelooze volk namelijk in den kermisroes. Meende de auteur werkelijk op die wijze den meesten indruk te maken? 't Is moeilijk aan te nemen, dat Cremer zoo weinig menschenkennis bezit; zijn andere geschriften getuigen van beter. Het noodzakelijk gevolg van zulke schetsen is, niet dat wij over het afschuwelijke van den oorlog gaan denken, maar dat het boekje ons walgt en wij het met zekeren afkeer neerleggen: vermoedelijk is de auteur het slachtoffer geworden van den overprikkelenden indruk, dien al de oorlogsverhalen, in de couranten tot vervelens toe met ellemaat toegediend, op zoo menig gevoelig zenuwstelsel maakten. Het onnatuurlijke, het tegenstrijdige van den oorlog ware beter uitgekomen, indien Cremer b.v. een der lieve dochters van monsieur Toulemaire had laten kennis maken met een Duitsch officier, en in de vereeniging, de liefde van dit jeugdige paar had doen zien, hoe dwaas de oorlog niet alleen is, maar hoe onzinnig ook het verschil van nationaliteit, hoe er een beschouwing is en éenzijn van den mensch, waardoor de scheidsmuren, die in de laatste jaren zoo krachtig en zoo hoog tusschen de verschillende nationaliteiten zijn opgetrokken, worden omver geworpen.

Wij komen tot de hoofdfout van Cremer's ‘noodzakelijk kwaad’; hij beloofde ons schetsen te geven, en na de bonte, ruwe, bloedige schildering van het moorddadig einde van Toulemaire's huisgezin krijgen wij een niet zeer samenhangend betoog op het thema, dat ‘de noodzakelijkheid van den oorlog een der menschheid en God onteerende leugen is’. Aan dit betoog zijn niet minder dan.... 25 bladzijden, ongeveer een derde gedeelte van het heele boekske gewijd. Telkens komt in dit betoog de stelling voor - immers meer kunnen wij het niet noemen, want wie zal het bewijs leveren? - dat God den oorlog niet wil en de oorlog een volstrekt onnoodig kwaad is. De vruchten van den oorlog zijn op andere, veel beter wijze te verkrijgen, en de vruchten wegen in elk geval niet op tegen de offers. De auteur is zoozeer vervuld van de soms keurige volzinnen, die hij hier aaneen rijgt, dat hij niet eens bemerkt, dat hij zelf het geval stelt dat de oorlog een zeer noodig

kwaad is, wanneer wij zelven worden aangevallen en wij worden gedwongen de helsche wapenen van het ruw geweld te kiezen en... God wil dat wij ons leven, onze dierbaren zullen beschermen'. Wij vragen, heeft Duitschland anders gedaan, en laat Cremer God hier weer niet wel den oorlog willen? Immers, dat Duitschland zeer praktisch middelen heeft gevraagd om in de toekomst niet meer in de noodzakelijkheid van dien Godswil te komen, althans er met minder offers af te komen, is slechts een bijkomende, zeer verklaarbare zaak. De gewapende vrede, het recht der kleine staten tegenover den geest des tijds, samenvoeging van staten tot een geheel, niet op grond van eenheid van nationaliteit, de tegenstelling van de werkzaamheid van het Roode Kruis en van den Vredebond te midden van den oorlog, getuigen dat de liefde een niet minder groote plaats inneemt in het menschelijk hart dan de haat, - al deze onderwerpen roert Cremer aan, zij zijn bij hem de toetsen van een piano, die hij, inwendig ontstemd, hier en daar disharmonieus aanslaat.

Dr. Poelman blijkt in zijn 'Eeuwige Vrede', al weder een goed stijlist en een helder denker. Wij kennen hem als een strijder voor ware volksverlichting, en het laat zich hooren, dat hij het niet van zich kon verkrijgen om te zwijgen over de tragedie, die in den Fransch-Duitschen oorlog gedurende zoovele maanden voor de oogen der verbaasde, onstelde wereld werd opgevoerd. Poelman gaat uit van het denkbeeld, dat aaneensluiting, onderlinge samenwerking de eerste levensvoorwaarde is van onze maatschappij; toch is hij niet blind voor hetgeen de menschen scheidt, hen tot elkander plaatst in de verhouding van strijd; die strijd echter ontaardt in een oorlog ten gevolge van den boozen hartstocht, die 'de hier en daar verspreide stof samengaart en het vuur aanbrengt om ze in vlam te zetten.' Het valt natuurlijk niet moeilijk uit dit oogpunt den Fransch-Duitschen oorlog te verklaren, een Napoleon aan de eene zijde met de chauvinistische Franschen en aan de andere zijde het Duitsche volk, waar de herinnering aan de Fransche overheersching nog niet verstorven was en de zucht naar wraak zoo licht weer kon oprijzen. En als het vuur van den hartstocht eenmaal de volkeren heeft in vlam gezet, dan aanschouwt men ook de verwoestende werking, die het overal in het klein en in het groot, in den mensch, in het huisgezin, in de gemeente, in het land, in een werelddeel uitoefent. Poelman verliest bij zijn meestal zeer treffende schildering de historische trouw weleens uit het oog; het is ons althans niet bekend, dat de Duitsche soldaten de aanzienlijkste inwoners van Fransche plaatsen aan de mishandeling der soldaten hebben prijsgegeven; evenmin: dat de Duitsche soldaten op de wijze der middeleeuwen, 'de meubelen, de kostbaarheden, de kleederen zelfs van ongewapende mannen en weerlooze vrouwen, soms uit een gastvrij voor hen geopend huis hebben weggeroofd en bij gansche treinen weg-

gevoerd;' wellicht moeten wij zulke onjuistheden ook al op rekening stellen van de zucht om den oorlog zoo zwart mogelijk te maken, meenend dat men zoo alleen doel kan treffen, of op rekening van den 'boozen' hartstocht der partijdigheid.

Dat de oorlog door hartstocht wordt veroorzaakt, is Poelman's hoop op den eeuwigen vrede, die eenmaal komen moet; de hartstocht, die slechts de overprikkeling is der zinnelijke driften, behoort niet tot den oorspronkelijken aard des menschen; de eeuwige vrede wordt niet voorbereid door afschaffing van deze of gene bepaling uit de Grondwet, maar door de hoogere zedelijke ontwikkeling van elk individu; 'geen duurzame vrede zal onder menschen heerschen, zoolang niet de groote meerderheid althans dien innerlijken vrede zal hebben verworven, welke de vrucht is der zelfbeheersching.' De zedelijke kracht, welke echter daartoe noodig is, wordt slechts daar aangetroffen, waar de geest is van den grooten idealist van Nazareth.

Wil de Vredebond zijn zaak bevorderen door het verspreiden van volksgeschriften, dan raden wij die vereeniging zich een menigte exemplaren van Poelman's redevoering - daar heeft men nog het meest aan - aan te schaffen. Het kan in den geest van die vereeniging werkelijk veel nut doen.

Wat ons echter zoowel in Cremer's *De oorlog een noodzakelijk kwaad?* als in Poelman's *De eeuwige vrede*, treft, is dat geen van beiden eigenlijk iets nieuws over de zaak hebben gezegd; zij verheffen zich niet boven de gewone alledaagsche beschouwing, die met hen den oorlog al heel naar vindt, en in theologische ontboezeming een uitweg zoekt, wij zullen niet zeggen, om zich van de zaak af te maken, maar om er zich bij neder te leggen, zonder de zaak in haar breedte en diepte onder de oogen te zien. Zoo de theologie als de moraal, en ook beide vereenigd, hebben recht van bestaan, en van erkenning, als een van de vele levensbeschouwingen, waardoor de mensch tot een oplossing zoekt te komen van hetgeen hij rondom zich waarneemt, of liever waardoor hij al de verschijnselen rondom zich tot een geheel tracht te brengen, een stelsel te scheppen dat hier het verstand daar het hart het meest bevredigt. Maar we eischen van elke levensbeschouwing dat zij de werkelijkheid onder de oogen zie en met haar rekening houde.

De heer Cremer doet dit het minst; hij verklaart, dat God noch mensch - het eerste onderwerp lost zich op in het tweede - den oorlog wil; bewijzen worden niet bijgebracht; dr. Poelman verklaart den oorlog voor iets dat buiten de menschelijke natuur is gelegen en alleen door een onzuivere ontwikkeling er wordt ingebracht; hartstocht is bij hem de oorzaak van den oorlog, en hartstocht is onnatuur, een uitwas om zoo te zeggen, een kropgezwel aan den menschelijken geest. Beide denkbeelden, beide stellingen, - want meer zijn het niet - komen met de werkelijkheid niet overeen. De oorlog in het groot en in het klein is een gevolg én van het wezen van den mensch, van een volk, én stuit den mensch volstrekt niet zoo terug als ge-

woonlijk wel wordt aangenomen. De menschen vinden den oorlog zoo verschrikkelijk niet; ware de weerzin, dien men voorgeeft dat algemeen daartegen bestaat, werkelijk zoo algemeen en zoo diep, de oorlog zou dan eenvoudig een onmogelijkheid zijn; men zou na zulk een vreeselijken oorlog als thans is gevoerd, uitsluitend bedacht zijn, een herhaling te voorkomen, - en geen land waar de quaestie van de scherping der slachtanden en de slijping der nagels niet aan de orde van den dag is. De oppervlakkige waarnemer, met zijn gevoelige, zwakke prikkelbare zenuwen, wordt door een menschenslachterij als die van den Fransch-Duitschen oorlog geschokt en onaangenaam getroffen, maar wie rond ziet in het gewone leven, den mensch waarneemt in zijn gewone doen en laten, bemerkt spoedig, dat hem van nature een groote mate van ruwheid, van wreedheid eigen is, zichtbaar zoowel door de wijze, waarop hij dikwijls zijn evenmensch, zijn mindere (?) in rang en stand behandelt, als door zijn behandeling van de dieren; in een maatschappij zooals onze is, is de oorlog dan ook een zeer verklaarbaar verschijnsel: er is geen hartstocht noodig om hem krankzinnig te maken, hij is het reeds in zijn gewone leven. De groote profeet van Nazareth gaf een uiterst eenvoudig beginsel aan om in dezen toestand verandering te brengen; met zijn voor het zedelijk-geestelijk leven zoo helder oog zag hij in, dat egoïsme den grondslag vormde van het leven; met dat egoïsme als idealist geen vrede hebbend, leerde hij: ‘zoo wat gij wilt dat de menschen u zullen doen, doe gij hun ook alzoo’; m.a.w. de behandeling van alles waarmee wij in de wereld in aanraking komen, niet naar het standpunt dat wij zelven innemen, maar ons verplaatsend in het leven van het voorwerp, hetzij mensch of dier, waar wij tegenover staan, kan alleen een hervorming tot standbrengen. Het schijnt echter dat die eisch de krachten der menschen te boven gaat; de meesten kennen het beginsel niet en het is den Christenen meestal even vreemd als de godsdienst van Mohammed of Buddha, waarvoor zij de diepste verachting gevoelen. Slechts enkele zachtzinnige naturen hebben een besef van dat leven en droomen er bij wijle van, slechts zielverwantschap gevoelend met die weinige idealisten, die van hun ziekelijkheid, zooals de wereld 't noemt, of moet noemen, even ongeneeslijk zijn als die wereld van haar egoïsme, haar ruw en wreed levensbeginsel. Met dat idealisme rekenen wij ook Cremer en Poelman tot onze geestverwanten, en wij doen een beroep op hun eigen denken of wij het ideaal niet ruimer en dieper moeten opvatten. Is, vragen wij, de quaestie van de afschaffing van den oorlog, zijn niet Vredebonden, Roode en Witte en Blauwe en God weet welke kruisen wel bezien geen palliativen, die de groote kwaal zelf doen vergeten, den grooten kanker der gewone wereld, waar steeds oorlog wordt gevoerd ten gevolge van gebrek aan hart?

NOORMAN.

Natuurkunde.

Een stiefkind.

De gezondheidsleer en hare toepassing in het dagelijksch leven, door C.J. van der Burcht van Lichtenbergh, Officier van Gezondheid der 1e klasse. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871.

Elke poging, die aangewend wordt om de regelen van de gezondheidsleer meer en meer bekend te maken, mag met blijdschap begroet worden. Wij waren dan ook zeer verheugd, toen we het boekske, waarvan we boven den titel afschreven, zagen verschijnen. 't Is bestemd voor het beschaafde publiek, voor een publiek, dat ondanks zijne beschaving nog zoo weinig bekend is met hygiënische waarheden. Dit behoeft trouwens onze verwondering volstrekt niet te wekken. Op de scholen, die het beschaafde publiek bezocht heeft, is van gezondheidsleer geen sprake, en al begint men tegenwoordig ze op enkele scholen als een van de vakken van onderwijs op te nemen, vroeger beschouwde bijna een ieder het als eene dwaasheid om de jeugd te leeren, wat zij te doen en te laten had om gezond te blijven. Neemt men in aanmerking het aantal personen, die in onzen tijd er nog tegen zijn om gezondheidsleer te laten onderwijzen [de gemeenteraad van Amsterdam besloot met 25 tegen 4 stemmen de gezondheidsleer niet als vak van onderwijs op het programma voor de Hoogere Burgerschool voor meisjes te plaatsen], dan behoeft het ons volstrekt niet te verwonderen, dat men er eerst sedert een paar jaar ernstig over denkt om op de programma's van onderwijs ook gezondheidsleer te zetten. Dit alles daargelaten, 't is nu eenmaal een feit, dat de meeste beschaafde menschen de gezondheidsleer slechts bij name kennen. Dit moet ophouden, en daarom biedt de schrijver van bovengenoemd werkje het publiek iets aan, dat in eene dringende behoefte voorzien moet. 't Was daarom dan ook, dat we de uitgave van dit boekje met blijdschap begroetten.

De schrijver heeft zich ten doel gesteld, de menschen gezonder en daardoor gelukkiger te maken. Of hem dit gelukken zal door het schrijven van bovengenoemd werkje, betwijfelen we zeer. Aan de hoofdvoorwaarde tot een lang, gezond en opgeruimd leven, zegt de heer van der Burcht in zijne inleiding, wordt zelden genoegzaam voldaan en wel door onkunde, zorgeloosheid en onverschilligheid. Om deze te verwij-

deren (dat dient toch wel om de menschen gezonder te maken) is in de eerste plaats noodig algemeene bekendheid, zoowel met de vele en groote gevaren, die aanhoudend het leven en de gezondheid bedreigen, als met de middelen, waardoor zij met vrucht kunnen worden afgewend of verminderd.

't Is nu de vraag, wat bedoelt de schrijver met ‘bekendheid met de vele en groote gevaren’? Moet het beteekenen, dat men weet, wat gevaarlijk is, of dat men tevens weet, waarom dit of dat gevaarlijk is? De heer van der Burcht bedoelt klaarblijkelijk het eerste, daar we in zijn werkje hem wel de gevaren zien opsommen, zonder dat hij ons zegt waarom ze gevaarlijk zijn. Dat hij dit laatste niet gedaan heeft, is naar onze zienswijze eene groote fout. 't Is dezelfde fout, die de meeste gezondheidshervormers maken en waaraan ze in den regel hun weinig succes te danken hebben. George Henry Lewes beweert, dat de ondervinding hem geleerd heeft (wanneer iemand van ondervinding spreekt, mag Lewes het gerust doen), dat de gezondheidshervormers daarom al te dikwijls te vergeefs prediken, omdat ze de menschen bloot de gevaren opsommen. Een mensch verandert zijne levenswijze zoo maar niet, omdat A of B zegt, dat die levenswijze niet deugt, eerst wil die mensch weten, *waarom* hij niet voort mag gaan met zoo te leven. Iemand, die in eene ongezonde atmosfeer leeft, zal die atmosfeer niet trachten te verbeteren, enkel op het hooren zeggen, dat bedorven lucht voor den mensch schadelijk is.

De geschiedenis van de gezondheidshervorming toont dit, dunkt ons, duidelijk genoeg aan. Hoe dikwijls is het in de laatste jaren niet gezegd: dat het voor onze gezondheid van het hoogste gewicht is, dat wij de lucht zoo zuiver mogelijk inademen? Men heeft al dadelijk ingezien, dat dit zeggen op zich zelf al heel weinig baten zou. Daarom heeft men dan ook zijne toevlucht genomen tot voorbeelden, in den regel zeer frappante voorbeelden, waaruit dan het omkomen van menschen in een bedorven atmosfeer bleek. En die voorbeelden hebben zoo weinig geholpen, dat men de menschen nog dagelijks onder het oog moet brengen, dat de levensverrichtingen niet behoorlijk kunnen plaats hebben of het vertrek waarin men zich bevindt, moet de noodige hoeveelheid lucht bevatten, die de vereischte hoedanigheid heeft. De droeve ondervinding van anderen brengt ons niet veel verder. Lewes beweert, dat in weerwil van de geschiedkundige beruchtheid van het Zwarte Hol te Calcutta de gevangenissen, schouwburgen, hospitalen, kerken en andere openbare gebouwen schandelijk verwaarloosd bleven. Sints Lewes schreef, is in dit opzicht veel veranderd, onze openbare gebouwen worden hoe langer hoe meer van ventilatie-toestellen voorzien; maar dit hebben we volstrekt niet te danken aan het voorbeeld bovengenoemd, met de andere, die aangehaald worden, - daarvoor heeft het te lang geduurd, eer er verandering kwam - maar wel aan mannen, die het gewicht weten, dat er in zuivere lucht gelegen is, die weten, waarom onzuivere lucht schadelijk, ja doodelijk kan zijn.

't Is dan ook niet moeielijk te verklaren, waarom voorbeelden op zich zelf zoo weinig helpen. Claude Bernard geeft ons den sleutel. Hij zegt toch, dat, toen hij vertelde, dat eenige menschen ongesteld waren geworden, doordat ze onzuivere lucht hadden ingeademd, men hem zeî: sommige menschen mogen dan bedorven lucht niet kunnen verdragen, andere daarentegen kunnen dit zonder eenigen hinder. Is de lucht al te bedorven, ja, dan zal men wel ongesteld worden, maar lucht, die dat maar weinig is, kan men zonder schade verdragen. Het voorbeeld, dat Claude Bernard aanhaalde, was er een uit het dagelijksch leven - dat hielp hem niet, wat zal dan een frappant voorbeeld als dat van het Zwarte Hol te Calcutta helpen? Dat is een buitengewoon geval, zeggen de meeste menschen. Die lucht was al te bedorven - dat kan een mensch niet verdragen, maar is ze dat niet al te zeer, dan hindert ze niets. Men haalt voorbeelden aan, die dat moeten bewijzen. Eene kamer, waarin eenige personen een tijd lang hebben zitten rooken, die dus gevuld is met tabaksrook, bevat lucht, die dan schadelijk moet zijn voor de gezondheid. Komt men nu in zoodanig vertrek, dan zal men zich in 't eerst wel onpleizierig gevoelen, maar men raakt er gauw aan gewoon en het hindert ons niet meer. En of men nu al aan dergelijke menschen - en geloof vrij zoo redeneeren de meeste - zegt, dat zelfs weinig bedorven lucht altijd schadelijk is, en dit met voorbeelden kruidt, het helpt u weinig of niets.

Wil men de menschen tot het inzicht brengen, dat onzuivere lucht altijd nadeelig is, dan moet men een geheel anderen weg inslaan.

Men moet aantoonen, wat ademhalen is en waarvoor het dient, dat voor dat doel zuivere lucht noodzakelijk is en wat onzuivere lucht te weeg brengt. Men moet wijzen op het gevaar, dat er in het gewoon raken aan bedorven lucht gelegen is, en duidelijk maken, dat dit gewoon raken eene verzwakking van 't organisme te weeg moet brengen, en dat, al bezit ons organisme een verwonderlijke veerkracht, die het in staat stelt zich naar veranderde omstandigheden te voegen, een dikwijls herhaalde verzwakking van de kracht der levensverrichtingen schadelijk moet zijn en noodlottig, zoo zij lang wordt gerekt.

Wij gelooven, dat het alleen door deze methode mogelijk is, de menschen tot het idée te brengen, dat bedorven lucht, hoe weinig ze dat dan ook is, altijd schadelijk moet zijn.

Op deze wijze de menschen bekend te maken met de gevaren, waaraan zij zich dagelijks bloot stellen, kan niet anders dan goed werken, terwijl eene bloote bekendmaking met de vele en groote gevaren, zooals de heer van der Burcht dat doet, ons niet veel verder zal brengen. Was ons publiek bekend met den toestand van ons lichaam en met de functiën, die het verricht, dan zou eene bloote opsomming van de gevaren en de mededeeling, hoe deze te voorkomen, ons kunnen helpen, maar dit is nu ongelukkig niet het geval. De meesten kennen, en dit zal de heer van der Burcht wel toestemmen, de gezondheidsleer

slechts *bij name* en weten dan niets van hun eigen lichaam. Regelen zullen dezen niet helpen, ze hebben meer noodig.

Het spijt ons dat de schrijver dit niet heeft ingezien. - Het spijt ons èn om de zaak èn om den schrijver, die, vreezen we, heel slecht beloond zal worden voor de moeite, die hij zich getroost heeft. We zijn bang, dat al vindt het boekske veel lezers (en dit hopen we van harte) er niet vele onder deze gevonden zullen worden, die de lessen, die het bevat, zullen op volgen.

Nu echter het werkje beschouwd, geheel afgescheiden van zijn voorwoord en zijne inleiding, in de onderstelling dat men met een publiek te doen heeft, dat alleen regelen van de gezondheidsleer noodig heeft om ze op te volgen, dan kunnen wij niet anders doen, dan den schrijver prijzen. Hij heeft regelen opgesomd, maar heeft dit zoo gedaan, dat ze zich met genoegen laten lezen, hij is steeds populair gebleven, waar hij ons de middelen aan de hand deed om ons tegen de gevaren, die onze gezondheid bedreigen, in acht te nemen en heeft dit alles overeenkomstig de waarheid gedaan. We mogen dit wel eene uitzondering noemen. De meeste populaire boeken stellen de zaken geheel anders voor, dan ze in de werkelijkheid zijn, en wel omdat de schrijver er van niet het vermogen bezit om iets, wat ingewikkeld is, populair voor te stellen, zonder aan de waarheid te kort te doen; van daar dat men steeds voorzichtig met populaire werken moet zijn. Dit werkje maakt evenwel eene gelukkige exceptie, nergens is hier eene valsche voorstelling gegeven, ten koste van de duidelijkheid.

Wij twijfelen er dan ook niet aan, als het boekje veel lezers vindt, die de regels, welke het bevat, op volgen, dat vervuld zal worden, hetgeen de heer van der Burcht in zijne inleiding zegt: dat de statistiek een' langeren gemiddelden levensduur dan van 30 jaren zal aanwijzen en dat het individuëel geluk er bij winnen zal. Daarom dan ook hopen we, dat het in veler handen komt.

Ten slotte zij ons nog eene enkele opmerking vergund. De schrijver heeft steeds, waar hij over $C0_2$ spreekt, den naam koolstofzuur gebruikt. Waarom hiervoor niet liever koolzuur gebezigd? Koolstofzuur nu moge een betere naam zijn, maar koolzuur is de geijkte, in elk geval een naam die bekend is. Menschen, die niets van scheikunde weten, en zoo zijn de meeste, al blijven we alleen bij de beschaafde, zien zoo licht koolstofzuur voor geheel iets anders aan, dan voor koolzuur. Eene enkele noot bij koolstofzuur om aan te toonen dat dit en koolzuur hetzelfde zijn, zou voldoende geweest zijn, om verwarring te voorkomen.

Wij eindigen met den wensch, dat dit niet het laatste werkje zij van den heer van der Burcht; wij hopen hem nog dikwijls op het gebied van de gezondheidsleer te ontmoeten, en mocht dit boekske een 2^{den} druk beleven, dat hij dan daarin de naar ons inzien noodige veranderingen gebracht hebbe.

A.
S.K.

Letterkunde.

De oorlog van 1870 en de Duitsche literatuur. Eene literarisch historische studie.

Op elk gebied van het leven zal zonder eenigen twijfel de pas gevoerde oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk van onberekenbaren invloed zijn. Dat de man, naar wiens oogen geheel Europa 20 jaren heeft gezien, een privaat persoon is geworden; dat het volk, dat door zijne taal- en letterkunde, door zijne zeden en gewoonten gansch de wereld beheerschte, dieper vernederd is, dan ooit eenig volk in de historie; wie vindt niet reeds in die twee feiten de oorzaak van een gansche vernieuwing aller dingen? Ik kan mij begrijpen dat er profetennaturen in onze dagen opstaan, die met scherpen blik toegerust, de toekomst inzien en die de gevolgen bepalen van den toestand, dien wij hebben beleefd. En toch, hoe noodzakelijk ook uit dezen jongsten nood der tijden iets goeds geboren worden zal, hoe men ook met onfeilbare zekerheid voorspellen kan, dat op den duur de jongste oorlog de zaak der menschheid slechts zal kunnen bevoordeelen, de geschiedenis der volken is te ingewikkeld en hangt dikwijls te veel van schijnbaar kleine dingen af, dan dat men iets met zekerheid omtrent de naaste toekomst zou kunnen profeteren.

Deze algemeene waarheid kwam mij aanstonds voor den geest, toen ik mij voornam het onderwerp te behandelen, dat boven dit opstel te vinden is. Het lijdt geen twijfel, of de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland zal een zeer merkbaren invloed uitoefenen op de letterkunde van beide volken. Maar bij die voor de Germaansche literatuur als gevolg van dien oorlog een tijdperk van bloei verwacht, zooals die nog nimmer had beleefd, zou, dunkt mij, even oppervlakkig en kortzichtig oordeelen als de man, die soms van de Fransche literatuur verwacht, dat zij, door de verdrukking geleerd, zich plotseling tot de ernstigste literatuur*) zou weten te verheffen. Wat mij aangaat, ik

*) De heer Alexander Dumas, de schrijver van la Dame aux Camélias, is blijkens zijne roepstem tot bekeering, anders al op den goeden weg.

zal mij dan ook niet vermeten, met zekerheid den invloed te bepalen van den oorlog van 1870 op de Duitsche letterkunde. Alles hangt hier toch af van den loop, dien het volksleven in Duitschland nemen zal.

Toch achtte ik het onderwerp uit den tijd gegrepen. Het Duitsche volk toch heeft nog nimmer zulk eene nationale kracht ten toon gespreid als in den jongsten oorlog. In alles was het verheven en groot; maar op het staatkundig gebied des levens was het machteloos en klein. Wir waren - zoo zegt Auerbach in zijne Gedenkblätter zur Geschichte dieser Tage - bis heute nur eine literarische Volksgemeinschaft. Thans is dat anders geworden. Thans heeft het Duitsche volk zich ook op staatkundig gebied machtig getoond. De vraag nu is: Welken invloed zal dit nieuwe nationale leven waarschijnlijk uitoefenen op de literatuur van Duitschland? Eene historische beantwoording acht ik voor die vraag de geschiktste, en daarom willen wij van den bloeitijd der Duitsche letterkunde af, van hare geschiedenis een overzicht geven; en de literatuur van Goethe's tijdperk af in hare tendenzen van naderbij beschouwen. Al zal ook deze historische behandeling ons geen onfeilbaar antwoord kunnen geven op de vraag die we stelden, toch zal deze ons daarbij licht verschaffen, omdat zij ons het aanknoopingspunt zal doen vinden, dat de nationale oorlog van 1870 aan de historie der letterkunde verbindt.

Ik meen hiermede een terrein te betreden waarop ieder mij volgen kan. Hetzij men in den jongsten oorlog meer sympathie voor Frankrijk, hetzij voor Duitschland gehad heeft; de letterkunde van een volk behoort te veel tot de echt menschelijke sferen, dan dat men die sympathie of antipathie hier zou mogen doen gelden. En vrij wat beter dan holle fraseologie over de vrees voor Hollands annexatie door Pruissen, ware het, als men niet ophield om zich neêr te zetten in de leerschool der Germaansche literatuur, die volgens mijne innige overtuiging ten allen tijde het beste Bildungsmittel blijven zal.

I.

De Duitsche natie neemt op het gebied van de geschiedenis der letterkunde eene tamelijk éenige plaats in. Bij andere volken houdt de literatuur met het volksleven als 't ware gelijken tred, en ontstaat zelfs de letterkunde rechtstreeks uit het leven des volks. Duitschlands literatuur maakt hierop eene uitzondering. Het moge waar zijn, wat Hettner in zijn literatuurgeschiedenis van de 18de eeuw*) beweert, dat de zevenjarige oorlog van den grooten Frederik een geestdrift aan het volk mededeelde, die ook tijdelijk in de letterkunde zichtbaar was; het moge waar zijn, dat in die dagen Gleim zijne Grenadiersliederen dichtte en Lessing en Kant hunne wereldberoemde schriften aanvingen; toch

*) Derde deel. Tweede Boek, pag. 159 volg.

kan het niet ontkend worden, dat de heerlijkste bloei der Duitsche letterkunde ontstaan is tijdens den ellendigsten staatkundigen toestand des volks, die zich denken laat. Frederik de Groote mocht door zijne overwinningen het absolutisme van den Oostenrijkschen staat tijdelijk hebben gebroken; hij mocht door zijne veldslagen en door zijne binnenlandsche hervormingen, dat groote Pruissische rijk hebben voorbereid, dat thans in Duitschland domineert, eenige tientallen jaren later, toen de bloeitijd der Duitsche letterkunde ontstond, zag het er op staatkundig gebied aldaar weder allerwanhopigst uit. 'Tijdens den Grooten Frits - zoo zegt D.F. Straus in zijn bekenden tweeden brief aan Renan - nam zeker de Pruissische adelaar een stoute vlucht; doch na den dood van dien koning streek hij alras weer met geknakte vlerken neer. Toen kwam de adelaar van het Fransche keizerrijk, die den Pruissische sloot in een kooi.' Toch was het onder die diepe smaadheid, waarin Duitschland ten gevolge der Fransche overwinningen gebracht werd, dat zijn letterkunde in Goethe en Schiller haar toppunt van bloei bereikte.

Waarin ligt de kracht van die verheven literatuurperiode, die zich hoofdzakelijk aan die beide namen vastknoopt? Is het niet in het rein menschelijke, verheven boven alle verschil van natie en volksaard dat door beiden zoo goddelijk wordt vertegenwoordigd? Reeds hunne Jugendwerke, hoe zij later zelf uit een aesthetisch oogpunt den staf daarover gebroken hebben, doen de snaren van het echt menschelijke trillen in ons gemoed. Zoowel das 'Leiden des jungen Werthers' als 'die Räuber' moeten reeds uit dit oogpunt worden beoordeeld. Zeker ze dragen beiden nog het hartstochtelijk karakter van de wilde Sturm- und Drangperiode, die over alle grenzen van het leven henenspringende alleen in het geniale het ideaal erkende. Maar toch, waar ter wereld een menschenkind ook van vrijheid droomt, daar spreekt Frans Moor tot zijn gemoed, en waar ook een zoon der aarde tot zwaarmoedigheid is geneigd, kan hij in den jongen Werther zijn beeld herkennen. Die zelfde echt menschelijke toon, die door elk die leeft wordt gehoord, weerklinkt in al hunne latere geschriften. Wat Goethe aangaat, wie kent de eeuwig gedenkwaardige 'Lehrjahre' van Wilhelm Meister niet, waarin ons het leven van een koopmanszoon beschreven wordt, die den handel zijns vaders aan zijn realistischen broeder overlatende, meent eene vocatie te hebben voor het tooneel. Uit een zedelijk oogpunt heeft men wel eens dezen roman van Goethe scherp veroordeeld, omdat we dikwijls den jongen Meister geplaatst zien in tooneelgezelschappen, waar lichtzinnigheid aan de orde van den dag is. Doch hij, die dit geschrift van den grooten dichter alleen uit dat oogpunt zou willen beschouwen, is dien roman volkomen onwaardig. De inkleeding is zeker zeer temporair, - maar het eeuwige, het algemeen menschelijke in dat werk is de geweldige strijd dien de held moet strijden, om zich bewust te worden, dat zijne vermeende vocatie slechts een droombeeld is geweest.

En als we dan naast die strijdende, wankelmoedige natuur van Meister ons oog kunnen vestigen op dien ouden harpspeler met zijn goddelijke liederen, en tegenover de lichtzinnige tooneelspeelsters op de reine Mignon kunnen staren, dan vinden we daarin het hoogste idealisme verzoend met de realiteit en we nemen telkens dien roman weer ter hand, die onder zoo schoone aesthetische vormen het rein menschelijke zoo zuiver vertegenwoordigt. Is het noodig ditzelfde karakter in den Faust u te doen erkennen? Welk een mysterie dit werk ook moge zijn voor hen, wien het ontbreekt aan innerlijk leven; zij, die rijkdom van innerlijk leven voor zich zelven bezitten, die een wereld van stille gewaarwordingen, nooit uitgesproken gevoelens en gedachten bij zich omdragen, hebben nimmer zoo schoon en zoo waar den geweldigen strijd van hun eigen binnenste geobjectiveerd gezien, als in het leven van Dr. Faust. En zoo zou ik kunnen voortgaan en u in alle genres door Goethe bearbeid, hetzelfde karakter van algemeene menschelijkheid kunnen doen erkennen. Hier het drama van den lijdenden en strijdenden Torquato Tasso; daar het epos van den schuchteren Hermann en de beminnelijke Dorothea, omringd door hunne echt begrijpelijke ouders en den verstandigen pastor, die het huwelijk door zijne bemiddeling tot stand brengt. En wanneer gij dan weêr op andere bladzijden Goethes balladen en lyrische poëzy doorbladert, dan wordt gij meer en meer overtuigd, dat nooit één eenig dichter zoo alle snaren van het menschelijk gemoed heeft doen trillen als deze dichterkoning, en hoe meer gij hem leert kennen, des te hooger stijgt uwe bewondering voor dien man, die in staat was tot zulk een objectivering voor het grootste deel van eigen subjectieve ervaringen. En als gij zelf mensch zijt, dan verstaat gij de diepe beteekenis van het woord van Napoleon omtrent Goethe: Voilà un homme!

En wat nu Schiller aangaat, hoeveel hooger wij ook Goethe dan hem moeten plaatsen, toch zijn er zoovele aanrakingspunten tusschen hen, dat te recht hun beider namen altijd met elkander verbonden zijn. Tot die punten van overeenstemming behoort ook het kenmerk, dat ik noemde: het rein menschelijke, verheven boven alle verschil van natie en volksaard. Schiller heeft zeker meer dan Goethe bijgedragen tot de verlevendiging van het Germaansch gevoel, zoowel door zijn geschiedkundige werken als door zijne historische drama's. Maar toch ook daarin ligt niets bekrompen particularistisch. Denkt slechts aan de Wilhelm Tell en Wallenstein. Wat het eigenlijk doel van beider werken is geweest is nooit schooner gezegd dan door Schiller in het jaar 1794 in zijne aankondiging van het tijdschrift ‘de Horen’ dat hem voor het eerst met Goethe vereenigde. Hij deelt daar o.a. zijnen toekomstigen lezers mede, dat in een tijd, waarin het oorlogsgedruisch en de strijd van staatkundige meeningen en belangen uit bijna elken kring de muzen had verjaagd, het nieuwe tijdschrift zijne lezers uitsluitend zou bezig houden op het gebied van het schoone en ware, en

met verzaking van alle politiek, alleen aan literatuur en filosofie zou gewijd zijn. Dit woord, bij de aankondiging van dat éene tijdschrift uitgesproken, zou kunnen staan als motto boven al de geschriften, die uit de pen dier helden zijn gevloeid.

Wat van Sybel in zijn geschrift: 'Die Erhebung Europa's gegen Napoleon'*) omtrent alle leidende geesten der natie tusschen 1795 en 1805 zegt, is bovenal van toepassing op de genoemde groote dichters. Zij waren - zoo beweert von Sybel - overtuigd, dat het patriotisme eene bekrompenheid was, daar de ware mensch alleen geroepen was tot aesthetische ontwikkeling en tot zuiver menschelijk kosmopolitisme. Wat Goethe aangaat, in zijne correspondentie met Eckermann beweert hij, dat zijn natuur hem gebracht had op dat standpunt, waarop men als het ware boven de natien staat. Van eene vaderlandsche kunst wilde hij evenmin weten als van een vaderlandsche wetenschap. Schiller noemt het een barbaarsche smaak, die den prikkel van privaat belang noodig heeft om tot de schoonheid te worden aangetrokken. De poëzie moet volgens hem het hart treffen en niet op den staatsburger in den mensch, maar op den mensch in den staatsburger gericht zijn. Op een andere plaats betuigt dezelfde dichter, dat hij voor den poëtischen genius geen heil ziet, dan in het zich terugtrekken uit het gebied van de werkelijke wereld. Zeker, Schiller is daarvan later teruggekomen, want in Mei 1798 schreef Schiller aan Goethe, dat de dichter in zijne werken den vaderlandschen bodem niet mocht verlaten. En ik geloof met zekerheid te kunnen zeggen, dat, zoo de dichter van 'Wilhelm Tell' en 'Wallenstein' de bevrijdingsoorlogen van Duitschland tegen Frankrijk had mogen beleven (hij stierf helaas! reeds in het jaar 1805), Schiller onder de eersten zou te vinden zijn geweest, die het vaderland met zijne zangen zou hebben gediend. Niet aldus is het met Goethe geweest, die dien tijd van patriotische geestdrift mede heeft doorleefd, maar die zelfs toen in de praktijk aan zijne theorie van het kosmopolitisme is getrouw gebleven. In de roemrijkste dagen van Leipzig en Jena, onder het verlangen des volks naar grondwettige regering, onder den druk van de restauratie-politiek van Metternich, terwijl gansch Duitschland vol was van staatkundige en nationale geestdrift, bleef Goethe een vreemdeling in zijn vaderland. Bekend is het, hoe diep het zijne tijdgenooten griefde, dat hij, de grootste aller Duitschers, geen hart had voor de heiligste wenschen zijns volks, dat hij koud bleef onder de geestdrift der bevrijdings-oorlogen en een onverzettelijk tegenstander van nationale volksrechten. Het is hier de plaats niet om Goethe te verdedigen tegen alle lasteringen, die dienaangaande nog tegenwoordig in den mond des volks leven. Hij, die daaromtrent nader wenscht ingelicht te zijn, verwijs ik naar twee werken, die beiden niet ten onrechte vol zijn van geestdrift voor dezen

*) Munchen 1860, p. 55.

grootsten aller Duitsche dichters - ik bedoel Lewes in ‘Goethe's Leben’, Dl. II, Hfdst. Politik und Religion en Hettner ‘Literatur-geschichte des 18en Jahrhunderts’. Dl. 3, Bk. 3 pag. 513 verv. En toch, voor zoover deze zaak ten nauwste zamenhangt met het onderwerp dat wij behandelen, moeten wij bij dat anti-patriotisme van Goethe eenige oogenblikken langer stilstaan. Vragen wij, waaruit die koelheid omtrent het Duitsche vaderland bij Goethe te verklaren is, dan zou ik niet gaarne hen willen naspreken, die zonder aarzeling aan koud egoïsme die onverschilligheid wijten. Het is zeker zeer gemakkelijk, om van het standpunt eener conventionele zedeleer, uit enkele daden van een mensch, aanstonds maar te besluiten tot egoïsme. Maar, gelijk dat oordeel over elken mensch, wie dan ook, de hoogste oppervlakkigheid zou verraden, omdat het gemoed van elken mensch zijn onpeilbare diepten heeft, zoo is dat vulgaire oordeel over Goethe daarom zoo te misprijzen, omdat het gemoed van dezen mensch meer bewogen is geweest dan van eenig sterveling voor of na hem, en meer omvatte, dan eenig mensch ooit heeft gevoeld.

Waarom kon Goethe zich niet zoo verblijden over den val van Napoleon, als zijne enthousiastische tijdgenooten? Omdat hij het geloof aan Duitschlands politieke levensvatbaarheid had verloren en omdat hij inzag, dat ook na Napoleons val Duitschland onzelfstandig blijven zou. Merkwaardig is het gesprek, dat Hettner ons op de aangehaalde plaats p. 519 mededeelt, een gesprek, dat Goethe in het jaar 1813 met Luden had: ‘Geloof toch niet’ - dat zijn Goethes eigen woorden - ‘dat ik onverschillig ben omtrent de groote ideën van vrijheid, volk en vaderland. Neen; deze ideën liggen in ons; zij zijn een deel van ons wezen en niemand mag ze van zich werpen. Ook mij ligt Duitschland warm aan het hart. Ik heb dikwijls bittere smart ondervonden bij de gedachte aan het Duitsche volk, dat zoo achtbaar in het bizondere en zoo miserabel in zijn geheel is. Eene vergelijking van het Duitsche volk met andere volken wekt pijnlijke gewaarwordingen in ons op, wetenschap en kunst kunnen het bewustzijn niet vergoeden, tot een groot, sterk, geacht en gevreesd volk te behooren. Ik geloof ook aan de toekomst van de Duitsche natie; de Duitsche natie belooft een toekomst en heeft een toekomst. Maar nu spreken wij van het tegenwoordige. Stellen we het geval, dat Napoleon geheel wordt overwonnen. Wat dan? Men spreekt van het ontwaken, van de verheffing van het Duitsche volk en men meent, dat dan het volk zich niet meer de vrijheid zal laten ontrukken, die het met goed en bloed heeft verworven. Is dan werkelijk het volk ontwaakt? Weet het wat het wil en wat het kan? Hebt gij het prachtige woord vergeten, dat de eerlijke philister te Jena zijn buurman toeriep, dat na den aftocht der Franschen zijn kamer was schoongemaakt, om de Russen te ontvangen? De slaap is te diep geweest, dan dat ook de sterkste schudding zoo snel tot bezinning zou kunnen voeren.’

Uit deze woorden blijkt, dunkt mij, ten duidelijkste, hoe verkeerd het is, Goethe te beschuldigen, dat het hem aan Duitschgezindheid ontbrak. Maar niet minder blijkt daaruit, dat, hoe ook Goethe de toekomst van zijn vaderland met scherpen blik heeft voorzien, het hem ten eenenmale ontbrak aan gevoel voor het reële nationale leven van Duitschland. Hij zelf betuigt, dat hij het slechts in een zijner geschriften de Duitschers naar den zin heeft gemaakt. Dat was in dat wonderschoone epos, 'de Hermann und Dorothea.' In al zijn andere geschriften denkt hij nimmer om zijn stamgenoot, maar om den mensch. Dit ten volle erkennende, keeren we terug tot de vraag, of thans door het opgewekte nationale leven van Duitschland een nog schooner bloeitijd te verwachten is, dan die de Duitsche literatuur tijdens Goethe en Schiller heeft beleefd.

Het is, dunkt mij, daarbij maar de hoofdvraag: welk ideaal men zich vormt van literatuur in het algemeen? Staat die literatuur het hoogste, die maar voldoet aan de wenschen van ééne nationaliteit, of is het ideaal der letterkunde gelegen in haar universeel karakter? Zoo gesteld, kan - geloof ik - die vraag niet anders dan ten voordeele eener universele letterkunde worden beantwoord. Zeker gelijk nationaliteiten in het oude Europa nog tot heden eene geschiedkundige noodzakelijkheid zijn, zoo kunnen er ook tot heden nationale zangen gedicht worden, die op het standpunt, waarop we ons bevinden, aan het ideaal kunnen beantwoorden. Maar wie kent de overdrijving, de ziekelijke overdrijving niet, die met het nationaliteits-gevoel meestal onverbiddelijk gepaard gaat? Wie kent niet den humbug, den fanatieken trots, de onvergeeflijke ijdelheid, die de meeste produkten van een echt nationale letterkunde altijd hebben aangekleefd. In den roes van patriotische opgewondenheid moge men zulke produkten ten hemel verheffen, die een stralenkrans vlechten om de nationale glorie. Wanneer men kalm en bezadigd genoeg is, om zuiver te oordeelen, dan moet die eerste verheffing worden teruggenomen. Geen tijdperk der letterkunde was schooner - zoo dacht men voorheen, dan de klassieke periode der Fransche tragedieschrijvers Corneille, Racine enz. Tijdens de glorie van de regering van Louis XIV ontstaan, overtroffen ze - zoo meende men - alles, wat ooit onder eenig volk was gedicht. En toch ééne aanraking van het snoeimes van den onvergetelijken Lessing was voldoende, om de holle fraseologie ten toon te stellen, die deze quasi-ideale literatuur kenmerkte. Dit ééne voorbeeld zou door verscheidene andere van denzelfden aard kunnen worden aangevuld. En wat leert ons dat met het oog op de vraag, die ons bezig houdt? Zal Duitschland zich bij de vorming zijner nationaliteit weten te verheffen boven alle eenzijdig patriotisme? Ik geloof, dat de wet der geschiedenis ons deze vraag ontkennend moet doen beantwoorden. Zonder twijfel zal de algemeene geest van beschaving de Duitschers wel vrijwaren tegen die grove uitspattingen en ziekelijkheden van het patrio-

tisme, dat de oudheid en de middeleeuwen kenmerkte. Maar al is die nationaliteit laat geboren, zij zal zonder twijfel ook hare kinderjaren moeten doorloopen. Of het daarom gebeuren zal, wat A. Teichlein in het 'Zeitschrift für bildende Kunst' in een artikel, getiteld: 'Na den krijg'(*) verwacht, staat te bezien. Dat artikel, dat overigens onbevooroordeeld geschreven is en veel lezenswaardige opmerkingen op 't gebied der kunst geeft, zegt o.a. 'Wanneer de Duitscher nu hebben zal, wat tot nog toe de Franschman boven hem voor had: volheid van het nationaal bewustzijn, dan mogen wij hopen, dat de Germaan niet vervallen zal in de Gallische overdrijving dier deugd, maar aan die volheid ook de maat zal weten te paren. Die maat bevat de waarachtige kosmopolitische onbevooroordeeldheid en moet ons nu eerst in waarheid de algemeene vrijheid van geest teruggeven en doen behouden, want dit is in ieder gezond tijdperk van het Duitsche kunsttalent zijne sterke zijde, zijn eigenlijke volheid geweest.' Eene schoone gedachte. Waarheid is het, dat de kracht van de Duitsche kunst en literatuur in kosmopolitisme ligt - maar of deze maat elke ziekelijke overdrijving van patriotisme verhinderen zal, dat zal de vraag zijn.

II.

Hebben wij tot nu toe gezien, dat de kracht der Duitsche letterkunde in een Goethe en Schiller zich hoofdzakelijk in het rein menschelijke van hunne kunstproducten openbaarde, toch zijn wij niet blind voor de schaduwzijde, die ook hunne werken ontsieren. Ik heb hier vooral het oog op een zeker soort van valsch idealisme, waaraan ook deze dichters mank gingen. Maar hoe! zoo wordt mij te gemoet gevoerd - merkt gij ook in Goethe een valsch idealisme op? En deze vraag verwondert mij niet - want zoo er een dichter geweest is, die de hoogere eenheid heeft weten te vinden tusschen idealisme en realisme, dan is het zonder twijfel Goethe geweest. Nog eens herinner ik, om niet meer te noemen, aan zijn prachtige 'Wilhelm Meisters Lehrjahre', waarvan Schiller zoo schoon en waar heeft gezegd, 'dat het de vormingsgeschiedenis van een jongeling behelst, die van een ledig onbestemd ideaal in een bestemd werkzaam leven treedt, zonder de idealiserende kracht daarbij in te boeten.' Het kan niet ontkend worden, dat hij, die deze lofspraak op Goethes kunstwerk hield, lang niet zooals deze die hoogere eenheid tusschen ideaal en werkelijkheid heeft gevonden. Legt, ik bid u, de schoonste verzen van Schiller naast die van Goethe en zoo gij althans zelf een gezond en open oog hebt voor de werkelijkheid, dan zult gij moeten erkennen, dat Goethes gedichten oneindig meer aan dien eisch der poezie voldoen. En toch evenmin kan het ontkend worden, dat ook deze dichterkoning in andere opzichten zich schuldig maakte aan een valsch

(*) Eene vertaling is hiervan te vinden in de Kunstkroniek, twee der laatste afleveringen.

idealisme. Dit wordt o.a. zeer schoon en treffend aangetoond door Hettner in zijn geschrift: 'Die Romantische Schule in ihrem innern Zusammenhange mit Goethe und Schiller' (1850). Deze doet op pag. 13 vv. duidelijk uitkomen, dat Goethes betrekkelijk rechtmatige bewondering van de oudheid ook bij hem ontaardde in allerlei idealistische dwalingen. Zoo meende Goethe in dien tijd, dat het in de kunst volstrekt niet op natuurwaarheid, maar alleen op kunstwaarheid aankwam. Hij vond alleen in de Grieksche vormen ware grootheid. Deze waren voor hem de onveranderlijke eenige maatstaf. Van daar, dat Goethe in zijn tragediën niet meer vroeg naar karakterontwikkeling, maar allereerst naar de vormen. Zijn voorliefde voor de oudheid maakte hem blind voor de verdiensten van Shakespeare, zoowel als voor de verdiensten zijner eigen vroegere treurspelen. Geen menschen van vleesch en bloed, maar symbolen en allegoriën worden ons voor den geest gesteld. Ik heb hier slechts te herinneren aan zijne geschriften: 'die Natürliche Tochter', 'Epimenides Erwachen', het tweede deel van den 'Faust' enz.

Van waar - zoo vragen wij in verband met het onderwerp, dat ons bezig houdt, dit valsche idealisme zelfs in een Goethe? Ik beantwoord deze vraag met woorden overgenomen van Hettner pag. 14 van het laatst aangehaald geschrift: 'Hoe grooter een kunstenaar is, des te dieper wortelt hij in het leven van zijn tijd en van zijn volk. De Grieksche dichters zijn door en door Grieksch, in inhoud en vormen. En ook Shakespeare neemt, al is het niet altijd de stof, toch zijn geheele gedachtenwereld, zijne vormen, zijn karakters uit zijn onmiddelijke omgeving. Daarom zijn deze dichters altijd zeker, dat zij het geheele volk, beschaafd en onbeschaafd met zich zullen medeslepen. Zoo moet het zijn. En overal, waar wij groote kunsttijdvakken aanschouwen, daar staan altijd kunst en onmiddelijke werkelijkheid in de innigste betrekking tot elkander; de kunst is steeds slechts een hoogere, verlichtende afspiegeling van de realiteit. Doch daartoe behoort, dat het werkelijke leven op zich zelf reeds schoon is en den dichter de hand reikt. De dichter moet groote figuren vinden, die hij slechts behoeft aan te grijpen; hij moet poesie beleven, om poesie te kunnen scheppen. Dat is nu echter juist het groote ongeluk der geheele nieuwere literatuur sints Shakespeare, vooral van de duitsche; dat was het ongeluk van Goethe en Schiller, dat zij bij hunne tijdgenooten en in hun vaderland alles vonden, alleen niet een geboortegrond, waarin hun naar schoonheid dorstende ziel op den duur zich vinden kon.... De geweldige verlichtingsstrijd der 18de eeuw bleef overeenkomstig de idealistische natuur der Duitschers geheel beperkt tot de vorming van het individu, tot godsdienst, kunst en wetenschap. Die strijd bleef beperkt tot het privaatleven en brak niet door tot het staatkundig en publieke leven.....

De Duitscher trekt zich in zich zelven terug en vergenoegt zich met het trotsche bewustzijn, dat het duitsche volk het uitverkoren volk

Gods is, dat enkel geroepen is tot de stille aankweeking van zedelijkheid en beschaving.

O hoe schoon zou dat zijn! roept Hettner uit. Als nu maar zedelijkheid en beschaving, kunst en wetenschap mogelijk waren zonder vrij staatsleven en zonder levende geschiedenis. Maar de bloem kan nu eenmaal niet bloeien zonder vruchtbaren bodem, zonder lucht en licht. En gelijk het in de stoffelijke wereld is, zoo is het ook in de geestelijke. Het is niet te zeggen, hoeveel de kunst onder die werkeloosheid geleden heeft. Op hetzelfde oogenblik, dat wij het lang verloren begrip der schoone kunst heroverd hadden, toen het ons aan alle vingeren jeukte, om de krachtigste gedaanten in kunst en poezie wakker te roepen; op dat oogenblik misten wij meer dan ooit de onmisbaarste levensvoorwaarden, misten wij eene schoone werkelijkheid, misten wij groote karakters. Weemoedig klaagt Schiller in de zangers der voorwereld:

> Ach! noch leben die Sänger, nur fehlen die Thaten, die Lyra freudig zu wecken.

Tweespalt tusschen poësie en leven, zegt Herder ergens, is juist het karakter van onze geheele eeuw en alleen de wereldgeschiedenis kan deze tegenstrijdigheid opheffen. ‘Tot dus ver Hettner.

Men heeft wel eens gevraagd naar den oorsprong van de Romantische school in het begin dezer eeuw en niet geweten, waaruit men dat vreemdsoortig verschijnsel verklaren moest. Doch, wanneer men den toestand der dingen kent in Duitschland, gelijk die toenmaals was, dan behoeft men daaromtrent niet in den blinde rond te tasten. Uit gemis aan eene gezonde werkelijkheid, die hen omgaf, wierpen de Romantici zich in de armen der dolste fantaisie en terwijl zij hunne stoffen meestal ontleenden aan het Oosten of de middeneeuwen, dreven zij op de stroomen van hun gevoelsleven uitsluitend voort. Het komt niet in mij op, Goethe en Schiller op eene lijn met dezen te plaatsen. Hunne objectieve dichternatuur was te gezond dan dat zij behagen zouden hebben kunnen scheppen in het ijdel spel der romantische fantaisien... En toch, met hoevele kostbare schatten Goethe vooral Duitschland heeft gezegend, hoevele eeuwige waarheden hij ook onder de schoonste vormen moge hebben verkondigd, hoe hij ook ideaal en werkelijkheid wist te verzoenen, even goed als de schriften van een Tieck, Schlegel, Novalis e.a. moeten ook verscheidene van zijn werken verklaard worden uit het gemis van staatkundigen achtergrond. Wij merkten reeds op, dat zijn verheven kosmopolitisme hem zijn schoonste produkten in de pen gegeven heeft; doch zoolang nationaliteit en vaderland begrippen zijn van de hoogste beteekenis, kan men deze nimmer straffeloos verloochenen. Het woord van Herder zou echter in vervulling komen: ‘De wereldgeschiedenis zou de tweespalt tusschen poëzie en leven opheffen.’

Het is van algemeene bekendheid, dat het wereldgeschiedkundig feit in den aanvang dezer eeuw geweest is de druk van den Franschen tijd en de voor Duitschland eeuwig gedenkwaardige bevrijdingsoorlog. Geen volk was tengevolge der Napoleontische overheersching meer aan smaadheden en verschrikkingen onderworpen, dan Duitschland. Maar ook geen volk heeft zich krachtiger aangegord om uit die onderdrukking verlost te worden. Zoo treurig was de politieke vernedering van Duitschland in 1808, dat H van Kleist in een zijner brieven de gedachte uitspreekt: 'Wie weet, of nog iemand na honderd jaren hier nog in deze streek duitsch zal spreken.' Doch deze diepe vernedering werd ook op hare beurt de oorzaak der herleving. Niet alleen stonden in het jaar 1813 alle Duitsche stamgenooten samen onder de wapenen, om zich in vereeniging met gansch Europa te ontrukken aan Napoleons scepter. Maar ook de Duitsche literatuur, die gelijk we gezien hebben juist aan het gebrek van staatkundigen achtergrond leed, stond op tot een nieuw leven. Opmerkenswaardig daarbij is, dat de grootste subjectivisten van dien tijd hunne oogen openden voor de objectieve werkelijkheid. De wijsgeer Fichte, algemeen bekend om zijn subjektief idealisme, schreef thans zijne 'Reden an die deutsche Nation.' De beide Schlegels, tot nu toe verzonken in hunne aesthetische droomerijen, wekten het volk tot nationaliteitsgevoel en patriotisme op. De oudste der broeders wilde daartoe in navolging van Goethe en Schiller het historisch Schouwspel meer bearbeid zien en dichtte zijn beide verzen op den toestand des vaderlands: 'Glaube' en 'An die Irreführer.' En al moet van den jongsten, van Friedrich Schlegel, gezegd worden, dat toen reeds zijn katholieke tendenzen zeer merkbaar zich openbaarden, al sprak deze het in zijne 'Vorlesungen über die neue Geschichte' te Weenen gehouden, duidelijk uit, dat hij het heil van Duitschland alleen verwachtte van de eenheid des katholieken geloofs en van de leiding van het Habsburgsche huis, toch blijkt daaruit niet minder hoe het nationaal gevoel ook van dezen idealist door den nood der tijden was wakker geschud.

Even zoo ging het met anderen. Zoowel in de aesthetische kritiek als in de produktie zelve was de invloed van den nood der tijden merkbaar. Wat het eerste aangaat is vooral uit die dagen A. Müller zeer opmerkenswaard. Reeds in zijn voorlezingen over de Duitsche wetenschap en literatuur te Dresden gehouden 1806-1807 berispte Müller het ten scherpste, dat de poësie dier dagen als 't ware met verachting op staat en maatschappij terneder zag en het gezelschapsleven geheel verwaarloosde. En toen hij in 1808 met Heinrich van Kleist zijn journaal voor de kunst, Phoebus uitgaf, toen bleek daaruit nog meer, dat hij de poësie in de innigste betrekking tot het werkelijk leven wilde plaatsen; dat hij door de dichtkunst den politieken zin in Duitschland wilde opwekken. Deze vurige patriot had geen vrede met 'Wilhelm Meister' van Goethe, waarin hij minachting van het sociale leven zag en even-

min kon hij zich vereenigen met de Horen van Schiller en Goethe, die een oase moesten zijn, om het werkelijk leven en den politieken toestand te vergeten. En op de roepstem van deze en anderen, waartoe ook Arndt met zijn 'Geist der Zeit' moet gerekend worden, werden ook de dichterlijke voortbrengselen zelve meer realistisch. Wij herinneneren hier aan Theodor Körner en Ludwig Uhland, die beiden, machtig aangegrepen door de bevrijdingsoorlogen, de lyrische poesie van Duitschland met een keur van gedichten hebben verrijkt. Zeker, wanneer wij vragen, of deze beide dichters het volle ideaal van poesie hebben verwezenlijkt, dan kunnen we deze vraag slechts ontkennend beantwoorden. Wel schreef Goethe in de opkomst van den jongen Körner brieven vol van waardeering zijner voortbrengselen; maar ik twijfel er niet aan, of de hoog dichterlijke geest van een Goethe schreef dat alles meer tot aanmoediging van den pas beginnenden dichter. En toch kan niet ontkend worden, dat bovenal Körners 'Leier und Schwert' onovertroffen patriotische poesie bevat, vrij van alle snoeverij en pedantisme, die zoo ligt die soort van letterkunde aankleven, maar eenvoudig de volle dichterlijke uitstorting van een religieus gemoed, dat voor de bevrijding des vaderlands alles veil heeft. Of wie leest ooit zonder aandoening zijn 'Gebet während der Schlacht'? En zeker is het, dat wanneer Körner langer had mogen leven zonder twijfel de Duitsche literatuur door hem met de schoonste produkten zou zijn verrijkt.

Niet alleen echter was het de lyrische poesie, die ten gevolge van den druk der tijden tot een nieuw realistisch leven opstond. (Denk hier o.a. nog aan de geheele Zwabische dichterbond, aan Friedrich Rückert, aan Graf von Platen, Immermann e.a.) Maar ook andere genres der Duitsche letterkunde zijn ten gevolge daarvan op den goeden weg gekomen. Zelfs Goethe, al hebben wij straks gezien, dat het begrip van vaderland voor hem een verborgenheid was, heeft onwillekeurig den invloed van het realistische karakter van dien tijd ondervonden. Hij schreef toch in dien tijd zijn 'Wahlverwantschaften' en toonde daardoor, dat hij tot zijne vorige realistische geschriften wilde terugkeeren. In deze echt tragische geschiedenis verplaatste hij zich in het hart der moderne wereld met hare problemen en schreef hij dezen roman, die bij al zijne gebreken, een voorbeeld blijft voor alle nieuwere sociale romanschrijvers. Desgelijks heeft Goethe ook in zijn laatste werken meer recht laten wedervaren aan den mensch als staatswezen. Zijn vroegere stelregel was, dat eerst de goede mensch moest gevormd worden voor men denken kon aan een goeden staat. En al moet men ten volle erkennen, dat die latere geschriften, zooals de 'Wanderjahre van W. Meister' en het tweede deel van den 'Faust' niet in de schaduw kunnen staan van zijn eerste werken die de vorming van het individu beoogden; al moet men erkennen, dat Goethe nooit een diep inzicht gehad heeft in de beteekenis van het staatsleven,

dat hij toch daaraan recht deed wedervaren, bewijst genoeg, dat het realisme van die dagen ook hem min of meer had bevrucht.

Naast Goethe moet vooral in dit opzicht genoemd worden de oudste vertegenwoordiger der romantische school, die zich van het jaar 1821 af op de novellestiek ging toeleggen. Al mag de novelle niet als de hoogste kunstvorm worden beschouwd, toch kunnen wij dezen vorm voor dien tijd niet hoog genoeg aanslaan. Realisme werd gevraagd door den tijd en deze novellen zijn geheel uit de werkelijkheid gegrepen. Zij behandelen maatschappelijke en zedelijke problemen, kultuur en levensvragen, die niet meer te maken hebben met de holle fantasiën van de vorige voortbrengselen van den schrijver. Zeker de novellistiek heeft in Tieck nog niet haar ideaal bereikt; maar zoowel uit het oogpunt van des schrijvers eigen ontwikkeling als uit het oogpunt van de historie der literatuur zijn ze alle aandacht waardig. Ze gaan ongetwijfeld mank aan menige romantische nawerking en daarbij dragen ze te veel de tendenz aan het voorhoofd. Doch dit alles neemt niet weg, dat wij het realisme dier novellen op den hoogsten prijs moeten stellen, omdat zij al mede in de Duitsche literatuur de eerste openbaring zijn geweest van dat kernachtig gezonde leven, dat onze eeuw in hare kinderen heeft opgewekt.

Niemand meene, dat deze wending in de Duitsche literatuur een toevallige en eenzame verschijning is geweest. Die zelfde drang naar realiteit deed zich gelden in alle kunsten en in geheel Europa. De Fransche letterkunde zocht zich ter zelfder tijd van het dwangjuk van het klassieke te ontslaan en in Engeland vernietigden Walter Scott en Byron de boeien, waarin tot dien tijd ook hun poesie was gekluisterd. En geen wonder! Sints de heerschappij van Napoleon moesten de vraagstukken van godsdienst en zedelijkheid, van staat en maatschappij ieder denkend mensch belang inboezemen. Dit nu is ook in Duitschland geschied en hoewel we den tijd van Goethe en Schiller in het eind der voorgaande eeuw en de eerste jaren van deze eeuw zullen blijven noemen de glansrijkste periode van Duitschlands letterkunde - toch neemt dit niet weg dat de bevrijdingsoorlogen na 1812 dezen gewenschten invloed op de letterkunde hebben uitgeoefend, dat de inhoud der poëtische produkten meer aan de werkelijkheid is ontleend.

Of we nu een paralel mogen trekken tusschen den invloed van die oorlogen en den oorlog van 1870 en van dezen ook een dergelijken gunstigen invloed op de literatuur mogen verwachten; ik wensch deze vraag voorloopig nog aan te houden. Nog circa 40 jaren zijn er verloopen, van Goethes laatsten tijd tot op onze dagen; 40 jaren, vooral voor Duitschland jaren van de hoogste spanning, van de grootste verheffing, maar ook van de bitterste teleurstelling. Ook daarop willen wij nog in een volgend artikel onzen blik laten rusten. Wij zullen dan het jongere Duitschland op het gebied der literatuur gadeslaan en wij zullen daarbij vooral op een tweeledig verschijnsel moeten wijzen;

wij zullen zien, hoe het verkregen realisme in de letterkunde aan de eene zijde in Heine l.a. tot sensualisme oversloeg en aan de andere zijde vooral na 1850 door degelijke romanschrijvers verder is ontwikkeld. Eerst daarna zal het ons gegeven zijn, minder of meer onze vraag te beantwoorden.

(*Slot volgt*).

Kuilenburg, 7 Juli 1871.

D.C. NIJHOFF.

Goede en goedkoope lectuur.

Verhalen en Schetsen door Arnold Ising. Arnhem, D.A. Thieme. 1870. Twee dln. Guldens-éditie No. 80 en 81.

Dat de Heer D.A. Thieme nog altijd voortgaat met de nommers zijner Guldens-éditie te vermeerderen, mag wel gelden als bewijs van een goeden aftrek. Wij twijfelen dan ook niet aan de algemeene verspreiding zijner nette en handige boekjes en betreuren het slechts, dat wij met vele romanlezers nog altijd genoodzaakt worden oorspronkelijke werken onzer novellisten en romanschrijvers in die logge en dure groot 8o. uitgaaf in handen te nemen. Aanbeveling is reeds dat kleine en goedkoope formaat, en het kan overtollig schijnen van nieuw uitgekomen deeltjes, vooral als zij van een bekenden auteur zijn, nog in eenig tijdschrift honorable melding te maken. Voordat de aanprijzende aflevering van het Maandwerk den lezers in handen komt, hebben in den regel de leesgezelschappen ze al rondgezonden of de inteekenaars der Guldens-éditie ze opengesneden. Met mijne aankondiging van Isings V e r h a l e n e n S c h e t s e n zou ik om deze reden reeds te laat komen, maar bovendien hebben ze al een poosje op mijne schrijftafel gelegen en is de schrijftrant van den begaafden novellist zoo bekend en zoo gewaardeerd, dat alle aanprijzing onnoodig schijnt. Misschien heeft de overtuiging hiervan mij onbewust teruggehouden van dit vroeger te doen en nu ik er mij toch toe zet, om mijn plicht als aankondiger te vervullen, weet ik niets beters, dan de verzekering te geven, dat ik beide deeltjes *uno tenore* en met het grootste genoegen doorgelezen heb. Het spreekt van zelf dat niet alles wat er in voorkomt mij even goed beviel, want dit is een punt van smaak, en wat ik minder aantrekkelijk vind, bijv. enkele reistafereelen, boeit misschien een ander met dubbele kracht. Ik wil er slechts mede zeggen, dat Ising bij uitnemendheid slag heeft van vertellen. Hij boezemt u belang in in de personen, die hij ten tooneele voert en amuseert of roert u door de toe-

standen en lotgevallen waarin hij hen brengt. Grappenmaker is hij evenmin als verdichter van onwaarschijnlijke, schier onmogelijke tooneelen. Hij grijpt frisch in t leven in, teekent menschen van gelijke beweging als wij, geen conventioneele figuren, en laat hen spreken en handelen, strijden en lijden, ontbeeren en genieten even als wij allen, ieder op onze beurt. Van dat kinderachtige jacht maken op effect, van die gemaniëreerde, opgeschroefde, met bloemen en beelden overladen stijloefeningen en halsbrekende kunsten om toch te toonen dat men zelf van alles weet en van alles heeft bijgewoond, zooals dit door hedendaagsche novellisten dikwijls geschiedt, vindt gij bij hem niets. Hij is eenvoudig, natuurlijk, waar, en diep genoeg om u te denken te geven, terwijl hij u aangenaam bezig houdt en medesleept. Wie meer van een novellist verlangt, wie eischt dat hij uwe verbeelding sterk prikkelt en u in eene spanning houdt, die niet eindigt voordat gij aan de ontknooping komt der kunstig ineengezette intrigue, moet deze verhalen en schetsen maar laten liggen; voor de magen die door buitenlandsche sensatie-romans bedorven zijn, zijn zij geen kost. Ook wie de stelling huldigt, dat de novelle alleen dan een waar kunstproduct is als zij geen zedelijke strekking heeft, zal hier niet altijd bevrediging vinden; maar noch voor geblazeerde romanlezers noch voor voorstanders van *l'art pour l'art* voerde Ising de pen, en in mijne schatting is hij hierom niet minder goed novellist en man van talent. Had ik op deze verzameling gegronde aanmerkingen, ik zou onder mijn lof ‘wat kritisch kruid’ mengen, om haar ‘door die specerij slechts eedler en gezonder’ te maken; maar omdat ik die aanmerkingen niet heb, omdat ik hem juist vrij ken van datgene, waarop ik in mijne jongste aankondigingen in de *Tijdspiegel* de daar behandelde auteurs opmerkzaam meende te moeten maken, en vooral omdat het mij niet te doen is om te critiseeren *quand même*, onthoud ik mij hiervan. Ik heb de eer niet den Heer Ising persoonlijk te kennen, maar uit zijne schriften spreekt zoo weinig schrijvers-pedanterie of overschatting van eigen werk, dat ik mij overtuigd houd van het onnoodige, om hem opmerkzaam te maken op hetgeen hij zelf wel inziet, dat nog aan zijne kunst ontbreekt. Het lezend publiek heeft ook zelf reeds lang geoordeeld, en, terugkomende op hetgene waarmede ik begon, eindig ik met de verzekering, dat deze Verhalen en Schetsen zich zelven beter aanprijzen dan ik het met eene aankondiging vermag.

Kampen, April 1871.

J. HOEK.

Vrouwen door een vrouw geschetst.

Christine van Oosterwey. Door vrouwe Courtmans, geboren Berchmans. 's Gravenhage, H.C. Susan CHzn. Gent. W. Rogghé, 1871.

Met welgevallen begroeten wij de begaafde Vlaamsche Schrijfster van Christine van Oosterwei in onze Nederlandsche leeskringen. Zij heeft een boeiend verhaal geschreven, dat in geleidelijken gang voortgaat en tot het einde de belangstelling wekt.

Mevrouw Courtmans zal de eerste zijn om het ons toe te stemmen, dat zij geen roman heeft willen schrijven - een roman, die door zijn afwisselende tooneelen, zijn intrigue, zijn verrassende uitkomsten den lezer in gedurige spanning houdt. Haar eigen oordeel over haar werk vinden we in de laatste woorden, waar ze haar boek mede besluit: ‘Ten slotte moet ik mijn spijt uitdrukken, omdat ik om te verklaren hoe mevrouw Brabander het landgoed terugkreeg, het portret heb moeten maken van Christine van Oosterwei.’

Daar ligt iets fijngevoeligs in die woorden, iets dat het ware vrouwenhart kenmerkt, het vrouwenhart dat leed gevoelt als het een ongunstig oordeel moet vellen over den medemensch, als het een harer eigen sekse niet in bescherming kan nemen.

Vrouwe Courtmans heeft in jonkvrouwe Christine een portret vervaardigd, waarvan we helaas moeten getuigen: zoo zijn er. Het heeft veel van een schets naar het leven, natuurlijk voorgesteld als het is, en dat, nauwkeurig bestudeerd, in de fijnste trekken weêrgegeven, in kleur en teint welgelijkend moet zijn.

Jonkvrouw Christine van Santbergen, vrouwe van Oosterwei, die de hoofdrol in het verhaal vervult, wordt ons voorgesteld als een oude coquette, die er steeds op uit is, niet altijd zelfs op de meest kiesche wijze, veroveringen te maken, jaloersch, zelfzuchtig, ligtzinnig, trotsch en ongevoelig.

Om deze algemeene trekken van haar karakter duidelijk voor te stellen zouden wij het boek geheel moeten doorloopen en dat in bizonderheden aanwijzen. Slechts dit willen wij er van zeggen, dat de verschillende nuanceeringen, waarin zulk een karakter zich vertoont, zoo juist en natuurlijk zijn aangegeven, dat men het levende beeld in doorzettende kracht en laaghartige zwakheid, in listige geslepenheid en zich zelf verstrikkende domheid, in diepe verdorvenheid, maar toch ook het beter ik niet geheel verzakende en het mensch-zijn niet ten eenenmale onteerende, als 't ware voor oogen heeft.

Als tegenhanger van Christine van Santbergen treffen we haar nicht, mevrouw de weduwe Brabander aan. Tegen den zin van haar tante met doctor Brabander gehuwd, omdat deze, hoe geëerd en bemind

ook wegens zijn kunde en goedhartigheid, geen geldelijk vermogen bezat, moest zij het ondervinden, dat Christine, zelfs na den dood van den dokter, laag op haar bleef neêrzien en haar gedurig grove beleedigingen liet ondergaan. Dat moest de goede, lieve en liefderijke Helena - dus heette mevrouw Brabander - te meer treffen, daar haar tante in het onrechtmatig bezit was van het eigenlijk haar toebehoorend, maar door sluwheid ontfutseld uitgestrekt landgoed Oosterwei.

Hoe slecht ook door haar tante behandeld, behoudt haar dankbaar gevoel jegens Christine voor eenige tegemoetkoming, in haar jeugd haar bewezen, telkens de overhand over de diepe verontwaardiging, die haar nu en dan wel moest aangrijpen. Haar oprechtheid verbiedt haar een valsche rol te spelen tegenover Christine, die zij daarenboven zooveel mogelijk wenscht te sparen. Helena is een vrouw, die iedereen naar haar eigen goedig hart beoordeelt. Tobberig van aard, zwak van karakter en al te toegevend, zou zij gevaar geloopen hebben haar plichten jegens haar stoffelijk welzijn en dat harer kinderen te verwaarloozen, als zij door goede raadslieden en gezonde raadgevingen daar niet van teruggebracht was. Haar portret heeft veel aantrekkelijks, al bezit zij de gebreken van haar deugden.

Onder die goede raadslieden behooren haar dochter Klara, een meisje met een helder hoofd en een edel hart, tot krachtig handelen bereid en in staat zichzelf te verloochenen en zware offers te brengen; haar oom van der Maere, een verstandig, kloek, beraden, onbaatzuchtig man uit den burgerstand, die niemand ontziet, waar het recht en billijkheid geldt, en Alfons, een voormalig weeskind, later rechtschapen, doorkundig advokaat en verloofde van Klara.

Wij kunnen aan mevrouw Courtmans den lof niet ontzeggen, dat zij portretteeren en karakters schetsen kan. Zij doet het op hare wijze, onder aangename vormen en met een boeienden stijl.

Er ligt iets zangerigs in de Vlaamsche wijze van zich uit te drukken, en in de voor ons eenigszins vreemd klinkende woorden: ‘schokschouderend,’ ‘geestdriftig,’ ‘wel traagzaam’ enz. vinden we daarvan eenig bewijs.

Waar de oude geparfumeerde, geblankette jonkvrouw Christine een nieuwe verovering zoekt te maken, en waar zij als amazone van een jong heer - uit beleefdheid alleen, maar naar haar idée als bewijs van toenadering - in ruil van den aan hem geschonken rozenknop, een tak witte oranjebloemen ontvangt, daar voegt onze schrijfster, niet ontbloot van dichterlijken gloed, er bij (bladz. 104):

‘De maagdelijke oranjebloemen verwelken haastig in de hand der dochteren Eva's, vooral wanneer zij die gestadig aan de lippen brengen. Op het middaguur was de geurende bloemtak der oude Christine reeds verflenst; en toen had zij de bloemen in de verstrooiing geplukt, de blanke blaadjes in de *cassolette* verzameld, die met een gouden ketting aan haren hals hing, en den vergaderden schat tusschen de opening van haar kleed aan haar hart geborgen. Arme jonkvrouw!’

Aan belangrijke opmerkingen ontbreekt het in dit boek niet. Zoo b.v. als de schrijfster (bladz. 108) van mevrouw Brabander zegt, dat leven en beminnen bij haar synoniem was, het beminnen, zalven en troosten de taak was, die zij zich had opgelegd en dat zij, zoolang haar zwakheid steun had gevonden aan het hart van een kloeken echtgenoot, zij niet gevoeld had, dat men ooit iets van haar had kunnen vergen dan liefde en medelijden, voegt zij er bij: 'zij had het woord liefde niet in zijn vollen zin begrepen.

'Liefde is kracht, liefde is zelfverloochening, liefde is plichtsbesef. De zoen, die de weduwe hare kinderen schenkt is geen volle bewijs van hare moederliefde; maar de nachten, die zij werkend voor hen doorwaakt; de opofferingen, die zij zich getroost om in haren stand te blijven; de armoede, die zij lijdt om hare lievelingen het noodige te bezorgen; de vernederingen, die zij trotseert om zich eenen weg te banen tot den voorspoed en het heil van haar kroost, zijn een bewijs dat zij dat onnoemelijk gevoel, dien sprankel van het goddelijk liefdevuur in den boezem draagt, dat zij hare kinderen door de liefde beheerscht en leidt.' Zoo om nog iets te noemen wat we later bladz. 260 en 261 lezen, waar nog eens over moederliefde gesproken wordt: 'Meest alle moeders zijn er op uit om hunne (?) kinderen een steun in de wereld te geven tegen alle voorvallen, en te beantwoorden aan het "gaat en vermenigvuldigt" maar wat zij bij den afstand lijden, weten de meesten te verzwijgen.

Dat er moeders gevonden worden, die over dat alles geheel anders denken als de weduwe van den dokter, is ongelukkiglijk maar al te waar. Er zijn er zelfs, en volgens sommigen is dit het grootste getal, die hare dochters opkweeken in ijdelheid, die in plaats van de betrachting naar schoone kleederen en sieraden in haar te bestrijden, die zucht nog opwekken; die zich in schulden steken om hare dochters op te smukken, gelijk de poppen die op de jaarmarkt aan koordekens te koop hangen, en die schaamteloos tot hare eigene kinderen zeggen:

Gaat uwen gang en ziet dat gij fortuin doet.'

'Dat zulke moeders bestonden of konden bestaan, had Klara's moeder nooit kunnen begrijpen, al had men er duizende voorbeelden van aangewezen, zij hadde het toch niet geloofd; want voor de gebreken van anderen was zij ziende blind en hoorende doof.'

Wij willen niet meer afschrijven, maar sluiten onze aankondiging met een goede aanbeveling van het zeer goedkoop boek (*f* 1,25) van vrouwe Courtmans aan het lezend publiek.

Waarom op de titels Oosterwe*y* en in het boek zelf overal Oosterwe*i* staat - kan aan een drukfout doen denken.

H.

Vertalingen en herdrukken.

‘Door eigen kracht.’ Naar het Engelsch van Charles Reade, vrij bewerkt door J^{o} de Vries. Amsterdam, gebr. Kraaij, 1870.

Een roman voor dezen tijd verdient in elk opzigt de roman genoemd te worden, dien wij willen aankondigen.

Dat werk toch verplaatst ons in den toestand der Engelsche werklieden. Ieder onzer herinnert zich de gruwelen, die voor eenige jaren in de fabrieksteden Sheffield en Manchester gebeurden en de verschrikkelijke uitspattingen, waartoe de werkliedenvereenigingen daar aanleiding gaven. Uitgaande van den wensch, om hunnen toestand te verbeteren en pressie uit te oefenen op hunne heeren, vervielen deze vereenigingen tot de gruwelijkste mishandelingen van hen, die zich niet bij hen wilden aansluiten, ja, maakten dikwijls van moord en doodslag gebruik om hunne vijanden onder de werklieden uit den weg te ruimen. Dikwijls waren deze slachtoffers van hunnen haat de meest intelligente arbeiders.

Van een en ander geeft ons Reade eene romantische voorstelling en wel eene zeer boeiende en onderhoudende. De held van zijn roman, Frits Groot genaamd, is hier dat slachtoffer van der werklieden haat; en in hem teekent de schrijver eene waarlijk edele figuur, een krachtige persoonlijkheid.

Met wat strijd toch heeft deze man te strijden. Afkomstig uit het adellijk geslacht der familie van Welroden, doch wegens eene mesaillance zijner moeder door die familie verstooten, daarbij reeds vroeg vaderloos, legt hij zich op het beeldhouwwerk en het maken van ijzeren instrumenten toe en bereikt daarin zulk eene hoogte van bekwaamheid, dat hij door het eerste het hart eener vrouw vermeestert, maar door het tweede de harten zijner mede-arbeiders tot jaloerschheid verwekt. Die beide punten zijn dan ook de beide polen, waarom zich al het verdere in den roman beweegt. Aan het verkrijgen van zijne geliefde Clara heeft de heer Carden, haar vader, onverbiddelijk eene finantiele voorwaarde van zijne zijde verbonden, en het is dan ook daarvoor, dat wij Frits Groot zien leven en strijden. Twee partijen zijn het nu vooral, die tegen hem samenspannen, om zijne plannen te vernietigen. In de eerste plaats de bond der werklieden, die hem met moord en doodslag dreigt; in de tweede plaats de heer van Bern, die insgelijks op Clara verliefd, een doodelijken haat gezworen heeft tegen zijn medeminnaar. Na eenen vergeefschen aanslag op het leven van den held, waarvan we in de Hollandsche bewerking in het eerste deel een niet zeer schoon vignet tegenover den titel vinden, legt van Bern het met enkele werklieden op het leven van Frits toe. Algemeen gelooft men, dat hij het slachtoffer is geworden. Dientengevolge huwt van Bern met Clara vooral op aandrang van haren vader. Doch de gewaande doode leeft. Zijn uit Amerika geschreven brieven zijn onderschept. Dit bedrog komt op den huwelijksdag van Clara aan het licht. Natuurlijk, dat de heer van Bern thans door zijn wettige gade wordt verafschuwd. Frits keert weder in het vaderland en huwt na den dood van van Bern zijne Clara.

Ziet daar met korte woorden den inhoud van den roman. Schoone figuren daarin zijn nog: Anna Werman, die hare liefde jegens Groot geheel overwon en integendeel met hem samenwerkte, om hem zijn levensdoel te doen bereiken. Verder doctor van Valkenburg, de getrouwe vriend van Groot, die niet alleen als geneesheer maar ook

als mensch uitnemend is. In één woord: de geheele roman is bij uitnemendheid boeiend en verdient gelezen te worden door allen, die be-

lang stellen in de sociale kwestie. Hier toch zien wij, waartoe aan den eenen kant de booze hartstochten der arbeiders hen kunnen vervoeren en aan de andere zijde rust onze blik met het grootste welgevallen op dien arbeider Frits Groot, die door inspanning van al zijne krachten zijn levensdoel bereikt.

Mogelijk zijn er uit een zuiver aesthetisch oogpunt wel eenige aanmerkingen te maken tegen enkele tafereelen. Doch het is blijkbaar den schrijver nog om wat anders te doen dan aesthetisch genot te verschaffen. Hij wil ons die toestanden van het Engelsche werkvolk doen kennen en deze tendenz is zoo door het geheele romantische verhaal heengeweven, dat wij gaarne eenige zuiver artistieke feilen vergeven, daar waar hij zijn doel zoo volkomen bij zijn lezers bereikt.

Wij kunnen dan ook den bewerker der Hollandsche uitgave niet genoeg prijzen, dat hij dien Engelschen roman in een Nederlandsch kleed heeft gehuld. Zoolang onze eigen literatuur vooral op het gebied der romantiek zoo zwak is, als zij is, is het plicht althans onze literatuur met dergelijke vrije bewerkingen van vreemde produkten te verrijken. Wij zouden in staat zijn, verscheidene voorbeelden bij te brengen van vlugge vertaling, waaruit ons blijken zou, dat het den heer de Vries meer om de denkbeelden, dan om de woorden te doen is geweest. En dit zal toch wel de juiste manier van vertalen zijn. Eene vraag slechts aan den heer de Vries: Waarom hij de oorspronkelijke namen van de meeste personen veranderd heeft? Was dit een vereischte van de vrije bewerking?

Overigens eindig ik met den wensch, dat dit werk in veler handen komen zal. In dezen tijd van hartstocht onder den arbeiderstand is het een lust te staren op zulk een beeld als Frits Groot, die werkelijk door eigen kracht zich zoo verheft en in plaats van slaaf meester is van zijne levensomstandigheden.

D.C.N.

Mathilde of Nina. Hoe de liefde genezen wordt, door G.J. Whyte-Melville. Uit het Engelsch vertaald door Marie van Oosterwijk. Te Leiden bij D. Noothoven van Goor. 1870.

‘Als ik een boek ter beoordeeling ontvang, waarvan ik onmogelijk *iets* goeds zeggen kan, dan zend ik het cito aan de redactie terug,’ werd mij onlangs door een criticus gezegd, ‘'k Heb een weêrzin in dat afkeuren zonder inmenging van eenigen lof’. Nu stond ik op het punt, na het lezen van 't hier aangekondigde boek, dat voorbeeld te volgen, want waarlijk, 't gaat ons al eveneens als dien bovengenoemden collega. Maar juist bij tijds viel het ons nog in, dat waar de keur werd opgeheven, de markt al spoedig zou overstroomd worden door allerlei onrijpe, bedorven, nadeelige producten, tot groot ongerief van de verbruikers. En och, 't zou op letterkundig gebied al niet beter gaan. Als de critiek in 't algemeen eens de oogen toedrukte, wat legio prullen zouden er *dan* worden binnengesmokkeld, en verslonden door een onnadenkende, leeshongerige menigte.

En daar we nu de romanlectuur voor lang geen onverschillige zaak houden, en voor iets meer nog dan tijdverdrijf, of wat spanning der verbeelding, daarom rekenen we het ook wel degelijk tot de pligten der critiek te behooren, om wat haar schadelijks en verkeerds ook op dat gebied onder de oogen komt, luide en zonder terughouding af te keuren. 't Zou laf zijn zich aan een pligt te onttrekken omdat hij niet aangenaam

is in zijn toepassing. Summa summarum, is hiermeê alzoo het vonnis der veroordeeling over Mathilde of Nina uitgesproken, als een boek waarvan niets goeds gezegd kan worden? Volmondig, ja. We herinneren ons niet in langen tijd een boek gelezen te hebben dat op zijn zachtst meer onbeteekenend en dwaas is. 't Voldoet in geen enkel opzigt aan de eischen van

een goeden roman, om een opvoedings- en ontwikkelingsmiddel voor verstand en hart beide te kunnen zijn, zooals toch, meenen we, zijn roeping is. En wat dan alzoo naar onze meening die eischen zijn? In de eerste plaats, dat het een kunstwerk zij. De roman behoort zeer zeker t' huis in het rijk der kunst, maar daarom is het streng en onafgebroken vasthouden aan waarheid en natuur ook hoofdpligt voor hem. Zonder een zuivere heldere aanschouwing der waarheid, zonder een strikt eerbiedigen der natuur, bestaat er geen kunst. Dat zijn haar levensvoorwaarden. En juist deze zijn het, die wij in 'Mathilde of Nina' bijna geheel missen. Er is geen waarheid in de karakters. Ze is niet in de toestanden en niet in den loop der gebeurtenissen. 't Is alles onwaar, onnatuurlijk, inconsequent. We hebben slechts op het karakter der hoofdpersoon te wijzen. Mathilde, een Engelsche aristocrate, is een jonge dame, vol fierheid en onbuigzaamheid. Maar zij begint al terstond met aan den klerk van haar zaakwaarnemer een schriftelijke trouwbelofte te geven, niet uit hartstocht, maar om met hare hand de kosten van haar proces te betalen, indien ze dat mogt verliezen. Vervolgens knoopt ze relaties aan met een Londenschen huisbreker, die komt om hare diamanten te stelen, maar door haar majesteit en schoonheid zoo wordt geïmponeerd dat hij diamanten en pistool wegwerpt en zich met lijf en ziel aan haar verbindt en haar zijne diensten aanbiedt. De dame maakt van die aanbieding gebruik door hem allerlei 'karreweitjes' op te dragen, ook om den heer van de trouwbelofte onschadelijk te maken, zoolang tot zij tijd heeft een ander te huwen, een rijken Lord, die haar toch beter beviel.

Hoe fier, hoe edel! Ook dat ze diamanten van een aanbidder aanneemt en zich op dien eigen avond aan een ander verlooft. Maar we meenen reeds genoeg tot proeve gegeven te hebben, om over de karakterschildering te kunnen oordeelen. Allen hebben dat met elkaar gemeen, dat ze onnatuurlijk zijn en onbelangrijk er bij. Ook de loop van het verhaal is zonder beteekenis. Strekking kunnen we er niet in vinden. 'Hoe de liefde genezen wordt', luidt de titel. Dat zou 't dus moeten zijn; maar we moeten rondweg bekennen, dat we die gansche frase niet regt begrijpen. De liefde schijnt dus een ziekte te zijn! We hadden het er nooit voor gehouden. Enfin, ieder zijn idée. Maar ook het geneesmiddel is vrij raadselachtig. Of men dat in het huwelijk te zoeken heeft of wel in deportatie, krankzinnigheid of den kogel, - de lezer heeft maar te kiezen.

Alzoo, met de hand op 't hart, 't is ons onmogelijk bij zooveel schaduws ook maar een enkel lichtpuntje aan te wijzen. Want ook de stijl is niet aangenaam, soms stootend en stroef, 't geen trouwens ook wel aan de vertaling kan haperen. Wij weten niet of er nog lezers gevonden worden, die smaak hebben in dergelijke lectuur, en er hun tijd aan verspillen; maar wenschelijk ware 't gewis, indien vertalers en uitgevers beiden *hun* tijd en moeite te kostbaar achten, om de mislukte producten van vreemden bodem op onzen vaderlandschen over te brengen.

De Gekerkerde Leeuw. Uit het Engelsch door Miss Yonge. Schrijfster van: Het Huisgezin van Docter May, Hoop en Vrees, De Duif in 't Arendsnest, etc. etc. Amsterdam, W.H. Kirberger. 1870. Twee deelen gr. 80.

In November 1868 schreef Miss Yonge hare Voorrede voor *Het Parelsnoer*, een historischen roman uit de dagen van den Bartholomeus-nacht, en in November 1869 die voor het bovengenoemde werk, dat zijn titel ontleent aan de gevangenschap van Jacobus, den eersten Schotschen Koning van dezen naam. Van de vertaling van *Het Parelsnoer*, uitgegeven te Amsterdam door P.N. van Kam-

pen, schreef ik eene aankondiging voor de *Vaderl. Letteroefeningen*, waarin ik het boek aanprees als onderhoudend en in vele opzichten belangrijk, met de opmerking dat het geschiedkundige slechts gekozen en als kader gebruikt was voor het tafereel dat de schrijfster wilde schetsen. Het lijden der beide jeugdige hoofdpersonen, deels door, deels onder voorwendsel van geloofsvervolging, in dien treurigen tijd eene zeer gewone aanleiding tot allerlei gruwelen en ongerechtigheden, was de hoofdzaak en de geschiedenis slechts gebruikt, om dat lijden mogelijk en waarschijnlijk te maken. In onzen tijd zoude zoo iets zeker niet denkbaar zijn. Het zelfde is eenigermate met *De Gekerkerde Leeuw* het geval; maar hier begaat de Schrijfster naar mijn inzien de fout, dat zij te veel van de geschiedenis geeft voor den romanlezer en toch weder te weinig voor hem, die met de geschiedenis niet bekend genoeg is om zich de slechts ten deele verhaalde gebeurtenissen goed voor te stellen; terwijl het bovendien verwarring veroorzaakt, dat de titel van het boek aan eene historische figuur (Jacobus I van Schotland) is ontleend en de hoofdpersonen van den roman verdicht, of althans in de historie niet bekend, inderdaad fantasie-beelden zijn. Miss Yonge geeft zelve in de Voorrede voor dit haar werk te kennen hoe vrij zij met de gegevens der geschiedenis omgesprongen en welke veranderingen in de feiten zij zich veroorloofd heeft. Ik weet niet hoe Engelsche lezers hierover denken. Indien zij goed met de historie van hun land en met de lotgevallen van bekende grootheden vertrouwd zijn, moet hen dit hinderen, vooral als het in eene Voorrede wordt aangekondigd; maar wie in ons land bij het ter hand nemen der Vertaling geen geschiedenis maar fictie verwacht, zal er zich natuurlijk niet aan ergeren. Het een weinig meer of minder historische trouw zal hem niet opvallen, omdat het geheel, voor zoover het eene voorstelling moet geven van de gebeurtenissen die toen zouden hebben plaats gehad, toch reeds zeer onvolledig is. Het is mij althans voorgekomen, dat de Schrijfster óf zelve geen helder denkbeeld had van den gang der zaken, d.i. van de ware geschiedenis dier dagen; óf, dat zij te veel bekendheid met de in het begin der vijftiende eeuw nog al ingewikkelde toestanden en gebeurtenissen bij hare lezers verondersteld heeft, eene bekendheid waarvan ik eerlijk verklaar, dat zij mij vóór de lectuur ontbrak. Dit verminderde natuurlijk het genot der lezing, en ik verbeeld mij dat dit bij vele lezers ook het geval zal zijn. Alleen het moeijelijke voor den niet geheel ingewijde in Brittannie's geschiedenis en het Engelsche gebruik van titels en verschillende namen van dezelfde personen maakt veel van hetgeen wij hier lezen onduidelijk; en ik noem het eene tweede fout van de Schrijfster, dat zij veel te veel omhaalt dat niet rechtstreeks tot het geschetste drama behoort, terwijl zij dit bovendien zóo kort en dikwijls zóo onbestemd doet, dat men er op zich zelf niets aan heeft. *Het Parelsnoer* is daarom in mijn oog beter geheel en een grooter kunstwerk dan *De Gekerkerde Leeuw.*

Behoudens deze opmerkingen heb ik echter veel waars en goeds, zelfs hier en daar veel schoons gevonden in den eigenlijken roman zelven. Het is een zielkundig drama dat ons hier wordt voor oogen gesteld: de strijd tusschen godsdienstzin en wereldzin bij twee jongelieden, die voor elkander bestemd schijnen en die toch aan hetgeen hen in verzoeking brengt weerstand bieden door trouw te blijven aan eenmaal opgevatte voornemens of in het eigen hart afgelegde belofte. Ik doelde er boven reeds op dat de wijze hoe deze strijd tusschen roeping en neiging gevoerd wordt, even als het lijden der eigenaars van ‘het Parelsnoer,’ alleen past in de dagen waarin het geschiedkundige van den roman verplaatst. Aan den eenen kant het aanlokkelijke

van eene rol in de wereld te spelen voor hen die door aanzienlijke afkomst hiertoe bestemd schijnen, maar aan den anderen kant het ruwe en ongebondene der zeden van dien tijd, in verband met de hooge waarde die door het vroom gemoed nog aan kloosterleven en kloos-

tergeloften gehecht werd, waardoor de toewijding aan een geestelijk, van die woeste wereld afgezonderd leven zoo veel aantrekkelijks behield, - verklaren voldoende hoe een paar jeugdige, voor godsdienstige indrukken vatbare menschen in dezen strijd worden gewikkeld. De behoefte aan hervorming, bij de ondervinding van het vele gebrekkige dat de geestelijkheid in het algemeen, de kloosters in het bijzonder en hierdoor de geheele Kerk aankleeft, moest natuurlijk bij wezenlijken godsdienstzin en oprechte begeerte om heilzaam ook voor anderen werkzaam te zijn, dezen strijd wijzigen; en het is in mijn oog eene verdienste van Miss Yonge, dat zij dit niet alleen in het oog houdt, maar juist door de beide jonge hoofdpersonen als naar iets hoogers en beters strevende te schilderen, ook de hooge waarde van het doel waarom de strijd wordt gevoerd heeft in het licht gesteld. Noch Esclairmonde, noch Malcolm is het te doen om enkel non of monnik te worden; niet in dweeperij ontaarde, door bijgeloovige begrippen aangevuurde afkeer van de wereld en hare vermaken, hare eer en roem, maar heilige begeerte om tot het licht te komen, om anderen tot dat zelfde licht te brengen en zoo voor de groote zaak der verlichting en veredeling van hun volk werkzaam te zijn, is hun drijfveer en dit maakt het interessante uit van het boek. Had de Schrijfster ons alleen geschetst welk eene zelfverloochening het kost, ter wille eener kloostergelofte afstand te doen van eene uit hartstochtelijke liefde geboren begeerte naar het bezit van het beminde voorwerp, haar verhaal zou veel van zijne waarde hebben gemist. Moge zij nu niet geheel vrij te pleiten zijn van wat veel van hare eigen denkwijze aan menschen uit den lang verleden tijd te hebben toegekend, - mogen hare godsdienstig gestemde personen nu en dan wel iets ziekelijks of weekelijks hebben, - zij geeft toch ook, wat ten allen tijde het oprecht gestemde, wezenlijk godsdienstige gemoed heeft bezield; zij geeft toch ook wat echt menschelijk is en alleen gewijzigd of geleid wordt door de opvatting die men van de wezenlijk Christelijke godsdienst heeft.

De vertaling van het boek laat nog al wat te wenschen over. Ik geloof zelfs dat bij de overbrenging in onze moedertaal veel, wat nu zeer onduidelijk blijft, helderder had kunnen worden. Menige volzin, waarvan men eigenlijk niet goed vat op wien of wat hij slaat, zou met eenige omzetting of uitbreiding den zin van het Engelsch, vooral waar veel eigennamen voorkomen, beter verstaanbaar hebben gemaakt. Uitdrukkingen als ‘indruk deed’ voor ‘maakte;’ ‘gewetenlijk;’ ‘mogelijk stellen’ voor ‘achten,’ zouden nog met verscheiden andere als minder goed Hollandsch kunnen worden aangegeven. Over het geheel heeft de Uitgever wel voor eene nette maar zeker niet voor eene correcte uitgaaf gezorgd. De drukfouten zijn vele en daaronder nog al dikwijls zonden tegen het geslacht der naamwoorden.

Kampen, Maart 1871.

J. HOEK.

Veronica. Een verhaal van de schrijfster van: De beproevingen van Tante Margaret, Om den broode, enz. Uit het Engelsch door Oda. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1870.

Dat de eerste begrippen over goed en kwaad, de eerste zedelijke indrukken, die ontvangen worden, vaak van beslissenden invloed zijn voor de vorming van het

karakter en van blijvende beteekenis voor geheel het volgend leven, dat is een opmerking waarvan de waarheid wel vrij algemeen zal worden erkend.

Verwonderlijk is het daarom niet als een roman die uit het leven is gegrepen, die waarheid tot grondslag heeft voor zijn verhaal.

De schrijfster van Veronica heeft blijkbaar geen opzettelijke tendenz gelegd in haar verhaal, toch spreekt het er zich luide in uit, hoe een schoon jeugdig leven wordt bedorven en verwoest, omdat in het kinderlijk hart reeds de ijdelheid en de wereldzin werden opgewekt en gevoed door een ijdele, dwaze moeder en een karakterloozen vader. Maar er ligt nog meer in opgesloten. De noodlottige magt en werking van het kwade staat daar scherp afgeteekend tegenover het beminnelijke van het goede. Zonder ooit te betoogen of er opzettelijk op te wijzen is dat toch de grondtoon die door geheel het werk heentrilt. Het is de tendenz der werkelijkheid, zooals die kan worden waargenomen in de wereldgeschiedenis en in het leven van ieder mensch, door wie slechts oogen heeft om te zien en ooren om te hooren.

't Is alzoo geen boek zonder beteekenis dat we hier hebben aan te kondigen. 't Is een schoone strekking die er in ligt. Gelukkig dat ook de vorm daaraan geëvenredigd is. De schrijfster bezit de gave van helder en juist opmerken niet slechts, maar ook om zich in het karakter en den toestand harer personen in te denken, te oordeelen, te gevoelen, te leven met hen. Daardoor brengt ze natuur en bezieling in haar werk. De verdichting wordt werkelijkheid. De karakters, ook de wijd uiteenloopende zijn waar en getrouw. Tot aan het eind toe blijft de loop van het verhaal belangrijk genoeg om de aandacht gaande te houden en te boeijen. Jammer is 't, dat aan dat slot wat veel horreurs zijn opééngestapeld. Niet dat ze onbestaanbaar zijn, de werkelijkheid overtreft helaas! ook daarin nog immer de stoutste verbeelding. Maar zoo veel afgrijselijks geeft toch zoo'n indruk van een knal-effekt of een coup de théatre.

De vertaling is verdienstelijk, en bijna zouden we het vergeten, een werk van vreemde afkomst voor ons te hebben, indien het ‘van af, van uit, van onder’ enz. er ons niet nu en dan aan herinnerde.

Ondanks de kleine vlekjes, - die we om der waarheids wille, niet mogten verzwijgen - noemen wij echter de ‘Veronica’ in gemoede een voortreffelijk boek, dat zijn lezers zeer zeker veel genot zal verschaffen.

Mengelwerk.

Uit mijn werkkring.
door P. Heering.

1. *Deelen en krakeelen.*

Het was een Meidag, zooals dichters dien beschrijven, maar gewone menschen weinig beleven. De zon was aan het tooveren. Ze tooverde het gras uit de weiden, het groen uit de heggen, het blad uit de boomknoppen, de vroolijkste kreten uit de borst der schooljeugd. Zelfs de nachtegaal voelde zich betooverd en zong nu, omstreeks het middaguur, alsof ze volstrekt niet vermoeid was van haar gezang in den afgeloopen nacht, en geen krachten moest sparen voor het lied van heden avond. Studeerde ze maar een weinig? Stemde ze opnieuw de snaren? Wat beloofde dan de repetitie een schitterende uitvoering! - Nieuwsgierig als zoo'n dier is, kijkt er een met de vlugste wendingen van zijn bewegelijk kopje uit een der eiken bij de kerk op het kerkhof neer. Klaarblijkelijk bespiedt het den bejaarden Evert, die ‘deur den tied’ reeds een krommen rug heeft gekregen. De nachtegaal wipt nog een takje lager, kijkt in een pas gemaakt graf, en ziet dat Evert het klaar heeft en er uitklimt. Bom, bom! zegt onverwachts de torenklok, en verschrikt vliegt het vogeltje naar het kreupelhout in de verte.

Stemmig en harmonisch kleppen de twee torenklokken en zenden haar klanken galmend uit de hoogte over de zonnige velden en akkers. Nauwelijks hebben ze zich doen hooren, of om den hoek van de dorpsstraat ziet ge den door het gelui aangekondigden stoet verschijnen. Het is de begrafenis van ‘olden Jannes,’ die van daag voor het laatst door zijn bruinen bles getrokken wordt. De kist staat op een open boerenwagen, een paar bossen stroo aan weerszijden beletten het ver-

schuiven, en over alles heen ligt een zwart kleed. De dochter en eene schoondochter van den overledene zitten met een zwart regenkleed over het hoofd op den wagen, en een der buren houdt de teugels van den bles. Achter den wagen ziet ge, bij groepjes van twee en drie, eerst de mannelijke nabestaanden gaan, daarachter weer de vrouwelijke, natuurlijk ook deze met het onmisbare sombere ding over het hoofd. Wanneer zullen de menschen toch eens ophouden om, zoo gansch onnoodig, treurige omstandigheden nog donkerder te maken?

Men houdt stil voor de kerk, die uit het midden van het kerkhof verrijst. Daar de school, met een ruim plein er vóor, vlak tegenover de kerk staat en de kinderen juist met groot gejuich naar buiten zijn gestroomd, kijken meer dan honderd kleine oogen de plechtigheid bedaard aan. Jan berekende zoo even, dat hij nog juist een paar keer over het hek kon buitelen voordat de wagen er was. Na zijn kunststuk volvoerd te hebben, is hij wat naar voren gegaan en staat nu te wachten op wat er komen zal. Daar huilt een kleine kleuter, omdat hem knikkers ontstolen zijn. ‘Hold oe stille!’ zegt Kees. En Kees, die in zijn linkerhand een half verorberde boterham houdt, wijst met zijn rechterhand naar een der begrafenismannen en fluistert zijn buurman in 't oor: ‘Wat hef Lammert 'n hoogen hoed op 't heufd,’ terwijl op hetzelfde oogenblik een klein meisje heel ernstig naar een der vrouwen op den wagen ziet en bij zichzelve zegt: ‘Och, och, wat skreit die Oafien toch; zeker um heur vaeder.’

De stoet gaat het kerkhof op, gevolgd door de oogen der jeugd, wier voeten eerbiedig zich houden buiten den drempel van den Godsakker. Naar oude gewoonte draagt men het lijk om de kerk heen; daarna wordt het in de groeve afgelaten en door de spade van ‘kromme Evert’ met aarde toegedekt. Weldra plant deze zijn schop in den grond en neemt de pet af, 't geen beteekent: 't is afgeloopen! Zwijgend ontbloot ieder nu 't hoofd en klinken eenige muntstukken in het tinnen bekken bij het hek. De jeugd trekt terug naar het schoolplein, een enkele knaap kijkt den aftrekkenden stoet na. Maar bles is den hoek nog niet om, of reeds zijn alle spelen weer in vollen gang en de kleine huilebalk zoekt ruzie om zijn knikkers.

Op twintig minuten afstands van de plaats, waar bles het doode gedeelte van zijn vracht heeft gelaten, zette hij zijn levenden last af. Daar lag een klein, zindelijk boerenhuis, te midden van een kleinen hoek weiland, schilderachtig in het groen. Met zijn oud en niet meer rechtlijnig dak; zijn van verschillende herstellingen getuigende muren; zijn kleine vensterruiten en donkergroene buitenblinden; zijn bovenen onderdeur, beide van zware ringen voorzien, waarmee ge de twee deurklinken kunt oplichten; met zijn gelapte schuurdeuren op zijde, waarvan de een, half openstaande, u het uitzicht gunde op een stapel stroobossen, waarop een haan, in weerwil van zijns meesters dood, luidkeels zijn vreugde betuigde over den goddelijken Meidag; - met al

dat verweerde in tint en verouderde in vorm, had dat landelijk huis voor een schilder van beroep de waarde van een kapitaal.

Binnen stond alles gereed voor het begrafenismaal, dat hier eenvoudig zou bestaan uit brood en koffie. Zoodra allen gezeten waren, de naaste bloedverwanten in het huisvertrek, de anderen op de deel, stelde Teunis, de oudste zoon des overledenen, met luider stemme voor: ‘Even stille wezen, volk!’ Waarop allen zwegen, de mannen de hoeden afnamen en voor het gelaat hielden, de vrouwen de handen ineenlegden in den schoot en het hoofd bogen. Hoe lang deze plechtigheid duurde, kan ik niet zeggen, maar dat het wat te lang duurde voor een waarlijk aandachtig gebed, durf ik gerust te verzekeren.

Men at en dronk. 't Scheen een warme wedstrijd tusschen het brood en de koffie, wie van de twee in de grootste hoeveelheid de magen zou bereiken. Aan gesprek ontbrak het niet. De ziekte van den overledene, zijn hooge leeftijd, het voorrecht, dat men geniet als men zoo lang zijn vader mag behouden, 't werd beurtelings besproken. Niet vergeten werden het gunstige grasweer, het vee in de weide en de ‘domeneer.’ Deze laatste had bij zijne komst in de gemeente eene oude gewoonte afgeschaft. Vroeger woonde de predikant van het begin tot het einde de begrafenis bij en ook den daarop volgenden maaltijd. De tegenwoordige kwam aan het sterfhuis, hield òf daar òf bij het graf een toespraak en ging van het kerkhof naar huis.

‘Zien redevoeringe was zoo kwoad niet. Moar 't was zien plicht, om veur en noa 't eten 't gebed te doen.’

‘Nou, mien stond zien redevoeringe dan niks oan. Ik zegge 't oe krek, zoo as 'k 't meine. Hij geleuft niet, dat 'n minse veur eeuwig verloren goan kan, en dat 's toch niet noa de Skrift.’

‘Noa de Skrift of niet, Klaos. Ie kunnen d'r uut heuren, dat de domeneer 'n stark geleuve hef in Gods liefde. Dat 's toch altied goed te keuren.’

‘Proat ie moar. Tot 'n opstandinge des levens en tot 'n opstandinge der verdoemenisse, zegt de biebel. Ie binnen veur 't nije, moar doar komt 'n minse niet mit uut, dat zegge 'k oe.’

‘Kloas, ie en oesgelieken proaten altied van verdoemenisse. Moar net zoo min as ie oe kiend, as 't verkeerd is, vervluuken kunnen, net zoo min kan God ons verwarpen.’

't Werd allengs een vrij warme wisseling van meeningen en bewijzen. Gelukkig werd er de eensgezindheid niet door gestoord, en bleef hartstochtelijkheid buiten spel.

Eene der aanzittenden was er, die sprak noch at en die in beide opzichten een sterk contrast vormde met haar echtgenoot, die, naast haar gezeten, zijn tijd en krachten verdeelde tusschen eten en praten. 't Was Aafje, de eenige dochter van olden Jannes. Berend zei wel een paar malen: ‘Kom, vrouwe, ie moe'n wat eten!’ Maar hoe kon ze? Was dat niet vaders plaats, daar in den hoek bij den haard?

Had zij niet daar gezeten in haar bruidsgewaad, daar, naast vaders stoel, toen de oude man voor haar was gaan staan en gezegd had: ‘Oafien, veurtoan mot ie nog meer om Berend denken as om oezelfs; woar liefde woont, gebiedt de Heere zien zegen’? Kon ze eten, nu ze een uur geleden snikkend den laatsten kus gedrukt had op den verstijfden mond van haar onvergetelijken vader? Neen, onmogelijk.... En buitendien, zij koesterde nog eene bezorgdheid. Haar Berend was een goed man in vele opzichten, ijverig, goed voor haar, ‘ieselijk op de kiender!’ Maar hij was ‘'n beetien arg op 't geld.’ En zou vaders goed nu twist moeten veroorzaken?

Het is intusschen vier uur geworden. Eenige aanzittenden beginnen er van te spreken, dat ze ‘mit melkoavend’ thuis willen zijn. Het schijnt, dat ieder het tijd van gaan vindt. Er volgt een algemeene opschudding.

Weldra zijn de eenig overgeblevenen: Roelof, de jongste en nog ongehuwde van Jannes' kinderen, die gedurende de laatste jaren eerst voor vader en moeder, later voor vader-alleen had gewerkt, Teunis, de oudste zoon, met zijn echtgenoote, en Berend en Aafje.

Na een vreeselijk gerinkel van borden en kopjes, die ietwat hardhandig werden opgeruimd, en een hevig gestommel met stoelen, die weggezet, en tafels, die de deur uit gedragen werden, zette het vijftal opnieuw zich neêr. Maar 't gesprek was flauw. 't Stokte elk oogenblik. De woorden getuigden van eenige verlegenheid, en er ontstond weldra een pijnlijk zwijgen. Berend trok geweldig aan zijn pijp en hulde zich in een rookwolk. Roelof schoof onrustig op zijn stoel heen en weer, keek zonder oorzaak plotseling van het venster naar de achterdeur, van den zolder naar den vloer en wierp steelswijze nu en dan een blik op zijn rookenden zwager. Teunis wijdde de ernstigste aandacht aan de afbeeldingen op de gladde tegeltjes van den haard, ofschoon hij ze alle wel droomen kon. Het was Aafje, die aan de algemeene verlegenheid een einde maakte, door zacht den wensch te uiten, dat de vrede even goed bewaard zou blijven, nu vader er niet meer was. En dat zou best gaan, zei ze, als ieder toegevend en inschikkelijk wilde wezen.

‘Goed, dat Oafien er van begint,’ zegt Berend. ‘'t Mot toch wezen. Roelof, weet ie ook, of er 'n testament is?’

‘Neen,’ zei Roelof. Er was geen testament. Vader had het hem vóór zijn dood nog gezegd.

‘Nou, minsen,’ herneemt Berend, ‘dan is er niks te doen. Dan wordt vaeders boeltien verkocht, en we deelen de somme mit menaere (elkander).’

‘Joa, Berend, moar vaeder...’ begint Roelof, zoo rood als bloed en

kuchend van verlegenheid. ‘Vaeder hef ezegd, as de aeren (anderen) het goedvonden, dan most de boel niet gelieke verkocht worden. Allienig 't huusroad en de gereedskoppen. Dan kon ik er van koopen, zei vaeder, wa 'k neudig hadde. Moar 't huus en 't laand most ikke tegen texoatie overnemen. En as ieluuden het wollen, dan wol vaeder mij ook de olde bles veuruut geven. Doar!’ riep Roelof uit, adem en moed scheppende, toen hij het gezegd had. ‘Doar, nou is 't 'r uut! ik wol en ik most zeggen, wat vaeder 'n uurtien veur zien dood nog zei. Moar denk ieluuden er aanders over, dan is 't mien ook goed.’

‘Nou, dat liekt mien raer toe. 'n Mooi dink! En dan wol ie 't olde peerd veur niks hebben?’ riep Berend uit.

‘Berend,’ sust Teunis, ‘gebruuk nou toch oe verstaand, man. Roelof hef 't zoo niet ewild, moar vaeder!’

‘Zoo, bin ie doar zoo zeker van? Wil ie dan alles moar geleuven, wat de luuden oe wies willen maeken?’

‘Fij,’ zegt Roelof boos en ditmaal niet verlegen. ‘Fij, 't stoat oe wàt lillijk, dat ie zukke proat uutsloat. 'k Wol nog liever starven, as vaeders leste woorden te verdrêjen. Moar loat onze buurvrouwe Geertien komen, die kan 't oe bewiezen. Zie was in de kaemer en hef 't heurd even goed als ikke.’

't Wantrouwen had eenmaal het hart van Berend aangegrepen. Hij dacht, dat het voorzichtiger ware, zelf de buurvrouw te gaan ondervragen dan haar te laten halen. Hij ging, maar keerde weldra teleurgesteld terug. En 't was hem aan te zien, dat 't hem speet te moeten zeggen:

‘'t Schient woar te wezen. Ten minste, Geertien zeg 't. Moar 't is 'n onrechtveerdige zaeke. Woarom zol Roelof wat veuruut hebben? Is Oafien niet krek zoo goed 'n kiend van d' olde man as Roelof? En woar hef Roelof veur te zurgen! Ommers veur gien kiend of kraei.’

‘Wel, weêrlichts, Berend, hoe kun ie nou toch zoo verkeerd wezen,’ riep nu Teunis op zijne beurt uit. ‘Onrechtveerdig, zeg ie. Moar wie (en bij elke vraag plantte de spreker den middelsten vinger van de rechterhand loodrecht op de tafel) - wie hef 't langste mit vaeder ewarkt, um 't huus vrij van ippeteek te kriegen? Wie hef 't laand zooveule verbeterd, dat er nou weide is veur drie beesten? Wie hef 't wark edoan, toe d' olde man niet meer kon? Roelof, gelieke Roelof. En 't is 'n skandoal, dat ie zoo spreken vandaege.’

‘Stille Teunis,’ zegt Aafje, ‘blief bedaerd, gien rusie! Moar dàt bin ik mit oe iens, dat Roelof 't olde peerd dubbeld en dwars verdiend hef.’

‘Ie hebben goed proaten,’ antwoordt Berend. ‘Minse, wij motten ommers ook denken om onze kiender. En ken ikke d' olde bles niet net zoo goed gebruuken as Roelof?....’

Men kwam niet tot een besluit. Eindeloos geharrewar, totdat ten

laatste Aafje op het denkbeeld kwam: ‘As we reis 'n aander verzochten, om 't uut te maeken.’ Eerst wilde Berend daar niets van weten, doch ditmaal was de algemeene aandrang hem te sterk. Ofschoon geheel tegen zijn zin, stemde hij er in toe, om morgen ochtend met Teunis naar den ‘domeneer’ te gaan en diens oordeel te vragen. Maar de belofte om zich aan diens beslissing te onderwerpen kon men hem niet ontlokken.

Eenige oogenblikken daarna zien we Berend en Aafje huiswaarts gaan. Welk een verschil tusschen de gemoedsstemming van den verbitterden man en den vrede van den zoelen, geurigen Meiavond. In stille majesteit wierp het avondrood zijn lachend schijnsel op heggen, bosschen en velden. Plechtig wiegelden de dennen zich heen en weer en onwillekeurig keek Aafje op naar de kruinen en dacht: Krek 'n gefluuster van minsen!

Vroolijk stak het akkermaalshout zijn schitterend groene armen over den weg uit. Het danklied zong de nachtegaal; het reukoffer bracht de bloeiende Meidoorn.

‘O Berend, Berend!’ bracht de vrouw uit. En met dien uitroep gaf ze onbewust den pijnlijken indruk weer, dien het scherpe verschil tusschen de vriendelijke natuur en haar ontstemden echtgenoot op haar maakte.

Met een nijdigen ruk trok hij een van de nieuwe groene blaadjes af en mompelde, dat eene vrouw geen partij mocht trekken vóór haar broeder en tegen haar man en kroost.

Aafje bracht daartegen in, dat ze allen, man en kinderen en broeder liefhad, maar dat haar man en zij de billijkheid moesten betrachten. ‘Gef God ons gien veurspoed? Hebben we gien gezonde kiender en ook daegeliksch brood, Berend? We moe'n dankboar wezen en geleuven, dat vreê en liefde meer is as 'n beetien geld.’

Zie, 't was alsof de schoone blauwe Meilucht bij het dalen van den avond zich dieper over de aarde neerboog. 't Was alsof zij in één liefdevolle omhelzing weiden, akkers en boomen omarmde en vrede bracht. Maar Berend gevoelde de liefkozing van de lentelucht niet. Hij had geen vrede.

Het lakensche buis van Berend, wel wat kaal, maar door Aafje's zorg uiterst rein gehouden, zijn zondagsche pet en dito schoenen hadden maar geen rust. Pas hadden ze bij de begrafenis dienst gedaan, en reeds den volgenden morgen te negen uur traden ze weer in functie. Na zich ‘anetrokken’ te hebben, wachtte Berend zwager Teunis af en stapte met dezen weldra naar de ‘pastorije.’

‘Morgen, Trientien!’

‘Morgen saemen!’ antwoordt de dienstmaagd van den predikant.

‘Nog wèl?’

‘Bestig, ieluuden ook?’

‘Alderbest! - Is domeneer tuus?’

Na een bevestigend antwoord gaat ze de bezoekers aandienen, die weldra het studeervertrek, tevens huis- en eetkamer, van den ongehuwden predikant binnentreden.

Zoodra ze gezeten zijn, bemerkt Berend dat Teunis zijn hoofddeksel naast zijn stoel had gelegd, terwijl hij zelf verzuimd heeft, deze beleefdheid in acht te nemen. Een weinig verlegen doet hij alsof hij zijn pet eenigszins wil te recht zetten, maar laat haar tegelijk langs hoofd en schouders afglijden, om ze aan zijn knie op te hangen.

Teunis zal nu eens het doel van hun komst mededeelen. Hij verhaalt al wat er gister is voorgevallen, maar verzacht de scherpe woorden, die er gebezigd zijn. Nadat hij volledig den stand van zaken heeft blootgelegd, eindigt hij: ‘En zie, domeneer, as wij 't niet toestoan, dan hef Roelof er niks op teugen, dat alles geliek-op verdeeld wordt. Moar ikke en Oafien zeggen, dat 't billijk is en dat vaeders wille mot uutevoerd worden. En doar hef Berend gien zin an.’

Na nog een paar inlichtingen gevraagd te hebben, geeft de dominé zijn advies. Hij zegt reeds lang Roelof beschouwd te hebben als iemand, die ijverig was en met liefde zijn vader diende. De anderen hadden vrij wat voordeel van den vooruitgang, dien hij door zijn zorg in de kleine boerderij had bewerkt. Onbillijk zou het zijn Roelof niet tegen behoorlijken prijs het huis en het land te laten behouden; onbillijk ook, om hem niet eenig voordeel boven de anderen toe te kennen. ‘Blijkbaar,’ gaat hij voort, ‘heeft uw vader dit ook gemeend. En mij dunkt, dat de eerbied voor zijn wensch bij u een groot gewicht in de schaal moest leggen’....

Daar heb je 't al. Ik had het wel gedacht. 'k Had ook niet moeten toegeven. Ik wou, dat het maar gedaan was, enz. Zoo dacht Berend onder al die woorden. Was dit het éénige, wat bij hem omging? Neen, ook nog iets anders.

‘Nu komt er voor u nog iets bij, Berend! Uwe vrouw is er op gesteld, dat het gebeurt, zooals de oude man heeft verlangd. Bedenk, dat het haar vader is, wiens dood haar zeer aan 't hart gaat, en dat gij als man haar gevoel van kinderlijken eerbied behoort te ontzien.’

‘Nou!’ zegt Berend, zachter gestemd, ‘doar za 'k niet neen opzeggen, domeneer! Moar, ik mot domeneer dan toch ook 'reis vroagen: Mot ikke, as vaeder, niet 't belang van mien huusholdinge veurstoan?’

‘Zonder twijfel. Maar houd mij eene opmerking ten goede. Zelden doet een mensch wat kwaads, of hij geeft er eerst een mooien naam aan, om zijn geweten gerust te stellen. Iemand, die trotsch handelt, zal u zeggen, dit moet ik om mijn stand doen. Een gierigaard zegt: ik ben het aan mijn kinderen verplicht. En als vriend mag ik er nog wel iets bijvoegen. Ik weet, Berend, dat het u goed gaat. Eenigen

tijd geleden hebt gij mij gezegd, dat gij er zelfs aan dacht, om niet meer voor anderen in daghuur te werken. Ferm van u, dat ge uw best doet om vooruit te komen. Ik acht er u te meer om, daar zoo velen niet doen wat ze kunnen. Maar pas op, man. Zorg, dat gij meester blijft van 't geld en het geld u niet de baas wordt.'

Eenige oogenblikken later wordt de deur der pastorie achter hen gesloten, en komen de beide zwagers door het tuinhek op den weg. Gezamenlijk loopen ze tot Berends huis, en hoewel deze wandeling eenige minuten duurt, wordt er geen woord tusschen hen gewisseld. Teunis gevoelt onbewust, dat het beter en aangenamer voor Berend is, als hij niet het eerst weer over de hangende zaak begint. En Berend? Hij is in tweestrijd met zichzelven: ''t Is woar, wat de domeneer ezegd hef, en 't is toch ook niet woar.' Ziedaar in één volzin de veelheid zijner overpeinzingen. Zou de goede geest in hem overwinnen of de kwade?

Vòor zijn huis aangekomen, nemen de wandelaars afscheid van elkander. Aarzelend geeft Teunis de hand aan zijn zwager. Aarzelend en half vragend zegt hij: 'Nou-e-zwoager?'

'Watte?' zegt Berend kort en korzelig, 'heb ie doar zoo'n hoast mit?' En na een oogenblik peinzens ging hij voort. ''k Zal oe t'oavend mien besluut wel zeggen in 'n briefien.'

Teunis ging zijns weegs. Berend trad op de deur van zijne woning toe, maar bedacht zich. 'Hij wilde even langs zijn akker met aardappelen gaan,' zei hij tot zichzelven.

Was 't hem te doen om het aangename gezicht van die kleine blaadjes, die, regelmatig over den akker verdeeld, zich reeds uit den grond opbeurden, als een levende belofte, en die schenen te zeggen: 'Vrienden, weest niet bezorgd tegen den dag van morgen'?

Of wilde hij zijn betere natuur weerstaan? Vreesde hij onwillekeurig het gelaat van zijn vrouw, dat in deze oogenblikken van strijd zwijgend hem zou zeggen: 'Toe, Berend, hold nou 't goede veur oogen'?

Toen hij een half uur later schoorvoetend binnentrad, verhaalden hem zijne kinderen, dat moeder was uitgegaan om boodschappen te doen. En zie, 't was of de booze geest in hem met nieuwe kracht ontwaakte. Hij greep de gelegenheid aan. Een stukje geel geworden papier, een fleschje inkt en een oude pen waren spoedig bijeengezocht. En eer nog Aafje weer te huis was, zond Berend het oudste der kinderen, den kleinen Jannes, met een briefje naar 'oome Teunis'. Wat het behelsde?

> Zwoager Teunis, zeg moar an Roelof, da 'k er tegen binne. Alles mot moar gelieke verkocht. Ditte is mien onveraanderlijke besluut. Ik bin
> Oe Zwoager
> Berend.

Het besluit wàs onveranderlijk. Weldra brak de dag van den verkoop aan. Des morgens zou er ‘boelgoed’ zijn, des namiddags zou de inzet plaats hebben van 't huis en 't land.

Vroegtijdig reeds wemelde het van belangstellenden en nieuwsgierigen in en om het huis van den olden Jannes.

‘Nou, volk, nou kun ie van daege 'n grappien beleven. Denk moar om mien woorden.’ - Zoo sprak op geheimzinnige wijs een jonge kwant, die lachend in een kringetje van dorpsgenooten zijn pijp rookte.

‘Kom over,’ zei een looze uit den kring. ‘Ie willen ons nijsgierig maeken. Ie weten niks!’

‘Nou,’ zegt de eerste, in den val loopende, ‘heur dan moar. De notoaris wil Roelof helpen. En doar bint ook luuden, die zurgen willen, dat Berend niet al te weinig veur 't olde peerd betaelt.’

‘Oho, die is goed.’ lachte de een. ‘Wat zel Berend zuunig kieken,’ schertste de ander. ‘Doar bin 'k nou reis bliede van,’ riep een derde.

Het duurde niet lang, of men zag de lieden met de gekochte goederen her- en derwaarts gaan. Alles werd verkocht, ook de kippen, die met den haan aan 't hoofd zich zeer onrustig liepen te verwonderen over de ongewone drukte.

Opmerkelijk was het - en het wekte Berends aandacht en ergernis, dat telkens wanneer Roelof lust toonde om iets te koopen, hij alles tegen lage prijzen erlangde, terwijl er steeds een aantal mededingers waren, zoodra hijzelf op eenig voorwerp een bod deed. Hij trok 't zich evenwel niet te veel aan, maar vestigde al zijn hoop op den bles. ‘Hem moet en zal ik hebben,’ besloot hij bij zichzelven.

Weldra had hij hem ook, maar 't was een harde strijd en een bitter oogenblik. Er waren zoovele kooplustigen, dat de prijs verre zijn taxatie te boven ging. Maar hij zag tevens, dat men lachte en schertste om zijnentwil, en allerlei spotternijen drongen tot hem door. Met een bedrukt gelaat vatte hij het dier bij den halster en ging naar huis. Een grappenmaker gaf met de vlakke hand het paard een klap en riep hem na: ‘Nou, g'luk Berend! Dat's van daege 'n bankien van vief en twintig gulden noa de weerlich! Woarom lach ie, volk? Gien iene van oeluuden is zoo'n rejoale kerel as Berend!’

Een luid gelach, en Berend trok af.

's Namiddags zouden in de herberg het huis en het land worden ingezet. Natuurlijk had Berend voor zichzelven de waarde van de vaste goederen geraamd. Wie kooplustigen zouden zijn, had hij eveneens bij zichzelven vastgesteld. Maar alle gissingen en berekeningen faalden ook ditmaal. Stellig had hij gedacht, dat ‘mieneer Groavers’ tot de liefhebbers zou behooren, omdat het grensde aan diens land, maar 't bleek, dat de heer Gravers het niet begeerde. En ofschoon de inzet tamelijk voldoende was, bleef die toch beneden zijn wensch, en tot

zijn verwondering was Roelof de hoogste inschrijver. Hij begreep, waar het heen moest, en ten tweeden male trad hij op dezen gewichtigen dag ontstemd en verdrietig zijn huis binnen.

Zijn viertal kleinen - bloeiende lenterozen - zaten juist ijverig hun avondeten, karnemelkspap, te genieten. Moeder Aafje zat bij het viertal kousen te heelen voor de kleine rappe voeten. Met een vriendelijken groet beantwoordde ze het korte: ‘G'n oavend, Oafien!’ Berend vertelde met enkele woorden den afloop van den inzet en zat daarna zwijgend te rooken. Een paar malen poogde zijne vrouw hem. tot gezellig spreken te bewegen, doch tevergeefs.

‘Kom kiender, 't is beddegoanstied,’ zegt moeder, vriendelijk vermanend. ‘Eerst danken en dan sloapen!’

Zoo gezegd, zoo gedaan. De oudste gluurt met halfgeopend oog onder het uitspreken van zijn gebed naar vader en denkt: ‘Wat haepert er an?’ En na het gebed staat hij op, om met de anderen vader en moeder goeden nacht te kussen.

Met de liefelijkste stemmen, die het menschelijk oor op aarde bereiken, luidt het: ‘Nacht vaeder, nacht moeder!’ De laatste beantwoordt dit met liefkozingen en zoete namen, maar de eerste zegt slechts kortaf: ‘Jannes!’ ‘Jantien!’ enz.

De kinderen dropen af, stiller dan anders. Ze zouden u onmogelijk hebben kunnen zeggen, waarom. Maar ze wisten stellig, als de fijnste opmerker, dat 't met vader ‘aers (anders) as aers’ was.

Een paar van de dikwangige kleinen zetten hun woelziek stoeien in de bedsteê voort. Maar Berend maakt een einde aan 't gedruisch, door een streng: ‘Stille wezen!’

Ge hoort weldra, dat ze allen slapen. Want hun kalme ademhaling is het eenige geluid, dat men verneemt. En van die rust maakt Aafje gebruik om te zeggen:

‘'t Liekt mien toe, Berend, dat ie heel en al ontdoan binnen van de verkoopinge.’

‘Wie zol niet ontdoan wezen? Hebben ze niet saemenespant, om 't olde peerd up te jaegen? Hebben ze Roelof niet alles goêkoop egund? De verkoopinge most ons veurdeel anbrengen en nou loapt 't uut op schaê, en gien beetien ook!’

‘Joa, Berend, wat za'k oe zeggen? 't Is wel onpleizierig veur oe, en 'k viende 't niet oarig van de minsen, dat ze oe eploagd hebben.... Moar wie is 't eerst verkeerd ewest, ie of de minsen? 'k Geleuve, dat ie 't oe zelfs 't meest te wieten hebben. As 'n minse zien noaste goed behandelt, dan behaandelen ze hum ook wel goed. Op iene van de laste zundaegen hebben we 't nog van de stoel 'heurd, da'w' barmhartigheid ontmuuten, a'we barmhartigheid doen.’

‘Bin ikke dan in oe ooge onbarmhartig ewest?’

‘Joa Berend. Ie moe'n er niet kwoad omme worden. Moar ik viende van joa. Tegen Roelof bih ie onbarmhartig ewest. En tegen Teunis

en tegen mien ook, want dat weet ie toch wel, dat 't ons arg striedt, dat ie oe niet steurden an vaeders begeerte'.....

Er beefde een traan in haar stem, toen ze dit zei.

'Niet, da 'k 't oe niet van harte vergeve. Moar 't spiet mien om oe. Ik hebbe oe nooit zoo 'ekend as in de leste tied. 't Is of die arfenisse oe tot 'n aander minse 'emaekt hef. Noa vaeders dood bin ie niet half zoo opgeruumd, niet half zoo vrendelijk en oarig as veur vaeders overlieden. 't Spiet mien om oe, dat zeg ik oe. En 't goat mien ook an 't harte um de kiender'....

'Um de kiender?' vraagt Berend.

'Wisse! Wat nog nooit in ons huus veurevallen is, dat is van oavend gebeurd. Ie hebben de kiender niet vrendelijk goê nacht ezegd. Kleine Jantien, die altied 's oavends op oe knije zit, 't skoap keek mien an, asof ze vroagen wol: Is vaeder niet goed in orde?'

'Wat zeg ie?' zegt Berend getroffen. En na een oogenblik, en blijkbaar met eenige moeite, gaat hij voort: 'Ie weten joa wel, Oafien, da 'k 't zoo kwoad niet miene. Moar as de minsen ook zoo dwarsdrieven en as ze'....

'Neen, Berend, zeg dat nou toch niet weer,' valt Aafje in met zachten drang. 'Verzet oe niet tegen oezelfs. Ie vuulen wel, dat de heele zaeke, die oe uut stuur ebrocht hef, uut oezelfs vortekommen is. Ie binnen kwoad op Roelof en op de notoaris en op de minsen. Moar ie moe'n kwoad wezen op oezelfs. De schaê reken ik niet. Ik zol er niks bliede van wezen, a'w' er veurdeel van hadden. Moar, koman Berend, loa'we er nou moar van zwiegen. 't Is gauw alles ofeloopen en veurbij. Net zoo min as ikke, begeer ie onrechtveerdig veurdeel. En net zoo goed as ikke geleuv' ie 't in oe harte, dat vreê en liefde meer is as 'n beetien geld.'

En Berend kon niet weerstaan de wijsheid en liefde, waarmee ze sprak. Hij boog het hoofd en zweeg.

Den volgenden dag was hij dubbel vriendelijk jegens de kinderen. Roelof en Teunis, door Aafje gewaarschuwd om vooreerst geen woord te reppen van 'boelgoed' of inzet, deden alsof er niets gebeurd was. Allengs verbeterde Berends stemming, en weldra was de vrede in den familiekring hersteld.

2. *Bespiegeling en ervaring.*

Nu man, ik feliciteer je dan nu toch van harte, dat je het dorpsleven hebt vaarwel gezegd. Het mag je voor het oogenblik wat aan je hart gaan, maar voor een beschaafd man is het toch op den duur niet vol te houden, die conversatie met honderd boeren en anderhalven meneer.

Zoo sprak men mij toe, eenige dagen, nadat ik van mijn eerste gemeente had afscheid genomen. Onze vrienden kunnen ons soms pijn doen. Een en andermaal zeggen ze ons dingen, op zichzelven verklaarbaar en niet kwaad gemeend, maar die we hun moeilijk vergeven.

Het woord van dezen vriend was verklaarbaar. Want men moet predikant zijn en het wezen *con amore*, om de diepe poëzie te vatten, die er schuilt in het dorpsleven onder die omstandigheden.

Ik stem het u toe, er behoort vrij wat inspanning toe, om niet in te dommelen. Het gevaar is groot, - en hoevelen die het niet weten te ontkomen! - dat men zachtkens aan een vasten sleur leert te volgen en eindigt met een machine te worden, die geregeld preekt, catechiseert, vermaant en troost. Maar wien het gelukt geest en gemoed uit den slaap te houden, diens leven draagt een tint van onwaardeerbare schoonheid, bron altoos weer van nieuwe opgewektheid en verjongden werklust.

'Daar hebt ge natuurlijk weer de oude illusie!' hoor ik uitroepen. 'Gij droomt van den grooten invloed - uwer preeken. Gij meent, dat gij zondags den boer zijn egoïsme afleert. Gij preekt hem in den hemel!.... de oude onverstandige waan!'

Maar ik bid u, wie koestert dien waan? Ofschoon onmogelijk een godsdienstige toespraak geheel vruchteloos kan zijn, bij wier samenstelling men ijverig den weg zoekt tot het hart en het geweten der menschen, toch heb ik mij zelden illusies gemaakt omtrent den invloed van preeken. Integendeel, meer dan eens heb ik dit gedeelte van mijn werk het minst vruchtbare geacht. Maar waar men vele uren elke week nederzit, omringd door de dorpsjeugd en haar liefde voor het edele en reine wekkende; waar men de huizen binnentreedt en tot lezen weet te bewegen hen, die zelden een boek ter hand namen; waar men voor de armen - en die zijn er zooveel! - op meer dan ééne wijze een vriend en helper kan zijn en de rijken tot mildheid tracht te stemmen; waar men meer dan iemand in staat is het schoolgaan der kleinen te bevorderen; waar men zich door zijn meerdere kennis en beschaving een licht gevoelt te midden van veel vooroordeelen en onkunde, zij het ook een licht, dat soms wordt geschuwd; waar men honderdmalen als trooster en raadsman wordt geroepen en binnenkomende erkentelijk wordt welkom geheeten door oogblik of handdruk, - geeft men daar toe aan een *waan*, als men de dankbare gedachte koestert: Mijn leven gaat niet gansch nutteloos voorbij?

Van elken toren, dien men bouwen wil, berekene men eerst de kosten! Een waarheid, vooral niet te vergeten door den jongen man, die predikant wil worden. Zoo de gelukkige vervulling van eenige betrekking in de maatschappij afhankelijk is van smaak en liefde voor den werkkring, hier is dit in hooge mate het geval. Ouders en vrienden doen wèl, als ze den aanstaanden predikant wijzen op de groote

moeite en de vele opofferingen, die hij zich zal hebben te getroosten. Maar zien ze hem eens met vroomheid, menschenliefde en moed eene pastorie betrekken, zoo voede hun liefde geen vrees. Op zijn weg zijn de doornen nooit zonder rozen.

Neen, ik was het dorpsleven niet moê. Ik feliciteerde mijzelven *niet.* 'Omstandigheden' dwongen mij te gaan.

Eens per jaar, zoolang ik er werkzaam was, verliet ik mijn pastorie met vreugde. Na den winter, als de Paaschdrukte was afgeloopen, als de boomen knopten en de lucht zomersch begon te worden, dan had ik een onweerstaanbare zucht, om 'van huis' te zijn, om door andere tooneelen, andere menschen, andere gesprekken zelf een inwendige vernieuwing te erlangen. Met wat genoegelijke drukte bond ik den tuinman de zorg voor mijn groenten en vruchten op het hart, stelde ik mijn huis in handen mijner 'meid-huishoudster,' bracht ik zondag-avonds enkele dingen van waarde bij de buren, die mij nog nariepen: 'de groetenisse aan oe olde moeder!' Hoe vroolijk stapte ik 's maandag-morgens heel vroeg de pastorie uit en den wagen in en begaf ik mij met niet al te veel geld in den zak, maar met des te meer levenslust in het hart op weg. En toch, wat genot ik ook smaakte in het weerzien van veel oude en trouwe gezichten, in al het verkwikkelijke, dat ik op reis hoorde en zag - toch, als na drie of vier weken de diligence mij huiswaarts bracht, keek ik door de raampjes, of ik nog niet het kerktorentje zag rijzen, hunkerde ik naar den welkomstgroet mijner dorpsgenooten..... En als ik zondag-morgens het welbekende gehoor in de kerk overzag, dan dacht ik: 'Goddank, weer thuis en weer hier!'

Geduldige lezer! als kind was ik steeds heel blij, als ik, na een lange inleiding of beschrijving van personen, den aanhef zag: Op zekeren avond gebeurde het enz. Zoo moet het ook u eenigszins gaan, als ik nu eindelijk heusch ga vertellen.

Op zekeren dag dan kwam ik van mijn voorjaarsreisje terug. Onder meer andere dingen, die mij bij het huiswaarts gaan voor den geest kwamen, hield mij vooral een gesprek bezig, dat ik met een vriend van vroeger dagen had gehouden. In jaren had ik hem niet gezien en nu gelegenheid gehad hem te ontmoeten.

Mag ik u van ons gesprek een klein stukje mededeelen?

'Neen, openhartig gesproken, ik kan het u niet toegeven. Ge moet mij dit niet kwalijk nemen, maar in mijn oog leeft gij in een tooverkring, dien uw verbeelding u schept. Gij spreekt van nut stichten, van het godsdienstig en zedelijk gevoel opwekken. En met uwe moderne beschouwing van de dingen zijt ge daartoe niet in staat. Gij hebt invloed op de menschen, voorzoover zij in u nog den priester zien. Maar zoodra het volk werkelijk doordrongen wordt van de waarheid, dat gij geheel en al een mensch zijt als een ander, dan is het met uw invloed gedaan. Zoolang ge uit naam van de Kerk komt,

zoolang gij de verkondiger zijt van de geopenbaarde waarheid, waarvoor gij als van Godswege gehoor vraagt, houdt gij de menschen in het rechte spoor. Maar zoodra gij in hun oog een mensch zijt geworden, die van het goddelijke niet meer weet dan ieder ander, en die zijn kennis van het goddelijke verkrijgt evenals elk hunner, wat is dan langer uw lastbrief, wat geeft u het recht hen te leeren en te vermanen, welk gezag zullen ze in u eerbiedigen?

Dat is duidelijk genoeg,' was mijn antwoord. 'Mijn lastbrief, mijn recht ontleen ik aan het geweten van de gemeenteleden. Ik verkondig dingen, waarop hun binnenste ja en amen moet zeggen. En mijn invloed blijft, wordt sterker zelfs, doordien het hart van 't volk van nature getrokken wordt tot het reine en goede, dat ik uitspreek.'

'Van nature, hm! ik versta u,' sprak hij, even glimlachende. 'Gij wilt zeggen, dat gij een aanknoopingspunt hebt in het verlangen naar het goede, dat het volk eigen is. Gij theologen spreekt van het Godsbeeld in den mensch. Maar het is mij nog nooit recht duidelijk geworden, op grond waarvan gij gelooft, dat de mensch aan het heilige, aan God verwant is'.

'Op grond waarvan? Op grond van het streven naar volmaking dat ik overal zie. Op grond van de groote wet, die de geschiedenis ons predikt, de wet van den vooruitgang in het stoffelijke en geestelijke. Hebt gij dan geen oog voor de vermeerdering onzer kennis, voor de enorme uitbreiding van den arbeid der liefde, voor hetgeen gedaan wordt ten behoeve van den geringen stand, voor de verruiming van onzen blik, voor de grootere vrijheid en zelfstandigheid, die we ons veroveren....?' - Maar ik werd warm en sprak luid, en hij vond het zeker noodig (hij was dokter) om mij een weinig tot bedaren te brengen. Althans uiterst kalm viel hij mij in de rede en zei:

'Houd maar op, amice! Tusschen uwe meening en de mijne is een afstand als tusschen 't Oosten en 't Westen. De werken der barmhartigheid zijn in mijn oog grootendeels veiligheidsmaatregelen, die eene verlichte maatschappij beraamt. Ze komen dan ook in den regel niet tot stand, of de nood moet er toe dwingen. Reken nu nog eens na, hoeveel ijdelheid en hoop op hemelsche belooning er bij de weldadigheid in het spel zijn, en waar blijft dan het medelijden, de liefde? Gij roemt in de meerdere stoffelijke en geestelijke vrijheid, die het volk geniet, als in een zegen, terwijl ik er slechts een ramp in zie. Uw vooruitgang is voor mij niets dan achteruitgang. De eerbied voor de priesters, de leeraars, de Kerk gaat verloren. Alle banden, die het volk ten goede dwingen, worden losgemaakt. Aan de neiging van den mensch ten kwade wordt vrij spel gelaten. Wat in 't oog van duizenden heilig was, wordt meer en meer met voeten getreden. En de tijd schijnt mij niet meer verre, waarin de eenige beschermengel van de maatschappij zal wezen: *de vrees voor den scherprechter.*'

Over dit gesprek vooral dacht ik na op mijne terugreis. Ik dacht er telkens weer aan. Een soort van wrevel vervulde mij soms, dat ik mijn tegenstander niet had kunnen overtuigen. Maar ik kon niet nalaten tot mijzelven te zeggen: ‘Ik durf er op zweren, dat hij het volk niet kent.’

Ik trad mijn pastorie binnen. Op mijn vraag naar het nieuws van het dorp, vertelde mijne gedienstige mij: ‘Joapikbuur hef 't ofelegd.’ - Ja, dat wist ik, de ‘meester’ had het mij geschreven.

‘En hef de meister mieneer ook eskreven, dat Sander Siepel zoo ziek is?’

‘Neen; is hij zwaar ziek en wat scheelt hem?’

‘Hij mot arg min wezen en de dokter mot ezegd hebben, dat 't alweer de slimme koortsen waeren.’

Dat laatste was de gewone term ter aanduiding van den typhus, die reeds vele slachtoffers had gevraagd.

De zieke heette eigenlijk niet Sander Siepel. Dorpelingen dragen dikwijls bijnamen, en er zijn er onder, waarvan menigeen u de eene of andere vroolijke of ernstige historie kan vertellen. De man heette eigenlijk Sander Steen - om mogelijke nieuwsgierigheid te bevredigen zij gezegd, dat zijn bijnaam hem gewerd naar aanleiding van een geheimzinnige nachtelijke geschiedenis met een zak siepels of uien. Als Steen kende hem niemand, terwijl elk kind u zou terechtgebracht hebben, als ge gevraagd hadt naar Sander Siepel.

Naar het algemeen gevoelen was hij een ‘schuinsch heer.’ Hij woonde in een van de armste buurten, waar de menschen van een kleine daghuur leefden en vaak geen werk hadden. Dikwijls gebeurde het daar, dat er wat aardappelen verdwenen, een paar klompen, een kleedingstuk of iets dergelijks. En ofschoon voldoende bewijzen steeds ontbraken, wist ieder wel, wien hij voor den roover had te houden. Sander was een van die menschen ten platten lande, die ge in ieder dorp vindt, en die wegens hun ongewoon doen en laten door ieder gewantrouwd worden.

Hield 's avonds bij ruw weer ieder zich binnenshuis, dan zwierf Sander nog buiten. Als allen sliepen, waakte hij. Als een der buren lang vóór zonsopgang buitenkeek, denkende, dat de gansche buurt nog in diepe rust zou zijn, dan zag hij aan het licht in Sanders hut, dat deze hem vóór was geweest. Een schuinsch heer!

Heerachtig zag hij er anders waarlijk niet uit. Met zijn ruige wollen pet, zijn rooden baard, zijn glurende oogen boezemde hij u geen vertrouwen in. Vooral als door den regen die pet sluik en glimmend zijn hoofd omsloot, was zijn voorkomen bij uitstek glurend. Gluren - dat trof u altoos in hem, als ge hem zaagt, en hij gaf u daarvan zóó sterk den indruk, dat de scheuren in zijn aschgrauw buis, de doorgesleten knieën van zijn broek u aan kijkgaten deden denken. Ja, als hij u den rug toekeerde, was het alsof hij u nog

begluurde door de gaten aan zijn ellebogen en de ongestopte hielen zijner kousen.

‘Fij, die Sander Siepel, 'k mag den kerel niet lochten of zien!’ Zoo luidde het eenparig oordeel van zijn buren, waarmee die mindere menschen, lieve mevrouw, precies hetzelfde bedoelen als u, wanneer u zegt, dat het bijzijn van meneer Woutersz u steeds geneert, of dat u voor freule Werning nooit zoo heel veel sympathie hebt gevoeld.

Den volgenden dag - een zondag - wandelde ik er 's namiddags heen. Aan een vrij vet touwtje trok ik de klink van de deur omhoog, die daarna meer omviel dan openging. Weldra was ik voorzichtig gaan zitten op een stoel, die op den ongelijken vloer vrij onvast stond. Sander sprak geen woord. Het eene uur bracht hij in sprakelooze dofheid door, het andere druk pratend, ijlhoofdig. *Dit* verwonderde mij niet, maar overigens alles wat ik hier zag. Ik was hier meer geweest en had mij telkens geërgerd aan de verregaande onzindelijkheid. Thans echter had het bed, de tafel, hadden de kopjes en schoteltjes, zelfs de kleine glasruiten van het éenige venster een rein en helder voorkomen.

Er zat een arme weduwe uit de buurt aan zijn bed. Arm, maar zoo proper, dat het een lust was haar zindelijk oud gelaat te zien, omgeven door de sneeuwwitte muts en den hagelreinen doek, waarvan de slippen op de borst over elkander waren geslagen. En nog op haar ouden dag was ze een toonbeeld van ijver en werkzaamheid.

‘Jantienbuur warkt nog as 'n jonk minse!’ zei men.

Mijn vragen brachten haar aan 't vertellen. Half fluisterend, om de rust van den zieke niet te storen, deed ze mij het volgend verhaal.

De ‘manluuden’ uit de buurt werkten allen bij de ‘veeneboazen in den mengbak,’ en kwamen alleen 's zaterdag-avonds laat te huis, om 's maandags voor dag en voor dauw weer heen te gaan. Verscheidene dagen lang had Sander zichzelven kunnen redden. Nu eens lag hij te bed, dan weer was hij over den vloer, en de boodschappen, die hij te doen had, waren voor een kleine belooning door een kind uit de buurt verricht. Maar toen gister voor een week het volk te huis kwam, was Jan Beers eens bij den zieke aangeloopen en had hij gezien, dat het zoo niet langer kon. Sander was en bleef toch te bed en gaf verwarde antwoorden. Toen Jan hem te drinken gaf, had hij een zoo grooten dorst gehad, dat het waarlijk medelijden moest opwekken. ‘Mien lieve! hij trok oe het koppien uit de haand,’ had Jan later verteld. Op de herhaalde vragen van dezen had Sander ten laatste te verstaan gegeven, dat hij geen cent meer bezat. Jan was daarop met een paar mannen in overleg getreden, en er was besloten, dat zij den volgenden morgen in de kerk de diakens zouden vragen om een briefje voor den dokter en om geldelijken onderstand. Het eerste was hun door de armverzorgers gegeven, maar ten aanzien van het laatste hadden ze de buren van Sander gewezen op ‘'n bult aarme

minsen,' die in de kerk op ondersteuning stonden te wachten, en verklaard, dat ze niet bij machte waren in dezen tijd van ziekte Sander geldelijk te ondersteunen. Daarop waren de beide mannen naar den burgemeester gegaan, en hadden dezen den nood van hun buurman blootgelegd. Maar Z.E.A. had hen niet zeer liefelijk afgewezen. Naar het zeggen van een kwade tong 'zol de burgemeister wel egeven hebben, as Sander van 'n aere (andere) plaetse afkomstig was, omdat ie altied spikkeleerde op teruggave van de bedeelinge.'

Met dat al, de beschermers van Sander kwamen met ledige handen terug, - en goede raad was duur. Jan Beers was 's nachts eenige uren bij hem gebleven, en dien morgen had een ander van de buren den zieke opgepast. Maar hoe zou het verder gaan, als de mannen weer vertrokken waren? De vrouwen hadden ieder haar huiswerk en haar akker met aardappelen, die van onkruid moest gezuiverd worden.

De tijd drong. 't Was reeds namiddag geworden. Maar de nood scherpte het brein van Jan Beers, en weldra stapte hij zijn huisje uit met een wel doordacht plan. Ter eere van zijn kloeke vrouw moet ik echter zeggen, dat zij hem geholpen had in het bedenken van de noodige maatregelen. Hij ging naar 'Jantienbuur,' de tegenwoordige verpleegster van de zieke. Hij stelde haar voor, om deze taak op zich te nemen. Zij verklaarde zich bereid, maar de groote vraag was, waarvan het alles zou betaald worden. Immers zij zou haar dagelijkschen arbeid, het spinnen van wol, moeten staken. Maar 'as ze dan 'reis vier stuuvers of 'n kwartien daegs kreeg? En veur de heerd en de laampe nog buitendien ienige centen.' Met de oude vrouw had hij de zaak spoedig klaar gekregen.

Maar nu de buren! Dezen verzocht hij, om even bij hem te komen, ten einde raad te schaffen. Jan had hun zijn plan blootgelegd. Ze zouden ieder een kleinigheid daags moeten geven, om de oude vrouw te betalen en 'veur wat turf en holt mit 'n beetien eulie.' Beurtelings moest een der buurvrouwen voor een weinig eten zorgen. 'Mit 'n laeken op bedde en 'n verschooninge veur Sander, as 't neudig is' zou Jan wel kunnen helpen. En ten slotte had hij gezegd: 'Hoe denken ieluuden hierover?'

Toen had er wel één met nadruk gezegd: 'Nou!', waarin lag opgesloten, dat het voorstel wel goed, maar toch nog al bezwarend was. Een tweede had wel verklaard, dat hij geen kwaad wilde spreken, maar dat in gezonde dagen 'Sandertien al gien beste noaber (nabuur) was, watte?' Zelfs had een derde gemeend, dat Sander 'loon noa warken' kreeg, omdat hij zich ieder tot vijanden had gemaakt. Maar Jan had gezegd, dat we 'gien van allen er best an toe zolden wezen, as iedereen loon noa warken kreeg.' En, had hij er bijgevoegd, als we van nacht naar den bak gaan en Sanders huisje voorbijloopen zonder hem te helpen, dan 'doen we krek as de priester en de Leviet in de geliekenisse.' De warmte van zijn hart zou hem nog meer over-

redende woorden aan de hand hebben gedaan, maar 't was niet noodig geweest. De een verklaarde zich bereid om zes, de ander om vier, een derde om drie centen per dag te geven, en nauwlijks was het avond geworden, of het werk der liefde was tot stand gebracht.

's Maandags had Jantienbuur vroegtijdig haar huisje gesloten en was ze druk aan 't werk gegaan om de hut van den zieke te reinigen en Sander-zelven het krankbed te verzachten..... Sander, den kerel, dien geen der buren mocht lochten of zien.

Innig geroerd stond ik op en ging heen. Ik voldeed waarlijk aan de behoefte van mijn hart, toen ik even binnenging bij Beers, die met vrouw en kroost om den eenvoudigen avonddisch zat, om hun een ‘God zegene u!’ toe te spreken.

Onder het naar huis gaan dacht ik aan mijn ongeloovigen vriend, en hoe hij berouw zou hebben van zijn wantrouwen, als hij gezien had wat ik had aanschouwd: den natuurlijken zin van 't volk voor hetgeen goed is en groot.

Geen Godsbeeld, geen zin voor deugd en godsvrucht, geen trek naar 't hoogere? - Mijn vriend, ik zweer u, dat gij het volk niet kent.

3. *Een verhaal, dat een broertje is van 't vorige.*

Het is mij dikwijls gebeurd, dat ik een kloeken arbeider aanzag met de gedachte: Gelukkig, dat ge aan de handen der liefdadigheid ontsnapt zijt! - Men ziet menigmaal, dat de ijver en de geestkracht worden gebroken, waar onhandig wordt welgedaan; en dat, wie eenmaal door eene averechtsche menschenliefde in bescherming zijn genomen, hun leven lang niet meer buiten hulp kunnen. Dit is ook altoos een grieve van me geweest tegen onze Maatschappij van Weldadigheid, dat de verpleegden niet tijdelijk in haar kolonies verblijf houden, om te leeren werken en daarna zichzelven een weg te banen in de gewone samenleving; maar dat honderden er hun leven lang vertoeven en dikwijls een opvolger vinden in een hunner kinderen, zoodat zij en vaak ook hun nakomelingschap hun dagen doorbrengen in een kunstmatige, d.i. op den duur ongezonde, maatschappij. Of deze grieve gegrond is of niet? De heeren mogen het weten.

Geen grieve zou het mogen wezen, indien het onmogelijk ware, zich in de gewone maatschappij er door te redden. Maar dit is het niet. In ons dorp waren de omstandigheden ongunstig. Het aantal arbeiders was er te groot, de verdienste dus schraal.

Nu kon men onder zekere voorwaarden een stuk heigrond van de gemeente erlangen. Men begon dan met den bodem om te zetten en de gekeerde plaggen of zoden te laten verteren. Men hield een schaap,

dat den als goud bewaarden mest moest leveren ter verdere ontginning van den pasgeboren akker. Een weinig boekweit, wat aardappelen, eindelijk ook haver en rogge konden er op verbouwd worden. Een tweede schaap werd daarna aangeschaft en het ontginningsveld een weinig uitgebreid. Van die schapen, moet ge weten, was de aankoop niet het moeilijkste. De groote zaak was vooreerst, des winters genoegzaam voeder te hebben, en vervolgens, niet door eigen broodsgebrek tot den verkoop der dieren gedwongen te worden. Soms duurde het zeer lang, eer men deze moeilijkheden te boven kwam. Maar had men ze eenmaal overwonnen en gingen de zaken voorspoedig, dan werd eindelijk als een schitterend zegeteeken eene koe de kleine schuur binnengeleid.

Aan dit laatste moest echter vrij wat voorafgaan, vrij wat arbeid, inspanning, opoffering. Wilt ge wel gelooven, dat de ijverige ‘Kloas’ het nooit zoo ver heeft kunnen brengen, doordien zijn vrouw het gebrek had, dat ze ‘zoo geern mit de buurwieven proatte onder 'n koppien koffie mit 'n klontien?’ Lezer, gij hebt waarlijk geen denkbeeld van de berekenende nauwgezetheid, waarmee het maatje koffie, de snede brood, het vet in het eten worden afgepast en de olie in de lamp, de brandstof, de kleeren worden gespaard en ontzien. Terwijl de man, des voorjaars in den mengbak, des zomers in het hooi, later bij den oogst van koren en aardappelen zoekt te verdienen, tracht de vrouw winst te doen met nevens het huishouden den akker en het vee te beredderen. Er wordt gewerkt, gespaard, overlegd, samen en met alle krachten, en eindelijk raakt het scheepje vlot en zet het koers naar eene heel kleine boerderij.

Zal ik u eens binnenleiden in zoo'n gezin? Sla dan met mij rechts van den straatweg dien zandweg in en wandel eenige minuten met me voort. Ginds ziet ge op het hoogste gedeelte van het glooiend heideveld eene kleine boerenwoning. Daar moeten we zijn. Het is een laag, doorloopend dak, dat het voor- en het achterhuis beschermt, ‘de woninge en de deel.’ Het eerste bestaat uit twee kamertjes, het een tamelijk groot, het ander klein, ieder met één raam en van binnen verbonden door een deur. Het grootste vertrek vormt met het achterhuis, het gebied van het huisgezin, bestaande uit man, vrouw en vijf kinderen. Het andere wordt bewoond door eene reeds eenigszins bejaarde naaister. Ze gaat alle dagen onder de menschen. Maar heden is ze thuis gebleven. Ze is ‘niet goed in orde.’

Zij is de oudste zuster der huisvrouw. Toch leeft ze hier geheel op zichzelve. Wel hebben de kinderen ten allen tijde vrijen toegang; wel loopt ze menigmaal binnen en eet ze 's zondags geregeld met het gansche gezin. Maar zonder opzet gebeurde het ook wel, dat het dagen achtereen bleef bij ‘g'n dag en g'n oavend.’

Was ze met zwager niet wèl? Verre van dien! Geen beter man in de heele wereld, zou ze u hebben gezegd. Ook met Geesien kon ze

het ‘bestig’ vinden. De stille bewoonster van het kamertje was een verstandige vrouw. Ze vond het raadzaam om onder één dak elkander niet te overloopen. Toen, na het overlijden van moeder, Geesien met Hiltien's Lubbert trouwde en het ouderlijk huis betrok, toen had ze ten aanzien van hun onderling verkeer matiging zich tot plicht gesteld. ‘Bedaerd an!’

Kijk, daar gaat juist de deur open en verschijnen de twee oudste telgen van Lubbert en Geesien, om naar school te gaan, een half uur afstands van huis. Het is een meisje van tien en een jongetje van acht jaar. Het eerste, een aardig wijsneusje, houdt voorzichtig haar broertje bij de hand en draagt het mandje met ‘brokkies’, die tusschen de schooltijden zullen georberd worden. Het tweede, een dik ventje met een blozend gelaat, loopt naast zijn zusje voort, maar geeft er al spoedig den brui van om door haar vastgehouden te worden en heeft over het geheel een zekeren bluf in zijn houding, dien ik u terstond zal verklaren. En zie nu die schoongemaakte klompjes, die zuivere saaien kousen, dat wollen jurkje, dat zoo krek zit en waaraan geen haakje of oogje ontbreekt, dat gladgestreken haar onder het mutsje van zwarte en blauwe wol en dat gelaat, dat nog glimt, omdat het zoo even is ‘ofeveegd mit de waarme skutteldoek.’ Let ook eens op den olijkert, wiens bruin krulhaar overal aan de door Geesien-zelve gemaakte pet ontsnapt, en aan wiens buisje, dat zoo gesloten zit om zijn dik rond lichaampje, ge kunt zien, dat het hem wat krap is geworden. Wat, tusschen twee haakjes, dat buisje betreft, maandag, toen hij het schoon aankreeg, had moeder er over gedacht, dat het wat klein werd, maar haar slotsom was geweest: ‘kom, vort moar, 't mot nog moar wat mee!’ - Ten pleiziere evenwel van den kleinen dikzak moet ge nu toch ook nog eens letten op de nieuwe bombazijnen broek, oorzaak van den trots, dien gij in zijn houding en op zijn rood gezicht bespeurt.

En als ge nu het uiterlijk van die twee kleinen goed hebt opgenomen en ge roept niet met mij opgetogen uit, dat Geesien een flinke moeder is, verklaar ik, dat ge geen greintje menschenkennis bezit. Voor dit geval vertel ik dus hier nog eens opzettelijk, dat alles daar in huis is als dit jurkje, dit buisje, die klompjes en die broek. Werp maar eens een blik in het vertrek. Meubelen, bedgordijnen, beddegoed, kleeren, alles vindt gij er van grove stof, oud vaak en tot in het oneindige versteld, maar alles heel, proper, goed onderhouden.

Lubbert is niet thuis. Van morgen was hij ‘bij de laampe,’ dat wil zeggen, toen het nog donker was, uitgegaan. Zoodra het goed licht was geworden, was Geesien reeds naar Lammegien gaan kijken, maar had haar nog slapende gevonden. Nu, terwijl ze de ‘botter groot had’ en de kinderen naar school waren gegaan, ging ze nogmaals door de tusschendeur in het kamertje en vond hare zuster juist opgestaan. Op haar vraag, hoe ze zich gevoelde, kreeg ze ten ant-

woord: ‘Zoo moatig. Altied d' olde kwoale, zoo 'n pien in de maege.’ Voor 't oogenblik echter was de pijn nog al dragelijk. Terstond daarop volgde de belangstellende vraag van Lammegien: ‘Hoe is 't van de morgen egoan?’ en Geesiens antwoord: ‘'n Bult beter, 'n kanne meer as gisteren, 't goat gezegend.’

Dit laatste, geachte lezer, was een gewichtige vraag en een belangrijk antwoord omtrent een hoogst ernstige zaak. Het gold eene pas gekochte koe, die in de eerste dagen minder melk had gegeven dan men hoopte, maar nu steeds milder werd met dit edele vocht.

Tachtig gulden had Lubbert er voor gegeven. Dertig had hij zelf gehad en de notaris had hem geholpen met eene renteloos voorschot van vijftig. De goede naam van het gezin verschafte het krediet en de hulp. De voorwaarden luidden als volgt. Als Lubbert in het najaar een weinig boekweit en rogge had verkocht, zou hij tien gulden afdoen. In de volgende lente zou hij na den mengbak twintig gulden betalen. In het daarop volgend na- en voorjaar telkens nog tien.

De koop van die eerste koe was een groote gebeurtenis, waarover de schoolgaande kleinen het druk hadden onderweg, man en vrouw, als ze te bed gingen en bij het opstaan, Geesien en Lammegien, als ze een oogenblik bijeenzaten. De buren kwamen allen eens aan en betasten het dier van alle kanten, onder allerlei opmerkingen over ‘'t gier, 't hoar, 't vleisch en de joaren.’ Ik weet niet, hoe vaak Lubbert wel had moeten stilhouden en bekenden te woord staan, toen hij met het ‘koegien’ van de markt naar huis ging. Hij had het in het voorbijgaan bij den notaris voor de deur geleid, en ook deze had het bekeken en geprezen. Kortom, van 't oogenblik af, dat de koopman Lubbert met al zijn macht een slag in de hand had gegeven en gezegd ‘Gluk er mit!’, tot aan zijne komst te huis, was het een ware triomftocht geweest. Thuis waren ze allen lachend naar buiten gekomen, en Lubbert lachte ook. Hoe vredig en heilig is de overwinning, door de menschelijke vlijt behaald!

Om het gewichtige van de zaak zou Geesien me waarschijnlijk deze lange uitweiding hebben vergeven. Gold het iets anders, dan zou ze al heel gauw iets gemompeld hebben van ‘den tied verproaten.’ Nadat ze een oogenblik slechts in het kamertje had vertoefd, dacht ze aan den mand met aardappelen, waarop het mes reeds gereed lag, aan den kleine in de wieg, aan de onopgemaakte bedden, aan de koe, die buiten aan de lijn liep te grazen en die ze moest ‘verslaan,’ en ‘dat ze nog geern veur middag 'n toertien spinnen’ wou, - ze stond op en ging heen. ‘Nou, beterskop, heur!’

Ongelukkig voor haar die dezen wensch ontving, kwam de beterschap niet. Den volgenden morgen vertelde ze aan de vrouw des huizes, dat ze geen oog had toegedaan, dat ze geen eetlust had en geen trek om op te staan. De maagpijn was dezelfde, maar ging nu gepaard met een aanhoudende neiging tot braken. De dokter werd

geroepen. 't Was eerst een wit drankje, vervolgens een rood, eindelijk kwamen er pillen. Maar de maag werd maar niet beter, de pijn nam niet af. Wel namen af de gelaatskleur, de lust, de krachten. Geesiens ijver verdubbelde zich. Elk oogenblik trad ze het ziekevertrek binnen. Nu eens bood ze haar zuster een weinig soep aan, dan weer een teug melk ‘zóó uut de koe.’ Wel had ze het meer dan druk, maar 't een moest maar wat op 't andere wachten, zei ze.

Wat zou ik toch gaarne willen, mijn lezers en lezeressen! dat gij haar eens hadt gezien, - die altoos haastige en bezige vrouw met dien forschen tred, die luide stem, die gespierde armen en door den arbeid ruw geworden handen, - zooals zij thans haar kranke verpleegde. Onhoorbaar trad ze binnen. Ze boog zich over de zieke heen, gansch zachtheid en geduld, zooals een moeder haar lijdend kind toespreekt: ‘'n Beetien ommeleggen, joa? Is 't zoo goed, mien olde?’ En als een enkele maal Lammegien haar verzocht, ‘'n kapittel’ te lezen, dan zette ze zich rustig bij het bed neer en legde den bijbel open op haar knieën en las zoo kalm en vriendelijk, alsof ze volstrekt geen haast had, alsof niet tien werkzaamheden tegelijk op haar wachtten.

De eene dag verliep na den anderen. De hoop op herstel, die der zieke meer en meer ontviel, liet een smartelijke leegte achter. Maar Geesien zocht 't gemis te vergoeden door volharding in de liefde.

Op zekeren avond - vier weken had het nu reeds geduurd - was het doodstil in de ziekekamer. Moeder had de kinderen vermaand, rustig te gaan slapen ‘om Meu Lammegien.’ Vermoeid van den arbeid was Lubbert te bed gegaan. En nu zat Geesien voor de bedstee van haar zuster. Een kleine lamp brandde op de tafel. De zieke sluimerde. Verscheiden malen had Geesien de eene hand met het breiwerk in den schoot laten rusten en met de rechter het gordijn ter zij gehouden, maar ze had telkens gezien, dat ze sliep. Eindelijk zag zij, dat de lijderes de oogen had opgeslagen en haar aankeek.

‘Zoo, mien beste, bin ie wakker? Hoe liekt 't nou?’

‘Wat za 'k oe zeggen, Geesien. 'k Vuule mij arg zwak, o zoo zwak! 'k Geleuve wel, dat 't nou niet lange meer duren kan.’

‘O, ie kunnen nog wel weer beter worden. Onze lieve Heer is joa machtig.’

‘Zooas 't Hum behaagt. Zien wille geskiede!’ - antwoordde ze met zwakke stem.

Daarna was alles weer stil als te voren. 't Eenige geluid, dat men er hoorde, was 't getik van de breinaalden, die met eentonigen ijver den arbeid voortzetten.

‘Geesien!’ klonk het weldra zacht uit de bedsteê.

‘Wat is 't, Lam?’

‘Wil ie my nog reis veurlezen die beide varzen uit gezang 19?’

‘Joawel, mien beste!’

Geesien stond op en haalde een boek met zilveren sloten, Lammegien's eigen kerkboek, voor den dag. Ze opende het, blies eenige keeren de dunne bladen van een en las. Ze koos het vierde en het zesde vers; 't waren ‘die beide varzen.’ Ze las eentonig, en de klemtoon was hier en daar verkeerd. Maar in haar stem lag vroom vertrouwen. En getroffen door de schoonheid van die oude bevriende woorden, sloot Lammegien de oogen, en vouwde ze onwillekeurig de handen, toen Geesien las:

> In Uwe hand zijn we altoos veilig,
> Al wat Gij doet, is wijs en heilig,
> En liefd' is al, wat Gij besloot.

Het boek werd weggelegd. - Een nieuwe stilte volgde, waarin de breinaalden een hevig duel hielden en haar best schenen te doen, om de schade in te halen.

‘Geesien!’ En Geesien was weer één gehoor.

‘Ik wol zoo geern morgen de notoaris reis spreken. Ik hebbe wel niet veule noa te loaten. Moar 'k hadde toch nog 'n begeerte. - 'k Wil 't oe ook wel zeggen. Mien karkboek, de kaste en 'n beetien geld da'k nog liggen hebbe, heb ik oeluiden toeëdocht. - Willem, Oaldert en Jantien bint mij wel even noa, moar wij hebben altied saemen verkeerd. - Ieluuden hebben mij opgepast, ie binnen altied goed veur mij ewest.... 't Is billijk. En de breurs mit Jantien zullen 't ook wel goedvienden. - As ie nou van de morgen de notoaris reis ontbeuden!’

Met kleine tusschenpoozen had de kranke dit alles gezegd. En Geesien, die hierop in 't geheel niet voorbereid was, moest een oogenblik nadenken, eer ze wist wat te antwoorden. Weldra echter was ze 't met zichzelve eens.

- ‘Kiek reis, Lammegien, 'k wete noatuurlijk niet, hoe Lubbert 'r over denkt. Moar mien komt 't beter veur, da'w' allemoale geliekop doen. 't Is wel bestig en broaf van oe; zie, doarvan niet. Moar 't liekt mien beter toe van niet. De aeren (anderen) hebben 't ook neudig en zooas ie ook zeggen, wij bint oe gelieke even noa - - Moar’, viel ze zichzelven in de rede na een blik op de zieke, ‘ie binnen vermeuid, mien olde. Hold u nou moar rustig. Morgen kunnen we'r wel noader over spreken.’

Lammegien verzocht nu hulp om op de andere zijde te gaan liggen. Geesien zette vervolgens drie stoelen met de zitting naar de bedstede en spreidde zich daar een leger. Geen vijf minuten later sliep ze, vermoeid van werken en waken. Nog machtiger dan de slaap was de bezorgdheid der liefde. 't Minste steunen in de bedstee deed haar het hoofd opbeuren en luisteren naar de ademhaling der kranke.

't Was nog maar ‘effies lochtig in 't Oosten,’ toen Geesien het

vuur uit de asch oprakelde in haar woonvertrek en water kookte voor de morgenkoffie. Lubbert en zij zaten weldra met een wasemend kopje voor zich. Zij met de voeten op den vuurplaat, ‘'n beetien gaeperig en kolderig’, zooals ze huiverend zei. Hij met de wollen slaapmuts op en de pijp in den mond.

Lubbert vernam reeds nu van zijne vrouw de begeerte van Lammegien en tevens de bedenking, die door Geesien geopperd was. Lubbert luisterde aandachtig. Toen zij 't verteld had - glimlachte hij.

Met een glimlach op het gelaat schonk hij langzaam de gloeiende koffie uit het kopje in het schoteltje, zette dit laatste voor den mond en blies. Waarschijnlijk dacht hij aan de koe, het geld van den notaris, de termijnen van betaling; - hij glimlachte.

Na het uitgedronken te hebben, plaatste hij het ledige schoteltje op de tafel, zette het kopje er op, schoof het met eenig geweld over de tafel tot bij den koffieketel, trok met een ruk zijn slaapmuts tot op de oogen, en staarde in het vuur. Onwillekeurig keek zijn vrouw hem aan. De glimlach was verdwenen. Ernstig drukten de lippen zich samen.

Geesien begon: ‘Ik viende, dat Lam.....’

‘Stille, Geesien!’ zei Lubbert, zonder op te zien en min of meer gebiedend.

En een oogenblik daarna sprak hij zacht en langzaam, als iemand die uit een diepe overpeinzing zich opricht, en terwijl hij in 't vuur bleef staren:

‘Neen. - Wat niet mag, dat mag niet. - Lammegien hef ons nooit last anedoan. - Zie was 'n beste veur de kiender. - Ie hebben heur opgepast, moar 't is joa oe zuster! - En zolden nou de minsen zeggen, da' we goed veur d'r waeren um 't veurdeel? God bewaer ons, neen! - Zeg moar an Lammegien, da'k er krek zoo over denke, as ie.’

‘Goed, Lubbert!’ antwoordde Geesien!

‘Kiek reis op de klokke,’ zei Lubbert.

‘Joa, 't is oe tied, Lubbert. 't Is op slag van vieren.’

Een oogenblik later luidde het: ‘morgen Geesien,’ en Lubbert ging naar ‘zien boer.’

Nog dienzelfden ochtend vertelde Geesien den uitslag van hun morgengesprek aan hare zuster. Deze maakte eerst tegenwerpingen, maar toen ze hoorde, dat Lubbert ‘vastbesloten’ was, gaf ze toe.

Verder nu, waarde lezer, was de geschiedenis van Lammegien de oude geschiedenis, die telkens nieuw is. Als ge een dag of veertien later Geesien hadt gezien, de bedstee van hare zuster schoonmakende, de muren wittende, deur en raam openzettende om de kamer te luch-

ten, en telkens even ophoudende en stilstaande met tranen in de oogen en het gemoed telkens ‘och, weer zoo vol!’ - dan hadt ge niets gevraagd en alles begrepen.

Wat betreft ‘'t karkboek, de kaste en 't beetien geld, dat ze nog liggen hadde,’ 't ging er mee als met al 't andere. De broers en zusters deden geliek-op.

Zoo geschiedde het, dat ‘geliek-op’ het deel van Lubbert en Geesien ruim dertig gulden bedroeg, terwijl het in hun macht had gestaan, ruim honderd te verkrijgen, langs niet onbillijken weg.

Zoo geschiedde het, dat een gansch onaanzienlijk echtpaar vele rijken beschaamde en luide verkondigde, dat liefde meer is dan recht.

Zoo geschiedde het, dat ik nog eens gedachtig werd aan mijn twijfelzieken vriend, en opnieuw de les ontving: ‘niet in de scholen moet ge 't vinden, maar in 't leven.’ In ervaring, niet in bespiegeling.

Cheribon, op Java.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

XII.
Een reizend genie.

O gij bevoorregt Italië! Schitterende ster van het zuiden! Hoe mild heeft de hand des Oneindigen u met natuurschoon bedeeld en hoe dankbaar praalt ge met uw tooi! Niet als een behaagzieke schoone lonkt ge uwe bewonderaars toe, niet als een gevierde grootheid verhoovaardigt ge u op uwe meerderheid, want de geest Gods zweeft over uwe wateren en de adem Gods bezielt de toppen uwer naakte rotsen en de diepste diepten uwer groene donsachtige valleien; maar even als daar boven lucht en wolken de gloeijende hemelbol niet slechts pronkt om het aardrijk te verlichten en te verwarmen, zoo ook is de roeping uwer verhevene schoonheid meer dan praalvertoon. Wijzen doet gij, diepzinnig ernstig wijzen op de eeuwige magt die u wrocht uit het niet, opstuwde uit den zilten waterspiegel waarboven ge u zoo éenig verheft.

O gij bevoorregt Italië! Eden van gelukzaligheid voor allen die bij den aanblik uwer indrukwekkende majesteit de geestenstemmen verstaan, waarvan uwe dreven weêrklinken.

Land van poëzy en verheffende gedachten, vruchtbare bodem waarin de kunst bij voorkeur wortel schoot en bloeide in ongeëvenaarde schoonheid.

O gij bevoorregt Italië! Met uw helderen hemel en uw heerlijk klimaat, met uwe kalme meeren en schuimende zeeën, uwe schilderachtige glooijingen en statige bergen, uwe lagchende valleien en sombere kraters! Welk een tooverkracht oefent ge uit op uwe bezoekers en hoe menig verkild hart en verzinnelijkte geest voelden den weldadigen invloed uwer koesterende warmte, tot dat een zucht, een bede uit het overkropt gemoed ten hemel steeg!

Is het mogelijk dat er in uwe atmospheer monsters ademden in menschelijke gedaanten, die als magten der duisternis uw grond hebben ontwijd door gruwelen?

Is het denkbaar dat ze uwe schoonste oorden ontheiligden door schanddaden, waarvan ons bij 't herdenken het bloed van schaamte naar de wangen stijgt? Helaas, de geschiedenis liegt niet en in uw bodem wortelen ze nog, de onuitwischbare gedenteekenen dier barbaarsche tijden.

Geen idealer plek die daaraan meer herinnert dan het eiland Capri, de schilderachtige steile rots in zee tegenover de Napelsche kust. Hier toefde de walgelijke Tiberius, nadat hij het bestuur zijner zaken aan Sejanus had toevertrouwd, tot aan zijn dood en zette de kroon op zijn misdadig leven door de afschuwelijke wreedheden waarmede hij zijn ouderdom bezoedelde.

Zoo al de faam van dien grooten misdadiger de eeuwen overleefde, ook aan grijze gedenkteekenen die aan hem herinneren, ontbreekt het niet. 't Zijn niet meer dan puinhoopen, maar toch ze hebben de nabijheid gekend van den ontmenschten grijzaard, reden genoeg om er belangstelling voor te gevoelen.

Den vaartoer van Sorrente naar Capri hadden wij in twee uur afgelegd en ofschoon er bij het verlaten der kust een frisch koeltje woei, waarvan de roeijers gretig gebruik maakten om de zeilen uit te zetten, deerde ons de deining zoo weinig, dat we het volle genot behielden van deze onvergelijkelijk schoone vaart. De heldere azuren lucht, de blaauwe zee waarop het wemelde van gondels, die bezoekers naar Capri en de Grotta azzura aanbragten of terugvoerden, het kustpanorama dat meer en meer uit den ochtendnevel te voorschijn trad, en het dreigend rotsgevaarte in onze onmiddellijke nabijheid, waartegen de woeste golven strijd voerden en schuimend opjoegen - de harmonieuze, opwekkende, verheven indruk van dit alles, had ons meer dan gewoon bevangen en poëtisch gestemd. Nogtans paarde zich nu en dan een gevoel van weemoed aan de zalige gewaarwording die ons doorstroomde. Menschelijke vreugde is zelden onvermengd. Vergeten konden we het niet, dat er in dit verrukkelijk oord een ongelukkige ronddoolde, die in het volle bewustzijn harer verdorvenheid, de zonde trachtte te ont-

vlieden, maar hulpbehoevend, verlaten als ze was, welligt weder in vertwijfeling zich in hare armen zoude werpen.

Wij hadden het eiland bereikt. De roeijers haalden de zeilen in en voeren digt langs de steile rots, waarvan Tiberius zijn slagtoffers in zee liet werpen.

Capri biedt slecht twee punten aan waar men zonder gevaar kan landen. Op deze landingsplaatsen wemelde het van vrouwen die planken aandroegen om de bezoekers droogvoets het strand te laten bereiken. Ofschoon zij zeer armoedig gekleed waren, maakten ze met hare schitterend bruine oogen, zwart glimmend haar en vriendelijk lachenden mond een alles behalve onaangenamen indruk en ik geloof dan ook niet dat ze zich te beklagen hebben over de mildheid der vreemdelingen. Later vernam ik dat de Caprische vrouwen beroemd zijn om hare schoonheid.

Tot groote onttoovering der vrouwelijke menigte roeiden onze roeijers echter voorbij en hielden 15 minuten verder halt bij de baden van Tiberius, waar ze het kleine bootje wilden afwachten dat ons in de Grotta azzura moest brengen. Spoedig vervoegde zich een ander gezelschap bij ons, dat met hetzelfde ongeduldig verlangen naar den terugkeer der kleine boot uitzag. Aan de bijzondere spraakzaamheid en aan de taal van het drietal, herkenden wij hen voor Fransche wereldburgers, vader, moeder en zoon. De beide eersten blijkbaar meer in verrukking over het pand hunner liefde, dan over de goddelijke natuur die ons omringde; althans in minder dan tien minuten, was ons op de vriendschappelijkste wijze der wereld medegedeeld, dat in het afgetrokken jonge mensch aan het roer, niet alleen een geleerde maar ook een toonkunstenaar stak van de eerste grootte, in één woord een wonderdadig genie. Nu eens vervuld met wijsgeerige vraagstukken, dan weder plotseling opgevoerd in het rijk der toonen, herinnerde hij zich slechts in zooverre zijn aardsche afkomst als noodig was om zijne kinderlijke pligten met liefde te vervullen.

Na deze hoogklinkende loftuitingen was het niet onnatuurlijk dat Mary dit vleeschelijke wonder met eenige nieuwsgierigheid gade sloeg. Welligt meende ze dat het al een zeer verborgen genie moest zijn, waarvan geen enkele trek op het ijdel en onbeteekenend gelaat getuigde en een zeer afgetrokken geest, voor wien de luidruchtige gesprekken in zijne onmiddellijke nabijheid gevoerd, schijnbaar verloren gingen.

Met de armen op de knieën en het hoofd gesteund door de handen, scheen hij geheel verzonken in de lezing van een boek dat op de bank voor hem lag. Volgens de getuigenis der Française was daarvan de geleerdheid duizelingwekkend en kon alleen zulk een heldere geest als die van haar Charles, de raadselen dezer geleerdheid ontwarren; ook dit werd even als alles wat zijne wederhelft van den zoon getuigde, door Charles' papa met een uitdrukkingsvol knikje tegen mevrouw Preston bevestigd.

- Zoudt ge niet eens rondkijken, Charles? - vroeg de Française met iets eerbiedigs in blik en stem nu ze het woord rigtte tot het wonder der wereld.

De aangesprokene maakte een beweging van ongeduld, sloeg zijn donkere oogen, waarachter men een vraagteeken kon plaatsen, omdat men nooit te weten kwam wien ze met hun blik vereerden, even van het boek op, glimlachte en sprak:

- Hoorde ik uwe stem, mama?

- Ja, mijn zoon, ik waagde het om u uit hoogere sferen tot ons te roepen. Ik vrees dat ge uw geest te veel inspant.

- Verloren moeite! - antwoordde het genie lispelend. - Hier - en hij streelde het boek als ware het een schoothondje, - hier is alles wat ik noodig heb.

- Toch niet Charles, de natuur....

- De natuur mama? ze verweekt mijn gevoel, anders niet; alléen wat de wijzen hebben gedacht is voedsel voor mijnen geest!

- Lieve Charles....

- O ik bid u, lieve mama!....

De liefhebbende, pligtbeseffende zoon drukte de handen voor de ooren, als een sprekend bewijs van zijn onwil om haar verder aan te hooren en scheen weder in zijn wijsgeer verdiept.

- Heb ik het u niet gezegd?- dus wendde zich de Française tot ons. - Hij is zaamgegroeid met zijne studiën. Niets boezemt hem belang in dan boeken en muzijk.

Niets dan boeken en muzijk! - herhaalde haar echo.

- Kan een toonkunstenaar ongevoelig blijven voor deze zieltreffende natuur? - fluisterde Mary mij toe.

Daar ik nu duidelijk oplette dat een der oogen van het genie - waarschijnlijk het loensche - niet vreemd bleef aan Mary's beweging, antwoordde ik eveneens fluisterend.

- Toonkunstenaar of geleerde, hem ontgaat niets van 't geen er om hem heen voorvalt en gesproken wordt.

- Zoo, dat meende ik ook.

Ons vermoeden werd tot zekerheid toen het genie het geniale hoofd oprigtte en zeer voldaan lispelde:

- Goddank! daar komt eindelijk het bootje!

- Heeft Plato u dat verteld, mijnheer? - vroeg Mary schalksch.

Het wonder der wereld kleurde tot achter de ooren, maar antwoordde met zijn zoetsappigen glimlach:

- Vergeef mij schoone dame! Plato behoort niet tot uw geleide en het waren uwe bekoorlijke gezellinnen, de Gratiën, die het mij toefluisterden.

- Ik zou niet gaarne daaruit willen besluiten dat de Gratiën meer invloed op uw gehoor uitoefenen dan uwe mama, mijnheer.

- Wijl ik die dames volstrekt niet mis in 't gevolg mijner lieve moeder, kan ik daar gerust toestemmend op antwoorden, mejufvrouw.

Waarlijk, in galanterie betoonde zich dit genie geniaal. Het ouderenpaar dat hiervan nog niet veel ervaring scheen te hebben opgedaan, geraakte ten toppunt van verrukking.

Intusschen was ons het kleine bootje op zijde gevaren. Een vijftienjarige knaap bestuurde het Benevens hem en een ouden man, die er, om welke reden gisten wij niet, uit een andere boot in over sprong, kon het slechts twee personen bevatten. Mevrouw Preston en Mary genoten den voorrang. Hechtte men gewigt aan voorteekens, dan moest het indruk maken dat Plato waarschijnlijk uit beleedigd eergevoel omdat zijn leerling hem verwaarloosde voor Mary, die hij in het overstijgen de behulpzame hand bood - een grimmige buiteling maakte van de bank in zee, waar de golven zijne voedende bestanddeelen gemakkelijker verteerden dan mogelijk mijnheer Charles.

In plaats van dit verlies te betreuren, oogde het genie de kleine boot na, totdat ze na verloop van een half uur in de grot verdween.

- Quelle charmante jeune personne! - hoorde ik hem prevelen, en waarschijnlijk berekenende dat de afstand tusschen hem en Plato grooter was dan tusschen Mary en hem, verwerkte hij als een echt genie ook deze stof tot een voedzame geestesspijze.

Het ouderpaar Dubray ging voort met mij den tijd te korten door treffende mededeelingen over de vlugheid en gevatheid van hun lieveling en over de hooge verwachtingen, die zij van zijne toekomst koesterden. Twee wegen stonden dit genie open. De weg naar den Parnassus en de weg naar Minerva's tempel. De eerste, hoe verleidelijk ook, kon wel zijn kunstgevoel, maar onmogelijk zijn naar diepe kennis strevenden geest bevredigen, 't was dus waarschijnlijk dat Charles liever in de rei der geleerden een eereplaats zou innemen.

Bij al deze luchtkasteelen op zijne toekomst gebouwd, bleef het voorwerp daarvan in de achteloosste houding die zich denken laat, half met den rug naar ons toegekeerd, de voeten tegen het roer gedrukt en de kniëen, die hij met beide armen omvat hield tot aan de kin opgetrokken, peinzend, d.w.z. loensch voor zich uit staren. Nu en dan als zijne moeder in het vuur harer rede, en trouw geaccompagneerd door het bewegelijk hoofd van haar echtgenoot, de namen der dichters, geschiedvorschers, philosophen en componisten, waarmede hij vertrouwd was, op kluchtige wijze radbraakte, vertoonde zich een medelijdend lachje op zijn gelaat en oordeelde hij het zijn pligt haar te verbeteren.

Zóo verliep een half uur en mevrouw Dubray was juist aan het belangwekkende punt genaderd dat Charles ook het: ‘Kriet’ of hoe heette dat ook weder? leerde, waarop de stem van het roer berispend klonk ‘Sanskrit, mama!’ toen mevrouw Preston en Mary terug keerden en het mijne beurt was om de Grotta azzura te bezoeken.

Zonder voor te stellen of ook zijn ‘lieve mama’ van de tweede plaats wilde gebruik maken om mij te vergezellen, haastte zich het genie met zulk een forschen sprong in de kleine boot, dat ze aan zijne zijde

water zou hebben geschept, had niet de roeiknaap door een vlugge tegenbeweging het evenwigt hersteld. Eenige minuten later genoot ik het onvergetelijke voorregt om tegelijkertijd van twee natuurwonderen te genieten: van de heerlijke door de natuur gewrochte blaauwe grot en den verbazenden door de natuur gevormden Franschen menschengeest. Het ligt zeker aan mijne meerdere sympathie voor de eerste dat ik den tweede minder waardeerde.

Bij Noorden- en Oosten-wind is de Grotta azzura ongenaakbaar. Zoodra we den naauwen ingang hadden bereikt, wierpen de twee roeijers zich op den bodem van het vaartuig en schreeuwden ons toe hun voorbeeld te volgen. Bij deze kluchtige vertooning barstte het genie, dat zich zonder de tegenwoordigheid zijner ouders veel natuurlijker openbaarde, uit in lagchen. De golfslag voerde ons naar binnen. Wij bevonden ons in een blaauw tooverpaleis.

Een kreet van verrassing ontsnapte mij; de indruk was volkomen.

- C'est jolie! - zeide mijn togtgenoot, blijkbaar overtuigd dat hij hiermede alles had gezegd wat het eene natuurwonder van het andere kan verlangen.

Verbaasd over mijn stilzwijgen, waaraan hij in zijn kring niet gewoon was, en indachtig aan den naam van geleerde dien hij had op te houden, haalde hij zijn reisgids te voorschijn en scheen weldra in de lezing daarvan verdiept.

Hij had de grot gezien.

Nadat de tegenwoordigheid van den ouden man zich had verklaard door het koude bad, dat hij zich voor den prijs van twee frank getroostte, om ons de verzilvering van zijn ligchaam onder het water te laten bewonderen, 't geen het genie weder uit zijne studiën wekte en stof tot laffe aardigheden gaf, verlieten wij op dezelfde wijze het heiligdom, als wij het waren binnen gekomen en bevonden ons eenige minuten later weder bij ons gezelschap.

Nu bleek het welke geniale gedachte den Franschman had aangespoord om de Grotta azzura vóor zijne ouders te bezoeken.

Op geleerde wijze bragt hij hun aan het verstand, dat het bezigtigen van het eiland hen te veel zou vermoeijen en ze dus na hunne terugkomst van de grot beter deden om hem in het logement bij de landingsplaats te wachten. De ouders, gewoon om door hun lieveling te worden bestuurd, gaven gewillig toe en mijnheer Charles volgde ons op den voet.

Ik denk niet dat hij er veel voldoening van had. Mary, die nimmer ondeugender en plaagachtiger was dan wanneer ze met ijdele verwaande bewonderaars te doen had, en die weldra bemerkte dat zijn geleerdheid een zeer alledaagsche was, maakte hem onbarmhartig tot mikpunt harer spotternijen, en toen op den 6000 voet hoogen Mont Solaro onze Duitsche bekende, de heer Randorff plotseling voor onze oogen stond en zich ongevraagd tot onzen geleider aanstelde naar de

Villa di Tiberio, werd ze nog onmeêdoogender en liet het onderhoud met het overwonnen genie geheel aan hare goedhartige moeder over.

Onze terugtogt geschiedde per stoomboot naar Napels.

Tusschen al die vreemde gezigten op het dek, zocht ik onwillekeurig naar Dumbal's fraai gelaat. Even als de markiezin de Savés was hij dien ochtend uit Sorrente verdwenen. Na het voorgevallene scheen het hem aan moed te hebben ontbroken om zich aan ons te vertoonen. Mevrouw Preston had hierover aan mij hare tevredenheid betuigd. Minder tevreden betoonde ze zich over Randorff's toenadering. Sinds ze hem op een vriendschappelijken voet dacht met lieden van een besproken gedrag, was hare sympathie voor hem aanmerkelijk verminderd. Daar ik echter in staat was deze verdenking van hem af te keeren, koos ik hiertoe het oogenblik dat Mary zich met Randorff verdiepte in den gloed der ondergaande zon, het ouderpaar Dubray aan een goedgeloovigen Rus het wonder der wereld verklaarde en dit wonder zelf met loensche blikken, een Othello waardig, boven den uit zijn reiszak verlosten Plutarchus uitkeek.

Mevrouw Preston scheen zeer verheugd over mijn berigt en beijverde zich voor het verdere van den togt, hare vroegere teruggetrokkenheid jegens Randorff door verdubbelde vriendelijkheid te vergoeden.

Ofschoon mevrouw Preston's voorkomendheid tegenover vreemden, vooral na de ondervinding die we er van opdeden, mij bedenkelijk toescheen, meende ik toch dat de heer Randorff alle regt had op onze onderscheiding. Niet alleen had hij ons een even groote dienst bewezen als Dumbal, maar ook scheen hij in alle opzigten een welopgevoed en ontwikkeld man te zijn. Bovendien was er geen zweem van ijdelheid bij hem te bespeuren, veeleer pleitte zijn natuurlijke beschroomdheid voor zijn groote nederigheid. Bovendien bezat hij een zeer innemend gelaat, en als hij, zooals nu, door de een of andere aandoening werd aangegrepen, verleende de uitdrukking zijner zielvolle oogen daaraan iets edels.

Nogtans kon Randorff, wat zijn uiterlijk betrof, niet in de schaduw staan van den treffend schoonen en fieren Dumbal, en een vergelijking tusschen hem en den afgewezen minnaar kon slechts in zijn nadeel uitvallen. Was deze onwillekeurige vergelijking misschien oorzaak dat Mary meer en meer stil en afgetrokken werd en zich ten slotte aan zijn onderhoud onttrok?

- Kind, sla uw plaid om, 't wordt koel! - zeide mevrouw Preston verontrust over Mary's toenemende bleekheid.

Mary gehoorzaamde. Een oogenblik later boog ze zich naar mij toe.

- Het duël? - prevelde ze.

Ik haalde de schouders op. Ik wist niets.

- Zou hij het niet weten? - en zij wees met haar blik den Duit-

scher aan, die zich bescheiden had teruggetrokken zoodra hij Mary's verstrooidheid bemerkte.

Misschien, ik kan het althans beproeven.

- Haast u, we komen aan.

- Welk hôtel oordeelen de dames het geschikste? - dus wendde zich het genie met zijn laffen glimlach tot ons. - In boeken ben ik thuis, maar in reizen ben ik een kind en zou gaarne door bereisde dames geleid willen worden.

- Laat u liever leiden door uw reisgids, mijnheer, daarop kunt ge u beter verlaten! - antwoordde mevrouw Preston koeltjes. Mijnheer Charles begreep echter dat volharding een eigenschap van het genie is en stelde bij ieder hôtel, dat hij uit zijn reisgids opnoemde, zijn loensche oogen tot dubbele vraagteekens.

- Ik zal het hôtel Washington uitmaken voor al wat slecht is - fluisterde Mary, - maar haast u dan ook naar Randorff, hij groet ons reeds tot afscheid.

Het was tijd. Wij waren de Napelsche kaai genaderd en de Duitscher maakte zich gereed de boot te verlaten.

Een oogenblik, mijnheer Randorff! - met deze woorden trad ik hem op zijde. - Gisteren te Sorrente hoorden wij iets van een twist tusschen twee heeren.

De Duitscher werd bloedrood.

- Om u te dienen. Ik was daarbij tegenwoordig.

- Ik wil u eerlijk bekennen, mijnheer, dat ik u het verzoek van den markies om hem als getuige te dienen hoorde afwijzen.

- Dat verheugt mij. Ik stel prijs op mijn naam als fatsoenlijk man, en mijn goede verstandhouding met den markies kon alligt tot andere vermoedens aanleiding geven.

Hij staarde mij vast aan en ik bemerkte bij die gelegenheid, dat zijn blik zeer energiek kon zijn.

- Ongetwijfeld; maar gij zult het wel niet onnatuurlijk vinden, dat we belang stellen in personen die ons een even groote dienst bewezen als mijnheer Randorff.

- Integendeel, mejuffrouw, onnatuurlijk zou ik het noemen, als de verachting voor een afgedwaalde zóo sterk de overhand behield, dat ze het erkentelijkheidsgevoel kon verstompen.

Was het met voordacht dat Randorff mij juist aan *hare* dienst herinnerde?

Ik sloeg hem oplettend gade; hij had zijn blik afgewend, maar er lag een uitdrukking van diep medelijden op zijn gelaat die mij trof.

- Gij beklaagt haar?

Weder kleurde hij.

- Sinds ik weet welk een ijzingwekkende ellende die vrouw in haar binnenste omdraagt, staat ze mij onophoudelijk voor den geest.

Onze blikken ontmoetten elkander en ik begreep dat Alice's moeder

een vriend en ik een geestverwant te meer had. Randorff gistte zoo al niet alles, dan toch het voornaamste - de slang die aan haar zielleven knaagde, haar schuldbesef, haar berouw.

Wij waren aangekomen.

- Ik wilde u vragen of het duël heeft plaats gehad, mijnheer.

In plaats van te antwoorden, wees Randorff naar de kaai.

Dáar, vóoraan op den steiger stond doodsbleek, het voorhoofd met een zwarten doek omwonden, de markies de Savès en bespiedde één voor één de reizigers die de boot verlieten. Een akelige vertwijfeling vertrok zijn gelaat, toen hij de hoop verloor de ontvlugte hier weder te vinden, maar bij Randorff's verschijning helderde zijn doffe blik op en hij snelde hem te gemoet.

Mevrouw Preston, Mary en ik zochten ons een wagen uit.

Voordat wij wegreden hoorden wij den markies op wanhopigen toon uitroepen:

Randorff, bij God! Waar... waar moet ik haar zoeken? Vloek over dien Engelschman! Waarom schoot hij mij niet liever dood!

Mary bedekte het gelaat met hare handen, Mevrouw Preston slaakte een smartelijken zucht.

De edele Dumbal... Neen, zoo edel was hij toch niet!

Bij onze aankomst in het hôtel luidde juist de schel voor de tafel. Met de betuiging dat onze kamers al die dagen gesloten waren geweest en het beter zou zijn ze vooraf een weinig te laten luchten, trachtte de kastelein ons tegen te houden en naar de eetzaal te voeren.

Hiermede stemden wij echter niet in en ondanks zijn tegenstreven volgden wij den bekenden weg naar boven.

De tegenweer van den kastelein had een goede reden. Aan de wanorde in onze vertrekken viel duidelijk te bespeuren, dat ze na ons nog andere bewoners hadden gekend, die waarschijnlijk door onze onverwachte komst op de vlugt werden gedreven.

Twee kamermeisjes, voortgezweept door den hoofdbediende, vlogen bedrijvig heen en weder om de vreemde koffers en kleedingstukken uit den weg te ruimen en de onzen daarvoor in de plaats te stellen.

- Zoo was de bedoeling niet! - zeide mevrouw Preston vrij ontstemd.

De bediende verontschuldigde zich zoo goed mogelijk. Het hôtel was overvol en een paar reizigers, die overal te vergeefs hadden aangeklopt, waren den vorigen nacht doodmoe verschenen. Op hunne dringende smeekbeden had men hen opgenomen.

Natuurlijk zou het bedrag voor dien nacht niet in rekening worden gebragt.

- Dat is althans twintig francs uitgewonnen! - meende Mary lagchend.

Op het balkon wachtten wij rustig den aftogt der redderaarsters af. De avond was gevallen en het weder even heerlijk als op den avond onzer aankomst. Alleen vertoonde zich een donkere streep aan den horizont, die zich langzamerhand uitbreidde en een onheilspellend aanzien verkreeg. Ook stuwde de Vesuvius dikkere rookwolken uit. Tusschen het melodieuse gezang der Napolitanen in hunne gondels en het rumoerig geklots der golven tegen de kaai, drong het prozaisch gerammel van borden en gerinkel van glazen uit de eetzaal tot ons door, dat ons aan onze eigen hongerige magen herinnerde. Wij hielden ons dus niet langer op dan noodig was om van kleeding te verwisselen en traden weldra de eetzaal binnen.

- Opmerkelijk! Verrassend u hier weder te vinden in deze merkwaardige stad!

Vóordat ik het wist zat ik naast mijn vriend den professor en tegenover den heer George Fletcher, die mij met een: ‘gelukkiger ontmoeting is niet denkbaar!’ begroette.

Aan de andere zijde naast mevrouw Preston, zat Randorff.

- In het hôtel di Roma vond alléen de familie Dubray nog plaats! - hoorde ik hem zeggen.

Waarschijnlijk was het hem niet ontgaan, hoe Mary op schalksche wijze het genie van het hôtel Washington had bekeerd.

- Mijnheer Randorff vleit ons ten minste niet! - meende Mary, hem vriendelijk toeknikkend.

- Gij zult mijn gezegde wel willen uitleggen zooals het bedoeld is, mejuffrouw!

- Hoe ik het ook uitleg, 't is altijd in uw nadeel.

Randorff boog zich een weinig voorbij mevrouw Preston om haar aan te zien. Haar lief, vrolijk gelaat stelde hem gerust.

- Dàt was althans *niet* mijne bedoeling! - antwoordde hij lagchend.

- Mag ik u een nadere verklaring vragen?

- Als gij ons eene dienst meent te doen met ons te ontvlugten, mijnheer, dan moeten wij op de eene of andere wijze hiertoe aanleiding hebben gegeven, en dat pleit niet voor ons. Ontwijkt ge ons, om zelf van ons gezelschap ontslagen te zijn, dan moet er iets aan *u* haperen, want zoo schrikverwekkend acht ik ons niet.

Wat Randorff hierop antwoordde ging voor mij verloren.

De professor en mijnheer Fletcher, die na de eerste welkomst-ontboezeming weder ijverig op hunne zoogenaamde roast-beef waren aangevallen, hadden nu een oogenblik verademing, vóordat ze weêr voorzien waren, en maakten daarvan om strijd gebruik om mij met hunne wederwaardigheden bekend te maken.

Door bemiddeling van miss White, die haar kamer met haar wilde

deelen, gelukte het miss Fletcher in het hôtel di Roma onder te komen; de professor en de heer Fletcher bemagtigden na veel zoekens in het hôtel Washington een paar kamers, die wel reeds verhuurd waren, maar door afwezigheid der eigenaars leêg stonden. Reeds acht dagen hadden ze er rustig gebruik van gemaakt, maar heden waren ze plotseling verjaagd en wisten tot nog toe niet waar ze den nacht moesten doorbrengen. Verder vernam ik van den professor dat de *groote zaak* in Napels al even weinig deelneming vond als te Nice, maar hij zich gelukkig achtte in miss Fletcher een van die merkwaardige vrouwen te hebben aangetroffen, die gretig gebruik maken van de wetenschappelijke bloempjes haar zoo kwistig toegeworpen. Mijnheer Fletcher, die ten gelieve zijner maag scheen te reizen, maakte daarna eene vergelijking tusschen de Engelsche en de Italiaansche tafel, die met een beschimping van de tafel in het hôtel Washington eindigde. Van mij verlangde hij een naauwkeurige opsomming der Hollandsche geregten, waarvan ik mij zóo goed kweet, dat hij een grooten eerbied voor Holland opvatte en zich vast voornam om dit land spoedig met zijn *maag* te vereeren.

Ofschoon nu Mary aan de andere zijde een even levendig gesprek voerde, vond ze nogtans gelegenheid om het mijne te volgen. Vrij duidelijk gaf ze dit te kennen door een tal van kleine elleboogstootjes, die in crescendo toenamen, zoodra mijnheer Fletcher volgens oude gewoonte, mij liet voorproeven, en dan zijn ‘Is het waarlijk genietbaar?’ uitte.

Op het oogenblik dat zich dit voor de vierde maal herhaalde en de zwevende professorsgeest uit het hart der aarde was opgestegen naar het onmetelijk luchtruim, waarin hij van plan was mij een wetenschappelijk reisje te laten maken, maar bij de verschijning eener kippenpastei fluks terugkeerde, trad iemand onstuimig de eetzaal binnen en wierp een onderzoekenden blik op de gasten.

Deze keer was het niet Mary's elleboog maar hare hand die ik voelde. Als door een tooverslag verdween de vrolijke schittering uit haar blik. 't Was de markies de Savès.

- Professor Pöllschner! - klonk het luid.

De professor, die zich juist van de beste bete had meester gemaakt, liet van verrassing den goedgevulden lepel op mijn kleed vallen en ijlde met een ‘Opmerkelijk! Verrassend! Juist als ik den moed had opgegeven u in het éenige Napels weder te vinden!’ naar den markies toe.

Deze weerde zijn voorgenomen théatrale omhelzing norsch af en wenkte hem mede te gaan.

Mijn overbuurman maakte mij een knipoogje, stond op en nam zonder pligtplegingen des professors plaats naast mij in.

- Zou ik eindelijk van hem verlost worden! - Hoe Ellen in dien vervelenden geleerde smaak kan vinden, begrijp ik niet. Met uw verlot, laat mij uw kleed afwrijven! - Daarbij teert hij nu reeds drie weken

op onze kosten en 't zou mij niet verwonderen - is die pastei genietbaar? - weet ge (weder een knipoogje) er is meer dan sterren- en aardkorststudie tusschen hen....

Langer sloeg ik geen acht op de vertrouwelijke mededeeling van mijn buurman. Eenige woorden van Mary hadden mijn aandacht getrokken. Daaruit bleek dat de markies Randorff te vergeefs had trachten over te halen om hem in het opsporen der ontvlugte behulpzaam te zijn. Waarvoor nu de professor werd opgeroepen scheen duidelijk genoeg. Ook kon men vermoeden dat deze met zijn aardkorst-onderzoek nog eenige andere belangwekkende nasporingen kon verbinden, zoodra het bleek dat de *groote zaak* er door gebaat werd.

Het kostte eenige moeite om van des heeren Fletcher's tegenwoordigheid te worden ontslagen. Deze wilde ons in triomf naar het hôtel di Roma geleiden; daar we echter zoolang mogelijk van ons vroeger reisgezelschap wenschten verschoond te blijven, wendden wij vermoeidheid voor en bevonden ons niettemin een half uur later in het St. Carlo-théater.

Wil men Italiaansche opera's naar waarde leeren schatten, dan hoore men ze te Napels, Florence of Milaan. De uitvoering laat daar niets te wenschen over.

Liever dan Verdi's Don Carlos, die zooals Randorff teregt aanmerkte, geheel voor het Parijsche tooneel en publiek is gemaakt, had ik, zooals later te Florence, een van Rossini's of Donizetti's opera's getroffen. Met uitzondering van de Trouvère, zijn Verdi's opera's zeer middelmatig en eentoonig, en zijn Don Carlos kan men gerust een ‘hors d'oeuvre’ noemen. Lang toefden wij er dan ook niet.

Meer boeide mij daarna een gesprek met Randorff, die zich, wat zijn muzijkkennis betrof, een regtgeaard kind van zijn volk betoonde.

Mevrouw Preston en Mary hadden zich reeds lang ter ruste begeven, voordat ook ik mijn kamer opzocht. Nogtans kon Mary de verzoeking niet wederstaan om even te verrijzen, mijn kamerdeur te openen en lagchend te fluisteren:

- Onttoover vooral uw hoofdkussen! Mama droomt reeds van stralende professorskopjes in den vorm van sterren.

- U wachten nachtmerries in den vorm van vratige Fletcherskoppen!

Ten spijt van Mary's voorspelling sliep ik echter rustig in. Eenige uren later werd ik onmeêdoogend uit mijn vasten slaap gewekt door Mary's stem.

- Hoort gij dan niets? 't Is of de wereld vergaat!

Half bedwelmd rigtte ik mij op en weldra stond ik nevens mevrouw Preston en Mary voor het venster.

't Was een prachtig schouwspel. Alle elementen schenen losgebroken. Aan het geloei van den storm paarde zich het oorverdoovend geruisch der woedende zee. Bliksemstraal op bliksemstraal doorkliefde de zwarte lucht, hevige donderslagen volgden elkander op, stroomend viel de regen

neder, de geheele natuur scheen in oproer, alléen de Vesuvius zweeg en rookte niet meer. Tegen den ochtend bedaarde het onweder, maar de wolken bleven zich ontladen en de duistere horizont wees op een regendag.

Wij hadden spoedig onze partij gekozen. Dien regendag zouden wij besteden aan het bezigtigen van het groote museum. Ongelukkig volgde er nog menige sombere dag, dien wij aan het bezoeken van gebouwen moesten besteden. Ik zeg *ongelukkig*, omdat altijd en overal de bezielde natuur mij meer aantrekt dan de levenlooze stof. Voorzeker heb ik in Italië voor het eerst belang leeren stellen in architectuur en beeldhouwkunst. Zelfs het oog eener oningewijde gewent zich aan fraaije vormen en smaakvolle versierselen, en wordt van lieverlede een kennersoog. Maar er is iets vermoeijends en afmattends in het afloopen van al die kerken, paleizen en museums, waarvan wij te Rome volop hadden genoten, terwijl de natuur daarentegen opwekt en verkwikt. De fraaiste kerk, de schoonste schilderij en het treffendste beeld, gewis, ik beschouw ze met waren eerbied voor den kunstenaarsgeest, waarvan ze getuigen, en met meer aandacht en stichting naarmate ik er de kunstwaarde van leerde beseffen - ik bewonder er het genie in dat zich het zuiverst en grootst openbaarde, zoodra het zich naauw aan de natuur sloot, maar die natuur zelve is onmiddellijk Gods schepping, daarmede is alles gezegd.

Evenwel, er kunnen tijden zijn dat de natuur ons verdrijft en dan is het weder gelukkig dat ook de menschengeest voortbrengselen wrocht, die ons boeijen en treffen door de verheffende gedachten, waarvan zij den stempel dragen.

Ongetwijfeld bevat het Vatikaan de uitnemendste collectie kunstvoorwerpen die er bestaat. Nergens vindt men Raphaël's en Michel Angelo's goddelijke scheppingen rijker vertegenwoordigd, nergens die onafzienbare, belangwekkende beeldengallerijen, waarin de kunst der ouden zich zoo gunstig onderscheidt. Na het Vatikaan verwachtte ik dan ook van het bezoeken der Napelsche museums slechts teleurstelling. Openhartig wil ik het echter bekennen dat geen museum, zelfs het Vatikaansche niet, mij meer belang heeft ingeboezemd dan het Museo Nazionale te Napels. Als een sprekend bewijs daarvoor haal ik aan, dat ik er vijf uur vertoefde, zonder mij vermoeid of verzadigd te gevoelen.

Hiervoor bestond een zeer natuurlijke reden. De kunstvoorwerpen in het Vatikaan staan zoo onmiddellijk in verband met de geschiedenis van het oude Rome, dat, wil men er eenig nut van trekken, het bezigtigen daarvan een studie moet zijn. Met behulp van een catalogus, het restantje Romeinsche geschiedenis, dat nog van den schooltijd in mijne hersens was overgebleven en de noodige aandacht, had ik het bij mijn derde bezoek in de beeldengallerijen zóo ver gebragt, dat ik zelfs voor een verminkt beeld of beschadigde graftombe, vroeger met minachting

voorbij geloopen, kon blijven staan, omdat ze groote *historische waarde* bezaten.

Maar dit gedwongen terugdenken aan lang vervlogen tijden uit kracht van een stuk marmer liet mij zoo koud als het marmer zelf en vermoeide mij ten slotte, als had ik de eeuwen die het bestond mede doorleefd.

De opgegraven voorwerpen te Pompei en Herculanum spreken echter een taal, waarbij men geen dictionaire behoeft om ze te verstaan. 't Zijn ook schilderijen en beelden, benevens meubels en kleedingstukken, tooisels en kostbaarheden, kamer- en keukengereedschappen, paardentuigen, hondenkettingen, levensmiddelen in soorten, dier- en menschengeraamten, die op treffende wijze herinneren aan de vreesselijke catastrophe van het verledene.

Bij den aanblik dezer sprekende getuigen, verplaatst men zich als van zelfs op de plaats des ongeluks en doorleeft de ontzettende ure, waarin de natuur hare reuzenkracht ontvouwt, de aardkorst doet beven en van één splijten, het vuur stuwt uit den gloeijenden krater, de zee hemelhoog verheft, de atmospheer verzwaart, de lucht verduistert, dood en verderf brengt over de dralende bewoners van dit ongelukkig oord; want zie, daar spuwt de Vesuvius zijn dikken verzengenden aschregen uit, menschen en dieren storten neder en stikken, de bodem trilt, gaapt en vangt de slagtoffers op, de huizen waggelen; dikker wordt de aschregen, hij bedekt de velden, de wegen, de straten, de huizen, vermengt zich met den lavastroom, en als hij eindelijk ophoudt, als de krater heeft uitgewoed en de bodem tot rust komt, als de zee zich weder binnen hare grenzen terug trekt, de bliksem wijkt, de donder verstomt, en de duisternis vervangen wordt door een helder blaauwen hemel, waarvan de warme zon hare stralen afzendt, als alles weder tot de vorige orde en kalmte is teruggekeerd, zoekt men te vergeefs naar de twee fraaije, bevolkte steden aan den voet van den Vesuvius. Diep, diep onder den grond zonken ze met hare rampzalige bewoners, een reusachtige asch- en lavalaag strekt hun tot doodskleed en graf!

Een ongeduldig verlangen om den grond te betreden, die meer en meer den eeuwenlang bedolven schat teruggeeft, deed ons iederen avond en morgen naauwkeurig de lucht bespieden, maar zes dagen bleef ze duister en het weder onstuimig.

Door ons bij tijds op weg te begeven, was het ons tot nog toe gelukt, de reizigers in het hôtel di Roma te ontsnappen. Heden echter hadden we ons verslapen en vonden den heer Fletcher in de ontbijtzaal. Wij waren gevangen, we moesten aan zijn dringende bede en die van zijne zuster en miss White gehoor geven en dien avond aan hen besteden. Berouw zouden we er niet over hebben. In het hôtel di Roma bevond zich een muzijkaal talent, dat volgens deskundigen, waaronder de heer Fletcher zich niet rekende, wel waard was gehoord te

worden, en zich gaarne had bereid verklaard ons op zijn talent te vergasten. Miss Ellen, die een harp had weten te bemagtigen, en Randorff, die zeer goed zong, zouden zich ook laten hooren. Wij konden dus rekenen op een formele muzijkpartij. Tegen zulk eene verzoeking gevoelden wij ons niet bestand. 's Avonds om acht uur bevonden wij ons dus in de leeszaal van het hôtel di Roma, waar benevens mijnheer Fletcher en zijne zuster, miss White, den professor en Randorff ook de familie Dubray zamenkwam. De ongeveinsde vreugde waarmede we door dit uitgezocht gezelschap werden ontvangen, was even benaauwend als vleijend, daar ze ons met meerdere zamenkomsten bedreigde.

Het eerste wat ons in 't oog viel, was de bijzondere vertrouwelijkheid tusschen den professor en miss Ellen, die ofschoon op wetenschappelijken grond gekweekt, alligt des professors vrouw reden tot bezorgdheid zou hebben gegeven, indien ze er even als wij, getuige van ware geweest.

Verder scheen het ons toe dat de Napelsche zon miss White, kon het zijn, nog meer had uitgedroogd. Spoedig bleek het echter dat veeleer een andere zon, die helaas! was ondergegaan, hieraan meer schuld had.

Mevrouw Dubray bereidde ons voor op het licht der wereld, waarvan we weldra de verblindende stralen in den vorm van muzijkale gedachten zouden opvangen; haar echtgenoot staarde ons met een hoogst tevreden lachje aan en mompelde, als hij 't noodig oordeelde zijn vrouw te ondersteunen: ‘oui, oui! Il est vraiment étonnant!’ Het genie, gewapend met Solon, trachtte Mary's hoofd en hart te belegeren, maar werd telkens met verlies terug geslagen; de professor en miss Fletcher, digter nevens elkander geschoven dan de stof (een lavasteen van den Vesuvius) het vereischte, onderhielden zich fluisterend; mijnheer Fletcher, bijgestaan door Randorff, kweet zich ijverig van zijne taak als gastheer en vereerde mij met zijn bijzondere zorg, toen miss White mij op zijde schoof.

- Gij ontvlugt mij ook, O yes!

Ik verontschuldigde mij zoo goed mogelijk.

- Zij heeft *hem* verjaagd, zeg ik u, O yes!

Ik staarde miss White vragend aan.

- Die vrouw.... die markiezin.... een schandaal.... algemeen bekend, O yes!

Randorff werd opmerkzaam. Ik zweeg.

Miss White, die mij echter deelgenoote wist harer geheime inclinatie voor Dumbal, scheen behoefte te hebben om haar hart voor mij uit te storten. Hieruit bleek, dat ze Dumbal het slagtoffer eener intrigante waande, hem diep beklaagde, en zich geneigd betoonde hem uit de strikken te verlossen, die de verleidster hem spande, indien zij slechts wist waar hij zich ophield. Blijkbaar hoopte ze dit van mij te verne-

men. Ofschoon ik geen hooge verwachting koesterde van miss White's zachte oordeelvelling over een afgedwaalde van haar geslacht, had ik toch niet gerekend op de bitterheid en hatelijkheid, waarvan zij bij deze gelegenheid blijken gaf, en waarbij haar lange puntneus een houding aannam of ze daarmeê der bestookte de oogen zou kunnen uitpikken.

Gewis, in zulke Missen vinden de vrouwen haar verbitterdste en onmeêdoogendste beoordeelaarsters.

Gelukkig werd dit onderhoud afgebroken door mevrouw Dubray. De goede vrouw brandde inwendig van verlangen om haar zoon de lauweren van dezen avond te laten plukken. Zij spoorde hem dus aan zijn *Sodom* op zijde te leggen en zich voor het klavier te plaatsen.

- Sodom en Gomorra, mijnheer! - schertste Mary. - Gij hebt nu dadelijk een bijbelsch motief om op te fantaseeren.

- Liever zoek ik stof in uw bekoorlijken blik! - lispte het genie.

- Ga uw gang, mijnheer, ik zal daarin zóoveel variatie aanbrengen, dat het buiten mijn schuld is als gij eentoonig zijt.

- Daaraan twijfel ik niet, lieve dame, - zegt niet Pittacus dat er niets veranderlijker is dan de loop van het water en het humeur eener vrouw.

- Ook zegt die mijnheer dat er niets beter is dan bij alles wat men doet zich er op toe te leggen dit *goed* te doen. Deze raad zal u en ons bij het pianospel te pas komen.

Daar nu aller oogen op het genie gevestigd waren, trachtte het zich door een geweldigen luchtsprong boven Mary's betweterij te verheffen.

‘Virtus est vitium fugere, et sapientia prima

‘Stultitiâ caruisse.... - lispelde hij schijnbaar afgetrokken.

Mevrouw Dubray wierp een triomferenden blik op Mary, maar deze antwoordde onvervaard:

- Dat wil volgens Cleobulus zeggen, *niets is algemeener in de wereld dan onwetendheid en grootsprekers.*

- Ik verzoek u duizendmaal om verschooning, lieve dame, maar in 't belang van dit citaat moet ik zelfs zulke rozenlippen als de uwen tegenspreken. Horatius zegt het, wijl Cleobulus voornamelijk de deugd stelde in 't ontvlugten der onregtvaardigheid en andere ondeugden.

- Opmerkelijk! Verrassend! - prevelde de professor, wien een wetenschappelijke briefwisseling met het genie door het hoofd speelde.

- Hadt ge uw citaat slechts onvertaald gelaten, mijnheer! - hernam Mary plagend.

- En waarom, als ik vragen mag?

- Moduleert ge op de piano niet consequenter dan ge redeneert, hoe zullen wij leeken dan uw genie bevatten? Van het pianospel roef! op de deugd en zonder behoorlijken overgang, 't klinkt als het C durakkoord na het Bes-akkoord, zóo onzamenhangend.

Een fijne glimlach speelde om Randorff's mond. Met ingespannen aandacht volgde hij Mary's dartelen kout.

Nadat het genie met zijn zoeten glimlach had verklaard dat ook, al ware hij Bion's stelling om zich minder over affronten dan over complimenten te bezwaren, niet reeds toegedaan, ieder woord uit Mary's lieven mond hem nogtans zou verzoenen met de minder vleijende beteekenis daarvan, - voerde miss Fletcher, die zelve naar de harp hunkerde, hem in triomf voor de piano.

- Ik hoor nog liever trappenschuren! - riep de heer Fletcher hoffelijk, - maar dat komt er niet op aan, speel maar toe!

- Indien de dames mij ieder een thema willen opgeven, zal ik daarop fantaseren! - klonk het van de piano.

- Eén thema is meer dan genoeg! - schreeuwde de heer Fletcher met een knipoogje naar mijne zijde, waaruit duidelijk bleek dat hij mijne antipathie voor muzijk niet in twijfel trok.

- Noemt maar een thema op, dames! - zeide mevrouw Dubray glanzend van genoegen. - Zoek er maar een uit!

- Zoek er maar een uit! - klonk haar echo met een beweging van zijn arm, waaruit men kon opmaken dat het genie alle mogelijke thema's uit de mouw schudde.

Miss Fletcher noemde het ‘God save the Queen’, Mary het ‘Yankee Doodle’, mevrouw Preston de ‘Miserere’ uit il Trovatore, Miss White ‘the last rose of summer’ en ik ‘Die Ehre Gottes’ van Beethoven.

Het genie boog, raakte de toetsen aan alsof ze van glas waren, hief den loenschen blik hemelwaarts en préludeerde even laf en zoetsappig als de lach die daarbij gepaard ging, op de wijze van het ‘God save the Queen’, zoodat niemand, zelfs de heer Fletcher niet, verwonderd was dat het ‘God save the Queen’ er op volgde. Met uitzondering van de ouders scheen miss Ellen de éenige, die het muzijkaal talent van het wonder der wereld waardeerde. Zijn spel was in volkomen harmonie met zijne geleerdheid, 't miste allen grond. Kon men beoordeelen in hoeverre hij te kort deed, zelfs aan de eischen die men een gewoon pianist stelt, dan scheen werkelijk zijne verwaandheid grenzeloos, want de vrijheden, die hij zich stoutweg bij het verwerken zijner motieven veroorloofde, verrieden een totaal gebrek aan muzijkaal gevoel en studie.

- Opmerkelijk, niet waar?

De professor had de plaats naast mij ingenomen.

- Opmerkelijke onzin, ongetwijfeld.

- Verrassend! ei!....

De professor sloeg een onderzoekenden blik in 't rond, bemerkte dat Randorff en Mary in 't geheim hun spotlust den vrijen teugel vierden, het ouderpaar Dubray en miss Ellen geheel aandacht waren voor den virtuoos, de heer Fletcher afleiding zocht in het proeven van verschillende wijnsoorten, miss White en mevrouw Preston in afwachting van

hare thema's, groote neiging betoonden om in te dommelen, en achtte dus het oogenblik geschikt om mij geheimzinnig toe te fluisteren:

- Een verbazend geval met dien markies! Door een innigen vriendschapsband aan hem verbonden, liet ik mij losscheuren van het firmament, om hem van dienst te zijn.

- Gij moet haar opsporen, niet waar?

- Zeer juist, ik moet haar opsporen, maar ik voel mij een vreemdeling op deze wereld en schijn mijzelf verdwaald toe.

- Wel mogelijk.

- Verrassend! Ik.... ik professor Pöllschner, ben gedoemd tot de bemoeijingen des levens terug te keeren. Is dat geen diefstal aan de wetenschap?

- Gewis, maar de geschiedenis der menschen is ook belangwekkend.

- Zeer waar, zeer juist aangemerkt. Dat strekt mij tot troost.

- Zijt gij gelukkig in uwe nasporingen?

- Merkwaardig verschijnsel! die vrouw schijnt spoorloos verdwenen. Met teleskopen bespiedt men den sterrenhemel en met microskopen het dieren-, planten- en delfstoffenrijk, maar tot nog toe vond men geen glazen die de gangen der menschen verraden.

- De policie!

Weder wierp de professor een bespiedenden blik in 't rond. Niemand dan de heer Fletcher sloeg acht op ons. Hij boog zich naar mij toe.

- Zij is zijn vrouw niet. Hij heeft geen regt op haar. Opmerkelijk verschijnsel!

- Een treurig verschijnsel!

- Zeer waar, zeer juist uitgedrukt.

- Maar ik zie niet in....

- Juist, ik weet wat gij zeggen wilt, de policie zou nogtans aanwijzingen kunnen doen, zeer waar, maar let nu wel op dit hoogst merkwaardig geval: Een ander heeft zich voor hetzelfde motief tot de policie gewend, dat was het éenige wat ik te weten kwam. De markies is radeloos van smart en van jaloesie. Morgen moet ik naar Florence.

- Hebt ge tot zoover haar spoor gevolgd?

- Hoogst opmerkelijk! Hoegenaamd geen spoor ontdekt, maar de markies zet hier zijn onderzoekingen voort en ik ginds.

Arme vrouw! dacht ik, wel is het moeijelijk zich van de zonde los te scheuren.

Ik sloeg den professor oplettend gade. Zijn gelaat glansde van vreugde. De kleine zaak, waarmede hij zich ten nadeele der *groote zaak* had ingelaten, wierp zeer zeker goede vruchten af, al waren ze niet geplukt op het gebied der wetenschap. Was hij op het vernuftig denkbeeld gekomen om er lezingen over te houden, alligt zouden ze meer

aftrek hebben gevonden dan de wetenschappelijke bloempjes die hij met kwistige hand uitstrooide.

- Hebt ge u wel eens afgevraagd, professor, of die vrouw op uwe nasporingen gesteld is?

- Opmerkelijk, zeer juist.

- Welnu, ik zal het u zeggen. *Die vrouw ontvlugtte den markies omdat zij een afschuw had van haar zondig leven.* Kunt ge het met uw geweten overeen brengen om haar in de armen der zonde terug te voeren?

Als plotseling ons planetenstelsel van loop veranderde, kon dit geen grooter verrassing bij den professor te weeg brengen dan deze woorden. Toch bleef hij trouw aan zijn roeping van leeraar.

- Uitmuntend geantwoord. Merkwaardig, verrassend! Een psychologisch vraagstuk, uiterst doeltreffend....

De professor was genoodzaakt af te breken. Onder uitbundige toejuiching van zijne ouders en miss Fletcher, was het genie van de piano verrezen. Geheel naar het voorschrift van Pythagoras, kalm, met neêrgeslagen oogen, een toonbeeld van nederigheid, waarachter echter de grootste ijdelheid zigtbaar was, wachtte hij op een goedkeurend woord van Mary's lippen, maar moest zich tevreden stellen met het ‘very splendid, O yes!’ van de uit haar sluimer opgeschrikte miss White. ‘The last rose of summer’ was haar ontgaan.

Mevrouw Preston, die tijdens het miserere uit il Trovatore, in Amerika of bij den Paus had vertoefd, keerde nu ook spoorslags naar het gezelschap terug, ofschoon haar wanhopige blik op de klok getuigde, dat ze er gaarne voor goed afscheid van wilde nemen. Ze dankte het genie voor de vervulling van haar wensch.

Hierop antwoordde mijnheer Charles dat de wijsgeer Bias hem niet alleen geleerd had naar wijsheid te trachten, maar ook iedereen te believen, een les die miss Fletcher tot voorwendsel diende om naar de harp te tasten.

Grootheden alléen weten elkander te waarderen. Dit werd ook hier weder bevestigd. Miss Ellen, die de waarde van het genie had erkend, vond in hem een dankbaren toehoorder. Wij leeken hadden bij den aanblik der gezette dame met haar rood opgezwollen gelaat achter het snareninstrument, dat zij naauwelijks met haar korten arm kon omvatten, moeite om ons ernstig te houden, en toen nu haar stem, die zoo heesch klonk alof ze jaren lang bij de oudheden in haar museum achter 't slot had gezeten, zich aan het snarengetokkel paarde, werd werkelijk onze toestand benaauwend.

Voor musici van mijnheer Charles' en miss Fletcher's kracht is het een ware zegen dat ze zich volkomen van haar meesterschap bewust zijn, dit maakt hen minder achterdochtig. Miss Fletcher schreef dan ook onze betraande blikken, bij het einde van haar sentimentelen zang, aan haar gevoelvolle voordragt toe en hief op nieuw aan.

- Nu zult ge er plezier van hebben! - zeide de heer Fletcher lagchend. - Als Ellen begint weet men nog niet wanneer ze weder eindigt!

Sinds het genie verrezen was, had de heer Fletcher de plaats van den professor naast mij bezet, en scheen niet van plan mij weder te verlaten.

- Die geleerde loert weder op u, - vervolgde hij, - maar, tenzij gij er op gesteld zijt, sta ik mijn plaats niet aan hem af.

Ik betuigde dat het mij onverschillig was, ofschoon Mary's spotachtige blik mij hinderde.

- Ook zou Ellen jaloersch worden en dan heb ik er maar last van. Vindt gij dien wijn waarlijk genietbaar?

- Zeer zeker. Veeleer zou ik echter denken dat des professors vrouw eenige reden tot jaloesie op uwe zuster had.

- Des professors vrouw! - riep de heer Fletcher zóo luid, dat het boven miss Ellen's gekrijsch uitklonk en hare smachtende oogen op den professor plotseling vonken schoten op den ruwen broeder.

- Wel zeker, de professor is immers gehuwd?

De heer George Fletcher barstte nu in zulk een lagchen uit, dat miss Ellen gedwongen werd haar zang te staken.

- Dear me George!.... gij hindert het gezelschap. Als ge u geen oogenblik stil kunt houden, waarom verlaat ge dan niet de zaal? 't Is regt onaangenaam! Dear me, op wetenschappelijk en muzijkaal gebied, overal stuit men op u. Ik mag wel vragen hoe ik aan zulk een alledaagschen broeder kom. Professor Pöllschner, wilt ge even de harp vasthouden? Dear me, ik ben buiten adem. Nu zal de heer Randorff mij wel een oogenblik willen aflossen door een zangstukje.

De professor, wien des heeren Fletcher's uitroep niet was ontgaan, en zich door de onthulling van zijn huwelijk, welligt minder groot waande voor miss Ellen, vatte werktuigelijk de harp aan en scheen verbijsterd.

- Ik durf het waarachtig Ellen niet te zeggen - fluisterde de heer Fletcher - ze heeft zich vast in 't hoofd gesteld, dat twee zulke wetenschappelijke personen één moeten worden.

- Zoudt gij mij willen accompagneren, mejufvrouw? - vroeg Randorff.

Het verwonderde mij dat hij in dit gezelschap eenige roeping gevoelde om zich te laten hooren, en ik maakte er uit op dat hij welligt niet boven het peil der aanwezige artisten verheven was. Hij leî mij Schubert's Erlkönig voor. Reeds bij zijn aanhef erkende ik mijne dwaling. Randorff dong naar Mary's bijval, en hij wist dat hij daarop rekenen kon, want aan stem, gevoel en opvatting ontbrak het hem niet.

Welk een indruk zijn zang op het genie maakte kan ik niet bepalen. De binnenkomst van een aantal gasten, die van het St. Carlo-

theater terugkeerden, bragt een stoornis te weeg. Toen ik van de piano opstond, werd nogmaals de deur geopend. Een onaanzienlijk gekleede vrouw bleef op den drempel staan en tuurde aandachtig in de zaal rond. Haar gelaat scheen mij niet onbekend.

Een uitroep van den professor, die met een: ‘Verbazend, opmerkelijk! hier, hier op de Napelsche aardkorst, mijn leerlinge uit Nice!’ naar haar toeijlde, kwam mijn geheugen te hulp. Ik herkende de onaanzienlijke toehoorster, die op des professor's eerste lezing de barones had verjaagd.

Vóordat echter de professor de deur had bereikt, was ze verdwenen en een hooge gestalte versperde hem den weg. Voor diens bevelenden blik week de geleerde aarzelend terug.

Miss White verhief zich in al hare lengte, uitte een schrillen kreet en zonk stokstijf terug op haar stoel.

Een oogenblik rustten de magtige oogen van den vreemdeling met een uitdrukking van innige teederheid op Mary, toen groette hij, week terug en sloot de deur.

- Kent ge dien fraaijen Engelschman? - vroeg Randorff met den blik onafgewend naar de ontroerde Mary.

- Ja, mijnheer.

't Was Dumbal.

Suum cuique.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XXI.
Het onderwijs aan meisjes, beschouwd door de algemeene onderwijzers-vereeniging, gevestigd te Rotterdam.

Eenigen tijd geleden gaf bovengenoemde Vereeniging in een paar stukken eenige beschouwingen over ons Lager onderwijs ter kennisneming van het publiek, met het doel het werk der Lagere school naar aard, doel en omvang beter te leeren kennen. Zij meent geen overbodig werk te verrichten ook haar denkbeelden publiek te maken over het onderwijs aan meisjes, een kwestie thans zeer aan de orde van den dag, en die, na alles wat er over gezegd en geschreven is, nog stof te over aanbiedt tot opmerkingen. Hoofdzakelijk zal zij de kwestie uit een opvoedkundig oogpunt beschouwen. Misschien zal de mededeeling harer denkbeelden, nu de regeling van het Middelbaar onderwijs voor meisjes nog in een aanvangsperiode is, eenigen invloed kunnen uitoefenen om Lager en Middelbaar onderwijs aan elkander te doen sluiten, wat voor beide takken van onderwijs

wenschelijk en zeker in het belang is van haar, die de inrichtingen zullen bezoeken.

Zeer verschillend is het gevoelen omtrent den duur van dat onderwijs.

Sommigen meenen: Lager onderwijs tot op het veertiende jaar is voldoende voor het meisje, als het huisgezin, de maatschappij en de kerk naast de school haar plichten vervullen. Anderen wenschen voortzetting van het onderwijs tot op het zeventiende; nog anderen tot op het negentiende, zelfs tot op het eenentwintigste jaar. Even verschillend als het stellen van den leeftijd, zijn ook de redenen, waarom meer onderwijs voor het meisje wordt verlangd. De vrouw, zegt men, is in vergelijking met den man achterlijk in algemeene kennis en ontwikkeling; er zal wanverhouding ontstaan tusschen de kennis en de beschaving van den man en die der vrouw, nu middelb. scholen voor jongelingen opgericht zijn. Men wijst ook op de tegenwoordige positie van het meisje, die meer dan vroeger eischt haar een opleiding te geven, die haar geschikt maakt tot het vervullen van de eene of andere maatschappelijke betrekking, waarvan zij onrechtmatig is uitgesloten. Eindelijk wenscht men een meer alzijdige opleiding, ten einde zij haar verplichtingen als vrouw en moeder beter en doeltreffender kunne vervullen dan thans het geval is.

De oorzaak van het verschil van meeningen is een gevolg van het niet zuiver stellen van de kwestie; waar sprake was van meer onderwijs voor de toekomstige vrouw, had men doorgaans een bepaalden stand op het oog; het denkbeeld ook een middelb. school voor het meisje had de overhand, maar het doel van zoodanige inrichting was doorgaans niet helder aangewezen. Te weinig is er ook gelet op het bestaande, en in hoever uitbreiding en wijziging van het Lager onderwijs de algemeen gevoelde behoefte: betere opleiding van het meisje zou kunnen bevredigen.

De noodzakelijkheid van een meer doeltreffende opleiding evenwel wordt bijna algemeen erkend; de invoed van de vrouw op het gezin en daardoor op het maatschappelijk leven is zoo groot, dat daarvan het welzijn van den Staat afhankelijk wordt gesteld, en sinds jaren is er op gewezen, dat de vrouw, naar den adel van haar natuur als naar haar bestemming, welke die dan ook eenmaal zij, niet alleen vatbaar is voor, maar aanspraak heeft op een daarmede overeenkomstige opvoeding en beschaving. Reeds in het begin dezer eeuw schreef Niemeijer: ‘welke ook de toekomstige, nimmer vooraf te bepalen toestand der meisjes zal zijn, er is geen uit te denken, in welken gezond verstand en recht practisch vernuft haar nadeelig worden.’

Hebben die woorden geen weerklank gehad?

Is in ons land de vrouw voor hare taak in het gezin minder berekend dan elders? Is het huiselijk leven hier niet meer te waardeeren dan in het buitenland, niet in een enkelen, maar in alle standen der maatschappij?

Is er werkelijk zooveel meer voor de opleiding van den knaap dan voor die van het meisje gedaan? Voor den eigenlijk geleerden stand of voor professioneel onderwijs bestonden er enkele inrichtingen; maar overigens, vóór de wet op het M.O. 1863 ontving beiderlei kunne hetzelfde onderwijs. En voor de massa uit de volksklasse en zelfs voor een groot deel der kinderen uit den burgerstand staat de gelegenheid ter opleiding heden nog gelijk.

Dat de vrouw dus in het algemeen zoover beneden den man in kennis en beschaving staat, is dikwijls gezegd, maar niet bewezen. Is dit evenwel werkelijk het geval, dan zou men, bij de gelijkheid van onderwijs voor jongens en meisjes, tot deze gevolgtrekking moeten komen: de aanleg der vrouw is minder dan die van den man; wat we niet beweren. Bestaat er verschil, dan ligt de oorzaak in het verschillend

levensdoel, dat krachtigen invloed uitoefent op de vorming en ontwikkeling van de vermogens van den mensch, eveneens in het verschil der op-

voedingsmiddelen, die uit den aard der zaak voor beiderlei kunne moeten verschillen.

Maar is werkelijk de ontwikkeling en beschaving van de vrouw minder dan die van den man?

In den minderen stand stellig niet; dàár is de vrouw reeds geëmancipeerd; een noodzakelijk gevolg van haar positie, die haar noodzaakt tot meer zelfstandig handelen, beschikken, overleggen en besluiten; somtijds ook, doordien zij eenige jaren doorbracht in de woning van de meer aanzienlijken.

In den meer gegoeden stand heeft de man dit op de vrouw vooruit, dat hij, deels door den aard zijner betrekking, deels door den omgang met anderen, deels door eigen voortgezette studie of liever door smaak in het lezen, meer bezit, wat men gewoon is algemeene kennis te noemen; maar de resultaten van het onderwijs gaven niet veel werkelijk verschil.

Schiet de vrouw in de hoogere standen in ontwikkeling en beschaving bij den man te kort, wat we niet onvoorwaardelijk toegeven, als de eigenlijk geleerde stand buiten rekening blijft, dan zal dit òf aan de inrichtingen geweten moeten worden, die de educatie voltooiden, òf de keuze der stof gaf een andere richting aan de verdere ontwikkeling, wat steeds het geval blijven zal.

Uit die vergelijking mag het besluit niet opgemaakt worden, dat de resultaten van het onderwijs hier te lande bevredigend zijn; maar wel, dat het oordeel over de kennis, de ontwikkeling en de beschaving der vrouw wel wat eenzijdig is. Vooral is na de oprichting van Middelbare scholen voor jongens de bom losgebroken en voor een betere opleiding van het meisje de strijd begonnen, die algemeen de bewering heeft doen ontstaan, dat ons onderwijs hier te lande noch niet is, wat het wezen kan en moest zijn.

De oorzaken daarvan zijn minder te zoeken in de geschiktheid en bekwaamheid der onderwijzers en de methode van onderwijs dan wel in omstandigheden en toestanden, die belemmerend werken.

Had het Lager onderwijs meer hulppersoneel, beter leermiddelen, werd de school niet vóór het veertiende jaar verlaten, was het schoolbezoek geregelder, zeker zouden de resultaten meer bevredigend geweest zijn; had de maatschappij getracht het werk der school aan te vullen door inrichtingen, die eene professioneele opleiding bedoelen, zeker zou de toestand van meer algemeene ontwikkeling gunstiger zijn in de verschillende klassen der maatschappij. Ook het gezin is in zijn verplichtingen omtrent de opleiding der jeugd te kort geschoten; zoo gewillig droeg het een deel van zijn taak op de school over, die meermalen, ook van de kerk, de beschuldiging heeft moeten hooren, dat zij aan haar roeping omtrent de godsdienstige opleiding der jeugd ontrouw is geworden, en de Staat vraagt en met recht ook als resultaat van haar werk ontwikkelde, goed gezinde staatsburgers.

Bovendien zijn de eischen, die men thans aan ieder individu doet, wel wat groot. Iedere wetenschap wil zich laten gelden; tot zelfs in de Lagere school moet de kennis op den voorgrond treden, alsof er van geen degelijk, ontwikkelend en vormend onderwijs sprake kan zijn, als niet de leerling van iedere wetenschap wat heeft geleerd. Hoe welgemeend dat streven naar dat aanbrengen van kennis van velen ook moge zijn, het is de kanker van ons onderwijs, die, als hij niet wordt gestuit, de verwachtingen, die men koestert, zal te leur stellen; eensdeels, omdat de natuur van zoo menigen knaap en meisje geweld wordt aangedaan en de natuur zich niet laat dwingen; anderdeels omdat men minder op ieders eigendommelijken aanleg let en

men te veel vergeet, dat opvoeding en onderwijs geen vermogens scheppen, maar alleen wat in den leerling is door leiding, door inwerking, door behoeding en het uit den weg ruimen van hinderpalen, tot zelfwerkzaamheid en zelfdenken brengen moet. Iedere leerling kan leeren, maar niet alle leerlingen kunnen evenveel leeren. Het aanbrengen van kennis, hoeveel

waarde die ook op zich zelve heeft, is dan ook niet voldoende voor de vorming van het verstand, en veel hangt bovendien af van de soort en de hoeveelheid kennis, niet minder van de wijze, waarop zij is verkregen. Niet in de kwantiteit maar in de kwaliteit ligt haar waarde en kracht. Niet de met kennis opgevulde, maar de gezonde, flinke denkende hoofden zullen de meeste geestkracht toonen, vooral als het lichaam kracht bezit de werkzaamheid van den geest te schragen en tegen inspanning bestand is.

In het aangevoerde ligt het leidend beginsel voor het onderwijs voor meisjes, vooral in verband met de vermoedelijke levensbestemming, den stand, zelfs de gesteldheid der woonplaats, ten einde de opleiding van het meisje zoo doeltreffend en praktisch mogelijk te doen zijn. De Lagere school, hoewel met haar onderwijs voor ieder individu hetzelfde bedoelende, zal toch in de keuze der leerstof en de methode van onderwijs zich moeten richten naar de verschillende behoeften van de bevolking der school.

Uit den aard der toestanden zal zij wel meer stof moeten geven voor de lagere dan voor de andere klassen der maatschappij. Het huisgezin kan minder hulp bieden; de gelegenheid tot eigen ontwikkeling is geringer; de omgeving werkt minder gunstig; de middelen tot eigen werkzaamheid zijn schaarscher, de leertijd is doorgaans korter.

Men moge zeggen: in het kind woont de man, maar tal van invloeden kunnen zoowel belemmerend als begunstigend werken. Immers lichamelijke welstand verhoogt de levenskracht; is het lichaam half gevoed, gevoelt het zich krachteloos, de geest kan niet krachtig werken. Is de wereld, waarin de knaap of het meisje leeft, eng en beperkt, biedt zij slechts weinig voorwerpen aan, de hoeveelheid der voorstellingen is daaraan geëvenredigd. Hoe minder voorstellingen des te minder worden voorstellingen onderscheiden en alzoo blijft het denkvermogen des te minder geoefend. Ook zijn de vormen in dien stand ruwer, maar minder gekunsteld, en zelfs in weerwil van het onderwijs, dat de leerlingen uit de volksklasse ontvangen, zijn zij na geëindigden leertijd doorgaans minder ontwikkeld, minder beschaafd, maar aan meer zelfstandig handelen gewoon dan die uit de andere standen.

Voor het meisje uit den minderen stand is de toestand het ongunstigst. De knaap vond in zijn spel ontspanning en gelegenheid tot ontwikkeling der lichaamskrachten; het meisje, veel vroeger tot huiselijke bezigheden geroepen, had minder leertijd, zelfs bij langer verblijf iederen dag in de school door het bezoeken der werkscholen in de avonduren. Haar schoolgaan is niet zoo geregeld, haar verlaten van de school heeft meestal op jeugdiger leeftijd plaats.

Met volle recht kan men dien toestand onbevredigend noemen, en vooral als men in aanmerking neemt, dat na het verlaten der school aan geen leeren meer wordt gedacht. Geen wonder dus, dat het betrekkelijk weinig geleerde vervloeit en er wel eens op het onvoldoende van de vruchten van het volksonderwijs wordt gewezen. Dat moet beter worden, omdat toch altijd verreweg het grootste deel der bevolking alleen Lager onderwijs zal ontvangen, en recht heeft op zulk een onderwijs, dat den grondslag legt voor zoodanige verstandelijke ontwikkeling en vorming, dat het individu geschikt wordt, zijn eigen opvoeder te kunnen en te willen zijn, om eenmaal de geschiktheid te bezitten anderen te helpen onderwijzen en opvoeden overeenkomstig de eigenaardige behoeften aan den levensstand verbonden. Dit eischt het belang der toekomstige bestemming van het meisje nog meer dan dat van den knaap.

De uitbreiding en verbetering van het Lager onderwijs is ook voor de maatschappij van het hoogste gewicht, vooral thans nu de ervaring in het het buitenland leert, dat naarmate het onderwijs meer verwaarloosd wordt, de zedeloosheid te grooter is. De geschiedenis levert bovendien bewijzen te over, dat de verstan-

delijke en zedelijke ontwikkeling der vrouw een macht wordt in den staat door haar krachtigen invloed op de karaktervorming van haar zonen en dochters.

Daarom eischen we voor dien stand van meisjes Lager onderwijs tot het veertiende jaar, beter verdeeling van het onderwijs, meer hulppersoneel, meer leermiddelen en een meer praktische richting in de verdere opleiding van het meisje na het verlaten der school. Lager onderwijs tot op veertienjarigen leeftijd is voor iederen leerling, meisje zoowel als jongen, noodig. Om dat denkbeeld te verwezenlijken kan de maatschappij veel meer meewerken dan tot heden het geval was. De ervaring heeft geleerd, dat met het oprichten van scholen en de gelegenheid tot onderwijs verschaffen wel veel goeds in ons vaderland, maar dat daarmede niet alles is gedaan. Schoolplichtigheid tot dien leeftijd is moeielijk voor te schrijven, maar het aanwenden van middelen, die een beteren toestand in het leven kunnen roepen is de zedelijke plicht van iederen burger der maatschappij, te meer omdat steeds blijkt, dat zedelijke invloed en zekere pressie op vele gezinnen niet zonder goede uitwerking blijven. Geen meisje of knaap moest vóor dat levensjaar in eenige betrekking geplaatst kunnen worden; daardoor zou de volksklasse het onderwijs meer leeren waardeeren. Steeds moest als voorwaarde om in eenigen dienst te recht te komen een bewijs worden gevraagd van met succes het lager onderwijs te hebben ontvangen, en de school moet er naar streven haar onderwijs zoo in te richten, dat de resultaten tot meer waardeering van haar werk dringen.

Dat kan de school doen, als zij over meer hulppersoneel beschikken kon. Minder kweekelingen en meer hulponderwijzers vraagt de omvang van haar werk. Iedereen, die onderwijs beoordeelen kan, zal toestemmen, dat aan 30 à 40 leerlingen goed ontwikkelend onderwijs te geven alle inspanning en krachten van den onderwijzer vraagt, en naarmate de leerlingen jonger zijn en dus meer aanwijzing, meer hulp behoeven, naar die mate is een grooter getal leerlingen te bezwarender voor gewenschte resultaten. Ook in de Lagere school mag geen leerling in de massa verloren gaan; ook daar moet voor aanvullen en toepassen van de leerstof bij enkele leerlingen gelegenheid zijn. Voor het meisje geldt deze opmerking inzonderheid. Tot nog toe is in den regel de leerstof voor beiderlei kunne dezelfde, omdat vóór het twaalfde jaar de gang van ontwikkeling der vermogens geen andere eischen doet, en bovendien is er in het gezamenlijk leeren van jongens en meisjes niet eenig nadeel gelegen. Van dien leeftijd af zou aan het onderwijs voor het meisje die richting kunnen gegeven worden, dat ofschoon het zijn karakter als Lager onderwijs volkomen behoudt, de leerstof meer gekozen wordt naar de bijzondere behoefte van het meisje. De twee laatste jaren zou de leerstof zich moeten bepalen:

a. tot onderwijs in de gymnastiek, *b.* het zingen, *c.* natuurkennis en gezondheidsleer, *d.* het leeren uitdrukken der gedachten, mondeling en schriftelijk, waartoe de aardrijkskunde en de geschiedenis de stof zouden kunnen verschaffen, *e.* vrouwelijke handwerken.

De regeling der werkzaamheden in de school zou dan gewijzigd moeten worden. Geen onderwijs in de avonduren waardoor het meisje iederen dag 8 uren in de school moet doorbrengen, dus in een levenstijdperk, waarin 5 uren daags voldoende is. Waarom den speeltijd in de avonduren aan het meisje ontnomen? Waarom haar vrijheid zoo beperkt, die toch over het algemeen minder is dan die van den knaap en die zij op lateren leeftijd ook minder geniet dan de jongeling? Bovendien aan de hand en het oog worden te groote eischen gedaan, en die ontijdige inspanning, wel

verre van gunstig op de ontwikkeling van lichaam en geest te werken, verstompt. Matheid en lusteloosheid zijn er de onvermijdelijke gevolgen van; de frischheid en vroolijkheid, aan het jeugdig leven eigen, kwijnen en aan de verwachtingen, die men koestert, voldoen de uitkomsten niet. Bracht men dit onderwijs, zooals op de scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, tot de ge-

wone schoolwerkzaamheden, ving men daarmede aan op elfjarigen leeftijd of, om van een beter beginsel uit te gaan, stelde men, dat alleen de leerlingen der hoogste klasse daarin onderwijs ontvingen en werd het voortgezet tot het verlaten der school, dan zou dit leiden tot langer schoolbezoek, en menige slecht ingerichte naaiwinkel zou overbodig zijn.

Met die verkregen kennis treedt het meisje uit de volksklasse onmiddellijk de maatschappij in.

Wat wacht haar daar?

In den regel wijden de meesten zich aan den dienstbaren stand, gewoonlijk in het gezin van de middelklasse. Vinden ze daar gelegenheid tot verdere opleiding, kunnen ze zich daar oefenen in die zaken, die een goed ingericht gezin als van zelf meebrengt, zoodat ze leeren haar verplichtingen als dienstboden naar eisch te volbrengen, dan is er met grond te hopen, dat aan haar opleiding niet te vergeefs is gearbeid.

Maar aan andere gelegenheden ter opleiding is voor dien stand van meisjes behoefte. De maatschappij kan veel doen, door inrichtingen te openen, waar met eenigerlei arbeid aanvankelijk iets verdiend wordt om in eigen onderhoud te voorzien. Maar liefst geen fabriekarbeid; daar moet het meisje ontaarden; zelfs dan, als er geen invloeden, nadeelig op de zedelijkheid werken, omdat zij aan het huiselijk leven ontwend, aan het geestdoodende fabriekleven gewoon, niet leert, wat wellicht haar toekomstige bestemming zal vragen. Beter verdeeling van den arbeid voor den man en de vrouw uit die volksklasse eischt het belang van de gezinnen en niet minder de opleiding der jeugd. Hoe meer de vrouw uit haar gezin is, hoe meer de kinderen uit dien stand aan hun lot worden overgelaten, hoe meer verwaarloozing, en ook hoe minder kans het werk der school heeft te slagen. Wil men volksbeschaving en ontwikkeling tot dien stand doen doordringen, wat vooral in dezen tijd het belang der maatschappij eischt, dan is naast meer kennis ook de zedelijke steun van den meer begaafde voor den minder bedeelde onmisbaar. Gibson heeft terecht gezegd: ‘ieder mensch geniet een dubbele opvoeding; de eene ontvangt hij van anderen; de andere - waarop het vooral aankomt, - geeft hij zich zelven.’ Maar de volksklasse kan de eerste het minst ontberen; voor haar moet inzonderheid de opvoeding praktisch, het meest berekend op het menschelijke leven zijn. Dat praktische kan de school alleen niet geven, zij mag haar leerstof wijzigen, om er in te gemoet te komen, maar de maatschappij en de liefdadigheid moeten helpend optreden om een meer bevredigende toekomst te verzekeren.

Is, zoo als is aangetoond, op het gebied der Lagere school, die bestemd is voor kinderen uit het volk, nog heel wat te verbeteren, ook het onderwijs en de gelegenheden ter opleiding van het meisje uit den middelstand zijn nog niet, wat zij kunnen wezen, ofschoon de toestanden wel wat gunstiger zijn. Over het geheel duurt het schoolbezoek wat langer, doorgaans tot het 13de of 14de jaar, misschien een gevolg van het beter onderscheiden der ouders, die beter kunnen begrijpen, dat de lagere school niet gedaan kan hebben vóór dat levensjaar, wat zij doen moet, zelfs niet ten opzichte van het aanbrengen van die uitwendige bekwaamheden, die voor ieder mensch in het maatschappelijk leven onmisbaar zijn. Het gezin vraagt bovendien niet zoo vroeg de diensten van het meisje en geeft meer aanleiding tot ontwikkeling, tot meer samenwerking met de school door meer middelen, beter opvoeding, een

gevolg van meer toezicht en over het geheel van meer huiselijkheid en meer levensgenot.

De Lagere school voor meer uitgebreid lager onderwijs heeft daardoor wat vooruit op de volksschool; haar werk is door dien meer gunstigen toestand wel wat gemakkelijker, en toch leert de ervaring, dat op twaalfjarigen leeftijd de taak van dit Lager onderwijs niet kan afgedaan zijn; zelfs is, op enkele uitzonderingen na,

niet veel verschil in de ontwikkeling der vermogens als vrucht van het onderwijs. Hiervoor zijn verschillende en zeer geldende redenen.

Alle ontwikkeling moet den gang der natuur volgen, een wet, die nooit straffeloos overtreden wordt. Thans is de methode van onderwijs op de meeste scholen zoodanig, dat zij de ontwikkeling der vermogens wel bespoedigt, maar zóó, dat die geleidelijk geschiedt en niet het eene vermogen ten koste van het andere wordt ontwikkeld; geen bloot opnemen der leerstof alzoo door het geheugen, wat altijd zeer gemakkelijk is, en menig oppervlakkig waarnemer verkeerd doet besluiten, maar het in werking brengen van al de zielskrachten, die tot vorming van het verstand noodwendig moeten werkzaam zijn.

Er is meer. De omvang der leervakken is op de scholen voor Meer uitgebreid lager onderwijs grooter dan op de volksschool; want behalve de vakken bij de wet van 1857 voor Gewoon lager onderwijs voorgeschreven, omvat het Meer uit gebreid lager onderwijs nog het aanleeren van een tot drie talen, onderwijs in het teekenen, in de gymnastiek en in vrouwelijke handwerken. Er blijft dus minder tijd beschikbaar voor de overige leervakken, zoodat de vorderingen in de laatstgenoemde op gelijken leeftijd tamelijk gelijk zullen wezen bij meisjes uit de verschillende standen. Wel is waar, dat in het aanleeren van talen heel wat aanleiding is tot ontwikkeling en vorming van het verstand, maar nog niet op dien leeftijd. Het werktuigelijke leeren eischt eerst heel wat tijd; het is er meê als met het lezen leeren b.v., dat, ofschoon het als werktuigelijke kunst van den aanvang af zelfs, zoo ontwikkelend mogelijk geschiedt, toch eerst nadat de werktuigelijke vaardigheid verkregen is, dienen kan tot het verschaffen van leerstof voor de vermogens. Vóór den leeftijd van 12 jaren kan dus geen meisje in de hoogste klasse der school voor Meer uitgebreid lager onderwijs plaats nemen. Of het nu raadzaam is, meisjes op dien leeftijd op de middelbare school te doen overgaan, kan op deugdelijke gronden betwijfeld worden. 1^{e}. De hoogste klasse is in iedere school de minst talrijke; de gelegenheid is daar dus ruimer voor den onderwijzer met iederen leerling meer in contact te zijn, wat voordeelig werken moet. Aan de Middelbare School zal juist het omgekeerde het geval zijn. 2^{e}. Het afleggen van een admissie-examen voor de Middelbare School door een meisje van twaalf jaren, is uit een opvoedkundig oogpunt beschouwd, af te raden. De omvang der leervakken in verband met den beschikbaren leertijd van 7 tot 12 jaren laat niet toe, zonder af te richten, die eischen te doen, welke het Middelbaar onderwijs uit den aard van zijn doel doen moet. 3^{e}. Hoewel iedere onderwijzer of onderwijzeres met het onderwijs hetzelfde bedoelt, is toch de methode van onderwijs geheel subjectief. Daaruit volgt natuurlijk zekere ongelijkheid, hetzij in de uitwendige bekwaamheden, hetzij in de vorderingen in een taal, hetzij in ontwikkeling enz. De kans bestaat dus, dat, daar voor al de leerlingen, die wenschen geplaatst te worden, dezelfde eischen noodwendig gedaan moeten worden, wil men tot een behoorlijke klassificatie op de meisjesschool komen afwijzing van leerlingen volgen moet, wat niet dan demoraliseerend werken kan op haar, die het treft. Het denkbeeld alleen - een meisje op twaalfjarigen leeftijd te onderwerpen aan een onderzoek naar de geschiktheid om op een andere inrichting over te kunnen gaan - is uit een opvoedkundig oogpunt af te keuren. Zou het niet veel beter zijn, dat de directeur of directrice op de verklaring van den onderwijzer of de onderwijzeres de leerlingen plaatste, ten eerste om samenwerking te bevorderen, ten tweede om het vertrouwen

van ouders en leerlingen in den onderwijzer te verzekeren, en ten derde om het kind voor een mogelijke teleurstelling, die gerust een zeer groote teleurstelling mag genoemd worden, te vrijwaren? Maar waarom den leeftijd van twaalf jaren gesteld? Voldoet het Lager onderwijs tot op veertienjarigen leeftijd niet aan hetgeen de vorming der verstandelijke vermogens eischt? Voorzeker is dan de mindere stand en zijn alle meisjes, die geen Middel-

baar onderwijs zullen kunnen ontvangen diep te beklagen en weinig hoop is er op de toekomst om tot betere toestanden te komen. Dr. Nassau heeft dan geen waarheid gezegd, toen hij schreef: 't Lager onderwijs is thans van dien omvang en vele onderwijzers, niet alle, zijn op de hoogte, dat de Lagere school alles geven kan aan haar leerlingen, wat men redelijker wijze voor de algemeene volksontwikkeling en beschaving kan verwachten. Maar zij kan dit niet doen aan al haar leerlingen - niet alleen, omdat alle daartoe den aanleg niet hebben, maar vooral *niet*, omdat de meeste ongeregeld schoolkomen en te jong de school verlaten. Kan men nu niet alles verkrijgen, 't was reeds veel, zoo tien, twintig kinderen op iedere school van eenige uitgebreidheid het Lager onderwijs ten volle genoten. Men kreeg dan overal een kern van ontwikkelde menschen, waaruit meer algemeene ontwikkeling kan voortvloeien.

Om andere redenen nog is de wensch billijk, dat het meisje niet vóór het veertiende jaar de Lagere school verlaat. Er zal altijd een aanzienlijk getal, door verschillende omstandigheden, geen Middelbaar onderwijs ontvangen; de zoodanigen zullen ten minste tot het veertiende jaar op de school voor Meer uitgebreid lager onderwijs moeten blijven, waardoor twee categoriën van leerlingen op die school zullen zijn. Reeds nu heeft dit onderwijs met dit bezwaar te kampen, omdat de leerlingen op zeven-, acht-, negen-, ja op tienjarigen leeftijd geplaatst worden, doordien sommige ouders goedvonden eerst hun meisjes op de school voor Gewoon lager onderwijs eenigen tijd te laten doorbrengen. Alzoo wordt, indien sommige meisjes op twaalfjarigen leeftijd die inrichting kunnen verlaten, geregeld klassikaal onderwijs een onmogelijkheid. Ook verlangen vele voorstanders van de Middelbare school, dat het Lager onderwijs zijn leerlingen goed prepareert - een billijke eisch - maar de uitvoering er van moet mogelijk zijn. Billijk is die eisch, want anders zou het Middelbaar onderwijs van aard moeten veranderen en zich dienen te bepalen tot hetgeen eigenlijk de taak van het Meer uitgebreid lager onderwijs is. Zal het onderwijs goed werken, dan is noodig, dat iedere inrichting aan haar beginsel getrouw kan blijven, opdat de een de ander steune. Dat eischt het belang van het individu, der Maatschappij en den Staat. Maar bij de tegenwoordige maatschappelijke toestanden eischt de positie van het meisje uit den burgerstand nog wat meer dan alleen onderwijs op de Lagere of Middelbare school. Die beide takken van onderwijs zullen de kwestie: aan de vrouw een meer zelfstandige positie in de maatschappij te doen verkrijgen, slechts gedeeltelijk kunnen oplossen. De maatschappij zal ook hier moeten helpen door gelegenheden te openen voor een opleiding die het meisje in staat stelt die bekwaamheden en kundigheden te verwerven, waardoor zij, indien noodig, in eigen behoeften kan voorzien. Reeds is daarmede een aanvang gemaakt met het oprichten van vorm- en kweekscholen voor onderwijzeressen; dààr vindt de dochter uit den Middelstand de gelegenheid tot een opleiding die haar, bij voldoenden aanleg, een meer zekere toekomst opent, en stellig zijn er meer maatschappelijke betrekkingen, die de vrouw uitzicht kunnen geven op een middel van bestaan. Bij de thans meer algemeene beoefening van verscheidene kunsten en vrouwelijke handwerken is er een ruim veld voor het meisje open; zij zou onderwijs kunnen geven in het teekenen, het boetseeren, de muziek, het dansen, de gymnastiek, in vrouwelijke handwerken van nut en smaak, en in het algemeen in die zaken, die op een beschaafde opvoeding betrekking hebben en op den aard, den aanleg en de eigenschappen der toekomstige vrouw voordeelig werken. Ook voor dezen stand is beter verdeeling van den arbeid mogelijk; zoo menige betrekking vervult de man, die even goed aan de vrouw was

toevertrouwd. Toegerust met bekwaamheden zou zij door in die zaken les te geven een middel van bestaan kunnen vinden. Inrichtingen zijn daartoe noodig; zij zijn een behoefte des tijds, waarin in enkele groote steden van ons vaderland ten deele is voorzien; maar niet op

ruime schaal. Uitbreiding van die inrichtingen in de meer bevolkte steden zou een weldaad worden voor het geheele land. In zoo menige kleine gemeente is men van de gelegenheid verstoken kinderen van goeden huize in de genoemde kunsten onderwijs te laten geven. De man kan zich daar moeielijk vestigen, omdat het vooruitzicht van een bestaan minder zeker is; de vrouw zal eerder daar een inkomen hebben, dat voor haar behoefte voldoende is, omdat zij de zorg voor een gezin mist. Het innemen van zoodanige positie in de maatschappij is voor de vrouw bereikbaar; zij bezit smaak, schoonheidszin en kunstgevoel en bovendien er ligt in dien werkkring een beschavende kracht, die ook, wanneer het meisje tot het huwelijk komt, haar baten zal.

En nu nog een woord over het onderwijs aan die meisjes, die na het verlaten der Lagere school, verder wenschen te studeeren. Algemeen is de klacht, dat de vrouw aan haar roeping als vrouw en moeder niet kan beantwoorden, dat zij geen kennis genoeg bezit haar kinderen goed op te voeden en haar gezin niet met het noodige overleg weet te besturen; dat zij onbekend is met tal van zaken, die op de huishouding betrekking hebben en dat die onkunde haar tegen het belang van haar gezin doet handelen. Men bejammert haar onkunde van maatschappelijke toestanden en verhoudingen, waarvan haar bekrompen oordeel veelal een gevolg is; men verlangt, dat zij in haar gezin de vraagbaak zal kunnen zijn van haar kinderen; in één woord, dat zij meer algemeene ontwikkeling en beschaving zal kunnen verkrijgen door meer onderwijs; want velen schrijven dien min gunstigen toestand aan het onderwijs uitsluitend toe. Dit is slechts ten deele waar. De eenzijdige richting van de opvoeding in de gezinnen heeft er ook schuld aan. Er is over het algemeen thans te weinig zelfwerkzaamheid, te weinig inspanning; want *waar* blijft het spreekwoord: wien alles moet geleerd worden, leert niets. De uren van den vrijen tijd worden meestal gepasseerd met amusante lectuur, met borduurwerk, dat niets dan nabootsen is, of met iets dergelijks; zelfs het verrichten van huiselijke bezigheden is minder algemeen dan vroeger.

Zal onderwijs alleen hierin verandering kunnen brengen? Het is te hopen, maar zeker zal dit niet het geval zijn, als men overdrijft, waartoe wel eenige neiging schijnt te bestaan, wat bij overgangen meer geschiedt. De waarde van het onderwijs ligt niet allereerst in de kwaliteit. Het onderwijs voor meisjes kan en mag de wetenschap niet vooropzetten; haar toekomstige bestemming moet eenigermate de richting geven en men zij het woord van von Raumer indachtig: ‘beschaving moet bij het meisje nimmer in wetenschap ontaarden, anders houdt zij op teedere, vrouwelijke beschaving te zijn.’ Op de beste wijze zal die beschaving aangebracht kunnen worden door de natuurlijke begaafdheden van het meisje te volmaken; steeds zal de opvoeding rekening moeten houden met aanleg, levensdoel en levensbestemming. Het kunnen beantwoorden aan die levensbestemming, in den meest gezonden zin van het woord, schenkt zelfvoldoening, en de overtuiging van haar plichten, welke dan ook, naar eisch te kunnen vervullen, doet de vrouw in waarheid gelukkig zijn.

Maar behalve het vervullen van de taak, waartoe het gezin de vrouw roept, heeft ook de maatschappij aanspraak op de medewerking van de beschaafde en ontwikkelde vrouw. Veel inrichtingen zullen nog moeten verrijzen, die door de zorg en het bestuur van de vrouw uit den hoogeren stand ten zegen voor de mindere klasse kunnen werken. 't Is derhalve een schoon denkbeeld aan het meisje uit iederen stand dat onderwijs en die opvoeding te geven, waardoor aan de meest wezenlijke behoeften

van het individu wordt voldaan, maar tevens die inrichtingen te scheppen, die tot hoogere beschaving en meer geestontwikkeling leiden, om zoo doende meer algemeen een kern van degelijke vrouwen in de maatschappij te verkrijgen, die krachtig kunnen medewerken tot verbetering van maatschappelijke toestanden, waarvan vele voor het volk nog zoo ongunstig zijn.

Leven is handelen, en leeren handelen, dat zal ook wel de vrucht, de weldadige vrucht van alle onderwijs kunnen zijn, en de invloed daarvan zal zeker op de maatschappij niet onbelangrijk wezen. Maar dan zij een meer praktische richting van het onderwijs hoofdzaak, en zeker zijn de meeste voorstanders van het Middelbaar onderwijs voor meisjes het eens met hetgeen de Inspecteur van dat onderwijs in zijn rapport aan den Gemeenteraad te Rotterdam zeide: 'het onderscheid tusschen Lager en Middelbaar onderwijs is meer gelegen in de regeling van het onderwijs, in de verdeeling onder de verschillende leeraren, in den omvang en in hoogere klassen in den meer wetenschappelijken tint dan in de methode. Aan de Middelbare school mag evenmin gedoceerd worden als in de Lagere.' Verder wijst hij aan, dat het onderwijs zoo gegeven moet worden, dat de leerlingen langzamerhand minder leiding behoeven en meer zelfstandigheid verkrijgen; dat zij leeren op eigen gelegenheid, zonder hulp te studeeren, opdat zij, als ze de Middelbare school verlaten, zich niet in een onbeholpen toestand geplaatst zien, hetzij zij overgaan tot hooger onderwijs, hetzij zij de maatschappij intreden. Zoo zal dat onderwijs die verstandelijke vorming bedoelen, die in de omstandigheden des levens met beleid zal doen handelen, den weetlust ten volle zal bevredigen en op de andere vermogens van den geest dien invloed hebben dat er een harmonische ontwikkeling ontstaat, die èn voor het gezin èn voor de maatschappij rijke vrucht zal geven.

Brievenbus.

III.
Over en voor den werkman.

M.

Ge weet dat ik heel stil en bijna afgezonderd leef. Intusschen in en uit een hoekje ziet men soms iets, al weet men niet, of het niet van elders beter waar te nemen is. Dit is het geval ook met tijdvragen, en vermits nu toch de Arbeiderskwestie aan de orde van den dag is, neem ik de vrijheid u een enkel idée mede te deelen dat niet eens het mijne is, of ik daardoor soms een stootje kon geven, dat hier of daar de goede zaak bevorderde.

Gaarne begin ik met mijn afkeer van de *Internationale* te betuigen, die een weg wijst, waarop men begint met geweldenaar te zijn, om dief of roover te worden, en misschien als moordenaar te eindigen. Parijs, waar die geest die door de Internationale wordt gevoed, een der losgelaten booze was, moge het getuigen.

Toch is er in de meeste beweringen die eenigen ingang vinden, en soms in erge dwalingen, eenige waarheid; en in de aanspraken die algemeener worden gemaakt, eenig - en soms zelfs veel recht. Maar door eenzijdigheid en overdrijving wordt ook de klaarste waarheid en het heiligst recht bedorven en tot logen en gruwel. Wij hebben maar te wijzen op den Boerenoorlog en op het 'Gelijkheid, vrijheid, broederschap', waarvan wel niemand de herhaling kan wenschen, hoe rechtmatig

de eischen, aanvankelijk gedaan, ook waren, en hoe nobel en waarachtig christetelijk die leuzen, wèlverstaan, ook mogen zijn.

Er worden dezer dagen door werklieden van allerlei ambacht hooger loonen gevorderd. Dat men hen wijst op andere standen en werkzaamheden die in evenredigheid veel kariger worden betaald, helpt luttel. Men moge wijzen op de meerdere genot- en pronkzucht welke men in onzen werkenden en dienenden stand voet en voedsel geeft, men wijze op meerder misbruik van sterken drank, - dat baatte minder naarmate men dit met meer grond en reden doet. Men wijze er op, hoe loonen en huren reeds vrij wat verhoogd werden, zij rekenen dit niet voldoende.

Maar daarbij komt de wat onberaden deelneming van anders welwillenden, ook de intrigues van lieden die troebel water verlangen, onder de arbeiders zelven, maar ook uit andere standen, jeugdige rechtsgeleerden die misschien in hun wetboek maar minder in 't leven thuis zijn, en die de menschen, en vooral de menschen uit die standen, nog moeten leeren kennen in hun denkwijs en doen. - Dan zouden ze, bij vergelijking van de eene werkmanshuishouding met de andere, onder overigens vrij gelijke omstandigheden, groot verschil ontmoeten; zij zouden ook bevinden, dat tal van voorschreeuwers onder de werklieden, hunne eerste en ijverigste bond- en bentgenooten, inderdaad niet tot de bekwamen en welberadenen, tot de matigen en rechtvaardigen onder hun soort kunnen geteld worden. We zouden daarom wenschen dat men dezulken proeven liet afleggen en behoorlijke informatiën nam, alvorens men aan zulke voorschreeuwers onder de werklieden het woord gunde.

We hebben onderzoek naar verdiensten en behoeften van de arbeidende klasse gedaan en daarbij bevonden dat, ook bij ijver en goed beleid, de toestand wel niet onhoudbaar, maar toch zoodanig was, dat men hun waarlijk eenige verbetering mogt gunnen. Wij hebben er gevonden die bij eene verdienste van *f* 9. - 's weeks en daarboven, met een wat talrijker gezin tot *f* 1.80 verwoonden. Wij hebben ons tot de middelklasse onder hen gewend, en ziehier wat ter onzer kennis is gekomen als een gemiddelde toestand van wie naar hun staat tot dit midden behoorden. Waar de verdiensten hooger waren, kon men ook sommige uitgaven hooger stellen.

De man verdient *f* 1.20 daags of *f* 7.20 per week, heeft vrouw en twee of drie kinderen. Daarvan rekenden zij noodig te hebben:

Aan Huishuur	*f* 1.20.
Aan Brood	*f* 1.40.
Aan Middageten	*f* 2.80.
Aan Zeep, garen, band enz.	*f* 0.40.
Aan Ziekenbus	*f* 0.20.
Aan Schoolgaaan voor een kind	*f* 0.25.
Aan Koffie en melk	*f* 0.40.
	f 6.65.

Zoodat er 55 ct. overbleven voor kleeding enz., blijkbaar niet genoeg, ongerekend andere soms noodige uitgaven. Daarin werd door eenige maar altijd geringe werkzaamheden van de vrouw, soms door eenige bijverdiensten van den man, of door eene of andere kleine nering voorzien.

Bij het spreken over hun toestand kreeg men al spoedig het bezwaar te vernemen, dat ‘die huishuur hen knauwde, en dat zij toch niet in een ongezond krot konden gaan wonen, want dat zij dan nog verder van huis waren.’

Dan kon ook bij ons van pas komen, wat elders, onder anderen, naar ik meen, te Mühlhausen door Böckum-Dolfus in praktijk is gebracht, en wat onder ons eerst bij aanvang, doch niet geheel zooals ik het wenschte, is ingevoerd,

Ziehier de grondtrekken van wat ik zou wenschen voor te slaan:

Dat mannen die moreel en financiëel krediet genieten en die van goeden wille zijn zich aan 't hoofd stellen, daaronder een bouwkundige.

Dat dezen eene negotiatie openstelden met aandeelen van *f* 500. - tegen 3%, in twaalf of vijftien jaren af te lossen bij uitloting.

Dat zij aan het stedelijk bestuur grond vragen, zoo mogelijk en met het oog op hun doel '*voor niet*', in aanmerking genomen juist de hooge prijs, die voor vele dier gronden sedert jaren is gemaakt, en waarvan de stedelijke kas zoo zeer profiteerde.

Dat men daarop woningen bouwde van *f* 500, - en *f* 600. - en die voor de thans gebruikelijke huur aan geschikte arbeiders verhuurde.

Dat men hetgeen die woningen na aftrek van interest en reparatiekosten, assurantie enz. méer opbrachten, afschreef van het kapitaal, aan de huurders de vrijheid latende, om, indien zij daartoe eventueel in staat waren, ook binnen minder jaren de hoofdsom af te doen.

Dat bij sterfgeval of noodzakelijke verhuizing de woning met de daarop verkregen rechten aan een ander kon worden afgestaan, naar goedvinden of liever aanwijzing der commissie.

Dat zonder de goedkeuring der commissie de woning niet aan een ander mogt worden ten gebruike gegeven of vervreemd, ook als de bewoners alle lasten daarop hadden gekweten, voor zeker tal van jaren.

Kon men daarin treden, dan zou de werkman daardoor waarlijk worden gebaat. Zijn huis werd als een spaarbank voor hem. Hij vond een beweegreden te meer om dat huis net en zorgvuldig te bewonen. Betrokken zij het als jonggetrouwden, dan ondervonden zij eene verligting juist tegen dien tijd dat deze hun het meest te stade kwam, alzoo de kinderen hun dan op de grootste kosten kwamen te staan, terwijl zij nog niets inbrachten.

Bij de bevorderde welvaart dier lieden was nog niet alles schade voor de stad, terwijl de geldschieters eenige jaren slechts een deel van hunne rente derfden.

Mogt men het plan niet onverstandig philanthropisch vinden! Wij geven het gaarne in overweging en ter verbetering.

t.

C.

Staatkunde en geschiedenis.

De Pruisische wijze van legervorming en hare toepassing op ons land.

> Jeder Nachbarstaat, der nicht wenigstens annäherungsweise dieselbe Raschheit und Präcision der Mobilisirung zu erreichen weiss (als Duitschland), ist nicht sicher vor Invasion, d.h. vor Vernichtung seines Wohlstandes bis in das Herz des Landes hinein.

Alles in de wereld is aan verandering onderworpen; niets blijft in zijn oorspronkelijken vorm bestaan. Is dit een vaste wet voor alles in de natuur, niet minder geldt zij, waar het maatschappelijke en staatkundige instellingen betreft. Een maatregel, die heden aan alle behoeften, aan alle eischen voldoet, zal veeltijds morgen verouderd wezen en door een meer doelmatige moeten vervangen worden.

Zoo ook met de middelen, door den mensch reeds sedert de vroegste tijden beraamd, om *eerst* zijne individueele, *later* zijne politieke zelfstandigheid te handhaven. Waar in den beginne een vormeloos stuk hout of steen voldoende was, werden later door het vernuft uitgedachte en door de kunst vervaardigde wapenen vereischt, in wier samenstelling men het nu reeds tot eene verbazende hoogte gebracht heeft; doch die voorzeker ook wederom door andere, meer volmaakte, in de schaduw zullen gesteld worden. Waar vroeger de weerbare mannen van een stam zich vereenigden, een aanvoerder kozen, en onder dezen ten strijde trokken, werden in den loop der tijden bepaalde lichamen noodzakelijk, die ten allen tijde moesten in stand gehouden worden, om zich te oefenen in hun handwerk, dat steeds omvangrijker en moeielijker werd. Dit nu is in volkomen harmonie met het groote beginsel van verdeeling van arbeidsvermogen, eene wet, die niet alleen voor maatschappelijke toestanden, maar in de geheele natuur van kracht is.

Ook nu wederom staat ons eene omwenteling in het oorlogswezen te wachten. De bestaande middelen blijken onvoldoende, en het vraagstuk der defensie is dan ook door de tegenwoordige Regeering op den

voorgrond geplaatst. En dit, naar wij vermeenen, terecht, te meer omdat daarom nog geenszins het voornemen blijkt te bestaan, om andere gewichtige vraagstukken *ad calendas Graecas* te verschuiven.

De sedert 1866 veranderde politieke toestand van ons land, toen wij in plaats van het kleine en kalme Hannover de militaire grootmacht Pruisen tot onzen onmiddellijken nabuur kregen, maakte het reeds noodzakelijk, om op dit onderwerp bijzonder de aandacht te vestigen. Het in 1864 met Denemarken gebeurde toonde duidelijk, dat voor een kleinen staat op de hulp van machtige bondgenooten niet meer te rekenen valt, en door den loop van den oorlog van 1866 en vooral ook van den laatsten vreeselijken krijg moest het voor een ieder, die niet ziende blind wilde zijn, zonneklaar worden, dat er eene geheele omkeering in het krijgswezen en de wijze van oorlogvoeren heeft plaats gehad, en dat er dus ook geheel andere middelen als vroeger toe vereischt worden.

Het kan hier niet de vraag zijn, of men in zijne politieke meeningen optimistisch dan wel pessimistisch gezind is. Ieder rechtgeaard Nederlander toch zal als eerste artikel van zijne staatkundige geloofsbekentenis wel stellen *de handhaving der onafhankelijkheid van den staat.* Daartoe wordt hij zoowel door ons roemrijk historisch verleden als door onzen gelukkigen politieken toestand en tevens ook door persoonlijk belang gedreven; want het motto, door ons aan een onlangs in Oostenrijk verschenen werk ontleend(*), bevat een groote waarheid. Vernietiging onzer duur gekochte vrijheden, vernietiging onzer nationale en bijzondere welvaart zouden het noodzakelijk gevolg zijn van het verlies onzer zelfstandigheid. En men bedenke toch ook, dat de vaststelling van een systeem van verdediging niet het werk van enkele dagen is, en dat, wanneer men ook al het stelsel heeft, men daarom nog niet over de middelen beschikken kan. Ook de volmaaktste defensiewetten, ook de schoonste plannen zouden ons niets baten, wanneer wij in onmin geraakten met eene andere mogendheid. Eerst als aan die wetten uitvoering is gegeven, als die plannen zijn tot stand gebracht, eerst *dan* kan men er met recht op steunen.

Niet dus in tijden van gevaar moet men zich met de middelen tot verdediging bezig houden, want het zal dan te laat zijn.

Het tot stand brengen van een nieuw defensiestelsel, het invoeren eener nieuwe organisatie is een werk, dat jaren, tal van jaren, vereischt; en juist in tijden van vrede en rust dient men zich dus in staat te stellen, om aan alle eventualiteiten met vooruitzicht op goed gevolg het hoofd te kunnen bieden.

Het ligt geenszins in ons plan, hier de zoozeer uiteenloopende gevoelens te bespreken, welke omtrent de quaestie der defensie in ons land bestaan. De denkwijze van enkelen toch, die eene verdediging tegen een grootstaat voor ons in dezen tijd eene onmogelijkheid noemen,

(*) Das Jahr 1870 und die Wehrkraft der Monarchie.

is door bevoegde autoriteiten voldoende weerlegd. Ook zij, die ter goeder trouw den eenigen waarborg voor onze onafhankelijkheid zien in de meerdere ontwikkeling en volmaking van onze zedelijke, maatschappepelijke en staatkundige instellingen, kunnen naar onze bescheiden meening met het volste recht nog onder de utopisten gerangschikt worden. De vraag, welke hier gesteld moet worden, is, dunkt ons, slechts deze: 'Kan Nederland een stelsel van defensie vinden, dat de financiëele krachten van den staat niet te boven gaat, en dat voldoende waarborgen geeft voor zijne veiligheid?' En deze vraag zullen wij trachten, wat de hoofdzaak - de levende strijdkrachten - betreft, te beantwoorden.

Wij noemen daar juist de levende strijdkrachten de hoofdzaak, en kunnen daarom ook niet instemmen met het denkbeeld, dat *eerst* de verschillende verdedigingsliniën en vestingen, *daarna* en in verband daarmede de legerorganisatie moeten worden vastgesteld. Voorzeker, wij zouden de laatsten zijn, om de gunstige gesteldheid van ons land voor de verdediging gering te schatten, en niet de noodzakelijkheid te beseffen, deze door de natuur ons geschonken voordeelen door de kunst te volmaken; doch - de laatste oorlog heeft ons hiervoor de overtuigendste bewijzen geleverd - meer en meer treden de legers op den voorgrond. Mogen deze ook al eenen uitmuntenden steun vinden in verdedigingsliniën en vestingen, door *hen* wordt het pleit in het einde beslecht. Ook zullen onze liniën ons weinig baten, wanneer wij niet beschikken kunnen over den benoodigden tijd om ze in orde te brengen. Voor het grootste gedeelte toch bestaan zij uit inundatiën, en uit den aard der zaak zal men tot het stellen daarvan niet dan op het laatste oogenblik overgaan. Het is nu de taak van het leger, om den tijd, daarvoor benoodigd, benevens voor tal van andere werkzaamheden - wapenen van forten, vrijmaken van verboden kringen, kappen van bosschen en slechten van buitenplaatsen, die nu nog tusschen onze beste forten in liggen enz. - te winnen; m.a.w. den vijand zoolang op te houden, totdat liniën en vestingen in verdedigbaren toestand gebracht zijn. Om echter deze taak te kunnen vervullen, moet het voldoen aan eischen, waarbij het tegenwoordige in vele opzichten te kort schiet.

Vestingen en forten *alleen* kunnen niet den vijand tegen houden. Slechts in verband met een goed samengesteld leger zullen zij hiertoe in staat zijn, want van hunne absolute kracht hebben zij in de laatste oorlogen vooral veel, zeer veel verloren; terwijl tevens de bezetting van vaste punten niet meer als vroeger aan niet of weinig geoefende troepen mag worden overgelaten. Eene lijdelijke verdediging toch *kan* tot geene resultaten meer voeren, *thans*, nu de wijze van aanvulling en verpleging van een vijandelijk leger zooveel vereenvoudigd is, en zoodra de soldaat handelend optreedt, moet hij, daar de oorlog een kunst en geen handwerk meer is, behoorlijk geoefend zijn. Moge ook al de sterkte van het leger afhankelijk zijn van het systeem van de-

fensie, zoo belet niets toch, om reeds nu eene behoorlijke organisatie vast te stellen en desnoods de grootte van het contingent jaarlijks bij de wet te bepalen. Hierdoor kan men de legersterkte steeds in overeenstemming houden met het vestingstelsel en met de eischen van den bestaanden toestand.

't Is om deze redenen, dat men onzes inziens moet beginnen met het vaststellen van de grondslagen eener legerorganisatie, ten einde eerst daarna te onderzoeken, in hoeverre wij van de bestaande verdedigingsmiddelen en van onze gunstige terreingesteldheid gebruik kunnen maken, om dit leger de vervulling zijner taak - afwering van een vijandelijken aanval - mogelijk en gemakkelijk te maken.

Ons leger nu *is* niet meer berekend voor die taak; dit is ten duidelijkste gebleken bij de mobilisatie van het vorige jaar, en wel hebben wij groote redenen tot dankbaarheid, dat wij niet in den jongsten oorlog zijn betrokken geworden. Eene andere organisatie is daarom dringend noodig geworden, niet ten gevolge van achteruitgang bij het leger zelf, doch omdat andere toestanden andere instellingen noodzakelijk maken, en er ook in dit opzicht onmogelijk een systeem is uit te denken, dat steeds voldoende zal zijn.

Mocht men niet tot een geheele omkeering op militair gebied kunnen besluiten, dan ware het beter, dat men het geheele leger en alle mogelijke versterkingen afschafte; want waartoe dan jaarlijks millioenen verkwist aan iets, wat toch niet aan zijn doel *kan* beantwoorden, - ja, wat ons niets anders dan nadeel berokkenen zal.

Immers komen wij er te eeniger tijd toe, om met onvoldoende middelen weerstand te bieden aan de willekeurige eischen van een overmachtigen nabuur, en ontstaat er dientengevolge een conflict, dan zullen de vorderingen, indien wij ons moeten onderwerpen, natuurlijk zooveel hooger, de voorwaarden zooveel bezwarender zijn, naarmate wij dien weerstand langer hebben volgehouden. Neen! dan liever al het overtollige weg, en alleen zooveel troepen op de been gehouden als blijken noodig te zijn dáár, waar schutterij en politie niet voldoende zijn. Wij moeten dan maar rekenen op de billijkheid en goedertierenheid der andere mogendheden, wier naijver, wier baatzucht wij toch in zoovele opzichten te vreezen hebben.

De toestand verandert echter geheel, zoodra wij onsgoed recht kunnen steunen door eene macht, die niet alleen den tegenstander ontzag inboezemt, doch hem tevens de overtuiging geeft, dat wij Nederlanders ten allen tijde voorbereid zijn, om dáár, waar het noodig is, onze rechten te handhaven, en tevens vast besloten, onze onafhankelijkheid te verdedigen. De wijze, waarop men tot eene voldoende organisatie van ons leger zal kunnen geraken, is dus op dit oogenblik zeker wel eene question brûlante, en zal binnen korteren of langeren tijd - naar wij hopen zoo spoedig mogelijk - door de Volksvertegenwoordiging in behandeling genomen worden. Het is dáárom, dat wij hier de aandacht wenschen te vestigen op een stel-

sel van legervorming, dat deze zeker ten volle waardig is; op een stelsel, dat velen be- en veroordeelen, zonder bekend te zijn met zijne bijzonderheden, en waarover zich zelfs autoriteiten op krijgskundig gebied uitgelaten hebben op eene wijze, die iederen weldenkenden staatsburger en familievader met afgrijzen er voor moet vervullen.

Het is het Pruisische stelsel van algemeene dienst- of juister gezegd weerplichtigheid. Wij noemen hier bepaald het Pruisische stelsel, omdat er ook andere zijn, aan welke hetzelfde hoofddenkbeeld ten grondslag strekt. Wij immers, hebben ook wij niet algemeene weerplichtigheid? Beveelt toch het *eerste* artikel van het hoofdstuk defensie onzer grondwet niet als een eersten plicht van alle ingezetenen aan *het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en tot beveiliging van zijn grondgebied?* Ook Zwitserland heeft algemeenen weerplicht; doch in de drie genoemde landen is op zeer verschillende wijze aan de vervulling van dien plicht uitvoering gegeven. In ons land kan men zich aan den oefeningstijd bij het staande leger onttrekken door het stellen van een plaatsvervanger, dien men voor geld koopt; en zij, welke dit doen, zullen dus later buiten de mogelijkheid zijn, om, indien het immer noodig mocht wezen, dien plicht, welken onze grondwet als een *eerste* aangeeft, naar behooren te vervullen. Doch bovendien geeft de wet op de nationale militie nog meer aanleiding, dat velen ten onrechte ongeoefend blijven; getuigen de bepalingen omtrent het vrijstellen van ‘eenige zoons’, waardoor jaarlijks ongeveer 3000 personen op onrechtvaardige wijze aan de militie worden onttrokken.

In Zwitserland moet iedereen dienen, doch de dienstplichtigen komen, wanneer zij een bepaalden leeftijd bereikt hebben, slechts eenige weken onder de wapens tot eerste oefening, en later worden zij nog maar enkele dagen opgeroepen tot herhaling. Zwitserland heeft dan ook geen staand leger, en behoeft dus daarvoor geen gelden uit te geven. Dit stelsel zou zeker uit een economisch oogpunt zeer de aanbeveling verdienen, ware het niet van algemeene bekendheid, dat een aldus gevormd leger in geenen deele voldoende is; hiervan heeft de vorige zomer wederom het bewijs geleverd. De Zwitsers zelve zien dit dan ook zeer goed in, en bij de wijziging hunner constitutie, tot welker vaststelling thans eene commissie werkzaam is, zullen de grondslagen tot eene nieuwe organisatie gelegd worden.

Het Pruisische stelsel van algemeene dienstplichtigheid eindelijk heeft zijnen tegenwoordigen vorm te danken aan de vernedering, die Napoleon I dit ongelukkige land na den slag bij Jena deed ondergaan. Het had tot ontwerpers en uitvoerders een Von Stein, een Scharnhorst, mannen, die ook door het vernietigen der overblijfselen van het feodaalstelsel en door het invoeren van vrijzinnige maatregelen rechtmatige aanspraak hebben op de voortdurende dankbaarheid hunner medeburgers. Aan dit stelsel heeft Pruisen niet alleen, maar heeft misschien

geheel Europa te danken, dat het zich kon bevrijden van het ijzeren juk, waaronder Napoleon het gebukt hield, en waarvan wij allen de treurige uitwerkselen ook voor ons land nog versch in het geheugen hebben.

Het Pruisische leger moest gereorganiseerd worden, zonder dat men de harde bepaling van den Franschen keizer, dat het niet meer dan 42000 man zou tellen, mocht te buiten gaan. Men ging er nu toe over, om eene lichting, telkens wanneer zij geoefend was, te ontslaan en door eene nieuwe te vervangen. Ofschoon het staande leger dus klein was, bezat het land een menigte menschen, die, wanneer het noodig mocht zijn, oogenblikkelijk als geoefende soldaten de wapenen konden opnemen, en hierdoor was dus tegelijk het probleem opgelost, om in tijd van vrede slechts een kleine macht onder de wapenen te houden, die echter bij naderend oorlogsgevaar onmiddellijk aanzienlijk kon vermeerderd worden. Pruisen bracht dan ook reeds in 1813 - na den terugtocht uit Rusland - een nationaal leger van 120000 man op de been, dat weinige maanden later tot 300000 man was aangegroeid.

Moge het stelsel zelf nu daar ook al eenigszins ontaard zijn; moge de tegenwoordige Keizer er gebruik van kunnen maken tot bereiking van baatzuchtige oogmerken; de grondslag er van is en blijft vrijzinnig, en vooral nu geheel Duitschland het tot het zijne gemaakt heeft, zal het eene onmogelijkheid blijken, op den duur daarmede eene veroveringspolitiek te volgen. Daarvoor zijn de offers, die zelfs een gelukkige oorlog vordert, te groot, en grijpt de krijgstoestand te diep in in het geheele maatschappelijke en familieleven. Het is een stelsel, dat geheel berekend is voor eene verdedigende staatkunde, en daarom gelukkig het volk, dat in tijd van vrede de kracht in zich gevoelt, het tot het zijne te maken; want veroveringsoorlogen zal zulk een volk - hetzij dan door tijdelijke misleiding - niet voeren, en wordt het aangevallen, dan kan het het beste, het edelste gedeelte der natie, behoorlijk georganiseerd en geoefend den vijand tegenoverstellen, en bezit dus de meeste waarborgen voor de handhaving zijner nationaliteit en van zijn onafhankelijk volksbestaan.

'*Jeder Norddeutsche ist wehrpflichtig*' zegt de Noord-Duitsche Bondsconstitutie in navolging van de Pruisische, d.w.z. hij heeft de eervolle roeping, om persoonlijk met goed en bloed op te komen voor de verdediging van zijn vaderland, en kan zich in de uitoefening van dien plicht niet doen vervangen; slechts de leden der regeerende en gemediatiseerde vorstenhuizen maken hierop eene uitzondering.

Als zoodanig behoort hij van 16 tot 42 jaren, indien hij niet bij het leger is ingedeeld, tot den landstorm, waarvan de wet zegt, dat

hij slechts kan worden opgeroepen door den Bondsveldheer - tegenwoordig den keizer - wanneer bij een vijandelijken inval deelen van het Bondsgebied door den vijand worden bedreigd of bezet. Die landstorm heeft in tijd van vrede geen organisatie.

Deze algemeene weerplicht, de grondslag van het geheele stelsel, is een stelregel, ontleend aan de republieken der oudheid en geheiligd door de Fransche revolutie. Carnot, de groote Fransche legerhervormer, voerde in overeenstemming daarmede het conscriptiestelsel in, dat wij later overgenomen hebben; evenwel tegelijk daarmede ook de plaatsvervanging, die in Frankrijk reeds ten tijde van Napoleon bestond. Hierdoor kan men zich vrij maken van den dienst bij het leger óf door het stellen van een persoon, die hetzij voor zich zelven reeds aan die verplichting heeft voldaan, hetzij om de een of andere reden er van is vrijgesteld, óf door afkoop. Bij de laatste wijze van remplaceering, die tot op dit oogenblik in Frankrijk bestaat, stort men een zekere som gelds, en de staat zorgt dan voor een plaatsvervanger. Hoe dit nu ook geschiedt, toch heeft door deze inrichting de gegoede stand steeds een groot voorrecht boven de mindere klasse, en het is onbegrijpelijk, dat in een land als het onze zulk een privilegie zich tot op dit oogenblik heeft kunnen staande houden. In een land waar allen, zonder onderscheid van rang of stand, gelijke rechten hebben, en dus ook op allen dezelfde verplichtingen moeten rusten, waar een ieder naar zijn vermogen moet bijdragen in de lasten van den staat; in dat land bestaat ten opzichte van de zwaarste belasting - die van niet zijn geld, maar zijne gezondheid en zoo noodig zelfs zijn leven tot heil van het Vaderland op te offeren - eene uitzondering.

Is dit billijk, is dit rechtmatig?

Doch het systeem van plaatsvervanging heeft behalve dit nog andere, en wel zeer groote nadeelen. Omdat het leger ten gevolge daarvan bijna uitsluitend uit minvermogenden bestaat, tracht een ieder zich zooveel mogelijk aan den dienst te onttrekken. Menig huisgezin lijdt onder den geldelijken last, dien het op zich geladen heeft, om voor een zoon een remplaçant te koopen; hetzij omdat men zijn kinderen niet te midden van die klasse van menschen wil zien; hetzij omdat men vreest, door zijne medeburgers als minder fatsoenlijk te worden beschouwd.

De elementen, waaruit ons leger is samengesteld, behooren dus bijna uitsluitend tot de laagste klassen der maatschappij, en deze zijn bestemd om de dierbaarste belangen van allen te verdedigen in een tijd, waarin de wetenschap al het hare er toe bijbrengt, om de kunst van het oorlogvoeren meer en meer te volmaken, en een meerder intellectueel en moreel gehalte een onmisbaar vereischte is. Aan den anderen kant heeft het leger nu ook maar zeer geringe waarborgen, dat zijne belangen behoorlijk behartigd worden. Hoe geheel anders zou men het beschouwen, wanneer iedereen daarin moest plaats

nemen, en dus ook iedereen er belang bij had. Men zou het doel er van beter gaan begrijpen, en het niet langer beschouwen als een deel van het groote staats-organisme, dat in een bijna voortdurenden staat van nutteloosheid verkeert, doch vele en hooge eischen stelt voor zijn onderhoud. Men zou gaan inzien, dat het is eene oefenschool voor het volk, waar het zich moet bekwamen tot behoorlijke vervulling van wat onze Grondwet noemt *een eersten plicht;* terwijl het bovendien een uitmuntend middel is, om het volk krachtiger, om het mannelijker te maken. De plaatsvervanging is dan ook de groote kanker van onze legerorganisatie, en zonder hare afschaffing is er aan geene afdoende verbetering te denken.

Ook in Duitschland zijn de verplichtingen niet gelijk; doch daar worden voorrechten toegekend aan de meer ontwikkelden en meer beschaafden. Ofschoon allen, die daarvoor geschikt zijn, moeten dienen, zoo wordt voor enkelen de tijd, dien zij verplicht zijn in de gelederen door te brengen, zeer verkort, en de dienst zelf veel minder bezwarend gemaakt. En dit nu is een maatregel, die, gelijk wij later zullen zien, volkomen met de billijkheid zoowel als met het algemeen belang strookt.

De dienstplichtigheid of het tijdstip, waarop hij bij het leger moet in dienst treden, begint voor den Duitscher den 1sten Januari van het kalenderjaar, waarin hij zijn 21ste jaar bereikt, terwijl de totale diensttijd duurt 12 jaren, namelijk 7 bij het leger - waarvan de 3 eerste in de gelederen en de 4 volgende in reserve - en 5 bij de landweer.

Wij willen nu eerst nagaan, hoe in Noord-Duitschland de wijze van recruteering geregeld is, welke in het vervolg die van geheel het Duitsche rijk zal worden; wat de bestemming en samenstelling is der landweer, die dáár de plaats onzer schutterij inneemt, en hoe men voorziet in de aanvulling van het leger en de landweer; ten einde daarna in een vergelijking te treden van onze organisatie met de Duitsche, en te zien, in hoeverre de invoering der laatste in ons land wenschelijk en doelmatig zoude zijn.

Het Noord-Duitsche leger telt een gardekorps en 12 legerkorpsen, waarvan elk een op zich zelf staand geheel vormt, samengesteld uit infanterie, cavalerie, artillerie en genietroepen benevens den trein. Het geheele Bondsgebied is verdeeld in 12 *Armee-Corps-Bezirke* (het groothertogdom Hessen vormt een afzonderlijk *Ergänzungs-Bezirk*), overeenstemmende met de 11 provinciën en het koninkrijk Saksen, waaruit het bestaat. Ieder dezer *Bezirke* levert een legerkorps, en houdt dit voltallig; terwijl het gardekorps alléén zijne manschappen en ook zijne aanvulling ontvangt uit het geheele rijk. Zij zijn verdeeld in 4 *Brigade-Bezirke*, overeenkomende met de 4 brigades

infanterie, die tot een legerkorps behooren. De *Brigade-Bezirke* bevatten de *Bezirke* der landweer-bataljons, welke er toe behooren, en elk dezer laatste is verdeeld in een zeker aantal *Aushebungs-* of *Loosungs-Bezirke*, die in den regel door de *Kreise* gevormd worden. Ieder *Aushebungs-Bezirk* eindelijk telt weer een of meer *Musterungs-Stationen.*

Elk regiment infanterie nu wordt aangevuld uit de 2 *Bataillons-Bezirke* van het gelijknamige landweer-regiment(*), terwijl de overige wapens hunne recruten ontvangen hetzij uit het *Brigade-Bezirk*, waarin zij in garnizoen liggen, hetzij uit het geheele *Armee-Corps-Bezirk.* Aan het hoofd der verschillende *Bezirke* vindt men *Ersatz-Behörden*, welke beslissen omtrent alle aangelegenheden van recruteering en indeeling. Deze zijn:

1°. de *Ministerial-Instanz*, bestaande uit het ministerie van oorlog en dat van binnenlandsche zaken(†);
Bij aangelegenheden der marine komt hierbij nog het ministerie van marine;

2°. in ieder der *Armee-Corps-Bezirke* eene *Ersatz-Behörde dritter Instanz*, zijnde het *General-Commando* in vereeniging met het *Ober-Präsidium* der provincie;

3°. in ieder *Brigade-Bezirk* eene *Departements-Ersatz-Commission*, zijnde de brigade-kommandant benevens een lid van het burgerlijk bestuur van het *Bezirk;*

4°. in iederen *Kreis* eene *Kreis-Ersatz-Commission*, bestaande uit den militairen kommandant en den landraad van den *Kreis.*

Van de beslissing eener *Ersatz-Behörde* kan men in beroep komen bij de hoogeren.

Ieder jaar wordt door den Bondsraad het aantal recruten bepaald, door elk *Armee-Corps-Bezirk* te leveren, en dit over de verschillende wapens verdeeld; door de *Ersatz-Behörden* wordt nu verder beslist, hoeveel recruten (en voor welke wapens) ieder *Aushebungs-Bezirk* moet stellen. Kan zulk een *Bezirk* het gevorderde aantal niet leveren, dan wordt dit aangevuld door de andere deelen van het *Brigade-Bezirk.* In den regel echter zijn er meer voor den dienst geschikte recruten, dan vereischt worden; er wordt dan geloot, en zij, die de hoogste nommers trekken, zijn voorloopig vrijgesteld, en worden niet ingedeeld, tenzij zij voor aanvulling mochten noodig zijn.

Eens in het jaar bezoeken de *Kreis-Ersatz-Commissionen* hare *Musterungs-Stationen*, en zijn dan tijdelijk vermeerderd met 1 officier der infanterie en 4 grondeigenaars, in den regel 2 stedelijke en 2 van het platteland, als buitengewone leden; bovendien is er een militair ge-

(*) Een regiment infanterie bestaat uit 3 bataljons, terwijl daarmede overeenstemt een landweer-regiment van 2 bataljons, dat hetzelfde nummer heeft.

(†) Voor Saksen en Hessen heeft men afzonderlijke bepalingen in overeenstemming met de hierboven opgegevene.

neeskundige aan toegevoegd, die echter geen stem heeft. De dienstplichtigen, die naar die stations zijn opgeroepen, worden nu gemeten en geneeskundig onderzocht, waarop de commissiën, zonder aan het geneeskundig advies gebonden te zijn, beslissen:

1°. wie een jaar zal worden teruggesteld;

2°. wie aan de *Departements-Ersatz-Commission* als bruikbaar,

3°. wie aan haar als onbruikbaar,

4°. wie aan haar als aanspraak makende op vrijstelling is voor te stellen;

5°. wie ten gevolge van een onteerend vonnis als onwaardig of

6°. als blijkbaar geheel onbruikbaar van de lijsten moet geschrapt worden.

De bruikbaar geachten worden door den kommandant van het *Bezirk* voor een bepaald wapen gedesigneerd.

Daarna reizen de *Departements-Ersatz-Commissionen* de *Musterungs-Stationen* van haar district rond. Hiertoe worden aan haar toegevoegd een hoofdofficier of kapitein van het gardekorps, welke het recht heeft uit de voor den dienst goedgekeurden, diegenen, welke hem geschikt voorkomen, voor dit korps te nemen, en een militair geneeskundige, die echter geen stem heeft, benevens eenig hulppersoneel.

Aan haar worden voorgesteld alle onder punt 1 tot 4 genoemden, die nogmaals geneeskundig onderzocht worden, en zij beslissen, eveneens zonder aan het advies van den geneeskundige gehouden te zijn:

1°. Over voortdurende onbruikbaarheid (zij, welke in deze categorie vallen, worden voor goed van den militairen dienst vrijgesteld);

2°. over tijdelijke onbruikbaarheid of niet volkomen geschiktheid voor den dienst te velde (Deze worden het eerste en ook het tweede jaar voor één jaar teruggesteld; hebben zij echter het derde jaar nog dezelfde gebreken, dan worden zij behoudens enkele uitzonderingen voor den tijd van vrede van hunne militaire verplichtingen ontheven. Zooveel mogelijk echter moeten uit deze categorie de regiments-handwerkers genomen worden);

3°. over hen, die meenen gerechtigd te zijn tot vrijstelling.

De overgebleven bruikbaren worden door den brigade-kommandant bij de verschillende wapens ingedeeld.

Tot toelichting diene, dat men in Duitschland zeer keurig is in de keus der recruten, en zeer vrijgevig met vrijstellingen voor den tijd van één jaar; de minste ongesteldheid geeft hiertoe aanleiding, en met verreweg het grootste gedeelte der twintigjarigen geschiedt dit. Ook ten gevolge van maatschappelijke positie vinden vrijstellingen plaats. De leerlingen der normaalscholen dienen, wanneer zij van hunne geschiktheid voor het onderwijzersambt door een examen bewijzen gegeven hebben, slechts 6 weken bij een infanterie-regiment, en gaan dan bij de reserve over; terwijl zij, die zich aan den geestelijken stand wijden, vrij zijn van den militairen dienst. Als wettige reden voor geheele

vrijstelling in vredestijd geldt voornamelijk, wanneer de dienstplichtige de broodwinner zijner hulpelooze familie is. Tijdelijke vrijstelling wordt verleend, wanneer hij sedert kort eigenaar of pachter is geworden van een land, eigenaar van een fabriek of een handelshuis, en nog niet voor verpachting of een behoorlijk opzicht heeft kunnen zorgen. Het sluiten van een huwelijk kan nooit als reden voor vrijstelling in aanmerking komen. Bestaat die reden nog in het derde jaar van dienstplichtigheid, dan wordt men voor goed ontheven van zijn verplichting in tijd van vrede. Ditzelfde geschiedt ook met hen, die de vereischte lengte missen, of door ziekte of lichaamszwakte tijdelijk onbruikbaar zijn. Alleen in enkele gevallen kan de beslissing nog langer worden verschoven.

Zij eindelijk, bij wie eene geldige reden van vrijstelling ontstaat tijdens hunnen actieven dienst, kunnen hiervan voor het vervolg ontslagen worden.

Van 1831 tot 1854 waren in Pruissen gemiddeld van 1000 dienstplichtigen:

Gerechtigd tot den dienst als	
Einjährig-Freiwilliger	25
Onbruikbaar wegens zelfverminking of onwaardig wegens een onteerend vonnis	1
Geheel onbruikbaar wegens physieke of intellectueele gebreken	64
Tijdelijk onbruikbaar wegens lichaamszwakte, gemis van de vereischte lengte enz.	536
Vrijgesteld wegens bijzondere omstandigheden	35
Afwezend zonder of met geldige redenen	158
Er vielen dus uit	819
en bleven nog disponibel	181

Alle dienstplichtigen, welke voor den tijd van vrede worden vrijgesteld van den actieven dienst, komen in de *Ersatz-Reserve* of in de *Seewehr.*

De *Ersatz-Reserve* bestaat uit twee klassen. Bij de eerste klasse worden jaarlijks zooveel manschappen ingedeeld, dat deze in geval van mobiliseering, in de eerste behoefte aan recruten voor de dépôts kan voorzien. Hiervoor dienen in de eerste plaats diegenen, welke wegens een hoog nummer niet zijn ingedeeld; is dit aantal niet voldoende, dan wordt zij verder aangevuld uit hen, die om bijzondere redenen zijn vrijgesteld en uit de voor den actieven dienst afgekeurden, wier latere bruikbaarheid te verwachten is. De manschappen van deze categorie worden in gewone tijden niet geoefend, en gaan na vijf jaren over in de tweede klasse. Deze bestaat uit al de overige voor den tijd van vrede vrijgestelde dienstplichtigen, die slechts in geval van oorlog verplicht zijn, zich nogmaals aan een keuring te onderwerpen. Overigens is hunne maatschappelijke positie dezelfde als van hen, die geheel van alle dienstverplichtingen zijn vrijgesteld. Na afloop van het

31ste jaar zijn de manschappen van de *Ersatz-Reserve* definitief ontslagen.

Bij de marine wordt op dezelfde wijze voorzien in de behoefte aan recruten als bij het leger. Van den dienst bij het leger zijn vrijgesteld, doch daarentegen verplicht tot den dienst bij de marine: zeelieden en visschers, scheepshandwerkslieden, machinisten en stokers van beroep.

De land- en zeeweer zijn bestemd tot ondersteuning van het staande leger en van de vloot.

Dit moet in dier voege begrepen worden, zegt de wet, dat zij in oorlogstijd tot bezetting en verdediging van het eigen land en van de vestingen gebruikt worden; alleen in geval van noodzakelijkheid kan ook een gedeelte der landweer tot versterking van het veldleger buiten de grenzen gezonden worden.

De landweer-infanterie wordt in afzonderlijk geformeerde troepenkorpsen ter verdediging van het Vaderland als reserve van het staande leger gebruikt.

De manschappen der landweer-cavalerie vormen - in geval van oorlog - naarmate van de behoefte afzonderlijke troepenkorpsen.

De landweer-manschappen der overige wapens worden - bij opkomend oorlogsgevaar - naarmate van de behoefte bij het staande leger, de zeeweer-manschappen bij de vloot ingedeeld.

Ieder, die zijn diensttijd bij het staande leger en bij de vloot heeft volbracht, gaat over bij de landweer en bij de zeeweer. (Bij de laatste staan bovendien nog zij, die als tijdelijk ongeschikt of om bijzondere redenen van den actieven dienst vrijgesteld, en als zeelieden, machinisten of scheepshandwerkslieden van beroep niet bij de *Ersatz-Reserve* zijn overgegaan).

De manschappen van de landweer en van de zeeweer hebben, voor zoover zij niet onder de wapenen worden opgeroepen, verlof.

Deze landweer bestaat dus alleen uit manschappen, die hunnen diensttijd bij het actieve leger volbracht hebben - mannen in de kracht van hun leven van 28 tot 33 jaren - en is, wat de hoofdmacht - de infanterie - betreft, ten allen tijde behoorlijk georganiseerd. Zij kan onmiddellijk in het veld gevoerd worden, en zal dan reeds spoedig geen mindere militaire waarde hebben, dan de troepen van het staande leger; de bewijzen hiervoor levert de laatste oorlog in overvloed.

Behalve de ingedeelde dienstplichtigen vindt men in het Duitsche leger ook vrijwilligers. Deze kunnen zich slechts voor 3 jaren - den

tijd gedurende welken zij anders tot actieven dienst *verplicht* zijn - verbinden, en dienen meestal op avancement. Zij hebben dan het recht, om het wapen waarbij en het garnizoen waar zij hunnen diensttijd wenschen te vervullen, te kiezen. Is hunne verbintenis om, dan kan deze telkens voor een of meer jaren verlengd worden, doch dit alléén in het geval, dat de man geschiktheid blijkt te bezitten tot het bekleeden van een graad; ook zij, die niet vrijwillig in dienst gegaan zijn, kunnen zich in dit geval verbinden. Van handgelden is hierbij geen sprake; de vrijwilligers genieten alleen een kleine soldijverhooging en dragen een onderscheidingsteeken. Bij de cavalerie verbinden de vrijwilligers zich in den regel voor 4 jaren, en hebben dan het voordeel, dat zij na een totalen diensttijd van 10 jaren definitief ontslagen worden, en, zoolang zij in reserve zijn, niet behoeven op te komen voor oefening. Men wil daardoor de manschappen tot een langeren diensttijd brengen, die bij dit wapen wenschelijk voorkomt.

Uit deze categorie nu wordt voornamelijk voorzien in de behoefte aan kader, hoewel ook uit de beide laatste dienstjaren der gewone dienstplichtigen enkelen bevorderd worden.

Wie 12 jaren actieven dienst telt, waarvan 9 in een militaire charge, ontvangt, wanneer hij het leger verlaat, den *Civil-Anstellungs-Schein.* Zij, welke als geheel invalide worden ontslagen, krijgen den *Civil-Versorgungs-schein.* De eerste geeft *aanspraak*, de tweede *recht* op eene burgerbetrekking, welke hen in staat stelt, voor hun verder leven in hun onderhoud en in dat van hun huisgezin te voorzien. De aard dezer betrekkingen en de wijze, waarop men ertoe kan geraken, zijn nauwkeurig omschreven.

Verder telt het leger nog *Einjährig-Freiwillige*, d.i. vrijwilligers voor den tijd van één jaar, eene categorie, waaromtrent wij eenigszins in bijzonderheden zullen treden, en die wij kortheidshalve hunnen gewonen naam van *Einjährige* zullen geven.

Ieder jongmensch, die óf tot een zekere hoogte een gymnasium of een hoogere burgerschool met goed succes bezocht heeft, óf voldoet aan een examen, dat jaarlijks 'tweemaal wordt afgenomen door eene commissie, bestaande uit militaire en burgerleden, behoeft, wanneer hij zelf voor zijn onderhoud, zijne kleeding en uitrusting zorgt, slechts één jaar in de gelederen te dienen, en gaat dan over in de reserve.

Van het examen kunnen vrijgesteld worden zulke jonge lieden, die zich onderscheiden op een bepaald gebied van wetenschap of kunst, of in eenig ander vak, strekkende ten algemeenen nutte. Bij de bewijzen van algemeene beschaving moeten zij hiervan geloofwaardige attesten kunnen overleggen. Ook werklieden, die voor hun vak eene bepaalde opleiding genoten hebben, kunnen, ingeval het in het belang van plaatselijk industrieële toestanden noodig is, of eene grootere fabriek anders belangrijke schade zou lijden, volstaan met de bewijzen van een elementair onderwijs.

De *Einjährigen* ontvangen geen soldij, en zijn natuurlijk als vrijwilligers van de loting uitgesloten. Zij kunnen echter tusschen 17 en 23 jaren - op verzoek tot 25 jaren en in dringende gevallen zelfs nog later - het jaar kiezen, dat hun het beste voegt, evenals ook het wapen *waarbij*, en het garnizoen *waar* zij hunnen diensttijd willen volbrengen; - studenten kunnen dientengevolge tegelijk *Einjährige* zijn en ingeschreven aan de hoogeschool. Verlaat de afdeeling, waarbij zij staan, het *Armee-Corps-Bezirk*, dan wordt hun verplaatsing bij eene andere afdeeling toegestaan. Ook mag in zeer enkele gevallen, aan geheel onbemiddelden kleeding en verpleging van staatswege worden verstrekt, echter niet bij de cavalerie, artillerie of bij den trein.

De *Einjährige* draagt dezelfde uniform als de gewone vrijwilliger, alleen met een kleine onderscheiding. Ofschoon hij voor eigen rekening buiten de kazerne woont, is hij toch strikt gehouden aan het bijwonen van alle oefeningen; gewoonlijk echter is hij des namiddags vrij, en kan hij dan zijn studiën onderhouden en zich in zijnen familiekring ophouden of in gezelschappen bewegen, waartoe hij met zijne officieren wordt uitgenoodigd.

Geneeskundigen, pharmaceuten en veeartsen mogen den eenjarigen diensttijd ook in hunne respectieve betrekkingen vervullen, de laatsten als onderpaardenarts, en worden dan bij mobiliseering slechts in deze betrekkingen gebruikt. Dit kan echter naarmate van de behoefte ook met hen geschieden, welke verkozen hebben, hun diensttijd in de gelederen door te brengen.

Uit deze *Einjährigen* worden voor een groot gedeelte de landweeren reserve-officieren getrokken, welke laatsten bestemd zijn, om, wanneer het leger op voet van oorlog gebracht wordt, de bestaande leemten in het officierskorps aan te vullen. Zij ontvangen daartoe van den beginne af aan eene bijzondere opleiding. Diegenen, welke de noodige geschiktheid blijken te bezitten, worden na een half jaar *Gefreiter*(*), doen dan zooveel mogelijk dienst als onderofficier, en leggen na afloop van hun dienstjaar een theoretisch en practisch examen af, dat hun recht geeft op een attest van geschiktheid tot reserve-officier. De overige *Einjährigen* worden gedurende het tweede halfjaar met de andere manschappen volkomen gelijk gesteld. Gedurende den tijd, dat zij bij de reserve en bij de landweer staan, moeten deze laatsten ook bij voorkeur worden opgeroepen tot het bijwonen der oefeningen, om hen zooveel mogelijk tot bruikbare soldaten te maken. Met het onderwijs der *Einjährigen* zijn bepaalde daarvoor aangewezen officieren belast.

Einjährige, welke daartoe in de termen vallen, kunnen ook bij de marine hun diensttijd vervullen; terwijl zij, welke voldaan hebben aan het stuurmans-examen aan een Noord-Duitsche *Navigations-Schule*, hierdoor recht hebben verkregen op den vrijwilligen dienst van één jaar.

(*) De laagste militaire charge in het Duitsche leger.

Jonge zeelieden van beroep en machinisten, welke aan het examen van *Einjähriger* voldoen, behoeven zich niet op eigen kosten te kleeden en te voeden.

De landweer krijgt haar kader uit gegradueerden, welke het staande leger verlaten, voordat zij den dienstplichtigen leeftijd overschreden hebben; uit de 4 soldaten, welke jaarlijks bij iedere kompagnie van het staande leger, van hen, die in het laatste dienstjaar zijn, worden opgeleid tot landweer-onderofficieren, en eindelijk door benoeming uit de overige manschappen der landweer.

Er blijft ons nu nog over na te gaan hoe men in het Duitsche leger zorgt voor de aanvulling der officieren.

Hiertoe dienen de *Offiziere des Beurlaubtenstandes*, of, zooals wij zouden zeggen, de officieren met groot verlof. Deze bestaan uit twee categoriën, namelijk: de reserve- en de landweer-officieren. Zij behooren even lang tot de reserve en landweer, als de wet dit voor de manschappen bepaalt, doch op hun verlangen en met goedvinden van hunne superieuren kan dit nog langer geschieden.

De reserve-officieren worden bij hunne benoeming ingedeeld bij eene bepaalde afdeeling van het staande leger, en krijgen den titel: *Seconde-Lieutenant etc. der Reserve des.... Regiments.* Het kunnen zijn:

1°. officieren, die hun ontslag uit den actieven dienst nemen;
2°. die officieren, welke hun ontslag vragen, voordat zij den dienstplichtigen leeftijd hebben overschreden;
3°. manschappen van de reserve of landweer, die zich voor den vijand onderscheidden;
4°. *Portépée-Fähnriche* en vrijwilligers van een of drie jaren, welke uit den actieven dienst zijn ontslagen met een attest van geschiktheid voor reserve-officier;
5°. manschappen van de reserve of landweer, die bij uitzondering dit attest nog verwerven, nadat zij het staande leger hebben verlaten.

Behalve de eerste klasse echter moeten allen, alvorens tot de bedoelde aanstelling te kunnen voorgedragen worden, door het officierskorps van het landweer-bataljon, waarbij zij willen opgenomen worden, met meerderheid van stemmen geschikt verklaard worden(*).

De onder punt 4 en 5 vermelde personen moeten voor hunne benoeming 6 tot 8 weken - waarvan de laatste helft als officier - dienst doen bij de afdeeling, waarbij zij als reserve-officier wenschen geplaatst te worden. Zij ontvangen dan van de officieren hunner kom-

(*) Ditzelfde geldt ook voor de officieren van het staande leger, over wier opleiding wij hier, om niet te uitvoerig te worden, niet hebben willen handelen. Geen officier wordt aangesteld, tenzij hij door de officieren van het korps, waarbij hij wil dienen, geschikt verklaard wordt. Stemt de meerderheid tegen, dan wordt hij niet voorgedragen; hebben de tegenstemmers de minderheid, dan moeten zij hunne stem motiveeren, en de kommandant van het legerkorps beslist dan, of de betrokken persoon al dan niet moet worden voorgedragen. De strekking dezer instelling, ook al wordt zij in Pruisen misbruikt, is klaarblijkelijk, om niet dan geschikte officieren te krijgen, en alleen verdienste en geen gunst tot het erlangen dezer betrekking te laten gelden.

pagnie en van hunne overige chefs een bewijs van geschiktheid, zoowel wat hunne bekwaamheid als maatschappelijke positie betreft, en onderwerpen zich daarna eerst aan bovenbedoelde stemming.

De reserve-officieren worden bevorderd gelijk met die van het staande leger, zonder dat op hun aantal in de verschillende rangen gelet wordt, doch vóór elke bevordering moeten zij eenigen tijd bij hunne afdeeling in actieven dienst optreden, ten einde van hunne geschiktheid voor een hoogeren rang te doen blijken. Zij worden voor den dienst opgeroepen bij noodzakelijke versterking en mobiliseering, en tot oefening niet meer dan driemaal, telkens voor een tijd van 4 tot 8 weken. Zijn zij ingedeeld, dan staan zij in alle opzichten gelijk met de officieren van het staande leger, doch voor het overige worden zij beschouwd als lid van het officierskorps van het plaatselijk landweerbataljon.

Worden zij landweerplichtig, dan gaan de reserve-officieren over bij de landweer; op hun wensch en met toestemming der afdeeling, waarbij zij dienen, kunnen zij echter nog in hunne positie blijven, echter niet langer dan 12 jaren. Willen zij daarna nog verder blijven dienen, dan moeten zij bij de landweer overgaan.

De landweer-officieren worden verkregen:

1º door overgang van actieve- en reserve-officieren bij de landweer;

2º door benoeming van daartoe geschikte manschappen.

Deze laatsten echter moeten, wanneer hunne benoeming niet is eene onderscheiding voor betoonde dapperheid, zich tot een dienst van nog minstens 5 jaren bij de landweer verplichten, en zijn aan dezelfde bepalingen onderworpen ten opzichte van hunne benoeming, welke voor de reserve-officieren bestaan.

De landweer-officieren hebben den titel *Seconde-Lieutenant etc. von der Infanterie etc. des..... Landwehrs-Bataillons.* Zij kunnen tot *Premier-Lieutenant* en tot *Hauptmann* bevorderd worden, moeten dan echter door actieven dienst van hunne geschiktheid doen blijken; voor elk van deze rangen is een maximum bepaald.

Hunne oproeping heeft plaats:

1º. Bij mobiliseering, wanneer zij dan ook even als de reserve-officieren bij afdeelingen van het staande leger ingedeeld kunnen worden;

2º. Voor de gewone landweeroefeningen.

Buitendien kunnen zij zich nog vrijwillig aanmelden voor den dienst bij het staande leger.

Na een totalen diensttijd van 12 jaren hebben zij recht op ontslag; hun kan echter toegestaan worden, wanneer zij dit wenschen, en indien het in het belang van den dienst is, om nog langer in hunne betrekking te blijven.

In tijd van vrede bestaat van ieder landweer-bataljon slechts een *Stamm*, samengesteld uit den *Bezirks-Commandeur*, een adjudant benevens eenige onderofficieren en manschappen voor de administratie en

het onderhouden der kleeding en uitrusting, die voor elk bataljon in tuighuizen bewaard blijven. Bij mobiliseering worden alle hoofdofficiersplaatsen ingenomen òf door hoofdofficieren, die *zur Disposition*(*) staan, òf door officieren van het staande leger. Bij ieder landweerregiment worden bovendien nog eenige actieve officieren ingedeeld, terwijl elke kompagnie infanterie 2, elk escadron cavalerie 3 man kader uit het staande leger ontvangt.

De geheele landweer wordt niet steeds te gelijk opgeroepen; men onderscheidt de eerste en de tweede *Augmentation.* Een landweerbataljon telt b.v. in het eerste geval 14 officieren en 402 man, in het laatste 18 officieren en 602 man; de mobiliseeringsorder bepaalt, welke bataljons moeten opkomen en in welke *Augmentation.*

Wanneer wij in eene vergelijking treden van de hierboven beschreven wijze van recruteering met de onze, dan zal ons dadelijk het groote verschil; dat tusschen beide bestaat, in het oog vallen. In ons land toch wordt - zooals reeds vroeger is opgemerkt - alleen het armste gedeelte der bevolking in het leger vertegenwoordigd; de gegoede standen ontbreken, op zeer enkele uitzonderingen na, geheel. In Duitschland daarentegen is het leger samengesteld uit alle standen der maatschappij; de voorname zoowel als de geringe, de rijke zoowel als de arme worden hier opgeleid en gevormd, om wanneer de vrijheid van het Vaderland wordt bedreigd, te kunnen voldoen aan een hunner eerste plichten, dat wil zeggen: persoonlijk te kunnen opkomen voor zijne verdediging. Hier gelden geen uitzonderingen dan alleen die, gegrond op billijkheid en rechtmatigheid. Waar bij ons van den dienst worden vrijgesteld ‘éénige zoons’ en de grootste helft van een zeker aantal broeders, wordt in Duitschland slechts bevrijd van zijne verplichting, om in het gebruik der wapens bekwaamd te worden, hij, die werkelijk door dringende noodzakelijkheid daarop aanspraak heeft. Het geval kan zich bij ons voordoen, dat het kind van een rijk man *alleen* door zijn hoedanigheid als éénige zoon, of omdat een of meer zijner broeders niet door het lot zijn vrijgesteld, niet dienstplichtig is, en dat hij moet vervangen worden door een jong mensch, den éénige broodwinner zijner hulpelooze familie, omdat een broeder, een slecht sujet, die zijne ouders niets dan leed berokkent een vrijstellend nommer trok. Aan welke zijde zijn hier recht en billijkheid? Bij welk systeem wordt beter de grondslag van ons regeeringsstelsel in acht gehouden van gelijkheid van allen voor de wet?

(*) Dit zijn officieren, welke hun ontslag gevraagd hebben, nadat zij òf den dienstplichtigen leeftijd overschreden hebben, òf invalide zijn. Zij zijn in tegenstelling van hen, die eenvoudig hun ontslag genomen hebben, vrij van gemeentebelastingen, doch kunnen bij mobiliseering ingedeeld worden bij de dépôt- of landweertroepen, nooit, echter bij de troepen te velde. Met de overige ontslagen officieren kan dit niet dan met hunne toestemming geschieden. Zij worden gerekend te behooren tot de *Offiziere des beurlaubten Standes*.

Terwijl bij onze wijze van recruteering de arme moet opkomen, om zijnen rijken medeburger te bevrijden van den meest drukkenden last, die op hem als staatsburger rust, geschiedt in Duitschland juist het omgekeerde, en moet de rijke de plaats innemen van den arme, die rechtmatige aanspraak heeft op ontheffing van dien plicht. Wij gelooven, dat juist deze instelling in volmaakte harmonie is met onze vrijzinnige staatsregeling.

De vereeniging van menschen uit verschillende klassen der maatschappij tot één lichaam heeft nog het groote voordeel, dat deze meer met elkaar bekend worden, en daardoor elkaar juister zullen beoordeelen. De man uit het volk, die in de gelederen den zoon van den rijke, van den edelman, van den burger en van den hoogstgeplaatsten ambtenaar aan dezelfde militaire wetten, aan dezelfde discipline onderworpen ziet als hij zelf, verkrijgt daardoor een vaste overtuiging van de rechtvaardigheid en billijkheid der maatschappelijke instellingen, een diepen eerbied voor 's lands wetten en een streng gevoel van plicht. Hij leert de hoogere klassen meer kennen en waardeeren, en deze zullen eveneens minder eenzijdige denkbeelden en een meer gezond oordeel omtrent het karakter, de denkwijze, de vooroordeelen en de behoeften der lagere klassen verwerven, waardoor zij meer werkzaam kunnen bijdragen tot de verbetering van hunnen materieëlen en moreelen toestand.

Over het verwerpelijke der plaatsvervanging is reeds vroeger gesproken, doch er dient hier nog op gewezen te worden, dat ook het leger zelf onder zulk een instelling lijdt. Er komen toch daardoor elementen in, waarvan het meer nadeel dan voordeel heeft. Behoudens enkele uitzonderingen toch is het moreel gehalte onzer plaatsvervangers slecht, en dit is niet te verwonderen, want vooruitzicht op bevordering hebben deze menschen niet, en het is dus enkel het geld, hiermede verdiend, dat hen eene plaats in de gelederen doet innemen. Door afschaffing der plaatsvervanging zal dan ook het leger reeds veel, zeer veel verbeteren, zoowel wat het moreel als het intellectueel gehalte betreft.

Doch niet alleen dat in het Duitsche leger vertegenwoordigd zijn alle maatschappelijke klassen, ook het physieke gehalte er van is uitstekend. Men neemt hier te lande de recruten, even als in Frankrijk, slechts uit ééne klasse van leeftijd. Wie hiervan de noodige lengte mist, en wegens ziekte of gebreken vrijstelling erlangt, is definitief vrij.

Niet zoo in Duitschland, waar, zooals wij gezien hebben, slechts een klein gedeelte der twintigjarigen (gemiddeld 24%) dadelijk wordt ingedeeld; met ongeveer evenveel (gemiddeld 23%) geschiedt dit eerst in latere jaren(*). Hierdoor vinden zij, die zich eerst later ontwikkelen, of tijdelijk door gemis van de noodige lengte, ziekte- of lichaams-

(*) Deze cijfers zijn ontleend aan de *Zeitschrift des Königl. preuss. statistischen Büreaus* van 1864; zij zullen echter, daar het stelsel van recruteering niet verandert, wel voor geheel Duitschland gelden.

zwakte ongeschikt, echter later bruikbaar worden, nu toch hunne plaats in de gelederen.

Deze wijze van recruteering is dus het middel, om het geheele bruikbare gedeelte der bevolking in den wapenhandel te oefenen. Ook kan men hierbij de eischen omtrent het physiek gehalte van den soldaat hooger stellen. De gevorderde lengtemaat is in Duitschland grooter dan in ons land, waar wij haar tegelijk met het militiestelsel van de Franschen hebben overgenomen. Voor de linie-infanterie moet de man 1.62 meter lang zijn, voor de andere wapens is dit evenveel of meer. Manschappen tot 1,57 meter kunnen ingedeeld worden, wanneer zij bijzonder krachtig zijn, en wanneer zonder hen het jaarlijksch contingent niet kan gesteld worden. Een in Oostenrijk ingesteld onderzoek heeft aangetoond, dat van de ingedeelden beneden de hier gestelde maat er tweemaal meer uitvallen door overlijden of onbruikbaarheid, dan van hen, welke aan deze eischen voldoen.

Deze maat schijnt dus voor die landen wel de juiste te zijn, en aangezien wij tot denzelfden volksstam behooren, als de Duitschers, komt het waarschijnlijk voor dat ook wij haar tot de onze moeten maken. Wat toch voor de Franschen met hunne gemiddeld veel kleinere lichaamsgestalte goed is, behoeft het daarom nog niet altijd voor ons te zijn.

Het systeem der *Nachstellung*, zooals het in Duitschland heet, heeft wel het nadeel, dat de man daardoor veeltijds langer in onzekerheid blijft omtrent zijnen toestand, en hierdoor de ontwikkeling tot maatschappelijke zelfstandigheid vertraagd wordt doch daartegenover staat, dat men nu niet karig behoeft te zijn met tijdelijke vrijstellingen. Het Duitsche leger heeft dan ook niet die kleine, zwakke en ziekelijke manschappen, welke medelijden opwekken in plaats van vertrouwen in te boezemen, een groot gedeelte van hun diensttijd in de hospitalen slijten, en *zeker* den staat *meer* kosten, dan zij nut aanbrengen. Het bestaat uit de beste physieke elementen der natie. Terwijl toch, zooals reeds vermeld is, van de twintigjarigen daar in het geheel slechts 47% worden bruikbaar gevonden, waarvan de helft eerst in het tweede of derde dienstplichtige jaar, worden er bij ons reeds dadelijk ruim 52% goedgekeurd. Duitschland stelt van de eerste klasse der dienstplichtigen slechts 0,22% der bevolking, wij 0,456% dus ruim het dubbele. Men heeft bij deze wijze van legeraanvulling dan ook niet te vreezen, dat jonge soldaten door inspanning, hunne krachten te boven gaande, al spoedig bezwijken, of hetzij tijdelijk, hetzij voor altijd ongeschikt worden voor de betrekking, die zij in de maatschappij bekleeden, waardoor natuurlijk aan het maatschappelijk kapitaal groote schade wordt toegebracht.(*)

(*) In de *Oesterreichische militärische Zeitschrift* van 1867 leest men in eene beschouwing over de Pruisische wijze van recruteering o.a.: ‘Preussen hat seine Leistungsfähigkeit an Material für das Heer lediglich jenem System der Nachstellung zu danken, wodurch die Volkskraft vorzeitigem Ruine entgeht, aber doch für den Militärdienst bereitgestellt bleibt.

Ook voor de belangen der dienstplichtigen wordt, zooals uit het daaromtrent vermelde blijkt, behoorlijk zorg gedragen. De samenstelling toch van de *Kreis-Ersatz-Commissionen* geeft hieromtrent voldoende waarborgen, terwijl men van de beslissing der eene *Ersatz-Behörde* kan in beroep komen bij de naast hoogere.

Een ander groot voordeel van het door ons besproken recruteeringssysteem is de localiseering der militie. Met uitzondering toch van het gardekorps (eene instelling die men in het geheel niet behoeft over te nemen) dient iedereen in zijne provincie en zelfs zooveel mogelijk in de nabijheid zijner woonplaats. Ook later, wanneer men bij de landweer overgaat, heeft ditzelfde plaats. Bij ons daarentegen wordt de arme militien van het Noorden naar het Zuiden en van het Zuiden naar het Noorden gezonden, en moet zijn diensttijd meestal ver van zijne familie verwijderd doorbrengen. Niet alleen, dat hierdoor steeds het budget van oorlog buiten noodzakelijkheid met eene aanzienlijke som jaarlijks bezwaard wordt, doch ook de individuen lijden er door. En werd het leger er nu nog maar mede gebaat. Doch verre van dien, integendeel, want de verspreiding der militiens van eenzelfde korps over een aanzienlijk gedeelte van het land maakt eene spoedige mobiliseering hoogst moeielijk, terwijl ook in de verschillende afdeelingen bij eventueele samentrekking weinig of geen onderling verband zal bestaan, daar - ook door den korten diensttijd - de manschappen elkander niet kennen, en de zoo noodige samenhang dus noodzakelijk moet ontbreken. Daarom zijn dan ook met localiseering der militie én burger én leger gebaat; want dat men ten gevolge daarvan slechtere soldaten zou krijgen, omdat deze zich zooveel mogelijk met hunne bijzondere belangen en zoo min mogelijk met hunne militaire oefening zouden bezig houden, is een beweren, dat met het oog op den Duitschen soldaat wel niet behoeft weerlegd te worden.

Men voert tegen de localiseering ook nog wel aan, dat in oorlogstijd veelal enkele afdeelingen bijzonder groote verliezen lijden, en dus dan bepaalde landstreken bijzonder aan uitputting van arbeidskrachten zouden onderhevig zijn. Doch men vergeet hierbij te veel, dat de oorlogstoestand gelukkig steeds voor ons een toestand van hooge uitzondering zal wezen, dat echter dan van *iedereen* zware offers zullen gevorderd worden; terwijl daarentegen de belangen van den burger in tijd van vrede, de normale toestand, wel degelijk in aanmerking moeten genomen worden. In Frankrijk zijn nu toch, niettegenstaande dit land hetzelfde systeem heeft als wij, geheele landstreken verwoest en grootendeels van hunne weerbare bevolking beroofd. Alleen voor een veroveringsstaat, voor wien het oorlog voeren dagelijksch werk is, kan zulk een grond gelden, en dit zullen wij toch wel nimmer wenschen te worden.

De localiseering der militie biedt in vredestijd in ieder opzicht groote voordeelen aan, en mochten wij eens onverhoopt in een oorlog gewik-

keld worden, dan bestaat daardoor alléén de mogelijkheid, om het leger zoo spoedig verzameld en op de bepaalde punten vereenigd te hebben, als dit vooral voor ons een noodzakelijk vereischte zal wezen. Eindelijk zal er dientengevolge een band en een onderlinge edele naijver bij de verschillende korpsen bestaan, die tot schoone daden in staat stelt.

Het zoude overbodig kunnen schijnen, om eene vergelijking te maken tusschen de Duitsche landweer en onze schutterij, onlangs nog in eene degelijke Duitsche statistiek 'de slechtste van alle soorten van nationale gardes' genoemd. Toch willen wij dit doen, voornamelijk ook, om de nadeelen, welke aan het landweerstelsel heeten verbonden te zijn, meer van nabij te beschouwen, en daartegenover de groote voordeelen er van in het licht te stellen.

De Duitsche landweer is, zooals wij weten, geheel uit geoefende manschappen samengesteld, die ook reeds in het staande leger naast elkander gediend hebben; want allen, die hun dienstplicht bij een bepaald regiment vervuld hebben, worden geplaatst bij het landweer-regiment, dat daarmede overeenstemt en hetzelfde nommer draagt. De manschappen kennen dus elkaar, en de band, gedurende den actieven dienst aangeknoopt, blijft ook hier onverzwakt bestaan. Zij bezit officieren, die alle een goede opleiding genoten hebben, en eerst door een examen en den proefdienst bij het staande leger de bewijzen moeten afleggen van hunne geschiktheid, terwijl de aanvoerders uit de officieren van het leger genomen worden. Zij is bestemd tot reserve van het staande leger, en moet als zoodanig voornamelijk dienen tot bezetting der vestingen(*). In geval van noodzakelijkheid echter kan zij ook tot versterking van het veldleger gebruikt worden.

De werkkring onzer schutterijen is dus veel meer omvattend, aangezien ons leger ten gevolge van zijne tegenwoordige geringe sterkte wel steeds door een gedeelte er van zal moeten aangevuld worden, en dit gedeelte zal dus reeds spoedig tegenover den vijand kunnen staan; doch ook de overigen zullen bij de verdediging onzer liniën en positiën persoonlijk in het gevecht kunnen optreden.

Wij laten hier opzettelijk een hoofddeel van de taak, die de Grondwet haar opdraagt, het handhaven der inwendige rust, buiten beschouwing. Hiervoor toch schijnt zij in het geheel niet berekend, aangezien bij de minste rustverstoring dadelijk troepen van het staande leger worden geroepen tot herstel der orde.

En op welke wijze nu zijn zij samengesteld? Zij bestaan uit menschen, die voor verreweg het grootste (ongeveer □) gedeelte niet gediend hebben, en worden aangevoerd door mannen, die, hoe groot hun ijver en goede wil ook zijn mogen, toch slechts bij uitzondering

(*) Daarvan ook de naam *Besatzungstruppen.*

de militaire oefenschool doorloopen hebben. Hunne organisatie is hoogst gebrekkig, want voor de rustende schutterijen bestaat deze slechts op papier, en voor de dienstdoende heeft er door de verdeeling in verschillende bans eene onophoudelijke mutatie plaats, waardoor alle inwendige samenhang noodwendig moet verloren gaan. In den tegenwoordigen tijd nu, waar, tengevolge van de veranderde wijze van oorlogvoeren, ieder soldaat niet alleen met zijne wapenen moet kunnen omgaan, maar ook zelfstandig moet weten te handelen - eene zelfstandigheid, die niet te verkrijgen is zonder goede en aanhoudende oefening, zal men van zulke schutterijen weinig hulp meer kunnen verwachten. Wel hebben zij vroeger uitstekende diensten bewezen, doch er was *toen* een behoorlijke tijd van voorbereiding, die ons *nu* zeker zal ontbreken, terwijl hij met het oog op den grooten vooruitgang der oorlogswetenschap juist veel grooter zou moeten wezen. Het zoude dus onverantwoordelijk zijn, wanneer men ze, zooals zij nu bestaan, den vijand tegenoverstelde. Zij zouden voor hunne taak ten eenenmale ongeschikt bevonden worden, en het lot der na de capitulatie van Sedan en den val van Metz in Frankrijk met zooveel energie opgerichte nieuwe legers toont ten duidelijkste, wat hen te wachten staat, die in onze dagen onvoldoende geoefend en georganiseerd tegenover den vijand moeten optreden.

Achtereenvolgende Regeeringen hebben pogingen in het werk gesteld, om dit hoofddeel onzer weerkracht te reorganiseeren in overeenstemming met den eisch der Grondwet, doch geen der daartoe ingediende ontwerpen heeft genade kunnen vinden in de oogen der Volksvertegenwoordigers.

Wij moeten dan ook erkennen, dat zij geen van allen in de bestaande omstandigheden afdoende zouden wezen. Volgens het laatst ingediende wetsontwerp zoude er voor de schutterijen algemeene dienstplicht bestaan, doch alleen voor de ongehuwden en weduwnaars zonder kinderen. Hierdoor nu zou de aanhoudende mutatie, waarvan wij zoo even spraken, zeker niet verminderen, terwijl nog bovendien de vraag kan gesteld worden, of deze bepaling niet tot het sluiten van onberaden huwelijken zal leiden, en dus een maatschappelijke kwaal doen verergeren. Het nadeel, dat onze schutterijen grootendeels uit ongeoefenden bestaan, wordt hierbij ook in geenen deele weggenomen, en hoe men ook de exercitiën en oefeningen van zulk een korps moge regelen en uitbreiden, hoezeer ook de aanvoerders alle krachten mogen inspannen - bruikbare soldaten zal men er nimmer van kunnen maken.

Het groote bezwaar, aan het landweerstelsel verbonden, is, dat er geen onderscheid wordt gemaakt tusschen gehuwden en ongehuwden. Doch men vergeet hierbij weer te veel, dat de oorlogstoestand een zeer abnormale toestand is. In vredestijd biedt het ook aan den burger groote voordeelen, want daar de landweer geheel bestaat uit ge-

wezen soldaten, kunnen de oefeningen tot een minimum beperkt worden. De landweerman wordt dan ook hoogstens tweemaal in zijn vijfjarigen diensttijd gedurende 8 tot 14 dagen voor te houden oefeningen opgeroepen, en de staat onderhoudt en betaalt hem dan. Onze schutter echter moet, jaar in jaar uit, een gedeelte van zijn vrijen tijd missen, die hem meestal nog maar zeer karig is toegemeten, en wordt er niet, of, indien(*) het daaromtrent aanhangige wetsontwerp mocht worden aangenomen, toch slechts bij uitzondering voor schadeloos gesteld. Wat eindelijk nog het ergste is, die oefeningen - maar al te dikwijls tijden van angst voor vrouwen en moeders, daar zij veelvuldig leiden tot uitspattingen - hij vindt er geen baat bij, want *nimmer* zullen zij een soldaat van hem kunnen maken.

In oorlogstijd nu, het is waar, zal de staat, zoodra de landweer wordt opgeroepen, belast worden met de zorg voor vrouwen en kinderen en later misschien van weduwen en weezen. Doch zullen, wanneer onze vrijheid, onze onafhankelijkheid bedreigd worden, niet toch vele echtgenooten en vaders de wapenen opvatten ter verdediging van ons aller dierbaarste belangen? En is hun toestand niet veel gunstiger, wanneer zij behoorlijk geoefend en georganiseerd den vijand te gemoet treden, dan wanneer zij zonder wezenlijk nut hun leven ten offer brengen? Want dit toch zal geschieden, indien zij onvoorbereid ten strijde trekken.

Wij voor ons zijn het denkbeeld toegedaan, dat men bij de samenstelling der schutterijen alle indeeling in klassen moet vermijden, want dit is doodend voor eene behoorlijke organisatie; doch dat er zich tevens zoo min mogelijk gehuwden onder moeten bevinden. Volgens de Grondwet duurt de militieplichtigheid 5 jaren; wanneer nu de militiens daarna slechts voor denzelfden tijd overgaan in de schutterij, dan zullen wij een 40 of 50.000 man goede reserve voor het leger hebben, zeker ver te verkiezen boven 100.000 man en meer onbruikbaren, terwijl daaronder zoo min mogelijk gehuwden zijn. Ook het behoorlijk instandhouden van het kader zal eene onmogelijkheid wezen, zoodra men de gehuwden vrijstelt van schutterplichtigheid.

Dat het gehalte der schutterijen minder zoude zijn, wanneer de gehuwden er toe behooren, is eene bewering, die wel bij weinigen ingang zal vinden. Integendeel, men zal juist dan ook in hare gelederen dat kalme besef van plicht vinden, waardoor de Duitsche landweer zich zoo gunstig onderscheidt, en waardoor vaak grootere resultaten verkregen worden, dan door de onbesuisde dapperheid en voortvarende drift van jonge menschen. Wij zijn overtuigd, dat men tot dit stelsel zal moeten komen, omdat het het éénige middel is, om aan ons leger eene vertrouwde reserve te verschaffen - eene reserve, die het ten gevolge zijner geringe sterkte wel steeds zal behoeven.

(*) Het wetsontwerp tot meerdere oefening van den eersten ban der schutterijen. dat sedert, naar wij vermeenen, is ingetrokken.

De Duitsche wijze van legeraanvulling is met opzet door ons afzonderlijk geschetst, omdat ook hieruit veel valt te leeren. Wij hebben gezien, dat vrijwillige verbintenissen slechts worden aangegaan of verlengd met hen, die na een diensttijd van 3 jaren geschiktheid blijken te bezitten tot het bekleeden van een graad. Het Duitsche leger mist dus die vrijwillige soldaten, die wij zelfs voor hooge handgelden niet dan in onvoldoenden getale kunnen verkrijgen, en dit is een groot voorrecht. Deze vrijwilligers behooren gewoonlijk niet tot de beste, maar integendeel veelal tot de slechtste elementen van het leger, die door den aanhoudenden kazernedienst langzamerhand ten eenenmale ongeschikt worden voor hunne eigenlijke betrekking. Niets toch werkt nadeeliger op den man, dan het leven in de kazerne langer dan noodig is om van hem een goed soldaat te maken; want zoodra hij behoorlijk geoefend is, wordt het onnoodig hem langer onder de wapens te houden. Zij zijn buiten noodzakelijkheid onttrokken aan den productieven arbeid, en moeten ten laatste met een pensioen worden weggezonden, terwijl zij dan nog veeltijds ten laste hunner gemeente komen. Hun jaarlijksch inkomen toch verschaft hun geen bestaan, en iets verdienen kunnen zij niet, aangezien zij geen ambacht geleerd, of het geleerde vergeten hebben. Mocht men hier nu ook al ten gevolge van den korten diensttijd en met het oog op de speciale diensten niet geheel buiten deze vrijwilligers kunnen, dan zou het toch raadzaam zijn, hun getal zooveel mogelijk te beperken.

In de behoefte aan kader wordt bij het Duitsche leger voorzien door het verzekeren van de toekomst van hen, die een bepaald aantal jaren in een militaire charge gediend hebben. Dit is in het belang zoowel van het leger als van den staat. Het eerste toch krijgt nu een voldoend getal goede onderofficieren, hetgeen een onmisbaar vereischte is, en waaraan ons leger een zoo groot gebrek heeft; terwijl de staat zich daardoor een aantal vertrouwde en stipte dienaars verwerft - mannen, die, gewoon aan discipline en nauwgezette plichtsbetrachting, ver boven vele anderen te verkiezen zijn.

De weinige goede onderofficieren, welke wij bezitten, verlaten meestal onmiddellijk de gelederen, zoodra zij slechts de eene of andere burgerbetrekking kunnen erlangen, en dit is niet meer dan natuurlijk, want, indien zij blijven voortdienen, is hun éénig vooruitzicht, dat zij later worden weggezonden met een pensioen, ten eenenmale onvoldoende voor hunne behoefte, en dat hen zelfs niet altijd voor broodsgebrek behoedt.

Wij zijn nu genaderd tot een der hoofdbeginselen, waarop het Pruisische stelsel van legervorming berust, en waaraan het dan ook zijn voortdurend succes niet alleen in Pruisen zelf maar in geheel Duitschland te danken heeft, namelijk de instelling der *Einjährig-Freiwilligen.* Uit hetgeen daaromtrent door ons is medegedeeld blijkt, hoe ook hier weer de wet de belangen van het individu met die van het leger vereenigt,

hoe zij in het algemeen hooge eischen stelt dáár, waar het aankomt op het erlangen eener bevoorrechting, doch in bijzondere gevallen daarvan gaarne afwijkt. Door deze instelling worden de beschaafde klassen der maatschappij in staat gesteld aan hun dienstplicht te voldoen, zonder dat zij voor een te langen tijd aan hunne studiën of aan hun werkkring worden onttrokken.

De algemeene ontwikkeling wordt er tevens ten sterkste door bevorderd. In Duitschland toch is de bevolking der gymnasium's en burgerscholen naar verhouding gemiddeld vijfmaal grooter dan in ons land, en zeker is dit meerendeels het gevolg van de mogelijkheid, om zich door het bezit van een zekere mate van kennis voor een groot deel te kunnen bevrijden van den militairen oefeningsplicht.

Ook strookt die instelling in alle opzichten met de billijkheid en rechtvaardigheid, de kenmerken van het geheele systeem. Aan de meer ontwikkelden wordt een korter tijd voor eerste oefening toegestaan, omdat zij vooreerst juist door hunne meerdere ontwikkeling in staat gesteld zijn, de vereischte geoefendheid eerder te verwerven, en ten andere omdat de staat later bijzondere voordeelen van hen trekt, hetzij doordien zij als denkende elementen in de gelederen plaats nemen - elementen, die tegenwoordig in een goed leger niet mogen ontbreken - hetzij als officieren der reserve of der landweer. Ook staat het niet gelijk, of men een handwerker, een landman gedurende een zekeren tijd aan zijne werkzaamheden onttrekt, die steeds dezelfde blijven, en die hij later dadelijk weer kan opvatten, dan wel jonge lieden, die nog theoretische kennis moeten opdoen. Voor de laatsten toch zou uit deze stoornis in hunne opleiding een aanzienlijk nadeel kunnen voortspruiten, en het is daarom dubbel billijk, dat men hun het dragen van den last, waaraan zij zich als staatsburgers niet mogen onttrekken, zooveel mogelijk gemakkelijk maakt.

De wijze waarop men bij het Duitsche leger zorg draagt voor de aanvulling in tijd van oorlog, verdient eveneens ten zeerste aanbeveling. In de *Ersatz-Reserve* vindt men de daarvoor noodige stof, eene stof, die wij geheel en al missen, want onze dépôts worden in de legersterkte gerekend; het zijn bij de infanterie gewone bataljons, die als bezettingstroepen zullen dienen, en tevens de nog niet geoefende militiens en vrijwilligers moeten bekwamen, om bij het veldleger gebruikt te worden. Wat de manschappen aangaat, die tot herstel der geleden verliezen moeten dienen, zijn wij beperkt tot de vrijwilligers, die zich hiervoor aangeven, en hoewel wij hopen en verwachten, dat deze niet zullen ontbreken, valt er toch niet met zekerheid op te rekenen. In Duitschland echter formeert bij mobiliseering dadelijk ieder infanterie-regiment een dépôt-bataljon, ieder cavalerie-regiment een dépôt-escadron enz., bestaande uit het noodige kader en onder kommando van officieren, die minder geschikt geacht worden voor den dienst te velde, officieren *zur Disposition*, en gepensioneerde officieren, die zich

hiervoor aanmelden. Bij deze dépôts blijven alle nog niet behoorlijk geoefende en zieke manschappen achter; terwijl zij verder op eene bepaalde sterkte gebracht worden door vrijwilligers en uit de bruikbaren der *Ersatz-Reserve*, waartoe zij, die tot deze categorie behooren, zich aan een hernieuwd onderzoek moeten onderwerpen. Bij de infanterie kan hierbij ook gebruik gemaakt worden van den jongsten jaargang der landweer. Al deze manschappen worden nu zoo spoedig mogelijk geoefend. Zoodra eene afdeeling te velde 1/10 van hare sterkte verloren heeft, requireert zij dit bij haar dépôt; hetzelfde geschiedt ook met kleeding, uitrusting en paarden. De gevraagde *Ersatz* wordt onmiddellijk uit de geoefende manschappen afgezonden, terwijl het begeleidende kader, indien het niet zelf als *Ersatz* moet dienen, na overgave weder terugkeert. Uit de *Ersatz-Reserve* worden de dépôts steeds op hunne normale sterkte gehouden, en zonder buitengewone omstandigheden zullen de afdeelingen, welke te velde zijn, daarom ook niet in kracht verminderen.

De Duitsche dépôts zijn dus uitsluitend er toe bestemd, het leger op de primitieve sterkte te houden, en zijn geheel onafhankelijk van de bezettingstroepen, die hoofdzakelijk uit landweer bestaan. Wij vreezen dan ook, dat onze dépôt-bataljons in tijd van oorlog zullen blijken niet voldoende te zijn voor hunne zware taak, en rekenen er met zekerheid op, dat ons veldleger reeds spoedig aanzienlijk in getalsterkte zal verminderd zijn; terwijl deze toch bepaald is in overeenstemming met het systeem van verdediging, en wij er dus niets van kunnen missen.

Nog treuriger is het met de officieren gesteld. Bij de mobiliseering van het vorig jaar is wederom gebleken, dat er een massa te kort kwamen, en hoe had men daarin moeten voorzien, indien de toen heerschende oorlog eens eene voor ons ongunstige wending had genomen? Stof voor een paar honderd officieren was er zeker niet voorhanden, terwijl men door eene zoo groote benoeming noodzakelijk het leger van het beste gedeelte van het onderofficierskader had moeten berooven, een kader op welks gehalte toch al niet bijzonder kan geroemd worden. Wij zouden daardoor dus op het beslissende oogenblik eene groote verandering teweeg gebracht hebben juist in dat gedeelte van het kader, dat met den soldaat in voortdurende aanraking is, dat hij moet kennen, om er het zoo noodige vertrouwen in te kunnen hebben; een zoodanige maatregel zou niet anders dan noodlottig te noemen zijn. En had hij bovendien nog doel getroffen? Het is toch niet de vraag om een aantal menschen tot officieren te benoemen; want juist *nu* zal het er het meest op aankomen, goede, ten minste bruikbare officieren te bezitten. Bovendien zal ook later deze aanvulling aanhoudend moeten doorgaan, want in den laatsten oorlog is gebleken, hoe verbazend groot het verlies aan officieren in de tegenwoordige gevechten is. Er waren immers regimenten en bataljons, die in één slag 1/3 en 1/2 van hunne officieren verloren.

Op welke wijze wij in deze verliezen moeten voorzien, dit is ons een raadsel, en echter is er misschien geen leger, dat zijne officieren minder zal kunnen missen, dan het onze; eensdeels, omdat onze manschappen door hun korteren diensttijd noodzakelijk in geoefendheid bij hunne tegenstanders zullen achterstaan, en dus eene goede leiding zoo noodig hebben; anderdeels, omdat de gesteldheid van ons land en de aard onzer verdediging vaak eene splitsing in kleine afdeelingen zullen eischen, waarbij officieren niet kunnen gemist worden.

Welk uitmuntende stof vindt hier ook weer de Duitscher in zijne reserve-officieren, die in bekwaamheid met die der landweer volkomen gelijk staan, en dus met het volste recht als bruikbaar kunnen beschouwd worden.

Ook in de zoo noodzakelijke behoefte aan geneeskundige hulp wordt door het Duitsche systeem op eene voortreffelijke wijze voorzien. Wij betwijfelen het geenszins, dat in geval van noodzakelijkheid onze burgergeneeskundigen zich zullen beijveren, om hunne diensten aan te bieden; doch ook hier wederom is men, even als bij de aanvulling der manschappen, afhankelijk van den goeden wil, en weet men van te voren niet, waarover men kan beschikken. Daar ginds echter is ieder geneeskundige tot een zekeren leeftijd verplicht, om, even als zijne medeburgers, zijne krachten zoo noodig ter beschikking van het Vaderland te stellen.

Alvorens tot een bepaald besluit te komen, willen wij echter eerst nog nagaan, welke de hoofdbezwaren zijn, die door de tegenstanders van het Pruisische stelsel, dat in zooveel opzichten eene onbetwistbare meerderheid boven het onze bezit, er tegen in gebracht worden.

In de eerste plaats wordt het voorgesteld als een stelsel, dat veel kost en op de bevolking van een land buitenmate zwaar drukt. Van dit denkbeeld zijn zelfs onze militaire autoriteiten niet vrij. In het Februari-nommer van ‘de Gids’ van dit jaar schat een onzer hooggevierde militaire schrijvers, die anders nog al zeer met de zaak schijnt ingenomen - getuige zijne voorstellen omtrent aan te brengen wijzigingen in onze legervorming - die bezwaren zoo hoog, dat hij zelfs tot het besluit komt: ‘Tot dien prijs koopt men de verzekering van de onafhankelijkheid wat duur.’ Tegen deze uitdrukking moeten wij ten ernstigste protesteeren. Daar gelaten de vraag, in hoeverre een prijs te hoog kan zijn, waar het de handhaving onzer vrijheid en onafhankelijkheid geldt, durven wij beweren, dat het Pruisische stelsel van legervorming niet duurder, maar dat het integendeel goedkooper is, dan het onze; dat ook de lasten, daardoor aan de bevolking opgelegd, niet zoo zeer drukkend zijn, en in ieder geval ruimschoots worden opgewogen door de voordeelen er mede verbonden. Als bewijs voor het

eerste behoef ik slechts te wijzen op de localiseering der militie, waardoor eene aanzienlijke besparing van kosten zal ontstaan, op de *Einjährig-Freiwilligen*, waardoor de staat in het bezit komt van een zeker aantal goede soldaten, die niets kosten, en op het gemis van vrijwilligers, zooals wij die bezitten. Hiertegenover staat niets, wat het stelsel duurder zou kunnen maken dan het onze, want de getalsterkte behoeft niet uitgebreid te worden als noodzakelijk gevolg er van. Mocht dit thans met het oog op de bestaande toestanden noodzakelijk geacht worden, dan zullen natuurlijk de uitgaven bij het eene zoowel als bij het andere stelsel in verhouding tot die uitbreiding toenemen. De sterkteverhouding der verschillende wapens, de wijze van indeeling, de kleeding, uitrusting en bewapening zijn zaken, die met de legervorming niets te maken hebben, en hier dus ook buiten aanmerking moeten blijven.

Wat nu aangaat de meerdere druk aan de natie opgelegd, deze is ook zoo groot niet, als men zich dit wel voorstelt. In Noord-Duitschland bedroeg het aantal dienstplichtigen in de laatste jaren ongeveer 260.000, en was het jaarlijksch contingent ten naastenbij 100,000 man; bij ons zijn deze getallen thans 33,000 en 11,000; dus de verhouding tusschen het aantal dienstplichtigen en hen die werkelijk in de gelederen ingedeeld worden was voor eerstgenoemd rijk als 1: 2, 6 en voor ons land als 1: 3. Wordt ons contingent tot 14000 man verhoogd, en dit is niet zoo zeer onwaarschijnlijk, dan valt de vergelijking reeds ten onzen nadeele uit.

Dat de Duitsche soldaat zooveel langer onder de wapens gehouden, en daardoor ook aan den productieven arbeid onttrokken wordt, is zeker een groot bezwaar, waaraan echter de wijze van legervorming in het minste geen schuld heeft. De tijd, benoodigd om aan den man de vereischte mate van kennis en geoefendheid te geven, wordt in verschillende landen zeer verschillend geschat. Pruisen rekent daartoe minstens 3 jaren noodig, en daarom werd ook door de Regeering aldaar de tijd gedurende welken de man onder de wapens moest blijven, die in 1833 van 3 tot 2 jaren gereduceerd, doch in 1852 wederom tot 2½ jaar was uitgebreid, in 1860 op de oorspronkelijke 3 jaren teruggebracht. Dit gaf met de vermeerdering van het jaarlijksch contingent van 40,000 tot 63,000 man aanleiding tot het algemeen bekende conflict met de volksvertegenwoordiging. Onze grondwet staat voor eerste oefening niet meer toe dan één jaar, en volgens de meening van velen kan men nog met minder volstaan. Zonder ons nu echter hier te willen inlaten met de quaestie omtrent het al of niet voldoende dezer bepaling, willen wij slechts constateeren, dat wanneer het met het gemiddelde gehalte onzer tegenwoordige militiens mogelijk is, hen binnen dien grondwettig vastgestelden termijn tot behoorlijk geoefende soldaten te maken, dit zeker wel beter zal kunnen geschieden, indien dit gehalte door afschaffing der plaatsvervanging natuurlijk veel zal verbeteren.

Wij kunnen dus niet inzien, in welk opzicht het hier behandelde systeem een zwaarderen druk op de bevolking legt, dan het onze, doch komen integendeel tot de conclusie, dat het uit den aard der zaak minder kostbaar en voor de bevolking ook niet drukkender zijn zal.

En bovendien brengt het nog zeer groote voordeelen aan. Niet alleen wordt door de instelling der *Einjährig-Freiwilligen* het bezoek der inrichtingen van hooger en middelbaar onderwijs zeer bevorderd, doch ook de lagere klassen der maatschappij worden gebaat door hun dienst bij het staande leger. Menigeen, die lezen en schrijven kan, is deze wetenschap verschuldigd aan het onderwijs, dat hij bij zijn korps genoten heeft, en naarmate het gemiddelde gehalte der manschappen beter wordt, zal ook de beschavende invloed, door de meer ontwikkelden op hunne in dat opzicht minder gunstig bedeelde kameraden uitgeoefend, grooter worden; m.a.w. naarmate het gehalte van het leger beter wordt, zal het ook meer en meer eene goede leerschool vormen voor hen, die er tijdelijk deel van uitmaken.

Nog in andere opzichten echter zal de algemeene weerplicht een gunstigen invloed uitoefenen. Moed, dapperheid en vaderlandsliefde, gehoorzaamheid en trouw, kameraadschap en eensgezindheid zijn eigenschappen, die aangekweekt worden bij hen, welke in de gelederen staan. Ook de politieke geest der natie zal er door ontwikkelen, want belangstelling in het leger als deel van het groote staatsorganisme zal natuurlijk ook belangstelling in andere onderdeelen daarvan opwekken. De jonge lieden krijgen in de gelederen een geest van orde, van nauwgezette plichtsbetrachting, die hun later in hunne beroepsvervulling zeer zal te stade komen. Zij, die, in het bezit van geldelijke middelen, vaak hun leven in ledigheid en het najagen van schuldige vermaken verkwisten, zullen door den dienst bij het leger tot het besef komen van hetgeen het vaderland dan van hen zal kunnen vorderen, en zich verplicht rekenen tot het verwerven van de vereischten, om deze taak waardig te volbrengen. Eindelijk worden zij gesterkt en gehard door bewegingen en oefeningen in de open lucht, juist in een tijd, dat zij dit zoo zeer noodig hebben, doch door den aard hunner bezigheden maar al te dikwijls er van verstoken zijn.

Zóó zal de algemeene weerplicht de moreele, intellectueele en physieke ontwikkeling der natie bevorderen; het komende geslacht zal er beter, beschaafder, mannelijker en krachtiger door worden.

Een ander bezwaar, dat vaak geopperd wordt tegen dit systeem is, dat het zal strekken tot bevordering van het *militairisme.* Bedoelt men hiermede, dat de belangstelling voor alles, wat de landsdefensie betreft, zal toenemen, dan moeten wij dit een zeer heugelijk verschijnsel noemen, welks te voorschijn treden in den laatsten tijd in 's lands vergaderzaal zeker reeds door menig welgezinde met vreugde is begroet. Wil men daarmede echter te kennen geven dat het militaire element in de huishouding van den staat zal op den voorgrond treden, dat er

zich een militaire *Kaste* zal vormen, die zich in alles eene beslissing aanmatigt en in alle gewichtige staatsaangelegenheden een overwegende stem eischt; dan vermeenen wij, dat men zich ten eenenmale vergist. Zeer terecht zeide nog onlangs een onzer volksvertegenwoordigers: ‘Maar bovendien, als men hier te lande van *militairisme* spreekt, past men dan niet, ten onrechte zou ik meenen, op ons land en in onze toestanden een begrip en een woord toe, dat alleen beteekenis kan hebben in andere landen en bij geheel andere toestanden? Mag men van *militairisme* spreken, waar het niet geldt groote legers te vormen, ten einde uitvoering te geven aan de heerschzuchtige bedoelingen van autocratische gouvernementen, maar waar het éénige doel is: handhaving van onze nationale onafhankelijkheid en van onze nationale vrijheden tegen vreemd geweld?’

Moge bij onzen nabuur dit *militairisme* ook bestaan, dan is dit nog geenszins een uitvloeisel van het stelsel van legervorming, maar zijn de redenen daarvan veeleer te zoeken in het geheele samenstel der staatsregeling en in den geest van het volk. Wij hebben er reeds op gewezen, hoe het gronddenkbeeld van het Pruisische systeem veel vrijzinniger is dan het onze. Waar dit laatste doet denken aan onzen republikeinschen staatsvorm van de 17de en 18de eeuw door zijne bevoorrechting der hoogere klassen, schenkt het eerste ons volkomen gelijkheid - eene gelijkheid, die wij als staatsburger in alle andere opzichten reeds bezitten. Een bewijs voor ons beweren vinden wij nog in de omstandigheid, dat in de programma's van vele liberale zoowel als democratische kiesvereenigingen in Duitschland wel wordt aangedrongen op verkorting van diensttijd, doch nergens vinden wij den wensch uitgedrukt naar verandering van het systeem. Met grond meenen wij dan ook te kunnen zeggen, dat het oneindig moeielijker zal zijn - indien hiervan met het oog op ons volk en onze staatsinstellingen ooit sprake kan wezen - een toestand van *militairisme* in het leven te roepen, wanneer wij hebben algemeenen weerplicht, dan wanneer ons leger uitsluitend uit de mindere klassen der bevolking gerecruteerd wordt; hierbij toch zal veel eer een *kastengeest* kunnen opgewekt worden.

Dat het Pruisische stelsel bij ons te lande niet nationaal is, is een bezwaar, dat onzes inziens minder gewichtig is. Ons tegenwoordig militiestelsel kon bij zijne invoering ook niet op de sympathie der natie bogen, en alleen door de gewoonte heeft men zich er mede leeren vereenigen. De overgang is nu echter veel minder groot, en mocht men tot de aanneming er van kunnen besluiten, dan gelooven wij niet, dat aan de invoering ernstige bezwaren zouden verbonden zijn.

Waarom is buitendien het systeem niet nationaal?

Eensdeels omdat het uit Pruisen komt, en een groot gedeelte van ons volk niet zeer gunstig voor deze natie gestemd en met een soort van wantrouwen ten opzichte van alles, wat van daar komt, bezield

is; anderdeels, omdat men steeds zich in een zeer ongunstigen zin er over heeft uitgelaten, en de bezwaren er van overdreven groot heeft geschilderd, zonder dat de vele voordeelen, die daar tegenover staan, behoorlijk werden in het licht gesteld.

Indien het volk eens bekend is met al het goede, dat het stelsel in zich bevat, en de noodzakelijkheid van de aanneming leert beseffen, dan zal ook spoedig de bestaande antipathie verdwijnen, en koesteren wij de gegronde hoop, dat het te eeniger tijd nog een echt *nationaal* stelsel wordt.

Bij de algemeene beraadslagingen over de laatst behandelde staatsbegrooting hebben een paar Volksvertegenwoordigers hunne meening kenbaar gemaakt omtrent de grondslagen, waarop het leger dient georganiseerd te worden. De heer Van Houten wil algemeenen *oefeningsplicht*, en in dit opzicht zijn wij van dezelfde meening; want ook wij wenschen den man niet langer onder de wapens te houden, dan tot zijne oefening noodzakelijk is, terwijl wij tevens door localiseering der militie, voor zoover dit mogelijk is, de oefening plaatselijk trachten te doen zijn. Slechts in één punt zoude er verschil van gevoelen kunnen bestaan, en wel, wanneer de heer van Houten eischt, dat *allen* in den wapenhandel geoefend worden. Hoewel daardoor zeker aan het systeem van algemeenen weerplicht in zijne volle consequentie zoude voldaan worden, zoo zullen hieraan toch in de praktijk onoverkomelijke hinderpalen in den weg staan. Het is waarlijk ontegenzeggelijk beter, dat men een leger bezit van 50.000 goed geoefende mannen, dan een van de dubbele sterkte, dat onvoldoende geoefend is. En wilde men alle jonge lieden tot goede soldaten maken, dan vreezen wij, dat ons vredeleger daardoor te groot zoude worden, en dus ook de kosten daarvoor te hoog loopen. 't Is dáárom, dat wij slechts het meest geschikte gedeelte, de keur der natie, in het gebruik der wapenen willen bekwamen, en dus ook gaarne zouden nagevolgd zien, wat tot bereiking van dit oogmerk in Duitschland geschiedt. Men beperkt daar namelijk zooveel mogelijk de vrijstelling door loting, doordien men die om wettige redenen uitbreidt. Er zijn natuurlijk altijd een menigte aanvragen om vrijstelling van den actieven dienst, meer dan kunnen toegestaan worden, en nu worden hiervan de meest geldige ingewilligd, totdat men slechts ten naastenbij het vereischte contingent overhoudt. Deze wijze van handelen komt ons bovendien oneindig billijker voor, dan dat men het aan het blinde toeval overlaat, wie dienen moet en wie niet. Ook zijn er in oorlogstijd duizenden handen noodig voor de meest verschillende werkzaamheden, en belet niets, om de van den actieven dienst vrijgestelden hiervoor te gebruiken. Eindelijk kan men aan hen, die de noodige geoefendheid verkregen hebben, ook vóór

het verstrijken van hunnen verplichten oefeningstijd, verlof voor onbepaalden tijd verleenen. Daardoor zoude de mogelijkheid bestaan, om meerdere manschappen te oefenen, terwijl dan tevens de vrijwillige oefening in den wapenhandel ten krachtigste bevorderd, en het individueel belang der burgers gebaat werd.

Volgens het gevoelen van den heer De Roo van Alderwereldt moet de plaatsvervanging worden afgeschaft, doch de nommerverwisseling blijven bestaan.

Wij veroorloven ons hier de vraag, of daardoor wel het groote kwaad is weg te nemen? Naar onze bescheiden meening kan het gehalte der plaatsvervangers daardoor verbeteren, en zullen zij zeker niet dan voor een aanmerkelijk hoogeren prijs te verkrijgen zijn; doch evenals thans zullen zich de gegoede standen aan den dienst in het leger onttrekken. Het gehalte van het leger zal er dus weinig of niet door verbeteren, en dit kan toch geenszins de bedoeling zijn van den heer De Roo, die nog onlangs in de Tweede Kamer de stelling verkondigde, dat de waarde der levende stijdkrachten bovenal bepaald wordt, niet door het *getal*, maar door het *gehalte.* Wij voor ons gelooven, dat zoowel nommerverwisseling als plaatsvervanging moeten worden afgeschaft, indien men het leger op afdoende wijze wil verbeteren.

Maak den dienstplicht voor allen zoo min bezwarend mogelijk, verleen vrijstelling of verlichting dáár, waar hierop rechtmatige aanspraak bestaat, doch vermijd zulke instellingen, waardoor aan eene bijzondere klasse boven anderen, zonder grond, bepaalde voorrechten worden toegekend.

Wij vermeenen nu genoegzaam aangetoond te hebben, welke onbetwistbare voorrechten het Pruisische stelsel van legervorming biedt.

In hoeverre later andere toestanden ook andere instellingen doelmatig of noodzakelijk zullen maken, dit is natuurlijk niet te voorspellen. Alleen willen wij den hartgrondigen wensch uiten, dat er een tijd komen moge, waarin men legers en andere oorlogsmiddelen geheel zal kunnen missen; een tijd waarin de materiëele hulpbronnen eener natie uitsluitend worden dienstbaar gemaakt aan werken des vredes. Dit tijdstip is echter thans nog niet daar; nog moeten wij bedacht zijn op verdediging onzer vrijheden en onzer dierbaarste belangen, en dan bestaat er, ook met het oog op onze staatsinstellingen, geen stelsel van legervorming, dat in eenig opzicht kan wedijveren met het hier behandelde. Wij bedoelen hier natuurlijk slechts het Pruisische systeem in hoofdtrekken, want vele bijzonderheden er van vinden wij verre van aanbevelenswaardig. Evenmin als wij eischen de overname van den eersten oefeningstijd van drie jaren, evenmin zouden wij *Einjährig-Freiwillige* bij ons wenschen ingevoerd te zien. De diensttijd van deze categorie van jonge lieden moet natuurlijk geheel in overeenstemming met den bij de wet voor allen vastgestelden oefeningstermijn verminderd worden. Ook het be-

staan van een korps, dat in samenstelling overeenkomt met het Pruisische gardekorps achten wij voor ons geheel en al overbodig, terwijl het misschien aan de andere zijde toch noodig zal wezen, om bijzonderheden uit ons tegenwoordig stelsel, b.v. een zeker aantal vrijwilligers te behouden.

Het is voor Regeering en Volksvertegenwoordiging, het is voor ieder rechtgeaard vaderlander een eerste plicht, om in tijd van vrede zorg te dragen, dat wij bij nakend oorlogsgevaar behoorlijk zijn voorbereid, want eene goede voorbereiding is de hechtste waarborg voor den vrede. *Si vis pacem para bellum* is een gulden spreuk, wier behartiging niet genoeg is aan te bevelen.

Doch er bestaat nog eene andere reden, waarom dit stelsel zoozeer de aanbeveling verdient. Het groote sociale vraagstuk, de sedert lang bestaande strijd tusschen kapitaal en arbeid, begint meer en meer op den voorgrond te treden, en hoewel reeds van vele zijden pogingen in het werk gesteld worden, om eene oplossing tot stand te brengen op vreedzame wijze, zoo is toch niet met zekerheid te zeggen, in hoeverre de beraamde maatregelen hiertoe voldoende zullen blijken. Wij ontdekken dagelijks meer kenteekenen, die ons brengen tot het vermoeden, dat de arbeid binnen korteren of langeren tijd zich met geweld zal trachten te bevrijden uit zijn geheel afhankelijken toestand. En hiervan zal een vreeselijke strijd - een strijd tusschen hen die bezitten en hen, die bij eene omkeering van zaken niets te verliezen, integendeel slechts te winnen hebben - het gevolg wezen. Mocht ook al ons land niet rechtstreeks in deze omwenteling betrokken worden, dan zullen zich echter hare schokken ook hier voorzeker doen gevoelen, en er valt dan toch wel weinig rekening te maken op een leger, dat zelf uitsluitend uit niet-bezitters bestaat; op een leger, dat dan tot behoud van orde en rust de partij zou moeten opnemen van een stand, waaraan het geheel vreemd is, tegenover zijne broeders, tegenover den stand, waaruit het is voortgesproten. Mocht deze ongelukkige toestand onverhoopt te eeniger tijd geboren worden, dan valt alleen te rekenen op eene gewapende macht, waarin zij, die belang hebben bij de handhaving der rust, ruimschoots vertegenwoordigd zijn.

Mocht Nederland kunnen besluiten tot het aannemen van het stelsel van algemeene weerplichtigheid, dan zoude het sterk zijn tegen buitenlandsche zoowel als tegen binnenlandsche vijanden, en met kalmte en zekerheid de kiem, in zijne vrijzinnige staatsinstellingen neergelegd, op elk gebied kunnen ontwikkelen en vruchtdragend maken. Dit is onze innige overtuiging.(*)

Breda, Juli 1871.

VAN TUERENHOUT.

(*) Wij vestigen hierbij de aandacht onzer lezers op *De Oorlog van* 1870, *door P.K. P.J. van Sloten. Arnhem*, 1871.
Red.

Geschiedenis van den dag.

Was Nederland niet gezegend met een overmaat van Oostenrijksche effecten, de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie zou de meesten onzer weinig belangstelling meer inboezemen. Men moet zich te veel moeite getroosten om in de hedendaagsche geschiedenis van dat land thuis te raken; heeft men den staatkundigen loop der gebeurtenissen niet met meer dan gewone belangstelling, bijna hadden wij gezegd inspanning gevolgd, dan lijkt hetgeen daar plaats heeft een doolhof, waarin men bezwaarlijk den weg kan vinden. Telkens nieuwe ministeries; en nauw is de groene tafel weder bezet, of de heeren raken het oneens; een tijdlang blijven zij werkeloos en trachten het geschil bij te leggen; in den regel vertrekken een of meer leden, wier plaatsen òf ledig blijven, òf op wanhopige wijze worden aangevuld, als voorspel van de gewone Oostenrijksche chronische kwaal, een volledige ministercrisis. En niet zooals elders ligt aan deze voortdurende verandering van minister-personeel verschil van inzicht ten grondslag van oud of nieuw, conservatief of liberaal, - men hoort allerlei vreemde namen, die ieder voor zich een uitvoerige verklaring zouden vereischen om voor een gewoon menschenverstand duidelijk te worden gemaakt; men hoort van (de Galicische) ‘resolutie’ en (de Czechische) ‘declaratie’ en de grondwetpartij; voegt men daarbij, dat de quaesties in Oostenrijk ten laatste neerkomen op verschil van nationaliteit, dan begint het ons ietwat te duizelen; er zijn geleerden, die niet minder dan 15 nationaliteiten aannemen, behalve nog de Joden en de Zigeuners.

Het tegenwoordige Oostenrijk is dan ook in zeker opzicht een nieuw land; vroeger hoorde men van al die zaken weinig of niet; Oostenrijk was bijna alleen bekend als Duitsche Bondsstaat; als zoodanig, en ten gevolge van zijn Italiaansche bezittingen nam het deel aan al de staatkundige verwikkelingen van Europa; de buitenlandsche politiek stond op den voorgrond, en het was of de binnenlandsche bijzaak was. Dat was ook zoo bij de Oostenrijksche staatslieden. Geen land, waar men zoo weinig lette op de wenschen en belangen der bevolking. Maar de tijden veranderden; in '59 verloor Oostenrijk zijn Italiaansche bezittingen in den oorlog met Frankrijk en Italië. Dat was de eerste stoot, die Oostenrijk op zich zelf terugwees; het besef ontwaakte, dat de zwakheid tegenover het buitenland haar oorzaak kon hebben in gebrek aan leven binnen 's lands. De in '49 ingestelde Rijksraad werd in het volgend jaar door den Keizer uitgebreid, en deze verklaarde met even zoovele woorden, dat het absolutisme in Oostenrijk zich zelf had overleefd; de belangstelling in de openbare aangelegenheden was onder

het oude stelsel verstikt, en deelneming der verschillende landen aan het bestuur hunner eigene aangelegenheden werd beschouwd als het éénige middel om nieuw leven te doen ontwaken. Maar nu bleek al aanstonds de moeilijkheid en ook het verschil van inzicht, hoe men van Oostenrijk een modernen d.i. een constitutioneelen Staat zou maken. De gewone weg was de instelling van een volksvertegenwoordiging; maar Oostenrijk is, zooals men weet, een geographisch begrip en geen volk. Het Duitsch was wel de officiëele taal, en de taal tevens der beschaafden, maar 't was de vraag, of alle volksvertegenwoordigers die taal wel machtig zouden zijn; maar die vraag was niet eens noodig; verschil van nationaliteit is als een quaestie van bloed, en daarmeê een zeer lastige; gemeenschap van belangen vestigt hier geen blijvenden band, de verschillende nationalen, Duitschers, Hongaren, Czechen, Polen, Sloovenen, Croaten, Ruthenen, enz. enz. wilden niet naast elkander zitten; zij wilden ‘in hunne eigene taal’ over de staatsaangelegenheden handelen. Het lag derhalve voor de hand om met Oostenrijk een anderen weg in te slaan; bestond elders het zwaartepunt der regeering in het parlement, men kon zooveel parlementen maken als er nationaliteiten waren, althans gerekend naar de voornaamste en talrijkste volksstammen; Oostenrijk kon een foederatieve staat, een bondsstaat worden; aan de Landdagen der verschillende provinciën zouden zooveel rechten worden toegekend als maar eenigzins bestaanbaar was met behoud van de eenheid der monarchie. Aan een beperkt aantal afgevaardigden uit de Landdagen kon de regeling worden opgedragen van de overblijvende zaken, de rijks-financiën, de civile lijst, de begrooting van oorlog en van buitenlandsche Zaken.

Het laatste, het foederatieve stelsel, had in het afgetrokkene beschouwd, veel kans van slagen, *indien* de verschillende nationaliteiten van elkander afgescheiden leefden. Maar ongelukkig genoeg zijn zij overal sterk gemengd, in Boheme b.v. bijna 2 millioen Duitschers en ongeveer 3 millioen Czechen; in Moravië ½ millioen Duitschers en ruim 1¼ millioen Czechen; in Silezië nog meer variatie, daar vindt men ¼ millioen Duitschers, bijna 1 millioen Czechen en bijna 1/7 millioen Polen; in Galicië ⅛ millioen Duitschers, 2 millioen Polen, 2 millioen Rutheenen; het sterkst gemengd is Hongarije: ruim 1 millioen Duitschers, 4¼ millioen Hongaren, 1½ millioen Czechen; bijna ½ millioen Ruthenen, ruim 1 millioen Romanen, bijna ½ millioen Serven, ⅛ millioen Croaten, behalve eenige duizenden Sloovenen, Joden en Zigeuners; Zevenbergen, Croatië en de Militaire Grenzen zijn hierbij nog buiten rekening gelaten. Indien al deze volksstammen onwillig waren om samen te werken in een gemeenschappelijk parlement, zou men hoogstwaarschijnlijk dezelfde verdeeldheid vinden in de kleinere provinciale parlementen.

De nationaliteiten staan daarbij scherp tegenover elkander; Duitschers en Slaven, (de algemeene naam voor Czechen, Polen, Croaten,

Ruthenen, Sloovenen, enz., staan tegenover elkander met een van eeuwen her ingewortelden haat; de Polen kunnen het met hun broeders naar den bloede weder niet vinden, en leven bestendig in onmin met de Rutheenen, waarmeê zij de provincie Gallicië bewonen; en waar de antipathie tusschen de verschillende nationaliteiten niet bestond, heeft de Oostenrijksche Regeering gezorgd, dat zij ontbrandde; zette men de verschillende volksstammen tegen elkander op, dan werd hun kracht ook tegen elkander verbruikt, de Regeering had geen last van hun oppositie en kon ongestoord voortgaan met zich te wijden aan de zaken van het buitenland; op de betaling van belastingen en op het leveren van soldaten had het verschil van nationaliteit geen invloed. Toen de Regeering dan ook na '59, om zich te troosten over de buitenlandsche nederlagen, aan de binnenlandsche staatkunde ging doen, stond zij voor het brandende vuur, door haar zelve gestookt, en al haar pogingen om het te blusschen, ten einde aan het bouwen te gaan, zijn tot heden mislukt.

De lastigste onder de verschillende nationaliteiten zijn zonder twijfel de Duitschers; zij gaven steeds den toon aan in Oostenrijk, en ook de Regeering wilde boven alles een Duitsche regeering zijn; de Duitsche politiek vormde de hoofdzaak aan het hof te Weenen. Maar ook al behoorde niet een gedeelte van Oostenrijk tot den Duitschen Bond, er was reden voor de prioriteit van de Duitschers; zonder over de vatbaarheid voor ontwikkeling van de Slaven te beslissen, zeker is 't dat de Duitschers in Oostenrijk bijna uitsluitend het beschaafde element vormen; zij vertegenwoordigen in Oostenrijk voor een goed deel het verstand en het geld, althans de nijverheid; dat zij tengevolge daarvan niet weinig hooghartigheid toonen tegenover de minder ontwikkelde andere nationaliteiten, laat zich hooren. Toch vormen de Duitschers in getalsterkte verreweg de minderheid; Hongarije medegerekend vindt men slechts 8½ millioen Duitschers tegenover 16 millioen Slaven, 5 millioen Hongaren en 3½ millioen Romanen; in het Cis-Leithaansche Oostenrijk is hun verhouding niet zoo ongunstig; bijna 7 millioen Duitschers staan hier tegenover 11¼ millioen Slaven; moest voor geheel Cis-Leithaansch Oostenrijk één parlement worden gevormd, dan zou men, gerekend naar de getalsterkte, 117 Slaven en 86 Duitschers verkrijgen. Blijft men binnen de grenzen van de verschillende provinciën, dan is de verhouding in sommige landen voor de laatsten nog ongunstiger, zooals wij straks zagen.

Die ongelijke verhouding van getalsterkte en macht en invloed werd echter opgewogen doordat de Duitsch-Oostenrijksche landen deel uitmaakten van Duitschland. Het streven van de Regeering, ook na '48, door het ministerie Schwarzenberg, was geheel Oostenrijk in den Duitschen Bond te doen opnemen en daar de hoofdrol te spelen. De Slaven en Hongaren gevoelden natuurlijk voor die Duitsche staatkunde niet de minste sympathie; integendeel, zij begrepen, en terecht, dat zij slechts als een

aanhangsel werden beschouwd van de monarchie, en hunne krachten werden gebruikt, om de staatkunde, die zij verafschuwden, kracht en klem bij te zetten. De beweging van de verschillende nationaliteiten wordt daardoor vrij wat vereenvoudigd en er komt eenigszins licht in den chaos. Aan de eene zijde vindt men de Duitschers, die voor den gecentraliseerden regeeringsvorm zich verklaren, omdat langs dien weg hun suprematie over de andere nationaliteiten nog het best behouden blijft, en hun verdrukking in Boheme en elders door het overwicht der Slaven wordt verhinderd. Aan de andere zijde vindt of liever vond men in de eerste plaats de Hongaren, die zelfstandigheid eischten voor hun oud koningrijk, en aan het overwicht van de Duitschers zich wilden onttrekken.

Hetzelfde eischten de Polen zoowel op grond van hun oude geschiedenis als hun nationaliteit, die de Europeesche groote Mogendheden sinds jaren getracht hebben te vermoorden; dezelfde eischen stelden de Czechen in Boheme. Hongaren, Polen en Czechen stonden derhalve tegenover de Duitschers, niet vereenigd echter, zooals hun eigen belang meebracht; zij volgden ieder hun eigen weg, werkten soms zelfs elkander tegen, om het Duitsche overwicht nog wat langer in stand te houden. In den strijd tegen het Duitsche element kwam de verdeeldheid van de Slavische volken onderling, zooals van de Polen en Ruthenen in Galicië, van de Croaten en Hongaren in Hongarije, niet tot volledige ontwikkeling; dit blijft bewaard voor een latere phase in de ontwikkeling, of liever in de ontbinding van Oostenrijk. Het proces wordt daardoor vrij wat vereenvoudigd; men kan den strijd overzien; hier de Duitschers, die vechten voor de eenheid des rijks, voor de centralisatie, omdat hun eigenbelang dit meebrengt; daar de Hongaren, Polen en Czechen, die zelfstandigheid eischen van hunne landen, waarin voor de Duitschers slechts plaats is in verhouding tot hunne getalsterkte.

Zoo beschouwd, vervalt ook het vreemde in de geschiedenis van Oostenrijk; de nationaliteiten-quaestie is een der machtigste hefboomen van de geschiedenis van onzen tijd; daarmee is de eenheid van Duitschland en Italië tot stand gekomen, daaraan ontleenen de Ieren hun kracht tot verzet tegen de Engelschen. Wie kan het de Hongaren en Slaven ten kwade duiden, dat zij, bewogen door den stroom der 19de eeuw, opkomen voor het recht van hun nationaliteit, en op grond daarvan die zelfstandigheid eischen, waarbij hun nationale ontwikkeling wordt gewaarborgd, en aan het overwicht der Duitschers een einde gemaakt? Hun in vele opzichten onverklaarbare gehechtheid aan het Huis van Habsburg - het heeft die waarlijk niet verdiend aan de Slaven en Hongaren - en de betrekkelijke geringheid van hun aantal om een afzonderlijk rijk te vormen, behoedde hen tot heden om geheele afscheiding van Oostenrijk te eischen.

Voor een meer ideale beschouwing is in den nationalen strijd van onze dagen geen plaats; te vergeefs vraagt ge naar de kracht van dat

Christendom, waarvan de eerste verdienste was, dat het de slagboomen tusschen de verschillende volken omverwierp, en de Grieken, Romeinen en Barbaren, de Joden en Heidenen leerde elkander te beschouwen als kinderen van éénen God; de groote stichter van dien godsdienst zou, onder ons opgetreden, de eerste zijn om te erkennen, dat 'het zout smakeloos is geworden,' de kracht van dien godsdienst, helaas, gebroken; van samenwerking tot één doel - men is nu eenmaal naast elkander geplaatst - geen sprake; Duitschers en Slaven drukken zich uit in de taal van onze eeuw, maar feitelijk komt hun wederzijdsche beschouwing neder op die van de oude volken, wanneer zij tegenover volken met een andere taal, van een andere nationaliteit werden geplaatst.

Na den Italiaansch-Franschen oorlog dan, in '59 begreep de Oostenrijksche Regeering dat het absolutisme had uitgediend, en een andere weg moest worden ingeslagen. De eerste poging tot hervorming geschiedde in foederalistischen geest, immers daarvan kon men nog het meeste heil verwachten. De Keizer vaardigde in '60 het October-diploma uit, en de minister Goluchowski, een Poolsche graaf, sloeg de handen aan 't werk om aan elk der landen of provinciën een soort van grondwet te geven, waarbij aan de verschillende gewesten de grootst mogelijke autonomie werd verleend; de Landdagen zouden de leden kiezen van den Rijksdag, waar de gemeenschappelijke of Rijksaangelegenheden zouden worden behandeld. Niet alleen de Hongaren boden tegenstand, omdat de autonomie door hen te gering werd geacht en zij volkomen herstelling wilden van het oude koningrijk Hongarije, ook de Duitschers kwamen op tegen het vervormen van Oostenrijk in een foederatieven Staat, waarin de Duitschers op ééne lijn werden gesteld met de andere nationaliteiten, en derhalve in de schaduw gesteld. De overweging, dat Oostenrijk toen altijd voor een deel nog een Duitsche Staat was, gaf mede aanleiding dat Goluchowski aftrad en de Duitscher von Schmerling tot Minister werd benoemd, een benoeming in '51 achtervolgd door het Februari-patent; Von Schmerling echter was centralist, de éénheid van het rijk stond bij hem op den voorgrond; maar in het parlement, dat te Weenen vergaderde, bleek al terstond hoe weinig het Duitsche centralisme kans van slagen had; alleen de Duitschers verschenen in dat parlement, niet één Hongaar, niet één Zevenberger, niet één Croaat. Vier jaren hield Von Schmerling het met zijne Duitschers vol om tegenover de nationale oppositie stand te houden; zijn werkzaamheid diende slechts om de voornaamste opposanten, de Hongaren, nog meer te verbitteren; de toestand in Hongarije werd zelfs bedenkelijk, en Von Schmerling trad in September '65 af, de bestaande constitutie werd ingetrokken of eigenlijk tijdelijk buiten werking gesteld, omdat 'men zich eerst met de oostelijke deelen van het rijk (Hongarije) wilde verstaan'; het nieuwe ministerie Belcredi sloeg weder den weg in door Goluchowski betreden, dien van het foederalisme, inzonderheid tegenover Hongarije.

Terwijl Oostenrijk nog een Duitsche Staat was, bleek reeds de onmogelijkheid van het Duitsche centralisme, en toen in het volgende jaar Oostenrijk uit Duitschland werd geworpen, verloor de Duitsche staatkunde nog meer haar recht van bestaan.

Ditmaal zou een Duitsch staatsman, een niet-Oostenrijker, de Saksische graaf von Beust, de vaan van het foederatieve stelsel ontplooien; Hongarije verkreeg bijna geheel wat het wenschte, het werd geheel zelfstandig, op de diplomatie en oorlogszaken na; men sprak niet meer van Oostenrijk, maar van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. De Duitschers, de centralisten, waren ontevreden, maar zij schikten zich in het gebeurde, indien maar in de andere helft van Oostenrijk hun overwicht bleef voortduren en de eenheid des Rijks bewaard. Maar juist het toegeven op zulk een breede schaal aan de Hongaarsche eischen versterkte de nationale oppositie in Galicië en Boheme. Waarom zou men niet hetzelfde kunnen verkrijgen als Hongarije? En de Polen maakten hun ‘resolutie’, en de Czechen hun ‘declaratie’, d.i. zij stelden hun eischen op, waarbij ook zij de grootst mogelijke zelfstandigheid eischten, m.a.w. toepassing van het foederalisme ook op de verschillende landen aan deze zijde van de Leitha, de grens die Oostenrijk in twee deelen scheidt.

En van '67 af zet het proces, dat voor Hongarije tot een oplossing gekomen is, zich voort; de veranderingen en wijzigingen van Ministeries hebben allen betrekking op de vraag: zal het foederalisme of centralisme zijn? Het eerste Ministerie reeds na de bezegeling van het dualisme bewees, dat men eigenlijk niet recht wist wat men moest willen; de meerderheid van het Ministerie bestond uit centralisten met Karl Auersperg aan het hoofd; Giskra, Herbat, Hasner, Plener en Brestel volgden hem; de foederalisten of autonomisten waren Taaffe, Potocki en Berger. Auersperg was de eerste, die het Ministerie verliet; nog geen jaar was hij werkzaam geweest, van December '67 tot Sept. '68. De leiding van het Kabinet moest nu natuurlijk tengevolge van het beurtelings omhoog heffen nu eens van de centralistische, dan weder van de foederalistische vlag, weder worden toevertrouwd aan een foederalist; Taaffe was de gelukkige. Maar de verandering bracht geen toon in het Ministerie; inwendig verdeeld bleef het, zoo niet machteloos, dan toch werkeloos. En in den Rijksraad traden de Polen en de Czechen steeds krachtiger op om op de vervulling van hun nationale eischen aan te dringen. Bij de samenstelling van den Rijksraad was daar geen denken aan; de Duitschers vormden de meerderheid en waren onverbiddelijk. Toch won het foederalisme dagelijks meer en meer, zoo geen vrienden, dan toch voorstanders; ook onder de Duitschers kwamen er, die geloofden dat het foederalisme een onvermijdelijke noodzakelijkheid was geworden. Het gansche Ministerie was daarvan doordrongen, en het gold slechts de vraag meer: hoe ver men zou gaan met de toekenning van zelfstandigheid aan de verschil-

lende landen? Merkwaardig daarbij is, dat de Duitsche centralisten bereid waren om de Polen de hand te reiken in hun nationale eischen, terwijl men dezelfde eischen van de Czechen nauw wilde aanhooren; toch hadden beiden in vroeger eeuwen een van de Duitschers onafhankelijk zelfstandig bestaan geleid. Zal men dit daaraan toeschrijven dat in Boheme het aantal Duitschers zooveel grooter is dan in Galicie, of daaraan dat de Polen in den regel minder tot de Slaven worden gerekend en derhalve de nationale antipathie tusschen Duitsch en Slaaf hier minder sterk is?

Twee jaren nog slechts had de December-grondwet, die het dualisme bezegelde en de eenheid van Cis-Leithaansch Oostenrijk in de hoofdzaak vast hield, bestaan, of over de noodzakelijkheid eener wijziging ten behoeve van de uitbreiding van de autonomie der verschillende landen werd door de Ministers niet meer gestreden. Trouwens, er moest iets op gevonden worden om de nationalen tevreden te stellen. Czechen en Polen verlieten den Rijksraad of dreigden dit te doen; evenals in '60 bleven de Duitschers alleen over, de Rijksdag dreigde uiteen te moeten gaan tengevolge van het ontbreken van het bij de wet vereischte aantal leden. De meerderheid van het Ministerie - men herinnert zich dat het bestond uit een centralistische meerderheid, - wilde echter de Grondwet wijzigen met den bestaanden Rijksraad en derhalve allereerst de Polen en Czechen de concessie afdwingen, dat zij den bestaanden Rijksraad erkenden, wat zij weigerden of slechts onder voorbehoud deden; de minderheid wilde een Rijksraad bijeenroepen, waaraan uitsluitend de herziening der Grondwet in foederalistischen zin m.a.w. de verzoening der nationaliteiten zou worden opgedragen. Men bemerkt het verschil; de minderheid, de heeren Taaffe, Potocki en Berger wilden den breeden, nu eenmaal onvermijdelijken weg, een ingrijpende radicale herziening van de Grondwet, zij wilden eerlijke invoering van het foederalisme. De meerderheid wilde herziening van de Grondwet langs grondwettigen weg, zoo als zij het noemden, - van daar de naam van hun volgers, Grondwetgetrouwen - wat wel bezien niets anders dan een formule was, waarachter men de bedoeling verborg om aan de eischen der Polen en vooral der Czechen zoo min mogelijk toe te geven. Getrouwheid aan de Grondwet werd nu het devies van de Duitsche centralisten, die grondwet waarmee de geheele Oostenrijksche staatsmachine dreigde stil te gaan staan. Terwijl de beide partijen in den Ministerraad elk haar zienswijze schriftelijk bij den Keizer indienden, nam het Heerenhuis met 57 tegen 27 stemmen een adres aan, opgesteld door A. Auersperg, waarin op vasthouden aan de Grondwet werd aangedrongen. Dat de meerderheid van het Huis van afgevaardigden, als zijnde Duitschers, hetzelfde wenschte, was niet twijfelachtig. De Keizer verleende derhalve ontslag aan de minderheid van het Ministerie Taaffe, Potocki en Berger, terwijl het programma van de meerderheid werd goedgekeurd en Plener met de vorming van een nieuw kabinet belast. Het Ministerie

werd aangevuld met Stremayr, onderwijs en eeredienst, Banhaus, Landbouw, en Wagner, Landsverdediging (om niet in de war te raken met den Rijksminister van Oorlog); Hasner, de Minister van Eeredienst werd president; Giskra kreeg Binnenlandsche zaken; Brestl Finantiën; Herbst Justitie; Plener Koophandel.

De wind waaide thans weder uit den centralistischen hoek; de Duitsche afgevaardigden vierden hun breedsprakigheid bot, Von Beust moest het zelfs misgelden; hem werd de grootste zonde verweten, in het oog van den Duitscher, ondermijning van de Grondwet. Hij, de Minister van Buitenlandsche Zaken, had zich met de binnenlandsche aangelegenheden bemoeid, zich met onderhandelingen met de Czechen en Polen ingelaten, in één woord de geheele treurige ministerieele crisis op zijn geweten. Von Beust betuigde zijn onschuld, de bestaande Grondwet was zijn werk en hij bleef daaraan vasthouden; overigens klaagde hij, en niet ten onrechte, dat hij door beide partijen werd aangevallen: de Duitschers verweten hem, dat hij verraad pleegde aan de Duitsche zaak; de Slaven dat hij hun rechten vertrad. Met groote meerderheid, 114 tegen 47 stemmen - het getal leden van den Rijksraad bedraagt in het geheel 203 - werd een adres aangenomen, waarin op nieuw op vasthouden aan de Grondwet werd aangedrongen en alleen die uitbreiding van de autonomie van de verschillende landen werd aanbevolen, die bestaanbaar was met eenheid des Rijks, m.a.w. niet afweek van het centralisme en derhalve geen wezenlijke autonomie verleende; over het foederalisme, zooals de Czechen en Polen dit verlangden, werd de staf gebroken en op directe verkiezingen van de Rijksraadsleden aangedrongen. Deze worden volgens de Grondwet verkozen door de Landdagen, en in deze vrij belangrijke grondwetswijziging zagen de Duitsche centralisten geen gevaar, omdat zij het middel moest zijn om den Rijksraad te redden en van de weerspannige Landdagen, die óf geen leden benoemden óf alleen leden, die niet kwamen, onafhankelijk te maken.

Het Ministerie was echter minder warm centralistisch dan de Duitsche partij. Giskra opende onderhandelingen met de Czechen, die echter niets van dit Ministerie wilden weten. Aan de Polen wilde de Regeering een aantal concessies toestaan; de Rijksdag ging echter tegenover de Poolsche ‘resolutie’ over tot de orde van den dag. Nu zou allereerst de quaestie van de hervorming der verkiezingen voor den Rijksraad worden uitgemaakt om den staatswagen althans niet spaak te doen loopen. Maar bij een zoo ingewikkeld constitutioneel stelsel als het Oostenrijksche kan men geen stap voorwaarts doen zonder op nieuwe moeilijkheden te stuiten. Kan men, was nu de vraag, de verkiezingen hervormen, zonder de Landdagen daarin te kennen? Het recht van verkiezing berustte tot heden bij hen, en het scheen wat al te centralistisch, ja herinnerde aan het oude absolutisme om zonder erkenning of overleg met de Landdagen dat recht op te heffen. De Minister van Binnenlandsche Zaken, Giskra, was voor den rechten weg

en verliet het Ministerie, toen men niet onmiddellijk wilde overgaan tot indiening van een wetsontwerp betreffende de hervorming van de verkiezingen. Zijn ambtgenooten bleven om aan het zig-zag-rijden te gaan; de quaestie der kieshervorming werd uitgesteld tot de volgende zitting om intusschen het gevoelen der Landdagen te kunnen inwinnen, en om toch iets te doen werd een ontwerp ingediend over de noodverkiezingen; directe verkiezingen zouden worden ingevoerd daar waar de Landdagen leden verkozen, die weigerden van hun mandaat gebruik te maken. De aanneming van dit ontwerp was het sein voor de niet-Duitsche afgevaardigden om den Rijksraad te verlaten; het was twijfelachtig of de Rijksraad nog sterk genoeg was om een besluit te nemen; op een twaalftal na waren al de nog gezeten leden Duitschers. De Ministers besloten tot een laatste, krachtige poging om de vaan van het centralisme omhoog te houden, de Keizer werd verzocht het besluit te teekenen tot ontbinding van die Landdagen, waarvan de leden waren weg gegaan, of zijn Ministerie te ontslaan.

De Keizer koos het laatste, en alsof de regeeringskunst in Oostenrijk slechts een kunstje was, kwam thans weder dat deel van het Ministerie op het tooneel, dat vóór de laatste samenstelling daarvan de minderheid had uitgemaakt, - de Poolsche graaf Potocki werd met de samenstelling van een nieuw ministerie belast. De spanning en opgewondenheid der strijders nam echter toe, naarmate de strijd langer duurde; zoowel bij de Czechen en Polen als bij de Duitschers werd de prikkelbaarheid grooter, de dagbladen wedijverden van weerszijden in grofheden en beleedigende aanvallen. Hadden de Czechen en Polen tegenover de Duitsche centralisten hun *non possumus*, ook van de zijde der laatsten werd men onverzoenlijker. De benoeming van Potocki deed belangrijke maatregelen verwachten in den geest van het foederalisme; bij voorbaat dienden Heerenhuis en Huis van afgevaardigden adressen in bij den Keizer, waarin getrouwheid aan de Grondwet en behoud van de eenheid des Rijks weder schering en inslag vormden. Om den stroom der Duitsche welsprekendheid te stuiten, werd de Rijksraad verdaagd. Potocki slaagde nog minder dan de vorige ministeries. Vreemd genoeg wendde hij zich tot het hoofd der Duitsche centralisten, Rechbauer, om gesteund door die partij in den Rijksraad te kunnen optreden. In het programma, dat Rechbauer daarop ontwierp en waarop hij bereid was in het ministerie plaats te nemen, werd wel gesproken van uitgebreide concessies aan de Polen, zelfs van de benoeming van een Minister uitsluitend voor Galicië, maar scherp de staf gebroken over de ‘nationale pretensies’ van de Czechen. Het programma van Rechbauer werd door den Keizer niet goedgekeurd. Noch met zijn ambtgenooten, - grootendeels was het een ambtenaren-ministerie - noch in zijn onderhandelingen met de Czechen en Polen was Potocki gelukkig. Het wantrouwen der Duitsche centralisten in hem nam toe, in weerwil dat hij eerst beproefd had met Rechbauer een ministerie

te vormen; 't was of het kwaad gerucht met volle handen werd uitgestrooid om zijn positie onmogelijk te maken. De Czechische partijhoofden kwamen wel te Weenen, maar om hun eischen zoo breed mogelijk uit te meten; ook de Polen gaven niets toe, en werden slechts met moeite bewogen om voorloopig nog leden naar den Rijksraad te zenden. De ontbinding van den Rijksraad en van de Landdagen bracht eenige afwisseling in den eentoonigen strijd.

De verkiezingen echter dienden om de zaken nog meer te verwarren; de strijd zou nu een gemengde worden; de Duitsche centralisten waren tevens liberalen, en niet van de meest humane soort; sinds lang hadden zij den haat opgewekt van de clericalen; de opheffing van het Concordaat was hun werk; geacht noch bemind waren de Duitsche liberalen ook bij een aantal niet-clericalen om hun fanatieke onverdraagzaamheid. De ultramontanen rustten zich daarom met de feudalen of hoog-conservatieven ten strijde om de liberale Duitschers te weren uit de Landdagen en uit den Rijksraad. Op het platte land gelukte hun dit vrijwel; alleen de steden zonden liberale Duitsche afgevaarden; de kansen stonden dan ook niet gunstig voor de Duitschers en zij verloren terrein. De feudalen en clericalen waren over den afloop der verkiezingen uitstekend tevreden; zij beloofden zich gouden bergen van de toekomst.

De nieuwe Rijksraad bracht nog geen verandering in den toestand; de Czechen bleven wat zij waren, ook de Polen, maar deze wat vriendschappelijker, omdat ook aan de andere zijde meer geneigdheid bestond tot het doen van concessies. Het eenig belangrijk feit was dat in Boheme bij Keizerlijk besluit directe verkiezingen voor den Rijksraad werden uitgeschreven, tengevolge waarvan 24 Duitschers en 36 Czechen gekozen werden. De 24 Duitschers waren te Weenen hoogst welkom om door hun aantal de Duitsche partij te versterken en het bestaan van den Rijksraad mogelijk te maken. Het Ministerie Potocki stond tusschen twee vuren; de Duitschers wantrouwden het nog veelmeer dan de Czechen. Beide huizen van den Rijksraad deden weer hun best om sierlijke, Grondwet-ademende adressen op te stellen, nog was de meerderheid in beiden centralistisch; de adressen, die een motie van wantrouwen behelsden in het Ministerie, werden in beide Huizen aangenomen. Het Ministerie was dus constitutioneel gedwongen zijn ontslag in te dienen. In beginsel werd het ontslag aangenomen, maar de vorming van een nieuw Kabinet vertraagde van de eene maand tot de andere; de Rijksraad werd intusschen voor onbepaalden tijd verdaagd.

Eerst met het voorjaar van dit jaar trad een nieuw Ministerie op; de samenstelling scheen aan het Hof beraamd; naar zijn hoofdleider noemde men het kabinet Hohenwart; de verbitterde Duitsche centralisten noemden 't het ‘onuitsprekelijke’ ministerie naar de Czechische namen van twee zijner leden, Habietinek en Iretschek. Nog vóor men iets afwist van de wijze, waarop dit Ministerie zou werkzaam zijn, werd het door de Duitschers veroordeeld. Al het Duitsche fanatisme

kwam bij de aanvallen, die in en buiten het Parlement tot deze Ministers gericht waren, duidelijk aan het licht; allereerst beschuldigde men het van reactionaire bedoelingen, de Ministers waren sloopers der Grondwet. In den Rijksraad bleek Hohenwart een staatsman te zijn, die alleen meer zelfbeheersching bezat dan de geheele Duitsche partij; zijn hooghartigheid wierp olie in het vuur; de Duitschers konden geen woorden meer vinden, sterk genoeg om hun minachting voor dit Ministerie uit te drukken. Toch verzekerde Hohenwart dat zijn doel volstrekt niet was de Grondwet op ongrondwettige wijze te veranderen, en uiterlijk scheen hij een tijdlang daaraan getrouw te blijven. Hij diende bij den Rijksraad een wetsontwerp in, waarbij de autonomie van de verschillende Landdagen belangrijk werd uitgebreid; in vele belangrijke zaken werd hun het initiatief van wetgeving toegekend. De daar aangenomen wetten zouden echter verzonden worden aan den Rijksraad, die zou beslissen, of aan de algemeene belangen des Rijks was te kort gedaan. De Rijksraad zou dus voor een deel de rol spelen van Eerste Kamer tegenover de Landdagen. Allerzonderlingst was het middel; de Rijksdag dreigde te worden overhoopt met tal van Landdagenwetsontwerpen, en de regeeringsmachine nog ingewikkelder en verwarder te worden.

Aan ernstig onderzoek van het ontwerp werd niet gedacht bij de Duitsche afgevaardigden; het ontwerp was blijkbaar een stap, en een zeer gematigde, op den foederalistischen weg, het werd met 88 tegen 55 stemmen verworpen.

Hohenwart scheen die verwerping te hebben verwacht en er zich weinig om te bekommeren. Onmiddellijk sloeg hij een anderen weg in. Gelukte het hem met de nationale opposanten het eens te worden en een vergelijk te sluiten, dan zonden Polen en Czechen hun afgevaardigden naar den Rijksraad en de Duitsche centralisten waren in de minderheid; men kon dan de Grondwet wijzigen langs grondwettigen weg; daartoe moest Hohenwart zeker zijn van twee derden der stemmen. Met de Polen werd Hohenwart het eens; de bekende Poolsche resolutie, de eischen van geheele zelfstandigheid, werden echter niet toegestaan; de bevoegdheid van den Galicischen Landdag werd alleen aanmerkelijk uitgebreid en in de centrale regeering te Weenen zou Galicie worden vertegenwoordigd door een afzonderlijken Minister. Er lag in dit vergelijk niets bevreemdends; de concessies aan de Polen waren geheel in dien geest, als ook het programma van de Duitsche centralisten aanwees. Hohenwart verklaarde echter dat hij bereid was dezelfde concessies te doen aan de andere nationaliteiten, indien zij daarmee tevreden werden gesteld. Dat was de grootste grief van de Duitschers; wat zij voor de Polen goedvonden, was tegenover de Czechen een gruwel. Alle middelen werden thans voor geoorloofd verklaard om zulk een Ministerie ten val te brengen. De dagbladen werden zoo mogelijk nog grover en beleedigender; de Rijksdag maakte op

nieuw een adres aan den Keizer, waarin op verwijdering van het Ministerie werd aangedrongen, dat een doorn was in de oogen van alle weldenkenden en het Rijk aan ontbinding ten prooi gaf. Het adres deed geen uitwerking; de Keizer antwoordde, dat werken beter was dan praten en het Ministerie volkomen zijn vertrouwen bezat. Daar stonden de Duitsche centralisten; slechts één middel restte hun om hun verbolgenheid bot te vieren: weigering van de begrooting om daardoor de Regeering te dwingen om òf het Ministerie te ontslaan, òf den Rijksdag te ontbinden; - het laatste, meende men, zou Hohenwart nog de meeste ongelegenheid veroorzaken. Maar zooals steeds de Ministeries, waarin de Duitsche centralisten zitting hadden, zoo bleek ook thans de Duitsche partij verdeeld, waar het op waarlijk handelen, niet schrijven aankwam. Velen durfden zoover niet gaan; redenen waren genoeg te vinden; het gold een begrooting, waarover grootensdeels reeds was beschikt; men bracht den geregelden gang van staatszaken in gevaar, en het voorstel tot weigering der begrooting werd met 77 tegen 67 stemmen verworpen.

Een der grootste verdiensten van graaf Hohenwart is zijn stilzwijgendheid. De onderhandelingen met de Czechen werden onvermoeid voortgezet, maar niets lekte er over uit; ging men op de officieuse bladen af, dan namen de onderhandelingen een gunstigen loop; maar menigeen vroeg zich ongeloovig af, of de Czechen werkelijk te bewegen zouden zijn om leden voor den Rijksraad te benoemen en zich tevreden stellen met een uitbreiding hunner autonomie, zooals die aan de Polen is toegezegd.

Tot heden had Hohenwart zich gewacht de Duitsche partij officieel den handschoen toe te werpen; integendeel, hij beweerde steeds dat hij handelde overeenkomstig hun eigen beginsel: wijziging der Grondwet langs grondwettigen weg tot verzoening van de nationaliteiten. Omstreeks half Augustus echter verschenen onverwachts de Keizerlijke besluiten, waarbij de Rijksraad werd ontbonden, benevens de Landdagen van Boven- en Beneden-Oostenrijk, Salzburg, Stiermarken, Karinthië, Moravië, Silezië en Tyrol; voor de laatsten werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven en al de Landdagen tegen 14 dezer bijeengeroepen. De Landdagen, waar de nationale oppositie de meerderheid had, werden niet ontbonden. Een kreet van verontwaardiging, zoo mogelijk nog sterker dan te voren, ging op onder de Duitschers. De taal der regeeringsgezinde bladen liet geen twijfel over, dat het doel van Hohenwart was om het vergelijk met de Polen en Czechen op de Landdagen te laten goedkeuren, ook ten opzichte van de andere Landdagen het foederalisme consequent door te voeren, en in verbond met de feudalen en clericalen op de Landdagen en daarmee ook in den Rijksdag die leden te verkrijgen, van wier stem hij kon verzekerd zijn.

Hoog en onstuimig gingen de baren der verkiezingen; over het ge-

heel hebben de Duitschers terrein verloren; de schitterendste overwinningen in de steden werden opgewogen door den clericalen uitslag op het platteland. De Duitschers zegevierden in Beneden-Oostenrijk; 64 liberalen werden verkozen tegen 1 ministerieelen candidaat; in Karinthië werden 32 Duitsche liberalen verkozen tegen 2 ministerieelen; even gunstig was de uitslag in Silezië, waar 26 Grondwetsmannen werden verkozen tegen 4 ministerieelen; in Stiermarken en Salzburg bestaan de Landdagen voor twee derden uit Duitschers; in Boven-Oostenrijk en Moravië gaven de grootgrondbezitters den doorslag aan de verkiezingen in ministerieelen zin; in Tyrol stemden de steden en kamers van Koophandel in liberalen geest; het gansche platteland in clericalen, zooals nauwelijks anders te verwachten was.

De vraag is: wat nu? Zal het aan het Ministerie Hohenwart gelukken den binnenlandschen vrede van Oostenrijk af te kondigen? Niets onwaarschijnlijker dan dit. Vooreerst zoekt Hohenwart de bijeenhouding van de strijdige elementen langs een hoogst zonderlingen weg; om aan het Rijk en de afzonderlijke landen nog den schijn van eenheid te laten, maakt hij wetsontwerpen, die zulke kunstige ingewikkelde raderwerken in het leven roepen, dat niemand zich kan voorstellen, dat die werken in de praktijk zullen loopen. Straks noemden wij reeds het wetsontwerp, dat de bevoegdheid van de Landdagen uitbreidde, maar tevens hen weder plaatste onder de contrôle van den Rijksraad. Het ontwerp werd verworpen; licht zou het in den nieuwen Rijksraad beter onthaal vinden, maar daaruit vloeit niet voort, dat de wet levensvatbaarheid bezit. Praktisch onuitvoerbaar lijkt ons ook het ontwerp dat thans in den Boheemschen Landdag is ingediend en tot bevrediging van de Duitschers en Czechen aldaar moet dienen. In dat ontwerp worden Duitschers en Czechen gelijk gesteld; de officiëele taal zal voortaan in Boheme èn Duitsch èn Czechisch zijn; de president en de vice-president van den Landdag zullen beide talen moeten verstaan. De kiesdistricten zullen zooveel mogelijk in Duitsche en Czechische worden verdeeld; natuurlijk zullen er ook gemengde districten zijn, waar de afscheiding der nationaliteit een onmogelijkheid is. De Landdag zal eveneens verdeeld worden in een Duitsch en een Czechisch deel. Voorloopig mag men aan de levensvatbaarheid van zulk een Landdag twijfelen. Men wil de vijandige nationaliteiten zoo ver mogelijk van elkander houden; maar al loopt de Landdag met zijn Duitsch en zijn Czechisch deel, zal scheiding overal mogelijk zijn, onderdrukking van de minderheid door de meerderheid kunnen worden voorkomen, b.v. op het gebied van onderwijs? Alleen zou dit kunnen geschieden, wanneer van beide zijden een geest van verzoening, van samenwerking bestond; maar Duitschers en Slaven hebben elkander nooit kunnen verdragen en de gebeurtenissen van de laatste jaren hebben den nationalen haat slechts aangewakkerd. Komen de scheppingen van Hohenwart om de lastige quaestie op te lossen ons te ingewikkeld voor,

't is de vraag of een ander beter zou slagen, om dat de quaestie inderdaad bij de gezindheid, waarmee de beide partijen tegenover elkander staan, onoplosbaar is.

Hohenwart heeft tevens een daad verricht, die aan de oppositie van de Duitsche liberalen een uitstekend wapen in de hand geeft, en de halve vrienden van het Ministerie moet doen afvallen. In een Keizerlijk schrijven d^{o} 12 dezer aan den Boheemschen Landdag wordt het Boheemsche staatsrecht erkend, m.a.w. de herstelling beloofd van het Boheemsche Koningrijk. Boheme zal dus voortaan naast Hongarije staan en het derde lid zijn der monarchie. Dat de ministerieele bladen hierbij blijven beweren, dat aan de Grondwet van '67 niets wordt te kort gedaan is niet meer dan een van de vele oneerlijke journalisten-behendigheden waarin men in Oostenrijk niet minder geslepen is dan ten onzent. Aan dit schrijven aan den Boheemschen Landdag voornamelijk ontleenen de Duitsche liberalen hun recht om met Oostenrijksche middelen de verwezenlijking van de plannen van Hohenwart tegen te werken. Zij verlaten de Landdagen waar zij de minderheid hebben, zij zullen weigeren leden voor den Rijksraad te benoemen daar, waar zij de meerderheid hebben. Blijft het Ministerie Hohenwart dus tot dat het tijd is om den Rijksraad bijeen te roepen, dan zal men weder een rompparlement hebben, bestaande uit feudalen en Slaven, zonder een enkelen liberalen Duitscher.

Of de Czechen geheel bevredigd zijn en of zij dan wel de Regeering 't meest heeft toegegeven moge nog onzeker zijn, het blijkt nu reeds dat Hohenwart den vrede met de Polen, Czechen, Sloveenen zal hebben gekocht voor de vijandschap van de Duitschers; de oppositie, die totdusverre het constitutioneel regeeren van Oostenrijk tot een onmogelijkheid maakte, zal slechts veranderen van naam, en hoe weinig sympathie men ook voor de Duitsche centralisten moge hebben, men vergete niet dat zij in Oostenrijk de intellectueele meerderheid vertegenwoordigen. Indien de Duitschers, door het verleden geleerd, zich vast aaneenscharen, minder leeren praten, meer handelen, zullen zij blijken nog veel gevaarlijker opposanten te zijn dan de Slaven ooit waren.

Wat niet minder verontrust, is dat Hohenwart aan de feudaal-clericale meerderheid, die zijn ontwerpen steunen moet, concessies zal moeten doen, die het booze gerucht bevestigen, dat over hem verspreid werd bij zijn optreden, dat namelijk een sterke reactie in Oostenrijk in aantocht is. Men ziet, de verwikkelingen zullen in Oostenrijk eerst recht beginnen; het resultaat van het geharrewar sedert '59 is, dat de beide partijen van weerszijden tot het inzicht zijn gekomen, hoe ver zij wel van elkander verwijderd zijn; zij willen, zij kunnen niet meer samenmenwerken; als op de Landdagen de Slaven komen, vertrekken de Duitschers en omgekeerd. Men vraagt of deze toestand zal voortduren, totdat aller krachten zijn verlamd; men werpt den blik op Hongarije, dat het meeste belang heeft bij de instandhouding van Cisleithaansch

Oostenrijk en tevens bij het overwicht van het Duitsche element. Immers, Hongarije alleen vormt een te klein rijk om tegenover het vijandige Rusland en het groote Duitschland zich staande te houden. Daarbij verkeeren de Hongaren in Hongarije ongeveer in denzelfden toestand als de Duitschers in Oostenrijk; zij vormen in getalsterkte de minderheid tegenover de Slaven en Romanen; het onderscheid is dat de Slaven zich voor het oogenblik nog vrij wel schikken in de suprematie van de Hongaren; toch ontbreekt het niet aan sporen van ontevredenheid en beginselen van verzet; onder de Croaten is een machtige partij die afscheiding wil van Hongarije. Ook in Zevenbergen begint men zich af te vragen, waarom men zich het meesterschap van de Magyaren zou laten welgevallen; in de Militaire Grenzen, die langzamerhand bij Hongarije worden ingelijfd, heeft de bevolking een afkeer van de Hongaren. Wordt de bevrediging van de nationaliteiten in Oostenrijk nu verkregen in den geest van het Ministerie Hohenwart, worden de weinig beschaafde Slaven gelijk gesteld met de ontwikkelde Duitschers, en voeren de eersten door hunne getalsterkte weldra den boventoon over de laatsten, dan wordt het voorbeeld voor de Slaven in Hongarije al te verleidelijk. Men is te dien opzichte te Pesth niet zonder vrees, maar heeft zich tot heden op den achtergrond gehouden om van den verwarden, machteloozen toestand van Oostenrijk zooveel mogelijk voordeel te trekken, en zich van elke interventie onthouden, wellicht ook omdat men niet weet welken weg men zou moeten inslaan om de orde te herstellen. De partijschap in Oostenrijk is van dien aard, dat alleen geweld van wapenen kan beslissen, en voor dat middel deinst men terug.

Nu Oostenrijk opgehouden heeft een Duitsche staat te zijn door de gelijkstelling van Duitschers en Slaven, is, merkwaardig genoeg, de verhouding tot het Duitsche Keizerrijk van een hoogst vriendschappelijken aard geworden. De grond daartoe werd echter gelegd, vóór het Ministerie Hohenwart zijn plannen volledig had bloot gelegd, en de verzoening geschiedde nadat Duitschland bij monde van Von Bismarck den eersten stap had gedaan. Het blijft nog altijd waarschijnlijk, dat Oostenrijk in den Fransch-Duitschen oorlog een geheel andere rol zou hebben gespeeld, indien de eerste veldslagen niet zoo beslissend ten nadeele van Frankrijk waren uitgevallen; dit nog meer dan de houding van Rusland heeft Oostenrijk neutraal doen blijven. Bekend is het dat aan het Oostenrijksche hof een sterke partij voor den oorlog was om wraak te nemen voor Sadowa en te herwinnen, wat in '60 verloren was. Militaire partijen, die voor den oorlog zijn, omdat zij dan de beste zaken maken, bestaan echter overal, maar zij geven gelukkig zelden den doorslag bij de beslissing der zaken. De leiding der buitenlandsche aangelegenheden was in handen van den heer Von Beust; in een gesprek nu dat deze hield even vóór het uitbreken van den oorlog met den Engelschen gezant Lord Bloomfield, bleek dat Von Beust tot in de

kleinste bijzonderheden was ingewijd in hetgeen aan het Fransche hof voorviel; hij bouwde dan ook weinig op het terugtrekken van de candidatuur van den prins van Hohenzollern en gaf als zijne meening te kennen, dat de draling van Pruisen en de kennelijke bedoeling om de zaak op de lange baan te schuiven de opgewondenheid te Parijs slechts hadden doen toenemen; voorts gaf hij zijn afkeuring te kennen over de spottende wijze, waarop de Berlijnsche bladen de zaak behandelden. Aan welke zijde de sympathie was van Von Beust was dus niet twijfelachtig; onmiddellijk begon Oostenrijk zich te wapenen voor 'de veiligheid' van het Rijk, die nergens bedreigd werd, want het oorlogstooneel lag verre. Of geschiedde die wapening alleen om de Slaven en Hongaren tevreden te stellen, die met leede oogen de overwinningen der Duitschers aanschouwden? Eerst na den slag van Sedan werd het Oostenrijksche leger weer tot zijn gewone sterkte teruggebracht.

Intusschen handelde Von Bismarck of Oostenrijk niet bestond en er nooit een vrede van Praag was geteekend; de Zuidduitsche staten werden met Noordduitschland vereenigd en de Main was als grens verdwenen. Toen dit werk zijn beslag had erlangd, het beginsel althans was vastgesteld, bracht de Duitsche gezant te Weenen, generaal von Schweinitz, een bezoek aan Von Beust en deelde hem mede, dat von Bismarck geneigd was een zeer vriendelijken brief te richten aan de Oostenrijksche Regeering, waarin zou worden gezegd, dat het nieuwe Duitschland, het Duitschland boven den vrede van Praag, met de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie in vrede en vriendschap wilde leven. Wat zou Von Beust antwoorden? Het succes had op ongehoorde wijze zijn tegenstander Von Bismarck gekroond, en hij, hij stond nog altijd met mismoedige blikken te staren op het vreemde werk, dat hij had aangenomen te leveren, de bevreding van Oostenrijk door de Grondwet van December '67; zijn verwachting dat Zuidduitschland zich zou aaneensluiten en zich voortdurend meer door Weenen dan door Berlijn voelen aangetrokken, was als zoovele zijner droombeelden in rook verdwenen. Von Beust antwoordde dat het goed was; wat kon hij tegen 'de macht der gebeurtenissen', tegen het noodlot? wat hielp hem de vrede van Praag?

Daarop volgde de depêche van Von Bismarck van 14 December, merkwaardig omdat daarin op nieuw van de bepalingen van den Prager vrede betreffende de Zuidduitsche staten werd gesproken en de nationale behoeften van de Duitschers daartegenover in de weegschaal werden gelegd. Von Beust antwoordde, dat het beter was om den vrede van Praag te laten rusten, hij zag in 'de eenheid van Duitschland onder Pruisens leiding een daad van historische beteekenis, een feit van den eersten rang in de moderne ontwikkeling van Europa,' m.a.w. een zaak, die men nemen moet zooals zij is; in de voornaamste kringen van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie was men Duitschland genegen, beweerde Von Beust, en met name ook de Keizer een groot

vriend van Duitschland geworden. Had Von Beust eerlijk willen zijn, dan had hij gezegd, dat de Duitschers in Oostenrijk zeer gehecht waren aan hunne stamgenooten, maar de Slaven en Hongaren over 't geheel de vriendschap met Duitschland verschrikkelijk vonden. Dit deed minder af; de nieuwe vriendschappelijke gevoelens werden van beide zijden met alle zorg opgekweekt; de gezanten zouden worden vervangen door ambassadeurs; de keizers en hun diplomaten brachten elkander bezoeken te Ischl, te Salzburg, te Gastein. Bij de ontmoeting op laatstgenoemde plaats werd zelfs een diplomaten-conferentie gehouden; zoowel de Oostenrijksche als de Hongaarsche Ministers namen aan het onderhoud deel.

Men heeft zich beangst gemaakt over het sluiten van een verbond tusschen Oostenrijk en Duitschland, waarin ook Italië mede zou betrokken zijn, - maar al ware dit het geval, wat wij niet gelooven, ook dan nog zien wij in dat feit niets vreesverwekkends, wij weten nu eenmaal wat verbonden, tractaten, vriendschapsbetuigingen enz. van die heeren te beteekenen hebben, zij hebben slechts waarde zoo lang het wederzijdsch belang ze in stand houdt. Hoogstwaarschijnlijk is er echter geen sprake van een verbond en hebben de samenkomsten alleen ten doel gehad allereerst den vriendschapsband te bezegelen en verder, zooals onder vrienden past, te spreken en het eens te worden over de quaesties van den dag, waaronder in de eerste plaats kunnen genoemd de Rumenische en de Paus-quaestie.

De houding van Duitschland tegenover Oostenrijk is licht verklaarbaar; daargelaten of het Duitsche Rijk na de voltooiing van zijn eenheid een vrede-rijk is - wat wij gelooven, maar door anderen voor hoogst onzinnig wordt gehouden, - zeker is het dat Duitschland in de eerste jaren althans den vrede dringend noodig heeft om zich te herstellen van de geleden verliezen en om de nieuwe organisatie vasten wortel te doen schieten. Weder is Frankrijk als van ouds de vredebedreiger; is die vijand minder te vreezen met de ‘strategische grenzen’, hij wordt dubbel gevaarlijk, wanneer zijn list hem bondgenooten verwerft; isolement van Frankrijk, ziet daar dus het aangewezen werk van Von Bismarck; vandaar de hand der vriendschap aan Oostenrijk, vandaar de verstandhouding met Italië. Als die drie den vrede willen, met Rusland in den rug als een stilzittende deelgenoot, is de vrede van Europa verzekerd.

En Oostenrijk? De vijandschap met Duitschland kan het geen voordeel aan brengen, en het gevoel van wraak kan niet zoo hevig zijn, dat men de onmogelijkheid niet ziet om te herwinnen, wat in Duitschland is verloren. En ten gevolge van inwendige verdeeldheid machteloos in zich zelf kan de vriendschap met het machtige Duitschland Oostenrijk niets anders dan voordeel aanbrengen; ook Oostenrijk moet op den vrede bedacht zijn, het gebouw is te zwak om een schok als een buitenlandsche oorlog steeds met zich brengt, te weerstaan,

In het Oosten staat het tegenover Rusland, dat met wantrouwen de zelfstandigheid ziet aan de oude Polen verleend; zeggen de Russische panslavisten niet, dat de weg naar Konstantinopel over Weenen ligt? Trekt Oostenrijk echter één lijn met Duitschland in de quaesties van den dag, dan verkrijgt zijn staatkunde meer gezag en meer kracht en staat het vast tegenover Rusland.

Zij die in Von Bismarck niet den drager zien van de Duitsche nationaliteit, maar den woesten veroveraar, den gevleeschten duivel, zoeken nog een achtergrond in zijn vragen van Oostenrijk's vriendschap. Zijn doel zou thans zijn ook de 8 millioen Duitsch-Oostenrijkers te annexeeren. Wij zien niet in wat Duitschland bij die nieuwe vermeerdering des rijks zou winnen; het heeft reeds last genoeg met de ultramontanen, vooral in Beieren, en de nieuw verworven Duitschers in den Elzas en Lotharingen. Indien de Oostenrijksche Duitschers bepaalde provinciën bewoonden, ja dan zou het belang van Duitschland dien weg kunnen aanprijzen. Maar overal zijn de Duitschers vermengd met een sterk slavisch gehalte; Duitschland zou met de annexatie van de Duitsch-Oostenrijksche landen ook tevens erfgenaam worden van de moeielijkheden van de Oostenrijksche Regeering.

Wij hebben geen reden dus om te twijfelen aan de oprechtheid van Bismarck's verzekering, dat hij het behoud en de welvaart van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie wenscht. Ook de Duitsch-Oostenrijkers hebben tot heden geen begeerte doen kennen naar de opname in het Duitsche rijk, en toch zou dit zoo geheel onnatuurlijk niet zijn; de aantrekkingskracht van het groote éénige Duitschland kan niet achterwege blijven; zij was reeds zichtbaar in de sympathie, die door de Duitsch-Oostenrijkers aan den dag werd gelegd tijdens den oorlog; de regeering meende zelfs wèl te doen die beweging te onderdrukken. Kenmerkten de Duitsch-Oostenrijkers zich steeds door groote gehechtheid aan hun geboorteland en aan het huis van Habsburg, die eigenschap kan spoedig worden ondermijnd. Wanneer de Slaven en Hongaren voortaan den boventoon voeren in Oostenrijk, kunnen zij, die tot heden in weerwil van al hun gebreken, de steunpilaren waren van de monarchie, er toe gebracht worden om hun blikken noordwaarts te richten en voor het huis van Habsburg Lombarden en Venetianen te worden. Bismarck moge de vestiging van Oostenrijk op hechte constitutioneele grondslagen wenschen, hij kan niet bewerken datgene, waartoe Oostenrijk zelf tot heden niet in staat blijkt te zijn. Zal de tijd komen, dat de Duitsch-Oostenrijkers zelven de opname in het Duitsche rijk vragen, en aan hun verzoek geen weerstand kan worden geboden ten gevolge van daaraan beantwoordenden nationalen drang binnen 's lands? Wij antwoorden, dat die tijd ligt in een ver verschiet.

19 Sept. '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Literatuur der telegrafie.

Jaarboekje, opgedragen aan de Ambtenaren der Telegrafie in Noord- en Zuid-Nederland, onder redactie van W.C. Bedding en C.H. van der Linden, Directeuren bij den Rijks-Telegraaf. - Eerste Jaargang 1871. - 's Gravenhage, gebroeders Belinfante.

De verschijning van den eersten jaargang van een Jaarboekje voor Telegrafie bijna 20 jaren na de invoering van dat verkeersmiddel hier te lande eischt eenige opheldering en geeft tevens een ongezochte aanleiding voor het leveren van een overzicht der periodieke vaklitteratuur, sedert die invoering bij ons verschenen, die voor de belangstellende lezers van dit tijdschrift zeker niet onwelkom zal zijn.

Ongeveer zes jaren na de opening der eerste Rijkstelegraafkantoren, dus in 1859, verscheen onder redactie van telegraafambtenaren een Jaarboekje voor Telegrafie, dat drie jaargangen mocht beleven. Door de voortdurende uitbreiding der telegrafie was de voor mededeeling vatbare stof langzamerhand zoo uitgebreid geworden, dat de behoefte werd gevoeld tot spoediger mededeeling, dan door het Jaarboekje slechts ééns per jaar kon geschieden. Dit leidde tot de uitgave van een Tijdschrift voor Telegrafie en aanverwante wetenschappen, bij den uitgever H.J. van Kesteren te Amsterdam, waarvan elke drie maanden een aflevering verscheen onder een andere Redactie dan die van het Jaarboekje, welke laatste na de verschijning der eerste aflevering haar taak nederlegde. Tot aan het einde van 1868 werd de uitgave voortgezet en waren in dat tijdsverloop zeven jaargangen verschenen. Door verschillende oorzaken ondervond de uitgave toen eenige vertraging, die met den dood des uitgevers in het najaar van 1870 aanleiding gaf, dat de uitgave van het Tijdschrift werd gestaakt en de Redactie met een anderen uitgever, den heer Tjeenk Willink te Arnhem, een overeenkomst trof tot de uitgave van een Maandblad voor Telegrafie en aanverwante wetenschappen, dat sedert den 1sten Januari jl. geregeld den 15^{den} van elke maand verschijnt.

Terwijl de Redactie van het toekomstige Maandblad met de voorbe-

reidende maatregelen bezig was, verscheen een circulaire van bovengenoemde heeren Bedding en van der Linden, waarin zij het voornemen te kennen gaven bij genoegzame ondersteuning het oude Jaarboekje weder op te vatten. De zaak werd genoegzaam ondersteund, om de uitgave voortgang te doen hebben en zoo verscheen in de maand Juni jl. de eerste jaargang, waarover wij nu eenige woorden willen zeggen.

Het doel, dat de Redactie zich met de uitgave van een Jaarboekje voorstelde: ‘het geven van een volledig overzicht van personeel, standplaatsen enz., en verder een aangename verpoozing op letterkundig gebied’ (zie de voorrede), is vrij wel gelukt: de meeste bijdragen, zoowel in proza als poëzie laten zich met genoegen lezen. De korte levensschets van professor Hughes, wiens portret het boekje versiert, en de bijdrage van professor Buys Ballot: ‘de elektrische telegrafie, een krachtig hulpmiddel voor den metereoloog’ geven groote waarde aan het Jaarboekje; het stuk van den heer Aart Admiraal, ‘'t Gaat van 't land’ is waard onder de oogen van velen, van zeer velen te komen. Eén bijdrage, die naar den titel hier volkomen te huis behoort, hadden wij echter gaarne gemist: ‘de nalatenschap van een telegrafist’ door den heer J. Gram. Het mag betwijfeld worden, of een telegrafist de vier eerste bladzijden dezer bijdrage met ingenomenheid en zelfvoldoening over zijn gelukkige beroepskeuze zal lezen, als hij zich daar (hij moge het nu nog niet zijn, maar hij kan of zal het worden) ziet afgeschilderd als een man met vale gelaatskleur, graauwe bakkebaarden, een cellulair-gevangene, een stil, verstompt ambtenaar, die eindelijk tot slot zijn betrekking met die van schipper op een trekschuit verwisselt en aan het einde zijner gedenkschriften gekomen, die hij dan schrijft, zich nog verheugt ontkomen te zijn aan dat eentoonig, zeurig, afhankelijk slavenleven enz. Het moge heel geestig zijn, vooral die tegenstelling van telegrafist en trekschuitschipper, heel vleijend is het niet, en zal zeker den telegrafist, die nog maar eenigzins met zijn vak is ingenomen, geen ‘oogenblikken van aangename verpoozing’ opleveren.

Gelukkig echter voor de telegraafambtenaren schijnt de heer Gram, die vroeger ook telegrafist was, uit gewoonte te veel aan zijn fantazie te hebben toegegeven, die men, gelijk hij zelf zegt, in dat gehate vak naar hartelust kan doen leven en die hem hier zeker bij het afschilderen van werkelijke toestanden leelijke parten heeft gespeeld. Bovendien kennen de meeste, ten minste de oudste telegraafambtenaren den heer Gram van vroeger, hoe hij, na het verlaten zijner betrekking, er steeds een ridderlijk genoegen in vond, die bij voorkomende gelegenheid in een minder gunstig licht te stellen en de administratie zelve te ridiculiseeren, gelijk hij nu nog aan het slot zijner bijdrage spreekt van ‘de tot in 't allerkleinste afdalende bemoeizucht der “messieurs” en “bovenmessieurs.”’ Veel aanhangers of volgelingen op dezen weg zal de heer Gram zeker niet tellen.

Een andere opmerking betreft nog den prijs, die zeker op den duur

den inteekenaren wel eenigzins te hoog zal toeschijnen, wanneer ze daarvoor hoofdzakelijk niets anders krijgen, dan een aangename verpoozing op letterkundig gebied, die elders zoo overvloedig en veel goedkooper kan worden verkregen. Dit leidt als van zelve tot het vervullen van den wensch der Redactie, om opmerkingen en wenken te ontvangen, die allicht tot verbetering van het Jaarboekje zouden kunnen leiden, dat genoeg levensvatbaarheid bezit, om het mededeelen dier opmerkingen de moeite waard te achten.

Een jaarboekje voor een bepaald vak, en als zoodanig mag het onderwerpelijke worden beschouwd, ofschoon het niet uitdrukkelijk op den titel is vermeld, moet zoo niet uitsluitend dan toch in hoofdzaak dienen tot vermelding van hetgeen gedurende het afgeloopen jaar op het gebied, waarop het zich beweegt, is voorgevallen. Nu is zeker de telegrafie wel zoo uitgebreid geworden, dat er voor een jaarboekje in den loop van het jaar stof genoeg beschikbaar wordt, om daarmede een niet al te lijvig boekdeeltje, gelijk het nu verschenen, te vullen, ook al zou daardoor de vrees der Redactie ‘om te technisch te worden’ worden bewaarheid (wat nog zulk een groote ramp niet zou zijn). Daardoor zal het Jaarboekje in waarheid leveren, waarvoor het opkomt: een overzicht van het vermeldenswaardige op administratief en technisch gebied, dat men gedurig weder raadpleegt en in de achtereenvolgende jaargangen, waarvan het Jaarboekje er vele moge beleven, een getrouw beeld levert van de voortdurende uitbreiding en verbeteringen van een verkeersmiddel, dat hoe langer hoe meer in het maatschappelijk leven op den voorgrond treedt en een eerste plaats inneemt.

A.
OPERATOR.

Vertalingen en herdrukken.

Phineas Finn. Een verkiezingsroman van Anthony Trollope. Met een woord tot inleiding van J.H. Maronier. III Deelen. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1870.

‘De politiek vervult de lucht.’ Hoe vele jaren zijn er verloopen, sedert een wijs man dit woord uitsprak en ter neder schreef en zekere hoofdelooze - schoon lang niet hersenlooze - courant het bijna dagelijks herhaalde, al ware het slechts alleen om haar onoogelijk formaat te vergoêlijken, daar zij beweerde elk hoekje en gaatje noodig te hebben voor de politiek. Wat toen bijna overdreven mogt heeten, is naderhand een waarheid geworden, en de groote staatsman, dien Nederland nog het geluk heeft te bezitten, verdiende ook door dit gezegde den lof, die hem zoo menigmaal gegeven is, dat hij als echte Ziener zijn tijd vooruit was, en reeds als tegenwoordig beschreef wat nog in de toekomst verborgen lag.

De politiek vervult werkelijk de lucht, en zal dit, vrees ik - of hoop ik? al langer hoe meer gaan doen, naarmate de volkeren begrijpen, dat het zaak wordt zich zelven te helpen en niet altijd te steunen op door Gods genade - of ongenade - gegeven Vorsten of Potentaten, 't zij ze dan Keizers of Koningen, of Sultans of Czaren of Roode of Zwarte Hoofden heeten. Ik spreek niet van de koffijhuispraatjes; politieke tinnegieters zijn er ten allen tijde geweest, en het doet er weinig toe of zij kanarie-sek dan wel Beijersch bier drinken; evenmin wijs ik op de vermenigvuldiging der couranten en brochuren, - aan pamphletten en blaauwboekjes heeft het in ons gezegend Vaderland nooit ontbroken, en de dagen onzer voorvaderen waren daarin welligt nog vruchtbaarder dan de onze, maar veel beteekenend vind ik het, dat sedert eenigen tijd de politiek ook in de roman-literatuur een groote rol begint te spelen en dus den geest dwingt zich met haar bezig te houden in oogenblikken die anders aan uitspanning en letterkundig genot gewijd zijn. Het verschijnsel doet zich voor, zoo wel in Duitschland als in Frankrijk, in Nederland evenzeer als in Engeland, en vergastte men ons voor eenigen tijd op *Paris en Amérique* en *le prince Caniche*, de goede Hollander moest ook Henri van Meerbeke's: *Hoe men lid der* 2de *kamer wordt* slikken en de duisterheden van Bato van de Maas doorworstelen. Natuurlijk was aan Engeland, dat land der politiek bij uitnemendheid, ook hierin een eerste plaats beschoren. Reeds vroeger kwam er naauwlijks een Engelsche zeden-roman uit, of men vond er een verkiezingstafereel in, met de blaauwe of witte of roode vlaggen, met al de drukten en omkoopingen en kloppartijen, met de onzinnige redevoeringen op de hustings, en de krachtige argumenten van bedorven eijeren en rotte appelen; maar dit waren slechts enkele hoofdstukken of episoden; thans wordt de geheele roman aan partijbelang dienstbaar gemaakt, of als het voertuig van minder of meerder konservatieve of liberale begrippen gemaakt zoo als b.v. de Lothair van Disraëli; of wel ze dient slechts als doorzigtige sluijer om de ware geschiedenis van den dag op onderhoudende wijze te beschrijven en personen en zaken in het, volgens den schrijver, ware licht te plaatsen of met den geessel der satyre te kastijden.

Van dezen aard is de ‘Phineas Finn’ van Anth. Trollope. Na den karakter-, den zede-, den historischen, den sentimentelen, den tendenz-roman hebben wij nu den politieken. Of ik het nieuwe *genre* goedkeur? Waarde lezer! *tous les genres sont bons*, gij weet het, *hors le genre ennuyeux.* En, wanneer ik oordeelen moet naar het staaltje dat ik hier voor mij heb, moet ik bekennen dat als het soort geen slechtere exemplaren oplevert, het al mijn sympathie heeft. Trouwens, gij kondet reeds vermoeden, dat wij hier met geen prul, zelfs met geen alledaagsch produkt te doen hebben, vooreerst om den naam van Anth. Trollope, den besten leerling en navolger van Thackeray, vervolgens om de aanprijzende voorrede van den Heer Maronier en eindelijk om de hoogst gunstige aankondiging in de Gids, ik meen van P.N. Muller. Waar zulke mannen als Maronier en Muller gesproken hebben, beteekent het oordeel van een halven anonymus, zoo als schrijver dezes, zeker niet veel. Toch neem ik de vrijheid ook met hun lof in te stemmen en te verklaren, dat wij hier een levendig en onderhoudend tafereel hebben van den strijd in de laatste jaren in het Engelsche Parlement gestreden en nog lang niet volstreden, terwijl ook het romantische gedeelte, de onvermijdelijke liefde-intrigue, met meesterlijke hand is beschreven. In één woord, zooals men wel eens van de historische werken van Macaulay gezegd heeft, dat men ze leest als den prettigsten roman, beweer ik van dezen roman dat men hem met

dezelfde belangstelling leest als de best geschreven historie. Slechts twee opmerkingen veroorloof ik mij. De eerste betreft den titel. De naam ‘verkiezingsroman’ is zeker niet goed gekozen. De verkiezing zelve, zoo dikwijls, b.v. in de *Pickwick club*, behandeld, speelt slechts een ondergeschikte rol. Het geheele parlementaire leven, met zijn goede eigenschappen maar vooral ook met zijn

kwade, wordt hier meesterlijk beschreven. En dit voert mij tot mijn tweede aanmerking, het zijn vooral de kwade eigenschappen, de gebreken die het breedst worden uitgemeten. De zucht tot satyre en de navolging van Thackeray hebben Trollope te ver gedreven. Zijn boek lezende zou men bijna den parlementairen regeringsvorm gaan verfoeijen, als zijnde slechts een zamenweefsel van knoeijerij, intrigue, list en bedrog; eigenbelang, partijbelang en eerzucht schijnen de éénige drijfveeren der handelende personen te zijn; van ware vaderlandsliefde of zucht tot bevordering van algemeen welzijn schijnt geen sprake te zijn. En toch, hoeveel is Engeland aan dien regeringsvorm, ook met al zijn gebreken, verschuldigd! Wat kracht heeft zich daar in de twee laatste eeuwen ontwikkeld! Hoe bloeit daar de vrijheid, en hoe vast staat de regering ook onder al de stormen die over het vasteland loeijen! Hoe blijft nog de Engelsche constitutie het model waarnaar alle Staten zich vormen, gelukkig wanneer zij het slechts van verre volgen! Is het dus wèl gedaan van den schrijver alleen de schaduwzijde te vertoonen en al het groote, edele en krachtige dat zijn land oplevert, als het ware te negeeren?

En nu nog iets over de vertaling. *Dat* dit werk vertaald werd, hier hebben wij niets tegen. Integendeel, zulk een roman, die meer is dan een uitspanningslektuur, verdient ten volle ook bij ons bekend te worden, ofschoon men al tamelijk ingewijd moet zijn in den Engelschen regeringsvorm en de Engelsche gebruiken, en vooral in de parlementaire geschiedenis der laatste jaren en de personen die er een rol in gespeeld hebben, om er het volle genot van te hebben. Maar het verwondert mij wel, dat de uitgevers de vertaling van een politieken roman bij voorkeur aan een dame hebben opgedragen. Niet dat ik onze Nederlandsche vrouwen en meisjes minder begaafdheden en geschiktheid voor verstandsontwikkeling zou willen toeschrijven dan aan ons mannen. Ik zou al zeer vermetel zijn zoo iets te schrijven in *de Tijdspiegel*, welks redakteur een zoo ijverig en bekwaam voorstander is van het onderwijs aan meisjes, en wanneer ik het waagde zou ik mij zeker aan een paar snerpende geesselslagen van zijn krachtige hand blootstellen. Evenmin twijfel ik, of wanneer overal gemengde of ongemengde middelbare scholen aan alle meisjes gelegenheid geven om grondig onderrigt te ontvangen in staatsregt en staatswetenschappen, de vertaling van boeken als dit niet even goed aan de schoone als aan de - leelijke sekse zal kunnen worden toevertrouwd; maar *thans* beweer ik nog, dat het onraadzaam is om haar bij voorkeur tot het overbrengen in onze taal van staatkundige werken uit te noodigen. Ik ontleen mijn bewijs uit dit boek zelf. Ik twijfel er niet aan of de vertaalster is hoogst begaafd; zij schrijft een vloeijenden stijl, zuiver en korrekt Hollandsch en meestal is het of men een oorspronkelijk werk leest. En toch is het mij dikwijls duidelijk, dat zij den politieken toestand van Engeland niet begrijpt, en daardoor telkens *blunders* maakt, en alzoo den lezer of de lezeres op het dwaalspoor brengt. Uit de vele aanteekeningen, die ik al lezende gemaakt heb, deel ik slechts eenige mede. Ik spreek niet van *ballotage* en *ballotagedoos* in plaats van *geheime stemming* en *stembus*, daar de vertaalster zelve deze fout ontdekt en aan het einde van het werk verbeterd heeft, maar de gewone dwaling van sommige courantiers, om *speaker* door *spreker* in plaats van door *voorzitter* te vertalen, ontgaat zij ook niet. Daarentegen noemt zij den Heer Daubeny, die veel en krachtig spreekt ‘den tegenwoordigen voorzitter van het Parlement’ terwijl men weet, dat de *speaker* of wezenlijke voorzitter nooit het woord voert. *Division* wordt eenvoudig door *verdeeling* vertaald, terwijl het bekend is dat dit woord in Engelsch parlementaire taal beteekent *stemming.* Op verschillende

plaatsen lees ik, dat iemand *de wetboeken* bestudeerde, ofschoon er in Engeland geen wetboeken, *codes*, zijn; *lawbooks* beteekent *regtsgeleerde boeken.* Op bl. 248 I^{e} Deel wordt gesproken van ‘een vertegenwoordiger van een vrije handelsconstitutie’ in tegenstelling van een vertegen-

woordiger van een graafschap of van kleine steden. Dit zal niet ligt iemand verstaan, die niet geheel ingewijd is in het Engelsche parlementaire leven; *constituency* moet men nooit vertalen door *constitutie.* Handels-*ligchaam* of *corporatie* ware welligt beter. Van den deken van Kilfenora wordt gezegd, dat hij was een konservatief uitdeeler van Iersche kerk*goederen*; ik kan dit alleen begrijpen, wanneer ik daarvoor in de plaats zet *kerkelijke waardigheden* of *bedieningen.* Ook zal niet ligt iemand zonder nadere omschrijving het woord *vrijdommen* (II. 291) verstaan, als hij niet weet dat *freedom* beteekent het privilegie van sommige steden of vlekken om een Afgevaardigde naar het Parlement te zenden, enz.

Over het algemeen zijn er, hoe verdienstelijk de vertaling ook zij, nog wel eenige aanmerkingen op te maken. Door te letterlijk over te willen brengen, laat onze vertaalster (en dit is een gewone fout) den schrijver somtijds het tegendeel zeggen van hetgeen hij bedoelt. *Zij was bezorgd*, lees ik herhaalde malen, *dat dit of dat gebeuren zoude.* Engelsch: *she was anxious* d.i. *zij wenschte vurig* enz.; *ik geloof niet dat het mij iets zou kunnen schelen*, *als de geheele wereld wist*, in plaats van: *ik geloof niet dat het mij aangenaam zou zijn*, *als* enz. Zij *was onverschillig voor hem*, waar men bij eenig nadenken ontdekt, dat had moeten geschreven worden, *hij was haar onverschillig.* Elders: *deze man kan het met zijn begrip van eerlijkheid overeen brengen om u met paardenvleesch beet te nemen* (als of men in de tijden van het eerste beleg van Parijs leefde). Iemand die goed Engelsch kent weet dat een *dealer in horseflesh* beteekent een *paardenkooper* en men dus hier herinnerd wordt aan het gewone verschijnsel, dat die heeren een ruim geweten hebben. Iemand met haar *Aegidis* te beschermen in plaats van haar *Aegis (Egide)*, *Bohemers* in plaats van *Zigeuners*, zijn kleinigheden die de lezer zelf ligt verbetert.

Ik zeg dit alles niet uit vitlust maar alleen om de uitgevers toch goed op het hart te drukken, wel te zorgen dat *traduttori*, vooral van goede boeken zoo als dit, niet altijd *traditori* zijn, en de heeren voorredenaars en aanprijzers den raad te geven om zich niet enkel te bepalen tot een vlugtig overzigt, maar hun oog zorgvuldig te laten gaan over de werken die ze aanbevelen, opdat het krediet, dat de gewone lezer te regt voor hen heeft, niet verloren ga.

- R -

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

XIII.
Hartszaken.

Eindelijk waren wij de vervulling van onzen hoogsten wensch nabij. Regen en wind hadden opgehouden, een vriendelijke blaauwe hemel en een warme zonneschijn noodigden ons uit tot het bezoeken van Pompeï. Van het gezelschap uit het hôtel di Roma voegde alleen de heer Fletcher zich bij dezen togt.

Sinds den avond in mijn vorig hoofdstuk vermeld, genoten wij herhaaldelijk zijne vereerende maar nogtans drukkende tegenwoordigheid. Heeft men op reis eenmaal kennis aangeknoopt, dan wordt het moeijelijk gezamenlijke togten te ontgaan. Die hiervan verschoond wil blijven dient een zekere teruggetrokkenheid in acht te nemen. Deze lag noch in mevrouw Preston's, noch in Mary's karakter. Daar ik er hare kennismaking aan te danken heb mag ik er mij niet over beklagen.

Hoewel oneindig bescheidener dan mijnheer Fletcher, maakte toch ook Randorff nu en dan gebruik van de gelegenheid om zich bij ons aan te sluiten, en ik zou onwaarheid spreken, wanneer ik wilde beweren dat ons dit onaangenaam was. Zijn ongekunstelde eenvoud en onveranderlijke goede luim maakten zijn omgang aantrekkelijk genoeg, en ofschoon er voor Mary misschien meer dan hartelijke vriendschap in zijn hart was ontwaakt, droeg hij toch zoo goed zorg daarvan niets te laten blijken, dat Mary er niet het minste vermoeden van had, en dit voorzeker een reden te meer was, waarom zijn tegenwoordigheid haar niet hinderde of verveelde.

Meer dan in Dumbal trof ze in hem haars gelijke aan. Zijn jeugd, zijn vrolijkheid en bovenal zijn ongekunstelde eenvoud maakten hem tot Mary's natuurlijken geestverwant; op Amerikaansche wijze stond ze dan ook weldra op zulk een ongedwongen voet met hem, alsof ze hem jaren lang had gekend. Zeer zeker zou een andere moeder meer terughouding in hare dochter hebben geeischt, maar de Amerikaansche vormen leggen dien dwang niet op, en ik heb niet bemerkt dat dit aan Mary's vrouwenwaarde te kort deed. Integendeel meen ik, dat hare natuurlijke ongedwongenheid en haar vrijmoedige houding in heerengezelschap een betere getuigenis voor haar schuldeloos en rein gemoed aflegden dan de overdreven ingetogenheid en onnatuurlijke schroomvalligheid der meeste jonge dames tegenover het andere geslacht, die ons van zelf op de gedachte brengen, dat ze in ieder ongehuwd man een aanbidder of aanstaanden echtgenoot hopen aan te treffen. Tot verontschuldiging dezer jonge dames haast ik mij er bij te voegen, dat mevrouw Preston zorgeloos genoeg was om zich nimmer over Mary's toekomst, 't zij ze huwde of niet, te bezwaren. Of deze onverschilligheid voortsproot uit de overtuiging dat ook buiten het huwelijk de vrouw nog regt van bestaan heeft, kan ik niet bepalen.

Des heeren Fletcher's menigvuldige bezoeken gaven Mary veel stof tot plagerijen ten mijnen koste. In het oog vallend begon dan ook deze mijnheer er zich op toe te leggen, mij eenige sympathie voor zijn persoon in te boezemen. Daar ik wist, aan welke vergissing ik zijne onderscheiding te danken had - mijne uitstekende kookkunst - bleef ik niet in gebreke hem van dien waan te genezen, maar al mijne pogingen stuitten af op Mary's tegenwerking. Uit zuiveren spotlust had ze zich aan de zijde mijner tegenpartij geschaard en versterkte hem door de onzinnigste loftuitingen op mijne huishoudelijke deugden, in zijne goede voornemens om dit ideaal van vrouwelijke volkomenheid dienstbaar te maken aan zijn maag. De hulde van den heer Fletcher was werkelijk zóo belagchelijk dat zelfs de goedaardige mevrouw Preston vaak moeite had zich ernstig te houden.

Tusschen miss Fletcher, miss White, de familie Dubray en ons was na de muzijksoirée eenige verwijdering ontstaan. De dames Fletcher en White leden aan een onttoovering, die bij alle kwade zijden deze goede had, dat ze haar smeulende vriendschap voor elkander op nieuw aanwakkerde. Over veel hadden ze elkander te troosten. Waren niet beiden slagtoffers van een gruwelijk bedrog, een snood verraad? Althans ze waanden het.

't Is waar, evenmin als Dumbal had de professor immer eenige toespeling gemaakt op een nadere verbintenis, maar toch, en hierin kon ik miss Fletcher geen ongelijk geven, had hij een toenadering gewaagd, die men alleen van een man zou verwachten, wiens hart en hand nog vrij waren. Miss White, die dit onmogelijk van Dumbal kon getuigen, hield zich echter overtuigd dat ook deze een wreed spel had

gedreven met haar argeloos hart. 't Waren niet zijne woorden maar zijne blikken, die dit hart hadden verschalkt. Stelde ik mij deze blikken voor den geest, dan moest ik bekennen dat een hart als dat van miss White moeijelijk te ontgaan is. Nu evenwel Dumbal bij zijn vlugtige verschijning in de leeszaal haar zelfs die gevaarlijke blikken onthield en geheel alleen met Mary vervuld scheen, was het gebouw harer hope inéen gezonken en op de puinhoopen daarvan toefde het versmade hart dezer dame, nu eens in stille verzuchtingen over 'the last rose of summer', verwelkt vóor dat ze nog had uitgebloeid, dan weder kwaadaardig kloppend voor de twee vrouwen die Dumbal's trouweloosheid hadden veroorzaakt.

Waarom miss White en miss Fletcher ons liever ontweken, bleek duidelijk uit eenige regelen van de hand der eerste.

> 'Lieve vriendin! Gij kent mijn smart O Yes. Hij keerde terug tot mij; miss Preston, die ik verfoei, dacht dat het voor haar was. Moest hij haar niet sparen? Weet hij niet dat dit behaagzieke wezen doodelijk van hem is? Hij ontvlood O Yes. Maar tot mij zal hij terug keeren, want ontrouw kan hij niet blijven. Miss Preston begeer ik niet meer te ontmoeten, dat begrijpt ge, kom dus tot mij O Yes!
> Uwe zwaar beproefde
> MAY WHITE.

P.S. Miss Fletcher, mijn boezemvriendin, is ook diep geschokt. Het bedrog van den professor kwam uit. Waarom zweegt gij zoolang? Miss Fletcher beschuldigt u van onopregtheid, maar ik verdedig u en zal dit blijven doen zoolang ik leef O Yes.'

Men ziet het, even gemakkelijk als Dumbal had ik de goede gunst dezer dame verworven.

Een ander schrijven volgde dit briefje op den voet.

'Mejonkvrouwe!

De hartstogten der aardbewoners onttrokken mij voor een oogenblik aan de groote zaak waaraan ik mijn leven heb gewijd. Achter een zuiver wetenschappelijk verkeer waande men wereldsche bedoelingen verscholen. Gij, die met mijn toestand bekend zijt, weet hoe ik alleen uit belangeloozen ijver voor de wetenschap, een overigens merkwaardige vrouw ter zijde stond, die haar weetlust zocht te bevredigen. Ik behoefde mij dus niet te verwonderen over het verrassend belang dat ze in mijn omgang stelde; dit strekt tot verontschuldiging van de opmerkelijke verwachtingen die zij daaraan knoopte. Aan de hemelsche bloempjes waarmede ik haren geest versierde, hechtte zij een aardsche beteekenis.

Verrassend, niet waar? Zulk een dwaasheid in zulk een bejaarde vrouw!

De psychologische opmerking waarmede gij mij bij ons laatste zamenzijn verbaasdet en die ik een uiterst merkwaardig verschijnsel acht op

het gebied der anthropologie, is van dien aard, dat ze mij afkeerig maakt van de taak waartoe ik mij uit loutere vriendschap verleende. Slechts kort zal ik mij te Florence ophouden en dien tijd geheel wijden aan Gallileïsche bespiegelingen; dan keer ik naar Genève terug.

Herinner u, bid ik u, te Venetië de merkwaardige vaste sterren waarvan ik u herhaaldelijk de plaats aanwees, de sterrenhemel moet daar verrassend helder zijn.

Niet waar? Een verbazend verschijnsel die eenvoudige vrouw van Nice te Napels! Ze behoorde tot het gevolg van dien opmerkelijken Engelschman.

> Onze belangwekkende ontmoeting en de daaruit voortgevloeide verrassende sympathie voor elkanders persoon, doen mij de hoop voeden, dat gij uwe belofte om mij te Genève met een bezoek te vereeren, niet zult vergeten.
> Mag ik u in 't belang van dit bezoek, nogmaals herinneren, dat onder meerdere vorstelijke personen ook de koningin der Nederlanden de eenvoudige studeercel van den geleerde niet versmaadde?
> In afwachting van dit uiterst merkwaardig oogenblik noem ik mij met gevoelens van hoogachting en vriendschap
> Uw D.D. professor Pöllschner.'

Indien ik na het lezen dezer regelen meer bepaaldelijk het voornemen opvatte om aan des professors uitnoodiging gehoor te geven, dan geschiedde dit, behoudens alle sympathie voor het goede voorbeeld mijner koningin, toch meer uit erkentelijkheid, nu de geleerde ten koste zijner baatzucht, de ingeving van zijn beter ik had opgevolgd.

- Waarom toeft ge zoolang? - riep Mary. - Het rijtuig staat reeds een half uur voor en mijnheer Fletcher wordt weder hongerig van 't wachten.

Ik haastte mij naar beneden. Mevrouw Preston was reeds ingestegen. Tusschen de heeren Randorff en Fletcher ontstond een klein beleefdheidsgeschil over het bezetten van de vijfde plaats op den bok. Een wenk van mij lokte Randorff naast Mary in het rijtuig en de heer Fletcher besteeg zuchtend den koetsierstroon.

- Foei, heeft men u niet geleerd den ouderdom te eeren, mijnheer Randorff? - vroeg Mary, die zich reeds bij voorbaat had verheugd over het tooneel tusschen den heer Fletcher en mij in het rijtuig.

- Gewis, mejufvrouw, evenzeer als de wenschen der dames te eerbiedigen, dus koos ik van twee kwaden het beste - antwoordde Randorff.

- Heden ontkomt gij hem toch niet! - fluisterde Mary. - Ik zie aan zijn roodgespikkeld gelaat dat hij er zich behoorlijk voor gesterkt heeft.

- Gij hebt mij reeds zoo dikwijls te vergeefs met die hoop gevleid, Mary, dat ik ze laat varen.

- Aan het postkantoor ophouden! - riep mevrouw Preston.

- Verwacht gij brieven uit Holland? - vroeg de heer Fletcher nu vuurrood van inspanning om mij in 't gelaat te zien.

- Recepten, - prevelde Mary.

Voor het postkantoor verzaakte nogmaals de heer Fletcher ten mijnen gelieve zijn gemakzucht, maar voordat zijn stijf, lang ligchaam den grond bereikte, keerde reeds Randorff onverrigter zake terug.

Toen wij voortreden viel mij tusschen de menigte die het gebouw in en uit stroomde, het jeugdig, fraai maar vervallen gelaat van den markies de Savés in 't oog. Overal waar eenige kans bestond de ontvlugte weder te vinden, zag men hem. Van den markies dwaalden mijne gedachten naar Dumbal.

De professor had mij medegedeeld, dat nog een ander dan de markies de hulp der policie had ingeroepen tot het opsporen der vermiste, tevens, dat zijne Nicesche leerlinge tot het gevolg van Dumbal behoorde.

Dumbal's vlugtige verschijning in de leeszaal, zijn blijkbare bedoeling om den professor den pas af te snijden naar die vrouw, en de gelijkenis van deze met Alice, bragten mij tot het besluit dat Dumbal, 't zij hij zich na de vlugt der ongelukkige mijne toespeling op haar wanhoop herinnerde en de gedachte aan een zelfmoord hem verontrustte, 't zij hij zich werkelijk door een gevoel van medelijden en pligtbesef daartoe geroepen voelde, eveneens alle pogingen in het werk stelde om haar weder te vinden, maar indachtig aan den haat en afkeer die zij hem had betoond, zich van een tusschenpersoon, waarschijnlijk een bloedverwante der ontvlugte, bediende om zekerder zijn doel te bereiken.

Mijn afgetrokkenheid scheen voor Mary aanstekelijk. Mogelijk had ook zij den markies opgemerkt. Mevrouw Preston en Randorff hielden echter het gesprek gaande, terwijl nu en dan de heer Fletcher ons naar den toestand onzer magen ondervroeg.

Tot zijne geruststelling vonden wij vóor het bezoeken van Pompeï alle gelegenheid om ons in het hôtel Diomède behoorlijk voor den vermoeijenden togt te versterken.

De hooge ligging van Pompeï trof mij zeer onverwacht. Even als Herculanum meende ik de verwoeste stad in een vallei aan te treffen. Met den blik naar den Vesuvius kon ik mij onmogelijk voorstellen dat deze op gindschen heuvel het onheil had aangerigt.

Regts achter het hôtel Diomède, waar we uitstegen, geleidt een trap den heuvel op; iets verder, altijd klimmend, is een klein gebouw, waar men zich van kaarten moet voorzien om de stad te bezigtigen en die regt geven op het geleide van een gids. Toen wij aankwamen, waren alle gidsen reeds met andere gezelschappen stadwaarts, en niet dan met den meesten spoed gelukte het ons in de Basiliek, nabij la porta della Marina, ons bij het laatste dezer gezelschappen aan te sluiten. Nergens kan men het verraste en om zoo te zeggen, levende verledene, beter gadeslaan. Onder de regeering van Titus had de uit-

barsting van den Vesuvius plaats, die deze beide steden levend heeft verzwolgen. Ze werd op den voet gevolgd door den schrikkelijken brand te Rome die de tempels van Serapis, Isis, Neptunus, Jupiter Capitolinus, de baden van Agrippa, het Pantheon, het Balbus en Pompejische théater, het huis van Augustus met den tempel van Apollo en de bibliotheken, grootelijks beschadigde.

Het bezigtigen van Pompeï maakt een onbeschrijfelijken indruk. Nog slechts een derde gedeelte van Pompeï ziet weder het daglicht, maar naar alle waarschijnlijkheid bevat dit gedeelte de belangrijkste gebouwen, zooals het Forum, de Tempels, twee theaters, het Amphitheater en een aantal publieke en particuliere gebouwen. Zeer duidelijk spreekt uit deze gebouwen de kunst en de pracht die er aan besteed werden. De meeste straten zijn uiterst naauw. Men vindt er nog het diepe wagenspoor en den indruk van hoefijzers. Op de hoeken dezer straten ziet men publieke fonteinen, waarop hoofden van godheden prijken. Met uitzondering van een enkel huis, zijn echter alle huizen van hunne bovenverdiepingen beroofd. Zonder uitzondering treft men in deze woningen een kleine binnenplaats aan, waarop alle vertrekken uitkomen.

In de nabijheid van Pansa's woning, een der grootste winkelhuizen van Pompeï, op welks gevel in mozaïek het woord ‘Salve’ te lezen staat, huist de directie. Hier ziet men in pleister, de afdrukken der geraamten, die men in 1863 in een kleine straat vond. Zoodra men bij het opgraven der aarde deze geraamten ontdekte, goot men vloeibaar pleister in de opening.

Op deze wijze behielden ze den vorm, waarin het lichaam den dood ontving. Zoo ziet men b.v. op het oogenblik dat de aschregen viel, een vrouw, die naar hare kleeding en den kostbaren ring aan haar vinger te oordeelen, tot den aanzienlijken stand behoorde, met den kanten zakdoek voor het gelaat gedrukt; een andere tracht stervend nog haar kind te beschermen, dat zich in doodsangst aan haar vastklemt. Een grijsaard ontvangt op zijn staf leunend, met gebogen hoofd den dood, een jongeling heeft zich met de kleederen over het hoofd op den grond geworpen enz. Nevens deze pleisters zijn eenige geraamten van menschen en honden ten toon gesteld. Zes honderd van die geraamten heeft men gevonden. In een stad die 30000 inwoners telde, schijnt dit aantal gering, 't is daarom waarschijnlijk dat - hoewel velen zich bij tijds door de vlugt hebben gered - nogtans oneindig meer slagtoffers zich in het onopgegraven gedeelte bevinden, die later te voorschijn zullen komen.

Tot nog toe had mijnheer Fletcher zich bijzonder goed gehouden, zelfs had hij eenige belangstelling in de pleisters getoond. Daar hij zich buitengewoon stil en bedaard gedroeg, meende ik dat welligt Pompeï de eer toekwam een andere rigting aan zijne materieele gedachten te hebben gegeven. Ik bedroog mij. Wel verre van zich evenals wij

allen te verdiepen in den ernst van het verleden, peinsde hij op een middel om mij van mevrouw Preston's zijde te lokken en het gelukte hem. In een naauwen gang, tusschen twee huizen, kon men door een klein venster een blik werpen in een donker vierkant, nog half met aarde gevuld. De heer Fletcher riep mij en wees naar een geraamte, dat met de handen ineengestrengeld op het hoofd, uit zijn donkeren schuilhoek ons aangrijnsde. De gansche houding getuigde weder van dien ijzingwekkenden doodstrijd, die de pleisters onderscheidt. Onwillekeurig bleef ik er op staren. Inmiddels verliet het overige gezelschap het huis aan de overzijde en was weldra in een andere woning verdwenen. Een diepe zucht van den heer Fletcher wekte mij uit mijne beschouwing. Ik wilde verder gaan, hij hield mij terug. Een onzamenhangende *speech* volgde, waarvan ik niets weet te vertellen dan dat de verbintenis die hij op het oog had, gewettigd werd *door onze wederzijdsche sympathie en smaak*, en de heer Fletcher in mijne huishoudelijke deugden een plegtanker meende te vinden voor zijn geluk. Daar er nu in dezen volstrekt geen sprake was van het *mijne*, zoo kon ik dit gevoegelijk buiten questie laten en den heer Fletcher in 't belang van het *zijne* een ander idéaal van vrouwelijke volkomenheid toewenschen, dan waarvoor ik mijzelve hield. De heer Fletcher liet zich niet zoo spoedig overtuigen, en daar hij telkens als ik een beweging maakte om hem te ontkomen, zich in mijn weg stelde, zoo voedde ik reeds in 't geheim den onstichtelijken wensch, dat toch de stomme getuige in gindschen hoek de spraak mogt worden teruggeschonken, om mij van mijn onbescheiden togtgenoot te verlossen, toen uit den gang iemand te voorschijn kwam, die dit overbodig maakte.

De heer Fletcher week vuurrood terug en was in een oogenblik verdwenen.

- Mijnheer Dumbal! - riep ik verheugd. Ik kon niet nalaten mijn bevrijder de hand toe te steken.

Hij zag er zeer bleek en zwaarmoedig uit.

- Ik wist dat ik u een dienst bewees door mij te vertoonen! - zeide hij en beantwoordde mijn handdruk met warmte.

- Ongetwijfeld.

- Niets kan toch den gloed der liefde bekoelen! - sprak hij lagchend, en wees naar het geraamte. - Voorwaar, een zonderlinge getuige van uw zoet onderhoud!

- Het oogenblik was althans slecht gekozen. Mij dunkt, andere gewaarwordingen kunnen ons hier bezielen.

- Ik zoek ze, zeide Dumbal zacht, - maar te vergeefs. Mary's afwijzing drukt mij loodzwaar op het hart, onwillekeurig volg ik haar overal. Gij vindt dit zeer klein en dwaas, niet waar?

Zijn donkere fraaije oogen staarden mij zóo droevig aan, zijn trots scheen zoo geheel gebroken, dat hij mij bijkans onherkenbaar voorkwam.

- Niet kleiner en dwazer dan wij allen zijn wanneer we iemand zielslief hebben. Ik heb medelijden met u.

- Hoor! - vervolgde hij haastig; - ik wil mij niet opdringen zooals die gek daareven, maar nog altijd gloort er een sprank van hoop in mijn binnenste. Neen, ik bid u, ontneem mij die niet, althans zoolang ik haar nabij ben. Ontkennen kunt ge het niet dat het haar zwaar valt van mij af te zien. Zonder die schrikkelijke vrouw....

Dumbal stokte. Mary's stem klonk uit de verte tot ons door.

'Waar zijt gij? Antwoord toch! Wij wachten u!'

Met een smeekend gebaar hield Dumbal mij terug.

- Nog een enkel woord! Zonder mij de schandelijke levenswijze dier vrouw toe te rekenen, wil ik, nu ze tot inkeer komt, haar een onafhankelijk lot verzekeren.

- Weet ge dan waar ze zich ophoudt?

- Neen, maar rusten zal ik niet voordat ik het weet. Ongelukkig.... Hoort gij iets?

Wij luisterden. Mijn blik viel op het geraamte. Zonderling! 't Was inéengezonken. Ook Dumbal merkte het op, zijn gelaat betrok.

- Om kort te gaan: er is iemand hier, die mij daaromtrent had kunnen inlichten, maar ze wilde niet, en ook haar spoor ben ik kwijt. Maar ontgaan kan ze mij niet, ik heb goede maatregelen genomen.... Hoelang blijft ge nog te Napels?

- Ik kan dit onmogelijk bepalen.

- Wilt gij mij iets beloven?

- Als het mogelijk is, ja.

- Waarschuw mij wanneer uwe gezamenlijke reis ten einde loopt.

- Hoe kan ik dat?

- In welke plaatsen denkt ge u nog op te houden?

- Florence en Venetië.

- Daar laat ge uw adres achter, *poste restante*, en vindt het mijne.

Ik aarzelde. Kon ik nog aan deze intrigue de hand leenen, nu ik wist hoe mijne reisgenooten naar het einde daarvan verlangden?

- Ik zweer u dat gij geen last van mij zult hebben. Nog één keer vóor haar vertrek wil ik onherroepelijk mijn lot van hare lippen vernemen.... Brieven uit Engeland maakten mij bekend met den hopeloozen toestand mijns ooms. Misschien is Lord Burney gelukkiger dan Dumbal.

Hij had het hoofd opgerigt. Er troonde weder iets van den ouden hoogmoed op zijn gelaat.

- Wijst gij mijn verzoek af?

- Neen, ik wil zien of werkelijk een titel de tooverkracht bezit om Mary van besluit te doen veranderen.

- Voor deze dienst zal ik u mijn leven lang dankbaar blijven. Vaarwel!....

Nog een handdruk en Dumbal ijlde den naauwen gang weder door, doch stuitte plotseling tegen een lang schraal figuur, waarvan echter het hoofddeksel zooveel ruimte besloeg, dat het zich hardnekkig tusschen de beide muren vastklemde en de eigenares belette het hoofd op te heffen. Dumbal keerde plotseling terug en zocht een anderen uitweg.

- Dear me! Zit ge vast, Claire? Geen wonder, een goed gevormde vrouw zooals ik, waagt zich niet in dergelijke gaten en holen. Maak uwe hoedbanden los, anders staat ge daar morgen nog. Dear me, hoe naauw is 't hier! Ik heb er veel over gelezen, maar het valt mij nóg tegen!

Miss White volgde den raad harer herwonnen boezemvriendin op, bevrijdde zich van haren reusachtigen zonnescherm en - ontdekte mij.

Het ‘Very glad to see you O yes!’ bestierf haar echter op de lippen, want van de andere zijde holde Mary vuurrood van opgewondenheid toe en overlaadde mij reeds van verre met een stortvloed van verwijtingen over mijne *gluipertjes.* Randorff volgde haar op den voet.

Miss Fletcher had reeds regts om keert gemaakt. Miss White, die inmiddels in het vrije was geraakt en reeds haar langen arm naar mij uitstrekte, trok dien snel terug en wendde met een zenuwachtige trilling harer krullen, haar lang bovenlijf af, waarschijnlijk om Mary een kijkje van haar wespenrug te laten nemen.

- Dear me! Claire, komt ge? - klonk het van de andere zijde. Wij hebben genoeg aan ons eigen gezelschap, zou ik denken. George missen we ook niet. Dear me, zonder hem geniet men van alles oneindig meer!

Miss White wierp mij een theatralen blik toe, waaruit ik moest opmaken dat het haar zwaar viel, zich om Mary's wille van mij te moeten losscheuren, maar dat het schrikkelijke bedrog aan haar gepleegd dit eischte; toonde weêr op in het oog loopende wijze aan de diep gezonkene Mary haar wespenrug en waagde nogmaals, maar nu zonder hoed, den naauwen doortogt.

Mary, die naauwelijks haar schaterlach kon bedwingen, greep mijn arm en beweerde dat ze dien niet meer los zou laten, totdat ze mij veilig in het rijtuig had. Daar dit oogenblik nog veraf was, meende ik duidelijk op Randorff's gelaat te bespeuren dat hij veel minder hiermede ingenomen was dan ik.

- Wat is hier te zien, dat ge u zoolang ophieldt? - vroeg Mary.

Ik toonde haar het inéengezonken geraamte.

Mary sloeg een onderzoekenden blik op mij en toen in 't rond. Zij miste den heer Fletcher, dit gaf haar licht. Zij glimlachte en vereerde mijn arm met een welsprekend kneepje.

- Wil ik mijn stem nog eens verheffen? - vroeg Randorff.
- Waarom?
- Voor den heer Fletcher.
- Bespaar u die moeite - antwoordde Mary, - mijnheer Flet-

cher's maag is getroffen door Pompeïsche indrukken. De man kreeg honger.

Wij vinden hem in het hôtel Diomède.

Bij de porta della Herculanum vervoegden wij ons weder bij het gezelschap. Mevrouw Preston had ons ter naauwernood gemist. 't Was niet meer dan natuurlijk. Ons gezelschap bestond uit 15 personen, waarvan zich gewoonlijk eenige leden langer of korter in de bezochte huizen ophielden.

Voor de Herculanumsche poort is de voorstad Augustus felix. Tot nog toe heeft men slechts een enkele straat van deze voorstad gevonden. 't Is de weg die naar Herculanum voert. De gewoonte der ouden om hunne dooden langs den weg te begraven blijkt ook uit deze straat. Evenals de Appiasche en Latijnsche wegen te Rome, is ze van weêrszijden met graftomben versierd, maar bovendien heeft men er een heerlijk uitzigt op het geheele landschap. Na het bezigtigen van de villa van Cicero, waarin nog zijn portret hangt, begon ik dus meer mijne aandacht te wijden aan het verrukkelijk dal beneden ons, begrensd door de Napelsche golf. Vóor mij, in de vallei onderscheidde ik de ruïnes van het grijze Herculanum, waarboven de rookende kwelduivel van dit goddelijk oord zich zoo grootsch verheft. Aan ernst ontbrak het ook hier niet, en weder trof mij even als bij het Lac d'Agnano, de doodelijke stilte, door geen enkelen vogelenkreet verbroken. Valt er iets af te dingen op deze heerlijke Zuid-Italiaansche kust, dan is het gewis het totaal gemis dezer natuurstemmen, trouwens zeer verklaarbaar door het totaal gemis aan hout.

Heeft men Pompeï bezocht dan is het bezigtigen van Herculanum overbodig. De opgravingen te Pompeï zijn oneindig belangwekkender; ook is het verkieselijk een bezoek aan Herculanum met het bestijgen van den Vesuvius te verbinden. Van Pompeï wordt de togt te uitgestrekt.

Vermoeidheid en tijdsgebrek noopten ons weldra tot den terugkeer. Tot onze verwondering troffen wij den heer Fletcher niet in het hôtel Diomède aan, en mevrouw Preston begon zich juist over zijne afwezigheid te verontrusten, toen Randorff ons kwam mededeelen dat hij dien mijnheer bij zijne zuster en miss White had zien instijgen en wegrijden.

Niemand maakte eenige aanmerking op dit zonderling gedrag, alleen Mary kon niet nalaten mij toe te fluisteren:

- Hebt gij waarlijk ‘the last rose of summer’ versmaad? O gij onvoorzigtige!

Inderdaad zeer onvoorzigtig, want de heer Fletcher verscheen niet weder en ik heb dus niet op mijn besluit kunnen terugkomen.

Acht dagen later stond ik voor het laatst met mevrouw Preston en Mary op het balkon van het hôtel Washington. Het uur van ons ver-

trek was aangebroken en de scheiding van dit goddelijk oord viel ons zwaar.

In het heldere zonlicht vertoonden zich nogmaals de beide kustzijden zoo schitterend en verleidelijk mogelijk aan onzen blik, terwijl de harmonieuse zang der spelende golfjes den gewonen droomerigen invloed op ons uitoefende.

Luisterend en zwijgend staarden wij rond.

Waarom ook spreken? De geestesstemmen deden het voor ons. Van de oevers der Campanella en de eilanden daarnevens, die den stervenden blik van een Augustus opvingen, uit het verwoeste Pozzuoli, dat aan den waanzin van een Caligula herinnert, uit de verrukkelijke streek, waar een Nero, na drie mislukte moordaanslagen eindelijk triomfeerde en met duivelachtige verstoktheid als kenner en kunstenaar het lijk zijner moeder beschouwde, betastte en kritiseerde, uit Virgilius' Eliseum klonken ze tot ons door, en met den blik beurtelings op het door Tiberius eeuwig geschandvlekte Capri en het befaamde Miseno waar deze onmensch den afschuwelijksten maar welverdienden dood stierf, hoorde ik Mary prevelen:

‘A voir ces frais coteaux, ces bords délicieux,
‘Qu'ombrage le figuier, que le pampre couronne,
‘Ces sommets verdoyants qu'un air pur environne,
‘Ces contours arrondis pour le charme des yeux,
‘Ces flots si doucement roulant leurs plis humides,
‘Semblables aux plis gracieux
‘D'une robe d'azur qu'à la clarté des cieux
‘Déroule en se jouant une des néréides;
‘A voir ce jour si doux, si radieux,
‘Ce jour qui semble fait pour éclairer les dieux,
‘On se croirait encore au sein de l'Elysée.....
‘Mais cette terre, où nous cueillons des fleurs,
‘De sang humain est arrosée,
‘C'est la terre des douleurs,
‘C'est la terre de l'homme, et du crime, et des pleurs,
‘Néron sur cette plage a fait tuer sa mère,
‘Et cette île à nos pieds, c'est l'île de Tibère.*)

*) Voyage aux Enfers de Virgile.

Suum cuique.

Antikritiek.

Onder den titel: ‘Een niet genoeg overwogen en slecht gemotiveerd vonnis’, is in het Augustusnummer van ‘de Tijdspiegel’ eene aankondiging geplaatst van mijne brochure over de buitenlandsche politiek van de Witt. Deze is van de hand van Dr. J.A. Wijnne.

Aangezien vele lezers van ‘de Tijdspiegel’ mijn geschrijf mogelijk niet ter hand genomen hebben, vind ik het niet ongepast met een enkel woord op bedoelde recensie terug te komen. Eerstens bestaat er volstrekt geen reden, om mijn oordeel een ‘*vonnis*’ te noemen, en ik kan mij moeilijk begrijpen, dat mijne brochure dien indruk kan maken. Uit den toon blijkt voldoende, dat ik gaarne over het een en ander in gedachtenwisseling wil treden. Maar ter zake. Vooreerst bestrijdt ref. mijn oordeel als in tegenspraak met hetgeen ik in de inleiding gezegd heb, dat ik de Witt namelijk niet aansprakelijk wensch te stellen voor de slechte resultaten, die dikwijls het gevolg waren van de *richting* onzer politiek van die dagen. Maar mag ik daarom niet oordeelen over de *wijze*, waarop de Witt die geleid heeft? Op pag. 10 schrijf ik: ‘Natuurlijk werd de voorslag van Cromwell, om den prins uit te sluiten enz. door de Staten van Holland en de Witt zeer gunstig opgenomen.’ ‘Het tegendeel is waar,’ zegt de heer W. Ik weet niet met welk recht. Vloeide dit dan niet uit den aard der zaak voort, zooals ref. zelf terecht in zijn verdienstelijk werk, Geschiedenis des Vaderlands (3de druk, pag. 211), heeft opgemerkt? Als ik beweer, dat de Witt bij gelegenheid der seclusie gunstiger voorwaarden voor den vrede had moeten trachten te bedingen, stelt ref. daartegenover, ‘dat men verheugd mocht zijn, als men dien maar op dragelijke voorwaarden verwierf.’ Aangenomen, dat deze zoo dragelijk waren en dat onze onderhandelaars geen bewijzen van onkunde bij het opmaken daarvan gegeven hebben, *zouden de Generale Staten ze aangenomen hebben*, *als ze niet in de valsche vooronderstelling gebracht waren*, *dat* Cromwell *zijn eisch* had laten varen? Deze hoofdzaak wordt door ref. geheel buiten rekening gelaten. Op pag. 13 zeide ik, dat de acte van navigatie tot de oorlogsverklaring *leidde*. Hiertegen komt ref. op. Toen ik dat schreef, wist ik niet, dat de heer W. in zijn boven aangehaald werk (pag. 205) daaromtrent het volgende aangeteekend heeft: ‘Kort, nadat de acte van navigatie was uitgevaardigd, vertrok een Nederlandsch gezantschap, bestaande uit Jakob Cats en een paar andere heeren naar Engeland, om bezwaren tegen deze acte in te brengen, en toen dit niet baatte, in onderhandeling te treden over een verbond van vriendschap en koophandel. Bij die onderhandelingen kwamen de Engelschen met hooge eischen voor den dag enz.’ Kan ik nu niet zeggen, dat de acte van navigatie tot den oorlog leidde? Over de verwikkelingen met Frankrijk wil ref. niet spreken, ‘hoewel hij tegen het aangevoerde wel bedenkingen heeft.’ Zouden die wel afdoende zijn, om de verderfelijke begoocheling te kunnen verontschuldigen, waarin onze diplomaten in dezen tijd voortdurend schijnen verkeerd te hebben, zooals ik op pag. 15 heb aangewezen? Ik heb mij overigens juist trachten te hoeden voor overdrijving en vooroordeel, waaraan ref. mij hier en daar schuldig verklaart.

Op eenige punten verwijt hij mij onnauwkeurigheid en onjuistheid in het refe-

reeren. Het spijt mij, dat ik voor het oogenblik niet in de mogelijkheid ben, om mij zelf in het een en ander te controleeren, omdat mij geen voldoende bronnen ten dienste staan, en op mijn aanteekeningen wensch ik natuuurlijk niet af te gaan. Ik denk er elders op terug te komen; ook zou de hier beschikbare ruimte dit minder goed toelaten. In één geval stelt ref. zelf mij in staat mij te verantwoorden. Op pag. 29 over de oneenigheid tusschen de gezanten sprekende, merk ik op, dat de Witt zijne méening niet duidelijk genoeg heeft uiteengezet en dit zelf met verwondering constateert. Om dit te bestrijden, teekent ref. woordelijk aan, wat de Witt hieromtrent schrijft. 'Ik heb' zoo luidt het 'met bekommering vernomen de discrepantie, die zich tusschen eenige van de heeren Gedeputeerden aldaar geopenbaard heeft, en had *niet vertrouwd*, dat het contenu van mijne missive in dato 6 December daartoe voedsel zoude hebben gegeven.' Ben ik nu niet voldoende gerechtvaardigd, als ik van zijne *verwondering* spreek en van het feit, dat zijne meening niet duidelijk genoeg was geformuleerd?

De heer W. eindigt zijne beschouwing met twee opmerkingen. 1o. 'Waarom poogt Dr. Beins zoo zeer den lezer in te scherpen, dat naar Nederlands stem in de raadzalen der diplomatie destijds reeds niet meer geluisterd werd, - iets, wat immers onwaar is?' Tegen het laatste gedeelte dezer opmerking is veel in te brengen. Dit weet de heer W. als hij zich bedenkt, beter dan eenig ander. In zijn vaderlandsche geschiedenis constateert hij (pag. 218): 'dat niettegenstaande de krachtige houding, die Nederland in de eerste jaren van het pensionarisschap van de Witt in de buitenlandsche aangelegenheden aannam, het de republiek niet mocht gelukken, om een vaste standplaats in de rij der Europeesche Mogendheden te verwerven. *Zij was na de vredes van Koppenhagen en Oliva zoo goed als verstoken van vertrouwde bondgenooten.*' Zal ref. het mij bij nader inzien nog als een verzuim toerekenen, 'dat ik mij de vraag niet gesteld heb, of de republiek redenen had, tevreden te zijn met de uitkomst der beraadslagingen, met den vrede'?

2. Ref. verdenkt mij van inconsequentie, als ik den grooten keurvorst op de eene pagina 'karakterloos' noem en op de andere 'vastberaden'. Hoe is dit mogelijk? Ik noem dezen vorst *vastberaden* in zijn streven, om zijn rijk groot te maken, en *karakterloos* in de middelen, die hij daartoe koos. Terwijl ik elders de politiek dier dagen als handelspolitiek karakteriseerde, noemde ik de Witt's streven, om den vrede in het Noorden te herstellen, tegenover het ijverzuchtig dwarsboomen van Engeland en Frankrijk '*onbaatzuchtig*'. Wie zal ook hierin met ref. inconsequentie zien?

Dr. Wijnne is een ernstig en bekwaam criticus. Het zou mij bedenkelijk voorkomen, als hij zijn recht afdoende had geconstateerd, om voor zijne aankondiging boven vermelden titel te kiezen. Vooralsnog kan ik mijn oordeel niet intrekken, hoewel ik zijne bedenkingen gaarne in overweging wil nemen, en bij gelegenheid elders met hem in bespreking treden, vooral als hij, zonder overbodige betuigingen van bescheidenheid, wat meer humaan van toon wil zijn.

DR. L. BEINS.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XXII.
Een overrompeling.

Tot de verbetering van het onderwijs der meisjes hebben wij naar vermogen medegewerkt. Gelijk al wat nieuw is, vond ook deze zaak ernstigen tegenstand: sterk bleek ook nu de kracht van het vooroordeel, groot de magt der traagheid.

Toch wonnen wij veld, en met levendige vreugde merkten wij op, hoe de overtuiging, dat de Nederlandsche vrouw beter onderwezen moet worden, allengs een volksovertuiging werd, die men zelfs beleed, wanneer men haar bestreed.

Toen die overtuiging gevestigd was, kwam de vraag aan de orde: hoe moet het onderwijs voor meisjes worden ingerigt: wie zal haar onderwijzen, wat zal men haar onderwijzen, en hoe?

Belangrijke discussiën werden over deze vraag gevoerd in geschrifte, in raadsvergaderingen, in programma's. Hier voor 't minst poogde *de Tijdspiegel* zijn naam zich niet geheel onwaardig te toonen. Hij trachtte een beeld te geven van den strijd over het hoe en het wat van het meisjesonderwijs, en de ernst, waarmede Rotterdam de nieuwe orde van zaken voorbereidde werd nog onlangs door ons gewaardeerd.

Op dezen weg waren we gaarne voortgegaan, en reeds hadden we ons voorbereid om op de belangrijke beraadslagingen van den Amsterdamschen gemeenteraad de aandacht te vestigen; maar - het paard, dat lang ongevoelig scheen voor zweep en spoor, is plotseling aan 't hollen geslagen.

- Wat moeten de meisjes leeren?
- Al wat er op de hoogere burgerschool te leeren valt.
- Van wie?
- Van de leeraren der hoogere burgerschool.
- Waar?
- Op de hoogere burgerschool.
- Met....?
- Wel met de jongens! Waarom niet?
- Waarom *niet*? Waarom *wel*?
- Omdat meisjes ook menschen zijn, en omdat het liberaal is, en omdat het goedkoop is, en omdat alleen kwezels kloosterlijke afzondering willen, en omdat den reinen alles rein is, en omdat Amerika het ook doet, en omdat....

We zouden bekwame en wakkere mannen onregt doen, wanneer wij beweerden, dat allen zich op deze wijze door het belangrijke vraagstuk wilden ‘heenslaan.’ Er is ook meer bezadigde taal gehoord.

Maar toch, nu had Beets aanleiding kunnen vinden tot de vraag: waarom zet gij toch zoo'n keel op?

En bij het luid roepen bleef het niet. Sappemeer, Winterswijk, Goes vooral, en nu ook Sneek en Wageningen voegden bij het woord de daad. De hoogere burgerscholen moesten ook voor meisjes ontsloten worden; de toestemming van den minister werd gevraagd en verkregen, het toelatingsexamen afgelegd, en reeds wordt uit Goes den lande verkondigd, dat het o! zoo goed gaat: in volle veertien dagen is er nog geen enkele aanslag op de zedelijkheid voorgekomen.

We stellen ons geenszins partij in deze zaak. We beweren niet op stelligen toon, dat de hoogere burgerscholen voor meisjes gesloten moeten blijven; we willen gaarne onderzoeken of de wet die scholen ook voor meisjes toegankelijk heeft gesteld; we werpen ons niet tot regters op over den minister, die het gevraagde verlof heeft verleend; we treden niet als ongeluksprofeten op, om den ondergang der zedelijkheid aan te kondigen. Maar ernstig betreuren wij het, dat een zaak

die zoo diep ingrijpt in het volksleven, waarvan zoo onberekenbaar veel afhangt voor de toekomst, met zoo ligtvaardige overijling behandeld wordt.

Ligtvaardige overijling: wij handhaven dit woord.

Het is een vraag, wier behandeling nog op 30 September door bekende beoefenaars van het staatsregt noodig wordt geacht, de vraag: Zijn krachtens de wet of algemeene maatregelen van bestuur de bestaande hoogere burgerscholen toegankelijk voor meisjes? en reeds vóór weken heeft de Regering deze vraag toestemmend beantwoord. Wanneer een vergadering van paedagogen nog geen antwoord durfde geven op de vraag, of meisjes op de hoogere burgerscholen op haar plaats zullen zijn, dan had het Nederlandsche volk, en de Nederlandsche regering, in plaats van overhaaste proefnemingen te wagen, onzen roem van bezadigdheid beter kunnen handhaven.

Inderdaad, het vraagstuk verdient wel ernstige overweging en veelzijdig onderzoek, waaraan men zich niet onttrekken kan zonder menig volksbelang op het spel te zetten.

De physiologie en de psychologie zullen ons moeten zeggen, of de vrouw voor gelijke en voor dezelfde inspanning van den geest geschikt is als de man; of de physieke en psychische aanleg der vrouw haar dezelfde bestemming aanwijst als den man. De paedagogie zal moeten aantoonen, dat de gang der ontwikkeling geheel dezelfde is bij het eene geslacht en het andere, dat leerstof en leerwijs één behooren te zijn voor den jongen en voor het meisje. Men zal moeten bewijzen dat de sexuele verscheidenheid niet meer dan een weinig beteekenende bijzaak is, dat de man-mensch en de vrouw-mensch éénerlei roeping hebben, ook als leden der maatschappij. Men zal niet alleen mannelijke docenten, die misschien tot dusverre geheel vreemd bleven aan het meisjesonderwijs, maar ook vrouwen van rijpe ervaring, ook moeders moeten raadplegen, of er geen gevaar voor de zedelijkheid bestaat. Men zal zich moeten overtuigen, dat er in het leven, ook van den jongen, geen periode is, waarin de dierlijke drift reeds is ontwaakt, terwijl de zedelijkheid nog sluimert nevens de schaamte. Wanneer men zich beroept op het voorbeeld van Amerika, zal men zich een naauwkeuriger onderzoek moeten getroosten dan de lezing van een paar artikels in de *Revue des deux Mondes*, en men zal zich moeten afvragen, of men de Amerikaansche vrouw als model wenscht voor de Nederlandsche. Welligt kan het zijn nut hebben, dat men eerst een blik sla o.a. in het geschrift van Philipp von Nathusius (wiens standpunt overigens het onze niet is): *Zur Frauenfrage* (Halle, 1871). Men zal voorts moeten overwegen, of het geraden is, de onderwijzeres geheel te verbannen om het onderrigt uitsluitend aan mannen toe te vertrouwen, dan wel een gemengd onderwijzend personeel aan de hoogere burgerschool te plaatsen. En nog menige andere vraag zal een ernstig onderzoek eischen.

Nog eens, wij stellen ons geen partij; voor ons is het vraagstuk nog niet beslist; maar wij laten ons niet afbrengen van den weg van kalm onderzoek en naauwgezette overweging. Voor holle frases en klinkende gemeenplaatsen zijn wij doof.

Omdat wij ons volk liefhebben en de vrouw hoog waarderen en den maatschappelijken vooruitgang wenschen, daarom zoeken wij ook hier den regten weg. Geenszins beweren wij, dien gevonden te hebben; maar doorhollende vindt men hem zelden. En zwaar zou het volgende geslacht onze dwaling moeten boeten.

Wij zoeken de waarheid. Dankbaar zullen wij zijn, als wij haar gevonden hebben, waar dan ook, bij wien dan ook.

De Tijdspiegel zet daarom zijn kolommen open voor verdedigers en bestrijders der gemengde hoogere burgerschool.

Ditzelfde nommer bewijst, dat ons deze verklaring ernst is, en de volgende aflevering zal het advies bevatten van een Duitsch paedagoog, die, man van ervaring ook op dit gebied, ver van het drijven en strijden, welligt eenigen wenk kan geven, die voor ons niet verloren behoeft te gaan.

D. K.

XXIII.

Aan mevrouw Douairière Kraanvogel, geb. Breet-Fan-Plooien te Amsterdam;

tweede Anjeliersdwarsstraat n°. 13 - links: het pothuis van baas Krispijn; regts: de water- en vuurnering van vrouw Zwart; stoepje op met de vale leuning; 4 maal bellen.

Hoek van Holland, *Juli-Augustus* '71.

‘Denkt, wie gesund die Luft, wie rein
Sie um dies Jungfernstift musz sein!
Seit Menschen sich besinnen
Starb keine Jungfer drinnen.’

LESSING.

Mevrouw!

Als ik U mededeel, dat ik een waarnemingstoren met studeerkamertje heb gebouwd op het Zuiderhoofd van den nieuwen waterweg van Rotterdam naar zee, dan kent U mij ongetwijfeld veel liefde voor het buitenleven toe.

Teregt. Maar dit was niet mijn eenig doel met dit luchtig optrekje. Ik kan er zoo Neêrland's toekomst zien ontluiken. Dit is misschien wat kras gezegd, maar aan sterke uitdrukkingen wennen we tegenwoordig wel. Van de Zekkenpolders tot ver boven den Haag; - van het Scheur tot Rotterdam met inbegrip van de geboorteplaats der hollandsche-vrouwenbevrijding, het eeuwig gedenkwaardig Schiedam; - van den Haak tot aan den vuurtoren van Goêrêe (Goêrêe is mijn geboorteplaats, Mevrouw! - dus mag Schiedam op zijn hoede zijn met zijn aureool): al het land dat gij daar ziet, aanschouw ik uit mijn venster. En wapen ik mijn oogen, dan trek ik Groningen en Maastricht mitsgaders het beroemde Winterswijk, - den Helder en het trotsche Aardenburg onder het glas. Dit samenvallen van zooveel vaderlandsche grootheid in mijn kijker verleidt mij nu en dan tot Gulliverswaan. De zee maakt bovendien ook zeer trotsch, mevrouw! Hoe magtig is het geluid der bruisende baren! Hoe hevig zijn de slagen, waarmee de zee somtijds de stranden en mijn toren beukt! Hoe onbeschrijfelijk vreeselijk - en dan weder hoe onovertrefbaar liefelijk zijn de bergenhooge, woedend schuimend neêrploffende stortzeën en de kabbelende golfjes als zij spelen met de kiezels en de kinderen! Welk een grimmigheid raast en kookt er uit de van magteloozen toorn ziedende baren, als de god der winden haar opzweept om ons onbekende misdrijven! Met welke hemelsche mildheid en moederlijke goedertierenheid vergunt de zee den strandbewoner de door haar aangevoerde brandstof te verzamelen of op de hoofden te visschen, terwijl zij met een vermaning, die zelfs de kinderen verstaan als zij in het duinzand stoeien, hen allen waarschuwt dat hij weer nadert, de strenge voogd Aeolus: bergt u, mannen! visschers! sprokkelaars! vlugt, lieve kinderen, zoo fluistert de zee - en straks kookt zij en klotst en woedt en huilt, en wie zich niet tijdig geborgen heeft, voert zij schuimbekkend weg in haar geheimvollen schoot. Ja, de zee maakt trotsch, mevrouw! onbuigzaam zijn de meesten, die haar hoogen omgang genieten. Hier is in aantogt een geduchte

stad, een nieuwe, krachtige bevolking, die jaren de eer had met de zee zeer gemeenzaam te zijn. Zij zal trotsch wezen.

Een klein Amerika!... Kampioenen van de zee.

Op de kanaalwerken, op den geheelen Hoek van Holland is bij uitnemendheid van toepassing wat onzen waterpoëten nu en dan zoo plegtig kan ontrollen:

'*Ontwoekerd aan de* zilte *baren!*'...

Door zorgvuldig onderhouden duinen, buiten- en slaperdijken, het werk van een waakzaam waterschapsbestuur, zijn de landen, waarvan het kanaal straks de levensader zijn zal, nog altijd het veilig oord, waar weleer het jagtveld der hollandsche graven lag, - waar heden Holland's tuinmaagd met haar tooverstaf wijn uit het zand doet ontspringen.

Wijden wij een oogenblik van poëzie, mevrouw! aan dit aloud lustverblijf van Floris, den graaf des volks, - aan deze warande der natuur, - één oogenblikje slechts - straks toch moeten wij over kritiek handelen, en wat deze waranden betreft - zij zullen eerlang dien schoonen naam niet meer mogen dragen. De tijd nadert met rassche schreden, dat zij zullen weggedrongen worden door de afgodstempels van den dag - de afgodstempels óók van het Nederlandsche volk. Want het kanaal werd niet door die heidenen van ingenieurs gegraven om er den lustigen stoet van Titania op te laten spelevaren in gondels en met feestgezang... o neen, daar moet eerlang de stoomboot ratelen en fluiten, de spoortrein spoken en vuur laten vallen op de aardappelakkers, onteigend ten bate der baälisten; de nijverheid zal er fabrieken bouwen, babeltorens van schoorsteenen doen rooken; de scheepvaart rigt er dokken op, de handel pakhuizen; het al verplattend monster, vooruitgang geheeten - 'go-ahead'- zal in de hoven steenen planten in plaats van zaadvrucht; het zal den landman onteigenen, hem plaatsende als wachter bij de ovens, raderen en retorten die zijn oogst doen knarsen, sissen en snerpen tot zijn stille en diepe maar weerlooze smart. Dat zal weldra het lot zijn van deze schoone tuinen en deze werkzame landlieden. De konijnen, sedert den dood van Floris en zijn knapen tot talloos toegenomen, kiezen het hazenpad, en de hazen hebben zich gelegerd tusschen Monster en Loosduinen, tot nader order van Nimrod de stoomfluit, geweldiger dan alle jagers: 'Slaat uw spaden tot zwaarden en uw sikkelen tot spiesen! De zwakke zegge: "ik ben een held!"' Kent gij o landman! de zwaarden en spiesen van dezen Nimrod?

Zoo herinner U dan wat gezegd is door Joël, den profeet - en wees een held! -

Maar zoover, mevrouw! is het altans nu nog niet met deze landerijen gekomen. De jonkfrouwen der Nederlandsche Tuinmaagd wandelen nog in dezen rijk gezegenden hof. In allerlei en telkens schooner tooi verheerlijken zij de landstreek door haar aanminnige gestalten, den landman verrukkende door haar bevalligheid. De kinderen spelen met haar en waar zij haar schreden rigten, daar komen bloemen te voorschijn in elk spoor harer luchtige voetstappen. En als de bloemen op zekeren nacht zijn weggenomen, en er allerwege vruchten in haar plaats worden gevonden, dan vereenigt zich jong en oud met de jonkfrouwen der lente, dankende op gemeenschappelijk altaar God.

Is de tijd des oogstes aangebroken, kom dan herwaarts, mevrouw! Dan is er tempeldienst en hoogtijd aan het strand. Den wijsvinger naar de zee, naar het verre, verre westen gerigt, naar de bakermat van de weldadige vrucht dezer landen, gaat de tuinmaagd de bevolking voor in het dankoffer, terwijl haar reien in koor met de kinderen en vrouwen, het hooglied des oogstes zingen. De zon neigt ten ondergang; zij voert de klanken weder naar de nieuwe wereld, en zie - terwijl wij haar nastaren - de blakende en gloeiende, ondanks haar vermoeiende reis, wiegelende op de zee

aan den horizont en buigende en groetende, zie, terwijl we ons voorstellen, dat zij gindsche wereld met haar eerste stralen begroet en onzen dank overbrengt - zijn altaren en reien en stemmen verdwenen....

o Mevrouw! als U het buitenleven waart, hoe zou ik u beminnen! Maar gij behoeft die verzekering niet, nadat ik de vrijmoedigheid nam, Uw schrijven beantwoordende, aan te heffen met een loflied op mijn villa aan de zee. Ja, ik moet het, schoon dan schuchter en verlegen, betuigen: hoezeer mij de toekomst uwer zeven dochters ter harte moge gaan, ik bleef voortaan liever geheel buiten alle worstelperk en alleen met de zee en het duin en de 'sGravesandsche tuinen: want welken schijn ik op mij mogt laden van ijver voor de opvoeding der nederlandsche vrouw... Ik vrees het *is* slechts schijn, immers met weerzin beperk ik mijn aandacht tot uw brief en wat hij van mij vraagt. Toch is uw verlangen billijk. Neen, ik mag mij niet aan de gevraagde ophelderingen onttrekken. Ik gevoel, dat gij regt hadt op een duidelijk antwoord en dat mijn zwieren langs deze stranden op 't zachtst genomen oneerbiedig was... Hoort gij dat forsche ruischen der zee, mevrouw! Ziet gij dat vreedzaam schuimen van den opkomenden vloed en dat duiken der meeuwen naar de kleine pieterman - zie, daar heeft die blanke meeuw het arme vischje - hoe blinkt die schitterende roover met zijn prooi in het zonlicht, dat allerwege over de kalme zee ligt uitgespreid!.. Maar ter zake... ter zake - honderd ontschuldigingen voor één, mevrouw!

U vraagt mij of ik *ons Streven* lees en wel nadrukkelijk of n° 24 van den tweeden jaargang mij werd toegezonden... Ik lees *ons Streven* en *onze Roeping* niet, mevrouw! en waarom ik tegen vrouwenkoeranten in het algemeen ben, zal U, naar ik hoop, ten duidelijkste en tot Uw groote tevredenheid blijken, als ik op Uw vraag betreffende de gemengde klassen heb geantwoord. Het bedoelde werd mij toegezonden en heb ik gelezen. Ik dank U voor Uw hartelijke deelneming in mijn persoon, maar de dankbaarheid verpligt mij, die over te brengen op mijn goeden leermeester in het latijn, den goeden Pastor Töl te Cloppenburg in Oldenburg. Ik hoop niet, dat hem ooit dat n°. 24 onder de trouwhartige oogen kome, want het zou hem slechts om mij bedroeven kunnen. Hoe! Dr. Raphael Kühner doorgewerkt tot blz. 263. *De nido avis* en nu reeds afhankelijk van een slecht woordenboek? Fünf Grosschen die Stunde! o, Mogt hij het toch nimmer, nimmer vernemen. Wel betreurde hij het, dat onvermijdelijke noodzakelijkheid mij naar het vaderland terugriep, omdat hij zoo gaarne, gelijk hij het uitdrukte, mij in 's griechische hinein geprügelt zoude hebben, maar dat ik zoo slecht zijn onderwijs zou beloonen met twaalf jaar later reeds niet meer te weten, wat mancipium beteekent - dit zou den goeden man ongeloofelijk voorkomen. Als hij die treurige zekerheid nu maar niet uit *ons Streven* verneemt.....

Mevrouw! U kent tans mijn leed; ik ken Uw deelneming, van U dus zal mijn geleerde vriend nooit dit n^{o}. ontfangen.. ik dank U zeer. Ik zou u nog veel liefs van hem kunnen vertellen, hoe hij predikant der kleine luthersche gemeente en hoofd der kleine school was; hoe wij bij den Provisor stenografie leerden volgens Stolze; hoe wij des avonds bij Brünings Whist speelden en een schoppen Bockbier dronken; hoe hij mij leerde van de Romeinsche staatsinrigting en de Grieksche fraaie zeden. Hij was een van de knapste, blijhartigste en meest bescheiden Duitschers die ik ooit heb ontmoet. Maar domheden kon hij niet verdragen, mevrouw! o, Als hem deze mancipium-tragoedie toch, ondanks Uw en mijn voorzorgen, moest ter oore komen!... En daarbij bemerken, hoe ver een vrouw het van zijn leerling wint - in het mancipium...

Wat U mij voorts als het gevoelen Uwer oudste dochter mededeelt, n.l. dat de beschouwing van mijn artikelen door *ons Streven* verward is, dit ben ik niet met mejuffer, Uw oudste dochter, eens, mevrouw! Oppervlakkig moge de ontleding wezen, maar zij is tamelijk ordelijk, - twee hoedanigheden trouwens die in dit geval uit elkander voortvloeien. Meer stem ik U toe, dat het slot der beschouwing verreweg het beste deel des opstels is omdat het de bekentenis be-

vat, dat onze vrouwelijke pionniers in haar bevrijdingskrijg de emancipatievaan te hoog hebben opgestoken. Zulk een openhartige belijdenis verzoent mij zelfs met de betichting van mijn arm woordenboek en geeft mij een weinig hoop voor de toekomst in zake de opvoeding der Nederlandsche vrouw. Want Uw derde dochter merkt zeer ter snede aan, dat niet emancipatie maar onderwijs haar ba ten kan.

En nu *Tijdspiegel* 1871, *n*°. 7, *bladzijde* 52. 'Daar zijn vele dwaze paedagogen, die toch vooral de geslachten scheiden op de scholen, maar zij hebben 1-17 niet genoten, anders zouden zij dat niet doen.'

U, die zelf onderwijzeres waart van een der stedelijke bewaarscholen, die twee dochters op hoogere inrigtingen van onderwijs hebt en vijf dochters, die opgeleid worden tot onderwijzeressen, U vraagt mij, deze gewaagde uitdrukking te matigen, ja zoo mogelijk terug te nemen. U vraagt dit niet enkel op grond van eigen ervaring maar na rijp overleg met deskundige juffrouwen en met uw dochters. Noch het een noch het ander wordt door mij ligt geteld, mevrouw! Ik eerbiedig om strijd uw ondervinding en Uw welgemeende konsulten. Vergun mij echter u te doen opmerken, mevrouw! dat ik met de door U aangehaalde zinsnede volstrekt niet mag geacht zijn deze zoo belangrijke kwestie te hebben willen beslissen.

In een schets dus als waarin die zinsnede tuis behoort, mag zij gerust blijven. Ik heb de jongelingsjaren van 17-24 willen beschrijven gelijk dat tijdperk is: fantastisch en stelselloos. Indien U al de stellingen, daarin vervat, zoudt willen aannemen als leerstukken, mevrouw! wat bleef er dan van onze instellingen, van onze wetboeken over! Zoo gaf mij iemand verleden week in allen ernst den raad, veel op het binnenhof te gaan den Meester hooren, dan zou ik met vrucht staatkundige beschouwingen voor en over Nederland kunnen schrijven! En dit alles naar aanleiding van een paar onschuldige ontboezemingen van een negentienjarigen knaap... Over twintig jaar spreken wij elkander nader.. over politiek mijnheer!

Wat echter het onderwerp: *gemengde of ongemengde* klassen betreft, daarover wil ik naar aanleiding uwer vragen gaarne mijn gevoelen nader ontwikkelen, mevrouw! de door U veroordeelde zinsnede meer stelselmatig ophelderen en zoo mogelijk handhaven. Vergun mij ook, nu en dan eens een vraag op te werpen.

U wenscht, met Mevrouw Elize van Calcar, beider kunne zoover mogelijk van elkander verwijderd te houden door al de leertijden heen. Ik zou nooit te voren hebben durven wagen, der schrijfster van *Een star in den nacht* kloostersympathiën toe te schrijven, nu doe ik dit bij deze, naar aanleiding van haar inderdaad kwezelachtige uitingen in de onderwijzersvergadering, te Gouda in de vorige maand, over dit vraagstuk. Mag ik U een denkbeeld geven van de ongezondheid harer beweringen, van het onopvoedkundige harer theoriën? U, mevrouw! zijt van ganscher harte de wet op het onderwijs van 1857 toegedaan. U hebt een grondwet lief en een schoolwet, daarop gebouwd, die u gerust doet zijn, dat in het vaderland geen godsdiensttwisten ontbranden zullen, zoolang het volksonderwijs trouw dien overeenkomstig wordt gegeven. Het geeft u een waarborg voor de toekomst des lands, dat kinderen van allerlei gezinten op de zelfde schoolbanken bijeen zitten en opgeleid worden, gemeenschappelijk en zonder onderscheid, tot het burgerschap van het zelfde vaderland. Die aanstaande burgers zijn daardoor nog geen Davids en Jonathans voor

elkander geworden, want voor den een of den ander ligt geregeld na iederen schooltijd een pak ransel klaar, maar zij hebben het zelfde onderwijs aangehoord, de zelfde rigting leidt hen, de zelfde sappen van kunst en wetenschap voeden hun geest en altans wordt hun van een hoogere voorkeur niets geleerd op zulke scholen. Hun wankelende schreden worden vast en

op één doelwit gerigt: het trouwe burgerschap van het gemeenschappelijk vaderland. Op dezen grond heet de open hare school gemengde school, omdat zij geen onderscheid erkent tusschen kinderen van het zelfde volk. Zij slijpt de scherpste hoeken der dogmatische opvoeding af door gemeenschappelijk, en, omtrent alle dogmatisme, zuiver neutraal onderwijs. Gij acht hier mede het volksonderwijs zuiver zijn werkkring aangewezen, de onderlinge verhouding der kinderen volkomen gezond. Zeer wel. Zou het met het sexueele vraagstuk wel anders zijn? Ik geloof, dat men aan het geslachtsleven der kinderen geen mindere omzigtigheid verschuldigd is dan aan hun dogmatische sympathiën. Godsdienst en geslachtsleven beide zijn evenzeer den mensch ingeschapen, even teeder, even gewigtig voor de maatschappij. Daarin zijn de opvoeders - uitgezondeed de ultramontaanschen - het allen eens. Waarom ook niet in de middelen? Indien godsdienst en geslachtsleven als even teeder, als even gewigtig worden beschouwd, waarom zou men aan de kinderen van het zelfde vaderland ter wille van de godsdienst een gemengde openbare opleiding geven en ter wille van het geslachtsleven hen scheiden in de beste jaren?

Vergun mij, mevrouw! tegenover uw zeer gewaardeerde ondervinding die van een bejaard en hoogst ervaren onderwijzer te stellen. Hij is nu omstreeks 70 jaar oud, nog steeds onderwijzer der jeugd, gelijk dat sedert meer dan 50 jaar zijn lievelingsarbeid was; van hem mag men zeggen, dat hij in het vak grijs geworden is.

Hij schrijft over ons verschil in kwestie:

‘Och, wel zeker behooren de scholen gemengd te blijven, kan 't zijn met leliën en rozen. Is niet de geschiedenis der beschaving daar om den grooten, en wel den gunstigsten invloed der vrouw op het sterker geslacht aan te toonen? En heeft zij dien in het klooster verkregen? Neen, maar doordien zij van der jeugd het mannelijk geslacht heeft leeren kennen in zijn kracht en in zijn zwakheid. De vrouw is steeds ad rem, van daar haar overmagt op den anders sterkeren man, in haar oog dikwijls een hals, een sukkel, dien zij uit liefde wil en kan helpen en zelfs gaarne. Reeds in de lagere school neemt zij daartoe les, - oefent zij zich daarin van natuur.

In de afdeeling van 6-7-8 jarigen van beiderlei geslacht schreeuwt een dreumes om een verloren griftje en 3 à 4 andere dreumesen schieten toe en om den kleine heen en houden hem allemaal een griftje onder den neus, soms een heel klein stompje in der haast van eigen griffel afgebroken. Wie zijn die liefdadigen? Steeds, altoos en enkel meisjes, nooit jongens; hooren of zien dezen toevallig het spektakelig lamenteeren van den poter, - ze lachen in hun vuistje.

Een afdeeling hooger -8-9-10 jaar - vertoont iets anders. Zij nemen wederzijds minder notitie van elkaâr, zijn ligter geraakt, twistziek, minder behulpzaam; 't is het schouwspel van den jongen haan, die de jonge hen wegpikt om één korrel. Geslachtsdrift is hierbij nog niet te ontwaren. Deze laat zich echter, schoon geheel vermomd, even zien in de klasse van 11-12-13 jaren. Hier: steeds vrede, zelden twist; de hulpbehoevende is ook hier de jongen; de hulpbiedende alweder het meisje - maar schuchter, meer om een hoekje wordt den knaap het verlangde grift, of knipmes of liniaal toegereikt... gegleden door vele handen, als zoovele telegraafpalen gebezigd.

De onderwijzer zal Jan opdragen, een paar meisjes te helpen, hij doet het met glimlach, doch niet gaarne; Keetje en Lientje daarentegen bieden veeleer haar hulp aan en verleenen die met welbehagen aan Jan.

Wat het onderwijs aanbelangt, de geest van mededinging is tusschen de beide geslachten niet zoo sterk als men zou meenen. Zij schrijven b.v. om 't best, maar wat geeft Mimi er om al winnen het Jacob en Pieter; daar zal zij om lachen; maar is de wedstrijd zoo geregeld, d.w. z: is de school zoo ingerigt dat jongens tegen

jongens en meisjes tegen meisjes schrijven, dan gaat het bij de meisjes te scherper toe omdat het haar grieven zou als haar pronkschrift wat ver achteruithing: Ziedaar bij de meisjes reeds de sporen van jaloezie en ijverzucht, nooit bij den knaap zoo op te merken.

Het vlak aaneenzitten deugt niet; het tweederlei bloed moet zich wederkeerig niet verwarmen. Wel mogen zij zoo zitten, dat zij met de oogen elkander telegraferen kunnen, in dit geval zijn de batterijen der jongens het drukst in werking, die der meisjes het fijnst maar zelden het eerst. Toe te zien, dat die vonken geen brand veroorzaken, eischt veel overleg en scherpzinnigheid, - den draad afsnijden veroorzaakt een schok, die ongunstig - hem geleiden een invloed, die weldadig is.

Vroeger werd een en ander met den stok geregeld, maar sints de telegrafie, past ook de schoolmeester dit middel toe in woord en werk. Slechts dan wanneer de moedwillige knaap met een tol zijn neus bedreigt - (*Tijdspiegel*, t.a.p. bl. 49, u hebt hier de gelegenheid, mevrouw! om het verschil van opvatting waar te nemen tusschen een oud en een jong docent) dan vindt de schoolmeester den tijd niet tot bespiegelende wijsbegeerte maar straft den 8- of 18 jarigen vlegel met een vinnigen - slag, zooals dat behoort, omdat de onderwijzer reeds lang te voren overtuigd moet zijn geweest, (de leeraar van wien ik in het opstel sprak, kon dit niet zijn) dat zulk een houding dien knaap noodzakelijk leidt tot het maatschap van Assi en consorten; of heeft hij tijd tot ademhalen, dan zal hij den bruteur reciteren: “nooit loopt mijn drijftol zonder slagen!” -

‘Laat drie meisjes met elkander in de school spelen: zij maken meer gerucht dan zes jongens in zulk een geval, met dit verschil, dat de jongens meer breken. Laat hen alle negen samen in de school en het gevaar zoowel als het breken is veel minder. In één woord: samen leeren, samen spelen, samen werken, samen zingen, het is de baas; - het kan niet anders dan van grooten invloed zijn op de vorming van het karakter, inzonderheid van den toekomstigen man. Daarenboven komt het mij schrikbarend voor, wat babbelkoorts er heerschen moet in een meisjes-school van 10-14 jarigen leeftijd: 't zij dan al of niet bedwongen: want de ergst-verkeerde neiging van het meisje is praatzucht, laster; tot deze impertinentie heeft de jongen geen aanleg. En dan de volkomen, d.w.z. individueele afzondering, waartoe zulke klasse-inrigtingen soms onvermijdelijk aanleiding geven, is verderfelijk voor lichaam en geest. De individuen worden in de klauwen der onanie gevoerd, het ontzettend monster, dat niets ontziet dan het gezelschap, het oog van het ander geslacht.

Gerustelijk mogen wij het vrouwelijk wezen in zijn omgang met het sterker geslacht vergelijken bij den bergstroom, die zacht maar voortdurend den ruwen steen effen en handelbaar slijpt. -’

Tot zoover de proefondervindelijke wijsbegeerte van dit vraagstuk, mevrouw! mogt zij punten van vereeniging met de uwe aanbieden, dit kon tot een beslissende samensmelting van gevoelens in deze leiden. Laat ons waken tegen kloostergeest. U prijst mij omdat ik de ultramontaansche domheid hier en daar heb bespot, maar als U het afzonderingstelsel, 't zij dan in den cultus van godsdienst of in dien des geslachtslevens, blijft huldigen, dan - 't zij met verlof gezegd - valt U in de termen. Hofjesachtige scheiding in zake het openbaar volksonderwijs leidt tot het zelfde als verwaarloozing. Nederland vooral moet zich in deze gewigtige zaak aan geen femelarij overgeven. Het is om duizend redenen hoog noodig, dat er een Amerikaansche lucht

in onze school blijft waaien, - zonder togt altijd. Stel U toch het stelsel van afzonderlijke scholen - secte- en sexe-scholen dus! - in zijn volle consequentie voor, d.i.: tot aan den ingang van het maatschappelijk leven. Welke vreemde volksstammen hebben daar elkaâr aan den drempel te be-

groeten? Zij kennen elkander niet, en onbekend - onbemind. Dit is in mijn oog veel grooter nationaal nadeel dan de beoogde zedigheid, zedelijkheid, vroomheid en nonnerij van Mevrouw van Calcar- Schiotling, c.s., gesteld al, dat zij haar doel bereikten. Daar is voor een volk niet erger dan kloosterzucht: hoe veel erger is het, wanneer men de nonnery al met het zesde jaar wil gaan forceeren. Alsof dit de bestemming ware van het gezelligst wezen des aardbols, de vrouw des menschen!

Alleen de ultramontaan met zijn doffe, domme, verachtelijke bedoelingen kan in dat stelsel vreugde vinden. Wie het lief heeft, volge hem - tot in de uiterste duisternis, mevrouw!...

Op dan met uw kinderen in het gezellige leven! Tusschen luchtige scholen met frissche knapen en meisjes, tegenover elkander gezeten gelijk de oude heer, hierboven aangehaald en die de tolk mag heeten van den volksonderwijzerstand, dit heeft beschreven. Gezellige wezens die elkanders krachten en zuchten, elkanders lief en leed kennen en waardeeren, zij mogen nu en immer uw ideaal zijn. Laat de meisjes en vrouwen gerust de koeranten lezen, die voor de knapen en mannen uitkomen - sta in geen enkel opzicht een zweem van afzondering voor. Vrouwenkoeranten zijn overtollige lektuur voor beide geslachten en overtollige uitgaven voor alle gezinnen. Zie toe of gij krijgt vrouwen-kerken, vrouwen-clubs - Milytta-tempels natuurlijk.

Zaagt gij die brik daar, mevrouw! op den effen waterspiegel dansen? Zij moet vooruit, zij wil niet - er is weinig stroom en de zachte wind heeft geen invloed op het speelsche scheepje met haar witzeil op; - ziet gij, daar hijscht de jongen het bramzeil bij - het zwelt, zij zwellen samen... zie de brik nu zeilen. De stroom kabbelt tegen den voorsteven. Het gaat vooruit...

o! Mevrouw! Stel mij gerust en laat mij Neerland's toekomst uit mijn toren zien ontluiken. Verzeker mij, dat hier geen kloosters zullen komen; de Nederlandsche natuur is er zoo tegen en het Nederlandsche meisje haat het klooster met een volkomen haat. Dwing haar dan niet en verhef u met mij tegen allen kloosterdwang. Het oog op de toekomst, mevrouw! zij is zoo spoedig daar - dat heden uwer kinderen.

't Is waar, de landlieden spitten rustig voort; zij leggen de aardappels in den grond en bereiden hun wijnmuren - maar mijn oog bespeurt van mijn waarnemingstoren de naderende toekomst in de verte. Daar ginds loopt de ijzeren draad over de hooge, witblinkende palen; de verrader! Hij doet alsof hij de landlieden en hun akkers wil sparen, maar nogtans is hij een voorteeken... En zij spitten rustig voort!...

Aangaande U en mij, wij zijn voorbereid, mevrouw? Mogt ik dit spoedig, te gelijk met uw veel gewaardeerde instemming, vernemen.

Ik groet U zeer en noem mij gaarne
Mevrouw!
Uw dw. dienaar,
AART ADMIRAAL.

Verzoeke mijn eerbiedigen dank en groet aan de dames, Uw 7 lieve dochters.

XXIV.
Tweeërlei wijsheid.

Een zangstuk.

‘Dien zilveren Wijsheid in Gulden Schalen.’

Koor.

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij huldigen, wij loven u tot aanbidding.’

Eene stem uit de diepte (alt): Adagio Cantabile.

‘Door schade en schande wordt men wijs;
Door schade en schande wordt men wijs.’

Recitatief (bariton).

Wat flauwe dreun! Schade en schande! Wie voelt die nog in onze dagen? Voor den buurman misschien even. Schade en schande! Daar verheffen we ons boven. Dat is ónze wijsheid. Leve Parijs. Op naar de markt om wijsheid te koopen! Wijsheid voor ons mannen, wijsheid voor onze vrouwen, wijsheid voor onze zonen, wijsheid voor onze dochteren. Geen onderscheid. Scholen voor beide: lagere en hoogere scholen, om wijsheid te gâren.

Koor.

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij huldigen, wij loven u tot aanbidding.’

Eene stem uit de diepte (sopraan.): Allegro moderato.

‘Een ieg'lijk naar zijn aard; een ieg'lijk naar zijn aard’

Recitatief (1ste ténor.).

Ha, ha, ha, ha! Ha, ha, ha, ha! 't Is alles één. Een aap: een aap; een mensch: een mensch of aap zonder staart al naar ge wilt. Wat: man en vrouw? Leve de mensch! Dàt is humaan. Wijsheid voor mannen, wijsheid voor vrouwen. Leidde Eva niet reeds Adam tot den boom der kennis? Om de slang op den achtergrond bekommeren wij ons niet meer; daar hebben we al lang meê afgerekend. Denk om Parijs. Op naar de markt om wijsheid te koopen!

Koor.

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij huldigen, wij loven u tot aanbidding.’

Eene stem uit de diepte (mezzo soprano): Allegretto.

‘Elk zijns weegs, elk zijns weegs.’

Recitatief (2de ténor).

Lief gekweeld. Juist: elk zijns weegs, zoo man als vrouw. Één hun roeping, één hun weg. Ledige huizen: volle zalen; pleitzaal, raadzaal, balzaal, schoolzaal: één voor beiden. Te zaâm naar de stembus, te zaâm naar 't bureau, dus ook te zaâm naar de school. Natuurkunde, romantiek, letterkunde, poësie, schoone kunsten voor zonen als dochteren. Op dan jongens en meisjes, jongelingen en jonge dochters: te zamen geleerd. Darwin bestudeerd. Natuurkundige proeven gedaan. De leer der stofwisseling onderzocht. Naar één model geteekend. Leve de natuur! Op zonen en dochteren! Te zaâm u geworpen in de armen der romantiek, der poësie! Hoe goed zullen zij begrepen worden: de Sinne- en Minnebeelden van onzen vader Cats (Immers Holland vooraan). Hoe goed zullen zij verstaan worden. Één Byron, één Sue, één Heine! Rousseau en Voltaire te zamen genoten. Op naar de school, om wijsheid te gâren!

Koor.

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij huldigen, wij loven u tot aanbidding.’

Eene stem uit de diepte (contralto): Andante. Sotto voce piagnente.

‘Soort bij soort; soort bij soort.’

Recitatief (bas).

Ach arme, zwijg! Uwe stem verzwakt. Wij kennen uw lied. Juist, soort bij soort; dus mensch bij mensch en kind bij kind. Weg met de onnoozele 't zij man of vrouw. Leve de wijsheid! Leve de fierheid! Op jongeling! Laat u niet overschaduwen door uwe

zuster in de wetenschap! Op jonge dochter! Toon uw broeder wat gij in kennis op hem vooruit zijt. Te zamen gewerkt: dat prikkelt den geest, dat verlevendigt het oog, dat houdt het hart warm, dat kweekt lust en ijver aan. Heerlijke wrijving; zóó slaat men vonken uit staal.

Komt dan, jongelieden! hand in hand langs de gladde mozaiek-trappen der empirie naar den tempel der wijsheid, die u de gouden eeuw van verlichting, kennis

en beschaving zal ontsluiten, waarin het lam met den wolf za verkeeren en de zwaarden tot sikkels zullen geslagen worden. Op dus tot verhaasting van den dag waarin de wijsheid zelfs niet met den paplepel zal behoeven ingegoten te worden, omdat allen als Minerva's in het leven zullen treden.

Koor.

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij loven, wij huldigen u tot aanbidding.’

Eene stem uit de hoogte (alt): Largo maëstoso.

‘Waakt, waakt, waakt!!’

Eene stem uit de verte (sopraan): Allegro passionato.

‘Wee, wee, wee!!’

Intermezzo.

De krachtige nagalm van 't laatste snerpend wee deed de gastvrouw, die, weinig muziekaal zijnde, niet had meêgezongen maar soms was ingedommeld, eensklaps ontwaken en als uit den droom opschrikkende zegt ze tot haar gade:

‘Beste! Zouden wij onze Jacoba niet naar Arnhem of naar Haarlem kunnen zenden, of nog wat met haar wachten tot de hoogere burgerschool voor meisjes hier klaar is?’

Verbaasd ontnuchterd staart de gastheer zijne echtgenoote aan en voegt haar onder een meêlijdend schouderophalen toe: ‘Hoe kom je er op? Als je naast mij op de schoolbank gezeten hadt, zoudt ge mij zoo'n domme vraag niet doen. Naar Arnhem! Naar Haarlem! 't Zou ook maar geen geld kosten!’

‘Ja, geld zou 't kosten;’ zucht de onnoozele moeder, ‘maar onze Jacoba’.....

‘Gaat morgen met onze jongens naar de hoogere burgerschool’, herneemt de gastheer. ‘De minister gaf fiat, wij vierden feest; dus geen dralen meer, zij zal er wel zonder gescheurde kleederen afkomen.’

‘Dan moet zij haar donker stofje maar aandoen’ prevelt de onverbeterlijke vrouw zacht, waarop manlief haar schamper toevoegt:

‘Zet haar voor mijn part een blaauwen bril er bij op.’ - En om zich van dit storend intermezzo te herstellen, heft hij met luider stem het koor aan waarin hij door de dischgenooten krachtig wordt gesecondeerd:

‘Reine parel onzer diadeemen! Flonkerende diamant onzer gordels! Helder kristal onzer kroonen! Liefelijk immergroen onzer hoven! Altijd springende fontein onzer

dalen! Schitterende pool-ster onzer nachten! Onschatbare wijsheid: wij eeren, wij huldigen u tot aanbidding.’

9 Sept. 1871.

JOHANNA.

Staatkunde en geschiedenis.

Het bestuur van Nederlandsch Indië.

De staatsinstellingen van Nederlandsch Indië, beschreven door Mr. P.A. van der Lith, hoogleeraar aan de Rijks-instelling voor Onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden, en J. Spanjaard, leeraar aan de Instelling voor Onderwijs in de taal- landen volkenkunde van Nederl.-Indië te Delft. 's Gravenhage, Geb. Belinfante, 1871.

De belangstelling in het beheer van Nederl. Indië neemt gaandeweg toe. Tot op 1848, het geboortejaar van onze gewijzigde Grondwet, die ook voor Indië van groot gewicht was, werd door de regeering van het moederland alles, wat op de O. Ind. bezittingen betrekking had, met den sluier van diep geheim omhuld. Zelfs de vertegenwoordiging achtte zich zelden geroepen over die belangen een oordeel uit te spreken. Bij het groote publiek ontbrak alle belangstelling, meestal ten gevolge van totale onbekendheid. Die staat van zaken veranderde na 1848. Met de kracht en den gloed zijner welsprekendheid bepleitte Dr. W. v. Höevell, als lid der 2^{e} Kamer, de groote vraagstukken van de Koloniale politiek, en wist daardoor in- en buiten de Kamer de algemeene belangstelling op te wekken. Meer en meer verdween de onverschilligheid; meer en meer begon de overtuiging veld te winnen, dat, wilde men het belang en het welzijn van Nederland, men dan ook de ontwikkeling van Indië moest bevorderen. En al kon men nog niet de schitterende saldo's loslaten, toch begreep men van lieverlede, dat Indië niet de pachthoeve was, die ten behoeve van het *geldelijke* belang van het moederland geëxploiteerd mocht worden.

Maar de belangstelling in Indië heeft vooral in den laatsten tijd veld gewonnen. Daartoe heeft niet alleen bijgedragen de openbare behandeling van koloniale vraagstukken in 's lands vergaderzaal, ook het Tijdschrift van Nederl. Indië heeft daartoe medegewerkt. Maar het een en ander zoude nog niet genoeg zijn geweest, had het programma van het middelb. onderwijs en dat van de instellingen tot opleiding van Ind. Ambtenaren niet eene grootere mate van kennis geëischt, dan tot dusverre gevorderd werd. De behoefte aan geschikte

leerboeken vooral met betrekking tot het Staatsbeheer werd gevoeld. En aan die behoefte danken wij dan ook nu het werk, welks titel wij hierboven afschreven. Tot dus verre ontbrak zulk een werk, en het was voor de beide heeren van der Lith en Spanjaard weggelegd om in die behoefte te voorzien.

Bij de grondwetten van 1808 '14 en '15 was het beheer van onze O.I. bezittingen uitsluitend aan den Koning opgedragen(*), als waren zij eene soort van kroondomeinen. In 1840 gaf men, al bleef men 'bij uitsluiting' het beheer den Koning opdragen, aan de openbare meening, die aan de Staten generaal meer invloed op de zaken van Nederl. Indië wilde verleend hebben, in zoover toe, dat aan hen jaarlijks inzage van het geldelijk beheer zou worden gegeven terwijl het batig slot, beschikbaar ten behoeve van het moederland, bij de wet zou worden geregeld. Maar in de wijze van beheer en in de regeling der belangen werd alle invloed der vertegenwoordiging gewraakt. Bij de nieuwe redactie van de gewijzigde Grondwet van 1848 echter verdween het woord '*bij uitsluiting.*' Reeds de Commissie van Grondwetsherziening van 17 Maart 1848 huldigde ten opzichte van de bezittingen in den Ind. Archipel en de koloniën in West Indië het meer modern beginsel, dat 'koloniën en moederland onderling in nauwer gemeenschap en belang dienen te komen, en ook het beginsel van verantwoordelijkheid des bewinds in de koloniën moet gelden.'(†) De regeering echter wijzigde de redactie van het ontwerp, onttrok aan de wetgevende macht de vaststelling van de rechterlijke organisatie, het burgerlijk- en het strafrecht, doch erkende tevens, dat tot dusverre geene genoegzame medewerking in het bestuur der zoo hoogst gewichtige bezittingen en koloniën aan de wetgeving was toegekend,' al meende zij het oog niet te mogen sluiten voor het exceptioneele standpunt, waaruit die bezittingen moesten worden beschouwd, 'die uit den aard der zaak niet op gelijke lijn konden worden gebracht met het beheer van 's Rijks aangelegenheden in Europa. In plaats van de rechterlijke organisatie, het burgerlijk- en het strafrecht zouden nu het muntstelsel en de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen door de wet worden geregeld. Eindelijk werd de slotbepaling van art. 56 over het ontwerp der Commissie in dier voege gewijzigd, dat men daarvoor lezen zou: 'andere onderwerpen, de koloniën en bezittingen betreffende,

(*) Zie art. 36. Const. 1806; art. 35 Gw. 1814; en art. 60 Gw. 1815.

(†) Art. 56 van het ontwerp der Gw. luidde: 'De Koning heeft het opperbestuur van de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen.
De reglementen op het beleid der regeering in de overzeesche bezittingen worden bij de wet vastgesteld. De wet regelt ook de rechterlijke inrichting, het burgerlijk- en strafrecht, zooverre deze wetboeken vatbaar zijn in wetboeken voor de koloniën te worden geregeld.
De Koning doet jaarlijks aan de St. generaal een omstandig verslag geven van het beheer der koloniën en van den staat, waarin dezelve zich bevinden.
De minister van koloniën is verplicht alle opening en verantwoording te geven, welke door de S. generaal ten opzichte van de koloniën zullen worden verlangd, ten einde naar de behoefte zoodanige wettelijke verordeningen kunnen worden vastgesteld, als doelmatig zullen worden bevonden.'

en daarvoor vatbaar bevonden, kunnen door de wet worden geregeld.' Het facultatief karakter dezer bepaling maakte bij eene nota van wijziging voor een imperatief voorschrift plaats; men las nu: '*worden* door de wet geregeld.' Ook de woorden '*daarvoor vatbaar bevonden* werden bij eene nota van 'nadere' wijziging vervangen door: '*zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan*'(*). Uit deze schriftelijke gedachtenwisseling zijn eindelijk de art. 59 en 60, zoo als zij thans in de Grondwet gelezen worden, ontstaan(†).

'De Koning heeft het opperbestuur der koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen.' Wat beteekent dat opperbestuur? Is 't meer, dan uitvoering te geven aan de wetten? Dezelfde vraag kan gedaan worden ten opzichte van art. 58, waarin aan den Koning het oppergezag over zee- en landmacht wordt gegeven, als mede ten opzichte van art. 61 waar van den Koning gezegd wordt, dat hij het opperbestuur heeft der geldmiddelen. Daarmede wil men niet zeggen dat de Koning b.v. jure ipso opperbevelhebber is van het leger, of dat hij met de geldmiddelen der natie naar welbehagen kan omspringen. Zoowel over het leger als over de geldmiddelen hebben de Staten-Generaal te zeggen, en daar zij de koorden der beurs in handen hebben, is hun invloed van overwegenden aard. Ten opzichte van de koloniën is bij het nominatim noemen in art. 59 van enkele onderwerpen, die door de wet geregeld moeten worden, en bij de vaagheid van het laatste lid er van, meer speelruimte voor het invoeren van maatregelen alleen bij Koninklijk besluit, buiten de wetgevende macht om; maar de overzeesche bezittingen kunnen even min als eenig ander onderwerp van regeeringsbeleid de ministerieele verantwoordelijkheid ontspringen. In 't algemeen is de uitdrukking van oppergezag en opperbestuur eigenlijk nog een overblijfsel van den ouden tijd en van het oude beginsel van autocratie. Zoo kon men zich ook niet losmaken van het oude denkbeeld, dat aan den Koning een uitsluitend beheer toekwam over de overzeesche bezittingen; doch aan de andere zijde gevoelde men toch, dat als die bezittingen geen domein van de kroon zijn, zij onderworpen moeten worden aan het gemeene staatsrecht. Van daar de uitdrukking van opperbestuur gepaard met eene volledige

(*) Zie ontwerp van het no. II, hoofdst. II art. 41 (*Handelingen van de Regeer*, *en de St. generaal over de herziening der Grondwet* 1847-1848 (Belinfante) deel I blz. 316); de mem. v. Toel. (ibid blz. 338); nota van wijziging (ibid blz. 579); en de nota van nadere wijziging (ibid blz. 616).

(†) Zij luiden: Art. 59. 'De Koning heeft het opperbestuur der koloniën en bezittingen van het Kijk in andere werelddeelen.
De reglementen op het beleid der regeering aldaar worden door de wet vastgesteld.
Het muntstelsel wordt door de wet geregeld.
Andere onderwerpen deze koloniën en bezittingen betreffende, worden door de wet geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan.
Art. 60 de Koning doet jaarlijks aan de St. Gener. een omstandig verslag geven van het beheer dier koloniën en bezittingen en van den staat, waarin zij zich bevinden.
De wet regelt de wijze van beheer en verantwoording dier koloniale geldmiddelen.'

erkenning van het recht der Staten-Generaal. om zich met koloniale aangelegenheden te bemoeien. 's Konings opperbestuur gaat altijd gepaard met de ministerieele verantwoordelijkheid. De Koning kan geen bevel of voorschrift aan zijnen landvoogd geven, dan met medewerking van zijnen minister van koloniën, die voor zijn contraseign aansprakelijk is.

Zoolang men uitging van het beginsel dat het beheer der O. Ind. bezittingen *uitsluitend* aan den Koning toekwam, werden ook de Reglementen op het beleid der regeering aldaar door den Koning vastgesteld. Daendels ontving slechts eene instructie van Koning Lodewijk. Het Regeerings-Reglement voor de Commissarissen-Generaal, die de O. Ind. bezittingen uit handen der Engelschen overnemen, en het bestuur in die gewesten regelen zouden, dagteekent van 3 Januari 1815 en was door den souvereinen Vorst vastgesteld. Doch daar het voor de toenmalige omstandigheden niet geschikt scheen, werd door de Commissarissen-Generaal zelven in '18 een nieuw Regeerings-Reglement ontworpen, dat tot '27 in werking bleef, in welk jaar door den Commissaris-Generaal du Bus een nieuw Reglement ontworpen werd, dat echter 's Konings goedkeuring niet wegdroeg, en drie jaren later, den 19 Januari 1830, vervangen werd door een, dat door den Generaal van den Bosch was opgesteld en door den Koning werd goedgekeurd. Doch ook dit Regeerings-Reglement leefde slechts zes jaren. Dat, hetwelk in '36 werd vastgesteld was het laatste, dat buiten medewerking der Staten-Generaal tot stand kwam. Eerst in '54 werd het thans vigeerende Regeerings-Reglement door de wet vastgesteld. Aan het voorschrift van art. 5 der overgangsbepalingen van de Grondwet, waarbij een termijn van drie jaren voor de indiening der wet op het beleid der regeering was bepaald, werd in zoover voldaan, dat reeds in '51 bij Koninklijke boodschap van 29 October een ontwerp werd ingediend, dat echter niet in behandeling kwam, en geheel onveranderd in het volgende zittingjaar der Staten-Generaal den 4 October bij de 2^{e} Kamer werd ingezonden. Het voorloopig verslag dier Kamer daarover gaf aanleiding tot eenige wijzigingen, welke geformuleerd werden in een ander ontwerp, dat den 21 December '53 ingediend werd. Een derde ontwerp werd nu bij memorie van beantwoording op het voorloopig verslag der 2^{e} Kamer over het laatstgenoemde, noodzakelijk geacht. Dat ontwerp werd, na hier en daar gedurende de openbare behandeling gewijzigd te zijn, den 8sten Augustus '54 door de 2^{e} Kamer met 38 tegen 19 stemmen, en den 31 Augustus door de 1^{e} Kamer met 31 tegen 1 stem aangenomen. Den 2 September daaraanvolgende werd het door den Koning bekrachtigd.

Het laatste lid van art. 59 geeft, zeiden wij, aan de wetgevende macht gelegenheid, om koloniale vraagstukken te regelen. *Wie* zal be-

palen of- en wanneer er behoefte bestaat aan eene wettelijke regeling van het een of ander koloniaal onderwerp? Het antwoord zal wel zijn: de drie deelen van de wetgevende macht, de Koning en de beide takken der vertegenwoordiging. De regeering niet alleen, maar ook de Tweede Kamer, krachtens het haar toekomende recht van initiatief, kan een onderwerp tot wettelijke regeling aan de orde brengen; en wanneer de drie deelen der wetgevende macht samenwerkende zulk een voorstel tot wet hebben verheven, dan is betrekkelijk de behoefte eene uitspraak gedaan.

Deze beteekenis van het laatste lid van art. 59 schijnt wel zoo eenvoudig mogelijk. En desniettemin is 't niet te ontkennen, dat de bepaling zelve steeds tot oneindig veel afwijkende oordeelvellingen aanleiding geeft. De regeering, van welke staatkundige kleur dan ook, is maar al te dikwijls genegen, om de medewerking der Staten-generaal te ontduiken. Het heet dan: ‘Indië moet meer in Indië geregeerd worden.’ Al is er wel wat waars in dat gezegde, toch strekt die leuze meer om aan ministerieele willekeur bot te vieren, dan wel uit innig welbegrepen belang van Indië. Het ‘Indië moet meer in Indië geregeerd worden’ beteekent meestal, het regeeren van het Departement op het Plein uit, en dus buiten de medewerking der Staten-Generaal. De bemoeiing der vertegenwoordiging was en is nog niet altijd even aangenaam aan de regeering.

Er is in dat ‘Indië moet meer in Indië geregeerd worden’ - zeiden wij - wel wat waars! En wanneer wij dat zeggen, dan bedoelen wij meer uitsluitend de vaststelling der Indische begrooting, door de wet op de Indische Comptabiliteit aan de wetgevende macht hier te lande opgedragen. Er is zeer veel te zeggen voor de thans vigeerende bepaling, dat die begrooting even als de Staatsbegrooting door de wetgevende macht moet worden vastgesteld; maar oneindig beter ware het, dat zij door den Koning met medewerking van eene soort van koloniale vertegenwoordiging in Indië tot stand kwam. Eilieve stel u voor met wat al omslag die vaststelling hier te lande gepaard gaat. De begrooting wordt in Indië ontworpen ruim anderhalf jaar voór zij in werking kan treden. Bijv. die van 1872 moet in het najaar van 1870 worden ontworpen door den daarmede belasten directeur van financiën. Zij wordt dan onderworpen aan het oordeel van den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië; komt daarna hier te lande, alwaar de Minister van koloniën over haar met de Indische regeering in correspondentie treedt; eindelijk wordt zij in September aan de Tweede Kamer aangeboden, die eenen geruimen tijd zich met haar onledig houdt, om dan door de 1e Kamer behandeld, en eindelijk op het uiterste oogenblik naar Indië gezonden te worden. Hoe kan men nu p.m. anderhalf jaar te voren met zekere gewisheid de kosten van beheer ramen? Al worden de gedane uitgaven uit een vroeger tijdperk tot grondslag van zulk eene begrooting genomen, toch moet men bij gis-

sing de raming opmaken, en dat in onze bezittingen, waar zeldzaam zulk een normale toestand bestaat als in het moederland. Het gevolg daarvan is dan ook, dat de Gouverneur-Generaal telkens van zijne bevoegdheid gebruik moet maken, om credieten boven de begrooting te openen, ten einde in den dienst geene stagnatie te brengen. Voeg daarbij de onbekendheid van de regeering in Nederland zoowel als van de leden der beide takken der volksvertegenwoordiging, zelfs van de zoogenaamde Indische specialiteiten, met de behoeften van Nederlandsch-Indië op een gegeven oogenblik. Eindelijk houde men in het oog, dat men in Indië zich in staat acht zelf die begrooting vast te stellen, en slechts noode haar door de wetgevende macht in Nederland ziet regelen. Al deze argumenten pleiten voor eene wijziging van de Comptabiliteitswet in voege als wij boven omschreven.

Er ligt ook niets inconstitutioneels in die gedachte. Vooreerst spreekt de Grondwet niet van de vaststelling der Indische begrooting bij wet. Zij laat dat over aan eene bijzondere wet, en de Comptabiliteitswet voorziet er in. Ten andere zou er in den kolonialen raad, die de begrooting zou onderzoeken, en aan wie het recht van amendement zou moeten worden toegekend, een waarborg gevonden worden, dat gouvernementeele willekeur en het bon plaisir van de regeering uitgesloten blijven. De Koning met dien kolonialen raad zou de Indische begrooting vaststellen. Voor de overzeesche bezittingen bestaan bijzondere grondwetten. Al maken zij deel uit van het Rijk in Nederland, toch brengt de aard der zaak mede, dat zij op eene andere wijze beheerd moeten worden. Welk bezwaar kan er dus bestaan, om aan hen op dat punt een soort van zelfgouvernement toe te kennen?

Hetgeen de Minister de Waal een paar jaren geleden wilde, n.l. om aan Indië een gedeelte van het slot over te laten, was onpractisch en dus onraadzaam. Dat gedeelte toch bleef ettelijke jaren aan een spijker in de lucht hangen(*).

Bezwaar van regeling bestaat allerminst. De koloniale raad, zooals wij ons dien voorstellen, zou voor een zeker gedeelte, stel ⅓, door den Gouverneur-Generaal kunnen worden benoemd; de overige leden zouden door kiesbevoegden moeten worden gekozen. Al de deelen van den Archipel - Sumatra, Borneo, Celebes, enz. - zouden in verhouding van hun zielental daarin vertegenwoordigd worden. Ook zouden wij de inlandsche bevolking door enkele hunner hoofden - door den Gouverneur-Generaal te benoemen - vertegenwoordigd willen zien. De uitgaven die in Nederland ten behoeve van Nederlandsch Indië worden gedaan, zouden op het IX hoofdstuk der Staatsbegrooting gebracht moeten worden. Evenzoo zouden de ontvangsten, die hier te lande ten laste van Indië worden geïnd, en daaronder de jaarlijksche

(*) Op dit oogenblik is de koloniale rekening van 1867 nog niet afgesloten. Zoo lang de rekening en verantwoording niet afgesloten is, kan men met geene volkomene zekerheid weten hoe groot het saldo is.

bijdrage aan de Nederlandsche schatkist, onder de middelen der Staatsbegrooting gevonden kunnen worden.

Niettegenstaande al de voordeelen en het belang van zulk eene regeling vleien wij ons niet, dat de regeering en vertegenwoordiging van het moederland spoedig daartoe zullen besluiten. Eenmaal zal men er toekomen, daarvan zijn wij overtuigd. Maar zoo lang mogelijk zal men de noodzakelijkheid er van trachten te ontspringen. Men is hier te lande te veel ingenomen met de bemoeiing in dergelijke onderwerpen, dan dat men de hand spoedig zal loslaten. Dit blijkt o.a. uit het Regeerings-Reglement voor Suriname, waarbij het beginsel van zelfgouvernement - maar in eenen ruimeren zin dan wij voor Indië bedoelen - is gehuldigd. Ook daar geldt het beginsel, dat de begrooting vastgesteld wordt door den Koning en de koloniale Staten. Doch de vaststelling door de wet wordt gevorderd o.a. in het geval, dat tot aanvulling van de koloniale middelen een subsidie uit 's Rijks schatkist noodig is. Theoretisch moge het waar zijn, dat als de staat der Nederlanden een subsidie verleent, de vertegenwoordiging ook de bevoegdheid moet bezitten, om de hand te hebben in de koloniale begrooting. Maar draagt zulks uit een practisch standpunt, goede vruchten? Het subsidie wordt gevoteerd bij gelegenheid van hoofdst. IX der Staatsbegrooting, en dat moet zoo blijven; maar ware 't niet meer practisch, indien men aan de kolonie Suriname, gedurende een zeker aantal jaren een bedrag van subsidie garandeerde, om het daarna jaarlijks te verminderen, ten einde de kolonie van lieverlede te gewennen op eigen beenen te staan? De ervaring heeft geleerd, dat de koloniale Staten, ontevreden over de bemoeizucht van de vertegenwoordiging van Nederland, weigerachtig zijn gebleven die middelen van inkomsten te heffen, die zij bij eenen anderen stand van zaken, al sedert lang geheven zouden hebben.

Over 't algemeen geeft Engeland een goed voorbeeld. De Australische gouvernementen hebben hunne eigene Staten, en zij beheeren hunne eigene huishouding. De wetgevende raad van Britsch-Indië stelt eveneens de begrooting vast, althans het Parlement bemoeit zich daarmede niet. En hoe Australië en Britsch-Indië hun belang weten te behartigen, dat kan ieder getuigen, die slechts van verre die bezittingen kent.

De Ind. begrooting brengt ons als van zelve tot de verhouding tusschen het moederland en Indië, eene verhouding die, wat de financieele zijde betreft, hare uitdrukking vindt in het cijfer der bijdrage die Indië aan Nederland brengt. Wat de uiterste linkerzijde er ook van zegge, wij vinden niets berispelijks er in, dat onze Ind. bezittingen het excedent van hare middelen of een gedeelte er van, nadat aan *al de behoeften* van Indië voldaan is, aan het moederland geven. Ook houde men het oog op de kosten, die het moederland te maken heeft ten haren behoeve; bijv. de kosten eener koloniale marine, de bezol-

diging van den minister van koloniën enz.; zelfs is er niets ongerijmds in, dat die bezittingen ook bijdragen in de kosten van het koningschap. De minister de Waal raamde het totaal der kosten, die het moederland zich om die bezittingen moet getroosten op 4 millioen. Wij willen hier dat cijfer niet beoordeelen, maar merken alleen op, dat het in de bijdrage van Indië aan de Nederlandsche schatkist begrepen moet zijn.

Bij de vaststelling van de bijdrage zelve, moet men steeds het oog houden op de voldoening van al de behoeften van Indië. Dat heeft men nooit gedaan bij de batige saldo's rampzaliger memorie. Men dreef die op ten koste zelfs van de meest dringende behoeften. Indië was eene pachthoeve gelijk, die men niet alleen exploiteerde, maar ook zeer verkeerd administreerde.

Het Regeerings-Reglement van '54 geldt voor al de ‘koloniën en bezittingen van het Rijk in Azië’, uitmakende het gebied van Nederl. Indië’. Geheel de Nederl. Indische Archipel wordt door die ééne Grondwet beheerscht. Het centraal gezag zetelt op Java. Van het gouvernements paleis te Buitenzorg gaan de bevelen, de instructiën, de aanschrijvingen uit voor al de deelen van den Archipel, waar de Nederl. vlag wappert. En toch heeft ieder der zoogenaamde Buitenbezittingen een eigenaardig karakter, eene eigene geschiedenis, eenen eigendommelijken volksaard, die niet altijd juist bekend zijn en juist beoordeeld kunnen worden te Batavia of te Buitenzorg.

Wanneer wij den toestand onzer bezittingen nagaan, dan is 't onbetwistbaar, dat Java eigenlijk steeds op den voorgrond treedt, en dat bij de behandeling van elk koloniaal vraagstuk op het belang van dat eiland bijna uitsluitend het oog gevestigd wordt. Java is het middelpunt van elken ondernemingsgeest; de spil waarom alles draait; de Buitenbezittingen geraken in den regel op den achtergrond; tegenover hen heerscht maar al te dikwijls eene groote onverschilligheid, meerendeels voortspruitende uit onbekendheid. De vorige Minister van koloniën heeft openlijk gezegd, dat men zelfs te Batavia eigenlijk niets afweet van die Buitenbezittingen. Misschieu kon hij dat verwijt ook op zich zelven toepassen. Hij wenschte in die ambtelijke onkunde van het Ind. gouvernement te voorzien door de benoeming van eenen Directeur voor de Buitenbezittingen, een maatregel, waarvan noch de Indische regeering noch de Raad van State alhier - indien wij goed ingelicht zijn - zich eenige vrucht beloofde. De tegenwoordige Minister van koloniën heeft dan ook zeer wijselijk dien ambtenaar weder doen verdwijnen.

Intusschen - al was de uitdrukking des heeren de Waal, dat men nl. zelfs te Batavia eigenlijk niets af weet van de Buitenbezittingen, wel wat kras - het is niet te ontkennen, dat die Buitenbezittingen vrij stiefmoederlijk worden behandeld, en dat de besturen er van

schier niets kunnen uitrichten, omdat zij belemmerd worden door de onverschilligheid van het centrale gouvernement. Bovendien mag men niet uit het oog verliezen, dat door den afstand en door gemis aan genoegzame contrôle, die besturen eigenlijk geheel op eigen beenen staan. De particuliere ondernemingsgeest heeft zich van dat terrein nog bijna niet meester gemaakt, en daar waar hij zich soms zou willen vestigen, wordt hij door repressieve en belemmerende maatregelen tegengewerkt. De vraag doet zich dus voor: kan daarin geene verandering gebracht worden? En ook hier weder richten wij het oog op het voorbeeld, dat Engeland geeft. Australië is in vijf gouvernementen verdeeld. Ieder heeft zijne eigene huishouding, en geene andere dan internationale betrekking met de overige gouvernementen. De eenigste inmenging van de Britsche kroon is de benoeming van de gouverneurs. Op Malakka heeft men de Strait Settlements die niets gemeen hebben met het gouvernement van Britsch-Indië, en in Britsch-Indië zelf zijn weder bijzondere gouvernementen, die, ja, wel ressorteeren onder den Gouverneur-Generaal - maar toch ieder hun eigen min of meer zelfstandig bestaan hebben. En zelfs Nederland heeft het voorbeeld gegeven in de scheiding van het bestuur van Suriname en Curaçao, die ieder een eigen Regeerings-Reglement hebben.

Naar onze overtuiging zou dat voorbeeld zeer gevoeglijk ook in Nederlandsch-Indië gevolgd kunnen worden. Sumatra b.v., om ons slechts daarbij te bepalen, heeft eene schitterende toekomst - mits men het scheide van het centraal gouvernement te Batavia. Gelijk men weet, maken op Sumatra alleen de Padangsche beneden- en bovenlanden, benevens Tapanolie het gouvernement uit van Sumatra's westkust. Het overige gedeelte van het eiland resorteert niet onder dat gouvernement, maar staat in rechtstreeksch verband met het bestuur op Java. De gouverneur van Sumatra's Westkust is eveneens geheel afhankelijk van den Gouverneur-Generaal, en hangt van het centraal gezag van Java af. Dit nu zouden wij anders willen hebben. Sumatra - om daarmeê te beginnen - zou geheel op zich zelf moeten staan. De regeering van dat eiland zou in rechtstreeksche betrekking moeten zijn met den Minister van koloniën, in wiens bureaux ook eene afdeeling voor Sumatra zou bestaan. Het zou zijne eigene inkomsten moeten beheeren, zijne eigene ambtenaren en huishouding moeten hebben. Met Sumatra - het land der toekomst - ware zonder eenig bezwaar eene proef te nemen, die indien zij gelukte, ook op Celebes en later op andere deelen van den Archipel kon worden toegepast.

Sumatra noemden wij het land der toekomst. Wij zijn overtuigd, dat het over genoegzame middelen van inkomsten kan beschikken, om zijne eigene huishouding te kunnen bekostigen. Het daar gevestigd bestuur zou alle middelen aanwenden, om dat land tot hoogere ontwikkeling te brengen, en wanneer van het moederland uit, wenken gegeven werden ter aanmoediging van den particulieren ondernemings-

geest, wanneer de middelen van gemeenschap die nu bijna niet bestaan, werden vermeerderd; wanneer ook spoorbanen die gemeenschap bevorderden, dan zou Sumatra in betrekkelijk korten tijd meer dienstbaar worden gemaakt aan de algemeene exploitatie, en op die wijze Java in belangrijkheid gemakkelijk op zijde streven. De particuliere ondernemingsgeest hunkert naar de gelegenheid, om zich daar te ontwikkelen, maar wordt door middeneeuwsche regeerings-maatregelen belemmerd zelfs eene matige vlucht te nemen.

Art. 4 van het Regeerings-Reglement geeft aan den Koning de bevoegdheid, om den Gouverneur-Generaal een Luitenant-Gouverneur-Generaal toe te voegen ‘bestemd om hem voorloopig op te volgen, en om inmiddels zoodanig werkzaam te zijn, als door den Koning of door den Gouverneur-Generaal zal worden voorgeschreven.’ Tot dus verre is van die bevoegdheid geen gebruik gemaakt. En terecht. Zoo als dat artikel thans is geredigeerd kan daaraan geene uitvoering gegeven worden. De woorden ‘om hem voorloopig op te volgen’ maken 't moeielijk zulk eenen ambtenaar te benoemen, die steeds met de hoop zwanger loopt, dat hij eenmaal de teugels van het bewind als 's Konings Landvoogd zal voeren. Aan de andere zijde is 't niet te ontkennen, dat de Gouverneur-Generaal bijna onmogelijk de zware taak, die op zijne schouders rust, kan volbrengen, zonder in vele opzichten te kort te schieten, of steeds op het oordeel van anderen te moeten afgaan. Een Luitenant-Gouverneur-Generaal, die hem terzijde stond, zou een groot deel zijner werkzaamheden kunnen overnemen. Men had b.v. gevolg moeten geven aan den wenk, die in het voorloopig verslag der 2de kamer op het eerste ontwerp van het Regeerings-Reglement werd gegeven, waarbij het denkbeeld aangeprezen werd ‘om onze Buitenbezittingen in groote ondergouvernementen te verdeelen.’ De Luitenant-Gouverneur-Generaals zouden dan ieder aan het hoofd kunnen staan van zulk een ondergouvernement. Kan men niet overgaan tot de scheiding van beheer - zoo als wij dat boven meer uitvoerig ontwikkelden - dan ware zoodanig een maatregel zeer in het belang van de gewesten zelven. De Luitenant-Gouverneur-Generaal kon, wel is waar onder de verantwoordelijkheid van den Opperlandvoogd, maar toch in vele opzichten zelfstandig handelen, waardoor een groot deel van de veelomvattende werkzaamheden van den Gouverneur-Generaal aan hem ten deel viel. De gewestelijke besturen der ondergouvernementen zouden met den Luitenant-Gouverneur-Generaal in betrekking zijn en onder zijne bevelen staan moeten. Ook zouden die hooge ambtenaren meer vrijheid van beweging moeten hebben, dan thans de residenten of onder welken titel dan ook de hoofden der gewestelijke besturen werkzaam zijn. Ook zou wellicht de vorm van bestuur dier ondergouvernementen iets of wat geschoeid moeten worden op dien van het centraal gouvernement. Het voordeel van eene dergelijke regeling zou vooreerst daarin bestaan,

dat de zoogenaamde Buitenbezittingen, verdeeld b.v. in drie ondergouvernementen, tot hoogere ontwikkeling zouden gebracht worden, daar zij meer in evidentie zouden komen, en de Luitenant-Gouverneur-Generaal uit den aard zijner betrekking daarin meer belang zou stellen; en ten andere, dat - zoo noodig - de weg werd voorbereid, om tot eene scheiding van beheer te geraken. Eindelijk zou de Gouverneur-Generaal, die tegenwoordig den last zijner betrekking nooit langer dan vijf jaren kan torschen, langeren tijd zijne functiën blijven waarnemen. Thans is hij nauwelijks in de Indische huishouding georienteerd, of hij maakt zich gereed te repatrieeren. Zoo wel voor de schatkist, als voor de Indische bezittingen zou een langer verblijf van den Landvoogd eene weldaad zijn.

Wij ontkennen niet, dat aan de beide door ons aanbevolene maatregelen een groot bezwaar kleeft, n.l. dat, aangezien verscheidene dier Buitenbezittingen over weinig middelen te beschikken hebben, en een eigen bestuur meerdere uitgaven na zich sleept, zij ook veel geld zullen kosten. Maar dat bezwaar mag niet te zeer gelden. Wij bezitten den Ind. Archipel niet uitsluitend om het stoffelijk voordeel; het zijn de middellijke voordeelen, die vooral in het oog moeten gehouden worden. En bovendien wij zijn overtuigd dat het financieel bezwaar slechts tijdelijk zou zijn. Door de meerdere ontwikkeling, die de Buitenbezittingen te gemoet zouden gaan, zouden zij weldra ook de middelen hunner inkomsten zien vermeerderen. Want - wij herhalen 't - die Buitenbezittingen omvatten nog een ruim veld voor den particulieren ondernemingsgeest. Zij zijn thans geheel aan hun eigen lot overgelaten. De daar geplaatste ambtenaren beschouwen zich als in een land van ballingschap. Bij de weinige belangstelling die hunne gewesten ondervinden bij het gouvernement, verliezen zij gaandeweg de lust en den ijver, om op die hervormingen aan te dringen, die bevorderlijk kunnen zijn aan de ontwikkeling van hun gewest. Bijna zonder eenige contrôle doen en laten zij wat zij willen. Voeg daarbij, dat dikwijls zeer jeugdige ambtenaren hunne loopbaan daar beginnen, zonder de noodige kennis en ervaring mede te brengen. In slechts enkele gewesten kan eene slecht ondersteunde pers geringe dienst verrichten, om de tolk te zijn der openbare meening, zoo die er al bestaat, en 't is geen wonder dat de meeste dier gewesten nog precies in denzelfden toestand verkeeren als voor eene eeuw.

In Nederl.-Indië is het vertegenwoordigend stelsel - gelijk ieder weet - niet gehuldigd. De regeeringsvorm is autocratisch. Reeds boven deelden wij ons gevoelen mede over de wenschelijkheid, om de Ind. begrooting in Indië zelf te laten behandelen, en door den Koning en eenen kolonialen raad, dus zonder inmenging van de wetgevende macht in het moederland, te doen vaststellen. Verder te gaan op dit oogenblik - daartoe zouden wij nog niet durven adviseeren. Maar wij willen toch op een ander punt de wenschelijkheid aantoonen, dat de

hoofden van het gewestelijk bestuur - voorloopig alleen op Java - bijgestaan werden door eene soort van vertegenwoordiging. Java wordt verdeeld in 24 residentiën, die weder verdeeld zijn in adsistent-residentiën; de adsistent-residenten staan onder de bevelen van den resident, of nemen - zooals te Batavia - een gedeelte van zijne functiën waar.

Ofschoon de residenten door eene uitvoerige instructie gebonden zijn, zoo is 't niet te ontkennen, dat zij een vrij onbeperkt gezag uitoefenen. Bovendien is de kring hunner werkzaamheden zeer uitgebreid. Wel is op een der laatste Ind. begrootingen eene post uitgetrokken voor bezoldiging van presidenten van den residentieraad - een rechterlijk collegie dat door den resident vroeger werd voorgezeten - maar die maatregel is nog niet uitgevoerd, zoodat nog in de meeste plaatsen zij ook als rechterlijk ambtenaar fungeeren. Eindelijk vervullen zij nog andere betrekkingen behalve het administratief gezag, dat hun als hoofd van hun gewest toekomt, en dat hen verplicht steeds eene uitvoerige correspondentie te houden òf met de directeuren van algemeen bestuur òf met den Gouverneur-Generaal rechtstreeks; chef van de politie, notaris, ambtenaar van den burgerlijken stand, zijn zij daarenboven ook belast met het toezicht op de cultures en met alles wat daarmede in betrekking staat. De macht waarover zij in hunne residentie te beschikken hebben, maakt, dat zij bijna als halve goden worden beschouwd. Op het alvermogen van den resident stuit menige heilzame hervorming, menige aanvrage voor de eene of andere onderneming af, want die aanvrage wordt ter fine van advies door den Gouverneur-Generaal hem toegezonden, en zoo hij die onderneming in zijn gewest liever niet ziet, zal het daartoe strekkend request van de hand worden gewezen. Het belang en de bloei van het gewest moeten door hem alleen behartigd worden. Zonder bijstand van welken aard ook, is 't schier ondenkbaar, dat één ambtenaar in alles kan voorzien. In Nederland worden de Commissarissen des Konings - en de resident oefent grooter gezag uit - bijgestaan door het collegie van Gedeputeerde Staten. En op Java - waar minder contrôle is, waar de afstanden grooter en de middelen van gemeenschap minder zijn, staat de resident alleen. Het prestige, dat ook hij geniet, maakt, dat hij met meer eerbied behandeld moet worden, en minder blootstaat aan de critiek. Zijne inferieure ambtenaren durven geene aanmerkingen maken; de inlandsche hoofden nog minder. Voeg daarbij de dikwijls middelmatige bekwaamheid van zulk een ambtenaar, en zijne mindere bekendheid met het gewest, waarover hij gesteld is, tengevolge van zijne gedurige verplaatsing, en 't is nog een wonder, dat alles zoo goed gaat. Maar hoeveel beter zou de resident aan zijne roeping kunnen voldoen, zoo hij bijgestaan werd door een collegie, welks leden voor de minderheid door het gouvernement, doch voor het meerendeel door de Europeesche bevolking werden gekozen, en waarin ook inlandsche regenten zitting hadden. Dat collegie, hetzij met wetgevend vermogen voor politie-verordeningen bekleed, en belast

om alle dagelijksche zaken - en daaronder ook de aanvragen voor uitgifte van grond en het oprichten van ondernemingen van landbouw en industrie - en verder al wat tot de inwendige administratie, bruggen, wegen, enz. behoort, met den resident te behandelen, hetzij slechts met een adviseerend karakter voorzien, zou eenen heilzamen invloed uitoefenen op den bloei en de welvaart van de residentie zelve(*).

Naast den Gouverneur-Generaal is een Raad van Indië, nu eens een consultatief collegie, dan weder een medewerkende regeeringsraad. Voor sommige, nominatim genoemde onderwerpen heeft de Gouverneur-Generaal de medewerking van den Raad van Indië noodig. Maar de practijk heeft vooral in den laatsten tijd medegebracht, dat in elke zaak van eenig gewicht dat collegie zijn advies geeft, en vooral met betrekking tot de wetgevende macht, voor zoover die door den Gouverneur-Generaal wordt uitgeoefend. Zoo brengt de Raad ook adviezen uit over de ontwerpen van wet, die de Minister van Koloniën aan de vertegenwoordiging in Nederland aanbiedt. Het valt niet te ontkennen, dat zijne werkzaamheden, willen de leden conscientieus hunnen plicht vervullen, aanmerkelijk zijn toegenomen, te meer met het oog op het klein ledental, want de Raad telt met inbegrip van den vice-president slechts vijf leden. Dit cijfer telde de Raad van Indië reeds onder Daendels, en hoe verschilt de tijd onder dien Landvoogd van den onzen. Het gevolg hiervan moet zijn, dat sommige zaken slechts zeer oppervlakkig kunnen behandeld worden. De Raad van Indië is, voor zoover hij slechts een adviseerend lichaam is, wat de Raad van State in Nederland is. Dit collegie telt echter 15 leden, en dat terwijl hier te lande verantwoordelijke Ministers zijn, die in Indië natuurlijk niet kunnen zijn. De werkzaamheden van den Raad van State staan dan ook niet in verhouding tot die van den Raad van Indië, en dat in den Archipel, zooveel grooter in omvang dan het kleine Nederland. Dit nu leidt ons dus tot de conclusie, dat het ledental van den Raad van Indië veel te klein is, en dat het wenschelijk zou zijn, dat het uitgebreid werd, al wil men dat cijfer niet verder opvoeren dan tot een tiental.

Maar er is nog iets, waarop wij de aandacht willen vestigen. De leden van den Raad van Indië worden steeds gerecruteerd uit de hooge Indische ambtenaarswereld. Wij achten dit in zoover goed, omdat het noodig is, dat in zulk een collegie vooral locale kennis en langdurige ervaring van het raderwerk der Indische huishouding vereischt worden. Maar dit belet niet, dat het in het belang der zaak kan zijn, somtijds ook meer frischheid van opvatting en onbevooroordeelde beschouwing

(*) Uit de Memorie van Toelichting voor de Indische begrooting voor 1871 blijkt, dat ook de Minister de Waal niet afkeerig was van ‘de toevoeging aan sommige residenten op volkrijke hoofdplaatsen van een adviseerenden Raad.’

van Indische toestanden in den Raad op te nemen. Dat nu kan alleen geschieden door Nederlandsche staatslieden, die geen ambtelijke loopbaan in Indië achter zich hebben, als leden te benoemen.

Tegen het steeds benoemen van Indische ambtenaren in den Raad van Indië bestaan ook vele bezwaren. Het is niet tegen te spreken dat eene ambtelijke loopbaan, vooral in Indië, waar het autocratisch element den boventoon voert, tot eenzijdigheid leidt, die nadeelig is voor eene ruime opvatting van zaken. Weinigen er van zijn inderdaad staatslieden, en toch is het een vereischte dat zij dat zijn, willen zij de hooge politieke betrekking van Raad van Indië naar eisch waarnemen. Ten andere is de betrekking van Raad van Indië het hoogste stadium in de ambtenaarswereld. Bij de groote afwisseling van personeel is het jongste lid al spoedig tot den rang van vice-president bevorderd. Het ruime pensioen - het bedraagt p.m. *f* 10,000 - dat de vice-president na een paar jaren genieten kan, noopt menigeen zoo spoedig mogelijk de rust in het private leven te zoeken.

Volgt men den wenk, dien wij gemeend hebben te moeten geven, men zal vooreerst meer veelzijdigheid en ruimere beschouwing van zaken hebben in den Raad van Indië, en ten andere meer stabiliteit in het personeel. Want de Nederlandsche staatsman, die als zoodanig wordt uitgezonden, zal daar langer blijven, omdat hij niet eene zoo groote behoefte heeft naar het meer opfrisschend noordelijk klimaat, als de Indische ambtenaar, die in den regel al een twintigtal jaren de tropische luchtsgesteldheid heeft getrotseerd.

Tegen het uitzenden van Nederlandsche staatslieden bestaat o.i. ook geen bezwaar. De tegenwerping, dat hun de noodige kennis ontbreekt, kan niet meer opgaan. De Indische betrekkingen zijn niet meer zulk een gesloten boek, als een twintigtal jaren geleden. De Indische huishouding, het staatsrecht, dat daar vigeert, worden in tal van belangrijke werken min of meer uitvoerig behandeld. De Nederlandsche staatsman van onzen tijd, moet, wil hij dien naam met recht dragen, geheel op de hoogte zijn van Indië. Het ontbreekt dan ook niet aan voorbeelden daarvan. Wij wijzen slechts op vroegere en tegenwoordige leden der Tweede en Eerste Kamer, wier adviezen getuigenis dragen van zaakkennis. Om ons slechts tot één man te bepalen, die Indië niet kent uit eigen aanschouwing, maar wien niemand degelijke kennis ontzeggen kan, wijzen wij o.a. op Mr. C. van Heukelom, door de ontbindingsmanie van het ministerie van Heemskerk - van Zuylen uit de Tweede Kamer geraakt, en wiens gemis nog zeer wordt gevoeld.

Eindelijk nog één punt. Het 4de lid van art. 7 van het Regeerings-Reglement geeft aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid, om ook andere ambtenaren uit te noodigen de zittingen van den Raad van Indië bij te wonen. Ook de regenten zijn ambtenaren. Waarom niet de uitstekendsten van hen uitgenoodigd, om als buitenge-

wone leden van den Raad van Indië te fungeeren? En er zijn regenten van veel ontwikkeling en groote kennis. Een dergelijke maatregel zou eenen hoogst gunstigen invloed uitoefenen op de inlandsche bevolking, die hare hoofden ziet waardeeren, terwijl het gouvernement van de inlichtingen en adviezen van die ambtenaren veel partij zou kunnen trekken.

Daar wij nu toch over die regenten spreken, daarover nog een enkel woord.

Het Regeerings-Reglement wil, dat de inlandsche bevolking zoo veel mogelijk onder het bestuur harer eigene hoofden gelaten worde(*). Voor zooveel Java betreft, worden de residentiën in regentschappen, en deze weder in districten verdeeld. De eerstgenoemde staan onder regenten, de andere onder districtshoofden, altegader inlandsche ambtenaren. Ook de inlandsche gemeenten - dessa's - staan onder inlandsche hoofden. De regenten en districtshoofden behooren veelal tot den inlandschen adel.

Tijdens het bestaan van het rijk van Madjâpahit en van die welke uit dat van Padjadjaram zijn ontstaan, waren de regenten eigenlijk gezegd landvoogden van den vorst. Doch hun ambt verkreeg, gelijk 't ook met de landvoogden van de groote rijken in Europa, in het begin der middeleeuwen plaats vond, het karakter van leenbetrekking. Zij hieven op eigen gezag belastingen - meestal 1/10 van het rijstgewas - waaruit zij in hunne eigene inkomsten voorzagen, terwijl zij slechts een gedeelte daarvan aan den Landsheer opbrachten; verder stelden zij de lagere ambtenaren aan in het hun toevertrouwde gewest, en de vorst bekommerde zich over 't algemeen zeer weinig om de bevolking. Doch reeds de O.-Indische Compagnie sloeg ten hunnen opzichte een anderen weg in. Volgens hare opvatting waren die regenten slechts ambtenaren in haren dienst, en zij had al zeer weinig consideratie met hun aanzien. Zij zette af wie niet deugde, en bekreunde zich in het geheel niet om de erflijkheid. Daendels, Raffles en na hen het Nederlandsche gouvernement bleven denzelfden weg bewandelen, zoodat zij nu nog niet anders dan ambtenaren zijn van het Nederlandsch gouvernement, die hen aanstelt, bezoldigt en ontslaat. Alleen heeft men tegenwoordig de gewoonte, om zooveel mogelijk eene soort van erflijkheid in het oog te houden, indien de opvolger nl. waarborgen geeft van een goed ambtenaar te zullen zijn.

Het is een volkomen waar woord, dat het Tijdschrift voor Nederl. Indië in zijn Augustus-nommer(†) zegt, dat hoe meer de zonen van aanzienlijke inlandsche familiën eene hoogere ontwikkeling kunnen deelachtig worden ten gevolge van het bezoeken van onze instellingen van

(*) Zie art. 67 Regeerings-Reglement.
(†) In de Varia nl.

middelbaar onderwijs, des te beter de bevolking er bij zal varen. Met genoegen namen wij dan ook kennis van het bericht, dat de kleinzoon van den Rijksbestierder te Djokjokarta - zoo wij ons niet vergissen - na een welvolbracht examen de lessen op een der inrichtingen tot opleiding van Indische ambtenaren zal gaan bijwonen. Gelukt het dezen jongeling eenmaal het examen te doen als Indisch ambtenaar, dan is de toegang tot elke betrekking voor hem open. Toch hopen wij, dat hij zich liever de meer nederige betrekking van regent zal willen getroosten, omdat hij daarin met de opgedane kennis en wetenschap oneindig meer nut zal kunnen doen, dan wanneer hij eene betrekking ambieert, die thans aan de Europesche ambtenaren wordt opgedragen. En dat te eer, omdat 't niet te ontkennen is, dat indien hij tot een der laatstgenoemde betrekkingen wordt aangesteld, er eene zekere jalouzie zal ontstaan bij de regenten, die een hunner boven zich geplaatst zien. Wij hopen dat het gouvernement met het oog daarop, de aanzienlijke familiën zal weten te bewegen, een ruim gebruik te maken van het middelbaar onderwijs en van de andere instellingen van onderwijs hier te lande, doch hen tevens niet dadelijk in eene betrekking zal plaatsen, die hen boven huns gelijken stelt.

Ook met betrekking tot de Europeesche ambtenaren nog een kort woord.

Met genoegen hebben wij de wijziging vernomen, die het Koninklijk besluit van 10 Sept. 1864 onlangs heeft ondergaan, en waarbij nu gevorderd wordt, dat de jongelieden, die op een der inrichtingen ter opleiding van Indische ambtenaren wenschen toegelaten te worden, het bewijs moeten overleggen van volbrachte studiën aan eene hoogere burgerschool van vijfjarigen cursus. Vroeger toch, toen het zoogenaamd examen A mindere eischen stelde, waren 't veelal dezulken, die geen kans zagen verder te komen dan uiterlijk in de 4de kl., die zich aan dat examen waagden, en te dikwijls slaagden. Maar de regeering had nog één stap verder moeten gaan, en een leeftijd bepalen, onder welken men niet als ambtenaar benoemd kon worden. Een jong mensch van 20 of 21 jaren bezit te weinig levenservaring en te weinig menschenkennis, om reeds met eene betrekking van vertrouwen bekleed te worden. Vooral geldt dit in de Buitenbezittingen, waar zij soms op zeer jeugdigen leeftijd aan het hoofd eener onder-afdeeling komen te staan. Bestaat tegen het bepalen van eenen zekeren leeftijd bezwaar, waarom hen dan niet eerst eene stage laten doen op de gouvernements- of residentie-bureaux? Wij meenen de aandacht der regeering daarop met ernst te moeten vestigen.

Hebben wij in groote omtrekken een gedeelte van het raderwerk van het Indisch staatsrecht ontwikkeld, thans nog een enkel woord over de financiën van Indië.

Er is geen treuriger toestand denkbaar dan die der financiën. Het is een nomenclatuur, om er wanhopend onder te worden. De meesten dagteekenen nog van het jaar 1849. Na dien tijd zijn er wijzigingen aangebracht. Van sommigen vindt men in het Indisch Staatsblad geen melding gemaakt. Sommige belastingen zijn ongeveer van denzelfden aard als in Nederland, zooals op de vaste goederen - ginds verponding en kadaster geheeten; op de overschrijving van vaste goederen; op de paarden, waarbij ook eene belasting op de rijtuigen is gevoegd, welke laatste alleen door Inlanders en met hen gelijk gestelde personen wordt opgebracht; op de successie; het zegel; op den ijk van maten en gewichten; op de zeebrieven; in- en uitvoerrechten(*); op openbare verkoopingen, enz. Andere belastingen zijn meer geëigend aan de inlandsche maatschappij, of treffen meer de inlandsche en daarmede gelijk gestelde bevolking. Sommigen dezer zijn gemeen aan al de bezittingen in den Indischen Archipel; anderen worden alleen geheven op Java en Madura; nog anderen alleen in sommige residentiën van Java; weder anderen uitsluitend in de Buitenbezittingen in 't algemeen, of op enkele dier Buitenbezittingen. Eindelijk wordt de heffing van sommige dier middelen verpacht, terwijl anderen rechtstreeks worden geheven. Al erkennen wij gaarne dat bij de verscheidenheid van landen en volken het niet wel mogelijk is, al de bezittingen in het stuk van belastingen over een en denzelfden kam te scheren, eene zoo groote verscheidenheid in het belastingwezen kan niet anders dan nadeelig werken.

De beperkte ruimte, waarover wij te beschikken hebben, laat niet toe, dat wij al die belastingen één voor één nagaan. Ook zou die wijze van behandeling niet passen in ons kader. Wij meenen genoeg te doen, indien wij aan den voet van deze bladzijde de namen opnoemen, en ons bepalen tot een paar, welke eenige meerdere détails verdienen(†).

(*) Zie de wet van 3 Juli 1865 (Stbl. no. 76), waarbij het beginsel van differentiëel recht is gehuldigd. Zij moet in 1872 herzien worden.

(†) Zie hier de lijst der eigenlijk gezegde belastingen. Waar wij achter den naam geen bepaald gewest hebben vermeld, geldt de belasting in den geheelen Archipel.

1. Belasting op de civiele processen bij residentie en landraden (in de Buitenbezittingen).
2. Registratierecht van pandelingen (Borneo en Celebes).
3. Verpachte middelen.
    - *a.* Verkoop van opium. Pacht en verstrekking van opinm aan de pachters. (Java en Madura).
    - *b.* Slachten van rundvee, buffels, schapen en geiten (Java en Madura), met uitzondering van de Preanger Regentschappen (zie onder).
    - *c.* Licentiën op de pho- en tophospelen (Batavia, Cheribon, Samarang, Soerabaija en Madura).
    - *d.* Verkoop van arak en andere sterke dranken in 't klein.
    - *e.* Belasting op de neringen en bedrijven onder Inlanders, Chinezen en daarmeê gelijk gestelden (Batavia).
    - *f.* Javasche en Chineesche tabak (Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang).
    - *g.* Slachten van varkens en verkoop van varkensvleesch.
    - *h.* Tolbruggen, Sluisgelden, veren en overtoomen (Java en te Palembang).
    - *i.* Vogelnestklippen (Java).
    - *k.* Belasting op peper (Riouw).
    - *l.* Nipahout en kreupelbosschen (Bantam en Krawang).
    - *m.* Hoofdgeld der Chinezen (Batavia en Madura).
    - *n.* Verkoop van Sagnweer (Amboina en Ternate).
    - *o.* Goudmijnen (Westerafd. van Borneo).

p. Verkoop van Sirie (Celebes).
q. De Duizend Eilanden (Batavia).
r. De waijangs (Batavia).
s. Belasting op de zitplaatsen der vischpassers (Makkasser).
t. Verkoop van zout (in Siak).
v. Het recht om te visschen in Gouvernementsvijvers nabij kampong Sambong-Djava (Makkasser).

4. In- en uitvoerrechten.
5. Consumtierecht op tabak bij vervoer over zee.
7. Verponding en kadaster.
7. Recht op de openbare verkoopingen.
8. Klein Zegel.
9. Recht van overschrijving van vaste goederen.
10. Belasting op de zeebrieven voor buiten Nederland of Nederlandsch-Indië gebouwde schepen of vaartuigen (Java en Madura).
11. Belasting op paarden en rijtuigen.
12. Recht van successie en overgang.
13. Belasting op de passers der particuliere landerijen op Java.
14. Licentiën tot het houden van Chineesche speel- of dobbeltafels (Java en Madura).
15. Belasting op het slachten van rundvee en buffels in de Preanger Regentschappen (Java).
16. Hoofdgeld der vreemde Oosterlingen in de Vorstenlanden (Java).
17. Bijzondere belastingen in de Buitenbezittingen.
    a. Belasting op de huisgezinnen in de residentie Palembang.
    b. Hoofdgeld ter hoofdplaats Palembang.
    c. Belasting op de troeboekvisscherij in Siak.
    d. Hoofdgeld van de inlandsche bevolking der Bandjermasinsche landen.
    e. Belasting op het graven van diamant in Bandjermasin.
    f. Levering van goud en vogelnestjes door de landschappen Pramassan Aley en Amandit onder Bandjermasin.
    g. Hoofdgeld van vreemde Oosterlingen (Borneo en Amboina).
    h. Huistaks te Makasser.
    i. Andere hoofdelijke belastingen in het Gouvernement Celebes.
    k. Hoofdelijke belastingen in Menado.
    l. Belasting op de hoofden der huisgezinnen van de negerij bevolking op Amboina en onderhoorigheden.

18. Landelijke inkomsten en andere grondlasten.
    a. Landrente (Java en Madura).
    b. Tuinen en nipabosschen (idem).
    c. vischvijvers (idem).
    d. Belasting op het rijstgewas van het land Bloeboer (Batavia).
    e. Belasting op de rijstcultuur in de Preanger Regentschappen.
    f. Een tiende van het rijstgewas, de zoutpannen en het suikerriet in het Gouvernement Celebes.
    g. Een tiende van het rijstgewas in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

19. Belasting op het bedrijf (Java en Madura).
20. IJk van maten en gewichten.
21. Haven- anker- en loodsgelden (Java en Madura.)

Van de verpachte middelen (zie n°. 3) maakt de *opiumpacht* het hoofdelement uit. Hare opbrengst toch wordt op de begrooting voor 1872 op meer dan 12^{5} millioen geraamd.

Het gouvernement houdt aan zich het monopolie van de opium, d.i. het gouvernement verbiedt den invoer daarvan anders dan van zijnent-

wege(*). Ook is 't in geheel den Ind. Archipel verboden papaver te verbouwen. Bovendien wordt het *recht om opium in het klein te verkoopen* verpacht, en deze pachtsom maakt het grootste gedeelte uit van het zoo even genoemd voor 1872 uitgetrokken bedrag. De pachters moeten de opium, die zij in het klein willen verkoopen, van het gouvernement koopen. Zij schrijven daartoe in, en aan hen, die voor de grootste hoeveelheid van het heulsap tegen den door het gouvernement bepaalden prijs inschrijven, wordt de pacht gegund. De winst bestaat dus 1o. uit de pachtschat, door den pachter te betalen; 2o. uit de winst op de opium zelf, die gedeeltelijk uit Bengalen, gedeeltelijk uit de Levant wordt aangevoerd(†). De pachter kan bovendien, behalve de hem toebedeelde hoeveelheid - zoo dikwijls hij daaraan behoefte heeft - nog opium tegen *inkoopsprijs* bij het gouvernement koopen(§). In de pachttaal hebben deze beide hoeveelheden bijzondere namen. De aan den pachter verstrekte hoeveelheid heet *tiban*, de als toegift verkrijgbare *siram.* Dit stelsel strekt - naar men zegt - om den sluikhandel tegen te gaan. Men meende, dat de pachter, als hij hetgeen hij meer noodig heeft, tegen inkoopsprijs kan bekomen, geen belang zou hebben bij den sluikhandel. Maar de ervaring leert het anders. De sluikhandel blijft bestaan, niettegenstaande daarop zware straffen worden bedreigd.

De pachters zijn meest Chinezen, en daar er groote sommen mede gemoeid zijn, zijn het in den regel vennootschappen (*kongsi* geheeten), die zich daarmeê inlaten. Meestal wordt eene groote uitgestrektheid van terrein ter exploitatie verpacht.

De opium wordt met fijne tabak vermengd den *opiumschuiver* in kleine hoeveelheiden, b.v. zooveel als eene erwt, voor 7 duiten ongeveer toebediend in de zoogenaamde *kitten*, welke daarvoor weder vrij aanzienlijke sommen aan de pachters betalen, die dan ook hunne enorme winsten daaruit putten. Niet overal is het gebruik van opium geoorloofd. De Gouverneur-Generaal van der Capellen verbood het o.a. in de Preanger Regentschappen. Later werd de kring van verbod uitgebreid. Een onlangs genomen besluit van den Gouverneur-Generaal Mijer stelde weder eenige gedeelten van den verboden kring voor den invoer en het gebruik open, op grond, dat niettegenstaande het verbod de opium toch in die gewesten wordt binnengesmokkeld(**).

(*) De landspakhuizen bevinden zich te Batavia, Samarang en Soerabaija.

(†)

Voor de *verkoopsprijs* wordt op de Indische begrooting 1872 uitgetrokken	*f* 9.388.200
en voor den *inkoopsprijs*	*f* 2.552.500
alzoo eene winst van	*f* 6.785.700

(§) Deze verstrekking van de siram aan den pachter bestaat grootendeels voor Java en Sumatra alleen. In vele buitenbezittingen voorziet de pachter zich er zelf van.

(**) Zie N. Rotterd. Cour. 6 Dec. 1870.

Algemeen is de overtuiging gevestigd, dat het stelsel, zooals het thans in toepassing wordt gebracht, tot vele moeilijkheden aanleiding geeft, en dat de sluikhandel, waaraan de pachters zelven zich maar al te dikwijls schuldig maken, niet gekeerd kan worden. Volgens bevoegde beoordeelaren zou 't beter zijn op te houden met de verstrekking van de opium aan de pachters van regeeringswege, maar alleen een zeer hoog recht van den koopman in het klein te vorderen, en hem overigens vrijheid te geven zich het heulsap aan te schaffen op de voor hem meest voordeelige wijze, even als zulks nu op sommige buitenbezittingen plaats heeft.

Van de landelijke inkomsten is de landrente de voornaamste. Deze belasting is in 1814 door Raffles ingevoerd.

De Commissarissen-Generaal handhaafden bij besluit van 4 Januari 1819 die belasting ‘provisioneel, zoolang de landen niet behoorlijk gemeten, geklassificeerd en gewaardeerd zouden zijn.’ De dessahoofden en de oudsten des volks zouden ‘de velden naar billijkheid en zonder partijdigheid verdeelen’ onder de dessagenooten. Het Regeerings-Reglement van 1836 trachtte van de landrente eene definitie te geven. Men noemde haar de *huur*, welke de inlandsche bevolking opbrengt voor gouvernementsgronden, aan haar verhuurd door middel van overeenkomsten met de hoofden en oudsten van elk dorp. Deze definitie gaat echter mank, want de gronden behooren eigenlijk gezegd *in eigendom* aan de inlandsche gemeenten, al is dat eigendom nog niet door de wet geratificeerd. Die dessagronden zijn nog een overblijfsel van het Hindoetijdperk. De landrente is eigenlijk eene directe belasting op den inlandschen landbouw. De belasting *op het bedrijf*(*) wordt, in tegenstelling van de landrente, geheven van Inlanders, die geen landbouwers of ambtenaren zijn. Beiden zijn alleen op Java en Madura van toepassing(†).

Voor de landrente is geen vaste maatstaf bepaald, noch ten opzichte der opbrengst, noch ten aanzien van de uitgestrektheid der gronden. In den regel houdt men zich met betrekking tot de opbrengst aan de Engelsche regulatie van 4 Februari 1814, nl. van de rijstvelden naar mate hunner meerdere of mindere vruchtbaarheid ½, □ of ⅓ van de *sawahs*, en □, ⅓ of ¼ van de meer hoogere gronden (de *tegals*) ‘maar er is geen last, om zich daaraan te houden’(§).

Aan het voorschrift van het 2e lid van art. 59 Reg. Regl. is nog

(*) Men verwarre haar niet met eene dergelijke, die onder de *verpachte middelen* voorkomt.
(†) Hetgeen onder den naam van landrente te Palembang wordt geheven is eene andere belasting.
(§) Zie het Reg. Versl. van het beheer en den staat der Nederl. bezittingen en koloniën over 1849 blz. 169. Dat verslag is een der meest leerrijke.

niet voldaan(*); men houdt zich aan de voorschriften gegeven bij de eerste organisatie na de overname van Indië uit handen der Engelschen, nl. dat ‘omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag met de hoofden en oudsten van elk dorp eene overeenkomst getroffen zal worden, in aanmerking nemende den aanslag en het zuiver bedrag van vorige jaren, en daarmede vergelijkende de omstandigheden van ieder dorp en de vermoedelijke gesteldheid van het gewas; alles met de meeste billijkheid en met vermijding van bezwaar voor de ingezetenen(†).

Aanvankelijk werd in enkele residentiën het landrentenstelsel niet ingevoerd. Eerst onlangs is het in de Preanger Regentschappen, ten gevolge van de reorganisatie van het zoogenaamde Preanger stelsel, ingevoerd. De residentie Banjoewangie is nog daarvan verschoond, omdat de bevolking er te armoedig is. Ook wordt zij niet geheven in de Vorstenlanden, omdat deze onder het zelfbestuur hunner vorsten verkeeren.

De gewone wijze van aanslag is bij wijze van amodiatie. De afdeelings-controleur nl. der landelijke inkomsten en cultures, komt als het gewas te velde staat met de dorpshoofden overeen omtrent de te betalen landrente. Dit is de voorloopige aanslag, terwijl de resident later na nogmaals de dorpshoofden gehoord te hebben het bedongen cijfer definitief vaststelt. Dit geschiedt jaarlijks.

‘In de heffing der landrente op Java,’ zegt het meermalen door ons aangehaald Regeer, verslag over 1849(§), ‘heerscht veel onregelmatigheid. Op sommige plaatsen wordt, behalve van de rijstvelden, ook tuinhuur of van de inkomsten der dessa's geheven; op andere plaatsen neemt men bij den aanslag in aanmerking of ook meer winstgevende producten dan rijst zijn geplant; hier wordt als 't ware geene uitgestrektheid van grond of hoegrootheid van productie in aanmerking genomen, en is dus de aanslag eene eenvoudige overeenkomst, met de dessabesturen gesloten; dáar heft men eene bepaalde som per bouw; op sommige plaatsen regelt men overeenkomstig de bestaande voorschriften de belasting van een rijstgewas bij taxatie van het te veld staande product, en neemt als dan ½, □ of ⅛ der waarde van eene matige marktprijs; op andere plaatsen weder wordt het product tijdens den oogst geconstateerd, en men heft alsdan de helft der waarde als belasting; hier eindelijk wordt bij de taxatie van het te veld staande product □ voor snijloon afgetrokken; dáar weder niet. Dit is het gevolg èn van het stelsel van amodiatie bij den aanslag voorgeschreven èn van gebrek aan kennis omtrent het belastbaar vermogen der bevolking.’

(*) Het 2de lid van art. 59 zegt: ‘de grondslagen van den aanslag in de landrente worden bij algemeene verordening vastgesteld.’
(†) Zie het regeeringsverslag bovengenoemd, blz. 169.
(§) Ibid., Blz. 170.

De inning geschiedt door de dessahoofden, die daarvoor 5% genieten, en verder door ondercollecteurs der landelijke inkomsten, inlandsche ambtenaren, die daardoor eene bezoldiging ontvangen.

Het Regeer. Regl. beveelt in art. 59, dat met de heffing *voorloopig* worde voortgegaan. Het schijnt dus in den geest der wet te liggen, dat daarin wijziging worde gebracht. Doch hebben wij te veel gezegd, toen wij beweerden dat het belastingstelsel in Indië groote hervorming vereischt? Hebben wij te veel gezegd, toen wij verklaarden, dat de toestand der financiën hoogst verward is? De landrente brengt als be lasting het meeste op. Op de Indische begrooting voor 1872 wordt zij voor 13 millioen uitgetrokken. Daarop volgt de opiumpacht, die met inbegrip van de verstrekking van het heulsap aan de pachters op diezelfde begrooting voor *f* 12.646.090 is uitgetrokken.

Wij laten hier onvermeld de inkomsten die Indië trekt èn van de op hoog gezag ingevoerde cultures (voornamelijk de koffie en suiker), èn van den afstand van gronden in eigendom, erfpacht, huur enz. èn van de monopoliën, als het zout, de vogelnestjes, houtbosschen, èn van de staatsinrichtingen, b.v. de brievenpost, telegraphie enz. èn van de gerechtelijke boeten en confiscatiën, mitsgaders van hetgeen den Staat toekomt uit de opbrengst der wees- en boedelkamers.

Wij bepalen ons hier uitsluitend bij die belastingen, waarvan wij vroeger eene nomenclatuur hebben gegeven. En dan blijkt ons dat de opbrengst dier eigenlijk gezegde belastingen voor 1872 geraamd worden op een totaal bedrag van ongeveer 40 millioen. Hierin draagt Java alleen voor ongeveer 36 millioen.

Wanneer wij de nomenclatuur nagaan, dan zien wij hoe weinig proportioneel de Europeesche bevolking rechtstreeks in de belasting draagt. De eenigste belastingen, die behalve de inlandsche bevolking ook haar treffen, zijn de navolgende:

1.	In- en uitvoerrechten	*f* 5.870.000
2.	Verponding en kadaster	*f* 1.072.000
3.	Recht op openbare verkoopingen	*f* 675.000
4.	Kleinzegel	*f* 582.000
5.	Recht van overschrijving van vast goed	*f* 325.000
6.	Belasting op de zeebrieven	*f* 4000
7.	Belasting op paarden en rijtuigen	*f* 308.000
8.	Recht van successie *a* onder Europeanen	*f* 52.000
9.	IJk van maten en gewichten	*f* 2400
10.	Haven- anker- en loodsgelden	*f* 175.000

———

f 9.065.400

Als men dit bedrag aftrekt van het totaal bedrag, dat wij boven noemden, dan blijft er over ten laste van de inlandsche en daarmeê

gelijk gestelde bevolking een bedrag van ongeveer 31 millioen, daaronder niet gerekend de onbetaalde heerediensten en de te karig betaalde arbeid voor de koffietuinen. Inderdaad, men kan niet zeggen dat de Nederl. regeering de inlandsche bevolking heeft gespaard(*).

En indien wij nu het bedrag der belasting ginds vergelijken met die welke in het moederland geheven wordt, en dat ook doen ten opzichte van het belastbaar vermogen der beide landen en van de enorme tractementen die ginds en de karige, die hier worden genoten, dan valt het in het oog, dat de Europeaan in Indië, behalve hetgeen hij bijdraagt in de hooge invoerrechten, iets meer zou kunnen opbrengen. Terwijl hier te lande behalve de in- en uitvoerrechten, nog accijnsen en personeele en grondbelastingen, benevens patent bestaan, is de Europeaan ginds daarvan geheel verschoond(†). Zou eene inkomstenbelasting dáar misplaatst zijn? Terwijl hier te lande de ingezetenen nog bovendien in plaatselijke en gewestelijke belastingen moeten bijdragen, worden ginds uitgaven, die een geheel plaatselijk karakter hebben, b.v. de gasverlichting te Batavia, de plaatselijke politie enz., uit de staatskas bekostigd. Te vergeefs heeft men aangedrongen op de instelling van plaatselijke besturen, ten einde ook dergelijke onkosten van de Indische staatsbegroting te doen verdwijnen! Het ligt in den aard der zaak dat het voor den belastingplichtige veel aangenamer is, dat dergelijke uitgaven uit de algemeene staatskas worden bekostigd, maar het is ongehoord, dat de Nederlandsche regeering, zoolang zij nog over de Indische begroting te zeggen heeft, zulke misbruiken blijft handhaven.

De groote opbrengst van de gouvernementscultures zoo hier te lande als ginds dragen schier geheel alleen de groote kosten der Ind. huishouding, en daarom is men er zoo op uit, om dat middel van inkomsten te behouden, ofschoon het ten koste van den Inlander is. De inkomsten van Indië en vooral van Java konden oneindig groter zijn, indien het belastingstelsel beter geregeld werd, waarbij ook de Europeesche bevolking tot meerdere bijdragen verplicht werd.

Aan den tegenwoordigen Minister van koloniën, die als financieële specialiteit zoo hoog aangeschreven staat, de eer om die heilzame hervorming tot stand te brengen.

Wij hadden het voornemen, om van het werk der heeren van der Lith en Spanjaard een verslag te geven. Onwillekeurig zijn wij er toe gekomen, onze gedachten over het Indisch beheer en wat daarmeê sa-

(*) Volgens den keer A.C. Joosten in zijn werkje *Heeft Indië behoefte aan hervorming?* betaalt de inlandsche bevolking ongeveer 19 pCt. van haar inkomen, en de Europeaan ruim 8 pCt. van het zijne. Zie blz. 126 *sq.* Zonder eene al te groote waarde aan de berekening van dezen schrijver te hechten, kan men toch zeggen, dat de Europeesche bevolking proportioneel veel minder betaalt dan de inlandsche.

(†) De eenigste belasting die b.v. een ambtenaar rechtstreeks betaalt is het paardengeld.

menhangt, mede te deelen. Grootendeels kwamen die denkbeelden bij ons op door de lezing van het bovengenoemd werk. Wij geven ze voor wat zij waard zijn, losse gedachten en niet meer. Toch zoude 't ons genoegen doen, indien ze door meer bevoegden uitgewerkt en als van eenige practische waarde beschouwd werden. Kritiek en beoordeeling, des noods veroordeeling, mits op deugdelijke gronden zal ons zelfs aangenaam zijn. Maar die uitweiding heeft gemaakt, dat van een verslag van den arbeid der heeren van der Lith en Spanjaard niets gekomen is. Wij zouden ons ook nu onthouden een verslag te geven, ware 't niet dat eene beoordeeling, te vinden in het Juli-nummer van het Tijdschrift van Ned. Indië, en van de hand van Dr. F.C.L. Wijnmalen, ons noopt een enkel woord er van te zeggen.

Reeds boven in den aanhef van ons opstel hebben wij aan de beide schrijvers den lof toegezwaaid, die hun rechtmatig toekwam, van een arbeid geleverd te hebben, waaraan de behoefte algemeen gevoeld werd. Ook dat wordt door den heer Wijnmalen erkend. Te meer waren wij verwonderd, dat hij bij zijne dankbaarheid zich toch onvoldaan verklaarde.

De eerste opmerking van den geëerden recensent betreft den min of meer slordigen stijl, en de vele drukfouten die het werk ontsieren, alsmede de vier bladzijden groote bijvoegselen. Wat het eerste betreft, wellicht is het verwijt verdiend, maar wij nemen de verzekering der schrijvers aan, dat de drang der uitgave voor de nauwkeurige correctie der drukproeven nadeelig is geweest. En nu mag men evenals de heer Wijnmalen die verzekering als niet gemeend beschouwen, als in strijd met de omstandigheid, dat men bij het lang uitblijven van het werk aan zijne verschijning moest gaan wanhopen, - zij die weten hoeveel arbeid de samenstelling van zulk een boekje vordert, zullen zich bij de verklaring der beide heeren nederleggen. Ons is dan ook niet de slordige stijl zóó in het oog gevallen, om daarom alleen het werk te stigmatiseeren. De heer Wijnmalen houde 't ons ten goede, wanneer wij zijne aanmerking op dat punt min of meer als die eens boekgeleerden beschouwen. En wat de ‘aanvullingen en verbeteringen’ betreft, 't komt ons voor, dat de heer Wijnmalen ook hier te gestreng is geweest. In een werk als dat van de heeren van der Lith en Spanjaard zullen altijd bijvoegselen noodig zijn. Het is onmogelijk een zoodanig werk te schrijven zonder later op enkele leemten te stooten, en men handelt zeer goed, indien men die in eene nota aanvult. 't Is duidelijk, naar ons oordeel, dat zij de proeven hebben laten lezen aan een bevoegd beoordeelaar, en dat deze opmerkingen heeft gemaakt, die zij in hunne aanvullingen en verbeteringen hebben teruggegeven.

Van meer belang is het oordeel, dat de heer Wijnmalen heeft gegeven over den vorm van het werk en de wijze van behandeling.

Hij betreurt ‘het gemis van voldoende historische toelichting.’ Vol-

gens hem hadden de schrijvers meer de Handleiding van den heer de Bosch Kemper als model voor oogen moeten houden, waarin de geschiedenis van het Nederlandsch staatswezen van de oudste tijden af wordt aangeteekend, ten einde in elke staatsregeling den draad der historische ontwikkeling terug te vinden. Hij had gewenscht, dat de beide schrijvers ook dien historischen draad in het oog hadden gehouden. Op dat punt verschillen wij hemelsbreed van den heer Wijnmalen. Wij achten het juist eene verdienste van den arbeid der beide heer en, dat zij zich strikt hebben gehouden aan den actueelen toestand. Hoe belangrijk de geschiedenis ook zij van de Oost-Indische Compagnie, zij behoort tot een afgesloten tijdperk. Het eenigste wat de schrijvers hadden kunnen doen, was, bij wijze van inleiding, een *kort* overzicht te geven van de geschiedenis van het beheer sedert den tijd dat de Oost-Indische Compagnie ophield te bestaan, en de Staat zich hare bezittingen aangetrokken heeft. Aan zulk een overzicht hebben wij behoefte. Het eenige, behalve min of meer belangrijke monografiën, is hetgeen in het werk van den heer de Hollander gevonden wordt. Doch dat overzicht, hoe uitvoerig het ook zij, laat wat bewerking en duidelijkheid van voorstelling betreft, zeer veel te wenschen over, vooral waar het geldt onderwerpen van staatsrechterlijken aard. Van het beheer van Raffles en van de invoering van het landrenten-stelsel, van het beheer van Van der Capellen en vooral de financiëele zijde er van, van de denkbeelden van du Bus over de agrarische regeling; van de geschiedenis der invoering van het cultuurstelsel, van de wijziging, die de koloniale staatkunde sinds 1848 heeft ondergaan, van het koloniaal programma der beide staatspartijen, leert ons de Hollander niets. Daarin hadden de heeren van der Lith en Spanjaard mogen voorzien. Maar de eischen van den heer Wijnmalen zijn oneindig grooter. ‘Men had, dunkt ons,’ zegt hij, ‘kunnen aanwijzen, hoe de regeeringsvorm in Indië, deels door de gebeurtenissen van vroegeren tijd is bepaald, deels in lateren tijd is vastgesteld. Wenschelijk, om niet te zeggen noodig, ware eene beknopte mededeeling geweest van het onder de Oost-Indische Compagnie vigeerend stelsel van bestuur, van de wijzigingen daarin achtereenvolgend gebracht (nb), van wat later, na de vernietiging der Compagnie, plaats greep. De beide docenten (sic?) zouden waarlijk hun handboek niet ontsierd hebben, zoo zij het karakteristieke hadden aangetoond van het algemeen beleid der regeering in Nederlandsch-Indië, gelijk het geregeld is door het placaat van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden van 27 Nov. 1609; door de instructie van Pieter Both; door de ordonnantie en instructie van 23 Aug. 1617; door die van 17 Maart 1632 en 26 April 1650, en die van koning Lodewijk Napoleon van 9 Febr. 1807 (NB. de sprong tusschen de beide laatsten is nog al groot!). Ook het kenmerkende, ten aanzien van den regeeringsvorm, in het tijdvak van 1811-1816 had vermeld kunnen worden, om eindelijk met eene be-

knopte geschiedenis van de onderscheidene regeeringsstelsels in de laatste vijftig jaren te besluiten,' enz. Men ziet de eisch des heeren Wijnmalen is niet gering. Hij schijnt vergeten te hebben, dat men behoefte had aan eene *handleiding* voor jongelieden, die zich voor het ambtenaars-examen voorbereiden, niet aan een wetenschappelijk werk over het Indisch staatsrecht. Wat hebben die leerlingen aan al datgene, wat de heer Wijnmalen als desideratum stelt? En indien wij eenmaal uit zijne pen eene handleiding mogen tegemoet zien(*), laat hij dan vooral zorgen zijnen arbeid niet al te breed op te zetten, opdat hij zijne lezers niet te veel afschrikke! Laat hij bovendien zorg dragen, dat men zich in hem niet teleurgesteld vinde!

Dat de geachte schrijvers niet telkens de bronnen, de wetten, koninklijke besluiten en koloniale ordonnantiën hebben aangehaald is eer eene verdienste, dan eene af te keuren soberheid. Wij herhalen, het boek is bestemd voor jongelieden, niet een vademecum voor den ambtenaar, die vroeg genoeg zich in den doolhof van het Indisch Staatsblad eenen weg zal banen.

Wij kunnen ons oordeel over het werk der heeren van der Lith en Spanjaard voor het overige niet beter uitdrukken, dan door met eene kleine wijziging over te nemen, hetgeen de heer Wijnmalen zelf gezegd heeft, vóórdat hij de verklaring van onvoldaanheid nederschreef: 'Ontegenzeggelijk kan ieder belangstellende,..... een tamelijk helder overzicht verkrijgen van het stelsel van bestuur in onze overzeesche bezittingen. Met ons zullen de adspirant-Indische ambtenaren en ook velen buiten hun kring, het hun aangeboden compendium met belangstelling ter hand nemen en de geëerde schrijvers er voor danken, dat zij het hun thans gemakkelijker hebben gemaakt, om zich op de hoogte te stellen van het Indisch staatsrecht en staatsbestuur. Bedriegen wij ons niet geheel, dan zal aan hunne handleiding, de eerste van dien aard, die èn systematisch ingericht èn tot op zekere hoogte althans volledig is, eene welverdiende hulde worden gebracht, terwijl zij zelven den lof zullen inoogsten van naar vermogen in eene reeds lang bestaande leemte in de koloniale literatuur voorzien te hebben.' Wij zeiden boven, dat wij ons in deze beoordeeling slechts eene kleine wijziging zouden veroorloven; die wijziging betreft het woordeke *tamelijk* in de eerste zinsperiode, welk woordeke wij er liever niet in lezen.

September 1871.

* *

(*) 'En waarover wij hopen,' zegt hij, 'te zijner tijd, wellicht ook in den vorm eener handleiding onze denkbeelden te mogen ontwikkelen.' Tijdschrift van Ned. Indië, Juli-nommer, blz. 56.

Geschiedenis van den dag.

Wat dunkt u van de oud-Katholieke beweging? Laat ons eerst de feiten nagaan, vóor wij een oordeel uitspreken. Men kent de geschiedenis van het Vatikaansche Concilie. De spil, waarom dat Concilie zich bewoog, was de vaststelling van een dogma, zoo zonderling, zoo geheel strijdend met onzen tijd, dat men er zich haast niet in verplaatsen kan. Meestal bestaat er voor de dogmata een historische grond of een aanleiding in het gemoedsleven van den mensch, maar de onfeilbaar-verklaring van Pius IX, den ouden man, wien men het kan aanzien, dat de levenskracht is uitgedoofd, die op de grens staat van het ouderdoms-idiotisme - dat spot met alle verbeeldingskracht en begrips-ontleding. De onfeilbaarheid, d.i. de zekerheid van niet mis te tasten, werd steeds geacht de gave te zijn der onzichtbare goden, en het scheen niet denkbaar dat de mensch ooit zijn zwakheid zoo zeer zou vergeten, dat hij aan een zijner medemenschen den goden-rang zou toekennen, tenzij dat zoo iemand behoorde tot de dooden en de verbeeldingskracht van het nageslacht een aantal feiten had verdicht, waardoor de vlekkeloosheid langs een keten van redeneeringen werd verklaarbaar geacht.

Maar zacht wat; zoo oordeelend spreken wij slechts het gevoelen uit van die menschen, die de gewoonte hebben een weinig na te denken, en wij vinden de verklaring niet van het verschijnsel, waarom de onfeilbaarverklaring niet begroet wordt met een hoongelach of het schouder ophalen, waarmeê de beweringen van den krankzinnige beantwoord worden. De groote meerderheid der menschen denkt niet; zij zijn als de kinderen, die leven onder idées fixes, die tooversteenen hebben, waaraan zij zich vastklemmen en die zich tevreden stellen met de inconsequentste gevolgtrekkingen. De fetischdienst is onder het volk nooit verloren gegaan, maar leeft voort onder moderne vormen. En dat fetischbeeld is bij de geloovige menigte de Kerk en meer nog de priester, die de machine van die Kerk in beweging brengt. De Protestanten hebben in hunne beroofde kerken, in hunne ongekleede predikanten slechts een flauwe schaduw van hetgeen kerk en priester is bij den Roomsche. Geen Roomsche - ik spreek van de klasse die niet denkt, - ziet in zijn kerk een gewoon gebouw, of in zijn pastoor een gewoon mensch. De phantasie beschouwt van jongs af die voorwerpen onder een magisch licht; Kerk en pastoor zijn buiten de gewone wetten; indien die Kerk of die geestelijke dwalen kon, dan zouden zij ophouden te zijn, wat zij zijn: in de praktijk en zonder dat er ooit een letter of dogma over geleerd is, zijn zij onfeilbaar. Spreek niet van den omvang van dit woord, vraag geen behoorlijke definitie, ge treedt daarmee ter-

stond een andere wereld binnen, gij gaat u rekenschap vragen, gij gaat zoo al niet ontleden, dan toch vergelijken, wat de eerste stap is van denken; pastoor ‘weet het’, bij het volk. Verwondert het u dan, dat de Roomsche in het minst niet heeft opgezien van het dogma van de onfeilbaarheid van den Paus? De onfeilbaarheid zooals wij die opvatten, is een afgetrokken denkbeeld; wij verbinden daar eigenschappen, hoedanigheden mede, die aan een mensch nooit in volstrekte mate en gezamenlijk kunnen worden toegekend; bij het volk is het eenvoudig de overtuiging dat iemand het weet, dat iemand niet dwalen kan, en hoe verklaarbaar is het nu, dat die eigenschap, reeds toegekend feitelijk aan den pastoor, in veel hoogere mate wordt toegekend aan dat hoofd aller pastoors, dat wezen, dat voor den Roomsche alle denkbeelden van heiligheid en waarheid in zich sluit, dat wezen dat hij meer heeft hooren noemen en waarom de wereld meer bewogen wordt dan om God, - den Paus. 't Gaat de Roomschen met hun Paus als den Chineezen met hun Keizer, en men zou kunnen beweren, dat de Jezuïeten een dwaasheid begaan hebben met het dogma van de onfeilbaarheid van den Paus op te werpen. Feitelijk bestond het reeds, en het kon die Roomschen, die op den rand stonden van den denkensweg, slechts een stoot geven om de oogen te openen. De Jezuïeten(*) zijn te goede menschenkenners om niet vooruit te hebben gezien, hoe en waar er tegenstand zou worden geboden, en een dieper liggende reden moet er zijn, die hen bewogen heeft om het dogma door te zetten, dat voor een goed deel kerkelijk reeds bestond.

Welnu, die reden getuigt evenzeer van den weergaloozen moed als van het verdervende vergift van de zonen van Loyola. Zij die op hun wapen hebben geschreven *Vindicamus hereditatem patrum nostrorum*, zij die leven in het meest vaste geloof dat de wereld hun eens zal toebehooren, dat die wereld eenmaal aan hun voet zal liggen geknield, zij gevoelden na '48 dat zij terrein verloren; hoe treurig was het met het gezag der Roomsche Kerk gesteld tegenover den vrijheidszin der volken en de toenemende ontwikkeling en verbreiding der wetenschap! naarmate het onderwijs toenam, raakte de Kerk op den achtergrond en werd op haar stem geen acht meer gegeven. En nu werd het stoute plan gesmeed om de geheele maatschappij den handschoen toe te werpen; aan de wetenschap moest het stilzwijgen worden opgelegd, haar invloed krachteloos gemaakt door de stem van hem, die als opperrechter, als God, zou recht en waarheid spreken. Een scheiding van die maatschappij zou daarvan het gevolg zijn; hier zou men de geloovige ‘schapen’ vinden der Kerk, de onwetende, bijgeloovige volgelingen, daar ‘de bokken’, gewapend met de hoornen des verstands.

(*) Dat de Jezuïeten alleen de bewerkers zijn van den strijd van de Roomsche Kerk tegen de bestaande maatschappij, een strijd waarvoor de Encyclica en het onfeilbaarheidsdogma de grondslagen zijn, vindt men o.a. duidelijk aangewezen in: 1868. *Mijn droom.* 1871: *De Revolutie*, *door Mr. J.B. Baron van Hugenpoth*, een brochure die haar waarde behoudt, zoolang de rampzalige strijd duurt. Men zie vooral blz. 28, 29.

En was die scheiding eenmaal tot stand gebracht, dan kon men van de overwinning verzekerd zijn. Immers, de Jezuïeten weten het: wie een beroep doet op het verstand, op het oordeel, vindt slechts gehoor bij de minderheid der menschen; de meerderheid laat zich leiden wanneer men de phantasie opwekt, het bijgeloof, dat als een der vele demonen in den boezem van elk menschenhart sluimert. De meerderheid, de massa zal mij blijven volgen, spreekt de Jezuïet in zich zelf, ook indien ik aan een mensch de gave der Godheid verleen, hem voor onfeilbaar verklaar, en met die massa zal die minderheid, met den hoogmoed des verstands, worden verpletterd; die logge massa zal ik opzwepen, ik zal haar domme kracht aanwenden op het gansche gebied van het maatschappelijk leven; ik zal haar doen stemmen als één eenig man en haar vertegenwoordigers zullen in de raadszalen der moderne maatschappij, de parlementen, hun stem verheffen, het Hosanna doen weergalmen ter eere van de verguisde Kerk; zij zullen zich hullen in allerlei kleederen, beurtelings de vrijheid dienen en de dwingelandij, al naar het belang der Kerk het vereischt; ik zal mij door hen meester maken van het opkomend geslacht, ik zal het buigen en kneden tot mijn dienaars en eindelijk als de schare is aangegroeid tot de vereischte zwaarte, dat ik van haar verpletteringsvermogen zeker ben, dan is de ure daar van het oordeel, van het autodafé, en onder bloed en vuur en rookdamp zal de Kerk verrijzen in al haar glorie en macht en heerlijkheid!

Stout gedacht! een plan alleen mogelijk in het brein van den Jezuïet, die weet over welke geduchte krachten hij reeds beschikt, die weet, dat voor zijn orde het begrip van tijd niet bestaat! En zie, hoe de strijd aanvankelijk wordt bekroond met het schitterendst succes.

Onder de meer ontwikkelden, bij hen die op den rand stonden van den denkensweg, verwekte het ongehoorde dogma tegenstand; de meerderheid der bisschoppen, wat het intellectueel gehalte betreft, voerde op het Concilie een heftige oppositie; 't scheen of de Jezuïeten het hopelooze werk hadden begonnen den toren van Babel te herbouwen. Maar de bouwmeesters kenden hun arbeiders; zij wisten, dat al die woorden zouden verstuiven als kaf voor den wind. Wat droomden de vijanden van Rome van scheuring, - weinige maanden later en al die bisschoppen, die zulk een hoog woord voerden, zij hadden het hoofd in den schoot gelegd, allen, tot den laatsten toe!

Maar het volk, zoo meende men, zou zich verzetten; mocht de meerderheid ook al gewoon zijn slaafsch den priester te volgen, dat volk ademde toch met ons dezelfde lucht in, was groot geworden onder onze moderne instellingen, onze denkbeelden van vrijheid; vooral op het Germaansche volk bouwde men, omdat het bewustzijn van individualiteit daar door de natuur was ingeschapen! Niet zóo gedwee, zóo dom kon dat volk zijn om dien stoot te kunnen verdragen, de proclamatie van het grootste wonder, de onfeilbaarheid van een

mensch! Maar werkelijk bleek, dat het met het volk is zoo treurig, zoo diep ellendig, dat het zich laat gebruiken als blind werktuig, dat het de hand kust van hem, die het vernedert, verguist, verminkt. Geen enkele bisschop, die den moed heeft zijner overtuiging - of was de oppositie op het Concilie leugen? - maar het volk evenaart zijn voorgangers. Enkele gemeenten slechts boden tegenstand, een in Beieren, een paar in Pruisen, maar het getal is zoo gering en het voorbeeld zoo zeldzaam, dat men tot de gevolgtrekking komt, dat men de houding van die gemeenten alleen moet toeschrijven aan den persoonlijken invloed van den priester, die zelf een tegenstander van het onfeilbaarheids-dogma door zijn gemeente gevolgd wordt om redenen buiten het dogma gelegen.

Maar ge gaat aan het optellen van de getallen, die in de nieuwsbladen werden vermeld, van hen die zich op verschillende plaatsen in Duitschland bij de oud-Katholieken hebben aangesloten, vergaderingen gehouden, - ge noemt Döllinger, Hyacinthe, de namen van de Duitsche Katholieke hoogleeraren, - gij wijst op de geestdrift op het Congres te Munchen, en gij meent dat de overwinning der Jezuïeten wel bezien zoo groot niet is! Laten wij u doen opmerken, dat het hoofd van de oud-Katholieken,(*) de hoogleeraar Döllinger bij uitnemendheid de persoon is, die het best de geheele beweging karakteriseert. Döllinger is stellig de meest geleerde, meest wetenschappelijke onder de Katholieke hoogleeraren; voornamelijk heeft hij zijn leven gewijd aan het bestudeeren der Kerkgeschiedenis en hij deed dit op breeden, niet Roomschen grondslag; hij onderzocht ook de inrichting van de Protestantsche Kerken, met de voorliefde van den man, die belang stelt in al wat godsdienstig is, en met al de eenzijdigheid van het waarachtig Katholiek geloof(†); toch lag hij vaak den vinger op de wonden van de Protestantsche Kerk, en zijn waarheden mochten ook door Protestanten meer ter harte genomen zijn. Hij is een man volgens zijn geschriften van vast en innig Katholiek geloof, zoodat de verdachtmaking van dat geloof van de zijde der Ultramontaansche onfeilbaarheidsmannen een lastering is, die bestempeld kan worden met den naam van ‘zonde tegen den heiligen Geest.’ Döllinger nu is een geleerde, een man van de studeerkamer, een letterkundige; zijn wapenen tegen het onfeilbaarheidsdogma zijn ontleend aan de geschiedenis; hij delft ze op van uit het stof van oude perkamenten, die aan de Jezuïetische geschiedenis-verminkers worden voorgehouden. Zijn vrienden zijn meest mannen van hetzelfde gehalte, eveneens hoogleeraren aan een Katholieke faculteit; de gewone burgers, die te Munchen, te Wee-

(*) De naam oud-Katholieken is het meest in gebruik; de onfeilbaarheids-Katholieken worden dan het best met den naam van nieuw- of moderne Katholieken genoemd. Gemakkelijker en juister ware het de oud-Katholieken alleen Katholieken te noemen, omdat zij aan de Katholieke Kerk getrouw zijn gebleven, en de onfeilbaarheidsgeloovers met den meest kenschetsenden naam van Roomschen te bestempelen; deze hebben inderdaad op het laatste Concilie duidelijk doen zien, dat zij van de Katholiciteit hebben afstand gedaan.

(†) Döllinger is ten onzent vooral bekend geworden door zijn *Kirche und Kirchen*, *Papstthum und Kirchenstaat*, welk werk in *De Tijdspiegel* uitvoerig besproken werd. Zie jaargang 1864, aflev. 8, 10, 12. 1865 aflevr. 1.

nen, te Keulen en elders aan de beweging deelnemen, behooren tot de meer gegoede, meer ontwikkelde klasse; de beweging staat merkwaardig genoeg, meest onder het patronaat van het gemeentebestuur; te Munchen en te Weenen althans waren 't deze mannen, uit den eersten burgerstand om zoo te zeggen, die aan de Katholieken kerken afstonden(*). De Katholieke beweging is in één woord geen volksbeweging; zij kon dit niet worden, omdat het dogma, dat tot den strijd aanleiding gaf, hetzij bij het volk feitelijk reeds vleesch en bloed was geworden, hetzij niet begrepen werd, omdat het behoort tot de abstrakte leerstellingen. Het volk neemt alleen aan een beweging deel, wanneer het geweten in het spel komt, wanneer het gevoel van zedelijkheid, van rechtvaardigheid gekwetst is, wat hier niet het geval is, althans niet in dien zin, dat het onzedelijke en onrechtvaardige door het volk kon worden begrepen. Wilt ge bewijs? Laten de cijfers spreken! Tel de honderden bijeen te Munchen, te Weenen, in Oost-Pruisen, enz., maar weet daarbij dat dit alles weinig of niet beteekent tegenover de ruim *twintig millioenen* Roomschen in Duitschland en Duitsch Oostenrijk. Geloof niet, dat de Jezuïeten mismoedig zijn tegenover de Katholieke beweging; hun haat en verbittering is hun gewone eigenschap, ook bij den minsten tegenstand, die hun geboden wordt. Zij hebben integendeel alle reden tot tevredenheid; zij weten dat de beweging zich niet uitbreidt tot de groote menigte, dat zij meer een geleerde, letterkundige tegenstand is, die langzamerhand in kracht moet verliezen en in datzelfde Beieren, waar de beweging nog de meeste vlucht heeft genomen, de volgers van Loyola nog altijd beschikken over de meerderheid in den Landdag en zoo de Regeering het morgen waagt om de volksvertegenwoordiging te ontbinden, de ‘zwarte bende’ weder gereed staat om een gelijk, zoo niet grooter aantal in het parlement te brengen. En bij al den ophef, die er gemaakt is van de Katholieke beweging, schromen wij niet na rekening te hebben gehouden met de werklijkheid, te spreken van den aanvankelijken zegepraal der Jezuïeten in hun strijd tegen de moderne maatschappij.

Beschouwen wij de Katholieke beweging op zich zelf, dan blijkt haar kracht niet van dat gehalte, dat de Jezuïeten veel van haar hebben te vreezen. Nemen wij het programma voor ons, dat op het congres te Munchen is voorgesteld en aangenomen en de redevoeringen, welke bij die gelegenheid zijn gehouden. Een gedeelte is natuurlijk negatief omdat het polemisch is; het richt zich tegen het onfeilbaarheidsdogma, tegen de nieuwigheden door den tegenwoordigen Paus, sinds hij aan den leiband liep van de Jezuïeten, in de Kerk ingevoerd, en handhaaft de geloofs-

(*) Het verschil van Germanen en Romanen wat godsdienstigen aanleg betreft, komt hierbij sterk aan het licht. Diezelfde klasse, die in Duitschland zich interesseert voor de Katholieke beweging en bewijzen geeft, dat zij het Katholiek geloof met oprechtheid is toegedaan, heeft in Frankrijk en België, ook in Italië grootendeels, met de kerk gebroken, en leeft voort in die onverschilligheid tegenover allen godsdienst, bij hen met de kerk vereenzelvigd, die de Jezuïeten het werk zoo gemakkelijk maakt.

belijdenis van het Concilie van Trente. Drievierden van het programma en van de redevoeringen waren hieraan gewijd. De veranderingen door de Katholieken verlangd in de tegenwoordige Roomsche kerk, zijn wenschen, die zoo voorzichtig mogelijk worden uitgedrukt; karakteristiek is vooral de uitdrukking: 'wij streven *met behulp der theologische* en der *canonieke wetenschap* naar een hervorming *in* de Kerk, die in den geest der oude Kerk de tegenwoordige gebreken en misbruiken opheffen en *vooral* de rechtmatige wenschen van het Katholieke volk naar deelneming aan de kerkelijke aangelegenheden vervullen zal.' Wie leest niet tusschen deze regels een angstvalligheid, een kleinmoedigheid om zich uit te spreken, die weinig dunk doet opvatten van de hervormerskracht van de opstellers, de hoofden van de Katholieke beweging? Moet een beweging, die spreekt van de 'hulp der theologische en der canonieke wetenschap' niet noodzakelijk boven de hoofden van het volk heengaan? De hoop op vereeniging met de Grieksch-Oostersche en Russische Kerk, de verwachting dat na de theologisch-canoniek-wetenschappelijke hervorming, overeenstemming zal worden verkregen met de overige christelijke geloofsbelijdenissen, - doet vragen of de Munchener heeren zich wel helder bewust zijn van hetgeen zij willen en bij het opstellen van hun programma op hun studeerkamer niet te weinig rekening gehouden hebben met de werklijkheid? Wij zien over het hoofd, dat er op een wetenschappelijke opleiding van de geestelijken wordt aangedrongen, maar het Concilie van Trente als de hoeksteen gelegd, die door geen wetenschap mag worden verwrongen, want wij beoordeelen hen zooveel mogelijk van hun eigen standpunt. En ook van dat standpunt beschouwd heeft de Katholieke beweging onze verwachting teleurgesteld. Het was een zuiver kerkelijke toon, die er werd aangeslagen en te vergeefs zocht men een woord, dat het hart, dat het leven raakt. Wij kunnen ons begrijpen, dat de geboren Katholiek aan het denkbeeld van katholiciteit is gehecht, het is de weerspiegeling van het grootsche denkbeeld van den stichter van het Christendom, dat er maar één volk is, omdat er één God is; van daar de vrees voor scheiding, die bij de Katholieken is toegenomen na de ervaring door de talloos verdeelde Protestantsche kerkjes aan de hand gegeven, maar is het te veel geëischt in onze 19e eeuw van mannen als Döllinger, Friedrich, Huber, dat zij althans laten doorschemeren de hoogere opvatting van de katholiciteit, in dien zin als door den stichter van het Christendom werd bedoeld? De hervormers van de 16e eeuw gaven een bewijs van de kracht van hun beginsel, van hun hoogere opvatting van de katholiciteit, van hun wezenlijke liberaliteit door bij hun afscheid van de Roomsch-Katholieke Kerk het leerstuk te vestigen van de 'onzichtbare Kerk'; iets van dien aard mocht men ook van de Katholieken verwachten, en een zeer flauw besef vindt men van die behoefte aan ware katholiciteit in 'de verwachting van de overeenstemming met de overige christelijke geloofsbelijdenissen, *na* de theo-

logisch-canoniek-wetenschappelijke hervorming *in* de Kerk', maar men moet er op nadenken om dat besef te vinden.

Maar laten wij dit daar, wij Protestanten doen wellicht de Katholieken onrecht met zulke eischen te stellen, omdat het denkbeeld van katholiciteit zoo nauw bij hen is vereenigd met de 'Katholieke Kerk', dat het zich daarmee geheel vereenzelvigd heeft en... voor ons althans zich zelf vernietigd. Ons hoofdbezwaar tegen de Katholieke beweging is, dat men te vergeefs naar een toon zoekt, die niet uitsluitend oprijst in de enge muren der Kerk, maar gegrepen is uit het volle menschenleven. De Jezuïeten hebben gelijk, waar zij klagen over het verval van de macht en den invloed der Kerk in de moderne maatschappij; in die kringen, vanwaar de bewegende kracht van die maatschappij uitgaat, heeft de Roomsche Kerk afgedaan en wordt op haar stem geen acht meer gegeven; men verdraagt haar, of liever laat haar met rust, zoolang zij zwijgt en zich verbergt. Nu hebben de Jezuïeten tevens de opbouwing, de herleving van de Roomsche Kerk gezocht in de 'veruiterlijking'(*) van den godsdienst, in het uiterlijk kerkelijk vertoon, in het versieren van de kerken, in het ten toon spreiden van rijkdom, in het bouwen van kloosters, in een schitterenden Mariadienst, en dit uiterlijk vertoon ging noodwendig gepaard met oplossing en vernietiging van het innerlijke leven van den godsdienst, met verachtering van het gemoedsleven, het beoefenen van geloof en liefde. De godsdienst is daardoor onder de handen der Jezuïeten een verguld raderwerk geworden; onder den kruisvorm vindt men juist het tegenovergestelde van hetgeen dat kruis tot het gemoed spreekt. De hoofdprediking van de Jezuïeten is geld en nog eens geld en blinde gehoorzaamheid, beiden gevende de hoogste macht op aarde. Welk een kracht zou er nu van de Katholieken kunnen uitgaan, wanneer zij hier zich stelden tegenover de Jezuïeten, wanneer zij zich tot taak hadden gesteld de Katholieke Kerk terug te brengen tot haar oorspronkelijken eenvoud en het volk hadden toegeroepen, dat de uiterlijke versiering der kerken, door de Jezuïeten als het hoogste beoogd, slechts blinkend vernis is, dat de armoede aan geestelijke goederen, het geloof en de liefde moet bedekken. Door het katholicisme te verplaatsen in verhevener geestelijker sfeer, zouden zij aanleiding hebben gegeven om ook het volk in de beweging te betrekken en daardoor die beweging ingrijpender, duurzamer hebben gemaakt. De wezenlijke godsdienst, in welk kleed ook gehuld, vindt zijn diepsten grond in het leven des gemoeds, maar op den bodem van het hart van de Katholieken, zelfs van een Hyacinthe, vindt men slechts kerkelijke bezwaren, en de strijd tegen de Jezuïeten is geen strijd voor de geestelijke goederen van den

(*) Het Duitsche woord is van dr. Merz, die in zijn brochure *Nederlander of Ultramontaan*, Dordrecht, Blussé en van Braam, met de kennis van den Katholiek aantoont welk een verderfelijken invloed de Jezuïeten hier hebben uitgeoefend en nog uitoefenen. Wij wijzen met voorliefde op de Katholieke publicisten, opdat het blijke, dat wij de feiten niet met eenzijdig Protestantsch oog hebben bijeenvergaderd.

godsdienst maar een hierarchische quaestie, de vraag van de suprematie van den Paus of van den generaal der Jezuïeten over de bisschoppen, en... ook in de Katholieken blijkt, dat de Jezuieten niet te vergeefs hebben gearbeid, de godsdienst is afgedaald tot een kerkelijke machine, waar de verhevene zinnebeelden van het Christendom worden voortbewogen op de raderen, zooals een panorama in een kermistent.

De Katholieken maken soms den indruk van vogels, die tengevolge van de vertimmeringen in hun kooi weg willen en met hun vleugels wel kleppen, maar het vliegen hebben verleerd en ook niet weten werwaarts zij zullen uitslaan. Niet helder zijn zij zich bewust van het doel, er openbaarde zich tegenstrijdigheid in hun optreden. In het eigenlijk gezegde programma, dat de geloofsbelijdenis uitmaakt van de Katholieken, wordt de staatkundige zijde der quaestie weinig aangeroerd; alleen wordt in art. 5 gesproken van het handhaven van de Grondwetten der verschillende landen, 'die de burgerlijke vrijheid en algemeene beschaving waarborgen'; in art. 6 wordt ter loops gezegd, dat de Jezuïetenorde 'antinationale leeringen' verbreidt; veel meer echter dan in het programma doorschemert, draagt de Katholieke beweging een Duitsch-nationaal karakter; dit kwam sterk uit bij de redeneeringen, die gehouden werden op de publieke vergadering; de zaak van het programma werd behandeld met gesloten deuren en de weinige journalisten, die werden toegelaten, moesten zich verplichten om niet meer openbaar te maken van de discussie dan in de officieële berichten zou worden goedgedacht; de hoogleeraar Huber b.v., een der medeopstellers van het programma, meende dat Duitsche ernst en Duitsche godsdienstzin, gebleken o.a. in den oorlog van 70/71 (!!) oorzaak waren van den strijd, en men zag voor den geest van den spreker zweven de strijd in de middeleeuwen tusschen Paus en Keizer. De hoogleeraar Windscheid uit Heidelberg hield den strijd der Katholieken voor een Duitschen strijd; de genius van het Duitsche vaderland werd aangeroepen om de pogingen van de Katholieken te zegenen. In de behandeling van dit thema lag kracht; men kon merken, dat de sprekers hier vasten grond onder hunne voeten hadden; hier trad de Germaan op om het vaderlijk erfgoed te verdedigen, de individueele vrijheid. Die woorden werkten geestdrijvend op de hoorders, meerendeels Duitschers. Het voorstel om zich van Rome af te scheiden en een nationale Kerk op te richten zou op dit oogenblik levendig zijn toegejuicht; dat denkbeeld werd gedacht, het zweefde op de lippen, maar het werd niet uitgesproken. Waarom niet? omdat met dat woord nationaal de Katholiciteit zou zijn verbroken, de band met Rome opgezegd, het scisma geproclameerd, en dit juist wilden de hoofden der beweging voor alles vermijden; zij wilden Katholieken blijven en in Rome het middelpunt blijven vinden van de vereeniging met de Katholieken der geheele wereld.

Zal men het loven of laken dat die tweestrijd is opgelost in het voor-

deel van een Duitsche Katholieke Kerk? In dezen tijd nu het nationaal gevoel in Duitschland nog zoo levendig is, zou de Katholieke beweging vooral tegenover de bekende particularistische, en in elk geval anti-nationale gezindheid van de ultramontanen zonder twijfel daardoor veel gewonnen hebben in kracht; zij zou in den boezem des volks een snaar hebben aangeroerd, die weerklank gaf. De ondersteuning van de Regeeringen, toch reeds verzekerd, omdat de ultramontanen vijanden zijn van elke bestaande Regeering in onze dagen, zou zeker in veel ruimere mate verleend zijn geworden. Het materieel eigenbelang schreef een oplossing in dien geest voor. Het gevoel van Katholiciteit heeft echter van dien stap terug gehouden; en wij schrijven het voornamelijk daaraan toe dat dit gevoel den Katholiek met zijn Kerk wordt ingeschapen, het is instinct bij hem, en zooals wij straks reeds opmerkten, de eindelooze verdeeldheid, het getwist en de vervolgingszucht van de Protestantsche kerkjes onderling, van het oogenblik van hun geboorte af aan, heeft dat instinkt slechts kunnen versterken. Wij verheugen ons in zeker opzicht over het uitblijven van de nationale Kerk, omdat de Katholieken daardoor niet Christelijker zouden zijn geworden. Bij de groote rol, die de nationaliteiten tegenwoordig spelen op staatkundig gebied, bij de nationale antipathie, den nationalen haat hadden wij bijna gezegd, die bestendig wordt aangevuurd en spot met de talrijke middelen van gemeenschap en de vele punten van aanraking, die de verschillende volkeren en volkstammen en rassen met elkander hebben, is het dubbel noodig dat het ideaal van het Christendom wordt hoog gehouden, dat alle volkeren broeders zijn, kinderen van één God, geroepen om elkander te beminnen en niet om te haten. Dat een Kerk welke ook, onder een volk een eigenaardig karakter aanneemt, dat min of meer de leerstukken worden gewijzigd, verschillend opgevat, de nadruk gelegd op enkele punten, waartoe de nationale geaardheid zich het meest aangetrokken gevoelt, ligt in den aard der zaak en dit zal altijd het geval blijven, zoolang de algemeene beschaving niet overal even diep is doorgedrongen, maar die geaardheid te verheffen, die te doen ontwikkelen door de oprichting van nationale Kerken, staat gelijk met het Christendom te vernietigen en ons terug te voeren tot de voor-Christelijke wereld-beschouwing. Zelfs niet om de verderfelijke macht der Jezuïeten te breken, zouden wij goedkeuring mogen hechten aan zulk een oplossing, hoezeer ook wellicht door de staatkunde van een Von Bismarck gewenscht.

De vlucht, die wij de Katholieke beweging kunnen voorspellen, is derhalve een zeer matige; in de meeste groote steden zullen zich voorloopig gemeenten of vereenigingen vormen, en ook op het platteland zullen meest om persoonlijke redenen zulke ontstaan kunnen. De ontwikkeling wordt echter niet alleen tegengehouden door den aard der beweging, maar ook door de moeielijkheden aan een organisatie verbonden. Kerken oprichten is allereerst een financiëele quaestie, en het kerkelijk

geloof is in onzen tijd niet machtig genoeg meer om een groote opening te maken in de beurzen; de kerken, die vroeger verrezen als even zooveel daden des geloofs, moeten nu met veel moeite bijeengebedeld worden. De Katholieken schijnen dan ook - is ook dat niet een bewijs van geen overvloed aan levenskracht - minder te willen steunen op eigen vermogen dan wel op de hulp van den Staat en hun betwistbaar aandeel in de Roomsch-katholieke kerkelijke goederen, en, zal de Staat niet ongaarne dezelfde traktementen uit betalen aan den Katholieken priester, wanneer men slechts te doen heeft met een persoonsverwisseling in een gemeente, ongaarne zal men de begrooting van eeredienst zien bezwaard met dubbele posten, en bijna zonder uitzondering zal men in elke gemeente een Katholieken naast een Roomschen priester houden. Streng vasthoudend aan de instellingen der Kerk en de overlevering bevinden de Katholieken zich tevens in moeilijkheden ten opzichte van hun kerkelijke organisatie. Zoo groot is de aanvankelijke triomf der Jezuïeten, dat er *niet één bisschop* is, die openlijk de zijde van de Katholieken heeft durven kiezen, en toch zonder bisschop kunnen geen priesters worden gewijd, waaraan reeds gebrek is, zonder bisschop kan het vormsel niet worden toegediend en wordt dus de Katholieke beweging onmiddellijk tot den ondergang veroordeeld. In dit laatste nu zal worden voorzien van een ongedachte zijde. In ons vaderland wordt een geheel georganiseerde Katholieke Kerk gevonden, het schamel overblijfsel van die Roomsch-Katholieken, die reeds in het begin der vorige eeuw manmoedig en met echt Nederlandsche standvastigheid zich verzetten tegen de intrigues der Jezuïeten, die ook hier alle macht aan zich wilden brengen en de bisschoppelijke besturen afhankelijk maken van de willekeur van Rome. De Jezuïeten streden met hun gewone wapenen, maakten hun tegenstanders verdacht, beschuldigden hen van ketterij, gaven voor het volk hen den ketternaam van Jansenisten, en wisten het zoover te brengen, dat de aartsbisschop van Utrecht omstreeks 1700 werd ontslagen en toen het kapittel voortging met tegen den zin van Rome zijn rechten uit te oefenen, werden de Nederlandsche bisschoppen in den ban gedaan met al de Katholieken, die hen getrouw bleven. Door de Roomsche Kerk steeds belaagd met Jezuïetische woede, van de Nederlandsche Regeering(*) steeds tegenkanting ondervindend, is die

(*) De zaken van de Nederlandsche Oud-Katholieke Kerk werd door onze Regeering steeds gerangschikt onder het departement van Roomsch-Katholieken eeredienst, en die Kerk was daarmee steeds overgeleverd aan haar bitterste vijanden. Om slechts één staaltje te noemen van onrechtvaardigheid kunnen wij het volgende noemen, dat ons van Duitsche zijde bericht wordt. De Pruisische Regeering deed onlangs door haren gezant alhier officieel aanvrage om inlichtingen betreffende de Oud-Katholieke Kerk alhier; een hoogst eenzijdig rapport wordt opgesteld over de.... 'Jansenisten;' van wien der Nederlandsche Ministers kan dit stuk afkomstig zijn? voor de eer van den Nederlandschen naam ware het wenschelijk dit te weten.

De geschiedenis van de Oud-Katholieke Kerk in Nederland is met historische nauwgezetheid en onpartijdigheid behandeld door dr. R. Bennink Janssonius in zijn: *Geschiedenis der Oud-Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland.* 's Gravenhage, M.J. Visser, 1870.

oude Katholieke Kerk staande gebleven onder voortdurenden strijd voor oude rechten en voor het vóor-Jezuietiesche geloof. Gemeenschap van doel heeft de Nederlandsche Katholieken in aanraking gebracht met de Duitsche; zij zonden hunne afgevaardigden naar het Munchener congres en in het programma werd uitdrukkelijk verklaard, dat de Nederlandsche Katholieken ten onrechte beschuldigd waren van Jansenisme en zij, als zijnde trouw gebleven aan het Concilie van Trente, als geloovige Katholieken moesten worden beschouwd. Die vereeniging is voor de Duitsche Katholieken van het meeste belang, omdat langs dezen weg hunne priesters gewijd kunnen worden en in die behoeften voorzien, welke de Katholieke overlevering als noodzakelijk beschouwt.

De Katholieke Aartsbisschop van Utrecht mgr. Henricus Loos is door den pastoor Renftle te Mering in Beieren uitgenoodigd om het vormsel te komen toedienen; het Munchener Katholieken-comité verzocht den Aartsbisschop een bisschop te komen wijden, en eerst wanneer dit geschied is, kan de Katholieke beweging in Duitschland wat het kerkelijke betreft haar werk voortzetten. Het kapittel van het Aartsbisdom van Utrecht is de vorige week vergaderd geweest om op de aanvrage te beslissen en er is geen twijfel aan, dat aan het verzoek zal worden voldaan.

Zijn onze verwachtingen niet groot van de Katholieke beweging, men verdenke ons niet van gebrek aan sympathie voor de Katholieken zelven; hun wijze van opvatting van de hervorming, die de Katholieke Kerk zou noodig hebben om weder met recht aanspraak te maken op den naam van Christelijke Kerk, is de onze niet; die opvatting is volgens onze zienswijze te eng, te bekrompen, te kerkelijk; maar dat neemt niet weg, dat wij achting hebben voor hun overtuiging, waar die oprecht en welgemeend is. De ware liberaliteit bestaat niet daarin, dat men alle hoofden en harten wil knippen naar het zijne, maar dat men den persoon beoordeelt naar het beginsel, dat hij voor heeft en dat hij met volle overtuiging tracht te verwezenlijken. Wij staan met de Katholieken allereerst tegenover den gemeenschappelijk grooten, monsterachtigen vijand der maatschappij, de Jezuïeten-orde, en het zou dwaas zijn den tijd te verbeuzelen en stil te blijven staan om over de wapenen te redekavelen en de kleederen, die wij in dien strijd het meest dienstig achten.

Met een sympathie als de onze zijn de Katholieken echter nog weinig gebaat, zij hebben allereerst strijders noodig die hun meer gelijken; die ook wat het vormelijke betreft dichter bij hun overtuiging staan. 't Is een bedroevend verschijnsel, dat hun die in ons vaderland nog zoo weinig geworden is. De meerderheid van de Nederlandsche Roomschen zijn Ultramontanen; maar er bevinden zich onder hen ook van die Katholieken, die de eer van hun kerk tegenover de Protestanten ophouden. Wij noemden den moedigen onvermoeiden strijder tegen het Ultramontanisme, onzen van Hugenpoth en den rondborstigen, eerlijken Nederlandschen Katholiek dr. Merz, en wij kennen een aan-

tal Katholieken, die niet Roomsch zijn en in het Ultramontanisme den ondergang zien van vaderland en maatschappij; en toch, aan een aansluiting aan de Nederlandsche Katholieken schijnt niet te worden gedacht, - of ja, wel gedacht, maar evenals in de Protestantsche Kerk veelal het geval is, men blijft in weerwil van innerlijke vervreemding uiterlijk aan de Kerk getrouw, omdat.... wie zal het register openen van menschelijke zwakheden en lamheden.

Vruchten wachten wij van de Katholieke beweging allermeest op staatkundig gebied. In verschillende staten van Duitschland heeft de Roomsche geestelijke nog een machtigen arm, hetzij door het kerkelijk huwelijk, hetzij door zijn officiële bevoegdheid bij het onderwijs. In Pruisen en in Beieren was daarbij de betrekking tusschen den Staat en de Roomsche Kerk van meer intiemen aard; die vertrouwelijkheid dagteekent uit den tijd, toen de Kerk de bondgenoot zou zijn van den Staat tegen de revolutie, maar - de tijden zijn veranderd; de Kerk is met haar Jezuïeten revolutionair geworden en streeft naar een macht over den Staat en stelt deze eischen, veel grooter dan de staatkundige revolutionairen ooit durfden doen. De Staat vertrouwt terecht den Sirenenzang der Jezuïeten niet, dat het met den Syllabus en de onfeilbaarheid *ex cathedra* zoo kwaad niet is gemeend, dat het slechts eenige afgetrokken leerstellingen geldt, waarvan in de praktijk nooit geen gebruik zal worden gemaakt. De Ultramontanen hielden Bismarck en Hohenlohe en von Beust voor al te onnoozel, toen zij meenden dat zij zich met die praatjes in slaap zouden laten wiegen. De Katholieke beweging biedt thans een welkome gelegenheid aan om zich van eene omarming met de Jezuïeten te ontdoen, en voorzoover dat mogelijk is scheiding tusschen Staat en Kerk tot stand te brengen. Op grond van het beginsel van zelfbehoud reeds is de Staat verplicht om de goed georganiseerde propagande van de Jezuïeten tegen te werken; om den syllabus uit te voeren, is allereerst noodig dat de Jezuïet beschikt over het noodige aantal plaatsen in de volksvertegenwoordigingen; zijn al de Katholieken Roomsch geworden, dan beschikt de Ultramontaan over ruim de helft der leden van den Rijksdag, en gemeene zaak makend met de Socialisten - de Jezuïet vreest geen verbond; glad als de aal weet hij zich te wringen in alle bochten - is naar gewoon menschlijke berekening een Ultramontaansche meerderheid in de toekomst zulk een wonder niet; al leveren de goedgeloovigen nu nog slechts een klein kuddeke, waaronder niet weinig bokken, die met woedenden ijver, met rechte bokken-linksheid de Ultramontaansche hoornen aanwenden.

Dat Bismarck lang niet gerust is op de Ultramontaansche propagande en vreest dat zij hem het nationale werk zal bederven, bemerkt men uit de hevigheid, waarmee hij zich over hen uitlaat. Men kent zijn antwoord in de vorige zitting van den Duitschen Rijksdag aan de Polen, een antwoord dat eigenlijk gericht was tegen het geheele zwarte centrum: die heeren moesten den mond houden, wanneer er gesproken wordt over

staatkundige zaken, want zij zijn verkozen met het imperatief mandaat om de belangen der Kerk te bevorderen. De verontwaardiging van den Rijkskanselier is niet weinig toegenomen, sedert hij een diplomatieke nederlaag leed in zijn bestrijding van die heeren; Bismarck is gewoon de kwaal op te sporen en te cureeren aan de bron en liet daarom zijn aanmerkingen over de anti-nationale houding van de zwarte heeren maken te Rome bij zijn ambtgenoot Antonelli; deze, gewoon aan diplomatieke minzaamheid betuigde aan den Duitschen gezant graaf Taufkirchen zijn ontevredenheid over de Roomsche Rijksdagsleden. Nu meende Bismarck een krachtig wapen te hebben, hij schreef een brief aan graaf Franckenberg, waarin werd bericht, dat de zwarte heeren *plus papistique que le pape* waren. Dat was de bedoeling niet geweest van Antonelli, en 't was ook een slechte belooning voor den ijver en de trouw door zijn zwarte kinderen in de goede zaak bewezen. De sluwe Italiaaansche diplomaat schrijft daarop een brief aan bisschop van Ketteler, waarin hij meldt, dat hij wel is waar zijn wenkbrauwen gefronsd heeft over de houding van de trouwe Rijksdagsleden, maar dat hij op dat oogenblik minder goed op de hoogte was; hij was afgegaan op onjuiste dagbladberichten en bij nauwkeuriger onderzoek was hem gebleken, dat de Roomsche Rijksdagsleden zich voortreffelijk hadden gedragen. Zoo werd de verraderlijke slag van Von Bismarck gepareerd.

Welke maatregelen de Duitsche Rijksregeering nu tegen de Ultramontanen nemen zal, blijkt niet; van een indiening van een wetsontwerp tot invoering van het burgerlijk huwelijk verneemt men nog niets; volgens de letter van de Grondwet behoort de zaak niet tot de bevoegdheid van het Rijk maar van de afzonderlijke Staten; het zou dus moeten worden ingediend bij den Pruisischen Landdag. De nationale Duitsche Rijksdagsleden zijn echter zeer vrijzinnig waar het aankomt op de uitlegging van de Grondwet, er kan licht eene nationale verklaring van een artikel gevonden worden om de zaak voor den Rijksdag te brengen en daarmee voor geheel het Rijk in eens af te doen. Waarschijnlijk wordt gewacht op den afloop van een interpellatie, die door verschillende fracties van den Rijksdag eerstdaags zal worden ingediend. Verklaart zich een aanzienlijke meerderheid voor de behandeling in den Rijksdag, dan zal de Regeering en de Bondsraad wel geen tegenstand bieden.

Voorloopig bepaalt de strijd tegen de Ultramontanen zich tot het handhaven van die Katholieke hoogleeraren en docenten, die geweigerd hebben het onfeilbaarheidsdogma te erkennen en ook de rechtzinnige Pruisische Minister van eeredienst, Von Mühler is genoodzaakt geworden zijn vrienden van weleer den voet dwars te zetten.

Een stouter stap heeft het Beiersche Ministerie gedaan. Men kent de moeilijke verhouding van die Regeering, een Landdag, waarvan de meerderheid bestaat uit Ultramontanen, meest boeren-afgevaardigden, en daartegenover een aanzienlijke minderheid, uit de vertegenwoordigers van de meer ontwikkelde steden en enkele streken, die

hetzij door ligging, hetzij door geaardheid meer met de algemeene ontwikkeling zijn meegegaan. De moeilijke positie verstrekt wellicht tot verontschuldiging, dat het Ministerie, ook na zijn laatste reconstructie, langen tijd heeft gezwegen; de Beiersche bisschoppen kondigden het onfeilbaarheidsdogma af, met en zonder aanvrage van de Koninklijke goedkeuring; de Ultramontaansche pers, in Beieren zoo vuil als ooit de Clericalen kunnen zijn en worden, schimpte en schold, maar de Ministers deden niets, ook niet toen de Landdag weder geopend werd. Algemeen was men overtuigd, dat de toestand onhoudbaar was, dus men *moest* weten wat men aan de Regeering had, een interpellatie volgde in den Landdag van de zijde der liberale partij, waarin de Regeering categorisch werd afgevraagd, wat zij verlangde te doen tegen den toenemenden overmoed der Ultramontanen. Deze protesteerden tegen een interpellatie, waarbij zoo weinig rekening gehouden werd met de Roomsche 'gemoedsbezwaren,' maar het Ministerie antwoordde in een zoo uitvoerige redevoering, dat het scheen alsof men het maanden lange zwijgen wilde goedmaken door den Landdag thans te overvoeren met de kerkelijke quaestie; de veelheid van woorden diende echter ditmaal niet om het gemis aan kracht te bedekken; de liberale partij had geen beter antwoord kunnen verlangen; de Regeering verklaarde dat zij de rechten van den Staat zou verdedigen tegen de Roomsche Kerk, die met het onfeilbaarheids-dogma niet meer dezelfde vereeniging was van vroeger, en gevaarlijk moest worden geacht voor den Staat; als bewijs haalde hij o.a. het schrijven aan van den Aartsbisschop van Munchen, die verklaarde dat de Staat slechts zoolang moest worden gehoorzaamd, als hij niet afviel van de goddelijke wetten, en de beoordeeling van hetgeen goddelijk is of niet, wordt door de eene partij eigendunkelijk zich toegeëigend. Voorts beloofde de Regeering de rechten der Katholieke burgers, geestelijken en leeken, te beschermen tegen de Roomsche vervolging, en die wetsontwerpen te zullen indienen, die de punten van aanraking tusschen Staat en Kerk zooveel mogelijk verminderen, m.a.w. in te voeren wat men noemt scheiding tusschen Staat en Kerk.

Dit laatste nu zal wel een doode letter blijven, want die wetsontwerpen moeten worden onderworpen aan de goedkeuring van den Landdag, waarvan de Ultramontaansche meerderheid den Paus het *non Possumus* zal nabauwen. En dien Landdag ontbinden, - ja, de kans had gunstig gestaan wanneer de Regeering daartoe was overgegaan onmiddellijk na het sluiten van den vrede, toen de nationale opgewondenheid nog bestond in al haar kracht en de naam van Ultramontaan in miskrediet was; maar nu alles weder bedaard is en de Patriotten de nederlaag te boven zijn gekomen, door hun anti-nationale houding bij de verklaring van den oorlog teweeggebracht, nu staat de zwarte boeren-bende weder goed georganiseerd daar om dezelfde meerderheid te leveren op pastoorsgezag.

Zijn de handen der Beiersche Regeering dus in vele opzichten gebonden, ook de Ultramontanen of Patriotten zijn niet op hun gemak; vooreerst staat het met hunne eensgezindheid niet best; hun houding bij den oorlog heeft hen kwaad gebrouwen; een twaalftal heeft zich toen afgescheiden met het plan om een afzonderlijke fractie te vormen, een zoogenaamd centrum; nu is het onderscheid tusschen het centrum en de groote Patriotsche partij wel zoo groot niet, en kon men het centrum gevoegelijk de staart van de Ultramontanen noemen, - het centrum neemt zelfs geen besluit zonder eerst met de geestverwanten van de rechterzijde in overleg te zijn getreden, - maar men kon toch bij ingrijpende voorstellen niet meer op het centrum rekenen, en wanneer dit zich bij de liberale linker zijde voegt of zich buiten stemming houdt, staan de partijen, de liberale en de Ultramontaansche vrijwel gelijk.

Daar komt nog bij: het is gemakkelijk om oppositie te voeren en holle klanken uit te galmen; het volk op te winden met uitroepen: de godsdienst, de Kerk is in gevaar; maar 't wordt moeielijk wanneer men posietief moet optreden en zeggen, wat men wel wil; met een plan tot reconstructie van den Staat op Ultramontaanschen leest kon men niet voor den dag komen zonder zich belachelijk te maken en het onhoudbare, onuitvoerbare aan te toonen van eigen standpunt; en met een plan hoe dan ook zou men tegenover het goed geformuleerde antwoord van de Regeering moeten optreden.

In echt constitutioneele staten zou de quaestie spoedig zijn uitgemaakt of een Ministerie dat in elk geval bestaat tegen den zin van de meerderheid der volksvertegenwoordiging, al of niet moet aftreden; maar het Duitsche constitutionalisme is van een bijzonder gehalte - en met de hoofdleiding van Pruisen wordt er dat niet beter op; - in Beieren is het vooral de kunstlievende Koning, die de zaken beslist, en men kan dezen monarch wel geen voorliefde voor staatszaken toeschrijven; hij heeft een sterke antipathie tegen de Ultramontanen. Ook indien de Patriotsche partij dus al na lang wikken en wegen een adres bijeenkrijgt, waarin beklag wordt gedaan tegen het Ministerie, is het nog zeer onwaarschijnlijk, dat de Koning zijn Ministers zal ontslaan.

Voor de Katholieken is het besluit der Regeering van het hoogste gewicht; door haar ondersteund kon zij in Beieren gemeenten vestigen, die eenmaal ontstaan en georganiseerd, minstens die levenskracht zullen hebben welke onze Nederlandsche Katholieken onder veel moeielijker omstandigheden hebben aan den dag gelegd.

Vraagt men welke maatregelen door de Regeering in Duitschland en ook ten onzent dienden genomen te worden, tegen den aanval op onze maatschappij, dan komt ons in de eerste plaats wenschelijk voor, dat in de Duitsche Rijkswet en in de constitutie der verschillende landen de bepaling werd aangenomen, dat geen geestelijke van welken rang ook mag zitting hebben in 's lands of 's rijksvertegenwoordiging; verder strenge bepalingen - en dit geldt ook van ons land, - tegen het

misbruik van geestelijk gezag bij de verkiezingen, en eindelijk wetten tegen het vormen van Roomsche genootschappen en vereenigingen die onder den dekmantel van liefdadigheid, van onderwijs, wel bezien kloosters zijn, die middelpunten worden van Roomsche propaganda; eindelijk verbod van de orde der Jezuïeten, die kennelijk de geheele vijandige beweging tegen de bestaande maatschappij leidt.

Men zal wellicht opmerken dat de maatregelen, die wij voorstaan, niet liberaal zijn. Maar zal de liberaliteit dan daarin bestaan, dat wij onzen grond laten vertreden door den vijand, ons omsingelen en ons de wapenen ontrooven. Men noemt de vrees voor de Jezuïetenorde overdreven, kleingeestig, geboren uit vrees. Hetzelfde voerde men aan, toen de waarschuwing weerklonk tegen de socialistische beweging, tegen vereenigingen als de Internationale; de gebeurtenissen te Parijs met de commune hebben doen zien, tot welk een uiterste het socialisme kon voeren. En dezelfde haat, die de socialisten kenmerkt tegen het meer gegoede deel der maatschappij, bezielt den Jezuïet tegen de meer gegoeden op intellectueel gebied.

Hoeveel overeenkomst hebben beiden niet, de socialist en de Jezuïet, de Roode en de Zwarte Internationale, overeenkomst in organisatie, in het aanwenden van middelen, die leiden moeten tot het doel, dat men beoogt.

Men spot wanneer men een godsdienstoorlog nog mogelijk acht; en zeker godsdienstoorlogen, in dien zin als zij in de middeleeuwen werden gevoerd, met dien politieken achtergrond keeren niet terug, maar niet onmogelijk is het, dat de orde der Jezuïeten wanneer zij voortwerkt met dat succes, dat zij in den laatsten tijd, dank zij onze onverschilligheid, heeft behaald, de autodafés opricht, die wij in de middeleeuwen verafschuwen.

De Jezuïet deinst evenmin voor bloed en vuur terug als de Parijsche communist.

Treffend zijn de woorden waarmeê onze van Hugenpoth zijn straks aangehaalde brochure besluit:

‘Het godsdienstig karakter der sociale revolutie, die wij beleven, wekt alomme dweeperij en helaas! een afgrond van haat en afgekeerdheid. Nederland drinkt reeds volop uit dien vergiftigden beker!’ en wij voegen er bij:

> Gefährlich ist's den Leu zu wecken,
> Erschrecklich ist des Tigers' Zahn,
> Jedoch der schrecklichste der Schrecken,
> Dass ist der Mensch in seinem Wahn!

en welke waanzin is vreeselijker dan dweeperij? De Syllabus is slechts het eerste teeken.

22 Oct. '71.

NOORMAN.

Letterkunde.

Derde en laatste proeve uit mijn woordenboek der frequentatieven.

In de *Tijdspiegels* van April 1864 en January 1869 deelde ik Proeven mede van het toen telkens afgewerkte gedeelte van mijn *Woordenboek der Frequentatieven.* De belangstelling, die zij bij velen mochten wekken, geeft mij de hoop, dat door hen met eenig genoegen zal worden vernomen, dat thans mede het laatste gedeelte van het werk is voltooid. Ook daarvan geef ik te dezer plaatse enkele artikels tot eene Proeve.

Zoo men vraagt, of ik thans mijn Woordenboek als geheel afgewerkt beschouw en misschien reeds op dit oogenblik ter perse zou wenschen te leggen, moet ik verklaren, dat zulks niet het geval is.

De zeven jaren, sedert het verschijnen van mijne eerste Proeve verloopen, hebben mij voor het toen voltooide gedeelte (de werkwoorden op *elen*) weder veel bouwstof aangebracht. De aangelegde lijst der *Addenda*, uit de lectuur van nederlandsche schrijvers ontstaan, is een boek geworden. Daarenboven zijn in den laatsten tijd weder andere hulpbronnen geopend. Nieuwe Glossaria van hoogduitsche tongvallen, zoo hoogstbelangrijk ter vergelijking met onze volkstaal, zagen het licht of kwamen in mijn bezit. Eene rijke, hoewel om haren overvloed niet zonder behoedzaamheid te gebruiken, bron, was mij het *Algemeen Vlaamsch Idiotikon*, hetwelk, met grooten ijver bijeengebracht door den eerw. heer L.W. Schuermans, van 1865 tot 1870, in een boekdeel van ruim 900 bladzijden, elk met twee dichtgedrukte kolommen, het licht zag. Niet minder, het met grondige kennis van zaken bewerkte *Westvlaamsch Idiotikon* van den eerw. heer L.L. de Bo, dat in het vorige jaar te Brugge begon te verschijnen, en waarvan thans reeds vijf afleveringen het licht zien. Er is geen twijfel, of eene ruime deelneming op dit verdienstelijk voortbrengsel der nederlandsche taalwetenschap zal den hoogstbekwamen bewerker, dien de leidsche Maatschappij van Letterkunde onlangs met recht haar lidmaatschap aanbood, aanmoedigen om zijne taak met denzelfden gang

voort te zetten en te voltooijen, en dus ook mij in de gelegenheid stellen, daarvan ten einde toe nut te trekken.

Het laatste gedeelte van het Woordenboek der Frequentatieven bevat drie Afdeelingen: 1°. de woorden op *enen*, 2°. die op *chten* en *ften* en 3°. die op *igen.*

Van iedere Afdeeling volgt hier de lijst der behandelde artikelen. Ter aanwijzing van wat door mij mocht zijn voorbijgezien, houd ik mij aanbevolen.

I.

Aalmoesenen, amenen, anksenen, amen, artsenen, asschenen. Bakenen, barnen, bernen, boeijenen, bordenen, bornen (in 2 beteekenissen). Darnen, degenen, doenen, dorfenen. Eegenen, egenen, eggenen, eigenen, ernen (2). Giffenen, gleizenen. Harnen, hasenen, havenen (2), hegenen, hevenen, hoffenen. Jagenen, jegenen. Karnen, kernen, keujenen, kleizenen, klouwenen, kluwenen, kweernen. Lafenen, leisenen, levenen, lezenen, lijkenen, lippenen, loochenen, lossenen. Moedenen, muntenen. Oefenen, ordenen. Porrenen. Raaksenen, redenen, regenen, rekenen (2), reksenen, rokkenen, ruischenen, rupsenen. Schernen, starnen, sternen, stevenen, stoepenen. Tarnen (2), teekenen, tegenen, ternen, tornen, tweernen. Varenen, viggenen. Waarnen (2), wapenen, weernen, wernen. Zamenen, zegenen (2), zienen.

II.

Achten. Bachten, biechten, bochten, buchten. Dachten, dichten, drichten, driften, duchten. Echten. Gichten (2), giften. Hachten (3), hechten (2), hichten. Jachten. Knechten, knochten. Lichten (2), luchten. Plachten, plechten, plichten, prachten. Rechten, richten, rochten, ruchten. Schaften, schichten, schiften, schoften, slachten, slechten, slichten, smachten, stichten, stiften. Tichten, tochten, tuchten. Vechten, vluchten, vruchten, vurchten. Wachten, wichten, wrichten (2), wrochten. Zichten (2), ziften, zuchten, zwichten.

III.

Aflijvigen, angstigen. Bandigen, beestigen, benadeeligen, bevoordeeligen, bloedigen, blustigen, bondigen. Dadigen, dechtigen, dedigen, dichtigen, doodigen, dorstigen, duldigen. Eedigen, eenigen, eerbiedigen, eeuwigen, eindigen, ellendigen, endigen. Geestigen, gelukkigen, genadigen, giftigen, ginnigen, godigen, goedigen (2), grenigen, grondigen, gunstigen. Haastigen, handigen, hartigen, heidigen, heinigen, helligen, herdigen, herigen, hettigen, hilligen, hittigen, hordigen, huldigen. IJligen. Jarigen, jeugdigen. Kleinzigen, kleizigen, knedigen, kondigen, kostigen, krachtigen, kraftigen, krodigen, kruisigen, kundigen, kunstigen, kustigen. Landigen, lastigen, lazerigen, leedigen, listigen, luchtigen (2), lustigen. Machtigen, matigen (2), menigen, metigen, mildigen, moedigen, mondigen. Naarstigen, nietigen, nijdigen, noodigen, nuttigen. Ontnuftigen, overvloedigen. Pijnigen. Radigen, rechtigen, reenigen, reinigen,

roestigen, ruchtigen, rurigen, rustigen. Schadigen, schandigen, schattigen, schijnigen, schoonigen, schuldigen, smadigen, smedigen, smijdigen, snoodigen, spenigen, spijzigen, spoedigen, stadigen, standigen, statigen, stedigen (2), steenigen (2), stendigen, stevigen, stichtigen, stribbigen. Terrigen, tichtigen, toornigen, troostigen, tuchtigen,

twistigen. Vaardigen, veiligen, venzigen, verlustigen, vestigen, vlijtigen, vochtigen, voudigen, vredigen, vriendigen, vruchtigen, vuldigen. Waardigen, warigen, weelderigen, weeldigen, weldigen, werkstelligen, wetigen, wichtigen, wijzigen, willigen, wittigen, woedigen, wondigen, woordigen. Zachtigen, zadigen (3), zaftigen, zatigen, zedigen, zeerigen, zelligen, zelvigen, zichtigen, zijdigen, zinnigen, zoldigen, zondigen.

Als proeve van bewerking geef ik de artikels: *Arnen*, *Smachten* en *Hartigen.*

Arnen-aren.

Aren, bij Kil. *aeren*, *eeren*, *eren*, *errien* luidende, is (land)arbeiden, (land)bouwen, ploegen, lat. *arare*, middelhd. *aren*, *eren*, goth. *arjan*, angels. *erian*, eng. *to ear*, bij Halliwell *to are* en *to ere.* Maerlant, Spieg. Hist. (4to) I. 88:

> - *beter eist een acker* eren
> *Ende also winnen goet ter teren*,
> *Dan te hebbene met groten scatte*
> *Vele Saudeniers* -

D. III. 169:

> *Die* erdt *ende zait buten dunen*
> *Hine caent ghediken no ghetunen.*

Van Velthem, fol. 23:

> - *dese hof leget altoes stille*,
> *Ende waerd datmen* eerde *of wonne*,
> *Nemmermeer droege hi gene behoene.*

Le Long dacht hier aan eeren of prijzen! *Winnen* is land bouwen, zie Kil. Doch *behoene* is mij niet stellig verklaarbaar. Wellicht heeft men te denken aan *gehiinde*, bij Benecke buit; of aan *hund*, *hond*, bij Schmeller een verborgen schat. - Maerlant, Rijmbijbel, vs. 8059:

> - *Doe sprac Samsoen...*
> *Ne haddi niet* geherijt *in mine coe*,
> *Ghine waert er niet comen toe.*

De varianten zijn: *geheriet* en *gheert.* Vs. 12633:

> *Helyas ghinc wech dat hi quam*
> *Daar hi .xii. man vernam*,
> *Die* heren *ghingen*, *alsict las*,
> *Daer Heliseus .j. of was.*

(Verg. het bijbelsch verhaal 1 Kon. 19, vs 19) En vs. 20668:

Ooc sprac .j. osse vremde dinc
Tenen man, *die* eriën *ghinc.*

Hier is de variant: *erren.* Cassianus, Der Ouder Vader Collacie, fol. 1, verso. *dat hij den onghebouden acker* eert *metter ploeghe.* Ald. fol. 73 verso: *bouluden dye haer acker metten ploech niet en* eren. Passionael, Winterst. fol. 123: *Doe een dorpman op een sondach* eren *wilde... so crompen sijn vingeren te gader.* Ald. fol. 124: *so sal ick dese stat verledigen ende salse doen* eren *datmense woest hieten sal.* Delfsche Bijbel, Hos. 10, vs 13: *Ghi hebt* gheeert *onghenade*, *ende ghemaeyt boesheit.* - *Dooreren* is doorploegen in fig. zin; Passionael, Somerst. fol. 121: *hoe hi metter ploech sijnre tongen* dooreerde *die velden sonder reden.* Meer voorbeelden van het werkw. zie men in Clignetts Schatk. 38 en volgg. Men vindt het nog bij Blasius, Dubbel en Enkkel, 47:

De Man is waarachtig dol...
Men kander mee aaren *noch eggen.*

Zweerts, Dichtbind. Zinneb. 184:

Wie eert *noch egt*, *heeft geene kans van graan.*

Arnen, *ernen*, is bij Kil. maaijen, oogsten. Bij Schmeller is *ärnen* ploegen. In deze twee beteekenissen heeft men denzelfden overgang als in het werkw. *winnen* in zijne beteekenis van landbouwen, welke boven in de plaats van Van Velthem voorkwam en overigens bekend is, en in die van verkrijgen. Zoo zegt ook Grimm in zijn Wtb. dat *ernten* zoowel de zinnelijke voorstelling van het snijden en maaijen als de abstracte van het winnen of verkrijgen uitdrukt; en Graff, I. 480, deed reeds vroeger opmerken, dat het noordsche *ardr* ploeg en gewin tevens aanduidt. Het oudhoogd. *arnon*, het eng. *to earn* en bij Halliwell *to ern*, beteekenen maaijen, oogsten, inzamelen; doch in het middelhd. is *arnen*, *ernen*, verkrijgen, verdienen, de vrucht van iets plukken, hetzij ten goede of ten kwade. Ook het middelned. heeft beide vormen voor oogsten of vruchten plukken in fig. zin, en bepaaldelijk in dien van ontgelden, de kwade gevolgen van iets ondervinden, voor gedaan kwaad boeten, zooals Van der Schueren *arnen*, *erarnen*, nog vertolkt door ‘misgelden.’ Vanden Levene ons Heren (door Dr. Vermeulen) vs. 2367:

Hoe sere arende *hi onse mesdaet*,
Daer menne aldus sere slaet;
Dit doechde hi al om onsen wille.

Vs. 2760:

Men mach hier groet wonder sien
Dat gi u pijnt, *gi en wet wien*
Coninc te maken over onsen here;
Wet gi selet arnen *sere*

Vs. 3136:

- du bist sot,
Dattu dus sprees tot dinen God;
Ic ontrade dattu wel sere

Dit arnen *souts van onsen here.*

Ontreden is vreezen. En vs. 4200:

Ic beet den appel stillekine,
Dat hebbic gearent, *dats mi in scine.*

In scine is duidelijk. Mijn vriend Oudemans vergiste zich, met in de eerste en vierde dezer plaatsen tijden te zien van het werkw. *aren;* zie De Gids van 1850, D. II. 119, en Bijdrage, I. 238. In alle twee heeft men de vervoeging van hetzelfde *arnen* of *arenen*, dat in de beide overige plaatsen wordt aangetroffen. Theophilus en and. Ged. (door Blommaert, 1836), bl. 65:

die rike es sculdich onsen here,
meer dan d'aerme lof ende eere;
en doetijs niet, *hi* aernet *sere.*

De Uitgever teekent hierop minder juist aan, ‘hij oogst pijn’; *sere* is niet het zelfst. naamw. van dien vorm, dat met pijn zou kunnen verwisseld worden, maar het bijwoord, dat boven meermalen bij *arnen*, boeten, voorkwam. Maerlant, Alexanders Geesten, I. 222:

Want du (*di*) *dese werelt sal* ernen an,
Dattu souds slaen enen ouden man.

d.i. deze wereld zal het u vergelden, thuis zoeken, doen boeten. Het partikel *an*, dat het rijm eischte, zal de beteekenis des werkw. moeten versterken. Belg. Museum, IX. 79:

Waer die emende veel te cleene
Van hem gedaen, *die tfeit selve wrachte*,
Dus moet dan arnen *al tgeslachte.*

Willems, Verhand, over de Nederl. Tael- en Letterk. I. 144: *hi* (d.i. *de waard*) *soude sine ghebuere roepen ende bidden hem* (t.w. *den vredebreker*) *voer hen dat hi sijn huus rumede soe dat hys orcontscape hadde dat hys hem maende*, *ofte neen die weert moest metten sculdegen* arnen. Men vindt ook *arnen* met het voorvoegsel *ge;* Walewein, vs. 9533:

Droeve ende gram waren si das,
Ic waent God dede dor Waleweins ere,
Ooc ne mochten si min no mere
Ghearnen, *die volgheden bi lande*,
Om Walewein te doene scande.

Hier komt de straks vermelde beteekenis te pas van ‘vruchten plukken, voordeel behalen,’ want er volgt:

Si keerden weder danen si quamen,
Si hadden behaelt lettel vrame.

Ook Benecke heeft, doch wederom in den zin van boeten, vergelden, *gearnen* en *garnen*, en Schmeller *g'arnen*, *erg'arnen* en *verg'arnen*. - *Ongearent* is onvergolden, doch in goeden zin en dus onbeloond; N. Reeks van Werken der L. Maatsch. III. 94:

Waert half miin conincrike,
Of waert oec sekerlike
Miin herthogedoem van Athenen,
Ghine ghinct niet ongharent *henen.*

Ald. 99:

Haddi mi trike al ghebeden,
Ghine waert ongearent *niet gereden.*

Kausler, Denkm. II. 234:

- *eer ghi* ongheharent *gaet*,
Gevets hu trauwe, *dats mijn raet*,
Ende bidt hem datsi hu gheraden,
Ende oec mede staen in staden.

Walewein, vs. 5008:

Met God, *ic moet wederkeeren*,
Onghearent, *met onnere.*

d.i. onverdiend, zooals ook de beteekenis van verdienen ligt in het angels. *earnian* en het eng. *to arn*, bij Halliwell *to ernen.*

Het werkw. *arnen* komt bij ons meermalen voor met het voorwerp ‘zonden.’ Leven van Sinte Christina, vs. 242:

dat datd seker ware tfeghvier,
daer si haer sunden *in* arnden, *die hier*
haer penitentie nien voldeden.

Maerlant, Spieg. Hist. (4to) III. 267:

Dat hi aernen *moeste ende quellen*
Sine sonden *int vaghevier.*

Belg. Museum, IX. 99:

Dus Adam is mesdadich vonden,
Dus moet hi aernen *dan* sijn sonde
Ewelic geduerich, *sonder fijn.*

De beteekenis dezer spreekwijs zal wel zeker zijn: zijne zonden boeten, d.i. de straf daarvan inoogsten; en diezelfde beteekenis zal men dan ook wel mogen toekennen aan *die zonden aren*, bij Maerlant, Spieg. Hist. (4to) II. 357:

Vele warenre indien daghen,
Die rovers ende mordenaers waren,
Die met hem bleven, *ende wilden* aren
Die zonden, *die si hadden gedaen*,
Ende worden in goeden ende ontfaen.

Zoowel Jonckbloet als Halbertsma verstaan hier dan ook: *boeten voor de zonden.*

Doch de Uitgevers van den kwarto-druk keuren in hunne aanteekening deze verklaring af: 'De misdadigers (zeggen zij) die tot Leonard kwamen, mogten wenschen voor hunne zonden *boete te doen*; zij konden niet verlangen er voor te boeten, de slechte gevolgen er van te ondervinden.' Er is, dunkt mij, niets ongerijmds of zelfs vreemds in, aan te nemen, dat de roovers en moordenaars, die met berouw tot den heilig kwamen, van dezen verlangden, dat hij hun eene straf oplegde voor hunne gepleegde misdaden. Tot geruststelling van hun geweten konden zij dit zeer wel noodig achten. De uitdrukking *die zonden aren*, welke men ook aantreft in Snellaerts Nederl. Ged. 310:

> *Maer die* haer sonden aren,
> *Hebben seker wel ghevaren*,
> *Want si wert cort gheint* (d.i. *geëindigd*).

komt te veel overeen met *de zonden arnen*, die onder anderen ook bij denzelfden Maerlant voorkomt, om hier niet aan eene gelijke beteekenis te denken. Komt die opvatting ter bedoelde plaats niet met den tekst van Vincentius overeen: welnu, het is de eenige keer niet, dat de Vertaler van zijnen auteur afwijkt. Zijne verzen 88 tot 92, in de aanteekening genoemd 'eene der moeilijkste plaatsen van den Sp. Hist.' zijn met de door mij voorgestane opvatting duidelijk verstaanbaar, vs. 92 misschien uitgezonderd. Ik zou denken dat '*(zij) worden in goeden ende ontfaen*' wil zeggen: zij werden ontstoken (ontvonkt) hun leven goed te eindigen. Dat *ende* dikwijls levenseinde beteekent, is bekend; en *ontfangen*, *ontfengen*, is niet vreemd in den zin van ontsteken, ontbranden, middelhd. *enpfengen*, *entfengen* (zie Benecke). Zoo lees ik in het Vaderboeck, fol. 52: *doe begonden si soetelike te lachen ende na dat lachen soetelike te spreken*, *daer si* (t.w. *de verleidster*) *hem* (t.w. *den monnik*) *sijn herte sere begonde mede te* ontfangen. En lager: *van hare soeten woerden ende van hare soete anroeren soe wert sijn herte also sere* ontfenget *dat hi dachte op alle oncuysheit.* Aldaar fol. 118: *doe begonde die duvel des ouden vaders herte te* ontfengen *in haer liefte.* Fol. 119: *een monick de* ontfenget *is met liefte.* Fol. 132: *God* ontfengede *hun dat lichte.* Eindelijk - en de overeenkomst van deze plaats met die van Maerlant valt ieder in het oog - fol. 52 verso: *doe hi dat bose leven tot in sine oude dagen hadde ghevoert*, *doe quam die godlijke barmhertichеyt ende* ontfengede *zijn herte soe dat hem sine sonden sere begonden te berouwen.*

In elk geval heeft men hier een paar voorbeelden van het werkw. *aren*, dat in dien zin weinig voorkomt, en dat alleen om het rijm in plaats van *arnen* gezegd schijnt. In de genoemde aanteekening wordt wel beweerd, dat deze beide werkwoorden niets gemeens hebben, althans dat het eene een geheel ander woord is dan het andere. De boven aangewezen gang der beteekenissen, zoowel als de overeenkomst der vormen, pleiten er, dunkt mij, voor, dat - zoolang ten minste geen andere oorsprong van *arnen* is aangewezen - dit werkw. een frequentatief van *aren* kan geacht worden. Graff noemt dan ook, I. 402, *ar* als wortel zoowel van *aran*, arare, als van *arnon*, metare, en *arnen*, mereri.

Aan *aren* is verwant *arbeid;* onmiddellijke afleidingen zijn *arne*, *erne*, bij Kil. oogst, hoogd. *ernte*, waarvan *arnmaand*, oude benaming van Augustus, oudd. *aran manoth*, oudfr. *aernmonet*, verbasterd tot *aernovel* (zie mijn Taalk. Mag. III. 250, 251); voorts *ernst*, waarvan, met uitlating der eene *n* en voorklamping der andere *naarst;* zie verder *Naarstigen.*

Smachten-smakken.

Aangaande de afleiding van het werkw. *smachten* zijn door Wachter en anderen

verschillende vermoedens geuit. Graff, VI. 823, en Benecke zijn daaromtrent in het onzekere. Met Adelung acht ik het woord eene geluidnabootsing, en wel eene versterking van *smakken*, eng. *to smack*, d.i. een geluid met den mond maken, dat ontstaat, wanneer de tong aan het gehemelte, of de lippen aan elkander gekleefd, zich losmaken, meestal als een kenteeken van dorst of honger, of van eenig ander sterk verlangen. Het woord is verwant aan *smaken*, hoogd. *schmecken*, nederl. *smekken*, angels, *smaeccan*, eng. bij Halliwell *to smecen.*

Het gemelde *smakken* omschrijft Bomhoff door 'bij het eten een smakkend geluid voortbrengen', ook bij het 'kussen', waarvan de uitdrukking 'kussen dat het *smakt*' en ook het eng. *to smacker* voor kussen bij Halliwell. Kil. heeft daarvan *smakmuilen* en *smaktanden*, voor al etende een geluid met de lippen maken, het eerste tevens voor kussen. In Fulda's Idiotikensamml. is *schmechern* uitgeput of mat worden.

Zoo leest men bij Nolet de Brauwere, Dichtluimen, 33, van iemand die amechtig is:

Hij kneep geen stond zijn kijker toe,
Maer hijgt, *en* smakt *en smacht.*

Bilderdijk, Avondschem. 44:

't Smakkend, *schroevend mondjens-tippen.*

Berkhey, Snerpende Hekelroede, 29, spreekt van Poëeten:

Wier afgesmakte *Lier op Laster is gesnaart.*

d.i. eene lier, die uitgeput, ademloos is. Dezelfde schrijver drukt dit uit door *smekken;* Eerbare Proefkusjes, 261:

Het Kuisje kent mij, *snuft van verre*, *blaast en* smekt,
Opdat het warme melkje lekt.

Elders *smektongen*; Dichtmat. Redenv. over de Plichten der Weezen, 23:

- *hoe zalig dat het is*,
Als 't Weesje smektongt, *en men geeft hem laeffenis.*

Van dit *smekken* of *smakken* heeft *smachten*, hoogd. *schmachten*, middelhd. *smahten*, neders. *smagten*, de versterkte beteekenis van in den smorenden of stikkenden toestand te zijn van iemand, die dorst of honger lijdt of ander sterk verlangen heeft. Dus in den boven aangeh. regel:

(Hij) hijgt, *en smakt en* smacht.

Tollens, Nieuwe Ged. I. 101:

Zij smachten *naar het uur*, *waarop zij henen snellen.*

H.H. Klijn bezigt *uitgesmacht* voor uitgeput door smachten; Ged. (2de druk) I. 4:

Zoo zijn stroom de kil ontvlugt,
d'Uitgesmachten *grond bevrucht.*

en in De Driften, 72:

Verhoogt uw zinkend vocht slechts d'uitgesmachten *dorst.*

Deze laatste uitdrukking schijnt minder juist; de grond kan wel gezegd worden te *smachten*, maar niet de dorst; men smacht *van* dorst.

Gelijke beteekenis als *smachten* heeft *versmachten*, of liever het voorzetsel versterkt die. Dus bij Kil. *versmachten van honger*, d.i. van honger omkomen. Men leest in den Statenbijbel, Amos 8, vs. 13: *de schoone jonckvrouwen (sullen) van dorst* versmachten. Jes. 41, vs. 17: *hare tonge* versmacht *van dorst.* Doch ook meer algemeen voor omkomen, vergaan; Ezech. 24, vs. 23: *gy sullet in uwe ongerechtigheden* versmachten. Klaeglied. 4, vs. 5: *Die leckernijen aten*, versmachten *nu op de straten.* - De Decker bezigt *versmacht* als eene versterking; Rijmoeff. I. 118: *Jacobus Sylvius... was zoo* versmacht *gierig* enz. Wij zeggen op gelijke wijze: *smoordronken*, *smoorlijk verliefd*, *stikheet* enz. Als bijwoord en bijv. naamw. hebben we zoo ook *smachterig*; Bekker en Deken, Corn. Wildschut, III. 159: *die... iet zo* smachterig *begeert alsof hij van zijn vangst niet zeker ware.* Dez. Willem Leevend, II. 331: *Een* smagterig *Lakei*, *met nestels op den schouder... zeide my*, *wie zijne mevrouw was.* Hier denk ik aan het hoogd. *schmächtig*, neders. *magtig*, eig. hongerig en dorstig, doch ook voorts (als gevolg daarvan) mager, slank. Zoo is in het Idiot, van Stalder *schmachtig*, *geschmachtig* en *geschmacht* krachteloos, t.w. van den honger, en in dat van Ueberfelder *schmechtig* lang en tevens dun en smal, doch met het voorkomen van zwakte. Alzoo ook bij onzen Van Effen, Holl. Spectator, X. 451: *Robbeknol*, *den* smachterigen *knecht van den Spaanschen Brabander.* Van der Palm bezigt het woord in zijne Bijbelvertaling, Neh. 4, vs. 2, waar de Statenbijbel *amechtig* heeft: *wat ondernemen deze* smachterige *Joden?* Elders beteekent het woord hongerig, doch in den zin van inhalig; Van Swaanenburg, Arleq. Distel. 27: *eenige hondert en duizent lasten rog in de schuur te verzamelen*, *tot opjaging der granen voor de* smagterige *Broeders.* Dichtk. Praaltooneel van Neêrl. Wonderen, I. 179: *de Burger is lang genoeg de voet op den nek gezet*, *door* smachterige *Eigenbaters.*

Adelung merkt op, dat eertijds *smachten* ook bedrijvend is gebruikt voor laten verhongeren. Men kan zeggen, dat die beteekenis bij ons met opzicht tot *smachten* en *versmachten* beiden zeer gewoon was. *Iemand smachten* is hem smoren, doen omkomen; Vlaerd. Redenrijckb. 362:

- ghy hebt verstaen de klachten,
Dat Onrust, *Eygensin ons voedster willen* smachten.

Verscheid. Ged. (door Groebe) I. 72:

Ey Lief, *beheerst den rouw*, *die u soo dapper* smacht.

Heyns, Bartas' Wercken, I. 206:

Hem over boort in zee te smijten en te smachten.

Ald. 244.

Om 't sorgelyck Serpent te dooden en te smachten.

Krul, Pampiere Wereld (Amst. 1681) 196:

Zy die als in een poel van droevige gedachten,
Haer jonge ziele schijnt te smoren en te smachten.

Zoo ook van zaken; ald. 114:

- *een*, *die uwe eer jalouslijck socht te* smachten.

Huygens, Korenbl. I. 398:

Terwijl ick... dien slagh van gedachten,
Of wel, *of qualick*, *soeck in andere te* smachten.

Vlaerd. Redenrijckb. 369:

Hoe komt dat ghy wilt door Eygen wijsheyt smachten
De Goddelijcke Leer? -

Hooft, Brieven, I. 239: *een geboorte die ick liever te* smachten *had als te echten.* - Dergelijke beteekenis heeft ook *versmachten*, eerstelijk wederom van levende wezens gezegd; Die Dietsche Doctr. 265:

- *een siende blent man*,
Die den wech niet ghehouden en can,
Ende valt siende in die gracht,
Daer hi hem selven in versmacht.

Blommaert, Oudvl. Ged. 34:

- *die hier sijn* versmacht,
In armoeden, *beide dach ende nacht.*

Delfsche Bijbel, Ezech. 36, vs. 13: *dattu die menschen verslindes*, *ende dattu dijn volck* versmachtes. Rotterd. Spelen van Sinne, 6: *komen om haer te* versmachten. Schadtk. der Philos, fol. 26: *Wilt sijn gebroet* versmachten. Vondel. Heerl. van Salomon, 14: *Die Stiefmoer... heeft haren zoon* versmacht. Camphuysen, Sticht. Rijmen, I. 366: *Zoo hadt droefheydt my* versmacht. Poirters, Masker, 146: *Schoon de last u quam* versmachten. De Bie, Faems Weerg. 261: *den druk die u* versmacht. De Harduyn, Uitgel. Dichtst. 36: *de aerd... die den mensch... levende* versmacht. Oudaan, Woestijnstrijd, 8: *had ik hem in zijn eerste wieg* versmacht. Randteek. in den Statenb. op Klaegl. van Jerem. 3, vs. 53: *om my te* versmachten *ende te dooden.* Poirters, Hof van Theod. 249: *de leeuwen te* versmachten. Vondel, Herkules in Trach. 34: *Die den Nemeeschen leeu... komt* versmachten. Poirters, Masker, 146: *Ick hebbe... de Beyren* versmacht. Dus ook nog onlangs De Cort in zijne Liederen, 517:

Hoezeer de schrik de vlucht versnelt
Der huurliên van uitheemsch geweld,
Zij werden allen neêrgeveld,
Vertreên, versmacht.

Vervolgens van onbezielde voorwerpen; Antw. Spelen van Sinne, 517: *dat Natuer* versmacht *wort.* Ald. 270: *ghy u sinnen wilt* versmachten. De Harduyn, Uitgel. Dichtst. 125: *dat hy den struyck...* versmacht. Huygens, Korenbl. I. 79:

Die uwen reuck... versmachten. Moerman, De Cleyn Werelt, 63: *t' recht wort* versmacht. Van de Venne, Holl. Turf, 42: *Soete Vrede wert* versmacht. Vondel, Poëzy, II, 574: '*t gevoelen wort* versmacht.

Hartigen-harten.

Het werkw. *harten*, of naar de vroegere uitspraak *herten*, heeft bij Kil. twee beteekenissen. Vooreerst die van dooden, eig. *ontherten*, van het hart berooven. Van Hasselt gaf hiervan een voorbeeld; men leest het mede das in den Ferguut, vs. 1523:

Ene wile seit soe, *si souden haer* herten,
So soude si comen uter smerten;
Ene anderwaerf in haren sinne,
Seit soe, *dat hem noit wijf om minne*
In hare geslachte 't leven nam.

Prof. Visscher verklaarde dit onjuist door ‘sterk maken, tegen verdriet inzetten,’ zooals Halbertsma reeds opmerkte in zijn Letterk. Naoogst, I. 32.

Is in den aangewezen zin het werkw. afkomstig van het subst. *hart* voor ligchaamsdeel en dus in concreten zin: in de abstracte beteekenis van moed (die in het ligchaamsdeel zetelt), waarvan de spreekwijs: ‘iemand een *hart* onder den riem’ en niet, zooals sommigen nog altijd voortgaan te zeggen ‘een riem onder het *hart* steken’, heeft het werkw. *harten* zijne tweede beteekenis, t.w. moed of kracht geven, sterk maken, gewoonlijk aangeduid door *beherten* of *beharten*, hoogd. *beherzen.* Vandaar bij onze schrijvers het deelw. *behert* of *behart* voor ‘(met moed) bezield.’ Dus Hooft, Henrik de Groote, fol. 115: *De Koning...* behart *met aangebore moedigheidt.* Dez. Tacitus, fol. 279: *zouden de Kornellen en Hondertmans... naa dat elk* behardt *was*, *toeloopen en hem vermoorden.* - Het deelw. komt als adjectief voor in den zin van stout, stoutmoedig; dez. Ned. Hist. fol. 136: *Jan Broek... een zeer* behart *man.* Vondel, Opdr. der Gebroeders:

Zoo wort de helt al staegh door 't roepen hier en daer
Gesolt, *en hoe* behart *een felle strijt gewaer.*

Hooft schreef daarvoor ook *behartst;* Henrik de Groote, fol. 92: *een' van de konsten*, *om de burgerij* behartst *te houden.* Ned. Hist. fol. 481: *eenen Brusselaar*, *welgeleerdt*, *hebbelyk en* behartst. - Heeft men hier te denken aan eenen overtreffenden trap van *behart*, of aan eenen hoogduitschen vorm van het woord? Ik denk het laatste. De Hoogl. Siegenbeek licht *behartst* toe door de opmerking, dat voor het subst. *hart* bij ons oudtijds niet zelden geschreven werd *hartsen*, *hertsen;* zie de uitgave der Histor. in 8°. III. 428 en het Wdb. des Inst. Dan, voor zoover mij bekend is, ontmoet men *hartsen*, *hertsen*, nimmer voor *hart* of *hert*, maar steeds voor den genitief van dit woord, hetzij naar het hoogd. *herzen*, hetzij door eene vereeniging der beide genitiefvormen *harts* en *harten.* Zoo leest men in de plaatsen, door Siegenbeek aangeduid: *ons hertsen lust*, *myns hartzen bloet*, *myns hertsens zoet verlangen.* Dus mede in de Dryderl. Refer. 16: *na shertsen begheren.* Coornherts Wercken, I. fol. 495: *elcx hertsen kroon.* Fol. 504 verso: *u 'shertsen wensch.*

Het werkw. *beherten* of *beharten* is bij ons intusschen meer gewoon in de beteekenis van ter harte nemen, zijne aandacht of zorg schenken; dus Marnix, Ps. 9, vs. 14:

Ontferm du mijns Heer end' behert
Myn lyden ende zware smert.

Wtenhove, Hond. Ps. Dav. 80:

Myn Heer God, *van gantsen herten*
Ick wil dyn lof steeds beherten.

Croon, Moyal, 211:

Uw sinnen en gedachten
Niet anders dan de deught
Beherten *en betrachten.*

Sluyter, Eyberg. Sangl. 49:

Dat ick... beherte,
Wat heyl en al verborgentheyd
Aen dese Tafel is bereyd.

Poirters, Heyl. Hof van Theod. 51:

Wat gy behert *of niet in dit droef traenendal*,
Wilt siel en salicheyt besorgen eerst voor al.

Dez. Het Duyfken in de Steenrotse, 32: *onachtsaem... in uwe naergelaeten goederen te* beherten. Jonctijs, Tooneel der Jal. II. 403: *Die dan de eerbaarheid zijns gemaals niet wil in gevaar stellen... die* beharte *de lessen.* Dez. Venus, 43:

- hy die, *met schae van eygen Ziell*, *en smarte*
Van zynen Even-mensch, *een vuyle Vreugd* beharte.

Ogier, de Seven Hooftsonden, 119:

- die een vodt behart,
Die is een vodde mé -

Vandaar de afl. *beharting;* Erasmus, Lingua, 138 verso: *de* behertinghe *der Godsalicheyt.* - Het Middelhd. schijnt dit werkw. niet gekend te hebben; in het Hoogd. is het, evenals bij ons, verouderd.

Insgelijks verouderd is ons *hertigen*, *hartigen*, welks deelw. *gehertigd*, *gehartigd*, eenen zin heeft, die wel eens van *behert* of *behart* afwijkt; Oudaan, Uytbr. over Job, 81: *(welker vaderen) ook dus* gehertigt *waren.* D. i. zulk een hart hadden. Dez. Agrippa, 237: *ten zy dat iemand* gehartigt *is*, *om Christus wil het Martelaarschap te lijden.* Ald. 604: gehertigt *liever alles te lyden*, *dan een vlek in zijn goede naam te gedogen.* - Deze beteekenis grenst evenwel ook na aan die van met moed bezield, gemoedigd, welke bij denz. schrijver elders volkomen blijkt; Roomsche Mog. 267: *hierom was het dat Markus Antonius... onversaagd in 't heyligdom trad*, *waar toe Nero... zich niet* gehartigt *vond.* Dez. Toneelp. 16:

Doch wil ik, *dat gy weet dat ik* gehartigt *ben*,
De dood, *en 't aardsch geweld... te smaken*,

Ald. 54:

> Gehartigt *door de les*, *die telkens open leyd*,
> *Wanneer men 't oog op 't boek der blyde boodschap spreyt.*

en 58, met het bijbegrip van moed ten kwade:

> - *een wreedheyd daer Prokrust'*,
> *Busyr' en Diomeed' niet toe* gehartigd *waren.*

Ook bij schrijvers van de vorige eeuw komt het woord nog voor; Van Merken, in haren Jacob Simonszoon de Rijk, Tooneelp. 153:

> *Nu 't volk* gehartigd *is om tegenstand te bieden.*

Dez. David, 314:

> *Het grootste deel van 't Volk volgt rustig Davids schreén*,
> Gehartigd *om op nieuw den vijand na te streeven.*

Wagenaar, Vaderl. Hist. VI. 131: *de Bondgenooten*, gehertigd *door zulke verklaaringen*, enz. D. IX. 171: *dat het vyandlyk Leger...* gehartigd *was ten stryde.* En D. XX. 110: *de ingezetenen waren zo* gehertigd, *om 't uiterste af te wagten* enz. In het zwabensch dialect is *herzigen* in gelijke beteekenis gangbaar.

Thans bezigen wij *behartigen*, dat met het woord *beherzigen* overeenkomt, voor in acht nemen, ter harte nemen, eene bet. die vroeger in de toepassing wel eens meer of minder werd gewijzigd; b.v. Vondel, Virgil. 224: *zijt ghy enckel belust u tot dien reuckeloozen arbeit te beledigen*, *zoo* behartigh *wat u eerst te doen sta.* D. i. bedenk, overweeg wel. Hooft, Ned. Hist. fol. 147: *Daar zagh men d'Onroomschen hun woordt* behartighen, *en de wacht met yver waarnemen.* D. i. nakomen. Statenbijbel, Randt, op 2 Sam. 12, vs. 2: *dat (David) uyt den slaep sijner sonden ontwaken*, *derselver grouwelickheyt* behertigen *(soude).* D. i. beseffen, inzien. Van der Veen, Raetselen, 135:

> *Vermits het volck aldaer te veel stemt op haer Godt*
> *En hem* behartigen, *met hart*, *met ziel*, *met sinnen.*

D. i. met het hart eeren of ook liefhebben, want *herzig*, zegt Schmeller, beteekent ‘lievenswaardig en geliefd’ en dat ond. and. Tollens het woord *hartig* in denzelfden zin gebruikt, is bekend genoeg.

Bij Frisch is *herzen* kussen, waarvan bij Grimm *beherzen*, kussen, eig. aan het hart drukken. Een werkw. *herten* of *harten* in dezen zin is mij bij ons niet voorgekomen. Stalder heeft ook *beherzen*, met het frequent, *beherzeln*, voor ‘zich erbarmen, medelijden hebben’. Bij Marnix lazen wij boven: *behert mijn lijden*, 't welk met dit dialect wel is overeen te brengen.

Tegenover *beharten*, *beherten*, staat *ontharten*, *ontherten*, d.i. ontmoedigen, bij Kil. en Weil. opgeteekend en overeenkomende met het middelhd. en hoogd. *entherzen.*

Aug. 1871.

Dr. A. DE JAGER.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

XIV.
Laatste ontmoeting.

Daar lag ze vóor ons de trotsche stad Florence!

Half beschaduwd door de ranke Campanile, verhief zich grootsch en vermetel de reusachtige domkoepel boven de huizenzee; duidelijk onderscheidde men het Pitti-paleis, S. Croce, het palazzo Vecchio en S. Maria Novella. Aan de overzijde op de hoogte S. Miniato schitterde een tal van buitens en villa's in het zonnelicht en trof het liefelijk Fiesole door zijne romaneske ligging.

Geboortegrond van een Dante, een Leonardo da Vinci en een Michel Angelo, vriendelijker kondt ge u niet aan ons vertoonen dan van de Bello Sguardo. Met het oog op uwe liefelijke natuur, die zooveel groote, magtige geslachten gekweekt, zooveel geniale geesten bezield heeft, waarvan de kunstgewrochten, trouw bewaard door het nageslacht, nog altijd duizenden van bezoekers naar uwe muren lokken, stemmen wij volkomen in met uw eerenaam Firenze la bella!

Met regt komt u de derde plaats toe in het rijk gezegend land, waar natuur en kunst wedijveren om den prijs der volmaking, waar het verledene leeft in het tegenwoordige. In uwe levendige straten, op uwe bevolkte pleinen, in uwe kerken en Museums, overal treft men ze aan, de kostbare vruchten uwer bezieling, ontwoekerd aan den menschengeest. Ja, trotsch moogt ge zijn; trotsch op uw groote zonen: de eeuwen hebben ze overleefd, de wereld doen weêrgalmen van hun roem!

Met hoopen gouds heeft het buitenland ze betaald, de enkele kunst-

juweelen, die Parijs, Londen en Dresden van uwe voedsterlingen weet aan te wijzen; maar als een regtgeaarde moeder, waart ge naijverig op hunne geesteskinderen en in uw Museo Nazionale, uw Pitti-paleis, uw Galeria degli Uffici, vonden ze grootendeels hun regtmatige plaats. Ook uwe kerken en paleizen wemelen van nooit geevenaarde kunstvoorwerpen. Even welig als de schilderkunst, tierde beeldhouwkunst en architectuur binnen uwe muren. Reuzen waren het, die er de hand aan legden, onbereikbaren, die met dezelfde kloekheid en begaafdheid beitel en penceel hanteerden en, gelijk een Michel Angelo en een Leonardo da Vinci, alle talenten in zich vereenigden. Voet voor voet kan men ze volgen, die nooit volprezenen, zich verdiepen in hun streven, zich verbazen over hun grootheid.

Is onze blik vermoeid van 't ingespannen staren op het doek, het marmer, het steen, het hout, wenden we dien af, zoeken we verstrooijing, afleiding in uwe rumoerige straten, op uwe vrolijke pleinen of aan de levendige oevers der Arno, - te vergeefs, gij dringt ons tot nieuwe inspanning, prikkelt ons tot nieuwe aandacht. Straks in Dante's geboortehuis (via S. Martino) of bij Dante's standbeeld (Piazza S. Croce) herinnert ge ons aan uw grootsten dichter. In het palazzo Riccardi (vroeger paleis der Medici) aan den doorluchtigen beschermer van kunsten en wetenschappen, den vriend van Michel Angelo, Lorenzo de Médici, die hier geboren werd, terwijl Macchiavelli's huis (via dei Guicciardini) Savonarola's cel (in het vroegere Dominicaner klooster S. Marco) de Torre del Gallo en de Villa Galileo ons verhalen, dat ook op het gebied der staatkunde, godsdienst en sterrekunde, uw verleden rijk is aan welverdienden roem.

Firenze la Bella! Niet als het grijze Rome stemt gij ons tot diepen ernst, niet als het poëtische Napels ontvoert ge onzen geest aan de werkelijkheid, betoovert ge onze zinnen, maar u is het gegeven te boeijen door liefelijke harmonie, bevalligheid en sierlijkheid. Vriendelijk lonkend noodigt ge ons uit in uwe groene dreven, aangenaam koutend lokt ge ons in uwe steenen kunsttempels, en overal overtreft gij de verwachting, overal voldoet gij den leergierige, zoowel als den denker, den gevoelsmensch zoowel als den ongevoelige, den kunstenaar, den wetenschappelijke zoowel als den wuften genotzoeker, want frisch en opwekkend, levendig en aantrekkelijk, schijnt ge geboren om allen te behagen.

Een van Italië's eigenaardigheden is voorzeker de groote verscheidenheid harer natuur. De omstreken van Rome dragen een geheel anderen stempel dan die van Napels. Rome is ernstig, Napels is mystiek. Te Florence weder geen zweem van dezen ernst, van dit mystieke; hier een uitmunten in eenvoud en liefelijkheid; een streven naar het romaneske, zonder het diepzinnige van ginds.

De opwekkende kracht en frischheid, die van deze natuur uitgaat,

had ons op nieuw gesterkt tot het bezoeken der stadsche merkwaardigheden. Daarmede waren 14 dagen verloopen.

Er zijn oogenblikken in ons leven dat we den tijd zouden willen vasthouden; 't is vooral dan, wanneer hij onmeêdoogend de scheiding van geliefde betrekkingen of vrienden medevoert. Zoolang we te Napels vertoefden had die scheiding ons slechts nu en dan van verre schrik aangejaagd, maar hier, te Florence, drong ze zich met iederen dag dreigender aan ons op; immers met Venetië liep onze gezamenlijke Italiaansche reis ten einde!

Dit bedroevend vooruitzigt vergalde ons in de laatste dagen ieder genot; en daar men niet dikwijls in de gelegenheid is Florence te bezoeken, deed het mij leed dat ik deze scheiding niet stoicijnscher kon opvatten. Even als ze mij benaauwde, drukte en kwelde ze ook mijne reisgenooten. Mary's vrolijke scherts verstomde, zoodra ik den reisgids raadpleegde en de bijzonderheden nasloeg, die ons nog te zien overig bleven. Mevrouw Preston's blik werd vochtig bij de minste toespeling op het belangwekkend Venetië.

't Is een bekende waarheid, dat reisgenooten elkander spoediger doorgronden dan personen die elkander jaren lang kennen. De kleine gebreken, die in het dagelijks leven niet in 't oog vallen, kunnen op reis, waar men van 's ochtends tot 's avonds te zamen is, ondragelijk worden.

Luimen, eigenschappen, die men nimmer te voren ontdekte, heerschzucht, ijdelheid, baatzucht, hoogmoed, die zich tot nog toe achter een vriendelijk gelaat verscholen - treden nu onverhoeds te voorschijn en verstoren gewoonlijk de goede verstandhouding. Zeer teregt luidt dan ook de wijze raad: ‘Wilt ge uwe vrienden beproeven, reist te zamen.’

Heerscht er ware sympathie, zuivere toegenegenheid, innige geestverwantschap, op reis zal het eerst regt blijken. Heerscht er zelfzucht, schijnbedrog, eigenliefde - op reis zullen ze eerst regt uitblinken. Tenzij men alléen reist, heeft men op reis meer dan ergens anders, een dosis geduld, meêgaandheid en onbaatzuchtigheid noodig. Die zich niet kan of wil schikken, plooijen en voegen naar den zin van anderen, niet het algemeene genoegen kan stellen boven het zijne, niet geven en nemen kan waar het te pas komt, doet beter zich op een afstand te houden, dan door een gezamenlijke reis, de achting, de vriendschap in de waagschaal te stellen, die men hem toedraagt. Niets verbittert en ergert meer dan die aanhoudende botsingen van uitéénloopende karakters, veroorzaakt door een gedwongen zamen denken, handelen, plannen maken en eischen stellen, en meermalen is het mij dan ook gebleken dat de goede harmonie tusschen de meeste reisgenooten veel te wenschen overlaat.

Ofschoon nu mevrouw Preston, Mary en ik dit op de anderen vooruit hadden, dat we volstrekt niet aan elkanders gezelschap gebonden waren en bij de minste oneenigheid elkander konden verlaten,

is het mij toch een aangename herinnering, dat wij ons aan elkander verbonden *voelden*, juist omdat er geen grooter eenheid van denken en willen tusschen reizenden kon bestaan dan tusschen ons.

Wel verre van mijzelve hiervoor eenigen lof te willen toekennen, wijt ik dit voornamelijk aan de uiterst meêgaande karakters mijner lieve reisgenooten en geef haar daarom de volle eer. Waarschijnlijk is het tevens dat het avontuur op den Osteria Barracca met zijne gevolgen niet weinig bijdroeg tot onze innige verstandhouding. Zoodra men te zamen gevaren deelt of treffende avonturen beleeft, ontstaat er van zelfs reeds meer dan gewone toenadering; dit gevoegd bij onze natuurlijke eensgezindheid versterkte den nieuw geknoopten vriendschapsband dermate, dat niets onaangenamer kon treffen dan het denkbeeld eener spoedige scheiding. 't Was of mevrouw Preston en Mary door verdubbelde hartelijkheid den tijd van ons zamenzijn onuitwischbaar in mijn geheugen wilden griffen en behoefte gevoelden elkander wederkeerig moed in te spreken door het vooruitzigt eener toekomstige hereeniging.

Het eenige lichtpunt van ons vertrek uit Napels was de zekerheid, dat we geene ontmoetingen meer behoefden te duchten met de lastige Fletcher's en de vervelende miss White. Denkelijk zou Randorff, ofschoon hij vroeger reeds langen tijd te Florence had doorgebragt, ons gaarne daarheen zijn gevolgd, maar hij ontving niet de minste aanmoediging. Mary beweerde dat ze zich te Florence geheel alleen aan mij wilde wijden en ieder gezelschap, zelfs dat van haar vriend Randorff, haar daar onwelkom zou zijn. Intusschen was het zoo goed als zeker dat we Randorff te Venetië weder zouden vinden. Of het aanvankelijk in zijn bedoeling lag weet ik niet, maar zijn verdere weg geleidde even als die der Amerikaanschen naar het nieuwe werelddeel.

Randorff was de zoon van een aanzienlijk koopman te Frankfort, die met een groot handelshuis te New-York in betrekking stond. Niets scheen dus natuurlijker en meer gemotiveerd dan zijn reis daarheen, die dan ook als zoodanig door mijne reisgenooten werd aangemerkt en waarover ze meermalen haar tevredenheid betuigden.

Mij kwam het waarschijnlijker voor, dat Randorff zich zeer sluw van het groote handelshuis te New-York bediende, om op ongedwongen wijze de kennismaking met Mary te kunnen voortzetten.

Dat Mary's hart niet meer vrij was, had hij instinctmatig gevoeld; wien het behoorde was hem op den muzijkavond duidelijk geworden. Evenzeer moest het hem zijn in 't oog gevallen dat er geen verkeer meer bestond tusschen Dumbal en ons. Waaraan dit moest geweten worden, viel niet moeijelijk te raden. Het gebeurde te Sorrente loste alles op. Randorff wist dus dat de toekomst niet hopeloos was voor een nieuwen minaar, indien hij slechts het geduld en de kieschheid bezat om de eerste diepe wonde te laten genezen. Deze overtuiging deed hem met de grootste omzigtigheid alles vermijden wat zijne gevoelens voor Mary zou kunnen verraden, en hierin bewonderde ik zijn doorzigt. Zeer

zeker had hij Mary's karakter ijverig bestudeerd. Hij begreep dat een ontijdige liefdesverklaring aan hare vriendschappelijke vertrouwelijkheid met hem een einde zou maken. Beter dan een zusterlijke vriendin kon ze hem niet zijn; eischte hij meer, dan zou ze hem ontwijken. Randorff stelde zich dus een gedragslijn waarvan hij niet afweek. Hij wilde haar behouden en koos daartoe het éénige middel. Hij handelde wijs, want trots al haar strijd, was ik overtuigd, dat de liefde voor Dumbal nog altijd Mary's hart gevangen hield en er jaren moesten verloopen, voordat ze die met wortel en tak had uitgeroeid. Dumbal's naam kwam echter zelden meer over hare lippen. Meer uitte ze zich, vooral in de laatste dagen, over de raadselachtige verdwijning van Alice's moeder. Ook mevrouw Preston onderhield er mij vaak over, en beoordeelde ik haar goed, dan voelde ze even als ik, een zekere onvoldaanheid over de flaauwhartige menschenvrees die haar bezielde op het oogenblik, dat ze haar mogelijk van een schrikkelijk uiterste had kunnen terughouden. Ik verzweeg het niet, dat mij haar wanhoop bedenkelijk genoeg voorkwam en niets mij gelukkiger zou maken dan haar nogmaals op mijn weg te ontmoeten. Dit althans zou mij de pijnlijke gedachte ontnemen, dat ze haar misdadig leven met een misdaad had geeindigd.

't Was een prachtige Aprilmorgen. Reeds vroegtijdig verlieten wij de stad, met het voornemen om den morgen te wijden aan de heerlijke gezigtspunten daar buiten. Niet zooals gewoonlijk volgden wij een bepaald plan. Op Mary's verlangen zouden wij op Amerikaansche wijze, dat is zoo vrij mogelijk, onze schreden aan het toeval overlaten. Ze was overtuigd dat dit ons beter zou leiden dan de beste reisgids.

Het toeval nu beschikte zeer grillig over dit voorregt en voerde ons langs een naauwen kronkelweg de hoogte op naar het kerkhof.

Mevrouw Preston scheen volstrekt niet ingenomen met deze leiding van het toeval en stond aarzelend stil. Toen ik echter beweerde dat geen verrassing mij aangenamer kon zijn dan deze, en Mary, die reeds het hek was binnengeijld, een kreet van verrukking slaakte over het liefelijk uitzigt, overwon mevrouw Preston haar tegenzin en volgde. Even als Mary en ik stond ze weldra getroffen over dit schoone punt, nog aantrekkelijker door de stille rust die er heerschte.

Zooals de meeste Italiaansche kerkhoven was deze doodenakker vaksof terrasgewijze tegen de glooijing aangelegd; van ieder terras geleidde een kleine steenen trap naar het volgende. Het grootste vierkant besloeg den vlakken bergtop. Hierop prijkte ook de fraaije kapel, terwijl zich bij den ingang eenige kleine opzigters- en doodgraverswoningen bevonden. Een tal van sierlijke monumenten versierde de graven; aantrekkelijker waren de houten kruisen met hunne bloemkransen, of de grafsteenen met hunne rozenbedden; overal stonden banken. Wij

zochten er een uit en verdiepten ons in den aanblik der groene vallei waar de olijf- en druivenvelden zich langs den snelvlietenden Arno uitstrekten, totdat ze zich met den zachtblaauwen horizont in de verte schenen te vereenigen. Regts beneden ons lag de stad, waarvan het gewoel slechts flaauw tot ons doordrong.

- 't Is zeker uw goede geest die, indachtig aan uw smaak voor kerkhoven, ons hierheen geleidde - zeide Mary lagchend. - Nu, ik moet erkennen dat hier zulk een smaak te regtvaardigen is.

- De ligging laat althans niets te wenschen over, Mary! Maar ik mis hier toch dien zekeren weemoedigen indruk van het kerkhof zelf. Florence lacht altijd, zelfs bij hare dooden. Ik mis hier treurwilgen en treuressen, met mos begroeide steenen, half vergane kruisen, in één woord alles wat de taal der vergankelijkheid spreekt.

- Meer is hier! - zeide Mary en strekte de hand uit naar de donkerblaauwe lucht. - Er is hier een heldere hemel, die de gedachten der treurenden van het vergankelijke op het eeuwige vestigt. Niet bij de dooden in hunne graven moeten wij toeven, maar bij hunne verheerlijkte geesten daarboven.

- Zeer goed! - zeide mevrouw Preston, die ik plotseling zag verbleeken, - maar toch.... is het hier nog somber genoeg.

Ik volgde de rigting van haar blik en ontdekte in onze nabijheid een geopend graf. Het touw dat er naast lag bewees dat het offer verwacht werd. Ik stond op en staarde in den somberen kuil. Mevrouw Preston en Mary keerden zich af en bleven liever in de beschouwing verdiept van het heerlijke landschap. In het graf schemerden aan beide zijden ruwe houten kisten door de aarde heen, een lange streep met kruisjes en kleine bloembedjes, zonder een enkelen steen, wees het armenterrein aan. Dit graf zou dus een arme ontvangen.

De armen zijn immers het zamenhuizen gewoon!

Ik volgde de rei kruisen, las de spreuken, namen en jaartallen die ze droegen, doorkruiste de voornamere gravenrijen en stond gereed de kapel binnen te treden, toen mij in de verte een persoon in het oog viel, die peinzend een marmeren Mausoleum beschouwde. Op hetzelfde oogenblik draaide het hek op zijne hengsels. Bij het knarsend en piepend geluid dat dit veroorzaakte, wendde de eenzame het hoofd om en vertoonde Dumbal's trekken. Slechts vlugtig wierp hij een blik op den somberen lijkstoet die binnen kwam en nam toen weder zijn vorige onbewegelijke houding aan.

't Was ook niet de moeite waard om er de aandacht op te vestigen: slechts een armenbegrafenis. Niet meer personen dan noodig waren om de doode naar de laatste rustplaats te dragen en twee in 't zwart gekleede vrouwen, die met gesluijerd gelaat weenend de baar volgden. De dragers rigtten regelregt hunne schreden naar het geopend graf in mevrouw Preston's en Mary's nabijheid. De draagbaar werd nedergezet, het zwarte kleed van de kist gerukt en het touw daaraan bevestigd.

Ik bewonderde de vlugheid waarmede dit geschiedde en dacht aan de rijken die ik had zien begraven. Op het schrikkelijk oogenblik dat de kist werd neêrgelaten, rigtte een der weenende vrouwen het betraande gelaat naar den vriendelijken hemel, de andere vouwde de handen biddend zamen. Ik uitte een kreet van smart en verbazing, ijlde het pad langs en bereikte ademloos de noodlottige plek.

De vrouw van Nice en Alice's oppasster herkenden mij en beantwoordden mijn angstig vragenden blik met een stomme hoofdbuiging.

De ruwe, houten kist die nu met een doffen klank den grond bereikte, bevatte het lijk van *Alice's moeder*.

Ik weende.

- Gij zijt zenuwachtig!

Mary had mijn arm gevat en wilde mij medevoeren.

- Laat mij, Mary.... gij weet niet....

- Ik weet dat ge u zeer dwaas aanstelt. Wie geeft zich aan zulk een buitensporige droefheid over bij het graf eener onbekende? Wie weet aan welk lijden ze ontrukt werd!

- Aan een vreeselijk lijden, Mary! Maar wij hadden het kunnen verzachten.

- Mama!! - riep Mary, heesch van ontroering. Ze snelde terug naar de bank.

De dragers, die een oogenblik getoefd hadden, maar geen woord van ons gesprek konden verstaan, verwijderden zich lagchend en schertsend. Van de andere zijde naderde Dumbal. Hij had ons niet herkend.

- Hare laatste gedachte gold u, - lispte de oppasster. - Zij was beter dan ze scheen.

- Voor deze boetvaardige is alleen bij God vergeving! - sprak de andere stug.

Ontsteld voegden zich mevrouw Preston en Mary bij mij.

- Is het waar wat Mary zegt? Is ze.... heeft ze....

- 't Is de laatste ontmoeting, mevrouw. Ik had die anders gewenscht.

De oppasster nam een schop aarde en reikte die hare gezellin over.

Ik strekte er mijne hand naar uit.

- Met welk regt? - vroeg ze verbitterd.

- Met het regt dat de liefde van haar kind mij schonk.

- Ik bragt *hare* gefolterde ziel troost aan, ik drukte *hare* oogen digt, wie heeft grooter regt?

- Gij.... antwoordde ik en trok mijn hand terug, - want voor *haar* deed ik niets!....

Ontroerd wierp ze de schop aarde op de kist, en sidderde bij den doffen klank die dit veroorzaakte.

- Arme.... arme zuster! Hoe zwaar hebt ge geboet.... ik vergeef u alles.... alles!....

Op de schop gesteund staarde ze in het graf.

- Zij gaf mij een aandenken voor u! - fluisterde de oppasster. - Waar kan ik het u bezorgen?

Ik herademde. Alice's moeder had aan mij gedacht. Zij moest het gevoeld hebben hoeveel deelneming zij mij inboezemde.

- Spoedig, geef mij uwe woning op. Hare zuster mogt het niet weten; die schaamt zich over haar en vermijdt alle ruchtbaarheid.

- Hotel de la Paix, maar vergeet het niet!

- Geen nood, op haar sterfbed beloofde ik het u te bezorgen.

- Leed ze veel?

- Vooraf, ja.... maar dat was geen ziekte. Toen kwam de woedende koorts.... van uitputting, gebrek en ellende, denk ik. In twee dagen was ze weg.

- Maar....

- Zij heeft alles geschreven, gij kunt het lezen!....

De andere vrouw hief het hoofd op. De bitterheid op haar gelaat was vervangen door een zachte, aandoenlijke droefheid. Zij reikte mij de schop over, wenkte hare gezellin en wilde gaan. Plotseling stond ze bewegingloos. Ze zag Dumbal; een electrieke schok doorvoer hem toen hij ook haar herkende. Met verwrongen gelaat snelde hij naar haar toe, drukte en schudde haar arm tot brekens toe, en tuurde met angstigen blik naar het graf.

- Wie.... wie is dat? - vroeg hij naauwelijks hoorbaar.

De lippen der aangesprokene trilden, met geweld trachtte ze zich van zijn ijzeren vuistkneep te bevrijden, maar te vergeefs.

- Wie is dat? Spreek!! - herhaalde Dumbal luider en angstiger.

Een oogenblik staarde ze hem strak in 't akelig vertrokken gelaat, toen strekte ze de hand uit naar het graf en sprak op strengen, doffen toon:

- Daar ligt Alice Burdens, verleid, bedrogen, verdorven, vermoord door u!!

Dumbal's hand zonk neder; hij scheen verplet.

Langzaam verwijderden zich de beide vrouwen. Bij het hek wendde de oppasster het hoofd om en toonde door een blik van verstandhouding dat ze aan hare afspraak zou voldoen.

Dumbal was naar het graf gewankeld. Zijn toestand boezemde ons diep medelijden in. Zijn borst scheen beklemd, zwaar haalde hij adem. Voor het eerst vergat hij Mary's tegenwoordigheid of sloeg er althans geen acht op. Hij was slechts met *haar* vervuld die in zijne armen had gerust en nu in het *armen*graf was bijgezet.

Dáar voelde hij mevrouw Preston's hand en ontmoette haar betraanden blik. Een roode gloed overtoog zijn doodsbleek gelaat, hij boog het hoofd - hij schaamde zich.

- Zij lijdt niet meer! - sprak mevrouw Preston zacht. - God had medelijden met haar.

Dumbal hief het hoofd op. Nimmer scheen mij zijn gelaat zóo aantrekkelijk schoon als nu het door innige droefheid verzacht werd. Zijn doffe donkere oogen vestigden zich met een wanhopige uitdrukking op Mary.

- Mijn dierbare Mary!.... - zijn stem trilde - Bij God! Ik wist niet dat ik zóo slecht was!.... Gij hebt gelijk.... ik ben u niet waardig!....

Mary uitte een smartkreet en maakte eene beweging naar hem toe. Zij voelde zich overwonnen. Mevrouw Preston hield haar tegen, nam haren arm en voerde haar mede het kerkhof af. Ik bleef. Troosten kon ik wel niet, maar den diepgeschokte mijne deelneming bewijzen. Hij leed.

De doodgraver vulde het graf. Van de bank staarden wij het aan; bij iedere schop aarde die op de kist klonk, trilde Dumbal's krachtig ligchaam van ontroering. Ik wilde hem van deze plaats verwijderen, hij weigerde. Diep, diep wilde hij het voelen, dat hij een vrouwenleven had verwoest. Haar ongelukkig leven had hem koel gelaten, haar plotselinge dood had de ijskorst om zijn hart ontdooid, zijn adeltrots gebroken.

Alice's moeder was gewroken.

Op haar graf bragt de zusterhand een eenvoudig wit kruis aan, zonder datum, zonder naam; maar de rozenstruik die Mary's hand er nevens plaatste, was een aandoenlijker en passender gedenkteeken dan de fraaiste steen.

Evenals de blaauwe hemel zich over allen uitstrekt en de zon boozen en goeden beschijnt, zoo bloeijen ook de bloemen voor iedereen, zelfs voor de diepst gesmade. Daarom had Mary dit welsprekend liefdeoffer geplant op het graf van de verachte paria der maatschappij - Alice Burdens.

(*Slot volgt.*)

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De vrouw moet haren man volgen.

Het was in het midden van het badsaizoen van het kalme, gelukkige jaar 1867. De waterdrinkers gingen drinken aan de modebronnen en die zout in hun water verlangden, trokken in menigte naar het zeestrand.

Het strand te Dieppe was prachtig; de Parijsche dames hadden hare opzichtigste toiletten meêgebracht, voor haar officieel bezoek aan Zijne Majesteit den Oceaan.

Het terras was als geëmailleerd door kleedjes van allerlei kleuren; roze, blauw, groen, van de meest fantastische vormen en artistieke garneersels. Het scheen als loeide de Oceaan van ergernis over al die ijdelheid!

Mannelijke en vrouwelijke flaneurs die op het terras zaten, namen de hun voorbijgaande wandelaars op van top tot teen, en deze gaven hun die onbescheiden blikken met woeker terug.

Zij beschouwden elkander als wezens die niets te doen hadden dan met de handen over elkander te staan en de oogen open te houden.

‘Heb ik het niet mis?’ zeide eensklaps eene krachtige opgewekte stem, ‘zijt gij dat, lieve Markiezin; en gij, mijn kind?’

De spreker was een forsch gebouwd man van omstreeks vijf en veertig jaren. In zijn fraai en openhartig gelaat schitterden twee donkere oogen, die de menschen goed aankeken, als oogen die niets te verbergen hebben; zijn bovenlip was bedekt door een dikken knevel, terwijl zijn minder weelderig hoofdhaar, volgens militair gebruik, kort was geknipt. Hij sprak luid en droeg zijn hoofd, als menschen plegen te doen, die gewoon zijn te bevelen.

De beide dames tot wie hij het woord richtte, waren tante en nicht; beiden hadden de aristocratische type, fijn besneden gelaat, bourbonschen neus, patricische handen. De deftigheid der oudere dame was ernstig, als haar leeftijd, terwijl die van haar nichtje veel zachter was, bevallig als de jeugd. Albine (zoo heette deze laatste) bezat de schoonheid der antieken; kastanje bruin haar, donker blauwe oogen, waarin vastberadenheid vrouwelijke zachtaardigheid niet buitensloot. Haar gelaat was frisch en open en maakte een gunstigen indruk.

Generaal de Courgy was een oud vriend van de algemeen geachte familie waartoe de dames behoorden. De vader van Albine, de graaf de Ransac, was een edelman zonder smet of blaam; zijne vrouw behoorde tot een der edelste geslachten; de zuster van den graaf, de Markiezin de Vilneux en tante van Albine, was eene vrouw van strenge beginselen, eene eigenschap waardoor reeds hare voorouders zich onderscheidden.

In Albine, die onder al die rechtschapen menschen was opgegroeid, leefden al de traditiën van haar geslacht voort.

Op haar zestiende jaar had zij hare beide ouders verloren en werd door haar oom en tante Vilneux in huis genomen. De Markies was haar voogd, en wel

verre van een weelderig leven te leiden met het fortuin zijner pupil, zooals mee dan één voogd gedaan zou hebben, had hij de twee maal honderd duizend gulden waarin de erfenis van zijn nichtje bestond, benevens een groot gedeelte van de renten daarvan, voordeelig belegd, en hoe wel hij zelf slechts een zeer middelmatig fortuin bezat, had hij nooit gebruikt wat het zijne niet was. In overeenstemming met zijne vrouw, was hij op zeer eenvoudigen voet blijven leven. In die omgeving waren ook de uitgaven van Albine van weinig beteekenis geweest, zoodat haar voogd haar op den dag harer meerderjarigheid eene som van *f*250.000 gulden overlegde. Daarna, alsof hij daarop slechts gewacht had, werd hij ziek en stierf en ging met evenveel vertrouwen rekenschap afleggen aan zijn God, als hij het aan zijne pupil had gedaan.

Albine was bij hare tante gebleven, die haar als hare dochter beschouwde; doch mevrouw de Vilneux had nog al de stijve gewoonten van den ouden adel behouden; zij had Albine voorbeeldig, onberispelijk opgevoed, doch eenigszins streng, zij liet zich slechts op een afstand liefhebben en wilde Albine veeleer eerbied inboezemen dan liefde. Zij verborg hare waarlijk moederlijke liefde achter eene dunne ijskorst; haar geheele hart stond open voor haar nichtje, doch hare armen zelden.

De markies was reeds twee jaren dood, toen Albine hare tante overhaalde om een uitstapje naar Dieppe te maken.

De markiezin, die er in geene jaren geweest was, stond versteld over al de weelde van het terras en de buitensporige toiletten der wandelaarsters. Zij merkte op dat vrouwen van de wereld naar het zeestrand gaan om haar verstand in het water te verdrinken, even als de gemeene man naar de kroeg gaat om het in jenever te doen.

De generaal had tusschen tante en nicht plaats genomen en praatte met de openhartige gemeenzaamheid van een oud vriend, toen eene van de voorbij wandelende dames, het zij uit vriendschappelijkheid, hetzij om den wil van eenige afleiding, haar aansprak, en naast haar ging zitten. De generaal, die de nieuw aangekomene niet kende, zette met Albine alleen het gesprek voort.

Kort daarop kwam er een jong mensch voorbij, en groette Albine en hare tante welke laatste buitengewoon vriendelijk dien groet beantwoordde; daarop vervolgde hij zijn weg.

‘Kent gij dien knappen jongen met dat fijne bruine kneveltje?’ vroeg de generaal aan Albine.

‘O, familiair!’ antwoordde zij met een lach. ‘Hij heeft van morgen naast mij aan de *table d'hôte* gezeten en mij garnalen gepresenteerd.’

‘Als dat de intiemste betrekkingen zijn die gij hebt... Maar de garnalen waren zeker met een woord of wat gekruid?’

‘Neen; er wordt niet gesproken in ons hotel; een *table d'hôte* te Dieppe heeft veel van den salon, of liever de zaal van Curtius en als de monden niet opengingen om te eten, zou men denken dat men in een wassenbeelden spel was. Wij vervelen ons voor drie franc's aan het ontbijt en voor vijf franc's aan het diner; het is eene verzameling van monden, maar niet van intellecten, kan ik u zeggen.’

‘En is die buurman van de garnalen al een dag of wat hier?’

‘Neen, hij is gisteren met den mannentrein meêgekomen.’

‘Watblieft? Den mannentrein?’

‘Ja. Men is getrouwd, maar advokaat, of dokter, of koopman; nu komen alle mannen 's Zaterdag's te Dieppe, om hunne vrouwen te bezoeken en gaan 's maandags weer heen.’

‘Dat vind ik perfect!’ zei de generaal; ‘op die manier hebben zij geen tijd om elkander te vervelen, de huwelijksliefde neemt dan telkens een retourbillet. Dus is die mooie jongen getrouwd?’

‘O, dat weet ik niet.’

‘Weet gij ook niet hoe hij heet?’

‘Ja, toevallig. Ik heb hem door de menschen van het hotel de Hertog van Ermont hooren noemen.’

‘Zoo! zoo! Dat klinkt goed!’

‘Vooral in de ooren van mijne tante die, nadat zij zijn titel gehoord had, met een heel gracieuzen glimlach radijsjes en boter heeft aangenomen, die hij haar aanreikte.’

‘Welnu, wie weet?’ meende de generaal; ‘als hij behalve den hertogelijken titel ook dien van vrijgezel had, zou het zeer goed kunnen zijn... Hij is een mooie jongen; hij heeft sprekende oogen en zij flikkerden toen hij u in het voorbijgaan zag. Maar toch bevielen zijne oogen mij niet; hij kijkt de menschen niet flink aan; zoo zijn er meer menschen en het neemt mij nooit voor hen in.’

‘Maar dan hebt gij niet goed gezien!’ antwoordde Albine levendig. ‘Hij heeft een fijn, schrander gezicht; ik wed dat hij goed zijn verstand heeft.’

‘Zoo!’ zeide de generaal, terwijl hij haar strak aankeek; het was alsof hij haar in de ziel wilde lezen. ‘Maar laat ons nu geen gekheid praten; die voorbijganger gaat ons niet aan; men kan eene dame zeer beleefd garnalen aanbieden en toch een onaangenaam mensch zijn. Ik zou wel eens willen weten waarom gij al een heele afdeeling pretendenten afgewezen hebt. Wilt gij niet trouwen?’

‘Denk dat niet!’ antwoordde Albine openhartig. ‘Gij zijt een vriend van mijn vader, ik mag dus wel oprecht met u spreken.’

‘Dat zou ik denken! Ik ken u al van kind af. Gij hebt op mijn knieën gedanst, dame!’

‘Maar,’ zei Albine fluisterend, ‘ik ben bang dat tante het hoort.’

‘Wel neen!’ antwoordde de generaal lachende, ‘ziet gij niet dat zij een klok aan haar oor heeft hangen? Dat dametje dat bij haar is komen zitten, rammelt zonder ophouden voort.’

‘Nu dan,’ hernam Albine, ‘tante heeft de meeste van mijne pretendenten afgewezen; degenen die mij bevielen, waren niet van adel, en daar heeft zij zwak op.’

‘Deelt gij dat zwak dan niet?’

‘Dat heb ik wel eens gedaan, ik ben in die denkbeelden opgevoed; maar sedert ik geen kind meer ben, heb ik veel nagedacht. Wat ik bovenal verkiezen zou, is adeldom van geest en hart. Een titel heeft geen andere waarde dan hij meestal het vaandel van riddereer is; maar als ik zonder dat vaandel het groote hart vind dat ik zoek, zal ik het niet weigeren. Ik zou het geen vernedering achten als ik iemand trouwde die niet van adel was, maar ik zou zeer zeker mijne familie schande aandoen als ik iemand koos die geen man van eer was.’

‘Heel goed, mijn kind,’ antwoordde de generaal; ‘gij zijt eene waardige dochter van uw vader. Dat doet mij pleizier! wij hebben onbeduidende nufjes genoeg tegenwoordig; het doet goed als men eens eene verstandige vrouw aantreft. Biecht eens op; hebt gij al eene keus gedaan? Gij kunt uw ouden vriend gerust in uw vertrouwen nemen.’

‘Zoo heel oud zijt gij niet,’ antwoordde Albine, terwijl zij zijne flinke krijgshaftige figuur eens opnam.

‘Ja, ja,’ antwoordde de generaal, ‘ik houd mij nog kras, en mijne haren zijn nog niet aan de grijsheid gewijd. Maar vergeleken bij u, mijn kind, ben ik een oud man,

al is mijn knevel, waaraan gij zoo dikwijls getrokken hebt, nog zwart. Gij zijt drie en twintig, ik ben vijf en veertig; ik zou uw vader kunnen zijn.'

'Och was dat maar zoo!' riep Albine, in een vlaag van hartelijkheid.

‘Wel, kind lief; vertel mij toch uwe geheimpjes maar.’

‘Nu dan, mijnheer, het afgezonderde stijve leven bij tante begint mij een weinig te vervelen. Nadat gij mij nu om mijne degelijkheid geprezen hebt, zult gij zeggen dat ik eigenlijk toch een ijdeltuit ben; maar mijne tante (die veel van mij houdt, daarvan ben ik overtuigd; ik voel dat meer dan ik het weet) is zeer ernstig en streng. Als er eens een gelegenheid tot uitspanning is, een bal, of comedie, zegt tante heel ernstig: ‘Een jong meisje danst geen polka, walst niet, een jong meisje gaat niet naar de comedie.’ Als ik eens naar eene vriendin wil gaan en er toevallig niemand is om mij er heen te brengen, zegt tante, en daar heeft zij gelijk aan, ‘een jong meisje gaat niet alleen uit.’ Dan blijf ik treurig thuis en denk zuchtende: ‘Och, wat verveelt een jong meisje zich!’ Gij moest eens weten, mijnheer, welk een zelfstandig karakter ik heb, en er zijn eene ondragelijke menigte kleine ketentjes waaraan onder ons de jonge meisjes vast liggen; die ketentjes zijn zoo dun als spinrag als gij wilt; maar zij hinderen en kwellen mij toch; daarom zou ik willen trouwen; om eene menigte nietige en gewichtige redenen; om iemand lief te kunnen hebben en om naar de comedie te kunnen gaan, om voor een ander te kunnen leven en alleen uit te kunnen gaan. Ik ben in alle geval meerderjarig en als ik ooit een man naar mijn smaak vind, zal ik tante, zoo eerbiedig als ik maar kan, aan het verstand brengen, dat ik iemand gevonden heb die in mijn smaak valt en dat ik besloten ben dien te trouwen.’

In dat oogenblik stond de dame op die de markiezin was komen aanspreken en weldra daarna ging de groep uiteen. Albine en de markiezin keerden naar het hotel terug, want het begon donker te worden, en de generaal ging naar het casino.

II.

Het schitterende casino van Dieppe vereenigt alles in zich wat den smaak kan streelen; de leeszaal waar allerlei tijdschriften aanwezig zijn, de voorzaal waar gedanst en muziek gemaakt, en comedie gespeeld wordt, en, achter die voorzaal, de salon waar men zich ruïneeren kan.

Nadat de generaal de voorzaal doorgeloopen had, liep hij, uit nieuwsgierigheid, niet als speler, maar als toeschouwer, de speelzaal in.

Er heerschte eene geheimzinnige stilte, de jalouziën waren er zorgvuldig neergelaten, om niets van hetgeen daar binnen voorviel te verraden.

Links als men de zaal intrad, stonden twee vrij onschuldige tafeltjes, waaraan eenige whistspelers hun kalm partijtje maakten; doch rechts stond de noodlottige tafel, waar écarté gespeeld werd en waar men met bankbilletten vocht.

Er stonden eene menigte wedders om de spelers heen, en ondanks die menigte menschen, heerschte er eene diepe stilte.

‘Vindt gij niet’, vroeg de generaal zacht aan een van zijne buren, die insgelijks slechts uit nieuwsgierigheid kwam, ‘dat er iets akeligs in die stilte is? En ziet gij niet om die speeltafel den ondergang heen waren, en daar ginds, bijna onder de vensters, de zee die den ongelukkigen hare diensten aanbiedt?’

Voor hen stond een man met een roode das, een zwarten jas, met onrustige zoekende oogen.

Die man stond onder de groep wedders, doch hij wedde niet; hij keek, knipoogde, en merkte op; zijn blik ging van den eenen speler naar den anderen en zijne kleine oogen kwamen evenmin tot rust als de voeten van den wandelenden jood.

'Ik ken die oogen,' dacht de generaal; 'maar waar heb ik ze vroeger gezien?'

In dat oogenblik kwam een elegant jongmensch de speelzaal binnen. De generaal herkende den mooien jongen die Albine op het terras gegroet had en hij nam hem met nieuwsgierige oplettendheid op.

'Aha,' dacht de generaal, altijd een weinig ongerust over de wijze waarop hij

Albine had aangekeken, en de beleefdheid waarmede hij haar garnalen aangeboden had, ‘zou mijnheer de hertog van Ermont een speler zijn?’

De hertog van Ermont wierp een bankje van duizend franc's op de tafel. Die prachtige inzet maakte effect, er werden weddingschappen aangegaan, en de man met de roode das sperde zijne kleine oogjes wijd open.

‘Wie is die heer?’ vroeg hij aan den generaal die naast hem stond.

‘Al wat ik van hem weet, mijnheer,’ antwoordde de generaal, ‘is dat hij hertog van Ermont genoemd wordt.

‘Die man een hertog?’ zei een van de omstanders, die naar het antwoord geluisterd had; ‘het mocht wat! Ik herken hem heel goed; hij heeft nog onder mij gestudeerd; hij is klerk op een notariskantoor.’

‘Is het mogelijk!’ riep de generaal.

‘Een notarisklerk die zulk een inzet waagt!’ hernam de man met de kleine oogjes, op een zonderlingen toon.

Onmiddellijk ging hij achter den jongen mensch staan en keek met belangstelling naar diens spel.

In den eigenlijken zin had de notarisklerk recht op den naam die hem gegeven was. De naam klonk zeer aristocratisch; de hertog van Ermont, doch als men den naam las, zag hij er zeer burgerlijk uit: De hertog; wijl hij echter de handigheid had gehad om bij dien eenvoudigen naam dien van zijn dorp te voegen, had hij dat om zoo te zeggen, tot een hertogdom verheven. Zoodoende genoot hij het voorrecht van een aristocratischen omgang en, voor allen die zijne handteekening niet gezien hadden, was hij zonder bedrog de hertog van Ermont.

De heer de Hertog, wiens voornaam Rudolf was, behoorde tot eene fatsoenlijke familie, die meer gebrek aan geld dan aan beschaving had. Hij had eene beurs genoten voor zijne opvoeding te Parijs, later had hij in de rechtsgeleerdheid gestudeerd en was klerk bij een notaris geworden.

Hij was ijverig, handig, schrander, de notaris gaf hem een salaris van duizend gulden 's jaars.

Dat was genoeg om als notarisklerk te leven, maar niet om te leven als een groot heer. Doch de verkwistingen van al de fatjes die hij kende, staken hem de oogen uit. Hij had een zekeren Monte-Christo aanleg; hij voelde even als deze, dat hij behoefte aan groote uitgaven had. Al acten schrijvende, bouwde hij kasteelen in de lucht. Dag aan dag wenkte hij vrouw Fortuna en zong voor haar, als in de *Dame Blanche:*

> Viens, gentille dame,
> Viens, je t'attends...

Dan ging de dag weer voorbij, doch de fortuin was altijd nog niet gekomen, en hij wachtte weer op eene gunstige gelegenheid, op eene inspiratie om zijn gouden droomen te verwezenlijken.

Op zekeren dag vertrouwde de notaris hem een wissel toe van tien duizend franc's, waarop hij geld ontvangen moest. Rudolf ontving de som, en wilde haar aan zijn patroon ter hand stellen, toen de jongste klerk hem zeide:

‘De patroon is den geheelen dag uit.’

‘Nu, morgen is het ook nog vroeg genoeg.’

‘Morgen is het Zondag.’

‘Dat is waar ook, daar dacht ik niet aan.’

‘Ik zou er van profiteeren, als ik maar kon,’ ging de knaap voort, ‘ik nam een retourkaart naar Dieppe, als ik er geld voor had, maar ongelukkig heb ik het niet.’

‘Er gaat een pleiziertrein naar Dieppe!’ riep Rudolf, ‘dat's waar ook!’

In het midden van het badsaizoen naar Dieppe te gaan, er al ware het maar twee dagen, den grooten heer uit te hangen, welk een genot! Hij had juist zijn kwartaal honorarium ontvangen, het geld brandde hem in den zak en hij ging naar Dieppe, met den trein die gewoonlijk de mannentrein genoemd werd.

Toen hij te Dieppe aangekomen was en toilet gemaakt had, ging hij naar het casino en kwam ook in de speelzaal. Daar kreeg hij eene helsche inspiratie en de verzoeking greep hem in hare klaauwen.

Hij had de portefeuille met de tien duizend franc's van zijn patroon in den zak. Als hij maar een bankje van duizend gulden van dat geld leende, als hij speelde en won zoo als zijn voorgevoel hem beloofde, zou hij onmiddellijk het geleende bankbillet weer in de portefeuille doen, dan zou hij het billet dat hij er mee gewonnen had als inzet gebruiken en, wie weet? Als hij *veine* had, zou hij misschien een kleinen schat vergaderen; dat zou de grondslag zijn van een fortuin, waarmede hij de eene of andere geldspeculatie kon wagen. De verzoeking begon hoe langer zoo luider te spreken; hij voelde de portefeuille op zijn borst, hij nam een besluit en ging aan de speeltafel zitten.

De Voorzienigheid, in de gedaante van een commissaris der societeit, hield hem nog aan den rand van den afgrond tegen; van dezen vernam hij namelijk dat hij lid van het casino moest zijn, om aan de speeltafel plaats te mogen nemen.

'Gij kunt u laten introduceeren,' werd hem gezegd, 'geef ons daartoe uwen naam op.'

'De Hertog van Ermont,' antwoordde Rudolf.

'De hertog van Ermont!' herhaalde de commissaris, met een eerbiedigen groet aan den zoogenaamden titel. 'Wij zullen ten uwen gevalle eene uitzondering maken, mijnheer de hertog, wij nemen u tot lid van onze societeit aan. Wees zoo goed uwe plaats aan de speeltafel te behouden.'

In dat oogenblik had Rudolf, met eene bevende hand, een bankbillet van duizend franc's uit zijne portefeuille genomen en op de groene tafel geworpen.

Hij beefde inwendig van angst gedurende die geheele partij. Hij had, voor het eerst in zijn leven eens anders geld aangetast!... Wat zou hij zeggen, als hij verloor en de som geschonden thuis moest brengen, welke hij onmogelijk in een dag kon aanzuiveren!

In het eerst won zijne tegenpartij en hij werd doodsbleek; doch zijn fortuin herstelde zich en hij had de partij gewonnen.

Hij kon nauwelijks een uitroep van blijdschap inhouden.

'Nu,' zeî de generaal tot zijn buurman, 'die wil nog weten dat hij blij is met zijn winst!'

In de bedwelming van zijn triomf verdubbelde Rudolf zijn inzet.

Doch, helaas, die tweede partij verloor hij; de hem toevertrouwde som was niet meer in haar geheel. In zijn wanhoop begreep hij niet beter te kunnen doen dan nogmaals eene kans te wagen en hij vroeg *revanche.*

De man met de roode das stond nog altijd achter hem en sloeg oplettend iedere afwisselende uitdrukking van zijn gelaat gade.

Met de hardnekkigheid van een speler die altijd denkt dat zijn fortuin zich herstellen zal, was Rudolf telkens op nieuw naar de speeltafel gekomen. Reeds had hij achtduizend franc's van de hem toevertrouwde som verloren, toen hij met bevende

hand in de nu bijna ledige portefeuille tastte en de laatste twee bankbilletten op de groene tafel wierp.

Zijn hart klopte, zijn hoofd gloeide; zijn geheele ziel hing aan de kaarten die zijn lot beslissen moesten. Zijne tegenpartij won weder en Rudolf stond op, zonder een woord te spreken, waggelde naar de deur en verdween.

De man met de roode das, die al de bewegingen van den ongelukkigen speler had nagegaan, zag hem de zaal verlaten, nam zijn hoed en ging bijna gelijktijdig met hem heen.

‘Ik weet zeker,’ zeî de generaal nog eens, ‘dat ik dien vossensnoet meer gezien heb; waar, begrijp ik niet. - O! nu ben ik er!’ riep hij eensklaps uit. ‘Ik heb hem, drie jaren geleden op eene badplaats, en later op de bank der beschuldigden gezien; hij heeft twee jaren correctioneel gekregen, als valsche speler. Nu ben ik er!’

Inmiddels liep Rudolf het casino uit, naar het strand.

Het kwam hem voor dat er iemand achter hem liep; hij verhaastte zijn tred, doch bleef denzelfden voetstap achter zich hooren.

‘Wat wilt gij?’ vroeg hij, zich plotseling omkeerende. ‘Waarom loopt gij mij achterna? Als het u om mijn beurs te doen is, beklaag ik u; ik heb er geen meer... Laat mij met rust.’

‘Ik begeer uwe beurs niet,’ was het antwoord; ‘ik kwam u de mijne aanbieden.’

‘Wat!’ riep Rudolf, ten toppunt van verbazing; doch oogenblikkelijk voegde hij er bij: ‘Ik ben geen bedelaar. Met welk recht biedt gij mij geld aan? Voor wien ziet gij mij aan?’

‘Eenvoudig voor iemand, mijn waarde heer, die geen cent meer, of althans geen goudstuk meer bezit. Ik ben u gevolgd omdat men 's nachts om twaalf uren gewoonlijk geen zeebad meer neemt, zooals gij voornemens waart.’

‘Wat kan u op het denkbeeld brengen?...’

‘Eenvoudig uw *déveine* van zoo even. Ik stond achter u toen gij dat mooie sommetje verloort; ik heb aan uwe aandoening, aan uw bleekheid gezien dat gij er door aan lager wal zijt geraakt!’

‘Mijnheer!...’

‘Maar,’ ging de onbekende voort, op zonderlingen toon, ‘als het geld verdwijnt, kan men het terug laten komen; na de ebbe komt de vloed.’

‘Ja, als het lot iemand gunstig is.’

‘Mijn God, zonder dat ook.... Met een weinig behendigheid kan men het geluk te gemoet komen.’

‘Gij beleedigt mij, mijnheer!’ riep Rudolf, vergetende dat hij geen eerlijken naam meer te verliezen had. ‘Gij stelt mij voor met valsche kaarten te spelen?’

‘Wel foei!’ antwoordde de onbekende. ‘Dat zou al heel grof zijn. Wij hebben beter en nieuwer middelen... Verbeeld u een speler die tot wanhoop gebracht is en een zelfmoord wil begaan. Hij heeft zijn laatste bankbillet verloren en ontmoet aan den oever der zee... een menschenvriend die zijn leven redden wil en die begint met hem duizend franc's voor te schieten, voor eene eerste partij. Ditmaal is die speler gelukkiger; hij wint; hij speelt weer en kan met die duizend franc's twintig of dertig duizend franc's winnen!’

‘En als hij verliest?’

‘Hij wint altijd... tegen hem over staat zijn geldschieter, onder de andere toeschouwers, die ziet het spel van zijn tegenstander en kan hem dat door middel van zekere teekens verraden. Die bescheiden geldschieter verlangt geen andere belooning dan, behalve restitutie van zijn voorschot, een derde van de winst.’

De eerste gedachte van Rudolf was dat voorstel als eene beleediging met een paar slagen in het aangezicht des verzoekers te beantwoorden. Doch hij achtte hem niet eens zoo veel waard, vergenoegde zich met hem een verachtelijken blik toe te werpen, keerde zich om en liep verder het strand op.

Zijn verzoeker volgde hem met zoete woordjes.

Rudolf had den grooten Oceaan die hem verzwelgen zou, aan zijne voeten. Hij scheen tusschen twee spoken te staan; het spook van den dood dat op de zee dreef en het spook der schande dat hem op het strand achtervolgde. Die schande zou hij nog grooter maken door toe te stemmen in de hem voorgestelde misdaad; doch hij zou haar althans voor ieder oog kunnen verbergen, indien hij het hem toevertrouwde geld terug gaf.

Hij was in een tweestrijd die hem bijna bedwelmde.

Rudolf had nooit naar vaste beginselen gehandeld; godsdienst bezat hij niet; hij was een van die Catholieke heidenen die den zelfmoord als eene deugd beschouwen; zijne zedelijke waarde hing aan een haartje, zijne eer aan een zijden draad; de draad brak en de eer viel, om nooit weer op te staan.

Eer hij echter in dien ontzettenden val toestemde, beefde hij er vol afschuw voor terug; daarop volgde aarzeling... hij stond onbewegelijk, buiten zich zelven voor zijn verzoeker. Hij had tot op dien dag nog nooit anders dan zijn eigen geld gebruikt, geld dat niet zwaar gewogen had in zijn zak, maar ook niet gedrukt had op zijn geweten. En nu werd hem het bezit van vuil geld voorgespiegeld, zoo zwaar om te dragen, dat zijne eer er onder te gronde ging.

Het denkbeeld stuitte hem zoodanig tegen de borst, dat hij op et punt was om de helsche overeenkomst te weigeren; doch toen hield hij zich voor, dat hij reeds een stap op het pad der misdaad had gedaan, en dat hij het recht niet meer had zoo fijngevoelig te zijn.

Met een door schaamte gebogen hoofd en aandachtig oor, sloeg hij den weg naar het hotel weder in, luisterend naar het onderricht dat de man met de roode das hem gaf.

Reeds den volgenden dag herstelde hij, op min of meer eerlijke wijze, zijne zaken, won de verloren tien duizend franc's en zond ze den notaris, bij wien hij eene zaak van gewicht voorwendde, die hem gedwongen had terstond naar Dieppe te gaan, waar hij waarschijnlijk eenige dagen zou opgehouden worden.

Albine en de markiezin waren zoo spoedig uit Dieppe vertrokken, dat de generaal geen gelegenheid meer gehad had om de dames den hartstocht voor het spel van den galanten jonkman van de garnalen mede te deelen. De goede man liep, uit verveling, telkens weder naar het casino, en was op zekeren dag weder in de speelzaal, toen hij eensklaps hoorde zeggen:

‘Daar komt die brutaal gelukkige kerel weer aan! Die man wint altijd; het is te hopen dat de kans eindelijk eens verkeeren zal.’

Merkbaar bleeker en magerder geworden, nam Rudolf De Hertog plaats aan de speeltafel. De man met de roode das stond tegenover hem.

Geen enkele partij bood zich aan; niemand durfde zich aan den gelukkigen speler wagen.

Doch eindelijk vond hij iemand die den moed bezat om tegen hem te spelen.

Rudolf won de eerste, de tweede, de derde partij, verschillende tegenstanders volgden elkander op; doch hij bleef even gelukkig.

De generaal verloor den man met de roode das geen oogenblik uit het oog.

‘Dat is zonderling,’ zeide hij half fluisterend tot een heer met wien hij kennis had gemaakt.

‘Wat is zonderling?’ vroeg deze.

‘Ik ken de teekens van dien kerel, die zoo oplettend het spel van de tegenpartij van dien jongen mensch nagaat.’

‘Welke teekens?’

‘Die zij overeengekomen zijn om valsch te spelen; ik heb eens als getuige gediend bij eene dergelijke zaak.’

De beide heeren begonnen nu hoe langer zoo scherper op te letten en zagen dat Rudolf onophoudelijk naar de gebaren van zijn medeplichtige keek. Hij won altijd door en het gestolen geld lag in stapels voor hem.

Een nieuwe speler bood zich aan, de inzet was twee duizend franc's.

Rudolf begon juist de kaarten te geven, toen een stevige hand hem bij den arm greep en eene gebiedende stem hem dreigend toevoegde:

‘Gij zult die partij niet spelen!’

Rudolf keek verschrikt om en zag een commissaris der societeit naast zich staan.

‘Zal ik die partij niet spelen?’ zeî Rudolf, ‘en waarom niet?’

‘Omdat ik het u verbied.’

‘Verbiedt? Mij?’

‘U! De eerlijke man daartegenover u, uw medeplichtige, is herkend geworden. Het is zelfs bekend dat hij een vonnis gehad heeft, wegens valsch spelen.’

Er heerschte plotseling een hevig rumoer in de zaal. De bedrogen spelers eischten hun geld terug, van alle kanten hoorde men een dreigend verontwaardigd gemompel.

Rudolf was donkerrood van schaamte en drift. Hij boog evenwel zijn hoofd niet, maar antwoordde op stoutmoedigen toon, alsof hij in zijn volle recht was:

‘Mijnheer, gij zult mij rekenschap geven van die beleediging. Morgen zal ik u met uwe getuigen wachten.’

‘Mijne getuigen!’ antwoordde de commissaris, ‘dat zijn deze heeren al te gaâr; getuigen bij de politie, verstaat gij? Als wij u, bij gebrek aan tastbare bewijzen het geld niet afnemen, is dat nog geen reden om een onmogelijk duel aan te nemen; men duelleert niet met uws gelijken, men jaagt hen weg.’

Rudolf was als verpletterd onder die vernedering; nooit had iemand grooter schande geleden van brandmerk, spitsroede of de kaak. Toch wilde hij nog antwoorden; hij mompelde eenige woedende woorden, toen zijn makker, die meer aan zulke tooneelen gewoon was dan hij, naar hem toekwam en hem mede uit de zaal trok.

III.

Rudolf keerde wel naar Parijs, doch niet meer naar het kantoor van den notaris terug, wien hij overigens zijn geld teruggegeven, en die niets van hem te vorderen had.

De eerlijke jonkman bezat nu een kapitaal waarvan hij vruchten wilde plukken. Nadat hij zijn' medeplichtige volgens hunne overeenkomst een derde van zijne winst had uitbetaald, hield hij nog dertig duizend franc's over.

Dertig duizend franc's zijn geen kapitaal van belang voor een eerlijk man, doch in de klauwen van een schurk kunnen zij eene goudmijn worden.

In den eersten tijd hield Rudolf zich eenigszins op den achtergrond, uit vrees dat hij hier of daar iemand ontmoeten zou, die met zijne schande bekend was. Doch toen hij eindelijk gerust meende te kunnen zijn dat zijne schande niet openlijk bekend was, begon hij zich langzamerhand weder te vertoonen.

Daarop was Parijs weer het tooneel van een van die wonderen, welke men er zoo dikwijls ziet gebeuren. Met zijne dertig duizend franc's, die eene rente van drie duizend franc's vertegenwoordigden, voor welke som hij eene kamer onder het dak en eene vrouw om zijne laarzen te poetsen had kunnen krijgen, huurde hij een appartement van vijf duizend franc's, richtte een zaakwaarnemers-kantoor op, liet een prachtigen salon inrichten en huurde een equipage om de Parijzenaars met modder en stof te werpen, anders gezegd hun zand in de oogen te strooien.

Hoe hij zoo ver gekomen was met zijn kapitaaltje van dertig duizend franc's, zullen wij later zien.

Zoo had hij reeds eenigen tijd in zijne nieuwe positie geleefd, toen hij, om zijn zoo edel gewonnen fortuin te vermeerderen, eene vrouw en een bruidschat zocht, hij

wilde gezeten man worden; hij begreep dat een getrouwde vos meer raven lokken kan dan een ongetrouwde.

Zoo hoorde hij spreken over eene rijke erfdochter, die een fortuin van vijf maal honderd duizend franc's bezat, en na de gebruikelijke plichtplegingen, ontving hij verlof om zijne opwachting bij de tante der jonge erfgename te maken.

Rudolf was niet weinig verwonderd toen hij in de tante en haar nichtje de beide dames herkende welke hij te Dieppe ontmoet had. Hij bemerkte terstond, dat zij niets van het gebeurde in het casino wisten, en vond Albine zoo lief, dat hij zelf gevoelde dat hij zich aangenaam maakte.

Toen hij heenging, vroeg hij vergunning om terug te mogen komen, welke vergunning hem op een officieelen toon, door een welwillenden glimlach verzacht, gegeven werd.

'Maar mag ik u een vraag doen, mijnheer?' zeide de markiezin. 'Hoe komt het dat iemand van uw rang een gewoon zaakwaarnemer is geworden.'

'Men moet toch iets doen, mevrouw;' was het antwoord; 'tegenwoordig behoeft men zich niet te schamen als men zaken doet, ja zelfs voor industriëele zaken niet. Ik schaam mij niet dat ik werk om aan mijne vrouw de weelde te kunnen verschaffen, welke zij verdient.'

De markiezin was niet geheel overtuigd, doch de titel van Hertog bekoorde haar.

De familie Vilneux was evenwel te streng van beginselen, dan dat zij, eer er aan een huwelijk gedacht kon worden, niet naar den pretendent van Albine informeeren zou.

Mevrouw Vilneux schreef dus aan den vriend die Rudolf aan haar voorgesteld had, om het adres zijner ouders.

'De heer en mevrouw Leduc, te Ermont, bij Montmorenci, Seine et Oise,' schreef deze terug.

'Groote God!' riep de markiezin, die bijna flauw viel van schrik.

Zij rukte de schellekoord af, toen zij last wilde geven om Rudolf te ontbieden.

Nauwelijks was deze op haar opontbod verschenen, of zij voegde hem toe:

'Gij hebt mij bedrogen, mijnheer!'

Rudolf dacht dat de een of ander haar het tooneel in het casino verteld had, en werd doodsbleek. Doch de markiezin had haar bril niet bij zich, en zag er niets van.

'Gij hebt een naam aangenomen die u niet toekwam!' hernam zij.

Hij herademde, zag dat de zaak minder erg was dan hij gedacht had en antwoordde met eene zeer goed geveinsde waardigheid:

'Wat bedoelt gij, mevrouw? Ik draag wel degelijk mijn eigen naam!'

'Maar gij zijt geen hertog; gij heet eenvoudig Hertog.'

'Heb ik u dan ooit gezegd dat ik van hoogen adel was, mevrouw? Ik ben trotsch op den eenvoudigen, maar eerlijken naam van mijn vader. Ik heb er enkel dien van mijn dorp bijgevoegd, dat is alles.'

En toen Albine binnen kwam en even verwonderd over zijne opheldering bleek als hare tante, zeide hij: 'het is mijne schuld niet, mevrouw, dat gij mijn naam voor een titel hebt gehouden!'

Albine had wel is waar niet volkomen vrede met die opheldering, maar Rudolf beviel haar; zijn voorkomen en de edele grondbeginselen, welke hij steeds verkondigde, hadden haar geheel voor hem ingenomen. Door verdere informatiën vernam de markiezin dat de heer en mevrouw De Hertog zeer geachte en fatsoenlijke menschen waren, hetgeen de waarheid was; dat van hun zoon Rudolf hetzelfde gezegd kon worden, hetgeen niet waar was. Doch de brave Rudolf was een slimme personage, die altijd in het bijzijn der beide dames een schijn van rechtschapenheid had weten te bewaren. De generaal had de markiezin na hunne ontmoeting niet meer gezien, maar was naar zijn garnizoen teruggekeerd. Albine volhardde in hare genegenheid.

Zij was meerderjarig, en hoewel hare tante zeide: ‘Waart gij mijn dochter, ik zou nooit in dat huwelijk toestemmen,’ dreef Albine haren wil door.

IV.

Er waren verscheidene maanden verloopen. Het was gala-voorstelling in de groote opera te Parijs.

De markiezin Vilneux, die met Albine de voorstelling bijwoonde, zat zoo ernstig en deftig in hare loge, alsof zij naar eene preek luisterde. Albine zag er niet meer zoo gelukkig uit als eenige maanden geleden.

De eerste acte was afgeloopen; het scherm was pas gevallen, toen de deur van de loge driftig opengemaakt werd.

'Wie is dat?' vroeg Albine, zich omkeerende.

'De vijand die in de vesting dringt,' antwoordde de generaal, terwijl hij haar de hand drukte.

'Zien wij u eindelijk eens weder!' riepen de beide dames.

'Ik ben gisteren te Parijs gekomen, en over acht dagen keer ik weêr naar mijn garnizoen terug,' antwoordde de generaal. 'Ik heb willen doen wat iedereen doet en ben naar de opera gegaan. - Maar, mijn lief kind ziet er niet uit alsof zij zich uitstekend vermaakte; ik mis het zonnetje dat er op haar gezicht placht te schijnen.'

'Er is heel wat gebeurd, sedert wij elkander voor het laatst gezien hebben,' antwoordde Albine, en.... 'Maar waar kijkt gij zoo naar? Gij luistert niet.'

Er was eensklaps eene verandering in de gelaatsuitdrukking van den generaal gekomen. In eene loge dicht bij die der beide dames had hij iemand gezien, dien hij meende te kennen.

'Ik vergis mij niet!' riep hij.

En zijn lorgnet nemende, begon hij den vijand nader te verkennen.

'Ja, hij is het,' bevestigde hij.

'Wie toch?' vroegen de dames.

'Die mooie jongen van Dieppe. De man van de garnalen.'

'Ja,' zeî Albine met een glimlach, 'dat is ook zoo, hij spreekt een paar dames van mijne kennis aan.'

'Wat belieft u? Kennissen van u? Ik zal de dames den dienst gaan bewijzen, van haar te zeggen dat zij zich door iemand van dat slag niet moeten laten aanspreken.'

'Wat zegt gij daar?' riepen de markiezin en Albine, als uit éen mond.

'Ik zeg dat die man een eerlooze bedrieger is!'

'Hij een bedrieger?' vroeg Albine, en begon te beven.

'Wees voorzichtig,' zeide de markiezin, die niet veel minder ontsteld was dan haar nichtje; 'dat is eene beschuldiging die men moet kunnen bewijzen.'

'Gij begrijpt toch wel dat ik de man niet ben, om iets van dien aard te zeggen dat ik niet kan volhouden? - Ik heb het met mijne eigene oogen gezien?'

'Maar wat hebt gij dan in 's hemels naam gezien?' vroeg Albine, die doodsbleek geworden was.

De generaal lette echter te veel op het individu dat hij waarnam, dan dat hij daarop lette, hij hernam:

'Toen ik u verleden jaar te Dieppe ontmoet heb, weet gij, dat ik u naar den naam van dien man heb gevraagd, omdat hij u, in het voorbijgaan, groette. Welnu, dienzelfden avond heb ik dien man, die - tusschen twee haakjes - niet de hertog van Ermont is, maar de heer De Hertog, geboren te Ermont...'

'Dat weet ik', viel Albine hem in de rede, 'verder?'

‘Heb ik hem aan de *écarté*-tafel in een oogenblik tien duizend francs zien verliezen, en toen wanhopig de zaal zien uitgaan, als iemand die een zelfmoord wil begaan.

Is hij een speler?’ riep de markiezin.

‘Dat is zeker eene ongelukkige eigenschap,’ zeî Albine; ‘maar die wanhoop heeft toch niets schandelijks.’

‘Geduld! Een dag of wat daarna was ik verwonderd toen ik hem weêr in de speelzaal zag verschijnen; ik dacht dat hij dood was. Hij kwam weêr aan de speeltafel zitten, met een duivel over zich. Die duivel was een schelm die al twee jaren gevangenisstraf gehad had, wegens valsch spel. Ik had in die zaak moeten getuigen; vandaar kende ik den kerel. Welnu, die man stond tegenover dien heer De Hertog; keek in het spel van diens tegenstander en gaf hem door afgesproken teekenen, kennis van de kaarten, welke zijne partij in de hand had. De Hertog lette op en profiteerde; hij won maar altijd door; de bankbilletten stroomden hem toe. Toen hij eenige duizenden bij elkander had, werd hij door eene stevige hand aangegrepen, en hoorde hij zich toevoegen: “Pak u weg!” En hij ging, maar al te gelukkig dat niemand zich verder met hem inliet en hem eenige jaren gevangenis bespaard bleven.’

‘Onmogelijk!’ riep Albine, ‘en...’

‘Twijfelt gij aan de waarheid van hetgeen ik zeg?’ vroeg de generaal, op ernstigen, waardigen toon.

‘O, neen, mijn vriend, neen,’ zeî Albine, met tranen in de oogen, ‘maar..’

‘Maar,’ zeî de markiezin, ‘het was immers eene vergissing!’

‘Volstrekt niet!’ herhaalde de generaal. ‘Ik heb duidelijk de teekens gezien, die hij kreeg; ik ben zeker van wat ik zag; het waren dezelfde teekens, waarvoor de schelm tegenover hem al eens had moeten boeten.....’

Hier zweeg hij ontsteld, want Albine zeeg bijna in onmacht tegen den rug van haren stoel aan.

‘Wat scheelt er aan, mijn kind?’ riep hij. ‘Hoe kan de geschiedenis van dien schelm zulk een indruk op u maken?’

‘Ik ben zijne vrouw!’ antwoordde Albine.

‘Gij... gij! groote God!’

De generaal kon geen woorden meer vinden; hij was als door den bliksem getroffen.

De markiezin beefde van schrik en verontwaardiging; Albine schreide in den donkersten hoek van hare loge. Gelukkig was zij in den tijd van haar huwelijk niet lang geweest; zij had al spoedig gezien, dat zij zich in Rudolf bedrogen had. Hij geleek in niets op het ideaal dat zij zich van hem had voorgesteld, en geen dag ging er voorbij, dat hij hare fijne ooren niet kwetste door een woord dat, als eene valsche noot, de harmonie van haar huwelijk verstoorde.

‘Wat zult gij doen, Albine?’ vroeg de markiezin eindelijk.

‘Ik ga met u mede, tante. Ik wil niet meer naar huis terug. Ware Rudolf ongelukkig geweest, ik zou mij geheel aan hem opgeofferd hebben; maar nu hebben wij niets meer met elkander gemeen! Rudolf heeft mij schandelijk bedrogen omtrent den oorsprong van zijn fortuin,’ zeî Albine; ‘ik wil scheiding aanvragen.’

‘Natuurlijk!’ riep de generaal; ‘dat huwelijk moet verbroken worden!’

(Vervolg en slot in de volgende aflevering).

Suum cuique.

Bedenkingen tegen de antikritiek van D^{r}. Beins.

Dr. Beins is te vroeg gekomen met zijn Antikritiek. Hij is niet in de gelegenheid geweest, om, naar aanleiding der door mij gemaakte opmerkingen, zijn eigen opstel weer na te gaan. Waarom dan niet zoo lang gewacht, tot dat dit hem mogelijk was?

Dr. B. rekent op de lezers van '*de Tijdspiegel*,' die zijn geschrijf *niet* ter hand hebben genomen. Ik richt mij tot hen, die zijn brochure en mijn aankondiging hebben gelezen en die zich bovendien de moeite willen geven, te overwegen, wat vroeger over 't onderwerp is uitgegeven, iets, wat Dr. B. te veel heeft nagelaten.

Dr. B. vindt mijn toon niet humaan genoeg. Daarover kan moeilijk worden getwist. Doch het komt hier op de zaken aan. Wat ik in de 7 à 8 bladzijden heb gezegd wordt in de Antikritiek, voor verreweg 't grootste gedeelte, niet aangeroerd.

Dr. B. geeft zich moeite, aan te toonen, dat wat hij schreef in de brochure overeenkomt met hetgeen in mijn boek staat: 1° ten aanzien van het opnemen van Cromwells voorslag door de Staten van Holland; 2° ten opzichte van de acte van navigatie, als geleid hebbende tot den oorlog; 3° met betrekking tot de bewering van Dr. B. (brochure, blz. 20), dat circa 1657, 58 het *reeds* zoo ver was gekomen, dat naar Neerlands stem in de raadzalen der diplomatie niet meer werd geluisterd.

Gesteld, dat wij geheel overeenstemden, dit zou hier niet te pas komen. Vóór Jan. 1870 heb ik het mijne geschreven, de Hr. B. het zijne in 't midden van 1871. Ik kon van gevoelen zijn veranderd. Doch bovendien. Mijn Vaderlandsche geschiedenis is een *beknopt* werk In de brochure wordt één punt behandeld.

Evenwel is 't ook verkeerd gesteld, dat de bedoelde samenstemming een feit zou zijn. Ad 1°: De Hr. B. haalt blz. 211 aan. Hij behoorde blz. 210 te citeeren, waar men vindt, dat de Witt, nog maar twintig dagen vóór den vrede, de hoop koesterde, dat Cromwell van inzicht mocht veranderen. Voor 't overige raadplege hij Sypesteyn en anderen. Dáár zal hij zien, dat hij ongelijk heeft.

Ad 2°: In de Antikritiek zijn de laatste der uit mijn werk aangehaalde woorden: Bij die onderhandelingen kwamen de Engelschen met hooge eischen voor den dag. Daaruit blijkt immers, dat die eischen - niet de acte - tot den oorlog hebben geleid.

Ad 3°: Het is iets anders, verstoken te zijn van vaste bondgenooten na 1660 (wat in mijn werk staat) iets anders, dan dat naar Neerlands stem circa 1657, 58 *reeds* niet meer werd geluisterd. Uit het laatste gezegde zou men opmaken, dat bij de beraadslagingen der diplomaten in die jaren en in den eerstvolgenden tijd Nederland geen' invloed meer had, toen reeds niet meer, gelijk honderd jaren later het geval was. Welnu, de triple alliantie, de vrede van Nijmegen, enz. weerleggen dergelijke meening. Dit was natuurlijk wat mijn opmerking bedoelde.

De Witt schrijft ergens: 'ik had *niet vertrouwd*, dat mijn missive voedsel zou hebben gegeven aan verschil van gevoelen.' Dr. B. leidt daaruit af, dat hij onduidelijk zou hebben te kennen gegeven, wat hij wilde. Naar mijn oordeel, zegt de Witt het tegendeel. Maar ook hier laat Dr. B. het voornaamste weg van hetgeen de Raadpensionaris mededeelde en ik overnam. En wanneer deze ambtenaar zelf zegt, dat hij 'bekommerd' is, houdt Dr. B. het er voor, dat hij 'verwonderd' is.

Op vreemde wijze speelt Dr. B. met de woorden. Hij wil niet, dat men zijn oordeel over de politiek, neergelegd in de brochure, een *vonnis* noeme. Is er dan zooveel onderscheid tusschen oordeel en vonnis? Hij zet op den titel der brochure: ‘J. de Witt en *zijn* politiek.’ Maar voor die politiek is de Witt - zoo heet het nu in de Antikritiek - niet verantwoordelijk, want hij heeft ze slechts *geleid.* In de Brochure is de groote keurvorst ‘vastberaden,’ omdat hij tegen Frankrijk gekant is. Hier, in de Antikritiek, omdat hij ernaar streeft, zijn rijk groot te maken. Kortom, de Hr. B. gebruikt zijn Antikritiek, om de Brochure met verklarende aanteekeningen op te helderen, waardoor intusschen dat geschrift nu en dan een anderen zin krijgt, dan het had.

Haec sufficiant. De hoofdaangelegenheid is en blijft, dat Dr. Beins het in de brochure beweerde stave op geheel andere wijze, dan gebeurd is.

Dr. Beins kan zijn oordeel niet intrekken. Ik evenmin. Hij wil wel weder met mij ‘in bespreking treden’ (lees: van gedachten wisselen). 't Zal mij aangenaam zijn. Van de betuigingen van bescheidenheid kan ik geen afstand doen, want deze eigenschap betaamt den mensch, die zich met geschiedenis, een zoo moeielijk vak, bezig houdt. Zal ik mij, wil ik Dr. B. behagen, op humanen toon moeten toeleggen, de Hr. B. poge, wat het wezen der zaak betreft, humaan te schrijven, d.i. met die nauwlettendheid en die omzichtigheid, die den mensch, het naar zuivere waarheid dorstend schepsel, voegen.

D^{r}. J.A. WIJNNE.

's Volks erfdeel.

Dát land is vrij - dat land-alleen,
Dat buigt voor hoog noch laag gemeen;
Dat vorst en volk hun grenzen zet
En, bóven beiden, regt en wet.
Waar elders dwang en slavernij
't Gevolg der bandeloosheid zij,
Dát land is vrij.
.....
.....

Dát land is Neêrland eens geweest,
Om trouw vermaard, om kracht gevreesd;
Den wrok te hoog, den nijd te groot,
Europaas ooglijn en kleinood.
Zie, God der vaadren! gunstig neer
En geef het Neêrland van weleer
Ons nakroost weer!

Dat zijn de laatste woorden van de allerlaatste bladzijde der Volksuitgave van Tollens.

Die uitgave is zoo even voltooid.

Op ruim 900 bladzijden (wanneer wij de inhoudsopgave meêtellen) van twee kolommen geeft ze heel den schat van Tollens' nalatenschap, al wat de Nederlandsche volksdichter voor Neêrlands volk had bestemd. In keurigheid van uitvoering wint deze uitgave het van de vele goedkoope drukken, welke Duitschland ons, sedert de privilegiën vervallen waren, van zijn klassieken gaf; in prijs kan ze

met de minstkostbare mededingen. In netten, eenvoudigen band, zoo als voor een volksuitgave past, met het facsimile van 's Dichters handteekening op het plat, zijn de gezamenlijke werken van onzen Tollens nu voor vier gulden verkrijgbaar; een ongebonden exemplaar komt nog lager in prijs. Plegen wij ons meer om den inhoud dan om den prijs van een nieuwe uitgave te bekommeren, ditmaal meenen wij een dienst aan ons volk te bewijzen, wanneer wij het opmerkzaam maken op de gelegenheid om voor een zoo geringe opoffering zich in het blijvend bezit te stellen van de gedichten die meer dan eenige andere den Nederlandschen volksgeest uitdrukken, meer dan eenige andere bestemd zijn om den Nederlandschen volksgeest op te wekken. De middenstand waaruit Tollens sproot, waarvan Tollens de tolk was; de middenstand, kern des volks, waarvan 's volks herleving moet uitgaan, verkwikke en verjonge zich nu aan den frisschen geest van zijn dichter.

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XXV.
Het weekblad voor de burgerlijke administratie

toonde zich geen voorstander van het middelbaar onderwijs voor meisjes. Toch namen wij gaarne kennis van 't geen de bekwame redactie van dit blad over dat onderwijs in 't midden bragt, en met belangstelling lazen wij ook de beide artikelen over de *Toelating van meisjes op scholen van middelbaar onderwijs voor jongens*, opgenomen in Nrs. 1166 en 1167. De schrijver is een tegenstander van die toelating. Hij meent, dat de ijveraars voor het middelbaar onderwijs voor meisjes niet onschuldig zijn aan 't voorthollen, waartoe men nu overslaat. 't Is een verwijt dat men zou kunnen doen aan elken hervormer. Al wist men met volkomen zekerheid, dat de hervorming zou misverstaan, overdreven, misbruikt worden, dan nog zou dit geen voldoende grond zijn om van alle hervorming af te zien en vast te houden aan een standpunt, dat verouderd was gebleken. Voert men ons te gemoet: het was te voorzien, dat men daar, waar geen middelbare meisjesschool kon opgerigt worden, tot de jongensschool de toevlugt zou nemen, wanneer eenmaal de overtuiging gevestigd was, dat de meisjes aan middelbaar onderwijs behoefte hebben, wij moeten van den geëerden schrijver blijven verschillen. Althans wanneer hij ook aan ons gedacht heeft. We hebben, ja, geijverd voor middelbaar onderwijs voor meisjes, en nog geen oogenblik gevoelden we daarover berouw; maar steeds hebben wij aangedrongen op een onderwijs, ingerigt naar de behoefte van het meisje en de bestemming der vrouw; aangedrongen op het kiezen van onderwijzeressen. Nooit hebben wij er in de verte aan gedacht, dat men de jongensscholen voor meisjes zou openstellen.

Het liet zich verwachten, zegt men, dat men in plaatsen als Wageningen en Goes daarop aandringen zou.

Wij poogden mede te werken tot de vestiging van een volksovertuiging, dat het onderwijs der meisjes onvoldoende is. Gelukte ons dat, dan zou men te Wageningen en te Goes zich evenzeer de kosten voor een meisjesschool getroosten als men ze wilde dragen voor een jongensschool. Kon men in plaatsen van nog lager rang die kosten niet dragen, dan hadden wij hier te doen met een onvermijdelijk gevolg van den toestand dier plaatsen: kunnen kleine, arme dorpsge-

meenten geen middelbare meisjesschool oprigten, zooals ze ook meestal geen school voor meer uitgebreid lager onderwijs kunnen onderhouden - de burgers dier gemeenten moeten zich dat getroosten zooals zij zoo menige ontbering zich laten welgevallen. Het is geen reden om andere gemeenten verstoken te laten van een instelling, wier onderhoud voor hare krachten niet te zwaar valt.

Middelbaar onderwijs voor meisjes blijven wij noodzakelijk achten, middelbaar onderwijs, niet als het middel, het éénige en onfeilbare, maar als een der middelen voor het meisje om 'een degelijk ontwikkelde vrouw te worden, die in de maatschappij die zelfstandigheid en dat heldere inzigt zal medebrengen, welke de vruchten zijn van verkregen kennis en een goed gevormd verstand.'

Maar onder zijn tegenstanders zal ons vinden elk en een iegelijk die, vergetende dat de vrouw een ánder mensch is dan de man, de vrouw wil onttrekken aan hare hooge bestemming en eigenaardige roeping Manwijven schuwen we evenzeer als verwijfde mannen.

Hebben wij ons niet dan met bescheiden schroom uitgelaten over de vraag, of de toelating van meisjes op de jongensschool wettig is te achten, wij verblijden ons, dat deze vraag door bevoegde mannen grondig wordt behandeld. Het gevoelen van den heer van Hugenpoth is (helaas, nog maar uit een beknopt verslag, door de dagbladen geleverd) bekend. Even als deze ernstige denker ontkent ook het *Weekblad* de wettigheid der toelating van meisjes op jongensscholen. De wet bevat, ja, geen letterlijk verbod van die toelating, maar men moet vragen naar de blijkbare bedoeling der wet. Het primitieve ontwerp dacht in 't geheel niet aan middelbaar onderwijs voor meisjes; eerst later, op een aanmerking in het verslag der 2^{e} Kamer, werd het tweede lid van art. 21 er in gebragt, en uit de verklaring der regeering bleek, dat men de regeling van het onderwijs voor meisjes volstrekt niet bedoelde. De wet wilde zich volstrekt niet mengen in de oprigting en inrigting van meisjesscholen. 'Indien men alzoo thans meisjes op de bestaande scholen van middelbaar onderwijs, voor jongens toelaat, dan laat men haar toe op inrigtingen, die door de wet zelve niet voor haar bestemd zijn, en die zij niet voor haar heeft willen bestemmen... Hetgeen de wetgever gedaan heeft, waaruit zoo duidelijk voortvloeide dat hij de scholen alleen voor jongens bestemde, is even goed als of hij uitdrukkelijk gezegd had: de door mij geregelde scholen zullen alleen voor jongens en niet voor meisjes dienen.'

'De redenen, die men aangevoerd heeft om het tegenovergestelde te bewijzen en te betoogen dat de toelating der meisjes op de bedoelde scholen geheel viel in de termen der wet, zijn zoo gezocht mogelijk. Men heeft beweerd dat eene niet toelating zou gelijk staan met het geven van een praerogatief op het stuk van onderwijs aan ouders, die zoons hebben, boven hen, die dochters bezitten, en men heeft zelfs er art. 172 der grondwet als met de haren bij slepende, overwogen of, dewijl de kosten van het onderwijs aan hoogere burgerscholen slechts voor een gedeelte gedekt worden door de schoolgelden en overigens gevonden werden uit de opbrengsten der plaatselijke belastingen, niet een privilegie, in strijd met het genoemde artikel, zou worden verleend aan ouders van jongens, indien de meisjes door weigering van toelating werden uitgesloten van het genot van middelbaar onderwijs op de scholen voor jongens. Deze redenering was, onzes inziens, zeer onjuist, en toonde een geheel verkeerd begrip van de redenen, waarom bij de wet op het lager en bij die op het middelbaar onderwijs de heffing van schoolgelden slechts voor een gedeelte der

kosten is geoorloofd geworden. Immers vooreerst straalde in die redenering de meening door, dat alleen dan art. 172 der grondwet werd nagekomen wanneer eene openbare inrichting voor *allen* openstond, ook voor hen die niet verkeerden in een der gevallen, die het gebruik daarvan voor hen konden noodig maken. Ware zij juist, dan zou er ook in de wetten op het lager en middelbaar onderwijs zelve eene schending

van art. 172 der grondwet gelegen zijn, door een voorregt te verleenen aan ouders, die kinderen hadden boven hen, die kinderloos waren. Want deze laatsten betalen toch hun deel in de schoolgelden en kunnen evenwel, daar zij geen kinderen hebben, de scholen niet gebruiken. Maar bovendien, wat is de reden van deze gedeeltelijke schoolgeldheffing? Geene andere, dan dat men heeft aangenomen, dat, hoewel de ouders, die met kinderen gezegend zijn, in de eerste plaats door de scholen gebaat worden en dus een matig schoolgeld moeten betalen, toch ook de geheele burgerij en daaronder zij, die kinderloos zijn, bij goed onderwijs aan de kinderen van hunne medeburgers belang hebben.

Naar aanleiding van het opgemerkte zijn wij alzoo van oordeel dat er zeer bepaaldelijk wettige bezwaren tegen de toelating van meisjes op middelbare scholen voor jongens bestaan.'

De verwondering van het *Weekblad* over de verklaring van den Minister van Binnenl. Zaken, 'dat hij er geene bedenking tegen had, dat ook vrouwelijke leerlingen, waar dit na onderzoek zonder bezwaar kon geschieden, tot de lessen der hoogere burgerschool te Goes werden toegelaten,' - die verwondering komt ons niet ongemotiveerd voor.

d. K.

Brievenbus.

IV.
Pseudo-vrijzinnigheid.

Amice!

Gij vindt het niet royaal door den kerkeraad te Meppel gehandeld, om zoo van de gelegenheid gebruik te maken? Nog een halfjaar, nadat de gemeente bepaald heeft, dat zij een kiescollegie verlangt, heeft hij het recht in handen; in een der eerste dagen van November zal het hem ontglippen; en nu beroept hij nog in haast een predikant naar zijn smaak, gedreven door de niet ongegronde vrees, dat het collegie, dat bij meerderheid van stemmen uit de gemeente zal gekozen worden, een man van een andere kleur zal benoemen. Als ge nog een kwâjongen waart, zoudt ge geroepen hebben: 'Dat staat 'm nou leelijk!' of: 'Dat is gemeen!' Nu gij een eerzaam burger zijt, zegt ge met een afkeurend gebaar: 'Dat is onroyaal!' of: 'Dat is illiberaal!' of, zooals het *Nieuw Kerkelijk Weekblad* van heden - onder verbetering - zich uitdrukt: 'Dat is niet *fair!*'

Ik schaam mij niet te erkennen, dat ook ik eerst datzelfde oordeel geveld heb. Door zulke woorden als royaliteit en liberaliteit laat men zich wel eens verblinden. Doch nu deze nevel van voor mijne oogen is opgetrokken, wil ik mijn best doen ook u een ander, m.i. helderder, inzicht in de zaak te geven.

Stel u een steekspel uit den ouden tijd voor! Eenige ridders hebben uitgedaagd al wie het tegen hen wilden opnemen. Dientengevolge staan twee strijders tegenover elkander, het vizier gesloten, het schild vooruit, de lans geveld; met moeite wordt het trappelend ros ingehouden... 'Laat gaan!' schalt de kreet

des herauten. Ze schieten voort, in gestrekten draf. Nu goed gemikt!... Maar ziet, het paard des éenen, schichtig geworden door het roepen en het wuiven der toeschouwers en door eene onvaste hand bestierd, doet een zijsprong, nog een, trappelend en steigerend geeft het zijn berijder de handen vol om het eenigszins in bedwang te houden; daardoor is hij weêrloos tegenover zijn partij. Het zou dezen licht vallen hem uit den zadel te werpen. Dat zou ook niet oneerlijk zijn. Wettig zouden paard en wapenrusting des overwonnenen zijn eigendom worden. Maar neen, dat ware een roemlooze zegepraal. Snel heft hij de lans omhoog, ontwijkt met een kleine wending den weerlooze, en laat, naar zijn plaats teruggereden, hem door zijn schildknaap een nieuwe kans aanbieden. Hoor, hoe de toeschouwers nu juichen: 'Dat is royaal!'

Dat was het ook. Maar wat was er aan dien rid voorafgegaan? De aanvaller had het schild des uitdagers met het achtereind van zijn speer aangeraakt, ten teeken, dat hij slechts met stompe wapenen, vriendschappelijk, strijden wilde. Men kampte slechts voor de eer.

Maar zou die beleefde ridder ook zoo gehandeld hebben in een strijd, waarbij het meenens was en met scherpe wapenen gevochten werd? Zou hij altijd zijn vijand een nieuwe kans geven, ook wanneer hij streed om het bezit van zijn kasteel of om zijne hem ontschaakte bruid te bevrijden? Ik geloof het niet. Wel zou, in zulk een strijd, een ridder van den echten stempel zich onthouden van al wat onedel is en tot geen tooverijen zijn toevlucht nemen. Maar zijn tegenstander op adem laten komen, hem gelegenheid schenken zijn gebroken wapen met een ander te verwisselen, hem sparen in den strijd, - dat nooit! En wanneer hij dit uit een verkeerd geplaatst gevoel van ridderlijkheid deed, dan zou hij als ontrouw dienaar van zijn leenheer worden gestraft, of zijne bruid, voor wier bevrijding hij kampte, zou sterk gaan twijfelen aan zijne liefde voor haar. Inderdaad niet ten onrechte, want hij handelde alsof hij zich niet bekommerde om dat, waarvoor hij het zwaard had omgegespt, en maar alleen voor zijn roem als ridder streed.

Het is een geheel andere wereld, waarin wij bij onzen kerkelijken strijd verkeeren. En komt hier niets in van in splinters vliegende lansen, gekloofde schilden en helmen, neerploffende rossen, bloedende wonden en verpletterde hersenpannen. De duistere stembus, vol ongeteekende briefjes, kerkelijke wetten en reglementen, geldelijke vraagstukken, door wanhopig dwaze verhoudingen tusschen kerkeraden en kerkvoogdijen, tot een merkwaardige mate van verwikkeling gebracht - dat zijn hier de wapenen. Het loon is: een predikant van gewenschte richting.

Is die geheel andere wereld ook eene betere? Ongetwijfeld. Want er behoort vrij wat meer ontwikkeling toe, belangstelling in hetgeen den mensch adelt, geduld, geloof en zelfverloochening, om in dezen strijd, met naamlooze stembriefjes en beraadslagingen op kerkelijke vergaderingen, te volharden, dan in een kamp met lans en zwaard.

Maar al is het eene geheel andere wereld, in beide handelen menschen, en daarom zijn er vele punten van overeenkomst. Daaronder ook dit, dat er in een geval als dat te Meppel geen royaliteit te pas komt. Wat roept men: die kerkeraad had van zijn recht om te beroepen geen gebruik moeten maken, maar de keus van een predikant overlaten aan het kiescollegie, dat er weldra zijn zal! Strijdt men dan voor de aardigheid? Om de eer? Zeker, de orthodoxen zouden zeer vriendelijke gezichten hebben gezet tegen hunne niet-orthodoxe broeders. Och, wat zouden zij hunne liberaliteit hebben geroemd! Die kerkeraadsleden zouden er ongetwijfeld eer van

gehad hebben! Maar zou niet de gemeente, voor wier belang zij hadden moeten zorgen, het kind der rekening geweest zijn? Indien het voor deze onverschillig is, van welke richting de predikant is, dien zij zullen krijgen,

dan is het de moeite niet waard er verder over te spreken. Maar zoo niet, indien men werkelijk meent, dat de moderne opvatting van den godsdienst vruchtbaarder, beter is dan de orthodoxe, dan pleegt men eenvoudigweg verraad aan de goede zaak door meê te werken tot beroeping van een rechtzinnig predikant.

Laat ons nog eens een beeld ontleenen aan die geharnaste kampioenen van den ouden tijd! Stel u een ridder voor, die, in een strijd op leven en dood met een die zwakker is dan hij gewikkeld, vier of vijf anderen in vollen ren ziet aankomen om zijn tegenstander bij te staan en hem te bestoken; zal hij dan uit royaliteit dien zwakkere sparen? Immers neen? Hij stoot hem neer, zoo spoedig mogelijk, omdat hij den tijd hebbe de lans weer te heffen tegen de overmacht, die nadert. Wel foei, hoe irroyaal! Had hij nu even gewacht, dan had die ander hem, met behulp zijner vrienden, weldra overwonnen. Foei! dat hij ook van die kans gebruikt maakt om al vast dien éénen buiten gevecht te stellen!

In het geval van dien ridder verkeeren de modernen en daarom is royaliteit onzinnig. Indien zij de macht niet slechts voor het oogenblik in handen hadden, maar ook waarschijnlijk in handen konden houden, dan was het te verdedigen, dat men aldus redeneerde: 'De rechtzinnigen in de gemeente kunnen zich voor alsnog blijkbaar niet vinden in eene nieuwer en beter zienswijze; hun deze opdringen mogen wij niet; een voorganger naar hun smaak kan, indien hij een gemoedelijk man is, ondanks zijn onjuiste denkbeelden, onder hen nut stichten; anders zoeken zij misschien hun troost bij oefenaars van slecht kaliber; laat ons hun te wille zijn!' Die redeneering is eenigszins te verdedigen. Menige liberale kerkeraad heeft zoo grootmoedig gehandeld en - het Trojaansche paard binnen de vesting gehaald.

Maar indien dit reeds altijd een gevaarlijke daad, soms de vrucht van overmoed, is, onvergefelijke dwaasheid is het in de omstandigheden, waarin wij thans verkeeren en waarin ook de Meppelsche gemeente, getuige de haast die de kerkeraad maakt, zich bevindt. Wij worden verpletterd door het dom geweld van de stembus, en er is geen vreeselijker dwingelandij dan die der meerderheid. Stel, duizend-en-één stem worden uitgebracht; 501 zijn vereenigd op de orthodoxe candidaten, 500 op de rechtzinnige; en het geheele bestuur der gemeente komt weldra in de handen der rechtzinnigen, zonderdat de minderheid vertegenwoordigd is. Daaraan valt niet te doen. Niemand kan er zich over beklagen. Dat is - hoe hard ook - *recht.* Maar laat men dan ook tegenover dat harde, onverbiddelijke recht van de stembus niet beuzelen van royaliteit! Die komt hier niet te pas. De kerkeraad heeft het *recht* om te beroepen en *moet* daarvan gebruik maken tot vijf minuten voor middernacht van den laatsten dag toe; anders pleegt hij verraad aan de gemeente.

De orthodoxe bladen roepen moord en brand over de Meppelsche historie. Dat is een merkwaardig teeken des tijds. Immers vier jaar geleden, na de eerste stemming over de toepassing van art. 23, is hetzelfde, dat nu te Meppel geschiedt, op vele plaatsen gebeurd, o.a. te Leiden, te Zierikzee, ook hier, bij het beroep van den ondergeteekende. Maar toen heeft niemand er heftig over geklaagd, niemand ten minste beweerd, dat het niet geoorloofd was. Waarom niet? Wel, omdat de confessioneelen toen pas de kans schoon zagen om de macht in handen te krijgen. De kiescollegies gaven hun de hoop op de heerschappij in de meeste plaatsen, vooral in de steden. Daarom konden zij geduld oefenen. Nu zij echter gaandeweg veld gewonnen hebben zijn zij zoo verwend, dat zij over iedere teleurstelling zich ergeren, en iedere predikantsplaats in een stad of dorp van eenigen omvang, die door een

moderne bezet wordt, hun een streep door de rekening is, want dat houdt hen op. De modernen met zedelijke middelen overwinnen, hen uit de Kerk preeken, kunnen zij niet. Zij moeten hen er dus uit zetten, hen verdringen door de macht der kiescollegies, hen bannen door de kerkelijke be-

sturen. De Kerk moet gezuiverd worden, hoe eerder hoe beter. Het heeft haast Voeg bij dit niet onnatuurlijk ongeduld den invloed van de *Heraut*, die brult en bazuint en turksche-tromt, zooveel hij kan; zoo wordt het zeer begrijpelijk, dat de rechtzinnigen wee en ach roepen over de kloekheid, waarmee de kerkeraad te Meppel van zijn recht gebruik maakt. Waarlijk, hij verdient van onzen kant wel aanmoediging, maar geen beschuldiging van onroyaliteit.

Toch, vriend! behoeven wij ons niet te schamen, dat dit oordeel ons ontglipt is. Wij velden het zonder diep na te denken, alleen door een niet onedel gevoel gedreven. Immers het gedrag is inderdaad niet royaal, d.i. niet grootmoedig; het is zijn slag waarnemen, op zijn recht staan, en - dat heeft zoo weinig Christelijks, dat is zoo koud, zoo akelig koud! Leest ge de *Heraut*? Ja? Dan ergert ge u zeker vaak met mij over dat blad, niet zoozeer over de orthodoxe meeningen van redacteur en medewerkers - hoewel die soms aanstootelijk genoeg zijn - maar over het staatkundig karakter er van. Er is in de meeste artikelen geen andere warmte dan die van de partijdrift. Wij hooren er de stem in van een partij, wier leider aan zijn volgelingen den weg wijst ter overwinning, die zich formeert, die onderhandelingen aanknoopt met andere partijen of tegenover dezen positie inneemt, die den omvang harer zegepralen of nederlagen berekent en met kunstige cijfergroepeeringen voorstelt, die de geheele terminologie van het parlementarisme in de kerkelijke zaken overbrengt. Het blad leert ons zoo ontzettend duidelijk het verschil tusschen de Kerk en het Godsrijk kennen! Nu, iets van dien geest spreekt er ook uit de aansporing om tegenover het drijven der confessioneelen op ons recht te staan en daarvan niets te laten vallen. En die geest is de heilige geest niet! Dat drukken wij uit in onze verzuchting: het is niet royaal!

Maar wat zullen wij doen? Het is een verdedigingsoorlog. God vergeve het aan de confessioneelen, die, overmoedig door hunne overwinningen, door stemmenmeerderheid behaald, ons zoo raauw aanvallen en geenerlei recht van de modernen in de Kerk erkennende, ons dus nimmer kwartier geven; die, als zij kunnen, tot de laatste predikantsplaats toe met een der hunnen zullen bezetten en van hun macht het onbeperktste gebruik maken tot uitbanning toe! Zij dwingen ons om van onzen kant, daar wij de zwaksten zijn, niets toe te geven. Zij maken, dat grootmoedigheid in ons geval verraad wordt, omdat onze dierbaarste en heiligste belangen op het spel staan.

Wij wenschen royaal te zijn: te leven en te laten leven. Wij zijn niet bang voor de macht der orthodoxie, indien wij met zedelijke middelen kunnen strijden, want dan zijn wij de sterksten, daar wij de waarheid aan onze zijde hebben. Maar wij kunnen voor alsnog tegen de macht der stemmen niet aan, want de meerderheid der gemeenteleden hangt aan het oude. Daarom vergapen wij ons niet aan den schijn! Wij willen met strikt eerlijke wapenen strijden. Of de confessioneele kerkvoogden en notabelen van Meppel dat ook doen, moeten zij weten. Wij vragen nu maar, of de zaak van onzen kant zuiver is. Alle onrecht zij verre van ons! Want die onrecht doet, toont daarmede zijn partij meer lief te hebben dan God. Maar tegen een overmacht strijdende, *mogen* mij niet grootmoedig zijn.

Houd uw geweten rein in den kerkelijken strijd, amice! Dat kost soms moeite, niet waar?

Harlingen, 5 Oct. 1871.

Vale!
t.t.
H. OORT.

V.
Haarm uut 't Laegevaene.
Over ‘tweëerlei vergift.’

An Dörkien van Vloten.

Nou mot ik zeggen dat de wereld veuruutgiet. Dat Mevrouwen, zooals ‘Storm’ en andere vroului van dat slag, lezingen gungen holden en booken schreven, had ik al lange éheurd, maor dat ook de vischwieven al zoo wied hen wassen, kiek dat wus ik neet.

Heuries Dörkien - zoo hiet ie jè? (ik wiet aanders neet wat ik van dat Dr. maken mot) ik make oe mien komplement. Um twie mooije schollen, zoo mooi as ie ze ooit in oe mande ehad hebt, wol ik, dat ik zuk good Hollandsch kon schrieven als ieë.

Ie hebt dat good eleerd. Maar, o wat is 't jammer, wat is 't jammer, dat ie neet op zoo'n hoogere of middelbare machiesschoele hebt egaone! Er was dan wat van oe ewörden. Heuries, ik wil teunen, dat ik 't good mit oe miene. Al bin ik maar 'n olde törfschipper, toch zal ik, wanneer ie nog 'n poosien nao zoo'n schoele toowilt, 't schoelgeld helpen betalen. Haarm uut 't Laegevaene wil meer doon as praotiesmaken. Leuf maar, dat ik 't baeter mit oe veur hebbe as dee heeren uut Amsterdam, dee veur de grap oe lezingen laot holden um ies te heuren hoo mooi ie schelden kunt.

't Is waor, dat kunt ze op de vischmaark ook wel heuren, maar um daor nao too te gaon, acht ze zuk te fetsoonlek. En as ze oe eheurd hebt, stikt ze oe misschien te veule in de heugte. Wadde? Och, we weet wel hoo 't giet. En dan gao ie nog meer an 't deurslaon, krek as 'n bliende vinke. Dee zet niks, maar slet.

Dörkien, as ie er neet te old en neet te eigenwies veur bint, gao dan nog 'n poosien leeren. Zoolange ie op schoele bint, wil ik er alle jaor twie rieksdaalders too geven. - Nou? - Heb ik 't neet good mit oe veur? Laat dee heeren, dee 't mit mooije praoties good maken wilt, 't mij ies naodoen. Als elk wat dee, zol ie nog wel tot perfester kunnen leeren. Te Grönengen studeert jè ook al 'n machien; waorumme zal ie 't ook neet kunnen?

Maor, en ie moôn 't mij neet kwalek nemen dat ik 't oe zegge, ie moot veural wat gescheedenis leeren. En dan ook wat - och hoo het dat dink ook weer - wat logikao.

Wat het eerste van oe geschrief betreft aover de jenever, 't is haost krek zoo good as dee bladdies van de ofschafferije, of as de pepierties dee het maotigheidsgenootschap rond lat brengen. 't Was dunkt mij good ewest, dat ie neet enkel op het schadeleke, maor ook op het schandeleke ewezen hadt van alle zoeperij. Of is 't neet schandelek van 'n redelek mense, dee jenevertaal - bah, ik word er haost nog akeleger van as van de tale Kaonaäns - dee Jan Klaoserij, dee lam - nou ie kunt baeter zukke woorden vienden as ikke.

Nou wat logikao en gescheedenis betreft.

Je zegt, ‘Luther zol taegen de modernen ezegd hebben’..... Heuries Dörkien, wat Luther ezegd en edaone hef stiet beschreven, maor wat hij nou zol edaone hebben, wee wet dat? Ik heb veur 'n jaor of wat ies 'n book elaezen en dat hiette ‘Luthers wederkomst en toespraak.’ Nou, ik leuve, dat ie 't neet enkel elaezen, maor ook, dat ie er fiks wat van ontholden hebt. Och, beste Dörkien, ie hebt dee schriever wat nao epraot.

Word of blief leever 'n fiks vischwief, as 'n koolverkoopster in 't klein. En as ie kool verkoopen wilt, verbouw ze dan zölvers, - as 't kan op eigen grond - 't is veurdieleger en baeter en 't bezörgt ook meer name.

Ik denk, dat ie weineg aover Luther elaezen hebt. Misschien weinig meer als zien ‘wederkomst en toesprake.’

Ie schient te denken, dat Luther de hervormink deur schelderij tot stand ebracht hef. Maor in 't schelden bin ie hum wied de baos. As ie wat meer van de groote man elaezen hadt, dan mus ie wieten, dat hij ies 'n breef an de könink van Engeland eschraeven hef. Met het ooge daorop, wiet ie nog minder, wat Luther zeggen of doon zol as hij nou nog leefde.

Buten dat Luther is niet de stichter van de Gereformeerde kaarke.

Wat Luther doon en zeggen zol, as hij nou leefde?

't Is best meugelek dat hij zeggen zol, dat men wat hiel ongeduregе luu en vischwieven, dee wat veul biestere praoties hadden, ‘as dolle honden dood mos slaon.’

En Calvin deed iene, dee niks mit zien kaarke had uut te staon verbraanden, um dat dee man maor iene God erkende. Dat was neet genog. Men mos 'n stuk of drie erkennen.

Zeg ies Dörkien, wat zollen ze mit oe edaone hebben in dee tied?

Maor ie zollen bij dee kloeke mannen wel zoo veurzichteg ewest hebben van oe bekkien wat digte te holden hè?

Ie holdt van gien braanderije.

Nou moot ik oe nog ies vraogen waorumme vien ie 't neet good, dat Camphuuzen in der tied uut de kaarke ejagd is. Deden de ‘kloeke mannen’ daor neet good an? Kiek as men maor onnaodenkend an 't deurslaon giet, kan men zuk zölvers soms gek tegen spraeken.

Beste Dörkien, leer wat logikao en wat geschiedenis.

Wat hebben we in oes leesgezelschap 'n schik ehad mit oe bookien. De Leidsche perfester, dee bange is veur de onfeilbare paus, krig er good wat in langers. Dat ie neet bange veur dat olde kerel bint, kan ik best begriepen.

‘Ik leuve’, zee Albert Lubbens Jan tegen mij, ‘dat Dörkien veur de duvel effenmin bange is as veur de paus. As 't er op ankwam zol ze ze allebeide heur tien geboden in 't gezichte zetten.’

‘Ze zol’, zee hij too we hum taegensprakken, ‘heur vischwievennaetuur neet kunnen verloochenen, ook niet, as ze perfester was.’

Nou wij hölden ons toe stille, want Jan gung an 't deurslaon, en as hij dat döt, is 't wieste, um hum uut te laoten raozen. De miesten bint dan bange veur Jan, of te fatsoenlek um mit Jan gedoo te willen hebben. En wil ie wel leuven, dat Jan toch zoo kwaod neet is. Kiek, dat de ontvanger hum beschuldigt, dat hij 'n bool booken van ons leesgezelschap zuuk ebracht of achterhölden hef, kiek daor kan ik niks van zeggen, maor Jan kan soms zoo aordig ieveren veur moraliteit, sociteit en volkswaopening, dat men zeggen mut: ‘Jan hef veul goods.’ Zooas 'k ezegd hebbe, as Jan an 't schelden en an 't deurslaon is, liekt de miesten bange veur hum te waezen. Oeze meister neet.

Dee hef lest 'n heil gedicht op Jan emaakt. As hij aover Jans deurslaon an de gaank is, zegt hij:

‘Oeze Alberts Lubbens Jan
Lat zich zelden mores leeren,
O, er is gien veurbield van
Hoo hij elk wet of te smeeren;
Dus is 't ieder an te raôn,
Jan wat uut de weg te gaôn.’

Nou mut ik oe nog wat moois vertellen. De meister, Jan en ikke, hebt 'n weddenschop onder haanden. Raodt ies waoraover? Aover gien mense aans, as aover oe. Oeze meister, kiek, ie zult er gien misbruuk van maoken as oe wat in vertrouwen ezegd wordt, is bij al zien letterwiesheid 'n misselek kereltien.

Too hij op oe bookien ‘dr.’ zag staon zee hij dat het 'n bookien van dokter van Vloten was. Ie kunt begriepen, hoo we hum uut elachen hebt. Ie dokter! Wat wörd het kereltien toe kwaod. ‘Ik wed um twie flesse wien’ zee hij ‘dat de schriever 'n dokter is. En naargens aanders in as in de theologie’ - galmde hij - too we 't uut bleven proesten van lachen. Nou wij hölden natuurlek vaste, dat dr. Dörkien betiekende. De meister bleef op zien stuk staon en wij hebt de weddenschop an eneumen.

‘Heuries,’ heb ik too nog taegen de meister ezegd, ‘ie hebt veul meer elaezen en bint in 'n mennigte dingen wiezer as ikke, maor, leer in 't vervolg van mij, dat men elk dink beoordeelen mut nao zien eigenschappen, maor neet enkel op name of mut gaon. Al was er ook wat geleideleke redeneering in 't bookien, dan zol men uut de toon, dee er in an eslagen wordt, wel opmaken moên, dat het deur 'n vischvrouwe eschraeven is. Al verlös 'n vos zien haor, zien knepen toch niet.’

Nou hoop ik maor Dörkien, dat ie gau ies weerumme zult schrieven. Of as ie zölfs komen wilt um de wien te helpen opdrinken, dat heb we nog leever. Kom maor gerust, 't zal oe bij ons wel bevallen.

Laot oe niet in de wiere brengen deur allerhande slag van heeren, dee oe de kop maor op 't hol brengt. Ie begriept heur toch neet. Denk leever um de twie rieksdaalders - der ik doo er nog 'n gulden bij - en um de perfesterije.

Zeg, 't zol wel aordeg waezen, dat in ons land 'n vrouwe perfester wörd, en dan nog wel 'n gewezen vischwief.

Nou Dörkien, het beste.

Oe vrund

HAARM.

Laegevaene.

VI.
Over patentbelasting van den geest.

Mijnheer de Redacteur!

Onze heeren financiers zijn rare rekenaars - heb ik al dikwijls gedacht; en zij rekenen te slechter naarmate zij beter rekenen. Ik denk nu niet aan die eigenbatige cijferaars, die sparend, schrapend, woekerend en roovend, voor hun levensgeluk, hun hart, en misschien voor hooger, zich arm rekenen en er bedroefd bedrogen afkomen; maar aan onze hooge en hoogste financiers, die in aller beurzen grijpen, en dit met recht, - als zij maar goed, verstandig en billijk, grijpen. Ge voelt wel, dat ik de wetsvoordragt bedoel op de inkomsten.

Er is reeds van onderscheidene kanten gewezen op den ongelijken druk, ook bij schijnbare gelijkheid, waar de inkomsten zoo brutaal - ik meen in bruto - worden belast, zonder dat men aan de tarra voor kinderen dacht, die toch waarlijk ook een

beetje moesten beschouwd worden als een staatskapitaal en een rijkseigendom; -
doch ik heb het oog op nog iets anders, dat ook u en uw tijd-

schrift en uw redactie aangaat. Van dezen brief zwijg ik, of moet ik daarvan ook nog betalen? Vergeet dan niet uw nakijken van de proef en correctie.

Gelezen heb ik het heele concept niet, daarvoor heb ik aan staats- en geldzaken, van sommige kanten gezien, te veel het land, en dat de eerlijke luî voor de oneerlijke zullen moeten bloeden is bezwaarlijk te voorkomen. Toch viel mijn oog op eene enkele bepaling daarin, deze namelijk, dat ook de vruchten, het geldelijk voordeel, van geestesarbeid - mogelijk is het in de wet wel anders uitgedrukt - zoo maar gaaf weg onder de inkomsten worden gerekend, en dat zij worden gelijk gesteld met koopmanswinsten, met renten van kapitaal, met bezoldigingen e.z.v. Zij mogen nu daarin overeenkomen dat men er geheel of gedeeltelijk [en dit speciaal van menige bezoldiging] van leeft; zij zijn niet maar zoo, dunkt mij, over één kam te scheren. Zij staan tot elkander als heide en bouwgrond, en mogelijk vette klei. Hoeveel moet er aan de eerste geschieden, in vergelijking van den laatste! Eigenlijk wordt het eene belasting op het werken; en dit is een wet die zal strekken om de patentbelasting uit de wereld te helpen!

Neem eens den koopman, fabriekant e.z.v. Die zal door den nieuwen maatregel in zoo verre worden gebaat, dat hij voortaan geen patent meer betaalt. Doch hoeveel geschiedt er van rijkswege, waarvan hij in de eerste plaats de voordeelen trekt en het gemak heeft, althans het grooter deel daarvan! Ik wijs op de middelen van communicatie en vervoer, waardoor hij gemakkelijker reist, goedkooper aankrijgt en verzendt. Dit moge later den particulier ietwat te baat komen; dit is zeker, dat wie het digtst bij 't vuur zit zich het best warmt. Wij, gij en ik, die zaken doen in gedachten en thuis blijven, hebben daaraan luttel. Moeten die koopluî e.z.v. niet naar recht en billijkheid meer betalen?

En onze couponnenknippers? Beschouw hun geld en uw verstand als kapitaal; doch ik vraag u, of nu het inzetten en toedrukken van een schaar gelijk staat met het werk dat gij dagelijks doet? Zit ik mij niet op het oogenblik af te martelen met die invallende gedachte te vormen, te ordenen, te ontdoen van andere invallende gedachten, daaraan uitdrukking te geven, zoodat er een verstaanbaar geheel van komt, even als men vlas verbouwt, zamenbindt, inhaalt, te rotten legt, hekelt, spint en weeft en bleekt? - Neem vacantie en geef de redactie voor veertien dagen maar aan Minister, referendaris of lid van de Tweede Kamer over, dan kunnen de heeren eens bij ondervinding leeren, dat denken, werken, en weten nog geen kapitaal is. Voor pijpenfabricéren zal voortaan niet - voor gedachtenfabrieken zal wel worden opgebragt. Ik vraag u, of dat niet de verkeerde wereld is?

Gij zijt te verstandig, om mij tegen te werpen, dat ook waar traktement, salaris wordt verdiend, althans in sommige betrekkingen, gedácht moet worden; immers dit is eene levering volgens accoord, al geldt daarbij ook in vele gevallen het ‘gij doet een boel en krijgt een beetje.’ - Ik kom op uw werk; en dit gaat u stellig nauw genoeg aan beurs en hart, om mij gelijk te geven.

Ik zou dit mijn bezwaar wel per rekwest of adres hebben te kennen gegeven ter plaatse waar het behoort, doch ik ken geen groote luî en wil ze niet leeren kennen, omdat ik liefst het verschuldigde respect bewaar. En dat kan men waarschijnlijk het best op een distantie, al zijn er ook nog wel onder, die voor hunne kamerdienaars eene behoorlijke grootte behouden. Die zou ik gaarne kennen, willig eeren, en liefhebben toe, als zij dit wilden.

Breng 't mij eens beter aan 't verstand.

Uw Vriend
C.

Staatkunde en geschiedenis.

Naar aanleiding van de sociale quaestie.

De mensch in zijn bedrijf. Hollandsche bewerking van E. About's A.B.C. du travailleur, door dr. J. l'Ange Huet. Tweede druk. Amsterdam, G.L. Funke, 1871.
Arbeidsloonen en levensbehoeften in de gemeente Arnhem. Rapport van de commissie, door de Werkmansvereeniging 'Arnhem' belast met het instellen van een grondig onderzoek omtrent de arbeidsloonen binnen Arnhem, en na te gaan of die loonen evenredig zijn aan de billijke behoeften van den werkman, met aanwijzing van de middelen tot verbetering. Arnhem, D.A. Thieme, 1870.

'La grandeur du problème ne nous doit point accabler. Seulement il convient de l'aborder avec frayeur et modestie. Le résoudre, personne en particulier ne le pourrait; en combinant leurs efforts, tous le peuvent. Dans l'oeuvre du progrès universel, que sont, considérés l'un après l'autre, les meilleurs ouvriers? Et néanmoins l'ouvrage avance, la besogne du genre humain va s'accomplissant d'une manière irrésistible, et chaque homme qui étudie travaille, même en se trompant, à l'oeuvre de la vérité.'

In hoe ruime mate zijn deze woorden, vóór ongeveer een dertigtal jaren door Louis Blanc geschreven in zijne 'Organisation du Travail' ook niet in onze dagen en in ons land van toepassing! Wanneer wij gedenken aan de talrijkheid en verscheidenheid der vormen, waarin het sociale vraagstuk zich, vooral in de laatste tijden, heeft geopenbaard; wanneer wij het oog gevestigd houden, niet alleen op hetgeen te Parijs en elders is geschied, maar ook en vooral op hetgeen binnen de eigen landpalen plaats vindt; op het tal van arbeidersvereenigingen, dat zich binnen zoo korten tijd over ons vaderland heeft uitgestrekt; op de beraadslagingen en besluiten, waartoe het congres van Nederlandsche werkliedenvereenigingen, tijdens de Pinksterdagen te Amsterdam gehouden, heeft geleid; op de *Internationale* richting, waardoor de organen der werklieden: 'De Werkman', 'de Toekomst' en 'de Vrijheid'

zich kenmerken; op den geest van ontevredenheid, ook aan zoovele werklieden, die nog niet in het vereenigingsleven zijn opgenomen, eigen - dan zijn daarmede zoovele uitwendige bewijzen gegeven van den omvang en de diepte welke het groote vraagstuk, ook ten onzent, heeft verkregen.

Wien zal het gegeven zijn, niet alleen dien omvang te meten en die diepte te peilen, maar ook de middelen aan te geven waardoor het vraagstuk zal worden opgelost? Wie heeft daarover nagedacht en zich niet tevens overstelpt gevoeld door het besef van ‘la grandeur du problème’? Eene niet bijzonder groote hoeveelheid ernstige studie en daarmede gepaarde bezadigdheid is voldoende om weldra tot het bewustzijn te leiden dat een dergelijk middel niet, als eene andere Minerva, uit het brein van dezen of genen hervormer kan ontspruiten. De overtuiging vestigt zich dat de sociale quaestie van onzen tijd in westelijk Europa, in haren concreten vorm is ontstaan na en door de nieuwe orde van zaken, welke zich in het laatste gedeelte der vorige eeuw heeft gevestigd en daarmede eene onvermijdelijke phase vormt in de ontwikkeling der menschheid; dat, even als in de oudheid de slavernij, en in de middeleeuwen de lijfeigenschap heeft bestaan, omdat beide lagen in ‘de noodzakelijkheid der dingen’, zoo ook door den nieuweren tijd met zijn industrieel karakter de klasse der daglooners is gevormd geworden.

Was voorheen betaling van den arbeid in den vorm van geld uitzondering in vergelijking met de vergelding in producten, in onzen tijd is betaling in geld in geheel westelijk Europa tot regel geworden. Op zich zelven getuigt dat zeker van vooruitgang, aangezien daarmede is opgeheven de afhankelijkheid aan de samenleving tusschen bezitter en niet-bezitter voor den laatste verbonden. Tevens is echter daarmede de beschermende vaderlijke verhouding tusschen de bezittende en de nietbezittende voortbrengers verbroken, welke in vroegere tijden van zooveel wederzijdsche gehechtheid en vooral van getrouwheid van de zijde van den arbeider heeft getuigd. Toch was in 't algemeen de balans ten voordeele van den arbeid, want deze was vrij geworden. In waarheid zou hij dit echter slechts zoolang blijven, als de vorm, waarin zijne belooning werd uitgedrukt, strekte om des arbeiders behoeften op voldoende wijze te bevredigen. Nu heeft de ontwikkeling der maatschappij gewild, dat de scheiding welke er was gekomen tusschen de bezitters van het kapitaal en hen die hunnen arbeid verstrekken, in plaats van te verminderen, tot steeds grooter afscheiding is geworden. Terwijl de kapitalen vaak op reusachtige wijze zijn samengevloeid en vermeerderd, is aan de bezitters van kapitalen het beste deel gekomen. Het dagloon is echter niet, in verhouding tot de prijzen der levensmiddelen, in die mate gestegen, dat een arbeidersgezin - in 't algemeen en niet van bijzonder bekwame of ongeschikte gezinnen gesproken - zich weelde zou kunnen veroorloven, ja zelfs zijne eerste

levensbehoeften voldoende kan bevredigen. Voor de opleiding der jongeren kunnen vaak de noodzakelijke kosten niet worden besteed, en het is onmogelijk door besparing tot een eenigszins beduidend kapitaal te geraken. Aldus is de arbeid *erfelijk* geworden, en is eene arbeidende klasse ontstaan, welke in schijn vrij, maar in waarheid afhankelijk is.

Een dergelijke toestand zou nog dragelijk zijn, bijaldien de arbeidende klasse zelve hem als zoodanig beschouwde. Dit laatste zoude zij doen, bijaldien de werklieden gelijk waren aan de overige levende elementen welke tot de voortbrenging medewerken, die geene meerdere of hoogere behoeften kennen dan te eten, te drinken en stalwaarts gevoerd te worden. Zoolang echter de werklieden geen trek- of lastdieren, maar menschen zijn, menschen van hetzelfde vleesch en bloed, van gelijke bewegingen als wij, zoolang zullen zij met eene zoo geringe waardeering van hunnen arbeid geen vrede hebben. Zij zullen dit te minder doen, nu onder hen zelve het besef, dat zij van hetzelfde maaksel zijn als hunne medemenschen, ook als de grootste kapitalisten, hoe langer hoe levendiger is geworden. Om dat besef aan te kweeken is geene opwekking van beter bedeelden noodig. Het ligt in de geheele ideën-orde van onzen tijd. ‘Ik zoo goed als gij’ - is dan ook de reeds algemeen verbreide opvatting, die trouwens sinds lang - op eene enkele uitzondering na - door de wet is gehuldigd. Maar als dan de gelijkheid door de rede en de wet wordt aangenomen - hoe openbaart zij zich in de practijk, op maatschappelijk gebied? In de scherpste vormen van materieele en moreele ongelijkheid - luidt het antwoord van den werkman. Ginds gemakkelijke bezigheid, die hare eigene ruime belooning met zich brengt - hier afmattende arbeid, die niet eens toelaat zich behoorlijk te voeden, te kleeden, te huisvesten. Ginds overvloed - hier gebrek. Dáár aanzien en achting - hier onderdrukking en minachting. Aan gene zijde een leven vol genot en afwisseling en ontwikkeling des geestes, vaak te danken aan het toeval der geboorte uit vermogende ouders - aan deze zijde een leven, steeds gebonden aan de werktuigen van den kapitalist, zonder tijd of middelen voor ontspanning of voor geestelijke ontwikkeling, hetzij voor zich zelve, hetzij voor zijne kinderen, te wijten aan het toeval der geboorte uit ouders die het ongeluk hadden werklieden te zijn!

Dit mag, dit kan zoo niet blijven - roept de denkende werkman uit. Voorheen mogen wij ons hebben kunnen troosten met het geloof dat het leven in het ondermaansche in een tranendal wordt doorgebracht - en dat wij hiernamaals gelukzalig zullen zijn tot aan het einde der eeuwen. Er is een tijd geweest, waarin wij, aan kinderen gelijk, ons daarmede tevreden hebben laten stellen bij het vermoeiende onzer dagtaak en de schraalheid harer belooningen. Die tijden zijn echter voorbij. Thans weten wij beter. Wij weten dat ons reeds op aarde

recht toekomt op een evenredig deel van de vruchten der voortbrenging, dat eene welwillende bejegening thans reeds ons deel moet zijn. En door wien, zoo vraagt hij verder, wordt het meeste voortgebracht, door den kapitalist of door den werkman? Is het niet door den laatste, die zich de meeste inspanning heeft te getroosten? De tijd is gekomen, dat de arbeider zijn aandeel verwerve. Wij willen weten het daarheen te leiden. Ieder onzer op zich zelven vermag niets. Wat nood! Wij sluiten ons aaneen. Duizenden te zamen beschikken wij over reuzenkrachten! De werklieden in hetzelfde vak verstaan elkander: zij hebben hetzelfde belang. Zij vormen eene vakvereeniging. De verschillende vakvereenigingen maken te zamen eene plaatselijke vereeniging en deze met elkander weder een nationaal werkliedenverbond uit. Zal echter de arbeid de volheid zijner kracht kunnen ontwikkelen tegenover den reus die hem steeds heeft beheerscht, dan zijn nationale vereenigingen niet langer voldoende; dan moet het gevaar worden geweerd, dat, bijaldien de vereenigde werklieden op een gegeven oogenblik in eene zekere streek weigeren te arbeiden op de gestelde voorwaarden, de kracht der werkstaking niet worde gebroken door de komst van arbeiders van over de grenzen.

Aldus is de oprichting van den internationalen werkliedenbond een noodwendig uitvloeisel van den hedendaagschen maatschappelijken toestand. Met het ontstaan van dezen bond is het maatschappelijk vraagstuk tevens eene nieuwe phase ingetreden. De afzonderlijke vereenigingen hadden veeleer een passief dan een actief karakter. De leden ontvingen van haar ondersteuning bij ziekte of andere verhindering om te arbeiden, terwijl hun later tevens de middelen werden verstrekt om te blijven leven, zoolang zij zich zelve buiten werk hadden gesteld ten einde betere voorwaarden voor den arbeid te verwerven. Vooral na de oprichting van de Internationale is de beweging veel verder gegaan. Deze bond is geworden tot eene ontzagwekkende macht, waarmede niet alleen het kapitaal, maar de gansche maatschappij en de staat heeft te rekenen. Hoe meer toch door de vereenigde werklieden over hunnen toestand werd nagedacht en gesproken, des te meer kwamen zij tot het inzicht, niet alleen dat deze onhoudbaar is, maar ook dat eene geringe plaatselijke verhooging der loonen op den duur niet kan baten. Slechts weinig tijds behoefde er te verloopen, of, hetzij door vermindering van het getal der arbeiders, hetzij door rijzing van de prijzen der levensmiddelen, zou de toestand wederom zijn, zooals hij te voren was geweest; de arbeider zou wederom even afhankelijk zijn geworden. Dit moest op afdoende wijze verhinderd worden. De werkman zou op maatschappelijk en staatkundig gebied in even gunstigen toestand moeten verkeeren, als de bezitter. De arbeid zou *vrij gemaakt* moeten worden.

Maar hoe dit doel te bereiken met behoud van de bestaande organisatie? De werkman heeft geen kapitaal; de vruchten van zijn arbeid

stellen hem niet in staat door besparing daartoe te geraken: zijne kinderen komen dus evenmin tot het bezit dat voor de vrijmaking wordt vereischt; veeleer wordt hun wegens het geringe loon der ouders zelfs de lagere school geheel of gedeeltelijk onthouden, en loopen zij gevaar bij den minsten tegenspoed tot armoede te vervallen. Aan de andere zijde staat de kapitalist, die dit in de meeste gevallen alleen daarom is, omdat hij het geluk heeft gehad vermogen te erven. Dit kapitaal blijft niet alleen toebehooren aan den eigenaar, maar, met eenige inspanning en zonder buitengewonen tegenspoed, stelt het dezen in staat met zijn gezin op ruime wijze te leven, terwijl het tevens in vele gevallen, zonder eenige inspanning of verdienste van zijn bezitter, zich zelf vermenigvuldigt.

De mededinging tusschen de werklieden onderling neemt met hun aantal hoe langer hoe meer in scherpte toe, zonder dat de afhankelijkheid vermindert; terwijl de concurrentie tusschen de kapitalisten dezen zooveel mogelijk doet bezuinigen op de belooning van den arbeid. Aldus ontstaat een onderlinge en wederzijdsche wedstrijd, welke 't rampzaligst is voor hen, die, nu zij 't minst bezitten, noodwendig de zwaksten zijn. Inmiddels zwaaien de vorsten de roede van den oorlog, en verhoogen zij, door millioenen te onttrekken aan handel en nijverheid, den stand der rente, ten nadeele van dien der loonen.

Waaraan dit alles te wijten? vraagt de werkman zich af. Waaraan anders dan aan den Staat, die door zijne wetgeving op den eigendom en op de nalatenschappen dezen toestand, zoo niet heeft geschapen, dan toch in zijne ontwikkeling heeft bevorderd! Door den bijzonderen eigendom niet alleen te erkennen, maar elken aanslag, daarop gepleegd streng te straffen, door bovendien den bijzonderen eigendom zijdelings vast te ketenen aan enkele bevoorrechte geslachten, doet de Staat de arbeidende klasse steeds ronddraaien in denzelfden vicieusen cirkel. Slechts één middel bestaat er om radicale genezing aan te brengen, zoo redeneert men verder. De Staat, die thans de afhankelijkheid der werklieden bestendigt, heeft het tevens in zijne macht de gulden eeuw te doen aanbreken. Daartoe heffe hij, niet plotseling, maar geleidelijk, den bijzonderen eigendom op, door zelf dien tot zich te trekken. Alle bezittingen, zoowel die welke op den grond als op roerende voorwerpen betrekking hebben, komen daarmede van lieverlede in handen van het lichaam, dat bestemd is om in den warrelenden strijd der maatschappelijke belangen de beginselen van eenheid en van gelijkheid te vertegenwoordigen - de bijzondere eigendom verdwijne en worde door den openbaren eigendom vervangen. Daarmede is tevens het erfrecht opgeheven, en wordt dit door het huisgezin in zijnen val gevolgd. Dan eerst, maar ook dàn alleen, zoo gaat men voort, kan van ware gelijkheid sprake zijn; dàn toch zal de gemeenschap een ieder doen arbeiden naar de mate van zijnen aanleg en van zijne talenten; dan zal een ieder beloond worden in evenredigheid met zijn aandeel in de ge-

meenschappelijke productie. Dan zal van doodeters of uitzuigers evenmin sprake kunnen zijn als van moordende concurrentie. De eerste wet zal zijn, dat een ieder werkt, die werken kan, en daarvoor voldoende wordt beloond. Eerst dan is de heerschappij van het kapitaal gebroken, en de arbeid in waarheid vrijgemaakt. Eerst dan zullen de volkeren meester zijn over hun eigen lot, en zal het rijk van den eeuwigen vrede zijn aangebroken.

Door dezen gedachtengang geleid, komen de vereenigde werklieden tot de aanvaarding van communistische en socialistische stelsels. Men verhele het zich niet. In vroeger tijden waren deze stelsels iets geheel anders dan hetgeen zij thans zijn. Zij waren wat von Mohl genoemd heeft: 'Staatsromane,' utopiën, aan wier uitvoering door niemand met gezonde zinnen werd gedacht. Zij leefden in het brein van enkele denkers, die zoo gaarne van den gelukstaat droomden. Slechts eene zeer enkele maal, zooals toen onder aanvoering van Jan van Leiden en tijdens den Duitschen boerenkrijg de beginselen der hervorming zich wilden uiten op materieel gebied, trachtten zij een enkel oogenblik werkelijkheid te worden. In onzen tijd daarentegen leven deze stelsels onder de massa voort, en streven zij steeds naar practische uitvoering. Zij het onbewust, de hoofddenkbeelden van communisme en socialisme werken onder de arbeiders. Terwijl zij zich steeds uitbreiden, wachten zij slechts op eene concrete, bezielende voorstelling door een denker, die zich verstaanbaar weet te maken, gegeven, om eenen bepaalden vorm aan te nemen, niet alleen in de wenschen, maar in de eischen der werklieden. Eenmaal zoover gekomen, aanvaarden deze den strijd tegen het geheele samenstel van maatschappij en Staat. De gansche bestaande regeling moet in den grond worden veranderd. Geleidelijke overgang schijnt onmogelijk toe. De bezitters, vooral de bloeiende bourgeoisie, zoo redeneert men, verzetten zich met grooter kracht tegen die verandering, dan in der tijd de adel zich tegen haar zelve heeft aangekant. Welnu! wat niet langs den weg des vredes kan worden verkregen, het worde veroverd met staal en bloed!

De teekenen van het een en ander zijn talrijk. Wij herinneren niet alleen aan de algemeen bekende richting der Internationale, die zich in de laatste tijden zoo duidelijk, ook in hare Nederlandsche organen, heeft geopenbaard, wij gedenken tevens de resolutie welke met bijna eenparige stemmen op het Amsterdamsche congres is aangenomen, krachtens welke de vrijmaking van den arbeid onmogelijk is met behoud der bestaande wetgeving op den eigendom. Men heeft het doen voorkomen, alsof het vreemde werklieden waren geweest, die te Amsterdam daartoe hebben geleid. Maar niet alleen de spreker door wien het besluit werd voorgesteld, maar verreweg de meeste sprekers waren Noord-Nederlanders, bij de hunnen hoog in aanzien, terwijl die werklieden, die op de vergadering tegenwoordig waren zonder hunne stem

te mogen uitbrengen, voor het grootste gedeelte op ondubbelzinnige wijze hunne ingenomenheid met de uiteenzetting en de conclusie te kennen gaven.

Het ligt voor de hand, dat deze schets geenszins op *alle* werklieden van toepassing is. Zeer velen hebben daartoe te weinig nagedacht en sommigen te veel. Ook heeft zij uit den aard der zaak meer op opeengehoopte werklieden in steden dan op landbouwarbeiders betrekking. Zij tracht slechts een beeld te geven van den toestand in 't algemeen, en dit in hoofdzaak.

Wanneer zij niet onjuist is, dringt de vraag zich op: is het bedoelde streven goed of af te keuren? Tot de beantwoording van deze vraag is het noodig, dat men zich plaatse op een standpunt, van elk klassenbelang verwijderd. Dàn alleen kan men eene solutie verkrijgen. Anders toch vervalt men licht, hetzij op de Scylla van het kapitaal, hetzij op de Charybdis van den arbeid. Hier, waar wij reeds vreezen de grenzen der aankondiging van een tweetal werkjes te hebben overschreden, zou eene behandeling van de motieven, waarop het antwoord zou steunen, misplaatst zijn. Naar onze meening hebben het communisme en het socialisme, zooals zij zich in de laatste tijden in de hoofden der denkers hebben ontwikkeld, eene groote waarde wegens hunne kritiek van den bestaanden toestand, en vormen zij voor den economist een noodzakelijk tegenwicht tegen de leer der orthodoxe staathuishoudkunde, door welke eene onderlinge harmonie tusschen alle wettige belangen wordt gepredikt, in verband met de heerschappij van verschillende ‘eeuwige, onveranderlijke wetten’ die als zoodanig alles behalve bewezen zijn. Ook in hun opbouwend gedeelte bevatten deze stelsels veel, wat niet alleen de overweging waardig is, maar den weg kan wijzen naar eene betere toekomst. Vooral door het beginsel van associatie van alle zijden te bezien en te beoordeelen, bezitten zij werkelijke verdiensten. Wij spreken hier natuurlijk van de werken der voortreffelijkste denkers; ook hier is echter kaf onder het koren, en blijkt dat wat in bijzonderheden onder de beide stelsels wordt verstaan, bij verschillende aanhangers wederom op onderscheidene wijze wordt opgevat.

Voor zoover deze stelsels echter, gelijk zij dit doen in de opvatting der meeste werklieden die zich met haar bezighouden, ten doel hebben de bestaande orde van zaken, zooals deze is gevestigd op den prikkel van het eigenbelang, omver te werpen en te doen plaats maken voor staatsalvermogen op sociaal gebied, dan gelooven wij dat zij in strijd zijn met de physiologie der maatschappij, met het wezen van den mensch, met den werkkring van den Staat. De som van het nadeel door hunne kunstmatige toepassing aangebracht, zou door opheffing (communisme) of vermindering (socialisme) van het particulier initiatief, de som van het nadeel, geleden door de bestaande orde van zaken, overschrijden. Hunne gewelddadige invoering zou zijn eene ramp voor

gansch de maatschappij, maar vooral voor het talrijkste gedeelte daarvan, dat aan schokken en storingen den minsten weerstand vermag te bieden, voor de werklieden zelve.

Slechts geleidelijk, van lieverlede en met *vereenigde krachten*, ook met behulp van den Staat, 'die alle vereenigingen omvat,' kan dat groote probleem worden opgelost, en dan onder deze voorwaarde, dat de *verschillende sociale belangen* een zoo helder inzicht hebben verkregen in hun *eigen belang*, dat zij tot *onderlinge samenwerking* bereid zijn. Vooral de burgerij is geroepen aan te toonen dat zij niet alles wil nemen, wat zij bij onbeperkte vrijheid zou kunnen verkrijgen, maar liever bij tijds iets van hetgeen waarop zij aanspraak zou kunnen maken, wil afstaan. Daarmede zal zij op den duur zich zelve redden. Aan den anderen kant zullen de werklieden veel moeten laten vallen van hunne overdrevene eischen, die thans grootendeels niet voor verwezenlijking vatbaar zijn.

Tot dit laatste kan krachtig worden medegewerkt, door verspreiding van kennis, vooral omtrent het samenstel van de maatschappij en den Staat. Toon den werklieden aan, dat de maatschappij zich niet zoo maar uit het brein van dezen of genen heeft ontwikkeld, maar dat zij, hetgeen zij thans is, geworden is krachtens de eigene wetten van haar bestaan; dat de natuurlijke regeling der maatschappij uit haren aard de staatswetgeving beheerscht en niet omgekeerd; dat de verschillende elementen waaruit de maatschappij bestaat een organisch geheel vormen, waarvan niet één deel veranderd kan worden, zonder dat ook de andere deelen worden aangetast; maak het hun duidelijk dat hetgeen wij vooruitgang noemen nooit plotseling voor langen tijd kan worden verkregen; dat elke actie steeds wordt gevolgd door reactie - verspreid in één woord de beginselen eener onbevooroordeelde staathuishoudkunde onder de werklieden, en men bewijst daarmede niet alleen aan dezen, maar aan de geheele maatschappij een grooten dienst.

Daarin is, naar het ons voorkomt, Edmond About grootendeels geslaagd door zijn 'A.B.C. du travailleur' in 't licht te geven. Met het talent hetwelk dezen schrijver zoo zeer kenmerkt, geeft hij den werkman van het begin tot het einde economische lessen. Hij doet dit geenszins in den voor weinigen aanlokkelijken vorm van een leer- of lesboek, ook niet op pedanten of schoolschen trant, maar geheel op de hem eigene bevallige, losse en boeiende wijze. Heeft het werkje in Frankrijk grooten opgang gemaakt en veel nut gesticht: om in ruimen kring ten onzent hetzelfde te doen, was eene vertaling, of liever eene bewerking voor Nederland noodig. Deze laatste is, naar onze meening, even voortreffelijk in hare soort als het oorspronkelijke geschrift in het zijne. Voorwaar, geene gemakkelijke taak, een werk zooals dit, door About geschreven, in een gepast en bevallig Nederlandsch gewaad te hullen! Toch zal niemand aan Dr. l'Ange Huet den lof onthouden, dat hij,

door in niet mindere mate heerschappij te voeren over den vorm dan over den inhoud, zich uitstekend van zijne taak heeft gekweten. Trouwens, het lezend publiek heeft reeds zijn oordeel in dien zin geveld. Want nog betrekkelijk kort is het geleden sedert ‘de mensch in zijn bedrijf’ verscheen, en thans is reeds de tweede oplage in vele gezinnen verspreid. Wij hopen dat het hierbij niet zal blijven, en dat dit boekske ook verder zijn weg moge vinden.

Bij eene zoo algemeene verspreiding is het overbodig met citaten aan te toonen, hoe gelukkig geslaagd de Nederlandsche bewerking mag heeten. Ons gunstig oordeel over het geheel mag ons echter niet weerhouden eenige bedenkingen in 't midden te brengen, welke de quaestie, die de aanleiding is geweest tot het schrijven van dit werk, niet van ter zijde, maar in het hart treffen.

Naar het ons voorkomt, heeft de schrijver zich niet voldoende verplaatst in den gedachtengang der werklieden zelve en in hunne opvatting van de bestaande orde van zaken. Wij gelooven dat daarvan het gevolg zal zijn, dat menige werkman zich niet door de redeneringen van den schrijver over sommige kardinale punten zal laten overtuigen. Zoo lezen wij op blz. 99: ‘Het socialisme, waarvoor tegenwoordig niemand bijna meer ernstig zich het harnas aantrekt, heeft zijn laatste gevecht in onze dagen in Juni 1848 te Parijs gestreden. Het is niet slechts overwonnen, maar het heeft zelfs zijn wapenen moeten afgeven aan den vooruitgang der algemeene kennis en de helderder inzichten bij het groote publiek. In de Fransche maatschappij zal men onder hen, die arbeiden, en toch niet voorspoedig zijn, nauwlijks meer duizend mannen vinden, dom genoeg en die zoo weinig hun eigen belang begrijpen, om verlichting van hun toestand te zoeken bij wanorde en geweld. Het vraagstuk der algemeene welgesteldheid is nog niet opgelost, dat stem ik terstond toe, maar het wordt thans zuiver opgezet, en dat is reeds veel.’ - Hoe schril klinkt het woord: ‘Commune’ na deze aanhaling, welke zeker niet pleit voor diepte van inzicht in de imperialistische maatschappij.

Er is echter meer. Zooals wij getracht hebben aan te toonen, is de voornaamste grief der werklieden juist deze, dat de arbeid te schraal wordt beloond, en dat zij daardoor belet worden een behoorlijk aandeel te verkrijgen in de vruchten der voortbrenging, waarvan een onevenredig groot gedeelte aan enkele uitverkorenen ten goede komt. Nu erkent de schrijver wel, dat de tegenwoordige toestand te wenschen overlaat, maar hij is tevens van oordeel dat de werkman zich heeft te verheugen in den overvloed dien hij rondom zich ziet. Zoo blz. 86: ‘Al die overvloed van goederen, die door sparen (!) in andere handen is opgehoopt, is voor het oogenblik niet in uw bezit (de schr. spreekt “de arme menschen” aan), maar hij is ter uwer beschikking, tot uw dienst, onder uw bereik. Ik meen niet, dat gij maar de hand hebt it te steken om mede te grabbelen in de gemeenschappelijke geld-

kist! Dat nu wel niet, maar een wat minder eenvoudige beweging brengt u er toch. Roert uwe handen, vriendenlief, en door het ruilen zal het u mogelijk worden te putten uit alle schatten der aarde, uit de schuren van den landbouwer, uit de kelders van den bierbrouwer, uit de magazijnen van den industrieel, uit de geldkisten van den bankier. Gij kunt, gelukkige armen die gij zijt, kiezen onder alle rijkdommen dezer wereld, onder beding dat gij een arbeid van gelijke waarde levert.'

Na op hetzelfde thema te zijn voortgegaan zegt de schr.: 'Ik breng die redeneering onder de aandacht der proletariers, dat wil zeggen van elk, die even als ik, geen ander kapitaal meegebracht heeft in deze wereld, dan zijn kop en zijne beide armen.' - Ernst of kortswijl? zal, dunkt ons, de denkende proletarier vragen. Hoe zal ik, zonder diefstal, putten uit de mijnen en de schuren en de kelders en de magazijnen en de geldkisten, als mij niets anders ten dienste staat dan mijn arbeid? Moet ik me niet tevreden stellen met het loon dat ik kan krijgen? En stelt dat me tot het voorgespiegelde in staat? Heb ik niet alles wat ik verdien noodig voor het hoogst noodzakelijke, en hoe gaat *dat* dan nog? Is de heer About misschien ook uit arbeiders geboren, of is hij 'met zijn knappen kop' wellicht op de hoogeschool geweest, waar hij zooveel heeft kunnen leeren? Wat beteekent de voorwaarde, dat ik arbeid van gelijke waarde moet leveren, als iedereen weet, dat de waarde van mijn arbeid laag wordt geschat?

Van hetzelfde allooi zijn wenken als deze op blz. 100: 'Gij armen die rijken zoudt willen zijn (en gij hebt nog gelijk), vraagt aan den hemel slechts ééne zaak: de vrijheid om in vrede voort te brengen en te sparen,' en op blz. 80: 'Houdt gij het er voor dat uwe diensten niet naar waarde betaald worden, dan hebt gij altijd het recht ze aan hen die meer bieden te verkoopen. Vindt gij dat men u te veel laat betalen voor een of anderen dienst, zoo zijt gij vrij het werk aan een lager inschrijver te gunnen, of het zelf op u te nemen, of het achterwege te laten, zoo gij het er buiten stellen kunt.' Die vrijheid - zal wellicht het antwoord zijn - behoeven wij niet aan den hemel te vragen: wij bezitten ze reeds, zoo ook behoeven wij niet te vernemen, dat wij het *recht* hebben om onze diensten aan meer biedenden te verkoopen en onze inkoopen te doen, waar 't ons het best voorkomt. Maar wat wij tevens weten is dat, in het genot dier hoog geroemde vrijheid eene onderlinge en wederzijdsche mededinging heerscht, die het loon tot het laagste peil terug brengt, die ons gebrek doet lijden, en doet borgen bij winkeliers aan wier woekerende heerschappij wij ons niet meer kunnen onttrekken!

Ook de verdediging van het recht van eigendom zal geen doel kunnen treffen, als zij geschiedt zooals op blz. 178: 'Want het recht op eigendom is op zulk een verheven hoogte gevestigd, dat het buiten het bereik is van alle politieke besluiten; de wet zelf kan daaraan niet

raken, want zoo zij dat doet, houdt zij dadelijk op de wet te zijn. Als de meerderheid der burgers besloot aan een enkelen het zijne te ontnemen, dan zou zij nog niet anders doen dan eene daad van gerechtelijke struikrooverij.'

Wat is dit anders dan het aannemen van een *goddelijk* recht van den eigendom, ondenkbaar waar eenmaal het gewichtigste dat er voor den mensch bestaat, aan onderzoek en kritiek onderworpen is? Ontneemt bovendien de belastingwet niet aan een ieder iets van het zijne, of pleegt de onteigeningswet struikrooverij door den bijzonderen persoon van zijn eigendom te ontzetten?

De laatste der aangehaalde zinsneden zijn ontleend aan het tiende hoofdstuk, hetwelk tot opschrift heeft: 'Wat is er tegen (voor?) het proletariaat te doen? Werkstaking.' In den aanhef daarvan geeft de schr. zelf het bewijs dat er eene klove bestaat tusschen hem en de denkende werklieden. Op blz. 177 lezen wij: 'En zoo mooi kan het bijna niet loopen, of de werkman is altijd nog geneigd te denken, dat men hem te kort doet, omdat hij zich de waarde van zijn arbeid te hoog voorstelt en over het werk van zijn medearbeider, het kapitaal, zoowat de schouders ophaalt. Ja, dikwijls vindt hij zelfs dat de kapitalist hem uitzuigt, hem den dood aandoet, en die dwaling komt vooral veel voor *bij de meer beschaafde werklieden*(*). Daar deze meer behoeften hebben dan een opperman of een boerenknecht, zijn zij moeilijker tevreden te stellen, en gelooven zij dikwijls in alle oprechtheid van het noodigste verstoken te zijn, terwijl zij nog twee of driemaal zooveel verdienen als een boerendaglooner. Men vermoordt ons, roepen zij, en meenen dat het wezenlijk waar is ook, de patroon mest zich vet met ons vleesch en bloed. Kom hun aan boord met *de wet van vraag en aanbod*(†), zij zullen zeggen, dat dat een leugen is, en staan gereed met hun antwoord, de bekende beeldspraak van het levend gereedschap: "Ik ben een stuk levend gereedschap, en degeen, die mij gebruikt, moet mij vóór alle dingen onderhouden, repareeren en mij netjes en blinkend houden." - Het is intusschen maar christelijk onmogelijk om dit tot grondslag van een accoord te maken, want de behoeften van den mensch hebben geen grenzen; is de eene bevredigd, dan komt er weder een nieuwe op.' -

Is het nu, vragen wij, een 'meer beschaafden werkman' euvel te duiden, zoo hij zich slechts door den nood gedrongen onderwerpt aan een accoord, dat hem niet eens netjes en blinkend houdt? Dat hij zich niet verkiest neer te leggen bij eene aan hem niet bewezene, alles beheerschende, steeds geldige wet van vraag en aanbod? Dat 's menschen behoeften voor uitbreiding vatbaar zijn, zal dien werkman wel bekend zijn. Als hij vraagt om middelen van onderhoud en reparatie

(*) Wij drukken cursief.
(†) Wij drukken cursief.

bepaalt hij zich echter tot datgene wat elke machine, ook het trekdier, noodig heeft.

Veelomvattend als de vraag is welke boven dit hoofdstuk is geplaatst, bepaalt het laatste zich tot eenige ontkenningen. Iets positiefs zou men daarin te vergeefs zoeken. Men beschouwe dit hoofdstuk echter in verband met de beide volgende, waarin op veelal juiste wijze over sommige positive middelen wordt gehandeld. Vooral de coöporatie wordt daarin met veel zaakkennis besproken. In het genoemde hoofdstuk spelen de werkstakingen de hoofdrol.

Wij gelooven echter niet dat de behandeling daarvan den toets van een nader onderzoek kan doorstaan. De redeneering van den schr., welke door den bewerker tot hare logische consequentie wordt voortgezet, komt in 't kort hierop neder, dat eene algeheele verhooging der loonen tengevolge van strikes eene evenredige prijsverhooging van alle zaken en diensten tengevolge zou hebben, weshalve de geheele verandering eene illusie zou wezen, boven welke verandering van de namen der muntstukken de voorkeur zou verdienen.

Liever dan een uitvoerig betoog te leveren over de strikes en haren invloed, eene uitweiding welke hier misplaatst zou zijn, bepalen wij ons tot eene verwijzing naar het beroemde werk van Thornton: ‘On Labour’, dat tevens - het zij gezegd aan allen die de almacht bewonderen van ‘de eeuwige wet van vraag en aanbod’ - in het 1ste hoofdstuk van het 2de boek hoogst belangrijke beschouwingen over die wet behelst en de boven aangehaalde woorden van Louis Blanc tot motto heeft gekozen. Wat de stakingen betreft, resumeert Thornton aan het slot van het hoofdstuk over den invloed der arbeidersvereenigingen, blz. 298 het door hem aangevoerde op de volgende wijze: ‘Door zich te vereenigen kunnen werklieden een invloed verkrijgen, welke, mits hij met bezadigdheid en bescheidenheid wordt uitgeoefend, door de patroons in hun eigen belang in 't algemeen op den duur eerder begunstigd dan bestreden zal worden. Onder de concessiën welke dientengevolge door de leden der vereeniging verkregen kunnen worden, zijn die welke op het arbeidsloon betrekking hebben de voornaamste. Deze kunnen, volgens de algemeene opvatting niet van blijvend nut wezen, bijaldien zij uitsluitend het gevolg zijn van den drang der vereenigingen. Wij hebben daarentegen in den loop van dit hoofdstuk gezien, dat het feit dat eene loonsverhooging op kunstmatige wijze is ontstaan, op zich zelf niet medebrengt dat in de meeste gevallen de vermeerdering niet blijvend zou zijn. Deze kan wel degelijk van duurzamen aard zijn in de volgende gevallen. Ten eerste wanneer de patroons in meerdere of mindere mate op natuurlijke wijze tegen mededinging beschermd zijn, en daarmede zich schadeloos kunnen stellen door verhooging der prijzen. In de tweede plaats gedurende een tijdperk waarin de prijzen stijgen door oorzaken die niet met den drang der vereenigingen samenhangen, en waar-

in dientengevolge door de patroons geene bijzondere stappen behoeven gedaan te worden tot hunne eigene schadeloosstelling. Ten derde wanneer de loonen gelijkelijk gestegen zijn in alle bedrijven. Onder deze drie categoriën worden alle gevallen gerangschikt, welke plegen voor te komen, en wij hebben gezien, dat het bij allen aan het vereenigingswezen (unionism) mogelijk is de loonen van den arbeid duurzaam te doen vermeerderen. Aangezien dit de uitwerking is van het vereenigingsleven, is het niet moeilijk zijn populariteit te begrijpen, zonder ter verklaring van loyauteit onder de leden der vereenigingen zijne toevlucht te nemen tot een van die schrikbewinds-theoriën, welke onder de vereenigingen zouden gelden, en waarvan de overdrijvingen door ons reeds zoo uitvoerig zijn in 't licht gesteld, dat wij daarover geen woord meer behoeven te zeggen.'

Wij twijfelen niet, of, als de geleerde bewerker bij de voorbereiding eener eventuele derde uitgave, werken als die van Thornton en van Schäffle, ('Kapitalismus en socialismus') heeft geraadpleegd, meer dan ééne belangrijke wijziging in het boekje zal worden aangebracht, die het beter geschikt zal maken, om 'meer beschaafde werklieden' ten aanzien van sommige kardinale punten te overreden. Ook vertrouwen wij, dat alsdan hetgeen op blz. 60 vv. met zooveel ophef in 't midden is gebracht over 'de maatschappij van den keizerlijken prins', die als een wondermiddel tegen bedelarij wordt aanbevolen, terwijl zij niet veel anders is dan eene gebrekkige soort van hulpbank en niet in de schaduw kan staan van de Vorschuss-Vereine van Schulze-Delitsch, geschrapt zal worden. Tevens zou de duidelijkheid der voorstelling winnen, bijaldien niet, zooals op blz. 208 geschiedt, de sociale quaestie in haren hedendaagschen concreten vorm werd verward met het vraagstuk 'der maatschappelijke ellende' in zijn geheel, zooals het zich uitstrekt over alle tijden en hemelstreken. Aan de andere zijde hopen wij, dat hetgeen onder de bescheiden rubriek: 'Aanbevelenswaardige zaken' is gezegd over de wenschelijkheid van staatsbemoeiing met levensverzekering van minvermogenden, bij den derden druk, ten onzent in de praktijk zijne weerlegging moge hebben gevonden, al moge zoo iets den bewerker toeschijnen 'in strijd te zijn met de Nederlandsche zeden.'

Gelooven wij, niettegenstaande deze bedenkingen, dat door dit boekje veel goeds kan worden uitgewerkt en achten wij het hoogst wenschelijk, dat meer dergelijke werkjes in zoo populairen en sierlijken trant geschreven, algemeen worden verspreid, vooral als de schrijvers zich hebben weten te abstraheeren van sommige onbewezen dogma's - wij hebben het voorrecht nog op een anderen weg te wijzen, die tot verbetering kan leiden en met veel beleid is ingeslagen. Wij bedoelen de werkzaamheden der Arnhemsche commissie, waarvan het rapport in de tweede plaats aan het hoofd van dit opstel is vermeld. Ook in Gelderland's hoofdstad had het denkbeeld van vereeniging wortel geschoten

onder de werklieden. ‘Hoop op Gerechtigheid’ bestond reeds en telde vele leden, toen, onder de auspices van niet-werklieden, de vereeniging: ‘Arnhem’ werd opgericht. Wij kunnen de redenen niet beoordeelen welke tot deze oprichting hebben geleid. Wij constateeren slechts, dat zij van de zijde van ‘Hoop op Gerechtigheid’ door een vrij heftig antagonisme tegen de nieuwe vereeniging is gevolgd, en dat ook hiermede is bewezen dat het ingrijpen in datgene wat van de werklieden zelve moet uitgaan, bij velen hunner wantrouwen wekt. In de vereeniging ‘Arnhem’ nu bestaat de nuttige instelling eener vraagbus, waarin de leden schriftelijk vragen werpen, welke zij wenschen te zien toegelicht. Een der vragers wenschte te weten, of door de vereeniging eene loonsverhooging zou kunnen worden bewerkt, die volgens hem noodig was om in de steeds stijgende behoeften te voorzien. Van het groote gewicht dezer vraag doordrongen, besloot de vereeniging om aan eene speciale commissie, uit gewone en buitengewone leden samengesteld, op te dragen ‘een grondig onderzoek in te stellen omtrent de arbeidsloonen binnen Arnhem, en na te gaan of die loonen evenredig zijn aan de billijke behoeften des werkmans.’

Op zeer verstandige wijze werd deze commissie niet eenzijdig samengesteld, hetzij uit werklieden, hetzij uit patroons, hetzij uit werkgevers, maar uit een viertal leden van elk dezer drie categoriën. De commissie benoemde tot haren secretaris en rapporteur haar medelid den heer mr. H.H. van Cappelle. Het is diens wèl versneden pen, waaraan wij het verdienstelijk rapport hebben te danken. De commissie is krachtens haar mandaat aangevangen met het instellen van een onderzoek naar den stand der loonen, terwijl zij dien verder heeft vergeleken met de billijke, dat is noodzakelijkste, behoeften van den werkman. Zij is daarbij echter niet blijven staan, maar heeft tevens middelen aangewezen tot verbetering.

Een nauwkeurig statistisch onderzoek heeft aangetoond, dat het loon der fabriekarbeiders voor het meerendeel voldoende is; dat echter het loon der handwerkslieden en der gemeente-arbeiders onvoldoende is, en dat der gemeente-reinigers ellendig. Het normale cijfer der loonen aan timmerlieden, metselaars, verwers en loodgieters uitbetaald, bedraagt elf cents per uur voor een werkman en acht cents per uur voor een opperman, dus *f* 6,60 per week voor den eerste en *f* 4,80 voor den laatste. De patroons brengen voor een timmermans-, metselaars- en loodgietersknecht en een opperman 4 en voor een verwersknecht 5 cents in 't uur meer in rekening. - Daarop volgde een onderzoek naar de noodzakelijkste uitgaven. Zeer interessant zijn de verschillende ramingen daarvan, onder de bijlagen medegedeeld. Het middencijfer bedraagt ongeveer *f* 9 per week. Er is dus geen ontkomen mogelijk aan de conclusie, *dat de loonen te laag zijn.* De commissie erkent dit ook volmondig. Wèl verwijst zij naar buitengewone omstandigheden waarin de gemeente Arnhem verkeert door groote werken welke

aldaar in de laatste jaren voltooid zijn en vele werklieden hebben aangetrokken, die thans in zekeren zin overbodig zijn; maar, al is die verwijzing juist, wij voor ons hellen, na ook andere statistische opgaven van dezen aard gezien te hebben, over tot de meening, dat de verhouding tusschen de loonen en de voornaamste behoeften in de meeste andere steden wel ongeveer dezelfde is als te Arnhem.

Bestaat er mogelijkheid, vraagt het rapport, om dezen toestand te verbeteren? Het antwoord luidt, na eenige opmerkingen, waarin de feitelijk afhankelijke toestand van den werkman juist wordt geschilderd, toestemmend, en dat wel op tweederlei wijze. In de eerste plaats door *directe* en in de tweede door *indirecte* loonsverhooging. Willen de patroons medewerken, dan kunnen zij elk 1 cent of minstens een halve cent per uur uit eigen beurs meer geven, terwijl de werkgever evenzeer 1 cent per uur meer kan betalen. De verhooging zou dus in 't geheel 2 of 1½ cent per uur bedragen. Daartoe is echter samenwerking tusschen de patroons even goed een vereischte, als spoedige betaling der rekeningen door de werkgevers. Tot dit laatste zou het geregeld indienen van driemaandelijksche rekeningen kunnen medewerken. Met het rapport gelooven wij dat dit middel eerder zou baten dan het bijbetalen van procenten in geval van trage betaling, hetwelk in 't werkje van About op blz. 212 wordt aanbevolen.

Het loon der gemeente-arbeiders kan natuurlijk zonder bezwaar door de gemeente verhoogd worden.

Evenwel voorziet de commissie, dat de directe verhooging op den duur weinig zal baten. Daarom wijdt het rapport eveneens uitvoerige en belangrijke beschouwingen aan de indirecte loonsverhooging, welke verkregen kan worden, zoowel ‘door verlaging van het cijfer der levensbehoeften’ als door het bevorderen van meerdere bekwaamheid bij de handwerkslieden. Met het eerste bedoelt het rapport het goedkooper verkrijgen van levensmiddelen en huisvesting. Het prijst de winkelvereeniging aan, over welk onderwerp de lezing van blz. 190 vv. van het werkje van About zeer is aan te bevelen, en de inrichting van een winkel van warme spijzen, waar men gelegenheid vindt om deze tegen billijken prijs per portie te koopen, maar waar men de warme spijzen niet op de plaats zelve kan gebruiken. De eigenlijke volksgaarkeuken wordt, met het oog op het ondervangen der huiselijkheid en in verband met het zielental der gemeente, niet wenschelijk geacht. Wèl daarentegen de inrichting van goede arbeiderswoningen, waarvan de huurprijs zóó geregeld moet worden, dat de huurders na verloop van een zeker aantal jaren den eigendom der woningen kunnen verkrijgen. Ten slotte wordt op het onderwijs gewezen als den machtigsten hefboom der ontwikkeling. Elke beweging ter verbetering van het onderwijs - zegt het rapport - verdient ondersteuning. Gaarne hadden wij daarbij ook een woord vernomen over de quaestie,

of Arnhem, dat volgens de wet tot de oprichting eener burger-dagschool verplicht is, veel heil daarvan verwacht, of wel eene ambachtsschool zou verkiezen.

Ziehier in 't kort de inhoud van het verdienstelijke rapport weergegeven. De bijlagen zijn niet minder belangrijk. Ook de statuten der winkelvereeniging: ‘De Eendracht’ zijn daaronder te vinden, even als een aan *het Vaderland* ontleend verslag van de bekende en gunstig werkende instelling van dien aard te Deventer.

Moge het tegen geringen prijs verkrijgbaar rapport in veler handen komen, opdat daarmede tevens een prikkel worde gegeven ter navolging van hetgeen waarin Gelderland's hoofdstad met zooveel beleid en talent is voorgegaan!

Zutfen.

MR. B.H. PEKELHARING.

Letterkunde.

Welgemeend.

Elisabeth van Frankrijk, Historisch Romantische Schets, door Betsy Perk, Delft, Joh. Ykema. 1871.

Eene lange poos heb ik met de hand onder 't hoofd gezeten, nadat ik de pen reeds opgevat had om na de nauwgezette lezing van Mej. Perks boeksken mijn oordeel er over op het papier te brengen.

Recenseren vind ik nooit gemakkelijk, omdat men pligten heeft te vervullen, zoowel jegens den schrijver, als jegens de lezers en het gevaar bestaat, dat men aanleiding geve tot de klagt van oppervlakkigheid en partijdigheid aan den eerste, van gemis aan oordeel en goeden smaak aan de laatste.

Veel moeijelijker nog wordt het recenseren, zoo vaak het werk van eene vrouw daaraan moet onderworpen worden, aangezien in dit geval meer dan in een ander de beleefdheid hare regten doet gelden.

En zou het dan niet allermoeijelijkst zijn, wanneer eene vrouw in ‘een woord vooraf’ haren beoordeelaar te gemoet komt met een verzoek, op deze wijze geformuleerd: ‘wanneer alzoo, geachte kritikus, uw voorhoofd zich fronst onder de kennismaking met mijn werk, dat het zich dan weder spoedig ontplooie, door een weinig deernis met de schrijfster’ ja! dit doet, nadat zij met eene openhartigheid, aan vrouwen, naar men zegt, niet eigen, hem mededeeling gedaan heeft van de omstandigheden, op grond waarvan zij meent tot haar verzoek alleszins geregtigd te zijn?

Eindelijk evenwel vermande ik mij, hief het hoofd op, legde de hand, die het gesteund had, op het papier en liet door de andere daarop de trekken teekenen, die mijne gedachten te verzinlijken hadden.

Elisabeth van Frankrijk verdient het onderwerp te zijn van een opstel, door eene vrouw geschreven, al tempert men een weinig den haar gegeven lof van ‘de reinste en onschuldigste mensch die ooit geleefd heeft’ geweest te zijn. Schoon in hare jeugd ligt geraakt en

opvliegend, was zij later de goedhartigheid zelve. Hierdoor, zoowel als door het edele, dat haar kenmerkte, is zij de steun geworden van haren broeder, Lodewijk XVI en diens familie, niet alleen toen nog de luister der koninklijke kroon hen omstraalde, maar ook daarna toen de kerkermuren hen omsloten en het schavot zich vertoonde in 't verschiet. Met christelijke kalmte en vrome onderwerping heeft zij daarna zelve het jeugdige hoofd heengestrekt onder de afgrijselijke bijl.

Men plaatse haar naast hare naamgenooten, eene Elisabeth van Engeland of eene Elisabeth van Rusland, hoe zij boven deze uitmunt in edele karaktertrekken en hoe de bladeren harer levensgeschiedenis onbezoedeld zich voordoen, waar op die der genoemde twee hier en daar vlekken kleven, die zelfs de tijd niet heeft weten uit te wisschen.

Het is daarom niet alleen natuurlijk, maar ook prijselijk, dat Mej. Perk ‘bekend geworden met de edelmoedigheid en de zelfopofferende liefde van Elisabeth van Frankrijk voor de haren,’ besloot de in hare schatting vereerenswaardige aan anderen te doen kennen, door anderen te doen liefhebben. Dat haar geschrift medewerke om onder de vrouwen van Nederland dien geest aan te kweeken, waardoor zij, als Elisabeth, den haren, maar ook in wijder kring ten zegen zijn.

't Hebbe verder zijn nut, dat met de geschiedenis der koningszuster, die van haren tijd in herinnering gebragt is. Dat is een tijd geweest van uitspattingen, misdaden, gruwelen, die nadat het zuurdeeg des Christendoms gedurende achttien eeuwen den meelklomp der maatschappij doortrokken had, onverklaarbaar zouden wezen, zonder het feit, dat men aan het zuurdeeg zijne kracht benam en eindelijk het uitwierp. Na de gebeurtenissen, die in Frankrijk den met de Pruissen gesloten vrede op den voet volgden: den tegenstand, tegen de wettige regering door eenen hoop onverlaten geboden, moge de herinnering aan het einde der vorige eeuw van hare waarde verloren hebben, zonder vrucht behoeft zij daarom niet te zijn. Nu moog het geteisterd Parijs door de vlammen, die er opgingen, het bloed, dat er vloot en zooveel meer krachtig waarschuwen tegen beginselen, voor de huldiging en noodlottigen invloed waarvan geen hedendaagsch rijk, ook ons vaderland niet veilig is, de waarschuwing van dezelfde wereldstad van voor ongeveer tachtig jaren kan desniettemin nog zeer weldadig zijn. Met de schimmen der slagtoffers van het jaar 1871 mogen die van Lodewijk XVI, Marie Antoinette en Elisabeth van Frankrijk aan de natiën, ook aan het Nederlandsche volk zeggen, hoe bandeloosheid een volk vernedert, ten val brengt, terwijl orde 't verhoogt en doet welvaren.

Wat de wijze betreft, waarop Mej. Perk haar onderwerp behandeld heeft, zij heeft wat geschikt is om den lezer van haar boek niet alleen te verplaatsen in den vorstelijken kring, maar daarvoor ook, inzonderheid voor Elisabeth, sympathie te doen gevoelen. Gevraagd heb ik mij intusschen, of zij niet nu en dan daardoor minder lofwaardig

is, dat ter wille van het romantische aan het historische wordt te kort gedaan.

Een enkel voorbeeld gevende, zeg ik vooraf, dat ik alleen het *Dagverhaal van het voorgevallene in den tooren van den tempel geduurende de gevangenis van Lodewijk XVI*, *koning van Frankrijk door M. Clery*, *kamerdienaar van den koning*, heb kunnen raadplegen.

'Inmiddels,' verhaalt Mej. Perk, 'kuchte de Cléry niet minder.

Overtuigd, dat ook hij baat zou vinden bij de poeiers, die er haar van moesten bevrijden, wilde Elisabeth er niet één innemen, tenzij ook hij dit deed.

Doch hare poeiers matigden de koorts niet, die hem voortdurend bleef afmatten. Weldra moest hij 't bed houden en verdreef de angst, dien laatsten vriend te zullen verliezen, alle bekommering over eigen lot, niet alleen bij Elisabeth, maar ook bij de overige leden des gezins.

Madame Elisabeth week des daags niet van zijn sponde. Hoe wel te moede was het haar onder de verpleging van den getrouwen dienaar! Voor zijn legersteê gezeten, droomde zij zich weder terug in Montreuil, in een of andere stulp, bij een ouden bekenden kranke. En als zij dan straks het moede hoofd ter ruste legde, dan omruischten haar honderden stemmen, die het "God zegene u!" herhaalden, dat te Montreuil zoo menigmaal over haar was afgesmeekt; dan daagden tal van herinneringen voor haar op, tal van gesprekken met de Marsan of von Moscou gehouden, over de wisselvalligheid van alle aardsche grootheid en den eenigen onverderfelijken schat des menschen, zijn geloof aan een goedertieren, liefdevol Hemelvader. En dan sliep zij met een glimlach om en een bede op de lippen in, vol vertrouwen dat die liefdevolle Vader het wel met haar zou maken en ter zijner tijd uitkomst geven.'

Cléry zelf berigt in deze woorden het gebeurde:

'Ook ik werd op mijne beurt ziek. De kamer, die ik bewoonde, was een vochtig vertrek en zonder schoorsteen: de koekoek voor het glasraam benam noch de weinige lucht, die men er kon inademen. Ik kreeg eene zinkingkoorts, met eene geweldige pijn in de zijde, die mij noodzaakte het bed te houden. Ik hield zes dagen het bed en elken dag kwam de koninklijke familie mij bezoeken. Mevrouw Elisabeth bracht mij dikwerf geneesmiddelen, die zij als voor zich zelve vroeg. Zooveel goedertierenheid herstelde een goed deel mijner krachten en, in plaats van de gewaarwording mijner smart, had ik zelfs schier geene andere, dan die van dankbaarheid en bewondering. Wie toch zou ongevoelig geweest zijn, als hij dit doorluchtig huisgezin, het herdenken van deszelfs eigene langduurige ongelukken, in zeker opzicht, zag opschorten, om zich met een hunner dienaren bezig te houden!'

Beter dan het eerste, dunkt mij het laatste te passen bij eenen toestand, waarbij onverdroten trouw in het ongeluk wel toenadering

der ongelukkigen tot den getrouwe te weeg bragt, maar waarbij toch meer dan ééne omstandigheid die toenadering binnen zekere grenzen hielden.

Mij is voorgekomen, dat het: ‘Ecrasez l'infame!’ te dikwerf herhaald is. Ook - maar ik wil niet doof mij betoonen voor het verzoek der schrijfster, gelukkig, dat ik niet bloot uit deernis meerdere aanmerkingen moet terughouden, maar 't met een goed geweten doen kan. Alleen sta hier nog de voor de vrouw vooral niet minder dan voor den man noodige raad, die is in de vraag:

‘Wie van u, willende eenen toren bouwen, zit niet eerst neder en overrekent de kosten of hij ook heeft hetgeen tot volmaking (noodig is)?’

F.A.E.P.R.E.

Een prachtwerk.

De Jaargetijden, door J.J.L. ten Kate. Groningen, J.B. Wolters. 1871.

Niet overbodig is het ‘voorbericht’, waarin de dichter rekenschap geeft van den inhoud in verband met den titel van dezen bundel. Hij wilde geene ‘uitvoerige schilderij’ geven ‘van het afwisselend gelaat der Natuur in de afwisseling der saizoenen, in een reeks van treffende landschappen.’ En 't is goed, dat hij het niet wilde. Het dichterlijk landschapschilderen is Hofdijk's werk; Ten Kate's kracht ligt niet daar.

Wat wilde hij dan? De jaargetijden zijn hem het symbool van het menschenleven. Dat is een oude gedachte, omdat zij een ware gedachte is, zóó sprekend waar, dat ze met onweerstaanbare kracht zich opdrong aan de geslachten, wier heugenis geen nageboren geschiedenis bewaren kon; zóó sprekend waar, dat elk volgend geslacht haar als eeuwig jong begroet.

Bij deze opvatting lag geheel het rijke menschenleven voor den dichter open; hij had de hand slechts uit te steken, en wat hij greep was poëzy.

We hebben dan hier een bundel lyrische gedichten, zoo rijk van inhoud als slechts weinigen. Talloos zijn de onderwerpen, door Ten Kate hier bezongen, en rijk de zeldzame afwisseling der aandoeningen, die hij opwekt. Nu is 't de natuur in haar lentepracht, dan de mensch in den lijdensnacht, nu de jubelzang der liefde, dan de hooge ernst van den dood, de Trekvogel en het Roode Kruis - maar wij schrijven den inhoud niet af.

De ongeëvenaarde heerschappij over de taal hebben ook onvriendelijk

gezinden in Ten Kate geroemd; zijn vruchtbaarheid is het voorwerp, zoo niet altijd van bewondering, van verwondering toch steeds geweest; de veelzijdigheid van zijn talent blijkt ook uit dezen bundel zonneklaar, en de hooge wijding van den dichter, wie kan ze hem ontzeggen zonder hem groot onregt aan te doen?

De bundel bevat zoowel vertaalde als oorspronkelijke poëzy: beter dan iemand weet Ten Kate wat vertalen is. Weinigen vermogen zoo de taal te kneden tot den passenden vorm voor de gegeven gedachte.

Van een beoordeeling kan wel naauwelijks sprake zijn bij zoo rijken bundel van een honderd-vijftigtal liederen: wie een lofrede op den dichter schrijven wil, aan stof zal 't hem hier niet ontbreken; wie een smaadrede tegen hem motiveren woû, zwakke plaatsen zouden in zoo rijke verzameling wel gezocht en gevonden kunnen worden.

Wij, we geven liever een paar proeven van onderscheiden genre:

Lentenacht.

De hemel is vol sterrenpracht:
Wat Sabbat wordt omhoog bereid?
Gezonken is 't gordijn der nacht -
't Is alles stilte en majesteit.

Maar 't is, alsof dat nachtgordijn
Van generzijds bewogen wierd;
Als blonk daar achter Zonnenschijn,
Als werd daar heerlijk Feest gevierd!

'k Zie door dien blauwen sluiêr heen
Gedaanten scheemren in 't verschiet,
Lichtschimmen, weemlende onder een,
Als ge in den droom soms zweven ziet.

En 't is als ruischte iets van omhoog,
Voor 't hart meer hoorbaar dan voor 't oor...
Is 't Lente's aâm, die 't loof bewoog?
Of weêrklank van een zalig Choor?

Wien geldt wat ik van verre zie,
Van verre hoor? dat feestgedruisch,
Die wonderzoete symphonie,
Die Jubel in het Vaderhuis?
enz.

Het roode kruis.

‘Ter Kruistocht! God wil 't!’ Dus, voor achthonderd jaren,
De furie der Dweepzucht. Daar bliksemde 't zwaard
En bloedstroomen volgden, met purperen baren
Verslindend de doôn en halfdoôn in heur vaart.

‘God wil het! ter kruistocht!’ Wie durft dat herhalen?
De Ontferming. Zij schrijdt met de kruisbanier voort:
Daar stroomen de balsems in koelende stralen,
Daar stuiten de windsels het werk van den Moord.

Volg, Heirschaar der Liefde, den Haat op de hielen!
Zoek wonden - ter heeling! Zoek bloed dat ge - stelpt!
Zoek levens - ter redding! Red levens en - zielen!
Die Heiland trekt meê, die de hulploozen helpt.

Wat doet nog aan d' adel der Menschheid gelooven?
Wat wischt voor den naneef den smet van onze Eeuw?
Uw komst, Engel Gods! in den vurigen oven;
Uw greep, moedig Lam! naar de prooi van den leeuw.

Het kleed van dezen bundel is prachtig: formaat groot, druk keurig, en daarbij platen in kleurendruk, wier compositie niet minder lof verdient dan de uitvoering, die bezwaarlijk overtroffen kan worden.

De ondernemende uitgever gaf ons wat we maar al te weinig hebben: een oorspronkelijk Nederlandsch prachtwerk, dat in elk opzigt de vergelijking met het buitenland kan doorstaan.

Vertalingen en herdrukken.

Vrouwen-Brevier. Keur van uitspraken over de roeping der vrouw. Tweede druk. Leeuwarden, G.T.N. Suringar.

Een boek, dat zijn' tweeden druk deugdelijk verdiend heeft, een tweeden druk die de laatste niet behoeft te zijn.

't Is geen boek dat, in een leeskring rondgezonden, doorgevlogen en verslonden wil worden, en niemand behoeft op de laatste bladzijde te snuffelen, ‘of ze elkander ook krijgen.’ 't Is een boek, dat jonkvrouw en gade, dat de moeder vooral zelve bezitten moeten; en dat ze in een verloren oogenblik even moeten opslaan om in dat verloren oogenblik misschien een schat te vinden.

Uitspraken van een honderdvijftigtal schrijvers uit ouden en nieuwen tijd vinden we hier te zamen: allen betreffen ze de vrouw, haar roeping en bestemming. Rijke en diepzinnige woorden vinden we daarbij in menigte; gulden spreuken; wenken, die eenmaal opgevangen, niet meer verloren gaan; vruchtbare zaden, die tot voor een verre nakomelingschap ten zegen kunnen zijn. Gezonde godsdienst - wat is een vrouw zonder godsdienst? - frissche levensbeschouwing, helderheid bij diepte, warm gevoel zonder ziekelijk sentiment, diepe eerbied voor de vrouw, vrij van laffe vergoding, hooge opvatting van der vrouwen roeping en levenstaak kenmerken de meesten der uitspraken, die wij hier verzameld en gerangschikt vinden.

Gerangschikt: want het is geen bont allerlei: er is plan, er is gang in het boek. Na een inleiding, die over de vrouw in 't algemeen handelt, wordt achtereenvolgens gesproken over Huiselijke opvoeding, Vorming van hart en karakter, Vorming van den geest, Opvoeding tot huiselijkheid, Huwelijk en huwelijksleven, de Moeder (Moederliefde en Moederpligt), de Liefde eindelijk.

Eerst uit den vreemde overgebragt, heeft het Brevier bij de vernieuwde uitgave menig treffend woord van Nederlandsche auteurs opgenomen: we vinden uitspraken en wenken van Borger, Celestine, Cool, de Van der Hoevens, de Keyser, Ockerse, van der Palm, Cohen Stuart, Suringar, en tot van de jongste beweging tot verbetering van het onderwijs der vrouw is kennis genomen.

't Behoeft wel niet opgemerkt te worden, dat niet alle spreuken gelijke waarde

bezitten: misten we ongaarne enkelen, die ons bij het doorbladeren voor den geest kwamen, bezwaarlijk zonden wij kunnen aanwijzen, welke wij gaarne verwijderd zagen.

Er is gekozen met een helder hoofd en een warm hart.

Voor de jonkvrouw, die den heiligen ernst des levens niet schuwt, is het Brevier een kostelijk geschenk, en voor de huismoeder, bedolven onder haar beslommeringen, kan er bezwaarlijk een beter boek gevonden worden dan een bundel, die van haar tijd geen offer vraagt en, reeds bij een enkelen blik, peinzensstof geeft, die den geest voor inslapen, het hart voor verdorring bewaart.

De dienaren der maag, vervolg op de geschiedenis van ‘Een hapje brood’, door Jean Macé. Naar de zesde fransche uitgaaf door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen. Delft, Joh. Ykema.

Jean Macé, leeraar aan een Dames-instituut in een klein dorp in den Elzas, zoo gunstig bekend als stichter van de Ligue de l'enseignement, eene instelling, die zich het oprichten van neutrale, godsdienstlooze scholen ten doel stelt, schreef eenige jaren geleden een werkje, getiteld: Histoire d'une bouchée de pain, lettres à une jeune fille. In korten tijd beleefde het den 27sten druk. Dit behoefde onze verwondering volstrekt niet op te wekken; het onderwerp zelf gaf er aanleiding toe, want de geschiedenis van een hapje brood is eigenlijk de beschrijving van de inwendige organen van ons lichaam, met de functiën, die ze verrichten. Macé zelf zegt, dat hij in de geschiedenis van een hapje brood een gedeelte van de geschiedenis van den mensch vertelt, dat gedeelte namelijk, dat in het binnenste in stilte en in het donker voorvalt. Nu is in de laatste jaren de behoefte om met den mensch zelf kennis te maken meer en meer toegenomen en men ziet tegenwoordig in, dat zal die kennismaking goede gevolgen hebben, men beginnen moet haar reeds in de jeugd aan te knoopen. Het boekje is, zooals de titel ons te kennen geeft, voor het jonge volkje geschreven; het voorzag dus in eene algemeen gevoelde behoefte. Maar hieraan was het niet alleen toe te schrijven, dat in Frankrijk de eene uitgave op de andere volgde, neen bovenal aan de wijze, waarop de schrijver zich van zijne taak gekweten heeft. Macé heeft ons niet alleen een nuttig, maar ook een hoogst onderhoudend en prettig boek gegeven. Mevrouw Busken Huet heeft dan ook een goed werk er aan gedaan, door het in onze taal over te brengen onder den titel van de Geschiedenis van een hapje brood, en dat het ook hier gunstig ontvangen werd, bleek duidelijk, daar er al heel spoedig een 2de druk noodig was. Dat het ook in het kollandsche gewaad eene 27ste uitgave beleve, hopen we van harte.

Nu spreekt het wel van zelf, dat de kennis van de inwendige deelen van ons lichaam de behoefte doet ontstaan, om ook bekend te worden met de uitwendige. Dat heeft Macé ingezien, want eenigen tijd na 't verschijnen van bovengenoemd werkje, zag een ander het licht onder den titel van: ‘Les serviteurs de l'estomac, pour faire suite à l'histoire d'une bouchée de pain.’ Ook dit boekje werd in 't hollandsch vertaald en wel door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen, onder den titel, dien wij aan het hoofd van deze aankondiging plaatsten. Evenals l'histoire d'une bouchée de pain is ook dit werkje voor de jeugd of liever voor de jonge meisjes geschreven, maar niet, zooals

Macé zegt, voor kleine meisjes, die niemendal weten en die als kinderen behoeven behandeld te worden. De toon, waarop hij nu tot het jonge volkje spreekt, is geheel anders dan vroeger, dat blijkt uit elke bladzijde; hij veronderstelt, dat zij onder en door het lezen van zijn eerste werkje verstandiger zijn geworden en toch hij verliest nergens uit het oog, dat hij nog met kinderen te doen heeft, want zijn toon is altijd kinderlijk. Dat Macé

dus in groote mate de gave bezit zich op het standpunt van zijne lezers te kunnen plaatsen, hebben wij opnieuw gezien uit zijne dienaren der maag.

Al is dit werkje nu voor kinderen geschreven, toch durven wij het gerust ook volwassenen aanbevelen. Het bevat toch onderwerpen, die de meeste menschen slechts bij name kennen. Gaan we slechts even den inhoud van het boekske na: in de inleiding zet Macé uiteen, wat hij onder dienaren der maag verstaat; heeft hij in zijn 1ste boekje over de *voedingsorganen* gesproken, hij wil nu iets vertellen van de *betrekkingsorganen* of die organen, die ons met de buitenwereld in betrekking brengen en deze noemt hij eigenaardig de dienaren der maag, omdat hij ze alleen als zoodanig beschouwen wil. In Brief II, evenals in de Geschiedenis van een hapje brood, heeft hij ook hier brieven geschreven aan een jong meisje, behandelt hij de beenderen en achtereenvolgens krijgen het leven der beenderen, het merg, de geledingen, de wervelkolom, het hoofd en de borst, de ledematen, de spieren, de houdingen en de bewegingen eene beurt. En dat zijn toch onderwerpen, waarmede men wel kennis mag maken. En dat de wijze, waarop Macé schrijft, niemand zal afschrikken zijn werkje te lezen, mogen wij wel gerust beweren. Eene enkele proef, hoe Macé zijn onderwerp behandelt. In Brief V spreekt hij over de geledingen; nadat hij ons het uitwendige van deze heeft laten zien, gaat hij over tot het inwendige. Ziehier wat hij ons van het gewrichtsvocht vertelt.

'Wij smeren onze machines om ze gemakkelijker te doen loopen. Van de raderen onzer horloges af tot de scharnieren onzer deuren toe is er geen bewegelijke verbinding, daar wij niet wat olie tusschen gieten om haar gemakkelijker te doen glijden. De natuur heeft er op gepast, eene handelwijze, die ons zoo goed gelukt, niet te verwaarloozen.

Onder de gewrichtsbeurs' (het vezelige bekleedsel van de geleding) 'strekt zich een ander vlies uit, dat ook den vorm heeft van een beurs, waarin de geleding omsloten is, en dat voortdurend eene slijmerige vloeistof afscheidt, waarvan de naam, die bij het lezen wat vreemd schijnt, bij het uitspreken zoo zacht klinkt, alsof het de naam van eene jongejufvrouw was. Zij heet namelijk *synovia* of *gewrichtsvocht.*

Hebt gij wel eens opgelet, als gij met den spoortrein reisdet, wat er op de groote stations plaats heeft, waar men mannen met een pot vet in de hand van het eene wiel naar het andere ziet loopen en achtereenvolgens een soort van doozen openen, waarin de uiteinden der assen besloten liggen. Die doozen heeten smeerpotten, en men moet ze van tijd tot tijd nazien, om te zien of de voorraad niet moet vernieuwd worden. De beurs, die het gewrichtsvocht scheidt, is ook een smeerpot, maar een veel volmaakter smeerpot, dan die der spoorweg-rijtuigen, daar zij haar voorraad zelf vernieuwt en men dus nooit noodig heeft er naar om te kijken.

Ik bedrieg mij, wij moeten de werking van het vlies helpen bevorderen, maar op eene wijze, die u toch niet moeilijk zal schijnen, door namelijk de leden te bewegen. Hoe gering die hulp ook zij, zult gij zoo dadelijk zien, dat men haar niet straffeloos mag verzuimen.

Het is u misschien wel eens gebeurd gedurende zeer langen tijd niet te spreken, niet te eten, niet te lachen, noch de kaken op welke wijze ook te bewegen. Als u dit nog nooit gebeurd is, zult gij er te eeniger tijd nog wel eens toe komen. In dat geval, bespeurt men ten laatste groote droogte in den mond, alsof er zich geen speeksel in bevond en dit ontbreekt dan ook werkelijk. De speekselklieren hebben noodig door

de beweging tot handelen opgewekt te worden; zij slapen in, als men ze met rust laat, en de mond, dien zij voortdurend vochtig moeten houden, is dan weldra geheel droog.

Hetzelfde heeft plaats in het vlies dat het ledewater afscheidt. Dit is de voornaamste oorzaak van de moeilijkheid in de beweging, die men in de eerste

oogenblikken ondervindt, als men lang stil gezeten heeft; de smeerpot is uitgedroogd, of liever zijne vloeistof is verdikt, omdat zij niet vernieuwd is geworden, en verstopt de geleding, als ik het zoo eens mag uitdrukken. Het is een leelijk geval, als hij geheel uitdroogt en de gevolgen zijn dan veel erger, dan gij wel zoudt onderstellen. De twee kraakbeenige uiteinden der beenderen, waarvan niets de aanraking meer verzacht, worden langzamerhand ontstoken; zij zwellen op, groeien aan elkander; van bewegelijk, als zij was, wordt de geleding onbewegelijk, en het lid wordt buiten dienst gesteld. Dit moet u niet verhinderen om onder uwe lessen stil te blijven zitten. Een dag of zelfs een geheele maand onbewegelijkheid kan zulk een treurig ongeval nog niet veroorzaken; in de beenderenwereld gaat men zoo snel niet te werk. Er is daartoe een dier ziekten zonder einde, een hardnekkige beenbreuk, bij voorbeeld, noodig, die u voor een onbepaalden tijd aan uw bed gekluisterd houdt. Men krijgt dan eindelijk eene *ankylosis*, of om beter te zeggen een aaneengegroeid gewricht, want dit is de eenvoudige beteekenis van dat vreeselijke woord. Het is afgeleid van het Grieksche woord *ankile*, dat gewricht beteekent.

Ik zie daarin voor u een schoone les, lief kind, even nuttig als schoon, zoo gij er uw voordeel mede wilt doen. Het zijn niet alleen vliezen en klieren, die bij ons uit gebrek aan oefening inslapen. Dezelfde wetten regeren ons geheele wezen; ik heb u dat reeds gezegd, als gij het u nog herinnert, en onze kostbaarste vermogens slapen eveneens in, als men te veel verzuimt ze te gebruiken. In gevallen van langdurige onbewegelijkheid laten de geneesheeren zoo mogelijk hunne zieken schijnbaar onnutte bewegingen uitvoeren, die desnietemin een allergewichtigst doel hebben, namelijk om de ankylosis te voorkomen. Ik zou wenschen, dat op hun voorbeeld elke verstandige jongejufvrouw zich ongerust maakte, telkens wanneer de gelegenheid om haar geest een weinig in te spannen of een kleine moeite voor iemand te doen zich al te lang deed wachten, en dat zij die liever uit zich zelve opzocht, dan dat zij haar verstand en de goedheid van haar hart in haar binnenste liet verstijven. De ankylosis van den geest en het hart is nog vrij wat erger dan die van een arm of een been.'

Met het overschrijven hiervan hebben we, behalve om te laten zien, hoe Macé schrijft, nog een ander doel gehad. Het diende ook om te doen uitkomen, dat het boekske in goed hollandsch is overgebracht. Wij hebben onder 't lezen van de hollandsche vertaling niet kunnen merken, dat het boekje in den vreemde ontstaan is. In dat opzicht verdient de heer Hartogh Heijs van Zouteveen allen mogelijken lof. Bovendien is deze vertaling van enkele noten voorzien, die de fransche mist en van den vertaler afkomstig zijn. Daardoor is de inhoud van het werkje belangrijker geworden. Ook de uitgever mag geprezen worden. Zijn papier en letter zijn veel beter dan die van den uitgever van de Geschiedenis van een hapje brood. Wij wenschen hem en den vertaler het meest mogelijke succes en eindigen met den wensch, 'dat de dienaren der maag' door velen gelezen en herlezen zal worden.

A.

S.K.

Strijd baart Vrede. Een verhaal van Amalia von Klausberg, Schrijfster van 'zielskracht en hartstocht'. Naar 't Hoogduitsch door W.L.F. Moltzer.

Opgedragen aan H.K.H. de groothertogin van Saksen-Weimar-Eisenach. 2 deelen. Amst. P.N. van Kampen. 1871.

'Ik wil werken zooals hij, om te kunnen rusten, arbeiden om te genieten, leeren om te weten!' Zij, die zoo spreekt, is de fiere 20jarige dochter van Graaf Plessen, in weelde en overdaad opgevoed, wier aangeboren goede eigenschappen in den nietigen kring waarin ze is grootgebracht, tot dusver sluimerend zijn

gebleven. De Hij, dien ze zich tot voorbeeld stelt, is een jong architect, die evenals zijne tweelingzuster Meta onder de bevoorrechte stervelingen behoort, die den stempel van het *Mens sana in corpore sano* op het voorhoofd dragen. Terwijl de jonge bouwmeester door de gravin 'met het steenen hart,' onder welken naam Armgard algemeen bekend staat, met het bouwen van een kasteel op een der landgoederen haars vaders belast wordt en onderwijl tal van luchtkasteelen schept, in het vooruitzicht van op deze wijs zijn naam te vestigen en een blond achttienjarig kind, met wie hij verloofd is, tot zijn vrouw te kunnen maken, weet Meta in de landelijke omgeving, waarin de beide meisjes elkander leeren kennen, de muren om te halen, die Armgard's gemoed tot dusver voor alle zachtere indrukken ontoegankelijk hebben gemaakt. De bouw van het slot brengt haar telkens met Meta's broeder Gerhard in aanraking en 't oude liedje hernieuwt zich: de zelfstandige geest van een krachtig handelend man trekt een vrouwenziel aan; het here meisje, dat de vorsten en edelen, met wie zij dagelijks omging, nooit anders dan met koele hoffelijkheid heeft behandeld, erkent in den eenvoudigen bouwmeester haar meerdere. Die man is echter verloofd, weldra gehuwd; zij verneemt het tot haar schrik en ontzetting; maar dit gevoel doet haar ontwaken uit den doodslaap, waarin het nietige hofleven, dat zij met haar vader moest deelen, haar dreigde te doen verzinken. Zij richt zich op; een tijdperk van strijd is voor haar aangebroken; zij komt tot besef van het oppervlakkige, zelfzuchtige leven, dat zij tot hiertoe geleid heeft, en als zij in een vertrouwelijk gesprek haar hart uitstort aan den geestelijke van het dorp, den verloofde van Meta, gevoelt men diep medelijden met de vrouw, wie alle aardsche zegeningen van hare jeugd af zijn toegevloeid, doch wier opvoeding en rang in de maatschappij haar tot een leven van ledigheid en ijdele praal hebben veroordeeld, en aan wie de hoogste zegeningen, de vrije ontwikkeling van het zielsleven en het gevoel van gemeenschap met de hoogste liefde, onbekend zijn gebleven. 'Niemand had ooit tot haar gezegd: Heb God lief boven alles en gij zult het gemis van wereldsch geluk geduldig dragen, omdat gij een edeler, hooger geluk in u zelf omdraagt, dat de wereld u niet ontrooven kan.' En ook Gerhard voert strijd. Hij wordt de echtgenoot van Ida, zijn eerste liefde, met haar Holbeinsch Madonnagezichtje en haar bekrompen, égoïstische levensopvatting; maar zoo hem ook al de herinnering bijblijft aan gravin Armgard, wier oorspronkelijke geest en onafhankelijke zin niemand beter dan hij in al hunne waarde weet te schatten, - met geen woord of gedachte wordt hij ontrouw aan zijn jonge vrouw.

Zoo eindigt het eerste deel. Wie weten wil, hoe de Vrede zich uit dezen Strijd ontwikkelt, leze het boek in zijn geheel. Een gezonde frissche levensbeschouwing waait er ons uit te gemoet; al de karakters zijn even waar als natuurlijk geschetst. Ouden en jongen kunnen er wat goeds uit leeren. In plaats van het *chi dura vince* op den titel, zouden wij dit boek het woord van den Eranschen denker tot motto willen geven: 'Le bonheur n'est pas un bien ou un assemblage de biens, mais un état de l'âme, consistant dans la sécurité, qui nait du parfait équilibre de l'individu avec sa loi morale et de son accord avec son véritable objet, qui est Dieu, ou le souverain bien, ou l'ordre universel du monde.'

De heer Moltzer zal ons toestemmen, dat uitdrukkingen als: 'een geheel versteende moeder,' 'een groothartige stemming,' 'een rustige stijl,' 'de aannadering van den herfst,' enz. enz. onze Hollandsche taalgeleerden het voorhoofd zullen doen fronsen. Over het geheel evenwel heeft de vertaler, zoowel als de uitgever, eer van zijn werk.

M.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
Van Celestine.

XV.
Alice's bekentenis.

Venetië heb ik meermalen zeer verschillend hooren beoordeelen Menigeen voelde er zich onttooverd en trachtte te vergeefs in die morsige, naauwe, vloeibare straten, langs vuile sombere huizen, de schoone, levendige stad te herkennen, die hij zich na zoovele beschrijvingen en afbeeldingen had voorgesteld. Anderen voelden hun verwachting overtroffen en beweerden dat de schoonste schilderij van Venetië nog achterstaat bij de werkelijkheid.

Met beiden kan ik instemmen.

De middenstad herinnert ons aan de achterbuurten van Amsterdam, met dit onderscheid, dat men er de straten aan den waterkant mist. Dezelfde onoogelijke aanblik en walgelijke lucht, veroorzaakt door al de vuilnis die men gemakshalve uit de huizen in het water werpt. Naar die binnenstraten moet men echter de stad niet beoordeelen. Zoodra men het groote kanaal invaart verandert het gansche tooneel. Men herademt, men herleeft en herkent het oude, dichterlijk bezongene Venetië in al zijn zonderlinge, levendige en opwekkende schoonheid.

De eerste indruk dien ik er van ontving liet niets te wenschen over, en van een eersten indruk hangt veelal de beoordeeling af.

's Avonds om tien uur kwamen wij aan. Een aantal gondels, waaronder ook een groote omnibus-gondel, lagen gereed om de reizigers naar hunne hôtels te voeren. De omnibus-gondel was natuurlijk veel goedkooper, maar men was er veel langer mede onderweg. Wij scheepten ons dus met onze koffers in een gewone huur-gondel. Het weder was

onvergelijkelijk schoon en warm, geen enkel wolkje vertoonde zich aan de lucht, een heldere maneschijn verzilverde den vloed en vertoonde de stad in haar voordeeligst licht. Wij volgden het groote kanaal ten einde toe en verwonderden ons over de stilte die er heerschte. Geen geratel van rijtuigen, geen menschengejoel, waaraan wij gewoon waren, slechts het riemgeplas der gondeliers en zoodra de gondels zich vermenigvuldigden, hunne waarschuwende kreten tegen elkander. Hoe verder wij het kanaal opvoeren des te levendiger werd de vaart. Ontelbare gondels kwamen af en aan. Velen waren rijk versierd; dit waren de eigen gondels, de ligte, smaakvolle bouw en kostbare drapering onderscheidden ze aanmerkelijk van de huurgondels.

Plotseling viel ons in de nabijheid van de Piazza St. Marco een tooverachtige verlichting in 't oog, terwijl een melodieuse muzijk over het water ruischte. Wij naderden. 't Was een publieke tuin. Ontelbare gondels lagen er langs geschaard. Schilderachtiger tooneel was wel niet denkbaar. Boven ons hoofd de donkerblaauwe, flonkerende sterrenhemel met den zilveren hemelbol, die den geheelen omtrek helder verlichtte; hier een zee van vuur tusschen het groen, dat het met gondels bezaaide kanaal in gouden gloed hulde. Onder diepe stilte luisterden wij naar de smeltende toonen eener harmonieuse muzijk, begeleid door het gekabbel der spelende golfjes. Fluisterende paren, die half verscholen onder 't gondeldek zich in zoeten kout verdiepten, trotsche schoonen, smaakvolle cavaliers, die in een half liggende houding, dit verlicht tooneel uit hunne gondels aanstaarden, gondeliers in liverei, die in fantastische houdingen op hunne riemen geleund hunne meesters afwachtten, in 't kort, alles wat zich de stoutste verbeelding van een romanesken avond te Venetië kan voorstellen, vertoonde zich daar dadelijk zoo ideaal mogelijk aan onzen blik, en zulk een indruk is beslissend. Wij dweepten met alles en toefden.

Wel was de nacht reeds ingevallen, wel had de reis ons ingespannen en vermoeid, maar we voelden ons verfrischt, verjongd door dezen aanblik en wilden ons genot zoolang mogelijk rekken. Eindelijk verstomde de muzijk, de lichten werden uitgedoofd, de menigte spoedde en verdeelde zich in de gondels en weldra getuigden de haastige riemslagen der vertrekkenden dat de nacht ook hen had verrast.

't Was twaalf uur.

Wij voeren verder, maar bemerkten tot onzen schrik dat onze medereizigers, die zich niet, zooals wij, bij den tuin hadden opgehouden, ons in het Grand Hôtel Royal Riva dei Schiavoni waren voor geweest.

Na lang heen en weder varen gelukte het ons eindelijk in het hôtel St. Marco op de Piazza St. Marco onder te komen.

Ofschoon we aanvankelijk weinig met de ligging van dit hôtel waren ingenomen en liever het gezigt op het groote kanaal hadden gewenscht, zoo bleek het toch later dat we hier voorregten genoten, die we overal elders zouden gemist hebben.

De Piazza St. Marco is een fraai vierkant plein, versierd met prachtige gebouwen, waaronder de oude Basiliek St. Marco, de Campanile en het hertogelijk paleis het allereerst de aandacht trekken. Het benedendeel der gebouwen of paleizen die het plein omringen, bestaat uit arcaden, waarin de fraaiste winkels en café's zijn aangebragt. De Piazza St. Marco is dus het groote aantrekkingspunt van geheel Venetië. 's Ochtends wemelt het er van vreemdelingen die de paleizen, de kerk en de Campanile bezoeken; 's avonds verzamelen ze er zich weder om de avondmuzijk te hooren, de winkels te bezoeken en zich in de café's te verkwikken. 's Avonds stroomt ook het volk toe en het sierlijk, helder met gas verlicht plein doet aan een vrolijke kermis denken. Nergens heeft men beter gelegenheid om de levenswijze en gewoonten der Venetianen te leeren kennen, dan 's avonds op dit plein, waar oud en jong, aanzienlijk en gering door elkander krioelt, totdat de muzijk ophoudt en de winkels gesloten worden. De toevloed naar de café's is gewoonlijk zóo groot, dat het publiek tot midden op het marktplein is geplaatst.

Een andere eigenaardigheid van dit plein is het aantal duiven dat men er daags ziet rondfladderen en die op kosten van de stad gevoerd worden. De overlevering wil dat tijdens het beleg van Candia in het begin der 13de eeuw, de admiraal Dandolo zijn overwinning te danken had aan de belangrijke berigten die deze gevleugelde boden hem aanbragten. Sinds dien tijd dagteekent de duiven-vereering der Venetianen, en daar zelfs geen hond het waagt ze op te jagen, en iedereen ze zaad of broodkruimels toewerpt, zijn ze dan ook zóo tam geworden, dat ze voor onze bovenvensters kwamen pikken, indien we die niet vroeg genoeg hadden geopend om ze hun deel van ons ontbijt af te staan.

De talrijke bijzonderheden van Venetië op te sommen ligt niet in mijn bestek. Buiten de Academia delle Belle Arti en het Palazzo Ducale vindt men schoone verzamelingen van schilderijen in het legio fraaije paleizen.

De schoonste huizen en paleizen treft men in het groote kanaal aan, de straat waar de oude Venetiaansche aristocratie woont.

Buiten de Giardino Papadopoli - een Botanischen tuin - en de Giardini Pubblici - in 1807 door Napoleon vergroot, is het bezoeken der eilanden Lido, Murano en Torcello zeer aan te bevelen om een juiste opvatting van Venetie's ligging te krijgen.

Lido ligt slechts een half uur van de stad verwijderd. Daarheen voeren we dagelijks. Een stille, lommerrijke plek aan de Adriatische zee had ons bijzonder aangetrokken en met de naderende scheiding voor oogen, wenschten wij ons liefst nog zooveel mogelijk uitsluitend aan elkanders gezelschap te wijden.

Randorff, die hierop voorbereid was, hield zich dan ook gewoonlijk terug, met het vaste voornemen om zich later voor het tegenwoordig gemis schadeloos te stellen.

Ook nu hadden wij den vaartoer naar Lido afgelegd en wandelden

de golf langs naar de groene hoogte. Uit het lommerdak boven onze hoofden kweelde de nachtegaal zijn weemoedig maar verrukkelijk lied. Mevrouw Preston en ik zochten ons een gemakkelijke zitplaats op den donzigen bodem; Mary trad eenige schreden vooruit en staarde nadenkend op het onmetelijk watervlak, waarop ze weldra de groote reis zou aanvaarden; toen keerde ze terug en zette zich naast ons.

- Wilt ge de zee niet zien, mama?

- Ik zal haar nog lang genoeg zien, kind. Ook is deze mij minder lief dan de blaauwe Middellandsche zee. Is er veel vaart?

- Een enkele stoomboot!

Mevrouw Preston zuchtte en vatte mijn hand.

- Overmorgen reeds!... lispte zij.

Mary vleide haar hoofdje tegen mijn schouder.

Zóo bleven wij een oogenblik droevig zitten.

- Hebt ge er aan gedacht? - begon Mary weder.

- Waaraan?

- Gij zoudt dat voorlezen.

- Ja, ik heb er aan gedacht.

Niet zonder aarzeling haalde ik eenige papieren uit mijn zak te voorschijn. Ik wist wat Mary wachtte. Een vreeselijke onttoovering omtrent Dumbal.

Alice's oppasster had woord gehouden. Den avond van de begrafenis zond ze mij een pakje. Het bevatte eenige bladen uit het dagboek der afgestorvene en eenige regelen aan mij.

Dumbal's misdaad, want ja, het was een misdaad die hij aan haar beging, was mij nu in al zijne afschuwelijkheid bekend.

Ik had het hem uit Venetië geschreven en hij had mij om geheimhouding gesmeekt. Nadat de eerste smart geleden was, verhief zijn krachtige geest zich stout boven het onherroepelijke en hij begon weêr nieuwen moed te vatten. De dood had - meende hij - voor goed de klove gedempt tusschen Mary en hem. Niets zou meer herinneren aan de fout van het verledene.

Niets?... En daar lag ze vóor mij, die hartroerende geschiedenis eener bedrogene, het slagtoffer van die fout.

Tot éénig antwoord zond ik Dumbal een afschrift dezer bladzijden. Sinds dien tijd had hij niets meer van zich laten hooren.

- Wilt ge het voorlezen? - herhaalde Mary. - Gij weet hoezeer wij er naar verlangen.

- Ik weet het, Mary, maar...

- Wees gerust, 'k ben nu sterk genoeg.

Mevrouw Preston staarde haar bezorgd aan.

- Kind, zouden wij die zaak maar niet laten rusten?

- Neen, mama. Toen ik haar niet gezien had, peinsde ik er over in hoeverre hij te verontschuldigen zou zijn; nu ik weet hoeveel ze leed, is 't mij een behoefte dit te weten. Misschien....

Mary kleurde. Mevrouw Preston ontstelde en drukte mijn hand

krampachtig. Mary had zich verraden. Ik had haar goed beoordeeld. Wat had haar al die strijd gebaat? Nog altijd hoopte ze op een regtvaardiging van den geliefde. Zijn verslagenheid bij het graf had haar op nieuw tot hem gevoerd.

- Niet genezen! - fluisterde mevrouw Preston. - Lees het... 't is noodig voor hare rust.

Ik ontvouwde den brief. Mary bukte zich naar mij toe, bezag naauwkeurig het sierlijke handschrift en trok zich toen een weinig terug met het ontroerd gelaat half afgewend.

Ik las.

'Een woord aan u voordat mijn oogen zich sluiten voor eeuwig. God ontfermt zich mijner.

Waarom kwaamt gij niet vroeger? Mijn kind zou leven, en ik... ik zou gevoeld hebben, wat ik nu te laat voel, het vurig verlangen om van levenswijze te veranderen. De eerste tranen van berouw en wroeging, van schrikkelijk schuldbesef die mijne wangen verschroeiden, dank ik u en de edele, schuldelooze aan uwe zijde, en - ik heb haar gehaat omdat ze *hem* bemint!... Geen strenge oordeelvelling over de geschandvlekte, maar een smartelijke verzuchting voor haar behoud klonk van haar lippen. God zegene haar! De bitterheid, de haat verjoegen ze uit mijne ter dood toe benaauwde ziel. Er is nog edelmoedige menschenliefde, nog waarheid, nog gevoel voor regt en billijkheid op de wereld, alleen mijn gevoel was versteend. Voor 't eerst na lange jaren heb ik weêr gebeden en ligter drukt mij de schuldenlast.

Waarom zocht ik het te vergeten? Er is een God die beter dan de menschen, ons armen beoordeelt, naar den maatstaf zijner goddelijke regtvaardigheid. Had ik aan die waarheid vastgehouden, ik zou er kracht uit geput hebben om te lijden en te vergeven, liever dan mij willoos en krachteloos te laten voortslepen naar den schrikkelijken zondenpoel, waarin ik zonk.

Weet gij hoe wij vallen, dat gij medegevoel voor ons hebt?

Weet gij hoe wij als een schandvlek van ons geslacht er toe komen om met opgeheven hoofd en lagchend gelaat de wetten der zedelijkheid en al wat deugd heet, onbeschaamd te trotseren? Neen toch. Hoe zoudt gij het weten? Er ligt een klove tusschen u en mij. Hoor dan... In dien onreinen dampkring waarin wij ademen, verstikt al wat goed is, zelfs het beste. Hij bedwelmt, hij verdierlijkt, hij vergiftigt. O gij dwazen die als grootste straf ons met het hellevuur hier namaals bedreigt! Wij bespotten uwe bedreigingen, uw kortzigtigheid. Geen hel die meer kan folteren dan de hel in ons binnenste. Gij ziet ons schertsen en lagchen als ons het hart van wee te zamenkrimpt, en gij waant ons verstokt. Wees getroost. Wij lijden meer dan gij durft hopen en verwachten, maar wij hebben geleerd onzen jammer voor het oog der wereld te verbergen. Wij trotseren de verachting der maatschappij, omdat ze ons meêdoogenloos verstiet.

Dat is mijn geheim, het geheim van duizenden. Verachting is ons doodvonnis.

Lees ze, de geschiedenis mijner schande. Mij, gesmade aan uw medelijden op te dringen bedoel ik niet, maar... hoort gij den banvloek uitspreken over rampzaligen zooals ik, wij lijden... O God!... wij boeten immers genoeg!.... herinner u dan Alice's moeder.'

Mary was mij nabij geschoven. Zij nam den brief en herlas dien oplettend. Haar gelaat was welsprekend. Zij had nimmer dien banvloek uitgesproken en zou het nu minder doen dan immer.

- 'Nu verder,' fluisterde ze.

Ik zocht de volgorde der uitgescheurde bladen. Ze behelsden het volgende

Uittreksel uit Alice's Dagboek.

London, 15 April 1858.

De zon breekt door. Hoe vriendelijk lokt ze mij naar buiten. Is er zooveel te zien dat gij mij, die arbeiden moet, zoo dringend uitnoodigt, verleidster? Ik kom.... ik kom!....

Ze had regt, de vriendelijke zon. Het gras ontkiemt, de boomen knoppen, aan de struiken ontvouwen zich reeds de groene blaadjes, vrolijk gonzen de insecten dooreén en de vogelen hoe dartel tjilpen ze in 't rond:

'Dat is de lente, de lieve lente!'

Ze had regt, de zon. Ik moest komen en bewonderen, al was 't slechts één oogenblik. Als schoone parelen fonkelen de regendroppen op de jonge teêre uitspruitsels, die ze gretig inzuigen en, verkwikt en gelaafd, zich ronden en uitzetten onder hare koesterende stralen.

Dat is de kracht der alles omvattende liefde, die u, magtige koningin der schepping, tot werktuig verkoos om alles en allen met nieuwen levenslust en verjongde levenskracht te bezielen! Hoe heb ik naar u verlangd! Wij arme werksters hebben u zoo noodig. In ons laag, dompig vertrek, gebogen over onzen handenarbeid, tuurden we onze oogen dof en gij bleeft u verschuilen. Zorg en kommer drukten ons, rustelooze ijver kon den nood niet weren. Duisternis in onze harten, duisternis in de toekomst en geen enkele lichtstraal die ons met frisschen moed en nieuwe hoop bezielde. Ziet ge wel hoe noodig gij ons zijt! De rijken kunnen zich door verstrooijing schadeloos stellen voor 't gemis van uw vrolijken schijn, wij hebben alleen u! Zie, naauwelijks staart ge vriendelijk naar binnen of de somberheid wijkt uit kamer en hart, het werk vlot beter en - de verdienste stijgt.

Heil u, troosteres der armen! Het licht, de warmte die van u afstralen, dringen door tot het bekommerde hart. Als een waardige hemelbode stort ge balsem uit in het krank gemoed. De donkere nevelen wijken voor uwen gloed en met opgeklaarden blik staren wij weder hoopvol in de toekomst!

20 Augustus.

Ik heb een geheim. Alleen dit papier mag het weten, want uiten móet ik het. Dat ik schoon was, wist ik, de bewonderende blikken die ik ontmoet hebben het mij verteld; maar dat ook hij mij schoon vindt, dat ook hij mij bewondert is mij nieuw, en voor 't eerst verheug ik mij over mijne schoonheid. Wie is hij? Ik weet het niet, maar hij ziet er uit als een koning, zoo heerlijk, zoo trotsch, en hij groet mij als zijne koningin, mij arme borduurster, die met mijne moeder en zuster al de ellende torscht van een behoeftig bestaan. Hoe geheel anders was het vroeger. Toen hadden wij wel geen overvloed, maar zorgen kenden wij toch niet; wij speelden en leerden als de anderen en Gertrude's vorderingen vervulden mijne ouders met vreugde. Daar viel de slag.... vader stierf en ons geluk was verwoest. Ons spelen en leeren werd vervangen door streven naar verdienste. Een modemaakster nam ons in genade aan. Arme moeder, arme Gertrude! Meer dan ik zijn zij te beklagen, die slechts een flaauwe herinnering heb van den vroegeren gulden tijd. Bij al haar wee paart zich nog een zekere bezorgdheid voor mij. Ze weten het maar al te goed, dat ik mijne meesteres tot lokaas strek voor hare klanten. Ik weet het ook en eischte verhooging van loon. 't Werd mij toegestaan. Buiten mij zelve van vreugde bragt ik het naar huis. Maar het voorhoofd mijner moeder rimpelde zich droevig.

'Alice, waarom is uw loon verhoogd?' vroeg ze. 'Moeder, ik weet wat ik haar waard ben, en wij zijn arm.' Zij zuchtte.

''t Is een speculatie op uwe schoonheid, vervolgde ze, mogen wij daaraan toegeven? Gij zijt jong, onbedacht, men zal met zoete vleijerijen uw verstand in slaap wiegen, uw verbeelding prikkelen, uw eenvoud verderven; straks waant ge u een koningin.'.... Ik ontstelde. Een koningin! Zoo had ik mij straks durven noemen, maar *hij* had het gezegd. Wie hij toch is?

1 September.

Ik heb de modiste verlaten. Gertrude drong er op aan en moeder omhelsde mij toen ik mij bereid verklaarde aan haar wensch te voldoen. Gertrude heeft *hem* gezien en ze raadt zijne magt.

'*Er is gevaar*' fluisterde ze moeder toe. Ik wil toonen, dat zij zich vergissen. Ik ontwijk hem, ofschoon ik niet regt weet wat ik van hem te vreezen heb. Ware ik zijn zuster, met meer achting kon hij mij niet behandelen. Nu zijn wij weder even arm als te voren. Ook zijn we van woonplaats veranderd en het zoeken naar werk begint op nieuw.

8 November.

Ik ben ontroerd. Gisteren zag ik hem weder. Gertrude had mij

verlaten. Ik rustte uit in Hyde-Park. Daar stond hij plotseling voor mij. Ik ontstelde, hij glimlachte en zijne oogen straalden daarbij zoo betooverend dat ik ze bewonderen moest.

- Waar zijt gij gebleven? - vroeg hij. - Ik zocht u overal.

Ik zweeg. Kon ik zeggen dat ik hem ontvlugt was?

- Wilt ge mij niet vertrouwen? - hernam hij zacht. - Ik ben toch zoo gevaarlijk niet. Alleen stel ik belang in u.

Ik sloeg mijn oogen op. Wie kon hem wantrouwen? Er lag een wereld vol liefde in zijn blik en de leugen vond op dat hooge trotsche voorhoofd geen plaats.

Toch bleef ik zwijgen.

Hij boog zich naar mij toe.

- Alice! - fluisterde hij - ik heb u waarlijk lief. Waarom ontvlugt ge mij?

Een zonderling gevoel doortrilde mij. Was het verrassing, vreugde?

Ik weet het niet.

- Heer! - antwoordde ik schijnbaar kalm. - Als het waar is wat gij mij zegt, moest gij mij ook ontvlugten.

Hij scheen getroffen en in tweestrijd.

- En waarom zou ik haar ontvlugten tot wie ik mij onwederstaanbaar getrokken voel? - hernam hij toen.

- Omdat ik gehoord heb dat een groot heer zooals gij schijnt te zijn, met geen eerlijke bedoelingen een arme werkster van liefde spreekt.

Hij kleurde en boog het fiere hoofd.

- Dat zijn ongehoorde woorden van de lippen eener werkster! lispte hij. - Wie leerde u dat?

- Mijne moeder.

- Een goede moeder! Hebt gij haar zeer lief?

- Hoe kunt gij dat vragen. Wie bemint niet zijne moeder boven alles?

- Ik niet! - sprak hij somber. - Klinkt dat niet fraai?

- Dat klinkt zeer slecht. En waarom niet?

- Omdat zij mij niet geleerd heeft deugd en reinheid te achten. Alice!.... Vaarwel.... eer en gehoorzaam uwe moeder. Zij kent de strikken die men u zal spannen...

In volle vaart ijlde hij heen. Ik staarde hem na zoolang ik kon en 't was mij als had hij mij mijn hart ontrukt, althans het deed mij pijn.

7 Januarij.

Sneeuw en ijs bedekken de straten. Alles bevriest... alles, ook ik. Ik zag hem niet weder, en toch staat hij mij nog altijd voor den geest. Niemand weet het en mag het weten, maar ik geloof dat hij mij te laat ontvlugtte.

Gertrude heeft ons verlaten. Neef John hielp haar aan eene betrekking. Gertrude heeft hare schooljaren goed gebruikt en nu plukt ze er de vruchten van. 't Komt mij voor dat neef John haar niet onver-

schillig is, en moeder meent dat ook neef John veel belang stelt in Gertrude. Beiden hebben echter nog te weinig verdienste om aan elkaêr te denken; maar als dat gebeurde, zegt moeder - zou ze gerust sterven. Ik begrijp wel dat ze dit nog het meest voor mij wenscht. Waarom verontrust ze zich zoo over mij?

Wat is de winter lang!

4 Februarij.

Ik ben dronken van vreugde. Is het mogelijk? Hij heeft getracht mij te vergeten, maar te vergeefs.... Aan mijne voeten lag hij smeekend om wederliefde! Is 't geen droom? God sta mij bij: ik voel mij zwak

Laat mij nog eens terugdenken.

Op zekeren dag bragt ik mijn werk weg. In de Regentstraat zag hij mij en volgde. Ik wist het niet, maar toen ik terug keerde trad hij mij op zijde, bleek en ontdaan.

- Alice, ik moet u spreken! - Zijn stem was gejaagd.

Ik beefde van vreugde. Ja, nu weet ik dat het vreugde was.

Hij nam mijn arm en bragt mij naar een eenzame plek. Ik voelde dat het verkeerd was, maar had de kracht niet mij tegen zijn wil te verzetten.

Ik zonk op een bank. Hij wierp zich aan mijne voeten.

- Zeg dat gij mij liefhebt en ik zal alle hinderpalen uit den weg ruimen, Alice! - riep hij hartstogtelijk, u vergeten kan ik niet, u ontvlugten wil ik niet. Alice, wees de mijne!

- En mijne moeder? - stamelde ik.

Hij sprong op en stampvoette.

- Ik zal u huwen! - antwoordde hij vastbesloten - ja, huwen, al verzetten zich ook alle magten der wereld tegen dit plan.

Zijn opgewondenheid benaauwde mij. Hij had mij in zijne armen geklemd en kuste mij onstuimig. Een schrikkelijke angst overviel mij, ik rukte mij los en weerde hem gebiedend van mij. Hij bedwong zich en kwam tot bedaren. Nu stelde hij zich voor mij, trotsch en waardig, doch met een onbeschrijfelijke uitdrukking van liefde in zijn donkere schitterende oogen.

- Alice! mijn Alice! Ik wil het u niet ontkennen, de maatschappij heeft een klove tusschen ons gegraven, maar liever dan u te verliezen, doe ik afstand van al mijne verwachtingen. Gij zijt schooner dan de schoonste, beminnelijker en beschaafder dan alle vrouwen die ik ken. Aan de zijde van een edelman is uw plaats en niet in den nederigen kring waarin ge u beweegt. Vlugt met mij, een leven vol liefde zal u gewijd zijn.

- Waarom vlugten als gij mij huwt? - vroeg ik naauwelijks hoorbaar.

- Omdat ik dezen stap geheim wil houden, zoolang mijn moeder leeft.

- Ga mede naar huis. Vraag hoe mijne moeder hierover denkt.

- En als ze weigert?

- Dan weiger ik ook.

Hij verbleekte en vatte mijn hand.

- Alice, wilt ge mij ongelukkig maken? Heb ik mij in u vergist? Liegt uw hemelschoon gelaat? Hebt ge mij niet lief?

Hij staarde mij angstig smeekend aan. Ik voelde mij overwonnen en..... neen, liever verzwijg ik mijn zwakheid!.....

10 Februarij.

Nu zie ik hem dagelijks, altijd op dezelfde eenzame plek in het Park. Onwederstaanbaar voel ik er mij heengedreven, geheel beheerscht door zijne liefde. Vlugten wil ik niet, tenzij mijne moeder er in toestemt. Waarom weigert hij hardnekkig haar te zien en te spreken? Indien Gertrude slechts hier was, haar zou ik raad vragen. Herhaaldelijk brandt mij dit geheim op de lippen, maar onnoodig wil ik mijne moeder niet verontrusten. Indien ze het eens wist! Alice.... de arme Alice een lady!... Hoe trotsch ben ik en hoe trotsch zal het ook haar te moede zijn! Clinton zegt dat ik een geboren Lady ben!

1 Maart.

Gertrude is bij ons geweest. Het is nu een uitgemaakte zaak dat John en zij een paar zullen worden. Hoe benijd ik hen dat ze open voor hun geluk kunnen uitkomen! Toch verbaast mij Gertrude's keus. Welk een onderscheid tusschen John en Lyton! John is goedaardig maar o! zoo zwak! Hij is ijverig maar o! zoo bekrompen en kleingeestig! En dan zijn boersche manieren, zijn onbeteekenend uiterlijk. Zal ooit mijn koning hem de broederhand kunnen reiken? Ja, voor mij doet hij alles, heeft hij gezegd. Moeders gelaat straalt van vreugde. ‘Nu hebt gij een thuis als ik er niet meer ben!’ zeide ze. Ik sloeg mijne armen om haar hals en drukte mijn gloeijend gelaat tegen haar schouder. Hoe gaarne had ik haar toevertrouwd wat mij het hart verrukt! Mijn te huis is bij Lyton, en Lyton is.... 't klinkt al te fraai..... een gentleman.

5 Maart.

Gertrude bespiedt mijne gangen. Voedt ze achterdocht? Nog altijd eischt Lyton stipte geheimhouding. Ik kan niet anders dan hem gehoorzamen en nu wacht hij mij te vergeefs. Gertrude's waakzaamheid belet onze gewone bijeenkomsten. Ach, hoe bezwaard voel ik mij! Reeds vier dagen zonder een enkelen blik, een enkel woord van mijn verloofde! Hoe zelfzuchtig maakt toch de liefde. Ik heb Gertrude innig lief, ik heb naar haar verlangd, en nu wensch ik haar weder heen. Het kon zoo geheel anders zijn als ik spreken mogt, maar hij verbiedt het.

10 Maart.

Ik ben diep geschokt en gekrenkt. Ik bragt mijn naaiwerk weg. Daar drukt iemand mij een briefje in de hand. 't Is Lyton die schrijft: ‘Alice, waar blijft ge? Van ontrouw verdenk ik u niet, maar gij moet komen of ik bega een groote dwaasheid.’

Mijn hart klopte onstuimig, maar hij zou een dwaasheid begaan als ik niet kwam... ik verlangde naar hem. In het schemeruur ontvlugtte ik. Met uitgestrekte armen snelde hij mij te gemoet en drukte mij aan zijn borst. Op hetzelfde oogenblik voelde ik een koude hand op mijn schouder. Ik stond verplet. 't Was Gertrude. Zij zag doodsbleek en beefde. ‘Ongelukkige, wilt ge ons te schande maken?’ riep ze. Lyton week terug. Er was iets op zijn gelaat dat mij onaangenaam aandeed, iets spotachtigs.

- En gij, mijnheer, - vervolgde Gertrude, heesch van drift, - schaam u. Ziet ge niet dat ze te jong is om uwe schandelijke bedoelingen te doorgronden?

- Gertrude! gij doet hem onregt, gij....

- Zwijg! Gij kent de wereld niet, arm kind. Gij ziet niet den wolf in schaapskleêren!

- Maar *ik* zie dat gij zeer boos zijt, mejufvrouw! - sprak Lyton op ijskouden toon - en wil niet ontkennen dat gij er reden voor hebt. Mijne bedoelingen zijn echter minder verkeerd dan gij wel meent, al strooken zij niet met de uwen. Alice behoort mij, en mijne regten op haar zal ik aan niemand afstaan.

Beleefd groetend ging hij heen.

Gertrude staarde mij lang uitvorschend aan. Haar onderzoek was niet geruststellend. Mijne verwarring, mijn smart waren welsprekender dan iedere bekentenis. Zij zag dat ik hem aanhing met mijn gansche ziel, hem vertrouwde boven allen.

- Wilt ge mij iets beloven, Alice? - vroeg ze stug.

- Gertrude, gij waart wreed tegen hem! - jammerde ik. - Hij wenscht mij tot zijn vrouw, maar dit moet nog geheim blijven omdat..... Zij glimlachte bitter.

- Wilt ge mij iets beloven, Alice? - herhaalde ze dringender.

- Als ik kan, alles, Gertrude.

- Vermoord moeder niet. Zij zal het besterven als ze hoort hoe ver gij reeds zijt afgedwaald!

Ik voelde hoe het bloed mij naar de wangen steeg van schaamte en verontwaardiging. Ik had niets misdaan en zij noemde mij afgedwaald. Was het dan kwaad mijn verloofde te zien?

- Ik zal moeder alles vertellen, Gertrude! Zij zal mij beter beoordeelen dan gij.

Zij ontstelde zigtbaar.

- Doe het niet, Alice, in 's hemelsnaam doe het niet. Gij zijt

haar trots, haar grootste liefde - het doet haar den dood aan als ze ontwaakt uit haar vergoding voor u. O gij arme! Weet ge dan niet dat men u bedriegt?

Zij had mijn hand gevat, maar ik rukte mij los. Lyton een bedrieger!

Lyton die zijn liefde en trouw had beëedigd en zich zonder mij rampzalig noemde! Welk een onzin. Ik lachte luid.

Wanhopig vouwde Gertrude de handen.

- Alice, mijn arme lieve zuster, hebt ge immer getwijfeld aan mijne genegenheid?
- Neen, maar nu doe ik het.
- Wilt ge mij een oogenblik aanhooren?
- Waarom niet?
- Lyton Dumbal is een edelman; nooit zal hij u huwen, maar wel trachten u in schande te storten.

Weder lachte ik, maar nu pijnlijk.

- Dumbal! Wie is Dumbal?
- Uw minnaar.
- Gij schertst of dwaalt. Hij heet Clinton.
- Een aangenomen naam, dat is 't eerste bedrog.
- Gij liegt, Gertrude! Gij liegt! 't Is laag van u hem dus in verdenking te brengen!
- Ik spreek waarheid. John's meester had een bestelling bij Lord Burney. John moest er heen, hij zag er den neef. Deze had hem met mij op straat ontmoet, herkende hem en ondervroeg hem over ons, voornamelijk over u. Later wees John mij dien neef aan. Het was dezelfde die u noodzaakte Mistress Churchill te verlaten, dezelfde in wiens armen ik u daareven aantrof, en hij heet Dumbal.

Een bittere smart overstelpte mij. Lyton de neef van een Lord. Zoó voornaam had ik hem mij niet voorgesteld. De afstand tusschen ons scheen nu onmetelijk; maar nog bitterder was de overtuiging dat hij mij had voorgelogen. Ik weende. Gertrude troostte mij en voerde mij mede. Zij weet niet, neen, zij kan het niet gelooven welk een dolk zij mij in het hart stiet. Ik wil hem niet meer zien, Gertrude's bede wil ik gehoor geven. Mijn goede moeder moet niets weten, dat is het beste, zegt ze, zooals het nu is denk ik het ook.

2 April.

Zoolang Gertrude er was had ik iemand die met mij over hem kon spreken. Hoe lief was ze. Hoe ernstig toonde ze mij het gevaar aan waaraan ik ontkomen ben, en hoe roerend bad ze mij om hem te blijven ontwijken. Ik heb het beloofd. Lyton.... mijn Lyton is het mogelijk dat ge mijn ongeluk zocht? O een geheime stem fluistert mij toe dat men u onregt doet. Waaraan nog te gelooven als uwe oogen liegen? Voel ik niet dat gij mij bemint met den hartstogt van uw

karakter? Hebt ge mij niet de innigste wederliefde ingeboezemd? Waarom, waartoe als ik u ontvlugten moet?

1 Mei.

Mijn hart is gebroken, ik vermager en verbleek. ‘Gij werkt te veel, zegt moeder, leg uw werk op zijde en kijk eens naar buiten zooals ge vroeger deedt. De boomen bloeijen zoo schoon, alles ziet er weder zoo frisch, zoo groen uit.’

Kan ik niet meer tot een nieuw leven ontwaken zooals de natuur? Neen, lieve moeder! ik voel mij versteend van koude. De lentezon kan mij niet meer het hart verwarmen zooals vroeger; de zon der liefde ontstak het in fellen gloed, maar ze is ondergegaan en - gij weet het niet!

Gertrude is gehuwd. Zij schijnt gelukkig. Voordat ze heenging riep ze mij op zijde, kuste mij en fluisterde: ‘Alice, de nieuwe pligten die nu op mij drukken zullen mijne zusterlijke genegenheid niet schaden. Bewaar u rein en deugdzaam en gij behoudt een hart waarop ge rekenen kunt.’

Die goede Gertrude, hoeveel ben ik haar verpligt!

3 Junij.

Mijn gansche ziel is in opstand. Ik zag hem weder. Hij reed in een fraaije équipage. Hij lachte en schertste met een jonge dame aan zijne zijde. Ik bleef staan, het bloed vloog mij naar de wangen, onstuimig bewoog zich mijn borst. Dàar viel zijn blik op mij en de lach bestierf op zijn gelaat. Vast trok hij de teugels aan, de paarden stijgerden, er brak iets aan het tuig, een livereiknecht sprong toe. Hij steeg uit, deed alsof hij iemand naast mij noodig had en fluisterde haastig: ‘Alice, gij zijt wreed. Iederen avond wachtte ik u. Uwe zuster is heen, waarom komt ge niet?’

Ik beet mijne lippen tot bloedens toe en staarde hem verwijtend aan. Nu weet ik dat gij een bedrieger zijt, mijnheer Dumbal, - lispte ik.

Hij werd bloedrood.

- Een bedrieger? Ik zal u het tegendeel bewijzen! - antwoordde hij op trotschen toon.

Een oogenblik later reed hij voort, ik vervolgde treurig mijn weg en voelde mij meer verlaten dan vroeger. ‘Uw zuster is heen, waarom komt ge niet?’ Lyton! Lyton! Er schuilt verraad in die woorden!

22 Aug.

Hij een verrader! Ik lach er nu over. Hoe verkeerd beoordeelt men vaak de daden van anderen als men de beweegreden niet doorgrondt en naar den schijn oordeelt. Gertrude is van nature wantrouwend. Moeder heeft het haar meermalen verweten. O hoe zalig is het mij nu! Alles is veranderd. Ik ben weêr zijn koningin, en zal het

eeuwig blijven. Hij wachtte mij op. Hoe lang stond hij daar in den stortregen, hij, de neef van een Lord, en toch *mijn* Lyton.

‘Hebt ge mij waarlijk kunnen wantrouwen? - vroeg hij teeder. ‘Alice, bij God! Gij doet mij onregt. Nog geen oogenblik liet ik de gedachte varen om u tot de mijne te maken, maar juist daarom ga ik met de meeste omzigtigheid te werk.

- Waarom gaaft gij een anderen naam op dan den uwen? - vroeg ik zoo koel mogelijk.

- Omdat uwe briefjes mij konden verraden, liefste. Clinton is de secretaris van mijn oom, hij alléen is in 't geheim en hij stelde mij trouw uwe regelen ter hand. Wat doet het er toe welken naam ik aannam? Later draagt gij toch den mijne.

Zijn oogen straalden weder zoo betooverend dat ik mij met geweld tegen hunne tooverkracht moest verzetten.

- Ik beloofde u te ontwijken, - antwoordde ik op vasten toon, - en ik zal die belofte houden, zoolang ge niet zelf mijne moeder met uwe plannen bekend maakt.

Zijn voorhoofd rimpelde zich. Hij bedacht zich en scheen in tweestrijd.

Toen sprak hij gejaagd:

- Goed. Ik zal komen maar... komt ge nu ook van avond?

Een onuitsprekelijke vreugde beving mij, ze moest schitteren op mijn gelaat, want hij sloeg mij lang met bewondering gade.

- Wat zijt ge hemelsch schoon mijn lieveling! -

Ik ben gelukkig, Lyton, dat ge eindelijk toegeeft.

- Zult ge komen van avond?

Ja Lyton, nu kom ik!

23 Augustus.

Mijn God! mijn God! Wat heb ik gedaan! Mijne moeder ben ik ontvlugten zonder het te willen... Hoe kwam ik er toe? 't Is mij alles een droom. Ik ging dien avond..... O waarom waakte Gertrude niet over mij.... Hij was zeer treurig. Men wilde hem uithuwelijken.

Ik ontstelde. ‘Eén enkel middel bestaat er nog om het te voorkomen,’ zeide hij somber - ‘maar gij wilt het niet aangrijpen, Alice, en dat is mijn dood.’ Lyton! spreek zoo niet - jammerde ik radeloos van angst en smart. - Welk is dat middel, indien het in mijne magt staat.....

Hij sloeg den arm om mij heen en terwijl zijn mond mijne lippen aanraakte bezwoer hij mij met hem te vlugten. Te Brighton zou in 't geheim ons huwelijk worden ingezegend. Waren wij eenmaal gehuwd, dan kon geen magt der wereld ons meer scheiden. Weigerde ik, dan was morgen de klove tusschen ons onoverkomelijk, ons geluk verwoest; ik moest kiezen.

Half bedwelmd van schrik en krachteloos onder zijne vurige smeekbeden en zoete woorden, verzwakte mijn tegenstand meer en meer, en zonder besef te hebben van 't geen er met mij gebeurde, liet ik mij werktuigelijk mede voeren. Eerst in het rijtuig kwam ik tot bezinning.

Ik rukte mij los en wilde er uitspringen. Zijn krachtige arm hield mij tegen, zijne eeden bragten mij tot bedaren en onder den betooverenden invloed zijner teederheid raakte weder mijn geest beneveld. Ik dacht niet meer. Ik wist alleen dat ik hem toebehoorde, aan hem mijn levensgeluk toevertrouwde en het aan niemand liever deed.

Mijn moeder heb ik geschreven. Over acht dagen werp ik mij in hare armen. Zij zal 't mij vergeven dat ik haar zoo onverwacht verliet. Ik heb het niet gewild, maar toch..... in zijne armen is de Hemel!

3 Sept.

Lyton klaagt over tegenspoed. Zijne papieren zijn niet in orde. De haast waarmede onze vlugt geschiedde is hiervan oorzaak. Hij moet herhaaldelijk naar London. Het drukt mij ik smacht van verlangen naar mijne moeder. Zij heeft mij niet geantwoord. Zeker voelt ze zich gekrenkt. Is ze eenmaal ooggetuige van mijn geluk, dan zal ze mijn heengaan minder streng beoordeelen. O hoe vereer ik mijn koning!.....

Verder reikte Alice's dagboek niet, maar in den brief dien ik laat volgen had de arme bedrogene later de ontknooping van dit drama bijgevoegd.

‘Maanden verliepen. De papieren verschenen niet en Lyton bleef heen en weder reizen. Hij verstond de kunst om mij gerust te stellen. In angstige spanning als hij heen was, vergat ik weder alle zorgen zoodra hij terugkeerde en genoot dan dubbel. Ik had nu eenmaal geleerd hem te vertrouwen, ik bouwde op hem als op een rots en daar hij een afgelegen woning aan de zee had uitgekozen en wij volstrekt geen omgang hadden met de badgasten uit vrees van ontdekking, was er niemand die mij door woord of blik kon inlichten over de min vereerende geruchten die mij golden. Maar ook al ware dit het geval geweest, ik zou steun gevonden hebben in de trotsche verachting van Dumbal, die zich als een echt koning boven den laster verheven voelde, en de wereld bespotte.

Ik twijfelde er niet aan of alles wat hij omtrent de papieren, die tot het sluiten van ons huwelijk vereischt werden, en den goeden welstand mijner moeder wist te vertellen, bevatte de zuivere waarheid. Gelukzalig door Lyton's onverminderde teederheid, zag ik in zijne oogen mijn Hemel en vergat alles buiten hem. Als hij heen was toefde ik aan het strand; dáar in alle stilte, verdiepte ik mij in de schitterende toekomst die mij onaanzienlijke wachte. De zee was mijn vertrouwde. Met de golven sprak en schertste ik over onze onrust. Als hij komen moest vertelde ik het haar, uitgelaten van vreugde, als hij heen ging... kende zij mijn weemoed. O mijn kind! 't Is goed dat ge alleen deze onschuldige neiging van uw toen nog onschuldige moeder overerfdet!

Zóo was het winter geworden zonder dat er eenige verandering in

onzen toestand kwam. Ik werd onrustiger. Ook Lyton scheen meer en meer verslagen over den tegenstand waarmede hij te strijden had. Soms was hij zeer somber gestemd en als dan zijn blik den mijne ontmoette, scheen er iets medelijdends in dat mij trof. Ik meende dat het hem zwaar viel mij telkens te moeten teleur stellen en nam vast voor hem niet meer door mijne vragen lastig te vallen. Alles wat hem hinderde wilde ik vermijden. Ik leefde in hem, hij was mijn afgod, mijn alles! Uitkomst had hij beloofd, dat was mij voldoende; ik wachtte en oefende geduld.

Op een dag deden wij onze gezamenlijke avondwandeling langs het strand. Lyton was zeer stil en afgetrokken. Ik meende de oorzaak te raden en zocht hem door schertsende aanmerkingen te verstrooijen. Plotseling liet hij mijn arm los en stelde zich, zooals gewoonlijk als hij mij iets ernstigs te zeggen had, pal voor mij.

- Waar zoudt gij 't liefst willen wonen, Alice, hebt ge daar wel eens over gedacht?

- Overal waar gij zijt Lyton. Denkt gij dat deze eenzaamheid mij schrik aanjaagt?

- Neen, lief kind! Maar ik bedoel als ik niet bij u ben.

- Als gij niet bij mij zijt tel ik de dagen, de uren, tot dat gij wederkeert; andere wenschen voed ik niet.

Lyton wendde het hoofd af en sloeg verstrooid met zijn stok op het heestergewas.

- Ik wenschte dat ge daarin verstandiger waart, mijn kind! - hernam hij na een kleine tusschenpooze. Er is iets ziekelijks in uwe liefde. Waarom zoekt ge geen verstrooijing als ik weg ben?

Ik greep zijn arm en dwong hem mij aan te zien. Een huivering beving mij van het hoofd tot de voeten.

- Zeg dat gij schertst, Lyton, spoedig!.... 't Is voor het eerst dat ge mij pijn doet, vreeselijke pijn!...

Hij sloeg zijn arm om mij heen en staarde mij liefdevol aan.

- Bedaar toch, Alice lief! Mij doet het pijn u zóo te zien.

- Lyton, zulk een verwijt!... En eenmaal zwoert ge bij al wat heilig is dat juist een liefde als de mijne u zoo gelukkig maakte.

Lyton's stok ving op nieuw zijn vernielingswerk aan.

- Ja mijn engel, toen was ik zelfzuchtig genoeg alléen aan mij te denken. Nu dacht ik meer aan u. Wat zult ge doen als ik langer wegblijf?

- Langer? Moet ge langer dan gewoonlijk weg?

- Ja, het is noodzakelijk.

- Bij u is mijn plaats, Lyton, ik volg u....

- Onmogelijk. Vergeet gij dat wij onze betrekking geheim moeten houden totdat.... totdat....

Lyton scheen ontroerd, ik zag hoe de hand beefde waarmede hij zijn donkere haarlokken van het fiere voorhoofd streek.

- Totdat ik uw vrouw ben, meent ge Lyton, ja, dat weet ik, en God weet ook hoe vurig ik naar dat oogenblik verlang, vooral nu...

- Nu wat, Alice?

Ik kleurde, maar overtuigd dat het hem even gelukkig zou maken als mij, fluisterde ik hem mijn geheim in 't oor.

Hij sidderde. Ik dacht dat dezelfde zalige gewaarwording ons doortrilde, ik dwaze vrouw!

Gearmd en zwijgend namen wij den terugtogt aan. Den volgenden ochtend vertrok hij. Ik deed hem uitgeleide tot aan het hek. Dáar sloot hij mij nogmaals innig in zijne armen. Nog zie ik hoe hij mij van verre zijn laatst vaarwel met de hand toewuifde, ernstig, bleek maar kalm. Zoolang ik kon staarde ik zijn fraaije gestalte na, en terwijl een vurige smeekbede voor zijn spoedigen terugkeer uit mijn bedroefde ziel ten hemel rees en ik reikhalzend de armen uitstrekte naar de plek waar ik hem zag verdwijnen, wist Lyton reeds dat ik voortaan te vergeefs op hem zou wachten.

Langzaam en eentoonig verliepen de dagen. Zoodra ik aan mijne eigene gedachten alleen was overgelaten, begon ook weder het hardnekkig stilzwijgen mijner moeder mij te kwellen. Tallooze brieven had ik aan haar en Gertrude afgezonden en nog geen regel antwoord ontvangen. Lyton had verzekerd dat ze zich in goeden welstand bevonden en te kennen gegeven dat dit thema hem onaangenaam was, zoolang hij niets aan de zaak kon veranderen. Ik was er dus niet op terug gekomen en vertrouwde dat hij alle middelen in het werk stelde om ons huwelijk te bespoedigen, maar toch, als Lyton weg was, benaauwde het mij en benam het mij alle rust.

Slechts als zijne vrouw zou ik terugkeeren, dit had ik geschreven, en hiermede had ook Lyton ingestemd.

Maar het oogenblik dat ik de heugelijke mare van ons huwelijk aan mijne moeder zou kunnen mededeelen, was nog niet gekomen, en dit bedroefde mij diep.

Een paar regels had ik van Lyton ontvangen, waarin hij de oorzaak van zijn langer oponthoud te Londen aan familiezaken toeschreef. Ik was zoo gewoon hem onvoorwaardelijk te gelooven, dat zelfs de ongewone koelheid in dit briefje mij niet de minste achterdocht inboezemde. Ik schreef die koelheid toe aan de onaangename bemoeijingen, waarvan hij gewaagde. Toen er echter weder veertien dagen waren verloopen zonder dat hij verscheen of iets van zich liet hooren, overviel mij een schrikkelijke angst. De gedachte dat hij ziek kon zijn en mijn plaats dan aan zijn ziekbed was, vervolgde mij onophoudelijk. In een opgewonden oogenblik nam ik de pen op. Voor 't eerst zou ik zijn verbod overtreden, ik wilde hem schrijven. Voordat ik echter dit plan kon ten uitvoer brengen, hield een rijtuig voor mijne woning stil. Ik trilde van blijdschap, dat moest Lyton zijn! Bittere teleurstelling, verslagen zonk ik terug op mijn stoel. Een jong mensch stapte uit en trad on-

beschroomd met lagchend gelaat de tuinkamer binnen. Ik stond op en mat hem met trotschen blik. Hij scheen verrast en verslagen en stamelde eenige onverstaanbare woorden.

Dit was Lyton's vriend.

Neen, ik kan, ik wil niet neêrschrijven waarom hij kwam.

Ik hoorde hem aan en scheen in een marmerbeeld te veranderen. Ik zag zijn medelijdenden blik en hoe hij, Dumbal verwenschend, met een kreet van schrik naar het schellekoord greep, toen ik verlamd, versteend van smart onmagtig neêrzeeg.....

Behoef ik het te zeggen? Ik had Lyton Dumbal tot verstrooijing gediend. Nimmer had hij het onzinnig plan gehad mij te huwen. Zijne vrienden wisten het, waarheen hij zich iedere week begaf, naar zijn schoone *geliefde.* Maar nu was er paal en perk gesteld aan die minnarij. Zijn oom Lord Burney had hem een echtgenoote uitgezocht en geëischt dat hij de oneerlijke betrekking met mij zou verbreken.

Ik was een verleide schoone, een gewenschte prooi voor de ellendelingen die mijn ligtgeloovigheid hadden bespot.... ik was een gevallene.... en pas zeventien jaar oud.'.....

Mary was opgestaan. Nu knielde ze neêr voor hare moeder, greep hare handen en staarde haar met een uitdrukking van onuitsprekelijken afschuw op het gelaat, zwijgend aan.

Er was iets roerends maar welsprekends in die stille uiting van haar diep geschokt gemoed. In de diepe aanhankelijkheid dezer vrouw voor Dumbal, in hare afgodische liefde, in de toovermagt die hij op haar uitoefende, had ze de gewaarwordingen van haar eigen hart als in een spiegel aanschouwd. Wat die vrouw had gevoeld en geleden, wat Dumbal aan haar had gezondigd, kon niemand beter beoordeelen dan zij. De schok was hevig en - beslissend. Woest had ze Mary's diep gewortelde liefde uitgerukt. Beschermend omvatten de moederarmen de geknielde.

- Ga voort! - lispte Mary. - Nu begrijp ik alles, zelfs het ergste.

Ik vervolgde:

'Toen ik bijkwam viel mijn eerste blik op het deelnemend gelaat der vrouwelijke dienstbode, die Lyton ter mijner beschikking had gesteld. Haar vader diende bij Lord Burney.

- Gij arme!' hoorde ik haar prevelen. - Ik had het hem voorspeld, maar hij geloofde het niet.

Het was dus geen droom het gebeurde? God! tot welk een schrikkelijke werkelijkheid was ik dan ontwaakt!

- Ellendige! - riep ik woest. - Ge wist dat ik bedrogen werd en spraakt niet?

- Zou het gebaat hebben al had ik zijn gebod overtreden? - vroeg ze.

Ik drukte de handen voor het gelaat en jammerde luid. Neen, niemand geloofde ik dan hem alleen!...

Ze vatte mijn hand en trachtte mij te troosten. Hij was rijk. Aan niets zou het mij ontbreken. De ongelukkige, ze begreep niet dat onder het wee dezer dubbele schande mij het harte pijnlijk zamen kromp. En toch - ik bleef toeven nog een dag, en nog een dag, altijd hopende op zijn terugkeer. IJdele hoop! Lyton bleef weg. Lyton had mij bedrogen!

Buiten mij zelve van angst nam ik de pen op, ik wilde zekerheid. Misschien bestond er verontschuldiging voor zijn stilzwijgen, misschien kon hij zich regtvaardigen... ik bad, ik smeekte, ik dreigde.... Het antwoord liet zich niet lang wachten, 't was niet van zijne hand. 't Luidde aldus:

‘Men zal voor u en uw kind blijven zorgen zoolang gij u fatsoenlijk gedraagt. Maar bij de minste poging om de verbroken betrekking weder aan te knoopen, zal men zich van iedere verpligting jegens u ontslagen achten.

Clinton.

Een luide gil voerde Anna aan mijne zijde. Woest stootte ik haar van mij en ontvlood als een waanzinnige. Zij haalde mij in, zij zocht mij te bedaren, ik hoorde niet en ijlde voort. De schemering naakte, de nacht viel in, ik lette er niet op. Voort rende ik, slechts door éene gedachte bezield. Aan de voeten mijner moeder, dáar, daar was alleen plaats voor de ongelukkige.

O onvergetelijke nacht! Hoe ijzingwekkend staat ge nog in al uwe folteringen voor mijnen geest!

Laat mij kort zijn.

De moederlijke woning bereikte ik, maar het liefdevol hart waarnaar ik smachte had opgehouden te kloppen. Mijne moeder was gestorven. De schande harer lieveling had ze niet kunnen overleven. Bezweken was ze van rouw en van droefenis. O verwijten kan ik het Gertrude niet, dat ze mij met afschuw verstiet en het uur mijner geboorte vervloekte. De onschuldige brave zuster, de verpleegster mijner stervende moeder, boette reeds voor de schuldige. Ook haar levensgeluk had ik verwoest. De lafhartige echtgenoot schaamde zich eene vrouw die een gevallene tot zuster had, en de herhaalde toespelingen daarop hadden zijne liefde verkoeld.

Wat in dien nacht verder gebeurde is mij niet duidelijk.

Beseffeloos liet ik mij door Anna medevoeren. Onder die ruwe schors klopte een gevoelig hart. Ze was mij genegen en is het gebleven. In de woning harer tante bragt ze mij onder. Dáar lag ik weken lang in levensgevaar, dáar schonk ik mijn kind het bittere

leven der schande. Arm, ongelukkig wicht! Op uw engelengelaat spiegelde zich de onschuld, de reinheid af, die uw moeder had ten offer gebragt aan een meêdoogenloos vader. In uwe ziel sluimerde de kiem van al wat goed en edel is. Zóo hadt ge het ontvangen van uwe moeder, zóo zou het ook bij u kunnen verdorven worden.

Was het wonder dat ge haar een kwelling werdt?

Een tijd van boete en berouw volgde. Eerlijk en trouw wilde ik terugkeeren tot mijn vorig bedrijf, en leven voor mijn kind.

Het baatte niet. Men wantrouwde en verjoeg mij. De armoede grijnsde mij aan. De woning waarin ik mijn te huis vond was niet de mijne. De kracht, de moed, de lust tot het goede ontzonken mij een voor een, alleén de wil was staande gebleven, maar ook deze werd mij ontrukt.

Met mijn kind op den arm wankelde ik van huis tot huis om eerlijken arbeid te verkrijgen. Door mijne vroegere beschermsters met minachting afgewezen, week ik verder af tot in de voorname buurten. Daar reed plotseling een sierlijke équipage mij achterop, ik wendde het hoofd om. Voor wien toch al die beleefde groeten, die aandacht, die eerbiedige fluisteringen? Een trotsche grijsaard leunde achterover in het rijtuig en daarnevens.... O God! men noemt u regtvaardig en gij duldt dien schimp, dien hoon aan de zuiverste liefde waarvoor een menschenhart vatbaar is? Lyton's donkere oogen staarden mij aan, een ligte blos verwde zijne wangen. Hij tastte in zijn zak en terwijl het brieschend vierspan voorbij rende, schemerde iets voor mijne oogen dat rinkelend op de steenen naast mij neêrviel.

't Was een geldbeurs!

- Gij gelukkige! - schertste iemand naast mij. Hij bukte zich, raapte de beurs op en hield mij die voor. Bij mijn aanblik zonk zijn hand neder. 't Was Lyton's vriend, die mij met zelfzuchtige bedoelingen den eersten verpletterenden slag had toegebragt. Ik lachte, maar 't was een snijdende lach die hem deed verbleeken en mijn kind pijn deed; de groote oogen staarden mij droevig aan, de lipjes trilden onheilspellend. Had ik ze maar verstaan de waarschuwing van den goeden engel die uit haar sprak. Maar deze nieuwe bittere krenking oefende haar verstokkenden invloed op mij uit. Ik moest mij wreken, op hem, op allen - was 't ook ten koste van mij zelve. Ik was schoon genoeg om het te kunnen, en de eerste die mij slecht genoeg maakte om het te willen stond daar vóor mij, met het verpletterend bewijs mijner verguizing nog in de hand. Hij had medelijden met mij. Ik hoorde hem aan, schijnbaar rustig en kalm, inwendig verteerd door namelooze ellende. Hij ging.... ik staarde hem na, nog een laatste opwelling van beter gevoel rees in mij op, ik wilde hem terugroepen en hem zeggen dat ik hem verachtte....

Daar viel mijn blik op het goud aan mijne voeten, ik uitte een schrikkelijke verwensching en schopte het van mij. Niets wilde ik van *hem*, maar 't goud van anderen zou voltooijen wat het zijne had be-

gonnen - mijn verderf. Dàt zou *hij* op zijn geweten hebben! Mijn uiterlijk moest de spiegel zijn van de slechte gewaarwordingen die mij bezielden. Weder blikten de groote sprekende oogen van het kind mij treurig aan. Er was iets op dat kleine hooge voorhoofd dat mij aan het zijne herinnerde. Een gevoel van haat voor de vrucht mijner onzalige liefde beving mij.

- Als gij blijft leven zal het zijn om ons beiden te vervloeken! - mompelde ik, - maar... het is beter dat gij sterft!.....,...

Ik werp een sluijer over de jaren van zedebederf die nu volgden.

Mijn nieuwen vereerder vergezelde ik naar Frankrijk. Alice was opgedragen aan Anna's zorg.

Te Parijs.... genoeg.... ik viel er van kwaad tot erger. Ik had niets meer te ontzien. In den roes der zinnelijkheid trachtte ik de smart, de wroeging, die de herinnering van vroegere reinheid in mij opwekten, te vergeten. Het gelukte. Zonder aarzelen dronk ik den bitteren beker der schande tot op den bodem toe en in de holen der ontucht heerschte ik als koningin. Dáar boeide mijn schoonheid den edelman met wien gij mij te zamen zaagt. Ik had geleerd partij te trekken van den hartstogt dezer losbandigen. Geen prijs scheen hem te hoog om mij vrij te koopen. Ik volgde hem, prikkelde zijn liefde tot razernij en beheerschte zijn slavengeest. Een tijd lang bleef ik te Parijs de gevierde, beroemde schoonheid van den dag. Mijn eigenaar kon die algemeene hulde niet langer dulden. Verteerd van jaloezie nam hij mij mede op reis. Ik schikte mij er in, koud, onverschillig, verhard, zooals in alles wat slecht was. Had ik voorzien welk een indruk de verschillende natuurtafreelen nog op mij konden maken, ik ware teruggeschrikt voor den pijnlijken strijd die mij wachtte. Weder ontwaakte het geweten en de eerste fluistering gold het kind der schande. Te Nice ontbood ik het. Bittere vergelding! Een ongeneesselijke borstkwaal sleepte het ten grave. Ik voelde dat het goed was. In dat scheidende zieltje gloorde een sprank van hooger leven en met vaste hand zou ik die hebben uitgedoofd. Ook hèm moest ze vloeken en niet mij alléen. Haar aanblik folterde mij. Hare teedere aanhankelijkheid, haar behoefte aan liefde bragten mij tot razernij. Ik voelde dat ik de liefde van deze engel niet waard was, trotsch stiet ik haar van mij. Ik wilde geen aalmoes. Eenmaal had men mijne liefde een koopprijs gesteld, dat had ze vergiftigd, mijn kind kon ik er niet mede bezoedelen. Zij stierf... in uwe armen. Gij gelukkige, vingt haar laatsten adem op, die een zegenwensch bevatte voor haar ontaarde moeder. Ik hoorde het, gij weet van wie. Het bragt mij tot wanhoop, ik wilde sterven, gij stoordet mij. Ik ondervroeg Anna. Zij bekende alles. Bij het lijk van Alice waart gij getuige van mijn vertwijfeling. Mijn geheim was onthuld, mijn lagchend gelaat kon u niet meer bedriegen, gij peildet mijn jammer. Sinds dien avond zocht ik

te vergeefs bedwelming. Met drogredenen had ik mijn geweten in slaap gewiegd. Ik had de maatschappij aansprakelijk gesteld voor mijn verderf, maar.... niet allen hadden mij verstooten. Er klopten nog harten die de gevallene beklaagde en haar redding vurig wenschten.

Ik sprak niet van hem. Gij, die hem bemint zooals ik hem bemind heb, moet het voelen welk een indruk zijn verschijning op mij maakte. Hij nog altijd een koning, geëerd, geacht, bemind door de reinste onder u. Ik zijn koningin, door hem onttroond - vertreden in het slijk, verafschuwd, veracht, uitgeworpen. Welk een stichtelijk voorbeeld van menschelijke regtvaardigheid! Is het wonder dat het ons verzoent met het kwaad? Neen, gij begreept het en wantrouwdet hem. Zulk een ongeloofelijk gewetensbezwaar had hij nimmer aangetroffen - toch zou hij het weten te overwinnen. Hij rekende op zijn onwederstaanbaarheid, op *hare* liefde. Maar ik moest uit den weg en hij waagde het mij op te zoeken. Weder liet hij zijn goud schitteren voor mijne oogen, en hij wist het, althans hij kon het weten, welk een afschuwelijk verleden er tusschen mij en zijn goud lag! Meer dan mijzelve, kon het zijn, verachtte en haatte ik hém nu. Trotsch wees ik hem af en weigerde iedere verandering in mijn reisplan.

Gij raadt het, toevallig was onze ontmoeting te Sorrente niet.

Over veel had ik mij te wreken en het uur der wraak was eindelijk aangebroken. Menschelijke kortzigtigheid! Het uur mijner verlossing was nabij. God koos mij onwaardige tot middel uwer redding.

Voor het eerst na lange jaren doortrilde mij weder een zalig gevoel. Er was iemand die verpligting aan mij had - aan mij, ongelukkige vertredene! Die overtuiging alléen was mij voldoende - de klove die ons scheidde kende ik, en dat ik die in acht nam, weet gij. Gij weet nog meer. Gij weet hoe ik de wroeging, die mij reeds lang verteerde, niet langer weêrstand kon bieden, hoe een onuitsprekelijke angst, dat mijn ellendig bestaan nog een slagtoffer zou eischen, mij tot u dreef om hulp, hoe uw goede wil afstiet op het eergevoel van den oneerlijke.

Ik vlugtte, even arm, even hulpbehoevend als op den avond toen ik zijne weldaden verfoeide, maar vastbesloten om den weg der schande te verlaten. Mijn aanzienlijke kleeding ruilde ik in voor het ruwe volkskleed, mijn vorig bedrijf zou in mijne armoede voorzien. Te laat! Een onbeschrijfelijke matheid overviel mij. Slechts met moeite sleepte ik mij voort aan den arm mijner trouwe Anna. Zooals ze mij in de eerste dagen mijner ellende had bijgestaan, zoo deed ze het ook nu. God loone haar! Een smachtend verlangen naar een woord van vergeving uit den mond mijner strenge zuster liet mij geen rust. Te Nice had ze mijne weldaden versmaad, die ik haar door een tusschenpersoon had willen toevoegen. De brave, zelve behoeftig en gedwongen om na den dood haars echtgenoots zich nogmaals onder het juk der dienstbaarheid te buigen en haar land te verlaten - wilde geen deel aan de schande harer zuster. Ze verafschuwde mij en ze had regt. Toch kwam

ze op mijn smeekbede: koel en streng, maar bereid om mij te steunen nu ik den weg des verderfs was ontvlugt. Zij wilde mij terugvoeren naar Nice. Dáar kon ik werken zooals zij. Ze zag het niet dat mijn einde nabij was. Langzaam togen wij van dorp tot dorp, van stad tot stad. Zij wist dat men pogingen in het werk stelde om de ontvlugte op het spoor te komen en nam de meeste omzigtigheid in acht.

20 April.

Wij hebben Florence bereikt. Hier is mijn laatste oponthoud.

Ik kan niet verder. Gertrude zal alléen Nice bereiken en Anna alléen haar geboortegrond betreden. Het is mij goed, beter dan ik durfde hopen of verwachten. Ik zag niets dan lijden in het verschiet, niets dan een hernieuwden strijd tusschen verzoeking en pligt. Gelooft men aan de deugd eener bekeerde gevallene? Behoudt ze niet haar leven lang het schandmerk der gepleegde zonde?

Het is dus beter dat ik sterf. Bij God alléen is ontheffing van schuld en bij God vind ik ook het lieve kind dat mij, had het geleefd, nog alléen aan dit leven zou binden. De bede van die reine kinderlippen voor het behoud harer moeder is verhoord. Alice, ik kom!....

21 April. Laatste woord.

‘Mijn blik is beneveld. De koorts woelt in mijne aderen, dat is de dood!... maar dit moet ik nog schrijven:

Ik heb ze niet willen verontschuldigen de schuldigen zooals ik... Met vaste hand wees ik de smet aan die op mij kleeft.... met bevende hand verklaar ik dat ze mij niet zou bezoedelen, indien ik u en *haar* eerder op mijn weg had ontmoet.... Dit is het begin en het einde onzer geschiedenis: *men heeft ons uitgeworpen toen wij struikelden*, *dat was te vroeg! Men heeft ons de straf onzer overtreding alléen doen dragen*, *dat was te wreed! en omdat de liefde ons verloochend had*, *hebben we ons verhard in het kwaad!*

Erken het, wereld, die ik vertrouwend intrad en met een strenge beschuldiging op de lippen, jammerend over het onheil dat ik stichtte, verlaat. Erken het, er is nog veel door u te vergoeden, te herstellen. Eén woord, een blik van medelijden ondermijnen vaak den verraderlijken grond waarop onze deugdsverachting steunt. Twijfelt gij er aan? Een stervende mond liegt niet. Wend niet vol afgrijzen den blik af van den jammerlijken poel waarin wij verongelukken. Het kon zijn dat een enkele nog de magt en den wil had te grijpen naar de reddende hand die naar haar werd uitgestoken.... Bedenk, tusschen die verdorven massa, zwart gekleurd van 't walgelijk zondeslijk, tusschen die bedwelmende, vergiftigde, verdierlijkte vrouwenschaar, die met duivelachtige verstoktheid en stootende onbeschaamdheid haar verzinnelijkten blik op u vestigt, kunnen er zijn, ja, zijn er zooals Alice's moeder en haar... had men kunnen redden!...’

Een diep stilzwijgen volgde.

Met gebogen hoofd en neêrgeslagen blik zat mevrouw Preston bewegingloos. Mary's hoofd rustte tegen haar schouder; hare diepe blaauwe oogen staarden onafgewend naar het groene lage lommerdak, waarin de gevleugelde zangers dartel rondsprongen en lustig koutend en kweelend mijn stem hadden begeleid. Alléen de nachtegaal, als luisterde hij, had gezwegen, maar nu het stil werd hief hij aan, eerst een weemoedig klagen, teeder, hartroerend - dan een vrolijk jubelen, helder en krachtig, een schertsen met de zwakke kreten en zangarmoede zijner verbaasde en overstemde natuurgenooten.

Mary stond op en deed een schrede totdat zij de zee in 't gezigt had; zooals ze daar stond met opgerigt hoofd en uitgestrekte hand, was er iets ongewoons in hare houding en iets vreemds in haar blik toen ze terugkeerde. 't Was geen overmoed, maar toch iets buitengemeen krachtigs, geen trots, maar toch iets dat naar zelfverheffing zweemde. Geen wonder, ze had zichzelve terug gevonden. Geduld had ze den hartstogt die in haar hart was ontgloeid, zoolang het voorwerp daarvan slechts berispelijk scheen, maar één voor één de kluisters voelen verbreken bij de onwederlegbare bewijzen zijner misdaad.

Zij was weêr vrij. Ruim haalde ze adem. Een groote overwinning had ze behaald, op de zwakke vrouwennatuur, op het weêrbarstig hart. Nu klopte het fier over de behaalde zegepraal en warmer dan immer voor de verongelijkte.

Van Mary kon men niet anders verwachten. Haar denkende geest had gepeild dat er misslagen zijn, die een vrouw niet *mag* vergeven, zal ze geen onregt plegen aan haar eigen geslacht.

Weemoedig gestemd namen wij den terugtogt aan. Van verre herkenden wij Randorff, die ons op de landingsplaats afwachtte.

Met van vreugde schitterend gelaat verwelkomde hij ons. Hij had een brief uit Frankfort ontvangen, zijn vader keurde zijne verdere reisplannen goed. Hij kon mevrouw Preston en Mary vergezellen. Zijn opgewonden blijdschap strookte weinig met onze gedrukte stemming.

- Wat is er gebeurd? - vroeg hij bezorgd.

- Iets zonderlings. Wij verdiepten ons in een somber verleden en zie, geheel tegen den regel werd juist hij gevonnisd die gewoon is aan vrijspraak!

Mary wendde het hoofd om. Haar ernst was opvallend.

XVI.
Afscheid.

De laatste dag van ons zamenzijn was aangebroken. Alsof het weder instemde met onze treurigheid, zoo loeide reeds vroeg de storm onrustbarend, en de grijze lucht ontlaadde zich in groote regendroppen.

Met een bezwaard gemoed pakten wij onze koffers. Morgen zou mevrouw Preston, Mary en Randorff met de Washington naar Amerika en ik per spoor naar Turin vertrekken. Het scheen ons een

droom, en toch was het maar al te waar. Nu en dan trachtte Mary door een schertsende aanmerking ons ernstig gelaat op te vrolijken, maar naauwelijks was het haar gelukt, of zij zelve was de eerste die het afwendde om haar betraanden blik te verbergen. Ik geloof dat wij alle drie den stillen wensch voedden, dat toch het benaauwend oogenblik maar voorbij was.

Zóo werd het twaalf uur. De lucht klaarde op en wij oordeelden het beste om zoo spoedig mogelijk eenige verstrooijing te zoeken. Voordat we ons echter tot uitgaan hadden gereed gemaakt, werd er aan onze deur geklopt. Ik opende en week verbaasd achteruit.

Dumbal stond op den drempel. Hij was in den rouw gekleed en dit maakte zijn bleekheid nog opvallender. Ernst en droefheid, maar ook een zekere gepaste waardigheid verhoogden den indruk van zijne schitterende persoonlijkheid. Een ligtrood verwde zijne wangen toen hij de onaangename gewaarwording bemerkte, die zijne verschijning op ons te weeg bragt. Hij stond in tweestrijd. Niemand had hem aangemoedigd om binnen te komen. Hij wachtte.

Mevrouw Preston, die gaarne dit onverwacht bezoek had voorkomen, kon echter niet vergeten welke verpligting zij aan dien man had; zij deed zich geweld aan, stond op en verwelkomde hem beleefd. Mary en ik volgden haar voorbeeld.

Dumbal trad binnen en wendde zich het eerst tot mij.

- Hebt gij verzwegen dat ik nog een enkelen keer dit gezelschap met een bezoek wilde lastig vallen?

- Neen, maar er had een tusschenscène plaats die ons op de gedachte bragt, dat ge uzelf van dit bezoek zoudt verschoonen.

Hij glimlachte bitter. Zijn oog viel op de brieven die Alice's bekentenis behelsden en verstrooid op de tafel lagen. Mary had er zich zooeven nog in verdiept.

- Ik begrijp uwe bedoeling, - antwoordde hij - en ik dank u dat gij mij op deze ontvangst hebt voorbereid.

De smart die zich achter zijne hoogmoedige houding verschool, ontging Mary niet.

Zij reikte hem de hand en staarde hem deelnemend aan. Diep geschokt boog hij het fiere hoofd en kuste hare vingertoppen.

- Mary!.... lieve Mary.... Mevrouw!.... Laat mij niet zoo koel van u scheiden!....

Zijn stem beefde, zijne donkere oogen vestigden zich smeekend op beiden.

- Van koelheid is geen sprake! - antwoordde mevrouw Preston ontroerd. - Vrienden kunnen wij blijven, maar....

- Hoor mij aan! - viel Dumbal haar in de rede. - Met één woord verwoest gij mijn laatste hoop. Kon ik ten koste van mijn vermogen de fout herroepen die Mary van mij scheidt, ik zou niet aarzelen, want bij God! ze drukt mij meer dan ik u kan zeggen. Het verleden is echter onherroepelijk en het graf heeft het nog verder van

mij verwijderd. Een titel vormde de klove tusschen Alice en mij, laat hij vergoeden wat hij vroeger misdeed. Mijn oom is gestorven, ik ben zijn erfgenaam. Mary, gij weet hoe lief ik u heb! Gij hebt Dumbal afgeslagen, weiger de hand niet van lord Burney!

Arme Dumbal! Hij had gerekend op de overwegende magt van dit lordschap, en het plooide slechts een spotachtigen glimlach om Mary's kleinen mond. Beter dan dit zou haar *hart* voor hem hebben gepleit, maar.... hij had het verloren.

- Gij antwoordt niet, Mary! - hernam Dumbal teeder en zijn arm stond gereed haar te omvatten. Vlug ontweek ze hem. Hij werd bloedrood. Een wonderlijke glans straalde uit haar oogen. '*Zoo hebt gij ook die arme betooverd!*' las ik er uit. Had ook hij er de beteekenis van verstaan?

- Kind, spreek uw laatste woord! - zeide mevrouw Preston, die gaarne zoo spoedig mogelijk aan dit benaauwend onderhoud een einde wilde maken.

Mary stelde zich naast de tafel en legde hare hand op de papieren. Iets onuitsprekelijk kalms en aantrekkelijks sprak er uit haar wezen.

't Verwonderde mij niet dat Dumbal's blik met bewondering aan haar gekluisterd scheen.

- Dumbal! sprak Mary ernstig - voor mij was uw hart meer waard dan uw titel, ik wist niet dat gij er een te verwachten hadt. Ik had Dumbal lief en niet lord Burney.

- Gij *hadt!*.... lieve Mary, zeg dat gij mij nog lief*hebt!* en gij maakt mij tot den gelukkigste der stervelingen!

- Veroorloof mij deze vraag - vervolgde Mary - en zij wees de brieven aan. - Bevatten deze papieren de waarheid? Dumbal, bedenk dat gij een edelman zijt, ik reken op uw eergevoel!

Dat was een pijnlijk oogenblik voor den trotschen man! Een lord die over zijn vroeger leven tot verantwoording wordt geroepen door een achttienjarige!.... 't Was een hoon aan zijn hoogmoed, waarvan hem nogmaals het bloed naar de wangen stroomde. Maar hij had haar waarlijk innig lief, hij wist wat ze waard was, en geen prijs scheen hem te hoog om haar te winnen.

Mevrouw Preston wendde het hoofd af. Zij had gewild dat Mary deze ondervraging achterwege liet. Ze begreep niet dat Mary het zich ten pligt rekende, de ontrouw van haar hart voor hem te regtvaardigen.

- Gij hebt mij een afschrift van die bladen gezonden! - zeide Dumbal tot mij, - Was dat alles?

Ik zag het hem aan dat hij waarheid zou spreken en ik had ook niet anders van hem verwacht.

- Ja - antwoordde ik - meer ontving ik niet.

Dumbal nam de bladen op en bezag niet zonder ontroering het welbekende handschrift. Toen sprak hij met neêrgeslagen blik, maar duidelijk:

- Zij heeft niet gelogen, maar de gansche waarheid wist ze niet. Ik beminde haar hartstogtelijk; zij was de eerste en éenige liefde mij-

ner jeugd en ik had plan haar te huwen. Dat was een dwaasheid. Alle middelen werden aangewend om mij daarvan terug te houden. Mijne moeder en lord Burney, wiens erfgenaam ik moest worden, bedreigden mij met onterving en vloek. Ik hield vol en schaakte haar. Daarop volgden tooneelen van twist en oneenigheid zonder weergâ. Ik weigerde haar te verlaten, maar kon haar wegens minderjarigheid niet wettig huwen. Daar werd mijne moeder plotseling doodziek. Zij ontbood mij aan haar sterfbed, en ik was zwak genoeg haar te beloven mijn onzinnig besluit te laten varen. Lord Burney nam dadelijk deze gelegenheid waar om mij een echtgenoote op te dringen, maar na het gebeurde stuitte mij dit te veel. Ik bleef ongehuwd. Nu weet gij alles, Mary; waarlijk, gij hebt mij niet gespaard!

- Ik meende dit aan ons beiden verpligt te zijn, Dumbal. Ik zocht verontschuldiging voor de liefde die gij mij hebt ingeboezemd, en gij moest weten waarom die verkoeld was.

Dumbal verbleekte.

- Is u dat ernst, Mary?

- Groote ernst. Ik kan u niet meer gelukkig maken. Nooit zou ik vergeten welk een bedrog gij hebt gepleegd jegens iemand die u zoo lief had als ik en - mogelijk meer.

- Mary, gij zijt hard. Bedenk, ik was slechts twee-en-twintig jaar.

- Zij was slechts zestien jaar, en haar heeft niemand gespaard. Het is billijk dat althans éen u daaraan herinnert. Dat kan ik zijn, omdat ik weet hoe innig gij mij liefhebt.

- Kunt gij dan niet vergeven en vergeten? Zwaarder overtredingen dan de mijnen worden minder streng geboet.

- Juist daarin ligt het kwaad, Dumbal. Niet zoovelen mijner zusteren zouden opgeofferd worden aan den hartstogt van u en uws gelijken, indien men u liet boeten zooals haar. Duidelijk zie ik het nu in, en al had ik u nog even lief als vroeger, ik zou mijzelve minachten en er u het regt toe geven, indien ik dit onregt de hand leende.

Dumbal zweeg. De onstuimige beweging zijner krachtige borst bewees echter aan welk een hevige ontroering hij ter prooi was. Het kon wel niet anders of Mary's waardige, zelfstandige houding moest zulk een man als Dumbal nog vuriger naar haar bezit doen verlangen. Nog eens staarde hij haar aan, zijn gansche ziel sprak uit dien diepen, aandoenlijken blik; maar de éenige vrouw voor wie zijn trots zich gebroken had, bezat ook de geestkracht om de toovermagt van dien blik weêrstand te bieden. Tranen bevochtigden hare wangen. Gaf het hem moed? Neen, vergissen kon hij zich niet meer. Wat haar ontroerde, was medelijden met den afgewezen minnaar. Hij steende als iemand die zware pijn leed, bedwong met geweld zijn aandoening, reikte ons de hand tot afscheid, greep zijn hoed en ijlde heen.

Eén zucht van verademing ontsnapte mevrouw Preston. Zij had behoefte Mary aan haar hart te sluiten.

Eenige oogenblikken later begaf ik mij vooruit naar beneden om mevrouw Preston en Mary daar af te wachten, en vond Dumbal in den langen donkeren gang met de handen voor het gelaat gedrukt en snikkend.

Diep met hem begaan en overtuigd dat het hem onaangenaam moest zijn wanneer Mary hem aldus aantrof, voerde ik hem buiten haar weg. Als een kind liet hij zich leiden. Welk een invloed ging er van dat jeugdig wezen uit, dat het dien trotschen, fieren aristocraat van hartstogtelijke droefheid kon doen trillen en schokken. Zelfs in zijn smart moest ik hem bewonderen. Geen enkel oogenblik kwam het hem in de gedachte, mij als de onschuldige oorzaak van zijnen jammer te beschouwen, en ofschoon hij kon gissen dat ik Mary's besluit toejuichte, betoonde hij mij tot het laatste toe de meeste onderscheiding. Dat had een ander niet *gekund*, maar ook, ondanks de schuld die hij op zijn geweten had, was hij meer dan een ander.

Toen ik hem verliet en haastig de kruisgangen doorsnelde, om mij bij mijne reisgenooten te vervoegen, werd er onverwachts beslag gelegd op mijn arm, en voordat ik er mij tegen verzetten kon, was ik een kamer binnen getrokken en bevond mij in tegenwoordigheid van miss White. Zij legde de hand op haar mond om mij tot stilzwijgen aan te manen en zou mij met een aandoenlijke omhelzing hebben vereerd, ware ik niet bij tijds terug getreden.

- Very glad to see you! - klonk het zeer heesch.
- Ik dacht niet dat ik nog het genoegen zou hebben....
- St! spreek zachter. Gij hebt hem gesproken, O yes?
- Waarlijk, het ontbreekt mij aan tijd.... mijne reisgenooten wachten en....
- St!.... vertrekt hij?
- Ja, heden nog.
- O yes???...

De onverbeterlijke miss White wilde hem volgen, dat was duidelijk. Verlegen plukte zij aan een harer menigvuldige gele strikken, en hare krulletjes trilden daarbij alsof ze zich nog den sneeuwstorm op den Osteria Barraca herinnerde.

- Weet ge ook.... weet ge ook.... met welke boot?
- Neen, maar vraag het zijn bediende, dan zijt gij er zeker van. Vaarwel.

Miss White stond mij nu zoo onbeschrijfelijk tegen, dat niemand mij dit koele afscheid ten kwade kan duiden. Ze stak haar langen mageren arm uit om mij tegen te houden, maar ik had reeds den deurknop overmeesterd en ontvlood. Een lang uitgerekt ‘O yes!’ dat alle onaangename gewaarwordingen scheen uit te drukken, volgde mij tot laatste herinnering aan deze merkwaardige dochter Albion's.

Ik wil hier nog bijvoegen dat deze dochter haar doel niet bereikte. Dumbal, die haar voornemen reeds had geraden, droeg zorg dat haar verkeerde berigten omtrent zijn vertrek ter oore kwamen. Miss White nam dus de verkeerde boot en stoomde alléen naar Engeland terug,

waar ze mijns inziens niet beter kan doen, dan zich in het natuurkundig Museum harer boezemvriendin te laten bezigtigen, als een zonderling, wanstaltig exemplaar van het Engelsche Oudejufferschap.

Den volgenden ochtend vroeg stond ik alléen aan de havenzijde. Op een zwarte stip in de verte bleef mijn betraande blik gevestigd. Het was de boot die mijne reisgenooten naar Amerika voerde. Mevrouw Preston, Mary en Randorff verlieten het goddelijk land, waar zich een oogenblik onze wegen hadden gekruist, om den hechten vriendschapsband te knoopen, die nu onze harten pijnlijk zamenkneep. Aan mijn hals hadden de beide eersten zich krampachtig vastgeklemd, totdat ze doodsbleek en sprakeloos van droefheid, moesten gehoor geven aan het waarschuwend teeken van vertrek. Wat troost ons in zulke oogenblikken? Niets!.... niets, dan het voortleven met de beminden en de hoop op wederzien!

Moedig dan voorwaarts, gij en ik, reisgenooten op dezelfde baan. Zeeën mogen ons scheiden, de geest spot met tijd en afstand, en het hart houdt vast wat het op prijs leerde stellen. Bij leed en vreugde, in voor- en in tegenspoed, staart het menschenoog vertrouwend op het schitterend lichtpunt hier en hier namaals. De liefde is magtig en onvergankelijk, zij brengt terug wat verloren was, ze maakt sterk wat zwak scheen, ze verheft, ze veredelt, ze vereenigt..... Die elkander liefhebben scheiden niet in eeuwigheid!

Besluit.

Drie jaren zijn verloopen sinds ik te Venetië, bedroefd, maar niet troosteloos van mijne reisgenooten scheidde. Uit hare brieven straalt altijd dezelfde hartelijke vriendschap, en mij klopt altijd het hart van vreugde als ik de geliefde regels ontvang, die mij weder geheel in Italië verplaatsen. Ik wil er nog uit aanhalen wat tot slot van deze hoofdstukken kan dienen en mogelijk den lezer eenige belangstelling inboezemt.

Randorff heeft reeds tweemaal den weg van Amerika naar Frankfort afgelegd en schijnt zich zoo onmisbaar te hebben gemaakt voor het groote Handelshuis te New-York, dat hij nu voor de derde maal op reis is, met plan om er zich - althans voor eenige jaren - te vestigen. Mary schrijft dat zij tot nog toe geen reden heeft om zich over hem te beklagen, en mevrouw Preston geeft niet onduidelijk te kennen dat er vroeg of laat een mevrouw Randorff zal bestaan, waarmede zij bijzonder goed bekend is. Randorff zelf heeft mij bij zijn laatste bezoek in vertrouwen medegedeeld dat van deze derde Amerikaansche reis zijn levensgeluk afhing. Of nu dit geluk het groote Handelshuis dan wel Mary betrof moet de tijd leeren.

Mijne lezeressen vraag ik verschooning voor de onzachte wijze waarop ik haar kiesch gevoel heb moeten krenken. Een gevallene vrouw als heldin eener geschiedenis op te voeren, is voorzeker niet het mid-

del om bijval te verwerven. Eerlijk wil ik het bekennen, aan bijval heb ik niet gedacht, maar het diepste medelijden met vrouwen zooals Alice's moeder en een flaauwe hoop dat ook anderen dit medelijden zouden deelen, wanneer ze haar vooroordeel tegen deze verachte schaar op zijde konden stellen, spoorde mij aan om te vertellen wat ik wist. Moest ik ook den sluijer opligten die dergelijke feiten zediglijk bedekt; moest ik ook den afzigtelijken poel aanwijzen, waarin de ondeugd tiert en de schande zegeviert, ik deed het met moed en vertrouwen, omdat in dien poel natuurgenooten, neen, zusteren ademen, aan welke men medegevoel en liefde verpligt is en die daarom regt hebben op onze aandacht.

Den oorlog noemt men een gruwel, omdat hij met menschenbloed den bodem verwt; de doodstraf een vlek op de humaniteit, omdat ze den weg tot bekeering afsnijdt en het gevoel der toeschouwers verstokt. Ontelbare feilen en gruwelen in de maatschappij spoort men op om ze te keeren, en de grootste, de ingrijpendste, die niet alléen het ligchaam maar ook de ziel vermoordt, wordt door overdreven zedelijkheidsijver of berispelijke onverschilligheid geduld, gevoed en over het hoofd gezien.

Dit maakt de gevallenen tot schuldigen, dat vult dien walgelijken poel met nieuwen toevoer. Rigt ze op - weert ze van dien poel - die struikelde is nog niet rijp voor verbanning, en dat zelfs die verbannenen vervloekt zouden zijn..... O.... gij weet het beter!....

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De vrouw moet haren man volgen.
(Vervolg en slot.)

V.

Rudolf de Hertog, die de opera van dien avond reeds meermalen had gehoord, maakte na de pauze geen haast om naar de loge zijner vrouw terug te gaan. Hij ging nog dezen en genen zijner kennissen aanspreken, bleef in den *foyer* hangen, liep naar buiten om eene cigaar te rooken en ging eerst naar zijne loge terug toen het derde bedrijf reeds half afgespeeld was.

Toen hij zijne loge intrad, bleef hij eensklaps zeer verwonderd staan; zij was ledig. In den grootsten haast liep hij naar zijn huis.

‘Is mevrouw thuis gekomen?’ vroeg hij driftig aan den knecht.

‘Wel neen, mijnheer,’ antwoordde deze verwonderd. ‘Ik dacht dat mijnheer en mevrouw samen naar de opera waren.’

‘Och!’ riep Rudolf eensklaps, bij zich zelven, ‘domoor die ik ben! Dat ik niet op de gedachte ben gekomen, dat zij in een van de naaste loges bij hare kennissen kan gegaan zijn. Dadelijk maar weer terug!’

Hij greep zijn hoed en wilde de deur uitsnellen, toen de knecht hem tegenhield met de woorden:

‘O ja, mijnheer, dat zou ik haast vergeten! De kamenier van de markiezin de Vilneux heeft zoo even een brief voor u gebracht en er bij gezegd dat ik hem aan mijnheer geven moest zoodra hij thuis kwam.’

‘Wat blieft? Een brief van de markiezin? Maar die was in de opera!’

Hij nam den brief met eene driftige beweging aan en kon een uitroep van verbazing niet bedwingen, toen hij het schrift zijner vrouw herkende.

De knecht, die al onraad rook, keek hem nieuwsgierig aan.

Rudolf wenkte hem de kamer uit te gaan. Zoodra hij alleen was, scheurde hij met bevende hand het couvert van den brief open en las:

‘Ik heb daar even iets schandelijks gehoord, dat mij diep verontwaardigd en ontsteld heeft. Uwe manier van spelen, uw bedrog, uwe schande is mij ter oore gekomen! Gij hebt mij bedrogen; eene eerlijke vrouw heeft recht op een eerlijk man. Nu ik weet dat gij dat niet zijt, ben ik niet meer bij u te huis; ik blijf bij mijne tante die eene moeder voor mij zijn zal en gij zult mij nooit weerzien.’

Rudolf was als geheel vernietigd toen hij dien brief gelezen had; woede en schaamte streden in hem om den voorrang.

Nadat hij zich had afgevraagd wie zijn geheim aan zijne vrouw verraden kon hebben, nadat hij den laatsten blos van schaamte op zijn aangezicht had voelen gloeien, nam woede de overhand. Wat hij nog van fijn gevoel in zich behouden mocht hebben, begon te verharden, hij moest beleedigingen leeren verdragen; schurkerij heeft ook hare bezwaren. Aanvankelijk had hij met een heiligen afschuw het pad van logen en bedrog betreden, doch langzamerhand was hij er aan gewoon geworden, hij was met zijne schelmenstreken vertrouwd geraakt en had ze van de speeltafel naar zijne zaken overgebracht.

Hij raapte den brief dien hij op den grond geworpen had, weder op, las hem nog eens over en zeide, schouderophalend:

‘Ik vergeef haar die brutaliteit, zij is een kind; ik zal haar wel wijzer maken.’

Hij dacht er niet aan zich van haar te laten scheiden, hij had haar noodig! Niet slechts was Albine voor hem eene bekoorlijke vrouw, de vrouw van zijn hart, maar zij stond ook aan het hoofd van zijn huis; haar salon moest dienen om zijne slachtoffers zand in de oogen te strooien.

Hij kwam als de bliksem bij de markiezin in huis vallen en eischte zijne vrouw op.

Hij begon natuurlijk met te zeggen dat men hem schandelijk belasterd had, en naar den naam te vragen van dengene die de monsterlijke logen had verzonnen.

Doch Albine keek hem met een verachtelijken blik aan en antwoordde:

‘Ik kan geen oogenblik twijfelen aan de waarheid van hetgeen ik gehoord heb, wie het mij heeft gezegd, zult gij nooit van mij hooren, ik verzoek u heen te gaan.’

‘Heel goed,’ antwoordde hij, ‘maar met u.’

‘Ik blijf hier; niemand kan mij dwingen met u meê te gaan.’

Tot hare groote verwondering kreeg zij ten antwoord:

‘Ik ben te veel man van de wereld, lieve, om u met geweld op te nemen en meê te slepen; dat zou al te grof zijn. Een sjouwer zou u in zijne flinke armen pakken en, met het recht van den sterkste, naar zijn huis dragen; zoo handelt een fatsoenlijk man niet.’

Hij maakte eene beleefde buiging voor zijne vrouw en de markiezin en keerde alleen naar huis terug.

Albine dacht dat ze van hem af was.

Doch den volgenden dag liet zich een heer bij haar aanmelden, deftig in het zwart gekleed, met een witten das en met een gezicht zoo ernstig als dat van een rechter van instructie. Die glad geschoren heer was een advokaat, komende uit naam van Rudolf.

Wijl hij mooi praten kon, hield hij een kleine *speech* voor Albine, waarin hij Rudolf afschilderde als een model van een man, die met trouwe gehechtheid zijn lieve oproermaakster opeischte. Iedere andere vrouw zou in tranen gebaad hebben.

'Mijnheer de Hertog heeft u dus gelast mij terug te brengen?' vroeg Albine koel.

'Mevrouw!...' antwoordde de advokaat, een weinig van zijn stuk gebracht door die uitdrukking.

'Het spijt mij voor uwe moeite,' hernam zij, 'maar gij zult zonder mij heen moeten gaan. Ik zal morgen onmiddellijk echtscheiding aanvragen.'

'En wij zullen gewonnen zaak hebben!' voegde de markiezin er bij.

'Dan moet mevrouw redenen kunnen aanvoeren die bij de wet geldig zijn,' zeide de advokaat en, zich tot Albine wendende, vroeg hij:

'Heeft mijnheer uw echtgenoot u den dienst bewezen van u maar den geringsten klap te geven?'

'Zou ik dat verdragen hebben?' was de verontwaardigde wedervraag.

'Gij vergeet, mijnheer, dat mijne nicht eene gravin Ransac is,' voegde de markiezin er bij, op haar fiersten toon, 'en in de familie Ransac laat men zich niet slaan als een gemeene vrouw.'

De advokaat wendde zich weder tot Albine en vroeg:

'Is hij u ontrouw geweest? heeft hij ooit een maîtresse in uw huis gebracht?'

'Ik heb hem niets van dien aard te verwijten,' was het antwoord.

'En gij zelve, mevrouw?....'

Albine verwaardigde zich niet te antwoorden. Zij richtte fier haar hoofd op; het was alsof het door een stralenkrans van reinheid werd beschenen.

'Indien er dus noch van mishandeling, noch van ontrouw sprake is, mevrouw, is echtscheiding hier onmogelijk.'

Albine die, om de eer van den naam dien zij droeg niet te bezwalken, hare ware redenen verborgen hield, antwoordde:

'Welnu, als ik dan geen wettelijke scheiding krijgen kan, zal het althans eene feitelijke scheiding zijn. Ik blijf hier bij mijne tante en ik wil hem nooit weêrzien.'

'Dat is even onmogelijk, mevrouw,' antwoordde de advokaat.

'Maar dat is verschrikkelijk, wanhopig,' zeî Albine.

'Wat zal ik u zeggen,' antwoordde de advokaat schouder ophalende 'artikel 214 van de wet zegt: 'De vrouw is verplicht met haren man te wonen en hem overal te volgen waar hij verkiezen zal zijn verblijf te houden.'

'Te volgen!' riep Albine, 'ben ik dan mij zelf niet? Heb ik dan niet mijne eigene persoonlijkheid; heb ik geen wil; kan hij mij als een stuk pakgoed meê slepen?.... Ik ben toch geen kist of geen koffer. Ik ben zijne vrouw; een denkend wezen, met een eigen smaak, een eigen wil, eigen zelfstandigheid, een schepsel van God. Ik denk mij niet aan uw artikel 214 te onderwerpen. Ga gerust aan uw kliënt zeggen dat ik hier blijf en hier niet van daan kom.'

De advokaat bleef, te vergeefs, nog eenigen tijd betogen dat haar verzet haar niet helpen zou; daarop boog hij, even beleefd als Rudolf gedaan had en ging heen.

Doch den volgenden dag kwam er een man met een nog officieeler gezicht en zulk een ijskoud gelaat, dat men rilde als men het zag; hij vroeg om de markiezin de Vilneux en hare nicht, mevrouw de Hertog, te spreken.

Die man kondigde aan dat hij de commissaris van politie was.

Wijl hij de gave der welsprekendheid van den advokaat miste, zeide hij in ronde woorden aan Albine, dat haar echtgenoot haar gebood onmiddellijk te huis te komen.

'Ik geef u een uur voor uwe toebereidselen, mevrouw,' voegde hij er bij.

'En denkt gij haar tusschen twee gendarmes, als eene moordenaarster, naar huis te laten brengen?' riep de markiezin, bij zich zelve denkende, dat zulk een geleide Rudolf beter toekwam dan haar nichtje.

'Volgens de wet zou ik zoo kunnen handelen, mevrouw; maar ik wil de zaak zoo ruw niet aanpakken. - Als gij het mij vergunt, mevrouw,' zeide hij tot Albine, 'zal ik de eer hebben u mijn arm te presenteeren en u zelf bij uwen echtgenoot terug te brengen.'

'Maar dat is schandelijk!' riep de jonge vrouw, haar mooi kopje fier opheffende, 'ik ben toch geen slavin, ik heb niets misdaan! Ik heb redenen om van mijn man te willen scheiden die ik u niet zeggen wil, en die ik alleen kan beoordeelen. Ik ben een vrij wezen; ik wil hier blijven en ik blijf.'

'Onmogelijk, mevrouw.'

'Nu dan, als gij mij dwingt naar hem terug te gaan,' riep zij in de grootste opgewondenheid, 'geef ik u mijn woord van eer dat ik weer ontsnappen zal, al moest ik met mijne lakens uit het raam gaan en met levensgevaar ontkomen!'

'Die gevaarlijke proef kunt gij u besparen, mevrouw; uw echtgenoot heeft geen recht om u op te sluiten.'

'O, dan is het nog veel eenvoudiger, dan loop ik onmiddellijk weer weg!'

'Dat zal niemand u beletten, mevrouw.'

'Dat is gelukkig!'

'Maar den dag nadat gij verdwenen zijt, kom ik u terug halen, altijd weer van voren af aan, mevrouw. Gij ziet dus dat het verstandigste is gewillig meê te gaan.'

Er was nu geen verzet meer mogelijk. De commissaris van politie wachtte tot dat Albine gereed was en wijl zij zijn arm niet wilde aannemen, werd er een huurrijtuig gehaald.

De markiezin schreide bitter toen haar nichtje haar vaarwel kwam zeggen. Albine, tot in de ziel getroffen door eene liefde die zich altijd achter strenge vormen verborgen had, wierp zich in de armen harer tante, kuste haar herhaalde malen en riep uit:

'Mijn moeder, mijn lieve moeder!... Ik kom terug. Vertrouw op mijn woord. Ik zal strijden, ik zal moed houden. Ja, ik beloof het u; ik kom spoedig weer bij u en dan zal ik geheel voor u leven.'

Toen de arme Albine tegenover haar zwijgenden geleider in het rijtuig zat, was al hare kracht gebroken; haar vrouwelijk gevoel en haar hoogmoed waren even diep gekwetst. Doch haar gevoel van eigenwaarde hield haar staande. Zij bleef in een hoek van het rijtuig zitten, en in hare oogen schitterde een gloed van verontwaardiging; telkens als zij een tranenstroom voelde opwellen, drong zij dien terug en met al de geestkracht welke God aan de vrouw heeft gegeven, zeide zij tot dien stroom: 'Niet verder!' Want zij wilde zich niet voor overwonnen verklaren en schreien als een zwakke vrouw; zij wilde lijden en strijden met opgerichten hoofde; doch de teruggedrongen tranen brandden haar op het hart.

Haar huwelijk zou een galeistraf worden. Aan het eene einde van den keten was een bedrieger geklonken, aan het andere eene loyale vrouw en die bedrieger had het recht zijn slachtoffer overal mede te slepen, ieder oogenblik haar fijn gevoel, hare

eerlijkheid te kwetsen en hij droeg zijn hoofd hoog; hij was de meester; hem steunde de hulp der wet.

Eindelijk kwam het rijtuig voor de echtelijke woning. Toen de commissaris de

ongelukkige Albine in persoon aan Rudolf had overgeleverd, maakte hij eene diepe buiging en liet de echtgenooten alleen, om zelven den twist uit te maken.

VI.

Toen Rudolf met zijne vrouw alleen was, bleef hij nog eenige oogenblikken het stilzwijgen bewaren; hij was niet op zijn gemak tegenover zijn slachtoffer, men zou gezegd hebben, dat hij haar door zijne houding de haar aangedane beleediging wilde doen vergeten.

Doch zoodra hij zijn mond opendeed om haar toe te spreken, keek zij hem vlak in het gezicht en voegde hem toe:

'Gij weet, mijnheer, dat ik u veracht.'

'Mevrouw! riep Rudolf woedend.

Gij weet het en gij dwingt mij bij u terug te komen. Ik zeg u voor het laatst: laat mij heengaan!'

'En ik zeg u: gij zult blijven.'

'Zijt gij vast besloten?'

'Zeer vast,' antwoordde hij en keek haar aan met een gelaat waarop de tegenstrijdigste hartstochten lagen, dreigende woede en liefde te gelijk, 'omdat ik u, ondanks uwe beleedigingen, liefheb.'

'En als ik niet wil?'

'Dan houd ik u toch; ik heb recht op u.'

'Recht! ja, een willekeurig, een beleedigend recht! Waarom zijn wij uwe slavinnen? En dan praat men nog van de achting en de beleefdheid van de Franschen voor de vrouwen! Groote God! De slavernij van de negers is afgeschaft; maar de slavernij van de vrouw blijft in Frankrijk bestaan. Met welk recht maakt men de negers ginder vrij, en houdt gij hier uwe slavinnen?'

'Gij zijt eene kleine heks,' antwoordde Rudolf, met den toegevenden glimlach waarmede men een oproerig kind beschouwt; 'eene ware rozenkleurige oproermaakster!'

'Ik ben eenvoudig eene vrouw die hare waarde kent en u dat denkt te bewijzen, mijnheer,' antwoordde zij.

'Kom, kindlief, wees bedaard, lach eens tegen mij, ik blijf van u houden, ondanks uw verzet, ik beschouw u als een bedorven kind, maar ik laat u niet gaan, ik zal altijd blijven zeggen: De vrouw moet haar man volgen.'

'Nu, gij hebt het gewild!' riep Albine, tot het uiterste gebracht; 'goed, de vrouw moet haren man volgen!... Welnu ik zal u volgen; ik zal altijd bij u zijn, als uw schaduw, als een spion, als een tergende vlieg, als een aan u vastgeketende galeiboef!'

Zij zweeg een oogenblik en hervatte toen:

'Bedenk u wel! Ik zal al uwe schurkenstreken, al uwe misdaden zien; gij kunt mij evenmin van u afschudden als uw geweten. En als gij mij wilt verjagen, zal ik ook antwoorden: 'ik ben in mijn recht, de vrouw moet haar man volgen.'

Zij hield woord; het was geen ijdele bedreiging geweest.

Als Rudolf met zijne cliënten sprak, kwam zij met haar boek of haar borduurwerk bij hem zitten en luisterde naar alles wat er gezegd werd.

Als hij alleen zat, kwam zij ook en neuriede de wijs eener romance, die hem bij zijn optellen en aftrekken hinderde.

Dat hardnekkig volgen hield zij den ganschen dag vol; alleen des avonds sloot zij zich in hare kamer op. Rudolf had in dien laatsten maatregel toegestemd, om haar niet noodeloos te verbitteren, hij hoopte nog alles van den tijd, die zelfs de hevigste woede doet bedaren.

Doch zoodra de dag begon, hervatte zij hare inquisitie, en leed er meer door dan hij; zij wilde hem hinderen om hem eindelijk te dwingen haar als eene gunst te verzoeken hem te verlaten.

Het is een systeem dat wij de slachtoffers van artikel zóoveel niet genoeg kunnen aanbevelen!

Albine gunde haren man geen oogenblik rust, dan wanneer zij naar hare tante ging, bij wie zij ongelukkig niet blijven mocht. De markiezin, wier verontwaardiging met den dag toenam, sterkte haar dagelijks in haar verzet.

De generaal, die weder uit Parijs vertrokken was, schreef van tijd tot tijd aan de markiezin, om te weten wat er van het noodlottige huwelijk werd. Albine, verontwaardigd op zich zelve, om de keus welke zij gedaan had, bleef met volharding aan de taak werken welke zij zich had opgelegd, zij volgde en strafte den man aan wien de wet haar tegen haren wil vast ketende.

Ondanks de liefde welke Rudolf voor zijne vrouw bleef koesteren, kon hij die verhouding bijna niet langer dragen; doch hij bedwong zijne ergernis; want hij wist dat zijn minste verzet voor Albine het sein van vrijheid zou zijn en, zoodra hij haar in eene opwelling van ongeduld toevoegde: ‘Gij hindert mij, ga heen!’ Zou zij even snel weg vliegen als een vogel uit zijn openstaande kooi.

Doch dat eeuwigdurende naloopen van haar man, dat Albine aanvankelijk slechts gedaan had om hem tot eene scheiding te dwingen, werd haar weldra een plicht; want nadat zij Rudolf twee maanden lang met de grootste zorgvuldigheid had nagegaan, had zij vreeselijke geheimen ontdekt.

Wij weten dat Rudolf, na zijne avontuurlijke reis naar Dieppe, niets bezat dan de dertig duizend franc's, welke hij met valsch spelen gestolen had; doch een avonturier zonder geweten is rijk aan hulpbronnen!

Zoodra hij besloten had welke onderneming hij op touw zou zetten, richtte hij zijn huis in op den weelderigsten voet, en gaf vooral hetgeen hij zich aanschafte een wissel die over twee maanden betaalbaar zou zijn.

Zoodra hij zijn huis in orde had, zocht hij zijne dienstboden; zijn weelderige woning boezemde die menschen vertrouwen in en zij achtten het eene eer iemand te dienen die zóo rijk, zóo mild was als de heer de Hertog.

Tot dusver had Rudolf nagenoeg niets uitgegeven dan fooien; alles ging op crediet.

Daarop nam hij twee klerken en begon zijne zaken; veertien dagen achtereen bleef hij met die bedienden aan het werk, doch die tijd was voldoende geweest om de groote promesses, die kleine kapitalen lokken, in omloop te brengen; hij had met veel ophef aangekondigd, dat hij hem toe te vertrouwen gelden in solide ondernemingen zou plaatsen en dat hij zich zelven aansprakelijk stelde voor kapitaal en een interest van twaalf percent, betaalbaar in half jaarlijksche renten.

Die prachtige beloften, al de weelderige vertrekken welke men door moest om in zijn kantoor te komen, zijn stoet van bedienden, gaven een zeker vertrouwen aan zijne eerste clienten, die weder andere aanbrachten, zoodat het goud, binnen het jaar, in zijne ijzeren kist regende.

Menschen die er geen verstand van hebben, zouden zeggen dat dat goud hem nergens toe diende, omdat het hem niet toebehoorde, en dat er na de twaalf percent rente welke hij uitkeerde, niet veel winst voor hem zelven kon overblijven. Doch Rudolf had een van die finantieele ingevingen gehad, die goud doen vinden, onder modder en vuil!

Hij had meer van schurkenstreken gehoord en wist zich nog eene bedriegerij te herinneren die lang in de mode gebleven is. Hij behield de kapitalen, maar betaalde

nauwgezet de renten, zoodoende won hij, met zijne dertig duizend franc's bijna een millioen.

Hij had zijne clientele hoofdzakelijk onder de burgerij, onder winkeliers die van hunne renten gingen leven, meest kleine renteniers. Al die menschen vonden het gemakkelijk hooge renten van hunne kleine kapitalen te trekken, en dachten er niet aan het geld terug te eischen dat zij zoo voordeelig hadden belegd; zij

ontvingen hunne rente op den dag en ieder verkondigde den lof des nauwgezetten zaakwaarnemers.

Doch op zekeren dag had een van Rudolf's voornaamste cliënten geld noodig; wijl de som vrij groot was, wist Rudolf tijd te winnen, en het eindelijk zóo ver te brengen, dat hij niet behoefde uit te betalen.

Daarop kwam een tweede die zijn geld terug eischte, toen een derde, eindelijk een vierde.

Rudolf gaf altijd de kleine sommen terug en wist steeds geschikte voorwendsels te vinden om de groote te behouden. Weldra begon nogtans de achterdocht wakker te worden; ieder wilde zijn geld terug hebben en men verdrong zich om het kantoor, dat altijd geld ontvangen had en nooit uitbetaalde; het gerucht verspreidde zich dat het huis de Hertog zijne betalingen staakte en failliet zou gaan.

Toen werd Albine getuige van akelige tooneelen van schande, van bedriegerijen en vernederingen.

Zij zou onder haar leed bezweken zijn, indien zij zich niet staande had gehouden door het bewustzijn dat zij nog eene zware taak te vervullen had. Het was haar alsof de Voorzienigheid haar eene zending had opgedragen.

Die zending eischte eene ernstiger aanhoudender waakzaamheid dan ooit. Zij volgde Rudolf waar hij ging; was altijd op zijn kantoor, ook bij zijn onderhoud met zijne cliënten, tegenwoordig.

Zij begon te vreezen dat al die klachten, al dat geld opeischen, die groote onrust welke zij om zich heen zag, wel eens konden uitloopen op den ondergang van allen, ten bate van een enkelen, en dat haar brave man steeds nieuwe schelmstukken bedacht. Door deelgenoote worden van al zijne geheimen, hoopte zij Rudolf tot eerlijke betaling te dwingen. Zij wilde de slachtoffers dier schipbreuk redden.

VII.

Rudolf was inderdaad op een prachtig plan bedacht, op een frauduleus bankroet van ontzettenden omvang; hij weigerde alle uitbetaling, onder voorwendsel dat hij zóo ongelukkig in zijne zaken geweest was, dat hij eene schikking met zijne schuldeischers zou moeten voorstellen.

Albine, die er bijna altijd bij tegenwoordig was als er geld werd opgeëischt dat altijd geweigerd werd, verachtte haren man hoe langer zoo dieper. Hare rechtschapenheid kon dat bestelen van die arme menschen niet dulden.

Zoodra zij met hem alleen was, zeide zij: ‘Het is eene onmogelijkheid dat gij die ongelukkige menschen hun geld niet terug zoudt kunnen geven. Geef die arme moeder hare drie duizend franc's terug en dien werkman de spaarpenningen die hem voor gebrek moeten bewaren, dat zijt gij verplicht!’

‘Teruggeven!.. Teruggeven! dat is tegenwoordig scheering en inslag,’ mompelde Rudolf, ‘gij praat over niets anders. Weet gij wel hoeveel ik schuldig ben?’

‘Neen.’

‘Zeven honderd duizend franc's.’

‘Groote God!’ riep Albine.

‘En ongelukkig zit uw geld in mijne zaken, die ik op groote schaal heb willen drijven.’

‘Natuurlijk,’ antwoordde Albine, ‘gij hadt immers het recht om mij te bestelen.’

‘Uw trotsche markiezin heeft niets meer dan zij voor zich zelve noodig heeft,’ hernam Rudolf, ‘die kan ons dus nooit helpen.’

‘Ach mijn arme tante! Mijne tweede moeder!’ zeide Albine, terwijl de tranen haar langs de wangen stroomden, ‘waarom ben ik niet bij u gebleven, waarom ben ik getrouwd!’

‘Dank u wel’ antwoordde Rudolf, met eene spottende buiging. En na verloop van een oogenblik voegde hij er bij: ‘Nu weet gij hoe de zaken staan, hoe groot mijne schulden zijn, en zult ge begrijpen dat gij dwaas zijt met van teruggeven te praten.’

‘Ik praat daar meer dan ooit van,’ antwoordde Albine, ‘wij kunnen alles afstaan wat wij bezitten. Dan houdt die schuld, die vernedering op. Men kan met opgerichten hoofde loopen, als men niets op zijn geweten heeft.’

‘Mijn lieve kind, als men niets op zijn geweten heeft, heeft men dikwijls ook niets in den zak.’

‘Dat gaat niet altijd door, mijnheer,’ antwoordde Albine trotsch, ‘op mijne familie kleefde geen enkele smet, en toch was zij rijk, het was een met eere verworven fortuin. Nog eens: betaal eerlijk uwe schulden. Gij kunt niet alles geven wat gij schuldig zijt, maar betaal althans zoo veel gij hebt. Gij zult wel werk vinden. Ik voor mij heb den moed om armoede te dragen en tegen gebrek te worstelen.’

‘Gij weet zeer goed,’ riep Rudolf driftig uit, ‘dat *ik* die nooit verdraag. *Ik* wil geen armoê lijden; voor mij geldt het: rijkdom of zelfmoord.’

‘Zelfmoord!’ riep Albine verschrikt; ‘eene doodzonde!’

‘Och, spaar mij toch die groote woorden; ik ben een vrijdenker.’

Den volgenden dag was Albine, nadat zij haren man een groot uur alleen gelaten had, weder zoo spoedig mogelijk op haar post, om hem in alles na te gaan. Zij kwam onverwacht zijn kantoor in, juist toen hij naar de deur gegaan was om zich op te sluiten.

Zij bleef op den drempel staan, verbaasd over hetgeen zij voor zich zag.

Het blad van zijn bureau lag namelijk vol bankbiljetten, goudpapier en stukken van waarde.

‘Groote God!’ riep Albine, geheel verbijsterd over al die schatten.

‘Zijt gij daar al weêr!’ riep Rudolf, stampvoetende van ergernis.

Albine, die aan die uitvallen gewoon was, verwaardigde hem zelfs niet met een antwoord.

‘Wel zoo! Is dat de armoede waarvoor gij zoo bang waart? Hoe komt gij aan dat geld, en wat denkt gij er meê te doen?’ vroeg zij.

Rudolf antwoordde niet terstond; doch na verloop van een oogenblik zeide hij op vasten toon:

‘Nu, ik zal het u maar zeggen; gij moet het vroeger of later toch weten. Maar ik zal eerst dat geld bergen.’

En hij pakte alles bij elkander en legde het in eene lade welke hij zorgvuldig weder sloot.

Toen hij den sleutel in zijn zak had, was hij gerust en zeide: ‘Ik krijg hier zoo meteen eene vergadering van schuldeischers.’

‘O!’ riep zij.

‘Ik heb hen ontboden om...’

‘Om hen te betalen?’

Rudolf kon een medelijdenden glimlach om die vraag niet bedwingen en antwoordde:

‘Ja, om hen te betalen.... in zekeren zin.’

‘O, waart gij dáarom aan het tellen?’ vroeg Albine, die op die laatste woorden geen acht geslagen had. ‘Gij wilt alles weer goed maken; gij wilt weer eerlijk man worden? Dat is goed,’ en voor het eerst in langen tijd gaf zij hem de hand.

Rudolf nam eenigszins verlegen hare hand aan, en zeide: ‘Ik waarschuw u wel wat laat, maar gij moet uwe koffers pakken; wij gaan op reis; als ik op uwe stilzwijgendheid had kunnen rekenen, zou ik het u wel eer gezegd hebben.’

‘Gaan wij Parijs uit?’

‘Ja, naar Italië.’

‘Zulk eene kostbare reis, en dat nu gij het geld zoo noodig hebt; waar denkt gij aan!’

‘Maar onnoozele bloed!’ riep Rudolf, die zich niet meer bedwingen kon, ‘begrijpt gij dan niet dat ik u en mij zelven niet aan eene vernederende armoede kan prijs geven!.... Wees gerust, kind,’ voegde hij er op bedaarder toon bij, ‘gij zult altijd rijk blijven en ieder zal u benijden.’

‘Maar,’ hernam Albine, op strakken toon, ‘door welk toovermiddel denkt gij rijk te worden zoodra gij de grenzen over zijt? Want ons fortuin bestaat tegenwoordig in zeven honderd duizend franc's schuld.’

‘Ja, kind lief; wij zullen zuinig moeten zijn. Wij zullen daar ginds van het inkomen van vijftig duizend franc's moeten leven.’

‘En uwe schuldeischers?’

‘O, die zal ik van daag nog betalen.’

‘Hoe?’

‘Ik zal hun honderd duizend franc's laten.’

‘En gij hebt in kas?’

‘Zesmaal honderd duizend franc's; een bagatel voor iemand als ik.’

‘Gij zijt dus rijk,’ antwoordde Albine op verachtelijken toon, ‘en gij wilt....’

In dat oogenblik hoorden zij verscheidene voetstappen onstuimig naderen.

‘Daar zijn zij!’ zeî Rudolf; ‘laat mij met hen alleen.’

‘Neen, ik zal niet dulden...’

Doch zij kon niet uitspreken. ‘Ga heen!’ riep hij woedend, en duwde haar in het aangrenzende vertrek.

Nauwelijks had hij de deur achter haar toegetrokken, of de menigte stroomde het kantoor in. Wel vijftig in getal, menschen van allerlei stand, doch allen met hetzelfde dreigende gelaat.

VIII.

‘Heeren!’ begon Rudolf, nadat er eenige orde en stilte onder de aanwezigen gekomen was, ‘gij bebt mij met uw vertrouwen vereerd...’

‘Wèl verdiend!’ gromde een van de schuldeischers.

‘De hemel is mijn getuige,’ ging Rudolf voort, ‘dat ik uwe zaken zoo goed behartigd heb alsof het mijn eigen belang gold.’

‘Ja wel... ja wel, dat weten wij,’ hoorde hij van alle kanten verachtelijk roepen.

Rudolf beet zich op de lippen en hernam:

‘Gij miskent mij, heeren; ik ben ongelukkig geweest, maar mijn geweten...’

Op dat woord volgde een honend gelach.

‘Mijn geweten,’ ging Rudolf voort, ‘verwijt mij niets. Ik begrijp uwe teleurstelling, mijne heeren; ik lijd er meer door dan gij zelf; geloof mij, ik ben eerlijk man; ik wilde u voorstellen...’

- Daar trad Albine binnen, groette de aanwezigen en zeide: ‘Laat ik u niet storen, Rudolf, ik wilde u in deze oogenblikken van groote opoffering niet alleen laten, want, mijnheeren,’ voegde zij er tot zijn schuldeischers bij, ‘mijn man zal alles uitkeeren wat wij bezitten.’

En haastig, als vreesde zij dat bij haar in de rede zou vallen, voegde zij er bij:

‘Wij zijn u zeven honderd duizend franc's schuldig; wij hebben er zelf nog maar zesmaal honderd duizend; dat geld ligt dáar in die bureau, wij staan het u af.’

De schuldeischers dachten dat zij droomden; de minachting begon voor bewondering plaats te maken.

Rudolf stond als door den bliksem getroffen; hij werd doodsbleek en keek zijne vrouw met fonkelende oogen aan, doch hij durfde haar den sleutel van de bureau niet weigeren dien zij hem vroeg; hij wist dat hij zich daarmede aan jaren lange tuchthuisstraf blootstelde.

Met verkropte woede gaf hij haar den sleutel en zette haar daarbij zijne nagels in het vleesch; hij zou haar hebben willen verslinden!

Albine huiverde, doch deed wat haar plicht was; ‘zietdaar, mijne heeren’, zeide zij, het geld op de tafel uittellende.

De schuldeischers wier gezamenlijk verlies van honderd duizend franc's onbeduidend was, namen onder luide dankbetuigingen wat hun toekwam; gingen vol bewondering heen, en Albine bleef alleen met haar verwoeden man achter.

Hij keek haar aan met zulk een woesten blik, dat zij begreep wat haar te wachten stond.

Met een driftige beweging haalde hij een pistool uit eene lade van zijn bureau.

Albine gaf een gil van angst; zij wilde vluchten, doch Rudolf hield haar met zijne ijzeren vuist omklemd.

‘Ik heb u gewaarschuwd,’ riep hij, ‘dat ik mijn ondergang niet overleven wil; den eersten kogel krijgt gij, de tweede is voor mij zelf!’

‘Help, help,’ gilde de jonge vrouw; ‘wees barmhartig! Ik *wil* niet sterven!’

Doch Rudolf hoorde niets. Hij had haar in de worsteling op den grond geworpen, keek haar nog éens aan, als om zoo veel jeugd en schoonheid vaarwel te zeggen en scheen te aarzelen.

‘O, laat mij leven!’ bad zij, met roerende stem.

Nog aarzelde hij, doch biina in hetzelfde oogenblik riep hij woest:

‘Neen, want ik wil sterven en wil niet dat gij u met een ander troosten zult.’

En hij drukte zijn pistool op haar prachtig voorhoofd en haalde den trekker over.

IX.

Er volgde geen schot, geen knal; geen kogel had het hoofd van Albine getroffen.

Rudolf had twee pistolen in zijn bureau gehad, doch had er in zijne woede niet aan gedacht dat er slechts één van geladen was; hij had het eerste genomen dat hem voor de hand kwam en, Goddank, juist het ongewapende.

In het eerste oogenblik van verbazing liet bij Albine los, die als een pijl uit den boog de deur uit en de trap af vloog.

Hare voeten raakten nauwelijks den grond, het was haar als in een nachtmerrie. Toen zij beneden kwam, waren de schuldeischers nog niet eens allen vertrokken en, zoodra zij haar zagen, ging nogmaals de kreet op van:

‘Leve meneer de Hertog!’

Het oogenblik voor die ovatie was slecht gekozen; juist die kreeten hadden belet dat het roepen om hulp van Albine gehoord geworden was.

Zij zagen haar wankelen en onmiddellijk schoten er eenigen toe om haar op te vangen.

‘Die arme vrouw!’ riepen zij, ‘laat ons haar naar boven dragen, naar haar braven man!’

Doch die enkele woorden deden Albine tot zich zelve komen; zij klemde zich aan de leuning vast en kon niets anders uitbrengen dan: ‘Neen, neen!’

‘Zij wil niet!’ riepen er eenigen, ‘brengt haar op de bank in de vestibule’ en toen zij daar eenigszins tot zich zelve gekomen was, antwoordde zij op de onstuimige vragen, wat er gebeurd was:

‘Niets, volstrekt niets.’

‘Het gaat haar niet in de kleêren zitten!’ riep een burgerman, ‘zij hebben alles wat zij hadden gegeven om ons te betalen; dat gaat niet zonder dat men er iets van weet!’

In hetzelfde oogenblik viel er een schot op de eerste verdieping; de mannen stormden naar boven en vonden Rudolf met verbrijzelden schedel op den grond liggen.

Hij had het tweede pistool uit zijn bureau genomen en had zich dood geschoten.

X.

Albine was maanden lang weduwe geweest.

Wij willen niet beweren dat zij om den dood van haren man had geweend - hij had haar moordenaar willen zijn! In het eerste oogenblik na zijn dood had zij deernis met hem gehad, zooals ieder menschenhart heeft voor alle lijden, doch toen die eerste indrukken voorbij waren, toen zij zich voor altijd van haar boozen geest bevrijd zag, ontslagen van de verbindtenis die haar in hare eigene oogen vernederd had, hief zij haar hoofd weder op. Zij was voor zich zelve in hare eer hersteld.

Zij was totaal geruïneerd, doch troostte zich met haar goed geweten. Zij was naar hare tante gegaan die, toen zij haar als door een wonder terugkreeg, haar huis en haar hart voor haar opende; haar huis mocht klein zijn, haar hart was groot. Zij bezat eigenlijk slechts zoo veel als zij noodig had om alléen, volgens haren rang te leven, doch zij deelde gaarne met haar nichtje; de dunne ijskorst, waarmede zij altijd hare liefde had bedekt, smolt weg toen Albine voor het eerst bij haar kwam; zij nam haar in hare armen en zeide:

‘Wees welkom, mijn innig geliefd kind; wij zullen tevreden zijn met het weinige dat wij hebben en ons verheugen in onze herstelde eer.’

Toen zij weder samen uitgingen, ondervonden zij de hoogachting van allen, die haar, al ware het slechts bij naam, gekend hadden.

En wanneer Albine sommige van Rudolf's oude schuldeischers tegen kwam, fluisterden zij elkander toe: ‘*Dat* is zij!’ Want zij wisten nu, dat zij het behoud van hunne spaarpenningen aan haar alleen te danken hadden; behalve de poging om haar te vermoorden, die Albine diep geheim gehouden had, waren de handelingen van Rudolf de Hertog vrij wel bekend geworden.

Onder de ijverigste bewonderaars van de edele opoffering van Albine behoorde de generaal, die inmiddels naar Parijs teruggeroepen was.

Hij kwam zijne oude vriendin en zijn lieve kind bijna dagelijks bezoeken, een genot dat hem bijna even sterke behoefte geworden was als zijn dagelijksch brood.

Zonder dat hij zich rekenschap gaf waarom, werd hij zorgvuldiger dan ooit op zijn uiterlijk en deed hij zijn best om zoo jong mogelijk te blijven.

Albine, die hem nooit zoo keurig gekend had, keek hem eerst telkens met zekere verbazing aan; toen begon zich langzamerhand een ander gevoel te mengen in de

genegenheid, welke zij den vriend haars vaders steeds had toegedragen; een gevoel dat haar gelukkiger en tevens beschroomder maakte in zijn bijzijn.

‘Weet gij wel,’ zeide de generaal op zekeren dag tot Albine, ‘dat gij, al zijt ge nog zoo jong, een diepen eerbied inboezemt aan ieder die u kent?’

‘Het is maar jammer,’ antwoordde de markiezin, ‘dat zij dien schandelijken naam van de Hertog draagt. Ik maan haar altijd aan zoodra mogelijk te hertrouwen, dan is die vlek uitgewischt.’

‘Dat ben ik met u eens,’ antwoordde de generaal, met een diepen zucht. ‘Als er, nadat de tijd van den rouw om is, een flink jong mensch om haar komt...’

‘Waarom zou het juist een jong mensch moeten zijn?’ viel Albine hem in de rede.

‘O!’ zeî de generaal, ‘ik wil wel niet zeggen dat een jonge spring-in-'t-veld juist zoo veel beter zou zijn dan bij voorbeeld een gepozeerd man van zekeren leeftijd,.. Ik zeg dat niet om mij...’

‘O, dat weten wij wel!’ riep de Markiezin, ‘u heeft Albine altijd als een vader beschouwd, en...’

‘Voor mijn vader is de generaal toch wel wat jong,’ beweerde Albine.

‘Welzoo,’ hernam de markiezin schertsende, zonder te denken dat hetgeen zij zeide eenige beteekenis voor den generaal zou hebben, ‘gij komt zoo dikwijls bij ons; is dat bij geval niet om mij, generaal?’

Wijl de markiezin, zelfs als zij schertste, een ernstig gelaat behield, werd de generaal zoo verlegen dat Albine lachen moest.

‘Om u... mijne waarde markiezin,’ stotterde hij, ‘wel zeker, maar als er sprake was van een huwelijk, moest gij toch iemand hebben die ouder is dan gij, gij met uwe deftige bedaardheid moet impozanter man hebben dan ik ben. - Neen,’ voegde hij er bij, terwijl hij verlegen aan zijn knevel draaide, ‘ik zou zeggen, als onze lieve Albine gaarne van naam wil veranderen, zou ik haar in plaats van dien van een schurk den naam van een eerlijk man kunnen aanbieden...’

‘Van wien?’ vroeg Albine, toen hij steken bleef.

‘Ik durf er bijna niet meê voor den dag komen,’ was het antwoord, ‘ik ben een oude...’

Maar Albine liet hem niet uitspreken; zij vatte zijne hand en zeide: ‘Als gij mij *uw* naam aanbiedt, neem ik hem aan. Zijt *gij* fier op uwe wapenfeiten, ik ben het niet minder op de verovering die ik gemaakt heb, want het is een trouw en eerlijk hart.’

De markiezin zette groote oogen op, de generaal stond als verbijsterd over zijn geluk en kon geen woorden vinden.

Doch Albine werd ieder oogenblik ernstiger. ‘Wat mij tot u trekt,’ zeide zij, ‘is uw edel karakter, uwe trouwe liefde, niet uw fortuin.’

Nu vond de generaal zijne tong weder: ‘Geen woord daarvan!’ riep hij; ‘zijn uwe jeugd en uwe schoonheid niet meer waard dan mijn geld? Kunt gij mij grooter bruidschat aanbrengen dan die goddelijke gaven?’

Het gelaat der ernstige markiezin straalde van genoegen, bij het denkbeeld van den eervollen naam, dien haar nichtje in plaats van dien van De Hertog dragen zou. Zoodra de rouwtijd om was, werd het huwelijk voltrokken. De generaal had er de volle militaire muziek wel bij willen hebben; doch dat vond Albine wat al te luidruchtig.

Het was een gelukkig huwelijksleven, waarin vrijheid en toegevendheid heerschten.

Als Albine weder, met al de levenslust harer jeugd, de wereld genoot, zeide de generaal, die haar op de bals vergezelde:

‘De man behoort bij zijne vrouw.’

Maar waren er ernstige plichten te vervullen, dan offerde Albine hare genoegens aan hem op en zeide op hare beurt:

‘*De vrouw moet haren man volgen.*’

Suum cuique.

‘Het morgenlicht’,

thans onder redactie van Dr. L.H. Slotemaker, ligt in den volledigen jaargang 1871 voor ons. Met goeden moed had de redactie hare taak weder aanvaard.

‘Het zal niet gezegd zijn’, verklaarde zij bij den aanvang van haren arbeid,

‘Het zal niet gezegd zijn dat de ond-vaderlandsche gewoonte der huiselijke godsdienstoefening door de modernen op zij geschoven wordt. Het debiet dat de eerste drie bundels van het hierboven vermelde dagboek ondervonden, pleit daartegen en lokte uit tot de uitgave van dezen vierden. Er is grond om te gelooven dat velen ook onder de modernen aan den morgen van den dag in de eenzaamheid of in den stillen huiselijken kring een stichtelijk woord blijven verlangen. Een woord dat in christelijke vrijheid aan menig bijbelwoord vastgeknoopt, duidelijk, eenvoudig, buiten alle theologisch getwist, op de praktijk van 't leven gerigt, van den modernen geest doortrokken, Jezus' godsdienst predikt. Een woord dat, eer de dagtaak wordt aangevangen, eer de honderd en één zorgen en beslommeringen op ons aanloopen, eer ons onder 't gedruisch van dien tredmolen hooren en zien vergaat, in het kalme morgenuur een goddelijk “voorwaarts,” een eisch des gewetens, een psalm der hope, een lied der vertroosting in ons hart doet weêrklinken.

Omdat zij dat gelooven hervatten redactie en medewerkers hunne taak voor het jaar 1871 met nieuwen moed en vertrouwen zij bij meerdere bekendheid op ruimere verspreiding van hun dagboek onder hunne geestverwanten. Zeker mag daartoe worden in aanmerking genomen dat HET MORGENLICHT nog altijd het éénige boek is dat in beslist modernen geest voor iederen dag van het jaar afzonderlijk een stichtelijke overdenking aanbiedt.’

En dit vertrouwen is niet beschaamd. Een zestigtal mannen, in velerlei onderscheiden, maar één in rigting, hebben een' stichtelijken bundel bijeengebragt, die met de besten kan wedijveren. Die gemeenschappelijke rigting bestaat dáárin, dat zij allen, hoog ingenomen met de godsdienst van Jezus, die godsdienst willen hullen in de vormen van onzen tijd om haar voor het thans levende geslacht geschikt te maken: nog verwachten zij, met vol vertrouwen, van die godsdienst heil voor het individu en de maatschappij. Zij gelooven, daarom spreken zij; zij gelooven tegenover de letterknechten, die hun ongeloof aan den geest maskeren als regtzinnigheid; zij gelooven tegenover het theoretische en praktische materialismus, dat evenzeer als zijn antipoden de regten van den geest miskent; tegenover het nihilismus, dat met een spotlach de godsdienst begroet. Zij spreken te midden van het luide roepen van het zegevierend confessionalismus, zegevierend door de vereenigde stemmen van Jan Rap en Jan van Rap.

Dat een bundel, die zich zoo bepaald in de moderne rigting beweegt, zooveel medewerking vindt bij theologen, zooveel sympathie bij de gemeente, dat achten wij een verblijdend verschijnsel: 't is ons een bewijs, dat er vooral in den degelijken middenstand een kern is, die de godsdienst en de vrijheid evenzeer liefheeft, overtuigd, dat de eene van de andere niets te vreezen, alles te hopen heeft.

Bij zoo veelzijdige medewerking hebben de onderscheiden bijdragen uit den aard der zaak zeer verschillende waarde. Daar zijn er, die tot de juweeltjes van onze

letterkunde behooren; voorts, ook bij verscheidenheid van gaven ontbreekt de geest niet en ook niet de éénheid van geest.

Nog lang verspreide het *Morgenlicht* zijn vriendelijke stralen in menig huisgezin.

Synodale moed.

In zijn brochure: *Uit den kerkelijken strijd* (Amsterdam, T. Kouwenaar) werpt de Heer H. Vrendenberg Cz, predikant te Varsseveld, een helder licht op een episode van de worsteling der twee beginselen in de Nederl. Hervormde Kerk. 't Is niet veel goeds, wat daar in het licht komt. Op schromelijke wijze zijn in de gemeente Varsseveld kerkelijke orde en wet verstoord; de kerkeraad toonde zich ongeneigd tot pligtmatige handhaving der wet; hoogere kerkbesturen deden wat men van hen mogt verwachten; maar het hoogste, de Synode, volgde eene gedragslijn, die.... Wij betreuren het, dat de Heer Vrendenberg den gloed zijner verontwaardiging niet nog meer getemperd heeft: eenige scherpe woorden waren beter in de pen gebleven; maar onverklaarbaar is die hevigheid niet. Inderdaad, de houding der Synode in deze treurige zaak is niet te kwalificeren.

De wetschennis is zoo flagrant mogelijk; de hardnekkige onwil des kerkeraads is openbaar; de straf, over zijn leden uitgesproken, mag gematigd genoemd worden, en de Synode, in hoogste ressort regt sprekende, zendt twee van haar leden naar de beschuldigden, hoort de klagers niet, laat door de veroordeelden eene verklaring van leedwezen (vooraf, naar 't schijnt, gereed gemaakt door de synodale gedeputeerden) onderteekenen, casseert daarop hun vonnis en spreekt ze geheel vrij.

En dat tegenover een aanmatigende partij, die regtstreeks op haar doel afgaat, een doel, hetwelk in niets minder bestaat dan onprotestantsche, onchristelijke, inhumane onderdrukking van den geest in naam van een tiranniek confessionalisme. Inderdaad groot is de kracht der zwakheid.

Aan die flaauwheid, aan die zwakheid tegenover het protestantsche ultramontanismus hebben wij het onredelijke en onzedelijke kiesstelsel te wijten, dat de Kerk te gronde rigt; van die flaauwheid, van die zwakheid geeft schier ieder jaar de Synode vernieuwde proeven; maar een houding als deze verbaast ook hem, die sedert lang aan de Synode gewanhoopt heeft.

Bij zoodanig gedrag van het hoogste bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk komt onwillekeurig een bijtend woord op dé lippen, een woord van Vrendenberg niet, maar van - een ander: Wanneer het zout smakeloos geworden is, wáármede zal het gezouten worden?

Stemmen over het onderwijs aan meisjes.

XXVI.
Aan de redactie van de Tijdspiegel.

Mijnheer de Redacteur!

Ik heb met belangstelling gelezen wat op bladz. 459 van dezen jaargang van *de Tijdspiegel* aangevoerd is tegen het verwijt, gerigt tot de ijveraars voor het middelbaar onderwijs voor meisjes, als zouden zij schuld hebben aan de toelating van meisjes op de voor jongens bestemde scholen van middelbaar onderwijs. Vergun mij over die toelating nog een woord in het midden te brengen.

Ik zal niet veel zeggen over de vraag, of des ministers besluit, om aan meisjes den toegang te verleenen tot de Rijks hoogere burgerscholen, te rijmen is met de wet. Mijns oordeels is dat niet het geval, omdat die beslissing zonder eenigen twijfel inloopt tegen de bedoeling des wetgevers, die nooit aan vrouwelijke leer-

lingen op de hoogere burgerscholen heeft gedacht en kan gedacht hebben. Ook zal ik niet veel zeggen over de veel gemaakte objectie *a moribus*. Er moge in die objectie iets waars zijn en niet alles daarin zóó geheel uit de lucht gegrepen dat men hen, die ze maken, daarom juist behoeft te bespotten, - ik moet toch zeggen dat ik in het bijwonen van dezelfde lessen in hetzelfde lokaal door jongens en meisjes tegelijk minder gevaar zie, dan in het bijeenwonen van vele elkander vreemde jongens en meisjes in één huis, b.v. in een weeshuis, of in het gezamenlijk gebruik maken van danslessen door jongens en meisjes. Een andere grond tegen de toelating van meisjes op de hoogere burgerscholen, t.w. dat het onderwijs der jongens er onder lijden kan, zoo de leeraren zich wat veel naar de vrouwelijke leerlingen schikken, zou bij mij zwaarder wegen, ware het niet, dat ik zooveel vertrouwen bezat op het gezond verstand en het pligtgevoel van de docenten aan die scholen, dat ik zoo iets nagenoeg voor eene onmogelijkheid houd.

Naar mijn oordeel behoort men, bij de waardering van het besluit des ministers, vooral te letten op het tegenwoordig streven om voor het vrouwelijk geslacht beroepen open te stellen, die tot dusver alleen voor mannen toegankelijk waren.

Wat mij aanbelangt, zoo heb ik op dat punt eene tamelijk gevestigde overtuiging, die ik ook reeds in dit tijdschrift vroeger vrij duidelijk heb uitgedrukt. Zij is deze, dat de ware bestemming en roeping der vrouw is echtgenoot, huisvrouw en moeder te zijn(*); - dat zij, die deze bestemming niet bereiken kan, toch nog daaraan voldoet wanneer zij andere meisjes er toe opleidt en opvoedt; - dat voorts het zoeken van andere ‘beroepen’ voor vrouwen een n o o d z a k e l i j k kwaad, maar toch altijd een k w a a d is, noodzakelijk gemaakt door abnormale toestanden in onze maatschappij, die zelve een kwaad zijn, - eindelijk dat eenige der beroepen, aan wier beoefening en uitoefening sommige dames zich bij voorkeur wijden, de geneeskunde b.v., haar volstrekt niet passen, en vele van haar, die er zich aan wijden, zich eenmaal daarover bitter zullen beklagen. Anderen denken daarover weder geheel anders, gelijk u bekend is, en het gaat hiermede als met zoo vele andere zaken: men twist er over en blijft er over twisten, en ten slotte gevoelt elke der partijen zich in hare opinie versterkt en blijft daar dus bij zoodat er aan het verschil van opinie en het twisten geen einde komt. Ik zou daarom zeggen: laat elk meisje, dat geneeskundige, jurist, theoloog, philoloog, wis- en natuurkundige, ingenieur, officier, zeeman (de emancipatie-vrienden moeten consequent blijven) wil worden, toe tot al die inrigtingen, die bestemd zijn om medici enz. enz. te vormen, mits natuurlijk onder dezelfde voorwaarden als de jongens. Er zijn er reeds tot de geneeskundige studiën toegelaten, en, kan dát, dan kan er nog veel meer. Maar doet men dit, dan moet men zulke meisjes ook toelaten tot de inrigtingen, die bestemd zijn om tot het onderwijs aan de hoogescholen, aan de Delftsche academie, te Breda, te Willemsoord enz. voor te bereiden, d.i. tot de hoogere burgerscholen en de gymnasia. Dat is consequent, regt en billijk.

Voor hen dus, die het streven om alle, of althans vele tot dusver mannelijk gecenseerde beroepen ook voor vrouwen toegankelijk te maken, toejuichen, en voor hen, die wel is waar dat streven alles behalve toejuichen, maar het op grond van de

(*) In een der laatste nummers van een tijdschrift, dat ik mij nu niet herinner, wordt tegen deze stelling aangevoerd, dat, ging zij door, dan ook de bestemming des mans zou moeten zijn echtgenoot en huisvader te worden. De conclusie is juist, maar tevens is de stelling die zij uitdrukt, waar, en de *refutatio ex absurdo*, die hier beproefd is, val dus in 't water.

stelling: *experientia docet*, niet willen tegenwerken, omdat zij de vaste overtuiging bezitten dat men alleen door de ervaring tot de algemeene erkentenis komen zal van wat in deze zaak waar en goed is, - voor die allen kan er tegen het besluit des ministers, op zich zelf beschouwd, geen aanmerkelijk bezwaar zijn.

Maar nu de keerzijde; ik druk op dat: o p z i c h z e l f b e s c h o u w d. Indien men nu gaat meenen, dat men, door de meisjes tot de hoogere burgerscholen toe te laten, voldaan heeft aan den zoo vele malen uitgesproken en inderdaad onafwijsbaren eisch van doortastende verbetering in het onderwijs voor meisjes van den fatsoenlijken stand die het gewone lager onderwijs te boven zijn, - dan bedriegt men zich zeer. En indien de beslissing des ministers ten gevolge moest hebben, dat men nu het oprigten van middelbare scholen voor meisjes steken liet, omdat de meisjes, die of wier ouders eene betere opvoeding voor haar begeeren dan de 'Fransche school' of de kostschool geven kan, kunnen gebruik maken van de Rijks hoogere burgerscholen of van de gemeente-inrigtingen van dien aard, daar, waar het gemeentebestuur dit goed vindt, - dan zou die beslissing een allerverderfelijksten invloed uitoefenen op de opvoeding van het vrouwelijk geslacht in ons land, om de eenvoudige reden, dat het onderwijs en de opleiding van meisjes met het oog op de bestemming der vrouw, hoe hoog men dat onderwijs en die opleiding ook opvoere, in inhoud en strekking m o e t verschillen van dat wat aan jongens gegeven wordt.

Ik heb in een vroeger opstel in dit tijdschrift in 't voorbijgaan melding gemaakt van verbeterde opvoeding en onderwijs voor meisjes uit den geringen stand. Ik heb later over die zaak verder nagedacht, ook naar aanleiding van hetgeen mij bij de tegenwoordige woelingen van den zoogenaamden 'vierden stand' zoo al te binnen schoot. Voor mij zelven heb ik de volkomene overtuiging dat, wanneer men met vrucht op de ontwikkeling van, niet enkele uitgezochte individuen uit den minderen stand, maar van den minderen stand als stand werken wil, men met de vrouwen moet aanvangen, natuurlijk zonder daarom de mannen te verwaarloozen. Stel nu dat wij voor de meisjes uit dien stand, die de lagere school verlaten om te huis moeder te helpen, of als kindermeisje te gaan dienen of iets dergelijks te doen, o o k doelmatig voortgezet onderwijs vroegen ten einde ook haar aan hare bestemming als vrouw eenmaal waardiglijk te doen beantwoorden, en dat wij zulk onderwijs m i d d e l b a a r onderwijs noemden, - iets waartoe wij volkomen het regt zouden hebben, gelijk straks blijken zal; - zou men dan met eenige mogelijkheid kunnen beweren aan ons verlangen te hebben voldaan, indien men ons antwoordde: 'gij zult uw zin hebben; voortaan zullen ook meisjes de bestaande burger dag- en avondscholen mogen bezoeken'? Zoo ja, dan hebben ook zij gelijk, die aan ons verlangen beweren te voldoen, wanneer zij de hoogere burgerscholen voor meisjes uit hoogere standen openstellen. Maar dán hebben ook zeker zulke ouders gelijk, die het verwijt, dat zij hunne bijna volwassen dochters al te lang, veel langer dan hunne zonen, in de kinderkleêren laten, meenen te ontgaan door die meisjes jongeheerenpakjes aan te trekken. Zulke onzinnigheden komen alleen voor rekening van hen die ze begaan, geenszins van hen, wier vragen en eischen er aanleiding toe geven.

In 't kort: ik voor mij kan de beslissing des ministers op zich zelve niet zoo bepaald afkeuren, - maar de verkeerde gevolgtrekkingen er uit komen mij gevaarlijk, en dan ook zeer gevaarlijk voor.

Ik heb er wel eens over nagedacht wat de voorname reden kon zijn, waarom zoo vele, anders niet onverstandige of slecht ontwikkelde lieden zoo weinig toonen te begrijpen wat middelbaar onderwijs eigenlijk is, en dientengevolge zooveel onzin daarover uitkramen. Zou de reden er van kunnen zijn dat de wet geen definitie van middelbaar onderwijs geeft? Ik zal niet wagen er eene definitie, *omnibus partibus absolutam*, van te geven. Maar zouden niet reeds vele verkeerde opvattingen kunnen

worden afgesneden, indien men eenvoudig aannam, dat middelbaar onderwijs is: onderwijs, geschikt en berekend voor jongelieden (van beide geslachten), die den leeftijd van 12, 13 jaren bereikt hebben en voor wie d a a r o m de tijd is aangebroken, waarop het hun verder te geven onderwijs in inhoud, omvang

en methode anders m o e t zijn dan het gewone lager onderwijs, dat voor kinderen van 6 tot 12 à 13 jaren geschikt en berekend is? Aan deze opvatting kunnen alle eigenaardigheden, waardoor zich het middelbaar onderwijs van het lagere onderscheidt, worden vastgeknoopt. Nam men haar aan, dan zou de eisch van middelbaar onderwijs voor meisjes velen meer natuurlijk, minder emancipatieachtig voorkomen, en de meening zou niet worden gevoed dat, wanneer men dan toch middelbaar onderwijs voor meisjes wil hebben, de hoogere burgerschool daarin kan voorzien. Tevens zouden dan vele dwaze meeningen van zelf vervallen, b.v. die, dat het middelbaar onderwijs professioneel onderwijs zou zijn, of zelfs technisch onderwijs, zooals een lid der Tweede Kamer zich onlangs niet schaamde te verkondigen. Ook - en dit is niet het geringste voordeel - zou men er dan ligter toe komen ook eenige aandacht te schenken aan de inrigtingen van middelbaar onderwijs ten nutte der mindere standen, ik bedoel de burger dag- en avondscholen, waaraan thans weinigen denken wanneer er van middelbaar onderwijs gesproken wordt, en waaraan toch in onze dagen waarlijk wel wat meer mogt worden gedacht

Hoe het zij, laat ons, ten spijt van alle teleurstellingen, volhouden in den strijd voor verbeterd meisjes-onderwijs, dat in den grond geen ander dan middelbaar onderwijs zijn k a n , - gedachtig aan de, zoo men wil, afgezaagde, maar desniettemin altijd ware spreuk: *Tandem bona causa triumphat.*

PHILODEMUS.

XXVII.
Is het raadzaam, gemeenschappelijke hoogere burgerscholen voor jongens en meisjes op te rigten?

Een paedagogisch advies VAN E. PRESUHN,

Oud-schooldirecteur in Saksen-Gotha, lid der Duitsche Vereeniging voor wetenschappelijke paedagogie.

De vraag, welke dezer dagen in Nederland aan de orde gesteld werd, of het raadzaam is, de hoogere burgerscholen zoowel voor meisjes als voor jongens open te stellen, heeft reeds sedert geruimen tijd mijne belangstelling gewekt.

Mijne denkbeelden over dit onderwerp zet ik in deze bladen te liever uiteen, omdat wij in Duitschland nog geene bepaalde aanleiding hadden om deze zaak opzettelijk ter sprake te brengen. Is misschien menigeen geneigd zich van het vraagstuk af te maken door het uitspreken van een oppervlakkige meening, die in de lucht hangt - de zaak is van zóó veel belang, dat een grondige, streng wetenschappelijke beschouwing dringend noodzakelijk is. De argumenten moet men ontleenen aan de physiologie, aan de empirische psychologie en aan de hierop gebouwde philosophische en praktische paedagogie. De induktieve methode van onderzoek zal wel het zekerst gaan.

I.

1. Het physiologisch *onderscheid* tusschen het mannelijke en het vrouwelijke geslacht bestaat van de geboorte af, ontwikkelt zich in steeds toenemende mate tot aan de huwbaarheid, en blijft, veelzijdig scherp uitgedrukt, door heel het leven heen bestaan. Het is vooral dáarin gelegen, dat zich bij de vrouw een bijzonder genitaalstelsel met zijn eigen sexueel leven ontwikkelt, bij den man daarentegen de

teelkracht, zij die ook aan bijzondere organen verbonden, slechts als uiting van geheel de levenskracht voorkomt. De algemeene levenskracht is daarom bij de vrouw minder geconcentreerd, dus zwakker, en dit blijkt daaruit, dat de ruggegraad en geheel de gestalte kleiner van bouw is en de hersenen minder omvang hebben, voorts uit de beenderen, spieren, zenuwen, uit de onderscheiden ligchaamkrachten, haar volharding enz.

2. Wie nu het naauwe verband kent tusschen de empirische psychologie en de physiologie, komt reeds hier tot het besluit, dat met het physiologisch onderscheid tusschen de geslachten een psychologisch gepaard gaat, en dat dit laatste in zijn hoedanigheid analoog aan het eerste moet zijn. Plat uitgedrukt, wil dit zeggen: 'Omdat de vrouw minder hersens heeft, daarom heeft zij ook minder verstand.' Inderdaad is bij de vrouw het algemeene geestesleven minder geconcentreerd, minder intensief, minder volhardend, wat hierdoor weêr vergoed wordt, dat de vrouwelijke geest het in veelzijdigen rijkdom van den mannelijke wint, gevolg van het teedere geslachtsleven, dat zoo innig met het zenuwleven zaamgeweven is.

3. Meisjes ontwikkelen zich zooveel sneller dan jongens, dat zij gewoonlijk een tot twee jaren vroeger het tijdstip der huwbaarheid bereiken. Tot op dat tijdstip zijn ze grooter van gestalte, alle lichaamsdeelen zijn bij haar sterker ontwikkeld, ofschoon zij niet juist krachtiger zijn dan de jongens van denzelfden leeftijd. Dit is overeenkomstig de algemeene wet, dat eene ontwikkeling aanvankelijk te langzamer vordert naarmate haar doel hooger is. Zoo schiet menige plant spoedig hoog op, terwijl een andere, die later vast hout zet, zeer langzaam groeit. Na het tijdstip der manbaarheid wordt de knaap grooter en zwaarder en zijne kracht neemt in sterker verhouding toe dan bij het meisje. Wat het meisje dan in haar geslachtsleven verteert, besteedt de jongen ten bate van het leven in geheel zijn omvang.

4. Het verschil tusschen het geestesleven der beide geslachten vóór en na de huwbaarheid ondergaat dan ook eene wijziging. De verhouding is niet omgekeerd, zoo als ze ook niet omgekeerd is op ligchamelijk gebied, *a.* De psychische ontwikkeling begint bij het meisje vroeger dan bij den jongen. De ondervinding leert gewoonlijk, dat de meisjes de jongens doorgaans een jaar vooruit zijn in haar voorstellingsvermogen. Een grooter rijkdom der voorstellingen is in dit tijdvak niet wetenschappelijk te bewijzen, noch door de dagelijksche ervaring aan te toonen(*). *b.* De hoofdzaak is echter, dat het geestesleven zich bij het meisje betrekkelijk meer zamenhangend, meer intensief vertoont dan later bij de vrouw, omdat ook de algemeene levenswerking vóór de huwbaarheid sterker is en meer geconcentreerd vóór de bijzondere ontwikkeling van het geslachtsleven dan daarná. Wij vinden hier dus als algemeene wet dezelfde werking van den geest bij het meisje en den knaap van gelijken leeftijd, en hebben dus vóór de huwbaarheid nog eene vergoeding voor het psychisch verschil op lateren leeftijd.

5. Na deze algemeene vergelijking van het geestesleven der beide geslachten moeten wij nog een' algemeenen psychologischen grondregel stellen. De populaire psychologische kategoriën: verstand, rede, gemoed, geheugen enz. zijn geen afzonderlijke laden in de ziel als in een kruidenierswinkel (waarvan alzoo soms de eene of de andere bij een mensch ledig kan zijn), ook geen afzonderlijke, onderscheiden krachten, waarvan de eene of de andere wel eens te vergeefs bij een

(*) Dr. Bartholomaei van het statistiek bureau te Berlijn heeft onlangs statistieke bijzonderheden hierover bekend gemaakt.

mensch kon worden gezocht; maar het zijn *functies van één en dezelfde ziel van geheel denzelfden psychologischen aard.* Het kloppen van het hart en het opheffen van den voet, hoe verschillend 't een en 't ander ook schijnt, geschieden volgens dezelfde physiologische grondwetten, en evenzoo heeft in den grond

der ziel hetzelfde plaats, wanneer ik door medelijden geroerd word of wel een mathematisch vraagstuk oplos.

Op ons onderwerp toegepast: wie uit de verscheidenheid der geslachten gevolgtrekkingen wilde afleiden als deze: de man heeft van nature meer verstand, de vrouw meer gemoed, of de man meer rede, de vrouw meer verbeelding, die zou daarvoor evenmin een physiologischen grond kunnen aanwijzen, als daaruit *wetenschappelijk* psychologische gevolgtrekkingen kunnen afleiden. De uitdrukkingen: gemoed, rede enz. kunnen niets anders zijn dan namen voor de verschillende *resultaten* van ééne en dezelfde psychische levenswerkzaamheid, geen *uitgangspunten* ter verklaring van de verscheidenheid van het psychische leven.

II.

6. De beide geslachten, die in physiologisch zoowel als psychologisch opzigt verschillen, zijn bestemd om gemeenschappelijk te leven, op tweeërlei gebied, in het huisgezin en in de maatschappij, op tweeërlei wijze, in physiologische en in geestes-gemeenschap. De ligchamelijke gemeenschap tot instandhouding van het menschdom wordt door natuur en zedelijkheid geëischt in het huisgezin, verboden daarbuiten in de maatschappij; de geestesgemeenschap wordt door natuur en zedelijkheid overal mogelijk en noodzakelijk gemaakt, in het huisgezin en in de maatschappij. Wat zal derhalve de taak der opvoeding zijn ten opzigte van de betrekking der beide geslachten tot elkander? De menschen zoo te ontwikkelen, dat, behalve in het aangewezen geval, geen ligchamelijke gemeenschap der geslachten plaats hebbe, maar dat op het gebied des geestes een echt menschelijk gemeenschapsleven in huisgezin en maatschappij mogelijk zij.

7. Hoe bereiken wij het eerste doel? De natuur schijnt ons hier terstond tegemoet te willen komen, daar zij de menschen van het mannelijk en het vrouwelijk geslacht overal door elkaâr gemengd en ten allen tijde in elkanders nabijheid gebragt heeft. Maar in één opzigt gaat zij ons krachtig voor, namelijk daar, waar zij het mannelijk en het vrouwelijk geslacht in elkanders onmiddellijke nabijheid geplaatst heeft, bij kinderen van hetzelfde huisgezin, waar evenwel geen sprake is van gevaar voor geslachtsgemeenschap. In het maatschappelijke leven daarentegen, waar de menschen verder van elkander staan, en toch niet ver genoeg, is geslachtsgemeenschap een geheel regelmatig, naar het schijnt, natuurlijk gevolg. Welken wenk moet de opvoeding opvolgen: de menschen zeer nabij elkander plaatsen, of ze nog strenger van elkander afzonderen dan de natuur reeds doet, zoodat, iedere aanraking onmogelijk wordt? Het laatste heeft men tot nog toe meestal bij de opvoeding, en juist bij de betere gedaan, daar voor meisjes en jongens uit de hoogere standen alle gelegenheid om elkander te naderen afgesneden is. Wat is echter hiervan het gevolg? Onnatuurlijke zonden. Zou dus de weg, dien men tot nog toe ingeslagen is, wel in allen opzigte de regte zijn? De lieve natuur gaat den anderen weg, blijkbaar met beter gevolg. Waarop is deze gebouwd? vraag ik nu. Menigeen zal misschien antwoorden: Ja, in het huisgezin, daar verbiedt het natuurlijk zedelijk gevoel geslachtsgemeenschap van broeders en zusters. Welk een naïve beschouwing! Alsof men natuurlijke zedelijke gevoelens mede op de wereld bragt, of misschien wel de kanonieke

huwelijkshindernissen den mensch aangeboren werden! De ware reden ligt in geheel iets anders. Ofschoon het geslachtsleven physiologisch vóór de huwbaarheid niet in den mensch schijnt te liggen, laat zich toch terstond iets daarvan gevoelen zoodra de bewustheid ontwaakt van het verschil van geslacht. Het familleleven echter laat de tegenstelling sluimeren. De kinderen groeijen te zamen op; het eene wordt behandeld zooals het andere; dat later het zusje een ander kleed aankrijgt als hij zelf, verwondert den broeder volstrekt niet, daar dit zoo natuurlijk in zijn werk gaat. En als de kinderen grooter worden, welnu, dan waren zij

sedert onheugelijken tijd gewoon, dat het eene ‘broêrtje’ of ‘een jongen’, en het andere ‘zusje’ of ‘een meisje’ genoemd werd, en er is niets bijzonders aan. Door deze gewoonte om van jongs af als gelijken met elkander te leven, ontstaat dan ten laatste (zonder voorschrift van den zedemeester) het zedelijk gevoel, dat geslachtsgemeenschap verboden is. Men wane maar niet, dat zedelijke gevoelens of in 't algemeen geestelijke ideën kant en klaar aangeboren worden.

En hoe gaat het verder in het leven? Menschen van beide geslachten, die sedert hunne geboorte in één huisgezin opgevoed werden (al waren ze ook geen echte broeders en zusters) kan men steeds bij elkander alleen laten, zonder dat men geslachtsgemeenschap heeft te duchten. Wat zien wij aan den anderen kant als gevolg van de tegennatuurlijke scherpe afscheiding? Onnatuurlijke zonden aan den eenen kant, terwijl men aan de andere zijde zichzelf vergeet in het eerste onbewaakte oogenblik. Welke oorzaak wijst de psychologie daarvan aan? Door zulk een stelselmatige afsluiting wordt natuurlijk de gedachte aan het verschil van geslacht terstond opgewekt, en deze gedachte dringt om het andere geslacht te naderen en de drift te bevredigen. Is het eerste niet mogelijk, dan ontstaan geheime zonden, en onzedelijke omgang, wanneer toenadering mogelijk is. Men zou kunnen zeggen, dat vele jongelieden, die weerstand geboden hebben aan de verzoeking tot onnatuurlijke bevrediging, in een onbewaakt oogenblik plotseling worden medegesleept, ja, door bloote nieuwsgierigheid naar het zoo gewelddadig gesluijerde beeld verleid worden.

Wat zijn nu de paedagogische gevolgtrekkingen uit het overwogene? Vooreerst: doe niet als de natuur, die de menschen in de maatschappij overal toevallig bijeenbrengt en ze zoo als 't ware op geslachtsvereeniging wijst, maar neem maatregelen daartegen. Welke zijn hiervoor de gepaste maatregelen? dat is de tweede vraag. De onnatuurlijke manier zou zijn, allen scherp af te scheiden en de jongelieden als in een klooster afzonderlijk op te sluiten. Maar dit brengt ons, zoo als wij zagen, niet tot het doel. Handel dan zooals de natuur het u in het huisgezin voordoet: voed de kinderen van jongs af met elkander op, laat ze voortdurend met elkander verkeeren evenals in het huisgezin; houd u gedurig met hen bezig, bewaak ze zorgvuldig, in één woord, sticht *familliescholen*, dat wil zeggen, zoodanige scholen, die inderdaad uitgebreide huisgezinnen zijn, waarin de kinderen als broeders en zusters als 't ware onder vaders en moeders zamen worden opgevoed!

8. Wij komen nu tot het tweede hoofdpunt, de positieve taak der paedagogie (vergel. § 6). Jongens en meisjes, bestemd om heel hun leven lang overal een echt menschelijke gemeenschap des geestes te oefenen, moeten daartoe ontwikkeld, opgevoed worden. Geestelijke gemeenschap grondt zich op gelijksoortigheid van willen en denken. De paedagogie heeft dus hier een dubbele taak voor zich, de zedelijke opvoeding (opvoeding in engeren zin) en het opvoedend onderwijs, dat het intellect tot ontwikkeling brengt.

9. Letten wij nu op de eerste taak. In betrekking tot ons thema luidt zij: *a.* Is het mogelijk, bij beide geslachten door zedelijke opvoeding gelijksoortigheid van karakters te verkrijgen? *b.* Langs welken weg is dat te verkrijgen?

De opvoeding beoogt de ontwikkeling van het sympathetisch beginsel in den mensch, zoo als de filosoof Herbart het heeft ingedeeld in ethisch, sociaal, godsdienstig beginsel. Volgt uit het hier boven aangewezene algemeene psychologische onderscheid tusschen de geslachten nu een geheel onderscheiden standpunt ten opzigte van dit beginsel? Hier hebben wij een zeer ligte taak, die wij

met één woord kunnen afdoen: niemand heeft nog beweerd, dat voor vrouwen en mannen eene andere zedeleer of andere godsdienst of andere vaderlandsliefde gelden zou. Een verschil van mate daarvan zou men veeleer kunnen vaststellen. Wij hebben boven gezien, dat geheel het geestesleven bij de vrouw niet zoo

geconcentreerd, niet zoo volhardend, maar daarentegen teederder en rijker van inhoud is. Dit openbaart zich ook bij de sympathetische beginselen. Is over het algemeen het zedelijk bewustzijn bij de vrouw niet zoo diep, het godsdienstig niet zoo veelomvattend, het sociale niet zoo rijk van inhoud als bij den man, de vrouw heeft daarentegen op den man vooruit de fijnere onderscheidingsgave van de bijzondere rigtingen en de onderscheiden gevallen, en hare afzonderlijke voorstellingen zijn rijker dan de zijne. Dat dit psychisch onderscheid echter in elk geval niet grooter is dan het physiologische, volgt uit de analogie en kan ieder uit eigen ervaring geleerd hebben. Het onderscheid komt, om het aanschouwelijk voor te stellen, overeen met het verschil in ligchaamsgrootte en ligchaamskracht.

Wat het tijdvak vóór de huwbaarheid betreft, hebben wij slechts naar § 4 te verwijzen, om de waarheid te erkennen, dat het zedelijke, maatschappelijke, godsdienstige beginsel in deze ontwikkelingsperiode bij jongens en meisjes niet alleen gelijksoortig is, maar ook even intensief en even rijk van inhoud.

Wij zijn alzoo tot het besluit gekomen, dat de natuur geen qualitatieve verscheidenheid van karakters vormt, maar voor beide geslachten dezelfde zedelijkheid en godsdienst bestemd heeft; dat de natuur echter evenzeer bij de latere ontwikkeling schakeringen in de quantiteit vertoont, wat vóór de huwbaarheid nog niet plaats heeft.

Voor de paedagogie vloeijen hieruit drie hoofdstellingen voort: 1° gelijksoortigheid der karakters, van het sympathetische beginsel moet als einddoel gesteld worden; 2° vóór de huwbaarheid moet men eenvoudig dit doel voor oogen houden, terwijl 3° later voor de ontwikkeling der schakeringen (althans door een negatief *laissez-aller*) ruimte gelaten mag worden, zonder dat men het doel mag verplaatsen.

10. Wat de uitvoering dezer paedogogische grondregels aangaat, hebben wij weder de keus tusschen de scheiding der geslachten, zoo als zij in de moderne opvoeding ingevoerd is, en den eenvoudigen weg der natuur. Men zondert meermalen reeds *in* het huisgezin en nog veel scherper bij de opvoeding in kost- en dagscholen jongens en meisjes van elkander af en regelt ieders opvoeding op een geheel andere wijze. Men wil natuurlijk niet betwisten, dat er maar ééne zedeleer, maar één menschenliefde enz. is; maar toch moet voor het meisje alles heel anders toegepast worden dan voor den jongen; voor hem heeft men een of ander bepaald doel op het oog, hij wordt stelselmatig daarvoor opgevoed; de meisjes wijst men vaak alleen op enkele bijzonderheden, wat past of niet past; alles komt er meestal op neêr, dat ze zich de regels van welvoegelijkheid van hare gouvernante eigen maken. Voor het eene kind past niets, voor het andere alles; voor het eene menig edel doel, menig verheven idée, waarvan het andere niets verneemt; eindelijk komen beiden, in spijt van de opvoedingskunstenaars, in het leven toch weêr bijeen, maar ieder heeft nu zijne eigen denkbeelden, belangen, bedoelingen. Ik verwijs hier naar hetgeen ik onlangs in een schoolprogramma gezegd heb:

‘Es ist eine Krankheit unseres socialen Lebens, dasz in Betreff der Charaktereigenschaften eine schärfere V e r s c h i e d e n h e i t zwischen Mann und Frau besteht, als wie sie im Unterschiede der Geschlechter begründet wäre, und dasz diese Verschiedenheit sich vielfach zu G e g e n s ä t z e n steigert. Dem gegenüber steht die Thatsache, dasz im Urzustand eines Dorfes, wo zwischen den Geschlechtern in der Familie, in der Schule, im Leben wenig Unterschied gemacht wird, die

Willensäuszerungen von Mann und Frau besser harmoniren, als im künstlich verzerrten Zustande unserer Ueberkultur, in welchem so ein Fräulein aus renommirten Pensionaten ein recht seltsames Gegenstück zu einem jungen Mann bildet, der im wissenschäftlichen Bildungsgange sich einen gediegenen Charakter erworben hat. Gleichartigkeit der Erziehung thut unserer Zeit dringend Noth!'

Ja, de natuur plaatst overal de menschen bijeen, als kinderen in het huisgezin, als echtgenooten, eindelijk dagelijks in de maatschappij; alleen de opvoedingskunstenaars maken eene scherpe afscheiding, rukken uiteen wat God heeft zamengevoegd - waarom? Wel, opdat zij ten slotte geschikt zouden zijn om in het leven overeen te stemmen. Wonderlijke logica! Uit elkander scheuren om te vormen tot een gemeenschappelijk leven. Alsof de regte weg, door de natuur aangewezen, niet weder voor de hand lag! In het huisgezin worden jongens en meisjes na elkander geboren; hier worden zij gemeenschappelijk opgevoed, tot dat ieder hunner weder een eigen huisgezin sticht, dus weder een dergelijke gemeenschap intreedt. Sticht dan familleschoolen, die daarin weder op het huisgezin gelijken, dat dezelfde sympathetische beginselen bij alle kinderen aangekweekt worden, opdat zij later in huwelijk en maatschappij, allen op denzelfden geestelijken bodem staan, geleerd hebben geestelijke gemeenschap met elkander te hebben en door het bezit van gemeenschappelijke beginselen in staat zijn innige banden met elkander vast te knoopen.

11. Weder terugkeerend tot § 8, moeten wij nu verder vragen: in hoe verre is het onderwijs geschikt om de opvoeding van jongens en meisjes tot echte menschen te bevorderen en een gemeenschappelijk leven, den mensch waardig, mogelijk te maken?

Twee soorten van onderwijs moeten wij onderscheiden, het opvoedend onderwijs en het bepaalde vakonderwijs. Het opvoedend onderwijs wordt zoo genoemd, omdat het niet alleen *dienstbaar* is aan het doel om het karakter te vormen, maar ook zelfstandig den geestelijken aanleg van den mensch tot ontwikkeling brengt, alzoo het theoretische beginsel (het empirische, speculative, aesthetische) ontwikkelt, en dat niet door van buiten te enten, maar langs den weg van organischen groei. Het vakonderwijs daarentegen moet slechts de kundigheden, die voor een bepaald beroep vereischt worden, mededeelen, zoo als in de ambachtscholen polytechnische scholen enz.

Het opvoedende onderwijs is algemeen, een eisch der wijsgeerige opvoedkunde, derhalve bestemd voor al wat mensch heet en tot menschelijke ontwikkeling komen moet. Het vakonderwijs hangt af van *bijzondere* levensomstandigheden en beroepsbelangen.

Wij hebben alleen met het opvoedende onderwijs te doen, want een onderzoek of en in hoever vakonderwijs voor meisjes noodig is ligt buiten ons bestek en behoort tot de zoogenaamde vrouwen-kwestie.

12. Nu komen wij aan de beantwoording van de hoofdvraag: Is het mogelijk de vrouw evenzoo tot een harmonisch mensch, tot humaniteit door onderwijs te vormen als den man? Want is die mogelijkheid eens toegegeven, dan is er geen twijfel meer, dat dit niet alleen niet in strijd is met het wezen der vrouw, maar dat het door God en de natuur iederen mensch als ideaal is voorgesteld.

Wij hebben het eerste gedeelte der vraag reeds in § 5 beantwoord. *Afzondertijke* vermogens, krachten, begaafdheden der ziel zijn er niet; de hersens hebben geen bijzondere zenuwen voor het aanleeren van geschiedenis of aardrijkskunde, geene afzonderlijke zenuwen voor de wiskunde, niet de eenen voor het opmerken en anderen voor het vasthouden (geheugen). Het is altijd één en hetzelfde geestesleven, dat zich slechts in verschillende vormen openbaart gedurende zijn ontwikkeling. Zoo ontbreken dan ook bij het vrouwelijk geslacht niet de hersenzenuwen voor deze of gene wetenschap; zij heeft niet het vermogen om het eene vak te leeren en het andere niet.

Het is, even als bij de planten en dieren, zoo ook in het physieke en psychische leven der menschen, dezelfde soort en hetzelfde geslacht, vertegenwoordigd door twee onderscheiden, maar elkander weêr aanvullende individuën; de levenskracht van de vrouwelijke helft is over 't algemeen minder groot, omdat het haar taak is nieuwe individuën

voort te brengen. Zoo zal dan ook de geestontwikkeling der vrouw niet zoo geconcentreerd, niet zoo krachtig kunnen worden, zonder dat daarom juist op enkele plaatsen gapingen behoeven aangenomen te worden. Men sla in het leven de vrouw slechts gade, maar neme daarbij in aanmerking wat te stellen is op rekening van het tegenwoordige verkeerde opvoedingstelsel. Kan de vrouw niet even goed als de man inzigt krijgen in de geschiedenis? Daarentegen vloeit uit haren natuurlijken toestand voort, dat zij niet geschikt is voor bepaald historisch onderzoek en grondige, wijsgeerige behandeling der geschiedenis. Zou de vrouw niet een blik op de natuur kunnen hebben? En toch is haar geest voor een stelselmatig onderzoek der natuur niet genoeg geconcentreerd; een veelomvattende geest als die van Humboldt had niet in een vrouw kunnen wonen. En waarom kan de vrouw niet in de kennis der talen ingewijd zijn? Even goed als Fransch en Engelsch kan zij ook de oude talen leeren, ofschoon wij er niet op moeten rekenen om vrouwen tot groote philologen te vormen. En wat nu de wiskunde betreft, zijn de vrouwen even zoo geschikt om in hare vraagstukken en bewerkingen ingewijd te worden als de man, terwijl voor wiskundige vakstudie, juist omdat hiertoe een zoo groote concentratie van den geest vereischt wordt, de meer rijke dan diepe geest der vrouw niet geschikt is. Eindelijk zou het toch wel een onmenschelijke wijsbegeerte moeten zijn, in wier juist geformuleerde vraagstukken en stelsels vrouwen niet konden ingewijd worden, terwijl het van den anderen kant een onnatuurlijke eisch zou zijn, dat vrouwen zelfstandig wijsgeerige stelsels zouden vormen of opgeleid worden tot uitsluitend philosophisch denken(*).

Uit dit alles volgt, dat iedere wetenschap een *algemeen menschelijken* grondslag heeft, en dat het onderscheid tusschen de geslachten niet van dien aard is, dat zij niet beiden op dezen grondslag zouden kunnen staan. De vrouw kan dus in iedere wetenschap *ingeleid* worden; zij zal ze allen iets veelzijdiger, maar minder krachtig opvatten; zij zal eindelijk daar moeten blijven staan, waar een aanmerkelijke inspanning van den geest noodig is om dieper door te dringen in eenig vak. Wij besluiten daaruit, dat de vrouw een natuurlijk regt heeft op dat onderwijs, hetwelk een opvoedende rigting, een algemeen menschelijk karakter heeft, op dat onderwijs in elken vorm en op iederen trap; dat daarentegen de wetenschappelijke vakstudie door de natuur den man is aangewezen. Wij onderzoeken nu niet, of er niet *enkele* wetenschappelijke vakken zijn, die tot op *zekere hoogte* ook door vrouwen beoefend kunnen worden, en of niet in die bijzondere gevallen haar een zekere inspanning mogelijk is; wij hebben dit punt hier niet te behandelen; het behoort, zoo als wij reeds zeiden, niet tot ons thema.

13. Hebben wij alzoo gezien, dat der vrouw de natuurlijke vatbaarheid om in alle menschelijke wetenschappen *ingeleid* te worden niet kan betwist worden, wij besluiten aan den anderen kant uit de levensgemeenschap der beide geslachten, welke door de natuur gewild is, dat zoodanige inleiding noodzakelijk is, zal eene echt menschelijke gemeenschap des geestes mogelijk zijn. Ik verwijs ook hier naar een woord uit mijn, reeds vroeger vermelde schoolprogramma:

‘Das weibliche Geschlecht soll dem männlichen hinsichtlich der Bildung vollkommen g l e i c h b e r e c h t i g t sein. Es darf nicht verlangt werden, dasz die

(*) Dat *enkele* vrouwen dezelfde hoogte als de mannen in de wetenschap bereikt hebben en bereiken kunnen, willen wij hiermede niet ontkennen, er is alleen sprake van den *algemeenen* regel.

Frau die g l e i c h e Bildung habe wie der Mann, aber eine g l e i c h a r t i g e ; sie musz ihm überall innerhalb seiner Gedankenkreise f o l g e n , musz seine Ideen und die daraus resultirenden Bestrebungen v e r s t e h e n können. Die Bildung des weiblichen Geschlechtes ist deshalb noch vielfach eine ungenügende. Dem Manne nützt es nichts, wenn die Frau aus jedem Fache ein paar Brocken weisz und französische und englische Sprache als ihre Hauptgelehrsamkeit aufzuweisen hat,

denn e r wird meistens kein Verlangen tragen, mit ihr in fremden Zungen zu reden. Aber etwas mehr a l l g e m e i n e (formale) Bildung thut der Frau noth, damit sie zu begreifen fähig sei, wenn der Mann ihr auf verschiedenen Gebieten etwas erklärt, damit sie die Interessen, die ihn berühren, sich gleichfalls z u e i g e n m a c h e n, damit sie gleich ihm mit der Zeit f o r t s c h r e i t e n könne. Wenn man auch bei den Mädchen eine gründliche S c h u l u n g d e s G e i s t e s dem vielen Oberflächlichen, das man sie kosten läszt, vorziehen würde, so müszte offenbar für's Leben ein besseres gegenseitiges Verständnisz der Geschlechter erzielt werden. -'

Het kan derhalve onze taak niet zijn, jongens- en meisjesscholen tegenover elkander te stellen, maar famillieschólen te stichten, waarin zij, die aan één en hetzelfde huisgezin zijn toevertrouwd met dezelfde verpligting om ze tot echte menschen op te voeden en te vormen, eene gelijksoortige vorming ontvangen en zoo geschikt gemaakt worden voor hun toekomstige zamenleving in huisgezin en maatschappij.

III.

14. Wij hebben in het vorige hoofdstuk, op grond van de physiologie en de psychologie, aangewezen de vereischten en de taak in 't algemeen van de opvoeding, wat de onderlinge betrekking der beide geslachten betreft, overeenkomstig de wijsgeerige paedagogie. Beschouwen wij nu dit onderwerp uit het oogpunt der praktische paedagogie. Eerst geef ik concrete voorstellingen om dan algemeene theoretische gevolgtrekkingen te maken.

15. Vóór eenigen tijd had ik overeenkomstig de boven ontwikkelde beginselen een famílleschool opgerigt. Het was in een kleine stad; 17 huisgezinnen van denzelfden stand, voor een gedeelte aan elkander verwant of althans op vriendschappelijken voet met elkander verkeerende, waren er bij betrokken. Het aantal scholieren bedroeg 35, die in 6 klassen door 6 leeraren en leeraressen onderwezen werden. Het was een reaalschool of hoogere burgerschool. Behalve het gewoon lager onderwijs werden er de volgende vakken onderwezen: de Hoogduitsche, Latijnsche, Fransche en Engelsche talen, geschiedenis, aardrijkskunde, botanie, zoölogie, mineralogie, physica, chemie, algebra, planimetrie, stereometrie. Jongens en meisjes waren in alle klassen, van hun 6de tot hun 15de jaar, en in alle vakken bijeen. Wij hadden geen kostschool; de kinderen keerden 't middags en 's avonds ieder naar zijn eigen huisgezin terug, maar waren het grootste gedeelte van den dag aan de vier leeraren en twee leeraressen toevertrouwd, niet alleen om onderwijs te ontvangen, maar ook om gezamenlijk opgevoed te worden. De school had inderdaad meer dan de meeste kostscholen het karakter van een groot huisgezin.

Ik herhaal weder wat ik vroeger schreef:

'D i e V e r e i n i g u n g d e r G e s c h l e c h t e r übte einen sehr wohlthätigen Einflusz auf das Gemüth der Kinder. Es gefiel Brüdern und Schwestern, dasz sie ganz vereinigt und gleichgestellt waren, und denen, die einzige Kinder ihrer Eltern waren, war es ein Glück, in der Schule sich wie mit Brüdern und Schwestern zu fühlen. Jedoch wurde bei aller Gemeinsamkeit und Gleichartigkeit der Behandlung die nothwendige Berücksichtigung eines n a t ü r l i c h e n U n t e r s c h i e d e s nicht versäumt. Die Mädchen schlossen sich intimer an die Lehrerinnen an, während diese

auch die Knaben auf das glücklichste zu behandeln wuszten. Dieser weibliche Einflusz auf die Knaben, der gleichsam dem mütterlichen entspricht, ist mir als ganz vorzüglich erschienen; doch musz man voraussetzen, dasz die Erziehung wesentlich unter männlicher Autorität geübt wird. - So waren alle Faktoren des Familienlebens in dieser F a m i l i e n s c h u l e vertreten: väterlicher und mütterlicher Einflusz, Verhältnisz von Brüdern und Schwestern, Liebe, Vertrauen, Religiösität, Gemeinsamkeit, Gleichartigkeit der Behandlung.'

Geslachtszonden van den een of anderen aard zijn nooit voorgekomen; dat was ook een psychologische onmogelijkheid bij geheel de levenswijze, die er in de

school gevolgd werd. Het onderwijs vond, daar het niets dan eene algemeene formele vorming beoogde, bij de meisjes zoowel als bij de jongens een' geschikten bodem; in elk vak, tot in de hoogste klassen, konden de meisjes zeer goed met de jongens wedijveren.

'Ein Auseinandergehen des Unterrichts fand nur in einigen besonderen Fächern in dem Zeitpunkte statt, wenn über die, lediglich einer allgemeinen Bildung dienenden Elemente, zu einem Aufbau weiterer, mehr fachlicher Kenntnisse hinausgeschritten wurde. Dieser Fall trat im Laternischen und in der Mathematik mit Kl. II (also etwa im 12ten Lebensjahre) ein; die Mädchen verwendeten nun die hier ersparte Zeit an weibliche Arbeiten.'

16. Nog een ander maal heb ik een dergelijke *openbare*, *gemengde* school opgerigt. Dat was in een kleine stad een openbare hoogere volksschool met zes klassen. Het aantal leerlingen bedroeg gemiddeld 400, met 8 leeraren en 3 leeraressen. In elke klasse, van hun 6de tot hun 14de jaar, waren beide geslachten bijeen. De kinderen waren uit allerlei volksklassen. Behalve de vakken van het gewoon lager onderwijs werd onderrigt gegeven in geschiedenis, aardrijkskunde, botanie, zoölogie, physica, chemie, geometrie, de Hoogduitsche, Fransche en Engelsche talen. Deze school had maar een *zweem* van een familleschool, want de kinderen waren te veel gemengd uit alle standen, daarbij te talrijk, te veel gebonden door huiselijk werk enz.; ook waren er te weinig leeraren. Dit was het groote verschil. Van geslachtszonden kwam althans *in* de school of naar aanleiding *van* de school niets voor; eenige kinderen, die uit zeer slechte huisgezinnen kwamen, lieten zich enkele ontuchtige woorden ontvallen, wat echter geen nadeeligen invloed op het geheel had. Mettertijd hield dit, onder strenge tucht, op. De gelijkvormigheid der opvoeding in deze school droeg weder de schoonste vruchten, het onderwijs had bij jongens en meisjes in *alle* vakken volkomen hetzelfde goede gevolg.

17. De vrij algemeen gevolgde methode om jongens en meisjes bij onderwijs en opvoeding van elkander af te zonderen beantwoordt dus niet aan den eisch der opvoeding ten opzigte van de verbinding der beide geslachten; wij hebben als ideaal veeleer de familleschool voorgesteld, die in het huisgezin haren natuurlijken grondslag vindt, die de kinderen tot een gezond gemeenschappelijk leven, alzoo *voor* het huisgezin en *voor* de maatschappij ontwikkelt. Wij willen nu de hoofdvereischten der familleschool aanwijzen.

[1]. De bij zoodanige school betrokken huisgezinnen moeten over 't algemeen van *denzelfden stand* zijn. De gelijkheid van stand brengt gelijkheid van beschaving, deze weder gelijkvormigheid van huiselijke opvoeding mede. Wilde men de meest uiteenloopende standen der maatschappij in ééne school vereenigen, dan zouden er kinderen komen, die reeds vooraf het gif der verdorvenheid ingezogen hadden, of bij wie het voorbeeld in huis het doel der familleschool verijdelen zou, of althans de bereiking daarvan zeer bemoeijelijken.

[2]. De kinderen moeten minstens van hun 6de jaar af te zamen opgevoed en onderwezen worden. Dit is het hoofdpunt. Komen de beide geslachten later bijeen, dan is het naïve zamenleven en zamen opgroeijen in 't algemeen niet meer mogelijk; derhalve ontstaat het gevaar van geslachtszonden. Meestal zouden voor de opvoeding van den een' en den anderen reeds verschillende grondslagen zijn gelegd, en daarop kan geen gemeenschappelijk gebouw opgetrokken worden. Wat het onderwijs betreft

moet dit bezwaar nog meer in het oog vallen. Welk paedagoog zal kinderen, die verschillend voorbereidend onderwijs ontvangen hebben, te zamen onderrigten?

Wanneer echter het on erling verkeer van jongs af plaats had (misschien reeds op de bewaarschool), dan kan het, dit durf ik gerust beweren, tot aan het eind van alle opvoeding, tot op het 18de jaar, zonder eenig bezwaar, veeleer met uitnemende vrucht, voortduren.

[3]. Het aantal kinderen moet beperkt, dat der leeraren en leeraressen daarentegen naar evenredigheid groot zijn. Bij een al te groot aantal kinderen kan er geen regt familleleven ontstaan. Wanneer men ongeveer 100 kinderen van 6 tot 16 of 18 jaren had, zouden er op ieder jaar omtrent 10 komen, een getal, vol. doende en niet te groot om het leven der kinderen als broeders en zusters onder elkander mogelijk te maken.

Daarbij zou men ongeveer 10 leeraren en leeraressen noodig hebben om een wèlsluitend geheel van onderwijs en toezigt te vormen.

[4]. De directeur en zijne vrouw moeten zich met geheel hun ziel aan de inrigting wijden en hare leiding als hun heiligst levensdoel beschouwen. Evenzoo moeten de leeraren en leeraressen vervuld zijn met de innigste belangstelling in de zaak en met grondige kennis er van; zij moeten niet alleen onderwijzen en toezigt houden, maar zich geheel wijden aan het werk der opvoeding, en dat zoo diep mogelijk opgevat.

[5]. Ongeveer de helft van het onderwijzend personeel aan een familleschool moet uit onderwijzeressen bestaan. Dit is volstrekt noodzakelijk, maar daarmede heeft men ook aan het natuurlijk onderscheid der beide geslachten genoegzaam regt laten weêrvaren. De onderwijzeressen hebben alzoo eveneens jongens en meisjes te zamen op te voeden en te onderwijzen; men kan echter ook den weg open laten, dat de meisjes zich op ongedwongen wijze meer bijzonder bij de onderwijzeressen kunnen aansluiten en de jongens bij de onderwijzers.

[6]. De onderwijzers en onderwijzeressen behooren er zich ernstig op toe te leggen om, onder leiding van den directeur, door zorgvuldige waarneming te ontdekken, waar eenig onderscheid tusschen de beide geslachten bij opvoeding en onderwijs door de natuur is aangewezen. Bovenal behooren zij de daarvoor gestelde psychologische grondregelen als rigtsnoer te volgen, derhalve bij de meisjes de concentratie der gedachtenkringen zooveel mogelijk in acht te nemen, maar de jongens ook met de meisjes in rijkdom van aanschouwing te laten wedijveren. Voorts behoort bij plan en methode van onderwijs degelijk acht geslagen te worden op den tijd vóór en ná de huwbaarheid, even als op de grenzen tusschen algemeene beschaving en vakonderwijs. Dit verschil in bijzonderheden aan te wijzen zou een afzonderlijke beschouwing vereischen. In 't algemeen moeten wij nog opmerken, dat, volgens bovenvermelde grondstellingen, de meisjes nooit te vroeg naar eene hoogere klasse bevorderd moeten worden. Over 't geheel zullen altijd de kinderen van denzelfden leeftijd bijeen moeten blijven. Tot op het 12de of 14de jaar zullen de meisjes bijna in alle vakken in iedere klasse de eersten zijn, daarna alligt de jongens.

17. Terwijl de familleschool aan den eenen kant een inniger verkeer en een meer vriendschappelijke betrekking tusschen onderwijzers en leerlingen dan op andere scholen mogelijk maakt, behoort zij aan de andere zijde veel gewigt te hechten aan strenge tucht en stipte orde. Anders kon er ligt een zekere gemoedelijkheid en slapheid binnensluipen, waaronder de bedoelingen der opvoeding zeer zouden lijden.

18. Ik moet nu bekennen, dat dit ideaal van een familleschool thans nog wel niet dikwijls verwezenlijkt zal kunnen worden. Men zal ze alleen als bijzondere scholen kunnen oprigten, en dan nog maar voor de hoogere standen, die jaarlijks *f* 100 schoolgeld voor een kind kunnen betalen. (In mijn familleschool werd deze som betaald.)

19. Ik wend mij nu tot de andere soort, tot de quasi-familleschool, tot een zoodanige openbare gemengde school, waarvan ik hierboven ook een concrete voorstelling

gegeven heb. Hoe nader deze scholen tot het ideaal der familleschool komen, des te beter zullen zij zijn. Welke wijzigingen kunnen wij toestaan, aan welke eischen moeten wij streng vasthouden?

1°. Bij de onderstelling, dat de school een openbare is, moeten wij den eisch, dat de ouders tot denzelfden stand zullen behooren, laten varen. De zaak wordt

daardoor ietwat bedenkelijker en heeft meer bezwaren, maar onmogelijk wordt zij niet, en zeer nuttig blijft zij. De voornaamste bedoelingen van de vereeniging der beide geslachten kunnen toch nog bereikt worden.

2°. Het verkeer moet ten minste in het 6de jaar beginnen. *Van dezen regel mag men nooit afwijken*, zal men niet al het nut er van verspelen, ja, het in groote schade veranderen. Dat het verkeer dan tot het 18de jaar wordt voortgezet, kon in *enkele* gevallen bedenkelijk zijn; over het algemeen moet echter de doelmatigheid er van erkend worden.

3°. Het aantal scholieren zal dan onbeperkt moeten zijn. In elk geval moet het aantal der onderwijzers en onderwijzeressen in een goede verhouding staan tot dat der leerlingen. Wenschte ik bij een degelijke familleschool op elk 10tal kinderen één' onderwijzer, hier zou ik er ten minste op elk 20- of 30tal een' willen hebben. Buiten deze verhouding te gaan, zou ik zeer bedenkelijk achten.

4°. Directeur en onderwijzers moeten met dezelfde naauwgezetheid zich aan hunne taak wijden en bedenken, dat hoe moeijelijker zij is, hun verantwoordelijkheid te grooter zal zijn.

5°. Van den regel, dat een deel van het onderwijzend personeel uit leeraressen moet bestaan, mag men niet afwijken. Het derde deel moeten wij als minimum stellen.

6°. Ik zal ter verklaring van de regelen, waarnaar hier verwezen werd, nog maar één punt als voorbeeld bijbrengen. Men behandelt daar alle leervakken gemeenschappelijk. De grens voor het gemeenschappelijk onderwijs zal juist daar liggen, waar men van het algemeen ontwikkelend onderwijs tot de vakstudie overgaat. Het algemeene leerplan moet deze grenzen bepalen. Als in 't voorbijgaan merk ik op, dat b.v. in physica en chemie de meisjes in zulk een school het onderwijs ten einde toe kunnen bijwonen, dat men haar daarentegen de wiskundig-natuurkundige en stöchiometrische berekeningen sparen moet. Evenzoo kunnen de meisjes werktuigkunde leeren, in zooverre zij van algemeen belang is voor ieder mensch, wiskunde evenzeer, zonder dat men het binomium van Newton of de differentiaalrekening voor meisjes geschikt kan achten.

7°. De strenge tucht moet zóóver uitgebreid worden, dat bij gevallen van ernstigen aard onmiddellijk verwijdering uit de school plaats heeft. Dit moet een der eerste bepalingen van het schoolreglement zijn.

20. Mijne beschouwing over het vraagstuk heb ik alzoo uiteengezet. Ik ben aan den eenen kant hoog ingenomen met het denkbeeld van gemengde scholen, aan de andere zijde houd ik ze, zonder menige belangrijke voorwaarde en beperking, ook afgezien van het ideaal der familleschool, voor onuitvoerbaar zelfs op kleinere schaal.

Ik zou er mij zeer in verblijden, wanneer men in Nederland de proef met gemengde hoogere burgerscholen nam en daarbij uitging van de ware grondstellingen en vereischten. Men weet, van hoeveel belang de zaak is: beveiliging van de zedelijkheid der beide geslachten, gelijkvormigheid van opvoeding en onderwijs ten behoeve eener onderlinge goede verstandhouding en eener edele gemeenschap voor het leven.

Welk een aanmerkelijk voordeel en welk een besparing van krachten, als men in plaats van bijna parallel loopende jongens- en meisjesscholen één opvoedingsschool

kreeg. De hoofdzaak zal altijd zijn, dat de directeur en de leeraren in alle opzigten ten volle berekend zijn voor hunne taak.

Mogt alzoo de eerste proef niet naar wensch gelukken, dan wijte men de schuld daarvan allereerst aan directeur en leeraren, en neme een nieuwe proef met de groote taak.

Heidelberg, September 1871.